ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

II

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Բ ՀԱՏՈՐ

Ե – Կ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ — 1973

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Հատորը հրատարակության է պատրաստել Երևանի պետական համալսարանի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնը:

Պատասխանատու խմբագիր՝ պրոֆ. Է. Բ. ԱՂԱՅԱՆ

Ա $\frac{701-73}{41,\ 0-7-1-5}$ 77—73

ГР. АЧАРЯН

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ КОРЕННОЙ СЛОВАРЬ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

Том II

Издательство Ереванского университета
Ереван—1973

Ե

***ԵԱՄԱՆԻ** «մի տեսակ ակատ է՝ կիսաթափանցիկ և մութ կարմիր գոյնով. ֆր. cornaline, ռուս. сердоликъ». յետին ժամանակի մի բառ է։

=Արաբ. يمنى yamani նոյն նշ.։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 32։

***ԵԱՇՄ** «յասպիս քարը» Առաք. լծ. սաՀմ.։

=Արաբ. يشم yašm «յասպիս». աւելի մանրամասն տե՛ս յասպիս: Նոյն է և եասպ:

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 34։

***ԵԱՍՊ** «յասպիս քարը». յետին ժամանակի բառ։

=Արաբ. يسب yasb նոյն նշանակութ. նոյն է և եաշմ. աւելի մանրամասն տե՛ս յասպիս բառի տակ։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 31։

***ԵԱՌԼԵԽ** «Հրամանագիր, արտօնագիր». ունի Օրբել. էջ 301 և 314 «Եւ գրեն եառլեխ, որ էր Հրաման, զոր մեք սիգել կոչեմք. եւ նորա մեծապէս պատուով ընկալեալ զնա, յայժ Հաճեցաւ և Հրամայեաց գրել նմա ըստ իւրեանց օրինին եառլեխ, և Հաստատեաց զամենայն եկեղեցիս և զաշխարՀն և զեպիսկոպոսունսն ի տէր Ստեփաննոս»։ Նոյն բառը գտնում ենք առլեխ ձևով՝ Վարդանի պատմութեան մէջ (Վենետ. էջ 158, Հրատ. Էմ. էջ 208). «Առաջի օրն զքո խօսքդ լմնեցի, առլեխ եմ տուել գրել». կայ և խառլախ ձևով՝ Մաղաք. աբ. 17. Վիմ. տար. 222։

=Թթր. يرليغ yerliɣ «Հրովարտակ», որ յառաջանում է يار yar «լոյս, յայտարարութիւն» բառից (Будаговъ, II, 323)։ Թաթարականից փոխառեալ են նաև ռուս. ярлыкъ «պիտակ, étiqutte», լեհ. jarłyk «գրաւոր թոյլտուութիւն, վկայական, արտօնագիր» (Berneker, էջ 446)։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Պատկ. Հրատ. Մաղաք. աբ. էջ 63։

***ԵԱՐԻՃՓԵԿՐԱՅ** «բժշկական մի պատրաստութիւն» (կազմութիւնը տե՛ս Seidel, § 104) Մխ. բժ. 118։

=Արաբ. ايارج فيقرأ ayarij-i-fiqra, որ փոխառեալ է յն. ἱερὰ πικρά ձևից (Գաղիանոս), պրս. ايارە ayāra ձևի միջոցով։ Հեբրայերէն ունի նոյն բառը այլուր այարինի ֆայղարան, ապի հայերին ձևերով։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. Հեր. § 257 և § 324։

ԵԱՓԵԱՐ «անծանօթ մի բոյս, որի տերևը աչքի ցաւի դեղ է». ունի միայն ՀԲուս. § 3311։

ԵԲԱՐ «լրացեալ Հնութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 82։

***ԵԲԵՆՈՍ** (սեռ. ի) «կարծր ու սև մի փայտ է. տճկ. աբանօզ» Պորփ. ասւում է նաև աբանոս (ՆՀԲ յիշում է այս ձևը եբենոս բառի տակ), ապանոս Մխ. Համդ. 56, ոպնիազ (ի Հլ). ՅՀ. կթ. 131.—որից եբենեայ կամ եբենենեայ «եբենոս փայտից շինուած» Պտմ. աղէքս. էջ 2։

=Յն. ἔβενος «եբենոս», որից ἐβένινος կամ ἐβέννινος «եբենեայ կամ եբենենեայ»։ Սրա Հետ նոյն է եբր. הבנים hābnīm «եբենոս»։ Երկուսն էլ փոխառեալ են եգիպտ. hbin, hbnj Հոմանիշից (Boisacq, 211)։ Յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուած է նաև շատ Հեռու. այսպէս՝ ասոր. ܐܒܢܘܣܐ abnūsā, լտ. ebenus, ֆրանս. ébène, անգլ. ebon, գերմ. ebenholz, պրս. آبنوس abanos, թրք. ابانوز abanoz և սրանց միջոցով քրդ. abanos, avanos, սերբ. abanos, eban, evanis, սպան. abenúz, նյն.

ἀμπανόζ։ *ևն։ Հայ ձևերից առաջինը յունականի տառադարձութիւնն է, աբանոս են՝ պարսկականի։—Հիւբշ. 347։*

ՀՀԲ ոպնիազ *բառի համար ասում է «Թուի եբր.* ոպնիմ»։ *ԳԴ* եբենոս *համեմատում է պրս. ձևի հետ։ Ո՛չ ՆՀԲ, ո՛չ ՋԲ և ո՛չ էլ ԱԲ նշանակում են յն. ծագումը, թէև համեմատելի ձևերը գիտեն։*

ԵԲԻՃԱՂ *«վերարկու կամ պարեգօտ մոնոզոնի» Վրք. հց. Ա, 250. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

ՆՀԲ լծ. աղաբողոն, *ՋԲ համարում է «բառ այլազգական» և անշուշտ ուզում է հասկանալ թրք.* يابونجه yapunǰa, *արևել. թրք.* يابونجى yapunǰi *«անձրևի և ցուրտի դէմ պաշտպանուելու յատուկ մազեղէն մի տեսակ հաստ վերարկու»։ Այս բառը շատ տարածուած է Արևելքի ժողովուրդների մէջ, բայց ո՛չ ձևով բոլորովին նոյն է մեր* եբիճաղի *հետ և ոչ էլ յարմարում է «կրօնաւորի վերարկու» նշանակութեան։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 դնում է թրք.* եարբնճաf *ձևով, որ աւելի յարմար է, բայց բառարաններում չի գտնւում. չգիտէ նաև* Будаговъ, II, *էջ 320։*

*ԵԳՈՒՄԵՆՈՍ *«առաջնորդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 82։*

=Յն. ἡγεμονεύς, ἡγεμόνιος *«առաջնորդ»։—Տե՛ս և* հեգեմոն*։—Աճ.*

ԵԴ *տե՛ս Դնել։*

*ԵԴԵՄ, ա *հլ. (իբր յատուկ անուն համարուելով այսպէս հոլովուած) «Ադամի դրախտը» ՍԳր, որից՝* եդեմեան *Փարպ. Նար.,* եդեմաբուղխ *Յհ. իմ. եկեղ.,* եդեմային *Թէոփ. խ. մկ.,* եդեմատունկ *Գնձ.,* եդեմածին *Ջբր. կթ. ևն։*

=Յն. Ἐδέμ *«դրախտ» բառից, որ տառադարձուած է եբր.* עֵדֶן ʻēδen *հոմանիշից։ Եբրայեցի բառը ծագում է* עדן ʻdn= *արաբ.* غدن γadan *«ախորժելի կեանք, հաճոյք» արմատից և սրա համար է որ ստէպ Ս. Գրքի մէջ գրւում է* դրախտ փափկութեան*։ Հայերէն ձևը եբրայականից չէ, այլ յունարէնից տառադարձուած է Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ։ Յունարէնից փոխառեալ է նաև ռուս.* эдемъ, *իսկ ֆրանս.* éden, *գերմ.* Eden, *անգլ.* eden *են գալիս են եբրայեցերէնից։ Տե՛ս նաև* ադեն, ադին *բառի տակ։—Հիւբշ. 300։*

Հներից Տաթև. ամ. 108 մեկնում է «եդեմն՝ փափկութիւն և ցնծութիւն թարգմանի»։ ՆՀԲ եբր.-ից։

ԵԴՍԵԻԴԱ *«քահանայ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 83։*

*ԻՁ, ո *հլ. «մէկ, միակ» Պիտ. Պորփ. Թր. քեր. Տիմոթ. կուզ. էջ 213, 256. ոսկեդարեան գրականութեան մէջ ամենևին գոյութիւն չունի. կայ միայն յետին յունաբան հեղինակների մօտ՝ իբրև համապատասխան յն.* εἷς *ձևին. համարւում է արական, որի իգականն է* մի *և չեզոքը՝* մու. *հմմտ.* եզ *Տէր,* մու *հաւատ և* մի *մկրտութիւն=* εἷς κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα *(Տիմոթ. կուզ. էջ 213 և 256)։ Այս բառից են կազմուած՝* եզ անգամ *«մի անգամ» Պիտ.,* եզ առ մու *«մէկ-մէկի» Թր. քեր.,* եզերորդ *«առաջին» Լծ. պրպմ. 566, 628,* եզակի *Փիլ. լին. Սարկ. քհ.,* եզակ *«միակ» Փիլ. լին. Սահմ. Գր. տղ. եմ.,* եզական *Մամբր. Պիտ.,* եզաբան *«միաբան» Շար.,* եզաբար *Քեր. քերթ. Մագ.,* եզախմբիլ *«համախմբիլ» Պիտ.* եզաձի, յաձեզաձի *«մէկ ձիաւոր, մէկ նաւակ» Պերիարմ.,* եզանալ *«հաւաքուիլ» Շար. ևն։*

=Հիւսիսային կովկասեան լեզուախմբից փոխառեալ մի ձև է. հմմտ. չերքէզ. zə *«մէկ», կաբարդին.* zzə *«մէկ»,* yizako *«միակ, եզակի». Հայաստանի հիւսիսային մի նահանգի օտարասեռ հայ ժողովրդեան լեզուի մէջ գտնուելով նոյն բառը՝ յունաբան հեղինակները վերցրին այն և օգտագործեցին իրենց նորահնար քերականութեան մէջ։—Աճ.*

ՆՀԲ սանս. էfա, *պրս.* եէf, *դաղմ.* ետին: Peterm. *23, 35, 151 և* Windisch. *29 սանս.* ēka *«մէկ»։* Capelletti, Armenia, *թրգմ. Արշալ. արրտ. 1842, 108 յն.* εἷς *ձևից է դնում։ Յովնանեան, Քննութ. մարդկ. լեզուի, Վիեննա 1857, էջ 64 պրս.* yak, *յն.* εἷς *են ձևերի հետ։ Տէրվ. Նախալեզու, Ա, էջ 16, հե-*

գիւ, 1887, էջ 101, 166, Նախալ. էջ 131 համարում է բաղկացած ե+զ *մասերից, և մեկնում է՝* ե<է <այ, *որ պահուած է նաև գերմ.* ai-na, *լտ.* ū-nus, *սանս.* ē-ka, *զնդ.* aeva *են ձևերի սկիզբը, իսկ* զ՝ *զօրացուցիչ մասնիկն է, որ համապատասխանում է յն.* γε, *սանս.* ha, *հսլ.* že, *գերմ.* ge *մասնիկներին։—Հիւնք. հանում է յն.* εἷς *ձևից։ Նոյն համեմատութիւնն ունի նաև* Pedersen, *Ցուց. գեր. էջ 38, իսկ Հայ. դր. լեզ. էջ 129 դնում է հնխ.* sem-gho, *հմմտ. լտ.* singuli, *յն.* ἴγγια *«մէկ»,* Patrubány, *ՀԱ, 1903, 382 հնխ. արական* sems *«մէկ» ձևից աճած է դնում* ghe=*յն.* γε *մասնիկով։* Karst, *Յուշարձան, էջ 402, 409 սումեր.* aš, giš *«մէկ, միակ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 147 պրս.* یازده yaz-dah *«տասնևմէկ» բառի մէջ թաքնուած է համարում (բայց այս բառը* *yak-az-dah *է, ինչպէս որ յետոյ էլ ասւում է* du-az-dah *«12») են։*

+ԵԶՆ, ն *հլ.* (-զին, -զանց) *«եզ» ՍԳր, «ցուլ կենդանակերպը» Եզն., որից՝* **եզնանոց** *«գոմ» Ոսկ. մ. բ. 27,* **եզնալուծ** *Սիր. իզ. 10,* **եզնակ** *«փոքր եզ» Եպիփ. ծն., «ոսկի բզեզ» Գաղիան. Մխ. առակ.,* **եզնախոյ** *Պտմ. աղէքս.* **եզնող** *«հօտաղ, մշակ, երկրագործ, հերկող» Վեցօր. էջ 129 (ըստ սրբագրութեան Հ. Ա. Վարդանեանի, ՀԱ, 1911, 302 չունի ՆՀԲ), որ յետնաբար եղել է* **եզող** *Նար. էջ 138 (Աւետիքեան, Մեկն. Նարեկի, Վենետ. 1859, էջ 281 հասկանում է «միաւորող, կապող լծոց, մաճկալ», իբր* **եզ** *«մէկ» բառից). Նոյն արմատից է նաև* **Եզնիկ** *յատուկ անունը։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* eg'h- *ձևից, որ աճած է հայկական* ն *մասնիկով. միւս լեզուներից ունինք միայն սանս.* ahī, *զնդ.* azi *«երեք տարեկան կով», իռլ.* ag *«կով»,* ag allaid *«եղջերու» (իբր «վայրի եզ»).* (Pokorny, I, 38, Pedersen, Kelt. Gram. I, 97):

Հներից Տաթև. հարց. 220 հանում է **ճեզ** *բառից։* Klaproth, Asia polygl. 103 *լէզգի* os, *գերմ.* Ochs *«եզ»։* Peterm. 35 *սանս.* ukšan *«ցուլ» բառի հետ։* Böttich. ZDMG. 1850, 354 *սանս.* ahī *ձևի հետ, բայց նաև* ukšan, *զնդ.* vāc-ša:—Bopp, Gram. comp. I, 398 *սանս.* ukšan, *գոթ.* auhsin, *հբգ.* ohsin, *գերմ.* Ochs *«եզ» ընտանիքի հետ (բայց այս համեմատութեան մէջ բացի* ն*-ից ուրիշ նման բան չկայ, որովհետև ո՛չ* u *տալիս է* ե *և ո՛չ էլ* kš *լինում է* զ*)։*—Justi, Zendsp. 60 *նորից է դնում սանս.* ukšan, *զնդ.* uxšan, Müller, SWAW, 78, 425 *զնդ.* azi *«կով»՝* ն *մասնիկով։ Այս մեկնութիւնը մերժում է* Lag. Arm. Stud. § 680։ Tomaschek, Deutsche Litteraturzeit, 1883, *էջ 1254 և* Bugge, KZ, 32, 83 *համարում են կովկասեան փոխառութիւն. հմմտ. թուշ.* ase, *չեչէն.* ēsi, *սեռ.* ēsin̂ *«հորթ», ուտ.* uz *«եզ»,* uzur *«եզներ», կայ. դիդ.* uns, us, is, *արճ.* az *«եզ», տաբաս.* unza, *ավար.* oc, *կիւր.* jac, *կազիկում.* nic, *հիւրկան.* unc, *լեզգ.* os, is, *վոտյ.* aš, *սիրյ.* üš, *օստյակ.* ūges, *ափխազ.* ac^{W} *են են։ Այս բոլորը մերժելով* Meillet, MSL, *10*, 278, *վերականգնում է* Lagarde*-ի և* Müller*-ի նախկին մեկնութիւնը, սանս.* ahī *և զնդ.* azi, *որոնք ձայնական տեսակէտով էլ ուղիղ է գտնում։ Հիւբշ.* IF, Anz. 10, 47 *չի ընդունում այս մեկնութիւնը, պատճառաբանելով թէ սանս. ձևը անստոյգ է, իսկ զնդ. բառը իբրև վերադիր է գործածուած «կով» բառին՝ «կաթնտու» կամ ուրիշ մերձաւոր մի նշանակութեամբ։* Iensen, Hitt. u. Arm. 80, 109 *հաթ.* sin=*հյ.* եզին: *Հայ ժողովրդական մի ստուգաբանութիւն է յիշում Յ. Մ. Տուտուխեան, Արևելք, 1888 ապրիլ 27, որի համեմատ՝ Աստուած, իբր թէ Ադամի անկումից յետոյ մի հրեշտակ ուղարկեց, որ նրան հողագործութիւն սովորեցնէ. երբ հրեշտակը խորհում էր թէ կենդանիներից ո՛րին է լծելու արօրին, նրանցից մին «ե՛ս, ե՛ս» աղաղակեց, և անունը մնաց «եզ»։ Հիւնք.* զենուլ *բայից։* Patrubány, SA, 1, 188 *իբր «բեռնաբարձ»՝ թերևս կցելի յն.* ὄχλος *«բեռնաւորումն» բառին, հնխ.* eg'hos *կամ* og'hos *ձևից, իսկ* KZ,

13, 124 *և ՀԱ, 1903, 151 յն.* ὄσχος *«ճիւղ». պհլ.* azg *«ճիւղ», սանս.* adga *«գաւազան» բառերի հետ. հմմտ. յն.* μόσχος *«ճիւղ և հորթ»։* Karst, *Յուշարձան, էջ 405 սումեր.* isi *«կով»։ Մառ, ՀԱ, 1921, 81 բասկ.* edi *«եզ»։ Պատահական նմանութիւն ունի չաղաթայ.* اوز uz *«ցուլ»։* Justi, Kurd. Gram. *114 դրել է զնդ.* azi *բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Վն. յեզ, *Ջղ.* ջեզ, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Մրղ. Ննխ. Սլմ. Սչ. Սեբ. Տիգ.* յէզ, *Ասլ.* յէ՛զ *(սեռ.* էզա*), Գոր. Ղրբ. Շմ.* յէ՛զնը, *Ագլ. Մժ.* ի՛զնը, *Հմշ.* յիզ *(սեռ.* էզօնը, *յգ.* էզնին*), Տփ.* յի՛զը, *Մկ. Ոզմ.* իզ։ *Պլ. գործածւում է* կով *բառը. յատկապէս որոշելու համար ասում են* մանչ կով։ *Նոր բառեր են՝* եզաննակտիկ, եզնաշորիկ, եզընկալ, եզնագին, եզնաչք, եզնասայլ, եզնավար, եզնեղէն, եզնարած, եզնացու, եզնաքար *են։*

ՓՈԽ.—Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 188 սանս.* ukša, *գոթ.* auhsa, *կիմր.* ych *են ձևերի համեմատութեամբ դնում է հնխ.* uqsō. *և ենթադրում է, որ այս բառը տուել է հյ.* *ուցն *«եզն» ձևով մի բառ, որ յետոյ մեր մէջ կորել է. բայց նոյն* *ուցն *բառից փոխառել են կովկասեան ձևերը (տե՛ս վերը)։ Հնագոյն* uqsō-*ից էլ ծագում են թրք.* öküz, *եաքուղ.* oγus, *մոնղոլ.* üker, *բուրեատ.* uker, uxer, uxur, *թունգուզ.* ųkųr *«եզ» բառերը։*

+ԵԶՐ, ր *հլ.* (եզեր, եզերբ, եզերք, րաց, րօք, եզերբք) *«ծայր (զգեստի, շորի, ձորի, քաղաքի են), ափ (ծովի, գետի), սահման, վերջ, աւարտ» ՍԳր. Ոսկ. ես. Փարպ., «նախադասութեան ծայրի բառը (ըստ տրամաբանութեան)» Մխ. այպր., որից՝* գետեզր *Թուոց իբ. 5, Եւս. քր. Փարպ.* ծովեզր *ՍԳր, Եւս. քր.,* ծովեզերեայ *ՍԳր,* անեզր *Ոսկ. մտթ.,* եզրածիրանի *Ես. գ. 22,* եզերիլ *Փիլ. այլաբ. =*եզրիլ *«ծովից ցամաք դուրս գալ» Տաթև. ձմ. լգ. խա.,* եզրակացութիւն *ՍահՄ. Անյ. պորփ. Մագ.,* տի-եզերք *(հմմտ.* տի-կին*) ՍԳր. Կոչ.,* տիեզերախօս *Ագաթ.,* տիեզերական *Ագաթ. Եղիշ.,* ստեզերել *(մհյ. բառ) «տունը՝ տեղը ձգել, երթալ, հեռանալ» Անսիզք 13 են։ —ՀՀԲ և ՋԲ ունին նաև* եզերտ *բառը, որի նշանակութիւնն է «եզր, ծայր» և յարմարեցրած է սրանից (հմմտ.* ոլոր>ոլորտ, բոլոր>բոլորտիք*). չկայ ՆՀԲ-ի մէջ։*

=Բնիկ հայ բառ. հմմտ. լիթ. eżẽ, *լեթթ.* eža, *հպրուս.* asy *«անտառի եզերք, երկու արտերի միջի սահմանը». այս բառերին են կցում նաև հսլ.* jazŭ *«ջրանցք», ռուս.* ЯЗЪ, *հռուս.* ězŭ, *գռ.* езъ *«ձուկ բռնելու աւազան», ուկր.* jaz, jiz *«թումբ», բուլգար.* jaz *«ջրարգել», չեխ.* jez *և լեհ.* jaz *«ջրի թումբ», սերբ-խրվ.* jâz *«ջաղացքի նաւ, ջրատար խողովակ» (*Trautmann, 73, Berneker, 277. *վերջինս չի յիշում հայերէն ձևը)։ Սրանցից դուրս է մնում յն.* ὀχετός *«խողովակ, փողրակ», որ պատկանում է հնխ.* *u̯eg'h *«վարել, տանիլ» արմատին (*Boisacq, 735)։ *Բառիս վրայ տե՛ս* Meillet, BSL, *№ 86, էջ 38—40, ուր նախաձևը գրում է հնխ.* eg'h-(r *մասնիկով)։—Հիւբշ.* IF Anz. 10, 47։

Lag. Urgesch. *983 լիթ.* eżẽ *ձևի հետ, որով առաջին ուղիղ մեկնիչը ինքն է։* Lag. Btrg. baktr. Lex. *24 զնդ.* azra, *որ անստոյգ մի բառ է.* Justi, *ինչպէս և* Bartholomae, 229 *մեկնում են «որս»։ Հիւնք. պրս.* զիհ *«եզր» բառից։ Վերի ձևով մեկնեց* Meillet, MSZ, *10, 282։ Սագըզեան, ՀԱ, 1909, 356 սումեր.* uzar *«եզերք, ափն»,* Karst, *Յուշարձան, 400 ասուր.* isru *«սահման իշխանութեան»,* uşurtu, eşurtu *«սահման, վերջ», 405 սումեր.* izhar, gishar *«սահման, եզերք», 408* uzar *«ափն, եզերք»։ Մառ,* ЗВО, *25, 318 նոյն ընդ* ծայր*: Պատահական նմանութիւն ունի արևել. թրք.* ازن azin *«եզր, շրթունք»,* Scheftelowitz, KZ, *54(1927), 240 միացնում է ռուս.* uzgъ *«եզր», յն.* ἔσχατος *«ամենադրսինը, վերջինը»,* ὄχθη *«եզր» բառերին։*

ԳԻՌ.—Ջղ. Վն. յեզր, *Ոզմ.* յիզր, *Զթ.* իզիր, իզիյ, *Հճ.* իզեյ, *Սվեդ.* իզզիր, իզզիրք, *Մրղ. Սլմ.* յէրզ, *Երև.* յէրզը։—*Ակն.* գ'էդըզէր *«գետեզր»։—Նոր բառեր են՝* եզրանան, եզրանց, առուեզեր, առուեզերուկ, թոնրեզեր, ջրեզեր, կզրկան, եզրուկող.—*այստեղ է*

պատկանում նաև եզճակ «հորի եզերքը դըրուած կլոր ծակ քար, margelle, տճկ. պիլէզիկ» (Նորայր, Բառ. ֆր. և Բառ. երեմ. էջ 83), որ պետք է հասկանալ իբր *եզրճակ և ո՛չ թէ «եզան ակն կամ աչք»։

ԵԶՐԵՂԻ «դափնի». կայ միայն եզրեղոյ պտուղ «դափնու պտուղը» Բժշ. Ամիրտ. Գաղիան։

Արթինեան, Աստուածաշունչի տունկերը, էջ 150 նոյն է համարում եբր. אזרה ezrāḥ, որ ըստ Gesenius (1910, էջ 21 բ) նշանակում է «բնիկ, տեղացի» և Սղ. լէ. 35 գործածուած է անմշակ, ինքնաբոյս տունկի համար. իսկ ըստ Արթինեանի՝ նոր մեկնիչների կողմից համարուած է «դափնի, laurier» և անգլիական թարգմանութեան մէջ էլ գրուած է «bay-tree»:

ԵԶՐԻԿ, անծանօթ մի բոյս է. որից կայ միայն եզրկաճ ծաղիկ Բժշ. ունի միայն Ալիշան, ՀԲուս. § 622։

***ԵԹԵՐ**, ա, ի–ա հլ. «երկնքի վարի մասը, ամպերից վեր եղած օդի խաւը» Վեցօր. էջ 20 (սեռ. եթերայ), 48, 50, 57 (սեռ. եթերաց. սակայն որովհետև յոգնակի չէ, ուստի կարդա՛ եթերայ), 172 (սեռ. եթերաց), Եղիշ. հրց. 57. Արիստ. աշխ. Պղատ. տիմ. Շիր. (հրատ. Պատկ. էջ 47), Կիւրղ. ղկ. (արդի գրականում «օդից դուրս եղած տարածութիւնը և այդ տարածութիւնը լցնող անյայտ նիւթը. 2. մի տեսակ քիմիական մարմին»), որից՝ եթերակաճ էր ընդ եղբ. 47. Աթան. Բենիկ. Տոմար., եթերաճեմ Նար. յովէդ., եթերայիճ Արիստ. աշխ. Մաքս. դիոն., եթերեաճ Գնձ., եթերընթաց Գնձ., եթերաճմաճ ԱԲ են։

=Յն. αἰθήρ, սեռ. αἰθέρος «օդի վերին խաւը, օդ, երկինք, երկնակամար». ծագում է αἴθω «այրել, վառել» բայից (Boisacq, 23), կաղապարուելով ’ᾱήρ «օդ, այեր» բառի վրայից (ըստ Meillet, BSZ, № 79, էջ 10), և թէև շատ սովորական է փիլիսոփայական լեզուի մէջ, բայց չէ մտած խօսակցական լեզուի մէջ՝ իբրև արուեստական բառ։ Նոր կտակարանը, որ ունի յաճախ ἀήρ, չգիտէ բնաւ αἰθήρ։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև լտ. aether, վրաց. ეთერი եթերի, գերմ. aether, ֆրանս. éther, ռուս. эфиръ են։—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ էր հներից Անան. գիտ. 39 «Զոր յոյնք եթերն կոչեն և քաղդէացիքն հուր թաղկեալ»։ Սրանից առնելով Հ. Երզնկացին, «Յաղագս երկնային զարդուց» ոտանաւորի մէջ, էջ 27, գրում է. «Զոր և եթեր զսա կարդացին ազգն յունական և հուր թաղկեալ այնք որ լեզուաւ քաղդէական»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ, վերջինս լծորդ է դնում նաև հյ. առ (տե՛ս արփի)։

+**ԵԹԷ** «երբոր, թէ որ. 2. թէ՛, է՛լ (թէ՛ այս և թէ՛ միւսը). 3. միթէ, արդեօք, գուցէ. 4. թէ, որ (տեսաւ որ...)» ՍԳր. Եղն. Ոսկ. են. հնագոյն գրչութիւնն էր եթե:

=Բնիկ հայ բառ. մեկնութիւնը տե՛ս Թէ։

Peterm. 20, 35 սանս. yathā: Եւրոպա, 1849, էջ 200 հպրս. եաթիա, եաթա: Müller, SWAW, 42, 252 պհլ. at, զնդ. yēiδi, հպրս. yadiy, սնս. yadi: Justi, Zendsp. 243 սանս. yathā, հպրս. yatha, զնդ. yatha, պրս. tā են։ Հիւնք. յն. εἶτε, դորիակ. αἶτε։

ԳԻՌ.—Ջթ. էթը (հիմայ անգործածական է)։ Միւսները թէ ձևից։

***ԵԹԻԱ** կամ **ԵԹԻԻԱ** (սեռ. եթիայց, եթիւաց) «հողամաղ կամ ձկնկուլ թռչունը» Փիլ. տեսակ. էջ 21, Նխ. բ. 91, լին. 31. գրուած է նաև էթիա Հին բռ., եթւայ Լծ. փիլ.—սխալ է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 106, որից էլ ՓԲ «էթիայ, զազան ծովային, անյագ յուտելն և ի խառնակելն»:

=Յն. αἴθυια «հողամաղ թռչունը, mouette, larus marinus L», որ գտնւում է Փիլոնի յոյն բնագրում. լատին թարգմանութիւնն ունի fulica «foulque, փարփա՞ր»։—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

+**ԵԹԻԻ** «գեղով». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 84.—ըստ իս պէտք է կարդալ գէզով, այն է «կասկածով, տարակուսիւ» (ուղ. գէզ «կասկած, տարակոյս». տե՛ս այս բառը); ո-

րով երիւ կդառնայ «Թէական, տարակուսական» և կկապուի եթէ արմատին։

+ԵԼ, ի հլ. «ներսից դուրս գալը» ՍԳր, «վեր բարձրանալը» Փիլ. լին., «անցք, ընթացք, ճամբայ» ՍԳր, «վերջ, լրումն, աւարտ» ՍԳր, «մի գործի վախճանը» Եղիշ., «յաջող վախճան» ՍԳր, «արևի ծագումը ևն» ՍԳր. Փարպ., «արևելեան կողմը» Խոր. աշխ., «ծորում, բխում» Նար., «կղկղանք» Մխ. ապար., «նստոյ տեղի, յետոյք» ՋԲ, «մորթի վրայի ծակտիքները» Վեցօր. էջ 175 (տպուած է խելf, ուղղելի ելf՝ ըստ Ս. Վ. Նազարէթեանի ձեռագրի. տե՛ս Պատկեր, 1893, էջ 284), «հեռանալ, հրաժարուիլը» Վրք. հց., «ծախք» Տոբ. ա. 23, որից՝ ելանել (կտ. ելի, հրմ. ե՛լ) «դուրս գալ. 2. ծագիլ, բղխիլ, յառաջ գալ. 3. վեր բարձրանալ. 4. հեծնել, նստիլ (ձի, նաւ). 5. վիճակուիլ, յարմար գալ. 6. անունը տարածուիլ, հռչակուիլ. 7. այնպէս լինել, գտնուիլ» ՍԳր, ելևել առնել «ջանալ իրար դերազանցել» Ծն. իե. 23. Բուզ. կամ ելևելս առնել Փարպ., ելևէջ Ագաթ., ելևմուտ ՍԳր, ելամուտ «դուռ» Եզեկ. խը. 30. ելանելի «սանդուխ» Եզեկ. խ. 31, ելող Դ. Թագ. ժա. 9. Զքր. ը. 9, ելուստ «բոյսի աճում» Փիլ. քհ., անել Փիլ. Եղիշ., խաչելեալ ՍԳր, խաչելութիւն Եզն., յորդելակ Քեր. քերթ., դժուարելանելի Տօնակ. Մխ. առակ., վերելակ «ձի (կամ նաւ) հեծած անձը» Պիտ. Փիլ., վերելf Նար., ելուն «դուրս ցցուած» Աղամ. 125, ելակէտ, ելարան (Նոր գրականի մէջ) ևն։ Զանազան նախդիրներով ստանում է նորանոր ձևեր և նշանակութիւններ. այսպէս՝ 2. Զ նախդիրով կլինի **զելանել** «չափից անց կենալ» Ոսկ. յհ. ա. 12.—3. ընդ նախդիրով՝ **ընդել** «հետը ելած-նստած, հետը մեծացած, ծանօթ, սովոր» Ագաթ., ընդելանիլ «հետը մեծանալով վարժուիլ, կրթուիլ» Եւս. պտմ. Ոսկ., «ջանալ, փորձել» Գծ. Թ. 26, ընդելացուցանել Սիր. իբ. 17. Եզն., ընդելուցանել Բ. մակ. ժ. 15. Ոսկ. մ. ա. 17, ընդելնուլ Ոսկ. մ. ա. և բ., ընդելակից Կորիւն, աներնդել Գ. մակ. դ. 6. Կոչ., մարդընդել Ագաթ., ձեռնընդել Փիլ. այս բոլորը գրուած նաև ընտել ձևով որ հիմայ միակ գործածականն է։—4. **ելանել** բայի անցողականն է ելուզանել (փոխանակ սպելու *ելուցանել. հմմտ. փլուզանել, ընկլուզանել) «դուրս հանել, մէջտեղ հանել» (արմատը ելոյզ)։ Ոսկեդարեան գրականութեան մէջ պահուած չէ այս բառը, բայց կայ յետնաբար ելուզանել «արտաբերել (ձայնը)» Թր. քեր. (Զայնաւորք ասին, վասն զի ձայնս յինքեանց անպակաս ելուզանեն)։ Նոյն ելոյզ «հանել» արմատից է կազմուած ծխնելոյզ Հին բռ. և Նոր գրականում շնչելոյզ «շնչահան, օդանցք»։—5. **ելուզանել** բայի երկրորդ նշանակութիւնն է «ընձիւղել, ծլիլ», ինչպէս գտնում ենք ելուզումն «ընձիւղումն» Պիտ. բառի մէջ։—6. Նոյն բայի երրորդ նշանակութիւնն է «գողանալ, կողոպտել» (հմմտ. ճանել և յիճfն ճանել «գրաւել, խլել, կորզել»). որից մարդելոյզ «մարդագող» Ա. տիմ. ա. 10, որ ապացուցանում է ելուզանել բայի ոսկեդարեան գոյութիւնը. սրանից է նաև ելուզակ (կամ եղուզակ, յելուզակ, յեղուզակ) «աւազակ» Խոր. Պիտ., յեղուզակութիւն Վեցօր. 185, յելուզակաբար «աւազակի պէս» Խոր., նախելուզակ Շնորհ. վիպ.։—7. Նոյն ելուզանել բայից ընդ նախդիրով կազմուած է **ընդելուզանել**՝ որի առաջին նշանակութիւնն է «խուզարկելով երևան հանել»։ Այս նշանակութեամբ գտնում ենք գործածուած Արծր. բ. 6 (հրտր. Պատկ. էջ 113) «Յերկիւղ կասկածանաց եղեալ՝ թէ իցէ ընդելուզեալ Տաճկաց՝ գտեալ զպահեստ գանձին՝ ծախիցեն զզօրութիւն նորա»։ Յայտնի չէ ի՛նչ փոխաբերութեամբ՝ այնուհետև ընդելուզանել ստացել է «իրար անց կացնել, յեռուլ, հիւսել» ՍԳր. Ոսկ. Մտթ. և ա. տիմ. «խօսքը զարդարել, պճնել» Ոսկ. ես. նշանակութիւնները, որից՝ ընդելուզուած Ել. իը. 17, ընդելուզումն Պիտ. փիլ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. el «ելնել, բարձրանալ, աճիլ» արմատից. այս արմատի պարզ կամ աճած elu-, eleu-ձևերից կամ նաև $dh^{e}/_{0}$ աճականով ձևից են՝ յն. ἐλεύθω, ἤλυθον, ἦλθον, ἐλθέ, ἔλθω, ἔλθοιμι, ἐλθών, ἐλθεῖν, εἰλήλουθα, ἐλήλυθα, ἐλήλυμεν, ἐλεύσομαι, որոնք կազմում են «գալ» բայի զանազան ժամանակները. նաև προσ-ήλυτος «վերաբնակիչ», ἐπ-ήλυτος «եկող հասնող», ἔπ-ηλυς «եկւոր օտարական», կրետ. ἐπελεῦσαι «բերել» (իբրև

անցողական «գալ տալ»), արկ. κατενθοντας. կոր. ηνθς (որոնց մէջ λθ վերածուել է νθ). սանս. rődhati «բարձրանալ, աճիլ», զնդ. raoδaiti «աճում է», գոթ. liudan «աճիլ» (Walde 426, Boisacq 242)։ Հայերէնի մէջ ելանեմ ծագում է el- պարզ արմատից, իսկ ելուզանեմ՝ elu- աճականից։ Այս արմատին են կցում նաև գալլ. el «թող երթալ», լտ. amb-ulō «շրջել», ex-ul կամ exs-ul «տարագիր, աքսորական», alacer «աշխոյժ», ըստ Meillet, Dict. etym. lat. 41։

A. Acoluthus, Obadias armenus, Lipsiae, 1680, էջ 51 «procul dubio ab ebr. עלה derivatum est» (անկասկած եբր. 'alā բառից ածանցուած է), Peterm. 29, 259 եբր. עלה 'ālah, արաբ. علا 'alā «վեր բարձրանալ»։ Müller, SWAW, 42, 257 նոյն ընդ եղանիլ = զնդ. ərə. Հմմտ. պրս. šudan «երթալ» և «լինել»։ Տէրվ. Նախալ. 62 յառնել և երթալ ձևերի հետ՝ սանս. ṛṇōmi, յն. ὄρνυμι, լատ. orior, հհիւս. arna, որոնք հնխ. ar արմատից է դնում։ Bugge, KZ, 32, 53 յն. τέλλω, τέλλομαι «ելնել, բարձրանալ», τέλλειν, τέλλεσθαι «ծագել աստեղց», ἀνα-τολή «արևելք», τέλος «վերջ, ծայր», τέλη «ելք, ծախք» բառերի հետ միացնելով՝ հանում է հնխ. qel, k²élo- արմատից՝ նախաձայնի յապաւումով։ Bartholomae սանս. iyarti «շարժման մէջ դնել», գերմ. eilen «աճապարել, փութալ», հբգ. īlen։ Հիւբշ. 441 յիշում և մերժում է վերջին երկու մեկնութիւնները։ Միևնոյն տեղում Meillet-ի բերանն է դնում մի նոր համեմատութիւն. յն. πέλω, πέλομαι «շարժիլ», περιπλόμενος «շրջապատեալ, գերազանցեալ», սանս. čar «շարժիլ» հնխ. k²élō արմատից։ Բայց Meillét չունի մի այսպիսի մեկնութիւն։ Ակնարկուած տեղը (MSL, 7, 162, ինչպէս նաև 10, 282) նոյն πέλομαι բառը համեմատուած է եղանիլ բայի հետ։ (Հիւբշ. սխալուել է անշուշտ I կարդալով l):— Հիւնք. եղանիլ բայից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 144 յն. ἐλαύνω «յառաջ մղել» = ելանել, ἐλεύσομαι «պիտի գամ» = հյ. ելուզանել։ (Բայց այժմ առաջին ուղիղ մեկնիչը պէտք է հաշուել Pedersen)։ Scheftelowitz, BB, 28, 300 ելուզանել = սանս. rohayati «աճեցնել», ruh «ճիւղ» ևն։ Karst, Յուշարձան, էջ 399 սումեր. elu «վեր բարձրանալ», elenu «վերին», 405 սումեր. il «բարձրացնել», 407 սումեր. sil «վեր հանել», zil, šil «մեծ, վեհ», 419 ալթայ. al, ol, ul, il «բարձր, բարձրանալ», ույգուր. uluk «մեծ», ulkamak «բարձրանալ», չաղաթ. olgaymak «աճիլ» ևն։ Վերի ձևով մեկնեց բառս Meillet, BSL, № 79, էջ 7։ Pokorny, 1, 155-6 մերժելով այս բոլորը՝ դընում է հնխ. elā- «վարել, շարժել, երթալ» արմատը, որից սանս. íy-ar-ti «շարժել», յն. ἰάλλω «ուղարկել», հյ. ելանել, ելանիլ, յն. ἐλάω «վարել», ἐλαύνω «վարել, քշել», կելտ. elwyf, կորն. yllyf «գնում եմ», անգսք. lanu «նեղ ճանապարհ», հոլլ. lann «ճեմելիք» ևն։ Շէֆթէլովից, KZ, 53 (1925), էջ 268 ելուզանել դնում է = սանս. rukša «ծառ», rohati «աճումն», որ Pokorny, 2, 416 դնում է ledh- «աճիլ, բարձրանալ» արմատի տակ։

ԳԻՌ.—Վն. էլնել, Մշ. ÷էլնել, Սչ. յէլէ, Ախց. Կր. Ննխ. Ռ. Սեբ. էլլէ (կոր. Ննխ. էլա, միւսները էլա), Ասլ. Խրբ. Պլ. ելլալ, Ակն. էլլիլ, Հմշ. էլլուշ, Տիգ. էլ'ըլ, Մկ. իլնիլ, Ջթ. իլլիլ, Սվեդ. իլնիլ, Ոզմ. ըլնիլ, Սլմ. ըլնել, Մրղ. ըլէլ, Հճ. իննել.—Կովկասահայ բարբառներում առհասարակ ուրիշ դարձուածներով է բացատրւում. ինչ. դուրս գալ, վերև բարձրանալ ևն. սակայն կայ իլլէլ Ղրբ., ըլչիլ Երև. «եփուելով վեր բարձրանալը, գեղով (հեղուկի, կերակուրի)», նելնել Երև. «հեծնել», Ջղ. վիրնել, Շմ. վէլլիլ, ՀՋղ. վիլլիլ «վեր բարձրանալ, հեծնել (ձի ևն)»։ Նոր բառեր են՝ ել «զառիվեր», ելման «յորդ», ելուարի «ե՛լ և արի՛» (իբր ձայնարկութիւն է գործածւում), ելուկ «բողբոջ», ելվեր «զառիվեր», ելփուք «շնչահեղձութիւն», ելտեղ, ելցընել, ելիվեր։

*ԵԼԱԿ կամ ԵԼԱԳ «խմորուկ, մորի պտուղը, տճկ. չիլէնկ. ռուս. клубника. ֆրանս. fraise» Սանփ. լճհ. արդի գրականի մէջ (արևմտեան բարբառ) գործածական է միայն ելակ ձևով, որից ելակենի «ելակի բոյսը»։

=Թթր. (Կազանի, Կիրգիզ և Տոբոլսկի) يلاك yilak, որ ընդհանուր անուն է ելակի, մորի, արքայամորի և նման պտուղների. սրա համապատասխանն է թրք. جيلاك jilak, տճկ. چیلك cilek, ամկ. չիլէնգ, որ է «ելակ» (Будаговъ, 2, 362)։—Աճ.

Patrubány, ՀԱ, 1908, 313 ելաճել բայից. մեզանից է փոխառեալ տճկ. չիլէկ: Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. ჟელი ուելի «վայրի ելակ, մորի»։

ԳԻՒ.—Ննխ. էլաf, ճէլաf «վայրի ելակ» (գործածական է բառս միայն գիւղերում)։

*ԵԼԱՍԱՐ շղջիկ. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 84, որից էլ՝ ՀՀԲ, ՋԲ և ՓԲ յաւել.—ո՛չ մէկի մէջ չկայ վկայութիւն։

=Թրք. يراسه yerase կամ yerasa «չղջիկ»։—Աճ.

*ԵԼԵԿՏՐԻՈՆ, ի, ի-ա հլ. «դեղին սաթ» Վեցօր. 101. գրուած է նաև շատ զանազան ձևերով. այսպէս՝ ելեկտրոն, ելեկտոռն, ելեկտռիոն, ելեfտռիոն, ելէfտռիոն, էլէfտռիոն, էլէfտrիոն, իլեfտռոն, իլիfտռիոն, իղիկտrիոն, ղեկտռոռն Վեցօր. 101. Արիստ. աշխ. Պղատ. տիմ. 158. Դիոն. ածայ. Նար. խչ. 398 (Բառ. երեմ. էջ 132 գրում է լեկտռոն և մեկնում է «ոսկեպղինձ, դեղին պղինձ», որ սխալ է). սրանից ելեկտռեղէն կամ իլեfտռեղէն «սաթից» Դիոն. ածայ. Նոր գրականում ելեկտրականութիւն նշանակում է ծանօթ բնական ուժը՝ որ յառաջանում է գլխաւորապէս շփումով (այս ուժը առաջին անգամ սաթի միջոցով երևան հանուելով՝ ստացաւ իր անունը, որ նշանակում է բուն «սաթականութիւն»)։ Նոր բառեր են՝ ելեկտրական, ելեկտրանալ, ելեկտրականանալ, ելեկտրականացնել, ելեկտրացում, ելեկտրաչափ, ելեկտրաբուժութիւն, ելեկտրաշարժ, ելեկտրաfարշ են։

=Յն. ἤλεκτρον «սաթ», որից նաև լտ. electrum, ֆրանս. électricité «ելեկտրականութիւն» են են։ Յոյն բառի առաջին նշանակութիւնն է «ոսկու և արծաթի խառնուրդ» և կցւում է ἠλέκτωρ «փայլուն, 2. արեգակ» բառին (Boisacq, 319):—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Կայ միայն ղեկտոր Կր. «սաթ»։

*ԵԼԵՓԱՆԴԱԿԱՆ, գրուած նաև եղեփանդական, եղեփանդեան, եղափանդական «մի տեսակ բորոտութիւն». բուն նշանակութիւնն է «փղական». Խոր. բ. 8. Վրք. սեղբ. տպ. Վենետ. էջ 28, 36, 38. տպ. էջմ. 722, 737, 742։

=Յն. ἐλέφας (սեռ. ἐλέφαντος) «փիղ» բառից՝ հյ. -ական և -եան մասնիկներով, իբր թրգմ. յն. ἐλεφαντίασις «մի տեսակ բորոտութիւն», ἐλεφαντιακός «ելեփանդական» են ձևերի. սրանից է փոխառեալ նաև elephantiasis եւրոպական գիտական բառը։—Հիւբշ. 348։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, ՆՀԲ։

ԵԼԻԴՈՐՈՍ «մի տեսակ օձ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 384 բ. «Նմանի օձին, որ կոչի ելիդորոս, զորմէ ասէ Իզիդորոս, թէ ելանէ ծուխ և ժահահոտութիւն ի վայրէն ընդ որ սողայ»։

ԵԼԻՈՆ, ի-ա հլ. «ընտանիքը, կինը, որդիներն ու ազգականները». ունի միայն ՀՀԲ՝ առանց վկայութեան, որ և համարում է «բառ այլազգական»։

ԵԼԻՍՏ-ՈՒԹԻՒՆ «յունական իշխանական մի աստիճան». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում են գործածուած Կղնկտ. հրտր. Շահն. Ա. էջ 300 «Եւ տայր բերել պատըրկութեան և հիւպատութեան և պատրիկպարքոսութեան և ստրատելութեան և ելիստութեան 1200 արանց պատիւ», խնդրական բառը չունի հրտր. էմ. էջ 143. անշուշտ նոյն է եղուստր բառի հետ, որ տե՛ս։

Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատեն. էջ 12 ուզում է կապել կասկածով յն. Ἰλη «հեծելազօրքի գունդ» բառի հետ. հմմտ. ἰλάρχης «հեծելազօրքի գնդապետ»։

*ԵԼԻՔ «ոլորապտոյտ փայլակ». մէկ անգամ ունի Արիստ. աշխ. էջ 613։

=Յն. ἑλικίας նոյն նշ. յառաջանում է ἕλιξ «խղնջաձև» բառից։—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԵԼՄՈՒՆԻ «անուանի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սասն. 60 «Երամ երամ թռուցող ի վեր ելմունի բնաւից»։—Լուսանցքում մեկնուած է «անուանի»։—Հմմտ. նաև ելոմոնի և եղմոնայ:

ԵԼՈՄՈՆԻ «բան կամ հաւատարմութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 84. տե՛ս նաև ելմունի և եղմոնայ:

*ԵԼՈՎԱ կամ ԵԼՈՎԷ, ԵԼՈՅԻ, ԵԼՈՅԷ «Աստուած». Ոսկ. եփես. 937—8. ունի միայն ԱԲ, իբր բառ. եբր.։

=Եբր. אלוה eloha «Աստուած», որի հետ նոյն է նաև արաբ. الله Allah. մեր ձևերը յառաջացած են եբրայական բառի յն. ἐλωαί, ἐλωέ, ἐλωΐ տառադարձութիւններից (Sophocles, 452)։—Աճ.

+ԵԼՈՒՁԱԿ տե՛ս Ել։

ՀՀԲ ելանել բայից։ ՆՀԲ յուզակ ուղտոյ կամ ելից: Հիւնք. ելուզանել բայից։

+ԵԼՈՒՆԴՆ (սեռ. ելնդան) «պալար, ուռեցք» Մխ. բժշ. Մարթին. ՆՀԲ ունի ելունդն, եղունդն, որոնց ուղղականը համարում է ելունդ Վստկ. 164 (սեռ. ելնդի), 217 (սեռ. ելնդաց). ՋԲ գիտէ միայն ելունդ, եղունդ, և չի ճանաչում հնաձև ելնդան սեռականը. ԱԲ ունի ելունդն, ելունդ, բայց նաև ելուն Վրք. հց. Բ. 446, որ ՆՀԲ իբրև վրիպակ է յիշում։

=Կազմուած է ելանել բայից՝ -ունդ մասնիկով. հմմտ. ծնանել>ծնունդ, սնանել>սնունդ և սերել>սերունդ. բայց այս պարագային պէտք է ենթադրել, որ բառի ուղիղ ձևն է ելունդ, սեռ. *ելնդեան, յետնաբար՝ էլնդոյ (ինչպէս ունինք ծննդեան, սննդեան, սերընդեան, կամ ծննդոց, սննդոց, սերնդոց). իսկ ելունդն և սեռ. ելնդան գոյութիւն չունին և յարմարեալ են միայն ՆՀԲ-ից. (Վրք. հց. կայ զեղունդն, բայց ն յօդ է)։ Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ելուստ և ելք բառերը, որոնք ըստ ԱԲ նշանակում են նաև «ուռեցք»։

ՆՀԲ ելեալ ունդ: Հիւնք. յն. ἐλαία «ձիթապտուղ» բառից, Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 145 մեկնում է վերի ձևով։

*ԵԼՉԻ «պատգամաւոր, դեսպան». Յիշատ. ՉԾԳ =1304 թուից (Հրտր. Շողակաթ, էջ 36)։

=Թթր. ایلچی ilči, Թրք. elči «դեսպան»։

+ԵԿ, ի-ա հլ. (յետնաբար ի հլ.) «գալը, գալուստ» Բուզ. Փարպ., «եկւոր մարդ, դրսեցի, պանդուխտ» ՍԳր, «եկամուտ, հաս» Վրք. հց. գործածւում է մանաւանդ գամ բայի զանազան ժամանակները կազմելու համար. այսպէս՝ կտ. եկի, ապառ. եկից, հրմ. ե՛կ, դերբ. եկեալ: Այս արմատից են ծագում եկամուտ ՍԳր. Մծբ. Եւս. քր. Եզն. Կիւրղ. ծն., եկակոչ Սիր. խր. 11, Ոսկ. մ. բ. 8, եկումն Ճառընտ,. դեռեկ «նոր եկած» Վրք. հց. ինքնեկ «ինքնին եկած» Ա. մակ. ե. 19. Ոսկ. եւ. 151, նորեկ Եւագր. Կոչ., երբեմն ՍԳր. Վեցօր., նախեկող Մաշկ., ուղեկեալ Փարպ., չեկ «անբերրութիւն» Տաթև. ամ. 285 (չունի ԱԲ), ապեկ թոռն կամ թոռնեայ «թոռան թոռը, առնը» (իբր թէ «յետոյ եկած») Մխ. դտ. (ունի ԱԲ, բայց նաև ՆՀԲ, հտ. Բ, էջ 1045, ապոպապ բառի տակ)։ Այս արմատից են նաև զեկուցանել, իրազեկ ևն, որոնց վրայ տե՛ս զգալ:—Նոյն արմատի երկրորդ ձևն է եկն, որ գործածւում է միայն իբր գամ բայի կտր. եզ. գ. դէմքը։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^{2}em- «երթալ, գալ» արմատից. հմմտ. սանս. gámati, gaččhati «երթալ», gatá-«գնացած»,ágan «եկն» gántu- «ճամբայ», զնդ. ǰamaiti, ǰasaiti «գնում է», լտ. venio «գալ», գոթ. qiman. հբգ. quëman, koman, գերմ. kommen, անգլ. come, հիւլ. koma, անգլսք. cuman «գալ», միռլ. bēim «քայլ», յն. βαίνω «երթալ», βάσκε «գնա՛»։ Հնխ. g^{2}em- արմատը ունէր նաև երկրորդ g^{2}ā- ձևը, ինչպէս ցոյց են տալիս սանս. ágām, «գնացի», յն. ἔβην, դոր. ἔβαν «գնացի», βῆμα «քայլ», լեթթ. gāju «գնացի», gatwa «անցք», ալբան. ngā «վազել», թոխար. kakmu, քուչ. kekamu «եկած», լիթ. gemù, gim̃ti «ծնուիլ (<աշ·

խարհ գալ)» (Walde, 815, Boisacq, 112, Trautmann, 76, Pokorny, 1, 675, Ernout-Meillet, 1042, Kluge, 271): *Հայերէն ձևերից առաջինը (եկ) գալիս է երկրորդական* g^2ā- *ձևից, իսկ երկրորդը (եկն)՝ առաջին ռնգայնաւոր* g^2em- *ձևից. հրամ.* եկայf *ձևի մէջ դեռ պահուած է* g^2ā- *արմատի* ա *ձայնը։ Կատարեալ* եկի, եկն *են ձևերը միավանկ լինելով՝ բոլոր դէմքերի մէջ էլ ըստ օրինի պահել են հնխ.* e- *նախայաւելուածը (հմմտ.* եղի, եղիr, եղ *են), որ յետոյ միւս ժամանակներին է անցել և վերջապէս արմատական է համարուել։—Հիւբշ. 441։*

Bopp, Gram. comp. III, *39 սանս.* ágās=*յն.* ἔβης =*հյ.* եկիr. *էջ 205՝* եկն=*գոթ.* qvam, *սանս.* gam, *ուր* ն =m: *Տէրվ. Նախալ. 77* կա<ga, gam *արմատի հնագոյն կրճատ* կե-կ *կրկնականից հանում է* եկ։—*Հիւնք. յն.* ἥκω *ձևից։*

ԳԻՌ.—Պահւում է կատարեալի, հրամայականի և անցեալ դերբայի մէջ. ինչ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Վն. էկա, *Շմ.* էկա *կամ* յէկա, յէկավ, *Ջղ.* յեկա, *Ռ.* էգա, էգո՛ւ, *Խրբ. Սեբ.* էգա, *Պլ.* էգա, էգո՛ւ *կամ* էգուr, էգած, էգէr է, *Ննխ.* էգա (էգի՛r, էգիցէf), *Ղրբ.* յէ՛կէ, յէ՛կէr, յէ՛կը <եկն, յէ՛կ, յէ՛կած, յէ՛կալ ա. *Մրղ. Ալմ.* էկամ, *Տիգ.* էգm, էգօ՛, *Մկ.* իկը, *Հճ.* իգի, իգօ՛, *Հմշ.* էգուշ *«գալ», Ագլ.* ա՛կիf՝, ա՛կալ, *Զթ.* այգօ՛, այգո՛ *«ե՛կ, արի».—ոմանք էլ* եկող *ասելու փոխարէն գործածում են* գ'ալող:—*Նոր բառեր են՝* եկ *«իւրմորում»,* եկաճալ, եկային, եկուն, անեկ, ցյեկ *(ցուլի եկած).—Ատն.* բարօվգիr *«բարով եկիր»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. էգալ *«եկեալ, եկած»։*

ԵԿԱՑՆԵԼ *«որոշել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 84։*

ԵԿԱԻՈՐ *«ծղի, բազուկ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. 69 «Ապա թէ գլխացաւութիւն խիստ լինի, զերկու զեկաւորսն՝ որ է ծղին՝ կապէ՛ր։ (Այս մասին տե՛ս նաև* Seidel, *§ 190, որ Գաղիանոսի մօտ էլ գտնում է ծայրերի կապումով գլխացաւի դարմանման եղանակը)։*

*ԵԿԵՂԵՑԻ *(-ւոյ; -եաց, -եաւ) «ժողովուրդ» Բ. մնաց. ժ. 3 (ասուած է հրեաների բազմութեան համար. Եկն Յերոբովամ և ամենայն եկեղեցին Իսրայելի առ արքայ Ռոբովամ). «հաւատացեալների հաւաքոյթ, ժողովուրդ, տաճար» ՍԳր. Կոչ. Եզն., «մարդոց ժողով» Պղատ. սոկր. Եւթիփռ., որից՝* եկեղեցական *Ագաթ. Սեբեր.,* եկեղեցանալ *«հաւաքուիլ, խմբուիլ» ՍԳր,* եկեղեցացուցանել *«ժողովուրդը մի տեղ հաւաքել» ՍԳր, «տաճարի վերածել» Եղիշ. յես.,* եկեղեցաշէն *«եկեղեցին շինող բարերարը» Մ. Մաշտ. 156ա,* եկեղեցպան, եկեղեցեպան *Յայսմ.* նախակեղեցի *Բուզ. են։*

=Յն. ἐκκλησία *«հաւաքոյթ ժողովուրդի, պինուորների, յետնաբար՝ հաւատացեալների. 2. հաւաքատեղի, յետնաբար՝ եկեղեցի»,* ἐκκλησιάζω *«ժողովի հրաւիրել, ժողով կազմել, խորհրդակցութեան ներկայ լինել»,* ἐκκλησιαστικός *«եկեղեցական, կրօնաւոր». ծագում է* καλέω *«կոչել»,* ἐκ-καλέω *«դուրս կանչել» բայից. և սրա համար է որ հայերէնում երբեմն թարգմանուած է* կոչումն, կաչարան: *Քրիստոնէութեան տարածման հետ՝ փոխառութեամբ անցել է բազմաթիւ լեզուների. այսպէս՝ լտ.* ecclesia, *ֆրանս.* église, *գոթ.* aíkklēsjō, *իտալ.* chiesa, *վրաց.* ეკლესია եկլեսիա, *թրք. պրս.* كليسا kilīsa, kilīse, *չեչէն.* k'ils, *արաբ.* كنيسة kanīsa *(Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 285) են։—Բացառութիւն են կազմում գերմանական և սլաւական լեզուները, որոնք փոխ են առել յն.* κυριακόν *«տէրունի» բառը։ Այս բառի ժողովրդական ձևը* κυρικόν *գործածական էր Դ դարում, յունաց մօտ, «եկեղեցի» նշանակութեամբ, բայց շուտով ջնջուեց։ Արիոսական գոթացոց ձեռքով այդ բառը փոխ առնուելով Դ դարում, դարձաւ գոթ.* *kyrikō *և Ե դարից սկսեալ թափանցեց ամբողջ Գերմանիա։ Դրանից յառաջացան հին սա. գերմ.* kirika, *անգլսք.* cirice, *հբգ.* chirihha, *գերմ.* Kirche, *անգլ.* church *են։ Գերմաններից փոխ առին սլաւները, որով ձևացան հսլ.* crŭky, *ռուս.* церковь, *բուլգար.* cŭrkov, cérkva, *լեհ.* cerkiew *են* (Kluge, 256, Berneker, 132): *—Հայերէնի մէջ բառի* -եցի *վերջաւորութիւ-*

նը հայկական յարմարացում է և ո՛չ թէ յունարէնի հարազատ տառադարձութիւն։— Հիւբշ. 347։

Հներից ունինք հետևեալ մեկնութիւնները. «Եկեղեցի կոչեցեալ է անուն բարութեան, զի ամենեքին կոչեցեալ են և միանգամայն ժողովին». Կոչ.։—«Լուար զանուն եկեղեցոյն, ուսի՛ր և զաւանդ թարգմանութեան. եկեղեսիայ (ըստ յն. տառադարձութեան) կոչումն անուանի». Եղիշ. յես.,—«Եկեղեցի յեբրայեցւոցն առ մեզ ժողով թարգմանի». Յհ. իմաստ. (տպ. Վենետ. էջ 143)։—«Եկեղեցիդ՝ ըստ եբրայեցւոցն՝ ժողովոյ բազմութիւն ասի». Մագ. թղ. 224։—«Եկեղեցին յեբրայեցւոցն ի մերս՝ ժողովուրդ թարգմանի». Շնորհ. ընդհ. տպ. Երուսաղէմ, էջ 269։—«Եկեղեցի... առ ստուգաբանելն այսպէ՛ս իմասցի. եկեալ, լցեալ և ակաղձեալ». Յհ. երզնկ. Արրտ. 1914, էջ 922։—«Համանունաբար սոցա կոչի եկեղեցի՝ իբր ժողովարան». Լմբ. մատ. էջ 120։ —«Եկեղեցի, այսինքն զօր կամիս՝ լիցի». Տաթև, հարց. 614.—«եկլէսիայն՝ որ է եկեղեցին». Սմբ. դատ. էջ 56։—Նորերից ուղիղ մեկնութիւնը տուին նախ Schröder, Thesaur. 47, յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 23 են։—Ժողովրդական և յարմարեալ ստուգաբանութիւն է ե՛կ եղիցի (արի՝ որ ուզածդ կատարուի)։—Fink, KZ, 43(1910), էջ 328—30 -եցի վերջաւորութիւնը բացատրելու համար ենթադրում է թէ բառը ազդուած է Եկեղեաց գաւառի անունից, ուր կար մի նշանաւոր մեհեան։

ԳԻՌ.—Ալմ. յէկէղէցի, Մկ. էկէղէցը՛, Խրբ. Պլ. Ռ. Տփ. էգէղէցի, Երև. Ախց. Աշ. յէգէղէցի, Լ. ագէղէցի, Մշ. էղէգէցի, Զթ. գ՛էղիցէ, Հճ. էղէցի կէճալ «երկրպագել» (Թերզեան, Ամէն. տարեց. 1924, 197), Ագլ. կղէ՛ցի, Ղրդ. գըղէ՛ցէ, Մժ. գէխցի, Շմ. յէղէցի, Հւր. յեղէցին, Գոր. յէղէ՛ցի, յէ՛խծի, Ղրբ. յէ՛խցե, յէ՛խծէ.—Rivola, Բառ. հայոց, 1633, էջ 104 դնում է եղէկեցի ձևը, որ արդարանում է Մշ. էղէգէցի ձևով.—Ակն. ունինք էղգէսգագ, որ մի սրբավայրի անունն է (իբր *եկեղեցեակ)։

ՓՈԽ.—Ուտ. գերգեց «եկեղեցի» անշուշտ հյ. եկեղեցի բառի մի ձևափոխութիւնն է։

ԵԿԵՍԻԿԷՆ «երկունք, ծննդեան ցաւ». մէկ անգամ ունի Մագ. գամագտ. «Եւ ափու եկն քեզ եկեսիկէն, սակայն ոչ ետեկնեսցիս». (այսինքն՝ Եւ այժմ հասին քեզ երկունք, բայց ո՛չ ծնցիս)։ Նոյն են նաև երկիսեաճ «երկնեաց» Հին բռ. և եկիկեաճ «երկնեաց» Բառ. երեմ. էջ 84։ (Այսպէս Նորայր, Բազմավ. 1900, 131)։

ԵԿԹԱՓԻՍՏԵԼ «հանել կամ տիրել կամ մըտայոյզ կամ զարհուրե(ա)լ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 84։

ԵԿԻՏ «ծածուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 84։—

ԵԿՂԱԼԷ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մխ. բժշ. էջ 10 «Մարզանկուշն և Թուրինճն. եկղալէ (այսպէս ձեռ. իսկ տպ. եգկալէ), օգտակար է օգնութեամբն Աստուծոյ»։

Seidel, Մխ. հեր. § 57 համարում է պրս. یگانه yagāna «միակ, միայն» բառից աղաւաղ գրչութիւն։

*ԵԿՂԵՍԻԱՍՏԷՍ (գրուած նաև եկկլեսիաստէս, եկկլէսիաստէս, եկլեսիաստէս, եկլէսիաստէս) «քարոզիչ վարդապետ» Նխ. ժող. «Սողոմոն իմաստունի գիրքը՝ որ կոչւում է նաև ժողովող» Ժող. ա. 1. Կոչ. 70. Եզն. էջ 189, «Սողոմոնի երգ երգոցը» Կոչ. 283, «Սողոմոն իմաստունին տրուած տիտղոսը կամ ծածկանունը» Ժող. է. 28, «Ս. Մեսրոպին տրուած տիտղոսը» (Յունաց մէջ) Սասն. էջ 57։

=Յն. ἐκκλησιαστής «հաւաքոյթի կամ ժողովի մէջ խօսող ատենաբան, քարոզիչ. 2. ժողովողի գիրքը». ծագում է ἐκκλησία «ժողով» բառից. նոյնից փոխառեալ են նաև լատ. ecclesiastes, ֆրանս. ecclésiaste են։— Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնութիւնը գիտեն հներից՝ Նխ. ժող. «Ասի ժողովող և եկլեսիաստէս, որ է եկեղեցական», կամ Լմբ. մատ. էջ 120. «Եւ գիրք ժողովողին եկղեսիաստէս կոչի, որ է ժողովող»։—Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԵԿՂԵՍԻԱՍՏԻԿՈՍ (*գրուած նաև* եկլեսիաստիկոս, եկլէսիաստիկոս, եկկլեսիաստիկոս, եկղեսիաստիկոս) *«եկեղեցական մի տիտղոս, որ յոյները տուել են Ս. Մեսրոպին» Խոր. գ. 57. (Հմմտ. նաև* եկղեսիաստէս *բառի վերջին նշանակութիւնը)։*

=Յն. ἐκκλησιαστικός *«անդամ սուրբ եկեղեցւոյ», որից փոխառեալ է նաև լտ.* ecclesiasticus։—*Հիւբշ. 348։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԵԿՔԱՆ *տե՛ս Ակքան։*

+ԵՂ *«եղած՝ գոյացած բան» Տաղ., որից՝* եղանիլ (*կտ.* եղէ) *«գոյանալ, գոյութիւն ստանալ, լինել» ՍԳր. Եզն.,* անեղ *«ինքնագոյ» Եղիշ. Փիլ.* ինքնեղ *Պիտ.,* եղումն *«լինելը, գոյութիւն» Օրբել. ը. (չունի ՆՀԲ),* եղական *«ստեղծուած» Կիւրղ. գնձ. Խոսր. պարգ.,* եղանակ *«կերպ, ձև» Կիւրղ. գնձ. Սահմ., «երգի նուագ» Պղատ. օրին., «տարւայ չորրորդ մասը կամ օդի վիճակ» Խոր. ՅՀ.կթ.,* եղելութիւն *Շիր. Արշ.,* եղուտ *Անյ. պորփ.,* մակեղուտ *Անյ. պորփ.,* եղոցել *Անյ. պերիարմ.,* եղանակաւորութիւն (*Նոր գրականի մէջ*) *ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. $q^{u}el$- *արմատից. աւելի ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս* յեղ:

Müller, SWAW, *42, 257 նոյն ընդ* ելանել, *զնդ.* ərə, *հմմտ. պրս.* šudan *«երթալ» և «լինել»։ Տէրվ.* Altarm. 26 լինել *բառի հետ՝ =յն.* γεν-, γί-γν-ομαι, γίν-ομαι *«լինել», լտ.* gen; gigno, genui *«ծնել» ևն։* Canini, Et. étym. 109 *սանս.* g'an *«լինել»։* Bugge, Btrg. 30 *յն.* βάλλω, βελόνη, βέλεμνα, *արկադ.* ζέλλω = βάλλω *ձևերի հետ հնխ.* gel- *կամ* gl- *արմատից. նշանակութեան զարգացման իբրև օրինակ մէջ է բերում յն.* ἐκ-βάλλω *«արտադրել»։ Նոյն մեկնութիւնը կրկնում է* IF, *1, 439 և* եղե- < *հնխ.* gele- *ձևը գտնում է յն.* ἑκατηβελέτης *«իր նետերը հեռուն արձակող»,* βέλεμνον *«նետ» բառերի մէջ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Meillet, MSL, 7, *162 և 10, 282՝ համեմատելով յն.* πέλομαι *բառի հետ։ Հիւնք.* եղծանել *բայից։* Patrubány, SA, I, 222 եղանակ *բառին է կցում հունգ.* ónek *«երգ»։* Scheftelowitz, BB, *29, 48 սանս.* sarati *«հոսիլ», յն.* ἕλος *«ճահիճ», հպրուս.* salus *«առու», հսլ.* sŭlati *«ուղարկել» բառերի հետ։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 144* ելանել *բայից, իբր յն.* ἐλαύνω *«յառաջ մղել»։* Pokorny, *1, 155—6, տե՛ս վերը* ել, ելանել:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. էղնել, *Կր.* էղնիլ, *Տիգ.* եղնող *«լինել». միւսները ունին միայն* լինել *բայի կատարեալի, հրամայականի և դերբայի մէջ. ինչ. Պլ.* էղա, էղար, էղավ, էղի՛ր, էղած, էղէր է. *Ախց. Ակն. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* էղա, *Հճ.* էղօ, *Ննխ.* էղիլ է, *Սչ.* աղիլ է.—ղ-ի *փոխարէն* լ *ունին՝ Տփ.* էլա, *Երև.* էլավ, *Մկ. Վն.* էլո, *Շմ.* իլո, *Մրղ.* յէլամ, *Ղրբ.* ի՛լո, ի՛լոր, ի՛լով, ի՛լոծ, ի՛լոլ ո *ևն։—Նոր բառեր են՝* եղայ *«տարրութիւն»,* եղէն *«էութիւնը»,* եղուկ *«եղած»։* -լինել- եղնիլ *բայի գաւառական ձևերի ուսումնասիրութիւնը տե՛ս Մաքսուդեան, Արարտ. 1915, էջ 247—253։*

ԵՂԱԳ *տե՛ս Աղագ։*

*ԵՂԱՄ *կամ* ԷՂԱՄ *«տաճարի մուտքի առաջ գտնուած սրահը,* porche, Vorhalle». *մէկ անգամ ունի Բ. մնաց. գ. 4, որ Կիւրղ. թագ. մեկնում է «եղամն է տախտակամածքըն»։*

=Եբր. אילם ailäm *նոյն նշ., որ յոյն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է* αἰλάμ (*լտ.* aelam, *վրաց.* ელამი ելամի). *և սրանից էլ տառադարձուած է հայերէնը, թէև ուրիշ տեղ (ինչ. Գ. թագ. զ. 3) թարգմանուած է* կամարակապ:

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԵՂԱՄԱՅ *տե՛ս Աղիմայ։*

ԵՂԱՄԱՅՐ, ի *հլ. «կատակերգութիւն կամ առասպելական երգ» Ոսկ. նխերգ. ունի միայն ՀՀԲ, իբր տարբեր բառ՝* եղերամայր *ձևից։*

+ԵՂԱՆ, ի-ա *հլ. «երկրագործական մի գործիք է. երկմատ կամ երեք մատով հոսելի» Ստեփ. լեհ.։*

=Բնիկ հայ բառ, կազմուած -ան *մասնիկով՝* եղ *կամ* յեղ *«դարձնել, շրջել, փոխել,*

(<հնխ. qᵘel-) արմատից։ Եղանը այն գործիքն է, որով խոտը տեղափոխում են կամ կալը շրջում (միւս երեսը դարձնում)։ Բառի կազմութիւնը գեղեցիկ կերպով մատնանիշ են անում գւռ. եղել «կալը եղանով միւս երեսը դարձնել» (Ղզ. Ղրբ.), «արտը իրար վրայ երկու անգամ վարել, որպէսզի հողը շուռ գայ և արևի տակ լաւ այրի» (Բր. Ախք.), յեղել «նոյն նշ.» (Բլ.), եղանանեղ «կալը եղանով եղնելը» (Ղզ.), եղօլի (Ղրբ. յըղօ՛լի) «եղան, հոսելի», յեղ (Բլ.) «կրկնակի հերկ կամ վար»։ Այս բոլորը ցոյց են տալիս նախ՝ որ բառի արմատն է (յ)եղ, մասնիկն է -ան և երկրորդ՝ որ արմատի բուն նշանակութիւնն է «դարձնել»։ Յեղ և (եղանա)-եղ պահում են արմատի անկախ գործածութիւնը. եղօլի կազմուած է տարբեր մասնիկով՝ ճիշտ ինչպէս հոս-ելի: Աւելի ընդարձակ տե՛ս յեղ:—Աճ.

Bugge, Btrg. 30 յն. βελόνη «ասեղ» բառի հետ՝ հնխ. gelŋnā ձևից։ Johansson, BB, 18(1892), էջ 19 յն. βελόνη։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 53 սխալմամբ գրում է եղակ և կցում է եղին բառին, որի մեկնութիւնը տե՛ս տակը։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. յէղան, խտչ. Կր. եղան «երկմատ հոսելի»,—Ղրբ. յըղօ՛լի:

ԵՂԱՆԱԿ
ԵՂԱՆԻԼ } տե՛ս Եղ։

*ԵՂԱՏ «եղևին». մէկ անգամ ունի Փիլ. լին. 240. նոյնը ելատէ ձևով ունի Պտմ. աղէքս. էջ 68։

=Յն. ἐλάτη «եղևին», որից նաև վրաց. ალატი ալատի կամ ელატი ելատի նոյն նշ. —Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԵՂԱՐ «մէկի կինը, жена, wife, weib». երկու անգամ գործածում է Պիտ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ մեկնում է «կին եղեալ առն»։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 77 դնում է հին *elarā ձևից, որ գտնում է լիւկ. lada «կին» բառի մէջ։

ԵՂԱՐ «ողբ, կոծ» ունի միայն ՀՀԲ. սրանից են կազմուած եղարամայր «ողբ երգող կին» Ոսկ. երբ. և փիլիպ. Պիտ. յետնաբար արմատը դարձել է *եղեր, որից շինուած են՝ եղերամայր «ողբասաց կին» Ոսկ. յհ. ա. 1. Բենիկ. Լաստ., եղերական «ողբալի» Թէոդ. խչ. Նար. Սկևռ. աղ., եղերերգութիւն «ողբական երգ» Նար.։ Նոր գրականում կազմուած են եղերերգակ, եղերերգական, եղերերգու, եղերերգ, երբեմն էլ կրճատմամբ ասում են եղերգութիւն:

ՆՀԲ (եղերական բառի տակ) լծ. հյ. եղեռն, եղերք, յն. ἐλεγεία «եղերերգութիւն»։ Հիւնք. յն. ἔλεος «կարեկցութիւն»։ Meillet, Յուշարձան, 211 եղերգ համարում է կրկնական և յառաջացած *երերգ նախաւոր ձևից. Բայց այսպիսի բառ գոյութիւն չունի։ Մառ, ИАН, 1915, 851 հյ. եղէգն և վրաց. լեղի «եղէգ» բառերի հետ, իսկ էջ 950 վրաց. ղրիալի «լաց»։ Միւսները տե՛ս Եղեռն:

+ԵՂԲԱՅՐ (-բօր, -բարք, -բարց, -բարբք) «եղբայր» ՍԳր. փոխաբերաբար՝ «արեանառու, ազգական» ՍԳր. Կիւրղ. ծն., «կրօնաւոր» Վրք. հց., «ընկեր, կցորդ» Յոբ. լ. 29, որից՝ եղբայրութիւն ՍԳր., եղբայրասէր Բ. մակ. ժե. 14. ա. պետ. գ. 8, եղբայրաբի Եփր. ել., եղբայրասպան Իմ. ժ. 3, եղբայրատեաց Ոսկ. մ. ա. 16, եղբօրորդի ՍԳր., մօրեղբայր ՍԳր., մօրեղբօրորդի Պղատ. օրին, արքայեղբայր Ոսկ. գծ., հարսնեղբայր Ոսկ. եփես. տեառնեղբայր Մանդ. ժողովեղբայր Եփր. Թուոց, էջ 241, նոր բառեր են՝ մօրեղբայր, եղբայրագիր, եղբայրագութ, եղբայրակից, եղբայրակցական են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. bhrátēr կամ bhrátōr ձևից, որ ընդհանրապէս բոլոր քոյր լեզուների մէջ էլ պահուած է. հմմտ. սանս. भ्रातृ bhrátar-, զնդ. brātar, հպրս. 𐎲𐎼𐎠𐎫𐎠 𐎲𐎼𐎠𐎫𐎠 bratā, պհլ. brātar, brāt, պրս. برادر birādar, վախի vrūt, միջ. vərây, եաղն. vrōd, քրդ. barā, brey, brīder, աֆղան. wror, օսս. arwade, erwāde «եղբայր», arwād «ազգական», բելուճ. brāt, գնչ. pral, plal, բոշա. փալ, թոխար. pracar, քուչ. procer, յն. φράτωρ, φράτηρ «մասնակից եղբայրութեան (φρατρία)», յոն. φρήτηρ

«եղբայր», ալբան. vlā, լատ. frater, իտալ. fratello, ռում. frate, ֆրանս. frére, գոթ. brōθar, հրգ. bruoder, գերմ. Bruder, հոլլ. broeder, անգլ. brother, հսլ. bratrŭ, bratŭ, ռուս. брать, պոլաք. brot, հպրուս. brote, brāti, լիթ. broter-ēlis, brólis և լեթթ. bralis «եղբայրիկ», հիռլ. bráthir, կիմր. brodyr (Walde, 313, Boisacq, 1036, Berneker, 82, Trautmann, 36, Horn, § 192)։ Բառս փոխառութեամբ անցել է նաև ոչ հնդևրոպական լեզուների. այսպէս՝ հ.սլաւականից փոխառեալ է հունգ. barat «բարեկամ» և ռուսերէնից փոխառեալ են մորդվին. և եակուտ. brat «եղբայր». այս երկու լեզուների մէջ «եղբայր» նշանակող բառ գոյութիւն չունէր, այլ կային միայն «մեծ եղբայր» և «փոքր եղբայր» նշանակող առանձին բառեր։ Հայ. ուղ. եղբայր, սեռ. եղբօր <եղբաւր ծագում են հնխ. ուղ. bhrātōr կամ bhrātēr, սեռ. bhratrós ձևերից. միջին ձևերն են *բրայր >*բղայր > *ղբայր > եղբայր. հմմտ. աղբիւր <հնխ. bhrēvr̥ (Pokorny, 2, 193, Ernout- Meillet, 370)։—Հիւբշ. 441։

Ուղիղ մեկնեց նախ Peterm. 33։—Windisch. 18 յն. ἀλφαίνω, իբր «սնուցիչ» կամ ἀδελφός «եղբայր»։ Diefenbach, Annales de Critiques scientifiques, 1843, 447 և սրանից Bopp, Gr. comp. I, 398 օսս. arwade:—Böttich. Arica 64, 42 ուղիղ է մեկնում։ Lag. Urgesch. 860 համեմատում է օսս. arwade բառի հետ և մերժում է ամէն կապակցութիւն սանս. bhrātr ձևի հետ։ Müller, SWAW, 35, 191—9 և 38, 578 են ուղիղ է մեկնում։ Ascoli, KZ, 17, 136 հին իրանեան braθre ձևից։ Մորթման, ZDMG, 26, 601 բևեռ. hukabura, որ սրբագրում է albura=եղբայր: Ծազրճեան, Արևելք, 1884 հոկտ. 17 եղ- համարում է սեմական al յօդը, իսկ -բայր = սանս. bhrātar: Տէրվ. Նախալ. 96, 126, 161 ուղիղ է մեկնում և հին ձեվը համարում է *բղայր: Հիւնք. աղբիւր բառից։ Մառ, ЗВО, 25, 304 վրաց. մեգոբար «բարեկամ»։

ԳԻՌ.—Ջթ. էխբ'որ, էխբ'ոյ, Ակն. Ասլ. Պլ. Սեբ. ախբար, Սչ. ախբ'ար, Ագլ. Ախց. Կր. Ննխ. ախպար, Ռ. ախպար, Խրբ. ոխբ'որ, Ալշ. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ախպէր, Տիգ. ախփէր, Գոր. Մրղ. ախպըէր, Ոզմ. ախբեր, Հմշ. ախբէր (ստացականով ախբէյս), Հճ. ախբ'այ, սեռ. ախբ'էյ.—բացի Ջեյթունից՝ միւսները բոլոր ծագում են *աղբայր ձևից, որ կարող է երկու ձևով մեկնուիլ. նախ՝ հին հայ. *աղբայր անկախ մի ձևից (ժամանակակից գրաբարի, իբրև նրա գաւառական մի ձևը), որի մէջ ե-ի տեղ դրուած է համազօր ա յաւելուածը (հմմտ. աղբիւր, աղագ=եղագ). երկրորդ՝ եղբայր ձևից, որի մէջ բառասկզբի ե՝ հետևելով յաջորդ ձայնաւորին՝ յետնաբար վերածուած է ա-ի։ Աղբայր ձևի հնագոյն վկայութիւնը հասնում է մինչև ժԲ դար. հմմտ. աղբայր Սմբ. դատ. 142. աղբրաց կամ աղբրանց արիւն «եղբարց արիւն կոչուած ծաղիկը» Մխ. բժշ. աւելի ուշ՝ աղբար Կոստ. երզն. 157 են։—Նոր գաւառական բառեր են՝ աղբրակին, աղբրամեռ, աղբրանուն, աղբրան, աղբրացու, աղբրանք, աղբրօնք, աղբօրկուտ, ողջունաղբէր, գերանաղբէր, հարսնաղբէր, փեսաղբէր, կոբաղբէր են։ Գաւառական փաղաքշական ձևեր են՝ աբար, աբարիկ, աբօ, ապեր, ապի, ապին, բաբար, ափար, ափեր, ափի, ափու, ափօ, ափուն, պապեր, որոնք նախնական «եղբայր» նշանակութիւնից անցել են «մեծ եղբայր, հայր, հօրեղբայր» նշանակութեանց և վերջապէս դարձել են մեծերին տալու պատուանուն։

ԵՂԵԱՄՆ, ն հլ. (սեռ. եղեման, գրծ. եղեմամբ) «եղեամ» ՍԳր., որից՝ եղեմնախառն Եփր. թգ. 376, եղեմնախար Ագաթ. եղեմնարկու Խոր., եղեմնապատ Թէոփ. խ. մկ. Մաշտ., եղեմնածին Պտրգ. 251. Մ. մաշտ. 212 բ. Ճշ. 198 բ. գաւառական ձև է եղեմն Յճխ. էջ 74, Վրդն. ծն.։

Հիւնք. յն. ἥλιος «արև» բառից։—Bugge, Btrg. 30 հին ձևը համարում է *եղեւամն, որ կազմուած է դնում -մն մասնիկով՝ *եղևա- <հնխ. geleva- արմատականից. հմմտ. լտ. gelu «սառնամանիք». հհիս. kala «սառիլ», kaldr

«ցուրտ» են. պատահական է կիւրին. elívu$_{n}$ «ցրտիլ»։ Patrubány, ՀԱ, 1905, 318 յն. ἐλεῖν, ἐλέσθαι «առնել, ձեռք առնել», հիռլ. sellaim «առնել», իբր թէ «վնասել»։

ԳԻՌ.—Առհասարակ գործածւում է Թրք. բառը (ղրավ, խռաղի, qəraγə). Նոր բառ է եղմակալել Ղզ. «եղեամով պատուիլ»։—Հմշ. եղիմ «տանիքներից կախուած սառոյցի երկար լուլայ»։

*ԵՂԵԲՈՐՈՍ (գրուած նաև եղբորոս, ղեբե-րոս, ղեբորոս, եբորոս, եբուրոս) «մի տեսակ բոյս. վրացի կոճ. helleborus» Վեցօր. 88, 89. Վրդն. ծն. Բժշ.—հյց. զեղեբորոն ձևով ունի Ոսկ. բ. տիմ. էջ 237.—Նոյն բառը Բառ. երեմ. էջ 85 գրում է եղղորոս և մեկնում է «ցմախ», իրօք էլ ցմախտակ՝ սպիտակ վրացի կոճն է։

=Յն. ἐλλέβοροτ կամ ἐλλέβορος, հյց. ἐλλέβορον, որից լտ. helleborus, ֆրանս. ellébore, անգլ. hellebore են, նոյն նշանակութեամբ։ Յոյն բառի ծագումը անյայտ է. տե՛ս Boisacq, 244։—Հիւբշ. 348։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԵՂԵՂՍ «աղօթս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 85։

ԵՂԵՆԳ «յաւիտենական». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 85։—Կարծեմ թէ Ս. Գրքում գործածուած Եղեադ յատուկ անունն է (Ա. մնաց. է. 21), որ թարգմանւում է «Աստուծոյ յաւիտենականութիւն». (տե՛ս Մխ. Աբբայի Յատուկ անուանց բառարանը, էջ 81)։

ԵՂԵՆԴԻԱՐ տե՛ս Սեղենդիար։

ԵՂԵՌՆ, ն հլ. (սեռ. եղեռան, յգ. հյց. եղե-րըս. ՆՀԲ դնում է նաև սեռ. եղերան, յգ. ե-ղերք կամ եղերունք, բայց առանց վկայութեան) «փորձանք, չարիք» (Նոր գրականի մէջ «ոճիր») Ամովս. գ. 10. Բ. մակ. դ. 5. Եզն. Ոսկ. ես. և եբր. Եւս. քր., որից՝ եղեռնաւոր Գ. մակ. ե. 19. 21. զ. 21, եղեռնագործ Նար. Երզն. աղօթ., եղեռնական Նար. Սկևռ. աղօթ., եղեռնաճամ «դառնահամ» Ճառընտ., եղեռնադատ (Նոր գրականի մէջ), մեծեղեռն Կոչ.։

Հների մէջ նոյն է համարուած եղեր «ողբ» բառի հետ. հմմտ. լծ. Նար. «եղեռնագործ, չարագործ, որ լալոյ արժանի գործ գործէ», «եղեռնականք. լալոյ արժանի գործ»։ Այսպէս նաև ՆՀԲ, որ լծորդ է դնում եղեռն և եղեր, յն. ἔλεγος «սուգի երգ»։ Böttich. Arica, 34, 21 իրար է միացնում եղեռն, եղերերգակ, եղերամայր, յն. ἔλυμος «մի տեսակ սրինգ, կորեկ», որոնք մերժում է Lag. Arm. Stud. § 689: Հիւնք. եղեր «լաց» բառից։—Bugge, Btrg. 30 եղեռն, եղեր և եղուկ դնում է հնխ. gel- արմատից. հմմտ. հբգ. quelan «ցաւագնիլ», անգլսք. cwelan «մեռնիլ», հբգ. quellan «չարչարել, սպանել», հպրուս. gallan «մահ», հսլ. žalĭ «ցաւ» են։

*ԵՂԵՍՊԱԿ «մի տեսակ բոյս է. ֆր. sauge, Թրք. ատա չայը, լտ. salvia caespitosa Montb. et Auch». (ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 429). ունին միայն Տիգրանեան, Բառ. բժշ. բոյսերի 13, Նորայր Բառ. ֆր. 1119 բ և ՀԲուս. § 634։

=Յն. ἐλελίσφακον հոմանիշից յարմարեալ է նոր գրականում. այս բառը կազմուած է ἐλελίζω «պտտուիլ» և σφάκος «եղեսպակ, sauge» բառերից. նրանից է փոխառեալ արաբ. الالسفاقن al-alisfaqin, որից տառադարձուած է հյ. ալիսֆաղին Ամիրտ.։

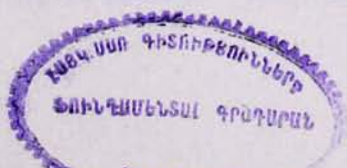
Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԵՂԵՐ, ԵՂԵՐԱՄԱՅՐ տե՛ս Եղար։

ԵՂԵՐԴ, ի-ա, ո հլ. կամ ԵՂԵՐԴՆ, ն հլ. (-դան, դանց), և -ակ նուազականով՝ եղերդնակ կամ եղերդակ (գրուած նաև եղրդակ, ճիղերդակ, լեղրդակ, լերդակն (Բառ. երեմ. յաւել. 575). Նախավերջին ձևը յիշում է միայն ՀԲուս. § 903. Նախաձայնի համար հմմտ. եղիճ և լեղիճ) «ճարճատուկ բոյսը, վայրի հազար, դառնիճ, ասորեակ, տճկ. ճինտիպա, ֆր. chicorée, լտ. cichorium intybus L (ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 568)» Գաղիան. Մխ. բժշ. Վստկ. 167, 174 (Տիգրանեան, Բառ. բժշ. բոյսերի, էջ 15 համարում է taraxacus)։

Տե՛ս Եղեռն:

ԳԻՌ.—Լեղվրտակ Պրտ. (ժողովրդական ստուգաբանութեամբ կապուած լեղի բառի հետ՝ բոյսի դառնութեան պատճառաւ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ალერდი ալերդի «առւոյտ, դալար կանաչ խոտ»։

†ԵՂԵՒԻՆ «մայրիի նման մի ծառ է. լտ abies, ֆրանս. sapin» Ծն. իա. 15. Կիւրղ. ծն. այս առաջին և հիմնական նշանակութիւնից՝ նմանութեամբ կամ շփոթմամբ անցել է այնուհետև նշանակելու ուրիշ այլևայլ բոյսեր. այսպէս՝ «Լիբանանու մայրի, ֆր. cèdre» (որից եղևնեայ, եղևնափայտ), «կաղամախ» Նար. Կա. «լորի» Բժշ. «օշինդրի նման խոտեղէն մի բոյս, մի տեսակ բարձունենակ, որ իբր ճճեսպան է գործածւում. semen-contra, որ և artemisia santonica (իսկ Տիրացուեան, Contributo, § 547 համարում է artemisia absinthium L)» Բժշ. Գաղիան. Մխ. բժշ. 133 (վերջին իմաստը ձևացած է արաբերէնից թարգմանաբար հմմտ. արաբ. شيح šīh «եղևին, sapin» և شيح تركى šīh-i turki «artemisia santonica», որի մէկ ուրիշ տեսակն է شيح ارمنى šīh-i armanī)։ ՆՀԲ տարբեր բոյսեր համարելով վերջին երկուսը՝ գրում է. «եղև-ին «ազգ ինչ ափսինդի կամ օշինդրի, շէհէրմէնի» և եղևին «գնդածաղիկ, artemisia». մինչդեռ Բժշկարանը յատկապէս շեշտում է թէ «ինքն նման է օշնդրի, բայց չէ օշինդր» (ՀԲուս. § 642, տե՛ս և Seidel, Մխ. հեր. § 366)։—Բառարանները մեկնում են նաև «մի տեսակ ցախաւել» և սրան իբր վկայութիւն են յիշում Լծ. Նար., որ մեկնելով հեղինակի եղևին կոչած ծառը, ասում է. «եղևին ցախ է ծանծաղարմատ, այսինքն սաղ է տակն. եղևին ասի. յայգիսն բուսանի. աւելի կապեն զինքն». սակայն սրանից չի հետևում թէ եղևին աւել է, այլ թէ ծառ է, որի փայտից աւելի կոթ են շինում (աւելի կապեն և ո՛չ թէ աւել կապեն)։—ՀԲուս. § 641 դնում է նաև եղևան, ճճեսպան բոյսը, որ ուզում է ուղղել եղրևան, մինչդեռ ակներև է, որ պէտք է կարդալ եղևին «artemisia santonica»:—Վերի արմատից են ծագում եղևնի, որից եղևնեայ «մայրի ծառից» ՍԳր, եղևնափայտ ՍԳր., եղևնափայտեայ ՍԳր.։

=Բնիկ հայ բառ, որի հետ համեմատւում են չեխ. jalovec, լեհ. jałowiec, ուկր. jaloveć, ռուս. яловецъ «գիհի», ինչպէս նաև լեհ. jalowaty, ն. սորբ. jaloven'c ևն։ Սլաւական բառերի առաջին շարքը ծագում է *jalovĭcĭ ձևից, որ կազմուած է jalov- արմատից՝ ծանօթ -ĭcĭ մասնիկով։ Երկրորդ շարքի մէջ մասնիկը փոխւում է։ Արմատը jalov-՝ տալիս է հնխ. ōleu̯- կամ ēleu̯-, որի մէկ ձայնդարձը ներկայացնում է հայ. եղև-ին, կազմուած ին մասնիկով՝ *եղև-< հնխ. eleu̯- արմատից (Pokorny, I, 152. Berneker, 272, 453):

ՆՀԲ եբր. אלון elōn «կաղնի»։ Lag. Urgesch. 818 յն. ἐλάτη «եղևին»։ Pictet, Orig. indoeur, 1, 234 և աւելի ընդարձակ Bugge, Btrg. 37 հոլ. jelz, չեխ. jedla, պրուս. addle, լիթ. ēgle, լեթթ. egle, բրըտ. aedlen կամ édlen «եղևին», յն. ἐλάτη «եղևին». այս վերջինը հնխ. edlnta ձևից. հյ. եղևին դնում է *եղաւին նախաձևից, ուր d ձայնը ընկած է, իսկ ւին <հնխ. -meno մասնիկն է։—Հիւբշ. 442 շատ անապահով է գտնում այս մեկնութիւնը։—Հիւնք. յունական Ἑλένη յատուկ անունից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Liden, IF, 18, 491—3, որ ընդունում են նաև Trautmann, 69 (իբրև =լիթ. ēglius, լեթթ. paegle «գիհի») և Berneker, 272. բայց այս վերջինը՝ էջ 444 նախամեծար է համարում սլաւական բառերը դնել jalov «ամուլ» արմատից. հմմտ. ռուս. ялый, яловый «անպտուղ», яловица «չբեր կով», яловина «կորդ հող» ևն։ Եղևին բառի նշանակութեանց ճշտումի համար տե՛ս Արթինեան, Աստուածաշունչի տունկերը, էջ 135—140։

ԳԻՌ.—Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 175 կայ միայն եղևին (Սիփան) «կարճ բնով, փափուկ, հոտաւէտ, դառն խոտ, որ ախորժանօք ուտում են անասունները։ Ունի իր ճիւղերի վրայ ողկուզաձև մանր պտուղներ»։

ԵՂԷԳ (սեռ. եղեգի, եղիգի, գրծ. եղեգով, եղիգով) «եղերդ, դանիճ, chicorée» Եղ. ժբ. 8 Թուոց թ. 11, Եփր. եղ.։

Հիմք. լեղի բառից։ Կապ ունի՞ յաջորդ եղէգն կամ համանիշ եղեղն բառի հետ։

ԵՂԷԳՆ, ն հլ. (սեռ. եղեգան, յգ. -գունք, գրծ.—գամբ) «եղէգ, ղամիշ» ՍԳր., «եղեգէ շինուած գրիչ» Եփր. ղտ., «ձող» Յայտ. ժա. 1, «չափ, կանգուն» Յայտ. իա. 15, «բոյսի ցօղուն, ծղօտ» ՍԳր., «մի տեսակ խունկ» Ել. լ. 23. Երգ. դ. 10, որից՝ եղեգնեայ ՍԳր., եղեգնաբեակ Ագաթ. Փարպ., եղեգնախառն Կոչ. 322, եղեգնուտ Վրք. հց., եղեգնիկ Խոր. ա. 30 (Վիպասանական երգի մէջ), խունկեղէգն Ել. լ. 23. Երգ. դ. 14. Ոսկ. Ես. կամ եղեգնախունկ Նար., եղեգնախոհի Նար., շաքարեղէգ (նոր գրականի մէջ).—սխալմամբ արդինք պէտք է կարծել Բռ. երեմ. էջ 85 եղեգոտ «ճռաքաղ»։

Böttich. Arica, 34, 21 յն. ἔλεγος «սուգի երգ, եղերերգութիւն»։ Մերժում է Lag. Arm. Stud. § 691: Pictet, 2, 161 յն. ἠλακάτη «եղեգի ցօղուն, իլ»։ Fröhde, BB, 7 (1883), 118 յն. ἔλεγος, սանս. ſc։ Հիմք. յն. ἔλεγχος «յանդիմանութիւն, կշտամբանք», Müller, WZKM, 11, 206 յն. λειχήν «քարաքոս, մամուռ»։ Մառ, ИАН, 1915, էջ 851 վրաց. լեղի «եղէգ» են։ Պատահական նմանութիւն ունին յն. λύγος «ցօղուն, ուռի», լիթ. lùgnas «ճկուն», լտ. lignum «փայտ»։

ԳԻՌ.—Մկ. եղէf՛, Ոզմ. յէղէf.—իսկ Հմշ. ունի «ջուլհակի դարտակ, մասուրա» իմաստով։

ԵՂԷԵՍՄՈՎԹ, ԵՂԷԵՍՈՎԹ «ելս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 85։

ԵՂԷՋ «գետին, որ քրտինքի նման ջուր է թորում». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վիմ. տար. 223 անթուական մի արձանագրութեան մէջ՝ «Ետու զիմ գանձագին հողերն, զԳերմստու տընափնիքն, առաջի եղեզն, Գինեկոյ ճանապարհն, միջի եղեզն...». իմաստը ճշտում է տր. եղէզ վերի նշանակութեամբ։ Ըստ հաղորդագրութեան Ս. Մովսիսեանի (Նամակ 1928 օգոստ. 23) նոյն է Բլ. աղէզ «գետափ, ծովափ», որից աղըզfաշ «աղէզում փորուած փոսիկ, ուր ջուրը քրտինքի նման սուզուելով՝ աղբիւր է յառաջացնում»։

ԵՂԻ «համանելու մօտ՝ կաթնահամ ցորեն» Նխ. ղևտ. Սմբ. դատ. 61. Բժշ. Տաթև. հարց. 357. որից եղի խաւնձեալ «աղանձ» Նխ. ղևտ.։

Հիմք. եղին բառից։

ԳԻՌ.—Երզ. ըղի, Երև. նէղի, Ղրբ. նէ՛ղէ, Մկ. էղա, Սլմ. յէղա. նուազական մասնիկով՝ Ալշ. Մշ. էղիկ (նոյնը նաև Բլ. Մշկ.)։

ԵՂԻԿԱՏՈՆ «տէրունական». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 85։

ԵՂԻՃ «մի տեսակ փշաբոյս է. թրք. ըսըրղան, ֆր. ortie, ռուս. крапива, գւռ. կճան, խճի, լտ. urtica dioica L (Տիրացուեան, Contributo, § 85)» Յոբ. լա. 40. Ագաթ. Ոսկ. Ես. 417, որից՝ եղճի սերմն «մի տեսակ բանջար» Գաղիան., եղինջի տակ «խուպազի, որ է մոլոշ» Բժշ., եղինճմայր, լսեղինճ (նոր բառեր) «lamium striatum S.» Տիրաց. Contrib. § 456. ռամկաձև գրուած է աղինճ, աղինջ, աղինճ, աղինջ, աղիջիկ, եղինիկ, եղենուկ, եղինջ։—Յետնաբար նշանակում է նաև «ծովային մի տեսակ խեցեմորթ» Գաղիան. այս իմաստով յարմարուած է յունարէնից, ուր ունինք κνίδη «եղինճ փուշը. 2. ծովային մի խեցեմորթ. ֆրանս. ortie de mer», բայց հմմտ. նաև եղինջ Ղրդ. «խղունջ (մէջը պարունակուած կենդանին)»։—Ըստ այսմ այստեղ է պատկանում աղինճ՝ մեկնուած «կնիդոս» (իմա՛ κνίδη) Գաղիան. (որ ՀԲուս. § 57 համարում է լտ. cnidium, ֆրանս. cusson, գոճմակ բոյսը. բայց հմմտ. Նորայր, ՀԱ, 1921, 615) նոյնպէս այստեղից է ծագում մոլոշ (mauve, տճկ. էպէմ կիւմէճի, լտ. malva, Ղրբ. փիփէրթ) բոյսի անունը, որ խառնաման ձևերով գրում է՝ աղճկտակ, աղջկտակ, աղճկուտակ, աղճտակ, աղջկի տակ, աղճկտան, աղճկուտատ, աղջիկտակ, աղջկուտակ, աղէճկիտակ, եղճճկտուկ, եղինկըտուկ, եղինկտուտ, եղճճկտակ, եղինճկտակ և որոնց մէջ ուղղագոյն ձևն է եղինկի տակ.—նոյն բառը Մխ. բժշ. 96 գտնում եմ գործածուած աղճկուտատի ձևով (մօլօխ՝ որ է խուպազէ ազգ մի, որ է ցանծոյ և տանու աղճկուտատի). այս բանը ցոյց է տալիս, որ յիշեալ ձևերի հետ նոյն են նաև կուտատուկ

(կտատեակ, կուտակուտ, կուտաւտուկ, կատատուկ, կուտատակ) *«մոլոշ» Գաղիան.*, կուտակեայ բանջար *Պտմ. աղէքս. (տե՛ս ՀԲուս. § 1528), որ գաւառականներումն էլ պահուած է. հմմտ. Ագլ.* կտա՛տի, *Մժ.* կտա՛տու *«մոլոշ»։—Տե՛ս և* կուտատուկ, *իսկ* մըշկան եղին *տե՛ս* Լեղինջ:

> *Հինք. պրս.* انجیره anǰira *«եղինճ» բառից։* Patrubány, *ՀԱ, 1908, 278 անգլսք.* älan *«այրել» բայի հետ։ Մառ,* ИАН, *1912, 832 վրաց.* ջինճարի *և լազ.* դինկիջի *«եղինճ» բառերի հետ։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 53 հնխ.* sel-no- *«կճող» ձևից. արմատը* sel-, *որից նաև սանս.* saṭā *«գէս, բաշ», իռլ.* sart *«գեղմըն», լեթթ.* scherwe *«հաստ կաշի» ևն։*

ԳԻՌ.—Մկ. էղէճ, *Հճ.* էղիջ, *Հմշ. Մշ.* էղինջ, *Վն.* յեղինջ, *Խրբ.* յէղինջ, էղինջ, *Զթ.* աղը՛ջ, *Ագլ. Երև. Շմ. Տփ.* աղինջ, *Ասլ.* լէղիջ, լէղիժ, *Սչ.* լէղիջ, *Ղրդ.* խաղինջ: *Նոր բառեր են՝* եղէճիկ, եղինճոց, եղճել *«խայթել», Սչ.* լէղիջել *«եղինճով ձեռքերը արինել» (ռումանական սովորութիւն, որ Զատկի օրն են կատարում)։*

ԵՂԻՄՈՆ *«բարձր արարեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 86։*

— **ԵՂԻՆՋ** *«փիլաւ». այս բառը մանկութեանս ժամանակ գործածական էր Պոլսում՝ իբրև գրական բառ. օր. տպուած եմ գտնում Արևելք, 1890, մայիս 22 մի ճաշացուցակի մէջ. յիշել եմ իմ Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերի մէջ (*փլաւ *բառի դէմ, էջ 351), որից առնելով Ամատունին, Հայոց բառ ու բան, էջ 175, աւելացնում է իր կողմից «հին բառ»։*

=Կարծեմ թէ կազմուած է Պոլսի հայկաբանների ձեռքով եղ *և* բրինձ *բառերից, որի համար էլ իբր օրինակ կարող է ծառայած լինել գւռ.* եղնձել *«եգիպտացորենը խորովել»։ Հմմտ. Վրդ. առ. 253 «Սիրտս իւղով բրինձ կուզէ» (որի դէմ այլ ձ.* փիլաֆ*)։—Աճ.*

ԵՂԻՇՈՅ *«փափուկ, ողորկ». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Նար. տաղ. 465 «Ջեռացն եղիշոյ կամարակապ կապէր. ատինճաղ պատինճաղ, ստղի խտղի երգով». ՆՀԲ չունի. այսպէս է մեկնում ՋԲ, որից նաև ԱԲ։*

ԵՂԻՏԱՄՆ. *ունի միայն Գաղիան. իբր հոմանիշ յն.* ղագոգիրաս *կամ* ղաղոդիրաս *բառին։ ՆՀԲ և սրանից ԱԲ՝ յիշեալ յն. բառով հասկանում են* λαγοθήρας *«նապաստակ որսացող (արծիւ)», իսկ ՀԲուս. § 658 կա՛մ այսպէս և կամ լտ.* lagochilus *«մի տեսակ խոտեղէն բոյս»։*

ԵՂԾ *«տձև, անշուք, խանգարուած» Ոսկ. բ. տիմ. ա., «շինծու» Պղատ. օրին., «վատ, պակասաւոր» Ոսկփ. «հերքում» Պիտ., որից՝* եղծանել *(կտր.* եղծի, *հրմ.* եղծ*) «աւրել, փճացնել. ջնջել, ապականել, քանդել» ՍԳր., «սասծը հերքել» Պիտ. կամ* եղծել *Ոսկ. գաղ.* եղծնուլ *Լծ. կոչ.,* եղծուած *Ոսկ. մ. բ. 27,* եղծանելի *ՍԳր.,* եղծագործ *«ապականիչ» Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 19,* եղծագործել *Ոսկ. մ. բ. 9,* եղծական *Ոսկ. եփես.,* անեղծ *ՍԳր.,* անեղծական *Ագաթ. Ոսկ. եփես.,* դիւրեղծ *Համամ. առկ.* առեղծանել *«քանդել, քակել հանելուկը լուծել» ՍԳր. Սեբեր.,* առեղծոյ *Եւս. քր.,* առեղծուած *«երազի մեկնութիւն» Վեցօր., «հանելուկ, առասպելաբանութիւն» Ողբ. բ. 4.—Զ նախդիրով՝* **զեղծ** *«ապականեալ, գէշ, աւրուած, անհոգ» Ոսկ. մ. ա. 23. Եփր. պհ. Եւս. քր. Բուզ., «թուլութիւն, անհոգութիւն» Փարպ., որից՝*եղծ զեղծ *Ոսկ. բ. տիմ. ա.,* զեղծանել *(կտ.* զեղծի, *հրմ.* զե՛ղծ*) «ապականել, ջնջել, աւրել» Յոբ. լ. 16,* զեղծել *Ա. կոր. թ. 18. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 23, բ. 25,* զեղծչիլ *Սեբեր. Ոսկ. յհ. ա. 25,* զեղծեցուցանել *Եւս. քր.,* զեղծուցանել *Դան. բ. 9. Ոսկ. մ. բ. 8, 18,* զեղծմտութիւն *Եւագր.,* շնորհազեղծ *Լմբ. հանգ.,* ճայրազեղծ *Նխ. բ. թգ.,* մարմնազեղծ *Կանոն.,* ծայրազեղծ *«շատ տկար» Բրս. արբ.,* զեղծում, զեղծարար *(Նոր գրականի մէջ)։*

> *Ինճիճեան, Եղան. բիւզ. 1824, էջ 211 իբր* ստեղծել=ճաստեղծել *բայի բացասականը. «իբր պակասեալ յեղելութենէ կամ ի հաստատութենէ»։* Windisch. 17 *յն.* ἀλγέω *«ցաւիլ, տառապիլ»։ Հինք.* առիւծ *բառից* առեղծուած, *որից* եղծանել, *որից էլ* զեղծանել *և* **ստեղծանել**: *Շէֆթ.* BB, *28, 309 սանս.* ruǰati *«խորտակել» և 29, 49 սանս.* loga: *Մառ,* ИАН, *1914, 359 վրաց.* խրծմա *հոմա-*

նիշի հետ։ (Կապ չունի բառս լուծանել ձևի հետ, որովհետև սրա արմատն է լոյծ կամ կրճատ *լուծ, իսկ վերինների արմատն է եղծ)։

ԵՂԿ «գաղջ, տաքուկ, գոլ» Վրք. հց. Ա. 569, որից՝ եղկագոյն «աւելի գաղջ» Արիստ. աշխ., եղկացուցանել «գաղջ դարձնել» Շար., եղկութիւն «գաղջութիւն» Մագ., կիսեղկ Մխ. բժշ. 98, կիսայեղկ Մխ. բժշ. 55.—Բառիս երկրորդ ձևն է լկիլ, որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ (նոյնը նաև Թիրեաքեան, Բզմ. 1913, 340) լծ. Թրք. ըլըք «գաղջ», ըլըճաք «բաւական գաղջ»։ (Սրանք, ինչպէս նաև գերմ. lau «գաղջ» պատահական և այն՝ ո՛չ-ամբողջական նմանութիւն միայն ունին, որովհետև պակասում է նրանց մէջ արմատական կ)։ Գերմանական ձևը հնագոյն *hlâo ձևից է ծագում (ըստ Kluge, 294) և պատկանում է հնխ. k'elē- արմատին, որից և լտ. caleo «տաքանալ», հիւլ. hlȳr «գոլ» են (Walde, 112):—Հիւնք. ճեղգ բառից։

ԳԻՌ.—Երկու ձևով էլ ներկայանում է։ Առաջինը վերի եղկ ձևն է, որ պահում են Սլմ. յէխկ[1], Վն. յեխք[1], Ոզմ. յէխք[1], Մկ. էխք, Սեբ. յէղգիգ, Կր. էղկումէղկ, Ախց. յէղկումէղկ. նոր բառեր են՝ եղկացնել Արբ. «մի քիչ տաքացնել, պաղը կոտրել», եղկիլ Արբ. «ջրի կամ որևիցէ հեղուկի մի քիչ տաքանալը», եղկուկ Արբ. «գոլ, կրակի կամ արևի առաջ մի քիչ տաքացած ջուր կամ ուրիշ մի հեղուկ», եղկիկ Խրբ. «տաքուկ (օր, օդ)»։—Երկրորդ ձևից ունինք լկիլ Եւդ. «գաղջանալ, տաքանալ», Ակն. Բբ. Խն. Կր. Չն. Ռ. Վն. «ձիւնի, սառոյցի կամ սառած կերակուրի տաքանալով հալուել սկսելը, սառած մարմնի տաքանալը»։

ԵՂԿԱՅ «լրութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 86։

*ԵՂԿԻԱՆՈՍ «անստոյգ մի թռչուն է». նորագիւտ բառ, որ ըստ Ամատ. Հայ բառ ու բան էջ 175 մէկ անգամ ունի Տաղ. ձեռ. էջմ. № 679 էջ 71 բ. «Եղկիանոս բադուկ մի կայր, Ծիրանավիզ կանաչկափայ, Դէմ արևուն վիզըն փայլայր, Որպէս զոսկի ծիրանկտայր»։

=Յն. ἀλκυών, բառն է, որ սովորաբար դառնում է հյ. աղկիոն. բայց ունի բազմաթիւ սխալ գրչութիւններ. տե՛ս անդ։—Աճ.

ԵՂՁԱՆԱԼ «աղաչել պաղատիլ» Ոսկ. ա. տիմ. որից ընդ նախդիրով ընդեղձանել (կամ ընդեղձանի՞լ) «աղաչել, թախանձագին պաղատել» Ոսկ. մ. բ. 27. երկուսն էլ գործածուած են մի մի անգամ և ուրիշ օրինակ չկայ։

ՆՀԲ, ՋԲ և Հիւնք. հանում են իղձ բառից։

ԵՂՄ «մեղմ». արմատ առանձին անգործածական որից եղմիկ «մեղմուկ» Բառ. երեմ. էջ 86։

ԳԻՌ.—Աչ. յէղմ «գաղջ, գոլ»։

ԵՂՄՈՆԱՅ «ուսումնասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 86. հմմտ. ելմունի, ելոմոնի:

*ԵՂՄՈՆԻ, որ ասւում է նաև եղմոնի փեղմոնի, փեղմոնի եղմոնի, փելոնի ելմոնի, փելմոնի ելմոնի «այս ինչ, այն ինչ» Դ. Թագ. զ. 8. Ա. Թագ. իա. 22։

=Եբր. אלמני almonī, פלניאלמני pəlonī, almonī, פלמוני palmōni, այն է արաբ. فلان fulān «այս ինչ, այն ինչ», որից Թրք. filan, filan falan, ժող. փլան փստան —մեր բառը գալիս է յն. ἐλμωνί տառադարձութիւնից (Sophocles, 452):

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

+ԵՂՆ, ն հլ. (-ղին, -ղինք, -ղանց) «էգ եղջերու» ՍԳր., որից՝ եղնոտն «եղնիկի ոտք» (գրուած նաև եղո՞տն) Եփր. ել., եղնորթ «եղնիկի ձագ» (իբրև հորթը) Եւագր. Նոր գրականում գործածւում է միայն եղնիկ ձևով։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. élno- ձևից. հմմտ. լիթ. élnis «հիւսիսային եղջերու», élné, álné «եղն», լեթթ. alnis «հիւսիսային եղջերու», հպրուս. alne «անասուն» (իմա՛ «եղջերու»), հսլ. jeleni «եղջերու», ռուս. елень, олень «եղջերու», еленица «եղնիկ», կիմր. elain «եղնիկ», յն. ἐλλός «եղնիկ, եղնորթ», ἔλαφος (<հնխ. eln̥bhos) «եղջերու», հիւլ. elit «ուլ».—բալթիկ-սլաւական լեզուներից փոխառեալ են մբգ. elend, գերմ. Elen, Elennthier, Elendthier, ֆրանս. élan «հիւսիսային եղջերու»։—Հնխ. élno- կազմուած է el-

արմատից՝ n- մասնիկով, բայց սրա փոխարէն k- մասնիկը ցոյց են տալիս լտ. alce, alces, յն. ἄλκη, հիւլ. elgr, հբգ. ēlho, elaho, մբգ. elh, elch, գերմ. Elch, անգսք. eolh, անգլ. elk, բոլորն էլ «հիւսիսային եղջերու». հմմտ. նաև ռուս. losī, չեխ. los, լեհ. lós´ «հիւսիսային եղջերու», սանս. ṛçyas «եղնիկ», պամիր. rus «վայրի ոչխար» (Walde, 24, Boisacq, 245, Trautmann, 68, Berneker, 264, Pokorny, I, 154, Kluge, 116, Ernout-Meillet, 31՝ լտ. alcē «եղջերու» իբր գերմանական բառ):—Հիւբշ. 442։

ՆՀԲ եբր. איל ayal, אילים ayālīm «եղջերու», ռուս. елень (Ուղիղ է այս վերջին համեմատութիւնը)։ Ուղիղ են նաև Böttich. Arica, 89, 451, Lag. Urgesch. 749:—Տէրվ. Մասիս, 1881 մայ" 5 յն. ἔλλος ձևի հետ։ Հիւնք. յն. ʽΕλένη յատուկ անունից։ Սաչրղեան, ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձ. 402 սումեր. alim, alin «եղնիկ»։ Patrubány, IF, 32, 329 լիթ. lenkiù «ծռել» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. آيل ayyil «եղնիկ» (Կամուս, Թրք. Թրգ. Գ. 135)։

ԳԻՌ.—Գոր. յէ՛ղնը, Ախց. Կր. էղնիկ, Ակն. Ռ. էղնիգ, Սեբ. յէղնիգ, Ոզմ. յէղնէ՛կ. վերջինը նշանակում է «նորատի, մանկամարդ». այսպէս նաև Վն.—Նոր բառ է եղնար Ջրս. «էգ եղնիկ»։

+ԽՂՈՒԿ «աւա՜ղ, ափսոս, վա՜յ» Ոսկ. եփես., «ողորմելի, խեղճ, թշուառ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ., եղկութիւն «թշուառութիւն» Եզն., եղկելի Եզեկ. ե. 15. Եղիշ., եղկել «վայ տալ» Կիւրղ. գնձ., եղկանք Փիլ. լին., եղուկել (առանց սղումի) «թշուառացնել» Յայսմ. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. leug- արմատից. հմմտ. լտ. lūgeo «լալ, սգալ, ցաւիլ, հեծել», luctus «ցաւ, վիշտ, սուգ», յն. λευγαλέος «եղկելի, ողորմելի, թշուառ», λυγρός «տրխուր, թշուառ», սանս. rŏga-, ruǰə «ցաւ, հիւանդութիւն, հարուած», որոնց կցւում են նաև լիթ. lúžti «կոտրիլ, սիրտը կոտրիլ», lūžis «հարուած», լեթթ. lauʃīt «սիրտը կոտրել», ռուս. лузнуть «զարնել, բաղխել», հբգ. loh, գերմ. loch «ծակ», հոլ. lucht «մառ» ևն։ Այս բոլորը երևան են հանում հնխ. leug[1], leug[2] արմատները (Walde, 445, Boisacq, 571, Kluge 308): Հնխ. leug- արմատի բուն նշանակութիւնն է «կոտրել, ջարդել, բաղխել». երկրորդական «սգալ, ողբալ» իմաստը յառաջանում է սուգի և կոծի ժամանակ կուրծքը ծեծելու, օձիք պատռելու ևն սովորութիւնից. եղուկ գալիս է արմատի lug[2] ստորին ձայնդարձից (Pokorny, 2, 412. Ernout-Meillet, 537):

Հիւնք. եղկ «դաղջ» բառից։ Bugge, Btrg. 30 եղեռն և եղեր բառերին ցեղակից է դնում։ Ուղիղ մեկնեց Scheftelowitz, BB, 28, 308:

ԳԻՌ.—Ատանայի Թրքախօս հայոց մէջ իբրև բացագանչութիւն գործածւում է yəɣung meɣa «եղուկ մեղա՜յ» դարձուածը, որ գրական լեզուից հին փոխառութիւն է (Արևելք, 1888, նոյ. 8—9)։

+ԽՂՈՒՆԳՆ, ն հլ. (եղնգան, -գամբ, -գունք, -գանց) (գրուած նաև եղունկն, եղենգունք, իբր ռմկ. ըղունկն, ըղընկունք, ղնգունք, ղունգըն Ոսկ. ճառք 827, ղանկ Անկ. գիրք նոր կտ. 393) «եղունգ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Փարպ., «քանդակագործի գրիչ» Երեմ. ժէ. 1, «քերիչ» Ճառընտ., «եղնգնաքար» ՍԳր. «մի տեսակ խունկ» Ել. լ. 34։ Վերջինները թարգմանաբար յն. ὄνυξ բառից, որ նշանակում է «եղունգ, երկաթէ ճանկ կամ քերիչ, եղնգնաքար և նոյն խունկը»։ Այս բառից են՝ եղնգնաքերան (նախաձայնի յապաւումով՝ ղնգնաքերան) Եփր. վկ. արև., եղնգնաքար «մի տեսակ ազնիւ քար» (սխալմամբ գրուած նաև եղեգնաքար, եղենգնաքար) Եզեկ. իը. 13. Յայտ. իա. 20, եղնգնեայ «նոյն քարը» Տօնակ., լայնեղունգն Անյ. պորփ. Սահմ., սարդեղունգն «մի տեսակ քար է» Բրս. ընչեղ.։

=Բնիկ հայ բառ, որի միւս հնդկրոպական ցեղակիցներն են՝ սանս. नख nakhá-, պհլ. պրս. ناخن naxun, քրդ. neinuk. աֆղան. nūk, բելուճ. nākun, nāhun, հինդուստ. naxūn, գնչ. nati, nai, յն. ὄνυξ, ὄνυχος, լտ. unguis, ungula, հբգ. nagal, գերմ. Nagel, անգսք. noezel, հհիւս. nagl, անգլ. nail. հպրուս. nagutis, լիթ. nagútis, nāgas, na-

gà, *լեթթ.* nags, *հսլ.* nogŭtĭ, *ռուս.* ноготь, *հիոլ.* ingen, *միոլ.* inga, *կիմր.* eguin, *կորն.* ewin, *բրըտ.* ivin, *բոլորն էլ «եղունգ»։ Հաւաքական ձևից են հպրուս.* nage, *հսլ.* noga, *չեխ.* noha, *ռուս.* нога, *որոնք նշանակում են «ոտք»* (Walde, 851, Boisacq, 705, Trautmann, 192, Horn § 1016): *Շատ դըժուար է այս յայտնապէս ցեղակից բառերը ձայնական տեսակէտով իրար միացնել և հնդևրոպական նախաձևը երևան հանել։ Բալթիկ-սլաւական ձևերը տալիս են* naga *և* nagut, *գերմանական լեզուները հնխ.* noghlo- *կամ* nokhlo- (Kluge, 344), Boisacq *դընում է ընդհանուր* $^{e}/_{0}$ nagh, $^{e}/_{0}$ nogh *ձևերը—վերջինը յատկապէս արիական լեզուների համար։ Աւելի դժուար է մեկնել հայերէնը, որի ամէնից մերձաւոր ձևերն են լատինն ու գերմանական ձևերը. առաջինը իր* u *ձայնաւորով, միւսները իրենց երրեակ համապատասխան բաղաձայններով* (n, g, l): *Հայերէնի մէջ անշուշտ նախաձայն* ե *յաւելուած է՝* ղ-*ի պատճառաւ, իսկ վերջաձայն* Ն՝ *մասնիկ է. որով արմատական մասը մնում է* *ղունգ <*lung: *Այս է հնագոյն հայերէն ձևը* (Pokorny, 1, 180—2, Ernout-Meillet, 1083):

Առաջին անգամ Klaproth, Asia polygl. 103 *համեմատեց լտ.* ungues, ungula *և գաէլ.* jonga *ձևերի հետ։* Peterm. *25 սանս. ձևի հետ։* Lag. Arm. Stud *§ 694 վարանում է միացնելու վերի այլևայլ ձևերին։ — Տէրվ. Երկրագունտ, 1883, 171 և Նախալ. 83, 90 համեմատում է վերի բառերի հետ՝ նախահայ ձևը դնելով* *նուգղ: *Ծաղրճեան, Արևելք, 1884, նոյ. 16 լատ.* ungulus: *Հիւնք. էջ 25՝ լտ.* unguis-*ից։* Bugge, Btrg. 34—35 *դնելով* ե *յաւելուած,* Ն *մասնիկ և* ղ *տեղափոխուած՝ նախաձևը համարում է* * ունգղ, *որ կապում է լտ.* ungulus *ձևին։— Հիւբշ. իր Քերականութեան մէջ մինչև անգամ նշանակած չէ վերի մեկնութիւնը։* Meillet, Rev. crit. 1897, 388, *Թրգմ. Բազմ. 1898, 120 և* MSL, 10, 280 *կազմուած է համարում* Grammont-*ի օրէնքի համաձայն* (Dissimilation cons. *էջ 71). նախահայ ձևն էր* *nong^{w}h, *որից տարանմանութեամբ* *ղունգ>եղունգ *(անձնական)։ Սրա վրայ խօսում է* Osthoff, SA, 2, 114: *Դարձեալ* Osthoff, Etymologische Parerga, 1, 280 *և 294 մեկնում է* եղ-ունգն *բարդուած* եղ *«եղջիւր» բառով, որով բուն բառը լինում է* *ունգն *«եղունգ»,* Scheftelowitz, BB, 28, 306 *հսլ.* rąka, *լիթ.* ranka, *լեթթ.* roka *«ձեռք» բառերին է կցում։*

ԳԻՌ.—Ջղ. յեղունգ, *Սլմ.* յէղունգ, *Վն.* յեղունգ՛, *Ախց. Կր.* էղունկ, *Ագլ. Հմշ.* եղունճ, *Մկ.* եղունգ. *Ակն. Խրբ. Մշ. Սեբ. Տիգ.* ըղունգ, *Հճ.* ըղունգ, *Ռ.* ըղունգ, ուղունգ. *Ոզմ.* յէղօնճ, *Զթ. Նոխ. Սչ.* օղունգ, *Ալշ. Երև. Տփ.* ղունգ, *Ասլ.* ըղիւնճ, ըղիւ", *Շմ.* յղինգ՛, ըղինգ, *Գոր.* ղէ՛նգըլ, *Ղրբ.* ղէնգ՛, ղէ՛յնը:—*Իսկ Սլմ.* մի յէղունգ *նշանակում է «մի քիչ, պատառիկ ինչ»։*

ԵՂՈՒՋ *«արգելք». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. եփես. 819 «Եթէ փոս ինչ փորեալ իցէ և եղեգամբ և հողով ծածկեալ և ի վերոյ երկիրն հաստատուն թուիցի աչացն, ո՞չ ապաքէն ոտինն գործ իցէ որոնել և ճանաչել եթէ տեղի տայցէ՞ և եթէ ոչ, ունիցի՞ եղուջ ինչ, եթէ ոչ ունիցի»։*

ԳԻՌ.—Նո՞յն է արդեօք եղուրջ *Ալշ. Բղ. Բլ. «քարացած ձիւն, որի վրայից կարելի է երթալ առանց ընաւ խրուելու»։*

ԵՂՈՒՍՏՐ *«իշխանական մի աստիճան», նորագիւտ անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ալամանի 636 թուի արձանագրութեան մէջ՝ «Ես Գրիգոր եղուստր և Մարիամ իմ կին շինեցաք զսուրբ եկեղեցիս վասն մեր հոգւոց» (Վիմ. տար. էջ 1)։— Անշուշտ սրա հետ նոյն է* եվխստուրիւն, *որ տե՛ս։*

*ԵՂՈՒՐՈՍ *«կատու» Գաղիան. (մեկնում է* կուզ, *որ հին հայերէն լեզւով նշանակում է «կատու»)։*

=Յն. αἴλουρος *«կատու», որ կազմուած է* αἰόλος *«շարժուն» և* οὐρά *«պոչ» բառերից և բուն նշանակում է «պոչ շարժող»։*

Գաղիանոսի ձեռագրում սխալմամբ գրուած է իբրև մի բառ՝ «եղուրոտկուզ»

և անմիջապէս յետոյ դրուած է «զինջարակ, զինջուփր»։ Բառ. երեմ. յաւել. 567 և ՀԲուս. § 708 երկրորդը հասկանալով «զենճէֆիլ» և համարելով առաջինի մեկնութիւնը՝ ստեղծում են եղուրոտ կուզ «կոճապղպեղ» անգոյ բառը։ Նորայր, ՀԱ, 1921, 232 ցոյց տալով մեծ թիւրիմացութիւնը՝ մեկնում է վերի ձևով։

*ԵՂՈՓԻՆ «եղջերու». նորագիւտ բառ, որ իբրև օտար ձև մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 306 «Քան զեղջերու չիք ինչ պիղծ և վասն այնորիկ սաեն կոչի եղոփին, զի պօձ ուտէ. քանզի եղջերուփ անուն հոռոմերէն օձահալած կոչի»։ (ՆՀԲ ունի այս վկայութիւնը օձահալած բառի տակ և գրում է եղոփոն ձևով)։

=Յն. ἐλαφίνης «մատաղ եղջերու»։

Ուղիղ մեկնեց Ստ. Մալխասեան (անձնական)։ Ոսկեբերանի հրատարակիչը, անդ՝ ծան. յն. ἔλαφος, հյց. ἔλαφον «եղջերու» բառից սխալ տառադարձուած։

ԵՂՋԻՒՐ (հնագոյն ձևն է ԵՂՋԵՒՐ), r հլ. (-ջեր, -ջերէ, -ջերով, -ջերաւ, -ջերք, -ջերաց, -ջերց, յետնաբար՝ -ջերիւ, -ջիւրի, -ջիւրով են) «կոտոշ, պոզ» ՍԳր. Փարպ., «եղջիւրէ սրուակ, շիշ. 2. մի տեսակ անկիւնազարդ, 3. ուժ, զօրութիւն, յանձնապաստանութիւն (եբրայական ոճով). 4. այծեղջիւր պտուղը, տճկ. քէչի պույնուզի» ՍԳր., որից՝ եղջերու (մասնիկի համար հմմտ. մեղու. կազմութեան համար հմմտ. լտ. cervos, հպրուս. ragingis, հբգ. hiruz, գերմ. hirsch, որոնք բոլոր նշանակում են «եղջերու», բայց ստուգաբանօրէն «եղջիւրաւոր», համեմատ այն սովորութեան, որով վայրենիները իրենց անասուններին բուն անունով չէին կոչում. տե՛ս MSL, 18, 262) «արու եղն» ՍԳր., եղջերաւոր Դան. ը. 6, եղջերեայ ՍԳր., եղջերիկ «պնդերես, եղջիւրի պէս պինդ երեսով» Եզեկ. բ. 4, «մի տեսակ օձ» Նչ. եզեկ., եղջերուաքաղ «քիմեռ, chimaera, եղջերուից և քաղ (այծ) անասունից կազմուած խառնուրդ» Սահմ., եղջերցել «խեթկել, հարու տալ» Փիլ. այլաբ., միեղջերու ՍԳր., բոլորն էլ կազմուած են եղջեր– բունով. իսկ եղջիւր ձևը երևան է գալիս միայն բառավերջում. ինչ. մաճիկեղջիւր Վեցօր. Շիր. 51, 53, ռնգեղջիւր Խոր. աշխ. Վանակ. հց., այծեղջիւր Շիր. Փիլ. ել., միեղջիւր Լմբ. պտրգ. բայց յետին հեղինակները շատ անգամ բարդութեանց առաջին մասումն էլ դնում են. ինչ. եղջիւրաւոր, եղջիւրաբոյս, եղջիւրաճաճդիպեալ են, որոնք խորթ ձևեր են ոսկեդարեան ճաշակի համար։ Պարզ ձեռագրական սխալ է եղջենի փխ. եղջերենի Եղիշ. երէց, որ յիշում են ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ։

Klaproth, Asia polygl. 102 վօթյ. čur, սիրյ. և պերմ. sior, մորդվին. sjura և սրս. suru համանիշների հետ։ Տէրվ. Մասիս, 1881, մայ" 5 բաժանելով եղ+ջերու, առաջին մասը համեմատում է յն. ἔλαφος «եղջերու» բառի հետ։ Հիւնք. աղբիւր բառից։ Osthoff, Etym. Parerga, I, 278 և 293 ենթադրում է հնխ. el «եղջիւր» բառը, որից հանում է հայ. եղ-ունգն, եղ-ջիւր, հիւլ. il «ներբանը», մբգ. ele, el «ձեռքի կամ ոտքի կոշտ» են։ Scheftelowitz, BB, 29 (1905), 17 -իւր մասնիկով *եղջ արմատից, որ դնում է հնխ. roghi ձևից. հմմտ. հպրուս. ragis, լիթ. rãgas, հսլ. rogŭ «եղջիւր»։—Մառ, Сред. передвиж. 26 կազմուած եղն=ռուս. олень և լտ. -ջերու=լտ. cervus «եղջերու» բառերից։

ԳԻՒ.—Ակն. ախջիր, Խրբ. ախջ'իր, Զթ. ախջ'էր կամ ախջ'էյ «եղջիւր, կոտոշ», իսկ Հճ. էխջ'իյ, Սչ. յէխչիուր «այծեղջիւր պտուղը»։

ԵՂՍՈՎԹԻ «ողորմութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 87, որ և էջ 89 գրում է եսիովք:

ԵՂՏԻՒՐ (հին ձևն է եղտեւր), r հլ. (յգ. սեռ. եղտերաց, յետնաբար եղտիւրաց) «ջրարբի մարդ, ճահիճ» Ես. լե. 7. Ոսկ. մ. ա. 2. Ոսկ. գծ. Նիւս. երգ. Սրգ. յուդ. գրուած է նաև աղտիւր Ես. լե. 7 (ինչ ինչ ձեռագիրներում)։

ՀՀԲ աղտ բառից։ Հիւնք. եղջիւր բառից։ Buge, Btrg. 35 ցեղակից է դնում

յն. ἄρδω «թրջել, ոռոգել» և սանս. ardrá- «խոնաւ, թարմ» բառերին, իբր թե եղտեւր<*երտեւր <*erdevr̥, որ կարելի է համեմատել ἄρδω ձևի հետ։ Հիւբշ. էջ 415 ընդունում է կասկածով և մտածում է, որ հյ. եղտիւր բառի մէջ ե կարող է դ-ի պատճառով աւելացուած լինել, որով արմատը կլինի *դտեւր <*րտեւր < *drevr̥ (համմտ. աղբիւր <*bhrevr̥) և սրանով հեռանում է ἄρδω ձևից։ Երբ բառը ունինք թէ՛ եղտիւր և թէ՛ աղտիւր ձևով՝ անտարակոյս է, որ ե յաւելուած է։ Scheftelowitz, BB, 29, 28 աղտ բառից. Petersson, KZ, 47, 250—252 մերժելով Bugge-ի մեկնութիւնը՝ կցում է յն. πλάδος «թացութիւն», πλαδαρός «խոնաւ, թաց» բառերին, իբրև հնխ. *pld̥-, որից աղտ «կեղտ» և -իւր մասնիկով աղտիւր կամ եղտիւր։

ԵՂՐԴԻ «եգիպտական անուշահոտ ուռի, salix egyptiaca» (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1119 բ և ՀԲուս. § 666) կամ «salix caprea L» (ըստ Seidel, Մխ. հեր. § 184) Յայսմ. Վստկ. 115. Բժշ. գրուած է նաև եղրդուտի ծառ, որի իւղն է եղճրդի ձէթ (իմա՛ եղրդճի ձէթ) Մխ. հեր. էջ 67. գաւառականների մէջ ունինք եղրդի Մշ. «մի տեսակ անտառային ծառ» և եղվրդի Ալշ. որ ՆՀԲ մեկնում է «ծառ նման ուռոյ՝ յանջրդիս բուսեալ, յորոց ոստոց կազմեն կողովս և ցախ աւել և վարոց եզանց»։ (Այս վերջին եղվրդիճ Խ. Ուղուրիկեան, Մասիս, 1881, նոյ" 24 համարում է Betula alba L, ֆրանս. bouleau blanc, տճկ. քայըն ադաճը. սրանից են հանում մեղրամոմի նրման մի հիւթ և գուցէ անունն էլ (եղ-վրդի) սրանից առնուած լինի)։

*ԵՂՐԵՒԱՆԻ «կապտաւուն փունջ փունջ ծաղիկներով մի տեսակ ծառ է. ֆր. lilas, տճկ. լեյլաղ. լտ. syringa vulgaris L) ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 349). իբրև միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 749 բ. (Ատրպատականի հայերը սխալմամբ այս ծառը կոչում են յասմիկ! ըստ որում տեղացի թուրքերը անուանում են նոյնը եասամաճի)։ Բառիս նուազական ձևն է եղրուաճիկ, որ նոր գրողներն են յարմարել, իբր «syringa» ծաղիկը (Արևելք, 1890, ապր. 27, Վ. Յ. Յակոբեան)։

=Պրս. ارغوان arγavan, ارغوانی arγām, նոր հնչմամբ erγevan, erγevani, նոյն նշ.— նոյնից փոխառեալ են նաև վրաց. არღავანი արղավանի «շառագոյն կարմիր», սերբ. jergóvan, սլով. orgován, հունգ. orgovány-ta «եղրևանի» (Berneker, 454):—Աճ.

ԳԻՌ.—Սեբ. յէրղըվանի, Խր. Նն. ըողըվաճ:

+ԵՄ. էական բայ. խոնարհւում է՝ ներկ. եմ, ես, է, եմք, էք, են, անկ. էի, էիր, էր, էաք, էիք, էին. հրամ. ե՛ր, երո՛ւք (ինչ. ո՛ղջ եր, ո՛ղջ երուք), ստոր. իցեմ (անեռևոյթ՝ ել «լինել», ո հլ. Փիլ. Մագ. և ստոր. անկ. իցէի՝ ըստ յունաբան և լատինաբան դպրոցների) ՍԳր. են, որից ձևացած են—է որ, են որ, է զի, էր զի, իցէ թէ, իցիւ թէ և գոյականաբար՝ է, ի հլ. «էակ, գոյութիւն ունեցող» ՍԳր., որից Որ էն «Աստուած» ՍԳր. Եզն. (տաղաչափութեան համար համառօտուած րեն և կամ րէն. տե՛ս այս բառը), էակ Շար. Նար., էական Ագաթ. Եզն., էանալ Ագաթ. Եզն., էութիւն Սեբեր. Եզն. Ագաթ., էապէս Փիլ., անէ «այն որ գոյութիւն չունի» Պիտ. փիլ., անէութիւն Պիտ., չէ, ի հլ. «անգոյ մի էակ» Եզն. Սեբեր. Կոչ. Ոսկ. (յետնաբար ոչէ), չէական Եզն. չէութիւն Եւագր., չէր «որ գոյութիւն չունէր, նա, որ անգոյ էր» Եզն. (համմտ. Զէրն չէին վասն չէին յաշտ առնէր. Եզն. էջ 131). չէզոք (այժմ գրւում է և չեզոք) Փիլ., ճախէ Պիտ. Դիոն. ածայ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. es «լինել. գոյութիւն ունենալ» արմատից, որի ներկայ եզակի երեք դէմքերն էին՝ ésmi>եմ, éssi>ես, ésti>է. ցեղակից լեզուներից համմտ. ա դէմքի համար՝ սանս. अस्मि ásmi, զնդ. ahmi, հպրս. 𐎠𐎶𐎡𐎹 amiy, պրս. ام am, յն. εἰμί, լեսբ. ἔμμι, լտ. sum, հիւլ. em, անգսք. eom, հիոլ. am. գոթ. im, անգլ. am, լիթ. eṣmi, հպրուս. asmai, հսլ. jesmi, ալբան. jam.—երկրորդ դէմքի համար՝ սանս. असि asi, յն. հոմեր. ἐσσί, լտ. ess, es, լիթ. esi, հպրուս. assai, հսլ. jesi, զնդ. ahi, ալբան. jē, պրս. ī.—երրորդ դէմքի համար՝ սանս. अस्ति ásti, հպրս. astiy, զնդ. as-

ti, յն. ἔστι, հսլ. jestĭ, պհլ. պրս. բելուճ. äst; լտ. est; հպրուս. ast; գոթ. գերմ. ist; լիթ. ẽsti, հիռլ. անգլ. is, ֆր. e(st) և խօսկ. é. վերջին երկուսը, ինչպես նաև արդի խօսակցական պրս. e հասել են մեր աստիճանին (Walde, 755, Boisacq, 226, Berneker, 266, Trautmann, 71, Horn, § 107, Pokorny, 1, 160, Ernout-Meillet, 959—60):— Հիւբշ. 442։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (պրս. էմ, իյմ), յետոյ Windisch. 20, Lag. Urgesch. 565 ևն։ Jensen, Hitt. u. Arm. էջ 87, 99, 131, ZDMG, 449. ՀԱ, 1904, 272 հաթ. mi, imi «եմ»։

ԳԻՌ.—Պահուած է ամէն տեղ՝ ա. դէմքը էմ, ըմ, իմ, ամ, բ. դէմքը էս, ըս, իս, աս և գ. դէմքը է, ը, ի, ա ձևերով։

*ԵՄԱԿ «ձոր» Ցես. է. 24, 26. Նար. խ. էջ 105 (որ Լծ. Նար. խ. մեկնում է «ծոց»). գրուած է էմակ ձևով՝ Սասն. էջ 60. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Եբր. עמק 'emāq, 'ēmeq «ձոր», որ բընիկ սեմական արմատ է և նշանակում է «խորութիւն, խոր». հմմտ. արաբ. عمق 'amaq, 'umq «ձոր», ասոր. ܥܘܡܩܐ umqā «խորութիւն, ձոր». մեր բառը ծագում է յն. ἐμάκ տառադարձութիւնից։ (Յն. արդի օրինակներն ունին 'Εμεκαχώρ իբր յատուկ անուն, որի դէմ Հայը դնում է Եմակ Աքովրայ. յայտնի է որ մեր թարգմանիչների ձեռքը գտնուած ձեռագիրը պիտի ունենար անջատ ἐμάκ ձևը)։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Lidén, Arm. Stud. 18 բնիկ հայ համարելով՝ արմատը դնում է եմ <հնխ. yem- «ծածկել». հմմտ. հիռլ. do-em-im, լեթթ. jum-ju «ծածկել, կտուրը ծածկել»։

ԳԻՌ.—ՆՀԲ (հտ. Բ. էջ 1065 բ) դնում է գւռ. յեմակ «եմակ լերին կամ միջին վայրը նորին ի զառ ի վայրին»։—Եբրայական հազուադէպ մի բառի գոյութիւնը հայ գաւառականների մէջ անըմբռնելի է։

*ԵՄԱՏԻՏԷՍ «արիւնաքար, կարմրաքար, hématite, sanguine» Պտմ. աղէքս. 5. չունին բառարանները. յիշում է միայն Նորայր, Բառ. ֆրանս. 636 բ։

=Յն. αἱματίτης նոյն նշ. ծագում է αἷμα «արիւն» բառից. տե՛ս նաև մատիտումն, մատիտ։—Հիւբշ. 348։

Ուղիղ մեկնեց նախ Տաշեան, Ուսումն. ստոյն Կաղիսթ. էջ 207։

*ԵՄԻՓՈՐՈՆ, ի-ա հլ. «եպիսկոպոսական խաչազարդ ուրար» (գրուած նաև եմափորոն, եմափորտ, էմիփորոն, եմիփոռոն, եմփորտ, եմոփորտ, եմեփոր, եմափոր, ոմոփորոն, ոմիփորոն, ոմոփորոն, ամաւփաւրոն) Լմբ. մատ. էջ 82, 86. Վրք. հց. Գնձ. Ցայսմ. Մխ. դտ. Օրբ. իզ. կե (էջ 314), Մաշտ. Կիլիկ. ամէնից ուղիղ ձևն է ոմոփորոն, բայց արդի գրականում գործածական է միայն եմիփորոն. կայ նաև լայնափորոն:

=Յն. ὠμοφόριον նոյն նշ. ծագում է յն. ὠμοφορέω «ուսի վրայ կրել» բայից (ὦμος «ուս»+φορέω «կրել»). որից նաև վրաց. ამაფორი ամափորի։—Հիւբշ. 517։

Հներից Մաշտ. Կիլիկ. ստուգաբանում է «Ոմոփորոնն՝ ուսոյ զգեստք թարգմանի. զի օմոսն՝ ուսք է և ֆորոնն՝ զգեստ»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԵՄՄԱՆՈՒ «եղեալ յումեքէ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 87։

*ԵՄՊՈՌԻՈՆ «ծովեզերեայ առևտրական շուկայ». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 22, 28. «Եմպոռնիոս բաղումս, այսինքն քաղաքս ծովեզերեայս, վաճառատեղիս.—Եւ այլ բաղում եմպոռիոնս, այսինքն գեղաքաղաքս ծովեզերայս, յորոց է Տրապիզոն»։

=Յն. ἐμπόριον նոյն. նշ.

Ուղիղ մեկնեց Սուքրեան, անդ, էջ 30։

*ԵՄՓԱՍ «ազդուաբանութիւն». մէկ անգամ ունի Պրոկղ. (Իմացական տեսակաց անձն զկնի և երկրորդ ներկացուցանէ զօրինակ և զեմփաս նախատպին)։ Նորագիւտ բառ։

=Յն. ἔμφασις, որից և ֆրանս. emphase:

Գտաւ ու մեկնեց Տաշեան, Մատ. մանր ուսումն. հտ. Ա. էջ 39։

+ԵՆԹ «տակը». առանձին չի գործածուում. այլ՝ իբրև համապատասխան յն. ὑπο- (լտ. sub-) մասնիկի՝ գտնւում է մի խումբ յետոսկեդարեան բառերի սկիզբը, որոնք թարգմանաբար կազմուած են յունարէնից. այսպէս՝

ընթադրել=յն. ὑπο-τίθημι, ընթածել=ὑπ-άγω, ընթամնալ=յն. ὑπο-μένω, ընթալուսնեայ= ὑπο-σεληνιακός, ընթակայ=ὑπό-στασις ևն, բոլորն էլ յետին ինչպես՝ Եղիշ. դտ. Պիտ. Պորփ. Սահմ. Թէոդ. խչ. փիլ. ևն։—Գրուած է նաև ընթ. ինչ. ընթադրել, ընթադրութիւն, ընթակայ, ընթակայութիւն ևն։ (Սրանցից մէ՛կը միայն՝ ընթադրել՝ վկայուած է ոսկեդարից. «Ընթադրեալ առ ոտն Հարին զմեծ քահանայութեան զԱստուծոյ զպատիւն». Բուզ. Գ. 15. բայց ըստ Նորայր, Կոր. վրդ. 461 այս էլ ուղղելի է ընթարկեալ, ըստ ի ընդարկեալ «ընդ աթուր հարեալ»։—Յետնաբար Լմբ. մատ. 545 ունի ընթադրիչ «ոտքի տակ առնող»)։

=Յունարան հեղինակների ձեռքով յարմարեցուած է ընդ նախդիրից. ըստ այսմ ընթ- ձևը բռնում է երկուսի միջին տեղը։ Տե՛ս ընդ։

Այսպէս մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Peterm. 57, Հիւբշ. KZ, 23, 36, Հիւնք. ևն։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 49 սնս. atha, յն. ἔνθα ձևերի հետ կասկածով։ Meillet, MSZ, 16, 317 կապ չունի, ասում է, հպրս. aθiy, գոթ. և հ. սաքս. und, հ. անգլ. oð ևն բառերի հետ։

ԸՆՃԵՌՆ. անստոյգ բառ, առանց վկայութեան. Հին. բռ. մեկնում է «ննեղաւոր, խարդախ» Բառ. երեմ. էջ 88 «ննեղաւոր կամ սատանայ». սրանից է շինուած ընճեռնաշէն բարդ բառը, որ մէկ անգամ գործածուած է Անան. եկեղ. «Կարծրագոյն գտար առ ի տապալումն աւերածոյ ընճեռնաշէնն տաճարաց»։ ՆՀԲ մեկնում է «խարդախ շինեալ և կամ կամարաշէն», իսկ ՋԲ «խարդախութեամբ կամ ամբարշտութեամբ շինեալ. և կամ խարխուլ»։ Հմմտ. նաև զէնճեռեալ «սպառազինեալ» ԱԲ։

ՆՀԲ համեմատում է յն. γυρός, լտ. curvus «կոր» բառերի հետ։

ԸՆՈՎ «մոռանալով» այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 88, ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

*ԸՆՔԵՂԷՍ (գրուած նաև ընքեղէս, ընքեղիէս, ընքեղիս, էնքեղիս) «օձաձուկ». մէկ անգամ ունի Վեցօր. էջ 141 «Դրակոնտէս և միւռենէս և ենքեղէս, որ ի սիկս գետոց և [ի] յատակս ծովակաց ի խորս տեղիս յինին»։—Իբրև լուսանցագրութիւն դրուած է Պիտիդ. վեցօր. տող 1030 «Ո՞վ ուսուցանէ զաւակս առնել օձաձկանն (որ կոչի էնքեղիս), անարգանդ գոլով, առանց սերման... կողամայր լինի ծովային»։ Սրանից առնելով Վրդն. ծն. գրում է. «Ձուկն անքիլոս (այլ ձ. աքիլոս, անքիլոս), որ կոչի կողամայր...»։ Այս ձևի վրայ տե՛ս առանձին։

=Յն. ἔγχελυς, յգ. ուղ. ἐγχέλεις, հյթ. ἐγχέλυες «օձաձուկ», որից փոխառեալ է նաև արաբ. انقليس anqlis «օձաձուկ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 278)։—Հիւբշ. 348։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԸՆՔԵՐ «անձեռոց, ձեռքի սրբիչ» Վրք. հց. Բ. էջ 614 (այլ ձեռ. վարշամակ). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. ἐγχείριον «անձեռոց». գալիս է χείρ «ձեռք» բառից։—Հիւբշ. 348։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԸՇՏՈՏԻ «թեզանիք». նորագիտ բառ. մէկ անգամ յիշում է Բառ. երեմ. էջ 218 (տե՛ս և ազդիր բառի տակ)։

ԸՋ «հագուստի երեսը, superficies vestis». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 524 ա։

*ԸՊԱՐԽՈՍ կամ ԸՊԱՐՔՈՍ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «փոխարքայ, կուսակալ». առաջին ձևը ունի միայն Վրք. հց. իսկ երկրորդը աւելի սովորական է. Վրք. հց. Ոսկ յհ. ա. 37. գործածւում է նաև արդի գրականի մէջ՝ նշանակելու համար Տաճկաց կամ Պարսից Սադրազամը։ Որից էպարքոսական Յայսմ., էպարքոսութիւն Լմր. պտրգ. Վրք. հց. Յայսմ.—տե՛ս նաև ճիպարքոս։

=Յն. ἔπαρχος «գլխաւոր, հրամանատար. 2. գաւառի կամ նահանգի կառավարիչ. 3. փոխհիւպատոս. 4. քաղաքապետ». գալիս է յն. ἐπί «վրայ»+ ἄρχω «առաջնորդել, իշխել» բառերից։ Յունարէնից են փոխառեալ նաև վրաց. ეპარხოსი էպարխոսի «շրջանի կառավարիչ», ռուս. епархъ «թեմակալ, վիճակաւոր եպիսկոպոս»։—Հիւբշ. 348։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԵՊԱՐՔԻ *«նահանգ». նորագիւտ բառ, որ գործածուած է մի քանի անգամ ՅՀ. կԹ. էջ 88, Վրդ. պտմ. 59, Սոկր. 369։*

=Յն. ἐπαρχία *«գաւառ, առանձին կառավարուած նահանգ» (հմմտ. նախորդ բառը). սրանից են փոխառեալ նաև վրաց.* ეპარხია եպարխիա *և ռուս.* епархія *«թեմ. վիճակ»։—Աճ.*

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 107։

ԵՊԵԱԿ, ի-ա *հլ. «անկողին». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան. նոյն բառն է որ Բառ. երեմ. էջ 88 ունի* եպրիակս *«անկողին» և էջ 91* երեակ *«անկողին» ձևերով։*

*ԵՊԵՆԷՍ *«կրակի դիմացող մի տեսակ խեցեմորթ», որ և* էպինէս. *Մխ. առ. Վրդն ել. Վրք. հց.։ Նոյն է և* պին, *որ տե՛ս առանձին։*

=Յն. αἱ πίνναι *ձևից, յօդը միասին առնելով. աւելի ընդարձակ տե՛ս* Պին։*—Աճ.*

ԵՊԵՐ *«նախատանք, պարսաւ, ամօթանք. վար զարնելը» Ոսկ. ա կոր. որից* եպերել *«նախատել, մեղադրել, վար զարնել» Ագաթ. Եփր. ել. էջ 149, 168,* եպերելի *Եզն.,* եպերական *Խոսրովիկ.,* եպերանէf *Եփր. ել. էջ 191, Թգ. 431. Վեցօր. 68.* եպերումն *Նանայ.,* անեպեր *Ճառընտ.,* անեպերելի *Յայսմ. գրուած է նաև* այպերանէf *Նար. երգ. 358. Տօնակ.* ապերանէf *ՋԲ, ԱԲ։*

ՆՀԲ լծ. ընդ այպն, *թրք. (իմա՛ արբ.)* عيب *'ayb «ամօթ», որից* այպերանէf *և սրանից էլ* եպերանէf: *Հիւնք. յն.* ἐπίῤῥησις *«եպերանք»։*

ՓՈԽ. — Վրաց. եպերանէfո *«եպերանք» (տե՛ս Մառ, Հայ-վրաց. յարաբերութ. էջ 41)։ Չունի Չուբինով[2], էջ 491։*

*ԵՊԻԴԵՄԵԼ *«շինել, կերտել, կառուցանել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. Թղ. 236 «Որոնեմ որցեալ կերտեալ ճեմարանիս եպիդեմեալ»։*

=Յն. ἐπιδέμω *«կառուցանել, շինել» բառըն է, որ իբր հոմանիշ կցուել է* կերտեալ *բառին։—Աճ.*

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 181։

*ԵՊԻԴԻՄԻԱԿԱՆ *«համաճարակ հիւանդութեանց վերաբերեալ». նորագիւտ բառ, որ հինգ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. «Եթէ այսպէս վաղ ուրեմն նախասականն զայս յիւրումն եպիդիմիական մատենին, որ առ երազօքն է, ճուաղանցն իմաստասիրէ» (էջ 68), «Դեղովք տածել ի բժշկացդ, զի որպէս նախասականն գրէ յիւրում եպիդիմական մատենին» (էջ 98), «Ընթերցցիս զմատեանն երրորդ Գաղիանոսի՝ ի չորրորդում տառի յիւրում եպիդիմական տիմին տրամաբանութեան, որ ի սակս կազմութեան մարդոյ» (էջ 112. այլ ձ.* եպիդմական. *Նոյնը հրատարակուած է նաև ՀԱ, 1892, էջ 167 ա, ուր բառիս ընթերցուածն է* եպիդեմական*), «Ընդելուզեալ հիւսակս ատտիկեցի տիմիական յիմումն եպիդիմիական մակամտածութենէ» (էջ 125), «Քանզի ի ջերմինսն, զորս ցուցանէ նախասականն յիւրում եպիդիմականն տրամաբանութեանն, սոսկ զնա գիտէ» (էջ 135)։*

=Յն. ἐπιδημία *«համաճարակ» բառն է, որ կազմուած է* ἐπί *«վրայ»+* δῆμος *«ժողովուրդ, երկիր» բառերից, որից փոխառեալ են նաև ֆր.* épidémie, *ռուս.* эпидемія *ևն։—Աճ.*

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ նոր բառեր հին մատ. Բ. 181—2։

*ԵՊԻԿԼԻՆՏ *(սխալմամբ գրուած նաև* եպիկլիտ*) «մի տեսակ երկրաշարժ» Արիստ. աշխ. ուրիշ անգամ չէ գործածուած այս բառը։*

=Յն. ἐπικλίντης *«մի տեսակ երկրաշարժ, որ հողը սուր անկիւնով տեղափոխում է». գալիս է* κλίνω *«ծռել, հակել» բայից և սրա համար թարգմանուած է* խոնարհեցուցիչ.*—Բառ երեմ. էջ 88 գրում է* եպիլիտf *«խոնարհեցուցիչ», որ յիշեալ բառն է։—Հիւբշ. 348։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԵՊԻՄԱՆԻԿՈՍ *«պատարագչի բազպանը» Լմբ. պտրգ. սխալմամբ գրուած է* եպիմատիկոս, եպիմիոտիկոս *Լմբ. մատ. 148. այս վերջին ձևը ունի նաև Բառ. երեմ. էջ 88։*

=Յն. ἐπιμανίκιον *կամ* ἐπιμάνικον, *որ կազմուած է յն.* ἐπί *«վրայ» և լտ.* manica *«թեզանիք» բառերից. (այս բառը չունին*

Bailly և Sophocles յիշում է Hefele, Btrg. z. Kirchengeschichte, II, 222):—*Հիւբշ. 348։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ի, ի-ա *հլ. (յգ.* -ունք) *«եկեղեցու առաջնորդը» Ա. տիմ. գ. 2. Տիտ. ա. 7. Ոսկ. փիլիպ. Եփր. ա. տիմ. 242. Ագաթ. գրուած է նաև* եպիսկապոս *Արձ. է դարից՝ Ճողակաթ, 174 (այսպէս է գրում միշտ Տիմոթ. կուզ),* եպիսկովպոս *Մանդ. Ճողակաթ, էջ 135 (երեք անգամ), որից* եպիսկոպոսութիւն *Ա. տիմ. գ. 1. Ագաթ.,* եպիսկոպոսակից *Փիլիպ. ա. 1. Բուզ.,* եպիսկոպոսանոց *Բուզ.,* եպիսկոպոսապետ *Խոր.,* յառաջեպիսկոպոս *Բուզ.,* եպիսկոպոսարան *Ճառընտ.,* չեպիսկոպոս *Բուզ. առանձին տե՛ս* արքեպիսկոպոս, քորեպիսկոպոս:

=*Յն.* ἐπίσκοπος *«եպիսկոպոս». բուն նշանակում է «պահապան, տեսուչ, վերատեսուչ, լրտես» և կազմուած է* ἐπί *«վրայ» և* σκοπέω *«դիտել» բառերից. սրա համար թարգմանուած է նաև հյ.* վերադիտող *Փաւ. Մագ. Լաստ.,* մակադիտող *Թէոդ. Մայրագ. էջ 155։ Յոյն բառը փոխառութեամբ անցել է բազմաթիւ լեզուների. ինչ. լատ.* episcopus, *իտալ.* vescovo, *ֆրանս.* évêque, *սպան.* bispo, *գոթ.* aipiskaùpus, *հբգ.* piscof, *գերմ.* bischof, *անգլ.* bishop, *հսլ.* episkupŭ, piskupŭ, *լեհ. սերբ.* biskup, *ալբան.* upešk, *սլ.* škof, *հին շվ.* bisp, *ռուս.* епископъ, *վրաց.* ეპისკოპოზი եպիսկոպոզի, *թրք.* piskopos, *հունգ.* püsköp, *լափ.* bispa, *ֆինն.* pispa, püspa, *նոյնը պիտի լինի նաև արաբ.* اسقف asqaf, *հակառակ Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 779 տրուած ստուգաբանութեան։— Հիւբշ. 348։*

Հներից ունինք հետևեալ մեկնութիւնները. «Եպիսկոպոսութիւն կոչի, որ թարգմանի տեսչութիւն, վասն ամենեցուն տեսուչ լինելոյ» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 78, «Եպիսկոպոսք՝ որ թարգմանին այցելուք կամ տեսուչք». Լմբ. մատ. էջ 83, «Եպիսկոպոսն անուն ի հելլենացի լեզու է. իսկ առ մերս այցելու թարգմանի» Լմբ. մատ. 137, «Եպիսկոպոսն որ թարգմանի տեսուչ», Յհ. արճիշ. 20, «Ընդհանուր ասի կաթուղիկոսն և տեսուչ՝ եպիսկոպոսն» Տաթև. ամ. 52։—Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. 47, 382, *յետոյ ՀՀԲ, ՆՀԲ ևն։*

ԳՒՌ.—Ջղ. յեպիսկոպոս, յեպիսկապոս, *Վն.* յեպիսկոպոս, իպիսկօպօս, *Սլմ.* յեպիսկապոս, *Ագլ. Ախց.* յէպիսկօպօս, *Ալշ.* յէբիսկաբոս, *Երև.* յէբիսկաբոս, *Կր.* էպիսկօպօս, *Ռ.* էբիսկօբօս, *Պլ. (հին լեզուով)* էբիսգաբօս, *(նոր լեզուով)* յէբիսգօբօս, *Խրբ.* յէբիսգաբօս, յէբիսգօբօս, *Սչ.* յէբիսկօբօս, *Ննխ. Սեբ.* յէբիսգօբօս, *Ղրբ.* յէբիսկո՛բուս, *Ոզմ.* յէպիսկապուս, *Մշ.* իպիսկոբոս. *Զթ.* էբիսգիւբիւս, *Ասլ.* էբիսգէօբէօ՝ս, *Մկ.* իպիսկօպուս, *Ճմ.* յեկիսպակօս, *Մրղ.* յեպըսկապը^{e}ս: *Ծաղրական իմաստ է ստացել Ակն. «չափազանց գինով»։*

ՓՈԽ.—ուտ. yepiskopos *նոյն նշ. փոխառեալ է հայերէնից՝ նախաձայնի պատճառաւ։*

*ԵՊԻՏՐՈՊՈՍ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «հոգաբարձու, խնամակալ» Մխ. դտ. Օրէնք. Լմբ. օր. 19, 39 (գրուած* եպիտրայպոս*)։*

=*Յն.* ἐπίτροπος *«սնուցիչ, խնամակալ». ծագում է* ἐπί *«վրայ» և* τρέπω *«ուղղել, վարել» բառերից։—Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

+ԵՌ *«եռալը, եփուիլը, եփ» Մարթին. Մին. համդ. 61, «խմորուելով պղպջալը» Վստկ., «եռման բան» Տաթև. ամ. 698, «եռացած, խիստ տաք, եփուն» Ճառընտ., «մարմաջ, քոր գալը» Ճառընտ., որից՝* եռալ *«եփուիլ. 2. վառուիլ (հոգին, եռանդը), 3. որդերը, վէրքերը վրան վխտալ» ՍԳր. Ագաթ., «սիրով միանալ, զօդիլ» Յհ. իմ. ատ. էջ 23 (Որք միանգամ հաղորդք եմք միմեանց... և սիրով առ իրեարս եռացեալք),* եռանդն *«եռալ, եփուիլը. 2. ալիքների յուզմունքը, 3. որդերի վխտալը. 4. ներքին յուզմունք, խանդ» ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. Եզն., «կրակի վառուիլը» Եփր. համաբ. 112,* եռանդնացեալ *«ատրաշէկ, սաստիկ վառ, կիզիչ (երկաթ, կրակ)» Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 174, 179 (չունի ՆՀԲ),* եռանդնաբաց *Եւագր. 76,* եռանդնալից *Եւս. պտմ.,* եռանդնոտ *Կոչ.,* եռանդումն *Եփր. դատ. Ագաթ. Կորիւն.*

Սա. պտմ., տապեռանդն Եփր. դտ. 335, սրտեռանդն Նար. երգ., ողնեռաց Նխ. բ. մկ. Եփր., կրկնեռաց Նար., ջերմեռանդըն Ագաթ. Սեբեր. (կայ և ջերմեռանդ ախտ Էֆիմ. 50), եռորական «եռման, շատ տաք» Մագ. Թղ. 79. սխալ գրչութեամբ է երf «շան մի տեսակ ցաւ կամ քոս» Վստկ.։—Նոյն արմատից զ նախդիրով կազմուած է **զեռալ** «սաստիկ եռալ, վխտալ, յուզուիլ (զօրքի, ջրի, որդերի, ցանկութեան համար ասուած են)» ՍԳր. Վեցօր. Եփր. Թգ. և եղ. Ագաթ., որից՝ զեռացուցանել Եփր. ծն., զեռնուլ «եփ գալ (ջրի)» Վրք. Հց. Ա. 258 (չունի ՆՀԲ), զեռուն «եփուն, խիստ տաք» Փիլ. եղ., «սողուն, ճճի, միջատ» ՍԳր. Եզն. (հմմտ. յն. ἕρπω «շարժիլ, երերալ» և սրանից ἑρπετόν «սողուն, զեռուն», լտ. repo, repto «զեռալ» և reptile «սողուն, զեռուն»)։—Դարձեալ նոյն արմատից հ սաստկականով՝ **հեռ** «նախանձ, ոխ, կռիւ» ՍԳր. (տե՛ս վարը)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ers- արմատից. հմտ. սանս. irasyáti «կատաղիլ, զայրանալ», irasyā «չարասրտութիւն, ոխ», īrṣyā «նախանձ», զնդ. arəšyant- «նախանձոտ», ərəši «նախանձ», պրս. arašk կամ rašk «նախանձ», յն. հոմեր. ἀρυιή «անէծք», Ἄρης «կռուի աստուածը, Արէս», ἀρή «բռնութիւն», ἐπ-ήρεια «անիրաւութիւն, չարագործութիւն», լատ. erro «թափառիլ, սլքտկալ, շարժիլ (մոլորակների), սխալիլ», error «ընթացք, շարժում (օր. գետի, մոլորակի)», գոթ. airzeis, հբգ. irri, գերմ. irren «սխալիլ», հ. սաքս. irrian «խանգարել», irri «բարկացած, կռուարար», անգսք. eorre, yrre «բարկացած», eorsian, yrsian «չարը կամենալ», լեթթ. erīgs «զայրացած, ցաւալի», erestība «զայրոյթ», փռիւգ. ἀρμάν «կռիւ» (Walde, 258, Boisacq, 76, Kluge, 230): Այս բառերը բաժանւում են երկու խմբի. առաջին խումբը՝ որի մէջ մտնում են արիական, յոյն, լեթթ. անգսք. փռիւգ. ձեւերը և հ. սաքս. irri, ցոյց են տալիս «կռիւ, բարկութիւն, ոխ, նախանձ» նշանակութիւնը, իսկ երկրորդ խումբը՝ որի մէջ մտնում են լտ. գոթ. ձեւերը և հ. սաքս. irrian, ցոյց են տալիս «շարժիլ, երերալ, տատանիլ, սխալիլ» նշանակութիւնը։ Երկու խմբերը նախապէս երկու տարբեր արմատների ծնունդ էին համարւում, բայց հիմայ, և յատկապէս գերմանագէտների կողմից, համարւում են մէկ արմատ։ Միութեան կապը հաստատւում է օր. անգսք. ierre, որ նշանակում է թէ՛ «զայրացած» և թէ «սխալուած, մոլորուած»։ Իբր նոյնպիսի ապացոյց է ծառայում նաև հայերէնը (ըստ Lidén, Arm. Stud. էջ 83—85), ուր եռալ և զեռալ՝ միացնում են իրենց մէջ «շարժիլ, երերալ, հոգեպէս բորբոքուիլ, գրգռուիլ» նշանակութիւնները։ Ըստ Lidén-ի այստեղ է պատկանում նաև հեռ, որ ճիշտ արիական բառերի իմաստն ունի։ Ղարաբաղի բարբառում եռալ բառը հեռալ ձեւն ունի, ինչ որ ապացուցանում է եռ և հեռ արմատների նոյնութիւնը։ Հայերէնի մէջ եռալ ունի նաև «եփուիլ» նիւթական նշանակութիւնը, որ միւս լեզուներում չկայ և որ թւում է թէ նոյնպէս նախնական է (հմմտ. այրիլ և զայրանալ)։ (Pokorny, 1, 150):

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 զեռուն համարում է բնաձայն։ ՆՀԲ (տոփալ բառի տակ) եռալ=լծ. յն. ἐράω «տոփալ»։ Էմին, Հայ հեթ. կրօն, թրգմ. Յոյս. 1875, 347 և Ист. Асохика, էջ 276 արմատը դնում է ար, որից նաև երկինք, երկիր, արեւ, այրել, օր, եռդ: Տէրվ. Նախալ. 106 գոթ. varmjan «տաքացնել», vulan «եռալ», լիթ. virti «եփել», յն. ἀλέα «տապ», սանս. ulkā «հրդեհ», լատ. vulcanus «հրոյ դիք» և հյ. վառել, վառ ձեւերի հետ՝ հնխ. var «վառել, եռալ» արմատից։ Canini, Et. étym. 26 իսլ. yria «փայլիլ», պելասգ. ure «հրդեհ», լտ. uro «այրել»։ Müller, Arm. VI. թ. 9 սանս. arš, յն. ἄρσην «արու» բառերի հետ։ Bugge, KZ, 32, 66 սանս. rūrá «կիզիչ», լիթ. virti «եփել», հսլ. vrěti «եռալ»։ Հիւնք. եռալ=յն. ἔῤῥω, իսկ զեռալ= ζέω։—Meillet, MSL, 8, 165 զեռուն բառը թէև եռ արմատից է դնում, բայց այս եռ արմատը համարում է (տարբեր եռալ «եփիլ» ձևից) հնխ. serp «սողալ» արմատից. հմմտ. լտ. serpens: Այս կարծիքը այժմ ինքն

էլ չի ընդունում (անձնական)։ Scheftelowitz, BB, 29, 33 և 55 ուս. преть «քրտնիլ, պղպջալ, խմորիլ, եփիլ, այրիլ», լիթ. pirke «հացի փուռ», յն. πίμπρημι «այրել»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. էջ 83—85, Սագրզեան, ՀԱ, 1909, 336 զեռալ=սումեր. zir «օձ»։ Karst, Յուշարձ. 408 եռալ =սումեր. ur «տաքութիւն, այրել, կրակ», 409 զեռուն=սումեր. zir «օձ»։ Meillet, MSL, 23, 254 դարձեալ կցում է սանս. sárpati, լտ. serpo և յն. ἕρπω բառերին, որոնց արմատն է serp- և որովհետև հայերէնը չունի p, ուստի p աճական է. պարզ արմատն է ser-, որից վեդ. sisarti, ásarat «յախուռն գնալ, հոսիլ» և s աճականով էլ՝ ser -s, որից հյ. եռալ (նոյնը Ernout-Meillet, 890—891. ընդունում է լտ. erro=գոթ. airzeis, բայց չի ընդունում սանս. irasyáti. իսկ Pokorny, 2, 502 դնում է serp- «սողալ» իբր պարզ արմատ)։

ԳԻՌ.—Վն. յեռալ, Երև. Սլմ. յէռալ, Ախց. Ոզմ. յէռալ «ջուրի եռալ. մարմնի մարմաջել, քոր գալ», Ակն. Մկ. Մշ. էռալ, Ալշ. եռալ «եփիլ, մարմաջել», Մրղ. յէռռալ, յառռալ, Ախց. ջէռ գ՛ալ և Ալշ. յէռ ջիգ՛ալ «մարմաջել», Տփ. յիr գալ «եռ գալ», Կր. Սչ. յէոf «մարմնի մարմաջ, քոր», Ննխ. էոf, Խրբ. ոռf «քոր», Տիգ. եռալ, Պլ. էռալ «ջրի եփուիլը», էոf «մարմաջ»։—Զշփոթելու համար եռալ բայի կրկին նշանակութիւնները՝ բարբառներից մի քանիսի մէջ յառաջացել է տարբերացում. առաջին եռալ «եփուիլ» նշանակութեան համար պահուած է նախնական ձևը, իսկ երկրորդական «քոր գալ» նշանակութեան համար կազմուած է կեռալ ձևը։ Սրա նախաձայնը ուրիշ բան չէ, եթե ոչ սահմանականի կ նախամասնիկը, որ իր ծագումը կորցնելուց յետոյ՝ իբր անբաժան մաս համարուելով՝ կպել է բառին։ (Խոնարհւում է կը կեռա, կը կեռար, կեռաց են)։ Հմմտ. Ախց. Կր. կեռալ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Սլ. գէռալ, Ասլ. գէ՛ռալ, Սեբ. գոռալ (այս բարբառում եռալ «եփուիլ» բառը ջնջուած է), Հճ. գէռօլ, որոնք բոլոր նշանակում են «քոր գալ, մարմաջիլ»։ Նոյն երևոյթը տեղի է ունեցած նաև Զեյթունի բարբառում՝ աղըռձիլ բառի վրայ։ Այս բառն էլ իր առաջին իմաստից դուրս ստացած լինելով «մարմնի եռալ, քոր գալ» իմաստը, առաջին նշանակութեան համար պահում է իր իսկական ձևը, իսկ երկրորդ նշանակութեան համար աւելացնում է կրկնակ կ մասնիկը. այսպէս՝ աղըռձիցօվ «աղանձուեց», բայց գօգաղըռձըլ «քոր գալ»։ Հետաքրքրական է նկատել, որ գաւառականներում եռf «ջուրի եփ գալը» նշանակութիւնը կորած լինելով եռf «քոր, մարմաջ» բառի վրայ կ յաւելուածը տեղի չէ ունեցած, որովհետև այս պարագային շփոթութեան վախ չկար. այսպէս՝ Խրբ. Ննխ. Պլ. Սչ. իսկ Ասլ. գէ՛ռf հետևել է գէ՛ռալ բային։—Ջեռալ ձևից ունինք զէռ էլլել «գլորիլ» Խոտ.։—Հեռ արմատը ցոյց են տալիս Շմ. ճեռ կ՚ոլ «եփուիլ», Ղրբ. ճէռ գ՛ալ «եռալ, եփուիլ. 2. կսկծալ, սաստիկ ցաւիլ», ճէ՛ռալ «ցաւիլ, կսկծալ. 2. կարեկցիլ, խղճալ», ճէռ «ցաւ», ճէ՛ռման «եռման, եփ, խիստ տաք», ճռա՛ցած «թանապուր» (իմա՛ եռացած)։—Նոր բառեր են՝ եռալ Երև. «շարժիլ, երթալ» (օր. Խեցգետինը ծուռ է եռում), «շարժիլ, երերալ» (օր. Սկի սիրտը չի տալի տեղիցը եռայ. նոյնը հմմտ. Զքր. ւարկ. Ա 59՝ Իսկ մանուկն բնաւ ո՛չ խօսէր և ո՛չ եռայր. կարծեցին թէ սպանեալ է).—եռ-եփ ելլել, եռկծալ, եռձիւք, եռման, եռս «ղայրոյթ» (այս պարագային այլ է Թրք. ճէru), եռուեռալ «շարժիլ, երերալ», եռջռուփիլ, եռցաւ, եռցնել (նաև «իրար զօդել», հմմտ. վերը եռալ «սիրով միանալ, զօդիլ»), եռf, եռfռտ, եռfար, եռfռr են։

ԵՌԱՆԴ (սեռ.-ի) «երէկ չէ՝ նախորդ օրը» ՍԳր. Փարպ., որից՝ եռանդեան «նախորդ օրուայ» Մագ. Ճառընտ. ունինք նաև յ նախդիրով՝ յեռանդ, յեռանդեան Վրք. հց., յեռանդուստ «նախորդ օրուանից» Եփր. ել. էջ 140 (չունի ՆՀԲ)։

ՀՀԲ և ՆՀԲ հանում են եռ «երեք» և անդ բառերից (երիւք աւուրբք անդր կամ յերեկէ և անդր)։ Այսպիսի կազմութեան համար կարելի էր համեմատել յն. τρίτη ἡμέρα, լտ. nudius tertius «նախորդ օրը, եռանդ» և հյ. վաղ-

անդ «վաղը չէ՝ միւս օր» (վաղիւ+անդ բառերից)։ Բայց հին հայերէնի մէջ կարելի՞ էր եռ ձևը սպասել. եռ «երեք» բառով բարդուած բոլոր բառերը յետոսկեդարեան շրջանին են պատկանում։—Հիւնք. լտ. heri «երէկ» բառից։

ԳՒՌ.—Վն. յեռանդ «մի քանի օր առաջ», Սլմ. յէռանդ, Մկ. ճէռանդ, Մրղ. յառանդ, սեռ. յառատվա «նախորդ օրը»։

ԽՌԱՆԴՆ տե՛ս Եռ։

ԽՌԱՆԴ «սահման». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած արձանագրութեանց մէջ. «Զ կկուաշէն իւր եռանդեամբ» (Արձ. 1230 թ. Վիմ. տար. 73), «Կարմիրքարն իւր ամէն եռանդովն» (Արձ. 1239 թ. Վիմ. տար. 81)։

ԳՒՌ.—Եռանդ Ղզ. «սարերի վրայ գըտնուած երկու արտերի սահմանը կազմող թումբը», Ղք. «լեռնալանջերի վրայ հողի բնական թումբ. terrasse»։

ԽՌԱՓԱ տե՛ս Ռափայ։

ԽՌԵՏԻԿՈՍ տե՛ս Հերետիկոս։

*ԽՌԻՒՍ, որ և եռեւս, երեւս, երեփս «քահանայ, երէց» Ղևոնդ. Լմբ. պտրգ. յոգնակին՝ երեփսունճ Լմբ. մատ. 83. գրուած նաև երիփսունճ, որից ՀՀԲ սխալմամբ ենթադրում է երիփսուն. բայց կայ եռխսուն Մխ. դտ. հրտ. Բաստ. 255։

=Յն. ἱερεύς «քահանայ». ծագում է ἱερός «նուիրական, սուրբ, աստուածային» բառից։

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ էր հներից Լմբ. մատ. 83 «Հինգերորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ երեփսունք և պապասք, որ թարգմանին քահանայք և երիցունք»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԽՌՄՈՍ կամ ԽՐՄՈՍ, ի, ի–ա հլ. «բանահիւսութիւն, տաղ, երգ» Վրք. հց. Ա. 421—3, 535—6։ Ուրիշ օրինակ չկայ։

=Յն. εἱρμός կամ εἱρμός «կապակցութիւն, կարգ, շարք», յատկապէս հռետորական արուեստի մէջ գործածուած բառ, որից և լտ. hirmos. աւելի յետոյ ստացել է «երգի կամ օրհնութեան առաջին տունը» նշանակութիւնը (այսպէս յունական ծիսարանի կամ Մաշտոցի մէջ, ըստ Sophocles, 426)։—Հիւբշ. 349։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

+ԽՍ (հոլովւում է իմ, ինձ, զիս, յինէն, ինև, մեf, մեr, մեq, զմեq, ի մէնջ, մեւf, որից մեօf.—կրկնագիր Ագաթ. ունի նաև զինեաւ փխ. զինև. տե՛ս ՀԱ, 1913, 16.—յետնաբար կայ բցռ. յիսանէ Ագամ. 226) «ես» ՍԳր. ևն։ Հին լեզուի մէջ այս բառից ածանցներ չկան. բայց նոր գրականը ունի եսական, եսասէր, եսասիրութիւն, եսապաշտ, եսամոլ, եսամոլութիւն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. eg´o ձևից, հմմտ. սանս. अहम् ahám, զնդ. azəm, սոգդ. azo, հպրս. 𐎠𐎭𐎶 adam, յն. ἐγώ գւռ. ἐγών, լատ. ego, հիւլ. ek, գոթ. ik, անգսք. ic´, հբգ. ih, ihha, գերմ. ich, անգ. I, հսլ. azŭ, jazŭ, բուլգար. az, հռուս. язъ, ռուս. я, լիթ. ész, ász, լեթթ. es, հպրուս. es, as, քրդ. ez, կամիս. uk, ug «ես» (Walde, 251, Boisacq, 214, Berneker, 35, Kluge, 228, Trautmann, 72, Pokorny, 1, 115—6, Ernout-Meillei, 284)։ Այս բառի մէջ է միայն, որ հնխ. g´ դարձել է հյ. ս։—Հիւբշ. 442։

Առաջին անգամ Klaproth. Asia polygl. 102 ալ. as, օսս. as, jes, քրդ. as, զնդ. esom, լեթթ. լիվ. ös։ ՆՀԲ համեմատում է ռուս. աq, եա ձևերի հետ։ Ուղիղ են մեկնում Paterm. 167, Windisch. 19, Böttich. ZDMG, 1850, 354 ևն։ Մորթման, ZDMG, 26, 525 բևեռ. iezi=ես։ Վանեան բևեռագրերի ies=ես ձևի վրայ նաև ՀԱ, 1896, 268 և Բազմ. 1897, 53։ Meillet, MSL, 7, 164 համարում է թէ մեր բառի նախնական ձևն է *եծ, որ բաղաձայնի մօտ դարձել է ես և յետոյ ընդհանրացել է։ Jensen, ZDMG, 48, 449 ևն գտնում է հաթեան ձայնաւոր +z+ձայնաւոր ձևով մի բառ, իսկ Hitt. u. Arm. էջ 98, 130 դնում է հաթ. '-s´։ Հիւնք. հանում է եq «մէկ» բառից։ Սանտալճեան, L'idiome 16 իմ=բևեռ.mi։ Karst, Յուշարձ. 405 սումեր. iz, giz «ես»։ Մառ, ЗВО. 25, 18 մերժում է խալդ. i-e-še «ես» ձևի համեմատութիւնը, որ

ընդունում են ոմանք։ Մառ, Яз. и лит. I, 244 վրայ. ese «սա», ափխազ. sa «ես» են։

ԳԻՌ.—Ակն. Պլ. էս, Ասլ. է՛ս, Խրբ. էս, յէս, Վն. յես, Ջղ. ջես. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հճ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տիգ. յէս, Հմշ. յէս, յիս, Ագլ. Զթ. Մկ. Մղր. Ոզմ. իս, Մրղ. Տփ. յիս, Ճմ. յէս (սակայն նաև փաղաքշական և կրկնակ փաղաքշական ձևերով՝ եսիկս, եսիկիկս, եսիկիկիկս)։

ՓՈԽ.—Հայ բոշայերէն յէս «ես», զիս «զիս» (ըստ Finck, Die Sprache der arm. Zigeuner, ЗАН, 1907, էջ 111 և 121)։

ԽՍԽՆ «դարան կամ լռութիւն կամ աղբիւր». ունի միայն Բառ երեմ. էջ 89։

***ԽՍԿՈՊՕՏԻՐԱՅ** «պալատական մի պաշտօնեայ». մէկ անգամ ունի Մխ. դտ. 263 «Հինգերորդ (դաս պալատական պաշտօնեից) եսկոպօտիրայն, որք լինին մեծահասակք և ունին վահանս կմբրաւորս» (այլ ձձ. եսկոպոտրերայն, եսկոպոսիրայն), որից Մխ. այրիվ. էջ 4՝ էսկապիտորայք և Սմբ. դատ. 87 էսկոպոտորայն ձևով։

=Յն. ἐξκουβίτωρ, յգ. ἐξκουβίτορες «պալատական կայսերական պահակ» (Sophocles, 484), որ փոխառեալ է լտ. excubitor «պահապան, պահակ» բառից և սա էլ ծագում է լտ. ex+cubu «հսկել, պահպանութիւն անել» (cubo «պառկիլ») ձևից։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատաստ. I, էջ 76։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 59 դնում է յն. εὐσκοπώτερος «լաւ նշանառու» բառից, որ ըստ այսմ պատահական նմանութիւն միայն ունի։

ԽՍՓՈՒՂԷ «արտաքս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 90։

ԽՏ, ԽՏ ԸՆԴ ԽՏ, ԽՏ ԶԽՏԽ տե՛ս Հետ։

***ԽՏԽԿՆԻԼ** «ծնիլ». ունի միայն Մագ. գամագ. «Սակայն ոչ ետեկնեցիս». Հին բռ.= Բառ. երեմ. էջ 90 ունին ետիկէն «ծնաւ»։

=Յն. ἔτεκε(ν) «ծնաւ» Մտթ. Ա, 24, τίκτω «ծնանիլ» բայից։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1900 132։

ԽՏՂ տե՛ս Տեղի։

ԽՏՐ «աղջիկ կամ բոզ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 90։

ԽՏՐՈՆԻՆ «ընկեր կամ պատուակից». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 90։

ԽՐԱԳ տե՛ս Արագ։

ԽՐԱԳԱԶ, ի հլ. (յգ. նաև երագազանք Եզն. էջ 107) «երէ կամ ուրիշ կենդանի բռնելու ցանց» Ագաթ. Եզն. Փարպ. Կիւրղ. Թգ. Պիտ. (գրուած է նաև արագազ Պիտ.)։

ՀՀԲ առաջին մասում մեկնում է «խրախոյս, քաջալերութիւն», բայց երկրորդ մասում ուղղում է։ ՆՀԲ լծ. յն. ἄρκυς «որսի ցանց», լտ. rete, իտալ. rezza:—Bugge, Btrg. 39 նշանակութեամբ նոյն ընդ յն. ἄρκυς, ձևով յն. ἀρσχνη «սարդ»։ Գալեմքեարեան՝ Եզնիկի երագազանք ձևը ուզում է կարդալ երէ-գազան, քանի որ երագազ բառի դէմ իբր յգ. սպասելի էր միայն երագազք. այս մասին բանավէճ՝ իր և Ե. եպս. Դուրեանի միջև՝ տե՛ս Մասիս, 1900, № 26, 28, 30։ Հացունի, Դաստ. 410 կցում է երգազ բառին, որ դժբախտաբար երրայեցերէն է և տարբեր բառ է։

ԽՐԱԶ, ո հլ. (յետնաբար կայ գրծ. երազիւք) «երազ, քնում տեսիլ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 1, որից՝ երազական Ոսկ. ես., երազահան ՍԳր., երազատես Ծն. լէ. 19. Միք. գ. 7, երազացոյց Սեբեր. Ագաթ., երազընդհան Ագաթ., երազիլ ՍԳր., յերազանալ, յերազիլ «երազի մէջ երևալ» ՍԳր. Սեբեր. են։

ՆՀԲ երևալ բայի՞ց։ Բագրատունի, Քերակ. զարգ. 1496 -ազ վերջայանգը համարում է մասնիկ։ Տէրվ. Altarm. 75, Նախալ. 86 սանս. darçana «երազ», darça «երես, տեսիլ», յն. δέρκομαι, գոթ. tarhjan և հյ. տեսանել և երես բառերի հետ հնխ. darç «տեսնել» արմատից։ Պատկ. Матер. I. 15 պրս. rāz «գաղտնիք»։ Lag. Յն. Ագաթ. էջ 139 չի ընդունում իբր բնիկ հայ, բայց սրանից է դնում ասոր. ܐܪܙ ārz «գաղտնիք»։ Ն(ազարէթեան), Բազմ. 1897, 67 ծան. երազմոյն, երազընդհան են ձևերը մեկնում է զնդ. azer «հուր, փայլակ, կայծակ», բառով: Bugge, KZ, 32, 39

յն. δαρθάνω, կտր. ἔδραθον «քնել» բառի հետ, իբր հնխ. dradh- արմատից. նշանակութեանց տարբերութեան համար հմմտ. սանս. svapna «քուն, երազ»։ Նոյն IF, *1*, *456* դնում է հնխ. dr̥dh- արմատից։ Հիւբշ. *147* յիշում և մերժում է պրս. راز rāz «գաղտնիք», նշանակութեան տարբերութեան պատճառով։ Հիւնք. երես բառից։ Patrubány, Բանաս. *1902*, *313* նոյն է Տէրվիշեանի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. *79* «երևիլ բառն է»։

ԳԻՌ.—Երև. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. Տփ. էրազ. Մշ. ջէրազ, Ոզմ. Սչ. յէրազ (բայց Սչ. էրձել «երազել»), Ալշ. Ախց. էրած, Սեբ. ջէրաձ, Ակն. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. էրաձ, Ասլ. էրաձ, էրազ, Տիգ. էրmձ, Ագլ. Ղրբ. Շմ. Ջղ. արազ, Զթ. իյօզ, իյօձ, իրօզ, իրօձ, Հճ. իյօզ, Հմշ. ներազ, սեռ. նեյզի։—Նոր բառեր են՝ երազակոխ, երազահար, երազգիրք, երազի, երազնուվեր, երազուիլ։

ՓՈԽ.—Ուտ. araz «երազ», arazaksun «երազ տեսնել», arazakal «երազատես»։

ԵՐԱԶԳԱՅ, ի հլ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ. երկու անգամ ունի Նար. տաղ. *479* «Մինն յէից զարմից յերազգայից, համազոյ շաւիղ ոտիցընթաց... ի խաչ բարձրանալ դիտին առ հայր համբարձումն, ամբարձ յերամից յերազգայից վերասլացիկ զարմացմամբ»։ Թւում է թէ արմատը գտնւում է նաև Երազգաւորս տեղական յատուկ անուան մէջ։

ՆՀԲ յիշում է երազգային կամ յերազգային (ուղ.) ձևով և կապելով յն. ἱερός «նուիրական, սրբազան» բառին, մեկնում է «սրբազան, սրբերգենի, երեքսրբեան»։ Վերի ձևով ունի Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ *146*։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. *1927*, *106* իբր «երեք ազգ (իմա անձ) ունեցող»։ Ինչո՞ւ այս դէպքում եր- և ոչ երր կամ եռ:

ԵՐԱԺԻՇՏ (յետնաբար ի, ի-ա հլ.) «երգիչ և կամ նուագող» Փիլ. լին. «նուագ. երաժըշտութիւն» Սիր. իբ. 16. լե. 4, որից՝ երաժըշտական Սիր. լե. 8. Յայտ. ժը. 22. Եղիշ., երաժշտապետ Սհկ. կթ. արմաւ. Ճառընտ., երաժշտակ Փիլ. լիւս. Սահմ., աներաժիշտ Փիլ. երաժշտասէր «երաժշտութիւն սիրող» (և ո՛չ թէ «երաժիշտ սիրող) (Նոր բառ)։

Հիւնք. պրս. ֆէրաշրու «ծիծառ» բառից։ Աճառ. Բանաս. *1899*, *252* -իշտ դնում է մասնիկ (հմմտ. նաժիշտ) և արմատը երաժ-, որ կցում է երգ բառին՝ գ և ժ ձայների փոխանակութեամբ. հմմտ. ոյժ և առոյգ, տուգանք և տուժել, արգ և արժել, բագ և բաժին։ Nyberg, Hilfsb. *2*, *191* իրան. *raji-šta ձևից, որի հետ կապում է սանս. rajyate «զբաւուիլ, հրապուրիլ, սիրահարուիլ», պհլ. ranǰak, պրս. رنج ranǰ «ցաւ». սրանց հետ նաև հյ. երախտիք, ապերախտ, պատարագ։ Նշանակութիւնը անյարմար է և չի թոյլ տալիս այս միացումները։

ԵՐԱԽ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «բերան» Ա. մակ. թ. 55։ Ոսկ. ես, որից՝ խստերախ «անսանձ (ձի)» Սարգ. ա. պ. կմբ. մատ. էջ 329, «խեռ, անհլու (մարդ)» Ագաթ. Եփր. աղ., բռներախ Ոսկ. յղ. սգ., փափկերախ Պրպմ. Մեկն. ղև., փրփրերախ Յհ. իմ. պաւ., երախանք «բերան կամ շրթունք» Մագ. թղ. 136, երախակալ «սուրի կոթ» Դատ. գ. 22, երախաձգութիւն «սանձով ձիու բերանը թօթուելը» Պիտ., երախնան «անասունի սանձ» Նիւս. երգ., կարծրերախ Նար.։

Canini, Et. étym. *171* նոյն արմատից՝ որից երգ=սանս. arka: Հիւնք. յն. ἀράχνη «սարդի ոստայն» բառից։ Scheftelowitz, BB, *29*, *67* փոխառեալ է պրս. رخ rux «այտ» =պհլ. *rax բառից, որ ըստ Andreas =սանս. srakva «բերան, երախ» բառն է։ Patrubány, ՀԱ, *1908*, *152* «գոցող» նախանշանակութեամբ՝ կցում է արգել բառին. հմմտ. նաև գերմ. Rachen «երախ, կոկորդ»։ (Յիշեալ գերմաներէն բառի աւելի հին ձևերն են հբգ. rahho, անգլսք. hraca, բայց այս բոլորի ծագումը անյայտ է՝ ըստ Kluge, *383*։—Մեր բառին նման է հնչում նաև պրս. رخ rax «պատառուածք, ճեղքուածք, բացուածք», բայց սրա ծագումն էլ անյայտ է)։ Ny-

berg, Hilfsb. *2, 46 կասկածով պհլ.* dahān *(գաղափարագրով գրուած* פומה pummeh) <*ðafān, *zafan, *զնդ.* zafar *կամ* zafan, *պրս.* دهان dahān *կամ* zafar *«բերան»։*

ԳԻՌ.—Ղրբ. ռէխ, ռըխ, *Երև. Շմ.* ըռէխ, *Հւր.* ըռաէխ. *նոյն բառը գիտեն նաև Ագլ. Գնձ. Դվ. Լ. Ղզ. Ղրդ. յատկապէս գործածւում է «անասունի բերան» նշանակութեամբ, բայց նախատաբար նաև մարդոց համար։ (Այս ձևի աւելի հին գործածութիւնն ունի Ջքր. սարկ. Բ. 69, 120* ռեխ, *սեռ.* ռխի, *բց.* ռխէ *ձևերով)։—Նոր բառեր են՝* ռեխալի, ռեխակալ *(կամ* ըռկալ*)*, ռեխակալել, ռեխահարուստ, ռեխել, ռեխաւոր:

ԵՐԱԽ *«քահանայական հանդերձի պճըղնաւոր սպիտակ շապիկը». Լմբ. Թգւորհ. (Հրտ. Սիսուան). ունի միայն Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 246։*

ԵՐԱԽԱՅ *«անկնունք, քրիստոնէական մկրտութիւն դեռ չստացած, չմկրտուած» Ոսկ. մ. ա. 19, 23. Եզն. «նորածին կամ դեռ անխօս մանկիկ» Ճառընտ. Մանդ. էջ 95, «տղայամիտ, անմիտ» Սեբեր.—Հիմնական նշանակութիւնը առաջինն է. երախայութիւնը կապ չունէր տարիքի հետ. կային չափահաս երախաներ և մկրտութիւնը կատարւում էր չափահասութեան ժամանակ. յետոյ, երբ սովորութիւն դարձաւ մկրտութիւնը կատարել մանուկ ժամանակ,* երախայ *բառն էլ ստացաւ «մանկիկ» նշանակութիւնը, որից էլ յառաջացաւ վերջապէս «տղայամիտ» նշանակութիւնը (հմմտ. Մալխասեան, Մշակ, 1913, № 103)։ Սրա լաւագոյն ապացոյցը տալիս է Վրք. սեղբ. 733 «Սրբոյն Սեղբեստրոսի եդեալ զաջ իւր ի վերայ գլխոյ Թագաւորին, օրհնեաց զնա և արարեալ երեխայ՝ գնաց» (յետոյ մըկրտելու համար)։ Սրանից՝* երախայական *Մխ. ապար.,* երախայացեալ *Կամրջ.,* երախայացուցանել *«մկրտել» Կամրջ. Շնորհ. Թղթ.,* երախայապէս *«անկնունք մարդու պէս» Կանոն. 156,* երախայամիտ *(նոր գրականի մէջ). գրուած է նաև* երեխայ *(երկրորդ ձայնաւորը նմանեցնելով առաջինին). որից* երեխայութիւն *Յհ. իմ. ատ. Կանոն. ևն։*

=Կայ պհլ. [illegible] raxik *կամ* rahīk*=մանիք.* רהיג raxīg *«տղայ, մանչ, ծառայ» (ИАН, 1912, 48), որ սակայն չի ծածկում հայերէն ձևը։ Ուստի ենթադրում եմ, որ կար ասոր.* *raxā *ձևը, որից փոխառեալ են մի կողմից հյ.* երախայ *և միւս կողմից պհլ.* raxīk *ձևերը։—Աճ.*

ՆՀԲ Թուի թէ ուզում է հանել երախ *բառից, ինչպէս երևում է «կաթնկեր, որ չունի* բերան *խօսելոյ» բացատրութիւնից։ Թոփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 41 «Երկնել և երկեալ յա՞խ յաւա՞ղ, և երեբիլ յաշխարհի»։ Հիւնք. եբր.* ռակայ *«յիմար, անմիտ» բառից։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 41 եբր.* ירח yerax, *ասոր.* يرخا yarxā, *արաբ.* أَرْخ arraxa, وَرْخ varraxa, *ասուր.* arḫu *«ամիս» բառից։* Patrubány, *ՀԱ, 1908, 152* երախ *«բերան» բառից։* Meillet *հաւանական է գտնում վերի մեկնութիւնս (անձնական)։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. յէրախա, *Ալշ. Մշ. Տփ.* էրէխա, *Հչղ. Հւր. Շմ.* արախա, *Երև.* ըրէ՛խա, *Ջղ.* ջարախա, *Ղրբ.* ըրա՛խա, *Մղր.* ըրա՛խէ, *Գոր.* ռա՛խա, *Ագլ.* ըրխօ՛, *Հճ.* էյէխօ:—*Նոր բառեր են՝* երախասէր, երեխամայր, երեխավարի, երեխատէր, երեխեկ, երեխութիւն *«մի տեսակ մահացու հիւանդութիւն»։*

+ԵՐԱԽԱՅՐԻ *(հնապէս գործածւում էր անեզաբար. սեռ.* -րեաց, *գրծ.* -րեօք*) «առաջին պտուղ, կանուխ հասած բերք» Եզեկ. խե. 6, ի. 40, բ. օր. ժը. 1. Փիլ. քհ. յետնաբար՝ եզակի գործածութեամբ ունի Յայսմ. գրուած է նաև* երեխայրի *Դիոն. գ. 38, որից* նախերախայրիք *Փիլ. քհ.։*

=Բարդուած է երա- *«նախկին, առաջին, նախ» +*խայրի *«պտուղ» բառերից.* եր-, երա- *նոյն է* առ *«առջևը» բառի հետ և իբր բնիկ հայ կցւում է սանս.* purás, *յն.* πρίν, *լտ.* per, pro, prae, *հլտ.* pri *«առաջ» (որից* primus, prior *«առաջին») բառերին (տե՛ս նաև հյ.* երի, *գւռ.* ների*). հնխ.* pr->*հյ.* եր- *ձայնափոխութեան համար հմմտ. լտ.* priscus=*հյ.* երէց. *իսկ* եր=առ *փոխանակութեան համար հմմտ.* երասանակ=առասան, *երկուսն էլ իրանեանից փոխառեալ։ Ըստ այ-*

ըստ հյ. **երախայրի** *կազմուած է ճիշտ այնպէս, ինչպէս լտ.* praeceptus *«նախապէս բռնուած»,* praecerpo *«առաջուց քաղած»,* praecerptus *«նախաճաշակ» են։—Աճ.*

ՀՀԲ մեկնում է **եր** *«նախ, առաջին» +***խայրի** *«պտուղ»։ Հիւնք. յն.* ἔαρ *«գարուն, նոր» +պրս. (իմա՛ արաբ.)* خير xayr *«բարիք, բերք» բառերից բարդուած։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ* MSL 20, 163:

ԵՐԱԽԱՆ, ի-ա *հլ. «խումբ, դաս (կերակուր ուտողների, բազմական)» Մրկ. զ. 39, Եփր. աւետ. 303. Անկ. գիրք առաք. 403, «խնջոյք, կերուխում» Եղիշ. ը. էջ 156. Յհ. կթ. Սահմ., «որ և է խումբ (հրեշտակների, զինւորների, փղերի են)» Փիլ. լիւս. Նար. Մագ. թղ. 185, որից՝* **երախանիլ** *«մէկտեղ կերակուր ուտելու նստիլ» Պղատ. օրին.։—Նոյն բառը ունի դարձեալ «ճամբու հանգրուան, իջեւան, քարվանսարայ» նշանակութիւնը, որ գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Ոսկ. մ. ա. 1, էջ 15 «Այլ ոմն ծեր անցեալ ընդ բազում աշխարհս, և զերախանացն և զվտաւանացն համարս և զքաղաքաց կայանս և զկերպարանս և զնաւահանգստաց և զվաճառաց, բազում հաւաստեաւ և ճշգրիտ պատմէ».—յոյն բնագիրն ունի* 'Αλλ' ὁ μὲν γεγηρακώς καὶ πολλὴν ἐπελθὼν γῆν, καὶ σταδίων ἀριθμὸν, καὶ πόλεων θέσεις..., *ուր* στάδιον *(600 հունական քայլի տարածութիւն) առնելով իբրև* **վտաւան,** *առանց համազօրի է մնում* **երախան,** *և կարող է միայն «իջևան» իմաստով առնուիլ (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 259)։*

Հիւնք. դնում է **խրախ, խրախանք** *բառից և կամ բարդուած* **երի** *և* **խան** *բառերից, իբր «սեղանակից»։*

ԵՐԱԽՃԱՆ *տե՛ս Ճրախ։*

ԵՐԱԽՏ. *արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝* **երախտիք** *«բարիք, բարերարութիւն» ՍԳր., «բարի՝ վարձքի արժանի գործ» Ա. պետ. բ. 30,* **երախտագործ** *Ոսկ. մ. ա. 6,* **երախտակորոյս** *Վեցօր. Ոսկ. յհ. ա. 1,* **երախտաճանոյցք** *Կոչ.,* **երախտապարգև** *Բուզ.,* **երախտաւոր** *ՍԳր.,* **երախտառու** *Ոսկ. մ. բ. 8.* **ապերախտ** (ի *հլ.) Խոր. Մագ.,* **բազմերախտ** *Եղն.,* **աներախտի** *լաստ. ժ. են։ Իմաստի փոքրիկ նրբութեամբ կազմուած են՝* **երախտել** *«արած երախտիքը երեսին տալ» Լմբ. մատ. 410. Կանոն, էջ 479. Վրդն. սղ.,* **երախտանք** *«երախտիքը երեսովը տալը» Լմբ. պտրգ. և վերջապէս արմատական ձևով* **երախտք** *«երախտանք» Լմբ. պտրգ.։ Նոր բառեր են՝* **երախտագէտ, երախտագիտութիւն, երախտագիտական, երախտապարտ, երախտաճանաչ** *են։*

=Թերևս փոխառեալ լինի պհլ. *raxt *համանիշ ձևից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. սանս.* rakti- *«սէր, յարում, կցում».* rakta- *«անձնըւէր, յարեալ»։—Հիւբշ. 510 և* IF, Anz. 8, 48:

Հիւնք. **երաշխ, երաշխաւոր** *ձևից։—Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Müller, SWAW, *88 (1877), էջ 12 և* WZKM, *հտ. 5, էջ 6։* Nyberg, Hilfsb. 2, 191 *իրան.* *raxti *ձևից, որին կցում է սանս.* rakta- *«կիրք, հրապոյր» են (տե՛ս վերը* **երաժիշտ***)։*

ԳԻՌ.—Զթ. **իրիխտէլ** *«աղաչել» (թերևս* <**երախտել**՝ *իբր երախտիքը յիշեցնելով խնդրել)։*

***ԵՐԱԿ,** ի-ա *հլ. «արեան ճամբաները» Յոբ. ժէ. 11. Եզն. նմանութեամբ՝ «ջիղ, գետի ճիւղ կամ ուրիշ բաների երակաձև գծեր» Ովս. ժգ. 15. Ոսկ. յհ. ա. 35. Փիլ. են, որից՝* **երակահատ** *Անյ. պորփ. Կլիմաք.,* **երակաձև** *Յս. որդի.,* **շնչերակ** *Նիւս. բն. Շիր.՝* **լուսերակք** *Նիւս. բն.,* **միզերակ** *Բռ. ստ. լեհ.,* **փողերակ** *Նիւս. բն.,* **երակառու** *«արիւն առնող բժիշկ» (չունի ԱԲ) Տաթև. ամ. 319. Նոր բառեր են* **բազկերակ, զարկերակ:**

=Պհլ. *rak *«երակ» ձևից, որի նորագոյն վիճակն է* rag, *պրս.* رگ rag, *քրդ.* rek, reh, rah, rē, *բոլորն էլ «երակ». իրանեանից փոխառեալ է թերևս նաև արաբ.* عِرق ʿirg *«երակ»։—Հիւբշ. 147։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ «իբր առուակ»։ Ուղիղ մեկնութիւնն ունին նաև Böttich. Arica, *68, 118,* Lag. Urgesch. 726, Müller, SWAW, *42, 257, Հիւնք. են։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. **յէրակ,** *Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Ճտ. Սլմ. Վն.* **էրակ:**

ԵՐԱԿԱՆ. *անստոյգ բառ մէկ անգամ ունի*

Շնորհ. տաղ. խ. մկ. «*Կային աննուաղ, բայց ի միոյ երական անձին*»։—*ՆՀԲ մեկնում է* «*կա՛մ է ճեռական, օտարացեալ, և կամ լաւ ես՝ ընթերցի՛ր* եղերական, *թշուառ*»։—*Տե՛ս և* երանալ։

ԵՐԱԿՕԹ «*զարդեղէ՞ն է*». *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. եփես. 894* «*Զտենչալ յոսկւոյ և ի մարգարտոյ զինդս յականջս, մի՛ ծամակալս ի ծամս, և տեռակալս և թաղհարս ի գլուխս, մի՛ ապարանջանս ի ձեռս և քեաւս ի պարանոցս, մի՛ երակօթս յառագաստս և մի՛ հանդերձս ոսկեհուռս*»։

ԵՐԱՀ *կամ* ԵՐԱՀԻԿ «*փառաւորուած, պատիւ գտած կամ ուրախ*». *մէկ անգամ ունի Եղիշ. գ. էջ 64* «*Առատաձեռն պարգևօք երահիկք (կամ երահք) լինէին ի նմանէ*»։ *Սրանից է թւում* ռաճաւետել «*ի բացուստ հիացեալ*», *որ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 315*։

> *ՆՀԲ պրս.* ֆերաճ, ֆէրախ։ *Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ, 315 արաբ.* راهی rahī «*անդորր, խաղաղ (կեանք), շարունակ կերպով տրուած (պարէն)*»։ *Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* راح rāh «*ուրախութիւն*» (Будаговъ, *1, 586)*։ *Ակինեան, Եղիշ. վրդ. Ա. 237 կարդում է* երաճիկ *և հասկանում է* «*իրանցի*»! *Այս դէպքում ի՞նչ միտք ունի ասել* «*Առատաձեռն պարգևօք երահիկք լինէին ի նմանէ*»։

*ԵՐԱՄ *(*ի, ի–ա, ո *հլ. բոլորն էլ յետին. ոսկեդարեան հոլովումը պիտի լինէր* ի–ա?*)* «*բազմութիւն, խումբ (մարդոց, կենդանիների, ձկների ևն)*» *Ագաթ. Եւս. պտմ., որից՝* երամ երամ «*խմբերով, խումբ խումբ*» *Գ. մակ. գ. 12. Վեցօր. 139,* երամական «*իշխանի հետևորդները, շքախումբ*» *Գոր. և շմ. էջ 32. Եփր. վկ. արև. 187,* երամակ «*անասունների խումբ*». *ՍԳր. (գրուած է* արամակ *Տիմոթ. կուզ, էջ 286 և Կնիք հաւ. 172,* երմակ *Մխ. դտ.),* երամովին «*խմբով*» *Ես. կ. 8=*երամաւին *Կոչ. 425,* երամանալ «*հաւաքուիլ, խմբուիլ*» *Ագաթ.,* երամախմբել *(չունի ՆՀԲ) Պարականոն շար. էջ 113,* խոզերամակ *Շ. հրեշտ.,* ուղտերամակ *ՍԳր.,* երամակից *Վեցօր. 163,* ազատերամ *Պիտ.,* բազմերամ *Լմբ. սղ.,* մանրերամ *Վեց. 141,* շներամ *Մագ. թղ. 165,* խուռներամ *Նար. տաղ. ծն. Տաղ.,* ճամերամ *Ճառընտ.—ռամկական բառերի համար յատկապէս սղուած մի ձև է* ռամ, ի *հլ.* «*երամ, խումբ*» *Գնձ. Շար. ժմ. 46, որից էլ՝* ռամայն «*երամովին*» *Տաղ. յհ. եղբ. հեթ.,* ռամապետ, ռապետ «*երամապետ*» *Գնձ. Շնորհ. տաղ.,* ռամել «*հաւաքել*» *Շնորհ. յիշ. Տաղ. Շար.,* ռամօրէն *Շնորհ. տաղ.,* ռամեալ «*ժողովուած*» *Շար։—Նոյն բառն է նաև* ռամ (ռամիկ), *որի վրայ տե՛ս առանձին։—Բոլորովին նոր առում ունի* երամակ «*ոջիլ*», *որ մէկ անգամ գտնում են գործածուած Նար. 177* «*Անիծք անկերպարութք և երամակք ոմանք քրտնածինք զազրաթորմիք կսկծեցուցիչք և մարմաջողականք*». *որի անցման ստիճանն էլ ներկայացնում է Սեկունդոս (հրտր. Տաշեան, Մատեն. մանր ուսումն. Ա. էջ 233)* «*Քանզի ի նոսա զեռունք խաղան և ի քեզ ճճիք և երամակք ոջլաց*»։ *(Բառիս այս առման մասին տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 147 և Բ. էջ 288)*։

=*Պհլ.* *rama «*հօտ, խումբ*», ramak «*երամակ*», *պազենդ.* rama, *պրս.* رم ram, رمه rama «*երամ, խումբ, հօտ*», *քրդ.* رڤو rewou «*ձիանոց,* haras». rewuǰi «*ձիանոցի պահապան*», rava gurg «*գայլերի ոհմակ*»։ *Պարսկականից փոխառեալ են նաև աֆղան.* ramma, *բելուճ.* ramag, *ասոր.* ܪܡܟܐ ra-mxā «*հօտ*», *եբր.* רמך rammāx «*ջորի*», *արաբ.* رمق ramaq «*ոչխարի և այծի հօտ*», *վրաց.* რემაკი ռեմակի «*էշերի խումբ*», მერამე մերամե *կամ* მერემე մերեմե «*կուտպան,* табунщикъ», *չեչէն.* riēma «*ձիերի երամակ*», *կիւր.* rama˥, *խինն.* rama «*հօտ*»։ *Իրանեան բառերը ծագում են* ram «*հանգչիլ*» *արմատից. հմմտ. զնդ.* ram «*հանգչիլ*», rēman- «*հանգիստ*», *սանս.* rámute, rā-mayati, *պհլ.* rāmišn, ramēnītan, *պրս.* رام rām *և* ā *մասնիկով՝* آرام ārām «*հանգիստ*» *(*Hopn, *§ 620)*։—*Հիւբշ. 147*։

> *Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ,* Lag. Urgesch. *473,* Müller, SWAW, *38, 573 ևն*։

ԳԻՌ.—Վն. էրամ «*մարդոց խումբ, ժողովրդի բազմութիւնը*», *Մկ.* էրամ «*Թռչուննե-*

րի երամ», Ալշ. ազգ ու էրամ «ամբողջ գերդաստանը». Եւդ. Ննխ. Սեբ. էրամ «գերեզմանատան մէջ իւրաքանչիւր ընտանիքի մեռելներին յատկացուած թաղամաս, թաղ», Ննխ. էրամէ դուս «տարօրինակ», Ղրբ. ըռա՛մակ ըղնել «մարդու կարգ անցնիլ, կարգի մտնել»։

ԵՐԱՄԱՂ կամ ԵՐԱՄԱՂԻ. անծանօթ և անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Նար. տաղ. 472. «Կերպ երամաղին և ցուցանի շուք... մէտ տաղերամին ձայնաստեղծեալ երբայական տղայքս» ՆՀԲ մեկնում է «թերևս՝ երամ տղայոց որպէս քնար բազմաղիս», ԱԲ «տղոց բազմութիւնս»։

ԵՐԱՅ տե՛ս Երէ։

ԵՐԱՆ. արմատ առանձին անգործածական, որից երանել «երջանիկ և բարեբախտ համարել» ՍԳր., երանութիւն «մեծ երջանկութիւն» ՍԳր., «ինչք, ապրանք» Եփր. օրին., երանի՜, երանի՜ քէ ՍԳր., երանախառն Ոսկ. մ. ա. 19, երանելի «երջանիկ. 2. լուսահոգի, հոգելոյս» ՍԳր., Եւս. պտմ., երանունի Իգնատ. Թղ. 114. Որոտ. ւսեռ., բազմերան Եւս. քր., յոգներանեան Սիսիան. Ոսկ. լս., երանիկ «երջանիկ» Վեցօր. 85 (մհյ. երնիկ «երանի՜» Վրդ. առ. 30, երնեկ Կոստ. երզն. էջ 88, յէյնէկ Քուչ. 44)։

=Կազմուած է պարզական եր արմատից՝ ան մասնիկով. այս նոյն արմատը՝ ջ աճականով՝ ցոյց է տալիս եր-ջ-ան-իկ. համմտ. փլ-փաղչ և շուռ գալ-շուռջ։—ԱՃ.

Böttich. ZDMG, 1850, 354, Arica, 81, 359. Lag. Urgesch. 188 երանել կցում է սանս. raṇ «ուրախանալ», raṇya «սիրուն, շնորհալի» բառերին։ Մորթման, ZDMG, 31, 417 խալդեան բևեռ. Airain աստուածուհու անուան է կապում, իբր «աստուածուհի երանութեան, երջանկութեան»։—Տէրվ. Altarm. 85 իրար է կցում հյ. երանի, երջանիկ, պրս. ایرانی īrānī «իրանցի, պարսկաստանցի», սանս. ran «ուրախանալ, բերկրիլ», զնդ. airya- սանս. arya «արիական» ևն։ Նոյն. Նախալ. 101 հնդ. ran, յն. ἔραμαι «սիրել», ἔρος «սէր» և հյ. երջանիկ ձևերի հետ՝ հնխ. ra, ran «հաճիլ, հեշտանալ, սիրել» արմատից։ Հիւնք. Թրք. էրէն «արգոյ, մեծարոյ, պատուական»։ Patrubány, SA 1, 310 փոխառեալ է համարում յն. ἔρανος «ընկերական խնջոյք, նպաստ, օգնութիւն» բառից։

ԳՒՌ.—Ծմ. Սչ. յէրանի, Ոզմ. յէրանիկ, Վն. էրանէկ, Երև. երանէկ, էրնակ, Ռ. էրանի, Մկ. էրանը՛, Ախց. յէրանի, էրնէկ, Խրբ. Պլ. էրանի, էրնէգ, Մշ. էրնեկ. Ննխ. էրանի, էրնէգ (հինը էյնէգ), Տփ. էրանի, էրնէկ, էրնէգ, էնեկ, Սլմ. երնէկ՛, Ակն. Սեբ. էրնէգ, Ալշ. էրնէճ, Տիգ. էրնիգ, Ասլ. էրնէ*, Հճ. էյանի, Զթ. իյանի, իրանի, Ջղ. իրնէկ, Ղրբ. ընէ՛րակ, ննէ՛րակ, նէ՛րակ, Գոր. ինէ րակ, Ագլ. ըռա՛յնակ, ըռn՛նակ։

*ԵՐԱՆ, ի-ա հլ. (սովորաբար անեզական գործածութեամբ) «մէջքից մինչև բարձերը» ՍԳր. Եզն. Եփր. ծն. Կիւրղ. ծն., որից՝ յերանացն յապաւել «կրտել, ներքինացնել» Օրբ. հրտր. Էմինի, էջ 285 (չունի ՆՀԲ). այս ոճի մէջ երանս ստանում է «ամորձիք» նշանակութիւնը, ինչպէս որ իրօք էլ ունինք Վրդ. առկ. 40 առանս, առանգ, ի յառանգս իմ (այլ ձ. ի ձուիքդ)։ Եզակի գործածութեամբ ունի Բուզ. ե. 43 (տպ. 1889, էջ 261) երան բարձի «ծնկնագլուխ»։ Տարբեր է երան Մագ. հրատ. ՀԱ, 1892, 167 «Յոքնական և նրբագոյն երանօք շարապատեալ» (ստամոքսի համար է ասում։ Ուղղելի է երակօք?)։

=Պհլ. rān, պրս. ران rān, զնդ. rāna-, քրդ. բելուճ. rān, աֆղան. vrūn «բարձք, սրբունք», որից զնդ. rānapānō, պհլ. rānpān «սռնապան» (Horn, § 605, Barholomae, 1523)։—Հիւբշ. 148։

ՆՀԲ երևելի, երի, երիկամունք, երասան, առականք բառերի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Arica, 72, 180, յետոյ Wurzelforsch, 41, Lag. Urg. 712, Müller, SWAW, 42, 257 ևն։

ԵՐԱՆ «պարան». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ. հյ. էջ 305 ա (linea serta, պարան, երան) և էջ 305 բ (linum tortum, պարան, երան, չուան). բայց էջ 465 բ գրում է «պարան, երկան»։

ԵՐԱՆ «բարակ քամի» Ոսկ. յհ. մկ. և հեբրոդ. 618. (գրուած էրան ձևով՝ ըստ յետին արտասանութեան). «քամին անձնաւորող գևը» (չունի ՆՀԲ) Հերձ. 141 (Աւդիանոսք... պատուեն զօդս և զպտուղս... զԱստուած ոչ յիշեն, այլ զհողմ և զտոհմականս, և դիւի ումեմն զոհ մատուցանեն՝ Երան և Տոհմական կոչեցեալ անուն), որից էրճել «կալը հոսել բարակ քամիով» Վստկ. 29, 172։

ՆՀԲ լծ. յն. αὔρα «այեր», լտ. aura (տե՛ս Յաւելուածը)։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. r̥nuyāt, հնխ. r̥nu «շարժել» արմատից։

ԳԻՌ.—Խոյ. Մկ. Մշ. Ալմ. Վն. էրաճ այսպէս և ուրիշ բարբառներում էրաճ տանել, էրաճ տալ, էրճել ձևերով. Ննխ. (գիւղերում) էյճէլ «հոսել ցորենը՝ յարդից մաքրելու համար».—Նոր ձևափոխութեամբ էրճել Եւդ. «մի բան տակնուվրայ անել»։

ԵՐԱՆԱԼ «հեռանալ». մեկ անգամ ունի Փարպեցին. «փախեան, երացան, ամաչեցին»։ Անստոյգ բառ։

*ԵՐԱՆԳ, ո, ի–ա հլ. «գոյն, ներկ» Դատ. ե. 30. Եզն., որից՝ երանգ երանգ «գոյնզգոյն» Զքր. կթ., երանգաներկութիւն Փիլ., երանգել Լմբ. սղ., բազմերանգ կամ բազմերանկ Պիտ. Շնորհ. հրեշտ., երփներանգ Եղն. լուս., կարմրերանգ Գնձ. Նար., խրթներանգ Եղն. մտթ. 502։ Արդի գրականում երանգ գործածւում է «նուրբ տարբերութիւն, nuance) իմաստով։

=Պհլ. *rang «գոյն» բառից (Nyberg, Hilfsbuch, 1, 51 և 2, 191). Նոյն են պազենդ. rang, պրս. رنگ rang, քրդ. reng, renk, աֆղան. բելուճ. rang, սանս. ran̄ga-, բոլորն էլ «գոյն» նշանակութեամբ (Horn, § 623)։ Պարսիկն ունի նաև arang, ranǰ համանիշ ձևերը։ Իրանեանից են փոխառեալ արևել. թրք. reng, rang «գոյն, երևոյթ, տեսակ», սերբ. renk, renǰák «գոյն»։—Հիւբշ. 148։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ որ դնում է պրս. արէնկ ձևի հետ։ Böttich. ZDMG, 1850, 354, Arica, 78, 289 են համեմատում են սանս. պրս. են ձևերի հետ։ Հիւնք. =ԳԴ։

*ԵՐԱՇԽ «աշխէ՞տ». մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 51 «ի ձի երաշխ արինադոյն հեծեալ».—ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Պրս. رخش raxš «խառն գոյնով, ինչպէս ճերմակով կարմիր ևն. 2. աշխէտ, կարմրերանգ ձի. 3. անուն հռչակաւոր երիվարի քաջին Ռիւսթէմայ. 4. երիվար ձի». բուն իմաստն է «փայլուն, փայլ» և կցւում է զնդ. raoxšna, սանս. rukša-«փայլուն» բառերի հետ՝ հյ. լոյս արմատին (Horn, § 610)։ Իրանեանից է նաև վրաց. რახსი ռախսի «бурая лошадь, աշխէտ ձի»։—Հիւբշ. 148։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Матер. 1. էջ 15։ Պատահական նմանութիւն ունին արամ. rikšā, եբր. רכש rekeš «ձի, նժոյգ»։

*ԵՐԱՇԽ «գրաւական» Ճառընտ., որից՝ երաշխիք «գրաւական կամ երաշխաւորութիւն» Պղատ. օրին., յէրաշխի առնուլ «մէկին երաշխաւոր լինել» ՍԳր., «ընդունիլ, մօտն առնել պահել» ՍԳր., երաշխաւոր «ուրիշի համար պատասխանատու» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 23. Եւս. քր., երաշխաւորել Եւս. քր. Ա. 184 (որ Վարդանեան, ՀԱ, 1922, 577 յետին է համարում), երաշխաւորութիւն ՍԳր., յերաշխել Իրեն. հերձ. 120. գրուած է նաև երեշխաւոր, երեշխեւոր Յայսմ. (ստէպ). Նոր բառեր են՝ համերաշխ, համերաշխաբար, համերաշխութիւն ևն։

=Պհլ. *raxš ձևից. այս բառը աւանդուած չէ ո՛չ մի իրանական լեզւում, բայց նրա գոյութիւնը հաստատում է սանս. रक्ष् rakš (rakšati, rakšyatē) «պահել, պաշտպանել, ազատել», रक्षण rakšana «պահպանութիւն, պաշտպանութիւն», रक्षा rakšā նոյն նշ. रक्षितर् rakšitár «պաշտպան, պահապան». այս բառը հին պարսկերէնում պիտի ունենար *raxša- ձևը։ Նրա ցեղակիցներն են այլուստ յն. ἀλέξω «պաշտպանել, հեռացնել», ἀλκή «ուժ, պաշտպանութիւն», անգլսք. ealgian «պաշտպանել», հնխ. aleq- արմատից (Walde, 56, Boisacq, 43)։—Աւելի հեռաւոր ցեղակիցների մասին տե՛ս անդ։

Տէրվ. Նախալ. 63 համարում է հնագոյն *երակս «պաշտպանութիւն» ձևից և համեմատելով յն. ἀλέξειν և սանս. rakš բառերի հետ՝ դնում է հնխ raks արմատից։ Մառ, ЗВО, 5, 318 զնդ. dašina և պհլ. dašn «աջ» բառերին ցեղակից, Հիւնք. երաշտ բառից։ Վերի ձևով է մեկնում Коршъ, Թրգմ. Մշակ, 1914, թ. 122։

ԳԻՌ.—Մշ. ⸗երաշխավոր, Պլ. յէրէշխավոր, Ոզմ. յէրըշխավուր (գրականից փոխառեալ)։

ԵՐԱՇԽԷՊ «հարուածից կապտած տեղը» Սիր. իբ. 21, «վիշտ, չարչարանք» Ոսկ. մտթ. և հռովմ. 419, 422, «վշտակիր, չարչարուած» Տաղ.։

ՆՀԲ երաշխ բառից։ Коршъ, Թրգմ. Մըշակ, 1914, № 122 զնդ. xšvaēva «արագընթաց», պհլ. šēpāk, պրս. šēbā «օձ, իժ» ձևերի հետ իրանեան փոխ.։

***ԵՐԱՇՏ**, ի, ո, ու հլ. (բոլորն էլ յետնադար) «չորութիւն, անձրևի պակասութիւն» խոր. Կաղանկտ. Նիւս. բն., «չոր, չորային» Սիր. լբ. 26, «չոր, ցամաք (հող)» Վստկ., «անթաց, չոռոգուած» Ոսկ. ես., որից՝ երաշտութիւն «չորութիւն» ՍԳր. «ծարաւ, պապակ» Ոսկ. յհ. ա. 45, երաշտանար Թէոփ. խ. մկ., երաշտանալ «չորանալ» Եղիշ. խոր., երաշտանաւ «մի տեսակ թռչուն» Վանակ. հց. գրուած է նաև երեշտ, երեշտութիւն Վրդն. լուս. Ճառընտ։

=Պհլ. *rašt «ցամաք, չոր» բառից, որ աւանդուած չէ, բայց կայ պրս. رشت rašt «very dry, շատ չոր» (չգիտէ ԳԴ), որի երկրորդ փոխաբերական նշանակութիւնն է «հող, ցամաք երկիր» (այս իմաստը գիտէ ԳԴ)։ Նկատելի է, որ «երկիր, հող» նշանակող բառերը ծագում են «չոր» նշանակող բառերից. այսպէս՝ լտ. terra «երկիր, հող» գալիս է հնխ. ters- «չորանալ» արմատից. հիռլ. tīr «երկիր» գալիս է tīr «չոր» բառից. հյ. ցամաք «հող» ծագում է նախաւոր «չոր» նշանակութիւնից են։ Բայց հայերենի մէջ էլ երաշտ ունեցել է «հող» նշանակութիւնը, ինչպէս ցոյց է տալիս Ղրբ. բըըշտա՛վըէտ<երաշտանոտ «անձրևը նոր սկսած ժամանակ՝ հողի հոտը»։—Աճ.

ՆՀԲ իտալ. asciutto և հյ. աշտուն։ Տէրվ. Altarm. 75 և Նախալ. 57, 67, 84 հյ. թարշամիլ, դառովել, դեռև, սանս. tarš «ծարաւիլ, պապակիլ», յն. τερσαίνω, լտ. torreo<torseo «չորացնել», terra «ցամաք, երկիր», գոթ. thaursjan «ծարաւիլ» ձևերի հետ հնխ. tars «չորանալ, ցամաքիլ» արմատից. ըստ այսըմ երաշտ <*թրաշ-տ։ Նոյնն ունի նաև Bugge, Btrg. 13, որ հայ բառը հանում է հնխ. tṛsti- նախաձևից, իբր. սանս. tṛšyati «ծարաւում է», զնդ. taršna «ծարաւ», յն. τρασία «չորացում», անգսք. dyrst, գերմ. durst, հիռըլ. tart «ծարաւ», լտ. torreo։—Հիւբշ. 442 անապահով է համարում այս մեկնութիւնը, որովհետև կասկածելի է, որ միևնոյն հնխ. tṛs- արմատը տայ մի կողմից tṛš- >tarš->traš->երաշ-, և միւս կողմից tṛš->tars->թառամիլ։ Պատկանեան, Матер. 1, 15 պրս. rašt «չոր» և Հիւնք. պրս. rašt «հող», որով առաջին ուղիղ մեկնիչները սրանք են լինում։ Grammont MSL, 20, 216 իբրև ընիկ հայ՝ կցում է լիթ. tróksztu «ծարաւիլ» բառին. ձայնական յարաբերութեանց համար հմմտ. վեշտասան։ Nyberg, տե՛ս դաշտ բառի տակ։

ԳԻՌ.—Ղրբ. արաշտ «երաշտ», չորութիւն», որից բըըշտա՛վըէտ «երաշտահոտ, հողի հոտը՝ անձրևը նոր սկսած ժամանակ»։

***ԵՐԱՍԱՆ**, ի-ա հլ. «սանձ» Նար. կգ. 161, որից՝ երասանակ «սանձ» Նաւ. բ. 3. Ամբ. գ. 1. Բուզ. «ղեկ» Պիտ. Ճառընտ., երասանակակալ (գրուած նաև երեսանակակալ, երեսնակակալ, երասանակընկալ, երասխանակընկալ՝ Տիմոթ. կուզ. էջ 257) «կառավար» Ոսկ. յհ. ա. 31, բ. 12 կամ կըրճատ՝ երասանակալ (գրուած նաև երասնակալ) Նար., երասանակել Փիլ. լին., աներասանակ «անսանձ» Սեբեր., աներասան Պրպմ. Նար., աներասանակաբար «յանդգնօրէն» Պրպմ. էջ 181 ա, ընդարձակերասանակ Ոսկ. մ. բ. 26, կիրթերասան Առ որս., դիւրերասան «հլու» Նիւս. երգ. Նեղոս., դը-

ժոխերասան Բրս. հայեաց. Առ որս., դժոխերասանակ Բրս. ծն., դժուարերասան Ոսկ. յհ. ա. 35, խստերասան Փիլ. լին.—արմատի երկրորդ ձայնաւորը առաջինի նմանողութեամբ դարձել է ե, որով ունինք՝ երեսանակ Կալիսթ. 165. Խոսրովիկ., աներեսանակ Եղիշ., ճամերեսանակ Ոսկ. մ. ա. 15.—այստեղ են պատկանում նաև երասանալ կամ յերասանալ «երկար ժամանակ ձի հեծնելուց գիշանալ» Կանոն. 10, 94, Մաշկ., երասան կամ յերասան «ձիով երկար ժամանակ ընթանալուց գիշացում» ԱԲ։—Այս արմատին են կապւում դարձեալ՝ առասան, ապարասան, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

=Փոխառեալ է իրանեան rasan ձևից. սրա վրայ աւելի մանրամասն տե՛ս առասան:—Հիւբշ. 148։

ՀՀԲ երես բառից։ ՆՀԲ պրս. էրսան, էրսիւն, հյ. առասանեայ կապ...։—Böttich. ZDMG, 1850, 354 սանս. raçmi, raçana: Նոյն. Arica, 75, 222 նաև պրս. rašma: Lag. Ges. Abhd. 17 արաբ. rasan՝ որ պարսկերէնից է փոխառեալ։ Պատկ. Изслед. о сост. арм. яз. էջ 26 պրս. rasan: Տէրվ. Altarm. 91 և Նախալ. 82 պրս. rasan=երասան, իսկ առասան <*առ-աձան, իբրև բնիկ հայ՝ յն. ἀγχόνη, զնդ. aγana են։ Հիւնք. արաբ. րէսէն: Մառ, Яфет. сбор. 1, 51 յաբեթական ras «ձի» արմատից։

*ԵՐԱՍՏ, ի, ու հլ. «դաս, կարգ, խումբ. ժողով, ատեան» Պիտ. ՑՀ. կթ. 35. Ղևոնդ է, էջ 20, «ժողով, զրուցատեղ, հրապարակ, հոյլ, հոծ, խուռն» Հին բռ., որից՝ ծաղրերաստ Պիտ. տպ. 1843, էջ 581, ծաղրերաստ լինել «բազմութեան առջև ծաղր լինել» ՋԲ. —ՓԲ ունի նաև (ըստ Հին բռ.) արաստ «հրապարակ»։

=Պհլ. *rast, որ հաստատւում է պրս. رست rast «դաս, խումբ», որից էլ رسته rasta «վաճառատեղի, ուր լինի տուրևառութիւն. 2. արահետ կամ արքունի ճանապարհ. 3. դաս կամ շարիշար կարգումն». նոյնի արաբացեալ ձևն է رزدق razdaq «դաս կամ կարգ. զոր օրինակ մարդիկ առնթեր իրերաց կացեալք. և ծառք կարգաւ շարիշար տնկեալք. որ և յայլ նման իրս ի գործ ածի»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից յետոյ Պատկ. Матер. I, 15 և Հիւնք.—Bugge, Beitr. 30—31 -ստ մասնիկով ger կամ gr արմատից. հմմտ. յն. ἀγείρω «հաւաքել», ἀγορά «շուկայ, հաւաքոյթ», սանս. gráma «գիւղ»։ Müller, WZKM, 8, 273 պհլ. [illegible] և պրս. ارش ارش arš(?) «խումբ մարդկան»։ Patrubány, ՀԱ, 1908, էջ 25 հրգ. rasta «դադար», հիւլ. arus «բնակարան» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։

+ԵՐԱՍՏԱՆ, ի-ա հլ. «յետոյք, նստոյ տեղի. 2. թանչք, յետոյքի վրայ վէրքեր. 3. կակուղ նստարան՝ թանչով բռնուածների համար» Ա. Թագ. ե. և զ. Եփր. Թգ. 365 (միշտ անեզական). յետնաբար եզակի գործածութեամբ՝ Փիլ. լին. 83։

=Բնիկ հայ բառ, որ կազմուած է ան մասնիկով *երաստ արմատից. այս էլ ծագում է հնխ. pr̥k'to ձևից. հմմտ. յն. πρωκτός «սրբան» (Հիւբշ. 443, Brugmann, Grdr. I² 477, Boisacq, 819).—Հիւբշ. յոյն բառին միացնում է նաև սանս. pr̥ṣṭhá- «կռնակ, գագաթ, լեռան գլուխը», որի հետ նոյն են զնդ. paršti-, պհլ. pušt, պրս. پشت pušt «թիկունք, կռնակ», աֆղան. pušt «կող», հոլլ. vorst, անգսք. հրգ. գերմ. first «կտուրի գլուխը՝ գագաթը», որից էլ փոխառութեամբ հֆրանս. freste և պրովանս. frest «տան գլուխը» (Walde, էջ 574, 605, Kluge, 142). այս բառերի ծագումը Walde դնում է հնխ. pr̥- (հմմտ. հյ. երի, առ, լտ. per, գերմ. for-, vor-, յն. παρ են) +sta «կանգնել» արմատներից (Pokorny, 2, 89)։—Հիւբշ. 443։

ՆՀԲ (երանք բառի տակ) և Բագրատունի, Քերակ. զարգ. 1495 դնում են -աստան մասնիկով՝ եր արմատից, որ գտնում են երի, երիկամունք են բառերի մէջ։ Հիւնք. պրս. iskandar اسکندر «երանք» բառից՝ տառերի տեղափոխութեամբ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Bugge, Btrg. 12;—Patrubány, ՀԱ,

1908, 25 հանում է երաստ «նիստ» բառից (իմա՛ երաստ «խումբ»)։

ԵՐԱՍՏՈՅ տե՛ս Արաստոյ։

— **ԵՐԲ** «ո՞ր ժամանակ» ՍԳր., «երբեմն, մերթ» Ոսկ. յհ. ա. 19, «քանի որ, որովհետև» Բրս. մրկ. Լմբ. պտրգ. «երբոր, ո՛ր ժամանակ որ» Նեղոս. (հնագոյն հայերէնում այսպիսի անկանոն գործածութեան հետքեր՝ փոխանակ յորժամ, իբրև՝ տե՛ս Այտնեան, Քնն. քեր. 68). յետնաբար հոլովուած է ի կամ եայ հոլովմունքով՝ իբր գոյական՝ «ժամանակ, առեն» նշանակութեամբ. այսպէս՝ երբին Արիստ. ստորոգ., զերբն Փիլ. այլաբ., երբի Նար., յերբեա՞ց նետէ «երբի՞ց ի վեր, ո՞ր ժամանակից ի վեր» Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 114։—Սրանից են ծագում առ ե՞րբ «ե՞րբ» Եղ. ր. 9, ցե՞րբ, յե՞րբ «մինչև ե՞րբ» ՍԳր. Կոչ., ե՞րբ իցէ զի «ե՛րբ կլինի որ» Սղ. խ. 6. Յոբ. է. 4. Եղիշ., երբեմն ՍԳր., էր երբեմն Ժմ., յերբեմն երբեմն ժամանակս «մերթ ընդ մերթ» Լմբ. պտրգ. երբէք, կամ ուղղագոյն գրչութեամբ՝ երբեք ՍԳր. Եզն. Սեբեր., երբեք երբեք Վեցօր. Եզն., երբեք ուրեք Սեբեր., ոչ երբեք ՍԳր., երբեմնի, երբեմնակի (նոր գրականի մէջ)։

=Նոյն է իբր բառի հետ՝ որ տե՛ս։

Տէրվ. Altarm. 3—4 համարում է կազմուած եր+բ մասերից. եր=գոթ. air «նախ, նախապէս, կանխագոյն», air-is «կանխագոյն», իսկ բ=լատ. -bi (ինչ. u-bi), յն. -φι (ինչ. βίηφι) և հյ. բ գործիականի մասնիկը։ Մառ, զնդ. yedhi, հպրս. yadiy «երբ» բառերի հետ։ Հիւնք. իբր բառից։ Müller, WZKM, 6, 265 (և նոյնը SWAW, 136 (1817), էջ 31) համեմատում է յն. ὄφρα «մինչդեռ, մինչև, ցորչափ» բառի հետ. յունարէնը կազմուած է ὀ <հնխ. yo- և φρα <հնխ. bhra ձևերից, ինչպէս յն. τό-φρα կազմուած է το- < հնխ. to- և φρα < հնխ. bhra ձևերից. ըստ այսմ էլ հյ. երբ < *երբ < *e-bhra կազմուած է e<հնխ. k^2e և bhra=յն. φρα ձևերից։ Հիւբշ. 443 խիստ անհաւանական է համարում այս մեկնութիւնը։—Մառ, Грам. др. арм. яз. 293 ե= ի՞ «ի՞նչ» արմատից՝ սեռականի ր և գործիականի բ մասնիկով։

ԳԻՌ.—Մշ. Խրբ. յէբ՛, Ալշ. Ջղ. ջեփ, Վն. յեփ, Ախց. Երև. Կր. Հճ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տիգ. յէփ. Ասլ. յէ՝փ, յէ՝*, Ակն. էփ. Հմշ. Մրղ. Տփ. յիփ, Ագլ. իբ, ի՛բor, Զթ. իփ, Մղ. նիբ, Ոզմ. նիբ՛, Մկ. նիփ, Ղրբ. յիբ, նիբ, նիբի՛, նի՛բըվըէր, նի՛բիվor, Շմ. նէփ, Գոր. նէփ, նէ՛փվըէր.—հմմտ. միջ. հյ. եփ Անսիզք, էջ 19, 59։

ԵՐԲՈՒՄ, ո հլ. «անասունի կուրծքի միսը. դօշ» ՍԳր. Վստկ. 198, 222։

ՆՀԲ երի բուծեալ։ Böttich. ZDMG, 1850, 354 և Arica, 72, 173 սանս. arbuda «թէթև ուռեցք»։

+**ԵՐԳ**, ո հլ. «երգ. խաղ. 2. քերթուած, բանաստեղծութիւն. 3. նուագարան» ՍԳր., որից՝ յերգ արկանել «վրան ծաղրական երգ յօրինել» Ոսկ. մ. ա. Եփես. և ես., երգել ՍԳր., երգեցիկ ՍԳր., Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 17, երգահան Եւս. քր., երգիչ ՍԳր. Ագաթ., երգայարդար Եւս. քր., երգեցող ՍԳր, եղերգութիւն Նար., քնարերգ Յայտ. ժը. 22, ողբերգակ Փիլ. Պիտ., նագներգութիւն Խոր. Պղատ. տիմ., կատակերգակ Պիտ. Շիր. քրոն., նակերգ Մծբ., նախերգան Պղատ. օրին., օրհներգու Յճխ. Առ որս. Նոր բառեր են՝ թատերգակ, թատերգութիւն, երգախառն, դիւցազներգութիւն ևն։

+Բնիկ հայ բառ. հմմտ. սանս. अर्क arká «երգ, նուագ», ṛk (սեռ. ṛčás) «ոտանաւոր, քերթուած», अर्च् arč, arčati «գովեստ է երգում, բարևում, պատւում»։ Այս արմատը ուրիշ լեզուներում պահուած չէ, որովհետև կապ չունին լտ. loquor «խօսել», յն. λάσκω, ἔλακον, λέληκα «խօսել, գոչել» ևն (տե՛ս Walde, 440)։ Pokorny, 1, 147 նախաձևը դնում է հնխ. erk- «ճառագայթել, պայծառ հնչել», ըստ որում սանս. arká, ṛ'k «երգ, նուագ» բառերի առաջին նշանակութիւններն են «ճառագայթ, փայլակի ցոլքը, արեգակ, կրակ»։—Հիւբշ. 443։

Այս մեկնութիւնը տուաւ առաջին անգամ Böttich. ZDMG, 1850. 354։ Նոյնը նաև Arica, 53, 26, Lag. Urgesch. 332, որ կցեց նաև թրակ. σιδ-ἄλκας բառի

երկրորդ մասը։ Տէրվ. Նախալ. 63 կասկածով սանս. arč «մռնչել, գոչել, երգել», յն. λάσκω «հնչել, երգել, խօսիլ», լատ. loqui «խօսիլ», հսլ. rekti «խօսիլ» ձևերի հետ հնխ. ark, rak արմատից։ Հիւնք. երկ բառից։ Patrubány, SA, 1, 18 վօգուլ. erγem ērγä «երգուած երգ» ձևի համար ասում է թէ յիշեցնում է հյ. երգ բառը. իսկ SA, 1, 224 հայերէնից փոխառեալ է դնում հունգ. rege «հին երգ», regél «մի հին երգ երգել»։ Մառ, ИАН, 1915, 852 սվան. ерӡи «եղէգ» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. რეკა րեկա «ձայն, բաղխիւն»։

ԳԻՌ.—Խրբ. յէրգ՛, Ջղ. յerf, Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Ղմ. Պլ. Ռ. Սեբ. յէrf, Մրղ. Ոզմ. յerf՝, Ասլ. յէ՛r*, որոնք անշուշտ գրական փոխառութիւն են։

*ԵՐԳԱԲ (գրուած նաև արգաբ, արգոբ), ա հլ. երկու անգամ գործածուած է Ս. Գրքում՝ «Նստցիս առ երգաբաւդ այդուիկ» Ա. Թագ. ի. 19, «Եւ յարեաւ Դաւիթ յարգաբայն» Ա. Թագ. ի. 41.—այս բառը մեկնելով Կիւրղ. Թգ. ասում է. «Յարեաւ յարգաբայն (կամ յարգոբայն). կա՛մ ի թփոյ ինչ, որոյ անունն այնպէս էր և ոչ թարգմանեցին, կամ ի դարափորէ՝ ուր թաքուցեալն էր»։ Իսկ Բառ. երեմ. էջ 35 և 91 արգաբայ, արգոբ, երգաբ մեկնում է «վէմ, քարաժայռ, քարուկ»։

=Եբր. բնագրի սխալ հասկացողութեան արդիւնք է. բնագիրը առաջին դէպքում ունի «եզէլի քար», երկրորդ դէպքում «հարաւի կողմից». յոյն թարգմանութեան մէջ՝ յայտնի չէ ի՛նչ թիւրիմացութեամբ այս բառերը տառադարձուած են ἔργαβ, 'Αργάβ, որից էլ հյ. երգաբ։—Աճ.

ԵՐԳԵՀՈՆ տե՛ս Երգիոն։

=Եբր. բառի յն. ἐργάζ տառադարձութիւնից. աւելի ընդարձակ տե՛ս անդ։—Աճ.

ԵՐԵԳԵՀՈՆ տե՛ս Երգիոն։

ԵՐԳԵԻԵԼ «անօգուտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 91։

+ԵՐԳԻԾԱՆԵԼ (-գիծի, արմատն է *երգէծ) «պատառել, ճեղքել, պայթեցնել, ճաքեցնել» Եփր. ել. էջ 187 և օրին. էջ 276. Փիլ. լին. Երզն. մտթ. 172 (երգիծանելն՝ պատառեալ ըսի), «գծել. նշան անել» Լմբ. իմաստ., «կծել, նախատել, ծաղրել» Խոսր. պտրգ. Նար. Լմբ., որից՝ երգիծանիչ Լմբ. առ., երգիծումն «պատառումն» Եզեկ. լ. 16. Մծբ., երգիծուցանել (կամ երգիծեցուցանել) «պայթեցնել, պատռել» Մտթ. ե. 6. Ոսկ. փիլիպ. մտթ.—ԱԲ ունի նաև ներգիծանել «երգիծանել» և ներգիծանիլ «սաստիկ ցաւ զգալ», որոնց վկայութիւնը գտնում են Վրք. հց. Ա. 25 և Աթան. էջ 545։—Նոր բառեր են՝ երգիծանք, երգիծարան, երգիծական, երգիծաբանական, երգիծաբանութիւն. այս բոլորի մէջ գտնում ենք «զաւեշտ» իմաստը, որ հնում չկայ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. wrēg´- արմատից. համտ. յն. ῥήγνυμι (կտր. ἐρρωγά, ἐρράγην) «պատռել, խորտակել, պայթեցնել». հոմեր. ῥώξ, ῥωγός «ճեղք», լեսբ. ῥῆξις «պատառուածք», հսլ. rěžą, razŭ, լեհ. rzeżę, rzezi, ռուս. резать, режу «կտրել, զենուլ», չեխ. ráz և ռուս. разъ «հարուած, անգամ», образъ «պատկեր, կերպ, ձև», լիթ. rėžiu, ráižau, rẽžti «ճեղքել, կտրել, ձևել», rúožas «գիծ» են.—հնխ. արմատը ունէր wrēg´-, wrōg´-, wrəg´- ձայնդարձները, որոնք հաւասարապէս պահուած են յունարէնի և սլաւականի մէջ.—հայերէնը պահում է միայն առաջին աստիճանը. wrēg´>* գրէծ, շըրջմամբ *րգէծ, սովորական ե յաւելուածով *երգէծ, որից երգիծանել (Boisacq, 840, Trautmann, 245, Pokorny, 1, 319)։—Հիւբշ. IF, Anz. 10. 47?

Հիւնք. իրր երգածենեմ, այսինքն՝ «երգով ծանակեմ՝ խայտառակեմ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Meillet, MSL, 10, 281։ Scheftelowitz, BB, 23, 295 լիթ. grēžiu «ճեղքել», griežu «ձևել, կտրել» բառերի հետ։

*ԵՐԳԻՈՆ, ի, ի-ա հլ. «մի տեսակ նուագարան» Մամբր. ղզր. Վրդն. երգ. գրում է նաև երգեհոն Թղթ. դաշ. Գնձ. Մարթին. Մխ. ապար. Մաշտ. Ջահկ. երգեոն Մխ. այրիվ. էջ 51, դաեոն Թղթ. դաշ. 17, որդան, որդէն, որգէն Տօնակ., որկանոն Պիտիղ. Վեցօր. տող 930։ Նոր գրականում գործածւում է միայն երգեհոն ձևը։

=Յն. ὄργανον «նուագարան». բուն նշանակում է «գործիք» և ծագում է ἔργον «գործ» բառից. յունարէնից են փոխառեալ նաև լտ. organum, ֆրանս. orgue, պրս. արաբ. ارغانون ar anūn, ռուս. органъ, վրաց. ორღანო որղանո են։ Յոյն բառի հարազատ տառադարձութիւնն էր որգանոն (հմմտ. որկանոն ձևը), որ յետոյ երգ բառից ազդուելով՝ տուաւ երգենոն, երգիոն ձևերը։ Իսկ ղանոն արաբական ձևից է։

Առաջին անգամ ԳԴ դնում է պրս. էրղէնուն ձևից փոխառեալ։ ՆՀԲ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը։

ԵՐԳՈՒՆԻԼ *«գեղեցկանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 91։*

ԵՐԴ, ո հլ. *«տանիքի լուսամուտ, երդիք» Եզն. Ագաթ. Եղիշ., «տուն, տնւոր, տնեցիք» Ել. ժբ. 3. Ագաթ. Բուզ. դ. 55, որից՝* երդակից *«տնկից» Ել. գ. 22,* երդաշէն *«տնաշար» Ոսկ. եփես.,* երդահամար *«տների թիւը, ծխահաշիւ» Զենոբ.,* երդումարդ *«տընւոր» ՅՀ. կթ. 113. Վրդն. պտմ. Կանոն.* երդաւոր *«տնեցիք, տուն» ԱԲ։*

Pictet, *2, 244 իռլ.* art *«տուն»։ Էմին, Հայ հեթ. կրօնը, հայ թրգմ. Յոյս, 1875, 347 և* Ист. Асохика, *276 համեմատում է անգլ.* hearth *«վառարան» բառի հետ.* ար, եր *արմատը գտնում է նաև* երկինք, երկիր, այրել, արեգ, օր, եռալ *բառերի մէջ։ Հիւնք. (ինչպէս նաև Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340) թրք.* yurd *«տեղ, վայր»։* Bugge, IF, *1, 443 սանս.* grhá-, *զնդ.* geredha- *բառերի հետ համեմատելով՝ հայը դնում է* *գերդ- *նախաձևից։ Պատահական նմանութիւն ունին գերմ.* herd, *հ. սաքս.* hërth, *անգլ.* hearth, *հոլլ.* haard *«վառարան, տուն, երդ» և հյ.* երտ *«խանձող», որովհետև գերմանական բառերը ծագում են հնխ.* qer- *«վառել» արմատից (տե՛ս* Waide *130,* Kluge 215): *Պատահական նմանութիւն ունի լտ.* atrium *«հռովմէական տան գլխաւոր սենեակը, որի կտրի մէջտեղում գտնւում էր երդիքը». համարւում է* ater- *«մուր» բառից ածանցուած (եթէ սակայն ետրուսկերէն չէ),* Ernout-Meillet, 80:

ԳւՌ.—Մշ. ճէրղ՚իկ, *Սեբ.* ճէրղ՚իգ, *Ախց. Կր.* էրթիֆ, *Ալշ.* յէրտիկ, *Ջղ.* յերթիկ, *Վն.* էրտիխ. *Խոտ.* էրթիւ՛. *Սլմ.* էրթիխ. *Մրղ.* էրտիխ, էրծիխ, *Տփ.* է՛րթիկ, հիրթ, հի՛րթիկ. *Ոզմ.* հէրտէխ, *Երև.* հէ՛որթիկ, *Գոր.* հէրթ, *Ղրբ.* հիւրթ, *Մկ.* հիւրտիւ, *բոլորն էլ ծագում են* երդ, երդիֆ, *Հյց.* երդիխ *ձևերից։ Նոր բառեր են՝* աներդիֆ, երդիքնակ, երդմուխ, երդիխկալ, երդկակալ, երդկակոն, երդկատակ.— *շատ աղաւաղ մի ձև է Ագլ.* բրթտնոկ *«երդիքի ծակը», որ յառաջանում է* երդիքնակ *ձևից։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ერდო երդո *«տափակ տանիք կամ կտուր, նաւի տախտակամած», մինգր.* ერთობა երթոբա *«աւան, գիւղախումբ»։*

+**ԵՐԴՈՒՄՆ** *(սեռ.* –դման*) «երդում» ՍԳր. Բուզ., «անձին նզովք» ՍԳր., որից՝* երդնուլ *(կտր.* երդուայ, *հրմ.* երդուի՛ր, *դերբ.* երդուեալ*) ՍԳր. Եզն.,* երդումնել *Ոսկ. մ. գ. 25,* երդմնեցուցանել *ՍԳր.,* երդմնեցուցչութիւն *Մ. Մաշտ. 238—9,* երդմնի *«երդում» Բ. մակ. ժգ. 23. Մծբ. Եփր. եբր. «ուխտադիր» Ա. մակ. է. 15. Եւս. քր.,* երդմնստութիւն *Իմ. ժգ. 25,* ստերդումն *ՍԳր., Եփր. պհ.,* երդմնազանց *Մխ. Երեմ.,* երդմնակեր *Մանդ.,* երդուիլ *Վրք. հց.,* շատերդումն *Սիրաք. իգ. 12. իէ. 15,* երդմնադրուժ *(նոր գրականի մէջ) են։ Հայ բառերի բուն արմատն է* *երդու, *ինչպէս ցոյց են տալիս* երդուայ, երդուի՛ր, երդուեալ *ձևերը, ինչպէս նաև յետին* երդուիլ *և գւռ.* երդուըեալ *ձևերը։ Ըստ այսմ* երդնուլ *ծագում է հնագոյն* *երդունուլ *բայից և* երդումն՝ *հնագոյն* *երդուումն *ձևից։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ertu- *արմատից. հմմտ. օսս.* ard, art *«երդում, ուխտ» և թերևս նաև հսլ.* rotŭ, rota *«ուխտ»,* rotiti sę *«երդնուլ»։ —Հիւբշ. 443 և* IF, Anz. 10, 45:

Առաջին անգամ Böttich. Arica, *78, 295 համեմատեց օսս. ձևերի հետ։* Pictet, *2, 452 և* Müller SWAW, *66, 271 աւելացնում են սլաւական ձևերը։ Հիւնք.* երիզ *բառից։ —Սլաւական ձևերը* Meillet, MSL, *9, 142 համեմատում է սանս.* vrata *«պատուէր, կամք, կարգադրութիւն, ուխտ, խոստում» և զնդ.* urvata-

«վարդապետութիւն, օրէնք, պատուէր» բառերի հետ։ Հիւբշ. IF, Anz. 10, 45 չի ընդունում այս համեմատութիւնը. ուրիշներ ընդունում են և Walde, 820 նոյն սլաւական ձևերը դնում է լտ. verbum «բառ» բառի տակ՝ հբգ. wort, գոթ. waúrd. հպրուս. wirds «բառ», լիթ. var̃das «անուն», լեթթ. vàrds «բառ, մականուն», յն. ῥήτωρ «հռետոր» են ձևերի հետ, իբր հնխ. wer-dh «խօսիլ» արմատից։ Այս պարագային հարկ է լինում յիշեալ սլաւական բառերը բաժանել հայերէնից և պահել միայն երդումն=օսս. ard, art համեմատութիւնը։—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 38, որ նոյնպէս ընդունում է հսլ. rota=սանս. vratá- համեմատութիւնը, հայ բառը դնում է հնխ. dhru արմատից. հմմտ. սանս. dhruvá «ամուր, որոշ», լտ. firmus «հաստատուն», լիթ. dermè «պայմանագրութիւն» են (Walde 294—5)։ Մառ, Грам. др. арм. яз. էջ 243 հանում է դև բառից, իբրև թէ եր+դիւ՛ «Աստուծով, per Jovem»։ Karst, Յուշարձան, 419 թրք. and «երդում»։

ԳԻՌ.—Աշ. յէրդ'ում, Մշ. Սեբ. յ̈էրդ'ում, Ախց. Խրբ. Պլ. Ռ. Տիգ. էրթում, Կր. էրթումք, Ալշ. յ̈էրտում, Սլմ. էրթիմ, էօրթիմ, Ակն. Ասլ. էրթիմ, Վն. էրտիմ, Նխ. էրթում, ըշթում, Ագլ. ե՛օռդիմ, Մրղ. էօրթիմ, Տփ. օրթում, Երև. օռթում, Ոզմ. ճէրտօմ, Մկ. ճերտիմ, Ճմ. վէրթում, Ջղ. վոռդ'ում, Հճ. ույդ'ում, Համշ. էշթվունք, էշթվօնք, Գոր. իւ՛րթիմն, Ղրբ. իւ՛րթումնը, իւ՛րթիմնը, Ջթ. ույդ'օմ, ուրդ'ում, իյդ'օմ.—բայական ձևն է՝ Աշ. յ̈երդ'ըվնալ, Ալշ. յ̈էրտըվնալ, Սեբ. յ̈երդ'վընալ, Պլ. էրթվընալ, Մկ. ճէրտըվնոլ, Ոզմ. ճէրթվանալ, Սլմ. էօրթիվել, Աշ. էրփընալ, Խրբ. երթումնալ, Ախց. էրթըմնալ, Համշ. էշթվընալ, Ջղ. վոռդ'ըմվել, Ջթ. օյդ'վօնօլ, օռդ'վօնըլ:—Նոր բառեր են՝ երդուունք, երդումանաք, երդումնաքնաք, երդումակոտոր, երդուտորիլ:

ԵՐԵԱՑ «ժառ». ունի միայն Բառ. երեմ, 91։

ԵՐԵՋԿԱՆ «ամսի 11-րդ օրը». ունի միայն Քաջունի, Բ. 101 և Գ. 64, որ մեկնում է «կեանք դաշտի»։

+ԵՐԵԿ «երեկոյ, իրիկուն» Յոբ. է. 4, «արևմուտք» Փիլ. լին., «գիշերավար» Պիտիգ. (գրուած նաև երեակ Լաստ. Վրք. հց.), որից՝ ընդ երեկս, յերեկս, առ երեկս ՍԳր., երեկանալ (գրուած նաև երիկանալ, երիկանիլ) «գիշերը մի տեղ մնալ, գիշերել» Գ. մակ է. 12. Ոսկ. բ. կոր. «մինչև երեկոյ մնալ» Ես. ե. 11, երեկոյ, ի հլ. «իրիկուն» ՍԳր., Վեցօր. (գրուած նաև երիկուն Ղևտ. զ. 20. Ոսկ. մ. բ. 10, երեկուն Վեցօր. էջ 65. Ոսկ. ճառք 471. Եղիշ. ը. էջ 115. Յհ.. իմ. Փիլ. Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 55 (=հրտր. Շահն. էջ 168 յերեկոյն), երեկոյն Մաշկ.), երեկոյանալ Մրկ. ժա. 11, երեկոյի, երեկոյին ՍԳր., երեկոր Ոսկ. հռովմ. 165, երեկորեայ ՍԳր., երեկորի Երեմ. գ. 4. Եփր. ա. տիմ. Ոսկ. բ. տիմ. բ., երեկորին ՍԳր., երեկորնեայ «արևմտեան» Վեցօր., երեկօթք «գիշերը մնալը» Ագաթ., երեկօթոց «անկողին» Կոչ. 18 (ըստ Վարդանեան, ՀԱ, 1922, 578), երեկոյթ (նոր բառ), երեկօրի Վեցօր., ցերեկ (կամ ցերեակ) «առաւօտից մինչև երեկոյ եղած մասը» (հմմտ. ցայգ «գիշեր, գիշերուանից մինչև առաւօտ եղած մասը») Սգր. Եզն., ցերեկութիւն Կոչ. 262. Ոսկ. մտթ. և ա. տիմ. (ռամկաձև գրուած է ցորեկ Սեբեր.), ցերեկոյթ (նոր բառ) են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. rég²os ձևից. հմմտ. սանս. रजस् rájas- «մթութիւն, մութ, մշուշ, ծուխ, շոգի», रजनी rajanī «գիշեր». գոթ. riqis «խաւար, մթութիւն», հիսլ. røkkr «մթութիւն, վերջալոյս», յն. ἔρεβος «ստորերկրեայ աշխարհի՝ դժոխքի խաւարը», ἐρεβεννός, ἐρεμνός «մութ, մթին, խաւարին» (Boisacq, 273, Pokorny, 2, 367):—Հիւբշ. 443։

Առաջին անգամ Böttich. Arica, 78, 289, Wurzelf. 23 և Lag. Urgesch. 370 համեմատեց սանս. և գոթ. բառերի հետ։ Նոյնը կրկնում է Müller, SWAW, 42, 257:—Հիւբշ. KZ, 23, 32 աւելացնում է նաև յն. ἔρεβος։ Տէրվ. Altarm. 68 սանս. rajas: Նոյն, Նախալ. 102 վերի ձևերի և հյ. ներկել, երկինք, երկիր բառերի հետ՝ հնխ. rag «ներկել, գունաւորել» արմատից։ Հիւբ. երկիւղ բառից։

Մառ, ЗВО, *5, 319 և 13, 0121 յոյն ձե-
ւը կցելով եբրայ.* עֶרֶב 'ereb *«երե-
կոյ» բառին՝ իբրև սեմական մէկ կողմ է
դնում և հայերէն բառի հին ձևը համա-
րելով* երեակ, *արմատը դնում է* րե (ե
յաւելատառով և ակ *մասնիկով), որ
միացնում է պրս.* دی dī *«երէկ» բառին։*
Karst, *Յուշարձան, 402 սումեր.* dirig:

ԳԻՌ.—Ակն. Ռ. իրիգու, իրիգուն, *Ախց. Կր.
Վն.* իրիկուն, *Սլմ.* իրկուն, *Հմշ.* իռիգուն,
Երև. ըրիգուն, *Տփ.* իրիգուն *«երեկ երեկոյ»,*
իրիգնապահ *«երեկոյ», Պլ.* իրիգուն, իրին-
գուն, *Խրբ. Ննխ. Սչ. Տիգ.* իրգուն, *Ալշ. Մշ.*
ջ̈իրգուն, *Ասլ.* իրգիւն, *Զթ.* իրգոն, իյգօն, *Սեբ.*
ջ̈իրինգուն, *Հճ.* իյիգուն, *Մկ.* նիրիկուն, *Ղրբ.*
ըրի՛գի, *Գոր. Շմ.* իւրի՛գին, *Հւր.* նիւրիւ-
կին, *Ջղ.* ջ̈արակու, *Հջղ.* նարակու, նիրիկու,
Ղրդ. ըրա՛կու, *Մրղ.* իրվանշաղ *(իմա՛* իրիկ-
վան+շաղ, *որ է Թրք.* چاغ čaγ *«ժամա-
նակ»), Ոզմ.* նէրկօն։*—Կրճատ ձևով ասում են
Պլ.* բարիրգուն, *Ատանայի Թրքախօս հայե-
րը՝* բարիրգուն, *Տփ.* բարիգուն *«բարի երե-
կոյ»։—Նոր բառեր են՝* իրիկնադէմ, իրիկնա-
զանգ, իրիկնաժամ, իրիկնակիր, իրիկնա-
նաց, իրիկնանով, իրիկնապահ, իրիկվնակ,
իրիկնութիւն *են։*

*ԵՐԵԿԻՆՔ *«մի տեսակ բոյս է». նորագիւտ
բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Բարոյա-
խօս*=Физiологъ, *հրտր. Մառ,* Тексты, VI,
1904, էջ 5 և 56։

=Յն. ἐρεκίνη *ձևից, որ գործածուած է
Բարոյախօսի բնագրում՝ համապատասխան
տեղը և որ Մառ թարգմանում է «ռուս* ве-
рескъ*» բառով։ Ո՛չ* Bailly, *ո՛չ* Sophocles *և
ոչ էլ նոր յունարէնի բառարանը չգիտեն
այսպիսի մի ձև. բայց կայ* ἐρείκη *կամ* ἐρίκη,
որ Bailly *մեկնում է«մի տեսակ մացառ,* sor-
te de bruyére, *լտ.* erica arborea L». Ан-
ненковъ-*ի բուսաբանական բառարանն էլ,
էջ 78, ճանաչում է* Calluna vulgaris Salisb.
բոյսը, որ առաջ կոչւում էր erica vulgaris,
և է ռուս. верескъ, *ֆր.* bruyére commune,
գերմ. gemeine Besenheide *են։—Աճ.*

ԵՐԵՄՆ-ՈՒԹԻՒՆ *«ebրքի և կենսամթերքնե-
րի առատութիւն». նորագիւտ բառ, որ մէկ
անգամ գտնում եմ գործածուած Խլաթ
յիշ. 15 «Արար բազում խաղաղութիւն և յա-
ջողումն մարդկային, էրէմնութիւն և էժնու-
թիւն, ամենեին անդողութիւն»։*

*ԵՐԵՄՈՒԿ *«ալիւր վարսակոյ, գարւոյ, ցո-
րենոյ խոշոր աղացեալ». իբր միջին հյ. բառ
ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 621 բ* (gruau).—
*Կոյլաւ, Բռ. գերմ. էջ 374 ա մեկնում է «ձա-
ւար». նոյն բառը գիտէ նաև ՆՀԲ (գռ. բա-
ռերի յաւելուածում)* էրմուկ, իրմուկ *ձևով՝
«ալիւր խոշոր և սևագոյն». այլուր գտել եմ
«ցորենի թեփ» նշանակութեամբ։*

=Թրք. ايرميك irmik *«կորկոտի շատ
մանրը» (իբրև ռուսական* манная крупа).
Թուրք բառը չունի Будаговъ, *բայց սովորա-
կան է օսմաներէնի մէջ (աղաւաղեալ ձևով*
իմրիf, *որից էլ* իմրիf *ճէլվասի). և թուի թէ
ծագում է* ايرى iri *«խոշոր» արմատից։—
Աճ.*

*Այս մեկնութիւնը տուած եմ նախ իմ
Գաւառական բառարանի մէջ, ա տպ. էջ
311։*

+ԵՐԵՍ, ի-ա *հլ. (առհասարակ գործած-
ւում է անեզաբար. այսպէս Ս. Գրքի 781 մը-
կայութեանց մէջ ո՛չ մի հատ չկայ եզակի. ե-
զակի ունինք միայն մի քանի ոճերի մէջ. ինչ.*
ինձ երե՛ս արա *Ոսկ. ա. Թես.,* գալ յերեսդ
fn *Ոսկ. մ. բ. 10 և յետնաբար) «դէմք, կեր-
պարանք» և փոխաբերաբար «մակերևոյթ,
անձ, աչք, երեսպաշտութիւն, կեղծաւորու-
թիւն, դիտաւորութիւն, նպատակ են» ՍԳր.
Եզն. Ագաթ. Ոսկ. եփր. Թգ., որից՝* բացերե-
սութիւն *«համարձակութիւն» Ոսկ. ես. և յհ.
բ. 42,* դժոխերես *Ոսկ. յհ. ա. 26,* խոռշոմե-
րես *Եփր. Թգ.,* կարմրերես *(նորագիւտ բառ)
Անկ. գիրք առաք. 45,* երեսատր *Խոր. Յհ.
կթ.,* երեսատրեալ *Անկ. գիրք հին կտ. 244
(տպ.* երեfատրեալ*),* երեսալ *(կամ* երեսա-
նալ*) «նայիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 236 (ստըր-
կօրէն թարգմանուած յն .* ὤψομαι *«տեսնել»
բայից. հմմտ.* πρός-ωπον *«երես»),* փեղերե-
սել *Նար.,* երեսագիր *«հացէ» Վրդն. օրին.,*
երեսապաշտ *«կեղծաւոր» Մ. Մաշտ. 337 ա.*
երեսպաշտութիւն *Մխ. ապար.,* երեսփոխան
Մխ. դտ. (կազմուած է երես *և* փոխան *բառե-
րից. հմմտ. Ուռհ. էջ 244՝ Զքեռին իւր դնեն*

իր երեսաց փոխան), **երեսնանկ** *(որ և* **երեսնակ**) *«մի տեսակ բոյս.* eupatorium, *ֆրանս.* eupatoire» *(ըստ Տիրաց.* Contributo § *221* «poterium sanguisorba L») *Բժշ. (բուն նշանակում է «երեսից ընկած». հմմտ. իր հոմանիշը՝ «անիծած ծաղիկ»)։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* prepsā *ձևից, որ անած է* prep-> **երևիլ** *արմատից.* ps>**ս** *ձայնափոխութեան յայտնի օրինակ է* pseudo>**սուտ**: *Աւելի ընդարձակ տե՛ս* **երևիլ** (Pokorny, 2, 89):

ՆՀԲ (**այտք** *բառի տակ)* **երևիլ** *բայից։ Տէրվ.* Altarm. *75, Մասիս, 1881 մայ" 8, Նախալ. 67, 86 սանս.* darç *«տեսնել, նայիլ»,* darça *«երես, տեսիլ» զնդ.* darəs *«տեսնել», յն.* δέρκομαι, *գոթ.* tarhjan *ձևերի հետ՝ հնխ.* darç *արմատից, իբր նախահայ* ***տրես**: Karolides *տե՛ս* **երևիլ** *բառի տակ։ Մառ,* ЗВО, *5, 318 պհլ.* dasak *«երեւոյթ» և պրս.* دیس dīs *«նմանութիւն» բառերին ցեղակից է դնում։* Bugge, KZ, *32, 39 հիւլ.* drech *«դէմք», կիմր.* drych *«կերպարանք», սանս.* dr̥ç *«տեսնել, նկատել» ձևերին է կցում. սպասելի էր հյ.* ***երաս**: *Նոյն* IF, *1, 456 հնխ.* dr̥k´- *նախաձևից։—Հիւնք.* **երիզ** *կամ* **երէզ** *բառից։* Patrubány, SA, *1, 213* **երևիլ** *բայից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Osthoff, Parerga, *234 և* SA, *2, 53, որ ընդունում են նաև* Pedersen, *Նըպաստ, 9 և* Meillet, Esquisse, 18: Scheftelowitz, BB, *29, 35 փոխառեալ իրան.* *ādēsa *ձևից. հմմտ. զնդ.* daēsa- *«տեսիլք», պրս.* dis *«նման»։* Karst, *Յուշարձ. 406 սումեր.* ra *«երկու» բառից։*

ԳԻՌ.—Ալ. **էրես**, *Ալշ. Մշ.* **ջէրես**, *Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* **էրես**, *Տփ.* **է՛րէս** *«երես, դէմք»,* **է՛րէսկ** *«զգեստի, վերմակի են երես», Ասլ.* **երէ՛ս**, *Տիգ.* **էրիս**, *Հմշ.* **էրիս**, *սեռ.* **էյսի** *(ըստ Մառ,* Материалы по Хемшинскому наречию арм. яз. **էէաէ** *«երեսը»), Սլմ. Վն.* **իրես**, *Ջղ.* **ջիրես**, *Գոր. Ղրբ. Հւր. Շմ.* **իրէս**, *Հճ.* **իյէս**, *Ագլ. Մկ. Ոզմ. Մրղ.* **իրիս**, *Ջթ.* **իրիս**, **իյիս**.—*Թրքախօս հայերից Ատն.* **ըրէս** *«երես» (Արևելք, 1888 նոյ" 8—9)։ Նոր բառեր են՝* **աներես**, **երեսախառը**, **երեսածեծանք** *(ունի արդէն Առաք. պատմ. 79),* **երեսանալ**, **երեսանց**, **երեսներք**, **երեսան**, **երեսանոց**, **երեսապինդ**, **երեսատել**, **երեսատեղ**, **երեսարանք**, **երեսբաց** «balcon, *պատշգամբ» (այս իմաստով վկայուած է 1591 թուից՝ Դիւան ժ. էջ 38),* **երեսբացուկ**, **երեսել**, **երեսիբերս**, **երեսդէմ**, **երեսլաք**, **երեսքանք**, **երեսլուայ**, **երեսծածկան**, **երեսկունկ**, **երեսուել**, **երեսուրիլ**, **երեսպարզ**, **երեսսրբիչ**, **երեսսրբիկ** *(գործածուած է արդէն 1788 թուին՝ Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութեան, Սանկպետեր. էջ 53),* **երեստես**, **երեսպանտ**, **երեսուք**, **երեսպարան**, **երեսչուր**, **երեստեսուկ**. **երեսքաղ**, **երեսքօղ**:

ՓՈԽ.—Patrubány, SA, *1, 222 մեզանից փոխառեալ է դնում հունգ.* arc *«երես, դէմք, ճակատ», ինչ որ բոլորովին անհաւանական է։*

+ԵՐԵՍՈՒՆ, ի *հլ. «30» ՍԳր. Եւս. քր., որից* **երեսնամի** *Եփր. ծն.,* **երեսնեմեան** *Եւս. քր.,* **երեսներորդ** *ՍԳր.,* **երեսնօրեայ** *Եւս. քր.,* **երեսնիցս** *Փիլ.,* **երեսնաւոր** *Մտթ. ժգ. 8,* **երեսնամեակ** *(նոր գրականի մէջ) են։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* trīk´omtə *ձևից. հմմտ. սանս.* त्रिशत् trimçát-, *զնդ.* θrisat-, *թոխար.* taryāk, *քուչ.* dharyāka, *յն.* τριάκοντα, *լտ.* triginta, *հիւլ.* tricha, *բրըտ.* tregont, *գերմ.* dreissig, *հբգ.* drīzug, *գոթ.* θreis tigjus, *լիթ.* trȳs dēšimys, *հսլ.* tri desęti *են (գերմանականի և բալթիկ-սլաւականի մէջ նորահնար մի կազմութեամբ, որի մասին աւելի ընդարձակ խօսիլ թողնում ենք համեմատական քերականութեան)։—Հիւբշ. 444, 491։*

ՆՀԲ **երիցս տասն**: Peterm. 157 ***երեքսուն** *ձևից։* Windisch. *30 են ունին ուղիղ մեկնութիւնը։ Հիւնք.* **երեք** *բառից։* Bugge, Lykische Stud. *1, 46 լիկ.* trisñni *«30» բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Երև. **յէռէսուն**, *Վն.* **յեռսուն**, *Ալ. Հճ.* **էրսուն**, *Ախց. Ջթ. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ.* **էռսուն**, *Մրղ. Սլմ.* **յէռսուն**, *Ալշ. Մշ.* **ջէռսուն**, *Մկ.* **նէռսուն**, *Ոզմ.* **նէռսօն**. *Ղրբ.* **ըրէ՛սուն**, *Գոր.* **ըրէ՛սսուն**, *Շմ.* **իրէսուն**, **յառասուն**, *Ջղ.* **առասուն**, **ջառասուն**, *Ագլ.* **առաս-**

սուն, *Տփ.* յարասուն, յարուն, *Հւր.* յարուն, *Խրբ.* տռսուն, *Սեբ.* տռսուն, ջտռսուն, *Ակն.* էռսիւն, *Ասլ.* ե՛ռսիւն,—*արագ համարելու միջոցին Երև. Ախց. Արբ. համառօտելով գործածում են* եռ>յէռ:

+ԵՐԵՐ *«տատանում, շարժում» Երեմ. դ. 24. Սիր. իզ. 10 (երկուսն էլ ներգ.* յերերի *ձևով), «երերեալ, տատանեալ» Մծբ. Եփր. ծն.,* երերիլ *Ծն. դ. 12, 14, Եփր. ծն.,* երերումն *Ագաթ. Եփր. ծն.,* երերագին *Փարպ.,* երերուն *Մծբ. սխալմամբ գրուած է* երր *Լմբ. սղ. և խմ.։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ կրկնուած* եր *արմատից, որ պարզական ձևի տակ պահուած է գւռ.* երկծալ *և* երուերտալ *հոմանիշների մէջ։ Հնխ. պարզ արմատն է* ter-, *որ պահուած է միայն սանս.* तरल tarala *«վախից դողալով» բառի մէջ։ Այնուհետև* ter- *պարզական արմատը զանազան աճականներով աճելով՝ դարձել է* teres, terem, terep *և կրճատ* tres, trem, trep *են։ Այս ձևերից յառաջանում են հետևեալ բառերը՝—1.* tres- *ձևից՝ սանս.* trásati *«դողալ»,* trastás *«դողդոջուն», զնդ.* tərəsaiti *«վախենալ»,* tarštan *«վախկոտ», հպրս.* tarsatiy *«վախենալ», պհլ.* tarsītan, *պրս.* ترسیدن tarsīdan, *քրդ.* tərsin, *աֆղան.* tarhēdal, *օսս.* t'arsun, *բելուճ.* trusag *«վախենալ» (Horn, § 384), յն.* τρέω *«վախենալ, դողալ, սոսկալ»,* ἔτρεσεν *«վախեց»,* τρηρός, τρήρων *«վախկոտ»,* ἄτρεστος *«անվախ», լտ.* terreo *«վախեցնել»,* terror *«սարսափ», միռլ.* tarrach *«վախկոտ», հսլ.* trȩsą *«ցնցել»,* trȩsą sȩ *«դողալ, ցնցուիլ», ռուս.* трясти *«ցնցել, տատանել, երերացնել, շարժել»,* трасеный *«երերալ»,* трусъ *«շարժ, երկրաշարժ, մըրրիկ, փոթորիկ, երկչոտ, վախկոտ»,* трусить *«վախենալ», սերբ.* trūs *«երկրաշարժ», լիթ.* triszú *«դողալ», լեթթ.* trisas *«դող»,* trisêt *«դողալ, երերալ». —2.* trem- *ձևից՝ յն.* τρέμω *«դողալ»,* τρομεῖν *«դողալ»,* ταρμύσσω *«սարսափեցնել»,* τρόμος *«դող»,* ἀτρέμας *«անշարժ, հանդարտ, կամաց»,* ἀτρεμής *«անդորր, խաղաղ»,* τρομερός *«վախից դողացող, սոսկալի», լտ.* tremo *«դողալ»,* tremor *«դող»,* tremulus *«դողդոջ», լիթ.* trimú, trimaũ, trimti *«ցրտից դողալ», լեթթ.* tremju, tremt *«հալածել, փախցնել»,* tramš *«վախկոտ (ձի)», գոթ.* þramstei *«մորեխ», հ. սաքս.* thrimman *«ցատկել», ալբան.* tremp, trem *«վախենալ», ուկր.* tramt'ity *«երերալ, դողալ».— 3.* trep- *ձևից՝ հսլ.* trepetati *«դողալ», լտ.* trepido *«վախից և կամ անապարանքից սատին անդին երթալ գալ, արտորալ»,* trepidus *«վախէն ու անապարանքէն արտորացող, անհանգիստ», ֆրանս.* intrépide *«աներկիւղ», հսաքս.* thrabōn *«վեր վեր ցատկոտել», լիթ.* trepti *«ուրախութիւնից ոտքերը գետին զարնել», ռուս.* торопеть *«շփոթուիլ, վախենալ»,* торопить *«շտապեցնել»,* торопкий *«վախկոտ. շտապող» են (Walde, 776, 789, Boisacg, էջ 980, 982, 943, 984,* Trautmann. 329, Pokorny, 1, 760, Ernout-Meillet 1011):—*Հայերէն* եր*ծագում է* tres- *ձևից և նրա հետ ունի ճիշտ ա՛յն ձայնական փոխյարաբերութիւնը, ինչ որ* եղեւ *<հնխ.* treies*։*

Տէրվ. Նախալ. 103 գոթ. reiran, *սանս.* lelāya *ձևերի հետ՝ հնխ.* ri *«երերալ» արմատից։* Bugge, Btrg. *13 մերժում է գոթ.* reiron *«դողալ»,* reiro *«դող» ձևերը և տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը՝ իբր հնխ.* tres *արմատից, միայն թէ նախաձևը դնում է* *tresri *և ո՛չ թէ կրկնուած* tres *արմատից։ Հիւբշ. 443 անապահով է համարում այս մեկնութիւնը, որովհետև հայ բառի արմատն է* եր:—*Հիւնք.* erro *«թափառիլ» բայից։* Patrubány, *ՀԱ, 1908, 85 հնխ.* per- *«զարնել» արմատից, որի ժառանգները տե՛ս* հար-*։* Karst, *Յուշարձան, 406 սումեր.* ra *«երկու», 427 ալթայ.* tiril *«դողալ»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Խրբ. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. էրէրալ, *Տիգ.* էրէրռլ, *Ակն. Սեբ.* էրըրալ, *Ասլ.* էրըրռլ, *Տփ.* երէրմա՛նի գալ, *Զթ.* իրուռոլ, իյալօլ, *ՀՃ.* իյայօլ, *Ալմ.* էօրէօրալ: *Նոր բառեր են՝* երերմանի *«թշուառ»,* երերտկալ, երերցնել, երկծալ *(Վն.),* երուերտալ *(Զթ.) «երերալ, շարժիլ»։—Վերջին երկուսը կազմուած են անկախաբար՝* եր *պարզական արմատից՝ նոր մասնիկներով։*

ՓՈԽ.—Bugge, IF, *5, 168—80, Թրգմ. ՀԱ, 1895, էջ 259 կասկածով ենթադրում է որ զնդ.* reiran *«երերալ, շարժիլ, դողալ» փոխառեալ է հայերէնից։*

+ԵՐԵՒ. *արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝* երեւիլ *«երենալ, տեսնուիլ», փխբ. «ծագիլ, բուսնիլ, յառաջ գալ, գտնուիլ, ներկայ լինիլ, կարծուիլ, թուիլ» ՍԳր. Վեցօր. Եզն.,* Երեւակ *«Զոհալ մոլորակը,* Saturnus*» Շիր. Արիստ. աշխ. «երեւոյթ, տեսք» Ջենոբ. Նիւս. երգ., «երալ, ցընորք» Կլիմաք. «երեւելի, նշանաւոր» Պղատ. օրին.,* երեւոյթ *ՍԳր. Ոսկ. Կոչ., «նշանաւոր» Բուզ. գ. 10, 13. «խայտառակ» Եղիշ. ե. 15. Ագաթ.,* աներեւոյթ *ՍԳր. Ագաթ. Սեբեր. Եզն.,* երեւելի *«աչքի երեւացող» ՍԳր. «թափանցիկ» (շոր են) Ես. գ. 22 (=յն. διαφανῆ),* յերեւան գալ *Վրք. Հց.,* յերեւանի *«երեւելի, նշանաւոր» Վրդն. պտմ. էջ 153, 154,* բացերեւ *Ոսկ. մտթ.,* ակներեւ *Ոսկ. յհ. ա. 11,* յայտներեւակ *Պիտ.,* յանկարծերեւեաց *Վեցօր. 121,* յետսերեւակի *Փիլ.,* սակաւ երեւեաց *Վեցօր. 126,* գերերեւիլ *Մագս. եկեղ.,* մակերեւոյթ *Արիստ. քանակ.։ Նոր գրականի մէջ՝* երեւակայական, աներեւակայելի, օդերեւոյթ, կրկներեւոյթ, դրսերեւոյթ, մակերեւութային *են։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* prep- *արմատից, որի միւս ժառանգներն են՝ յն.* πρέπω *«երեւալ, աչքի ընկնել, նշանաւոր հանդիսանալ, թուիլ, կարծուիլ, կերպարանքը կամ երեւոյթն ունենալ»,* πρέπει *«պատշաճ է»,—* πρεπής *«երեւելի», հգմ.* furben *«մաքրել, ալել (աչքի երեւցնել, շուք ու կերպարանք տալ)», մգմ.* vürbe *«մաքրում, թռիչ սատղ», հիռլ.* richt *«ձեւ», կիմր.* rhith *«եղանակ, կերպ, երեւոյթ, նմանութիւն, սաղմ» (հնխ.* pr̥p-tu-s *ձեւից). Հին գերմաներէնից փոխառեալ է ֆրանս.* fourbir *«մաքրել, յղկել, փայլեցնել (օր. զէնքերը)»։ Նոյն արմատին է պատկանում նաեւ հյ.* երես (*երեւս *ձեւից), որ տե՛ս առանձին. տե՛ս նաեւ* ճարթ *բառի տակ (*Walde, 194, Boisacq, *էջ 8, 10,* Pokorny, *2, 89)։—Հիւբշ. 444։*

ՆՀԲ երես *բառի՞ց։* Windisch. *30* արեւ *բառի հետ՝ սանս.* svar:—Gosche 48 *նոյնպէս* արեւ *բառի հետ, իսկ էջ 74* ար*մատից։*—Böttich. Arica, *70, 150 և* Lag. Urgesch. *187 պրս.* rū *«դէմք» բառի հետ։ Տէրվ.* Attarm. *72* ուրուական *բառի հետ՝ սանս.* rūpa *«արտաքին երեւոյթ, պատկեր, գոյն են»,* rūpay *«երեւիլ երեւացնել»։* Καραλίδης, Γλωσσ. συγκρ. *էջ 81 յն.* ὁρῶ *«տեսնել», կապադովկ.* γρέω *«տեսնել», Հեսիք.* βῶρος *«աչք», լտ.* vereor *«պատկառիլ» են բառերի հետ։ Մառ,* ЗВО, *5, 319 զնդ.* dī, *պրս.* dīdan *«տեսնել»։ Հիւբ.* արեւ *բառից։* Tomaschek, Die alten Thraker, II, *էջ 54—5 սանս.* ravi *«արեւ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Meillet, MSL, *7, 165, որ Հիւբշ. 444 ընդունում է ա՛յն պայմանով միայն՝ որ յոյն բառի նախաձեւը եղած լինի* prep- *և ո՛չ թէ* k²rep- *(այժմ արդէն գիտունները յոյն բառի նախաձեւը դնում են* prep-*և բոլորովին մերժում են* k²rep-, *որին պատկանում են լտ.* corpus, *զնդ.* kərəfš *հյ.* կերպ *են. տե՛ս յատկապէս* Walde, *էջ 194)։* Bugge, KZ, *32, 66* երփն *բառից։* Patrubány, SA, *1, 210* արեւ *=սանս.* ravi *բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մկ. Մշ. Պլ. Ռ. Վն. Տփ. էրէվալ, *Հմշ.* էրէվնուշ, *Սլմ.* էրէվալ, էրվալ, *Կր. Նխ. Սչ.* էրէվնալ, *Տիգ.* էրէվնոլ, *Մրղ.* երավալ, *Սեբ.* երըվալ, *Ակն.* էրըվալ, երվալ, *Խրբ.* էրվալ. *Զղ.* արեվալ, յարեվալ, *Շմ.* իրէվիլ, *Ասլ.* էրվընալ, *Ոզմ.* ճէրվընալ, *Գոր.* ըրէ՛վալ, *Ղրբ.* ըրվալ, *Հճ.* իյվը՛նօլ, *Զթ.* օրվօնոլ, օյվօնօլ, *Ագլ.* ըրվէօլ.—*Նոր բառեր են* երեւական, աներեւուն, երեւութան, երեւին տալ:

ԵՐԵՒ *«երգ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 91։*

ԵՐԵՒԻԼ *«բոյսերի մի հիւանդութիւն է. քոս, ժանգ կամ ոջիլ» Ովս. ե. 7. Յովէլ. ա. 4. Եփր. ել. էջ 151 (որ մեկնում է «դալուկըն»), Լծ. նար. (որ մեկնում է «ժանկ, դալուկն անկենդան»)։*

ՆՀԲ «արմատն թուի երր*»։—Հիւնք. յն.* ἐρυσίβη *հոմանիշից։*

ԵՐԵՓՍ *տե՛ս* Եռիէս*։*

+ԵՐԵՔ *(հոլովւում է միայն յոգնակի.* երից, երիս, երիւք*) «3» ՍԳր. են. ածանցման մէջ մտնում է հետեւեալ ձեւերով. 1.* երեք-.

ինչ. **երեքամեայ** *Եւս. քր.*, **երեքկին** *ՍԳր.*, **ե-
րեքկնեմ** *Գ. Թագ. ժը. 34. Ա. Թագ. ի. 20. Եւս. քր.*, **երեքկուսի** *Սեբեր.*, **երեքտասան** *Գ. Թագ. է. 1*, **երեքհարիւր** *ՍԳր. կամ* **երեքարիւր** *Բ. Թագ. իդ. 18. Եւս. քր.*, **երեքօրեայ** *Եղ. ը. 27. Կոչ.*, **երեքակ** *«մէկ երրորդ, 1/3» (չունի ԱԲ) Անսիզք 83,* **երեքլեզուեան** *(նոր գրականի մէջ) են։ Այս պարագային, ինչպէս տեսնում է մէջբերուած օրինակներից, յօդակապ չի դրւում։ Յօդակապ ունին մէկ-երկու յետին բառեր. այսպէս՝* **երեքաթզեան** *Կաղանկտ.*, **երեքալուսեան** *Վրդ. ել.*, **երեքայարկ** *Աթան.*, **երեքայարմար**, **երեքապայծառ** *ԱԲ. որոնց դէմ ո՛չ միայն ոսկեդարեան, այլ նաև նուազ յետին մատենագրութեան մէջ գտնում ենք առանց յօդակապի ձևեր. ինչ.* **երեքթզեան** *Եւս. քր.*, **երեքպայծառեան** *Խոր. վրդվռ.։ Հիտևելով յունական ոճին՝ մի խումբ յետնադարեան բառերի մէջ՝* **երեք** *կազմում է գերադրական. օր.* **երեքպայծառ** *«շատ պայծառ, ամենապայծառ» Ածաբ. նոր կիր.=յն.* τριλαμπές, **երեքսրբեան** *«ամենասուրբ» Բենիկ.= յն.* τρις-άγιος, **երեքթշուառեան** *«շատ թշուառ» Մաքս. ի դիոն.=յն.* τρισ-άθλιος,, **երեքթիւնեան** *«շատ թունոտ» Ոսկտ. ա. 26. ինչպէս ունինք նաև* **երիցս** *«խիստ, կարի, յոյժ» Փիլ. 3Հ. կթ. =յն* τρίς *«չափազանց, յոյժ»։—2.* **Երեքն-**. *գտնւում է միայն* **երեքնուկ** *բուսանուան («*trifolium rubens L*» ըստ Արթինեան, Տունկերը Ա. էջ 7—12 և Տիրացուեան,* Contributo *§ 242) և* **երեքնակի** *Փարպ. Իսիք. մակբայի մէջ. վերջինը ՆՀԲ համարում է* **երեքկնակի** *ձևից համառոտուած։—3.* **Երի-**, *որից՝* **երիցս** *(կամ* **երիցս անգամ**) *«երեք անգամ» ՍԳր.*, **երիր** *«երրորդ» Բ. Թագ. ժը. 2. Մրկ. ը. 31,* **երրորդ** *(<**երիրորդ**) *ՍԳր.*, **երրորդութիւն** *Եւագր.։—4.* **Երե** *- որից՝* **երեքին**, **երեքեան** *ՍԳր.*, **երեամ**, **երեմի**, **երեմեան**, **երեմենի** *«երեք տարուայ» ՍԳր. Ոսկ.*, **երերիւր** *«300»*, **երեոր** *«երրորդ մասը» Շիր.*, **երեակ** *Արծր. այս բառերը յառաջացած են* **երի-** *ձևից. այսպէս՝ **երի-ամեան**, **երի-աւր**, **երի-(հ)արիւր** *(իա>ե)։—5.* **Երր-**. *երևան է գալիս մի խումբ յետին ձևերի մէջ, ինչ.* **երրերգելի** *Նար.*, **երրերշանիկ** *Արծր.*, **երրակի** *Շար.*, **երրեակ** *Շար. են. ձևացած է* **երիր** *բառից սղմամբ. կայ և* **երրի** *Ոսկ. եփես. 813 (եթէ չէ վրիպակ)։—6.* **Եռ-**. *կազմուած է* **երր-** *ձևից՝ կրկնակ* **րր** *վերածելով* **ռ** *(հմմտ.* **տարր>տառ**). *գտնւում է միայն յետին ածանցների մէջ, ինչ.* **եռայարկ** *Խոր. Փիլ.*, **եռունկնեան** *«երեք ունկունք ունեցող (աման)» Մագ. Թղ. 49,* **եռավանկ** *Փիլ.* **եռանկիւն** *Պղատ.*, **եռաժանի** *Շիր. առանձին* **եռ** *ձևն էլ կայ գործածուած Նանայ. Շ. բարձր. նոր գրականի մէջ ունինք զանազան ածանցներ, ինչ.* **եռաթի**, **եռակայմ**, **եռահատոր**, **եռապատկել**, **եռանկիւնաչափութիւն**, **եռապետ**, **եռապետութիւն**, **եռապետական**, **եռաստիճան**, **եռատամ** *(ա)*, **եռատառ** *և այլն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tréyes *ձևից, որ արականի յատուկ էր (իգականը լինելով* tisres, *չեզոքը* trī, triyə*). հմմտ. սանս.* त्रयस् tráyas, *զնդ.* 𐬚𐬭𐬁𐬌𐬌𐬋 θrāyō, *հիւս. պհլ.* ḫrē, *հիւս. -արևմ. պհլ. (մանիքէական գրուածներում)* hry, *զազա* hirye, *դուժիկի* hire, *պրս.* se, *թոխար.* trai, tarya, tri, *յն.* τρεῖς, *լատ.* trēs, tria, *ֆրանս.* trois, *ռում.* tri, *իտալ.* tre, *գոթ.* θreis, θrija, *հբգ.* drī, *գերմ.* drei, *հիռլ.* tri, *հին հիւս.* θrir, *անգլ.* three, *հսլ.* trĭje, trije, tri, *հպրուս.* tris, *ռուս.* три, *լիթ.* trỹs, *լեթթ.* trîs, *ալբան.* tre, tri *են* (Walde 790, Boisacq 981, Trautmann *327)։ Հյ.* **երեք** *ծագում է հնխ.* tréyes *ձևից,* **երիս** *<հնխ.* trins *(հմմտ. սանս.* trīn, *գոթ.* θrins), *գրծ.* **երիւք**, *հմմտ. սանս.* tribhis.*—Հյ.* **երե-** *և* **երի-** *բուների տարբերութիւնը գտնում ենք նաև միւս ցեղակիցների մէջ. հմմտ. սանս.* tráyas, *յն.* τρεῖς, *գորդ.* τρέες, *հնխ.* trei>*հյ.* **երե-**, *սանս.* त्रिषु trišú, *յն.* τρισί, *հնխ.* tri->*հայ.* **երի-** (Pokorny, 1, 753, Ernout-Meillet, 1013):*—Հիւբշ. 444։*

Peterm. *152 դնում է* **եզ** *«մէկ» բառից. իբր թէ* **եզ>ես>եր**, *որին վրայ աւելանալով յոգնակիի* **ր** *մասնիկը՝* **երր**, *իսկ* **ք** *մասնիկով էլ՝* **երեք**: Windisch. *31 համեմատում է յն.* ἀρι- *կամ* ἐρι- *սկսող բարդերը. ինչ.* ἀρίδακρυς *«յորդ լացող»,* ἀρίθμός *«թիւ» են։ Առաջին անգամ* Böttich. Arica, 61, *4 տուեց ուղիղ*

մեկնութիւնը։ Bopp, Gram. comp. *2, 220* մեկնում է tri ձևից՝ նախաձայն t-ի անկումով։ Müller, SWAW, *35, 191—9* նախահայ ձևը համարում է երր՝ ուր ե յաւելուած է, իսկ ր <t, որով երր < ert ⪡ erti < etri, հմմտ. զնդ. θri, օսս. արտա «երեք»։ Բառիս վրայ խօսած են նաև Տէրվ. Altarm. *75*, Նախալ. *67, 132*, Մասիս, *1881* մայ" *8* և ընդարձակ՝ Երկրագունտ Ա. էջ *43—44*, Լեզու Ա. էջ *173*, Meillet MSL *18, 250* են։ Bugge, Etr. u. Arm. 120 էտրուսկ. eslz=հյ. ե-րիցս և Lyk. Stud. *63* լիւկ. tris=երից։ Հիւնք. երէց բառից։ Karst, Յուշարձ. *406, 409* սումեր. er «երկու» և as «մէկ» բառերից բաղդուած։ Մառ, Яз. и. лит. I, *240* քասկ. hirur «3» և վրաց. sami «3»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սչ. իրեք, Ջղ. ի̈րեք, Սլմ. Վն. իրեք', Ախց. Ակն. Երև. Կր. Հմշ. Ղրբ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. իրէք, Խրբ. իրեք', Ասլ. իրէ՛ք, իրէ՛*, Զթ. իրիք, իյիք, Ագլ. Մկ. Մղր. Ոզմ. իրիք^1, Մրղ. իրիք^1, իրէյն, Տփ. յի՛րիք, Ննխ. իրէք, ժէք, Անտ. ըրք, Հճ. ժեք։—Նոր բառեր են՝ երեքաչք, երեքանոց, երեքտակ, երեքտարաքանի, երեքօրիկ, երեքքսան «վաթսուն»։

ԵՐԷ կամ ԷՐԷ, ո հլ. «որսի վայրի կենդանի» ՍԳր. Եզն. էջ 99 (տպ. առ երես. այսպէս ուղղել ըստ Նորայր, Քննասէր, 9). Խոր. Մագ. «կենդանի էակ (ինչպէս և մարդն է)» Ոսկ. մտթ. ա. 17 (էջ 270), տիմ. ա. 13. յորդ. էջ 112 (տպուած է երր է. ըստ Նորայր, Հայկական բառաքնն. 44 ուղղել երէ). գրուած է նաև երայ Յայսմ. յնվ. 28 (ունի միայն ՀՀԲ). այրէ Վրդն. ծն. յոգնակի՝ երունք «երէներ» Յայսմ.։ Նոյն բառն է նաև Շնորհ. եզեւ. տող 950՝ «Կամ զերթ առիւծ գոչէ առակ, փախչին երայքն առհասարակ»։ Այս բառից են՝ երէվայրի ՍԳր. Յայսմ., քաջէրէ Խոր., չիկերէ էլ. արխտ. (հրտր. Մանանդեան), էջ 50, գրուած չիկերիա Մագ. քեր. 239, 240, Նրեշերէ Խոր. աշխ. 615, երէորս կամ երէսորս Մեսր. եր., էրէխնդիր «որսորդ» (ունի Կ. Սարաֆեանի Բանալի գիտութ. Սանկպետերբ. 1788, էջ 50)։

ՆՀԲ (գազան բառի տակ) լծ. լատ. fera «գազան»։ Tomašek, SWAW, *1893, 66*, Թրգմ. ՀԱ, *1894, 18* զնդ. θrāya «սննդատու, սնունդ» բառի ձևն ունի. հմմտ. սանս. trā=զնդ. θrā «պահպանել, սնուցանել»։—Հիւնք. երեք բառից։ Bittner M., WZKM, *14 (1900), 370* եթովպ. አርዌ፡ arwē «գազան, վայրի անասուն», ասոր. ܐܪܝܐ aryā և եբր. ארי arī «առիւծ»։ Սագրզեան, ՀԱ, *1909*, էջ *335* և Karst, Յուշարձ. *403* սումեր. bar, barra «եղնիկ»։ Ն. Ադոնց, Արուեստ. Դիոն. քեր. *239* հյ. չիկերէ (որ չէկ և երէ բառերից է) հանում է պրս. شکاری šikāri «որսորդ» բառից, որ ո՛չ նշանակութեամբ է յարմար և ոչ ձևով (պիտի տար *չկարիկ)։

ԳԻՌ.—Մկ. Մշ. Վն. գործածում են երուն-թռչուն, երունք-թռչունք «բոլոր թռչունները» երկնականը, որի մէջ երունք (հնչւում է էրունք) Յայսմաւուրքի յոգնակին է՝ երէ բառից։

ԵՐԷԶ, ի-ա հլ. «քարոտ, կոշտ, խոպան» Փիլ. այլաբ. 116. Պիտ., «քարքարուտ տեղ, ապառաժուտք» Մխ. ապար. Մագ., որից՝ երիզուտ ՅՀ. կթ. Պիտ. սրանից է կազմուած նաև երիզավէմք «ապառաժ քարեր». նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Այրիվ. 21բ. աղաւաղեալ ձևով. «Փոխեցան ի գլուխ դաշտակին, ի մէջ Իրիզա վիմացն՝ առ եզերբ գետոյ»։

ՆՀԲ իտալ. rezzo, պրս. զէրուտ (իմա՛ زرود zarūd «անապատ»)։—Հիւնք. երիզ բառից։ Müller, WZKM, 11, 204 պրս. ریز rēz «փշուր» բառից փոխառեալ. հմմտ. ریزه rēza «մանրուք, փըշուր», rēza rēza «կտոր կտոր, մաս մաս», rēzaxōr «փշրանակեր». բայց հնապէս պէտք է որ ունենար նաև «աւազ» նշանակութիւնն էլ. հմմտ. պրս. ریگ rēk «աւազ», որով ձևացաւ. հյ. երէզ «աւազ», երիզուտ «աւազուտ»։ Նոյն, էջ *293* համեմատում է պրս. ریگ rēk «աւազ». հսլ. rēka «գետ», զնդ. rič, պրս. ریختن rēxtan «թափել» բառերի հետ։

ԵՐԷԹ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ երեթն առեալ «հալած մաշած, ապականեալ» Կեչառ. 190, երեթըռեալ նոյն նշ. Խոսր. 252, երիթացեալ «ծիւրած և դժգոյն, խեղճ ու կրակ» Ոսկ. ես. 205, մտթ. Փիլիպ. Եբր. Մանդ. Փարպ. Կանոն. էջ 50 (որ և երիճացեալ Մանդ.)։ Անորոշ իմաստով են յետնաբար՝ Յայսմ. օգ. 29 «Կապուտացան դէմքն և երիթացան շրթունք նորա» (ցաւից ու սարսափից). Սարգ. յկ. դ. էջ 60 բ «Շրթունք սեաւք և երիթացեալք» (բարկացած մարդու համար է ասում)։

ՆՀԲ արմատի նշանակութիւնը կամայաբար դնում է «պատառուածք», որպէս զի համեմատէ թրք. yırtıq «պատռած» բառի հետ։

+**ԵՐԷԿ** (սեռ. երեկի կամ երիկի) «երէկվա օրը» ՍԳր. Ոսկ. կոչ. Մծբ. Սեբեր., որից՝ երիկեան «երէկուայ» (գրուած նաև իրիկեան) Մամբր. Առ որս. Զքր. կթ., երիկածին «նորածին» Պրպմ. Խոսրովիկ. արմատը գրւում է նաև երեկ, որով շփոթւում է երեկ «երեկոյ» բառի հետ։

=Նոյն է երեկ «երեկոյ» բառի հետ. շատ լեզուների մէջ «երէկ» և «վաղը» դաղափարները ծագում են «երեկոյ» և «առաւօտ» բառերից համմտ. հսլ. večerŭ «երեկոյ» և vĭčera «երէկ», ռուս. вечеръ «երեկոյ» և вчерá «երէկ», գերմ. Morgen «առաւօտ» և morgen «վաղը», ասուր. mušu «գիշեր» և mušamma «երէկ» (Muss Arnolt, Assyr. Handwb. 2, 598), արաբ. ṣabāh «առաւօտ» և թրք. sabah «վաղը», օսմ. dün «երէկ» և թթր. tun «գիշեր», նոյն իսկ Տփ. իրիգուն նշանակում է «երէկ երեկոյ» և ո՛չ թէ պարզապէս «երեկոյ»։

Klaproth, Asia polygl. 101 լտ. heri: ՆՀԲ «որոյ երեկոյն էանց կամ էրէկ, այսինքն արդէն եկն. իտալ. hieri, jeri»։ Հիւնք. երեկ բառից և կամ լտ. heri: Այսպէսով ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ։ Nyberg, Hilfsbuch, 2, 50 պհլ. dēk=պրս. دی dē «երէկ» բառից, իբր *δek. համմտ. երաշտ:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Վն. էրէկ, Մշ. Ջղ. յէրէկ, Ակն. Խրբ. Համշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ. Տփ. էրէգ, Ալշ. Սեբ. :էրէգ, Սլմ. յէրէկ՝, Ասլ. էրէգ, էրէլ, Ոզմ. Մկ. ճէրէկ, Մրղ. յէրէկ՝, յէրէյ, Ղրբ. յէ՛րէգ՝ յէրէգի, յըրկէ՛, Ագլ. յըրկէ՛, Զթ. իրէգ, իյէգ, Ջղ. ըրկէ, Գոր. է՛րակ, Շմ. mrmq՛, Հւր. ճէրէկի, ՀՃ. իյէգ:

+**ԵՐԷՑ** (-ու, -ուէ, -ամբ, -ունf, -անց. յետնաբար նաև -ոյ, -աւ. յգ. երիցունիf, -ունեաց Կանոն. էջ 126)) «աւագ, մեծ. 2. քահանայ» ՍԳր. Եւս. քր. Վեցօր., որից՝ երիցագոյն Յոբ. ժե. 10. Եւս. քր., երիցակից Ա. պետ. ե. 1., երիցանալ Վրդն. ծն., երիցանի «տէրտէրներ» Փարպ., երիցապետ Բուզ., երիցութիւն Սգր., երիցուկ «բոյս է. anthemis tinctoria L» (Ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 540) Բժշ. Գաղիան., ճացերէց «թամադա» Դատ. ժդ. 20, աւագերէց Կանոն. (բառախաղով գրուած աւագուռէց Դրնդ. 62), բարձերէց Ղուկ. ի. 46. Բուզ. գ. 9, ձեռներէց ՍԳր., գեղջերէց «գիւղապետ» Ոսկ. պօղ. ա. 197, գաճերէց Ա. եզր. ե. 63. Ագաթ. Ոսկ. մտթ., չերէց «անարժան քահանայ» Բուզ. առանց փոփոխման ունինք՝ երէցութիւն Ոսկ. եբր. իդ., երեցաւուրց «տարիքով» Եփր. համառ. 20, երէցեղբայր Կանոն. գրուած է նաև էրէց, իրից, իրիցագոյն, իրիցուկ, իրիցութիւն ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. preisk'hu- ձևից. սրա հետ համմտ. յն. πρέσβυς «ծեր», πρέσβεις «նախնիք, աւագանի, պատուիրակներ և դեսպաններ», πρεσβεία «անդրանկութեան իրաւունք», πρεσβεῖον «առանձնաշնորհութիւն», հոմեր. πρέσβα «ականաւոր», πρεσβύτερος «ծերագոյն, երիցագոյն», կրետ. πρεῖσγυς, πρεῖγυς, գորտ. πρείγονα «ծերագոյն», թեսալ. πρεῖσβυς «երէց» (Boisacq, 811), լատ. priscus «հնաւանդ, վաղեմի», pristinus «հին, վաղեմի» (Walde, 612, Pokorny, 2, 33, Ernout-Meillet, 772): Յոյն ձևերի նախատիպն է հնխ. preis-g^{2}u-, pres-g^{2}u-, լատինինը՝ հնխ. preis-ko. բայց բոլորն էլ զանազան մասնիկներով աճած են նախնական և պարզական հնխ. pri «առաջին» արմատից։—Հայերէն բառի հնագոյն նշանակութիւնն է «անդրանիկ, մեծ». իսկ «քահանայ»

նշանակութիւնը ձևացած է քրիստոնէութեան ժամանակ՝ թարգմանաբար յունարէնից, ուր ունինք նոյնպէս πρεσβύτερος «ծերագոյն. 2. քահանայ» (Meillet, Rev. crit. *1896*, էջ *423*), որից ֆրանս. prêtre «քահանայ», և կամ ասորերէնից՝ ուր ունինք قس qaš «ծերանալ» և قسا qašā «քահանայ», قسيسا qašīšā «ծերագոյն. 2. քահանայ», որից էլ թրք. کشیش kešiš «տէրտէր». հմմտ. նաև արաբ. شيخ šayx «ծեր. 2. մահմետական կրօնաւոր, շէյխ». նոյնպէս նաև վրաց. ხუცესი խուցեսի «մեծ կամ երէց. 2. քահանայ» (Մառ, ИАН, *1914*, *361*)։—Հիւբշ. *444*։

Առաջին անգամ Schröder, Thes. *47* դնում է յն. ἱερεύς «սրբազան, երէց, քահանայ» բառից փոխառեալ։ Նոյն բառի հետ են կցում նաև ՆՀԲ, Peterm. *23* և Հիւնք։—Lag. Arm. Stud. § *722* չի ընդունում այս մեկնութիւնը, առարկելով թէ յոյն σ արմատական չէ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Bugge, Btrg. *12*, որ ընդունեցին Bartholomae, Studien, II 8, 39, 52, Müller. WZKM, 5, 267 Meillet, MSL, *8*, *296* ևն։—Jensen գտնում է հաթ. razs ձևը, որ ուզում է կապել երէց բառի հետ, եթէ չէ «հովիւ». վերջին պարագային նոյնանում է առածել բառի հետ։ Գաղանճեան, Բիւրակն, *1899*, *313* և Արևել. մամուլ, *1902*, *75* և յաւելուածով արաբ. رأس rais «գլխաւոր» բառի հետ։ Բիւրակն, անդ, խմբ. ծան. 2 համեմատում է յն. ernu (?) բառի հետ։

ԳՒՌ.—Ոզմ. յէրէց «նորընծայ քահանայ», Ալշ. Մկ. Մշ. Տփ. էրէց (Տփ. յոգ. իրիցնիր), Հմշ. էրէց, սեռ. իրիցու, Ջթ. իրէց, իյէց։—Նոր բառեր են՝ երէցկին (Ախց. Կր. իրիցկին, Ջթ. իրիցգին, Ակն. Ասլ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. իրիսգին, Սչ. իրիցգ՛ին, Ագլ. ըրցm՛կին), երեցփոխ, երէցփոխան, տանէրէց (Ախց. տանէրէց, Պլ. Սեբ. դանէրէց), երիցանուկ, երիցատուն, երիցացու։—Սրանցից երէցկին՝ նոր առումով նշանակում է տեղ տեղ «ընկոյզի ամբողջական միջուկ». այս բառն ունին նաև Էնկիւրիի թրքախօս հայերը՝ irisgin ձևով և կրկին նշանակութեամբ։

ՓՈԽ.—Քրդ. ایریس eĭrĭs, هریس hiris կամ هیریس heĭrĭs «քահանայ» (Justi). իսկ Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ գրուած է ուղղակի երէց. ինչ. Գծ. ժա. 30՝ ժը երէցանտա պը քիյանտոնէ (առաքեալ առ երիցունսն)։

+**ԵՐԹ**, ի հլ. «գնացք, երթալը» Ոսկ. մ. բ. *1*, որից՝ երթալ ՍԳր. կամ երթանալ Գ. Թագ. ժգ. *9*. բ. մակ. թ. *25*. Մծբ. Եփր. ել. էջ *183*, Թգ. էջ *401* և այլն. *282*, *303*. երևեկ ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. մտթ. բ. *2*, երթող «գնացող» Դատ. ի. *10*, երևեկս առնել Բուզ. գ. *14*, *54*, երևեկել Եզն., երթումն Նար. ողջերթ (նոր գրականում), սերմներթութիւն Վրդն. Ղևտ. Կանոն.—Երթալ բայը ցոյց է տալիս նաև հետզհետէ յաւելում. ինչ. «Որ ըստ օրն երթաս և դժգունիս» (աշխ. երթալով կդժգունիս կամ քանի կերթաս կդժգունիս) Եփր. Թգ. *393*, «Տունն Դաւթի երթայր և զօրանայր և տունն Սաւուղայ երթայր և տկարանայր» Բ. Թագ. գ. *1*, նոյն ոճը կայ նաև պրս. رفته رفته rafta-rafta կամ թրք. gitdikje «գնալով, երթալով. կամ հետզհետէ»։

=Բնիկ հայ բառ հնխ. erth արմատից. այս արմատի erdh- ձևն է ցոյց տալիս յն. ἔρχομαι «գալ», որ ըստ Wackernagel, Dehnungsgesetz, *3*, ներկայացնում է հնագոյն ἔρθ-σκο-μαι ձևը. (սակայն Walde, *547* և Boisacq, *287* չեն ընդունում և նախաձևը համարում են *ἔρ-σκο-μαι =սանս. ṛccháti «հանդիպել, հասնել», պրս. رسد rasad «հասնել»). յն. ἔρχομαι բառը Pokorny, *1*, *137* դնում է er-sk'ō նախաձևից, որ է հնխ. er- «շարժել» արմատից՝ sk'o ներկայաձևով։ Նոյն բառի վրայ առանձին մի յօդուած ունի Meillet, MSL *23*, *249—258* (հայերէնի վրայ յատկապէս էջ *255*), ուր պահելով և հաստատելով երթ = ἔρχομαι կապակցութիւնը, յոյն բառը մեկնում է ἔρ-χο-μαι կազմուած χ աճականով, բայց ոչ թէ er- «նետուել» արմատից, այլ ser-«երթալ, շարժել», որից նաև ἕρπω. որ «գնալ» նշանակութեամբ ունի արդէն Հոմերոս։ Հմմտ. նաև ալբան. erδa «եկայ», որ փոխառեալ vin' «գալ» բայի կատարեալն է։—Հիւբշ. IF, Anz. *10*, *47*։

ՆՀԲ լծ. լտ. itio, iter «երթ, ճամբայ»։ Bōttich. ZDMG, *1850, 354* և Arica, *88, 437* սանս. r̥ti «ուղի, ճամբայ, երթ»։ Müller, SWAW, *42, 252* զնդ. iriŋ «մեռնիլ», որի նախնական նշանակութիւնը համարում է «մեկնիլ»։ Նոյն, էջ *329*, յն. ἐλθ-εῖν «գալ»։ Տէրվ. Նախալ. *62* t-ով աճած՝ ar արմատից. հմմտ. սանս. r̥nōmi, յն. ὄρνυμι, լատ. orior, հյ. յառնեմ, ելանեմ: Հիւնք. եռդ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet, MSL, 10, 276—7: Patrubány, SA, *1, 189* համեմատում է գերմ. treten «դիպչիլ, մօտենալ, երթալ, դիմել» ևն։ Karst, Յուշարձան, *400* ասուր. âru «մեկնիլ», urtu «սովորութիւն», *402* սումեր. ara, eri «երթալ», ara, garan «ճամբայ», *406* սումեր. ra, radu «երթալ», *419* թաթար. yor, yur, yür, ույգուր. yorimak, ալթայ. vor «երթալ»։ Charpentier, IF, *25, 244* սանս. sárpati, յն. ἕρπω, լտ. serpo «սողալ» բառերի հետ՝ -to- մասնիկով, իբր հնխ. serpto->երթ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Մկ. Պլ. Սեբ. Սչ. էրթալ, Ոզմ. յէրթալ, Վն. Տիգ. էրթալ, Մշ. էրդ'ալ, Զթ. իրթօլ, իյթօլ, Ննխ. էրթալ, էշթալ, Երև. Ռ. էթալ, Մրղ. Սլմ. էթալ, Հճ. իշտօլ, Համշ. էշդուշ:—Ունինք նաև Ակն. Տփ. էճալ, Պրտ. իյալ, Ասլ. իալ՝ նոյն նշանակութեամբ, որոնք Տէրվ. Լեզու, *1887, 91* հնխ. i «երթալ» արմատից է հանում. հմմտ. լտ. ire, eo, սանս. ēti, imás, զնդ. aeiti, հպրս. aitiy, յն. εἶσι, լիթ. eĩti են «երթալ» (Walde, *255*)։—Էնկիւրիի թրքախօս հայերը պահած են բառս՝ հետևեալ ասացուածում. zərzərən gertas deyil «էլ բաւական է» (բառացի «շարունակ կերթաս չէ՞»). տե՛ս Մխիթարեան, Բիւր. *1898, 789*։

ԵՐԹԱԿ «համատարած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ *93*։

ԵՐԹԱՍ «մեռելների սատուածացեալ հոգին». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում են գործածուած Մոլութ. *451* բ. վկայութիւնը տե՛ս մանէս:

ԵՐԺ ? գործիական երժիւ ձևով ունի միայն Բառ. երեմ. էջ *92* և մեկնում է «գերղիւ կամ համամայիւ». վերջինը նշանակում է «աղաւնարօտ բոյսը»։

+ԵՐԻ (-ւոյ, -եաց) «կենդանու առջևի ոտների վերի մասը, լանջակողմը, երբուծ» ՍԳր. (գրուած էրի Կանոն. էջ *54*), որից՝ առ էրի «մօտը, կողքին, քովը» (որ և յէրի) Խոր. աշխ., առ էրի ընթանալ «զուգընթանալ, համապատասխան լինել» Եւս. քր. նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. կողք «մարմնի կողերը» և գւռ. կողքը, կողքին «քովը»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. perə «առջևը» ձևից. այս արմատն է որ իր per, pro, pri և այլ բազմաթիւ ձևերով ու ձայնդարձներով ծնունդ է տալիս ժառանգ լեզուների մէջ հարիւրաւոր բառերի. յիշենք դրանցից մի քանի կարևորները և ձևով կամ նշանակութեամբ մեզ մերձաւորները.—սանս. purás «առջևը», prá- «առաջ», prātár «կանուխ, առաւօտուն», prathamas «առաջին», pratarám «աւելի յետոյ», զնդ. fratəma «առաջին», fratara «նախորդ», paurva «առջևը, առաջին». հպրս. paruva «առաջնագոյն, կանխագոյն», յն. πρίν «առաջ, նախապէս», πρό «առջևը, նախապէս, կանխաւ», πρόσω «յառաջ», πρό «կողքին, առ երի, դէպի», πρόμος «առաջնակարգ», πρών «հողի յառաջակարկառ մաս», πρῶτος «առաջին», πρότερος «առաջնագոյն», πρότεροι πόδες «առաջի ոտները», πρώρα, πρύμνη «նաւի յառաջակողմը, ցռուկ». πρυμνόν σκέλος «սրունքի վերի մասը», πρωΐ «կանուխ, առաւօտը կանուխ», πρωέ-καρπος «երախայրիք», πρῷος «վաղահաս (պտուղ)», πρώϊμος «կանուխ եկող, վաղահաս», πρέσβυς «անդրանիկ», լտ. pro «առաջ», primus «առաջին», prior «առաջնագոյն», prandium «նախաճաշ», pridem «վաղուց», prīdie «երանդ», prima «սկիզբ», primo «նախ», priscus «վաղնջական, նախնի», prius «աւելի շուտ, առաջուց». prae «առջևը», հբգ. fruo, գերմ. frühe «առտուն կանուխ», գոթ. faúra «առաջ», fruma «առաջին». fram-alders «տարիքոտ», անգսք. forma «առաջին», հսաքս. formo «առաջին», լիթ. prō «առջևը», prōpernai «երկու տարի առաջ», pirmos

«առաջին», pry- *«առջևը, քովը»*, prý-butis *«տան առջևի մասը»*, *ալբան.* iparε *«առաջին»*, *հոլ.* průvŭ *«առաջին»*, pradědŭ *«նախապապ»*, *ռուս.* первый *«առաջին»*, при *«առ, ի»* են են (*տե՛ս* Walde, *574 և այլուր*)։ *Հայերէնի մէջ նոյն հնդևրոպական արմատին են պատկանում* առ, երա(*խայրի*), երէց, ճե-ռի, ճերու, *որոնց իւրաքանչիւրը տե՛ս առանձին։—Աճ.*

Հիմք. ճեռի *բառից։ Ենսէն, ՀԱ, 1904,* 183 *և* 274 *հաթ.* r, ar, ri *«թև, ձեռք»*։ Karst, *Յուշարձան, 402 սումեր.* arik *«ոտք, խարիսխ»*, *հյ.* արանեա, *403* bar *«կողմ»*, *408* ur *«կող»*, gur *«կողմ»*։ Meillet, Dict. étym. st. 70 *կցում է* յերիւրել, արմուկն, առնել *են բառերին։ Վերի մեկնութիւնը հրատարակած եմ նախ* MSL, *20, էջ 163*։

ԳԻՌ.—Երև. էրի, *Ղրբ. Մրղ.* ճէ՛րի, *Սլմ.* ճէրի. *նոր բառեր են.* երամէջ *«անասունի երկու երիների գլուխը» (Լ. Ղզ.)* ճրա՛քաք (<երաքաք) *Ղրբ. «թիկունքի ոսկորը»*։

ԵՐԻԱՍ *«մրտին տակն» Մխ. բժշ. էջ 145 (ունի միայն ՀԲուս. § 671). «երիաս, որ է մրտին տակն».—գործածութեան ձևից յայտնի է որ օտար է*։

=ՑՆ. ἱρή + *արաբ.* أس as *«մրտենի»*, *այն է* ἱερό-μυρτος *կամ* μυρσίνη ἀγρία *(Դիոսկորեայ)=արաբ.* آس برّی ās-i barrī *«վայրի մրտենի,* ruscus aculeatus L*»*։

Այսպէս է մեկնում Seidel, *Մխ. բժշ. § 395*։

ԵՐԻԶ, ո *հլ. «երկար և նեղ կտաւի շերտ՝ իբր կապ» Բրս. գոհ., որից՝* երիզապինդ *ՑՀ. ժա. 44,* երիզապնդեալ *Մամբր.,* երիզապընդեայ *Նար. բայց* երիզ *նշանակում էր նաև «բարակ ազնիւ կտաւ, որ ծանրագին գահոյքների երեսն էին քաշում». այս իմաստով առանձին չկայ գործածուած, բայց սրանից է կազմուած* երիզապատ *«վրան կամ երեսը բարակ կտաւ քաշած» Առակ. ե. 16 Ոսկ. եփես. Մծբ.։—Նոր գրականում* երիզ *նշանակում է «մի տեսակ շատ նեղ ժապաւէն՝ որ հագուստի եզերքն են կարում»։—*Երիզ *բառը հին մատենագրութեան մէջ արմատական ձևով աւանդուած չէ. ունինք միայն վերոյիշեալ ածանցները և մէկ անգամ էլ գրծ.* երիզովf *ձևը. բնական է որ հայերէնի ձայնափոխութեան օրէնքների համաձայն՝ սրանցից պէտք էր ենթադրել* *երէզ *ուղղականը, ինչպէս ունի ՋԲ. բայց ՆՀԲ անուշադրութեամբ դրած է* *երիզ, *և այս սխալը բառարանների միջոցով ամէն տեղ տարածուած է*։

Հիմք. պրս. ras *«չուան»*, raza *«ապաւանդակ» բառերից։ Աճառ.* MSL, *20, 160 կցում է լտ.* rīca *«գլխաշոր»*, *լիթ.* riszú. riszti *«կապել»*, ryszỹs *«կապ»*, *լեթթ.* risu, rist, *հպրուս.* rēist *«կապել» են բառերին, որոնց նախաձևը* Walde, *652 դնում է հնխ.* wreikā *(նախաձայն* w-*ի համար հմմտ. անգլսք.* wrīon, *կիմր.* gwregys *«գօտի»*, *կորն.*grugus *«գօտի»). հայերէնի համար Աճառ. ենթադրում է հնխ.* wreig'hā. *բայց* wr >եր *ձայնափոխութիւնը կասկածելի է։ Պատահական նըմանութիւն ունի արաբ.* حرض ḥaraḍ, ḥaraz *«հագուստի եզերքը կարուած երիզ» Կամուս. Թրք. Թրգմ. Բ. 417*։

ԵՐԻԹ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «փայտ ճեղքելու մեծ սեպ» Վստկ. 146, 156. Մխ. առակ. (գրուած է ռմկ.* իրիք*)։ Գրեթէ նոյն նշանակութիւնն ունի նաև Վեցօր. ե. էջ 97* երիք, *որ ՆՀԲ գրում է* երիք *ու «պատուաստի ճիւղ՝ որ պատուաստելիք տեղն են անցկացնում. պատրոյս». բայց մի նոր և ընտիր ձեռագրի համաձայն պէտք է պարզապէս կարդալ* երիթ։ *(«Յորժամ վարիցեն առ արմատովքն երիթ պարարտ ի բեեկն փայտէ և վարիցի ուռն և մտանիցէ ի սիրտ ծառոցն». տե՛ս Պատկեր, 1893, 61 և ՀԱ, 1911, 302)*։

Հիմք. հանում է երիզ *բառից։ Շահինեան, Բիւր. 1900, 341 կցում է թրք.* yərt-maq *«պատռել» բային։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 86 կցում է* շերտ *և* ճերձ *բառերին*։

ԳԻՌ.—ԱԲ ունի իրիթ *ձևը՝ իբր ռմկ.*։

ԵՐԻԹԱՄԱԾԵԱԼ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Գ. մակ. ե. 28 «Եւ մինչդեռ յայնմ յաղէտս տարակուսի և ի շտապ տագնապի երիթամածեալ կային»։ ՆՀԲ մեկնում է*

«կա՛մ է երիքացեալ, իբր չուառացեալ, չորացեալ և կամ պատեալ պաշարեալ ի բոպառ», ՋԲ մեկնում է «պնդեալ որպէս զերիթ կամ զսեպ»։ ԱԲ «հալած մաշած, աղտոտ, սեցած, խեղճ»։ (Յունարէնը այս ամբողջ կտորը չունի. համար 50.—Սանկտպետրբ. 1817 թուի հրատարակութեան մէջ յիշեալ բառը կարդում ենք ի քաւ մածեալ):

ԵՐԻԺՆԱԿ *տե՛ս Երինջակ։*

ԵՐԻԿԱՄՆ *«պոլոճիկ» Երզն. մթտ. 403 (երկու անգամ). այս նորագիւտ վկայութիւնը չունենալով՝ բառարանները չգիտեն եզ.* երիկամն *ձևը, այլ միայն յգ.* երիկամունք *(սեռ.* -մանց*), որ սովորական է հին մատենագրութեան մէջ. ՍԳր., լայնաբար՝ «սիրտ, սրտի գաղտնիք» ՍԳր., փոխաբերաբար՝ «պարարտութիւն» Օրին. լբ. 14. գրուած* երիկամունն *Կանոնք սահ. 131, որ սակայն Կանոն. էջ 54 (նոյն վկայութեան մէջ) դառնում է* երիկամունք:

Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 11 թերթս երի *բառից։ Հինք.* յերի կայ *իմն։* Karst, *Յուշարձան 408 հյ.* երի *բառի հետ՝ սումեր.* ur *«կողեր»,* gur *«կողմ»։ Մառ,* ИАН, *1915, 771 համեմատում է վրաց.* თირკმელი*՝* թիրկմելի *հոմանիշի հետ։ (Հայ. բառի նախաձևն է* *երէկամ, *որ ևառող է աւելի հին* *բրէկամ *ձևից յառաջացած լինել. այս պարագային հայն ու վրացին իրար յատկապէս նման են դուրս գալիս)։*

ԳԻՌ.—Ագլ. ըրկա՛մունք, *Մկ.* իրկամ, *Ջբ.* իրգոմ, իյգօմ, *Հմշ.* իլիգօմօն, *Սեբ.* իլիգամ, *Ասլ.* իիգամ, *Ակն.* իլիգամունք, իլիգամ:

ԵՐԻՄՈՍ *«զբաղումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 32։*

ԵՐԻՆՋ, ո, ու *հլ. «էգ հորթ» ՍԳր., Եփր. եբր. 217. Կոչ. 263, լայնաբար՝ «կով» Ծն. խա. 2=27. Ա. Թագ. զ. 7=14, նմանութեամբ «հարս» Դատ. ժդ. 18. Փիլ. սամփս.։*

Հինք. պրս. էնճիրէ *«փուշ, եղինճ» բառից։* Scheftelowitz, BB, *28 (1904), 297 և 29 (1905), 25 իբր բնիկ հայ՝ հնխ.* treng′ *ձևից. հմմտ. ալբաներէն* drenz *«եղնիկ», որ ծագում է* *trenzε. *ձևից. հմմտ. ալբան.* droe *«վախ»* <*trauja, *գերմ.* *þraujan: Patrubány, *ՀՆ, 1908, 152 կցում է հբգ.* hrind, *մբգ.* rint, *նբգ.* Rind *«եզ» բառերի հետ։ (Բայց այս բառերը ըստ* Kluge, *396 ծագելով հնխ.* k′erā- *«եղջիւր» բառից, չեն կարող ձայնապես միանալ մեզ հետ)։* Petersson, KZ, *47, 257 յն.* ἔριφος *«բուծ, ուլ», լիթ.* éras, érýtis, erúkas, érytúkas *«գառնուկ», լեթթ.* jērs, *հպրուս.* eristian *«գառնուկ», սերբ.* jarina *«գառան գեղմ», հսլ.* jarĭcĭ *«բուծ», լատ.* ariēs, -etis *«խոյ» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։ Պատահական նմանութիւն ունի սոգդ.* ryněkh *(կարդա՛* renčak) *«տղայ, փոքրիկ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Սլմ. էրինջ, *Ջղ.* յերինջ, *Ըմ.* յէրինջ, *Գոր. Մժ.* նէրինջ, *Ոզմ.* յէրէնջ′, *Ղրբ.* նէ՛րէնջ, *Ագլ.* ը՛րինջ. *այս բոլորը նշանակում են «երկամեայ էգ հորթ», բայց Երև. փոխաբերաբար նշանակում է նաև «երեք տարեկան որթի մատ, որ առանձին տնկում են»։ Հմմտ.* որք:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ մինգր. որիջի, որինջի *«տաւար»,* որջի *«կով» (տե՛ս* Кипшидзе, Грам. и слов. мингр. яз. СПет. *1914, էջ 294).—Մառ,* ИАН, *1912, էջ 334 ընդհակառակը հայերէնն է դնում փոխառութիւն, որ կրկնում է և* Кипшидзе, *անդ։ Բայց այդ ճիշտ կլինէր միայն այն դեպքում, երբ այդ բառը ուրիշ կովկասեան մի որևէ լեզուի մէջ էլ գոյութիւն ունեցած լինէր։*

ԵՐԻՍ *«ժողանոցս», այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 92։*

***ԵՐԻՍԹԱՎ** *«իշխան» Վրդ. պատմ. տպ. Վենետ. էջ 127, հրտր. էմինի, էջ 166. նոյնը* երիսթաւ *Առաք. պատմ. 500,* յերիսթաւ *Եռ. պատմ. 55։*

=Վրաց. ერისთავი էրիսթավի *«զօրավարը, որ կազմուած է* ერი էրի *«մարդիկ, զօրք» և* თავი թավի *«գլուխ» բառերից (Ջուբ.*[2] *495)։*

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, հրտր. Վրդ. պատմ. էջ 107։

ԵՐԻՎԱՐ *կամ* **ԵՐԻՒԱՐ**, ի-ա, *հլ. «լաւ ձի» ՍԳր., որից՝* երիվարիկ *«հեծնելու և վարելու*

յարմար» (փիղի համար ասուած) Ա. մակ. զ. ***30,*** **երիվարաշատ** *Սեբեր.,* **երիվարել** *«ձիավարել» Գենեադ. Ոսկիփ.,* **երիվարութիւն** *«պատերազմ վարելը» ԱԲ,* **երիվարութիւն** *«ձի քշելը» Սոկր.,* **չորեքերիվարեան** *Պիտոգ.։*

Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. 20 և Capelletti, Armenia, *թրգմ. Արշլ. արրտ.* ***1842,*** *թիւ* ***108*** «**յերի վարող,** *կանակը առնող տանող»։ ՆՀԲ պրս.* رهوار rahvār *«քաջընթաց ձի»։* Klaproth, Mémoires, I, *437 սանս.* arwa *«արագ»։* Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843. *էջ* ***446*** *պրս.* iswar (?): Windisch. ***19*** *սանս.* arvan, *զնդ.* aurvataspa:—Gosche, *48 զնդ.* āurvat *«ընթացիկ», սանս.* arb, *զնդ.* āurv, *պրս.* rav, raftan *«երթալ»։* Bötticher, ZDMG, ***1850, 354*** *և* Arica, ***65, 63*** *ասոր.* arvan, *սանս.* arvan:—Justi, Zendsp. ***5*** *զնդ.* aurva *«արագ»։ Մորթման,* ZDMG, ***26, 591*** *բեեռ.* iruiriagan: *Հիւնք.=ՆՀԲ։* Patrubány, SA, ***1, 209*** *սանս.* arva *«արագ», բայց ազդուած հյ.* **երիս** ***(3)*** *բառից. իսկ* MSL, ***15, 136*** *հնխ.* rëip *արմատից՝* **ար** *մասնիկով. համմտ. յն.* ἐρείπω *«տապալել»։ (Այս անմիտ ստուգաբանութիւնը կրկնում է դժբախտաբար* Walde, ***654*** *և կցում լտ.* ripa *«եզերք» բառին)։ Մառ,* Сред. передвиж. ***22*** *յն.* elefas *«փիղ» բառի հետ։*

***ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ,** **ի–ա** *հլ. «պատանիի և չափահասի մէջտեղը» ՍԳր., որից՝* **երիտասարդական** *Բ. տիմ. բ. 22,* **երտասարդանալ** *Յոբ. լգ. 25,* **երտասարդանոց** *Բ. մակ. դ. 12,* **երիտասարդութիւն** *Խոր. Պղատ. օրին. ևն։*

=Պհլ. *rētaksard *«երիտասարդական տարիքով» բառից, որ գրականութեան մէջ աւանդուած չէ. կազմուած է պհլ.* rētak *«երիտասարդ, պատանի» և* sard *«տարի» բառերից, որոնք գործածուած են պահլաւական գրականութեան մէջ և որոնց հետ նոյն են պազենդ.* rēdak *«տղայ, պատանի», պրս.* ریدک rēdak *«անմօրուս երիտասարդ» և զնդ.* sarəda-, *պրս.* سال sāl *«տարի»։— Հիւբշ. 148։*

Հներից Տաթև. ձմ. խա. մեկնում է «երիտասարդ, որ է երեք տասն ամք»։ Սրանից առնելով ՀՀԲ «յերիս տասն է արդ» և Ինճիճ. Հնախ. Գ. 24 «երից տասանց մարդ»։ Նոյնը նաև Մսեր Մսերեանց, Ճռաքաղ, 1861, 331 ոտանաւորով՝ «Քեզ չէ արժան կոչումն առնուլ երիտասարդ, Եթէ ամաց **երից տասանց** *իցես ո՛չ՝* **մարդ»**: *Նոյնը դարձեալ ոտանաւորով՝ Թօփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 44։ Ուղիղ մեկնութիւնը մտածեց առաջին անգամ* Lag. Btrg. bktr. Lex. *5, որ բառի վերջին մասը դնում է պհլ.* sard *«տարի»։ Տէրվ.* Altarm. *46, Նախալ. 70, Մասիս, 1881 մայիս 8՝ վերջինիս պէս։ Հիւնք.* **աւսարդ** *բառից կամ յն.* ἔρως=ἔρωτος *«սէր, տարփանք»,* Ἐρατώ *«մուսայ տոփական նուագաց» և կամ* ἔαρ *«գարուն»։ Վերի ձևով ուղիղ մեկնեց Հիւբշ.* Pers. Stud. *էջ 244,* Scheftelowitz, BB, ***29, 67*** **երի-տասն+սարդ** *«30 տարեկան»։*

+**ԵՐԻՒՐ** *«բարեյարմար, պատշաճաւոր» Երզն. այբուբ., «ուղիղ, հարթ, դիւր» Փիլ. լին. 71, որից՝* **երիւրած** *«յարմարուած» Լմբ. իմ.,* **երիւրել** *«յօրինել, շինել», Լմբ. իմ. «արտաբերել (ձայն)» Սահմ. «դաստիարակել, կրթել», Շիր. աւելի գործածական է յ նախդիրով՝* **յերիւրել** *«յօրինել, ուղղել, կոկել» Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. և ես., որից՝* **յերիւրումն** *Նար. Լմբ. պտրգ. հակառակն է ըստ նախդիրով՝* **ըստերիւրել** *«խոտորել, ուղիղ ճանապարհից շեղել» Եզն. Յճխ. Լմբ. իմ. կամ* **ստերիւրել** *«թիւրել, մոլորեցնել, խոտորեցնել» Ովս. բ. 14,* **ստերիւրիլ** *Իմ. զ. 24. Ոսկ. մ. ա. 25. Վեցօր. 190 (տպ.* **ստերիրեալ**)*.* **ստերիւրումն** *Նիւս. բն.,* **անստերիւր** *«անխոտոր, անթերի» Յհ. իմ. եկ. Նար. Շար։— Տե՛ս նաև* **երոյր**:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. er- *արմատից, որ ծանօթ* ar- *«շինել, պատշաճօրէն՝ արուեստով յօրինել» արմատի բարձր ձայնդարձն է. այսպէսով* **երիւր–յերիւրել** *միանում է* **յարել,** **առնել** *են բառերին։ Մանրամասն տե՛ս* **յար**:

Աւգերեան, հրատ. Փիլ. ծան. Թրք. yüriš, *պրս.* reviš *«գնացք» բառերի հետ։ ՆՀԲ (*յերիւրել *բառի տակ)* **իր ընդ իր յարել**: Bëttich. ZDMG, ***1850, 354*** *և*

Arica, *88, 437 հնխ.* ar *արմատից։ Տէրվ. Նախալ. 62 հյ.* առնել, յարել, յարդարել, *յն.* ἀραρίσκω *ձևերի հետ՝ հնխ.* ar *արմատից։ Հիւնք. յն.* ἄρθρα, ἀραρίσκω *ձևից։ Աճառ. ՀԱ , 1899, 206 բ համարում է կրկնուած* *եր *արմատից, որ երկրորդ անդամի մէջ ձայնաւորի փոփոխութեամբ դարձել է* իւ: *Վերի համեմատութիւնը տուել էին* Böttich. *Տէրվ. և մինչև անգամ Հիւնք., բայց ոչ պատճառաբանել եղանակով։ Վերի ձևով ուղիղ մեկնեց* Meillet, Dict. étym. It. *էջ 70։*

***ԵՐԿ**, ո *հլ. (հների մօտ անեղական) «գործ, աշխատանք» Յոբ. բ. 9. Եղեկ. իգ. 29, որից ունինք* երկս արկանել *«ճգնիլ, ջանալ, աշխատիլ» Բուզ.,* երկախառնիլ *Կորիւն,* երկասէր *«աշխատասէր» Պիտ.,* երկասիրութիւն *Պիտ. փիլ.։*

=Փոխառեալ է կորած իրանեան մի ձևից, որի ներկայացուցիչներն են սոգդ. 'rk *«գործ, պարտականութիւն», մանիք. պհլ.* ارق arq, *եաղնոբի* ark *«գործ» (*ИАН, *1907, 538 և* Gauthiot, Gram. sogd. *54), պհլ.* سلو 'rk *«գործ, աշխատանք», գւռ. մինջանի* arkirim, *յիդղա* órkum *և եաղնոբի* oerk *«գործ» (*Bailey, JKAS, *1930, էջ 18)։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. յն. ἔργον *«գործ» և պրս. (իմա՛ արաբ.)* عرق 'araq *«քրտինք»։—* Windisch. *8, 29 յն.* ἔργον*։ (Յոյն բառիս նմանութիւնը պատահական է. իբրև փոխառեալ պիտի տար* *երգոն *կամ առառաւելն* *երգ, *իսկ իբրև բնիկ՝ տալիս է* գործ. *տե՛ս այս բառը)։* Bugge, Btrg. *15 սանս.* gurú- *«ծանր», յն.* βαρύς, *լտ.* gravis *ձևերի հետ՝ դնում է* *erv, *gerv *նախաձևից, ինչպէս ունինք* երկան <grāvan: Pedersen, Kelt. Gram. *1, 71 (տե՛ս* Pokorny *2, 529) համեմատում է գերմ.* sorge *«հոգ, խընամք», հոլ.* serg *«հիւանդութիւն» ևն ընտանիքի հետ։*

ԵՐԿԱՁՆԵԱԼ *«պաշտեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 93։*

ԵՐԿԱԹ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի–ա *հլ.) «երկաթ. 2. երկաթէ գործիք. 3. կապանք, շղթայ» ՍԳր., որից՝* երկաթագամ *Ագաթ.,* երկաթագործ *Ագաթ.,* երկաթագործի *Եփր. ել.,* երկաթակապ *Գ. մակ. դ. 8,* երկաթաճատ *Ոսկ. մ. բ. 18,* երկաթապատ *Դան. դ. 12, 20,* երկաթեղէն *ՍԳր.,* երկաթի *ՍԳր.,* աներկաթ *Իմ. ժէ. 15. նոր գրականում՝* երկաթեայ, երկաթուղի, երկաթուղային, երկաթավանառ *ևն։*

Schrader, Sprachvergleich. und Urgeschichte, Jena, *1890, էջ 294* ոսկի *և* պղինձ *բառերի պէս՝ համարում է կովկասեան լեզուներից փոխառեալ. հմմտ. վրաց.* რკინა րկինա, კინა կինա *«երկաթ», լազ.* erkina *«երկաթ»,* kina *«դանակ», իմերել.* kina *«երկաթ, երկաթէ զէնք, կացին», մինգր.* rkina, *ինգիլ.* kinay, *ավ.* ruγ, *տաբ.* ruγ, roγel *«երկաթ»։ Շրադէր կարծում է թէ* երկաթ *բառի մէջ մասնիկ է* -աթ` *որ առնուած է* արծաթ *բառից։—Երկաթ բառին մերձաւոր ձևեր ունին նաև ուգրօ-ֆիննական լեզուները, որոնց մասին* A. Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsingfors, 1875. *էջ 67, 70 գրում է. «Մինչդեռ բոլոր արևելեան ֆիննական լեզուները մի ընդհանուր բառ ունին այս մետաղի համար, որ չի կարող փոխառութիւն լինել, արևմտեան ֆիննական լեզուները իրենց բառը փոխ են առած Բալթիկի եզերքը գտնուած հնդևրոպական լեզուներից։ Ա՛յն է հաւանական, որ ֆինները երբ այս ծովի մօտակայ երկիրներն եկան, դեռ չէին հասած այն զարգացման՝ որը երկաթի մշակութիւնն է ենթադրում և նրա գործածութիւնն է տալիս։ Խոհուն և գիտուն մի քննիչ ասում է. երկաթի գիւտը դարագլուխ է նշանակում քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ։ Երկաթը՝ արծաթի, ոսկու և պնձի պէս մաքուր չի գտնւում. երկաթահանք գտնելու համար խուզարկել պէտք է. և զուտ մետաղը զատել հանելու սկզբունքը պարզ և դիւրին չէ։ Նոր-Զելանդայի մէջ, որ երկաթով հարուստ է, եւրոպացոց գալուստից առաջ ո՛չ մէկը չգիտէր երկաթի գործածութիւնը»* (Max

Müller, Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, *հտ.* II, *էջ 219)։... Արևելեան ֆինների «երկաթ» բառը, բացառութեամբ հունգ.* vas-*ի, մի է և ընդհանուր. վոգ.* ker, kier, *օստյակ.* karti, karta, *վոտյ.* kort, *սիրյ. և պերմ.* kört, *չերեմ.* kirtni, *որոնց կարելի է կցել նաև մորդվ.* kšine, kšni: *Այս բառի ծագումն ու համեմատութիւնը չենք կարող այժմ որոշել, որովհետև մեր ծանօթութիւնը այս արևելեան ֆիննական լեզուների վրայ շատ քիչ է։ Բայց այս բառը ընդհանուր լինի թէ չլինի, սա՛ միայն յայտնի է՝ որ ծագած է արևմտեան ֆինների իրենց արևելեան ցեղակիցներից բաժանուելուց յետոյ, որովհետև արևմտեան ֆինների մօտ գոյութիւն չունի»։*—N. Anderson, Studien zur Vergl. der ugrofinn. und indogerm. Sprachen, Dorpat, *1891, էջ 296—312 աշխատում է հաստատել թէ բոլոր ֆիններն էլ միևնոյն բառն ունին առհասարակ հունգ.* kard *«սուր, թուր» սրանց է պատկանում ըստ* Donner, *Համմտ. բառ. ուգրօ-ֆիննական լեզուների,* Helsingfors, *1874—6։*—**Երկաթ** *բառին կովկասեան ծագում են տալիս նաև* Tomaschek, Deutsche Litt. 1890, *էջ 197 և* Bugge, *որ նախապէս* (Btrg. *էջ 14) համարելով* ***երվաթ** *նախաձևից՝ համեմատում էր գերմ.* erz, *հբգ.* erizzi, aruz *«արոյր» բառերի հետ. բայց յետոյ* (KZ *32, 54 և 83) այս կարծիքից հրաժարելով՝ համարում է կովկասեան փոխառութիւն,* Schrader-*ի և* Tomaschek-*ի յիշած ձևերի վրայ աւելացնելով նաև կիւրին.* raq *«երկաթ», գրծ.* raqu, raqíní, *նեոգ.* raqá, raqína, *սուվա- վօգուլ.* ärgin, *չերեմիս* vörgen'e, *վոտյ.* irgon, *սիրյ.* ürgön *«պղինձ»,* horgany *«ցինկ»։—Հիւնք. յն.* ἐργάτης *«մշակ, աշխատաւոր, գործաւոր» բառից է հանում։—Մառ,* ИАН, *1911, 137—145 լազ.* erkina, ekina, ikina, *վրաց.* რკინა **րկինա**, კინა **կինա** *են դնում է յարեբ.* hkn *արմատից, որին կցում է եբր.* הצינה həṣīna, *արաբ.* خصين xaṣīn, *ասուր.* haṣṣīnu, *ասոր.* haṣṣīnu, *եթովպ.* ḫaṣīn *«երկաթ, սուր ևն». նաև նախաձայնի անկումով* **կայէն** *արմատը, արաբ.* قان qān *«դարբնել»,* قين qayn *«դարբին». եբր.* רקע rq' *«ծեծել, տրորել, ճզմել»,* רקיע rāqī'a *«երկնակամար», որով նաև հյ.* **երկինք**, *լազ.* **երկինաչխա** *«երկեքշաբթի (օր երկնից)». Մառ չի ընդունում սրանց կցել հյ.* **երկաթ** *բառը, այլ հանում է* ***շկաթ** *ձևից. հմմտ. սվան.* **լիւշկադի** *«դարբնել»,* **կադա** *«կացին», լազ.* **ճկադ** *«զամել» են։*—Oštir, Btrg. alarod. *22 հյ.* **երկաթ** *կցում է տաբասարան* roghel *բառի հետ։*—Ipsen IF *39(1921), 235* **երկաթ** *և* **արծաթ** *համարում է փոքր-ասիական ծագումից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. Տփ. **էրկաթ**, *Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Ռ. Սեբ.* **էրգաթ**. *Ոզմ.* **յէրկաթ**, *Սչ.* **յէրգաթ**, *Ասլ.* **երգաթ**, **էրգա***, *Տիգ.* **էրգmթ**, *Ագլ. Դրբ. Շմ. Ջղ.* **արկաթ**. *Ջթ.* **իյգօթ**, **իրգոթ**, *Հճ.* **իյգօթ**.—*Նոր բառեր են՝* **երկաթառոտ**, **երկաթաչուր**, **երկաթակեռիf**, **թոնրերկաթ** *(Ագլ. արտասանվում է* **թոնա՛կաթ**, *ուր* **r** *ընկել է)։*

ՓՈԽ.—Հայերէն **խաչերկաթ** *«թոնիրի բերանը դրուած խաչաձև երկաթը» գւռ. բառից փոխառեալ են Կեսարիոյ թրք. և յն.* xečirget, *Ուդ. թրք. գւռ.* خچورکت xäčürget, *արաբ. գւռ. Սղերդի* xačərget *նոյն նշ. (տե՛ս Բիւր. 1898, 712, 1899, 116 և Յուշարձան, 330ա)։ Հայերէնից են նոյնպէս ռուս.* кочергá *«փուռի կամ հնոցի կրակը խառնելու երկաթեայ կեռ», ուկր.* kočérha, kučúrha, *լեհ.* koczarga, *գւռ.* koczerka, kaczerka, koczerga, koczerha, koszor, kosior *և Սպիտակ ռուսերէնի միջոցով լիթ.* kaczárga *նոյն նշ.—այս բառերի ծագումը* Berneker, Slawisches etymologisches Wörterbuch, *էջ 536 համարում է մութ և թերևս օտար փոխառութիւն։ Փոխառում է հայերէնը կա՛մ ուղղակի և կա՛մ թերևս թաթարների միջոցով։ Յատկապէս նըկատելի է որ հյ. բառի* **կ** *ձայնը վերոյիշեալների մէջ ներկայանում է թէ՛* k *և թէ նորագոյն (արևմտեան)* g *հնչումով։ —Արդեօք*

հայերէնի՞ց է առնուած նաև կապադովկ. յն. ngáthi «հալոցից դուրս եկած մաքուր փայլուն երկաթ» (որ թուրքերը polát են կոչում և որից պատրաստում են հրահան, դանակ, սուր են). Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 199—200 սրա աւելի հին ձևը համարում է *αγκάθι և հանում է սանս. anj «փայլել» արմատից։

+ԵՐԿԱՅՆ (յետնաբար ի հլ.) «երկայն, երկար» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1. Կոչ., որից՝ երկայնաբազուկ Եւս. քր., երկայնաբան Ոսկ. յհ. ա. 13. Եւագր., երկայնագոյն Բ. մակ. ժբ. 36. Իմ. ժբ. 24, երկայնակեաց ՍԳր. Ոսկ. ես., երկայնաճոզի Եւագր., երկայնաձիգ Ոսկ. մտթ. և ես. Վեցօր. Եւս. քր., երկայնամիտ ՍԳր., երկայնել ՍԳր. Եզն., երկայնութիւն ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 25, ընդերկայնամիտ Եփր. ա. կոր. և ա. թես. գրուած է երկեայն Կնիք հաւ. էջ 4։

=Բնիկ հայ բառ. պարզ արմատն է երկ-, որի վրայ աւելացել է -այն մասնիկը. հմմտ. մի-այն, ուն-այն, միանգամ-այն, զնանապարհ-այն են. նոյն արմատից -ար մասնիկով կազմուած է երկ-ար. հմմտ. մեծ-ար-ել, են։ Բոլորի արմատն է հնխ. dewə, որի ձայնդարձներն են dowə, dwā, dū. այս արմատից զանազան մասնիկներով յառաջանում են յն. δϝᾱρόν, հոմեր δηρόν, δϝᾱρός. δηρός. δϝᾱν, դոր. δόν, հոմեր. δϝήν, δηλά, δοάν, δήν (0 աստիճանով) «երկար ժամանակ, երկարատև, վաղուց, շատոնց», երկար ŭ ձայնդարձով՝ հսլ. davě «էր երբեմն», dovinŭ «հին, հնուց», ռուս. даве «երեկ, քիչ առաջ», давно «վաղուց», սլով. davi «քիչ առաջ, այս առաւօտ», լեհ. dávno «վաղուց», ուկր. dáviky «այս առաւօտ», լատ. dūdum «ի վաղուց հետէ, շատոնց», dūro «տևել. տոկալ, դիմանալ» (ստորին ձայնդարձով՝ dū ձևից)։ Համեմատութեանց վրայ աւելացնել կամիս. tuwa «հեռու», tuwaz (a) «հեռուից», tuwalaš «հեռաւոր» (Benveniste, BSL, հտ. 33, № 99, էջ 142. տե՛ս և Pokorny, 1, 779, Ernout-Meillet, 275)։ Հոլ. doe «կամաց», թերևս նաև գերմ. zaudern «վարանել, ձգձգել, ժամանակ անցկացնել» (տե՛ս Walde, 245, Boisacq, 183, Berneker, 181)։ Ըստ որում՝ հնխ. dw տալիս է հյ. երկ- (հմմտ. երկու, երկնչել), ուստի և հնխ. dwāro- տալիս է հայ. երկար, ro-ի փոխարէն ռնգային մասնիկով՝ երկայն (իբր յն. δϝᾱν). միևնոյն ժամանակ dewə ձևից տևել և dowə ձևից տոկալ։ Այսպէս ուրեմն հնխ. երկավանկ արմատների և ձայնդարձի օրէնքների համաձայն նոյն ծագումն ունին և նոյն արմատից են բխում հյ. երկայն, երկար, տևել և տոկալ բառերը։

Windisch. 29 երկու բառից։ Böttich. ZDMG, 1850, 354, Arica, 82, 383, սանս. dīrgha, զնդ. darəγa, լիթ. ilgas «երկար»։ Տէրվ. Altarm. 75 երկայն և երկար համեմատում է այս բառերի և յն. δολιχός, հսլ. дльгъ, պրս. dirāz «երկար» ձևերի հետ։ Նոյն, Նախալ. 78 սանս. ǰar «ժողովել», grāma «ժողով», յն. ἀ-γείρω «ժողովել», ἀ-γορά «ժողով», հյ. կար, կարել, կարուակ, կարկել, կարկամ, կարկառել, կարկառ ձևերի հետ՝ թերևս հնխ. gar «մօտեցնել, գրկել, ժողովել, ամփոփել, կուտել» արմատից. հնագոյն ձևերը համարում է *կրայն>երկայն, *կեր-կար, կրար>երկար։ Meillet, MSL, 9, 150 երկայն և երկար կցում է կասկածով լիթ. erdvas «ընդարձակ, լայն» բառին։ Հիւբշ. 445 յիշում է անորոշակի։ Bugge, KZ, 32, 84 երկայն և երկար հանելով երկ արմատից՝ դնում է կովկասեան փոխառութիւն. հմտ. կիւրին. yärg' «երկար»։ Հիւնք. երկինք բառից հանում է երկայն, երկիր բառից երկար։ Scheftelowitz, BB, 28, 308 անգսք. raecean, հբգ. reichen, անգլ. reach «հասնել, ժամանել» և յն. ὀριγνάομαι «երկարել»։ Karst, Յուշարձան, 427 երկայն=թաթար. keñ «լայն», 428 երկար=թաթար. ker, er «լայն»։ Մառ, ЗВО, 1925, 803 և 811 երկայն և երկար =վրաց. գրձելի և երր. εārŏk: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ, 2, 107 իրար է խառնում լտ. rex «թագաւոր», սանս. raçmi «ճառագայթ, սանձ», պրս. rasan «թոկ», rag «ջիղ, երակ» և հյ. առիծ, երկայն ու երկար։

Միտքը պարզ չի հասկացւում։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet, REA, *4, էջ 1—4։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ղրբ. էրկան, *Շմ.* յէրկան, *Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ.* էրգան, *Սեբ.* ըերգան, *Ասլ.* էրգյա, *Սչ.* յէրգան, *Գոր.* է՛րկ'ոն, *Սլմ. Վն.* էրկէն, *Մրղ.* էրկ'էն, *Երև. Տփ.* էրգէն, *Հմշ.* էրգէն, էրգը՛ն, *Մկ. Ոզմ.* ճէրկէն, *Ալշ. Մշ.* ջէրգէն, *Զթ.* իյգոն, իրգոն, *Հճ.* իյգոն։ —*Նոր բառեր են՝* երկայնալուծ, երկայնականչ, երկայնապոչ, երկայնարև, երկայնաւուն, երկայնկեկ *ևն.—Անգորայի թրքախօս հայերն ունին* էրկան–կուտի *(իմա՛* երկայն–գոտի*) «ծիածան» (Բիւր. 1898, 789)։*

+ԵՐԿԱՆ *(սեռ.* ի, *յետնաբար* ի, ի–ա *հլ.) «ջաղացք, ջաղացքի քար» ՍԳր., Կոչ., որից՝* երկանափար *Ղուկ. ժե. 2,* երկանաղաց *«չաղացպան» Անկ. գիրք հին կտ. Ա. 164,* երկանաքեկ *Վկ. արև. 70։*

=Բնիկ հայ բառ հնխ. g²rāwanā- *ձևից, որի մէջ* -awa- *տալով* ա՝ *ձևացել է հյ.* *կրան->երկան. *հմմտ. սանս.* ग्रावन् grāvan *«սոման հանելու քարը. 2. քար», գոթ.* quairnus, *հբգ.* quirn, *մբգ.* kurn, kürne, *հիոլ.* brō *(սեռ.* brōn*), ննիւ.* kvern, *կիմր.* breuan, *կորն.* brou, *անգսք.* cweorn, *բրըտ.* breo, *լիթ.* gírnos. gírna. *լեթթ.* dzirnus, *հպրուս.* girnoywis, *հսլ.* žrŭny, *ռուս.* жерновъ, *ուկր.* žórna, *որոնք բոլոր նշանակում են «երկանաքար կամ ձեռքի աղօրիք, ձեռնաղաց». արմատը դրւում է հնխ.* gᵘera- *«ճմռել, տրորել»* (Walde, 344, Pokorny, 1, 685, Trautmann, *89)։—Հիւբշ. 444—5։*

Մառ, ЗВО, *5, 319 դնդ.* asman *«քար» բառի հետ, ճիշտ ինչպէս պրս.* asmān=*հյ.* երկին։ *Ուրիշ մեկնութիւնը տուաւ* Bugge, Beitr. *15, որ հնխ. ձևը դնում է* gérəwon-, *գոթ. և սլ. ձևերը հանում է երկակի սեռ.* gr̥(wə)néus, gr̥néus *նախաձևերից, սանս. և լիթ. ձևերը ներգ.* grōwéni *նախաձևից, իսկ հայը դնում է* *երուան < *գերուան *ձևից։* Meillet, MSL, *8, 159—160 մի երկար բացատրութեան մէջ՝ որ հիմայ բոլորովին մերժում է (անձնական), բոլոր վերի բառերի նախաձևը դնում է* gᵊerwnā- *վերի ձևով ունի* MSL, *15, 354։ Հինք. յն.* ἐργάνη *«ժիր, գործունեայ»։ Պատահական նմանութիւն ունին ռուս.* rux, *ադ.* rax, *տաբաս.* rag *«երկան», վրաց.* რყვნა rkvna *«մաքրել, կամնել»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Սլմ. էրկանք, *Մկ. Վն.* էրկանք', *Խրբ. Մշ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* էրգանք, *Ոզմ.* յէրկանք', *Հմշ.* էրգօնք, *Ագլ.* ա՛րկան, *Գոր. Ղրբ. Շմ. Ջղ.* արկանք, *Հճ.* իյգօնք, *Զթ.* իրգօնքքօր, իյգօնքքօյ։

+ԵՐԿԱՐ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան. յետնաբար կայ* երկարի, երկարաց *էլ. արիստ. 121, 122) «երկար (թէ՛ ըստ ժամանակի տևողութեան և թէ՛ ըստ տարածութեան)» Ողբ. է. 20. Եփր. ել., որից՝* երկարաձիգ *Վեցօր.,* ընդերկար *ՍԳր. Ագաթ.,* ընդերկարել *Եփր. ա. կոր.,* ընդերկարութիւն *Առակ. գ. 2,* յերկար *Բ. Թագ. է. 19,* յերկարագոյն *Գ. մակ. ե. 9. Ա. մնաց. ժե. 17,* յերկարել *ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 10. Եւս. քր.,* երկարել *Փարպ.,* երկարատև *(նոր բառ)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dwāro- *ձևից. ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս* երկայն։

Ուղիղ մեկնեց Meillet, REA, *4, էջ 1—4. միւսները տե՛ս* երկայն։

ԳԻՌ.—Երև. Ռ. Տփ. երգար. *իսկ Ջղ.* ջետկար *կամ* յետկար *«հեռու».—Նոր բառեր են՝* երկարականչ, երկարապոչ, երկարաւուն, երկարուկ, երկարացնել։*—Հաշտարխան՝* երկար *«հեռու»։*

ՓՈԽ.—Պատահական նմանութիւն միայն ունին և հայերէնից փոխառեալ չեն կալ. ergay *«խոշոր, մեծ», խիւր.* irk'al, ink'ali, *ակ.* xerγal *«երկար»։*

ԵՐԿԱՔԱՆՉԻԻՐ *տե՛ս* Իւրաքանչիւր։

—ԵՐԿԵՒԱՆ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ թէև առանց վկայութեան) «կասկած, վախ, տարակոյս» Ոսկ. Եփես. մ. ա. 25 և բ. 26, 11. Սեբեր. փիլ. «հիւանդութեան մնացորդ հետքը, շոշորթ» Ոսկ. մ. ա. 25 (հմմտ. Նորայր, Բառ. ֆր.* levain), *որից՝* երկևանութիւն *«կասկած» Նար.,* աներկևան *Յուդ. 24. Ագաթ.,* աներկևանութիւն *Նար. Երգն. մտթ.։*

=Ծագում է *երկիճաւան *նախաձևից, որ կազմուած է* երկու *և* ճաւան *բառերից, իբր թէ «յերկուս միտս հաւան»։ Ձեի կողմից*

հմմտ. **երկերիւր**<***երկի-հարիւր** *«երկու հարիւր», իսկ իմաստի համար հմմտ.* **յերկուանալ, երկբայ, երկմիտ,** *բայց մանաւանդ* **աներկնաւատ**:

ՆՀԲ **երկուա՞նք** *բառից։ Հիւնք.* **երկու** *բառից։ Վերի ձևով մեկնեց* Meillet, MSL, *11, 394. նոյնը նաև Մ. Վ. Մաքսուդեան, Շողակաթ, էջ 145։*

ԵՐԿԻՆ, ի *հլ. (յետնաբար նաև* **ի-ա** *հլ.) գործածական է մանաւանդ անեզաբար.— ՍԳր. Եզն. Կիւրղ. ղկ., որից՝* **երկնաբերձ** *Ագաթ. Եզն.,* **երկնաբերձագոյնս** *Ագաթ.,* **երկնագէտ** *Ոսկ. ես.* **երկնագոյն** *Ես. գ. 23. Եզեկ. ժզ. 10. Ագաթ.,* **երկնակեաց** *Ագաթ.,* **երկնահայեաց** *Վեցօր.,* **երկնահար** *«կայծակնահար» Կոչ.,* **երկնաւոր** *ՍԳր. Սեբեր.,* **յերկնուստ** *Եղիշ. Խոր.,* **միջերկնեայ** *Խոր. աշխ.,* **երկնասլաց** *(նոր գրականում) են։*

Հներից Յովհ. Երզնկացի մեկնում է «Ջի երկինքն **երկու իրք** *է՝ հուր և օդ, և երկիրս* **երկու իրք** *է՝ հող և ջուր». (տե՛ս էմին,* Ист. Вардана, *էջ 17)։ Այսպէս նաև Յայսմ. մրտ. 17. «երկին՝* **երկու ինչ,** *օդ և հուր. և երկիր՝ երկու իր, հող և ջուր»։ Նոյնը դարձեալ Տաթև. հարց. 714. «երկինք, որ է* **երկուք,** *հուր և օդ»։ Նորերից ՆՀԲ* **վերին, խորան** *կամ* **վրան** *բառերի հե՞տ։* Windisch. 30 *սնս.* svarga *«երկին» և յն.* ἀργὸς *«սպիտակ, փայլուն»։ Գ. Կ. (Արշալ. արրտ. 1843, թիւ 130)* **երկու ինքն** *կամ* **երկուինք** *(***երկու** *բառի յոգնակին), նշանակել ուզելով Արևն ու Լուսինը, և կամ Մութն ու Լոյսը։* Bopp, Abhd. d. Ak. d. Wiss. zu Berlin. 1846. *էջ 290 և* Gram. Comp. II, *413 սանս.* svarga: Gosche *74, 229 սանս.* arka *«արեգակ»։* Böttich. Rudimenta, *9 յն.* 'Αργός *յատուկ անուան հետ. արմատը* raǰ. *հմմտ. ռուս.* яркій *«պարզ, փայլուն»։* Lag. Urgesch. *794 լիթ.* Perkúnas *և սանս.* Parǰanya-*աստուածը։* Müller, SWAW *41, 11 եբր.* רקיע rāqī'ā *«երկնակամար» բառից փոխառեալ։ Էմին, Հայ հեթ. կր. թրգմ. Յոյս, 1875, 346 և* Ист. Асохика *276 հանում է* **եռ-կինք** *բառերից.* **եռ** *«եռացող, սաստիկ տաք» և* **կին** *«կին կամ կեանք». որով* **երկինք** *նշանակում է բուն «տեղ՝ ուր կեանքը եռում կամ եփւում է». այս* **եռ, ար** *արմատն ունին նաև* **արև, արեգ, երկիր, եռալ, երդ, այրել, օր**։ *Տէրվ.* Altarm. *68* **երկու** *կամ* **երկնչել** *և կամ* **երկիր, երեկոյ** *բառերի հետ։ Նոյն, Նախալ. 102* **երկիր, երեկոյ, ներկել, նարօտ, արծաթ** *են ձևերի հետ՝ հնխ.* arg *«շողալ» արմատից։ Մառ* ЗВО *5, 319 զնդ.* asman *հոմանիշի հետ՝ ինչպէս* **երկան**=*զնդ.* asman: Bugge, Btrg. 14 *կապում է յն.* οὐρανός, *դոր.* ὠρανός, *եոլ.* ὤρανος *«երկին» ձևերին. եթէ յոյնի նախաձևն է* *ὀρϝανός, *հայը գալիս է* *erwin *ձևից. իսկ եթէ ըստ* Torp՝ *յոյնի նախաձևն է* *ὀϝρανός, *հայը գալիս է* *ewrin≻*erwin *ձևից։* Fick, II, *40 սանս.* arka *«ճառագայթ, արեգակ», միռլ.* erc *«երկին» և լատ.* arguatus *«դալընկոտ» բառերի հետ։ Հիւբշ. 445 մերժում է իռլ.* erc *և սանս.* Parǰánya-*համեմատութիւնները։ Հիւնք.* **երկունք** *բառից։* Scheftelowitz, BB, *28(1904), 19 սանս.* raǰas *հյ.* **երեկոյ** *են բառերի հետ, իսկ էջ 309* **երկայն, երկար** *բառերի հետ. հմմտ. վեդ.* prāth *«երկարիլ» և* pr̥thivi *«երկիր»։* Pedersen, *Նպաստ, 5 իռլ.* grian *«արեգակ» բառի հետ։* Глейе, Сборн. мат. Кавказа, *31, 6 իռլ.* erc *հոմանիշի հետ։ Մառ,* ИАН, *1911, 142* **երկին** *բառը գտնում է նաև լազ.* **երկինա-չխա, եկինա-չխա, իկինա-չխա** *«երեքշաբթի» բառերի մէջ, որոնք մեկնում է իբր «երկնից օր». բոլորը միասին հանում է «երկաթ» գաղափարից (տե՛ս* **երկաթ**)*։* Karst, *Յուշարձ. 402 սումեր.* dingir, *բասկ.* ingur *«շրջանակ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Կր. **էրկինք,** *Ախց.* **յէրկինք,** *Մկ. Սլմ. Վն.* **էրկինք՛,** *Ագլ.* **է՛րգինք, յէ՛րգինք,** *Հմշ. Ննխ. Ռ. Տիգ.* **էրգինք,** *Ջղ.* **յէրգինք,** *Երև. Սչ.* **յէրգինք,** *Մշ. Սեբ.* **ջէրգինք,** *Պլ.* **էրգինք** *(հին լեզուով),* **յէրգինք** *(նոր լեզուով), Գոր.* **յէ՛րգինք,** *Խրբ.* **էրգինք',** *Ղրբ. Մրղ.* **յէրգ'ինք',** *Սւդ.* **էրգինք, էրգի*,** *Տփ.*

յի՛րգինք, Ոզմ. յէրկէ՛նք', Անտ. յըրգէ՛նք, Հճ. իյգինք, Զթ. իյգէնք, իրգէնք:—Երկնաւոր բառը դարձել է՝ Ալ. յէրգնավոր, Ոզմ. յէրգնաուր, Տփ. յիրգնաուր, Պլ. էյնավոր:

ԵՐԿԻՐ, ի-ա հլ. (*կայ նաև գրծ.* երկրիւ *Կիւրղի ղկ.*) *«երկիր, ամբողջ աշխարհը. 2. երկրի մէկ մասը, գաւառ. 3. գետին, հող. 4. երկրի բնակիչները, մարդիկ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. ա. վերջին նշանակութիւնից յառաջացած է «մարդիկ, օտար մարդիկ» Վրդն. պտմ. էջ 158 (չունի ՆՀԲ), որից՝* երկիր պագանել *ՍԳր. կամ միացած՝* երկրպագել *Նեեմ. ը. 6, թ. 6. Եզր. ա. բ. 17. Եփր. արար. 124. Լաբուբ. 25. Ագաթ.,* երկրպագիլ *Եւս. պտմ. ե. իը. 409. Ա. գ. 25, Լաբուբ. 20. 23 ևն (տե՛ս Նորայր, Կոր. վրդ. 408),* երկրպագելի *Պրպմ. 260 բ,* երկրաւոր *ՍԳր.,* երկրաբեր *«հող փորող» Ոսկ. փիլիպ.,* երկրաբուղխ *Ագաթ.,* երկրագործ *Ա. մնաց. իէ. 26,* երկրածին *Առակ. բ. 18, թ. 18. Կորիւն. Եւս. քր.,* երկրակալ *Ագաթ.,* երկրակամ *Եզն. Ոսկ. ա. տիմ.,* երկրակեաց *Ագաթ.,* երկրաչափ *Զքր. բ. 1. Վեցօր.,* երկրմայր *«մի տեսակ սողուն կամ նաև բոյս» Բժշ.,* երկրեալ *«գետնի վրայ պառկեցրած» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 40 (նորագիւտ բառ),* ստորերկրեայ *Նոնն.,* երկրատես *«կէսօրուայ ժամը՝ երբ արևը հասնում է միջօրէականի վրայ» (նորագիւտ բառ),* միջերկրեայ *Խոր. Պիտ. Նոր գրականում՝* երկրաբան, երկրաբանութիւն, երկրագունդ *ևն։*

Հներից Յովհ. Երզնկացի մեկնում է երկու իրք *(տե՛ս* երկին *բառի տակ)։ Յայսմ. մարտ 17 և 19 ստուգաբանում է* երկու իր, *կամ* երկու կրող, *և կամ* երկի՛ր *բառից. «երկիր՝* երկու իր, *հող և ջուր։ Ասի երկիր վասն 4 պատճառաց. նախ զի երկու երկնից ծայր ունի. երկայն զարևելս և զարևմուտս և երկու ի լայն՝ զհիւսիս և զհարաւ։ Եւ դարձեալ երկիր ասի, զի կրական է, որ* կրէ *յինքեան զջուրն համատարած և զորս գոյանայ ի ջրոյ և ի հողոյ. և դարձեալ մեռանին և ի հողոյ պարտակին... և դարձեալ յերկիր կրին և կորնչին։ Եւ չորրորդ պատճառն այս է երկիր ասելոյն, զի միշտ յերերմանի և ի տատանման կան երկրայինքս, ի մէջ նեղութեանց և վշտաց և փորձանաց. ըստ որում և ասէ Պօղոս, թէ երկի՛ր և կա՛ց ի կասկածի, զուցե անկանիցիս։ Որպէս և աշխարհ ասելն այլ զնոյն նշանակէ, որ աշխար և սուգ է»։—Նոյն մեկնութիւնը տալիս է նաև Տաթև. հարց. 210 և ձմ. ճժ. «Ջորս են նշանակութիւնք երկրի ըստ կոչման. նախ կոչի երկիր՝ իբր թէ երկու իր, այսինքն հող և ջուր... երկրորդ կոչի երկիր՝ զի երկիցս երկու ծայր ունի, այսինքն երկայն և լայն, որ է յարևելից յարևմուտս և ի հիւսիսոյ ի հարաւ... երրորդ կոչի երկիր՝ զի կրէ զջուր ի մէջ իւր և յեզերս և ի վերայ երեսաց իւրոց... չորրորդ կոչի երկիր՝ զի երկիրս յերերման և ի տատանման է և հանապազ փոփոխի և այլայլի»։—Նորերից Ստեփ. Ագոնց, Ճարտաս. 96* երր կրող: Klaproth, Asia polygl. *էջ 100 թրք.* yer *և գերմ.* Erde *«հող, գետին»։ ՆՀԲ «լծ. և վայր, ի վայր, ուր յն.* γῆ, *լտ.* terra, *եբր.* երգ, *թրք.* եր *«գետին»,* գարա *«ցամաք» վերածին առ հյ.* երկիր, *որպէս և կամիցի ոք ստուգաբանել»։ Գ. Կ., Արշալ. արրտ. 1843, թ. 130* երկու իր, *իբր հող ու ջուր, կամ քար ու հող, և կամ ծով ու ցամաք։* Windisch. *30 «*ճերկել *բառի հետ է կապւում և գործ չունի յն.* ἀργός *և լտ.* argilla *«կաւ» բառերի հետ»։* Lag. Reliqq. gr. *43 ասուր.* عقر ʻaqr *«հող, կալուած» բառի* عقرير ʻaqrīr *ձևից։* Müller, SWAW, *41, 11 ասոր.* ܐܪܩܐ arqā *բառից փոխառեալ։ Մսեր Մագիստրոս, Խմբագիր չափածոյ, էջ 118* երր կրէ *կամ* երկու իր: *Էմին, Հայ. հեթ. կրօնը, Թրգմ. Յոյս, 1875, 347 և* Ист. Асохика, *276 դնում է* եր-կիր *ձևից, իբր «իր մէջ* եռալ *և կամ սաստիկ տաքութիւն* կրող». ար, եր *արմատն ունին նաև* երկինք, եռալ, արև, այրել, երդ, օր: *Տէրվ.* Altarm. *68 կապ չի գտնում արաբ.* أرض arḍ *և եբր.* ereṣ *ձևերի հետ, և կցում է սանս.* raǰas *«մութ, գիշեր, փոշի, երկիր»։ Նոյն, Նախալ. 102 տե՛ս* երկին: *Մառ,* ЗВО, *5,*

319 պհլ. zamīk. պրս. zamīn համանիշների հետ։ Bugge, Btrg. 14 *erweri- նախաձևից. համմտ. յն. ἄρουρα «արտ, դաշտ», լտ. arvum, հլտ. arvae:— Fick II 41 կիմր. erw, հբգ. ero «երկիր», որ մերժում է Հիւբշ. 445։ Հիւնք. երկունք բառից։ Scheftelowitz, տե՛ս երկին: Ենսէն, ՀԱ, 1904, 184 հաթ. rkatr: Pedersen, Նպաստ, 5 սանս. urvara ձևի հետ։ Patrubány, ՀԱ, 1908, 85 երկ+ +կիր, ընդունելով կր(կ)<հնխ. perg «հարուած» (տե՛ս հար, որոտ), իսկ կիր «կրել, ընդունել». որով երկիր լինում է «որոտն ընդունող», ինչպէս երկինք «որոտացող»։ Յ. Գ. Մ., Պտմ. դրակ. 15 եբր. ուփրա: Karst, Յուշարձան, 405 բառիս երկրորդ մասը համարում է սումեր. kur «երկիր, լեռ». բայց էջ 419՝ թթր. er, jer «երկիր» և kara «ցամաք», վերջի մասը փոփոխելով երկին բառի համեմատ։ Կիմր. erw, հբգ. ero «երկիր», յն. ἔρα, գոթ. airda, հհիւս. jǫrð միջ. ert «երկիր» համեմատութիւնները, որ առաջարկել էր Fick, 2-րդ, 41 և որ մերժում է Հիւբշ. 445, նորից է ընդունում Pedersen, KZ, 38, 197 (կազմուած *երկ-<հնխ. *erw- ձևից՝ նմանութեամբ կրկին բառի)։ Կրկնում են Pokorny, 1, 142 և 79 հնխ. er- «երկիր» ձևի տակ, Boisacq, 270, ինչպէս նաև Müller. Vergl. ind.-sem. Vörtb. 1911, էջ 68։ Վերջինս հնխ. er, աճականով ert (>գերմ. Erde), կցում է սեմ. >արաբ. ʻarḍa «երկիր» բառին։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. էրկիր, Ախց. Մրղ. Սլմ. յէրկիր, Խրբ. Ռ. էրգիր, Մշ. ըէրգիր, Ագլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Սչ. յէրգիր, Ոզմ. յէրկէ՛ր, Տփ. յի՛րգիր, Զթ. իյգիյ, իրգիր, Հճ. իյգիյ.— գաւառականների մէջ ունի նաև այլ նշանակութիւններ. ինչ. Մշ. Ռ. Վն. «հայրենիք», Ակն. «ամէն մարդ, հասարակութիւն», Հմշ. «օտար տեղ», Ակն. Ատ. Բզ. Եւդ. Կս. Հմշ. Սվ. (որ և երկրի Զթ. Կմշ. Մրշ.) «օտար կամ անծանօթ մարդ». (ըստ Գազանճեան, Եւդոկիոյ գաւառբ. էջ 101 այս առումը յառաջացած է թուրքերէնից, ուր ايل el նշանակում է թէ՛ «երկիր» և թէ «օտար». համմտ. Будаговъ, I, էջ 203—4. բայց այս բանը անշուշտ բաւական հին է. համմտ. վերը երկիր «օտար մարդ» Վրդն. պտմ. էջ 158), Ճտ. էրկիր և երկինք «ամէն մարդ, բոլորը», Լհ. կայ երկրցնակ «հայերէն (այսինքն հայրենիքի լեզու)»։

ԵՐԿԻԻԳ տե՛ս Երկնչել։

+ԵՐԿՆ, Ն հլ. (-կան, -կամբ, կունք, -կանց) «տղաբերքի ցաւ» ՍԳր. Եփր. ա. թես. 182, «տառապանք ցաւ, տագնապ, վախ, երկիւղ» Եղ. ժե. 14. Աղ. ժէ. 5, որից՝ երկնել «տղաբերքի ցաւ քաշել» ՍԳր. «ցաւագնիլ, վշտանալ. կարօտով սպասել» Հռ. ը. 22. Ամբ. գ. 10. «նիւթել, մեքենայել» Սղ. է. 15. Ոսկ. յհ. բ. 18, երկնիլ «հառաչել, ցավագնիլ» Ոսկ. ճառք 772. Հռովմ. 65, երկնչիլ «ծնող» Նար., երկնակից «վշտակից» Շնորհ. երկաշարութիւն «երկանց ծնունդ» (նորագիտ բառ) Տիմոթ. կուզ, էջ 192։

=Մեկնութիւնը տե՛ս երկնչել:

ՆՀԲ երկ «գործ» բառից։ Windisch. 30 լտ. circulus «շրջան» բառի հետ, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 735։ Ուղիղ մեկնեց նախ Տէրվ. Նախալ. 83, 103, որ անցողակի կապում է երկիւղ. երկնչել բառերի հետ։—Մառ, ЗВО, 5, 318 զնդ. θwya «սարսափ»։ Հիւնք. երկու բառից։ Bugge, Btrg. 15 երկ «գործ» բառի հետ է կցում։ Սագրղեան, ՀԱ, 1909, 335 և Karst, Յուշարձան, 406 սումեր. rak «ստեղծել, ղաւակ բերել», 423 ույգ. er, ալթայ. erü, եակուտ. äräi «ցաւ»։ Pedersen, Kelt. gram. 1, 71 երկ «գործ» և երկնչիլ բառերի հետ գերմ. Sorge «խնամք, հոգս» ընտանիքի հետ (տե՛ս Pokorny, 2, 529)։

+ԵՐԿՆՉԻԼ «վախենալ» ՍԳր. Ոսկ. ա. Կոր., որից երկնչոտ «վախկոտ» Մամբր. Լծ. Կոչ., երկնչոտութիւն «վախկոտութիւն» Կիւրղ. ղկ. Դամասկ. Մաշկ. երևան է գալիս նաև հետևյալ ձևերով.—2. Երկ-, որից՝ երկնչիլ բայի զանազան ժամանակները, ինչպէս՝ կտ. երկեայ, հրմ. երկի՛ր, երկերուք, դերբ. երկուցեալ են,— երկեցուցանել «վախացնել» Նեեմ. զ. 14. Բ. եզր. ժ. 3. Փարպ. կամ եր-

կուցանել «վախացնել» Նար. Լմբ. խմ. և Նաւում. Յայսմ.—3. **Երկ-չ-ոտ** «վախկոտ» Իմ. ժէ. 10. Բ. մն. ժզ. 7, երկչոտիլ Վրք. հց., երկչոտութիւն Փիլ. Մամբր. Արշ.—4. **Երկ-իւղ** (գրուած նաև երկևղ, երկեղ, երկիղ) «վախ» ՍԳր. Ոսկ. ես. Եզն., որից՝ երկիւղած ՍԳր. Ոսկ. Բ. կոր. Բուզ. երկիւղածագոյն Եւագր., երկիւղուկ Բուզ., երկեղուկս արկանել Խոսր. Սարգ., երկեղուտ Վրք. հց., աներկիւղ ՍԳր. Ագաթ. ևն.—5. **Երկն** «վախ, սարսափ, տագնապ» Եղ. ժե. 14. Աղ. ժե. 5. «ցաւ և յատկապէս՝ տղաբերքի ցաւ» ՍԳր. (տե՛ս վերը առանձին)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dwi «վախենալ» արմատից. հմմտ. յն. δέος (<δϝέyος) «վախ», δεί-δ-ω (<δϝεί-δω) «վախենալ», δίον (<δϝίον) «վախենում էր», δεινός «սոսկալի», δειλός «երկչոտ», զնդ. dvaēθa «սպառնալիք», լատ. (-ro- մասնիկով աճած) dīrus «սոսկալի, սարսափելի, անբարեյաջող», իռլ. dōel «սարսափ», արմատը s-ով աճած՝ սանս. द्विषति dvišáti «ատել, թշնամութիւն կամ չարիք հասցնել», द्वेष dveša «հակառակութիւն, ատելութիւն», զնդ. tbaēša «չարչարանք, տանջանք», dvaēš-, tbaeš- «ատել, մէկին նեղել», պհլ. bēš «ցաւ, դժբախտութիւն» (Walde, 234, Boisacq, 169, Horn, էջ 270)։ Հյ. երկ- և հնխ. dwi արմատների ձայնական համեմատութիւնը ճշտիւ նոյնն է՝ ինչ որ երկու և dwō: Մեր ձևերի մէջ պարզական արմատն է երկ-, որից ն, չ, նչ ածանցիչներով և -իւղ,-ոտ մասնիկներով յառաջացած են երկն, երկչոտ, երկնչել, երկիւղ: Նշանակութեանց կողմից ամենահարուստը հայերէնն է, որովհետև ո՛չ միայն «երկիւղ, վախ, սարսափ» նշանակութիւնն է պահում, այլ և «ցաւ» նշանակութիւնը, որ իրանեանների մէջ միայն կայ՝ երկունք=պհլ. bēš (Pokorny, 1, 817, Ernout-Meillet, 260):

ՆՀԲ երկիւղ բառին լծորդ է դնում երկևան, երկուանք: Windisch. 29 երկու բառից է հանում, ինչպէս որ գերմ. Zwei-fel «կասկած, տարակուսանք» գալիս է zwei «երկու» բառից։ Տէրվ. Altarm. 68 տուաւ նախ ուղիղ մեկնութիւնը։ Սակայն Նախալ. 83 սրանից հրաժարած՝ սանս. tarj, յն. τάρβος, ταρβέω «սոսկալ», անգսք. thracian ձևերի հետ՝ հանում է հնխ. targ արմատից և կամ սանս. rēj, յն. ἐλελίζω «ցաւից պոռալ» բառերի հետ՝ հնխ. rig արմատից։ Մառ, ЗВО, 5, 319 զնդ. thwaēša «երկիւղ» բառի հետ։ Bugge, Btrg. 16 երկն բառի հետ կցում է երկ «գործ» բառին։ Meillet, MSL, 8, 235 Վինդիշմանի մեկնութեան համաձայն՝ համեմատում է լիթ. bijañs, սանս. bháyati «երկընչիլ», որոնք կցում է գոթ. bai, գերմ. beide «երկոքեան» ձևերին։ Հիւնք. երկու բառից երկն և սրանից էլ երկիւղ: Հիւբշ. 445 կասկածելի է գտնում Meillet-ի մեկնութիւնը, և իրօք էլ Meillet, MSL, 11. 394 հրաժարած այս մեկնութիւնից և համաձայն Տէրվիշեանի, բայց անկախաբար, տալիս է վերի ուղիղ մեկնութիւնը։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 104 գոթ. faurhtjan «վախենալ» բառի հետ, արմատը դնելով *perg: Meillet, MSL, 15, 354 մերժում է այս և իր մեկնութիւնն է հաստատում։ Karst, Յուշարձ. 406 հյ. երկու բառի հետ սումեր. ra «երկու», իսկ 425 թաթար. korku «երկիւղ»։ Մառ, ИАН, 1912, 599 լազ. շքուր, մինգր. շքուրինի «երկիւղ» բառերի հետ ցեղակից։ Ղափանցեան, ЗВО, 23, 353 զնդ. əzəγant- «ահաւոր», Pedersen, տե՛ս երկն բառի տակ։

ԳԻՌ.—Ալմ. յէրկուղ, Ջղ. յերգուղ, Երև. յէրգուղ, Մշ. յ̤էրգուղ, Ոզմ. յէրկօղ, Տփ. յի՛րգուղ:

+ԵՐԿՈՒ (անեզական. հյց. երկուս, սեռ. տրակ. երկուց, գրծ. երկուք) «2» ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. ել. Ոսկ. ա. տիմ., որից՝ երկուօրեայ «երկու օրուայ» Եփր. պհ., երկուորիք ՍԳր. Եւս. քր., երկուօրեակ Յհ. ժա. ի. իա., երկուանք «կասկած» Ոսկ. յհ. ա. 34, ընդ երկուիլ Պղատ. օրին., յերկուանալ Գ. մակ. ե. 23. Մտթ. իը. 17. Կոչ. Եզն., յերկուական «կասկածելի» Եզն., յերկուումն «կասկած»

Փիլ., **երկուաւոր** *«երկուսից բաղկացած» Լծ. պրպմ. 788 ևն.—երևան է գալիս նաև հետևյալ ձևերով.—2.* **Երկո-**, *որից՝* **երկոտասան** *«տասներկու» ՍԳր.*, **երկոքին** *կամ* **երկոքեան** *ՍԳր. (հյց.* **երկոսին**, *բայց սրա դէմ Սիր. խ. 20, 21* **երկուսին**), **երկոտասանեակ** *«դուժին» (նոր բառ).—3.* **Երկի-**. *այս ձևը յայտնապէս երևան է գալիս* **երկեամ** *«երկու տարի» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 8. Եւս. քր.*, **երկերիւր** *«երկու հարիւր» ՍԳր. Եղիշ.*, **երկեակ** *Փիլ. Յհ. իմ. երև.*, **երկեան** *«երկքայանք» Ոսկ. մ. և Եփես. Սեբեր. բառերի մէջ, որոնք գալիս են նախաւոր* ***երկի-ամ**, ***երկի-հարիւր**, ***երկի-ակ**. ***երկի-եան** *ձևերից։ Անկախ և առանձին գործածուած գտնում եմ մէկ անգամ Ոսկ. փիլ. 347 «Մի՛ միայն մի օր և մի՛ զերկի կամ զերիր, այլ զամենայն ժամանակս». բայց այլուր նոյնը* **երկտի**. *ինչ. Ոսկ. փիլիպ. 380, 439. Կող., 537. Եփես. 813, 895, որոնց վրայ տե՛ս* **տի** *(ըստ այսմ ուղղել* **երկտի**).—4. **Երկ-**, *որից՝* **երկարմատեան** *Եզն.*, **երկդիմի** *Ղևտ. ժթ. 19. Եւս. քր.*, **երկապաշտ** *Ոսկ.*, **երկակենաց** *«երկակենցաղ» Եւս. քր. Ա. 21 (հմմտ. ՀԱ, 1905, 17 և 1914, 122)*, **երկքան** *Ագաթ. Եւագր.*, **երկմտութիւն** *ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ.*, **երկիցս** *ՍԳր.*, **երկրորդ** *ՍԳր. Եզն.*, **երկատեսակել** *«երկու տեսակի վերածել» Պրպմ. 299ա*, **երկազոյ** *«երկու տեսակ գոյացութիւն ունեցող» Լծ. պրպմ. 537.—Նոր գրականում՝* **երկանիւ**, **երկաստիճան**, **երկբարբառային**, **երկդասեան**, **երկդիմութիւն**, **երկզուգաքի**, **երկընտրանք**, **երկլեզուեան**, **երկկայմ**, **երկհատոր**, **երկհարիւրամեակ**, **երկյարկանի**, **երկսապատ**, **երկտող**, **երկտողիկ** *ևն։ Կայ նաև առանձին* **երկ** *«երկու» Մագ., որից* **երկիր** *«երկրորդ» Փիլ. Լին. Թր. քեր.։ Վերի բառերից ոմանք կարող են յառաջացած լինել* **երկի-** *ձևից. յատկապէս բաղաձայնով սկսող բառերի բարդութեան մէջ. օր.* **երկքան**<***երկիքան**? *Բայց* **ա**-*ով սկսվող բառերի, ինչպէս նաև* **ա** *յօդակապով ձևացած բարդերի մէջ՝ արմատն է անշուշտ* **երկ-**, *ինչ.* **երկապաշտ**= **երկ-ա-պաշտ** *(որովհետև* **երկի-** *ձևից պիտի ունենայինք* ***երկեպաշտ** *ևն)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dwō, dwōu *ձևից, որ յատուկ էր արականին (իգականը լինելով* dwai *և չեզոքը* dwoi). *ժառանգորդ լեզուների մէջ պահուած է հետևեալ ձևերով.—սանս.* द्व dvá, द्वा dvā, द्वौ dvāú, द्वि dvi, *թոխար.* wī, wi, *բոշայ.* **լվի**, *զնդ.* 𐬛𐬬𐬀 dva, *հ. պրս.* duvitīya- *«երկրորդ», պազենդ.* do, *պրս.* دو dū, *աֆղան.* dva, *քրդ.* du, *զազա* di, du, *բելուճ.* do, du. *օսս.* duvâ, *մինգ.* lo, *յն.* δύω, *լատ.* duo, *հիռլ.* dāu, dā, dī, *հիսլ.* tveir, tvau, *անգլ.* two, *լիթ.* du, *գոթ.* twai, twa, *հբգ.* zwēne, zwō, zwei, *գերմ.* zwei, *հսլ.* dva, dŭva, *ալբան.* dü, di *ևն* (Walde 247, Boisacq 205, Berneker 247, Trautmann 64)։ *Այս բոլորի մէջ ամէնից աւելի ձևափոխուածը հայն է, այնքան, որ հնդևրոպական կերպարանքը բոլորովին անճանաչելի է դարձած։ Բայց ըստ որում հայերէնի բոլոր թուականները բացատրւում են հնդևրոպականով, ըստ այսմ պէտք է որ* **երկու** *բառն էլ բացատրուի վերի ձևերով։ Հայերէնի մէջ* **երկու** *հին երկակի թուի մնացորդներից է. իր ընկերներից* **մի** *եզակի,* **երեք** *և* **չորք** *յոգնակի լինելով՝ այս էլ բնականօրէն երկակի միայն կարող էր լինել։ Երկակի թուի նշանն է* **-ու**. *արմատական* **երկ-**<dv- *ձայնափոխութեան իբրև օրինակ ունինք նաև* **երկ-իւղ**, **երկ-այն**, **երկ-ար**. *այս բոլորի մէջ* **ե** *աւելացուած է իբր յենարան, որով* **երկու** *բառի բուն ձևը կլինի* **րկ**, *որ շրջուած գտնում ենք նաև* **կր**՝ **կին** *բառի մէջ (հմմտ.* **երեք-կին**, **չորեք-կին** *ևն)։—Այս* **րկ** *ձևի մէջ* **ր** *ծագում է* d *ձայնի կակղած* δ *ձևից (հմմտ.* **ապարանք** <*հպրս.* apadāna), *իսկ* **կ** *ծագում է* w *ձայնից՝ անշուշտ անցնելով* **գ**-*ից (հմմտ.* **արեգ**< *rev): *Նկատելի է, որ բոլոր սկիւթական լեզուներում* d *դարձած է* δ, *որով ունինք սոգդ.* δw' *«երկու» և* δs *«տասը»* (MSL, *17, 158*). *Հմմտ. նաև բոշայ.* **լվի** *«երկու»,* **լասը** *«տասը», որոնց մէջ* d *դարձել է* **լ**՝ *անցնելով* **ր**-*ից կամ նրան մերձաւոր մի ձայնից։ Հայերէնի հնդևրոպականութեան ապացոյցներից մէկն էլ այն է, որ նրա երկրորդական ձևերը՝* **երկի-**

և երկու, գտնում են իրենց նմաններն միւս քոյր լեզուներում. հմմտ. սանս. dvih, *յն.* δίς, *լտ.* bis, *հիւլ.* tvis-var *«երկիցս», սանս.* dvi-pāt, *յն.* δί-πους, *լտ.* bi-pēs *«երկոտանի» և լտ.* duŏdecim *«երկոտասան», վեդ.* dvaká- *«երկ-երկու», յն.* δυο-καί-δεκα *«երկոտասան» են* (Pokorny, 1, 817, Ernout-Meillet, 278): *(Այս ձևերի քննութեան համար տե՛ս մանաւորապէս* Meillet, MSL, *11, 394*; *12, 227 և 431*; *15, 353*; *18, 250*; Gauthiot, La fin de mot, *էջ 76—7)։*

Klaproth, Asia polygl. *197 կցում է վրաց.* ori, *սվան.* jeru, *մինգր.* žiri *ձոմանիշներին։* Peterm. *151* եզ *«մեկ» բառից՝* կու *երկակի մասնիկով։* Windisch. *30* կրկին *բառի հետ=լատ.* circum *«շուրջ»։*—Bopp, Abhnd. d. Ak. d. Wiss. zu Berlin *1846, 290 նախաւոր* *երգու *ձևից, ուր* գ<v: *Նոյն,* Gram. comp. II *46 հանում է նախաւոր* *edvu *ձևից, որի մէջ* r<d, կ<v. *հմմտ. թահիթի* rua, *մալայ. և նոր զելանդ.* dūa *«երկու». իսկ էջ 219* ու *համարում է երկակի նշան։* Müller, SWAW, *35, 191—9 չի ընդունում այս մեկնութիւնը և մեր ձևը համարում է վրաց.* ori, *սվան.* ieru *ձևերից փոխառութիւն։ Մորթման,* ZDMG, *26, 515 նոյնպէս դնելով* *edvu *ձևից, համեմատում է բևեռ.* divizi: *Տէրվ.* Altarm. 68 dvāu *ձևից՝* ե *յաւելուածով։ Հիւբշ.* ZDMG, *30, էջ 774—9 անընդունելի է գտնում այս։* Müller, SWAW, *88(1877), էջ 13* երկու *բառի նշանակութիւնը համարում է «զոյգ» և կցում է լիթ.* su-renku, su-rinkti *«հաւաքել» բառերին։ Տէրվ. Նախալ. 131 նախաձևը դնում է* կր *(ինչպէս ունինք* կր-կին*), որից շրջմամբ* րկ, *և* ե *յաւելուածով՝* երկ- *երկակի նշանով՝* երկու. կր *ձևի մէջ* կ<d *և* r<v։ Bugge, Btrg. *42* եր՝ *մասը համարում է* երեք *բառի նմանութեամբ յաւելուած, որով արմատը լինում է* կու, *որ գտնում է նաև* կող *և* կրկին< *կուր-կին *բառերի մէջ.* *կու<twu <dwō *կամ* dvōu: *Այս մեկնութիւնը շատ թոյլ է համարում* Brugmann, Grdr. II, *469։ Նոյնը պնդում է* Bugge, Etr. u. Arm. 121 *և* IF, *1, 457* էր-կու *դնելով* du̯ō *և* (եր)-կիր <*du̯iteros:—Meillet, MSL, *8, 160 հասնում է* Bugge-*ի պաշտպանութեան, իբր ապացոյց բերելով* fn=*սանս.* tvád *ձևը։ Հիւբշ. 445 անապահով է գտնում այս մեկնութիւնը։ Հիւնք.* երկ *«գործ» բառից է հանում։* Patrubány, SA, *1, 197 լատ.* tergum *«կռնակ» բառի հետ։* Gauthiot, BSL, *13, 10 վերի մեկնութեամբ։* Karst, *Յուշարձան 406, 409 սումեր.* ra *«երկու»+հին հայ.* *կու<*հնխ.* dvō *ձևերից։*

ԳԻՌ.—Ջղ. յերկու, *Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մղր. Շմ. Սլմ. Վն. Տփ.* էրկու, *Ալշ. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Պլ. Տիգ.* էրգու, *Ասլ.* էրգիւ, էրգիւ*, *Ոզմ.* յէրկօ, *Ագլ.* ո̈րկիւ, *Անտ.* ըրգ'էօֆ, *Հւր.* յարկու, *Զթ.* իրգու, իյգու, *Հճ.* էյգու, *Մրղ.* օրկու *(բայց* էօրֆիւշպըթ *«երկուշաբթի»)։ Հոլովման մէջ արևմտեան բարբառները գործածում են* երկուֆ *բունը, իսկ արևելեանները՝* երկուս. *Ռոտոսթօ ունի հաւասարապէս երկուսն էլ։—Նոր բառեր են՝* երկուճոգիս, երկճոգիս *«յղի»,* երկճոգանալ *«յղիանալ» (որի համար հմմտ. «Յղիքն յերկուս ոգիս են» Զքր. կթ. այսպէս նաև վրաց.* ორსული որսուլի, *որ է «յղի», բուն «երկու հոգի»),* երկուաչքանի, երկուբերանի, երկուերեսանի, երկումառնի, երկումտքանի, երկուոտնանի, երկուռեխանի, երկուսարքնիկ, երկուսանոց =երկուֆնոց, երկուտակ, երկուցֆել *են։ Էնկիւրիի Թրքախօս հայերը ունին* eršapdə *«երկուշաբթի» (տե՛ս Բիւր. 1898, 789)։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ վրաց. ერკემალი երկեմալի *«մի տարեկանից մեծ արու ոչխար» (Բառարան Սաբա Սուլխան Օրբելիանիի, ԺԸ դար), «խոյ» (Աղուէսագիրք, հրատ. Պենոելաշվիլի, ԺԸ դար), որ ըստ Ճանիձեի* երկու+ամ *բառերից է՝ վրաց.* -լի *մասնիկով (հաղորդագրութիւն Իլիա Աբուլաձէի՝ Թիֆլիսից)։*

ԵՐԿՊԱՏԱԿԱՆ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ազաթ. 1909, էջ 11 «Համբերութեամբ*

բաղում և ազգի ազգի փործութեանց և կապանաւոր վշտաց մենակոխ մենամարտիկ երկպատական բռնութեան... յաղթութեամբ տարեալ»։ ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է որպէս երկպատիկ և կամ յերկուց կողմանց պատօղ, պատեալ»։ Ջոնի ՋԲ։

*ԵՐՄՈՒ. նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Շիր. էջ 69 և 72 հետևեալ ձևով. «Երիր կենդանատեսակ է եկաւորին, արական. երկտարրական, մարդակերպ. տուն Փայլածուին, երմու բարձրութեան՝ ոչ ուրուք նուազութեան. ոչ ուրուք եռանգիւնի» (էջ 69)։ Այսպէս է Պատկանեանի հրատարակութեան մէջ, որ սխալ կէտադրութեան պատճառով բոլորովին անհասկանալի է։ Համեմատելով (անդ՝ էջ 68—73) միւս կենդանակերպների առթիւ դրուած բացատրութեան հետ, սխալ ձևերը և կէտադրութիւնը կարելի է ուղղել հետևեալ ձևով. «...տուն Փայլածուին (Երմու), բարձրութիւն՝ ոչ ուրուք. Նուազութիւն՝ ոչ ուրուք. եռանգիւնի»։ — Խնդրական բառը երկրորդ անգամ գործածուած է էջ 72 վերագլխութեան (ամփոփում) մէջ, այսպէս. «Եւ բնակարանք են Խոյի և Կարճի՝ հրատ, արէս. Ցուլն՝ լուսաբերի, ափրոդիտեայ. երկւորեակն և կուսանակն՝ Փայլածուի երմու»։ Այս հատուածն էլ պէտք է ուղղել հետևեալ ձևով. «Եւ բնակարանք են Խոյի և Կարճի՝ Հրատ (Արէս). Ցուլն՝ Լուսաբերի (Ափրոդիտեայ). Երկւորեակն և Կուսանակն՝ Փայլածուի (Երմու)»։ Ինչպէս տեսնում է՝ փակագծի մէջ դրուած բառերը կենդանակերպների յունարէն թարգմանութիւնն են, որ հեղինակը կցում է հայերէնին՝ իբրև գիտական բառ։ Սրանով պարզւում է նաև թէ Երմու անծանօթ ձևը Փայլածուի հոմանիշն է, ուստի և

=յն. ἑρμῆς բառի սեռականն է։ Այս բառը սովորաբար դառնում է հյ. Հերմէս (ինչպէս Գծ. ժդ. 11, Փիլ. Արիստ. աշխ.), բայց այստեղ յունարէն թաւ շեշտը յապաւելով՝ ըստ յետին հնչման եղել է Երմէս, սեռ. Երմու։—Աճ.

—ԵՐՆՋՆԱԿ կամ ԵՐՆՋԱԿ (գրուած նաև երճջայ, երճջաճ, երճճճակ, երիճճաճ, երիճճակ) «մի տեսակ ուտելի փուշ. eryngium campestre L» (ըստ Արթինեան, Տունկերը, էջ 45. և Տիրացուեան, Contributo § 297) Բժշ. Գաղիան., որից՝ իգաերճջճաճ կամ իգաերճջայ բոյսը՝ ՀԲուս. § 684, 848. սրանց հետ նոյն է նաև երիժճակ Բժշ., որ Շէհրիմանեան միւսներից տարբեր կարծելով՝ դընում է «agrimonia Eupatoria L» (Տիրացուեան, Contributo, § 219), ՀԲուս. § 672 «երեսնա՞կ». բայց ինչպէս Արթինեան, անդ՝ էջ 47—48 և Նորայր, ՀԱ, 1922, 388 ցոյց են տալիս, միևնոյն երնջնակն է. հմմտ. վանի բարբառի կրկին ձևերը։

=Հյ. երիճջ բառից է. հմմտ. նոյն բոյսի Թրք. անունը՝ buɣa tikeni, որ բառացի նշանակում է «ցուլի փուշ», կամ հյ. հոմանիշը՝ ըղտու խնձոր, և մանաւանդ մինգր. գինիճ ջոճ ջղո «երնջակ» (կազմուած «հորթ» բառից՝ ըստ Մառ, ИАН, 1912, 832)։ Ըստ այսըմ բառի ուղղագոյն ձևերն են երճջակ կամ երճջճակ, իսկ միւսները սրանցից յառաջացած՝ յետին փոփոխութիւններով։—Աճ.

Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 77, ՀԲուս. § 683 և Հիւնք. նման են գտնում հոմանիշ լտ. eryngium. ֆրանս. érynge, յն. ἐρύγγιον ձևերը։ Այս բոլորը պատահական են։

ԳԻՌ.—Կր. Մշ. Վն. (գիւղերը) էրըճջճակ. Ալշ. էրճջճագ, Մկ. էրըճջճոկ, Ոզմ. յէրըճջճոկ, Երև. էրըճջճուկ, էրըճջաճուկ, Սլմ. էրըժճակ, Վն. (քաղաքը) էրըժճոկ.—իսկ Ախց. երճջակ նշանակում է «սարդ», ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, 149։

ՓՈԽ.—Թրք. yerinǰe «երնջնակ» (տե՛ս Պօղաճեան, Տաճկ. բառարան) անշուշտ հայերէն է, գաւառական մի ձևից փոխառեալ։

*ԵՐՇԻԿ «աղած, պղպեղով ու զանազան համեմներով համեմած և ոչխարի աղիքների մէջ լցրած ու չորացրած ծեծած միս. տճկ. սուճուf, ռուս. армянская колбаса (որ է «հայկական երշիկ»). հնից աւանդուած չէ, բայց այս ձևով գործածական է արևմտեան գրական հայերէնի մէջ։

=Թրք. փոխառութիւն է. հմմտ. գւռ. Թրք. Կեսարիոյ՝ erišgi (Բիւր. 1898, 712), գւռ.

Թրք. Ատանայի՝ irišgink (Արևելք, 1888 նոյ" 8—9)։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, հտ. Բ. 1062։

ԳԻՌ.—Ննխ. Սվ. էրէշգիգ, Ատն. իրիշգինք։

ՓՈԽ.—Անշուշտ հայերէնից չէ, այլ շրջապատի թուրքերէնից է փոխառեալ կապադովկ. յն. χερίσκι հոմանիշը. (Թրքախօս յունաց մէջ ἐρισκί), որ Karolides, Γλωσσ. συγκρ. 221 համեմատում է սանս. hira «փորոտիք», յն. χορδή «աղիք», լտ. haru-spex «աղեհմայ», hariolus ««գուշակ», hira «աղիք, փորոտիք» բառերի հետ։ Սրանք ո՛չ մի կապ չունին երշիկի հետ, որ թուրքական ծագում ունի։

[ԵՐՈՅՐ «ճանապարհ կամ ուղի». ունին միայն ՀՀԲ և Բառ. երեմ. էջ 94։ Սխալ բառ, որ յառաջացած է հետևեալ ձևով.—Փիլ. լին. ա. 99 ունի «Ի ձեռն առաքինութեանց, որ առ Աստուածն ածէ ճանապարհ, դտանի և ընդարձակի, եղեալ ամենայն երիւր»։ Այս անծանօթ բառը մեկնել ուզելով Լծ. փիլ. գրում է. «էրիւրն՝ արձակ ճանապարհ ասէ». ՆՀԲ էլ ուզում է սրբագրել իւր։ Բայց թէ՛ մին և թէ՛ միւսը սխալ է, որովհետև երիւր՝ իբրև երիւրել բայի արմատը՝ նշանակում է պարզապէս «կոկ, հարթ, դիւր» (իբրև ածական). Լծ. փիլ. շարժել է միայն ենթադրաբար, որից էլ յարմարուած է վերի բառը։]—Աճ.

ԵՐՈԻ կամ ԵՐԻԻ ? անստոյգ նորագիւտ բառ, որ յգ. սեռ. երուաց ձևով գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Վկ. արև. էջ 54= Սոփերք, Ի. էջ 103 «Եւ զարիւնն ձեր, որ ներկեաւ և չոգաւ, և ոչ երրն երուաց՝ որ է անկողին նորա, կարէ լուանալ և սրբել զապանումնն ձեր, որով սևացաւ և եմուտ ի հող, և ոչ որդն կենդանի՝ որ է հանդերձ նորա, կարէ սպիտակացուցանել»։—Բառգիրք Երեմիայ (ա. տպ. էջ 91. բ. տպ. էջ 126) ունի երեաց «ծառ», որ ապահովաբար այս բառն է։ Ըստ այսմ երր երուաց նշանակում է «ծառի որդ»։ Բայց ո՞րքան ստոյգ է Երեմիայի մեկնութիւնը։ Նկատենք միայն, որ երրն երուաց և որդն կենդանի մերձաւորապէս հոմանիշ դարձուածներ են, ինչպես նաև ամբողջ երկու նախադասութիւնները։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. էջ 6)։

ԵՐՈԻՆԴԵՂ «ծծումբ». ունի միայն ԳԲ, որի աղբիւրն է Քաջունի, Գ, 68, որ սակայն չի յիշում souffre բառի տակ։

*ԵՐՊԱՏՈԻՐ «մի տեսակ բոյս. սոճի, լտ. peucedanum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 689։

=Արաբ. يربطور yarbatūr, որ ըստ Բէյթարի Անդալուզիոյ մէջ գործածական բառ էր։ Սակայն Կամուս չգիտէ այսպիսի մի ձև։

Այսպէս մեկնեց ՀԲուս. անդ։

—ԵՐՋԱՆԻԿ, ի-ա հլ. «բախտաւորուած» Վեցօր. ե. (թէև ՆՀԲ բառիս համար ոսկեդարեան վկայութիւն չի տալիս, բայց ունինք մի գեղեցիկ վկայութիւն. «Փափկակեաց, բարեկեցիկ, դիւրասնունդ, երանիկ, երջանիկ, չարայօժար և մեղսասէր» Վեցօր. ե. տե՛ս ՆՀԲ երանիկ բառի տակ). սրանից՝ երջանկանալ Երեմ. ժբ. 1, բարերջանիկ Սահմ. խոր. Վրդ., նախերջանիկ Պիտ., գերերջանիկ Լաստ., բազմերջանիկ Յհ. իմ. երև., երջանկաւէտ Պիտ. Ձքր. կթ., երջանկայիշատակ, ապերջանիկ (Նոր բառեր) ևն։

=Ծագում է եր արմատից ջ մասնիկով. տե՛ս երանի։

Ուղիղ մեկնեց Տէրվ. որ տե՛ս երանի բառի տակ։ Karst, Gram. Kilik. էջ 132 արմատը համարում է երջ և համեմատում է վերջ, կիլիկ. յերջև բառերի հետ։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Հիւբշ. IF, Anz. 12, էջ 58։ Scheftelowitz, BB, 29, 31 սանս. ṛddhi «երջանկութիւն» բառին ցեղակից։

ԵՐՍԱՆԿ «երեսը բաց՝ փայտեայ ոտնաման. տճկ. նալըն, լալըն». ունի միայն ԳԲ. մանկութեանս ժամանակ գործածական էր Պօլսոյ ուսումնականների շրջանում։ Ծագումը և աղբիւրը անյայտ է։—Արդեօք երեսա՞նկ։

ԵՐՐ «փտութիւն, ապականութիւն, նեխութիւն» Ոսկ. ես., «որդ» Յոբ. ժե. 14, իա. 26, իե. 6. նոյն նաև Եփր. վկ. արև. էջ 54 «Եւ զարիւնն ձեր, որ ներկեաւ և չոգաւ, և ոչ երրն երուաց (?)՝ որ է անկողին նորա, կարէ լուանալ և սրբել զապանումնն ձեր»։ (Բառիս վրայ տե՛ս և երու)։

ՆՀԲ եռալ բառից կամ լծ. Թրք. frin «Թարախ» (տե՛ս բարախ բառի տակ)։ Հիւնք. կրկնում է նոյները։ Գ. Փառնակ, Անահիտ, 1906, 233 մեզանից փոխառեալ է դնում ալբան. err «մԹուԹիւն»։

ԵՐՐԱՆԱԼ «մխանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 94։

ԵՐՓՆ (յետնաբար ի հլ.) «գոյն, երանգ» Ոսկ. յհ. ա. 13. Վեցօր., որից՝ երփն երփն «գոյնզգոյն» ՍԳր. Մծր. Ոսկ. յհ. ա. 11, երփնագոյն Մծբ., երփնաներկ Մծբ., գեղերփնել Նար. խչ., երփներանգ Երզն. լուս., լուսերփն Արիստակ., ծիրաներփնիլ Խոր. վրդվռ. ՅՀ. իմ. եկեղ. գրուած է ներփն ներփն Անկ. գիրք նոր կտ. 207։

Հիւնք. երբ բառից։ Bugge, KZ, 32, 66 համարում է բնիկ հայ և համեմատում է սանս. rūpá- «ձև, պատկեր, գեղեցկուԹիւն», várpa «պատկեր» բառերի հետ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 50 համեմատում է յն. ὄρφος «մորԹ» բառի հետ. նշանակուԹեան տարբերուԹեան համար յիշում է յն. χρῶμα «մորԹ. 2. գոյն», χροιά «մորԹ. 2. գոյն», լտ. color «գոյն», սակայն նախապէս «մորԹ»։ Scheftelowitz, BB, 29, 35 արփ, երեւիլ բառերի հետ՝ հնխ. prepso, յն. πρέπω։ Petersson, Fran filol. föreningen, i Zund. språkl uppsatser 4-րդ 140, ZUÅ 1916, 33 արփի բառի հետ միասին կցում է սանս. sāranga «խայտաբղետ», լեԹԹ. sârts «կարմրադէմ», շվէդ. sarf «մի տեսակ ձուկ», գերմ. Rotháuge «կարմրակն» են բառերին՝ հնխ. ser, sor «կարմիր» արմատից (տե՛ս Pokorny, 2, 499)։

ԵՐՔ տե՛ս եռալ։

+ԵՒ «ու, նաև, ևս, էլ», կրկնուԹեամբ՝ «Թէ՛ ...Թէ՛...» ՍԳր. Եզն. ևն, որից՝ ևեթ «միայն», ևս «նաև, է՛լ», և ևս «ա՛յլ ևս», ևս ևանգևս «առաւել քան զառաւել», բոլորն էլ ոսկեդարեան։ Հին և ընտիր են նոյնպէս և արդ, արդ ևս, արդարև, է և, ոչ ևս, չև, չև ևս, և ոչ, և ոչ ևս, ուր և, թէև, թէպէտև, և եթէ, մինչև, մինչչև, թէրևս, դեռ ևս, մինչ չև ևս, իբրև, իբրև ոչ, իբրև ոչ ևս, զևս (ևս ևան զևս ձևի մէջ) ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. épi «նաև, ևս» ձևից. համմտ. սանս. अपि api «նաև, դեռ ևս, էլ, մօտը», հպրս. apiy, զնդ. aipi «հեեց, ըստ, մօտը, միջոցին», յն. ἐπί «վրայ, սրա վրայ», Թոխար. pi «նաև», ալբան. épërë «վրայի, վերևի», գոԹ. iftuma «յաջորդական» (Walde, 532, 605, Boisacq, 264)։ Հայերէնի հետ յատկապէս նման են գալիս յն. ἐπὶ τούτῳ=հյ. ևս և Թոխար. pi, որ Թուականների մէջ ծառայում է իբր կցորդ՝ ճիշտ ինչպէս հայ. ինննտասն, հնգեւինն են ձևերի մէջ։ Սոյն հնխ. épi ձևի ձայնդարձներն են opi (միջին աստիճան) և pi (ստորին աստիճան), որոնց վրայ տե՛ս ու և ըստ (Pokorny, 1, 122)։—Հիւբշ. 445։

ՆՀԲ արմատն է ւ, յորմէ ոմկ. ու, վե, վ, իւ, սանս. եվա: Peterm. 33 եբր. ו va և արաբ. و va շաղկապների հետ. իսկ էջ 170 և շաղկապի հետ նոյն է դընում ինչ որ և դերանուն, ճիշտ ինչպէս եբր. և արաբ. hva դերանունները գալիս են va շաղկապից։ Spiegel, BVS, 4, 473 այս և դերանունը շաղկապից անկախ համարելով՝ համեմատում է զնդ. ava ձևի հետ։ Lag. Urgesch. 61 և. Btrg. bktr. Lex. 5 սանս. api, զնդ. aiwi ձևերի հետ։ Justi, Zendsp. 8 զնդ. aēva, հպրս. aiva, զազա yau, օսս. yeue, yu «մէկ», իսկ էջ 62 սանս. զնդ. uta, պհլ. պրս. ū են։ ՄորԹման, ZDMG, 26, 533 բևեռ. eha և 591 բևեռ. iu բառերի հետ։ Հիւնք. արաբ. վէ, ու, իւ։ Karst, Յուշարձ. 403 սումեր. bi «և, միասին, հետ»։ Ուղիղ մեկնուԹիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881), 654 մերժելով զնդ. aiβi համեմատուԹիւնը և դնելով aipi, սանս. api, յն. ἐπί ևն։

ԳՒՌ.—Աշ. յեւ. միւսները ունին ու ձևը։ Գրականից փոխառուԹեամբ կազմուած ձևեր են՝ և անել Ղրբ. «ժամերգուԹիւնը շուտով հապճեպով վերջացնել», և ու եչ Տփ. «խնդրի հանգամանքները»։

ԵՒ «օտար». այս բառը մենակ գործածուած չէ. բայց գտնում եմ Բառ. երեմ. էջ 94

յիշուած երկու բառերի սկիզբը, որոնք են՝ եւազգած «օտարահանդերձ», եւակոչ «օտարակոչ»։

ԵԻ «անէծք». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 95 գրծ. եւիf ձևով, որից էլ բարդութեամբ՝ եւակոչ «անիծասաց» էջ 94։

ԵԻԳԻ «իբրև դու». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 94. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԵԻԵԹ կամ իբր երկու բառ ԵԻ ԵԹ «միայն, լոկ, սոսկ» ՍԳր. Մծբ. գրուած է նաև ևեթէ «միայն» Սարկ. քհ.։

=Կազմուած է և շաղկապով՝ եթ անծանօթ բառից. սրա համար է, որ ՀՀԲ և ՆՀԲ նշանակում են նաև առանձին եթ ձևը, որ սակայն այսպէս առանձին գործածուած չէ։

ՆՀԲ «ի բառիցս և, եթէ. լծ. գէթ կամ գեթ»: Lag. Arm. Stud. § 740 դնդ. ai-wiϑyō «դուրս, հեռո՛ւ»։—Տէրվ. տե՛ս գէթ բառի տակ։ Հիւնք. և թէ: Pedersen, Յուց. դեր. 60 և եթէ ձևից։

ԳԻՌ.—Պահուած է Տփ. մի քանի ձևերի մէջ. ինչ. ճիմիսկէվէտ «հենց հիմայ»։

ԵԻՈՅԹ «նշանակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 95, որի հետ կցելի է էոյթ «գրոյց», անդ, էջ 107։

ԵԻ-ՈԻԹԻԻՆ «գոյք, ինչք, հարստութիւն». երկու անգամ ունի Վրք. հց. մէկ անգամ էլ գտնում եմ գործածուած Սմբ. դատ. 213 «Բայց են այլք որ ոչ արտ և ոչ այլ իրք բնաւ չունին և ևութեամբ կու ապրին». (Karst թարգմանում է «թափառաշրջիկ կեանքով»)։—Սոկր. 227 էութիւն:

ՆՀԲ «կա՛մ ընթերցիր որպէս հյ. էութիւն, կա՛մ իմա՛ որպէս ածանցեալ ի յն. εὖ «լաւ», այսինքն «լաւութիւն»։ Lag. Urgesch. 61 դնում է և շաղկապից։

+**ԵԻՍ** «նաև, էլ» ՍԳր. Ոսկ., «է՛լ աւելի» Եւս. քր. Ոսկ. ես. և մտթ. ՍԳր., որից՝ եւս fաճ զեւս, և եւս, եւս առաւել, թեւեւս, միւս (< մեւս < մի եւս)։

=Եւ բառից ս մասնիկով։

ՆՀԲ և սա, և այս: Peterm. և շաղկապից ս մասնիկով։ Müller, WZKM, 10, 356 վերջին ս ձայնը մեկնում է իբր յն. καὶ «և» բառի հետ նոյն, որով եւս ձևը համապատասխան է լինում սանս. ari ča, յն. τε καὶ, լտ. at-que ձևերին։ Հիւբշ. 487 մերժում է այս մեկնութիւնը։ Pedersen, Յուց. դեր. 56 և այս:

ԳԻՌ.—Գրականից սարքուած ձև է եւս աճել Երև. «գողանալ, գաղտնի վերցնել»։

***ԵԻՏՈԻԿԱՐՏՈՐ** «ինքնակալ» (կայսրին տրուած տիտղոսը). Նորագիտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Միխ. աս. 143, 193 և 249։

=Յն. αὐτοκράτωρ. նոյն նշ. կազմուած է αὐτός «ինքն» և κρατέω «իշխել, տիրապետել» բառերից։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 178։

***ԵԻՐԱԿԻԿԼՈՆ** կամ որ նոյն է՝ եւրակիկլովն «արևելեան քամի՝ հիւսիսախառն պտուտկած». Գծ. իէ. 14. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Յունարէնից փոխառեալ բառ է՝ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ տառադարձուած. յոյն բնագիրը նոյն տեղում ունի εὐροκλύδων բառը, որ անցել է նաև լատին թարգմանութեան՝ euroclydon ձևով. նշանակում է «հիւսիսային արևելեան փոթորկալի քամի» և կազմուած է εὖρος «արևելեան-հարաւային-արևելեան քամի» և κλύδων «յուզմունք, շփոթութիւն» բառերից. բայց կասկածելի է համարւում և նրա դէմ ունինք նաև εὐρακύλων, εὐρακύδων ձևերը։ Այնպէս որ կարող ենք ենթադրել, թե հայոց գործածած օրինակում գրուած լինէր εὐράκυκλον ձևը՝ կազմուած նոյն εὖρος բառից + κύκλος «շրջան». վերջինն է, որ հիմայ եղել է ցիկլոն, cyclone:—Աճ.

ՆՀԲ և Հիւբշ. 349 դնում են յն. εὐροκλύδων և εὐρακύλων ձևերից, որոնք սակայն չեն ծածկում մեր բառը։ Տե՛ս նաև Տաշեան, ՀԱ, 1925, 67։

***ԵԻՐՈՆՈՏՈՍ** «դէպի արևելք թեքւող հարաւային քամի» Արիստ. աշխ. Տաթև. հարց. էջ 206. գրուած է եւրանոտոս Առաք. կենդ. էջ 70. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. εὐρόνοτος «հարաւ-հարաւային արեւելեան քամի». ծագում է εὖρος և νότος բառերից։—Հիւբշ. 349։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԵԻՐՈՍ, ի-ա *հլ. «արևելեան քամի» Ա-րիստ. աշխ. Առաք. կենդ. էջ 70. Տաթև. հարց. էջ 205. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։*

=Յն. εὖρος *«հարաւ-արևելեան քամի»։— Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԵԻՐՈՍԻՂԱՍ *«մի տեսակ արևելեան քամի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. կենդ. էջ 70 «Արևելեայցն (անուանք հողմոց) եւրոսիղաս, ապելիոդ և կեկիաս»։*

=Անշուշտ յունարէնից փոխառեալ բառ, որի առաջին մասն է εὖρος *«հարաւ-հարաւ-արևելեան քամի», իսկ երկրորդը՝* սիղաս *չգիտէն ո՛չ* Bailly *և ո՛չ* Sophocles:*—Աճ.*

ԵԻՓԻԲՌՈՆ, *ունի միայն Բառ.երեմ. 95, որ գրում է «Եւփի. բռոն. յաղագս որբոյէ»։ Պէտք է ուղղել «Եւթիփռոն. յաղագս սրբոյ է» և իմանալ Պղատոնի* Εὐθύφρων *անուն գործը, որ հայերէնի է թարգմանուած Գր. Մագիստրոսի ձեռքով և կոչւում է «Պղատոնի յԵւթիփռոն կամ յաղագս սրբոյ»։*

=Յն. εὐθύ-φρον, *որ է բուն «ուղղամիտ»։ —Աճ.*

+ԵՓ *(ռ հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «եփուածք, եփելը» Վրք. հց., որից՝* եփել *«եփել» ՍԳր. «կերածը մարսել» Մխ. բժշ.,* եփոյ *«ապուր» Դ. թագ. դ. 38=40,* եփոց *«կերակուր» Մանդ.,* եփեցական *Նար.,* եփիչ *Եփր. ել.,* դժուարեփեաց *«դժուարամարս» ԱԲ,* խաղողեփեաց *Վեցօր.,* կիսեփեաց *Ես. ժա. 10,* ճացեփեաց *Ա. թագ. ը. 13,* վաղեփեաց *Ոսկ. մ. ա. 11,* քաջեփ *Պտմ. աղէքս.,* բազմեփեաց *Նար.,* իւղեփեաց *Ա. մնաց. թ. 30. Բ. մնաց. ժզ. 14. Նոր բառեր են՝* եփարան *«ստամոքս» (Վարդան Յունանեան, Ջեռքածութիւն յերկինս, 1671, էջ 306),* անեփ, ուրեփ *են։*

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. sephs *արմատից, որից յառաջանում են նաև յն.* ἕψω *«եփել, խաշել»,* ἑφθός *«եփուած».—կարելի էր կարծել, թէ նոյն արմատի -o- ձայնդարձից են յն.* ὀπτός *«խորոված, եփած»,* ὀπτάω *«խորովել, տապակել, եփել»,* ὀπτάνιον *«խոհանոց»,* ὀπτανός *«խորոված», և* ὄψον *«հացի հետ ուտելու բան, միս կամ ձուկ»,* ὀψάριον *«ձկնով կերակուր», նյն.* ψάρι *«ձուկ». բայց լաւագոյն է համարւում բաժանել սրանք նախորդներից, ըստ որում* ὀπτός *են ձևերի արմատն է* ὀπ-, *իսկ* ὄψον *են ծագում են* ψαίω *«փշրել» արմատից (տե՛ս* Boisacq, 304, 703, 737. *իսկ հայերէնի նախաձևի համար տե՛ս* Meillet, MSL, *21, 187),* Pokorny, *1, 124 (ճշտիւ համեմատում է յն.*ἕψω,*բայց նախաձևը դնում է հնխ.* eps -, eph - *«եփել»՝ փոխանակ* sephs-, *այս դէպքում յն.* ἑ *անբացատրելի է մնում)։—Հիւբշ. 446։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ համեմատում է յն. ἕψω, ἑψητικός *ձևերի հետ. թէև* ապուր *բառի տակ կցում է պրս.* էպա *«ապուր» բառին։* Diefenbach, Berl. Jahrb. *1843, 449 յն.* πέπτειν, ἕψειν *և պրս.* puxtan *«եփել» բառերի հետ։* Böttich. Arica, *33 յն.* ἕψειν *սանս.* sap: Müller, SWAW, *42, 252 յն.* ὀπ-τάω ὀπ-τέω*։* Pictet, *2, 257 դնում է նախահայ* *pepel *ձևից՝ իբր սանս.* pač *«եփել»։* Lag. Arm. Stud. § 743 *«չգիտեմ, ասում է, յն.*πέσσειν, ὀπτᾶν, *սեմական* فی afi *«եփել» ձևերի առնչութիւնը»։* Canini, Et. étym. *107 պրս.* āf *«արև», մալայ.* âpi *«կրակ» բառերի հետ։ Տէրվիշ. Նախալ. 46, 91 սանս. գնդ.* pač, *յն.* πέσσω *լատ.* coquo, *հսլ.* peštŭ *ձևերի հետ* *pak *արմատից. մեր բառը իբրև* *pa *պարզականի* *փեփ>*ճեփ>եփ *կրկնականից։ Հիւնք. յն.* ἕψω*։ Հայ. և հնխ. ձևերի յարաբերութեան վրայ տե՛ս* Osthoff, SA, *2, 51։ Սանտալճեան, ՀԱ, 1913, 401 խալդ.* yabi *«եփեսցեն» և յն.* ἕψω*։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր.* [illegible] efā *«եփել», ասուր.* epû, *եբր.* אפה āfā *«եփել», եգիպ.* 'apa *«խորովուլ», արաբ.* ميفى mīfa *«վառարան» են։*

ԳԻՌ.—Երև. Մրղ. Պլ. Ռ. էփ, *Ալշ. Ախց. Կր. Ննխ. Սեբ. Տիգ.* յէփ, *Ասլ.* յէ՝փ, *Ագլ. Ղրբ.* իփ, *Տփ.* յիփ.*— բայական ձևով՝ Ալշ. Սլմ.* էփել, *Ջղ.* յեփել, *Սշ.* յէփել, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* էփել, *Ասլ.* էփէ՛լ, *Մշ.*էբ՛էլ, *Հմշ.* էփուշ, *Խրբ. Տիգ. Տփ.* էփիլ, *Շմ.* ճէփիլ, *Հճ. Վն.* իփել, *Ագլ. Զթ. Ղրբ. Մկ. Ոզմ.* իփիլ*:—Նոր բառեր են՝* եփած *«փորձա-*

ռու», եփ–թափ, եփճել, եփմաճ, եփուաճ, է–փոց, եփուկ, եփուճ, եփօճ են։

ԽՓԽՆԷ *«մի տեսակ թռչուն». մէկ անգամ ունի Վեցօր. ը. էջ 170 «Մևս ևս թռչուն, որ անուանեալ կոչի եփենէ, առնու զընկեցեալ ձագն արծուոյն՝ ժողովէ առ ինքն և սնուցանէ»։ Ուրիշ օրինակ չկայ։*

=Յն. ἡ φήνη *«մի տեսակ արծիւ, ոսկրաբեկ, ոսկրակուլ,* orfraie»։ *Այս բառը տառադարձութեամբ պիտի տար հյ.* փենէ, *բայց թարգմանիչը սխալմամբ յօդը միասին առնելով՝ տառադարձրել է* եփենէ։*—Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԽՓԽՆՈՍ, ի–ա *հլ. անստոյգ բառ. ՀՀԲ մեկնում է «բոնոսոս, վայրի ցուլ», ՆՀԲ և ԱԲ չունին, իսկ ՋԲ համարում է «բոնոս կամ եղևնէս»։*

ԽՓՈՒԴ *կամ* **ԽՓՈՒՏ** *«առանց թեզանիքի մի տեսակ կարճ վերարկու՝ որ ղևտական քահանաներն էին հագնում շապկի ու բաճկոնի վրայից և ուսերի վրայ՝ ճարմանդներով կապում» ՍԳր. Ելսգր. 185. որ և* եպուդ *«սուրբ սեղանի ծածկոցը» Միխ. ասոր. էջ 546, որից* եփուտաւոր *«շուրջառակիր» Վկ. արև. 102. Շնորհ. Եղիս. Ճառընտ.։*

=Եբր. אפוד ēfōd *«եփուդ. հրեայ քահանաների նոյն զգեստը». հասած է մեզ յն.* ἐφούδ *(որ և* ἐφώδ*) տառադարձութեան միջոցով։—Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԽՓՐՈՍԻՆԱՅ *«ուրախութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 95։*

=Յն. εὐφροσύνη *նոյն նշ.—Աճ.*

ԽՓՓԱԹԱ *«բացուի՛ր». իբր օտար բառ գործածուած է մէկ անգամ Մրկ. է. 34 «Հայեցաւ յերկինս, յոգւոց եհան և ասէ Եփփաթա, որ է «բացի՛ր». սրանից է կազմուած* եփփաթաձայն, *որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդ. անեց. 21 «Ի մատունսդ եփփաթաձայն, առ գիրկդ գգուասէր...» (հմմտ. Մրկ. է. 33 «Արկ զմատունս իւր ընդ ականջս նորա...»)։*

=Եբր. פתח fth *«բանալ» բայի կրաւ. հրամ. ձևն է, որ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ յոյն տառադարձութեան (*ἐφφαθά*) վրայից անցել է հայերէնի։*

ԽՔԹԵՐԱՆ *կամ* ***ԽՔԹԻԵՐԱՆ*** *«ձկնական, ձկնորսական» Նեեմ. ժբ. 38. սխալմամբ գրուած է* ճեքտիւրաճ *Նեեմ. գ. 3. երկուսն էլ գործածուած իբրև յատուկ անուն՝ Երուսաղէմի մի դռան համար։*

=Յն. ἰχθυηρός, *իգ.* ἰχθυηρά *«ձկնական», որ գալիս է* ἰχθύς *«ձուկ» բառից. Ս. Գրքի ժամանակ տառադարձուած յունարէնից։—Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԽՔԻՆԷԻՍ *«մի տեսակ փոքր ձուկ է. նաւակալ» Վեցօր. 153 («Զկնիկն մի փոքրիկ՝ որ անուանեալ կոչի եքինէիս, որոյ այսպէս թարգմանի անուն իւր՝ նաւակալ). Յովհ. վնկ.։*

=Յն. ἐχενηΐς *«նաւակալ. մի տեսակ ձուկ, որ իբր թէ նաւերը բռնում է»։—Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԽՔԻՆՈՍ *կամ* ***ԽՔԽՆԷՍ*** *«ծովային ոզնի» Վեցօր. 150 (չորս անգամ). Վանակ. հց.։*

=Յն. ἐχῖνος *«ոզնի (ծովային կամ ցամաքային)»։—Հիւբշ. 349։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԽՔՍԿԽՓՏՈՐՈՍ *«նոտար կամ համարակալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Ա. 442։*

=Յն. ἐξκέπτωρ,—ορος *ձևի միջոցով լտ.* exceptor *հոմանիշից (տե՛ս* Sophocles, 484):*—Աճ.*

Վարքի հրատարակիչը դնում է ուղակի լատինից։

ԽՔՍՈԴԻՈՆ, ի–ա *հլ. «թաղման հանդէս, յուղարկաւորութիւն». նորագիւտ բառ, որ չորս անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 114, 237, 390, 489 (Թագաւորականումն եքսոդիոնի արժանաւորիւր. Զմարմինն Կոստանդիոսի թագաւորաբար պատուեալ եքսոդիոն արար. Զեքսոդիոնին օրինաւորութիւն լցեալ. Մարմինն Թէոդոսի կարծեցելով էքսոդւոնաւն բերեալ որդին պատուէր Արկադիոս.—յն. բնագիրն ունի սրանց դէմ* κηδεύω *«յուղարկաւորել»,* κηδεία *«յուղարկաւորութիւն»)։*

=Յն. ἐξόδιον *«մահ. 2. թաղման յուղարկաւորութեան հանդէս»* (Sophocles, *485). բուն նշանակութիւնն է «ելք»։—Աճ.*

*ԵՔՍՈՐԻ *տե՛ս Աքսոր։*

*ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆ, ի հլ. *«70» ՍԳր. Եւս. քր. գրուած է նաև* եւթանասուն *(որ հնագոյն ձևն է),* իւթանասուն *Ոսկ. ես. 317, 375, 377, 391, 468, Եփր. եւ. էջ 135, Թուոց 233, Օրին. 283, Ա. կոր. 79,* ութանասուն *«70» նշանակութեամբ և ոչ «80» Ոսկ. ես. 283 (Աւուրք կենաց մերոց ութանասուն ամ և եթէ ես զօրութեամբ՝ ութսուն ամ),* օխթանասուն *Ուխտ. Ա. էջ 16, 19, 20, որից՝* եօթանասնեկին *Ծն. դ. 20. Մատթ. ժը. 22. Մծբ.,* եօթանասնեմի *Կիւրղ. ծն.,* եօթանասներորդ *Ջաք. ա. 12,* եօթանասնամեայ, եօթանասնամեակ *(նոր բառեր) են։*

=*Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներն ունին յն.* ἑβδομήκοντα, *լատ.* septuaginta *(փխ.* *septumaginta Walde 701), *սանս.* सप्तति saptati, *զնդ.* 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬁𐬌𐬙𐬌 haptāiti, *պրս.* هفتاد haftād, *թոխար.* ṣuktänka, *լիթ.* septynios, *հսլ.* sedĭmŭ, *գոթ.* sibun tēhund, *հբգ.* sibunzo *են, որոնց զանազան ձևի կազմութեան վրայ տե՛ս Քերականութեան մէջ։*

Առհասարակ մեկնած են հյ. եօթն *բառով կամ նաև վերի ձևերով։*

ԳԻՌ.—Մկ. յօթընասուն, *Մշ.* յօտանասուն, *Սչ.* օխթանասուն, *Երև. Շմ. Սլմ. Ջղ. Տփ.* օխտանասուն, *Ագլ. Գոր.* օխտանա՛սուն, *Ղրբ.* օխտընա՛սուն, ուխտընա՛սուն, *Մրղ.* օխտանացցուն. *միւսները գործածում են թուրքերէն* yetmiš *ձևը։*

+ԵՕԹՆ, ն հլ. (եօթան, -թանց, -թամբ, -թամբք, *յետնաբար* ի հլ. *ինչ.* եօթնի, -նից, -նիւ *կամ* եօթեան, եօթեանք, եօթեամբք*) «7» ՍԳր. գրուած է նաև* եաւթն, եւթն՝ *որոնք հնագոյն ձևերն են,* իւթն *(օր. Վկ. գէ. 49* ի յէւթն*)՝ որ յետին գաւառական մի ձև է և* եւթ *(Կրկնագիր Ագաթ. տպ. Յուշարձան էջ 67 ա)՝ որ աշխարհաբարի սկզբնաւորութիւնն է ցոյց տալիս։—Ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. 1.* Եօթան-, *ինչ.* եօթանեքին *կամ* եօթանեքեան *ՍԳր,* եօթանեկի *Ցս. որդի.—2.* Եօթնի-, *որից՝* եօթնեմեան *«եօթնամեան» (<**եօթնի-ամեան*) Դատ. գ. 25,* եօթնեակ <*եօթնի-ակ *ՅՀ. իմ. ատ.—3.* Եօթն-, *ինչպէս ունին ածանցների ամենամեծ մասը. օր.* եօթներորդ *ՍԳր.,* եօթնեքին *Մրկ. ժբ. 22, 23,* եօթնետասն *ՍԳր.,* եօթնեան *Սեբեր.,* եօթնածին *Երեմ. ժե. 9,* եօթնաձոր *Ես. ժբ. 15,* եօթնապսակ *Մ. մաշտ. 278 բ,* եօթնօրեայք *Մ. մաշտ. 586—98 են։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* septm̥ *ձևից. հմմտ. սանս.* सप्त saptá, *զնդ.* 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬀 hapta, *պրս.* هفت haft, *սոգդ.* 'ßt, *քրդ.* heft, *աֆղան.* ōwa, awa, *օսս.* aft, awd, *թոխար.* ṣpadh, *քուչ.* ṣukdh, ṣuk, *յն.* ἑπτά, *լատ.* septem, *ֆրանս.* sept, *իտալ.* sette, *ռում.* ṣepte, *գոթ. հբգ.* sibun, *գերմ.* sieben, *անգլսք.* seofon, *անգլ.* seven, *հիռլ.* secht, *կիմր.* seith, *լիթ.* septyni, *լեթթ.* septīhi, *հսլ.* sedmĭ *ռուս.* семь, *ալբան.* štatə *«եօթը», հպրուս.* septmas *«եօթերորդ», կամխ.* šiptamiya *«եօթներորդ» են։ Ըստ ֆիննագէտների՝ հնդևրոպականներից են փոխառեալ վոգ.* sät, sāt, *օսթյ.* łāb̥ət', *հունգար.* hēt *«եօթն»։ (Տե՛ս* Walde, 700, Boisacq, 269, Trautmann, 257, Horn, § 1098, Pokopny, 2, 487, Ernout-Meillet, 885):—*Հիւբշ. 445։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց բառս Klaproth, Asia polygl. *էջ 107։ ԳԴ համեմատեց պրս.* haft *ձևի հետ։ Ջանազան հնդևրոպական ձևերի հետ ուղիղ համեմատութիւններ ունին ՆՀԲ,* Peterm. 20, Windisch: *26 են։ Ընդարձակ խօսում է բառիս ծագման վրայ Տէրվիշեան, Երկրագունտ, Ա. 48 և Լեզու, Ա. 177։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Հճ. յօթը, *Ալշ. Մկ. Մշ. Ոզմ. Վն.* յօթ, *Տիգ.* յօ՛թթէ, *Անտ.* յէօութը (yö͡uot'ə), *Զթ.* յէօթը, *Ռ.* օխթը, *Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Սլմ. Տփ.* օ՛խտը, *Գոր. Ղրբ. Ննխ.* օխտը, *Շմ.* օխտ, *Մրղ.* օ՛խտա, *Սչ.* ՛օխդ՛ը *(բայց* օխնում *«եօթներորդ»), Ակն. Հմշ. Պլ. Սեբ.* օ՛խդը, *Ասլ.* էօ՛խդը, *Ագլ.* է՛խտը, *Հւր.* յէ՛խտը։—*Նոր բառեր են՝* եօթնանուն, եօթնաշք, եօթնոց=եօթանոց, եօթնգլխանի, եօթնեղբարք, եօթնէից, եօթնունկնանի, եօթտրաքանի *են։*

*ՓՈԽ.—*Patrubány, SA, *1, 4 հայերէնից փոխառեալ է համարում հունգար.* hét *«եօթը», որ թէև իրօք ըստ ֆիննագէտների հնդևրոպական լեզուներից է փոխառեալ, բայց հայերէնից դնել շատ անստոյգ է։*

Զ

Զ. *նախդիր՝ որ կցւում է բառասկիզբը հայցական, պատմական և պարառական հոլովները կազմելու ժամանակ, բայց մանաւանդ գործածւում է իբրև սաստկական և կամ զօրացուցիչ. հմմտ.* զանցանել, զեղծանել, զաչացու *«կոյր»* (աչք *բառից*), զականել *«լաւ դիտել»* (ական *բառից*), զանի ճարկանել, զանանդիլ, զարնուրիլ (*հմմտ.* արն, ան, արնաւիր), զանոմիլ *«պատշաճիլ»* (նոմ *ձևից*), զաղփաղփուն, զանխուլ, զոռածիլ *կամ* զ-առ-ած-անել, զառամ (*իբր* զ-առ-ամ) *«տարիքոտ, ծերացած, ցնդած»*, զառանցել, զառաջաստւն, զառաջաւոր, զառաջեայք, զառաջեաւ, զառաջել, զառաջինն, զառիվայր, զառիվեր, զառիթափ, զատանել, զատ (*իբր* զ-նատ-անել), զատչիլ, զատուցանել, զարամուր (<զյարամուր), զարգանալ, զարդ, զարդարել, զարդիս (արգ, արդ, յարդարել, արդի), զ-արթնուլ, զարթմնի, զարթխում (արբուն), զարկ, զարկանել (զնարկանել), զարմանալ, զարմ, զարտուղի (արմ, արմանալ, արտուղի), զգածել (նագածել, առիգած), զգենուլ, զգեստ(ագանել, նագուստ), զգետնել, զգլխել, զգնալ, զգալ, ըզգայուն, զգացում, անզգամ զգաստ, զգօն, զգացուցանել (*գալ բայից. հմմտ.* զ-եկ-ուցանել, զեկոյց, իրազեկ, իրազգած), զօղել, զօղուած, զփախչիլ, զտեղել, զետեղել, զարգելուլ, զչարիլ, զուլամբիլ *«վզի վրայ գլորիլ»* (ուլն *բառից*), զեղծանել, զեղծ, զեղուլ (զ-նեղուլ), զեռալ, զեռուն, զինչ, զինչպէտ (*հմմտ.* ումպէտ), զիջանիլ, զլեռնայն, զկծել, զկնի (կինք), զնետ (նետ, յետ), զմէ՞ (ի՞մ), զմտաւ ածել, զնանապարհայն, զնստուցանել, զով, զովանալ (նով, նովանալ) *ևն ևն։— Սրա հետ նոյնէ ս նախամասնիկը, որ զ-ի ստացած ձևն է՝ խուլ բաղաձայնների մօտ. հմմտ.* սթափիլ, սՀօղել,ստածել, սփռել *ևն. տե՛ս նաև* ս։

—

=Իր շատ նոխ գործածութիւնից դատելով՝ պէտք է լինի բնիկ հայ։ Բայց որովհետև զ ձայնով սկսող հայերէն բառերը կա՛մ փոխառութիւն են և կամ դեռ մեկնուած չեն, ուստի յայտնի չէ թէ ի՛նչ պիտի լինէր սրա հնխ. ձևը։ Սակայն որովհետև հնխ. g'h *երկու ձայնաւորի միջև տալիս է հայերէն* զ *և բառի սկզբում տալիս է հյ.* ձ, *իսկ* ձ *դառնում է բաղաձայնի մօտ* զ, *ուստի կարելի է ենթադրել՝ որ* զ *ձևն էլ ծագել է հնխ.* g'h-*ից (այսպէս դարձած նախ բաղաձայնով սկսող բառերի մօտ և յետոյ ընդհանրացած)։ Այս մտածումով կարելի է մեր բառի հետ համեմատութեան առնել հսլ.* za *մասնիկը, որի գործածութեան եղանակը մերին շատ է մօտենում. այսպէս՝* za n je= զ-ի. jętŭ ją za rąką *=կալաւ զձեռանէ նորա.* za utra*=զառաւօտու.—հսլ.* za *սեռականով ցոյց է տալիս ժամանակ և գործողութեան պատճառը (տե՛ս* Miklosich, Vergl. Gram. IV, *էջ 527 ևն), հայցականով՝ գործողութեան տևողութիւնը (անդ, էջ 410 ևն), գործիականով՝ «ետևը»* (*հմմտ. հյ.* զհետ առնուլ, զհետ, զկնի *ևն*)*։ Թերևս սլաւական* za *բառին կցելու է նաև արևել. լիթ.* až$_u$, *լեթթ.* uz *«վրայ»,* aiz *«ետևը, պատճառաւ, յանկոյս»։ Իսկ գոթ.* ga- *մասնիկը (հնչ.* ga-laubjan*=գերմ.* glauben *«հաւատալ») սրանցից բաժանելով՝ կըցում են սովորաբար լտ.* com, cum, *հիռլ.* com, cum, con, *կիմր.* cyf, *գալլ.* com *«ընդ, հետ» ձևերին. հնխ.* kom (*տե՛ս* Walde, *էջ 180*)։

Windisch. *40 գոթ.* at, *հբգ.* az *կամ գոթ.* du, *հբգ.* zi, *նբգ.* zu, *այն է սանս.* adhi, ati, *լատ.* ad, *բայց մանաւանդ պրս.* az *բացառականի մասնիկը,* Lag. Urgesch. *72 զնդ.* uz: *Այսպէս նաև* Spiegel, Huzw. Gram. *94։* Justi *սանս.*

sača? Müller, SWAW, *44, 555* *պհլ. քրդ.* -ghan *մասնիկի հետ։ Բառիս վրայ ընդարձակ խօսած և վերի ձևով մեկնած է* Meillet, MSL, *9, 52—55։ Հիւբշ. 446, կարելի, բայց ոչ ապահով է գտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև նշանակութեանց տարբերութիւններն աւելի մեծ են, քան նոյնութիւնները, և երկրորդ՝ որ հյ. նախատառ* զ *ձայնի ծագումը անըստոյգ է ընդհանրապէս։ Աւելի մանրամասն խօսում է Հիւբշ.* Armeniaca, IF, *19, 457—480, Թրգմ. ՀԱ, 1907, 183—7, որ քննելով բոլոր* զ-*ով սկսող հայերէն բառերը, հաստատում է, որ սրանք կա՛մ փոխառութիւն են և կամ՝ եթէ փոխառութեամբ մեկնուած չեն, մթին են մնում։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 158—161 ձևվացած է դնում ըստ նախդիրից՝* տ-*ի անկումով և* ս *վերածուելով* զ-*ի։*

ԳԻՌ.—Առհասարակ կորած է. բայց մնում է դեռ Ալաշկերտի, Մուշի, Տիգրանակերտի, Սիւրիոյ և Սուչավայի բարբառներում՝ իբրև հայցականի մասնիկ. միւսները պահում են մի՛միայն մասնաւոր պարագաներում. ինչպէս՝ Պլ. իճfը զիճfը, տեղճըզտեղօf, *Ղրր.* զիրաւ տալ *«վերան փաթաթել» ևն։*

ԶԱԶԻՐ, ի-ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «զզուելի, գարշելի, վատ, գէշ, պիղծ» Ծն. խա. 19—21. Եւս. պտմ. Եփր. պհ., որից՝* զազրագոյն *Ծն. խա. 19,* զազրագործութիւն *Եւագր.,* զազրալի *Փարպ,* զազրաձայն *Եփր. բ. տիմ. 252,* զազրանալ *«զզուելի դառնալ» Ոսկ. յհ. բ. 38, «զզուիլ, գանիլ» Ագաթ. Եփր. ծն.,* զազրալ *«գանիլ» Եփր. համաբ. 129. որ և* զազրիլ *Սարգ. ա. յհ. ե. էջ 694,* զազրացուցանել *Ժող. ժ .1. Յոբ. Թ. 31. Եփր. Թգ. 400,* զազրատեսիլ *Ոսկ. բ. կոր.,* զազրոտի *Գ. Թագ. ժա. 33,* զազրութիւն *Յոբ. բ. 9. ե. 5. Եփես. ե. 4 ևն։*

ՆՀԲ ցած իր: *Հիւնք.* զզուիլ *բառից (բայց այս բառը հին հայերենում նշանակում է «հարստահարել»)։*

*ԶԱԽՄԵԼ *«խոցել, վիրաւորել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կոստ. երզն. 177 «Գաղտուկ նետերով զախմես»։*

=Պրս. زخم zaxm *«խոց և վէրք, որ լինի ի զինուց պատերազմի»։—Աճ.*

ԶԱՃԱՃ *«տկար, խեղճ, դուզնաքեայ, տըխեղծ» Ես. խա. 14. Եփր. դտ. Վրդն. ծն. և ն.։*

ՀՀԲ աւելացնում է նաև «ղաւակ, ծընունդ, փոքրիկ մանուկ, տղայ» նշանակութիւնները, որ սխալ է։—ՆՀԲ լծ. ազգուն: *Հիւնք.* զաւակ *բառից։*

ԶԱԿԱՃԱՆԵԼ *«տածել, սնուցանել, բուծանել». ունի միայն ՀՀԲ։*

ԶԱԿԱԿ. *նորագիւտ անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. մ. բ. 1, էջ 417 «Եւ այսպիսի օրինակօք լի են գիրք և աշխարհիս կեանք։ Զի և պոռնիկք և իգացեալք խնուն զբերանս զակակաց, որք զշարիս անշարժ համբաւեն և սատանայի հարկատուք են»։*

Ոսկեբերանի հրատարակիչն ասում է թէ ձեռագրի մէջ գրուած էր զ ակակաց *և կարծում է, որ թերևս ուղղելի է* զանդկաց, *որովհետև յոյն բնագիրը ունի «մանիքեցւոց»։*

ԶԱԿԱՆԵԼ *տե՛ս Ակն։*

ԶԱԿԱՏԻԼ *«խենթի պէս մի բանի յետևից ընկնել, մոլիլ, բարկութիւնից կատաղիլ» Բուզ. ե. լէ. Խոր. Ա. ա. Նար. էջ 46, 119. Երզն. մտթ. 172. ՀՀԲ ունի նաև սխալ* զատսկիլ *գրչութիւնը՝ ըստ Բառ. երեմ. էջ 98։*

ՆՀԲ զակաճել *բայից։ Տէրվ. Նախալ. 109 և Լեզու էջ 90* ճակիլ *բայի* զ-*ով աճած սաստկականը, իբր* զ-ճակ-ատ-իլ: *Հիւնք.* ակատ *քարի անունից։* Meillet, MSL, 16, 126 զ-ճակիլ?

ԶԱԿՈՒՆԻ *«աւանք հողմոց». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 96։*

—ԶԱՀԱՆԴԻԼ *տե՛ս ԱՀ։*

*ԶԱՀԹԵՐ *«մի տեսակ դեղ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 691։*

=Արաբ. سعتر sa'tar *«ծոթրին»։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԶԱՀՈՄԻԼ *տե՛ս Հոմ, Համ։*

*ԶԱՀՐԱՅ *«վայրի մեխակ. լտ.* baccharis*» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 692։*

=Արաբ. زهرة zahra, *որ նշանակում է*

պարզապէս «ծաղիկ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 882)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԶԱՂԱԼ «նենգ,խաբեբայ». նորագիւտ բառ. որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 131։

Կայ պրս. دغل daγal «կեղծ», որ այժմ էլ գործածական է Կովկասի Հայոց բարբառներում դաղալ ձևով և «խարդախ. նենգ» իմաստով. արդեօք վերինն էլ նոյն բա՞ռն է և պէտք է ուղղել դաղա՞լ:

ԶԱՂԱԳ «աղումազ». գիտէ միայն ԳԲ։

*ԶԱՂԱՌ, ի–ա հլ. «մեծ շուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 222։

=Թրք. زغر zaγar «որսի շուն» (Будаговъ, 1, 605)։—Աճ.

ԳԻՌ.—Մշ. զաղար «որսի փոքրիկ շուն»։

ԶԱՂԱՏ «նշանակ զատական, որ կոչի գիծ յերկայնն ծայրեալ և լայնն մակերևութին մարմին». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 96։

ԶԱՂՓԱՂՓՈՒՆ տե՛ս Աղիփ։

*ԶԱՄԲԵՂ կամ ԶԱՄԲԵՂԱՅ «վեղար, կընգուղ». Յայսմ. դեկ. 16 «Տեսեալ յանուրջս զերանելին Սպիրիդոն՝ եպիսկոպոսութեան զգեստիւն և գդակ զամբեղեայ ի գլուխ նորա և գաւազան արմաւենի ի ձեռինն իւրում»։ (Տպագրի մէջ գտակ զամբեղեայ, ձեռ. գդակ զամբեղայ, այլ օր. միայն զամբեղ):

=Գործածութիւնից երևում է, որ զամբիւղ բառն է, որից զամբեղայ կամ զամբեղեայ «պրտուից՝ խսիրից շինուած», երանելին գըլխին դրել էր «խսիրէ գդակ» և կամ որ նոյնն է՝ մի «զամբիւղ», ճիշտ ինչպէս ձեռքին էլ ունէր «արմաւենի գաւազան»։

ՆՀԲ «որպէս թէ զամբիւղեայ, այսինքն պրտուեայ». իսկ fդակ բառի տակ՝ լծ. զոմփ:

ԶԱՄԲԻԿ «էգ ձի» Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

*ԶԱՄԲԻՒՂ կամ ԶԱՄԲԻՂ (ի, ռ հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ուռիէ, պրտուէ կամ արմաւենու տերևներից հիւսուած կողով» ՍԳր. Վրք. հց. Երզն. մտթ. գրուած է նաև զամբեղ, զամբիլ: Նոր գրականում ընդունուած է միայն զամբիւղ ձևը։ Նոյն բառից է նաև զամբիւղ ծաղիկ «մի տեսակ ծաղիկ. Թրք. զէմպիլ չիչէյի» Սալաձ. (ըստ Նորայր, Բառնաս. 1901, 109)։

=Պրս. زنبيل zanbīl, որ և زنبير zanbīr «կողով, զամբիւղ». պարսկերէնից են փոխառեալ նաև ասոր. ܙܒܝܠܐ zebīlā (Brockelmann, 89 ա), արաբ. زنبيل zanbīl, յգ. zanābil, վրաց. ზამბილი զամբիլի, Թրք. زمبل zembil, քրդ. zambil, սերբ. zembilj, բուլգար. zimbil, բոլորն էլ «զամբիւղ»։ Պարսիկ բառն էլ փոխառեալ է ասուր. zabbīlu «մի բան տանելու անօթ» բառից, որ ծագում է ասուր. zabalu «բերել, տանիլ, բարձրացնել, գովաբանել» արմատից (Muss -Arnolt, Ass. engl. Handwb. 273—4)։—Հիւբշ. 148։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 84. նոյնը և ԳՎ, ՆՀԲ։—Böttich. Rudimenta, 40, 95 զամբեr ձևի դէմ դնում է սանս. saṃpuṭaka, պրս. zanbīl, ասոր. zabīl: Ուղիղ են Böttich. Arica, 75, 225, Lag. Ges. Abhd. 41, Urgesch. 982 են։

ԳԻՌ.—Նբ. զամբեղ «ձէթ քամելու կողով». ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 185 կայ նաև զամբիւղ Երև. «ծաղիկը»։

*ԶԱՄԲՈՒՌ «վայրի մեղու, իշամեղու, պիծակ» Վստկ. 191. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. زنبور zanbūr «դեղին կրէտ, իշամեղու», որից փոխառեալ են նաև արաբ. زنبور zanbūr, zunbūr, زنبار zanbār նոյնանիշ ձևերը։—Հիւբշ. 264։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԶԱՄԲՈՒՌ կամ ԶԱՄՊՈՒՌ «մի տեսակ խոտ է. վաղամեռուկ, ձիածոթրին» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 694. (ըստ Արթինեան, Ամէնուն տարեցոյցը, 1914, 163 origanum, ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 419 thymus serpyllum L):

Արթինեան, Տունկերը, էջ 60 դնում է յն. θύμβρα «ծոթոր» հոմանիշից, բայց այս ձևը յարմար չէ։ Ձևով յարմար, բայց նշանակութեամբ նոյն չեն արաբ. زنبور zanbūr «չինարի նման մի տեսակ ծառ կամ քաղցր թուզ», زنبار zanbār, زنبر zanbar «նոյն տեսակ թուզը» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 880)։

ԳԻՌ.—Բիւթ. Զն. Մշ. զամբուր «մի տեսակ ծռթրին». Թուի թէ նոյն է նաև զամբուրթ ԲԲ. «մի տեսակ բոյս, որ աղցան են անում»։

ԶԱՄՊ «լեռների վրայ դիզուած ձիւնը» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 695, որ մեկնում է «ծաղիկ մը կամ լեռներու վրայի ձիւնը». Նորայր, բանաս. 1901, 100 ընդունում է միայն վերջինը, որ հաստատում են նաև՝

ԳԻՌ.—Խտջ. Ղզ. զամբ «ձորի մէջ կամ լեռան վրայ հաւաքուած ձիւնի դէզ», Ալշ. Մշ. ամբուզամբ «փոփոխական օդ»։

ԶԱՅՍԱՅՍԵԼ «վախենալ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տիմոթ. կուզ. էջ 16 «Յայտնի այսուհետև Տէրն և մատնելով ոչ զայսայսեաց ի մահուանէն, այլ յաւէտ մերկացաւ առ նա և հալածէր փախուցեալ զօձն». (տե՛ս իմ Հայ. Նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ. էջ 73)։ Այս նոյն բառն է, որ գրում է Բառ. երեմ. էջ 96՝ զայսել «զանգիտել, ափշել, յիմարել»։

+ԶԱՅՐԱՆԱԼ տե՛ս Այրել։

Müller, SWAW, 84(1877), էջ 227 սանս. ghar, haras «ցասում» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 31 այրել բառից, իսկ էջ 155 սայր<սառ= պրս. سر sar «գագաթ» բառից!

*ԶԱՆ «կերպ, եղանակ, ձև, տեսակ». առանձին գործածուած չէ և կայ միայն մի խումբ բարդութեանց մէջ, որոնց ամենամեծ մասը յետին է, այսպէս՝ սրբազան, այլազան, գեղազան, բազմազան, ni՛զան, n՛րզան «ի՛նչպէս», բաղազան, բաղազանեալ «հետը միացած, կից» (Կղնկտ. հրտր. Էմինի, էջ 238), գերազան, զարմազան, զանազանութիւն են Փարպ. Յհ. կթ. Սոկր. Գնձ. Նար., մաfrազան (Նորագիւտ բառ) Ստ. ժմ. 490, գեղազանամ «վայելչական» (չունի ՆՀԲ) Մագ. Թղ. 236, 238 (հմմտ. Մէնէվիշեան, Գամագտ. էջ 21), զանազանակերպութիւն (Նոր գրականի մէջ) են։ Հին վկայութեամբ ունինք զանազան Ագաթ. (այսպէս՝ զանազան գեղեցկութիւն Ագաթ. § 162), Բուզ. Գ. 20, զարմանազան Ա. եզր. ա. 10, զարմազանական Ոսկ. Եփես., աստուածազան Եփր. պհ. Սեբեր. էջ 199, նրաշազան Ոսկ. ես։ (Վարդանեան, ՀԱ, 1913, 562 աստուածազան ձևը Սեբեր. էջ 199 ուղղում է աստուածական, ինչպէս նաև զարմանազան բառը Աքանչելագործի ի ծն. Քրիստոսի ճառում ուղղել է զարմանական. սրանից հետևցնում է նաև թէ Ա. եզր. ա. 10 (Մեծապէս և ամենայն վայելչութեամբ զարմանազան պատրաստեցին զզատիկն) հատուածի մէջ զարմանազան բառը մի հասարակ լուսանցագրութիւն է, որ յետոյ բնագրի մէջ է մուծուել. և առհասարակ -զան բառով կազմուած բարդերը յետին ներմուծութիւններ են. ոսկեղարեան է միայն զանազան կրկնաւորը)։

=Հպրս. zana- «կերպ, տեսակ» որից բարդուած են հպրս. paruzana-, paruvzana-, vispazana- «բազմազան, զանազան», սոգդ. zanak «տեսակ», znkznk'n=zanak-zanakān «զանազան, բազմաձև»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. زنا zanā, արամ. זנא zənā, եբր. זן zan «կերպ, եղանակ, ձև»։ Հայերէնի մէջ ունինք նաև գեղազանակ և զանազանակ բառերը, որոնք եթէ հայերէնի մէջ -ակ մասնիկով կազմուած չեն, ենթադրում են *զանակ բառը, որ կարող է փոխառեալ լինել պհլ. *zanak ձևից։—Հիւբշ. 148—9։

ՆՀԲ լծ. ազն, ազգ, կէն, գոյն, պրս. سان sān «պէս, կերպ»։ Lag. Urgesch. 982 և Reliqq. gr. 28 պրս. zan և ասոր. zan: Այս անգոյ ձևերը մերժում է Lag. Arm. St. § 749: Տէրվ. Altarm. 35 ազն բառի հետ։ Հիւնք. կցում է ծան, ծանօթ, ծանակել բառերին։

ԳԻՌ.—Ճմ. զանազան, Տփ. զանէզան «գեղեցիկ». օր. «Տե՛ս ի՛նչ զանազան ձուկ է»։

ԶԱՆԱԼՈՒԹ տե՛ս Անալութ։

*ԶԱՆԱԽ «դատարկաբանութիւն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Կոստ. երզն. էջ 151 «Թէ ընդ ինք մարդ զրուցէ զերդ հրեշտակ, նայ սրտովն զանախ է, ծաղր ու կատակ»։

=Պրս. زنخ zanax «դատարկաբանութիւն»։—Աճ.

Կոստ. Երզնկացու հրատարակիչը՝ Պոտուրեան, անդ, էջ 47 մեկնում է «աղտոտ, կեղտոտ», իբր արաբ. զանախ

«խղոտած, ալրուած, աղտոտ»։ (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Ա. 543 գիտէ زنخ zanax «խղը ալրուիլ, փճանալ, հոտիլ», زنخ zanx «հոտած խոզ», որոնք յարմար չեն վերի վկայութեան)։

*ԶԱՆԱԽ «սպիտակ շուշան» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 574, որ մեկնում է «սպիտակ սուսամ»։—Թրք. սուսամ է «կնճիթ», բայց այստեղ անշուշտ պէտք է հասկանալ սուսան, որով վերի բառն էլ ուղղել իբր Թրք. زنبق zanbaq (ռմկ. զամպախ) «շուշան»։ Հմմտ. «Զամպախն սպիտակ սուսանն է» Ամիրդ. (ըստ ՀԲուս. էջ 494)։

ԶԱՆԱԿ «կտոր, մաս, հատ» Բուզ.102. Ճառընտ. Վրք. բրս. ամէն տեղ էլ գործածուած է ոսկու կամ արծաթի կտորի համար։

Նահապետեան, Բազմ. 1906, 398 ուղղում է Բուզանդի մէջ ճշանակ, բայց առանց նկատի առնելու, որ նոյն բառը գործածուած է նաև Ճառընտրում։ Գ—Մ., Բազմավէպ, 1917, էջ 6—8 ուղղում է ճանակ, որին դէմ է Վարդանեան, ՀԱ, 1921, 249, որովհետև ճանակ բառը ասկեդարեան չէ։

*ԶԱՆԱՊ «Վիշապ համաստեղութեան պոչը» Վրդն. աշ. ճգ. էջ 344 և պտմ. տպ. Վենետ. էջ 137, հրտր. Էմինի, էջ 180։

=Արաբ. ذنب δanab կամ zanab «ագի, պոչ», որից δanab-i-tinnīn «Վիշապ համաստեղութեան պոչը». ըստ այսմ վերի բառը նոր տառադարձութեամբ է։—Հիւբշ. 264։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881), 659։

ԶԱՆԳԱՏԻԼ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Ա. 615 «Նանրութեան նմանեալ են կեանք քո և պայծառութիւն քո ունայնութեամբ իջանէ ի դժոխս. և զարմանամք թէ զի՞րդ այնքան տկարութեամբ իջանէ ի դժոխս զանգածեալք (այլ ձ. զգածեալք), մարտ եղեալ ընդդէմ անպարտելի զօրութեան...»։

*ԶԱՆԳԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «զանգակ կամ բոժոժ (մեծը և կամ փոքրը)» ՍԳր, որից՝ զանգականի «զանգակներ» Մագ. մեծ են, էջ 20 զանգակագանչ Նարեկ., զանգակաձայն Եղիշ. չըչր. և խաչել., զանգակատուն Յիշատ., զանգակեալ «բոժոժներով զարդարուած» Արծր. գրում է նաև կ տառով՝ զանկակ, զանկակաձայն են։ Բուն արմատն է զանգ, որ ունի Վահր. գրուած զանկ ձևով. սրանից զանգիկ կամ զանկիկ «մակլեզու, պզտիկ լեզու, լեզուակ, voile de palais» Ոսկիփ.։ Արդի գրականում արեւելեան բարբառը գործածում է զանգ, իսկ արեւմտեան բարբառը՝ զանգակ։—Նոր բառեր են՝ զանգահարութիւն, զանգակաձև, զանգակածաղիկ (ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 508 campanula crispa Lam. ծաղիկը)։

=Պհլ. *zang ձևից, որ աւանդուած չէ. բայց նոյնն են հաստատում պրս. زنگ zang, زنگله zangala, zangula, زنگل zangul, زنگوله zangūla, زنگلاله zangulāla «զանգակ, բոժոժ, փոքր զանգակ». սրանցից փոխառեալ են նաև ասոր. ܙܓܐ zaggā «զանգակ», ܙܢܓܐ zangā «հնչիւն», քրդ. zenk, zengil, zangel, zangil «բոժոժ», zengeluk «կոկորդ, կոկորդի ոսկոր» (հմմտ. վերը զանկիկ «մակալեզու»), ուտ. զանգ, օսս. žangarak, վրաց. ზანგალაკი զանգալակի «բոժոժ» են։—Հիւբշ. 149։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԳ։ Böttich. ZDMG, 1850, 354 սանս. çaṃkha: Նոյն, Arica, 75, 235 պրս. zang: Lag. Urgesch. 980 պրս. zangula: Նոյն, Gesam. Abhd. 41 պրս. zang, žang, zangula, ասոր. zag են։ Patrubány, ՀԱ, 1908, 342 զ նախդիրով անկանել բայից։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. զանկ, Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Ջղ. զանգ, Գոր. Շմ. Ռ. Տիգ. զանգ, Մրղ. զանգ՛, Ագլ. Տփ. զա՛նգակ, Սչ. զանգագ՛, Պլ. զանգագ, Ղրբ. զը՛նգ՛ակ՛ զընգ՛, Սլմ. զանգ՛ըկ՛, Մկ. Ոզմ. Վն. զընգակ, Հմշ. զօնգագ։—Գործածւում է զանգակ նաև իբր ած. «քաղցրահնչիւն» նշանակութեամբ (ինչ. զանգակ ձայն. զանգակ աղբիւր)։ Երև. կայ զանգակ ծաղիկը (ըստ Պօօշեան, Սկիզբն երկանց, էջ 53)։—Նոր բառեր են զանգաքել, զանգաձայն։—Նոր փոխառութիւն է զանգուլակ (Ղրբ. զնգօ՛լակ), իբր պրս. zangulak «բոժոժ»։

ԶԱՆԳԱՆԵԼ. ԶԱՆԳԵԼ տե՛ս Անկանել։

Lidén, IF, *44, 191 գերմ.* feucht, *հրգ.* fuhti *«թաց», սանս.* panka *«ցեխ, ճահիճ» բառերի հետ. հայերենը մեկնում է իբր գ-ճանգ։*

+ՉԱՆԳԷՏ, *որից* զանգիտել *«վախենալ». տե՛ս Գէտ։*

Lag. Urgesch. *404* ճանգէտ *բառից* uz *մասնիկով։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 157 սանս.* çank *«վախենալ»։*

ՉԱՆԽՈՒԼ *տե՛ս Խուլ։*

*ՉԱՆԿԱՊԱՆ *կամ* ՉԱՆԳԱՊԱՆ, ի-ա *հլ. «սռնապան, ծնկները ծածկող կամ պատող մեծ գուլպայ կամ զրահ» Դան. գ. 21. Կղնկտ. Արծր., որից* զանգապանակ՝ *նոյն նշ. Սեբ. Հրտր. Պատկ. էջ 63 (նորագիւտ բառ)։ Նոր գրականի մէջ աւելի սովորական է* զանկապան, *թէև բառիս ուղիղ ձևն է* զանգապան։

=Զնդ. *zangōpāna- *կամ պհլ.* *zangpān *«սռնապան» ձևից. այս բառերը թէև աւանդուած չեն իրանեան գրականութեան մէջ, բայց սովորական են նրանց կազմիչ մասերը, այն է՝ զնդ.* zanga- *=պհլ.* zang *«սըրունք» (=սանս.* jangha- *«ոլոք», օսս.* zängä *«ոլոքի ոտևը») և զնդ.* pāna- *=պհլ.* -pān*=պրս.* بان -ban *«պահող». հմմտ.* թարպան, սռնապան, դատապան *են. կայ նաև վերջի մասի հայերէն թարգմանութեամբ՝* զանգապահ *Արծր. 132։—Իրանեանից փոխառեալ են նաև արաբ.*زنجب zunjub,زنجبان zanjuban, zunjubān *«գօտի»* زنجبة zanjabat *«փոքրիկ բարձի նման մի ծրար է, որ արաբ կանայք յետոյքի վրայ են կապում, որպէսզի մեծ երևայ. որովհետև արաբների մէջ յետոյքը մեծ կանայք շատ յարգի են» (ըստ Կամուս թրք. թրգմ. Ա. 156)։—Հիւբշ. 149։*

ՆՀԲ որպէս ծնկապան: Lag. Urgesch. *718 տուաւ նախ ուղիղ մեկնութիւնը, որից յետոյ* Lag. Gesam. Abhd. *24, Պատկ. Հրտր. Սեբ. էջ 199։ Հիւնք.* զանգակ *բառից է հանում։*

ԳԻՌ.—Նոյն արմատից, բայց տարբեր բառ է զանգալ *Երև. «սռնապան». հմմտ. նաև Ղրբ.* զինգ, զինգէր *(յգ.) «տաւարի ոտներ՝ խաշի համար»։*

*ՉԱՆՃԱՊԻԼ *«կոճապղպեղ». որ և* զնճպըլ *Բժշ.* զնճուպիլ *Առաք. լծ. սահմ. 468։*

=Արաբ. زنجبيل zanjabīl, *թրք. պրս.* zenjefil زنجفيل, *նյն.* ζιγγίβερις, ζαν̆ζαφήλ, ζεντεπίλ, *լտ.* zingiberi *են, բոլորը «կոճապղպեղ». բուն ծագումը տե՛ս* սնգրուեր*·*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. § 697։

ՉԱՆՑԱՆԵԼ *տե՛ս Անց։*

ՉԱՇԽԱԿ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ Բառ. երեմ. էջ 201 դնում է* մախազ *բառի բացատրութեան մէջ, այսպէս. «անյայտ կամ զաշաւակ կամ զազիր կամ սով». ըստ այսմ* զաշաւակ *ձևի թէ նշանակում է «անյայտ» և կամ «զազիր», ինչպէս է նաև* մախիզ *բառը, որ տե՛ս։*

ՉԱՉԱՂԵԼ *տե՛ս Աչք։*

ՉԱՉԱՑՈՒ *տե՛ս Աչք։*

ՉԱՊԱՐԱԿ *տե՛ս Սպարակ։*

*ՉԱՊԱՐՃԱՏ *«բիւրեղ» (յետին ժամանակի բառ)։*

=Պրս. زبرجد zabarjad *«է անուն գոհարեայ քարի միոյ, որ ըստ գունոյն է կապտաշորթ»։*

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Драг. камни, *էջ 25։*

ՉԱՌԱԾԱՆԵԼ *տե՛ս Ածել։*

ՉԱՌԱՄ *տե՛ս Ամ։*

ԳԴ պրս. زرمان zarmān *«ծեր, զառամեալ»։ Հիւնք.* զառամիլ *բառից։ Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 պրս.* zarmān: *Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. էջ 32 պհլ.* zarman, *խսկ էջ 157 պրս.* zar *«ծեր»+հյ.* ամ *«տարի» բառերից։*

ՉԱՌԱՆՑԵԼ *տե՛ս Անց։*

*ՉԱՌԱՏԽԱՆԱՅ *«զինարան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Միխ. աս. 485 «Առին զամենայն ծանրութիւն ռոճկացն նոցա և զառատխանայս նոցա և կոչեցեալ զնետսն և զաղեղունս և զնիզակսն և զվրանս նոցա և զամենայն սպասուցն»։*

=Պրս. زرادخانه zaradxāna *նոյն նշ. տե՛ս* զրահ *բառի տակ։*

Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 175 մեկնում է բարդուած պրս. خانه *«տուն,-արան» բառով։ Հ. Գր.*

Սարգսեան, Բաղմ. 1927, էջ 180 մեկնում է հյ. առատ բառով, իբր «առատ կերակրի տուն, ամբար»!

***ԶԱՌԵԿ** «ոսկու կամ արծաթի բարակ թերթ, որ իբր զարդ կպցնում են. տճկ. վարագ», որից զառեկել «զառեկով պատել». երկուսն էլ գիտէ միայն ՀՀԲ, իբր Հին Քերականներից. իսկ ՋԲ համարում է յետին և կամ նոր բառ.— Riggs, էջ 23 ունի զառեկուն «gilt, ոսկեզօծ»։

=Պրս. زر zar «ոսկի» բառից. հմմտ. վարը զառիկ:

Justi, Zendsp. 118 զնդ. zairi «դեղին», սանս. hari, պրս. zar «ոսկի» են։

***ԶԱՌԻԿ** «մկնդեղ, arsenicum» Խոր. աշխ. 608. Գաղիան. Ոսկիփ. Վրթ. քերթ. գրուած է զառիճայ Բառ. երեմ. էջ 98։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պրս. زرنی zarnī, زرنه zarna, որից փոխառեալ են ասոր. زرنيخا zarnīka (Brockelmann, 99 բ), արաբ. زرنيق zarnīq, زرنيخ zarnīx, թրք. زرنيق zərnəq, ադւ. zərnəx, չաղաթ. زيرنك zirnek, քրդ. زرنيك zernīk են, բոլորն էլ «մկնդեղ» նշանակութեամբ։ Իրանեանից է փոխառեալ նաև յն. ἀρσενικόν, որ արդէն Արիստոտել յիշում է և որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ մօտեցրած է ἀρσενικός կամ ἀρρενικός «արու, արական» բառին (տե՛ս Schrader, Reallexicon, Հիւբշ. IF, 19, 457 և Boisacq, 83). յունարէնից էլ փոխառեալ են լտ. arsenicum, ֆրանս. arsénic են։ Փոխառեալ բառերը երևան են հանում միջին պրս. *zarnīk ձևը, որի աւելի հինն էր հպրս. *zarniya-, կազմուած zar- «դեղին» արմատից. հմմտ. զնդ. zaranya- «ոսկի. ոսկեայ», zairi- «դեղին, ոսկեգոյն», պրս. zar, zarr «ոսկի», zarrīn «ոսկեղէն». որով զառիկ բուն նշանակում է «ոսկեգոյն դեղին»։ Հայերէն բառը ծագած է երկրորդական *zarrik ձևից, որ յառաջացած է անշուշտ պրս. *zarnīk-ից, n բաղաձայնը նախորդ r-ի հետ նոյնացնելով։—Հիւբշ. 149։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Böttich. Horae aram. 33, 58, Rudimenta 41, 106, Lag. Arm. Stud. § 757 են։—

Justi, Zendsp. 118 զնդ. zairi «դեղին» սանս. hari, պրս. zar «ոսկի» են։

***ԶԱՌԻՆԱՅ** «զառիկ, մկնդեղ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 98, որից առնում են ՓԲ և ԳԲ, Ունի նաև Նորայր, Բառ. ֆր. orpiment բառի տակ։

=Պրս. زرنه zarna կամ زرنی zarnī «զառիկ, մկնդեղ». սրանց վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս զառիկ:—Աճ.

***ԶԱՌՆԱԲ** «մի տեսակ բոյս. թերևս flacurtia cataphracta» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 698։

=Արաբ. زرنب zarnab. տե՛ս Կամուսի Թրք. Թրգմ. Ա. 154, որի տուած նկարագրութիւնը ճիշտ նոյն է Հայբուսակի նկարագրութեան հետ։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

***ԶԱՌՆԱՒՈՒԽՏ** «մետաքսահիւս կերպաս». մէկ անգամ ունի Եզեկ. ժզ. 13 «Եւ հանդերձ քո բեհեզ և զառնաւուխտ և ճաճանչաւուխտ». (այլ Թրգմ. Եփր. աւետ. 306՝ Զհանդերձս քո բեհէզս և զզարդս քո սնդուս զառնաւուխտ և ճաճանաւուխտ). սրանից առնելով էլ Վրդն. ծն. ունի «պատմուճան զառնաւուխտ Բենիամինի»։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Իրանեան փոխառութիւն է և բուն նշանակում է «ոսկեհիւս». կազմուած է զառն և ւուխտ բառերից. առաջինն է պրս. زر zarr «ոսկի», հին ձևը *zarn (տե՛ս Հիւբշման, Pers. Stud. 259). երկրորդն է պրս. bāft «հիւսել» <*vafta-<*ufta-<*ubda-. (հայերէնի մէջ հնագոյն ft դառնում է խտ. հմմտ. պրս. hazāraft>հյ. Հազարաւուխտ, եւբն >օխտը, ււձ>Ղրբ. օ՛խծը: Ըստ այսմ զառնաւուխտ նոյն է պրս. zarbaft, zarrbaft, zarbāft, zarbāf «ոսկեհիւս հանդերձ» բառի հետ։—Հիւբշ. 149։

ՆՀԲ անցողակի յիշում է պրս. զէրպէֆտ: Վերի ձևով մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881) 658 և Pers. Stud. էջ 187, 259, Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 158 պրս. زرآوبخت zar-āvīxt «ոսկի կախուած»։

***ԶԱՌՔԱՇ** «ոսկեթելով ասեղնագործուած» Վրդն. սղ. խդ. էջ 161 «Ազանին թագուհիք հանդերձ զառքաշ առ ստորոտովք, խայտա-

նկար և ազգի ազգի գունովք և նկարուք»։ Այս կտորը դրուած է իբրև մեկնութիւն Աղ. խդ. 14 համարի (Ամենայն փառք դստեր թագաւորի ի ներքոյ, ի վերջաւորս ոսկեհուռս զարդարեալ և պաճուճեալ), ուր զառfաշ անշուշտ դրուած է ոսկենուռն բառի համար։ Բառիս մի նոր վկայութիւնը գտնում եմ Այրիվ. 8 ա. «Զառքաշ խիլայ վերն յարկի, բեհեզ հաջաղ պարփակի»։

=Պրս. زرکش zarkaš «ոսկեթելով հիւսուած կերպաս կամ զգեստ», որից փոխառեալ է նաև վրաց. ზარქაში զարfաշի «ոսկէ կամ արծաթէ թել. ոսկեհուռն կերպաս մետաքսեայ»։ Պարսիկ բառը կազմուած է zar «ոսկի» և kaš- «քաշած» բառերից — Հիւբշ. 150։

Որովհետև բառը հայցական հոլով է, ուստի ՆՀԲ դնում է զառfաշ կամ առfաշ. իբր թէ առ նախդիրով կազմուած՝ fաշել բայից. յիշում է նաև պրս. zer «ոսկի»։ Բայց ճանդերձ գոյականը առաջ դրուելուց յայտնի է որ զ նախդիր չէ. բացի սրանից, պրս. և վրաց. ձևերը կասկած չեն թողնում, որ բառի բուն ձևն է զառfաշ, որի մօտ դրուած «առ ստորոտովք, ի վերջաւորս» բառերն էլ այնպես լաւ յարմարում են յիշեալ «ասեղնագործ» իմաստին։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881), 658։

ՋԱՏ տե՛ս Հատ։

=Կազմուած է զ նախդիրով՝ ճատ արմատից։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Հիւնք. զօդ բառից է հանում։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 31 պհլ. չատքար «անջատ» ձևից. իսկ Արիահայ բռ. 158 պրս. جدا ǰuda «զատ» բառից. վերջապէս՝ անդ, էջ 233 ճատանել բայից։

ԳԻՌ.—Սլմ. Վն. զատ «հեռու», Ոզմ. զատ «հեռու», զատիլ «զատել», Մկ. զատե «հեռու», Մրղ. զmտէլ, Պլ. Ռ. Սեբ. զադ, զադէլ, Խրբ. Տիգ. զmդ, Ասլ. զադ, զա*, զադէ՝լ, Ջթ. իզօդ,՝իզոդ, իզադիլ, Հճ. զօդ, իզօդ։ Նոր բառեր են՝ զատանց, զատամանց, զատու, զատուց, զատանալ, զատացնել, զատնեզատ, զատուիլ, զատտուն։—Բառս շատերի մօտ կորած է՝ փոխարէն գործածուելով ջոկ (Երև. Ախց.), դուրս (Սչ.)։

ՋԱՏԻԿ, ի-ա հլ. «զենումն. զոհ» Ոսկ. եփես. 701, որից զարգանալով՝ «Հրէից պասեքը. 2. Քրիստոնէից Յարութեան տօնը» ՍԳր. Կոչ. 280 (յգ. սեռ. զատկաց). Եզն. լայնաբար՝ «տօն, հանդէս» Փարպ. Մանդ. «մահմետականների տօնը» Յայսմ. յնվ. 30, որից՝ զատկաշաբաթ Զքր. կթ., զատկատոմար Մարթին., զատկանալ Մարթին. Հեթում ոտ., կրկնազատիկ Տօնակ., զատկական (նոր բառ) են։

Հներից Անան. Շիրակացի (հրտր. Պատկանեան, էջ 22) մեկնում է. «Անուանի զատիկ Տեառն, այսինքն զատուցեալ յամենայն հեթանոսականաց և հրէականաց տօնից»։ Ճառընտիրն ունի. «Զատիկն ըստ եբրայեցւոցն (պասեf) անցարան. իսկ ըստ Հայոց լեզուիս՝ ազատութիւն ի չարչարանաց»։ Այսպէս և Տաթև. ձմ. ճխբ. «Զատիկն ազատութիւն թարգմանի», Բրս. մրկ. 348 «Զատիկն թարգմանի անցք»։ Ըստ այսմ ՀՀԲ զատումն բառից. Աւետիքեան, Մեկն. Թղ. Պօղ. Գ. 288 «ի զատանելոյ առեալ, բացատրի զատումն և ելումն իսրայէլացւոց յԵգիպտոսէ»։ ՆՀԲ զատումն կամ ազատութիւն, որ և վրաց. զատիկի: Տէրվ. Նախալ. 80 զանել, զենուլ, պրս. zadan, հպրս. ǰan, սանս. han ձևերի հետ՝ հնխ. gha, ghan «զարնել, վիրաւորել» արմատից. ըստ այսմ զատիկ բուն նշանակում է «զենումն»։ Հիւնք. պրս. zadagī, zadiš «զենումն, հարուած, սատակումն»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 315 վրաց. զադեն, եգիպտ. Սադի, հնդ. Սադի աստուածների և յն. Զեքէս, հյ. Սաբենիկ անունների հետ. յիշում է նաև Զատիկ «չաստուած արդարութեան յԱրեւելս»։ Կուրտիկեան, Մասիս, թ. 130 սանս. ufատ «ուտել», արաբ. զատ «պաշար» բառերի հետ։ Քննասէր, Օրաց. Հիւանդանոցի, 1905, էջ 340 հին հեթանոսական մի տօն է համարում, որ գիշերահաւասարին, այն է եղանակների

զատուելու ժամանակ էր պատահում, որով և պատշաճապէս զուգորդուեց Հրէից պասեքին։ Մուշեղ եպս. (Գաւառի տարեցոյցը, 1911, էջ 55) հնդ. Սատի աստուծոյ և հյ. ազատ բառի հետ։ Հ. Ն. Անդրիկեան, Բազմ. 1907, 107 բուն նշանակութիւնը դնում է «զոհի անասուն» և կցում է գւռ. զատ «կերակուր» բառին։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Ջղ. զատիկ, Երև. Մշ. Տփ. զադիկ, Ալշ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. զադիգ, Խրբ. զատիգ՝, Գոր. Ոզմ. Վն. զըտիկ, Ագլ. Մրղ. Շմ. Սլմ. զըտիկ՝, Ասլ. զադիգ, զադիյ, Հճ. Տիգ. զըդիգ, Ղրբ. Մժ. զէտէգ՝, Զթ. զադը՛գ։—Նշանակում է նաև ծանօթ միջատը։ Նոր բառեր են՝ ծռազատիկ, զատկառեխ, զատկադէմ, զատկուքիւն, զատկուիլ, զատկչէք:

ՓՈԽ.—Վրաց. ზატიკი զատիկի կամ ზადიკი զադիկի «տօն, Զատիկ, Զատկի քառասունք» Գործ. ժբ. 4, ზატიკობა զատիկոբա կամ ზადიკობა զադիկոբա «տօն տօնել», քրդ. زادیك zadik «Զատիկ, Յարութեան տօնը»։

ԶԱՐԱԶՈՒՔ «մի տեսակ ծաղիկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած միջնադարեան մի տաղում. «Սըփ-ռին զիւմպիւլն ու մէնէվշէն, զարազուք, մուրտ ու շուշան» (Նոր ժող. Գ. 13, հանուած 1682 թ. գրուած մի տաղարանից)։

ԶԱՐԱՄՈՒՐ տե՛ս Արամուր։

***ԶԱՐԳԱՆԱԼ** տե՛ս Արգ։

=Զ նախդիրով կազմուած է արգ արմատից։

ՆՀԲ «արմատն է արգոյ, յարգի, յառաջ և աճ»։ Այս բառի վրայ չեն խօսած ո՛չ Lagarde և ո՛չ Հիւբշման։ Վերջինս IF, 19, 457—480, թրգմ. ՀԱ 1907, 186 դնում է ծագումն անյայտ բառերի շարքը։ Patrubány, ՀԱ, 1907, 186 ծանօթ. զ և առ նախդիրներով՝ գա-ճալ=գալ բայից։ Pedersen, Philologische Wochenschrift, 1907, № 1, ՀԱ, 1907, 95 բ «անշուշտ պարսիկ խմբին կը վերաբերի» ասելով՝ կցում է արգաւոր, արգաւանդ, արգոյ բառերին։ Ղափանցեան տե՛ս արգասիք բառի տակ։

+ԶԱՐԴ տե՛ս Արդ։

=Կազմուած է զ մասնիկով արդ արմատից։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. միւսները տե՛ս արդ բառի պատմութեան մէջ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջղ. Սչ. զարդ՛արել, Մշ. զարդ՛ըրել, Կր. զարդ՛ըրէլ, Ախց. զարբարէլ, Մկ. զըրտըրաճէք, Ոզմ. զըրդ՛ըրտճէք, Վն. զըրտըրտճէք՝, Տփ. զարբըրիլ, Տիգ. զըրբըրէլ, Ագլ. զըռդը՛րիլ, Գոր. Երև. Ղրբ. զրբա՛րէլ, Սլմ. զըրբրել, զտճբրել, Մրղ. զտռբի՛րէլ, Հճ. զայդ՛այէլ, Զթ. ջայդ՛ըյիլ, ջարդ՛ըրիլ:—Նոր բառեր են՝ զարդրմաճ, զարդրուկ, զարդափչած, զարդրւորիլ, և կրկնութեամբ՝ զար-զարդարաճէք, զարուիլ-զարդարուիլ:

ՓՈԽ.—Ուտ. zärt'är «զարդարուած». ինչ. gabunen zärt'är gög «աստեղազարդ երկինք»։

***ԶԱՐԵՀ** «ծովային անծանօթ մի խոտ է» Ամիրտ. ունին միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 699 (ըստ Ուղուրլեան տե՛ս ԳԲ, էջ 457 և 1405) «լօռի տեսակ. թուփ varech, sargasse, fucus, guemon»։

=Արաբ. ضريح zarīḥ «զարեհ խոտը». այս բառը չունի Կամուս, բայց գիտէ սրա արմատը ضرح zarḥ «հեռացնել, մի բան մի կողմ նետել» նշանակութեամբ. հմմտ. նոյն խոտի համար Պէյթարի տուած բացատրութիւնը՝ թէ «ծովն ի խորէն դուրս կը նետէ զայս»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԶԱՐԶՈՐՄԻ «արեամ լցեալ». այսպէս ունի միայն Բառգիրք Երեմիայ Մեղրեցւոյ. էջ 98։

ԶԱՐԹ «բացի, զատ» Անսիզք. 47. որ և ունինք զարթէլ Անսիզք 45 և զարդել Վստկ. 27 ձևերով. ճիշտ ինչպէս ունինք աճց, աճցել, թող, թողել «բացի»։

ԳԻՌ.—Զարթ Զթ., զարտ Ակն., զարթճէ, զարթճի Երև. Լ. Շլ. Տփ.։

ԶԱՐԹՆՈՒԼ տե՛ս Արթ։

***ԶԱՐԻՐ** «դեղին կոճ բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 700։

=Պրս. زریر zarīr «դեղին կոճ»։—Աճ.

+ԶԱՐԿ տե՛ս Հար։

=Կազմուած է զ մասնիկով՝ հար պարզական արմատի կ-ով աճած հարկ ձևից։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Մշ. զարկել, Սլմ. զա̈րկել, Մրղ. զա̈րկէլ, Մկ. զա̈րկիլ, զա̈ռնիլ, Ոզմ. զա̈րկիլ, Ալշ. զա̈րգել, Տիգ. զա̈րգիլ, Սչ. զառնել, Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. զառնէլ (Հմշ. զա՛րկ, զարգ, Ռ. զարֆ), Ասլ. զառնէ՝լ, Վն. զա̈ռնել, կտ. զա̈րկի, Խրբ. զէնիլ, կտ. զարգի, Հմշ. զայնուշ, կտ. զարգի:—Նոր բառեր են՝ զառնուիլ, զարկուիլ, զարկուկ, զարկման, զարկֆաշ, ակզար «ակն զարնող, այն է՝ ակն փչող», իսկ Ղրբ. զարկն ընգնէլ «ուժից վեր բաների ձեռնարկել, վստահութեամբ գործել»։

—ԶԱՐՀՈՒՐԻԼ «սարսափիլ»։

=Կազմուած է պարզական առն «վախ» արմատից՝ զ սաստկականով և կրկնութեամբ.—ընդարձակ տե՛ս առ:—Աճ.

ՆՀԲ, Հիւնք. և Հիւբշ. IF, 19, 457—480, Թրգմ. ՀԱ, 1907, 185 դնում են առհաւիր բառից։

+ԶԱՐՄ «ցեղ» ևն։

=Կազմուած է զ մասնիկով՝ արմ բառից. ընդարձակ տե՛ս արմ բառի տակ։

ՆՀԲ լծ. սերմն և արմ: Windisch. 21 սանս. harma «տուն»։ Müller, SWAW, 38, 580 սանս. harmya: Justi, Zendsp. 123 կասկածով զնդ. zarəmaya «կանաչագոյն» բառի հետ։ Տէրվ. Altarm. 91 սերմն բառի հետ, որ տե՛ս վարը առանձին։ Հիւնք. սերմն և լտ. germen: Jensen, Hitt. u. Arm. 118 հաթ. Τροχοζαρμας դիցանուան և նման անունների երկրորդ մասի հետ։ Patrubány, ՀԱ, 1906, 57 արմ բառի հետ հնխ. sero «հոսել» արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. زرم zarm «ծնիլ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 473)։

ԳԻՌ.—Մշ. Տփ. զարմ (միայն շան զա՛րմ նախատական բացատրութեան մէջ գործածական են երկուսն էլ). Սլմ. զա̈րմ. Աք. զարբ:

ԶԱՐՄԱՆԱԼ տե՛ս Արմանալ։

*ԶԱՐՈՒ «հերձի ծառը». ունի միայն ՀԲուս. § 701։

=Արաբ. ظرو zirv «հերձի». սխալմամբ կարելի է նաև կարդալ ziru, zaru. Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 860 յատկապէս շեշտում է թէ սխալ է կարդալ zurv, zarv:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 1684։

*ԶԱՐՈՒՐ «խնձոր, ալոճ»? ունի միայն ՀԲուս. § 702, բայց առանց յիշելու թէ ո՛ւր է գործածուած և ի՛նչ նշանակութեամբ։

=Արաբ. زعرور za'rūr «ալոճ» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 876).

Այս արաբ բառով մեկնում է ՀԲուս. անդ, բայց տալիս է նրան «ընտանի խնձոր, վայրի խնձոր և ալոճ» նշանաթիւնները, որոնցից մի՛ միայն վերջինը գիտէ Կամուս։

*ԶԱՐՏԱԳՈՅՆ կամ ԶԱՐՏԱԳՈՒՆ «ներկի համար գործածուած մի տեսակ դեղին ծաղիկ կամ քրքում» Բժշ.—իբրև անձնական յատուկ անուն էլ գործածուած է 1155 թուի մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տար. էջ 30)։

=Պրս. زردگون zardgōn «դեղնագոյն, դեղներանգ», որ կազմուած է պրս. زرد zard «դեղին» և گون gōn «գոյն» բառերից. իրանեան հին ձևերը պիտի լինէին պհլ. *zartgōn, զնդ. *zairitagaona-: Վերիններից տարբեր է պրս. zaryūn «դեղնագոյն, խաշխաշ», որ համառօտուած է آذرگون aδargōn բառից։—Հիւբշ. 150։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ էլ Հիւբշ. ZDMG, 35(1881), 658։

ԶԱՐՏԱԿ «մախաղ անկար, որ է պարկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 99։

*ԶԱՐՏԱԿ «դեղնագոյն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Յայտնութեան հին թարգմանութեան մէջ. «Ահա ձի զարտակ» Յայտ. Զ. 8։ Սրա հետ նոյն է զերդակ «դեղին», որ գործածուած է Խոր. աշխ. տպ. Վենետ. 1881, էջ 46. զերդակ ձիով «դեղնագոյն ձիով» (ըստ Նորայր, տե՛ս Ց. Մուրատի Յայտ. յովհ. էջ շժթ)։

=Պհլ. *zartak, պրս. زردك zardak և زرده zarda, սոգդ. zērtāk «դեղին, դեղնագոյն». իրանեանից փոխառեալ է նաև վրաց. ზერდაგი զերդագի «буланая лошадь, դեղնաշորթ ձի»։ Պհլ. zaptak բառը աւանդուած է «ձուի դեղնուց» նշանակութեամբ (Nyberq, Hilfsb. 1, 48 և 2, 254). արմատն է զնդ. zairita-, պհլ. zart, պրս. زرد zard «դեղին»։

Գտաւ ու մեկնեց Յ. Մուրատ, ի Յայտ. յովհ. էջ 165. նոյնը նաև Տաշեան ՀԱ, 1906, 78։

ԶԱՐՏՈՒՂԻ *տե՛ս Ուղի։*

*ԶԱՐՐԻՆՏՐԱԽՏ *«Թուրինջի ծառ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 703։*

=*Պրս.* زرّین درخت zarrīn-diraxt (*տե՛ս Շթայնշնայդերի հաւաքածոյի մէջ՝* WZKM, *12, 90), որ կազմուած է պրս.* zarrīn *«ոսկեգոյն» և* diraxt *«ծառ» բառերից և նշանակում է բուն «ոսկեգոյն ծառ»։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուած է նաև ՀԲուս. անդ։

ԶԱՐՈՇ (*գրուած նաև* զարուշ) *«լերդախոտ կոչուած բոյսը.* teucrium, chamedrys» *Բժշ. Գաղիան. (ըստ ՀԲուս. § 704 և § 906. Տիրացուեան,* Contributo, *§ 468 և § 470). կոչւում է նաև* կեճարար, գետնի կաղնի, *տճկ.* գըսսունըրգ մաճմուտ, *ֆրանս.* germandrée *(Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 597 ա)։—Ուրիշ է գւռ.* զարուշ *«մի տեսակ թռչուն»։*

ԶԱՒԱԿ, ի-ա *հլ. «որդի, ծնունդ, ցեղ, սերունդ» ՍԳր. (Հնագոյն իմաստն էր «սերունդ, ցեղ՝ առանց սեռի խտրութեան. բայց յետոյ սահմանափակուեց առաջին սերնդի համար՝ նոյնպէս առանց սեռի խտրութեան, ինչպէս ցոյց է տալիս գւռ.* զաւակատուն *«արգանդ» բառը. հմմտ. Մալխասեան, Մշակ 1913. № 103), որից՝* զաւակաբար *Փարպ.,* զաւակագործել *Փիլ. լին.,* անզաւակ *ՍԳր. Եփր. ծն.,* անզաւակել, անզաւակեցուցանել *ՍԳր.,* անզաւակութիւն *ՍԳր. Ոսկ. ես. Եփր. Եբր.,* բարեզաւակութիւն *Փիլ. ել.,* շահազաւակ *Ագաթ.* բազմազաւակ *Գէ. ես. Նար. գնձ. եկեղ.,* մերձազաւակ *«առհմակից, ազգակից» Փիլ. խոր.,* եօթնազաւակ *խոր.։*

Klaproth. Asia polygl. *102 աֆղան.* suai, *օսս.* sewellom: Müller, SWAW, *38, 580 սանս.* yava, *պրս.* ǰaw, *յն.* ζέα *«գարի, ցորեն» բառերի հետ։* Pictet, 2, 361 *սանս.* sava, sūnu, *յն.* υἱός *«որդի»։* Justi, Zendsp. *117 զնդ.* ǰu *«ապրիլ», աֆղան.* zavāk *«կեանք»։* Lag. Arm. Stud. *§ 766 յիշում է հյ.* ճուակ *բառը։* Bopp, Gram. comp. *1, 14 սանս.* çāvaka *«ձագ»,* çvi *«աճիլ» արմատից։ Տէրվիշ.* Altarm. *53—55, Նախալ. 100* յաճելով, յաւէտ, լուծ, լոկ *են են ձևերի հետ՝ հնխ.* yu, yug *արմատից։ Մառ,* ЗВО, *5, 319 զնդ.* ząϑwa *ձևի հետ՝ իբր* *զաւակ: *Հիւբ. յն.* σπέρμα *«սերմ, սերունդ» բառից։* Jensen, ZDMG, *48, 458 և* Hitt. u. Arm. *94 հաթ.* spai, spa, sw, swi =zapai *են։* Patrubány, SA, *1, 210 պրս.* *zava-ka *ձևից. հմմտ. սանս.* hava-na *«զոհ», զնդ.* zao-tar *«քահանայ»։ Ղափանցեան,* ЗВО, *23, 351 վրաց.* զվեվա *«ծնիլ»։*

ԳԻՐ.—*Ագլ. Մշ. Շմ. Ջղ. Կր. Տփ.* զավակ, *Սչ.* զաւագ, *Ալշ. Երև. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* զավագ, *Ասլ.* զավագ, զավայ, *Մկ.* զըվակ, *Սլմ.* զըվըկ՛, *Ոզմ.* զըվըկ, *Մրղ.* զըվըկ՛, զըվըյ, *Տիգ.* զըվըգ, *Զթ.* զավօգ, զավոգ, *Հճ.* զավօգ—*նոր բառ է* զաւակատուն *«արգանդ»։*

[ԶԱՒԽԼ *«սպառել կամ հրաժարիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 99. բայց անշուշտ սխալ է և պետք է կարդալ* զրաւել, *ճիշտ ինչպէս որ էջ 104 ունի* զրաւել *«սպառել կամ հրաժարիլ»։ Ուզում է մեկնել* զրաւել ի կենաց *«մեռնիլ» դարձուածը։—Աճ.]*

ԶԱՒԽԼԱՅ *«ամեհի կամ տրմուղ կամ լծընկէց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 99։*

ԶԱՒԵՇՏ *«կատակ, երգիծանք», արմատ, որ առանձին աւանդուած չէ. սրանից կայ միայն* զաւեշտարար *«կատակերգու» Հին բռ. նոր դրականի մէջ ո՛չ միայն կենդանացած է* զաւեշտ *արմատը, այլ և նոյն արմատից կազմուած են մի քանի նոր բառեր, ինչ.* զաւեշտական, զաւեշտաբան, զաւեշտաբանական, զաւեշտախօս, զաւեշտաբեր:

Հիւբ. ճուաստի *բառից։*

ԶԱՒՇԱՆ *տե՛ս Ճօշան։*

ԶԱՓԴ *տե՛ս Ղափեթ։*

*ԶԱՓՐԱՆ, *գրուած նաև* զաւրան, զաֆրան *«քրքում» Վրդն. ծն. և մեկն. երգ. Վստկ. 91. Մխ. բժշ. 44. Յայսմ. մրտ. 19,* զափարան *Անկ. գիրք հին. կտ. 14։*

=*Արաբ.* زعفران zaʻfarān *«քրքում», որ փոխառութեամբ տարածուած է նաև Ասիոյ և Եւրոպայի բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. թրք.* صفران safran, *ռմկ.* zafran, *քրդ.* za-

firan, *վրաց.* ზაფრანი զափրանի, *թուրք.* զաֆրան, *ռուս.* шафранъ, *հսերբ.* šafran, šavran, *նսերբ.* zaferan, zoforan, zapran, *լեհ.* szafran *իտլ.* zafferano, *սպան.* zafran, azafrano, *ֆրանս. գերմ.* safran, *հֆրանս.* safleur, zaflor, *պորտ.* açafrão, *անգլ.* saffron, *մրգ.* safrān, *ռում.* šofran, *նյն.* σαφράνι *ևն ևն։—Հիւբշ. 279։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

—ՁԲԱՂ. *արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝* զբաղիլ *«պարապիլ, մի բանի հետամուտ լինել, նրան յարիլ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 8. որ և* զբաղնուլ *Ղուկ. ժբ. 29. Եզն.,* ընդզբաղիլ *Լմբ. ժղ.,* զբաղանք *Ա. կոր. է. 33,* զբաղասէր *Ոսկ. յհ. ա. 1,* զբաղկոտ *Լմբ. սղ.,* բազմազբաղ *Արշ. Յայսմ.,* անզբաղապէս *«խեկոյն» Ագաթ. Բուզ. Եփր. խոստ. ևն. վրիպակով գրուած է նաև* սբաղիլ *ևն։*

=Կազմուած է զ մասնիկով բաղ արմատից (տե՛ս առանձին), որից նաև բաղեղն «պատատուկ» բոյսը. իմաստի զարգացման և այս բառերի յարաբերութեան համար հմմտ. պատատիլ *«զբաղիլ» և* պատատուկ *«բաղեղ բոյսը»։—Աճ.*

Lag. Urgesch. 490 *սանս.* bal:— *Հիւնք. զբօսանք բառից։*

Զբաղայեղծ «զստեղծուած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 99. հայցական հոլով է և ուղղականն է բաղայեղծ, որ նոյնպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 46 և մեկնում է «ստայեղծ»։ Համեմատութիւնից երևում է, որ առաջինն էլ պէտք է ուղղել «առեղծուած»։

ԶԲՕՍ. *արմատ առանձին անգործածական, որից՝* զբօսանալ, զբօսնիլ *կամ* զբօսնուլ *«մի զուարճալի բանով ժամանակ անցկացնել» ԾՆ. իգ. 63. Ոսկ. ես. 173 (*զբուսեալ*). Եփր. ծն. էջ 31 «միտքը մի բանի տալով ցրուիլ, մտքով զբաղուիլ» Ոսկ. մ. բ.,* զբօսանք *«զուարճութիւն» Բ. մկ. դ. 46. Դատ. ա. 15. Խոր., «խօսակցութեամբ ժամանց» Գ. թագ. ժբ. 27. Փիլ. լին., «դատարկ բաներով ժամանակ կորցնելը կամ հոգ, մրտածմունք, մտմտուք» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 22, «տագնապ» Եփր. գծ. 39,* զբօսացուցանել *ՍԳր.* զբօսուցանել *Ոսկ. մտթ. ա. 16. Բուզ. Վեցօր.* զբօսուցիկ *Ոսկ. ես.,* անզբօս *«մրտմրտուքներից ազատ» Յճխ. բրս. հց.,* բռնազբօսիլ *«բանի յափշտակուիլ» Կանոն.,* բռնազբօսել *«բռնադատել, վրան բռնանալ» Առակ. ժզ. 26. Սեբեր.,* բռնազբօսիկ *Ոսկ. մ. ա. 15,* բռնազբօսութիւն *«բռնադատութիւն, հարստահարութիւն» Ագաթ. Կոչ. Սեբեր. Ոսկ. ա. կոր.,* մեծազբօս *«բազմաթիւ մրտմրտուքներ ունեցող» Ոսկ. փիլ. լին. ևն։ Այս բոլորը գրուած են նաև* զբուս—, սբօս— *և* սբուս— *ձևերով։ Նոր գրականի մէջ ընդունել ենք միայն* զբօս— *ձևը, որից էլ նոր բառեր՝* զբօսաշրջիկ, զբօսավայր, զբօսարան, զբօսալի *ևն։*

*Հներից Լմբ. ժբ. մրգր. էջ 124 (որ է յովն. Բ. 5) մեկնում է «Զբօսանք՝ մեք սովոր եմք զզբաղիլն կոչել մտաց կամ զզգայարանացն»։ ՆՀԲ (*անզբօս *բառի տակ) լծ. յն.* ἀπερίσπαστος *«որի միտքը ցրուած չէ»։ Հիւնք. յն.* πόσιον *«արբեցութիւն» բառից։ Թիրեաքեան, Պատկեր Ա. 194 համեմատում է պրս.* սիփուզիյաէն *բառի հետ.— (այս է՝ պրս.* سپوزیدن sipōzēdan *«մի բան բռնութեամբ մի բանի մէջ խոթել, գամ զարնել, գետինը ցից խրել, դանակը փորը խոթել ևն»,* سپوزکار sipōzkār *«զանցառութեամբ կամ ուրիշ մի պատճառով գործը ուշացնող, ձգձգող». սրանց աւելի հին ձևերն են պհլ.* spōǰ *«յապաղում»,* spoxtan spōǰet *«հանել, դուրս հանել, հեռացնել», պազենդ.* spōža *«մէկ կողմ դնել, հանել, մերժել, արհամարհել», որոնցից փոխառեալ է հյ.* սպուժել *«յապաղել, տնտնալ, անհոգ գտնուիլ». հետևաբար այլևս* զբօս*գործ չունի այստեղ)։ Նոյն, Կարնամակ ծան. 31 նոյն ընդ* սպուժել*=պրս.* sipōz:

—ԶԳԱԼ *(զգացի, զգա՛) «իմանալ, հասկանալ, խելքը գլուխը գալ, ուշաբերիլ, զգաստանալ» (գրուած նաև* սգալ, բզգալ*) ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ա. թես. ես. և մ. Եփր. Բ. տիմ. «լուր առնել, տեղեկանալ» Բուզ. Դ. իա, իբ, իգ, խդ. ե. լև. Բ. մկ. բ. 7. Թ. 1, ժբ. 21. ժզ. 20 (ըստ Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 348), որից՝* զգալի *Փիլ.. Խոր. վրդվ.,* զգալապէս *Փիլ.*

նխ., զգայաւոր «իմացական, մտաւոր» Կոչ., զգայուն Ոսկ. ես. Վեցօր. Եզն. Կոչ., զգացուցանել ՍԳր. Եւս. քր., զգացումն Սկևռ. լմբ., յանզգայիլ Ել. լր. 18. Ոսկ. մ. ա. 6, զգաստ ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. ծն. Լաբուբ. 40 (գրուած սգաստ), անզգաստ Ոսկ. մ. ա. 13, յանզգաստս Վեցօր., յանզգաստուց Փարպ., զգաստական Ոսկ. ես. և մոթ., զգաստանալ Ոսկ. մ. ա. 15, զգօն Եզն. Ոսկ., զգօնութիւն ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. մ. բ. 8, զգօնանալ Եզն. Ոսկ., զգօնաբարոյ Ոսկ. Ես. էջ 2 (տե՛ս ՀԱ, 1911, 501), անզգամ ՍԳր. Ագաթ., անզգամիլ ՍԳր. Եզն. Եւագր., անզգայ ՍԳր. Վեցօր. Եզն., բարեզգայ Մաշկ. յետին և սխալ ձևեր են անզգած Մագ. (փոխանակ ասելու անըզգաց), անզգաբար, անզգապէս ԱԲ։ Նոր բառեր են՝ զգալիօրէն, անզգալաբար, անզգալիօրէն, զգայազուրկ, զգայացունց են։

=Կազմուած է զ նախդիրով՝ գալ բայից, հմմտ. գալ ի միտս, ի խելս, ի գիտութիւն են ոճերը, յատկապէս՝ անձին զգալ=աշխ. ինքզինքին գալ, խելքի գալ։—Զգալ բայի հին կատարեալն էր *զեկի (գամ բայի եկի կատարեալից), որից կազմուած են՝ զեկուցանել (իբր անցողական) «լուր տալ, իմացնել, պատմել» ՍԳր. Կորիւն., իրազեկ «տեղեակ, լուրը իմացած» Գծ. իա. 21, 24 (ինչպէս ունինք իրազգաց հոմանիշը՝ Ագաթ., զգացուցանել «լուր տալ» ՍԳր. Եւս. քր.), Fաչազեկ Փիլ. լին. շատ յետնաբար զեկ «գիտութիւն, ծանուցում» Աբր. կրետ. 93։ Նոր գրականի մէջ՝ զեկոյց, զեկուցել, զեկուցագիր են։ Նախաւոր *զեկի կատարեալը այնուհետև կորչելով՝ փոխանակուեց նորակազմ զգացի ձևով։ Գալ բայի կտր. գացի ձևը նշմարելի չէր այլ ևս հայ ականջներին։—Հիւբշ. IF, 19, 469:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, —Lag. Urgesch. 94 gā արմատից, հմմտ. գերմ. er-fahren կամ աւելի լաւ՝ լտ. ex-periri, նման կազմութեամբ։ ՓԲ արմատը համարում է զեկ, որից շինուած է զգալ, իբր թէ *զեկալ: Հիւնք. զգալ, զգենուլ (իրենց ածանցներով) դնում է զգ արմատից, որ գալիս է զեկ ձևից (ինչ. իրազեկ), իսկ զեկ հանում է պրս. զիկ, արաբ. զին «ատողաբաշխութիւն» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Հիւբշ. JF, 19, 469—472, հայ. թրգմ. ՀԱ, 1907, 248—9։—Patrubány, ՀԱ, 1907, 249 մեկնում է ըստգալ: Karst, Յուշարձան, 407 զգօն բառին է կցում սումեր. sigal «ուշադրութիւն»։ Պատահական նմանութիւն ունին հյ. զգաստ և լտ. castus հոմանիշները։

ԳԻՒ.—Անշուշտ գրական փոխառութիւններ են՝ Ագլ. անըզգամ, Ջղ. անըսգ'ամ, Ախց. Երև. Մշ. Տփ. անըսկամ, Սչ. անըսFամ, Սլմ. անըսկ'ում, Զթ. անըսգ,օմ, անըսգ'ոմ, Խրբ. ըսգ'աող, Ճմ. սկալ «զգալ», Ատանայի թըրքախօս հայոց մէջ՝ սգառանF «զգացում», Սղերդի արաբախօս հայոց մէջ՝ անսFամ (Բիւր. 1899, 116)։ Նո՞յն է արդեօք նաև զգալ Ձն. «շատ լիքը լինել» (ինչ. Նաւը բեռան տակ կզգար)։

ՁԳԱԾԻԼ (-ծայ, -ծիր, -ծեալ) «հագնիլ» Ոսկ. ես. 180. փոխաբերաբար՝ «անձի մէջ կրել, համակուիլ (որևէ զգացումով կամ յատկութեամբ)» Գ. մակ. է. 3. Եբր. ե. 2. Յոբ. իբ. 12. իթ. 5. Սեբեր., զգածումն «հագնիլը» Ես. իբ. 12, զգածնուլ «համակուիլ, ըգբաղուիլ» Ոսկ. մ. ա. 15 և ա. տիմ., զգածուցանել «համակել» Փիլ. այլաբ., մթազգած Ոսկ. մ. գ. 4, խաւարազգած Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 20, խորհրդազգած Դիոն. եկեղ. Շնորհ. սգազգած Վեցօր., սևազգած Ոսկ. ես.—յետին գրիչները սրա հետ շփոթելով զգալ բայը՝ գրում են անզգած (իմա՛ անզգաց) Մագ., իրազգած (իմա՛ իրազգաց) Խոր. Փարպ. Յհ. կթ.—արդի գրականում չկայ զգածիլ «հագնիլ» նշանակութիւնը. կայ միայն զգածուիլ «յուզուիլ, համակուիլ», որից բոլորովին տարբեր է զգացուիլ «զգալի լինել»։ Այսպէս արևմտեան գրականի մէջ։ Իսկ արևելեան գրականը այս երկուսն էլ շփոթելով իրար հետ (իմաստի մերձաւորութեան պատճառաւ), գործածում է միայն զգացուիլ «զգալի լինել. 2. զգածուիլ»։

=Կազմուած է զ մասնիկով գած արմատից, որ առանձին անգործածական է. բայց յայտնի երևում է նաև առիգած «ղենջակ, գողնոց» բառի մէջ. (առի- թերևս նոյն է՝ ինչ որ առ, երի, երա- և նշանակում է «առ-

չէր». իմաստի զարգացման համար հմմտ. պրս. پیشگیر pīš-gīr «անձեռոց», կազմուած pīš «առջևը» բառից)։—Աճ.

ՆՀԲ ճագածիլ բառի հե՞տ։ Patrubány, ՀԱ, 1907, 186 զամ բայից է հանում։ Հիւնք. դնում է զգալ և ածել ձևերից։ Scheftelowitz, KZ, 5 (1927), 249 հսլ. vęzati «կապել», հիռլ. figim «հիւսել», հբգ. wichuli «փաթաթուած բան», լտ. velum «առագաստ, քօղ», vexillum «դրօշ» բառերի հետ հնխ. vogˊ- արմատից։ Այս բառերը Pokorny, 1, 247 (այսպէս նաև Meillet, Dict. étym. lt. 1040) դնում է հնխ. veg- «հիւսել, կապել» արմատի տակ, բացի հսլ. vęzati, որ հանում է հնխ. ang'h ->հյ. անձուկ «նեղ» արմատից (Pokorny, 1, 62)։

ԶԳԱՅՈՒ տե՛ս Գայու։

ԶԳԱՍՏ տե՛ս Զգալ։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 160 հանում է զգեստ բառից!

+ԶԳԵՆՈՒԼ (զգեցայ, -ցի՛ր, -ցեալ) «հագնիլ» ՍԳր. Եփր. ծն. Սեբեր., որից՝ զգեցուցանել «հագցնել» ՍԳր., զգեստ «հագուստ» ՍԳր., զգեստ ոտին «կօշիկը սռնապանով միասին» (ըստ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 84) Խոր. Բ. ծա., զգեստող «զգեստները հագցնող արքայական պաշտօնեայ» Վրդն. պտմ. հրտ. էմինի, էջ 45 (նորագիւտ բառ), բարեզգեաց ՅՀ. կթ., կարճազգեստ Մծբ., զրահազգեստ Խոր., խաւարազգեստ Սեբեր., կանաչազգեստ Ագաթ., նորազգեստ Մծբ., բոցազգեստ Ճառընտ., զառնազգեստ Նեղոս. Ոսկիփ., տերևազգեստ Ագաթ., աստուածազգեաց Ագաթ., դիւազգեցիկ Փարպ., զգեստակալ (նոր բառ) ևն. գրուած ունինք նաև սգեստ, սգենուլ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ves արմատից. հմմտ. սանս. वस् vas «զգեստ հագնիլ, վրան մի ծածկոց ձգել», वस्त्र vastra- «հագուստ, զգեստ», वस्मन् vásman «ծածկոց», զնդ. vanh (գ դէմքը՝ vastē) «հագուիլ, հագնիլ», [illegible] vastra- «զգեստ», թոխար. vastsi «զգեստ», յն. ἕννυμαι (<*ϝεσ-νυ-μαι) «հագուիլ», εἷμαι, եոլ. ϝέμμα, դոր. ϝῆμα «զգեստ», εἷμαι (<*ϝεσμαι) «հագուած եմ», ἕσσαι (<*ϝεσ-σαι) «հագուած ես», ἔσθος «զգեստ», ἐσθής «զգեստաւորում, հագուստ», γέστρα «զգեստաւորում», լտ. vestis «զգեստ, զգեցում», vestio «հագնիլ, հագցնել», գոթ. vasti «զգեստ», vasjan «հագուիլ» հբգ. werjan «զգեստաւորել», մբգ. wester «մկրտութեան շապիկ», հիսլ. verja, անգսք. werian «հագցնել», ալբան. veš «հագցնել», višem «հագուիլ», քուչ. yäššītar (-sk մասնիկով) «հագնուած», կամիս. waš, weš «հագնուիլ» (Walde, 830, Boisacq, 257, Pokorny, 1, 309, Ernout-Meillet, 1056)։—Հնխ. ves պարզական արմատ չէ, այլ աճած է eu «հագնիլ» արմատից, իբրև u̯-es. հմմտ. հյ. ագանիլ, լտ. ex-uo, ind-uo, լիթ. aviú, հսլ. ob-uja̧ ևն (տե՛ս ագանել արմատի տակ)։—Հնխ. ves տուած է հայերէնի մէջ (s-ի անկումով) *գե, բայական վերջաւորութեամբ *գենուլ, -ստ մասնիկով՝ *գեստ (հմմտ. ճագուստ, գալուստ, զգաստ), որոնք զ նախդիրով զօրանալով՝ դարձել են զգենուլ, զգեստ: Աննախդիր ձևերը պահուած են մինչև այսօր գաւառականներում. ինչպէս՝ Ղրբ. Ղզ. կէնալ «հագնիլ», կէց տալ «հագցրնել», կէ՛ց «հագուի՛ր», Շմ. կէցիլ, կէցվիլ «հագուիլ» (իմա՛ գենալ, գեցուիլ, գե՛ց), Ալշ. Խլ. Մշ. Նբ. գ՛եստ «զգեստ»—Հիւբշ. 446։

ՆՀԲ զգեստ՝ լծ. յն. սքեմ, σχήμα, habitus:—Peterm. 25 զգեստ=լտ. vestis, յն. ἐσθος։—Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 445 լտ. vestis, սանս. vastra և պրս. gisī? Böttich. ZDMG, 1850, 355 «զգեստ գալիս է զգենուլ բայից, ինչպէս իմաստ՝ իմանալ բայից»։ Lag. Urgesch. 612 ագուցանել, առագաստ, զգեստ, զգենուլ դնում է vas արմատից։ Տէրվ. Altarm. 80, Նախալ. 22, 58, 107 վերի ձևով։ Հիւնք. զգենուլ, զգեստ տե՛ս զգալ։ Karst, Յուշարձան, 407 սումեր. sig, sik «հագուստ»։

ԳԻՐ.—Սչ. սգ՛եստ, Շմ. սկէստ և Զթ. ըսգի՛ց նշանակում են միայն «եկեղեցական ըզգեստ». Ագլ. ըսկ՚ոնիլ «հագնիլ». միւսները տե՛ս վերը։

*ԶԳՈՅՇ «ուշադիր, անձնպահ, աչքաբաց,

երկիւղած» Առակ. իբ. 29. Խոսր. Լմբ. առկ. և պտրգ. «ապահով անվտանգ» Փիլ. յովն., որից՝ ի զգուշի առնել «ապահովել, պահել, պահպանել» Կոչ. 308, զգոյշ լինել կամ զգոյշ կալ ՍԳր., զգուշագոյն Ղևտ. ժե. 31. Կորիւն, զգուշալի Փիլ. գ. 1. Ոսկ. յհ. ա. 15, զգուշանալ ՍԳր. Ոսկ. եբր., զգուշաւոր ՍԳր., զգուշեաւ Փիլ., անզգոյշ Ոսկ. եբր., բազմազգուշալի Կանոն., ճանապազազգոյշ Փարպ. ևն։ =Կազմուած է զ նախդիրով՝ գոյշ բառից. տե՛ս անդ։—Հիւբշ. IF, 19, 464։

ՆՀԲ «որ ուշ ունի զգաստութեամբ»։ ՓԲ «անող զգեկ» (իրա-զեկ ևն). ուրեմն ուզում է հանել զգալ բայից. Lag. Urgesch. 549 qhuš արմատից։ Müller, Kuhns u. Schleichers Btrg. 5, 138, Lag. Btrg. bktr. Lex. 29, 37, Հիւբշ. KZ, 23, 16 զնդ. *uzgaoša «ականջները ցցած՝ տնկած» ձևից։ Müller, SWAW, 38, 577 պրս. gōš, զնդ. gaoša «ականջ» բառից։ Պատկ. Փորձ, Թ. 1880 մարտ ընդունում է *uzgaoša մեկնութիւնը։ Տէրվ. Նախալ. 119, Լեզու, 1887, 91 իբար է կցում գոյշ, գոյշ քէ, գուշակել, զգուշանալ բառերը։ Հիւնք. զգալ և ուշ բառերից։ Meillet, Rev. crit. Բ. 1896, էջ 423 զ մասնիկ է համարում։ Հիւբշ. 150 դնում է զնդ. *uzgaoša-? Վերի մեկնութիւնը տալիս է Հիւբշ. IF, 19, 464, Հյ. Թրգմ. ՀԱ, 1907, 185ա և ZAPh 2, 265։ Karst, Յուշարձ. 407 սումեր, ša-kuša, šagkušša «խոհեմ»։

ԳԻՌ.—Ոզմ. սկուշ, Ջղ. բզգ'ուշ, Պլ. ուսգուշ:

ԶԳՕՆ տե՛ս Զգալ։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 160 զգենուլ բառից.

*ԶԵԱՆ «վնաս» Եղիշ. գ. էջ 48. Լմբ. սղ. ուրիշ վկայութիւն չկայ. բայց այս բառից են կազմուած զեանարար «վնասակար» Վստկ., զեանեալ «առուտուրի մէջ վնասուած, սնանկ» Վրդ. առ. 249, զէնիլ «վնասուիլ» Քուչ. 85. Հմմտ. նաև զեանակար և վզեան:

=Պհլ. کریسں ziyān, պրս. زیان ziyān, զնդ. zyāna, բոլորն էլ «զեան, վնաս»։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև Թալմ. זיינא zīyanā, մանդ. זאינא zāyinā, քրդ. աֆղան. ziyān, բելուճ. ziyānī օսս. zián, žián, ոստ. zyān, ուկրաին. izjan, ռուս. изъянъ (Berneker, 440),—Իրանեան ձևերի արմատըն է զնդ. zyā, հպրս. diyā «վնասել», որ կցւում է սանս. ज्या jyā «ճնշել, ընկճել, նուաճել, կեղեքել» արմատին (Bartholomae, 1700). Հմմտ. յատկապէս սանս. ज्यान jyāna «ճնշում, սեղմում» (Horn, § 679)։—Հիւբշ. 150։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ. նոյնը յետոյ Lag. Gesam. Abhnd. 44 ևն։

ԳԻՌ.—Աշ. զեն, Ռ. զէն, Պլ. զէն (հին լեզուով), իսկ նոր լեզուով, ինչպէս և այլուր, նոր փոխառութեամբ Թուրքերէնից՝ զիյան:—Նոր բառ է Սեբ. անզէն «անվնաս»։

ԶԵԲՈՒՂ տե՛ս Բէեղզեբուղ։

ԶԵԴ տե՛ս Զի։

ԶԵԼԻԽԱ տե՛ս Սալիխա։

ԶԵԿՈԾԱՆ «զան(ո) գուածարար». այսպէս ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 100. Թերևս հայցական հոլով է և պէտք է հասկանալ (ուղղական հոլով) եկռծան «անգուածարար, ջուհակ»։

ԶԵԿՈՒՑԱՆԵԼ տե՛ս Զգալ։

Աղբալեան, ՀԱ, 1926, 398 եկ բառի պատճառական հոլովն է։

*ԶԵՀԵՏ «մահմետական կրօնաւոր» Շնորհ. հանել. որ և զեհիդ նոյն նշ. Մխ. առ. 334, որից զեհետաժողով «մոլլաների հաւաքումն» Ասող. էջ 189. բոլորն էլ նորագիւտ բառեր։ =Արաբ. زهيد zahīd, زاهد zāhid «ժուժկալ, ճգնաւոր, առաքինի, կրօնաւոր», որոնք գալիս են زهد zuhd «ժուժկալութիւն, ճգնաւորական կենցաղ» արմատից։

Այսպէս ուղղեց և մեկնեց Նորայր, Հանդ. գր. և պատմ. Բ. էջ 321—2։

ԶԵՂԽ «խախուտ, անհաստատ, սահուն» Առակ. է. 6. Ոսկ. եփես. և յհ. ա. 10, «շըռայլ, ցոփ, անառակ» Սիր. խա. 18. Ոսկ. ես. 430, որից՝ զեղխագործութիւն Եզն., զեղխութիւն Ա. պետ. դ. 4. Եփես. ե. 18, զեղխիլ Յուդ. 11. Ոսկ. ա. կոր. և մատթ., զեղխանալ Եզն., անզեղխ Պիտ., զեղխաբարոյութիւն «որկրամոլութիւն» Կանոն. 27 ևն. գրուած են

նաև զեղ-, զեխ- ձևերով. վերջինը ուղղագոյնն է. հմմտ. բաղխել և բախել.—յետին ձև է զիղխ։

ՆՀԲ զեղեալ ըստ չափ կամ զեղեալ կամ սաճեալ... լծ. և սեղեխ։ Հիւնք. սեղեխ բառից։

ՁԵՂԾ տե՛ս Եղծ։

ՆՀԲ եղծանել, ճեղծուցանել և ճեղծճուլ բառերի հետ։

+ՁԵՂՈՒԼ տե՛ս Հեղ։

=Զ նախդիրով կազմուած է ճեղուլ ձևից, որի վրայ շնդարձակ տե՛ս անդ։

Մորթման, ZDMG, 31, 434 բևեռ. zildi ձևի հետ։

ՁԵՂՁԵԼ «ծածկել, պահել, թաքցնել, բուն միտքը մթութեան մէջ պահել» Ոսկ. մ. բ. 1, 8. Սեբեր., «խօսքը համառօտ կերպով ասել անցնիլ» Ոսկ. յհ. ա. 3, «կրճատել» Բ. մակ. Բ. 29. արդի լեզուի մէջ այս վերջի իմաստն է՝ որ գործածական է, յատկապէս դրամական գործառնութեանց համար. այժմ կայ նաև զեղչ արմատը. ոմանք սխալմամբ գրում են զեղջ, շփոթելով յաջորդ բառի հետ, որ տարբեր արմատ է։

ՆՀԲ լծ. արաբ. ظل zill և թաթար. čoγa «ստուեր»։ Հիւնք. ողջ բառից։

ՁԵՂՋ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «յանցանքի վրայ ցաւիլը, ապաշաւ» Դ. թագ. գ. 27. Եփր. դատ., «խեղճ, խղճալի, ցաւալի» Ոսկ. Բ. կոր. (գրուած է նաև զիղջ), որից՝ զղջանալ ՍԳր. Բուզ., զեղջանալ Եփր. եբր. 210, զղջալ Ոսկ. Բ. կոր., զղջացուցանել Ա. թագ. իդ. 6. Եփր. ծն. և աւետ., զղջումն Առակ. ժդ. 15. ի. 25, անզեղջ Հռ. բ. 5. ժա. 29 ևն։ (Meillet, Altarmenisches Elementarbuch, էջ 20 հնագոյն ձևը համարում է զիղջ)։

Հիւնք. աղցf բառից։

ԳԻՌ.—Խրբ. զըխջ՛ալ, Ախց. Ոզմ. Ռ. Սլմ. Սչ. Տիգ. զըխչալ, Երև. զղճալ, Մշ. զխճալ, Մկ. զղճըլ։—Նոր նշանակութեամբ են Կր. զէխճի գալ «գթալ, կարեկցիլ, խղճալ», Ղրբ. զխճալ, Շմ. զէխճը գալ, զէխճըվիլ «զզուիլ», Տփ. զիխճ «գէշ, չար, տգեղ».—Ենկիւրիի թրքախօս հայերը գիտեն zəxčum suyu «արցունք» (բուն նշանակում է «զղջման ջուր», տճկ. su «ջուր» բառից. Բիւր. 1898, էջ 789)։ Նոյն բա՞ռն է արդեօք նաև՝

ՁԵՂՋ «աճարկու». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 100։

ՁԵՂՑ տե՛ս Զեղց։

[ՁԵՄԵՂ կամ ՁԵՄՈՒՂ «հաստատուն, ամուր, ապահով». գործածուած է միայն երկու տեղ՝ Ոսկ. մ. ա. 20, էջ 331 (Եթէ ցանկանայցես կս ընչից, անդր փոխեա՛, ուր մարթիցի զեմուղ յամուր բերդին պահել, ուր չիցէ ինչ որ դամագիտ կարիցե լինել) և Ոսկ. ա. տիմ. էջ 122 (Ցոգիս սերմանես, ուստի ոչ ոք ինչ կարիցէ առնուլ, այլ պինդ ունին և զեմեղ պահեն բազում հաւաստեօք և մեծամեծ փութով)։

=Երկաթագիր Մ և Տ տառերի նմանութիւնից յառաջացած գրչութիւններ են, որ պետք է ուղղել զետեղ. հմմտ. «Պահել զետեղ և անարատ» Ոսկ. եբր. դ. էջ 478, «Մինչ այս ամեթ և զետեղ պահեսցի կարգ» Պիտ. էջ 387։ «Ամենայնիւ զետեղ պահէ» Պիտ. էջ 562։ Բացի սրանցից նոյն իսկ նախորդ երկու հատուածներում լաւագոյն ձեռագրերն ունին զետեղ։ Տե՛ս և յաջորդ բառը։

ՆՀԲ թէև նշանակում է զեմեղ և զեմուղ ձևերը, բայց զետեղ բառի տակ յայտնապէս գրում է թէ վրիպակ է։ Այս սրբագրութեան ուշադրութիւն չդարձնելով ՋԲ, ՓԲ և ԱԲ իբրև ուղիղ ձև նշանակում են զեմեղ, զեմուղ, անշուշտ հետևելով Բառ. երեմ. էջ 100, որ ունի զեմեղ «ամբողջ»։ Առաջին անգամ Նորայր, Հայկակ. բառաքնն. էջ 16—17 ուղղեց ու բացատրեց բառը վերի ձևով]։

[ՁԵՄԵՂԵԼ. մէկ անգամ ունի Եզն. էջ 125 «Եթե առ տկարութեան չզեմեղիցէ, ապա ոչ այժմ թագաւորել է նմա». (ձեռ. չզմեղիցէ, բայց տողամիջում աւելացրած ե, որով չզեմեղիցէ).—ՆՀԲ մեկնում է «խնայել, ի գութ շարժիլ, կարեկից լինել», ՋԲ «ապահովել, ազատել ի վտանգէ», ԱԲ «մեղքնալ, գութ շարժիլ, վտանգէ ազատել», Հիւնք. «վնասել, վշտացնել»։ Ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 16 պէտք է ուղղել զետեղել «հաստատուն, անվտանգ, ամբողջ պահել»։ Սխալը յառաջացած է երկաթագիր Մ և Տ գրերի նմանու-

թիւնից։ Այսպիսի մի սխալ գտնում ենք նաև Ոսկ. մտթ. Ա. ժե. էջ 229 «Ճուրշ գայցես տոկոսիս ժողովել, զփոխոցն զվաշխս զետեղել, վաճառացն նիւթս յաճախել», ուր լուսանցքում իբր մեկնութիւն դրուած է զեմեղել։ Նշանակութեան համար հմմտ. Փիլ. լին. բ. ծդ. էջ 134 «Քանզի անզետեղեալք են և անհաստատք և դողդոջուտք մեր կամքս». հմմտ. նախորդ զեմեղ բառը։

ՆՀԲ մեղք բառից։ Հիւնք. յն. զմելին, զմիղին բառից։]

*ՁԵՆ «զոհ». մէկ անգամ ունի Մծբ. 27 ըստ մէկ ձեռագրի (որ Վարդանեան, ՀԱ, 1914, 124 ասորի բնագրի և միւս հայ ձեռագրերի համեմատ ուղղում է եզն), որից՝ զենուլ «անասունը կտրել, մորթել, զոհել» ՍԳր., զենումն Ղևտ. ժե. 5. Սղ. խգ. 22, զենլի «մատաղացու» ՍԳր., զենագործութիւն Փիլ. իմաստն., զենածոյ Կանոն., զենարան Խոր. Փիլ. բացն., զենել Անան. յհ. մկ. Վրք. հց., անզեն Փիլ. ել., անզենլի Ածաբ. ծն., գառնազեն Անյ. բրձր. Թէոդ. խչ., մարդազեն Ոսկ. եփես., մշտազեն ԱԲ, ճայզեն «հայամորթ» Տաթև. տճկ.։

=Փոխառեալ է իրան. *zyān կամ *ziyān հոմանիշ մի ձևից, որ չէ աւանդուած, բայց նոյնն է հաստատում նորագիւտ սոգդ. ōz-yān «զոհ» (Gauthiot, Gram. sogd. էջ 72). հմմտ. զնդ. zyāna=պհլ. ziyān>հյ. զեան «վնաս», գւռ. և բարդութեանց մէջ՝ զեն-. ինչ. զենարար են։—Աճ.

ՆՀԲ (պատռուճակ բառի տակ) լծ. եբր. ծոն և հյ. ձոն: Böttich. ZDMG, 1850, 354 սանս. han, պրս. zadan «մորթել, զարնել, զենուլ»։ Lag. Urgesch. 446,Müller, SWAW, 42, 253 և 48, 425, Justi, Zendsp. 114 սանս. han, զնդ. zan, ǰan, պրս. zadan: Bopp, Gram. comp. III, 106 սանս. hánmi: Տէրվ. Նախալ. 80 գան, գանել, զատիկ, սանս. han, հպրս. ǰan, պրս. zan, zadan ձևերի հետ՝ հնխ. ghan արմատից։ Canini, Et. étym. 91 յն. θύνω։ Հիւբշ. Arm. Stud. 30 անյարմար է գտնում թէ՛ իրանեան փոխառութիւն և թէ՛ բնիկ հայ համարելու, իսկ Arm. Gram. 446 ուղղակի մերժում է համեմատել նախորդների հետ, որովհետև հնխ. g^{2}hen- չէր կարող տալ հյ. զեն, մանաւանդ որ ընդգականի մօտ e դառնում է ի. ըստ օրինի g^{2}hen- պիտի լինէր հյ. *գին, ինչպէս որ նոյն արմատի g^{2}hn̥- ձայնդարձից ունինք հյ. գան: Հիւնք. պրս. zadan, zan: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 130 ճենուլ «հիւսել» ձևին է կցում՝ իբրև զ մասնիկով։

ԳԻՌ.—Ջթ. զէնիլ, Վն. զինել, Մկ. Ոզմ. զէնիլ «մորթել» (Ոզմ. միայն ծածկալեզուի մէջ), Սվ. զէնլիք «մորթուած եզան կամ կովի միս՝ որով ապուխտ են շինում».—Խրբ. կայ զէնիլ «զարնել», որ թուի թե զենուլ և զարնել բառերի միացումից է յառաջացած։

*ՁԵՆԱԿԱՐ «վնասակար» Վրդն. ծն. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պհլ. ziyānkār, պրս. زيانكار ziyānkār «վնասակար». կազմուած ziyān «վնաս» և kār «գործող, անող» բառերից։—Հիւբշ. 150։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ՁԵՆՈՃՈՒԵԱԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ժմ. յն. «Խաչին զօրութեամբ զենոճուեալք». ՆՀԲ մեկնում է «զօրացեալ, զօտեւորեալ», իսկ ԱԲ կարդում է զէնճեռեալ և մեկնում է «սպառազինեալ»։

ՆՀԲ համարում է «թերևս յունախառն բարդութեամբ, որպէս ζωγρέα «զերի բռնել», ζώννυμαι «գօտևորիլ, կռուի պատրաստուիլ»։ ԱԲ հանում է զէնք բառից, ինչպէս երևում է զէնճեռեալ գրչութիւնից։

ՁԵՌԱԼ, ՁԵՌՈՒՆ տե՛ս Ծռ-ալ։

ՁԵՌԱՆԳ «մետաղի կղկղանք, խարամ, scorie». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.—հյ. էջ 484ա։

ՁԵՍԽԻՆ «որ էրն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։

ՁԵՍՈՒԲԷՍ «արաբացի դայլ», ունի միայն ԱԲ. ըստ ԳԲ «կենդանի մը, զիւպալէ, daman?» Բառիս վկայութիւնն ունի Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 21 «Լինի յաշխարհն այն և զեսուբէս գազանն, որպէս զոչխար խարտեշ, և յոյժ սիրելի ձկանց, երկակենցաղ քոլով, զժողովեալ առ ինքն ձկունսն ուտէ յորժամ լողայ ի ջուրն»։ Այս նկարագրու-

թիւնից երևում է, որ սխալ է դնել «արտաբացի գայլ», ինչպէս ունին ԱԲ և Սուքրեան՝ անդ, որ գրում է թէ «զեսուրէս գաղանն կարծի լինել ըստ ոմանց ի մերոց պատմագրաց՝ գայլն արտաքացի»։

Կամուսի թրք. թրգմ. չունի նման բառ։

ՁԵՏ *«վարդապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։*

ՁԵՏԵՂԵԼ *տե՛ս Տեղ։*

ՁԵՏՈՒՆՔ *«օրէնք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։*

ՁԵՏՎԱՁԵՂ. *անստոյգ և խանգարուած ձև. մէկ անգամ ունի Լաստ. ա. «Եւ զետվազեղ առեալ դառնայր ի վերայ Բագրևանդայ». (այլ ձ. ունի* և վազ առեալ)*։ ՆՀԲ և ԱԲ մեկնում են «արշաւանք, վազք»։*

ՁԵՐԴ, ՁԵՐԹ *տե՛ս Ձի։*

ՁԵՐԴԵԻԵԼ *կամ* ՁԵՐԹԵԻԵԼ *«թողնել անցնիլ, զանց անել, չհոգալ». երկու անգամ միայն ունի ՅՀ. կթ. էջ 194, 197. անստոյգ բառ։*

ՁԵՐԴՈՒԽԾ *«գինու քաղցուի երեսի փրփուրը՝ աղտը» (նորագիւտ բառ). Վստկ. 97 «Եւ տես զայն զուֆր՝ որ է զերդուածն՝ ի վերայ գինւոյն երեսացն կենայ»։*

ՁԵՐԵՀԻ *«ընթերակաց, մերձակաց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 111* ընթերակաց *բառին իբրև բացատրութիւն։*

[ՁԵՐԻԿՈՒԹԻՒՆ. *մէկ անգամ ունի Արծր. Գ. 2. «Խոստորել ի գաղտնիս զոգի սրբոյն ըզզըրահեալն Հոգւոյն սրբոյ զերիկութեամբ»։*

=Սխալ գրչութիւն է. պէտք է ուղղել վերեկութեամբ. *հմմտ. «Կուսութեամբ յղութիւն կրել՝ Հոգւոյն սրբոյ վերեկութեամբն» Կիւրղ. ղկ. «Հոգւոյն վերեկութեամբ» Նանայ. մեկն. յհ. սրանց մէջ* վերեկութիւն *նշանակում է «ի վերայ կամ ի վերուստ եկաւորութիւն Հոգւոյն սրբոյ»։ Արծրունու ձեռագիրներից մէկը արդէն ունի* վերիկութեամբ, *իսկ հրատր. Պատկ. էջ 129 ունի* վերեկութեամբ:

ՆՀԲ մեկնում է «գուցէ զրահաւորութիւն, *սպառազինութիւն. կամ* զարիկութիւն, *իբր օծումն զաւիկաւ»։ ՋԲ չունի բառս։ ԱԲ մեկնում է «զրահ հագնիլը»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 86։]*

+ՁԵՐԾ *«ազատ, ապահով անվտանգ» Խոր. գ. 20, 67. Մեսր. եր., «ազատութիւն, արձակում» ՅՀ. կթ., որից՝* զերծանիլ *«ազատիլ, պրծնիլ, ձեռքից փախչիլ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 8,* զերծանել *«փրկել, ազատել» Միք. գ. 2. Ոսկ. եփես. Կոչ. Եզն.,* զերծուլ *ՍԳր.,* զերծուցանել *ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 9,* զերծուցիչ *Ոսկ. մ. բ. 25. Եզն. Կիւրղ. ծն.* մորթազերծ *Եզն.,* արագազերծ *Ոսկ. ա. տիմ.,* դիազերծ *Բ. մակ. ը. 27,* դիւրազերծ *Պիտ.,* անզերծանելի *Պիտ. Արծր.,* մեռեալազերծ *«մեռեան կողոպտող» Փիլ.,* սեղանազերծ *«սեղան կողոպտող» Բ. մակ. դ. 42 ևն։*

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է զ *մասնիկով՝ **երծ *արմատից, որ հայերէնի մէջ պարզ ձևով գործածուած չէ. հմմտ. սանս.* सृज् sṛǰ, सर्ज् sarǰ *«արձակել, ազատել, ձեռքից բաց թողնել, նետել, դուրս գցել, թափել», զնդ.* harəz *«արձակել, թողնել», պհլ.* hirz, *պրս.* هشتن hištan *«արձակել». բոլորի արմատն է հնխ.* serg′, sṛg′. *իրանեաններից փոխառութեամբ նոյն արմատից ունինք նաև հյ.* արձակ *և* ապա-հարզան *բառերը, որ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 446։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Lag. Urgesch. *381՝ համեմատելով սանս.* sṛǰ *և զնդ.* uz-harez *ձևերի հետ։ Մորթման,* ZDMG, *26, էջ 517 բևեռ.* is-zari *համարում է «զոհ* զերծանելոյ», *այսինքն «հաշտութեան»։ Տէրվ. Լեզու, 1887, 18* զգերծուլ *կամ* զfերծուլ *ձևից է հանում։ Հիւնք.* փերծուլ *բայից։ Տե՛ս նաև* արձակել *բառի տակ։* Pokorny, *2, 508 դնում է հնխ.* selg′-, *որի ժառանգներն է համարում սանս.* sṛǰ-, *զնդ.* harəz *«արձակել» ձևերից դուրս նաև հիռլ.* selg *«որս», մբգ.* selken *«կաթկթիլ», անգլսք.* solcen *«ծոյլ, հեղգ» ևն։ Մերժում է հյ.* զերծ *բառի համեմատութիւնը։—Եթէ արմատը դրուի* selg-, *բնականաբար կարելի չէ այլ ևս կցել հյ.* զերծ *(*ր*-ի պատճառաւ՝ փոխանակ* ղ*)։ Բայց ի՞նչ կապ կայ «արձակել» և «որս» կամ «ծոյլ» բառերի միջև։ Պէտք է բաժանել կելտական և գերմանական խմբերը արիականից, որ միանալով հայերէնի*

հետ՝ պիտի տայ հնխ. serg´- արմատը։

ԳԻՌ.— Ունինք միայն զերծնուլ Հմշ. «պատրաստ լինել, պատրաստութիւնները տեսնել վերջացնել»։

*ԶԵՐՏԱՅ «կզաքիս, martre», ունի միայն ԳԲ, առանց վկայութեան. անշուշտ շատ յետին ժամանակի բառ։

=Թրք. زرداوه zerdave կամ زردوا zerdeva «կզաքիս, куница» (Будаговъ, 1, 605)։—Աճ.

ԶԵՐՏՈՒՔ «ուրեք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։

*ԶԵԻԻԱ «մահմետական կրօնաւորների վանք» Նոր վկ. էջ 144 (ԺԴ դարից) «Զվանք Ս. Նշանին կողոպտեաց... և պիղծ շեխեր ի վանքն բնակեցոյց և արար զևիա»։

=Արաբ. زاوية zāvia «կրօնաւորի խուց, դարվիշների վանք»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Նոր վկայք, էջ 783. ցանկի մէջ։

*ԶԵԻԻԱԴԱՐ «սեննեկապետ» Նոր վկ. էջ 326 (ԺԵ դարից) «Մեծարեալ էր և կացուցեալ զէվիադար հօրն իւրոյ Հասան փաշահին»։

=Պրս. زاويه‌دار zāviadār «սեննեկապետ, դարվիշների վանքի մեծաւոր»։—Աճ.

Տե՛ս Նոր վկայք, էջ 783 ցանկը։

*ԶԵՓԻՒՌ, ի հլ. «արևմտեան քամի» Արիստ. աշխ. էջ 611, 612. Տաթև. հարց. 205. Առաք. կենդ. էջ 70. գրուած նաև զեփիւռոս Խոր. աշխ. էջ 591, զևփիւռոս Սոկր. 512։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Արդի գրականում ընդունուած է միայն զեփիւռ ձևը՝ «մեղմաշունչ քամի» նշանակութեամբ, ինչպէս է նաև արդի եւրոպական լեզուների մէջ։

=Յն. ζέφυρος «արևմտեան քամի», սովորաբար «կատաղի կամ անձրևային քամի», երբեմն նաև «մեղմաշունչ սիւք». ծագում է հաւանաբար ζόφος «մթութիւն, խաւար, արևմուտք» բառից. յունարէնից են փոխառեալ նաև լատ. zephyrus, ֆրանս. zéphyr, zéphire, zéphyre, գերմ. Zephyr, ռուս. зефиръ, վրաց. ზეფიროსი զեփիրոսի ևն։—Հիւբշ. 349։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԶԶՈՒԵԼ «արհամարհել, նախատել, չարչարել, հրաստահարել» ՍԳր. Ոսկ. ղկ. Եղիշ. «զանիլ, զարշիլ» Պետր. սին. կուս., որից՝ զզուանք «հարստահարութիւն, նեղութիւն» Եղիշ. Նար, «զարշելը, նողկանք» Նար.՝Մաշկ. Մխ. երեմ., զզուիչ «նեղող, չարչարող, հարստահարիչ» Լմբ. առակ. Գր. տղ. եմ., զըզուելի (Նոր բառ)։ «Հարստահարել. 2. զարշիլ» իմաստների յարաբերութեան համար հմմտ. ում. zivir «զզուանք. 2. տանջանք»։—Նոր գրականում, ինչպէս նաև գաւառականների մէջ, հին «հարստահարել» իմաստը բոլորովին ջնջուելով՝ մնում է միայն «զանիլ, զարշիլ» նշանակութիւնը։

Տէրվ. Նախալ. 81 հյ. զզուել, ճզովել, գովել, ձայն, սանս. hu, զնդ. zu, հսլ. zvatŭ ձևերի հետ՝ հնխ. ghu «գոչել» արմատից։ Հիւնք. զովողել բայից։ Patrubány, ՀԱ, 1907, 186 համեմատում է հյ. ճ-զով։

ԳԻՌ.—Ջղ. Սչ. զըզվել, Ախց. Երև. զըզվէլ, Ագլ. զըզվիլ, Հճ. զը՝զվել, Մշ. զըզվալ, Մկ. Ոզմ. Վն. զըզվըլ, Սլմ. զըզվալ, զըվզալ, Ալշ. Նբ. զըվզալ, բոլորն էլ «զանիլ, զարշիլ», իսկ Ակն. սավալ «զզուիլ, զանիլ. 2. դողալ»։—Տես և՝

ՓՈԽ.—Վրաց. ზიზღი զիզղի, ზიზღება զիզղեբա «զանիլ», ზიზღი զիզղի «զզուանք, զարշանք, նողկանք», որից փոխառեալ է Տփ. զիզղը գալ, զըզղվիլ «զարշիլ, զանիլ, զըզուիլ»։

ԶԷԹ «վերնագիր», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։

*ԶԷԼՕՏԷ «մախացող, նախանձաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։

=Յն. ζηλωτή «նախանձելի», ζηλωτής «նախանձոտ»։—Աճ.

*ԶԷՆ, ու հլ. (սեռ. զինու. յետնաբար նաև ի, ի-ա հլ.) «զէնք, զրահ» ՍԳր. Բուզ. Եփր. Թուղթ. Ոսկ. մտթ. ա. 13, որից՝ զէնընկէց (առանց փոփոխման) Ա. մակ. ե. 43. Խոր. Արծր., զինեալ Հռ. է. 23. Փարպ. Սեբ., զինուոր ՍԳր. (հնագոյն *զէնու-ւոր ձևից, ուր ու ձայնաւորի պատճառաւ աւելորդ էր ա յօդակապը, ըստ Meillet, MSL, 18, 251. սխալ է Patrubány, SA, 1, 213, որ զինուոր համարում է ժողովրդական ձև, փխ. զինաւոր),

զինուորական *Կորիւն*, զինուորակից *Փիլիպ. բ. 25. Փիլիմ. 2*, զինուորիլ *ՍԳր.*, զինակիր *ՍԳր. Եւս. քր.*, զինապետ *Նորագիւտ ա. մր-նաց. ժ. 5*, անզէն *Ոսկ. ես.*, գերանդազէն *Բ. մակ. ժգ. 2.* մեկնակազէն *ՍԳր.*, ձիազէնf *Պիտ.*, մենազինեալ *Բ. Թագ. իբ. 30*, ոսկիազէն *Բ. մկ. ժա. 8*, պատենազէն *Ա. մկ.զ. 39. Բուզ.*, գաղտազէն *Մխ. դտ.*, ապազէն *«անզէն» Պիտ. Նար. Լմր. աղ.*, զինաճարիլ *Կիւրղ. ղկ. Թէոդ. մայրագ.*, անզինաճար *Թէոդ. մայրագ. հետաքրքրական է մանաւանդ* զինեզէն *«հար-բած, գինով» Գ. մակ. ե. 1, 5. Ոսկ. մ. բ. 23։ —Նոր բառեր են՝*զինավաճառ, զինարան, զի-նավարժութիւն, զինուորակոչութիւն, զինուո-րագրութիւն, զինակոչ, զինագործարան *են։*

=*Պհլ.* زین zēn, *պազենդ.* zīn, *զնդ.* zaēna *«զէնք», որոնց հետ նոյն են պհլ.* azēnavar *«անզէն»,* *zēnāvar *«զինուած», զնդ.* zayan *«զինել»,* zayōtəma *«սպառազէն»,* zaya *«կահ և կազմած, կռուողի զէնքերը»* (Bartholamae, *էջ 1650, 1666), սանս.* हि hi, हिनोति hinōti, *դերբ.* हित hitá *«ար-ձակել, նետել, քշել»,* हेति hēti *«արձակե-լու բան, նետ, սլաք և ընդհանրապէս զէնք», աւելի հեռաւոր համեմատութիւնները տե՛ս* գայիսոն *բառի տակ* (Walde, 331): *Իրա-նեանից փոխառեալ են նաև ասոր.* زين, zainā, *ն. ասոր.* zeinā *«զէնք»։—Հիւբշ. էջ 151։*

Klaproth, Asia polygl. *106 պրս.* sena *«սրով զարնել»։ ՆՀԲ* զեան *բառի՞ց. ըստ երր.* զինա՝ *է* զէն *և* վահան *(իմա՛* אזן āzen, *որ է «զենք»)։* Böttich. ZDMG, 1850, 354, Arica, 76, 245, Lag. Urgesch. *981 սանս.* ǰayana *«հեծելա-զօրքի զէնք».* Spiegel, Litter. *467 և* Huzw. Gram. 190. Justi, Zendsp. 119 *զնդ.* zaēna: *Պրս.* zīn *բառի հետ համե-մատած են* Böttich. Horae aram. 44, 105, Lag. Urgesch. 981, Spiegel, Huzw. Gram. *189—191. սակայն այս բառը «համետ» նշանակութիւնն ունենալով՝ բնաւ կապ չունի մեր բառի հետ։ Մորթ-ման,* ZDMG, *26, 512 և 31, 418* զէն *բառի հետ է կապում բևեռ.* Zinuarἀi *ձևը։ Հիւնք.* զենուլ *«մորթել» բայից։* Brunnhofer, BB, 26 (1901), 106 *նոյն է համարում նաև վեդ.* sina *«զէնք», իբր իրանական ծագումից, Բ. Խալաթեան, ՀԱ, 1902, էջ 309 ասոր.* zainā *«զէնք», որ սակայն ըստ* Lag. Gesam. Abhd. 43 *պարսկերէնից է փոխառեալ։*

ԳԻՌ.—Երև. զէնf:

ԶԷՆՃԵՌԵԱԼ *տե՛ս Ջեռնճռեալ։*

ԶԷՐԱՅ *«նուէր կամ յառաջին», ունի մի-այն Բառ. երեմ. էջ 101։*

+ԶԻ *«որովհետև, 2. որպէս զի. 3. որ, այնքան որ, մինչև իսկ. 4. թէ, որ. 5. որ (իբր յարաբերական), որ մարդը կամ որ բանը որ. 6. ինչո՞ւ համար, ի՞նչ պատճառաւ. 7. ի՞նչ, ի՞նչպէս. 8. ո՛հ, որքա՛ն, ի՛նչքան» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Եփր. Թգ., որից՝* զի և, և զի, մինչ զի, է զի, զի՞ է զի, fանզի, փոխանակ զի, որպէս զի, զի թէ, իբրև զի, իբր զի, վասն զի, զիարդ, *բոլորն էլ հին և ընտիր. վերջի-նից են կազմուած* զիարդուպէտ *«ըստ պա-տահման» Ոսկ. մ .ա. 6,* զիարդապէս *Բրս. ծն. նոյնից համառօտուած է* զերդ, զերբ *Շնորհ. եղես. և յս. որդի. Երզն. այբ. Մագ. ատ. (որ արդի գրական լեզուն շնդունում է միայն բանաստեղծութեան մէջ) և աւելի կրճատ՝* զեդ *կամ* զետ *Լծ. փիլ. յետին է* զի-կէն *«ինչպէս» Փիլ. այլաբ.։*

=*Կազմուած է* զ *նախդիրով* *ի *արմատից, որի ծագման վրայ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 450։*

ԳԴ համեմատում է պրս. زيرا zīrā *«որովհետև» բառի հետ։* Peterm. *22 սանս.* hi, *զնդ.* zi *«որովհետև, իրօք են»։ Նոյնն ունի նաև* Windisch. 21, Böttich. ZDMG, *1850, էջ 354,* Arica, *80, 325,* Müller, SWAW, *38, 580,* Justi, Zendsp. *125 բ, Տէրվ. Լեզու, 1887, 115, Հիւ-բըշ.* Arm. St. *էջ 12։* Καρολίδης, Γλωσσ. συγκ. *82 կապադովկ.* zair, zári, *պրս.* zira, *յն.* γάρ *հոմանիշների հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ* Meillet, MSL, *9, 53։ Հիւնք.* զի՞, զի՞նչ *դնում է պրս.* či, az či *«ի՞նչ, ինչի՞ց»,* զի՛ *=պրս.* զի՛ն, զէնի՛, *իսկ* զերդ *հանում է* երդում *բառից։*

ԳԻՌ.—Ջթ. զէնդ *«քան, քան թէ» թերևս յառաջացած լինի* զերդ *բառից։—Հնգ.* զէ *«ո-րովհետև» կարող է լինել վերի* զի *ձևից,*

բայց աւելի կարծում եմ, որ կրճատուած լինի պրս. զէrէ ձևից։

ՓՈԽ.—Զուբինով հյ. զի բառից է դնում վրաց. ძი «զի, որպէս զի, եթե». բայց ձայնական տարբերութիւնը թոյլ չի տալիս։

ԶԻԳԱՅ «անտառ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101։

ԶԻԳՆ «մի տեսակ ձուկ» ԱԲ, «սեղակաց դասէն աճառուտ ձկանց սեռ, վագերաձկանց և շանաձկանց շատ մօտ, որուն գլուխը մուրճի ձև ունի. ֆրանս. marteau» ԳԲ. նոյնը նաև Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 787 բ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վեցօր. էջ 153 «Որ անուանեալ կոչի քսիփիէ, պրիոնէ և շնչրիք և կեփաղք և զիգճ իցեն աճագինքն և աճարկուքն» (ձեռ. զի գնիցեն)։

*ԶԻԼ «շատ բարձր ձայն, dessus, Discant» Երզն. քեր. Ոսկիփ. ասւում էր նաև *զիr, որի փոխարէն գրուած է ժիr Լծ. սաՀմ. 274 (վըկայութիւնը տե՛ս բաճդ)։

=Պրս. زير zīr և սրանից փոխառեալ Թրք. زيل zil Հոմանիշից. Հնագոյն Հայերէն ձևն է *զիr, յետոյ Թուրքական ազդեցութեամբ դարձած զիլ. (տարբեր են պրս. زير zīr «սուր ձայն» և زير zēr «տակը». Հմմտ. աֆղան. zēr «տակը», zīr «զիլ» Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 71)։ Պարսկականից են նաև արաբ. زير zīr «զիլ, կիթառի բարակ թելը, իբր Հակառակ բամբի», վրաց. ზილი զիլի, աֆղան. zīr, ǰīr (Horn, Grdr. էջ 258, № 680)։—Հիւբշ. 265։

ՆՀԲ Համարում է «բառ այլազգական»։ Հիւբշ. ZDMG, 36, 129 և 46, 259 դնում է նոր պարսկերէնից։ Kraelitz-Greifenhorst, ՀԱ, 1911, էջ 262 Հայ բառը ըստ Հիւբշ. պարսկերէնից փոխառեալ դնելուց յետոյ, Հայերէնից փոխառեալ է դնում Թրք. zil «ծնծղայ»։ (Բայց Հայերէնի մէջ չկայ այսպիսի նշանակութիւն)։

ԳԻՈ.—Սովորական է զիլ ձևը՝ վերի նշանակութեամբ, որից և զլել, զլոց։ Նոր իմաստ է զիլ «ամուր, պինդ, կուշտ» Երև. ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 187։

*ԶԻԼԻ «սորին քան զխալի». ունի միայն Քաջունի, Հտ. Գ. էջ 71, այս վկայութեամբ. «Զիլեօք զյատակսն ծածկեցին» (տեղը չէ նշանակուած)։

=Պրս. زيلو zīli «է տեսակ իմն կարպետի, որ լինի ստուար և կարծր զոր յաճախ տարածանեն շինականք»։—Աճ.

*ԶԻԿ «մի բանի եզերքի շրջանակը, զի՞». մէկ անգամ ունի Վրդն. Ել. իբրև բացատրութիւն՝ Ս. Գրքի ծնօտ Հոմանիշ բառի. մի քանի անգամ էլ գտնում եմ Տաթևացու մօտ՝ այսպէս. «Եւ բարձր էր տապանակն և ունէր զիկ յափունսն և էր ի Սրբութիւն Սրբոցն... Իսկ զիկն՝ որ կայր եղեալ ի շուրթն՝ որ էր ծնօտն, նշանակե զսուաղ և զբարակ կեանս քաՀանային, որ Հարկաւորօքն միայն շատանայ, որպէս ձևացուցանէ քաՀանայն զայն ի Հեր գլխոյն, զի որպէս զիկ մի և պսակ թողու ի Հերս գլխոյն իւրոյ» Տաթև. ձմ. ճիը. «Եւ ծնօտ՝ որ է զիկն բոլորեալ» Տաթև. ամ. 475 և Հարց. էջ 344։

=Արաբ. زيق zīq «շապիկի վզի եզերքը», որ ըստ Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 923 փոխառեալ է պրս. زه zih Հոմանիշից։—Հիւբշ. 265։

ՆՀԲ պրս. zih «փողպատ, եզերք» և եբր. זר zēr «եզերքի զարդ»։

ԶԻԿՕՂ «նկատող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101, որի Հետ նոյնէ էջ 100 զեկօղ «նիկարացող»!

*ԶԻՆԱՀԱՐ. գործածւում է իբր ողոքական բացագանչութիւն՝ յետին դարերի տաղաչափութեանց մէջ, «ողորմի՛ր, խնայի՛ր ինձ, քե՞զ եմ ապաւինում» նշանակութեամբ. այսպէս՝ «Անձն իմ ցաւագար, ի քեզ զինաՀար, լե՛ր բուժիչ յարմար. Հոգիս ի քեզ զինաՀար, բարեխօսեա՛ անդադար. Ողորմ արտասուօք ձայնէր, զինաՀա՞ր, Հասի՛ր գերելոյս մատամբ Ղազարու» Գնձ. Ոսկիփ. գրուած է զէնեճար Քուչ. 96, զենէճար Յայսմ. մայ. 11։

=Պրս. زنهار zinhār «անձնատուր լինելը. 2. ուխտ և դաշինք. 3. աՀ և երկիւղ. 4. գանգատ. 5. զգուշութիւն, զգո՞յշ եղիր. 6. աւփսոս, աւա՞ղ». նոյնը պՀլ. zīnhār (ծագման մասին տե՛ս Horn, § 527)։ Ծագում է իրան. *zīvan-hār <*ǰīvana-hara «կեանքի պաՀպանութիւն» ձևից (Nyberg, Hilfsb. 2, 256)։ Իրանեանից է փոխառեալ նաև վրաց. (ու բացասականով) უზენაარო ուզենաարո «անողորմ, անգութ»։ —Աճ.

ՆՀԲ և ՋԲ սխալ են Հասկանում բառիս

նշանակութիւնը և դնում են «զէնքով վիրաւորուած»։ ԱԲ ուղղելով սխալը՝ մեկնում է «ողորմէ՛, խնայէ՛», իբր «բառ պրս.»։

ԶԻՆԴԱԿԱՊԵՏ (որ և զընդակապետ, զինդկապետ, զնդկապետ) «պարսկական զօրապետական մի աստիճան» Բուզ. էջ 159. ունին միայն ՋԲ և ԱԲ, իսկ ՆՀԲ չէ յիշած՝ համարելով յատուկ անուն։

=Անշուշտ պհլ. *zindākpat ձևից է. սակայն այս բառը ո՛չ աւանդուած է իրանական գրականութեան մէջ, ո՛չ էլ կարող է ստուգաբանօրէն մեկնուիլ։

St. Martin (Lebeau, *III*, 285) և Spiegel (Eran. Alterth. III, 643) իբր «փըղապետ»՝ պրս. ژنده žanda «փիղ» ձևից։ ԱԲ համարում է բառ յունարէն։ Պատկանեան, Изслед. о сост. арм. яз. *1864, 20* և JAs. *1866, 177* համարում է զնդ. zantupaiti «խմբակցութեան պետ» =պհլ. zandpat: Lag. Arm. Stud. *§ 789* մեկնում է իբր «Զանդիկների պետ»։ Հիւբշ. *41* համարում է «Zaindīk-ների պետ», սակայն այս բառով հասկանալով zandīk «մանիքեցի» բառից տարբեր մի բան։

ԶԻՆՁ տե՛ս Ինչ։

ԶԻՆՁՈՍՏԵԼ «զինչ արգել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 101.—ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

*ԶԻՆՋԱՐԱԿ «ժանգառ, verdet» Գաղիան.։

=Արաբ. زنجار zanǰar, որ է պրս. ژنگار žagār «ժանգառ». (չունի Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 880)։

Սխալմամբ նոյնացուած է զինջուփրի հետ, որ տե՛ս։ Ուղիղ մեկնեց Նորայր, ՀԱ, 1926, 67։

*ԶԻՆՋՈՒՓՐ «(խրուկ), կինաբարիս կոչուած կարմիր ներկը. cinabre» Գաղիան.։

=Արաբ. زنجفر zanǰafr կամ zunǰufr (ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 880). Թրք. zinǰifre, որ է պրս. شنگرف šingarf նոյն նշ.։

ՀԲուս. § 708 համարում է զանճպիլ «կոճապղպեղ»։ Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 245 ա և ՀԱ, 1921, 232։

*ԶԻՈՒ «եբրայական ամսանուն». մէկ անգամ ունի Գ. Թագ. զ. 37։

=Եբր. זו ziv «հին Քանանացոց երկրորդ ամիսը, որ համապատասխանում է մօտաւորապէս լատինական մայիս ամսուան». մեր բառը փոխառեալ է Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ՝ յն. ζιού (այլ ձ. ζειου) տառադարձութիւնից (Cophocles, 556):—Աճ.

ԶԻՍՏ, ի–ա հլ. (յետնաբար նաև ի, ո հլ.) «նստոյ տեղից մինչև ծունկը եղած մասը» ՍԳր. Փիլ. խոր., «նաւի նստարան», Նար., որից՝ զստափոկ «կաշիէ վարտիք» Վրդն. ղան. դ. էջ 252, զստիկ «փոքր զիստ». ԱԲ, զստոսկր (նոր բառ).—ըստ ՆՀԲ կայ նաև ումկ. յգ. զստուի ձևը (Վստկ.), ինչպէս ունինք աչուի, ճռուի ևն, բայց ըստ իս այս բառը պէտք է կարդալ զոտուի «ոտքերը»։

ՆՀԲ լծ. ճիստ: Ըստ Meillet (անձնական) այս երկու բառերը իրար կապելու համար՝ կարելի էր ենթադրել հնխ. sed- «նստիլ» արմատից կրկնութեամբ sizdo-> *hizdo և հայերէնի մէջ զ մասնիկով էլ՝ զիստ:

[ԶԻՏԱԿ «մի տեսակ բոյս». Բժշ. ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 71. պէտք է ուղղել զիրտակ. տե՛ս զիր]:

ԶԻՏԱՌ «կեղծ աբեղայ, սուտ կամ կերպարանեալ աբեղայ». Նորագիւտ բառ, որ չորս անգամ ունի Սմբ. դատ. էջ 68, 76, 99, 102։ (Karst, Դատաստ. հտ. II, էջ 91)։

[ԶԻՏԱՌՈՒԹԻՒՆ «վիճաբանութիւն, հերքում, հակաճառութիւն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հկճ. ժա. էջ 168 «Սա (Տիմոթէոս Կուզ) արար զիտառութիւնքն ընդդէմ Լևոնի»։—Ըստ իս պէտք է ուղղել պիտառութիւն]:

ԶԻՐ «մի տեսակ բոյս, որի հունդը գործածւում է իբր քնաբեր դեղ» Բժշ., որից զիրտակ Բժշ. երկուսն էլ ունի միայն ՀԲուս. § 709։

ՀԲուս. անդ յիշում է արաբ. զիր «փըսխեցնող սոխ, bulbe vomitique» և պրս. زیره zīra «չամանի հունդ»։

ԶԻՐԱՐԵԼ տե՛ս Իրեար։

*ԶԻՐԿ «զրկուած, անմասն, անբաժին» Լմբ. սղ., որից՝ անզիրկ Խոսր. Ոսկիփ. Սկևռ. պատ. 43, զգայազիրկ Նար., զրկել «անմասն թողուլ, նեղել, հարստահարել» ՍԳր, զրկիչ

Ես. ժ. 20. Ոսկ. մ. գ. 25, զրկումն Ծն. իզ. 20, զրկանք Խոր., զրկանարանք Պիտ., զմիմեանսզրկութիւն Բուզ. են. ռամիկ ձև է զուրկ Օրբ. (որից նայրենազուրկ Մարաթ.), որ միակ ընդունուածն է նոր գրականում և որից շինուած են՝ աչազուրկ, եղբայրազուրկ, ընչազուրկ, կամազուրկ, պատուազուրկ, նողազուրկ են նոր բառերը։

=Ասոր. ܣܪܝܩܐ sriqā «զուր, ունայն», ܣܪܩ sraq «կողոպտել, spoliavit», ܣܘܪܩܐ sūraqā «կատարեալ աղքատութիւն» (Brockelm. 240). այս բառերը բնիկ սեմական են և կցւում են արաբ. سرق srq «գողանալ» արմատին։ —Աճ։

Հիւնք. ուռուկ «բորոտ» բառից։ Սըրմագաշեան (Արմէնիա) կցում է ռում. zârghit «խելագար» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Մշ. Սլմ. զրկել, Ախց. Գոր. Կր. Ղրբ. զրկէլ, Ագլ. Մկ. Ճմ. Ոզմ. զրկիլ, Ալշ. Ջղ. զրգել, Երև. Ննխ. Սեբ. զրգէլ, Խրբ. Տփ. զրգիլ, Տիգ. զրգվիլ, Հճ. զը՝յգել.—արմատական ձևով է Խրբ. զրիգ՝ «խեղճ, թշուառ».—նոր բառեր են՝ զրկուկ «հարստահարուած», զրկտել, զրկտուիլ «հարստահարել, հարըստահարուիլ», զրկուպիրկ լինել «մեռնիլ, մահանալ»։—Թրքախօս հայոց մէջ ունինք զրկել, զրնկել, զրինն օլմաք Ատն. «զրկուիլ» (Արևելք, 1888 նոյ. 8—9)։

*ԶԻՐՊԱՃ «մի տեսակ կերակուր, որ շատ անգամ հիւանդին պատուիրում է» Մխ. բժշ. էջ 112, 113 են։

=Արաբ. زيرباج zīrbaǰ, որ փոխառեալ է պրս. زيربا zīrbā, [زيروا zīrvā ձևից և նշանակում է «մի տեսակ կերակուր»։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. որից անկախաբար Seidel. § 304, ուր տե՛ս նաև նոյն կերակուրի պատրաստութեան զանազան եղանակները։

ԶԻԻԳԻՆ տե՛ս Զուկ։

*ԶԻԻԳՈՍՏԱՏ (գրուած նաև զիւգաստատ, զոյգոստատ) «զինուորների ռոճիկը կշռող պաշտօնեայ». մէկ անգամ ունի Խոր. բ. 60 «Ընդ այն ժամանակս առաքեաց (Ադրիանոս) զօր ծանր զկողմամբք Ասորեստանեաց, և մերոյն Արտաշիսի հրամայեաց երթալ ի Պարսս հանդերձ իւրովք զիւգոստատօք, զորոյ զհետ քարտուղարութեամբ լեալ այս այր»։

=Յն. ζυγοστάτης «կշիռքների վրայ հըսկող պաշտօնեայ», որից փոխառեալ է նաև լտ. zygostata, zygostates՝ նոյն նշանակութեամբ։ Յոյն բառը կազմուած է ζυγός «լուծ, զոյգ, կշռի ձող» և ἵστημι «կենալ» բառերից։ Հայերէն ուղիղ տառադարձութիւնն է զիւգոստատ. բայց գրիչները կա՛մ նոյն յն. բառի ստուգաբանութիւնից ազդուելով և կամ պարզապէս հյ. զոյգ բառի հետ շփոթելով՝ գրել են զոյգոստատ, որ բառարանների նախամեծար ձևն է։

ՀՀԲ մեկնում է «վերակացու ի վերայ մեծամեծաց պաշտօնից և գործոց արքունականաց և կամ ընդհանրական դատաւոր քննութեան կշռոց և չափուց, որ հայի և քննէ զկշիռս, զի մի՛ նենգութիւն ինչ սպրդիցի ի նոսա»։ ՆՀԲ մեկնում է. «բառ անյայտ. թուի զոյգ ոստանիկաց, կամ զոյգ ոստուցեալ ի գործ պատերազմի. այսինքն նիզակակից՝ հեծեալ, ասպետ, ազատորեար, համհարզ, համահարզ... ըստ յն. ζευγίτης, այսինքն լծուոր, ամոլք, առ աթենացիս էր կարգ դասու զօրականաց զկնի ասպետաց»։ Նոյնն ունի նաև ՋԲ։—Բագրատունի, Քերակ. գաղղ. 1821, էջ 99 և Հայկ Դիւցազն Զ. 743 համարում է «aide de camp»։ Հիւնք. դնում է «պատերազմակից»։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 19 բառիս վերջի մասը հանում է պրս. ustād «վարպետ» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուել է նախ Ստ. Կամենիցացի, որից առնելով Նորայր, Հայկակ. բառաքնն. էջ 113։ Հիւբշ. 215 մերժում է Lagarde-ի մեկնութիւնը և անցողակի յիշում է Նորայրինը։

ԶԻԻՇ «խլուրդ» Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 102, որոնցից էլ առել է ՓԲ. իսկ ՆՀԲ յիշում է զոշ բառի տակ։

*ԶԻՓԱԿԱՆ «խաւարային». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւագր. 78 «Զգոյշ լինիջիր դու ի զփական խորհրդոց անտի», ուր յոյն բնագիրն ունի ըստ Սարգիսեանի՝ ζοφερούς. այս բառը ըն-

շանակում է «խաւար, մթին», որով և ճշդւում է հայերէն բառի իմաստը և աղբիւրը։ Նոյն բառն է խաթարեալ ձևով և նշանակութեամբ՝ զիփափական «փառասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 102։ J. Muyldermans (Louvain. Բելգիա) յայտնում է (նամակ 1931 մայ. 30), որ Եւագրի փարիզեան № 1056 ձեռագրում, էջ 52, տող 4 կայ ζιφxίους ընթերցուածը, փոխանակ ζοφερους։ Այս ձեւը ճիշտ համաձայն լինելով հյ. զիփականին, հաստատում է մեր բառի ծագումը և ենթադրել է տալիս, որ հայ թարգմանիչն էլ նոյնպիսի մի ընթերցուած է ունեցել իր գործածած օրինակում։ Յոյն բառից փոխառեալ եմ դնում տճկ. զիֆիր «սաստիկ մութ», որ գործածվում է նաև Պօլսի հայ բարբառում (զիֆիր մութ է):

ԶԼԱՆԱԼ (զլացայ, -ցի՛ր, -ցեալ) «զրկել, խնայելով տալ, ուրանալ, մերժել, վռնտել» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1, 6, 8. Եւս. պտմ. Եփր. ծն., որից՝ զլացողութիւն «ապերախտութիւն» Վեցօր. 200, զլացումն Փարպ., զլացող «ուրացեալ» (օր. գունդ զլացողաց «ուրացեալների գունդը» Եփր. յոբ. ՀԱ, 1912, 673), զլացութիւն Եփր. յոբ. ՀԱ, 1912, 669։

ՆՀԲ արաբ. զիւլ, զուլմ «զրկանք, հարստահարութիւն» կամ հյ. ծոյլ բառից։ Հիւնք. ժլատ բառից։

ԶԼԱՔԱՐԹ «մի տեսակ չեչաքար՝ որով մագաղաթ են կոկում». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճծէ. «Ի Սիկիլիա կղզին հուրն բղխի իբրև զաղբիւր և զծանր քարն այրէ և թեթևացուցանէ իբրև զյարդ. և զլաքարթն՝ որով զմագաղաթն սրբեն՝ յայն քարէն է ասեն».— եթէ չէ հյց. և կամ եթէ պէտք չէ կարդալ զլաfարդ՝ դ յօդով, որով բուն ձեւը կլինի զլաfar, իբրև far բառի մէկ բարդութիւնը։

***ԶԼՂԻԼ** «ոտքը սահիլ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 460. կայ նաև արդի մի շարք գաւառականների մէջ՝ զլխուփլ, զլխտուփլ, սլխուփլ, սլխկուփլ, սլխկիլ, սլխտալ, սլկուփլ, սլfուփլ, սլկճիլ, սլլուփլ ձևերով (տե՛ս իմ Գաւառական բառարանը)։

=Արաբ. زلق zalaq «ոտքը սահիլ, սըլխկուիլ», zalq «ոտքը սահեցնել, մէկին շըրջել՝ ցած գլորել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 920—1)։ Մեր բառի ղ, խ, խկ, կ, f ձևերը ներկայացնում են արաբ. q տառի զանազան արտասանութիւնները։—Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունին հսլ. slizŭkŭ «սահուն», ռուս. скользить «սահիլ», արաբ. زلخ zalx «ոտք սահելու լպրծուն տեղ» (Կամուս, Թրք թրգմ. Ա. 543), եբր. זָחַל zxl «սողալ, սահիլ, լպրծիլ»։

ԶԼՈՒԹԵԼԻ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Յհ. զառն. «Անվախճան որդանց... զազրագործ զչար ժանեաց նոցա զզլութելին նոցա». (ուրիշ ձեռ. ունի զգուքելիս. ԱԲ գտնում է նաև զլեքեալ ձևը). ՆՀԲ մեկնում է «չարաչար խածուած», ԱԲ հանում է լեքիլ «թուլանալ, լխկիլ» բայից։ ՋԲ չունի։

ԶԿԵՌ (գրուած նաև ըզկեռ, սգեռ, սկեռ, զղեռ, զղեար) «մի տեսակ պտուղ է. մուշմուլա, mespilus, néfle» Գաղիան. Տաթև. ձմ. ձգ.—արևմտեան գրականը վերի ձեւերից ընդունում է ղղեար, արևելեան գրականը՝ զկեռ, որ և գաւառականների ցոյց տուած ձևն է։

=Նման են հնչում արաբ. زعرور za'rūr «ալոճ» (ըստ Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 876) կամ «զկեռ» (ըստ Pott, ZKM, 1850, 105). այս վերջինը տալիս է արաբ. zaror, zarora, anzarola, zaurour, azarola, zarurum ձևերը, որոնցից փոխառեալ է դնում յն. ζαρούριον, ζαρόρ «զկեռ». հմմտ. նաև թաթար. azγul, արևել. թրք. ezqil, äzqil, լազ. skilimuntri, skirmuti, վրաց. სხმარტელა սըխմարտելա և ზღმარტლი զղմարտլի, ზმარტლი զմարտլի, որոնք բոլորը նշանակում են «զըկեռ»։ Այս բառերի յարաբերութիւնը ճշտել չեմ կարող։—Աճ.

Մառ, ИАН, 1915, 828 համեմատում է կովկասեան ձևերի հետ՝ իբր յաբեթական բառ։

ԳԻՌ.—Ագլ. զըկէ՛ռնը, Գոր. Ղրբ. զըկըէռ, զըկըռ (մնկ. զի՛կի), Տփ. զկիր, Խտջ. զղէր, Հմշ. զղիռ. (ծառը՝ Ղրդ. զկէռնի, Հմշ. զղռէնի). Նոր բառեր են զկռաջուր, զկոքքու, զկռի, զկռմածուն, զկռոտ:

ԶԿԾԻԼ տե՛ս կիծ։

ՁԿՆԻ *տե՛ս Կին-ք։*

ՁԿՐԿՏԱՆՔ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փիլ. նխ. բ. (տպ. Վենետ. 1822, էջ 106). «Քանզի ահա ղանցեալք շուայտեալք փափկութեամբ և զկրկտանօք՝ այն որ ի խրախութիւնս անուշաբոյր հոտք զանազանք են»։— Աւգերեան այս հատուածը թարգմանում է այսպէս.* «Excessus enim crapularum, exquisitorumque conviviorum suppetit, tum fragrantia odoris diversi generis», *ուր* զկրկտաճf *բառի վրայից լռութեամբ է անցնում. ՆՀԲ մեկնում է «իբր ձգտանք, զգայումն, կերածը վեր տալը» (գւռ.* զկռտոց)*։ Սակայն այս իմաստը յարմար չէ տեղին և սպասելի է «կերուխում, խրախճան, վայելք» կամ նման նշանակութիւն։*

ՁՀԵՏ *տե՛ս Հետ։*

ՁՂԱԼ *տե՛ս Ջողալ։*

ՁՂԵԱՐ *տե՛ս Ջկեռ։*

ՁՄԱՅ *«դժուարաշնչութիւն,* asthme» *Գաղիան. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 100 բ։*

ՁՄԱՅԼ *արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝* զմայլիլ *«կուշտ ու կուռ ուտել, խմել, լիանալ» Ովս. ժգ. 6. Ագաթ. յետնաբար «հիանալ, սքանչանալ» Վրք. հց.,* զմայլական *«յագեցուցիչ» Մագ. Վրք. հց.,* զմայլանալ *«յափրանալ, լաւ կշտանալ» Ոսկ. եբր. գ.,* զմայլեցուցանել *«առատօրէն կերցնել ու խմցնել» Երեմ. լա. 14,* զմայլութիւն *«ուտել, վայելել, յագուրդ» Ոսկ. եբր. ժգ., գրուած է* զմայղութիւն *Տիմոթ. կուզ, էջ 265։ Նոր գրականում գործածական է միայն երկրորդ «հիանալ» նշանակութեամբ, որի համեմատ շինուած են* զմայլելի, հոգեզմայլ, գեղազմայլ *ևն։*

Տէրվ. Altarm. *49 և Նախալ. 52 համեմատելով սանս.* smi *«ժպտիլ», անգլ.* smile, *լտ.* mirus *«զմայլելի, հիանալի»,* mirari *«զմայլիլ», հբգ.* smieren. smielen *«ժպտալ», յն.* μειδάω *«ծիծաղիլ», հյ.* ժպտիլ, ժմտիլ, վայելել *ձևերի հետ, այս բոլորը միասին հանում է հնխ.* smi *արմատից։ Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, 76 դնում է* զ *մասնիկով՝ կազմուած* մայլ *արմատից, որ գտնում ենք գաւառականների մէջ։*

ԳԻՌ.—Ունինք մայլիլ *Եւդ. Վն.,* պայլիլ *Սվ.,* մայլ մճալ *Տփ.,* մայլվօրիլ *Եւդ. «սքանչանալ, զմայլիլ, ափիբերան մնալ». մի քիչ աւելի հնից* մայլիլ *Նոր վկ. էջ 565 (1755 թուից)։ Սակայն եթէ այս բոլորը գալիս են* մայլիլ *ձևից, ինչո՞ւ ըստ օրինի չեն դարձած* մալիլ *կամ* մելիլ *(հմմտ.* fայլել>fալել, fէլել)*: Այս պատճառով կարծում եմ, որ սրանք փոխառեալ են արաբ.* مائل māil *բառից, որ թուրքերէնում ունի «սքանչանալ» նշանակութիւնը (տե՛ս իմ Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը, էջ 227, ուր ունինք Պլ.* մայիլ ըլլալ, *Վն.* մայիլ մճալ, մէճիլ տալ, *Ննխ. Ղրբ.* մայիլ *ձևերը)։*

ՁՄԱՍՏ *«ջրգողութիւն» Վստկ. 169. նորագիւտ բառ. «Ակռացաւի օգտէ (սխտորն), զըմաստի, արծուեաց օգտէ». նոյնը նաև Բժշ. «Ձմաստ և սսկայ (=թրք.* səsqa) *իսթիսղան է» (արաբ.* istisqa *«ջրգողութիւն»). հրատ. Բազմ. 1917, 102։*

ՁՄԲԱՂ *(գրուած նաև* զըմբաղ*) «հոգ, մտատանջութիւն, շուարում» Եզեկ. է. 7, 10, Նար. ծե. 141. Եւ. նշ. որից* զմբաղիլ *«մտածմունքի մէջ ընկնել, ցնորիլ» Ոսկ. Ննշ. Եփր. տղ. քատ. Մագ. մեծ են. էջ 77. իբրև ումկ. «ըզբօսնել» Մխ. բժշ. այսպէս նաև* զմբաղ *Նար. ծե. ըստ ՀՀԲ և ՋԲ ունի «վայելք, հրճուանք, բերկրութիւն» նշանակութիւնը, մինչդեռ ըստ ՆՀԲ նշանակում է «փոքր՝ չնչին հոգ»։*

ՆՀԲ կապում է զբաղիլ *բառի հետ։* Böttich. ZDMG, 1850, 354, Arica, *80, 327 սանս.* jrmbhaka *(իմա՛* जृम्भक *«ուրուական»)։* Lag. Urgesch. *973 սանս.* jṛmbh *արմատից։ Հիւնք.* զբաղում *բառից։* Patruba´ny, *ՀԱ, 1907, 186 ծան.* զ *և ընդ նախդիրներով* բաղ *բառից։*

ՁՄԲՈԽ *տե՛ս Սմբուլ։*

ՁՄԲՐԻԼ *տե՛ս Ջմրիլ։*

*ՁՄԵԼԻՆ, ի–ա *հլ. «գրիչ տաշելու փոքր դանակ» Երեմ. լզ. 23. գործածուած է գրծ.* զմելինաւ *ձևով, որի դէմ այլ ձեռ. ունի* զմիլնաւ *(այն է ուղ.* *զմիլին *ձևից)։ Նոյն բառի տեղ Մխ. երեմ. գրում է* զմիղնաւ, *որ ենթադրում է ուղ.* *զմիղին: *Ուրիշ օրինակ չկայ։ Կենդանի է բառս արևմտեան գրականի մէջ (արևելեանը չունի. փոխարէնը գործածում*

է գրշաճատ) զմելի ձևով (սովորական հնչումըն է զըմելի). բայց ոմանք գործածում են զմելին ձևը։ (Բառ. երեմ. ա. տպ. 212, բ. տպ. 304 և յաւել. 553 դնում է մելին, միլն, գրծ. միլնաւ ձևերը, որոնք բոլոր սխալ են)։

=Յն. σμιλίον (σμιλίν) բառից, որ նուազականն է σμίλη «կտրոց, արձանագործի մկրատ, վիրաբույժի նշտրակ, կօշկակարի դանակ, այգեպանի յատոց, զմելի» բառի (ծագում է հնխ. smi «տաշել» արմատից. Boisacq, 885). ըստ այսմ ուղղագոյն տառադարձութիւնն է զմիղին: Յոյնից է փոխառեալ նաև ասորի ܙܡܠܝܐ zəmelyā «զմելի, գրչահատ» (Brock. 96 ա)։—Հիւբշ. 349։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, նոյնը յետոյ Տէրվ. Altarm. 49 են։ Մ. Գ. Թիրեաքեան, Մասիս, 1880 հոկտ" 31 պահանջում է կարդալ ըզմելի և ո՛չ թէ զըմելի:

ԶՄԷ՞ տե՛ս Ի։

*ԶՄԻՒՌՆԻԱ «անծանօթ մի անասունի անունն է». մէկ անգամ ունի Մխ. առակ. հց. «Զմիւռնեան (=զմիւռնիայն) զոմն ի խեցեմորթիցն ի տուն իւր կոչէր...»։

=Յն. σμῦρος, որ և μῦρος, μὺραινα «մի տեսակ շատակեր ձուկ է. ֆրանս. muréne»։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է յն. μῦρος, μύρηνος ձուկը և կամ լտ. murex միջատը։ ՋԲ սրանցից առաջինն է ընդունում, ԱԲ՝ վերջինը։

ԶՄՃԵԱԼ տե՛ս Միծ։

*ԶՄՌՒՌՍ, ի-ա, ռ հլ. «մի տեսակ անուշահոտ խունկ կամ իւղ» Սգր. «կնդրուկի ծառ» Կոչ. 404 (Զի բոյն շինէ իւր ի լիբան փայտէ և ի զմուռս փայտէ). ածանցման մէջ մըտնում է երեք ձևով. 1. Զմռս-, ինչ. զմռսաբեր Նիւս. երգ., զմռսալիր Նար., զմռսալից Երգ. ը, զմռսել Մրկ. ժե. 23.—2. Զմռճ-, ինչ. զմռճաբեր Խոր. աշխ., զմռճախունկ Գաղիան., զմռճենի Ել. լ. 23. Երգ. դ. 6.—3. Զմռ-, ինչ. զմռել Եղիշ. Թաղմ. Վրք. հց. Անկ. գիրք առաք. 56, 187 (գրուած զմըռեաց), զմռալից Գնձ., զմռաճալ Եփր. համաբ. 30, զմռաբեր Խոր. աշխ. 598. ըստ այսմ արմատը ունի երեք ձև՝ զմուռս, զմուռճ, զմուռ. վերջինը գործածական է արդի գրականում՝ «կնքամոմ» նշանակութեամբ։ Սրանցից դուրս կայ նաև մուռ ձևը՝ Բժշ. Վստ. 100, 106, 206։

=Յն. σμύρνα, σμύῤῥα, μύῤῥα «զմուռս». նոյն են նաև լտ. myrrha, անգլ. myrrh, ֆրանս. գերմ. myrrhe, ռուս. мирра, смирна, ռում. smirnă, գոթ. smyrn, վրաց. მური մուրի, որոնց բոլորի նախնական աղբիւրը սեմականն է. հմմտ. եբր. מור կամ מר mōr, ասուր. murru, ասոր. ܡܘܪܐ mūra, արամ. mōrā, արաբ. مُرّ murr. բոլորն էլ նըշանակում են «զմուռս, balsamodendron myrrha» և գալիս են սեմական mar «դառն» արմատից։ Հայ ձևի մայրն է յունարէնը, ինչպէս ցոյց է տալիս նախաձայն σ, որ սեմականների մէջ պակասում է և աւելացուած է յունաց մէջ՝ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ միացնելով բառը՝ σμύρον «սպեղանի, օծանելիք» բառի հետ (Boisacq, 652)։ Յատկապէս զմուռճ ծագում է σμύρνα ձևից, զըմուռ < σμύῤῥα ձևից (υ > ու ձայնափոխութեան համար հմմտ. մատուռճ), իսկ զմուռս ձևը դժուարութիւն է հանում։—Հիւբշ. 393։

Վերի զանազան ձևերի հետ համեմատեց նախ ՆՀԲ։—Lag. Arm. Stud. § 785 յն. ζμύρνα, Մ. Գ. Թիրեաքեան, Մասիս, 1880 հոկտ" 31 ըստ յունարէնի պահանջում է կարդալ ըզմուռս և ո՛չ թէ զըմուռս:—Հիւբշ. շատ գործածական զմուռս ձևը չկարողանալով մեկնել՝ բաց դնում է անծանօթ ծագումից։

ԳԻՌ.—Մշ. զմուռ, զմուռս, Խրբ. զըմուռ, Երև. զմուռ, զմբուրթ (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 189), Տփ. զմբուռ «կարմիր կնքամոմ», Ննխ. ձումուռ «մի տեսակ խունկ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ზუმბური զումբուրի «կնքամոմ» (կայ նաև ზმური զմուրի, მური մուրի ըստ Մառ, Иппол. էջ 59), ზუმირი զումիրի «անուշահոտ ձիւթ կամ ռետին», քրդ. زمر zumur «կնքամոմ». Աւետարանի թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է զմուռ՝ Յովհ. ժթ. 39 «Սատ լըդըրան զմուռ» (Զմուռս իբրև լտերս հարիւր)։

*ԶՄՌՆԻՏ, արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է զմռճիտեան fur «մի տեսակ կարծր քար, որի փոշին գործա-

ծում են իբրև մաշիչ կամ յղկիչ. տճկ. զըմփարա» Վանակ. յոբ։

=Յն. σμύρις (σμύριδος)՝ նոյն փոշին է. որից σμυρίτης λίθος «զմռնիտեան քար».— յոյնից փոխառեալ են նաև լտ. smyris, ֆր. émeri նոյն նշ.—յոյն բառը Boisacq, էջ 886 դնում է հնխ. smer «քսել, զօծանել» արմատից, որին պատկանում են գոթ. smaírϑr, հհիւս. smiǫr, անգսք. smeoru, հբգ. smero «ճարպ», լիթ. smarsas, smarstê «ճենճ» են, որոնք թէև ունի Walde 478, բայց նրանց չի միացնում յն. σμύρις բառը։ Այս պարագային պէտք է յիշել եբր. שמיר šāmīr, ասոր. ܫܡܝܪܐ šamīrā «աղամանդ. 2. զմըռնիտ» (Brockelm. 380)։—Հիւբշ. 349։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ՁՄՐԻԼ կամ ՁՄԲՐԻԼ «թմրիլ, ընդարմանալ, արբեցութիւնից յիմարիլ, խայտառակուիլ» էր ընդ եղբ. 48. Փիլ. տեսակ. Մամբր. բ. տպ. էջ 14, Ոսկ. յհ. ա. 3. «պապանձիլ» ի գիրս Խոսր. 113. Լմբ. սղ. «ձիուց հարուած ստանալ» Եփր. փես. 420. «գլուխը պտտուիլ» ԱԲ. որից զմրեցուցանել «թմրեցնել» ԱԲ. գրուած է զըմպրեալ Սարկ. աղ. էջ 121։

=Բնիկ հայ բառ հնխ. mēr- արմատից՝ զ նախդիրով. ցեղակիցներից հմմտ. սանս. mūrčhati «կաթը շաղուիլ, ապշիլ, շշմիլ, թըմրիլ, փայտ կտրիլ», mūrtà- «շշմած, թմրած, նաև շաղուած՝ մածնած կաթ», պհլ. vēmār= =պրս. بیمار bīmār «հիւանդ» (*vyai-māra), پژمردن pazmurdan (որ և palmurdan), անց. դերբ. pažmurda «թառամած (ծաղիկ, բոյս), տխուր, տրտում, այլայլած կերպարանքով, հիւանդոտ (մարդ)» (*patiš -mar). յն. βρότος «մածնած արիւն» (Pokorny 2, 280, Horn § 313, Nyberq, Hilfsbuch 2, 239, Boisacq 135):

Տէրվ. Լեզու 1887, էջ 148—9 հնխ. smi արմատի smir ձևից. հմմտ. լտ. miror «զարմանալ», հբգ. smieren:— Հիւնք. թում արմատից դնում է թմրիլ և զմրիլ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 158 զ-մբրիմ՝ կազմուած զ նախդիրով՝ թմբրիմ բայից, թ ձայնի անկումով։

Ուղիղ մեկնեց Scheftelowitz, KZ, 53 (1925), 260։

ԳԻՌ.—Զգիտեմ թէ նոյն արմատի՞ն են պատկանում գւռ. զմռիլ «շեփած մսի փակ ամանի կամ պահարանի մէջ դրուելով՝ նեխիլ և հոտիլը», գետինը զմռիլ «ցրտից պընդիլ, մնալ քարացած», զնգռիլ Մշ. «սաստիկ թմբրիլ, գլուխը դառնալ, ընդարմանալ» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 189 բ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ზმორება զմոrեբա «յաճախ յօրանջելով հանդերձ մարմնի անդամների ձգձգուիլը, ճապկտիլ, մանաւանդ ցըրտահարութիւնից յետոյ»։

*ՁՄՐՈՒԹ «զմրուխտ քարը» Գր. տղ. եէմ. յետին ռամկական ձև, որի հինն է զմրուխտ (տե՛ս անդ)։

=Թրք. زمرد zümrüd, գւռ. zümrüt, zumrut «զմրուխտ»։—ԱՃ.

Տե՛ս իմ Թուրքերենէ փոխառեալ բառեր, էջ 92։

*ՁՄՐՈՒԽՏ, ի-ա, ո հլ. «մի տեսակ ազնիւ քար՝ կանաչագոյն» ՍԳր. որից զմրխտի ԱԲ. զմրխտեայ Պտմ. աղէքս. Տօնակ։

=Փոխառեալ բառ, որի ընկերներն են յն. σμάραγδος, ζμάραγδος, μάραγδος, պրս. زمرّد zumurrud, պհլ. uzmuburt?, արաբ. زبرجد zabarjad, սանս. marakata, պրակր. maragada, չին. molokiat'o, բոլորն էլ «զըմրուխտ» նշանակութեամբ։ Բոլորի աղբիւրը սեմականն է համարւում. հմմտ. բաբել. barraktu, եբր. ברקת bāreqet, bārqat, փիւնիկ. baraqt, ասոր. ܒܪܩܐ bārqā (Brockelm. 46) հոմանիշները, որոնք ծագում են brq «փայլել, փայլուն» արմատից (այսպէս A. Weber, Indische Skizzen 88, M. Bréal MSL 10, 66, Halévy BSL 10, 18 են)։ Յոյն ձևը յառաջացել է հնդկականից. այսպէս μάραγδος պրակր. maragada ձևից, իսկ σμάραγδος պրակր. açmā maragadō «քարն զմրուխտ» ձևից՝ իբրև *σμαμάραγδος (տե՛ս Boisacq 609): Յոյնից են ձևացել լտ. smaragdus, ասոր. ܙܡܪܓܕܐ zmaragdā (Brockelmann 96), գերմ. Smaragd (Kluge, 455), ռուս. смарагдъ, ֆրանս. émeraude, անգլ. emerald, վրաց. զսամարաղ'դա, սամարաղ'դի, սամարագդո, են։ Պարսկականից են ձևացել արաբ. زمرّد zumurrud, քրդ. zumrud, թրք. zümrüt, ռուս. изумрудъ

(Berneker 441)։ Հայերէնը գտնւում է յն. և պրս. ձևերի միջև. նախաւոր ձևն է *զումուռուխտ, որ շատ խս ծագած պէտք է լինի պհլ. գւռ. *zumurruft ձևից (հմմտ. զառնաւուխտ), —Հիւբշ. 151։

Առաջին անգամ ԳԴ համեմատեց պրս. zumurrud ձևի հետ։ Այլևայլ լեզուների հետ կցում են ՆՀԲ, Lag. Arm. Stud.

ՓՈԽ.—Հայերէնից են փոխառեալ վրաց. ზურმუხტი զուրմուխտի և թուշ. ზურმუხტ զուրմուխտ «զմրուխտ»։

ԶՆԴԱԼ (կամ զընդալ) «խնայել, վրան դողալ, գթալ» Եզն. Սեբեր. Ոսկ. մտթ. հռովմ. 284. Վրք. և վկ. Ա. 534 Փիլ. (Վենետ. 1892, էջ 128), «սիրտը թունդ ելլել, տագնապիլ» Նար. ժզ. էջ 36. որից զնդացումն «սրտադող» Պիտ։

ՆՀԲ թնդալ բառից։ Böttich. ZDMG 1850, 354, Arica 72, 176, Lag. Urgesch. 390 սանս. čhad=črand, čhandu «պաշտպան»։

*ԶՆԴԱՆ, ի-ա հլ. (գրուած նաև զընդան, զնտան՝ ը-ով կամ տ-ով) «բանտ» (Նոր գրականում «ստորերկրեայ մութ բանտ») Եղիշ. է, էջ 107. Նար. էջ 36, 236, Վրդն. ծն. որից զնդանարգել «բանտարկեալ» Երզն. քեր. զնդանել «բանտարկել» Կաղկանտ. հրտր. էմ. էջ 91. Շապհ. 71. զնդանաւոր «բանտարկեալ» (գրուած զընդաւոր) Ոսկփի։

=Պհլ. [illegible] z(i)ndān, zēndan «բանտ», zēndānpān «բանտապան», պրս. زندان zindān «բանտ»։ Բառիս ծագումը անստոյգ է. Horn § 671 դնում է զնդ. *zaēnadāna ձևից, իբր թէ նախնական նշանակութիւնը լինէր «զինարան»։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև քրդ. زندان zindān, զազա zeindān, թրք. zəndan, սերբ. zendan, zindan, zondan «զնդան», օսս. zɪndon «դըժոխք», ասոր. ܙܢܕܢܝܩ zendānīq «բանտապետ» (Brockelm. 97 a)։—Հիւբշ. 151։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Böttich. Horae aram. 33, 56, Rudim. 41, 105;—Böttich. ZDMG 1850, 354, Arica 72, 176, Lag. Urgesch. 391 դնում են սանս. čhad արմատից։ Müller SWAW 38, 580 սանս. ǰantu, զնդ. zantu «ընկերութիւն»։ Justi, Zendsp. 120 բ սրանց հետ նաև մարական 'Αριζαντοί, լիւկ. Xanthus յատուկ անունները. հայերէնը համարում է պարսկերէնից փոխառեալ։

ԳԻՌ.—Առհասարակ գործածւում է զնդան ձևով, որ կարող է նաև նոր փոխառութիւն լինել թուրքերէնից. բայց ունինք նաև Հմշ. զնդօն, Զթ. զօնդօն, զօնդոն. փոխաբերաբար նշանակում է «մութ տեղ», և ասւում է օր. Պլ. մութ-զնդան, Ղրբ. մթէն-զնդան են։

ԶՆԻՆ (գրուած նաև զընին, սխալմամբ զննին՝ շփոթելով զննել բառի հետ. այժմ էլ ոմանք շարունակում են այս սխալը, որովհետև բառը հնչւում է զըննին) «քննութիւն, որոնում, դիտել, տեսնելը» Բ. մակ. ե. 26. Ծն. լդ. 1. Եփր. թգ. Ոսկ. յհ. ա. 26. Վեցօր. որից զննել Դատ. ժզ. 26. Նաւում. գ. 1. զըննելի Ոսկ. ես. զննական Սեբեր. զննարան Մխ. դտ. զննումն Փիլ. զննութիւն Մծբ. անզընին Վեցօր. հրաշազնին Նար. խչ. Նոր բառեր են անդամազնին, անդամազննութիւն, դիազննութիւն, խորազնին, մանրազնին, զննողական են։

ՆՀԲ համարում է քնին, քննել բառի սաստկականը, իբր զքնին, և ք ձայնի անկումով՝ զնին։ Lag. Urgesch. 51 քըննել բառի հետ nī արմատից։ Տէրվ. Մասիս 1881 յուլիս 4, Լեզու 1887, էջ 18, Նախալ. 50, 71 մեկնում է ՆՀԲ-ի ձևով։ Հիւնք. զանազան բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 158 ունի նոյնպէս ՆՀԲ-ի ձևով։ Karst, Յուշարձան 429 թաթար. kün, gün, kön, čün, čin, sin, չաղաթ. sin, sinanlamak, օսման. sinamak, čintürmek, ալթայ. čene «փորձել»։ Մ. Ս. Գաբրիէլեան, Հայք 1892, թ. 1, էջ 4ա հանում է զարնել>զանել բայից, իբր թէ «ակռային զարնելով քննել»։

ԳԻՌ.—Շմ. զննիլ (գործածւում է քննել բառի հետ)։

*ԶՆՋԻԼ «շղթայ» Տաթև. ձմ. ճը (քանիցս). որ և զննիլ Վրք. հց։

=Թրք. زنجيل zenǰil «շղթայ», որ փոխառեալ է պրս. زنجير zenǰir, zanǰīr, zinǰīr հոմանիշից, որից նաև բելուճ. zanǰīr, zamzīl, քրդ. zənǰīl «շղթայ»։ Պարսիկ բառի ծագումը անյայտ է։

ՆՀԲ և ՋԲ տճկ. զինճիլ *ձևից են դընում։ Հիւբշ.* ZDMG *35 (1881). 659 և* Arm. Gram. *265 դնում է նպրս.* zanǰīr *ձևից, Թուրք ձևին անծանօթ լինելու պատճառով։*

*ՁՈԴԻԱԿՈՍ *«երկնքի կենդանակերպների կամարը» Շիր. գրուած է նաև* զոտիակօս, ծոդիակոս, ծօդիակոս. *վերջինը Էֆիմ. 34։*

=Յն. ζῳδιακός *«կենդանակերպների կամարը», որից փոխառեալ են նաև լտ.* zodiacus, *ֆրանս.* zodiaque, *ռուս.* зодiакъ *են. յոյն բառը ծագում է* ζῴδιον *«կենդանակերպ» բառից և սա էլ* ζωή *«կեանք» բառից։— Հիւբշ. 350։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ՁՈՁԱՏԵԼ. *առանձին չգործածուած և անյայտ նշանակութեամբ բառ, որից ունինք* զոզատող *«ԱԿ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 190)։*

ՁՈԽ, ի հլ. *«բոյսի մէջտեղի հաստ ծիլը». նորագիւտ բառ՝ որ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 95 «Ջհազարդ սակս բազմաթերթութեան և յոգնաբեղուն մանրագոյն մասնըկաց, որ ի ներքոյ թերթից տերևոյն ստորակայեալ ընձիւղեալ զոխիցն, որ ի նմա պատշաճեալ հուպ ի միմեանս յարամանեալ»։ Փոխաբերաբար «աշտանակի բունը՝ որ պատուանդանի վրայ է հաստատուած». այս իմաստով էլ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճիը. «Աշտանակն... երեք յատկութիւն ունի. նախ՝ որ ոտքն լայն լինի՝ որ հաստատ պահէ. երկրորդ՝ որ զոխն բարձր լինի. երրորդ ճրագն ոսկի էր...»։ Սրանից է կազմուած* զոխոյ *(գրուած* զօխօ) *«մի տեսակ կաթոտ բոյս, որի տերևները սպանախի և բազուկի տերևներին են նման» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 730 և յաւել. էջ 677, Նորայր ՀԱ 1924, 548։*

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. էջ 182։

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. Ղրբ. զօխ *կամ* զէօխ *«բոյսի ցօղունը կամ միջին հաստ ծիլը», բայց մասնաւորապէս Երև.* զօխ *«սիբեղ կոչուած բոյսը»։*

ՓՈԽ.—Ռտ. zox *«բոյսի ծիլ, շիւ»։*

*ՁՈՀ, ի հլ. *«ողջակէզ, մատաղ» ՍԳր. Եփր. Թգ. որից* զոհել *ՍԳր. Եզն.* զոհեալ *«կուռքերին զոհուած միս» ՍԳր.* զոհանոց *ՍԳր.* զոհարան *ՍԳր. Ագաթ.* զոհաւոր *Ղևտ. իդ. 9. Եփր. եբր. 212.* պատարագազոհ *Եփր. հռ. 9.* մարդազոհ *Նխ. եբեմ.* կենդանազոհութիւն *Նիւս. երգ, փոխաբերաբար* բռազոհ առնել *Ճառընտ. նոր գրականի մէջ՝* ձիազոհ, զոհաբերել, զոհաբերութիւն, անձնազոհ, անձնազոհութիւն, զոհողութիւն *են։ Բառիս հին ձևն էր* *զոր͡հ, *որի թանկագին մնացորդն է* զօրհասէր *«զոհ սիրող» Սոկր. եկեղ. պտմ. Գ. 20 (էջ 265)։*

=Պհլ. zōhr *«զոհ» բառից.այս բառը աւանդուած է իրանեան գրականութեան մէջ՝ «օրհնեալ ջուր» նշանակութեամբ. այսպէս նաև պազենդ.* zōr *«օրհնեալ ջուր», զնդ.* 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 zaoθrā- *«զոհաբերութեան համար պատրաստուած ըմպելիքը», հպրս.* *zauθrā-, *բայց սրանց բուն ժողովրդական նշանակութիւնը պիտի լինի «զոհ» (հմմտ. սանս.* hōtrà- *«զոհ, զոհաբերութիւն»), որ յետոյ զրադաշտական կամ պարսկական դենի մէջ ստացաւ վերի նշանակութիւնը։ Իրանեան բառերի արմատն է հնխ.* gheu-, *որից ունինք բնիկ հյ.* ձօն *և* ձև *(ավելի ընդարձակ տե՛ս այս բառերի տակ)։ Իրանեանից են փոխառեալ նոյնպէս ասոր.* [illegible] zauθrā *«դևերին ձօնուած հաց», վրաց.* ზორვა զօրվա *«զոհ, զոհաբերութիւն, զոհել»,* საზორავი սազօրավի, საზორავველი սազօրավելի *«զոհական, բագին, կռատուն, խորան, սեղան»։ —Հիւբշ. 151։*

Klaproth, Asia polygl. *էջ 103 արաբ.* seh'yjeh, *արմատը* syh' *«արևին գնել»։ ՆՀԲ յիշում է միայն եբր.* זבח zewaḥ, zebaḥ *«զոհ»։ Նոյն համեմատութիւնն ունին նաև* Peterm. *259 և* Riggs, *Քերակ. 1856, էջ 60։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Lag. Urgesch. *1117, որից յետոյ* Müller SWAW *38, 580,* Pictet *2, 703,* Justi Zendsp. 120 *են։—Սէր 1862, թ. 24, էջ 182 «սեմական* զոպհ *բառն է, որ Պարսից կամ Ասորոց միջոցաւ անցած է մեզի»։ Գարագաշեան, Քննակ. պատմ. 44, 51 պրս.* (Աժի)տահազա *և* Ձոհակ *անուն-*

ների հետ։ Տէրվ. Նախալ. 81 վերի ձևով։ Հիւնք. յն. ζωάγρια «փրկանք, մատաղ»։ Ալիշան, Հին հաւ. 376 զոթ. sauá «զոհ», 452 արաբ. զաճայա, եբր. զէվախ, զնդ. զաօբրա:

*ԶՈՀԱԼ (գրուած յետնաբար զօճալ) «Երևակ մոլորակը» Շիր. Երզն. Երկն. է. Տոմար։

=Արաբ. زحل zuḥal «Երևակ». ծագում է zḥl «քաշուիլ, հեռանալ» արմատից. այսպէս է կոչւում մոլորակը՝ հեռու և մեկուսացած դիրքի պատճառով (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Գ. 232). սրանից է փոխառեալ նաև հսլով. zugelY:—Հիւբշ. 265։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ և յետոյ ՆՀԲ, Հիւբշ. ZDMG 35(1881), էջ 659։

*ԶՈՀՐԱՅ (գրուած նաև զոճրա) «Արուսեակ մոլորակը» Շիր. Տոմար. Թլկր. 34. որ և զօրճա Կոստ. երզն. 176, զօճրէ Երզն. երկն. է։

=Արաբ. زهره zuhra «Արուսեակ», որից նաև հսլով. vsugra. բուն նշանակում է «լուսասպիտակ». այսպէս է կոչուած Արուսեակը իր մաքուր սպիտակափայլ պայծառութեան համար (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 883)։—Հիւբշ. 265։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ և Հիւբշ. ZDMG 35(1881), էջ 659։

ԶՈՂ «ծոծրակ, cervix». գիտէ միայն Նորայր, Բառ. լտ.-հյ. էջ 73 բ։—Բայց թերևս պէտք է հասկանալ զոխ «բոյսի ծիլ», որովհետև լտ. cervix նշանակում է նաև «բուն, ցողուն»։

*ԶՈՂԱԼ (որ և զղալ) «հոյն, չում (ծառը և պտուղը), լտ. cornus» Բժշ. որից զողալենի «հոնի ծառը» ՀԲուս. § 716։

=Թաթար. zoγal, արևել. Թրք. zoγal, քրդ. زغال zugal. ուտ. zogal «հուն», zokγala-xod «հոնի» (ուտ. xod «ծառ»), լեզգ. գուfn'ւլի, Թրք. գւռ. Եւդ. زوغال zoγal (Բիւր. 1899, 314. Ցուշարձան 329), ն. ասոր. zoγal «հուն»։

ՆՀԲ անցողակի յիշում է «այլազգ. զէղալ»: Justi, Dict. Kurde, մեզանից փոխառեալ է դնում քրդ. բառը՝ թաթար ձևվին անծանօթ լինելու պատճառաւ։ Այսպէս նաև Գազանճեան (Բիւր. և Ցուշարձան, անդ) Թրք. գւռ. բառը։

ԳԻՌ.—Շմ. զօղալ:

ԶՈՂՈՔԻԼ «անյագաբար ուտել, կշտանալ ցյագ, փորը խճողել». մէկ անգամ ունի Սեբեր. Թ. «Այլ միանգամայն որ զողոքիցի և քաղցնուցու, և արբենայցէ և ծարաւիցէ, նա է որ արդարև յաւիտենից փրկութեամբն յագեսցի». (տպ. Վենետ. 1830, էջ 164)։

ՆՀԲ նշանակում է իբրև անստոյգ բառ՝ կասկածելով նախ նշանակութեան և երկրորդ ձևի համար, որովհետև վերի հատուածում որ բառը կարող է ո՛չ թէ յարաբերական լինել, այլ յաջորդ բառի մասը լինել. այս պատճառով էլ գրում է զողոքիլ կամ որզողոքիլ: ՋԲ դնում է միայն առաջին ձևը և անշուշտ իրաւամբ։ ԱԲ չնչել է այս բառը. պատճառը յայտնի չէ։

ԶՈՃՏԵԼ. բառ անստոյգ, որ առանձին չէ՛ գործածուած. սրանից է կազմուած զոճտող կամ զօճտող «ԳԶ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն». Մանրուս. (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 190)։

*ԶՈՄ, ո հլ. «նաւակամուրջ» Սեբ. էջ 31, 32, 95. Ղևոնդ դ. էջ 13, Ասող. 122. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 95. որից զոմաfաստակ «կամրրջանման» ԱԲ։

=Յն. ζεῦγμα «նաւակամուրջ», որ ծագում է ζεύγνυμι «լծել, կցել, միացնել» բառից։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. հրտր. Խոր. աշխ. 1877, էջ 55, Սեբէոս, 1879, էջ 32։

ԶՈՄԶՈՄԱՅ «այս ջուր». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 103։

*ԶՈՅԳ, ի, ի-ա հլ. «կրկին, երկու, ջուխտ» Փիլ. Եղիշ. խաչել. «հաւասար, համեմատ, նման, նոյնչափ» ՍԳր. «երկթաթ կշիռ» Ղևտ. ժթ. 35—36. «ամոլք, լուծք, կրկնակ» ՍԳր. «հաւասարապէս» Եզն. Ոսկ. ես. և Բ. կոր. որից զուգել «միացնել, յարել, կցել, յօրինել, հաւասարել» ՍԳր. Վեցօր. զուգանալ «միանալ» Կորիւն. զուգագոյն Ոսկ. ես. զուգական Կորիւն. Ոսկ. մտթ. և ես. զուգականութիւն Ոսկ. մտթ. Ագաթ. զուգան «լծակից» Կորիւն. զուգակ «միասին կողք կողքի, զոյգ զոյգ» Ոսկ. յհ. բ. 38, 39. զոյգf «գրքի կազմի վրայ

կոճակ» Արձ. 1234 թ. (Վիմ. տար. XVII). զուգութիւն Վեցօր. զուգորութիւն «գիշերահաւասար» Փիլ. անզոյգ Ոսկ. Բ. կոր. Սեբեր. միազոյգ Եփր. Ա. կոր. 52. Ոսկ. յհ. բ. 10. անզուգական Ոսկ. ես. Ագաթ. համազոյգ Պիտ. համահաւազոյգ Գնձ. (տե՛ս և վայը զուկ)։—Նոր բառեր են՝ զուգահեռ (հաւասար հեռաւորութեամբ), զուգահեռական, զուգահեռակողմ, զուգահեռաբար, զուգադիպութիւն, զուգորդել, զուգորդութիւն, զուգաբի, երկզուգաբի, զուգաձի, զուգարան են։

=Ասոր. ܙܘܓܐ zaugā «զոյգ, կրկնակ, նման» բառից փոխառեալ (թէև ասոր. au> հյ. ոյ ձայնափոխութիւնը դժուարութիւն է յարուցանում). ն.ասոր. zögä «զոյգ»,—ասորի բառն էլ փոխառեալ է յն. ζεῦγος «լուծ, զոյգ» բառից, որ ծագում է հնխ. yug̑o- ձևից. սրանից է նաև հյ. լուծ. այնպէս որ վերջին հաշւով լուծ և զոյգ միևնոյն բառերն են։ Ասորերէնից փոխառեալ են նաև արաբ. زوج zauǰ «զոյգ, ջուխտ, զուգակից. 2. այր, ամուսին», زوجه zauǰa «կին, ամուսին», زوج و فرد zauǰ va fard «զոյգ ու փարդ»։—Հիւբշ. 303։

Առաջին անգամ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 87 կցեց յն. ζυγός բառին։ Այնուհետև ՆՀԲ լծ. յն. ζυγός, ζεύγος, լտ. jugum, պրս. (իմա՛ արաբ.) զէվճ, վրաց. զօղագ: Peterm. 22, 33 յն. ζεῦγος, սանս. yuga: Böttich. ZDMG 1850, 355 սանս. yuga: Այսպէս նաև միւսները։ Lag. Arm. Stud. § 793 շեշտում է ասորի ձևը։ Տէրվ. Altarm. 53, 55, Նախալ. 100, 48 լուծ, ջոկ, սանս. yuga, լտ. jugum, գնդ. yuǰ, յն. ζεύγνυμι, ζυγόν են ձևերի հետ՝ հնխ. yu, yug արմատից՝ իբր բնիկ հայ։ Հիւնք. յն. ζεῦγος, արաբ. զէվճ: Karst, Յուշարձան 424 զ մասնիկով ոյգ բառից. հմմտ. թաթար. oķ «նման»։

ԳԻՌ.—Խրբ. զօգ՛, Ջթ. զը՛f «զոյգ, ջուխտ». —նոյնից են Ջղ. զուգ՛վել, Ալշ. զուfվել, Մշ. սուfվիլ, Պլ. սfվիլ, Սեբ. սfվիլ, Տփ. զուfվիլ «զարդարուիլ», Ախց. զուfէլ, Տփ. զուfիլ «զարդարել», Մշ. սուfել «շինել», Տփ. զուfս, Ղզ. զիfս «զարդարանք». (այսպէս նաև Երև. Ղրբ. Ննխ. զուfս «զարդարանք», Երև. Ղզ. Ղրբ. Ննխ. Շմ. զուfվիլ «զարդարուիլ», Խրբ. Վն. սուfել «շինել, կառուցանել», և վերջապէս՝ զուfակ Սվ. «գողտրիկ, կոկիկ». սուfել «մորթուած հաւերէնների փորոտիքը մաքրել»)։ Գաւառականների այս նոր նշանակութեանց հետ հմմտ. հին լեզուի մէջ՝ զուգել «յօդել, յարմարել, յօրինել, ընդելուզանել», մհյ. զուգել «շինել, պատրաստել». (Թուրքն անհոգացեալ և առհասարակ կրակ էին վառեալ, սկսան ապուր զուգել. Ուռհ. 157. Երբ զազնիւ զուգեալն (ձուկ) ուտէին. Վրք. հց. Բ. 306). մհյ. սալազոյգ «սալա զուգող, կողով շինող».—իսկ «շինել» և «զարդարել» իմաստների յարաբերութեան համար հմմտ. Ջղ. շինուիլ «պատրաստուիլ, զարդարուիլ, պճնուիլ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ზოგი զոգի «ոմն, մի ուրիշը». (զօգ–ման զոգի բfուա դա զոգ–ման զոգի «ոմն այսպէս ասէր, ոմն այնպէս»), ზოგად զոգադ «միասին, ընդհանրապէս, ზოგი զոգի «կէսը» Ղուկ. ժթ. 8. ზოგორე զոգորե «մի մասը, մի քիչ, մասամբ», საზოგადო սազոգադո «հասարակաց, ընդհանուր», საზოგადოობა սազոգադոոբա «ընկերութիւն», թուշ. საზოგადო սազոգադո «ընդհանրապէս, առհասարակ», քրդ. قوز zok, zuq «զոյգ, ջուխտ»։

ԶՈՅԳՈՍՏԱՏ տե՛ս Զիւգոստատ։

*ԶՈՊԱՅ, ի հլ. «ծոթրինի նման մի բոյս է. hyssopus (Տիրացուեան, Contributo § 442). 2. զոպայի տրցակ, հեղուկ մի բան սրսկելու մշտիկ» ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւս. պտմ. 114. Կոչ. 29, 269. գրուած նաև զովպայ Մագ. թղ. 118, զոպա Եղիշ. միանձ. 160. զուփա, զուֆ, զուֆա Վստկ. 91. զուֆայ Մխ. բժշ. 34. որից՝ զուփայի շարապ Մխ. բժշ. 54։ Նախաձայնը նախդիր կարծուելով՝ դարձել է ոպայ. «Խօսեցաւ զմայրից Լիբանանու մինչև ցոպայն որ ելանէ յորմն» (Առաք. 610 բ). այսպէս և Գիրք մոլութ. մի անգամ. հմմտ. «Մինչև ցզոպայն որ յորմն ելանէ» Գ. թգ. դ. 33։

=Ասոր. ܙܘܦܐ zōpā «զոպայ», որ բնիկ սեմական բառ է և գտնւում է նաև միւս սեմական լեզուների մէջ. հմմտ. ասուր. zūpu, եբր. אזוב ēzōb, արամ. zōpā, արաբ. زوفى zōfa, եթովպ. azab, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։ Սեմականներից փոխա-

ռեալ են նաև յն. ὕσσωπος, լատ. hyssopus, ֆրանս. hysope, գերմ. ysop համանիշները։ Հայերէնի յետնադարեան ձևերը ծագում են արաբերէնից, որից ձևափոխուած է նաև թրք. زوفا zofa (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 773)։— Հիւբշ. 303։

ՆՀԲ (որից նաև Հիւնք.) յիշում է եբր. ēzōb: Peterm. 22, 38 դնում է եբր. և յն. ձևերը։ Lag. Arm. Stud. § 794 ասորերէնից։

ՓՈԽ.—Անցած է Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ զօպա ձևով: «Պը աւ ու հէրիէ սօռ ու պը զօպայէ» (ջրով և բրդով կարմրով և զոպայիւ). Եբր. Թ. 19։

ՋՈՎ տե՛ս Հով։

Canini, Et. étym. 117 պրս. جوان ǰivān «երիտասարդ» բառին է կցում։

*ՋՈՎՈՂ (գրուած նաև զովօղ, զուող), ի-ա հլ. «ընկեր, գործակից» ՍԳր. Ոսկ. եփես. Սեբեր. Եւս. պտմ. 452. Մծբ. Եփր յես. էջ 315. որից զովողակից «ընկերակից» Եզն. զովողութիւն Ղևտ. զ. 2. Ոսկ. մ. գ. 6. զովողիլ «մասնակից լինել, գողանալ» Ստեփ. լեհ. այս վերջին իմաստն է ցոյց տալիս նաև զովող «կին՝ որ զայլ կնոջ այր խլէ կամ սեղեխ առնէ» Հին բռ. նշանակում է նաև «Եզնորդ համաստեղութիւնը, bouvier» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. 126)։

=Արմատն է *զով «ընկերութիւն, գործակցութիւն», որի բայական *զովել կորած ձևի ներկայ դերբայն է զովող.—այս ձևի և ածանցումների համար հմմտ. յաջող, յաջողիլ, յաջողութիւն, արմատը՝ աջ:—Այս *զով ձևը ըստ իս ունի կովկասեան ծագում. հմմտ. վրաց. ზავი զավի «համաձայնութիւն, դաշնակցութիւն, հաշտութիւն», ზავება զավեբա «համաձայնեցնել, հաշտեցնել», მოზავე մո-զավե «խաղաղ, հաշտ», მოზავება մոզավեբա «հաշտեցնել, համաձայնեցնել»։—Աճ.

ՆՀԲ պրս. սէճպ, սաճըպ: Böttich. ZDMG 1850, 355 ենթադրելով արմատը *զուել՝ միացնում է սանս. yu «միացնել», զնդ. yaoiti «հաւաքում, միութիւն» բառերին։ Տէրվ. Altarm. 53 և Նախալ. 100 հնխ. yu, yug արմատից։ Հիւնք. զոյգ բառից։

ՋՈՐԱՔԵԼ «մի բան ո՛չ իբր ականատես, այլ ենթադրաբար պատմել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք Թղ. 197 «Թ՚եպէտ և զլուրս ի նմա զանազանեալ տեղեկացաք և թէ ըստ կարծեացս զորաքեցէ, աստուածվայելուչ խոստովանութիւնք. թո՛ղ յաշակերտելոց բանին, բայց յօտարոտաց եղեալք, ո՞ւմ ոչ սրտալիր ուրախութիւն թուիցի»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 243)։

ՋՈՐԵԿ տե՛ս Սորեկ։

ՋՈՐԱՍԱՌՈՅ. անստոյգ նորագիւտ բառ. որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բնլ. Ճշմ. էջ 41 «Ջարծաթասէրս, զկեղծաւորս, զզորսառոյս, զիւրասէրս...»—անգլ. թրգմ. էջ 104 դրուած է «undiscerning անմտացի, անխոհեմ»։

ՋՈՒԱՐԱԿ, ի-ա հլ. «մեծացած հորթ, փոքրը եզ» ՍԳր. «Ցուլ կենդանակերպը» Տոմար. որից զուարակագլուխ «ցլագլուխ» Պտմ. աղէքս. Մագ. Մխ. դտ. զուարակազենութիւն Պտմ. աղէքս. զուարակափիղ Պտմ. աղէքս. բուն արմատը *զուար, ինչպէս ցոյց են տալիս վրացին (տե՛ս տակը ՓՈԽ.) և հյ. զուարափակ «արջառի փարախ.» Ագաթ։

=Կայ ասոր. ܐܙܘܪܟܐ ezwārxā «ցուլ», որի հետ կցւում է արաբ. زبرخ zbrx, որ արամերէն մի բառի տառադարձութիւնն է միայն։ Ասորի բառը բնիկ չէ և չի գտնւում ուրիշ սեմական լեզուների մէջ. ուստի հաւանաբար փոխառեալ է հայերէնից և կամ թերևս երկուսը միասին փոխառեալ են իրանեանից։ Սակայն մինչև այժմ իրանեանի մէջ սրանց համապատասխան մի ձև չէ՛ գտնուած։ (Պրս. زوار zāvar «հեծանելի կենդանի, որպէս ձի, ջորի, էշ, ուղտ և նմանք» ո՛չ ձևով է յարմար և ո՛չ նշանակութեամբ)։ —Հիւբշ. 303։

ՆՀԲ լծ. եբր. ֆար, դօր, հյ. դուար, վրաց. զուարակի: Böttich. Rudimenta 32 և Arica 51 ասոր. ezwarax և յն. ζόμβρος (չունին Bailly և Sophocles): Lag. Ges. Abhd. 12 միայն ասորի ձևը։ Lag. Arm. Stud. § 796 մերժում է յն. ձևը։ Հիւնք. աւազ բառից։ Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1908, 87 իբր սեմական բառ. հմմտ. եբր և արաբ. ثور θavr «եզն»։

Karst, Յուշարձան 403 հյ. դուար և սումեր. dapara «եզ»։—Յնտգլեան ՀԱ 1926, 488 զուարափակ մեկնում է պհլ. zbar «եզր» անստոյգ բառով։ Սրան հակառակ է Ադոնց ՀԱ 1927, 404 և մեկնում է վերապահութեամբ՝ հյ. զուար< զնդ. uz «վեր»+vāra «պատ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ზვარაკი զվարակի կամ ზუარაკი զուարակի «մատաղ ցուլ», აზავერი ազավերի «արջառ», ზვარა զվարա «մատաղցու եղջիւրաւոր անասուն». Թերևս նաև ասոր. ezwarxā:

ՋՈՒԱՐԹ «ուրախ, խնդումերես» ՍԳր. որից զուարթանալ «ուրախանալ» ՍԳր. «աճիլ, զօրանալ, արծարծիլ» Առակ. իզ. 20. Բ. մակ. ժ. 24. «արթուն մնալ, զգաստ լինել, տքնիլ» Ա. պետ. ա. 13. զուարթութիւն «բերկրութիւն» ՍԳր. «ժրութիւն, մտքի արթնութիւն» Դան. է. 11, 14. Եւս. պատմ. բ. 16. զուարթուն «արթուն, զգաստ. ժիր» ՍԳր. «հրեշտակ» ՍԳր. (այս իմաստը յառաջացած է ասորերէնից թարգմանաբար՝ ըստ Մառ. Иппол. 56. հմմտ. ասոր. حير ʿīr «արթուն, ուշադիր» և حيرا ʿirā «հրեշտակ» Brockelm. 249). զուարթագին Ծն. խթ. 12. Ղուկ. ը. 15. զուարթածաղիկ Բ. մակ. գ. 23. զուարթակից Ագաթ. զուարթամիտ Գծ. ժա. 24. զուարթաչար «չարութեան մէջ աչքաբաց» Մծբ. յարազուարթ Ոսկիփ. սաղարթազուարթ Մաշտ։

Brosset JAs. 1834, 383 լծ. ընդ զուարճ: ՆՀԲ ուզում է կապել արթուն, զուարճ և վարդ բառերի հետ։ Տէրվ. տե՛ս արթ արմատի տակ։ Հիւնք. զարթնուլ բայից։

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Մշ. Շմ. Տփ. զվարթ, Մկ. Ոզմ. Սլմ. զվորթ:

—**ՋՈՒԱՐՃ** «ուրախ» Վրք. հց. Մաքս. ի դիոն. «ուրախութեամբ» Շնորհ. յիշ. առակ. որից զուարճանալ «զբօսնիլ, ուրախութիւն անել, ուրախանալ. 2. ուռճանալ, կանաչիլ, ծլիլ, ծաղկիլ» ՍԳր. զուարճացուցանել Ժող. ժա. 9. Եփես. ա. 6. զուարճութիւն Սոփ. գ. 17. զուարճախառն Նար. պտղազուարճ Ոսկ. ես. բարեզուարճ Թէոդ. կոյսն. բազմազուարճ Յհ. կթ. ճոխազուարճ Կղնկտ. Յհ. կթ. մշտազուարճ Ոսկ. յհ. ա. 31. յարազուարճ Փիլ. Պիտ. զուարճագեղ Ճշ. 231 բ։

=Նոյն է նախորդի հետ. հմմտ. լուրթ և լուրջ:

Այսպէս են դնում ՆՀԲ, Տէրվիշ. Նախալ. 70 (տե՛ս նաև արթուն), Հիւնք. ևն։

ԳԻՌ.—Ոզմ. զվարճանալ:

ՋՈՒԲԱ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 60 «Ջուբա՝ լի մանանայիւ առաքինութեամբ և գիտութեամբ»։—Թերևս նշանակի «արկղ»։

Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 191 գրում է զուրա և միացնում Հին բառարանի զուրա «ոսկի» բառի հետ (տե՛ս անդ)։ Բայց զուրա «ոսկի» նշանակութեան յարմար չի գալիս «լի մանանայիւ»։

ՋՈՒԲԱՅ «սուզ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 103։

ՋՈՒԻՋ «հաստատ կամ նախապարգև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 104։

*__ՋՈՒԶԱՅ__ «մի տեսակ արծաթ դրամ» Ղեւոնդ. իը, էջ 127, խա, էջ 167. Ասող. էջ 134. երկուսն էլ յգ. զուզայք կամ զուզէք, հյց. զուզէս ձևով։

=Ասոր. ܙܘܙܐ zūza «դրամի անուն» (Brockelm. 92), ն. ասոր. züizä, züizi «դրամ, փող», հմմտ. նաև բաբել. zūzu: Նոյն է նաև թալմ. זוזא zūzā «արծաթէ մի փոքր դրամ». բառիս սկզբնականն է աքքադ. zūzu «կէս». հասկացուում է «կէս սիկղ, սիկղի կէսը», որից պհլ. zuzu «կես սիկղ, դրախմի» (MSL 23, 196). արմատը դրւում է ասուր. zāzu «բաժանել» (Muss -Arnolt, Ass. engl. Handwb. 276):

Ջուր է կասկածում ՆՀԲ, որ *ուզայ ձևից հայցական լինի։—Էմին, Ист. Асохика 99 համարում է ասորական դրամ։ Կ. Վ. Շահնազարեան, Ղեւոնդի պատմ. ֆրանս. հրտր. էջ 124, 127 և հայ. հրտր. էջ 232 ասորի ձևի հետ է համեմատում։

ՓՈԽ.—Վրաց. ზუზა զուզա «երկու դրախմի»։

*__ՋՈՒԻՐԱԿ__ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «մի տեսակ բոյս է. լտ. origanum» (Տիրացուեան, Contributo § 417) Փիլ. լիւ. 144. Գաղիան. բժշ։

=Անշուշտ իրանեան փոխառութիւն է, ինչ-

պէս ցոյց է տալիս -ակ վերջաւորութիւնը. այս իրանեան ձևի հետ նոյն է ասոր. ܙܒܘܪܐ, zabūrā (նաև zanbūrā և zambūrā) «thymum» (այս երկու բոյսերն էլ պատկանում են շրթնազգիների ընտանիքին և շատ նըման են. յաճախ շփոթւում են իրար հետ) Brockelm. էջ 90։—ԱՃ.

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. زوفرا zūfrā «կապնդեղ, livéche» (տես Շթայնշնայդէրի հաւաքածոն WZKM 12, 91)։

ԳՒՌ.—ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ դնում են զուրիկ ձևը, որ յիշում է նաև ՀԲուս. § 725, իբր «սամթի նման խոտ մը»։

ՋՈՒԼԱՄԲՈՒԼ տե՛ս Ուլն։

[ՋՈՒԿ, մէկ անգամ ունի Վրք. հց. Բ. 212. «Կայր անդ ինձ մի որդուվք, որ և դիէր մանուկն ընդ նոսա զուկն.» այլ ձեռ. «Դիանայր ի ստեանց նորա ընդ մանկունս նորա», որից երևում է՝ որ պէտք է հասկանալ զոյգ «միասին»։

ՆՀԲ մեկնում է «ծիծ և կամ զոյգ ընդ նոսա»։ ՋԲ և ԱԲ դնում են «կենդանիի ստինք»։ Այս իմաստը ճիշտ կարծելով Böttich. ZDMG 1850, 355 և Arica 72, 172 համեմատում է սանս. ćūčuka «ծիծ» բառի հետ։]

*ՋՈՒԿԱԿ «փողոց». նորագիւտ բառ՝ որ մի քանի անգամ գտնում եմ գործածուած ուշ ժամանակի արձանագրութեանց մէջ. ինչ. «Բոլոր տներ Հատեցոնց զուկակի» (Անիի Թ. 1215 արձ. Վիմ. տար. էջ 59) «Ջկուղպակն՝ որ ի վերա ծռազուկակին է» (Խծկօնից 1221 Թ. արձ. Վիմ. տար. 63), «Գնեցի կուղպակ ի ծռազուկակին» (Արձ. 1266 Թ. Վիմ. տար. 109)։

=Արաբ. زقاق zuqāq «փողոց», որից Թրք. صوقاق soqaq, ադրբ. սօխախ «փողոց»։—ԱՃ.

ՋՈՒԿԻ կամ ՋՈՒԿ «սև խունկ, ստաշխ», որից շոր զուկի «շամշախունկ» Մխ. բժշ. էջ 119. զուկի ձէթ «շամշախունկի իւղ», զուկին կամ զիւգին «մի տեսակ խունկ» Բժշ. Խոր. աշխ. էջ 600 (այլ ձ. զիւզգին)։

=Չգիտեմ թէ հայերէնի հետ ի՛նչ կապ ունին վրաց. ზუგვა զուգիա «ստիւրաքս, անուշահոտ ձիւթ», յն. ζυγία «carpinus betulus, բոխի ծառը, грабъ» և ζυγίς «serpolet sauvage, վայրի թիմ, thymus serpyllum»։

Պատկ. Арм. геогр. 30 յիշում է վերի յունարէն ձևերը։

*ՋՈՒՆԱՐ «գօտի». գործածուած է միայն մէկ անգամ Եփր. գծ. 33 «Դնէին զդաստառակն կամ զզունարն [կամ զգօտին]ի վերայ անձանց և անդէն ողջանային ի ցաւոց».—սրանից է առնում նաև Սկևռ. գծ.=Ոսկ. գծ. 338. յայտնի չէ միայն թէ բառը յետին ներմուծո՞ւմ է, թէ ընիկ ոսկեդարեան։ Առաջին պարագային փոխառեալ է՝

=Արաբ. زنّار zunnār «գօտի» բառից. սրա հետ հմմտ. պրս. zunnār «գօտի», վրաց. ზონარი զոնարի և թուշ. ზონარ զոնար «կապ, թել, չուան, մետաքսեայ ժապաւէն», քրդ. zenar «փորուրար», ասոր. ܙܘܢܪܐ zōnārā, լտ. zonula, որոնք բոլոր փոխառեալ են յն. ζωνάριον «գօտեակ» բառից. (ζώνη «գօտի» բառի նուազականն է)։ Իսկ եթէ ոսկեդարեան է բառը, այդ պարագային փոխառեալ է ասորերէնից, որի հետ սակայն համաձայն չէ՝ իր -այ վերջաւորութեան պատճառաւ։—Հիւբշ. 265։

ՆՀԲ և Հիւնք. դնում են յունարէնից։ Հիւբշ. ZDMG 35(1881), 659 արաբերէնից։ Bartholomae BB 17, 100 յունարէնից։ Վարդանեան ՀԱ 1922, 407 ասորերէնից։

*ՋՈՒՌՌԱՅ «մի տեսակ կորեկ. sorghum vulgare» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 723։

=Արաբ. ذرّة ðurra կամ zurra (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 84). սրանից է փոխառեալ նաև ֆրանս. dourah, dourra:

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բռ. ֆրանս. էջ 1155 ա. յետոյ նոյնը Ալիշան, ՀԲուս. անդ։

ՋՈՒՍՊ «զսպուած, իրեն ճնշելով՝ վատ բանից հեռու պահած» Եփր.պհ. «անշատ (տեղ)» Արծր. «ամփոփ» Վստկ. 198. որ և զիսպ «զսպում, սանձահարութիւն» Մագ. Թղ. 243. որից զսպել «ամփոփել, սեղմել, կծկել» Ոսկ. ես. Եւս. պտմ. «ամփոփել (մե-

ուծի մարմինը), թաղել» Սիր. լը. 16. Պտմ. սեղբ. Վեննետ. էջ 5. Նոր գրականի մէջ անզուսպ, գազանազուսպ, զսպանակ, զսպանակաւոր են։

Տէրվ. Altarm. *38 սանս.* gušphita *«կապուած, հանգոյց եղած, իրար անցկացրած»,* guph, gumph *«հանգուցել, կապել, իրար անցկացնել»։ Հիւնք.* ազբն *բառից։*

ԳԻՌ.—Մշ. զսպել *(օր. բերանդ զսպէ՛). Ակն.* սըսքիլ, *որից* սըսքուգ *«կոկիկ (հանդերձ, հագուստ)»։*

ԶՈՒՍՊ *«յունապ» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 724 և Նորայր, Բառ. ֆր. 720 բ. (սխալ են Տիրացուեան § 426 և Լուսինեանի Բառ. ֆր. որոնք դնում են* zizyphora *(մի տեսակ ծոթրին), յայտնապէս շփոթելով* zizyphus *«յունապ» բառի հետ)։*

ՀԲուս. անդ՝ նմանաձայն է գտնում zizyphus *«յունապ» բառը։*

ԶՈՒՏ, ո *հլ. «մաքուր, անխառն» Գ. Թգ. զ. 21. է, 49, 50. Ագաթ. որից* զտել *«հալեցնելով մաքրել (մետաղը). 2. մաքրել, սրբել» Յոբ. իբ. 25. Ողբ. դ. 7. Ոսկ. ես. Ագաթ. Եզն.* զտել և ջինջ ունել զգէն *«սրբել և մաքուր պահել զէնքը» Եփր. բ. 318, 309.* զտիչ *Ագաթ.* զտութիւն *Եփր. եւ.* մաքրազտել *Թէոդ. կուս. Նոր գրականի մէջ* զտարան, զտարիւն *են։*

ՆՀԲ լծ. թրք. սատէ *և հյ.* յստակ: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 137 *պրս.* zidūdan *«արծնել»։* Canini, Et. étym. *15 սանս.* çudh *«մաքուր, պայծառ» և արաբ.* quds *«սուրբ»։ Հիւնք. պրս.* զիւտուտէն, սատ, *թրք.* սատէ:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Մշ. զուտ, *Սեբ. և Տիգ.* զուդ, *(բայական ձևով՝ Տիգ.* զդդէլ*), Ալշ.* զուդր.*—իսկ Հնդ.* զուտր *նշ. «միշտ, շարունակ»։*

*ԶՈՒՐ *«փուճ, պարապ» Ել. իզ. 7. Գ. Թգ. բ. 31. Եզն. «պարապ տեղը» (որ և* իզուր*) ՍԳր. Կիւրղ. Թգ. Ոսկ. եբր. որից* զրաբանել *Երեմ. իզ. 16. Կոչ.* զրադատ *Ագաթ. Բուզ.* զրախնդիր *Ա. Թագ. իզ. 21.* զրախորհուրդ *Գ. մակ. գ. 9.* զրախօս *Տիտ. ա. 11. Ես. ը. 19.* զրապարծ *Ոսկ. մ. ա. 20.* զրաջան *Ոսկ. մ. բ. 27. Եփր. պհ.* զրպարտել *ՍԳր. Ոսկ. ես.* ստազրանք *«զրպարտութիւն» (նորագիւտ բառ) Տաթև. ամ. 245. առանց սղման՝* զուրավստակ *Ագաթ.—Նոյն արմատին է պատկանում* զրել *«մերժել, դրժել ուխտը)» Կանոն. էջ 146, եթէ չէ վրիպակ՝ փխ.* ջրել *(տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 160)։*

=Պհլ. زور zūr, *մանիք. պհլ.* זעור z'ur (Salemann, Mänich. Stud. ЗАН 8, 80), *պազենդ.* zur, *պրս.* زور zūr *«սուտ, ստախօսութիւն», զնդ.* zura- *«զուր», հպրս.* zūra *«անիրաւութիւն», որոնցից են զնդ.* zurō-jata *«զրամահ», հպրս.* zūrakara- *«անիրաւութիւն անող», պհլ.* zūr-zat *«զրամահ»,* zūr-gukāsīh *«սուտ վկայութիւն» (հմմտ. հյ.* զրադատ վկայ*), պրս.* زورگوی zūr-gōy *«ստախօս»* (Horn § 674, Bartholomae *1697—8)։ Իրանեան ձևերի հետ նոյն են սանս.* hvàrati *«ծուռ ճամբայ բռնել, նպատակից շեղիլ, մոլորեցնել, խաբել», հսլ.* zŭlŭ, *սերբ.* zäo, *լեհ.* zły, *ռուս.* зло *«չար, չարութիւն». լիթ.* iżulnús *«թեք, ծուռ, շեղ»,* zvaĩns *«երկու կողմ տարուբերուելով»* (Trautmann *372—3)։ Բացի արիականից ու բալթիկ-սլաւականից՝ այս բառը ուրիշ տեղ պահուած չէ։ Իրանեանից փոխառեալ է նաև արաբ.* زور zūr *«սուտ խօսք, ունայն, սին», փոխաբերաբար և լայնաբար «քրիստոնէից պատիկը կամ Հրէից պասեքը, կուռք, չաստուած» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 881)։—Հիւբշ. 151։*

ՆՀԲ լծ. հյ. ան-ուր, *իբր անտեղի, և* տուր, ձիր, ձրի: Böttich. ZDMG, *1850, 355 սանս.* jur, jurṇi *«հնանալ, փճանալ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ* Lag. Ges. Abhd. *184 իբր պրս.* zūr. *նոյնը յետոյ Պատկ.* Матер. II *2, Հիւբշ.* ZDMG *46, 329 (Թրգմ. ՀԱ 1892, 355)։ Հիւնք.* ուր *բառից։ Մառ.* Яз. и лит. I *272 բասկ.* guzur *«սուտ», վրց.* սիցրուե *«սուտ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ագլ. Երև. Կր. Մշ. Ննխ. Սեբ. Տփ. զուր, *Ղրբ. Շմ. Ջղ.* իզուր, *Սչ.* զուրի *«իզուր տեղը, ձրի», Սլմ.* զիւր, *իսկ Կիւր.* զուր *«զրպարտութիւն, բամբասանք»։ Նոր բառ է* զրաքախտ *Եւդ. «դժբախտ»։*

ԶՈՒՐԱՅ *«ոսկի». ունի միայն Բառ. երեմ.*

էջ 104. նոյնը նաև Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 191, առնելով Հին ձեռագիր բառարանից։

*ԶՈՒՐԱՓԷ կամ ԶՈՒՐԱՓԱՅ «ընձուղտ» Մխ. ասոր. հրտր. Եէմ. էջ 378 (տպուած է զօրափէ). գրուած է զուրաֆայ Յայսմ. սեպ. 23։

=Արաբ. زرافة zurāfa «ընձուղտ» բառից, որ և ذرافة ẕurnāfa, سرنافا surnāfa (ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 771 ծագում է արաբ. ظرف zarf «աւելանալ» արմատից՝ վիզը միւս անասուններից շատ աւելի երկար լինելու պատճառաւ)։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև ասոր. ܙܪܢܦܐ, zarnāpā, թրք. زورنپه zurnapa, ֆրանս. giraffe, գերմ. Giraffe, իտալ. giraffa, սպան. պորտ. girafa, անգլ. girafe, հսպան. azorafa, հֆրանս. giraſle, ռուս. жирафъ «ընձուղտ»։—Հիւբշ. 265։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. բայց ՀՀԲ հայացական կարծելով բառը՝ ենթադրում է և ուղ. ուրաֆայ ձևը։ Lag. Arm. Stud. § 800 դնում է արաբ. և ասոր. ձևերը։

ԶՈՒՐԿ տե՛ս Զիրկ։

ԶՈՒՐՊԱԹ «մի տեսակ ուռի» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 726։

ԶՈՒՖՐ «մեղրի կամ խաղողի քաղցուի երեսին հաւաքուած փրփուրը՝ կեղտը» (նորագիւտ բառ) Վստկ. 97, 126. (Եւ տես զայն զուֆր՝ որ է զեղդուածն՝ ի վերայ գինւոյն երեսացն կենայ). որից զըֆրհաղել «մեղրի կեղտերը մաքրել» Վստկ. 196։

ԶՈՓԱԼ «վշտագնել, ցաւել, ափսոսալ» Ոսկ. մտթ. յհ. ա. 8. «լալ, տառապել, ցաւագնել» Ոսկ. եւ. 369. Փել. «գրտից դողալ» Նար. եթ. էջ 72. «վախից դողալ» Մաշկ. «սարսափել, զարհուրել» Անան. եկեղ. «կրքից դողալ» Փել. գրուած է նաև զոփել Սկևռ. լմբ. (տպ. Սոփերք ժե. 44), զոփիլ «նեղուիլ» Մագ. զամագտ. և թղ. 237։

ՆՀԲ զով կամ ծփալ բառից։

ԶՈՓԱՅ. Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մեծոփ. 102 «Իմաստութիւն որդւոյն նորա խանումայ մեծ է քան զիմաստութիւն զոփայ Սքանդարին»։ Թուի նախատական ածական։

ԶՈՔԱՆՉ (սեռ.-ի) «մէկի կնոջը մայրը» ՍԳր. Եւս. քր։

Տէրվ. Altarm. 36 զոքանչ, բենի և ենէրիենի կապում է յն. γονή հյ. կին եւ բառերի հետ։ Հիւնք. սֆանչ, սֆանչելի բառից։ Գ. փառնակ։ Անահիտ 1903, 131 սանս. սվաչանա «ազգական»։

ԳԻՌ.—Ռ. Սեբ. զօքանչ, Խրբ. Մրղ. Պլ. զօքանչ, զօնքանչ, Ախց. Կր. Սլմ. զօնքանչ, Մշ. զօկանչ, Տիգ. զօնքmնչ, Մկ. Վն. զէօքանչ, Ոզմ. զիւքʼmնչ, Ասլ. զպքպչ, զպքպշ, Ալշ. զօնկան, Հմշ. զօքօնչ, Տփ. զօʼնքան,— Աժռ. Երև. զանքաչ, Շմ. զանքօչ, Զղ. զանքուչ, Գոր. զէʼնքէօչ, Մղր. զէʼնքիւչ, Ղրբ. կոչ, Ագլ. զաʼնքուչ, յաʼնքուն,զաʼնքուն, յաʼնքէʼմքուչ,—իսկ Զթ. Հճ. Մրշ. առանձին զոքանչ բառը կորցնելով՝ թրք. qayn-ana «զոքանչ» և qayn-ata «աներ» բառերի կազմութեան համեմատ՝ շինել են Զթ. զըբըչմոր «զոքանչ», զըբըչբօր «աներ», Մրշ. բզիչբօր «աներ», Հճ. իփիչմօյ «զոքանչ», իփիչբօր «աներ»։—Գաւառականների մէջ նոր կազմուած բառեր են զոքանչատես, զոքանչացու, զոքանչեր, զոքանչփերթիկ:

ԶՉԱՐԻԼ տե՛ս Չար։

ԶՊՍՏԱՆ տե՛ս Սպատան։

ԶՌԱԼ «իշու խանչելը». յետնաբար միայն գործածուած, ինչպէս Վրդն. առ. 175. որից զռոց, զռնչալ, զռնչիւն:

=Բնաձայն բառ. հմմտ. թրք. zər-la-maq, ն. ասոր. zarzartʻa, քրդ. zerin հոմանիշ բնաձայն բառերը։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204։ — Գազանճեան. Տարեց. Պապիկեանի 1905, 126 և Արև. մամ. 1907, 934—5, Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 ազգակից են դնում թրք. զըլամաֆ բառի հետ։

ԳԻՌ.—Անփոփոխ պահուած է ամէն տեղ. նոր բառեր են՝ զռան, զռռալ, զռռան, զըռզըռոց, զռռուն, զռիկ զռիկ անել, զռռալ, զռռան, զռռոց:

ԶՌՃԻ «մի տեսակ ծառ» Պտմ. վր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ (Լուսինեան, Բառ. ֆր. համարում է ֆրանս. tek, որ է լտ. tectonia grandis):

ԶԱՏԳԵԼՈՒԼ. *մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. ա. 23 «Զերախայս արտաքոյ պահեմք, ո՛չ եթէ զտկարութիւն ինչ խորհրդոյն՝ զոր կատարեմք, զատգելուցումք, այլ զի բազումք չև ևս են հասեալ ի կատարեալն»։—ՆՀԲ մեկնում է «ստգտանել», ՋԲ «խոտել, արհամարհել», ԱԲ «մեղադրել կամ ծաղկել, գոցել»։*

ԶԱՏԻՆ *տե՛ս Սատին։*

*ԶՐԱՀ, ի հլ. *(գործածւում է անեզական ձևով) «զրահ» ՍԳր. Բուզ. Եփր. ել. (գրուած է նաև* զրայ, զրեայ *Եփր. թգ. 447,* զրեահ, զրեհ *Անսիզք 31, Բլկր. 47, 53). որից* զրահիլ *«արխանալ» Եղիշ. Բ. էջ 32.* զրահապատ *Ոսկ. մտթ. գ. 16.* զրահավառ *Մծբ.* զրահաւոր *Ա. մակ. զ. 39. յետնաբար* զրեհակիր *Վրք. հց.* զրեհիկ *ՅՀ. կթ. էջ 151 ևն։*

=*Պհլ.* زراه zrāh, zraī, zrād, zrēh, *պազենդ.* zrəh, *պրս.* زره zirih, *զնդ.* zrāδa-, *որոնք բոլոր նշանակում են «զրահ». սրանց նախնական ծագումը անյայտ է* (Horn *§ 660,* Bartholomae *1703)։ Իրանեան ձևերը ցոյց են տալիս, որ հայերէնի մէջ* զրահ, զրայ *և* զրեհ *գրչագրական խաթարումներ չեն, այլ իւրաքանչիւրը ներկայացնում է առանձին իրանեան մի ձև. այսպէս՝* զրահ>zrāh, զրայ <zraī, զրեհ<zreh: *Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր.* ܙܪܕܐ zardā, zirādā, *արամ.* זרד zərād, *աֆղան.* zira, *բելուճ.* zirih, *քրդ.* zirī, zirx, zirk, *արևել. թրք.* زيرغ zirγ, *օսմ.* zərh, zərx, *օսս.* zγar, *արաբ.* زرد zarad *(Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 615), վրաց.* ზარადი զարադի *«անձնապաշտպան մետաղացանց զրահ» (Չուբինով[2] 513, Մառ.* Витязь въ барс. шкуре *էջ 477),* მუზარადი մուզարադի *«զինել»* (Brosset JAs. *1834, 383)։ Այստեղ է պատկանում նաև պրս.* زرادخانه zaradxāna *«զրահների պահեստանոց», որ յիշում է* Horn *§ 660, իբրև արաբ. փոխառութիւն, որ սակայն չգիտէ Կամուս՝ անդ։ Նոյն բառից են վրաց.* ზარადხანა զարադխանա *(Չուբ.[2] 513) և հյ.* զառատխանայ *Միխ. աս. 485, որ բառարանիս Ա. հատորում (էջ 502) սխալմամբ գրել եմ* առատխանայ *և թերի եմ մեկնել։—Հիւբշ. 152։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ թրք. զըրխ, զիրհ, զիրիհ, *եբր.* շիրեօն, շիրեան: Brosset JAs. *1834, 383 են վրաց.* մուզարադի *ձևի հետ։ Ուղիղ են մեկնում նաև* Böttich. Horae aram. 33, 57, Rudim. 41, 107, Spiegel, Gersdorfs repertorium 1851, 233, Lag. Urgesch. 1005, Müller SWAW 42, 253 *ևն։ Էսգէթ, Արրտ. 1915, 499 արաբ.* silāḥ سلاح *«զէնք» կամ աւելի լաւ* زرع zar' *«ոյժ, կորով»։*

ԳԻՌ.—Մկ. զրէխ *«զրահ», որ ներկայացնում է հին* զրեհ *ձևը։—Այս բառի՞ց է արդեօք. Ղրբ.* զրէհվիլ *«զուգուիլ-զարդարուիլ» օր. «Սարքուած-զրեհուած ման էր գամ»։*

ՓՈԽ.— Ըստ Մառ, Վրդ. առ. I, *էջ 57 Առակագրքի թարգմանութեան ժամանակ հայերենից է տառադարձուած արաբ.* زرخ zrx:

ԶՐԱՀԱԿ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. էջ 224 «Եւ զանազան հանդերձիւք երևելի մետաքսաց և ոսկեհուռ արտակիտեալ զզրահական (տաճարին) ծածկեալ»։—Մի ձեռ. ունի* սրահակ, *որ իմաստով շատ յարմար է տեղին. բայց յայտնի չէ ինչո՛ւ հրատարակիչը ընտրում է* զրահակ *ընթերցուածը։— Երկրորդ մի ձեռագիր էլ* զրահակ *բառին իբրև բացատրութիւն դնում է «պարապ տեղիքն ուր պատկեր չկայր»! (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 183)։*

ԶՐԱՀԱՆ *«բլուր, դէզ, կարկառ». գործածուած է միայն յգ. հյց.* զրահանս *ձևով՝ Դ. թագ. ժ. 8 (Դիք զնոսա երկուս զրահանս արտաքոյ քաղաքին) և մէկ անգամ էլ* զրահեանեան *ձևով՝ Մծբ. 242 (Արար զնահատակութիւն քաջութեան ծնօտին իշոյ և կուտեաց զմեծակոյտ զրահեանսն յայլազգեաց անտի. =ասոր. Կուտեաց կոյտս ի փղշտացւոց)։*

ՆՀԲ զրահ *բառից։ Հիմք. պրս.* zirayānk *«քարքարուտ տեղ»։ Աճառ.* MSL *15, 242 պրս.* زراغن zarāγan, زراغنك zarāγang, zirāγank, *որ և* ژراغن žarāγan, ژراغنك žarāγank *«աւազուտ, քարքարոտ կարծր գետին»*

բառերի հետ, որոնք սակայն ո՛չ ձևով են յարմար և ո՛չ նշանակութեամբ։ Աւելի յարմար է թւում զնդ. zbarah «բլուր» (Bartholomae 1699):

ԶՐԱՒ «վերջ, վերջանալը» Ոսկ. ես. մտթ. կող. Եւս. քր. «կեանքի վերջը, մահ» Արծր. որից զրաւել «վերջացնել (մի բան)» Սամ. եր. «սպանել (մէկին)» ՅՀ. կթ. զրաւիլ «վերջանալ» Ճառընտ. «մեռնիլ» Լաստ. զրաւամահ լինել ՅՀ. կթ. զրաւարար «սպանող» ՅՀ. կթ. զրաւեցուցանել «աղաւել» Պիտ. եղբայրազրաւ «եղբայրասպան» ՅՀ. կթ. եռազազրաւելի ՅՀ. իմ. ստ. անզրաւ Փարպ. անզրաւական Ագաթ. հանճարազրաւ «անխելք» Նար. չարազրաւ Կղնկտ.։

ՆՀԲ (ծիր բառի տակ) դնում է ծիր բառից։ Böttich. ZDMG *1850, 355* սանս. शरव्य çaravya «նպատակ»։ Այվազեան, Ուղղագր. էջ 37 զուր բառից։ Müller WZKM *9, 292* յն. χρόνος «ժամանակ»=zrwan: Հիւնք. զրահ բառից։

ԳԻՐ.—Մկ. զրավս կտրավ «շատ վախեցայ»։

ԶՐԵՀԻՆ «երաժշտական մի խաղ է». ունի միայն ԱԲ։

*ԶՐԵԽԱՆԴ «մի տեսակ բոյս է. սղանգն, լտ. aristolochia» Մխ. բժշ. (էջ 145 գրուած է զրուանդ)։

=Պրս. և արաբ. زراوند zarāvand «զրուանդ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 615. բոյսի նկարագրութիւնը և գործածութիւնը տե՛ս Seidel Մխ. հեր. § 394)։ Սրանցից փոխառեալ է նաև վրաց. ზარავანდი զարավանդի, որ Չուբինով[2] 513 մեկնում է «ռուս. кирказонъ կամ пхиновникъ» (երկուսն էլ ըստ Анненковъ-ի բուսաբանական բառարանի «aristolochia clematitis L»)։—Հիւբշ. IF *19, 458*։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ ՀԲուս. § 728։

*ԶՐԻՇԿ (որ և զրեշկ) «ծոր, կոծոխուր, berberis բոյսը». ունի միայն ՀԲուս. § 729։

=Պրս. زرشك zirišk «ծոր», որից փոխառեալ են նաև արաբ. سرشك sirišk (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM *12, 204*) և ասոր. ܙܪܫܟ zršk (Brockelmann, Lex. syr. *100 բ*)։— Հիւբշ. *265*։

Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Rudimenta 41, 108, նոյնը նաև Arica *73, 195*, Lag. Urgesch. 837:

ԳԻՐ.—Երև. զիրիշք (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 187)։

*ԶՐՄԲԱՏ (գրուած նաև զրնպատ, զրումպատ, զուրումբատ, զուրբատ, զրոբատ) «մի տեսակ բժշկական բոյս. curcuma zerumbat» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 727։

=Պրս. زرنبات zarnabāt (տե՛ս Աբիկեան, Բառարան տճկ. հայ. գաղ. էջ 498 ա. չունի ԳԴ), որ ծագած պէտք է լինի պրս. زر zar «ոսկի» և արաբ. نبات nabāt «բոյս» բառերից, իբր «ոսկեբոյս»։ Նոյնից փոխառեալ է արաբ. زرنباد z r n b ā d, որ գիտէ Շթայնշնայդէր WZKM *12, 90*, բայց չունի Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 615։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 1292 ա։

ԶՐՈՅՑ (յետնաբար ի-ա հլ.) «խօսք, տարաձայնութիւն, խօսակցութեան առարկայ, լուր. հին պատմութիւն» ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. թգ. «բան , գործ. իր» Մծբ. 240. Մխ. բժշ. 37 (վկայութիւնները տես բայ). որից զրուցել «աւանդաբար պատմել» Խոր. «խօսակցիլ» Մագ. «բացատրել» Մագ. քեր. զրուցարար «լուր տանող պատմող» Մամիկ. զրուցաբան Խոր. զրուցատրութիւն Պիտ. Խոր. զրուցատրական (արդի գրականի մէջ), բարեզրոյց Ոսկիփ. սուտզրոյց (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 101։

Böttich. ZDMG *1850, 355* սանս. çruti «լսել»։ Հիւնք. պրս. սիւրուշ «քաղցրաձայնութիւն»։ Մառ ЗВО, *5, 216*, թրգմ. Ամառն. ուղևորութ. էջ 8, ծան. 3 պհլ. srūdan «երգել», պրս. سرود surūd «երգ»։ Patrubány SA *1, 211* հնխ. g'hirousk- ձևից. հմմտ. յն. γῆρυς «ձայն», հիռլ. gair «գոչիւն, ձայն»։ Նոյն SA *2, 156* զ նախդիրով և skh աճականով ru- արմատից. հմմտ. գոթ. rūna «գաղտնիք», լիթ. runat «խօսիլ», յն. ἐρευνάω «դիտել, լրտեսել»։ Karst,

Յուշարձան 407 սումեր. sur *«արտասանել»։ Աղբալեան ՀԱ 1926, 398* իր *«բան» բառի պատմական հոլովն է՛!*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. զռուցել, *Ոզմ.* զռուցիլ, *Ջղ.* զռուց տալ, *Վն.* զռիցել, *Մկ.* զռիցիլ, *Երև.* զռիցէլ, *Սչ.* զուռուցել, *Ննխ.* զուռուցէլ, *Սեբ.* զուռուցէլ, զուռցէլ, *Խրբ.* զուռուցիլ, *Պլ. Ռ.* զուռցէլ, *Ախց. Կր.* զռցիլ, *Արբ.* զուռունցէլ, *Մրղ.* զուռցալ, *Սլմ.* զուռցալ, *Ասլ.* զիւռիցէ՝լ, *Տիգ.* զռուցf, *Գոր. Ղրբ. Շմ.* զիւռից, *Ջթ.* զըյըցf, զըռըցf, *ՀՃ.* զէյից. *բոլորն էլ նշանակում են «ասել, խօսիլ, խօսակցիլ, խօսակցութիւն», միայն Ննխ. «թռչունի երգել. 2. հիւանդի զառանցել»։—Նոր բառեր են* զռուցեցնել, զռուցընկեր, զռուցկան:

ԶՕԴ *տե՛ս Յօդ։*

ԶՕՆԱՃԱՌ *«զենք ու զրահ» Շապհ. էջ 50, 62, 63 (երկու անգամ. գրուած նաև* զանաճառ, զաւնոյճառ*), որից* զօնաճառել *«զինաւորուիլ» Շապհ. 59,* զօնաճառեցուցանել *«զէնք ու զրահ հագցնել» Շապհ. 60. բոլորն էլ ուրիշ տեղ չգործածուած նորագիւտ բառեր։*

=Վերջին մասն է անշուշտ ճառ *«ձիու զարդ, սպաս, հանդերձանք». բայց անծանօթ է* զօն-։—*ԱՃ.*

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 52—53։

ԶՕՇ *(յետնաբար գրուած* զոշ*) «վատ, գէշ, անպարկեշտ» Լմբ. սղ. որից* զօշոտ *«անառակ» Կանոն. էջ 156, էլ. արիստ. 142. Հին բռ. (աւելի որոշ իմաստով «որկրամոլ, բերանախեղճ» Կանոն. էջ 156, 162=Գիրք թղ. 227, 230).* զօշոտավարf *«անառակութիւն» Համամ. առկ.* զօշաfաղ *«արծաթասէր» (ըստ յն. «ամօթաշահ») Տիտ. ա. 8. Ա. տիմ. գ. 8.* զօշաfաղութիւն *Ա. թգ. ը. 3. Ա. պետ. ե. 2. Եփր. տիտ. 259, 261.* զօշաստացութիւն *Լծ. կոչ.* զօշութիւն *Արծր.* զօշոտել *Սարգ. յկ. բ. անշուշտ այստեղ է պատկանում նաև* զօշոտէ *«ոչ կարէ» Մաղ. գամագտ.—սխալ ձև է* ոշոտութիւն *Համամ. առկ. (իբր թէ* զօշոտութիւն *բառը* զ*-ով հայցական լինէր)։*

ՆՀԲ պրս. زشت zišt *«տգեղ, աղտեղի»։* Lag. Urgesch. *981,* Beitr. bktr. Lex. *18 պրս.* zišt *և զնդ.* zōišnu-: Lag. Arm. Stud. *§ 810 պրս.* زوش zōš *«դաժանաբարոյ, խստասիրտ, ցասկոտ, բարկացկոտ»։ [Այս իրանեան բառերը թէև շատ մօտիկ են հնչում հայերէնին, բայց մի քիչ աւելի խոր քննութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ մեզ հետ կապ չունին։ Նախ բոլորովին մի կողմ պէտք է թողնել պրս.* zišt, *որովհետև սրա հին ձևն է պհլ.* zišt *«տգեղ», զնդ.* ǰīštayamna- *«անարգ» (տե՛ս* Horn *§ 662), որով հայերէնում պիտի ունենայինք* *զիշտ: *Աւելի յարմար է պրս.* zōš. *սրա հետ նոյն է հյ.* զոշ, *որ սակայն յետին գրչութիւն է. հնագոյն ձևն է* զօշ<զաւշ, *որ պահանջում է պրս.* *zafš: *Պրս. բառը առհասարակ համեմատւում է զնդ.* zōišnu- *ձևի հետ. սակայն այս համեմատութիւնը շատ անստոյգ է, որովհետև զնդ. բառի իմաստը անյայտ է.* Justi *մեկնում է «անմաքուր»,* Bradke KZ *28, 297 և* Bartholomae BB *15, 11 դնում են կասկածով «ատրաշէկ», իսկ* Geldner KZ *30, 524 «դողդոջուն». վերջին անգամ* Bartholomae, Altir. Wört. *1692 «սարսափահար, ցրտից սարսռալով» հմմտ.* Horn *§ 676։] Տէրվ.* Altarmen. *39* փաղա-fուշ *և* fն-fուշ *բառերի* -fուշ *մասի հետ՝ սանս.* ǰus *«սիրել, ախորժիլ» են։ Նոյն, Մասիս 1881 մայիս 8 և Նախալ. 105* ա՞ւշ բէ, վա-ւաշ *բառերի հետ հնխ.* vaç, vansk *«բաղձալ» արմատից. հմմտ. սանս.* vaç, vānkš, *զնդ.* vas, *յն.* ἑκών *«յօժարակամ», գերմ.* Wunsch *«իղձ». հայ բառն է իբր* զ-աւշ՝ զ *սաստկականով։ Հիւնք. պրս.* զիշք:

ԶՕՌԱԽ *«նկարիչ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 187. «Այս Յակոբ եր ածել նկարիչս և զաւռախս, որ է պատկերագործ, ի հեռուստ աշխարհէ, ֆռանկ ազգաւ»։ Նոյնից կազմուած ունինք* զոռախագործ *«նկարիչ, պատկերահան» Տաթև. ոսկիփ. 70 (Մի զոռախագործն կարող է մի գեղեցիկ պատկեր առնել և մի գարշ, մի սեաւ և մի սպիտակ)։ Վերջին բառից երևում է՝ որ* զոռախ *կամ* զօռախ *նշանակում է նաև «պատկեր»։*

=Թւում է թէ ձևացած է պրս. زرورق

zar-varaγ «ոսկեթերթ թուղթ՝ որով գրքերի կազմը և այլ բաներ են զրուագում» բառից. (ծագում է պրս. zar «ոսկի» և արաբ. varaq «թերթ» բառից, որ հիմա էլ գործածական է մեր մէջ վառաղ կամ վառախ ձևով)։—ԱՃ.

ԶՕՏ «քննութիւն, պրպտում». առանձին անգործածական արմատ, որից ունինք հետազօտել «հետաքննել, հետախուզել» Դատ. ժը. 2. Սիր. ժը. 5. Սեբեր. հետազօտութիւն Դատ. ե. 16. հետազօտիչ Տօնակ. այս բառն է անշուշտ՝ որ Բառ. երեմ. դնում է էջ 105 կօտօղ «հետեւող», էջ 104 զուտօղ «հետեւող», էջ 101 զևտօղ «զհետ երթող» և թերևս էջ 105 զօտել «զատել կամ հատել»։

ՆՀԲ (հետազօտել բառի տակ) լծ. հյ. ժտել և յն. ζητέω «փնտռել, խնդրել, ուզել»։ Տէրվ. Լեզու, թ. 1887, էջ 99 արմատը համարում է օտ<ատ՝ որ աճած է զ սաստկականով և նոյն է հետք, ոտք բառերի հետ. որով հետազօտել նշանակում է բուն «զհետ երթալ զհետոց»։ Հիւնք. հետազօտել<յն. ἐτάζω «քննել, ստուգել»։

ԶՕՏՈՒԿ «մի տեսակ բոյս. symphytum». գիտէ միայն Կոյլավ, Բառ. գերմ. էջ 262 բ.— յայտնի չէ թէ ի՛նչ աղբիւրից է։

*ԶՕՐ, ու, ա հլ. (եզակիում գլխաւորապէս գործածւում է ու հլ. յոգնակիում ա հլ. բայց շատ անգամ կայ յգ. սեռ. զօրուց, մէկ անգամ եզ. գրծ. զօրաւ Դան. ժա. 13. սակայն ո՛չ բնաւ զօրի, յետնաբար կայ ո հլ. գրծ. զօրով, զօրովք) «ուժ, զօրութիւն» Բ. մակ. ժդ. 45. Դան. ժա. 13. «զօրք, զինուորների խումբ» ՍԳր. Բուզ. որից զօրանալ «ուժեղանալ, սաստկանալ» ՍԳր. զօրութիւն «ուժ, ազդեցութիւն, ներգործութիւն, զօրք, հրաշք, հրեշտակները» ՍԳր. զօրացուցանել ՍԳր. Եզն. զօրագլուխ ՍԳր. զօրագոյն ՍԳր. Եզն. զօրաժողով ՍԳր. Բուզ. Եւս. քր. Կոչ. զօրական ՍԳր. Կիւրղ. թգ. զօրանիստ Բուզ. զօրավիգն Սգր. Եւս. քր. զօրավար ՍԳր. զօրաւոր ՍԳր. զօրեղ Բ. մակ. ժե. 17. զօրել Ես. ծ. 2. Եզն. անզօր ՍԳր. Ոսկ. Եզն. մեծազօր Գ. մակ. ե. 7. Վեցօր. Ոսկ. Եզն. Կոչ. Ագաթ. Եւս. քր. բազմազօր Բուզ. Կոչ. հեծելազօր ՍԳր. Եւս. քր. զօրօգնուտ «զինակից» Եւագր. 99։ Նոր գրականի մէջ զօրաբանակ, զօրագունդ, զօրախումբ, զօրակոչ, զօրահանդէս, զօրահրամանատար, զօրանոց, զօրանց, զօրաշարք, զօրապետական, զօրապետութիւն են. տես և հզօր:

=Իրանեան փոխառութիւն է հմմտ. զնդ. zāvarə «ուժ, զօրութիւն», հպրս. *zavar-? պհլ. պազենդ. zōr «ուժ, զօրութիւն», պրս. زور zōr «ուժ, զօրութիւն, կարողութիւն, բռնութիւն», zōrāvar «ուժեղ, զօրաւոր»: Այս բառի բուն ծագումը անյայտ է. բայց հմմտ. զնդ. zavah «ոյժ, զօրութիւն», ինչ. zāvarə aojasča «զօրութիւն և ուժ» (Horn § 674 bis և Bartholomae 1689):— Մեր բառը ենթադրում է *zawr ձևը, որ գտնւում է հին պրս. *zavar- և պհլ. zōr ձևերի միջև։ —Իրանեան բառը փոխառութեամբ տարածուած է նաև Հնդկաստան, Կովկաս և մինչև Բալքանները. օր. քրդ. աֆղան. բելուճ. zōr «ուժ, զօրութիւն», զազա zōr «ուժեղ», հինդուստ. zōr «ուժ, կորով, կարողութիւն», zorawur «զօրաւոր», գնչ. zor «ուժ, կարողութիւն», zoralo «զօրաւոր», ուտ. զօր «ուժ», թուշ. ზორა զօրա «զօրաւոր», արևել. թրք. կամ չաղաթայ. zor «ուժ, բռնութիւն, զօրեղ, զօրաւոր», zorlamaq «ստիպել, մի բան բռնի անել, բռնադատել», օսմ. zor «դժուար, բռնութիւն», zorlu «բռնի, խիստ», բուլգար. zor, ալբան. čorre, ćorro, միջին ռում. zore, նյն. ζόρε, ζόρι, արաբ. زور zūr «ուժ, բռնութիւն, խելք, իմաստութիւն» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 881)։—Հիւբշ. 152։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ։—

ՆՀԲ դնում է թրք. զօռ (իմա՛ պրս. zōr), զառպ (իմա՛ արաբ. ضرب ðarb), չէրի (իմա՛ թթր. čeri «զինուոր»։—Եւրոպա, թերթ Վիեննայի, 1849, 200 հպրս. զաւար, զուր: Bötticher, Arica 77, 272 պրս. zōr. զնդ. zāvarə, սանս. jūrṇi: Այսպէս նաև միւսները։ Մ. Փորթուգալ, Եղիշէ 116 սանս. սուրա, ասուրա, զնդ. ահուրա (մազդա): Karst, Յուշարձան 407 սումեր. sur «ուժ, զօրութիւն, զօրեղ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Տփ. զօրք «զօրութիւն» (օր. Աչքիս զօրքը

պակսեր է. Զօրքի՞դ մեռնիմ, Ս. Սարգիս). Ջղ. զօրել, Երև. Պլ. զօրէլ «կարողանալ, ձեռնհաս լինել, ուժը հասնիլ», Տփ. զօրութին, զօրիղ, զօրացնիլ, Սեբ. զօրավէր (ած. Ս. Ածածնի), Երև. Աշ. զօրություն, Շմ. զօրութուն, Սեբ. զօրութիւն, Ոզմ. զօրութին, Ախց. զօրութեն, Զթ. զօրութը՝ն.—Սվ. զանազանում է qɛorf¹ «զինուոր» և qɛoru «զօրութիւն»։—Նոր բառեր են զօրնղեղ, զօրանուն, զօրֆով «զօրաւոր»։ Նոր փոխառեալ ձևեր են զօռ «բռնութիւն», զօռով «բռնի» են, որոնք բոլոր բարբառներում էլ կան։

ՓՈԽ.—Հայերէնից են փոխառեալ վրաց. ზორვარი զորվարի «զօրավար», արաբ. زرواره zirvāra, յգ. زراوره zarāvara, որ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 875 մեկնում է «յունական բանակի սպարապետ». պէտք է հասկանալ մեր զօրավար բառը, որ թերևս յունաց մէջ էլ գործածական էր. կամ թէ արաբները լսել են այն հայազգի զինուորներից՝ որոնք հայ զօրավարների հրամանատարութեան տակ Յունաց կայսրութեան արևելեան բանակաթևմն էին կազմում։ Կամուսի պրս. թարգմանութեան մէջ՝ էջ 322 նոյն բառը սխալ է գրուած زرازره zarāzara, փոխանակ زراوره zarāvara: Ուտ. zäräv̈är մի որբատեղիի անունն է. իսկ zor «ուժ, զօրք»։

ԶՕՐԵԱ «զըրահ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 105։

Է

ԷԳ (*յետնաբար* ի, ի-ա *հլ.*) *«էգ» ՍԳր.* (*յետնաբար գրուած նաև* իգ *Պղատ. օրէն.*), *որից* իգական *Օրէն. դ. 16. Ագաթ. Եզն.* իգութիւն *Բ. մկ. է. 21. Եզն.* իգաբար *Կիւրղ. թագ.* իգասէր *Գ. թգ. ժա. 1. Եզն. Ոսկ. մ. բ. 23.* իգացեալ *Ա. կոր. զ. 10.* իգախառնութիւն *Եւս. քր.* ործնէգ *Կոչ. ևն։*

Brosset JAs. *1832, 530 հյ.* իգական *ձևից է դնում վրաց.* igacai, igracai, igrica *«մարտ ամիսը», «որ շատ յարմար է, ասում է, նշանակութեան կողմից»։ Նոյն,* JAs *1834, 245 ուղղելով նախորդը՝ մեկնում է «ծնունդ գառանց»։—*Lag. Urgesch. *940 կցում է յն.* γυναιχ *բառի* -αιχ- *մասին։* Bugge, Etr. u. Arm. *34 եւռ.* sec, sex, šec, śex *«աղջիկ» բառին է կցում և երկուսը միասին հանելով հնխ.* séighi- *ձևից, նոյն է դնում հիռլ.* séig *«կաթ» բառի հետ։—Հիւնք. այծ բառից։* Patrubány *ՀԱ 1906, 344 հնխ.* ei, oi *«երթալ» արմատից՝* gh *աճականով. հմմտ. յն.* θϊχομαι *«կերթամ»,* θìχνέω *«կերթամ», լիթ.* eigá *«գնացք»։ Սագրղեան ՀԱ 1909, 335 սումեր.* rak *«իգականի նշան, ծնիլ, ստեղծել»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *137 սանս.* sévate *«բնակիլ, այցելել, ծառայել, վայելել ևն», ինչպէս և սանս.* çevá- *«սիրելի, արժանաւոր», լտ.* civis *«քաղաքացի», հբգ.* hiwa, *լեթթ.* sëwa *«կին» ևն։*

ԳԻՌ.—Մշ. էգ՛, *Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Ջղ. Սեբ.* էք, *Ղրբ. Մկ. Սլմ. Վն.* էք՝, *Ոզմ.* յէք՝, *Ագլ.* ագ՛.—*Նոր նշանակութեամբ են* էգ ճաց *«մի տեսակ հաց՝ որ Նոր-տարուն են պատրաստում»,* էգ *Վն. «գոմէշի մատակը»։*

ԷԹՐԷՆՃ *տե՛ս Թուրինջ։*

*ԷԼ, ԷԼՈՀԻՄ *«Աստուած» Կիւրղ. ծն.* (*յիշում է իբր եբր. բառ*)։

=Եբր. אל el *«Աստուած», յգ.* אלים ēlim, אלהים elōhim *«աստուածներ». Նոյնից փոխառեալ է նաև արաբ.* ايل īl *«Աստուած», որ Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 137 համարում է ասորերէն։ Մեր բառը յն.* Ἐλωέ, Ἐλωείμ *ձևի՞ց է։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԷԼԻ ԷԼԻ (*գրուած նաև* էղի էղի) *«Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ» Մտթ. իէ. 46. Մրկ. ժե. 34* (*գործածուած են զուտ օտարալեզու մի նախադասութեան մէջ.* էլի էլի, լա՞մա սաբաքթանի, *որ թարգմանի՝ Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՞ր թողեր զիս*). *սրանից էլ առնելով՝ Գնձ. Շնորհ. տաղ. Գառն. 29, 40, 57, 83։*

=Եբր. אלי ēli *«Աստուած իմ» բառը փոխանցուած է մեզ յն.* ἠλί *կամ* ἐλωΐ *ձևի միջոցով* (Sophocles *452*), *որի համար էլ մեր ձեռագիրներից շատերն ունին* էլոի *ընթերցուածը։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԷԼԻՈՍ *«արեգակ». առանձին չէ գործածուած. որից* էլիոսական *«արեգակնային». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 16։*

=Յն. ἥλιος *«արեգակ»։—Աճ.*

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. 184։

*ԷԼՉԻ *«դեսպան» Մաղաք. աբ. էջ 29։*

=Թրք. թթր. الچى elči *կամ* ايلچى ilči *«դեսպան», որի հետ նոյն է մանչ.* [illegible] elčin *«դեսպան»։—Աճ.*

ԷՂՆԱ *«որ էրն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 106։*

[ԷՄՔ *«դռան վրայ ծակ՝ ուր խրում են բանալին՝ դուռը բանալու համար». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրք. եւագր. ի հին լծ. «Զբանալիսն կորոյս զեկեղեցւոյն և կըն-*

քեալ զէմս փակացն յանուն Քրիստոսի, և ձեռն արկեալ՝ ինքնին բացան նմա»։ Նոյնը ունի և Վրք. հց. Ա. 321, ուր յիշեալ էմք ձեւը դարձած է դէմք. «և կնքեալ զդէմս փակացն յանուն Քրիստոսի»։ Նւագրի նոր հրատարակութեան մէջ՝ էջ 7, յիշեալ բառն է զդէմս, առանց ձեռագրական տարբերութեան։ Սրանցից հետևում է՝ որ յիշեալ բառը պարզ ձեռագրական վրիպակ է և պէտք է ջնջել բառարաններից։]

*ԷՆԿՈՄԻԱ «ներբողեան, գովեստ», մէկ անգամ ունի Բուզ. դ. 4 (Ասէին նմա էնկոմիա, որ ասի թէ Հոգի սուրբ հանգեաւ ի սա). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. ἐγκώμιον, ια «ներբողեան», որից փոխառեալ է նաև լտ. encomium:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ԷՆՁԵՆԻԱՅ «վերանորոգութիւն կամ պայծառութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 106։

=Լտ. encaenia «սրբագործութիւն կամ օրհնութիւն եկեղեցւոյ, dédicace d'un temple» (լատին բառը կարդացուած է իտալական արտասանութեամբ)։—Աճ.

+ԷՇ, ո, ու հլ. «էշ անասունը» ՍԳր. Եզն. Եփր. Եւ. «պարիսպ քանդող պատերազմական մեքենայ» (կոչւում է նաև խոյ) Խոր. Պտմ. աղէքս. «քնարի թելերի յենարանը» Ոսկիփ. «երկու սաղեր խեցգետնի համաստեղութեան մէջ» (Թրգմ. յն. οἱ ὄνοι) Անան. գիտ. 7 (երեք անգամ). որից իշակէս «ջորի» Վեցօր. 142. կիսէշ «ջորի» Սահմ. Մագ. (իբր Թրգմ. յն. ἡμίονος հոմանիշ բառից). իշամտրուկ Սեբեր. իշաճղամ Եզեկ. իգ. 20. իշավայր Ոսկ. մ. ա. 15. յհ. ա. 3. Եզն. ցոէշ Ոսկիփ. իշավար Ոսկ. մ. գ. 5, 6. Վեցօր. իշացուլ Եզն. Ոսկ. մ. գ. 6. Եւս. քր. էշայծեամն Խոր. հաւաքական ձևեր են իշեար Միս. խչ. (հրատ. Բազմ. 1911, 263 բ). իշան Փարպ. Շիր. յետին գւռ. յոգնակի է իշուան Յայսմ. մայ. 6։

=Բնիկ հայ բառ՝ որ ծագում է հնխ. ek'wo- «ձի» բառից. սրա միւս ժառանգներն են սանս. अश्व áçva-, զնդ. 𐬀𐬯𐬞𐬀 aspa, հպրս. asa, պհլ. asp, պրս. اسب asb, քրդ. hasp, աֆղան. ās, āspa, օսս. äfsâ, yäfs, բելուճ. aps, haps (Horn § 77), թոխար. yuk, քուչ. yakwe, յն. ἵππος (<ἴσπος), գւռ. ἴκκος, լտ. equus, հֆր. ive, գոթ. aihwa, հբգ. ehu, հլիթ. ešva, լիթ. ašvá, հիռլ. ech, գալլ. epo-, կիմր. կօրն. ep, անգսք. eoh, հիսլ. jōr, որոնք բոլոր նշանակում են «ձի». կան նաև սանս. açvatará-, պրս. astar «ջորի», լտ. eques «հեծեալ» և ձևերը (Walde 257, Trautmann 72, Boisacq 380, Pokorny 1, 113, Ernout-Meillet 295)։ Հայերէնի մէջ հնխ. k'w դարձել է շ, ճիշտ ինչպէս ունինք հնխ. k'wōn>հյ. շուն ձևը. իսկ e>ե դարձել է Է՝ յաջորդ շ-ի պատճառաւ (հմմտ. Աճառ. MSL 15, 243)։

Klaproth, As. polygl. էջ 100 լտ. asinus, անգլ. ass, թրք. ešek հոմանիշների հետ։ Peterm. 22, 35 լտ. asinus «էշ»։ Այսպէս նաև Bopp, Gram. comp. II 37:—Pictet 1, 355 և Մորթման ZDMG, թ. 1870, էջ 80 կցում են թրք. ešek բառին։ Müller SWAW 66, 271 չի ընդունում համեմատել յն. ὄνος ձևի հետ, այլ դնում է զնդ. iš «ցանկալ» արմատից, իբր aēša- «ցանկասէր, վաւաշոտ»։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 91 լտ. asinus: Բառիս վրայ ընդարձակ խօսում է Տէրվ. Երկրագունտ 1884, էջ 99—100 և կցում է լտ. asinus, յն. ὄνος ևն խմբին։ Jensen, Hitt. u. Arm. 62, 77, 106, 210 գտնում է հաթ. in... ձևը, որի վրայ հիմնուելով՝ էշ բառի նախաձևը համարում է ēnsu? իսկ ՀԱ 1904, 183 հաթ. áíš, íś «էշ»։ Հինք. թրք. իշ, իշէք: Ուղիղ մեկնեց նախ Patrubány SA 2, 157 և ՀԱ 1906, 367, որից անկախաբար և պատճառաբանեալ ձևով՝ Pedersen KZ 38, 197, 205 և 39, 404, Նպաստ մը՝ էջ 6, Հայ. դր. լեզ. § 60։ Սրան ի հաստատութիւն է Աճառ. MSL 15, 243։ Հակառակ են Walde 65 և Lidén, Յուշարձան 385. առաջինը որևէ պատճառաբանութիւն չի մէջ բերում, երկրորդը k'w>շ ձայնափոխութեան կողմնակից չլինելով՝ ընդունում է որ կարող է էշ՝ հնխ. ék'wi̯o- ձևից լինել,

սակայն այս համեմատութիւնն էլ սխալ է համարում, որովհետև «ոչ-ցեղակից շատ լեզուների մէջ կան նոյն հնչումով բառեր». (այս մասին աւելի ընդարձակ տե՛ս տակը ՓՈԽ.)։ Սարգըսեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, *Յուշարձան 402 սումեր.* anšu *«էշ»։* Pictet * բ. տպ Ա. 440 ո՛չ մի կապ չի գտնում* asinus *բառի հետ, կցում է Թրք.* ešek *բառին և ծագումը դնում է սանս.* açvaka *«ձիուկ» ձևից։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. ՀՃ. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Նխ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն Տիգ. Տփ. էշ, *Ճմ.* էշշ *(սեռ.* էշշի*), Ոզմ.* յէշ, *Պլ.* էշ, էշէգ *(վերջին ձևը փոխառեալ է Թուրքերէնից), Սչ. յատուկ տարբերութիւն է դնում* էշ *«էշ անասունը» և* էշէգ *«իշագլուխ. բթամիտ» բառերի մէջ. Սվ.* էշէգ, էշէյ *(Թուրքերէնից փոխառեալ)։ Նոր բառեր են* էշխոտուկ, էշոտն, իշոտնուկ, իշկաքնուկ, իշախառանչ, իշաունյտ, իշաճոց, իշավարի, իշատէր, իշենի, իշխաղող, իշուկ *ևն։*

ՓՈԽ.—Pedersen KZ 40, 192 *և* ZDMG *57 (1903), էջ 561 հյ.* էշ *դնելով հնդևրոպական ծագումից՝ մեզնից փոխառեալ է համարում Թրք.* اشك ešek *«էշ» (յատկապէս* իշակ *ժողովրդական ձևից, որ ունի արդէն Սոնակ). բառը յետոյ տարածուել է միւս Թուրքական լեզուների և բարբառների մէջ. ինչ. արևել. Թրք.* ešak, *չաղաթայ.* išek, *կիրգիզ.* اسك esek *«էշ». Թուրքերէնի միջոցով էլ փոխառեալ են լազ.* eše*γ*i *«էշ», սերբ.* èšek, *ռուս.* ишакъ *«ջորի»* (Berneker *438, որ և ընդունում է թէ Թրք.-Թաթարական բառերը հայերէնից են փոխառեալ)։—Թուրք բառի ծագման մասին Թուրքագէտների էլ կարծիքը լսելու համար՝ դիմեցի* Poppe-*ի (Լենինգրադ), որ տուեց հետևեալ բացատրութիւնը.—Թրք.* ešek *բառի հետ կցւում է մոնղոլ.* elǰigen *«էշ», որ կազմուած է* elǰi *արմատից՝* gen *մասնիկով. այս մասնիկը յատուկ է բոլոր անասուններին. հմմտ. մոնղոլ.* temegen *«ուղտ» = Թրք.* deve *«ուղտ»։ Մոնղոլ.* elǰigen *ձևից* l *ձայնը ընկնելով և* ǰ *ըստ օրինի դառնալով ույղուր.* š, *մոնղոլ.* elǰigen *դարձել է ույղուր.* ešek *«էշ»։ (Նըկատելի է սակայն՝ որ առաջին ձևի մէջ* gen *մասնիկը ամբողջապէս պակասում է, իսկ երկրորդի մէջ պահուած է նախաձայնը, այն էլ դարձած* k):—*Նոյն «էշ» բառի համար եւրոպական լեզուներն էլ ունին մի հատիկ համապատասխան բառ. բոլորի մայրն է յն.* ὄνος<ὄσνος *և լտ.* asinus *«էշ», որից* asinu *«էգ էշ»,* asellus *«իշուկ»,* asella *«էգ իշուկ»,* asellulus *«փոքրիկ իշուկ».—լտ.* asinus *բառից են ձևացել հֆրանս.* asne, *ֆրանս.* âne, *ռում.* asin, *իտալ.* asino, *սպան.* asno,*—հֆրանս.* asne *ձևից՝ հիւլ.* asne.*—լտ. նուազական* asinus *ձևից ծագում են գոթ.* asilus, *անգսք.* e(o)sol, *հսաքս. հբգ.* esil, *հոլլ.* ezel, *մբգ.* esel, *գերմ.* Esel (Kluge *124).—գերմանականից են փոխառեալ հսլ.* osĭlŭ, *նսլ.* osel, *ռուս.* осёлъ, *լիթ.* āsilas, *հպրուս.* asilis, *սերբ.* vosol. *լեհ.* osiel (Trautmann *14).—լտ.* asinus *ձևից են նոյնպէս միռլ.* assan, *կիմր.* asun, *որոնցից՝ անգլսք.* assa, *անգլ.* ass, *և վերջապէս ռուսերէնից է մորդվին.* ašjol: *Այս բոլորի ծագումը նախապէս սեմական էր համարւում. հմմտ. փիւնիկ. եբր.* אתון ātōn, *արաբ.* اتان atān, *արամ.* ܐܬܢ atān, *ասուր.* atānu, *սումեր* anšu *«էշ», սեմական նախալեզուի մէջ* atānu, *որից յն.* ὄτνος>ὄσνος>ὄνος *և լտ.* asinus: *Սրանց էր կցւում նաև հայերէնը։ Սեմական ծագման հակառակ գտնուեց առաջին անգամ* Lag. Arm. Stud. *§ 817. այնուհետև բացուեց ընդարձակ մի բանավէճ, որին մասնակցեցին* Meyer IF *1, 319—320 ևն,* Schrader, Sprachvergl. und Urgesch^{3}. *159,* Reallex. *205—6, 533,*Hehn, Kultur. pflanzen und Haustiere^{6} *134,* Stolz IF 13, 96 *ևն, և աւելի ընդարձակ* Brugmann IF 22, *197—202 ևն։ Այս բոլորի վերջին եզրակացութիւնն այն է՝ որ յն.* ὄνος *և լտ.* asinus *փոխառեալ են փոքր-ասիական մի լեզուից՝ թերևս Թրակ-իլլիւրիական միջնորդութեամբ* (Walde 64—65, Boisacq 705). *սրանց հետ նոյն է յն.* ἴννος *«փոքր ջորի» (իբր* ἴσνος *<փոքր-ասիական* išno *ձևից), որից էլ փոխառեալ է լտ.* hinnus *«ջորի»* (Boisacq *377)։—Որովհետև հյ.* էշ *ծագում է հնխ.* ek´-

wo- ձևից, ուստի կարելի է ընդունիլ՝ որ այն փոքր-ասիական լեզուն՝ որից փոխառեալ են յն. և լտ. ձևերը, հայերէնն է, որով հայոց էշը դառնում է այդ բոլորի մայրը։—Ինչպէս Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 177 նկատել է, Հայաստանի մէջ էշն ու ջորին շատ ընդարձակ գործածութիւն ունէին՝ երկրի լեռնոտութեան պատճառաւ։ Իշաբուծութեան զարգացման իբր ապացոյց է ծառայում էշի ընտանիքին վերաբերեալ բառերի առատութիւնը հայերէնի մէջ. այսպէս՝ ցիռ, ջորի, մրտրուկ, իշայր, իշավայր, մուղ։ Աւելացնենք նաև այն՝ որ Հայաստանի նահանգներից մէկը (Մոկք), իր երեք գաւառները էշի անունով է կոչել. (այսպէս՝ Իշայր, Միւս իշայր, Իշոց գաւառ)։

ԷՋ, ի հլ.«իջնելը» Կորիւն. «գրքի երես» Երեմ. լզ. 23. որից ելևէջ Ագաթ. վայրէջ Սեբեր. սիւն. էջմիածին (իբրև. տեղական յատուկ անուն), աճէջ Կոչ. իջանել «իջնել» ՍԳր. Վեցօր. Սեբեր. Եւս. պատմ. «մեղմանալ, հանդարտիլ» Բ. մակ. Թ. 11. «իջևանիլ, օթևանիլ» Եւս. պատմ. ա. 12. «սերունդէ սերունդ յաջորդել» Խոր. արծր. իջուցանել ՍԳր. Ագաթ. լոյսիջոյց Բուզ. ջրէջք Միխ. աս. վայրէջք Նար. աղ. իջավան (որ գրուած է նաև իջեվան, իջևան, իջաւան) ՍԳր. Ոսկ. խորէջ «սուզակ, տալըղճ» Տաթև. ձմ. ճժ. Կաղանկտ. իջաւոր «հիւր». Իմ. ե. 15. էջ «գրքի երես» բառից են երկիջեան, վեցիջեան Լմբ. պտրգ. էջահամար (նոր բառ).—զ նախդիրով՝ զիջանել, զիջանիլ «իջնել, մեղմանալ, հանդարտիլ» ՍԳր. Ոսկ. եբր. և ես. Կոչ. զիջագոյն Ղևտ. ժգ. 25. զիջական Ոսկ. յհ. բ. 34 ևն։

Հիմք. համում է ձի բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 146 և Scheftelowitz BB 28, 311 յն. οἴχομαι «երթալ, մեկնիլ», լիթ. eigà «գնալը» բառերի հետ են կապում։ Karst, Յուշարձան 405 սումեր. izsu «արևմուտ», 429 թթր. չաղաթայ. ıkmak «վայր իջնել», ikin «վայր իջած»։

ԳԻՌ.—Ոզմ. իջ՛նիլ, Ալշ. ·ի·իջ՛նալ, Մշ. ·ի·իճնել, Սեբ. իշնէլ. Ախց. Կր. իշնիլ, Հմշ. իշնուշ, ինշա, Տիգ. իշնոյ, Ննխ. ինշնէլ. ընշնէլ, Հճ. իշնել, Պլ. Ռ. իշնալ (կտր. ինշա), ինշէցունէլ, Ասլ. իշնալ, Զթ. իշնօլ, իշնոլ, Սչ. ընշնել, ընշէցնել (3 վանկով), Մկ. իննիլ, Վն. էննել, Սլմ. էշնել, Խրբ. էշնալ, Մրղ. էշնէլ, Ակն. Սըվեդ. իշնիլ։—Կուագետի մէջ (Մօտկան) դարձել է իշվիլ և նշանակում է «երթալ», որովհետև տեղը լեռնային լինելով՝ երթալը իջնել է (Արևելք 1898 նոյ" 19). հմմտ. «Այր մի իջանէր յԵրուսաղեմէ յերիքով» Ղկ. ժ. 30։—Ում ճիւղի բարբառների մէջ չկայ այս բառը. նոյն գաղափարը բացատրւում է ցած գալ, վէր գալ ձևերով։—Նոր բառեր են էջք «մարելու վրայ եղող կրակ», էջ կամ էջի գինի «ինքնաքամ գինի», իջվայր, իջուկ, իջուածք «կաթուած» (հին վկայութիւնն ունի Բրս. մրկ. 223 «Որպէս իջուածքն զմարմինն վնասեն, այսպէս և հեշտութիւնն ի հոգին իջեալ՝ վնասէ զհոգին»)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ეჯი էջի «իջևան, կայարան», ეჯობა էջոբա «մի տեղ իջևանելը».—ըստ Մառ, Вступительныя и закл. строфы ...Шоты, էջ 20 և Груз. поэма Витязь въ барс. шкуре, էջ 444։

ԷՐ, ԷՐՈՒՄ տե՛ս Ի։

ԳԻՌ.—Դվ. ճէ՞ր, Մրղ. ճէ՞ր, ճէ՛յր, Աստ. ճէ՞ր։ Բոլորն էլ «ինչո՞ւ»։

ԷՐԱՆ տե՛ս Երան։

ԷՐՁԻՈՒՍ «մատուտակ» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 574։

ԷՐԷ տե՛ս Երե։

ԷՐԻԻՐ տե՛ս Երոյր։

*ԷՓԻՄԵՐՏԷ «տոմարական մի գրուածք է, որի մէջ կան աստեղագիտական ծանօթութիւններ, սուտ գուշակութիւններ, երազների մեկնութիւն ևն, և մինչև այսօր էլ գործածական է տգէտ տէրտէրների և պառաւների ձեռքում»։—Առաջին կազմողն է Սարգիս արքեպս. Սառաֆեան, Պօլսեցի։ Գրուած է նաև էփիրմետէս, էփիրմերտէս (Տաշեան, Ցուցակ, էջ 473)։

=Յն. ἐφημερίς,-ίδος, -ίδες «առօրեայ տեղեկագիր» որից նաև ֆրանս. éphéméride «էփիմերտէ». յոյն բառը կազմուած է ἐπί «վրայ» և ἡμέρα «օր» բառերից։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ղրբ. յէփրէմվէրդի (ժողովրդական ստուգաբանութեամբ այսպէս ձևափոխուած, իբր թէ Եփրեմ և վերդի (հմմտ. Ալլահվէրդի,

խուղավէրդի, Շաճվէրդի, Թարվէրդի են) անուններից), Սեր. արումէրդէն:

ԷՔԼԻԼՄԷԼԻՔ տե՛ս Աքլիլմէլիք։

*ԷՔՍԱՐԽՈՍ «գլխաւոր, իշխան». մէկ անգամ գործածել է Ասող. էջ 101 «Զվարազդատ պատրիկ էքսարխոս որ էր Երկրորդ Թագաւորին»։

=Յն. ἔξαρχος «երգի կամ պարի պետ». (ἄρχω «սկսել, կառավարել» բայից). այնուհետև ընդհանրանալով բառը՝ նշանակեց «1. Թեմական եպիսկոպոս. 2. վանքերի վերահսկիչ. 3. ժողովի կառավարիչ». Բիւզանդեանց ժամանակ այս անունն էին կրում Իտալիոյ և Աֆրիկէի փոխարքաները՝ որոնք նշանակւում էին կայսեր կողմից։—Սրանից են փոխառեալ ֆր. exarque, վրաց. ექსარხოსი **Եքսարխոսի** և այս բառն է, որ դարձել է ռուս. экзархъ «Վրաստանի եկեղեցական պետը»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ինճիճեան, Հնախ. Բ. էջ 234։

*ԷՔՍՓԼՈՐԱՏՈՐԷՍ «լրտես, պատուիրակ». ունի միայն Պամ. աղէքս. Վենետ. 1842, էջ 2, 15 —«Որք առ Հռովմայեցիսն կոչին էքսփլորատորէս և առ Հայս՝ լրտեսք»։

=Յն. ἐξπλωράτορες «լրտեսներ, խուզարկուներ» (Sophocles 488), որ իր կարգին փոխառեալ է լտ. exploratores բառից. այս էլ ծագում է ex-plorare «խուզարկել, հետախուզել» բայից։ Նոյնից է ֆրանս. explorateur «երկրախոյզ»։—Հիւբշ. 350։

Ալէքսանդրի Պատմութեան մէջ արդէն յիշուած է բառս իբր լատիներէն։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ Տաշեան, Ուսումն. ստոյն Կալիսթ. էջ 207 և յետոյ Brockelmann, Die gr. Fremdwörter im Arm. Թրգմ. Տաշեան, Ուս. փոխ. բառից, էջ 115։

Ը

ԸՂԻՍ *«մի տեսակ հիւանդութիւն է». նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած էֆիմ. էջ 156 «Ըստ բժշկաց՝ ո՛չ է պարտ շատ ուտել, այլ չափաւոր. զի յայսմանէ վերէմ ընծայի, և որ շատ ուտէ և ի ցերեկն քնի՝ ըղիս կու լինի»։*

ԸՂՈԽԵԼ *«ձեռքը երկարել». նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած յետին մի տաղի մէջ. «Ձեռքն ըղւեց Հոփփսիմէն թէ գործէ ինքն չարութիւն... յիշեց չԱստուած... ձեռքն տարաւ, ղանձն բռնեց». (Հրաչ. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 10).— նոյն է՝*

ԳԻՌ.—Ակն. ըղէլ *«երկարել» (Ձեռքը ինձ ըղեց) կամ «խոթել, խրել» (Մատը ջրի մէջ ըղեց)։*

ԸՄԲԱՆ, ԸՄԲԵԼ *տե՛ս Ումպ։*

ԸՄԲԻՇ, ի–ա *հլ. «գօտեմարտող, փահլաւան» Փիլ. Պիտ. Նար. 265. որից* ըմբըշական *Ոսկ. մ. ա. 1,3.* ըմբշամարտ *Ագաթ. Ոսկ. մատթ. բ. 8, Ա. տիմ. և երր. Եւս. քր.* ըմբշամարտիկ *Ոսկ. պօղ. Ա. 249 (հմմտ. Վարդանեան, Բառաք. գիտ. Բ. 45), խոր. Ե. դիշ. միանձ. գրուած է նաև* ըմբշտական *(փխ.* ըմբշական*),* ըմպիշ, ըմպշամարտել *Աբր. կրետ. էջ 45. արևելեան գրականում յաճախ գրում են* ըմբիշտ:

> *ՆՀԲ լծ. յն.* πύξ, *այսինքն «բռնցի, մուրցացի»։*

ԸՄԲՈՄ *«զոյ կամ լինի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 108։*

ԸՄԲՈՅՍ *«պատճառ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 109։*

ԸՄԲՈՆ *(*ի *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «յարմար, պատշաճ», Փարպ. Սահմ. որից* ըմբոն է *«անկ է, պատշաճ՝ յարմար է» Եւս. քր. «թերևս, կարելի է, անշուշտ» Ոսկ. Բ. տիմ. 193.* անըմբոն *«անպատեհ» Մագ. թղ. 212. Սարկ. հնգ. և մարդեղ.* անըմբոնութիւն *«անպատեհութիւն» Եւս. քր.։*

> *ՆՀԲ իբր* ճամարուն... *պրս.* ճէմպիւն:

ԸՄԲՈՇԽՆԵԼ *տե՛ս Բոշխնել։*

ԸՄԲՈՇԽՈՐԵԱԼ *«լիուլի վայելած». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. 237 և որ կապելով նախորդ* ըմբոշխնել *բայի հետ կարելի է այսպէս բացատրել (ըստ Աճառ. ՀԱ 1923, 248)։*

ԸՄԲՈՍՏ *«ապստամբ, խեռ, անհնազանդ» Սկևռ. աղ. որից* ըմբոստանալ *«անհնազանդ գտնուիլ, ապստամբիլ» Ա. Թագ. ժե. 10. Ոսկ. յհ. բ. 26 և են.։ Նոր գրականում՝* ըմբոստութիւն, ըմբոստացում *են։*

> *ՀՀԲ* ընդ *մասնիկով* ոստնուլ *բայից։ Նոյն մեկնութիւնը տալիս է ՆՀԲ, համեմատելով յն.* ἀνα-πηδάω *«վեր ցատկել», որ ծագում է* πηδάω *«ցատկել» բայից. (բայց յն.* ἀνα-πηδάω *չի նշանակում «ըմբոստանալ, ապստամբիլ»)։ Էմին, Քերակ. 1846, էջ 38* ըմբ *մասնիկով* ոստնուլ *բայից։ Հիւնք,* ոստնուլ *բայից։*

ԸՄԲՌՆԱՂ *«նոյեմբերի 24-ը, երբ հօտերը փարախ են քշում ձմեռելու համար» Տօմար. Յայսմ. նոյ" 23. որ և* բռնամող *ԱԲ։*

> *Ալիշան, Հին հաւ. 131 հնագոյն ձևը դնում է* բռամող, բռումող *«քաղդէական մի տօն, որ 5 տարին մի անգամ է պատահում» և կցում է հնդ.* peronmal *«Վիշնու Աստուած» բառի հետ։ Գաբ. Բառ. լտ.* hibernalis *«ձմեռնային» բառից. այս ստուգաբանութիւնը ուղիղ է երևում (հայերէնի մէջ կարող էր բառը* ըմբռնել *ձևին կցուելով՝ այսպիսի ձևափոխութիւն ստանալ), բայց դժբախտաբար միջնորդ յունարէն ձևը պակասում է։*

ԸՄՆԵԼ *«յաղթել, յաղթահարել, նուաճել». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 109 և ՀՀԲ՝ առանց վկայութեան։*

ԸՄՊԱՀԿԵԼ *տե՛ս Պահակ։*

ԸՄՊԵԼ *տե՛ս Ըմպ։*

ԸՄՊՌԻԼ *«այրիլ, վառուիլ». առանձին գործածուած չէ. բայց ունինք սրանից* դիւրըմպռնելի *«դիւրավառ, շուտ բորբոքւող՝ այրւող» նորագիւտ բառը՝ որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Ոսկ. ա. 23, էջ 240 ա. «Եւ զոր օրինակ փուշքն առնլիք են մաշկաց և դիւրըմպռնելիք հրոյ, նոյնպէս և իրք աշխարհիս առաջի Աստուծոյ»։*

ԸՄՓՈՐՏԵԼ *«ուռեցնել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. կողոս. 601 «Զամենայն մարմինսն ջրգողեալ տորմեցուցեալ և զերեսս և զամենայն իսկ ըմփորտեալ և զոտս ևս մեծամեծ քան զգերանս ոռնացուցանել և զընդերսն փչեցուցանել» (յն. երեք հոմանիշների դէմ էլ միշտ միևնոյն* ἐξογκόω *«ուռցնել» բառն է կրկնուած)։ Սրա հետ հմմտ. նաև Ոսկ. Բ. տիմ. 242 «Անտի ըմփորտե(ա)լ ցան գայցե հասանիցէ և ի նա»։ Սրանց հետ նոյն է* ըմփոռտել *«փոխարկել», որ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 109, որ և էջ 111 դարձնում է* ընդփոռկել:

ԸՆ *տե՛ս Ընդ։*

ԸՆԴՂԱՅ *«ծովային առասպելական մի հըրէշ» Ոսկ. մտթ. բ. 15 (որ դրուած է յունական* Ἐρινύς *աստուածուհու դէմ, որ ներկայացնում էր կատաղի վրիժառութիւնը)։*

ՆՀԲ *«իբր դէք* ընկղմեալք *կամ* ընկլուզեալք*»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 60 և Հինք.* ընկղմիլ *բայից։*

+ԸՆԴ. *ընդարձակ գործածութիւն ունեցող նախդիր, որ զանազան հոլովներով զանազան նշանակութիւններ է ստանում. ինչ. սեռականով՝ «փոխանակ, տեղը», եզ., տրականով՝ «հետը, միասին», բացառականով՝ «առ, ի, մօտից, քովէն», գործիականով՝ «տակը», հայցականով՝ «դէպի, առ» կամ «տեղ և ժամանակ ցոյց տուող», յգ. հայցականով՝ «հետը, միասին» նոյնը կրկնութեամբ՝ «մէջտեղը, միանգամայն»։ Կան նաև բազմաթիւ ոճեր ու դարձուածներ, որոնց վրայ տե՛ս ՆՀԲ, հտ. Ա. էջ 764—765։ Իբրև նախամասնիկ կցւում է բազմաթիւ բառերի սկիզբը, որ ներկայանում է հետևեալ չորս ձևերով. 1.* **Ընդ**, *որ ամէնից աւելի սովորական ձևն է, գտնւում է յատկապէս ձայնաւորով սկսող բառերի սկիզբը. ինչ.* ընդարձակ *ՍԳր.* ընդարձակել *ՍԳր. Եւս. պտմ.* ընդաբոյս *Իմ. ժբ. 10. Յկ. ա. 21.* ընդակից *«բնակակից, բնտանի» Նիւս. կուս. Նար.* ընդարմանալ *Բ. մակ. գ. 24.* ընդաւազել *Եղիշ. Կաղանկտ.* ընդգեղձանիլ *Ոսկ. Բ. տիմ. ա.* ընդգճիլ *Յհ. կթ. լծ. եւագր.* ընդգոգել *Կոչ.* ընդգրկել *Առակ. իդ. 33. Ագաթ.* ընդդէմ *ՍԳր. Ոսկ. Վեցօր. Կորիւն,* ընդդիմակաց *Թուոց ժ. 9. Եզն. Ոսկ. ես. Կորիւն.* ընդդիմանալ *ՍԳր.* ընդդիմաստվոր *Ագաթ.* ընդել *«ծանօթ, բնտանի» (իբր «միասին եղած նստած») Ագաթ.* ընդելական *Ոսկ. մտթ. ա. 1. Ագաթ.* ընդելակից *Կորիւն.* ընդելանիլ *կամ* ընդելնուլ *Գծ. թ. 26. Եւս. պտմ. Ոսկ. Կոչ.* ընդելուզանել *ՍԳր. Ոսկ.* ընդելուցանել *ՍԳր. Ոսկ.* ընդէ՞ր *ՍԳր. Եզն.* ընդխառնել *Գ. թագ. ի. 29.* ընդհանուր *Եզն.* ընդհատ *Ոսկ. Բուզ. Եւս. քր.* ընդհարկանել *ՍԳր.* ընդմիջել *Եւս. պտմ. Կոչ. ՍԳր.* ընդմտանել *Իմ. է. 24. Եփես. բ. 2. Սեբեր.* ընդմտատար *Առակ. ժդ. 10.* ընդոծին *ՍԳր.* ընդողնիլ *«ծուլանալ, անհոգ նստիլ» Ոսկ. Ա. տիմ.* ընդոստ *Ոսկ.* ընդոստուցանել *ՍԳր.* ընդոլնել *Փիլ.* ընդունայն *ՍԳր.* ընդունել *ՍԳր.* ընդվզիլ *ՍԳր.* ընդվայր *Եզն. Եւագր. Ագաթ. ևն։ (Ինչպէս տեսնւում է, այս բառերից մի քանիսի մէջ* ընդ *ստացել է նաև* ա *յօդակապը. միւսները առհասարակ առանց յօդակապի են.* ընդոծին *բառը ունի* ո *յօդակապը)։—2.* **Ընտ.** *ձևացած է* դ *ձայնի կակղելովը՝ նախաւոր* ն*-ի մօտ. հմմտ.* բանդ *կամ* բանտ, անդի *կամ* անտի *ևն գրչութիւնները. սրանից են կազմուած՝* ընտաբոյս *Յկ. ա. 21. Իմ. ժբ. 10.* ընտասուն *ՍԳր.* ընտել *ՍԳր.* ընտոծին *Ոսկ.* ընտուստ *Ոսկ. ևն. այս բոլորի աւելի հարազատ ձևերն են* ընդ*-ով գրչութիւնները։—3.* **Ըն—.** *կազմուած է* դ *ձայնի անկումով՝ յաջորդական բաղաձայնի մօտ. ըստ այսմ* ըն— *գործածւում է միայն բաղաձայնով սկսող բառերի մօտ. օր.* ընկեր *(իբրև* ընդ-կեր*) ՍԳր. Բուզ. Սեբեր. Եզն.* ընկլնուլ, ընկլուզանել *ՍԳր.* ընկնել *(գրուած*

նաև ընգնել) ՍԳր. ընկողնիլ Ոսկ. Եբր. ընկողմանիլ Նիւս. Նար. Փիլ. (գրուած է ընդկողմանիլ Եղիշ. այլակ. 54). ընկրկել ՍԳր. ընձեռել Յհճ. Փիլ. Նար. ընկապնիլ, «կապուիլ, կաշկանդուիլ» Բուզ. ընկալուչ «նշանած, փեսայ» Ոսկ. ես. և մ. ա. այս օրէնքը շատ գեղեցիկ կերպով երևան է գալիս ընդունել բայի մէջ, որ թէև ընդ նախդիրով է կազմուած, բայց կատարեալի և հրամայականի մէջ ստանում է ըն–, որովհետև սրանց մէջ բունը բաղաձայնով է սկսում (ընկալայ, ընկա՛լ)։ Վերի բառերից ոմանք գործածւում են նաև ընդ նախդիրով. ինչ. ընդգնել, ընդկողմնեալ, ընդկրկել, ընդձեռել են։ Այս ըն-ձևը իբրև նախդիր՝ առանձին էլ է գործածուած յետնաբար՝ տրականի, բացառականի և ներգոյականի համար. այսպէս՝ Աւէ ըն ցնոսա. Ըն մարմնոյ. Ըն տուն «ի տանէ» և սրբամամբ՝ ն'ոգւոյ են. այսպիսի ձևեր ունին յունաբան հեղինակները, ինչ. Արիստ. հակաճ. Անյ. պերիարմ. են։—4. Ըմ–. գտնւում է միայն շրթնականով սկսող բառերի սկիզբը. ըստ այսմ ձևացած է ընդ նախդիրից՝ դ-ի անկումով և ն ձայնը վերածելով մ-ի՝ յաջորդ շրթնականի պատճառաւ. այսպէս՝ ըմբռնել ՍԳր. Եզն. Կոչ. ըմբերել Կոչ. ըմբերանել (գրուած նաև ընբերանել, ընդբերանել) Տիտ. ա. 11. ըմպանկել Փիլ. Պիտ. ըմբոշխնել (<*ընդ-բոշխնել) Ոսկ. Մծբ. Եփր. Թգ. են.—5. Սրանցից դուրս կայ նաև Ենք «տակը» նախամասնիկը. նշանակում է նաև «երկրորդական». որից կազմուած են արդի գրականում՝ ենթադրական, ենթադրաբար, ենթասպայ, ենթաբարբառ են. աւելի ընդարձակ տե՛ս առանձին։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. *anti ձևից, որ ներգոյականն է *ant- «երես, ճակատ, առաջակողմ» բառի։ Հայերէնի զանազան նշանակութեանց համար հմմտ. ցեղակից ձևերից՝ սանս. अन्ति ánti «դէմ, ընդ առաջ», अधि ádhi «վրայ, մօտ, դէպի, բարձրից», अधस् adhas «տակը». (հմմտ. հյ. ընդ գործիականով), अधर adhara «տակինը», अधम adhamá «ամենատակինը», զնդ. aδarō «տակինը». յն. ἀντί «փոխարէն, փոխանակ, դէմը», ἀντίος «առջևի, դիմացի», ἀντιάω «հանդիպիլ», ἐναντίος «դէմի, հակառակորդը», լտ. ante «նախ, դէմ», anterior «կանխագոյն», anticus «առջևի», antiquos «հին, վաղեմի», infra «տակը, ստորև», inferus «տակինը», գոթ. and «երկարութեանը, վրայ, վրայից», und «փոխարէն», undar «տակը», հրգ. unt, նրգ. ant-, ent- (իբր նախամասնիկ), հլիթ. anta «վրայ, դէպի», լիթ. añt «վրայ» (նաև իբր բայական նախամասնիկ), անգլսք. and, ond, ὀδ' հիւլ. and են (տե՛ս Walde 47, 385, Boisacq 64, Trautm. 10, Pokorny, 1, 59, 65, 323), որոնց վրայ Karolides (Γλωσσ. συγκ. 68) աւելացնում է նաև կապադովկ. ἀντί, ἀνdί «ինչպէս»։ Հայերէնին համապատասխանող դարձուածներ են հետևեալները. յն. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος = =ակն ընդական և ատամն ընդ ատաման. գոթ. tundu und tundau ատամն ընդ ատաման. Մտթ. ե. 38. and all gawi=ընդ ամենայն կողմանս. Ղուկ. ա. 14. and allans stadins=ընդ ամենայն տեղիս. Ղուկ. դ. 37. յն. ἀντί ἐμοῦ καὶ σοῦ=ընդ իմ և ընդ քո. Մտթ. ժէ. 27. այսպէս նաև գոթական բայերի սկիզբը. ինչ. and-niman, որ ճիշտ համապատասխանում է հյ. ընդունիլ բային։—Հնխ. anti ձևի դէմ հայերէն սպասելի էր *անդ, որ իբր նախամասնիկ գործածուելու պատճառաւ շեշտից զրկուելով դարձել է ընդ, ճիշտ ինչպէս ոչ դարձել է չ, կամ այժմ<այս ժամ:

Աւետիքեան, Մեկն. Թղ. Պօղ. Գ. էջ 321 համեմատում է յն. ἀντί։ ՆՀԲ լծ. յն. ἀντὶ, ἀντ', ἀνθ', Peterm. 57 ընդ= ենք, էջ 255 անդ բառից, էջ 264 ըմ– և ըն– =յն. ἐν, լտ. in: Windisch. 40 գոթ. and, հրգ. ent: Lag. Urgesch. 14 ընդ=յն. ἀντί, էջ 25 ըմ–, ըն–=սանս. anu: Spiegel, Huzw. Gram. 143 պհլ. and, փարսի añdā: Müller SWAW 42, 251 և Justi, Zendsp. 16 զնդ. antarə, պրս. andar «մէջ»։ Հիւբշ. KZ 23, 36

ընդ, ենթ=*իր.* andhara: *Տէրվիշ. Նախալ. 118. հյ.* յ *անդիմաճ, սանս.* anti, *յն.* ἀντί, *գոթ.* and *ձևերի հետ՝ հնխ.* anti *«դիմաց, առաջը»։* Bugge, Etrusk. u. Arm. 43 *յն.* ἀντί։ Meillet MSL 7, *էջ 164—5* ընդ *և* ըստ *դնում է հնագոյն* ինդ *և* ուստ *ձևերից. հմմտ.* ի վերուստ, երկնուստ, *իբր հնխ.* entos *(յն.* ἐντός) *և* utstos (*ud +*-tos) *ձևերից։ Նոյն,* MSL 9, *էջ 155—7 մերժելով այս՝ կցում է վերի բառերին, իբր* *ինդ *նախաւոր ձևից։ Հիւբշ. 447 այս բոլոր մեկնութիւնները անապահով է գտնում և ընդունում է միայն* ընդ *«տակը»* <*հնխ.* endhes, *սանս.* adhás, *գոթ.* undar: *Հիւնք.* տուն *բառից։* Meillet MSL 12, 429 *մեկնում է վերի ձևով։ Բառիս վրայ մանրակրկիտ մի քննութիւն ունի* Finck KZ 39, 501—538, *ուր հարիւրաւոր օրինակներով ճշտում է բառիս զանազան նշանակութիւնները, իսկ էջ 538 հաստատում է* Meillet*-ի մեկնութիւնը՝ հակառակ Հիւբշմանի։*

ԳԻՌ.—Անկախ գոյութիւնը կորցրել է ամենուրեք. կայ միայն մի քանի բառի մեջ ծածկուած. այսպէս՝ ընդօր *կամ* ինդօր *(տեղ տեղ նաև* ընդըր, ընդըր օր, *Ակն.* ինդէօր) *«ինչպէս» (այս իմաստով Սրբ. Ատ. Ջմ. Խրբ. Հնգ. Չրս. Պլ.)—բուն նշանակում էր «ո՞ր տեղով, ո՞ւսկից». իմաստի զարգացման համար հմմտ. Ոսկ. յհ. ա. 2, էջ 32 «Զարմանա՜մ ուստի ընդ որ եկեալ ի նոյն բանս թաւալեալ գտանիմ» (տե՛ս և Մասեաց Աղաւնի 1863, էջ 12 և Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 127).—Ջթ. Կս. Մրղ.* ինդոն, *Հնգ.* ինդան *(*<*ընդ այն) «այնպէս», Ջթ. Կս. Մրղ.* ինդոս, *Հնգ.* ինդաս *(*<*ընդ այս) «այսպէս», Կս.* ինդէդ *(*<*ընդ այդ) «դրանց պէս», Ջթ.* ինդիյօզ *(*<*ընդ երազ) «երազի մէջ», Ջթ. Մրղ.* ինդիրգոց *(*<*միջ. հյ.* ընդ իրիկացքն՝ *ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 1149 բ) «երեկոյեան դէմ», Ջթ.* էնդոլ խուսըլ *(*<*ընդ այլ խօսել) «զառանցել». (հմմտ. Թլկր. 30՝ եւ Յովհաննէս Թուլկուրանցի, զօրն ի բուն ընդ այլ կասեա). աւելի հաւատարիմ Ակն.* ընդալը խօսիլ, *և մէ՛կ բառով՝ Արբ.* անդլէլ *(*<*ընդ այլել)։ Այս բոլորի մէջ ընդ նախդիրը կորցընելով իր անգային մասը՝ կարող է մնալ պարզապէս դ. այսպէս են Ջղ.* դոր *«ինչպէս» (*<*ընդ որ), Վն.* դո՞ր *«ո՞ւր», Մրղ.* դո՞ւէր *«ո՞ւր», Ջղ.* դո՞րն *և նախաձայնը* ռ*-ի պատճառով թաւանալով՝ Ղրբ.* թօռն *«ուր»,* դէն *«այնտեղ» (ինդան «անդին, ընդ այն» ձևը գիտէ Դրնդ. 182),* դէս *«այստեղ»,* դէդ *«այդտեղ» (ծագում են ընդ այն, ընդ այս, ընդ այդ հնագոյն ձևերից. հմմտ. Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 215)։ Նոյն ընդ նախդիրով են կազմուած նաև Ղրբ.* տի՛ւրիւր տալ *«շարժել»,* տի՛ւրիւր կ՛ոլ *«երերալ», Շմ.* տիւրին տալ *«շարժել»,* տիւրիւն կ՝ալ, *Ջղ.* դիրուր տալ, դիրուր գալ, *Գնձ.* տուրուր կալ, *Մրղ.* տիրար *կամ* իրար տալ, *որոնք՝ ինչպէս վերջին ձևը յայտնի կերպով ցոյց է տալիս, յառաջանում են* ընդ իրեար տալ, ընդ իրեար գալ *դարձուածներից։—Ընդ նախդիրի անկախ գործածութեան օրինակ են՝ Ջթ.* ինդ իրիսիդ *«քու դէմդ. քո առաջ» Մրկ. ժե. 4.* էնդ ձիզ էուռջ *«յառաջագոյն քան զձեզ» Մրկ. ժզ. 7 (տե՛ս Աւետ. ըստ Մարկոսի՝ Զեյթունի գւռ. Պոլիս 1913)։*

ԸՆԴԱՅԵԼ *«որոշել կամ վարել (տպ. վատել) ըստ ինքեան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 109.—կարծեմ* զնդալ *բայն է՝ որ վրիպակով մտել է այս ձևի տակ։*

ԸՆԴԱՐՁԱԿ *տե՛ս Արձակ։*

Lag. Urgesch. *648 դնում է* darh *արմատից*!

ԸՆԴԵԹ *«որ ի քեզ կոյս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 109. յիշեցնում է գւռ.* դէդ *«դէպի այդտեղ» ձևը, որի հինն է* ընդէդ <ընդ այդ:

ԸՆԴԵԼ *տե՛ս Ել։*

ՆՀԲ ընդ այլում *վարժ։ Հիւնք. 271* ընթեռնուլ *բայից, իսկ էջ 240* ընդելուզանել *բայից։*

ԸՆԴԵԼՈՒԶԱՆԵԼ *տե՛ս Ել։*

Հիւնք. ելանել *բայից* ելուզանել, *որից* ելուզակ, *և սրանից էլ* ընդելուզանել:

ԸՆԴԵԼՈՒԹ *«յաւելուած» Բառ. երեմ. էջ 109։*

ԸՆԴԵԼՈՒԼ *«բաժին հանել, հայթայթել, մատակարարել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք թղ.*

392 «Սոքա ձեռօք ի ճշմարտութիւնն՝ առ կայծակն աստուածային հրոյն յանդգնագոյնս մերձեցեալք՝ ինքեանց ընդելլով. և զմեղուցեալս հաղորդեցուցաննեն»: (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 244):

ԸՆԴԵՂՁԱՆԻԼ տե՛ս Գեղձ:

> ՆՀԲ հանում է իղձ բառից՝ ընդ նախդիրով. մինչդեռ հասարակ վրիպակ է, որ պէտք է ուղղել ընգեղձանիլ (=ընդ գեղձանիլ):

+ԸՆԴԵՐ, ի-ա հլ. (գործածւում է միայն անեզաբար. գրւում է նաև ընտերf) «փորոտիք, աղիքները» Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 4. Փիլ. լիւս. Նար. որից տղընդեր կամ տղընտեր «հաստափոր, փորը ուռած» Փիլ. Մխ. դտ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. entero- ձևից. միւս ժառանգներից հմմտ. սանս. अन्त्र antra կամ āntra, յն. ἔντερα, օսկ. entrai, հսլ. ątroba, սերբ. ȕtroba, հիւլ. iδrar (<innrar<inθrar), որոնք բոլոր նշանակում են «ընդերք, աղիք, փորոտիք», և հսլ. jętro, ռուս. ятро, լեհ. wątroba «լեարդ»: Հնխ. entero նշանակում է բուն «ներսը, մէջը» և կազմուած է en «մէջ» նախադրութիւնից բաղդատականի -tero մասնիկով. հմմտ. սանս. अन्तर antara, զնդ. antara, հպրս. antar, պրս. اندر andar, լտ. inter, interus, interior, ռուս. внутри «մէջը», լեհ. wewnątrz «ներսը», հիռլ. etar, eter, iter «միջև», կօրն. ynter «միջև», հբգ. untar «միջև», untorn «միջօրէ, կէսօր» ևն. (Walde 389, 390, Trautmann 69, Boisacq 258, Berneker 269, Horn § 119, Pokorny, 1,126): Հնխ. entero- տալու է հյ. *ինդեր (ըստ որում e յաջորդական n-ի մօտ դառնում է ի. օր. հին, հինգ ևն), որից ի՝ շեշտից առաջ սղուելով՝ դարձել է ընդեր:—Հիւբշ. էջ 447:

> Առաջին անգամ ՆՀԲ լծ. յն. ἔντερα, լտ. interi և venter, uter, intestina և պրս. andarūnī «ներքին»: Böttich. Arica 77, 263 գոթ. idreigōn և սկանդ. iδr «աղիք»: Lag. Urgesch. 701 յն. ἔντερα և գոթ. idreiga, որ հանում է *idr ձևից: Տէրվ. Նախալ. 118 յն. և սանս. ձևերը: Հիւնք. յունարէնից: Հիւբշ. 447 դնում է բնիկ հայերէն բառերի շարքը, բայց կասկածում է որ թերևս յունարէնից փոխառեալ լինի: Այս պարագային յն. ἔντερα ձևի դէմ պիտի ունենայինք հյ. *ենտերայ, բայց թերևս հյ. ընդ նախդիրով սկսող բամաթիւ բառերի նմանութեամբ՝ դարձած լինի ընդերf:

*ԸՆԴԻԿՏԻՈՆ (սեռ. -ի.—ՆՀԲ դնում է ի և ի-ա հլ. սակայն առանց վկայութեան) «15 տարիների մի շրջան» (այս թուականութիւնը սկսում է 313 թուից՝ Մեծն Կոստանդիանոսի խաչի երևումից և գործածական է մինչև այսօր՝ Պապական կոնդակներում.) Տոմար. Սասն. էջ 69. Շնորհ. Թղթ. Վանակ. հց. (Լաստ. ժը. տպ. 1844, էջ 80 ունի դիfտիոն. միւսների մէջ գտնում ենք նաև ընդիfտիոն, ինդիկտիոն, ինդիfտիոն ձևերը):

=Յն. ἰνδικτιών, որ փոխառեալ է նոյնպէս լտ. indictio բառից. այս բառը նշանակում է բուն «ցուցում» և ծագում է լտ. indicere «ցոյց տալ, նշանակել» բայից. լատին բառից փոխառեալ են նաև ֆրանս. indiction, գերմ. Indiction, ռուս. индиктъ, վրց. ინდიქტიონი ինդիկտիոնի, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ:—Հիւբշ. 518:

> Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

ԸՆԴԻՐԱՆԳԻՐՍ «անմարմինս» ունի միայն Բառգիրք Երեմիայ, ա. տպ. էջ 110:

ԸՆԴՁԻՔ «որք են աղօթողք». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 112.—արդեօք պարզապէս ընդ ձիգ «ընդ երկար» բա՞ռն է:

ԸՆԴՈԾԻՆ տե՛ս Ընդ և Ծին:

> Մառ Грам. др. арм. яз. 108 համարում է *տնոծին ձևից շրջուած, իբր թրգմ. յն. οἰκογενής բառից:

ԸՆԴՈՅՐ տե՛ս Անդորր:

ԸՆԴՎԻԿԱՆԱԼ «հասկանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 111:

ԸՆԴՎԻՍԱՆԱԼ «խոկալ կամ հնանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 111:

+ԸՆԹԱՆԱԼ (կտր. ընթացայ, հրմ. ընթացի՛ր կամ ընթա՛) «վազել» ՍԳր. Կիւրղ. եւ. Ոսկ. յհ. ա. 18, 19, որից առընթանալ Ոսկ. մ. ա. 10. ընթաց կամ ընթացf «վազք, գընացք, ճանապարհ, վարք» ՍԳր. Վեցօր. ընթացութիւն Կոչ. ընթացակից Կոչ. առագըն-

բաց Վեցօր. Ոսկ. յհ. ա. 13. բերընթաց Եփր. Թգ. խուռնընթաց Ոսկ. յհ. ա. 1. դարձընթաց Կոչ. երագընթաց Ա. եզր. դ. 34. յետին են փչերընթաց, դիւրընթաց, երկընթաց, զուգընթաց, ճամրընթաց, մակընթացութիւն են. ունինք նաև ընթակցութիւն (կարգա՛ ընթացակցութիւն) Տիմոթ. կուզ., էջ 121։ Նոր բառեր են ընթացիկ, ընթացաւարտ, անճախընթաց են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sent- «երթալ» արմատից. ցեղակիցներից յիշենք զնդ. hant —«հասնել, հասցնել», հիռլ. sēt, կիմր. hynt, բրըտ. hent «ճանապարհ», հսաքս. sīth «ճամբայ, ուղղութիւն», անգսք. sīð «գնալը, ճամբորդութիւն, ճանապարհ, անգամ». գոթ. sind «երթ», ga-sinda «ընկեր» (իբր միասին գնացող, ինչպէս է թրք. yol-daš «ընկեր»), sinϑa «անգամ», sandjan «ուղարկել», հիսլ. senda «երթալ», sinni «գընացք, ճամբորդութիւն», sinn «անգամ», հբգ. sinnan «գնալ, ճամբորդել, գալ», sindōn «ճամբորդել», sind «գնալը, ճանապարհ, ճամբորդութիւն», senten «ուղարկել», գերմ. senden «ուղարկել». լիթ. siuñčiù, լեթթ. sūtu «ուղարկել» են (Pokorny 2, 496): Սրանց հետ են ուզում միացնել նաև լտ. sentio «զգալ», բայց նշանակութեան տարբերութիւնը բաւական մեծ է (Ernout-Meillet 884)։ Հյ. ընթանալ ունենալով ապառ. ընթացի, ցոյց է տալիս որ չէ՛ կազմուած ըն նախդիրով, այլ արմատն է ընթ- (համմտ. գըղացի և ըն-թերցի)։ Կազմութիւնը այնպէս է՝ ինչպէս seng->ընկենուլ: Անյարմար է միայն t, որ n-ից յետոյ դառնում է դ և ոչ թ (համմտ. ընդ, ընդերf)։ Այս պարագային կարելի է ընդունիլ հնխ. senth- փոխանակ sent-:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 207 համառօտիւ, իսկ աւելի ընդարձակ Տէրվ. Մասիս 1882 յուլ. 24 և Նախալ. 45 կազմուած են դնում ընդ նախդիրով բանալ «թրջել» բայից, որ նախապէս ունէր նաև «վազել, ընթանալ» նշանակութիւնը. համմտ. աշխ. վազել «ջուրը հոսիլ. 2. ընթանալ», սանս. tañč *և զնդ.* tak *«վազել, շտապել, հոսիլ», պրս.* rēxtan, rēz *«հեղուլ, թափել»,* asprēz *«ձիարշաւ».* tāxtan *«վազել, ընթանալ» և* gudaxtan *«հալեցնել», ռուս.* течь *«հոսիլ. 2. վազել, արշաւել» են։ (Բայց հյ.* բանալ *չունի «հոսիլ» նշանակութիւնը. այլ «թրջել, թացցնել»)։ Հմմտ.* nuf *բառից, Մառ,* Грам. др. арм. яз. *33, 258* ընդ *նախդիրով* բանալ *բայից, որ կցում է պրս.* تاختن tāxtan *«վազել» բային։ (Այս բառի ցեղակիցներն են հոլ.* teko, tešti, *չեխ.* teku, téci, *ռուս.* meky, течь, *լիթ.* tekú, tekéti, *լեթթ.* teku, tecêt, *սանս.* tákti, *զնդ.* tačaiti *«վազել, հոսիլ, ընթանալ, շտապել», ալբան.* ndjek *«հալածել», իռլ.* techim *«փախչել»,* intech *«ճամբայ», օսս.* t'aγd *«արագ»,* t'ajin *«հոսել» են* (Trautmann 316. Horn § 368), *որոնք ծագում են հնխ.* tekē- *արմատից, որ հայերէնում պիտի տար* թեF *և ո՛չ* բանալ)։ Scheftelowitz BB 29, 23 *հնխ.* sent *արմատից, որից գերմ.* senϑen *«ուղարկել», գոթ.* sandjan, *անգսք.* sendan, *հ. հիս.* senda *«երթալ», գոթ.* sinϕ *«երթ», անգսք.* sīð *«ճամբորդութիւն», հիռլ.* sēt *«ուղի» են։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Scheftelowitz BB 9, 23, *որ նախապէս չէի ընդունել, բայց այժմ ձևակերպում են վերոյիշեալ եղանակով։*

ԸՆԹԱՆՈՑ *տե՛ս* Անութ։

+ԸՆԹԵՌՆՈՒԼ (ընթեռցայ, -ցիր) *«կարդալ» ՍԳր. որից* ընթեռնլի *Կոչ.* ընթերցանել *«կարդալ» Երեմ. լգ. 8. «հասկանալ, ըմբռնել» Ոսկ. մտթ. (Յորժամ ի չափ հասանիցեմք՝ յայնժամ ընթերցանեմք թէ այն ամենայն մանկաւոյ գործ էր).* ընթերցանելի *Բ. մակ. բ. 26.* ընթերցիչ *Եւս. պատմ.* ընթերցուած *ՍԳր. Եւս. քր.* ընթերցողական *Ագաթ.* դիւրընթերց *Վրդն. ծն. յիշ. նոր բառեր են՝* ընթերցատուն, դժուարընթեռնլի, դիւրընթեռնլի, անընթերցասէր *են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ter- *«կանչել, բըղաւել, բարձր ձայն հանել» արմատից, որի ժառանգներն են սանս.* tāra-, *«սուր, հնչուն», յն.* τορός *«սուր և բարձր (ձայն)»,* *τορέω, τορεῖν,

τορῆσαι, τετορήσω «սուր ու բարձր ձայնով հնչեցնել», միռլ. tairm, կիմր. twrf «աղմուկ, ժխոր», իռլ. torann, կիմր. բրըտ. կորն. taran «որոտում», լիթ. tariú, tarti «ասել», tarmẽ «արոշում, պատավճիռ», հպրուս. tarin «ձայն», ettrāi «պատասխանել», հսլ. trъtorъ «հնչիւն», չեխ. trátořiti, ռուս. torotoritъ «շաղփաղփել» (Pokorny I, 733 և 744, Boisacq 976, 977, Trautmann 314): (Յայտնի է որ հները մեզ նման մտախոհ ընթերցանութիւն չունէին. նրանց ընթերցումը բարձրաձայն էր. դրա համար էլ ունինք հյ. կարդալ. արաբ. gera, թրք. ogumәg, որոնք թէև նշանակում են «ընթեռնուլ», բայց բուն «բղաւել, կանչել»): Քննիչները վերի բառերը վերջ ի վերջոյ հանում են հնխ. ter- «թափանցել» արմատից, իբր նրա երկրորդ առումը. Trautmann բալթիկ-սլաւական նախաձևը դնում է taryō «ասել», իսկ Pokorny 1, 744 դնում է հնխ. toro-s «բարձրաձայն» ձևի տակ և հարց է տալիս թէ արդեօք այս toros ձևը բնաձա՞յն է, թէ նախապէս նոյն էր ter- «շփելով մաշեցնել, ծակել» (էջ 728) և ter- «թափանցել» (էջ 732) արմատների հետ: Հայերէնը ter- «ծակել» արմատից ունի բուր, իսկ toros ձևի դէմ ունենալով ընթեռնուլ, ցոյց է տալիս որ բուն պարզական արմատն է ter-:—Աճ։

Lag. Arm. Stud. § 830 ընթեր «քովը, մօտը» բառից: Հիւբ. ճանդերձ բառից: Մառ, Грам. др.-арм. яз. 33, 258 իբր ընդ-թեռնուլ, արմատը թերճ-թերց, որ կցում է սեմական drs արմատի հետ. հմտ. արաբ. درس dars «ուսանիլ», եբր. דָּרַשׁ dūraš «սովորիլ», ասոր. [Syriac] dūršā «ուսում»: Meillet, Altarm. Elementarb. 103 նախաձևը դնում է ընդ -թեռի կամ *թեռու-նում:

+ԸՆԹԵՐ «քովը, մօտը, կողքին» Կիւրղ. գնձ. Արիստ. աշխ. Լմբ. պտրգ. ոսկեդարեան հայերէնում գործածւում է առ նախդիրով՝ առընթեր «քովը» ՍԳր. Եզն. Եւս. քր. որից ընթերակաց Եզն. առընթերակայ Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. Եսւ. առընթերակաց Ոսկ. մ. ա. 19, բ. 21. Սիրք. 18. Ագաթ. Կորիւն. Եզն. առընթերադիր Եւս. քր. և այլն։

=կազմուած է ըն(դ) նախդիրով թեր արմատից, որ տես առանձին։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան. Քերակ. էջ 109, յետոյ Հիւբ. որից յետոյ անկախաբար Meillet MSL 10, 281: Scheftelowitz BB 29, 23 հնխ. enter ձևից, իբրև լտ. inter, հիռլ. eter, սնս. antar «մէջ», antara «մօտիկ, մերձաւոր, ներքին», զնդ. antarә «մէջ, միջև», պրս. andarūn «ներքին»: (Բայց այս ձևերի ժառանգակիցն է հյ. ընդերք, որ տե՛ս վերը): Մառ ЗВО 25, 305 արմատը դնում է *թեր, որ կցում է յն. χείρ «ձեռք» և սվան. մեղ՚եր «ձեռք» բառերին։

ԳԻՒ.—Կայ միայն առընթերի Սեբ. «կիսատ, կիսկատար». ինչ. Առընթերի կխօսի։

ԸՆԹՐԻ-Ք (միշտ անեզաբար գործածուած. սեռ. ընթրեաց, գրծ. ընթրեօք) «գիշերուայ կերակուրը» ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 16. (Ոսկ. յհ. ա. 21, էջ 214 կայ սեռ. ընթրից ձևը, որ յայտնի չէ թէ տպագրական վրիպա՞կ է). որից ընթրել «գիշերուայ կերակուրը ուտել» Ղուկ. ժէ. 8. ընթրատու Փարպ. ընթրակից (գրուած է սխալմամբ ընթերակից) Բրս. մախ. ընթրեկերք Դան. գ. 14. օրընթրիք Մխ. դտ. էջ 208. անընթրիս Վրք. հց. ճացընթրիք Տօնակ. մակընթրակք Փիլ. տես. 21. ճախընթրակ Պտմ. առ լեհ. ճիտընթրեաց «ընթրիքի սեղանակից» Նւագր. 90։

ՆՇԲ թուի հանել ընդ երեկս բառից: Հիւբ. ընտիր բառից: Tomaschek, Die alten Thraker, II. 38 սլ. trajati «տեւել», tray «կեանք» են։

ԳԻՒ.—Մշ. ճընտրիկ:

ԸՆԾԱԽՈՍ տե՛ս Ինձ։

+ԸՆԾԱՅ, ի հլ. (գրուած նաև ընձայ) «ձօն, նուէր» ՍԳր. որից ընծայել «նուիրել, ձօն մատուցանել» Օր. իզ. 14. «մէկի առաջը հանել, ներկայացնել» Ծն. խա. 46. ընծայեցուցանել «նուիրել» Եւս. քր. Սեբեր. «ի վեր հանել, երևան բերել» Բ. կոր. գ. 1, ժ. 18. ընծայութիւն «ապացոյց» Հռ. ե. 2. Եզն. Սեբեր. Կիւրղ. ծն. Կոչ. ընծայանալ Եզն. ընծայատար Ագաթ. ընծայաւոր Սեբեր. նա-

րընծայ Ագաթ. Եւս. քր. Ոսկ. յառաջընծայ Ագաթ. Բուզ. նախընծայ Ոսկ. մ. բ. 1. նախընծայեցեալ Եղն. էնընծայ Միսայէլ. զուարնաընծայք Պիտ. կենընծայ Պիտ. տօնընծայ Պիտ. առ լեհ. սղեալ ձևով՝ ընծայքեր կամ ընձաքեր Նիւս. բն. ընծատրութիւն Սարկ. քհ։

=Բնիկ հայ բառ է թւում՝ հնխ. eng´həti ձևից. սրա հետ հմմտ. սանս. झहाति ȥha-ti կամ झाहिति ȥhiti «նուէր, պարգև», որ միայն բառարանների մէջ է գտնւում. (կոչումները տե՛ս Böhtlingk, Sanskrit-Wörterb. Petersburg 1855, հտ. I. էջ 6 բ)։ Հնխ. eng´həti ձևի մէջ e ձայնը յաջորդ n-ի պատճառաւ վերածուելով հյ. ի, տուած է նախ *ինձայ, որից սղմամբ ընձայ։—Հիւբշ. 448։

ՆՀԲ ընձեռայք, ձեռք բառերից. լծ. վրաց. մաձա։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Bötticher ZDMG 1850, 354։ Նոյնը նաև Arica 78, 290, Lag. Urgesch. 165, Պատկ. Изслед. էջ 16։—Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 11 բառս վերլուծում է ըն-ձայ, որի վերջի մասը՝ ձայ, կցում է ձօն բառին, իբր սանս. hu «զոհել»։ Հիւնք. ընձեռայ ձևից։ Մառ ИАН 1918, 341 վրաց. նինի «ընծայ»։

ԳԻՌ.—Երև. Խրբ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. Սեբ. ընձա, Ախց. Կր. ընծա «նուէր»։—Գրեթէ ամէն տեղ պահուած է նորընծայ՝ իբր կրօնական բառ։ Նշանակալի ձև է Սչ. ընձայել, Ննխ. Շմ. ընձայիլ «ծնուիլ» (միայն մարդոց համար գործածուած), Ննխ. Սչ. նաև «արևի ծագիլ», Ննխ. ընձայում «ծնունդ». այս նշանակութիւնը՝ որ հների մէջ էլ կայ, փոխաբերական առում է միայն՝ ընծայել «յառաջ բերել, ներկայացնել» ձևից. հներից հմմտ. ընծայումն լուսնի «ծնունդ լուսնի» Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 51, 52, 55. առաջնորդ ընծայման «կնքահայր» Դիոն. եկեղ. միջին հյ. ընծայել «ծնուիլ» Անսիզք 55, Վրդն. առ. 203 «Որպէ՞ս ընծայեցար յորվայնի մօր և ծնար». Անկ. գիրք նոր կտ. 123։

ԸՆԾԿՏԱԼ «փախելու համար ործկալ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ 175՝ մի քանի երկրորդական ձեռագիրների մէջ։

ԸՆԾՈՒԻԼ տե՛ս Ընձուիլ։

Ընկալցնիլ «կապուիլ, կաշկանդուիլ, պըրկուիլ» Բուզ. գ. 3 «Պաշարեալք, ընկալճեալք ...յերկիր անկեալք՝ անբարբառ կային»։—Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Ըն(դ) մասնիկով կազմուած է *կալցնել բայից, որ առանձին գործածուած չէ. գալիս է կալ բառից՝ -ին մասնիկով։—Աճ.

Հիւբշ. 165 (կասկածով) դնում է կալին «գրիւ, գրուան» բառից, իբր «ամփոփուիլ՝ սեղմուիլ, ինչպէս հացահատիկները գրուանի մէջ»։

+ԸՆԿԵՆՈՒԼ (-կեցի, -կէց կամ -կեաց, կեա՛) «ձգել, վայր գցել, նետել» ՍԳր. որից զընկենուլ Յոբ. խ. 3. Եզն. ընկեցեալ ՍԳր. Ագաթ. ընկեցիկ ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 3. թօնընկէցք Վեցօր. զէնընկէց Ա. մակ. ե. 43. բացընկեցիկ Ոսկ. պետր. եղ. փարընկէց Կիւրղ. ղկ. գետընկէց Եփր. քրզ. գետընկեցիկ Արշ. դիւցընկէց Խոր. ընդվայրընկէց Ոսկ. ա. թես. գ. ընդվայրընկեցիկ Ոսկ. մ. ա. 1. լծընկէց Ովս. դ. 16. Մծբ. կարթընկէց Ես. ժթ. 8. կիցսընկէց Կանոն. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. seng (senk) արմատից, որ բարձր աստիճանի ձայնդարձն է հնխ. sn̥g (sn̥k) արմատի։ (Սրա ցեղակից ձևերը տե՛ս անկանել բառի տակ)։ Հնխ. seng արմատի մէջ e ձայնը յաջորդ n-ի պատճառաւ դառնալով ի՝ ձևացած է նախ հյ. ինկենուլ, որ յետոյ շեշտի բացակայութեան պատճառով դարձել է ընկենուլ։—Աճ.

ՆՀԲ «որպէս ներգործականն անկանելոյ»։ Հիւնք. անկանիլ բայից։ Ա. քհ. Երկաթ, ՀԱ 1912, 656 ընդ նախդիրով կենուլ բայից։

+ԸՆԿԵՐ, ի-ա հլ. (գրուած նաև ընգեր) «ընկեր, բարեկամ» ՍԳր. Եզն. Սեբեր. Բուզ. Եփր. եբր. և ել. որից ընկերակից Եզն. ընկերասէր Բ. մկ. ժդ. 37. Ագաթ. ընկերել Սղ. կթ. 2. Ճժգ. 10. ընկերճաշութիւն Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 4. ընկերաճաշտիք Ոսկ. Փիլիպ. ընկերշակել Գ. թագ. ժէ. 11. ընկերանի Եփր. վկ. արև. (Սոփերք ի. 70). ճաւանընկեր Ոսկ. եբր. 502 Վեցօր. 158։ Նոր գրականի մէջ դասընկեր, անընկերական, ընկերվարական, խօսքընկեր, ընկերական, ընկերականութիւն։

=*Կազմուած է* ըն(դ) *նախդիրով* կեր *արմատից և նշանակում է բուն «միասին ուտող, հացակից, ճաշակից»։ Ճիշտ միևնոյն կազմութիւնն ունին գոթ.* gahlaiba, *հբգ.* galeipo, *ստ. լատ.* companio, *ֆրանս.* compain, compagnon *«ընկեր» (բուն «հացակից») բառերը։*—Meillet, Esquisse d' une hist. de la langue latine *(1928), էջ 277—8 կարծում է թէ լտ.* companio *«ընկեր» կազմուած է գոթ.* gahlaiba *բառի օրինակով, որ զինուորական կեանքի մէջ յառաջացած բառ էր և թէ նոյն զինուորական բառը հռովմէական բանակների հետ հասել է մինչև Հայաստան և նրա օրինակով կազմուել է* ըն-կեր: *Այսպէս գոթական բառը փոխառուել է Հայաստան, ճիշտ ինչպէս գալլիական կառքը։*

Lag. Urgesch. 201 kar *արմատից։ Հիւբ. պրս.* hamkār *«գործակից» բառից։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Meillet MSL *9, 155 և 18, 259, որ կրկնում են* Patrubány SA 1, 197, Pedersen *Հայ. դր. լեզ. 158։ —Իսկ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1903, 131 թէև բաժանում է* ընդ+կեր, *բայց վերջի մասը համարում է պրս.* kar, *ինչպէս* ճամոց–կեր:

ԳԻՒ.—*Ախց. Կր.* ընկէր, *Մշ. Ջղ. Սչ.* ընգէր, *Խրբ. Տիգ.* ընգէր *Ալշ.* ջընգեր, *Գոր. Երև. Ղրբ.* ընըգէր, *Ոզմ.* ընկիր, *Հմշ. Մկ.* ընգիր, *Զթ.* ը՛նգիր, ը՛նգիյ, *Ագլ.* ընգ'ի՛ր, ընըգ'ի՛ր, *Սլմ. Վն.* ինգ'էր, *Սվեդ.* ինգիր *«ընկեր»,* ինգիրէ *«նորածնի ընկերը», Ակն.* ինգէր, *Հւր. Շմ.* ինըգէր, *Հճ.* mնգիյ, *Տփ.* ըրընգիր, *Մշ.* գեր *(այս ձևը քանիցս անգամ գտնում եմ գործածուած Գաղթական, Պետերբ. 1888, էջ 15, 20). բոլորն էլ նշանակում են «ընկեր». իսկ Ննխ. Սեբ.* ընգէր *«աղընկերք»,* placenta, *սաղմի փառ կամ շապիկ»։—Ատանայի Թրքախօս հայերն ունին* dasəngel *«դաստընկեր»։—Նոր բառեր են* ընկերախաղի տալ, ընկերմիջի, ընկերովի, ընկերվարի, ընկերէ, շապկընկեր:

ԸՆԿԻՃԵԱԼ. *անստոյգ բառ. երեք անգամ գործածուած է Թուոց իբ. 23, 31, 34 «Կայր նմա ընկիճեալ ի ճանապարհին. Ետես զհրեշտակն Տեառն ընկիճեալ նմա ի ճանապարհին. Դու ինձ ընկճեալ կայցես ի ճանապարհիս». (ձեռագիրներն ունին նաև* ընդկիճեալ, ընկճեալ, ընգճեալ *ընթերցուածները)։ Այս բառի դէմ յոյնն ունի* ἀνθεστηκότα *«ընդդէմ կալ, հակառակ կանգնիլ», եբր.* נִצָּב nissab *«կանգնիլ»։ (Վարդան մեկնում է «ներզել», Բառ. երեմ. էջ 112 «խրտուիլակ, խոճիճ կամ բոխոյ խիճ»)։ Նոյն բառը գտնում ենք նաև մէկ անգամ Ոսկ. Եփս. «Ի ծունր ընկիճեալ կային և խոնարհեցուցեալ զգլուխս», ուր նշանակում է «ի գուճս իջած, չոքած»։ Նշանակութեանց այս տարբերութիւնը ցոյց է տալիս նաև* ընկճել, *որ սովորաբար նշանակում է «չոքեցնել, յաղթահարել, նկուն անել»։ Բայց մէկ անգամ էլ «խոչընդոտ լինել, արգելք դառնալ». այսպէս՝ Դատ. ժա. 35. «Վա՜յ է ինձ, դուստր իմ, ընկճեցեր զիս, խոչընդակն եղեր ինձ». եբր. «ճնշելով ճնշեցեր զիս», յն.* ταραχῇ ἐτάραξας με *«խռովութեամբ խռովեցեր զիս», այլ ձեռ. «ոտնարգել եղեր ինձ և խոչ յակն իմ»։*

ՆՀԲ *Թրք.* էնկէլ *«արգելք»,* ինճիքմէէ *«նեղել», լտ.* ango *«ճնշել»։ Հիւբ. պրս.* էնկիյզ *«գրգիռ, հրապուրանք, բանտարկութիւն»։*

ԸՆԿԼՆՈՒԼ, ԸՆԿԼՈՒՋԱՆԵԼ *տե՛ս* Կուլ։

ՆՀԲ *լծ. լտ.* inglutio, *որպէս թէ* ընդկլանել *և* ընկղմել: Bugge KZ 32, 50 *յն.* κολυμβάω *«ջրի մէջ մխրճել»։*

+ԸՆԿՂՄԵԼ, *«ջրի տակ երթալ» ՍԳր. Եզն. Եփր. ծն.։*

=*Բնիկ հայ բառ, կազմուած* ըն(դ) *նախդիրով* *կող *«խորը գնալ, մխրճիլ» արմատից, որ ծագում է հնխ.* g²ul- *ձևից։ Նոյնից են նաև լիթ.* gilús=*լեթթ.* dzil'š *«խոր», լեթթ.* dzila' upe *«խոր ջուր», լիթ.* gelmẽ=*լեթթ.* dzel̃me *«խորութիւն», հպրուս.* gillin *«խոր»։ Նաև մի խումբ ծովային թռչունների անուններ, ինչ. լիթ.* gaĩgalas *«արու բադ», հպրուս.* gegalis, *հլիթ.* giegals *«հողամաղ»= =լեթթ.* gaigalis, *ռուս.* гоголь *«մի տեսակ բադ» և լեհ.* gogol, gagol *«վայրի բադ»։ Նոյն* gul- *արմատն ունին նաև լեթթ.* gaigula, gaigule, gaigulis *ձևերը։ Սրանց աճած ձևն են ներկայացնում հներբ.* glɔb ok

սլովաք. hlboký, ռուս. glybókij=հսլ. globokъ «խոր»։ Հայերէնի մէջ այս կուղ «մխրճիլ» արմատը կորչելով՝ ընկղմիլ բայը կուղ «կուլ տալ» արմատից է կարծուել։

Ա. քհ. Երկաթ ՀԱ 1912, 656 ընդ նախդիրով կղմիլ բայից, որի հետ նոյն է դնում կղկղել «քամել»։ Ուղիղ մեկնեց Meillet REA 6 *(1926)*, էջ 5—6։ Բալթիկ-սլաւական բառերի համար միւսները տարբեր մեկնութիւններ են տալիս. այսպէս Trautmann 74, Pokorny 1, 526 gogolь խումբը կրկնուած ge, ga, gai բնաձայն արմատից, Trautmann 90 qlǫbati «խորացնել» խումբը, յն. γλάφω «փորել» բայի հետ. այսպէս է նաև Boisacq 150. իսկ Berneker 307 γλύφω «փորել», լտ. glubo «կլպել»։

ԸՆԿՃԵԼ տե՛ս Գուճ։

ԸՆԿՆՁԵՌՆԵԼ «տապալել, կործանել». մէկ անգամ ունի Կոչ. 321. «Մինչև ընկնձեռնեալ իցէ լարն արծաթոյն» (յն. ἀνατρέπω). ուրիշ օրինակ չկայ։

ԸՆԿՈՂՄԱՆԻԼ տե՛ս Կողմն։

ԸՆԿՈՅԶ (գրուած նաև ընգոյզ, անկոյզ), ո հլ. (ՆՀԲ ունի նաև ի, ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ընկուզ» Ծն. խգ. 11. Թուոց ժէ. 8. Փիլ. ել. որից ընկոյզ արքայական «արքայականին» Յայսմ. ընկոյզ Հնդկաց «հնդկական ընկոյզ» Բժշ. ընկուզազարդ ՍԳր. ընկուզի «ընկուզի ծառ» ՍԳր. Վեցօր. 99. ընկուզաստան «ընկուզենիների պարտէզ» Կոչ. 277. ընկուզուտ Խոր. պտմ. Հռիփ. Երգն. քեր.—Նոր բառեր են՝ ընկուզենի, ճնդկընկոյզ, մշկընկոյզ։—Բառ. երեմ. էջ 193 ունի ղոյզ «ընկոյզ» բառը, որ միջին հայերէն գաւառական մի ձև պիտի լինի։

=Բառս գտնւում է Առաջաւոր Ասիայի շատ լեզուների մէջ. հմմտ. պրս. کوز gōz, gavz, քրդ. guz, guiz, govīz, չաղաթայ. قوز արաբ. جوز ǰavz, թրք. جویز ǰeviz, եբր. אגוז əgōz, ասոր. ܓܘܙܐ gauzā, օսս. ängozä, ängus, իմերել. և վրաց. ნიგოზი նիգոզի, մինգր. նէչի, չէրքէզ. dəšvi, բոյաշ. անֆոն (Կովկաս), անֆոտ (Ակն. տե՛ս Ճանիկեան, Հնութ. Ակնայ, էջ 62)։ Բայց այս ձևերից ո՛չ մէկը չի կարող հայերէնի մայր համարուիլ։

Ընդհակառակը շատերը կարող են բացատրուիլ հայերէնով։ Ձայնական օրէնքների համաձայն՝ հյ. ընկոյզ ձևը գալիս է նախաւոր *ինկոյզ ձևից և այս էլ թերևս *engouz ձևից, որին առանձնապէս նման են կովկասեաններր (օսս. իմերէլ. վրաց.)։ Սեմական ձևերը սեմագէտների կողմից բնիկ չեն համարւում. արդէն սեմական gauz ձևը չի կարող տալ հյ. ընկոյզ. հանաւաբար հին հյ. *engouz տուել է սեմ. *eggouz, որից եբր. əgōz նախաձայնի կրճատմամբ էլ՝ միւս բոլոր ձևերը։ Արդէն ըստ Hehn, Kulturpflanzen[6], էջ 390, ընկոյզը, նուշը և շագանակը Փոքր Ասիոյ հիւսիսային կողմերից են գալիս և Հայաստանը՝ որ ընկոյզի արտադրութեան կողմից նշանաւոր երկիր է, կարող էր իր բառը դէպի հարաւ և դէպի արևելք տարածած լինել։ Հաւանաբար հյ. ընկոյզ հին խալդիական լեզուից մնացած մի բառ է։—Հիւբշ. 393։

Առաջին անգամ Schröder, Thes. 45 եբր. բառից փոխառեալ համարեց։ ԳԴ կցում է պրս. gavz ձևին։ ՆՀԲ «վրաց. նիկօզի, լտ. nux, որ մերձի ի ձայնս նուշ, որպէս և եբր. ղաֆէտ՝ է ընկոյզ և նուշ»։ Böttich. Rudimenta 31, Lag. Urgesch. 829, Arm. Stud. § 825 և Հիւբշ. Ուսումն. փոխ. բառից, էջ 20 տրամադիր են հայերէնը մայր համարելու։ Tomaschek, Deut. Lilterat. *1883*, էջ 1254 կովկասեան բառ է համարում. հմմտ. վրաց. նիգոզի: Հիւբշ. Armen. Gram. 393 դնում է ծագմամբ անյայտ բառերի շարքը։ Jensen, Hitt. u. Arm. 210 հայ. և եբր. բառերի նմանութիւնը հաթեան շրջանի արդիւնք է դնում։—Հիւնք. պրս. էնկէզ, էնկեազ «գործիք կամ առնացի անդամ»։ ՀԲուս. § 742 արաբ. և եբր. ձևերի հետ նաև հզերմ. hnuz:—Patrubány ՀԱ 1906, 346 հնխ. geu. gu «կլորացնել» արմատից՝ ընդ մասնիկով և զ աճականով. հմմտ. լտ. vola «ափ», յն. γυάλον «կամարաձևութիւն», γυάλος «բաժակ», գնդ. gava «երկու ձեռքը», հիւլ. kula «գնդակ» են։ Winkler, Das Baskische und der vorderasiatisch- mittelländische Volker- und

Kultureis, Breslau 1909, էջ 36 համեմատում է բասկ. inčaur, «ընկոյզ» բառի հետ։ Ա. քհ. Երկաթ ՀԱ 1912, 656 ընդ նախդիրով կոյզ բառից է դնում։ Մառ. ИАН 1920, 139 և Яз. и лит. I. 235 վրաց. ნიგოზი և բասկ. inčaur, բարդուած նուշ+կոյզ=արաբ. جوز jauz «ընկոյզ» բառերից։—Ընկոյզի ծագման մասին խօսած են նաև Lag. Gesam. Abhd. 25, Tomaschek, Pamir- Dial. 58, BB 7. 202, Hübš. Etymol. und Lautlehre D.oss. էջ 124 են։ Pictet, բ. տպ. Ա 291 համեմատում է ծանօթ ձևերի հետ և արմատը դնում է սանս. guḍ «պարփակել»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. ընկուզ. Սվեդ. ունղ՛այզ, Հմշ. Մշ. Սեբ. Տիգ. ընգուզ, Ննխ. ընգուզ, ունգուզ, օնգուզ, Ո. ունգուզ. Մրղ. ունգուꝫզ (Կալաչուղ՝ ունգուէզ). Խրբ. ընգօզ (մնկ. զօզօզ), Արբ. ընգօզ, Ակն. ինգօզ, Սչ. ունգուզ, ունգուս, Դվ. Ջղ. անգուզ, Ասլ. ընգիւզ, Ագլ. ո՛նգ՚իւզ (իսկ ընգէ՛զի, ինգիզի՛ «ընկուզենի»). Հճ. ոնգիզ, Զթ. ինգէզ, Սլմ. ինգ՚էօ՝զ, Տփ. նընգուզ, Ալշ. գուզ, Մկ. գի՛ւզ, Վն. գոզ «ընկոյզ»։ Միւս բարբառները ունին կա՛մ թրք. ǰeviz բառը և կամ նոր ու անծանօթ գաւառական բառեր. ինչ. պոպոկ, կակալ, ճղոպուռ։—Նոր բառեր են ընկզիկ, ընկուզակ, ընկուզմէջ, ընկուզախաղ, ընկուզնոց։

ՓՈԽ.—Տե՛ս վերը։

ԸՆԿՐԿԵԼ տե՛ս Կրուկ։

Ընձանակ «կաւէ աման». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 190 «Լի՛ց ի կաւէ ընձանակ կամ ի տաշտ և ած ջուր ի վերայ»։

=Ուղղել ընկանակ, որ է անկանակ. տե՛ս անկան բառի տակ։—Աճ.

ԸՆՁԻԻՂ. տե՛ս Ընձուիլ։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 207 ըն- մասնիկով ճիւղ բառից՝ ՆՀԲ ծիլ, ծիղ, ճիւղ բառերից։ Էմին, Քերակ. 38 ընձիւղ, ուր ձիւղ=ճիւղ։ Հիւնք. ընջուղ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 110 ծիլ բառից։

ԸՆՁՈՒԻԼ «ծագիլ, բղխիլ» Փիլ. այլար. «ծլիլ, բուսնիլ» Վրդն. եւ. որ և ընծուիլ «լոյս ցոլալ, ճառագայթել, փայլիլ» Փիլ. եւ. 535. որից էլ ընձուորութիւն «աշկերտութիւն, համբակութիւն, նորընծայութիւն» Լծ. (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 77 ա apprentissage բառի տակ)։ Սրանց բուն արմատն է *ինձ, որից -ու- մասնիկով *ինձուիլ>ընձուիլ (հմմտ. ցց-ուիլ, դրդ-ուել են)։ Նոյն *ինձ արմատից է կազմուած՝ -իւղ մասնիկով՝ *ինձիւղ>ընծիւղ (գրուած նաև ընծիւղ, ընձիղ, ընծիղ) «ծիլ, բողբոջ» Նար. առաք. ընձիւղել (գրուած նաև ընծիւղել, ընծիղել, ընձեղել, ընծեղել) «ծլիլ, բողբոջիլ» Երգ. բ. 13. Փիլ. Պիտ. Ճար. Վրք. հց. ընձիւղումն Յհ. կթ. (այս -իւղ մասնիկի համար հմմտ. երկ-ն-չել և եր-կ-իւղ. իսկ «ծլիլ» և «ցոլալ» նշանակութեանց միութեան համար հմմտ. շառաւիղ «ճիւղ, ոստ և ճառագայթ»)։

ՆՀԲ հանում է ընձիւղ բառից, որ տե՛ս առանձին։ Ա. քհ. Երկաթ ՀԱ 1912, 657 իբր ընդ-ճիւղել։ Canini, Et. étym. 41 ունդ բառի հետ միասին=սանս. andhas «բոյս»։ Pedersen ըն- մասնիկով ծ ծիւղ բառից, որ տե՛ս ծիլ։

*ԸՆՋԱՆ «խառնելիք կամ անկան». ունի միայն Հին բռ. (ըստ ՆՀԲ). կայ նաև Բառ. երեմ. էջ 219 ներգ. յըջանի «յանգանի», որ ըստ իս նոյն բառն է։

=Արաբ. انجانة inǰāna «մեծ թաս, կոնք, լական» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 589)։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս անկան բառի տակ։—Աճ.

ՆՀԲ ունջ բառից։ ԱԲ ջնջել է բառս։

ԳԻՌ.—Խն. ինջան «հողէ տաշտ՝ լուացքի և խմորի համար»։

ԸՆՋՈՒՂ, ո հլ. (ՆՀԲ դնում է ու հլ., բայց առանց վկայութեան) «երինջ. մեծ հորթ» Երեմ. լա. 18. Սիր. լը. 27 Սեբեր. գրուած է ընջիւղ Վստկ. էջ 194։

ՆՀԲ արաբ. ըճլ «զուարակ», ըճլէթ «երինջ»։ Հիւնք. բառախաղով իրար է կապում եղինջ, երինջ և ընջուղ։ Bugge IF 1, 448 -ուղ մասնիկով՝ երինջ բառից. հմմտ. խարագուլ։

ԳԻՌ.—Խրբ. ընջուղ «փոքրիկ չկոտած հորթ». սրա սեռականն է ընջղկան Զրս. (տե՛ս Էմին. ազգ. ժող. Բ. 279). Riggs,

էջ 29 իբրև ժողովրդական բառ յիշում է ընճուղ «bullock»:

+ԸՆՏԱՆԻ տե՛ս Տուն։

=Ըն(դ) նախդիրով տուն բառից, իբր ընդտան-ի. կազմութեան համար հմմտ. անուան-ի. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. οἰκεῖος «ընտանի, ազգական»՝ οἶκος «տուն» բառից։

Ուղիղ մեկնեցին Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 207, ՆՀԲ, Meillet MSL 9, 155:— Մառ, Грамм. др.-арм. яз. 108 մեկնում է տուն-անի>տնանի, շրջմամբ ընտանի: Karst, Յուշարձ. 415 ծան. ծանօթ բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Սեբ. Սչ. ընդանի, ընդանին, ընդանիք գործածւում է իբր քաղաքավար ձև՝ փոխանակ ասելու «կինը»։

+ԸՆՏԻՐ (գրուած նաև ընդիր), ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «ամէնից լաւը, ջոկուածը» ՍԳր. Ոսկ. ես. և մ. ա. և բ. Եփր. ել. Սեբեր. որից ընտրոյ տէր «գլխաւոր, վարիչ» Եւս. քր. Ոսկ. գծ. ընտրել ՍԳր. Վեցօր. ընտրիչ Եփր. Ա. կոր. ընտրանք ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւս. պտմ. ընտրեալ ՍԳր. ընտրելակից Ա. պետ. ե. 13. ընտրողումն (նորագիւտ բառ) Եփր. աստց. նիկ. (հրտր. Յուշարձան, էջ 207). առեներնտիր Ոսկ. պօղ. էջ 219 (ըստ սրբագրութեան Վարդանեանի ՀԱ 1913, էջ 556). այրընտիր Կոչ. նաւընտիր Գր. հր. իւրաքընտիր Սեբեր. ընտրուկք Եփր. Եբր. 222. ընտրուկ «յետին մնացորդ. տականք» Ագաթ. 114. անընտիր Բուզ. ցեղընտիր Ոսկ. ես. և մ. ա. 3. դեղընտիր Նիւս. Բէոդ. զօրընտիր Ա. մակ. ժբ. 35. նորընտիր Ճառընտ. միջին հյ. ննտրել Վստկ. 31, 35. նոր բառեր են երկընտրանք, ընտրացուցակ, ընտրաշրջան են։

=Ըն(դ) նախդիրով դիր (դնել) արմատից. ձևի համար հմմտ. ձեռնադրել, դիմադրել, իսկ կազմութեան համար հմմտ. յն. διαστέλλω «որոշել, սահմանել, անջատել, բաժանել». ըստ այսմ բառի հնագոյն գրչութիւնն է ընդիր, յետնաբար դարձած ընտիր:

ՆՀԲ ընդ իր և ընդ իր որոշումն առնել։ Հիւնք. խտրել բայից։ Patrubány SA 2, 13 սանս. nand «գոհ լինել, հաճիլ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մ. Վ. Մաքսուդեան, Շողակաթ, էջ 145։

ԳԻՌ.—Սչ. ընդրել, Կր. ընդրէլ. Մկ. Ոզմ. ընդրիլ, Հմշ. ընդրուշ. Ախց. ընդոէլ. Ալշ. Մշ. ընընդրել, Երև. Ղզ. Ղրբ. Տփղ. ընընդրէլ. Շմ. ընընդրիլ. Ննխ. ընընդոէլ. Զթ. ըը՝նդոիլ, Տփ. ընընդրիլ, Սեբ. ընընյէլ. Բզ. Զն. ըրրէլ, Եւդ. ռոէլ, Ասլ. Մն. ըրյէլ, Արբ. Խրբ. ըյրէլ, Արբ. ըյէլ, Ակն. ըյիլ, ՀՃ. նտրել. այս բոլորը նշանակում են «հատեղէնների միջից քարերն ու կեղտերը ջոկել». սրա հին վկայութիւնը ունի Տաթև. հարց. 295։ Նոր բառեր են՝ ընտրենի, ընտրուք, ընտրուանի, ննտրմուն:

ԸՌԱՁԻԱՆ տե՛ս Ռազիան։

ԸՌԱՆԱՀԱՒ «մի տեսակ թռչուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Տաղ. (Ձեռ. էջմ. № 679, էջ 71 բ). «Ըռանահաւն է պայծառ. Իր ձայն անուշ որպէս շաքար, է գեղեցիկ ու խիստ պայծառ, Սպիտակագոյն ուղղայարմար» (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 198 բ)։

ԸՌԱՍՈՒԼ տե՛ս Ռասուլ։

*ԸՌԲԵԿ «ասպանդակ», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Աղթամ. հրտր. Կոստ. էջ 125 «Ձերծաւ կօշիկդ ի յըռբեկէ»։

=Արաբ. ركاب rikāb «ասպանդակ» բառից. ուրեմն հայերէնը շրջուած ձև է՝ փոխանակ ըռկեբ. բայց պէտք չէ կարծել ձեռագրական վրիպակ, որովհետև գործածուած է ոտանաւորի մէջ և յաջորդ տողն էլ ունի բազկէ (երկուսն էլ կէ յանգով)։ Տե՛ս և վարը ըռքեպդար:—Ա.Ճ.

*ԸՌՁԱԿ «ապրանք». գործածական է միջին հայերէնի մէջ. հմմտ. Յայսմ. դեկ. 7, փետ. 13 և 29. Անսիզք 85. աւելի յետնաբար կայ Ջքր. սարկ. բ. 39 «Ձռզակն ընդէ՞ր գողացար և բերիք ընդ ձեզ»։ Գրուած է երզակ Տաղ. (հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր 21)։ Գործածական է մի խումբ բարբառներում՝ զանազան նշանակութիւններով. այսպէս՝ Ակն. Զթ. Խն. Կիւր. Կս. Հզր. Մրղ. Վն. «ապրանք, հարստութիւն», Պլ. «իբրև օժիտ տրուած թանկագին իրեր. գոհարեղէն», Սեբ. «տաւար, կով, եզ, գոմէշ»։

=Արաբ. رزق rizq, յգ. ارزاق arzāq «սնունդ, ուտեստ, ապրուստ, պաշարեղէն»։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Զաքարիա Սարկաւագի պատմութեան հրատարակիչը, էջ 30։

ԸՌՈՒԲԻ՛Ն տե՛ս Ռուփէն։

ԸՌՎՈՂԻԼ «հեղուկը մրուրից պարզուիլ, մրուրը տակը նստիլ». միջին հյ. բառ. որ յիշում է Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 357 ա և էջ 978 ա։

*ԸՌՔԵՊԴԱՐ «թագաւորական ախոռապետ կամ ձիակալ». մէկ անգամ ունի Սմբ. դատ. 88։

=Պրս. ركابدار rikābdār «ձիապան», կազմուած արաբ. ركاب rikāb «ասպանդակ» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատաստ. I 88 և II 77։

ԸՍԹԱՐ տե՛ս Սթար։

+ԸՍՏ. նախդիր՝ որ ունի զանազան նշանակութիւններ, յաջորդ բառի հոլովի համեմատ. այսպէս՝ տրականով «համեմատ», անորոշ հայցականով՝ «համեմատ, նայելով, մի բանից այն կողմ, անդր քան, աւելին», աննախդիր բացառականով՝ «կարգով շարունակելով, հետևելով». գտնում ենք նաև «վրայ» նշանակութեամբ. ինչ. «Տասն տասն խրասախ բերէր ըստ անձին (վրան առած, շալակած) զայնչափ այրն անհեդեդ զանարի» (Բուզ. ե. լէ)։ Հին և ընտիր բառ, որից ձևացած են՝ ըստանձնել կամ ստանձնել «վրան առնել, շալակել, յանձն առնել» Զքր. կթ. Մագ. ըստարտաղիլ Սարկ. հանգ. ըստգիւտ կամ ստգիւտ Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 10. մ. բ. 15. Բ. կոր. Բ. տիմ. ըստգտանել կամ ստգտանել ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. ստգիտել Կանոն. ըստերիւրել կամ ստերիւրել ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ստուգանել ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ըստճիւն «ներհուն, շատ գիտուն» Երզն. քեր. ըստմասնեայք Պորփ. ըստնմանէք Մագ. քեր. անստգտանելի Փիլ. Պիտ. Նար. անըստերիւր Լմբ. Նար. ևն։ Ինչպէս տրուած օրինակներից երևում է, ածանցման մէջ ըստ կարող է գրուիլ թէ՛ ըստ և թէ ստ ձևով. վերջինը աւելի ընդունուած ձևն է, թէև հնչմամբ երկուսն էլ միևնոյնն են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. posti ձևից, որի այլ ժառանգներն են լտ. post «յետոյ», postīcus «յետևի», posterus «յետևի, յաջորդ, ապագայ», pōne (postne) «յետևը», օսկ. post, ումբր. pust «յետոյ»։ Հնխ. posti բառի ծագումը հետևեալն է.—Հնխ. apo «մի բանից» բառը (որի ժառանգներն են սանս. ápa, զնդ. հպրս. apa, յն. ἀπό, գոթ. af, հրգ. aba, ab, գերմ. ab, հիւս. af, անգլսք. af, of, լտ. ap>ab) կրճատուելով դարձաւ հնխ. po, որից աճմամբ հնխ. pos. (հմմտ. լիթ. pàs «մօտը, առ», pastaras «վերջին», սանս. पश्चा paçcā «ետևը, յետոյ», զնդ. pasča, paskaṭ «յետոյ, ապա», հպրս. pasā, pasāva «յետոյ», լիթ. pāskui «յետոյ»)։ Եւ այս pos ձևն էլ՝ իր հականիշ հնխ. anti «առջևը» (>հյ. ընդ) բառի նմանութեամբ ստանալով -ti մասնիկը՝ դարձաւ posti >post (Walde 605, Trautmann 207, Bruqmann Grundr.^{2} II 2, 877, Pokorny 2,79.—Meillet դնում է հնխ. epi ձևից. տե՛ս և)։

ՆՇԹ լծ. յն. κατα, κατ' «ըստ», որպէս և κατὼ է ի ստոր: Peterm. 255 ստ, ստի ձևից։ Տէրվ. Լեզու, էջ 102 նախաւոր *ըստ ձևից դնելով՝ համեմատում է սնս. utta «բարձրագոյն» բառի հետ։ Karolides, Γλωσσ. συγκρ. էջ 70 յն. ἐκ, ἐξ, լտ. ex, լիթ. isz, մանաւանդ կապադովկ. բացառականի մասնիկ ἄστ ձևի հետ։ Meillet MSL 7, 164—5 ընդ և ըստ դնում է հնագոյն ինդ և ուստ ձևերից. հմմտ. ի վերուստ, երկնուստ, իբր հնխ. entos (յն. ἐντός) և ut^{s}tos (ud-+-tos) ձևերից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 154—5 տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը. ըստ նախդիրը իր բոլոր նշանակութիւններով նոյն է գտնում ռուս. по<հնխ. po նախդիրի հետ. հնխ. po ձևից աճած են լիթ. pàs և լտ. post, poste. և հնխ. post ձևից՝ ձայնաւորի անկումով յառաջանում է ըստ։

ԸՍՏԲԱՒ. անստոյգ բառ, որ Բառ. երեմ. էջ 113 մեկնում է «քեշիշղ նասր. կամ ընթերք մարմնոյն կամ խորտոց» (Բ. տպ. ունի խտրոց)։

ԸՍՏԷՄ. *նորագիւտ անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Տիմոթ. կուզ. էջ 102 «Մարդկայնում բնութեանս յարմարական գոլ, ասէ՝ զ' ի վերայ Ղազարուն արտօսր, օտարացուցանելով զնա ամենևին կարել յարուցանել զմեռեալն Ղազարոսն. իսկ միւսում բնութեանն շնորհէ զայս, զի յարտասուօղէ բնութեանն որպէս իւր թուի գործեցեալ. քանզի լեզու ասացիչն «Ղազարէ, ա՛յսր՝ ե՛կ արտաքս» յատուկ մարդկայնւոյ բնութեան է.* ըստէմ *արդեւք կարօտանայ սմա Աստուծոյն բան պարտ էր ասել զայս աղանդել համարձակեալն»: Կերևի թէ նշանակում է «բայց, սակայն, միթէ, միայն թե» (ըստ Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 74):*

ԸՍՏԻՄԱՆԻԼ *«կօշիկ հագնիլ» Արիստ. ստորոգ. Անյ. անդ. գտնւում է հետևեալ՝ մութ հատուածներում. «Ունել. հի՛զան, ըստիմանի, զինի. Ունելն նշանակէ զըստիմանելն, զինելն. Մակ ունելոյս բաւական ասաց գոլ զըստիմանելն, զզինել» (?)։*

ՆՀԲ լծ. յն. ἱμάτιον *«ագանելիք, զգեստ»՝ լտ.* stivale *«կօշիկ, զանկապան», Թրք.* yemeni *«ագանելիք ոտից և կապ գլխոյ»:* Karst, *Ցուշարձան 419 օսմ.* yama *«կարկատան», ալթայ.* yamənmaq *«ծածկուիլ»:*

ԸՍՏԽԵԼ *«բամբասել». մէկ անգամ ունի Մագ. գամագտ.* ըստխող *«բամբասող» ձևով. նոյնպէս ունին նաև Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 113:*

Գտաւ ու մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1900, էջ 132:

*ԸՍՏՕՐԱԿ *«մի տեսակ թանկագին կտոր» Կաղկնտ. հրտր. էմ. էջ 157 «Զպատմուճանս ոսկեհուռս ըստաւրակս». որից* ստորակավառ *Պատմ. ԺԸ դարից (Դիւան Հայոց Պատմ. Ժ. էջ 175) «Մետաքսեայ և բրդեայ մեծամեծ ակումբք և ստորակավառք»:*

=Պհլ. *sitavrak *ձևի՞ց. հմմտ. փոխառեալ արաբ.* استبرق istabraq, *որ Կամուս. Թրք. Թրգմ. Բ. 870 այսպէս է մեկնում «Հաստ կամ թանձր դիպակն է.* استروه (istarva) *ձեւի արաբացեալն է. յատկապէս* istabraq՝ *ոսկիով՝ այսինքն ոսկեթելով (սըրմա՝ կլապիտոն) շինուած ոսկեհիւս դիպակն է և կամ՝ դիպակի նման խիտ և բրդոտ մետաքսեայ կերպաս...»: Արաբ. բառի բուն աղբիւրն է պրս.* istabr *կամ* sitabr *«թանձր, խիտ, ստուար»: (Կամուս ասում է թէ արաբ. բառը ոմանք յունարէնից և ոմանք պարսկերէնից են դնում. բայց իր կարծիքով՝ արմատըն է արաբ.* برق barq *«փայլատակել». հայերէնը հերքում է այս կարծիքը). պրս.* istarva>istavra *ձևից է վրաց.* სტავრა *«դիպակ, ընտիր կտոր»: Հիւբշ. 153:*

Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Stackelberq ZDMG *48, 490—7:*

Թ

ԹԱԲԷՈՍ «զինուած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 114. անստոյգ բառ։

*ԹԱԳ, ի–ա հլ. (յետնաբար նաև ի, ո հլ.) «թագ» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. Բուզ. «մեղուների թագուհին» Վստկ. 191, «աքլորի կատար» Գիրք առաք. 410 «Որպէս յայտ է ի աքաղաղս, որոյ ուղղին թագ գլխոյն, յորժամ գըրգըռէ զնոսա բարկութիւնն ի մարտ», որից թագաւոր ՍԳր. (միջին հյ. թագւոր Թլկր. 551), թագաւորել ՍԳր. Եփր. թգ. թագագանգուր Բուզ. թագագործ Ոսկ. եփես. (հմմտ. ՀԱ 1914, 320 Վարդանեանի սրբագրութիւնը). թագազարդ Մծբ. թագակալ Մծբ. թագակապ Մծբ. թագաւորագիր Ագաթ. թագաւորազգի Եզն. թագաւորագրգիռ Մծբ. էջ 332 (նորագիւտ բառ, ըստ Վարդանեան ՀԱ 1913, 297), նորաթագ Մծբ. 329. լուսնթագ Շիր. միաթագ Մարաթ. թագիլ «թագ ստանալ. թագաւոր պսակուիլ» Մին. համդ. 138, 142—3. թագուհի կամ թագուէհի Բ. մնաց. թ. 1, 3 Երգ. գ. 7, 8. Լաբուբ. 13, 15, 30 (այս բոլորի մէջ թագուհի բառը յետին յաւելուած կամ նորամուծութիւն է՝ ըստ Վարդանեան, Յուշարձան էջ 312, փխ. տիկին, դշխոյ, բամբիշն, արքայակին, կին թագաւոր ոսկեդարեան բառերի. ըստ այսմ թագուհի բառը ոսկեդարեան չէ).—թագուհի բառից յառաջացած հետաքրքրական մի ձև է թագուհւոյութիւն Նար. երգ. 335։

=Իրան. *tāγ ձևից, որ իրանական գրականութեան մէջ աւանդուած չէ և որի ծագումըն էլ անյայտ է. բայց նրա գոյութիւնը հաստատում են ասոր. تاغا tāγā հրէարէն תגא tāgā, արաբ. تاج tāǰ, որից յետ առնուած է պրս. تاج tāǰ «թագ» (նաև «աքլորի կատար»). վերջինից են նաև քրդ. թրք. tāǰ, չէչէն. t'až (թաժ) «թագ», միջին հյ. և ռմկ. թաճ: (Meillet MSL 17, 110 կարծում է որ հյ. թագ ուղղակի իրանեանից փոխառեալ չէ, այլ արամերէնից է, որին ապացոյց է համարում նախաձայն թ)։—Հիւբշ. 153։

Առաջին անգամ Schröder, Thes. 46 ասոր. tāgā ձևից փոխառեալ է համարում։ Klaproth, Asia polygl. 1823, էջ 102 արաբ. tāǰ բառի հետ։ ԳԴ պրս. tāǰ: Rask, Nonnulla 1832, էջ 25 արաբ. taǰ: ՆՀԲ թրք. թաճ: Պարսկականով են մեկնում նաև Böttich. Arica 75, 237, Müller SWAW 38, 576, Lag. Gesam. Abhd. 83: —Տէրվ. Allarm. 41 պրս. tāǰ հյ. թաղել, թաղանթ, թաղակ, առաստաղ բառերի հետ՝ յն. στέγω «ծածկել», լիթ. stogas «տանիք», stegti «տանիքը ծածկել», սանս. sthag «ծածկել, սքօղել» ձևերին է կցում, իբրև հնխ. stag արմատից։ Հիւնք. պրս. թակ, թագ: Oštir, Btrg. alarod. 20 սումեր. aga «թագ»։—Թագաւոր բառը ստացած է հետևեալ մեկնութիւնները. Lag. Urgesch. 1039. պրս. tāǰvar: Müller SWAW 38, 576, 586 և 39, 401, 407 թագ+bhar «բերել, կրել»։ Նոյն 38, 586 և 44, 564 հպրս. takabara՝ որ «թագաւոր» է թարգմանում։ (Ըստ Horn-ի § 367 և Bartholomae, էջ 626 այս բառի իմաստը յայտնի չէ. իսկ հյ. թագաւոր բառի համեմատութիւնը կեղծ է, որովհետև հյ. թագաւոր պիտի տար հպրս. *tagabara և ո՛չ թէ takabara)։ Lag. Gesam. Abhd. 84 պրս. tāǰvar. սրան է միացնում նաև Տաճիկ՝ որ մեկնում է «թագակիր»։ Müller SWAW 66, էջ 278 գնչ. takar «թագաւոր» բառից է դնում։ Հիւնք. պրս. թաճվէր բառից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 153 համարում է հայոց մէջ կազմուած -աւոր մասնիկով, իսկ Meillet MSL 18, 265 ընդունում է որ իրա-

նեանից է կազմուած թարգմանաբար։— Թագաւորազն բառը Lag. Urgesch. 1038, Gesam. Abhd. *254* միացնում է եբր. אשכנז Aškənaz «Ասքանազեանք» տոհմանուան հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Սլմ. Տփ. թագ, Ալշ. Ջղ. թագ՛, Ախց. Կր. Մշ. Ճմ. թակ, Ագլ. Խրբ. Հմշ. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. թաք, Ասլ. թաք, թա*, Մկ. Ոզմ. թաքՙ, Ղրբ. թօքՙ, Զթ. թօք, թոք:— Մշ. թագ՛ավոր, Սլմ. թաքավոր, Ագլ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. Սչ. թաքավոր, Նխ. թաքավոր, դ՛ագ՛ավոր (վերջին ձևը գիւղերում), Ջղ. դ՛ագավոր, Վն. թօքօվոր, Տփ. թաքավուր, թաքաուր, Տիգ. թօքօվուր, Հմշ. թաքավէօր, Սեբ. թաքավէր, Ասլ. թագ՛ըվէօր, Ղրբ. թաքա՛վըէր, թքա՛վօր, Գոր. թքա՛վըէր, Ոզմ. թօքՙաուր, Մկ. թակաւօր, Մրղ. թաքավըիր, Ճմ. թաքօօր, Զթ. թօգ՛օվիւր, Անտ. թէքէվիւր, Հճ. թաքավոյ:—ժողովրդական լեզուի մէջ գործածւում է նաև «փեսայ» նշանակութեամբ յատկապէս Զթ. տարբերում է թօգ՛օվիւր «թագաւոր» և թօքվիւյ, թօքվիւր «փեսայ», Ագլ. թաքավօ՛ր «արքայ» և թըգ ըվիւր կամ թըգ՛օ՛վիւր «փեսայ». Հճ. թաքավոյ «արքայ» և դ՛ագ՛ոյ «փեսայ».—(այս «փեսայ» նշանակութեան համար հմմտ. վրաց. ცეფე მეფე «թագաւոր. 2. նորափեսայ», գւռ. ռուս. КНЯЗЬ «իշխան. 2. նորափեսայ»)։—Նոր բառեր են թագաւորում «թագարձակում նորափեսայի», թագաւորիկ, թագաւորլուայ, թագաւորացու թագաւորամայր, թաքաւորաքոյր, թագուորճալ «իր սածը կատարուիլ, իր խօսքը ելլել»։

ՓՈԽ.—Կիլիկեան շրջանին փոխառեալ են ասոր. ܬܟܘܪ takāvōr «թագաւոր Հայոց» (Brockelmann, Lex. syr. *397*. ասորի k տառով՝ փխ. g,համապատասխան Կիլիկիոյ այն ժամանակի հնչման), արաբ. تكفور takafūr «թագաւորն Հայոց», تكفورية takafūriyya «թագաւորական դրամ Ռուբինեանց», թրք. تكفور tekfur «թագաւոր, իշխան» (այժմ անգործածական), որ նաև գրւում է تكور tekur, تكير tekir, تكر teker ձևերով, նախապէս այս բառով նշանակւում էին Պօլսի բիւզանդական կայսրները (Будаговъ, Срав. слов. *I 369*). արդի օսմաներէնում պահուած է تكير tekir կամ ամբողջական բառով تكيربالغى tekir baləɣə «արքայաձուկ, ֆրանս. barbeau», تكير tekir «գորշախառն գոյնով կատու» բառերի և մի քանի աշխարհագրական անունների մէջ. այսպէս تكفورطاغى Tekfur-daɣə (ըստ գրութեան) կամ Tekir-daɣ (ըստ հնչման) «Թէքիրտաղ, Ռոտոսթօ» (բազմահայ քաղաք Մարմարայի եզերքը, այսպէս կոչուած նոյն տեղի Հայոց Ս. Թագաւոր անուն եկեղեցուց, որ հռչակաւոր ուխտատեղի է). تكفوركولى Tekfur-gölü կամ Tekir-gölü «արքայաձկան լիճ» (Քեօսթէնճէի հարաւային կողմը գտնուած մի լիճ է). تكفور چايرى Tekfur-čayəpə կամ Tekir-čayərə (ընդարձակ մարգագետին Բիւթանիոյ մէջ)։ Ոմանք, ինչպէս նաև Zenker, Arab-pers.-türk Handwörterbuch, կարծած են թէ թրք. تكفور tekfur յառաջացած է սխալ կէտադրութեամբ نكفور Nikfōr ձևից, որ տառադարձութիւնն է յն. Νικήφορος կայսեր անուան։ Այս կարծիքը հիմնովին սխալ է. նախ՝ որովհետև կայսեր անունը տառադարձուած է نقفور Niqfōr և երկրորդ՝ որովհետև թրք. ձևերը մինչև այսօր էլ կենդանի են ժողովրդական լեզուի մէջ. մինչև անգամ Ռոտոսթոյի թուրքերը tekfur ձևի տեղ գործածում են Takavor բառը՝ «Ս. Թագաւորի տօնի օրը» (որ Ռոտոսթոյի եկեղեցու տօնախմբութեան և ուխտի օրն է). օր. borǰumu takavorda veririm «պարտքս Ս. Թագաւորի տօնին կվճարեմ». (լսել եմ տեղի վրայ. տե՛ս և Kraelitz-Greifenhorst, *ՀԱ 1911, 262—8*)։— Աւելի հին փոխառութի՞ւն է արդեօք գնչ. tagar, takhar, dakhar, dakár «թագաւոր, սուլթան», dakarni «թագուհի», dakarésko-ro, dakarano, dakarutnó, dakarikanó «թագաւորական», dakaribé «թագաւորութիւն», բոհեմ. ktagar, tagar «իշխան, թագաւոր», tagarim «տէրութիւն». (ասիական գնչուների մօտ չկան այս բառերը)։—Ըստ Պատկ. Матер. II, *7* այստեղ կապ ունենայ թերևս նաև օսեթական Tagaur ցեղական անունը։ Հյ. թագաւոր>արաբ. تكفور takfūr է կոչուած Պօլսի բիւզանդական կայսրը (իբր յտ. անուն, փոխանակ Անդրոնիկոս Գ-ի),

ԺԴ դար, Իբն-ի Բատուտա, հտ. Բ, էջ 393 427. سلطان القسطنطينية واسمه تكفور ابن السلطان جرجيس sultān-ul Qostantiniyya va ismuhu Takfur ibn-is-sultāni jirjis Սուլթանն Կ. Պոլսոյ և անուն նորա Թագաւոր որդի սուլթան Գէորգի։

*ԹԱՋԵԼ «վազել». մէկ անգամ ունի Ճառընտ. «Տեսանէր ինձ մի, որ յոյժ թազելով ելանէր ի վեր».—սրանից է առնում Վրք. հց. Ա. 9, բայց թազելով բառի տեղ գրում է թասելով· թօսելով, թաւսելով:

=Պրս. تازم tāzam «վազեմ», հմմ. tāz «վազի՛ր». անորոշն է تاختن tāxtan «վազել»։—Հիւբշ. էջ 265։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ ՋԲ, որից Lag. Arm. St. § 837։

ԹԱԹ, ի հլ. «թէ՛ մարդու և թէ՛ անասունի ձեռքի կամ ոտքի առջևի մասը» ՍԳր. (նոր առումներ են՝ «կշիռքի աչքը, պարսատիկի մէջը» ԱԲ), որից թաթաճատ Եփր. դտ. էջ 327. թաթաճեռն ՍԳր. թաթպան «ձեռնոց» Մաշտ. ջահկ. թաթուլ «անասունների առջևի ոտքը» Վեցօր. էջ 193. Բուզ. 225. թաթել «խաբել» (փոխաբերական առում) Փիլ. լին. 427, 434. այս իմաստով է նաև Իրեն. 77 «Յակոբ կոչեցաւ, որ է թաթօղ» (այլուստ յայտնի է՝ որ Յակոբ նշանակում է «խաբող»).—այստեղ է պատկանում նաև թաթառ բառը՝ որի վրայ ընդարձակ տե՛ս վարը թաթուռ:

Müller Arm. VI սանս tati, յն τάσις «տարածում»։ Հիւբշ. պրս. dādan «տալ» բառից. Justi, Dict. Kurde քրդ. tā «անասունի հետք» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Տփ. թաթ, Շմ. թաթ, թըթ, Մրղ. Սլմ. Վն. Տիգ. թըթ, Զթ. թօթ, թոթ, Հճ. թօթ.—գաւառականներում թաթ նշանակում է նաև «կօշիկի կամ գուլպայի առջևի մասը, գուլպայ, ձանկապան, ճրագկալ, կշիռքի նժար, թաթաձև ծայրով գաւազան՝ աշակերտների ափին զարնելու համար, ճախարակի այն մասը՝ որի վրայ է իլիկը».—յատկապէս Մկ. զանազանում է թըթ «ձեռքի թաթ» և թաթ «գուլպայ»։ Նոր բառեր են թաթախաղ, թաթակիշ, թաթաճաղ, թաթան, թաթաշոր, թաթաշճար, թաթել, թաթիկ, թաթլուկ թանրուլ (Ղրբ. թը՛նրիլ=թաթուլ Բոզ.), թանըլիկ, թաթնոց, թաթուկ, թաթ ու կրունկ լինել, թաթօն, թաթալօշ «ապտակ», թաթիկ «մի տեսակ բոյս, delphinium glandulosum Boiss. (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 193).—թաթպան «ձեռնոց» բառը դարձել է խոշ. թաթման:

ՓՈԽ.—Վրաց. თათი թաթի «մարդու ձեռք, անասունի թաթ, ոտք», თათმანი թաթմանի «ձեռնոց» (մեր թաթպան բառից. հմմտ. գւռ. թաթման), մինգ. թվաթվի «անասունի թաթ, ոտք», թօֆի (թերևս պէտք է կարդալ թօթի) «ձեռք» (Erckert, Die sprachen der Kauk. stammes, Wien 1895. №169), död «ձեռք»։ Կերևի թէ հայերէնից է փոխառեալ նաև թրք. تتيك tetik «հրացանի կամ ատրճանակի ոտք. détente», որ ըստ Будаговъ 1, 342 արդէն միայն օսմաներէնի մէջ է գտնուում և ուրիշ բարբառում չկայ։ Սրա մայրն է հյ. թաթիկ, որի մէջ ա՝ թուրքերէնի ներդաշնակութեան օրէնքի համաձայն՝ յաջորդ վանկի ի ձայնաւորի համեմատ ՝դարձել է e. հմմտ. էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով tat, tetig, ըստ Բիւր. 1898, էջ 789։—Սրանից տարբեր է սակայն թրք. تتيك tetik «արթուն, սթափ, զգաստ», որի հետ համապատասխանում է չաղաթ. تيتيك titik կամ تيتوك tituk նոյն նշ. (Будаговъ 1, 342)։

ԹԱԹԱԽ «թաթախուած, շաղախուած» Ոսկ. մ. բ. 26. Եւս. քր. որից թաթախել Վրդն. ծն. ջրաթաթախ Յայսմ. արիւնաթաթախ Ոսկ. յհ. բ. 19. մօրաթաթախ Մամիկ. ցեխաթաթախ Ոսկիփ.։

=Կրկնականն է *թախ պարզական արմատի, որ առանձին անգործածական է։

ՆՀԲ թաթիւ. շաղախել, թաթաւել, թաթաղել, Հիւբշ. թագ բառից։ Վերի ձևով կրկնական են համարում Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 8 և ԱՃ. ՀԱ. 1899, 232։

ԳԻՌ.—Ջղ. թաթախել, Երև. թաթախէլ. Շմ. թաթախիլ, Մկ. թըթըխիլ, թըթխիլ, Գոր. Ղրբ. թըթա՛ղէլ, Ագլ. թթա՛նիլ (բայց ըրընթը՛-թը=արիւնաթաթախ), Սլմ. թաթըխել. Մշ. Ալշ. Վն. թաթխել, Մրղ. Պլ. Ռ. Սեբ. թաթխէլ. Զթ. Խրբ. Ոզմ. Տփ. թաթխիլ (Խրբ. կրաւ.

բըթխըվիլ)․ Ննխ. թաթխել, թախտել, Հճ. թաթղել, Ասլ. թա*ղել՝, Տիգ. թթխել, Ախց. Կր. բըթխել․ Ալշ. թանթխել:—Նոր ձևեր են՝ թաթախ Դվ. Ծղ. Ղրբ. Սեբ. «կերակրի կեղտոտ ամանները», թաթախի ջուր Սեբ. «կերակրի կեղտոտ ամանները լուալու յատուկ տաք ջուր», թաթախոնել Դվ. «կերկարի ամանների կեղտոտուելը», Երև. Ղրբ. «Նաւակատեաց երեկոյին պասը բանալը», թաթախում «Նաւակատիք Մննդեան կամ Զատկի» (որի դէմ Ազլ. ունի թաթաղում ձևը)։

ՓՈԽ.—Վրաց. თათხვა թաթխվա (որ և դաթաթխվա, միթաթխվա) «ապականել, կեղտոտել. 2. անարգել, հայհոյել» (հմմտ. գւռ. վերջին ձևերը), ուտ. թաթախում «Մննդեան և Զատկի նախորդ երեկոն», թաթախում թաճսուն «Թաթախուիլ, պասը լուծել Նաւակատիքին»։

ԹԱԹԱՂԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վրք. հց. ձ. «Դալար ոստիք թաթաղեաց զկողս նորա»։—ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են «աբրինաթաթախ դարձնել». այս պարագային բառը դառնում է թաթախել բառի մէկ տարբեր գրչութիւնը։ Բայց այս նշանակութիւնը անյարմար է երևում. ուստի աւելի ուղիղ է ԱԲ, որ մեկնում է «ծեծել»։

ԹԱԹԱՂՈՒՆ տե՛ս Թաղ։

ԹԱԹԱՄՇԻԼ «լուծանիլ, մեղկանալ, լքանիլ». ունի միայն ՀՀԲ, որի աղբիւրն է թաթամլեալ «լուծեալ, մեղկեալ» Բառ. երեմ. էջ 114։ Վկայութիւնը անյայտ է։

ԹԱԹԱՌ տե՛ս Թաթռուռ։

+ԹԱԹԱՒ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են թաթաւել «թաթախել, կեղտոտել, պղծել, շաղախել» ՍԳր. Ոսկ. ես. Եփր. Բ. կոր. և Կոչոս. թաթաւեցուցանել Ճառընտ. թաթաւումն Նար. թաթաւուչ Պիտ. թաթաւուն (նորագիտ բառ) Սեկունդ. ղ. 235 (տես և Տաշեան, Das leben... des phil. Secundus, էջ 34). արիւնաթաթաւ Լմբ. աղմաթաթաւ Փարպ. մեղսաթաթաւ Ագաթ. յարաթաթաւ Նար. գրուած է նաև թաւթաւել, թաթովել, թաւթաւփել, որոնցից ըստ Վարդանեան, Բառաք. դիտ. 48 ամենահին և հարազատ ձևն է թաւթաւել՝ որ գործածուած է Ոսկ. ես. 386։

=Բնիկ հայ բառ. կրկնուած է պարզական *թաւ արմատից (առանձին անգործածական), որ գալիս է հնխ. tap ձևից. հմմտ. հսլ. ˋtopiti «ընկղմել, թաթաւել, մխրճել», ռուս. топить «ընկղմել. խեղդել», утопать «խեղդուիլ, ընկղմիլ, մխրճուիլ» (Pokorny 1,705)։ —Հիւբշ. 448?

Հինք. հանում է թօթափել բայից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, Armen. VI 2, որ ընդունում է նաև Meillet MSL 9, 154:—Patrubány SA 1, 309 դնում է հնխ. pet «թռչիլ, ընկնել» արմատից. որ ո՛չ ձևով է յարմար և ոչ նշանակութեամբ։ Petersson KZ 47, 275 ընդունում է վերի մեկնութիւնը, բայց բոլորը միասին հանում է հնխ. tā, tāu̯ արմատից, որի ժառանգներն են հյ. թանալ, թօն (միւսները տե՛ս թանալ բառի տակ) և որի մէկ աճականն է միայն վերոյիշեալ tā-p-:

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Շհ. Տր. թաթավ «աճրև», Սչ. թաթաւ (սեռ. թաթֆու) «անձրև». ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 955 ա կայ և միջին հայերէնում. որից գւռ. թաթուել «անձրևել», թաթուիլ «թրջուիլ». հմմտ. յատկապէս Հմշ. թաթվուշ «շատ առատ տեղացող անձրևից խիտում դառնալ. 2. հաց ու ջրի մէջ մնալով կակղիլ, թրջուիլ. 3. գետը ընկնելով թրջուիլ», որոնք թաթախ և թաթաւ արմատների նշանակութեանց միացումն են ցոյց տալիս։

ԹԱԹՈՒԹ «ցրդի ծառի պտուղը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 753։

*ԹԱԹՈՒԼ կամ ԹԱԹՈՒԼԱ «արջու ընկոյզ», լտ. datura stramonium. ֆրանս. noix métel» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 754։

=Թրք. تاتوله tatula նոյն. նշ. այս բառը յիշում է Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 168՝ արաբ. جوز ماثل ǰavz-i-maθil հոմանիշի դէմ. չունի Будаговъ։—Աճ.

—ԹԱԹՈՒՌ «թաթ, ձեռք». մէկ անգամ ունի Սագ. յկ. ժա. (ա. տպ. էջ 215). «Ահա ամպ փոքրիկ ի վերայ ծովուն և հանէ իբր թաթռով (բ. տպ. էջ 171 թաթառով) իմն ջուր ի ծովէն». մէկ անգամ էլ գործածուած է

«Առ որս անպատում» Կանոնագրքի մէջ. «Եւ այրն փառազգեստ ի ներքոյ միջնաթեւեն թաբրռովն իմն առնոյր զհրատն շագրռովն». Բազմ. 1862, 10=Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 73։ Առաջին օրինակը ակնարկութիւն է Գ. Թագ. ժը. 44 հատուածի. «Եւ ահա ամպ մի փոքրիկ իբրև զթաթ առն՝ հանէր ջուր», որից երևում է որ *թաթռու (գրծ. թաթռով) բառն էլ նշանակում է «թաթ, ձեռք»։ (Յոյն օրինակը համապատասխան տեղում ունի ὡς ἴχνος ἀνδρὸς «իբրև զհետս ոտից (կամ իբրև զթաթ ոտից) առն». բայց եբրայական բնագիրն ունի כְּכַף-אִישׁ kəkaf-īš «իբրև զձեռն առն»)։

=Կազմուած է թաթ բառից -ռու մասնիկով, այս հազուագիւտ մասնիկի համար հմմտ. Ղրբ. ծակռու «ծակ», քարռու «քար»։ Թաթ բառը՝ իբրև ընտանեկան բառ՝ երևան է գալիս այսպիսի մի քանի մասնիկներով. ինչպէս՝ թաթուլ, թաթիկ, թաթան, թաթլուկ, թանթուլ, թանթլիկ, որոնք բոլոր նշանակում են «թաթ»։—Աճ.

ՀՀԲ Սարգսի օրինակում բառի ուղղականը դնելով թաթառ, մեկնում է «կնճիթ ամպոց որ իբրև զբազուկ երկայնացեալ յերկնից՝ առնու ի ծովէ կամ ի գետոյ զջուր իբրև թաթիւ, ռմկ. ամպի խօրթում»։ ՆՀԲ կասկածով դնում է թաթառ, լաւ ևս թա՛թ առն կամ թաթիռ՝ նոյն նշանակութեամբ։ Այնուհետև գրական լեզուի մէջ ընդհանրացաւ թաթառ «ամպի կնճիթ, trombe»։ Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 114—115 ցոյց է տալիս որ թաթառ ձևով մի բառ, ինչպէս նաև «tromde» նշանակութիւն գոյութիւն չունի. Սարգսի և Առ որս-ի թաթռով ձևը ենթադրում է ուղղական *թաթիռ կամ *թաթռու, որի ինչ լինելը յայտնի չէ։—Թաթառ ձևը իբրև կենդանի գաւառական բառ՝ նշանակում է Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 200 բ՝ Ղարաբաղի, Շիրակի և Բուլանըխի բարբառներով, սակայն Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1928 սեպտ. 27) յայտնում է որ թաթառ բառը Բուլանըխի գաւառականում էլ գոյութիւն չունի։ Այլուր ևս այսպիսի ձև գտած չեմ. նոյն իսկ Ամատունին էլ չի տալիս որևէ գաւառական օրինակ. և իր մէջ բերած 5 վկայութիւնները բոլորն էլ զուտ գրական հատուածներ են։ Աւելի լաւ ստուգելու համար՝ դիմեցի Լէօին, Տմբլաչի խաչանին և ուրիշների՝ որոնք հմուտ են Ղարաբաղի բարբառին, սակայն բոլորն էլ հաստատեցին՝ որ թաթառ ձև գոյութիւն չունի Ղարաբաղի բարբառում։ Նոյնը հաստատեցին Աւ. Իսահակեանը և Գարեգին Լևոնեանը՝ Շիրակի բարբառի համար։ Սրանից հետևցնում եմ, որ Ամատունու տուած տեղեկութիւնը անհիմն թիւրիմացութեան արդիւնք է։

*ԹԱԹՐԱ «մի տեսակ բոյս, որ իբրև համեմ է գործածւում. պրս. զիրա», թերի, թարրի «վայրի աղտոր» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 755։

=Պրս. تتره tatra կամ تتری tatri «աղտոր»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ԹԱԺԱՅ, որ և թաժան, դաժայ «թարմ» Մխ. բժշ. Վրդն. ծն։

=Պրս. تازه tāza «թարմ, նորահաս», որից փոխառեալ են նաև թրք. taze, գւռ. taža «թարմ»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԹԱԼ «նուաղում». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են թալանալ «թմրիլ, թուլանալ, մարիլ, նուաղիլ, ուշքից գնալ» Եսթ. ժե. 10. Ոսկ. ես. Կոչ. 102. Եղն. Բուզ. թալալ Փիլ. տեսակ. էջ 18. թալթալ խաղալ «նուաղելով գետնի վրայ տապալուիլ» Կոչ. 348. թալուկ «գլխի պտոյտ և սրտի խառնուք» Ոսկ. մ. ա. և բ. թալկալ Ոսկ. մ. բ. 12, թալկանալ Ես. իէ. 5. թալկացուցիչ Նար. թալկացումն Ոսկ. ապաշխ. թալկոտի «ուշքից գնալ» Վրդն. առ. 191. գրուած է նաև թաղկումն Ոսկ. նին։

ՆՀԲ թուլանալ բառից։ Հիւբ. թաղկիլ բառից։ Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 պրս. zar «ծեր» բառից՝ նոյն ընդ դալուկ։ Patrubány ՀԱ 1908, 246 յն. τλῆναι «կրել», գերմ. dulden «ժուժալ» են բառերի հետ։ Meillet (անձնական)

ուղում է կցել լիթ. tyléti «լռել» և հոլ. toliti «խաղաղել» ձևերին։ Պատահական նմանութիւն ունի արևել. թրք. تالا tala «հիւանդութեան պատճառաւ հօծող»։

ԳԻՌ.—թալցնել Վն. «լուսնոտիլ, փոքր տղայոց ուշաթափուիլը», թալալոց Բղ. «մանուկների ուշագնացութեան հիւանդութիւնը», թալկտիլ Ակն. թելկտալ Երև. թալեթլիլ Ջրս. «սաստիկ փափագիլ», թալթլալ Խրբ. «մահամերձի թպրտալը», թալթլուիլ Վն. թալկընալ Ախց. թլկտալ Ղզ. «նուաղիլ», թալկնալ Խն. թալնալ Ակն. Ննխ. «յոգնութիւնից ուժասպառ լինել», թալանալ Հմշ. Ք. «մանուկների նուաղիլ՝ շունչը կտրուիլը»։

*ԹԱԼԱՆ «աւար, կողոպուտ» Անկ. գիրք առաք. 435 (Գնաց զօրն Պարսից ի յԱսորեստան ի թալան). որից թալանել «կողոպտել» Տաթև. ձմ. իդ. Առաք. պտմ. 438, որ և թալնել Սմբ. պտմ. 82 (տպ. Մոսկ. թաղթնել). Առաք. պտմ. 490։

=Պրս. թրք. تالان talan «աւար, աւարում», որ թաթար. talamaq «գողանալ, կողոպտել» բայից է՝ ըստ Будаговъ 1, 336 և 728։

ԹԱԼԱՍ կամ **ԹԱԼԱՍՄԵՂ.** մէկ անգամ գործածուած ենք գտնում հոմանիշների մի շարքում. «Մաքի, որոջ, այծ, թալասմեղ, և են այսոքիկ իգական... իսկ չէզոքն՝ ալոջ և բուծ». Մագ. քեր. 241 և Երզն. քեր։ Բառիս նշանակութիւնը՝ իբրև «էգ ոչխար կամ այծ», ստոյգ է. բայց անստոյգ է ձևը, որովհետև ձեռագիրներն ունին «թալաս, մեղ» կամ «թալաս և մեղ» (իբրև երկու անջատ բառ).—Ադոնցի հրատարակութիւնը գիտէ մի՛միայն թալասմեղ։

ՆՀԲ «կենդանի թաղասմաւոր, որ է մալեալ, իբր իգացուցեալ» լծ. յն. θήλεια «էգ», θλάσμα «ջարդուածք»։—Կարող է ձևացած լինել թաղասմաւոր ձևից՝ փոխանակելով -աւոր-ը -եղ վերջաւորութեամբ, որ միևնոյնն է. հմմտ զօրաւոր=զօրեղ։

*ԹԱԼԱՏԱՅ «ծով». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 202 «Ի թալատայ արտաքսեալ ստորիջացն ի խորս» («լուղորդները ծովի խորերից որսացին»—մարգարիտների համար է ասում)։

=Յն. θάλαττα (ատտ.) «ծով»։

Գտաւ ու մեկնեց Մէնէվիշեան, Գամագտ. էջ 47։

ԹԱԼԹԱԼ «արտավար, լծվար, օրավար». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում ենք գործածուած Վստկ. 9 «Յամէն թալթալ՝ որ է լծվար մի՝ փորեն ութ մշակ»։

ԹԱԼԽԱՅ (սեռ.-ի) «բարակ թել». մէկ անգամ ունի Երզն. մտթ. ժթ. 24 (էջ 412) «Պարտին զանձինս մաշել ըստ օրինակի թալխայի, որպէս զի ի ծակ ասղանն անցանէ»։

ՆՀԲ պրս. تلك talk «ոսկեղառիկ, վարախ»։

*ԹԱԼՈՒԹԱՅ «Միջերկրական ծովում գործածական մի տեսակ միակայմ նաւ՝ եռանկիւնի առագաստներով. tartane». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1196 ա, իբրև միջին հյ. բառ։

=Արաբ. թարաթա՝ նոյն նշ. սրանից թերևս նաև ֆրանս. tartane, իտալ. tartana նոյն նշ։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր՝ անդ, բայց արաբ. թարաթա ձևը ես չգտայ Կամուսի ծովածաւալ բառարանում։

*ԹԱԼՊԻՈԹ «աշտարակ». նորագիւտ բառ, որ գործածուած է երկու անգամ հայ գրականութեան մէջ. «Թուղթ երկնառաք, թևապարեալ հոգւով, թալպիաւթեան աշտարակ» Սասն. էջ 61. «Իջանեմ ի թալպիովթ, մենամարտեալ ընդ ստուերաղէն ճակատու հերձուածողացն» Օրբ. հկճռ. Բ. էջ 8.—ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 202 ա կայ թալկիովթ ձևով էջմիածնի № 420 ձեռագիր բառարանում, էջ 237 բ, «մարտկոց կամ աշտարակ» նշանակութեամբ։

=Եբր. תלפיות talpiyōt «ամրոց» բառից փոխառեալ։—Աճ.

*ԹԱԽ «կասբ, քասպ, մի տեսակ արմաւ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 756։

=Պրս. تال tāl «հնդկական խոշոր արմաւենի». ըստ այսմ մեր բառն էլ պէտք է կարդալ թաղ։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1923, 496։ Պատահական նմանութեան ունին պրս. ﺗﺎﺥ tāx *կամ* ﺗﺎﻍ tāγ *«անպտուղ լեռնային մի տեսակ ծառ, որի փայտը ընտիր վառելիք է» և արաբ.* ﺗﺦّ taxx *«շիրիկի քամուք, քուսպ»։*

ԹԱԽԱՆՁ *(գրուած նաև* թախանծ, թաղանձ), ի հլ. *«ձանձրացնելու աստիճան աղաչանք, պաղատանք» Եւս. քր. Ոսկ. կող. «տխրութիւն, նեղութիւն» Եփր. թգ. Արշ. Ճառընտ, որից* թախանձել *«ձանձրացնել» ՍԳր. Ոսկ. ես. և մ. գ. 3. «նեղուիլ, կարօտիլ» Ոսկ. երր.* թախանձելի *«տաղտկալի» Ոսկ. մ. ա. 15.* թախանձեցուցանել *«ձանձրացնել» Դատ. ժզ. 16.* թախանձութիւն *«թախանձանք» Ոսկ. Ա. տիմ. «նեղութիւն, դժկամակութիւն» Սեբեր.* թախանձալից *«թախծալից» Փարպ.* ոգեթախանձ *Մարաթ.* բազմաթախանձ *«մարդ նեղացնող» Ոսկ. Ա. տիմ. (անստոյգ է ՋԲ-ի* թախանձք *«օժիտ» ձևը)։ Բառիս կրկին նշանակութեանց համար հմմտ. ֆրանս.* ennui *«ձանձրոյթ. 2. մեծ նեղութիւն, ցաւ, տառապանք»։*

Հիմք. ճախանձ *բառից։*

ԳԻՌ.—Ախց. թախանձիլ:

*ԹԱԽԹ *«գահ, գահոյք» Կոստ. երզն. էջ 130 (Զթողու ինք սուլտան, ոչ փատիշահ ի թախթ). յատկապէս՝* թախթ ի զառ *«ոսկի գահ» էջ 131. գրուած է* թախտ *Վրդ. պտմ. հրատ. էմինի, էջ 212 և* թաղտ *Գնձ. տպ. Վնենտ. էջ 46. «Ի Գառնի, հուպ առ զարմանալի թաղտն Տրդատայ»։—Վերջին երկուսը յետին յաւելուած են. Վարդանի վէնետկեան հրատարակութիւնը ունի նոյն տեղը՝ էջ 161* գահոյք:

=Պրս. ﺗﺨﺖ taxt *«գահ,գահոյք»,որի վրայ աւելի ընդարձակ տես* տախտ:—

*ԹԱԽԹԸԴ *«թուղթ գրեալ կամ գրելի». մէկ անգամ ունի Գնձ. հոգ. «Թախթըդ լուսային (Ս. կոյս)՝ գրող Սուրբ հոգին, գրանն ի քոյդ մարմին»։*

=Արաբ. ﺗﺨﻄﻴﻂ taxṭīṭ, taxṭəṭ *«գծումն, գրութիւն»։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԹԱԽԻԾ, ի հլ. *«կսկիծ, ցաւ, տրտմութիւն» Եփր. թգ. 442. «տրտմական, նեղիչ» Ոսկ. յհ. ա. 2. որից* թախծիլ *«տրտմիլ, տխրիլ» ՍԳր. Եզն.* թախծութիւն *Բ. մակ. գ. 16.* թախծալից *Եզն.* թախծեցուցանել *Եփր. մն. 482.* ծանրաթախիծ *Կորիւն. Բուզ.* յոգնաթախիծ *Նար. Վրդ. պտմ.* թախծոտ *(արդի գրականում). գրուած է նաև* թաղծիլ, թաղձիլ, *որոնցից ենթադրուած է* թաղձ *կամ* թախծ *(փխ.* թախիծ) *Շիր։*

ՆՀԲ լծ. թախանձիլ *և* մաղձոտիլ:

Հիմք. դաճին *բառից։*

*ԹԱԽՏԱՆ *«աւարում, թալան». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խլաթ. յիշ. 2 «Եկն արար առ և թախտան մինչև յերկիրն Հայաստան», որից էլ* թաղթնել *«աւարել, կողոպտել», որ ունի Սմբ. պտմ. էջ 82* թալնել *բառի փոխարէն՝ Մոսկուայի տպագրութիւնը։*

=Պրս. ﺗﺎﺧﺘﻦ taxtan *«ասպատակել»,* ﺗﺎﺧﺘﻨﻰ tāxtanī *«ասպատակութիւն»։—ԱՃ.*

Խալաթեան, անդ՝ ծան. համարում է պրս. բառ։

+ԹԱԿ, ի-ա հլ. *«ծայրը կոնտ գլխով փայտ՝ ցից զարնելու համար. թօխմախ» Բռ. ստեփ. լեհ. այսպէս է ընդունուած նաև նոր գրականում, բայց հնագոյն ձևն է* թակն *Բուզ. դ. 3։—Սրանից են ծագում* թակակոփ *(այլ ձեռ.* թակնակոտի) *Վրդն. ծն.* թակաղ *«կոշնակի թակ, փայտէ ուռ» Լծ. նար. ղր. (-աղ մասնիկի համար հմմտ.* կենց-աղ, կախ-աղ-ան, խանդ-աղ-ատանք, յաչ-աղ-իլ, յապաղիլ *են),* թակաղակ *«կոչնակի փոքր թակ» Գր. տղ. եէմ. նմանութեամբ նաև «սխնագլուխ, խոյակ» Մագ. թղ. 221 և խչ. 82. Օրբ. երկու իմաստով էլ գրուած է նաև* թակղաղ *Ագաթ. Օրբ. հրատ. էմ. էջ 164. Վրդն. լս. 77. մէկ անգամ էլ գտնում եմ* թակեղն *«գաւազան, թակ, մահակ» Անկ. գիրք առաք. 98 (Հրեշտակք թակեղամբ ծեծէին զերեսս նոցա.—որին իբր համապատասխան՝ մի քիչ յետոյ ասում է՝ Հրեշտակն ծեծէր հրեղէն գաւազանաւ զգլուխս նոցա)։—Ըստ Թորամանեանի (անձնական)* թակաղակ *նշանակում էր նախ «միս ծեծելու յատուկ կոճ», որից փխբ. «սխնագլխի ամենավերի խորանարդ քարը». ճիշտ այսպէս է նաև ֆրանս.*

tailloir, *որ ունի սոյն երկու նշանակութիւնները։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* teg- *արմատից. հմտ. լտ.* tignum *«շինութեան փայտ, գերան». նոյն արմատի հնխ.* steg, stog *ձևերից են ծագում հրգ.* stehho, *մրգ.* steche *«կոպալ, գաւազան, ցից», հիւլ.* stiaki *«ցից, ձող»,* stiaka *«զարնել, հրել» (հմմտ. գւռ.* **թակել**), *հշվէդ.*staki *«ձող», լեթթ.*stega, stegs *«փայտ, ձող», անգսք.* staca *«ցից», ռուս.* стожарь *«ձող», նսլով.* stožánje *«դռան սիւն» ևն։* (Pokorny 2, 622, Trautmann 285): (Ernout-Meillet 997 *լտ.* tignum *դնում է* teks-*«փայտի վրայ աշխատել, տաշել» արմատից և ո՛չ թէ* teg-, steg-*՝ ինչպէս ընդունում են* Walde *և* Pokorny. *նաև* Trautmann *չի յիշում լտ.* tignum *իր համեմատութեանց մէջ)։*

ՆՀԲ **թակաղակ** *մեկնում է «իբրու* **թագ.** *թրք.* **թաքքեա** *«գդակ» կամ* **թակ**»*։ Տէրվ.* Altarm. 41 **թեկն, թէկն, թիկունք** *ձևերի հետ՝ կցում է գոթ.* stigqan, stagq *«բախել, խփել»,* bi-stugq *«բաղխիւն», սանսկ.* tunja *«հարուած, բախիւն» բառերին։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Lidén IF *18, 498—500, որ ընդունած է նաև* Walde 779: Oštir, Btrg. alarod. 5 *սանս.* tašti *«տաշուած» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք.* كدنك degenek *«գաւազան»։ Պատահական նմանութիւն ունի եբր.* תקע tq' *«զարնել»։*

ԳԻՌ.—Գոր. Երև. Ղրբ. Մշ. **թակ**, *Ալշ. Խրբ.* **թագ**, *Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն.* **օթակ**, *Ագլ.* **թօկ**, *որոնք նշանակում են «թակ, տճկ. թօխմախ». բայց մասնաւոր առումներով ունինք Արբ. Բիւթ. Տիգ. «լուացքի տոփան», Կր. «բուրդ ծեծելու գլանաձև փայտ», Երև. «միս կամ լուացք ծեծելու փայտ», Ղրբ. «թութ թափելու երկար ձող», Ագլ. Գնձ. Երև. Ղրբ. «ծեծ»։ Նոր բառեր են* **թակել** *(Ագլ. Գնձ. Գոր. Լհ. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. Շլ. Շմ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Տփ.) «ծեծել» (այս իմաստի համար հմմտ. հիւլ.* stiaka *«զարնել, հրել». հին վկայութիւնն ունի Բառ. երեմ. էջ 114),* **թակիչ, թակիկ, թակլկօրել, թակօվի, թակօտել, սխտօրթակի, կլօլակթակի** *ևն։*

ՓՈԽ.—Բոշ. **թագոտէլ** *«*zerschlagen, *ջաբաջար ծեծել»* (Finck, Die Sprache der arm. Zigeuner ЗАН *1907, էջ 123)։*

*ԹԱԿԱԼԱԿ *«լատին սարկաւագի շապիկ.* dalmatique*» Մաշտ. ջահկ։*

=*Պրս.* تكلا tagālā *«կարճ հանդերձ» (ԳԴ Լջ 114, 686), շաղաթայ. և թթր.* تكله *կամ* تكلا tekele, *նաև* دكله *կամ* دكلا degele *«մի տեսակ կարճ վերնազգեստ, որ կարող է նաև ոսկիով կարուած լինել»* (Будаговъ *1, 562), որից էլ վրաց.* თაგალა **թագալա** *«կարճ մուշտակ,* душегрея, шубка на вате, опушенная мехомъ*» (Չուբինով[2] 534)։ Իմաստի ձևափոխության համար հմմտ. պրս.* كرته kurta *«կարճ զգեստ, կոտիկ», որ եղել է հյ.* **կոտիկ** *«աբեղայի վերարկու»։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Նջ. **թագալա** *«հին տարազի կանանց այն երկար հագուստը՝ որ միւս շորերի վրայից էին հագնում», Ագլ.* **թայլա** *«կանացի մի հագուստ է, որ Ղրբ.* **արխալուղ** *է կոչւում» (Սարգսեան, Ագուլ. բարբ. Բ. 54)։*

ԹԱԿԱՐԴ *կամ* ԹԱԿԱՐԹ, **ի–ա** *հլ. (յետնաբար նաև* **ի** *հլ.) «որոգայթ, ցանց» ՍԳր. «վանդակ» Փիլ. Յճխ. որից* **թակարդապատ** *Կոչ. 11.* **թակարդապատեալ** *Նխ. գծ. Կորիւն.* **թակարդադիր** *Գնձ.* **թակարդել** *Յհ. Իմ. պաւ.* **թակարդափակել** *Յհ. կթ։*

ՆՀԲ **թակ** *կամ* **կարթ** *բառից։ Հիւնք. պրս.* تكر tagar *«սարդի ոստայն»։* Lidén IF *18,500 համարում է* **-արդ** *մասնիկով կազմուած՝* **թակն** *բառից. (հմմտ.* **մակ-արդ***)։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340* **դագ** *«որոգայթ» բառից։*

ԹԱԿՆ. *անծանօթ մի անասուն է. Պերիարմ.. Անյ. Երգն. քեր. (ըստ ԳԲ «սկիւռ»)։*

Մառ ИАН *1920, 141 և* Яз. и лит. *I, 233 վրաց.* თაგუ **թագու**, *մինգ.* tuki, *ըասկ.* šagu, *որոնք բոլոր նշանակում են «մուկ»։*

*ԹԱԿՈՅԿ, **ի–ա** *հլ. (յետին է գրծ.* **թակուկով** *Լմբ. մատ. էջ 71) «ջուրի կամ գինու մեծ աման» (արևմտեան գրականում համարւում է «ջրի կարաս հողէ, տճկ. քիւփ») ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 4. «աշտանակի վրայ թակոյկի ձևով զարդ» Փիլ. ել. սխալմամբ գրուած է նաև* **թակոյք** *Նար. երգ. 342 և վերջաձայնը իբրև*

յոգնակիի նշան առնելով՝ հոլովուած է թակոյս, թակոյից (ըստ ՆՀԲ), մինչև անգամ ածանցուած թակոյաբուղխ Եղիշ. չրչր. 271. (այսպէս ունին ՆՀԲ և ԱԲ, բայց տպագրում գտնում ենք թակոյկաբուղխ ձևով)։

=Պհլ. takōk «մսի աման» (ըստ Darmesteter, Zend-Avesta III, 121), պրս. تكوك takōk «անասունի ձևով շինուած ոսկեղէն կամ արծաթեղէն մեծ ըմպանակ՝ գինի խմելու համար», որից էլ փոխառութեամբ վրաց. ტაკუკი տակուկի «ոսկի կամ արծաթ թաս». (Զուբինով^2 1213 սխալմամբ դնում է հայերէնից)։—Հիւբշ. 153։

Առաջին անգամ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 86 համեմատեց պրս. բառի հետ. նոյնը նաև ՆՀԲ, որ ընդունում են Lak. Arm. Stud. § 838, Հիւնք. են։ Karst, Յուշարձան 403 սումեր. dug «աման, սափոր»։

ԹԱՀՐԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մխ. բժշ. 22 «Յորժամ թահրի մարդն և ոտն ի քարն դիպի»։—Seidel § 84 կարդում է սաճիլ. աւելի լաւ եմ համարում կցել դաճրիլ ձևին՝ որ Զէյթունի բարբառով նշանակում է «յոգնիլ»։

$_1$ԹԱՂ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «մի քաղաքի մասերը, արուարձանները» Փարպ. Վրդն. սղ. որից թաղճոր «նոյն թաղում բնակող» Ոսկ. Եփես. 832 (չունի ՆՀԲ). արդի գրականում ունինք սրանից կազմուած բազմաթիւ բառեր. ինչ. թաղական, թաղեկից, թաղեցի, բազմաթաղ, թաղամաս, թաղային, թաղապետ, թաղապետութիւն, թաղապետական են։

Scheftelowitz BB 29, 22 թաղար! և թաղել. սանս. tala «դաշտ», հսլ. tīlo «յատակ», հպրուս. talus «տախտակամած», լտ. tellus «հող» են բառերի հետ։ Նոյնը ընդունում կամ յիշում են նաև Walde 767 և Petersson KZ 47 259։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մշ. Ոզմ. Ռ. Սլմ. Վն. Տփ. թաղ, Տիգ. թող, Զթ. թօղ, թող.—Նոր բառեր են թաղամէջ, թաղաւոր.—այստեղ է պատկանում նաև թաղ «գերեզմանատան մէջ իւրաքանչիւր ընտանիքի մեռելներին յատկացուած հողամասը», որ պատահաբար նման է հնչում թաղել-թաղ (5) արմատի հետ։

ՓՈԽ.—Քրդ. تاغ tag «թաղ, quartier d' une ville». օր. li taga felane «Հայոց թաղերում», ուտ. թաղ «թաղ, թաղամաս»։

$_2$ԹԱՂ «խիտ, կուռ, սեղմ, ճխտուած». առանձին անգործածական արմատ, որից ածանցուել են թաղուճ «խիտ, կուռ (օդ, երկինք)» Վեցօր. էջ 34, 57. Ոսկ. մտթ. Շիր. էջ 35. Վրդն. ծն. կրկնութեամբ թաթաղուճ «շատ լցուած, լիուլի, խիտ» (յն. ճնշեալ) Եփր. համաբ. 237. Ղուկ. գ. 38։

ՆՀԲ թաթաղուճ բառին լծ. է դնում ռմկ. տխած, բըգը, սըգը։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 8 թաթաղուճ դնում է կրկընուած թաղ արմատից։ Հիւնք. թաղել բայից։ Scheftelowitz BB 29, 66 յն. τελέειν «լրացնել» բառին ցեղակից։ Petersson, Ar. u. Arm. St. 29 սանս. tílvila «բերրի», լիթ. telas, լեթթ. telsch, հսլ. tele «հորթ» բառերի հետ։

ՓՈԽ?.—Վրաց. თელა թելա, თელვა թելվա «թաղիքը լմել, կակղացնել, ոտքերով տրորել». այս նշանակութեանց համար հմմտ. տակը $_3$ԹԱՂ «թաղիք, քէչէ»։

—ԹԱՂ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «կաճ, թաղիք, քէչէ» Արծր. հրտր. Պտկ. էջ 28. որից թաղի (-ղւոյ, ղեաւ) Խոր. գ. 9 (գրծ. թաղաւ). Ասող. Վրդն. (այլ ձ. թաղիւ, թաղաւ). թաղեայ «թաղիքից շինուած» Վրդն. պտմ. Մաղաք. աբ. Մարթին. թաղիանալ «թաղիքի պէս լինել» Վրդն. ղևտ. յետնաբար կայ թաղիf «քէչէ», որից թաղիս, բց. թաղսէ Յայսմ. մարտ 12 (տպ. թախղէ. մի ուրիշ ձեռագրի մէջ՝ նոյն տեղը տեսել եմ թաղսէ)։

=Նոյն է նախորդ $_2$ԹԱՂ «խիտ, կուռ», արմատի հետ. հմմտ. նշանակութեան զարգացման համար՝ յն. πῖλημα «լմած բուրդ. 2. թաղիքէ գլխարկ. 3. որևէ ճմռած սեղմուած բան (խտացած օդ են)», πιλέω «բուրդ լմել, թաղիք շինել. 2. ճմռել, տրորել, 3. խըտացնել, սեղմ ու կուռ վիճակի վերածել (օր. ամպերը, շոգին)»։—Թաղիք պատրաստելու համար բուրդը թրջելով՝ գլանաձև մի փայտի վրայ ոլորում են և յետոյ ոտքերով երկար

ժամանակ ղարնում, հարում ու գետնի վրայ գլորում են, որպէս զի կտորները իրար կպչին միանան։ Ըստ այսմ յառաջացած են վերոյիշեալ բառերը։—Աճ.

Գիր.—Ալշ. Մշ. Տփ. թաղիք, *Սլմ.* թաղիք՚, *սեռ.* թախկի, *Մկ. Վն.* թաղիս, *Ոզմ.* թաղէ՚ս *«թաղիք»։ Նոր բառեր են՝* թաղփաղիր *Լ. «թաղիք շինող գործաւոր»,* թաղփաղրութիւն *Լ. «թաղիք շինելու արհեստը»։ Նոյն բառն է նաև* թաղիք *Արբ. «որոճացող կենդանիների փորոտիքների մասերից մէկն է»։*

Փոխ.—Խինն. թալա, տալա *«կաճ, թաղիք», վրաց.* თალა թալա, თალაია թալիա, თალისა թալիսա *«բրդէ պարկ», Թրք. գռ.* telis *«քուրձ, տոպրակ», Թուշ.* თალიზი թալիզի *«պայուսակ», պրս.* تلة tala, تليسه talīsa *«տոպրակ, քուրձ» (գրւում է նաև* تكيسه takīsa*), ասոր.* ܛܠܝܣܐ talīsā *«տոպրակ», կիրգիզ.* تالس talis *«պայուսակ» (*Будаговъ *1, 337), արաբ.* تليسه talīsa *«տոպրակ, արմաւի տերևով հիւսուած մի տեսակ նեղաբերան սրւականման զամբիւղիկ, գրքի պայուսակ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 220)։ Այս բառերից ո՛չ մէկը չի կարող մեկնուել վրացերէն, ասորերէն, արաբերէն կամ պարսկերէն արմատներով. անբացատրելի է մանաւանդ* tala *և* talisa *ձևերի յարաբերութիւնը, որ սակայն հյ.* թաղ, թաղիք *և հյց.* թաղիս *ձևերով շատ լաւ պարզւում է։ Աւելացնենք սակայն նաև այն՝ որ փոխառեալ ձևերից ոմանք ուղղակի հայերէնից չեն, այլ պարսկերէնի միջոցաւ։ Այսպէս ասոր.* talīsā *ըստ* Brockelm. Lex. syr. *398 պարսկերէնից է փոխառեալ. նոյնպէս պիտի լինին նաև արաբ. և կիրգիզ. ձևերը, ինչպէս և գռ. թրք.* telis*։—Պրս.* تكيسه takīsa *ձևն էլ, եթէ միայն գրական ճամբով է յայտնի, սխալ գրչութիւն է փխ.* تليسه talīsa. *իսկ եթէ իրօք գոյութիւն ունի ժողովրդական լեզուի մէջ, ներկայացնում է հյ.* ղ*-ի յետին հնչումը։—Թէ «թաղիք» նշանակող մի բառ կարող էր յետոյ «տոպրակ» նշանակութիւնն ստանալ՝ ցոյց է տալիս հյ.* fուrձ *«հաստ կտոր. 2. տոպրակ»։*

—₄ԹԱՂ *«զինուորի սաղաւարտ» Ռոշք. (Ձեռ. Վիեննայի Մխիթ. № 6, էջ 392. բառս չունին ՆՀԲ և ԱԲ). հնից չէ վկայուած, բայց սրան են կցւում՝* թաղարափ *«գլխարաց, մերկ գլխով» Ոսկ. պօղ. Ա. 835 («Եթէ թաղթափ տեսանիցես զնաժիշտն, քեզ թշնամանս համարիս զիրսն. իսկ յորժամ քեզէն մերկանաս, զայն չհամարի՞ս ինչ վնաս». բառս չունի ՆՀԲ. յիշում է միայն ԱԲ՝ իբր անստոյգ բառ. յոյն բնագրի «գլուխը մերկ» ձևը պարզում է իմաստը),* թաղաճար *«կանացի գլխարկի վրայի զարդարուն ղնդասեղները» (ըստ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 128) Ոսկ. պօղ. Ա. 894 («Մի՛ ծամակալս ի ծամս, մի՛ տեռակալս և թաղահարս ի գլուխըս, մի՛ ապարանջանս ի ձեռս». ՆՀԲ դնում է* թաղճար, *ԱԲ նաև* թաղճալ, *ինչպէս ունին երկու ձեռ.),* թաղագործ *«գլխարկ կարող, խոյրարար» Ոսկ. պօղ. Ա. 848 («Աղէ՛ ասա, եթէ դերձակն և թաղագործն զինչ ինչ՝ որ չիցէ պատշաճ նոցա արուեստին ստանայցեն կամ գործի ինչ կամ օրինակ». յն.* σκυτοτόμος *«կաշեհատ». մեր օրինակում գրուած է* թաւագործ, թազագործ. *այսպէս սրբագրել ըստ Վարդանեան ՀԱ 1914, 320), որոնց հետ կցւում է նաև* թաղակ *«թաղիքէ սաղաւարտ կամ գլխարկ» Բռ. ստեփ. լեհ։*

=Նոյն է թաղ *«կաճ, թաղիք, քէչէ» բառի հետ. այսպիսի գլխարկները հին Հայոց մէջ պատրաստւում էին թաղիքից, ինչպէս հիմայ էլ քրդական քոլոզները և վրացի գեղջուկների լայնեզր գլխարկները. նիւթից առնելով կազմուած է նաև առարկայի անունը. հմմտ. յն.* πῖλος, πῖλημα *«թաղիք. 2. թաղիքէ գլխարկ»։*

Ռոշք. անդ՝ թիրեղ, թաղիf *կամ* թաղել *բառերի հետ. հմմտ. իր բացատրութիւնը. Սաղաւարտ ի* թիրղաճէ *կամ ի* կաճէ *արարեալ, որով գլուխ զինուորին* թաղի, *այսինքն ծածկի։ ՆՀԲ* թաղակ *հանում է* թաղիf *բառից։ Նոյնը Տէրվ.* Altarm. *41 կցում է* թաղել, առաստաղ *են ձևերին. տես* թաղանք*։—*Թաղ, թաղաճար, թաղարափ *և* թաղագործ *բառերի կապակցութեան և իմաստի ճշտութեան մասին խօսում է Վարդանեան ՀԱ 1914, 320 և Բառաք դիտ. Բ. 46։ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 128 պրս.* թա-

գեայ «գդակ»։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. θολία «լայնեզր կոնաձև կանացի գլխարկ»։

ԳԻՌ.—Նոյն բառն է Ակն. թախիգ «թաղեայ գլխարկ». նոյնը նաև Արբ։

$_5$ԹԱՂ. արմատ առանձին անգործածական, որից ածանցուած են՝ թաղել «հողի տակ ծածկել» ՍԳր. թաղակից «միասին թաղուած» Կոչ. թաղելութիւն «թաղում» Ոսկ. մ. գ. 27. թաղումն Երեմ. իբ. 19. թաղմանական Բռ. սահփ. լեհ. անթաղ Եւս. քր. Ոսկ. ես. անթաղումն Վրք. հց. դիաթաղ Վրք. հց. ձիւնաթաղ Ագաթ. պարանոցաթաղ Ես. լ. 28. տղայաթաղ, խաճաճայաթաղ Մաշտ։ Յայտնի չէ թէ բառիս բուն և առաջին նշանակութիւնը «փորե՞լ» է թէ «ծածկել», վերջինի կողմն է այն՝ որ բառը յաճախ գործածուած է պարզապէս «ծածկել, պահել» նշանակութեամբ, հմմտ. Եփր. յոբ. (հրտ. ՀԱ 1912, 671) «Թաղեցէք և թագուցէք զորոգայթս ձեր».—Երեմ. ժգ. 7 «Փորեցի և առի զփածանելին ի տեղւոջէ անտի, ուր թաղեցի զնա (այլ ձեռ. թաքուցի)». և այլն. հմմտ. նաև գւռ. թաղաղոցf անել «ծածկել, պահել»։

Haug GGA 1854, 254 լատ. tegere, գերմ. decken «ծածկել»։ Müller, Armen. VI յն. στέλλω «յարդարել», περι-στέλλω «փաթաթել» ձևերի հետ։ Հիւնք. թաքախել բայից։ Տէրվ. Altarm. 41 թաղակ, թագ, առաստաղ են ձևերի հետ՝ կցում է պրս. tāǰ, յն. στέγω, լիթ. stegti, stogas «ծածկել, ծածք, տանիք» են բառերին՝ իբր հնխ. stag արմատից։ Patrubány SA I, 211 հպ. taja, taiti «ծածկել, թաքուցանել» բառի հետ. հայերէնի մէջ ղ մասնիկ է։ Ս. Վ. Պարոնեան, Բանաս. 1900, 172 զնդ. թաղմաս «վրան մեռել չորացնելու բարձրադիր տեղ»։ Այսպէս նաև Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 142, 148 զնդ. տախմա, պրս. տախմ, տախմա։ Scheftelowitz BB 29, 22 տե՛ս թաղ (1), որ ընդունում է նաև Walde 767:

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սչ. Սլմ. թաղել, Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. թաղէլ, Ասլ. թաղէ՝լ, Ագլ. Գոր. Ջթ. Խրբ. Ճմ. Ոզմ. Տփ. թաղիլ, Հմշ. թաղուշ, Տիգ. թողէլ.—Նոր բառեր են թաղ «1. խաղողի որթի թաղած ճիւղերը. 2. ճիւղ. 3. ձմերուկի, սեխի կամ վարունգի թեր. 4. լոբիի նման բոյսերի՝ գետնի կամ թումբի վրայ փռուած ամբողջ տունկը», թաղամեռ, թաղատեղ, թաղաղոցf անել «ծածկել, պահել», թաղլաղորել, թաղլաղորուիլ «պահվտիլ», թաղլուճ, թաղման, թաղմանչէf, թաղմելայ, թաղոտել, թաղւոր, թաղումտոր, թաղմաճակի:

ԹԱՂԱԹԱՓ
ԹԱՂԱԿ } տե՛ս $_4$ԹԱՂ։

ԹԱՂԱԹՆԱԼ «արևի ծագումից յետոյ տասներորդ ժամը». ունին միայն ՀՀԲ և ՓԲ։

Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ 159 թաղ «փողոց» բառից («Թերևս պահապանները փողոցէ փողոց շրջելով կը ձայնէին) և կամ թաղ «կանացի քող» բառից (իբր մթութեան առաջին պատճառը)։

ԹԱՂԱՂՈՒ «շրէշ խոտը» (կամ թաղաքո՞ւ) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 757. նոյն բառն է՝ որ Բառ. երեմ. էջ 114 և 336 գրում է. «Թաղաղուն և օշին (կարդա՛ օղին) շրէժն է». «Օղին և թաղաղուն՝ շրէզ»։

*ԹԱՂԱՆԴԱՍՏ «ակրկարհա բոյսը. pyrethrum balsamita W (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 545)» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 758։

=Արաբ. تاغندست tāγundast կամ تيقندست tīqandast «ակըրկարհա» (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 11, 323):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԹԱՂԱՆԹ (գրուած նաև թաղանդ) ո և ի-ա հլ. «բարակ մաշկ. 2. քաղիրթը պատող ճարպը» ՍԳր. Ոսկ. Ա. տիմ. «ծովային բոյս» Կոչ. 269 (սեռ. թաղանթաց). որից թաղանթագեղ Վեցօր. 172. թաղանթազարդ Վեցօր. 166. թաղանթապատեալ Ճշ. թաղանթաթև «մաշկաթև» ԱԲ. թաղանթիլ «բարակ մաշկ կապել» ԱԲ. թաղանդեայ «մաշկ կապած» ԱԲ. թանձրաթաղանթ Փարպ. լուսաթաղանթ Խոր. վրդ. ծովաթաղանթ Կոչ. ճրաթաղանթ Անան. եկեղ։

Տէրվ. Altarm. 41 թաղել, թաղակ, թագ, առաստաղ *են ձևերի հետ՝ կցում է պրս.* tāj «թագ», *յն.* στέγω, *լիթ.* stegli, stogas *«ծածկել, ծածք, տանիք» են բառերին՝ իբր հնխ.* stag *արմատից։*

ԹԱՂԱՄՍԱՒՈՐ *կամ* **ԹԱՂԱՄՍՍԱՒՈՐ** *«կըռտած (անասուն)» Ղևտ. իբ. 24 «Ջթաղամսաւորն և զմալեալն և զքածաւարոտն և զհատեալն»* (θλαδίαν (*«ներքինին»*) καὶ ἐκτεθλιμμένον καὶ ἐκτομίαν καὶ ἐπεστασμένον). *—Թերևս նոյն լինի բառիս հետ՝* թալամեղ, *մին կազմուած* -աւոր *մասնիկով, միւսը՝ սրա հոմանիշ* -եղ *մասնիկով. ինչպէս՝* զօրաւոր *և* զօրեղ։*—Բուն արմատն է ուրեմն* թաղամս- *կամ* թաղամս-:

Հներից Վարդան բարձր. սխալ է հասկանում բառը և մեկնում է «Ջթաղամսաւորն, որ հատաացեալ թաղիացեալ լինի ուրեք միսն և խառնեալ ընդ կաշին և չքերթուի».—ուզում է ասել «թաղիք *դարձած միս»։ Այսպէս նաև Տաթև. հարց. 371 «Թաղամսաւորն, որ թաղիացեալ է միսն ի կաշին և չքերթուի»։ Հին բռ. դնում է «Թաղամսաւոր, ջրջըրկոտ». այսպէս նաև Բառ. երեմ. էջ 115 «ջրջրկոտ կամ փոշատանկ»։—ՆՀԲ (*թալամեղ *բառի տակ) յն.* θλάσμα. *այսպէս նաև Հիւնք. յն.* θλάσμα *«մալեւն, ճմլեւն» և* θλαστός *«ներքինացեալ ճմլելով»։— ՋԲ «ներքինացեալ ջաղխմամբ և* թաղ*մամբ երկուորեաց ի միսն»։*

***ԹԱՂԱՐ** (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «խեցեղէն գոգաւոր կամ կոնքաձև աման՝ մէջը թրջոց դնելու» Վրք. հց. Ա. 573. Վստկ. 103, 126, 136, 185 (գրուած նաև* թեղար*). «հարկ, տուրք» Կիր. էջ 218, Մաղաք. աբ. 8, 10, 16. Անիի արձանագրութեանց մէջ էլ յաճախ յիշուած է* եզին թաղար, կալի թաղար *են. մէկ բառով էլ* կալաթաղար *«կալի տուրք» Վիմ. տար. 226.— արևմտեան գրականում այժմ գործածւում է բառս «ծաղկաման» նշանակութեամբ։*

=*Չաղաթ.* تغار taγar *«պնակ, պնակաձև աման»,* تقار taqar, تقاو taqau *«աման, պարկ, ծածկոց» (ըստ* Vambery, Čagataische Sprachstudien), تغار taγar *«պարկ՝ որ Թուրքեստանում առնում է 4 փութ, իսկ Անդրկովկասում մինչև 30 փութ ցորեն, պարի են» (ըստ* Будаговъ *2, 397), արևել. թրք.* تاغار taγar *«պարկ, քուրձ»* (R. P. Shaw, A Sketch of the turki language), *«երկաչեայ պայուսակ» (*Будаговъ *1, 361),* تغار taγar *«մեծ բաժակ, մի տեսակ երկար և քիչ լայն պարկ» (ըստ* P. de Courteil. Dict. Turc-oriental), *օսմ.* طغار daγar *«մախաղ. պայուսակ»,* طغارجق daγarǰəq *«փոքր մախաղ, հովուի մախաղ» (Մ. Աբիկեան, Բռ. տճկ. հյ. գաղ.—այս բառը ԺՋ դարում հնչւում էր* տաւարճուղ, *ինչպէս ունի Դրնդ. 24). թրք. գռ. «կօշկակարների այն ամանը՝ որի մէջ կաշի են թրջում», ուտ.* թաղար *«20 փութ ցորենի քաշ»։ Այս բոլորի մայրն է պրս.* تغار taγar *«սափոր, կուժ», որից փոխառեալ էր հին ժամանակ հայ.* տակառ, *աւելի յետոյ արաբ.* تيغار tayγār *«լական» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 870) և աւելի ուշ վերոյիշեալ թաթարական ձևերը։ Սրանցից էլ փոխառեալ են հյ.* թաղար, *քրդ.* طاغار taγar *«վառարան, մանղալ», վրաց.* თაღარი թաղարի *«կուժ. 2. մի տեսակ չափ՝* $6^3/_4$ *փթանոց», բուլղար.* tagar, *ռուս.* тагаръ, *ալբան.* taghar, *նյն.* ταγάρι *«կողով կամ ճամբորդական պայուսակ», միջին լտ.* tagara *«լուսիտանացոց յատուկ մի տեսակ աման» են։ —Թաղարը նախապէս աման էր, յետոյ նշանակեց «առնուած հարկի չափը» և աւելի յետոյ ընդհանրանալով ստացաւ ընդհանրապէս «հարկ» նշանակութիւնը, ինչպէս որ պարսկերէնի մէջ էլ դարձաւ «ռոճիկ, թոշակ»։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 86։ Հիւբշ. 251 դընում է տակառ *բառի հետ։—*Scheftelowitz BB 29, 22 *իբրև բնիկ հյ. կցում է* թաղ, թաղել *լատ.* tellus *«հող» են բառերին, որ ընդունում է նաև* Walde 767: *Տե՛ս նաև Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 74՝ վերի ձևով։*

ԳԻՒ.—Ջղ. թաղար *«խմորի տաշտ», Ալմ.* թաղար *«ներկի կարաս», Ախց. Կր. «թոնրի կրակամանը, մանղալ, քուրսի», Նրև.* թա-

ղար «10 լիտրանոց չափ», Ալշ. Մշ. թաղար «հողէ մանղալ», Ճլ. Ճմ. Տփ. թաղար «համեղէնների չափ», Խրբ. թաղար «ցեխից շինուած լական», Ակն. թաղառ «ծաղկաման» (ըստ Մաքսուտեանի), Այն. Ատն. Ռ. թաղար կամ Զթ. թաղօր «կօշկակարի աման՝ կաշի թրջելու համար». Հճ. թաղօյ «հողէ գուռ՝ որ իբր ջրաման է գործածւում». կայ նաև Տիգ. թողոր ձևը։

Թաղերգիչ «կատակերգակ». մէկ անգամ ունի Սանահն.=Ոսկիփ. «Պիտիդոս Կորնթացի հարց ընդ Թուղիոս թաղերգիչ. Զի՞նչ մարմին. —Պատասխանի. Գործի ոգւոյ առ կենցաղս»։—

=Կազմուած է թաղ բառից, իբր «փողոցի երգիչ» և է իբր թարգմանութիւն յն. κωμωδός «կատակերգակ», κωμῳδία «կատակերգութիւն» բառի, որ կազմուած է նոյնպէս յն. κώμη «աւան, գիւղ, թաղ» և ᾠδή «երգ» բառերից (Boisacq 544)։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «ողբերգակ». (այս նշանակութեամբ կարելի էր հանել բաղել բառից՝ իբր «թաղման՝ մեռելի երգիչ»)։ Ուղիղ է ՋԲ, որ դնում է «կատակերգակ». ըստ այսմ էլ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 260 comédie «կատակերգութիւն, թաղերգութիւն» և էջ 261 comique «կատակերգակ, թաղերգիչ»։

ԹԱՂԹ «ձուի բարակ փառը». նորագիւտ բառ՝ որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մարտ 18 «Որպէս զայն մզղընատեսակ փառ ձուին, որ յոմանց թաղթ ասի... զբարակ թաղթն օդոյն, սպիտակուցն ջրոյն» (նման է)։

ԳԻՌ.—Երև. Բլ. Մշ. Վն. թախտիկ «ձու՝ որ դեռ հասած, կճեպ կապած չէ՝ հաւի տկարութեան կամ հիւանդութեան պատճառով»։

ԹԱՂԹ կամ ԹԱՂԹԻԿ (գրուած նաև թախթ, թախտիկ) «մի տեսակ բոյս. լտ. atriplex hortensis L. ֆր. arroche, որ և հյ. թայլ, յն. ἀτράφαξις, արաբ. qatf, պրս. sarmaj, թրք. qara pazə» Մխ. առկ. Մխ. բժշ. (վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 91 ա arroche բառի տակ). կայ նաև թաղթենի «մի տեսակ ծա՞ռ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 760։

ՆՀԲ «թալէթ, թիլիտ, թիլտ, իբր ուռոյցք»։ Սովորաբար համարւում էր «լտ. cyclamen բոյսը». Նորայր՝ անդ, մեկնեց «arroche»։ Վերջին անգամ Seidel Մխ. հեր. § 39 մերժում է cyclamen, որովհետև սրա բոլոր տեսակներն էլ սաստիկ թունաւոր են, և ընդունում է «arroche»:

ԳԻՌ.—Նոյն է Ակն. Ասլ. Նբ. Ք. թախտիկ «ծմելի՝ սպանախի նման մի բոյս». (տե՛ս իմ Գւռ. բառ. էջ 346)։

ԹԱՂԻ. անյայտ իմաստով. ունի Բժշ. հետևեալ հատուածում. «Կարմիր թաղի տապկէ ջրով, օծնէ նօդով (=նաւթով) և խարկէ ըղդուրս եկածն». ՀԲուս. § 761.—Թուի թէ թաղիքն է:

[ԹԱՂԻԿ «կանկառ». այսպէս ունին ՆՀԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 762 և յաւել. իբր առնուած Գաղիանոսից։—Նորայր ՀԱ 1922, 392 ցոյց է տալիս՝ որ Գաղիանոսի վկայութիւնը հետևեալ ձևով է. «Ականթաղիկէ. կառն». սրանով պէտք է հասկանալ «յն. ἄκαντα λευκή, կառն» (որ է «սպիտակափուշ»)։ ՆՀԲ են սխալագիր մի ձեռագրում կարդալով «Ական. թաղիկ. է կառն», հնարել են յիշեալ թաղիկ բառը՝ որ գոյութիւն չունի։]

ԹԱՂԻՄ «վիրաւորեալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 115։

—ԹԱՂԿ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ թաղկեալ «խըլտացած (ամպ, գոլորշի, կրակ, հող)» Պղատ. տիմ. Արիստ. աշխ. Ճիր. 35. «կծկուած (մորթ)» Փիլ. եղ. և լիւս. «կուռ, խիտ (խոտ)» Վրդն. ծն. «լմած, թաղիք շինած» Պղատ. օրին. 304. «թնչկուած (մազ)» Մանդ. թաղկացեալ Պղատ. տիմ. թաղկավառ «խճճուած թնջկուած մազերով» Մագ. թղ. 147 (տպ. թաղկվառ). թաղկումն Փիլ. նխ. բ. 101. Արիստ. աշխ.—ԱԲ ունի նաև թաղքիլ գրչութիւնը։

=Կազմուած է թաղ «խիտ. 2. կաճ, թաղիք» բառից՝ կ աճականով. հմմտ. թաղ բառի տակ յիշուած յն. ձևերը։—Աճ.

Հներից Երզնկացին նոյն թաղկեալ համարում է քաղտէարէն. «Ջոր և եթեր զսա կարդացին ազգն յունական և հայր

թաղկեալ այնք՝ որ լեզուաւ քաղդէականն». Երզն. երկն. ոտ. էջ 27։—ՀՀԲ թաղկիլ *մեկնում է «նիւթել, մանել, թել ոլորել, փոխարկել, յեղաշրջել, փոփոխել». (այս նշանակութիւնները սխալ են)։ Զուբինով (ա. տպ.) հյ.* թաղկ *բառի դէմ հանում է վրաց.* թալխի fվա *«սև քար», սակայն այսպիսի հյ. բառ չկայ։—Հիւնք.* թաղկիլ *հանում է* յաղկիլ *բայից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. (անտիպ). նոյնը անկախաբար* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 29:

ԳԻՌ.—«մազերը թնչկիլ» իմաստով ունինք Ալշ. Մշ. թախկել, *Երև. Լ. Նք. Վն.* թախկիլ, *Տփ.* թախկիլ, *Մկ.* թախfիլ:—*Նոր բառեր են* թաղկիճ տալ, թաղկուճ, *Ագլ. շըրջմամբ* թա՛խճուկ.—*արմատական ձևը ունի Ջղ.* թաղիկ *«թնչկուած մազ, թնչուկ», թէև բայական ձևն է Ջղ. և Սլմ.* թախկել:

ԹԱՂՀԱՐ *տե՛ս Թաղ։*

ՆՀԲ թաղար *բառից, որ սակայն յետին փոխառութիւն լինելով սրա հետ գործ չունի։*

ԹԱՂՏ *կամ* **ԹԱԽՏ** *«գահ». Թաղտն Տըրդատայ. Կիր. 46.—Թախտն Տրդատայ. Վրդն. աշխ. (Այրարատ 365)։*

=Պրս. تخت taxt *«գահ» բառն է, որի պհլ. ձևից հնապէս փոխառեալ էր հյ.* տախտ *(տես այս բառը)։*

Բառարանիս մէջ **տախտ** *բառի տակ գրել եմ տես* թաղտ, *բայց մոռացել եմ յիշել այս բառը. թերացումս և վերի տեղեկութիւնը յայտնեց Թ. Աւդալբէգեան, 1935 ապր. 18։*

ԹԱՄ *«թշնամի». ունի միայն ՋԲ, իբրև անստոյգ բառ. սրանից առնելով կրկնում են ԱԲ և ՓԲ յաւել։*

***ԹԱՄԱՇԱՅ** *«հանդէս, տեսարան». մէկ անգամ ունի Մխ. դտ. հրտր. Բաստամեան, էջ 266 (չունին բառարանները)։*

=Պրս. تماشا tamāšā *«զբօսանք, տեսարան»։*

Ուղիղ մեկնեց Բաստամեան, անդ։

ԹԱՄԱՐԻՄ *«օրհնութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 115։*

ԹԱՄԲ, ի-ա *հլ. «համետ» Ոսկ. մ. գ. 6. Բուզ. (գրուած է* թամպ *Զքր. սարկ. Ա. 17). «կենդանու ազդրը» Ա. Թագ. Թ. 24. Եզն. որից* թամբել *«համետել» Մխ. դատ. Ուռհ. Կաղանկտ. «սանձել» Ճառընտ.* թամբաճարել *Բրս. մրկ.—բառիս երկու նշանակութեանց համար* Lidén, Arm. Stud. *էջ 44 համեմատում է հյ.* բարձ *և* բարձf *ձևերը և նախնական նշանակութիւնը համարում է «բարձր, ազդրը»։*

Տէրվ. Altarm. *41* թումբ, թմբիր, թըմրիլ, սատամբակ *են ձևերին է կցում։ Հիւնք.* ամպ *բառից է հանում։* Liden, Arm. Stud. *44 իբրև բնիկ հայ՝ կցում է հիւլ.* pamb *«ուռած, տկռած, յղի», հսլ.* tętiva *«լար», նորվ.* temba *«լցնել, խըցկել», լիթ.* tempiú *«հիւսել», լտ.* tempus *«ժամանակ» են բառերին, որ կրկնում են նաև* Walde *769 և* Persson IF 35, 208:

ԳԻՌ.—Սչ. թամբ, թամf, *Ալշ. Գոր. Եշև. Ղրբ. Տփ.* թամf. *Մկ. Վն.* թամf[1]. *վերջինների մէջ* թամf *(այս ձևով ունի արդէն Առաք. պտմ. 82) ծագում է* թամբf *յոգնակի ձևից՝* բ-*ի անկումով. բոլորն էլ նշանակում են «համետ». կորած է «ազդր» նշանակութիւնը։—Գաւառականների մէջ նոր կազմուած իմաստներ են՝ Խտջ. «լեռան գագաթի վրայ հարթ տեղ», Մշ. «սայլի ամբողջ կազմածը՝ բացի սռնից և անիւներից»։—Նոյն բառն է նաև գռ.* թափ *«վէգի մէջքը, այն է ուռած մասը», որից էլ ունինք՝*

ՓՈԽ.—Վրաց. თაფი թափի *«վէգի մէջքը, ռուս.* жохъ, спинка у альчика». *(Զուբինով[2] 554, որ նոյնպէս համարում է հայերէնից փոխառեալ)։*

ԹԱՄԲԱՏ *(գրուած նաև* թմբատ*) «ցնցոտի, քուրջ». ունի միայն Հին բռ. =Բառ. երեմ. էջ 115. որից* թամբատեակ *Եփր. Թգ. 433. Բարուք. գ. 32. գրուած* թամբատակ *Անկ. գիրք հին կտ. էջ 335.* թամբատոց *Ոսկ. յհ. ա. 2 (էջ 44). երկուսն էլ նշանակում են «քուրջ, ցնցոտի, անարգ զգեստ»։*

ՆՀԲ «անարգ հանդերձ որպէս թամբ արկեալ *զանձամբ, կամ ծածկոյթ մինչև ի* թամբն, *այսինքն յազդերս... որպէս և* թէմպէ *է «հեյպէ»,* թէմպէլիք *«կէս կամ*

ամբողջ բեռն գրաստու»։ Հացունի, Պատմ. սարաղի 147 թամբ-ճառ-եակ, «թամբից կամ ազդրաց վրայ կտրուած՝ շատ կարճ հանդերձ»։

ԹԱՄԲՈՒԼ տե՛ս Թմբուլ։

*ԹԱՄՈՒԶ «մի տեսակ ծաղիկ է. adonis, ռէմի գլուհրէ». նորերից յարմարեալ բառ է. հմմտ. Յակոբեան, Արեւելք 1890 ապր" 27։

=Եբր. תַּמּוּז Tammūz «ասորական և փիւնիկեան աստուածութիւն», որ համապատասխանում էր յն. Adonis-ին. և ըստ որում նոյն ծաղիկը կոչուել է adonis, մերոնք էլ անուանել են թամուզ։—Աճ.

ԹԱՄՊԱՐ «քառակուսի վերնահանդերձ առ հինսն, ricinum». ունի միայն Քաջունի, հա. Բ. 519 և Գ. 76։

ԹԱՅԼ «մի տեսակ բոյս է» Գաղիան. Բժշ. ըստ ՀԲուս. § 764 «լտ. atriplex, pes anserinus կամ փրփրեմ, հոռոմ սպանախ», ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 91 (տե՛ս անդ նաև բառիս վկայութիւնները) «ֆրանս. arroche», ըստ Տիրաց. Contributo § 105 «լտ. atriplex hastatum L»։

Patrubány ՀԱ 1908, 246 լտ. tālla «ցուպ». հսլ. talija «դալար ոստ» են։

ԹԱՅՐԱԹՈՏ «ազգական, խնամի» Ոսկ. մ. բ. 10. Եփր. Թւ. էջ 241. գրուած նաև թառաբոտ Վեցօր. ե. 85։

Եաղըճեան, Արևելք 1884 հոկտ. 17 ասում է թէ կապ չունի սանս. դադր «հաստող, նեցուկ, տան գլխաւորը, հայր» բառի հետ, այլ ծագում է սանս. դաղրա «այդր, անդր», դաղրադեա՛ «նա որ անդ է, մերձակայ» ձևից։ Հիւնք. յն. τερατώδης «զարմանալի, սքանչելի»։

+ԹԱՆ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «ապուր» ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 17. որից թանիկ «խղճուկ ապուր» Եփր. պհ. Մանդ. Վրք. հց. Ա. 214. թանեփեաց Վրդն. պտմ. շիկաթան Ծն. իե. 30. ոսպնաթան Վրք. հց. Ճառընտ. Լմբ. իմ. խառնաթան Բռ. ստեփ. լեհ. նաև թանահա՞տ «թանից կտրուած, թան չուտող» Եփր. պհ. Մանդ. Օրբ. գաւառականների մէջ թան նշանակում է «կաթի մնացորդը՝ կարագը հանելուց յետոյ» և այս իմաստըն են ցոյց տալիս հնից՝ թանոտ «բերանը թանով կեղտոտած» Լծ. կոչ. չորթան (չունի ԱԲ) Տաթև. ձմ. կգ. և թերևս թանահատ։

=Բնիկ հայ բառ. ծագում է *թա <հնխ. tā «հալիլ, լուծուիլ» արմատից, որից նաև թանալ «թրջել». ըստ այսմ թան նշանակում է բուն «թաց ուտելիք». հմմտ. գւռ. թացան «ընդհանուր անուն կաթնեղէն բաների. ինչ. սեր, մածուն, կարագ, թան են. 2. հացի հետ ուտելու որևէ մի բան, խաթըխ»։ Անլի ընդարձակ տես թանալ։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Տէրվիշ. Նախալ. 45 և 128, որոնք միացրին թանալ բառին։ Karolides, Γλωσσ. συγκρ. 99 կապադովկ. táni «մածնաթան», յն. θῆσθαι. θηλάζω, սանս. dhayami, հրգ. dadhi «մածուն», պրս. duγ «մածնաթան» բառերի հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Աճառ. MSL 20, 161։

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Արբ. Գոր. Երև. Խն. Խտջ. Խրբ. Կյ. Կս. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Կր. Ննխ. Ջմ. Պր. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. թան, Ասլ. թան, թպ, Տիգ. թըն, ՀՃ. Հմշ. թօն, բոլորն էլ «կաթի կամ մածնի թան» նշանակութեամբ. իսկ Ակն. Ոզմ. թան «ապուր», Զղ. թան և Ագլ. թուն «մածուն»։ Նոր բառեր են թանաբանջար, թանագող, թանաքաքախ, թանաբբու, թանալի, թանապուր, թանաջուր, թանխիւ, թանխաշ, թանէշք կամ թանիշք, թանքաշ, բազկթան, մածնաթան են։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. táni «մածնաթան» (Karolides անդ), լազ. թանի «մածնաթան», քվաթանա «թան շինելու աման», քրդ. چورتان ćortan «քրդական կակուղ պանիր» (?) ըստ Justi, Dict. Kurde, էջ 133,—էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով čörten «չորթան» (Բիւր. 1898, 865), Սղերդի արաբախօս քրիստոնէից բարբառով šrtan «չորթան» (Բիւր. 1899, էջ 116), թրք. գւռ. پسكوتن päsküten «բազկթան, բազուկով խառն թանապուր» (Յուշարձան 329 ա)։

*ԹԱՆԱԳ (ըստ ՆՀԲ ի հլ. թէև առանց վկայութեան) «երկաթի անագապատ թիթեղ» Լմբ. ժող. է. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. تنكه tanaga «երկաթի կամ պղնձի բարակ թիթեղ». (նշանակում է նաև «տափակ ու բարակ անխմոր հաց»). ծագում է

պրս. تنك tanuk, tunuk «անօսր, բարակ» բառից (=սանս. तनु tanu, तनुक tanuka, յն. ταννυ, ταναός, լտ. tenuis, գերմ. dünn, ռուս. тонкій «բարակ, նուրբ»)։ Պարսկերէնից են փոխառեալ նաև թրք. تنكه teneke, արևել. թրք. تنكه teneke (ըստ P. de Court. Dict. turk-oriental), تونوكا tunuka (ըստ R. B. Shaw, A Sketch), չաղաթ. تونكه tüneke (ըստ Vambery, Čagataische Sprachstudien), իսկ Թուրքերէնի միջոցով քրդ. تنكه tenuké, tanéka, նյն. τενεκές, ալբան. tenecé, սերբ. tenec'et, tanec'a, tenec'e, ռում. tinike «թիթեղ» են։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

+ **ԹԱՆԱԼ** (կսր. թացի, հրմ. թա՛ց) «թրջել» ՍԳր. Ոսկ. Եփես. որից թանուիլ «թրջուիլ» Վստկ. 20, 213. թաց Մեկն. ղևտ. Կանոն. թացանալ Կանոն. թացութիւն Նար. թացուցանել Մամիկ. անթաց Խոր. հռիփ. Լմբ. սղ. Յս. որդ. Նիս. արտասուաթաց «արցունքով թրջուած» (նորագիւտ բառ) Պարականոն շար. էջ 164. նոյն արմատին են պատկանում նաև **թան** «ապուր» (տե՛ս այս բառը), **թանչ** «փորհարութիւն» (տե՛ս այս բառը), **թօն** ի հլ. «տեղատարափ անձրև» Փիլ. յովն. 580. Պիտ. թօնընկէցք Վեցօր. 124=Շիր. հրատր. Պատկ. էջ 57, թօնուտ «անձրևոտ» Փիլ. լին. 12 (գալիս է պարզական *թա արմատից՝ -օն մասնիկով. այսպէս՝ *թաւան>թաւն>թօն, հմմտ.ձօն բառը)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tā- «հալիլ, լուծուիլ» արմատից, որ միւս լեզուների մէջ երևան է գալիս tāu, tāi, tuī, ինչպէս նաև bh, k աճականներով աճած tābh, tāk ձևերով. հմմտ. սանս. tōyam «ջուր», օսս. thayun «հալիլ», յն. τήχω, դոր. τάχω «հալիլ», ταχερός «կակուղ, հալուն», լատ. tabeo «հալիլ», tabesco «հալիլ, լուծուիլ», tabum «ապականեալ արիւն, թոյն», tabes «թարախ», հսլ. taja, tajati «հալիլ», talŭ «հալած, հեղուկ», tina «ցեխ», ռուս. таять «հալիլ, լուծուիլ», тина «ցեխ», հբգ. douwen, dewen, dōan «հալիլ, լկիլ», հիռլ. tām, հհիւս. θa «ձիւնը հալուած գետին», հիսլ. θeyja «հալիլ», անգսք. θāwan «հալիլ սկսիլ», θān «թաց, խոնաւ, ջրալի», θīnan «խոնաւանալ», θwāenan «ոռոգել», θwīnan «կակղիլ, փափկիլ» (Walde 759, Boisacq 965, 970, Trautmann 312, 323, Pokorny 1, 701, Ernout-Meillet 968): Հայերէնի մէջ նոյն արմատը երևան է գալիս նաև tān-ձևով, որից յառաջացած են թան և թանչ. առաջինի համար ձևի կողմից հմմտ. հսաքսոն. θān «խոնաւ, թաց, ջրոտ», երկրորդի համար իմաստի կողմից հմմտ. յն. τῖλος «թանչ, փորլուծութիւն», կիմր. tail «կղկղանք», բրըտ. teil «աղբ». հսլ. tina «ցեխ»։

ՆՀԲ լծ. լտ. tin'go «թրջել, ներկել»: Canini, Et. étym. 78 օսս. don «ջուր, գետ», զնդ. dānu «գետ»։ Տէրվ. Նախալ. 45 թանալ և ընթանալ դնում է tak «ընթանալ, թանալ» արմատի պարզական ta- ձևից. հմմտ. յն. ταχύς «ընթացիկ, արագ», τάχειν. τήχειν «հոսիլ»։ Հիւնք. թանաք բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 9, 154: Վերջին անգամ վերի ձևով Աճառ. MSL 20, 160, Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 167 պրս. تازه tāza «թարմ» բառից է հանում։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Մշ. Մրղ. Խրբ. Պլ. Ննխ. Ղրբ. Ոզմ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Ըշ. Վն. Տփ. թաց, Ասլ. թաց, թաս, Տիգ. թոց, Զթ. թօց, թոց, Հճ. թօց, որից էլ Վն. թացել «թրջել», Տփ. թացվիլ «թրջուիլ». Նոր բառեր են թացան, թացանոտն, թացիկ, թացկ'նկ, թացոտիլ, թացմանալ:—Կերևի թէ այստեղ է պատկանում նաև գռ. թէն «խոնաւութիւն, թացութիւն» Բբ. Մն. Բլ. Կ. որից թէն առնել Բբ. «ցօղոտ խոտեր շատ ուտելուց անասունների հիւանդանալը», թէն իջնել Կ. «կանաչ խոտերի վրայ ցօղ նստելը», թենոտ Բբ. «խոնաւ», թենոտիլ Բբ. «խոնաւութիւնից թրջուիլ», թենիլ Բլ. «խոնաւութիւն ստանալ», թենուկ Բլ. «խոնաւացած», թէնութիւն Բլ. «խոնաւութիւն, թացութիւն». աւելի հնից ունինք տէն և թէն ձևով. «Յօղ է հասարակ շաղն, որ տէն կս սաի» էֆիմ. էջ 237. «Ջմեռն էր և թէն» (յիշատակարան 1473 թուից, տե՛ս Տաշեան, Ցուց. էջ 448 բ)։ Եթէ

իրօք թէն=տէն կայ ունի թանալ արմատի հետ, այդ դէպքում հայերէնից է փոխառեալ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ტენი տենի «խոնաւութիւն», ტენიანი տենիանի «խոնաւ», ტენისჭია տենիսճիա «մի տեսակ ճճի, кавсякъ» (Չուբինով² 1218)։

ԹԱՆԱՔ (սեռ. ի, ըստ ՆՀԲ-ի ի–ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «թանաք, մելան» Սեբեր. Ճառընտ. Ուռհ. Մխ. ապար. որից թանաքաման, թանաքոտ, թանաքոտել (Նոր բառեր). այս բոլոր ձևերը այժմ գործածական են միայն արևելեան գրականում, իսկ արևմտեան գրականը գործածում է յունարէնից փոխ. մելան և կաղամար։

ՋԲ համարում է արաբերէն, բայց արաբերէնում այսպիսի բառ գոյութիւն չունի։ ՀՀԲ և Տէրվ. Altarmen. էջ 5 թանալ բայից։ Հիւնք. յն. δόναξ «եղեգ գրիչ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. Մրղ. Աշ. Տփ. թանաք, Մկ. թանաք', Ալմ. Վն. թոնօք', Ագլ. Ճմ. Ջղ. թանակ, Գոր. Ղրբ. թոնօկ.—Ներսէսովիչ, Բառ. լտ. հյ. էջ 48ա թանաք բառի մօտ ունի նաև թէնէք ձևը՝ որ պէտք է լինի լեհահայ գաւառական մի ձև։

ՓՈԽ.—Ուտ. t'anak «թանաք», t'anakum ləker «թանաքաման»։

*ԹԱՆԳ «թամբակալ, գրաստների թամբի գօտին» Բռ. ստեփ. լեհ. (երկու վկայութիւն միայն ունի)։

=Պրս. تنگ tang «թամբակալ՝ զոր առնեն վասն ամուր ունելոյ նորա զթամբն ի վերայ ձիոյ». սրանից է փոխառեալ արաբ. طنج ṭanǰ «թամբակալ»։ Պրս. բառի բուն իմաստն է «անձուկ, նեղ», փոխաբերաբար և լայնաբար «նեղութիւն, բարկութիւն. 2. լեռան կիրճ. 3. խաղ հանելու մամուլ. 4. բեռան մի հակը» և վերջապէս «թամբակալ». տե՛ս և թանկ։—Հիւբշ. 265։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից յետոյ Lag. Arm. Stud. § 840:

ԹԱՆԳ «մեծագին» տե՛ս Թանկ։

*ԹԱՆԳԱՐ ի–ա հլ. «վաճառական» Սիր. խբ. 5 (սեռ. թանկարաց). Արծր. Հրտր. Պատկ. էջ 99. Վրդ. պտմ. լդ. «պանդոկապետ. գինեպան» Սիր. իզ. 28. որից թանգարական «վաճառականական, թանկագին» Ագաթ. բառս գրուած է նաև թանկար Սիր. խբ. 5, թանկանգար (ուղղելի է թանգար) Սեբ. Հրտր. Պատկ. էջ 104, 203։—(Հին բռ. մեկնում է «ճշդողք կամ ճգնողք». ինչ որ սխալ է։ Բառ. երեմ. եւ էջ 115 թանկար «ճգնօղ»)։

=Ասոր. ܬܓܪܐ taggārā, մանդայ. tangārā, արաբ. تاجر tāǰir, յգ. تجّار tuǰǰar, ասորեստ. tamkāru, tamgāru. այս բոլորը նշանակում են «վաճառական»։—Հիւբշ. 303։

ՆՀԲ յիշում է միայն արաբ. թաճիր, յգ. թիւճճար։ Էմին. Ист. Вардана, էջ 103 պրս. tuvāngar «ուժեղ, զօրեղ» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Armen. Stud. § 841։ (Ըստ Jensen՝ փոխառութիւնը վերագրւում է հաթեան շրջանին)։ Պատկ. Հրտր. Սեբ. էջ 203 մեկնում է թանկանգար=պրս. توانكر tuvāngar «հարուստ», իսկ թանգար=պրս. تانكر tāngar «սափրիչ»։

ԹԱՆԳՈՒՉԵԼ «ամօթից կամ վախից քաշուիլ, փախչիլ» (ըստ ՆՀԲ) կամ «աշխատել, ակնածիլ» (ըստ ՋԲ). Յոբ. ժգ. 8 (յն. ἦ ὑποστελεῖσθε վախից կամ ակնածանքից քաշուիլ). Ոսկ. յհ. բ. 27, էջ 794 (խորշանօք և թանգուզելով)։ (Բառ. երեմ. էջ 115 մեկնում է «շաղաքանել, ջօրանալ, պատճառել»)։

Տէրվ. Altarm. 106 և Նախալ. 113 կցում է սանս. staǰ, յն. στέγω, լիթ. stegti, լտ. tegere, հյ. թաքնուլ, թաքչիլ են ձևերի հետ՝ իբր հնխ. stag «ծածկել, պահել» արմատից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 166 պրս. tan «մարմին»+ گريز girīz «փախուստ» բառերից։

[ԹԱՆԹ «նուրբ թաղանթ կամ թափանցիկ թերթ». մէկ անգամ ունի Անան. նին. «Մարգարէն ընդ թանթ ապակւոյ ընդ աչս կիտին տեսանէր զմեծամեծ գործս Աստուծոյ». ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Անշուշտ թաղանթ բառի սխալ գրչութիւնն է, ինչպէս ունի նաև Հ. Սարգիսեանի հրատարակութիւնը՝ Անան. Թրգ. էջ 6 ծան։

ՆՀԲ համեմատելով պրս. تنته tanta «սարդի ոստայն» բառի հետ՝ հասկա-

նում է թանք «ոստայն սարքի, պարզուած, ձգուած, վարագոյր են»։]

ԹԱՆԼԻ անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 233 «Նոքա՝ որ մտադիւրութեամբ ունկն դնեն չարախօսաց, այնպէս է՝ որպէս թանլիք տան նոցա՝ որ անլի միս ուտեն. զի թէ դժկամակութիւն առնէին, ոչ իշխէին չարախօսել»։—Թուի թէ նշանակում է «հացկատակ»։

***ԹԱՆԿ** կամ **ԹԱՆԳ** «մեծագին, սուղ» Տաթև. ձմ. ճը. ամ. 109, Ուռհ. (առ Ստ. Լեհ.) «ծանրաշարժ» Բռ. ստեփ. լեհ. որից թանկութիւն «թանկ լինելը» Շիր. նացաթանգութիւն Մխ. այրիվ. 84. թանգարան «գանձարան» ՅՀ. կթ.—Նոր գրականում արևելեան բարբառը միայն գործածում է թանկ կամ թանգ «մեծարժէք», որից թանկանալ, թանկացնել, թանկութիւն, թանկարժէք, թանկենց կամ թանկանոց, բայց արևմտեան բարբառն էլ ունի թանգարան, թանգարանապետ, թանգարանական (միշտ գրուած գ-ով, թէև թանկագին գրւում է կ-ով)։

=Պհլ. [illegible] tang «նեղ», մանիք. պհլ. תנג tang (Salemann ЗАН 8, 128), պրս. تنك tang, քրդ. tenk, բելուճ. tank. աֆղան. tang, գնչ. tang, tank, հինդուստ. tung, բոլորն էլ «նեղ» նշանակութեամբ։ Բայց այս նախնական նշանակութիւնը յետոյ ձևափոխուելով դարձաւ նաև «քիչ, հազուագիւտ», որից էլ «թանկ». այսպիսի իմաստ են պարզում պրս. tang-rēš «սակաւամօրուս, քաըց», tang-dast «չքաւոր» (բառացի «սակաւաձեռըն»), tang-yāb «հազուագիւտ, սակաւագիւտ», tang-sāl «երաշտ, չորային տարի» (գւռ. թանկութեան տարի), իսկ պրս. تنگی tangī «նեղութիւն, անձկութիւն» բառը «սով, թանկութիւն» իմաստով գործածում է Շահն. թ. 21 همان بودكه تنگی بود اندر جهان hamān būd ki tangī būd andar jihān «Եւ եղաւ որ սով լինի աշխարհում». հմմտ. նաև հյ. սուղ «կարճ, նեղ» և գւռ. «թանկագին, մեծագին», սղել «գինը բարձրանալ, թանկանալ»։—Պրս. բառի բուն ծագումը տե՛ս թանձր բառի տակ (Horn § 398):

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։—Հինք. հյ. դանգ կամ պրս. թէնկ բառից. «կալցի որ որպէս և կամի»։ Patrubány SA 1, 197 իթ. tenkú «բաւականանալ», SA 2, 13 պրս. teng:

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. թանկ, Ալշ. Գոր. Երև. Մշ. Մրղ. Ռ. Ննխ. Շմ. Ջղ. Ոմ. Սլմ. Սչ. Տփ. թանգ, Մկ. Վն. թանգ՝, Ղրր. թանգ՛, թոնգ՛, Ոզմ. թանգ՝, Հմշ. թօնգ, Ագլ. թունգ (որից թընգ՛ա՛նիլ «թանկանալ»)։

***ԹԱՆԿԱ** «մի տեսակ փոքր դրամ, ստակ», թընգ՛ա՛նիլ «թանկանալ»)։

=Արևել. թրք. تنكه tanka «մի տեսակ արծաթեայ դրամ» (ըստ P. de Courteille, Dict. turk -or. արժէր մօտ 76 սանթիմ. ըստ Будаговъ 1, 381 այսօր էլ գործածական է Միջին Ասիոյ մէջ. Խիվայում արժէ 15 կոպ.). —սրանից է նաև պրս. تنكه tanga «մի տեսակ պղնձեայ կամ ոսկեայ դրամ», որ St. Martin, Mémoires II 392 մոնղոլերէնից ծագած է համարում։—Հիւբշ. էջ 266։

Ուղիղ մեկնեց նախ St. Martin, անպ ՆՀԲ դնում է դանկ բառից։

ԹԱՆԿԱՆԳԱՐ տե՛ս Թանգար։

ԹԱՆԿՈՒՋԻ «անկար, փորանկեալ» (պատմուճանի համար ասուած). մէկ անգամ ունի Գնձ. աքգարու. «Եւ զպատմուճանն թանկուզի՝ առաքեցեր որդւոյն կուսի»։

+ԹԱՆՁՐ (-ձու, ձունք. -րոյք Վեցօր. 97, յետնաբար -րու (ինչ. Նար. էջ 227), -րոյ, -րունք) «թաւ, հաստ, ստուար» Գ. մակ. ե. 6. Վեցօր. Ոսկ. ես. Ագաթ. որից թոնձրանալ Ժող. ժբ. 5. Ոսկ. եբր. Ագաթ. «խստանալ» ՍԳր. թանձրագոյն Եզն. Ոսկ. յհ. ա. և բ. թանձրալեզու Եզեկ. գ. 6. թանձրախիտ Իմ. ժէ. 12. Ոսկ. ես. թանձրախուռն Բուզ. Ագաթ. թանձրամած Ոսկ. ես. և Ա. թես. թ. թանձրամայրի Կոչ. 219. թանձրամարմին Եզն. թանձրամիտ Ոսկ. ես. և մ. բ. թանձրայատակ Ագաթ. թանձրութիւն ՍԳր. են։

=Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են սանս. तञ्च tañč तनक्ति tanákti «պնդել, ամրացնել, սեղմել, մածնուլ, թանձրացնել», պրս. تنجيدن tanǰīdan «գօտին պինդ քաշելով ամրացնել», تنك tang «նեղ» (միւս իրանեան հոմանիշ ձևերը տե՛ս թանկ բառի տակ), զնդ. [illegible] taxma- (< *tŋkmo-ից) «քաջ, ուժեղ, զօրեղ». tąšyå

«զօրեղագոյն», tančišta- «ամենազօրեղ», լիթ. tankus «թանձր, խիտ. 2. յաճախ», գոթ. ga-þeihan, գերմ. gedeihen «աճիլ, զարգանալ», մրգ. dīhte, գերմ. dicht (<*ter-kto- ձևից) «թանձր, խիտ» անգլ. tight «պինդ, հաստատուն, սերտ», իռլ. técht «մածեալ, թանձրացած», co-técim «մածնուլ», հհիս. þéttr «խիտ» են (Trautmann 313, Kluge 94, Pokorny 1, 725, 727): Այս բառերը երևան են հանում հնխ. tņkú-, որ հայերէնի մէջ պիտի տար *թանգր. իսկ մեր թանձր բառը ծագում է հնխ. tņg'hú- ձևից։—Հիւբշ. 448։

Peterm. 62 լծ. հյ. ծանր: Պատկ. Изслед. էջ 42 լտ. densus «խիտ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Müller SWAW 42, էջ 252՝ համեմատելով զնդ. tančišta ձևի հետ։ Նոյնը նաև Justi, Zendsp. 131 և Հիւբշ. KZ 23, 29: Bugge KZ 32 (1893), 69 մերժում է այս մեկնութիւնը՝ թ և ձ ձայների անյարմարութեան պատճառաւ։ Հիւնք. լտ. densus ձևից։ Bartholomae BB 17 (1891), էջ 92 թանձր մերժում է կցել լիթ. tankus բառին, և միացնում է զնդ. taxmō բառին։ (Նոր քննութեանց համաձայն լիթ. tánkus և զնդ. taxma- նոյն են. տե՛ս Trautmann 313)։ Մառ, Грам. др. арм. яз. էջ 32 հայերէն բառի հին ձևը համարում է *թանր, ուր յետոյ ներմուծուելով ձ՝ եղել է թանձր։ Scheftelowitz BB 28, 307 և 29, 18 հսլ. tęžĭkū «ծանր», հիսլ. þungr «ծանր», հիռլ. 'daingen «հաստատ, պինդ» բառերի հետ՝ հնխ. tənghyu- ձևից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Գոր. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. Վն. թա՛նձըր, Ախց. Կր. թանծըր, Տփղ. թա՛նձըռ, Ննխ. (գիւղերում) թա՛նձըռ, թանդըռ «հաստ», Ագլ. թո՛ւնձըր, Հմշ. թօնձրը «հաստ, կոպիտ», Զթ. թօ՛նձրը, թոնձրը, Սլ. դ՛րա՛նձը, Սեբ. թըրգը, Խրբ. Ռ. թարգ, Ակն. թօրգ, թօրգը, Ասլ. թէ՛օրգը, Պլ. (միայն հների մօտ) թարգը, Հճ. թօր:

+ԹԱՆՁ, ի հլ. «փորձառութիւն, փորձառինք» Օր. իը. 27. Գծ. իը. 8. Եփր. թգ. 365. որից թանչակալ Եւս. քր. բ. 37. Անան. ժմնկ. 26։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tā-n «հալիլ, լուծուիլ» արմատից՝ չ մասնիկով. աւելի ընդարձակ տե՛ս թանալ:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. սանճը «խիթք»։ Հիւնք. պրս. զէնճէ, թրք. սանճը «խիթք»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. MSL 20, 161։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 166 պրս. تخیدن tanǰīdan «շաղուել, զալարել, փաթաթել»։

ʘԹԱՆՁԵԼ «յօրանջելիս զանազան ձայներ հանել» Ուկ. եփր։

=Բնաձայն բառ՝ պարզական թ արմատից. աւելի ընդարձակ տե՛ս թաչել:—Աճ.

ԳԻՌ.—Ղրբ. թանչիլ, թէչէլ «հեալ». նոր բառեր են՝ թանչիկ գալ Դվ., թանչոց տալ Ղրբ., թանչիճ տալ Ղրբ. Ջղ., թանչոց ընկնել Ղրբ. «ուժասպառ հեալ (յոգնութիւնից, շուները կարելուց են)». կրկնականն է թնչթնչել Ղրբ։

*ԹԱՆՍՈՒԽ «չնաշխարհիկ, մեծագին». նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 311։

=Պրս. تنسوخ tansūx «նշանակէ զայնպիսի իր, որ իցէ յոյժ սակաւագիւտ և աննման, և կարի պատուական և անհանգէտ». արաբացած ձևն է تنسوق tansūq. տե՛ս և թէնսուխ:—Աճ.

Թանրիճ, ո հլ. «մի տեսակ չորթանապուր. տճկ. թարխանա». ունի միայն Փբ. աւանդուած չէ հին մատենագրութեան մէջ. շինուած է նոր հեղինակների ձեռքով՝ թան «մածնաթան» բառից։

ԹԱՆՑ տե՛ս Անց։

*ԹԱՇԱՆՈՒՃ «ջղաձգութիւն». միջին հյ. բժշկական բառ, ինչպէս ունի Մխ. բժշ. 12 և 142 «Իւր երակն ի թաշանուճի նման լինի. Ջղերոյն յիրար գալն և թաշանիշն (կարդա՛ թաշանիջ) և սէքթայն»:

=Արաբ. تشنج tašannuǰ «ջղաձգութիւն»։—

Ուղիղ մեկնեց Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 63։

ԹԱՇԿԻՆԱԿ, ի-ա հլ. «քրտինքը սրբելու շոր» Գծ. ժթ. 12. Կոչ. 389, 412. Լմբ. ստիպ.

սւում է նաև թարշինակ Հին բռ. Մխ. ապար. (որ ՆՀԲ համարում է ռամիկ ձև). արդի գրականում ընդունուած է միայն թաշկինակ ձևը և նշանակում է «քիթ սրբելու շոր» Ղարաբաղում զանազանւում է ձեռքի թաշկինակ (քիթ սրբելու համար) և գլխի թաշկինակ (Թիֆլիսի տարազով կանանց գլխին կապելու համար). վերջինիս հետ հմմտ. «Թաշկինակաւն զոր ընդ գլուխն իւր էր ածեալ». Բուզ. 225։

Հներից Ցայսմ. օգ. 16 համարում է ասորի բառ. «Հայք դաստառակ ասեն, յոյնք մանդիլ, ասորիք թաշկինակ և հրեայք վարշամակ»։—ՀՀԲ շինում է *թաշկէն ձևը, որի նուազականն է դընում թաշկինակ: ԳԴ պրս. دژک dažak. dižak «թաշկինակ» բառի հետ։ Նոյնը նաև ՆՀԲ և Հիւնք։—Müller WZKM 10, 354 հնխ. tarš արմատից (հմմտ. սանս. tarṣ «չորանալ», tarṣayāmi «չորացնել», յն. τέρσομαι «չորանալ», լտ. torreo) շինում է հպրս. *taršikaina «չորացուցիչ», որ պիտի տար պհլ. *tašīkēnak և սրանից էլ հյ. թաշկինակ: Հիւբշ. 512 անհաւանական է համարում։

ԹԱՇՏ տե՛ս Դաշտ (խաղը)։

●**ԹԱՉԵԼ** «շուտ շուտ թութակի նման արտասանել» (աղօթքի համար ասուած) Մծբ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Նոյն արմատին են պատկանում նաև՝ **թաճչել** «նոր արթնացած ժամանակ յօրանջելիս զանազան ձայներ հանել» Ոսկ. ա. տիմ. ժգ. Եփր. խր. էջ 225. **թառաչ** «հառաչանք, ախ քաշելը» Լմբ. սղ. որից թառաչել «հեծել» Բրս. մրկ. 372. Լմբ. սղ. թառաչումն Նար. էջ 245. Նիւս. երգ. թառաչանք Լմբ. սղ. **թառանչ** «ողբումն, հառաչանք» Նար. էջ 53, 75. Լմբ. սղ. թառանչել «հառաչել, ախ քաշել» Սեբեր. 196. Մաշկ. «յօրանջելու ժամանակ ախ քաշել» Ոսկ. ա. տիմ. ժգ. «զկռտալ» Մանդ. Կանոն. էջ 49. թառանչանք Լմբ. սղ. թառանչակոյ Ուռհ. 343։

=Բոլորն էլ բնաձայն բառեր են և կազմուած են թ պարզ ձայնից, ռ սաստկականով և ն, չ ածանցիչներով։—Աճ.

Հիւնք. հանում է կառաչ բառից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203—4.

[**ԹԱՊՈՒԹ**. մէկ անգամ ունի Կանոն. «Առնել դնի ի դրճի, այլ և կապեն ի բազուկս և ի պարանոցս մանկանց». այս հատուածի ի դրճի բառի տեղ ուրիշ ձեռագրեր ունին ի թապուք: Բառս չունի ՆՀԲ առանձին, բայց յիշում է դրին բառի տակ և ասում է գրչի համար «զի թերևս ընթեռնոյր ի դարգճի». (այսինքն թէ ի դրճի բառը ի դարգճի էր կարդում)։ Սրանից հետևում է, որ ՆՀԲ թապուր բառը հասկանում էր «դագաղ»։ ՋԲ դնելով «թապուր տե՛ս դրին» և դրին բառն էլ մեկնելով «տուփ բժժանաց», ուրեմն թապուտ հասկանում է «տուփ բժժանաց»։ ԱԲ էլ թապուր և դրին միացնում է և որովհետև դրին մեկնում է «կծիկ հմայական», ուստի այսպէս է հասկանում նաև թապուր բառը։ Սխալ են թապուր բառին տրուած այս երկու նշանակութիւնները («տուփ բժժանաց» և «կծիկ հմայական»). և պէտք է ընդունիլ միայն թապուր «դագաղ»։—Բացատրութիւնը տե՛ս թափուտ:]

+**ԹԱՌ** (գրուած նաև դառ) «հաւի կամ թռչունների թառելու, հանգչելու, ինչպէս և պտուղ կախելու յատուկ ձող» Վստկ. 132, 134. որից թառիլ «թռչունների կամ հաւերի մի տեղ իջնել կանգնելը». այս ձևը հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած չէ և գտնւում է միայն ներկայ գրականում և գաւառականներում։ Կայ նաև միջ. հյ. գրականութեան մէջ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 171 բ. այսպէս նաև 1757 թուի մէկ յիշատակարանում (հրտր. Դիւան, հտ. ժ. 196)։ Գաւառականների մէջ կան նաև հետևեալ բառերը և դարձուածները. թառ լինել «թառիլ. 2. մարդոց մի բարձր տեղ ելնել նստելը», թառ տալ «բարձր տեղից կախել. 2. աչքը վրան յառել», թառաճան լինել «թառից ցած իջնել», թառեզնել «մի բարձր տեղից ցած ընկնել», թառելբոյն «մի բարձր տեղ հաստատուած հաւանոց», թառ–թառ «վեր բարձրացած կամարաձև (յոնքեր)», թառիկ «փոքր թառ»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tars կամ tr̥s- արմատից. հմմտ. յն. ταρσός, ταρρός «վրան բան փռելով չորացնելու կազմած», τρασιά, ταρσιά «պտուղ, թուզ, պանիր են չորացնե-

լու յատուկ ցիրմոց», հրգ. darra, նրգ. darre «պտուղ չորացնելու ցիրմոց», նորվ. tarre «Malz չորացնելու ձողաշարք», շվէգ. tarre «բաղանիսում թաց շորերը չորացնելու կազմած, առիքի տակ շինուած՝ ձողէ կամ տախտակէ կազմած՝ ուտելեղէններ պահելու, շոր կախելու համար» են։ Այս բոլոր բառերը ծագում են հնխ. tr̥s- արմատից, որ բուն նշանակում է «չորանալ» և որից ծագած են հյ. թառամ և թարշամ ձևերը (տեսլի ընդարձակ տե՛ս թառամ բառի տակ)։ Թառ բառը ներկայացնում է պարզ արմատը հայերէնի մէջ, մինչդեռ թառամ և թարշամ աճած ձևեր են։

Նէճ համում է դարել դադարել բայից։ Justi, Zendsp. 153 զնդ. dāuru «փայտի կտոր», սանս. dắru, պրս. dār «ծառ» ձևերի դէմ դնում է հյ. դառ, թառ, իսկ նոյնը, Dict. Kurde քրդ. تار tar «պատգարակ, բարձրոնք» բառի հետ համեմատում է հյ. թառ և վրաց. տարի «կոթ»։ Karst, Յուշարձան 407 սումեր. tar «հաստատել, զետեղել»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. էջ 45—46 (որ ընդունում է նաև Walde 786): Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 կցում է թրք. թառ բառի հետ՝ որ եթէ իրօք գոյութիւն ունի, հայերէնից փոխառեալ պէտք է լինի։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Ագլ. Երև. Ղ-բ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ննխ. Ճմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. թառ, Սլմ. թըռ, Հճ. թօռ. բոլորն էլ նշանակում են «հաւերի համար հաստատուած ձող».—բայց Ջղ. նշանակում է նաև «պատի վրայ հաստատուած տախտակեայ բարձր դարակ, բուֆ», Երև. «զառիվեր, բարձր տեղ»։ Առաջինը կարծում եմ թէ թառ բառի մի նոր առումն է, իսկ երկրորդը պէտք է փոխառեալ դնել պրս. تار tār, تارك tārak «գագաթ, ծայր» բառից։

ՓՈԽ.—Վրաց. თარო թարո «դարակ, полка, поставецъ», ճիշտ նոյն իմաստով՝ ինչ որ Ջղ. թառ. ուտ. t'är «հաւի թառ», t'ärar çesun «հաւի թառելը»։

[ԹԱՌԱԿ «ընձախոտ» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 769, բայց սխալ ընթերցման արդիւնք է, ինչպէս ցոյց է տալիս Նորայր ՀԱ 1922, 393։—Գաղիանոս գրում է. «կապլիոշան. թառակ, որ է ընձախոտ». բայց լաւագոյն ձեռագիրներն ունին «կապնիոս (=յն. χάπνιος), շանթառակ (=շահթառակ), որ է ընձախոտ»։ Այսպէսով թառակ անգոյ բառը ջնջւում է և լինում է շահթառակ։]

ԹԱՌԱԿ «թաղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 115, որ և հաստատում է Երև. թառակ «այգիների թաղը, թաղաբաժինը»։

+ԹԱՌԱՄ «թառամած, թոռմած» Փարպ. Սրգ. որից թառամիլ Իմ. բ. 8. թառամեցուցանել Յոբ. ժթ. 30. Իմ. ժթ. 20. անթառամ ՍԳր. (գրուած է անդառամ՝ կրկնագիր Ագաթ. հրտր. Յուշարձան, էջ 108 բ). անթառամական Ոսկ. ես. յետին են թառամել Բրս. գոհ. և արք. Վրք. հց. թառամութիւն Նար. թառամումն Գեննադ. դիւրաթառամ Ոսկ. յհ. ա. 52. վաղաթառամ Վրդն. սղ.—Նոյն արմատի երկրորդ ձևն է՝ թարշամ արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են թարշամիլ «թառամիլ» Յոբ. իդ. 24. Յկ. ա. 11. Եփր. ել. թարշամեցուցանել Փիլ. նխ. Լմբ. սղ. Վրք. հց. անթարշամ Ագաթ. անթարշամելի Նար. Յհ. իմ. ստ. վաղաթարշամ Ոսկ. յհ. ա. 8. —այս երկուսի կրկնակներն են թոռոմ, թորշոմ, որոնցից յառաջանում են թոռոմիլ (տե՛ս տակը՝ գաւառականների մէջ)>թոռմիլ Վստկ. 52. թորշոմիլ (գործածական է արդի գրականում), որից r-ի անկումով՝ թոշոմիլ Մանդ. թոշմիլ կամ թօշմիլ Վստկ. 31, 75, 189. (ուրիշ է թօշնիլ, որ տես առանձին)։

=Բնիկ հայ բառեր են՝ որոնք ծագում են հնխ. tr̥s «չորանալ, ցամաքիլ» արմատից. հմմտ. սանս. तृष् tr̥š, तृष्णा tr̥šṇa «ծարաւ», तृष्यति tŕ̥šyati «ծարաւում է», तर्ष tarša- «ծարաւ», तर्षयति taršáyati «ծարաւեցնել», զնդ. taršu «չոր», taršna- «ծարաւ», պհլ. tišn, պրս. tiš, تشنه tišne, աֆղան. tažai «ծարաւ», յն. τέρσομαι «չորանալ», τέρσω «չորացնել», τερσαίνω «չորացնել», τρασιά, ταρσιά «թուզ չորացնելու ցանց», լտ. torreo «չորացնել, այրել, ցամաքիլ, խորովել», torrus, torridus «չորացած,

մրկած, ձայնը խռպոտ», terra *«ցամաք, երկիր, հող», գոթ.* ga-þaírsan, ga-þaúrsnan *«չորացնել»*, þaursus *«չոր, ցամաք».* þaurstei *«ծարաւի», հբգ.* derren, dorren *«ցամաքիլ»,* durri *«չոր, ազազուն», գերմ.* dörren *«չորացնել»,* durst *«ծարաւ», հիռլ.* tirim *«չորացած, չոր»,* tart *«ծարաւ», անգլսք.* þyrre *«չոր», անգլ.* thirst *«ծարաւ», հիսլ.* þerra *«չորացնել».* þurr *«չոր»,* þorna *«ցամաքիլ» ալբան.* ter *«օդում չորացնել»,* termε *«արեգուն»,* štras *«չորանալ» են* (Walde 786, Boisacq 959, Kluge 89, 107, Horn § 388, Pokorny 1, 737, Ernout-Meillet 1066): *Հնխ.* tr̥s *կամ* tars- *ձևը տալիս է հյ.* թառ *(տե՛ս վերը առանձին). սրա վրայ աւելանալով* -ամ *մասնիկը՝ կազմուած է* թառամ: *Նոյն արմատի* tors- *ձայնդարձից գալիս է հյ.* *թոռ-, *որի վրայ աւելանալով* ոմ *մասնիկը՝ լինում է* թոռոմ:- *Թէև հնխ.* rs>*հյ.* րշ *ձայնափոխութիւնը ապացուցուած չէ դեռ, բայց անտարակոյս է որ այսպիսի մի ձայնափոխութիւն էլ կար հայերէնի մէջ (որոշ պայմանների տակ՝ փոխանակ* ռ-*ի), որի արդիւնքն է հնխ.* tr̥s->*հյ.* թառ *ձևի դէմ նաև* *թարշ *ձևը. սրա վրայ աւելանալով* -ամ *մասնիկը՝ կազմուած է* թարշամ, *ինչպէս որ հնխ.* tors>*թորշ- *ձայնդարձից էլ կազմուած է նոյն ձևով՝* թորշոմ:

Առաջին անգամ Müller SWAW 38 *579* անթարշամ *բառը կապեց սանս.* tarš, *լտ.*torrere *ձևերին։ Հիւբշ.* KZ 23, 19 թարշամ *դրաւ հնխ.* tars *արմատից, իբր լտ.* torreo, *յն.* ταρσός։ *Սրանց աւելացրեց* Lag. Armen. Stud. § 849 *սանս. զնդ. պրս. ձևերը, ինչպէս նաև հյ.* թառամ, *յայտնելով հանդերձ իր կասկածը։ Տէրվ. Նախալ. 57, 65 վերի ձևով է։* Bartholomae BB *17(1891), 91* թառամիլ=*լտ.* torrere: Bugge KZ 32 *(1893), 68 արմատը դնում է* թեր=*յն.* φθείρω *«աւրել, ապականել», որից ածանցեալ են* թառամիլ *և* թարշամիլ: *Հիւնք. յն.* αμάραντος *ձևից* անթառամ, *որից շինուած են* թառամ, զառամ, թարշամ։ *Հիւբշ.* Arm. Gram. 448 *անապահով է համարում վերի մեկնութիւնը, ըստ որում միևնոյն հնխ.* trs *արմատը տուած է թէ՛* թառ- *և թէ* թարշ-։ *Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 պրս.* zarmān=*հյ.* զառամ *բառից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 63, 127 ընդունում է վերի մեկնութիւնը, իսկ* Meillet, Dial. indeur. 85 *ընդունում է միայն* թառամ, *որից անկախ և անջատ է համարում* թարշամ։

ԳԻՌ.—Ճմ. թառամիլ, *Խրբ. Տիգ.* թառմիլ, *Ագլ.* թռա՛միլ, *Հճ.* թըրմել. *սրանք ծագում են* թառամ *արմատականից.—իսկ Ալմ. Վն.* թօռօմել, *Երև. Մրղ.* թօռօմէլ, *Մկ.* թօռռմիլ, *Ալշ. Մշ.* թօռմել, *Ախց. Ակն. Կր. Ռ. Սեբ.* թօռմիլ, *Ննխ.* թօռմէլ, *Պլ.* թօռմիլ, թօմրիլ, *Հմշ.* թօռմուշ, *Ասլ.* թէօռմիլ՝ *ծագում են* թոռոմ *արմատականից։ Նոր ածանցներ են՝* թոռմշկիլ, թռմոշկիլ, թոռմոտկիլ, թոռմտիլ, թոռոմշկիլ և թլմշիլ:—*Թրքախօս հայոց մէջ ունինք* թրմել օլմագ *«թառամիլ», բայց* թըմրած *«թառամած» Ատն. (ըստ Արևելք 1888 նոյ" 8—9)։*

⊙ԹԱՌԱՆՉ *տե՛ս Թաչել։*

=*Բնաձայն բառ՝ աճած* թաճչել *ձևից՝* ռ *սաստկականով. տե՛ս անդ։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Գնձ. Ղրբ. Ճլ. Ճմ. թա՛ռաճչ *«հառաչանք»,* թա՛ռաճչ ֆա՛շել *«հառաչել», Երև.* թառաճչել *«հեծել, հառաչել», որից* թառաճչկոտալ *Գնձ. «հառաչել»։*

⊙ԹԱՌԱՉ *տե՛ս Թաչել։*

=*Բնաձայն բառ՝* թ *ձայնից։—Աճ.*

ԹԱՌԱՓ *«մարդաչափ մեծութեամբ մի ձուկ է. լտ.* acipenser, *ֆրանս.* esturgeon» *Աշխ. Բռ. ստեփ. լեհ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ —Կոչւում է նաև* թուխու:

ԹԱՌՆԳԻՆ *տե՛ս Թարանկուպին։*

***ԹԱՍ,** ի *հլ. «հեղուկների փոքր աման» Կաղնկտ. Ա. 185. Վրդն. Թուղ. Վրք. հց. Ա. 717. «բաղնիսի թաս» Յայսմ. յուլ. 21. «գլխի գանկ» Մխ. այրիվ. էջ 71 (այս երկու իմաստով մինչև այժմ կենդանի է Պօլսի բարբառում). որից* թասատու *«մատռուակ» Բառ. երեմ. էջ 206 (չունի ԱԲ)։*

=*Արաբ.* طاس ṭās, طسّ ṭass *(կամ* طسة ṭassa) *«թաս» բառից, որ ծագում է պրս.* تشت tašt *կամ* طشت ṭašt

«տաշտ» բառից։ Արաբ բառը փոխառութեամբ անցել է ուրիշ շատ լեզուների. ինչպէս՝ թրք. طاس tas, քրդ. ṭas, բելուճ. tās, գնչ. tas, tasi, նյն. τάσι, τάσσα, սերբ. tas, ռում. tas, teas, ռուս. тазъ, գերմ. Tasse, ֆրանս. tasse, իտալ. tazza, սպան. taza, պորտ. taça ևն։—Հիւբշ. 266։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՋԲ, որից յետոյ է Հիւբշ. ZDMG 36(1882), էջ 129։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, էջ 499 լծ. տաշտ:

ԳԻՌ.—Բոլորն էլ ունին թաս ձևով (մինչև անգամ Տիգ. թաս). միայն Ագլ. թօս.—իսկ Ուշ. դ՛ացա նոր փոխառութիւն է հունգարերէնից կամ լեհերէնից.—Նոր բառեր են թասընկէց, թասխմէճf:

ԹԱՍԵԼ «հևալ, շունչը կտրուիլ» Եւս. պտմ. 45. Կանոն. էջ 49. որ և թասալ նոյն նշ. Ճաշոցն. (ԱԲ ունի նաև թասսել «հևալ» ձևը). որից թասուճ «հևացող» Անյ. հց. իմ։

=Թերևս իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պրս. تاسا tāsā «հոգ, տխրութիւն», تاسه tāsa «տրտմութիւն և տխրութիւն», որից նաև գնչ. tasás «անձկութիւն, հոգ, վիշտ»։ Իրանեան բառի ծագումը յայտնի չէ. իր նշանակութիւններն էլ նոյն չեն հայերէնի հետ. բայց պէտք է որ ունեցած լինի նաև «հևալ» նշանակութիւնը, ինչպէս ցոյց են տալիս իրանեանից փոխառեալ գնչ. tasava «շնչահեղձ լինել, suffoquer», արևել. թրք. تاسامق tasamaq «վազելուց կամ հիւանդութիւնից կրակի պէս մի բան ունենալ կրծքում, յոգնիլ» (ըստ P. de Court.)—Աճ.

ՆՀԲ յիշում է պրս. թասիտէճ «հոգալ, տխրիլ»։

ԳԻՌ.—Հմշ. ունի բառս թաստել, թաստեցնել «հևալ» ձևով։

ԹԱՍԿԻՆԱԿ «պարտամուրհակ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ ունի Զքր. սարկ. բ. 91 «Այլ և պարտատուքն՝ որ դրամ էին տուեալ փոխ կարկտին և թասկինակ էին առեալ յանուն սուրբ էջմիածնին, նոքա գային և խընդրէին զպարտսն»։

Հրատարակիչը մեկնում է «գուցէ թէսքէրէ «մուրհակ»։

ԹԱՍՈՐԵՀ. անծանօթ բոյս՝ որ մի Հին բժշկարան համանիշ է դնում աւրմուճ և ֆուտիրէճ բառերին. ունի միայն ՀԲուս. § 771։

*ԹԱՍՈՒ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մի դրամ է, որ արժէ դանկի քառորդը» Մխ. դատ. հրտր. Բաստամ. էջ 287, 372, 380։

=Պրս. تسو tasū «չորս գարիի կշիռ» կամ «օրուայ 24-րդ մասը», որ գալիս է պհլ. tasum «չորրորդ» բառից (-um դասական մասնիկով). նոյն բառի պհլ. ձևն էր tasūk, որ յետոյ դարձաւ tasūg և որից փոխառեալ են արաբ. طسوج ṭassūj «դանկի $1/4$ մասը», ասոր. ܛܣܘܓܐ tīsūgā «մի կշիռ»։—Հիւբշ. 266։

ՆՀԲ լտ. as, assis, յն. ἀσσάριον։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lag. Gesam. Abhd. 32, Arm. Stud. § 845։ Նոյնը յետոյ Müller WZKM 8, 184:

ԹԱՍՏԱԿ «մի տեսակ հարկ». նորագիւտ բառ, որ քանիցս անգամ գործածուած է հին արձանագրութեանց մէջ. այսպէս՝ առաջին անգամ 1008 թուին (Վիմ. տար. 13), յետոյ 1013, 1038, 1045 թուերին (տես անդ), ինչպէս և Ալամանի ՆԴ=1041 թուի արձանագրութեան մէջ (հրտր. Մառ, ЗВО 8, 76;. «հարկս և թաստակս վասն Գագկա ար...»։ Աւելի ուշ ժամանակից (արձ. ՈԿԲ=1213 թուից) յիշում է Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 205բ , բայց կարծում է թէ նշանակում է «կառ»։

Մառ, անդ՝ էջ 80 հանում է պրս. دستك dastak «հրամանագիր» բառից։

ԹԱՎԹ «չոր տանձ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3316։

ԹԱՏՈՒՐ «Քրիստոսի խաչափայտի երկրորդ բևեռի անունը» Տաթև. հարց. 495 (չունի ԱԲ)։

ԹԱՏՊԻՐ տե՛ս Թետպիր։

*ԹԱՏՐ, ր հլ. (-տեր, -տերց, -տերաց, -տերբ) «թատերախաղ կամ թատերասրահ» Եւս. քր. Ոսկ. յհ. ա. 1, բ. 58, 59, մ. և Եբր. 554. որ և թէատրոն Ոսկ. Եբր. 554 կամ թեատրոն «թատերասրահ» Գծ. ժթ. 29, 31. Եւս. պտմ. 589. «ըմբշամարտութեան սրահ»

Բ. մակ գ. 9, 12. որից թատրատես Ոսկ. մ. բ. 12. թատերախաղք Ոսկիփ. թատերասիրութիւն Մանդ. թեատրասէր Մաքս. զինձ։ Կրկնակ ձևերից առաջինը՝ թատր, հայացած ժողովրդականացած ձևն է, իսկ երկրորդը՝ թէատրոն, զուտ ուսումնական փոխառութիւն է։ Արդի լեզուի մէջ ընդունած ձևն է թատրոն. բայց ածանցման ժամանակ առնւում է թատր ձևը. այսպէս նոր բառեր են՝ թատրերգութիւն, թատրերգակ, թատրերգու, թատերասրահ, թատերական, թատերագիր, թատերասէր. կայ միայն թատրոնական՝ որ կազմուած է թատրոն ձևից, այն էլ գործածական է արևելեան գրականում, մինչ արևմտեանը գիտէ թատերական։ Առանձին ձև է ամփիթատրոն (տե՛ս այս բառը), որի հին թարգմանութիւնն է շուրջտեսանելիք Ոսկտ. Ա. էջ 64։

=Յն. θέατρον «թատրոն, թատերասրահ, ներկայացուած խաղը, հանդիսատեսների բազմութիւնը». ծագում է θέα «տեսիլ, երևոյթ» բառից։ Յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուած է բոլոր լեզուների մէջ. հմմ. լտ. theatrum, գերմ. Theater. ֆրանս. théâtre, ռուս. театръ, վրաց. თეატრი թեատրի, թրք. تياترو teyatro և յատկապէս ասոր. ܛܐܛܪܐ tatrā: Հայերէնի ուսումնական թէատրոն ձևը յունարէնից, իսկ ժողովրդական թատր ձևը ասորերէնից է և աւելի հին փոխառութիւն քան առաջինը։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ դնում է յունարէնից։ Ասորերէնի կապը երևան հանեց Վարդանեան ՀԱ 1920, 329։

Գ-ՒՌ.—Յառաջ եկած են կա՛մ գրական ճամբով և կամ նոր փոխառութեամբ թուրքերէնից կամ ռուսերէնից. առանձնապէս հետաքրքրական ձևեր են Մրղ. տադրօն և Ասլ. քաղադրան, քաղադր։

ՓՈԽ.—Ուտ. t'atron «թատրոն»։

ԹԱՐԱԲԱՆԵԼ «պատսպարել կամ զոգի կլանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 115։

ԹԱՐԱԽ, ո, ի-ա հլ. «շարաւ, վահր» Յոբ. բ. 8, է. 5. որից թարախալից Ոսկ. մ. բ. 3. թարախիլ Նաւում. գ. 19. թարախածոր Խոր. արծր. Վրդն. պտմ. թարախածուծ Յհ. իմ. պաւլ. թարախեցուցանել Սարգ։

Հիմք. արաբ. տէրեաք «զինի և թերիակէ» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. თხრამლი թխրամլի «վէրքի թանձր թարախ»։ Petersson LUA 1916, 72—3 (չեմ տեսած) դնում է հնխ. (s)ter արմատից. հմմտ. նորվ. գւռ. stora «փտիլ, նեխիլ, ապականիլ», ռուս. sterva, լեհ. s'cierw, սերբ. sc'erb «դիակ», բուլգ. torŭ «թրիք», սերբ. toriti «աղբել, թրքել», լիթ. termenú «ապականել, կեղտոտել», teršiù «ապականել, կեղտոտել, մարգը տիղմ ծածկել», tręsiù «աղբով պարարտացնել», trašai «ամէն տեսակ փտած ապականուած բան», trešaũ «փտիլ, ապականիլ», trąšá «աղբ, թրիք», traškanos «աչքի թարախ», նորվ. traa, իսլ. θrār «փտած, կծուած», լտ. stercus «աղբ, թրիք», կիմր. trwnc «մէզ, դիրտ, մրուր», troeth «լուացքաջուր, մէզ», բրըտ. stron «կղկղանք», troaz «մէզ», յն. στεργάνος «թրիք», անգլսք. θreax «փտութիւն», հիւլ. θrekkr, մրգ. drec, գերմ. Dreck (*tregno-, trekno-) են (տե՛ս Pokorny 2, 641)։ «Աղբ, ապականութիւն» նշանակող բառերը լեզուից լեզու այլազան ձև ունին (Meillet, Dict. étym. lat. էջ 931)։ Հայերէնի համար պէտք պիտի լինի վերցնել ter արմատը (որովհետև ster տալիս է ստեր-), որից կարելի է ենթադրել թարախ և թրիք, եթէ խ և ք համարենք աճական կամ մասնիկ։

Գ-ՒՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. Սլմ. թարախ, Խրբ. Պլ. թառախ, Տիգ. թըռըխ, Զթ. թայօխ, թարօխ, Հճ. թայօխ. (—Տփ. դա՛խը անշուշտ օտար է).—Նոր բառեր են թարախոտ, թարախոտիլ, թարխիլ «թարախակալել»։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. ταράχι «թարախ» (Karolides, Γλωσσ. συγκρ. 99)։

***ԹԱՐԱՆԿՈՒԹԻՆ** «գազպէն, մանանայ»

Բժշ. Մխ. բժշ. որ և թառանկոյն Մխ. բժշ. թառնգին Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 770։

=Պրս. ترنکبین tarangubin, որից նաև արաբ. ترنجبین taranǰubīn «գազպէն, մանանայ». կազմուած է պրս. تر tar «թարմ» և انکبین angubin «մեղր» բառերից։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։ Ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս Seidel, Մխ. հեր. § 124 և § 403։

*ԹԱՐԱՐ «դառնութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 115։

=Եբր. מרר marar «դառնանալ, դառնութիւն». ըստ այսմ վերի բառը պետք է կարդալ մարար։—Աճ.

*ԹԱՐԳՄԱՆ, ի-ա հլ. «թարգմանող անձր» Ծն. խբ. 23. Եւս. պտմ. և քր. «մեկնիչ, մեկնաբանող Ս. Գրքի» Փիլ. Մամբր. Ճառ. «թարգմանութիւն» Եւս. պտմ. ե. 9. Վրդն. ծն. սղ. որից թարգմանել ՍԳր. թարգմանութիւն Ա. կոր. իբ. 10. ժդ. 26. Եւս. քր. թարգմանիչ Խոր. Ճար. թարգմանօրէն Նար. դժուարաթարգմանելի Նար. նախաթարգմանեալ Յայսմ. գրուած է նաև թարքման, թարքմանել, անթարքիման Կոստ. երզն. 63 են. նոր բառեր են թարգմանաբար, թարգմանական, թարգմանչութիւն, թարգմանչական։

=Ասոր. ܬܪܓܡܢܐ targmānā, ասուր. targumannu, turgumannu, արաբ. ترجمان tarǰuman, tarǰamān «թարգման». բառը բնիկ սեմական է. հմմտ. ասորի արմատը ܬܪܓܡ targem «թարգմանել» և եբր. מתרגם məturgām «թարգմանեալ»։ Սեմականից փոխառութեամբ անցած է բառս նաև ասիական ու եւրոպական բազմաթիւ լեզուների. ինչ. թրք. terǰiman, քրդ. turčiman, նյն. δραγούμανος, բուլգար. dragomanin, սերբ. terdžuman, drakomanī, լեհ. turdžuman, turczyman, ռուս. драгоманъ, միջ. լտ. turcimanus, ստ. լատ. dragumanus, drocmandus, turchimannus, հ. ֆրանս. drughement, drugement (ԺԲ—ԺԳ դ.), truchement (ԺԵ դ.), ֆրանս. drogman, dragoman, իտալ. drogmano, dragomano, turcimanno, սպան. trujaman, մրգ. tragemunt են.— Հիւբշ. 303։

Առաջին անգամ Schröder, Thes. 46 փոխառեալ համարեց ասորերէնից։ Ուղիղ մեկնեց նաև ՆՀԲ։—ԳԴ դնում է պարսկերէնից։ Peterm. 20 ասորին դնում է հայերէնից փոխառեալ։ Müller SWAW 38, 578 արաբերէնից. նոյն 41, 12 դնում է նաև արամերէնը։ Ըստ Jensen-ի փոխառութիւնը հաթեան շրջանից է։

ԳԻՌ.—Պլ. թարթմանել «թարգմանել»։

ՓՈԽ.—Մեզնից են առնուած վրաց. თარგმანი թարգմանի «թարգման, թարգմանութիւն, մեկնութիւն», თარგმნა թարգմնա, თარგმანება թարգմանեբա «թարգմանել», მთარგმნელი մթարգմնելի «թարգմանիչ»։

ԹԱՐԹ «աչք բանալ փակելը». արմատ առանձին անգործածական, թէև ՀՀԲ յիշում է վերի նշանակութեամբ և Rivola, Բառ. հայոց «աչքի կոպ» նշանակութեամբ. սրանից են կազմուած՝ թարթել կամ թարթիլ «աչքը բանալ-գոցել» Նիւս. կազմ. Վրք. հց. Բենիկ. Տօնակ. անթարթ Ոսկիփ. անթարթելի Բենիկ. ակնթարթ Բրս. մրկ. թարթեանք «արտևանունք» Մաշտ. ջահկ. թարթիչ (մհյ. և գւռ. բառ) «արտևանունք»։

ՆՀԲ թրք. թարթմաք «կշռել» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սչ. թարթել (բայց Սչ. նշանակում է «նայիլ ու անմիջապէս գլուխը յետ դարձնել»). Մկ. թարթիլ, Երև. թառթէլ, թէռթէլ, Ախց. Տփղ. թէրթէլ.—Պլ. Ռ. Սչ. թարթիչ, Խրբ. Սեբ. թորթիչ, Ասլ. թարթիչ, թարթիշ, Ակն. թարթինջ, որոնց դէմ ունինք Կր. թէրթէվիչ, Ախց. թէրթէվունք, թէրթէվուչք, Տփ. թէրթէ՛րուկ, թէրթէ՛րունք, Ղրբ. թըրթէ՛րունք, Գոր. թըրթէ՛վանք, Ագլ. թըրթո՛րիւնք, թըրթո՛ռնիկ՝, թթո՛ռնիկ, Ջղ. թեվթեվանունք. այս բոլորը նշանակում են «արտևանունք»։—Սեբ. գիտէ նաև ակնթա՛րթը «վայրկենապէս»։

—ԹԱՐԹԱՓ «ակնթարթ, աչք բանալ-գոցելու ժամանակը» Ագաթ. «արտևանունք» Յայսմ. դեկտ. 23 և ապր. 3 (Եւ թարթափք աչացն բուսան. Եւ թարթափք աչացն զլանջըսն ծածկեալ էր). այս երկրորդ նշանակութիւնը չունին բառարանները.—որից թարթափել «աչքը բանալ-գոցել» Եփր. ծն. էջ 1.

Ոսկ. յհ. ա. 37. «թափառիլ, պարապ պտտիլ, ալքտալ» Առակ. ժգ. 20. Ոսկ. յհ. ա. 12. թարթափիլ «մի որևէ բացատրութեան դժուար մանրամասնութիւնները չկարենալ ըմբռնել» Եփր. Գ. 26. թարթափանք «թափառումն» Ոսկ. Ա. թես. «մի որևէ բացատրութեան դըժուարըմբռնելի մանրամասնութիւնները» Եփր. Գ. 26. թարթափեցուցանել «պտտցնել, միտքը շփոթել, վարանիլ տալ» Եփր. Ա. տիմ. 243. Փարպ. թարթափումն «ակնթարթ» Նիւս. կազմ. Նար. լէ. էջ 100. «թափառիլը» Ճառընտ. անթարթափ Նար. խչ. 377 են. երկու իմաստների միութեան համար հմմտ. յածիլ «պտտիլ, ման գալ, թափառիլ» և յածել զաչս «աչքը ման ածել». վերջի իմաստով կայ նաև թօթափել, որ տե՛ս։

=Կրկնուած է պարզական թափ արմատից՝ որ «պտտիլ, յածիլ» նշանակութեամբ պահուած է թափ-առ-իլ բայի մէջ, իսկ «աչք բանալ-գոցել» նշանակութեամբ պահուած է թաւթափել կրկնականի մէջ=փխ. *թափթափել՝ պարզ յարադրութեամբ. հմմտ. խարխափ, սարսափ, շարշափ. կարկափ, գարգափ:—ԱՃ.

ՆՀԲ թարթել բայից? Տէրվ. Նախալ. 53, 84 սանս. trap, յն. τρέπω «ի բաց դառնալ» լտ. trepit, trep-idus, trep-idare «ճեպել, աճապարել», հսլ. trep-ati «դողալ» ձևերի հետ՝ հնխ. tarp, trap «դառնալ, յուզիլ, թափառիլ» արմատից։—Հիւնք. թօթափել բառից։

ԳԻՌ.—Մկ. Մրղ. Ոզմ. թարթափ, Սլմ. թառթափ, Դվ. թէրթէփ «թարթիչ». այս իմաստի համար հմմտ. նաև Զքր. սարկ. Բ. 50 «Փետել զմօրուսն և զմռուղսն, զթարթափըսն և զունսն»։—Իսկ Շմ. թmrթmփիլ նշանակում է «թփրտալ, թափահարել»։

ՓՈԽ.—Քրդ. t'ärt'ap «թարթիչ» (Աճառ. Recueil de mots Kurdes en dial. de Novo-Bayazet, էջ 19)։

ԹԱՐԽ «նախագիծ օրինակ, ուրուական գաղափար նկարուց և քանդակաց. ébauche». իբր մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 428ա. մինչդեռ ՆՀԲ դրած է գաւառական բառերի յաւելուածում։

Գ. եպս. Այվազեան իր ձեռ. անտիպ բառարանում՝ էջ 38 դրել է արաբ. طريق ṭarīq «ճանապարհ, ձև, կերպ» բառից (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 206 բ)։

***ԹԱՐԽԱՆ** «հարկից ազատ» Օրբ. հրտր. էմ. էջ 289 (թարխան յամենայն հարկաց). Արձան. 1358 թ. (Վիմ. տար. 170). «հոնական ազնուական մի տիտղոս» Կղնկտ. որից թարխանութիւն «հարկից ազատութիւն. 2. հոների մէջ ազնուական մի աստիճան» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 206։

=Պրս. ترخان tarxān «նշանակէ զայն ոք՝ որ արքունի հրամանաւ եղեալ իցէ ազատ ի հարկաց և յանձն ապաստան կացուցեալ, որ զի՛նչ և խօսիցի, կամ թէ զի՛նչ գործ պակասութեան առնիցէ, ոչ յանդիմանի և ոչ կշտամբի. 2. է անուն տոհմի միոջ ի մէջ գրոհին Չէղաթայից», արաբ. طرخان ṭarxān (փրիպակաւ գործածական են ṭirxān, ṭurxān ձևերը) «փառաւոր և անուանի բէկի անուն է. այսինքն նրանց է տրւում... այսպէս են կոչւում այն անձերը՝ որ սուլթաններին լաւ ծառայութիւններ մատուցած լինելով՝ արքունի պահանջներից ազատ ու զերծ և ամէն կողմից կատարելապէս արտօնեալ են և իրենց աղաչանքն ու բարեխօսութիւնը ընդունւում է. վէզիրութիւնից աւելի պատուաւոր է» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. էջ 550). արևել. թրք. tarxan «ամէն տեսակ հարկից ազատ անձ» P. de Courteille), մոնղոլ. darxan «հարկից ազատ անձ», վրաց. თარხანი թարխանի «ազատ», თარხნობა թարխնոբա «ազատութիւն»։—Հիւբշ. 266։

ԱԲ յիշում է թէ պրս. բառ է։

***ԹԱՐԽԱՆԱՅ.** նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է հետևեալ տեղերը. Շնորհ. առակ. «Ուտէ չոր քաք ու թարխանայ» (ագռաւի հանելուկի մէջ՝ այս թռչունի համար է ասում). Վրդն. առ. 30 (Ագռաւն գտաւ կոշտ մի թարխնայ. այլ ձձ. թարխինայ)։

=Պրս. ترحانه tarxāna, որից նաև թրք. tarxana և հյ. ժողովրդական լեզուի մէջ՝ թարխանա «մի տեսակ չորթան, որով ապուր են շինում»։

Ուղիղ մեկնեց Նախ Մառ, Վրդ. առ. I, էջ 181։

*ԹԱՐԽՈՒՆ «իբր համեմ գործածուող մի բոյս է. լտ. dracunculus, ֆրանս. estragon» Յայսմ. մրտ. 19. Վստկ. 168. ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ՀԲուս. § 774. գրուած է նաև տարխոն, տարղուն, տարղոն։

=Պրս. ترخون tarxūn, արաբ. طرخون ṭarxūn, բոլորն էլ նոյն նշ։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 2940, որ ի զուր է կասկածում թարխուն ձևի նոյնութեան վրայ. Վաստակոց գրքում թարխուն բուսցնելու բացատրութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ նոյն բոյսն է. հմմտ. իմ Գաւառ. բառ. էջ 352 ա, ինչպէս և յաջորդ գւռ. ձևերը։

ԳԻՌ.—Ակն. Երև. Ղրբ. թարխուն, Սլմ. թըրխուն, Տփ. տարխուն։

ԹԱՐԿ «աղամանդի երեսները». նորագիւտ բառ՝ որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 461 «Ալմաստն... վեց թարկ է. յոր կողմն շրջես երեք թարկ կու երևնայ»։ Նշանակում է նաև «պարսկական գլխարկի երեսները կամ շերտերը» և այս իմաստով գործածուած է 1513 թուի մի յիշատակարանի մէջ՝ հրտր. REA I. էջ 96 «Թարկըս ունի ժը»։ հմմտ. Հացունի, Պատմ. տարազի, ուր էջ 279 ասում է, թէ իրօք պարսկական գլխարկը ունէր 12 շերտ։

Հացունի, անդ, էջ 278 դնում է պրս. tark «սաղաւարտ» բառից։

*ԹԱՐԿԵԼ «թողնել». նորագիւտ բառ՝ որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 185. կենդանի է արդի գաւառականներում՝ թարկ տալ (Ջբ.), թարկել (Ակն. Խ. Խտջ. Վն. Շիր.) և թըրկել (Ապ. Ալշ. Արճ. Բլ. Բղ. Խլ. Մկ. Մնզ. Մշ. Նր. Սս. Սր. Վն.) ձևերով։

=Արաբ. ترك tark «թողնել, լքանել, երեսի վրայ անխնամ թողնել»։—Աճ.

+ԹԱՐՄ «թաժա, թազէ, նոր» մհյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 566—7), որից թարմանալ, թարմացնել, թարմութիւն, թարմացում, թարմացուցիչ. բոլորն էլ նոր լեզուին յատուկ բառեր են. յիշում են միայն ՀՀԲ և ՋԲ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tṛ արմատից՝ մ մասնիկի յաւելումով. հմմտ. սանս. तरुण taruṇa «երիտասարդ, մատաղատի, մանկամարդ կին կամ աղջիկ», զնդ. tauruna «մարդոց և անասունների փոքրը, տղայ, աղջիկ», պրս. تر tar «թաց, թարմ», ترانه tarāna «գեղեցիկ երիտասարդ», օսս. t'ärin «տղայ, մանչ», յն. τέρην «քնքուշ, մատղաշ, փափուկ», τεράμων «փափուկ», սաբին. tereno «կակուղ» (Walde 772, Boisacq 956, Horn § 382, Pokorny 1, 728)։ Հայերէնի նախաձևն է հնխ. tərmo-, ուր -mo մասնիկ է, ինչպէս մեղմ բառի մէջ։

ՆՀԲ (թաժայ բառի տակ) լծ. ջերմ և յն. θέρμος։ Müller SWAW 42, էջ 252, որից էլ Justi, Zendsp. 129 պրս. tar, զնդ. tauruna, սանս. taruṇa բառերի հետ։ Հիւբշ. KZ 23, 19 սանս. taruṇa ձևի հետ։ Հիւնք. թարմ բառից։ Վերի ձևով մեկնում է Scheftelowitz BB 29, 23, որ ընդունում են նաև Walde, Boisacq, Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 63։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. طری ṭarī «թարմ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 37)։

ԹԱՐՄԱՏԱՐ, ի-ա հլ. «անպիտան, անպէտք, աւելորդ բան». բառիս համար ՆՀԲ երկու հին վկայութիւն ունի. «Այս սկիզբն է աղանդոյն Մարկիոնայ. թո՛ղ զայլ բազում թարմատարսն» Եզն. էջ 250. «Ոչ երբեք ուրեք եղեալ է և ոչ երբեք ի պատերազմի՝ թարմատար (կամ թարամատար) հրեշտակաց ինչ կալ և կապս» Բուզ. էջ 90.—յետիններից Պղատ. տիմ. Արիստ. աշխ. Ճառընտ.=Վրք. և վկ. Ա. 453. Նար. ունին «անարգ, վատթար, անպիտան» նշանակութեամբ.—Թր. քեր. թարմատար է կոչում աւելորդ և իբրև զարդ գործածուած բառերը։

Lag. Arm. St. § 848 թարմ բառից, իբրև պարսկաձև բաղդատական (tar > տար մասնիկով)։— Հիւնք. տարտամ բառից։—Կայ պրս. ترمه tarma «խարդախութիւն, նենգութիւն», որից -տար «ունող, կրող» բառով՝ թարմատար, իբր «խարդախ, նենգաւոր»։ բայց սա էլ իմաստով յարմար չէ։

ԹԱՐՄՆԱՑ *«նուազումն շարժելեաց կամ որ փրկէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 116։*

+**ԹԱՐՇԱՄ** *տե՛ս Թառամ։*

ԹԱՐՇԻՆԱԿ *տե՛ս Թաշկինակ։*

***ԹԱՐՇԻՇ** *(սեռ.* թարշշի*) «մի տեսակ ազնիւ քար» Երեմ. ժթ. 2. Եզեկ. ա. 16. որ և* թարսիս *(սեռականը՝* թարսայ*) Երգ. ե. 14.—գործիական* թարսեաւ *ձեն ունի Ոսկ. Ճառք էջ 588։*

=Ասոր. ܬܪܫܝܫ taršīs*= եբր.* תַּרְשִׁישׁ taršīš *համանիշից. այս բառը ծագում է Սպանիոյ* Tartessus *քաղաքի անունից, որ եբր. նոյնպէս կոչւում է* Taršiš*: Եբր. բառից տառադարձուած է յն.* θαρσίς *«նոյն ազնիւ քարը», որից էլ հյ.* թարսիս *ձևը։—Հիւբշ. 303։*

ՆՀԲ բառ եբր.։ Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 659:

ԹԱՐՍԵԼ *«ընտրել կրկին կամ զատ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 116. նոյն է Ղրբ.* թարսել *«հատեղէնները ափսեի մէջ դրած վեր վեր նետելով ու փչելով մաքրել»։*

=Թուի թէ Թրք. tars *«հակառակ, ներհակ» բառից է բայացեալ։—Աճ.*

ԹԱՐՍՈՒՆ *«պատսպարան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 116։*

ԹԱՐՑ *«բացի, զատ, առանց» Երզն. մտթ. 355, որից բայական ձևով* թարցել *«առանցել», որ գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 116։—Միևնոյն բառը գտնում ենք նաև Վեցօր. էջ 75 «Զի մին անուանեալ կոչի Պոնտոս Եւքսինոս և միւսն Պրովպոնտինոս և Հելլեսպոնտոս և միւսն Եգէոս և Ոնեեինոս և միւս ծովն Սարդոնիկէ աշխարհի և միւսն Սիկիլիա աշխարհին. դարձ բազում ևս այլ անուամբ, որ անցանեն ըստ թիւ և ըստ համար մարդկան»։ Բայց այստեղ* դարձ *գրչագրական վրիպակ է, փոխանակ* ճանդերձ*, ինչպէս ունին ընտիր ձեռագիրները (ըստ Վարդանեան ՀԱ 1922, 576. մանաւանդ որ* թարց *վերցնում է սեռական հոլով, իսկ այստեղ գործիական հոլով է, ինչպէս պահանջում է* ճանդերձ *նախադրութիւնը)։—Հատուածս ունի նաև Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 41, ուր նոյնպէս գտնում ենք* ճանդերձ. *«Մին անուանեալ կոչի Պոնտոս և Եւքսինոս, և միւսն Պրոպոնտոս... հանդերձ այլ ևս բազում անուամբք, որ անցանեն զթիւ և զհամար»։*

ՆՀԲ «որպէս թանց*»։* Peterm. *թէ* թանց *և թէ* թարց *դնում է* դարձ *բառից։ Հիւնք.* թանց *դնում է* առանց *ձևից, իսկ* թարց*՝* դարձ *բառից։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր. Ա. էջ 157 հիմնուելով Վեցօրէից* դարձ *ձևի վրայ, համարում է* դառնալ, դարձ *բառից, իբր թէ «դարձի՛ր, ձգէ՛, թող», ինչպէս իրօք էլ ունինք* ապաթարց*՝ փխ. **ապադարձ*: Վարդանեան ՀԱ 1922, 576 ցոյց է տալիս թէ Վեցօրէից* դարձը *վրիպակ է միայն։*

+**ԹԱՐՓ** *կամ* **ԹԱՐԲ** *«ձուկ որսալու համար ջրի առաջ դրուած կողով» Անան. գիտ. 22. Արձան. 1215 թուից (Վիմ. տար. 59). (չունի ՆՀԲ). նոյն է նաև* թարր *(բցռ.* ի թարրէ*) «վանդակաձև հիւսածք, վանդակապատ», որ մէկ անգամ ունի Կղնկտ. հրտր. Էմ. էջ 225=տպ. Շահն. Ա. 421 «Սուրբ Սիոն եկեղեցին... չէ վերնատամբ, այլ թարր կապեալ է փայտեայ և պսակ փշոյն կայ ի կախ զթարրէն». (Այս իմաստը երևան հանեցին Շահնազարեան, անդ, և Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 13)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tr̥p- *ձևից, որի ժառանգն է նաև յն.* τάρπη, ταρπάνη, ταρπός *«կողով, մեծ կողով (յատկապէս երկու ունկով)»։—Աճ.*

Յն. բառերը Boisacq *943 և* Pokorny, *1, 751 ուզում են հանել հնխ.* twer- *«բռնել, շրջապատել, ցանկապատ քաշել» արմատից, առանց յաջողութեան։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մշ. Մրղ. թարփ *«ձուկ բռնելու կողով», Զթ.* թոյփ, թորփ *«ձուկ, աղուէս են բռնելու կողով, վարմ, ցանց»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. თარფი թարփի «кошница, плетенка, *յատուկ պատրաստուած կողով՝ որ խնձորներով և ուրիշ պտուղներով զարդարելով՝ հարսանիքի առթիւ նուէր են տանում». նոյնից փոխառութեամբ նաև Տփ.* թարփ:

ԹԱՐՓԱՓԵԼ *«կցորդել». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 116։*

***ԹԱՐՔԱՇ** *«կապարճ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մեծոփ.*

ծ6 «Մինչ զի ոչ նետ մի կարաց հանել ի կապարճից թարքաշի իւրոյ»։

=*Պրս.* ترکش tarkaš *«կապարճ», որի աւելի հարազատ ձևն է* تیرکش tirkaš *«կապարճ», կազմուած* تیر tīr *«նետ»*+ کش kaš *«քաշել»։—Աճ.*

ԹԱՑ *տե՛ս Թանալ։*

+**ԹԱՒ** *(յետնաբար* **ի-ա, ու** *հլ.) «թանձր, խիտ (ծառի, անտառի համար ասուած)» ՍԳր. «մազոտ, բրդոտ» Ծն. իե. 11, 23, 25. Ոսկ. ես. «խուլ շնչեղ (տառ կամ ձայն),* sourde aspirée»*.Մամբր. Երզն. և Թր. քեր. «առոգանութեան մի նշան» (հյ.* ^ *յն.') Թր. քեր. Վրդն. սղ. որից* **թաւանալ** *Ագաթ. Եփր. նխն. Կոչ.* **թաւարծի** *(մասնիկի համար հմմտ.* **խաւարծի, աղածրի**) *Դ. թագ. ա. 8.* **թաւութիւն** *Ագաթ.* **թաւուտ** *(վրիպակով գրուած նաև* **թաւուր**) *«ծառաշատ տեղ» Բուզ. 118. Փարպ. յետին են* **թաւագէս** *Փիլ.* **թաւամազ** *Դամասկ.* **թաւայօն** *Յայսմ.* **թաւամայրի** *«անտառախիտ» (նորագիւտ բառ) Յկ. կր. 93.* **թաղատել** *«բռնադատել» Հին բռ. որի հետ նոյն է* **թօթեաց** *«բռնադատեաց» Բռ. երեմ. էջ 122. —նորակերտ բառ է* **թաւիշ** *«մախմուր, խատիֆէ», որից* **թաւշանման, թաւշեայ, թաւշածաղիկ** *են։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* teu-, tewə, tu- *«ուռիլ, ուռչիլ, մեծնալ, խոշորնալ» արմատից. այս արմատից են ծագում սանս.* तु tu, तवीति tavīti, तौति tāuti *«ուժեղ լինել, կարողանալ, զօրել»,* तवस् tavas *«ուժեղ, կտրիճ, ուժ, զօրութիւն»,* तविषी táviši *«ուժ»,* तुवि tuvi *«յոյժ, կարի»,* तूय tūya *«ուժեղ, արագ», զնդ.* tav *«զօրել, կարողանալ»,* tavah *«կարողութիւն, ուժ»,* tәvīšī *«մարմնական ուժ», պրս.* توان tuvān *«ուժ, կարողութիւն»,* توانستن tuvānistan *«ուժեղանալ, զօրել, կարենալ»,* توانا tuvāna= *պհլ.* tuvānīk *«զօրեղ, կարող» (տես հյ.* **թուանիկ**), *յն.* ταῦς *«մեծ, շատ», լտ.* tumeo *«ուռչիլ»,* tumor *«ուռեցք»,* tumulus *«հողի վրայ բարձրութիւն, թումբ», հսլ.* tyju, tyti *«գիրանալ»,* tukŭ *«ճարպ», սլով.* otáviti *«ուժեղացնել», չեխ.* otaviti se *«ուժ ստանալ, կազդուրուիլ», սերբ.* tôv *«պարարտութիւն», լիթ.* tùkti *«գիրանալ»,*táukas *«ճարպի կտոր»,* taukaĩ *«ճարպ»,* tvìnti *«ուռչիլ»,* túlas *«այնքան շատ», հպրուս.* tūlan *«շատ», իռլ.* teo *«ուժ», հիսլ.* pollr *«ծառ», կիմր.* twf *«ուժ, զօրութիւն, աճում»,* tyfu *«աճիլ» և բազմաթիւ ուրիշ ձևեր։ Այստեղ են պատկանում մինչև անգամ «ազգ, ժողովուրդ, երկիր» նշանակող բառեր. ինչ. հիռլ.* tūath, *լեթթ.* tauta, *գոթ.* þiuda, *օսկ.* touto, *ումբր.* totam, *կիմր.* tūd, *հպրուս.* tauto, *հբգ.* diota, *և վերջապէս նբգ.* deutsch *«գերմանացի». (տե՛ս* Walde 797, Boisacq 945, Kluge 93, Trautmann 331, Horn § 401, Pokorny 1, 706, Ernout-Meillet 1021):—*Աճ.*

ՆՀԲ լծ. Թրք. **թավլը** *և* **թիւյլի** *«մազոտ»։ Մորթման* ZDMG 24, 80 *են թրք.* **թիւյ** *«մազ» բառի հետ ցեղակից։ Հիւնք.* **աղածրի** *բառից հանում է* **թաւարծի**, *սրանից էլ համառօտուած* **թաւ**: Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 48 հանում է* **թանձր** *բառից, իբր թէ* **նձ** *կորուսմամբ դարձել է* **ն** *և այս էլ յետոյ եղել է* **ւ**։ Petersson KZ *47, 249 հյ.* **թուփ**, *լտ.* tūfa, *յն.* τύφη, *անգսք.* þūf *բառերի հետ հնխ.* tu, tēu̯ *արմատից, որ կարծես թէ տարբեր է դնում վերի* tu *արմատից։*

ԳԻՌ.—Ագլ. **թօվ** *«թաւ», Ղրբ.* **թավ** *«մեծ, խոշոր» (օր. թաւ թաւ հում).—Նոյն են նաև Ալշ. Բլ. Մկ. Մշ. Շտ. Աս. Վն. «ձմեռը այծերին իբրև կեր տալու համար անտառի թփերից կտրուած տերևներ». (անշուշտ անցնելով* **թաւուտ** *գաղափարից)։*

***ԹԱՒ**, **ու** *հլ. «եբրայական այբուբենի վերջին տառը (ת), որ իբրև խաչի նշան է առնուած» Եզեկ. թ. 6. Մխ. ապար.*

=*Եբր.* תו tāu *«նոյն գրի անունը», բայց նաև «նշան, նշան հաստատութեան». մեր բառը ծագում է յն.* θαῦ *ձևից* (Sophocles, *էջ 570 ա)։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԹԱՒԱԼ *«գլորիլը, տապալում» Ոսկ. յհ. ա. 2. «մի կողմ ընկած, թաւալուած» Փիլ. լին. Լաստ. որից* **առ ի թաւալ** *«շեղ, զառիվայր» Խոր.* **թաւալիլ** *ՍԳր. Ագաթ.* **թաւալանիլ** *Եփր. թգ. 403,* **թաւալեցուցանել** *ՍԳր.* **թաւալագլոր** *Նաւում. գ. 3. (որ և գրուած է* **թաւալգլոր**,

վրիպակաւ՝ թաւագլոր *Խոր. Եղիշ.*). ճողաթաւալ *Ագաթ.* տղմաթաւալ *Շնորհ.* թաւալոց *«զառիվայր» ՅՀ. կթ. 403.* գետնաթաւալ *ՅՀ. իմ. պաւ.* գլաթաւալ *Լաստ.* դիաթաւալ *կամ* դիթաւալ *ՍԳր. Փարպ.* երկրաթաւալ *Եղիշ. դտ.—բառիս երկրորդ ձևն է (յետնաբար)* **թապալ** *«թաւալում» Վստկ. 189 (Յամէն շարժել տասն թապալ անցա). որից* թապալ տալ *«ոտքով զարնելով գլորել» Քուչ. 91.* թապալումն *Վստկ. 45. (այս երկրորդ ձևը կաղմուած է անշուշտ* տապալել *բառի հետ խաչաձևմամբ)։*

Schröder, Thesaur. *45 եբր.* תבל tebēl *«հող» բառից։ ՆՀԲ լծ. ընդ* տապալ: *Հիւնք.* թաւալիլ *դնում է* տապալիլ *ձևից և սա էլ նոյն ընդ թրք.* devirmek, devrilmek: — *Սրմագաշեան, Արմէն. ռում.* tâvâlire *համանիշի հետ։* Pedersen, *Հյ. դր. լեզ. 49 հս.* tęgnąti, *գնդ.* θanĵ *«քաշել»։*

ԳԻՌ.—Ալմ. թավալել, *Երև.* թավալէլ, թավալ տալ, *Մրղ.* թավալէլ, *Մկ.* թըվըլիլ, *Տփ.* թավլի թավլի գալ, *Շմ.* թըվլի թըվլի անիլ, *Ղրբ.* թըվլիկ տալ, *Ագլ.* թըվլիկ տօլ.—*երկրորդ ձևից ունինք՝ Կր.* թապլըտիլ, թապլըտկիլ, *Ախց.* թապըլըտվիլ, *Մշ.* թաբլտել, *Ալշ.* թաբըլդել, *(իսկ Պլ. Սեբ.* դաբլդգիլ՝ *ներկայացնում են* տապալիլ *ձևը).—առանձին դիրք ունի Հմշ.* թալվուշ, *որ յայտնի չէ թէ* թաւ՞լ *թէ* թապալ *արմատից է։—*Թաւալ *ձևից յառաջացած է նաև* թօլ *«գլորիլ» (հմմտ.* լաւաշ> լօշ), *որից ունինք գւռ.* թօլ անել, թօլ տալ, թօլանկի, թօլօլ անել, թօլօլանկի *են։*

*ԹԱՒԼԻ *«նարտի» Բռ. ստեփ. լեհ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=*Նոր փոխառութիւն է թրք.* طاولی tavli *համանիշից. այս էլ փոխառեալ է իտալ.* tawola (*լտ.* tabula) *«սեղան» բառից. տես նաև* տապեղ *և* տապալի:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԹԱՒՊ *տե՛ս* Թօպ*։*

ԹԱՒՐՆՋԱԿ *«մի տեսակ մանիշակ, թաւշածաղիկ, տճկ. խատիֆէ չիչէյի», «*amaranthe*» (ըստ Յակոբեան, Արևելք 1890, ապր.* 27), «primula Pallasīi Lehm» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 357):

=*Նորաստեղծ բառ է։*

ԹԱՓ *(ըստ ՆՀԲ* ո, ու, ի *հլ. բայց առանց վկայութեան) «յատակ, խորք, տակը» Առակ. թ. 18. Լաստ. իգ. «դանակի պատեան» (այս իմաստով գործածւում է անեզաբար) Օրբել. 31 (Եւ նորա հանեալ ի թափուցն զփոքրիկ դանակիկն իւր, եցոյց և ասէ. —տե՛ս և տակը գւռ.). «բախման ուժը, զարկերակի ուժգնութիւնը» Շնորհ. ա. յհ. «առնական ուժ» Սմբ. դատ. 127. այս հիմնական նշանակութիւններից են ծագում՝ 1.* թափ անցանել *Ագաթ. Բուզ. ընդ* թափ անցանել *Արիստ. աշխ.* զթափ անցանել *Շնորհ.* թափ անկանել *ՅՀ. կթ.* թափ մտանել *Փարպ. (բոլորն էլ նշանակում են «թափանցել»).* թափ հանել *Բուզ.* թափ հասուցանել *Փարպ. ընդ* թափ անցուցանել *Շնորհ. «մխել, խրել, թափանցել տալ»,* թափ տալ *«մղել, մխել, ուժ տալ» Ագաթ.* բրաթափ *«ստահրամարտութիւն» Հասք. 19 (նորագիւտ բառ).* թափն *ընդ* թափն *կամ* թափնթափ *«թափանցելով» Վստկ.* թափանց առնել *Ճառընտ.* թափանց ածել *Գիւտ առ վչ.* թափանցանց *«ներս մտած, խորը մտնող, թափանցող» ՍԳր.* թափանցանց լինել, բերիլ, ելանել *«թափանցել» Փիլ. ՅՀ. իմ. ստ.* թափանցիկ *Մամբր. Խոսր.* թափանցել *Դիոն. երկն.* թափանցեակ *Վրդն. ել.* զառիթափ *«զառիվայր» Գ. թագ. է. 29. Եզեկ. խը. 1. Վեցօր.* յանկարծաթափ *Ագաթ.* թափօտ *«արագ» (նորագիւտ բառ) Յայսմ. մրտ. 19 (Ելէ թափոտ և հանէ երագընթաց արշաւմամբ).* անթափանց, անթափանցելի, թափանցկութիւն *(նոր գրականի մէջ). 2.* թափ առնուլ *«ման գալ, պտտիլ, յածիլ» Խոր.* թափառիլ *Երեմ. լա. 22. Սիր. թ. 7. Եզն.* թափառ *Վանակ. հց.* թափառանք *Ոսկ. եւ.* թափառոտ *Մծբ.* թափառական *ՍԳր. (գրուած* թափառնական՝ *յիշատ. 1409 թ. հրտր. Արրտ. 1913, 752).* թափառականութիւն *Եւս. քր.* թափառնացեալ *(յետին ձև) Սիմ. ապար. 44, 67.* թափառաշրջիկ *(նոր գրականում). 3.* թափել՝ *բազմաթիւ և զանազանեալ իմաստներով. այսպէս՝ «հեղուլ, պարպել, լցնել (մի հեղուկ, բաժակ, զօրք են). 2. ազատել (քաղաքը կամ մի անձ՝ մահից, վտանգից, գերութիւնից). 3. յափշտակել, կողոպտել. 4. ան-*

լացնել, յարել (մի խօսք). 5. երթալ, հասնիլ (մի երկիր). 6. պանդխտիլ», բոլորն էլ հին և ընտիր. ոճով ասում են—թափել զոգի «հեծել, սիրտը մաշիլ», թափել զգինի «հարբեցութիւնից սթափիլ» ՍԳր. թափել զանձն «խոնարհիլ» Անան. Նար. թափել ի խելաց կամ ի մտաց «խելառիլ» Կլիմաք. Կանոն. թափուր «պարապ» ՍԳր. Եփր. եբր. 213 (մասնիկի համար հմմտ. թափթափուր). թափիչ «շոր լուացող, տոփանող (կեղտերը մաքրող, թափող)» ՍԳր. «տոփան» Մագ. խոր. աշխ. թափան «սրբան, որտեղից կղկղանքն է թափւում» Վրդն. ծն. «քաղիրթ» Տաթև. ձմ. կգ. ճժա («ներքնատունն՝ թափանն և միջնատունն՝ քաղիրթն և վերնատունն՝ ստամոքսն». ուրեմն և «աղիք»). անթափ «նոր» (կապերտի համար ասուած) Մտթ. թ. 16. Մրկ. բ. 21. դեղաթափ Մեսր. եր. Մեծոփ. սրտաթափ «ահաբեկ». Բ. մակ. ժբ. 22. Եփր. աւետ. 333. դժուարաթափ Արիստ. որակ. դիւրաթափ Ոսկ. Բ. կոր. եռանդնաթափ Եւագր. գերեթափ Օրբել. գրաւաթափ ՑՀ. կթ. ընչաթափ Ոսկ. ես. մտթ. և գաղ. ընչաթափել Սիր. ժգ. 8. ծերաթափ Մանդ. ճողաթափ ՍԳր. մարդաթափ «մարդկանցից թափուր» Եփր. թգ. ճետաթափ Կիւրղ. ղատ. ոգեթափ Եփր. աւետ. 333.—կրկնութեամբ՝ 4. թօթափել < փխ. *թափթափել «թափթփել, ձգել, փոշին մաքրել» ՍԳր. Եփր. ել. եբր. յետնաբար ունի նաև այլազան նշանակութիւններ. այսպէս՝ «մի քաղաք երկրաշարժով կործանել, սուրը շարժել, մէկի ստացուածքը առնել, դողալ, մէկի ձեռքից ազատիլ» են, որոնք բոլոր համաձայն են թափել բառի նշանակութեանց. հին գործածութեամբ է նաև «աչքը թարթել, քթթել, բանալ-գոցել» ՍԳր. Ոսկ. Կորիւն. նոյն իմաստն ունի դարձեալ՝ 5. թարթափել՝ որ թափ արմատի մի ուրիշ կրկնականն է (տե՛ս վերը թարթափ). 6. սթափել «թափել, պարպել» Ես. ծա. 17. «խոնարհիլ» Դամասկ. (գրուած նաև ըսթափել). սթափիլ «ուշաբերիլ, գինուց խելքը գլուխը գալ» ՍԳր. Ոսկ. «ջուրը թափուիլ» Մագ. թղ. 206. սթափանք Ոսկ. ես. 44 (Մթին գիշերի՝ լոյս խարուկի սթափանք են). սթափութեամբ «շուտով, շտապով» Փարպ. բ. լէ.—կազմուած են և մասնիկով՝ փոխանակ զ-ի, յաջորդ թ ձայնի պատճառաւ։

ՆՇԹ թափ «յատակ»=թրք. դիփ, դափան, տիպ, տապան, որ է «տակը, ներքան», թափ «ուժ»=պրս. tāb, հյ. տապ, թափան=թրք. թափա «խցան», թափառական=լծ. արաբ. պրս. թաֆ, թայիֆ, թափել զանձն=յն. ταπεινόω, κενόω։ —Müller SWAW 25, 389 զնդ. pat «ընկնել, վազել», պհլ. patītan, պրս. uftādan «ընկնել», SWAW 42, 253 պրս. tāftan «տաքացնել, ոլորել, դարձնել», WZKM 8, 185 պրս. tāftan, tābidan «ոլորել, դարձնել» āftāba «ջրի կուժ», (այս մեկնութիւնը մերժում է Հիւբշման, Arm. Stud. էջ 12 և Arm. Gram. 44ծ. 520)։ Տէրվ. Նախալ. 53 հնխ. stap «հըրել, զարնել» արմատից է դնում սթափել, թափել, թօթափել և թափառիլ։ Müller, Armen. VI յն. τόπος «տեղ» բառի հետ։ Հիւնք. թռվել բառից է հանում թափել, թափ, սթափ, թօթափել, թաթաւել, թարթափել, թափառիլ (իւրաքանչիւրը իր նախորդից դնելով). իսկ թափուր դնում է դպիր բառից։ Karst, Յուշարձան 403 սումեր. dab «տասնըվեց», dub «թափել», tab-tab «շարժել, յուզել»=թօթափել, 424 թաթար. tap, tab, tep, teb «տակը, յատակը»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 167 թափել «ցնցել»=պրս. تپیدن tapīdan, թափել «ազատել»=պրս. تافتن tāftan «տաքացնել, ոլորել, դարձնել», թափուր =պրս. تباه tabāh «եղծում»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. թափել «թափել», Հճ. թափել «լցնել», Սչ. թափել «թօթուել», թափթըփել «փոշին մաքրել», Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. թափէլ, Խրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. թափիլ, Զթ. թափըլ, Ղրբ. թափ «թութ թափելու գործողութիւնը», Գոր. Ղրբ. Մրղ. Կր. Ախց. թափ տալ «թօթուել» Ղրբ. թա՛փուռ.=Ղզ. թա՛փուր «թափուր», Տփ. թա՛փիլ «թափել, ձուլել», թափ տալ «թօթուել», (ոճով ասում է Թափվի՛ս ու ազատվի՛ս, ուր թափվիլ բառը նշանակում է «ազատուիլ»). Ագլ. թա՛փիլ «թափել», թօփ տօլ «թօթուել», Հմշ. թափուշ,

Սլմ. Վն. թոփել, Մրղ. Տիգ. թոփէլ: —Նոր բառեր են՝ անթփել, առթափ, թափածարել, թափառս առնել, թափեթափ, թափեցնել, թափթափանf, թափթփիլ, թափթփոտիլ, թափուկ, թափթփուկ, թափուցf, թափովի են։ —Մի քանի տեղ թափթփել ձևի դէմ գտնում ենք թախթփել (այսպէս Նբ. Ոզմ. Վն.). այս բառը թօթափել<թաւթափել ձևի ուղիղ շարունակութիւնն է որի մէջ ւ դարձել է խ, ճիշտ ինչպես եզրն>օխտը, օձ>օխծը:—Վերջապէս կարևոր ձև է Ռ. Սվ. թափ, թափf «թուրի կամ դանակի պատեան», բարդութեամբ էլ դանկիթափf Տր., որի սխալ ձևերն են Rivola, Բառ. Հայոց 1633, էջ 129 թամf «պատեան», թամfել «պատեանը դնել», Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 203 թամf «պատեան» (Մաշտոցից բերուած վկայութեամբ)։ Այս բոլորը համապատասխանում են Օրբել. թափf (բցռ. ի թափուցն) «պատեան» բառին. ըստ այսմ սխալվում է ՆՀԲ (տե՛ս թափ), որ Օրբելեանի յիշեալ բառը մեկնում է «ի ներքոյ նստուածոյն կամ ի խորոց քսակի թամբին կամ հանդերձին»։

ՓՈԽ.—Քրդ. تاپوسك tapusk «ճճիոտ տունկերի վրայ ձևացած ուռուցք» (հյ. գւռ. թափուցf բառի՞ց), Թրք. գւռ. Եւդ. تٮۼتاپ təɣtap «խիստ ազդեցիկ միջոց, դարման» Յուշարձ. 329 (հյ. դեղթափ բառից), յատուկ անուն է Baray-tap «Պար գիւղի գետախառնումքը» (Կարնոյ և Թորթումի Թրք. գաւառականով. տե՛ս Բիւրակն 1898, էջ 627)։ Ուտ. թափան «ստամոքս»։

⊙ԹԱՓԹԱՓԻԼ «սիրտը բաբախել» Մխ. բժշ. էջ 49։

=Բնաձայն բառ, կրկնուած պարզական թափ ձայնից. հմմտ. գւռ. թփթփալ, թփըռտալ, թփր թփր են։—Աճ.

ԹԱՓԽԱԼԻԼ «շան յատուկ մի տեսակ պակասութիւն է». մէկ անգամ ունի Վստկ. էջ 221 «Զգազան և զուժով ազգ շունն և զբարոյն և զյղորդահաչն ընտրեա, որ չլինի թափխալիլ և ոտնաշարժ»։

Ալիշան Վստկ. 245 մեկնում է իբր պրս. թէպխալ «այլագունեալ և ուռուցեալ ի սաստկութենէ ջերման». (սակայն այս բառը՝ որ է պրս. تبخال tab xāl, ԳԴ բացատրում է «զպալարն զայն, որ ի ջերմութենէ տենդի և յայլմէ յայտ լինի ի շրթան». իմա տապ+խալ բառերից)։

***ԹԱՓՈՒՏ** ո հլ. «դագաղ» Պտմ. աղէքս. էջ 113 (ձձ. թաբուտ, թապուր). նոյն է նաև թաբուտ Օրբել. 308 (Բազում հնարիւք ջանայր Ռուստդանն այն՝ կորուսանել զնա, երբեմն դնէր ի թաբուտ և ծովասոյզ առնէր, երբեմն տայր յիշխանսն սպանանել), թաւուր Միխ. աս. 166, 171. Սամ. անեց. 66. Քուչ. 94. թապուր Կանոն. (ըստ մի քանի ձեռ.), Տաթև. ձմ. ճլգ. (Զմարմինս յեկեղեցին տարէք թապութով և փառօք թաղեցէք)։

=Պրս. تابوت tābūt «դագաղ», արաբ. تابوت tābut, աֆղան. tābūt, որոնք գալիս են արամ. ביבותא tēbūtā, եբր. תבה tēwā, תבת tēbat «արկղ, դագաղ» բառերից, իսկ սրանք էլ փոխառեալ են եգիպտ. tbt, tbjet, խպտ. taibe «արկղ» բառից։—Հիւբշ. 153։

Առաջին անգամ St Martin, Mémoires II 292 դրաւ արաբերէնից, ինչ որ կարելի չէ, որովհետև հայ բառի գործածութիւնը հին է։ ՆՀԲ յն. θάπτω «թաղել» բայից։ Մանանդեան, Խորենացու առեղծ. լուծ. էջ 110—1 գտնելով որ Աղէքսանդրի վարքը թարգմանուած է ուշ ժամանակ, թափուտ դնում է արաբ. և ո՛չ պրս։ Հ. Ն. Ակինեան գրում է ինձ (Նամակ 1935 մարտ 22), թէ գտել է նախակեչառուական երկու ձեռագիր, որոնք հաստատում են թէ Աղեքսանդրի վարքը Ե դարից է։ Հետաքրքիր է իմանալ, թէ թափուտ բառը կա՞յ նրանց մէջ։ Պատկ. Матер. I. 9 արաբերէնից։

***ԹԱՓՈՒՐ** (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «փայտէ սկուտեղ, թէփսի» Կանոն.

=Պրս. تفور tafūr «անօթք քարեղէն և խեցեղէն»։ Նոյն բառը ունի արաբ. طغور ṭaifūr «խոր ափսէ» ձևով՝ Իբն-ի Բատուտա, հտ. Բ. էջ 76 և Գ. էջ 425։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս Արրտ. 1911, 418 և Գաւառ. բառ. 1026 բ։

ԳՒՌ.—Ներկայանում է թ կամ տ (>դ)

նախաձայնով. այսպէս՝ թեփուր Խն. Համ. Ղրբ., թեփիր Այն., տեփուր Ակն. Երև. Խոտ. Խրբ. Սեբ. Տփ., տափուրիկ Ջղ. Նոր բառեր են տեփրիչ, տեփրել:

ՓՈԽ.—Լազ. տեփուրի «Լազերին յատուկ մի տեսակ կլոր սեղան՝ մի կարճ ոտքով». (այս իմաստի համար հմմտ. Խրբ. դէփուր «փայտե կլորիկ սինի՝ որի վրայ հաց են ուտում». Արևելքում ճաշի սեղանը գետնին դրուած մի մեծ մատուցարան է)։—Հայերէնից է փոխառեալ նաև Թրք. تپير tepir «արմաւի տերևով հիւսուած սեղանի նման գործիք, որի վրայ ալիւր են մաղում» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 63). հայերէնից փոխառեալ լինելու ապացոյցն է ֆ-ի փոխարէն p-ի ձայնը։

ԹԱՓՕՐ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «եկեղեցական հանդէս շրջագայութեամբ» Տօնաց. (գրուած է նաև թափոր)։

ՆՀԲ ումկ. (իմա՛ Թրք.) թապուր (tabur) «վաշտ», լծ. հյ. թափ առնուլ և Թրք. (իմա՛ արաբ.) davr «շրջան»։ Հիւնք. թափառել բայից։

ԳԻՌ.—Մշ. թափոր, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Վն. թափօր, Սեբ. թափօր, թափէօր, Ազլ. թօ՛փուր, Ջթ. թափօր, թափոր, թափուր, Երև. Հճ. Սլմ. Սչ. Տփ. թափուր (սրա աւելի հին վկայութիւնն ունի Օգոստ. բաշ. 13 թափուր ձևով), Խրբ. Ջղ. թափուռ, Ննխ. թաբուր (այս վերջինը Թրք. tabur «վաշտ, խումբ» բառի նմանութեամբ)։—Նոյն բառն է անշուշտ Մկ. թափուռ «Վարդավառի տօնին խնձոր խորովելու արարողութիւնը»։

+**ԹԱՔ** «ծածկուիլ, պահուիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են թաքչիլ (գրուած նաև թագչիլ) «պահուիլ, ծածկուիլ» ՍԳր. թաքուն «ծածուկ, գաղտնի» Ոսկ. յհ. բ. 1. թաք-թաքուն Մարթին. թաքնուլ կամ թագնուլ Ոսկ. ես. թաքուցանել կամ թագուցանել ՍԳր. (կրկնագիր Ագաթ. ունի թագուցէ ձևը. Յուշարձան 123 ա. տե՛ս 1. ՀԱ 1913, 14), թաքթաքուր «պահվտելով, ծածուկ» Սղ. ծե. 7 (տպ. Պօլիս 1895 թաքթաքուն), թաքնի «ծածուկ» Մագ. թաքնաբար կամ թագնաբար Ոսկ. յհ. բ. 8. թաքստոց ՍԳր. թաքստոց Կիւրղ. Թգ. թաքստեայք Մեսր. եր. ծածկաթագոյց Մծբ. միաթաքուն Տաղ. քինաթագոյց Մծբ.—երկու ձևերից (թաք և թագ) ո՛րն է ուղիղ՝ յայտնի չէ, ըստ որում յայտնի չէ բառիս ստուգաբանութիւնը։ Հաւանաբար ուղիղն է թագ, որովհետև գ դառնում է ք (ինչ. *գսան>քսան), բայց ք չի կարող դառնալ գ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. takē- արմատից, որի միակ ժառանգներն են լտ. taceo, գոթ. ϑahan, հբգ. dagēn, հսաքս. thagōn, հիսլ. ϑegja, բոլորն էլ «լռել» նշանակութեամբ (Pokorny 1, 1703)։ Բայց «լռել» նշանակութիւնը լեզուների մէջ յետոյ զարգացած մի իմաստ է և բխում է նախաւոր աւելի թանձրացեալ մի նշանակութիւնից (Meillet, Dict. étym. lat. 970): Այս նշանակութիւնն է ահա հայերէն «թաքչիլ, ծածկուիլ, պահուիլ»։ Բայց լտ. բառն էլ երբեմն տալիս է դրեթե այս իմաստը. հմմտ. tacere commissa «գաղտնի պահել», tacite «ծածկաբար, գաղտնի կերպով», tacitum «գաղտնիք», taciturnitas «գաղտնապահութիւն», taciturnus «գաղտնապահ», tenere aliguid tacitum «մի բան գաղտնի պահել», tacitus «թաքուն, գաղտնի» են։ Ըստ այսմ հայերէնի ուղիղ ձևն է թաք(չիլ) և ո՛չ թագ(չիլ):

ՆՀԲ լծ. լտ. teqo «ծածկել»։ Տէրվ. Altarm. 40, Նախալ. 102, 112 սնս. staǰ, յն. στέγω, լիթ. stegti, լատ. tego ձևերի հետ՝ հնխ. stag «պահել, ծածկել» արմատից։ (Այս արմատը սակայն պիտի տար հյ. *թակ)։ Bugge KZ 32, 39, IF, I, 455 համեմատում է յն. πτήσσω «փախցնել, վախից պահվտիլ», πτάξ «վախկոտ, ամաչկոտ» բառերի հետ, իբր հնխ. *ptāk արմատից։ Հիւբշ. 448 բոլորովին անապահով է գտնում այս համեմատութիւնը։ Հիւնք. թագ բառից։ Meillet, Esguisse 80 և MSL 15, 356 Bugge-ի բառերի վրայ աւելացնում է լտ. tacere, գոթ. ϑahan «լռել». (բայց այս բառերը՝ ըստ Walde 760 կապ չունին յն. πτήσσω-ի հետ, որովհետև յն. pt- պիտի համապատասխանէր լտ. p-ի)։

Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 16 ընդունում է* Bugge-*ի մեկնութիւնը,* f *ձայնը բացատրելով նմանաձայնութեամբ. հմմտ. յն.* πτωχός,—Karst, *Յուշարձ. 415 մոնղոլ.* toxom, tokum, *թունգուզ.* tokum, *մանչ.* toxuma *«թամբի ծածկոց»։*

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. **թաք կէնալ** *«պահուիլ», Գոր. Երև. Ղրբ.* **թա՛քուն** *«ծածուկ». նոր բառեր են՝* **թաքուիլ** *Արտ. «պահուիլ»,* **թաքուկ** *Մշ. «պահուած»,* **թաքունպատառ, թաքչելուկի:** *Նո՞յն է նաև Երև. Տփ.* **թախ կէնալ** *«պահուիլ»։*

ԹԵԱՅ *«երկիւղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։*

ԹԵԶԱՆ, **ո** *հլ. (յետնաբար* **ի–ա** *հլ.) «կտաւի լայնքի թելերը» Ղևտ. ժգ. 48—59. Ոսկ. Կողոս. 605. Կիւրղ. ղևտ. «հագուստի երկար թև» Յայսմ. որից* **թեզանիք** *«հագուստի երկար թև» Ոսկ. ա. տիմ. ը. Եփր. ծն. էջ 103. (=միջ. հյ.* **թեզնիք** *Սմբ. պտմ. տպ. 1856, էջ 59).* **ոսկեթեզան** *(նորագիւտ բառ) Կղնկտ. հրտր. էմ. 138.* **թեզանատ** *«թևը կարճ» Մաշտ. սքեմ. «առանց թևի» (վերարկու) Տաթև. ձմ. ի. ամ. 176.* **թեզանաւոր** *Եղիշ. միանձ. 159.* **թեզանեայ** *Վրդն. ծն.* **թեզնեբերան** *«թեզանիքի՝ թևերի բերանը կամ ծայրերը» Մխ. դտ. 266։*

ՆՀԲ լծ. **դերձան** *և լտ.* texo *«հիւսել»։ Հիւնք. յն.* θύσανος *«ծոպ»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 133—4* **թիզ** *բառի հետ միասին հանում է հնխ.* teg'h *«հիւսել» արմատից, որ սակայն ուրիշ լեզուի մէջ չի գտնում. կարծում է միայն որ այստեղ պատկանի թերևս ռուս.* тазать *«նախատել, յանդիմանել»։*

ԳԻՌ.—Ջթ. Մշ. Մշկ. Ննխ. Տր. **թէզնիք,** *Մկ.* **թէզնինք՝ «շապիկի երկար թևը»,** *Խրբ.* **թէզնիք՝** *և Տիգ.* **թէզնիգ** *«սուտ թև՝ որ գործի ժամանակ հագուստի վրայից հագնում են՝ մաքուր պահելու համար». որից* **անթեզանի** *Սեբ. «առանց թեզանիքի մի զգեստ է»։*

ԹԵԹ *«ծանր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 117։*

ԹԵԹԳՈՒԹ *«թարգման կամ երկնչիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 117։*

ԹԵԹԵՒ, **ի–ա** *հլ. (յետնաբար* **ո** *հլ.) «թեթև, ոչ ծանր. փխբ. նաև՝ դիւրին, թեթևամիտ, արագ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 12 և տիտ. Կիւրղ. թգ. որից* **թեթևանալ** *Ողբ. դ. 19.* **թեթևացուցանել** *ՍԳր. Եփր. թգ.* **թեթևութիւն** *Բ. կոր. ա. 17. Կոչ.* **թեթևագին** *Սեբեր.* **թեթևագոյն** *ՍԳր. Ագաթ.* **թեթևահաւատ** *Ուխտ. Ա. 14 (նորագիւտ բառ).* **թեթևանդամ** *Վեցօր.* **թեթևամիտ** *Ոսկ. ես.* **թեթևարև** *Ոսկ. յհ. ա. 22.* **թեթևախելք** *Պղնձ. 35 (չունի ՆՀԲ).* **թեթևօլիկ, թեթևօրէն** *(նոր գրականի մէջ)։*

=Անշուշտ կրկնուած է ***թև** *պարզական արմատից, որ առանձին չէ գործածուած։*

ՆՀԲ «ի կրկնութենէ արդեօք բառիս **թև»։** *Հիւնք.* **թև** *«բազուկ» բառից։* Patrubány SA 1, 309 *հնխ.* pet *«թռչիլ, ընկնել» արմատից կրկնուած։* Lidén, Arm. Stud. *(1906), էջ 115 յիշում է այս մեկնութիւնը և ենթադրում է որ արմատը պիտի լինի* *pteu-*։ Ըստ այսմ* Patrubány, Monde or. *2(1907), 222* *peteu *«թռչիլ»*> *pteu̯ > *հյ.* ***թև** *ձևից կրկնուած։* Meillet, Rev. ét. arm. I. 13 *դնում է կրկնական։*

ԳԻՌ.—Մշ. **թէթեվ,** *Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* **թեթէվ,** *Ասլ.* **թէթէ՛վ,** *Սչ.* **թէթեֆ,** *Հմշ. Տփ.* **թէթիվ,** *Հճ. Զղ.* **թիթեվ,** *Ղրբ. Շմ.* **թիթէվ,** *Ագլ. Ջթ.* **թիթիվ.** *Մկ. Ոզմ. Տիգ.* **թի՛թըվ,** *Ալշ.* **թե՛տըվ.**—*Թրքախօս հայոց մէջ՝ Ատն.* **թըթէվ** *(Արևելք 1888 նոյ. 8—9), Էնկ.* **թէթէվ** *«թեթևաբարոյ» (Բիւր. 1898, 789)։—Նոր բառեր են՝* **թեթևահոգի, թեթևլիկ, թեթևուկ, թեթևքաշ:**—*Նոյն բա՞ռն է արդեօք Սլմ.* **թեֆտըր** *«թեթև», որ է* **թևթր** *վն. «թեթևամիտ, անխելք», որից* **թևթրախելք, թևթրահոգի, թևթրիկ, թևթրատ:** *Ձևափոխութիւնը կատարուած պիտի լինի* **ծանր–ծանտր** *բառի նմանութեամբ։*

+**ԹԵԹՈՒ** *«կարծիք, կասկած». մէկ անգամ միայն գործածուած է Եզնիկի մէջ՝ յգ. հյց.* **թեթուս** *ձևով. «Կարծեօք ի թեթուս մատուցեալ, եթէ լինիցի և թէ չլինիցի»։—ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «կարծիք, երկբայական փորձ», և այսպէ՛ս է ընդունուած առհասարակ հայկաբաններից։*

=Կրկնուած է **թէ** *(հինը* **թե)** *բառից, ինչպէս ցոյց է տալիս նաև Եզնիկի «***թէ** *լինի-*

ցի և թէ չլինիցի» բացատրութիւնը. կրկնականի երկրորդ եզրի մէջ ե ձայնաւորը դարձել է ու. հմմտ. սպառսպուռ, խարխուլ, խաղնախուղն, ժանռաժուռ են։ Կայ նաև վրաց. თუ թու ձևը. ինչ. თუ թու. «մի՞թէ», თუ არის թու արիս «եթէ կայ», თუ არა թու արա «եթէ ոչ», სათუო սաթուո «պայմանական», უთუო ութուո, უსათუო ուսաթուո «անպայման», გათუება գաթուեբա «կասկածելի դարձնել»։ Թերևս հայ գաւառականների մէջ էլ կար այս ձևը և Ծգնիկ սրանից է վերցրել իր թերուքը:

ՆՀԲ լծ. թրք. denemek և լտ. tentare «փորձել»։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 206։—Հ. Գ. Նահապետեան, Բազմ. 1908, էջ 266 կարդում է ի, թերևս:

ԹԵԼ, ո հլ. «թել, դերձան» Ել. լթ. 3. Երգ. դ. 3, զ. 6. որից ոսկեթել Ցայտ. ժը. 12. Ոսկ. յհ. ա. 39. թելադիր «խրատող, համոզող, յորդորիչ» Ոսկ. մ. ա. 3, 10. յհ. բ. Սեբեր. թելադրել Ագաթ. Եզն. թելադրութիւն Եզն. (վերջին երեքի համար հմմտ. թել բանի «խօսքի թելը» Նար.)։—Նոր գրականի մէջ են կազմուած՝ անթել, թելաւոր, մետաքսաթել, մետաղաթել, նեռագրաթել, թելանայս, թելանման են։

ՆՀԲ թելադիր բառը մեկնում է «գուցե հիւսիչ թելոց բանից կամ տեղեկացուցիչ, իբր տեղադիր կամ լծ. յն. θελητήρ «մեղմիչ, ամոքիչ»։—Թել բառը Մորթման ZDMG 22, 80 ցեղակից է համարում թրք. tel բառին, որ ընդունում է նաև Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 90—91։ Scheftelowitz BB 29, 69 թրք. tel բառից։ Müller տե՛ս թեռ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 234 թել դնում է հնխ. tenslo- ձևից. հմմտ. սանս. tanti «թել», իռլ. tét «լար», կիմր. tant «թել», լտ. tēlum «թելերը ձգտել, լարել»։ Սրանց վրայ կարող ենք աւելացնել յն. ταινία «երիզ, ժապաւէն», τένων «նեարդ», սանս. tāna- «թել, դերձան», լիթ. tiñklas «ցանց» են, որոնք ծագում են հնխ. ten- «լարել, քաշել» պարզական արմատի զանազան աճումներից (տե՛ս Walde 771)։ Այսպիսի մի աճում էլ կարող ենք համարել հնխ. tenslo. բայց այս բառը պիտի տար հյ. *թիլ և ոչ թել: Lidén IF 44, 191 հանգլ. Ꝥelma, հիսլ. Ꝥjalmi, իռլ. tailm «ցանց», յն. τολύπη «կծիկ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. թել, Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. թէլ, Ասլ. թէ՛լ, Ագլ. Գոր. Ջթ. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. թիլ. բոլորն էլ նշանակում են ընդհանրապէս թել. իսկ Ննխ. միայն «մետաղեայ թել»։ Նոր բառեր են թելատել, թելատու, թելացու, թելել, թելեցուկ, թելթելիլ, թելիկ, թելխմոր, թելքաշ են։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ պէտք է լինի պրս. تیلا telā «լար, առասան», որի ծագումը անյայտ է. (չի յիշում Horn): Հաստատապէս հայերէնից է թրք. تل tel «թել, դերձան. 2. լար. թուկ, չուան. 3. նեարդ». ոճով ասում են tel čekmek (բառացի «թել քաշել») «հեռագրել» (ըստ այսմ նաև Պլ. թիլ քաշել՝ նոյն նշ.), tel qərlaq «սխալիլ» (բառացի «թել կոտրել»)։ Նոյն բառից են կազմուած թրք. تلّی telli «թելաւոր. 2. մի տեսակ կերպաս», تللنمك tellenmek «ձարձրել, կերպասի թելերը դուրս գալ», تلپچه tel-peče «նորահարսի ոսկեթել քօղ»։ Թուրքերէնի միջոցով մեր բառը տարածուած է շատ ուրիշ լեզուների մէջ. այսպէս՝ քրդ. تل tel «մետաղեայ թել. fil Ꝥ'archal», t'el «հեռագիր» (տե՛ս Աճառ. MSL 16, 368), խրվաթ. teli, սերբ. telani, նյն. τέλι «թել», ալբան. tel, բուլգար. telove, teljosana «թել», լեհ. telej, telet, tylet «մի տեսակ թանկագին կերպաս», delix, deliura, delutka «նոյն կերպասով շինուած զգեստ», գնչ. tellis-beri «նորահարս (որ դեռ կրում է ոսկեթել քօղը)»։ Բայց ուղղակի հայերէնից է բոշ. թել «թել, faden» (Finck, Die Sprache der Arm. Zigeuner, ЗАН, 1907, էջ 123)։—Ըստ Kraelitz-Greifenhorst-, ի WZKM 27(1913), էջ 131 (=ՀԱ 1913, 446) թրք. բառը ուշ ժամանակի փոխառութիւն է և ըստ Radloff-ի բառարանի գտնւում է միայն Օսմանեան, Ատրպատականի և Խրիմի բարբառներում, այսինքն ճիշտ այնպիսի տեղեր, ուր կար հոծ

հայ բնակչութիւն։ Փոխառութիւնը նոր լինելու ապացոյց է համարում այն՝ որ لغت اختری Luγet-i axteri հնագոյն թրք. բառարանը չգիտէ այս բառը. նոյնպէս Վիեննայի կայսերական գրադարանի ձեռագիր թրք. բառարանը (1540 թուից) չունի. և առաջին անգամ յիշւում է Մենինսկու բառարանում (Meninski, Thes. ling. orient. Վիեննա 1680, հտ. I, էջ 1356)։ Այս հաշւով օսմ. tel բառին չպէտք է կցել արևել. թրք. تال tal, որ գործածւում է երկար ու բարակ բաների հատը նշանակելու համար. ինչ. bir tal muy «մի թել մազ», այսինքն «մի հատ մազ», bir tal oq «մէկ հատիկ նետ» (հմմտ. նոյն գործածութիւնը Պլ. թել մը մազ, թել մը դեղձան կամ նուազականով՝ թելիկ մը մազ, թելիկ մը դեղձան). تال تال tal tal «խառնխուռն, խճճուած» (մարդու մազի կամ ձիու բաշի համար գործածուած). (այս բոլոր ձևերը նշանակում է R. B. Shaw, A sketch). չաղաթ. تال tal՝ գործածուած նոյն ոճով. օր. بير تال ييغاج bir tal yiγaǰ «մէկ հատ ծառ» (տե՛ս Vambery, Čagataische Sprachstudien): Ջաղաթայերէն գործածւում է նաև تار tar նոյն նշանակութեամբ, որ թերևս պրս. تار tār «մետաքսի թել, նուագարանի լար» բառից է փոխառեալ։—Հայերէնից է տառադարձուած ըստ Մառ, Վրդն. առ. I. էջ 48, Աղուեսագրքի մէջ արաբ. تيل tīl «լար»։ Թուրքերենի միջոցով է փոխառեալ Ասորիքի գռ. արաբ. تيلة tīlat «կանեփէ կոպիտ չուան» (որ տե՛ս անդ)։

ԹԵՂԱԿ «թի» Ոսկ. եբր. 34 (տպ. Վիեննա, 1855, էջ 12) կամ թերևս «ղեկ» Ոսկ. մ. բ. 1 (էջ 421)։

=Թերևս պէտք է կարդալ թեակ՝ ըստ ՆՀԲ։

ԹԵՂԱԿԱԼ «գործակալ, հոգաբարձու» Եփր. ծն. էջ 126, ել. էջ 160. Բուզ. 273։

=Բարդուած է *թել «գործ, պաշտօն» անծանօթ բառից+կալ:

ՆՀԲ յն. թէլիդի՛ս կամ թէլիսդի՛ս, հյ. տեղետէս:

+ԹԵԿՆ, ն հլ. (թիկան, թիկամբ, թիկունք, թիկանց. այս հոլովումը ցոյց է տալիս՝ որ բառի արմատն է թէկն, որ գործածական էլ է. աւելի յետոյ է դարձել է ե՝ յաջորդ կ-ի պատճառաւ) «թև, կռնակ, ուս» ՍԳր. Եփր. Թուոց՝ էջ 259. «օգնութիւն» Գր. տղ. եէմ. (այսպէս նաև վրաց. զուիգի «մէջք. 2. օգնութիւն). որից թեկն ածել «ձգտիլ, նկրտիլ, նորա կողմը բռնել» Ոսկ. «պաշտպանել. խնամարկել» Ոսկ. ես. Սեբեր. թիկունք «կռնակ» ՍԳր. «մի բանի ետևը» ՍԳր. «օգնականութիւն» Եւս. քր. Ա. մակ. ժե. 26. Բուզ. Ոսկ. ես. թիկունս առնել «օգնել» ՍԳր. թիկունս դարձուցանել «փախչիլ» ՍԳր. թիկնեղ Վեցօր. 193. թիկնաւէտ Խոր. թիկնապահ Խոր. թիկնոց կամ թիկնանոց Վրք. հց. Փիլ. կիսաթիկնոց Մխ. դատ. 257. թիկնամէջք Սղ. կէ. 14. թիկնաքոռ Յայսմ. միջնաթիկունք Փիլ. սիրուն բառ է թիկնեթեկին «վայելուչ կերպով ուսերը շարժելով (քայլել)» Նար. տաղ. 465 (չունի ՆՀԲ)։ Նոր բառեր են թեկնածու, թեկնածութիւն, թիկնոցաւոր ևն։

=Բնիկ հայ բառ, որի հետ հմմտ. հսլ. stigno «զստոսկր», նսլ. stégno «բարձք», ռուս. стегно́ «զիստ, բարձք», լիթ. steigara «անդամ, յօդ, մարմնի յօդակապ», կելտ. *toig^{w}es, որից հիռլ. tóeb, tóib, նիռլ. taobh, կիմր. կորն. բրըտ. tu «կողմ»։ Հայերէն ձևը կարող է գալ հաւասարապէս հնխ. toigno, teigno, stoigno, steigno ձևերից։ Նշանակութեանց տարբերութեան համար հմմտ. լտ. armus «ուս, թիկունք, անասունների բարձք» և հիռլ. īrmá «անասունների առջևի ոտքը», հյ. արմուկ. տե՛ս նաև վարը՝ մէջք, թամակ, թուշ բառերի տակ։ (Տե՛ս Pokorny 2, 614, որ ընդունում է Lidén-ի մեկնութիւնը (s)teig 2 «ուս, թև» արմատի տակ)։

Schröder, Thes. 46 արաբ. تكا takā ձևից փոխառեալ է դնում։ Klaproth, Asia polygl. 1823, էջ 104 օսս. tiünč: ՆՀԲ լծ. լտ. tergum «կռնակ»։ Մսեր մագիստրոս, Ճռաքաղ 1861, էջ 316 իբր թիակունք: Տէրվ. Altarm. 41, 88 և Նախալ. 54, 113 թակ, թակաղ ձևերի հետ՝ հնխ. stag «հրել» արմատից. հմմտ. լատ. tango «դպչիլ», գոթ. stiggan «հրել», սանս. tunǰa «խփել, հրել»։ Հինք. պրս. թէքիէ «նեցուկ, յենարան»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 31:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Տփ. թիկունՖ, Մկ. թիկունՖ՝ «կռնակ», Սլմ. թիկունՖ «հագուստի կռնակը», Ղրբ. թե՛գ՛իւՖ «կռնակ», Խրբ. Սեբ. թիգունՖ երկու նշանակութեամբ էլ գործածական. ինչ. թիգունՖս կցաւի «ուսերս ցաւում են», թէվ-թիգունՖ «օգնական, օգնութիւն»: Նոր ձևեր են՝ Երև. Տփ. թինգը տալ, Ղրբ. թէյնը տալ «յենուիլ, կռթնիլ» (<թիկն տալ), Շմ. թիգ'նոմէչ «թիկնամէջ», ինչպէս նաև թիկնել Երև. Վն., թիկունՖախառն Երև., ճաստաթիկունՖ Նբ:

ԹԵԿՈՒԷ տե՛ս Թևէ:

***ԹԵԿՈՒՂԱՅ** «համբերութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 117:

=Ասոր. ܬܩܠܐ teqlā կամ ܬܩܘܠܐ tequie «բեռ, ծանրութիւն», որ նոյն է ինչ որ եբր. תקל t'ql «կշռել», արաբ. ثقل θql «ծանրութիւն, բեռ», ثقلت θiqlat «ծանրութիւն, նեղութիւն»:—Աճ.

ԹԵՂ «դէզ, շեղջ, կոյտ» (գրուած նաև դեղ, դէղ) Սիր. լթ. 22. Նար. խրատ. Պատմ. ժԸ դարից (Հրտր. Դիւան ժ. էջ 109):

ՆՀԲ պրս. տէլ՝ որ գոյութիւն չունի: Justi, Dict. Kurde, էջ 104 քրդ. تله teleh «ծեծուած և կուտուած ցորեն» բառի հետ: (Քրդ. այս բառը պէտք է կցել պրս. تل tal «կոյտ, շեղջ» բառի հետ. հմմտ. Շահնամէ ժԳ. տող 1517. میان تل خستکان اندرون mēyān-i tal-i xastagān andarūn «վիրաւորների կոյտի մէջ»: Պարսիկ բառիս ծագումը անյայտ է, եթէ չէ փոխառեալ արաբ. تلّ tall «բլուր» բառից): Ղափանցեան, Տեղեկ. գիտ. ինստիտ. Բ. 82 սեմ. թիլ «բլուր» բառի հետ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ոզմ. Սլմ. Վն. թեղ, Երև. Խտջ. Մկ. թէղ «կամնած, բայց դեռ յարդը չմաքրած ցորենի դէզ». (Խտջ. թէղ է կոչւում նաև մանելու պատրաստ մաքուր բրդի դէզը). նոյնից ունինք թեղ տալ «յարդը կալի մէջտեղը հաւաքել», թեղը ճանել Բիւթ. «երնել», թեղել «կամնած ցորենը դիզել»:

ԹԵՂԹ «թէյ, չայ». այս բառը գիտէ միայն Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութեան, Սանկպետերբ. 1788, էջ 53. որ և էջ 238 գրում է թեղտ:

+**ԹԵՂԻ** (որ և թեղեայ ծառ) «պտղի, կընձնի, լտ. ulmus, ֆրանս. orme, տճկ. գարա աղաճ, ղարաղաչ» (Արթինեան, Աճաշնչի տունկերը, էջ 141) Գաղիան. Բժշ. Յայսմ.— սրա հետ նո՞յն են արդեօք թեղիտակ «սպիտակ տուղտ» Վստկ. էջ 206 և թեղանի տակ «անծանօթ մի բոյս» Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 780):

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tel- ձևից, բուսանուանական ի մասնիկով: Սրա հետ նոյն են լտ. tilia (յառաջացած *teliā ձևից) և միղ. teile «թմբի, լորի» (Walde 779, Boisacq 821): Նոյն լտ. բառից է փոխառեալ յն. τιλιαι «բարտի»:—Այս բառին շատ նման է հնչում յն. πτελέα «կնձնի» (եպիդաւր. πελέα), որի նախաձայն πτ անորոշ է և դժուարութիւն է յարուցանում: Առհասարակ ընդունուած է բաժանել լտ. *teliā ձևից (որով և հյ. թեղի ձևից) և միացնել լտ. populus «բարտի, կաղամախի» (որից մլտ. papulus, գերմ. pappel, անգլ. poplar, ֆր. peuplier, իտալ. pioppo, հսլ. kopolī, լիթ. tāpalas), հբգ. fëlwa, fëlawa «ուռի», օսս. färwe «aune, erle, ольха, լաստենի» բառերին (Walde 600, Boisacq 820, Kluge 360): —Աճ.

Bugge KZ 32, 39 ցեղակից է համարում յն. πτελέα հոմանիշին: Brockelmann, Ուս. փոխ. բառից (Թրգմ. Տաշեան), էջ 100 փոխառեալ է համարում նոյն յն. բառից: Հիւբշ. 375, 449 մերժում է յոյն բառի ցեղակցութիւնը, բայց փոխառեալ էլ չի դնում: (Ուստի սխալւում են Walde 779 և Boisacq 821, որոնք ասում են թէ Հիւբշ. (անդ) հայ բառը յունարէնից փոխառեալ է համարում): Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 16 ընդունում է Bugge-ի մեկնութիւնը:

ԳԻՌ.—Վն. թեղի, Հմշ. Մշ. թէղի, Երև. թէղի, թէղէնի, Ղրբ. թէ՛ղէ, Ղրդ. թղի՛ «թեղի», որից էլ շնթեղի Ղրդ. «թեղիի կարճ տեսակը»:—Ունինք նաև թեղի կամ թեղենի Զթ. «վայրի կարճ ծառ, որի արմատի կեղևը թրջելով ծեծում են և ալիւրի հետ խառնելով եփելուց յետոյ՝ նոր դուրս եկած պալարների վրայ են դնում, որպէսզի շուտ հասնին և կամ պատռուին» (տես Ալյահվէրտեան Յ., Ուլնիա կամ Զէյթուն, էջ 186):—

ՓՈԽ.—Վրաց თელა թելա (որ և ტელი տելի). «Թեղի, կնձնի», თელამუში թելամուշի կամ თელადუმა թելադումա «կնձնի», թուշ. თელ թել «թեղի»։

ԹԵՂՕԾ «մի տեսակ վայրի ծառ» (ըստ Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 82—93՝ մայրի, pinus) Ես. խդ. 14. Բ. մնաց. բ. 8։

Հինք. Դեղոս քրմական անտառի անունից։ Ուղուրիկեան (տե՛ս Գար. բառ. էջ 516 և 1405) համարում է թեղիի մի տեսակը և հետևաբար թեղի բառից։

ԳԻՌ.—Կայ միայն Ղրբ. թէղո՛ւշի «լեռնային մի տեսակ ծառ»։

*ԹԵՄ կամ ԹԷՄ (սեռ. թեմի, գրծ. թիմով, յգ. գրծ. թեմօf) «եպիսկոպոսի առաջնորդական վիճակը կամ գաւառը» Օրբել. Ուռհ. Ջքր. ծործ. Վրդն. աշխ. «նահանգ, երկիր, թագաւորութիւն» Սամ. անեց. 105. որից թեմաբերդ «բերդաքաղաք» Ուռհ. 80. նոր գրականում ընդունուած է միայն թեմ, որից կազմուած են թեմակալ, թեմական, անթեմ, թեմականցի, թեմականաւարտ։

=Յն. θέμα «գաւառ, շրջանակ», որ ծագում է θε- «դնել, զետեղել» արմատից և բուն նշանակում է «դիրք, դրութիւն»։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ St Martin, Mémoires II. 470:—ՆՀԲ յիշում է միայն յն. θῆμα «դիր, դրութիւն»։ Հինք. յն. δῆμος «կողմ, մարզ, վիճակ, թեմ»։

ԳԻՌ.—Ալմ. թեմ, Մշ. թէմ, Ջթ. թիմ. կայ և ուրիշ տեղեր թէմ ձևով՝ իբրև գրական փոխառութիւն.—Նոր բառ է թեմել Մշ. «թեմը հովուել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. մինգր. ինգիլ. თემი թեմի, սվան. თემ թեմ «գաւառ, ժողովուրդ», վրաց. სათემო սաթեմո «գաւառական, թեմական». գնչ. tem «մարդիկ, բազմութիւն»։ Կովկասեան ձևերը հայերէնի միջոցով են՝ վերջատառի պատճառաւ, ուղղակի յունարէնից լինելու դէպքում սպասելի էր աւելի *թեմա։ Գնչ. ձևը չի կարող ծագած լինել պրս. tan «մարմին, անձ» բառից, ինչպէս կարծում է Paspati, նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ։—Հայերէնից է կազմուած նաև Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ թէմ. ին;. «նա՛ լը սէր թէման պը հիւքմ քըրընէ» (Մի՛ իբրև տիրելով վիճակացն). Ա. պետ. ե. 3։ Ուտ. t'em «թեմ», t'emakan «թեմական»։

*ԹԵՄԱՆ, ա հլ. գործածուած է Ս. Գրքի մէջ՝ իբրև տեղի յատուկ անուն. բայց յետնաբար ունինք իբրև հասարակ անուն, «միջօրէ. 2. հարաւ. 3. հարաւային քամի» նշանակութեամբ. վկայութիւնները հետևեալներն են. —«Թեման թարգմանի միջօրեայ». Ծառընտ. «Որպէս ի փչմանէ երբեմն ի բերանոյ գոլորշի զթեմանայն նշանակեալ, և ցրտայինսն զհիւսիսայինն» Մագ. թղ. 111 (նաև հրտր. ՀԱ 1892 էջ 166 բ). «Յանկարծօրէն ի թեմանայ պառաւտիղէս Հեփեստոսիւ առաքիւր» Մագ. թղ. 70. «Հաղիւ հաղ հասցէ պատասխանի թղթոյն թեմանայ» Մագ. թղ. 121. «Ունելով զդարձ դիտելոյ դիմացն ի թեման, որ ըստ ոմանց լեզուաց միջօրեայ կարդացեալ, որպես ըստ եբրայականին՝ հարաւ համբաւեալ» Նար. խչ. 371։—Իբրև պարզ բացատրութիւն՝ ունինք հետևեալները. «Եւ թեմանն թարգմանեալ կոչի հարաւ» Կոչ. 219. «Եւ թարգմանի թեման՝ հարաւ». Կիւրղ. պատմ. էջ 71. «Թեման՝ հարաւ թարգմանի» Լմբ. ժբ մարգ. 63 (Ամովս .ա. 12). «Թեմանն և նագեբն հարաւ ասի» Նխ. եզեկ։

=Եբր. תמן tēmān «հարաւ. 2. հարաւային քամի». ծագում է ימן yāmin «աջ» բառից և նշանակում է բուն «աջակողմեան». փոխառեալ է անշուշտ յն. θαιμάν տառադարձութիւնից, որից նաև վրաց. თემანი թեմանի «հարաւ»։—Աճ.

ՆՀԲ դնում է արաբ. թէյմէն «հարաւ». ՋԲ և ԱԲ համարում են եբր. բառ։

ԹԵՄԱՋԻ «մի տեսակ թաթարական զօրք կամ զօրաբանակ» Մաղաք. աբ. 29 «Մեք եկաք այս եօթն դումանայ գլուխքս Աստուծոյ և ձեր ուժով և զհին հեծելն՝ զթեմաչիքն հանաք աստի և գնացաք առաջ զտաճկաց քաղաքն զՊաղտատ»։

Արդեօք պրս. تيماج tīmaǰ «նետի նըպատակ» բառի՞ցն է, իբր «աղեղնաւոր զօրք»։

ԹԵՄԵՐԴԻՄԻ «յայտնի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 117, որի հետ նոյն է թեներդիմիտ «յայտնեալ» էջ 120։

ԹԵՊԵԿ *«կապիկ». ունի միայն ԱԲ, որ և տալիս է* թեբեկ *ընթերցուածը. մի անգամ միայն գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք 789 «Թեպեկի վասն է՞ր երկիր պագանէին» (յոյն բնագիրն ունի «կապկի», որով և ճշտւում է բառիս իմաստը):—Կերևի թէ սրա հետ նոյն է* թոբէկ *«գիշատիչ մի անասուն», որ նոյնպէս մի անգամ գործածուած է Մխ. առակ. ճժա.—«Թոբէկ թախանձէր զողնի, թէ զորդիդ քո սան առից... մերկացո՛ զնա, զի գիւրին իցէ ի գգուել. և իբրև եա զնա, սկսաւ ուտել»: (Այս բառը ՆՀԲ գրում է* թոբէկ, *ԱԲ* թոբեկ, *ՓԲ* թոփէկ*)։*

ՆՀԲ թոբէկ *մեկնում է «գուցէ կատու կամ ընտանի նապաստակ են, որպէս և իտալ.* toppo *է մուկն»:—ԱԲ* թոբեկ *մեկնում է «թերևս թեպեկ», որ է «մի տեսակ կապիկ»:—Կայ նաև թրք. և արևել. թրք.* شبك šebek, *որ Աբիկեան բառարանը (Պոլիս, 1892) մեկնում է «երկայնատուտ կապիկ», իսկ* Будаговъ II, *406* «павіанъ *կոչուած կապիկը»:*

ԹԵՌ *«չուխայէ կամ բրդէ թել». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ (իբր գաւառական բառ) և ԱԲ. նոյնը* թեռն *«նուաստ թել» Բառ. երեմ. է 118, որից* ասեղնաթեռնաւոր *«թեռով կարած» ԱԲ։*

Pictet II 175 *պրս.* tīr, ītra *«թել» բառի հետ:* Müller WZKM *5(1891), 186* թել *բառի հետ միասին կցում է պրս.* تار tār *«առէջ. 2. մետաքսեայ թել. 3. նուագարանի լար», և սանս.* tantra *«թել» բառերին. բայց սրանք ձևով յարմար չեն մեր բառին:* Karolides, Γλωσσ. συγκρ. *էջ 99 կցում է կապադովկ.* τερέζι *«առէջ» բառին. (սակայն այս էլ թրք.* تيريز tiriz *ձևից լինելով՝ չունի կապակցութիւն մեր բառի հետ):*

ԳԻՌ. ՋԹ. Հմշ. թէռ, *Խրբ.* թոռ *«բրդէ թել». նոյնպէս է նաև Հճ. Զն. Սեբ. Տ. Տր. Մրշ. այլուր, ինչպէս Ալշ. Սլմ.* թեռ, *Ոզմ. Վն.* թեռ, *Երև. Կր.* թէռ *«պարկ, չուալ». այս նշանակութեամբ գիտեն նաև Ապ. Մկ. և քրդ.* t'er´:

ԹԵՍԱԼ «catananche *ծաղիկը». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 78, բայց չի յիշում հտ. Ա. 398* catananche *բառի տակ։*

ԹԵՍԱՂ *«ժողով» և* **ԹԵՍԵԼ** *«ժողովել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։*

***ԹԵՍՄՈՓՈՐՈՆ** *«տաճար». նորագիւտ բառ. որ մէկ անգամ գործածուած է Բանք իմ. ըստ Զեռ. Վիեննայի Մխիթ. 29* fol. 217 *ա «Թէանով Պիւթագորեան հարցեալ՝ քանօրեայ կին յառնէ մաքուր ի թեսմոփորոնն իջանէ ասաց. Յիւրմէն՝ նոյնժամայն. յօտարէն՝ և ոչ երբեք»: Նոյնը գտնում եմ նաև երկրորդ անգամ գործածուած Մագ. թղ. 204 շատ աղաւաղ գրչութիւններով. այսպէս՝* թեսմայ փառեացն, թեսմոյփորացն, թեսմայփաւռեացն *(տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 184): Այս բառը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 118* թեսմոփորոն *«արքունի կամ եկեղեցի», որ սակայն յետոյ աղաւաղելով դարձնում է* շաբեմիփորոն *«արքունի կամ եկեղեցի» էջ 241,* թերմոփորոս *«արքունի եկեղեցի» էջ 119։*

= Յն. θεσμοφόριον *կամ* θεσμοφορεῖον *«տաճար Դեմետրեայ դիցուհւոյ որ երկրագործութիւնը սովորեցրեց մարդոց և ամուսնութեան օրենքը հաստատեց». ծագում է* θεσμός *«օրէնք» և* φέρω *«բերել» բառերից: Բանք. իմ. բնագիր նոյն տեղում ունի* εἰς τό θεσμοφορεῖον, *որ թարգմանիչը պարզապէս տառադարձել է։*

Գտաւ ու մեկնեց Տաշեան, Das Leben und die Sentenzen des Phil. Secundus. Wien *1895, էջ 27=Մատեն. մանր ուսումն. հտ. Ա. էջ 217։*

ԹԵՍՈՒՐ *«սենեակ կամ տաճար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։*

ԹԵՏԱՆ *«հաճութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։*

***ԹԵՏՊԻՐ** *«միջոց, հնար, ճար» Վստկ. 175. (Արժան համարեցաք նախ առաջին այն ծառոցն թէտպիր դնել՝ որք թափեն զծաղիկն և զպտուղն). նոյն բառն է նաև* թպտիր *«հիւանդի դարմանում» Մխ. բժշ. 128. «խորհուրդ» Միխ. աս. 525.* թատպիր *«ճար, միջոց» Կոստ. երզն. էջ 84 (Դարձիր ի յետ նայէ ու գիտ խելօք թատպիր).* թըտպիր *«դատական խորհրդական՝ որ օգնում*

է ամբաստանեալին՝ գտնելու միջոցներ, պաշտպանելու համար իր անձը՝ դատարանի առաջ» Անսիզք 27. **թէպտիր** *«պատրաստութիւն» «Կոունկ» հանրածանօթ երգի մէջ (Աշունն է մօտեցեր, գնալու ես թէպտիր). որից* **թտպրել** *«պատրաստել»,* **թտպրվիլ** *«պատրաստութիւն տեսնել, պատրաստուիլ»* Անսիզք 23։

=*Արաբ.* تدبير tedbīr *«հնարք, միջոց, ճար»։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Անսիզքի հրատարակիչը, էջ 22. նոյնը վերջին անգամ Seidel, *Մխ. հեր. § 174։*

+**ԹԵՐ** *(սեռ. –ի) «կողմ»* Եզն. *Կիւրղ. Թուղ. Գիրք Թղ. 462. որից* **թերապետութիւն** *«կուսակալութիւն»* Ոսկիփ. **թերանցակ լինել** *«կողմնակից՝ պաշտպան լինել»* Իրեն. *հերձ. 27 (ՀԱ 1910, 302).* **թերաձու** *«մէկի կողմը բռնող, կուսակից» (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 238.* **թերենալ** *«հեռանալ, օտարանալ»* Եփր. *համաբ. 244.—երևան է գալիս նաև հետևեալ նշանակութիւններով. 2. «կողք, կուշտը», որից* **յափսիթերս** *(տե՛ս* **ափ** *բառի տակ). ընդ մասնիկով՝* **ընթեր** *(փխ.* **ընդթեր**) *«քովը, կողքին» և* **առ** *նախդիրով՝* **առընթեր**, *«քովը, կողքին» (տե՛ս և առանձին* **ընթեր** *ձևը). հմմտ. ֆրանս.* côté *«կողմ»* côte *«կող» և* à côté *«կողքին».—3. «պակասաւոր, քիչ» (իբր թէ «կողմնակի»). այս իմաստով առանձին գործածուած չէ, բայց շատ սովորական է ածանցման մէջ. այսպէս՝* **թերագոյն** *«պակասագոյն, աւելի թերի»* Վեցօր. **անթերութիւն** *«ամբողջութիւն»* Եւագր. **թերալից** *Գ. մակ. դ. 5.* **թերակատար** *Իմ. գ. 16. դ. 5.* Եզն. Ոսկ. **թերահաւատ** *ՍԳր. Կոչ.* **թերահաւատիլ** *Իմ. ա. 2. Կոչ. Ոսկ. Բ. կոր.* **թերանալ** Եզն. **թերավարժ** *Եւս. պտմ. Բուզ.* **թերքամեալ** *«կիսով չափ պատեանից հանած (սուր)» Բ. Թագ. ի. 8.* **թերեւս** *«գուցէ, կարելի է, մասամբ միայն հաւանական»* ՍԳր. Ոսկ. **թերի** *«պակասաւոր»* Եղիշ. *(Եզնիկի* **թերի** *բառը՝ էջ 210, Նորայր, Հայկ. բառաք. 39 ուղղում է* **թեր**). *նոր գրականի մէջ՝* **թերուս**, **թերակիրթ**, **թերակղզի** *են.—նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. իռլ.* leath *«կողմ», որ բարդութեանց մէջ նշանակում է «մի քիչ, կիսովին, մասամբ». ինչ.* leath-bhocht *«մի քիչ աղքատ»,* leath-fhocal *«ակնարկութիւն, կէս բերան ասուած խօսք» (ըստ* Pedersen, *Ցուց. դեր. էջ 57)։—Զարմանալի մի ձև է* **թերիւս** *«արդէն». «*Թերիւս *Կիւզիկոնի անուանեալ եպիսկոպոս» (Որ արդէն Կիւզիկոնի եպիսկոպոս էր կանչուած). Սոկր. 664։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* pter- *արմատից. աւելի ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս* **թիռ** *արմատի տակ։—ԱՃ.*

ՆՀԲ Թրք. **թէրէֆ**, **թէրաֆ** *(իմա՛ արաբ.* ṭaraf *«կողմ»)։ Տէրվ. Նախալ. 83, որից անկախաբար* Meillet MSL 10, 281 *համեմատում են սանս.* -tarman-, *յն.* τέρμων, τέρμα *«ծայր, սահման», լտ.* termo, termen, terminus *«սահման», սանս.* tirás, *զնդ.* tarō, *լտ.* trans *«յայնկոյս», հիւլ.* ϑrǫm *«եզր», հրգ.* drum *«ծայր» բառերի հետ, հայերէնի «կողմ» նշանակութիւնը յառաջացած համարելով «վերջին ծայրը» իմաստից։ (Հիւբշ.* Armen. Gram. *յիշած անգամ չէ այս մեկնութիւնը բայց յետոյ* IF Anz. *10, 47 յիշում է կասկածով)։ Հիւնք.* **դեր** *բառից* **թեր**, **դերեւ** *բառից* **թերեւս**: *Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ* MSL 20, 161:

ԳԻՌ.—Երեք նշանակութեամբ էլ պահուած է. առաջին «կողմ» իմաստով ունինք Ակն. Արբ. Պլ. Խրբ. Սեբ. Ռ. Տիգ. **թէր**. *Ասլ.* **թէ՛ր**, *միայն* **թեր ելլել** *«մէկի կողմը բռնել, նրան պաշտպան կանգնել» ոճի մէջ. ունինք նաև Մշ.* **թեր**, **թէրէն** *«մէկի կողմը, կողմից», Ալշ.* **թէրեն** *«կողմից», Մկ.* **թէրէն** *«փոխարէն».—երկրորդ «քովը, կողքին» իմաստից են ծագում՝* **թերապառեկ** *Նբ. «սայլի երկու կողքի փայտերը»,* **թերացից** *Նբ. «սայլի առաջից ու ետևից՝ կոպերի ծայրերին զամուած սեպերը»,* **թերի** *Կր. Մշ. «սայլի կողքի առաջին գերանը».—երրորդ «թերի» իմաստից են կազմուած՝* **թերախօս**, **թերատ**, **թերենալ**, **թերերես**, **թերեփ**, **թերժաժ**, **թերխաշ**, **թերխորով**, **թերհատել**, **թերհար**, **թերհաւաք**, **թերմաշ**, **թերմացք**, **թերքամ**.—*նոյն* **թերխոր**,

թերխորով ձևերից են՝ Նխ. թերխօր, Ագլ. թլխօվ, Ղրբ. թընըխա՛րավ:

ՓՈխ.—Լազ. թէրէ «կողմ», իրիֆ թէրէ «ամէն կողմ», չուեփեֆ թէրէ «մեր կողմը» (տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911, 417). Թրք. գւռ. Կր. termaš «թերմաշ» (Բիւր. 1898, 627):

ԹԵՐ, ո հլ. «դրամի տոկոսը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 391 «Եւ չար ծառայն որ զարծաթ թաժուցանէ ի գալ այնորիկ որ եա նմա՝ համարէ ընդ նմա զվարձս թերովքն հանդերձ»։ Ասորի բնագիրը (հրտր. Craffin, էջ 717) ունի ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) «Եւ համարէ ընդ նմա զտոկոս»—rehītā «fenus, usura տոկոս, վաշխ»։ Նոյն ասորի բառը գործածուած է նաև Մտթ. իե. 27, ուր հայ թարգմանութիւնն ունի տոկոսեօֆ ճանղերձ, ինչպէս վերը թերովֆն ճանղերձ:—Աւելի վստահութեան համար մի երկրորդ վկայութեան պէտք կայ։

[**ԹԵՐԱԹ** «գործի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։—Ուղղել թերափ, որ տե՛ս։]

ԹԵՐԱԿԴՈՆ «ալևոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։

ԹԵՐԱՄ «գթութիւն» ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118։

***ԹԵՐԱՓ** կամ **ԹԵՐԱՓԻՄ** «տան մէջ պահելու կուռք» ՍԳր. —սխալմամբ մեկնուած է հետևեալ ձևերով. «Թերափն տօն է... կարծեցեալ տօնդ ուրախութեան, զոր թերափն կոչեն» Կիւրղ. Թգ. «Թերափն է բոլորակ հանդերձ ծածկոյթ տապանակին. և զայս գործի հմայութեան առնէին և քաւութիւն թարգմանի. այլ և թերափն՝ իղձք ասէ և թերափիմք՝ տօնահմայք» Տաթև. հարց. էջ 425. «Թերափ, փրկեալ կամ իղձ. ըստ եբրայեցւոց գործ 'ի ճմայից. [սրանից էլ յառաջացել է թերաթ «գործի» անգոյ բառը, որ տե՛ս վերը]. և ծածկիչ հանդերձ տապանակին. կամ տիպ. կամ կուռ. կամ բժկութիւն.—թերափիմս. տօնահմայս.—թերափիս. տօնատեղի.—թերափ. հաճութիւն.—տէրաֆիմ. բազին». Բառ. երեմ. էջ 118 և 310։

=Եբր. תרפים tərāfīm «մարդանման կերպարանքով տնային կուռք, որ տան բախտաւորութիւն էր բերում և որից պատգամ էին հարցնում». գործածւում է թէ՛ յոգնակի և թէ եզակի. բայց ձևով յոգնակի լինելով, հայերէն ենթադրել են եզ. թերափ. մեր բառը անշուշտ ուղղակի եբրայականից չէ, այլ մի օտար տառադարձութիւնից յառաջացած.—ասորին ունի ܬܪܦܝܡ tarafīm (Brock. Lex. syr. 404 ա), յոյնը θεραφίν (Sophocles 580 ա), որոնք չունին մեր բառի ճիշտ պատկերը։ Ենթադրել պէտք է՝ որ մեր թարգմանիչները իրենց առաջ ունէին յն. *θεραφίμ վարիանտը (Ս. Գրքի արդի օրինակներում այսպիսի ձև չի գտնւում. Tischendorf-ի հրատարակութեան մէջ կայ միայն θεραφειν վարիանտը)։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԹԵՐԵԽՍ տե՛ս Թեր։

ԹԵՐԵՔ «եթէ երբեք». ունի միայն Մագ. զամազտ. (Թերեք զթողակութիւն տրոհիցես). որից և Հին բռ։

+**ԹԵՐԹ**, ի հլ. «ծաղկի, բոյսի, տերևի, թղթի, որևէ բարակ թիթեղի թերթ» Փիլ. եղ. Մագ. Վրք. հց. Նխ. եղ. որից թերթեալ «փըթթած, կանաչած» Գնձ. եթերթ կամ յեթերթ «բազմաթերթ» Ոսկիփ. երկթերթի խոր. բազմաթերթութիւն Մագ. թերթել, թերթօն՝ նոր գրականում. (վերջինը ֆրանս. feuilleton բառի վրայից կաղապարուած)։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է թ մասնիկով՝ պարզական թեր ձևից, որ թէև հնից աւանդուած չէ, բայց մինչև այսօր էլ շատ գործածական է մի խումբ գաւառականների մէջ։ Աւելի ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս թիռ բառի տակ։—Աճ.

ՀՀԲ թաթ *բառից։ ՆՀԲ լծ.* թուղթ, թըր-թըռուն, թռչական: Bugge KZ 32, 40 թև, թռչիլ, թիթեռն *ձևերի հետ՝ կցում է յն.* πτερόν «փետուր, թև», πτέρυξ «փետուր» *բառերին։ Հիւբշ. 449 մերժում է առանց պատճառաբանութեան։ Հիւն.* թիթեղն *բառից։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ* MSL 20, 161: *Որից անտեղեակ* Petersson KZ 47, 252 *հնխ.* sterp- *ձևից, հմմտ. լտ.* stirps «ծառի բուն», *լիթ.* stirpaũ, stirpstú, stìrpti «ծլիլ, աճիլ, մեծանալ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. թերթ (ծաղկի), Երև. թէրթ (թղթի), Խրբ. թէրթ «տերև կաղամբի են».—այլուր պահուած է արմատական թեր ձևը. այսպէս՝ Ջղ. թեր «ծաղկի թերթ և ընդհանուր անուն թարմ ուտելի կանաչների. կանաչի», Երև. թէր «ծաղկի թերթ, բողկի և այլ կանաչիների տերև», Ղրբ. թէր «ծաղկի թերթ, սխտորի, սոխի, ճակնդեղի են տերև», թէր տալ «շերամի առջև թթի տերևներ թափել», թէր fցել «նոր տերև ծլիլ», Ախց. թէր «ծաղկի, թղթի և խմորի թերթ», Եւդ. Սեբ. թէր «խմորեղէնի բարակ թերթ», Հմշ. Տր. թիր «տերև» (ընդհանուր անուն). որից կազմուած են -թերանի Մղ. «թերթեր ունեցող» (օր. հինգթերանի ծաղիկ). տկաթեր Ղրբ. (<տակաթեր) «ճակնդեղի տերև», պխկաթեր Ղրբ. (<բողկաթեր) «բողկի տերև», թերթերուկ, թերթերուտ Ղրբ. «մի տեսակ խմորեղեն՝ թերթերով». (սրա հին վկայութիւնն ունի Բառ. երեմ. էջ 330 թերթուտ «քաքար»), թերտել Ախց. Տր. «ճիւղի վրայի տերևները փրցնել՝ պոկել» (<թերատել), թերուն-բաղարջ «թերթերով բաղարջ», են։—Թերթ ձևից են թերթ Ղրբ. «շան լեզու» (ձևի պատճառաւ կոչուած այսպէս), թերթել «շան լիզելը», թերփիկ Խրբ. «ականջի բլթակ»։—Կայ նաև *թել ձևը, որից կազմուած են թելրաց Ննխ. «թերթ թերթ բացուած մի տեսակ կարկանդակ», բխկա՛թիլ Ագլ. «բողկի տերև» (=Ղրբ. պխկա՛թէր)։

ՓՈԽ.—Թրք. tert «խմորեղէնի բարակ թերթերը». ասում են միայն paklava terti «փախլավայի թերթ». վերջին քսանամեակում և մասամբ միայն մտած է Պոլսի թուրք անուշարարների լեզուի մէջ՝ գաւառացի հայ խոհարարներից փոխ առնելով։ (Ստուգել եմ տեղի վրայ 1910 թուին)։

+ԹԵՐԻ տե՛ս Թեր։

*ԹԵՐԻԱԿԷ «դեղթափ» Եզն. այս ուղղագոյն ձևի դէմ կան նաև թիրակէ (ըստ ՆՀԲ թերակէ) Յճխ. էջ 29. թիւրակէ Բուզ. ե. իգ. Կանոն. Նար. մծբ. 449. Երզն. մտթ. 307. Վրդն. ծն. թրակէ Պտմ. ներս. 23. թրակէս Վստկ. 8, 131. թրեակէսի Վստկ. 131. թուրիախ Վստկ. էջ 8. թրիախ Յայսմ. մրտ. 22. թրճաղ Տաթև. ձմ. ճժդ (երիցս)։

=Յն. θηριακή «անդեղայ, դեղթափ», որ ծագում է θηρίον «գազան» բառից և նշանակում է բուն «գազանական».—յոյնից փոխառեալ են լտ. theriaca, հֆրանս. triacle, ֆրանս. thériaque, գերմ. Theriak, սպան. atriaca, լեհ. tyrjaka, ռուս. теріа́къ, ասոր. ܬܪܝܐܩܐ teryaqē, պրս. թրք. تریاك tiryāk, արաբ. ترياق tiryāq են։ Պրս. բառը երկու իմաստով է. առաջին իմաստն է «մի տեսակ դեղթափ, որ կազմւում է ծովային սոխի, զմուռսի, կինամոնի, քրքումի, ափիոնի, մեղրի, գինիի, բևեկնի և իժի մսի խառնուրդով» (Будаговъ 1, 353). սրա համար է որ Եղնիկ, էջ 63 գրում է. «Զի՞նչ չար քան զօձ կայցէ, և ի նմանէ թերիակէ. և ի սպանող դեղոց, որք ի նենգութենէ մարդկան կազմեցան, չև հասուցեալ և անդէն բուժէ»։—Երկրորդ իմաստըն է «ափիոն». այս իմաստով և այս ձևից են մեր էլ յետնադարեան ձևերը։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԹԵՐՄՈՆ (սեռ. ի) «տաքացրած գինի. գերմ. Glühwein» Ճառընտ.=Վրք. և վկ. Ա. 267. վկ. գէ. 22. Յայսմ. ապր. 23 (Թերմոն եփել. այս է զգինին քաջ եռացնել և ապա ըմպել). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. θερμόν «տաք, ջերմ». գործածւում է նաև ըմպելիքների համար և գոյականը զօրութեամբ իմանալով՝ ունեցել է նաև վերի նշանակութիւնը։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Լիակատար վարք սրբոց, Ջ. 215, ծանօթ. 10։ Նոյնը յետոյ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Երև. թէրմուն «մի տեսակ ըմպելիք՝ որ պատրաստում են գինին եփելով զանազան քաղցրեղէններով կամ ռուպով, մեղրով ու պղպեղով»։

ՓՈԽ.—Վրաց. თერმონი թերմոնի «շաքարախառն տաք ջուր», լազ. թերմոնի «խաղողի հիւթով շինուած մի տեսակ քաղցրաւենիք». բայց այս բառերը կարող են նաև ուղղակի յունարէնից լինել։

ԹԵՐՈՒՆԱԿ «հանճարեղ կամ հոգևոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 118. միևնոյն բառի տեղ գրուած է էջ 108 էրունակ «իմաս-

տուն կամ հզօր», էջ 130 իրունօղ «իմաստուն»։

ԹԵՐՈՒՍ «վերատեսութիւն կամ ուրախութիւն», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 119։

ԹԵԻ, ո հլ. (գրծ. թևօf ունին Ղևտ. ա. 16 և Հռ. բ. 12. յետնաբար սովորական է) «թռչունի թև. ձկան լողակ, մարդու բազուկ, նաւի կեկ» ՍԳր. փոխաբերութեամբ՝ «հովանաւորութիւն» ՍԳր. թև ճողմոց «քամու թռիչք» ՍԳր. թևf երկրի «երկրի ծայրերը» Յոբ. լզ. 13. թև բանակի «բանակի գլխաւոր բաժանմունքները» ՍԳր. (այս իմաստի համար խօսել են Նորայր, Կորիւն վրդ. էջ 364 և Meillet MSL 18, 348 և ցոյց են տալիս՝ որ նոյն բացատրութիւնը գտնւում է նաև ասորերէնում և լատիներէնում. մեր բառը կարող է սրանից թարգմանուած լինել, բայց կարող է նաև անկախաբար ձևացած լինել. հմմտ. տճկ. qol aγasə «բանակի մէկ թևի հրամանատար»). թև գառագղի «գառագեղի դուռը» Ճառընտ. թև տաճարի «տաճարի աշտարակը» Յայսմ. ոճով ունինք՝ թև արկանել «պաշտպանել» Եւագր. թև ի թև ճարեալ «կից, շարունակեալ» Ոսկ. մ. գ. 16. որից թևակ «բազուկ, թև» Մծբ. «վրանի փեղկ» Ոսկ. մ. դ. 26. (Վարդանեան ՀԱ 1921, 404 կարծում է որ սրանց մէջ թևակ նշանակում է «ցանց»). թևակից Կոչ. էջ 404. թևակոխել «ջանալ, դիմել, ձգտիլ» ՍԳր. «մտածել, մըտորել» Ոսկ. ես. 286. Մծբ. Եփր. ծն. «կըրթուիլ» Ոսկ. պօղ. (Ի նա կրթեսցուք, ի նոյն թևակոխեսցուք. տե՛ս Թոռնեան, Հատընտ. Վիեննա 1866. հտ. Ա. էջ 176). «ուսումնասիրել» Մագ. թղ. 113 (գրուած թևակոխել, թևախողել, թևախոշիլ տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 184). թևակուռ, թևամուխ Ագաթ. թևակցիլ Եզնկ. ա. 9. թևաճանել Վեցօր. 161. թևարկել Ագաթ. թևել «թռչիլ» Վեցօր. ը. Ճառընտ. Օրբել. էջ 274 (Առ անթիւ բազմութեան իմայէլացւոցն՝ Լիպարտեան զօրքն ոչինչ երևէին, այլ իբր ջրտուս կամ զինաքաղս թևէին առ նոցա.—այստեղ թևել կա՛մ պէտք է ուղղել թուէին, ինչպէս ունի ՆՀԲ-ի գործածած օրինակը [տե՛ս ջրտու բառի տակ], և կամ պէտք է համարել մի նոր բառ՝ «շրջիլ, մօտերը պտտիլ» նշանակութեամբ). թևնակ «թիակ» Ոսկ. ղկ. արագաթև Ագաթ. լայնաթև Ոսկ. ես. մաշկաթև Վեցօր. մեծաթև Եզեկ.ժե. 3. երկթևեան Եւ. քր. թեթևաթև Ոսկ. յհ. ա. 22. թևացել «թևերովը հարուածել» (թռչունների համար ասուած. հմմտ. ափացել) Վրք. հց. Ա. 91. թևանալ «քաջալերուիլ» (ճիշտ ինչպէս այժմ ունինք թև առնել) Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 14 (Որո՞վ օրինակաւ թևացեալ քաջալերեցաւ). եռեfթևեան խոր. են։

> Հիւնք. էջ 108 փետուր բառից և էջ 284 թի բառից։ Bugge տե՛ս թերթ բառի տակ։ Հիւբշ. 449 չի ընդունում։ Patrubány SA 1, էջ 314 և ՀԱ 1908, 153 հյ. *թեուկ ձևից փոխառեալ է դնում թրք. tavuk (բայց հին ձևն է taγuq!) և հունգ. tyúk «հաւ»։ Jensen ՀԱ 1904, 183 հաթ. tpa? ձևից։ Karst, Յուշարձան 415 մոնգոլ. dabi-debi, ճապոն. tobi, թրք. dai «թռչիլ»։

ԳԻՌ.—Ջղ. թեվ (թռչունի). թեֆկ (շորի), Հճ. Մշ. Սլմ. Վն. թեվ, Ալշ. թեվ (մարմնի), թեֆf (շորի), Ախց. Երև. Կր. Սեբ. թէվ, Սչ. թեֆ, սեռ. թեվի «զգեստի թև» (մարդու թևը կոչւում է ձ՛եռf), Գոր. Ղրբ. թէվ «թռչունի թև» (մարդունը կոչւում է կօ՛ռնը), Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. թէվ, Ասլ. թէ՝վ, Ագլ. Զթ. Համշ. Մկ. Մրղ. Ոզմ. Տիգ. թիվ, Տփ. թիվ (մարմնի), թիվf (շորի), Շմ. թէֆf և Ագլ. թիֆf, թիփf «հագուստի թև» (մարդունը Շմ. կըռնը)։ Նոր բառեր են թևաթափ, թևաճարել, թևանի, թեվանցուկ, թևատրուիլ, թևf «խաղողի կոտրակ», թեխաղ, թևլող, թևլաք, թևընկեր, թևթիակ, թևfաշ են։—Թև բառի նոր գաւառական առումները տե՛ս իմ Գւռ. բառ. էջ 360։ Սրանց մէջ յիշելու արժանի է թև Լ. Ղրբ. «ոչխարների հօտի գիշերային բացօթեայ մակաղատեղում պահապան շան համար նշանակուած տեղը», թև դնել Լ. Ղրբ. «մակաղատեղում շան համար տեղ նշանակել». այս իմաստի հետ Մ. Նաւասարդեան, Մուրճ 1894, 443 համեմատում է վրաց. თევა թեվա (ვათევ վաթեվ, ვათიე վաթիե) «անքուն մնալ և հսկել հիւանդի մօտ կամ աղօթքի համար» (Ձուբին.[2] 555), որ սակայն վրացերէնով չի մեկնւում.—կապ չունի սը-

րանց հետ վրաց. თეეი թեեի *«ննջասենեակ», որի վրայ տե՛ս* թեէ։

ԹԵԻ *«մի տեսակ փսխեցուցիչ դեղ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 174 «Դարձուցեալ («փըսխել») կամեցեալ զկարի շատ գինին՝ խընդրեաց* թեւ, *քանզի սովոր էր այսպէս առնել և Յուղղոս շաղախեալ դեղովն մատոյց նմա»։*

*ԹԵԻԵԼԻԱ *«փոթորիկ» Արիստ. աշխ. 612. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Յն. θύελλα *«փոթորիկ, պտուտկող քամի». ծագում է* θύω *«յանկարծակի յարձակիլ» բայից։—Հիւբշ. 350։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԹԵԻԷ. *մէկ անգամ գործածուած է Գ. Թգ. ժգ. 28 «Բառնային զայն սուրհանդակքն և յեցուցանէին զնոսա ի թեէ սուրհանդակացըն». այս բառը հները մեկնում էին զանազան ձևով. այսպէս՝ Կիւրղ. Թգ. գրում է* թեկուէ *և հասկանում է «անկիւն պարսպին, ուր զգեղարդսն կանգնէին». Նչ. եզեկ. գրում է* թէէ *և մեկնում է «կոզակ»։*

=Եբր. תא tā *բառն է, որ և* תאי tāe, תאו tāāu, תאיו tāav, תאים tā-im, *և նշանակում է «սենեակ». սրանից են փոխառեալ արամ.* תוא tāve, תון tā-vān, ܬܘܢܐ tavānā, ܬܘܘܢܐ tavvānā. *յոյն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է* θεέ, *յգ.* θεείμ *Գ. Թագ. ժդ. 28, Եզեկ. խ. 7—12* (Sophocles 571), *որից էլ վրաց.* თეეი թեեի *կամ* თეი թեի *(Չուբինով[2] 555—6) «սենեակ, ննջասենեակ»։ Հայերէն թարգմանութեան մէջ Գ. Թագ ժդ. 28 տառադարձուած է* թեէ, *բայց Եզեկիէլի մէջ թարգմանուած է միշտ* կոզակ: *Այս պատճառով է որ Նչ. եզեկ. գրում է* թէէ *(իբր յն.* θεέ) *և մեկնում է «կոզակ»։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԹԵՓ, ո *հլ. «մաշկաձև կեղևանք ցորենի» Բարուք. զ. 42. Եփր. Գ. կոր. 122. Մանդ. «ձկան թեփը» ՍԳր. Կոչ. 39. «մարդու մարմընի և գլխի թեփ» (գաւառականների և նոր գրականի մէջ). որից* թեփամորթ *Վեցօր. 138.* թեփուկ *«մարմնի ճերմակ քոս» Ղևտ. ժգ. 39.* թեփոտ *Վրդ. ծն.* թեփոտեալ *Բրս. Թղթ.* թեփակեր *Պատմ. սհմ. էջ 26։*

Հիմք. փետել բառի՞ց։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. թեփ, *Սչ.* թեփ *(ցորենի),* թէփուգ *(գլխի). Ննխ.* թէփ *(ցորենի),* թէփուգ *(գլխի). Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ.* թէփ, *Ասլ.* թէ՛փ, *Ագլ. Զթ. Հմշ. Մկ. Մրղ. Տիգ. Տփ.* թիփ, *Ոզմ.* թիփ *(ցորենի).* թէփօր, թէփօկ *(ձկան). —Նոր բառեր են՝* թեփոտիլ, թեփակալել, թեփահանել, թեփնել, թեփանք, թեփուկ:

ՓՈԽ.—Վրաց. თეზო թեզո *«գլխի թեփ». (բուն վրացական բառն է* ქერტლი քերտլի. *հայերէնից փոխառեալ լինելու ապացոյց է այն՝ որ բառս բոլորովին առանձին մնացած մի ձև է և ո՛չ մի ածանց չունի. վերջաձայն* -ո *(փխ.* -ի) *ներկայացնում է հայերէնի* ո *բունը)։—Թերևս հյ.* թեփուկ *ձևից է տճկ.* كپك kepek *«ցորենի թեփ» (նախաձայն* k *յառաջացած վերջաձայնի նմանութեամբ).* Будаговъ *չունի այս բառը, որից երևում է որ ընդհանուր ալթայական բառ չէ։ Սակայն Թրք.-Թթր.* كبك kebek *ձևն ունի արդէն Իբն-ի Բատուտա, հտ. Բ. էջ 392 (գրուած է* b, *իմա* p, *որովհետև արաբերէն լեզւում չկայ* p *ձայնը)։*

+ԹԵՔԵԼ *(գրուած նաև* թեկել*) «կռանելով կոկել, շինել, սրել», նմանութեամբ «կրթել, դաստիարակել». այսպէս՝* թեքել զգեղանդի *Ա. Թագ. ժգ. 20.* թեքեաց նիւն զգործի իւր *Ես. խդ. 12.* Զլեզու սրել և թեքել *Ոսկ. մ. բ. 26.* Զիւր աշակերտսն թեքել *Եզն. որից* նարաթեք *«նորակերտ» Ագաթ. Եղիշ. յետնաբար ստացել է «ծռել, դարձնել» նշանակութիւնը. ինչ.* Թեքեաց զերասանակ *Պտմ. աղէքս. որից կրկնութեամբ՝* թեքմեքել *«ծռմռել (աչքը)» Առաք. պտմ. 317. Նոր գրականում* թեքել *նշանակում է միայն «ճկել, ծռել», որից* թեք *«ծուռ»,* թեքում, թեքական, դիւրաթեք, թեքուիլ, թեքութիւն:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tek *արմատից։ Այս բառի դէմ միւս լեզուներից ունինք՝ յն.* τέκτων *«հիւսն, գործաւոր»,* τεχνάω *«ճարտարագործել, արուեստագործել»,* τέχνη *«ճարտարարուեստ», լտ.* texo *«հիւսել, շինել, կանգնել (նաւ, փայտակոյտ, բոյն ևն), կարգաւորել, կարգադրել, յարմարեցնել», սանս.*

तक्षति táksati «կտրել, տաշել, արուեստով յօրինել, կառուցանել», तष्टर् táštar- «վարպետ, հիւսն, ատաղձագործ, կառք շինող», तक्षन् tákšan «հիւսն», զնդ. taš «տաշելով շինել», tašan- «ստեղծիչ, յօրինիչ, արարիչ», taša «կացին» = պրս. تش taš «ուրագ», հբգ. dehsa, dehsala «կացին», մբգ. dehsen «կանեփ ջարդել», հսլ. tesati «տաշել», tesŭ «դերան», tesla «կացին», ռուս. тесать, тешу «տաշել, հարթել», тесъ «սղոցած տախտակ», լիթ. tašýti, լեթթ. tešu, tésu «տաշել, փայտի վրայ աշխատիլ», միռլ. tāl «կացին» են (Walde, էջ 778, Boisacq 950, Trautmann 320): Արմատի նախնական նշանակութիւնն էր «ձեռքով կամ գործիքով որևէ բան շինել». այս ընդհանուր իմաստը ցոյց են տալիս հյ. թեքել և յն. τέχνη, որ ամէն տեսակ արհեստի համար էլ գործածական է. մինչդեռ միւս լեզուները իմաստը մասնաւորել են փայտակերտութեան վրայ։—Այս բառերի հնդևրոպական նախաձևն էր tek´, որ պիտի տար հյ. *թես-: Բայց ինչպէս երևում է, նախալեզւում կային մի քանի նմանահնչիւն արմատներ՝ մերձաւոր նշանակութեամբ. այսպէս՝ հնխ. tuq «հիւսել, գործել» և tek «հիւսել» արմատները։ Առաջինից ունինք հսլ. tūkati «գործել», սլով. tčém, չեխ. tku, ռուս. ткать «ոստայնանկել», ткачъ «ջուլհակ», ткань «գործուածք», հպրուս. tuckoris «ջուլհակ»։ Նոյն արմատը նաև «բաղխել, հրել» իմաստով սլաւական և գերմանական լեզուների մէջ և «քար տաշել» իմաստով՝ յունարէնում. ինչ. յն. τύκος «քարտաշի մուրճ», τυκίζω «քար տաշել» (Traut. 331, Boisacq 989): Երկրորդ tek արմատից են՝ օսս. taxun (ուր x դալիս է k-ից) «հիւսել», հհիւս. ϑáttr «թել, պատրոյգ», գերմ. docht, dacht, հբգ. tâht, շվեյց. dægel, dohe «պատրոյգ» (Kluge 97).—գերմանական արմատաձևն է ϑēh, ϑēg:—Կատարուել են այս նմանահնչիւն բառերի մէջ փոխանակութիւններ. հայերէնում tek´ փոխանակուել է tek արմատով, ինչպէս որ լատիներենում «տաշել» իմաստի տեղ եկել է «հիւսել»։—Իրանական taš ձևից է փոխառեալ հյ. տաշել, որով տաշել և թեքել միևնոյն բառերն են։ Pokorny 1, 716—7 դնում է երկու տարբեր արմատ, հնխ. teq- «հիւսել» և tek´o- «փայտի վրայ աշխատիլ». տե՛ս և Ernout-Meillet 996.

ՆՀԲ լծ. ծեքել, թակել, ճակել:—Տէրվ. Altarm. 36 և Նախալ. 102, 113 յն. στίζω, στίγω «զարնել, սրել», լատ. stinguo «մարել, ջնջել», սանս. tij, tējati «սրել», ինչպէս նաև ստուգել, տէգ են ձևերի հետ հնխ. stag, stig «խայթել, սրել» արմատից։ Պատկ. Изслед. էջ 14 կապում է ծեքել ձևին։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Meillet MSL 8, 289, որ Հիւբշ. մինչև անգամ չի յիշատակում։ (Meillet ևս չի յիշում իր աւելի նոր աշխատութեանց մէջ, ինչպէս Introduction 1922, էջ 344)։ Հիւնք. յն. θήγω «սրել» բայից։ Scheftelowitz BB 29, 22 գերմ. ϑēh, նբգ. docht, հհիւս. ϑāttr ձևերի հետ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 103 ցեղակից սանս. taviti «զօրաւոր է» ձևին կամ փոխառեալ յն. θήγω «սրել» բայից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 67 օսս. tasun «ծռել» և լիթ. tištas «մի տեսակ աման» կցում է մեր բառին։

ԳԻՌ.—Ջղ. թեքվել «ծռուիլ», Երև. Ղրբ. թէք «ծուռ», Երև. Ղզ. թէ՛քէլ, Տփ. թի՛քիլ «ծռել», Ալշ. թիճվել «հակիլ, ծռիլ»։—

+ԹԷ «եթէ. 2. որ, զի, թէ. 3. մի՞թէ, արդեօք. 4. վասն զի, որպես զի». որից կազմուած են զի թէ, թէ ոչ, ապա թէ, ապա թէ ոչ, իբր թէ, թէև, թէ և, մի՞թէ, թեպէտ, թէպէտ և, բայց թէ, այսինքն թէ կրկնութեամբ թեթուք «կարծիք» (տե՛ս այս բառը առանձին).—նոյնպէս ե յաւելուածով՝ եթէ, եթէ ոչ, ապա եթէ ոչ, իբր ոչ եթէ են, բոլորն էլ հին և ընտիր (տե՛ս նաև եթէ բառը). Նոր գրականում շինուած ձևեր են՝ թէական, թէութիւն, թէկուզ «մինչև իսկ» (իբր «եթէ կուզէ». գործածական է միայն արևելեան գրականում)։ Հին գրչութեամբ այս բառերը գրւում էին թե, եթե են, յետոյ փոխուեցան թէ, եթէ (Հմմտ. ՀԱ 1913, 11).—թէ և եթէ բառերի

հին գործածութեան ձևի մասին տե՛ս Այտընեան, Քնն. քերակ. էջ 68։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. te ձևից. հմմտ. հսաքս. the, անգսք. ðē (շեշտեալ) և ðe (անշեշտ), լիթ. te և -t (be-t, uż-io-t ձևերի մէջ). հմմտ. բառիս համապատասխան գործածութիւնը հայերէնում և հին սաքսոներէնում. «Պա՞րտ է հարկս տալ կայսեր թէ ոչ» =is it reht the nis?—Թէ և եթէ բառերի նախաձայն յաւելուածի համար հմմտ. յն. κεῖνος և ἐκεῖνος ձևերի տարբերութիւնը։—

Peterm. 35 պրս. tā «թէ»։ Justi, Zndsp. 243 սանս. yathā, զնդ. yaθa, պրս. tā, ուտ. the, գնչ. te: Bopp, Gram. comp. IV. 385 սանս. yatā, պրս. tā.—Հիւնք. դնում է թէ համառօտուած եթէ-ից, իսկ եթէ=յն. εἴτε, դոր. αἴτε։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 9, 154, ծան. 1 (նոյնը աւելի ուշ MSL 23, 142), որ Հիւբշ. 449 անապահով է համարում, նախաւոր ձևը դնելով եթէ և ո՛չ թէ, հմմտ. չ՝ համառօտուած ոչ ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. -τὲ «և», որ ծագում է հնխ. qʷe ձևից։ Pokorny 1, 742 հանում է հնխ. to-, tā- դերանունական բներից, իբր սանս. tád, tát, tám, յն. τό, τόν, τήν, հյ. այդ, դա, դոյն, գերմ. der, die, das ևն։

ԳԻՌ.—Երև. Հճ. Հմշ. Ոզմ. Ջղ. Վն. Տփ. թէ, Ջթ. թէ, թը, Ագլ. Ալշ. Սեբ. թո, Գոր. Ղրբ. թա, Ախց. Ակն. Ասլ. Կր. Մկ. Մշ. թը, Խրբ. Պրտ. դը.—Համշէնի բարբառում ծառայում է իբր հարցական մասնիկ. ինչպէս՝ գնա՞ց թէ:

ՓՈԽ.—Գնչ. te «եթէ», ուտ. թէ «թէ, եթէ», թէակա, թէ ակար «թէև, եթէ, թէպէտև»։

***ԹԷԱՏՐԻԿՈՆ** «դերասանուհի». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. էջ 334 «Տեսեալ անդ կին մի թէատրիկոն»։ Նոյնը ունի և Վրք. հց. Բ. 480, որ սակայն գրում է թէատրոնիկոն. (տպուած է գլխատառ՝ իբր յատուկ անուն կարծելով)։

=Յն. θεατρικόν «թատերական, թատրոնական». Սոկրատի յոյն բնագրում՝ համապատասխան տեղը դրուած է γυναῖ κα θεατρικὴν (տե՛ս Σωκράτους Σχολαστ. ἐκκ. ἱστορια. Oxford 1893, էջ 194), որ եզ. իգ. հյց. հոլովածական է. հայ թարգմանը դրել է թէատրիկոն՝ որ չէզոք ձևն է։ Սարքուած ձև է թէատրոնիկոն, որի համապատասխանը չգիտեն ո՛չ Bailly և ոչ Sophocles:—Աճ.

ԹԷԱՏՐՈՆ տե՛ս Թատր։

***ԹԷԶ** «շուտ». յետին ժամանակի բառ է. հմմտ. Սմբ. պտմ. 29, 43. Կոստ. երզն. 87, 96, 130 և 127. գործածական է այժմ էլ մեր բարբառներում. Ննխ. ունի շուտ մը թեզ «իսկոյն» որի հետ նոյն է ճիշտ՝ Կոստ. երզն. 130 «Շուտով թէզ հողոյն առնէ զիրենք հաւան»։

=Պրս. تیز tīz «շեշտ և սուր». նշանակում է նաև «արագ». հմմտ. tīz-gam «արագընթաց», tīz-bāl «սրաթև, արագաթռիչ», tīz-gard «շուտ դարձող». և այս առումից է յառաջացած թրք. tez «շուտ»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը, էջ 122։

ԹԷՂՔ «թել, թելերի շարք». մէկ անգամ միայն գործածուած է Ոսկ. ես. էջ 10 «Իբրև թէղք մի արձակեալ, դարձեալ անդրէն դառնայ՝ տալ խրատ Հրէից». օրինակում գրուած է —թէղ f մի.—յոյն բնագրում «սիրայ, այսինքն շղթայ», ըստ ծանօթագրութեան հրատարակչի։ Վերջաձայն f արմատական է և ոչ թէ յոգնակիի նշան, ինչպէս ցոյց է տալիս յարադիր մի:

***ԹԷՅ** «չայ» (բոյսի տերևները և նրանցից պատրաստուած ըմպելիքը). Նոր բառ է, որից կազմուած են թէյաման թէյասեղան, թէյարան, թէյատուն, թէյավաճառ, թէյավաճառանոց, թէյեճի, թէյին (քիմիական մարմինը), ոմանք գործածում են նաև թէյել «թէյ խմել»։

=Ծագում է չինարէն 茶 բառից. այս գաղափարանշանը հին չինարէնում կարդացւում էր thou. Նոր չինարէնում հիւսիսային բարբառները կարդում են ča, հարաւայինները thou. այն ազգերը՝ որոնք հիւսիսային Չինաստանից են ստացել թէյը, գործածում են հիւսիսային չինարէնի ča ձևը, իսկ այն ազգերը՝ որոնք հարաւային Չինաստանից են

առաջնել, գործածում են հարաւային չինարէնի thou ձևը։ Այսպէս՝ հիւսիսային չինարէնից են փոխառեալ ճապոն. 茶 cha «թէյ». չագաթ. կամ արևել. թրք. چای čay, խարութ. և թունգուզ. čai, թրք. čay, պրս. چای čayi, որոնցից էլ ռուս. чай, լեհ. czaj, օսթյաք. šai, նաև հյ. չայ, որ ըստ ՀԹուս. § 2451 գործածուած է ժէ դարի վերջերը գրուած մի բժշկարանում։ Հարաւային չինարէնից է փոխառեալ մալայերէն تيه teh, որի միջոցով յառաջացել են բոլոր եւրոպական ձևերը. ինչ. անգլ. tea, իտալ. te, ֆր. thé, գերմ. thee, նյն. τέϊον և սրանցից էլ հյ. թէյ։—Աճ.

ԳԻՌ.—Գրական ձև է համարւում թէյ և ո՛չ մի բարբառի մէջ գոյութիւն չունի. բարբառները գործածում են թրք. պրս. ռուս. չայ ձևը՝ նոր փոխառութեամբ։

ԹԷՆ տե՛ս Թանալ։

*ԹԷՆՍՈՒԽ «է անուշահոտ քաղցրութիւն ինչ». գիտէ միայն ՓԲ, առանց վկայութեան։

=Օսմ. تنسوخ tensux «անուշահոտ ծխանելի. pastille du Sérail». (տե՛ս Մ. Աբիկեան, Բառ. տճկ. Պօլիս 1888, էջ 282), համմտ. նաև թանսուխ։—Աճ.

*ԹԷԶ «ճնճղուկ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ ունի Վրդ. առ. 332։

=Պրս. تيژ tīž կամ تژ tež «passeris species parva, մի տեսակ մանր ճնճղուկ» (Vullers), تژ taz «է անուն թռչնոյ միոջ փոքու» (ԳԴ)։

Գտաւ ու մեկնեց Մառ, Վրդն. առ. հտ. I, էջ 69։

ԹԷՍԱՐԱՄ «մեծութիւն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 119։

ԹԹՈՒ (ըստ ՆՀԲ ո հլ. բայց առանց վկայութեան) «թթուհամ» Մագ. Փիլ. նխ. Համամ. առ. (գրուած նաև թըթու). որից թթուեցնի «թթու պտուղ տուող (ծառ)» Վեցօր. 97. թթուաբար Պտմ. աղէք. թթուաբեր Երզն. լուս. թթուագոյն Պղատ. տիմ. և օրին. Վահր. երբ. թթուեցուցանել Սարգ. ա. պ. թթուիկ Մագ. թղ. 138. թթուութիւն Մխ. առ. որ և թթուիթիւն (անշուշտ սխալ գրչութիւն) Վեցօր. Ոսկիփ. թթուց (նորագիւտ բառ) «խմոր թթուեցնելու տեղ» Տարօն. Ա. § 96, էջ 197, թթուկ, թըթուտ (նորակերտ քիմիական բառեր)։

=Կազմուած է -ու մասնիկով՝ ճիշտ ինչպէս աղու, կծու, ճատու, ազդու են. պարզական արմատը՝ որ առանձին գործածուած չէ, պիտի լինէր *թիթ կամ *թութ։—Աճ.

Հինք. թութ պտուղի անունից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սչ. Տփ. թըթու, Ննխ. Ճմ. Պլ. Ռ. թութու, Տիգ. թըթթու, Հճ. թութու, Զթ. թօթու, Ասլ. Սլմ. Վն. թթի, Մրղ. թիւթի, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ոզմ. թթօ.—ածանցներից նշանակելի են Սչ. թթֆել, Ասլ. թը՞վիլ, Գոր. թըթըվէլ, Հւր. թութույէլ, Ղրբ. թըթուաշ, Գոր. թըթըվա՛շ, Ճմ. թութվաշ: Նոր բառեր են թթխմոր, թթուան, թթուաճոտ, թթուեղէն, թթուեշաղ, թթուրուխ, թթուտ են։—Թրքախօս հայոց մէջ կայ Ատն. թթվէլ օլմաք «խմորի թթուիլը» (Արևելք, 1888, նոյ. 8—9)։

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաները հայերէնից են փոխ առել čortətu «շողգամի կամ կաղամբի թթու, թուրշի» (Բիւր. 1899, 116), որ Մշոյ չորթթու բառն է։—Անշուշտ կապ ունին հայերէնի հետ հար. օսս. tuag «թթու», լակ. թութուղ «քացախ», վրաց. ტუტუბო թութութո «բոյս՝ որի տերևները փոշիացնելով՝ քացախի տեղ գործածում են» (Չուբ.[2] 570 դնում է «աղտոր, սմաղ»)։

ԹԹՌԿԻՋ տե՛ս ԹՐԹՆՋՈՒԿ:

+ԹԻ, ո հլ. «նաւ վարելու կամ հող թափելու թի» Սղ. ձ. 7. որից թիակ ի-ա հլ. «նաւի թի» Ագաթ. Յհ. կթ. Ոսկիփ. «հողագործի թի» Ճառընտ. (գրուած է վրիպակով՝ դիակ. տե՛ս ՆՀԲ յաւել.). թիաւոր ԱԲ. նոր բառեր են՝ թիավարել, զուգաթի, եռաթի, երկզուգաթի, թիարան, թիապարտ, ճրաթի են։

=Բնիկ հայ հառ՝ հնխ. ptio- ձևից, որ մընում է նաև յունարէնի մէջ՝ հոմեր. πτύον, ատտ. πτέον «երնելու թի, հեծանոց, հոսելի» իմաստով. ուրիշ լեզուի մէջ այս արմատը չէ պահուած։ Հայերէնը չի կարող փոխառեալ լինել յունարէնից՝ նշանակութեան նուրբ տարբերութեան պատճառաւ։ Հայերէնի մէջ «նաւի թի» և «հողի թի» նշանակութեանց զարգացումը ճիշտ այն է՝ ինչ որ հսլ. greba

«թիավարել» և «հող փորել»։ (Սլաւսկանի այս երկու առումները ոմանք տարբեր բառեր են համարում, ինչպէս անում է Berneker 347. հակառակն է հաստատում այժմ Meillet BSL № 85, էջ XIIIII. հայերէնը գալիս է նոյնը կրկին հաստատելու)։—Աճ.

Վերի մեկնութիւնս հրատարակած եմ նախ MSL 20, 161—2։ Յոյն բառը առհասարակ համեմատում են հբգ. fowen, մբգ. voewen «մաղել», սանս. pávana-m «մաղ» բառերի հետ, բայց այս համեմատութիւնը ճիշտ չէ, որովհետև նախաձայն πτ- չի համապատասխանում՝ ըստ Boisacq էջ 824։

ԳԻՌ.—Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Կր. Հճ. Հմշ. Սեբ. Տփ. թի, Խրբ. Ջղ. թին (սեռ. Խրբ. թիու, Ջղ. թնի), Ննխ. թի, թինը, թիյը, Ալշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Սլմ. Վն. թիյակ, Ղրբ. թէ, Զթ. թը՝, Ագլ. թայն։ —Նոր իմաստներ և նոր բառեր են՝ Երև. թի «կռնակի թիաձև ոսկորը», թիակ Զթ. «կռնակ», թիակոմ «ապուխտի մի ամբողջական կտոր», թիափէն «կոթը կտրած փայտե թի», թեթիակ Ոզմ. «թիկունք, կռնակ»։

ՓՈԽ.—Քրդ. تواكرى tev-a agiri «հրաթի», որ բաղդուած է քրդ. agir «կրակ» և հյ. թի (>tev) բառերից։

*ԹԻԱԿՈՍ «խումբ». Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. էջ 277 «Եւ միւսն ևս այն յիմաստասիրացն թիակոս»։

=Յն. θίασος «խումբ, ամբոխ» բառից տառադարձուած, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը—(καὶ ὁ ἄλλος τῶν φιλοσόφων θίασος. տե՛ս Σωκρ. Σχολ. Εκκλ. Ιστ. տպ. Oxford 1893, էջ 165)։—Ըստ այսմ մեր բառը վրիպակ է փխ. թիասոս։

Ուղիղ մեկնեց նախ Մ. Վ. Տէր-Մովսիսեան, Սոկրատի հրատարակութեան մէջ, էջ 277։

ԹԻԶ, ի-ա հլ. «լիարաց ձեռքի վրայ բոյթ մատի ծայրից մինչև ճկոյթի ծայրը եղած տարածութիւնը (մօտ 24 սանտիմետր) կամ ըստ երկրաչափների՝ ուղուկ, չորս մատնաչափ» ՍԳր. Կիւրղ. գնձ.—արդի լեզուի մէջ էլ ընդունուած է թիզ «բթամատից մինչև ճկոյթը» և ֆիլ «բթամատից մինչև ցուցամատը՝ որ է մօտ 18 սանտիմետր». (այսպէս է նաև Խտչ. որ պահում է յիշեալ երկու բառերն էլ)։—Բայց Եզնիկի մէջ՝ էջ 214 կարդում ենք. «Ո՛չ աւելի զթիզն քան զքիլն գտանեմք», որից երևում է որ թիզը քիլից փոքր (կամ հաւասա՞ր) է։ Սրան համապատասխան է գալիս Ղրբ. կէղ (=ֆիլ), որ նշանակում է «թիզ, բթամատից մինչև ճկոյթը»։—Թիզ բառից ունինք թզեան «մէկ թիզ երկարութեամբ» Կիւրղ. ղտ. Ոսկ. հերոդ. թզաչափ Յայսմ. թզաչափաբար Անյ. պորփ. թզուկ «խիստ կարճահասակ, գաճաճ» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 155, Խոր. աշխ. Վրք. հց. թզաճասակ «թզուկ» ԱԲ. եւեֆթզեան Եւս. քր. իննթզեան Երզն. լա։

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 87, յետոյ ԳԴ, համեմատում են պրս. دست dist «թիզ». (այս բառի նախաձեւը պիտի լինի կա՛մ զնդ. dišti «տասը մատնաչափ» և կամ պրս. دست dast «ձեռք». երկուսն էլ անյարմար են ձայնական տեսակէտով)։ Հիւնք. թուզ բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 133—4 նկատելով որ զանազան լեզուների մէջ «թիզ, տարածել և կտաւ գործել» բառերը նոյն ծագումն ունին (հմմտ. գերմ. Spanne «թիզ», spinen «գործել», spannen «լարել, տարածել», հսլ. pędī «թիզ», pěna «լարել», լիթ. pinú «հիւսել»), ուստի հետևցնում է, որ հյ. թիզ և թեզան նոյնարմատ են և ծագում են հնխ. teg'h- «լարել, տարածել» արմատից, որի գոյութիւնը սակայն այլուստ չի կարողանում հաստատել։ (Այս պարագային համեմատելի էր հնխ. tek «հիւսել», որի վրայ ընդարձակ տե՛ս թեֆել)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խտչ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մշ. Մրղ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սլ. Վն. Տիգ. Տփ. թիզ, Ոզմ. թէ՚զ, Զթ. թը՝զ, զարմանալի ձև է Արբ. թիլ «բթամատից մինչև ցուցամատը», որ անշուշտ թիզ և ֆիլ բառերի խաչաձևման արդիւնքն է։ —Նոր բառեր են թզանոց, թզիկ «կարճ», թզել «թիզով չափել»։

+ԹԻԹԵՂՆ, ն հլ. (թիթղան, թիթղունք) «բարակ թերթ ոսկիի կամ մի ուրիշ մետաղի»

ՍԳր. «ցուցանակ, գրուած տախտակ» Անկ. գիրք հին կտ. 58. գրուած է նաև թեթեղն *ՋԲ։ —Որից* թիթեղնակապ *«թիթեղներով յարմարեցրած» ԱԲ.* թիթեղեայ, թիթեղագործ, թիթեղանման, թիթեղապատ *են (արդի գրականի մէջ)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pter *արմատից. մանրամասն մեկնութիւնը տե՛ս* թիռ *արմատի տակ։—ԱՃ.*

Bugge KZ 32, 40 *դնում է հնխ.* ptaló- *նախաձևից. հմմտ. յն.* πέταλον *«թիթեղ». հայը կրկնուած է. ն յաւելուած է, իսկ* a *դարձել է* ե՝ *յաջորդ* ղ-*ի պատճառով։ Հիւբշ. 449 չի ընդունում այս մեկնութիւնը։ Հիւնք.* թուղթ *բառից՝ Աճառ. ՀԱ 1899, 232* թեղ *արմատից կրկնուած, իբր* *թեղ-թեղ-ն>*թեթեղն: *Այնուհետև տուած եմ վերի մեկնութիւնը՝* MSL 20, 161: Petersson KZ 47, 259 *սնս.* tala- *«հարթավայր», հսլ.* tĭlo *«յատակ», լիթ.* tiles *«նաւակի յատակի տախտակները», յն.* τηλία *«նարտ», հիռլ.* talam *«հող», կիմր. կօրն.* tal, *բրըտ.* tal *«ճակատ» են։*

+ԹԻԹԵՌՆ, ն *հլ. (թիթռան, -ռանց, -ռունք) «թիթեռնիկ». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ. յոգնակիի համար ունինք նաև* թիթ-ռուճ *Մխ. առակ. ճկ. որ ենթադրում է երկրորդական* *թիթեղն *ձևը. գտնում է գաւառականների մէջ և Բառ. երեմ. էջ 119. նոր գրականում* թիթեռ, *որից* թիթեռնիկ, թիթեռնածև, թիթեռնազգի:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pter- *արմատից. ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս* թիռ:

Bugge KZ 32, 40 *տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը, իբր կրկնական բառ (*թի-թեռ-ն*) միացնելով յն.* πτερόν *«թև, փետուր»,* πτέρυξ *«թև» ձևերին։ Այս մեկնութիւնը չի ընդունում Հիւբշ. 449. ընդհակառակը նոր հիմունքներով հաստատում է Աճառ.* MSL 20, 161: Meillet, Altarm. Elementarb. *43 համարում է կրկնական և միացնում է* թրթռեմ *բային։* Pictet, *բ. տպ. Ա. 664 համարում է կրկնաւոր և բնաձայն, ինչպէս է նաև հնդուստ.* titrē *համանիշը։*

ԳԻՌ.—Երև. Հմշ. թիթէռ, *Ագլ.* թըթռ՛ռ-նիկ՝, *Ոզմ.* թըթըռնէ՛կ, *Ալշ.* թիտըռնեկ, *Վն.* թըռթըռնէկ, *Խրբ.* թըռթըռուգ, *Գոր. Ղրբ.* թըթըռմա՛ղէ.—*երկրորդական* *թիթեղն *ձևը պահում են Զթ.* թիթէխ, *Զն.* թթէղ, *Ակն.* թըթէխ, *Մշ.* թիտըղնիկ *(սրա հետ հմմտ.* Rivola, *Բառ. հայոց 1633, էջ 135 յիշուած* թիթխնիկ *ձևը), Տիգ.* թէթէղիգ *«թիթեռնիկ» և Նորայրի (Բառ. ֆրանս.* douve *բառի տակ) յիշած* թիթեղ. թիթղնեկ *բառը, որ նշանակում է «անթև որդ՝ որ գոյանում է ոչխարի սրտի կամ լեարդի մէջ՝ երեքնուկ շատ ուտելուց»։—Առանձին ու անկախ ձև է Մկ.* թըխթըմուռիկ *«թիթեռնիկ»։ Նոր իմաստ ունի* թըթեռնիկ *Ատն. «թեթևամիտ մարդ» (Արևելք 1888 նոյ" 8—9), նոր բառ է* թիթեռնահան լինել *Ղրբ. «շերամի թիթեռների դուրս գալը բոժոժից՝ սերմ ածելու համար»։—(Ղրբ.* թըթըռմա՛ղէ *«թիթեռնիկ» ձևը անշուշտ ժողովրդական բարդութիւն է՝* թիթեռ *և* մաղել *բառերից. հմմտ. Ղրբ.* ալըռմա՛ղէ, *Երև.* ալըռմա՛ղիկ, *Կր.* ալրմաղ *համանիշները՝ որոնք ուղղակի կազմուած են* ալիւր *և* մաղել *բառերից։ Այսպէս է կոչուած թիթեռնիկը՝ թևերի վրայ գտնուած ալիւրանման բարակ փոշու պատճառով։)*

*ԹԻԹՈՒՄ *«աղտոր» Բժշ. ունի միայն Հբուս. § 824, որ սխալ է գրում* թրթում:

=Պրս. تتم tutum *«աղտոր, սումախ»։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1924, էջ 549։

*ԹԻԼ, ի-ա *հլ. «բլուր, հողաբլուր». յետին ժամանակի բառ, որ մի քանի անգամ ունին Միխ. ասոր, Սամ. անեց. և Մխ. այրիվ. այսպէս. «Սա (Շամիրամ) արար զհողակոյտ բլուրսդ, զոր կոչեն թիլս» (Միխ. ասոր. տպ. Երուսաղէմ, էջ 35). «Շամիրամ շինեաց* թլեր *բլուր ի հողոյ կուտեալ ամրոց. բայց մեք ղտաք պատճառ* թլացացդ...» *(պատմում է թէ Աստուծոյ հրամանով մեհեանները կործանուեցան, կուռքերը գետնի տակ անցան և նրանց վրայ բլուրներ ձևացան). մինչև ցայսօր դէք կախարդք* առ թլովդ *գործելով զարուեստս իւրեանց։ (Այսպէս ըստ ՆՀԲ-ի օրինակի. Երուսաղէմի տիպը՝ էջ 35 շատ*

տարբեր է և ունի թիլս, թլացդ, թլօքդ ձևերը, փոխանակ ռամկական թլեր, թլացացդ! առ թլովդ հոլովների). «Շամիրամ կին Նինոսի շինեաց թլեր, բլուր ի հողոյ կուտեալ ամրոց. բայց այլք վասն թլերոյդ ասեն թէ... զկախարդութիւնսն առ թլօքն առնեն» Սամ. անեց. 16.—«Շինեաց Շամիրամ... և արար հողաբլուրս ի վերայ նոցա, զոր թիլս անուանեն» Մխ. այրիվ. 46։

=Արաբ. تلّ tall «բլուր, հողաբլուր», յգ. تلال tilāl «բլուրներ». բնիկ սեմական բառ է. հմմտ. եբր. תל tēl, ասոր. ܬܠܐ tēlā, արամ. תלא tillā, խալդ. tal, ասուր. tīlu, tillu «բլուր».—սեմականից փոխառեալ են պրս. tal «կոյտ, դէզ», քրդ. til «բլրակի գագաթ»։—Աճ.

ՆՀԲ չունենալով Անեցին և Այրիվանեցին, ո՛չ էլ Միխ. ասորու առաջին օրինակը և սխալելով սրա ղեք, կախարդք են բառերից, ինչպէս և թլամեր, տլըմերք «կախարդանք, յուռութք» բառերի պատահական նմանութիւնից, ստեղծում է անգոյ թլեր, ոյ կամ թիլ, թլոյ և թլացք, ցաց ձևերը՝ «Թըլըլըմ, յուռութք» նշանակութեամբ։ Այսպէս է նաև ՋԲ։—Իսկ ԱԲ թէև ունի թիլ «հողաբլուր» նշանակութիւնը, բայց կրկնում է նաև ՆՀԲ-ի թիլ, թլացք ձևերը։ Սրանցից դուրս ՆՀԲ և ՋԲ դնում են թիլ «աւան, գիւղ», հանելով Թիլ տեղական յատուկ անունից։ԱԲ իրաւամբ ջնջած է այս։ Աղաբէգեան, Բիւզ. 1903, № 1943 դնում է «չիրիմ, տապան». վերջին անգամ Վարդանեան ՀԱ 1921, 640 ասոր. tēlā ձևից։ Վերի մեկնութիւնը Արմատական բառարանիս ձեռագրից առնելով հրատարակեց Աճեմեան ՀԱ 1922, 592։

ԹԻԼԱՅ «մի տեսակ թանկագին քար». նորագիւտ բառ. երկու անգամ գտնում եմ գործածուած էֆիմ. 249։

*ԹԻՄՍԱՀ «կոկորդիլոս». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 72՝ կոկորդիլոս բառին իբրև բացատրութիւն. «Ա՛ռ զջորեկին մորթին կամ զկոկորդիլոսին՝ որ է թիմսահն».—սրանից երևում է՝ որ նոյն ժամանակի լեզուի մէջ թիմսահ աւելի հանրածանօթ բառ էր, քան կոկորդիլոս. եթէ սակայն չկայ այստեղ արաբերէն թարգմանութեան կատարեալ հետևողութիւն։

=Արաբ. تمساح timsāh նոյն նշ.—Աճ.

ԹԻՆ «խաղողի կուտ» Թուոց զ. 4. Վրդն. անդ. Անյ. վերլծ. արիստ. որից թնահատ «խաղողի մի հատիկ կուտ» Ոսկ. ա. թես. էջ 446. թնիճ «նոյն նշ.» Տիմոթ. կուզ, էջ 324, 325 (երկուսն էլ նորագիւտ. չունի ՆՀԲ. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 74—76)։ Նոյն բառն է Բառ. երեմ. էջ 120 թնիշ (շ-ով!) «հատ կամ որթն որ ի հողոյ ելանէ»։

Հիւնք. էջ 353 արաբ. تين tīn «թուզ» բառից։ Petersson KZ 47, 281 յն. στία, στῖος «խիճ», գոթ. stains «քար», լտ. stīria «կաթիլ», յն. στίλη «կաթիլ», հսլ. tělo «մարմին» են բառերի հետ՝ հնխ. ti-no- ձևից։

ԹԻՆԴ տե՛ս Թունդ։

ԹԻՆՈՍ. արմատ առանձին անգործածական, որից թինոսիկ «իմաստուն, փիլիսոփայ» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 119. թինոսեան «փիլիսոփայ» Մագ. գամագտ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Գտաւ ու մեկնեց Մէնէվիշեան ՀԱ 1911. 375։

ԹԻՊ «գունդ?» Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մեծոփ. 86 «Եկն նստաւ ի վերայ նորա ի Սալմաստ ճակատ առ ճակատ և թիպ առ թիպ». (Շահնազարեան, անդ՝ մեկնում է «գունդ առ գունդ»)։

+ԹԻՌ «թռիչ, թռչիլը» կամ «սաստիկ փափագ» Օրբել. հների մէջ առանձին գործածուած չէ. սակայն սրանից են կազմուած թռեայ, թռի՛ր, թռուցեալ բայաձևերը, նաև բարձրաթիռ Արծր. յարաթռեալ Շար. ճրթիռ (Նոր գրականի մէջ), կրկնութեամբ՝ թռպըռտալ «թռչկոտիլ» Մխ. այրիվ. էջ 9 (տպուած է թռպատալով). բայց աւելի սովորական են՝ ճ և չ յօդակապերով՝ թռանիլ «թռիլ» Առակ. իզ. 2. Խոսր. թռճուլ Կիւրղ. Խոսր. թռչիլ ՍԳր. Եփր. ծն. թռչուն ՍԳր. Եւս. քր. Վեցօր. Ոսկ. թռչան Վեցօր. 167. թռիչք Երգ. ը. 6. Ոսկ. ես. «սաւսպ» (որ և թռիչ սատղ) Արիստ.

աշխ. *Երզն*. *մոթ*. *Տոմար*. երկնաթռիչ *Փարպ*. ֆաչաթռիչ *Մծր*. երկրաթռիչ *Վանակ*. *յոբ*. երագաթռիչ *Յճխ*. թռչնագիր, թռչնաթռուծութիւն *(նոր գրականի մէջ)*։—*Այս արմատի հետ միանում են նաև հետևեալ ձևերը*.— **թրթռել** *«թռչկոտելով երթալ» (կաքաւի համար ասուած) Սեբեր*. թոթռել *«մայր թռչունի թռվռալը ձագերի շուրջը» Լաստ. ժ*. թոթռալ *«սրտի թփռտալը» Փիլ. այլար*. թրթռումն *«լոյսի ճօճիլ կամ ծածանիլը» Առ որս*. թրթըռական *«սրընթաց» (կառքի համար ասուած) Սեբեր*. թրթռակ *«շուտ դարձող, ճարտարախօս (լեզու)» Կոչ. 47, որոնք բոլորն էլ* թիռ *կամ սղուած* թիր *ձևի կրկնականներն են*.— **թիթեռն** *«թիթեռնիկ» (տե՛ս վերը առանձին), որ կազմուած է* թիռ *արմատի* *թեռ *ձայնդարձից կրկնութեամբ, իբր* *թէթեռն> թիթեռն. *կրկնութիւնը աւելի յայտնի կերպով ցոյց են տալիս գաւառականներից Վն*. թոթռնէկ *և Խրբ*. թոթռուզ *(իբր* թոթռնիկ, թոթռուկ*). ըստ այսմ* թիթեռն *բուն նշանակում է «թռչկոտող»*։—**Թեր**. *այս բառի առաջին նշանակութիւնն էր «թռչունի թև, փետուր», որ թռչելու գաղափարի հետ անձուկ կերպով կապուած է. իմաստի ընդարձակմամբ կամ փոխաբերութեամբ այնուհետև բառս ստացաւ «տերև, կողք, կողմ, թերի» նշանակութիւնները*.—թեռ *«փետուր» նշանակութիւնը պահուած չէ հայերէնի մէջ (ունի միայն յոյնը)*. թեր *«տերև» մնում է միայն գաւառականներում (տե՛ս* թերթ *բառի տակ), իսկ* թեր՝ *մնացեալ նշանակութիւններով աւանդուած է ոսկեդարեան գրականութեան մէջ (տե՛ս վերը* թեր *բառը առանձին). նշանակութեան զարգացման ճիշտ այս պատկերն է ցոյց տալիս սանս*. pákša- *«թռչունի թև, ուս, և կողմ, կէս». համմտ. նաև թրք*. qol *«թև, մարդու բազուկ», որ Ղարաբաղի բարբառի մէջ դարձել է* ղոլ *«կողմ»*, էս ղոլը *«այս կողմը»*, էն ղոլը *«այն կողմը»*, մէժղոլ *«մէջը» (իբր* մէջ+ղոլ*)*, ֆաժղոլ *«վարը» (իբր* ֆաշ+ղոլ*)*, տիգղոլ *«դուրսը» (իբր* դուռս+ղոլ*) են. համմտ. նաև Շտ*. վըր թիվին իշկել *«աչքի պոչով նայիլ, այսինքն՝ թևի կամ ուսի վրայով կողմնակի հայեացք ձգել»*։—**Թերթ** *(տե՛ս նաև առանձին) կազմուած է վերի* թեր *արմատից՝* թ *մասնիկով. բոլոր նշանակութիւններն էլ բխում են փոխաբերութեամբ նախաւոր «փետուր» իմաստից*։—**Թիթեղն** *որ «մետաղի բարակ թերթ» նշանակութեամբ կցւում է* թերթ *բառի հետ, իսկ «թիթեռնիկ» նշանակութեամբ (տե՛ս* թիթեռն *բառի տակ) կցւում է* թիթեռն *բառի հետ։ Երկու նշանակութեամբ էլ կրկնական է և ծագում է* թիռ *արմատի* թիղ *կամ* թեղ *ձայնդարձից, իբր* *թէթեղն>թիթեղն։—*Ըստ այսմ արմատը ներկայանում է հայերէնի մէջ* թիռ, թիր, թեռ, թեր, թեղ *ձևերով՝ պարզ կամ կրկնուած և կամ* թ *աճականով աճած*։

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ*. pter- *արմատից, որ կանոնաւորապէս տալիս է* թեր *(կամ* թեռ*). մեր ամենից մերձաւոր ցեղակից ձևերն են յն*. πτερόν *«փետուր, թռչունի թև, ծառի ճիւղ կամ տերև»*, πτέρυξ *«թռչունի թև, թռիչ, թռչուն, լողակ, հագուստի թև, սրի բերան, ծառի տերև»։ Սրանց են կցւում նաև սանս*. pátra- *«թև, փետուր»*, patará-*«թըռչուն, թռչող, փախստական», զնդ*. patarəta-fra-ptərə-jāt- *«թևաւոր», յն*. ὑπο-πετρίδιος *«թև առած», հբգ*. fëdara, *գերմ*. Feder, *անգլսք*. fē?er, *անգլ*. feather, *հիսլ*. fjǫðr, *լատ*. penna *«փետուր»*, accipiter *«բազէ» (=սրաթև), կիմր*. atar *«հաւեղէն», հսլ*. pero, *ռուս*. перо *«փետուր» են։ Բոլորի պարզական արմատն է հնխ*. pet- *«թռչիլ». համմտ. յն*. πέτομαι, ἐπτόμην *«թռչիլ»*, ποτή *«թռիչ»*, ποτηνός *«թևաւոր», սանս*. pátati, *զնդ*. pataiti *«թռչում է», կամիս*. petar *«թև» են։ Հնխ*. pter- *աճած է* pet- *պարզականից՝* r *մասնիկով. նոյնի* n-*ով աճած ձևն է ցոյց տալիս լտ*. penna<*petsnā *petna, *ինչպէս և իռլ*. en *«թռչուն», կիմր*. etn *«թռչուն»*, hedant *«թռչող» են* (Walde 573, Boisacq 821, 776, Kluge 133, Pokorny 2, 20, Ernout—Meillet 717)։ *Հնխ*. pter- *արմատի երկար* ptēr- *ձևից է հյ*. թիր (թիռ), *իսկ հնխ*. ptel- *աճականից է հյ*. թեղ, *որի համապատասխանն է յն*. πτίλον *«թեթև փետուր, բըմբուլ, աղուամազ, թռչունի թև, ծառի տերև»* (Boisacq 820)։

Schröder, Thesaur. 46 *արաբ*. طر ṭār *ձևից է հանում*։ Klaproth, Asia po-

lygl. 1823, էջ 106 թռչուն կցում է արաբ. طير ṭayr «թռչիլ» արմատին։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 թռ բնաձայնից. ՆՀԲ արաբ. طير ṭayr, թրք. teyran etmek «թռչիլ»։ Böttich. Arica 67, 95 սանս. drā, յն. διδρά-σκειν «խուսափիլ»։ Müller SWAW 42, 252 զնդ. tere:—Հիւնք. դարանիլ բայից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Bugge KZ 32, 40, կցելով յն. πτερόν, πτέρυξ բառերին։ Հիւբշ. 449 չի ընդունում այս մեկնութիւնը։ Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 309 ասոր. طرا tarā բառից։ Patrubány SA 2, 12 հյ. թռչուն բառից փոխառեալ է դնում հունգար. kerecsen «բազէ»։ Bugge-ի մեկնութիւնը վերի ձեւով հաստատում է Աճառ. MSL 20, 161։ Պատահական նմանութիւն ունի լազ. toroči «աղաւնի»։

ԳԻՌ.—Աշ. թռչել, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն թռնել, Գոր. Երև. Մրղ. թռնէլ, Երև. Ննխ. թռչէլ, Ախց. Կր. Ղրբ. Շմ. Ո. թռչիլ, ՋԲ. թը՛ռչիլ, Տփ. թրչիլ (իսկ թրչունք «թռչուն»), Հճ. թըռչել, Գոր. Մկ. թռնիլ, Ոզմ. Տիգ. թըռնալ, Ագլ. Ասլ. Խրբ. Պլ. Սեբ. թռիլ.—Իմաստի փոփոխութեամբ Հմշ. թռչուշ «ցատկել». (իսկ «թռչիլ» իմաստի համար՝ փռուշ)։—Նոր բառեր են թռվռալ, թռլան, թռիվռի, թըռման, թռնուկ, թռչկոտալ, թռչկան, թռչտիլ, թռռալ, թռվռկալ, թռվռտալ են։

*ԹԻՐԱԽ «նետի նպատակ, նշանառութեան տեղ» Փարպ. էջ 117 (գրուած թիրախ). Պիտ. 448. Ճառընտ.=Ջեն. գազիր. (Հրատ. ՀԱ 1922, էջ 74)։

=ՊՀլ. մի բարդ բառից փոխառեալ, որի առաջին մասն էր պհլ. tīr (=պրս. تیر tīr, քրդ. tīr, tīrek, բելուճ. tīr, զնդ. 'tiγri-) «նետ» (Horn § 406), իսկ երկրորդ մասը՝ -ախ անծանօթ է։ Նոյն բառից ածանցեալ պրս. ترکش tarkaš «կապարճ» բառից են փոխառեալ ստ. յն. tarkasion, իտալ. turcasso, մրգ. tärkīs, ֆրանս. carquois «կապարճ» (տե՛ս Hoгn, անդ)։—Աճ.

ՀՀԲ համարում է «բառ այլազգական»։

ՋԲ դնում է պրս.։

ԹԻՐԱՏ «աւելորդ կամ փրկութիւն կամ քաւութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 119։

ԹԻՒ ո հլ. «համրանք», ՍԳր. «թուանշան» Փիլ. Սահմ. «թուաբանութիւն» Փիլ. ել. «տարեթիւ, թուական» Շնորհ. «գրքի գլուխ» Խոր. որից ի թիւ առնել «առանց եղանակի կարդալ (սաղմոս են)» Յհ. իմ. ի թիւ ուսանիլ, գիտել «բերան իմանալ» Վրք. հց. ընդ թիւ մտանել «համարուիլ» ՍԳր. թուել «համրել, հաշուել» ՍԳր. Վեցօր. թուիլ «համարուիլ, կարծուիլ» (հմմտ. համար, համարել և համրել). մհյ. թվենալ «հաւանիլ» Անսիզք 79. թուցուցանել Ոսկ. ես. թուիք «կարծիք» Յհ. կթ. թուական Սահմ. տոհմաթիւ Ա. տիմ. ա. 4. Տիտ. գ. 9. բազմաթիւ Եղիշ. Մանդ. կապճաթիւ Եղիշ. մարդաթիւ Ել. ժբ. 4. մեծաթիւ Բ. մակ. բ. 25. եղբայրաթիւ «եղբայր համարուած» Եփր. ել. քոյրաթիւ Եփր. ծն. երկթուեան Ագաթ. § 656. թուով «քիչ, սակաւ» (և ո՛չ թէ «շատ»). Փարպ. էջ 12, 63, 133, 144, 152, 157, 168 (ըստ դիտողութեան Թ. Աւդալբեգեանի, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 59). Նոր բառեր են թուաբան, թուաբանութիւն, թուաբանական, թուահամար, թուանշան, թուարկել, թուարկութիւն են։ Այստեղ է պատկանում վերջապէս թուելեաց երգ Խոր. որ ծագում է թուել «ասել, պատմել» բայից (ըստ Մ. Աբեղեան, Հայ ժողովրդական առասպելները 1901, էջ 67—68=Արրտ. 1899, 141). հմմտ. յն. λέγω «ասել, պատմել, կարդալ, թուել, համարել», լտ. computare «թուել, հաշուել, ծանր արտասանել», ֆրանս. compter «թուել, հաշուել, համրել» և conter «պատմել», compte «հաշիւ» և conte «վէպ», գերմ. Zahl «թիւ», zählen «թուել, համրել» և erzählen «պատմել», անգլ. to tell «թուել, համարել, ասել, պատմել»։ Այս նշանակութեան համար հմմտ. յատկապէս հետևեալ վկայութիւնները (ըստ Անդրիկեան, Բազմ. 1906, 107). «Քրիստոս արտաքս ընկեցեալ (հարուստների տներից) և պառաւն մտեալ՝ թուէ առասպելս» (հեքիաթ է պատմում). Ոսկ. մեկն. կողոս. ճառ 8, հտ. Ա. էջ 619. «Ջի եթէ միոյն (աւետարանչի) զամենայն էր ասացեալ, ապա աւելորդ էր և այլոցն ևս թիւ» («պատմութիւնը, պատմելը»). Ոսկ. մտթ. Ա. էջ 6. նոյնից առնելով՝ Շնորհ. մտթ. 20 բ՝

«Ձի թէ միայն զամենայն ինչ ասացեալ էր՝ աւելորդ էր այլոցն թիւ»։

Bopp, Gram. comp. IV 365 համեմատում է վեդ. tuví «շատ», távas «ուժ», tu «մեծանալ», լատ. tumulus «բլուր», կելտ. tywu «մեծանալ» են բառերի հետ։ Müller, Armen. VI յն. στῖφος «կոյտ, խումբ»։ Հիւնք. պրս. dū, լտ. duo, յն. δύο «երկու» բառից։

Patrubány SA 1, 211 սանս. tu, taviti «ուժ, արժանիք ունենալ»։ Մառ. ЗВО 22, 94 եղամ. itu, լազ. թութա, վրաց. թթուե «լուսին, ամիս »բառերի հետ՝ իբր յարեթական ձև։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 135 ռուս. за-тевать, за-теять «հնարել, մտքումը մի գաղափար յղանալ» = ուկր. vyt´ivaty, յն. τημέλη, τημέλεια «խնամք, ուշադրութիւն» են բառերի հետ հնխ. tē, tēi, tēv, tēm արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. თვლა թվլա, თულა թուլա «համարել, համրանք», թթր. توو too «թիւ, համրանք, պատիւ», توولو too-lo «թուել, համրել» (որովհետև գտնում է նաև մոնղոլերէնում՝ ըստ Будаговъ 1, 808)։—Թուելեաց երգի համար տրուած բացատրութիւններն են. Էմին, Վեպք հնոյն Հյստ. 20 «ժամանակագրական երգ», Դիւլորիէ JAs. 1852, 27 «չափական երգ», Մխիթարեանք՝ Tomaseo-ի թարգմանութեան մէջ (էջ 82 ծան.) «յանգական երգ, rimato od in versi», բնագրում թարգմանուած է «canta della tradizioni, աւանդական երգ». Նաւասարդեան, Մուրճ 1894, 443 հասկանում է «գիշերային հսկման երգ», հանելով թևել «հսկել, գիշերը հսկել» բայից (հմմտ. գւռ. թև տալ «հօտի շները պահապան նշանակել» և վրաց. თევა թեվա «գիշերային հսկում»). Խալաթեան, Арм. эпосъ, էջ 197 «այլաբանական երգ», իբր թուիլ «երևալ» բայից. Մառ. ЗВО 11, 300—2 հանում է թովել բայից. հմմտ. պրս. افسائیدن afsāidan «թովել» և افسانه afsāna «պատմութիւն, առասպէլ»· ուղիղ մեկնութիւնը, որ տուել էր Արեղեան (տե՛ս վերը), կրկնում է Յ. Թոփճեան, Նոր-Դար 1903, № 101, որի պատասխանը տալիս է Z, Նոր-Դար 1903, № 111։ Բ. եպս. Գէորգեան, Հովիւ 1906 134 վերի բոլոր տեղերում թուել մեկնում է «շարել»։ Յիշեցնում է եգիպտ. tnw «հաշուել», tnwt «թիւ»։

ԳԻՌ.—Հմշ. թիվ «հատ» (օր. Քանի՞ թիւ հաւ ունիս). Ախց. Երև. Ղրբ. Մկ. Տմ. թիվ «թւական, տարեթիւ», Սլմ. թիվ «անգիր, գոց, բերան արած» (օր. Դասդ թիւ սաս՛), Գոր. Կր. Ղրբ. թվալ, Սչ. ութֆէճալ «թուել, երևալ»։ Անգորայի թրքախօս կաթոլիկ հայերն էլ ունին tiyγ badarak «թիւ պատարագ». օր. böyün tiyγ badarak gördüm «այսօր թիւ պատարագ տեսայ» (Բիւր. 1898, 789)։

*ԹԻՒԻՆԻ «մի տեսակ Աֆրիկեան ծառ, որի անուշահոտ փայտը իբր խունկ էր գործածւում. ֆրանս. thuia, լտ. citrus». նորագիւտ բառ որ մէկ անգամ գործածել է Նորագիւտ Յայտ. ժը. 12։

=Յն. θυῖα նոյն ծառը, որից θύϊνος «նոյն ծառի փայտից». հայերէնը թերևս -ենի մասնիկով է և պէտք է կարդալ թիւենի:

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց

Յ. Մուրատ, Յայտ. յովհ. էջ 297։

*ԹԻՒՄ, ի-ա հլ. «անուշահոտ մի բոյս է. լտ. thymus» (Տիրացուեան, Contributo § 419). մեկ անգամ գործածել է Փիլ. լիւս. էջ 132՝ բց. ի թիւմացն ձևով.—այս բառը սխալ կարդալով Լծ. փիլ. շինում է եթիւմայց ձևը և մեկնում է «եթիւմայցն ծաղիկ է»։

=Յն. θύμος, θύμον «թիւմ», որից փոխառեալ են նաև լտ. thymus, thymum, ֆրանս. thym, գերմ. Thymian.—Հիւբշ. 518։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԹԻՒՆ «մինչ ոստայն լիցի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 119. ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԹԻՒՐ, ի-ա հլ. «ծուռ» ՍԳր. հնագոյն գրութիւնն է թեւր, նոր ձևն է թոյր. արդի գրականում ընդունուած է միայն թիւր: Այս արմատից են թիւրել, թիւրիլ «ծռել, ծռիլ, մոլորիլ» ՍԳր. Եզն. թիւրութիւն Առակ. ը. 8. թիւրաշուրթն Առ որս. խեղաթիւր Իմ. ժգ. 13. Փի-

լիպ. բ. 15. բազմաթիւր Առ որս. Սարկ. եղեռնաթիւր Բենիկ. թիւրանաւատ Յհ. իմ. Երև. Սոկր. թիւրածնունդ «ապօրինի կենակցութեամբ ծնեալ» Մին. համդ. 85. Նոր բառեր են թիւրառեսութիւն, թիւրիմացութիւն են։

Brosset JAs. 1834, 389 և Peterm. 62 լծ. ծուռ: ՆՀԲ սնս. թի՛ռաս: Հիմք. թերի, թերանալ բառերից։ Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 արաբ. ջ ﬔ zar', zur', հյ. ծուռ: Karst, Յուշարձան 419 թթր. töl, tül, tör, tür, եաքութ. tuora, չուվաշ. tül «դէմը, ընդդէմ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. Բ. 80 կրկնում է հնդեւրոպէյէնտեանի ստուգաբանութիւնը։ Pokorny 1, 716 հնխ. teg-«հիւսել» արմատից, որից նաև հյ. թեքել, հրգ. tāht, գերմ. Docht, հիսլ. ϑāttr «պատրոյգ, թել» են։

[ԹԻԻՐԱԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Կանոն. «Ի պիղծ դեղոց հրաժարել, ի Թիւրակէ և ի Թռչնոց»։

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «ստիւրակ ազգ կաղամախի և խիժ կամ ափշկ նորա». բայց այս բանը հաստատելու համար ո՛չ մի ապացոյց չունին և առաջնորդուած են Թերևս յն. στύραξ բառի պատահական նմանութիւնից։ Բայց մի՞թէ ստիւրակի խէժը պիղծ դեղ է։ Դրուած արգելքից պէտք է հետևցնել՝ որ թիւրակ նոյն է թիւրակէ բառի հետ, որ իժերի մսից պատրաստուած դեղ էր։]

ԹԻԻՐԱԿԷ տե՛ս Թերիակէ։

ԹԼԱՀ «արհամարհանք, անարգանք». առանձին չէ գործածուած. որից թլահ առնել «արհամարհել, անարգել» ոճը, որ ունի միայն ԱԲ։

ԹԼԱՑՔ, ԹԼԵՐ տե՛ս Թիլ։

ԹԼԻՏ, ԹԼԻՆՔ «քուրձ, մախաղ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 308։

ԹԼԻՓ «օձիքի և գրպանի եզերքին՝ ամրութեան կամ զարդի համար կարուած երիզ» Փիլ. եւ. 545. «Թարթիչների տակ ծարիրով քաշուած աղեղ» Մծբ. 356 (Թլիփ ածեալ (ծարրով) պաճուճեաց զանտառս արտեւանանց)։ Այս վերջին օրինակից հետևցնելով Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 120 գրում է «Թլիփ. զարդ», որին հետևում է նաև ՀՀԲ՝ դնելով «Թլիփ. զարդ կամ պաճուճանք»։ Բայց իրապէս թլիփ բառի բուն նշանակութիւնն է «եզերք, ծայր, մանաւանդ շրջաբոլոր ծայր». և այս իմաստից է թլփատել «անդամի ծայրը շրջաբոլոր կտրել» (ըստ հրէական և իսլամական ծիսի) ՍԳր. թլփատութիւն ՍԳր. (հմմտ. յն. περιτέμνω և լտ. circumcido, որոնք բուն նշանակում են «շրջահատել»)։ Յետիններր սխալ ստուգաբանելով բառս՝ ենթադրել են թլփատ «ծածուկ անդամ» Մամիկ. էջ 23, 24, 25, 48, թլիփ «ծածուկ անդամ» ԱԲ կամ «ծածուկ անդամի ծայրի կաշին» (ըստ արդի հայկաբանների)։

Հիմք. դլփին բառից։

ԹԼՈԽԱՏ «թոթով, լեզուն ծանր». իբրև միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 141 ա՝ bégue բառի տակ։

ԳԻՌ.—Ալշ. թլւատ, Տփ. թլվատ, Երև. թըլպատ. ուրիշ տեղեր ունինք նաև թլիկ, թլոր, թլոլ՝ նոյն նշ. վերջինից։

ՓՈԽ.—Քրդ. t'lal «կակազ»։

ԹԼՔԻԼ տե՛ս Թղկիլ։

ԹԽԵԼ, ԹԽՍԵԼ տե՛ս Թուխ։

ԹՂԿԻԼ կամ ԹՂՔԻԼ (ըստ ԱԲ և ՋԲ նաև թլfիլ). անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ագաթ. «Պատրաստեալ տանջանացն կանխութեանցն նիւթեալք թղfեցան (կամ թղկեցան)»։ Բառ. երեմ. էջ 120 մեկնում է «նիւթ(ել)», ՀՀԲ «նիւթել, պատրաստել, ամբարել, գանձել», ՆՀԲ և ԱԲ «թաղկիլ, խտանալ, թաղիքնալ», ՋԲ «խառնիխուռն ժողովիլ կամ դիզանալ»։

ԹՂՔԻ «լեռնային ծառ է, acer, ֆր. érable, գերմ. Ahorn, ռուս. кленъ, որի գլխաւոր տեսակներն են acer campestre L, acer platanoides L և acer tataricum L» (տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 303—4) Յղգ. ծառոց. ուր գրուած է դղfի. արդի գրականում թղfի. —ՀԲուս. § 794 ունի թղկի, թղկենի, թխկի, դղfի, տխկի. Նորայր ՀԱ 1923, 55 ամենաստոյգ ձևը համարում է դղfի, միւսները գաւառական։ Արդի բարբառներից թղfի (իմա՛ թխկի) ձևն ունին Լ. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. Ղք. որի հետ նոյն է թղfենի Ղզ. իսկ դխկի ձևը Բլ.

Մշ. (արտասանում է դ-ով և ո՛չ թէ դ՛ նախաձայնով)։

ԹՄԱԹ *«ծարրաքար,* antimoniure». *ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 80, բայց չի յիշում հտ. Ա. էջ 126* antimoniure *բառի տակ, ինչպես նաև Գ, էջ 107* ծարրաքար *բառի տակ։*

ԹՄԲԻ *«զրտնակ». ունի միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 370, 407։*

ԹՄԲԻՋ *տե՛ս Թմբիւն։*

ԹՄԲԻՐ *տե՛ս Թմուր։*

⊙ԹՄԲԻԻՆ *«թնդիւն, բախիւն, շառաչում». մէկ անգամ գործածում է Փիլ. իմաստ. կազմուած է* -իւն *մասնիկով* թմբ- *(<**թիմբ *կամ **թումբ*) արմատից, որ գտնում ենք նաև* թմբիչ *կամ* դմբիչ *«բան ծեծելու գաւազան» Վստկ. 113, 125, 185 ձևի մէջ՝ կազմուած* -իչ *մասնիկով։*

=Բնաձայն բառ, որ ծագում է պարզական բ *ձայնից. հմմտ.* բոմբիւն, բամբիւն, բմբիւն *ձևերը՝ կազմուած* բ *ձայնից՝* -մբ *յաւելուածով. նոյն յաւելուածը գտնում ենք նաև նոր բարբառներում՝ բազմաթիւ բնաձայն բառերի մէջ ինչ.* խոմփալ *«քնի մէջ խորդալ»,* բrմփալ *«ընկնելու ձայնը»,* ճլոմփ *«ջրի մէջ ընկնելու ձայն, ճողփիւն»,* կիւմփ *«մի մեծ բան ընկնելու դղրդոց» ևն։—Աճ.*

Հրատարակած եմ նախ ՀԱ 1899, 204 (կասկածով)։

ԳԻՌ.—Ղրբ. թմփթմփալ *«սրտի տրոփել, հևալ (վազելուց կամ մեծ ուրախութիւնից)»,* թմփթմփօց *«սրտի տրոփ, հեք»։*

***ԹՄԲՈՒԼ** *«պղպեղի նման՝ հնդկական մի բոյս է, որի տերևը գործածւում է գինին անուշահամ դարձնելու համար.* bétel *ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 145 բ,* malabathrum *ըստ Ալիշան, ՀԲուս. § 1337,* piper betle *ըստ Կոյլու, Բառ. գերմ. 303 բ». Վստկ. (Սատէճ հինտի թէ չգտանի, թմբուլ դիր. Սատէճ հինտի կամ թմբուլ. էջ 121—2). որ և* թամբուլ *Բժշ. ըստ ՀԲուս. § 763։ Բոյսիս ընդարձակ նկարագիրն ունի Իբն-ի Բատուտա, հտ. 2-րդ, էջ 204—6. գրում է* تنبول tanbūl. *յատկապէս գործածւում է Հնդկաստանում. ծամում են տերևները՝ բերանին անուշ հոտ տալու համար։*

=Արաբ. تمبول tambūl, *որ փոխառեալ է հնդկերէնից. հմմտ. սանս.* तांबूल tāmbūla «Betelpfeffer, Piper bettle L» (Böhtlnk. Sansc. Wört. III 299), *պալի* tambūlī, *պրակրիտ* tambolī. *այս բոլորը (ըստ* Przyluski BSL 24, 256) *ծագում են Հնդկաչինի աւստրո-ասիական լեզուներից. հմմտ. ալակ, քմէր, բահնար, ռոնգաօ, սուէ, լավէ, ստինկ, քա, պալաունգ, սիամերէն, աննամերէն են լեզուներով* balu, phlu, blu, plu *ձևերը՝ որոնք բոլոր նշանակում են նոյն տերևը, իսկ* ta, tam, čam, ǰam՝ *«ծառ» նշանակող նախամասնիկն է այդ լեզուների մէջ. նոյն բառըն է դարձեալ պրս.* تانبول tānbūl, تنبول tanbūl *կամ* تامول tāmūl *«տերև իմն ծանուցեալ ի Հնդիկս, որ լինի ափաչափ կամ փոքր և մեծ, զոր ընդ ֆուֆէլի սնուցեալ՝ այսինքն միւրէպպայ արարեալ՝ ի կիր արկանեն ի ճաշակումն» (ԳԴ)։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆր. 145 բ։

***ԹՄԲՈՒԿ**, ի–ա *հլ. «թմբուկ» ՍԳր. «ականջի թրթռուն մաշկը» Նար. «կնիք կուսութեան» Սամն. 30. որից* թմբկահար *Բուզ. ե. 32.* թմբկահարութիւն *Թէոդ. Կոյսն.* թմբկահարիկ *Տաղ։*

=Պհլ. *tumbūk *ձևից. հմմտ. պրս.* تنبوك tanbūk, تنبك tunbak, tanbak *«թմբուկ»,* تبنك tubank *«փոքր թմբուկ». հայերէն բառը ծագում է հնագոյն* *թումբուկ *ձևից։ Պրս. բառը անցել է նաև ուրիշ զանազան լեզուների. ինչ. արևել. թրք.* تونبك tünbek, دومباق dumbaq, *օսմ.* دمبلك dümbelek *«փոքր թմբուկ», քրդ.* دنبك dünbek, *գնչ.* թամբօշ, *գերմանական գնչ.* tambuk *ևն։—Հիւբշ. 154։*

Առաջին անգամ ԳԴ դրաւ պրս. tubank *ձևից։ ՆՀԲ յն.* τύμπανον, *լատ.* tympanum *ձևերի հետ է կցում։ Հիւնք.* թմբիր *բառից է հանում։ Տէրվ.* Altarm. 41 *կցում է յն.* τύμπανον *«թմբուկ»,* τύπτειν *«բաղխել», սանս.* stump *«ծեծել, բաղխել» հյ.* թոպել, տոփել *ձևերին։ Վերի ձևով ունի Հիւբշ.* Pers. Stud. *էջ 245։ Զուր է կարծում Ս. Մխիթարեան, Բիւր. 1898, 865 որ էնկիւրիի թրքախօս հայոց*

dömbek հոմանիշը հյ. թմբուկ բառից լինի ձևացած. dömbek զուտ թրքական փոխառութիւն է։ Նախ Justi, Kurd. gram. 65 համեմատեց պրս. دنبك dunbak հոմանիշի հետ։ Pictet, բ. տպ. Բ. 302 պրս. tumbak են ձևերի հետ։

+ԹՄՈՒՐ «թմրած» Վրդն. յանթառ. որից թմրիլ Ոսկ. յհ. ա. 6. Խոսր. ժմ. թմրեցուցիչ Տօնակ. թմրութիւն Կղնկտ. Ա. էջ 173 (Հրատ. Շահն., թմրեցուցանել Խոսր. թմրական Յս. որդի. թմրադեղ Աբր. կրետ. 108.—այս նոյն արմատը ունինք նաև թմբիր ձևով. այսպէս՝ թմբիր «թմրութիւն» Մնդ. «թմրեցուցիչ դեղ» Ոսկ. մ. և ես. թմբրիլ ՍԳր. թմբրութիւն ՍԳր. Ագաթ. թմբրական Փարպ. թմբրադեղ Յայսմ. Անկ. գիրք առաք. 168։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tumb- արմատից, որից ունենք նաև յն. τύμβος, γέροντα τύμβον, τυμβογέρων, παρατετύμβει, որոնք նշանակում են «զառամեալ ծեր, ծերութիւնից ցնդած, ցնդիլ, ցնորիլ» (Walde 747, Boisacq 991, Pokorny 2, 619): Ըստ այսմ հայերէնի ամենահին ձևն է *թումբիր (կազմուած -իր մասնիկով), որից թմբիր, թմբրիլ, յետոյ բ-ի անկումով թմրիլ և սրանից էլ ենթադրուած արմատը թմուր (աւելի ճիշտ պիտի լինէր *թմիր)։

ՆՀԲ լծ. թէմրէ, յն. θάμβος, լտ. torpor, dormitatio (վերջինս նիւնչ բառի տակ), Տէրվ. Altarm. 41 թամբ, ստամբակ, ապստամբ ձևերի հետ սանս. stambh «հաստատ կենալ, անշարժ մնալ», յն. ἀστεμφ-ής «հաստատուն, կարծր», լիթ. stebuti «կանգնեցնել, բռնել» են բառերին է կցում։ Նոյն, Նախալ. 83 սանս. tam «թմրիլ», tamra «մութ», զնդ. təmaŋh «մութ», պրս. tum «մութ», լտ. temetum «թմբիր», լիթ. tamsà «մութ», նբգ. dämmerung «արշալոյս, վերջալոյս» և հյ. դամարիլ ձևերի հետ՝ հնխ. tam «թմրիլ, մթագնիլ» արմատից։ Հիւնք. հանում է թուրմ բառից։ Meillet MSL 9, 154 լտ. stupare: Հիւբշ. 443 սրա համեմատ դնում է լտ. stupeo «թմրիլ, յապուշ կրթիլ», stupor «թըմբիր, անզգայացում», stupidus «ապուշ, թմրած», stupe○ ○ «զարմանալ, յապուշ կրթիլ». բայց կասկածում է որ հյ. բառը նախաւոր *թումբ-իր<stump-ir ձևից գայ։ Հիւբշման չի կարողանում որոշել թէ թմբիր և թմրիլ ձևերից ո՛րն է նախնականը. առհասարակ թմրիլ համարւում է նոր ձև, բայց կայ նաև հների մօտ. այսպէս Մրկ. գ. 52 ունի թմրեալ տարբերակը. և նոր հայերէնում մբր ծագում է մր ձևից.—ըստ այսմ Հիւբշման անապահով է գտնում Meillet-ի մեկնութիւնը։ Սրմագաշեան, Արմէնիա, ռում. tâmpit հոմանիշի հետ։ Scheftelowitz BB 29, 47 կրկնում է Տէրվիշեանի մեկնութիւնը՝ սանս. tamra, լտ. tenebrae, հսլ. tŭma «մութ» են։ Միևնոյնը դարձեալ Charpentier IF 25, 250: Meillet, Esquisse 12 լտ. stupeo ձևին աւելացնում է նաև յն. τύπτω «զարնել», ըստ որում այս երկուսը ցեղակից են դրւում (տե՛ս Walde և Boisacq անդ)։ Pedersen Հայ. դր. լեզ. 51 տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը։ Մառ, Грам. др. арм. էջ 32 ցեղակից է դնում վրաց. თურა թուրա «թմրեցայ»։

ԳՒՌ.—Ալշ. Սչ. Վն. թմբրել, Ագլ. Մկ. Ոզմ. թմբրիլ, Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. Տիգ. թմրիլ, Ասլ. թմրիլ, թրմիլ, Ակն. Սեբ. թրմիլ, Ջթ. թը՝մ-րը՝լ, թը՝մյը՛լ, Ննխ. թմրէլ, դմրէլ, դ՛մրէլ, Ջղ. դ՛մբրել, դ՛մրել, Երև. դմբրէլ, Տփ. դմբրիլ, Ախց. Կր. դ՛մրիլ, Ղրբ. տմբըրէլ, Գոր. տմբըրիլ, Մրղ. տիմբիրէլ, Շմ. տիւմ-բիւրիլ, Սլմ. տմրել: Նոր ձևեր են թմբրացնել, թմբրմուն, թմբըրտիլ, թմբրթակի:

*ԹՄՐՀՆԴԻ (որ և թմրճինտի) «հնդկարմաւ, լտ. tamarindus indica L» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս.

=Արաբ. تمره الهندی tamra-[ul-]hindi «հնդկարմաւ» (կազմուած tamra «արմաւ» բառից). սրանից են փոխառեալ նաև նյն. τεμαρέντι, ταμαρίντος, թրք. demirhindi (ժողովրդական ստուգաբանութեամբ tamra «արմաւ» բառի տեղ դնելով տճկ. demir «երկաթ»)։ Բոյսի ընդարձակ նկարագիրը տե՛ս Seidel, Մխ. հեր. § 177։—Հիւբշ. 279։

ԹՆԹՈՑ տե՛ս Թունդ։

ԹՆԾԿԱԼ կամ **ԹՆՁԿԱԼ** «շան ձագերի քծնելու ձայնը». մէկ անգամ ունի Եփր. խրատ։

Հիմք. Թրք. tənmaq «ձայն հանել, բարբառիլ» ձևի հետ։

ԳԻՌ. Եւդ. Մն. թնձգալ, Ննխ. թնձգալ (գիւղերում՝ թնգգալ), Համշ. թնձգուշ, Զթ. թօնձգօլ, թօնձգըլ, Ակն. Ասլ. Պլ. Սեբ. թըգգալ.—սրանք առհասարակ նշանակում են «շան կաղկանձել», բայց փխբ. «մանկան կիսատ լալը, կամ լացից հեկեկալը».—կրկնական ձևն է թնձկտալ խրբ. «լալ-լալակնիլ»։

ԹՆՋՈՒԿ «խճճուած՝ իրար խառնուած մազեր». հնից աւանդուած չէ և կայ միայն արդի գաւառականների մէջ. բայց այս արմատից ունինք միջին հյ. թնջկոիլ «մազերը իրար խառնուիլ» Վստկ. 146 «Ջմանր մազմըզուկսն՝ որ թնչկռեալ լինին ի տակսն, հա՛ն ձգեա՛»։

ԳԻՌ.—Ախց. թնջ՛ուկ, Պլ. Սեբ. թնջուգ, Բր. թնջիկ ևն. նոր բառեր են թնջկուիլ, թնջկահան, թնջկոուկ ևն։—Կեսարիոյ թրքախօս հայոց բարբառով՝ tənǰug «թնջուկ», tənǰuglaməš «թնջկած, խառնակուած (մազեր)»։—Ակն. թնջուգ «արմատի մազմզուքը»։

ՓՈԽ.—Քրդ. تومجك tumǰik «մազերի փունջը, touret, touffe de cheveux»։

ԹՆՋՈՒԿ, «մի տեսակ ազնիվ սունկ, bolet» (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 156 բ). Գաղիան։ Գործածական է այժմ էլ նոյն ձևով և նոյն իմաստով՝ Բիւթանիայում։

***ԹՆՕՊ** «բևեկն արտադրող մի տեսակ շատ բարձր ծառ. larix կամ mélèze? Թրք. դամալախ, գաթրան աղաճը» Բժշ. իբրև միջ. հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 734 բ և 796 բ։

=Արաբ. تَنُّوب tannūb «Ռումի երկրին հատուկ մի տեսակ մեծ ծառ է, որից կուպր է յառաջ գալիս. այս ծառը շամի էգ տեսակն է. Թրք. կոչւում է köknar կամ qatran aγaǰə (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 81)։

ՀԲուս. § 796 դնում է «թնօպի. սունկ»։ Վերի ձևով ուղղեց ու մեկնեց Նորայր, ՀԱ 1924, 549։

ԳԻՌ.—Զթ. թընըթը՛ նոյն նշ. ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս իմ Գւռ. բռ. էջ 347։

***ԹՇՆԱՄ** «անարգանք, նախատանք». արմատ առանձին անգործածական, որից ձևացած են թշնամանել «նախատել, անարգել» ՍԳր. Եւագր. Եզն. Ոսկ. ա. տիմ. թշնամանք ՍԳր. թշնամանագիր «նախատիչ, հայհոյող» Առակ. իէ. 13. թշնամանալից Իմ. ժէ. 7. թշնամանասէր Առակ. գ. 30. թշնամանիչ ՍԳր. Ոսկ. մտթ. ևն։

=Պհլ. dušnām, պրս. دشنام dušnām «անարգանք, թշնամանք, յիշոց», dušnam dādan կամ dušnām kardan «յիշոցնատու լինել, հայհոյել, թշնամանել», փարսի dušmīn dādmūn «անիծել, հայհոյել», քրդ. dižūn «անարգանք, նախատանք», dušum dem կամ dužūn kirin «անարգել, նախատել». dəžmin «հայհոյանք» Մտթ. թ. 3։ Ուղղակի իրանեանից է ոսթ. dižam «հայհոյանք, լուտանք»։ Իրանեան բառը կազմուած է duš «դժ-, վատ» և nām «անուն» բառերից և նշանակում է բուն «վատանուն».—(«անարգել» իմա «վատանուն անել»)։ Հայերէնում նախաձևն էր նախ *դշնամ, ուր դ ձայնը յաջորդ շ-ի պատճառով դառնալով թ՝ ձևացել է թշնամ. և սրա վրայ էլ աւելանալով ան մասնիկը՝ թշնամանել, թշնամանք։—Հիւբշ. 154։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որից յետոյ ՆՀԲ, Պատկ. և սրանից առնելով՝ Lag. Arm. Stud. § 856։

***ԹՇՆԱՄԻ** (-մւոյ, -մեաց) «ոսոխ, հակառակորդ, չարակամ» ՍԳր. որից թշնամենալ կամ թշնամիլ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2. թշնամութիւն ՍԳր. թշնամաբար Փարպ. կամ թշնամեբար Պղատ. տիմ. թշնամական Պիտ. ևն.

=Պհլ. dušman, dušmēn (Salemann, Man. Stud. ЗАН 8, 67), պազենդ. dušman, պրս. دشمن dušman «թշնամի», دشمنی dušmanī «թշնամութիւն», զնդ. dušmainyu- «թշնամի», dušmanah- «չարախոհ, չարախորհուրդ»։ Այս բառերը ծագում են duš «վատ» և mainyu, manaṅh «հոգի, միտք» բառերից, և նշանակում են բուն «չարամիտ, չարահոգի»։ Պրս. բառը տարածուած է ամբողջ Արևելքում. այսպէս՝ օսմ. düšmen, düšman, լազ. düšmeni, dušmani, ն. ասոր. dižmin, գնչ. dušman, ավար, չերեմիս. tušman, ուտ. dušman, չուվաշ. ալթայ. tušman, խըրղըզ. tuspan, մորդվին. dušman

(այս վերջինըստացել է «վիշապ, կախարդ» նշանակութիւնները), ռուման. dušman, բուլգ. սերբ. dušman (Berneker, էջ 239), բոլորն էլ «թշնամի»։ Vambéry, Etym. Wört. էջ 189 չուվաշ. ալթայ. և խրղըզ. ձևերը հանում է բնիկ թուրք արմատից, ինչ որ յայտնի սխալ է։ Հայերէն բառը նախապէս եղել է *դշման, ուր դ՝ ազդուելով յաջորդ շ-ից, դարձել է *թշման. և այս բառն էլ (ըստ Meillet, Revue critique 1896, էջ 423) ազդուելով վերի թշնամ, թշնամանել բառից, դարձել է *թշնամ և ի մասնիկով՝ թշնամի։—Հիւբշ. էջ 154, 512։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ դնում է թրք! տիւշմէն, տիւշման, յն. δυσμενής։—Peterm. 21 դնում է պրս. ձևը։ Lag. Urgesch. 948 պրս. և յն. ձևերի հետ։ Spiegel, Huzw. Gram. 189, 190 պարսկերէնից։ Հիւնք. պրս. տիւշմէն և հյ. թըշնամանէ ձևերից։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Ջթ. Կր. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. թշնամի, Մրղ. թշնամը. (Ագլ. շեշտւում է երկու ձևով՝ թշնա՛մի և թշնամի՛).—իմաստի փոփոխմամբ՝ Մկ. թշնամը՛, Ոզմ. թշնամէ «սատանայ». հմմտ. Եզն. 53 «Սատանայ յեբրայեցւոց և յԱսորւոց լեզուէ խոտորեալ թարգմանի... և ի թշնամութենէ ընդ մարդոյն ունելոյ՝ իւրն կամօք եղև բանսարկու»։

*ԹՇՈՒԱՌ, ի-ա հլ. «դժբախտ, ողորմելի վիճակում» Գ. մակ. ե. 21. որից թշուառանալ ՍԳր. թշուառացեալ Առակ. իէ. 10. թշուառական ՍԳր. թշուառացուցանել Ես. լգ. 1. թշուառութիւն ՍԳր. Եզն. թշուառաբան Մծբ. եռեւթշուառեան Ճառընտ. Սկևռ. աղ. 23, Արծր. ևն։ Նոյն բառի երկրորդ ձևն է— չուառ «թշուառ» (որ կազմուած է թշ ձայնախմբի միացումից. հմմտ. ֆրանս. tch և գերմ. tsch =չ գրչութիւնները) Եզն. որից չուառական Դատ. և 27. Եւս. պտմ. չուառանալ ՍԳր. չուառութիւն Երեմ. դ. 19 Եզն. ևն։

=Իրանեան փոխառութիւն է և ծագում է զնդ. dušxvarənah- բառից, որ թարգմանւում է ըստ Geldner «անպատիւ, անարգ», ըստ Justi «վատ փայլ ունեցող, ամբարիշտ», ըստ Darmesteter «անփառունակ», ըստ Bartholomae 755 «übelberüchtigt, վատանուն, վատահամբաւ», ըստ պահլաւ թարգմանութեան «վատ ճակատագիր ունեցող»։ Բառիս բուն իմաստն է «նա՝ որի փառքը, մեծութիւնը, արժանիքը վատ է» և կազմուած է duš «դժ-, վատ» և xvarənah «փառք» բառերից։ Հայերէն բառը կարող է երկու ձևով մեկնուիլ. նախ՝ զնդ. dušxvarənå ձևին համապատասխան հպրս.* dušhuvarnā ձևից, որից պրս.* dušxvarr և սրանից էլ հյ. *դուշվառ>*դշվառ>թշուառ. բայց աւելի լաւ է դնել հպրս. *dušuvarnā, որից պրս. *dušvarr և սրանից էլ հյ. *դուշվառ>դըշվառ>թշուառ. հմմտ. վերը դժուար բառին տրուած մեկնութիւնը։—Հիւբշ. 154։

Lag. Urgesch. 948 դժուար<պրս. duswār ձևից։ Հիւնք. 144 դժուարին բառից։ Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 259։

*ԹՇՐԻՆ «եբրայական եօթներորդ ամիսը» Իգնատ. ղկ. 32. Շիր. 11. ունի միայն ՀՀԲ։

=Ասոր. تشرين tšrīn՝ նոյն նշ. արաբ. զանազանւում է تشرين اوّل tšrīn-i avval «առաջին թշրին, հոկտեմբեր» և تشرين ثانی tšrīn-i θanī «երկրորդ թշրին, նոյեմբեր»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, SWAW 38, 578:

ԹՈԲԷԿ տե՛ս Թեպեկ։

*ԹՈԴԱՆ «մի տեսակ ձուկ». ունի միայն Բռ. ստեփ. լեհ.

=Իտալ. tótano «մի տեսակ ծովային խեցեմորթ է. ֆր. calmar». անշուշտ նոր ժամանակի գիտական փոխառութիւն է։—Աճ.

ՆՀԲ դնում է յն. τευθίς հոմանիշից, որ սակայն նման չէ մեր բառին։

*ԹՈԶԱԽ «պրտուի փունջը կամ ծաղիկը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 799։

=Թթր. توزاق tōzag բոյսի, ծաղկի և փետուրի աղուամազ» (Будаговъ 1, 392)։—Աճ.

ԹՈՋՈՓԱ «սղոցեղջիւր կոչուած անասունը». ունի միայն ԱԲ. իսկ ՆՀԲ յիշում է սղոցեղջիւր բառի տակ՝ առանց վկայութեան։ Երկուսի էլ աղբիւրն է Բար. 134, ուր նոյն անասունը կոչուած է թոլոփ, եթողու, աթողուխս, թէոփալոս, թէոփիլոս, թէոփելոս, թէոփալաս, կամ նաև աւթողոփոս, ութողփողfս, աթա-

ղուխս, ութողփոքա, թողոփա, թէոփիլաս, թեոփելաս (*տե՛ս Մառ.* Текст. и. раз. VI. Физіологъ, 1904, *էջ 4 և 58)*։

=*Յն.* ἀντόλοψ *կամ սրանից տառադարձուած ասոր.* ܐܘܛܘܠܘܦܘܣ autulupus *ձեւից, բազմաթիւ սխալ գրչութիւններով. հայերէնից էլ տառադարձուած է վրաց.* ავთოლოფოს ավթոլոփոս. *բոլորի մէջ էլ յն.* ν *սխալ է կարդացուած իբր* υ.—*Բարուախօսի յիշեալ առակի Վարդանեան խմբագրութեան մէջ նոյն անասունը կոչուած է պարզապէս «գազան սղոցաձև եղջերբ» Վրդ. առ. էջ 100*։

Ուղիղ մեկնեց Մառ, անդ։

ԹՈԹ *«թմբուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 120*։

ԹՈԹՈՇ *«շրեշ բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 800*։

ԹՈԹՈՇ *«մողէս» Բռ. ստեփ. լեհ. (բայց գրուած է* դօդօշ*). որից* քարաթոթոշ *կամ կրճատուած՝* քարաթոշ, քարաթօշ, քարթօշ *ձևերով՝ Արծր. Մխ. առկ. Վստկ. 72 Կանոն. Տաթև. հարց. 511 (Մողէզն և կոկորդիլոսն՝ որ քարթոշ ասեն)*։

=*Բառիս հետ պէտք է համեմատել ուտ.* t'ošô *«լորտու», որ պահում է արմատական ձևը.* թոթոշ *կրկնական է*։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, էջ 113 վրայ. ջոջո *«մողէս» բառին է կցում*։

ԳԻՌ.—Երև. Լ. Ջղ. քարաթօթօշ, *Լ.* աքրաթօթօշ, *Վն.* ք'ըոթըթէօշ, *Սլմ.* ք'ըոթանթոշ, *Ղզ.* քըռըթօ՛նթօշ, *Ղրբ.* քըռըթա՛նթուշ, *Ագլ.* քըլըթա՛նթուշ, *Հճ.* քարթէշ, *Ջթ.* ք'ըր-թէօշ, ք'ըյթէօշ. *բոլորն էլ նշանակում են «մողէս». իսկ Պրտ.* քարթօշ, *Ասլ.* քարթէօ՝չ (քարթէօ՝ժ) *«խղունջ».—Հճ.* քարթէշ *ցոյց է տալիս՝ որ հինը* օ *ձայնաւորով էր. որովհետև այս բարբառում* օ *դառնում է* է, *իսկ* ո *դառնում է* ո *կամ* ու։—*Առանձին ձև ունի Մկ.* ք'ըոք'ըոօժիկ *«մողէս»*։

ՓՈԽ.—Ատն. թուրքերի, ինչպէս նաև թրքախօս հայոց և յունաց լեզուով՝ քէրթիշ *«մողէս». ոճով ասում են՝* իշի չօք քարըշտըր՛մա, ալթընտան քարթօշու չըքար *«Մէջը շատ մի խառնիր, տակից քարթօշը դուրս կգայ» (ուր* քարթօշ *բառի իմաստը ժողովրդին անհասկանալի է).—քրդ. Մկ. գործածական է* քըռ-ք'ըռօժիկ *ձևը*։

+**ԹՈԹՈՎ** *«թլուատ, կակազ» Ես. լբ. 4. Ոսկ. ես. և Բ. կոր. Եփր. եւ. էջ 157. որից* թոթովախօս *Ես. իթ. 24.* թոթովախօսութիւն *Գէ. ես.* թոթովել *Ոսկ. մ. ա. 17.* թոթովութիւն *Գէ. ես.* թոթովատ *Երզն. քեր.* թոթովանք *(նոր բառ)*։

=*Բնիկ հայ բառ է՝ հնխ.* stu- *արմատից.* թոթով *կրկնուած է* թով *ձևից, որ նշանակում է «խօսիլ», մանաւանդ «ընդհատ ընդհատ խօսիլ» և որի պարզական ձևն է ներկայացնում* թովել *(տե՛ս այս բառը)*։—*Աճ.*

Schröder, Thesaur. 46 *արաբ.* تأتأ tatā *ձևից փոխառեալ։ Տէրվ.* Altarm. *41* թովել *բառի հետ՝ կցում է* ապստամբ, ստամբակ *եւ ձևերին. տե՛ս* թմուր: *Հիւն.* թեել *բառից հանում է* դեղևիլ *և* թոթովել: *Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* طحطح tuhtuh *«կակազ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 728)*։

ԹՈԹՈԻԽ *«մթագին». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 120*։

ԹՈԺԻԻՆ *«արջի ձագ» Եզն. էջ 69. ուրիշ վկայութիւն չկայ*։

=*Անշուշտ նոյն է քրդ.* toeža, toežang *«գազանի կամ թռչունի ձագ» բառի հետ. բայց չգիտեմ թէ ի՛նչպէս պէտք է կապել այս երկու բառերն իրար հետ*։—*Աճ.*

ՆՀԲ լծ. թրք. tosūn *«հորթ», իտալ.* tozzo *«տխմար կամ տղայ»։ Հիւբ. Թրք.* tosun *«հորթ»։ Ղափանցեան,* ЗВО *23, 354 երկուսը միասին իրան.* tauk- *«ծնանիլ, սերունդ յառաջ բերել» արմատից, որոնց կցում է նաև թրք.* طوغمق toγmaq *«ծնիլ»*!

ԹՈԽՈՐ *«կուզ կենդանին». ունին միայն ՋԲ, ԱԲ և ՓԲ յաւել. չգիտէ ՆՀԲ.—սրա հետ թերևս նոյն է՝*

ԹՈԽՈՐՆ, ի-ա *հլ. «մի տեսակ օձ». անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ ունի Վրդն. ծն. «Ջիք իգամոլք կոչեցան յՕրեմխայէ, և կէսք թիւնս թոխորնաց և ննգութիւնս»։—Ըստ ԳԲ «թոյն կամ թունաւոր»?*

***ԹՈԿ** *«չուան», որից* թոկել *«չուանով քաշել». ունի միայն Նորայր, Բռ. ֆր. 1225 ա,*

իբր միջին հյ. բառ. գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 120 և 313. (առաջին տեղում գրուած է թոկ *«տուն». բայց այս* տուն *բառը հարկաւոր է կարդալ* տոռն. *ինչպէս որ էջ 313 էլ գրուած է* տոռն *«թոկ».* *իսկ* թոկել *«վզին չուան անցկացնել»)։*

=*Վրաց.* თოკი թոկի, *լազ.* թոկի *«չուան» բառից. հայերէնը անշուշտ փոխառութիւն է, որովհետև յետին ժամանակի բառ է և այժմ էլ գործածական է միայն Կովկասեան բարբառներում։—Աճ.*

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Գաւառական բառարանը, էջ 372։

ԳԻՒ.—Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Տփ. թոկ:

ՓՈԽ.—Կարող է մեր միջոցով փոխառեալ լինել քրդ. dok *«անասունը մսուրին կապելու չուան». (այս բառը* Justi, Diction. Kurde *կցում է գերմ.* tau, *անգսք.* teág *բառերին. սրանց կարելի է միացնել նաև հհիւս.* taug, *անգլ.* tow, *հոլլ.* touw, *ֆինն.* tauko *«չուան», ֆրանս.* touer *«նաւը չուանով քաշել». բայց այս բոլորը ծագած լինելով գերմ.* tuh, taug *«քաշել» արմատից (ըստ* Kuge 485), *կապ չունին բնաւ քրդ. բառի հետ)։*

ԹՈԿՈՄ *«ջերմութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 120։*

*ԹՈՀ ԵՒ ԲՈՀ. *գրուած նաև* թոխ *և* բոխ. *առնուած է ասորական Աստուածաշնչի Ծն. ա. 2 համարից, որ մեր թարգմանութեան մէջ թարգմանուած է «աներևոյթ և անպատրաստ»։ Եփր. ծն. էջ 2—3 մեկնելու համար այս դարձուածը՝ գրում է. «Երկիր, ասէ, էր* թոճ *և* բոճ. *յայտ արար՝ թէ անպատրաստ էր ցայնժամ և ամայի... երկիր, ասէ,* թոճ *և* բոճ. *յոյնն ասէ, աներևոյթ և անպատրաստ... այլ հեբրայեցին փոխանակ այնր՝ զի (ասորին) ասէ* թոխ *և* բոխ, *խոր և խաւար ասէ»։ Սրանից առնելով Վրդն. ծն. մեկնում է. «Ոմանք ի խաւարէ և յանդնդոց ասեն եղեալ զաշխարհս, զոր* թոճ *և* բոճ *ասացին, որ է խոր և խաւար»։ Այս երկուսից դուրս բառս գործածուած է մի քանի անկախ տեղեր էլ. այսպէս՝ Արծր. ա. 10 «ամայի, անմարդաբնակ» նշանակութեամբ (Ի խոխոմս ձորոյն ի թոխ և ի բոխ երկրին՝ անբնակ մարդկան). որից կազմուած է* բոխասեր *կամ* բոխասէր *«դժուարանցանելի» Նանայ. յոչ։—Հին բռ. մեկնում է քմահաճօրէն «թոհ և բոհ. անկազմ, աներևոյթ կամ անպիտան. բոհ, թոհ, բորբ, խաւար. բոխ՝ աւերակ»։—Նոր գրականում (արևմըտեան բարբառ)* թոճ *և* բոճ, *մանաւանդ* թոճուբոճ *գործածւում է «քաօսային վիճակ, կատարեալ խառնաշփոթութիւն» նշանակութեամբ։*

=*Ասոր.* ܬܘܗ ܘܒܘܗ tōh wə woh, *եբր.* תהו ובהו tōhū vā bōhū *«ամայի և անապատ». հմմտ. արաբ.* تيه tīh *«անապատ, լաբիւրինթոս». սրանից է փոխառեալ նաև ֆրանս.* tohu-bohu *«մեծ անկարգութիւն, խառնակութիւն»։—Հիւբշ. 303։*

ՆՀԲ բոխ՝ *լծ.* բաւիղ, վախf. բոճ՝ *բառ եբր.* պօճու, *ասոր.* պօճ. բոճ և բոճ՝ *բառ եբր.* թէճօմ, *այսինքն «անդունդք»։* Lag. Btrg. bktr. Lex. *80* բոճ=*ասոր.* bōh: *Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Lag. Arm. Stud. § 861: *Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 169 պրս.* تهی tohī *«դատարկ» բառից։*

ԹՈՂ. *արմատ «ձգել, ներել» նշանակութեամբ, որ առանձին գործածւում է իբրև* թո- ղում *բայի հրամայականը և կամ իբր մակբայ կամ նախադրութիւն, որից* թո՛ղ թէ, թո՛ղ անդր *ՍԳր. Եզն.* թողուլ *ՍԳր. Ագաթ.* թողանալ *Կոչ. 16. 17.* անթող *«աններելի» Պիտն. 387.* թողացուցանել *ՍԳր.* թողութիւն *ՍԳր.* թողարան *«ձիարձակարան» Փիլ. լին.* թող լիf լինել *Եփր. մն.* բարձ և թող առնել *Կանոն.* բարձի թողի առնել *Շնորհ.* նարութող *Եփր. ղևտ. էջ 223.* կնաթող *Կանոն. Մխ. դտ.* կարգաթող *Մարթին.* դժուարաթող *Կլիմաք. ևն։ Այս արմատի երկրորդ ձևն է* թոյլ, ո, ի *հլ. «լոյծ, թոյլ մեղկ, ծոյլ» Իմ. բ. 3. որից* թոյլ առնել *«թողնել, թոյլ տալ» ՍԳր.* թոյլ տալ, թոյլ լինել *ՍԳր.* թոյլանդամ *Ոսկ. յհ. ա. 2.* թոյլատարազ *Եփր. աւետ.* թոյլտուութիւն *Վանակ. յոբ. (սրանց մէջ սղում տեղի ունեցած չէ).* թուլագոյն *Ագաթ. Ոսկ.* թուլամորթ *Եւս. քր.* թուլանալ *ՍԳր.* թուլատարր *Վեցօր. 140.* թուլացուցանել *ՍԳր. Եզն.* թուլակազմ, թոյլատրել, թոյլատրութիւն, անթոյլատրելի *(նոր բառեր են) ևն։ Այս երկու ձևերի մայրն է* թոյղ, *որ յետոյ յղ յաջորդական ձայների դժուար արտասանութեան պատճա-*

ռու պարզուելով՝ տալ թող *և* թոյլ. *համմտ.* ճշող *և* ճշոյլ, այլ *և* այղ. (*այս մասին տե՛ս Աճառ. Բազմ. 1897, 170*)։ Թոյղ *ձևը գործածական է մի խումբ հին ձեռագրերի մէջ. համմտ.* բոյղ եա՝ *կրկնագիր Ագաթ. հրատ. Յուշարձան, էջ 74 ա (ՀԱ 1913, 13). որից* բուղացուցանել *Փիլ. 1892, էջ 183*։

Brosset, JAs. 1834, 369—406 *սանս.* tyas, *վրաց.* տեվ, տիա: Müller SWAW 42, 329 *զնդ.* tərə, *պհլ.* vitartan, *պրս.* guδaštan, *իսկ 48, 425, միայն զնդ.* tərə. *Պատկ.* Изслед. *14. լծ. հյ.* ծոյլ: *Հիւբ.* դոյլ *բառից*։ Meillet MSL 8, 163 *սանս.* tari *«անց կենալ» բառի հետ*։ *Այս մեկնութիւնը ինքը* MSL *9*, 154 *մերժելով՝ առաջարկում է* թոյլ *ձևի դէմ լեհ.* tulic' *«հանգստացնել, խաղաղել», սերբ.* tuliti *«մարել», սանս.* tūṣṇīm *«լուռ», հպրուս.* tusnan *«լուռ», հսլ.* tunje *«ի զուր, ձրի», սանս.* tuchyás, *հսլ.* tuštī, *իսկ* բողոյ *ձևի դէմ հսլ.* utoliti *«խաղաղել, հանգստացնել», լիթ.* tilti *«լուռ լինել», հիռլ.* tuilim *«ննջեմ»*։ *Հիւբշ. մինչև անգամ չէ յիշած այս մեկնութիւնը*։ Patrubány SA I, 195 *յն.* δολός *«խորամանկութիւն», լտ.* dolus *«նպատակ», անգսք.* tal *«խաբեբայութիւն», գերմ.* Zahl *«թիւ»,* Ziel *«նպատակ» ևն. իսկ* SA *2, 285 յն.* τλῆναι, *գոթ.* θulan, *լտ.* tuli, tolle, tolerāre, *հսլ.* toliti *«մեղմանալ» ևն*։ Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 36 վերջինիս պէս*։ Scheftelowitz BB *29, 22 սանս.* tulayati *«բարձրացնել», լտ.* tollo *«բարձրացնել», հիռլ.* tol *«կամք», գոթ.* θulan *«համբերել», յն.* ἔτλη *«տանել, համբերել» ևն*։ *Բաղրամեան ՀԱ 1907, 16 կարծում է որ* tol *արմատի վրայ աւելացած է նաև* p՝ *որ* epi *բառի համառօտութիւնն է. որով մեր արմատը լինում է* p-tol: Karst *Յուշարձ. 419 թթր.* tul, dul *«մենակ, մերկ, լքուած, այրի կին»*։ *Պատահական նմանութիւն ունի վրաց.* მოთუ̂ლემა մոթուլեմա «дремать, *նիրհել, թմրել, անհոգ լինել»*։

ԳԻՌ.—Թոյլ=*Ալշ. Ախց. Կր. Հմշ. ՀՃ. Մկ. Մշ. Ննխ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ.* թուլ, *Վն.* թո̂լ, *Խրբ.* թօլ, *Զթ.* թը՛լ, *Ակն.* թէօլ, թիւլ, *Ագլ. Ասլ. Շմ.* թիւլ, *Գոր. Ղրբ.* թիւլ (*բայց կրկին* լ-*ով* թիւլլ անել *«թողնել, թոյլ տալ»*). *Հւր.* թիւլ, *Սլմ.* թուէլ, *Երև.* թիլ:—Թուլանալ=*Տփ.* թուլա՛նալ, *Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* թուլնալ, *Ղրբ. Շմ.* թիւլոնալ, *Ագլ.* թլո՛նիլ, *Տիգ.* թուլ՛նուլ՛, *Մրղ.* թու՛լնալ, *Ասլ.* թիւլնալ, *Խրբ.* թօլնալ, *Զթ.* թօլնօլ, թօլնոլ:—Թող=*Ջղ.* թող, թողնել, *Պլ. Ռ.* թօղ դալ, թօղըր դալ, *Մշ.* թօղել, *Խրբ.* թօղէլ, *Շմ. Տփ.* թօղ, թօղնիլ, *Հմշ.* թօղուշ, *Սչ.* թօղուլ, թօխ դալ, *ՀՃ. Սլմ. Վն.* թօղնել, *Ախց. Երև. Կր.Մրղ.* թօղնէլ, *Տիգ.* թօղիլ, *Ագլ.* թուղ անիլ, *Ոզմ.* թուղ, թխնիլ, *Զթ.* թիւղ, թուղուլ, *Սեբ.* թէօղ դալ, *Ակն.* թէօղուլ, թէօղուցնել, *Ասլ.* թէօղիւլ, *Մկ.* թըղնիլ, *Անտ.* թը՛ղ, *Ալշ.* թըխ, *Ննխ.* թօ՛. (*այս վերջիններիս մէջ միայն իբրև մասնիկ. ինչ. Ննխ.* Ի՛նչ թօ անէ)։—*Նոր բառեր են* թողկել *«թողուլ»,* թուլաբաշիլ, թուլիկ, թուլկեկ, թուլկող, թուլալօշ *ևն*։

ԹՈՄԻՆԱՆ *«չար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121*։

ԹՈՄՆ *«որ թոյլ է». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121*։

ԹՈՅԹԻ «chélonée, *ծովային կրիայ». ունի միայն Քաջունի հտ. Գ. էջ 81 ա. բայց բուն բառարանում հտ. Բ. էջ 449 չէ յիշուած*։

ԹՈՅԼ *տե՛ս Թող*։

ԹՈՅՆ, ի-ա *հլ.* (*յետնաբար* ի *հլ. ՆՀԲ դնում է նաև* ո *հլ. բայց առանց վկայութեան*) *«մահաղեղ» ՍԳր. Եփր. ծն. էջ 19. որից* թունաւոր *Իմ. ժզ. 10. Եփր. վկ. արև.* թունել *«թունաւորել» Խոր.* թունալից *ՑՀ. իմ. երև.* ապարոյն *Նար. կգ. 160.* դառնաբոյն *Վեցօր. 196.* չարաբոյն *Ագաթ.* իժաբոյն *ՅՀ. կթ.* հրաբոյն *Բենիկ.* թունամուխ *Եփր. վկ. արև. 21.* աներոյն *Եղիշ. խաչել.* նակաբոյն (*Նոր բառ*). *գրուած է նաև* թիւն, *որից* թիւնաւոր *Կոչ.* թիւնաբեր, թիւնաբուխ, եռաթիւնեալ *Շնոր. վիպ. ևն. համմտ.* անդոյր *և* անդիւր *գրչութիւնները*։

Canini, Et. étym. *էջ 56 և 228 կիմր.* ton *«թոյն»*։ *Հիւբ. պրս.* թինիյն *«օձ, վիշապ»,* թաուն *«ժանտամահ, սրածու-

թիւն»։ Patrubány ՀԱ. 1908, 152 հնխ. teu̯ «ուժ ունենալ, այտնուլ» արմատից։
ԳԻՒ.—Կայ միայն Մշ. թուճ. իսկ ՋԲ. անէծքների մէջ գործածական է թուճաթափել բայը։

ԹՈՅՐ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «գոյն, երանգ» Ոսկ. ա. տիմ. Պիտ. որից գեղեցկաթոյր Պիտ. սպիտակաթոյր Ննմես. էջ 105. լուսաթոյր Պիտ. ծիրանաթոյր Թէոդ. կուս. ձիւնաթոյր Պիտ. արջնաթոյր Նար. 177. ֆաչաթոյր Ոսկ. պօղ. ա. 6ծ, թոյրաթուխ «թխագոյն» Ոսկ. կող. ժբ. (Անկ. գիրք հին կտկ. Ա. էջ 165 ունի թիւրաթուխ, թարաթուխ ընթերցուածները, որ պէտք է ուղղել թուրաթուխ՝ որ է «թխագոյն»)։

*ԹՈՆ «մի տեսակ ձուկ. փալամուտ» ունի միայն ՀՀԲ. նոյնը դոճ ձևով ՋԲ.—Նորայր, Բառ. ֆր. 1211 բ գիտէ մհյ. թինոս ձուկը. արդի գրականը ունի միայն թոճ «փալամուտ ձուկը»։

=Յն. θύννος «թոն ձուկը», որից փոխառեալ են նաև լտ. thunnus, արաբ. تُن tunn, սպան. atun, ֆրանս. thon, գերմ. Thunfisch, ռուս. тунъ են.—Հայերէնի մէջ թինոս ձևը փոխառեալ է յունարէնից, իսկ թոճ նոր փոխառութիւն է ֆրանսերէնից։—ԱՃ.

ՋԲ դրած է յն։ Հինք. պրս. թին «ազգ ձկան»։

*ԹՈՆԻՐ, ո հլ. «գետնափոր փուռ» ՍԳր. Կոչ. 103. Փիլ. լին. Նխ. ղևտ. Վրք. հց. Բ. 422 Վկ. գէ. 39. գաւառական ձևեր են՝ թոնդիր Վկ. գէ. 39 (ի հլ.), թոնդրուց ԱԲ. այսպիսի ձևեր է ակնարկում նաև Մագ. թղ. 164 «Զանուն տեղւոյն Թոնդրակս անուանեն, զի անունն այրեցման նշանակէ պատշաճ գոլ». Բառ. երեմ. էջ 121 ունի թոռոն, թունտիր ձևերը։

=Փոխառեալ բառ, որ գտնւում է նաև ամբողջ Արևելքում, որտեղից էլ անցել է Եւրոպա։ Բոլորի մայրն է սեմականը, ուր գտնում ենք՝ ասուր. tinuru, ասոր. ܬܢܘܪܐ tanūrā, արամ. tannūrū, եբր. תנור tannūr, արաբ. تنّور tannūr, յգ. تنانير tanānir, ն. ասոր. t'änüirä հոմանիշները։ Սեմականներից բառը անցել է իրանեաններին. այսպէս՝ զնդ. tanūra, սոգդ. tanûr, պհլ. tanūr, պրս. تنور tanūr։ Պարսկականից են փոխառեալ աֆղան. tanārah, բուխար. tanur, քրդ. tenūr, tendur, վրաց. თორნე թօրնե, ուտ. թարնա, արևել. թրք. تنور tanūr կամ تندور tandur, չաղաթայ. تندر tandir, օսմ. tandər. իսկ արաբերէնի միջոցով ֆրանս. athanor «քիմիական հնոց», tandour «թոնիր», սպան. atanor «փողրակ»։ Յայտնի չէ թէ հայերէնը ո՛ր լեզուից է փոխառեալ. որովհետև վերի ձևերից ո՛չ մէկին համապատասխան չէ՛ ճըշտիւ. Հիւբշման դնում է իրանեանից փոխառեալ, թէև առանց ապացոյցի։— Հիւբշ. 155։

ԳԴ առաջին անգամ համեմատեց պարսկերէնի հետ։ ՆՀԲ եբր. վրաց. և թրք. ձևերի հետ։ Մասեաց աղաւ. 1863, 79 կարծում է թէ հյ. գւռ. թոնտիր կազմուած է թրք. tandər ձևի նմանութեամբ։ Lag. Urgesch. 813 զնդ. tanūra ձևի պէս՝ սեմականից փոխառեալ։

ԳԻՒ.—Խրբ. Տիգ. թօնիր (Խրբ. սեռ. թօյրի), Ռ. Սեբ. թունիր. Ակն. թանիր. Մկ. Ոզմ. Վն. թօնէր (սեռ. թօրվան), Ջղ. թոնդիր, Տփ. թօ'նդիր, Ալշ. Երև. Խտջ. Մշ. թունդիր, Սլմ. թուէնդիր, Մրղ. թէօնդիւր, Ախց. թընտիր, Շմ. թունդուր, Կր. (սեռ.) թնոին, Ղրբ. թո'ւրուն, Հւր. թօրուն, Գոր. թօ'ռնը, Ջղ. թօ'րան, Ազլ. թա'րան։ Նոր բառեր են թոնրանոց, թոնտրափ, թոնրածնան, թոնրեզեր, թոնրըտուն, թոնրերկաթ, թոնրմուխ են։—Թոնիր բառի մանկական ձևն է թոթոն։

ԹՈՆԾ «խեղ, հաշմանդամ». մէկ անգամ ունի Երզն. մտթ. 340 «Զբազում մարմինս թոնծս և կիսամեռս բերեալ ընկեցին զնոսա առաջի նորա իբր առ կենաց տուող և ցաւոց լուծող»։

ԹՈՆԾ «վիհ, գահավէժ». գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. 408։

ԹՈՆՁ «հաւալուսն, փորահաւ, pélican». մէկ անգամ ունի Փիլ. լիւս. 140. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Սակայն Փարպ. էջ 10 կայ թանձր թռչունը, որ անշուշտ պէտք է ուղղել թանձ կամ թոնձ և հասկանալ նոյնը։

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «ծովային ժժմակ կամ խեցեմորթ». և ստուգաբանում «թերևս իբր թոնծ անդամօք»։ Առաջին անգամ Նորայր, Հայկ. բառաք.

էջ 115—116 Պիսիդեայ Վեցօրէից մէջ, տող 1098—1112՝ փորահաւ թռչունի համար գտնելով ճիշտ նոյն նկարագրութիւնը ինչ որ Փիլոնի մէջ տրուած է թոնձի համար, և երկրորդ՝ Փիլոնի լուսանցքի վրայ թոնձին իբրև մեկնութիւն տրուած պեղական բառը յն. πελεκάν համակարելով՝ տուաւ թոնձ բառին վերի ուղիղ մեկնութիւնը։

*ԹՈՇ «սառցագիլ». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121. սրա հետ նոյն է թոշ կամ թոrշ «Թաղանթ պատեալ յերեսս ջուրց՝ ի փոշւոյ, ի խոտոյ, ի սառնէ և այլն» (յաւելուած գւռ. բառերի, ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1062 բ).—Նոյնը ունինք Տփ. թոշ «եղեամ» նշանակութեամբ։

=Վրաց. თოში թոշի «льдина, глыба льду, холодный, замерзшій, սառոյցի մեծ կտոր, ցուրտ, սառած»։—Աճ.

*ԹՈՇԱԿ, ի–ա հլ. «ճամբի պաշար, պարէն» Յուդթ. բ. 9. Տոբ. ե. 22. «ռոճիկ, ամսական» ՍԳր. «կերակուր» Պղատ. փոխաբերաբար՝ թոշակ յետին կամ թոշակ վերջին «հիւանդին տալու հաղորդութիւն» Ղևոնդ. Յհ. կթ. որից թոշակել Եփր. դտ. 338 և թղ. 381. թոշակատար Փարպ. թոշակակեr Նոնն. են. գրուած է նաև թօշակ, թոrշակ ձևերով.—Նոր բառեր են՝ թոշակաւոr, թոշակադrամ, թոշակաrկղ, թոշակառու, թոշակատու են։

=Պհլ. tōšak բառից, որի ներկայացուցիչն է պրս. توشه tośa «սնունդ, պարէն, ուտելիք, ճամբի պաշար». արմատը توش toś «ոյժ, կարողութիւն, ուտելիք, պաշար», որից էլ توشدان t'ośdān «պաշար դնելու աման», պարսկերէնից փոխառեալ են նաև բևուճ. tośag և t'ośaγ ձևերը։—Հիւբշ. 155։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Urgesch. 962, Spiegel, Huzw. Gram. 164, Müller SWAW 38, 572, WZKM 7, 372, ուր իրանեան բառը հանում է tuš «ուրախանալ, գոհ լինել» արմատից, կցելով սանս. tośa «գոհութիւն, ուրախութիւն» բառի հետ և ենթադրելով զնդ. *taošа «աղանդեր» ձևը։

ԳԻՌ.—Սրանի՞ց է Ղզ. թշկօն «ապրուստի վերջին միջոցը»։

ԹՈՇՈՄԻԼ տե՛ս Թառամ։

+ԹՈՊԵԼ «ծեծել» Ոսկ. եբր. յհ. բ (էջ 29), որից թոպիւն Ոսկ. եբր. թոպամահ Բուղ. գ. 3. թոպոլոց «ծեծի գաւազան» Վանակ. յոբ. (տե՛ս Իսիւք. էջ 26). ընդունայնաթոպ Նար. խր. էջ 121։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. stob- «ծեծել» արմատից. ցեղակից լեզուները պահում են նոյն արմատի stup, steup, stubh, steub և առանց s-ի՝ tup... են ձևերը՝ «ծեծել, զարնել, բաղխել» նշանակութեամբ. հմմտ. սանս. prastumpati, tṓpati, tupáti, túmpáti, tumpáti «բաղխել, զարնել, ընդհարկանել», յն. τύπτω «զարնել, ծեծել, բաղխել, վիրաւորել», τύπος «հարուած, տիպ», τυπίς «մուրճ», τύμμα «հարուած», τύπανον, τύμπανον «թմբուկ». στυπάζει (Հեսիքիոս) «որոտալ, աղմկել», στύπος «գաւազան», στυφελίξε «սաստիկ ծեծել», ἀποστυπάζω «գաւազանի հարուածներով վանել», լտ. stuprum «ամօթալի գործ, շնութիւն» (նախապէս «այս յանցանքի համար տրուած պատիժը, ծեծ»), stupeo «թըմրիլ, ապուշ կտրիլ», հսլ. tepǫ «զարնել», tūpati «տրոփել», լեթթ. staupe «ձիու ոտքերի հետքը՝ ձիւնի մէջ», stupas «ցպիկներ», գերմ. Staupe, մբգ. stūpe, հֆրիզ. stūpa «այն ցիցը՝ որին կապելով յանցաւորին՝ հրապարակաւ ծեծում էին», գերմ. tupfen, stupfen «բաղխել» են (Walde 747, Boisacq 991 և 922, Pokorny 2, 618—9, Ernout-Meillet 949):—Աճ.

ՆՀԲ տոփել բայի հետ։ Մորթման ZDMG 26, 541 բևեռ. tutubi:—Տէրվ. Altarm. 41 յն. στυφ-ελ-ίζω, սանս. stump, հյ. թմբուկ բառերին ցեղակից է դնում։ Հիւնք. դոփել բայից։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ տոփել և տափել, իսկ Բազմ. 1913. 340 կցում է թրք. topuz «լախտ» բառին։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. (անտիպ), որ ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։

ԳԻՌ.—Արմատը թոպ պահում է Բիւթ. «ըլպուտի թակ, որով զարնում է լարօղակին

(աղեղին)՝ բուրդ կամ բամբակ գզելու ժամանակ»։

ՓՈԽ.—Ուտ. **թապսուն** *(=***թապփեսուն***)* *«ծեծել»,* **թապեսուն** *«ծեծուիլ, ծեծ ուտել»։*

[**ԹՈՊՐԵԼ.** *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Մարթին. «Ռոմելոս ընտրեաց ծերս յխուռն՝ վասն խորհրդեան և թոպրելոյ զքաղաքն»։ ՆՀԲ մեկնում է «տնտեսել, հրահանգել», ԱԲ «կարգաւորել», ՋԲ չունի։ Ըստ իս պետք է ուղղել* **թապրել** *(***ո** *փխ.* **ա***). տե՛ս* **թետպիր**]:

ԹՈՌ *«ականջի բլթակ». արմատ՝ որ առանձին անգործածական է հին լեզուի մէջ. կայ միայն բարդութեամբ* **ականջթոռ** *«ականջի բլթակ» Մխ. բժշ. Նոր գաւառականներից Վն.* **թոռ** *«ականջի բլթակ» պահում է արմատական ձևը։*

—**ԹՈՌ** *«թաց, գիջային, խոնաւ». ունի միայն ՀՀԲ, որի աղբիւրն է Բառ. երեմ. էջ 121։*

=Նոյն է **թուրմ, թրջել** *և* **թրել** *բառերի հետ. աւելի ընդարձակ տե՛ս* **թրել***։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Գնձ. Դրլ. Ղզ. Ղրբ. Ճլ. Ճմ. **թօռ** *«անձրև». նոր բառեր են* **թոռաթակ** *«անձրևահար»,* **թոռակախել** *«անձրևի պատրաստուիլ (օդը)»,* **թոռային** *«անձրևային»,* **թոռութաց** *«բոլորովին թրջուած»,* **թոռաջուր** *«անձրևաջուր», բայց կարևոր են յատկապէս Ջղ.* **թոռանալ** *«թրջուիլ»,* **թոռացնել** *«թրջել», Բլ.* **թոռել** *«մի բան ջրի մէջ դնել թրջելու համար», որոնք պահում են* **թոռ** *արմատի հիմնական իմաստը, որ է «թաց»։*

ԹՈՌԱԿՈԻՌ *«մախաթ կամ հերիւն» Հին բռ. Բառ. երեմ. էջ 121։ Սրա հետ հմմտ.* **թոռ** *«մախաթ», որ գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. 408։*

+**ԹՈՌՆ, ն** *հլ. (-ռին, -ռամբ, -ռունք, -ռանց) «թոռ» ՍԳր. Ոսկ. ես. որից* **թոռնակից** *Կաղանկտ.* **թոռնորդի** *կամ* **թոռորդի** *«թոռան որդին»* **Կանոն.** *Եղիշ.* **թոռնիայ** *կամ* **թոռնեայ** *«էգ թոռ» կամ «թոռան թոռ» Նխ. ղևտ. Կիր. տպ. Վենետ. էջ 220 (Որդիք և թոռունք և թոռնիայք), «թոռան թոռան թոռը» Տաթև. հարց. 611.* **ձագթոռայ** *կամ* **ձագթոռնեայ** *«թոռան թոռը»* **Կանոն***։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tor- *արմատից, որ* ter- *արմատի միջին ձայնդարձն է. նոյն արմատի ստորին ձայնդարձից (*tr̥-*) յառաջանում է հյ.* **թարմ***. ցեղակից ձևերը տե՛ս այս բառի տակ. բայց յատկապէս հմմտ. սանս.* taruṇa *«երիտասարդ, մատաղատի, մանկամարդ կին կամ աղջիկ», զնդ.* tauruna *«մարդոց և անասունների փոքրը, տղայ, աղջիկ». օսս.* t'ärin *«տղայ, մանչ», սանս.* tarṇa-, tarṇaka- *«ձագուկ, հորթ», լիթ.* tar̃nas *«ծառայ, սպասաւոր» (իբրև մանուկ կամ պատանի)։*

Ոմն Պարոյր՝ Մասիսի մէջ խնդրած լինելով **թոռն** *և թրք.* torun *բառերի աղերսը Տէրվիշեանից, այս վերջինը՝ Մասիս 1881 մայ" 24 պատասխանում է թէ նմանութիւնը պատահական է. բայց ընդհակառակը՝ Նախալ. էջ 164 ծան. գտնում է՝ որ կարելի չէ երկուսը բաժանել իրարից և թէ մին միւսից փոխառեալ է։ Հիւնք. թրք. ձևը հայերէնի մա՞յրըն է համարում։ Գազանճեան, Բիւր. 1899, 314 թուրքը հայերէնից փոխառեալ է դնում. իսկ անդ՝ ԽՄԲ. կարծում է՝ որ հայն ու թուրքը հաւասարապէս փոխառեալ են պահլաւերէնից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Wiedemann BB 27 (1902), 224, *որ կրկնում են* Boisacq 977 *և* Petersson KZ 47, 254 *և* Ar. u. Arm. Stud. *էջ 29։* Глейе, Сбор. мат. Кавк. 31, 5 *իռլ.* niae, *Կորն.* noi *են։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և* Karst, *Յուշարձան 408 սումեր.* tur *«որդի», 424 թրք.* torun *բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. **թոռ**, *Ղրբ. Ճմ.* **թօ՛ռնը**, *Ախց. Գոր. Խրբ. Կր. Երև. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ.* **թօռ**, *Մկ. Ոզմ.* **թուռ**, *Սեբ.* **թէօռ**, *Ջթ.* **թէ՛օռ, թօռուն**, *Ասլ. Հմշ.* **թէ՛օռ**, *Մրղ.* **թուէռ**, *Ագլ.* **թա՛ռնը**, *Տիգ.* **թօռնիգ**, *Հճ.* **թօռ**:

ՓՈԽ.—Արևել. թրք. և օսմ. تورون *կամ* طورون torun *«թոռ», քրդ.* تورين torin *«եղբօրորդի», դուժիկի* tornun *«թոռ». կայ նաև քրդ.* **թօռ** *«թոռ», ինչպէս է Ս. Գրքի թարգմանութեան մէջ. «Ու էրքը ժը ժընեպի քիռա եվլատան, եա թօռան հէյ*m*»—Ապա թէ ոք այրի որդիս և թոռունս ունիցի. Ա. տիմ. ե. 4.—Թուրք ձևերի հայերէնից փոխառեալ լինելու*

վրայ տե՛ս Будаговъ, Срав. слов. *1, 747 և մանաւանդ* Pedersen, *Հայ. գր. լեզ. 200։*

ԹՈՌՈՊ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ.* թոռոպի *Մագ.) «զրահ» Մագ. թղ. 138. «վատ զգեստ» Երզն. մտթ. 469 (Զչարութեանըն թոռոպ).—գրուած է նաև* թոռով, թոռապ.*—որից* աղճաթոռոպ *կամ* աղաճեթոռոպ *«քուրձ, խորգ» Վրք. հց. Ա. 709 Մաշտ։*

ՆՀԲ թրք. pon *«ցանց» և* porպա *«տոպրակ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 340 նոյնպէս թրք.* pon *«ցանց» բառի հետ։*

+ԹՈՎԵԼ *«կախարդել» Ժող. ժ. 11. «թելադրել, գրգռել» Աճառ. Ժող. Վրք. հց. որից* թովիչ *«դիւթ, կախարդ» ՍԳր. Եզն. Եփր. հռ. 30 (այստեղ ուղղելի է* թողիչ՝ *ըստ Վարդանեանի, ՀԱ 1922, 579).* թովչութիւն *ՍԳր. Եզն.—բառիս նախնական նշանակութիւնն է եղել «խօսել, շշնջել, ձայնել (մանաւանդ ընդհատ ընդհատ)». ըստ այսմ* թովել *բուն նշանակում է «խօսքով կախարդել, կարդալով հմայել». հմմտ. «Թովիչ* fաղցrագոյն բաճիւf *հանէ զօձն ի դարանէ իւրմէ». Վրք. հց. իէ.* «երգ և բան է, *որ զախտսն թովեալ ողջացուցանէ». Փիլ. են։* Թովել *արմատի «քաղցր խօսք» նշանակութիւնը պահած են դեռ* թուշարար *կամ* թովշարար *«շողոմելով, շողոքորթելով» Պղատ. օրին.* թուչութիւն *կամ* թովչութիւն *«շողոմանք, շողոքորթութիւն, քծնութիւն» Պղատ. օրին. վերջապէս նոյն* թովել *«խօսել» արմատի կրկնականն է* թոթով՝ *որ տե՛ս վերը առանձին։ Նշանակութեան նմանօրինակ զարգացում են ներկայացնում լտ.* oro *«ասել, խօսել» և* oraculum *«մարգարէութիւն, աստուածային պատգամ», գերմ.* sprechen *«խօսել» և* spruch *«կախարդական կամ անիծական բանաձև», հանգլ.* spell *«պատմութիւն, խօսք, արտասանութիւն» և անգլ.* spell *«հմայք, դիւթութիւն», հնլ.* gatati *«խօսել» և «բախտ գուշակել», սերբ.* gátalac *«կախարդ», հնլ.* obavati *«խօսիլ, խօսակցիլ» և «հմայել, կախարդել» են։ Ըստ այսմ* թովել՝

=բնիկ հայ բառ է, հնխ. tou̯- *«խօսել, կարդալ, արտասանել» արմատից. հմմտ. սանս.* स्तु stu *«գովել, օրհնաբանել, գովասանքով խօսել, գովեստը երգել»,* प्रस्तु pra-stu *«խօսել սկսել»,* स्तोत्र stotra, स्तोम stoma *«գովասանք, գովասանական օրհներգութիւն», զնդ.* stav-, stu *«գովել, օրհնաբանել, աղօթել»,* ā-stu *«հանդիսաւորապէս խոստանալ» են. այս բոլորը սովորաբար կրօնական իմաստով են, որին համապատասխան է նաև հայերէնի «դիւթել, կախարդել» նշանակութիւնը։* Pokorny *2, 620՝* steu- *«բարձրաձայն գովաբանել» արմատի տակ, որ արիական բառերին հաւանական է համարում կցել նաև յն. «հաստատել, խոստանալ» (ուրիշներ այս բառը դնում են* stā *«կանգնիլ» արմատի տակ. այսպէս* Boisacq 911)։*—Աճ.*

ՆՀԲ թովել *բառը մեկնում է «դիւթել զօձս, կամ* թոթովելով *և մրմնջելով կարդալ զօձն». սրանով ենթադրում է* թովել *և* թոթով *բառերի նոյնութիւնը և* թովել *բառի «կարդալ» նշանակութիւնը։ Տէրվ.* Altarm. *41* թոթով *բառի հետ՝ կցում է* ապստամբ, ստամբակ *են ձևերին. տես* թմուր*: Հիւնք.* դաւ *բառից։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1903, 130 սանս.* dhu. *յն.* θύω *«զոհել»։ Մառ* ЗВО *22, 94 կապում է հյ.* թիւ, *վրաց.* թթուե, *մինգր. լազ.* թութա *«ամիս, լուսին» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի ույգուր.* تُوا tuva *«անէծք. 2. կախարդանք»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. თოჩი թոիշի *կամ* თოჯი թոիջի *«թովիչ, կախարդիչ, հմայիչ»,* თოჯობა թոիջոբա *«կախարդութիւն» փոխառեալ են* թովիչ *ձևից։*

ԹՈՐ *«ջրի պէս վազելը» Ոսկիփ. Հին բռ. «արցունք» Մամբր. բ. տպ. էջ 58. «աչքի ճիպըռ, բիժ» ՋԲ. որից* թորել *«հոսիլ» Պիտ. Յհ. կաթ. Մագ.* թորացուցանել *«վազեցնել» Բենիկ. Ճառընտ. Երզն. մտթ. կամ* թորեցուցանել *Փիլ. իմաստն.* արիւնաթոր *Անան. եկեղ.* արտասուաթոր *Յհ. կթ. Խոսր.* մշտաթոր *Աբ.* յայտաթորեալ *Նար. տաղ.* ցօղաթորիլ *Գր. սք.* թորակ *(նոր բառ). կրկնութեամբ՝* թոր-

թորել ՅՀ. կԹ. 326. թորթորումն Փիլ. արմատը գրուած է նաև թուրել ԱԹ։

ՆՀԲ լծ. ծոր, սոր, ջուր, յն. ի՛սոն: Peterm. 62 լծ. սորիլ, ծորիլ: Tomaschek, Die alten Thraker II, էջ 21 թրակ. τορελλή «մեռելի ողբ»! Canini, Et. étym. 78 սանս. tarala «հեղուկ», tariša «ծով»։ Հիւնք. լտ. torrens և պրս. թէրապ «ծորում»։ Գեանջեցեան ZAPh 1, 47 իրար է կցում թորել, թրել, թրմել՝ իբրև լտ. tero «շփել, տրորել»,—Karst, Յուշարձան 420 ծով, ծորել, սորել ձևերի հետ՝ թթր. sub, suv, su «ջուր» արմատին է կցում։ Petersson դնում է հնխ. ter- արմատից, որի ժառանգները տե՛ս թարախ բառի տակ։

ԳԻՐ.—Գործածական է թորալ կամ թորթորալ ձևով՝ «անձրևի կամ ձիւնի թեթև տեղալ» իմաստով.—Խրբ. թօրթրալ, Ալշ. թօրալ, թօրթրալ, Սլմ. թօռթռալ կամ թռթռալ։

ԹՈՐ «թուրինջի նման մի խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 802։

ԹՈՐԹ, որ և թորթն, թուրթ «մի տեսակ բոյս է. մարեմայ խոտ, եզնալեզու, զուիրակ կամ մի ուրիշ բոյս. ըստ Քաջունի՝ anchusa, ըստ Նորայրի՝ Բանաս. 1901, էջ 110 orcanète» Բժշ. Մխ. բժշ. 147. (Seidel § 412 իմաստը անորոշ է թողնում). Լծ. փիլ. Գաղիան. որից թորթիկ խոտ «մարեմայ խոտ» Ախտաչք. «մեղրածծուկ» էֆիմ. 288. «լտ. borrago» ըստ ՀԲուս. § 804. (ըստ Մշեցոց՝ թորթիկ համարւում է «myosotis alpestris Schm». տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 369 և 380)։

ԳԻՐ.—Զանազան ուտելի բոյսերի անուններ են Կր. Ք. Խիան՝ թօրթ, Ոզմ. թուրթ, նաև թորթիկ Ասլ. Մշ. Ք. թորթոռիկ Մշ. Նր., թորթուտակ Մշ.։

ՓՈԽ.—Ասոր. ܬܘܕܪܝܓ todrīg «erysimum, sisymbrium polycerum» (կոտեմի կամ անանուխի նման մի բոյս է), ܬܘܕܪܐ todrā «եզնալեզու բոյսը» (Brockelmann, Lex. syr. 130 և 394, ուր համարւում է պարսկերէնից փոխառութիւն).

ԹՈՐԹՈՇ «ուռճացած, զարգացած (բոյս)» Վստկ. 15, 19, 167. որից թորթոշեցուցանել «ուռճացնել» Վստկ. 154.—ըստ Նորայրի, Բռ. ֆրնս. (potelé բառի տակ) միջ. հյ. թորթոշ «գեր, յոյր», իսկ Պլ. թօրթօշ «շրթունքը ամփոփուած և ծնօտը վեր հաւաքուած»։ Անշուշտ նոյն բառն է նաև Կոյլաւ, Բռ. գերմ. 1172 ա թորթ «այլջառոց վզէն կախուած մըսոտ մասն, աւելամիս», բայց իրահնա՞ր է թէ գաւառական՝ յայտնի չէ։

ԹՈՐԹՈՐ «յորդոր, փափաք կամ անձուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121, որից առնում է և ՀՀԲ։

ԹՈՐԽ «չորացած ծառ». Նորագիտ բառ. երկու անգամ ունի Վստկ. 72, 174 «Մեծամեծ թորխ ծառեր վառեա և շատ գշ՛ուր առաջի հողմոյն. Ա՛ռ խմորջուր արա և տար ըընկուզի կամ զկաղնի թորխն կամ զչոր կոճակն ջրեա, նա մենակ սունկ հանե»։

*ԹՈՐՈՒ «փասխան թռչունը». Նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. հեր. էջ 11 «Տուռայճ և թորու, որ է փասխանոս»։

=Պրս. تذرو taδrū «է թռչունն այն, որ կոչի թրք. սիւկլիւն. և ունի միս համեղաճաշակ, որ ի գաւառս ինչ ասի գըլգույրուգ»: Սրանից էլ փոխառեալ է արաբ. تدرج tadruǰ: Բայց որովհետև դժուար է ընդունիլ, որ պրս. -aδ- առուած լինի հյ. ո, ուստի կարծում եմ՝ որ վերի բառը վրիպակ է և պէտք է գրել թարու:

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 59։

*ԹՈՒԱՅ (գրուած նաև թւայ) «մի տեսակ թոնիր կամ վառարան» Վրդն. եղ. և ղևտ.

=Պրս. تاب tāb «տաքութիւն» բառից, որի հին հյ. ներկայացուցիչն է տապ (տե՛ս այս բառը). սակայն թուայ յառաջանում է ո՛չ թէ ուղղակի tāb ձևից, այլ նորագոյն պրս. تاو tāv հոմանիշից. հմմտ. تاویدن tāvidan «տաքանալ, տաքացնել», تاوه tāva «տապակ», تاوخانه tāvxāna «բաղանիք. 2. ամառանոց» ևն։—ԱՃ.

ԳԻՐ.—Սս. թվա «չորս քար դարսելով շինուած օջախ՝ հողի երեսին», յգ. թվէֆ.—Նոյն է նաև Ակն. թուակ (հնչւում է թվագ) «օջախ»։

*ԹՈՒԱՆԻԿ «հարուստ, մեծատուն». Նորագիտ Բառ. մէկ անգամ ունի Կղնկտ. (հրտր. էմինի, էջ 66, Շահն. Ա. 185) «Պտուղք ի ժո-

ղովրդենէ երիցուն՝ կարդն այս լիցի. Թուանիկն՝ չորս գրիւ ցորեան, վեց գրիւ գարի և վեշտասան փաս քաղցու. և որ տառապեալն է՝ զհացիդ կէսն տացէ և գինի՝ որչափ և կարողն իցէ. իսկ որոյ վար և այգի ոչ է, մի՛ առցեն»։—Նոյն հատուածը ունի նաև Կանոն. ուր սխալմամբ գրուած է բառս գրուանիկ.—Կանոնների մի ուրիշ հաւաքածոյի մէջ էլ թուանիկ մեկնւում է «կալի շեղջ». «Պտուղ ի ժողովրդոց ...այս է սահմանեալ... ի Թուանիկն, որ է շեղջ կալոյ, դ գրիւ ցորեան...» (տե՛ս Տաշեան, Ցուցակ, էջ 275 բ)։

=Պհլ. tuvānīk, պրս. توانا tuvānā «ուժեղ, զօրեղ, կարող», որոնք ծագում են զնդ. tav «զօրել, կարողանալ» արմատից (մանրամասն տե՛ս թաւ բառի տակ)։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ. ճարուստ «զօրեղ, ուժեղ, 2. հարուստ, մեծատուն». աշխ. կարողութիւն «հարստութիւն», կարողաւոր «հարուստ», արաբ. قدرت qudrat «կարողութիւն», ումկ. «հարստութիւն» են։ Սակայն «հարուստ» նշանակութիւնը անշուշտ կար նաև իրանեանում. հմմտ. պրս. توانكر tuvāngar «հարուստ, մեծատուն»։

Նորագիւտ բառս գտել ու մեկնել է է նախ Ադոնց, Арм. въ эпоху Юстиніана, 1908, էջ 486 ծան։ Նոյնը երկրորդ անգամ անկախաբար Աճառ. Հայերէն նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 14։—ՆՀԲ ընդունելով գրուանիկ ձևը՝ մեկնում է «գրուան», որ սխալ և անյարմար է տեղին։

ԹՈՒԱՔԱՐ «հոգս անող, մտատանջ» Կոստ. երզն. 148, 155. «մտմտուք» Մխ. հեր. 20. որից թուաքարիլ «խոկալ, ծփիլ մտօք, մտատանջուիլ» կամ «զառանցել, բանդագուշել» Մխ. հեր. էջ 15. «Մարդն ինքն ընդ ինքն զրուցէ, ցնորի և Թուաքարի» (տպուած է թուազար, թուազարիլ, բայց ձեռագիրն ունի թուաքար, թուաքարիլ)։

Նորագիւտ բառ, որ երևան հանեց Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 93, նոյնը Բառ. ֆր. 1088 ա և 1089 ա, որ և հրատ. Կոստ. երզն. 196 մեկնում է իբրև արաբ. تفكّر tafakkur «խոկում, խորհիլ, մտածել»։ Կղժուարիմ ընդունել Նորայրի այս մեկնութիւնը, ո՛չ այնքան նշանակութեան, որչափ ձևի տարբերութեան պատճառաւ։

ԹՈՒԳ «ծագ կամ ծակ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 120։

ԹՈՒԵԼ «վատնել կամ հարել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121։

*ԹՈՒԵԼԻԴ տե՛ս Թուենիթ։—Աճ.

ԹՈՒԵՄ «ամօթ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121։

***ԹՈՒԵՆԻԹ** «րոպէի վաթսուներորդ մասը», որի էլ վաթսուներորդ մասը կոչւում է թուելիդ. Նորագիւտ բառեր, որ գործածուած եմ գտնում Առաք. լծ. սահմ. էջ 217 «Րոպէքն և Թուենիթն և Թուելիդն, որ փութանակի անցանեն... Մին րոպէն 30 (!) Թուենիթ է և մին Թուենիթն 60 Թուելիդ է. և սոքա քան զվայրկեան այլ փութով անցանեն և փոփոխին»։ Այս օրինակներից երևում է որ թուենիթ համապատասխանում է ֆրանս. seconde «մանրերկրորդ» և թուելիդ՝ ֆրանս. tierce «մանրերրորդ» բառին։

=Արաբ. ثانية θāniyat «րոպեի $^{1}/_{60}$ մասը, երկվայրկեան, մանրերկրորդ», որ նշանակում է բուն «երկրորդ». ըստ այսմ թուելիդ բառն էլ պիտի լինի արաբ. ثالثة θāliθat «երրորդ» (հմմտ. արաբ. ثلثة θalaθat «երեք», ثلث θuluθ «մէկ երրորդ», ثليث θalīθ «մէկ երրորդ», ասոր. ܬܠܝܬܐ tlītāyā «երրորդ»). անշուշտ արաբ. ثالثة θāliθat «երրորդ» ունեցել է նաև «մանրերրորդ» նշանակութիւնը (Թէև չգիտե Կամուս). համեմատութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս ֆրանս. seconde և tierce:—Աճ.

ԹՈՒԵՐԱԳՈՅՆ «նուազագոյն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 121. արմատը պիտի լինի թուեր «նուազ»։

***ԹՈՒԶ**, ո հլ. (յետնաբար ի հլ.) «Թուզ պտուղը» ՍԳր. «Թուզի ձևով մի տեսակ պալար» Բժշ. որից թզենի ՍԳր. թզաբեր Ոսկիփ. թզենապատ Զքր. կթ. թզենակասփած Աթ. ի. կոյսն. մոլաթուզ Վեցօր. 96. ժանտաթզենի Ղուկ. ժթ. 4. մոլաթզենի ՍԳր. Վեցօր. 98. ադամաթուզ (նոր գրականի մէջ). թզկերուկ

«մի տեսակ թռչուն՝ որ շատ է սիրում թուզ ուտել. ֆր. becfigue» մհյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բռ. ֆրանս. էջ 140 բ). թզորակ *«թզուկի նման»? Մագ. թղ. 96 (տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 185)։*

=Փոխառեալ է հին Միջերկրեան լեզուից (ինչպէս գինին *կամ* իւղը*), որից փոխառեալ են նաև յն. բէովտ.* τῦκον, *ուտ.* t'ôqäna, *հոմեր.* σῦκον, *լտ.* ficus *(որից էլ հսպն.* figa, *հոլլ.* vijg, *գերմ.* Feige, *ֆրանս.* figue *են), բոլորն էլ «թուզ»։*

Lag. Urgesch. *820, յետոյ* Fick BB 1, *173 և աւելի ուշ* Müller SWAW 136 (1897), *էջ 36 յիշում են յոյն ձևերի նմանութիւնը։ Հիւնք. պրս.* թուխքէն *(արմատը* թուզ*) «կծկել, ամփոփել»։* Patrubány *ՀԱ 1908, 278 յն. և լտ. ձևերի հետ՝ հնխ.* tū *«ուռչիլ» արմատից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Meillet MSL 15, 163, *որ ընդունել են նաև* Walde *288 և* Boisacq 924:—Oštir, Btrg. alarodisch. *էջ 1—33 ունի մի ընդարձակ քննութիւն, ուր ընդունելով վերի մեկնութիւնը, աշխատում է բոլոր լեզուների «թուզ» նշանակող բառերը կցել սրանց, մինչև անգամ չին.* a-tsang *և վրաց.* լեղվի:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Ջղ. Սեբ. Տիգ. թուզ, *Տփ.* թուզը *(սեռ.* թզան*), Ոզմ.* թօւզ, *Ագլ. Գոր. Ղրբ.* թօ՛զնը, *Վն.* թիւզ.*—ծառը նշանակելու համար՝ Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետերբ. 1788, էջ 54 ունի* թզենի.*—գաւառականների մէջ (Ասլ. Ոզմ.)* թուզ *նշանակում է նաև «կանացի ամօթոյք». այսպէս է նաև յն.* σῦκον *«կոպի կամ սրբանի վրայ այտոյց, կանացի ամօթոյք»։*

***ԹՈՒԹ,** ռ *հլ. «թութ պտուղը» Ամովս. է. 14. Ագաթ. Մծբ. 197. նմանութեամբ՝ «երաստանի ախտ, արիւներթութիւն, մայասըլ» (հմմտ. վերը՝* թուզ *բառի կրկին նշանակութիւնները և գւռ.* թութ *«լեզուի ծայրին վէրք. 2. ձեռքի վրայ գորտնուկ»). որից* թթենի *«թութի ծառ» նորագիւտ Բ. մնաց. ա. 15. Ղուկ. ժե. 6. Վեցօր. 92.* թթաfաղ *Սիմ. ապար. 103 (չունի ԱԲ)։*

=Փոխառեալ բառ, որ գտնում է նաև բազմաթիւ լեզուների մէջ. բոլորի մայրն է ասոր. արամ. תותא tūtā, *որից փոխառեալ են ն. ասոր.* t'üit'ə, *արաբ.* توت tūt *կամ* توط tūţ, *պհլ.* tūt, *պրս.* توت tūt, تود tūd, توذ tūδ, *ուտ.* թութ.*—հայերէնը կարող է գալ թէ՛ ուղղակի արամերէնից և թէ պարսկերէնի միջոցով. վերջինը աւելի հաւանական է։—Պարսկերէնից են փոխառեալ նաև արևել. թրք* توت tut, *թրք.* توت tut, طوط tut, دوت dut, *թուշ.* թութ, *վրաց.* თუთა թութա, *օսս.* թութա, *չեչէն.* dət, *ինգուշ.* dət, *կումիկ. և լեզգ.* թութ, *ճաքութ.* tīt, *հինդուստ.*tut, tuta, *գնչ.* dut, tu, *բոհեմ.* dut, *քրդ.* tu, *բոշա* լութ *(Հնութիւնք Ակնայ, էջ 62),—իսկ թուրքերէնի միջոցով են ռուս.* тутъ, *սերբ. բուլգար.* dud (Berneker 233). *նյն.* τοῦτια, *լազ.* մդութի, *բոլորն էլ «թութ» նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 155։*

Առաջին անգամ ԳԴ դրաւ պրս. tūt *բառի համեմատութիւնը։ Պրս. արաբ. և թրք. բառերի նոյնութիւնը յիշում է ՆՀԲ։—*Lag. Urgesch. 822 *պրս. բառի հետ։ Ղ. Աղայեան, Աղբիւր 1890, 275 ծառն ու բառը Չինաստանից տարածուած և Պարսկաստանի վրայով անցած հայոց։ Հիւնք.* թութ *դնում է* թուզ *բառից, իսկ թրք.* թութ *փոխառեալ է հայերէնից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Մրղ. Ճմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Տիգ. թութ, *Տփ.* թութը *(սեռ.* թթան*), Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ոզմ.* թօթ, *Ասլ. Սլմ. Վն.* թիւթ: *Նոր բառեր են՝* թութաճաց, թութխոտ, թթալիւր, թթաճոտ, թթաշիր, թթի, թթուտ:

*ՓՈԽ.—*Patrubány SA *1, 311 հյ.* թթենի *բառից է դնում հունգ.* Tétény *տեղական յատուկ անունը։*

ԹՈՒԹ. *նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. էջ 264 «Ասէ ի Մակաբայեցւոց թէ յորժամ գնաց Յուդա ի պատերազմ և ունէին բազում փիղս և ի վերայ շինեալ աշտարակ. յայնժամ ցուցին զարիւն փղիցն, այսինքն զարիւն թթոյն, արիացան ի պատերազմ»։*

*ԹՈՒԹԱԿ (գրուած նաև դուդակ՝ ըստ նոր տառադարձութեան) «պապիկայ, փափաղան թռչունը» Դամասկ. նոր գրականի մէջ ընդունուած է միայն թութակ ձևը, որից էլ թութակաբար, թութակօրէն:

= Պրս. توتک tōtak, توتی tōtī, որից էլ արաբ. طوطی ṭūṭī, طوطق ṭūṭaq, քրդ. طوطی tuti, վրաց. თუთი թութի, արևել. թրք. توتی toti, նյն. ντουντοῦς, սերբ. tutija, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։—Հիւբշ. էջ 264։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Գ.Դ. նոյնը նաև Հիւբշ. KZ 23, 9:

*ԹՈՒԹԻ, յատկապէս թութի աչաց և կամ աչաց թութի «ծարրաքար, oxyde de zinc» Բժշ. Հին բռ. կամ նաև թութիայ Մխ. բժշ.

=Պրս. արաբ. توتیا tūtiyā, ասոր. (տե՛ս Brock. Lex. syr. 131 ա) ܛܘܛܝܐ ṭūṭiyā կամ ܬܘܬܝܐ tūtiya, թրք. tütya, սպան. պորտ. tutia, atutia, ֆրանս. tutie, որոնց հետ նոյն է նաև սանս. तुत्थ tuttha «ծարրաքար, որ գործածւում է իբրև աչքի դեղ. collyrium» (Böhtlingk, Sansc. Wört. III, էջ 357)։—Հիւբշ. 266։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 1252 ա։ Ընդարձակ տե՛ս Seidel, Մխ. հերաց. § 223։

*ԹՈՒԹԻԱ «մի տեսակ ծաղիկ է, որ աչքի դեղ է լինում» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 809. (ա՞յս է արդեօք այն բոյսը՝ որ Տիրացուեան, Contributo § 358 գրում է թուզիա ծաղիկ, որ և ախլախճառ, primula macrocalyx Bge):

=Իր անունը առել է նախորդից՝ նրա նման իբրև աչքի դեղ գործածուելու պատճառաւ։—ԱՃ.

ԹՈՒԼԱՆ, որ է թուլաճ խոտ «ընձախոտ» Կամրկ. ունի միայն ՀԲուս. § 811։

Պատահական նմանութիւն ունի պրս. تله tula «մոլոշ»։

ԹՈՒԽ, ո հլ. «թանձր գորշ, սև» Ղևտ. ժգ. 37. Մաթ. է. 36. Եզն. Կիւրղ. ծն. (գրուած է նաև թուղ, որ ՀՀԲ իբրև առանձին բառ նշանակում է «մթին, խաւար, մութ, մռայլ» նշանակութեամբ). որից թխագոյն Եփր. ծն. Փարպ. թխանալ Երգ. ա. 5 .Ողբ դ. 8. Եփր. ծն. թխացուցանել Մծբ. թխացեալ Ագաթ. թխութիւն նոր. թոյրաթուխ Ոսկ. կող. ժբ. Բաջաթուխ Նար. երգ. թուխակն «սևաչուի» Սմբ. պատմ. 141 (չունի ԱԲ). թխորակ, թխադէմ (նոր գրականի մէջ) ևն։

Klaproth, Asia polygl. էջ 105 բըղտ. և հրգ. du, իռլ. duw, էրզ. dub: ՆՀԲ լծ. ծուխ, սուգ, պրս. տուխս «ծուխ», տուխա «մութ, խաւար»։ Մառ ЗВО 7, 73 ծուխ բառի հետ միասին հանում է պրս. دود dūd «ծուխ» ձևից։ Հիւնք. պրս. տուխան «ծուխ»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 217 «սատանայ» իմաստը տալով՝ հանում է զնդ. տուխ «չար ոգի» բառից։ Patrubány SA 1, 311 հունգ. fekete, feteke «սև» բառի հետ։ Petersson KZ 47, 283 և Ar. u. Arm. Stud. 84 միացնում է հսաքս. θiustri, հոլլ. duister, անգսք. θýstre, θéostre, geθuxod, հհիւս. θoka, դան. taage, շվէդ. tuka «մշուշ, մութ» բառերին, որոնց նախաձևը դնում է հնխ. teug, tug. իսկ հայերէնը tu-qho- ձևից. բոլորի էլ պարզ արմատն է tu-:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մկ. Ննխ. Շմ. Ջղ. Վն. Տփ. թուխ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ոզմ. թօխ, բոլորն էլ «թուխ, մթագոյն, սև». իսկ Սչ. թուխ «գնչու, չինգանա»։ Նոր բառեր են թուխծամ, թխաճող, թուխթխենի, թուխլար, թուխդեղ, թուխկեկ ևն։

ՓՈԽ.—Հայերէնի հետ բոլորովին նոյն է Ատրպ. թրք. توخ tox «մութ գոյն». ինչ. tox qərməzi «մութ կարմիր» (Будаговъ 1, 387)։ Բայց այս բառը գործ չունի մեր թուխ ձևի հետ, որովհետև թրք. طوق toq «կուշտ» բառի մեկ նոր առումն է միայն, ինչպէս որ հայերէն էլ ասւում է կուշտ կարմիր ևն։

ԹՈՒԽ «հաւերի ձագ հանելը». գործածուած է սեռ. թխոյ «թուխսի» ձևով՝ մէկ անգամ Բար. էջ 159. աւելի սովորական են ի ձուս և ի թուխս նստել (յգ. հյց. թուխս) Վեցօր. 172. թխել «թուխս նստել» Վեցօր. էջ 35, 169. Զքր. կթ. Ոսկիփ. «հասունանալ, զարգանալ, զարգացնել» Իրեն. հերձ. 138, 224 (նորագիտ ձև, որ երևան է հանում Վարդանեան ՀԱ 1910, 302)։

Հիւնք. հանում է պրս. تخم tuxm «սերմ», تخم مرغ tuxm-i murγ «ձու»

(բառացի «հաւի սերմ») ձևերից և ըստ այսմ վերի բառերը սրբագրում է ի թուխմ նստել, թխմել, թուխմ, իբր թէ Մ և Ս տառերի նմանութիւնից յառաջացած վրիպակ։—Այս ենթադրութիւնը շատ անտեղի է, որովհետև նախ բառի արմատն է թուխ և երկրորդ՝ որ թուխս, թխսել ձևերը գործածական են բոլոր գաւառականների մէջ։

ԳԻՌ.—Եզակի ձևով ունինք միայն Արր. թուխ, Ազլ. թօխ «թուխս». միւսները յգ. անորոշ հայցականը վերածել են ուղղականի (հմմտ. չորս, ճօգս, Կարս, Մասիս). այսպէս Ախց. Երև. Կր. ՀՃ. Մկ. Մշ. Մրղ. Նխ. Ռմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. թուխս, Ղրբ. Ոզմ. թօխս, Գոր. թօ՛խսը: Նոր բառեր են թուխսճաւ, թխսկան, թխսմայր:

ՓՈԽ.—Քրդ. توخس tuxs «թուխս» (Justi, Dict. Kurde, էջ 107), թրք. գւռ Կր. tuxs «թխսմայր, թուխս» (Բիւր. 1898, 627)։

ԹՈՒԽ «հաց եփելու գործողութիւնը». արմատ առանձին անգործածական. պահուած է գւռ. եփ-թուխ «կերակուր եփելու և հաց թրխելու գործողութիւնը» և ճացթուխ «հաց եփող» բառերի մէջ. այս արմատից ունինք թխել «հաց եփել», որի հնագոյն վկայութիւններն են՝ «Ցորեանն հրով եփիլ և թխիլ» Առաք. լծ. սահմ. 375. «Տաք հաց թխեալ» Վրք. հց. Բ. 8. սովորական է արդի գաւառականների մէջ։

=Հիմնական նշանակութիւնն է «զարնել» և այս իմաստով ունինք մինչև այժմ թխել Ղզ. Ղրբ. «զարնել. 2. նստել (թմբուկ են)»։ Այս նշանակութիւնը յառաջացած է նրանից, որ հայկական հացը (լաւաշը) եփելիս՝ խմորը թոնրի պատերին են զարնում։ Ըստ այսմ թխել նոյն է տխել Բլ. Մշ. «ծեծել» բառի հետ.—թխ և տխ ձայնափոխութեան համար հմմտ. թխկի և տխկի, թթխմոր և տխտմոր են։ Այս նշանակութեամբ մեր բառի հետ նոյնանում է լազ. մոճթխափու «ծեծել, զարնել» (արմատը ճթխ), թերևս երկուսն էլ բնաձայն, ինչպէս է նաև արաբ. تيخ tayx «փայտով զարնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 538)։—ԱՃ.

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. تخ taxx «թթխմոր», تخوخه taxūxa «խմորը թթուեցնել»։

ԹՈՒԽԹ «կառաբոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 812։

*ԹՈՒԽԹ «մի տեսակ չափ կամ քաշ». նորագիւտ բառ՝ որ երկու անգամ գործածում է Վստկ. «Սխտոռն լեսած երկու թուխթ և կիպարւոյն պտուղ 2—3 հատ». Վստկ. 108. «Լծվար գետինն 66 կանգուն և երկու թուղթ (այլ ձ. թիղ) է» Վստկ. էջ 9։

=Պրս. تخت tuxt «մէկ կամ մէկ և կէս տաճկական օխա, որ է 400 կամ 600 դիրհէմ». յառաջանում է պրս. توختن tūxtan «խնդրել, վճարել, հաւաքել», ինչպէս նաև «քաշել» բայի վերջին նշանակութիւնից (սրա էլ բուն ծագումը տե՛ս տոյժ բառի տակ. Horn § 402)։ Պարսկերէնից է փոխառեալ նաև վրաց. თუხტი թուխտի «33 $1/2$ զոլոտնիկի քաշը» (ըստ Չուբինով, 2-րդ տպ. էջ 571)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Վաստակոց գրքի հրատարակիչը, էջ 9 և 245։

ԳԻՌ.—Բլ. Վն. թուխտ «$1/4$ կամ $1/8$ տաճկական օխա». անշուշտ նոյն է նաև Նխ. թուխտ «ծխախոտի չափ է»։

*ԹՈՒԽՄԱՅ «դժուարամարսութիւնից յառաջացած ստամոքսային ցաւ» (նորագիւտ բառ) Մխ. հեր. 25. Վստկ. 119, 166. Վրդն. առ. 274. որից թուխմայութիւն Վստկ. 212. (Որկրամոլութիւնն երկու կերպիւ ասի. նախ՝ ուտելով որ կոչի թուխմայ, երկրորդ՝ ըմպելով որ կոչի արբեցութիւն)։

=Պրս. تخمه tuxma «ապականումն կերակրոյ ի ստամոքսի», արաբ. تخمه tuxma «դժուարամարսութիւն»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Վաստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 245։ Նոյնը յետոյ Seidel, Մխ. հեր. § 3։

ԹՈՒԽՄԱՐ «մի տեսակ ծաղիկ է» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 813։

ԹՈՒԽՄԱՔԱՆ «փրփրեմ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 814։

ՀԲուս. էջ 678 դնում է պրս. թէfմէ-fեաճ բառից. բայց այսպիսի ձև չգիտէ ԳԴ։

ԹՈՒԽՈՒ «Դանուբ գետին յատուկ մի տե-

սակ մեծ ձուկ, որից ձկնկիթ են հանում. esturgeon? լտ. porcus marinus, huso (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 493 ա), թառափ, acipenser huso (ըստ Կոյլաւ, Բռ. գերմ. էջ 819 ա)» Աշխ. Բռ. ստ. լեհ։

ԹՈՒՂԱՅ «մահմետականների աղօթքը». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 11 (էջ 557). «Հանին զխս ի մնիրայն՝ տալ զթուղային աղօթից». այլ ձեռ. զսալային աղօթից. մի քիչ ցածրն էլ արդէն ասում է «տալ զսալային»։

ԹՈՒՂԲ «ամպ, մշուշ, մառախուղ» Հին բռ. (գրուած է նաև թուխպ, թուղփ). որից թըխպանօծ ԱԲ և թլփայորդ (իմա՝ թղբայորդ) «բոլորովին մթացեալ» Մծբ. 297։

ԳՒՌ.—Շմ. Ջղ. թուխպ, Ագլ. թուխպ, թօխպ, Գոր. Ղրբ. թօխպ «ամպ, մշուշ». նոր բառեր են՝ թխպիլ «ամպել», թխպած, թըխպոտ, թխպոտիլ, քաշաթուխպ։—Ագլ. բառս նշանակում է և «սպունգ». իմաստի զարգացման համար հմմտ. ամպ բառի տակ տրուած օրինակները։

ԹՈՒՂԲ «շնչարգոյս». գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. 409։ Աղբիւրն անյայտ է։

ԹՈՒՂԹ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «թուղթ» Վրք. հց. «նամակ, գրուածք» ՍԳր. Եփր. Եբր. Փարպ. գրուած է մհյ. թուխթ Անսիզք 39, 47. որից թղթաբեր Ոսկ. Եփես. Փարպ. թղթել Նխ. ա. մկ. թղթատար Պտմ. աղէքս. թղթապահ Յայսմ. թղթեան Փարպ. են. նոր բառեր են՝ թղթադրամ, թղթատարութիւն, թղթատարական, թղթակից, թղթակցիլ, թղթակցութիւն, թղթախաղ, խաղաթուղթ, դրոշմաթուղթ, արժեթուղթ, թղթապատ, թղթապանակ, թղթակազմ են։

Հիւնք. հյ. տախտակ բառի հետ յն. δέλτος-ից։ Անդրիկեան, Բզմվ. 1905, 512 թերթ բառից է հանում։ Պատահական նմանութիւն ունին չէրքէզ. tʻxəł «գիրք» և tʻxiłpə «թուղթ»։

ԳՒՌ.—Ջթ. Մկ. Սչ. Վն. թուխթ, Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Սլմ. Տփ. թուխտ, Պլ. Սեբ. թուխդ, Ակն. թուխդ, թիխդ, Ադլ. Ոզմ. թօխթ, Գոր. Ղրբ. թօխտ, Ասլ. թիխ՟, Շտ. տուխտ.—Նոր բառեր են՝ թուղթգիր, թղթարաց, թղթարացին, թուղթպակաս, թըղթաշոր, թղթատել են։

ՓՈԽ.—Ատանայի թուրքերն ու թրքախօս յոյները տեղացի հայերից փոխ առնելով ունին թղթապացին «հնաւուրց աման մը, որուն չորս կողմը թուրքերէն գրեր կան և որուն մէջ մայրերը կը լուան իրենց հիւանդ ու նիհար տղաքը՝ առողջութիւն գտնելու համար» (Արևելք 1888 թ. նոյ" 8—9)։ Բոշ. թուխտ (ըստ Finck, Die p. d. arm. Zigeuner, ЗАН 1907, էջ 57)։

ԹՈՒՂԻՄԱՅ «կոխումն իմ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 121։

ԹՈՒԺ «Վենետիկի դուքսը». Յկ. կր. էջ 27։ =Իտալ. doge նոյն նշ։ Թերևս և սրանից աղաւաղուած թրք. tuǰ (?) ձևից։—Աճ.

Կոստանեան, հրտր. Յկ. կր. էջ 66 դնում է լտ. dux և ֆրանս. doge բառերից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ. էջ 93։

*ԹՈՒՄԱՆ «բիւր, տասը հազար». յետին բառ, որ գործածուած է ի մէջ այլոց հետևեալ տեղերում.—«Ասեն Աստուած 3040 ամաց և կայ այլ ևս 37 թուման ամս, որ է մին թումանն տասն հազար» (Կիր. գնձ. Թիֆլիս 1910, էջ 357). «Մինն զթումանն հալածէր» (Թլկր. էջ 53). գրուած է նաև դուման. ինչ. «Մի դումանն մի բիւր է» Օրբել. տպ. Թիֆլիս 1911, էջ 419. «Դուման մի հեծելով և մի դումանն էր լո» (30,000) Մաղաք. աբ. 23 (որ Թ. Ավդալբեգյան, Տեղեկագիր ինստիտ. Բ. էջ 73 սրբագրում է ժՌ=10,000)։

=Թաթար. تومان tumān «տասը հազար» բառն է, անցել է նաև պարսկերէնի, ուր գըտնում ենք amīr-tūmān «զօրավար բիւր զօրաց» և tūmān (Ատրպատականի թուրքական արտասանութեամբ tümen) «դրամի անուն, որ արժէ 10,000 դինար, մօտ հինգ ֆրանկ»։ Իբն-ի Բատուտա 2-րդ 404 امير طومان amīr ṭumān է կոչում թուրքերի մօտ այն անձը՝ որ ունի 10,000 ձիաւոր (ԺԴ դար), ինչպէս որ էջ 407 ունի امرآء هزاره umarā-i hazarat «հազարապետներ», որոնք ունին 1000 անձ։ Թթր. և պրս. բառիս բուն աղբիւրն է Թոխար. tmām, քուչ. tumane, tmāne «10,000» (Benveniste BSL հտ. 34, 101, էջ 10)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Հրատր. Մաղաք. աբեղ. էջ 64։

*ԹՈՒՄԱՆ «մի նահանգի շրջակայ գաւառները». գործածական է յետին մատենագրութեան մէջ. ինչ. «Եւ էառ այսոց փոխան զՍեբաստիա իւր թիմօքն և թումանօքն» Յայսմ. փետ. 27. «Զբոլոր թումանս խլաթայ, ի լերանցն Սասնոյ մինչ ի Սևան» Յայսմ. յունիս 1. «Իշխել Սեբաստիոյ և իւր թումանի» Նոր վկ. էջ 505. «Ի Տփխիս քաղաք և ի Կախէթ իւրովք բոլոր թեմիւք և թումանօք. Ջերկիրն Կախեթու և Քարթալայ, որ է Տփխիս, բոլոր թումանօք վրաց» Պատմ. Աղուանից երկրի, Երուս. 1868, էջ 2, 52։

=Թրք. تومان tuman, որ Սամարղանդի, Բուխարայի և Կաբուլի բարբառով նշանակում է մի մեծ նահանգի պատկանող գաւառները (Будаговъ 1, 406, ըստ Բաբուրի, տպ. Կազան 1857, էջ 161)։ Ծագմամբ նոյն է նախորդի հետ։—Աճ.

Բառիս մասին խօսած է եղել նախ Մ. արք. Սմբատեանց, Նկար. Շամախւոյ թեմի, էջ 467։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Թ. Ավդալբեգյան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, էջ 74։

+ԹՈՒՄԲ «դետի առաջ շինուած պատնէշ» Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 21. «տան շուրջը քաշած պատ» Ոսկ. յհ. բ. 13. «նաւի եզերքը» Ոսկ. ես. որից հողաթումբ (Նոր գրականի մէջ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tum-արմատից, որից զանազան մասնիկներով կազմուած են՝ յն. τύμβος (կորկիւր. τῦμος) «գերեզմանի վրայ բարձրացրած հողաթումբ. 2. գերեզման. 3. գերեզմանաքար», լտ. tumulus «հողաթումբ, բարձրութիւն. 2. գերեզման». միռլ. tomm «բլրակ», սանս. tuṅga- «բարձրութիւն, լեռ»։ Նոյն արմատի ժառանգներից են նաև զնդ. tūma «գէր», սանս. tùmra-«գէր, ուժեղ», լիթ. túma «հաստանալ», túmtas «դէզ, կոյտ, բազմութիւն», հհիւս. þumall, անգսք. þūma, հբգ. dūmo, գերմ. daumen, անգլ. thumb և հոլլ. duim «բթամատ (հաստ ձևից առնելով կոչուած այսպէս). 2. բթաչափ»=ռուս. дюймъ։ Հնխ. tum- արմատի պարզականն է tu- «ուռչիլ, մեծնալ», որի ժառանգները աւելի մանրամասն տե՛ս թաւ (Walde 798, Trautmann 332, Boisacq 990, Kluge 90, Pokorny I, 708, Ernout-Meillet 1021):—Աճ.

Տէրվ. Altarm. 41 թամբ, թմբիր, ըստամբակ են ձևերի հետ է կցում. տե՛ս թմուր: Հիւնք. ումպ բառից։ Patrubány SA 1, 311 հունգար. domb «բլուր» բառի հետ։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ MSL 20, էջ 162։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ջղ. Սլմ. թումբ, Ոզմ. թօ՛մբը, Վն. թիւմբ.—Նոր բառեր են թմբճակից, թումբլակ «փոքր թումբ»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. tump «թումբ» (Բիւր. 1898, 627), գնչ. tumba «բլրակ, կոյտ», քրդ. tumb kišan «մարգագետնի կամ արտի եզերքը խրամ քաշել» (Justi, Dict. Kurde, էջ 104). ասոր. ܛܘܡܦܐ tūnpā «բլրակ» (տե՛ս Brock. Lex. syr. 400.—ասորի բառը գործածուած լինելով միայն մէկ անգամ և չունենալով ածանցներ իսկ հայ բառը լինելով հնդեւրոպական, անշուշտ փոխառում ասորին է և ոչ հակառակը)։—Պատահակա՞ն պետք է համարել կիրգիզ. تومپه tömpe և չինական թթր. دومباق dumbaq «բլրակ, բարձրութիւն», խիվայի թթր. تومپاك tümpak «խորդուբորդ», որ Будаговъ 1, էջ 406, 407 և 575 tummaq «ուռիլ» բայից է հանում։

+ԹՈՒՆԴ (յետնաբար ռ հլ.) «թնդիւն, թնդալը» Վրդն. դան. ե. էջ 260. Գնձ. Ներս. մոկ. որից ի թնդոջ «թունդ ելած» Ոսկ. եփես. ժէ. թնդիւն «բախիւն, զօրեղ ձայն» ՍԳր. Կոչ. թնդումն Կոչ. թնդել կամ թնդիլ «բաղխումից ցնցուիլ» Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. 28. «շրթունքները դողալ, շարժուիլ» Մայրագ. (Հրատր. Ծողակաթ, էջ 113). թնդալ Կղկնտ. Վրդն. դան. ե. էջ 260. անթունդ Մաշկ. լծ. նար. թնդական Արծր. սրտաթունդ Ոսկ. եփես. բ. թնթոց «խառնիչ. գաւազանի ծայրը կապած ծոթրին են, որով գինին են խառնում» Վստկ. 107 (այժմ «հերիսայ խառնելու փայտ» Բլ. Վն.). գրուած է նաև դնդիւն Կոչ. 61. Նոր գրականի մէջ կազմուած բառեր են թնդանօթ, թընդանօթաձիգ, թնդանօթարան, թնդանօթամարտ, թնդանօթապետ են։—Թնդալ բայից

ենթադրաբար կազմուած սխալ արմատաձև է թինդ, ի հլ. Նար. էջ 184 և Նար. յովէդ. որից էլ լերինաթինդ Նար. տաղ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. stund կամ tund ձևից. սրա պարզական արմատն է steu-, որի սոորին ձայնդարձն է stu-, ռնգայնացած և d-ով աճած՝ stund-: Այս արմատը զանազան ձևերով ու զանազան աճումներով երևան է գալիս բազմաթիւ լեզուների մէջ, որոնցից մեզ ամէնից աւելի մօտիկներն են՝ լտ. tundo «զարնել, բաղխել, մուրճով ծեծել», tudes «մուրճ», tuditare «ուժգին մշտել», անգլսք. styntan «հարու տալ», սանս. tundatē, tudáti «զարնել, խայթել», հիւլ. θot «կատաղութիւն», գոթ. stautan, հբգ. stōzan «զարնել», գերմ. stutzen «եղջերցել, հարու տալ», ալբան. štün´ «հարուածել» (Walde 798, Pokorny 2, 618, Ernout-Meillet 1021—2): Միւս աճումները, ինչպէս steup-, steub-, steubh-, steug-, steum- տե՛ս Walde 747: Սրանցից յառաջացած բառերի մէջ նշանակութեամբ շատ համապատասխան ձևերը տե՛ս վերը թուպել արմատի տակ:—Հայերէնի մէջ հնխ. stund կամ tund դարձել է նախ *թունտ, ուր տ ձայնը ռնգականի պատճառաւ կակղանալով եղել է յետոյ թունդ·

Ամէնից առաջ ՆՀԲ համեմատեց լտ. tundo ձևի հետ: Lag. Arm. Stud. § 854 պրս. تنديدن tandīdan կամ tundīdan «որոտալ երկնից, մարդու գոչելը, գազանի մռնչելը»: Տէրվ. Նախալ. 38, 113 լտ. tonat «որոտում է», անգսք. stunian և thunjan, պրս. tundbād «փոթորիկ» ձևերի հետ՝ հնխ. stan «թնդալ, որոտալ» արմատից: Հիւնք. անդունդ բառից, Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 12 նշանակում է պարսիկ ձևի նմանութիւնը, բայց երկուսն էլ ուզում է բնաձայն համարել. իսկ Arm. Gram. 154 պատահական է համարում: Meillet MSL 9, 154 տուաւ վերի մեկնութիւնը, սակայն դժուարութիւն է գտնում հայերէնի դ ձայնի մէջ: Հիւբշ. 512 յիշում է այս մեկնութիւնը, բայց նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ չի ընդունում: Մեր տուած բացատրութեամբ այս դժուարութիւնները հարթւում են և այլ ևս պէտք չի լինում բառը բնաձայն համարելու, ինչպէս արել եմ ՀԱ 1899, 203՝ դնելով թ նախաձայնից: Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան, 397 նզալլ. tant «լար», իռլ. tet «լար», սանս. tantī- «լար» և գոթ. thun, յն. τόνος, լտ. tonare ձևերի հետ:

ԳԻՌ.—Երև. Մկ. Մշ. Ննխ. Ջղ. Վն. և Տփ. թունդ, Ախց. թունտ, Ոզմ. թօնդ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Մրղ. Սլմ. Շմ. թիւնդ. այս ձևերը նշանակում են «խիստ, թանձր, կծու, դաժան, բարկացկոտ են», ուստի և գործ չունին վերի արմատի հետ. այլ փոխառեալ են պրս. تند tund «սաստիկ և հատու, դաժան» բառից: Ունինք սակայն Պլ. Ռ. Սեբ. թունդ, Ախց. թունտ (—այս բոլորը միայն սիրտը թունդ ելլել կամ ճաթել ոճի մէջ. հմմտ. սիրտ ի թնդոջ Ոսկ. եփես. ժէ), որ բնիկ հայ է և պատկանում է վերի արմատին: Նոյնից են ծագում նաև թնդալ «շարժիլ, տեղից երերալ, ցնցուիլ, սարսիլ, դղրդալ» (հին վկայութիւնը Դրնղ. 121 Նա ոչ թնդաց ի տեղացն), թնդացնել «շարժել, սիրտը թունդ հանել», թնդել Բիւթ. Պլ. «ոտքերի տակ կոխոտել», թնդուածք «շարժուածք», թնդոց «զարնելու ժամանակ ելած ձայնը»:

ԹՈՒՇ, ի–ա հլ. «այտ» ի գիրս խոսր. Սոնակ. Մարթին. Վատկ. 205:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ Ռ. (յգ. թըշեր), Սեբ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. թուշ, Ոզմ. թօւշ, Գոր. Ղրբ. թօշ, Ասլ. Սլմ. թիւշ, Ագլ. թէշ.—այս բոլորը նշանակում են «այտ», միայն Խրբ. Պլ. Սչ. «կզակի ծայրի կլորիկ միսը» և Տիգ. «այտը ներսի կողմից»: Նոր բառեր են՝ թշակալ, թշել, թշան, թշնոց, թշիկ կամ թուշիկ:—Գաւառականների մէջ թուշ (Երև. Լ. Գնձ. Ղզ. Ղրբ. Շմ. Տփ.) նշանակում է նաև «դէմը, կողմը, ուղղակի, շեշտակի են» (տե՛ս իմ Գաւառ. բառ. էջ 379 ա): Բայց այս վերջինը նախորդից բոլորովին տարբեր մի բառ է. ինչպէս որ Ղարաբաղի բարբառն էլ զանազանում է թօշ «թուշ, այտ» և թուշ «դէմը»: Վերջինը թուրք-թաթարական փոխառութիւն է. հմմտ. թթր. توش tüš «կուրծք, առաջը, մօտը, դէմը, հանդէպ, կողմը», tüšde «մօտը,

դէմուղէմը», tüšlamek «հանդիպիլ, դէմն ելնել» (Будаговъ 1, 394)։—Աճ։

ԹՈՒՋԱԲԱՐ տե՛ս Թուլել։

ԹՈՒԽՊ տե՛ս Թօպ։

ԹՈՒԽ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածել է Փիլ. տեսակ. էջ 17 «Պատառս և թուռս մարդկան ուտելով». որի՞ց թռալիր՝ նոյնպէս մէկ անգամ գործածուած Ագաթ. «Գոչիչէ փքոցուռոյց լնդօք, թռալիր օդով, փողիցն այտմամբ»։—Բառ. երեմ. էջ 122 մեկնում է թուռս «թուշս»։ ՀՀԲ թուռ «այտ կամ թուշ», թռալիր «թշալիր, այսինքն ի թուշս լցեալ և կամ զթուշս լցուցանող և ուռուցանօղ, որպիսի է օդն կամ փուքն, որ ի հարկանելն ուրուք զփողս՝ լցուցանէ զթուշն և զբերանն»։ ՆՀԲ թուռ «պատառ մեծ, լցուցիչ բերանոյ», թռալիր «բերանալիր որպես պատառով, լի և ուռուցիկ. և որ ինչ լնու զբերան իբրև զպատառ»։ ՋԲ թուռ «պատառ»։ թռալի՛ր «թուշերը լեցուն՝ ուռած», իսկ ԱԲ ըստ սովորութեան միացնելով երկուսը՝ թուռ «մեծ պատառ. 2. թուշ», թռալիր «թուշը լեցուն, թուշ լեցընող»։ Սրան պիտի պատկանի նաև ճաւ-կաթուռ «առոք հասկով» Ագաթ. որ սակայն յայտնի չէ թէ ի՛նչպէս պէտք է միացնել նախորդներին։

*__ԹՈՒՏԱՐԻ__ «ձաղխոտ, լտ. erysimum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. էջ 196 (սխալմամբ տըպուած է թութարի, որ բառարանական կարգին էլ չի յարմարւում)։

=Պրս. تودری tūdarī «ձաղխոտ, թրք. quš etmegi («թռչնահաց»)։—Աճ։

ՀԲուս. § 1762 մեկնում է արաբ. تودرج որ գոյութիւն չունի Կամուսի մէջ։

+**ԹՈՒՐ**, ո հլ. (գրուած է նաև թոյր) «սուր, սուսեր» Բ. Թագ. իա. 16. Մխ. դտ. Վրք. հց. փոխաբերաբար կամ նմանութեամբ «շարականի խաղերից մէկը» ԱԲ, «ոստայնանկի կկոց, մաքոք» Լծ. Նար. «ծովային ձուկ մը» ԱԲ. որից թրաքափ (նորագիւտ բառ) «սուսերամարտութիւն» Հաւաք. 19. թրածեծ առնել «թուրով ծեծել» Յայսմ. կիսաթուր Մխ. դտ. 262. նոր բառեր են թրաձուկ, թրաձև, թրաւոր։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tōr- արմատից, որ միջին աստիճանի երկար ձայնդարձն է terə արմատի։ Հնխ. terə- նշանակում էր նախապէս «շփելով մաշեցնել» և յետոյ նշանակեց «ծակ բանալ, ծակել» (քարէ դարի հնաքերի շարունակութիւնն է)։ իր ժառանգներն են՝ յն. τείρω «շփելով մաշեցնել, վէրքից թուլանալ, յոգնիլ», τρύω «մաշեցնել, սպառել, թուլացնել», τρύπανον «ծակիչ գործիք (վիրաբուժի կամ քաղաքի պարիսպների համար)», τρῦμα, τρύμη «ծակ», τιτράω «ծակել», τιτρώσκω «վիրաւորել», τετραίνω τερέω, τορεῖν «ծակել», ἔτορε «ծակեց», τέρετρον «գչիր», τορεύς «գչիր, դուր», τρῆμα «ծակ», τόρος «դուր», τορός «ծակող, թափանցիկ, սուր», τορεύω «դուրով ծակել», սանս. turá- «վնասուած, վիրաւորուած», ātura- «հիւանդ», լտ. tero «ջարդել, փշրել, ծեծել, աղալ», terebra «ծակիչ, գչիր, շաղափ, պարիսպ ծակելու գործիք», հիռլ. tarathar, կիմր. taradr «գչիր», հսլ. trěti, tīrǫ, ռուս. тереть, тру «շփելով մաշեցնել, քերել», լիթ. trinù, trinti «մաշեցնել», լեթթ. trûts «յեսան», հչեխ. trt «տրորում, կռիւ, ոչնչացում», սլով. tór «մաշեցում», ռուս. торъ «հարթուած ճամբայ» և մինչև գերմ. drehen, հբգ. drāen, անգլսք. θráwan, հոլլ. draaien «դարձնել» (նախապէս «ծակելու համար դարձնել»)։ Հայերէն թուր (հինը *թուռն) բառի ամենամօտիկ ձևն է յն. τόρος «դուր» (Walde 775, Boisacq 949, 977, Trautmann 324, Kluge 101, Pokorny 1, 728, Ernout-Meillet 990)։—Աճ.

Klaproth, Asia polygl. 1823, էջ 105 աֆղան. և լեզգ. tur բառի հետ։ Brosset JAs. 1834, 383 են լծ. հյ. սուր։ ՆՀԲ թոյր գրչութիւնը մեկնում է սուր բիր։ Պատկանեան, Изслед. էջ 14 նոյն ընդ սուր։ Հիւբ. յն. δόρυ «նիզակ» բառից։ Patrubány SA 1, 194 սանս. tard «ծակել» բառի հետ. արմատը tero «ծակել»։ Karst, Յուշարձ. 408 սումեր. tur «կըտրել, տաշել», 424 կաւկասեան tur «թուր»։ Մսերեանց, Բանաս. 1901, 178 հիմնուելով աֆղան. tūra «թուր» բառի վրայ, ենթադրում է թէ հայրս. կար *tūra հոմանիշ ձևը, որից փոխառեալ են

հայերէնը և տակի Կովկասեան ձևերը։ Մառ, Тексты и разск. по Кавк. фил. *հտ. 1, էջ 116 բաց.* t'uremug *«թրի կոթ» բառի հետ։*

ԳՒՌ.—*Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Նխ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Սեբ. Վն. Տիգ. Տփ.* **թուր**, *Ոզմ.* **թօւր**, *Ագլ.* **թոր**:—*Գաւառականներում նշանակում է նաև «ոստայնի մասերից մէկը. կիսաշրջանակաձև փայտ՝ որ գտնւում է ստորին մօտ և որով թելերն են ամրացնում» (Ղրր). այս է Լծ. նար.* **թուր** *բառը՝ որ ԱԲ մեկնում է «կկոց». (հմմտ. Ոստայնանկն փայտեայ թրովն կնքէ զգործն կամ կցէ առէ զթելն)։ Նոր բառեր են* **թրաթափ, թրախոռով, թրաշողում, թրատել** *(որ Երև.* **թլատել** *«կտրտել», Ջթ.* **թռտել** *«կոխկրտել»)։*

ՓՈԽ.—*Գտնւում է կովկասեան մի խումբ լեզուների մէջ. այսպէս՝ թուշ.* **թուր**, *չեչէն.* **թուր, տուր**, *խին. ագ. ուտ. խիւր. կուր. լակ. ցախ.* tur *«սուր, թուր» (տե՛ս* Erckert, Die Spr. d. Kauk. Stammes). *այս բոլորը կարող են փոխառեալ լինել հայերէնից, ըստ որում հյ.* **թուր** *հնդևրոպական ծագում ունի։—Կովկասեաններից դուրս կան նաև ֆիններն.* tuura, *էստն.* tuur *«նիզակ, տէգ» (ըստ* A. Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinn. Sprachen, Helsingfors *1875, էջ 259՝ գործածուած են արդէն* Kalevala*-ի մէջ՝ 30, 86), հունգար.* tör *«թուր, հերիւն», որոնք փոխառեալ պիտի լինին հնդևրոպական լեզուներից՝ հնագոյն հարևանութեան միջոցին։ Հետաքրքրական է յատկապէս հունգ.* tör, *որ իր կրկին նշանակութիւններով մեզ միջոց է տալիս կապելու մեր* **թուր** *բառը «ծակելու» գաղափարի հետ։ (Ջուր տեղը* Patrubány SA *1, 194 հունգարերէն բառը հայերէնից փոխառութիւն է համարում)։—Պատահական նմանութիւն ունին սանս.* तरवारि taravāri, तरवालिका tarabalikā *«մի տեսակ թուր»* (Böhtlingk, Sans. Wört. III, *էջ 267), հինդուստ.* تروار turvār, *գնչ.* tuvar *«թուր, դաշոյն»։*

*ԹՈՒՐԱՅԱ *«աստղի կամ համաստեղութեան անուն» Վստկ. էջ 11, 25 «Եւ երևի աստղն՝ որ կոչի արապերեն Թուրայա» (այլ ձ. սիւրեյեա). «Ջանկանիլն այն աստղին՝ որ կոչի Թուրայա», «Ջկնի անկանելոյ այս Թուրայա աստղիս»։—Ունի միայն Հիւբշ.*

=*Արաբ.* ثريّا θurayyā *(օսմանեան հընչումով՝* süreyya) *«բոյլք»։—Հիւբշ. 266։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Վաստակոց գրոց հրատարակիչը՝ էջ 11 և 245։

*ԹՈՒՐԷ *«օրէնք, գիրք օրինաց» Պիտառ. Ղևոնդ, էջ 52 (գրում է* **թօրայ** *և յիշում է իբր օտար բառ). ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=*Եբր.* תורה tōrā *«Գիրք օրինաց Մովսէսի»։*

ՆՀԲ եբր. և արաբ. **թէօրէ, թէվրաթ**: *ԱԲ դնում է պրս։*

*ԹՈՒՐԻՆՋ *«մի տեսակ նարինջ, լտ.* citrus vulgaris» *Վրք. հց. Ա. 183, Վստկ. 154, որ և* **թրունջ** *Վրք. հց. Ա. 183, Բ. 422. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 56. Վստկ. 125. որից* **թրնջի** *«թուրինջի ծառ» Վստկ. 42, 143. կայ նաև* **թուրինջ խոտ** *«լտ.* melissa», *որ թուրինջի նման հոտ ունենալու պատճառաւ ստացել է այս անունը. կոչւում է նաև* **թրնջխոտ, թուրունջուկ խոտ**. *բոլորն էլ Բժշ. Վստկ.—ըստ ՀԲուս. էջ 176 կայ նաև* **էրէնջ** *ձևը՝ փոխանակ* **թուրինջ**:

=*Պրս. արաբ.* ترنج turunǰ, turinǰ *«թուրինջ,* citrus medica», *որ և արաբ.* utruǰ, *թրք.* turunǰ, *ասոր.* ܐܬܪܘܓ *կամ* ܐܬܪܘܓܐ atrugā «citrus medica cedra» (Brockelm. Lex. syr. 139 *բ), վրաց.* თურინჯი **թուրինջի**, *լազ.* **թրունջի**, *սպան.* toronja, *բուլգար.* turunc (lija), *բոլորն էլ «թուրինջ», իսկ պրս.* ترنکان turungān *և արաբ.* ترنجان turunǰān *«թուրինջխոտ»։—Հիւբշ. 266։*

ՆՀԲ արդէն յիշում է **թուրունջ, թուրունջան** *ձևերը։* Müller SWAW 38, 580 *համարում է փոխառեալ։ Ուղիղ են մեկնում նաև* Lag. Arm. Stud. *§ 869, Տէրվ.* Altarm. *23 ևն։ Տե՛ս վերջին անգամ* Seidel *Մխ. հեր. § 275։*

ԹՈՒՐԻՇԱՀ *(գրուած նաև* **թուրիշակ, դուրուշահ, թուրինշահ, թուրինջշահ, թուրնջշահ, թուրնուշահ**) *«մի տեսակ ծաղիկ է» Սալած. (տե՛ս Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 111)։*

=*Անշուշտ պրս. փոխառութիւն է. բայց*

ձևի անստուգութեան պատճառով դժուար է որոշել. թերևս ուղիղն է *դուրիշահ <պրս. درشاه durr-i-šāh «արքայական մարգարիտ»։—Աճ.

ԳԻՌ.—ՀԲուս. § 817 ունի թուրիշակ «յիշուի ի Վարագայ լերին. թերևս ըլլայ թաւրինչակն»։

ԹՈՒՐԾ (ըստ ՆՀԲ ռ հլ. բայց առանց վկայութեան) «թուշ, այտ» Բուզ. ե. 37. Ոսկ. մ. ա. 23. Սարկ. հանգ։

Lidén, Arm. Stud. 33 իբրև բնիկ հայ՝ համեմատում է յն. τρώγω, ἔτραγον, τρωκτὸς «ուտել, լափել, կրծել» բառերի հետ, որոնց հնխ. արմատն է trōg, այս ձևը տուել է հյ. *թրուծ, շրջմամբ թուրծ, ինչպէս ունինք դուրգն<*դրուգն. նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. ծամել բայից ծամելիք «ծնօտ, քունք»։ Նոյն արմատից է և արածել:

ԹՈՒՐԾ «կաւը կամ կաւէ ամանը կարծրացնելու համար եփելը». այս իմաստով առանձին գործածուած չէ, բայց ունինք իբր ած. թուրծ «թրծուած» Ոսկ. պօղ. Ա. 20 (տպ. թուրշ). Ճառընտ. որից թրծել Ծն. ժա. 3. թըրծոց «թրծելու փուռ» Սիր. լը. 34. թրծուն «թրծուած, եփելով պնդացրած» Եւս. քր. ա. 72. թրծումն Մխ. դատ. անթուրծ Եղիշ. դտ. 182. Տաթև. ձմ. ճծէ. անթրծութիւն Եղիշ. դտ. 182։

Հիւնք. թմրիլ բայից։ Մառ ЗВО 25, 317 վրաց. trusa «այրիլ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Սլմ. Վն. թըռծել, Ախց. Կր. թրծէլ, Մրղ. թռծէլ, Մկ. թռծիլ, Ալշ. Մշ. թրձել, Երև. Սեբ. թրձել, Ոզմ. թոռձ, Ջղ. թրզել, Խրբ. թըրզիլ.—Նոր իմաստ է ստացել թրծիճոտ Սվ. «բրդեղէն մի բանի այրելու հոտը»։

—ԹՈՒՐՄ «թրջած, թաց, թրջելով կակղած» Հին բռ. որից թրմել «թրջոց դնել, ջրով կամ իւղով շաղուել» Ել. իթ. 40. Յհ. կթ. Վրք. հց. իւղաթուրմ Գ. մակ. դ. 6. յետիններէ մօտ կայ թուրմ ձևը՝ որից ունինք դառնաթուրմի Նար. խչ. զազրաթուրմի Նար. 177. Լմբ. մատ. էջ 25. Իմ. առակ. և ովս. ժբ. 11. սևաթուրմի Լմբ. առակ. սպիտակաթուրմի ԱԲ. (այս բառերը կերևի թէ շփոթուած են թոյր ձևի հետ, որ է «գոյն»).—Նոր բառ է ցօղաթուրմ «ցօղով թրջուած»։

=Կազմուած է մ աճականով *թուր արմատից, որի վրայ տե՛ս թրել:

Հիւնք. թառամել բայից։ Հիւրշ. 449 կապ ունի՞ արդեօք թրել և թրջել բառերի հետ։ Ե. Գեանջեցեան ZAPh 1, 47 թարել բայի հետ=լտ. tero: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 63 թրել և թրջել բառերի հետ՝ կցում է լտ. tero «տրորել, աղալ» բային։ Lidén, Arm. Stud. § 74 թրիf, թրջել բառերի հետ հանում է հնխ. tau «թրջել» արմատից, որի ժառանգները տե՛ս թանալ բառի տակ. իր համեմատած ձևերից յիշենք յատկապէս յն. τίλος «փորի լուծմունք», կիմր. tail «աղբ», լիթ. tīrelis և լիթ. tyrai «ճահիճ»։ Karst, Յուշարձան 419 թթր. ter, tir «թաց, քրտինք»։ Petersson LUA 1916, 72 (չեմ տեսած) հնխ. (s)ter- «անմաքուր արտաթորութիւններ» արմատի հետ, որի ժառանգները տե՛ս թարախ: Մերժում է Pokorny 1, 701 և 2, 641։

ԹՈՒՐՄՆ «խաւար», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 122. բայց սրա հետ յիշում են նաև նոյն էջում՝ թումանալ «խաւարիլ» և թուսի «խաւար». բուն ձևը յայտնի չէ։

Կայ պրս. تم tum «մութ»։

*ԹՈՒՐՇԱ «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 818.—սրա հետ նո՞յն է արդեօք թուրշալակ «թրթնջուկ» Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 3319)։

=Պրս. ترشه turša «թրթնջուկ», որ գալիս է ترش turš «թթու» բառից։—Աճ.

*ԹՈՒՐՈՒՇ «թթու, դառնացած, նեղացած» Կոստ. երզն. 140 «Ջի՛նչ սիրտ նեղած կայ և թուրուշ՝ Առ քեզ ունիս յուրախութեան»։

=Պրս. ترش turš կամ turuš «թթու, դառնացած դէմքով»։

Պօտուրեան, Կոստ. Երզն. 48 արաբ. թուրուշ «խուլ» բառից։ Ուղիղ մեկնեց Նորայր, անդ՝ էջ 196։

—ԹՈՒՐՋ «թրջելու գործողութիւնը, թըրջոց», որից ի թուրջ արկանել կամ ի թուրջ դնել «թրջոց դնել» Վստկ. 31, 32, 131. թըր-

չած Կոչ. էջ 116. թռչել «չրով թացացնել» Եղիշ. դտ. Նիւս. կազմ. Վրք. Հց. «սաստիկ հարբիլ» Փիլ. տեսակ. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. լտ. madeo «թրջուիլ. 2. հարբիլ») «սաստիկ ամաչել, ամօթից քրտնիլ» Ոսկ. մտթ. 328. Փիլիպ. է. թրչոց (չունի ԱԲ) Առաք. պատմ. 346. արմատը կայ նաև թրիչ ձևով՝ ԱԲ, որից անթրիչ Բրս. Հց. (օրինակում վրիպակով գրուած՝ անթռիչ)։

=Կազմուած է չ աճականով՝ թուր արմատից, որի վրայ տե՛ս թրել։

Հիւբ. թրմել բայից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 63 և Lidén, Arm. Stud. § 74 տե՛ս թուրմ բառի տակ։ Karst, Յուշարձան 419 թրմել և թրել բառերի հետ՝ թթր. ter, tir «խոնաւութիւն, թաց, քըրտինք»։

ԳԻՌ.—Ջթ. թը՛րչ՛իլ, թը՛յչ՛իլ, Ալշ. թռչիլ, Ննխ. թրչել (գիւղերում՝ դ՛ըըչ՛էլ, դ՛ըրչ՛էլ), Ախց. Կր.Ռ.Սեբ. թրչել, Ասլ. թրչէ՛լ, Գոր.Ղրբ. Ճմ. թրչիլ, Ակն. թրչիմ, Երև. Պլ. Տիգ. թըռչել, Ոզմ. թռչիլ, Մշ. թռճել, Մկ. թռճիլ, Հմշ. թըյչուշ, Սչ. դ՛ըրչ՛ել, Խրբ. դ՛ըրչ՛իլ, Զղ. դ՛ըռչ՛էլ, Տփ. դռչիլ, Սլմ. տռճել, Մրղ. տռճէլ, Հճ. դ՛ույչ՛ել. այս բոլորը նշանակում են «թրջել». իսկ Տփ. դռչվիլ «արբենալ, գինովնալ». այս նշանակութեան համար հմմտ. Փիլ. տես. «Զանապակն ըմպելով թմբրեալք և թրջեալք և զմբրեալք»։ Նոր բառ է թրչուկ «թրջուած. 2. ճանճի ձգած ձուերը մսի վրայ են»։

+ԹՈՒՓ, ո հլ. «կարճ՝ ցած ծառ». Ա. մակ. դ. 38, ժ. 73. «Թաւ ոստ, տերևալից ճիւղ» Տօնակ. որից թփամուտ Փարպ. թփատեսակ Ոսկիփ. թփուտ Նիւս. կազմ. Վրդն. ծն. թաւաթուփ Սարգ. յկ. ը. էջ 112. թանձրաթուփ Լծ. Նար. վարդաթուփ Տաղ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tūpho- ձևից. սրա հետ հմմտ. յն. τῦφη «մի տեսակ ջրային խոտ՝ որով բարձ ու անկողին էին լցնում», մյն. τοῦφα «ցցունք», նյն. τοῦφα «մազերի փունջ, տրցակ», լտ. tūfa «ցցունք (իբրև զինւորական նշան)», ռում. tufa «թուփ, մացառ», ֆրանս. touffe «տրցակ». սպան. tufo «ցցունք», tufos «խոպոպիք», սարդ. tuvu «փշաթուփ», ալբան. tufë «տերևալից ոստ, փունջ, սաղարթ, թփուտ», անգսք. ðûf «տերևների տրցակ՝ իբրև զինւորական նշան», ðúft «մացառաշատ տեղ», ðýfel «մացառ, թուփ», անգլ. tuft «վարս, ծոպ, մացառ, թաւուտ, փունջ», շվէդ. tuvo «դալարոտ բլուր». բոլորի պարզական արմատը համարւում է հնխ. tū «ուռչիլ, աճիլ» (Boisacq 994, Walde 797. Pokorny 1, 706—713, Ernout-Meillet 1020) (վերջինս լտ. tufa դնում է փոխառեալ անգլոսաքսոնականից)։

Հիւբ. թուք բառից։ Պատկանեան, Փորձ 1880 մարտ, էջ 94 թրք. tub «թուփ, ծաղկի փունջ»։ Սրմաքաշեան, Armenia կցում է ռում. tufâ ձևին։ Scheftelowitz BB 29, 69 փոխառեալ լտ. tufa բառից, որից նաև ռում. tufa, նյն. τοῦφα և ալբան. tufs: Petersson KZ 47 (1916), 248 տալիս է վերի մեկնութիւնը, Lidén IF 44, 191 կցում է վերի անգլսք. շվէդ. ձևերին։—Karst, Յուշարձ. 424 թթր. tob, töb «դէզ, թուփ»։—Իրօք հայերէնի հետ շատ մերձաւոր են հնչում չաղաթ. توب töb «թուփ». և կիրգիզ. توب tub «ծառի թուփ, ծաղկեփունջ», բայց գործ չունին մեզ հետ, որովհետև ծագում են թթր. top «գունդ, խումբ» արմատից, ըստ Будаговъ, Срав. сл. 1, էջ 383։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Ջթ. Մկ. Մշ. Հճ. Ոզմ. Տիգ. Սլմ. թուփ, Ասլ. Վն. թիփ, որոնք նշանակում են «թուփ, կարճ ծառ», բայց նաև «տերև, մանաւանդ խաղողի և կամ կաղամբի տերև». Նոր առումներով են Ջթ. թուփ «նորատունկ բոյս», Զղ. թուփ «Տէրընդասին վառելու ճիւղեր», Մշկ. Ք. թուփ «բոյսի փթթիլը»։ Նոր բառեր են թփի տալ Երև. «տնկածը աճիլ, բոյսը թուփ դառնալ», թուփխոտ Նր. «մի տեսակ բոյս», թփճիք Վն. «խաղողի թուփեր», թփռիլ Բղ. Խն. Մշ. «ծլիլ, ծաղկիլ», թփռոշ, թփռուճ Մշ. «ծլած ծաղկած», թփռոշեալ Ջն. «ծառերի բողբոջիլը»։

ԹՈՒՓԱՅ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վրք. Հց. Բ. 459 «Զեռամբ նշանակեաց նմա նստել ի թուփայի իւրումն»։—ՆՀԲ մեկնում է «հիւղակ, խրճիթ», անելի հաւանական է ըստ ՋԲ «նստարան, տախտ». ԱԲ երկուսը միացնում է։

ՆՀԲ հանում է թուփ բառից։

+ԹՈՒՔ, ո հլ. «լորձունք» Ղևտ. ժե. 8. Յոբ. լ. 10. Յհ. թ. 6. որից թքանել «թքնել» ՍԳր. «անարգանքով մերժել» Կոչ. «դուրս տալ, իր միջից դուրս վտարել» Յովն. բ. 11. Ոսկ. ես. և մ. Եզն. թքել Կոչ. Սիր. իը. 14. թքնուլ Նար. թքթքել Մանդ. թքակոծ Լաստ. թքալից Եղիշ. խչ. թքաքարբ «մի տեսակ օձ» Վրդն. ծն. թուքընկալ «թքակոծ եղած, երեսին թուք կերած, նախատուած» Տիմոթ. կուզ. էջ 258 (նորագիւտ բառ)։

=Բնիկ հայ բառ.—հնխ. արմատն է spɪ̯eu, որից ծագում են լտ. spuo, իտալ. sputare, գոթ. speiwan, հիսլ. spyja, spūə̯a, անգսք. հբգ. spīwan, գերմ. speien, անգլ. spew, հոլլ. spuwen, լիթ. spiáuju, լեթթ. spl'aŭju, հսլ. pljują, լեհ. pluje, ռուս. плевать, плюнуть, բոլորն էլ «թքնել» իմաստով։ Այս արմատի դէմ ասիական լեզուները ցոյց են տալիս styu- ձևը. հմմտ. սանս. ṣṭhīvāmi «թքնեմ», պրս. تف tuf «թուք», تفو tufū «թքանել ի դէմս ուրուք», تهو tuhū «նոյն նշ.», ته tuh «թո՛ւ, զզուական միջարկութիւն», օսս. t'u «թուք», at'u kanin «թքնել», քրդ. tu, tuw, tiw, tef, tuk «թուք», tefkem, tfkem «թքնեմ», աֆղան. tū, tūk «թուք», tūkal «թքել», հինդուստ. تف tuf, ته tue, تهوك təhūk «թուք», գնչ. túi «թուք»։ Կրկին արմատների գոյութիւնը կարելի է մեկնել երկու ձևով. նախ հնխ. spɪ̯eu- արմատի մէջ p փոխանակելով t-ով՝ դարձած stɪ̯eu-, styu-, stu-. այս փոփոխութիւնը յառաջացած պիտի լինէր նրանից՝ որ բառը ըմբռնուել է իբրև բնաձայն. այս պարագային՝ թքնելու գաղափարին աւելի յարմար էր st-, քան թէ sp-. հմմտ. ոչ-հնդևրոպական լեզուների հոմանիշ բառերը. ինչ. եբր. תפת tōfet, արաբ. تفّا tuffā, եգիպտ. խպտ. taf «թուք», թուշ. թուփ «թուք», ավար. tuize «թքնել», չեչէն. թուփ «թուք», արև. թրք. توف tuf, توپورك tupuruk «թուք», tupurmak կամ توكورماك tukurmak «թքնել», չաղաթ. توفوروك tüfürük «թուք», օսմ. tükürmek «թքնել», tükürük «թուք», tuh «թո՛ւ», թունգուզ. tōmin, tūmin «թուք», որոնք բոլոր ցոյց են տալիս նախաձայն t:—Երկրորդ՝ կարելի է ենթադրել մի ընդհանուր նախաձև հնխ. sptɪ̯-(ըստ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 16), որ զանազան սղումներով տուել է spɪ̯-, stɪ̯-, ptɪ̯-. վերջինիս համար հմմտ. յն. πτύω, πῡτίζω, ψύττω «թքնել» (տես Walde 734. Boisacq 824, Trautmann 276, Kluge 460, Pokorny 2, 683, Ernout-Meillet 928): Հայերէնը, ճիշտ ինչպէս իրանեանները, գալիս է stɪ̯u- ձևից, որ դարձրել է *թու և ք մասնիկով (հմմտ. փուք)՝ թուք—Հիւբշ. 449?

ՆՀԲ լծ. թրք. թիւքրիւք: Առաջին անգամ Böttich. Arica 69, 144, յետոյ Lag. Urgesch. 506 համեմատեց սանս. աֆղան. և պրս. ձևերի հետ։ Մորթման ZDMG 24, 80 նոյն է դնում թրք. tükürük ձևի հետ։ Meillet MSL 7, 58 օգուտ չկայ, ասում է, թուք և փուք բառերից, որովհետև սրանց ք-ի համար համեմատութեան եզր չունինք։ Նոյն 8, 293 ք համարում է մասնիկ՝ ինչպէս փուք բառի մէջ։ Հիւնք. թուք դնում է թեքել բայից, իսկ թրք. ձևը հայերէնից փոխառեալ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ագլ. Երև. Զթ. Խրբ. Կր. Հճ. Համշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. Տփ. թուք, Մկ. թուք', Ոզմ. թօւք, Ակն. Հւր. թիւք, Ասլ. թիւք, թիւ*, Սլմ. Վն. թիւք, Մրղ. Շմ. թիք', Ղրբ. թէք' «թուք».—բայական ձևով ունինք Սչ. թըքնել, Ախց. Կր. Ռ. Սեբ. թըքնէլ, Համշ. թըքնուշ, կտր. թըքնէցի, Ակն. թըքնիմ, Ասլ. թը*նէ՛լ, Պլ. թուքնէլ, Հճ. թmքնել, Զթ. թօքնօլ, թօքնոլ, Սլմ. թըյննել, Ջղ. թքել, Գոր. Երև. Ղրբ. թքէլ, Ագլ. Տփ. թքիլ, Վն. թըք'ել, Մրղ. թիք'էլ, Շմ. թիք'իլ, Ալշ. թքուլ:—Նոր բառեր են թքախառն, թքանք, թքինք, թքանքառեղ, թքոտ, թքոտել, թքծեծ:

ԹՈՔ, ո հլ. (գրուած է նաև թոգ) «թոք» Բ. մն. ժը. 39. Վեցօր. 139. Խոր. Փիլ. «սպունգ» Առաք. լծ. սահմ. 639 (մէջը փուչփուչ լինելու պատճառով այսպէս կոչուած). «ժժմակ կամ լողակ ծովային» (այս նշանակութիւնը յառաջացած է թարգմանաբար յունարէնից, ուր ունինք πνεύμων «թոք» և «ծովային մի տեսակ ժժմակ, ֆրանս. poumon marin») Նիւս. կազմ.—որից թոքառաջք Գ. թագ. իբ.

34, Նւագր. 231. թոքատուն Վստկ. թոքացաւ Վստկ. թոքակէս ԱԲ. թոքալ «հազալ» Էֆիմ. էջ 227.—Նոր գրականի մէջ կազմուած բառեր են՝ թոքախտ, թոքախտաւոր, թոքախտաբոյժ, թոքախտաբուժարան, թոքային, լիաթոք:

ՆՀԲ թոքալ «հազալ» ձևի հետ է դնում լտ. tussio «հազալ»։ Հիւնք. թուք բառից։ Lidén, Arm. Stud. էջ 114—116 հանում է ինչ որ *թև բառից՝ որ թեթև բառի պարզականն է, իբր *թևոք և կամ *թովոք>թոք: Շատ լեզուների մէջ «թոք» բառը ածանցուած է «թեթև» բառից. այսպէս ռուս. легкие, անգլ. lights, պորտ. leves, ռումն. leu, սպան. livianos, գերմ. Lunge, իռլ. scaman, կիմր. ysgyfaint, կորն. sceuens ևն։ (Այս երևոյթը շատ ճիշտ նկատուած է, բայց թոք և թեթև դժուար է կապել իրար հետ)։ Lidén-ի մեկնութիւնը նորից կրկնում և հաստատում է Petersson KZ 47, 291 և Ar. u. Arm. Stud. 117։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. թոք, Վն. թո̂ք', Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. թօք, Ագլ. Տփ. թուք, Մկ. թոքալ «հազալ», թոնքալ Վն. «հևալ», թոքալ «հազալ», Սլմ. թուէք'.—Նոր բառեր են թոքալ «հազալ», թոնքալ Վն. «հևալ», թոքառ «թոքախտաւոր», թոքին տալ «հազալ. 2. վազելուց հևալ»։

ՓՈԽ.—Justi, Dict. Kurde, էջ 176 քրդ. دخس dexsu «թոքախտ» բառը փոխառեալ է դնում հյ. թոքացաւ բառից, ինչ որ շատ կասկածական է։

ԹՊՂԱ «մի տեսակ չար դև», որ և թեպղա, թեպղ Ախտարք։

Ալիշան, Հին հաւ. էջ 222 յն. θεοβουλη «աստուածակամ. 2. Հեփեստեայ սիրականը և մայր Միրտիլոսի», Ռօզմէրի, Բիւր. 1898, էջ 867 պրս. تباه tabāh «ապականիչ, չարագործ»։

ԳԻՒ.—Կայ գւռ. թպղա կամ թպղ «նորածիններին խեղդող երևակայական մի էակ. 2. մանուկների մի տեսակ մահացու հիւանդութիւն», որ և թպղի. սրանցից էլ թպղոտ «թպղի հիւանդութեամբ բռնուած», թպղոտիլ «նոյն հիւանդութեամբ բռնուիլ»։

ԹՌԱՆԻԼ տե՛ս Թիռ։

ԹՌԹՌԱԼ տե՛ս Թիռ։

ԳԻՒ.—Պլ. Տփ. թռթռալ, Սչ. թրթռալ, Ագլ. թռթռօլ, բոլորն էլ «սրտի թռթռալը»։

ԹՌԻԺԱՆ «պիծակ». գտնւում է միայն Երեմիայի բառգրքի յաւելուածի մէջ Գէորգ դըպրից, էջ 546. որից առած է նաև ՓԲ։

ԹՌՓԱՅ. ըստ ՀԲուս. § 822 մի Նոր Բժշկարանի մէջ յիշուած է թռփայի ծառ անծանօթ բոյսը։

ԹՏՊԻՐ տե՛ս Թետպիր։

[ԹՐԱԿԵԼ «գործել կամ կազմել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 122. նոյնից առնելով ՓԲ՝ թրակել «կազմել, պատրաստել»։—Հասարակ սխալագրութեան արդիւնք է՝ փխ. իրակել, հմմտ. Բառ. երեմ. էջ 130՝ իրակել «ներգործել», իրակութիւն «ներգործութիւն». տե՛ս և իր:]

ԹՐԱՆԷ տե՛ս Թրիանէ։

*ԹՐԱՍԿԻԱՍ «մի տեսակ քամի» Արիստ. աշխ. էջ 612. Առաք. կենդ. էջ 70. Տաթև. հարց. 205, որ և թրասկիա Տաթև. հարց. էջ 205։

=Յն. θρασκίας «հիւսիսային—հիւսիսարևմտեան քամի». ծագում է θρᾷξ «Թրակիա» երկրանունից, իբր այն կողմից փչող քամի։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԹՐԵԼ «ալիւր շաղուել, խմոր շինել» Ծն. ժը. Եփր. ել. էջ 176. Մծբ. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ։

=Նախնական նշանակութիւնն է «թրջել» և այս իմաստով կապւում է թուրմ և թուրջ ձևերի հետ. բոլորի պարզ արմատը լինում է *թուր, որից թրել, և մ, ջ աճականներով՝ թուրմ, թուրջ, թրմել, թրջել. պարզ արմատը պահում են գաւառականները, ուր ունինք թոռ «թաց, թրջուած» (տե՛ս այս բառը).—թոռ և թուրջ իրար հետ ձայնական այն յարաբերութիւնն ունին՝ ինչ որ շուռ գալ և շուրջ: Թէ «թրել, շաղախել» իմաստը նախաւոր «թրջել» գաղափարից է ծագում՝ հմմտ. շաղել, շաղաղել, որ բուն նշանակում է «թրջել» և ծագում է շաղ, շող «թաց» արմատից. նոյնպէս թրմել թե՛ նշանակում է «թրջոց դնել» և թէ «ջրով կամ իւղով շաղուել», ինչպէս որ ունինք իւղաթուրմ:

ՆՀԲ համարում է թրմել և թրջել բայե-

րի արմատը: Lag. Urgesch. 960, Beitr. baktr. Lex. *10* զնդ. ϑreñta, պրս. siriš-ta «թրեալ» բառերի հետ: Müller MZKM *10, 276* իբր բնիկ հայ համեմատում է լտ. tero (trīvi, trītum) «կոտըրտել, խորտակել, ծեծել, ալիւր աղալ են», terebra «ծակիչ, գայլիկոն», իռլ. tarathar «ծակիչ», յն. τείρω «մաշել, ճնշել», τέρετρον «գայլիկոն», τερηδών «փայտի որդ, ճճի», հսլ. tīrą, trěti «փշրել» են բառերի հետ (հմմտ. վե՛րը թուր): Հիւբշ. Arm. Stud. էջ *12* ձևի տարբերութեան պատճառով մերժում է զնդ. a-ϑreñta բառը: Նոյն, Arm. Gram. *449* նշանակութեանց անյարմարութեան պատճառով մերժում է լտ. tero և սրա ցեղակիցները: Հիւնք. թմրիլ բայից: Գեանջեցեան ZAPh *1, 47* ուղիղ է գըտնում Müller-ի համեմատութիւնները՝ հակառակ Հիւբշմանի: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. *63* միացնում է թրմել և թրջել բառերին, և թէև նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով կասկածում է, բայց այնուամենայնիւ ուղիղ է գտնում լտ. tero բառի համեմատութիւնը: Lidén, Arm. Stud. § *73* (և IF *19, 355*) մերժելով այս, հայերէն բառի արմատը դնում է *թիր <*tīro- «խմոր» և համեմատում է հսլ. չեխ. ռուս. têsto, լեհ. ciasto, հիռլ. táis, կիմր. toes «խմոր», լիթ. tyras, tyré «խիւս» բառերի հետ: Karst, Յուշարձան *419* թթր. ter, tir «թացութիւն, քրտինք»:

ԳԻՌ.—Սեբ. Ռ. թրէլ, Ասլ. թրէ՛լ «թրել». նոր բառ է թրու (Զն.) «մէկ անգամ շաղուելու միայն բաւականացող քանակութիւն»:

ԹՐԹՆՋՈՒԿ «գառնադմակիկ, լտ. rumex acetosa թթուաշ բոյսը». արդի գրականի ընդունած ձևն է. հների մէջ գրուած է զանազան ձևերով, ինչ. թթռկիչ, թթռճիճ, թթռճուկ, թրկիճ, թրթուիճ, թաթառիճ, թրթկիճ, թրթճուկ Բժշ. Վստկ. 208 (ՀԲուս. § 788 և էջ 200). ըստ Ռոշք. թճղռշուկ.—(Տիրացուեան, Contributo § *97—99* և § *319* դնում է «rumex acetosa, rumex acetosella, rumex scutatus, oxalis corniculata»):

ԳԻՌ.—Երև. թրթճչուկ, Ղրբ. թրթճչիւկ, Գոր. թmրթmʹճչուկ, Ոզմ. թըռթըկէʹշ, Մշ. թիտըռճիկ, Պրտ. շըթըռդիշ.—այլուր գտնում ենք թթռկիչ Ակն. Արբ. Բիթ. Խրբ. Մշկ. Սվ. Ք. թթռտիչ, Ասլ. թթռշաղ Արտ:

ԹՐԹՈՒՄ տե՛ս Թիթում:

+ԹՐԹՈՒՐ, ո հլ. «թիթեռնիկի որդը» ՍԳր. Վեցօր. *176*. Արշ. Մխ. առկ. Վստկ. *79*:

=Բնիկ հայ բառ. կրկնուած է թուր<հնխ. tōr- արմատից, որ հնխ. ter-, terə- «մաշեցնել, ծակել» արմատի միջին աստիճանի երկար ձայնդարձն է.—այսպէս է կոչուած թըրթուրը՝ բոյսերի տերևները ուտելով ծակծկելու պատճառաւ: Հնխ. ter- tor- tōr- արմատի ժառանգն է հյ. թուր (որ է ծակելու գործիք, սուր). միւս ցեղակիցները տե՛ս թուր բառի տակ. բայց յատկապէս «ուտիճ, ցեց, որդ» իմաստով հմմտ. յն. τερηδών, լտ. tarmes, լիթ. trandẽ, կիմր. cynrhonyn, կորն. contronen, միջ. բրըտ. controunenn, նբրըտ. kontron, բոլորն էլ նոյն ter- արմատից (Walde 764, Boisacq 948):

ՆՀԲ յիշում է թրք. թըրթըր, թըրթըլ, թըրըլ: Lag. Arm. Stud. § 874 ուզում է կցել եբր. צלצל ṣəlāṣal, ասոր. ܨܪܨܘܪܐ ṣarṣūrā «մի տեսակ մարախ» բառերի հետ: Այս բառերը բնիկ սեմական են. նրանց են կցւում նաև արաբ. صرصر ṣarṣar և ասուր. ṣarṣaru. բայց ո՛չ ձևով են մեր բառին նման և ոչ էլ նշանակութեամբ. ուստի Հիւբշ. *304* պատահական է համարում: Karst, Յուշարձան *424* թրք. tyrtyl: Պատահական նմանութիւն ունի նաև իթօնամա լեզւով huatarata-ra «թրթուր» (MSL *20, 46*): Վերի մեկնութիւնը՝ որ ի՛մ էլ մտածմունքն էր, տուաւ նախ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ *84*:

ԳԻՌ.—Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ. թրթուր, Ննխ. Ռ. թուրթուր, Զթ. թըʹրթուր, թըʹյթուր, թօյթույ, թօրթուր, Երև. թրթուռ, Մշ. թռթուր, Ալշ. Վն. Սլմ. թռթուռ, Հճ. թmյթույ, Ոզմ. թռթոռ, Ագլ. Մկ. թըռթօռ, միւսները՝ ինչպէս Ասլ. Պլ. են գործածում են թրք. թըրթըր ձևը՝ որ հայերէնից է փոխառեալ.—իսկ Զղ.

կայ միայն prpnɪn ա ընգէլ «վերջացել՝ սպառել է» ոճի մէջ։

ՓՈԽ.—Ուտ. pnɪrpnɪr «*թրթուր*», *թրք.* طرتيل tərtəl, *ժողովրդական ձևը* tərtər, *որ աւելի ուղիղ է. նշանակում է «1. թրթուռ,* chenille. *2. նմանութեամբ՝ ոսկի կամ պղինձ թելից մի տեսակ հիւսք, որդի նման և թըրթըռուն, որ զարդերի և բանուածքների մէջ են գործածում. 3. դրամների եզերքի զարդարուն շրջագիծը»։ (Թուրքերէնը հայերէնից փոխառել է ընդունում նաև* Bittner WZKM *14, 162)։—Թուրքերէնի միջոցով է քրդ.* طرطر tirtir, طرطل tirtil «*թրթուռ*»։—*Թէև* Будаговъ, Сравнительный словарь Турецко-Татарск. нарычій, С. Петербургъ 1869, *հտ. 1, էջ 734 առանձնապէս չի յիշում, բայց անշուշտ այս բառը փոխառութեամբ մտած էր նաև Խրիմի թաթարների բարբառի մէջ* turtur *ձևով (հմմտ. Նոր-Նախիջևանի, որ և Խրիմի հայոց բարբառով* pnɪrpnɪr*) և կամ* terter *ձևով (հմմտ. թրք.* terter*), որից էլ փոխառեալ է ռուս. (Խրիմի բարբառով)* тыртыр̆ъ «*խաղողի տերևները ուտող մի տեսակ թրթուռ* виноградная гусеница, весьма вредная» *(*Даль, Толк. слов. *1909, հտ.* IV, *էջ 885)։*

ԹՐԹՐԱԿ «*ճարտարախօս*» *տե՛ս Թիռ։*

Petersson LUA 1916, 90 (*տե.* Pokorny *1,744) հնխ.* tor-«*բարձրաձայն*» *արմատից, որի ժառանգները տե՛ս* ընթեռնուլ *բառի տակ։*

ԹՐԹՐՈՑ «*մեղուների պարս*». *անծանօթ բառս գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 921 ա։*

ԹՐԻԱՆԷ «*արմաւ կամ փիւնիկ թռչունը*». *Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Միխ. աս. 67 «Ձե՛ռ է ամաչելն՝ պաշտողացդ զթռչունն թրիանէ, որ է արմաւն»։ Այս բառն է որ ԱԲ գրում է* prաճէ «*թռչուն մը*»։ *Բառիս* prաճէ *գրչութեան համար վկայութիւն ունինք Անկ. գիրք հին կտ. 232 «Եւ դուք ամաչէք պաշտելով զթրանէ թռչունն»։*

ԹՐԻՔ, ի–ա *հլ. (յետնաբար) «աղբ, կղկըղանք (մարդու)» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 114. «եզին քակոր» Սամ. անեց. 87. «իշի աղբ» Վրդն. պտմ. 122. Վստկ. որից* prfածողով *«թրիք հաւաքող» Սամ. անեց. 87. Վրդն. պտմ.* prfաճալ *Ոսկ. ա. տիմ. էջ 114.* prfած *Փարպ.* prfացեալ *Փիլ. լիւս. 134 (այս և* prfաճալ *գործածուած են մարսուող կերակուրների համար).* prfել *Վրդ. առ. 122։*

=*Նման է հնչում հնդևրոպական լեզուախմբին պատկանող զանազան լեզուների այլևայլ բառերի հետ. այսպէս՝ 1) հսլ.* driskati, dristati, *ռուս. գռ.* дристъ, дрисня́ «*փորլուծութիւն*», *փոքռ. գռ.* kozodrýst «*այծի քակոր*», *փխբ.* «*ձնծաղիկ*», *բուլգար.* drisŭk, *սլ.* drîsk, *չեխ.* dřist, *լեհ.* drzysta «*փորլուծութիւն*», *որոնց հետ միանում են հիսլ.* drīta, *հանգլ.* drītan, *ստ. գերմ.* drīten, *անգլ.* dirt, *հոլլ.* dreet «*կըղկղանք, կղկղել, աղբ*». *սլաւական խմբի նախաձևն է* *drisk-, *drist-, *որ տալիս է հնխ.* dhreid-sq-, dhreid-(s)t- (Berneker, *էջ 224).* —*2) լիթ.* tridė, trēda «*փորլուծութիւն*», trę̂džu, trę̂sti «*լուծում ունենալ*», *որոնք հայում են* *treid- *նախաձևին* (Berneker, *անդ).*—*3) հհիւս.* θrekkr, *մբգ.* drec, -ckes, *գերմ.* dreck, *դան.* drack, *շվէդ.* dräck «*աղբ, կղկղանք*», *կիմր.* troeth «*լուացքաջուր, մէզ*», *յն. ատտ.* τρύξ, τρυγός «*իւղի և գինու դիրտ, մրուր*»? τάργανον «*փչացած գինի*», στεργάνος «*աղբ*», *որոնք տալիս են հնխ.* stereg´-, tereg´, treg´-, *որից վերջաձայնի փոփոխութեամբ՝ 4) լատ.* stercus «*կղկղանք, աղբ, խարամ*», sterquilinium, sterquilinium, sterculinum «*աղբակոյտ*», *լիթ.* tersziú, teřszti «*ապականել, մարգերը տիղմով լցնել*», triszimas «*արտերը պարարտացնելու աղբ*», triszti «*արտերը աղբով պարարտացնել*», *որոնց էլ նախաձևն է* sterk´-, terk´- *և* trek´-, *5) վերջապէս սըրանց ռնգային ձևն են ներկայացնում կիմր.* trwnc «*մէզ, դիրտ, մրուր*» *բրըտ.* strońk «*մարդու կղկղանք*», *լիթ.* trą̂sza «*տիղմ*», tręsztù «*փչանալ, ապականիլ*» (Boisacq 943, Walde 737, Kluge 101, Pokorny 2, 641): *Բայց այս ձևերից ո՛չ մէկը չի կարող տալ հյ.* prիf, *որ պահանջում է հնխ.* trēk²-*ձևը։—ԱՃ.*

ՆՀԲ գերմ. dreck, *լտ.* stercus, *թրք.* ters, *յն.* κόπρος, *ռմկ.* gübre, ǰibre: *Տէրվ.* Altarm. *14 լտ.* stercus<ster-

quus, յն. στεργάνος, գերմ. dreck, սանս. karīša, apa-skara են։ Հիւբ. թրծել բայից. նոյն է դնում նաև «գերմ. թրիք» !! Liden, Arm. Stud. 109 հանում է *թիր արմատից՝ ք մասնիկով և համեմատում է այն բառերի հետ՝ որոնք յիշուած են թանալ բառի տակ. յիշենք յատկապէս յն. τῖλος «փորի լուծ», կիմր. tail, հբգ. theisk, deisk «քակոր, աղբ»։ Karst, Յուշարձ. 419. թթր. ter, tir «անմաքուր», չուվաշ. tiris, օսմ. teres «անմաքուր»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ջղ. Ռ. Տփ. թրիք, Ասլ. թրիք, թրի*, Տիգ. թրրիք, Մկ. Սլմ. թրիք', Սեբ. թրիգ, Մրղ. Ճմ. թիրիք', Ոզմ. թրէ'ք', Գոր. թրէք, Ղրբ. թրէք', Զթ. թը՝յաք, թըրըք, Հճ. թտյյիք.—Նոր բառեր են թրքալ, թրքաթաթախ, թրքանոտ, թրքաման, թրքաշի, թրքել, թրքոտ, թրքոտել։

*ԹՐՄՈՒՍ (գրուած նաև թրմուզ, վրիպակով՝ թրմուղ, թրամուղ) «մի տեսակ բակլայ, lupinus sativus՝ Բժշ. Վստկ. 22, 32. նոյնը թորմ ձևով ունի Բռ. երեմ. յաւել. 567։

=Արաբ. ترمس turmus, tarmus, turmis, ասոր. ܬܘܪܡܣܐ tūrməsa, թրք. türmüs, վրաց. თერმია թերմիա, თერმუზი թերմուզի, თორმაზა թորմազա. բոլորի մայրն է յն. θέρμος, որ գործածուած է արդէն Թէոփրաստի բուսաբանութեան մէջ (Ն. Ք. Դ դար). բոլորն էլ նոյն նշ.—Հիւբշ. 267։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35(1881), 659։

ԹՐՈՂԱԿ «թշուառ». ունի միայն Մագ. գամագտ. թրողակութիւն ածանցի մէջ (այլ ձ. թրակողութիւն, թրողականութիւն)։

ԹՐՈՒ «անշահ, անպիտան, անօգուտ». գիտէ միայն ՀՀԲ, որ թերևս ենթադրութեամբ է շինած յաջորդ թրուշայ ձևից։

⊙ԹՐՈՒՆԴ. արմատ անգործածական, որից կազմուած են թրնդիւն «շշնկոց, աղմուկ» ԱԲ. անթրունդ «անշշուկ, լուռ» Փիլ. նխ. բ. էջ 69. լծ. փիլ. (իսկ Բառ. երեմ. էջ 20 մեկնում է «անզգայ»)։

=Բնաձայն բառ։—Աճ.

ԹՐՈՒՇԱՅ (սեռ. -ի). անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Եղիշ. ը. էջ 127 «Ո՜ յիմաստուն վաճառականաց զպատուական մարգարիտն փոխանակիցէ ընդ անարգ թըրուշայի».—գործածութեան տեղից յայտնի է որ պիտի նշանակէ «կեղծ մարգարիտ, թրք. սրչա»։ Ունի նաև Քաջունի հտ. 2. 58։

Բառարանները մեկնում են զանազան ձևերով. այսպէս՝ Հին բռ. «թրօշակ կամ թրուշակ. անարգ կամ անգէտ, և կարթ. կամ թրուանշա, անպիտան»։—Բառ. երեմ. էջ 122 թրուանշայ «անպիտան» և թրուշակ «անարգ»։—ՀՀԲ չունի թրուշայ, այլ սրա փոխարէն թրու՝ որ տես առանձին։—ՆՀԲ. «Թուի դրօշ, պրս. տիրէֆշ, իբր փերթ կտաւոյ... որպէս և տիւրիյշէ՝ է ազգ թաշկինակի»։—ՋԲ «փերթ կտաւոյ, քուրջ. կամ տաշեղ և կամ ուլունք»։—ԱԲ «քուրջ, ուլունք, որ և իցէ չնչին՝ հասարակ բան».—իսկ ՀՀԲ-ի հաւատարիմ հետևորդ ՓԲ՝ անգիտութեամբ նշանակել է թէ՛ թրու և թէ՛ թրուշայ ձևերը։—Հիւբ. ուղիղ է հասկանում «սուտ, շինծու մարգարիտ», բայց սխալ է մեկնում իբրև պրս. durri šāh «թագաւորական մարգարիտ», ծաղրական մտքով (durr արաբերէն բառ է, ուստի մեզ հետ գործ չունի)։ ԳԲ էջ 534 ունի թրուշայ «քուրջ, ուլունք, որևիցէ չնչին հասարակ բան», իսկ էջ 397 դըրուշայ «ադամանդի նմանող բաղադրութիւն, սրչայ, strass» իբրև գաւառական բառ, վերջինը շատ հետաքրքրական պիտի լինէր, բայց կարծեմ սխալման արդիւնք է։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 421 պազենդ. տարեօշ, յգ. տարեօ՛շա՛ «աղքատ, տնանկ»։—Բոլորովին տարբեր է Երև. թրիշա «կտոր, մաս», որ փոխառեալ է պրս. تراشه tirāša «տաշեղ» բառից։

*ԹՐՊՈՒՏ «մի տեսակ բոյս է. լտ. turbith (սպիտակը կոչւում է globularia alypum)» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 828. նոյնը Բռ. երեմ. յաւել. 574 Գաղիանոսից առնելով գրում է «Թոյրպիթ, որ է Թոպութն»։

=Արաբ. تربد turbid, turbiδ (Շթայնշնայդերի հաւաքածոյի մէջ՝ տե՛ս WZKM

II, *323)*, *որ ծագում է սանս.* त्रिपुट tripuṭa *բառից (բուն նշանակում է «եռանկիւնի», բայց փխբ.* «convolvulus, turpethum *կամ փոքր հիլ»՝ հունդերի եռանկիւն ձևից առնելով.* Böhtlingk, Sans. Wört, III, *էջ 436)*, *որից էլ հնդուստ.* tarbud, *ստ. յն.* τουρπούτ, *նյն.* τουρπέθ (*ըստ* Seidel, *Մխ. հեր. § 105* Ipomoea turpethum R., *որ Հնդկաստան, Խորասան և Ջաւայից մինչև Ովկիանիա տարածուած բժշկական մի բոյս է)։—Հիւբշ. էջ 279։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բռ. ֆրանս. էջ 1251 բ։

*ԹՕՁ *«կալի մանրուք, փոշի, մղեղ» Ցայմ.*

=Թրք. توز toz *«փոշի»։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

—ԹՕԹԱՓԵԼ *տե՛ս Թափ։*

ԹՕԹԵԼ *տե՛ս Թաւ։*

—ԹՕԹՈՎ *«մի ակնթարթ» Տօմար. սրա բայական ձևն էր* *թօթվել՝ *որ* թօթափել *բառի երկրորդ ձևն է և ունի նրա բոլոր նշանակութիւնները. բայց մատենագրութեան մէջ պահուած է միայն վերի իմաստով (համմտ.* ական թօթափել*). միւս հիմնական նշանակութիւնները, ինչպէս նաև բայական ձևերը գտնում ենք գաւառականներում։*

ԳԻՌ.—Ալշ. թօթւել, *Մշ.* թօթվել, *Պլ. Ռ. Սեբ.* թօթվէլ, *Խրբ. Տիգ.* թօթվիլ, *Ննխ.* թօթվէլ, թօթէլ *«գլուխը շարժել», Սչ.* թօթֆել *«շարժել», Զթ.* թուդվիլ, *Ասլ.* թէօ*վե՝լ, *Սվ.* թօթըճվիլ, *Հճ.* թէթվել, *համմտ. Կովկասեան գաւառականներով* թափ տալ.—*Նոյն* թօթափել *բառի տարբեր մէկ ձևն է Վն.* թախթփել *«թափել», Նբ. Վն. «թօթուել (օր. ծառը կամ գորգը ևն)», Ոզմ.* թըխթըփիլ, *իբր «թօթափել» (*ւ >խ. *ինչպէս* եաւթն>օխտը, աւձ> օ՛խձը*). իսկ Տփ. մինչև այժմ անաղարտ պահում է* ական-թօթափելի էլավ *«ի սպառ անհետացաւ» դարձուածը։—Թրքախօս հայերի մէջ կայ Ատն.* թթվէլլէմէf *«թօթուել»՝ կազմուած թրք.* -le-mek *բայակերտ մասնիկով (Արևելք 1808, նոյ՛՛ 8—9)։—Նոր բառեր են՝* թօթվուf, թօթվուփիլ, թօթվաշրիկ, թօթվտել, թօթվտուf։

[ԹՕՆ *«վաւաշոտ». ունի միայն ՀՀԲ.—կեղծ բառ՝ որ հանել է* Թօնոս կոնկողեռոս *սարդանապալեան թագաւորի անունից*!!]

\+ԹՕՆ *տե՞ս Թանալ։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. tā *«հալիլ, լուծուիլ» արմատից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս* թանալ:—*Աճ.*

ՆՀԲ լծ. թանալ: Karst, *Ցուցարձան 403 սումեր.* dim, tim, tum *«հոսիլ, հոսանք»։* Canini, Et.étym. *էջ 78 օսս.* don *«ջուր, գետ», զնդ.* dānu *«գետ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Petersson KZ *47(1916)*, *275—6*, *որ դնում է հնխ.* tā *արմատից, բայց համարում է աճած* ta-p *ձևից, -*ni- *մասնիկով իբր հնխ.* təp-ni-, *ճիշտ ինչպէս սորբ.* toń *«խոր ճահիճ», ռուս.* тоня *«ուռկան գցելու տեղ»,* затонъ *«ծովախորշ»։ Վերի ձևով նախորդից անկախաբար Աճառ.* MSL 20, 161:

ԳԻՌ.—Ախց. Ախք. թօն *«անձրև», որից էլ* թօնային *Ախք. Կ. «անձրևային»,* թօնել *Բբ. «անձրևել»,* թօնթնուf *Սեբ. «անձրևոտ եղանակ»։*

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաներն ունին tanten, *որ Ս. Ն. (Բիւր. 1899, 116) մեկնում է «թօնթընալ, ձիւնել». այս վերջին* թօնթնալ *ձևը գաւառական մի բառ է՝ կազմուած* թօն *բառից, որից էլ փոխառեալ է յիշեալ արաբերէն գաւառականը։*

*ԹՕՆԻ *«տխմար, ապուշ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդ. առ. 257։*

=Պրս. تونی tūnī *«գող. 2. հեռացեալ և տարակացեալ. 3. է այն ոք՝ որոյ ուստն ո՛չ է յայտ թէ յորմէ՛ գաւառէ իցէ. և զարմն՝ թէ յորմէ՛ ցեղէ իցէ»։ Այս նշանակութիւնները թէև բոլորովին նոյն չեն մերի հետ, բայց յայտնի է որ նման ժողովրդական նախատական ածականները տեղից տեղ շատ փոփոխութեան են ենթարկւում իմաստի կողմից։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Նոյն է Ղրբ. թի՛ւճի «ապուշ տըխմար, անճարակ, խեղճ ու կրակ»,—այս բառը թէև համարւում է թիւճի «Յարութիւն» յատուկ անունից ձևացած (տե՛ս իմ Գաւառ. բռ. էջ 366), բայց այս նմանութիւնը պատահական է և կամ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ա՛յսպէս յարմարեցրած. հմմտ. Պլ. ծծկ. վարդան «վատ տեսակի ապրանք» (յարմարեցրած վար բաճ ձևից)։

ՓՈԽ.—Ղրբ. թի՛ւճի բառը հայերէնից փոխառութեամբ գործածական է Նուխիի շրջանի Թուրքերի մէջ՝ իբրև նախատական անուն՝ հայերի համար. ինչ. tüni gʸälär «անշնորհք հայը գալիս է». (տե՛ս Քամալեան, Գալօ Ափօ և Խաչան, 1906, էջ 30)։

ԹՕՇ «Թոյլ, արձակ, լայն (զգեստի և կօշիկի համար ասուած)» Մարթին, որից թօշկօշիկ «կօշիկը ոտքին թոյլ, լխլխ» ԱԲ։

=Նոյն է զնդ. taoš- «ազատ, պարապ, արձակ լինել» բառի հետ, որ կցւում է սանս. tuččhyá «պարապ» բառին. այս իրանեան ձևի դէմ ունինք պրս. ته tih, تهی tihī «պարապ», պհլ. tuhīk «պարապ», բելուճ. tusag «թողուած՝ լքուած լինել, հանգիլ, մարիլ», որոնք չեն կարող տալ հյ. թօշ։ Սակայն իրանեան բարբառների մէջ կան նաև š-ով ձևեր՝ համապատասխան զենդականին. այսպէս՝ վախի töšam «արձակել, բաց թողնել», աֆղան. taš «դատարկ, պարապ» և նոյն իսկ պհլ. tōšēnītan ձևը (տե՛ս Bartholomae 624, Horn § 404)։Եթէ հյ. ձևը կարդանք թոշ, կարող է համապատասխան իրանեան մի բարբառից փոխառեալ լինել։—Աճ.

ԹՕՇԿԱՆԱԼ «հոտիլ, նեխիլ, ցաւով և ապականութեամբ հարկանիլ» Նար. ունի միայն ՀՀԲ. նոյն բառը ՓԲ գրում է թոշ կանալ ձևով՝ հանելով Բառ. երեմ. էջ 121 թոշկացեալ «հոտեալ» ձևից։

Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 55—56 հանում է *թօշուկ «հոտած» ձևից, արմատը դնում է թօշ, և թօշնիլ բայի հետ միասին կցում է սանս. toç «հոսիլ, թրջուիլ» անստոյգ բառին։

ԹՕՇՆԻԼ «Թուլանալ, ուժից ընկնել (մարդոց համար ասուած)». մէկ անգամ ունի Դատ. ժզ. 19 «Սկսաւ (Սամփսոն) թօշնիլ և մեկնեցաւ ի նմանէ զօրութիւն նորա».—սրա հետ նոյն է՝ «Վատթարիցի և թօշնիցի և ձերբակալ լինիցի» (Թշնամին). Ոսկ. եփես. 923,—սրա հետևութեամբ էլ «Թօշնի խարխլի և լինի վատթարագոյն իբրև զմանուկ մի տղայ» Սարգ. բ. յհ. էջ 611.—նոյն է դարձեալ Տաթև. հարց. 424 «Զթօշումն անարգութեան» (Սամփսոնի համար է ասում)։ Արդի գրականի մէջ թօշնիլ գործածւում է «թառամիլ. թարշամիլ» նշանակութեամբ (ծաղիկների համար ասուած), որի վրայ տե՛ս տակը ԳԻՌ։

Հիւնք. պրս. تشنه tašna «ծարաւի» բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 169 պրս. تفشي tafš «տօթ, տապ» բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 55—56 թօշկանալ բառի հետ միասին կցում է սանս. toç- «հոսիլ, թրջիլ» արմատին և բոլորը միասին համարում է հնխ. tā- (տե՛ս թանալ) արմատի աճականը։—Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 94 զնդ. taoš-, որի վրայ տե՛ս վերը թօշ։

ԳԻՌ.—թօշնիլ «ուժից ընկնել» ձևի հետ նոյն է Ղրբ. թշնել «թառամիլ, թօշնիլ, գոյնը նետել», որ միայն մարդոց համար է գործածւում։—Տարբեր . է սակայն գւռ. թօշմիլ «թառամիլ» (միայն ծաղկի համար գործածուած), որ յառաջանում է թօրշոմիլ բառից. հմմտ. միջին աստիճանների շարքով՝ թօղշըմել Ալշ.—թոշոմիլ Մանդ.—թոշմել կամ թօշմիլ Վստկ.—թօշմիլ Կր., թօշմտիլ Սվ.—թը՝շմիլ Զթ։—Իսկ գրական թօշնիլ ձևը (ն-ով և ոչ մ-ով) պէտք է կարծել թէ կազմուած է երկուսի խառնուրդով, որի պատճառն է նշանակութեանց պատահական նմանութիւնը։

ԹՕՊ «վտիտ, ճռզած, տկար» (պտուղների համար ասուած) Վահր. յայտ. «Մառք և մանաւանդ թզենի, արտաքոյ սահմանաւոր

ժամանակի նախկին ընձիւղեալ պտուղքն սին և բուպ *լինին».—այսպէս ունի ՆՀԲ. իսկ տըպագրի մէջ (էջ 31) գրուած է «սին և* բափուր»*։ Այստեղ* բուպ *սխալ գրչութիւն է որ պէտք է կարդալ* բապ =բօպ*, ինչպէս մի քանի անգամ ունի Վստկ. այսպէս՝ էջ 38, 191, 212* բապ *և էջ 215՝* բօպ*, բոլորն էլ թուզի կամ թզենու համար ասուած՝ իբր ածական։*

ՆՀԲ ունի միայն բուպ *«ճողած» ձևը։ ՀԲուս. § 3317 գիտէ* բապ *«արու վայրի թզենի, պապա ինճիրի», որ սխալ է։ Երկուսը միացնելով ուղիղ մեկնեց վերի ձևով Նորայր ՀԱ 1921, 232։*

ԹՕՍԵԼ *տե՛ս Թազել։*

***ԹՕՓԱԼԱԽ** «մի տեսակ բոյս է.* cyperus rotundus, souchet odorant» *Վստկ. 114. ունի միայն ՀԲուս. § 830. իբր օտար բառ յիշում է նաև Ամիրտ. «Սատ, որ է կիպերոսն, որ է թրք. բառով* բօփալախն»*. (տե՛ս ՀԲուս. § 602)։*

=Թրք. توپه لق topaləq *«մի տեսակ բոյս է,* пахучій тростникъ, cyperus *(ըստ* Будаговъ *1, 385 ա)։—ԱՃ.*

Ժ

***ԺԱԺ** «խոփւ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Վեցօրէից մի քանի ընտիր օրինակների մէջ. «Մինչդեռ զժաժն ժողովէր Պաւղոս» (ուր միւս օրինակները դընում են խռիւ)։—Թերևս նոյն բառի յոգնակին է ժժաճ կամ ժըժաճ «վառելու բաներ, խռիւ», որ մէկ անգամ ունի Ասող. գ. 22։

=Պրս. ژاژ žāž «է նա անուն խոտոյ իրիք, որ է յոյժ փշալի, զոր ուղտն ո՛րչափ և ծամեսցէ վասն անհամութեան նորին՝ ոչ կարէ կլանել»։ Սա ծանօթ գազն է կամ նման մի փշաբոյս, որ մինչև հիմայ Պարսկաստանում և Հայաստանում գործածւում է իբրև ընտիր կպչան։ Եթէ հայ բառը հին է, կարող ենք ենթադրել պհլ. *žāž ձևը, իսկ եթէ Վեցօրէից մէջ յետոյ ներմուծուած մի բառ է, գալիս է ուղղակի պարսկերէնից—ԱՃ.

Հին բռ. մեկնում է ժաժ «խծուծ». նոյնպէս է նաև Բառ. երեմ. էջ 123 (ըստ որում Ալշ. ժժաճ «կանեփի խծուծ»)։—Վերի «խռիւ» նշանակութիւնը և բառիս հին վկայութիւնը երևան հանեց Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 66։ Նոյնը տես նաև Վարդանեան ՀԱ 1911, 304։ Բառիս մեկնութիւնը տուաւ նախ Աճառ. (անտիպ), որից անկախաբար Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 169։

ԳԻՌ.—Վն. ժաժ, մանաւանդ կրկնութեամբ՝ ժաժ-ժեխ, ժաr-ժեխ «խռիւ, փայտի կտորտանք, տերև են՝ կրակ վառելու համար»։—Նոյն բառն է և ժախ-ժrախ Եւդ. «անպետ կահ-կարասիք», որ և Սեբ. «կահ-կարասիք»։ (Սկզբնական ձևն է եղել *ժաժ-ժrախ, ուր առաջին եղրի վերջաձայն ժ ազդուելով երկրորդ եղրի վերջաձայն խ-ից՝ դարձել է նոյնպէս խ։—Տան կահկարասիներին անարգական անուններ տալը՝ փոխադրութեան դժուարութիւններն ի նկատի ունենալով, անսովոր երևոյթ չէ լեզուների մէջ)։

ԺԱԺ «խակ, տհաս». Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև., ամ. 605 «Տարաժամ պտուղ ծառոյն, որ ժաժ կոչեմք, փութով թափի ի ծառոյն և անպիտան է կերակրոյ կամ բուսանելոյ և նախատինք է ծառոյն»։ Նոյն բառն է որ Բառ. երեմ. էջ 123 մեկնում է «ժաժ, խժուկ, որ է խակ»։

ԳԻՌ.—Ղրբ. ժեժ «խակ, տհաս (պտուղ). 2. Թարմ (կաթ, ձու). 3. Նորածին (մանուկ)»։

ԺԱԺԽԻՂ տե՛ս Ժողխ։

ԺԱԺՄՈՒԿ տե՛ս Շարժմակ։

ԺԱԽ տե՛ս Ժահ։

ԺԱԽ, որից ժախուկ (գրուած նաև ժաղուկ, ժաժուկ) «մի տեսակ բոյս է, վայրի բողկ, լտ. apios, raphanus silvestris» Բժշ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. ժախ, Ոզմ. ժոխ «բոխի, տճկ. չաշուր». իսկ Արբ. «մորենի»։—Նո՞յն է արդեօք նաև Ղզ. ժախռ, Ղրբ. ժէխռ «որևէ լեռնային անպետք բոյս»։

***ԺԱՀ**, ու հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «աղտեղութիւն, գարշահոտութիւն, գարշ և զազիր մի բան» Եւս. պտմ. Արծր. Յճխ. Բժշ. Տօնակ, որից ժահադիմութիւն «տգեղ տեսք» Խոր. ժահահոտ «վատ հոտ ունեցող». Նիւս. բն. և կուս. Սարգ. յկ. «վատ հոտ» Եւս. պտմ. ժահահոտութիւն Պիտ. Յճխ. ժահատեսակ Երզն. մտթ. 231. ժահահամ Շիր. 42։

=Պհլ. *žah ձևից, որ մեր իմաստով աւանդուած չէ. այս արմատի բուն նշանակութիւնը եղել է «հոսել, թորել, բղխել, վազել». հըմմտ. պրս. زهیدن zahēdan «բղխել, թորել (ջրոյ յաղբերէ)», زهن zahan «գետ», زهاب zahāb «թորումն ջրոյ, աղբերակն», زهانیدن zahānēdan «բղխեցնել»։ Այս բառը յետոյ աղտեղի բաների հոսման համար էլ առնուելով՝ վատ նշանակութիւն ստացաւ (հմմտ. հյ. կղկղել և կղկղանf, թօrել և աrտաթօrու-

բիւն). որով կազմուեցան زهو zahō «ականջից հոսած կեղտը, սուտկ», زه zah «մարդու սաղմը», زهی روی zahī rōy «պինդերես, ժահադէմ».—ըստ այսմ էլ հյ. ժահ: (Աղտեղի հեղուկների համար իմաստով գործածուած եմ գտնում նաև հայերէնի մէջ. հմմտ. Ամենայն ժահ աւելորդացն արտաքս հոսի ընդ քիթսն և ընդ աչսն. Բժշ.)։—Աճ.

Այս մեկնութիւնը հրատարակած եմ նախ MSL 15, 242։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 170 համառօտուած ժահր բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ժեխ, Երև. ժէխ, Բլ. Վն. ժախին «աւելուց գոյացած աղբը» (ՆՀԲ գիտէ նաև ժախ). որից ժեխենոց «աղբանոց. 2. աղբը հաւաքելու թի, փառաշ, խաքանդազ», ժեխոտիլ Ակն. «խոնաւութիւնից են նեխուիլ, ապականիլ», կրկնութեամբ՝ Սեբ. ախփժախփ «աւլուք» (որի մէջ առաջին եզրի վերջաձայնի ազդեցութեամբ՝ ժախ բառի վրայ աւելացել է փ ձայնը)։—Շփոթուելով յաջորդ բառի հետ՝ տեղտեղ ժահ դարձել է ժահր, պահելով սակայն նախնական «արտաթորութիւն» նշանակութիւնը. այսպէս՝ Ախց. ժահր, Երև. ժահրը, Շմ. ժոհր «շարաւ, թարախ, վահր», Ոզմ. ժոհր «երեխայի կղկղանք», Սլմ. ժոհր «մեծի կղկղանք», Մշ. ժար «ծըխախոտի կեղտը, զիֆիր, կորկ. 2. երեխայի կղկղանք»։

*ԺԱՀՐ «թոյն». մի մի անգամ ունին Մաղ. և Տաթև. ամ. 516. գրուած է ժահռ ձևով և «թոյն» նշանակութեամբ՝ էֆիմ. 288։—Բառ. երեմ. էջ 123, ինչպէս և ՀՀԲ ժահր մեկնում են «յոյժ աղտեղի, գարշ և նեխեալ հեղուկ ինչ, որպիսի է կղկղանքն մարդոյ ևն». այս նշանակութիւնը պատկանում է նախորդ ժահ բառին։

=Պհլ. պազենդ. zahr (իմա՛ žahr), պրս. زهر zahr, քրդ. žāhr, żāir, žār, աֆղան. բելուճ. zahr «թոյն», որոնց նախնականն է զնդ. *ǰaθra- =սանս. *hatra- «սպանիչ (դեղ)», արմատը զնդ. ǰa-, gan-, սանս. hān «զարնել, սպանել»։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր. ܙܗܪܐ zahrā. թրք. zehir, ուշ ժամանակի հյ. փոխառութեամբ զահր «թոյն» (Կոստ. երզն. 154)։—Հիւբշ. 156։

ՆՀԲ լծ. թրք. զեհր: Lag. Urgesch. 594 և Ges. Abhd. 41, 21 ǰas արմատից, պրս. zahr: Վերի ձևով մեկնեց Հիւբշ. ZDMG 38(1884), էջ 423։

ԳԻՌ.—Մկ. ժոհր, Ոզմ. Շտ. ժոհրի, Մշ. ժար «թոյն».—ուրիշ իմաստներով տես վերը ժահ:

*ԺԱՄ. ընդարձակ մշակութիւն կրած բառ է։ Ներկայանում է հետևեալ ձևերով և նշանակութիւններով. 1. **Ժամ**, ու հլ. (բացի սեռականից՝ միւսները նաև ի-ա հլ.) «մի ժամ, օրուայ 1/24 մասը» ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. «որոշուած ժամանակ» ՍԳր. Եղիշ. «իւրաքանչիւր կենդանակերպի 1800-երորդ մասը՝ որով աստղաբաշխներն ու ախտարագէտները մարդու բախտն են որոշում» Վեցօր. Շիր. «կարգաւորութիւն ժամուց ի պաշտամունս եկեղեցւոյ. ժամասացութիւն» Սեբ. էջ 29. Յհ. կթ. Մաշտ. այս իմաստներից ածանցուած են ժամաբաշխ Վեցօր. ժամադէտ Շիր. ժամադիր Գ. մակ. գ. 14. Վեցօր. Կորիւն. Բուզ. Ագաթ. ժամադրել Ագաթ. ժամադրութիւն ՍԳր. ժամակալ Բ. մակ. ժբ. 7. Բուզ. ժամալար Ոսկ. յհ. ա. 3. ժամապահ Վեցօր. ժամակոչ Ճշ. 198 բ. յայնժամ ՍԳր. Ոսկ. ցայնժամ Նեեմ. գ. 1. յորժամ ՍԳր. Ոսկ. Եզն. առժամայն Սգր. Ոսկ. Կորիւն. Կոչ. նոյնժամայն ՍԳր. տօրաժամ Բ. թգ. դ. 5. Եւս. պտմ. գիշերաժամ Յայսմ. տարաժամ ՍԳր. Ոսկ. Եզն. դատարկաժամ Ոսկ. յհ. ա. 3. բարեժամ Առ որս. մահտարաժամ Ճառընտ. ապաժամեան «մատաղատի» Լաստ. իա. նոր բառեր են առժամապէս, ժամանց, ժամագործ ևն. (իսկ այժմ բառի վրայ տե՛ս առանձին)։—Ժամ բառի «եկեղեցական ժամասացութիւն» նշանակութիւնից է ծագած ռմկ. ժամ «եկեղեցի», որին նպաստել են նաև ժամագիրք ժմ. Յիշատ. ժամակարգութիւն Յհ. իմ. Յհ. կթ. ժամահար Յհ. իմ. եկեղ. ժամամուտ Տօնաց. Յիշատ. ևն բառերը։ Սրանք ծագած են ժամ «ժամանակ» նշանակութիւնից. բայց յատկապէս եկեղեցական գործերում գործածուելու պատճառաւ՝ միացել են «եկեղեցի» գաղափարին։ Այսպէս՝ օրինակ ժամահար՝ որ նշանակում է «ժամը՝ ժամանակը զարնող», գործածուելով յատկապէս «եկեղեցու ժամը

զարնող» նշանակութեամբ, մատծուած է թէ ժամ նշանակում է «եկեղեցի»։ Նոյնը իմանալ նաև միւսների համար։ Բացի սրանից՝ մինչև այժմ էլ յետամնաց տեղերում ժամանակը որոշւում է մասնաւորապէս եկեղեցու արարողութեամբ. ասում են օրինակ՝ «Դեռ ժամէն չեկան, դեռ ժամը չզարկաւ, ժամուն այս չափ մնաց» են, որոնց մէջ «եկեղեցի» և «ժամանակ» գաղափարները զոյգ են ընթանում։ (Այս մասին տե՛ս նաև **ատեան**)։ Մինչև անգամ մահմետականների եղանի համար կայ գործածուած **ժամ** ձևը՝ Գիրք թղ. էջ 526 «Հանին զիս ի մնարայն՝ տալ զառաջին ժամըն մեր»։—ժամ «եկեղեցի» իմաստից են կազմուած **ժամատուն** Լաստ. **ժամատեղի** Գնձ. Ուռհ. **ժամանոց** «փոքրիկ անօթք գինւոյ և ջրոյ ի սպաս ժամու պատարագի» Մաշտ. Կանոն. **ժամասացութիւն**, **ժամասէր**, **ժամասիրութիւն** (նոր բառեր)։—Սակայն ժամ «եկեղեցի» նշանակութեան հետ կապ չունին **խորան ժամու** նորագիւտ Ա. մնաց. իա 29 և նորագիւտ Բ. մնաց. ա. 3, 5, 66 (որոնց դէմ միւս թարգմանութիւնը ունի միայն **խորան**, կամ **խորան վկայութեան** Եփր. հտ. Ա. էջ 195, 293, 424, 477, Մծբ. էջ 345 և **վրան ժամու** Բ. մակ. բ. 4. Եբր. ը. 5. Եփր. հտ. Ա. էջ 152, 206, 221, 360, 477, 480, Գ. էջ 214, 215, 216, Վեցօր. էջ 10, 23, Կոչ. 34, 358, որոնք նըշանակում են «Մովսէսի վկայութեան խորանը», և, ինչպէս Մառ, Иппол. 55 և Վարդանեան ՀԱ 1913, 132 ցոյց են տալիս, թարգմանօրէն կազմուած են ասոր. ܡܫܟܢ ܙܒܢܐ meškan zbanā «առժամանակեայ վրան» ձևից. հմմտ. Մծբ. էջ 260 «Կոչեցաւ սա վրան ժամու, զի փոքր ժամանակ պաշտեցաւ»։—2. **Ժաման** «փութկոտ, ժամանակին պատրաստ» Ոսկ. մ. բ. 26, որից **ժաման առնել** «հասցնել» Սղ. ի. 4. Մծբ. **ժամանել** «հասնիլ» ՍԳր. Ոսկ. «առաջ հասնիլ, կանխել» ՍԳր. «ժամանակ ունենալ, բաւել» ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր. **ժամանեցուցանել** Եզն. **կանխաժաման** Սամ. երէց. **ապաժաման** «յետնեալ, խեղճ» Սիր. ժա. 12. ժգ. 5. Ոսկ. մ. ա. 3, 18, 23. **ապաժամանութիւն** Ոսկ. մ. ա. 23. **ապաժամանել** «ի պարտութիւն մատնել, վատթարել» Եւս. պտմ. էջ 249 (նորագիւտ բառ, որ գտաւ Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1913, 559). **բարեժամանութիւն** Բրս. պհ. են։—3. **Ժամանակ**, ի-ա հլ. «ատեն, վախտ» (բայց նաև՝ տարի, դարաշրջան, հասակ, օրհաս, կեանք, տարուայ եղանակ, յարմար առիթ են) ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. որից **ժամանակագիր** Բուզ. **ժամանակակից** Եզն. Եւս. քր. **ժամանակաչափ** Ագաթ. **ժամանակեան** Եզն. Ոսկ. Եփր. ծն. Ագաթ. **ժամանակել** ՍԳր. **առժամանակեայ** Ոսկ. գաղ. Փարպ. **բազմաժամանակեայ** Իմ. բ. 10 Յոբ. լբ. 9. Ոսկ. ես. Եւս. քր. **երկայնժամանակեան** Ոսկ. մ. ա. 11. **փոքրժամանակեան** Եփր. աւետ. 263, 302 (չունի ՆՀԲ). **տօթաժամանակք** Եփր. թգ. **առժամանակապէս**, **ժամանակաւորապէս**, **ժամանակամիջոց** են (նոր բառեր)։—4. **Ժում** «անգամ, հեղ»՝ որ ժամ բառի յետին ձևափոխութիւնն է (ա դարձած ու՝ ռնգականի մօտ). սրա հնագոյն գործածութիւնը գտնում ենք Շնորհ. առակ. որից **ժման ժմուն** «պատշաճ ժամանակ, յարմար ատեն» Գնձ.—Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ժամ «անգամ, հեղ». «Եկեր երեք ժամ հաց» Ոսկփ։—Յայտնի չէ թէ ի՛նչ կապ ունի սրա հետ **Ժուկ** «ժամանակ», որ սովորական է արդի բարբառներում և որի հնագոյն վկայութիւնն ունի Շապհ. 46։

=Պհլ. (հիւս. արևմտ. բարբառով) žamān, zamānak, մանիք. ژمنو žmnv «ժամանակ» ИАН 1907, 541, պհլ. zamān, zamānak, պազենդ. zamān, zamāna, սոգդ. žamanū «ժամանակ», պրս. زمان zamān, زمانه zamāna «ժամանակ», որոնցից փոխառեալ են քրդ. թրք. zeman «ժամանակ, դար, պատեհ ժամանակ» են։ Նոյն բառերը գտնում ենք նաև սեմական լեզուների մէջ. այսպէս՝ արաբ. زمن zaman, زمان zamān, եբր. זְמָן zəmān, արամ. zəmān, zəman, ասոր. ܙܒܢ zman, եթովպ. zaman: Յայտնի չէ թէ ի՛նչ է այս երկու լեզուախմբերի կապը։—Nöldeke, Mandäische Gram. 152 սեմական ձևերը փոխառեալ է դնում հպրս. zrvan, zrvāna «ժամանակ, դար» բառից. ընդհակառակը Zimmern, Die Keilinschriften und das Alte Testament 650 համարում է ասուր. simānu «ժամանակ» ձևից ծագած։ Սակայն

ի՛նչ որ էլ լինի սրանց ծագումը, հյ. ժամանակ գալիս է պհլ. žamānak ձևից և ժաման՝ պհլ. žamān ձևից. (սեմական ձևերից փոխառութեան պարագային՝ հյ. բառերը պիտի ունենային զ և ո՛չ ժ՝ որ պահլաւ է)։ Գալով ժամ բառին, այս էլ հայկական կառուցուածք է. ժաման բառի մէջ ան մասնիկ է կարծուել, որով և յարմարեցրած է արմատական ժամ ձևը։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 315, որ ցեղակից է դնում տճկ. (իմա՛ պրս.) զեման բառին։ Klaproth, Asia polygl. էջ 106 և ԳԴ նոյնպէս պրս. zamān բառի հետ։ Brosset JAs. 1834, 383 են եբր. יום yūm «օր», վրաց. ժամ, խան, պրս. zamān: ՆՀԲ լծ. արաբ. պրս. թրք. զաման, զեմն, զէմանէ, վրաց. ժա՛մի: Peterm. 22 պրս. žamān (?) արաբ. zamān, քաղդ. zəmān: Windisch. 21 սանս. yāma (triyāma բառի մէջ) համեմատում է մեր ժամ բառի հետ։ Bopp. Abhd. d. Ak. d. Wiss. zu Berlin, 1846, 329 ժամ և ժամանակ = պրս. zamān, սնս. yāmmi «գիշեր»։ Նոյն, Gram. comp. I, 417 սանս. yāma «օրուայ $^1/_8$ մասը, 3 ժամու պահ», Müller SWAW 38, 575 և 44, 565 սանս. yāma: Böttich. Arica 77, 285, Lag. Urgesch. 872 են պրս. zamān: Canini, Et. étym. 199 ժամ դնում է ամ բառից։ Հիւնք. արաբերէնից է հանում։ Հիւբշ. 156 թէև ժամանակ դնում է պհլ. zamānak ձեւից, բայց անորոշ է գտնում ժամանակ, ժամանել, ժամ և ամանակ բառերի կապը։ (Սրանցից ամանակ տե՛ս իր տեղը, իսկ ժամ և ժաման տե՛ս վերը՝ մեր տուած մեկնութիւնը)։ Patrubány SA 1, 311 ժամ հանում է ժամանակ բառից. -ան կարծուած է բայական յօդ։ Նոյնը ՀԱ 1908, 152 իբր բնիկ հայ կցում է հյ. ձըմեռն, լտ. hiems են բառերին, իբրև «ձըմեռ ժամանակ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 161 բոլորովին մերժելով փոխառութեան հանգամանքը, համարում է ամ բառից կազմուած՝ զ, ի նախդիրներով։ Ч'арая, Объ относ. абхазск. яз. էջ 46 մեր բառը գտնում է ափխազ. ašež «առաւօտ» բառի վերջաձայնի մէջ։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 181 արաբ. جامع ǰami' «մզկիթ» բառից (անհեթեթ մեկնութիւն!):

ԳԻՌ.—ժամ «ժամ, սահաթ» բառն ունի Ակն. ժամ, սեռ. ժմու. իսկ «եկեղեցի» նշանակութեամբ ունին Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Ջմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տփ. ժամ, Մկ. Ոզմ. Վն. Տիգ. ժոմ, Հմշ. ժօմ, Հճ. իժօմ, Զթ. իժօմ, իժոմ, Ցղ. ժէօմ, Ագլ. ժում:—«ժամանակ, անգամ» նշանակութեամբ ունինք Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ժում, Ակն. ժում, ժիւմ, Ասլ. ժիւմ, Գոր. Ղրբ. ժէմ:—ժամանակ բառը գիտեն (գրականից փոխառութեա՞մբ) Ախց. Երև. Ջմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. ժամանակ. Ակն. Մշ. Սչ. ժամանագ (Ակն. սեռ. ժամնգու), Ագլ. Ղրբ. ժմա՛նակ, Ասլ. ժամանայ, Զթ. Հճ. ժամնօգ, Մկ. ժոմոնակ:—Նոր բառեր են՝ ժամաժամք, ժամաճաց, ժամաշապիկ, ժամաւէր, ժամատեղ, ժամատուն, ժամաւոր, ժամաքար, ժամբակ, ժամզարկոց, ժամճար, ժամուց, ժմնել, ժմնցնել, անժում, իժում են.—ժամակոչ «ժամ կանչող» բառը դարձել է նախ ժամկոչ, յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ (իբր թէ ժամի դուռը գոցելու իմաստով)՝ ժամգոց. նոյնը Սչ. դարձրել է ժանգօչ:

ՓՈԽ.—Ժամ բառը հայկական կազմութիւն լինելով՝ մեզանից են փոխառել հետևեալ բառերը.—Թուշ. žam «ժամ», մինգ. ჟამი ժամի «ժամ, ժամանակ», վրաց. ჟამი ժամի «ժամանակ, ժամացոյց, ճօճանակ, ժամանց, երջանկութիւն», მეჟამნე մեժամնե «ժամագործ», ჟამად ժամադ «էր երբեմն, ժամանակաւ», ამ-ჟამად ամ-ժամադ «այժմ», ჟამადი ժամադի «ժամանակաւոր», ჟამად ჟამად ժամադ ժամադ «ընդ ժամանակս ժամանակս, երբեմն երբեմն», ჟამითი-ჟამად ժամիթի-ժամադ «մերթ ընդ մերթ», უჟამო ուժամո «անժամանակ», საჟამო սաժամո «ժամացոյց», ჟამი ժամի, ჟამობა ժամոբա «ժանտամահ, մահտարաժամ», მეჟამეობა մեժամեոբա «հողը ժամանակաւորապէս վարձող անձ», მოჟამეება մոժամեեբա

«պայմանաժամի լրացում»։ «Եկեղեցի» նշանակութիւնը պահել են յատկապէս վրաց. ჟამნე ժամնե «պաշտօնակարգութեան ժամանակ կարդալ ժամագիրքը», ჟამის-წირვა ժամիս–ծարվա «պատարագ, արարողութիւն», ჟამნ-გულანი ժամն–գուլանի «երգարան, շարական», ჟამი ժամի, ჟამნ-კანონი ժամն–կանոնի «ժամագիրք», მოჟამნე մոժամնե «փոխասաց», ხაჟამნე սաժամնե «ժամագիրք»։ Այսպէս է նաև գնչ. žam «մաղթանք, բարեմաղթութիւն»։ Օտարախօս հայերը պահած են այս բառը. ինչ. Արմաւիրի չերքեզահայերը žam, Աղերդի արաբախօս քրիստոնեաները žam, «պատարագ» (Բիւր. 1899, 116), Էնկիւրիի թրքախօս հայերը՝ ǰam «եկեղեցի», ǰamaser «ժամասէր», ǰamgos «ժամկոչ», ǰamos «ժամուց», axšam žamə «իրիկուայ մօտ խմելը» (Բիւր. 1898, 789, 865)։ Սրանց միջոցով էլ բառս անցել է նաև օտարներին. այսպէս՝ Էնկիւրիի թուրքերն ու յոյներն էլ ունին axšam žamə, Եւդ. թրք. գւռ. زمكوچ zämgöč «ժամկոչ» (Յուշարձան 330 ա), Տ. թրք. գւռ. ženkos «ժամկոչ» (Բիւր. 1899, 798). Նոյն իսկ Պօլսի մէջ օտարները, մանաւորապէս հայոց հետ խօսակցութեան ժամանակ, գործածում են ժամ «եկեղեցի» բառը՝ թուրքերը žam, յոյները ǰam ձևով։ Ուտ. ժամուկալ «ժամասաց», ժամհար «ժամհար», իսկ zamanag «ժամանակ» ուղղակի իրանեանից է։

[ԺԱՄԱԿ. սխալ գրուած բառ, որ երկու անգամ գործածում է Տիմոթ. կուզ, էջ 143 և 192, որոնք Ս. Բարսեղի Հոգւոյն Սրբոյ ճառից առնուած մի հատուած են ներկայացնում. «Եւ ցամաքային կենդանեացն և բոյսք և աստեղք և օդք և ժամակք և պճնեալ ամենայնիս զարդարումն»։ Սրա դէմ յոյն օրինակն ունի ὧραι. այսպէս՝ και ἀὴρ, καὶ ὧραι, καὶ ἡ ποικίλη τοῦ παντός... (Migne, Patr. gr. 32, էջ 100)։ Յոյն բառը նշանակում է «ժամանակ, ժամանակաշրջան», ինչպէս հասկացել է նաև լատին թարգմանիչը. «nec aer, nec anni tempora (եղանակ տարւոյ!), nec multiplex universi ornatus»։ Ըստ այսըմ պէտք է ընդունիլ որ հայերէն ժամակ բառը նոյնպէս նշանակում է «ժամանակ»։ Սակայն Կնիք հաւ. 349 փոխ առնելով Տիմոթէոսի յիշեալ հատուածը՝ նոյն տեղում գրում է ժամանակ. որից հետևում է թէ արդի ձեռագրի ժամակ ձևն էլ սխալ գրչութիւն է, որ պէտք է կարդալ ժամանակ։ Սխալը յառաջացած է ըստ Ն. եպս. Դուրեանի (անձնական) ձեռագիրների ժմկ համառօտագրութիւնից։ Այսպիսի սխալի մի ուրիշ օրինակ գտնում եմ ես էլ Ոսկեբերանի Յովհաննու մեկնութեան մէջ (տպ. Պօլիս 1717, հտ. Բ. գլ. 12, էջ 626 բ) «Ի ժամակս հնձոյն՝ ուր բազում թուեսցի տալն, ոչ ի տան նստիմք, այլ և ի գռեհս ճեպով ընթանամք»։ Այստեղ ժամակ բառը պարզապէս պէտք է կարդալ ժամանակ։ Նմանապէս Շապհ. 38 կայ ժամակ սխալագրութիւնը՝ փխ. ժամանակ. «Տէ՛ր, ընկալ զմանուկս զայս ի գրկաց իմոց, որպէս զՍամուէլ ի հին ժամակին». (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 56)։

Ժամակ նորագիւտ բառը երևան հանեց առաջին անգամ Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 76, բայց առանց մեկնելու։ Ա. Ջամինեան (անդ) ուզում է կարդալ ժժմակ։ Վարդանեան ՀԱ 1913, 297 գտնելով յունարէն համապատասխան բնագիրը՝ հաստատում է որ ժժմակ սրբագրութիւնը ուղիղ չէ. և որովհետև յն. ὥρα նշանակում է նաև «գեղ, վայելչութիւն», կարծում է որ հայ թարգմանիչը այս իմաստով է առել բառը, որով ժամակ լինում է «զարդ, գեղեցկութիւն»։ Վարդանեան դնում է նաև երկու նոր վկայութիւնը (Անդ պիտոյ է ոսկին և մարգարիտն ընդելուզեալ, անդ հանդերձքն պաճուճեալք, անդէն զարդուցն ռայք և ժամանակ մենթանաց, անդ սեթևեթել և անդէն պերճեթել. Ոսկ. տիմոթ. Ա. էջ 66. Առ օգուտ տեսողացս զժամուցն ցուցանէր հօրն և զտնօրէնութիւնսն պատմէր. Իրեն. հերձ. էջ 73), որոնց մէջ ստորագծեալ բառերը ուղղում է ժամակ «զարդ, գեղեցկութիւն»։ Ն. եպս. Դուրեան, Տաճար 1911, 234 ընդհակառակը համարում է թարգմանչի սխալը, եթէ թէ յն. ὥρα «գեղ» հասկա-

ցած է ծրա «ժամ»։ (Այս վերջին ենթադրութեան համար կարող եմ աւելացնել Պամ. աղեքս. 99 այն հատուածը, ուր Դարեհի հագուստը նկարագրելով՝ ասում է. «էր յղկեալ կազմ կերպարանացն ձև և ի միջի ժամանակին անցեալք»)։—Թիրեաքեան ՀԱ 1914, 56 ընդունելով ժամակ «պաճուճանք», կցում է պհլ. ǰāmak, պրս. جامه ǰāma «հագուստ» բառին, ինչ որ ընդունելի չէ, որովհետև ժ-ի դէմ պահանջւում է z կամ ž և ո՛չ ǰ, որ տալիս է ջ։]

ԺԱՄԱՃԱՀԵԼ «դիւրախօսել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 123։

ԺԱՄԱՆ «պարապ կամ հրապարակ». ունի միայն Բառ. երեմ. 123։

ԺԱՄԱՐՈՒՆԱԿ «չիրաւի, արդարև». մէկ անգամ ունի Մագ. գամագտ. (նորագիւտ բառ. տե՛ս Նորայր, Բանաս. 1900, 128 և Մէնէվիշեան, Գր. Մագիստրոսի Գամագտականի ամբողջական լուծում, էջ 24). Նոյնը Բառ. երեմ. էջ 123 մեկնում է «անժամանակ»։

ԺԱՄՈԽԱՍԷՐ «ունայնասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 123. արմատը ենթադրում է ժամոխ «ունայն», որի հետ հմմտ. ժաման «պարապ»։

ԺԱՅԹՔԵԼ (գրուած նաև ժայտքել) «կերածը դուրս տալ, փսխել, փխբ. անդուան բերանով խօսիլ» Ոսկ. գծ. 381. Նար. 165. Երզ. մաթ. որից ժայթքումն «փսխում» Ճառընտ. արդի գրականում՝ ժայթքել «սաստկութեամբ դուրս պոռթկացնել».—Էֆիմ. 288 ունի ժայթ «օձի կամ այլ թունաւոր անասունի խայթածի ուռեցքը»։

Հիւբ. լտ. jastus, jacio, jactatio, jaculatio «նետել, ցնցել են»։

ԺԱՅՌ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ապառաժ, սեպացեալ մեծ քար» Ա. Թագ. ժդ. 5 (երկու անգամ). որից քարաժայռ Ա. Թագ. ժդ. 4. Փարպ. Յհ. կթ. դժուարաժայռ Յհ. կթ. ժայռոտ (նոր գրականի մէջ). բառս ունեցած է նաև «ատամ» նշանակութիւնը, որից ժայռաւոր «ատամնաւոր» (աշտարակի համար ասուած) Խոր. գ. 59. (հալուէի համար ասուած) Վրդն. ծն. ժռատ «ատամները թափած, ակռայլիկ» Արիստ. Անյ. (այ—օ ձայնափոխութեան համար հմմտ. ըստ Հիւբշ. IF Anz. 12, 50 հյ. հայր—հօր)։ Արմատը գրուած է նաև ժեռ, ժիռ, ի հլ. Պիտ. որից չորեքժռի Շնորհ. առ. քառաժեռ Յհ. կթ. 358, 388. ժեռաւորի «մի տեսակ խունկ» Լծ. Նար. ժա։—Երկու նշանակութիւններից հնագոյնն է «ատամ». հմմտ. ուրիշ լեզուներից՝ սանս. danta «ատամ», բայց նաև «լեռ», լտ. dens petrae, յն. ὀδούς πέτρας «քարաժայռ», բուն «քարատամն», արաբ. ضرس ðars «ատամն. 2. կոշտ և անհարթ բլուր» (Կամուսի թրք. թրգմ. Բ. 253), ասոր. ܫܢܢܬܐ šənantā «ատամ. 2. ժայռ. 3. լեռ»։

Klaproth, As. polygl. 100 ժայռ.=արաբ. aijir, քարաժայռ=պրս. خاره xāra + պհլ. ǰerera ՆՀԲ յիշում է պրս. զըռս, զըռւս, թրք. տիշ «ատամն»։ Հիւբ. համառօտուած ապառաժ բառից։ Յակոբեան, Բիւզանդիոն № 743 հյ. սար, դար, ասոր. թուռա, արաբ. طور ṭur, եբր. ցուր «լեռ, ժայռ» բառերի հետ։ Patrubány ՀԱ 1908, 213 հնխ. gʰhēi «դատարկ լինել» արմատից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. ժեռ-քար, Երև. Վն. Ննխ. (վերջինը Կովկասից փոխառութեամբ) ժեռքար, Ախց. ժառ։

*ԺԱՆԳ (գրուած նաև ժանկ), ո հլ. «մետաղի վրայի ժանգը» Եզեկ. իդ. 6=12, Ոսկ. յհ. ա. 29. «քարի մամուռ» Ագաթ. «երկնի, բոյսի մի տեսակ հիւանդութիւն» Գ. Թագ. ը. 37. Սղ. հէ. 46. «կերցաւ, քաղցկեղ» Սարգ. Ճառընտ. «թոյն, սպանիչ մահադեղ» Եւագր Ոսկ. յհ. ա. 15. Կոչ. Ագաթ. որից ժանգաբեր Կոչ. ժանգախառն Կոչ. ժանգակեր Սիր. իթ. 13. Ագաթ. ժանգահար Յկ. ե. 3. ժանգաւոր Կոչ. 154. ժանգոտիլ Սիր. իթ. 13. Ոսկ. մ. բ. 22. ժանգել «ժանգով պատել» Տաթև. ամ. 312. ժանգեալ «ժանգոտած» (չունի ԱԲ) Տաթև. ձմ. կե, կթ (երկիցս). անժանգ Տօնակ. Վրդն. դան. եռկապաժանգ ԱԲ. ժանգառ «երկելով վնասուած (բոյս)» Ագաթ. են։

=Պհլ. *žang ձևից, որ աւանդուած չէ. բայց կան պրս. ژنگ žang, زنگ zang «ժանգ», ژنگه žanga «ցորենի վատ հիւանդութիւն, ժանգ», բելուճ. zang «ժանգ», քրդ. ženk «ժանգ», ženk girtin «ժանգոտիլ»։

իրանեանից փոխառեալ են նաև արև. թրք. زنك zang, *ն. ասոր* ǰäng *«ժանգ»։—Հիւբշ. էջ 156։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը յետոյ ՆՀԲ, Pott ZKM 4, 266, Lag. Urgesch. Arm. 594, Gesam. Abhd. 42 *են։*

ԳԻՌ.—*Ախց. Կր.* ժանկ, *Ալշ. Ակն. Երև. Խրբ. Մշ. Ջղ. Տփ.* ժանգ, *Տիգ.* ժոնգ, *Ագլ. Մկ. Շմ. Սլմ. Վն.* ժոնգ՝, *Ոզմ.* ժոն՛գ՛, *Ջթ.* ժոնգ, ժէնգ, *Համշ.* ժօնգ, *Հճ.* ժօնգ՛.—*գաւառականների մէջ բառս նշանակում է նաև «ցորենի ժանգ, դէմքի թթուածութիւն, զայրոյթ», որից էլ* ժանգուժունգ, ժանգուժէն անել, ժանգոտիլ, ժանգը վէր ածել, ժանգժրնգալ, ժանգի, ժանգիլ.—*այստեղ է պատկանում նաև Հզ.* ժան *կամ* ժուն *«մի տեսակ մահացու հիւանդութիւն» (հմմտ. հյ.* ժանգ *«քաղցկեղ»)։*

ՓՈԽ.—*Վրաց.* ჟანგი ժանգի *«ժանգ»,* ჟანგება ժանգեբա *«ժանգոտիլ»,* ჟანგიანი ժանգիանի *«ժանգոտ»,* დაჟანგება դաժանգեբա. შეჟანგება շեժանգեբա *«ժանգոտիլ», թուշ.* žang *«ժանգ», լազ.* žangeri *«ժանգոտ»,* mžangi, ǰangi *և վրաց.* ჯანგი ջանգի *«ժանգ». այս վերջինների մէջ նախաձայն ժ դարձել է ջ. հմմտ. Ջթ.* ջանգորըդիլ<ժանգոտիլ: *Ուտ.* žänq[7] *«ժանգ»։*

*ԺԱՆԳԱՌ *(գրուած նաև* ժանկառ*) «պղինձի ժանգ» Գաղիան. «այս ժանգից պատրաստուած մի տեսակ կանաչ ներկ» Վրթ. քերթ. որից* ժանգառագոյն *Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 172. այս բառը՝ որ ՆՀԲ չէ յիշում, ցոյց է տալիս արմատի հնութիւնը։ (Ուրիշ է* ժանգառ *«ապականուած, որդնահար», որ տե՛ս* ժանգ *բառի տակ, իբր* ժանգ+առ*)։*

=*Պհլ.* žangār *ձևից, որ կազմուած է անշուշտ* žang *«ժանգ» բառից. այս բառը աւանդուած չէ պահլաւ գրականութեան մէջ, բայց նոյնն են հաստատում պրս.* ژنكار žangār, زنكار zangār *«ժանգ. 2. ժանգառի ներկը»,* جنكار ǰangār *«ժանգառ». սրանից են փոխառեալ նաև թրք.* ǰengʸar, *բելուճ.* zangāl, *ասոր.* זנגרא zangarā, *արաբ.* زنجار zinǰār, *հֆրանս.* zingar, ziniar, asingar, *վրաց.* ჟანგარი ժանգարո *«ժանգառ»։—Հիւբշ. 156։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Laq. Ges. Abhd. 42: *Գազանճեան, Բիւր. 1899, 312* ժանգ *բառից՝* -առի *մասնիկով։ Յակոբեան, անդ՝ 599 պրս.* ژنكارى žangārī *«Մանի հերեսիովտապետի գիրքը. 2. Աստուած», որից էլ հյ.* ժանգառի Աստուած *բացատրութիւնը։*

ԳԻՌ.—*Տիգ.* ժանգառ, *Ախց. Մկ. Ոզմ.* ժոնգ՝ոռ, *Տփ.* ժանգառա, *Մշ.* ժանգառի *և նոր փոխառութեամբ՝ Շմ.* չոնգ՝ոռի, *որոնք նշանակում են «ժանգառ ներկը, կապտականաչ գոյնը».—երդման մէջ գործածւում է* ժանգառի՛ Աստուած, *իբր «կապո՛յտ երկինք»։—Երև.* ժանգառ *նշանակում է «մութըն ընկնելը»։—*ժանգ *և* ժանգառ *ձևերի խառնուրդն են ներկայացնում Ննխ.* ժանգռ, *Պլ.* ժանղր, ժանղռ, ժանգռ, ժաղր, ժաղռ, ժագռ, ժաղռ *«ժանգ»,* ժանղռոտ, ժաղռօղ *«ժանգոտ», Սեբ.* ժառ *«ժանգ» (սակայն* ժէնգոռի *«կապտականաչ»), Ռ.* ժաղռ, ժառղ *«ժանգ»,* ժանղռօղիլ, ժառղօղ-իլ *«ժանգոտիլ», Ջթ.* ժէնգռիւղ *«ժանգոտ»,* ջանգռըդիլ *«ժանգոտիլ», Ասլ.* ժայռ *«ժահր, աղտեղութիւն, ժանգ, ժանգառ»։*

ԺԱՆԻ *«գազանի սուր ատամ». սովորաբար անեզական է (*-նեաց, -նեօք*). ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4. եզակի գործածութեամբ ունի Շնորհ. յս. որդի. սրանից են կազմուած՝* ժանեղ *Տօնակ.* ժանեռ *Սարգ. ա. պ. Վրդն. ծն.* ժանէնետ *«ժանիքի հետք՝ նշան» ԱԲ.* ժանաքուակ *Շիր.* բռնաժանի *Պտմ. աղեքս. Թէոփիլ. պհ.* եռեքժանի *«երեք ճիւղով, երեքարձէն» Ա. թագ. բ. 13. Եփր. թգ. 359.* եռեքժանեայ *Յայսմ.* եռաժանի *Շիր.* քառաժանի *Շիր.* չարաժանի *Եփր. աղ. 249. Մանդ.* ժանեկոտոր առնել *«ժանիքներով կտորել» Վրդն. այգեկ. 85.* ժայնաւոր *(այսպէ՛ս) Մագ. նոր գրականի մէջ էլ* ժանեակ՝ *որ յարմարեցրած է ֆրանս.* dentelle *հոմանիշից թարգմանաբար։*

ՆՀԲ դնում է պրս. ժէնէ, զանի *(որոնք գոյութիւն չունին),* տէնտան, շանէ *«սանտր և հեծանոց»։* Müller SWAW 42, 253 *հսլ.* ząbŭ, *յն.* γαμφαί *«անասունի ծնօտ»։ Հիւնք. պրս.* شنك šang *«փղի կնճիթ»։*

ԳԻՌ.—*Կր. Սեբ.* ժանիք՝ *որոնք գործածա-*

կան են միայն «ժանիքը լարել (քիթը կախել), շան ժանիք, շան ժանիք կնմանի» դարձուածների մէջ.—Նոյնպէս նաև Արբ. Պլ. Ռ. ժանիֆ, Ասլ. ժանիֆ, ժանի* «դէմքի դառնութիւն, խոժոռութիւն, քիթը կախելը», որոնք գործածւում են հետևեալ ձևերով միայն. ժանիֆը կախել, ժանիֆ ընել «խոժոռիլ, դէմքը թթուեցնել», ժանիֆը բացուիլ «խոժոռութիւնը անցնիլ, ուրախ դէմք ստանալ», ժանիֆոտ «խոժոռ, թթուած դէմքով»: Արմատն ունի Ղզ. ժէն «ակռայ, ատամ», յգ. ժէնլր, որի հետ հմմտ. Մազ. ժայնաւոր:

*ԺԱՆՈՒԱՐ, ի-ա հլ. «գահաւորակ» Բուզ. հրտր. Պատկ. էջ 100 ժանուար՝ սխալ գրուած փխ. ժանուարա, էջ 159 ժանաւարս, էջ 163 ժանուարոֆ. ուրիշ օրինակ չկայ: Յետին ժամանակից ունինք Ջքր. սարկ. Բ. 128, 139 «Տարեալ մ[ո]ծին ի ժանուարն. Եւ ի մտանել նորա ի ժանուարն, որ է քաճաւայ (=պրս. كجاوه kaǰāva «ուղտաբարձ պատգարակ»):

=Պհլ. žanvar ձևից, որ աւանդուած չէ. բայց կայ պրս. ژنبر žanbar, زنبر zanbar «մի տեսակ պատգարակ, genus ferculi vel feretri» (Vullers), «զչորս փայտս քառակուսի կապեալ, զմէջ նորին հիւսեն չուանաւ, կամ կապեն ի նմա զմասն ինչ գործի, այսինքն կապերտի, և կամ զմասն ինչ մորթոյ և այնու տանին և կրեն այսր անդր զաղիւս, զցեխ և զաթար» (ԳԴ). բառիս հին պրս. ձևն էր *ǰani-wara-=զնդ. *ǰaini-bara- (տե՛ս Հիւբշ. Pers. Stud. 123 և 182). իմաստի փոփոխութեան համար հմմտ. տճկ. teǰ-gere, որ յատուկ է թէ՛ մարդու և թէ՛ իրեղէնների:—Հիւբշ. 156:

ՀՀԲ նշանակած է արդէն ժանաւար. ժանուար ձևերը. ՆՀԲ միայն ժանու, որ սխալ է. ՋԲ ժանու, ժանուար, ժանվար, իսկ ԱԲ ժանու, ժանաւար, ժանուար: Տէրվիշ. Մասիս 1881 մայ" 8 ուղիղ է համարում ժանու ձևը և սրանից ածանցուած է դնում ժանուար: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), 134 և յետոյ Պատկ. հրտր. Բուզանդի 1883, էջ 163, իբր պրս. zanbər «գահաւորակ կանանց»: Մէնէվիշեան WZKM 3 (1889), 64 դնում է պրս. زن zan «կին»+վարել բառերից: Հիւնք. ուղիղ մեկնութիւնը գիտենալով հանդերձ՝ դնում է լտ. Juvenalis «Յոբնալ» յատուկ անունից:

*ԺԱՆՏ, ի, ի-ա հլ. «դաժան, անգութ, խիստ չար, գէշ» ՍԳր. «վատ տեսակի, զզվելի» Ոսկ. Եղն. Երեմ. իդ. 3. «ժանտախտ» Բուզ. Ոսկ. մ. ա. 4. որից ժանտագործ ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. ժանտաբզենի Ղուկ. ժթ. 4. ժանտութիւն ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 17. Սեբեր. ժանտկէն Եւս. պտմ. ժանտափուշ Ագաթ. ժանտաճոտ Եզն. Ոսկ. յհ. բ. 27. ժանտամահ Սեբեր. ժանտախտ Ոսկ. յհ. բ. 11. ամաժանդ «աղտեղութիւն, կղկղանք» Փիլ. լին. 83, 196. կրկնութեամբ՝ ժանտաժուտ Բ. մակ. ժե. 5 են: Այս բոլորը գրւում են նաև ժանդ ձևով. արդի գրականի մէջ ընդունուած է միայն ժանտ ձևը:

=Իրան. *žant բարբառային անծանօթ ձևից: Սրա հետ հմմտ. զնդ. gainti-, պհլ. gand «ժանտահոտութիւն, վատ հոտ», սոգդ. γantāk «վատ, յոռի, գէշ», γnsy «հոտած», որոնք ծագում են հնագոյն *gonti ձևից. հմմտ. սանս. gandhá- «հոտ»: Բայց հնխ. արմատական o՝ ածականների մէջ պիտի ստանար e ձևը. որով յիշեալ իրանեան *gonti- «ժանտ հոտ» գոյականի դէմ պիտի ունենայինք նաև *gento- «ժանտահոտ» ածականը, որ պիտի տար պրս. *ǰant, žant: Ահա այսպիսի բարբառային ձևից՝ որ աւանդուած չէ իրանեան լեզուների մէջ, փոխառեալ է հյ. ժանտ: Առաջին և նախնական նշանակութիւնը (որ է «հոտ») ունի սանսկրիտը. նոյնը իրանեանների մօտ դարձել է «վատ հոտ». միջին տեղը բռնում է հայերէնը, իսկ վերջին ծայրն է սոգդ. «գէշ, վատ»:

Հներից Լմբ. առկ. ստուգաբանում է ժանգ բառով. «Այս է ժանդն, որ ստուգաբանի ժանգ. զի որպէս ի ժանգն չգոյ ինչ պիտանի, նոյնպէս և նա օտարացեալ է յամենայն բարւոյ» (հրտր. Max. էջ 344): Հիւնք. դաժան բառից: Stackelberg ZDMG 54 (1900), էջ 106 պրս. ژنده žanda բառի հետ, որ ըստ Ֆիրդուսիի՝ նշանակում է «տգեղ, անճոռնի» և շատ անգամ գործածուած է փղին

իբրև ածական. այնուհետև նշանակեց «ցնցոտի». Հայերէնը պահում է հնագոյն իմաստը։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 17, 248 և մանրւանդ REA 2, 4։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 128 պրս. دژند dažand ձևից սղուած։

ԳԻՌ.—Կայ ժանտեռf Վն. «դէմքի դառնութիւն, թթուածութիւն», որ թուի թէ ժանգ, ժանիf և ժանտ բառերի խառնուրդից է ձևացած։

ՓՈԽ.—Չգիտեմ թէ կապ ունի՞ն վրաց. ჟანტი ժանտի «խոնաւութիւն, թացութիւն», քրդ. ژان žan «ժանտախտ, ժանտամահ, ծննդականի երկանց ցաւ», žan ketiié «ժանտախտ ծագեցաւ», ewe žin žan dikešine «այս կինը երկանց մէջ է», žān-a sāra «գըլխացաւ». (այս բառը Justi, Dict. Kurde էջ 229 դնում է փոխառեալ հյ. ժանտ բառից)։

ԺԱՆՐ «ընձախոտ, aconit բոյսը». ունի միայն Քաջունի, Գ. 84, բայց չկայ բուն բառարանում (Ա. 26) aconit բառի տակ։

ԺԱՊԱՒԷՆ «զգեստի եզրերի կարը, երիզը» Յոբ. լ. 18. դրուած է գրճ. ժապաւինեաւ Ել. լթ. 30 (որ ենթադրում է ուղղական ժապաւինի ձևը?)—որից ժապաւինել «եզրերը ժապաւէն կարել» Բուզ. «ակունքի եզրերը ոսկի քաշել» Ել. լթ. 6։

ՆՀԲ մեկնում է «ծոպ յապաւէն ծայրից»։ Հիւբ. ապաւէն բառից։

ԺԱՌԱՆԳ, ի-ա հլ. «այն անձը՝ որին է ընկնում մէկի հարստութիւնը» ՍԳր. «ժառանգութիւն» Սեբեր. «եկեղեցական, կղեր» Շնորհ. Թղթ. որից ժառանգել ՍԳր. Ագաթ. ժառանգեցուցանել ՍԳր. Ագաթ. ժառանգութիւն ՍԳր. ժառանգակից ՍԳր. ժառանգաւոր «ժառանգ» ՍԳր. Ագաթ. «կղերիկոս, կրօնաւոր» Յճխ. Յհ. կթ. (ըստ յն. κλῆρος «վիճակ, ժառանգութիւն, իւրաքանչիւր եկեղեցու բաժին ընկած տեղը, եկեղեցականութիւն»). անժառանգ Եւս. քր. Ոսկ. ես. թագաժառանգ Նար. Տօնակ. փեսաժառանգ Անան. եկեղ. երկնաժառանգ Նար. Մծբ. ժառանգական, ժառանգականութիւն (Նոր բառեր)։

Հիւբ. առևանգել բառից։ Patrubány ՀԱ 1908, 213 հնխ. g'hēi «դատարկ լինել»+հյ. անգանել։ Pictet, բ. տպ. ծ. 114 սանս. hārin «առնող», լտ. heradirem «ժառանգութիւն», յն. χήρα «ծնողազուրկ, այրի» են բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Գոր. Երև. Մշ. ժառանգ, Ջղ. Սչ. ժառանգ՛, Ալշ. Ախց. Կր. Սեբ. ժառանf, Ագլ. Ղրբ. Մկ. Սլմ. ժոռոնգ՛, Ոզմ. ժոռանգ՛, Ննխ. ժառանfել։

ԺԱՌԱՇՆՈՐՀ «պարգևատու». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 124.—ուրեմն արմատը ժառ «պարգև»?

ԺԱՌԱՏ «մագնիս քարը» ՀՀԲ, ՆՀԲ (տե՛ս մագնիտ բառի տակ). էֆիմ. 247 (Երկաթաքաշն կամ ժառատն, որ մագնէտ և մղլագուղ քար ես ասի)։ Իսկ Բառ. երեմ. էջ 124 ժառաւտ «անդամանդ» (որ անշուշտ դարձեալ «մագնիս» իմաստով է)։

ԺԵՇՏ տե՛ս Հրաժ-ար-իլ։

ԺԵՐԺԱՐՇՈՂ «անշարժական». այս տարօրինակ բառը գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 124։

*ԺԷՏ. անյայտ նշանակութեամբ և առանձին անգործածական արմատ, որից կազմուած են հետևեալ բառերը. ախտաժէտ կամ ախտաժետ ՍԳր. ախտաժետութիւն Մանդ. դիւաժետեալ Տիմոթ. կուզ, էջ 220, 294 կամ դևաժառեալ Կնիք հաւ. էջ 181. լուսնաժէտ «լուսնոտ» Տիմոթ. կուզ. էջ 221. ճենգաժէտ կամ ճենգաժոտ Լմբ. Իգն. Երգն. մութ. 258. Գնձ. որ և ճենգժոտ Ուռհ. էջ 401 որկորաժէտութիւն կամ որկորաժետութիւն Պիտ. փիլ. Նոնն. ոռովայնաժետութիւն Ոսկ. յհ. ա. 44։ =Պհլ. žatan, zatan «զարնել, հարուածել, սպանել», զնդ. jan, պրս. زدن zadan «զարնել» (Nyberg, Hilfsbuch 2, 258)։ Ենթադրելի է ախտաժետ իբր զնդ. *axti-jatya-, ինչպէս ունինք pati>պետ. ըստ այսմ ախտաժետ նշանակում է բուն «ախտահար», դիւաժետ «դիւահար», լուսնաժետ «լուսնահար», միւսները (ճենգաժետ են) կազմուած նման ձևով։—Աճ.

ՆՀԲ (ճենգաժէտ բառի տակ) հյ. ժտել և յն. ζητέω «խնդրել» բառերի հետ։ Գ. Փանեակ, Անահիտ 1903, 103 և Տարազ 1903, 262 պհլ. ժատանի, պրս. zadan «զարնել»։

*ԺԺԱՆ (գրուած նաև ժըժան) «վառեյիր, խռիւ» Ասող. գ. 22։

=Պհլ. *žāzān կամ պրս. ژاژان žažān, որ ژاژ žāž «գազ, փուշ» բառի յոգնակին է։ Տե՛ս և ժաժ։—Աճ.

Նորայր, Բառաքնն. էջ 66 դրաւ ժաժ բառից։

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. Վն. ժժան, Մկ. ժժոն «գիսախռիւ (մազեր). Թափած-Թափթփած բաներ, խռիւ են», Ոզմ. Վն. ժժվանք¹ «խառնուած Թափթփած Թել ու դերձան, խռիւ», որից ժժնել «խճճել, խառնակել», ժժնիլ, ժըժնուիլ «խառնակուիլ», ժժնուկ «խճճուած, խառնակ»։

⊙ԺԺՄԱԿ «ճճի, միջատ». ունին միայն ՆՀԲ և ԱԲ, առանց վկայութիւնը դնելու. գրուած է ժիժմակ Լաստ. խա. Ոսկիփ. Վրդն. սղ. ժժակ Արծր. ա. 3. որոնց հետ նոյն են ժիժմունք Վրք. հց. Բ. 20. Ոսկիփ. ժժմանք «միջատներ» Վրդ. այգեկ. էջ 92. Յայսմ. մրտ. 21 (Գորտք և ժժմանք, մկունք և զեռունք). որ և ժժմունք «ճճիներ, միջատներ» Վստկ. (գործածուած է 5 անգամ՝ հետևեալ ձևով. Կերիչքըն և վնասակար ժժմունքն ի կեղեն կու բռնակին (էջ 64). Ջփիլին ոսկրն Թրջեն և ջրովըն զսերմ մնչեն և զինքն ևս ի ներք խառնեն և չփեն և միաւորեն ընդ սերմանցն և ցանեն, նա պահէ զնոյն սերմն յամենայն կերչաց և ժժմանց (էջ 19). Յաղագս ոչլի և այլ ազգ մանր ժժմանց՝ որք հարկանեն զըտունկն (էջ 76). Բնաւ ժժմունքն (տպ. ժժմուքըն) չմերձենան. Ջժժմունսն սպանանէ (էջ 76). ժժմունք «միջատ» գիտէ և Վրդն. առ. 193. որից ժժմային «ժժմակներին յատուկ» Վստկ. 49. ժժմատեսակ «որդերի պէս վըխտացող» (մեղքերի համար ասուած) Առաք. լծ. սահմ. 357.—Նկատելի է որ «միջատ, ճճի» նշանակող բառերը յետոյ ստանում են «երևակայական էակ, ուրուական» նշանակութիւնը (յատկապէս մանուկներին վախեցնելու համար). հմմտ. բոլոյ Սր., բոլոլան Վն., բողոլայ Տփ., բոբոխ Դվ. Ջղ., բոբոլ Ալքս. Շիր., բոբո Երև. Իգդ. Բղ. Նբ. «մտացածին էակ, ուրուական» (=բոբող Գնձ. «միջատ», բոլոյ Սր. «միջատ». վրաց. ბობოლო բոբոլի «մեծ որդ», լազ. boboli «միջատ»), պուճուկ, ալապուճուկ Պլ. «ուրուական» (=տճկ. بوجك böǰek «միջատ»). պողոճ Ննխ. «ուրուական» (=գւռ. պողոճ «միջատ»), պիւ Պլ. «ուրուական» (=պի Ննխ. «մորմ»), պոլօ և արջապլօ Վն. «ուրուական» (=գւռ. պլօ, պոլօ «միջատ»).—ըստ այսմ էլ ժժմունք «միջատ» բառը ստացել է յետոյ «ցնորական տեսիլ, աչքին երևացած բաներ» իմաստը. հմմտ. Վրդն. սղ. ճգ. էջ 344, որ մեկնելով Սղ. ճգ. 25 (Այս ծով մեծ և անդորր. ի սմա են սողունք, որոց ո՛չ գոյ Թիւ, գազանք մեծամեծք և մանունք) հատուածը, գրում է. «Ծով դարձեալ ասեն զօր երկրորդ աշխարհ կոչեն զմարդիկ. սողունք՝ ժիժմունք խորհրդոցն, գազանք մեծամեծք և մանունք, մեծ՝ ցասումըն, փոքր՝ ցանկութիւնն». այսպէս նաև Տաթև. ամ. էջ 120 «Երազն այլ ընդ այլոյ ժիժմունք են և ժանդատեսութիւն»։ Նոյնը դարձեալ Աղամ. էջ 213 «Եւ ընդ ցելուլ վարագուրին՝ մեր վարագոյր մտաց լուծցին, անմիջաբար դիտել զբարին, առանց ժժմանց մարմնականին»։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. ժիժի «ճպուռ», գւռ. ճոճռ «ճպուռ. 2. ճռճռոց, ճռնչիւն». այս տեսակէտով առանձին ուշադրութեան արժանի է ժիժմանք «խժլտոց» Նիւս. կազմ. (ըստ ՆՀԲ)։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 ժ բնաձայնից։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 336 սումեր. zizi «որդ»։ Հիւնք. հանում է ճճի բառից։ Բառիս իմաստի վրայ տե՛ս Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 148։

ԳՒՌ.—Մշ. ժժմունք «մանր որդեր. 2. սատանայական երևոյԹներ», Երև. «ճճի, միջատ», Նբ. «սատանաների խումբ», Խն. «հիւանդի աչքին երևացող խառնաբնդոր երևոյԹներ», Բլ. Մշ. Նբ. «խառնիճաղանճ խաժամուժ ամբոխ», Ակն. «մանր մունր իրեր (խաղալիք, ուտելիք են)», Բլ. «մանր միջատների խումբ»։ Նոյն է նաև Արբ. ժժվանք թափել «նորահարսերին յատուկ ջղային հիւանդութիւն, մղձաւանջ, որ է սոսկալի երազներ տեսնելով՝ ահ ու սարսափի մատնուիլ» (հմմտ. Մշ. ժժմունք թափիլ վրան «Ախտարք շատ կարդալուց մտքով շարունակ դիւային տեսիլներ տեսնել»)։

⊙ԺԻԺԻ «ճպուռ» Վրդն. առ. 19։

=Բնաձայն բառ է. հմմտ. վերը ժժմակ և գւռ. ճռճռ «ճպուռ»։—Աճ.

ԳՒՌ.—Պահում են ժիժի ձևով՝ Ակն. Ասլ. Բն. Խրբ. Զն. Ջրս., իժիժի Մէրտ. «ճպուռ»։

***ԺԻԺՔ** «անծանօթ մի բոյս. մկնսո՞խ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 837։

=Պրս. زیز zīz «մկնսոխ»։—Աճ.

ԳՒՌ.—Կայ ժիժf Խ. Սլմ. «դաղձ վնասակար բոյսը, cuscute»։

ԺԻԼԱՒՊ «անստոյգ մի բոյս է» Վստկ. էջ 210 «Պարտ է ծնած կովուցն ժիլաւպ կամ այլ ազգ հնդունք տալ» յն. բնագիրը մէկի տեղ ունի երկու բառ. μηδική (medica, առուոյտ) և χύτισος (որ է հաւամրգի, լտ. cytisus). ՀԲուս. § 838 ժիլաւպ բառին համանիշ է համարում վերջինը։

***ԺԻՊԱԿ**, ի-ա հլ. «սնդիկ» Վրդն. պտմ. էջ 4, դան. գ, էջ 249. Ոսկիփ. Մխ. այրիվ. էջ 10. Առաք. լծ. սահմ. 555, որ և զիպակ էֆիմ. 253 (երկիցս)։

=Արաբ. زیبق zībaq «սնդիկ», որ փոխառեալ է պրս. ژیوه žīva կամ جیوه ǰīva համանիշից. սրանցից են փոխառեալ նաև թրք. ǰiva, ասոր. ܙܝܒܩ zībaq, քրդ. zive, ǰuvə, zibak', բուլգ. živak, ալբան. žive, սերբ. živa, հֆրանս. zaibac, zaibach են համանիշները։—Հիւբշ. 267։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag. Btrg. bktr. Lex. 8:

ԳՒՌ.—Մկ. Ջղ. ժիպակ, Մշ. ժիբագ, Ալշ. ժիվա (նոր փոխառութիւն) «սնդիկ». թուի թէ նոյն է ժիպակ Վն. «դեղնած, հիւանդոտ (մարդ)»։

ԺԻՏ «հետաքրքիր, հետամուտ, յանդուգն, լիրբ» Ոսկ. ա. թես. և Բ. կոր. Սամ. երէց. ո՛րից ժտել «պաղատիլ, առանց ձանձրանալու՝ երեսը պնդած աղաչել» Սղ. լգ. 4. «յանդըգնիլ» Ոսկ. մ. ա. գ. 37. Օրին. ժբ. 17. ժգ. 5. «ի վերայ հասանել, լաւ հասկանալ» Մագ. գամագտ. ժտիլ ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Եւս. քր. ժտեցուցանել Եզն. ժտագոյն Ոսկ. մ. բ. 10. ժտութիւն Ղկ. ժա. 8. Ոսկ. ես. անժտելի ԱԲ. սխալմամբ գրուած է ժխտիլ Վեցօր. Ոսկ. մտթ., որ պէտք է ուղղել ժտիլ:

ՆՀԲ լծ. յն. ζητέω «խնդրել»։ Հիւբշ. KZ 23, 22 զնդ. ǰad «խնդրել, թախանձել»? Հիւնք. Շմերդ մոգի անունից և յն. ζητέω։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 376 յն. ζητέω որ ունի մեր ժտել բառի երեք նշանակութիւնները։ Ղափանցեան ЗВО 23, 354 զնդ. gad «խնդրել» բառի հետ հնխ. g^whed արմատից։

***ԺԻՐ**, ի-ա հլ. «աշխոյժ, եռանդուն, փութկոտ» ՍԳր. Ագաթ. որից ժրանալ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 2. ժրել «քաջանալ» Բէոփ. խ. մկ. լմբ. պտրգ. ժրագլուխ ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. մ. ա. 20 և Բ. կոր. Կոչ. ժրագոյն Ոսկ. Բ. կոր. ժրաճաւ (որ և ֆաջաճաւ) «մի տեսակ թռչուն է» Եպիփ. բարոյ. ժրաճճակ Շիր. ժրութիւն Ոսկ. մ. ա. 15. Կոչ. ֆաջաժիր Ճառընտ. չուտաժիր Նար. խչ. ժրաջանութիւն (նոր բառ), կրկնութեամբ և առանց ազման՝ ժիրաժիր Բ. մկ. դ. 12 ևն։

=Պհլ. *žīr ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց նոյնն են հաստատում զնդ. ǰira- «կենսունակ, արագ, աշխոյժ», սնս. ǰirá- «աշխոյժ, գործունեայ, ժիր», պրս. زیرک zīrak «մտացի, շոյտ և ժիր», آژیر ažīr կամ آزیر āzīr «մտացի, ժուժկալ», աֆղան. ژر žir «արթուն, ժիր», քրդ. ژیر žér «ճարպիկ, ճարտար, եռանդուն, խնամոտ, քաջ, կարող» (Horn § 681), որոնք ծագում են զնդ. gay- են «կեալ, ապրիլ» արմատից. տե՛ս կեալ (Barthol. էջ 610)։—Հիւբշ. 156։

Առաջին անգամ Lag. Btrg. bktr. Lex. 31 զնդ. ǰira ձևի հետ։ Պատկ. Изслед. 1864, էջ 21 աֆղան. žir: Հիւբշ. KZ 23, 22 սանս. ǰīra, 388 զնդ. ǰira: Lag. Arm. Stud. § 882 պրս. āžīr: Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 12 մեկնել է վերի ձևով։ Canini, Et. étymol. 142 սանս. ǵr «տկար» բառի հետ։ Հիւնք. պրս. աժիյր, ազիր, ջիր, ջիյրէ:

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Կր. Մշ. Շմ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Տիգ. ժիր «ժրաջան», Ախց. Մկ. Սլմ. Վն. ժիր «առողջ». գաւառականների մէջ ստացել է նաև ուրիշ նշանակութիւններ. օր. Մկ. «կենդանի, ողջ», Խրբ. «պինդ, կարծր», Ջրս. «բարձրաձայն», Խլ. «շուտ շուտ, յաճախ», Խրբ. «գաղտնապահ»։ Նոր բառեր են

ժրալ «արտորալ», ժրացնել «բժշկել», ժրել, ժրիլ, ժրժրալ «լաւանալ, ապաքինիլ, կազդուրուիլ», երեսը ժրել «երեսը պնդացնել», ժրպնդել «գոտեպնդիլ», ժրպնդնալ «եռանդուն լինել», ժրպնդուկ «լաւ հագնուած»։ Այստեղ է պատկանում նաև խոչ. Համշ. իժիր «միշտ, յաճախ», Ասլ. Եւդ. Զն. Պլ. ամէն ի ժիր «միշտ, ամէն անգամ», որի հնագոյն գործածութեան իբրև օրինակ ունինք «Երակն ի ժիր խաղայ» (իմա՛ «երագ երագ») Մխ. բժշ։

*ԺԻՐԱԿ «մի տեսակ բոյս է, որ յիշուած է չամանի հետ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 839. (իսկ Բառ. երեմ. յաւել. 567 ժիրակ մեկնում է «խիյարշէմպէ», որի համար տե՛ս կակժիրակ)։

=Պհլ. *žīrak ձևից. հմմտ. պրս. ژیره žīra կամ زیره zīra, պհլ. zūrak (սխալ գրչութեամբ), սանս. jīraka- «չաման» (տե՛ս Horn § 682):—Պրս. zīra, որ Կովկասումն էլ սովորական է, Պոլսի և Փոքր-Ասիոյ չամանը չէ՛, այլ նրա նման մի բոյս է։—ԱՃ.

ՀԲուս. ուզում է գտնել կակժիրակ բառի մէջ։

ԺԻՐԱՔԱՂ «անծանօթ մի բոյս է». Ախտարք. ունի միայն ՀԲուս. § 840։

ՀԲուս. կցած է նախորդին։

ԺԼԱՏ, ի հլ.? «ագահ, կծծի» Սիր. լդ. 23. Ոսկ. յհ. ա. 7. որից ժլատել Սիր. լդ. 20. Եփր. թգ. 442, 450. ժլատեալ Բուզ. ժլատութիւն Եզն. Մծբ. Ոսկ. յհ. բ (սոէպ). որ և գրուած՝ շլատ, շլատիլ, շլատութիւն Եփր. ղղջ. և թգ. 371. Անյ. պորփ։

ՆՀԲ լծ. հյ. զլացօղ. յն. ζηλωτής «նախանձայոյզ» (ծագում է ζῆλος արմատից)։ Տէրվ. Altarm. 40 և Նախալ. 79 սնս. gardh, հսլ. žlĭdatŭ, գոթ. grēdus «քաղց» ձևերի հետ՝ հնխ. gardh կամ ghardh «ցանկալ» արմատից։ Հիւնք. յն. ζηλωτής։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. ժլատ:

ԺԽՈՐ «խառնաձայն աղմուկ, շփոթ ձայն» Ոսկ. մ. բ. 12. «խառնակ, շփոթ» Փիլ. բագն. Ճառընտ. որից ժխոր կալնուլ «խելքը գլխից գնալ» Ոսկիփ. ժխորել Ոսկ. մ. գ. ժխորիլ «արիւնը պղտորիլ» Մխ. բժշ. 22. ժխորումն Ոսկիփ. Ճառընտ. գրուած է ժղորել Ճառընտ. Անկ. գիրք առաք. 336. սաստկական ձև է ժխորտել կամ ժխտորել Բառ. երեմ. էջ 124։

Հիւնք. պրս. žiγār կամ šiγār «աղաղակ»։ Коршъ, Թրգմ. Մշակ, թ. 1914, № 123 զնդ. γžar-, սանս. kšar- «ցրուել, հոսիլ», պրս. šūr «աղմուկ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 170 պրս. ژغار žaγār և ژغاره žaγāra «բարձր ձայն, գոչիւն, աղաղակ» (ըստ Բուրհանի)։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ժղավիլի «աղաղակ», շեժղրենա «հնչել, աղմկել, ժխորել», ժղերա «ձայն», դաժղրեա «հանել մի խռպոտ ձայն»։

ԺԽՏԵԼ «ուրանալ, մերժել» Ծն. ժը. 15. Ղևտ. զ. 3. «ապերախտ գտնուիլ, բարիքը մոռանալ» Ոսկ. յհ. ա. 9. 8հ. կթ. որից ժըխտիլ «կեղծել, ձևացնել» Վրք. հց. ժխտութիւն «ապերախտութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 8. Կոչ. 135. նոր բառեր են ժխտում, ժխտական «բացասական» ևն։

Հիւնք. ուխտել բառից։

ԺԿՌԻԼ «շփոթիլ, շշկլուիլ, շուարիլ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած լծ. Նար. իե. «Դեգերեալ. լծ. ժըկռեալ և շիւարեալ»։

*ԺՂՈՒԼ «զբօսանք, զբաղմունք» (նորագիւտ բառ), որից ունինք ի ժղուլ լինել «զբաղիլ» Տաթև. Յմ. լզ (Մի՛այն է դէտն, զի թէ բազումք լինին, ի ժղուլ լինին և խափանի հայելն). ժղլիլ «զբօսնուլ» (չունի ԱԲ) Լծ. Նար. ծե. (Հրճուանք ժղլանք, զոր ժղլեցայ յերկրի). ժղլանք «մանր մունր գիտելիք, զբօսանք» ԱԲ. «խօսակցութիւն, խօսվռտուք» Վարդան վարդապետի Քերականի մեկնութեան մէջ (տե՛ս Ադոնց, Արուեստ Դիոն. Քեր. էջ LX, ըստ նկատողութեան Ն. Ա.-ի՝ Գործ, 1917, № 2, էջ 120):

=Արաբ. شغل šuγl «զբաղմունք», որից mašγūl «զբաղեալ». նոյնից քրդ. մժուլ, մժուլի «խօսակցութեամբ զբաղիլ»։ Իբրև ուշ ժամանակի փոխառութիւն, արաբ. غ γ կարող էր տալ հյ. ղ, որի մօտ էլ խուլ շ կարող էր վերածուիլ թրթռուն ժ:

Ուղիղ մեկնեց Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1928 դեկտ. 9)։

ԳԻՌ.—Խն. Մշ. ժղուլ «խօսք, զրոյց, խօսակցութիւն», Ալշ. Խն. Մշ. Նբ. Վն. ժղլել «զբաղիլ, խօսակցելով ժամանակ անց կացնել», որից Մշ. ժղլոուն «այն տեղը, ուր հաւաքւում են խօսակցելով ժամանակ անցկացնելու համար»։

[**ԺՄԵՐԵՍ**, մէկ անգամ ունի Եփր. Թգ. 456 «Ի նմին ժամու պառաւն ժմերես մատուցեալ սկացուցանէր զմացառս աչացն առ բբօքն ծարրօքն»,—հասարակ ձեռագրական մի վրիպակ է, որ միւս ձեռագրերի համաձայն ուղղւում է խոռշոմերես (տե՛ս ՀԱ 1912, 554, թիւ 44)։

ՆՀԲ առանց խտրութեան դնում է թէ՛ ժմերես և թէ՛ խոռշոմերես՝ միևնոյն վրկայութեամբ։ ՋԲ ջնջել է երկուսն էլ։ ԱԲ մեկնում է ժմերես «երեսը կնճռոտած, կամ ծիծաղերես»։ Հիւնք. մեկնում է «լիրբ, անամօթ, ժպիրհ երեսօք» և ըստ այսմ հանում է ժմերտեալ բառից։]

ԺՄԵՐՏ «լիրբ, յանդուգն» (չունի ՆՀԲ). մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. եփես. 834 «Այլ չար է, սաստ, աղգն, ժմերտ, լիրբ և անամօթ». որից ժմերտեալ «յանդգնեալ» Եզն։

Տէրվ. Altarm. 49 կապում է ժպիրհ բառին։ Հիւնք. Շմերդ մոգի անունից։

ԺՄԻՏ տե՛ս ժպիրհ։

ԺՄԻՐԱԿ «մի տեսակ բոյս է. լտ. cassia fistula» Գաղիան։

ԺՄՊԻՏՐԱՄ «ի հաստատուն կամ ի յայտնի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 124. հմմտ. ի տրամի «հաստատուն կամ յատակի» անդ, էջ 130.—բառիս վերջի մասն է տրամ «ամուր, պինդ». բայց ի՞նչ է ժմպ-:

ԺՆԿԻՌ «basilinde». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 84. բայց բառարանում չկայ basilinde.

ԺՈԽ կամ **ԺՈԻՂ** «մի տեսակ բոյս է. հաղարջ, rubus idaeus, ֆրէնկ իւզիւմի». Բժշ. կոչւում է նաև ժողուենի Վստկ. էջ 212 (որ է rhamnus libanotica Bois. ըստ Տիրացուեան, Contributo § 299):

ԳԻՌ.—Հմշ. ժօխ «մորի պտուղը». ըստ ՆՀԲ կայ և ժոխուր «խաղող շառագոյն քան սեաւ, խոշոր և փոքր մի երկայն հատիւք, խիտ և մեծողկոյզ». ըստ ՀԲուս. § 843 ժոխուռ «ժոխի կամ կեռասի և ելակի նման վայրի պտուղներ».—ՆՀԲ-ի յիշածն է խտշ. ժոխուր, որ գիտէ և Կոյլաւ, Բռ. գերմ. 1202ա՝ իբր գերմ. Riesling «մի տեսակ խաղող».—հմմտ. նաև Արբ. ժախ «մորենի»։

ԺՈՂԽ «նեխած, լխկած, հոտած» (գործածական է նոր գրականում (արևմտեան բարբառ) միայն ձուի համար). որից ժողխիլ «լխկիլ, հոտիլ, ապականիլ» Ոսկ. մ. ա. 15. Նար. հգ. էջ 188.—Բռ. երեմ. էջ 124 դնում է ժոխեալ «հարեալ կամ տրտմեալ!», նոյն էջում նաև ժղխեալ «հարեալ կամ տրորեալ», իսկ էջ 123 ժաշխեալ «հարեալ կամ տրորեալ»։—Վերջինիս մէջ անշուշտ շ վրիպակ է, փոխանակ ղ. թէև բառաշարքը ցոյց է տալիս նոյնպէս շ։ Սրանից ազդուելով ՓԲ դնում է ժաժխիլ «հոտիլ, ժողխիլ, լխկիլ», որ նոյնպէս սխալ է։

Հիւնք. ժողովել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի թրք. جلق ʝəlq (ռմկ. ʝəlx) «հոտած ձու»։

ԺՈՂՈՎ, ո հլ. «հաւաքում, հաւաքոյթ (մարդոց, անասունների և իրերի)» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պտմ. և քր. Ագաթ. Կոչ. «աղմուկ, կռիւ» ՍԳր. «եկեղեցի» Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 1. «կրօնական միաբանութիւն» Վրք. հց. «տօնախմբութիւն» Ոսկ. մ. ա. 2. «ժողովարան» Գծ. ժե. 21. «ամփոփ. կծկուած» Նիւս. բն. որից ժողովել ՍԳր. Եզն. Ագաթ. Վեցօր. Եւս. պտմ. ժողովուրդ ՍԳր. Կոչ. չժողովուրդ ա. պետ. բ. 10. ժողովրդանոց Ղկ. է. 5. ժգ. 10. ժողովարան Ագաթ. Ոսկ. ժողովտեղ Գծ. ժբ. 7. ժողովութիւն Լծ. պրպմ. էջ 720. բազմաժողով Ողբ. ա. 1. Ագաթ. Եւս. պտ. Մծբ. զօրաժողով ՍԳր. Բուզ. Կոչ. Եւս. քր. դրամաժողով Բ. մակ. ժա. 3. քաղաքաժողով Գ. մակ. գ. 1. ընչաժողով Բրս. ապաշխ. բռնաժողով Վրդն. պտմ. Սամ. եր. յոգնաժողով Պիտ. Նոր բառեր են ժողովակ «ապօրինի ժողով», ժողովրդականանալ, ժողովրդականութիւն ևն։ Ոսկեդարեան բարդութիւն է ժանտաժող «ժանտութեամբ լի (գրուածք)» Գիրք թղ. էջ 7, որ ենթադրում է թէ բառի արմատն է *ժող. բայց Վարդանեան, ՀԱ 1921, 24 յոյն բնագրի համեմատութեամբ ուղղում է բառս ժանտաժուտ:

ՆՀԲ լծ. յոլով, ծով: Lag. Urgesch. 1057 պրս. zulf «մազեր», սանս. jaṭā: Müller SWAW 41, 12 փոխառեալ արամ. זרבא zrbā «բազմութիւն, ամբոխ» բառից, որ ըստ Laq. Arm. Stud. § 883 սխալ ընթերցուած է։ Տէրվ. Altarm. 106 կապում է կողով, գերփել, գաղափար բառերի հետ։ Սողոմոն Յր. Յ. Մուրատեան, Մասիս 1883 սեպտ" 24 արմատը համարում է ժող, բայց առանց ապացոյցի։ Հիւնք. զովող բառից։ Pedersen, Նպաստ. էջ 23 յոլով բառից՝ զ մասնիկով. ըստ իրեն՝ զ+յ տալիս է ժ։ Մառ. Основ. табл. 9 համեմատում է եբր. חרף xrf «պտուղ քաղել», חרף xōref «աշուն», արաբ. خريف xarīf «աշուն», վրաց. ցուրեվա «պտուղ քաղել» բառերի հետ. սրանց արմատն է սեմական xrp՝ յաբեթական ցրվ. հայերէնը ներկայացնում է žrv, yrb, yrv արմատները. առաջինից է *ժոռով>ժողով, երկրորդի հետ հմմտ. եբր. רב rōb «խումբ, ամբոխ, մեծութիւն», իսկ երրորդից է յոլով: Նոյն ЗВО 22, 74 ելամ. šarappa «ժողովեցան», վրաց. կրեբայ «ժողովել», կրեփայ «քաղել», լազ. okorobu «հաւաքել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սլմ. Վն. ժօղվել, Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ժօղվէլ, Ակն. Խրբ. Մկ. Ոզմ. Տիգ. ժօղվիլ, Սալ. ժէօղվէ՛լ, Հմշ. ժօղվուշ, Ջթ. ժէօղէօվէ.—Հետաքրքրական ձև է նորամուտ Պլ. ժօղվօխէ «ժողով»։—Վ ձայնը կորցրած են Մրղ. ժօղէլ, Ննխ. ժօղօղէլ, ժօղօղաճէ, ժօղօղվիլ, թէև Մրղ. ժօղօվըրբ, ժօղօվըʰրբ պահում է։—Կովկասահայ բարբառներում ջնջուած է բառս և գործածւում է ճաւաքել:—Ժողվել բառի գրչութեան վրայ խօսած է Մասեաց Աղաւնի, 1863, էջ 79, որ ժողուել համարւում է սխալ գրութիւն և ցոյց է տալիս թէ ուղիղն է ժողվել:—Նոր բառեր են՝ ժողովէարար, ժողվածուրիկ, ժողվուիլ, ժողվըտել, ժողվռտել, ժողվտուիլ, ժողվռտուիլ, ժողվըռուիլ, ժողճռտել, ժողճկուիլ, ժողճուիլ, ժողվտմճի, ժողվտուէ են։

ՓՈԽ.—Անցուած է Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ. «Քօ մալա էքէ լը ժողովարանէ զտըրգի պու» (Որոյ ապարանքն էին մերձի ժողովետղն) Գծ. ժը. 7։ Ուտ. žoġov «ժողով», žoġovaran «ժողովարան», žoġovurt, «ժողովուրդ»։

*ԺՈՅԺ «տոկալու՝ համբերելու ուժ, կարողութիւն» Վրք. հց. Ճառընտ. հների մէջ ունինք միայն ռճով ժոյժ ունել «համբերել, տոկալ» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. Մտթ. Եւս. քր. որից ժուժալ Եզն. Ոսկ. մ. ա. 22. Ագաթ. ժուժել Տօր. ժա. 13. Սեբեր. ժուժկալ ՍԳր. Եւս. պտմ. Սեբեր. Բուզ. Ոսկ. ա. թես. ժուժկալել ՍԳր. Վեցօր. Եզն. անժոյժ ՍԳր. Ագաթ. անժուժիլ Եփր. Բ. կոր. 110. դժուարաժուժալի Փիլ. իմաստ. Պիտ. պարաժոյժ (կարդա տարաժոյժ?) «տկար, անզօր, չդիմացող» Եփր. վկ. արև. 17. տե՛ս նաև ապաժոյժ.—գրուած է ժուժ ունել Կոչ. 305.—ժողովրդական սիրուն մի բառ է երևում չեմժուժուկ «վատուժ, տկար» նորագիւտը՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 297 վատուժ բառի բացատրութեան մէջ։ (Եթէ միայն պէտք չէ կարդալ չիմ ժուժուկ. տպագիրը անորոշ է)։

=Կազմուած է ոյժ փոխառեալ բառից՝ զ զօրացուցիչ նախդիրով, որ յետոյ՝ բառավերջի ժ-ի ազդեցութեամբ դարձել է ժ. այս է պատճառը՝ որ հին հայերէնի մէջ ժոյժ չի գործածւում առանձին, այլ ասւում է միայն ժոյժ ունել՝ իբր զոյժ ունել: Աննախդիր ձևով ունինք ուժել «տոկալ, դիմանալ» Եփր. աւետ. Խափւբ։

ՆՀԲ «ոյժ տոկալոյ»։ Հիւնք. հանում է ոյժ բառից։ Տէրվ. Altarm. 53, 55 յոգնել, յօժար, յոյժ են ձևերի հետ հնխ. yug «կապել, կցել» արմատից։ Վերի մեկնութիւնը տես Meillet, Բանաս. 1900 թ., էջ 105։

ԺՈՒԱՅԹԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի ՑՀ. իմ. պաւ. էջ 38 «Տղայոցն արևամբ զանգեալ ալեր, զանօրէնն ժուայթելով զօրէնս, անդր ևս քան զխողիցն գտանին զանըզգայ ծննդակերութիւն»։—ՀՀԲ գրում է ժուայրէել, միւսները ժուայթել. ՆՀԲ մեկնում է «շուայտել, և կամ ժայթքել առ չարաչար ուտելոյ», ՋԲ «շուայտիլ, չարաչար ուտել», ԱԲ «դուրս վաթել, փսխել»։

ԺՈՒԼԱԿ «ազգ ինչ յոյր արտուտի, ֆրանս. mauviette». ունի Նորայր. Բռ. ֆրանս. էջ 792 բ. իբր նորակերտ բառ, բայց յայտնի չէ թէ ի՛նչ աղբիւրից է և ի՛նչպէս է կազմուած։

ԺՈՒՄ տե՛ս Ժամ։

ԳԻՌ.—Ցատկապէս յիշատակելի են Ղրբ. ժէմ և Ատ. յում. միւս ձևերը տե՛ս ժամ բառի տակ։

ԺՈՒՌ «ազոխ, խակ խաղող» Բժշ. «տհաս, խակ» Ոսկիփ. որից ժուռուժուռ մեռանիլ «վաղամեռիկ լինել» Ոսկիփ. ժռութիւն Լծ. Նար. ժռատ «ազոխ» Մխ. Հեր. 123։—ՆՀԲ ունի նաև ժիռ բառը, ի հլ. որ մեկնում է «կա՛մ է ճիռ ողկուզոյ և կամ այգի ժայռոտ, որ և յոմանց ժուռ ասի»։ Սրանից առնելով ԱԲ ժիռ «ճիռ», երկուսի մէջ էլ սխալ է բառը՝ թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ։ Այս ձևը հանուած է Ոսկիփորի հետևեալ հատուածից. «Թէ համբերես և ոչ շտապես, ի ժռոէն հալուա զուգես», ուր ի ժռոէն պէտք է հասկանալ «ազոխից, խակ խաղողից» (ժուռ բառի բացառականը). որի համար հմմտ. թրք. ժողովրդական առածը՝ sabr əlan qoruqdan helva olur—«համբերութեամբ ազոխը հրուշակ կը դառնայ». (ակնարկելով ազոխից խաղողը, խաղողից ռուպը և ռուպից պատրաստուած հրուշակը)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Խն. Մշ. Ջղ. Վն. ժուռ, Ոզմ. ժօռ, Մկ. ժօռ, Տփ. ժուրը.—գաւառականների մէջ ժուռ ներկայանում է զանազան իմաստներով. այսպէս՝ Ալշ. Խն. Մշ. Ջղ. Վն. «խակ, տհաս», Վն. «կիսահաս, չզարգացած», Լ. «թթու», Երև. Լ. Ջղ. «ազոխ, խակ խաղող», Տփ. «անտառային խաղող», Խտչ. «խաղող» (ըստ որում Խոտրջուրի մէջ խաղողը միշտ թթու է), Հմշ. «ողկոյզ», Տփ. «թթու պուր», Վն. «թթու դէմքով, խոժոռադէմ». որից ժռաջուր «ազոխի ջուր», ժուռկուճոպ «խակակութ», ժուռ-մուռ «տհաս», ժռուճնի «մի տեսակ թթու խաղող», ժռշոր «թփի վրայ չորացած ազոխ»։

ՓՈԽ.—Լազ. žari «թթու»։

ԺՈՒՌ «պտոյտ» տե՛ս Շուրջ։

ԺՊԻՏ «քմծիծաղ» Կանոն. որից ժպտիլ «կէս ծիծաղիլ» Սիր. իա. 23. Նար. Լմբ. Վրք. հց. ժպտումն Խոր. Արծր. ժպտական Գնձ. անժպիտ Իմ. ժե. 4. սրա հետ նոյն է ժմիտ ԱԲ, որից ժմտիլ Փիլ. իմաստ. Ճառընտ. Պտմ. աղէքս. բարեժմիտ Արծր. ունինք նաև ժմըռտիլ Կնիք հաւ. էջ 307. նոր բառեր են ժպտալից, ժպտուն ևն։

Տէրվ. Altarm. 49 և Նախալ. 51, 115 զմայլիլ բառի հետ՝ հնխ. smi, smid արմատից. հմմտ. յն. μειδάω, լիթ. smaidit, սանս. smi, անգլ. smile ևն։—Հիւնք. միտf բառից հանում է ժմտիլ, իսկ ժպիրճ բառից ժպտիլ։

ԳԻՌ.—Երև. ժըպըտէլ, Մկ. Սլմ. Տփ. ժըմտալ, Ալշ. ժմդալ, Կիւր. ժմճիլ։

ԺՊԻՐՀ, ի-ա հլ. «յանդուգն, լիրբ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Վեցօր. Եփր. ել. էջ 180. հռ. էջ 14. որից ժպրճիլ «համարձակիլ, յանդգնիլ» Յուդ. 9. Վեցօր. էջ 51. «սարսափիլ» Մամիկ. էջ 46. ժպրճութիւն ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պտմ. Կոչ. ժպըրճերես «լիրբ ու աներես կերպարանքով» Կղնկտ. (ժանտատեսիլ ժպրհերես լայնադէմ անհուն բազմութեանն)։

Տէրվ. Altarm. 49 կցում է ժմբռտ բառին։ Հիւնք. հանում է շպար բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 170 պհլ. šapīr «գերիվեր, քաջ, ընտիր, խիզախ, աներես»։

ԺՌՊՂՈՒ «գեղեցկաձայն մի թռչուն է». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գործածուած է էջմ. № 679 ձեռ. Տաղարանի մէջ, էջ 72 ա. «ժըռպղուն ձայնիկն գայր, Ձեռ զերգեհոն որ կու ցնծայր. Գաբրիէլի փողոյն նման, որ մեռելոցն ձայն կուտայր» (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 231 ա)։—Բառը սեռական հոլով է. ուղղականը անյայտ է։

ԺՔԹԵԼ տե՛ս Շքթել։

ԺՕՌԱՏ տե՛ս Ժայռ։

Մառ ЗВО 5, 317 արմատը ժօռ=զնդ. dañtan «ատամ»։

Ի

+Ի «մի բան». արմատ առանձին անգործածական, որի հոլովեալ ձևերն են՝ սեռ. ի՞ր «որի՞, ինչո՞ւ» (որից ընդ-է՞ր, էրո՞ւմ), տր. ի՞մ «ինչո՞ւ, ի՞նչ բանի», հյց. զի՞ «ինչու», բց. յիմէ՞, առ իմէ՞, զմէ՞ «ինչի՞ց», գրծ. ի՞ւ «ինչո՞վ, ի՞նչ բանով»։ Այս արմատից -ք, մն, նչ, -ր ածանցիչներով կազմուած են *իք, իմն, ինչ, իր, որոնց, ինչպէս նաև նրանց զանազան ածանցների վրայ տե՛ս իւրաքանչիւրը առանձին։—(Հնից ունինք նաև անի «անիր, ոչինչ» բառը. «Ցանկյաւ և յանի քննութիւնս անկանիմք». Վեցօր. էջ 17. այս բառը, եթէ ուղիղ ձև է, թանկագին մնացորդ է ի արմատից, ան- բացասականով։ Բայց Վեցօրէից այն օրինակը՝ որի վրայ կատարուած է Վենետիկի 1880 թուի տպագրութիւնը, շատ աղճատուած և սխալագիր մի օրինակ է. ուստի և անի բառի գոյութիւնն էլ շատ կասկածելի)։

=Բնիկ հայ բառ՝ որ ծագում է հնխ. qu̯i- հարցական դերանունից. հմմտ. միւս ժառանգներից՝ սանս. čid, kim «ի՞նչ, ինչո՞ւ», զնդ. ciš «ո՞վ, ոմն ոք», հպրս. čiy, յն. τίς, չէզ. τί, թես. kis «ո՞վ, ո՞րը, ի՞նչ բան», լտ. quis «ով», quid «ինչ», օսկ. pis, pid, ումբր. piři, piře, իռլ. cid «ինչ», հին բ. գերմ. hwio, գոթ. haiwa, անգլսք. hú, անգլ. how, գերմ. wie «ի՞նչպէս», հսլ. čĭto, ռուս. ч-mo «ինչ», ուկր. ny-č, չեխ. ni-č, լեհ. ni-c «ոչինչ» են (Walde 636 ,Boisacq 972, Berneker 164, Kluge 529, Pokorny 1, 522, Ernout-Meillet 806): Հայերէնի մէջ հնխ. qu̯ նախաձայնը՝ ն շնչին անցնելուց յետոյ՝ ընկած է։ Միջին ձևը պահում են նի՛մ՝ փխ. յի՞մ, ինչպէս նաև նի-բար, նի-զան են յետոսկեդարեան ձևերը։—Հիւբշ. 450?

Բագրատունի, Քերակ. զարգ. էջ 74 ի-մն, ի-ք (հմմտ. ոմկ. մըն) դնում է ի արմատից։ Bopp, Gram. comp. II 381 կցում է սնս. ki ձևին, իբր նախաձայն k ընկած։ Bugge, Btrg. 28—29 հնխ. k^2it ձևից դարձած git և g-ի անկումով ի։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 7, 162 և 10, 282, հաստատելով այն օրէնքը՝ որ բառասկզբի k^2 (q^2) հայերէնում ն ձևն առնելուց յետոյ՝ ընկնում է։ Հիւբշ. 450 չի ընդունում այս օրէնքը, որովհետև ունինք հնխ. k^2etvores>հյ. չորք. սակայն ի նկատի ունենալով հյ. ի<հնխ. k^2i-, ու(ր)<k^2u-, ո<k^2o- համեմատութիւնները, տրամադիր է ընդունելու որ հնխ. k^2 ընկնում է o, u, i ձայնաւորների մօտ միայն։ Meillet-ի յաւելուածական բացատրութիւնները տե՛ս ZAPh 1, 148։ Ոմն Բանասէր, Բազմ. 1897, 591 ի ձայնից դնում է զի, ինչ, զինչ, ինքն, իւր, իմն, իք, սըրանցից իւրաքանչիւրի վրայ երկար խօսելով։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 58 և 66 վերի ձևերին է կցում նաև լիւդ. ti-, tike-:

+Ի. նախդիր ներգոյականի, նախդրիւ հայցականի և բացառականի. ինչ. ի քաղաքի, ի քաղաք, ի քաղաքէ. ձայնաւորի մօտ դառնում է յ (երկուսն էլ հնչմամբ նախապէս նոյն էին). ինչ. յանուան, յանուն, յանուանէ.—մտնում է նաև բազմաթիւ ոճերի մէջ. բուն նշանակութիւնն է «մէջ»։

=Բնիկ հայ բառ, որ հաւասարապէս կարող է գալ հնխ. in կամ en ձևից, վերջաձայն n-ի անկումով. հմմտ. յն. ἐν, εἰς, կրետ. ἰν, հլտ. en, լտ. in, գոթ. անգլսք. հբգ. in, գերմ. անգ. հոլլ. in, հիռլ. in, կիմր. en, in, yn-, ալբան. in, հպրուս. en, լեթթ. ē, լիթ. į, հսլ. ĭ, շվէդ. դան. i, բոլորն էլ «մէջ» նշանակութեամբ (միայն ալբանացին «մինչև»). վերջին լեզուները ճիշտ ու ճիշտ հայերէնի աստիճանին հասած.—հնխ. on ձևից են դուրս գալիս՝ հսլ. ъn, vъn>vъ, ռուս. въ, во,

вн-, չեխ. v, ve, vn «մէջ, ի» (Walde 381, Trautmann 69, Boisacq 249, Kluge 22), Pokorny 1, 125, Ernout-Meillet 457):

Ուղիղ մեկնեց նախ Windisch. 39:— Lag. Urgesch. 57 սանս. api, յն. ἐπί, «վրայ», որոնք դարձել են նախ ի, յետոյ՝ ի։ Meillet MSL 10, 141, յն. ἐξ լտ. ex, հսլ. jis, լիթ. iss, հպրս. is՝ որոնք բացառականի նախդիր են։ Bugge, Lyk. Stud. 2, 75 կցում է լիկ. i- «մէջ»։

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն մի քանի դարձուածների մէջ. ինչպէս՝ Պլ. մուքն ի լուսուն, մրսի վրաղ (<մուրս ի վրաղ), երեսն ի վար, պատն ի վեր, Ալշ. սարն ի վեր, դ'էմ ի տուն, Ղրբ. փուրըվէր (բերանս ի վայր), կլխըվէր (գլխիվայր), կլխըյեր (գլխիվեր), պըտըրտիւ (բուրդ ի դուրս), Զթ. իտուն «նորահարսի առաջին այցելութիւնը դէպի ծնողների տունը» են։ Ամէնից շատ գործածութիւնն ունի Սիւրիոյ բարբառը. ինչ. ի գէղէյնfա «ի գետին», ի փուrցունfա «ի փորձանս» (տ. իմ Հայ բարբառագիտութ. էջ 213)։ Գաւառականներին հետևելով՝ նոր գրական լեզուն էլ պահում է մի քանի բարդութեանց և դարձուածների մէջ.—այստեղ ունինք նաև դէ՛պի, բա՛ցի, որոնք ծագում են դէպ 'ի..., բաց 'ի... ձևերից. այս պատճառաւ էլ հնամոլները դեռ գրում են դեպ ի, բաց ի, նախդիրը անջատ պահելով։ (Յաջորդ բառի նախդիրը՝ նախորդ նախադրութեան հետ կցուելու իբրև գեղեցիկ օրինակ է ծառայում Շմ. ղայրազ «բացի», որ կազմուած է արաբ. غير γayr «բաց, ուրիշը» և պարս. از az (բացառականի մասնիկ նախադաս) ձևերի զումարումից)։

ԻԱԹՈՒՄ «պատրանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 125։

[**ԻԱԼՍ** «ի բնակս». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 125.—երկուսն էլ յգ. նախդրիւ հյց. հոլով լինելով՝ ուղ. պէտք է դնել ալf «բնակք», որ գիտէ նաև Բռ. երեմ. էջ 7 «Ալք. որջք կամ խորդք (իմա՛ խորք) կամ անկիւնք կամ ձորք». այս է ալ-f «խորք, խորունկ տեղ», որ տե՛ս վերը։]

***ԻԱՄ** «իջևանի պահապան». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մաղաք. աբ. 33. Ցամէն չէն գեղէ մեկանաւոր հանէին... և անուանեաց զնոսա խամս և առաքէր զնոսա ամէն աւեր տեղիսն առնել շինութիւն և ամէնեփն հարկ ոչ տալ, բայց միայն հաց և թան ճանապարհորդ տաճարին»։

=Թթր. يام yam «սուրհանդակ, փոստի կայարան, փոստի ձի». այս բառն էլ ծագում է չին. 馬日 馬 yi má «ձիերի փոստ, peste aux chevaux» բառից, խօսակցական լեզուով yem, որից փոխառեալ են նոյնպէս պրս. يام yām «ձի սուրհանդակի», يامجى yāmǰī «է բառ խարէզմի, և նշանակէ ձիարած, այսինքն հովիւ երիվարաց», يامچى yāmči «սուրհանդակ, курьеръ, гонецъ», يامجيك yāmǰik «սուրհանդակ», ռուս. ямъ «փոստի կայարան», ямской «փոստային», ямщúкъ «սայլորդ, սայլավար, փոստի ձիերը քշող ձիապան» (հիմայ «կառապան»), որից էլ բելոռուս. jamščīk և լեհ. գռ. jamszczyk, jemszczuk (տե՛ս Pauthier, Le livre de Marco Polo, Paris 1865, հտ. I, էջ 335 ծան. ԳԴ էջ 45 բ, Будаговъ II 341, Berneker 444):

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. հրատ. Մաղաք. աբ. էջ 64։

ԻԱՄԻ «հանճար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 125։

ԻԱԻԱՆ, տե՛ս Աւան «թալանչի»։

ԻԲԱԼԻ «ողբալի». ունին միայն Հին բռ.= Բռ. երեմ. էջ 125. մէկ անգամ գործածում է Մագ. ղամագտ. (տե՛ս Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 384)։

ԻԲԱՆԷ «կոխան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 125, որի հետ նոյն է իէrանէ «կոխան գայէ»! էջ 127։

***ԻԲԻԴ** «մի տեսակ թռչուն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Փիլ. ժ. բան. էջ 244 «Բայց բազում և այլ կենդանիս, շունս, կուզս, գայլս և թռչունս՝ իբիդս, բազէս»։ Նոյն բառն է՝ որ Բռ. երեմ. էջ 125 գրում է «իբաթիս. հաւ է. կարապն կամ արծուի»։

=Յն. ἶβις, սեռ. ἴβιδος «քաջահաւ թռչունը» (որ եգիպտացիք պաշտում էին), լտ. ibis, ֆրանս. ibis:—Աճ.

—**ԻԲՐ** «որպէս, ինչպէս, պէս» Եզն. Կոչ. «երբոր, երբ» Մծբ. հարցականով ի՞բր «ի՞նչ-

պէս, ի՞նչպէս կլինի որ» Եղն. որից իբր եբէ, իբր այն թէ Նար. Մագ. իբրև «պէս, նման» ՍԳր. «երբոր» Ագաթ. Եւս. պտմ. «թէև, մինչդեռ» (վերջին իմաստը չգիտեն բառարանները. բայց հմմտ. Եփր. համաբ. 36. Տէր մեր ասաց ոմանց թէ չեմ դատաւոր, իբրու դատաւոր էր նա. և ոմանց ասէ՝ չեմ բարերար, իբրու բարերար էր նա.—էջ 222՝ Զի մի՛ յաւրուցէ զքեզ ի սեղանոյ անտի խրմէ՝ իբրու քաղցեալ իցես դու). իբրև զի թէ Կոչ. իբրև զի ՍԳր. իբրև թէ Բ. կոր. ժա. 21. իբրև ոչ եթէ ՍԳր. իբր ոչ եթէ Եղն. Կոչ. իբրու Ագաթ. Վեցօր. Եւս. պտմ. են։

=Նոյն է երբ բառի, -բար «պէս» մասնիկի և բարf «բնաւորութիւն, որպիսութիւն» գոյականի հետ. նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. ֆրանս. comme il arrivait..., թրք. geldiyi gibi, աշխ. գա՛լուն պէս «անմիջապէս (կամ հենց) որ եկաւ» են.—Bugge KZ 32, 32 ենթադրում է՝ որ իբր կազմուած է ի «ի՛նչ» +բար «բարք, եղանակ» բառերից, շեշտը լինելով առաջին վանկի վրայ (հմմտ. ո՛րfաճ, ի՛ճչպէս են), յաջորդ վանկի ա ձայնաւորը կորաւ, ճիշտ ինչպէս ա՛յժմ<ա՛յսժամ բառի մէջ։

Brosset JAs. 1834, 369 են համեմատում է սանս. iva և վրաց. երի ձևե՛ րի հետ։ Justi, Dict. Kurde, էջ 30 հյ. իբրև բառի հետ է համեմատում քրդ. iwer «որ և իցէ ոք, մէկը». (այս բառը մերի հետ յարաբերութիւն չունի)։ Հիւնք. 60 յն. ἧπερ «ինչպէս», էջ 112 պրս. vār, vāre «պէս, նման»։ Meillet MSL 8, 281 և 9, 53 ի՞ հարցականի ի՞ւ գործիականից՝ r մասնիկով։ Մառ, Грам. др. арм. 294 մեկնում է Bugge-ի ձևով կամ կազմուած ի՞ «ի՞նչ» հարցականից+բ գործիականի մասնիկից +rև, rու ձևից՝ որ գործիականն է *rե բառի. այս վերջինը գտնում ենք նաև վրացերէնում՝ rէ ձևով, որից կազմուած են ხurხ «այսպէսով», ხqrხ «այնպէս», վიդrხ «երբ»։ Պատահական նմանութիւն ունի հաթ. iwar «իբր» (Sommer, Hethitisches 2, 16), որ կցւում է սանս. iva «պէս, իբր» բառին։

ԳԻՌ.—Նոր. խիր թէ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ებრ եբr, ებრივ եբrիվ «նման, պէս», მის-ებრ միս-եբr «նման նրա». ածականների ծայրին՝ ებრი եբrի, ებური եբուrի, ებრივი եբrիվի, მებრივი մեբrիվի նշանակում են «նման, իբր, պէս». օր. ანგელოზებრი անգելոսեբrի, ანგელოზებრივი անգելոսեբrիվի «հրեշտականման» (հմմտ. հյ. -բար, -աբար մասնիկը՝ որ իբր բառի հետ նոյն է)։ Այս գործածութիւնն ունի նաև მებრ մեբr «նման», օր. წესისა მებრ ծեսիսա մեբr «ըստ ծիսի», ծիսաբար»։ Ունինք և უებრო ուեբrո, უებროებრი ուեբrոեբrի, უბარო ուբաrի «աննման», უბაროება ուբաrոեբա «կերպարանութիւն», უებარი ուեբաrի, უებრო ուեբrո «աննման, անբաղդատելի» (ու բացասական մասնիկով կազմուած)։—Այս բոլորի մէջ վրաց. -ოვ- -իվ- հյ. և ձևից է, որ և ունենալով հնդևրոպական ծագում, ցոյց է տալիս՝ թէ փոխառութիւնը հայերէնից վրացերէն է և ո՛չ թէ վրացերէնից հայերէն։—Bugge IF 5, 168—180 (Թրգմ. ՀԱ 1895, 260) կարծում է թէ հայերէնից է փոխառեալ նաև զոթ. -ba մակբայակերտը. ինչ. ungatassaba <անդասաբար. azētaba<ազատաբար են։

*ԻԲՐԱՄԷՆ (սեռ. -ու) «Մնացորդաց գիրքը». այս անունը գործածում է Եփրեմ իր մեկնութեանց մէջ (տե՛ս Եփր. մնաց. 463, 465, 495 և ՀԱ 1912, 546)։

=Ասոր. ܕܒܪ̈ܝ ܝܘܡܝܢ dibre-yomīn, որ է եբր. דברי הימים dibre-hayamīm, և բուն նշանակում է «բան կամ վարումն աւուրց»։ Հայերէն բառը ըստ այսմ պէտք է ուղղել դրամէն կամ դիբրամէն, ինչպէս որ ունինք այլուր՝ դամբրէովմին ՀԱ 1912, 546 ծան., դաբրեիովմին, դաբարամինայն ններոն, այլափոխուած՝ անախադպրիամեն Եւս. պտմ. 471, դիբէճայամի Բռ. երեմ. էջ 77, դաբոյէ ոմին Բռ. երեմ. էջ 71։

Ուղիղ մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1912, 546, 1913, 623 և 1920, 403։

ԻԴԱՍԷԴ «մի տեսակ չար դև» Ախտարք (ըստ Ալիշան, Հին հաւ. 215)։

*ԻԴԷԱՅ, ի հլ. «ձև, կերպարան, տեսակ, գաղափար». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան։

=Յն. ἰδέα «արտաքին երևոյթ, ձև, նկարագիր, գաղափար», որից փոխառեալ են նաև լտ. idea, ֆրանս. idée են։

ՀՀԲ դնում է «բառ յունական»։

*ԻԴԻՍԱՐ «մի տեսակ բոյս. sainfoin». ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 1111 բ։

=Յն. ἡδύσαρον նոյն. նշ. (Քաջունի, հտ. Բ. էջ 550 և Ժ. էջ 59 գրում է եդիսար)։

Ուղիղ մեկնեց Ստ. Մալխասեան (անձնական)։

*ԻԴՈՍ «ձև, կերպարանք, երևոյթ», իբրև յունական իմաստասիրական եզր՝ երեք անգամ գործածում է Եզն. այսպիսի բացատրութեամբ. «Պղատոնեանքն (եդին) Աստուած և հիւղ և իդոս, որ առաջինն նիւթ է և երկրորդն՝ առանձինն ինչ ուրուք։ Պղատոն՝ որ Աստուածն և հիւղ և իդոս դնէ էութեամբ, ցուցանէ թէ կերպարանաց արարիչ է Աստուած... նոյնպէս հիւղն և իդոսն, որ է առանձինն ինչ ուրուք» (էջ 204, 224)։

=Յն. εἶδος «մարմնի արտաքին ձևը», որ ըստ յունական փիլիսոփայութեան՝ հակակայն է նիւթ (հիւղ, ὕλη) բառի։ Եզնիկի «առանձինն ինչ ուրուք» բացատրութիւնից երևում է՝ որ ինքը շփոթում է այս բառը յն. ἴδιος «յատուկ, սեպհական, որ առանձինն մէկին է պատկանում» բառի հետ։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԻԴՈՍ «ըստ հռովմէական տոմարի՝ մարտ, մայիս, յուլիս և հոկտեմբեր ամիսների 15-ը կամ միւս ամիսների 13-ը». Տոմար. Թղթ.

=Յն. *εἶδος կամ *ἴδος ձևից, որոնց յոգնակին է εἶδοι, ἴδοι նոյն նշ. փոխ առնուած է լտ. idus հոմանիշից, որից նաև ֆրանս. les ides, գերմ. die Iden են։—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԻԴՈՐՈՍ «մի տեսակ կենդանի». նորագիւտ բառ՝ որ գտնում եմ երկու անգամ գործածուած Տաթև. ամ. 214 «Կենդանին որ կոչի իդորոս՝ որ թշնամի է կոկորդիլոսին, շաղկապի ընդ խոտոյ, և կոկորդիլոսն ուտելով զխոտըն, կլանէ զիդորոսն և թունիւք նորա սատակի»։

ԻՋԱՐԻԴԱՅ տե՛ս Ազարիդի։

ԻԼԱՅԱԴ «փրկութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 126։

*ԻԼԱՍԱՔ «լուսին». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 126։

ԻԼՏՈՒՐԷ «պատառել». ունի միայն Բառգիրք Երեմիայ Մեղրեցւոյ, էջ 127։

ԻԼՐՈԹ «մորթ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 127։

ԻԽՓԻԼԷ «թողցէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 127։

+ԻԺ, ի հլ. «մի տեսակ վտանգաւոր օձ» ՍԳր. Վեցօր. 151, 196. «իժի նման չար» Եփր. աւետ. որից իժակորիւն Վեցօր. 192. իժացեալ Ճառընտ. իժաբոյն ՅՀ. կթ. իժանոց «իժ շատ եղած տեղ» Վրդ. առ. 232. իժաբուակ Շիր. իժաբարոյ, Պիտ. գրուած է նաև իւժ՝ ըստ ԱԲ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ēg^{2}hi- ձևից։—Մեր բառի ցեղակիցներն են սանս. áhi-, զնդ. aži-, պհլ. až, մինջ. yiž, յն. ἔχις, ὄφις, ἔχιδνα հոմանիշները, որոնք ծագում են հնխ. eg^{2}hi-, og^{2}hi- ձևերից։ Սրանց դէմ հայերէնի մէջ սպասում էր *եգ կամ *եջ, *ոգ կամ *ոջ, թերևս նաև *եժ, *ոժ, բայց ո՛չ իժ: Հյ. իժ կարող է գալ հնխ. ēg^{2}hi- ձևից. չի կարող լինել իրանական փոխառութիւն, որովհետև այս պարագային ունենալու էինք *աժ, ինչպէս որ ունինք էլ Աժդահակ<պհլ. Aždahak, զնդ. aži dahāka: Հնդ. eg^{2}hi- ձևի այս սահմանափակ տարածման և զանազանակերպութեան պատճառը, ըստ Meillet, Interdictions de Vocabulaire, էջ 13, այն է՝ որ «օձ» նշանակող բառերը ենթարկուած էին tabou ի. և ըստ այսմ իւրաքանչիւր շրջան իրեն յատուկ բառն ունի. ընդհանուր տարածուած մի ձև գոյութիւն չունի. հմմտ. բացի վերի իժ խումբից, նաև 2. հյ. օձ, լտ. anguis, հպրուս. angis, լիթ. angis, հսլ. ǫžĭ, ռուս. ужъ, լեհ. wąż, լեթթ. ùodze, միռլ. (esc)-ung «օձ(աձուկ)», հբգ. unc, յն. ἄβεις (Հեսիքիոս)

«օձ» (տե՛ս Walde 42, Boisacq 302, 732, Trautm. 8).—3. լատ. natrix, գոթ. nadrs, իռլ. nathir, գերմ. natter.—նաև զանազան վերադիրներով, ինչ. 4. սանս. sarpá-, լատ. serpens, յն. ἑρπετόν, ալբան. g'arpeɾ (սողացող).—5. հսլ. zmĭjĭ, zmija, ռուս. змея (հողային, ցամաքային).—6. սանս. uraga (փորի վրայ սողացող).—7. լիթ. zaltӯs (կանաչ).—8. հսլ. gadŭ, լեհ. žadny (գարշելի).—9. սանս. nāgá- (մերկամարմին?), տե՛ս Pokorny 1, 63—65։—Հիւբշ. 450։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 ժ բնաձայնից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. 779: Նոյնը յետոյ Müller SWAW 38, 575:—Pictet KZ 6, 186 ռուս. užŭ «օձ»։ Նոյն, Orig. I. 499 նոյն է համարում իժ և օձ բառերը։ Հիւբշ. KZ 23, 23, 26, 29 աւելացնում է նաև լիթ. angis, լտ. anguis, յն. ὄφις, հյ. օձ: Տէրվ. Altarm. 90 վերի ձևերին է կցում նաև լտ. anguis, լիթ. angis, հսլ. užĭ, հբգ. unc և հյ. օձ. իր կարծիքով իժ գալիս է նախաւոր *անժ ձևից. այսպէս՝ *անժ>*այժ> *էժ>իժ.– է ձայնը պահած է դեռ մողէզ (այն է մող–, պրս. mār «օձ», զնդ. mairya «մահացու, սպանիչ» +էժ)։ Նոյն, Նախալ. 60 «օձին լծորդ է իժ... բայց աս վերջինն օտար է թերևս»։ Հիւնք. սանս. և զնդ. ձևերից։ Bartholomae, Studien II 34 դնում է իրանական փոխառութիւն։

ԳԻՌ.—Ալշ. իժ «թունաւոր (օձ)», Սեբ. իժ «չարասիրտ մարդ»։

Իլ, ո հլ. «թել մանելու գործիք» Առակ. լա. 19. ռամկական ձևն է իլիկ, ո, ի–ա հլ. Ոսկիփ. Ցայսմ. Գնձ. Կանոն.—ՆՀԲ հետևցնելով լուսանցագրութիւններից՝ կարծում է որ կայ նաև լոյ ձևը։—Նորակերտ բառ է իլենի «evonymus latifolius բոյսը» (տ. Տիրաց. Contributo § 302), իբր թրգմ. թրք. հոմանիշ iy aγaǰə բառի, որ ծագում է iy «իլ» բառից։

Հիւնք. յն. ἠλακάτη «իլ, աղեկատ» բառից է հանում։—Lidén, Arm. Stud. էջ 130 նկատի առնելով յն. σφόνδυλος «ողնաշար» և «իլի տակի գունտը», լտ. verticillus «իլ» և vertebra «ողնաշար» բառերը, ենթադրում է որ իլ նախապէս նշանակում էր «ողնաշար» և ըստ այսմ՝ ողն, ուլն բառերի հետ միասին դնում է հնխ. ole- «ծռել, դարձնել» արմատից (տե՛ս նոյն բառերը)։ Boisacq 318 ծան. կրկնում է Lidén-ի կարծիքը։ Karst, Յուշարձան 423 թթր. il, yil «փակել, կապել», օսմ. ilmek «կապ, հանգոյց», ilik «ծուծ»։

ԳԻՌ.—Գոր. Երև. Մկ. Ջղ. Վն. Տփ. իլիկ, Մրղ. Սլմ. իլիկ՝, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Մշ. իլիգ, Ղրբ. ի՛լիգ՝, Խրբ. իլիf՝, Ասլ. իլիգ, իլիյ, Ագլ. է՛լիկ՝, Ոզմ. էլէ՛կ.—Նոր բառեր են իլկամէջ, իլկատուն.—այս արմատից եմ համարում նաև Ղրբ. լըպո՛ւտիկ կամ ըլըպո՛ւտիկ տալ «շարունակ ման գալ, պտտուիլ» (իբր *իլապուտիկ, իլի պէս պտոյտ գալ)։

ՓՈԽ.—Ջաղաթ. يلنك ileng «իլ», որ ըստ Будаговъ 2, 365 չունի համապատասխան ուրիշ թաթարական ձևեր։

*Իլ «գինճութիւն, յն. ὄλγη». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 85։

*ԻԼՈՒԼ «եբրայական վեցերորդ ամիսը» Նէեմ. զ. Եւս. պտմ. 603. Շիր. Ցայսմ. սեպտ. 1։

=Ասոր. ܐܝܠܘܠ īlūl, որ ընդհանուր է նաև միւս սեմական լեզուների մէջ. ինչ. եբր. אלול əlūl, արաբ. ايلول aylūl, eylūl, iylūl, ասուր. elūlu, ulūlu «իլուլ ամիսը», յունարէն տառադարձութեամբ Ս. Գրքի նոյն հատուածի մէջ գրուած է ἐλούλ.—Հիւբշ. 304։

ՋԲ դնում է Բառ. եբր։ Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 887:

ԻԿԱԹԱՐԹԱՅ «մեծամեծ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 127։

ԻԿԱԹՄ «բազում». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 127։

ԻԿԱՄՆՈՋՈՒՆՋ «յաւետախօս կամ վայրախօս». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 127։

ԻԿԱՊԼԻ «ի նեղի». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 127։

*ԻԿՈՆ, ի հլ. «Յունաց եկեղեցական պատկեր». Օրբ. հկճռ. ժբ. էջ 178. (Ցամենայն սեղան բարձեալ էր խաչին պայծառութիւն և իկոնիւք զարդարեալ)։ Նոյն բառն է որ Ն.ա-

խաձայնի անկումով դարձած է կոն Ոսկիփ. կաւն, սեռ. կաւնի՝ երկու անգամ Օրբ. Հրտր. էմ. էջ 211, գրծ. կաւնիւf՝ անդ, էջ 333 (Ն..:-նը ՆՀԲ սխալմամբ կցում է նոն բառին)։

=Յն. εἰκών, միջին յն. εἰκόνα «սուրբի նկար» (արմատը ϝεικ- «նմանութիւն, պատկեր», ըստ Boisacq 222). յունարէնից են փոխառեալ նաև հսլ. ikona, ռուս. икóна, լեհ. չեխ. ikon նոյն նշ. (Berneker 424):—Հիւբշ. 359։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (որ գիտէ միայն կոն ձևը)։

*ԻԿՈՆՈՄՈՍ «տնտես, տնօրէն, մատակարար, ծախսարար». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 127. զանազան սխալագիր գրչութեամբ գրուած է՝ եգոնոմոս (այլ ձ. եգոմոնոս) Օրբ. Հրտր. էմ. էջ 52, էգոնոմոս անդ՝ էջ 96, 177 (այս վկայութեանց մէջ բառս գործածուած է «վանահայր» նշանակութեամբ), իւկոնոմոս Հին բռ. կոնոմոս Վրք. հց. Բ. 31, 240. Անկ. գիրք նոր կտ. 391, 408, կոնոմ Վրք. հց. Բ. 400։

=Յն. οἰκονόμος «տնտես», որ կազմուած է οἶκος «տուն» և νέμω «բաշխել, կառավարել» բառերից. յոյնից են փոխառեալ նաև լտ. oeconomus, ֆրանս. économe, ռուս. эконóмъ ևն։—Հիւբշ. 359։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, Աւետիքեան, Մեկն. թղթ. Պօղոսի Ա 554, Բ 391 և ՆՀԲ։

*ԻԿՈՍԱԷԴՐՈՆ «քսանանիստ» (երկրաչափական մարմինը) Նեմես. էջ 64, 65։

=Յն. εἰκοσάεδρον «քսանանիստ», որ կազմուած է εἴκοσι «քսան» և ἕδρα «նըստարան, նիստ» բառերից. յունարէնից են փոխառեալ նաև լտ. icosaëdrum, ֆրանս. icosaèdre ևն նոյն նշ.—Հիւբշ. 350։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԻԿՏԻՇ «խառնածին ձի» Անսիզք 63 (Եթէ ոք կորսնէ տաճիկ ձի, կամ իկտիշ, կամ ջորի կամ այլ ազգ գրաստ)։

=Պրս. اکدش igdiš «նշանակէ զայնպիսի ծնունդ, որ իցէ ծնեալ յայլևայլ սերմանց, որպէս այն որ իցէ ծնեալ ի հնդիկ հօրէ և ի հոռոմ մօրէ կոչի իկտիշ. և յայսմանէ առեալ նաև այն ձին, որոյ մի կողմն արէպի է և միւսն ռումի՝ ասի իկտիշ» (ԳԴ)։ Իբն-ի Բատուտա 2, 372 յգ. اکادیش akādīś ձևով ունի՝ նոյն նշանակութեամբ. تعرف عصر بالاكاديش «կոչւում է Մսրում akādīś»։—Աճ.

Անսիզքի հրատարակիչը՝ էջ 62 թարգմանում է «hongre, կրտած ձի» և կցում է թրք. ایکدج igdiǰ նոմանիշին:

ԻՂՁ, ի հլ. «փափագ, բաղձանք» Պիտ. Ծղիշ. խոր. «աղօթք» Արիստ. աշխ. «հմայող, վհուկ, կախարդ» Ա. Թագ. զ. 2. Միք. գ. 7. Դան. բ. 27. Եւս. քր. որից իղձ լինել «սաստիկ փափագիլ» Եղիշ. ըղձիկ լինել ԱԲ. ըղձալ, ըղձանալ «փափագիլ, աղօթել» Եբր. գ. 11. Գծ. իէ. 29. Ոսկ. ես. «հմայել» Եզեկ. ժգ. 23, իբ. 28. ըղձապատում «կախարդ, վհուկ» Զաք. ժ. 2. Երեմ. կթ. թ. ըղձական «կախարդական» Ոսկ. ես. ըղձութիւն «փափագ» Նար. Մշկ. «հմայութիւն» Սգր. ըղձակերտ «սրբազան, պատուական» Հռ. ժե. 16. նախիղձիկf Եւս. քր. նախաձայնի յապաւումով ունինք նաև ղձալ, ղձանալ, ղձալի, ղձութիւն, ղձումըն են գրչութիւնները՝ զանազան ձեռագրերում։

Տէրվ. Նախալ. 60 հյ. բաղձ, լատ. egeo «կարօտիլ», յն. ἰχανᾶν, սնս. īh ձեւերի հետ՝ հնխ. agh, igh արմատից։ Հիւնք. աղցf բառից։ Patrubány ՀԱ 1906, 344 յն. ἐλάω «մղել», լտ. alacer «շուտ», գոթ. aljan, գերմ. eilen «շտապել» բառերի հետ։ Karst. Յուշարձան 419 թթր. dilek «իղձ», 427 til, dil «լեզու, բառ»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 129 դնում է արմատը *իղ–, որ կցում է սանս. isáti «փափագիլ», ìččhá «փափագ», հբգ. eisca «պահանջ» բառերին և նախաձևը համարում է հնխ. is-lo-. կամ միացնում է յն. ἀχήν «կարօտ», ἤχῆνες «աղքատ», ἠχάνω «մուրալ», զնդ. āzi- «ագահութեան դեվը», պրս. āz «ագահութիւն», սանս. fhate «փափագիլ» բառերին և արմատը դնում է հնխ. īg'h, որ պիտի տար հյ. *իձ.—երկու դեպքում էլ (իղ– կամ իձ–) ազդուելով գեղձ բառից՝ դարձել են իղձ:—Մառ ИАН 1914, 363 վրաց. մղդելի «քահանայ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Նո՞յն է արդեօք իղձոտվիլ Ղրբ. «մեկի դէմ նեղանալ, բարկանալ»։

***ԻՄԱԼԱԿԵԱԼ** «կակուղ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 236 (Ձլպրծոտ և իմալակեալ ողորկատեսիլ ապակատարագ)։

=Յն. μαλακός «կակուղ, մեղմ, հաճոյի, քնքոյշ»։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 186։

ԻՄԱԿԱԳՈՅՆ «երկրագոյն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 127. որից հետևում է իմակ «երկիր»։

ԻՄԱՆԱԼ (իմացայ, իմա՛) «հասկանալ, մտքով ըմբռնել» ՍԳր. «խորհրդածել, իմաստասիրել» Հռ. ա. 20. «զգալ» Եզն. «մտածել, մտքով գտնել» Յոբ. ա. 5. «համարել, ենթադրել» Եզն. «հնարել, նիւթել, ճարտարել» Ոսկ. մտթ. Երեմ. ի. 11 բ. մն. բ. 14. որից իմանալի Ագաթ. Եղիշ. իմանող Նիւս. երգ. անիմանալի Ոսկ. յհ. բ. 4. Շար. Նար. դժուարիմանալի Շնորհ. Թղ. ածանցման մէջ երևան է գալիս նաև հետևեալ ձևերով. **իմաստ** (կազմուած -ստ մասնիկով. հմմտ. զգաստ, գալուստ ևն), ի հլ. Փարպ. խոր. որից իմաստագոյն Ոսկ. մ. ա. 15. իմաստակիր Ագաթ. իմաստակ Պիտ. Փիլ. Մագ. իմաստապէս Ոսկ. յհ. ա. 18. իմաստասէր Առակ. իթ. 13. Եւս. քր. իմաստասիրել Ոսկ. յհ. ա. 40, 41. բ. 14, իմաստասիրութիւն Ոսկ. յհ. բ. 22. իմաստաւոր Եւագր. Ոսկ. գղ. իմաստութիւն ՍԳր. իմաստուն ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Եզն. իմաստնագոյն ՍԳր. Ոսկ. իմաստնարար Եզն. իմաստնանալ ՍԳր. Ոսկ. իմաստունի Իգն. Թղ. 110, 114. անիմաստ Եփես. ե. 15. գ. մակ. գ. 12. Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. 23. Եւագր. «անհնազանդ, սանձի չեկող», Ոսկ. եբր. 564. յանիմաստս Բուզ. դ. 11. չարիմաստ Մծբ. բանիմաստ Ագաթ. ևն.—**իմաց** Վրք. հց. Դիոն. Ոսկիփ. որից իմացուցանել ՍԳր. իմացումն Ոսկ. յհ. ա. 21. իմացութիւն Սիր. իբ. 29. Ոսկ. յհ. ա. 25. իմացուած Եւագր. իմացողութիւն Եւագր. դժուարիմաց Բ. պետ. գ. 16. Կիւրղ. Թգ. անիմաց Ագաթ. խորիմաց Ագաթ. յառաջիմաց Կորիւն. նորիմաց Ագաթ. չարիմաց Ոսկ. մ. բ. 2. Փարպ. լափիմաց Եւս. քր. իմացումնակի (նորագիտ բառ) Կնիք հաւ. էջ 267.—**իմայ**, որից անիմայ Ոսկ. յհ. ա. 22. Դիոն. եկ. Թէոդ. մայրագ. (միջ. հյ. անյիմայ Կոստ. երզն. 90, 91, 94, 101). երկիմայ (նորագիտ բառ) Սոկր. 192, տպ. երկւմաիցն, իբր յն. διχονοούντων «կրկնակի խորհողացն»։

Հներից Առաք. լծ. սահմ. 354 իմաստուն մեկնում է «իմաստից տուն»։—Իմանալ բայը Bötticher ZDMG 1850, 355, Arica 37, 33, Lag. Urgesch. 436 կցում են սանս. man արմատին։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 46 նախաձայն ի դնում է զնդ. aipi- մասնիկի հետ նոյն։ Էմին, Հայ հեթ. կր. (Թրգ. 1875 Յօյս Արմաշի, էջ 291) և Ист. Асохика 262 իմաստ ցեղակից է դնում զնդ. մազդա արմատին։ Տէրվ. Altarm. էջ 93 մերժելով Էմինի մեկնութիւնը, ի դնում է =զնդ. ā նախամասնիկը, -մա- =զնդ. mā, որով իմա- լինում է=զնդ. āmā «սովորել»։ Canini, Et. étym. 190 իմաստ- սանս. mēdha «մտածմունք»։ Պարոնեան, Երկրագունտ 1885, 490 կրկնում է Էմինի մեկնութիւնը։ Տէրվ. Նախալ. 98 հյ. միտf, սանս. զնդ. հպրս. man, յն. μάντις, μέμονα, լտ. memini, mens, գոթ. ga-mun-an, գերմ. meinen ձևերի հետ հնխ. ma, man «մտածել, կարծել» արմատից։ Meillet MSL 8, 280 հմմտ. հբգ. manōm, լիթ. į-manaŭ. հայ բառը դնում է իբրև ի-մանալ: Հիւնք. միտիլ բառից իմանալ, իսկ Արամազդ բառից իմաստ, իմաստուն: Pedersen KZ 38, 350 լտ. memini, լիթ. isz-manaũ «հասկանալ»։ Շէֆթէլովից BB 29, 46 լտ. im-itari «նմանիլ» և imago «պատկեր» բառերի հետ, որ մերժում է Walde 15։ Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ, 16 իմաստ =սանս. իմազդ: Patrubány, Յուշարձան 324 լտ. emo, emi և լիթ. emiau «առնել» բառերի հետ, որով իմանալ-ու բուն նշանակութիւնն է «առնել». հմմտ. լտ. capo, հյ. բռնել, ըմբռնել: Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն.

[illegible] imi «իմաստ»։ Pedersen, Kelt. gram. 2, 513 (չեմ տեսած) դնում է լտ. emo, emi, mu, հիռլ. ar-fo-emat բառերի հետ հնխ. em- արմատից (Pokorny 1, 124). բոլորն էլ նշանակում են «առնել» (այսպէս էր նաև Patrubány, Յուշարձան 324)։

ԳԻՌ.—Ախց. Ասլ. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տփ. իմանալ, Մկ. իմոանալ, Զթ. իմանօլ, իմանոլ, Ջղ. ջիմանալ, Հչղ. ճիմանալ, Խրբ. իմնալ, Վն. Տիգ. իմնոլ, Ալշ. Մշ. ջիմնալ, Ագլ. յըմա՛նիլ, Շմ. ըմանալ, մանալ, Մրղ. ինոլ.—արևմտեան բարբառներում նշանակում է «լսել», արևմտեաններից մէջ «հասկանալ, ըմբռնել, գիտենալ» Սր. իմանալ «քնից արթնանալ», Մշ. ջիմաց «քնից արթնացած». —արագ խօսակցութեան մէջ կրճատուելով եղած է՝ Դվ. մանալ (օր. չէմ մանա «չեմ իմանում»), Սլմ. նալ (օր. չես նալի «չգիտես»), Մրղ. սինոմ «ես ի՞նչ իմանամ», Երև. յէսի՞մ «չգիտեմ, ես ի՞նչ իմանամ»։—Նոր բառեր են՝ անիմայ «դեռ ոչինչ չիմացող փոքր մանուկ», իմացուկ «զգաստ, արթնամիտ»։

***ԻՄԱՐՄԻՆԷ** (սեռ. -ի) «վիճակ, բախտ, ճակատագիր» Ոսկ. մտթ. Սեբեր. 135, 164. գրուած է նաև իմարմին Ոսկ. մ. գ. էջ 34, Եփես. 805. իմարմէն Ոսկ. ա. տիմ. էջ 10։—Ոսկեբերանի մէջ արդէն գործածուած է իբր օտար բառ. «Ջծնունդսն ասեմ և զիմարմէնն, զոր հայերէն ճակատագիր և բախտն ասեն»։

=Յն. εἱμαρμένη «ճակատագրի ձեռքով որոշուած բախտը». դերբայաձևն է εἴμαρμαι «ճակատագրուիլ, բախտն ունենալ» բայի, որ ծագում է μέρος «բաժին, մաս» բառից (Boissacq 621): Յոյն բառից են փոխառեալ նաև ասոր. ܐܡܪܡܝܢܐ amarmīnā, վրաց. იმარმენი իմարմենի, მარმენით մարմենիտ «ճակատագիր»։—Հիւբշ. 518։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ոսկեբերանի հրատարակիչը, Վենետ. 1826, հտ. Գ. էջ 34, յետոյ ՆՀԲ։

***ԻՄԵՌԻԱԿԱՆ** «ամենօրեայ, ամէն օր բըռնող (ջերմ)» Մագ. թղ. 58, 135։

=Յն. ἡμερία «օր» բառից՝ հյ. -ական մասնիկով։—Աճ.

ԻՄԷՆ «այս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 128։

***ԻՄԻՈՂԵԱ՛** «կիսակտուր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 128։

=Յն. ἡμιολία «մի թիւ՝ որ մի ուրիշ թուի մէկ և կէս անգամն է» (ինչ. 9:6, 3:2, $1\frac{1}{2}:1$ են). նոյնը լտ. կոչւում է sesquialter, որից էլ ֆրանս. sesquialtére.—ծագում է ἡμι- «կէս» + ὅλος «ամբողջ» բառերից։—Աճ.

+ԻՄՆ «մի բան, մը». հոլովուած ձևերից կայ միայն բց. յիմեմնէ. միւս հոլովները փոխ է առնում ի՞ հարցականից. որից իմն իմն Եզն. Եւս. քր. Ագաթ. իմնապէս «մի կերպով» Արիստ. առինչ. իմնէ նոյն նշ. Փիլիպ. դ. 10։

=Կազմուած է *ի<հնխ. $k^{2}i$- հարցականից՝ -մն մասնիկով. հմմտ. ումն:

Windisch. 38 ի+մն, վերջին մն մասը մեկնելով մի, մէն «մէկ» կամ man «մարդ» բառով։ Meillet MSL 10, 2C7 ումն բառի նմանութեամբ շինուած ի հարցականից։ Տե՛ս նաև Բազմ. 1897, 591։ Հիւնք. ճիմն կամ յն. ὑμὲν։ Մառ, Грам. чан. էջ 79 լազ. և վրաց. մ ձայնի հետ՝ որ իբրև յաւելուած դրւում է զանազան բառերի վրայ։

Իմովսանն «իմ տկար կարողութեամբ, ձեռքիցս եկած չափով» Հռ. տ. 15. Ոսկ. հռ. և նխ. գծ. սրա նմանութեամբ նոր գրականում շինուած են մերովսանն, ձերովսանն, իւրովսանն:

=Կազմուած է իմով (իմ բառի գործիականը)+ս+անն մասնիկներով. սրան իբրև ապացոյց հմմտ. իւրեանցանն. «Կախեալ իջուցին զանդամալոյծն առ Յիսուս իւրեանցանն հաւատովք» (Յոչ. եօթն կաթողիկեայ թղթոց)։

Ուղիղ մեկնեց Աւետիքեան, Մեկն. թղ. Պօղոսի, Վենետ. 1806, հտ. Ա. էջ 27։ (Տալիս է նաև իւրեանցնանն ձևը, որ այլուստ ծանօթ չէ ինձ)։

ԻՄՐԻԱԿԱՆ «նորա, նրա, անոր». մէկ անգամ ունի Մագ. գամագտ. դ. «Մեզ մակառ իմրիականն մունչ» (մեզ յայտնի է նրա ասածը)։ Կազմուած է -ական մասնիկով՝ *իմրի «ինքը» բառից։

ԻՆԳՐԷ «մի տեսակ հալուէ» Խոր. աշխ. 615. գրուած է ինկրէ Վրդն. ծն։

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 82 նոյն է դնում պրս. اگر agar կամ ایگر īgar (Vullers), յն. ἄκορον և սանս. agaru.— վերջինս Böhtlingck Sans.—Wört. I. 24 դնում է अगरु agaru «amyris agallocha», որ և aguru, գու. aghil «հալուէ» (բուն նշանակում է «ոչ-ծանըր»), որից էլ փոխառեալ է յն. ἀγάλλοχον (տ. Boisacq 5). ուրիշ բառ է ἄκορον, իսկ պրս. ձևի ծագումը յայտնի չէ։

+ԻՆՁ, ու հլ. «վագրի նման մի գազան է» ՍԳր. Վեցօր. (գրուած է նաև ինծ, իւնձ Գիրք Թղ. 231, ունձ, ունծ Վրդ. առ. 3. ունձ Ճնորհ. առակ. 75. տր. ընծանն Տաթև. ձմ. հե.). որից ընձենի Կանոն. ընձուղտ Խոր. աշխ. ուղտինձ Շիր. քրոն. ընծախոտ Բժշ. վերջինները կազմուած են յունարէնից թարգմանաբար. այսպէս՝ καμηλο+πάρδαλις «ընձուղտ» (իբր «ուղտ+ինձ». համմտ. նաև պրս. uštur, gav, palang «ուղտ- եզ- ինձ») և παρδαλίαγχες «ընձախոտ». համմտ. նաև ֆրանս. aconit tue-loup, արաբ. xanik-ul-namr, թրք. qaplan-otə, բոլորն էլ նոյնպիսի կազմութեամբ.— այս անունն է ստացել խոտը ա՛յն պատճառով՝ որ նրանով սպանում էին գայլ և ուրիշ վայրի գազաններ. ինչպէս ունինք մկնդեղ, տճկ. səčan-otə.—տարբեր բառ է անձխոտ, որ տես առանձին։ Նոր բառեր են ընձառիւծ, ընձենաւոր:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sing'ha- ձևից, որի երկրորդ ժառանգն է սանս. सिंह sihá «առիւծ»։ Ուրիշ լեզուի մէջ պահուած չէ բառըս (Pokorny 2, 508):—Հիւբշ. 450։

Böttich. Rudimenta 43, 126 ասոր. يوز yōz, պրս. yōz, սանս. vyōda ձևերի հետ, որոնք սակայն մեր յովազ բառն են ներկայացնում։ Müller SWAW 64, 453 հին իրանեան *hinza ձևից, որ է սանս. siṃha: Հիւբշ. KZ 23, 25 39, 392 սանս. ձևին է կցում։ Lag. Arm. Stud. § 889 չի ընդունում այս մեկնութիւնը, ասելով թէ Հայաստանում առիւծ չկայ։ Տէրվ. Նախալ. 81 սանս. բառի հետ։ Հիւնք. յն. ὄς «վարազ» բառից։ Մառ, Сред. передвиж. էջ 8 կապում է յն. λεοντ- բառի վերջին կէսի հետ։

+ԻՆՆ (ինունք կամ իննունք, ինունց, ինուք կամ իննամբք) «9» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. (յետնաբար կայ սեռ. ինան Էլ. արիստ. 119, 121, 126. ներգ. յինանն Սոկր. 397. կամ և սեռ. ինանն Սոկր. 433). որից իննամսեայ Ոսկ. մ. ա. 8. իններորդ ՍԳր. Եւս. քր. իննետասն, իննուտասն, իննեքեան, իննարիւրեն, բոլորն էլ հին և ընտիր. նոր բառ է իննամեակ:

=Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են՝ սանս. náva, հպրս. և զնդ. nava, պրս. نه nuh, քրդ. neh, nōh, աֆղան. բելուճ. nuh, զազա nau, դուժիկ niu, Թոխար. ñu, յն. ἐννέα (ἐννέϝα), որից էլ գնչ. enia, injâ, ena, engja, nja, լտ. novem (իտալ. nove, ֆրանս. neuf, սպան. nueve, ռում. noue), գոթ. հբգ. niun, գերմ. neun, հսաքս. nigun, հոլլ. negen, անգսք. nigon, անգլ. nine, իռլ. nōi n-, հսլ. devętĭ, ռուս. девять, լեհ. dziewięć, լիթ. devyni, լեթթ. devini, ալբան. nəndə են, որոնք բոլոր նշանակում են «ինը»։ Յիշեալ բոլոր ձևերն էլ ունին նախաձայն n-, միայն հայերէնն ու յունարէնը այդ n-ից առաջ դընում են մի ձայնաւոր. (բալթիկ-սլաւական լեզուների d նախաձայնը յառաջացած պէտք է լինի «տասը» բառի ազդեցութեամբ, ճիշտ ինչպէս որ պրս. nuh (փխ. nu) ստացել է վերջաձայն h՝ յաջորդ dah «10» բառի ազդեցութեամբ)։ Ըստ այսմ բառի նախաձևերը դրւում են հնխ. eneu̯n̥, énu̯n̥, néu̯n̥. հայերէնը գալիս է երկրորդ ձևից, u̯-ի կորուստով և e ձայնը վերածելով i՝ յաջորդ ռնգականի պատճառաւ։ Meillet BSL № 81, էջ 132 չի ընդունում՝ որ այս նախաձայն e, թէ՛ հայերէնի և թէ՛ յունարէնի մէջ նախնական=հնդևրոպական լինի, այլ համարում է նոր յաւելուած։— Ոմանք հնդևրոպագէտներ կարծում են՝ որ հնխ. néu̯n̥ «9» բառը հնխ. névo- «նոր» բառի ածանցն է։ Հնդևրոպական թուարկութիւնը հնագոյն ժամանակ քառեակներով էր. և դրա համար էլ հնխ. ok'tōu «ութը» բառը ո՛րկակի է, որից յետոյ գալիս էր նոր քառեակ,

որ է 9... (Walde 525, Boisacq 254, Trautmann 198, Berneker 189, Kluge 348, Horn § 1056, Pokorny 1, 128, Ernout-Meillet 647):—*Հիւբշ. 450։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. 107.—Peterm. 37, 155 *համեմատում է յն.* ἐννέα *բառի հետ, վերջին* εα *մասը ընկած համարելով հայերէնի մէջ։* Windisch. 31 *հայերէնի և յունարէնի նախաձայնը յաւելուած է համարում։ Ուղիղ համեմատութիւններ ունին նաև* Böttich. ZDMG 1850, 355, Arica 62, Müller SWAW *35, 199, Տէրվ. Երկրագունտ Ա 49, Լեզու 178, Նախալ. 91, 132,* Bopp, Gram. comp. II 230, Meillet MSL 8, 303—304 *ևն։* Bugge, Etr. u. Arm. *էջ 121 եւր.* nurϑzl *մեկնում է* =իննեrnrդ-իցս, *իսկ* Lyk. St. *1, 49 լիւկ.* nuñ=ինն, ինունf:

ԳԻՌ.—Զթ. Խրբ. Հճ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. ի՛նը, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Ղրբ. Շմ. Ջղ.* ի՛ննը, *Մրղ. Սլմ.* ի՛ննm, *Տիգ.* ի՛ննէ, *Ակն. Մկ. Մշ. Վն.* ին, *Ասլ.* ի՛նը՛, վի՛ն՝ը, *Ոզմ.* է՛ն, *Անտ.* է՛ննը, *Ագլ.* ա՛յնը.—*նոր բառեր են* իննաշf, իննոց, ըննանոց, իննուժ, իննուվեց:

+ԻՆՆՍՈՒՆ, ի *հլ. «90» Եզեկ. խա. 12. Ա եզր ը. 66. Բ. մակ. ը. 11. որից* իննսնամեայ *Ծն. ժէ. 17.* իննսնամեան *Բ. մակ. զ. 24.* իններսնեմեան *Կիւրղ. ծն.* իննսներrnrդ *ՍՀկ. կթ. արմ. ևն. կայ նաև* ըննսունամեայ *Վրք. հց։*

=*Բնիկ հայ բառ. միւս հնդևրոպական ցեղակիցներն ունին՝ սանս.* navatí, *թոխար.* ñumka, ñuñka, *զնդ.* navaitī, *պհլ.* navat, *փարս.* nawaṭ, *պրս.* نود navad, *աֆղան.* nevī, navē, *բելուճ.* navai, *քրդ.* nud (Horn § 1049), *յն.* ἐνενήκοντα, *հոմեր.* ἐννήκοντα (Boisacq 252), *լտ.* nonaginta *(սպան.* noventa, *ռում.* nouedeci, *իտալ.* novanta), *ռուս.* девяносто, *բուլգ.* devendesét, *չեխ.* devadesát (Berneker 189), *լիթ.* devýnios, *գոթ.* niun tēhund, *հբգ.* niunzo, *գերմ.* neuunzig, *անգլ.* ninety *ևն, որոնք դժուար է միաբանել իրար հետ։ Հայերէնի ամենամօտիկ ձևն է հոմեր.* ἐννήκοντα*։*

Ուղիղ մեկնեց Böttich. Arica 62, 19 *ևն։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Ջղ. իններսուն, *Ագլ.* իննա՛սուն, *Գոր.* իննա՛սսուն, *Ղրբ.* իննա՛սուն, ըննա՛սուն, *Շմ. Սլմ.* իննանասուն, *Մրղ.* իննանացցուն, իննmնացցուն, *Տփ.* իներսուն, ինանասուն, *Հնդ. Սչ.* ներսուն, *Մկ. Մշ.* ինսուն. *միւսները (ինչպէս Կր. Պլ. Ռ. Զթ. Ննխ. Վն. Խրբ. Հմշ.) գործածում են թրք.* doqsan >դօխսան *ձևը։*

+ԻՆՉ *«մի բան, բան» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Եւս. քր. ընտիր մատենագրութեան մէջ սովորաբար անհոլով է. բայց մի քանի տեղ կայ հոլովեալ ձևով. այսպէս՝* ընչի, յընչէ, ընչիւ, ընչից *Եւս. պտմ. դ. 7. ե. 1. Մծբ. ժ, Եփր. ծն., յոգ. այդպիսի* ինչս *բազումս «շատ այդպիսի բաներ» Յոբ. ժզ. 2 ևն. որից* ոչ ինչ, առ ի՞նչ, ինչ ինչ, այն ինչ, զի՞նչ, զ՞ինչ ինչ *ևն.* անինչ *«որ մի բան չէ» Ագաթ.* առինչ *Փիլ.* առինչունակ *Թր. քեր.* ինչպիսի *Նիս. կազմ.* ինչպիսութիւն *Ոսկ. հռ.* առընչութիւն, առընչունի, առինչունակ *Արիստ.* զինչուզինչ *Ոսկ. մտթ. ա. 19.* զինչպէտ *Կոչ. 304.* զինչպիսի *Փարպ. Խոր.* զինչպիսութիւն *Ագաթ.* զինչ օրինակ *Կոչ.* ոչինչ *ՍԳր. Եզն.* ոչնչանալ *Արշ.* ոչնչաfեայ *Հին բռ.* ոչինչ *բառից համառօտուած՝* չինչ *Կոչ.* չնչին *Եզն.* չնչին *ՍԳր. Եզն. Կոչ.* չնչինագոյն *Ոսկ. եբր.—իբր գոյական ունինք* ինչ, ի *հլ. (մանաւանդ անեզաբար գործածուած) «հարստութիւն, գոյք» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից* անինչ *«առանց գոյքի» Ոսկ. մ. բ. 20* ընչաթափ *Ոսկ. ես. մտթ.* ընչաթափել *Սիր. ժգ. 8.* ընչաշատ *Վեցօր.* ընչասէր *Ոսկ. յհ. բ. 40.* ընչասիրութիւն *Եզն.* ընչաւէտ *Ոսկ. Վեցօր.* ընչաfաղց *Ագաթ.* ընչեղ *Մանդ.* ընչուկ *«խեղճուկ գոյք» Լաստ. ժթ.* ընչընչուկ *«քիչ և անարժէք մի բան» Պետր. սիւն. 16.* աներնչաստացիչ *Կոչ. 34.* ոչնչական, ընչազուրկ *(նոր բառեր) ևն։*

=*Կազմուած է* *ի<*հնխ.* k²i- *հարցականից՝* -նչ *մասնիկով. աւելի ընդարձակ տե՛ս* ի:—*Ձիւբշ. 450։*

ԳԴ պրս. անչի=*հյ.* այն ինչ: Peterm. 179 ի՞ *արմատից։* Wind. 38 ի *հարցականից՝* čit *կամ* svit *մասնիկով։* Bopp, Gram. comp. II 382 *սանս.* kiñčit-*ձե-*

ւի կտորներն է տեսնում։ Բագրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ 71 մեկնում է զինչ <զի+ինչ։ Տէրվիշ. Altarm. 3 և Նախալ. 119 ինչ, զինչ, մինչ, ոչ բառերի վերջաձայն չ ձայնը նոյն է դնում իւրաքանչիւր բառի քան և չ, ինչպէս և քան, որքան, քանի, քանակ բառերի քան մասի, ոք, ուրուք, ումեք անորոշների ք ձայնի և չ ժխտականի հետ. բոլորն էլ ծագած հնխ. ka «որ» յարաբերականից։ Հիւնք. կնիք բառից ինչ, պրս. či, az či ձևից զի՞, որից էլ զինչ. իսկ զի՛=պրս. զի՛ն, զենի՛, և զի «քանզի»=պրս. չի: Meillet MSL 7, 162 ճիշտ ու ճիշտ նոյն է գտնում սանս. kimčit ձևի հետ. իսկ MSL 13, 244 չ ձայնը համեմատում է լատ. quia, յն. յգ. չէզ. -σσα, ἄττα ձևերի հետ։ Նոյնպիսի մեկնութիւն ունի նաև Բազմ. 1897, 591։ Patrubány SA 1, 211 հնխ. eno (սանս. ana) +k²e. Karst, Յուշարձան 409 ինչ մեկնում է ին =սումեր. ēna «մինչև»+չ «մինչև», իսկ 418 Թրք. -enǰa, -inǰe դերբայական մասնիկի հետ։ Թիրեաքեան, Հայ-երան. ուսումն. էջ 98 պրս. īn čī «սա զի՞» ձևից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Մկ. Մշ. Ննխ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. ինչ, Ասլ. Մրղ. ինչ, իշ, Գոր. Ղրբ. Մղր. Հւր. Շմ. հինչ, Ագլ. ունչ, Զթ. իւնչ. այս վերջինը գործածւում է «ո՛ր» նշանակութեամբ. ինչ. օսօ չիւյս գուվիյէն ի՛ւնչը ըսբանիցիք «այս չորս կովերից ո՛րը մորթեցիք». իսկ Զթ. չիյք, չիրք համառոտուած է ի՞նչ իրք «ի՞նչ բան» ձևից, ինչպէս Ջղ. չումա՞ր, չո՞ւմ կրճատուած է ինչո՞ւ համար ձևից։ Այս բառից է նաև արդի գրականի, ինչպէս նաև բարբառների ինչո՞ւ «վասն է՞ր» ձևը. (գւռ. նաև ընչո՞ւ, ինչի՞, հինչի՞, Ալշ. ջընչի՞), որից հին գրական ոճով ինչու որ «որովհետև»».—ի՛նչ բառի սեռականն է. հմմտ. պրս. چه čī «ի՞նչ» և սեռ. տր. چرا čira «ինչո՞ւ», Թրք. نه ne «ինչ» և տր. نیه neye «ինչո՞ւ»։ Հին գրականութեան մէջ ընչո՞ւ ձևը գտնում ենք Լմբ. պտրգ։ Նոր բառեր են՝ ի՛նչանկ, ինչաց, ինչացու, ինչանոց, ինչեխ կամ ինչղ (<ինչցեղ), ինչենի, ինչիկ, ինչնորէն, ինչուկին, ինչտափ, ինցօ, չոց (<ինչոց), չոցրոր «ինչպէս որ»։—Բացասական «ո՛չ» նշանակութիւնն է ստացել Ննխ. ինչ (միշտ կրկնութեամբ. օր. ի՛նչ ես, ի՛նչ դու «ո՛չ ես, ո՛չ դու»)։ Այս նշանակութիւնը ձևացած է ժողովրդական սխալ ստուգաբանութեամբ՝ թարգմանաբար թուրքերէնից.—Թուրքերէնի մէջ գործածական է երկու տեսակ ne. մին՝ نه ne «ինչ» (Թուրք ծագմամբ) և միւսը՝ نه ne «ոչ» (պարսիկ ծագմամբ)։ Ժողովուրդը կարծել է թէ այս երկու տարբեր բառերը միևնոյն բաներն են և ըստ այսմ հյ. ի՞նչ բառին էլ տուել է «ո՛չ» նշանակութիւնը։—Գւռ. ինչխ, ինչեխ, ինչղ (<ի՛նչ ցեղ) ձևերի ծագման համար հմմտ. Մաղաք. աբ. 26 «Եհարց Հուլաւունն վխալիֆայն թէ ի՞նչ ցեղ կաս» (իմա՛ «ի՞նչպէս ես»)։

ԻՆՏՈՒՆ «ի ժխտանի կամ ի խաշդանի» Բռ. երեմ. էջ 128, իտուն «խաշտանի» էջ 130. այս բոլորի ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԻՆՔՆ (ինքեան կամ ընքեան, ինքեամբ, ինքեանք, ինքեանց) «ինքը» ՍԳր. Եզն. Վեցօր. զանազան դարձուածներով և ոճերով՝ ըստ ինքեան, այսինքն, ինքն ըստ ինքեան, ինքն առ-ինքն. ինքն յինքն, ինքն իսկ ևն. որից ինքնին ՍԳր. Բուզ. Եւս. պտմ. Ագաթ. ինքնեակ Ղևտ. իե. 5, 11. դ. Թագ. ժթ. 29. ինքնեկ Ա. մակ. ե. 19. ինքնահեղել «բռնադատել» Եփր. մատ. բ. 221. ինքնակալ Ագաթ. ինքնաբուղխ Վեցօր. ինքնակամ ՍԳր. Ոսկ. ինքնակաց Ոսկ. ես. Սեբեր. Եզն. ինքնամատոյց Կոչ. ինքնատես Ագաթ. Կորիւն. ինքնիշխան Կոչ. յինքնաքարշումն Եփր. դտ. ևն. (ԱԲ ունի 231 ածանց՝ ինքն բառով)։ Յետին գրչութեամբ ինք ձևն ունին Խոսրովիկ, Արծր. Լմբ. Նչ. կան նաև ընքնագիր, ընքնի Եփր. համաբ. 115 ևն գրչութիւնները, Նոր բառեր են ինքնաբերաբար, ինքնագոհ, ինքնակամօրէն, ինքնակենսագրութիւն, ինքնապաշտպանութիւն, ինքնավարութիւն, ինքնավստահ, ինքնուսուցիչ, ինքնօգնութիւն ևն։

Windisch. 34, Lag. Urgesch. 46. Müller SWAW 41, 155. Bopp, Gp. comp. II 293, Տէրվ. Altarm. 63 և Նախալ. 22 ևն մեկնում են բառս՝ ին-ք-ն. արմատական մասը կազմում է ք, որի հետ

հմմտ. սանս. sva, զնդ. hva, xva, հպրս. uvā, յն. ἕ, ϝέο, ϝοι, ϝε, լտ. sui, sibi, se, գոթ. seina, sis, sik, գերմ. sein, sich, հսլ. sę, sebě, լիթ. sāvo, ալբան. vete, <հնխ. seu̯o-, su̯o-, su̯o- (Boisacq 208, Walde 754).—Bopp նախաւոր ին- մասը կցում է սանս. ana- ձևին. Տէրվ. Altarm. ին-=այն, որ նոյն է սանս. i-dam, ay-am ձևերի i, ay մասերի հետ: Karolides Γλωσ. συγκρ. 120 կապադովկ. κικιοῦ, κιτιαρὸ «ինքը, նա» բառերի հետ: Հիւնք. կնիք բառից հանում է նիզ և ինքն: Meillet MSL 9, 372 բառը վերլուծում է ին-քն, որի մէջ ին նոյն է համարում ոռ-յն բառի վերջի մասի և հնդիկ-իրանական im-, am- մասնիկների հետ. անծանօթ է մնում -քն: Բազմ. 1897, 591 համարում է ի դերանուանական արմատից՝ քն մասնիկով և ն յօդով: Մառ, Грам. др. арм. 152 արմատն է ի, որից է և իւր: Patrubány, Örmény tanulmányok (Budapest 1884) և SA 1, 197 իբրև իրն է քշում Bopp-ի մեկնութիւնը: Pedersen, Յուց. դեր. 41—44 ին-ք-ն, ուր ին և ն նոյն է ամենեքին բառի -ին մասնիկի հետ, իսկ ք= սանս. ča, լտ. que, որով ինքնին կամ ինքն ըստ ինքեան բառերի մէջ նոյն մասնիկը 3 և 4 անգամ կրկնուած է լինում:—Karst, Յուշարձան 413 թրք. kendu «ինքը»:

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Սչ. Տփ. ինքը, Ալշ. ըինք, Ջղ. ըինքը, Ագլ. Ղրբ. ինքյը, Հճ. Մշ. Տիգ. ինք, Մկ. Վն. ինքյ, Շմ. ի՛նքյի.—հյց. զինքն ձևից են կազմւում Պլ. ինքըզինքը, Ակն. ինքըզինքը, իքզինքը, Շմ. իզի՛նքյի, Ռ. զինք, Սլմ. զինքյ, Ասլ. ըզինք, ըզի*, Ոզմ. զէյնք, Մրղ. զի՛նքm, որոնցից Ռ. Ասլ. Սլմ. Մրղ. և Ոզմ. գործածւում են նաև իբր ուղղական. ինչ. Ռ. զինք էգավ «ինքը եկաւ», զինքը ձէձէ՛ «ծեծի՛ր նրան»: Ինքնեկ բառի վրայ տե՛ս անկանել:

ԻՆՔԲԱՐԿԻ «յարշուանի կամ յարժանանի». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 128. ինչ լինելը յայտնի չէ:

***ԻՇԽԱՆ**, ի-ա հլ. «իշխող, տէր, մեծ, զօրաւոր» ՍԳր. Կոչ. իշխանական Ագաթ. Վեցօր. Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. բ. 3. իշխանաբար Ոսկ. յհ. ա. 18. իշխանակից Կորիւն. իշխանութիւն ՍԳր. անիշխանութիւն Ոսկ. եբր. Եւս. քր. անձնիշխան Ա. Եզր. դ. 8. Ագաթ. Եզն. ինքնիշխան Ագաթ. Կոչ. նոմիշխան Խոր. սակաւիշխանական Փիլ. անիշխանական, իշխանավայել (նոր բառեր):

=Իրան. xšāna- ձևից. հմմտ. սոգդ. ’γšwn (կարդա՛ axšāvan) «թագաւոր»=բուդ. սոգդ. ’γšywn (կարդա՛ axšēvan). հայերէնը այս axšāvan ձևից կրճատված չէ, այլ ենթադրում է *xšāna, որի յարաբերութիւնը նոյն է, ինչ որ զնդ. -pāna, -pāvan: Ըստ այսմ բաժանում ենք իշխել բայից, որ է xšayami: -Ի յաւելվածը š-ի կամ s-ի մօտ հիւս. պահլաւական է (Benvenist REA IX (1929), էջ 8):

Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը տե՛ս իշխել բառի տակ:

***ԻՇԽԵԼ** «տիրել, տիրապետել. 2. զօրել, կարենալ. 3. համարձակիլ» ՍԳր. Եզն. որից իշխեցուցանել Մծբ. Եփր. Թգ.:

=Իրան. xši- «իշխել» ձևից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. xši- «իշխել, տիրել, զօրել, կարենալ», xšaya- «զօրեղ, կարող, իշխան, իշխանութիւն», հպրս. xšāyaθiya- «թագաւոր», xšaθra- «պետութիւն», սոգդ. xšēvan «թագաւոր» (Gauthiot, Gr. sogd. 97), ⁰xšyāy «հրամայել, տիրապետել», մանիք. xšāwn, xšīwn «իշխան, թագաւոր» (ИАН 1907, 542—3), պհլ. պրս. šāh «թագաւոր». որոնց հետ նոյն են սանս. kši, kšáyati «տիրել, ունենալ, տէր լինել», kšatrá- «իշխանութիւն», յն. κτάομαι «ձեռք բերել, ստանալ», κτῆμα «ինչք, սեպհականութիւն», κτήνεα «ինչք, հարստութիւն, հօտ, տաւար կամ ոչխար», հնխ. qthē (Boisacq 523—4, Walde 680, Pokorny 1, 504): Նոյն իրանական բառերի հետ կարելի է այժմ համեմատել հաթ. išḫa- «տէր» (Hrozný, Die Sprache der Hethiter, էջ 226): Հայերէնում իրանեան xš դարձել է ըստ օրինի շխ (հմմտ. վաշխ<պհլ. vaxš, բոշխնել~baoxšna-, երաշխ<raxš, բաշխել<baxš են). բայց ո-

բովհետև հայերէնի մէջ շխ– ձայնախումբով սկսող բառ չկայ, ուստի աւելացել է է նախաձայնը. (հմմտ. աշխարհ<xšaθra-, աշխէտ <*xšaita-, *որոնց մէջ յաւելուածն է* ա. *բայց այստեղ գրուած է* ե՝ *որ* ա-*ի համազօրն է (հմմտ.* արագ–երագ) *և յաջորդ* շ-*ի պատճառաւ դարձել է* է. *ինչպէս ունինք* էշ <*եղ<*ek'vo), *այսպէսով ուրեմն հայերէն բառի նախաձևն է* *էշխել, *որ յետոյ հայ ձայնաբանութեան օրէնքների համաձայն դարձել է* իշխել:

ՆՀԲ յն. ἰσχύω *«զօրանալ» բառի հետ։* Klaproth, Memoires I *439* իշխան= *սանս.* iša: *Ուղիղ համեմատութիւնը տուաւ նախ* Müller SWAW 42, 255, *սակայն առանց ձայնական բացատրութեանց։ Մորթման* ZDMG 26, 619 *բևեռ.* ismi *«իշխել»։ Հիւբշ.* KZ *23, 17 դնում է* Müller-*ի մեկնութիւնը, բայց* Arm. Gram. *չէ իսկ յիշում։ Հիւնք. արաբ.* شیخ šeyx *կամ պրս.* شاه šāh. *Թ. Խալաթեանց, Բանաս. 1902, 166 ասուր.* šaknu *«քաղաքապետ» բառից։ Սկանակ բանասէր (Բանաս. 1903, 109) ասուր.* sakan *«իշխան»։* Jensen *ՀԱ 1904, 271 հաթ.* iš *«մեծ» բառի հետ։* Patrubány *ՀԱ 1905, 253 դնում է զնդ.* xša *ձևից՝ որի վրայ աւելացել է* en>*հյ.* ի *նախդիրը. հայերէնից է ազդուած հունգ.* ispán *«ոստիկան»։ Թ. Խալաթեանց, Լումայ 1907, № 1, էջ 79 զնդ.* xši *ձևից շըրջուա՞ծ։ Վերի ձայնական բացատրութիւններով իրանական ծագումը հաստատեց Աճառ.* MSL 15, 243: Karst, *Յուշարձան 405 սումեր.* isse *«իշխան», 419 ալթայ.* xan *«իշխան»։* Коршъ, *Թրգմ. Մշակ 1914, № 122 զնդ.* xšay- *«իշխել» արմատից՝* awi- *նախամասնիկով, որ տուել է հյ.* ի–: *Մատիկեան, ՀԱ 1919, 32 հաթ.* išḫaš *«տէր»։ Մառ,* ИАН *1920, 139 և* Яз. и Лит. I *232 բասկ.* ešku *«ձեռք», սվան.* šia *«ձեռք», յն.* ἰσχύς *«զօրութիւն», սվան.* ešxu *«մէկ», լտ.* rex *«թագաւոր» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր.* ܫܝܟܢܐ šīxānā *«համարձակ, յանդուգն, լիրբ»։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ոզմ. Պլ. Սլմ. Տփ. իշխան, *Ննխ.* իշխան *(գիւղերում՝* ըշխան), *Տիգ.* իշխոն, *Զթ.* իշխօն. իշխոն *«մեծաւոր, իշխանաւոր, հարուստ մարդ, հոգաբարձու», Երև.* ի՛շխան *«Սևանի նշանաւոր ձուկը», Արտ.* իշխան *«մի տեսակ սալոր», Գոր. Ղրբ.* ի՛շխան, ի՛խշան *(արական յատուկ անուն), Սչ.* իշխել, *Ոզմ.* իշխիլ, *Ալշ. Մշ.* ⸗իշխըճալ, *Տիգ.* իշխըճոլ, *Սլմ.* ըխշել, *Վն.* կիշխել, *Շտ.* կխշալ *«համարձակիլ», Ննխ.* չխել *«գրաւել, տէր դառնալ»։*

ՓՈԽ.—Մեզնից է փոխառեալ կիրգիզ. iš-xan *«իշխան ձուկը», որ* Будаговъ *1, 197 ընիկ կարծելով գրում է իբր երկու բառ* ایشی خان iš xan «форель крупная»։

*ԻՇԽՈՒՆ *(որ և* շղուն) *«թթուաշ բոյս է, ուտելի, գարծիլ» Բժշ. ունին միայն ՀՀԲ և ՀԲուս. § 875։*

=Պրս. اشخون išxūn *«խաւարծիլ բոյսը», Թրք.* اشخون išxun *«մի տեսակ պատատուկ բոյս է» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 310)։— Աճ.*

ԳԻՌ.—Ակն. Զթ. Զրս. իշխուն *«խաւարծիլ», Մշկ. «որթատունկի ճիւղերը», Այն. «որթի և նման բոյսերի վրայի մատղաշ ընձիւղները», Համշ.* իշգին *«տունկերի կամ բոյսերի նորածիլ զօխը», Խրբ.* իչխին *«ստեպղին, գազար», նո՞յն է նաև Սեբ.* աշխէն *«ուղտափուշ»։*

ԻՇՂԱՐ *«մի տեսակ գիշակեր անասուն, փորսուղ,* blaireau». *ունին միայն Նորայր, Բառ. Ֆր. 151 բ (իբրև նոր բառ), ԳԲ և Կոյլաւ, Բառ. գերմ. էջ 400 ա։*

ԻՇՏՐԵԼ *տե՛ս* խշտրել*։*

*ԻՇՏՐՄՈՒՂ *«ջայլամ». մէկ անգամ ունի Վանակ. յոբ. 309 «Ջայլամն ոմանք գիշտըրմուղն անուանեն». մի անգամ էլ գործածում է Տաթև. հարց. 365 «Ջայլամն որ է ըշտըռտուրմուղն». բայց այս երկու վկայութիւններն էլ այնպէս են՝ որ ցոյց են տալիս թէ* իշտրմուղ *աւելի սովորական ձև էր, քան* ջայլամ: *Ըստ այսմ ունինք և Տաղ. Ձեռ. էջմ. № 679, էջ 72 ա (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 234 բ), սեռ.* իշտրմղու *ձևով. «Իշտրմղուն թևերն կայր, ըղտու կոզի*

նման լինար, զիր ձուն կախեն ամէն տա-ճար, յիր ծիրտն ալմաս երկաթն կար»։

=Պրս. اشترمرغ ušturmurγ, որ և شترمرغ šuturmurγ «ջայլամ». կազմուած է šutur «ուղտ» և murγ «թռչուն» բառերից, և ստուգաբանօրէն նշանակում է «ուղտահաւ», ճիշտ ինչպէս է թրք. deve quš̆ə دوه قوشى (ամկ. ուէվէ խուշի) հոմանիշը։ Պարսկերէնից է փոխառեալ նաև ասոր. ܐܫܬܘܪܡܘܪܓ ešθūrmūrg «ջայլամ»։—Հիւբշ. 157։

ՀՀԲ մեկնում է էշ և տրմուղ բառերից, իբր թէ «էշ ապուշ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ էլ Lag. Ges. Abhd. 19:

ԻՈՆԻԱՍ «աղաչանք առ Տէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 128։

ԻՊԱՆԻՈՍ տե՛ս Պին։

*ԻՊԻՍ կամ ԻՐՊԼԻՋ «բեկիար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 129 և 131։

=Արաբ. ابليس iblīs «դև, սատանայ»։—Աճ.

*ԻՊՊԷ «ձիընթացի հրապարակ, ձիարձա-կարան» Վրք. հց. Ա. 703. ուրիշ օրինակ չը-կայ. ուրից իպպացի Վրք. հց. նոյն հատուա-ծում։

=Յն. ἱππεία «ձիընթացք». ծագում է ἵππος «ձի» բառից։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ԻՊՊՈՍ «աստղի անուն է» Խոր. աշխ. 586 (այլ ձ. պպոս). չունին բառարանները. «Ջկա-նաբոս ա՛ւտղ՝ որ է իպպոս՝ ի նոցանէ երե-ւեալ»։

=Յն. ἵππος բառն է, որ բնագրից տառա-դարձրել է թարգմանը. (τὸν Κάνωβον ἀστέρα, ὅς τις ἐκεῖ λέγεται ἵππος). բուն նշանակութիւ-նըն է «ձի»։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Арм. геогр. էջ 4։

ԻՋԱՆԵԼ տե՛ս էջ։

ԻՋՈՒԱՆ. ձևով և նշանակութեամբ ան-ստոյգ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Կա-նոն. էջ 185 «Ջայն քահանայն ,որ զայս առ-նէ, ժողովուրդն իբրև զհայր տեսանեն և իբրև զՔրիստոս թեթև պահեն ի չարէ. իջուան չտան, յամենայն արդեանց պտուղ տան, վաստակացն օգնեն, զմատաղեհիսն տան և խաչահամբոյր»։—Հասարակօրէն դատելով՝ կարելի էր դնել իջուան «նեղութիւն», որով ի-ջուան չտան «նեղութիւն չեն տալ»։ Կարելի չէ մտածել՝ իջևան բառի մասին, որովհետև տեղը պահանջում է ընդհակառակը իջևան տան: Բայց կարելի է մտածել նաև՝ որ ի այստեղ նախդիր է. որով բառը կդառնայ ջուան. և ի ջուան տալ ոճը կլինի բոլորովին անստոյգ։ (Տե՛ս Աճառեան, Հայ. նոր բա-ռեր հին մատ. Բ. 161)։

*ԻՌԻՈՆ «մի տեսակ բանաստեղծական չափ է յունաց մէջ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սոկր. 513 «Եւ ինքնատես պա-տերազմին եղեալ ի չորրորդ գիրսն իռիոն չափովն զեղեալսն պատմեաց»։

=Յն. ἡρωϊκόν «դիւցազնական չափ, he-xamètre dactylique catalectique»։ Սոկրա-տի բնագիրն ունի այստեղ ἡρωϊκῷ և ան-շուշտ այս բառն է՝ որ այլայլուելով պտացել է այս ձևը։—Աճ.

*ԻՌՌԷԿՈՒԼԱՐԻՍ «ոչ-կանոնական». նորա-գիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գոր-ծածուած Գիրք մոլութ. էջ 468 բ. «Այնպիսի սպաննումն ո՛չ է մեղք և ոչ առնէ իռռէկու-լարիս»։

=Լտ. irregularis «ոչ-կանոնական»։—Աճ.

ԻՍԱՐԻՄ «ողորմութիւն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 129, որի հետ նոյն են իստռեն, ի-կառեն «ողորմելի» էջ 127, 129։

*ԻՍԲՈԼԱՅԻԴԷ կամ ՍԲՕԼԱՅԻՏԷ «կեցցե՛ս, շատ ապրիս». մէկ անգամ ունի Մաշտ. կի-լիկ։

=Յն. εἰς πολλὰ ἔτη «շատ տարիների (բարեմաղթութիւն)», որ և կրճատ ձևով՝ σπολλάτη «շնորհակալ եմ».—յունարէնից են փոխառեալ նաև ռուս. исполать, գւռ. спалать, ուկր. spolát, բուլգար. cpoláj, spo-láj-ti «շնորհակալ եմ» (Berneker 434):

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԻՍԲՕՍԷԹ «այր գաղտնի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 129։

*ԻՍԵՄՈՎԹ «աւերակ». ունի միայն Բռ. ե-րեմ. էջ 129։

=Եբր. יְשִׁימוֹת yəšīmoth «աւերում, աւերածութիւն» բառն է, որ անշուշտ յունա-կան տառադարձութեան վրայից անցել է հա-

յերէնի. այդպէս է ցոյց տալիս երբ. Ա̇ Ն̃-ի դէմ ս ձայնը:—Աճ.

***ԻՍԹՄԻԱ** «յունական ազգնական մի խաղ». մէկ անգամ ունի Եւս. քր. էջ 291՝ ներգ. յիսթմիուջ ձևով. «Միղոն... յաղթեաց յողոմպիոջն վեցիցս, ի պիւթիոջն վեցիցս, յիսթմիուջն տասնիցս, ի նեմւոջն իննիցս»: Նոյն բառը գրուած է նաև ուղ. իսթիմի բ. 118, իսթմի բ. 194. որից իսթմիական (տպ. եսթեմիական) շոճի Վրք. և վկ. Ա. 609:

=Յն. τὰ Ἴσθμια «Կորնթոսի պարանոցում կատարուած հանդիսաւոր խաղեր». ἰσθμός «նեղուց, պարանոց» բառից, որի համար էլ թարգմանաբար ունինք հյ. ըստ Նեղցին Փիլ. լիւս. 153:

Նորագիւտ բառս յիշում ու մեկնում է Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 246 ա:

ԻՍԼԻՄ. անյայտ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ գործածուած է հետևեալ հատուածներում.—«Այլ ես չծորեցուցանէ զպըտուղն, որքան իսլիմ տայ և ի շահ ածէ զբերն աղեկ» Վստկ. 146. «Կշռեա զհացն. տես թէ զառաջին կշիռն յաւելուածով իսլիմի տեղ սպահէ՝ այն լաւ է». Վստկ. 31. «Արկ. զհողն դարձեալ ի վերայ փոսոյն և տես թէ փոսն կրկին զիւր հողն իսլիմ առնո՞ւ» Վստկ. էջ 54:

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը մեկնում է «իսլիմ. բառ արաբ. ամբողջ. իսլիմ տալ՝ աճեցուցանել, հասուցանել զպտուղ»:

***ԻՍԽԱԴԱՍ** «չոր թուզ». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած եմ գտնում Վրք. իլար. (Սոփերք ԻԲ 73) «Իսկ կերակուր հնգետասան խախադաս, որ է չոր թուզ». «Հինգևտասն. խախադայս միայն» անդ՝ էջ 78:

=Յն. ἰσχάς, յգ. ἰσχάδος, հյց. ἰσχάδας «չոր թուզ»:—Աճ.

Այսպէս մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 211:

+ԻՍԿ (յետնաբար ի կամ նաև ո հլ.) «էութիւն, բուն գոյացութիւն» Նար. Սարկ. Լմբ. «էական, բուն, հարազատ» Կոչ. Վեցօր. «յատուկ անուն (քերականական)» Թրակ. Երզն. և Նչ. քեր. որից իսկ «սակայն, բայց. 2. ապա ուրեմն, արդ. 3. է՛լ, արդէ՛ն, իրօք էլ, բնապէս (յետադաս դրուած). 4. է նաև թարմատար» (հին և ընտիր). աղէն իսկ, իսկ եթէ, իսկ թէ, իսկ արդ, իսկ և իսկ, բնաւ իսկ ՍԳր. իսկական Ագաթ. իսկակցութիւն Ոսկ. յհ. ա. 6. իսկոյն, իսկոյն իսկ «անմիջապէս» (հմմտ. իսկ և իսկ, արդի գրականում՝ իսկոյն եեթ) Խոր. ՑՀ. կԹ. (գրուած իսկւոյն Անկ. գիրք հին կտ. 359). իսկութիւն Կոչ. Վեցօր. են:

=Ընդունելի պէտք է համարել հպ. istū, jistū «ճշմարիտ, իրական» բառի հետ համեմատութիւնը, որ տալիս է Meillet և որ կրկնում է Lewy KZ 52 (1924), 310. ըստ որում հաստատում է որ հնխ. stw ձայնախումբը տալիս է հյ. սկ. հմմտ. ոսկր.>ostw-er: Աւելին տե՛ս առոյգ և ոսկր:

ՆՀԲ լծ. յն. οὐσία «գոյացութիւն», լտ. essentia: Տէրվ. Altarm. 64 և Նախալ. 75, 122 հնխ. sva ձևից, որի ցեղակիցները տե՛ս իճfճ. ըստ Տէրվ. sv պահուած է այստեղ սկ ձևով: Meillet MSL 8, 296 և 14, 23 դնում է հին *istwo- ձևից, իբր հպ. jistū, jistovū «ճշմարիտ, իրական», սանս. natyám «ճշմարիտ, իրաւ», sat «էակ, գոյութիւն», յն. ἐτεός «ուղիղ, ճշմարիտ, ճիշտ». այս բոլորը ծագում են էական բայի es- արմատից. հայերէնի մէջ ի սկզբնաձայնը յաւելուած է, ինչպէս է նաև սլաւոնականում և յն. ἴσθι «լե՛ր» հրամայականում: Նոյնը այլ ձևով տալիս է MSL 22, 62 (տե՛ս առոյգ): Հիւնք. իսկ (գյ.) յն. σκιά «շուք» բառից, իսկ (շղ.) սկսանիմ բայից, Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 90 գերմ. eigen:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Ղրբ. Ննխ. Շմ. իսկ «բոլորովին նոյն, ճիշտ ու ճիշտ», Ագլ. Երև. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. իսկի, սկի, Ալշ. ըսկի, Տիգ. ըգգի, Մղ. ճըսկի «բնաւ, ամենևին». սրա հնագոյն գործածութիւնը ունի Գանձարանը:

ԻՍԿԻՆՈՍ «սուրբ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 129:

***ԻՍՕՆ** (գրուած է իսաւն, իմա՛ իսոն) «բնագիր, նախագիծ կամ համանման օրինակ կտակագրի» Մխ. դտ. «հաւատոյ հանդանակ» Գիրք թղ. 509:

=Յն. ἴσον «վաւերագրի պատճէնը կամ ընդօրինակութիւնը», բուն նշանակութիւնն է «հաւասար»։—Հիւբշ. 351։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, որ սակայն լծորդ է դնում նաև թրք. էշ «նման, ընկեր»։

+ԻՐ, ի-ա հլ. «բան, մի բան» ՍԳր. որից իրագէտ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ես. իրազգած Ագաթ. իրազեկ Գծ. իա. 21, 24. յետնաբար իրողութիւն, իրոցել «իրագործել», յիրարկել «ի գործ դնել», իրածել «խորհիլ» (միայն Մագ. գամագտ.), իրել «խորհրդածել» Հին բռ. իրենող «իրեն փիլիսոփայ կարծող, փիլիսոփայ ձևացնող» Մագ. գամագտ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 375. թրգմ. յն. բառիս՝ πραγματέυομαι «մի բանով զբաղիլ՝ առանց լինելու»), իրականութիւն, իրապաշտ, իրապաշտական (նոր բառեր) են։ Իր բառի գործիական հոլովն է՝ իրաւ, յգ. իրօք՝ որ ստացել է մակբայական գործածութիւն՝ «արդեամբ, գործով, հաւաստեաւ» նշանակութեամբ. օր. «Իրօք բարեկացուցեր և բանիւք հաշտեցուցես» Ոսկ. սղ. ժ. (հակադրուած են իրար հետ՝ խօսք և գործ)։ Գործը համարելով իրականութիւն կամ ճշմարտութիւն, բառը ստացել է յետոյ «արդարացի, ստուգիւ» նշանակութիւնը. ինչ. «Եթէ անիրաւաբար թըշնամանեաց... իսկ եթէ իրաւ, ես առաւել լուռ լինել արժան է» Ոսկ. յհ. բ. 37. «Որպէս իրաւ իսկ թուի ինձ խորհել զայս վասն ձեր» Փիլիպ. ա. 7. «Իրա՛ւ է, ասաց ցիս, թէ յաղջկունդ իմ յարեաց» Հռութ. բ. 21. «Արդար ասէիր, իրաւ ասէիր» Փարպ։ Այս իրաւ գործիական ձևը իբր գոյական առնուելով՝ «իրաւունք, դատաստան, արդարութիւն» նշանակութեամբ, համարուել է ուղղական, որով կազմուել են միւս հոլովները. այսպէս՝ «Ածել յիրաւն և յարժանն» Եզն. «Իրաւ արա ինձ, Աստուա՛ծ» Սղ. «Յիշեցուցանել զիրաւն և զմարդասիրելն» Խոր. բ. 7. նաև յիրաւի (ներգոյական հոլով) «իրօք, ճշմարիտ է որ» ՍԳր. են։ Իրաւ իբր ուղ. գոյական ըմբռնուելուց յետոյ՝ տուել է նորանոր ածանցներ. ինչ. իրաւունք ՍԳր. Եզն. Սեբեր. իրաւացի Ես. ժդ. 17. Սեբեր. իրաւարար Ա. թագ. իդ. 16. իրաւագէտ Յոբ. ժզ. 20. Եզն. իրաւագիտութիւն Առակ. ժզ. 23. իրաւախոհ Եզն. Ոսկ. անիրաւ ՍԳր. յանիրաւի Ա. պետ. բ. 19. անիրաւել Սղ. ճժը. 78. նոր բառեր են՝ իրաւազուրկ, իրաւազրկութիւն, իրաւաբանական, իրավաբանօրէն, իրաւագիտական են։

=Կազմուած է ի<հնխ. k²i- դերանուանական արմատից՝ r մասնիկով, ճիշտ ինչպէս n արմատից ունինք nr: Տե՛ս նաև ի։

ՆՀԲ լծ. լտ. jus, juris, արաբ. շէրի, իnu, իսկ իրաւ դնում է իր բառից։ Peterm. 179 ի արմատից դնում է իր և ինչ: Justi, Zendsp. 255 սանս. և զնդ. rāi «փայլ» բառի հետ։ Մորթման ZDMG 26, 528 բևեռ. irribi «իրաւ, իրաւունք»։ Հիւնք. իրան բառից իր, որից իրաւ. իսկ իրաւունք հանում է օրէնք բառից։ Bugge KZ 32, 8 հնխ. es «դու ես, լինել» ձևից՝ r մասնիկով։ Pedersen, Յուց. դեր. 37 կցում է իւր դերանուան. հմմտ. իր-եար: Gauthiot, MSL 15, 226 համեմատում է լիթ. yrà, լեթ. ir «է» (էական բայի երրորդ դէմքը) ձևերի հետ, ենթադրելով որ նախապէս նշանակում էին «իրողութիւն, իրականութիւն, դէպք» և յետոյ ուգրո-ֆիննական լեզուների ազդեցութեամբ և օրինակով՝ դարձան էական բայ։

ԳԻՌ.—Խառնուելով իf բառի հետ՝ եղել է իրf, որի վրայ տե՛ս իf:

ԻՐԱՅՕՆ «տեսիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 130։

ԻՐԱՆ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև -ունf, -անց, -ամբf) «մարմնի վերի մասը ամբողջովին՝ առանց գլուխը հետ առնելու» Ղևտ. իգ. 12. Սղ. ճլա. 5. որից անիրան «անմարմին, անկերպարան, դեռ չձևակերպուած» Եզն. սեղմիրան (նոր բառ)։—ՋԲ դնում է նաև իրանունf «քունք», որի վկայութիւնը գտնում եմ Ոսկ. մտթ. «Յորժամ քունն յաշացն հատանիցի և իրանունքն ընդոստ ընդոստ խաղայցեն» (Թոռնեան, Հատընտ. 1891, էջ 84)։

=Նախահայ *էրան ձևից։

ՆՀԲ եrանf, եrի, եrբուծ ձևերի հետ։ Հիւնք. եrան բառից։ Pedersen, Յուց. դեր. 37 իr<իւr դերանուան հետ. հմմտ. nr-եար, nr-ովայն:

ԻՐԱՐ տե՛ս Իրեար։

+ԻՐԱՒ տե՛ս Իր։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 261, որ դնում է իր բառի գործիականից։

ԳՒՌ.—Ասլ. Երև. Կր. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. իրավ, *Ոզմ.* էրավ, *Հճ.* իյօվ *«ճշմարիտ». Նոր բառեր են* իրաւցնէ, իրաւցնել, իրա՛ւորայ, իրաւով:

ԻՐԲԻՆՈՍ *«փիլիսոփայ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 130։*

ԻՐԵԱՐ, ի-ա *հլ. (զիրեար, յիրեար, իրերաց, իրերօք, զիրեարս, յիրեարս) «իրար, մէկ-մէկի, մէկզմէկ» Ես. լդ. 15. Եզն. (գրուած է սխ.* էրիրաց *Ճառըն. 80). որից համառօտուած է* իրար՝ *որ ունին Շիր. Պղատ. տիմ Բէոփ. խ. մկ. Լմբ. ժղ. Նչ. եզեկ. այս ձևից է* զիրարել *«իրար անցնիլ, աղմուկ՝ ժխոր հանել» Սոկր. 168. Գր. տղ.։*

ՆՀԲ իր *(իբր* իր *ընդ* իրի) *կամ* իւր *բառից։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 11* իւր *բառի կրկնաւորն է։ Հիւնք.* իւր *բառից։ Մառ.* Грам. др.-арм. *157 և* ЗВО *22, 57 կրկնուած է* եար, *իմա՛* ար *«մէկ» բառից. հմմտ. վրաց.* ერთი, *մինգր.* არթი, *լազ.* ար *«մէկ». որով* իրեար *նշանակում է բուն «մէկմէկի, մէկզմէկ»։* Pedersen, *Ցուց. դեր. 36* եար *մասնիկով (ինչ.* ուր-եար) *իր <*sēu̯ro>իւր *բառից։* Karst, *Ցուշարձան 403 սումեր.* barra *«իրեար»։*

ԳՒՌ.—Ախց. Ասլ. Երև. Կր. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Տփ. իրար, *Ալշ. Մշ.* ջիրար, *Մկ.* զիրար, *Ջղ.* ջիրար, ջիրուր, *Ագլ.* յիւ՛րիւր, *Ղրբ.* իւ՛րիւր, *Ոզմ.* ըրօր:—*Նոր բառեր են* իրարանցում, իրարել, իրարոց:—Ընդ իրեար *ձևից կազմուած ոճեր են՝* դիրար տալ *Մրղ.,* դիրուր գալ, տալ, *Ջղ.,* տի՛ւրիւր գալ, տալ *Ղրբ.,* տիւրիւն գալ, տալ *Շմ.,* դուրուր գալ *Գնձ.,* դիւրիւր գիւլ *Ագլ.,* տրիւն տալ *Նխ.,* դուռու գալ. *Ղրդ. «շարժել, շարժուիլ».—սրանց մէջ նախաձայն* ըն- *մասի անկման համար հմմտ.* ընդ *բառի տակ յիշուած ձևերը, ինչպէս նաև* անկողին>կողինք, ընկոյզ>կուզ, ընկեր>գեր. *իսկ իմաստի զարգացման համար հմմտ. Մրղ.* իրար տալ *«շարժել», Ապ. Մրղ.* իրար գալ *«շարժուիլ», Ջթ.* իրարցնել *«շարժել»* (գլուխ կիրարցնէ *«գլուխ է շարժում»)։— (Յիշեալ ձևերի արմատը՝ Մամիկոնեան, Հայարից մէկը, էջ 237 համարում է* դոռ, *որի հականիշն է դնում* անդոռ: *Նոյնպէս Տաթև. ձմ. կա. մատնանիշ է անում* երեր *արմատը. այսպէս՝ Ճմլելն այն է՝ որ զկուրծսն անշա՛փ յերերաց տան (կովի պտուկների համար է ասում)։ Բայց թէ՛ մին և թէ՛ միւս սխալ են, երկրորդը նոյն իսկ տպագրական սխալի արդիւնք՝ փոխանակ* յիրերաց տան).

ՓՈԽ.—Հայ-բոշայերէն իրար-բաշղա *«միասին»* (Finck, Die Sprache der arm. Zigeuner ЗАН 1907, 111). *բառացի նշանակում է «իրար-գլխի» (Թրք.* baš *«գլուխ», ներգ.* bašda):

*ԻՐԵՆԱՐՔԱՅ *«հաշտարար դատաւոր». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Բ. 236 «Պատահեաց անդ Հերովդէս իրենարքայ»։*

=Յն. εἰρηνάρχης *նոյն նշ. կազմուած է* εἰρήνη *«հաշտութիւն» և* ἀρχός *«պետ» բառից, որ հայերէնի մէջ փոխանակուել է հոմանիշ և համահնչիւն* արքայ *բառով։—Աճ.*

*ԻՐԻՍ *(սեռ.* իրիսի) *«ծիածան, ծիրանի գօտի» Արիստ. աշխ. որ և* իռիս *Անան. նար.* իրիտէ, իրիդէս *«ծիածաններ» Արիստ. աշխ.։*

=Յն. ἶρις, *սեռ.* ἴριδος *«ծիածան, ծիրանի գօտի»։—Հիւբշ. 351։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԻՐՍ ԽՏՆԵԱԼ *«խաշնեալ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 131. ի՛նչ լինելը չէ՛ յայտնի։*

*ԻՒԶԷՐԼԻԿ *«փեգենայ խոտը» Վստկ. 168. ունի միայն ՀԲուս. § 876։*

=Թրք. اوزرلك üzerlik *«փեգենայ,* rue»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.

ԳՒՌ.—Ղրբ. զո՛ռնիկ, *Երև.* ուզա՛րլիկ:

*ԻՒՂ, ո *հլ. «եղ, ընդհանուր առմամբ՝ պարարտութիւն, մասնաւորապէս՝ ձէթ, կարագ, եկեղեցական միւռոն» ՍԳր. Ոսկ. որից ունինք՝* ծառ իւղոյ *«մի տեսակ ծառ.* eleagnus angustifolius L» *(ըստ Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 158) Ես. խա. 19.* իւղագործ *ՍԳր.* իւղաքուրմ *Գ. մակ. դ. 6.* իւղեալ *Ոսկ. ես.* իւղիկ *Ոսկ. ա. տիմ. ժդ.* իւղեփեաց

ՍԳր. ևն։ Գրուած է նաև իւղ կամ եղ. վերջինը գաւառական մի ձև է, որի հոլովական ձևերն են՝ սեռ. եղու Շնորհ. առ միք. պտր. (տե՛ս Շնորհ. ընդհ. տպ. Եմ. 162), բց. յեղոյն Կոստ. երզն. 79, որից եղագլխութիւն Վահր. յար. եղաման Եղիշ. երէց. եղարկել «օծել» Լմբ. պտրգ. եղենի «ձիթենի» Վստկ։ Նոր բառեր են իւղաներկ, իւղանկար, իւղանկարիչ ևն։ Եղեցան «իւղ սրսկելու գործիք». ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 257 (ըստ Թոփչեան, Mitteilungen des Seminars für Orient Spr. Berlin 1904, էջ 145)։

=Փոխառեալ է Միջերկրեան կորած մի լեզուից, որից են նաև յն. ἔλαιον «իւղ», ἐλαία «ձիթենի» (հին ձևերն են ἔλαιϝον, ἐλαίϝα). յունարէնից են ծագում լտ. oleum, olivum «իւղ», olea, oliva «ձիթենի». և սրանցից՝ ուղղակի կամ անուղղակի փոխառութեամբ՝ հֆրանս. oil, ֆրանս. huile, իտալ. olio, սպան. oleo, ռում. olej, գոթ. alēw, հբգ. olei, oli, հոլլ. olie, անգլսք. ele, գերմ. öl, անգլ. oli, հսլ. olěj, ռուս. eleй, սերբ. olaj, չեխ. լեհ. olej, լիթ. alējus, հին կիմր. oleu, ալբան. uli, հունգար. olaj ևն հոմանիշները (Walde 538, Boisacq 237, Berneker 264, Kluge 355):—Հիւբշ. 393։

ՆՀԲ թրք. yaγ, յն. ἔλαιον, լատ. oleum ձևերի հետ։ Այս յն. և լտ. բառերի հետ են դնում նաև Peterm. 29, 39, Windisch, 17, Lag. Urgesch. 907։ Իսկ Müller SWAW 41, 10 և Bugge, Btrg. 16 դնում են ուղղակի փոխառեալ յունարէնից։ Մորթման ZDMG 24, 80 ևն ցեղակից! է դնում թրք. yaγ բառին։ Bugge, Etrusk. u. Arm. 94 ետր. elealieθl = իւղալի: Հիւնք. յն. ὑγρός «թոյլ, կակուղ» բառից։ Սանտալճ. L'idiome 14 բևեռ. ûlini: Պատահական նմանութիւն ունի հնխ. selp «իւղ, պարարտութիւն», որ կարող էր տալ ճիշտ հյ. իւղ. հմմտ. յն. ἔλπος «իւղ», կիպր. ἔλφος «կարագ», սանս. sarpi- «մաքուր կարագ», անգլսք. sealf, հբգ. salba «սպեղանի» (Boisacq 246, Kluge 406):

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. եղ, Ագլ. Ակն. Զթ. Մկ. էղ, Սլմ. Վն. յեղ, Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեբ. յէղ, Սչ. յէխ, սեռ. յէղի, Ասլ. յէ՛ղ, Տփ. յիղ, Տիգ. յըղ.—այս բոլորը գալիս են եղ ձևից. իսկ բուն իւղ ձևի ներկայացուցիչն է Զղ. ուղ:—Նոր բառեր են եղով, եղուիլ, եղտես, եղօշնակ, եղաքաքախ, եղալաւաշ, եղակալել, եղաձու, եղաման, եղաշոռ, եղառոց, եղեղէն, եղոտիլ ևն։—Հետաքրքրական բառ է իւղաճալ, եղաճալ «մէջը իւղ հալեցնելու փոքր աման», որ ձայնական փոփոխութիւններով դարձել է եղճալ Երև. Բբ., էխալ Ակն. Սեբ., ուխալ Բլ. Խն. Մշ.—այս վերջինների մէջ խ ներկայացնում է ղճ (տե՛ս Լումայ 1898, Բ գիրք, էջ 147) և ըստ այսմ պատահական նմանութիւն ունի մեր բառի հետ սանսկ. ukhā «պտուկ, սան»։

ՓՈԽ.—Գւռ. եղ (yeγ) ձևը փոխառութեամբ մտած է գրեթէ բոլոր թաթարական լեզուների մէջ. բայց որովհետև թաթարականում ղ ձայնը ծանր բաղաձայն (saqīl) է համարւում և չի կարող հետևաբար e ձայնաւորի մօտ գտնուիլ, այլ a (հմմտ. օսմ. aγlamaq «լալ», aγəl «փարախ», yaγmur «անձրև», yaγər «կեղ», yaγəz «գորշագոյն», ayaγəm «ոտքս» ևն), ուստի գւռ. yeγ ձևը դարձել է yaγ, այսպէս՝ ունինք օսմ. ياغ yaγ «իւղ, ճարպ», ياغلى yaγlə կամ ياغلو yaγlu «իւղոտ, պարարտ, կեղտոտ», ياغجى yaγǰə «իւղավաճառ, իւղարար», ياغلامق yaγlamaq «իւղոտել, իւղել», ياغلق yaγləq «թաշկինակ» (նախնաբար «կերակրի ճենճը սրբելու շոր». օսմ. այս բառից փոխառութեամբ ձևացած են Պլ. յաղլըխ, յալլըխ, Սչ. Ռմ. լալըխ, Ղրբ. յա՛լլուխ, յա՛լլըխ «թաշկինակ»). ياغلنمق yaγlanmaq «իւղոտուիլ», ايچ ياغى ič yaγə կամ طوك ياغى ḍoṅ yaγə «ճրագու», تره ياغى tere yaγə «կարագ» ևն (տե՛ս Մ. Աբիկեան, Ընդարձակ բառ. տճկ. հայ. գաղ. Պոլիս 1888), արևել. թրք. ياغ yaγ «ճարպ; կարագ, իւղ», ياغچامور yaγčamur «տաք հաց, որ կարագով շաղախում և քաղցր գինիով ուտում են» (հմմտ. գւռ. ճմուռ, եղաճըմուռ), ياغيقمق yaγəqmaq «գիրանալ», ياغلاغو yaγlaγu «սպեղանի», سوياغى su-yaγə «սև կարագ» (տե՛ս Pü de Courteille Dict.

turk-orient. Paris 1870), *Կաշգարի և Եարխանդի բարբառով՝* ياغ yaγ *«ճարպ, իւղ»,* ياغلانماق yaγlanmaq *«գիրանալ»,* ياغلاماق yaγlamaq *«իւղոտել»,* ياغليق yaγləq *«իւղ սրբելու շոր» (տե՛ս* R. B. Shaw, A Sketch of the turki language as spoken in eastern Turkistan, Kàshghar and Yarkand, Calcutta 1880), *չաղաթ.* ياق *կամ* ياغ yạγ *«իւղ, ճարպ»,* ياغليك yaγlik *«ճաշից յետոյ ձեռք սրբելու թաշկինակ» (տե՛ս* Vambery, Ċagataische Sprachstudien, Leipzig 1867). *ույգուր.* ياخ yax, *կիրգիզ.* جاو ǰau *(այս լեզուի մէջ բառասկզբի* y *դառնում է միշտ* ǰ. *ինչ. պրս.* yabān *«ամերակ, անշէն» և* yār *«բարեկամ, սիրելի»*>*կիրգիզ.* جابان ǰaban, جار ǰar), *ալթայ.* yū, *կարագաս* dyaz, *կոյբալ.* tyak, *սոյոթ.* tyax, *կանդակով* tyag, *եաքուտ.* aga *«իւղ, ճարպ»։ (Պատահական նմանութիւն ունի չին.* 油 yu² *«իւղ, պարարտութիւն, կարագ»)։—Այս բոլոր բառերը ԺԳ դարում՝ թաթարական տիրապետութեան ժամանակ՝ անցել են թաթարներին։ Հայերը կարագի պատրաստութեան համար առանձին մի ձև ունին. փոխանակ կաթից կամ սերից հանելու կարագը, ձձումով կամ խնոցիով մածունից են հանում։ Թաթարները Հայաստանի մէջ սովորելով հայերից կարագի պատրաստութեան այս եղանակը, տարին և տարածեցին Թաթարիստանում, նիւթի հետ բառն էլ փոխ առնելով։ Իւղի բնիկ թաթարական բառերն են՝ թաթար.* šalγan, *կոյբալկարագաս.* salgan, *արևել. թրք.* tosum, *մոնգոլ.* ᠲᠣᠰᠣ tosun *«կարագ, իւղ», եակուտ.* səa *կամ* sāl, *չուվաշ.* sju, *չաղաթ.* may *«իւղ, ճարպ»,* maylik *«իւղոտ»,* maylamaq *«կեղտոտել», ույգուր.* mayunmaq *«կեղտոտիլ», խըրղըզ.* mayluq *«թաշկինակ, անձեռոց», հունգար.* vay *«կարագ» են։* Vambery (Etymologisches Wörterbuch der Turko-tatarischen Sprachen, Leipz. 1878) *հայերէն ձևին ծանօթ չլինելով՝ չէ կարողացել ուղիղ մեկնութիւն տալ յիշեալ թաթարական ձևերին.—էջ 109, № 120* jag, ag *դրել է իբրև բնիկ բառ, իսկ էջ 213, № 231 դրել է* maj, jagh *արմատը և այս երկուսը ուզում է իրար կապել հունգար.* vaj *«կարագ» բառի միջնորդութեամբ, առանց մտածելու թէ* may *և* yaγ *ձևերը միևնոյն լեզուի մէջ և միևնոյն ժամանակ գտնւում են կողք կողքի և հետևաբար չեն կարող իրարից յառաջացած լինել։—Օսմանեան թուրքերէնից փոխ առնուած լինելով՝ անուղղակի մեզանից են փոխառեալ սերբ.* jag *«իւղ, ճարպ»,* jaglęk *«թաշկինակ», քրդ.* ياغ yaγ *«կարագ»,* kereyaγl *«կարագ-եղ», լազ.* yaγl *«իւղ», վրաց.* იაღლუ իաղլու *«մի տեսակ խմորեղէն, аладья»,* იაღლავაში իաղլավաշի *«իւղով ու խմորով շինուած խառնուրդ՝ որ վէրքի վրայ են դնում կամ ուռեցքի» (հյ.* իւղալաւաշ *ձևից)։—Սակայն ուղղակի հյ.* իւղ *ձևից է վրաց.* იუღი իուղի *«իւղ» (ըստ Մառ,* Тексты и разск. IV *յաւել.)։*

*ԻՒՊՈԴԻԱԿՈՆ *«կիսասարկաւագ» Լմբ. պտրգ. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։*

=Յն. ὑποδιάκονος *նոյն նշ., որ գալիս է* ὑπό *«ենթ-» և* διάκονος *«սարկաւագ» բառերից։—Հիւբշ. 351։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

+ԻՒՐ, ռ *հլ. «իրենը, իրեն յատուկ եղածը» (ստացական դերանուն) ՍԳր.* իւր, իւրեան *(իւրեամբ, իւրև, իւրեաւ, իւրեանք, իւրեանց, -եամբք) «իրեն» (էական դերանուն) ՍԳր. Բուզ. որից* իւրովի *կամ* իւրովին *Ես. խդ. 15. Եզն. Ոսկ. ես.* իւրորոյն *Եւս. քր.* իւրեանցակուռ *Բուզ.* իւրեանցայինք *Ոսկ. յհ. բ. 23.* իւրակայան *Ագաթ.* իւրակից *Բուզ.* իւրային *Եբր. գ. 10. Կորիւն. Ագաթ.* զիւրովին երթալ *«անձնատպանել» ՍԳր.* չիւր *«օտար» Ոսկ. ես. 279 (չունի ՆՀԲ),* իւրայատուկ *(նոր բառ) են։*

=Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. sewe- *ձևից՝* r *մասնիկով (հմմտ.* իր, որ*). միւս ցեղակիցները ներկայացնում են հետևեալ ձևերը. զնդ.* hava- *«սեփական, իրեն յատուկ», յն.* ἑός ἑέ, ἑίν, *լտ.* sovos>suus *«իւր», օսկ.* suveís, *լիթ.* sãvo *«իւր»։ Սրանց հետ կար նաև հնխ.*swo-, swe- *ձևը, որի ժառանգներն են՝ սանս.* svá-, *զնդ.* hva-, xva-, *հպրս.* uva-, *յն.* ὅς, *կրետ.* fós, *հիւլ.* fēin, fadēin, *սանս.* svayám, *ալբան.* vetɛ, *գոթ.* swēs, *հբգ.* swās, *հպրուս.* swais, *հսլ.* svojь, *ռուս.* свой՝ *«իւր, իրեն յատուկ, սեփական, ինքը,*

նոյն» նշանակութիւններով։ Վերջապէս ամենակարճ ձեւերն էին հնխ. se-, so-, որոնք տուել են յն. հոմեր. ἑ οἷ, լատ. se, ումբր. seso, գոթ. sik, հրգ. sih, գերմ. sich, հպրուս. sebbei, հսլ. sebé, ռուս. -ся «ինքը, իրեն» են (Walde 754, Boisacq 208, Trautmann 251, Pokorny 2, 455, Ernout-Meillet 956)։ Հնխ. sewe- տուել է նախ հյ. եւ, r մասնիկով՝ *եւր, որ անշեշտ լինելու պատճառաւ աւելի տկարանալով՝ դարձել է իւր։ Այստեղ գործ չունի հնագոյն հայերէնի եւ>իւ ձայնափոխութեան օրէնքը (ինչ. ալեւր>ալիւր, եւղ>իւղ), որովհետեւ ամենահին ձեռագրերի մէջ էլ ամենեւին գոյութիւն չունի *եւր գրչութիւն՝ փոխանակ իւր։—Հիւբշ. 451։

Peterm. 170 յն. οὗ, լտ. sui ձեւերի հետ։ Müller, Benfeys Orient u. Occident 2, 576 (նաեւ SWAW 84 (1877), 228), որից Justi, Zendsp. 32 զնդ. ava «նա, այն» (հպրս. ava, պհլ. ō, փարս. ōi, պրս. او ō, քրդ. au, օսս. ui) ձեւի հետ։ Մորթման ZDMG *26*, 540 բեեռ. huri, անգլ. his, her, 592 բեեռ. iur։ Նոյն, Բեեռագիրք Հայաստ. Թրգմ. Գ. Ապտուլլահ, Պոլիս, 1872, բեեռ. ուրիի։ Տէրվ. Altarm. 64 և Նախալ. 122 ուղիղ է մեկնում։ Նոյն, Մասիս 1881 մայ" 11 զնդ. hva, սանս. sva, իբր նախնական *ճիւր ձեւից։ Justi, Dict. Kurde էջ 297 ա քրդ. wir «այստեղ», wir-da այստեղում» ձեւերին է կցում հյ. իւր, իւրեան, իւրե։ Հիւնք. ճիւր բառից։ Բազմ. 1897, 591 ի դերանուանական արմատից։ Bugge, Lyk. Stud. 1. 18 լիկայոնիոյ Ιούρασις յատուկ անունը, էջ 1, 72 լիւկ. Ἴασος և նախայն. Ἰάων, Ἰάων են։ Jensen ՀԱ 1904, 271 հաթ. pa «իւր»։ Վերի ձեւով մեկնեցին Meillet, Esquisse էջ 24, Pedersen, Ցուց. դեր. էջ 35, Lidén, Arm. Stud. էջ 135, բայց մանաւանդ Meillet JAs. 1904, 497։ Osthoff, Parerga I 291 յն. αὐτός «նոյն» են ընտանիքի հետ։ Osthoff, Parerga 291 են հնխ. ēs-ōr, որ է «լինելը, գոյութիւն» իբր թէ «անձն, ինքն», ինչպէս յն. ἀυτός, αὖς, սանս. ásu-, զնդ. anhu են։

ԳԻՌ.—Ալմ. իւր, Մրղ. իւր, իր, Գոր. Ղրբ. Շմ. իւրոն, Ագլ. յ՛իրոն, յի՛ւրոն, Ակն. Ո. Սեբ. Տիգ. իր, Ջթ. իր, իյ, Երև. իրա, ՀՃ. իյ, Աշ. իրեն, Պլ. Սեբ. իր, իրէն, Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ. իրէն, Ասլ. իրա, Տփ. իր, իրան, Ննխ. իր, իրէն, ժէն, Ալշ. Մկ. Մշ. Ոզմ. Վն. ուր, Ջղ. ու̈ր, Համշ. ուր, ույ։ Նոր բառեր են իրական «ազգականները», իրաւոր «մերձաւոր», իւրնիւր «ինքնիրեն», զիրաւ ածել, զիրաւ անցնիլ, զիրաւ ունել, զիրաւ տալ, զիւրով տալ «փռել, ծածկել, ծածկուիլ»։

ԻՒՐԱՏԱԿԱՆ. անստոյգ բառ. գործածուած է Մագ. թղ. 236՝ մի շատ մութ ոտանաւորի մէջ. «Րաբայական պայքար պարսիւ իւրատական աճապարեալ»։

ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ (ոսկեդարուն անհոլով, յետնաբար ո հլ.) «ամէն մէկը» ՍԳր. Ագաթ. սրա մէջ իւր դերանուն համարելով՝ իբր -քանչիւր արմատից՝ յետնաբար շինուած է երկաքանչիւր «երկուսն էլ» Փիլ. Նխս. Յճխ. իբր համապատասխան յն. ἑκάτερος ձեւի։ Զափի համար կրճատուած ձեւով ունինք իւրաքանչ Ադամ. 254։

ՆՀԲ քանչ=լծ. պրս. kas «անձ» և յն. ἕκαστος։ Peterm. 182 իւրք անձնիւր։ Տէրվ. Altarm. 2, 3, Նախալ. 119 և Մասիս 1881 յուլ. 4՝ իւր «իր»+քան-չ=լտ. cunque, գոթ. huanhun, լտ. quisque «իւրաքանչիւր», quam «քան»։ Մառ ЗВО 5, 316 զնդ. kasčid ձեւից է դնում -քանչիւր։ Patrubány SA 1, 209 իւր-ա-քան-չ-իւր, այսինքն «թէ՛ իւրքն և թէ՛ ոչ իւրքըն»։ Meillet, Altarm. Elementarbuch էջ 65 և Rev. ét. arm. I. 13, մեկնում է «sein eher als nicht sein», «sien plutôt que non sien», այսինքն «իւր քան ոչ իւր»։

+ԻՔ «մի բան, իմն ինչ» Անյ. վերլ. արիստ. «գոյացութիւն, որ ինչ է» Պերիարմ. «է, կայ, գոյ» Պերիարմ. Անյ. պերիարմ։ Ոսկեդարեան հայերէնում ուղ.-հյց. հոլովաձեւը գործածուած չէ. բայց ունինք միւս հոլովները. ինչ. սեռ. իրիք, տր. իմիք, բց. յիմեքէ, գրծ. իւիք. զարմանալի մի ձև է՝ իմիքի, որ գտնում եմ մէկ անգամ Սիր. խա. 19 «Արդ պատկառեցէք ի վերայ իմիքի բանիւս իմո»

(Հռոմ. Վեննա. 1860). այլ խմբ. «Սակայն պատկառեցարո՛ւք յայսցանէ՝ որք յառաջ գան ի բերանոյ իմմէ» (այսպէ՛ս տպ. Սանկտպետերբուրգ 1817). յոյնն ունի τοιγαροῦν ἐντράπητε ἐπὶ τῷ ῥήματί μου («ի վերայ բանից իմոց»)։—Իք բառի բացասականն է չիք «չկայ» (իբրև բայ գործածուած) ՍԳր. Ոսկ. «չլինելը, չգտնուիլը, պակասութիւն» (օր. ի քաղց և ի ծարաւ, առ չքի հացի և ջրոյ) Եփր. Բ. կոր. 111. որից չիք լինել «անհետ՝ աներևոյթ լինել» Եւս. քր. Կոչ. չքանալ Եփր. Թգ. Կոչ. չքաստան Ասող. չքացուցանել Կոչ. չքաւոր «աղքատ» Ա. կոր. ժա. 22. Բուզ. Ագաթ. չքոտի Եզն. Բուզ. Կոչ. չքոտիլ Ագաթ. ի չքմեղս Ոսկ. մ. բ. 2. ի չքմեղիկս Խոր. ևն։

=Կազմուած է *ի<հնխ. k²i- դերանուանական արմատից՝ ք մասնիկով, ճիշտ ինչպէս ունինք ոք՝ ո արմատից՝ ք մասնիկով.—ոք յատուկ է շնչաւորներին, իք՝ անշունչներին։ Տե՛ս նաև ի բառի տակ։—Հիւբշ. 450։

Տէրվ. Altarm. 3 և Նախալ. 119 բառի վերջաձայն ք՝ նոյն է դնում սնս. ընդ. ka, ča, յն. πο, τε, լտ. qui, que, գոթ. hvas, h, ինչպէս նաև հյ. ոք, ուրուք, ումեք, քան, քանի են ձևերի ք, քա մասի հետ, իբր հնխ. ka «որ» արմատից։ Ուղիղ մեկնեց վերի ձևով Meillet MSL 8, 281 և 10, 270, ուր բառս համարում է չեզոք սեռի միակ հետքը հայերէնի մէջ։ Ուղիղ է նաև Բազմ. 1897, 591։ Karst, Յուշարձան 409 սումեր. ig, nig անորոշ դերանուան հետ։

ԳՒՌ.—Գործածւում է մոռացուած մի բանի անունը տալու փոխարէն, իբր թէ «բանը, այն ինչը». այսպէս՝ Ախց. Ակն. Արբ. Երև. Եւդ. Կր. Հմշ. Մն. Մրշ. Ննխ. Ջղ. Սեբ. Սվ. իք, իքը, Սլմ. ինք¹, Ակն. իք, ինք, Ալշ. Մշ. իրք, Մկ. իրք¹, Պլ. իք, իրք, իքը, իրքը (հին լեզուով), ինք, ինքը (նոր լեզուով), Խրբ. իրք, իրքը, Ջթ. չի՞րք, չի՞յք «ի՞նչ, ի՞նչ բան» (<ի՞նչ իրք).—այս բոլորի մէջ իք և իր-ք «բաներ» բառերը իրար են խառնուած։—Նոյն բառից են Աժտ. Ջղ. իքմին, Տփ. իքմին, իմքին, Ագլ. է՛նմոն, է՛խմոն, է՛մոն «մի բան» (ինչպէս ունինք Տփ. օքմին «մէկը». այս ձևերի մասին տե՛ս և Աղբալեան ՀԱ 1926, էջ 400—401)։—Սչ. Ռմ. ի՛քմընա «ո՛չ մի բան, ոչինչ». այս բառը բուն նշանակում է «իք մըն ալ, մի բան էլ» (դրական), բայց թուրքերէնի ազդեցութեամբ ստացել է բացասական նշանակութիւն. հմմտ. թրք. bir šey «մի բան» (դրական), որից ժողովրդ. bišey «ո՛չ մի բան, ոչինչ», ինչպէս և Պլ. բա՛ն մըն ալ «ոչինչ» (օրին. ի՞նչ կայ.—բա՛ն մըն ալ. որ է՝ բան մըն ալ չկայ)։—Աւելի սովորական ձև է չիք, որ պահուած է մանաւանդ անէծքների մէջ. օր. Պլ. չիքը չարաչիքը գա՛ս:

ԻՔԻՄ. անյայտ բառ, որ ունի Ներսեսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 203 բ. (faux, իքիմ, շրթուն, -թան). սոյն լտ. բառը նշանակում է «կոկորդ, անցք, փողրակ, ակունք ևն»։

ԻՔՆՄԱՅ «յայտնի ինչ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 131։

Լ

*ԼԱԲԱՐՈՆ «Մեծն Կոստանդիանոսի կայսերական դրօշը՝ որի վրայ մի խաչ և Յիսուս Քրիստոսի անուան սկզբնատառերն էին նկարուած». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ա. տիմ. էջ 25՝ իբր օտար բառ. «Զնշանս արքունի կրեն ի պատերազմի, մանաւանդ զոր լաբարոնն կոչեն Հոռոմք»։ Նոյն բառը գիտէ Բռ. երեմ. էջ 191 ղաբրոն «նշանակ» ձևով։

=Լտ. labarum՝ նոյն նշ. մեզ հասել է յն. λάβαρον տառադարձութեան միջոցով. որ և λάβωρον, λάβουρον (Sophocles, էջ 702 ա)։—Աճ.

ԱԲ դնում է լտ։

*ԼԱԲԻՒՐԻՆԹՈՍ, սեռ. -ի (գրուած նաև լաբիրինթոս, ղաբիւրինթոս, լամբիւրինթոս, ղաբիւրինթ, ղամբիւրինթոս, լամբրինթ. իսկ նոր գրականի մէջ ընդունուած ձևն է միայն լաբիւրինթոս) «բաւիղ» Առ որս. Նոնն. 22։

=Յն. λαβύρινθος «բաւիղ», որից փոխառեալ են նաև լտ. labyrinthus, գերմ. Labyrinth, ֆրանս. labyrinthe ևն.—յոյն բառը փոխառեալ էին կարծում եգիպտ. lope-rohunit ձևից. (այսպէս էր կոչւում Եգիպտոսի մէջ Մերիսեան լճի մօտ շինուած հռչակաւոր լաբիւրինթոսը). բայց այժմ համարւում է փոխառեալ կարիական կամ լիւդիական լեզուից և նշանակում է «պալատ λάβρυς-ի, որ է կացինի» (լիւդիական կամ կարիական բառ ըստ Պլուտարքոսի. տե՛ս Boisacq 548)։—Հիւբշ. էջ 351։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԼԱԲԼԱԲ «բաղեղ» Մխ. բժշ. 67. յետնաբար գրուած լապլապ Ամիրտ. բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 887։

=Արաբ. لبلاب lablāb «բաղեղ»։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), յետոյ Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 178։

ԼԱԲՈՍ «մրեղջերու. թարգմանի օձահալած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 131։

*ԼԱԳ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է լագութիւն «թուլամորթութիւն, անառակութիւն» Կանոն։—ՀՀԲ ունի նաև լագուցանել, որ թէև Ա հատորում մեկնում է «ծածկել, թաքուցանել», բայց Առձեռնում դնում է «բղճախոհ ընել. 2. ծածկել, պահել». (ըստ վերջին նշանակութեան տե՛ս լաճուցեալ)։ Նոյն բառերն են նաև Բառ. երեմ. էջ 131 լագորդել «լծոտել կամ մաշացել (?) կամ մաշել» և լագրտե «մանչացեալ կամ անօտեալ (?) կամ մաշեալ»։

=Յն. λαγνεία «անառակութիւն», λαγνεύω «անառակիլ, լրբանալ», λάγνος «անառակ» ևն։—Աճ.

Առաջին անգամ ԱԲ դրաւ յն։

*ԼԱԴՐԻԱՅ «պաշտամունք». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած եմ գտնում Գիրք մոլութ. 451 ա և բ, 452 ա. «Պարտ է պաշտել զնա սպասաւորութեամբ իմն տարբերեալ յամենեցունց. և այս կոչի լադրիայ, այսինքն պաշտօն աստուածային. Այս է պաշտօնն այն, որ կոչի լադրիայ»։

=Լտ. latria «պաշտամունք», որ փոխառեալ է յն. λατρεία «ծառայութիւն. 2. պաշտամունք» բառից. այս էլ ծագում է λατρεύω «ծառայել» բայից։—Աճ.

ԼԱԶԱՆԻ «փոքրահասակ և խիստ կատաղի մի գազան է». ունի միայն ՀՀԲ՝ առանց վկայութեան։ Վկայութիւնը գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Գիրք առաք. 553 ա. «Առիւծն... երկնչի ի փոքր կենդանւոյն ումեմնէ, որ կոչի լազանի, յորոյ գազանութենէ ոչ ոք կենդանի է անհոժ»։

*ԼԱԶՈՒԱՐԹ (որ և լաժուարդ, լաժուրդ, լաջուարդ, լաջվարդ, լաճվարդ, լազվարդ) «գոճազմ քարը և նրանով պատրաստուած ընտիր կապոյտ ներկ» Ոսկիփ. Բժշ. Վրդն. աշխ.

Վրթ. քերթ. Լմբ. յայտ. կէ. (ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս Seidel, Հրտր. Մխ. Հեր. § 384.—Հյ. կոչւում է պարտիզաfար՝ ըստ Բժշ. և Ամիրտ. որոնց վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 733 բ)։

=Պրս. لاژورد lāžvard «գոճազմ քարը». այս քարը յատուկ է Պարսկաստանի, ուր գըլխաւոր հանքերը գտնւում են Բադախշանում. այստեղից տարածուել է արևելք և արևմուտք, նախ մտնելով Հնդկաստան, եղել է lājavarta, rājāvarta, յետոյ անցել է արաբներին և նրանց միջոցով մտել է բազմաթիւ լեզուների մէջ. այսպէս՝ արաբ. لاجورد lājvard կամ لازورد lāzvard «գոճազմ», lājvardī «երկնագոյն կապուտակ», թրք. lajiverd «լուրթ գոյն, մանիշակագոյն», քրդ. lajverd «կապտագոյն», ստ. լատ. lazulum, lazurius, lazur «գոճազմ», azurrum, azura, azolum «լաջուարթ գոյնը», ստ. յն. λαζούριον, նյն. λαζούριος, λαζουβερδί, իտալ. lapislazzolo «գոճազմ», azurro «երկնագոյն», ֆրանս. lapis-lazuli «գոճազմ», azur «կապտագոյն», սպան. պորտ. azul «կապտագոյն», գերմ. Lasur, ռուս. лазурь «գոճազմ և բաց կապոյտ ներկ» են։—Հիւբշ. 267։

> Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 43 և Lag. Arm. St. § 900:

*ԼԱԹ «շոր, զգեստի՝ շորի կտորը». Վստկ. 85 (Պարտ է հալաւով մտանել, որ քիրտն ի լաթն արգելանի և չկաթէ ի խաղողն) Քուչ. էջ 57. (Տեսի լաթեր լուացած, ի յան լաթերուն մէջէն լուացած շապիկ մ'էր փռած). որից մոմլաթ «մոմշոր, մուշամբա» Առաք. պտմ. 138. լաթակազմ (նոր բառ)։

=Պրս. لت lat «մաս, կտոր. 2. կտաւեղէն, կտորեղէն», որի հետ նոյն է սանս. lāta «զգեստ, շոր», իրաններից են փոխառեալ արև. թրք. لتّه latta «շորի կտոր, մի տեսակ չիթ», չաղաթ. latta «քուրջ, հին ու մաշած շոր», ոստ. լաթ նոյն նշ.։ Սրանցից են փոխառեալ, ըստ իս, նաև ռուս. лата «շորի կտոր», латань «հնացած՝ մաշուած շոր, ցնցոտի», лáтать «կարկատել», ուկր. látka «քուրջ», չեխ. látati «կարկատել», látka «կերպասեղէն, կտորեղէն», լեհ. łaty «ցնցոտի». (այս բառերը Berneker 693 սխալմամբ համարում է բնիկ սլաւական, և սրա համար է որ հնդևրոպական այլ լեզուների մէջ ցեղակից ձևեր չի գտնում)։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ակն. Խրբ. Ննխ. Պլ. Սչ. Վն. լաթ, Հճ. լօթ «քուրջ», լաղ'դ'ե յ «հագուստ» (իբր եզակի գործածուած), Սեբ. լաթ, Ղրբ. լանթ, Ղզ. լանձի «պատառոտուած շոր»։

*ԼԱԼ կամ ՂԱՂ «մի տեսակ պատուական քար և բաց կարմիր գեղեցիկ պայծառ գոյն» Մարթին. Գնձ. Երզն. քեր։

=Պրս. لال lāl, «մեղեսիկ քարը և լալ գոյնը», որից փոխառեալ են նաև արաբ. لعل la'l, քրդ. lal, ռուս. лалъ նոյն նշ. և սերբ. läl «կարմիր» (Berneker 687):—Հիւբշ. 267։

> Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (տե՛ս ղաղ բառի տակ), յետոյ Պատկ. Драгоц. камни 72, Lag. Arm. Stud. § 903։

+ԼԱԼ «արտասուել, լաց լինել» ՍԳր. որից լալական Մարկ. ե. 38. լալեող Դատ. բ. 1. լալիւն ՍԳր. լալիf ՍԳր. լալութիւն Ա. մակ. ա. 28. լալումն Յուդթ. է. 18. լալոտ (չունի ՆՀԲ) «լալագին» Պտմ. տէր. յուսկ. 213, լալօնf Դատ. բ. 5. Բ. Թագ. ե. 23, 24. Ոսկ. յհ. բ. 16. լաց. Պղատ. օրին. լացուցանել Սարգ. յկ. բ. և ա. պ. սիրուն փոխաբերութիւն է լացուր «ծառից վազած հոյզը» Բառ. երեմ. էջ 485։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. plā- արմատից, որի առաջին նշանակութիւնն էր «զարնել, ծեծել», որից «կուրծքը ծեծել, կոծել» և յետոյ «լալ». արմատի պարզական ձևը պահուած է միայն հայերէնի մէջ, միւս ցեղակիցները ունին աճական ձևը՝ plāg, plāq, թէ՛ առաջին և թէ երկրորդական նշանակութիւններով. հմմտ. յն. πλάζω «զարնել, ծեծել», πλήγνυμι «զարնել». πλήσσω «ծեծել, զարնել, վիրաւորել», դոր. πλαγά «հարուած», լատ. plango «զարնել, ձեռքերով կուրծքը բաղխել, բարձրաձայն ողբալ, կոծել», գոթ. flōkan «ողբալ», անգլսք. flócan «ծեծել, ձեռքերով բաղխել», հբգ. fluohhōn, գերմ. fluchen, հոլլ. vloeken «անիծել», լիթ. plakù «ծեծել, ճպոտներով հարուածել», հսլ. plačą, plakati «լալ, կոծել, ողբալ», սերբ. plăcêm «լալ», սլով. plákatise «ողբալ, լալ», ռուս.

плачу, плакать «լալ», միռլ. lēn «ողբ, ցաւագին ճիչ», lēssaim «ուժգին ծեծել» են (տ. Walde 588, Boisacq 789, 796, Trautmann 222, Kluge 148, Pokorny 2, 91, Ernout-Meillet 738):—Աճ.

Շրէօդէր, Thesaur. 45 *քաղդ.* ילל ill (*ասոր.* ailel, *արաբ.* valvala) «ողբալ, կոծել» բառից փոխառեալ, Peterm. 29 *լատ.* flere և *եբր.* ילל ill: Windisch. 17 *լատ.* lamentari «ողբալ»: Lag. Urgesch. 1008 *լտ.* plorare «լալ»: *Հիւբշ.* KZ 23, 35 lā *արմատից, որ չի ընդունում* Lag. Arm. Stud. *§ 904: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 6 թերևս լատ.* lamentum: *Նոյն, Նախալ. 101 սանս.* rā, *լատ.* lātrare, *հսլ.* lajati, *գոթ.* laian «հաչել» ձևերի հետ՝ հնխ. ra *արմատից.* լալական *են ձևերը համարում է կրկնական:* Bugge, Beitr. 8 *յն.* κλαίω «լալ» *բառի հետ՝ իբր հնխ.* klāwyō *ձևից. այս ձևը տուել է նախ հյ.* *լաւամ, *որից* *լաամ>լամ: *Հիւնք.* լուանալ *բայից: Հիւբշ. 451 յիշում է լտ.* lā-mentum «ողբ», *լիթ.* lóju, lóti, *լեթթ.* lāt, *հսլ.* laję, lajati, *սանս.* rā, rāyati «հաչել շան» *բառերը (որոնց կցում են նաև յն.* λαίειν, λαήμεναι «ձայն հանել, հնչել, խօսիլ», *լտ.* latrare «հաչել», *ալբան.* l'eh «հաչել», *գոթ.* lailōun «նախատեցին», *միռլ.* līim «դատապարտել»), *բայց նշանակութեանց պատճառով չի ընդունում: (Հիւբշմանի անուան վերագրելով և իբր հաստատ! ընդունում են* Berneker 687, Boisacq 550, Walde 410, Traut. 148): *Մառ,* Грам. др. арм. *261 ռուս.* плачу «լալ» *և յն.* κλάζω «պոռալ, ողբալ» *բառերի հետ. հայ բառի արմատն է ո՛չ թէ* լա, *այլ* լաց: *(Բայց յիշեալ երկուսը բոլորովին տարբեր արմատների են պատկանում. առաջինն է* plāg *արմատից* (Walde *588), երկրորդն է* klag *արմատից* (Walde 166):—Scheftelowitz BB 29, 34 *լատ.* plorare, *գերմ.* flennen «լալ» *բառերի հետ: Վերի մեկնութեանս՝ որ անտիպ է, համամիտ է նաև* Meillet *(անձնական): Պատահական նմանութիւն ունի վրաց.* լալվա *«անհամաձայնութիւն, վէճ, կռիւ»:*

ԳՒՌ.—Ախց. Ակն. Ասլ. Խրբ. Կր. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Ջղ. լալ, *Տփ.* լալ, լաց, ըլիլ, *Երև.* լաց ըլէլ, *Մկ. Մրղ. Ոզմ. Սլմ. Վն.* լոլ, *Ալշ.* ÷իլալ, *Տիգ.* իլոլ, *Շմ.* լոց իլիլ, *Գոր. Ղրբ.* լոց իճիլ, *Հճ.* լօլ, *Զթ.* լօլ, լոլ, *Համշ.* լաց ընուշ, *Ագլ.* լէօլ, լէօց: *Նոր բառեր են* լալաձայն, լալաշf *կամ* լացաշf, լալակբճիլ, լալակխճիլ, լալիf, լալելիճ, լալխռճել *(համմտ. Սմբ. պտմ. 90* լալախառճ, *տպ. Մոսկ. էջ 77* լալխառճ), լալխփել, լալուr, լացկաճ, լալկաճ, լալմաճ, լալկոտ, լացf, լացխեղդ, լացակալել, լացակճիլ, լացակումիլ, լացատrաf *են:*

*ԼԱԼԱ «կակաչ» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 879:*

=*Պրս.* لاله lāla «կակաչ», *որից նաև Թրք.* lale *նոյն նշ:*

ՀԲուս. դրաւ Թրք:

ԼԱԼԱԶԱՐ *«մի տեսակ ծաղիկ» Սալաձ. որից էլ ՀԲուս. § 880:—Այս բառը ՆՀԲ յաւել. գւռ. բառից, էջ 1062 գ մեկնում է «բոյս վնասակար՝ ի պարարտ վայրս. որոյ սերմն է արբեցուցիչ, և ծփիչ խելաց իբրև օր մի»: Նոյնը Հ. Պաւղոս Մեհերեան (ըստ Նորայր, Բանաս. 1901, 111) մեկնում է «բոյս ինչ վնասակար, որ բուսանի ի պարարտ տեղիս. ունի ի ծայրս ոստոց քառանկիւն գնտակս սակաւ երկայն, զորոյ սերմն արկեալ ի ջուր արբուցանեն մարդոյ, արբենայ և կատարեալ յիմարանայ. բայց ոչ տեւէ բազում ժամանակ յիմարութիւնն, այլ 24 ժամս կամ աւելի պակաս»: Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 238 կենդանի է այս բառը Երևան, Սիւրմալու, Շիրակ և նշանակում է «կակաչ. խիստ կարմիր ու գեղեցիկ ծաղիկ»: Բայց արդեօք առաջին երկուսը վերջինիս հետ նո՞յն են:*

Ամատունի, անդ, համարում է բառը պրս. բայց պրս. lālazār *նշանակում է «տեղի կակաչաւէտ». (այսպէս է կոչւում օր. Թեհրանում՝ արքայաբնակ փողոցը):*

ԼԱԼԱՒԱՐԹԻՒՆ *«պապաչումն» Մագ. Թղ. էջ 86. բայը ենթադրւում է* լալաւաrթել *«պապաչել, մկկալ այծի». (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 172, 186):*

*ԼԱԼԻՍ «մետաքսէ բարակ կտոր». Դրնղ. 106 (Եւ մէկ մէկ բարակ լալիս փակեղ գըլխոյ դնելով առաջի նոցա պարգևս)։

=Պրս. لالس lālas «է տեսակ իմն մետաքսեայ կերպասու, զոր ըստ մեծի մասին առնեն կարմրագոյն, որ յոյժ պատուական լինի»։—Աճ.

[ԼԱԼՕՆՔ «տանձ» Բառ. երեմ. յաւել. 567. որի հետ նոյն են ղաղօճf «տանծիք» Բռ. երեմ. էջ 191, լալօս «տանձիք» անդ, էջ 131. ուրիշ տեղ չէ յիշատակուած։

=Հյ. լալօճf «լաց, ողբ» բառն է, որ թիւրիմացութեամբ հասել է այս նշանակութեան։ Եբրայական Ս. Գրքի մէջ Դատ. բ. 1, 5 կայ בְּכִים Bokim տեղական անունը, որ հայերէնի մէջ ըստ ստուգաբանութեան թարգմանուած է Լալետղ կամ Լալօճf. «Եվ հրեշտակ Տեառն ի Գաղգաղայ ի Լալետղն... ամբարձին ժողովուրդքն զձայնս իւրեանց և լացին, և վասն այնորիկ կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ Լալօճf»։ (Այսպէս է նաև յոյնը, ուր նոյն տեղը գտնում ենք Κλαυθμῶνα, Κλαυθμῶνες, որ է «լալու տեղ.—բայց բողոքականների թարգմանութեանց մէջ պահուած է բնիկ ձևը. այսպէս՝ հյ. տպ. Պոլիս 1906՝ Բոքիմ, անգլ. տպ. New-York 1894, Bochim): Միևնոյն վայրը աւելի յետոյ՝ եբրայական բնագրում կոչուած է בְּכָאִים Bəkāim, որ նշանակում է «թթենի», այնտեղ գտնուած բազմաթիւ թթենիների պատճառաւ։ Այսպէս են՝ Բ. Թագ. է. 23, 24 և Ա. մնաց. ժդ, 14, 15։ Ըստ այսմ էլ աշխ. թրգմ. «թթենիների կողմից նորանց վերայ գնա՛. թթենիների գլխին». անգլ. mulberry trees: Հայերէնի մէջ՝ հետևելով յունարէնի, նախ պահուած է Լալօճf ձևը. «Մի՛ ելաներ ընդդէմ նոցա, դարձիր ի նոցանէն և եկեսցես ի թևէ նոցա մօտ ի Լալօնսն. և եղիցի յորժամ լսիցես զձայն շարժման անտառին Լալօնից» (Բ. Թագ. ե. 23, 24.—յն. κλαυθμῶνος). բայց յետոյ թթենին սխալ թարգմանուելով՝ եղած է «տանձի». «Ո՛չ ելթիցես զկնի նոցա, դարձի՛ր ի նոցանէ և թողցես զնոսա մերձ ի տանձիսն. և եղիցի ի լսել քո զձայն շարժման ծայրից տանձեացն» (Ա. մնաց. ժդ. 14, 15.—յն. ἀπίων)։—Այս երկու հատուածները իրար դէմ դնելով՝ մի բառագիր էլ Լալօճfը հասկացել է «տանձի»։—Աճ.]

*ԼԱԽԼԱԽ կամ ԼԱԽԼԱԽԱՅ՝ անծանօթ մի բոյս, որի խաշուն Մխ. հեր. էջ 44 և 97 պատուիրում է դնել մաղձի լուծումով հիւանդների սենեակում՝ վարդի և ուրիշ տերևների հետ, և կամ նրանով զօծել նրանց մարմինը։ Ունի միայն ՀԲուս. 882։

=Պրս. لخلخه laxlaxa «է անուշահոտ բաղադրութիւն ինչ, առ ի փարատել զնեխութիւնն օդոյ»։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ). Նոյնը Նորայր ՀԱ 1921, էջ 233 և Seidel, Մխ. հեր. 1908, § 135 և 280։

ԼԱԽՈՒՐ «կարոս բոյսը. լտ. apium nodiflorum (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 282) Նոնն. էջ 81 (Լախուրն խոտ է պարտիզական անուշահոտ և անուշահամ, որ յունարէն սեղինա (=յն. σέλινον «ազատքեղ, persil, պետրուշկա, մաղդանոս») անուանի). Գաղիան. Ածաբ. կիպր. գրուած է նաև ճեխուր, ճիախուր, ճիախor Բժշ. ճէախor Բառ. երեմ. յաւել. 570. որից ձիալախուր կամ ձիախուր (թրգմ. յն. ἱπποσέλινον բառի, լտ. hiphoselinum) Գաղիան. սիւրալախուր կամ սիրալախուր «ասորական լախուր» Գաղիան. Բժշ.—ձայնական տարբերութեան համար հմմտ. ճապաստակ>գւռ. լապստակ:

ԳԻՌ.—Երև. ճէխուէ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნიახური ճիախուրի, թուշ. ნიახურ ճիախուր «լախուր»։

*ԼԱԽՏ «մահակ, կոպալ, ծեծի փոկ» Յայսմ. յնվ. 31, Կեչառ. աղէքս. Գնձ. Ուռհ. Պտրգ. էջ 642. յետնաբար գրուած նաև լախթ Ջքր. սարկ. Բ. 97։

=Պրս. لخت laxt «մահակ, կոպալ»։—Հիւբշ. 157։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia pol. 102: Böttich. ZDMG 1850, 355, 104 և Arica 80, 328 սանս. laguḍa «մահակ, կոպալ»։ Lag. Arm. Stud. § 905 պարսկերէնի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Գոր. Ղզ. Ղրբ. լախտ «ծայրին կապարեայ գնդակ կապուած խարազան», Երև. լա՛խտի «կտաւեայ գօտիէ պինդ ոլո-

րած պարան», փխբ. Ղրբ. «ձկան փորի կըռճիկը. 2. փիփերդի փոռւած թերթերը», որից Ղրբ. ագիճ լախտ անել «պոչը ոլորել (շան)», Տփ. լախտ, Ալշ. Երև. Ղրբ. լախտի «լախտով իրար ծեծելու խաղ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ლახტი լախտի «լախտ» ենթադրելի է ուղղակի պարսկերէնից, ըստ որում հայերէնը յետին ժամանակի բառ է։

+ԼԱԿ «շան կամ ուրիշ անասունի ջրալի ուտելիք». գաւառական բառ, որ հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած չէ. սակայն այս արմատից են՝ լակել «շան պէս լիզելով ուտել» Եղիշ. դտ. էջ 179, 180. Փիլ. լիւս. 150. Կիւրղ. Եւ. Ոսկիփ. լակոտալ «սաստիկ լափել» Փիլ. տեսակ. էջ 21. շնլակ, կատուլակ «շնից՝ կատուից լակուած մի բան» Մովս. երզնկ. (ըստ Հացունի, Ճաշեր, էջ 466)։

=Բնիկ հայ բառ. ցեղակից լեզուներից ունինք լիթ. lakù, լեթթ. laku, lakt «շան կամ կատուի լակել», հսլ. lokati, loča «լիզել», սերբ. lòkati, ռուս локать «լակել», լեհ. łokam «ագահօրէն լափել», թերևս նաև ալբան. l'ak «ործկալ»։ Այս ձևերը տալիս են հնխ. lak արմատը (տե՛ս Trautmann 149, Berneker 727, Pokorny 2, 380), որ պիտի դառնար հյ. *լաք: Անկանոնութիւնը կարելի է վերագրել բնաձայնութեան, ըստ որում նման հնչիւններով բառեր գտնում ենք նաև 'ուրիշ ընտանիքների պատկանող լեզուների մէջ. հմմտ. վրաց. ლოკა լոկա, ლოკნა լոկնա, გა-ლაკა գա-լակա «լիզել», թուշ. ლოკადდარ լոկադդար «լափել, լակել», սվան. ლოკ լոկ, ლილოკე լիլոկե «լիզել», արաբ. لعقة la'qa և لحق laḫq «լակել, լիզել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 50, 111), եբր. לקק laqq «լիզել, շան լակելը» են։

Schröder, Thesaur. 46 ասոր. (եբր. արաբ.) לקק laqq «լիզել, լակել» բառից փոխառեալ։ Peterm. 74 լծ. լափել և լիզել: Diefenbach, Berlin. Jahdb. 1843, էջ 444 սեմ. لق laqq արմատի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 101 հնխ. ra «հաչել, արհամարհել» արմատից, որի վրայ տե՛ս լալ: Patrubány ՀԱ 1906, 344 առաջին անգամ տուաւ վերի ուղիղ մեկնութիւնը. որից անկախաբար նաև Meillet MSL 15, 357 և 16, 241—2:

ԳԻՌ.—Արմատական ձևն ունին Ալշ. Ախց. Ճմ. Ոզմ. լակ են. բայական ձևով ունինք Սլմ. Վն. լակել, լկել, Երև. Գոր. Ղրբ. լակէլ, Ագլ. Մկ. Ճմ. Տփ. լակիլ, Հճ. Մշ. լագել, Ասլ. Ննխ. լագէլ, Զթ. լագիլ, Պլ. լագէլ, լգէլ, Համշ. լագուշ, Ախց. Կր. Մրղ. լկէլ, Ջղ. լկել, Ալշ. լգել, Ռ. Տիգ. լգէլ, Սեբ. լգալ.—Նոր բառեր են լակամաճ, լակացնել, լակիլակի:—Ուրիշ է լակ «ժողխ»։

*ԼԱԿԱՆ, ի-ա հլ. «կոնք» (գրուած նաև լեկաճ, ղեկաճ, լկաճ) հատտ. Վրք. հց. Ա. էջ 495. Պտմ. աղէքս. էջ 1, 2. Վստկ. 80. որից լականադէտ «լականով հմայող» Պտմ. աղէքս. ղեկանադիւթութիւն Պտմ. աղէքս. էջ 2։

=Յն. λεκάνη «կոնք», որի հետ նոյն են սումեր. laḫan gidda «լայն (կամ ծանր) աման», ասուր. laḫannu, laḫnu, ասոր. لقنا laqna, արաբ. لقن laqan և պրս. لكن lakan, lagan.—Այս բառերի փոխյարաբերութիւնը ճշտուած չէ. ոմանք յոյն բառը համարում են հնդևրոպական և կցում են լտ. lanx, lancis «ափսէ», յն. λέκος, λεκίς «պնակ» են բառերին (Walde 412, Boisacq 568). աւելի հաւանական է այն՝ որ յոյնը փոխառեալ է սումերականից, որից են նաև սեմական միւս ձևերը և պարսկերէնը։ Հայերէնի մէջ լեկաճ, ղեկաճ ծագում են յունարէնից, իսկ լակաճ՝ պարսկերէնից։ Պարսկերէնից են նաև վրաց. ლაკანი լականի, թրք. legen, leyen, lehen, քրդ. legen, գնչ. leken, lokani, և թուրքերէնի միջոցով էլ ռուս. легинъ, лахань, лохань, փոքր ռուս. łochána, լեհ. łachan', բուլգ. legén, lehén, lihén, ալբան. l'eg'én, l'ɛjén, ռում. ligheán են (Berneker 685 և 699):—Հիւբշ. 157, 351։

Առաջին անգամ Աւգերեան, Բցտ. չփ. և կշռ. էջ 88 դրաւ յունարէնից։ Նոյնը յետոյ ՆՀԲ։ Մսեր. Ճռաքաղ 1861, 346 լակելոյ աման: Lag. Arm. St. § 901 յիշում է յն. և պրս. ձևերը, իսկ Հիւբշ. 157 և 351, 512 բոլորն էլ ուղղակի յունարէնից է համարում։ Տե՛ս նաև Pictet 2, 281, բ. տպ. Բ. 362 պրս. lagān, յն.

λάγηνος «շիշ», լտ. lagena են բառերի հետ, որոնց ծագումը անյայտ է համարում։

ԳԻՌ.—Ախց. լոկոճ, Ալշ. Երև. Մշ. Ննխ. Ջղ. լագաճ, Ղրբ. Սլմ. լոգ'ոճ, Պլ. լէճեճ (նոր փոխառությամբ թուրքերէնից) են։

ԼԱԿԻՇ (սեռ. -ի) «բանակ, ճակատ, բանակի պատնէշ» Բուզ. որ և ղակիշ Բուզ. Փարպ. Եղիշ. դ. էջ 74. Կղնկտ. ղաշիկ Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 84։

ՆՀԲ պրս. لشكر laškar «բանակ», لشكرگاه laškargāh «բանակատեղի» բառերի հետ, որոնք համաձայն չեն ձևով։ Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 398 ասուր. rakāsu «պատնէշ» բառի հետ։

*ԼԱԿՈՏ «շան ձագ» Մարթին. Վստկ. 221—2. Տաթև. ամ. 230. յոգնակին՝ լակոտաճի Վստկ. 221, լակոտուճf Սամ. անեց. շար. 172։

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ ձև. հմմտ. վրաց. ლეკვი լեկվի «շան լակոտ, առիւծի կորիւն» (Չուբինով[2] 647), լազ. լակի, լաքի, լաճի «շուն», լակոտի «շան ձագ».—Հայերէնը փոխառեալ համարելու պատճառն այն է՝ որ արմատը լակ՝ գտնւում է միայն կովկասեաններում։—Աճ.

ՀՀԲ լակել բառից՝ իբր լակող: Պատկ. Матер. для арм. слов. I. 9, 10 Ատրպ. Թրք. لكته lekte «շան լակոտ» բառից փոխառութիւն։ (Նոյնը ընդունում է և Հիւբշ. 267)։—Ըստ Будаговъ 2, 191 այս բառը արտասանւում է läkätä, նշանակում է «լակոտ. 2. տխմար», և բացի Ատրպատականից ուրիշ թրքական լեզուի մէջ չկայ։—Այս բառն է՝ որ տուել է գռ. լաքարայ ձևը, և կասկածելի է որ միևնոյնը նաև լակոտ ձևը տուած լինի։—Մառ ЗВО 19, 072 իբրև յաբեթական բառ՝ կցում է վերի կովկասեան ձևերին.—at դնում է իգականի վերջաւորութիւն։ (Այժմ աւելացնում և նրանց է կցում նաև սումեր. lū «առիւծ», ափխազ. la «շուն». տե՛ս Сред. передвиж. էջ 10)։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ Արրտ. 1910, 449 և 1911, 418։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան, էջ 406 սումեր. lik «շուն»։

ԳԻՌ.—Ջղ. Սլմ. լակոտ, Ախց. Երև. Կր. Շմ. լակօտ, Ալշ. Մշ. լագոդ, Ննխ. Պլ. Ռ. լագօդ, Հճ. լոգոդ, Գոր. Ղրբ. Մկ. Տփ. լակուտ, Մրղ. լակուիտ, Տիգ. լոգուդ, Հմշ. Սեբ. լագէօդ, Ասլ. լագէօ՛դ, լագէօ՛*.—Նոր բառեր են լակոտաճաճ, լակոտատել, լակոտակախ, լակոտ-լուկուտ (կրկնական), Ղրբ. կոչական ձև է՝ լա՛կու, ա՛ լակու:

*ԼԱՂԱՊ «տխողոս, պատուանուն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 94 «Առաքէ նմա ընծայս և ալամ և լաղաբ՝ Ամինադլ և սուլտան կոչէ զնա». (էմին՝ էջ 127, իբր յատուկ անուն՝ գրում է Լալապ)։

=Արաբ. لقب laqab «մականուն»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշան, հրտ. Վրդ. պտմ. էջ 94։

ԳԻՌ.—Նոր փոխառութեամբ թուրքերէնից՝ լաղաբ «մականուն»։

ԼԱՂԱՐԻԿՈՆ «լիտր (չափը)» Շիր. ունի միայն Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 88։

=Անշուշտ նոյն է մաղարիկոճ բառի հետ, որ տե՛ս։

*ԼԱՂՄ «ական». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անկ. գիրք հին կտ. էջ 339:

=Թրք. لغم laγəm «ական»։

Տե՛ս իմ Թուրքերէնէ փոխառ. բառեր. էջ 150 և Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 227։ Ուղիղ մեկնեց նախ Անկանոն գրոց հրատարակիչը։

ԼԱՂՆԻՏ «կաղնչան բոյսը». գիտէ միայն ՀԲուս. § 3320։

ԼԱԾ «ուստր, մանչ, տղայ» Ոսկիփ. «սպասաւոր, laquais» միջ. հյ. բառ (ըստ Նորայր, Բռ. ֆր. 733 բ)։

=Կայ նաև շրջակայ զանազան լեզուների մէջ. այսպէս՝ իմերել. լա՛ճի «մանչ, տղայ», քրդ. لاج laǰ, զազա lāǰ, դուժիկի lajik, և մանաւանդ եթովպական ամհարիկ լեզուով ሌጅ: ləǰ «որդի» (տե՛ս MSL 23. 80): Բայց թէ ո՛րն է այս բոլորի աղբիւրը և ի՛նչ կապ ունին իրար հետ՝ չէ՛ յայտնի։—Աճ.

Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 25՝ ի պատասխան ումն Պարոյրի՝ որ հյ. լաճ և անգլ. lad «մանչ, տղայ» բառերի նմանութիւնը տեսնելով՝ նրանց մեկնութիւնը խնդրած էր, յայտնում է թէ երկուսն էլ նոր բառեր են և չեն կարող համեմատուիլ իրար հետ։

ԳԻՌ.—Մկ. Մրղ. Վն. լաճ, Մշ. Ննխ. լաչ, Սեբ. լաչ (միայն Թուրքի տղայոց համար է գործածւում), Ասլ. լաչ, լաժ. գործածւում է նաև ուրիշ գաւառականներում. ինչ. Ապ. Բզ. Երև. Խ. Խզ. Խլ. Խն. Խրբ. Ալմ.—Նոր բառեր են՝ լաճաճակ «տղի պէս, արիաբար», լաճիկ «տղեկ», լաճպլուզ «կտրիճ տղայ», լա՛ճօ «ա՛յ տղայ»։—Բոլորովին ուրիշ է պրս. لاج lāj «էգ անասուն, մասնաւորապէս՝ էգ շուն, քած»։

ԼԱՄԱՉՈՒ «մի տեսակ ծառի անուն». ունին միայն ԱԲ և ԳԲ. (չգիտէ ՀԲուս.)—ԳԲ մեկնում է «մեծ ծառ՝ կեղևը հանուած և իւղով օծուած, որուն վերևը դրուած բաները վրան ելլող հասնողին կըլլային. mât de cocagne». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 220՝ այսպիսի բացատրութեամբ. «Կամիմ քեզ և ի մերոյն Պարթևաց, զոր լամաչուն անուանեն, այսինքն մանկան ծառ կամ պատանեաց, զոր ի հանդիսի մերկամարտիցըն ցցեալ զարդարեն յոքնական կարասեաց գանձու և որք յստադին եւթանցն յաղթէ, պարգևօք պսակեալ նմա և զայն ձիր ընձեռեն»։ Տե՛ս նաև սխալագիր չամաչու:

=Վկայութիւնից երևում է որ պրս. է։

Կայ պրս. لام lām «զարդ, զարդարանք» + چوب čūb «փայտ, կտրած ծառ», բայց յարմար չէ, որովհետև ըստ վերոյիշեալ վկայութեան՝ բառը նշանակում էր «մանուկի կամ պատանիի ծառ»։

ԼԱՄԲ «օղակ՝ որի միջից անցկացնելով ձողը՝ բեռն են վերցնում» Ել. իե. 27. Վրդն. Ել. որից լամբաւոր կամ լամպաւոր «օղակաւոր» (Նորագիւտ բառ) Նորագիւտ Բ. մնաց. ե. 8—9. լամբել «վրան առնել, բառնալ, շալակել» Կոչ. 10. լամբիլ «տարածուիլ, ամէն կողմ բռնել, գրաւել» Կոչ. 173. օղալամբ Ել. լ. 5. Նոր գրականում լամբակ «կոճակամայր, կոճակը անցկացնելու ծակը»։

ՆՀԲ յն. λαβη «ունելիք բառնալիք», λαμβάνω «առնել, բառնալ» ձևերի հետ։ Böttich. ZDMG 1850, 355, Arica 21. 57 սանս. lambhā «մի տեսակ ցանկապատ», յն. λαβεῖν և հնխ. labh արմատը։ Lag. Arm. Stud. § 906 յիշում է պրս. lanba «որ և իցէ կլոր բան»։ Scheftelowitz BB 29, 38 լամբել=սանս. lambhana «ստանալ, ձեռք բերել»։ Petersson KZ 47, 270 հնխ. u̯lm̥bhi ձևից որ դնում է հնխ. u̯el- «դառնալ» արմատից. ցեղակից ձևերը տե՛ս գել–ուլ: Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 180 տառադարձուած յն. λαμβᾶνω ձևից, որ ՆՀԲ-ի կարծիքն է։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ლუმბა լումբա «պայտ» և ლამბი լամբի «հաստ լար»? (տե՛ս տակը)։

ԳԻՌ.—Նոյն են՝ լամբակ Ալմ., լամբայ Ալշ. (հնչւում է լամպա), լամբոկ Ակն. Բն. լամբօճf Ակն. «յատուկ գործած թել կամ պարան՝ որ ամանի կանթերից անցկացնելով կամ կուժի բերնին կապելով՝ ուսն են առնում. 2. կոճակամայր», լամբօճf Զթ. «գըլխարկի կապը՝ որ ծնօտի տակից բոլորւում է»։ Սրանց հետ նոյն է լամղաճ Ապ. (եթէ չըկայ վրիպակ) «ոլորած կեմ՝ որ կապում են մեծ քթոցին, հեշտութեամբ շալակելու համար» (Գ. սրկ. Յովսէփեան, Փշրանքներ 122)։—Վերջին «կապ, թել, պարան, կեմ» իմաստները անմիջապէս կցում են բառը վրաց. ლამბი լամբի «հաստ թել, լար, memuba» բառի հետ։

*ԼԱՄԲԱՏ-Ք «օդի մէջ երևցած ջահանման լոյսեր» Արիստ. աշխ. ուրիշ վկայութիւն չունինք։

=Յն. λαμπάδες նոյն նշ. որից նաև լտ. lampades. յոգնակին է λαμπάς «ջահ» բառի և ծագում է λάμπω «փայլիլ, ցոլալ» բայից։—Հիւբշ. 351։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԼԱՄԲԱՐ (կամ նաև լամպար, ղամբար, ղամպար), ի–ա հլ. «ջահ, ճրագ, լոյս, բոց» ՍԳր. որից ղամբարել «ջահաւորել, լուսազարդել» Ագաթ. ղամբարումն Շար. Տաղ.

ղամբարափայլ *Յհ. կթ.* ղամբարաբոց *Մագ. են։*

=*Յն.* λαμπάς, *սեռ.* λαμπάδος *«ջահ, ճրագ, կանթեղ». ծագում է* λάμπω *«փայլել, ցոլալ» բայից.—յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուած է ամէն կողմ. հմմտ. լտ.* lampas, *ֆրանս.* lampe, *իտալ.* lampa, *գերմ.* lampe, *հունգ.* lámpás, *հալ.* lamŭbada, *լեհ.* lampa, lampka, *ռուս.* лампада, лампа *(տե՛ս* Berneker 689), *ռումն.* lampaš, *ալբան.* lampad, *թրք.* lampa, *ամհ.* lamba *են։ Յոյն բառի ուղիղ տառադարձութիւնը պիտի լինէր հյ.* լամպադ *կամ* ղամպադ, *և նախորդ* մ-*ի պատճառով՝* լամբադ *կամ* ղամբադ. *սակայն* δ>ր *տառադարձութիւնը ցոյց է տալիս՝ ըստ* Meillet MSL 17, 248, *որ յոյն բառը անցել է մեզ՝ հիւս. պհլ.* *lampaδ *ձևի միջոցով։—Հիւբշ. 351։*

ՀՀԲ «բառ այլազգական»։ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 314 և ՆՀԲ յն. λαμπάς *ձևից։ Հիւբշ.* ZDMG 36(1882), 133 *յն.* λαμπάδες*։*

ԳԻՒ.—Ք. ղամբարուն *«հրաբորբոք». օր. Սիրտս ղամբարուն կայրի։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ლამბარი լամբարի *կամ* ლამპარი լամպարի՝ ր-*ի պատճառով փոխառեալ է հայերէնից։*

ԼԱՄՈՒԿ *«տղայ, որդի». Պամ. ժԹ դարից (հրտր. Դիւան Ժ. էջ 143)։ Սովորական է արդի գաւառականներում. ինչ. Բիւթ. Բլ. Բղ. Երև. Խն. Խրբ. Մշ. Սլմ. Սս. Վն., բայց միայն «քրդի կամ տաճկի տղայ» իմաստով։*

=*Քրդ.* լաուք *«որդեակ» բառի հայացրած ձևն է, այս էլ նուազականն է քրդ.* լաւ *«որդի» բառի։*

Ուղիղ մեկնեց Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1933 մարտ). բայց ւ>մ *ձայնափոխութեան համար մի յարմար օրինակ աւելի համոզիչ պիտի դարձնէր սոյն մեկնութիւնը։*

+ԼԱՅՆ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «լայն» Նէեմ. թ. 19, Յոբ. ա. 9, Եզեկ. իգ. 32, Ագաթ. որից* լայնագոյնս *Կոչ.* լայնօրէն *Ոսկ. ես.* լայնալիճ *Իմ. ե. 22.* լայնապարիսպ *Կանոն. 156.* լայնանալ *Օր. լբ. 15.* լայնանիստ *Վեցօր.* լայնել *ՍԳր.* լայնշի *Վեցօր. 175.* մեծալայնութիւն *Փիլ. Նոր բառեր են՝* լայնեզր, ընդլայնել, ընդլայնում, լայնասիրտ, լայնարձակ, լայնացում *և այլն։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* plātno- *ձևից, որ կազմուած է* plāt- *արմատից՝* -no- *մասնիկով. ցեղակից լեզուներից հմմտ. սանս.* pr̥thú *«լայն, ընդարձակ»,* práthatē *«կընդլայնի»,* práthas-*«լայնութիւն», զնդ.* fraθah- *«լայնութիւն»,* pəraθu- *«լայն», յն.* πλατύς *«լայն»,* πλάτος *«լայնութիւն», լիթ.* platùs, *լեթթ.* plats, plašs *«լայն», իռլ.* lethaim *«տարածել»,* lethan *«լայն», կիմր.* llydan *«լայն»,* llêd *«լայնութիւն»,* lledu *«տարածել», գալլ.* litano, *հբրըտ.* litan, *նբրըտ.* ledan *«լայն» են, որոնցից մի մասը ունին պարզ արմատը, ոմանք էլ կազմուած են մեր բառի պէս՝* -no- *մասնիկով։ Նոյն արմատին պատկանող հետաքրքրական ձևերից են նաև սանս.* pr̥thivī *«երկիր». յն.* Πλάταια *«քաղաք Բէովտիոյ», անգսք.* folde, *հսաքս.* folda, *նորվ.* flade, *հհիւս.* fold, *անգլ.* field, *հոլլ.* veld, *գերմ.* Feld *«դաշտ, երկիր, հող» (որից էլ փոխառեալ ֆինն.* pelto), *գալլ.* Litau *«ցամաքային Բրիտանիա» են բառերը* (Walde 589, Boisacq 792, Trautmann *225,* Kluge 136, Pokorny 2, 99):—*Հիւբշ. 451։*

Առաջին անգամ Peterm. 29 *համեմատեց յն. և սանս. ձևերի հետ։* Müller SWAW 42, 257 *յն.* πλατύς*։ Սրանց համեմատ են նաև միւսները։* Lag. Btrg. baktr. Lex. 70, 33 *արմատը համարում է* լ *կամ* լա, *որի վրայ աւելացել է* -այն *մասնիկը, ինչպէս* ունայն*։ Հիւնք. յն.* λεκάνη *«կոնք» բառից։* Bugge, Lyk. Stud. 1, 14 *լիւկ.* λάβρυς *«կացին» բառը մեկնում է հյ.* լայնաբերան *ձևով։* Osthoff SA 2, 130 *քննում է* Meillet-*ի կարծիքը այն մասին՝ թէ* լայն *բառի իսկականն է* *լայ *և նմանողութեամբ* երկայն *բառի՝ ստացել է յետոյ այս ձևը.* Scheftelowitz BB *29, 24 լատ.* plānus, *գալլ.* lanon, *լիթ.* plõnas *«հարթ» բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 427 թթր.* keń, eń, *թրք.* eń *«լայնք»։* Lidén, Göteborg högskolas arsskrift 1933, *էջ 44 դնելով որ հնխ.* plthú- *պիտի տար հյ.*

*ճաղք և ո՛չ լայն, բառս կցում է լտ. lātus հոմանիշին և սրա հետ միասին հանում է հնխ. stlā- to- ձևից (արմատը stel- «փռել, տարածել»). այս ձևից ըստացւում է *լայ, -ին մասնիկով *լային և ի-ի անկումով լայն:

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. լան, Ասլ. լան, լ̈ա, Հճ. Հւր. Ջթ. Խրբ. լոն, Ոզմ. լեն, Գոր. Երև. Ալշ. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Մշ. Ճմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տիգ. Տփ. լէն, Հմշ. լէ՝ն, լըն, Ագլ. լին, հին Թաւրիզեցիների բարբառով՝ չրջմամբ նէլ:—Նոր բառեր են լայնաբերան, լայնածակ, լայնլայնանալ, լայնկեկ, լայնուածf, լայնռեխ, լայնուսաւոր, լայնսիրտ, լայնf, լայնfu, լայնս, լայնfուիլ են։

*ԼԱՅՔԱ (կամ նաև լաfայ, լաfա, ղաfայ) «մի տեսակ կարմիր ներկ կամ այդ ներկով ներկուած կարմիր կաշի» Խոր. բ. 47 (Քանզի պատուեալ է առ Ալանս մորթ կարմիր, լայքա շատ և ոսկի բազում տուեալ ի վարձանս, առնու զտիկին օրիորդն Սաթինիկ. այս է (յերգս) ոսկէօղ շիկափոկ պարանն). Վրթ. քերթ. (Կարմիր մորթոյ... փղին ոսկերաց կամ ղաքային, որ յերկրէ բարբարոսացն եկեալ է ի վաճառ)։

=Պրս. لكا lakā «կարմիր սեկ. 2. մորթ իմն, որ յոյժ կակուղ է և գեղեցիկ յօրինեալ. 3. սեկ. 4. կարմիր կաւ (ներկի համար)». որից արաբ. لكاء lakā «լուք ներկով ներկուած կարմիր մորթ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 112). Նո՞յն է պրս. لك lak կամ لاك lāk «է սա իր իմն որ ի ցրտութենէ օդոյն որպէս շաղ տեղայ ի վերայ տերևոց ծառոց և սառուցեալ պաղի. և է սա յատուկ աշխարհին Հինտխսթանու. զոր ժողովեալ և ծեծեալ և եռացուցեալ, ներկանեն այնու զմետաքս և զհանդերձեղէնս, որոյ գոյնն հաստատ է և անեղանելի. զորոյ զվճիտ ջուրն ի գործ ածեն նկարիչք և պատկերահանք ի նկարակերտութիւնս»։ Վերջինիս ծագումը հնդկական է. հմմտ. սանս. लाक्षा lākšā, պալի lākhā, մալաբարի lakka, որ պրս. lāk և արաբ. لكّ lakk ձևերի միջնորդութեամբ անցել է նաև Եւրոպա. այսպէս՝ իտալ. lacca «կնքամոմ», սպան. պորտ. lacre «կնքամոմ», գերմ. Lack, ֆրանս. gomme-laque, թրք. لوك lök, նորագոյն փոխառութեամբ հյ. լուf, լոf, լօf (տե՛ս առանձին։)

Բառս մեկնուած է ըստ ՀՀԲ «քար պատուական կամ գոհար ակն», ըստ ՆՀԲ և ԱԲ «բաց կարմիր գոյնով հողային ներկ մը», ըստ ՋԲ «կարմիր ներկ ինչ գեղեցիկ կամ աղնիւ խէժ ինչ Հընդկաց», ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 733 բ «դոճի խէժ, Հնդկական ռետին, laque». —Վիսթօնեանք, Թրգմ. Խոր. էջ 164 դընում են իբր պրս. և արաբ. բառ՝ «խէժ կամ կարմիր ներկ» նշանակութեամբ։ ՆՀԲ յիշում է լաfա, լէօf «է գոյն բացագոյն կարմիր»։ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 659 և Arm. Gram. 157 պրս. lāk ներկը, կասկած յայտնելով «լայfա ներկ» նշանակութեան վրայ։ Խ. Ստեփանէ, Թրգմ. Խոր. ծան. 376 ռուս. лайка «շան կաշի պատրաստել»։ Ուղղագոյն մեկնութիւնը տուաւ ուրեմն Հիւնք. որ համեմատում է պրս. լէfեա «կարմիր սեկ»։ ԳԲ մեկնում է «հարիւր հազար օսկի դրամ (lack)» և սրանով հասկանում է պրս. لك lak «հարիւր հազար». հմմտ. Խորենացու մօտ լայfա շատ. բայց այս իմաստով առնելու համար՝ նախ, անտեղի է շատ բառը, իսկ երկրորդ՝ պրս. լաքը թիւ է և ո՛չ դրամ. ուստի առ առաւելն պէտք էր ասել շատ լաf ոսկի և ո՛չ թէ լայfա շատ և ոսկի. երրորդ՝ պրս. լաf չի կարող տալ հյ. լայfա կամ լաfայ:

ԼԱՆՋ, ի-ա հլ. (անեզական գործածութեամբ) «կուրծք» ՍԳր. որից լանջագեղ Երեմ. բ. 32. լանջակից Ոսկ. ա. տիմ. ժէ. լանջապան 3հ. կթ. լանջապան Պտմ. աղէքս. լանջապանակ 3հ. կթ. լանջանոց Փիլ. fաջալանջ Փիլ. լայնալանջ Ճառընտ. ինչպէս արդի գրականի՝ նոյնպէս նաև հին հայերէնի մէջ ունէր նաև «լեռան կող» նշանակութիւնը, որից էլ լանջակողմն Փարպ։

=Թերևս իբր բնիկ հայ համեմատուի հիւլ. lunga, անգլսք. lungen, հբգ. lungūn, գերմ. lunge, անգլ. lunges, հոլլ. long, ռուս. лёгкiя բառերի հետ, որոնք նշանակում են «թոքք»։ Այս բառերի հնխ. ձևն է lenghu-՝ որ բուն նշանակում է «թեթև» և ռնգայնաւոր

ձևն է հնխ. leghu- «թէթև» բառի. համմտ. լտ. levis, հսլ. ligŭkŭ, ալբան. l'eh, լիթ. lengvùs, լեթթ. liegs, գոթ. leihts, հբգ. līhti, հհիս. lettr ևն. (միւս ձևերը տե՛ս արագ բառի տակ՝ որ ծագմամբ նոյն է նախորդների հետ և իրանեանից փոխառութեամբ հասած է մեզ)։ Այսպէս է կոչուած թոքը՝ իբրև մարմնի ամէնից աւելի թեթև մասը։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս թոք բառի տակ (Walde 424, Boisacq 239, Berneker 753, Trautmann 158, Kluge 300, 312, Pokorny 2, 427)։ Հայերէն լանջ կարող է գալ հնխ. lṇg^{2}hi- ձևից։

Böttich. Arica 72, 170 հսլ. lokanya, յն. πλεύμων, լտ. pulmo, լիթ. plauczei, ռուս. legkoe բառերի հետ։ Lag. Urgesch. 694 լիթ. lankas «բոլորակաձև», lanka, lenke «երկու լեռների միջև մարգ» (իբր հյ. լեռան լանջ)։ Müller, Kuhns u. Schleich. Beitr. 3, 255 յն. σπλάγχνον «փայծաղ» բառի հետ։ Նոյն, SWAW 88(1877), էջ 12 յն. σπλάγχνον «փայծաղ», հիւլ. lunga «թոք» և սանս. hlīhán «փայծաղ» բառերի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 908 չի ընդունում հբգ. hlanca: Տէրվ. Altarm. 84 և Նախալ. 49 հնխ. lagh «անկեալ դնել» արմատից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 8, 165, որ Հիւբշ. 451 չի ընդունում՝ «թոք» և «կուրծք» նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ։ Հիմք. ղենջակ բառից։ Leskien, Bildung der Nomina im Lit. էջ 285 իրարից բաժանելով լանջ «կուրծք» և լանջ «լեռնակող» բառերը, վերջինը կցում է լիթ. slinkis «զառիվայր» բառի հետ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 47 յն. σπλάγχνα? Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 116—120 կցում է մի կողմից lunga, lungen ևն խմբին և միւս կողմից հհիս. lend, հբգ. lentin, մբգ. lende, գերմ. Lende, հսլ. lędvija, լատ. lumbus «մէջք» բառերին. կարծում է որ հայ. լանջ բառը ձևացած է այս երկու տարբեր բառերի խառնուրդից։ H. Sköld ՀԱ 1927, 792 վեդ. randhra «խոռոչ» և յն. λανθάνω «թաքնուիլ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Խրբ. Ղրբ. լանջ «լեռան լանջը». (բայց կայ նաև «կուրծք, գոգ» նշանակութեամբ օր. Երև. երեխիդ լանջդ վերցրու)։ Նոր բառեր են լեռ-լանջ Խրբ. Զրս. «լեռներ», լանջիվայր Ղրբ. լանջվայր Շլ. «լեռան զառիվայրը», լանջիվեր Ղրբ. լանջվեր Շլ. «լեռան զառիվերը», լանջնուդուրս Ղզ. «լեռան ցածից վեր», լանջնուվայր Ղզ. «լեռան բարձրից ցած», լանջիկ-լանջիկ, լանջիկ-մանջիկ Շիր. «կամացուկ, գողունի քայլերով» (կատուի համար ասուած)։—Rivola, Բառ. հայոց 1633, էջ 159 ունի լնջանք «լանջ»։

*ԼԱՇԿԱՐ, ի-ա հլ. «զօրք, բանակ» Եղիշ. ը. էջ 111. Զքր. սարկ. Ա. 50. ուրիշ օրինակ չըկայ. այս նոյն բառը Բառ. երեմ. էջ 192 դընում է ղաշկար «առամբութիւն»։

=Պհլ. *laškar, որից պրս. لشکر laškar «բանակ, գունդ զինուորաց». սրանից են փոխառեալ նաև վրաց. ლაშქარი լաշկարի, լաշքարի, լասքարի, քրդ. leškir, laškir, արաբ. عسکر 'askar «զօրք, զինուոր»։—Հիւբշ. 157։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. յետոյ Lag. Btrg. baktr. Lex. 75:

ԼԱՇԿԱՒ «անգղ» (թռչունը). գիտէ միայն ԳԲ։

*ԼԱՉԱԿ «շոր՝ որով կանայք գլուխն ու ծնօտըն են ծածկում». հնից աւանդուած չէ, բայց կայ յետնաբար. ինչպէս՝ Զքր. սարկ. Բ. 88. սրանից է լաչկիկ Քուչ. 61. (Զլաչկիկն ծուլ ու մուլ կապեր, զկէս ճակտին թողեր է ի բաց)։

=Պրս. لچك lačak «քօղ, պաստառ գլխոյ, որոյ ծայրն իցէ ոսկեթել և նկարակերտ, զոր կանայք փաթութեն ի գլուխս իւրեանց». ծագում է պրս. لچ lač «այտ» բառից։ Պարսկերէնից են փոխառեալ նաև արևել. թրք. لاچاك lačak «լաչակ», չաղաթ. لچك leček «պսակ ծաղկանց հարսին», քրդ. lāčik, ուտ. lačän, լակ. laćok, վրաց. ლეჩაქი լեչաքի, ն. ասոր. läčik't'o «լաչակ»։ (Մեր բառը այժմ գրւում է լաչակ)։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ Գաւառ. բառ. էջ 411։

ԳԻՌ.—Երև. լաչակ, Ախց. լոչոկ, Տփ. լէչաք (այս վերջինը «չիքիլա» նշանակու-

թեամբ), Մշ. լաճիկ, Ալշ. լաճի, Ղրբ. լէշակ, ըստ Riv. լաշայ են։—Սեբաստիոյ բարբառով լոշոգ նշանակում է «անառակ կին»։—Նոր բառեր են լաշակացու, լաշակատր, լաշակատրուիլ։

ՓՈԽ.—Ուտ. läcäg^{y} «լաշակ»։

ԼԱՊ «քաղցու. 2. սերկեւիլի կուտ». ունի միայն ԳԲ։

ԼԱՊԱՆԱԼ «ուսանիլ». ունի միայն Բռ. Երեմ. էջ 131։

ԼԱՊԱՏ «անմարդ կամ անամուր». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 131։

*ԼԱՊՍԱՆ «մանանեխ» Բժշ. յիշում է միայն ՀԲուս. § 3321։

=Արաբ. لبسان labsān (չունի Կամուս), յն. λαψάνη, λαμψάνη «charlock sinapis arvensis, մանանեխ» (Sophocles 705), լատ. lapsana, lapsanium «մի տեսակ վայրի կաղամբ» (Quicherat, Dict. lt.-fr. 1913, էջ 748), ֆրանս. lampsane։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ԼԱՊՏԵՐ, ի-ա հլ. «ճրագ, կանթեղ, ջահ» ՍԳր. որից լապտերակալ Ոսկ. ղզր. լապտերավառ (նոր բառ). գրուած է նաեւ ղապտեր ՅՀ. իմ։

=Յն. λαμπτήρ «ջահ, կանթեղ, ճրագ» բառն է, որ ծագում է λάμπω «փայլել, ցոլալ» բայից. յոյնից է փոխառեալ լտ. lampter. նոյն բառը կայ նաեւ մանիքէական պահլաւերէնում, որի միջոցով էլ բառը անցել է հայերէնի. հմմտ. լամբար։

ՆՀԲ դրաւ ուղղակի յունարէնից. Böttich. Horae aram. 39, 86 ասոր. naptīr ձեւից։ Նոյն, Rudimenta 47, 160 ասորի բառի հետ dīp արմատից։ Lag. Arm. Stud. § 910 և Հիւբշ. 351 դնում են ուղղակի յունարէնից։ Պահլաւերէնի միջնորդութեամբ Meillet MSL 17, 248։

ԳՒՌ.—Սչ. լարդեր։

ԼԱՋՈՒԱՐԴ տե՛ս Լաղուարթ։

+ԼԱՍՏ, ի հլ. (յետնաբար նաեւ ի-ա հլ.) «մի տեսակ տափակ նաւ» ՍԳր. Նար. «նաւի ողնաշար» Նար. «մահճի տախտակ» Վրք. հց. Ա. 287. որից լաստափայտ «նաւ, Նոյի տապանը» Իմ. ժդ. 6. Եփր. համաբ. 251. լաստել «պատրաստել, կարգաւորել, կազմել» Երեմ. ղ. 23. «մի երկիր բռնել, այնտեղ տարածուիլ» Բրս. մրկ. 212. Ոսկ. կողոս. 636. «գրաւել, տիրել մի երկրի» Ոսկ. յհ. ա. 1. Սեբ. էջ 31. լաստիլ «բռնակալել, մի տեղ հաստատուիլ» Սեբ. 80. լաստակոտոր առնել «կազմուածքը քայքայել» Վեցօր. ը. 166. պատուաստալաստ «իրար կցկցած» Նար. առաք. 429. լաստենի «մի տեսակ ծառ. alnus orientalis Dcsn» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 78) Բռ. ստեփ. լեհ. Նոր բառեր են տկլաստ, լաստակ «շենք շինելու ժամանակ կազմուած ժամանակաւոր փայտակերտ վերելակ. խքելէ» (Կոյլաւ, Բառ. գերմ. էջ 25 բ, 1214 բ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lazdā- ձեւից հմմտ. լիթ. lazdà (գտ. lazà) «փայտի կտոր, գաւազան, ընտանի կաղնիի թուփ», lazdỹnis «հաստ կոճղ», լեթթ. lazda, lagzda, legzda «ընտանի կաղնիի թուփ», հպրուս. laxde (<lagzde) «արքայակաղնի» (Trautm. 153, Pokorny 2, 442 և 387)։ Մեր բառի առաջին և նախնական նշանակութիւնն էր «փայտ, կոճղ», որից հետզհետե զարգացան «լաստ, կազմել» են իմաստները։—Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. δόρυ «փայտի կտոր, կոճղ. 2. նաւի տախտակ. 3. նաւ», անգլ. raft «լաստ», rafter «գերան», ֆրանս. charpenter, հհիւս. timbra «շինել, կազմել»։

ՆՀԲ լաստ՝ լծ. թրք. ֆերասթէ «ատաղձ», իսկ լաստել՝ լծ. հյ. պատրաստել, պրս. ārāstan։—Pictet, Orig. ind. 2, 183 իռլ. lestar «քաժակ», կիմր. llestr, բրըտ. lestr «նաւակ»։ Lag. Arm. Stud. § 911 պրս. last «ամուր, հաստատուն, գեղեցիկ, բարի»՝ յատկապէս լաստել բառի համար։ Հիւնք. թրք. sal «լաստ»։ Scheftelowitz BB 29, 32 հրգ. latta, գերմ. latte «գերան», իռլ. slat «ձող», մրգ. lade «տախտակ»։ Patrubány SA 2, 159 հնխ. pleu̯- «հոսել, լողալ» արմատից։ Ուղիղ մեկնեց Lidén IF 18 (1905—6), 487, որ կրկնում է Lewy KZ 40 (1906), 422 (մերժելի է միայն լտ. larix բառի համեմատութիւ-

նը, որին հակառակ են նաև Walde 414 *և* Boisacq 203 *ծան.)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ლასტი լաստի *«ճիւղերից շինուած ցանկ» (որից էլ Ղզ.* լաստի *«ուռից կամ զանազան ճղոտներից հիւսուած դուռ»),* ლასტიჯანი լաստիջանի *«ճիւղերից հիւսած մեծ կողով»։*

*ԼԱՏԱՆ «cistus cyprius *բոյսի անուշահոտ խէժը՝ որ ծխելու համար է գործածւում» Խոր. աշխ. 603. Մաշտ. ջահկ. տե՛ս նաև* ղանդանոն:

=Պրս. արաբ. لادن lādan *հոմանիշից, որից փոխառեալ են նաև յն.* λάδανον, λήδανον, *լտ.* ladanum, *վրաց.* ლადანა լադանա, *ռուս.* ладанъ, *ֆրանս.* ladan, *թրք.* laden *են* (Berneker 682):*—Հիւբշ. 351։*

Ուղիղ համեմատեց նախ ՆՀԲ։ Հիւբշ. դնում է իբր լատիներէնից փոխառութիւն։ Բառիս վրայ ընդարձակ խօսում է Seidel, *Մխ. հեր. § 279։*

ԼԱՏՐԱՏԵԼ *«բամբասել» ? մէկ անգամ ունի Մծբ. 385 (Ատեն սրտիւ և լատրատեն շըրթամբք)։*

ՆՀԲ միացնում է լտ. latro *«հաչել» բառին։ Նոյնը կրկնում է* Brockelmann, *Ուս. փոխ. բառից, էջ 115, բայց որովհետև հայերէն բառը ձևով նման չէ լատիներէնին, ուստի կարծում է թէ* ատել *բառի հետ մի բառախաղ է յարմարեցրած։ Հիւբշ. 351 (կասկածով) դնում է լտ.* latro *«հաչել»,* latratus *«հաչոց, կշտամբանք» բառից փոխառեալ։ Բայց այս բոլոր մեկնութիւնները սխալ են. որովհետև 1) հյ.* լատրատել *չի նշանակում «հաչել» և ՆՀԲ միայն հնարած է այսպիսի իմաստ՝ ըստ լատիներէնի. 2) ձևով նման չէ լատինականին. 3) Մծբնացին չէր կարող բնաւ ունենալ լատինական փոխառեալ մի բառ։*

+**ԼԱՐ**, ի, ի-ա, ո *հլ. «առասան» ՍԳր. «որմնադրի ուղղալար» Ագաթ. «մղոն, ասպարէզ» Պտմ. աղէքս. «որոգայթ, թակարդ» Նար. Վրք. հց. «նուագարանի թել, աղի» Երզն. քեր. Լմբ. պտրգ. «նուագարան» Մխ. բժշ. 19. «պարանոցի ջիղերը» Փիլ. որից* լարել *«ձգտել (աղեղի լարը, պոչը են)» ՍԳր. «թակարդ սարել» Շնորհ. Լմբ.* լարաբաժին *ՍԳր.* լարագիր *Ճառընտ.* լարախաղաց *(նոր բառ),* լարախաղացութիւն *Սահմ.* լարախեղդ *Գնձ.* լարախիլ *«պաճուճապատանք խաղացնող» Արիստ. աշխ.* լարաձիգ *Ոսկ. ապաշխ.* լարաչափ *Լմբ. անգ.* եետալար պարապաց *Տեսիլ դան. էջ 117.* բազմալար *Երզն. քեր.* բանձրալար *Նոննոս 22.* կարմրալար *Նար. յովէդ.* լարան *«թել» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 371.* լարթափ *«լարը թուլացած՝ կախուած (աղեղ)» Տաղ. ժող. (Պալեան, Հայ աշուղներ Ա. էջ 16). նոր բառեր են* ուղղալար, տրամալար, տրտմալար *(քնարի համար ասուած) են։*

=Ուղիղ պէտք է համարել Lidén*-ի մեկնութիւնը (իբր հնխ.* wlǝro-*), որ ընդունում են նաև* Pokorny *1, 304 և* Meillet, Dict. étym. lt. 533:

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 88 յն. λύρα *«քնար» բառի հետ, Հիւնք.* մոլար *բառից։* Lidén, Arm. Stud. *էջ 100 համարում է բնիկ հայ բառ հնխ.* wlǝro- *ձևից, որի* wlero-, wlōro- *ձայնադարձները են ներկայացնում՝ լտ.* lōrum *«փոկ, գօտի, խարազան», յն.* εὔληρα, *դոր.* αὔληρα, ὕβληρα *«սանձ».—բոլորի պարզական արմատն է հնխ.* wel- *«ոլորել, մանել» -ro- մասնիկով, որի ածանցները տե՛ս* գել *բառի տակ. յիշենք այստեղ յիշեալ պարզական արմատից ծագած և վերիններին հոմանիշ մի քանի ձևեր. այսպէս՝ ռուս.* волоть, волокно *«թել, մազմզուք», լեթթ.* valgs *«լար», լիթ.* váltis *«ցանց, ուռկան» են։ Այս մեկնութիւնը ընդունում են* Walde 441, Boisacg 295, Petersson KZ 47, 270. *բայց կասկածելի է, ըստ որում* w *ձայնի անկման օրէնքը* l*-ից առաջ՝ ապացուցուած չէ։ Սպասելի էր* *գլար *փխ.* լար:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Տփ. լար, *Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն. Տիգ.* լɯr, *Մրղ.* լɯn, *Զթ.* լօr, լɷr, *այս բոլորը նշանակում են «ճախարակի կամ աղեղի լար». կայ նաև Ղրբ.* լար *«լարուածք».—Սչ.* լարել *«շարել» (իսկ* շարել *նշանակում է «թելի վրայ անց կացնել»).—Նոր բառեր են* լարծեծ, լարման, լար գնալ, լարան, լարատել,

լարճրել, լարօղակ, լարուկ, միալար *«միօրինակ, միայար» (որի հին վկայութիւնն ունի Լծ. պրպմ. 748* միալարի*).—Թրքախօս հայոց մէջ կայ* լարել օլմաք *«չուանը լարուիլ, ձգուիլ» (Արևելք 1888 թ. նոյ. 8—9)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ლარო լարո *«լար, առասան, թակարդ»,* ლარი լարի *«մետաքսէ կրտոր, նուագարանի լար, աղեղի լար»,* შვეუ-ლის ლარი շվեուլիս լարի *«ուղղալար»։*

—ԼԱՐ «մի տեսակ օձ» Վրդն. օրին. Հին բռ. Տաթև. հարց. 386։

=Նախորդ լար *«թել» բառից է. այսպէս է կոչուած նոյն օձը՝ իր բարակութեան պատճառաւ։*

ԳԻՌ.—Պահուած է Ջեյթունի բարբառում լարօձ *բարդի մէջ՝ նոյն նշ։*

*ԼԱՐԵԿ *«մի տեսակ ծառ. կեչի՞» Ստ. ռոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 890։*

=Լտ. larix *նոյն նշ։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

+ԼԱՒ, ի-ա *հլ. «լաւ, աղէկ. 2. շահաւէտ, օգտակար. 3. ազնուական» ՍԳր. Ագաթ. Փարպ. որից* լաւագոյն *ՍԳր. Կոչ. Կիւրղ. Թգ.* լաւախօս *Սիր. գ. 5.* լաւացուցանել *Ոսկ. ես. Եփր. Թգ.* լաւիմաց *Եւս. քր.* լաւութիւն *Եբր. ե. 7. Եզն.* անլաւ *Փարպ.* բարելաւ *Պիտ.* քաջլաւութիւն *Փիլ.* լաւատեղեակ, բարելաւել *(նոր բառեր) ևն։*

=Բնիկ հայ բառ, որ կարելի է համեմատել կա՛մ յն. λώϊος *«լաւ, շահաւէտ» բառի հետ և կամ լիթ.* lābas *«լաւ» բառի հետ։—Առաջինի ցեղակիցներն են յն.* λωΐων (<*λωϝίων), *հոմեր.* λωΐτερον *«լաւագոյն»,* λώϊστος *«ամենալաւ, ընտրելագոյն». սրանց հետ համեմատելի այլալեզու բառերի և նրանց նախաձևերի մասին զանազան ենթադրութիւններ՝ տե՛ս* Walde 674, Boisacq 594:*—Երկրորդի ցեղակիցներն են հպրուս.* labs *«ինչք, հարստութիւն», լիթ.* lābas *«հարստութիւն»,* lōbis *«հարստութիւն», հպրուս.* labs, *լեթթ.* labs, *լիթ.* lābas *«լաւ»,* labaĩ *«յոյժ, շատ», սանս.* lábhatē, lambhatē, rábhatē *«բռնել, հասնիլ, ձեռք բերել»,* lābha-s *«ձեռք բերածը, շահ, օգուտ», յն.* λάφῡρον *«աւար, կողոպուտ»,* ἀμφι-λαφής *«մեծ, ուժեղ, ընդարձակ» (բառացի «շուրջը բռնող»), լտ.* rabiēs *«կատաղութիւն»,* rabio *«կատաղիլ», սանս.* rábhas *«հզօրութիւն».* rabhasá-s *«բուռն, հզօր, վայրենի», որոնք ծագում են հնխ.* (s)labh- *արմատից, վերջինները՝* rabh- *արմատից* (Walde 638, Boisacq 561, Trautmann 148):*—Հիւբշ. 451։*

Klaproth, Asia polygl. 101 *վալերէն* llawn, *լեթթ. և լիվ.* labs: *ՆՀԲ լծ. յն.* εὖ, *թրք.* eyi, yek, *արաբ.* ā'la *«լաւ»։* Böttich. Arica 21, 57 *աֆղան.* lōy *«ազնուական», սանս.* lābha *«շահ, օգուտ», լիթ.* lābas *«լաւ»։* Lag. Urgesch. 456 *լիթ.* lābas *ձևի հետ* labh *արմատից։ Բագրատունի, Քերակ. զարգ. յաւել. էջ 11 յն.* λωίον *և* λῷον *բառերի հետ։* Lag. Armen. Stud. § 912 λφων, λφστος *ձևերի դրականն է համարում։*—Bugge, Etr. u. Arm. 27 *ետրուսկ.* lavtn *մեկնում է հյ.* լաւ տուն *«ազնուական ընտանիք», էջ 51 ետր.* larϑ = լաւ տանդ *և էջ 52 ետր.* lar = լաւ այր: *Հինք. արաբ.* էվլա *«լաւագոյն»։* Müller SWAW 136 (1897), *էջ 25 յն.* λωίων*։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* لعة la't *«գեղեցիկ և պարկեշտ կին» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 667)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ոզմ. Սլմ. Տփ. լավ, *Գոր. Ղրբ. Շմ. Տիգ. Հւր.* լօվ, *Ջղ.* լէվ.*—բայական ձևով միայն պա՛հուած են՝ Հմշ.* լավճուշ *«առողջանալ», Սչ.* լավճալ, լաֆցճել *(վէրքի համար ասուած).—միւսները գործածում են* աղէկ *բառը.—Նոր բառեր են* լաւամարդի, լաւաշել, լաւը դճել:

*ԼԱՒԱՆԴ *«անկանոն զինւոր» ? Պատմ. ԺԹ դարից (Դիւան, հտ. Ժ. էջ 129, 137, 149)։*

=Պրս. لوند lavand *«այր որ գնայ ըստ կամս անձին իւրոյ և որպէս պիտի անձին իւրում, այնպէս կեայ և կենցաղավարի. 2. այր պղերգ և ճակաճան. 3. բոզ կին. 4. այր անգործ» (ԳԴ),* «вольный, поступающій самовольно; бродяга, распутный» (Будаговъ II 193), *որից նյն.* λεβέντης *«ծովային կամաւոր զինւոր. 2. քաջ. 3. կողոպտիչ. 4. ճարպիկ՝ ժիր մարդ»,* λεβεντιά *«քաջութիւն. 2. լրբութիւն, զեղխութիւն», թրք.* le-

vend «անկանոն զինուոր. 2. թափառաշրջիկ. 3. քաջ», ռում. levent «կամաւոր զինուոր. կողոպտիչ», բուլգար. levent, leven «ուժեղ մարդ», սերբ. lévēnta «թուրք ծովային զինուոր, քաջ», փռուս. lévénec´ «խոշորակազմ մի մարդ» (Berneker 704):—Աճ.

ԳԻՌ.—Տփ. լէվանդ «թոկից փախած, սրիկայ», Կր. լա̈վա̈նդ «ծոյլ» (առածաձև ասացուած է՝ ճիվանդ չէ, լա̈վա̈նդ է). Ննխ. լէվէնդ «ամուրի, չամուսնացած մարդ»։

ԼԱԽԱՌՆ տե՛ս Շաւառն։

ԼԱԽԻՏ «փոքր ունելի արհեստաւորաց. գըլասճ». ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 943 բ, 944 ա և ԳԲ։

*ԼԱԽՐԱ (սեռ. -յի) «վանք» Վրք. հց. Ա. էջ 517, 704 (գրուած նաև լօռայ, լոռա, լօռա). ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Յն. λαύρα, որ հին յն. նշանակում է «փողոց, նեղ ճամբայ, փակ շուկայ, ական, կոյուղի», միջին յն. «վանքերի խուցերի շարք» (Sophocles 707), նոր յն. «վանք». այս իմաստից էլ փոխառեալ է հյ. լաւրա, ինչպէս նաև ֆրանս. laure «վանք յոյն կրօնաւորաց», հվլ. lavra, ռուս. лавра, սերբ. lâvra «վանք» (Berneker 696):—Հիւբշ. 352։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։—Pictet 2, 244 անգլսք. lār, հբգ. gilāri, երս. larach «բնակութիւն» բառերի հետ։

+ԼԱՓ (սեռ. -ի) «շան կերակուր» Մանդ. «երեխայի փափուկ ուտելիք» Մարթին. որից լափել «լակել, լեզուով խմել, լիզելով ուտել, 2. ուտել, ոչնչացնել, սպառել» ՍԳր. Մծբ. 149, 151. լափումն Նոնն. լափլէզ Մագ. Թղ. 228. լափլիզել կամ լապլիզել Փիլ. տես. էջ 21. լափլիզող Նար. լափատել «չարաչար լափել՝ կեղեքել» Փիլ. տես. 21։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. laph- «լիզել» արմատից. հմմտ. յն. λαφύσσω «ագահաբար ուտել (անասունների, յատկապէս շան), գիշատել, ուտել սպառել (կրակի)», ալբան. l'ap «լակել (շան և կատուի)», թերևս նաև ռուս. գռ. lopati «լափել, գիշատել», lopa «որկրամոլ»։ Նոյն արմատի հնխ. lab ձևից են գալիս լտ. lambo, յն. λάπτω, հբգ. laffan, անգլ. lap, անգսք. lapian, իսլ. lepia, ֆրանս. laper «շան լակել», հբգ. lęffil, գերմ. Lôffel, հպրուս. lapinis «գդալ», բուլգար. lḗpam «լափել, կուլ տալ», սերբ. lâptati «շան պապակիլ, հևալ», läbati «շան կամ կատուի պէս լակել», չեխ. lábati «խմել», s- յաւելուածով գերմ. schlampfen «խպշտել» են (Walde 409, Boisacq 561, Berneker 726, 690, 681, Kluge 309, Pokorny 2, 383):—Հիւբշ. 451։

ՆՀԲ յն. λάπτω, լտ. lambo, եբր. laqaq:—Peterm. 74 լտ. lambo: Müller SWAW 42(1863), 252 և Հիւբշ. KZ 23, 35 յն. λάπτω, Riggs, Քերակ. էջ 61 անգլ. lap բառի հետ։ Հնխ. արմատների զանազան ձևերի և նրանց հետ հայերէնի յարաբերութեան վրայ տե՛ս Bartholomae BB 10, 289 (յն. λάφυσσειν, հբգ. laffan են), 17, 120, Meillet MSL 10, 278 և 16, 239—242, Osthoff SA 2. 50: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 173 պրս. لب lab «եզր, շրթունք» բառից. Մառ, Тексты I, էջ 90 լափել և կլափ դնում է յաբեթ. klp արմատից. հմմտ. վրաց. klapva «կլանել»։

ԳԻՌ.—Երև. Լ. Ջղ. լափ «շան կամ ուրիշ կենդանիների տրուած ջրոտ ուտելիք», Լ. «խմորի գունդ՝ որ տալիս են գոմէշներին՝ ուտելու», Ախց. «կովին տրուած լոյծ ուտելիք», Ղրբ. լէփ «շան ուտելիք», բայական ձևով՝ Մշ. լափել, Ախց. Սեբ. լափէլ, Ալ. լափէ՝լ, Վն. լա̈փել, Գոր. լա̈՛փէլ, Մկ. Շմ. լա̈փիլ, Հճ. լա̈բ՛բ՚ել, Ղրբ. լէ՛փիլ, Սլմ. լըփիլ, Մրղ. լփըէլ, Տիգ. լփփէլ.—Նոր բառեր են՝ լափլըփել, լափակեր, լափակոլոլ, լափոտել, լափլըփոտել, լափխոտել են։

ՓՈԽ.—Հայերէնից են վրաց. ლაფი լափի «ջրոտ ցեխ» (որից էլ Տփ. լափ՝ նոյն նշ.), ხალაფავი սալափավի «թէփով ու ջրով պատրաստած խիւս՝ որ կենդանիներին են տալիս ուտելու», Ն. ասոր. läp'i «լափել».—թերևս նաև թրք. لاپا lapa «խիւս» (յատկապէս բրինձով պատրաստուած շիլա), չաղաթ لاپا lapa «արգանակ», քրդ. lape «վերքի վրայ դնելու խիւս, cataplasme» (նոյնը նաև թրք.).—իբրև բնաձայն՝ պատահական նմանութիւն ունին արաբ. لفّ laff «մի քանի բան իրար խառնելով ուտել, ագեղ ու

անշնորհք կերպով՝ ուտել», սաստկականը՝ لفلف laflafa «շափաղանց շատ ուտել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 842—3)։

ԼԱՓՐԻ «սրափուշ» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 3322։

ԳԻՌ.—Ղրբ. լափոի «մի տեսակ վայրի թուփ է», Վն. լափառ «մի տեսակ փշոտ թուփ՝ որ տալիս է կարմիր պտուղ»։

ԼԱՔՈՒՑԵԱԼ «թաքուցեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 132, որի հետ նոյն է թւում էջ 134 լուխցնել «թաքուցանել».—տե՛ս նաև լաք։

*ԼԱՔՈՒՓԱՔ «աղեղնաւորք և պարսաւորք». իբրև գիւղական բառ յիշում է Բռ. երեմ. էջ 331 երր. fեrեքին և ոփելեքին բառերի բացատրութեան մէջ, հետևեալ ձևով։ «Քեռեթին. և ոփելեթին. աղեղնաւորք և պարսաւորք. ըստ եբրայեցւոց։ Եվ ըստ հայումս. լաքուփաք. ըստ գեղջացանի»։

=Պրս. لكپاك lakupak=թէfեափույ «կարի արշաւմամբ շրջագայումն»։—Աճ.

ԼԵՌՆ, ն հլ. (լերին, -ռնէ, -րամբ, -րինք, -րանց. յետնաբար՝ յգ. լեռունս Անկ. գիրք հին կտ. 301) «լեռ, սար» ՍԳր. ածանցման մէջ երևան է գալիս սովորաբար աղեալ լեռնաձևով. ինչ. լեռնաբերձ Եզն. լեռնական ՍԳր. Ագաթ. լեռնակեաց Կորիւն. լեռնակողմն ՍԳր. լեռնաձև Եզն. Ագաթ. լեռնային ՍԳր. լեռնաստէր Վեցօր. լեռնոտն Յուդթ. գ. 9, է. 9. լեռնանալ «ամառանոցի համար լեռը բարձրանալ» (այս նշանակութիւնը չունի ԱԲ) Ջքր. սարկ. Բ. 129. բայց ունինք նաև առանց աղեձևի՝ լեառնական Բուզ. լեառնանալ Ագաթ.—սեռ. լերին ձևից է լերինաքիեղ Նար. տաղ. իսկ լերանց ձևից՝ լերանցամէջ Վեցօր.—Նոր բառեր են լեռնաշղթայ, լեռնոտ ևն։

Peterm. 29, 30, 42 սանս. giri հոմանիշի հետ։ Gosche 34 սանս. giri, զնդ. gairi, հպրս. 'Αρταγῆραι։ Böttich. ZDMG 1850, 355 սանս. և զնդ. ձևերը։ Müller SWAW 38, 588 նաև աֆղան. غر γar: Տէրվիշ. Altarm. 26 և Մասիս 1881 մայ" 6 սանս. և զնդ. ձևերի հետ նաև հսլ. gora «լեռ»։ Bugge, Beitr. 8 լտ. clivus «բլուր», հհիւս. hlaiva, գոթ. hlaiw, անգսք. hlāw, հբգ. hlēo «գերեզման», յն. κλιτύς «բլուր», իռլ. slīab «սար», լիթ. szlaĩtas «լեռան լանջ, դար» են ձևերի հետ. հայը դնում է հնխ. k'leivar- ձևից՝ և յաւելուածով (հմմտ. Bartholomae, Stud. II 27 ծան)։ Մառ, Արաքս 1890 Ա. 111 մերժելով այս՝ հյ. վեր և զեր- ձևերի հետ միասին կցում է զնդ. gairi բառին։ Հիւբշ. 451 անապահով է համարում Bugge-ի մեկնութիւնը։ Հիւնք. լեառն ուղղականը տեառն բառից, իսկ լերին և միւս հոլովները՝ լինիմ բայի հրամայականից։ Ց. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 15 երր. ճար «սար» բառի հետ։ Глейе, Сбор. мат. Кавк. 31, 5 յն. λέπας «ժայռ» բառի հետ. վերջաւորութիւնը համարում է մասնիկ, ինչ. ամ-առն, ձմ-եռն: Scheftelowitz BB 28, 292 և 29, 59 գոթ. hleiþra «վրան»=հրգ. leitara: Walde 170 և Boisacq 471 դնում են Bugge-ի մեկնութիւնը, Walde 171 նաև վերջինը։ Պատահական նմանութիւն ունին խունսագ. mer, աւար. ջար. անցուգ. mēr, սամոյ. mari, մոկշա mar «սար»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. լեռ, Ակն. Ջթ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ. լէռ, Հճ. լէr, Ասլ. Խրբ. Սեբ. լmռ. միւսները գործածում են սար հոմանիշը.—Երև. լէռ կայ միայն «պինդ քար» իմաստով։—Նոր բառեր են լեռլանջ, լեռուոր, լեռնցի, լեռնախնձոր։

+ԼԵՐԴ, ի, ո, հլ. (յետնաբար) «լերդ» ՍԳր. որից լերդաբեկել «լեղին պատռել» Եփր. վկ. արև. լերդաբեկել «լեղին պատռել» Ոսկ. Բ. կոր. լերդաբոյթ «լերդի ծայրը» ՍԳր. լերդախոտ «մի տեսակ բոյս է. teucrium multicaule Mont. -Auch». (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 468) Բժշ. լերդակողմն Առակ. է. 23. լերդանմայ Եզեկ. խա. 21. լերդացաւ Եփր. մրգ. 349. լերդորակ Մագ. Թղ. 216. մեծալերդ Ոսկիփ. գաւառական ձև է լերդ նոնն։

=Բնիկ հայ բառ, որի նախաձևը որոշել դժուար է։ Ցեղակից լեզուներն ունին սրա դէմ հետևեալ ձևերը. սանս. यकृत् yákṛt (սեռ. yaknás), զնդ. yākarə, պհլ. ǰakar, պրս. جگر ǰigar, քրդ. ǰiger, ǰerk, աֆղան. ǰigar, բելուճ. ǰagar, օսս. iger, igār, յն.

ἧπαρ, սեռ. ἥπατος, լտ. jecur, լիթ. jāknos (գւռ. ēknos), լեթթ. aknis, հպրուս. lagnos,—հիւլ. lifr, անգսք. lifer, անգլ. liver, հբգ. lebara, գերմ. Leber «լեարդ»։ Սրանցից առաջին 13 լեզուաձևերը ծագում են հնխ. yek^{2}r̥t, yek^{2}nés (r/n բունով) ձևից. իսկ մնացեալ 5 ձևերը տարբեր են (Walde 375, Trautmann 106, Boisacq 326, Berneker 423, Kluge 297, Horn § 425, Pokorny 1, 205, Berneker 424): Սլաւական լեզուների մէջ նոյն բառը ստացել է «ձկնկիթ» նշանակութիւնը. այսպէս՝ ռուս. икрá, հւլ. ikra, պոլաք. jákra, չեխ. jikra ևն։ Հայերէնի համար Հիւբշ. Arm. Stud. 32, 120 դնում է *lipart նախաձևը, Joh. Schmidt KZ 25, 23 և Pluralbild. էջ 199 *lyēk^{2}rt, Pedersen Հայ. դր. լեզ. 31 *lek^{2}r̥t- նախաձևը։ Իսկ Zupitza, Die Germanisihen Gutturale 1896, էջ 12 յիշեալ հինգ լեզուաձևերը հայերէնի հետ միասին հանում է հնխ. liperos, lipəros «պարարտ, ճարպոտ» (հմմտ. յն. λιπαρός «պարարտ») բառից։ Նախալեզուի մէջ այս բառը իբրև բնական վերադիր գործածւում էր միշտ *yek^{2}r̥t բառի հետ. այնքան որ վերջապէս գոյականը յապաւելով՝ *liperos ածականը բռնեց նրա տեղը, ճիշտ ինչպէս լտ. jecur ficātum տուաւ իտալ. fegato «լեարդ»։ Սակայն հայերէնի մէջ ածականն էլ ազդուելով գոյականից, նրա վերջաւորութիւնը իր վրայ առաւ։—Հիւբշ. 452։

Նախ Peterm. 20, 29, 42 կցեց սանս. yakr̥t բառին։ Նոյնը յետոյ Böttich. ZDMG 1850, 355, Arica 72, 174, Lag. Urgesch. 704. Տէրվիշ. Altarm. 54, Մասիս 1881 ապր" 30, Bopp, Gram. comp. 1, 61 ևն։—Հիւնք. լեարդ դնում է ճեարդ բառից, իսկ լերդաբոյր=հայ. լերդ+պրս. پوت pōt «լեարդ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. լերբ, Տփ. լիրբ «լեարդ», Խրբ. Վն. լէրբ «բաց պայծառ կարմիր» (օր. լէրթ կարմիր շապիկ). Ախց. Կր. Պլ. լէրբ, Ագլ. լէոդ, Երև. Մկ. Սեբ. լէոբ, Ճմ. լէրբ, Ոզմ. լիրբ, Ղրբ. լարբ, Ննխ. լէրբ, լեշբ, որոնք նշանակում են «քարացած պաղած արիւն» կամ գործածւում են լերդը պատռիլ, լերդը կտրուիլ «սաստիկ վախենալ» ոճերի մէջ։ Նոր բառեր են՝ լերդիլ (Սլմ. լարբվել «արիւնը լերդանալ»), լերդակալել, լերդապատառ, լերդաճաշ, լերդծիծաղ ևն։

ՓՈԽ.—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 32 մեզանից փոխառեալ է դնում կիւր. läq, յգ. läqer «լեարդ». փոխառութիւնը կատարուած է այն ժամանակ, երբ հայերէնը զրկուած չէր դեռ k^2 ձայնից։

*ԼԵԳԷՈՎՆ (սեռ. -ի, կրկ. Ագաթ. սեռ. լիգոնի՝ Յուշարձ. էջ 129 բ. յետին է բց. ի լէգէովնացն Եփր. ծն. ք. 13) «հռովմէական զինուորական բանակ՝ 6000 կամ 6666 անձից բաղկացած. 2. փխբ. կուռ բազմութիւն» Կոչ. ճհ. կթ. Արծր. Շնորհ. «մի հատ հռովմայեցի զինուոր» Բուզ. 239. «մի տեսակ չար դև» Մրկ. ե. 9, 15. Ղուկ. ը. 30. Վրք. իլար. 88—9, 95. Ջեն. յուդ. 4. Ճշ. 198 բ. Սարգ. ա. յհ. գ. էջ 564. գրուած է նաև լէգէոն, լեգեոն, լիգեոն «դևը» Ոսկ. ես. 352. լեգէոն «մէկ հատ զինուոր» Բուզ. 239. լեգէովն «բանակը» Բուզ. 206—7, 239, լեգեոն Անկ. գիրք նոր կտ. 167, Յայսմ. մրտ. 16. որից լեգէոնախումբ Նար. խչ. լեգէոնական Գնձ. լեգէոնաչար Բենիկ. (Սոփերք ԻԱ 108), լեգէոնեան Երզն. մտթ. որ և լէգէոնեան Անկ. գիրք նոր կտ. 36։

=Յն. λεγεών հոմանիշից, որ փոխառեալ է լտ. legio, սեռ. legionis բառից. (արմատը lego «հաւաքել»). Նոյն լտ. բառից փոխառեալ են նաև գոթ. laigaiōn, գերմ. Legion, ֆրանս. légion, ռուս. легіонъ ևն, լտ. legio «լեգէոն» նշանակում է բուն «ընտրութիւն» (և ո՛չ թէ ծագում է lego «հաւաքել» բայից)։ Այսպէս է կոչուել լեգէոնը, որովհետև լեգէոնի զինուորները ընտրութեամբ էին և կամ որովհետև նախապէս իւրաքանչիւր լեգէոնական իրաւունք ունէր իրեն համար մի զինակից ընկեր ընտրելու (Ernout-Meillet 507): —Հիւբշ. 352։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Ունինք լեգէոն Ախք. «առասպելական հրէշային մի ձուկ, որ ովկիանոսն է բնակւում» (Ջաւախքի բուրմունք, էջ 45). 2. Լ. «առասպելական օձ, որ երկրագունդն է շրջապատում» (Ազգ. հանդ. Ժ. 198)։

+ԼԵՋՈՒ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.)

«լեզու. փխբ. բարբառ, ազգ, մի բանի ծայրը» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. որից լեզուայիճ Ոսկ. մ. բ. 5. լեզուանի ՍԳր. լեզուանութիւն Վեցօր. լեզուատ Ղևտ. իբ. 22. լեզուակ Նիւս. բն. լեզուագար ՅՀ. կթ. լեզուագարիլ «շաղփաղփել» Սոկր. 200 (գրուած է լեզուագրիլ, յոյն բնագիրն ունի φλυαρεῖτε «շաղփաղփել, ցնդաբանել». նոյն բառը գործածել է նաև Բռ. Երեմ. էջ 193՝ վերջին տող, բայց տպուած է վրիպակով՝ լեզուարգիլ). միալեզու Ագաթ. բազմալեզու Գնձ. բոցալեզու Եզն. գառնալեզու Մխ. բժշ. ծանրալեզու Եղ. դ. 10. Եզեկ. գ. 5. ճամալեզու Եւս. քր. եզնալեզու Բժշ. թանձրալեզու Եզեկ. գ. 6. երկլեզու Ոսկ. յհ. ա. 23. Նոր բառեր են՝ լեզուաբան, լեզուաբանութիւն, լեզուաբանական, լեզուագէտ, լեզուագիտութիւն, լեզուագիտական, եռեփլեզուեան են։

=Բնիկ հայ բառ՝ որի հնխ. ձևը շատ այլայլուած է բոլոր լեզուների մէջ էլ. հմմտ. սանս. जिह्वा ǰihvā, զնդ. hizva, hizu, հպրս. hizū? (Bartholomae 1815), hizbāna? (MSL 19, 58), պհլ. uzvān, պրս. زبان zabān, քրդ. azmān, զազա zuān, աֆղան. žiba, բելուճ. zuvān, օսս. äwzág (Horn § 650), հլատ. dingua, լատ. lingua, իտալ. lingua, ֆրանս. langue, սպան. lengua, ռում. limbă, գոթ. tuggō, անգլ. tongue, հսաքս. tunga, հբգ. zunga, գերմ. Zunge, հիռլ. tenga, կիմր. tafod, կորն. tavot, բրըտ. teaut, teod, իռլ. ligur, հսլ. yęzykŭ, լեհ. język, ռուս. языкъ, չակավ. zajik (շըրջուած jazik, ձևից), հպրուս. insuwis, լիթ. lêžùvis, բոլորն էլ «լեզու»։ Այս բոլորի նախաձևն էր հնխ. dn̥g'hu̯ā, dn̥g'hū, որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ կապակցուելով «լիզել» (հնխ. leig'h-) բառի հետ՝ կրել է նրա ազդեցութիւնը և աւելի կամ պակաս չափով փոփոխուել։ Դեռ պատմական շրջանում հին լտ. dingua ազդուելով lingo «լիզել» բայից՝ դարձաւ lingua. նոյնպէս նաև լիթ. *ižùvis ազդուելով lëziú «լիզել» բայից, եղաւ lëžúvis. —իռլ. ligur այնքան է փոփոխուած՝ որ հնխ. dn̥g'hu̯ā ձևից ո՛չ մի բան մնացած չէ։ Հայերէնի մէջ էլ՝ հնխ. dn̥g'hū՝ որ պիտի տար տանձու, ազդուելով լեզուլ, լիզուլ բայերից՝ վերջապէս դարձել է լեզու, գւռ. լիզու (Walde 433, Trautmann 104, Berneker 270, Pokorny 1, 792, Ernout-Meillet 524):—Առանձին է մընում յն. γλῶσσα (Boisacq 152):—Հիւբշ. 452։

Schröder, Thesaur. 45 եբր. לשון lāšōn «լեզու» բառից փոխառեալ։ Klaproth, Asia polygl. 107 արաբ. lisān, եբր. lašon, յն. γλῶσσα։ ՆՀԲ լծ. եբր. lāšōn, քաղդ. lišān, արաբ. lisān «լեզու», luγat «բառ», յն. γλῶσσα, լտ. lingua:—Peterm. 22, 29, 35, 82 թէև յիշում է եբր. բառը, բայց դնում է նաև հնդկրոպական ցեղակիցները և հանում է լիզել բայից։ Windisch. 17, 21 թէ՛ սնս. զնդ. լտ. ձևերն է յիշում և թէ՛ հանում է լիզել բայից։ Այսպէս են նաև Böttich. ZDMG 1850, 355: Müller SWAW 38, 580, Տէրվ. Նախալ. 103 և Լեզու 1887, 117։—Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 444 և E. Kuhn KZ 17, 233 համեմատում են լիթ. ձևի հետ։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 27 գտնում է Λεσβος կղզու անուան մէջ։ Էսգէթ, Արբտ. 1915, 499 արաբ. lisān «լեզու» բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 174 պհլ. listan, պրս. لستن listan «մանրել» բայից։

ԳԻՌ.—Ոզմ. լեզօւ, Խրբ. Մշ. Պլ. Տիգ. լէզու, Ռ. լէզու, լուզու, Ասլ. Մկ. Սլմ. Վն. լէզիւ, Ննխ. լիզու, լիւզիւ, լուզու, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. ՀՃ. Ջղ. Սչ. Տփ. լիզու, Ջթ. լիզօ, լիզո, Սեբ. լզու, Մրղ. լէօզիւ, Ագլ. Գոր. Հւր. Ղմ. լիւզիւ, Ղրբ. լի՛ւզու, լի՛ւզիւ (Meillet MSL 8, 164 գւռ. լիզու ձևը համարում է հնագոյն քան լեզու, իսկ Pedersen Հայ. դր. լեզ. 136 լեզուլ ձևից դնում է լեզու, իսկ լիզուլ ձևից լիզու)։ Նոր բառեր են՝ անլեզու, լեզուաթակ, լեզուակոխ, լեզուախոտ, լեզուակապիլ, լեզուակոիւ, լեզուանիկ, լեզուաքիթ:

ԼԵԶՈՒԼ տե՛ս Լէզ։

ԼԵԹԻԼ «թուլանալ, թմրիլ, վհատիլ», որից լեթեալ «թոյլ, տկար, վհատ» Լմբ. սղ. Շնորհ. ա. յհ.—(Եվագր. էջ 38 ունի ոգւոցն լեթելոց ի խորհրդոց անտի, ուր ըստ համեմատութեան Սարգիսեանի՝ յոյնն ունի πεποιωμένης, որ

ըստ Sophocles 302 նշանակում է «to be endowed with quality որակյալ լինել»։ Այս իմաստը յարմար չէ մեր բառին. և որովհետև բառի իմաստը այլուստ ճշտուած է, ուստի նւագրինը պէտք է համարել կա՛մ թարգմանչի սխալ և կամ ազատ թարգմանութիւն)։

ՆՀԲ դնում է լծ. յն. λῆθη «մոռացօնք», ληθαργία «ուշաթափութիւն, քնափութիւն»։ ԱԲ համարում է ուղղակի յունարէնից փոխառեալ, բայց յոյնը չունի այսպիսի նշանակութիւն։

ԳԻՐ.—Կայ լերուիլ՝ զանազան նշանակութեամբ, այսպէս՝ Ալքս. Երև. «շատ ուտելուց զզուիլ», Ղրբ. «երես առնել, լրբանալ. 2. վէրքը շարունակ բանիլ և բնաւ չփակուիլ»։—Տփ. լէրած «լրբացած»։—Արդեօք այս բառերը վերինի հետ կապ ունի՞ն։

*ԼԵԼԱՓՍ «ններքևից վերև պտտվող քամի՝ թաթառ» Արիստ. աշխ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. λαῖλαψ նոյն նշ.—Հիւբշ. 352։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԼԵԼԵՁԱԿ տե՛ս Լեղակ։

ԼԵԼԻՔ «չղջիկ, vespertilio». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լա.-հյ. 573 ա։

Կայ արաբ. ليل layl «արօս թռչունը» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. էջ 344)=պրս. ليلك līlak թռչունը?

ԳԻՐ.—Նո՞յն է Ղրբ. լէլակ «մի տեսակ բազէ՝ որ որս չի անում»։

ԼԵԽԵԼ «ջարդել, փշրել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. դեկ. 20 «Խիստ ցանկի բրածեծ արարին զնոսա և ի համարձակ պատասխանելն՝ քարշեցին ի վերայ քարանց, մինչ զի լեխեցան ամենայն անդամքն ոսկերացն»։

Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1928 դեկտ. 9) համարում է բառ քրդ. հմմտ. լէխըստըն «զարնել», հրմ. լէխէ՛ «զա՛րկ». խոնարհւում է ներկ. լէ դըխըմ, լէ դըխի, լէ դըխէ, կտր. լէ խըստ են, որից երևում է որ լէ «նրան» դերանունով է կազմուած։—Այս դիտողութիւնը շատ կարևոր մի հարց է յարուցանում։ Ըստ որում բառը ստուգաբանւում է քրդերէնով, ուստի բուն քրդերէն է և հայերէնը փոխառեալ։ Բայց Յայսմաւուրքի գրութեան ժամանակ (եթէ յիշեալ հատուածը հին է), կարո՞ղ էր քրդերէնը բառեր տալ հայերէնին։ Միևնոյն ժամանակ՝ նկատելով որ բառը գտնւում է նաև վրացերէնում՝ ლახვა լախվա «ծեծել» ձևով, պէտք է ենթադրել թէ քրդերէնն է փոխառեալ հայերէնից և յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ համարուած է լէ դերանունից։ Կարող է նաև բոլորովին պատահական լինել։

ԳԻՐ.—Վն. լէխել «ջարդել, փշրել, մանրել. 2. սաստիկ ծեծել», որից լէխուիլ «ջարդուիլ, փշրուիլ, սաստիկ ծեծ ուտել», լեխոտել «ծեծելով կամ քարով զարնելով մանր մանր ջարդել, փշրտել», լեխոտուիլ «կտոր կտոր լինել, ջարդուիլ», Եարալեխ Նր. Վն. «քարով ջարդած», լեխլեխ (Rivola) «ջարդուած, մանրուած»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ლახვა «бить, колотить, топтать, ծեծել, թակել, կոխոտել».—Եթէ միայն թէ՛ հայը և թէ վրացին խաղդեաններից չեն։

*ԼԵԿԱԹ «պապական նուիրակ» Գիրք թղ. էջ 503. Սմբ. պատմ. տպ. Փարիզի. էջ 94, տպ. Մոսկ. էջ 81. Սկևռ. պտսխ. էջ 8—11, 19—20, 22, 25, 27, 31, 32, 34, 38, 43, 45 են. (գրուած նաև լիկաթ)։

=Լտ. legatus «դեսպան, պատգամաւոր, պապական նուիրակ», ֆրանս. légat։

Հներից ուղիղ մեկնեց նախ Մխ. սկևռ. էջ 7 «Եկն ի կողմանցն յիտալիոյ և ի Հայրապետէն Հռովմայ լեկաթ ըստ լատինացւոց բարբառոյ, որ թարգմանի ի լեզուս մեր դեսպան, բայց ներգործութեան, նուիրակ»։ Նորերից տե՛ս M. Grammont MSL 20, 255, որից յետոյ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ 245։

ԼԵԿԱՆ տե՛ս Լական։

ԼԵԿՈՒՐ «ամուր, սեղմ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. 137 «Փոխանակ լեկուր զրեհացն, զոր քաջքն զգենուին, նոքա զծոցն հանդերձիցն լայն և երկար արարին»։

Վրաց. ლეკური լեկուրի նշանակում է «լեկզիական»։

ԼԵԿՐՈՏ «մի տեսակ դիւահար՝ որ միշտ ու-

զում է պարել». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ ունի Կիր. տպ. Վենետիկ, էջ 183 «Եւ լեկրոտք, որ երթային առ նա, ասէր թէ խաղացէք առաջի իմ և պարեցէք. և նոքա առնէին զայս յօժարութեամբ, քանզի այս ազգ դիւաց ախորժեն զխաղ և զպար» (տպ. Մոսկուա, էջ 193 լեկռոռղ)։—Այս հիւանդութիւնը ծանօթ է նաև հիմայ Ղարաբաղում և կոչւում է ճղլացավ (=խաղալացաւ):

Ալիշան, Հրտր. Կիր. էջ 183 մեկնում է «ոտնառեալ կամ պատագրոս»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 75։

*ԼԵՀԵՖ «ծածկոց». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 20. «Ջցորեանն մինչեա այնու երեք չորս հետ, որ աղէկ թանուի սերմն և լեհեֆով ծածկեա»։

=Արաբ. لحاف lihāf «ծածկուելու կամ փաթաթուելու բան, ինչպէս՝ վերմակ, սաւան ևն» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 840). սրանից են փոխառեալ քրդ. lehif, lihaf, բելուճ. laihaph, ուտ. laifa, նոր ասոր. ܠܚܝܦܐ lxīfa, գնչ. lik'ev «ծածկոց»։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակած եմ նախ Գւռ. բառ. էջ 419։

ԳԻՌ.—Կենդանի է շատ բարբառներում «վերմակ» նշանակութեամբ. ինչ. Տր. Տփ. լէճէբ, Երև. Ղրբ. Ջղ. լճէբ, Վն. լխէֆ.—արաբերէնի մէջ էլ՝ ըստ Կամուսի, աւելի սովորական է «վերմակ» նշանակութիւնը։

*ԼԵՀԼԻ «ձիու վրայի ծածկոց՝ եւրոպական ձևով. ֆրանս. housse de cheval» (նորագիւտ բառ). Սմբ. գունդ. կմբ. առ լև. 1865, էջ 240 (գործիական լեճլով ձևով)։

=Մբգ. līlach, līlachen, գերմ. Leilachen, Leilaken, հնագոյն ձևը lîn-lahhan «սաւան», որ կազմուած է lîn-lein «վուշ» բառից (Kluge 301):

Գտաւ ու մեկնեց բառս Brosset JAs. 1861, 320:

ԳԻՌ.—Սեբ. լէճլի «ակումբ մաշկեայ, մինդար»։

ԼԵՂ «պաղլեղ, շիբ» Մխ. հեր. 73. Գաղիան. Բժշ. Արիստ. զրչ. սրանից են կազմուած սևալեղ «արջասպ», պաղլեղ, շպլեղ կամ շապլեղ, պաղ շպլեղ, տաճիկ լեղ:

ՆՀԲ համարում է «ծարիր». ուղիղ բացատրութիւնը տուաւ Նորայր, Բառ. ֆր. 49 ա, ուր և տե՛ս բառիս վկայութիւնները։

ԳԻՌ.—Ալշ. շբլեղ «պաղլեղ», Ղրբ. լղէլ «թելը ներկելուց առաջ եփած շմաթի մէջ դնել՝ ուր ձգուած է նաև պաղլեղ»։

*ԼԵՂԱԿ, ի-ա հլ. «մի տեսակ կապոյտ ներկանիւթ. 2. նոյնը արտադրող բոյսը» Գաղիան. Վստկ. 203. Բժշ. որից լեղկի ճուճո Բժշ. (իբրև թրգմ. արաբ. حبّ النيل habb-al-nīl «convolvulus Nil» բառի, որ տարբեր բոյս է. տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 370).—Կամրկապցին սխալ կարդալով Գաղիանոսի ձեռագիրը՝ գրում է լելեղակ, որ նոր վրիպակով ՀԲուս. § 896 շինում է լելեզակ «եղիճ» (տե՛ս Նորայր ՀԱ 1922, 396)։

=Պհլ. *lelak բառից։ Ինչպէս բոյսի և ներկանիւթի, նոյնպէս և բառիս ծագումը հընդիկ է. հմմտ. սանս. नील nīla, հինդուստ. نيل nīl «կապոյտ. 2. լեղակ», ليل līl «լեղակ», գնչ. nilé, nili. «կապոյտ».—սրանցից փոխառեալ են պրս. نيك nel «լեղակ», نيله nēla կամ نيلى nelī «կապոյտ գոյն». պարսկերէնից փոխառեալ են արաբ. نيل nīl «լեղակ (բոյսը)», نيليج nīlaǰ «լեղակ (նիւթը)», որոնք անցնելով Եւրոպա, տուել են սպան. añil, añir, պորտ. anil, հին ֆրանս. anil «լեղակաբոյս», որից aniline քիմիական մարմինը։ Հայ բառը ծագում է պհլ. *lēlak ձևից, որի պրս. ليله *lēla ձևից են յառաջացած վրաց. ლილა լիլա և նոր յն. λουλάκη «լեղակ»։—Հիւբշ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 660, որ մոռացել է յիշել Arm. Gram.

ԳԻՌ.—Ջղ. լեղակ, Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ճմ. լէղակ, Ալշ. Ննխ. լէղագ, Տփ. լի՛ղակ, Ջթ. լէղօգ, լէղոգ, Մկ. Սլմ. լօղակ, Մշ. լօղագ:—Նոր բառեր են լեղակաջուր, լեղակչրել, լեղկապոյտ:

*ԼԵՂԱՆԳ «կերակուր մը՝ կարգ կարգ շինած». ունի միայն ԱԲ։

=Պրս. لالنك lālang «նշանակէ զայն սակաւ կերակուրն, զոր բառնան ի սեղանի զկնի ուտելոյն. 2. և այլուր ասի՝ թէ է կերա-

կուրն այն, որ լինի վասն կերակրելոյ զհասարակութիւնն. 3. իսկ ըստ մեկնելոյ Շահիտի բանաստեղծին՝ նշանակէ քաքար, թրք. պիշի. *և է սա հռչակեալ իմն ի մէջ Թուրքաց, զոր ի մէջ իւղոյ ի տապակի եփեալ ի գիշերս տօնից իւրեանց, բաշխեն վասն հոգւոց մեռելոց. զոր տիպլէ ևս կոչեն: Եւ գիտելի է զի թուրքական բառս* լալանղի՝ *է աղաւաղեալ ի բառէն* lalang» *(ԳԴ): Հայերէնին յարմար է երրորդ նշանակութիւնը (քաքար, պէօրէք), որի հետ նոյն են թրք.* ﻻﻟﻨﻐﻪ lalanga *«իւղի մէջ եփուած ջրոտ խմոր» (Աբիկեան, Բառ. տճ. էջ 497), վրաց.* ლელენგო լե-լենգօ *«իւղի մէջ տապակած կլոր խմորեղէն» (Չուբ.*[2] *647):—Աճ.*

Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ MSL 15, 242: *Պատահական նմանութիւն ունի յն.* λάγανον *«թերթերով կարկանդակ»:*

ԼԵՂԻ *(-ղւոյ, -ղեաւ) «լեարդի լեղին» ՍԳր. Ագաթ. «դառն» Ոսկիփ.* գրուած է նաև ղեղի *(այսպէս օր. կրկնագիր Ագաթ. Յուշարձ. էջ 107, Եփր. ղևտ. էջ 214),* լեղ՝ *որ բուն արմատական ձևն է, և որից կազմուած են* լեղաճամ *Կոչ. 260 (տպ.* լեղենճամ*),* լեղախառն *Մծբ.* լեղութիւն *Ոսկիփ. Վստկ. նաև* ղեղամաճ *«լեղիի պարկը» Կալիսթ. 172.* ղեղաւոր *Յճխ. առաջին ձևից է* մեծալեղի *Ոսկիփ:*

Peterm. *29 լտ.* fel, bilis, *հմմտ. յն.* χόλος *«լեղի, մաղձ»: Տէրվ.* Altarm. 26 *հգերմ.* gallan-, *գերմ.* Galle, *հսլ.* žlŭtĭ, *փարս.* zāra, *յն.* χόλος, χολή, *լտ.* fel, fellis *ձևերի հետ: Հիւնք. յն.* γλυκύς *«քաղցր, նշանակէ և երբեմն լեղի»:* Patrubány *ՀԱ 1908, 246 լտ.* lascīvus *«խօլ, խենթուկ, աշխոյժ» բառի հետ:*

ԳԻՌ.—Վն. լեղի, *Ջղ.* լեղիճ, *Ոզմ.* լէղէ՛, *Ագլ. Ալշ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Համշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սլմ. Սչ. Տիգ.* լէղի, *Զթ.* լէղը՝, *Ասլ.* լէ՝ղի, *Սեբ.* լողի, *Տփ.* լի՛ղի, *Շմ.* լըղի, *Մրղ.* լէօղիւ, լեղու, *Մկ.* լէղը, *Ղրբ.* լըղէ՛. *բոլորն էլ ունին թէ՛ «լեղապարկ, մաղձ» և թէ «դառն» նշանակութիւնները. միայն Խրբ. տարբերում է* լէղի *«դառն» (ած.) և* լէղուճgf *«լեղի» (գոյ.), Շմ.* լըղի *(գոյ.) և* աղու–լըղի *(ած.), Տիգ.* լէղի *(ած.) և* լէղmգ *(գոյ.), Ղրբ.* լղէ *(գոյ.) և* աղու *(ած.): Նոր բառեր են* լեղաճաf, լեղապատառ, լեղակըտուր, լեղաճալ, լեղուաճալ, լեղաfամ, լեղիմարխ, լեղճտրուկ, լեղուիլ, լեղվոքայ, աճլեղի, *յատկապէս յիշելի է* լեղիճ *Սվ. «լեղապարկ»:*

*ԼԵՂԻՆՋ *«լեղակ», որից մշկաճ* լեղինչ, *յետոյ սխալմամբ դարձած մշկաճ* եղիճ *Գաղիան.*

=Արաբ. lilanǰ, līlaǰ, *որ է պրս.* līlang *«լեղակ». աւելի ընդարձակ տե՛ս* լեղակ:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1922, 397: Բայց յիշեալ արաբ. և պրս. բառերը չգտայ Կամուսի և Գէորգ Դպրի բառարաններում:

ԼԵՂՈՒԼ *«ջրի մէջ հարելով հալեցնել, ջրով հարել». ունին միայն ՋԲ և ԱԲ, իբր գւռ. բառ:*

ԼԵՂՏ *«դիրտ, մրուր, աղտ, կեղտ». գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. 418:*

ԼԵՆԴԱՆԱԼ. *անստոյգ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. բ. յիշ. խրթնաբան մի հատուածի մէջ. «Սլացմամբ սարսափելեաւ սօսինաթաղ սաւառնելոցն քառիցն հակակայից ընդլծակցութեամբըն ներշրջանապտոյտ պակուցմամբ ահեղասպայ գնդին երկիւք եռակեան թեւօքն պարածածկութիւ ի թնդմանէ առ նոսայն թերաքամ գիտնականութեամբն եղեալ. և* լենդացեալ *պարիւն պակշելեաւ յոլորտս ցանկասփիւռ տափականութեամբն բազմաբերձն ձօնիւք աչացն»:*

ԼԵՇԿ *(գրուած նաև* լեաշկ, լաշկ*) «խաւը թափած, մաշուած, լերկ» Ոսկ. ա. տիմ. ը. Եփր. եբր. որից* լեշկամաշկ *կամ* լաշկամաշկ *Եբր. ժա. 37. Եփր. եբր. 227. Բուզ. գ. 15.* լեշկիլ *«մաշիլ, ձարձրիլ (զգեստի)» Ոսկ. փիլիպ. թ.* լեշկեալ *«մորթէ զգեստ, մուշտակ» ԱԲ. կայ նաև* լեշկատ *«ատամները թափա՞ծ» Աղթամ. (հրտր. Կոստ. էջ 118):*

ՆՀԲ «որպէս թէ լեսեալ, *լծ. իտալ.* liscio *«ողորկ»:* Lag. Arm. Stud. §919 *պրս.* لشك lašk *«կտոր, մաս», որից* لشكه لشكه laška laška *«կտոր կտոր, մաս մաս»: Հիւբշ. 157 չի ընդունում՝*

նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ Մառ, ИАН 1911, 144 նոյն ընդ լերկ (շ դարձած r), լազ. lostoni «ողորկ, հարթ», որոնց վրայ Яз. и. лит. I 270 աւելացնում է բասկ. legun «սահուն, հարթ», leratzen «հարթել»։ Ղափանցեան ЗВО 23, 357 յառաջացած լերկ բառից. ինչպէս է կարկառ>կաշկառ: Petersson, Arische u. Arm. Stud. 91 կ մասնիկով լես-ուլ բայից. իբր հնխ. lek´u̯o->լեշ-կ (տե՛ս լեսուլ)։ Պատահական նմանութիւն ունին հրզ. loski, գերմ. lösche, լեհ. չեխ. leš «մի տեսակ բարակ կարմիր կաշի» (Berneker 702), արաբ. لقش laqš «շատ հնացած չոր տիկ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 350)։

ԳԻՌ.—Ալշ. լըշկ «միս՝ որի մէջ ծամ ու ջիղ շատ կայ»,—Rivola, Բառ. հայոց 1633, էջ 154 լաշfմիս «նիհար ու ջղոտ միս», Ջղ. լեճ-fըշ «նիհար անիւղ միս».—նաև Երև. լէfշ «հորթի տիկ՝ մէջը կուպր չքսած, որով քաղցու են կրում», Վն. լակաշ «հին, մաշած ու պատռած կօշիկ».—առաջին երեքը կարելի է կցել լեշկ բառի հետ. բայց վերջին երկուսը թւում է թէ ծագում են արաբ. laqš ձևից։

ԼԵՊԵՇՏԻ «լպիրշ, լիրբ, աներես» Նոնն. էջ 72 «Այր ոմն Թերսիտէս, որ էր կաղ և խեղ աչօք, կորովի և լեպեշտի, լիրկ և սրագլուխ և յառաջախօս» (այլ ձ. լպեշտի, ղեպեշտի): Ուրիշ օրինակ չկայ։

***ԼԵՊԻԴՈՔԱՂԿՈՍ** «պղնձի փշրանք» Բժշ. (որ ականջի մէջ աճած մսի իբր դեղ է առաջարկում)։

=Յն. λεπιδόχαλκος նոյն նշ։

Բժշկարանում իրարից անջատ գրուած լինելով լեպեդիս, fաղկու, ՀԲուս. § 904 դնում է լեպեդիս «նուարտուկ բոյսը»= լտ. lepidium ? և § 3126 fաղկու «անծանօթ մի բոյս»։ Վերի ձևով ճշտեց ու մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, 233 և 1926, էջ 69։

***ԼԵՊՌ** «բորոտութիւն». առանձին գործածուած չէ. սրանից ունինք լեպռոտ «բորոտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լծ. Նար. ձէ. «Ջբորոտն ասէ՝ որ կէտ կէտ լինի. նա՛ զոր պիսակոտ և լեպռոտ ասեն»։

=Յն. λέπρα «բորոտութիւն», որից և ֆրանս. lépre, լտ. lepra, անգլ. leprosy ևն։— Ա.Ճ.

+ԼԵՍ, որից լեսուլ (կտ. լեսի, հրմ. լե՛ս) «մանրել, փշրել, փոշի դարձնել» Թուոց. ժա. 8, Բ. Թագ. իբ. 43. Մագ. «ճզմել» Վրք. հց. լեսած «ծեծած, մանրած» Ա.Բ. լեսաճ «վրան բան լոսելու քար» Առաք. պտմ. 457. այս արմատի ձայնդարձն է լոս, որ հնից աւանդուած չէ, այլ կայ միայն յետնաբար. ինչ. լոսել «մի կարծր նիւթ ծեծելով փոշիացնել» Առաք. պտմ. 454. Բառ. երեմ. 287. լոսիլ «փշրուիլ, կտոր կտոր լինել» Սմբ. պտմ. էջ 77։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. qlek´-, qlok´- արմատից, որ է qleik´- «ցաւացնելու չափ սեղմել, ճնշել, ճզմել»։ Ժառանգները գտնւում են միայն հնդիկ և բալթիկ-սլաւական լեզուների մէջ. հմմտ. սանս. kliç-, kliçnā´ti «տանջել, չարչարել, նեղել, ճնշել», kliçyate «նեղուիլ, ցաւիլ», kléça- «ցաւ, նեղութիւն», sạ-kliç- «չարչարել, նեղել, ճզմելով ջարդել, ճմլել», լիթ. klišé «խեցգետնի ճանկեր», հսլ. klěšta «ունելիք, աքցան», klěštiti «ճնշել, սեղմել», sɛ-klěštatisę «չարչարուիլ», ռուս. klešnja «խեցգետնի ճանկեր», klestitь «սեղմել, ճընշել», չեխ. s -klesnouti «սեղմել (շրթունքները, ատամները), ատամներով բզկտել», ուկր. klišči «աքցան», լեհ. kles´nic´ «կռել, կղոպտել», ռուս. գւռ. клести «սեղմել, (Trautmann 137, Berneker 516—7, Pokorker 516—7, Pokorny 1, 492)։— Ա.Ճ.

Lag. Urgesch. 1010 լտ. lacerare «խորտակել, պատռել ևն»։ Նոյն, Arm. Stud. § 920 աւելացնում է նաև յն. λακερός, λακίς «պատառուածք, պատռած կտոր», բայց երկուսի էլ նոյնութիւնը մերժում է։ Հիւնք. յն. λεαίνω «լեսուլ», λέανσις «լեսումն»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 174 պհլ. listan, պրս. listan «լիզել, մանրել»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 91 հսլ. և ռուս. листъ «տերև, թերթ», լիթ. laĩszkas «տերև, թերթ», հպրուս. laĩskas «գիրք»,— սանս. liçáti, riçáti «քաշել, խլել, խորտակել»,

lesꜫu- «գուղձ», ռուս. list «տաշեղ», listäg «նուրբ, բարակ» բառերի հետ. բոլորի արմատը դնում է հնխ. leik'- «փրցնել, ճեղքել», որի lek'- ձայնդարձից հյ. լես-ուլ: Վերի համեմատութիւններից առաջին խումբը ստոյգ է (Berneker 724, Trautmann 148). երկրորդ խումբը առաջարկել է Pedersen IF 5, 79, սակայն չէ ընդունուած, որովհետև նրանց նախաձևը ենթադրելի է ճ ձայնով (հմմտ. Berneker անդ). սրանով լեսուլ բառի կապն էլ ջնջւում է, որովհետև «թերթ» և «լեսուլ» կապակցելի գաղափարներ չեն։

ԳԻՌ.—Ակն. լոսիլ «մանրել, փշրել», Ջղ. լիսել «յղկել, հարթել», Մշ. լոսել «դերանդի են սրել, գլուխը սանտրել», Խրբ. լօսէլ «բիրով ծեծել?—Նոր բառեր են լոսուիլ Ղրբ. «մաշիլ, գործածուելով երեսի խաւը երթալ, բարակնալ», լոսուf Բիւթ. Ջն. «մանրունք, փշրուած կտորներ», աղուլոս, աղլոց «ջարդուփշուր».—տե՛ս և յեսան՝ որ այս արմատի հետ խառնուելով՝ տեղ տեղ դարձել է լեսան:

ՓՈԽ.—Վրաց. ლესვა լեսվա «սրել, փշրել, լեսուլ, փոշի դարձնել, յղկել, հարթել, փայլեցնել», სალესავი սալեսավի «յեսան կամ կոկիչ քար՝ գոյներին միապաղաղ ձև տալու համար», მოლესა մոլեսա «սրել, փոշի դարձնել»։

ԼԵՍՈՒՐ տե՛ս Կղեսուր:

ԼԵՏԱՆԻԱ տե՛ս Լիտանիա։

ԼԵՐԴԵԱԼ «լքեալ կամ ձանձրացեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 132։

+ԼԵՐԿ (յետնաբար ի հլ.) «անմազ» Ծն. իէ. 11. «խուլ կամ անթրթիռ բաղաձայն, ինչպէս են պ, կ, տ, ծ, ճ» Երզն. և Թր. քեր. (այս իմաստով գրուած է նաև ղերկ). որից լերկամորթ Վեցօր. 138. լերկութիւն Փիլ. այլաբ. լերկանալ Միսայէլ խչ. լերկամարմին Նար. լերկել «կողոպտել, մաշկը հանել» (նորագիւտ բառ) Աթան. էջ 562, Վրք. հց. Ա. 39։ Գրուած է լեկ Ադամ. էջ 139 (Մարդն ծաղկի մօրուաց մազով, բայց կինն լեկ է երեսով)։

=Մեկնութիւնը տե՛ս ողորկ, որի հետ նոյն է, եթէ բնիկ հայ բառ։

ՆՀԲ լեշկ բառի հետ։ Հիւնք. լե՛r հրամայականի՞ց, թէ ապալեr բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén: Մառ տե՛ս լեշկ բառի տակ։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 87 թէև ընդունում է Lidén-ի մեկնութիւնը, բայց առաջարկում է և մի ուրիշ մեկնութիւն. այն է յն. λυμνός «մերկ», ἀπολύγματος «մերկացում», λορός «պատիճ», լտ. legumen «բանջարեղէն», ալբան. l'akur «մերկ» են, բոլորն էլ հնխ. lag^{w} արմատից։

ԳԻՌ.—Ալշ. լերկ (կաշիի կամ սարի՝ լեռան համար ասուած).—ըստ որում լերկ բառը՝ r ձայնի անկմամբ դարձած է նաև լեկ, ուստի նոյն եմ համարում գւռ. լեկ Ալշ. Խտջ. Խ. Վն. «ոչխարի բարակ և լերկ մորթ՝ կաշի». իմաստի զարգացման համար հմմտ. ալբան. l'akur «մերկ» և l'kur «կաշի»։

*ԼԵԻԻԱԹԱՆ (սեռ. այ կամ ի-ա հլ.) «ծովային վիշապ, մեծ գազան կամ կէտ» Սարկ. քհ. (Սոփերք հտ. Գ. էջ 49), Անան. Թրգ. 5—6. Լմբ. ժբ. մրգ. էջ 142 (ամբակ. ա. 14), Նար. Մխ. առակ. Վրդն. ծն. և սղ. պտմ. էջ 4 (գրծ. լեիաթանաւ). գրուած է նաև ղեիաթան Նար. մծբ. 446։

=Եբր. לויתן livyaꜫān «առասպելական էակ. օձ կամ կոկորդիլոս, ծովային մեծ գազան». ծագում է lvh «հիւսել, ոլորել, գալարել» արմատից (օձի գալարների համար այսպէս կոչուած)։ Ս. Գրքի թարգմանութեամբ անցած է այլևայլ լեզուների. ինչ. յն. λευιαθάν, լտ. ֆրանս. անգլ. leviathan են։

Ըստ ՆՀԲ բառ եբր։

ԼԵՓ «շեղ, զառիվայր». գործածուած է միայն Բ. մակ. ժգ. «Եւ դուռն առ ի շեղ ի ներքսակողմն ի մոխիր անդր առ լեփ շինեալ» (ձեռ. ընթերց. առ լեգ, առ լեք)։

ՀՀԲ մեկնում է լեփ «կորուստ, մահ»։ Bugge KZ 32, 84 համարում է կովկասեաններից փոխառութիւն. հմմտ. աւար. labál «զառիվայր», labdá, labái «զառիվայրի վրայ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 173 պրս. لب lab «շրթունք, եզերք» բառից։

+ԼԵՁ. արմատ առանձին անգործածական. որից լիզել Գ. թագ. իը. 38. Ես. խթ. 23. Միք. է. 17. լիզուլ Յուդթ. է. 4. Ճառընտ. լիզանել

Թուոց իբ. 4. լիզաջինջ առնել Եւս. պտմ. Թ. 8. ՅՀ. կթ. սրանց նախաւոր ձևերն են *լէզել, *լէզուլ, *լէզանել, *լէզաջինջ. բուն արմատը՝ լէզ գտնւում է նորակերտ պնակալէզ բառի մէջ։ Արմատի երկրորդ ձևն է լեզ, որից կազմուած են լեզուլ Ղկ. ժզ. 21. Մծբ. խոր. և թերևս աղլեզ, յարալեզ բառերը։ (Հիւբշման կարծում է որ այս ձևը լեզու բառի վրայից կազմուած նոր ձև է. հմմտ. մանաւանդ լեզ-վել տարօրինակ ձևը՝ որ ունի Յայսմ. հոկ. 11)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. leig'h- (տարբեր ձայնդարձը lig'h-) արմատից. հմմտ. սանս. lih, lihati, léḍhi, rih, rihanti, réḍhi, զնդ. raez-, riz-, պհլ. lištan, պրս. لشتن lïš-tan, նբրկ. لیسم lesam, յն. λείχω, λιχνεύω, լատ. lingo, գոթ. bi-laigōn, անգլսք. liccian, հբգ. lecchōn, գերմ. leckon, անգլ. lick (գերմանականից փոխառութեամբ իտալ. leccare, ֆրանս. lécher), հսլ. lizati, ližą, ռուս. лизать, լիթ. lė̃szti, lė̃žiu, լեթ. làizu, հիռլ. ligim, կիմր. llyaw, բրրտ. leat են, բոլորն էլ «լիզել» նշանակութեամբ (Walde 432, Boisacq 568, Berneker 726, Trautmann 155, Kluge 297, Horn § 954, Pokorny 2, 400, Ernout-Meillet 523)։ Արմատը կայ նաև s յաւելուածով. հմմտ. հիսլ. sleikia «լիզել», մբգ. slecken, գերմ. schlecken «ուտելու մէջ բծախնդրութիւն անել» են։ Հյ. լէզ ծագում է հնխ. leig'h (>յն. λείχω) ձևից, իսկ ածանցական լիզանել բայի -ան- յօդը գտնում ենք յն. λιχ-ν-εύω ձևի մէջ. այսպէս նաև լտ. lingo, linxi։—Հիւբշ. 452։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, յետոյ Peterm. 23, 37 (իսկ էջ 74 համեմատում է և լակել), Böttich. ZDMG 1850, 355, Müller SWAW 38, 580, Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 87, Տէրվ. Նախալ. 103 են։ Հիւնք. լեզու բառից։ Արմատի զանազան ձևերի վրայ ընդարձակ խօսում է Meillet MSL 16, 239—242։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. لحس lahs «լիզել» (Կամուս, Բ. 288)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. լիզել, Ախց. Երև. Կր. լիզէլ, Ջթ. Տմ. Ոզմ. լիզիլ, Հմշ. լիզուշ, Սլմ. Սչ. լզել, Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. լզէլ. Տիգ. լըզէլ, Ասլ. լզէ՛լ, Ակն. Խրբ. Տփ. լզիլ. Մկ. լէզիլ, Ագլ. լէ՛զիլ, լէ՛յզիլ, Գոր. Ղրբ. լի՝ւզիլ։ Նոր ձևեր են լիզ տալ Ղզ., լիւզ տալ Ղրբ. «լիզել», լիզլիզատել, լիզմիզել, լզվռտել, լզվտել, լզվտուիլ, լզվռտկել, որոնք սաստկական կամ յաճախական ձևեր են։—Նոյն արմատից է երևում նաև Պլ. լէզ «ջուրը երկար մնալուց յառաջացած լործնային նիւթ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ლეზვა լեզվի «թուք, շողիք»։

*ԼԷՆՕՏՕՖՕՆՈՍ «մի տեսակ կենդանի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք առաք. էջ 553 ա. «Առիւծըն... երկնչի ի կենդանւոյն ինչ, որ կոչի լէնօտօֆօնոս, զորոյ մաղն եթէ կլանիցէ առիւծըն նոյն ժամայն մեռանի»։ Պէտք է ուղղել լէօնտօֆօնոս. իբր

=յն. λεοντο-φόνος «մի տեսակ ճճի, որ թունաւորում է առիւծն» (բուն նշանակութիւնըն է «առիւծասպան»։—Աճ.

+ԼԻ, ո հլ. «լցուած» ՍԳր. «անսպական, լրիւ, ամբողջ» Հռութ. ա. 21. Ա. մակ. ժբ. 9. որից լի կատարեալ Սղ. հբ. 10. Եւս. պտմ. լի առնել «լցնել» Գ. մակ. զ. 15. Ագաթ. լիաբերան Եփր. ա. թգ. լիաձիգ Սղ. ի). 9. Ոսկ. ես. լիագիրկ Ոսկ. ես. լիակատար Եւագր. լիամազիլ Եզեկ. ժէ. 3. լինլի Կոչ. Եւս. պտմ. լիուլի Եփր. կող. Ոսկ. Եւս. պտմ. լիութիւն ՍԳր. լիանալ (որից գւռ. լենալ) ՅՀ. իմ. եկեղ. լիացուցանել (որից գւռ. լեցնել) Ոսկ. յհ. ա. 26. ննեգալի Մծբ. պատառալի Մծբ. պտղալի Եփր. ծն. գանալի Ճառընտ. դառնալի Մծբ. ՅՀ. կթ. թիւնալի Ճառընտ. այստեղ է պատկանում նաև լման «ամբողջ, ի լի» Մեծոփ. Տօնաց. Տաթև. ամ. 318 գաւառական ձևը, որից ածանցուած է լմնել «կատարել, գործադրել» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 158 (=էմ. էջ 208)։ Նոր բառեր են լիազօր, լիազօրագիր, լիազօրութիւն, լիազօրել, լիաթոշակ, լիաթոփ, լիայոյս, լիաշոգի, լիասիրտ, արկածալի, արհաւրալի են։ Արմատը ներկայանում է նաև հետևեալ ձևերով.— լնուլ «լցնել» ՍԳր. Ոսկ. կոչ.=փխ. *լինուլ, լից, որից լցուցանել ՍԳր. լցիչ Վեցօր. հացալից Երեմ. խղ. 17. Ղկ. ժե. 17. ջրալից Ես. ծը. 11.

թերալից Գ. մակ. դ. 5. գիջալից Մծբ. գանալից Բ. մակ. գ. 38. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 9. Սեբեր. եռանդնալից Եւս. պտմ. թարախալից Ոսկ. մ. բ. 3. խոտալից Ոսկ. ես. ծխալից Եփր. ել. կարգալից Ոսկ. ես. քշնամանալից Իմ. ժէ. 7. ժանգալից Մծբ. բովանդակալից (նորակերտ).—լիր, ի հլ. «լրումն, բովանդակութիւն» Սղ. խգ. 1. Երեմ. ը. 16. Ոսկ. յհ. բ. 34. որից լիր արկանել «խրամը՝ փոսը՝ ծորը լցնելով բարձրացնել» Եւս. քր. ա. 175. Կիր. էջ 50. լրութիւն «ամբողջութիւն» ՍԳր. «յագուրդ. առատօրէն ուտելով կշտանալը» Առակ. իդ. 15. Կոչ. բ. 23. «աւարտումն» Եզեկ. ե. 2. «համօրէն բազմութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 13. լրումն ՍԳր. լրանալ Բրս. մրկ. լրիւ ՍԳր. Ոսկ. ծայրալիր Եղիշ. բերանալիր Ես. թ. 12. Եզեկ. իա. 22. Կորիւն. բռնալիր Մրկ. է. 3. ծոցալիր Ես. լ. 28. պտտառալիր Առակ. է. 16. այստեղ է պատկանում նաև Փարպեցու լրի (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հնաց. գրոց մէջ, էջ 15):

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. plē- արմատից. հմմտ. սանս. prā, píparti, pṛṇáti, pṛṇoti «լցնել, յագեցնել, ճոխացնել, լիացնել», pūrṇá-, prāṇa- «լի», հպրս. paru- «շատ», զնդ. par «լցնել», pərəna «լի», pouru- «շատ», frāna «լրութիւն», պհլ. պրս. քրդ. աֆղան. բելուճ. پر pur, զազա pīru «լի», հինդուստ. pūra «լի», գնչ. perdo «լի», perava «լցնել», բոշա por, p'or «լի», յն. πλήρης «լի», πίμ-πλημι «լնուլ» (կտր. πλῆσε), πληρόω «լցնել, լրացնել», πλέως «լի», πολύς «շատ», հոմեր. πλεῖος «լի», լտ. plēnus «լի», plēri-que «մեծամասնութիւնը», pleo «լցնել», ex-plē-nu-nt «լնուն», հիռլ. il «շատ», lia «շատերը», lān «լի», līnaim «լնում», lour «բաւական», կիմր. llwyr «ամբողջ, բոլորովին», llawer «շատ», հիսլ. fleiri «շատ», գոթ. հբգ. filu «շատ», գերմ. füllen «լցնել», viel «շատ», voll «լի», լիթ. pilnas, pilus «լի», հպրուս. pilnan «բոլորովին», հսլ. plŭnŭ, ռուս. полно, полный «լի», ալբան. pl'ot «լի» ևն (Walde 592, Boisacq 783, 795, Trautmann 218, Horn § 294 ևն, Pokorny 2, 63—65, Ernout-Meillet 743): Այս բոլորի հնխ. արմատներն էին pel, pol, pḷ, երկավանկ pelē-, plē- «լցնել, լնուլ»: Մեր բառը ծագում է ստորին ձայնդարձի plēyo- ձևից (>հոմեր. πλεῖος «լի»), p նախաձայնի սովորական անկումով, որ տեղի է ունեցել նաև ուրիշ լեզուներում. ինչ. հիռլ. il, lia, līnaim, կիմր. llwyr, ինչպէս նաև սպան. lleno «լի», llenar «լնուլ», որոնք ճիշտ մեր ստրճանին են հասած: Մասնիկների կողմից հայ բառերին համապատասխան են յն. πλήρης, լտ. plērus, կիմր. llwyr=հյ. լիր, զնդ. pərəna, սանս. prāṇā-, լտ. plīnus=հյ. լնուլ են: Հնխ. միւս արմատաձևերի ածանցներն են հայերէնի մէջ՝ յղի, յոլով, ճոյլ. տե՛ս նաև ճեղուլ, ճալել, ողողել:—Հիւբշ. 452:

Առաջին ուղիղ համեմատութիւնները տուաւ ՆՀԲ, յետոյ Peterm. 29, Windisch. 17, Gosche 68, 141, Böttich. ZDMG 1850, 355, 108, Arica 81, 361, Lag. Urgesch. 268—9, Müller SWAW 38, 589, Justi Zendsp. 193, Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 5 և Նախալ. 92 ևն: Մորթման ZDMG 26, 492 բևեռ. liab, lie, 502 liue «լի»: Հիւնք. յղի բառից:

ԳԻՌ.—Ագլ. լի, Վն. իլին (հին ի լի ձևից, նախդիրի ձուլմամբ), Ալշ. Մշ. լիգ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Տփ. լիքը, Ջղ. լիքն, Սլմ. լի, լինքը, Սչ. լինքը, Մրղ. լի՛նք'm, Մկ. լիկ, Շմ. լի՛գնի, Ոզմ. լէգն, Ղրբ. լի՛գը, լի՛յնը, Ննխ. Պլ. իլինք, Սեբ. իլլիք, Զթ. իլլէնքը, Տիգ. ըլլինք. (այս բոլորը ձևացած են լի արմատից՝ ք կամ քն, նք ածանցիչների յաւելմամբ, իբր լիք, լիքն, լինք, որոնցից՝ ք ձայնը կակղելով յառաջացած են միւս ձևերը. ոմանք էլ ունին թէ՛ նախդիրը և թէ ածանցիչները միասին): -Լիանալ ձևից է կազմուած Պլ. լէնալ (իա>ե) և ի նախդիրով՝ Սեբ. իլլէնալ «լցուիլ»: —Լից արմատականից են յառաջանում Սլմ. Վն. լցել, Մրղ. լցէլ, Մկ. լցիլ, Ագլ. լցցիլ, Զթ. լը՝ցվը՝լ, Սչ. լըցընել, Ակն. լըցընիլ, Ջղ. լըցցընե՝լ, Գոր. Ղրբ. լըսնէլ, Շմ. լիւցիւնիլ, Պլ. լէցունէլ, Ռ. լէցընէլ, Հճ. լոցնել, Խրբ. լէցընիլ, Ասլ. լէցընէ՝լ (վերջին հինգ ձևերը ազդուած լենալ բայի ձայնաւորից).—լիք ձևից են Տփ. լքցնիլ, Մշ. լքծուն, Ննխ. իլինքցնէլ:—Ուրիշ բայա-

ձևեր են Ախց. Կր. Սեբ. լլէլ, Հմշ. լլուշ, Արբ. լլալ, Ալշ. լլնել, Ալշ. Բլ. Մշ. ։ըլնալ, Ննխ. լնէլ, ըլէլ, ուլէլ, Սվ. ըլլուլ (<ըլնուլ<ի լընուլ), Տիգ. ըլլէլ (կտ. լցցի), Հճ. նը՝նուլ (<լնուլ)։—Նոր բառեր են Պլ. Ռ. լման «ամբողջ», Սչ. լման «ճշմարիտ», լմանութիւն «իրաւունք»։ (Կազմուած է լի արմատից՝ -ման մասնիկով. պէտք չէ շփոթել նման բառի հետ), Խրբ. Պլ. լէցունգ, լէցուն, Ռ. լէցունգ, Ակն. լէցիւն, Ասլ. լէցիւնգ, լէցիւ*. (-ունկ մասնիկի համար հմմտ. խորունկ). Ասլ. Պլ. լըմընցընէլ, լըմընճալ, Սչ. լըմընցընել (3 վանկ), Ողմ. Սչ. լըմընալ (<լման ձևից), ըլորդ Սվ., լցկուն, լցուկ, լցման, լըցմուն, լfցուիլ, լfցոտել, լիցf (Սչ. լիցգ՝ «տոլմա»), լիցուելից, փորլից։

ԼԻԱԿՏԷ. նորագիտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լծ. կոչ. էջ 177 «Իսկ առաքելոյն զերեք թուոյդ խորհուրդ, յորժամ առ Կողոսացիսն զլիակտէ յաղօթս առնէր ասելով, զձեր շունչ և հոգի և միտք անարատ պահեսցէ ի գալուստ Տեառըն».—արդեօք յատուկ անո՞ւնն է. Կողոսացոց թղթում չկայ յիշուած «շունչ, հոգի և միտք»։

*ԼԻԲԱՆՈՆ «մի տեսակ կնդրուկ՝ որ լիբանոս ծառի խէժն է». Նէեմ. ժգ. 5, 9. երկուսն էլ եզ. հյց. (տային զմաննայն և զլիբանոն). գրուած է նաև լէբանան, լիբանօն, լիբանան Վրք. և վկ. Ա. 657։

=Յն. λίβανον ձևից տառադարձուած, որ եզ. հայցականն է λίβανος հոմանիշի. այս բառն էլ փոխառեալ է եբր. לבונה ləbōnā «խունկ» բառից. հմմտ. արաբ. لبان lubān «խունկ», ասոր. ܠܒܘܢܬܐ lbūntā, ասուր. lubānu, (սեմական արմատն է lbn «սպիտակ»)։—Հիւբշ. 352։

ՀՀԲ և ՆՀԲ դրին եբր։

*ԼԻԲԱՆՈՍ «կնդրուկի ծառ» Ովս. ժդ. 6. Մխ. խչ. (Բազմ. 1911, 261 բ), որ և լիբան Կոչ. 404 (Զի բոյն շինէ իւր ի լիբան փայտէ և ի զմուռս փայտէ). լիբանան Վրք. և վկ. Բ. 120։

=Յն. λίβανος, որ ծագում է եբր. לבנון ləbānōn հոմանիշից. այս բառը բուն նշանակում է «սպիտակ» և Լիբանան լեռան անունն է. որից յետոյ անցել է նշանակելու նոյն լեռան վրայ աճող խնկաբեր ծառը.—յոյնից է փոխառեալ նաև հսլ. ռուս. ливанъ «կնդրուկ». հմմտ. վերը լիբանոն։—Հիւբշ. 352։

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են եբրայեցերէնից։

*ԼԻԲԱՆՈՎԻՏ կամ ԼԻԲԱՆՈՎՏԱՆ «մի տեսակ անուշահոտ բոյս» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 911. զարմանալի է որ Բառ. երեմ. ևս յիշում է այս բառը՝ երկրորդ ձևով և «անդինճան» նշանակութեամբ (էջ 132). իմա՛ անգուտան:

=Յն. λιβανωτίς «խնկենի, libanotis, romarin», λιβανωτός (հյց. λιβανωτόν «լիբանոս ծառի խունկը». կազմուած է λίβανο բառից (տե՛ս նախորդները)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

*ԼԻԲԱՆՈՎՏՈՆ «խնկաման». նորագիտ բառ, որ երկու անգամ գործածում է Նորագիտ Յայտ. ը. 3, 5։

=Յն. λιβανωτός բառի հայցականից տառադարձուած. նշանակում է «կնդրուկի ծառ. կնդրկենի, խնկենի. 2. կնդրուկ. 3. խնկաման»։

Գտաւ ու մեկնեց նորագիտ բառս Ֆ. Մուրատ, Յայտ. յօվհ. էջ 184։

*ԼԻԲԵՌՆԵԱՅ (այլ ընթերց. լիբեռնայ) «մի տեսակ նաւ» Պտմ. աղէքս. 34. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. λίβερνα, որ յոգնակին է λίβερνον =λίβυρνον բառի. նշանակում է «մի տեսակ թեթևակազմ արագասահ նաւ» (Sophocles, էջ 714). նոյն է նաև լտ. liburna, liburnica, ֆրանս. liburne նոյն նշ. ծագում են Լիբուրնացոց ազգի անունից, որոնց յատուկ էր այն նաւը։ (Լիբուրնիա գաւառը գտնւում էր Իստրիոյ և Դալմացիոյ միջև)։—Հիւբշ. 352.

Ըստ ՋԲ և ԱԲ բառ յն։—Ուղիղ համեմատութիւնը տուաւ նախ Տաշեան. Ուսումն. ստոյն Կալիսթենեայ, էջ 207։

*ԼԻԲԻՏՈՆ (գրուած նաև ղեբիտոն. վրիպակ է լիբիմն, որ յառաջացած է երկաթագիր Մ և Տ տառերի նմանութիւնից) «նախնի մենակեացներին յատուկ մի տեսակ վերարկու» Վրք. հց. Ա. 232, 714—5, Բ. 63, 78, 464, 484, ուրիշ օրինակ չկայ։

=Յն. λεβίτων «κολόβιον», colobium, an outer garment without sleeves, անթև վերարկու» (Sophocles 707). որից փոխառեալ է նաև ֆրանս. lebéton, lébéton, lébétonaizo «մի տեսակ անթև վերարկու՝ որ կրում էին Թեբէի ճգնաւորները» (տե՛ս Բեշըրէլի ֆրանս. բառարանը)։ Ըստ Sophocles յոյն բառը սեմական ծագում ունի. հմմտ. եբր. לבוש ləbūš «հագուստ, զգեստ»։

ՀՀԲ և ՆՀԲ համարում են «բառ այլազգական»։ ՆՀԲ դնում է արաբ. libās, libače «զգեստ», իտալ. livrea (=ֆրանս. livrée) «ծառաների պաշտօնական զգեստ», կամ Լիբէական ձևով, ըստ Ափրիկեցւոց։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 17։

*ԼԻԲՈՓԻՒՆԻԿ «մի տեսակ քամի» Արիստ. աշխ. էջ 612. յիշում են միայն ԱԲ և Հիւբշ։

=Յն. λιβοφοίνιξ «հարաւ-հարաւային-արևմտեան քամի»։—Հիւբշ. 353։

ԼԻԳՈՅՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւագր. 10 «Սռնակ լիգոյն (այլ ձ. լիգոն) ասի և նշանակելի է՝ զի մարդոյն նմանութիւն յառաջանայ ամենայն բանական բնութիւնս»։

Հրատարակիչը՝ Սարգիսեան համեմատելով բնագրի հետ՝ գտնում է ἤλεκτρον «սաթ». սակայն այս միակ բառով ոչինչ չի պարզւում։ Հմմտ. նաև սռնակալ, որ ըստ ԱԲ նշանակում է հենց «էլեկտրոն, սաթ»։

*ԼԻԳՈՆ «պսակ» ? նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Մագ. թղ. 204 մի մութ հատուածի մէջ. «Որք զկնի նաւեանն լիգոնի ակիւտրափառեացն սփռղեն»։

=Յն. λύγος «ուռիէ պսակ»։—Աճ.

Մանրամասն քննութիւնը հատուածիս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 186, 206.

ԼԻԳՐՈՆ «փայլ, ցոլք»? նորագիւտ բառ, որ լիգռոնաւոր ածանցի մէջ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած միջնադարեան մի տաղում. «Մարգարիտ, շափեղա, ա՛յ լիգրոնաւոր, արեգակն և ճրագն լուսին ծիածան» (Նոր ժող. Գ. 55, մի տաղարանից՝ գրուած 1682 թուին)։

*ԼԻՁԻՈՆ «ճորտ» Վրք. շնորհ. են։

=Յն. λίζιον, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս լիճ։

*ԼԻԹ «քար, մի քարընկէց» Պիտառ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. λίθος «քար»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ԼԻԹԱՆԻԱ «յոյն կամ լատին եկեղեցու մէջ աւուր պատշաճի աղօթք». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. հարց. 89 և Ոսկիփ. 474 «Այլ ի լիթանիայս (Ոսկիփ. լեթանիայս) ձեր՝ ասի, Քրիստոս, անօթդ աստուածութեան, ողորմեա՛»։ Մէկ անգամ էլ ունի լատիններէնից թարգմանուած Պարգ. 460 լետանիա ձևով. «ի շաբաթ օրն Զատկին մեծի ասեն զլետանիայն»։ Բառիս գործածութեան չորրորդ վկայութիւնը գտնում եմ Գիրք առաք. 427 բ. «լիթանիայն ասի աղօթք»։

=Յն. λιτανεία «աղօթք, մաղթանք», որից փոխառեալ է նաև լտ. litania. բուն արմատն է յն. λιτή «աղօթք, աղաչանք», λισσομαι «թախանձագին խնդրել»։—Աճ.

ԼԻԼՈՒՓԱՐ տե՛ս Նունուփար։

+ԼԻԿ «լիճ, աւազան» Պտմ. աղէքս. էջ 141 (երկիցս), 142, 143 (երկիցս), որից լկաձև «լճաձև». Պտմ. աղէքս. 139. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lig- կամ leig- ձևից. սրա հետ հմմտ. լիթ. liūgas, lūgas, լվ. lūgai «ճահիճ», liūgýnas «ճախճախուտք», liūgus «ճահճային», հպրուս. Lūgelgen (տեղի անուն), լեթթ. Ludza (<հնխ. lugįā) (գետի անուն), հսլ. luža, սլով. lúža, հին չեխ. lúžě, ռուս. лужа, իլլիր. lugas, luga, ալբան. le'gatε, բոլորն էլ «մօր, ճահիճ», հնխ. lugįā, lougįā, lūga- ձևերից (Trautmann 163, Berneker 748)։ Ուրիշ լեզուների մէջ պահուած չէ բառս։ Համեմատուած բառերին Pokorny 2, 414 կցում է նաև յն. λυγαῖος «մթին», ἠλύγη «մթութիւն, խաւար», որոնց ծագումը սակայն Boisacq 322, 589 անյայտ է համարում. Pokorny արմատը դնում է հնխ. leuq- «սևագոյն. 2. ճահիճ», որ պիտի տար հյ. *լոյկ։ Ըստ այսմ մեր տուած

մեկնութիւնը պահելու համար ստիպուած ենք ենթադրել հնխ. leug- *ձևի հետ ներքին փոփոխութեամբ* leig- *(որից* lig-). *հմմտ.* sleib- *և* sleub- *(տե՛ս* լիրբ *բառի տակ)։—Աճ.*

*ԼԻԿԴԻՆՈՍ *(ուղիղ տառադարձութեամբ* ղիգդինոս) *«լիգդոս կամ պարոսեան աղնիւ ու փայլուն մարմարով շինուած» Պտմ. աղէքս. էջ 5. ուրիշ օրինակ չկայ։*

=Յն. λύγδινος *նոյն նշ. կազմուած է* λύγδος *«ճերմակ մարմարիոն» բառից։—Հիւբշ. 352։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԼԻԿԻԴՈՆ *«տիկնիկ, խռծիկ, պաճուճապատանք,* marionnette*». միջին հյ. բառ, որ հիշում է միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 785 ա։*

ԼԻԿՆ, *սեռ.* լկան. *անստոյգ ձևով բառ, որ սեռ.* լկան *ձևով մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. ես. 264 «Տեսանե՞ս զի բոլորակ խմն է երկիր… մի՛ ըստ արտաքնոց փիլիսոփայից առասպելացն պատրիցիմք, որք գառագղի և կարկնի և սկտեղ և լկան և այլ ինչ այսպիսեաց սովոր են նմանեցուցանել զերկիր»։ Թուի նշանակել «մանր դրամ, իբր մասն լումայի» և այս իմաստով իբր նորագիւտ բառ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. հց. Ա. 706 «Հայրն Դանիէլ հիւանդացաւ և պէտք եղեն նմա իւս ինչ լկան միոյ լումայից. և վասն զի ոչ ունեէր կայր զի գնեսցէ…» (այլ խմբ. Հարկ եղև նմա պէտս ինչ և ոչ ունէր զի գնեսցե)։*

ՆՀԲ ուղղականը ենթադրում է լիկն *«լակա՞ն». իսկ ՋԲ կցելով վերի* լիկ *«լիճ» բառի հետ՝ իբրև սրա երկրորդ նշանակութիւնը, դնում է «կոնք»։*

*ԼԻՂԱՏՈՆ *«կտակով թողնուած բան, հրիտակ», որ և* լիղատ *Մխ. դտ. Օրէնք կայս։*

=Յն. ληγᾶτον *«հրիտակ»* (Sophocles 712) *ձևի միջնորդութեամբ փոխառեալ է լատ.* legatum *բառից։—Հիւբշ. 352։*

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ դնում են լատ. բառից։

ԼԻՃ, ի–ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «անուշ կամ նաև աղի ջրի փոքր ծովակ» Ել. է. 19. Ա. մակ. Թ. 33 նմանութեամբ* լիճ հրոյ *«դժոխք» Յայտ. ժԹ. 20. Ի. 14, 15. իա. 8.* լիճ լուսոյ *«աչք» Նար.* լիճ աղեղան *«աղեղի գոգաւոր մասը՝ բացուածքը» Եմես. 225, Արծր. հրտր. Պտկ. էջ 240. որից* լճակ *Ոսկ. մ. բ. 8. յհ. ա. 1.* լճածով *Եփր. ծն. էջ 5.* լճամէջ *Նոնն.* լճափն *Ոսկիփ.* լճեզր *Ճառընտ.* լայնալիճ *Իմ. ե. 22. խոր.* ծովալիճ *Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 12.* սառնալիճ *Գնձ։*

=Թուի թէ նոյն է լիկ *«լիճ, աւազան» բառի հետ. այս նոյնութիւնը կարող է հաստատուիլ, երբ ապացուցուի թէ հնխ.* gl- *տալիս է հյ.* ճ*։—Աճ.*

Klaproth, Asia polygl. 105 *լատ.* lacus:—*ՆՀԲ լծ. լտ.* lacus *«լիճ», արաբ.* لجّ lujj, لجّة lujja *«ծովամէջ»։* Müller SWAW 42, 257 plu- *արմատից։ Պատկ.* Изслед. *(ֆր. թրգմ.* JAs. 1870, II *էջ 181) կցում է լտ.* lacus *բառին։* Müller, Armen. VI *լտ.* lacus, *կելտ.* loch *«լիճ»։ Էմին, Մովս. խոր. և Հայոց հին վէպերը, Թիֆլիս 1886, էջ 44* լայնալիճ *մեկնում է «լճի պէս լայն», որ յայտնապէս սխալ է։ Հիւնք.=ՆՀԲ։* Patrubány *ՀԱ 1906, 367 լտ.* lacus, *հիռլ.* loch, *կիմր.* lagen, *բրըտ.* laguenn, *անգսք.* lagu, *հիսլ.* lǫgr *«լիճ, ծովակ» խմբի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։—Այս համեմատութիւնը թէև փորձիչ, բայց անստոյգ է, ըստ որում հնխ. ձևն է* laq- (Walde 406, Boisacq 552 *յն.* λάκκος, Berneker 730 *հսլ.* loky); *որ պիտի տար հյ.* լաք-: Patrubány *ՀԱ 1908, 313 լտ.* lixa *«ջուր» բառի հետ։* Lidén IF 44, *192 անգլ.* latrh *«ճահիճ», իսլ.* lókr *«առու» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի չեչէն.* ličar *«լողալ, լոգնալ»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Մկ. լիճ, *Սեբ.* լիչ, *Ոզմ.* լէ՛ճ. *—Երև.* լիճ անէլ *«ցեխի կամ խմորի մէջ փոս բանալ՝ ջուր աւելացնելու համար».—Նոյն բառերն են* լիճ *Ակն. «ջրի, ցեխի և քարերի խառնուրդ՝ որ հեղեղից է յառաջանում. 2. նոսր խմորի և քաղցուի խառնուրդ». (այս վերջին նշանակութեամբ է* լիճ *Վստկ. 220).* լիճք *«40 մանկանց տօնի օրը և նրանց յիշատակին՝ կոնքի մէջ լուսավառութիւն»,* լճել *Ջթ. «հեղուկ բանի մէջ խառնել ու շաղուել»։*

ՓՈխ.—Քրդ. ليچ lic *«աւազան, ջրշեղջ»,* bassin, réservoir (Justi, Dict. Kurde, *էջ 383):*

*ԼԻԾ *«ճորտ, աւատական իշխանութեան մի աստիճան՝ որ ենթարկւում է պարոնին» Բ. Թղ. ման. առ շնորհ. (տե՛ս Շնորհ. ընդհ. տպ. Եէմ. էջ 155), Անսիզք 3, 9. Սմբ. պատ. էջ 104.* որից լճութիւն *«ճորտութիւն» Անսիզք 9.* անլին *«որ ճորտ չէ» Անսիզք 27. գրուած է նաև* լեն *Լմբ. առ լև. 1865, էջ 240. դարձեալ նոյն բառն է* լիգիոն *«ճորտ» Վրք. շնորհ. Սոփերք ԺԴ. էջ 76. Ա. Թղ. ման. առ շնորհ. (տե՛ս Շնորհ. ընդհ. տպ. Եէմ. էջ 144. միևնոյն անձի համար մի անգամ* լին *է գրուած և մի անգամ* լիգիոն*)։*

=Հ. ֆրանս. lige *«պարոնին հաւատարիմ ենթակայ աւատական աստիճանաւոր», որից* ligence, ligeauté *«աւատ, վասալութիւն». ծագում է լտ.* ligium *ձևից, որի յետին յոյն տառադարձութիւնն է* λίζιον *և սրանից էլ հյ.* լիգիոն*:—Հիւբշ. 391։*

> *Ուղիղ մեկնեց նախ Էմին,* Переводы (1865), *էջ 180, յետոյ Ալիշան, Շնորհ. և պրգյ. էջ 419, որից յետոյ Նորայր, Բառ. ֆրանս. 748 բ։ Սոփերքի հրատարակիչը (հտ. ԺԴ, ծան. 11) համարում է ըստ «յունական ձայնին՝ Լուծիչ, այսինքն մեկնիչ և լուծիչ խնդրոց բանից», ինչ որ սխալ է։*

ԼԻՄ *«հալած ձիւթ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Դրնղ. էջ 385 «Ջմեռեալն ի մէջ լմի պահէին և զանկնիք տղայսն բերէին ի Պուղտան» (Նիկոլի ժամանակ).—բառի ձևը անստոյգ է. կարող է և լինել* *լում։

*ԼԻՄՈՆ *«լիմոն» Բժշ. Վստկ. գրուած է նաև* լիմաւն, լեմոն *(ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 567* լէիմօն*). որից* լիմոնի *«ծառը» Վստկ. 42, 154. այժմ աւելի ընտիր ձև է համարւում (գոնէ արևմտեան գրականում)* լեմոն, լեմոնի. *նոր բառեր են,* լեմոնաջուր, լեմոնագոյն։

= Յն. λιμόνι, λιμόνιον, λεμόνι, *որ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչպէս՝ ֆրանս. սպան.* limon, *գերմ. իտալ.* limone, *անգլ.* lemon, *ռուս.* лимонъ, *հունգ.* lémonya, *պորտ.* limão, *վրաց.* ლიმონი լիմոնի, *թրք.* limon, ilimon, *թուշ.* լիմո, *քրդ.* limō, *մինչև անգամ չին.* 檸檬 ninmon. *բոլորի աղբիւրն է պրս.* ليمون līmun *և արաբ.* laimūn (Berneker 722, Kluge 306)*:—Հիւբշ. 352։*

> *Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. լիմոն, *Ախց. Երև. Կր. Ննխ.* լիմօն, *Ոզմ.* լիմուն, *Գոր.* լէ՛մուն, *Ղրբ.* լէ՛մուն, լի՛մօն, *Տիգ.* լէյմուն, *Պլ. Ռ.* իլիմօն, *Սչ.* իլիմ՚ը *են։*

*ԼԻՄՈՒՆԻՈՆ *«խոշոր թրթնջուկ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 916։*

=Յն. λειμώνιον *«մի տեսակ պուտ (բոյսը)», լտ.* limonium *«վայրի ճակնդեղ»։—Ա.Ճ.*

> *ՀԲուս. § 425 մեկնում է իբրև լտ.* limonion *(այսպէս!) «խոշոր թրթնջուկ»?*

*ԼԻՄՊՈՍ *«նախաքրիստոնէական արդարների և այժմ անկնունք մեռնող մանկանց հոգիների օթևանը» Տաթև. հարց. 504, 506. Մխ. ապար. գրուած է* լինպօս *Լծ. պրպմ. 663 (Եւ տե՛ս զի առէ աւերեաց զդժոխս, և ո՛չ միայն զլինպօսն, որպէս ասեն ազգքն լատինացւոց)։—ՀՀԲ գրում է ուղիղ տառադարձութեամբ* լիմբոս։

=Միջ. լատ. limbus, *որից փոխառեալ են նաև գերմ.* Limbus, *իտալ.* limbo, *ֆրանս.* limbes *նոյն նշ.—լատին բառի նախնական նշանակութիւնն է «ծայր, եզերք»։—Հիւբշ. 352։*

> *ՀՀԲ «է բառ յն. և թարգմանի շատակուլ, անյագ, խաւար» (հմմ՛ միջ. յն.* λιμβός *«շատակեր, անյագ»* Sophocles *715)։ ՆՀԲ «լտ.* limbus, *իբր քղանցք և գօտի, որպէս և* lumbus *է մէջք. վարի նմանութեամբ»։*

*ԼԻՆԳԻՐՈՆ *«մի տեսակ պատուական քար, սաթ կամ եղնգնաքար». գրուած է շատ բազմազան ձևերով. այսպէս՝* ղինգիրոն, ղիւնգիրոն, լինգրիոն, լիգիրիոն, լիգիրոն, լիգրիոն, լիւգրիոն *Ջեննբ, էջ 33. Տօնակ. Վրդն. եւ. Նշ. եզեկ.* լիւգիրոն *Մխ. այրիվ. էջ 5. «սուտակ որ է լիգրոնն» Տաթև. հարց. 348։*

= Յն. λυγκούριον, λυγγούριον, λιγκούριον, λιγγούριον, λιγύριον, *որից լտ.* lyncyrium. *նոյն քարն է. բուն նշանակում է «յովազի*

մէզ» և ծագում է λύγξ *«յոլազ» և* οὐρέω *«միզել» բառերից։—Հիւբշ. 352։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԼԻՆԳՆԱՍ *«անծանօթ մի գազան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրատ. Սուքրեանի, էջ 19.—վկայութիւնը տե՛ս* կենռոռս:

=Անշուշտ օտար բառ է, բայց աղաւաղուած։

+ԼԻՆԴ, ի-ա *հլ. «ատամների միսը» Ագաթ. Նիւս. երգ. և կազմ. Սկևռ. լմբ. Երզն. մտթ. 139. Համամ առկ. գրուած է նաև* լինտ *և կրկին յոգնակիով՝* լնղերֆ *կամ* լնտերֆ *(ինչպէս ունինք* տղերֆ, երեխէրֆ*), որից ՀՀԲ և Հիւնք. ենթադրում են սխալմամբ եզ.* լինտր *ձևը։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lendh- *ձևից. սրա հետ համմտ. հհիւս.* lend, *յգ.* lendir *«մէջք, ցայլք», հբգ.* lenti, *գերմ.* Lende *«մէջք», նորվ.* lund *«երանք, մէջք», անգսք.* lenden, *հիւլ.* lend *«մէջք»,* lunder *«երանք, զիստ»,* lund *«երիկամունքների տակ՝ ողնաշարի վրայ գտնուած փափուկ միսը», գոթական* *landjō *ձևից փոխառութեամբ՝ ֆինն.* lantio *«մէջք», լտ.* lumbus, lumbi *«մէջք, երիկամունք, կռնակ», հսլ.* lędvija *«երիկամունք, մէջք», սլով.* lędvije *«երիկամունք»,* lédeja *«բումբ, ոլոքի փափուկ մասը», սերբ.* léđa *«կռնակ, մէջք», լեհ.* lędzwie *«մէջք», ռուս.* лядвея *«ազդր, բարձք, զիստ» են։ Այս բոլորը ներկայացնում են միևնոյն արմատի զանազան աստիճանի ձայնդարձները. այսպէս՝ գերմանական ընտանիքը ներկայացնում է* lind, land-, lund- *աստիճանները, լատինը* *londhu̯os *ձևից է, սլաւականը հնխ.* lendhu̯i *ձևից, հայերէնը* lendh- *ձևից, թէև կարող է լինել նաև* lindh- (Walde 446, Berneker 706, Trautmann 157, Kluge 302, Pokorny 2, 438, Ernout-Meillet 537): *Մեզ համար դժուարութիւն է յարուցանում միայն նշանակութեան տարբերութիւնը, որ սակայն կհարթուի, եթէ մեկնենք նախնական և ընդհանուր «փափուկ միս» իմաստից, ինչպէս ցոյց են տալիս վերի բառերից մի քանիսը։ Բացի սրանից, մարմնի անդամների անուններըը յաճախ են փոխում իրենց տեղերը։ —Աճ.*

Հիւնք. ընղերֆ *բառից հանում է* լընղերֆ, լինտր: *Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* لط lat' *«քիմք, շրթունքի մաշկը, ատամի արմատ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 666)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Խրբ. Մկ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն. լինդ, *Ասլ.* լինդ, լի*, *Մրղ.* լինդիր, *Մկ.* լըինդ. *Ջթ.* լը՝նդ. լը՝նդֆ, *Ախց. Կր. Ղրբ. Շմ.* լընդէրֆ, *Տիգ.* լնդիր, *Ոզմ.* լնդիր, լանդիր, *Ագլ.* լընդ, *Նխ.* լնդէռֆ, լրդէնֆ, լընդռէնֆ, նընդռէնֆ, ընդռէնֆ, լըգդըռէնֆ, *Ջղ.* ժենդ:

ԼԻՆԻԼ *«լինել, ըլլալ». երկրորդաբար նշանակում է նաև «ստեղծուիլ, ծնիլ, սերիլ, ծագիլ, բնակիլ, մի տեղ գտնուիլ, պատահիլ են» Սգր. Եզն. Կոչ. Ոսկ. յետնաբար դարձել է* լինենալ *Աղամ. 121. 206. որից* լինելոց *«ապագայ» Ամովս. գ. 10. Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 2.* լինելութիւն *Փիլ. Պիտ.* լինումն *Ոսկ. յհ. բ. 15.* զուգալինել *Նիւս. սքանչ.* լինոցել *Պերիարմ։ Արմատիս միւս ձևերն են՝* լի-, *որից ապառնի* լիցի, *անց. դերբ.* լիեալ, *որից* լեալ. —լեր *(իբր հրամայական), որից* լեռո՛ւֆ *«եղէ՛ք»,* լե՛ր *«օն, շո՛ւտ արա» ԱԲ.* ֆաջալեր *«խրախոյս» Կոչ. «խրախուսական» Բ. մակ. ը. 21,* ֆաջալերել *ՍԳր.* ֆաջալերիչ *Ագաթ. Կորիւն. Եփր. ա. թես.* ֆաջալերութիւն *Ագաթ. են։*

=Նախաւոր ձևն է *լէնիլ, *որից անց. դերբ.* *լէեալ>լիեալ, լեալ, r *մասնիկով* *լէr>լեր *(ինչպէս ունինք* դիր, տուր*)։*

ՆՀԲ լծ. հյ. եղանիլ *և յն.* γίνομαι *«լինել»։ Նոյն յն. ձևի հետ նաև* Windisch. 47:—Böttich. Wurzelforschungen, *էջ 42 սանս.* laya, *եթովպ.* halo, *խպտ.* el *ձևերի հետ՝ նախաւոր* l *արմատից։* Müller SWAW 42, 257 *յն.* πέλομαι *«շարժիլ, լինել»։ Տէրվիշ.* Altarm. 26 *յն.* γεν-, γίγνομαι, γίνομαι, *լատ.* gen-, gigno, genui *են։ Նոյն, Մասիս 1881 մայ" 5* ծնանիլ *բառի հետ նոյն է դնում։* Bugge, Beitr. *7—8 համեմատում է յն.* κλίνω, *լատ.* clinare, *հբգ.* hlinēn, *լիթ.* szlėjù, *սանս.* çri-, çráyati *«յենուել, կռթնիլ»,* çráyate *«մի տեղ գտնուիլ,*

երթալ» են. հայ բառի էլ նախնական նշանակութիւնը դնում է «մի տեղում գտնուիլ». նաև իբր արմատակից լեառն բառի, որ տե՛ս վերը։—Այս մեկնութիւնը մերժում է Հիւբշ. 451։ Հիւնք. և Patrubány SA 1, 209 լի *բառից։ Շէֆթէլօվից* BB 29, 48 *սանս.* riṇīte *«վաղել»։* Pedersen KZ *36, 341 և Հայ. դր. լեզ. 17 ալբան.* kle *«էր», իբր հնխ.* ql- *արմատից։*

ԳԻՌ.—Ակն. լճիլ, գուլլի, *Վն.* էլճել *(կտ.* էլտ*), Ջղ.* յելճել, *Մկ.* իլճիլ, *Ցղ.* էլճալ, *Ոզմ.* ըլճիլ, *Ռ.* ըլճալ, ըլլալ, *Ախց. Խրբ. Կր.* ըլլիլ, *Պլ. Սեբ.* ըլլալ, *Հմշ.* ըլլուշ, *Ասլ.* ըլ՛լ՛ալ, *Երև.* ըլէլ, *Սլմ.* ը̂լել, *Մրղ.* ը̂լէլ, *Տփ.* ըլիլ, ըլում է, կուլի, էլիլ է, չէ էլի, *Ագլ.* է՛լիլ, *Սչ.* ըլալ, *Ննխ.* ըլալ, լալ, *Շմ.* իլիլ, իլտ, *Հւր.* իճէլ, *Գոր. Ղրբ.* իճիլ, *Ջթ.* ճը՝լ։—Լեր *արմատը պահած է միայն Ջղ.* վորդ՛ալէլէճf<որդալեrէճf *«որդեծնութիւն» բառի մէջ։ Հճ.* ճոլ *«լինիլ» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 198)։*

*ԼԻՊԱՐԵԱՆ *«հրաշունչ քամի». մէկ անգամ ունի քամիների վրայ խօսող յետին մի գրութիւն. «Լիպարեան, որ հուր շնչէ ի Սանդարամետէ» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 67)։*

=Յն. Λιπάρα *հրաբխային կղզու անունից, որ գտնւում է Սիկիլիոյ հիւսիսային կողմը։*

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, անդ։

*ԼԻՊԻՐԻԱՅ *«ազգ ջերման՝ որով ախտացեալն տապանայ յոյժ ի ներքուստ» Մխ. հեր. 88.—ունի Նորայր. Բառ. ֆր. 751 ա (*lipyrie*)* լիպիրայ *ձևով՝ իբրև մհյ. բառ։*

=Յն. λιπυρία, *որ և* λειπυρία *«մի տեսակ ջերմ,* fièvre intermittente*». սղեալ է* *λειποπυρία *ձևից (*λείπω *թողնել, լքանել+*πῦρ *հուր, տաքութիւն)։ Յունարէն բառից է և արաբ.* ليفوريا līfūryā։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, *Մխ. հեր. էջ 113։*

ԼԻՍԵՌՆ, ճ *հլ. (սեռ. լիսռան, լսռան, յգ. լիսռունք, լսռունք) «սրունքի՝ ոտքի՝ ողնաշարի ոսկոր» Պղատ. տիմ. 150. Յայսմ. դեկտ. 23. Վրդն. պտմ. էջ 9. Միխ. ասոր. Ճառընտ. «իլի ծայրի օղակը» Բռ. ստեփ. լեհ. «սեռն, անուի առանցքը» իբր ռմկ։ (Վերջին նշանակութիւնը՝ որ ՆՀԲ և ՋԲ նշանակում են իբրև գռ. բառ, կասկածելի է։ Ունինք Երև.* լիսօռ *«կառքի առանցք», բայց այս բառը անշուշտ ռուս.* рессора *ձեն է, որ իր հերթին փոխառեալ է ֆրանս.* ressort *հոմանիշից)։ Այս բառից է* լիսեռնաձև *(նորագիւտ բառ) Տաթև. հարց. 243 (ողնաշարի համար է ասում)։*

ՆՀԲ դնում է սեռն *բառից, իբր նրա հոմանիշը։* Lidén, Arm. Stud. *էջ 131* իլ *և* սեռն *«առանցք» բառերից կազմուած է համարում. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. իտալ.* fuso *«իլիկ»,* fusolo *«սրունքի ոսկոր»,* fuso dell' asse *«սռնիի մէկ մասը», ռում.* fus *«իլիկ և սռնի», ալբան.* bošt *«իլիկ և սռնի», նրգ.* spindel *«իլիկ և առանցք, սռնի»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. լիսեռ, *Երև. Կր. Շմ.* լիսէռ, *Հմշ.* լիսէր, *Խրբ.* լիսոռ, *Խտջ.* ճիսէռ. *նշանակում են ճախարակի մասերից մէկը. (Երև. «ճախարակի իլիկի գլխի կլոր կաշին», Խրբ. «շրջանակաձև փայտ՝ որ գտնւում է ճախարակի ականջի կողքին՝ ճաղի վերի մասի վրայ և ծառայում է թելը բռնելու», Հմշ. «մատմանք իլիկի տակ անցկացրած կապարէ կամ ծանր փայտէ կոնաձև ծանրոցը, որ ծառայում է ոլորումը դիւրացնելու»)։ Նոր բառեր են* լիսեռնիկ *Նբ. «սամիքի վրայի կլոր երկաթը», Բլ. «ծնկան գլխի ոսկորը.* rotule*», Բլ. «զանազան բաներ բարձրացնելու կամ իջեցնելու գործիք»,* լիսեռնեճի *Ղրբ. «մի տեսակ տափակ ընտիր խնձոր և նրա ծառը»,* լիսեռկեան *Տր. «մի տեսակ ընտիր տափակ տանձ. տճկ. տէյիրմէն արմուտի» (Ագոնց, Աշխարհ. Ասիա, Ա. հտ. էջ 382)։*

*ԼԻՎՐ *«մի տեսակ դրամ, որ Ասորիքի ֆրանկների մօտ էլ գործածական էր» Անսիզք 61։*

=Ֆրանս. livre *«հին եւրոպական դրամ է, որ յետոյ փոխանակուեց ֆրանկով»։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Անսիզքի հրատարակիչը, էջ 60։

*ԼԻՏՐ, r *հլ. (լտեր, լտերց) «մի տեսակ չափ է» (ըստ Շիր. 12 ունկի էր, որ համաձայն*

քննութեան Մանանդեանի, Տեղեկ. ինստիտ. Բ. էջ 30՝ հաւասար է 326 գրամի. այժմ Հայաստանում լիտրը 6 տաճկական օխա կամ 12 ռուսական թունկա է) ՅՀ. ժբ. 3. ժԹ. 39. Ոսկ. ես. Մագ.—առաջին երկու վկայութիւնները հաստատապէս ցոյց են տալիս, որ լիտրը իրօք հին ժամանակ փոքր չափ էր. երբ Մարիամ մի «լիտր» նարդօս է վերցնում Յիսուսի ոտքերը օծելու համար կամ Նիկոդեմոսը 100 «լիտր» զմուռս է վերցնում Յիսուսի մարմինը զմռսելու համար, անշուշտ խօսքը փոքր չափերի մասին է։ Աւելի յետոյ լիտրը դարձաւ մեծ չափ. և Բրս. մրկ. 381 դնում է լիտրը իբրև «հայկական մեծ չափ», յիշեցնելով միևնոյն ժամանակ թե լիտրը ըստ հըրէից է «սիկղ, չորս դրամի ծանրութիւն»։ Գրուած է նաև դիտր. որից լտրանոց Զքր. տարկ. Բ. 140։

=Յն. λίτρα «12 ունկիի ծանրութիւն. 2. մի փոքր դրամ». համարւում է փոխառեալ միջերկրեան *lītrā ձևից, որ միւս կողմից էլ տուած է լտ. libra «կշիռ. 2. ֆունտ»։ Այս երկու բառերը այնուհետև տարածուեցան ամէն կողմ. ինչ. ֆրանս. litre, իտալ. litra, թրք. litra, վրաց. litra, հսլ. ռուս. литра, գերմ. liter, լեհ. չեխ. litr են.—մյն. λίβρα, հսլ. livra, ֆրանս. livre են. (Walde 428, Boisacq 585, Berneker 725):—Հիւբշ. 352։

Հներից Անան. շիր. (հրտր. Պատկ. էջ 28) մեկնում է «ըստ հռովմայեցոց լեզուի հարթութիւն». (ակնարկում է լտ. libra «հաւասարակշռութիւն, մակերես» բառը)։ Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 89, յետոյ ՆՀԲ են։

ԳԻՌ.—Երև. Տիգ. Տփ. լիդր, Հմշ. լիդրը, Ախց. լիտռ, Խրբ. ՀՃ. Սեբ. լիր.—Խլ. դիտր, Ջղ. դիդր, Ալշ. Մշ. խիդր, Վն. կլիտր:

ՓՈԽ.—Հայերէն Աւետարանի վրայից մըտած է քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ Յովհ. ժբ. 3. Լդըր քի պը փըռ պուհա խալիս ռունա նարտէնե սոնտ (առեալ լիտր մի իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ)։ Այսպէս և Յովհ. ժԹ. 39. Սար լըդըրան զմուռ (զմուռս իբրև լտերս հարիւր)։

+ԼԻՐԲ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «անամօթ, լպիրշ» ՍԳր. Եղիշ. որից լրբիլ Ոսկ. յհ. բ. 1, մ. բ. 27, Մծբ. լըրբութիւն Երեմ. խԹ. 16. Ոսկ. յհ. ա. 40. լըրբենի Առակ. է. 13. Սիր. իգ. 6. լրբախօս Ոսկ. ես. լրբաբանութիւն Ուխտ. բ. 88 լըրբաբանական (ըստ յն. ուղղելի լրբական) Ոսկ. մ. ա. 1. լրբագոյն Ոսկ. յհ. բ. 3, 12, 26. լրբական Փարպ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. slibr- ձևից։ Այս բառի պարզական արմատն է slei- (կամ նաև lei-) «լպրծիլ, սահիլ»։ Ինչպես երևում է յն. λεῖος «յիղկ, հարթ» (<*lei-ue), լտ. lēvis «յիղկ, ողորկ, լերկ» (հնխ. leiu̯is) ձևերից։ Արմատը այնուհետև ստանալով զանազան աճականներ՝ արտադրեց շատ բազմաթիւ բառեր.—այսպէս օրինակ -b- աճականով (այն է հնխ. slei-b- ձևից)՝ յն. ὀλιβρός «սահուն, լպրծուն», հբգ. slīfan «սահիլ, յղկել, սրել», slēffar «սահուն», մբգ. slipfen «սահիլ», slipfig «սահուն», գերմ. schleifen «քաշել, սահիլ, յղկել», schleppen «քաշ տալ», պըռուս. Schleife «սահնակ», հիսլ. sleipr «լըպըրծուն». անգսք. tóslipan «կործնչիլ», հիռլ. slemun (<*slibno-) «լպրծուն», միռլ. slīpaim (<*slibno-) «շփել, յղկել», հկիմր. limnint «քերծել», կիմր. llyfn (<*slibnos) «հարթ, ողորկ», llyfr cār «սայլի այն մասը՝ որ հողին է քսւում» են։ Արմատի ձայնաւորը փոխելով՝ այն է հնխ. sleu-b- ձևից՝ անգսք. slúpan «սահիլ», գոթ. sliupan, հբգ. sliofan «սահիլ, սողոսկիլ», լտ. lūbricus «սահուն, լպրծուն, յիղկ, անհաստատ, մեղկ, անառակ» են։— dh- աճականով՝ (այն է հնխ. slei-dh- կամ sli-dh- ձևից) յն. ὀλισθάνω «սահիլ», ὀλισθηρός «լպրծուն», ὄλισθος «լպրծոտ տեղ», հբգ. slito, գերմ. schlitten, հհիւս. sleði, մ. անգլ. slede «սահնակ», անգըսք. slidan «սահիլ», slidor «յիղկ, ողորկ, լպրծուն», լիթ. slidùs «ողորկ, յիղկ, սահուն», slýsti «սահիլ», լեթթ. slids «հարթ», slidas «սահելու կօշիկ, patin», հսլ. ռուս. следъ «հետք».—m- աճականով (հնխ. slei-m- ձևից)՝ յն. λειμών «թաց ու խոնաւ տեղ, մարգագետին», λιμήν «նաւահանգիստ» (որից թրք. ليمان liman նոյն նշ.= ռմկ. լիմաճ), λίμνη «ճահիճ», լտ. līmus «ցեխ», մբգ. slīm «լպրծուն, ցեխ, մա-

ղաս, խուխ», հբգ. slīmen «ողորկել, յղկել», անգլոք. slim «լպրծուն, ցեխ», գերմ. Schleim «թուք, մաղաս, խուխ», յն. λεῖμαξ = լտ. limax և ռուս. слимакъ «շողուկ, խըխունջ», լտ. līma (>իտալ. lima>ռմկ. լիմա) «խարտոց».— n- աճականով (հնխ. *slei-n- ձևից)՝ հսլ. slina, ռուս. слина «թուք», լեթթ. slienas «թուք» և այլ բազմաթիւ ձևեր (Walde 427, 430, 441, Trautm. 269, Boisacq 564—7, 697, Berneker 717): Հայերէնի մէջ հնխ. slibr- տուած է նախ լիպր, որից շրջմամբ *լպիր և տ, ծ և շ աճականներով՝ լպրտել, լպիրծ, լպիրշ.—Նոյն *լիպր ձևից՝ տարբեր շրջմամբ է լիրբ, որի մէջ պ դարձել է բ, որովհետև -րպ- խումբը սովորական չէ հայերէնի ձայնաբանութեան մէջ։ (Ի հարկին կարելի է ենթադրել հնխ. slibh-ro-, որից ուղղակի հյ. լիրբ, ինչպէս ունինք հնխ. k´ubh-ro->սանս. çubhrá-=հյ. սուրբ)։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. լատ. lubricus «սահուն, լպրծուն. 2. անառակ, մեղկ», ֆրանս. lubrique «գեղխ, անառակ», հյ. լպրծիլ «սահիլ. 2. լրբանալ», վն. լպզտրուկ «սահուն, լպրծուն. 2. լիրբ, աներես», լպստալ «սահիլ»>լպստած «աներես» և նմաններ։ Տե՛ս Pokorny 2, 710, 391, Ernout-Meillet 534։—Աճ.

Հիւնք. լտ. liber «ազատ», նաև մակդիր Բաքոսի, liberalia «բաքոսական տօն»։ Վերի մեկնութեանս համամիտ է նաև Meillet: Պատահական նմանութիւն ունին յն. λιρός «անամօթ», պրս. لور lūr «լիրբ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. լիրբ, լիրփ, Ախց. Կր. Մկ. Սլմ. Տիգ. Տփ. լիրփ, Ռշ. լի՛ըրբ՛, Երև. լիռփ, Ղրբ. Ննխ. Շմ. լէրփ, Ալշ. Մշ. Ջղ. լեռփ:

ՓՈԽ.—Վրաց. լիրբի, լիրփի, լիբրի, լիրծի «անամօթ», լիրփոբա, լիրծոբա, գալիրփեբա «անամօթիլ», սիլիրբե, սիլիրփե «անամօթութիւն»։

ԼԻՑ (միայն անեզաբար գործածուած) «վէգ, կոճ» Ոսկ. մ. բ. 22, եբր. էջ 539. եփես. 923. «խաղալու քուէ, զառ» «Վեցօր. ը. 178 (այս նշանակութիւնը չի ընդունում ՋԲ)։

ՆՀԲ լնուլ բայից, իբրև «ոսկր որ լնու զմիջոց սրունից և ոտից»։ Հիւնք. պրս. լիւք: Հացունի Դաստ. 279 համարում է «մէջը կապար լցուած խաղալու վէգ» և դնում է լի, լից արմատից. մինչև այժմ էլ Շիրակում կոչւում է լիցք. հետևաբար մարմնի բնական վէգը չէ, այլ արուեստական խաղալիքը։

*ԼԻՒԱՆՈՏՈՍ «արևմուտք թեքուող հարաւային քամի» Արիստ. աշխ. Տաթև. հարց. 206. նոյն է լիբանոտոս Առաք. կենդ. էջ 70, որ ուղիղ տառադարձութեամբ է։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. λιβόνοτος նոյն նշ. կազմուած է λίψ «հարաւային արևմտեան քամի» և νότος «հարաւ» բառերից։—Հիւբշ. 353։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԼԻՓՍ (սեռ. լիփսի) «հարաւ-արևմտեան քամի» Արիստ. աշխ. Տաթև. հարց. 205. գըրուած է լիբս Առաք. կենդ. էջ 70, որ ուղիղ տառադարձութիւնն է յաջորդ լտ. ձևի։

=Յն. λίψ «հարաւային արևմտեան քամի», որից փոխառեալ է և լտ. libs.—Հիւբշ. 353։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

+ԼԻՔ, արմատ՝ որ առանձին գործածւում է իբրև լքանել բայի կտր. եզ. գ դէմքը և հրամ. (լիք «ձգեց, թողեց», լի՛ք «ձգէ, թո՛ղ»). որից լքանել «ձգել, երեսի վրայ թողնել, երեսէ հանել, աչքից գցել, չընդունիլ այլեւս» ՍԳր. Եփր. Թագ. լքանիլ ՍԳր. լքանալ Մծբ. լքել Կոչ. լքեցուցանել Եփր. ծն. և թես. լքուցանել ՍԳր. լքանոտ Կիւրղ. ղկ. լըքումն Երեմ. խե. 4. Ագաթ. դասալիք Ոսկ. ղկ. Փիլ. Պիտ. թող լիք լինել Եփր. մն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. liq արմատից.—հմմտ. սանս. rič, riṇákti, riñčánti «թողնել, պարպել, արձակել, ոչնչանալ», riktá- «ազատ, պարապ», զնդ. irinaxti «լքում է», յն. λείπω, λιμπάνω «թողնել, լքանել», λοιπός «աւելորդ մնացածը», լտ. linquo, līqui, -lictum «թողնել, լքել, լքանիլ, թուլանալ, վհատիլ», գոթ. leihian, հբգ. līhan, գերմ. leihen «փոխ տալ», լիթ. lĕkù, lìkti «թողնել, յետ գցել, մնալ», հպրուս. po-līnka «մնում է», հսլ. otŭ-lĕkŭ «մնացորդ», ռուս. գւռ. от-лечить-ся «յետ մնալ», լեթթ. liks «ինչ որ պէտք եղածից աւելի է, շատ, բազմաթիւ, ա-

աւելորդ, կեղծ, անզօյգ, կենտ», որոնց համեմատութեամբ էլ՝ ռուս. лишный «աւելորդ», лишне «չափազանց», лишь «հազիւ, միայն», лишекъ «աւելորդ մնացածը». с-лишкомъ «շատ աւելի, չափազանց» ևն։ Հետաքրքրական գործածութիւն ունի լիթ. -lika «աւելորդ, մնացածը», որ մտել է 11—19 թուականների կազմութեան մէջ. ինչ. vënúlika «11» (այսինքն՝ 10-ից յետոյ ևս 1 մնացած), tvýlika «12», trýlika «13», keturiólika «14» ևն. որոնց հետ ճիշտ նոյն են հրգ. einlif, գերմ. elf, անգլ. eleven, հհիւս. ellifu «11», հրգ. zwelif, գերմ. zwölf, անգլ. twelve, հհիւս. tolf «12»։ (Walde 433, Trautmann 155, Boisacq 556, Berneker 710, 718, Kluge 116, 300, Pokorny 2, 396, Ernout-Meillet 525): Հայերէնում պահուած է թէ՛ պարզ (liq>լիf, ելիf=ἔλιπε) և թէ՛ ռնգայնաւոր (լfաճել=linquo, λιμπάνω) արմատը։—Հիւբշ. 455։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (թէև մէջ է խառնում նաև լտ. lanqueo, liquesco). յետոյ Windisch. 9, 17, Böttich. ZDMG 1850, 56 (որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 950), Հիւբշ. KZ 23, 30, 35 և 406, Տէրվ. Altarm. 8 և Նախալ. 103 ևն։ Հիւնք. լկամ բառից։ Patrubány ՀԱ 1906, 73 մեզանից է դնում հունգ. lököm «թափել, արձակել»։

ԳԻՌ.—Ղզ. լfաճալ «թուլանալ, ցաւից ընկճուիլ»,—նո՞յն են նաև Երև. Ղզ. Շլ. լfլfալ «սիրտը դող ընկնել՝ լfլfոց «դող, երկիւղ»։

+ԼԼՈՒԿ «նեղութիւն, չարչարանք» Ոսկ. հռովմ. 315 (չունի ՆՀԲ), որից լլկել «չարչարել, նեղել, տանջել» ՍԳր. Ոսկ. ես. և յհ. բ. 12. «բռնաբարել» ՍԳր. լլկանք «չարչարանք, նեղութիւն» ՍԳր. Եզն. Եփր. վկ. արևել. լլկիչ «չարչարող» Ոսկ. ես. և մ. ա. 24. լլկոց «բռզանոց» Շնորհ. առ. 65. լլկութիւն «չարչարանք» Գ. մակ. զ. 19. է. 3. Ոսկ. ես. եբր. Ագաթ. չարալլուկ Երեմ. իգ. 9. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 2. Վեցօր. 170. Մծբ. դիւալլուկ Նար. բfալլուկ Յայսմ. սովալլուկ Սարգ. Ճառընտ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lel- արմատից, որի առաջին իմաստն էր «շարժել, ցնցել». հմմտ. լիթ. leliúoju, leliúoti «օրօրել, ճօճել», լեթթ. leluoju, leluôt «օրօրոցի մէջ մանկան օրօրել, նանիկ ասել», ռուս. лелéять «գգուել, փայփայել», ուկրայն. tel'ijaty «ճօճել, օրօրել, գգուել», բուլգար. lél'am «օրօրել», lelĕjka «օրօրոց», սերբ. lêliam «շարժուիլ, տատանիլ», հչեխ. leleju «յուզուիլ», հլեհ. lelejanie «ծովի ծփանք», սանս. lēláyati «ճօճուիլ, տատանիլ, դողալ», lālayati «գգուել, փայփայել», lálati «պարապ բաներով զբաղիլ, կատակել, խաղալ» (Trautm. 156, Berneker 699): Հայերէնի մէջ հնխ. արմատը պահուած է երկու ձևով. հնխ. lel, որ տուած է հյ. լելալ (տե՛ս տակը գւռ.) և հնխ. lēl, որ տուած է հյ. լիլ-, ուկ մասնիկի յաւելումով *լիլուկ, որից էլ լլուկ: Նախնական «շարժել» իմաստը պահում են դեռ գաւառականները։ Pokorny 2, 377 համեմատուած բառերը դնում է lā-, lē- բնաձայն արմատի տակ։—Տե՛ս և լող։—Աճ.

Աճառ. ՀԱ 1899, 206 կրկնուած է դընում լու, լուկ արմատից, ինչ որ սխալ է։ Հիւնք. լfաճել բայից։

ԳԻՌ.—Վն. լելալ «շարժիլ, երերալ» (օր. վնասուած ատամը), լլկալ, լըլկվիլ «շարժիլ, երերալ, այս ու այն կողմ ընկնիլ», Կր. լլկել «չարչարել», Մկ. լլկիլ «չարչարել», Ախց. լլկել «տրորել», Ալշ. լլգել «ցնցել, թափահարել», Մշ. լլգել «մանկան օրօրել. 2. քնած մարդուն ցնցել ու շարժել՝ որպէսզի արթնանայ», Ոզմ. լլկիլ, լալկիլ «հրել հրմշտկել», Մրղ. լիլիկել և Խրբ. լլգիլ «օրօրել մանկան օրրանում», Ղզ. լլկիլ «մարմինը շատ քորելուց՝ միսը քերթուելով արիւն դուրս գալը», Խն. լլկիլ «շատ բան շալկուորիլ»։

ԼԽՏԵԼ «քարը տաշել». յետին հյ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 235 «Եւ ամենայն շինուածք այսօրքիկ, միայն պարիսպն ի հողոյ եղև շինեալ. իսկ այլքն ամենեքեան լխտեալ քարիւ և թրծեալ աղիւսով և կրով և բռով շինեցան գեղեցիկ և վայելուչ յօրինուածով»։

ԳԻՌ.—Բլ. լխտել «տաշելուց առաջ մեծ կըտորները զարնել հանել, նրանից յետոյ կռանով աւելի մանր տաշելու համար» (հաղորդեց Ս. Մովսիսեան՝ նամակ 1933 մարտ)։

ԼՄԿՈՂ «սողեալ կամ ոտն առեալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 133։

*ԼԿԱՄ, ի–ա հլ. (գրուած նաև լմակ, լի-կեամ ՋԲ) «սանձ» Բրս. մրկ. 125, 336. Տօ-թև. ամ. 455. որից լկամել «բերնին սանձ դնել» (չունի ԱԲ) Թլկր. 51. լկամարար «սանձ շինող» Ոսկիփ. անլկամ «անսանձ» ԱԲ։

=Պրս. لگام ligām «սանձ» բառից, որից փոխառեալ են նաև ասոր. ܠܓܡܐ legamā, արաբ. لجام lijām, քրդ. leǰam, ligab, la-γaf, laγav, վրաց. ლაგამი լագամի, ლაგაბი լագաբի, թուշ. ինգիլ. լագամ, մինգ. լազ. լագամի, սվան. լագ'ամ, բոլորն էլ «սանձ», երկրորդաբար նաև «չուան» նշանակու-թեամբ։ Müller WZKM 10, 181 կարծում է որ բուն ծագումն է լտ. ligamen «կապ, փոկ, չուան»։ Սակայն հայ. բառը անշուշտ պարս-կերէնից է՝ նշանակութեան նոյնութեան պատճառով։—Հիւբշ. 267։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 660:

ԳԻՒ.—Տփ. Ջղ. լգամ «սանձի այն մասը՝ որ բերնի մէջ է մտնում», Ագլ. լի՛գ'ոմ, լի՛-գ'ոմ, Մկ. լղամ «սանձ». Շտ. լղկամ «ոտ-տայնի սանրի երկու ծայրերը կապելու թել».—նո՞յն են Ննխ. լգամ «շրթունքի երկու անկիւնները գոյացած վէրք», լկամիլ Ակն. «ախորժակը փակուիլ»։

+ԼԿԻԼ «սառոյցի կակղիլ՝ հալիլ սկսիլը» ԱԲ. որից լկութիւն «սառոյցի հալիլ սկսիլը, ջրջրկիլը» ՀՀԲ. նոյն է նաև լճնուլ «սառոյցի հալիլը» Նար. երգ. «Սառեալ մեղօք՝ ո՛չ լճ-նում ջերմութեամբ արեգականն»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. leg- «կաթկթիլ, ծորիլ, կամաց կամաց հոսիլ արմատից (հյ. լկիլ՝ արմատը լիկ կամ լուկ<հնխ. lēg- կամ lōg): Ցեղակիցներից յիշատակելի են հիռլ. legaim «լուծուիլ, հալուիլ», կիմր. lla-ith «խոնաւ, թաց», dad-leithio «հալիլ, հա-լեցնել», բրըտ. leiz (*lekto) «խոնաւ», հիսլ. leka, անգսք. hlec, գերմ. lecken «ամանից ջուրը կամ հեղուկը դուրս ծորել», անգսք. leccan «ոռոգել, թրջել», մսգ. lecken «թը-րել, քամել, մզել», մբգ. lecken «թրջել», հիսլ. lōkr «կամաց հոսող վտակ», նորվ. lokr նաև «ճահճի ջուր» են (Pokorny 2, 422—3)։ Այս արմատը բացի կելտական-ներից ու գերմանականից՝ ուրիշ տեղ պահուած չէ։—Աճ.

ՆՀԲ չունի լկիլ և լկութիւն ձևերը, իսկ լճնուլ մեկնում է «լքանիլ, լուծա-նիլ, հալիլ, լկիլ», լծ. լտ. liquesco «հե-ղուկանալ»։

ԳԻՒ.—Կր. լկիլ, Ալշ. լգէլ, Պլ. լգիլ «սա-ռած բանի հալիլ սկսիլը»։ Տե՛ս և եղկ։

ԼԿՆԻԼ «լրբանալ, լպրշիլ, համարձակիլ, լրբաբար յանդգնիլ» Յոբ. ժե. 12. Մծբ. 248. Ոսկ. բ. տիմ. 210, տիտ. 330. Կոչ. 107. Ե-ղիշ. գ. էջ 66. որից լկնութիւն «լրբութիւն» Ոսկ. փիլ. 459. Մաշկ.—Նոյն բառն է նաև լկնիլ «յարձակիլ» Բուզ. 191. «Ապա ի Դարա-նաղեաց գաւառին լկնեալ յարձակեցաւ Մու-շեղն». իմաստի համար հմմտ. վարը գու

Բառ. երեմ. էջ 133 լկնիլ մեկնում է «պշնուլ»։ ՆՀԲ, որից էլ Հիւնք., կցում են յն. λαγνεύω «ղեղխիլ, լրբանալ»։ Այս բառը համեմատուած է սանս. lañ-ǰikā «բոզ» բառի հետ (Walde 421), այնպես որ չի կարող կցուիլ հայերէ-նի հետ. ըստ որում բերև բնիկ կսպա-սէինք *լծնիլ, իբրև փոխառեալ՝ *լագնիլ: Բուզանդի վկայութեան մէջ Հ. Գ. Նա-հապետեան, Բազմ. 1906, 499 լրկճեալ ուղղում է դիմեալ կամ զինեալ, որ մեր-ժում է Աճառ. ՀԱ 1921, 123 և դնում է «յարձակիլ», վկայութեան կոչելով։

ԳԻՒ.—Ալշ. լճնել «յարձակիլ», վրան լճնել «վրան յարձակիլ». նոյնը Սր. «վրան վազել»։

ԼԿՏԻ (–տյ, –եաց, յետնաբար ի–ա հլ). «ա-նառակ, լիրբ» Յոբ. իդ. 5. Սիր. լ. 8. Բարուք. դ. 8. Ոսկ. յհ. բ. 9, 14, 15. որից լկտալ Ոսկ. կող. լկտանալ Ոսկ. եբր. լկտենալ Ոսկ. մ. բ. 24. Եբր. ժէ. լկտանէ Ագաթ. լկտիլ Եզն. լրկ-տեցուցանել Ոսկ. կող. և ես. լկտութիւն Առակ. ժբ. 24. Ոսկ. մ. ա. 6. յհ. բ. 15, 16. Եւս. պատմ. լկտէզարդ Ոսկ. ես. են։

Հիւնք. լիկտինոս քարի անունից։

ԳԻՒ.—Ախց. լկտի, Երև. լկրտի, Մշ. լգդի. Թբրախոս հայոց մէջ՝ լղտի Ասն. «լկտի» (Ա-րևելք 1888 նոյ. 8—9). որից լկտոտիլ Եւդ.

«լկտի և անբարոյական արարքների մէջ գտնուիլ»։

*ԼԿՏԻ «գահաւորակ, դեսպակ» Ոսկ. եբր. իր. 552 (գրծ. լկտովf) և եփես. 893 (գրուած է ի լկտիս ճստիս, պէտք է ուղղել ի լկտիս ճստի. տե՛ս ՀԱ 1911, 175). բցռ. հոլով է ի դիկտկէն Սոկր. 432 (բնագրում «ի կառացըն»). նոյնի աղաւաղեալն է Բառ. երեմ. էջ 193՝ դիդրիկ «գահաւորակ»։

=Յն. λεκτίς, λεκτίκιον «գահաւորակ, պատգարակ» բառից, երկուսն էլ փոխառեալ են լտ. lectus «անկողին», lectica «գահաւորակ» բառերից. սրանք էլ ծագում են լտ. leg- «պառկիլ» արմատից, որի ցեղակիցներն են յն. λέκτο «պառկիլ» (-λέγω). գերմ. liegen, ռուս. лежать «պառկիլ» են (Walde 419, Boisacq 574, Berneker 705): Ըստ այսմ Սոկրատի ի դիկտկէն ձևի ուղղականն է *դեկտիկ, որ աւելի համապատասխան է յն. λεκτίκιον ձևին։—Հիւբշ. 353։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԼԿՐՏԻԼ «լպրծիլ, սահելով ի բաց զերծիլ, փրծանիլ ի ձեռաց». անստոյգ բառ. ունին միայն Բառ. երեմ. 135 և ՀՀԲ. թերևս արդիւնք սխալ ընթերցման՝ փխ. լպրծիլ, և կամ թերևս կ և պ ձայների փոխանակութեամբ, ինչպէս ունինք գւռ. լկստել=լպստել «լիզել»։

ԼՂՊՈՐ «փետուրները թափուելով՝ մորթը մերկացած» Բար. 150 (այլ ձեռ. մերկ)։

ԳՒՌ.—Կայ լղպոր, լխպոր, լխմոր «կակուղ, փափուկ (միրգ, ճուտ, եղջերուի ձագ են)»։—Այս բառերի հետ հմմտ. լղբիլ Ջն. «շատ հասունանալ (պտղի)», լխպլիկ Ակն. «շատ հասունացած (թուզ)», լխպիկ Ակն. Պլ. «շատ թրջուելով կակղած», որոնցից երևում է որ բոլորի արմատն է լխպ–, լղպ–, լղմ– և թէ –որ մասնիկ է, ինչ. պղտոր, ճատոր, բեկոր բառերի մէջ։

ԼՄԱԿ տե՛ս Լկամ։

ԼՄԱՆ տե՛ս Լի։

ԼՄԵԼ «ճմրել շաղուել, կոխել, կակղացնել» Իմ. ժե. 7 (կաւը), Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 28 (թաղիքը). պարզ արմատն է լում՝ ինչպէս ցոյց է տալիս դիտալում «դիւրաւ լմելու, կակուղ, փափուկ» Բրս. հց. որից նաև լմել «կոխոտել, ոտքին կոխան անել» Սիրաք. ը. 19 (ըստ ՀՀԲ), լմութիւն «անյագ ուտել, փորը կոխել» Անյ. հց. իմ. լմլմել կամ լոմլոմել «բերնում լմել, ծամծմել, այս ու այն կողմ գցել, ծոմոկել» Մխ. ապար. լոլոմել, լալոմել (=լօլոմել) «ծամելով ուտել» Ադամ. 316, 258. լմշտել «կոխել, հարթել» (ըստ Հին բռ.), թերևս նաև «շարժել, օրօրել», որից լմշտոց «փոքր տղու օրօրոց» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 133։

Brosset JAs. 1834, 383 եև վրաց. ლბილი լբիլի «կակուղ» բառի հետ։ Հիւնք. մալել բայից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 103 մերժում է կցել հսլ. lomiti, ռուս. ломать, հպրուս. limtwei «կոտրել», իռլ. lāime «կացին», հիւլ. lemia «ջարդել, բաղխել», հբգ. lam «կաղ» են (Berneker 731, Walde 412) խմբի հետ, որոնք թէև ձևով նոյն են, բայց նշանակութեամբ տարբեր են. այլ միացնում է սանս. vlīnāti «ճմռել», զնդ. urvinyant- «վայր գցել», անգսք. flītan «կռուել» են բառերին, երբ ųli- արմատից՝ մ մասնիկով։

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. Նբ. Ջղ. լմել, Ախց. լմէլ, Ոզմ. լմիլ «ճմռել, տրորել, յատկապէս թաղիք պատրաստելու համար». նոյն արմատից են նաև լմիկ «խիւս», լմուիլ Տր. «շորը սաստիկ թրջուիլ», լմլմել Վն., լմլմիլ Ոզմ., լմլըմացնել Վն., լոմլմել Սվ., լամլմել Ղրբ., լոմլոմել Եւդ., լոմշտել Սվ., լոլմել Ննխ., լամլամել Ղզ. Շլ. «անատամ մարդու ծամծմելը», լմլմեցնել Տփ. «խօսքը ծամծմել, պարզ ու յստակ չարտասանել», լմկել Վն. «կատակով հետը խաղալով չարչարել»։

ԼՆԴԻԼ «կաթը խնոցիով հարել, խնոցել» Եպիփ. ծն. որից լնդած «խնոցիով հարած» ԱԲ։

ԳՒՌ.—Եւդ. լնդիլ «արգանակը սաղելով մածնով՝ թանձրանալ».—կայ նաև լնտուf Ակն. «կերակրի ամանների լուացած կեղտոտ ջուրը», լնտած Սվ. «հոտած, նեխած» (հեղուկ նիւթերի համար)։

ԼՈԲԱՃ «խաղողի նման պտուղ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3323։

ԼՈԲԻ տե՛ս Լովիաս։

ԼՈԴ «նուաստ, անշուք, խեղճ». գտնում է

միայն լոգոտիլ «անշքանալ» ձևի մէջ, որ ունի Փէշտիմալճեան բառարան, յաւելուած։— Անստոյգ բառ։

ԼՈԳԱԼԻ «մարգախոտ» (որ է լօշտակ). ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 567։

+ԼՈԳԱՆԱԼ «լուացուիլ, ջրի մէջ լողնալ» Փիլ. Պտմ. աղէքս. Յհ. իմ. «ոռոգուիլ» (տունկի) Լմբ. որից լոգացուցանել Բուզ. ե. 7. լոգումն Ոսկ. յհ. բ. 15. լոգութիւն Կանոն. լոգարան Պտմ. աղէքս. Անան. եկեղ. լոգանք Փիլ. Պտմ. աղէքս.—գրուած է նաև լոկանալ, լողկանալ Սամ. անեց. շար. 157։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lov- արմատից. սրա հետ հմմտ. յն. λούω (<λόϝω), λοϝέω, հոմեր. λόω (<λόϝω) «լուալ, լուացուիլ, լոգանալ», λουτρόν «բաղանիք», լատ. lavo< lovo «լուալ, լոգանալ» (որից ֆրանս. laver, իտալ. lavare «լուանալ»), գալլ. lautro «բաղանիք», հ. իռլ. lōathar, lōthur «ջրաման, ջրանցք», բրտ. louazr «գուռ, ջրի աւազան», իռլ. lōchasair «անձրև», կիմր. gw-law, կորն. glau «անձրև», հիւս. laug «տաք լոգանք», հբգ. louga, գերմ. Lauge, անգսք. lēah, անգլ. lie, lye «լուացքի մոխրաջուր».—արմատի սորին ձայնդարձի (lu) աճած ձևն է luk, որից հբգ. luhhen «լուալ» (Walde 418, Boisacq 587, Kluge 295, Pokorny 2, 441, Ernout-Meillet 503):—Հիւբշ. 452։

> Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 92 լոգարան բառը կցում է յն. λεκάνη «լական» ձևի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. KZ 23, 35:—Հիւնք. լոկ բառից է հանում։—Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 հյ. լողալ, թրք. yəqamaq «լուալ», սումեր. lag‘ «լուալ» են։ Karst, Յուշարձ. էջ 406 սումեր. lag‘, lag‘lag‘ «լուալ, մաքրել, մաքուր, ճերմակ», lug‘ «մաքուր, լուացուած»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 175 պրս. لوج lūǰ «մերկ» բառից։

ԳԻՌ.—Խրբ. լօգնալ, Սեբ. լօգ‘նալ, Տիգ. լ’օգնոլ’, Հճ. լիգնօլ, լիկնօլ, Ակն. լօյնալ, Ասլ. լէօյնալ. միւսների մէջ լողալ, լողանալ բայի հետ շփոթուելով՝ կա՛մ դարձած է երկուսի գումարը (այսպէս՝ Ալշ. Մշ. լօղգընալ, Վն. լօխկնալ, Մկ. լէօղկոնալ, Ոզմ. լօղ‘անալ) և կամ ստացած է նրա միջին ղ ձայնը՝ իմաստի տարբերութեան համար բայական ձևն էլ փոխելով. այսպէս՝ Ախց. լօղանալ «լոգնալ, լուացուիլ» և լօղ տալ «լողալ». Շմ. լղանալ «լոգնալ» և լըղ տալ «լողալ». Խտջ. լեղացվէլ «լոգնալ» և լղօրդ‘ տալ «լողալ». Տփ. լօղնալ «լոգնալ» և լօղ տալ «լողալ» են։

*ԼՈԳՈՐ «կաշիէ թռչուն՝ վարուժնակ որսալու համար, ֆրանս. leurre». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 742 բ, իբր նոր բառ. նոյնը գիտեն Լուսինեան և Կոյլաւ, Բառ. գերմ. էջ 598ա։

=Իտալ. logoro, որ ըստ Littré-ի բառարանի նշանակում է ֆրանս. leurre:

Այսպես մեկնեց Ստ. Մալխասեան (անձնական)։

ԼՈԿ, ռ հլ. «սոսկ, միակ, պարզ» Ղուկ. իդ. 12. Կոչ. 26, 56 (գրծ. լոկօf), 106 (գրծ. լոկովf), Կիւրղ. և Եփր. թգ. Ոսկ. յհ. ա. 9—11. «զուրկ, մերկացեալ, թափուր» Ոսկ. մտթ. և ես. Կոչ. գ. «միայն, ևեթ» Ա. մակ. բ. 37. որից լոկ օր «լուր օր» Շնորհ. թղթ. լոկ ի լոկոյ Եփր. թգ. 421. լոկաքար Եփր. թգ. լոկիլ «զրկուիլ, թափուր մնալ» Եւս. պտմ. 108. լոկաւոր «չքաւոր» Ոսկ. պօղ. ա. 339. լոկութիւն «չքաւորութիւն» Եւս. պտմ. գրուած է նաև լուկ «հազիւ» Ջեռոք. էջ 13, լուf «խսկոյն ևեթ» Նոր վկ. էջ 342—3, լօf Քուչ. 44, 45։

> Հիւնք. պրս. لچ luč «մերկ» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. ὀλίγος «քիչ, փոքր», որի ցեղակիցն է հյ. աղfատ:

ԳԻՌ.—Մշ. Ջղ. լոկ, Ախց. լօկ, Ալշ. լոգ, Ննխ. լօգ «միայն, ցամաք» (գործածւում է միայն հետևեալ դարձուածներով. Լոկ թեյ խմեց (առանց հացի). Լոկ ջուր են).—Ալշ. լոգ, Սեբ. լէօգ «անժուր, առանց իւղի (միս, ապուր են)». Վն. լոկ «թանի երեսի աննիւթ ջուրը. 2. մերկ». որից Խտջ. Հմշ. լօգօr «հենց հիմայ, մի քիչ առաջ միայն, հազիւ թէ».— Ակնայ բարբառում դարձել է բայերի վերջը կցւող թարմատար մասնիկ. ինչ. Ուշը կմնամ լի՛ւկ (արտասանւում է լիւգ). նոյնը Մշ. լուկ: Երև. լօf «առանց հացի և ուրիշ ուտելիքի». օրինակ լօf չայ:

ՓՈԽ.—Գնչ. loko «թեթև», lak, loko «քիչ,

սակաւ» (Paspati), loko «կամաց, քիչ», lokoro «մի քիչ, կամացուկ» (Vaillant).—այս բառերը Paspati կցում է սանս. laghu «թեթև», սլ. legok «թեթև», բուլգար. lek «թեթև». բառերին։

*ԼՈԿՈՆ, ի, ի–ա հլ. «վուշից, կիրից և իւղից շինուած մածուցիկ նիւթ՝ որով զանազան կոտրած ամաններ են կպցնում. կոծիկ». ունին միայն ՀՀԲ, ԳԴ. այսպէս նաև Թորոսեան, Տետրակ համառօտ բառարանի, Նախիջևան 1794, էջ 34 (լէօքին կպչուտն՝ որ է լոկոն). որից լոկոնել «լոկոնով կպցնել» ՀՀԲ։

=Արաբ. luqun, որից նաև թրք. لوكن lükün, lökün «է սա իր ինչ, զոր բամբակաւ և իւղով կտաւատի և կրով կազմեալ ծեծեն, և այնու զփողրակս ջրոց ամրացուցեալ հաստատեն և պնդեն» (ԳԴ պրս. պենտկիյր բառի տակ). «մի տեսակ անթափանց կոծիկ՝ որ գործածւում է աղբիւրների և լոգարանների շինութեան մէջ» (Будаговъ II, 192)։—Արաբ. բառը չունի Կամուս. գիտէ ԳԴ։—ԱՃ.

ԳՒՌ.—Մշ. լոգ, լօգոճ նոյն նշ. (կայ նաև Երև. Ղզ. ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 256), Արբ. լէօf, Ննխ. լօգ «ձէթով ու գաճով պատրաստուած խիւս՝ պատուհանի ապակիները շրջանակին ամրացնելու համար»։ Որից լոկել Բբ. «կոտրած ամանները կպցնել լոկով», լոկճող Բբ. «մի տեսակ մութկարմիր կապտագոյն հող՝ որով կպցնում են կոտրած հողէ ամանները»։ Անշուշտ տարբեր չէ լոկոճել Մլկ. «լղրճել, կեղտոտել, ապականել», կրաւ. լոկոճուիլ «ապականուիլ», որ գիտե նաև Վարդան Յունանեան, Ձեռքածութիւն, 1671, էջ 311։

$_1$+ԼՈՂ «լողալու գործողութիւնը». ընդարձակ զարգացում ստացած արմատ է, որ երևում է լող, լոյղ, լիւղ, և սրանցից ածանցուած լօղ, լուղ, լեղ ձևերով, որոնք գրուելով նաև նախաձայն դ-ով՝ տալիս են դող, դոյղ, դիւղ, դօղ, դուղ, դեղ ձևերը (ընդամէնը 12 ձև). այսպէս՝ լող Ոսկ. յհ. բ. 41, Եփր. թգ. 456. Վեցօր. 161. լոյղ Ոսկ. մ. ա. 7. Վրդն. ծն. Արծր. լիւղ Ոսկ. Ա. կոր . Ագաթ. Կլիմաք. Խոր. լուղ Խոր. Կղնկտ. դոյղ Եփր. թգ. ածանցմամբ՝ լողալ Տօնակ. լողել Անյ. պորփ. լողիլ ՆՀԲ. լուղիլ Վեցօր. Կոչ. լուղել Գծ. իէ. 43. Կլիմաք. Նոնն. լուղալ Վեցօր. լիւղալ Եփր. ծն. քս. 18. լիւղել Կլիմաք. լեղալ Կլիմաք. Արիստ. աշխ. լօղալ ՆՀԲ. դուղիլ Ոսկ. մ. ա. 7. Բ. տիմ. Բուզ. դուղել, Փիլ. դօղիլ Յոբ. ժա. ԺՀ. Վեցօր. դօղալ Սեբեր. 108. դիւղալ Մխ. պտ. (այս բոլորը երեք բայական լծորդութեամբ՝ -ել, -իլ, -ալ). լողակ «ձուկ կամ ջրային որևէ կենդանի» Կոչ. լողորդ Ոսկ. խչ. լուղորդ Եզն. լուղակ Իմ. ժթ. 18 (սրա մի վրիպակ գրչութիւն է ձուղակ «ջրային» Բառ. երեմ. էջ 191). լուղական Ագաթ. Վեցօր. դողակ Յճխ. դուղակ Վեցօր. Մագ. դուղան «լոգարան կամ բաղանիք» Բառ. երեմ. 193. դօղակ Վեցօր. դօղորդ Պիտառ. լեղորդ Ուռհ. էջ 315 ևն։ Նոր գրականի ընդունած ձևն է միայն լողալ, բայց լուղորդ։

Böttich. ZDMG 1850, 355 և Arica 88, 443 plu արմատից։ Այվազովսքի, Յղ. հնչման, էջ 8 ողողել բայից։ Հիւնք. լոգանալ բայից։— Bugge, Btrg. 11 սանս. plu-, plávate «լողալ» բառին է կցում, իբր հնխ. pléwo-> *լեող>լող: Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 հյ. լոգանալ, թրք. yəqamaq և սումեր. lağ «լուալ» ևն։

ԳՒՌ.—Ալշ. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Մշ. Սեբ. Վն. լօղալ, Տիգ. լ՛օղալ, Սչ. լեղ տալ, Գոր. Երև. Ղրբ. լղա՛ճալ, Ագլ. լղա՛ճիլ, Տփ. լիղճալ, լիղ տալ, Ագլ. լուղիլ, Ջղ. լուղաճալ, Ոզմ. լ՚ուղ, լ՚յուղալ, Ասլ. Մկ. լէօղալ, Ջթ. լէօղ էճիլ, լուղիլ, Շմ. լըղ տալ «լողալ», լղաճալ «լոգնալ», Սլմ. լողճալ «լոգալ», լօխս տալ «լողալ», Մրղ. լօղճալ «լոգնալ», լօղ տալ «լողալ», Ախց. Կր. լօղաճալ «լոգնալ», լօղ տալ «լողալ»։ Սրանց մասին տե՛ս և լոգանալ:—Նոր բառեր են լողան, լողւոր, լողցնել, լողցնուիլ, զորտալող, թևլող ևն։ Կրկնական ձևեր են լոլող Դվ. «լուացուիլը, լոգանք» (մանկական բառ) և լոլողf Նչ. «Վարդավառին իրար վրայ ջուր ցանելու սովորութիւնը»։

$_2$+ԼՈՂ «գլան». այս պարզակոյն ձևի տակ հին հայերէնում գործածուած չէ. բայց կայ մհյ. լող «տանիք հարթելու գլան» Վստկ. 189 (Ջամանն զերդ լող ի միջգետինն գլորեա). նոյն արմատից են ծագում լողել «գլանաձև քարով հարթել, ողորկել (տանիքը, կալը)»

Վատկ. 189. ղօղել «լողքարով հարթել» Երզըն. քեր. ղուղան «գլան» Վեցօր. 181։

=Լող, ղօղ, ղուղ ձևերի կատարեալ համապատասխանութիւնը նախորդ լող «լողալ» արմատի ձևերի հետ՝ ցոյց է տալիս որ երկու արմատներն էլ նոյն են. ընդհանուր իմաստն է «գլորիլ, սահիլ, շարժիլ». հմմտ. այս իմաստներով արդի գաւառականների մէջ՝ լողլողալ Շտ. «անդադար շարժիլ» (Սնդիկը ձեռքիս մէջ կլողլողայ) և լողալ Սլմ. (նաև Rivola) «սահիլ, սառոյցի վրայից սահիլ սայթաքիլ»։ Հմմտ. նաև «լողալ» իմաստի զարգացման համար՝ հետևեալ դարձուածները. Իւղը, փայտը և բոլոր թեթև մարմինները լողում են ջրի երեսին. Նաւը լողում էր ալիքների վրայով ևն։—Գաւառականների մէջ լող երևում է նաև լոլ ձևով և «գլանաձև, խողովակաձև, կլոր» նշանակութեամբ, ինչպէս ունինք գլան, գլորիլ և կլոր՝ միևնոյն գլ արմատից։ Այսպէս են՝ լոլ, լոլոզ Ղրբ. «սրինգի պէս խողովակաձև և մէջը պարապ», լոլակ Ղրբ. «ոլոքի խողովակաձև ոսկորը, օրորոցի միզախողովակ», լոլոկ Ջն. «կլոր, գնդաձև, գունդ, հրացանի գնդակ», լոլիկ «տոմատ, պամիդոր, կլոր հացիկ», լոլ, լոլեր Ջղ. «ամորձիք» (հմմտ. պլորճեր). լոլան Ղրբ. «խողովակաձև ոլորած հաց» ևն։ Այս լոլ «գլանաձև» բառն էլ լող «գլան» ձևի միջոցով կապւում է լեղլ «շարժիլ» և լլուկ բառերին, որով և բոլորն էլ ածանցուած են լինում հնխ. lel «շարժել, ցնցել» արմատից (lol ձայնդարձ)։—Աճ.

ՆՀԲ ղուղան կցում է գլան և յն. κύλινδρος հոմանիշներին։ Նահապետեան, Բազմ. 1908, էջ 18 սրբագրում է սեղան?

ԳՒՌ.—Լող Ակն. «գլան, որևէ գլանաձև բան», լող Այն. Ասն. Արբ. Եւդ. Զթ. Խն. Խրբ. Սեբ. Մրշ. Ք. «տանիք հարթելու խոշոր քարէ գլան», որից լողfար, լողան, լողել, լողիչ, լողկոր, լողփայտ, լողտուր ևն։

ՓՈԽ.—Ատանայի և Կեսարիոյ թուրքերն ու յոյները ունին loɣ «լողքար», loɣlamaq «լողքարով տանիքը հարթել» (Արևելք 1888 նոյ" 8—9, Բիւր. 1898, 712), Ակն. թրք. loɣ «լողքար», loɣgot «լողկոթ», Տ. թրք. loɣ «լողքար» (Բիւր. 1899, 798)։

*ԼՈՂՈՒԻԱՍ «ծախուած ապրանքի գինը» (չունի ԱԲ) Անսիզք 83, Սմբ. դատ. 52 (գրուած նաև լաղատիաս)։

=Նյն. λογάριασις «գումար, հաշիւ», λογάριον «գումար, ապրանք, դրամ», λογαριάζειν «հաշիւ տեսնել»։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Անսիզքի հրատարակիչը, էջ 83։

ԼՈՄԼՈՄԵԼ տե՛ս Լմել։

+ԼՈՅԾ «հալուկ, հեղկային, հալհլուկ, չրչրկոտ, կակուղ» Եղն. Վեցօր. 165. Մծբ. Փարպ. որից լուծանել «քանդել, արձակել». գործածւում է նաև բազմաթիւ երկրորդական իմաստներով. ինչ. մեղքերից արձակել, հանելուկ լուծել, պասը՝ ծոմը բաց անել, երգումը՝ կանոնը աւրել, մարմինը քայքայել, սառը կակղեցնել, հալեցնել. կրաւորականով՝ մի տեղ իջնել, գիշերել, պաշտօնից վտարուիլ, մեռնիլ ևն. իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ. حل hall «լուծել, քանդել, իջևանիլ, գիշերել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 180) ՍԳր. Եղն. Ոսկ. լուծումն Կոչ. Վեցօր. լուծութիւն «հեղուկ վիճակը» Վեցօր. «թուլութիւն» Եւս. պատմ. «հաւատքի մէջ տկարութիւն» Եփր. յոբ. ՀԱ 1912, 671. լուծանf «վընաս» Փիլ. անլոյծ Իմ. ժէ. 16. դժուարալոյծ Ոսկ. ես. գօտելոյծ Լմբ. պարգ. անդամալոյծ ՍԳր. դիւրալոյծ Եփր. աւետ. անլուծակի «անքակտելի կերպով» Կնիք հաւ. 26. լուծողական, լուծարf, անլուծելի (Նոր բառեր) ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. leu- կամ lou- արմատից՝ որ աճել է մեր մէջ -$g^{e}/_{o}$ մասնիկով.—արմատի պարզ ձևը ցոյց են տալիս յն. λύω «լուծել, արձակել, հալեցնել, վերլուծել», λύσις «լուծումն», λύτρον «փրկանք», սանս. lunáti «կտրել հեռացնել», lavi- «մանգաղ», lūna- «կտրած», լտ. luō «վճարել, հատուցանել», re-luō «լուծել», so-lvo «լուծել, բաժանել», luēs «լուծոյթ, անմաքուր հեղուկ, հալած ձիւն ևն», իռլ. lun «ոչխար» (կտրելու բուրդն ի նկատի ունենալով), անգլսք. álynnan «արձակել», գոթ. luna «փրկանք».—նոյն արմատից՝ -s- աճականով՝ գոթ. lausjan «արձակել, ազատել», fra-

liusan *«կորցնել»*, laus *«ունայն»*, *հհիս.* lauss *«ազատ, թոյլ, տկար»*, *հբգ.* far-liosan *«կորցնել»*, lōs *«ազատ, զերծ»*, lōsjan, lōsōn *«արձակել, ազատել»*, *գերմ.* lösen *«լու-ծել»*, los *«ազատ, որ չունի»*, *անգլսք.* léas *«ազատ, զերծ»*, *անգլ.* loose *«արձակել, քանդել, բանալ»*, -less *«զերծ, որ չունի»* *ևն* (Boisacq 593, Walde 447, Kluge 310, 507, Pokorny 2, 407, Ernout-Meillet 538):

ՆՀԲ առաջին անգամ տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը՝ լծորդ դնելով յն. λύω, λύτος, λύσις *և լտ.* solvo, solutus *ձևերը։* Windisch. 17 *յն.* λύω, ἐλεύθ-ερος, *լտ.* liber, *գոթ.* liusan, laus *«ազատ»։* Böttich. ZDMG 1850, 355 *և* Arica 81, 362 *սանս.* pluta=լոյծ: Müller SWAW 38, *578 սանս.* ruj:—*Հիւբշ.* KZ 23, 395 *կապում է նոյն սանսկրիտ բառին, հայը հանելով եւրոպական* lug *ձևից։ Տէրվ. Նախալ. 103 սանս.* ruj, *լատ.* lugere *«սգալ» ձևերի հետ՝ հնխ.* rug *«բեկանել, վշտացնել» արմատից։* Meillet MSL *7, 57 յն.* λύγος *«ճկուն, մատղաշ ճիւղ»,* λυγόω, λυγίζω *«ճկել, ծռել, կորացնել ևն», լիթ.* lùgnas *«ճկուն»։ (Նոյնը հաստատում է* Boisacq 589 *ծան. լատ.* luxus *«պաշտօնից վտարեալ» ձևի միջոցով)։ Հիւբշ. 454 չի ընդունում այս մեկնութիւնը՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ, մերժում է նաև յն.* λύω *«լուծել» համեմատութիւնը՝ ձևի անհամաձայնութեան պատճառաւ։ Հիւնք.* ծոյլ *բառից կամ յն.* λύω, λύσω*։* Meillet, De indeur. rdmen, *էջ 24 լիթ.* láužiu *«կոտրել», հբգ.* liohhan *«քաշել փրցընել», լատ.* lugeo *«լալ, սգալ» ևն ընտանիքին է կցում, որ մերժում է Հիւբշ.* IF Anz. 10, 45՝ *նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ։* Pedersen *Հայ. դր. լեզ. 44 գոթ.* lukan *«փակել»։* Patrubány, Monde Orient. 2, 220 *և ՀԱ 1908, 274 սանս.* klidyati, *յն.* πλάδος *«խոնաւութիւն», հանգլ.* hlaud *«մէզ» ևն։ Վերջին անգամ* Meillet BSL № 79, *էջ 4 տուաւ վերի մեկնութիւնը։*

ԳԻՌ.—Ջղ. լուծել, *Ախց. Երև.* լուծէլ *(փորի համար).—Թրքախօս հայոց մէջ կայ* լուծել օլմաf *«ջուրի մէջ հալիլ» Ատն. (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։*

+ԼՈՅՍ, ո *հլ. «լոյս» ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. ուրից* լոյսիջոյց *«վերևից պատուհան» Բուզ. ե. 5 (առանց սղման).* լուսաբեր *Կոչ. Ագաթ. Կորիւն. «պատուհան» Վրդն. պտմ. «Արուսեակ» Շիր. Ղղատ. օրին.* լուսազարդ *Ոսկ. յհ. ա. 43.* լուսակալ *«աշտանակ» Ել. լե. 17* լուսակերպ *Եւագր.* լուսամուտ *Եզեկ. խր. 10.* լուսանայ *ՍԳր.* լուսատու *Եզն. Կոչ.* լուսարան *«մկրտարան, եկեղեցի, յն.* φωτιστήριον*» Բուզ. էջ 106 (հմմտ. Վարդանեան ՀԱ 1914, 321).* լուսաւոր *ՍԳր. Ագաթ. Եզն.* լուսաւորիչ *Յոբ. լա. 23. Ագաթ. (որից նորակերտ* լուսաւորչական, լուսաւորչադաւան, լուսաւորչաւանդ, լուսաւորչաճիմն *բառերը),* լուսածել *«կոյր աչքը բժշկել» Տիմոթ. կուզ, էջ 257.* յորդալոյս *Վեցօր.* ինքնալոյս *Ծառըստ.* մըշտալոյս *Յհ. իմ. եկեղ.* լուսատարփեան *(նորագիւտ բառ) Մխ. անեց. 46.* լուացու *«եկեղեցական տուրք՝ մոմ վառելու համար» (չունի ԱԲ) Սաթև. հարց. 684 (այժմ կոչւում է* լուսագին*) ևն.*—**լուսին** *«լուսնակ, լուսնկայ» ՍԳր. Եզն. «լուսնային ամիս» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 156=հրտր. էմ. էջ 204. «պայտ» (կիսալուսնի նման ձևից առնելով) Լաստ. բ. Շապհ. 82. որից* լուսնակայ *«լուսին եղած գիշեր» (հմմտ.* պարզկայ*) Եզն. Շիր. էջ 51 (Որք ի լուսնակային ննջեն՝ խոնաւութիւն լինի ի գլուխս նոցա).* լուսնակ *«լուսին եղած գիշեր» Շիր. էջ 51 (թերևս ուղղելի* լուսնակայ*).* լուսնապաշտ *Եզն.* լուսնոտ *«լուսնի հիւանդութիւն ունեցող» (հմմտ. յն.* σεληνιαζόμενος, *լտ.* lunaticus*) Մտթ. դ. 24. Եզն.* լուսնոտիլ *Մտթ. ժէ. 14.* լուսնեակ *Ոսկ. մ. գ. 4.* լուսնաւոր *Եւս. քր.* լուսնել *«պայտել» Վրդն. առակ. 132.* ներքալուսնեայ *Անյ. պորփ.* միջնալուսին *Սիր. լթ. 16.*— **լուսն** *(յոգ.* լուսունf*) «աչքի վրայ իջած կեղև՝ որ տեսողութիւնը խանգարում է» ՍԳր. (այսպէս է կոչուած գոյնի պատճառաւ. հմմտ. յն.* λεύκωμα, *լատ.* albugo *հոմանիշները). որից* լսնագոյն *«սպիտակ» Նիւս. երգ.* լնաձև *Վրդն. երգ.* լնանալ *Ղևտ. Եփր. ծն. էջ 3.*

լսնեցուցանել Յովէլ. ա. 7. լսնիլ Լմբ. Ժբ. մարգ. էջ 105 (յովէլ. ա. 7). ճաւալուսն «մի տեսակ թռչուն է» ՍԳր. Վեցօր. էջ 172—173. —Հիւբշ. 453 բառիս յգ. լուսունք ձևը իրաւամբ ուղղում է լսունք, բայց կայ նաև հոմանիշ լոյսն (ըստ ԱԲ), որից կարող էր կանոնաւորապէս յառաջանալ լուսունք ձևը)։— Տե՛ս և ԼՈՅՅ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. louk'o- ձևից. որա հետ հմմտ. սանս. ruč, rōčatē «երևիլ, փայլիլ», rōka- «լուսաւոր», ručí- «լոյս», rúkmān «փայլուն», rukšá- «փայլուն», rúçant «փայլուն, պայծառ», rukmá- «ոսկի», loká- «բաց տեղ, աշխարհ» lokate «դիտել», lōčana- «աչք», զնդ. raočah- «լոյս, փայլ», raoxšna- «փայլուն, պայծառ», հպրս. raučah- «լոյս, օր», պհլ. rōč «օր» (որից փոխառեալ հյ. ռոճիկ «օրապահիկ»), ročan «լուսաւոր», rōšan, rošnak «լուսաւոր» (որից փոխառեալ հյ. ռոշնական), պրս. rōz «օր», rošan «լուսաւոր», քրդ. ruž, աֆղան. vraj, բելուճ. rōč «օր, արեգակ» (Horn § 629—631), բոշա. ռոչ «կրակ, ճրագ», կամիս. luk «լուսաւորել, վառել», յն. λευκός «փայլուն, լուսաւոր, պայծառ, սպիտակ», λεύκη «սպիտակ բարտի, բորոտութիւն, քոս». λεῦκος «սպիտակ մի ձուկ է», λευκάς «սպիտակ, փայլուն», λυκόφως, ἀμφι-λύκη «արշալոյս» (*λύκος «լոյս» բառից), λεύσσω «նայիլ, դիտել», λοῦσσον «եղևնի սպիտակ միջուկը», λεύκωμα «աչքի փառ, լուսն», λύγδος «սպիտակ մարմարիոն», լատ. lūx «լոյս», lūceo «լուսաւորել, փայլիլ», lūmen (<*leuksmen) «լոյս», lūna (<*loucsnā) «լուսին», lucerna «ճրագ», lucus=հլտ. loucom «սրբազան անտառ», lucubro «գիշերը լոյսով աշխատիլ, տքնել, հսկել», հիռլ. lóche «փայլակ», luach-te «տորաշէկ», luachair «փայլակ», luaichtide «փայլուն», lōn, lūan «լոյս, լուսին», կիմր. llūg «լոյս», lluched «փայլակ», հիւլ. loge «բոց», liōs «լոյս», liómi «փայլ», Loki «կրակի աստուածը», կորն. luhet «փայլակ», անգսք. léoht «լոյս», līeg «բոց», lioxan «լուսաւորել», léoma «փայլ», lixan «փայլիլ, ցոլալ», անգլ. light «լոյս», lighten «փայլատակել», գոթ. liuhaþ «լոյս», lauhatjan «լուսաւորել», lauhmuni «փայլակ», հբգ. liocht «լոյս», loug «բոց», liehsen «պայծառ, վճիտ, փայլուն», lohazzán «բոցավառիլ», գերմ. Licht «լոյս», leuchten «փայլիլ», հպրուս. lauxnos «համաստեղք», laukīt «փնտռել», լեթթ. lūkât «դիտել», լիթ. laũkas «ճակտի վրայ սպիտակ նշան ունեցող. 2. բացատ, դաշտ», láukiu «սպասել», հսլ. luči «լոյս», luča «ճառագայթ», luna «լուսին», lysŭ «ճաղատ», ռուս. лучъ «լոյս», луча «շող», лысый «ճաղատ», луна «լուսին» են են։ Այս բոլորը ծագում են հնխ. leuq, louq, luq կամ սրանց զուգահեռ leuk', luk' արմատներից և նրանց -s-ով աճած ձևերից (Walde 442, 446, 444, Boisacq 572—3, Trautmann 151—2, Berneker 742—3, 745, 752, Kluge 305, Pokorny 2, 408—12, Ernout-Meillet 543 են)։ Հայերէնի մէջ լոյս ծագում է հնխ. louk'o- ձևից, լուսին<հնխ. louk'eno- և լուսն<հնխ. luk'ōn:—Հիւբշ. 453։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 315, որ ցեղակից է դնում լտ. lux բառին։ Klaproth, Asia polygl. 109 լոյս=լտ. lux և դան. lius, լուսին=պրս. luchän: ՆՀԲ լտ. lux, յն. φῶς, ռուս. луч «ճառագայթ». Peterm. 29 լտ. lux: Windisch. 17, 19, 25 լտ. lux, սանս. rōč, lōka: Böttich. ZDMG, 1850, 355, Arica 85, 409 և Lag. Urgesch. 337 լոյս և լուսին դնում են ruč արմատի տակ, որից յն. λευκός, լտ. luna: Մսեր, Ճռաքաղ 1861, էջ 346 լուսին<ի լուսոյ սին։ Müller SWAW 42, 256 և 44, 567, որից էլ Justi, Zendsp. 251 զնդ. raočō, raočanh, պրս. rōz են, էմին, Հայ հեթ. կր. թրգմ. Յոյս 1875, 293 և Ист. Асохика 273 լտ. lux, lucere, luciana, ռուս. лучъ, ետր. losna, ասուր. sin «լուսին»։ Lag. Symmicta 305 զնդ. raoxša, պրս. rōšan բառն է և կապ չունի լտ. lux, պրս. rōz, զնդ. raočaṅh ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 50 և Նախալ. 103 ուղիղ է մեկնում։ Մորթման ZDMG 26, 502 բևեռ. luzi «լուսին»։ Bugge, Etr. u. Arm. էջ 4 ետր. lusxnei «լուսին» կցում

է մեր լուսնկայ բառին։ Պատմաճեան, Մասիս 1893, 251 լուսին=աքքադ. sin, իբր սումերեան բառ։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 103 լուսին=եար. լոսնա։ Հիւնք. լտ. lux «լոյս», sol «արև» և յն. ἥλιος «արեգակ»։ Patrubány ՀԱ 1908, 152 նաալուսն մեկնում է հնխ. avo-k'luk'ēn «թռչունի ձայն», իսկ Սագրգեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. šalušša-ğu «հուսալուսն»։ Կուրտիկեան (տե՛ս Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 17) լուսին=պրս. لوخن lūxan «լուսին»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Կր. Հճ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. լուս, Տիգ. լ'ուս, Սլմ. լուէս, Ոզմ. լ'յուս, Մրղ. լուխս (Կալաչուղ լէօս), Ագլ. Ասլ. Գոր. Ղրբ. Մկ. Շմ. լիւս, Ակն. լէօս, լիւս, Երև. Հճ. Հւր. լիս, Խրբ. լօս, Վն. լûս, Զթ. լը՛ս.—Հճ. Ննխ. լուսին, Ագլ. լիւ՛սին, Սչ. լուսին, լուսնիգա, Ջղ. լուսնակ, Ախց. լուսնակ, լուսնյակ, Ալշ. լուսնագ, Մկ. Վն. լիւսնակ, Սլմ. լիւսնակ, լէօսնակ, Ոզմ. լ'օսնակ, Տփ. լուսնիակ (ոճով ասում են լուսին-լուսին «ուշ ուշ»), Մշ. լուսնյագ, Սեբ. լուսինգա, Ղրբ. լիւսըրգյm, Գոր. լիւսընգյm, Պլ. լուսունգա, լուսնգա, Խրբ. լուսունգա, Ակն. Ասլ. լիւսիւնգա, Զթ. լուսունգօ, լուսունգը, Շմ. լիւսնահակ։ (Սրանց մէջ լուսնկայ ձևացած է հին հյ. լուսնակայ բառից՝ իմաստի այնպիսի փոփոխութեամբ, ինչպէս է արև գրբ. «արեգակի լոյսը», աշխ. «արեգակ»։ Ննխ. զանազանում է դեռ լուսին «լուսին» և լուսինգա, լուսնինգա. լուսինգա, լուստնգա «լուսնկայ գիշեր»)։—Լուսն բառը պահում են Խրբ. Մշկ. լուսավօր, Տփ. լուսաւորված «աչքի վրայ փառ իջնելով կուրացած», Ննխ. Տփ. լուսաւորուիլ «կուրանալ»։—Նոր բառեր են լուսաբաց, լուսադէմ, լուսաճոգի, լուսադբիւր, լուսաճճի, լուսաստղ, լուսմըթի, լուսնաճող, լուսնտերևի, լուստուն, լուսփլիլ ևն։—Ատանայի Թրքախօս հայերը ունին բարիլիս «բարի լոյս», մուսաւրար «լուսարար», լուսավորիչ «լուսաւորիչ» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9)։ Հճ. լուսին (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 197) և Սվեդ. լուսէնf՝ պահում են «պայտ» նշանակութիւնը։

+ԼՈՅՏ «անարգանք, թշնամանք» Փիլ. ժ. բան. էջ 243. որից լուտալ Եփր. փես. 422. Փիլ. Պիտ. Յհ. կթ. որ և լուտանալ Սարգ. յկ. դ. էջ 58 բ. լուտալի Պիտ. յուտական «նախատական» Երզն. մտթ. 128 և քեր. լուտանf Պիտ. Յհ. կթ. կայ և *լուտակել ձևը՝ որից ունինք լուտակող «նախատող, հայհոյող» (Նոյնպիսի բերան և զազրաբան խօսողաց մարդկան լուտակողացն. Ոսկ. Ճառք 439)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. loud- արմատից, որի loid- «լուտալ, նախատել» ձևից են յառաջանում յն. λίζει, λίζουσι (Հեզիքիոս) «խաղալ, զուարճանալ, կատակել», λοιδορέω «նախատել, այպանել, յանդիմանել», λοίδορος «նախատանք, նախատող, նախատալից» (որոնց մէջ -ορ- մասնիկ է), լտ. lūdo «խաղալ, զուարճանալ, խնդալ, կատակել, ծաղրել, կեղծել, lūdius «խեղկատակ», lūdus «խաղ, զուարճալիք, կատակ, ծաղր», հին ձևը. loidos (իմաստի զարգացման համար հմմտ. մրգ. schimpf «կատակ, ժամանց» և նոր գերմ. «լուտանք»). միռլ. lāidhim «յանդիմանել». կելտ. *lisso- «նախատել» (Boisacq 586, Walde 444, Pokorny 2, 402, Ernout-Meillet 536):—Աճ.

ՆՀԲ (որից նաև Հիւնք.) յն. λοιδορέω և λοιδορία ձևերի հետ արդէն համեմատել էր։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. (անտիպ), որին համամիտ է նաև Meillet (անձնական)։ Lidén IF 44, 191 հսաքս. luttil, հանգլ. lýtel, հբգ. luzzil, liuzil «փոքր, աննշան»։

+ԼՈՅԾ «կրակ կամ ճրագ վառել». արմատ՝ որ իբրև առանձին բառ գործածական է միայն իբր լուցանել բայի կտր. եզ. գ. դէմքը և իբր հրամայական. որից լուցանել «վառել» ՍԳր. լուցկի «վառելիք նիւթ» Մծբ. (Նոր գրականում իմաստը փոխուած). լուցուն «վառած, լուցեալ» (չունի ԱԲ) Իրեն. հերձ. 125. լուցումն Նար. ճրագալոյց Մծբ. Գնձ. կրակալոյց Կղնկտ. ջահալուցութիւն Ածար. մկրտ. լուցափայտ «լուցկի» (Նոր բառ)։

+Բնիկ հայ բառ. պատկանում է հնխ. louk'- արմատին, որի ուղիղ ժառանգն է հյ. լոյս. սրան ցեղակից ձևերը տե՛ս լոյս բառի տակ.—լոյց ծագում է նոյն արմատի s-ով աճած louk's ձևից (հմմտ. վեց <հնխ. sve-

k's), որ գտնւում է նաև օտար լեզուների մէջ։ Նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. զնդ. aiwi-raočayeiti և պրս. afrōzad «լուցանէ»՝ նոյն louk՛ «լոյս» արմատից։— Հիւբշ. 455։

ՆՀԲ մեկնում է «վառել լուսով»: Müller SWAW 41, 5 (որից և Justi, Zendsp. 257) կցում է վերի զնդ. և պրս. ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 50 սանս. rukša, զնդ. raoxšna, հյրս. Ῥωξ-άνη, անգսք. liox-an, հրգ. lichsen, հ. պրուս. laux-nos ձևերի հետ։ Նոյն, Նախաղ. 103 լոյս և սրա ազգական ձևերի հետ՝ հնխ. ruk, ruks արմատից։ Հիւբշ. Arm. St. 33 կասկածով դնում է լոյս բառին իբր արմատակից. բայց չկայ, ասում է, luk's արմատն ուրիշ լեզուներում. սանս. rukša, պրուս. lauxnos կազմուած են -sa, sna մասնիկներով։ Հիւնք. լոյս բառից։ Bugge, Etr. u. Arm. էջ 93 հտր. luϑ (sci) «պատրոյգ» կցում է հյ. լուցկի բառին։

ԳԻՒ.—Հմշ. լուցուշ «վառել, բռնկցնել», լուցած «վառած», լուճ(իլ) «վառիլ» (որից կտր. լուցա են)։ Ուրիշ տեղ այս արմատը չէ՛ պահուած։

*ԼՈՁ «հիւանդի տաքութիւն կամ պապակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. 90 «Իւր այրեցն և սառչելն և լոձն և ծարաւն այլ շատ լինի քան իւր տեւառաէօսն (չերմն)»։

=Արաբ. لوج lavj «մի բան բերնումը այս ու այն կողմ շարժել, լոմլոմել» (տաքութեան ժամանակ հիւանդը լեզուն շարունակ լոմլոմում է). տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 437։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Հրատ. Մխ. հեր. § 261։

ԼՈՍԴԻ «մի տեսակ ծովային ձուկ. saumon» ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1120ա (որից էլ ԳԲ) իբրև մհյ. բառ։

*ԼՈՎԻԱՍ «լոբի» Մխ. առակ. Մխ. բժշ. գրուած է նաև լուվիաս Բժշ. լուպիա, լուպիաս, լուպիայ, լօվիաս Բժշ. Ամիրտ. լուվէստ Բառ. երեմ. յաւել. 575. Նոր գրականում ընդունուած է՝ արևմտեան բարբառով լուբիա, արևելեան բարբառով լոբի:

=Արաբ. لوبيا lūbiyā, պրս. lūbiyā, luviyā «լոբի», որոնցից փոխառեալ են նաև արևել. Թրք. lobya, քրդ. lobia, lupék, լազ. lobya, վրաց. ლობიო լոբիո, Թուշ. լոբիվ հոմանիշները։ Հայ բառը ծագում է արաբ. և պրս. ձևերից. սրանք էլ ծագում են արամ. לוביא lūbiyā = ասոր. ܠܘܒܝܐ lūbyā «լոբի» բառից. իսկ բոլորի մայրն է յն. λοβός «ըլթակ (ականջի, լեարդի). 2. ընդեղէնների պատեանը, ինչ. լոբիի, բակլայի, սիսեռի են». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. հյ. պատիճ «ընդեղէնների պատեան», իսկ Ննխ. «կանաչ լոբի, սլիկ»։— Հիւբշ. 267։

ՆՀԲ յն. λοβός բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշ. ZDMG 35(1881), 660: Pictet բ. տպ. Ա. 356 նախնականը դնում է սանս. lobhya, որից փոխառեալ են պրս. lūbya, հյ. լուբիա, արաբ. lubiyā:

ԳԻՒ.—Ջղ. լուբյա, Ագլ. Ալշ. Երև. Ղրբ. Սլմ. Տփ. լօբի, Խրբ. լօբա, Մրղ. լօբը՛, Շմ. լօբի, լօբյm, Ախց. Կր. լօբյա, լօբլա, Ննխ. լօբյա, յօբյա, Զթ. լըվիյօս, լըվիյոս, Խրբ. լօվիգ, լօյլաս, Ակն. լօվյաս, լօյվաս, լօլվաս, Սրգ. Կր. լօբիգ, Հմշ. լօբգէ, լօբգյա.—Նոր բառեր են լօբախաշու, լօբաճաշ, լօբեսպաս, լօբուտ, լօբաճատիկ, լօբատեղ:

ԼՈՏԻԿԱՐԵԼ. անյայտ բառ, որ Բառ. երեմ. էջ 192 գործածում է իբրև բացատրութիւն դամրատ բառի, որ նոյնպէս անծանօթ է։

ԼՈՐ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, Թէև առանց վկայութեան) «մի տեսակ Թռչուն. տճկ. պըլտըրճըն» Վեցօր. 89. Լաստ. որից լօրամարգ կամ լօրամարգի՝ նոյն նշ. ՍԳր. Ելք. եւ. էջ 169. լօրաճոց «Թռչունի վանդակ» Պտմ. աղէքս. էջ 168 (ՆՀԲ և ՋԲ ըստ յն. բնագրի ուղղում են այսպէս. իսկ ձեռագիրները վրիպակով գրում են լարաճոց. ԱԲ ունի միայն վերջին ձևը)։

=Թերևս բնիկ հայ բառ հնխ. lor-ձևից, որի ժառանգն է նաև յն. λάρος «մի տեսակ ծովային գիշակեր Թռչուն» (սրանից փոխառեալ լտ. larus նոյն նշ.), որ և λαρίς, -ίδος։ Հաւանաբար բոլորն էլ բնաձայն են և կապ ունին յն. λῆρος «դատարկաբանութիւն», ληρεῖν «դէլ տալ», ληρώδης «ցնդաբանող»,

սանս. râyati, լտ. lātrāre, ալբան. l'eh, հսլ. lajati, լիթ. lótl, լեթ. lát, ռուս. лаять «հաչել», գոթ. lailōun «անարգել», միռլ. līim «ղատապարտել» են (բոլն արմատը հնխ. lā(i)-,lə-, lo-) բառերի հետ։

Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. 21 մեկնում է «ի լօռս կամ ի գիճին տեղիս բնակօղ», իսկ էջ 22 բնաձայն բառ ՆՀԲ լորամարգի մեկնում է «լոր մարգաց»։ Pictet KZ 6, 192, Origines ind. 1, 496 պրս. lāruh և գերմ. Lerche «արտոյտ» բառերի հետ, որ մերժում է Lag. Arm. St. § 934: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 50, որ ընդունում է Boisacq 558։ Մառ. ЗВО 22, 45 վրաց. ծղ՛երի, մինգ. ճղ՛որի հոմանիշների հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս. لارون laron, لارودہ lāroda, لاردہ lārada, lārda, لارورہ lārora «լորամարգի», գերմ. Lerche, անգլ. lark, հոլլ. leuwerik, հշվէդ. laerikia, հբգ. lêrahha «արտոյտ», որոնք ծագում են գերմ. *lê-wrahha նախաձևից (Kluke 303):

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. լոր, Վն. լօր, Ախց. Երև. Կր. lor, Խրբ. lon, Տփ. լուr, Ոզմ. լ'յուr, Մկ. լիr, Սլմ. լուէr, Շմ. ճէօr:

ՓՈԽ.—Քրդ. لور lur «լորամարգի, caille» (Justi, Dict. Kurde, էջ 382). ուրիշ է Թրք. لوری lori «արևելեան հնդկական կարմիր թութակ» (տե՛ս Gustav Meyer, Türkische Studien SWAW 1893, 128):

ԼՈՐՋՆ, ճ հլ. (-ձինճ, -ձամբ, -ձուճf, -ձաճց) «Թուք, շողիք» Ա. Թագ. իա. 13, Ոսկ. արբեց. էջ 125 (տպ. լոrձ. այսպէս ուղղել ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 32). Վանակ. յոբ. «խլինք» Ոսկիփ. յետնաբար լոrձ, ո հլ. Վանակ. յոբ. լոrձիf Տաթև. ամ. 234. որից լոrձնային, լոrձնառեսակ, լոrձնառեսակութիւճ Նիւս. բն. լոrձնաքաղանք (Նոր բառ).—տե՛ս նաև լոrտու:

Հիմք. չուլիr բառից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ლორწო լուrծո «լորձնային նիւթ՝ որ ձկների մարմինն է պատում». დალორწოებული դալուrծոեrուլի «շատ թրջւած, խխում եղած», დალორტება դալուrտեrա «թրջիլ»։

ԼՈՐՃԵԼ «թթուից ատամն առնել» Մխ. առ։

ԼՈՐՈՒՍՏ, ի-ա հլ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է սեռ. լոrստաց ձևով՝ Վեցօր. էջ 66 «Ջի ձայնք երգչացն պէսպէս նուագովք գեղգեղեալք և բարբառք լորստացըն տեղի ապականութեան և աղտեղութեան յիշատակեն ի միտս նոցա»։ Այս բառը չունի ՆՀԲ. իսկ ՋԲ (իբր անստոյգ բառ) և ԱԲ մեկնում են «անհամեստ երգ, անամօթ՝ բաց երգ»։ Սեռ. լոrստաց ձևից կարելի է ենթադրել ուղ. թէ՛ *լոrուստ և թէ՛ *լոrիստ. բուն ձևը անյայտ է։ Նշանակութիւնն էլ ըստ իս «երգիչ» է, և ո՛չ թէ «երգ». որով համազօր ձևեր են դառնում «ձայնք երգչացն և բարբառք լորըստացն»։

ԼՈՐՏ «ծոյլ, թոյլ, հեզգ, դանդաղ». երկու անգամ ունի Ոսկ. պօղ. Ա. 926, Բ. 434. որից լոrտենալ «թուլացած, յոգնած, վաստակաբեկ» Պիտ. 472. նոյնից է թւում նաև լrտաբաr «պիտակաբար» Բառ. երեմ. էջ 135։

ՆՀԲ յծ. հյ. լոrտու «օձ», յն. λορδόω «ծռած, դէպի առջև հակուած, λορδόω «ծռիլ» Հիւնք. լտ. lurdus «ծանր, դանդաղ». (բայց այսպիսի լտ. բառ չկայ, կայ ֆրանս. lourd «ծանր», որ յառաջանում է լտ. luridus «դժգոյն, դեղին» բառից)։

ԳԻՌ.—Մշ. լոrտ «ծոյլ». իսկ Սեբ. լոrղմաճաճ «յոյր և դանդաղ կին» յառաջացած է անշուշտ Մաճաճ անունով մի կնոջ անունից (Գաբիկեան, Կոչնակ 1922 թ. էջ 561)։

—ԼՈՐՏՈՒ «մի տեսակ անվնաս օձ» Կիւրղ. Ղևտ. Խոր. Պտմ. աղէքս. 40. Կեչառ. աղէքս։ Նոյն բառն է լուrտ «իժ» Ստեփ. լեհ։

=Բուն նշանակում է «լորձնոտ, շողիքոտ, լպրծուն» և ծագում է *լոrտ առանձին անգործածական արմատից, որի հետ նոյն է լոrձճ. հմմտ. խեղդել և ճեղձնուլ, յոrդ և յոrձաճf. երկու արմատաձևերն էլ պահում է վրացին (տե՛ս վերը լոrձճ բառի տակ)։ Այս մեկնութիւնը աւելի են հաստատում գաւառականները, որոնց մէջ գտնում ենք լոrտու Ակն. Կյ. Հմշ. և լոrտճուկ Խոյ. «շղուկ, կարմրաւուն, առանց պատեանի մի տեսակ խխունջ». նշանակութեան համար հմմտ. տճկ. sümüklü «խխունջ», որ բուն նշանակում է

«խլինքոտ»։ Գտ. լօրտճուկ ձևից երևում է որ արմատն է լօրտճ (=լօրձճ) և թէ լօրտու բառի մէջ ու մասնիկ է։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնելով լօրտու «դանդաղ օձ», ուզում է հանել լօրտ «ծոյլ» բառից։ Գարբիէլեան ՀԱ. 1909, 223 ոլոր+տուն բառերից՝ իբր «կլորիկ տուն ունեցող (խղունջ)»։

ԳՒՌ.—Ղզ. Տփ. լօրտուկ «մի տեսակ անվնաս օձ», Բլ. լօրտիկ «թռչող օձ մ՚է» (տ. Ազգ. հանդ. Ե. 25). միւսները տե՛ս վերը։

ՓՈԽ.—Վրաց. ლორტუკი լօրտուկի «ужъ, ջրի օձ», որի հետ նոյն է նաև վրաց. ლორტუკი ղօրտուկի (Չուբինով² 1365) «ջրի օձ». երկրորդի մէջ նախաձայնը սխալ է դրուած (ღ փխ. ლ), որ նշան է թէ բառը սովորական չէ վրացերէնի մէջ։

+ԼՈՐՑ «ջղերի քաշուիլը, անդամների կծկուիլը». մէկ անգամ ունի Պղատ. տիմ. 164 (յգ. լօրցք ձևով). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lord- արմատից. համմտ. յն. λορδός «առջև ծռուած, մարմնի վերի մասից կորացած, գոգաւոր», λόρδωσις «ծռվիլ, յետևից կամ մէջտեղից ծռուած ողնաշար», մբգ. lörz, lurz «ձախ», գերմ. lorz, lurz «ձախ» (նախապէս «ծուռ»), մբգ. lürzen «խաբել» (ընդհ. գերմ. *lerta, lurta), հայերէնը աճած lord-sk´-o ձևն ունի, ինչպէս է նաև գաէլ. loirc «խեղ ոտք», lorcach, lurc-ach «կաղ»։ Արմատի հիմնական և առաջին նշանակութիւնն է «ծուռ, ծռած, թիւր» (Pokorny 2, 439):

Այս մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 46, որ ընդունում է նաև Boisacq 587:

+ԼՈՒ, ռ հլ. «լու միջատը» Ա թագ. իդ. 11. Եզն. «մի տեսակ ծովային ձուկ» Վստկ. 79. որից լուադեղ, լուախոտ «մի տեսակ բոյս. pulicaria dysenterica Fl. Wett». (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 523) Բժշ. լուին կամ լվին Վստկ. 173. լուաճք (յգ). «լուեր» Առաք. լծ. սահմ. 518։

=Բնիկ հայ բառ. ցեղակից լեզուների մէջ գտնում ենք հետևեալ ձևերը. սանս. प्लुषि pluṣi- «մի տեսակ վնասակար միջատ», աֆղան. vraža, սոգդ. 'βš'h, յն. ψύλλα, ψύλλος, լատ. pūlex, հսլ. blŭcha, ռուս. блоха, բուլգար. bŭlhá, լեհ. pchła, սերբ. bùha, լիթ. blusà, լեթթ. blusa, ալբան. pl'ešt «լու». որանց ընդհանուր նախաձևը դրւում է bhlusā, որ հնխ. blus, bsul, pusl ձևերն ստանալով՝ տուել է վերի զանազան բառերը. իրանեանները գալիս են brušā նախաձևից. շրջեալ bhlusā>bhsulā>psulā ձևից է յն. ψύλλα. —հբգ. floh, մբգ. vlôch, գերմ. Floh, անգլսք. flēah, անգլ. flea, հոլլ. vloo, հիսլ. flō (ընդհանուր գերմանական նախաձևը flauh-) ձևափոխուած են գոթ. *fliuhan, հբգ. fliohan «թռչիլ, փախչիլ» բայի վրայից.—համմտ. եբր. פַּרְעֹשׁ par'oš=արաբ. برغوث burɣud «լու», ծագած «ցատկել» արմատից։ Նոյնպիսի մի խառնուրդ է ներկայացնում լտ. pulex (որից իտալ. pulce, ֆրանս. puce, սպան. pulga), հնխ. psul- արմատից։ (Walde 622, Boisacq 1078, Berneker 62, Trautmann 35, Kluge 147, Ernout-Meillet 784 (չէ յիշած Pokorny). մի առանձին քննութիւն բառիս վրայ ունի Meillet MSL 22, 142—3): —Հյ. լու գալիս է հնխ. plusos նախաձևից. համմտ. նու < հնխ. snusos:—Հաւանաբար հնդևրոպական մի լեզուից է փոխառեալ թրք. پیره pire «լու»։—Հիւբշ. 453։

Böttich. Arica 67, 87 լիթ. ռուս. և գերմ. ձևերի հետ, որոնց Lag. Urgesch. 785 աւելացրեց լտ. pulex, եբր. par'ēš, արաբ. burɣut, ասոր. ܦܪܥܘܢܐ pūrta'nā, ասուր. puršu'u «լու»։ Պատկ. Изслед. էջ 23 գերմ. Floh բառի հետ։ Հիւբշ. KZ 23, 35 հսլ. լիթ. աֆղան. և լտ. ձևերի հետ։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 6 գերմ. Floh և լտ. pulex: Հիւբ. ոչ բառից շրջուած։ Bugge, Beitr, 11 հայերէնի մերձաւորագոյն ձևը համարում է սանս. plúṣis:

ԳՒՌ.—Ախց. Ալշ. Երև. Կր. Հճ. Հմշ. Մշ. Ջղ. Սեբ. Տփ. լու (յգ. Տփ. լվա՛երը), Ննխ. լու (յգ. լուէր), Խրբ. լուն (յգ. լուէր, սեռ. լվան), Տիգ. ըլ'ու, Ասլ. Ղրբ. Մկ. Մղր. Մրղ. Շմ. Պրտ. Սլմ. Վն. լի, Ագլ. լի, լիվ, Զթ. լօ, Ոզմ. լʲօ: Նոր բառեր են լուոտ, լուաճք, լուածաղիկ, լուակարկուտ, լուակոխ, լուա-

ճաճ, լուակ. (վերջինը Ջն. նշանակում է «տունկի ոջիլ. տունկերի վրայ գտնուող սև ու շատ մանր՝ վնասակար մի ճճի». այս նոյն բառն է՝ որ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 257 գտնում է մի հին ձեռագիր տաղարանի մէջ և համարում է «կենդանի անստոյգ». —Լուակն փոքր էր և անկար Ջթուզն ծակէր ու ի ներս կենայր. Երբ ուղտն սպտրէր, ագին վերնայր, Մտնէր ի յոռն որ չիմանայր):

ԼՈՒ տե՛ս Լսել։

ԼՈՒԱԿ. անծանօթ մի բոյսի պտուղը կամ հունտը. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 929։

+ԼՈՒԱՆԱԼ (լուացի, լուա՛) «լուալ, ջրով մաքրել» ՍԳր. փոխաբերաբար «նախատել» Առակ. լ. 20. Ոսկ. մ. ա. 9 (հմմտ. աշխ. աղէկ մը լուացի «նախատեցի»). ածանցման մէջ երևան է գալիս լուա-, լուայ, լուաց արմատաձևերով. այսպէս՝ լուալիք «բաղանիք» Երգ. դ. 2. զ. 5. դ. Թագ. ժ. 27. Եփր. աւետ. լուանալի «բորակ, լուացուելու նիւթ» Պղատ. ախմ. Եղիշ. հյր. «լուացք անող» Մաղ. գ. 2. «բաղանիք» Ճառընտ. Խոր. լուարան «աւազան» Դիոն. եկեղ. Մաքս. լուացումն Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17. լուացք Եփր. համաբ. 105. անլուայ ՍԳր. լուացիկ Մծբ. լուացարար Վրք. հց. լուացարարութիւն (նոր բառ). անլուաց Փիլ. խաչալուայ Մաշտ. Կանոն. ոտնալուայ Մաշտ. ոտնալուաց Փիլ. լուացունք «մէջը բան լուացած կեղտոտ ջուր» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 346։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. plu- արմատից, որ pleu- արմատի ստորին ձայնդարձն է. հմմտ. սանս. plávatē «նաւել, լողալ», ā-plu «լողնալ, լուացուիլ», plúti «հեղեղում», յն. πλῦνω «լուալ», πλυτός «լուացուած», πλυνός «լուացման», πλυντήρ «լուացարար», πλύσις «լուացում», πλύμα «կեղտոտ ջուր», πλέϝω «նաւել, լողալ», լտ. pluo «անձրևել», per-plovere «բոլորովին թրջուիլ», լիթ. pláuti «ողողել», լեթթ. plauschu «լուալ», սլ. plovą «հոսիլ, նաւել», հսլ. plavĭ «նաւ», ռուս. плавать «լողալ, նաւել», հբգ. flouwen, flewen «լուալ», հիսլ. flaumr «հեղեղ», քուշ. plew «նաւ» (տե՛ս Walde 594, Boisacq 797, Trautmann 223—4).—նոյն արմատը իրանական լեզուների մէջ երևում է r ձայնով. ինչ. զնդ. frav- «լողալ, հոսիլ», եաղգ. fəraw- «առատ ջրով լուալ» (JAs. 1916, 255): Pokorny 2, 94 հյ. լուանալ դնում է վերոյիշեալ ձևերի հետ հնխ. pleu- (ստորին ձայնդարձը plu-) արմատի տակ, որ համարում է pel- «հեղուլ» պարզականից աճած ձև։ Իսկ Meillet (Dict. étym. Jt. 745) լտ. pluo, յն. πλύνω են ձևերի հետ յիշում է հյ. ճեղուլ և ողողել, բայց չի յիշում լուանալ:—Հիւբշ. 454?

ՆՀԲ լծ. յն. λούω և լտ. lavo «լուալ»։ Peterm. 29 լտ. lavo, սանս. plu, յն. πλύνω։ Նոյն է նաև Windisch. 17։—Միայն plu արմատի հետ են կապում Gosche 68, 141, Böttich. ZDMG 1850, 355, Arica 88, 443, Müller SWAW 38, 589 և 42, 330։ Թէ՛ plu և թէ luere, lavo ձևերի հետ է միացնում նորից Lag. Urgesch. 180: Հիւբշ. KZ 23, 35 կցում է միայն յն. πλύνω ձևին։ Տէրվ. Նախալ. 101 նոյն ընդ լոգանալ և լտ. lavo: Հիւնք. յն. λούω։ Վերջին անգամ Հիւբշ. Arm. Gr. 454 միացնում է կա՛մ վերինների հետ (plu- արմատից) և կամ լոգանալ բայի հետ, իբր *luva- ձևից. հմմտ. յն. λόε (<λόϝε) և λόεον, λόεσεν, λοετρόν «բաղանիք», լտ. lavere, lautus և lavāre, lavācrum: Մատիկեան ՀԱ 1919, 32 հաթ. la-a-ḫu-u-wa-ar (որ է lāḫūwār) հոմանիշի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. Ննխ. Ճմ. Ջղ. Աշ. Տփ. լվանալ, Գոր. Մկ. լվա̈նա̈լ, Տիգ. լ'վա̈նա̈լ', Ագլ. լվա̈'նիլ, Հւր. լիւվա̈նա̈լ, Հմշ. լօվըննուշ, Ռ. վլանալ, վլալ, Ալշ. լվալ, վլալ, Սլմ. լվա̈լ, Վն. լվա̈լ, վլա̈լ, Մրղ. լիվա̈լ, լիվա̈ուկ, Ախց. Ասլ. Խրբ. Կր. Մշ. Պլ. Սեբ. վլալ, Ոզմ. վլա̈լ, Ջթ. վօլօլ, վօլոլ, Հճ. վա̈լօլ, Երև. մնկ. վալէլ: Հմմտ. նաև Հմշ. օլվա, օնվա «անլուայ»։ Նոր բառեր են՝ լուանողակ, լուացքին, լուացողակ, լուացուիլ (Պլ. վլասվիլ), երեսլուայ, լուացուկ, լուացվտիլ, լուացվռտիլ, լուացփոխ, լուացքաշոր, լուացքաջուր են։

ՓՈԽ.—Պատահական նմանութիւն ունին և հայերէնից փոխառեալ չեն վրաց. գավլեբա, մովլեբա «լուալ» (արմատը վլ), յատկապէս «բերանը ողողել»։

ԼՈՒԲԻԱ *տե՛ս Լովիաս։*

ԼՈՒԻԾ *տե՛ս Լուս*

+**ԼՈՒԾ**, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի, ի–ա *հլ. գրծ.* լծիւf, լծաւ, լծof*) «եզան վզի լուծը» ՍԳր. փոխաբերաբար «որևէ ծանրութիւն, հպատակութիւն» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. գաղ. «վարող մի զոյգ եզ» ՍԳր. «կշիռքի թևը՝ որից նժարներն են կախւում, կշիռ» Յոբ. զ. 2. «Կշիռ կենդանակերպը» Ջքր. կթ. «զոյգ, ջուխտ» Վստկ. 9. «նաւի երկու կողերը» Նար. իէ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 311ա* couple). *որից* եզճալուծ *Սիր. իզ. 10.* ծանրալուծ *Մամբր.* միալուծ *ՅՀ. իմ. ատ.* պտղալուծ *Եփր. Թուոց, էջ 239.* լծակ *ՍԳր. Սեբեր.* լծել *ՍԳր. Եզն. Սեբեր.* լծակից *Փիլիպ. գ. 3. բ. Կոր. զ. 14. Եփր. Փիլիպ. Եզն.* լծակռիւ *Ոսկ. եբր.* լծակցութիւն *Եզն.* լծճաբարձ *Մծբ. 373.* լծընդդէմ *Եւագր.* լծընկեց *Ովս. դ. 16.* լծկան *Առաք. պտմ.* լծորդ *Նար. Մագ.* լուծլիլf *«ուղեղի զոյգ երակները» (հմմտ.* ամոլ–ա–ջիլ*) Ոսկիփ.* լծորդատառ *(նոր բառ) են։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* yugó- *ձևից. սրա ժառանգներն են՝ սանս.* युग yugá- *«լուծ, զոյգ», պրս.* جغ juγ *կամ* یوغ yōγ *(որից փոխառեալ է արևել. թրք.* یوغ yoγ *«լուծ»), քրդ.* ǰūk, *բելուճ.* ǰoγ (Horn § 423), *յն.* ζυγόν, *բէովտ.* δύγον *«լուծ»,* ζυγός *«լուծ, կշիռ», լատ.* jugum *(ռում.* jug, *սպան.* yugo, *իտալ.* giogo, *ֆրանս.* joug), *կիմր.* iau, *կոռըն.* iou, *հհիւս.* ok, *անգսք.* geoc, *անգլ.* yoke, *գոթ.* juk, *հբգ.* juh, joh. *գերմ.* Joch, *հոլլ.* juk *(գերմանականից փոխառեալ ֆինն.* jukko), *լիթ.* jùngas, *հսլ.* igo, *ռուս.* иго, *չեխ.* jho, *գնչ.* žuga, *լեթթ.* jûgs, *բոլորն էլ «լուծ» նշանակութեամբ։ Այս բոլորի արմատըն է հնխ.* yeug- *«կապել, կցել», որ աճած է հնխ.* yeu̯e- *«կապել» պարզականից և ունի նաև ռնգային ձև. հմմտ. սանս.* yāúti, yuváti, yunákti *«կապել, լծել»,* yuktá- =*զնդ.* yuxta- *«լծեալ»,* yaoǰ, yuǰ- *«լծել», յն.* ζεύγνυμι *«լծել»,* ζευκτός *«զոյգ»,* ζεῦγος *«լուծ, զոյգ», լտ.* jungo *«կապել»,* junctio *«կապումն», լիթ.* jùngiu *«լուծին կապել»,* jáutis *«եզ», լեթթ.* jūtis *«յօղ», կամիս.* yugan *և թոխար.* muk *«լուծ» են.* (Feist, Kultur. Ausbreitung... Berlin 1913, *էջ 151). (տե՛ս* Pokorny 1, 201, Ernout-Meillet 478, Walde 397, Boisacq 307, Berneker 421, Trautmann 109, Kluge 233):—*Հիւբշ. 454։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Windisch. *17, որ սակայն մտածում է կապել նաև լտ.* ligare *«կապել» բառի հետ։ Ուղիղ են մեկնում* Böttich. Arica 79. 314, Lag. Urgesch. 368, *Հիւբշ.* KZ 23, 32 *են. Հիւնք.* լուծանել *բայից։* Bugge, KZ 32, 8—9 *հայերէնի* լ *նախաձայնը բացատրում է* լուծանել *բայի հետ յաճախակի գործածութիւնից իբր ազդուած։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Սլմ. Տփ. լուծ, *Մշ.* լուծf, *Ալշ. Երև. Հմշ. Ննխ. Սեբ.* լուձ, *Խրբ.* լուձf, *Ագլ. Գոր. Ղրբ. Մկ. Շմ. Վն.* լիւծ *(Ղրբ. նշանակում է նաև «կշիռքի թևը»), Ասլ.* լիւձ, լիւզ, *Ոզմ.* լ¹օծ, *Զթ.* լօձf, լըձf.—*Վն.* լծել, *Գոր. Ղրբ.* լծէլ, *Ագլ. Ոզմ. Տփ.* լծիլ, *Սչ.* լձել, *Ննխ.* լձէլ, *Ասլ.* լձե՛լ, *Խրբ.* լձիլ, *Հմշ.* լձուշ, *Զթ.* լը՛ձիլ, *Շմ.* լիծիլ.—*Նոր բառեր են* լծաչափ, լծառ, լծափայտ, լծկան, լծուկ, լծւոr, լծվար, անլուծ, անլծկան *են։*

ՓՈԽ.—Վրաց ლუწი լուծի, ლუწა լուծա, *Թուշ.* լուծ *«զոյգ թիւ» ծագում են հյ.* լուծ *«զոյգ» բառից որ գիտե Վստկ. այս նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. սանս.* युग yugá- *«լուծ և զոյգ», թրք.* چفت čift *«եզան լուծ և զոյգ, ջուխտ» են։*

ԼՈՒԾԱՏԼԻ *«Հայկ համաստեղութիւնը.* Orion». *ունի միայն ԱԲ։*

=*Կազմուած է վերի* լուծ *բառից, որ ի մէջ այլոց նշանակում է նաև «Կշիռ համաստեղութիւնը» (Հայկը գաւառականներում ճանաչւում է* Կշիռf *բառով). այժմ էլ Բուլանըխում* լուծf *է կոչւում «համաստեղութիւն մը, որուն վրայ կ՚որոշեն երկու աստղ՝ իբր ամոլ, երկու աստղ՝ հորիկ, 1 մաճկալ, 1 հօտաղ, 1 հացւոր և 1 գայլ, որ հացւորին վրայ կը յարձակի՝ բերած հացը խլելու համար».—Անծանօթ է մնում բառիս* –ատլի *մասը։*

ԼՈՒԿԱՄ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անսիզք 63 «Պարոնայք, խայ գրաստս իմ է ու կորուսի.* լուկամ փրբաւ. *ու հիմայ գտայ զինքս հետ խսա մարդոյս»։—Անսիզքի հրատարակիչը թարգմանում է «լկամը՝ սանձը փրթաւ», բայց ինքն էլ կասկածելով իր*

բացատրութեան վրայ։ Կերևայ թէ լուկամ նշանակում է «յանկարծ, պատահմամբ», որովհետև փրթիլ այստեղ «փախչիլ, կորչիլ» նշանակութիւնն ունի։ Թերևս լուկ և ամ ձևերի գումարն է։

ԼՈՒԿՈՒԱՆ «վայրի գազարի հունտ» Հին բռ. ունի միայն ՀԲուս. § 934։

ԼՈՒՂԱՊ կամ ԼՈՒԱՊ «հիւթ հանելը ի սերմանց և ի պտղոց և թանձրացուցեալ» Մխ. բժշ. էջ 19, 29 են. ունի միայն ՋԲ, որից առնում է և ՓԲ.—Նոյն բառը ԳԲ մեկնում է «փակչուն բնութեամբ գոյացութիւն՝ որ բոյսերու մէջ տարածուած կը գտնուի. 2. Թանձր և փակչուն հեղուկ՝ որ կ'սռացուի ջրի մէջ խէժ մը հալեցնելով. mucilage»։

Ըստ ՋԲ փոխառեալ է արաբերենից, բայց Կամուսի մէջ չգտայ նման բառ։

*ԼՈՒՄԱՅ, ի հլ. «մանր դրամ է» Մրկ. ժբ. 42. Ղուկ. իա. 2. Եւս. քր. գրուած է նաև լոմայ Ոսկ. յհ. բ. 10. Անկ. գիրք նոր կտ. 108. Եղիշ. տիր. 339. որից լումայափոխ Յհ. բ. 14. որ և լումափոխ Երզն. մաթ. 230 կամ լոմափոխ Երզն. մաթ. 447. լումայական Արշ. լումափող Ոսկիփ։

=Ասոր. ܠܘܡܐ lūmā «փող, դրամ» (Brockelm. Lex. syr. 173), որ ծագած է հնագոյն *nūmā ձևից և այս էլ փոխառեալ է լտ. *nūmus, nummus «դրամ, փող» բառից. (կապւում է յն. νόμιμος «օրինական», νόμο «օրէնք, կարգ, սովորութիւն» բառին՝ ըստ Walde 529): Լատին բառի մէջ՝ նախաձայն n տարանմանութեամբ m-ի՝ դարձել է l. այս ձայնափոխութիւնը կատարուած է ասորերէնի մէջ. բայց իր նմանն ունի հյ. գւռ. նմաճ >լմաճ ձևի մէջ։ Հմմտ. նաև արաբ. نمي numā «լումայ, դրամ», որ Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 943 յունարէնից փոխառեալ է դնում.—Հիւբշ. 304։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 93 յն. λεῖμμα «մնացորդ, կտորիք» ձևից։ ՆՀԲ լծ. լտ. nummus, nummulus, obolus և յն. ὀβολός։ —Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. Stud. § 930: Հիւնք. արաբ. ճամէլ «ոչխար, գառն» բառից։

*ԼՈՒՊՆԻ «չոր զուկի», լուպնա կամ լուպնի «չոր զուկիի ծառ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 935։

=Արաբ. لبني lubnī նոյն ծառը. տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 699։—Աճ.

+ԼՈՒՌ, ի-ա հլ. «անխօս, լռած, սուս» ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր. որից լուռ լուռ Առակ. ժբ. 18. Եւագր. լուռ մուռ Ոսկ. Ծառ ապշխ. էջ 47 (տե՛ս և մուռ). լռել «լուռ մնալ, չխօսել. 2. հանդարտիլ, դադրել, կենալ, կանգ առնել» ՍԳր. Եւս. պտմ. լռելեայն ՍԳր. Ոսկ. ես. լռասէր Եւագր. լռութիւն ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1. Եւս. պտմ. լռեցուցանել ՍԳր. լռուն Վեցօր. 63. լռիկ Ա. մակ. ժա. 5. Ողբ. գ. 28. լռակացութիւն «լուռ մնալը (նորագիւտ բառ) Ճշ. 199 ա են։

=Բնիկ հայ բառ. նշանակում էր նախապէս «լսող, միտ դնող, ականջ դնող, հլու» և պատկանում է լու, լուր արմատին (տե՛ս լսել բառի տակ), իբր հնխ. k'lus-ri-: Նշանակութեան նոյնպիսի զարգացում ներկայացնում են գոթ. hliuθ «լսել, ուշադրութիւն, լռութիւն», նրգ. höre doch! «լսի՛ր» կամ նաև «լռի՛ր», aufhören «դադարել, կանգ առնել, վերջացնել», հիսլ. hljōð «լսել, լռել», hljōðr «լուռ, լռիկ»։—Հիւբշ. 454։

Canini, Et. ĕtym. 142 գալլ. lûr «աղաղակ»։ Հիւնք. լռել համում է լսել բայից. իսկ լուռ մուռ կրկնականի վերջին մասը կցում է մռմռալ բային։ Վերի մեկնութիւնը տուին A. Torp և Bugge KZ 32, 9: Հիւբշ. Arm. Gram. 454 կասկածով էր վերաբերւում, սակայն յետոյ իբր ստոյգ ընդունեց (անձնական)։

ԳԻՌ.—Ախց. լուռ ու մունճ, Տփ. լուռ. որից Խրբ. լռանէ «համբերութիւն», Ջթ. լը՛ռիլ «լըռել». նոր բառեր են անլռտի «շատախօս», լռուիլ, լռկուիլ «պապանձիլ»։

+ԼՈՒՍԱՆ «քաւթառ (անասունը)». գրագէտների ձեռքով նոր գրականի մէջ տարածուած բառ է. հին մատենագրութեան մէջ գործածուած է միայն մէկ անգամ՝ յոգ. ուղ. լուսանունք ձևով. «լուսանունք և ինձք և վագրք» Պտմ. աղեքս. 142 (համապատասխան յն. λύγξ, լտ. lynx «լուսան» բառին).— տգէտ գրիչներ տալիս են նաև լոյսանունք, լուսանիւթք ընթերցուածները.—ՆՀԲ եզ. ուղ.

ձևը դնում է լուսանուն կամ լոյսանուն, աւելացնելով նաև «թերևս գրելի էր լուսակունf». ըստ այսմ էլ ԱԲ լուսանունf, լուսակունf, լուսակն.—Հիւբշ. 454 դնում է լուսանուն կամ լուսանն.—ուղիղ է միայն վերջինը, ինչպէս ցոյց են տալիս գաւառականները (տե՛ս տակը) և ինչպէս ենթադրած պէտք է լինին մեր հայկաբանները, քանի որ յօդի սովորական ղղումով ձևացրել են աշխարհաբարի լուսան բառը։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. louk´- «լոյս» արմատից. (այսպէս է կոչուած այդ անասունը՝ իր լուսափայլ աչքերի համար). հմմտ. յն. λύγξ (սեռ. λυγκός), որից լտ. lynx (ֆրանս. և անգլ. lunx, իտալ. lince), հրգ. luhs, գերմ. Luchs, անգսք. lox, հոլլ. los, շվէտ. lō, լիթ. lúszis, լեթթ. lūsa, lúsis, հպրուս. luysis, հոլ. rysi, նոլ. ris, ռուս. рысь, միռլ. lug, բոլորն էլ «լուսան»։ Սրանց մէջ արմատը աճել է զանազան աճականներով. այսպէս՝ գերմանականում s-ով՝ *luk´s, յունարէնում n-ով՝ *luk´n-, որից շրջուած է *lunk´- և սրանից էլ λύγξ. հայերէնի մէջ էլ *louk´- արմատի վրայ եկել աւելացել է ան մասնիկը և ն յօդը։ (Walde 442, Boisacq 590, Trautmann 164, Kluge 311):—Հիւբշ. 454։

Տէրվ. Altarm. 50 և Նախալ. 103 դընում է լուսանն՝ լոյս բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Müller, Armen. II, էջ 3։

ԳԻՌ.—Ղրբ. լի՛ւսէմնը «կզաքիս», որ գալիս է հին *լուսեմն ձևից և այս էլ *լուսամն կամ լուսա՞նն նախաձևից.—Ղզ. լիսամ «կզաքիս» (ըստ Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 249), նաև «առասպելական գազան, շատ ճարպիկ, սպիտակ գոյնով, մարդու կոկորդը ծակելով սպանում է»։

ԼՈՒՍԻՆ տե՛ս Լոյս։

ԼՈՒՍՆ տե՛ս Լոյս։

ԼՈՒՍՆԱԲԱՏ «կոճապղպեղ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3324։

ԼՈՒՍՏԵՐ. անյայտ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 711 «Պէտս ունի վարժից կրթութեան իմաստից դեգերել կամ իսկութեան նոցին հետևիլ, զօրէն լուստեր նիւթից ի նմանոյն զնոյն ընդունիլ»։

ԼՈՒՏ. գտնւում է միայն մօտ բառի կրկնական մօտալուտ ձևի մէջ. Գ. մակ. ե. 4 (սխալ գրուած մօտաշուտ). Ազաթ. առանձին բա՞ռ է, թէ մօտ=մաւտ բառի ձևափոխեալ կըրկնութիւնը։

ԼՈՒՏԱԼ տե՛ս Լոյտ։

*ԼՈՒՏԱՍ (կամ նաև լոտաս, լաւտաս, լօտաս) «մի տեսակ ափրիկեան բոյս՝ որ ուտողը հայրենիքը մոռանում է! (այս է մի տեսակ ախորժահամ յունապ, որի համար հմմտ. Le Maout, Botanique, էջ 230. Le jujubier lotos croît en abondance sur les côtes d'Afrique et dans l'île de Zerbi, l'ancien pays des Lotophages; c'est son fruit, dont la saveur agréable faisait oublier leur patrie aux voyageurs qui en avaient mangé) Խոր. աշխ. 597. «առոյտ» Ամիրտ. «նունուֆար» Ամիրտ.—Հնագոյն ձևն էր ղովտոս՝ որ Նոննոսի մէջ սխալմամբ գրուած է պղովտոս (էջ 59), որից առնելով Տօնապատճառը՝ գրում է պրաւնքոս և Յովհ. Երզնկացին՝ պրոտոս:

=Յն. λωτός, որ նշանակում է մեր բառի նման՝ զանազան բոյսեր. այսպէս՝ «ձիերին տալու մի տեսակ խոտ. trifolium melilotus, lotus corniculatus, առոյտ (տե՛ս Տիրայեան, Contributo § 246).—2. chamnus lotus կամ zizyphus lotus, յունապ. 3. եգիպտական լոտուս, նունուֆար, nymphaea lotus, nymphaea nelumba, nelumbium speciosum. 4. բոնչնի, լոտուենի, celtis australis, չէքլէմպիճ. 5. իտալական լոտուս, diospyros lotus». յոյն ձևից փոխառեալ են և լտ. latus, արաբ. lutus.— յունարէն բառի բուն ծագումը՝ ըստ Boisacq 595 սեմական է. հմմտ. եբր. lōṭ:—

Լուտաս բառը ուղիղ մեկնեցին նախ ՆՀԲ և ՋԲ, յետոյ ՀԲուս. § 940։—ՀԲուս. § 2617 իբր առանձին բոյս գիտէ պրոտոս և պրոնքոս, որ կցում է լտ. protius և plotia բառերին։ Այս բառերի վրայ մի ընտիր քննութիւն ունի Նորայր ՀԱ 1923, 164, ուր և ցոյց է տալիս, որ այս բոլորը

սխալ գրչութիւններ են փխ. լուտաս:
ԼՈՒՐ տե՛ս Լսել։

Canini, Et. étym. 142 յն. λύρα «քընար» բառի հետ։

ԼՈՒՐ «լոկ, միայն, միայն թէ» Կոչ. 108. Վրդն. պտմ. էջ 158, Վստկ. 131. Շնորհ. առակ. 85, Ուռհայեցի՝ էջ 135, 225, 234, 371, 421. «հասարակ, պարզ, սովական» Վրդ. պտմ. էջ 158 (լուր աբեղայ). որից լուր օր «դործի օր, ո՛չ տօնական՝ հասարակ օր» խոսր. Մաշտ. ջահկ. Մխ. ապար։

Նորագիւտ բառիս մասին խօսում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մտ. հտ. Ա. էջ 107—9։

ԼՈՒՐԹ, նոյն է ընդ՝

—**ԼՈՒՐՋ**, ի-ա հլ. նշանակութեան կողմից ընդարձակ զարգացում կրած մի բառ է։ Առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «պայծառ, բաց, ոչ-մութ, ոչ-խիտ, նուրբ» (օդի, լոյսի, գոյնի և յատկապէս՝ կապոյտ գոյնի բացութեան համար գործածուած). որից լըրջանալ «բացուիլ, մթութիւնը պարզուիլ» Վեցօր. էջ 115 (Օդն պղտորեալ և յուզեալ ոչ յատակեսցի և գոյնն մթագոյն ոչ լրթասցի.— որից առնելով Շիր. էջ 56՝ Օդն պղտորեալ և յուզեալ՝ ոչ յատակիցի և գոյնն մթագոյն՝ ոչ լրթասցի). լրթնատեսիլ (լոյս) Արծր. լրթալոյս (օդ) Վրդն. ծն. լրթագոյն «անգայտ, բաց, անօսր» Վեցօր. Բ. էջ 29. (Օդոյ անօսր և լրթագոյնս է բնութիւն). լրջակապուտակ «բաց կապոյտ գոյնով» Վրդն. աշխ. այս արմատից է նաև արշալուրջք «առաւօտեան դէմ մութի փարատիլը, լոյսի բացուիլը», որ յետոյ դարձել է արշալոյս՝ որ տե՛ս առանձին. (դրեթէ նոյնպէս է կազմուած նաև արաբ. سحر sahar «արշալոյս», որ ծագում է «գոյն՝ որի մէջ սպիտակը սևից զօրեղ է» նախանշանակութիւնից (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 887).—

2. «պայծառ, ուրախ, զուարթ, պարզերես» Ճոք. լգ. 26 (մտցէ լուրջ երեսօք). որից լըրջացուցանել «զուարթացնել, պայծառացնել» Սիր. է. 26. լրջամտանք Սեբեր. կամ լրջմըտութիւն «ուրախութիւն» Հռ. ժբ. 8. Ոսկ. մտթ. Փարպ. լրջմիտ Ոսկ. ես.—

3. «պայծառ մտքով, արթուն մտքով, սթափ կամ զգօն» Փիլ. (աչօք լուրջ և ըզգաստ). այս է մեր արդի գրականի «ծանրագլուխ, sérieux» նշանակութիւնը. որից լրջամիտ Ոսկ. յհ. ա. 21. բ. 1. աչալուրջ Ոսկ. աչալրջութիւն Ոսկ. Կոչ.—

4. «արթուն, սթափ (հարբեցութիւնից)» Ոսկ. մ. ա. 15. յհ. ա. 21. որից լրջանալ «գինուց սթափուիլ» Ոսկ. յհ. բ. 1.

5. «արթուն, զարթնած, չքնած». որից ի լրջէ, ի լրջեաց կամ ի լրջուց «ցերեկը՝ արթուն եղած ժամանակը» Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. Եւագր. Եզն.

6. կապոյտ գոյնի բացութեան համար գործածուելուց յետոյ՝ բառը անցաւ նշանակելու նոյն իսկ «բաց կապոյտ գոյնը». և այս իմաստով ունինք լուրթ Շիր. էջ 50 և լուրջ Պղատ. տիմ. 143 (Կապուտք ընդ սպիտակի խառնեալ՝ վլուրջն). Ոսկիփ. Երդն. քեր. Գաղիան. Վրք. հց.

7. լուրթ է ըստ ոմանց նաև «մութ, սև, թուխ». այսպէս ունի ՀՀԲ (անցնելով «մութ կապոյտ» նշանակութիւնից). որից լրթութիւն «աչքի մթագնութիւն» Բժշ.

ՆՀԲ արմատը դնում է ուրջ, որի հակառակն է համարում անուրջ (տե՛ս վերջ բառի տակ)։ Տէրվ. Նախալ. 70, 103 լուրթ և լուրջ դնում է հնխ. ruk արմատից՝ նոյն ընդ լոյս, լուցանել. r ձայնը եկամուտ է։ Հիւնք. լուրթ<luridus «դժգոյն» բառից, իսկ լուրջ <լսել բառից։ Մարքվարթ REA 8(1928), 211 ըսբան է կցում եգիպտական λυρτός «չըրաման, բաժակ», համարելով ապակեայ։

ԳԻՌ.—Մշ. լուրշ «մի տեսակ կապոյտ լեղակագոյն կտաւ է, որ գործում են Հալէբում. թրք. զալ». Տփ. լրշանալ «մարմինը կապտիլ (ծեծից, կծելուց ևն)». կայ և լրջուց Ակն. «արթուն ժամանակը»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ლურჯი լուրջի «կապոյտ», მოლურჯო մոլուրջո «կապուտակ, մի քիչ կապոյտ», დალურჯება դալուրջեբա «կապուտակ գոյն ստանալ, կապտիլ», մինգր. լուրձի, ինգիլ. լուրձ, սվան. յուրջ «կապոյտ»։

ԼՈՒՐՏ տե՛ս Լորտու։

ԼՈՒՑԱՆԵԼ տե՛ս Լոյց։

*ԼՈՒՔ «ըմպելի բժշկական մեղմացուցիչ».

մհյ. բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 758 ա։

=Արաբ. لعوق luʻūq նոյն նշ. (տե՛ս Մ. Աբիկեան, Բառ. տճկ.-հյ. Պոլիս 1892, էջ 500), որից փոխառեալ է նաև ֆրանս. looch, lok:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, անդ։

*ԼՈՒՔ (կամ նաև լաք, լէօք) «դոճի խէժ, լայքա կոչուած ներկանիւթը. gummi laccae» Մխ. բժշ. 77. Ամիրտ. (ունի միայն ՀԲուս. § 942). գրուած է նաև լօք «նոյն խէժը» Վնկն. վրդ. Մխ. բժշ. 145 (ունի միայն ՀԲուս. § 954, որ իբրև տարբեր բառ է յիշում)։

=Արաբ. لك luk, որի հետ նոյն են ն. արաբ. laikā, պրս. لاک lak, թրք. لوك lök, միջ. յուն. λάκκα, սանս. लाक्षा lākšā, հինդ. lákh «դոճի խէժ». այս բոլորի մասին աւելի ընդարձակ տե՛ս լայքա բառի տակ։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, հրատ. Մխ. հեր. § 217։

*ԼՈՒՖ «նուիկ խոտը» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 943 և § 2221։

=Արաբ. لوف lūf «նուիկ», որի աւելի երկար բացատրութիւնը տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 844։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ԼՈՒՖԱԿ (կամ լուպակ) «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 943։

ՀԲուս. յիշում է արաբ. لبخ labax «պերսէի ծառը»։

*ԼՈՒՖԱՀ «թմրեցուցիչ խոտի տակ մը» Կամրկ. ունի միայն ՀԲուս. § 943։

=Արաբ. لفّاح luffāh «ձևով պատինջանի նման, հոտաւէտ և քաղցրահամ մի բոյս. թերևս և շամամ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 515). որից և լտ. ֆրանս. luffa «մի տեսակ դդում»։—Աճ.

ՀԲուս. անդ մեկնում է արաբ. լուֆա «քօշմօրուք»։

ԼՈՔ «մեղանաձուկ, սեպիա» Անան. գիտ. 22, 28. Սիւն. քեր. 208.—ԱԲ և ՋԲ դնում են և լուք ձևով։

Վերջին վկայութեան մէջ ՆՀԲ լոք բառը սխալմամբ մեկնում է «կարմիր». նոյն սխալը կրկնում է և Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 106։ Ընդարձակ տե՛ս այս մասին բիլ բառի տակ։

ԳԻՌ.—Կովկասում յայտնի է լոք, լոքօ ձուկը, որ մեծաբերան, անթեփ, համեղ մի ձուկ է և դուրս է գալիս Կուրից, Երասխից, Մեծամօրից և Սևջրից.—Մշ. լոք, լօքօ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ლოქო լոքո «ռուս. сомъ կոչուած ձուկը» (ըստ Ջուբ². էջ 653. բուն վրացերէնն է ღლავი ղլավի)։

ԼՈՔԱՆՔ (տպ. լոգանք) «արհամարհանք կամ բամբասանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 133 (արդեօք ուղղելի լուտա՞նք)։

+ԼՊԻՐԾ «սահուն, սահող, դիւրասահ» Եղն. «գայթակղիչ» Վրդն. սղ. Շնորհ. յկ. լթ. որից լպրծել կամ լպրծիլ «սահիլ» Աթ. բրս. սղ. Մագ. «լրբանալ» Ոսկ. պօղ. բ. էջ 514 (Լպրծեցար անամօթեցար և երեսք կնոջ պոռնկի եղեն քո. լպրծեցայք անամօթեցայք). լպրծագոյն Փիլ. նխ. լպրծոտ Մագ. լպրծուտ Փիլ. լպրծուկ Մխ. ապար. լպրծուն (նոր բառ), ոտնալպիրծ Նար. էջ 247.—ՀՀԲ ունի նաև լպրտիլ, լպրտուն ձևերը՝ որոնք գաւառականների մէջ միայն կան։

=Բնիկ հայ բառ, որ կազմուած է հնխ. slibr ձևից՝ ծ աճականով. աւելի ընդարձակ տե՛ս լիրբ:—Աճ.

ՆՀԲ, որից նաև Հիւնք. լտ. lubricus «սահուն»։ Վերի մեկնութիւնս՝ որ անտիպ է, ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։

ԳԻՌ.—Ագլ. լպռտիլ «սահիլ», Ոզմ. լպըգտըրալ, Մկ. լփսըրալ, Վն. լպզտրալ, լպզտալ, լպզրալ, Խ. լպստալ, Ախց. (շրջմամբ) պլըստէլ «սահիլ», Տփ. լպստած «լիրբ», Ղրբ. լըպըռտէլ, լպռտ լպռտ «լպրծուն», լպռտօկ «շողուկ, կողինչ, սիմիքլի»։—Սրանցից լպրծիլ և լպռտել հնխ. slibr- արմատի հին աճականներն են. իսկ միւսները կազմուած են տ սաստկականով, իբր *լպրծտել, որից շրջմամբ *լպծտրել կամ *լպծրտել, բաղաձայնի մօտ ծ դառնալով զ՝ լպզտրալ, բաղաձայնների անկումով լպզրալ, լպզտալ, և խուլ տ ձայնի մօտ զ-ի տեղ ս-ով՝ լպստալ:

ՓՈԽ.—Հնագոյն կորած հայերէն ձևերից են վրաց. ლიპი լիպի «լպիրծ, սահուն», ლოპრი լոպրի «փրփուր, շողիք»։

+ԼՊԻՐՇ «լիրբ, անամօթ, լկտի» Ոսկ. ես.

որից լպրշիլ «լրբանալ» Ոսկ. եբր. և մ. բ. 10. լպրշութիւն Ոսկ. մ. բ. 10 և ես. լպրշական Ոսկ. ես. լպրշանք Ոսկ. մ. ա. 3 գրուած է նաև ղպրշաբար Տիմոթ. կուզ, էջ 82։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է նախորդի նման հնխ. slibr- արմատից՝ շ աճականով։— Աճականի համար հմմտ. լայնշի, բոլորշի, գլորշի. իսկ բառի կազմութեան, ինչպէս նաև նշանակութեան զարգացման համար տե՛ս լիրբ։—Աճ.

Հիւնք. լիրբ և ժպիրհ բառերից։ Վերի մեկնութիւնս, որ անտիպ է, ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։

*ԼՊՈՒՏ «աղեղով բամբակ գզող». ունի միայն ԱԲ։

+Արաբ. لبد lbd արմատից, որի ածանցները տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 685. սրանից են արաբ. لباد libād «թաղիք պատրաստող», փոխառութեամբ՝ պրս. البود ilbād «լպուտ, բամբակ գզող», քրդ. لبود libod «բուրդ գզելու աղեղ, բուրդ գզող կամ ծախող»։—Աճ.

ԳԻՒՌ.—Ալշ. Բլ. Մշ. Ոզմ. լբուդ «բուրդ կամ բամբակ գզող, գզրար. տճկ. հալաճ»։

ԼՊՏԵԼ «աղաղակել կամ ի բաց ղերծիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 135. հմմտ. Մշ. լրդել «տեղից շարժել»։

ԼՊՐԼԻՆ «լոպին». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 135. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

+ԼՍԵԼ «իմանալ, լուրն առնել, մտիկ ընել, միտ դնել, հնազանդիլ» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պատմ. «հոտ առնել» Ոսկ. յհ. բ. 16, էջ 686 ա (զհոտ ներքոյն լսեալ էր.—այս իմաստի համար հմմտ. ռուս. слышать «լսել. 2. հոտ առնել»). որից լսելի ՍԳր. լսելիք «ականջ» Բ. կոր. ժբ. 17. «ունկնդրութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 1. լսեցուցանել Մծբ. լսողութիւն Ոսկ. յհ. ա. 20. Փարպ. լսելութիւն Պիտ. բերալսել Բրս. արբեց. լսու «հնազանդ» Տիմոթ. կուզ, էջ 161. լսարանական, լսարանցի (նոր բառեր) են։ Նոյն բայի արմատական միւս ձևերն են՝ լու. որից ոճով ասում է՝ լու առնել «լսել տալ» Երեմ. ծ. 2. լու լինել «լսուիլ» ՍԳր. լու ի լու «լսելով, լսելի լինելով» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 10. սրանից լսել բայի մի քանի ժամանակները. ինչ. կատ. լուայ, լուար են, ապ. լուայց, հրմ. լուարուք, անց. դերբ. լուեալ. (սրանք արդի հայերէնում ջնջուած են և լսել ձևը տարածուած է ընդհանուր. միջին դարից ունինք արդէն լսեաց>լսեց Նար. երգ. 359. Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 149 (ամբ. գ. 2).—այս արմատից են՝ լուուցանել «լսել տալ» Երեմ. իգ. 22. Եզեկ. բ. 14 (հրմ. լուո՛, ըստ նորագիւտ օրինակի. սովորականն ունի լսելի արա՛). լուական «լսելու բան» Իրեն. հերձ. 71 (չունի ԱԲ). ելու Առակ. իա. 28. ելուական Ոսկ. մ. ա. 5. ելուականութիւն Ոսկ. մ. բ. 5, էջ 458 (չունի ՆՀԲ). չելութիւն Ագաթ. չլուելոյն առնել Բուզ. անլու «անհնազանդ» Կոչ. անլուութիւն Սարգ. —լուր. որից լսել բայի հրամայական եզ. բ. դէմքը՝ լո՛ւր «լսի՛ր». իբր գյ. լուր, ռ հլ. «լսելու գործողութիւնը. 2. լսողութիւն. 3. համբաւ. 4. քարոզութիւն. 5. ձայն, հնչիւն. 6. հնազանդութիւն» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. Վեցօր. բ. էջ 37. Եփր. եւ. որից անլուր Կոչ. Ոսկ. Ագաթ. լրտես ՍԳր. Եզն. կամ լրուտես Եփր. ծն. էջ 110. և Թուոց. լրտեսել ՍԳր. Եզն. որ և լրուտեսել Եփր. յես. էջ 302. լրտեսութիւն Եփր. յես. ականջալուր Ոսկ. ես. և մ. ա. 3. Երագալուր Փարպ. դիւրալուր Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 33. դժուարալուր Վեցօր. չլուր «չլսուած բան» Ոսկ. ես. 292. լրաբեր, լրատար, լրատու, լրագիր, լրագրական, լրագրապետ, լրագրավաճառ, լրագրող, լրագրել (նոր բառեր) են. —լու. որի վրայ տե՛ս առանձին։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. k'leu- «լսել» արմատից. հմմտ. սանս. श्रु çru «լսել», श्रुत çrutá- «լուեալ», श्रुति çrúti- «ականջ, լուր, տեղեկութիւն», श्रुष् çruš «լսել», çróšati «լսել», शृणोति çṛṇóti «լսել», श्रुधि çrudhi «լսի՛ր», զնդ. sru «լսել», srūta- «լուեալ», sruš «լսել», sraoša «հլութիւն», քուչ. kloçäm «լսել», klautso «ականջ», պհլ. srūtan «արտասանել», պրս. سرود surūd «երգ», سرودن surūdan «երգել, խօսիլ» (Horn § 735), յն. κλέω «փառաբանել, պարծիլ, կոչել, անուանել», κλέος «փառք», κλύω «լսել», κλυτός «անուանի», լատ. clueo, cluo «հռչակուիլ, անունը դուրս գալ», in-clutus «անուանի», գոթ. hliuma «ականջ», hliuþ «ունկնդրութիւն, լսելը, լռութիւն», հգգ. hlosēn «ականջ դնել», hlūt «բարձրաձայն, լսելի

ձայնով», hliodar «ձայն, աղմուկ», նրգ. lauschen «լրտեսել», գտ. losen «ականջ դընել», laut «բարձրաձայն» (Kluge 295), հիռլ. clunim «լսեմ», cloth «փառք», clū «հըռչակ», cloor «լսեմ», կիմր. clywed, կորն. clewaf և բրըտ. klévout «լսել», հիսլ. hljōð «լսողութիւն, լռութիւն, ձայն», hlust «ականջ», hlusta «ականջ դնել, հնազանդիլ», անգլ. listen «լսել», հսլ. sluti, slovą «կոչիլ, անուանի լինել», slava «փառք», slovo «բառ», slyšati «լսել», sluchŭ «լսողութիւն», ռուս. слушать «լսել, անսալ, հնազանդիլ», слышать «լսել», слухъ «լսելիք, ձայն, համբաւ», լիթ. klùsti, klausýti «հնազանդիլ, հլու լինել», լեթթ. sludinat «յայտարարել», klausīt «լսել», հպրուս. klausiton «խնդրածը լսել», ալբան. k'uhem «կոչիմ», g'uan', k'uan' «անուանեմ», մեսապ. klohi «լսի՛ր» են (Walde 171, Boisacq 467—9, Trautmann 307—8, Pokorny 1, 494, Ernout-Meillet, 193): Բոլորի հնխ. պարզական արմատն է k'leu- «լսել», որի ստորին աստիճանի ձայնդարձն է k'lu-. այս արմատը չունենալով ներկայ ժամանակ, զանազան լեզուներ աշխատել են նոր աճումներով ձևացնել իրենց ներկայարմատները: Ամէնից աւելի տարածուածն է s աճականով՝ k'leus-, k'lus- ձևը (սրանց վրայ տե՛ս Meillet MSL 15, 336—9): Հայերէնում ունինք k'lu- արմատից՝ լու, որ մեր հիմնական ձևն է. աճականներն են՝ հնխ. klus-> *լուս- (որից *լուսել>լսել), հնխ. k'lusr-> լսու, k'lur->լուր:—Հիւբշ. 453:

Klaproth, Asia polygl. 102 ռուս. slyšə, անգլ. listen, գերմ. lausche ձևերի հետ: Peterm. 29. յն. κλύω: Windisch. 17 յն. κλύω, հբգ. hlosen, անգլ. listen: Gosche 68 սնս. çru, յն. κλύω: Böttich. Arica 86, 411 լուր=յն. κλέος: Müller SWAW 38, 576 և 589 սանս. çru, յն. κλυ-, հբգ. hloson: Justi, Zendsp. 301 զնդ. sru, sruš արմատների տակ: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 համեմատելով վերի ձևերի հետ՝ ասում է թէ հյ. լսել կարող էր համարուիլ շըրջուած *սլել ձևից, «սակայն այս ենթադրութիւնը ուղիղ չէ. ս մահմանատառ է»: Նոյն, Նախալ. 56 աճած ս սահմանատառով, իսկ էջ 73՝ տեղափոխուած *սլել ձևից? Հիւբշ. Arm. Stud. 33 կասկածելի է գտնում վերի մեկնութիւնը, սպասելով հյ. լու ձևի տեղ սլու. իսկ -ս համարում է ներկայակերտ մասնիկ: Bugge, Btrg. 1, 7 ապացուցանելով, թէ հնխ. k'l- տալիս է հյ. լ, հաստատեց վերի մեկնութիւնը: Մառ, Արարս 1890 Ա 111 զնդ. guš, պրս. guš «ականջ» բառերի հետ: Meillet MSL 8, 295; 10, 278; 15, 338 և Rev. crit. Թրգմ. Բազմ. 1898, 120 խօսում է ս աճականի վրայ: Հիւնք. լսել դնում է յն. γλῶσσα «լեզու» բառից, իսկ լու, լուր հանում է լի, լիր ձևերից:

ԳԻՌ.—Տարածուած և ընդհանրացած է ներկայի ձևը. այսպէս՝ Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. լսել, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. լսէլ, Մսլ. լսէ՝լ, Ագլ. խըբ. Մկ. Ոզմ. Տփ. լսիլ, Հմշ. լսուշ, Զթ. լը՝սիլ, Մրղ. Տիգ. լսսէլ, Հւ. լիսէլ, Ճմ. լիսիլ, Հճ. լոսել:—Լու արմատը պահում է Ղրբ. լիւ «լսի՛ր, թո՛ղ, կա՛ց». ինչ. լի՛ւ կաց. լի՛ւ ասեմ «կա՛ց, ասեմ».—լու բառի այս գործածութեան հետ գրեթէ նոյնանում է լո՛ւ «լռի՛ր» նշանակութիւնը:—Նոր բառեր են լըսան, լսուքf անել, լսուկ, լսուտ, լսցնել:

ԼՍԵԼ «թողնուլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 135:

ԼՐՏԻԿ «պտուկից տարբեր մի աման է, որի մէջ դեղ են եփում» Մխ. բժշ. 146 (նորագիւտ բառ):

Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 406 ուղղում է պտիկ! «պտուկ»:

ԼՔՍՈՒԻՌ «աչառութիւն, կողմնապահութիւն». նորագիւտ բառ, որ գրծ. լfսուով ձևով գործածում է Սմբ. դատ. 31, 53 (այլ ձեռ. լfսուռով). Karst, Սմբ. դտ. թարգմանում է «Parteibegünstigung»:

***ԼՕԴԻԿ** (սեռ. -ի) «վերարկու» Ա. թագ. ժը. 4, իդ. 6, 12. Եփր. քն. 212: Կարծեմ նոյն է և լուքակ, լօքակ՝ որ յիշում է Բառ. երեմ. էջ 98 և 99՝ զառանիճ արկանելի բառի բացատրութեան մէջ: Տես նաև օդիկ Բուզ. գ. 8, որ թերևս ուղղելի է լօդիկ:

=Բառիս հետ հմմտ. լտ. lōdix, սեռ. lodicis «վերմակ», lōdīcūla «վերմակիկ», որ

Walde 439 համարում է հիւսիսային (թերևս կելտական) բառ և կցում է հրգ. lodo, ludo, մրգ. lode, գերմ. Loden «հաստ կտաւ», հրգ. ludilo «մի տեսակ կտաւ», հսաքս. lotho, հֆրիզ. lotha, անգսք. loða «վերարկու, ծածկոց», հիսլ. loðe «կոպիտ վերարկու» բառերի հետ։ Սրանք ազգակից են և ծագում են հհիս. loðenn «թաւ, մազոտ, կոշտ» բառից (Kluge 309)։ Գերմանականից են փոխառեալ ռուս. луда «վերարկու», lyданъ́ «Դամասկեան կտաւ», ուկր. lúдуна «հագուստի պարագաներ», չեխ. lúda «ծածկոց» (Berneker 743)։ Թէ ի՛նչ ճամբով այս հիւսիսային բառը հասել է մեզ՝ յայտնի չէ։

La Croze (ըստ Lag. Arm. Stud. § 951) համեմատեց լտ. lōdīc- ձևի հետ։ Pictet 2, 298 սանս. lāta, լտ. lodix, իռլ. lothar բառերի հետ։ Հիւնք. յն. λῆδος, λήδιον «թեթև հագուստ»։

Գիւր.—Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 255 նոյն է համարում Մշ. լող «վերնազգեստ, կրկնոց» (Գրոց բրոց 170)։

ԼՕՇ «բարակ թերթանման հաց». ունի միայն ՀՀԲ. հին մատենագրութեան մէջ գործածուած չէ. հնագոյն յիշատակութիւնը գտնում եմ Տաթև. հարց. 357 (Շոթն՝ թանձր լօշ եփեալ), որից էլ Բառ. երեմ. էջ 249՝ շօթ բառի բացատրութեան մէջ (տպ. վրիպակ՝ շօշ). բայց անշուշտ աւելի հին էր, որովհետև Վստկ. և Բժշ. ունին լօշտակ բառը՝ որ սրանից է ծագում։ Գործածական է արդի գաւառականներում լօշ և լաւաշ ձևերով, որոնցից աւելի նախնականն է լաւաշ, ամփոփուած լաւշ>լօշ։

=Արևելքում բաւական տարածուած մի բառ է. հմմտ. պրս. لواش lavaš, քրդ. levaš, Ատրպ. թրք. لواش lavaš, վրաց. ლავაში լավաշի «լաւաշ հաց», Կազանի թթր. لواش lavaš «մի տեսակ խմորեղէն»։ Յայտնի չէ սակայն թէ այս բոլորից ո՛րն է նախնականը. հայերէ՞նը թէ պարսկերէնը։ Դիտելի է միայն որ լաւաշ հացը՝ ինչպէս Երևանում նոյնպէս և Պարսկաստանում, համարւում է հայկական հաց (թուրքերի և պարսիկների հացը սանգակն է). Թեհրանում լաւաշը կոչւում է nūn-i armanī «հայկական հաց»։—ԱՃ.

Գիւր.—Լաւաշ ձևը գիտեն Ախց. Արբ. Բն. Երև. Եւդ. Զթ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Սեբ.—լօշ ձևը՝ Աստ. Ալշ. Բլ. Երև. Իգդ. Լ. Խզ. Խրբ. Ղրբ. Մշ. Նր. Ննխ. Շիր. Շմ. Շտ. Ռ. Սլմ. Վն. Տփ. Մրղ. (վերջինը «կաթով թխած հաց» իմաստով).—Նոր բառեր են լաւաշայ «պաստեղ», լաւաշբխի «տեփ», լօշագաբայ, լօշֆաշ.—Նոյն են նաև լօշ լօշ Ախք. Ննխ. «լայն լայն» (ականջի համար ասուած), լօշել Վն. «ականջը ամուր քաշել», լօշականչ Լ. «մի տեսակ բոյս»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხაღლავაში խաղլավաշի «հիւղով ու խմորով շինուած խառնուրդ՝ որ վէրքի վրայ են դնում կամ ուռեցքի» (հյ. գւռ. խաղլաւաշ ձևից)։ Ուտ. լավաշ «լաւաշ հաց»։

—ԼՕՇ «թաղթ կամ արանց ծաղիկ կոչուած բոյսը» Բժշ. Գաղիան. Վստկ. 207. սխալմամբ գրուած շաւշ, շօշ, շաւաշ (ՀԲուս. § 2293, 2381). որից լօշտակ կամ լուշտակ, լօշբակ «մանրագոր, bryania alba կոչուած մարդանման բոյսը» Բժշ. Վստկ. 207 կամ «ճերմակ որթ, որթի պատատուկ» ՆՀԲ. (Նոյնը Բառ. երեմ. էջ 135 մեկնում է «օձի ղարաւաշ»)։

=Նոյն է նախորդ լօշ «հաց» բառի հետ. հմմտ. նոյն բոյսի թուրքերէն անունները՝ domuz etmeyi և yer somuni, որոնք բառացի նշանակում են «խոզի հաց», «գետնի հաց». հայերէնումն էլ արդէն նոյն բոյսը կոչուած է նաև խոզի հաց (տե՛ս ՀԲուս. § 759)։—ԱՃ.

Գիւր.—Կր. լօշտակ, Մշ. լօշտագ, Վն. լօշտրակ, Ղրբ. լաշտրակ.—իսկ Ալշ. լօշտակ նշանակում է «լայն» (բերանի կամ շորի համար գործածուած)։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Թորթումի լէշտէկ «լօշտակ» (տե՛ս Շիրակ 1905, 425)։

ԼՕՌ. որ և լոռ, լոր «մամուռ» Ագաթ. Վրք. հց. Բ. 132. որից լօռաբոյս Կղնկտ. լօռամարգ «մամռապատ մարգ» Ես. ժթ. 6. լօռասերմ Լհհ. լօռաւէտ Խոր. բ. 6։ Այս բառը լոռճ (գրծ. լոռամբ) ձևով ունի Խսրվկ. քոս. ՀԱ 1904, 313 ա. «Պետրոս լոռամբք վճարէր զպէտսն»։

Գիւր.—Խտջ. լօռ «թաց տեղեր աճող մի տեսակ խոտ», որից լօռուտ «լօռ շատ բուսած տեղ»։

Խ

*ԽԱԲ «կաթի փոխատուութիւն՝ որոշեալ չափով կամ ամանով». որից ի խաբ տալ (գրուած նաև խապ, խափ) «կաթ փոխ տալ» Վրդն. առ. 238—9։

=Թրք. قاب qab «աման» բառից՝ որ ումկ. արտասանութեամբ հնչւում է խաբ. (այսպէս նաև վրաց. ყაბი ղ'աբի «ափսէ»). իմաստի զարգացման համար հմմտ. գրբ. յանօթ տալ «փոխ տալ» Ոսկ. մ. գ. 24՝ անօթ «աման» բառից։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից առնելով Մառ, Վրդն. առ. I, էջ 55։

ԳԻՌ.—Ախց. խապ, Սեբ. խափ. այսպէս և ուրիշ շատ գաւառականներում, ինչպէս Ալաշ. Ախք. Ակն. Բբ. Կիւր. Կյ. Համշ. Ննխ. Ճիր. Ջն. Նոր բառեր են՝ խաբուոր, խաբկից, խաբուխաս, խաբխաշ։

ԽԱԲ, ի հլ. «խաբէութիւն, սխալանք» Ոսկ. ես. Մանդ. որից խաբ գործել «ննենգութեամբ դարան լարել» Եւս. քր. ա. 241, 345. ընդ խաբս «սխալմամբ» Ժն. խգ. 12. Ոսկ. մ. բ. 5. Ոսկ. ես. 72 (տպ. ընդ խափս). խաբել «խաբել. 2. ծաղրել» ՍԳր. Եզն. խաբանք Դ. Թագ. ժ. 19. Յուդթ. թ. 15. խաբեայ «դաւաճան» Եփր. Գ. կոր. Ոսկ. գաղ. «խաբէական, կեղծ» Ոսկ. ա. տիմ. 160. խաբեբայ Ես. գ. 4. Ոսկ. եբր. (գրուած է խաբեբեայ Եփր. Բ. Թես. Ոսկ. կողոս), խաբեութիւն (արմատը *խաբեայ) ՍԳր. խաբկանք Ոսկ. ես. և կող. խաբկիլ Փիլ. լին. խաբկոտ Իրեն. 10. խաբու Վեցօր. 184. խաբուսիկ Կոչ. 135. խաբողիկ Կոչ. անխաբ «ամուր, անառիկ» Բ. մակ. գ. 12. արագախաբիկ Ոսկ. ես. մտախաբ Տիտ. ա. 11. Ոսկ. մ. բ. 12. Բուզ. ճարտարախաբ Վանակ. հց. որսորդախաբ Վեցօր. 163. զրախաբ Գնձ. դիւախաբ Գե. ես. դիւրախաբող Մանդ. ևն։

=Բառիս հետ շատ նման են հնչում արաբ. خبّ xabb «խաբեբայ», xibb «խաբեբայ լինել», تخبيب taxbīb «խաբել խաբխբել» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 115—6). բայց այս բառերը պատահական պէտք է համարել, ցորչափ գտնուած չեն սեմերէնի մէջ։ Այսպէս նաև պրս. خب xab «խարդախութիւն, մեղմեխանք», որի ծագումը անյայտ է։— Հիւբշ. 267։

Առաջին անգամ Ճրէօղէր, Thes. 46 արաբ. xabb ձևից։ Պատկ. Mamep. I. 10 պրս. xab: Canini, Et. étym, 127 սանս. kapat'a «խաբէութիւն»։ Մառ ЗВО 7, 73 զնդ. dab, dav «խաբել» բառից։ Հիւնք. պրս. խէպ, արաբ. խապպուզ: Patrubány SA 1, 312 հունգ. kábit «թմրեցնել, շշմեցնել» բառի հետ։ Մառ ЗВО 22, 45 վրաց. ցբիեր «խաբուսիկ» բառի հետ. արմատը ցբ: Lewy KZ 52 (1924), 310 հսլ. chabiti «ապականել, փճացնել» բառի հետ, որի ծագումը անյայտ է համարում Berneker 380—381:

ԳԻՌ.—Ջղ. խաբ'ել, Խրբ. Ոզմ. խաբ՛իլ, Ագլ. խm՛բիլ, Վն. Ալշ. Մշ. խապել, Մկ. խապիլ, Հճ. Սլմ. Սչ. խափել, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. խափէլ, Մրղ. խափըէլ, Զթ. Գոր. Ղրբ. Շմ. Տփ. խափիլ, Համշ. խափուշ, Ասլ. ղաբ'է՝լ։— Ունինք նաև Ասլ. Խրբ։ խաբ'էբ'ա, Պլ. Շմ. Սչ. խափէփա, Ոզմ. խապըբ'ան «խաբեբայ», Տփ. խափս ընկնել «խաբիլ յերազի»։ Նոր բառեր են՝ խաբան, սուտխաբան, խաբես-խուբես, խաբլուկ, խաբլութիւն, խաբլաճճուղ, խաբլապուզիկ, խաբլբել, խաբլբոտել, խաբխբել, խաբխբոտել, խաբոտել, խաբխբուկ, խաբ-խաբխտուք. խաբով, խաբճով, խաբսով, խաբս տալ, խաբըս ընկնել, խաբշիկ։

ՓՈԽ.—Քրդ. خبه xabe «խաբէութիւն», خپاندین xapandin «խաբել, խարդաւա-

նել», خپخپوك xapxapuk «խաբուսիկ», خپوك xapuk «խաբող, խաբեբայ», خپیان xapiyan «խաբուսիլ», խաբխաբօf «պատրանք» Մրկ. դ. 19, պը խափիներն «մոլորեցուցանիցեն» Մատթ. իդ. 5.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնէից բարբառով՝ xapen «խաբել», xapisox «խաբեցող»։

ԽԱԲԱԲԱՅ «ուրախութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 135։

ԽԱԴ «մի տեսակ թուր». մէկ անգամ ունի Թրակ. քեր. 19 և երկու անգամ էլ. արիստ. 51, 55 հոմանիշների մի անփոփոխ շարքի մէջ. «փաղանուն. խադ, դալապր, մարտացու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան»։ Բուն նշանակութիւնը երևան են հանում նախ Անանուն քեր. 144, որ համապատասխան տեղը խադ բառի դէմ դնում է խարբ (տե՛ս Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. CLXXI) և երկրորդ էլլիասի յունարէն բնագիրը՝ որ ունի առաջին վկայութեան մէջ ξίφος ἄορ μάχαιρα φάσγανον σπάθη, իսկ երկրորդ վկայութեան մէջ ξίφος μάχαιρα σπάθη ἄορ. (բնագրում հայերէնի համապատասխան ձևերը թուով պակաս են և շարքով էլ տարբերւում են իրարից. բայց դա նշանակութիւն չունի, քանի որ բոլորն էլ հոմանիշ են.—մեր փնտռած խադ բառի դէմ երկուսի մէջ էլ գտնում ենք յն. ξίφος «սուր»)։

ՆՀԲ «որպէս խարբի կամ թրք. խատէրէ»: Կարելի է յիշել եբր. חַד ḥad «հատու, սուր (ած.)»։

ԽԱԴ «isatis». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 94. բուն բառարանում կայ isatis երկու իմաստով. «1. լեղակատու մի բոյս. 2. մի տեսակ կենդանի, լրջաղուէս»։ Հայերէնը սրանցից ո՞րն է։

*ԽԱԶ «քար». առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից է բարդուած դայլախազ (այլուր գայլաfար). տե՛ս առանձին։

=Պհլ. *xāz «քար» բառից, որ հաստատում է պրս. خاز xāz «մի տեսակ քար»։

Ուղիղ մեկնեց Հիւնք. էջ 19։

*ԽԱԶ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «գիծ, գիր, ձայնագրական նշան, սիւնի կամ ձեռքի ակօսաձև գծերը, նետի վարի ծայրի ճեղքը» Մագ. ԼԵՀ. որից խազել «գծել» Մարթին. «մարմինը ճղել, ճեղքել» Յայսմ. Մխ. այրիվ. էջ 71. խազած «գիծ» Մարթին։

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. ხაზი խազի «գիծ, շարք», ხაზვა խազվա «գիծ քաշել, գծագրել», მხაზველი մխազվելի «գծագրիչ», დახაზვა դախազվա «գծեր, քաշել, կանոնաւորել, յատակագիծ պատրաստել», დახაზულობა դախազուլոբա «յատակագիծ, պատկեր», მოხაზვა մոխազվա «գծել, յատակագիծ շինել», მოხაზულობა մոխազուլոբա «յատակագիծ, պատկեր», ուտի խազ «գիծ», խազզափուն, խազբեսուն «գծել», կիւր. խազ «ճեղքել», լազ. խազ (կոր. դոքխազինի, ապռ. բխազինամինոն) «գծել»։—Աճ.

Schröder, Thesaur. 46 արաբ. خزّل xazala «delineare «գծել, ուրուագծել»։ ՆՀԲ արաբ. خطّ xatt «գիծ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խն. Մկ. Մրղ. Ղմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. խազ, Մշ. խազ, ղազ, Ղրբ. խըազ, Ագլ. խօզ «գիծ».—Ակն. Խրբ. Զն. Սեբ. խազ «գլխին սանտրած մազերի միջև բաց արած ճեղքը, արդակ, raie», Ակն. «տախտակամածի կամ դռան վրայ տախտակների մէջտեղերը մնացած ճեղքերը»։ Նոր բառեր են խազեխազ, խազիչf, խազխզել, խազմզել, խազմզռել, խզբզել, խզմզել, խզմզռել, օրօրոցախազ:

ՓՈԽ.—Քրդ. خاز xaz «գիծ»։

+ԽԱԶ. արմատ առանձին անգործածական, որ «մոլեալ, մոլեգին ցանկացող» նշանակութեամբ գտնւում է հետևեալ բառերի մէջ. իգախազութիւն «իգամոլութիւն» Փիլ. իմաստ. գինեխազութիւն «գինեմոլութիւն կամ արբեցութիւն» Փիլ. մատակախազ «ճակատան» Երեմ. ե. 8. այս վերջին բառը ուղելով մեկնել Մխ. երեմ. առանձին գործածում է խազf բառը և հասկանում է «վաղք, խանծք, որ է սովոր». (Ձիք մատակախազք եղեն. ո՛չ մի ոք, այլ ամենեքին ի կին ընկերի իւրոյ խազf, կամ վազք կամ խանծք, որ է սովորք)։ —Տարբեր կազմութիւն ունի դատա-

խազ, որ ամբողջապէս իրանեան փոխառութիւն է. տե՛ս նոյն բառը։

=Նոյն է հյ. խաճճ բառի հետ, որից խաճճիլ «մոլիլ, մոլեգնաբար ցանկալ», մարդախաճճ, գիշախաճճ ևն. բառավերջի ճճ դարձել է այստեղ զ (հմմտ. այս մասին իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1905, 346)։

ՆՀԲ լծ. թրք. qezmaq «չերանիլ», արաբ. խուսլէր, խըպալ, խույ «մոլութիւն, ունակութիւն»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 128։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 սումեր. kazda, թրք. kəzgən «չերեալ»։

ԳԻՒ.—Զն. խազիլ «նախանձից ճաքիլ, կատաղիլ»։

ԽԱԶ «տհաս, խակ». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 136, ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ, առանց վկայութեան. որից խազաֆաղ «խակակութ» ՀՀԲ (տե՛ս Նաև խաժ)։

ԳԻՒ.—Ագլ. խօզ (<խազ) «խակ, տհաս». որից խազաֆոլ, խազուակոռ «խակակութ»։

ԽԱԶԱԼ «մի տեսակ ծաղիկ» Սալած. ունին միայն ՀԲուս. § 958 և Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 112։

Բասմաջեան, անդ՝ ծան. համարում է արաբ. ճանզալ «մի տեսակ դդում» բառի ռամիկ ձևը. բայց այս բառը ո՛չ ձևով է նման և ոչ նշանակութեամբ։

***ԽԱԶԱՄ** «մեխակ» Բժշ. (ՀԲուս. § 3326)։

=Արաբ. خزامی xuzama (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 441). տե՛ս և Նուամ։—Աճ.

ԽԱԶԻԱՆ «պահապան կամ դահիճ».—անըստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր վկ. էջ 57 (ԺԲ դարից). «Խազիանն այն՝ որ պընդեալ ունէր զաջոյ ձեռն նորա, հարկանէ զանակաւ զձախ կուշտ նորա»։

***ԽԱԶԻՐԱՆ** «զազի փուշ, astragalus». գըտնէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 94 և հտ. Ա. էջ 185։

=Արաբ. خیزران xayzuran «փշոտ մի թուփ է. ruscus aculatus կամ murca silvestris» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 838)։—Աճ.

ԽԱԶՄ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կռիւ, պատերազմ, վէճ, պայքար» Խոր. Բրս. հց. Համամ առկ. որից խազմագործ Եւս. քր. ա. 72. խազմարար Ոսկ. ես. 355 և երբ. խազմառու «կռուարար» Մանդ. խազմութիւն Պիտ. խազմիկ «մարտիկ, կռուող», գրծ. խազմկօf (ձեռ. խազկօf) Ասող. Գ. ժգ. (այսպէ՛ս ուղղելի ըստ սրբագրութեան Մալխասեանի)։

Հիւբ. արաբ. خصم xaṣm «ոսոխ, դատախազ» բառի հետ։ Ալիշան, Հին հաւ. 345 իրան. խազամ «չար ոգի»։ Հիւբշ. 233 կապ չունի, ասում է, ռազմ բառի հետ։ Սանտալճեան, L'idiome 16 բսեռ. zāsi։ Ակինեան, ՀԱ 1930, 497 ինձ է վերագրում Ասող. խազկօf ձևի սըրբագրութիւնը, որ Մալխասեանինն է պատկանում։ Ինքը համաձայն չէ և դընում է խազկան, որ կազմուած է համարում -կան մասնիկով խազ արմատից (հմմտ. ժխնխազութիւն), իբր «մոլեկան». սրա հետ նոյն է կարծում խազիան բառը։

ԽԱԶՄՈՒԶ, ռ հլ. «քաղցու, դեռ չխմորուած նոր գինի, մաճառ, շիրա» Կոչ. 378. Եփր. գծ. էջ 13 (խզմուզ ձևով)։

ՀՀԲ խազ «խակ» և մուզ «մզում» բառերից։ Սանտալճեան, L'idiome 14 բսեռ. mutus, լտ. mustum, գերմ. Most «խազմուզ» բառերի հետ։

ԽԱԶՈՒՐ «զոպայ, վայրի ծոթրին» Հին բռ. «զոպայ, ծոթրին կամ բոյս գալարուն» Բռ. երեմ. էջ 136. որոնցից առնելով ունին միայն ՋԲ և ՀԲուս. § 961։

Վերջինս նոյնացնում է արաբ. խայզուրան «ruscus aculatus» բոյսի հետ։

ԽԱԹԱՐ «քակել, քանդել, աւրել, փճացնել, ապականել» Ա. մակ. դ. 38. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 15։

ՆՀԲ լծ. թրք. fէտէr (իմա՛ արաբ. كدر kadar «վնաս») և յն. καθαιρέω «իջեցնել, տապալել, յաղթահարել ևն»։ Հիւնք. խոտորիլ բայից։ Bugge IF 1, 447 գոթ. skaþjan, հհիւս. skađe, հբգ. scado, գերմ. schaden «վնասել», յն. ἀ-σκηθής «ամբողջ, անվնաս» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Այս բառերի արմատն է հնխ. skath (Kluge, էջ 411.

նոյն մեկնութիւնը կրկնում է Boisacq 88): Patrubány *ՀԱ 1903, 151 կցում է այս միևնոյն բառերին և ենթադրում է հնխ.* skath *արմատի հետ նաև* khath *ձևը, որից դնում է հայերէնը։*—Scheftelowitz BB 28, 312 *հոլ.* kotora, *իռլ.* cath *«կռիւ», գերմ.* hader *«կռիւ, վէճ» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ.* خطر xaṭar *«վնաս, վտանգ»,* مخاطرة muxāṭara *«փորձանք, վտանգ», եբր.* התר xtr *«ծակել, ճեղքել», նաև արաբ.* قذارة qaḏāra *«ապականիլ»։*

ԽԱԹԵԼ *«նուազիլ, թուլանալ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 136, որից և ՓԲ (յաւելուած), առանց վկայութեան։*

***ԽԱԹՈՒՆ** *«տիկին կամ թագուհին խազարաց» Խոր. աշխ. «իշխանուհի, տիկին» Մաղաք. աբ. 10. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 266։*

=Թաթարական բառ է. հմմտ. արևել. թրք. خاتون xatun *«ազնուական տիկին», չաղաթ.* خاتون xatun *կամ* خوتون xutun *«կին* (Frau) *կամ մեկի կինը* (Weib)*»,* اتون atun *«կանանոցի առաջին կինը» կամ «ուսուցչուհի, վարժուհի», եաքութ.* xotun, xatən *«տիրուհի, տանտիկին»,* xotuoi *«աղջիկ», ույղուր.* ᠬᠠᠲᠤᠨ qatun, *ալթայ.* xadəm, *չինական թրք.* xotun, *մոնղոլ.* xatun, *օսման.* قادين qadən *«տիկին, կին»։ Թաթարականից փոխառեալ են նաև պրս.* خاتون xātūn *«տիկին»,* آتون ātūn *«ուսուցչուհի», քրդ.* خاتون xatun *«տիրուհի», վրաց.* ხათუნი խաթունի *«տիկին», սպան.* hatun, *բուլղար.* kadr'na, *սերբ.* kàduna *«թրքուհի» են* (Berneker 466): *Ըստ* Salemann ИАН 1913, *էջ 1131 այս թաթարական բառն էլ փոխառեալ է սոգդ.* حوتاينه ḫutāina *«թագուհի» բառից, կամ ըստ* Gauthiot, Gram. sogd. 121, *սոգդ.* xwatēnī *«թագուհի» բառից՝ որ* xvatāw *«թագաւոր» բառի իգականն է։ Այս վերջինը կազմուած է ըստ* Meillet MSL 17, 109—12 *յն.* αὐτοκράτωρ *ձևի վրայից՝ իրան.* xva- *«ինքը» և* tav- *«զօրել կարողանալ» բառերից, իբրև «ինքնակալ»։—Հիւբշ. 159։*

ԳԻՌ.—Գործածական է Ախց. Երև. Մկ. Պլ. Ջղ. Սեբ. խաթուն *«տիկին, ազնուական կին» նշանակութեամբ. նաև Պլ. «զգօն, պարկեշտ, ծանրագլուխ (կին)», Ալշ. Մշ.* խաթուն *(իբրև պատուանուն կանանց), Երև. Վն. «աչքի բիբ», Ջթ. «տիկնիկ, կուկլա», Խտջ. «հօրեղբօրկին», որից* խաթունիկ, խաթունանակ *«խաթունի պէս, ծանրաբարոյ»,* խաթունմայր *Ակն. «սկեսրոջ ները»,* խաթմամա *Վն. Տիգ. «մեծ մայր»,* խաթունմա *Նկ. «տիկին»,* խաթմա *Սվ. «զոքանչ»,* խաթունակ *«Տիրամօր նուիրուած սուրբ ջուր»։*

ԽԱԺ *«հաստ, թաւ» (ձայնի և գրի հնչման համար ասուած) Թր. քեր. 59. Մագ. Երզն. և Նչ. քեր. փոխաբերաբար նշանակում էր նաև «կոպիտ», որից կրկնութեամբ* խաժամուժ *«հասարակ, գռեհիկ ամբոխ» ՅՀ. է. 48. Եփր. եփես. 147. Փիլիպ. 164.* խաժաբանել *«տգիտութեամբ՝ խակութեամբ խօսիլ» (իմ՛ կոպտութեամբ, գռեհկաբար) ԱԲ.* խաժութիւն *«տհասութիւն. տխմարութիւն, խակութիւն» Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 232 (ունի* խաժութիւն ճաշակի*). Թերևս նաև* խաժմատ *«մատնեմատ» Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 1203 ա (աղբիւրը անյայտ)։*

ՆՀԲ խաժամուժ *մեկնում է* խաժ *բառով։ Հիւնք. պրս.* խէլալուշ, խէլավուշ *«ժխոր»։ Գազանճեան, Արևել. մամ. 1902, 77* խաժ *բառից կրկնուած՝* մ *յաւելուածով։*

ԽԱԺ *«կապտականաչ գոյնով» (աչքի, ձիթապտուղի համար ասուած) Շնորհ. առ. 116. Վստկ. 42. Կեչառ. Հին քեր. որից* խաժագոյն *Տօնակ.* խաժակն *«խաժ աչքերով» Անյ. պորփ. Պտմ. աղէքս.* խաժակնութիւն *Պորփ. Անյ. պորփ։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. Վն. խաժ, *Խրբ. Սլմ.* խուժ. *Նոր և հոմանիշ բառեր են Ախց. Կր.* խաժիկ, *Սեբ.* խաժուժիգ, *Ալշ. Մշ.* խաժումած. *կայ նաև* խժուժ, խաժուկ, խաժուկաչվի.*—Նոյն է դարձեալ Խրբ.* խաժ *«աչքի վրայ իջած փառ», որից* խաժկտալ *«աչքը շաղուիլ, մութ տեսնել»։*

ԽԱԺՈՒԱԿ *«մի տեսակ գարնանային ծաղիկ է» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 963։— Կայ Մշ.* խաժըֆ *«մի տեսակ բոյս, երկար*

ցօղունով, որ կտուրների վրայ են փռում». բայց անշուշտ տարբեր բառ է։

ԽԱԺՈՒԺ «մի տեսակ աման է»? Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օգոստ. բաց. 21 «Աստուածածին տաճարս այն տունն է, որ սրբուհի կոյսն մէջն կացել այ, իւր միածին որդին մէջն պահել այ և մեծացուցել. դեռ ամանն և գաւաթնին կայ և խաժուժ ամանն, որ Քրիստոսոյ կերակուր է տուել սրբուհի կոյսն»։

***ԽԱԼ** «մարմնի վրայ բնական նիշ. ծին. տճ. պէնկ». ունին միայն ԱԲ և ՓԲ յաւել.

=Պրս. خال xāl նոյն նշ. որից են նաև քրդ. خال xāl, վրաց. ხალი խալի՝ նոյն նշանակութեամբ։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), յետոյ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 177։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. խալ՝ նոյն նշ. աւելի ընդհանուր իմաստով ունինք Խզ. «նշան» (խալ դնել «նշան դնել, որպէս զի միտքը մնայ»), Ղրբ. «խաղաթղթի նշանը՝ տեսակը», Նբ. «նարտախաղի մէջ միաւորը, եէքը». նաև Ղրբ. խալ ընկնել «պտուղը մի կողմից փտիլ սկսիլ. 2. զգեստի վրայ մի քիչ տեղ կեղտոտուիլ, բիծ ունենալ». նոր բառեր են՝ խալաւոր, խալխալ, խալխալոտ։

ԽԱԼԱՄ «անասունի չորացած գանկ» Դ. Թագ. գ. 25. Յոբ. խ. 26. Բարուք գ. 69. Վստկ. 130. որից խալամովին «գլուխն էլ հետը միասին» Պտմ. աղէքս. 8. անխալամ Խոր. գ. 37 (սխալ գրչութիւն է անխալատ. տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 14 և Խ. Ստեփանէ, Խոր. աշխ. թրգմ. ծան. 638). գրուած է նաև ճալամ։

ԳԴ պրս. kalam «կաղամբ» բառից։ ՆՀԲ յն. κεφαλή «գլուխ» և ֆալա՛մի «դի, կմախք»? Հիւնք. յն. κάλαμον «եղէգ» բառից։ Bugge IF 1, 447 անգլ. skull «գանկ», միջ. անգլ. sculle, scolle, սկովտ. skull, skoll «շերեփ», թերևս նաև հլ. խել-ք բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։ Շէֆթէլովից BB 28, 312 սանս. khalati «ճաղատ» բառի հետ։ Այս բառը Zupitza KZ 37, 389 (=Walde 117) միացնում է հսլ. golŭ «մերկ», լատ. calvus, հրգ. kalo, գերմ. kahl «ճաղատ» բառերի հետ։ Pedersen Հայ. դր. լեզ. 132 -ամ մասնիկով խել(f) բառից։ Hrozný ՀԱ 1924, 454 հաթ. ḫalanta «գլուխ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ակն. խալամ «ցորենի հասկ» կապ չունի վերի բառի հետ, որովհետև Ալշ. խալամ «ցորենի կամ եղէգի ծղօտ» ձևի վրայով կցւում է յն. κάλαμος «եղեգ» բառին։

ԽԱԼԱՄ «ոլոք». ունի միայն Քաջունի, Գ. 94 ըստ Վստկ։

ԽԱԼԱՅ «մի տեսակ հարկ» (ըստ Թ. Աւդալբէգեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 77—78 «ակցիզ, գինու, խաղողի և այգու վրայ դրուած հարկ»). Նորագիւտ բառ՝ որ գտնում ենք գործածուած ԺԱ—ԺԳ դարի մի քանի արձանագրութեանց մէջ. «Ազատ ի խալայէ և ի գեղջէ յամենայն հասուց» (Արձ. 1036 թ. Վիմ. տարեգ. էջ 20). «Թողի զիմ հայրենիք գեղխս զԹալնոյ գինոյ խալէն» (Արձ. 1267 թ. Վիմ. տար. էջ 111). «Ազատեցի... այգիքն . . . ի խալայլ (կարդա՛ ի խալայէ) և երրորդ հարկէ» (Արձ. 1273 թ. Վիմ. տար. 116), «Գինոյ և խաղողի խալէն» (Արձ. 1288 թ. Վիմ. տարեգ. էջ 130)։

Աւդալբէգեան, անդ, համարում է նոյն ընդ խալան։

***ԽԱԼԱՆ** «մի տեսակ թաթարական հարկ» Մաղաք. աբ. 11, 16, 20 ևն. Արձ. 1295 թ. (տե՛ս Վիմ. տար. 137)։

=Թաթար. (ալթայ.) قالان qalan, ղազան. բաշկիր. قيلا qila, قولا qula, ատրպ. قالان qalan, قلان qəlan «տուրք, հարկ, նուէր, թոշակ», թթր. قالم qaləm, قالن qalən, قالنك qaləng «գլխագին. այն գումարը՝ որ փեսան տալիս է աղջկայ հօրը» (Будаговъ, II. էջ 21, 23), վրաց. qalani նոյն նշ.։—

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. հրտր. Մաղաք. աբ. էջ 64։

ԳԻՌ.—Ալշ. Բլ. Մշ. Սս. խալան, Վն. կալան, Բղ. ղալա «փեսայի վճարած գլխագինը». որից խալանկտուր։

ԽԱԼԱՆԵԼ «պոռնկիլ». ունի միայն Բառ. Լրեմ. էջ 136։

*ԽԱԼԱՉՈՒՐԻ «մի տեսակ թուր». մէկ անգամ ունի Սմբ. դատ. 88 (հրտր. Ղլտճեան, էջ 42՝ ճալաչուրի)։

=Պրս. قلاچوری qalačurī «կեռ դամասկեան թուր»։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատաստ. I, 88 և II, 77։

*ԽԱԼԱՆՋ (կամ խալաճճ) «մի տեսակ բոյս. լտ. erica arborea L» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 341), տճկ. սիփփիրկէ օթու «աւել շինելու խոտ» (ըստ Յակոբեան, Արևելք 1890 ապր. 27) Ամիրտ. ունին միայն ՀՀԲ և ՀԲուս. § 965։

=Արաբ. خلنج xalanǰ «մի տեսակ մացառային բոյս» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 394 համարում է պրս. خلنك xalang «երկգոյն» բառից փոխառեալ). Steinschneider WZKM 11, 18 մեկնում է «bruyére»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԽԱԼԱՊԱՅ «կռիւ, շփոթութիւն» Անսիզք, էջ 31, 39, 61, 81. Սմբ. դատ. 8, 48, որից անխալապայ «առանց կռուի» Սմբ. դատ. 52. խալապարար «կռուարար» Սմբ. դատ. 52։

=Արաբ. غلبة γalaba «բռնութիւն, յաղթութիւն, տիրապետութիւն», որից թրք. غلبهلك γalebelik (ռմկ. խալապալըխ) «բազմութիւն, ամբոխ»։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատաստ. I, էջ 124։

*ԽԱԼԱՏ «սխալ, վրիպակ» Գիրք թղ. 504—6. Վստկ. 41. «յանցանք» Սմբ. դատ. 38. որ և ղալատ (գրուած ղաղատ) Կոստ. երզն. 158. որից անղալատ Կոստ. երզն. 159. Շնորհ. առ. (կաթողիկոսն էր անղալատ). խալտիլ կամ ղալտիլ «սխալիլ» Տաղ. Լմբ. խալատիլ Կանոն. էջ 185. խլատիլ Կանոն. էջ 184. ղալատիլ Ադամ. 294։

=Արաբ. غلط γalaṭ «սխալ, թերութիւն, սխալիլ»։—Հիւբշ. 267։

ՆՀԲ արաբ. թրք. խալդ էթմէք: Ուղիղ են մեկնում Ալիշան, Վստկ. էջ 246 և Հիւբշ. ZDMG 35(1881), էջ 660։

ԽԱԼԱՐ կամ ԽԱՏԱՐ «մի տեսակ արաբական ծաղիկ» Խոր. աշխ. 612. ուրիշ տեղ գործածուած չէ։

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 57 արաբ. خلندر xalandar «մի տեսակ զուիրակ», որ ո՛չ ձևով է նման և ոչ նշանակութեամբ։ ՀԲուս. § 966 արաբ. خلر xalar «ոսպի նման մի ընդեղէն» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. էջ 844), որ թէև նման է ձևով, բայց ո՛չ նշանակութեամբ։ Այսպէս նաև պրս. خلر xalar «ոլոռն»։

ԽԱԼԱՐԱԿԱՅՔ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Գնձ. «Ի ններքսագոյն կամարին խալարակայք ճախարակեայք ի ափիւռ խայրիցն» (հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 72)։ ՆՀԲ մեկնում է «խոյակ, ախաւեղագէս և կամ շղթայագործ զարդ ի կախ», ՋԲ «ծաղկաձև զարդք ի վերայ կամարաց կամ խոյակաց», ԱԲ «սեխն գլուխ՝ պէսպէս զարդերով և կախած զարդեր»։

ՆՀԲ յն. χαλαρά «շղթայ» կամ χαλαρός «թոյլ» բառից։ ՋԲ թուի հանել խալար ծաղկի անունից։

ԽԱԼԱՐԻԿ, ի-ա հլ. «մանկական խաղալիք է». ունի միայն ԱԲ. երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. եբր. 539 «Զոր օրինակ և զմանր մանկտւոյ յորժամ տեսանիցեմք թէ խալարկաց (տպ. խալարկայ) յանկանան, աճապարեմք թաքուցանեմք զխալարիկսն կամ զգունդսն կամ զլիցս կամ պլոյզս...»։

Հացունի, Դաստիարակութ. 274 յն. χαλάρα «շղթայ» կամ χαλαρός «թոյլ, փափուկ» բառերի հետ։

*ԽԱԼԲԱԼԵԼ տե՛ս Խարբալ։

*ԽԱԼԷ «ազգ ինչ հին նաւու. ֆր. galée». մհյ. բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 583 բ։

=Նոյն է ինչ որ միջ. յն. γαλέα (Sophocles 323). միջ. լտ. galea, իտալ. galea, անգլ. galley «ցռկանաւ», իտալերէնից փոխառութեամբ թրք. قاليون qalyon «պատերազմական նաւ»։ Մեր բառը անշուշտ նոյնի արաբ. տառադարձութիւնից է. արաբերէն ձևը գրում էր ج տառով՝ որ համապատասխանում է յն. γ-ին և կարող է դառնալ հյ. ղ կամ խ: Կամուսի մէջ կարելի չեղաւ ինձ գտնել սոյն արաբ. բառը։—Աճ.

ԽԱԼԻ «մի տեսակ արաբական ծաղիկ է» Խոր. աշխ. 612. գրուած է նաև ճալի (տե՛ս ՀԲուս. § 1589), այլ ձեռ. գրում է «խաղա, որ է մշկեղ» (իմա՛ մուշկի իւղ.), տե՛ս խաղա:

Պատկ. Арм. геогр. 56 պրս. هال hāl կամ هيل hīl «cardamomum minus»։

***ԽԱԼԻԱՅ** «կալաքար». ունի միայն ՋԲ, որից էլ ՓԲ յաւել։

=Արաբ. قلى qali տե՛ս Steinschneider WZKM 12, 325), قليه qalia (Աբիկեան, Բռ. տճկ. հյ. 1892, էջ 456), թրք. قاليه qalya «կալաքար» (Будаговъ II. 25)։—Աճ.

***ԽԱԼԻԶՈՆ**, ի-ա հլ. «խղունջ» Ոսկիփ. Որս. մրկ. 338 (գրծ. խալիզոնաւ)։

=Արաբ. حلزون ḫalazūn (օսմանեան արտասանութեամբ halezon) «խղունջ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 619). բուն ծագման մասին տե՛ս խղունջն:

ՆՀԲ սխալ հասկանալով բառիս վկայութիւնը, մեկնում է «միջամէջ սեննակք արքունեաց կամ խխունջ»։ Բայց յետոյ յաւելուածի մէջ ուղղում է և մեկնում «որպէս արաբ. ճալէզուն, խխունջ»։ Ուղիղ է մեկնում նաև ՋԲ։ Ըստ այսմ սխալ է ԱԲ, որ դնում է «խխունջ. 2. խըխընջաձև մէջէմէջ շէնք»։

ԳՒՌ.—ՀՃ. խալիզոն «խղունջ», ՁԹ. խէօլիւզիւն «խղունջ, մողէս»։

ԽԱԼԻԿ «բազկի ոսկր արմկան և ուսին մէջտեղ. humérus». ունի միայն ԳԲ, որի աղբիւրն է Քաջունի, հտ. Գ. էջ 94։

ԽԱԼԻՃ կամ **ԽԱԼԻՆՃ** «մի տեսակ ծաղիկ» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 969. հմմտ. խալանճ:

***ԽԱԼԻՓԱՅ** «արաբների ամիրապետը» Վրդ. պտմ. Կիր. որ և խալիֆայ Վրք. շնորհ. 25, 26, 28. Սամ. անեց. 102. Մխ. այրիվ. էջ 74։

=Արաբ. خليفة xalīfa «ամիրապետ». բուն իմաստն է «յաջորդ (Մահմեդի)». նոյն բառից փոխառեալ են նաև սպան. պորտ. իտալ. califa, ֆրանս. calife, գերմ. Chalif են։—Հիւբշ. էջ 267։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

***ԽԱԼԽԱԼ** կամ **ԽԱԼԽԱԼԱՅ** «ապարանջան» Հին բռ. Ոսկիփ. Վրդ. առկ. 134։

=Պրս. خلخال xalxāl «ոտքի ապարանջան», որից նաև քրդ. خلخال xəlxal, xərxal, արաբ. خلخال xalxāl (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 200) նոյն նշ։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 205։

ԳՒՌ.—Մկ. Վն. խալխալ «երախայոց համար արծաթեայ փոքրիկ օղակներ. 2. փոքրիկ բոժոժներով ոտքի մանեակ, որ գիւղացի կանայք, մանաւանդ քրդուհիներն են գործածում» (նաև Ճտ.), Ախց. խալխալ «թևի ապարանջան», Մշ. խալխալ «ոտքի ապարանջան»։

***ԽԱԼԿԻՆ** «կաթսայ». հների մէջ անգործածական է. կայ միայն յետնաբար. ինչ. Քուչ. 56 (Սրտիկս է խալկին եղեր, զօրն զըռ ղուսան (վիշտ) կու եփէ). յիշում է Բառ. երեմ. էջ 152. կենդանի է նոր բարբառներում, ինչպէս՝ Ակն. Ասլ. Ատ. Բզ. Երզ. Եւդ. Խտջ. Կմշ. Կս. Կր. Ննխ. Ռ. Սեբ. (խալգին ձևով), Սչ. Սվ. որից կազմուած նոր բառեր են՝ խալկնձագ, խալկնծուկ, խալկծուկ, խալկընուկ, անխալկին:

=Յն. χαλκίον «պղնձէ աման, կաթսայ», որ ծագում է χαλκός «պղինձ» բառից, ճիշտ ինչպէս որ հյ. պղինձ նշանակում է նաև «կաթսայ»։ Յոյնից փոխառեալ է նաև արաբերէն خلقين «պղնձէ աման, կաթսայ», Մեր բառն էլ թերևս սրա միջոցով է։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւնք։ Որքա՜ն տգիտական է Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 177 դնելով իբրև պրս. خوالكير xᵛālgīr «կերակուրի աման»։

ԽԱԼՈԿ «մի տեսակ արաբական ծաղիկ է». գիտէ միայն Խոր. աշխ. 612, որ Պատկանեանի հրատարակութեան մէջ (1877, էջ 57) ունի խալոկ, խալսկ, խախակ ընթերցուածները։ Սրանցից ՀՀԲ ընտրում է խախակ գրչութիւնը, ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ խալոկ, ՀԲուս. § 970 խախակ: Մի ուրիշ ձեռ. էլ գրում է «խալոկ, որ է քրքմեղ» (իմա՛ քրքումի իւղ). տե՛ս այս բառը առանձին։

*Ըստ ՀԲուս. § 10 Ասար բժշկապետը Խորենացու այս բառը մեկնում է «ազատդրախտ», որ ընդունել է և Լուսինեան բառարանը (*azadirachte *ազատդրախտ, ազատենի, խախակ)։ ԱԲ* խալոկ *մեկնում է «Արաբիայի ծաղիկ մը», իսկ* frfմեղ *«ծաղիկ մը, խալոկ»։ Պատկ. Խոր. աշխ. էջ 57 համարում է պրս.* خالوما xalūmā *«մի տեսակ դեղ»։ Ուղուրլեան, Մասիս 1881 նոյ. 25 հետևելով ԱԲ-ի՝* frfմեղ *դնում է «*curcuma longa*», իսկ* խալոկ=*արաբ.* խալիտի–մէնուն *նոյն նշ.։*

*__ԽԱԼՎԱՐ__ *«մի տեսակ չափ է» (հիմայ հաւասար է 30 փութի կամ 100 լիտրի, որ է մօտ 370 օխա). հին յիշատակութիւնն ունի Արձ. 1661 թուից (Վիմ. տար. 188)։*

=*Պրս.* خروار xarvār *«իշաբեռ» (կազմըւած* xar *«էշ» և* bār *«բեռ» բառերից). աւելի յետոյ քաշի քանակը բարձրացել է.* r>l *արդիւնք է տարանմանութեան։—ԱՃ.*

ԽԱԽԱԼ *«մաղ» Ոսկիփ. որից* խախալել *«մաղել» Սեր. իէ. 5 (սխալ է* սխախալել *ընթերցուածը).* խախալամիտ *«մոռացկոտ» Տաղ։*

ՆՀԲ համարում է նոյն ընդ խարբալ *«մաղ»։*

ԳԻՌ.—Երև. Շմ. Գոր. Ղրբ. Տփ. խախալ *«մաղ», որից* խախալտակել *«մանրամասն որոնել»։*

ՓՈԽ?—Վրաց. ხახალი խախալի *«կողով»։*

ԽԱԽԱԿ *տե՛ս Խալոկ։*

⊙**ԽԱԽԱՆՋԵԼ** *«այլանդակ ձայներ հանել». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պտմ. աղէքս. 125 «Պապաջեաց խախանջելով» (այծանման վայրենի հնդիկի համար է ասում)։*

=*Բնաձայն բառ, որ կազմուած է* խ *ձայնից՝ կրկնութեամբ և* ն, ջ *յօդակապերով. հմմտ.* խախաչ, խախանֆ, խանչել *ևն։—ԱՃ.*

⊙**ԽԱԽԱՆՔ** *«բարձրաձայն ծիծաղ, քահքահ» Եփր. Խրատ. (մէկ անգամ միայն գործածուած). որից Ստեփ. լեհ. շինել է* խախալ *«բարձրաձայն ծիծաղիլ»։*

=*Բնաձայն բառ, որ գտնւում է նաև ուրիշ ցեղակից լեզուներում. հմմտ. սանս.* kakhati, kakkhati, khakkhati, *յն.* καχάζω, κακχάζω, καγχάζω, καγχαλάω *«բարձրաձայն խնդալ»,* καγχασμός *«քահքահ», լտ.* cachinno *«բարձրաձայն ծիծաղիլ»,* cachinnus *«խախանք», հսլ.* chochotati *«բարձր ծիծաղիլ», ռուս.* хохотать *«բարձրաձայն ծիծաղիլ»,* хохотъ *«խախանք», չեխ.* chochtati *«բարձր ծիծաղիլ», հբգ.* huoh *«ծաղր»,* huonōn *«ծաղրել, վրան խնդալ»,* kichazzen, kachazzen, *մբգ.* kachen, kachzen, *գերմ.* kichern, *լիթ.* kiknóti *«քմծաղրել», միռլ.* cāinim *«նախատել»* (Walde 104, Berneker 393, Boisacq 396, 423, 1115, Kluge 253, Pokorny l, 336 (qhaqha *արմատի տակ),* Ernout-Meillet 120): *Այս բոլորը իրար հետ և հայերէնն էլ նրանց հետ՝ կարող են լինել հնխ. ծագումից, ինչպէս ընդունում են* Bugge *և* Meillet, *բայց կարող են նաև լինել անկախ բնաձայն բառեր, ինչպէս ընդունում է՝— Հիւբշ. 455։*

Böttich. ZDMG 1850, 356 *սանս.* ghagh: Bugge, Btrg. *19, որից յետոյ* Meillet MSL 8, 294 *վերիններին ցեղակից՝ բնիկ հայ բառ։ Մերժում է Հիւբշ. 455, համարելով բոլորն էլ բնաձայն։*

⊙**ԽԱԽԱՋ** *«բերանը ջրով կամ որևէ դեղով ողողելը.* gargara*» Մխ. բժշ. 98. որ և* խաղաջ *Բժշ։*

=*Բնաձայն բառ, որ կազմուած է* խ *ձայնից՝ կրկնութեամբ և* չ *կամ* ջ *ածանցականով. հմմտ.* խախանջել:*—ԱՃ.*

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ։

ԽԱԽԱՑ *(*ի *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան. յետնաբար գտնում եմ* ի–ա *հլ. սեռ.* խախացաց *Վստկ. 220) «պանրի մակարդ» Եփր. վկ. արև. (Սոփերք Ի 120). Եփր. համաբ. 85, 252. Կնիք հաւ. էջ 353. Բրս. մրկ. 450. Սանահն. Շնորհ. որից* խախացել *«մակարդել» Բրս. մրկ. 450. Վստկ. 220.* խախացող *«որոճող անասունների ստամոքսը» Օրին. իը. 13. Փիլ. քհ. էջ 196. գրու-*

ած նաև խալսցոց, խաղցոց *(իբր ումկ.) Գաղիան. ներկայ գրականի մէջ նշանակում է «կիսամարս ուտելիքի ձևացրած խիւսը՝ ստամոքսի մէջ»։*

Հիմք. խօսիլ *բայից։*

ԳԻՌ.—Այս բա՞ռն է Թրքախօս հայերից Ատն. խախաչ *«խախաց» (ըստ Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։*

ԽԱԽԻԾ *«խորտիկ կամ մանր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 136. իսկապէս խարկած ըմակի կտորտանքն է, որ այժմ էլ գաւառականների մէջ կենդանի է հետևեալ ձևերով. Պլ.* խարխըճձի, *Սեբ.* խարխըզի,*—որ և* խարխըզին *Ակն. Սվ.,* խոռխոզին *Երև.,* խարխզի *Ախք. Ննխ.,* խռազ *Ագլ.,* խըզիւզիւ *Գնձ.,* խզուզ *Ագլ.,* խոռխոզիկ *Նբ.,* խարխիզայ *Վն.,* խախիզայ *Վն.,* խարխճծին *Ասլ.,* խզղուրդ *Խրբ.,* խարխճծիկ *Պլ.—սրանց հետ նոյն է նաև վրաց.* ხოხოზიკი խոխոզիկի «оттопки сальные, наваръ»։

ԽԱԽՈՒՏ *«խարխուլ, անհաստատ» Իմ. դ. 3. Ոսկ. յհ. ա. 11. բ. 22. «գաղթ, փախուստ» Ոսկ. մ. ա. 8. որից* անխախուտ *Ագաթ. Եզն.* խախտել *ՍԳր. Ոսկ. ես. Եզն.* խախտումն *«քակտումն» Պիտ. «տեղից հանելը» Ճառընտ. այս վերջինները սղուած ձևեր են. բայց յետնաբար ենթադրուել է թէ արմատն է* խախտ *«խախուտ, քանդուած» Արձ. 1292 թ. (Վիմ. տար. 135), որից* անխախտ *Օրբել. Ոսկիփ. (նաև արդի գրականի մէջ)։*

Bugge IF 1, 447 *իբր բնիկ հայ համեմատում է հհիւս.* skaka *«ցնցել», անգսք.* scacan *«ուժգին ցնցել», հիռլ.* scāich, srāig *«անցնիլ»,* cumscugud *«փոփոխմունք»,* cumscaigtha *«շարժում» բառերի հետ։ Հիմք.* խախտել *բայից։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մշ. Սլմ. Վն. Տփ. խախուտ, *Ալշ. Երև. Խրբ. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ.* խախուդ, *Ննխ.* խախուբ *(բայը՝* խախբէլ*), Ոզմ.* խախօտ, *Տիգ.* խտխուդ, *Ասլ.* խախիդ. խախիւ*, *Ատն.* խարխուդ։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կես. xaxəd *«խախուտ»,* xaxədlamaq *«խախտիլ, փլփլկիլ». օր.* bu ev xaxədlaməš *«այս տունը խախտուել՝ հնացել է» (Բիւր. 1898, 712). Թրք. գւռ. Եւդ. Տ.* خاخيد xaxəd *«խախուտ» (Յուշարձ. 330 և Բիւր. 1899, 798). գւռ. Թրք. և յն. Ատն.* xarxud *«խախուտ» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։—Պատահական նմանութիւն ունի ուտ.* խախա *«կոտրած»։ Պատահական ժամել»=քրդ.* xāin (Horn § 469), *յն.* χαχτῶ *«ὠθῶ βιαίως ուժգին հրել», որ յիշում է* Karolides, Γλωσσ. συγκρ. 198, *ըստ որում նոյն բառը ունի նաև* σαχτῶ *ձևը։— Ո՛չ թէ փոխառութիւն, այլ համամայր ծագում են ենթադրում վրաց.* ხახუტი խախուտի *«փըխրուն»,* დახახუტება դախախուտեբա *«փխրիլ»,* დახახუტებული դախախուտեբուլի *«ծակծըկած»։*

+ԽԱԾ. *արմատ առանձին անգործածական. երևում է* խածանել *բայի կտր. եզ. գ դէմքում և հրամայականի մէջ. որից* խածանել *«խածնել, կծել, խայթել, խոթել» Միք. դ. 5. Օր. ը. 15. Ոսկ. յհ. բ. 4.* ճաս և խած առնել *«անյագաբար ուտել» Նեղոս 676.* խածանումն *Պրպմ. 47.* խածուած *Նար.* խածատել *Գաղ. է. 15. Ոսկ. յհ. բ. 2.* անխած *«առանց խայթուելու» Եւագր. 337.* խածատանք *Եւս. պտմ.* օձախած *Գնձ. հաւանաբար նաև* խածի *«կտնառք, թռչունի առաջին ստամոքսը» Վեցօր. 174 (սխալ գրչութեամբ՝ էջ 89* խամծի. *այս մասին տե՛ս ՀԱ 1911, 301), որից* խածեակ *«փոքր խածի, ճպուռի փորի մաշկեղէն պարկը» Վեցօր. 174 (այս բառը ՀՀԲ հասկանում է «ճպուռի խայթոցը»)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. khād- *արմատից. հմմտ. սանս.* khādati *«ծամել, կծել»,* khāda- *«կեր», պրս.* خاییدن xāyīdan *«ուտել, ծամել»=քրդ.* xāin (Horn § 469), *յն.* κνώδων *«որսի մահակի ծայրի երկաթէ ատամները, սուր, դանակ»,* κνώδαξ *«ծխնի» (բուն «ատամ»),* κνώδαλον *«վայրի անասուն»* (Boisacq 478), *լիթ.* kándu, kąsti *«խածնել, կծել», լեթթ.* kuôžu, kuôdu (Trautmann 116), *ալբան.* ha *«ուտել», հսլ.* kusati, *ռուս.* кусать *«կծել»,* кусаться *«խայթել, կծել»,* за-куска *«աղանդեր»,* кусокъ *«մի կտոր», բուլղար.* къ́sam *«խլել, փրցնել»,* къ́sък *«կտոր», սերբ.* kúsati *«լափել», չեխ.* kousali *«կծել», լեհ.* kęsy *«ժանիք», ձայնդարձով՝*

հսլ. čęstī, ռուս. часть «մաս», у-часть «բախտ, վիճակ», с-частье «երջանկութիւն», լեհ. część «մաս», որից էլ ռուս. причастить-ся «հաղորդուիլ» են (Berneker 155, 601, Pokorny I, 341):

Տէրվ. Altarm. 29 և *Նախալ.* 38, 111 խաճտալ, խայթոց, ճախաճծ, յն. κναδάλλω «խայթել», սանս. khād «ծամել, ուտել, լափել», khaduka «չար, նախանձոտ», khādana «ատամ, կերակուր» բառերի հետ՝ հնխ. skad, skand «կծել, ուտել» արմատից։—Bugge KZ 32, 46 և IF 1, 450 սանս. khād արմատի հետ, որ ընդունում են նաև Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 89, Grammont MSL 20, 232: Scheftelowitz BB 28, 312 սանս. skhadate «ճեղքել», khādati «ծամել», յն. σχίζω «ճեղքել» ձևերի հետ։ Հիւնք. և Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 88 պրս. gazīdan «խածնել», Մառ, Грам. др.-арм. 42 խայծ արմատից է հանում։ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. կալմուկ. xadza, բուրեատ. xadzaxaza, թունգուզ. kadza, ճապոն. kadziri «խածնել»։ Պատահական նմանութիւն ունի լազ. xvat «ատամներով կտրել, կրծել»:

ԳՒՌ.—Ախց. Կր. խածէլ, Ալշ. խաձել, Մշ. Սչ. խաձնել, Ննխ. խաձնէլ, խազնէլ, Ջթ. խաձնիլ, խազնիլ, Համշ. խաձուշ, Տիգ. խըձնիլ, Հճ. խազնել, Պլ. Ռ. Սեբ. խազնէլ (կտր. խածի), Ակն. Խրբ. խազնիլ, Ասլ. խազնէ՝լ.—Նոր բառեր են խածլած, խածան, խածուկ, խածվռտել, խածխծել, խածկտել են։

ԽԱԾԱԲՐԵԼ «փճացնել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վստկ. 23. (Խոտխոտ կամ առիւծախոտ) ինքն հետ հնտանացն լինի և խածաբրէ բոյսն, եւ առաւել զբակլայն։—Սրա հետ նոյն են խածփրիլ «փճանալ» Սմբ. դատ. 165, խացփրել «մի բառ ծուռ կերպով մեկնել. քաշքշուք բացատրութիւններ տալ» Վրդ. առկ., որ միևնոյն է թէ «բառի իմաստը փճացնել». արդէն Նորայր, Բառ. ֆր. gâter (նաև Կոյլաւ, Բառ. գերմ. auswintern) բառի տակ՝ մէկ. խացփրել գործածում է բոյսերի ապականութեան իմաստով, իսկ torchonner բառի տակ՝ «յոռի գործել»։ Հնագոյն ձևն է անշուշտ խածաբրել, միջին ձայնաւորի անկումով՝ խածբրել, որ յետոյ դարձել է խացփրել:

ԳՒՌ.—խասպրել Խտջ. «առանց ամբողջութեան վնասելու մի բանից մի մաս խլել, պոկել հանել». օր. կացինով դուռը խասպրել, գայլը ոչխարը խասպրեց։

ԽԱԾՆԻԱԹ «արաբական սովորութիւն, որով նորընտիր իշխաններին շղթայի էին զարնում և ծեծում, իբրև թէ թագաւորին հնազանդ լինելը ցոյց տալու համար»։ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած ենք գտնում Վրդ. պատմ. 102 «Եւ ապա գայ ի խալիֆայեն դեսպան և արկանէ օղ ոսկի ի պարանոց նորա և 12 վարոց ի մի կապեալ հարկանէ զնա խածեաթ արարեալ, որպէս թէ այնչափ հնազանդ է խրում առաջնորդին»։ (Համմտ. նաև Միխ. աս. էջ 419, ուր նկարագրուած է նոյն սովորութիւնը)։

Ալիշան, Հրատ. Վրդ. պատմ. մեկնում է «խածեայպն արարեալ, ծանակեալ կամ խաճիլեթ ըստ արաբաց» (ամօթանք)։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 16 արաբ. գասավէթ «անգթութիւն» (իմա՛ قساوة qasāvat «կարծրութիւն. 2. անձկութիւն. 3. վիշտ, հոգ»), որ յարմար չէ առնուազն s-ի պատճառաւ և ոչ ṣ=ծ:

ԽԱԾԻ «մի տեսակ ծառ». ունին միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 972։

ՀԲուս. կասկածում է որ ճացի բառի խանգարուած ձևը լինի. սակայն որովհետև ըստ Նորայր ՀԱ 1923, 157 ճացի և խածի միասին գործածուած են կողք կողքի («Յաղագս ծառոց» անունով գրուածքի մէջ), ուստի չեն կարող նոյն բառը լինել։

ԽԱԾԻ «կտնառք» տե՛ս Խած։

ԽԱԾԻԹԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «ռոճիկ, թոշակ» Ղևոնդ իա, էջ 113. Վրդ. պատմ. էջ 74։

ՆՀԲ «որպէս արաբ. գլսդ, ագսադ»:

ԽԱԿ, ի-ա հլ. «տհաս (պտուղ). անխելամուտ, անվարժ, անփորձ (մարդ), անկիրթ, անառակ, անգութ (յն. ոճով)» Ոսկ. գաղ, Թես. եւ. մ. յհ. ա. և Ա. կոր. որից

խակագոյն *Ոսկ. յհ. բ. 16.* խակագործ *Ոսկ. մ. ա. 10.* խակագործութիւն *Եւս. քր.* խակակուր *Ել. իէ. 20. Ղևտ. իդ. 2. Յոբ. ժե. 33.* խակութիւն *Ագաթ. Ոսկ. գաղ. և երբ. «աննողորմութիւն» Բ. մակ. ժբ. 5. Կոչ. 25 և Վրդ. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 46 (որ էմինի հրատարակութեան մէջ, էջ 66 գրուած է* ճակառակութիւն*), «ապստամբութիւն» Ոսկ. բ. տիմ.ա.* խակամիտ *Լաստ. են։*

Հինք. խաղող *բառից։* Karst, *Յուշարձ. 427 թթր.* ak, ek, ag, až, ac *«թոյն, դառն, թթու, խակ»։*

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. Տփ. խակ, *Ալշ. Երև. Մշ. Ոզմ. Սեբ. Սչ.* խագ, *Խրբ. Տիգ.* խոագ, *Զթ.* խօգ, խոգ, *ՀՃ.* խօգ. *Ախց. Կր.* ղակ, *Հմշ.* ղագ.—*իսկ Ասլ.* խագ, խայ՝ *գործ է ածւում միայն մարդոց համար։ Նոր բառեր են* խակկոտոր, խակաճոյշ, խակլագուտ, խակկոփլ, խակոր-մակոր *«տհաս-մհաս»։*

ԽԱՀ *տե՛ս* Խոհ։

ԽԱՀԱՆՈՂ *«ճարտարապետ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 136։*

*ԽԱՀՈՒԷ *«սուրճ». նոր փոխառեալ բառ. ունի միայն ՓԲ՝* խահվէ *ձևով, որից էլ* խահվէագործ *և* խահվէավաճառ, *երկուսն էլ ՓԲ. —նոյն* խահվէ *ձևն ունի նաև Կ. Սարաֆեանի Բանալի գիտութ. Պետերբ. 1788, էջ 110. —իսկ ՀԲուս. § 1799 գրում է* ղահվէ՝ *ըստ Բժշկարանի։*

=Արաբ. قهوة qahva *«սուրճ», որից փոխառեալ են նաև թրք.* kahve, *լտ.* cafaeum, *յն.* καφέϊον, καφενές, *գերմ.* Kaffee (Kluge 235), *հոլլ.* koffie, *անգլ.* coffee, *իտալ.* caffe, *ֆրանս.* café, *ռուս.* кофе, *լեհ.* kawa (Berneker 468) *են, մինչև անգամ չին.* 咖啡 ká-fei': *Բոյսի գիտական անունն է* coffea arabica: *Կան գիտուններ, որոնք պնդում են թէ բառս Աֆրիկեան* Caffa *երկրի անունից է, ուր, ինչպէս և առհասարակ հասարակածային Աֆրիկէի մէջ՝ սրճենին աճում է վայրի վիճակում և անտառներ է կազմում։ Այստեղից Եթովպիոյ վրայով անցել է Արաբիա, որտեղից էլ տարածուել է ամէն կողմ (Տաշեան ՀԱ 1925, էջ 177)։*

Ուղիղ մեկնեց Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 314։

ԳԻՌ.—Տփ. ղ՛ավա, *Ախց. Սեբ.* ղոյֆը, *Պլ.* խախվէ *են։ Արևմտեան գրականում գործածական է միայն* խահուէ *ձևով, արևելեան գրականում* կոֆէ:

ԽԱՀՐԵԼ *«այրել, կերակուրը այրելով աւրել» Վրք. հց. Բ. 116. փխբ. «փճացնել, եղծանել, վանել» Վրք. հց. Ա. 524. Բ. 135, 167. «երկիրը քանդել» Պատմ. ժԹ դարից (հրատ. Դիւան, Ժ. էջ 428, 431)։*

ՆՀԲ «զխահս աւերել», Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 178 նոյնպէս իբր խահ+աւերել *«կերակուրը փճացնել»։*

ԽԱՂ, ո *հլ. (յետնաբար նաև ու, ի հլ.) «երախայի, լարախաղացի, ծաղրածուի են խաղ, ծաղր, կատակ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. և յհ. ա. 1. Եփր. բ. տիմ. Մծբ. Կոչ. «Թատրոն» Աւ. որս. «երաժշտական մի ձայնանիշ» ԱԲ. որից* խաղ առնել *«ծաղրել» ՍԳր. Կոչ.* խաղալ *«խաղ խաղալ, ծաղրել, ծիծաղի առարկայ դարձնել, ուրախութիւնից խայտալ, ցընծալ, շարժիլ, երթալ, վազել, արշաւել» ՍԳր. Վեցօր. Եզն. Ագաթ. Սեբեր.* խաղալիկ *«պարող» ՍԳր. «մանկական խաղալիք. խաղալու բան» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 25. Եզն. «ափը թեւին միացնող յօդը՝ դաստակի սկիզբը» Տաթև. հարց. 241.* խաղալիք *«մարմնի յօդերը, խաղերը» ՍԳր. (այս նշանակութեան համար հմմտ. թրք.* oynamaq *«խաղալ» և* oynaq *«յօդակապ»). «խաղ» Պղատ. օրին.* խաղարար *«պարող, կաքաւող, խաղացող» Ճապհ. 40.* խաղագլոր *Ոսկ. փիլիպ.* խաղակատակ *Բուզ.* խաղաց *«երթալը, վազելը» Եւս. քր. Եզն. Վեցօր. «վազումն» Վեցօր. ել. 17. Սեբեր.* խաղացուցանել *ՍԳր.* խաղացական *Եզն.* արագախաղաց *Վեցօր.* երագախաղաց *Մծբ.* ծանրախաղաց *Վեցօր.* չխաղոյք *Ոսկ. եբր.* բազմախաղ *Ոսկ. ննջ.* զօրախաղաց *Պտմ. աղէքս.* պատերախաղք *Ոսկիփ.* լարախաղացութիւն *Սահմ.* խաղիչ *«կողմնացոյցի սլաքը» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 458. Նոր բառեր են* խաղագնդակ, խաղաթուղթ, թղթախաղ, խաղամոլ, խաղասրահ, խաղատոմս, խաղարկութիւն, ճարտախաղ *են։*

ՆՀԲ հայերէնից է դնում յն. խալքի՛նտա, խալքիսմօ՛ս *«ազգ ինչ խաղու»։* Peterm. *27, 34 պրս.* bāxtan *«խաղալ,*

ցատկել»։ Böttich. Arica 8 սանս. kal «շարժել»։ Այվազովսքի, Յաղագս հընչման, էջ 15 նոյն ընդ ծաղր, յն. γέλο;։ Տէրվ. Altarm. 28, Նախալ. 112 սանս. khal կամ skhal «դեդևիլ, ճօճիլ, երերալ», skhalita «կեցած, մնացած, պակաս», յն. σκαίρω «ցատկել, պարել» ձևերի հետ հնխ. skar «դեդևիլ, շարժիլ, երթալ, կենալ» արմատից.—այստեղ է պատկանում նաև խաղ «կեցած ջուր»։ Müller, Armen. VI յն. κέλευθος և լիթ. kelias «ճանապարհ», յն. κέλις «արշաւակի» բառերի հետ։ Canini, Et. étym. 187 յն. καγχάζω, լտ. cachinnus «բարձրաձայն ծիծաղ»։ Bugge, Beitr. 19 յն. σκαίρω «ցատկել, պարել», մրգ. scharz «ցատկոտել», scherzen «կայթել» բառերի հետ։ Նոյն, KZ 32, 41 մերժելով սրանք՝ դնում է յն. ἅλλομαί «աչքը շարժել, սիրտը թրթռալ», լտ. salio «ցատկել, կայտռել», սանս. sárati «հոսիլ», հմմտ. նաև սանս. sáras «լիճ, ծով» =խաղ «ճահիճ»։ Հիւնք. խաղողութիւն բառից է հանում։ Patrubány SA 1, 194 յն. κέλομαι, լատ. colo, լիթ. keliu, kélti «բարձրացնել, կրել» ևն։ Karst, Յուշարձան 401, 404 սումեր. q'al «հոսիլ, շտապել, գահավիժիլ» ևն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. խաղ, Գոր. Ղրբ. Տփ. խաղ, ճաղ, Տիգ. խող, Զթ. խօղ, խող, Հճ. խօղ, Ագլ. Երև. Շմ. ճաղ: Գաւառականներում խաղ բառը նշանակում է նաև «երգ» (բայց միայն աշխարհական երգ), որի համար աւելի հնից ունինք խաղ «երգ» Առաք. պտմ. 64. է՛լ աւելի հին է խաղտեղ (ուրիշ է խազտեղ) «երգարան» Յիշատ. երգ. ժմ. հմմտ. նաև խաղ, վերնախաղ (𝆹) ներքնախաղ (𝆺) ձայնանիշների անունները։—Գւռ. խաղf (Ակն. Ասլ. Պլ. խախգ) «խայտառակ» ձևի համար հմմտ. Ոսկիփ. «Խաղք և խայտառակ կացուցանէ զսատանայ ապաշխարութիւնն». (սխալ է գրել խախկ, խախf, ինչպէս ցոյց է տալիս և Մաս. աղաւ. 1863, 202)։ Նոր բառեր են խաղախնդում, խաղաճան, խաղամէջ, խաղատեղ, խաղացf, խաղացուածf, խաղընկեր, խաղլեղ, խաղկլիկ, խաղկտալ, խաղոց, խաղfոել, խաղfութիւն, խաղալացաւ, խաղալացաւօտ, խաղfոին, խաղտուն ևն։

ԽԱՂ, ի հլ. «ճահիճ, ծանծաղ՝ կանգնած ջուր» ՍԳր. Ոսկ. ես. թերևս նոյն բառն է, ինչ որ նախորդը, թէև բուները տարբեր են։

Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը տե՛ս նախորդ բառի տակ։

*ԽԱՂԱ «մուշկի իւղ». այսպէս գիտէ Խոր. աշխ. 612 ձեռագիրներից մէկը. «խաղա, որ է մշկեղ». միւսները ունին խալի, ճալի՝ իբրև Արաբիոյ ծաղկի անուն։

=Թրք. قاليه qalya «մշկոյ բեշկ» (տե՛ս Աբիկեան, Ընդ. բառ. տաճկ. հայ. Պոլիս 1892, էջ 442 ա. չունի Будаговъ)։—Աճ.

Տե՛ս նաև խաղուկ բառի տակ։

ԽԱՂԱԽ «նաւակ, նաւ». ունի միայն Հին բռ. անստոյգ բառ. ա՛յս է որ Բռ. երեմ. էջ 136 գրում է խաղաղ «նաւ» և հարցնում է. «Թէ խաղաղն նաւ է, խաղաղորդն ճոն ընդէ՞ր է և զիա՞րդ ոչ նաւորդ»։

ՆՀԲ դնում է «բառայլազգական. fէլէf, գայըգ, գալեօն ևն»։ Սրանցից միայն առաջինն է՝ որ կարող է համեմատուիլ մեր բառի հետ. այսպէս՝ պրս. كلك kalak, թրք. kelek, քրդ. kalek, kelek «տիկերով կազմուած նաւ, տկալաստ», որ հին ժամանակ գործածական էր Հայոց մէջ և մինչև հիմայ էլ է Տիգրիսի վրայ։ Բայց այս ձևերը չեն յարմարում մեր բառի հետ։

ԽԱՂԱԽ «կաշի, մորթ». արմատ՝ որ առանձին գործածուած չէ, բայց սրանից են խաղախորդ «կաշեգործ» Գծ. թ. 43, ժ. 6, 32. Առ որս. թ, խաղախորդարան «կաշեգործարան» (Նոր գրականի մէջ)։

Հիւնք. հանում է խաղող բառից։

ԽԱՂԱՑԵԼ «խածել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 137։

ԽԱՂԱՂ «հանդարտ, հանգիստ» Ես. ը. 6. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. որից խաղաղանալ ՍԳր. Ագաթ. խաղաղիլ ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. ա. 28. մ. բ. 23. խաղաղագոյն Գ. մակ. գ. 17. խաղաղական ՍԳր. խաղաղակոյտ Մծբ. Կոչ. 388. խաղաղարար ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 36.

խաղաղիկ Եզն. խաղաղութիւն ՍԳր. ճետախաղաղ Բ. մկ. ա. 19. Մծբ. ճողմախաղաղ Ագաթ.

ՆՀԲ լծ. յն. γαλήνως «խաղաղ». Տէրվ. Altarm. 28 և Նախալ. 112 համարում է կրկնուած խաղ բառից, որ նոյն է դնում խաղ «ճահիճ», խաղալ «շարժիլ» ևն ձևերի հետ. Müller, Armen. VI յն. χηλέω «խաղաղացնել» բայի հետ.—Հիւնք. յն. γαλήνως «խաղաղ». Աճառ. ՀԱ 1899, 233 համարում է նոյնպէս կրկնական.

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Խրբ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Սեբ. Սչ. խաղաղ, Տիգ. խողող, Երև. Տփ. ճաղաղ.—Պլ. կայ միայն խաղաղգիլ «հանդարտիլ». Առանձնապէս կարևոր են խաղականչ (հմմ՛ խաղաղականչ) «հանդարտ, հանգիստ, անվրդով», խաղուել, խաղուեցնել Սվ., խաղուիլ Ակն. (փխ. խաղաղուիլ ևն). հմմտ. խաղվեցնել «խաղաղել, հանգստացնել» Քուչ. 75.

ԽԱՂԱՄՈՒԾ «տխուր, տխմար, տրտում» Բառ. երեմ. էջ 137, «տխուր» ՀՀԲ, որից խաղամծիլ «խոժոռիլ» Բառ. երեմ. 137, «տխրիլ» ՀՀԲ.

ԽԱՂԱՊԱՏԻԼ «լալով փաթաթուիլ, պաղատիլ, լալով աղերսել» Ոսկ. մ. բ. էջ 435. Եփր. պաշխ. 194. Եղիշ. գ. էջ 50. ՅՀ. կԹ որից խաղապատանք «աղերսանք, լաց, կոծ» Փիլ. իմաստ. 100.

=Անշուշտ կազմուած է խաղ և պատիլ բառերից. բայց ինչպէ՞ս պէտք է մեկնել խաղ «լաց» ձևը.

ԽԱՂԱՋ տե՛ս խախաչ.

ԽԱՂԱՋՈՒՆ «մեծատուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 137.

ԽԱՂԱՎԱԹ «մի տեսակ անծանօթ բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 974.

— **ԽԱՂԱՏԻԼ** «մոլորիլ, գայթակղիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. 581 «Մի՛ խաղատիր, ասէր, ո՞վ թագաւոր, այլ...», որի դէմ փոքր Սոկր. ունի «մի՛ անգիտանար».

=Յոյն բնագիրը համապատասխան տեղն ունի μὴ παίζου (տե՛ս Σωκράτους Σχολαστικου Εκκλησ. Ιστορια. Oxford 1893, էջ 289). այս բառը բիւզանդական յունարէնում նշանակում է «to seduce, մոլորիլ, հրապուրուիլ» (Sophocles 831), բայց ըստ ո-րում հին յունարէնում նշանակում է «խաղալ, զուարճանալ» ևն, թարգմանիչն էլ հայ. խաղ բառից յօրինել է խաղատիլ.—Աճ.

ԽԱՂԱՒԱՐՏ, ի-ա հլ. «պալար, ուռեցք» Եղ. թ. 9. 10. Եղիշ. հրց. 54. Փիլ. ՅՀ. կթ. 198. «քաղցկեղ» Գաղիան. գրուած է նաև խաղուարտ, որից խաղուարտեցուցանել «ուռեցքներ յառաջ բերել» Սարգ. յկ. ը. (էջ 146). Այս միևնոյն բառն է՝ որ գործածուած է Յայսմ. մայ. 3 խաւարտիլ ձևով և «մորթը այրուելով փապարիլ, բշտիլ» նշանակութեամբ. «Արկին զնա ի յեռացեալ ջրով կաթսայ... և նա առեալ երկու ափովն ջուր և արկ ի ձեռսն դատաւորին, և առժամայն խաւարտեցան և քերթեցան ձեռք դատաւորին».

ՆՀԲ մեկնում է «խոյլ ուարտեալ կամ վերտեալ». Հիւնք. սաղաւարտ բառից.

ԽԱՂԲ, ԽԱՂԲԱԿԵԼ տե՛ս Հաղբ.

ԽԱՂԽԱՂ «ծովի խութք, խարակ». ունի միայն ՓԲ՝ առանց վկայութեան. Անստոյգ բառ.

ԽԱՂԽԱՄ, ի-ա հլ. «վանդակի ճաղերը» Վեցօր. 198, որից խաղխամեայ «վանդակահիւս» Պտմ. աղէքս. 22.

ՆՀԲ խաղ խաղ ձևերից. Աճառ. Արարատ 1911, 420 կրկնուած համարելով խաղ արմատից, համեմատում է լատ. oxile «կամուրջի ճաղերը» բառի հետ.

ԽԱՂՃ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են խաղճուճ «կոճիկ» Տիմոթ. կուզ, էջ 324, խաղճախուղճ (կրկնուած ձևով) «կոճիկ» Ոսկ. ա. թես. էջ 447. Նիւս. կազմ. Գաղիան. խաղճմուճ կամ խողճըմուճ? «մկանունք» Նիւս. կազմ. խաղճճելի «թերամարս կամ անմարս» Նիւս. կազմ.

ՆՀԲ խաղճախուղճ հանում է խիճ բառից, իբր խիճուխուճ, խիճ և խուչ. Բոլորը միասին վերի ձևով բացատրեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 77.

ԽԱՂՈՂ (եզ. սեռ. -ոյ, յգ. սեռ. -ալց) «խաղող» ՍԳր. Կոչ. որից խաղողադառն

Մծր. խաղողեփեաց «մի տեսակ միջատ» Վե-
գոր. 162. խաղողաքեր Ոսկ. յհ. մկ. Արծր.
խաղողենի Ոսկիփ. խաղողիկ «մանր խա-
ղող» Գաղիան. «լեզուակ, մակլեզու» (հե-
տևողութեամբ յունարէնի) Գաղիան. շնխա-
ղող «մի տեսակ վայրի պտուղ» Վստկ. բժշ.
(ճիշտ նոյն կազմութիւնն ունին պրս. سگ‌انگور
sag-angūr և լազ. ջողոր-ղ'ուրձենի «շնխա-
ղող»)։

ՆՀԲ օղ որ խաղայ (Թաղիադեան, Ա-
ռաջն. մանկանց, էջ 68 «յողի իւրում
խաղ(աց)ող կամ սողալով աճող»։ Lag.
Arm. Stud. § 960 յիշում է խպտ. aloli
«խաղող», որի համար ասում է՝ թէ
այնքան նման է հայերէնի, որ մին միւ-
սի մայրը պէտք է որ լինի։ Հիւնք կա-
կուղ բառից։ Յ. Արշէզ ՀԱ 1896, 270 և
Բազմ. 1897, 50 հին եգիպտ. արէր
«խաղող», ուարէր «որթ», խպտ. ալօլի,
ճալօլի «խաղող», սանս. ճալա, ճալալա
«գինի» (սրանց մասին տե՛ս և գինի
բառի տակ)։ Patrubány SA 1, 198
սանս. kalilās «լի» բառի հետ։ Մառ
ИАН 1915, 940 մինգ. վրաց. լազ.
ղ'ուրձենի «խաղող» բառի հետ ցեղա-
կից։

ԳԻՒ.—Մշ. խաղող, Մկ. Ոզմ. խաղուղ,
Գոր. Ղրբ. Տփ. խա՛ղուղ, ճա՛ղուղ, Ալշ. ճա-
ղող, Ախց. ճաղօղ, Ագլ. Շմ. ճաղուղ, Ջթ.
խոդիւղ, խողղ, Սեբ. ճաղէօղ, Հճ. Զղ. Սլմ.
Վն. խավող, Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. խավօղ, Այն.
խավօխ (Բիւր. 1900, 671), Սչ. խավօխ՝,
Տիգ. խովուխ, Ակն. խավօղ, խավէղ, Մրղ.
խավուէղ, խավըէղ, Երև. Պրտ. Ննխ. ճավօղ,
Հմշ. ճավէօղ, Ասլ. ճավէ՛օղ։—Շատ հետա-
քրքրական ձև է Ղրբ. սեռ. խըղվիճ «խա-
ղողին»։—Նոր բառեր են խաղողագող, խա-
ղողածառ, խաղողախաղ, խաղողօրճնէք (>
Մրղ. խավուէխնէք՝)։

ԽԱՂՈԽԱՐՏ, որ և խաղվարտ, խաղարտ
«դեղին վարունգի հունտը» Բժշ. ունի միայն
ՀԲուս. § 983. իսկ ՆՀԲ յիշում է խաղաւարտ
բառի տակ «խիար, խիարի հունտ» նշանա-
կութեամբ։

***ԽԱՂՈՒԿ** «քրքումի իւղ». այսպէս ունի
Խոր. աշխ. 612 ձեռագիրներից մէկը. (խա-
ղուկ, որ է քրքմեղ). միւսները ունին խալոկ.
խալսկ, խախակ ընթերցուածները, որոնցից
լաւագոյնն է համարւում խալոկ՝ «Արաբա-
կան մի տեսակ ծաղիկ» նշանակութեամբ։
=Արաբ. خلوق xulūq կամ خلاق xi-
lāq «մի տեսակ անուշահոտութիւն, որ յա-
տուկ է արաբներին և որի բաղադրութեան
մեծագոյն մասը քրքում է» (ըստ բացատրու-
թեան Կամուսի Թրք. թրգմ. Բ. 898)։—Աճ.

Խոր. աշխ. յիշեալ տեղում գրուած է
այսպէս. «Արաբիա... իւղք անոյշք ի
նմա և ծաղիկք վեշտասան»։ Հետևում է
16 անուն, որոնց մէջ են խալի և խալոկ
անունները։ Այս երկուսի տեղ մի ձեռա-
գիր ունի «խաղա, որ է մշկեղ», «խա-
ղուկ, որ է քրքմեղ»։ Երկու ձևերն էլ
ստոյգ են, ըստ որում համապատաս-
խանում են ճշտիւ Թրք. قالیه qalya
«բեշկ մշկոյ» և արաբ. خلوق xuluq
«քրքումով անուշահոտութիւն» բառե-
րին։ Յայտնի չէ միայն՝ թէ այս չորս
ձևերից որո՛նք են հարազատ. խալի և
խալո՞կ, թէ խաղա և խաղուկ: Դժբախ-
տաբար բնագրի «իւղք անոյշք ի նմա և
ծաղիկք վեշտասան» բառերից չի՛ հաս-
կացւում թէ վեշտասանը պատկանում
է միայն ծաղիկնեի՞ն, թէ նաև իւղերին։
Յիշուած 16 անունների մի մասը իսկա-
պէս ծաղիկ է (ինչ. վարդ, մանուշակ,
յասմիկ), մի մասը ծաղիկ և իւղ միան-
գամայն (ինչ. բալասան), միւսները ան-
յայտ։ Եթէ հարազատ ձևերն են խալի և
խալոկ, ինչպէս ընդունած են բանասէր-
ները, սրանք կմնան իբրև հայերէն ան-
ծանօթ բառեր, «Արաբիայի ծաղիկ» նշ-
անակութեամբ, իսկ խաղա և խաղուկ,
թէև ստոյգ իբրև բառ, բայց բնագրի մէջ
յետնաբար ներմուծուած՝ ուսումնական
մի ձեռագրողի կողմից։ Հակառակ պա-
րագային խալի և խալոկ պիտի ըն-
ջուին՝ իբրև անգոյ բառ։

ԽԱՂՊԱՊ կամ **ԽԱՂՊԱՏ** «ափիոն» Հին բռ.
յիշում է միայն ՀԲուս. § 982 և § 2976 խաղ-
պապ ձևով, իսկ § 261 խաղպատ ձևով։ Ո՞րն
է ստոյգ՝ յայտնի չէ։

*ԽԱՂՏ «կոշտ, կոպիտ». առանձին անգործածական արմատ, որից կազմուած են խաղտալեզու Սարգ. բ. պետր. ա. էջ 401. խաղտալուր Ոսկ. բ. տիմ. 208 (սխալ գըրչութեամբ է խախտալուր Ճառընտ.) և խաղտախուղտ (կրկնուած) Պտմ. սահ. 11 (չունի ՆՀԲ). բոլորն էլ նշանակում են «թանձրախօս, կոշտ ու կոպիտ բառբառով խօսող»։

=Ծագում է խաղտեաց ազգի անունից. հմմտ. դուժ բառի տակ ասուածները։

Ուղիղ մեկնեց Ե. եպս. Դուրեան՝ 1910 Թուին (անձնական)։ Նոյնը յետոյ Ակինեան և Մատիկեան ՀԱ 1914, 708։

ԽԱՂՏ «փշուր փշուր»? անստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Աղէքսանդրի կաֆաների մէջ. «Եւ ջախջախեաց զոսկերն ի խաղտ, զխաբող մոգին անարգահատ». (տե՛ս Աղթամ. հրտր. Կոստ. 113)։

ԽԱՂՏԵԼ «յօդել, կցել» Հին բռ. որից խառնախաղտել «իրար խառնել, կցկցել» Կոչ. 23 «Ո՛չ եթէ ըստ ծննդեան և ոչ ըստ խառնախաղտել աստեղաց, որպէս զրաբանեն ումանք, կեամք մեր» (տպ. խառնախաղտեղ. գ՛րի ձևով ունի ՆՀԲ)։ Նոյն բառից է և խաղտախառնք նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւագր. 40 «Զզոյշ լինիցի խորհրդոցն իբրև նշանակիցէ զ՚ի վերայ հասանելն նոցա (գիւաց) և Թուլութեանցն հայիցի և զխաղտախառնսն (այլ ձ. խաղտաճարսն) նշանակիցե և զժամանակսրն».—ըստ համեմատութեան Սարգիսեանի յն. բնագիրն ունի μετεμπλοκάς, որ Sophocles 753 մեկնում է «complication, խառնակութիւն, կնճռոտութիւն»՝ առնելով Եւագրից։

ԽԱՂՏԻ «խորամանկութիւն». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում են գործածուած Մագ. Թղ. 229 «Յայսպիսի խաղտիս ծպտեալ և ի ծերպս անձաւին մուծանէր»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մտ. Բ. 186)։

ԽԱՃ կամ ԽԱԺ «անծանօթ մի բոյս է» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 984։

ԽԱՃԱՐ «վայրի արմաւ. լտ. phoenix sylvestris». ունի միայն ՀԲուս. § 985, բայց յայտնի չէ թէ հի՞ն բառ է, թէ նոր գաւառական։

*ԽԱՄ «անփորձ, անվարժ» Ոսկ. եբր. փիլիպ. 396 և մ. գ. էջ 54, բ. տիմ. էջ 193. Ոսկտ. բ. 106. «կեղծ, շինծու (ակունք)» Կոստ. եղջն. 82. Վրդն. Տօնակ, որից խամեալ Ոսկ. փիլ. 436. խամութիւն «անվարժութիւն» Ոսկ. փիլիպ. Պիտ. Երզն. քեր. ի խամուց «յանգէտս, չգիտենալով» Կիւրղ. ծն. (որովհետև խօսքը գինու համար է, ուստի և ՆՀԲ մեկնում է «դեռ չհասած, դեռ չեփուած». իսկ Թոռնեան, Հատընտիր 1891, էջ 316 և Տաշեան, Ուսումն դաս. հայերէնի 614 դնում են վերի ձևով. ունինք նաև պրս. خام xām «մի տեսակ գինի», բայց մեր բառի մակբայաձև գործածութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ սրա հետ կապ չունի)։

=Պհլ. *xām բառից, որ թէև չէ գործածուած, բայց հաստատւում է պրս. خام xām «հում, տհաս, անփորձ» բառով. սրա հետ նոյն են քրդ. xām, xāw, օսս. xóm, աֆղան. ōm, ūm, բելուճ. hāmag, սանս. āmá են. համապատասխան բնիկ հայ. ձեն է հում (տե՛ս Horn § 463)։ Պարսիկ բառից փոխառեալ է թրք. xam «խակ», որ մտած է մեր բոլոր գաւառականների մէջ։—Հիւբշ. 157։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Müller SWAW 42, 255, Lag. Ges. Abhd. 13:

*ԽԱՄԱԼՕՆ կամ ՀԱՄԱԼՈՒՆ «մի տեսակ բոյս. լտ. chamaeleon» Բժշ. ունի միայն Հայրուսակ § 987 և 1610։

=Արաբ. خماليون կամ خاماليون xămalyun, որ ծագում է յն. χαμαιλέων հոմանիշից. (սրա բուն իմաստն է «գետնառիւծ» և նոյն է ֆամելէոն անասունի անուան հետ. այսպէս է կոչուած բոյսը՝ տերևների յարափոփոխ գոյնի պատճառաւ). տե՛ս Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 332։—Աճ.

ՀԲուս. դնում է յունարէնից։

*ԽԱՄԱՀԻ «մի տեսակ քար է. hématite, ռ. крововикъ». ունի միայն Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 38։

=Պրս. خماهن xumāhan «է ազգ ինչ քարի, կարմիր որպէս զկինաբարիս»։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ։

***ԽԱՄԱՃԻԿ** *«տիկնիկ, կուկլա, պաճուճապատանք, խռծիկ,* marionnette*». իբր մհյ. բառ ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 785 ա։ Նոյնը Քուչ. 84 ունի* ղիմաճիf *ձևով. «Ձնա մասխարա դնէ, թքանէ զէտ ղիմաճիք»։*

=Թթր. قوما quma *«մի կնոջ ամուսնու միւս կանայքը», տճկ.* قومه quma *«ներ» բառն է +թրք.* جك -ǰik *նուազական մասնիկով։ Արմատի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս* ղումայ*։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Խր. Ննխ. խումաչիգ, *Աշ.* խամաչիգ, *Տիգ.* խոմոչուգ, *Սեբ.* խմոչուգ *«տիկնիկ»։*

ԽԱՄԱՐ *«գիտուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 137։*

ԽԱՄԲԱՅ, *որից* խամբայութիւն. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Մանդ. իզ, էջ 199 «(Աւուրցն) եղծումն և յարմարութիւն (տպ. յարդարումն) ի խամբայութենէ անձրևաց լինին և ի տօթոյ արեգական»։ ՆՀԲ մեկնում է «թուի զուգընթացութիւն և կամ շատութիւն կամ չափաւորութիւն»։*

ՆՀԲ առաջին իմաստով համեմատում է պրս. همپا hampā *«համընթաց», որ սակայն պիտի տար հյ.* համփայ*–։*

ԽԱՄԾԵՐՔ *«կզակ, ծնօտ». գործածուած է հետևեալ տեղերում. «Ջախջախեցաւ խամծերք նորա» (մէկ ձ. ջախջախեաց զխամծերքն. երկու ձ. կոտորեաց զկզակն. այլ խմբ. զատամունք) Վրդ. առ. 56. «Կիցս ե-հան զօրութեամբ և եհար զնա ի խամծերքն և ջախջախեաց». (այլ ձ. զխամծեկ նորա. այլ խմբ. զխամծէք կզակ). Վրդ. առ. 118. «Օ՛ծ զխամծէքն և զփողքն ձիոյն». Վստկ. 205. նոյնը* խամծեծf *ձևով ունի Վարք Ս. Գէորգայ, էջ 50. «Բացեալ զբերան նորա և եդեալ ուր ստինս նորա և* զխամծեծfսն *ընդեցին ուժգին մամլովքն»։ Յայտնի չէ թէ այս չորս ձևերից ո՛րն է ուղիղը. բայց յգ. հյց.* զխամծեծfսն *և եզակի* ջախջախեցաւ *ձևերից երևում է որ վերջաձայն* f *յոգնակիի նշան չէ, այլ արմատական։*

*Նորայր, Բառ. ֆր. հասկանում է բառս «*ganache, *ստորին կզակ»։* Peeters, Anal. Boll. *հտ. 28 (1909), էջ 268* խամծեծf *թարգմանում է «ստինք» և կարծում է թէ կազմուած է* ծիծ *և* խամ *? բառերից։ Վարդանեան ՀԱ 1910, 369 ա մեկնում է «ծնօտ» և միացնում է նախորդին։*

***ԽԱՄՈՒԹ** *«կաշին՝ որով ձիերն են լծւում և կառքի ղեկին կապւում», որից* խամթաւոր *«կաշիով կառքի ղեկին կապուած (ձի)», երկուսն էլ ունի միայն ԱԲ։*

=Թթր. قاموت *կամ* قموط qamut *«ձիի լուծը. կիսաշրջանակաձև փայտ՝ որ կառքին լծուած ձիու վիզն են անցկացնում». նոյն է նաև կումուկ.* xamutlar *(յգ.* lar *մասնիկով միասին)։ Այս բառը փոխառեալ է սլաւականից, ուր ունինք հսլ.* chomutĭ, *ռուս.* хомутъ, *ուկր.* chomút, *բուլգ.* homút, hamút, homót, *սերբ.* hömūt, *չեխ.* chomout, *լեհ.* chomąt *ձևերը։ Բայց սլաւական ընտանիքն էլ փոխառեալ է գերմանականից, հմմտ. մբգ.* hamen, *անգլ.* hame, *հոլ.* haam, *որոնք իբրև հնդևրոպական բառ կցւում են յն.* κημός *«թերանակապ կեմ» բառին։ Աւելի ուշ՝ ԺԲ դարում՝ սլաւականից յետ են փոխառեալ մբգ.* komat, *գերմ.* kumt, kummet, *ինչպէս նաև լիթ.* kamañtai, *բոլորն էլ նոյն նշ.* (Berneker *383 և 395,* Kluge *200 և 285,* Pokorny *1, 388)։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ննխ. Աշ. խամութ, *Սեբ.* համութ*։*

***ԽԱՄՈՒՐ** *«թառամիլը, թօշնիլը, աւրուիլ փճանալը». արմատ առանձին անգործածական, որից* խամրիլ *Վեցօր. 84, 85. Ոսկ. ա. տիմ. բ և մ. բ. 8.* խամրացուցանել *Ոսկ. մ. բ. 25.* արագախամուր *«շուտ թառամող» Վեցօր. 84.* վաղախամուր *Եւագր. 366.* դիւրախամուր *Երզն. մտթ. 165. յետնաբար և սխալմամբ՝* խամրանալ *ձևից ենթադրելով* *խամր *արմատը՝ շինուած է* անխամր *«անթառամ» Մագ. (փոխանակ* անխամուր*)։*

=Փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց. ხმელი խմելի *«չոր»,* გამხმარი գամխմարի *«չորացած, օթեկ, քարթու» են, որոնց պարզ արմատն է* xm- *«չորանալ». ճիշտ ինչպէս հյ.* թառամիլ *և* թարշամ *ծագում են հնխ.* tṛs *«չորանալ», արմատից։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. յամր և ճամր: Հիւնք. ամուր բառից։ Karst, Յուշարձան 427 թթր. yab, yav, yam «նիհար, գէշ»։

+**ԽԱՅԹ** «խայթոց, խթան» Բ. կոր. ժբ. 7. որից խայթել «խայթոցով կծել» Ամովս. թ. 3. խայթաճար «մի տեսակ փուշ» Ագաթ. խայթոց «կիճ» ՍԳր. Մծբ. «խայթուածք» Ոսկ. յհ. ա. 26. Յայտ. թ. 5. խայթողութիւն Ոսկ. ես. կարճախայթոց Վրդն. ել. չարախայթոց Բրս. բարկ. Վրդն. ել. սրա հետ հմմտ. նաև խեթ, խէթ, խիթ, խոթ, խութ, խօթ, որոնք նոյն արմատի զանազան ձայնդարձներն են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. khait արմատից. հմմտ. սանս. khidáti «հրել, ճնշել, պատռել, խլել», khēdayati «նեղել, յոգնեցնել», khédā «մուրճ, թակ», լտ. caedo «կտրել, զարնել, ծեծել, փորել, փորագրել, խոտ հնձել, անտառ ջարդել, սպանել, խողխողել, դուռը բաղխել, կուրծքը ծեծել, գանահարել», caia «գաւազան», caio «մտրակել, ծեծել», caedes «հարուած, ջարդ», caelum «դուր» են, որոնց արմատն է *qaid- կամ *qhaid- «զարնել»։ Այս արմատը աճած է հնխ. qai- պարզականից, որ պահում են գերմ. heie «թակ, փայտէ մուրճ», heien «զարնել, խթել, հրել» (Walde 106, Pokorny 2, 538, Ernout-Meillet 125)։ Վերինների մէջ աճականն է d, հայերէնի մէջ t:

Տէրվ. Altarm. 28—30 խածանել բառի հետ նոյն արմատից (տե՛ս խած)։ Նոյն, Նախալ. 68 խիթ, խթել, սանս. knath, յն. κεντέω ձևերի հետ՝ հնխ. kant, knat «զարնել, հրել, խայթել» արմատից։ Մորթման ZDMG 26, 688 բևեռ. khaitian: Հիւնք. և Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծն. 88 խածանել բայից։ Ուղիղ մեկնեց Scheftelowitz BB 28, 312, որ համեմատեց լտ. caedo ձևի հետ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 87 շէթ արմատից։

ԳԻՌ.—ՀՃ. Սլմ. Վն. խէթել, Ախց. Կր. Մրղ. Տիգ. խէթէլ, Ջթ. խէթիլ, Ոզմ. խէյէթիլ, Խրբ. խոդ'իլ, Ալշ. Մշ. խէտել «խայթել», իսկ Մկ. խէթիլ «չարչարել»։

+**ԽԱՅԾ**. նշանակութեան կողմից ընդարձակ զարգացում կրած մի բառ է. բուն և առաջին նշանակութիւնն է՝ 1. «պիսակ, ամբողջութեան վրայ տարբեր գոյնով մի բիծ», որից ունինք մհյ. խայծ «բծբծոտ, բծերով կեղտոտուած» Անսիզք 85. ի խայծ լինել «պտուղը կարմրելու սկսիլ» Վստկ. 155. խայծոտ «պիսակոտ» Ոսկ. տիտ. խայծոտիլ Մեկն. ղևտ. խայծիլ «խաղողի հասունանալով գոյնստանալ սկսիլը, սև ու կարմիր բծեր առնել» Ամովս. թ. 13. խայծուած «խաղողի կարմրիլը» Թուոց ժգ. 21. նորախայծ Յայսմ. պտղախայծ Ովս. ժդ. 9. որից էլ հետզհետէ զարգանալով՝ խայծեցուցանել «հասունացնել» Լմբ. սղ. նաև գւռ. խայծ Ջթ. «առաջին անգամ հասած պտուղը, նուբար», խայծոդիկ Ալշ. «մի տեսակ միջատ, staphylis» (հմմտ. ծիրանճաասուկ միջատը), խէծ ընկնել կամ խէծել Երև. «պտուղը հասնիլ սկսիլ».— 2. «չորս կողմը պատող սպիների մէջ մաքուր մնացած մի կտոր տեղ՝ մարմնի վրայ» Բուզ. ե. 44. Եղիշ. ը.—3. սրանից էլ փոխաբերաբար բխում է սակաւութեան, նուազութեան գաղափարը, որից ունինք գւռ. խայծ (Հմշ. խած մը) «մի քիչ, փոքր ինչ». ինչ. խած մը ճող.—4. «պատառ», որից Կր. խազ «մի պատառ (միս, տհալ, խորոված են)», երկուսի միջին տեղն է բռնում Ալշ. խէծ «արտում անվար մնացած մի կտոր հող».—5. «մսի փոքր կտոր, որ իբր ձկան կեր՝ կարթի ծայրն են անց կացնում» Բրս. մրկ. որ և խէծ Տաթև. ամ. 70 (երկիցս). որից խայծկեր «խայծ ուտող» Վրդն. սղ. ճժէ. էջ 389 (իբր զմեղու խածկերք՝ որ զայլոյ վաստակս ծծեն. տպ. խածկեր. ՆՀԲ դնում է խայծկեր):

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. khaid- արմատից, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս խայտ:—ԱՃ.

ՆՀԲ խաճծ, խաճձ բառի հետ։ Տէրվիշ. Altarm. 29 և Նախալ. էջ 111 խայծ «ձըկան կեր» բառը խածի և խածանել ձեւերի հետ=սանս. khād «ծամել» են, իսկ խայծիլ=սանս. čand «փայլիլ». լտ. candere և հյ. շանթ: Հիւնք. խածանել բայից խայծ, իսկ Մառ. Грам.

др.-арм. 42 խայծ-*ից* խածանել: Scheftelowitz BB *28, 312 և 29, 55 նոյն ընդ* խածանել, *սնս.* khādya * են։*

+**ԽԱՅԾԱՂ** *«աղանձ». կայ միայն գաւառականների մէջ՝* խածաղ, խէծաղ *ձևերով և «աղանձած ցորեն» նշանակութեամբ. որից էլ* խայծղել *«աղանձել, բովել (ցորեն, սուրճ, սիսեռ են)»։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* khaid- *արմատից. մասնիկի համար հմմտ.* խանդ-աղ-ատանf, կեն-ց-աղ, կախ-աղ-ան, յ-ապ-աղ-իլ *են. աւելի ընդարձակ տե՛ս* խայտ։—*ԱՃ.*

ԳԻՌ.—Ախց. խէծաղ, *Մշ.* խէձաղ, *Սբ.* խաձաղ *«աղանձ»։—Սեբ.* խաձղել *«բովել, աղանձել».—Սեբ.* խաձղիլ *«հունձքը հասնելով կարմրիլ»։*

ԽԱՅԾՂԱՆ *տե՛ս խայտաղան։*

+**ԽԱՅՏ** *«խատուտիկ, պիսակաւոր» Ծն. լ. 33. որից* խայտուց *«պիսակաւոր նշաններ» Երմ. ժգ. 23.* խայտացուցանել *«պիսակաւոր դարձնել» Պղատ. տիմ.* խայտաբղէտ *Փիլ. ել. Նիւս. երգ.* խայտաբղետութիւն *(գրուած* խայտապղետութիւն*) «բորոտութիւնից յառաջացած պիսակ» Ոսկ. հռովմ. 361.* խայտախարիւ *ՍԳր. Եփր. ծն. էջ 95.* խայտանկար *Վրդն. սղ.* խայտապիսակ *Ջքր. կթ. խշ. Եփր. աւետ.* գորշախայտ *ՍԳր.* գեղեցկախայտուց *Խոր. աշխ.* կարմրախայտ *Մագ.* խայտումատ *Շնորհ. առ. 60.* խայտապատռ *Շնորհ. առ. 81.* խայտութիւն *Լաստ.* խայտել *«նկարել» Վստկ. 73.* խայտակն *«աչքի մէջ՝ սպիտակուցի վրայ բիծ կամ նշան ունեցող» Խոր. Ա. 11.* խայտաճամուկ *(նոր բառ)։ Խայտ նշանակում է նաև պարզապէս «նշան» և այս իմաստից են՝* խայտուած *Մխ. ատ. Օրբել. Մաշտ. ջահկ.* խայտառակ *«նշաւակ ծաղրի, տեսականաց նշան» ՍԳր.* խայտառակամահ *Ագաթ.* խայտառականf *ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. Կոչ.* խայտառակել *ՍԳր. Եզն.—գրուած* ճայտառակել *Անան. ժմնկ. 72։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* khaid- *արմատից. հմմտ. սանս.* kētú- *«լոյս, պայծառութիւն, ճառագայթ, բոց, ջահ, երևոյթ, օդերևոյթ, ճանաչելու մի նշան, պատկեր»,* čitrá- *«փայլուն», զնդ.* čiϑra- *«փայլուն, պայծառ», լտ.* caelum *«երկինք»?,* caesius *«ճաղար (աչք)»,* caesullae *«ճաղարաչուի», հիսլ.* heitr *«տաք»,* heið *«պայծառ երկինք»,* heiðr *«պայծառ», հհիւ.* hiti *«տաքութիւն»,* hitna *«տաքանալ», հբգ.* heitar *«պայծառ»,* heiz *«տաք», գերմ.* heiss *«տաք»,* heizen *«տաքացնել»,* heiter *«պայծառ, ուրախ», գոթ.* heitō *«ջերմուտենդ», լիթ.* kaitaũ, kaistù, kaĩsti *«տաքանալ»,* kaĩtinti *«տաքացնել»,* kaitulȳs *«քրտինք»,* kailtrùs *«տաքութիւն տուող»,* kaitra *«կիզիչ տաքութիւն, խարոյկ»,* skaidrùs, skáistas, skaistùs *«փայլուն, պայծառ», լեթթ.* skaidrs *«պայծառ»,* kàistu, kàišu, kàist *«այրել»,* kaisls *«ուրախութեան մէջ խայտացող» են (*Walde *107, 110,* Trautmann *113,* Kluge *212,* Pokorny *1, 327,* Berneker 122): *Այս բոլորի հնխ. արմատն է* (s)qait-, (s)qaid-, *որի նշանակութիւնն է «լոյս, փայլիլ, երևալ, տաք, այրել»։ Հայերէնի մէջ սրան համապատասխան ունինք նախ* խայտ, *որից* խայտալ, *տ-ծ ձայների փոխանակութեամբ՝* խայծ, *որից* խայծաղ: *Նշանակութեան կողմից՝* խայտ *համապատասխանում է սանս. «նշան, երևոյթ» իմաստներին,* խայտալ= *գերմ.* heiter *«ուրախ», լեթթ.* kaisls *«ուրախութեան մէջ խայտացող»,* խայծաղ *«աղանձ, խարկած ցորեն»=լեթթ.* kàist *«այրել» են։—ԱՃ.*

ՆՀԲ, Պատկ. Изслед. *էջ 15 և* Bugge KZ *32, 47,* IF *1, 450 իրար հետ լծորդ են դնում* խայծ *և* խայտ: *Տէրվ.* Altarm. *27* խայտ, խայտալ, խայտուցf, խայտառակ *համեմատում է սանս.* skand, *լտ.* scando *«վեր վազել, վեր բարձրանալ» ձևերի հետ։ Մորթման* ZDMG *26, 588 բևեռ.* khaitiani=*հայ.* խայտ: Scheftelowitz BB *29, 31* խայտ *և* խայծ=*հնխ.* khaidyo-:

ԳԻՌ.—Մշ. խէդ *«խաղողի խայծ» (որ. խաղող խէդ ընկեր է),* խէդել *«խաղողի խայծիլ, հասունանալու մօտ կարմրիլ», Շիր.* խէտ, *Ջթ.* խտդ *«խատուտիկ, գոյնզգոյն»,—նոր բառեր են՝* խայտիւ *Սվ. «խայտուցք»,* խայտիւել *Սվ. «վրան գոյնզգոյն զարդեր շինել»,* խատխտած *Վն. «նախշուն»,* խատուտ *Ակն.* խատուտիկ *Ակն. (=Ախց.* խատուտիկ, *Սեբ.*

խաղուղիզ), խատուլիկ Տր. «գոյնզգոյն, սիրուն», խետուկչուաճիկ Ջթ. «նարօտ»։

ՓՈԽ.—Ուտ. xaytarak «խայտառակ»։

+ԽԱՅՏ «ուրախութիւն, ցնծութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից խայտալ «ցնծալ, կայտռել» ՍԳր. Ովկ. մ. բ. 25. խայտանք «ցնծութիւն, հրճուանք» Բրս. գոհ. խայտալից Մաշտ. խայտախնդութիւն Տօնակ. լցախայտալ Նեղոս. խայտամաճ «գժուելով մեռնող» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 130. խայտումն Եղիշ. մկրտ. գրուած է նաև ճայտալ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. khaid- արմատից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս խայտ։—Աճ.

Տէրվ. տե՛ս խայծ: Հիւնք. գայր, գուր, կայտռել են ձևերի հետ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. գիտ. ինստիտուտի, 2, 96 վրաց. խլտոմա «ցատկոտել» բառի հետ։

ԽԱՅՏ, ի հլ. չէնքի վերաբերեալ անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գանձարանում. վկայութիւնը տե՛ս խալարակայf բառի տակ։

ԽԱՅՏԱՂԱՆ «դեղ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տիմոթ. կուզ, էջ 281 «Մի՞ խայտաղան ոչ է ի Գաղաադ և կամ բժիշկ ո՞չ է անդ». (հմմտ. Երեմ. ը. 22 «Միթէ դեղ ո՞չ գուցէ ի Գաղաադ կամ բժիշկ ո՞չ կայցէ անդ»)։ Բուն իմաստն է «ռետին, իւղ» (իբրև վէրքի բալասան և կամ սպեղանի). և այս իմաստով կապւում է մհյ. խայծղան բառի հետ, որ նշանակում է «մի տեսակ ձիւթ կամ խեժ» Վստկ. 146, 197, 210, 217. «կտաւատի թանձր ձէթ» Վստկ. 223. (ԳԴ՝ Վստկ. 246 համարում է «goudron, խաթրան», ինչպէս ընդունում են նաև նոր բառարանները)։ Սրանից է խայծեղանի ծառ «տեկ. գաթրան աղաճի» ըստ Սեբ. (ՀԲուս. § 990 և էջ 678.—արդեօք ուղղելի խայծղանի՞)։ Երկուսի միջին ձևն ունի Հին բռ. խատղաճ «որպէս ռետին, դեղ վիրի կամ կատրան, գաթրան կամ մաղթ, մալէզ» (տե՛ս ՆՀԲ յաւել.) կամ Բառ. երեմ. էջ 137 խայտախաճ՝ նոյն նշ։ Ըստ այսմ խայծղաճ բառի էլ հին ձևն է *խայծաղաճ<խայտաղաճ:

ՆՀԲ կասկածով խայծղաճ մեկնում է «խանձած լաթ՝ որ վէրքի վրայ են կապում». բայց սրան բոլորովին հակառակ է Վստկ. 197, որ յայտնի կերպով ասում է թէ «ռատինէճդ ի Ռուստ ծովեզերէն եկանէ. զերդ խայծղան է»։

ԽԱՅՏԱՌԱԿ տե՛ս խայտ։

ԳԻՌ.—Ոզմ. Մրղ. խայտառակ. Վն. խախf՛-խայտառակ, Ննխ. խայտառագ, Ջթ. խայդառոգ:

ԽԱՅՐԱԼԻ «գոհութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 137։

ԽԱՅՐԻ (-րւոյ, -րեաց) «բերք, պտուղ՝ իբրև ընծայ մատուցանելու» Պիտ. Նի․ս. երգ. Թէոդ. խչ. «առաջին պտուղ, նուբար» Տիմոթ. կուզ, էջ 78, 103, 231, 235. Կնիք հաւ. էջ 360. որից երախայրիf ՍԳր. անխայրի «անպտուղ, ապերախտ» Սարկ. տոմ. դառնախայրի ՋԲ. խայրաբեր «պտղաբեր» ՀՀԲ. նախախայրիf (նոր գրականում)։

Հիւնք. հին պրս. խիր (!) և թրք. (իմա՛ արաբ.) խայըր «բարի»։

*ԽԱՆ, ի. հլ. «ափսէ, սինի» ՍԳր. որից խանակիր «գլխի վրայ սեղանով կամ սինիով բան տանող» Նիւս. կազմ. գրուած խոն «սեղան» Բառ. երեմ. էջ 144։

=Պհլ. *xuān «սեղան» ձևից, որ հաստատում են պրս. خوان xuān (նոր հնչումով xān և xōn) «սեղան», քրդ. kān «սեղան պատրաստել», աֆղան. xvān, բելուճ. v'ān «սկաւառակ, ափսէ». այս ձևերը ըստ Galdner, Studien 1, 17 և Horn, Grdr. էջ 116 ծագում են զնդ. xvaini- «գորգ, ծածկոց, ծածկոյթ» բառից։ Հայերէնում նոյն բառը ներկայանում է նաև խօն, խուն ձևերով, որոնցից կազմուած են խօնասէր, խունաւագութիւն (տե՛ս այս բառերը)։—Աճ.

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 94 յն. χανοῦν «սակառ» բառից։ ՆՀԲ սրա հետ նաև լտ. canistrum, հյ. սաճ, թրք. սինի, սահան, եբր. սալ, թրք. սէլե: Հիւնք. χανοῦν։ Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), որից անկախաբար Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 178 (գրում է خان xān, որ սխալ է)։

ԳԻՌ.—Լ. Ղզ. խաճ «ցորենի մի տեսակ չափ է», Խտջ. խաճ «հաց թրելու տաշտ», Ագլ. խուճ «սեղան»։

*ԽԱՆ «իջևան, օթևան» Խոր. Բ. 46։

=Պհլ. xān «քարվանսարա», պրս. خان xān «տուն, իջևան, կայարան». Արևելքում շատ տարածուած մի բառ է։ Horn § 465 հանում է khan- «փորել» արմատից։—Հիւբշ. 158։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԽԱՆ «իշխան» տե՛ս Ղան։

ԽԱՆ. անստոյգ բառ. գտնւում է հետևեալ տեղերում. «Իբև զխան ինչ զանց արարեալ անարգագոյն» Ածաբ. մկրտ. «Խան կարել, որ զկարուակէ նշանակէ» Երզն. և Նչ. քեր։—ՆՀԲ մեկնում է «փշրանք, նշխարեալ կոտոր, և կոտորակ կամ կապերտ ինչ»։ Առաջին վկայութեան համար ասում է նաև թէ «կարծի գրեալ և խրան, իբր ումկ. խրընքը, գըրընքը, կտորտանք»։ ՋԲ մեկնում է խան «փըշրանք (հացի)»։

ԽԱՆԱԲԱՐ «մեծ տուն»? Նորագիւտ բառ, որ 4 անգամ գործածուած եմ գտնում ԺԳ և ԺԴ դարի արձանագրութեանց մէջ. «Փնդուկն ի քաղաքիս, հայրենի բաղնիսն ու միլն ի մոգանիս, խանապարն կուղպակնովն ու կամարակապ փնդուկն...». «Պապենց խանաբարն չորս դանգն» (Արձ. 1215 թ. Վիմ. տար. 59). «Ի խանապարին ներքի դեհն 2 հուճրա» (Արձ. 1274 թ. Վիմ. տար. էջ 117). «Ի գտակմէջ կարոցի խանապըրի դռանն դիմաց» (Արձ. 1348 թ. Վիմ. տար. 169)։

ԽԱՆԱԹ. նշանակութեամբ անյայտ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. մ. բ. 28. «Զգնայր ուրեք հետի, զի մի՛ ի խանաթ անկեալ՝ զհետ երթայցեն. այլ ի նաւ մտանէ»։ Յոյն բնագրի մէջ կայ միայն «զի մի՛ հետեւեսցին», որով հայ թարգմանչի յաւելուածը անհասկանալի է մնում։ ՆՀԲ մեկնում է «հետք, ճանապարհ ցամաքի, կամ փոյթ, խայրէթ, ջանք», ԱԲ «ճամբայ կամ միատեղ երթալը»։ ՋԲ չունի։

*ԽԱՆԱՋԻՐԱՆ «խոզք հիւանդութիւնը». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 95 բ։

=Արաբ. خنازير xanāzīr «խոզեր», որ خنزير xinzīr «խոզ» բառի յոգնակին է։—Աճ.

ԽԱՆԳԱՐ (գրուած նաև խանկար) «շփոթութիւն, խռովութիւն, կռիւ» Ոսկ. մ. գ. 6. Բուզ. «աւերեալ, եղծուած» Ոսկ. մ. ա. 11. որից խանգարել «եղծել, ապականել» Ժղ. է. 14. Գ. թագ. ժը. 18. Ոսկ. մ. ա. 15, բ. 8. միջին հյ. խանգրել «թշնամուն յաղթել» Սամ. անեց. 128. խանգրիլ «յաղթուիլ» Անսիզք 61. խանգարիչ Գ. թագ. ժը. 17. խանգարումն Դիոն. երկն. Յճխ. դիւախանգարիլ «այսահարիլ» Ոսկ. մ. ա. 18. անխանգար Փիլ. լին։

Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է կամխս. xūnik «վնասել, աւրել»։

ԳԻՌ.—Երև. խանգարէլ, Ջթ. խանգ՛արիլ, Ոզմ. խանգըրիլ «խանգարել», Ռ. խանֆըրէլ «խառնշտորել, տակնուվրայ անել», Մշկ. Ք. խանգար «չեփած, չհասած, հում կամ խակ», Մշ. խանգար «մթագնած, մրրիկ սկսելու մօտ (երկինք)».—նոյն բառն է Ախց. Կր. Խրբ. խանգռիլ, Ալշ. Մշ. խանգրիլ, Պլ. խանղըռիլ, խղղռիլ, խաղռիլ, Ջթ. խանղըրըլ, Ռ. խաղռիլ, Ակն. Սեբ. խառղիլ «գոյնը այնպէս աւրուիլ՝ որ լուացուելով չմաքրուի».— սրանից էլ փոխաբերաբար՝ Ննխ. «բնութիւնը վատանալ», Եւդ. «հիւանդութիւնից կատարելապէս չապաքինիլ, հետքը վրան մընալ»։—Թրքախօս հայերից՝ Ատն. խանգրէլ օլմաֆ «շորը կրակից մրկիլ» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9) որի հետ նոյն է և Բառ. երեմ. 204 մանձիր «խանգարեալ»։

+ԽԱՆԴ, ի, ռ հլ. «սրտի ուժգին բերմունք սիրով, գութով, նախանձով և ուրիշ կիրքով» Խոր. Զքր. կթ. որից խանդ առնել «յանդիմանել» Ոսկ. եբր. խանդակաթ Երգ. բ. 5. խանդալ «նախանձիլ, նախանձից այրիլ» Ոսկ. մ. և եբր. խանդանք «նախանձ» Ոսկ. յհ. բ. 27. խանդացուցանել Օրբել. խանդութիւն Ոսկ. մ. գ. 14. խանդել «նեղել, խռովել, չարչրկել» Բրս. սղ. խանդի առնել «տրտմեցնել» ԱԲ. խանդեղութիւն «գրգռեալ չափազանցութիւն» Սոկր. եկեղ. պտմ. էջ 11 (նորագիւտ բառ). խանդավառ, խանդավառութիւն, խանդոտ, խանդոտիլ, խանդոտութիւն (նոր բառեր)։ Արմատի տարբեր գրչութիւնն է խանտ. որից խանտ «խանձեալ ի մեղս, գարշելի, խայտառակ» Ոսկ. եբր. էջ 514. խանտալ «նախանձով վառիլ» Ոսկ. մ. ա. 7. բ. 9. 14. խանտանք «նախանձ» Փիլ. «բորբոքումն ցանկութեան» Հիւնք. խանտաւորու-

րիւն «նախանձ», Ոսկ. մ. գ. 25. Սեբեր. խանտածուրիւն «նախանձ» ԱԲ. խանտացուցիչ «նախանձելի» Անկ. Գիրք. հին կտ. 189։—Այս արմատից է բխում -աղ մասնիկով **խանդաղ-** (հմմտ. կենց-աղ, յաչ-աղ-իլ, յապ-աղ-իլ, կախ-աղ-ան), որից խանդաղակաթ «խանդակաթ» Ոսկ. եփես. խանդաղանք «գորով» Շնորհ. ոտ. բարձր. խանդաղական Վրք. հց. և եթէ ստոյգ է՝ խանդաղել «նեղել, կարօտել» Բառ. երեմ. էջ 138.—սրա վրայ աւելանալով -ատ մասնիկը՝ **խանդաղատ** (հմմտ. խուրշ-ատ-ել, նր-ատ), առանձին գործածուած գիտէ ԱԲ՝ «գորովական, գորովալից» նշանակութեամբ, որից խանդաղատիլ «սիրտը գորովիլ» Ել. բ. 6. Գ. մակ. ե. 27. «թախանձել, պաղատիլ» Մանդ. Մամբր. խանդաղատութիւն Բուզ. խանդաղատագին Մանդ. խանդաղատանք Խոր. Պիտ. Մանդ. չխանդաղատանք Եփր. խոստ. են։ Այս նոյն արմատի հետ զուգորդ է **խանձ** (նաև գրուած խանծ) «այրուած բանի հոտ» Ոսկ. ես. «հրդեհ» Սմբ. դատ. 173 «բռնկցնելու նիւթ, խանձելիք» Վրդն. դան. ժբ. էջ 279. Սամ. անեց. 125. «ձուկ բռնելու խայծ» Կոչ. 214. Եւագր. որից էլ խանձիլ «սաստիկ փափագիլ, մոլիլ, վատ սովորութիւն՝ ունակութիւն անել» Ոսկ. ա. տիմ. Եւագր. «տոչիլ» ՅՀ. իմ. էջ 27. Կանոն. էջ 140. խանձել «այրել» Ագաթ. Կորիւն. «դաղել, խարանել» Կանոն. էջ 68. խանձական «մոլեալ, իրարու տոչացած» Կանոն. էջ 65. խանձեցուցանել «իրեն քաշել, մոլիլ տալ» Օր. իը. 21. «հրապուրել, որսալ» Մագ. թղ. 206, 123. խանձող «ձկան խայծ» Եղիշ. տիք. 335, 338. գիշախանձ Կոչ. 107. արիւնախանձ Եղիշ. Պիտ. մարդախանձ Եզեկ. ժթ. 3, 6, Բուզ. նրախանձ Ոսկիփ. (դ—ձ կամ տ—ծ յարաբերութեան համար հմմտ. խեղդել—նեղձնուլ, խայծ—խայտ, պիղծ—պղտոր են)։ Բառ. երեմ. էջ 138 գիտէ և խանձել «սովորիլ», խանձ «սովոր», էջ 146 խոանծել «սովորել»։ Նոյն խանձ արմատից յառաջացած ձևեր են՝ **խանձառ** «կրակի կայծ» (նորագիւտ բառ) Վստկ. 13 (Տեսանես զկրակն իբրև զխանձառ մարգարտապէս հեղուիլ). «ածուխի կտոր» Մագ. թղ. 70 (հմմտ. գւռ. խանզար «ածուխի կտոր, մճիր»).—**խանձատ** «այրած» ԱԲ. որից խանձատել «այրել, տոչորել» Բ. մակ. զ. 11. Դան. գ. 94.—**խանձող** «կիսայրեաց փայտ, եր» ՍԳր. եփր. թգ. 434. «հրաբուխի լաւա» Արիստ. աշխ. էլ. արիստ. 16. որից խանձողանալ Վրդն. լս. 61. խանձողիլ «այրիլ» Շար։—**խանձիր** «խանձի հոտ, մուխ, մուր» Ոսկ. եփես. 859 (չունի ՆՀԲ), որից խանձրահոտ Ագաթ. խանձրահոտել Վստկ. խանձրահամ, խանձրահամութիւն Վստկ։—Վերջապէս այստեղ է պատկանում նաև **խազ** «մոլեալ», որի վրայ տես առանձին։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. khn̥d կամ qn̥d- արմատից, որի հիմնական նշանակութիւնն է «վառել, բորբոքել, փայլիլ». հմմտ. սանս. ćand-, çćand- «լուսաւորել», čandrá- «լուսաւոր, փայլուն, լուսին», čandana- «ճանդան փայտը», յն. κάνδαρος «ածուխ», ալբան. hanə, hənə «լուսին», լտ. candeo «փայլիլ, սպիտակ պայծառութեամբ ցոլալ, այրիլ, վառիլ, կրակի կարմիր գոյնն ստանալ, բարկութեամբ բորբոքիլ», candela «ջահ» (>կանթեղ), candor «պայծառ սպիտակութիւն, փայլ, գեղեցկութիւն, կիզիչ տաքութիւն, ոճի պայծառութիւն, անմեղութիւն, առաքինութիւն, ազնուութիւն», candidus «սպիտակ, պայծառ, գեղեցիկ, վճիտ, մաքուր, բարեբարոյ, անկեղծ», candidatus «որ սպիտակ է հագնուած, թեկնածու, կանդիդատ (այսպէս կոչուած իրենց հագած սպիտակ հագուստի պատճառաւ)», candidatio «լուացարարութիւն», candidarius pistor «սպիտակ հաց թխող հացթուխ», ac-cendo «վառել, այրել, լուսաւորել, բոցավառել, եռանդը գրգռել», incendo «այրել, փայլեցնել, գրգռել, դրդել, զայրացնել, վշտացնել, խունկ ծխել, մի որևէ փափագով՝ ցանկութեամբ վառուիլ, խանդավառուիլ, կատաղի կրքով բորբոքել», incendium «հրդեհ», կիմր. cann «սպիտակ», cynneu «վառել», բրըտ. cann «լրացեալ լուսին», condud, connud «վառելափայտ», որոնք տալիս են հնխ. qend-, sqend- արմատը (Walde 121, Boisacq 405, Pokorny 1, 352, Ernout-Meillet 138): Հայերէնի մէջ վերջաձայն դ և ձ՝

նախորդ ունգականի պատճառով են։ Մեր բառերի հետ իմաստով բոլորովին նոյնանում են լտ. candeo, incendo. *յատկապէս հմմտ.* խանդել *«նեղել, չարչարել»=լտ.* incendo *«վշտացնել»,* խանձ *«հրդեհ»=լտ.* incendium *«հրդեհ»,* խանձող *«կիսավառ փայտ»=բրըտ.* condud *«վառելափայտ»,* խանձառ *«ածուխի կտոր»=յն.* κάνδαρος *«ածուխ», որ մինչև մասնիկը նոյն է հայերէնի հետ։—*

ՆՀԲ խանդ *և* խանձ *լծորդ է դնում։* Böttich. ZDMG 1850, 356 *և* Arica 80, 336 *սանս.* kānti, *յն.* κονδάς, χάρις = *հյ.* խանդ։ *Տէրվ.* Altarm. *29 և Նախալ. 111* գիլա-խանձ, խանտալ *կամ* խանդալ *կցում է* խածանել *բառին՝ որ տես. իսկ* խանձել, խանձել, խանձատել, խանձող՝ *սանս.* čand, sčand *«վառիլ»,* čandana- *«լուսին», յն.* κάνδαρος *«ածուխ», լտ.* incendo, candere *են ձևերի հետ հնխ.* skad, skand *«վառել, այրել» արմատից։ (Վերի ձևով մեկնութիւնը իմն է, բայց առաջին ուղիղ մեկնիչն է Տէրվ.)։ Հիւնք.* խանձ *հանում է* նախանձ-*ից, իսկ* խանդ, խանդալ, խանդաղատիլ, խանտալ *հանում է* խնդալ *բառից։* Bugge KZ *32, 42* խանդ *կցում է հսլ.* chošta, chŭtěti *«ուզել», լեհ.* chęć *«փափագ», ռուս.* хотить *«ուզել» բառերի հետ. իսկ* խանձ *կցում է գերմ.* sengen. *անգլ.* singe *«այրել» բառերին.* խանձռանամ *են բառերի* r-*ի դէմ՝ շատ պատշաճ է գտնում Նորվեգ.* sengra *«խանձրահոտիլ»։* Meillet MSL 9, 153 *և 10, 140 ընդունում է յիշեալ մեկնութիւնը՝ աւելացնելով նաև* խինդ, խնդալ, խնդիր *բառերը։ Հիւբշ.* IF Anz. *10, 47 ընդունում է* խանդ=*հսլ.* xŭtěti *համեմատութիւնը։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397* խանդ *և* խինդ *ձևերի հետ է կցում իռլ.* sant *«փափագ», հբրըտ.* aruanta, *արմորիկ.* c'hoant *«տենչանք, իղձ»։* Pedersen KZ *38, 388 և 40, 178 ընդունում է* Meillet-*ի մեկնութիւնը։* Berneker *399 հերքում և չի ընդունում, որովհետև սլաւական ձևերի արմատն է* chot-, chŭt-, *առանց ունգականի. իսկ լեհերէնի և այլ սլաւական լեզուների մէջ երևան եկած ունգային* chǫt- *ձևը յետոյ յառաջացած երևոյթ է։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *110* խանձ *միացնում է յն.* κάχρυς *«աղանձ» բառին։*

*ԽԱՆԴԱԿ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «խրամ, փոս (յատկապէս պարիսպների առաջ փորուած փոսը)» Ասող. 179. Նչ. եզեկ. Վրք. և վկ. Ա. 346. Ուռհ. 62, 159. Մարթին. որից* խանդակել *«փոս, խրամ շինել» Մարթին. ռամկաբար* խէնտէկ *Վստկ. 10, որից* խէնտէկել *Վստկ. 136։*

=Արաբ. خندق xandaq *«խրամ, փոս», որից փոխառեալ են նաև գնչ.* handako, *թրք.* hendek *«փոս, խրամ», արաբերէն բառն էլ ծագում է պրս.* kanda>fանդակ *«փորուած» բառից և ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 898՝ յատկապէս պարիսպների շուրջը փորուած խրամն է։—Հիւբշ. 267։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից յետոյ Lag. Gesam. Abhd. *298։*

ԽԱՆԴԱԿ *«խանագործ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 138. իմա «սեղան շինո՞ղ»։*

ԽԱՆԴԱԿԵԼ *«կռել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 137։*

ԽԱՆԴԱՂ *«անծանօթ մի բոյս է» Կամրկ. ունի միայն ՀԲուս. § 991. Թերևս նոյն է Մշ.* խանտոխ *բուսանուան հետ։*

+**ԽԱՆԴԱՂԱՏԻԼ** *տե՛ս* խանդ։

***ԽԱՆԴԱՐԵԿ** *կամ* **ԽԱՆԴԱՐԻՍ** *«մի տեսակ բոյս. լտ.* cichorium intybus, *վայրի եղերդակ» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 992։*

=Անշուշտ փոխառեալ բառ է և նոյն է արաբ. قنطارون qanṭārūn *կամ* قنطاريون qanṭāriyūn *«տերեփուկ, ֆր.* centauré, *լտ.* centaurea sęrotina Bor.*» բառի հետ։ Այս վերջինը՝ ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 559 *պատկանում է ճիշտ նոյն տեսակին* (compositae *բաղադրեալք), ինչ որ* cichorium intybus L *(Տիրացուեան, § 568)։—Աճ.*

ԽԱՆԴՈՒՄԱՆԴ *տե՛ս Աղամանդ։*

***ԽԱՆԹԱՐ** *կամ* **ՂԱՆԹԱՐ** *«կենդինար, մի տեսակ քաշ է» Վրք. հց. Ա. 223. ունի միայն ԱԲ։*

=Արաբ. قنطار qanṭār, որի թուրքական արտասանութիւնն է ḳantar «կենդինար». արաբ. բառը ծագում է յն. κεντηνάριον այս էլ լտ. centenarium ձևից, որ բուն նշանակում է «հարիւրանոց»։ Հին փոխառութեամբ յունարէնից ունինք կենդինար. տե՛ս այս բառը. հմմտ. նաև խանտար։—Աճ.

*ԽԱՆԹԷՓԱՐ «զուիրակի ցեղից մի տեսակ բոյս. դեղուկ, կրետաբոյս, լտ. dictamnus creticus» Գաղիան։

=Թաթարերէն բառ է, ինչպէս վկայում են հները. այսպէս՝ «Այս խոտին թաթարն խանդէբար սաէ» Ամիրտ. թաթարն խանդէպար օրի (Ձեռ. Պարիզի մատ. թ. 245, էջ 147—172)։—Աճ.

Բառիս մասին ընդարձակ բանասիրական տեղեկութիւններ ունի Վ. Թորգոմեան, Կոչնակ 1922, էջ 20—21, ուր և հարց է տալիս թէ արդեօք կապ ունի՞ խանդ, խինդ բառերի հետ։ (Այս պարագային կարելի էր մայր ձևը համարել պրս. xandabar «խնդաբեր, ծիծաղ բերող», բայց այսպիսի բառ չունի ԳԴ, ինչպէս որ թաթարական բառարաններից մէջ էլ չկայ վերոյիշեալ թթր. խանդեպար օրին)։ Նոյն բառի մասին մի լուրջ յօդուած ունի նաև Արթինեան, անդ, էջ 587—8։

ԽԱՆԹՈԻՌ «ծոպ». մէկ անգամ ունի Մաշտ. ջահկ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

+ԽԱՆՁ տե՛ս խանդ։

ԳԻՌ.—Ալշ. խանձել, Երև. Նխ. Պլ. Ռ. խանձէլ, Ախց. Կր. խանծէլ, Սեբ. խանձէլ, Խրբ. Ջմ. Վն. Տփ. խանձիլ, Ագլ. խա՛նձիլ, Ասլ. խանձէ՝լ, խանձիլ, Տիգ. խոնձէլ, Գոր. Ղրբ. խոնձիլ, Ջղ. խնձել, Ակն. խանձիլ, խօնձիլ, Համշ. խօնձուշ, Թրքախօս հայերից՝ Ատն. խանձէլ օլմաք «բուրդը կամ մետաքսը կրակից մրկիլ» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9).—Խանձիր ձևից են գալիս՝ Մշ. Սլմ. խանձրել, Մրղ. խանձրէլ, Մկ. խանձրիլ «բուրդ, մազ են մրկիլ», Խրբ. խանձրմիլ, Տփ. խընձրամ՛մի, Ոզմ. խանձրտխամ, Սլմ. խանձրխամ, Ագլ. խնձրտ՛նում, Ղրբ. խնձրնո՛նամ, Տփ. խնձրանուտ, Գոր. խնձրմո՛նոտ, Ջմ. խընձրմանոտ, Դվ. խնձրվիլ, Բք. խանձրնմիլ։—Ալշ. խանձուր «այրած շոր՝ որ վէրքի վրայ են դնում՝ իբրև սպեղանի»,—խանձող ձևից են գալիս՝ խանձողակոթ, խանձողամայր, խանձողատ (վերջինը -ատ մասնիկով, ճիշտ ինչպէս ունինք խանդաղատ)։ Նոր բառեր են խանձիլ «մրկած շոր», խանձման, խանձմնձոտել, խանձուխոռով, կամ կրճատ՝ խնձմանձել, խնձմնձանոտ, խնձմնձոտել, խնձմնձոտիկ։

ՓՈԽ.—Վրաց ხანძარი խանձարի «լեռան՝ մացառուտի մէջ հրդեհ» (հմմտ. հյ. խանձառ «կայծ»). քրդ. خزروك xəzruk «խանձի հոտ» (ըստ Justi, Dict. Kurde էջ 155), թրք. գւռ. Կր. xanzar «խանձ, խանծ» (Բիւր. 1898, 627)։

ԽԱՆՁԱԼ «պանծալ, պարծիլ, մեծաբանել». ունի միայն ՀՀԲ, որի հետ նոյն է խանծալ «պանծալ» Բառ. երեմ. 138։

*ԽԱՆՁԱՐՈՒՐ, ո հլ. «մանկիկի բալուլ» ՍԳր. Ագաթ. որից խանձարրել Ոսկ. ծն. Բենիկ. Պղատ. օրին. խանձարրապատ Զքր. կթ. ծն. Գնձ. Բենիկ. Պրպմ. խանձարրապատիլ Յհ. իմ. երև. խանձարրաւոր Եփր. տնընդ. 38։

=Ասոր. ܥܙܘܪܐ ʿazrūrā «խանձարուր», որ ծագում է ܥܙܪ ʿəzīr «փաթաթել» արմատից։—Հիւբշ. 517։

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Götting. Nachrichten (ՀԱ 1889, 159), որ կասկածելի էր գտնում Հիւբշ. Arm. Gram. 517, բայց յետոյ IF Գ, էջ 478 (Թրգմ. ՀԱ 1907, 251) ընդունեց։ Հիմնք. խանձ, խանձիլ բառից։

*ԽԱՆՈՒԹ, ի հլ. (գրուած նաև խանութ Ոսկ. ես. 419) «կրպակ, մթերանոց» Եւս. պտմ. Ոսկ. փիլ. և ես. 419. և մ. բ. Ագաթ. «մթերուած բան, դէզ» Ղև. լէ. 155. որից խանութպան Ոսկիփ. Շնորհ.=խանութպան Զքր. սարկ. Բ. 31. խանութայք Յայսմ. փոխաբերութեամբ ասում է՝ խանութք ալեաց «ծովի խորագոյն խորշերը» Թէոդ. կուս։

=Ասոր. ܚܢܘܬܐ xānūθā «խանութ», որից փոխառեալ է նաև արաբ. حانوت ḥānūt նոյն նշ.—Հիւբշ. 304։

Նախ ՆՀԲ դրաւ արաբերէնից։—Lag. Psalterii versio memphitica 155 ասոր.

xānūθ, լտ. canaba, որից էլ գերմ. Kneipe «հասարակ գինետուն»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 100 հայերէնը փոխառեալ է դնում կապադովկ. χανοῦτε «քարտաշի մուրճ» բառից! որ հանում է սանս. han «զարնել, սպանել» արմատից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Զթ. Խրբ. Կր. Հճ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. խանութ, Ոզմ. խանօւթ, Ասլ. խընիւթ, խընիւ*, Ննխ. խանութ, խանթ (Չալըթըր գիւղում խամութ!), Հմշ. խօնութ.—Նոր բառեր են խանութատէր, խանութչէֆ, խանութւոր:

⊙ԽԱՆՁԵԼ «պոռալ, գոալ» Յոբ. գ. 5. Ագաթ. Ոսկ. եփես. 806. որից խանճիւն Եփր. գտ. էջ 333. խանչումն Մագ. Վրդն. ծն. առաջին «պոռալ, բղաւել, գոռալ» իմաստից յառաջացած է «հպարտանալ, փքուիլ, ամբարտաւանիլ» նշանակութիւնը. այսպէս՝ խանչանալ «հպարտանալ» Նիւս. երգ. Իրեն. հերձ. 156. գերախանչ «ամբարտաւան» Փիլ. Կալիսթ. 174. Վանակ. յոբ. խանչումն «փքուիլը, ուռիլը» Նիւս. կազմ. Փիլ. (նաև «յղութեան ուռեցքը՞» Ոսկ. ածած. տպ. Ոսկ. պօղ. բ. 631). հմմտ. խնչել՝ նոյնպիսի կրրկին նշանակութիւններով.—Նորագիւտ բառ է՝ խանչաձայնել Արիստիդ. 20։

=Բնաձայն բառ, որ ն և չ յօդակապերով ձևացած է խ պարզ ձայնից. հմմտ. խնչել, խխնջել, խոխոջել ևն։—Աճ.

Այվազեան, Ուղղագր. էջ 43 լծ. հյ. կանչել: Հիւնք. փոչել բայից։ Վերի մեկնութիւնս հրտր. ՀԱ 1899, 203բ։

ԳԻՌ.—Ալշ. խանչել «կանչել, կոչել», Բլ. խանչ «գոչիւն, ցասի աղաղակ» խանչել «կանչել», Տր. «սիրտը կսկծացնել», Ղրբ. խանչխանչ գալ, խընչըխա՛րավ, խնչխանչել «սաստիկ լալ, կողկողիլ», նաև խանչուփո՛-րոթ Գնձ. «այրիլ, մորմոքիլ»։ Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 265՝ խանչել Երև. «օձի և կարիճի խայթելը. 2. կծու խօսքերով վիրաւորել»։

***ԽԱՆՍԱՐ** «կենդինար» Վրք. հց։

=Արաբ. قنسر qansar «կենդինար» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 89). սրա աւելի տարածուած ձևն է قنطار qanṭar, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս խանթար:—Աճ.

ՆՀԲ խանթար բառի ռամկական ձևն է կարծում։

***ԽԱՆՏԱԼԱՅ** «մլուկ, փայտոջիլ» Բժշ.

=Թթր. قندالا qandala «մլուկ» (Будаговъ 2, 66), որից փոխառեալ են նաև կումիկ. kandala, չեչեն. gandluy, ղափս. kandelay «մլուկ»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ննխ. խանդալա:

ԽԱՆՏԱԽՈՒՇ «մի տեսակ անստոյգ բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3328։—Նոյն համարի տակ ՀԲուս. ունի նաև խանտուշ անստոյգ բոյսը. արդեօք այս երկուսը նոյն չե՞ն. հմմտ. Մշոյ բարբառով խանտող, խանտոխ, խանտուկ, խանտիտող, խանդիտակ, որոնք զանազան բուսանուններ են. դ և շ տառաձևերի շփոթութեամբ կարող էր խանտող բառը հեշտութեամբ խանտուշ դառնալ։

ԽԱՆՓՈՒԼ «հրէական հագուստի վրայ քղանցքից կախուած մի մաս». Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 199 «Լայնեն, ասէ, զգրապանակս և երկայնեն զքղանցս հանդերձիցըն։ Եւ զի՞նչ են սոքա. զի ստէպ մոռանային զԱստուծոյ երախտիսն, ասաց գրել ի գիրս փոքունս զպատուիրանս և կախել զբազկացն, որպէս այժմ բազում կանայք աւետարանակս կախեն զպարանոցաց։ Նոյն է և քղանցքն։ Զի որպէս բազումք չուանով կապեն զմատն, զի յայն հայեցեալ՝ յիշեսցեն զորմէ չոգանն, նոյնպէս և Աստուած՝ իբրև մանկտւոյ՝ հրամայեաց շուրջ զստորոտովն խանփուլն կախել, զի յայն հայեցեալ՝ յիշեսցեն, թէ զքառասուն ամ յանապատին ո՛չ մաշեցան հանդերձք մեր, այլ և աճեցին ըստ հասակին. և կոչէին զայն՝ քղանցք»։

ԽԱՇ տե՛ս խարշ։

ԽԱՇ «խոռն, մի տեսակ վայրի դաղձ, mentha pulegium L» Գաղիան. (ՀԲուս. ունի նաև խաշդն ձևը)։

ԳԻՌ.—Նո՞յն է արդեօք Մշ. խաշմ «մի տեսակ վայրի բանջար, որ պանրի մէջ են դնում»։

ՆՀԲ խաշ համարում է «լուադեղ կամ խաշնդեղ». վերի ձևով են դնում

Նորայր, Բառ. ֆր. 937 բ և ՀԲուս։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. خاش xāš «շիւղ»։

ԽԱՇԱՐ. նշանակութեամբ անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Բուզ. Գ. 8 «Եւ նա հրաման թագաւորն զօրավարին հանել խաշար յաշխարհէն բազում և բերել զվայրենի կաղին մայրեաց և տնկել»։ ՆՀԲ մեկնում է «խարձ, յն. χάραξ, տունկ ի պէտս ցանգոյ կամ պատնէշի, ցից ևն», ՋԲ «տնկելի շառաւիղ ծառոյ կամ ցից», ԱԲ «խարձ, թուփ՝ ցանգ շինելու ցից». ՀԲուս. § 998 «Թուի թէ խարձի կամ ցախի տեսակ է»։ Այս բոլորը ի նկատի ունին անշուշտ Արդ. խոչ. խաշար՝ որ նշանակում է «բարակ ձող՝ որ մագլցող բոյսերի կողքին են տնկում, որպէս զի վրան փաթաթուին ու բարձրանան». սրա հետ էլ նոյն են վրաց. ხაშარი խաշարի «նեցուկ, ցից», լազ. խաշարի «կաշի քաշելու գաւազան» (Արրտ. 1911, 420)։ Այսպէսով վերի հատուածի միտքն այն է լինում, որ թագաւորը հրամայել է «ծառերի ձողեր կտրել և բերել տնկել»։—Բայց հատուածը այնպէս է կազմուած (հանել խաշար յաշխարհէն և բերել զվայրենի կաղին), որ յայտնի երևում է թէ խօսքը ո՛չ թէ ձողերի մասին է, այլ «մարդկանց բազմութեան, հասարակ գիւղացի մշակների»։ Այսպէս է հասկանում նաև Մառ, ЗВО 20, 116 և մեկնում է «խումբ, ամբոխ»։—Տես և խոշոր։

ԽԱՇԸՐ «գերի կամ պատանդ», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յիշատ. 1401 թուից (հրատ. Դիւան ժ. էջ 15). «Տէր Զաքարէն խաշըր տարաւ (Նարեկ աղօթագիրքը), ես Սիմէօն վարդապետս 30 թանկայ տուի ու թափեցի»։

***ԽԱՇԽԱՇ** «մեկոն. papaver, ռ. макъ» Մխ. առակ. Բժշ. Վստկ. 96, 165. (գրուած է և խաժխաժ, ինչպէս յիշում է ՀԲուս. § 962, որ և հաստատում է արդի գաւառական ձևերով).—իբրև խաշխաշի տեսակներ յիշուած են խաշխաշի զապտի «փրփրոտ խաշխաշ, pavot écumeux» Ամիրտ. (=ՀԲուս. § 1002) և խաշխաշ ճարֆիվիա «վայրի խաշխա՞շ» Ամիրտ. (=ՀԲուս. § 1003)։

=Պրս. خشخاش xašxāš, որից փոխառեալ են նաև արաբ. xašxāš (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 327), թրք. քրդ. xašxaš, վրաց. ხაშხაში խաշխաշի, բոլորն էլ նոյն nշ։ Ըստ Pictet 1, 295 պրս. բառը ծագում է սանս. खसखस khaskhasa հոմանիշից (Böhtlingk 2, 609)։—Խաշխաշի զապտի ձևի համապատասխանն է արաբ. زبدی خشخاش xašxaš-i zabdī (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, 16 հաւաքածոյքը)։—Հիւբշ. 267։

Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Arica 74, 201, յետոյ Lag. Urgesch. 832 ևն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Շմ. Պլ. Սեբ. Տփ. խաշխաշ, Մշ. խաշխժուզ, Ոզմ. Ջղ. խաժխաժ, Սլմ. խոժխոժ.—նոր բառեր են խաշխաշ Ախք. «կարմրազարդ», խաշխաշաֆար Ղրբ. «խաշխաշը տրորելու քար»։

ԽԱՇԽԱՇԵԼ «եղծ զեղծ ինչ գործել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 138։

ԽԱՇՆ, ճ հլ. (-շին, -շինք, -շանց) «ոչխարի և կամ այծի հօտ» ՍԳր. Ագաթ. որից խաշնադարման Ծն. խզ. 32, 34. խաշնասիրութիւն Մծբ. խաշնարած Ծն. դ. 20. խաշնարօտ Մծբ. խաշնաւէտ Վեցօր. խաշնդեղ Բժշ. խաշնտես «հովիւ» նորագիւտ Բ. մնաց. ժդ. 15. խաշնանաւ (նոր գրականի մէջ) ևն։

Հինք. հանում է իշխան բառից։ Pedersen-ի մեկնութիւնը ընդարձակ տե՛ս խոյ բառի տակ։ Patrubány ՀԱ 1910, 93 հնխ. seqā «կտրել»+k'éuo «ուտել» արմատներից։

+**ԽԱՉ,** ի հլ. «մահապարտներին վրան կախելու փայտ, որ եղաւ յետոյ նշան Քրիստոնէութեան, փխբ. վիշտ, չարչարանք» ՍԳր. եփր. եւ. Կիւրղ. ծն. ևն. որից խաչական Բուզ. Ագաթ. խաչակիր Ագաթ. Կորիւն. խաչակից Հռ. զ. 6. Ագաթ. խաչել ՍԳր. Ագաթ. խաչելութիւն Եզն. խաչամահ Ոսկ. յհ. ա. 9. խաչանշան Ագաթ. խաչափայտ Ա. պետր. բ. 24. Կիւրղ. եւ. խաչապան «եկեղեցպան» Սեբ. 82 (նորագիւտ բառ), խաչֆ «քառուղի» Վրդ. առ. 124. առանց յօդակապի՝ խաչնանու Եփր. Երր. խաչկրօն Մագ. խաչվերաց Խոսր.

են.—Նոր գրականի մէջ ունինք խաչարձան, խաչfար են. գրուած է նաև խէչ (ըստ Մառ ЗВО 20, 15)՝ 1281 թուի մի արձանագրութեան մէջ, խայչ՝ Անիի ԺԲ—ԺԳ դարի մի արձանագրութեան մէջ (Մառ, Христ. Вост. I (1912), էջ 238) և Օձունի ԺԳ դարի մի արձանագրութեան մէջ (Աշխ. Քալանթար, Христ. Вост. II (1913), էջ 151)։ Նախապէս նշանակում էր «փայտ, ցից», իմաստի նոյնպիսի զարգացում են կրած և յն. σταυρός «ցից. 2. մահապարտի ցից. 3. խաչ», σκόλοψ «սրածայր փայտ, ցից, յետնաբար՝ խաչ», պրս. دارو dārū «ծառ, փայտ», մանիքէական գրուածներում «խաչ», որից էլ بدار کردن ba-dār kardan «խաչել», ասոր. ܩܘܣܐ qausā «ծառ, փայտ, խաչ» գոթ. kal-ga, հանգլ. gealga և հհիւ. galgi «կախաղան, խաչ»= արևմտ. հհիւ. gelgja «կոճղ, գերան», հանգլ. rōd «խաչ»=անգլ. rod «ճիպոտ, գաւազան», արևմտ. հհիւ. róda «խաչ» և «ձող»։ Ըստ այսմ հյ. խաչ կապւում է խոչ, խէչ «փայտ, ցից» բառերի հետ և նրանց ձայնդարձն է։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. khet- «փայտ» արմատից, որ պահում է միայն պրս. خاده xāda «ճիւղ ծառոյ, որ իջէ բուսեալ երկայն և ուղիղ. 2. երկայն փայտն նաւավարաց, որով վարեն զնաւն. 3. երկայն փայտն, յորոյ ծայրըն աւել հաստատեալ՝ աւլեն. 4. երկայն փայտն կախաղանին» (չունի Horn)։ Պրս. բառը գալիս է khāt ձևից (պրս. x<հնխ. kh ձայնափոխութեան համար հմմտ. xāyīdan «ուտել»=սանս. khād, պրս. xāra «քար»=սանս. khara- «կարծր» են)։ Հայերէն խաչ ենթադրում է հնխ. khaty- և իր ձայնդարձներով դնում է khet- արմատը։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Lag. Arm. Stud. § 968 պրս. xāj, որ սակայն՝ ըստ Հիւբշ. 158՝ փոխառեալ է հայերէնից։ Հիւնք. խեց բառից։ Müller WZKM 7(1893), 380 կասկածով եբր. עץ ʽēṣ «ծառ, կոճղ» բառի հետ։ Patrubány ՀԱ. 1908, 275 լտ. secāre «կտրել» բայից ցեղակից։ Մառ ЗВО 20 (1911), 113—6 իբր յաբեթական կցում է եբր. עץ ʽēṣ «ծառ, փայտ», արաբ. عصا áṣā «գաւազան», եթովպ. ዕፅ ʽəṣ, արամ. אעא āʽ կամ ʼā, ʼāq, վրաց. ხე խե «ծառ», խեչ-ա-կալի «կեռ փայտ», ხეჩა խʻեչա «փայտ կտրել», լազ. խաչկետի, խաշարի «խեչակ» և հյ. խեչ բառերի հետ։ Ցնտղեան, ՀԱ. 1926, 95 ասոր. խուդշ «սուրբ» բառից. (բայց խուդշ չէ, այլ ըստ Brockelm. Lex. syr. 313 բ ܩܘܕܫܐ qūdšā)։ Աղբալեան ՀԱ. 1926, 266 մերժում է այս մեկնութիւնը և բառը միացնում է գւռ. խէչ, խէչակ, խըշմar ձևերին։ Վերի ձևով ստուգաբանեց Lidén ՀԱ. 1927, 766, բայց միայն խաչ ձևով։ Անուշադիր է գտնուած խեչ, խէչ և խոչ ձայնդարձների վրայ։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Նխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. խաչ, Ասլ. խաչ, խաշ, Տփ. խաչ «խաչ», խէչ «Ս. պատկեր», Զթ. Մրղ. Սլմ. Տիգ. խաչ (սեռ. Զթ. խէչի), Այն. խէչ (Բիւր. 1900, 671), Ալշ. Մշ. խաճ, Ագլ. խօչ.—Հմշ. խաչ նշանակում է նաև «եկեղեցի», Ակն. Զթ. «աստղի մի անուն», Ախց. Երև. «խաղաթղթի մէջ ✝ նշանը»։ Նոր բառեր են անխաչ, խաչագող, խաչալեմ, խաչաճամբոյր, խաչաստղ, խաչաւոր, խաչղուռ, խաչեղբայր, խաչըռուռ, խաչերկաթ, խաչկապ, խաչմերուկ, խաչճել, խաչփակ, խաչփունջ, խաչլու (=Սչ. խաշլու) «կնքահայր», խաչլումայր (=խաշլումար) «կնքամայր» են։

ՓՈԽ.—Պհլ. درو (Müller WZKM 7, 380), պրս. خاج xāj կամ خاچ xāč «խաչ», خاچ اشوران xācašūrān «խաչալուայ» (Մառ ЗВО 20, 15), ուտ. խաչ, խաչճայ «խաչ» խաշտեսուն «մկրտել», խաշտեցի «մկրտութիւն», խաշբաբա «կնքահայր», խաշճաfու «կնքամայր», ավար. խաճճ «խաչ», քրդ. خاچ xač «խաչ», թթր. (Կիրգիզ. և Կազանի) قاچ qač, قچی qači «խաչ» (Будаговъ 1, 524), թրք. خاچ xač կամ حاچ hač «խաչ», خاچواری xačvari «խաչաձև», خاچ ايتمك xač itmek «կնքել», خاچلامق xačlamaq «խաչել», որից خاچلاغمش xač-

lanməš «խաչեցեալ» (Будаговъ անդ), գւռ. Թրք. Եւդ. خچوك xečüg «խաչուկ, գիւղական տների առիքներին խաչաձև դրուած գերան», خچورکت xečürget «խաչերկաթ» (միւսների, ինչպէս և ռուս. кочергá և այլ սլաւական ձևերի մասին տե՛ս Երկաթ բառի տակ), արաբ. գւռ. Սղերդի xač «խաչ», xačkuk «մետաքսից բանուած նարօտ կամ պսակ, որ քահանան փեսի կրծքի վրայ է կապում խաչաձև» (Բիւր. 1899, 116), վրաց. ხეჩახპერი խեչախպերի «խաչեղբայր» (Չուբինով[2], էջ 1741)։ Ուտ. խաչկալ «խաչկալ», խաչվար «խաչվառ», խաչվարբաշայ «խաչվառակիր», խաչփարազ «խաչապաշտ», խաչաֆրեփսուն «խաչօրհնէք».—իսկ խաչտեսուն «մկրտել» են բառը հաւանաբար ծագած են ուտ. խաշ «լոյս» բառից և կապ չունին խաչի հետ։

ԽԱՉԵՆԵԱԿ (կամ խաչենակ) «ինչ որ անծանօթ արու չորքոտանի». յիշուած է հոմանիշների մի շարքի մէջ՝ հետևեալ ձևով. «Արականքն, որպիսի՝ եզն, եղջերու, խաչենեակ, խոյ և այլ այսպիսիք», Մագ. քեր. 240 և Երզն. քեր։

***ԽԱՊԱԶ** «հացագործ» Վրդն. առակ. 200. Միխ. աս. էջ 80 (տպուած է սխալմամբ խապաղ)։

=Արաբ. خبّاز xabbāz «հացագործ», որ ծագում է خبز xubz «հաց» բառից. սրանից են փոխառեալ նաև վրաց. ხაბაზი խաբազի, քրդ. xabbaz, xabbas «հացագործ»։—Հիւբշ. 268։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԽԱՊԱՄԱԽ «անծանօթ մի բոյս է» Կամրկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 1005։

ԽԱՊՈՒՆ «կամար». մէկ անգամ գործածուած է խապունայարկ բարդի մէջ. «Ամրոց բ սղմակամարակապ և խապունայարկ» Մարթին. առանձին պահուած է Զարսանճագի գաւառականում խապուն ձևով և «կամար, կամարակապ? նշանակութեամբ. հմմտ. Հայկունի, Մօքս, էջ 12 և 19 հետևեալ հատուածները. «Քար որ ձգեցիր, կէս սահաթ կը զնկրտայ, ինչպէս խապուն եղած տեղը կը ձեննոտի։ Տուտով մի շինեց ջրի վրայ խապուն շենք մի... շինած կամարին գլուխն մի մեծ օդա շինեց»։ (Հայկունի չէ յիշած բառիս նշանակութիւնը, բայց վերջին ստորագծեալ բառից իմացւում է՝ որ նշանակում է «կամար»)։

ՆՀԲ խապունայարկ մեկնում է «գմբեթայարկ կամ նման գմբեթի փռան»։

ԽԱՊՏԵԼ «այրել». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 138։

***ԽԱՌ** կամ **ԽԱՐ** «փուշ կամ փշոտ թուփ». որից խառի պտուղ «փշոտ թփերի պտուղ, ինչպէս ծոր, շնխաղող են» Գաղիան։

=Պրս. خار xār, պհլ. xār «փուշ»։—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (բայց դնում է նաև լծ. հյ. կառ), յետոյ Պատկ. Матер. I. 10։

ԽԱՌ «ոլորում, ոլորք». արմատ առանձին անգործածական. երևան է գալիս հետևեալ բառերի մէջ.—խառամանել կամ խառմանել «մանել, հիւսել» Վրդն. սղ. ճժը (էջ 401 տպ. խառնամանել). խառան «չուան» Ագաթ. Ոսկ. բ. տիմ. 209. խառանել «չուանով կապել» Ոսկ. մ. ա. 20. բ. 26. խառանաձիգ «չուանով քաշած» Գ. մակ. դ. 7. խառխառոտ «գալարաձև, ոլորուն (սիւն)» Երզն. ժ. խոր. էջ 9 ա (չունի ՆՀԲ). խառնել «անասունի գլուխը ոլորելով փրցնել» Ղևտ. ա. 15. ե. 8. խառատել «ոլորելով՝ քաշկռտելով փրցնել, ծամծմել» Ոսկ. գծ. 62. Տօնակ. խառատումն ՑՀ. կթ. 265. խառեալ «միջատ», որ և միջախառ «միջատ». երկուսն էլ Վեցօր. էջ 175 (տպագրում խառնեալf, միջախառն, այսպէս ուղղել ըստ Ս. Վ. Նազարէթեանի ձեռագրի. տե՛ս Պատկեր 1893, էջ 284)։

ՆՀԲ կար բառի հե՞տ։ Justi, Zendsp. 79 զնդ. kar «կտրել», պրս. kirnidan։ Հիւնք. էջ 65՝ յառել բայից։ Karst, Յուշարձան 401, 404 սումեր. g'ar «շրջանակաձև, շրջափակ, կապել, շղթայ, գօտի»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 179 պրս. خار xār «փուշ» բառից։

ԳԻՌ.—Բլ. Մշ. խառան, Ջթ. խառըն «չուանով փայտ՝ որ անասունների վզին են կապում»։

***ԽԱՌԹՈՒԹ** կամ **ԽԱՐԹՈՒԹ** «մի տեսակ

սև թութ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1014 և յաւել։
=Պրս. خرتوت xartūt «է տեսակ խմն թթոյ, որ յոյժ վտիտ և անհամ լինի» (իբրև xar «էշ»+tūt «թութ» բառերից, որով xartūt բուն «իշաթութ»). սրանից է փոխառեալ նաև վրաց. ხართუთა խարթութա «սև թութ»։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), նոյնը յետոյ անկախաբար Նորայր ՀԱ 1924, 550։

ԳԻՌ.—Երև. խա՛ռթութ, Տփ. խա՛րթութ, Ղրբ. խառթօթ «մի տեսակ խոշոր և ընտիր թութ»։

ԽԱՌՆ, ի հլ. «խառնուած, բաղադրեալ, ո՛չ պարզ» Դան. բ. 43. Յհ. ժթ. 39. Եզն. Ագաթ. «հասարակ, սովորական, պարզ» Ոսկ. յհ. ա. 11, 12. «խառնակ, պիղծ» Հռ. ժգ. 13. «միասին, իրար հետ» ՍԳր. Եւս. քր. «զուգաւորութիւն» (անեզական գործածութեամբ) Կոչ. Ոսկ. կող. և մտթ. Սեբեր. Կիւրղ. ծն. Ագաթ. Եզն. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ. خلاط xilāt «խառնուել. 2. անասունների զուգաւորուիլը» Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 469). որից խառնել «իրարու խառնել, բաղադրել. 2. գինի լցնել. 3. միացնել. 4. իրար կցել. 5. մխել, վարել, առաջ քշել. 6. սիրով միանալ. 7. բանակներն իրար ընդհարուիլ» ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. Եզն. Ագաթ. խառնելիք «թակոյկ» Եղ. իդ. 6. Առակ. թ. 3. «հրաբուխի բերան» Արիստ. աշխ. Նոնն. «ղեկի չուանը» Գծ. իէ. 40. խառնաբանչար Եւս. պտմ. խառնագնաց Եզեկ. ժը. 10. Ոսկ. Բուզ. խառնախուժ Եւագր. խառնակ ՍԳր. խառնակել ՍԳր. խառնակեաց Եւագր. խառնաղանջ ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. Կորիւն. խառնին «ամբոխ» Մխ. այրիվ. 41. խառնամառն Կոչ. խառնարան Առակ. թ. 2. խառնուած. Եզն. Վեցօր. գիրկընդխառն Եւս. քր. ընդխառնել Գ. Թագ. ի. 29. երկախառնել Կորիւն. ոգեխառնել Ա. եզր. դ. 21. դիցախառն Ագաթ. գիշերախառն ՍԳր. են (-խառն ձևով բարդութեանց ամբողջ ցանկը տե՛ս ՀԱ 1924, 350—59). Նոր բառեր են խառնակիչ, խառնակչութիւն, խառնակեցութիւն, խառնաշփոթ, խառնաշփոթութիւն են։—Արմատից երկրորդ ձևն է (իբրև նրա ձայնդարձը) խուռն, ն հլ. (սեռ. խռան) «ամբոխ, խառն բազմութիւն» Դ. Թագ. է. 17. Եւս. քր. «շատութիւն» Բ. մակ. բ. 25. «խիտ» Ագաթ. «խռնեալ ամբոխով» Մրկ. գ. 33. որից խռնել ՍԳր. Ոսկ. խուռներնթաց Ոսկ. յհ. ա. 1. խառնիխուռն Իմ. ժդ. 25. Եզն. Սեբեր. Եւս. քր. բազմախուռն Ագաթ. Կորիւն. բանձրախուռն, Ագաթ. Բուզ. միախուռն Երեմ. ա. 15. ի. 10. ի խուռն ի խուռն Ոսկ. մ. բ. 6 են։

ՆՀԲ յն. κεραννύω և Թրք. qarəšdərmaq «խառնել»։ Windisch. 8 յն. κεράννυμι, Böttich. ZDMG 1850, 356, Arica 45, 20, Lag. Urgesch. 252 սանս. kṛ, յն. κερᾶν, κεράννυμι, κιρνάναι «խառնել»։ Müller, Kuhns u. Schleich. Beitr. 5, 256 խուռն=լիթ. krūvà «կոյտ, բազմութեամբ», krūvóms «բազմութեամբ, խուռն», որ կրկնում է նաև Bugge KZ 19, 420: Lag. Arm. Stud. § 971 խառնել բառի դէմ կասկածով դնում է պրս. xarman «կալ»։ Պատկ. Изслед. էջ 9 սանս. kar և յն. κίρνημι։ Նոյնը նաև Bopp, Հմմտ. քերակ. Գ. 105։ Justi, Dict. Kurde էջ 339 քրդ. kilan «ողողել, ցօղուել» ձևի դէմ դնում է սանս. kṛ և հյ. խառնել: Thomaschek SWAW 1893, 63, Թրգմ. ՀԱ 1894, 19 հյ. խառնարան ձևի հետ համեմատում է թրակ. χαρναβῶν անունը։ Հիւնք. Թրք. qarəšdərmaq (սրա հինն է արևել. Թրք. قرمق qar-maq «խառնել»)։ Patrubány SA 1, 195 յն. κεράννυμι, իսկ ՀԱ 1908, 314 հնխ. kheyā «խօսիլ» արմատից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. խառնել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. խառնէլ, Ասլ. խառնէ՚լ, Զթ. խըռը. Մկ. Շմ. Ոզմ. խառնիլ, Հմշ. խառնուշ, Հճ. խարնել, Տփ. խա՛րնիլ, Ագլ. ճա՛ռնիլ.—Նոր բառեր են՝ խառնիչ, թռնիրխառնի, խառնըխտել, խառնշտել, խառշտկել, խառնշտկել, խռնշտորել, խառնոտել, խառնտել, խառունք, ունքախառն, խառումառ, սիրտխառնուք են։ Թրքախօս հայոց մէջ՝ Թրք. lemek բայակերտ մասնիկով աճած՝ խառնէլլէմէք «խառնել» Ատն. (Արևելք 1883 նոյ" 8—9)։

ՓՈԽ.—*Ատանայի թուրքերն ու յոյները տեղացի հայերից փոխ առնելով ունին* xaruč *«հերիսայ և խառնելու թիանման մի գործիք, խառնիչ» (Արևելք 1888, նոյ" 8—9)։*

ԽԱՌՆԻՃ, ի-ա *հլ. «մի տեսակ մանր մորեխ» Սղ. ժդ. 34. Վրդն սղ. Նար. 176. Արծր. (ըստ Հայրուսակ § 1015 նշանակում է նաև «մարուխ», այս բանը յառաջացած է անշուշտ* մարախ *և* մարուխ *բառերի նմանութիւնից շփոթուելով)։*

Հիւնք. էջ 323 պրս. xōranda *«ուտող» բառից (հմմտ. հյ.* ուտիճ*), իսկ էջ 114 պրս.* xarak *«մի տեսակ մորեխ»։*

***ԽԱՌՆՈՒՊ** «այծեղջիւր պտուղը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1018 և* Rivola, *Բառ. հայոց 1633, էջ 105։*

=Արաբ. خرنوب xarnūb *նոյն նշ։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

⊙ԽԱՌՆՉԵԼ *«իշու զռալը» Վրդն. առ. էջ 175. «արջի ձայն հանելը» ԱԲ. որ և* խառաճչել *«զռալ» Վրդ. առ. 17։*

=Բնաձայն բառ, որ գալիս է խ *ձայնից,* ռ *զօրացուցիչով և* ճ, չ *յօդակապերով. հմմտ.* խռանչել *«զռալ»։—Աճ.*

ԳԻՌ.—*Երև.* խառաճչէլ *«ցաւից ու կսկիծից աղեկտուր ձայնով բղաւել», Ղզ. Ճմ.* խռաճչիլ *«զռալ»։*

ԽԱՌՈՒՂ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 19 (ովս. գ. 1). «Կտապըս չամչեղէնս... բայց եբրայեցին խառուղ խաղողոյ ասէ, այսինքն խորշակահար»։ Ակնարկուած հատուածի մէջ եբրայեցին ունի* אֲשִׁישֵׁי əšīšē, עֲנָבִים ʽənāʼīm *«կարկանդակ խաղողոյ» (այսինքն՝ խաղողի հիւթով պատրաստուած մի խմորեղէն)։ Եթէ հետևինք եբրայականին,* խառուղ *բառի իմաստը կլինի «կարկանդակ», բայց եթէ նկատի առնենք Լամբրոնացու բացատրութիւնը, ինչպէս պէտք է, կնշանակէ «խորշակահար»։ Ըստ այսմ էլ Բառ. երեմ. 140 դնում է* խարուխ *և* խառուկ *«խորշակահար»։*

ՆՀԲ մեկնում է «խարեալ պտուղ, չորացեալ և իբրու չամիչ եղեալ» կամ «եփոյ ի խաղողոյ, որպէս ռուփ, խիւս, կտապ», որով ուզում է հանել խարել *բայից։ ՋԲ «չամիչ կամ քաղցրաւենի ի չորացեալ հիւթոյ խաղողոյ, որպիսի է կտապ չամչեղէն»։ Պատահական նմանութիւն ունի եբր.* הרול xārūl *«փըշոտ թուփ, մացառ, եղինճ»։*

***ԽԱՍԱՊ** «թոք». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած հետևեալ հատուածներում. «Կաղամբդ թոքացաւի և ամենայն ցաւոց որ ի խասապն լինի ընծայեալ՝ օգտէ» Վստկ. 162. «Խասապն և ճրագոմն». Սմբ. դատ. 60։*

=Արաբ. قصب qaṣab *«շնչափող, թոքերի ցնցուղները» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 232)։—Աճ.*

Ըստ Վաստակոց գրոց հրատարակչի «բառ արաբ.»։

ԳԻՌ.—*Հճ.* խասոբ *«թոք, լեարդ» (ըստ որում թրք.* جكر ǰiger *(=պրս.) նշանակում է թէ՛ թոք և թէ՛ լեարդ. այս երկուսը գոյներով միայն զանազանւում են)։*

***ԽԱՍԱՊԱՐԻՐԷ** «շաւառ եղէգն» Վստկ. էջ 109։*

=Արաբ. قصب الضريرة qaṣab-ul-ḍarīra *«ափանց եղէգ»։*

Ուղիղ մեկնեց Վաստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 246։

***ԽԱՍՏ** «հեղուկների մի տեսակ չափ» Վստկ. 50 «Լծվար մի այգին դճ ճառայ (կարաս) գինի կու տայ և ճառայն է խգ խաստ»։*

=Արաբ. قسط qisṭ *(բայց կարելի է կարդալ նաև* qasṭ*) «մի տեսակ չափ է, որ* صاع ṣāʽ *կոչուած չափի կէսն է. սրանով երբեմն արդաստ են առնում» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 503)։—Աճ.*

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 14 համարում է յն. ξεστης *բառի արաբ. տառադարձութիւնից։*

***ԽԱՍՏ** «պահանջքի գումարի մնացորդը» Անսիզք 71 (Թէ վարձվորն չվճարէ ի լման ի տանն ի տէրն, նա կարէ գրաւնել համարձակ զվարձվորն և զիր վարձուն զխաստն վճարուիլ). «վճարը ուշացրած օրերի փոխարեն տրուած գումարը» Սմբ. դատ. 151. «վնասի փոխարէն վճարած գումարը» Սմբ. դատ. 203։*

=*Արաբ.* قسط qist *«բաժին, մաս, սեփական բաժին, մասնակի վճարում». տճկ. ասում է* قسط اليوم «qəst el-yelem, *«մի պաշտոնեայի բացակայած օրերի ամսավճարը զեղչել». վերջին նշանակութիւնը չգիտէ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 503, բայց ունին Պետրոս Զէքի Օսմ. բառարան և Աբիկեան, Ընդ. բառ. տճկ.-հյ. 1892, էջ 452։*

Ուղիղ մեկնեց Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1933 մարտ)։

ԽԱՍՐՏԻ *«յօժարաբար, մտադրութեամբ, ուսումնաբար,* studio». *գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 512 բ։*

=*Թուի թէ վրիպակ է և պէտք է կարդալ* խաստի=*արաբ.* قصدی qaṣdī *«դիտմամբ, մտադրութեամբ»։—Աճ.*

***ԽԱՏ** *«զարդ, զարդանկար». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 1215 թ. մի արձանագրութեան մէջ. «Պատկերագործ խատերով զարդարեալ ոսկով և արծաթով». (տ. Վիմ. տար. էջ 58)։ Նոյն է խտչ.* խատկել *«նախշել», Վն.* խատխըտած *«նախշուն, զարդարուն»։*

=*Վրաց.* ხატი խատի *«պատկեր, նկար»։ —Աճ.*

ԽԱՏԱՏ *«անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1019։*

Կայ արաբ. خادمة الرجال xād'atur-rijāl *«փշատ» (տես* Steinschneider-*ի հաւաքածոն,* WZKM *11, 18)։*

ԽԱՏԱՐ *տե՛ս խալար։*

ԽԱՏԽԱԼ *«առիւծախոտ,* orobanche» *Վստկ. էջ 23. ունի միայն ՀԲուս. § 1020։*

ԽԱՏՂԱՆ *տե՛ս խայտաղան։*

+**ԽԱՐ** *«այրել, դաղել». արմատ առանձին անգործածական, որից* խարել *«տաղել, այրել, կիզուլ» Ա. տիմ. դ. 2. Ոսկ. ես. և գաղ. Եփր. թգ. 434. Բուզ. Եւս. պտմ.* եղեմնախար *«եղեամով այրուած» Ագաթ.* խարակել *Բուզ. Ոսկ. մ. գ. 4 ?* խարակիչ *Ագաթ.* խարան *«երկաթով դաղած, վէրք» Ել. իա. 25. Եւագր. Ոսկ. յհ. ա. 37. Եւս. պտմ.* խարոյկ *«կրակ» ԱԳր.* խարուկել *Պիսիդ. Վեցօր. տող 164.* խարուկածին *Իմ. ժէ 5 են։ Արմատիս միւս ձևերն են* խոր- *(առանձին անգործածական), որից* -ով *մասնիկով՝* խորով *(տե՛ս այս բառը) և* խարշ-ել՝ *աճած շ աճականով (տե՛ս առանձին)։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* qer-, qor-, q̥r̥- *«այրել» արմատից, որի միւս ժառանգներն են—վեդ.* kūḍayati *«խանձել»=սանս.* kuṇḍayati *«այրել» (<աճած* qr̥-d *ձևից), յն.* κέραμος *«բրուտի կաւ, թրծած աման, կըղմինտր, աղիւս»,* κεραμεύς *«բրուտ» (աճած* -m *աճականով, իբր հնխ.* qerəmos*), լտ.* cremo *«այրել»,* carbo (<*car-dhō) *«ածուխ», հբգ.* herd, *անգսք.* heorđ, *անգլ.* hearth, *հսաքս.* herth, *հոլլ.* haard *«վառարան, օջախ», գոթ.* haúri *«ածուխ», հիսլ.* hyrr *«կրակ», հսլ.* kuriti, *ռուս.* курить *«ծխել», ուկր.* kúrevo *«կրակը հրահրել», նսլով.* kuriti *«տաքացնել», հսլ.* krada *«օջախ», լեհ.* trzon *«օջախ», լիթ.* kùrti *«տաքացնել»,* kūrénti *«շարունակ տաքացնել»,* kársztas *«տաք»,* kaȓsztis *«տաքութիւն»,* kùrstyti *«հրահրել», լեթթ.* karsts *«կիզիչ տաք»,* karsēt *«կրակ վառել, տաքացնել»,* kurstīt *«տաքացնել» են* (Walde 129, 199, Boisacq 394, 436, Berneker 651, Trautmann 145, Kluge 215, Pokorny I, 418, Ernout-Meillet *220)։ Հայերէնի մէջ հնխ.* qor- *տալիս է* խոր-ով, q̥r̥-> խար-, *իսկ* qer- *ձևը պահուած չէ.—* խարշել *բառի շ աճականի համար հմմտ. մի կողմից հյ.* լպիր-շ, *և միւս կողմից լիթ.* kársztas *«տաք»։—Աճ.*

ՆՀԲ խարել, *որպէս թէ այրելով խորել, լծ. յն.* καίω, խարակել=*լծ. յն.* καυματίζω, *թրք.* qavur-maq, խարոյկ՝ *արմատն է* խարել *կամ* հուր, խարան= *լծ. յն.* χαρακτήρ *(վերջինս գծագիր բառի տակ)։—*Lag. Urgesch. 950—1 *և* Beitr. bk. Lex. *26* խարոյկ *հանում է* խարել *բայից, իսկ* խարել=*սանս.* khara *«կիզիչ տաք»։ Տէրվ.* Altarm. *28 և Նախալ. 112 վերի բառերը, ինչպէս նաև* խարուեալ, խարշել, խորշակ *դնում է հնխ.* skar *«այրել» արմատից. հմմտ. սանս.* kšā *«այրել»,* kšāra *«կծու»,* kšāma *«չոր, ցամաք»,* çar *«եփիլ»,* çrā *«խորովիլ», յն.* ξηρός *«չոր» են։ Հիւնք.* խարոյկ=*արաբ.* حريق ḫarīq *«հրդեհ»։* Patrubány SA *1, 194* խո-

ռովել=սանս. caru «կաթսայ, պտուկ», ՀՀիս. hverr «պտուկ, թաս», իսկ ՀԱ 1910, 93 խոր բառի հետ՝ հնխ. seqā «կտրել» արմատից։ Karst, Յուշարձան 427 խարել, խարոյկ, խարշել=թթր. yar «փայլիլ, այրել, բոցավառիլ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 խարկել =թրք. qavur-maq «խորովել»։ Scheftelowitz BB 29, 68 դնում է եբր. ḥārā «այրել» ևն ձևերից փոխառեալ։ Ղափանցեան, Արարատ 1917, 217 խորովել կցում է վրաց. խուրվեբա «տաքութիւն» բառին։ Petersson KZ 47, 278 և Ar. u. Arm. Stud. 43 խորովել և խարշել մեկնում է վերի ձևով (չի յիշում խարել)։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܚܘܪܐ xaurā «հանգած ածուխ», ܚܪܟ xarek «այրել», ܚܘܪܟܐ xurākā «հրդեհ», արաբ. حَرّ ḥarr «ջերմութիւն», حريق ḥarīq «հրդեհ», ասուր. arâru «այրել», եբր. הָרָה ḥārā «այրել, վառել», הַרְהֻר ḥarḥur «այրումն, ջերմ», הֲרֵרִים ḥarērīm «կիզիչ տաքից այրած հող»։

ԳԻՌ.—Մշ. խարել «մարմնի մասերը իբար քսելով հարուիլ», Երև. խարակել «հողէ ամանը այրելով ջնարակել», Ղրբ. խա՛րակ «ջնարակում», խրա՛կել «ջնարակել», Ալշ. խարգել, Պլ. խարգէլ, Խրբ. խարգիլ, Տիգ. խուրգէլ «խորովել, այրել, բովել», Ակն. խարգիլ «այրել, մրկել», Զթ. խառգիլ «դալար փայտը թեթևակի այրել», Սլմ. խառատել, Մկ. խառատիլ «այրելով ջնարակել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხრაკვა խրակվա «կարագի մէջ տապակել», ხრაკი խրակի «խանձրահամ կերակուր», დახრაკვა դախրակվա, შეხრაკვა շեխրակվա «խորովել», მოხრაკვა մոխրակվա «խորովել, տապակել», ხურვება խուրվեբա «տաքացնել, կրակի մէջ կարմրացնել, ջերմութիւն, եռանդ», გამოხურვება գամոխուրվեբա «կրակով կարմրացնել» (այս բառերի արմատն է խրակ, խուրվ=հյ. խարակ, խարկել, խորով), լազ. խրակ (կտր. դիխրակու) «խորովել»։—Պատահական են կիրգիզ. قارمق qarəmaq «տարաշէկ երկաթով խարել» (Будаговъ 1, 13). քրդ. خروز xeruz «խարոյկ» (որ Justi, Dict. Kurde 155 մեզանից է դնում), թրք. قاورمق qavurmaq «խորովել», հիւս. օսոյ. kavrəm «եփած», kavariəm, kavəriəm «եփել» ևն։

*ԽԱՐ «անասուններին տալիք կեր» Ագաթ. 42. ուրիշ վկայութիւն չկայ. նոր գրականի մէջ համարւում է «չոր խոտ»։

=Պհլ. xᵘār, պրս. خوار xᵘār «կեր, ուտելիք», պհլ. xᵘartan, պրս. خوردن xōrdan «ուտել», զնդ. xᵘar, xᵘaraiti «ուտել». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. գւռ. կեր, ձիուն կեր տալ, տճկ. yemek «ուտել» և yem «հաւի, ձիու ևն կեր», որից էլ yemlik «մսուր»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Meillet JAs. 1910, 465:—Patrubány IF 14, 57 նոյնը ընդ խոր! Պատահական են թւում կովկասեան լեզուներից ավար. xer, xir, xrrer, խունսակ. xer, անցուկ. xer, կայ, ակ. խիւր. k'ar, ագ. k'är, որոնք բոլոր նշանակում են «չոր խոտ»։

ԽԱՐ «փուշ» տե՛ս Խառ։

ԽԱՐԱԲԱԹԱՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածել է Ոսկիփ. «Թէ այնպէս վայրապար Լ եկեղեցւոյ խորհուրդ, ապա ի մին խարաբաթան աւելի ծախք են կերակրոյ և հանդերձի յոլով, քան յայլ և յայլ եկեղեցիս»։—Տես և խարբանդակ բառի տակ դրուած վկայութիւնը։

ՆՀԲ մեկնում է «թերևս անպիտան թան (պրս. خراب xarāb «աւերեալ» բառից) կամ անպիտան իջևան». կայ և պրս. xarābāt «գինետուն կամ կրպակ գինեվաճառի»։ ԱԲ մեկնում է «գինետուն», իբր պրս. փոխառութիւն։ ՋԲ չի յիշում։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 139 արաբ. պրս. خرابستان xarabistān «աւերակ»։

ԽԱՐԱԲՈՒԶ «հիւսնի քերիչ, ռանդա». մէկ անգամ գործածուած է Բարուք. գ. 7 «Այլ նոցա լեզուքն քերեալ են ի հիւսանց խարաբուզս» (յն. միայն «ի հիւսանէ»)։

Ըստ ՆՀԲ նշանակում է «մամռոց կամ քերիչ հիւսանց», իսկ ըստ ՋԲ «քերիչ հիւսանց», որ ճիշտ է, ինչպէս հաստատում է՝

ԳԻՐ.—Սիփան խարարուզ «շերեփի և գդալի մէջը փորելու գործիք, կոտող» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 375 բ)։

*ԽԱՐԱԳՈՒԼ «մի տեսակ մանր մորեխ, խառնիճ, ջորեակ» Ղևտ. ժա. 22. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Ասոր. [Syriac] xargəlā, xargālā, նոր ասոր. [Syriac] xargūl, եբր. הרגל xargōl, արաբ. حرجل ḥarǰal «մորեխ», حرجلة ḥarǰalat «մորեխների խումբ», սումեր. irgilum «մի տեսակ մորեխ» (Autran, Sumér et ind. 156). արաբերէնից է փոխառեալ պրս. خرجل xarǰal «մի տեսակ անթև մորեխ», որ ըստ այսմ պէտք է ուղղել حرجل ḥarǰal: Ասորի բառը գործածուած է ճիշտ Ղևտ. ժա 22 հատուածի մէջ, ուստի և Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ տառադարձութեամբ անցել է հայերէնի։ Բուն արմատն է սեմ. xgl, անած xrgl «ցատկել, քառարշաւ վազել (ձիու, մորեխի)»։—Հիւբշ. 304։

ՆՀԲ յիշում է պրս. խայէֆ, խարէֆ, խառէֆ «ջորեակ»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Arm. Stud. § 972, Bugge IF 1, 448 իբր բնիկ հայ կցում է յն. σκορβύλος ձևի հետ։ Հիւնք. արագիլ բառից կամ եբր. xargōl-ից։

ԽԱՐԱԶ. անստոյգ բառ. սրանից ունինք միայն խարազիմաց անծանօթ բառը, որ մէկ անգամ գործածել է Մանդ. էջ 217 «թինատր, օձաքիմ, խարազիմաց, ամենակեղծ են». Հոմանիշների շարքը ցոյց է տալիս՝ որ վատ իմաստով մի ածական է։

ՆՀԲ և ՋԲ չունին։ ԱԲ դնում է «ոխ պահող», իբր թրք. բառ։ Ուզում է ակնարկել արաբ. غرض γaraz «նպատակ, դիտաւորութիւն, ատելութիւն, ոխ». բայց ինչպէս արաբ., նոյնպէս մանաւանդ թրք. մի բառ չէր կարող գոյութիւն ունենալ Մանդակունու ժամանակ։

*ԽԱՐԱԶԱՅ, ի հլ. «Է նիւթ ինչ իբրև գգար՝ որ գոյանայ ի մէջ լեղւոյ ոմանց սակաւուց եզանց և ունի զմեծութիւն կաղին պտղոյ, զոր ի գործ ածեն ի բազում իրս». ունին միայն ՀՀԲ և Բառ. երեմ. էջ 139, առանց վկայութ.—(Նիւթի համար հմմտ. մանչուր. [Manchu] isoxon' «безоаръ, желтый камень находимый въ желудкѣ быковъ и употребляемый какъ всеисцеляющее лекарство եզների ստամոքսում գտնուած դեղին քար, որ գործածւում է իբր ամենաբոյժ դեղ» (Захаровъ, Մանչուր. բառ. էջ 101 ա)։

=Պրս. خرزه xaraza՝ նոյն նշ. կոչւում է նաև گاو زهره gāv-zahra «եզան լեղի»։—ԱՃ։

ԳԻՐ.—Ննխ. խարազա, Ախց. խարզաճ:

*ԽԱՐԱԶԱՆ, ի-ա հլ. «մտրակ» ՑՀ. բ. 15. Երգն. քեր. Նոնն. որից խարազանածալած Սկևռ. աղ. խարազանել Նխ. ես. Զքր. կթ. գրուած ճարազանել «խարազանուիլ» (կրաւորական) Կնիք հաւ. էջ 347։

=Միջին պրս. *xarāzan, ընդ. *xarāzana- ձևից, որ նշանակում է «էշ քշող, էշ քշելու գործիք». կազմուած է xar «էշ» և az, aj «քշել, վարել» բառերից. հմմտ. գաւազան «եզ քշելու գործիք», որ ճիշտ նոյն կազմութիւնն ունի։—Հիւբշ. 158։

Այսպէս են իմացել նաև հներից Մագ. քեր. 229 (տե՛ս գաւազան բառի տակ), Վանակ. հց. Երզն. քեր. «խարազան, որ է վարիչ իշոյ. խարազան՝ իշավար սաի պարսիկ լեզուով»։ ՆՀԲ պրս. խէրէֆ «ծեծելու բիր»։ Ուղիղ մեկնեց Lag. Urgesch. 951, որից յետոյ Lag. Ges. Abhd. 299, 22, Müller SWAW 66, 271, Տէրվ. Մասիս 1882 ապրիլ 26, Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 84 և Հիւնք։

ԳԻՐ.—Երև. խարազաճ, Մրղ. խըռազաճ, Մկ. խըռզաճ, Վն. խարէզաճ (քաղաքում խըռիզաճ), Սլմ. խըռէզաճ, Ոզմ. խարըզաճ, Ալշ. Ապ. Մշ. խարզաճ. նշանակում են «տաւար, եզ կամ գոմէշ քշելու կաշեայ խարազան. 2. գութանը լծին միացնող շղթան. 3. գութանի առջևի հաստ գերանը»։ Նոր բառեր են խարզճկոր, խարզճտուճ, խարզճուռ:

ՓՈԽ.—Մեզանից է փոխառեալ ն. ասոր. xäräzän «եզ ու գոմէշ քշելու խարազան» և ո՛չ թէ պարսկերէնից. նախ՝ որովհետև այս բառը պարսկերէնում պահուած չէ և երկրորդ՝ որ բառը իրանականում «էշ քշելու

գործիք» է նշանակում և ո՛չ եղ ու գոմէշ, ինչպէս հայն ու ասորին են։

ԽԱՐԱԶՆ «խոշոր, թանձր նիւթից շոր, բուրձ, ցնցոտի» Եփր. պհ. Վրք. հց. Իգնատ. ղկ. էջ 103. որից խարազնագոյն «գռեհկագոյն» Պիտ. խարազնազգեաց «բուրձ հագած» Յհ. կթ. Շար. խարազնազգեստ «բուրձ հագած» Ագաթ. նոր. խարազնաւոր Մաշտ։

ՆՀԲ լծ. լտ. grossus, crassus, թրք. ղըլէզ, խօռ:

*ԽԱՐԱԿ «ապառաժ, կարծր քար» Վեցօր. 144. «Յիսուսի գերեզմանի քարերը» Եղիշ. յար. 307. որից խարակաձև Վեցօր. 194։

=Պհլ. *xārāk «ժայռ», որ թէև աւանդուած չէ, բայց նոյնն է հաստատում պրս. خارا xara «է տեսակ խմն յոյժ ամուր և խիստ քարի»։ (Պրս. բառը կցւում է սանս. khara- «կարծր, կոշտ, սուր», յն. κάρχαρος «սուր, կծող» բառերին. տե՛ս Horn § 461 և Boisacq էջ 417)։—Հիւբշ. 158։

ՆՀԲ պրս. խարա և թրք. qaya «քար»։ Հիւբշ. ZDMG 35(1881), 660 պրս. خارا xārā (որ և خاره xāra ձևի հետ)։ Bugge IF 1, 447 իբր բնիկ հայ կցում է գերմ. skarja, հ. հիւս. sker «ծովի խութք» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի թուշ. խէr «քար»։ Pictet, բ. տպ. Ա. 151 պրս. xārā «քար» բառի հետ։

ԽԱՐԱԿՏԵԼ «ծեծել». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 139։

ԽԱՐԱՀԱՐ «արեգական մայր կոչուած բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1022։

*ԽԱՐԱՃ «գլխահարկ» Մեծոբ. Մխ. անեց. էջ 47, Վրդն. պտմ. 132. Սամ. անեց. շար. 165. Արձ. 1231 թ. (Վիմ. տար. 74)։

=Արաբ. خراج xarāǰ «գլխահարկ». սրա հետ նոյն է դնում Patrubány SA 1, 3 հունգար. harács «հարկ, տուրք»։—Հիւբշ. 268։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշան, Հրտր. Վրդ. պտմ. էջ 132, ծանօթ։

ԽԱՐԱՄ «հալելի մետաղների մանրուքը՝ կեղտը» Վանակ. յոբ. իը (առ Լեհ.)։

ՆՀԲ թրք. qərəntə «կտրտուք»։ Bugge IF 1, 447 իբր բնիկ հայ՝ յն. σκωρία «մետաղի կեղտ» բառի հետ։

ԽԱՐԱՄԱՁ կամ ԽԱՐԱՄԱՁԱՆ «լեռնային թարնչակ. լտ. primula montana» Բժշ. ունին միայն ՀՀԲ և ՀԲուս. § 1023։

*ԽԱՐԱՄԱՆԻ (-նւոյ, -նեաց) «դև, սատանայ» Ոսկ. մ. բ. 18. Եզն. Եղիշ. «մի տեսակ չար օձ» Ոսկ. եփես. 833. Եփր. թուոց, էջ 234, դատ. 333, պհ. 181, Վկ. արև. էջ 69. Վրդն. լս. 62. Վանակ. յոբ. Սարգ. յկ. ե. էջ 75. գրուած է նաև խարամայնի, խարաման, ճարամանի Ջգոն 370, իբրև ածական՝ ճռամանի «գէշ, դաժան» Արծր. ա. 1. գ. 21 (հրամանի բարուք)։

=Ասոր. ܚܪܡܢܐ xarmānā, ܚܪܡܢ xarmān «օձ» բառն է, որ ըստ Brockelm. Lex. syr. 124 ա պատկանում է ܚܪܡ xəram «արգիլել, ապօրինի համարել, նուիրագործել», ܚܪܡܐ xarmā «պիղծ» արմատին։ Բառը մեր մէջ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ միացնելով զրադաշտական դենի Ահրիման չար աստուծու հետ (պհլ. Ahraman, Ahrman), ստացաւ սրա էլ նշանակութիւնները։—Հիւբշ. 26։

Հներից Եզնիկ գրում է. «Առ ի յարևէ զարեգակնատենչիկսն արկանելոյ, ուստի և զանունն իսկ խարամանոյ առ». (սրանից հետևցնում է Ադոնց, Բազմ. 1926, 12 ծան. թէ Եզնիկ խարամանի բառը ստուգաբանում է պրս. khvār «արև» բառով)։ ՀՀԲ հանում է խարել «այրել» բառից։ ՆՀԲ Արճմն-ից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lag. Arm. Stud. § 1254։ Բառի ձևի մասին տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1922, 586։

ԽԱՐԱՏ «մի տեսակ հունդ է» Բժշ. կամ «մի տեսակ անծանօթ պտո՞ւղ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1024։

ԽԱՐԱՏԻԼ «մորթը բոլորովին կարծրանալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած նոր. աշխ. Հրտր. Սուքրեան, 44 «Եւ ասեն անդ վայրենի ազգ մարդկան, կաշիացեալ խարատեալ, որ նետիւ ոչ խոցին»։

ԽԱՐԱՓ «գուբ, խորխորատ, որոգայթ»? մէկ անգամ ունի Եզն. էջ 111 «Ի նոյն խարափ անկեալ և աղանդոցն, զոր թշնամին իբրև զորոմն ի մէջ ցորենոյ սերմանեաց»։

Իբրև անստոյգ բառ ունի ՋԲ, որից և ԱԲ և ՓԲ։ Ա. Ջամինեան (անձնական) սրբագրում է խարխափ. նոյնը Գալեմքեարեան. իսկ Mariès, Եղնիկ, էջ 180 խարակ?

*ԽԱՐԱՔ «արմաւ» Բժշ. ունի միայն Հայբուսակ § 1025։

=Պրս. خرك xarak «չոր արմաւ»։—Աճ.

ՀԲուս. յիշում է խարիf «ծուաղ, տճկ. Թրապուզան խուրմասի». բայց այս երկուսը տարբեր բոյսեր են։

*ԽԱՐԲ, ի հլ. «սուր, թուր» Փիլ. լին. 432. Անան. քեր. 144. Իրեն. հերձ. 120. Հին բառ։

=Ասոր. ܚܪܒܐ xarbā «սուր, թուր» բառից, որի ցեղակիցներն են եբր. חרב xereb «սուր, թուր», արաբ. حربة ḫarba «կռուի գործիք, նիզակ». ծագում են սեմական חרב xrb, արաբ. حرب ḫarb «կռուիլ, պատերազմիլ» կամ حرّب ḫarraba «սրել» արմատից։—Հիւբշ. 304։

ՆՀԲ (վաղակաւոր բառի տակ) եբր. խէրպ։ Pictet II 134 սանս. kr̥pānī, լտ. scalprum «սուր գործիք, մկրատ, մանգաղ, նշտրակ» են։ Տէրվ. Altarm. 29 անգսք. skarpr, հբգ. scarph, գերմ. Scharf, լատ. scalpere, յն. σκορπίζω, սանս. kr̥pāna «թուր» բառերի հետ իբրև բնիկ հայ։ Lag. Arm. Stud. § 975 եբր. xereb, որի հետ նոյն է դնում յն. ἅρπη «մանգաղ» (հիմայ այս համեմատութիւնը սխալ է համարւում. յն. ἅρπη միացւում է լտ. sarpo «յօտել», հսլ. srŭpŭ, ռուս. серпъ, լեթթ. sirpe, հիռլ. serr «մանգաղ», հբգ. sarf, գերմ. Scharf «սուր» են բառերին. Boisacq 81, Walde 679)։

*ԽԱՐԲ «ագահ և անյագ՝ ուտել-խմելու մէջ» Մաղաք. աբ. 24 (Վասն խարբ և անյագ ըմպելոյն իւրեանց.—այսպէս ունի տպ. Եմ. էջ 37. իսկ Պատկ. ունի խարաբ!). «մարմնաւոր ցանկութեան մէջ» Մխ. բժշ. 108 (Այնոց որ գինի շատ խմեն և այնոց որ ի մերձաւորութիւն խարբ լինին). «լիրբ, անառակ, խառնակեցիկ» Մագ. Թղ. 212—213 (Զիս համալուծ առնես որդւոյդ խեղկեալ խարբի։ Ի խարբի որդւոյդ ի գանգատ գնա՛), որից խարբութիւն «ագահութիւն ընչից, ընչաքաղցութիւն, զօշաքաղութիւն» Վստկ. էջ 6 (Զսղալանացն տուգանս ըստ իւրաքանչիւր յանցանացն չափով դնել, որ ոչ վասն ատելութեան պակասեցուսցէ և խարբութեան աղագաւ առաւելուցու ի տուգանաց յափըշտակութիւն)։

=Վրաց. ხარბი խարբի «ագահ, անկուշտ», որից გახარბება գախարբեբա «ագահութեան վարժուիլ», დახარბება դախարբեբա «մէկին ագահ դարձնել»։ Հայերէն բառը փոխառեալ է վրացերէնից և ո՛չ հակառակը, որովհետև ուշ ժամանակ միայն գործածուած անսովոր մի բառ է։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «կարծի նոյն ընդ խարբաճղակ, ուտօղ, խմօղ, եթէ չիցէ յատուկ անուն»։ ՋԲ դնում է «անիրաւ, անզգամ, խառնակեցիկ»։ ԱԲ միացնում է այս երկուսը։ (Բայց թէ՛ ՋԲ և թէ ԱԲ խարբութիւն մեկնում են «անիրաւութիւն, անառակութիւն»)։ Մառ. Грам. др.-арм. яз. էջ 265 ծանօթ չլինելով հյ. խարբ բառին, վրաց. ხარბი խարբի դնում է հյ. արբ, արբեալ բառից փոխառեալ (տե՛ս Արբ)։ Կոստանեան, հրտր. Մագ. Թղ. էջ 337 բ ցանկում համարում է յատուկ անուն, սեռ. խարբի, ուղ. խարիբ ձևից։ Սրա դէմ է խօսում Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 187—190 և համեմատում է արաբ. خربة xarba «կրօնի և ազգութեան դէմ խռովութիւն հանող. 2. թերութիւն, պակասութիւն», حرب xarb «գողանալ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 118)։ Այս բառերի նմանութիւնը պատահական է, ինչպէս նաև նոր ասոր. xirbä «գէշ, յոռի, անպիտան»։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 243 դնում է արաբ. خراب xarāb «փճացած, աւեր» բառից։

ԽԱՐԲ «վրացի կոճ» տե՛ս Խարբախ։

*ԽԱՐԲԱԼ «մաղ». առանձին չէ գործածուած. բայց սրանից են խարբալել «մաղել», փխբ. «տակնուվրայ անել, վտանգել, փորձել» Ղկ. իբ. 31. Եզն. 181. Բրս. մրկ. Մաղ. Երզն. մտթ. «մի սուտ գլորել» Վրք. հց. Ա. 698. խարբալիլ «վնասուիլ, կարկամիլ, ան-

դամալոյծ դառնալ» Մին. Համդ. 86. «սատանայից փորձուիլ» Վրք. Հց. Բ. 443. խարբալումն *«փորձութիւն» Վրք. Հց. խա.—ր վերածուելով լ-ի՝* խալբալել *«շփոթել, միտքը տակնուվրայ անել» Ադամ. էջ 315,* խալբալիլ *«շփոթուիլ» Ադամ. 31.* խալբալում այնել *«շփոթեցնել, խանգարել» Սմբ. դատ. 124. երկու ձևով է* խարբալեալ *(այլ ձ.* խալբալեալ*) Ադամ. 59։*

=*Ասոր.* ܥܪܒܠܐ ʻarbālā *«մաղ»,* ܥܪܒܠ ʻarbel *«մաղել», արամ.* עַרְבְּלָא ʻarbālā *արաբ.* غربال γirbāl *«մաղ». սրանցից են փոխառեալ նաև արևել. թրք.* غلبر γalbir *«մի տեսակ կոշտ մաղ», թրք.* قالبور qalbur *«մաղ»,* قالبورلمق qalburlamaq *«մաղել», ումկ.* խալպուր, խալպուրլամիշ ընել։*—Հիւբշ. 304։*

Վարդան Յունանեան, Ջերբածութիւն 1671, էջ 313 խարբալ *մեկնում է «ոլորապտոյտ ճանապարհ», որից* խարբալել *«մոլորեցնել»։—*Schröder, Thesaur. 47 *թրք. և պրս. ձևերը դնելով՝ ենթադրում է որ հին պարթևական բառ լինի։ ՆՀԲ թրք. պրս. արաբ. ձևերի հետ նաև լտ.* cribellum *«մաղ»։* Lag. Arm. Stud. § *976 դնում է նաև արամ. և թալմ. ձևերը, որոնցից անբաժան է համարում լտ.* cribrum *«մաղ»։ Նոյնը նաև* Müller WZKM *7, 381, որ ասորի բառը լտ.* cribellum *ձևից փոխառութիւն է կարծում։ Հինք. չաղաթայ.* ղարպալ։

ԳԻՒ.—Այս բառից է Ղրբ. խըլըփա՛լվէլ *«ուշաթափուիլ, ուշքը գնալ, նուաղելով վայր ընկնել» (Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 150). իմաստի զարգացման համար հմմտ. գւռ.* խելֆամաղ լինել *«ուշքից գնալ» (*մաղ *բառից)։*

*ԽԱՐԲԱԽ, *որ և* խարպախ, խարբակ *«վրացի կոճ,* helleborus*» Բժշ. Մխ. բժշ. 125. Վստկ. 19, 81, 223. ունին միայն ՋԲ և ՀԲուս. § 1027։*

=*Արաբ.* خربق xarbaq- *նոյն նշ. բոյսի ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 891 և* Seidel, *հրտր. Մխ. բժշ. § 345։ Սրանից տարբեր բոյս է արաբ.* خرفق xarfaq, *որ մեկնւում է «սպիտակ մանանեխ» (տե՛ս Կամուս, անդ՝ էջ 892)։—Հիւբշ. էջ 268։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. Stud. *§ 977։—ՀԲուս. § 1026 յիշում է նաև* խարբ *բոյսը Վաստակոց գրքից. Նորայր ՀԱ 1922, էջ 397 հաստատում է, որ այստեղ էլ գրուած է* խարբախ *և ո՛չ թէ* խարբ։

*ԽԱՐԲԱՆԴԱԿ. *անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ոսկիփ. «Թէ ամենայն խաչաձև խաչ է, ապա ամէն հացի բրդել ի գինի՝ հաղորդ է. ապա մին խարբանդակն աւելի հաղորդի Քրիստոսի, քան զհինգ կամ զվեց կրօնաւոր, զի շատ կարէ ուտել և ըմպել»։ ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են ենթադրաբար «շուայտօղ ի գինետունս, արբշիռ». կարելի է նաև հասկանալ «իշավար» կամ սրան մօտիկ նշանակութեամբ մի բան, ինչպէս ցոյց են տալիս՝*

=*պհլ.* *xarbandak, *պրս.* خربنده xarbanda, *որից էլ ասոր.* ܚܪܒܢܕܩܐ xarbandaqā *կամ* ܟܪܒܢܕܩܐ karbandāqā, *քրդ.* کربنده karbenda *«իշավար». ծագում են իրան.* xar *«էշ» և* bandak *«ծառայ» բառերից։ Հայերէնի աւելի նոր ձևն է* խարուանդայ, *որ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 158։*

ՆՀԲ պրս. xarābātī *«գինեմոլ» բառի հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Lag. Ges. Abhd. *61 և* Arm. Stud. *§ 978։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 189 պրս.* خوار xār *«ուտել» և պհլ.* bandak *«ծառայ» բառերից։*

ԽԱՐԲՋԱԿ *տե՛ս* *խարպիզակ։*

*ԽԱՐԲՈՒԶ *«էշայծեամ» Օր. ժդ. 5. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=*Պհլ.* xarbuz *«էշայծեամ». բառիս պրս. ձևը աւանդուած չէ։ Կազմուած է պհլ.* xar= *պրս.* خر xar=*զնդ.* xara- *«էշ» և պհլ.* buz= *պրս.* بز buz=*զնդ.* būza- *«այծ, բուծ» բառերից, ճիշտ ինչպէս է հյ.* էշայծեամն։ *Իրանեանից է փոխառեալ նաև վրաց.* ხარაბუზი խարաբուզի *«եղնիկ, էշայծեամ»։—Հիւբշ. էջ 159։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Հիւբշ. KZ *23, 403 և* Lag. Arm. Stud. *§ 979։*

Հիւնք. պրս. խար *«էշ» և* բուզինէ *«կապիկ» կամ Թրք.* պուզաղը *«հորթ» բառերից։*

ԽԱՐԲՈՒԽ *տե՛ս Հարբուխ։*

ԽԱՐԴԱԽ, ի-ա *հլ. «խաբեբայ, նենգաւոր» Կոչ. Փարպ. Փիլ. որից* խարդախել *«նենգել» Բ. մնաց. իգ. 13. Ա. Թագ. ժբ. 25. Եւս. քր.* խարդախութիւն *ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 21, Եւս. քր. Կոչ.* խարդախանալ *Եփր. ծն.* խարդախիչ *Եփր. ծն.* խարդախալի *«խարդախութեամբ լի» (չունի ԱԲ) Յայսմ. դեկ. 17.* անխարդախ *Ա. պետ. բ. 2. Եւս. քր. ևն։*

ՆՀԲ այլազգ. ղատտար, ֆէլլաչ, խատտա: Böttich. Arica 19, 46, Lag. Ges. Abhd. *200, 25 յն.* κάρδακες *«պարսկական բանակում մի տեսակ սպառազէն մարտիկներ»։ Մերժում է* Lag. Arm. Stud. § 980: *Հիւնք.* կախարդ *բառից։ Մառ* ИАН 1920, 127 խարդ *արմատից, որից և* կա-խարդ։

ԳԻՒ.—Գոր. Ղրբ. խա՛րդախ, *Ջղ.* խարդ՛ախ, *Ախց. Երև. Կր. Մկ. Ոզմ. Պլ.* խարթախ, *Սլմ.* խառթախ։

ԽԱՐԴԱՒԱՆ. *արմատ առանձին անգործածական. գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 139 «կեղծաւոր, պոռնիկ, լկիչ» նշանակութեամբ. որից* խարդաւանել *«խաբելով վայր գցել, գլորել» Լմբ. Նար. Շար. «նենգութեամբ սպանել» ՅՀ. կթ. «խաբելով պղծել, կուսութիւնը խախտել» Եւս. քր. ա. 233, Ոսկ. մ. բ. 622.* խարդաւանութիւն *«կուսապղծութիւն» Եւս. քր. Սեբեր. «նենգ, խաբէութիւն» ՅՀ. կթ. Լմբ.* խարդաւանակ *«դաւաճանութիւն» Խոր. Ա. 13, 30.* խարդաւանք *Պիտ. Նար. Մագ. կայ նաև* խարդաւութիւն *«խաբէութիւն» Իրեն. հերձ. էջ 208։*

ՆՀԲ խարդախ *և* դաւ *բառերից։ Հիւնք. էջ 246* դաւանել *բայից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 138 պրս.* خور xōr *«ուտել»*+դաւ, *այն է «կերած հացի դէմ դաւաճանող, իբր տճկ.* նանքէօր»:

ԽԱՐԵԼ *«այրել» տե՛ս Խար։*

ԽԱՐԵԼ *«խաբել, մոլորեցնել, գլխէ հանել» Եփր. յոբ. (Հրաչ. ՀԱ 1912, 672), որից* խարանք *«խաբկանք» Եփր. յոբ. (անդ),* խարող *«խաբող, պատրող» Փարպ. տպ. 1904, էջ 167—168 (Վնաս մեծ արար նա ի բանակս մեր. զի թէ միայն էր, չէին յոյժ մեծ* խարանք *նորա. այլ մեզ այն չար է, զի բզբազումսն* խարէ. *Որ ձեր* խարող *հացկատակաց ջոկն էր)։*

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 43—45։

***ԽԱՐԵԼ** *«քորել». նորագիւտ բառ. գտնում եմ յիշուած մէկ անգամ Բառ. երեմ. էջ 333 հետևեալ ձևով. «քորել, քերել կամ ճանկել կամ խարել»։ Հայերէնի մէջ* խարել *ծանօթ է իբրև «զաղել», բայց որովհետև այս իմաստը չի յարմարում* քերել *բառին, ուստի պէտք է կարծել որ լինի նրան հոմանիշ մի ձև, իբր՝*

=*պրս.* خاریدن xārīdan *«քորել»։—Աճ.*

***ԽԱՐԶԱՀՐԱ** *«մի տեսակ թունաւոր բոյս է.* laurier-rose, oléandre, *Թրք.* զըխըմ, *հյ. Ճփնի, դափնեվարդ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1028։*

=*Պրս.* خرزهره xarzahra *«է տեսակ ինն ծառոյ, որոյ տերևն լինի երկայն նման տերևոյ ուռոյ, բայց թանձր քան զնա. զոր թէ ուտեն անասունք՝ առ ժամայն սատակին. որ կոչի (Թրք.)* աղու աղաճի». *կազմուած է* خر xar- *«էշ» և* زهره zahra *«թոյն» բառերից. հմմտ. սրանց հոմանիշ սանս.* açvaghna, *իտալ.* amazza-cavallo, amazza-asino, *որոնք նշանակում են բուն «ձիասպան, իշասպան»։—Սրա տերևների թոյնն է, որ կոչւում է* زهر زقّوم zahr-i zaqqum—զահր-զըխկում: *(Ըստ Ղուրանի այս նոյն ծառն է՝ որ աճում է և դժոխքում)։—Աճ.*

Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Աճառ. (անտիպ). նոյնը անկախաբար Նորայր, ՀԱ 1924, 550։

ԽԱՐԹ *«կրօնաւորի փիլոն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Մխիթար Ապարանցի (1410 թ.).—«Արարին երկայն* խարթ, *թեպէտ նոյն ձևովն, այլ միայն թուխ գունով և երկայնագոյն». (Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 338)։*

ԽԱՐԻ *«մի տեսակ բոյս է, որի արմատից*

պատրաստում են կարմիր սնգոյր. հաւամիսպակ, լտ. anchusa» *Բժշ. Բռ. սահփ. լեհ. ո-րից* շէկխարի, *որ և* շեկխարի, շիկխարի, շիխար *«սնգոյր» Մծբ. ժդ. (առ Լեհ.)։*

*ՆՀԲ Գաղիանոսի մէջ գտնելով «*անկիւդա *(կամ* անկիւրա*). խարի» բացատրութիւնը, նոյն յն. բառը համարել է* ἄγχουσα *«խարխուխ. 2. ամօթոյք», որով մեր* խարի *բառն էլ մեկնում է «արութիւն մարդոյ, առնի անդամ»։ Ջգուշաւոր ՋԲ չունի այս բառը։ ԱԲ հետևում է ՆՀԲ-ի։ Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 117 ցոյց տուեց՝ որ Գաղիանոսի յիշած յն. բառը պէտք է համարել* ἄγχουσα, *որով* խարի *բառին տրուած «առնի» նշանակութիւնը ջնջեց և մեկնեց վերի ձևով։* Bugge KZ *32, 9 անտեղեակ սրանից՝ համեմատում է* խարի *«առնի» բառը պրս.* خار xār *«փուշ» բառի հետ, ենթադրելով որ պրս.* xār *ունեցած է նաև «առնի» նշանակութիւնը, որից փոխառեալ են ալբան.* kār, karε, *գնչ.* kar *«առնի»։*

ԽԱՐԻՍԽ, ի–ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «պատուանդան, յատակ (սիւնի, աւազանի, դռան)» ՍԳր. «ցած բեմ» Բ. մնաց. զ. 13. «նաւի երկաթ» ՍԳր. Ոսկ. եբր. «սրունք, ոտք» Նար. որից* խարըսխաձև *Ագաթ.* վերնախարիսխ *Երեմ. ծր. 18.* խարսխել *Խոր.* կարծրախարիսխ *Նար. խչ.* հաստախարիսխ *Նար. խչ. յետին գաւառական ձև է* սարիսխ *Սոկր. 66. Պիտիդ. Պտմ. վր. էջ 61, 79. Sօնակ. Վրդն. պտմ. 11. (հմմտ.* սուն, դրաստ, բաստ *փոխանակ* խուն, դրախտ, բախտ)։

ՆՀԲ վրաց. խարիսխի։ *Հիւնք.* խօսել *բայից։* Bugge KZ 32, 10 –իսխ *համարում է մասնիկ. հմմտ.* խորիսխ։ Patrubány *ՀԱ 1903, էջ 220 նոյն ընդ* խորիսխ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარისხი խարիսխի *«աստիճան»,* ხარისხოვანი խարիսխովանի *«արժանաւոր, աստիճանաւոր»,* მეხარისხე մեխարիսխե *«դասական»,* აღხარისხული աղխարիսխուլի *«աստիճանաւոր»։*

ԽԱՐԻԻ *«պխակ». արմատ առանձին անգործածական. երևան է գալիս միայն* խայտախարիւ *կամ* խայտախարի *(գրուած նաև* խայտախայրիf, խայտախարոյf*) Ծն. լ. 32, լա. 10, 12. Եփր. ծն. Շ. բարձր. Վրդն. լս. 55. Հ. կիլ. Sօնակ.* գորշախարիւ *կամ* գորշախարու *Եփր. աւետ. ձևերի մէջ։*

ՆՀԲ խայտախարիւ *մեկնում է «մթագոյն խայտիւք խարեալ»։*

ԽԱՐԽԱԼԵԼ *«խախտել, աւրել, աւերել» Ոսկ. մ. ա. 9, 16. յհ. ա. 28, բ. 10, Փիլիպ. Կիւրղ. ծն.* խարխալանf *«գայթումն» Ոսկ. մ. ա. 24.* խարխարել *«քանդել, խախտել» Սեբեր. Ոսկ. մ. և ես. «վէրքը քերելով պատռել» Սիր. իէ. 28.* խարխարիչ *Պիտ.* խարխարումն *Մամբր.* խարխարուն *«խախուտ, խարխուլ» Ոսկ. հռ.* անխարխար *«հաստատուն» Եզն.* նգախարխար առնել *«երկաթէ ձողով քանդել» Պտմ. աղէքս. Խոր.* խարխուլ *Ոսկ. յհ. ա. 11. Ագաթ. կամ* խարխուր *Ոսկ. ա. տիմ. էջ 93. բ. տիմ. էջ 218 (չունի ՆՀԲ).* խարխլիլ *Սարգ.* խարխլեալ *Վրք. ոսկ. —սրանցից դուրս կայ նաև* խարխիլ *ձևը՝ հետևեալ չորս օրինակի մէջ. «Խարխի և հալի ի նմանութիւն սարդի ոստայնից» Ոսկ. մ. ա. 1. «Գեղոյն ցանկութիւն օր քան զօր խարխի» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 39 (չունի ՆՀԲ). «Բազումք խսկ այնուհետև խարխեցին զիրսն» Ոսկ. պօղ. Ա. 462. «Մեղքն բարութեամբքն իմն սովոր են աճել և ցաւովք և վշտօք խարխել» Ոսկ. ես. էջ 345։*

=Կրկնուած է պարզական խար *արմատից. առաջին ձևն է* խարխար, *բաղաձայնի փոփոխութեամբ՝* խարխալ, *երկրորդ եզրի մէջ ձայնաւորը փոխելով՝* խարխուր, *ձայնաւորի և բաղաձայնի փոփոխութեամբ միանգամայն՝* խարխուլ։*—Աճ.*

ՆՀԲ խարխալել *«խառնելով հալել կամ խլել զխարխախն».* խարխարել *«լծ. լտ.* carpo, carmino, discerpo»*։ Sէրվ.* Altarm. 28 *սանս.* khal, skhal, skhalita *«վարանիլ, դեդևիլ, ճօճիլ, տատանիլ»։* Canini, Et. étym. *12 սանս.* gara *«թոյն» և թրք.* aγrə *«ցաւ» բառերի հետ։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 205 և 234։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 179 բոլորն էլ պրս.* خار xār *«քորել» արմատից։*

ԳԻՌ.—Մշ. խլխլել *«խախտիլ, փլփլկիլ».*

նոյն է նաև խրխլակ Ջն. «խարխուլ, փլփըլած»։

ԽԱՐԽԱՇՏԵԼ կամ ԽԱՐԱՇՏԵԼ «աչքը մարմրրցնել». ունին միայն ՀՀԲ և ՓԲ.—այս նոյն խարխշտել բայը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 139, բայց սխալմամբ տող փախցնելով՝ դէմը դնում է խարիսխ գոյականի բացատրութիւնը։

ԽԱՐԽԱՓ «կոյրի պէս ձեռքով այս ու այն կողմ շօշափելը». գործածւում է միայն նախդիրով՝ առ խարխափ, առ խարխափս, ընդ խարխափս Կոչ. 11, Ոսկ. յհ. ա. 9, Բուզ. որից խարխափել ՍԳր. Ոսկ. եփես. (գրուած խարխաբել Ջենոբ, էջ 10), «տեղերի այս ու այն կողմ շարժուիլը» Ղևտ. իգ. 36. խարխափումն Դամասկ. խարխափանք Նար։

=Կազմուած է կա՛մ կրկնութեամբ պարզական *խափ արմատից և կամ -ափ մասնիկով՝ *խարխ անծանօթ արմատից.—Հմմտ. չարչափիւն, թարթափ, գարգափ, սարսափ, հարկափիլ:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. խարխել, խարխուլ, խաւար, ափ. շօշափ: Peterm. 260 լծ. խարշափ։ Հինք. խուլ բառից։ Իբրև կրկնական է մեկնում վերի ձևով Աճառ. ՀԱ 1899, 233—5։

ԽԱՐԽԵԼ տե՛ս խարխալել։

*ԽԱՐԽԻԱՐ «իշկոյ վարունգ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1030։

=Պրս. خر xar «էշ» և خیار xiyār «վարունգ» բառերից կազմուած, ինչպէս և հյ. իշավարունգ:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ԽԱՐԽՃՈՒԿ «պաճուճապատանք, խածիկ, տիկնիկ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 458 «Թէ զխարխճուկն կամ զայլ ինչ ի խաղալկացն առնուցու ոք, դառնանան (մանկունք) և աքսոտեն յերկիր»։

⊙ԽԱՐԽՆՃԵԼ (իմա՛ խարխճջել) «զռալ» Ոսկիփ. (զուր տեղը ՆՀԲ դնում է նաև «քըրուիլ» իմաստը)։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է խ պարզ ձայնից, կրկնութեամբ և ճ, չ ածանցիչներով. ձևի համար հմմտ. բարբաճջել, արմատի համար հմմտ. խաճչել, խառճչել, խխըճչել, խրխճջել:—Աճ.

ԽԱՐԽՈՒԼ տե՛ս խարխալել։

ԽԱՐՀԱՆ «արուարձա՞ն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 1291 թ. մի արձանագրութեան մէջ. «Ջգեղն Մեծոփ իւր մզրայիւքն և խարհանիւք և բրդագեղերովն». (Վիմ. տար. 133)։

ԽԱՐՁ, ի հլ. (կայ նաև խարձունք, -ձանց) «եղեգնուտ, շամբ» Բուզ. 118. Փիլ. լիւս. 129. Իմաստ. 69. Պտմ. աղէքս. 125. Մարթին. Վրդ. առ. 193. Վստկ. 78. նոյն է և խարշ «եղեգնաշամբ» Բառ. երեմ. 140։

ՆՀԲ (խից բառի տակ) լծ. յն. χάραξ «ցից»։ Հինք. խրաց բառից։ ՀԲուս. § 1034 անգլ. furzy «մացառուտ»։

ԳԻՒ.—ՀԲուս. § 1034 յիշում է խարձի խոշ. «անպտուղ ծառեր, մանաւանդ անոնք՝ որոնց կը փաթթուի որթն»։—Նուպարեան, Բառ. ֆրանս. էջ 469 իբրև գւռ. բառ գիտէ խարձ «կանաչագեղ գուղձ հողի, gazons», բայց կարծեմ թիւրիմացութեան արդիւնք է։

ԽԱՐԾԻ «անծանօթ բոյս, զոր յիշէ հին բժշկարանն՝ բաղշտակի հետ ի դեղս՝ երեսի և աչաց գոյն տալու». ունի միայն ՀԲուս. § 1035։

Նորայր ՀԱ 1923, 349 ուզում է նոյնացնել ճարաճ բառի հետ։ Տարբեր է Երև. խարջի՝ որ խաղողի մի տեսակն է։

ԽԱՐՄԵԱՅ «սուտ, կեղծ» (գոհարի համար ասուած). մէկ անգամ ունի Ոսկ. բ. տիմ. էջ 232 «Երկու ակունք ի միոջ վայրի կային, մին խարմեայ, և մինն պատուական և մեծագնի». յիշում է միայն ԱԲ. չգիտէ ՆՀԲ։

+ԽԱՐՇ. արմատ առանձին անգործածական, որից խարշել «այրել, վառել» ՍԳր. «ջրի մէջ եփել, խաշել» Վրք. հց. «սիրտը մաշիլ» ի գիրս խոսր. «գութից սիրտը այրիլ՝ կտրտուիլ» Վրդն. ել. Վրք. հց. խարշումն Փիլ. տես. աղեխարշ Բրս. մրկ. աղեխարշեալ Լաստ. տապախարշ Յհ. կթ. տօթախարշ Վրք. հց. անխարշ Վրք. հց. երկնախարշ Տօնակ. երկրախարշ ԱԲ. -ատ մասնիկով՝ խարշատել «խորովել, չարաչար այրել» Եւս. քր. Մանդ. «ծարաւից պապակիլ» Վրք. հց. «գութով մորմոքիլ» Լմբ. մատ. 40, 531. խարշա-

տումն Վանակ. յոբ. Լմբ. իմ. խարշապատիլ «արևից այրիլ» Վրք. հց. -ր-ի անկումով խաշ «մորթի վրայ փոքր բշտիկ» Գաղիան. (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. phlyctène. հմմտ. գւռ. ֆռտինֆխաշ «քրտինքից յառաջացած բշտիկներ»). որից խաշել Արծր. խաշոյ, խաշու «արգանակ» Մագ. Նչ. եղեկ. Մխ. բժշ. խաշմիս «խաշած միս» Վստկ. 221 ևն։

=Բնիկ հայ բառ, աճած է շ աձանցով՝ պարզական խար արմատից. ընդարձակ տե՛ս խար «դաղել, այրել»։

ՆՀԲ լծ. ճաշիլ։ Տէրվ. տես խար բառի տակ։ Karst, Յուշարձ. 427 խարել, խարոյկ բառերի հետ թաթար. yar «փայլիլ, այրել, բոցավառել»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. xaš-lamaq «խաշել» բայից։ Petersson KZ 47, 278 ուղիղ է մեկնում՝ համեմատելով լիթ. kápsztas են բառերի հետ և կցելով խոռովել բային։ Pictet, բ. տպ. Բ. 405 սանս. kasāya, պրս. kask, ռուս. kaša հոմանիշների հետ է կցում հյ. խաշու «արգանակ»։—

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սչ. Վն. խաշել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. խաշէլ, Ասլ. խաշէ՛լ, Ագլ. Ակն. Խրբ. Մկ. Տմ. Ոզմ. խաշիլ, Հմշ. խաշուշ, Սլմ. խօշել, Մրղ. Տիգ. խօշէլ, Հճ. խէշել, Զթ. խէշիլ։—Նոր ձևեր են խաշ (Ախց. Սեբ. Երև. Տփ. ևն) «ոչխարի կամ տաւարի ոտամոքով են պատրաստուած ապուր» (աւելի հին գործածութիւնն ունի Էֆիմ. 150), խաշաճաշ, խաշիլ, խաշլել, խաշլով, խաշխշիլ, խաշապան, խաշխուշ, խաշմայր, խաշոցք, խաշվոտել, խաշուքջուր, խաշուքփայտ ևն։—Ուրիշ է խաշ «թթխմոր», որ փոխառեալ է վրաց. ხაში խաշի հոմանիշից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარშვა խարշվա «խաշել», დახარშვა դախարշվա «շատ խաշել», გამოხარშუა գա՛մոխարշուա «եփելով կամ խաշելով հիւթը հանել», ხარშო խարշո «հացաթան», მეხარშე մեխարշե կամ მეხაშე մեխաշե «խոհարար», ნახარში նախարշի, მოხარშული մոխարշուլի «խարշեալ, եփուած», მოხარშვა մոխարշվա «ջրի մէջ եփել, կերակուր պատրաստել», ხაში խաշի «ոչխարի ոտամոքով ապուր, խաշ», სახაშე սախաշե «վարնոց ճաշարան», ինգ. մոխարշուայ, մինգ. խաշուա «խաշել», քրդ. خاشاندن xašandin «եռացնել, խաշել», خاشه xaše «եփած», خاشيل xašil «մի տեսակ արգանակ». թրք. գւռ. Տ. xašil «մանածը խաշիլ անել» (Բիւր. 1899, 798), خشيل xašil կամ حشيل hašil «ալիւրի լոյծ խմոր՝ մանածը մէջը թաթախելով ամրացնելու համար» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 855 և 904), գւռ. Թրք. Երև. xašo «մրգերը եփելով և մէջը շաքար աւելացնելով պատրաստուած խաշու» (=տճկ. xošaf, որ է պրս. xōš «անուշ, քաղցր»+āb, āv «ջուր»), օսմ. և ատր. Թրք. خاشلامق xašlamaq «խաշել», خاشلامه xašlama «խաշու». կապադովկ. յն. χασεύω «խաշել» (Karolides, Γλωσ. συγκρ. 101). բայց պատահական նմանութիւն ունին օսթ. xāšəm, xōšəm «եփած, տաք», xašəmtem «տաքանալ», xāšlem «տաքացնել, եփել»։ Ուտ. խաշիլ «ալիւրով և իւղով շինուած մի տեսակ կերակուր»։

ԽԱՐՇԱՓ «տերևների խշրտոց» Նեղոս 659. որից խարշափել «սօսափել» Ոսկ. մ. բ. 8. խարշափումն Մեկն. ղևտ. խարշափուն «խըշըրտացող» Յոբ. լ. 4 (բանջարի համար ասուած. տե՛ս աղիմայ). գրուած է խաշափ Նեղոս 710։

Peterm. 260 լծ. խարխափ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. خرشف xaršaf «կանկար բոյսը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 739)։

*ԽԱՐՇՈՒԿ «վայրի մանանեխ». ունի միայն ՀԲուս. § 955 (աղբիւրը անստոյգ).—Տիրացուեան, Contributo § 569 համարում է «lapsana communis L»։

=Արաբ خرشوف xaršūq (որ և حرشف ḥaršaf?) «կանկառ». տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոն՝ WZKM 12, 9 և 16. ցանկում այս արաբ բառը յաջորդում է ճիշտ خردل xardal «մանանեխ» բառին և այս պատճառով էլ շփոթութիւն է յառաջացել բառի իմաստի մէջ։—Աճ.

ԽԱՐՈՅԿ տե՛ս խար։

ԽԱՐՈՒ «թշուառ». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք խարուանք «թշուառութիւն, աղէտ, վնաս» Ոսկ. մ. ա. 5. խարուեալ «թշուառ, եղկելի» Ոսկ. մ. ե. 23 և փիլիպ. ժա, էջ 352 (վերջինիս մէջ այլ ձ. խառուեալ). Կիւրղ. թգ. խարուիլ «խեղճանալ, չարչարուիլ» Ոսկ. պօղ. Ա. 36 (տպ. ճարուիլ, երկու ձևով էլ դնում է ԱԲ. իսկ ըստ Վարդանեան ՀԱ 1914, 326 ուղղել խարուիլ). այստեղ է պատկանում նաև խրուակ «աղքատ» Բառ. երեմ. էջ 147, որից առնելով ՓԲ՝ վրիպակով գրում է խրուատ «աղքատ, չքաւոր». ըստ այսմ այս բառը պէտք է կարդալ խարուակ:

ՆՀԲ խարուեալ=լծ. պրս. խար, խոր «թշուառ, անարգ», թրք. քիրլի «աղտոտ», իսկ խարուանք՝ ի խարելոյ կամ ի քարուական: Տէրվ. տե՛ս խարել բառի տակ։ Թիրեաքեան ՀԱ 1914, 58 պհլ. xvār և պրս. خوار x^{v}ār «անարգ, թշուառ» բառերի հետ. (բայց սրանք յարմար չեն մեր բառին, որովհետև պհլ. բառի նշանակութիւնն է «թեթև» և միայն նոր պարսկերէնի մէջ եղած է «անարգ, հեզ») (տե՛ս Horn § 496)։ Nyberg, Hilfsbuch 2, 43 իրան. xāδ- արմատից, որից ունինք միայն զնդ. vi-xaδ «ջարդել» (Bartholomae Altir. Wört. 531)։ Նշանակութիւնը յարմար չէ։

*ԽԱՐՈՒԱՆԴԱՅ «ջորեպան կամ իշավար». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. 427 «Ունելով ընդ իւր մարդս հազար, ընդ ձիաւոր, ընդ ծլուկ, ընդ խարուանդայ, ընդ հետևակ»։

=Պրս. خربنده xarbanda «ջորեպան». կազմուած է xar «էշ» և banda «ծառայ» բառերից և նշանակում է բուն «էշի ծառայ»։ Հին հայ ձևն է խարբանդակ, որ տե՛ս։—Աճ.

Հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 191։

ԽԱՐՈՒՐԵԱԼ «մութ, իմաստը ծածկուած, խրթին» Սեբեր. 83 (Որ ինչ յայտնի է՝ աւետարան է, և որ ինչ խարուրեալ՝ մարգարէութիւն). այստեղ խարուրեալ իբր հականիշն է յայտնի բառի. իմաստի զարգացմամբ դարձել է «մթնատեսիլ, տգեղ» Ոսկ. եփես. 830 (Քան զամենայն ծաղիկ խամրեալք առաւել խարուրեալք. ուր յն. համապատասխանն է ἀειδής «տգեղ, զազրատեսիլ»). իմաստի նոյն զարգացումն է ներկայացնում հյ. խըր-րին «անհասկանալի. 2. տգեղ»։ Բառիս պարզ արմատը պիտի լինի խարոյր:

ՆՀԲ «որպէս խարեալ խարուկեալ»: Մ. Ս. Գաբրիէլեան ՀԱ 1908, 281 խաւար և տխուր բառերին է կապում։ Թիրեաքեան ՀԱ 1914, 58 թերևս ուղղելի խաւարեալ: Կապ չունի գւռ. խարուրիլ «կաթի երեսը սեր կապել. 2. խմորը ճաթռտիլ»։

ԽԱՐՊԱԽ տե՛ս խարբախ։

*ԽԱՐՊԻԶԱԿ կամ ԽԱՐԲԶԱԿ «սեխ» Մխ. բժշ. 119. Տաթև. ամ. 597.—ՀԲուս. § 1038։

=Պհլ. xarbūzak, պրս. خربوزه xarbūza կամ خربزه xarbuza «ձմերուկ». պհլ. բառը ծագում է xar «էշ» և būzak «վարունգ» բառերից, որով բուն նշանակում է «էշի վարունգ» (տե՛ս Horn § 474)։ Իրանեանից են փոխառեալ վրաց. ხარბუზაკი խարբուզակի կամ ხაბურზაკი խաբուրզակի, թրք. قاربوز qarpuz և սրա միջոցով էլ սերբ. kàrpuza, լեհ. garbuz, harbuz, arbuz, ռուս. арбузъ, բոլորն էլ «ձմերուկ» նշանակութեամբ (Berneker 491):—Հիւբշ. 159։

ԳԻՒ.—Հին Ջղ. խաբըրզակ, Տփ. խարբուզակ, Ագլ. ճըրբըզէօ՛կ, Հր. խտբիրա̀տկ, բոլորն էլ «սեխ»։

ԽԱՐՍՏԻ տե՛ս Հարուստ։

*ԽԱՐՏ, ի հլ. «խարտածի փշրտուք» Յհ. կթ. որից խարտել «խարտոցով մաշել, փըշրել». Եւ. լբ. 20. Առակ. իէ. 17. *Սեբեր. 97. Կոչ. 109. խարտածոյ «խարտելով շինուած» Ագաթ. խարտոց Փարպ. խարտուք «խարտուած փոշին» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. էջ 459 (տպ. խարդուք):

=Ասոր. ܚܪܛ xraṭ «մէջից կտրել, ձևել, քերել, փորել», եբր. חרט ḥereṭ «փայտ տաշելու դուր, փորագրելու գրիչ (քանդակագործի)», արաբ. خرط xarṭ «ճախարակով յղկել», خرّاط xarrāṭ «խառատ, հիւսն»։—Աճ.

Հիւնք. պրս. քեարտիւ «խարտոցեալ, մանրեալ իր»։ Justi, Dict. Kurde 148

սրա հետ է միացնում քրդ. خاره xare «ciselé, մկրատուած կտորտանք»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 180 պրս. خرده xurda «մանր» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܓܪܰܛ gəraț «քանդակել»։ Petersson IF 43 (1925), 75 հնխ. khr̥d- արմատից. հմմտ. սանս. khard «կծել», որի պարզականն է kher- «քերել»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ղրբ. խարտել, Երև. խա՛րդել, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. խառտել, Գոր. խա՛ռտէլ, Սեբ. խառդէլ, Մկ. խառտիլ, Խրբ. խառդիլ, Տիգ. խըրդէլ, Ագլ. խա՛րթիլ, Վն. խառտել, խառտցել, Մրղ. խարտուէց, խարտուէցէլ, խարտուցէլ, Տփ. խարտուց, խարտուխu, Ակն. խառդէօգ։ Այստեղ են պատկանում նաև խարտ, խարտոց «յեսան, սրելու քար», խարտել «խոսքով վիրաւորել», խարտաճարել «գեշ ակնարկով վիրաւորել, չարչարել», խարտ «մեղուի, կարիճի են խայթոց».—«սրել» իմաստի համար հմմտ. Եսազր. էջ 107 «Խարտեսցեն զայն և առաւել ևս սրբեսցեն» (ուր խարտել բայի համապատասխանն է յն. ἀκόνωντες «սրել»)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარტი խարտի «կացին սրելու յեսան»։

*ԽԱՐՏԱԼ «մանանեխ» Բժշ. Վատկ. 168. ունի միայն ՀԲուս.

=Արաբ. خردل xardal, որից Թրք. حردال hardal «մանանեխ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 1966։

*ԽԱՐՏԱՓԻԼԱԿ, որ և խարտաւիլակ, խարտաֆիլակ, ի-ա հլ. «կրօնաւոր ձեռնադրուող անձի օժանդակը» Մ. Մաշտ. 237, 240, 242. ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ։

=Յն. χαρτοφύλαξ «դիւանադպիր, դպրապետ, դիւանապան». կազմուած է χάρτης «թուղթ» և φύλαξ «պահապան» բառերից և նշանակում է բուն «թղթապահ»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ (բղբապաճ բառի տակ)։

ԽԱՐՏԵԱՇ (սեռ. -տեշի) «շէկ, դեղնակարմիր» Ղևտ. ժգ. 36. Ա. Թագ. ժէ. 42. Եւս. քր. Ոսկ. կող. (Նոր գրականում համարւում է շագանակագոյնի և շէկի մէջտեղը). գրուած է նաև խարտեշ, խարտէշ, ճարտեաշ (Եպիփ. կիպր.). ածանցման մէջ երևում է խարտեշկամ խարտիշ- ձևով. հներից ունինք խարտեշաճալ Ղևտ. ժգ. 30, 32. խարտեշագեղ Երզն. քեր. խարտեշագոյն Զքր. կթ. Տօնակ. խարտեշամուրուս Յայսմ. խարտեշութիւն Դամասկ. բայց յետին ումկ. խարտիշուկ Շնորհ. առակ. և արդի գրականում՝ խարտիշագոյն, խարտիշագեղ են։

ԽԱՐՏԵԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սմբ. պատմ. 98 «Աւերեցին զքաղաքս և զգեօղս նոցա դատարկ թողին ի կումշէ և խայտառակ խարտեալ գնոսա» (տպ. Մոսկ. ունի խրատեալ)։

ԽԱՐՏԻՆԱ «մի տեսակ բոյս. erinus? Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1039։

ԽԱՐՏՈՒՐԱՐ տե՛ս Քարտուղար։

ԽԱՑԱԿ «արատաւոր, վրան պուտ պուտ բծեր ունեցող». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պատմ. 464 «Մարգարտին խացակն ու դեղինն ի տարէն եղանակէն է»։ Նոյն բառը ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 561 բ «հիւանդ, տկար, valetudinarius» նշանակութեամբ։ Սրանից է կազմուած խացկութիւն «մի տեսակ մահացու յօդացաւ, որ և տաքար խամի» Դրնդ. 355 և 378, որոնց մէջ տալիս է նաև նոյն հիւանդութեան նկարագիրը։

ԳԻՌ.—Այս բառը պահել են խացակ ձևով՝ Ակն. Արբ. Եւդ. Խր. Շհ. Սեբ. «բժակն, աչքերը ցաւոտ», 2. Ակն. «խոցոտ (պտուղ)». 3. Ջղ. (Rivola) «հիւանդոտ, վատառողջ». որ և Մշ. խածակ «հիւանդոտ. 2. աչքերը ցաւոտ. 3. կոտրած, ճաթած (աման)», սրանից բայական ձևով խասկիլ Եւդ. «հիւանդութինից յետոյ նիհար և վատառողջ մնալ. կատարելապէս չապաքինիլ»։

ԽԱՑԱԿԵԼ «ծախսել, սպառել, պակասեցնել», նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է միջին մեսրոպեան երկաթագիր մագաղաթեայ մի պահպանակի վրայ, որ թւում է թէ Ոսկեբերանի գործերից մի պատառիկ է, ոսկեդարեան թարգմանութեամբ. «Քանզի ոչ ոք ի ձէնջ այնուհետև դիւրաւ ճացակիցէ ինչ յոսկւոյն՝ կերակրել զքաղցեալսն. ուր և ինքն իսկ ընդ նեղ և տառապանաւք կամիցի կեալ և ոչ անտի ինչ խա-

ցակել, *ղխա՞րդ զայղսն անտի կերակրիցէ»։ (Այնուհետեւ ձեզանից ոչ ոք դիւրութեամբ իր ոսկիների մի մասը չպիտի ծախսէ՝ կերակրելու համար սովածներին. երբ ինքը իրեն համար նախընտրում է նեղ ապրել և ոսկուց չծախսել, ուրիշներին ի՞նչպէս պիտի կերակրէ)։ Երկու ընթերցուածներից նախընտրելի է* խացակել, *որովհետեւ այս բառը ձեռագրում ընկած է տողի սկիզբը և ամբողջութեամբ գրուած է. իսկ* ճացակել *ընկած է տողի ծայրը և տողադարձուած (այսպէս՝* ճաց-ակել*)։ Այս պարագային գրիչը կարող էր շփոթել* ճաց *բառի հետ։*

> *Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Շաւարշ ծ. վ. Սահակեան, ՀԱ 1913, 54—60։*

ԽԱՑՓՐԵԼ *տե՛ս խածարբել։*

ԽԱՑՓՑԻ *«հաստ նիւթից շինուած հագուստ». ունի միայն ԱԲ. վկայութիւնը յայտնի չէ։*

ԽԱՒ, ո *հլ. «քարդ, շերտ». որից* խաւ ի խաւ, խաւ ի խաւոյ *«շերտ շերտ իրար վրայ քարդուած» Վեցօր. 97, 165.* խաւել *«կարգ կարգ, վրայէ վրայ, քարդ քարդ (կերակրի համար ասուած)» ԱԲ.* խաւաfարտ *«կարտոն, մուխավա» (Նոր գրականի մէջ)։ Արդեօք սրա հետ նո՞յն է՝*

ԽԱՒ *(յետնաբար* ո, ու *հլ.) «աղուամազ, կերպասի վրայի բարակ թաւութիւնը, պտուղի վրայի բարակ աղուամազը» Շնորհ. առ. Բժշ.* խաւոտ *(Նոր գրականի մէջ)։*

=Բառիս հետ նոյն է ուտ. խա *«բուրդ», որից* խալու *«բրդոտ» են։*

> *ՆՀԲ արմատ* խաւար *բառի, լծ. թրք.* qat *«յարկ» և* xav, hav, *յորմէ* xavlu, havlə: *Հինք. պրս.* xaf *«պատատանք, ծրարք, ծալք հանդերձից»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. խավ, *Ագլ. Շմ.* խօվ, *Մշ.* խաֆ *«կերպասի խաւ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ხაო խաո *«բուրդի խաւ»,* ხავოიანი խավոիանի, ხაოიანი խաոիանի *«խաւոտ, թաւ», թրք.* خاو xav *«թաւութիւն սաւեաց, աղուամազ»,* خاولو xavlu *(ռմկ.* havlu*) «թաւոտ. 2. մի տեսակ բրդոտ երեսսրբիչ. 3. ղենջակ», սերբ. բուլգ. (թուրքերէնի միջոցով)* havlija *«խաւոտ, թաւ, բրդոտ», ուտ.* խա *«բուրդ»։*

ԽԱՒ, ո *հլ. «բարակ սպիտակ երիզ, որ կրօնաւորների կնգուղի եզրն էր պատում» Վրք. հց. Մաշտ. Տաթև. ամ. 442—3 (Առանց խաւոյ, որ է սպիտակ ծիրն)։*

> *Նորագիւտ բառ, որ երեւան հանեց Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 426 և 430։ ՆՀԲ գիտէ առաջին երկու վկայութիւնները, բայց հասկանում է «բրդի խաւ»։*

***ԽԱՒԱՂԱՆ** *«հիւանդի այն վիճակը, երբ տաքութիւնը ներս տալով մահ է պատճառում» (ըստ հին բժշկութեան). Նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գործածում է Մխ. բժշ. 78* խավաղան *ձեւով (այլ ձ.* ղաֆաղան, խափական, խափանակ*):*

=Արաբ. خفقان xafaqān *«սրտի բաբախումը» (>ռմկ.* աֆախան*). որից տառադարձուած է լտ.* cafacan:

> *Ուղիղ մեկնեց* Seidel *Մխ. հեր. էջ 189, § 221։*

ԽԱՒԱՆԲԱՐ *կամ* **ԽԱՇԱՆԲԱՐ** *«լուլակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 138 և 140. մին կամ միւսը սխալ է։*

***ԽԱՒԱՆԴ** *«տիկին». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 308 «Նա առնոյր իւր կին զխաւանդն Նախջաւանու զԵսուգանն. առեալ էր և միւս կին զԳոնցայն և ունէր ի նմանէ զաւակ մի»։*

=Պրս. خانواده xanvāda *«տիկին, տանտիկին» բառից՝* ո *բաղաձայնի տեղափոխութեամբ։—ԱՃ.*

> *Թէ՛ Շահնազարեանի և՛ Թէ Էմինի հրատարակութեան մէջ* խաւանդ *յատուկ անուն է համարուած։ Բայց խօսքի ընթացքը ցոյց է տալիս որ այսպէս չէ. իշխանի առած կնոջ անունն է* Եսուգան *և հետևաբար* խաւանդ *պէտք է լինի հասարակ անուն։ Վերի ձեւով կլինի «առնոյր իւր կին զտիկինն Նախջաւանու՝ զԵսուգանն»։ Մի ձեռագիր ունի «առնոյր իւր կին զԽաւանդն և զՆախջաւանու զԵսոգանն»։ Այս ձեւի տակ Խաւանդը չի կարող հասարակ անուն լինել և իշխանը կունենայ երեք կին. բայց միւս*

բառը, ինչպէս և զնախչաւանու զնստգանն *անյարմար ձևը, ցոյց են տալիս որ ձեռագրի տարբերակը ուղիղ չէ։*

ԽԱԻԱՆՆԱԼ *«վկայել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 140։*

*ԽԱԻԱՐ. ի–ա *հլ. «մութ, մթութիւն» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 4. Վեցօր. Եզն. որից* խաւարիլ *ՍԳր. Վեցօր.* խաւարին *ՍԳր. Եզն.* խաւարային *Սղ. ժէ. 12. Իմ. ժէ. 17. Եզն. (բոլորն էլ իբրև ոչ-ոսկեդարեան՝ ուղղելի* խաւարին՝ *ըստ Վարդանեան ՀԱ 1922, 474),* խաւարաբանդարգել *Սեբեր. էջ 38.* խաւարազգած *Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 20.* խավարակեաց *Վեցօր. 172.* խաւարասէր *Վեցօր. 172.* խաւարուտ *Ա. Եզր. դ. 24. Ոսկ. յհ. ա. 6.* խաւարչուտ *Ագաթ. Եզն.* խաւարչտական *Ագաթ.* խաւարչտին *Բ. պետ. ա. 19. Ոսկ. յհ. բ. 23.* անխաւար *Ագաթ.* խաւարամածեալ *(չունի ՆՀԲ) Ոսկ. բ. տիմ. 192 ևն։*

=*Պազենդ.* xvāwar, *պրս.* خاور xāvar, *պհլ.* xᵘāpar, *հմմտ. նաև պհլ.* xᵘarvarān, xorbarān, *մանիք. պհլ.* כֿורפראן xōrparān (Salemann, ЗАН *8, 92). բոլորն էլ նշանակում են «արևմուտք». պարսիկ բառը կարող էր ունենալ նաև «մութ, խաւար» նշանակութիւնը. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. արաբ.* مغرب maγrəb *«արևմուտք», որից Խարբերդի բարբառով* մղրաբ *«մութ, խաւար»։ Թէև Հիւբշման, էջ 159 դժուար է գտնում այսպիսի հին և շատ գործածական մի բառ պարսկերէնից դնել փոխառեալ, բայց եթէ ընդունինք խաւարը իբրև կրօնական գաղափարի արտայայտութիւն, փոխառութիւնը այլ ևս տարօրինակ չի թուիլ։—Հիւբշ. էջ 159։*

ՆՀԲ խաւ *«թաւութիւն» արմատից։* Lag. Urgesch. 955 *և* Spiegel BVS *5, 400 պրս.* xāvar *բառի հետ։ Տէրվ.* Altarm. *30 սանս.* kšap *«գիշեր», զնդ.* xšap *«գիշեր», պրս.* شب šab, *յն.* ψέφ-ας, κνέφας *«մթութիւն»,* σκέπω *«ծածկել» բառերի հետ։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. Ա 195 (յետոյ ՀԱ 1914, 58) և Հիւնք. պրս.* խավէր: *Հ. Ա. Բագրատունի, Հայկ Դիւցազն, էջ* 619 *և Քերակ. զարգաց. 1408 իրար է կցում յն.* χάος *«քաոս», հյ.* խաւ *և* խաւար: *Հիւբշ. 305 յիշում է ըստ Նէօլդէքէի ասոր.* ܚܒܪܐ xabbārā *«մթութիւն», որ սակայն հյ. պիտի տար* *խանբար: Patrubány *ՀԱ 1908, 275 և* LF *14. 57 հնխ.* skeu̯ *«ծածկել» արմատից, ինչպէս և լտ.* obscurus: *Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 49 պրս.* خواب xāb *«քուն» բառից՝* –ար *մասնիկով։ Պատահական նմանութիւն ունին սանս.* kavara *«մութ, խաւար, մթութիւն», գնչ.* kivar *«երեկոյ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ճմ. Ոզմ. Պլ. Սլմ. Սչ. Սեբ. Վն. Տփ. խավար, *ՀՃ.* խավօյ, *իսկ Ասլ.* խավար *«Աւագ Ուր. գիշեր». —Մրղ.* խավարում, *Պլ.* խավարում, խավարման fիշէr *«Աւագ Ուր. երեկոյ».—բայական ձևերից յիշենք Խրբ. Պլ. Ճմ. Ռ.* խավարիլ, *Սչ. Վն.* խավարել, *Ագլ.* խվա՛րիլ, *Տփ.* խա՛վրիլ, *Գոր. Ղրբ.* խվա՛րէլ: *Նոր բառեր են* խաւարակալել, ափախաւար:

—ԽԱԻԱՐԾԻ *«որթի փափուկ, կակուղ և մատղաշ ծիլ». հմմտ. «Ինքեանք փափուկք և պէսպէս դարմանօք օր ըստ օրէ ևս քան զևս իբրև զխաւարծի փափկանային». Ոսկ. եփես. էջ 814. «Կանգնեցան կացին (յորթն) արմատք և տունկք, կողր և տերևք, խաւարծի և ծաղիկք, բաժակ, ողկոյզ, գնդակ, պտտաղին» Վեցօր. 94։ Սրա հետ պէտք է նոյն դնել* խաւարծիլ *(որ և գրուած է* խավարծիլ, խաւրծիլ, խօրծիլ, խոռծովիլ, խոռծուիլ, խոռծիլ, խոռձուիլ, խռձուիլ) *«գարծիլ, խաշնդեղ,* rheum ribes Gron». *(տե՛ս Տիրացուեան,* Contributo *§ 100) Գաղիան. «որթի մատղաշ ծիլ» Վստկ. 60. «վայրի վարունգ» Լեհ.* խաւարտ, ի, ի–ա *հլ. «կանաչեղէն, ուտելի բանջար» Կոչ. 116. Եւագր. 7. Վրք. հց. Ա. 200. Մագ. թղ. 96 (*զճազարդ խաւարտ, *այսինքն «հազար կոչուած բանջարեղէնը»), «վարունգ, կաղամբ» Բժշ. «խիար կամ խաւարծիլ» Հին բռ. որից* խաւարտածին *«խոտ ուտելով մեծացած» Մագ. թղ. 88։ Սրանցից չենք կարող բաժանել նաև վիպասանական «Տենչայր Սաթենիկ տիկին տենչանս զարտախոյր խաւարտ և զտից խաւարծի*

ի բարձիցն Արգաւանայ» հատուածի մէջ (Խոր. Ա. 29) խաւարտ և խաւարծի բառերը՝ որոնք ըստ իս արտախոյր և տից գոյականների ածականներն են (տե՛ս իմ յօդուածը ՀԱ 1908, 124)։

=Բոլորն էլ ծագում են խաւ «աղուամազ» ձևից. խաւարծի կազմուած է -ածրի կամ՝ -արծի մասնիկով. հմմտ. քաւարծի, աղ-արծի կամ աղ-ածրի։—Խաւարածի բառի հետ նոյն է խաւարտ (ծ=տ. հմմտ. խայտ—խայծ, խեղդ—ճեղձ, արծ—արտ, պիղծ—պըղտոր են)։ Իսկ խաւարծիլ՝ խաւարծի բառի գաւառական ձևն է, որ ծիլ բառի նմանութեամբ ստացել է աւելորդ լ ձայնը։ Խաւարծի և խաւարտ նախնաբար նշանակում էին «թաւոտ, մազոտ, բրդոտ, աղուամազոտ» և էին պարզ ածական. յետոյ իբր գոյական՝ յատկացուեցան «թաւ՝ բրդոտ ծիլ՝ ընձիւղ և բանջար» նշանակութեանց և ի վերջոյ մասնաւորապէս «որթի ծիլ, խաշնդեղ կամ ուրիշ բանջար», սրանց երեսի թաւութեան պատճառով։ Այս են հաստատում վիպասանական երգի խաւարծի և խաւարտ բառերը՝ որոնք դեռ ածական են՝ «թաւոտ, բրդոտ, մազոտ» նշանակութեամբ (ըստ այսմ արտախոյր և տից թաւ տերևներով բոյսեր պէտք է լինին), ինչպէս նաև մեզանից փոխառեալ կովկասեան ձևերը՝ որ տե՛ս վարը (թափշ կամ անթառամ ծաղիկ նշանակութեամբ)։—Աճ.

Այս բառերի վրայ տրուած զանազան մեկնութիւններ տես արտախոյր բառի տակ։ ՆՀԲ խաւարծի նոյն ընդ խաւարտ: Bugge IF *1, 450* խաւարտ բառից հանում է խաւարծի: Հիմք. սաղարթ-ից խաւարտ, որից խաւարծի, որից աղարծի և քաւարծի, որից էլ քաւ: Վերի ձևով մեկնել եմ ՀԱ 1908, 124։

ԳԻՌ.—Ոզմ. խավառծէ՛լ, Վն. խավըռծիլ, Մկ. խովըռծիլ, Ալշ. Մշ. խավըռձիլ, Խրբ. խավըրձիլ «խաւրծիլ բոյսը», իսկ Հճ. խավիձիլ «խաղողի որթի մատղաշ ծիլ»։ (Խրբ. «գազա՞ր»)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხავერდი խավերդի «թաւիշ», բայց նաև «անթառամ ծաղիկ, ռուս. бархатникъ, լտ. amarantus», ხავარტა խավարտա «մամուռ», մինգր. խավերդի, խավեդի «թաւիշ, անթառամ ծաղիկ», թուշ. խավերդ, սվան. խավերդի. խավեդ, չէրքէզ. ախովերդ «թաւիշ»։

ԽԱՒԱՐՏ տե՛ս խաւարծի։

ԽԱՒԱՐՏԻԼ տե՛ս խաղաւարտ։

ԽԱՒԾԱԿ «փոքր սափոր, խեցեղէն աման». մէկ անգամ ունի Ոսկ. ես. 52 «Ուր գործիցեն տասն լուծք եզանց, եղիցի անդ խաւեակ մի». առնուած է Ես. ե. 10 հատուածից. «Զի ուր գործիցեն տասն լուծք եզանց, եղիցի անդ սափոր մի»։

ՆՀԲ լծ. թրք. qavanoz «փարչ»։ Շէֆթէլովից BB *29, 69* ասուր. xabu «ըրտուկ» բառից փոխառեալ։ Աճառ. ՀԱ 1909, 160 թերևս կաւ բառից կազմուած, խ և կ ձայների լծորդութեամբ։ Հացունի, Ճաշեր 103 ուզում է կարդալ կաւեակ, ըստ որում յն. բնագիրն ունի κεράμιον, որ է «կաւեղէն»։

*ԽԱՒԻԾ «ալիւրով պատրաստուած՝ խիւսի նման մի կերակուր». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. գաւառական բառ է, բայց ձևը ցոյց է տալիս, որ հին է. իրօք էլ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 213 «Գարէ ալիւր և մուստառ և հոռոմ ձէթ խաւիծ արա՛»։

=Ասոր. ܚܒܝܨܐ xəwīṣā «մի տեսակ խմորեղէն». առաջին նշանակութիւնն է «թանձր» (Brockelm. Lex. syr. *102 ա*). բառիս հետ նոյն է արաբ. خبيص xabīṣ «արմաւով և իւղով կամ թէ ալիւրով և մեղրով պատրաստուած մի տեսակ հրուշակ». ծագում է خبص xabṣ «մի բան մի ուրիշ բանի մէջ լցնելով խառնել» արմատից, որից նաև ունինք خبص xabṣ «խաւիծ եփել», مخبصة maxbaṣa «խաւիծը խառնելու և դարձնելու յատուկ շերեփ», taxbīṣ, taxabbuṣ, ixtibāṣ «խաւիծ պատրաստել» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 371)։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև քրդ. خبيص xabis «խաւիծ», xabisa šekeri «անուշեղէն»։—Աճ.

ՆՀԲ դնում է խիւս բառից (տե՛ս այս բառը)։

ԳԻՌ.—Ախց. Դվ. Երև. Լ. Կր. Ղրբ. Վն. Տփ. խավիծ, Ալշ. Ակն. Զթ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Մշ. Սեբ. խավիձ, Մրղ. խաւըՙծ, Ռ. ճավիձ. Նոր բառեր են խաւծարար, խաւիծխառան:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხვაფი խափի «կարագով պատրաստուած մի տեսակ խմորեղէն»։

ԽԱԻԻՂ «դրախտ կամ բուրաստան» Հին բռ. Բառ. երեմ. էջ 140. նոյնպէս Կ. Սարաֆեանի Բանալի գիտութ. Պետերբ. 1788, էջ 103 ունի «պօստան կամ խաւիղ. огородъ». իսկ ԱԲ դնում է «պարտէզ կամ պարտիզի մէջ լաբիրինթոս»։ Անստոյգ բառ։

ԱԲ-ի բացատրութիւնը թերևս բաւիղ բառն է ակնարկում։

ԽԱԻՈՂ տե՛ս խուխ։

ԽԱՓ «որոգայթի մէջ բռնուիլը» Ոսկ. ես. «արգելք, խափանում» Նչ. եզեկ. որից ի խափ անկանիլ «որոգայթի մէջ բռնուիլ» Բուզ. ե. 38. խափան «արգելք, ընդհատում» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 2, 10. «դատարկ, ամայի, պարապ» Ոսկ. յհ. ա. 43. Կոչ. խափանած Եղ. իա. 19. Ա. մակ. ժբ. 31. խափանածոյ Ոսկ. յհ. ա. 10. խափանել «արգելք լինել, դադարեցնել» ՍԳր. խափանիչ «արգելող» Ա. մնաց. բ. 7. Ոսկ. մ. ա. 13 խափանուքիւն Սեբեր. խափենուլ «աչքը փակուիլ, տեսութիւնը կորցնել, կուրանալ» Ոսկ. մ. փիլիպ. «դադարիլ, վերջանալ» Ոսկ. եբր. խափշիլ «մարիլ, հանգիլ» Վեցօր. 57 (տես յափշիլ), Անյ. հց. իմ. խափուցանել «փակել (աչքը), գոցել, մարել, հանգցնել (կրակը, ճրագը)» Ոսկ. մ. ես. Եզն. անխափան ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. խափանարար (նոր բառ). իսկ ՋԲ խափական լինել «սիրտը թնդալ, բաբախել» գործ չունի այստեղ և նոյն է խաւաղան բառի հետ (տե՛ս անդ)։ Խափարմատի ձայնդարձն է խուփն. սրանց պէտք է կցել նաև թերևս կափ (տե՛ս այս բառը)։

ՆՀԲ լծ. թրք. qapa- maq «փակել» լտ. capto, հյ. խարբել: Տէրվ. Նախալ. 111 խափ, խափանել, խափենուլ, խուփն դընում է հնխ. skap «ծածկել, փակել» արմատից. հմմտ. յն. σκέπω «ծածկել», սանս. kšap, զնդ. xšap, պրս. šab «գիշեր» և հայ. շապիկ (իբր ծածկոյթ)։ Մորթման ZDMG 24, 80 են թրք. qapa-maq «փակել»։ Հիւնք. թրք. qapaq հոմանիշից է դնում խուփ, որից խփել. խափանել, խափանիլ, խափուցանել և կափուցանել: Pedersen IF 5, 64 ծան. լտ. habēre, գոթ. haban «ունենալ» բառերի հետ, որ ընդունում է նաև Հիւբշ. IF Anz. 10, 47. (Հայ բառի բուն իմաստըն է «փակել, ծածկել», ուստի չգիտեմ թէ ի՛նչ կապ կարող են ունենալ այս բառերը)։ Նոյն, Հայ. դր. լեզ. 147. յն. χάβος «երախճան»? և KZ 38, էջ 388 հսլ. chopiti «կծել», լեհ. chapac «բռնել», հսլ. ochąpiti «պարունակել, պարփակել»։ (Այս մեկնութիւնները մերժում է Berneker 396): Karst, Յուշարձ. էջ 427 թթր. yap, yab, yam «ծածկել» բառի հետ։ Մարտիրոսեան ՀԱ 1924, 458 խուփ=հաթ. xup'raš «ամանի խուփ»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. خفّ xaff, եբր. חפף xff «ծածկել», חפה xuffā «ծածկոյթ, ծածկոց»։

ԳԻՌ.—Այն. խափան «կողովի բերանը փակելու համար դրուած կտաւ կամ օրթի ճիւղ են», Խն. «տօն օր, զատիկ», Ղզ. խափան մնալ «գործը խանգարուիլ», Ատն. «տունը կործանուիլ», բայական ձևով՝ Ջթ. Խրբ. Հճ. Ոզմ. Ռ. խափանիլ, Ախց. Երև. Կր. Սեբ. Ննխ. Պլ. խափանէլ, Տփ. խափանիլ, Տիգ. խօփօնիլ, Ալշ. Մշ. խապանել, Ճմ. խափանվէլ, Սլմ. խօփօնվել.—բայց պէտք է զանազանել խափանէլ, խափանիլ «չարը արգելուիլ» (օրհնէնքներում միայն գործածական), «գործը խանգարուիլ են», և խափանիլ «երեսի վրայ գլորիլ, գետին տապալիլ», ինչպէս գիտեն Պլ. Ռ. են։ Վերջինը ձևացած է թրք. qapanmaq հոմանիշից. հմմտ. ռմկ. խափանմիշ ըլլալ (օր. էրէսի վրա խափանմիշ էղավ) և կապ չունի առաջինի հետ։

ՓՈԽ.—Ուտ. խափանբեսուն «խափանել», խափանբաfսուն «խափանուիլ»։

***ԽԱՓԱՆՔ** «Կշիռ համաստեղութիւնը» Տոմար. (ըստ Ալիշ. Հին հաւ. էջ 129)։ Նորագիւտ բառ։

=Արևել. թրք. قپان qapan «մեծ կշիռ»։ Բառս այժմ էլ գործածական է Կովկասում ղափան ձևով։—Աճ.

ԽԱՓԱՐ «թաւ, թանձր». առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից ունինք խափարա-

ձայն «հաստ ձայնով» Երզն. քեր. խափարական «թաւ, հաստ» Վրդն. ծն. (երկուսն էլ գործածուած են եգիպտացոց հնչումը որակելու համար).—իսկ Վրդն. պտմ. տպ. Վենետիկ, էջ 12 և հրտր. Էմինի, էջ 19 նոյն բառը գրուած է խարափաձայն:

ՆՀԲ լծ. խափշիկ, խփտի կամ հնչիւն խաֆ տառի և կամ թրք. խապա «թանձր»։

*ԽԱՓԻԹ կամ ԽԱԲՈՏ «երեսնակ ծաղիկը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1044։

=Արաբ. غافت γāfit «երեսնակ». այս բառը չունի Կամուս. բայց կայ Շթայնշնայդերի հաւաքածոյի մէջ՝ WŻKM 12, 223։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 175։

*ԽԱՓՇԻԿ «եթովպացի, հնդիկ» Վրք. հց. (գրուած է նաև խաբշիկ. արդի լեզուն գիտէ միայն խափշիկ «սևամորթ» նշանակութեամբ). հմմտ. նաև ճաբաշի:

=Պհլ. *xabašīk հոմանիշից. հմմտ. արաբ. պրս. حبشى ḫabašī «եթովպացի» (յունական ձևաւորմամբ Աբիսսինիա բառն է). բառիս պահլաւական ծագման ապացոյց է -իկ վերջաւորութիւնը (հմմտ. ճնդիկ, խուժիկ, պարսիկ). հայերէնում միջին ա ընկնելով՝ բառը դարձաւ նախ խաբշիկ, ուր բ ձայնը յաջորդական շ-ի մօտ փ-ի վերածուելով՝ ձևացաւ խափշիկ:—Հիւբշ. 159։

ՆՀԲ ումկ. ճապէշ, որ իրօք նոյն բառն է։ Müller SWAW 42, 253 արաբ. ḫabašī, որ չի ընդունում Lag. Arm. Stud. § 983: Lag. Gr. Agath. 152 համեմատում է Հեսիւքիոսի καμφικίζειν բառի հետ։

*ԽԱՓՉՈՒՐ «ոչխարի հարկ». մէկ անգամ ունի Կիր. 218 «Այլ և միւս ընդ այլ բազումս նոր եդաւ (հարկ) յԱրղունէն՝ մալի և խափչուրի» (հրտր. Մոսկ. փախչուր)։ Նոյն բառն է ղփչուր Մաղաք. աբ. 10 «Կալ ընդ հրամանաւ մեր և տալ մեզ տղղու և մալ և թաղար և ղփչուր»։ Աղաւաղեալ ձևով գրուած (կամ սպուած) է ղսփչուն (ս կարդա՛ ա)՝ Անիի անթուական մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տաղ. 221) «Ջթաղառ, զհեծել, զղըսփըշուն»։

=Թթր. قوبجور qubjur «անասնահարկ», որ է մոնղոլ. قوبجور qobjur կամ قوپچور qupčur «անասունների արօտատեղի. 2. անասունների կամ արօտատեղիների վրայ դրուած հարկ» (Quatremère, Hist. des Mong., հտ. I, էջ 256, Будаговъ 2, 68)։ Ըստ այսմ ուղիղ ձևն է ղփչուր կամ խուփչուր:

Ալիշան, հրտր. Կիր. 218 մեկնում է «անասնահա՞րկ» և այս առթիւ յիշում է թթր. ֆուճչուր «անասունների հարիւրից մէկը՝ որ իբրև հարկ էր տրւում»։ Ուղիղ մեկնեց Պատկ. հրտր. Մաղաք. աբ. էջ 63։

ԳԻՒ.—Ալշ. խումչուր «ոչխարի հարկ». կայ և խամչուռ «ոչխարի հարկ» (Նոր հոսանք, 1913, 792)։

*ԽԱՔԱՆ, ա հլ. (իբր յատուկ անուն համարելով) «թագաւոր, սուլթան» Խոր. պտմ. և աշխ. Մխ. այրիվ. էջ 64. Սեբ. (հրտր. Պատկ.) էջ 36, 66, 68, 69 (հաղորդեց Թ. Աւդալբեգեան)։

=Պհլ. *xākan, պրս. خاقان xāqān «թագաւոր», որ փոխառեալ է թրք. خاقان xāqān «կայսր, թագաւոր», արեւել. թրք. خاقان xāqān «շահնշահ, մանաւանդ Չինաց թագաւորը» բառից. սրանից են տառադարձուած նաև արաբ. خاقان xāqān, յն. χαγᾶνος «Աւարների, Հոների և Թուրքերի խանը» (Sophocles 1158), մ. լատ. caganus, chaganus, chacanus «Աւարների իշխանը», հսլ. chaganŭ, ռուս. каганъ «խազարների թագաւորը» (Berneker 468) և են։—Հիւբշ. 159։

Ամէնից առաջ Վիստոնեանները՝ Թրգմ. Խոր. էջ 356 դնում են ըստ Սուիդասի χαγανος, ὁ Σκυθων βασιλευς։ ՆՀԲ «բառ պրս. որ և խան»։ Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 984:

ԽԲԱՐԴԵԱՅ, գրուած նաև խմբարդեայ «տուփ, խնկաման, խնկարան». մէկ անգամ ունի Ա. եզր. բ. 13 «Խմբարդեայք արծաթիք քսան և ինն, և ափսէք ոսկիք՝ երեսուն». ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՀՀԲ խուփ բառից? ՆՀԲ լծ. եբր.

քաֆ, Թրք. քապ «աման». լաւ ևս (գրելի) խփարդեայ:

—**խեթ** «զարնել». այս արմատից են գալիս խեթել «զարնել, խթել, հրել, մի կողմ քշել» Եփր. ծն. առխեթել (գրուած նաև առխըթել, առճեթել) «նաւը առաջ քշել, հրել» Գծ. իա. 7. խեթումն «խղճի խայթ» Նար. իմաստի փոփոխութեամբ ունինք՝ խեթ (գրուած նաև խէթ) «ծուռ նայուածք, ոխ» Երգ. ա. 5. Խոր. «ծուռ՝ ցասում՝ շիլ աչք» Նոնն. Ոսկիփ. Սարգ. խեթագին «ծուռ նայելով» Գնձ. խեթաճար «չար աչքի եկած» Եպիփ. եկեղ. խեթալ «գէշ նայիլ, չարանալ» Վրք. հց. Նար. խեթի «ծուռ աչքով» Վրք. հց. «ծուռ ընթացքով» Արծր. արմատը կ-ով աճած՝ խեթկել «զարնել, խթել, խայթել, եղջիւրներով հարուածել» ՍԳր. Եզն. խեթկիչ «զարնող, խայթող» Նար. Սարգ. ա. պետր. գ (էջ 292). խեթկումն Բրս. մրկ. անխեթկելի Վրդն. լս. 71. (իսկ խեթկալ «խղճի խայթից զարնուած» Բրս. մրկ. կազմուած է խեթ +կալ բառերից):

=Նոյն է խայթ արմատի հետ:—Աճ.

ՆՀԲ յիշում է յն. ὠθέω, Թրք. ճօթէյէ սիւրմէք «մերժել, ի բաց վարել»: Տե՛ս նաև խեթ, խիթ: Scheftelowitz BB 28, 311 անգսք. hatōn «հալածել», գոթ. hatis «ատելութիւն» են: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 91 վրաց. ցդա «ջանք» բառի հետ:

ԳԻՌ.—Տե՛ս խէթ, խայթ, խոթ, խիթ արմատների տակ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხეთქა խեթքա «ճեղքել, խորտակել, բաժանել, զարնել, վայր նետել», დახეთქა դախեթքա «ճեղքել, ծերպ բանալ», დახეთქება դախեթքեբա, წახეთქება ծախեթքեբա «տապալել, գետին գլորել», გახეთქა գախեթքա «ճեղքել», მიმოხეთქება միմոխեթքեբա «այս ու այն կողմ նետել» են:

խել, ի-ա հլ. (անեզաբար գործածուած) «գլխի ուղեղը» Ագաթ. «միտք, բանականութիւն, հանճար» Եւս. պտմ. Ոսկ. եփես. «հնարք, վարպետութիւն» Եփր. ծն. էջ 106. «կամուրջի գլուխը» Ագաթ. Վրդն. պտմ. «նաւի ղեկի կողմը» Մրկ. դ. 38. «նաւի ներստարանները» Գ. մակ. դ. 8. «տան կտուրը» Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 152. որից խելս խառնել «ճարտարութեամբ հնարել» Գ. մակ. դ. 15. Ոսկ. գաղ. եփես. տիմ. խելօք «հնարով, հնարիմաց» ՍԳր. խելագար Ոսկ. յհ. ա. 17. խելամուտ ՍԳր. Ագաթ. Եզն. խելացնոր Ագաթ. խելայեղ Վկ. արև. խելացի Փարպ. խելար Ագաթ. (որ և խելատար. այժմ գրւում է խելառ). դիւցախելար Ագաթ. յոչ. անխելութիւն Դամասկ. բազմախել Օրբել. կամրջախելք Ճառընտ. մանկախել Յայսմ. խելաճաս, խելակորոյս (նոր բառեր):

ՆՀԲ լծ. Թրք. խլիք «ծուծ» և հյ. խլինք, գլուխ: Հիւնք. պրս. خله xala «ղեկ» բառից: Patrubány SA 1, 194 լատ. colo, լիթ. kelias, kelys «ճամբայ», յն. κέλομαι, սանս. čárati «գնում է»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սչ. խելք, Սլմ. Վն. խելքʻ, Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. խէլք, Ասլ. խէ՛լք, խէ՛լ*, Մրղ. խէլքʻ, Ագլ. Զթ. Հմշ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. խիլք, Մկ. խիլքʻ. նոր բառեր են անխելք, խելօք, խելքել, խելքաւոր, խելթփիլ, խելոթափ, խելռիլ, խելռուկ են:

ՓՈԽ.—Բոշայ. խլավ «խելք, միտք» (Finck, Die spr. der arm. Zigeuner ЗАН 1907, էջ 57, որ դնում է հյ. խելք բառից):—Հայերէն խելք բառից են դնում նաև բոշայ. խելմելավ «անխելք, յիմար» (Finck, Jour of Gyps. soc. էջ 48), վրաց. ხელი խելի «խենթ, յիմար» (Չուբինով), բայց ըստ իս գործ չունին նրա հետ և ծագում են հյ. խեղ բառից (տե՛ս այս՝ բառի տակ): Հակառակ իմաստի նմանութեան՝ խելք բառի հետ գործ չունի նաև վրաց. ხელობა խելոբա «արուեստ, ճարտարութիւն», որ ծագում է վրաց. ხელი խելի «ձեռք» բառից:

խել «հեզ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 140. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

ԽԵԼՓԻՄԱՅ «հևք, դժուարաշնչութիւն, dyspnée» Բժշ. (Բազմ. 1917, 102). նորագիւտ բառ:

ԽԵԿ «շուար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 140 (ա. տպ. չուար, բ. տպ. շուար):

ԽԵԿԲԵԿ տե՛ս խեղ:

+ԽԵՂ, ի-ա հլ. «հաշմ, պակասաւոր, մէկ ոտքով կաղ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 21. «ցաւոտ (աչք)» Վանակ. յոբ. «պիղծ, գարշ, զազիր» Ոսկ. կող. Փիլ. Պիտ. (այս նշանակութեամբ գրուած նաև խիղ Փիլ. էջ 197). որից խեղութիւն Ղևտ. իբ. 25. իզ. 20. Ագաթ. Ոսկ. խեղել Ղևտ. իզ. 19. Ոսկ. եւ. և մ. խեղաբիւր Իմ. ժգ. 13 (փայտի կտորի համար ասուած՝ «ծուռումուռ»), Փիլիպ. բ. 15 (բարոյական իմաստով՝ «ծուռ բարքով»). խեղախեռ Ոսկ. յհ. ա. 38. Ճառք 674. խեղանդամ Մանդ. խեղանճ Փարպ. խեղակատակ Ոսկ. եփես. ժե. կամ խեղկատակ Սարգ. խեղկատակել Ոսկ. խեղկատակութիւն Եփես. ե. 4. Կող. գ. 8. Ոսկ. կողոս. խեղանցեալ «զառանցեալ» Բառ. երեմ. էջ 140. այստեղ է պատկանում նաև խեկրեկ «ծուռումուռ, կաղալով», կազմուած խեղ և բեկ բառերից, իբր *խեղբեկ, յետոյ դարձած խեկրեկ. մէկ անգամ ունի Փարպ. էջ 102 «Տեսեալ... զի երթայր խեկրեկս յընթացի». սրանից՝ կ աճականով՝ խեղկ-, որից խեղկիլ «չարաչար խեղիլ» Մագ. թղ. 133, 204. Պղատ. օրին. 17. խեղկութիւն Մագ. անխեղկեալ Մագ. թղ. 22, 136, 164։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sqel- «ծռել, կորացնել, շեղել», բարոյական առումով «շեղել, բարքը ապականել» արմատից։ Այս արմատի միւս ժառանգներն են՝ յն. σκολιός «շեղ, ծուռումուռ, մէկ կողմ դարձած (գլուխ, ոտք ևն)», σκαληνός «ծուռ, շեղ, կաղ», σκελίς «ետևի ոտքը», σκέλος «սրունք», լտ. scelus «յանցանք, չարագործութիւն, ոճիր», անգսք. sceolh, հիսլ. skjalgr, հբգ. scēlah «ծուռ, շեղ», գերմ. scheel, schel «շիլ, աչքը ծուռ».—արմատի qol- ձևից են՝ յն. κελλόν «ծուռ, շեղ», κυλλός «ծուռ (ձեռք), ծուռումուռ, տձև», κυλλαίνω «ծռել», κυλλο-ποδίων «ոտքերը ծուռ» (Boisacq 873, 533, Walde 685, Kluge 416, Pokorny 2, 598): Հայերէնի մէջ նոյն արմատը (տակաւին լաւ չպարզաբանուած ձայնաբանական օրէնքներով) տուել է մի կողմից խեղ և միւս կողմից շեղ, որի ձայնդարձներն են շաղ և շիլ (տե՛ս այս բառերը). հմմտ. խայտ, խայծ <հնխ. (s)qaid-, (s)qait-: Տե՛ս նաև կեղ և կաղ բառերը։

Հներից Ոսկ. կող. թարգմանողը տալիս է խեղկատակ բառի մեկնութիւնը. «խեղկատակութիւն ճանապարհ է մեղաց. զի եթէ անունն խեղ է, ինքն որպիսի՞ ինչ»։ ՆՀԲ խեղ՝ լծ. հյ. կաղ, ազեղ, յն. κύλλος (միակողմանի բառի տակ) և թրք. փօլագ, չօլագ: Windisch. 8, 17 յն. χωλός «կաղ» բառի հետ։ Bugge IF 1, 447 տուաւ վերի մեկնութիւնը։—Հիւնք. յն. κολοβός «խեղ»։ Karst, Յուշարձան 426 թրք. sol «ձախ», չաղաթ. solok, čolak «կաղ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 հյ. շեղ բառից։ Շէֆթէլովից KZ 53 (1925), 251 և 253 սանս. khila «թերի, պակասաւոր», khalati «ճաղատ» և յն. χωλός «կաղ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Այս արմատին են պատկանում Ակն. խեղէճալ, խոյ. խէղճալ «երես առնել. շփանալ», ինչպէս նաև խեղկտալ Ջրս. «անհամ կատակներ անել», խեղկտացնել Ջրս. «երես տալ, շփացնել», խեղուիլ Ջթ. «քիթը բերանը ծամռելով ծաղրել, տնազ տալ», խեղուանճ «իբր ծաղր շրթունքը դուրս երկարելը», խեղուկ Ջրս. «շփացած»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხელი խելի «խենթ», ხელობა խելոբա «խենթութիւն, յիմարութիւն», ხელოკი խելոկի «յիմար». բոշայ. խելմելավ (տե՛ս խել-ք բառի տակ)։ Խեղ բառը այսպիսի իմաստ ունէր նաև հայերէնի մէջ. հմմտ. «Զխեղութիւն մտացն ծաղրէ» Սարգ. ա. պ. արդի գաւառականներից խելխօլ Մշ. «խենթուկ». իմաստի զարգացման համար հմմտ. Վն. ծուռ «խենթ»։

ԽԵՂԱԿԱՆ «հաստատուն կամ գլխաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 140։

ԽԵՂԲ (գրուած նաև խիղբ) «ծիլ, ընձիւղ կամ արմատի մազմզուքը» Վեցօր. որից խիղբ արկանել «արմատի թելեր արձակելը» Վեցօր. 87. նմանութեամբ «յարիլ, մի բանի կցուիլ» Ոսկ. յհ. ա. 5. խիղբ արկանել (կամ առնուլ) զծնկօք «երկու ձեռքերի մատները իրար անց կացնել և ծունկը բռնելով՝

նստիլ տխուր մտածել» Թէոփ. խ. մկ. Ճառընտ. Վրք. և վկ. Բ. 512. որ և խեղք արկանել կամ առնուլ Մաշկ. Ղևոնդ. ժա. էջ 38. խեղքիլ (գրուած նաև խեխքիլ. իսկ ՋԲ ունի խեխիլ) «յարիլ, փարիլ, կապուիլ» Ոսկ. ես. 308։

Հիմք. աղք բառից։ Գաբ. բառ. արաբ. խէլպ «ճանկ»։

ԽԵՂԴ, ի հլ. «խեղդում և խեղդելու չուան» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Եւս. քր. որից խեղդել ՍԳր. խեղդնուլ Մագ. խեղդամահ Խոր. Պիտ. ՅՀ. կԹ. խեղդան «խեղդելու չուան» Փիլ. Մանդ. խեղդարկեալ «խեղդուած» Ոսկ. մ. ա. 23, էջ 376. խեղդելիք Ճառընտ. խեղդումն Նար. նայրախեղդ Ոսկ. մ. բ. 8. ձիւնախեղդ Մեսր. եր. բքախեղդ Խոսր. լարախեղդ Գնձ. կըրկնութեամբ խեղդդդիլ Առաք. պտմ. 504։ Արմատը ունինք նաև գրուած խիղդ ձևով՝ «խեղդելու չուան» Եփր. համար։ Համմտ. նաև նեղձ:

Böttich. Arica 44, 18, Lag. Urgesch. 1083, Ges. Abhd. 275. 21 Hipponax-ի աւանդած Κανδαύλης թագաւորի անուանն է կցում հյ. խեղդօղ, ռուս. kudŭ «չար ոգի», kudeli «իլ»։ Հիւնք. խեղդել հանում է նեղձնուլ ձևից։ Bugge IF 1, 450 խեղդել և նեղձնուլ հանում է հնխ. *skr̥t-is ձևից. հմմտ. սանս. cr̥táti «կապել»։ Karst, Յուշարձ. 427 թաթար. il, yil, ol, ul «կապել, փակել», ալթայ. yele «չուան» են։ Մառ, ИАН 1914. 359 վրաց. ղrշոքա, ղշոքա «խեղդել»։ Justi, Kurd. gram. 230 քրդ. xindakim «խեղդեմ», արաբ. خنق xanq, պրս. خناك xunāk «քկուռոյցք» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ջղ. խեխդ՛ել, Սլմ. Վն. խեխտել, Ողմ. խեխտիլ, Ակն. խէխդիլ, Խրբ. խէխդ՛իլ, Ալշ. Մշ. խէխտել, Ախց. Կր. Ղրբ. Մրղ. խէխտէլ, Գոր. Մկ. Շմ. խեխտիլ, Տիգ. խէխթիլ. Ագլ. նէ՛ղդիլ, Երև. նէխտէլ, Տփ. խի՛խտիլ, ՀՃ. խտխդ՛ել.—ձայնաւորի յապաւումով՝ Պլ. Սեբ. խըխդել, Ասլ. խըխդե՝լ, Խրբ. խըխդ՛իլ, ՋԹ. խը՝խդ՛իլ, Համշ. խըխդուշ, Ննխ. խըխթէլ, խըխտէլ, Սչ. խըխ՛թել, Ռ. խըխթէլ։ Նոր բառեր են խեղդալոխ, խեղդաշուն, խեղդելանազ (Ղրբ. ըխտըլտ՛նազ), խեղդըլկիլ, խեղդխտիլ, խեղդխտօրել, խեղդոտել, խեղդուկ, գայլխեղդ, իղնալխեղդիկ են։

ԽԵՂԴ «տրտում», որից խեղդումն «տըրտմութիւն». երկուսն էլ ունի միայն Բառ. երեմ. 140։

ԽԵՂԵՓ «մի ամբողջի կէսը» Ոսկ. կող. էջ 667. Բրս. մրկ. 65. Երզն. մտթ. 226. «մագրի երկուսի բաժանուած հիւսքերից ամէն մէկը» Նար. տաղ. 465. «ԳՋ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 273 բ). որից խեցխեղեփ «նշանախեց, փոքրիկ աննշան տառ» Յերոն. Մանդ. [ՀՀԲ խեղեփ մեկնում է «ճիրան, մագիլ», ԱԲ գիտէ նաև խեղեփ «ջուխտակք, երկուորեակ», որի հետ նոյն է խղեփ «երկուորեակ» Բառ. երեմ. էջ 141]։

ԳԻՌ.—Գնձ. խէղէփ «կերակրի մէջ ձգելու համար ծեծած ընկոյզ» (Ամատունի, Հայոց, բառ ու բան, էջ 273 բ), Երև. նէղէփ, Մղ. նէղէփ, նէղափ «ընկոյզի միջուկ», որից նեղափ անել «ընկոյզի միջուկը դուրս հանել» Բ. խօլօփ «ընկոյզի ամբողջական միջուկը»։ Երև. նէղէփ բառի մեջ խ>ն ձայնափոխութիւնը ճիշտ այն է՝ ինչ որ խաղ>նաղ, խաղող>նաւող, խաղաղ>նաղաղ, խեղդել>>նեղդել բառերի մէջ. բոլորն էլ ղ-ից առաջ տարանմանութեամբ։

ԽԵՂՃ տե՛ս խիղճ։

ԽԵԾԵՊ «պատեան, կեղև» Երզն. երկն. գ. Վստկ. 21. «ձուի կեղև» Շիր. էջ 38. Տաթև. ձմ. կ. հարց. 181. «ընկոյզի կեղև» Վրդն. երգ. որից խեճեպային «փայտե կեղև ունեցող (պտուղ)» Վստկ. 136. 152. սրա հետ նոյն է (նախաձայն խ վերածուած կ) կեճեպ «ձուի կեղև» Յայսմ. մրտ. 18 (Որպէս կեճեպ ձուին... զհուրն կեճեպին նման). ե-ի անկումով՝ կճեպ «պտուղի, ձուի կեղև» գւռ. բառ. արդեօք սրանց շրջեալ ձև՞ն է փենեկ, փենոկ, փոնոկ՝ որ տե՛ս առանձին։

=Բառիս հետ յայտնապէս նոյն են վրաց. ხეჭბი խեճքի «շագանակի կեղև, պատեան», ქუჩუბო քուչուքո «կեղև, քչև», լազ. խեճեպյա «կաղինի կամ ընկոյզի կեղև», մինգր. ხ ეპჭო խեպճո «ձուի կճեպ» (Беридзе, Груз.

глосс. по имерск. и рач"инск. говорамъ *1912, էջ 69). բայց կարելի չէ որոշել թէ ո՛ր որից է փոխառեալ։—Աճ.*

Հիւբ. կոճ *բառից* կոճոպել *և սրանից էլ* փոճոկ: *Աճառ. ՀԱ 1909, 159* խե-ճեպ-*ից* կճեպ, *շրջմամբ* փճեճոկ: Беридзе *անդ, մինգր.* խեպճո=*հյ.* խե-ճեպ: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 123 *յն.* σχέδη *«տախտակ», սանսկ.* skhadate *«ճեղքել» բառերի հետ հնխ.* (s)khed- *արմատից։*

ԳՒՌ.—Գործածական է զանազան ձևերով, որոնք կարող ենք դասաւորել հետևեալ եղանակով.—1. խեճեպ՝ *որից Մշ.* խէչէր, *Ջթ.* խէչիր, *Ագլ.* խճիպ *և Հճ.* ղոչեփ.—*2.* կճեպ՝ *որից Ջղ.* կճեպ, *Երև.* կճէպ, *Սլմ.* կիճեփ, *Մրղ.* կիճէփ, *Տփ.* կճիպ, *Հմշ. Ննխ. Ռ.* գըչէբ, *Սեբ.* գչէբ, գէչէբ, *Ալշ.* կէչեբ. *(բայական ձևով Սլմ.* կիշպել, *Մրղ.* կիշպէլ, *Հմշ.* գըշ-վուշ).—*3.* կպէճ՝ *որից Ախց. Կր.* կպէճ, *Տփ.* կպիճ.—*4.* պճեկ՝ *որից Շմ.* պիճոգ'.—*5.* ճչէ՝ *որից Ղրբ.* ճչէվ, *Ագլ.* ճչիվ: *Առանձին ձևեր են* *ճչեփ *(որից Ղրբ.* ճչփէլ *«կեղևել»), Ղրբ.* խծիպ, *Երև. Ղզ.* խրճեպ, խոճեպ, *Երև.* կլճեպ: *Կան բարբառներ, որոնք միաժամանակ երկու ձև ունին. յատկապէս յիշենք Ագլ.* խճիպ *«պտուղի կեղև» և* ճչիվ *«ծառի կեղև»։ Նկատելի է որ բառիս համանիշ* կեղև *ձևն էլ մեր արդի բարբառներում այնքան զանազան կերպարանքներ է ստացած և տարակոյս չկայ՝ որ* կեղև (կլեպ) *և* խեճեպ *իրար վրայ փոփոխակի ազդած և զանազան խաչաձևումներ են յառաջ բերած։ Այսպիսիների մէջ նկատելի է յատկապէս Երև.* կլճեպ, *որ* կլեպ *և* կճեպ *ձևերի գումարն է։—Անշուշտ այստեղ են պատկանում նաև* խեճոռf *Ալ. Բլ. Մշ. «ծոփ կեղև» և* կէչոռ *Ալշ. «ծուփ, ընկուզի կեղև», որոնց վերջաւորութեան ծագումը անյայտ է։—Վերջապէս ունինք գւռ.* պճեկել, ճեպկել, փճեկել *«փետել», որոնք թերևս* պճկել *«կեղևել» ձևի միջոցով կապուին վերոյիշեալ* կճեպ, փճեոկ *բառերին։ (Աւելի հին է* կճեճել *«փետտել» Բառ. երեմ. էջ 273)։—Հմմտ. նաև* խճճէճ *Երև. «ընկոյզի կամ բամբակի կեղև» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 273 բ)։*

ԽԵՆԷՇ *(գրուած նաև* խեճեշ, խէճեշ) *«թուլամորթ, մեղկ, կնատ» Պիտ. փիլ. «ցոփ, զեղխ, ղազիր» Վրք. հց. Ա. 546, որից* խե-նեշանալ *Ոսկ. յհ. ա. 21, բ. 14.* խենեշացուցանել *Եփր. յհ. մկ. 133. Փիլ. Կղնկտ.* խենեշութիւն *Ոսկ. յհ. բ. 5. Պիտ.* խենեշազօյն *Պիտ.* խենեշիլ *Նար։*

ՆՀԲ վրաց. խէնէ՛շի: *Հիւբ. պրս.* خشنی xušnī *«պոռնիկ կին» բառից։*

ԳՒՌ.—Ախց. Կր. խէնէշ *«թափթփած, շլըխտի (կին)»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ხენეშა խենեշա *կամ* ხენეში խենեշի *«վատ, անպէտք, նեխած, գէշ»,* სიხენეშე սիխենեշե *«չարութիւն, չարամտութիւն»,* ტუალხენეში թուալ-խենեշի *«չարակն, նախանձոտ»։*

ԽԵՆԹ *կամ* **ԽԵՆԴ** *«յիմար, անմիտ, փախուկ» Պիտառ. որից* խենթական *«յիմարական» Նար. յովէդ։*

Մսեսեաց աղաւ. 1863, 202 ուղիղ ձևը համարում է խենթ, *բայց ստուգաբանում է* խինդ *բառով, իբր «շատ խընդացող»։ Այսպէս է նաև Հիւբ։* Patrubány SA 1, 191 *լատ.* cantare *«երգել, կախարդական բաներ ասել». խենթ բառի բուն իմաստը դնում է «կախարդ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 88 հյ.* շեթ *«խենթ» և վրաց.* խեռերա *«յիմարացնել»։*

ԳՒՌ.—Մշ. խենթ, *Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* խէնթ, *Ջթ.* խինթ, *Ասլ.* խընթ: *Այս բառն ունին նաև «Կ» ճիւղին պատկանող ուրիշ բարբառներ. սակայն չի գտնւում «Ում» ճիւղի բարբառներում։ Նոր բառեր են* խենթացող, խենթուկիկ, խենթեճալ, խենթուկ *են։*

ԽԵՇ *«դիւրին». ունի միայն ՓԲ.—անստոյգ բառ։*

ԽԵՇԱԿ *«աղնիւ ձի». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. քեր. էջ 241 «Ջեզրքն՝ որպիսի քուռակ, բաշահատ, մատաղաձի, խեշակ, դգի, բոշոյ, անդրավար, փալանիկ»։ Ըստ իս պէտք է նշանակէ «քուռակ», ինչպէս են յիշուած համանիշներից շատերը։*

ԽԵՇԵՐԱՆՔ «բեկորներ, մնացորդներ» ՅՀ. իմ. պաւ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Թուի թէ նոյն է խռշոր բառի հետ, որ տե՛ս։

Նախ ԳԴ և յետոյ Հիւնք. դրին պրս. xušāra «փշրանք» բառից։

ԽԵՉ «խաղողի չորացած կուտ». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. «Ջչոր խեչ խաղողոյ տայր անձանց թշուառականացն աղալ և ուտել»—(Հրտր. էմ. էջ 129, Շահն. Ա. 278, Ճահնազարեան Բ. 94 ակնարկում է խիչ)։

Ճահնազարեան Բ. 94 ակնարկում է գւռ. չեչ բառը, բայց չի համարձակում ուղղել։ ԱԲ մեկնում է «խաղողի չեչ». Հայապատումը դնում է վերի ձևով, որ ընդունում է նաև Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 15։

ԽԵՉԱՓԱՌ (որ և խաչափառ, խեչեփառ, խաչեփառ, խեչիփառ, խիչիփառ) «ծովի կամ գետի խեցգետին» Ոսկփ. Վրդն. առ. 37. Մխ. բժշ. 43, 55։ Վստկ. 74. Սանահն. որ և ունինք խէչ ձևով՝ Մագ. թղ. 214։

=Կազմուած է խէչ «կողքը, քովը» և փառ «թև» բառերից. առաջինը տե՛ս վարը առանձին. երկրորդն է գւռ. փառ, փեռ «ջաղացքի անիւի թևերը»<պրս. پر par՝ նոյն նշ.—այսպէս է կոչուած խեչափառը՝ իր երկու կողքի չորս զոյգ թևերի պատճառով։—Աճ։

ՆՀԲ «որպէս թէ խեցեալ պատենիւ»։

ԳԻՌ.—Երև Կր. խաչափառ, Ալշ. Մշ. խաչուփառ, Խրբ. խաչէրփառդ։

ԽԵՌ, ի հլ. «ապստամբ, ստահակ, անսանձ» Օր. իա. 18, 20. Նիւս. կուս. Վրք. Ոսկ. «խոժոռ, թիւր, խէթ» Լմբ. առակ. «հեռ, նախանձ, ոխ, հակառակութիւն» Ոսկ. Ա. կոր. Մանդ. Յճխ. Վրք. հց. որից խեռել «ստահակիլ, ըմբոստանալ» Գ. մակ. բ. 14. Ոսկ. մ. ա. 6. (գրուած կայ խռել ԱԲ). խեռենել «նեղանալ, բարկանալ» Ոսկ. եբր. գ. խեռալ «նեղանալ, բարկանալ» Վրք. հց. Սկևռ. աղ. 140. «վրան իրաւունք բանեցնել, խլել ուզել» Ուռհ. հրտր. էմ. էջ 242. խեռութիւն Օր. թ. 7. խեռաբարոյ Ոսկ. յհ. ա. 25. Մխ. դտ. Վրդն. առակ. 71. անխեռ «անխռով, հանդարտ» Փիլ. իմաստն. անխեռութիւն «հլութիւն» Փիլ. յովն. դժոխախեռ Պիտ. խեղախեռ Ոսկ. յհ. ա. 38. Ճառք 674. խեղախեռութիւն Ոսկ. յհ. ա. 35. նենգախեռ Եպիփ. ծն. խեռային «անսանձ, խօսք չլսող» Ագաթ. 137. խեռական «անսանձ» Կանոն. 66 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 162)։

=Թէև «ոխ, նախանձ» նշանակութեամբ նոյնանում է հեռ բառի հետ, բայց այս նշանակութիւնը յետին շփոթութեան արդիւնք է, որ կայ նաև արդի բարբառներում։ Հնագոյն օրինակներում այս նշանակութեամբ խեռ՝ պէտք է փոխել հեռ. հմմտ. օրինակի համար՝ դժոխախեռ և դժոխահեռ՝ երկուսն էլ Պիտ։ Բառիս իսկական նշանակութիւնն է «ըմբոստ», որ բոլորովին տարբեր է հեռ «նախանձ, ոխ, հակառակութիւն» բառից.—Աճ.

ՆՀԲ համարում է «արմատ ձայնիցս խռով, խռովութիւն, լծ. գրգիռ, հեռ, ռմկ. խըռխըռ, խօռ, խռլռռ, թրք. հօռ. որպէս հեռ, յն. է՛ռիս»։ Պատկ. Матер. I. 10 պրս. خير xīr, خيره xīra «բիրտ և կռուարար»։ Bugge IF 1, 446 լիթ. skeȓsas «շեղ, շիլ», իռլ. cearr «անյաջող, ձախորդ», հպրուս. kirsa «ի վերայ», հսլ. črěsŭ «յայնկոյս», լատ. cerro, cerritus «խելագար»։ Հիւբշ. IF Anz. 10, 47 մերժում է՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառով. այսպէս նաև Walde 155, Boisacq 213, Berneker 149։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܚܪܝܐ xar'ā «խորամանկ»։

ԳԻՌ.—Վն. խեռ «ոխ, քէն, սրդողիլը, մէկի դէմ նեղանալը». խէռեակ «քէն անող, խռով, քինախնդիր, հակառակ բնութեամբ», Ջղ. խեռ «խոժոռ», Ալշ. Մշ. խեռն «նախանձոտ», Սեբ. խէռալ «նախանձիլ, ամուսնու վրայ խանդոտիլ»։ Սրանցից Վն. և Ջղ. կարող են յառաջացած լինել հեռ բառից, որովհետև այս երկու բարբառներում հ դառնում է խ. բայց Ալշ. Մշ. Սեբ. ներկայացնում են հին խեռ ձևը։

ԽԵՌՈՒԼ «շագակուլ կամ վայրի գազար» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3329։

*ԽԵՐ, ո հլ. «բարիք» Ագաթ. 130։

=Արաբ. خير xayr «բարիք»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. էջ 150։

ԽԵՐ «մի տեսակ կաթնեղէն ուտելիք». մէկ անգամ ունի Մանդ. էջ 210=Գիրք թղ. 239 =Մանդ. սիր. 13 ուտեաց ուտելեղէնների մի շարքի մէջ,—«իւղ, ձու, ձուկն, պանիր, կոգի, կաղտի, բածին, շճուկ, կաթն, խեր (այլ ձ. խէր) և ձկանմորէ». (Շողակաթ՝ էջ 127 ճեr ձկան, մorէ)։ ՀՀԲ մեկնում է «եփոց դայլոց», այսինքն «եփած դալ», ՁԲ «կեբակուր ի դալէ», ՆՀԲ (գաւառական բառերի շարքում) «եփոց կաթին», ԱԲ «տեսակ մը մածուն»։

ԳԻՌ.—Այս խեr բառն ունին Արբ. Բն. Սեբ. Տիգ. «դալ, առաջին կաթ» նշանակութեամբ. իսկ Խրբ. «մածնի քամուքից յառաջ եկած քաղցր մի հիւթ»։

ՓՈԽ.—Քրդ. خری xiri «դալ»։

ԽԵՐԳՈՒՆԵԼ «նորոգել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 141։

ԽԵՐԵՒԷՇ, ի-ա հլ. (գրուած նաև խեrեւէշա) «լումայ» Ոսկ. բ. տիմ. 199 (քանիցս). յհ. բ. 33 (էջ 859) և հռ. իա. Սկևռ. աղ. 185. Սասն. էջ 15. Տօնակ. «բարակ թերթ կամ կտոր», որից խեrեւէշս խեrեւէշս անօurել «մանր մանր ջարդել» Վեցօր. 166 (չունի ՆՀԲ. գիտեն միայն ՁԲ և ԱԲ)։ Նոյն բառն է նաև ճarէծ «լումայ» Ոսկ. վասն գալստեանն Քնի ճառի մէջ (տպ. Ոսկ. պօղ. Բ. էջ 921). «Միայն երկու հարէյս, այսինքն երկու դանկ արծաթոյ»։

Հիմք. խեշեrաճf բառից։

ԽԵՐՇԵԻՏԱՆՔ կամ ՀԵՐՇԱՏԱՆՔ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածել է Ագաթ. «Աշխատէին (շինողք աշտարակին) իբրու պարշար խերշևտանաց չարութեան ղաւակաց ազգացն զկնի իւրեանց եկելոցն թողուլ խնդրէին»։ ՆՀԲ մեկնում է «մնացորդ կամ յիշատակ», ՁԲ «խեշերանք», ԱԲ «խեշերանք, կտոր բաներ, մնացորդք»։

ԽԵՑ «հողէ աման» ժմ. յն. «խեցեմորթի կամ կրեայի պատեան» Վրք. հց. որից խեցագործ «բրուտ» Կոչ. Արծր. խեցանման Վեցօր. խեցակոյտ, խեցակարկառ Ագաթ. խեցատ «խեցիի կտոր» Վստկ. 40. Կոստ. երզն. էջ 158. խեցգետին Վեցօր. խեցգետի Արծր. խեցբեկ «կցկտուր, կտրատած» (լեզուի համար է ասւում) Ոսկ. մ. ա. 2. խեցբեկագոյն «խժալուր, անհարթ» Կորիւն. Ագաթ. խեցբեկոr նոյն նշ. 3հ. կթ. Պտմ. սահ. 29.—խեց բառից -ի մասնիկով կազմուած է խեցի «թրծուած կաւ. 2. բրուտի աման» ՍԳր. «խեցեմորթի պատեան» Նիւս. բն. Մխ. առակ. «խեցեղէն» Վրդն. պտմ. Երզն. քեր. «կոկորդիլո՞ս» Վրք. հց. սրանից էն կազմուած խեցեկոյտ Եւս. քր. խեցեայ Վրդն. պտմ. խեցեղէն ՍԳր. Վեցօր. Եւս. քր. խեցեմorք Վեցօր. խեցեցուցանել «խեցիի պէս չորացնել, կարծրացնել» Եփր. մրգ. 360. Ոսկ. ես. 467. պղնձախեցի Նոնն.— խեցի նշանակում է նաև «կտոր, բեկոր». հմմտ. «Զտախտակն Մովսէս խորտակեաց և բեկորք նոցա ոչ կցեցան և խեցիք նոցա իբրև զխեցիսն մարմնոյ ոչ յօդեցան». Եփր. համար։ Նոյն նշանակութիւնն ունի նաև խեց, որից կազմուած են գrախեց Իգնատ. ղկ. 318. ճշաճախեց Մտթ. ե. 8. Ղուկ. ժղ. 17. (գրուած նաև ճշաճախեղց ԱԲ). խեցխեղեփ «փոքր տառ» Ցերոն. Մանդ։

Հիմք. խից բառից։ Մառ, О полож. абхаз. էջ 30 ափխազ. akəç ակց «կաւ» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 180 պրս. خشت xišt «աղիւս»։ Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 123 խոց և խեճեպ բառերի հետ հնխ. khedsk´- արմատից. հմմտ. յն. ცხედი «տախտակ», սանս. skhadate «ճեղքել» են։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܚܨܦܐ ḥeṣfā, արամ. חסף ḥasaf, արաբ. خزف xazaf, ասուր. ḫaṣbu, որոնք նշանակում են «խեցիէ աման»։

ԳԻՌ.—Ջղ. խեցիկ, Ալշ. Մշ. Մկ. խէցիկ, Ոզմ. խեցէ՛կ, Ագլ. խա՛ցիկ՝, որ և Երև. Ղրբ. Խտջ. Կր. Տփ. խէցատ, Մշ. խէսատ «կոտրած խեցեղէն աման՝ կուժ, որ դեռ իբրև աման գործածւում է». հմմտ. նաև խացակ բառի տակ։

ՓՈԽ.—Վրաց. კეცი կեցի «կաւ, ցեխ, բրուտի կաւ» (Դան. բ, 25). 2. «հաց եփե-

լու յատուկ կաւէ աման». 3. «կրեայի և նմանների խեցին». սրա հետ հմմտ. նաև ափխազ. akəç «կաւ». (այս օրինակները ցոյց են տալիս խ և կ ձայների լծորդութիւնը, որի վրայ տե՛ս Աճառ. ՀԱ 1909, 160)։

ԽԵԻ «յիմար, խենթ». գործածական է արդի մի խումբ գաւառականներում. ինչպէս՝ Ալշ. Ախց. Ակն. Այն. Ատն. Արբ. Երև. Եւդ. Ջթ. Խն. Խտջ. Խրբ. Կս. Մլթ. Մշ. Մրշ. Մրս. Ննխ. Չն. Սեբ. Սչ. Վն. Տիգ. Տր. Տփ. Ք. աւելի հնից ունինք հետևեալ օրինակները. Վաարն խեվ ու պիղծ այրկան։ Սմբ. դատ. 118. Խև է զի զիւր ապրանսն ցրուէ. Տաթև. ձմ. ձգ. Ցիմար և խև է նա գոված. Կոստ. երզն. 75. Եմ յիմար դարձել ու խև. Կոստ. երզն. 91. Խիստ խև ու անյիմայ. Կոստ. երզն. 101. Փառք Աստուծոյ կենդանւոյն և բարձրեալոյն յաւիտեան, զի այս ցեղ խևս զարմանալի պատասխան առնէ. բայց թուի ինձ թէ չէ՛ դա խև, այլ խելօք է. Փահլ. էջ 71։ Սրանից ունինք նաև **խեւանալ** «գժուիլ», **խեւցնել** «գժուեցնել», **խեւուկ**, **խեւոյիկ**, **խեւտրուկ**, **խեւլանկ**, **խեւարար**, **խեւանոց** գաւառական բառերը։

Patrubány SA 1, 191 լտ. cavus «պարապ» բառին է կցում. իսկ IF 14, 58 նոյն ընդ **խաւար**։

ԳԻՌ.—Ունինք **խէվ** ձևով, նոյն իսկ Մշ. **խէվ**։

ՓՈԽ.—Քրդ. xiv, xiu, xevik «պարզամիտ, ապուշ մարդ» (Justi, Dict. Kurde, էջ 168)։

ԽԵՓ. առանձին անգործածական արմատ, որից կազմուած են **խեփանալ** «կարծրանալ, պնդանալ», **խեփացուցանել** «ոստրէի կճեպի նման կարծրացնել». երկուսն էլ նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Պիսիդեայ Վեցօրէից մէջ. «Ջոր ոչ խեփացուցին հնդկականքն սուզանք յն. οὓς οὐκ ἀποστράκωσαν Ἰνδικοὶ σάλοι (տող 480). Թեթևագնի, սակայն խեփացեալս «էժան, բայց կարծրացած» (տող 483)։ Խեփացեալ քարինսն (տող 1919)»։ Նոյն **խեփ** արմատից **-որ** մասնիկով կազմուած է **խեփոր**, ի-ա հլ. «խեցեմորթի պատեանը» Վանակ. հց. փոխաբերաբար՝ խօսքի համար ասուած. Վրդն. երգ. մասնիկի համար հմմտ. **ճառ-որ**, **բեկոր**, իմաստի համար հմմտ. **խեցի** և **խեցեցուցանել** «կարծրացնել»։

ՆՀԲ **խեփոր** մեկնում է «որպէս թէ **խփան** կամ **կափարիչ**»։

ԽՁԵՂ տե՛ս **Խուզ**։

ԽՁՈՒՁ տե՛ս **Խծուծ**։

ԽՁՐԱԿ «մի տեսակ ծաղի՞կ» ՀՆ. բռ. ունի միայն ՀԲուս. § 1050, որի հետ նոյն է **խրզրածծ** «ծաղիկ» Բառ. երեմ. էջ 141. մին կամ միւսը սխալ է։

ԽՁՐԱՏ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Իրեն. հերձ. 110. «Մարդիկ ոչ են, այլ սաղախնթոր քարուկ խզրատք» (լտ. homines non sint sed muta animalia «համր անասունք»)։

Ոոշքա մեկնում է «խիզարով սղոցուած», բայց անյարմար է (տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1910, 302)։

+**ԽԷԹ**, ի հլ. «խղճի խայթ» Ոսկ. յհ. ա. Բուզ. Եւս. պտմ. Եփր. հռ. 30. ղևտ. և Ա. կոր. «փորի ցաւ, խիթ» Օր. իբ. 22. «կասկած, վախ» Եփր. ծն. 89. «ծուռ նայուածք, ոխ, ատելութիւն» Երգ. ա. 5. Մտթ. է. 23. «վտանգ, արգելք, խոչընդոտ» Ոսկ. փիլիպ. և Բ. կոր. Ագաթ. Վեցօր. որից **խէթ աչք** «ցաւոտ աչք» Եփր. յոբ. (ՀԱ 1912, 668), Սարգ. ա. պետ. ժբ. էջ 396. (գրուած **խէդ աչօք** Նոնն. 70). **անխէթ** «աներկիւղ, անվտանգ» Ոսկ. ես. մտթ. և յհ. Ագաթ. **բռնխէթք** «բռնցի հրել զարնել» Ոսկ. մ. ա. 23. **խիթալ** «հոգս անել, վախենալ, մտատանջուիլ» Յոբ. գ. 25. Մծբ. «ծուռ կամ վատ աչքով նայիլ» Նխ. ծն. «ցաւիլ, սգալ» Մամիկ. էջ 10. **խիթացուցանել** «խիղճը խայթել» Շիր. **խիթել** նոյն նշ. Եփր. բ. թագ. և աւետ։

=Բնիկ հայ բառ. ներկայացնում է **խայթ** բառի մի ձայնդարձը. տե՛ս անդ։

ՆՀԲ **խայթ** և **խիթ** բառերի հե՞տ։— Տէրվ. Altarm. 28—30 սանս. kh^{i}d «ճընշել, կոխել, ճզմել», յն. κέντρον «խըթան»։ Հիւնք., ինչպէս նաև Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 88 **խածանել** բայից։ Scheftelowiṭz BB 28, 291 սանս. kheda «ճնշում»։

ԳԻՌ.—Ջղ. **խէթ** «ոխ, վրէժ», **խեթ** «խեթիւ, խոժոռ (նայուածք)», Գոր. Երև. Ղրբ.

խէր, խէրը, *Ախց. Սլմ. Շմ.* խէր խէր, *Տփ.* խիր խիր *«խեթիւ, խոժոռ (նայուածք)».— Նոր բառեր են Ղզ.* խէրումէր, խէրմրէլ, *Շլ.* խէրմէրառէլ, *Տփ.* խի՛րիլ *«խեթիւ նայիլ»։*

խէժ *«ծառերից հոսած մածուցիկ նիւթը». արդի գրականի ընդունած ձևն է. հնից ունինք* խիժ *Խոր. աշխ. Վստկ. 197. Գաղիան.* խէժ *Բժշ.* խեժ *Յայսմ. որից* գազիխէժ *Բժշ.* խէժուկ *«մի տեսակ բոյս» ՀԲուս. § 1051. ըստ ՆՀԲ գրուած է նաև* խէզ։

Brosset, JAs. *1834, 369—405 իրար լծորդ է դնում* խէժ, խոյզ, ճոյզ։ *Հիմք.* խից *բառից։ Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341 թրք.* ֆըճ, ղըճ *ձևի հետ, որ բառարաններում չեմ գտած։ Շանիձէ* ЗВО *22, 356 ինգիլ.* խից *«այծի ճարպ» բառի հետ։ Մառ* ИАН *1917, 324 ավար.* փիծ *«ձիւթ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ոզմ. Ս. խէժ, *Զթ.* խեժ, *Խրբ. Մկ. Մրղ. Մշ. Սլմ. Վն.* խիժ, *Ասլ.* խէչ, խէժ, *Շմ.* խըժճը. *Ռ.* խէչ, *Ջղ.* ղիժ։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. χέτζι *«խէժ»* (Karolides, Γλ. συγκρ. *էջ 102)։*

խէլ *«կողմ». անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գործածում է Կիր. էջ 87 «էին յարևելս երկու եղբարք... որ հատուածեալ ի քրդաց, ի բարբիրական խէլէն» (Հրտր. Մոսկ. էջ 94* խելէճ)։

Ա. Շահնազարեանց, Շողակաթ, էջ 68 քրդ. խել *«իշխանատեղի, գաւառամաս, երկիր»։ Տե՛ս նաև Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 77։*

+**խէՉ** կամ **խեՉ** *«նեցուկ, յենարան, ձող՝ որի վրայ յենւում են բոյսերը» Նեղոս. 658. որից* խեչակ *«նեցուկ» միջ. հյ. բառ. «խաղողի որթի յենարան» Մոլութ. 36 բ. (գըրված* խէչակ). *(ունին Նորայր, Բառ. ֆր.* rame *և Բառ. երեմ. էջ 215)։*

=Նոյն է խաչ *և* խոչ *բառերի հետ, որոնք սրա ձայնդարձներն են (ծագումը տե՛ս* **խաչ***)։*

Հիւնք. հանում է խեց *բառից։*

ԳԻՌ.—Ագլ. և Հնխ. խէչ *(ըստ Աղբալեան, ՀԱ 1926, 266), որից Ղրբ.* խէ՛չակ, *Երև.* խչմար *« Y ձևով երկճիւղ փայտ, որ իբր յենարան դնում են ծառերի ու թփերի տակ և կամ շերամատան չորս անկիւնները»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ხეჩაკალი խեչ-ա-կալի *«ծայրը կեռ փայտ, որ իբր խեչակ ծառայում է զանազան բոյսերի, յատկապէս լոբիի համար», որ և լազ.* ხაჩკეტი խաչկետի *«խեչակ» (տե՛ս Մառ* ЗВО *20, 116). գւռ. թրք.* hača *«խեչակ», որ յետ դառնալով տուել է Երև.* ճա՛չա *«ծառերի տակ դնելու խեչակ. 2. գոմերի և մարագների կտուրի մոյթ. 3. երկճղի (միրուք են)»։*

խէչ *«մի տեսակ խեցեմորթ» Մագ. տե՛ս* խեչափառ։

խէՉ *«կողքին, քովը» Անսիզք 81. Սմբ. դատ. 120. Վստկ. 79. 208 (Եւ թէ զկանեփի կանաչ ցախն ի խէչդ պահես, մնջեխ ի քեզ չմերձենայ. Դիր խէչ տոշբերանին). Քուչ. 83 (Այն մարդուն ի խէչ մի՛ նստիր)։ Այս բառից է կազմուած* խեչափառ, *որ տե՛ս առանձին։*

ՆՀԲ մեկնում է «յետին կողմն կամ կողմն մի... մարթ է իմանալ և ճէպ *«քսակ զգեստու»։ Սրան է հետևում ԱԲ և իբրև տարբեր բառեր նշանակում է* խեչ *կամ* խէչ *«հագուստի գրպանը»,* խէչ *«ետի դին»։ ՋԲ չունի։ ՆՀԲ անշուշտ ի նկատի ունեցած կլինի ռմկ.* խըչ< *թրք.* قچ qəč *«ետևը, գաւակ» բառը։ Բառիս ճիշտ նշանակութիւնը ցոյց են տալիս՝*

ԳԻՌ.—Ալշ. խեչ, *Մշ.* խէչ *«քովը, կողքին». նոյն բառը գիտեն նաև Բլ. Զթ. Խրբ. Կս. Կր. Հզ. Մրշ. Նփ. Սթ. Սվ. Վն. որից* խէչխէչի *կամ* խէչէխէչ *«կողք կողքի, քովէ քով», Խրբ.* խէչ *«քովը»։*

***խէՐԱՆԴԷՃ** *«բարեմիտ, բարեխորհուրդ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 331։*

=Արաբ. خير xayr *«բարիք»+պրս.* انداچه andāča *«խորհուրդ» բառերից. վերջինիս վրայ մանրամասն տե՛ս* անդաճել։— *ԱՃ.*

***խէՐՊՈՒԷ** *«փոքր կակուղայ, հիլ,* petit cardamome» *Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 3330։*

=Պրս. خيربويا xīrbūyā, *որ է արաբ.*

خیربوّا xīrbavva «կակուղայի նմանող մի հունդ՝ որ բառագիրները փոքր կակուղայ են կոչում» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 850)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. անդ, յետոյ Նորայր ՀԱ. 1924, 551։

ԽԹԱՆԱԼ տե՛ս Խիտ։

ԽԹԵԼ տե՛ս Խիթ։

ԽԹՈՒՍ «մի տեսակ բոյս». ունի միայն Ալիշան, ՀԲուս. § 1052։

*ԽԻԱՐ, որից նաև նուազական մասնիկով՝ խիարիկ, խիարուկ «վարունգ. 2. կիտրոն. 3. վարնգաձև մի տեսակ պալար» Շնորհ. առ. 53. Գաղիան. Վստկ. 167, 168. Յայսմ. սեպ. 23. Բժշ.։

=Պրս. خیار xiyār «վարունգ» որից նաև Թրք. xəyar կամ həyar «վարունգ», xəyarjəq «մի տեսակ ուռեցք»։ Հիւբշ. 268։

ՆՀԲ դնում է բառ ումկ։

*ԽԻԱՐՇԱՄԲԱՐ «կասիա, fructus cassiae fistulae L» Բժշ. որ և խիարշամպ Մխ. բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1055։ Հիանալի գեղեցկութեամբ մի բոյս է, որ և այս պատճառով կոչւում է հնդ. rajataru «ծառերի թագաւոր», մալայ. kajoe raja «արքայափայտ» (ըստ Seidel, Մխ. հեր. § 123)։

=Արաբ. خیارشنبر xiyāršanbar «կասիա» ձևից. բուն անունն է պրս. خیارچنبر xiyārčanbar (կազմուած է čanbar «շրջանակ» բառից). այսպէս է կոչուել բոյսը՝ պտուղների գլանաձև լինելու պատճառաւ. արաբ. դարձել է xiyaršanbar, ըստ որում արաբերէնը č ձայնը չունի և օտար լեզուների նոյն ձայնը վերածում է š։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. § 1330։

ԽԻՁԱԽ «համարձակ, յանդուգն, վստահ» Եզն. Մտթ. ուռհ. որից խիզախել «համարձակիլ, վստահութիւն ունենալ, յանդգնիլ» Ոսկ. մ. ա. 19, բ. 25, 26 «խրոխտալ» Եզն. Եղիշ. խիզախեցուցանել Ոսկ. ես. խիզախական Փարպ. խիզախումն Մագ. բաջախիզակ (հմմ՛ բաջախիզախ) Մագ. խիզախօրէն (նոր բառ)։

ՆՀԲ լծ. վստահ, պրս. kustax։—Հիւբ. խօսիլ բայից։ Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 130 սսս. xīzin, xezun, պհլ. ā-xēzīt, պրս. zēzad «բարձրանալ» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։

*ԽԻՁԱՆ «պանդուխտ». մէկ անգամ ունի այս նշանակութեամբ՝ Ճառընտ. «Որպէս ի տաղաւարի եմք ի մարմնի բնակեալք, և ի խիզանի եմք բնակեալ յայս կեանքս»։ Նոյն իմաստով է երևում նաև Սասն. 26 «Յօտարըս և յանկայունս, ի խիզանս և յանիրաւս»։ Արևելեան քաղաքավարական ոճով առացել է յետոյ «կին, աղջիկ» նշանակութիւնը, ինչպէս գտնում ենք արդի գաւառականներում և որի ակնելի հին գործածութիւնն ունի Դրնդ. էջ 27։

=Վրաց. ხიზანი խիզանի «թշնամու յարձակման կամ հիւանդութեան պատճառով մի տեղից փախչելով մի ուրիշ տեղ ապաստանած մարդ», որից էլ ունինք Տփ. խիզան «մէկի մօտ ժամանակաւորապէս բնակւող անձ» (օր. Սա նրա խիզանն է)։ Այս իմաստից էլ հեշտութեամբ անցել է «կին, աղջիկ, ընտանիք» իմաստին։—Բայց արդեօք վերի վրաց. բառն էլ փոխառեալ չէ՞ պրս. خیزان xīzān «վեր կացող (իմա փախչող)» բառից (ներկայ դերբայ՝ خیزیدن xīzīdan «վեր կենալ» բայից)։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «անշուք տուն և ընտանիք» և համեմատում է պրս. խանագանէ «ձմերոց, տուն ձմերան» բառի հետ։ ՋԲ մեկնում է «հիւղ կամ վրան», ԱԲ «խեղճ տնակ, և ընտանիք, տղաք»։ Աճառ. Գւռ. բառ. էջ 468 բ քրդ. qlz'an «աղջիկներ» բառից է հանում, որ Թրք. قیز qəz «աղջիկ» բառի յոգնակին է։ Բայց այս մեկնութիւնը՝ որ տրուած է գւռ. խիզան «կին, երախայ, գերդաստան» բառին, անյարմար է հնագոյն «պանդուխտ» նշանակութեան պատճառով։ Պատահական նմանութիւն ունին Թրք. և քրդ. خزان xəzān «աղքատիկ, թշուառ»։

ԳԻՒ.—Դվ. Երև. Լ. Ղրբ. Շմ. Ջղ. խիզան, որից էլ խիզանատէր, խիզանամայր, խիզանատուն։—Սրանց մէջ խիզան նշանակում է «աղջիկ զաւակ, ընտանիք, գերդաստան». «ընտանիք» իմաստով է և Թովմա Մեծոփեցի, էջ 81 «Եւ ամենայն զօրքն և խիզան ան-

կան ի ձեռն Ջաղաթային» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 278)։

ԽԻՋԱՐ *«մէծ սղոց» Ոսկիփ. Յայսմ. դեկտ. 14, մարտ 16, ապր" 4. որից* խիզարել *«սղոցել» Գնձ։*

Կապ ունի՞ պրս. اره arra *«սղոց» բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Մշ. խիզար, *Ալշ. Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Սեբ.* խզար, *Մկ. Սլմ. Վն.* խիզոր, *Տիգ.* խզոր, *Ոզմ.* խէ^{3}զար, *Մրղ.* խոզոր, *Հմշ.* խզար։

ՓՈԽ.—Լազ. խիզարի, *քրդ.* خزار xəzar *«մեծ սղոց»։*

+**ԽԻԹ**, ո *հլ. «ցաւ (փորի կամ ոտքի)» Բ. մակ. թ. 5. Սիր. լգ. 23. Ոսկ. մ. բ. 18. «վէրք» Ճառընտ. «ցաւ կամ հիւանդութիւն» Անկ. գիրք հին կտ. 91. «լեռների մէջ խոր տեղ, քարանձաւ» ԱԲ «ծովի մէջ ժայռ» Ոսկ. մ. բ. 15. Եփես. 808. «կոկորդիլոս» Վրք. հց. Բ. 257. Սարգ։ Վերջին նշանակութիւնները կազմուած են փոխաբերաբար. ժայռը կամ քարը ոտք զարնելու տեղն է, իբրև խոչընդոտ, ճանապարհի արգելք. հմմտ.* խէթ *«խղճի խայթ, ցաւ, վտանգ, խոչընդոտ» և* խութ *«խոչընդոտ, ծովի մէջ ցցուած ժայռ». իսկ «կոկորդիլոս» նշանակութիւնը ածանցւում է «քար, ժայռ» գաղափարից. հմմտ.* խեցի *«թրծած կաւ. 2. խեցեմորթի պատեան. 3. կոկորդիլոս»,* խոյթ *«կոկորդիլոս» և* խութ *«խոչընդոտ. 2. ծովի մէջ ցցուած ժայռ». հմմտ. «Խոյթ մի, որ է խեցի ծովու» Վրք. հց. Բ. 261 (այլ ձեռ.* կոկորդիլոս*).—արդէն* կոկորդիլոս *<յն.* κροκόδιλος *ձևն էլ բուն նշանակում է «քարերի որդ» (տե՛ս անդ)։ Այս արմատից են ածանցուած* խթել *«խայթել, կծել, մշտել, բոթել» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 29. «գրգռել, դրդել» Սմբ. պտմ. 48 (Իսկ Դաւիթ խթէր մարդկանցն և նոյն ժամն սպանին զծովիզն).* կաշառ խթել *«կաշառք կերցնել» Եղիշ.* խթիլ *«մի տեղ խոթուիլ, մի ծակի մէջ ապաստանիլ» Վեցօր.* խթան *«խթելու գործիք» ՍԳր. Կոչ. «խեթկող, քացի տուող» Մագ.* խթանել *(Նոր գրականում),* խթալ *«խեթիւ նայիլ» Մամիկ.* առխթել *«նաւը առաջ քշել» Գծ. իա. 7. Ոսկ. գծ.* գաղտախթել *«ծածուկ կաշառել» ՅՀ. կթ.* ոտընխըրթի *«ոտքը կամաց կամաց առաջ դնելով» Ոսկ. կողոս. 585, եփես. 746,* ծակախիթ *«մի ծակ մտած» Ագաթ. Կորիւն.* ծառախիթ *Ագաթ. իե. և* ամրախիթ *Ա. մակ. ա. 56 (ըստ սրբագրութեան Նորայրի, Հայկ. բառաքն. էջ 58—59 և Կոր. վրդ. էջ 121).* կողախիթ *«կողքը ցաւացնող» Մագ. թղ. 58։ Այստեղ է պատկանում նաև* խթիլ *«մի բան ուտել, ճաշակել առաջին անգամ». «Ի թան կամ ի պանիր կամ յիւղ խթիլ» Օրբ. հրտր. էմ. էջ 117. «Խթիլ յեղ և ի պանիր» Օրբ. էջ 335։ «Կամք մինչև յերեկոյն և ապա խթիմք բաց ի մսոյ» Օրբել. հկճռ. է. էջ 109. «Զխթելով միս և կամ ի գինի» Դրնզ. 87. որ և* խթնիլ *կամ* խթնով. *«Ոչ ընդարձակեցուցեալ և խըթնեալ նաւակատեօք». «Զամենայն տէրունական տօնից վիճիլսն խթնուլ յերեկոյն» Մխ. ապար. որից և* խթումն *«նաւակատիք» Տոմար. Կանոն։ Այս արմատից է նորագիւտ բառս* խիթամայրի *Յովսէփ. 23 (այլ. ընթ.* խեթմորի, խեխմորի*). հմմտ.* ծառախիթ։

=Նոյն է խայթ *արմատի հետ, որին կապւում է իբրև ձայնդարձ։*

ՆՀԲ խիթf՝ *լծ. իտալ.* gotta *և գւռ.* կոթթալ *կամ* կճել: *Տէրվ.* Altarm. *28—30* խէթ *են ձևերի հետ սանս.* khid *«ճնշել, կոխել, ճզմել», յն.* κέντρον *«խթան»։ Նոյնը, Նախալ. 68* խթել *և* խայթ *բառերի հետ՝ սանս.* knath, *յն.* κεντέω, *իբր հնխ.* kant, knat *«զարնել, հրել, խայթել» արմատից։ Հիւնք., ինչպէս նաև Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 88* խածանել *բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* خت xatt *«նիզակով խթել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 301)։—*Խթել *«ուտել» և* խթում *բառերը ՆՀԲ մեկնում է վերի ձևով։ Հիւնք. հանում է ասոր.* խթում, ճըթում, *արաբ.* խիթամ, խաթմ *«վերջ, վերջին» ձևերից։ Նոյնը նաև Գաղանճեան և Բիւր. 1899, էջ 313։*

ԳԻՌ.—Խն. խիթ *«կողի՝ կշտի ցաւ», Տփ.* խիթf *«փորի ցաւ», Լ.* խիթf *«մէջքի մրսելուց յառաջացած հիւանդութիւն», Գոր. Ղրբ.* խթան *«խից են գցելու գործիք», Վն.* խթել

«խոթել, ճխտել», Խրբ. խրիլ «մի բան առաջին անգամ ուտել», Երև. խրխրէլ «սաեղ են խոթել շարունակ», Մրղ. խուիրէլ «շատ ուտել», Ալշ. խղել «բոթել, մշտել», Ակն. խըր-ճէլ, Սվ. խրճէլ, խրմէլ «նաւակատիք անել», Երև. Նբ. Վն. խրվէլ «խրուիլ», Ախց. Ակն. Արբ. Եւդ. Խրբ. Մրշ. Ննխ. Պլ. Վն. խրում, խուրում և Էնկ. ճըրըմ (Բիւր. 1898, 865) «նաւակատիք (զատկի կամ ծննդեան), Ոզմ. խրիլ «մեկին մշտել, բոթել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხვითქი խվիրֆի «մողէս, կոկորդիլոս» (<հյ. խիրֆ կամ խուրֆ, խոյր). բոշայերէն խարել «ուտել, վայելել», խարելիֆ «ուտելիք, կերակուր»։ (Այս բառը Finck, Die Stellung des Armenisch-Zigeunerischen im Kreise der verwandten Mundarten, էջ 14 կցում է սրակրիտ khāī բառին)։

ԽԻԼ «փնտռտուք, որոնում, խուզարկութիւն» Եւս. պտմ. որից խիլ արկանել «մանրակրկիտ զննել, որոնել, քարուքանդ կամ տակնուվրայ անելով խուզարկել» Եւս. պտմ. 156. խլել «կորզել, պոկել. տեղից հանել, քանդել» ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. Եփր. Բուզ. խլիչ Ագաթ. խլխլել «պատճառներ փնտռտել» Ոսկ. յհ. ա. 3. «տնտնալ, դանդաղիլ» Ոսկ. ես. 388 (երկիցս), խլխլական «ողորմելի» Ոսկ. ես. 340. խլումն Եփր. Թգ. խլոցք «խլումն, յափշտակութիւն» (չունի ԱԲ) Անսիզք 27. արմատախիլ Ոսկ. յհ. ա. 38, բ. 8, 9. արմատախլել Մծբ. բիկնախիլ «մեջքը բերթուած» Տօնակ. Տաթև. ձմ. ճե. լարախիլ «խամաճիկ՝ տիկնիկ խաղացնող» Արիստ. աշխ. դժուարախիլ Ոսկ. յհ. ա. 29. տաշտախիլ Եղիշ. տակախիլ «արմատախիլ» Մարթին. փշախիլ Ոսկ. յհ. ա. 1. նոյն է նաև գլխլել «ամբողջովին խլել», որ մէկ անգամ գտնում ենք գործածուած Ոսկ. ճառք, էջ 144. «Որ ի խորոցն արմատն է՝ ի վեր գլխլել ախորժիմ»։

ՆՀԲ արաբ. քէլ, քէր։ Canini. Et. étym. 12 սանս. gara «թոյն» և թրք. aɣrə «ցաւ» բառերի հետ։ Հիւնք. խուլ բառից։ Karst, Յուշարձան 400 ասուր. ḫalāku «խլել»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 91 վրաց. ցլա։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. قلع qal' «խլել, փրցնել», վրաց. ախլեշա «խլել, կտրելով կամ պոկելով բաժանել», միխլա «իրարու բաղխել», գախելեբա «բարկացնել», խլա «իրար զարնել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Սչ. Վն. խլել, Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Ննխ. Ռ. Սեբ. խլէլ, Խրբ. Մկ. Ոզմ. Տփ. խլիլ, Զթ. խը՝լիլ, Ղրբ. Գոր. խլիլ, խըլլիլ, Հճ. խոլլել.—Նոր բառեր են խլխլոտել, խլոց, խլփշտել, խլտպժել, խլշտել, խլխլտել։—Հմշ. խլլուշ։

ԽԻԽԱԻՐԱՍ (եզ. կամ յոգ.) «հոտած թուք, խուխ կամ ուրիշ ապականութիւն» Ոսկ. մ. բ. 17, 19. ուրիշ օրինակ չկայ. բայց նոյն բառի այլափոխեալ գրչութիւնն եմ համարում ենխխաւար Փիլ. նխ. բ. 115 «Քանզի յաչս կուտեալ ենխխաւար և աղբախուղբ և աղբոց բազմութիւն». ուր ենխ խաւար ձևի յն. համապատասխանն է φορυτός «աղբ, կեղտ են»։

ՆՀԲ խուխ աւրած կամ խիղ։

ԽԻԾ «մեղադրանք, ստգտանք». արմատ առանձին անգործածական. գտնում ենք միայն խծբիծ «ստգտանք» և խծաբար «մեղադրելի» ՋԲ բառերի մէջ։ Տես և խիղծ։

*ԽԻԿԱՐ «իմաստուն, իմաստակ» Շնորհ. առակ. Կոստ. երզն. 80, 142. Ոսկիփ. Արբ. կրետ. 61. Յայսմ. հոկ" 24 (Ոտիւքն արագ և խելօքն խիկար). Տաղ. հրտ. Չօպանեան, Հայ էջեր 26 (Դու խիստ խիկար ես)։

=Խիկար իմաստունի անունն է՝ հասարակ անուան վերածուած. բնաձևն է արաբ. حيقار Ḥīqār, Ḥalqār, ասոր. Axikar, որոնցից փոխառեալ են նաև եթովպ. xekar, յն. 'Αχειχάρ, 'Αχ̓ιχαρος, սլ. Akyrios, լտ. Achicarus, Achior.—Հիւբշ. 268։

Ուղիղ մեկնեց նախ Müller WZKM 8, 281 (Թրգմ. ՀԱ 1894, 294)։ Հմմտ. մանաւորապէս Հ. Յ. Տաշեանի «Խիկար և իր իմաստութիւնն» աշխատութիւնը, էջ 112։

ԽԻՂ տե՛ս խեղ։

ԽԻՂ
ԽԻՂՔ } տե՛ս խեղք։

ԽԻՂԲ «շատ, մի խումբ, բազմաթիւ» Արծր. բ. 6. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ԽԻՂՄ տե՛ս յաջորդը։

ԽԻՂՃ, ի հլ. «խղճմտանք, խղճի ցաւ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 16 և յհ. ա. 12. «չար» Ոսկ. ես. և յհ. ա. 45. որից խիղճ մտաց «խղճմըտանք» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 13. Եփր. թգ. խըղճել «խիղճ անել, քաշուիլ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Եզն. Սեբեր. խղճալ «տարակուսելով յետ քաշուիլ» Եզն. «կարեկցիլ, վրան խղճալ» Ոսկ. յհ. բ. 3. խղճական «յանցաւոր» Ոսկ. «խըղճալի» Գնձ. խղճամիտ Սիր. ե. 9. խղճմըտանք Վրդն. լս. Երզն. մտթ. խղճալի Սարգ. անխիղճ ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւս. պտմ. Նոր գրականի մէջ անխղճօրէն, անխղճմտանք, խըղճահարութիւն են։ Գրուած է նաև խեղճ «խղճմտանք» Սեբեր. Ոսկ. ես. եփր. Ոսկ. մ. գ. 4. «սրտի ցաւ» Եփր. համաբ. «թշուառ, ողորմելի, խղճալի» Վրք. հց. որից խեղճմիտք Եփր. եբր. 220. խեղճմտութիւն Մաշկ։ Բառիս երկրորդ ձևն է խիղծ «խղճմտանք, խիղճ» Լծ. նար. որ և գրուած է խիծ (իմա՛ խիղծ) Ոսկ. մ. բ. 23, էջ 695 (տպ. թախիծ). ձևի համար հմմտ. ճկոյթ և ծկոյթ։

ՆՀԲ մեկնում է «խիճ իմն կծանող, խէթ կամ խայթ»։ Հիւնք. իղձ բառից. Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 զիղջ բառից։

ԳԻՌ.—Ոզմ. խեղճ, Սլմ. Վն. խեխճ, Ախց. Գոր. Կր. Ղրբ. Մկ. խէղճ, Ագլ. Երև. Մրղ. խէխճ, Ջղ. խեղջ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. խէղջ, Տփ. խիխճ, Ասլ. խե՛ղջ, խէ՛ղծ, Տիգ. խիղջ, Երև. ճէղջ, որոնք բոլոր նշանակում են «խեղճ, թշուառ»։ «Խիղճ, խղճմտանք» նըշանակութիւնն ունին Ախց. Կր. խիղճ, Սլմ. խեխճ, Գոր. Ղրբ. Մկ. խէղճ, Ալշ. Մշ. Պլ. Ռ. Տիգ. խիղջ, Երև. խիխճ, բայց կայ նաև խեղճ գալ «խղճալ» ոճը (Գնձ. Երև. Ղրբ. Շմ. Պլ.)։—Սակայն «խիղճ» նշանակութեան համար յատկապէս խիղճ մտաց ձևից կազմուած է խղճմտանք > Ախց. խղճմտանք, Մկ. խղճմտանք', Սլմ. խեխճմըտանք, Մրղ. խէխճմըտանք, Երև. խըխչմտանք, Ջղ. խըղջ'մըտանք, Շմ. խըխճմըդանք, Ալշ. Տիգ. խըղջմդանք, Պլ. խըղջմըդանք, խչմդանք, խըժմըդանք, Ննխ. խըջմըդանք, խըժմըդանք, Սչ. խըխ'չմդանք, Ագլ. Գոր. Ղրբ. խըժմըտանք, Խրբ. Ռ. Սեբ. խըժմըդանք, Ասլ. խըժմըդանք, խըժմըդա*, Զթ. խըղջմըտօնք, խըղջմըդոնք, Հճ. խողջմըդոնք, Կր. խճմըտանք, Տփ. խճմըտանք, խըխճմտանք, խըճսյըտանք:—Նոր բառեր են խեղճաբեր, խեղճուկ, խեղճկեկ, խղճահարուիլ, խղճմտանքաւոր, անխղճմտանք:—Թրքախօս հայերից ունինք էնկ. խժմտանք «խղճմտանք», խըղճաւոր «երկմիտ, խղճահար» (Բիւր. 1898, 789)։

ՓՈԽ.—Լահճեբէն (արդի Աղուանից բարբառներից մին) խեղճ «թշուառ» (տե՛ս Բարխուդարեանց, Աղուանից երկիր և դրացիք, էջ 92)։

ԽԻՃ (յետնաբար ի հլ.) «քարի մանրուք, քարի մանր կտորտանք, կոպիճ» ՍԳր. Յհ. իմ. եկեղ. որից խճաքար Սիր. իբ. 21. խճամած Նչ. եզեկ. խճել «կրի մէջ խիճ խառնել՝ ծեփելու համար» Երզն. մտթ. 462. Տօնակ. խճեայ Ճառընտ. մանրախիճ Յոբ. ը. 17. Կոչ. 245 (տպ. մանրխիճ)։ Նոր գրականի մէջ ունինք խճուղի:

Չուբինով, Dict. Géorg. համեմատում է վրաց. կաժի «գայլախազ, հրահան» բառի հետ։ Հիւնք. հանում է ցեխ բառից։ Հ. Ս. Երեմեան, Բազմ. 1900, էջ 8 կցում է գերմ. Kies «խիճ» բառին։ Աճառ. ՀԱ 1909. 160 խ և կ ձայների լծորդութեամբ միացնում է կիճ, կուճ «մարմարիոն» բառին։ Մառ, ИАН, 1917, 316 հյ. կիճ, ավար. գամած «քար» են բառերի հետ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 104 վրաց. խվինչի և կենճի հոմանիշների հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի փռիւգ. γίσσα «քար»։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Մկ. Տփ. խիճ, Ալշ. Մշ. խիջ, Տիգ. խիչ, Ոզմ. խէյճ. Նոր բառեր են՝ խճակ Ջն. և խճակուտ Ջն. «քարոտ քարքարոտ կարծր գետին, որ դժուարութեամբ է փորւում».—կրկնական է Կր. խիճուխիճ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხიჭი խիճի, ხვინჭი խըվինճի «խիճ», քրդ. خيز xīz «աւազուտ», գւռ. թրք. Ակն. xij, x̣əǰ «մանր քարեր»։

*ԽԻՄՈՒԼԱԿԱՒ «մի տեսակ կաւճային ըս-

պիտակ կամ կարմիր հող, որ հին Աթէնքում լողացողները, լուացարարները և սափրիչները իբրև օճառ էին գործածում» Բժշ. «Խիմոլակաւ. ինքն ի բուռն ի մօտ լինի, լերջագոյն տրամ հող». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 245 ա։

=*Յն.* Κιμωλία γῆ, *որից և լտ.* cimōlia creta, *ֆրանս.* cimolée *նոյն նշ. այսպէս է կոչուած այս կաւը Կիկլադեան Կիմոլոս կղզու անունից, որտեղից արտահանւում էր։ Յն.* k *ձայնի դէմ* խ՝ *ցոյց է տալիս որ բառը արաբերէն տառադարձութեան միջոցով անցել է մեզ։—Աճ.*

խին *«պարարտութիւն, կաթի իւղը». հնից աւանդուած չէ, բայց սրանից է* խնոցի, *որ տե՛ս առանձին։*

+խԻՆԴ *(սեռ.-ի) «ուրախութիւն» Փարպ. որից* խնդալ *«ուրախանալ» ՍԳր. «ողջո՛յն, ո՛ղջ լեր» (նամակների մէջ գործածուած) Ագաթ. նոր.* բազում խնդալ ասել *«մնաք բարով ասել, հրաժեշտ տալ» Փիլ.* խնդալ *«միաբանիլ» Փիլ. նախ. 57 և Իրեն. ցոյցք 3 (ըստ Վարդանեան ՀԱ 1921, էջ 454).* խնդացուցանել *Մծբ. Ոսկ. յհ. ա. 2.* խնդալից *Յոբ. գ. 22, իթ. 22. Ագաթ.* խնդանք *Բուզ.* չարախնդաց, չարախնդութիւն *(նոր գրականին յատուկ բառեր)։ Այստեղ են պատկանում նաև* խնդակոբ *Ոսկ. ես. 424.* խնդամոլ *Եփր. աւետ.* խնդամոլի *Եւս. քր.* մոլախինդ *կամ* մոլեխինդ *նոր. Նիւս. ՅՀ. կթ. հոմանիշները՝ որոնք նշանակում են «լտ.* conium maculatum L» *թունաւոր խոտը (Տիրացուեան,* Contributo *§ 287). ասւում է նաև պարզապէս* խինդ՝ *ըստ ՀԹուս. § 1057։ Յետին նշանակութեամբ* խնդալ *դարձել է «ծիծաղիլ» և այս իմաստով գտնում ենք Վրք. հց. ը։— Բառիս երկրորդ ձևն է* *խինձ, *որից* -իղ *մասնիկով կազմուած է* խնձիղ, *յետին գրչութեամբ* խնծիղ, *որի վրայ տես առանձին։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* khendh- *արմատից, որ պահուած է նաև իրանական լեզուների մէջ. հմմտ. պհլ.* xandītan *«խնդալ»,* xandak *«ժպիտ», պրս.* خنده xanda *«ծիծաղ, ծաղր»,* خنديدن xandīdan *«խնդալ»,* خندان xandān *«ուրախ», սոգդ.* xandant *«ծիծաղում են», քրդ.* kenin *«ծիծաղիլ»,* ken *«ծիծաղ»,* beken *«ուրախ», բելուճ.* kandag *«խնդալը»* (Horn *§ 494)։ Հայ բառը չի կարող իրանական փոխառութիւն լինել՝ նախ նշանակութեան և երկրորդ՝* ի *և* a *ձայնաւորների տարբերութեան պատճառով։ Հնխ.* khendh- *նախաձևը ենթադրւում է միայն հայերէնի միջոցաւ, ուր* e *դարձած է հյ.* ի՝ *յաջորդ ռնգականի պատճառաւ—Հիւբշ.* IF Anz. *10, 48։*

ՆՀԲ պրս. խանտէ, խանտիտէն: Spiegel, Comm. I. *319 զնդ.* xañdrakara *«բարեկամական» բառի հետ։—*Müller SWAW 42, 255 *(սխալմամբ գրելով* խանդալ) *կցում է պրս.* xandīdan *ձևին։* Canini, Et. etym. *142 սանս.* khindāmi *«վշտացնել» բայի հետ։* Meillet MSL *9, 153* խնդիր *և* խանդ *բառերի հետ հսլ.* choŝte, chuteti *«ուզել», լեհ.* chęć *«փափագ» ձևերին է կցում։ Նոյնը ընդունում է* Pedersen KZ *38, 388 և 40, 178։ (Մերժում են* Walde 270 *և* Berneker *399)։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. 195 և Հիւնք. պրս.* խէնտէ, խէնտան, խէնտիյտէն *բառերից։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Հիւբշ.* IF Anz. *10, 48։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, 397* խանդ *բառին հետ՝ իռլ.* sant *«փափագ», հբրբտ.* aruanta, *արմ.* c'hoant *«տենչ, իղձ»։* Karst, *Յուշարձան 399 ասուր.* ḫâdu *«ուրախանալ»,* ḫidûtu *«ուրախութիւն»։ Մառ,* ИАН *1914, 1238 վրաց.* ხარება խարեբա, *յն.* χαρά, *պրս.* xändä, *ասոր.* xədī *հոմանիշների հետ։*

ԳԻՌ.—Մկ. Ջղ. Սչ. Տփ. խնդալ *«ուրախանալ», Երև.* խնդալ *«ուրախանալ», Ակն. Ասլ. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* խնդալ, *Ախց. Կր.* խնտալ, *ՀՃ.* խնդ'օլ, *ՁԹ.* խօնդօլ, խօնդոլ, *Համշ.* խընդուշ *«ծիծաղիլ», Մշ.* խնդ'ալ, *Ալշ.* խնդանալ, *Ոզմ. Տիգ.* խնդդլ, *Հւր.* խինդդլ *«ուրախանալ»։ Նոր բառեր են* անխնդաց, խնդացք, խնդամոլիկ, խնդիկ խնդիկ անել, խնդլիկ, խնդլոզ, խնդխնդալ, խնդոց, խընդուածք, խնդուկ, խնդում, խնդումերես, խընդումկեկ, խնդուք, խնդվտուք, խնդմնդալ, խնդմնդան, խնդվտուն, խնդեղն *«օշինդր» (<*խնդադեղն, հմմտ.* մոլախինդ, խնդամոլի)*:*

ԽԻՆՁ *(ներգ. ի* **խնձի***) «գոգ, ծալք, խորշ, անկիւն, ծոց» Բուզ. 148. Պտմ. աղէքս. 170. Նիւս. բն. Երգն. մեկ. 403.—Նորայր, Բառ. ֆր. 605 բ մեկնում է «նեղ անցք ի մէջ երկուց լերանց».—ՆՀԲ առաջին նշանակութեան վրայ աւելացնում է «2. խեց կամ խեցեր, իբր ծայր՝ մասն կամ կտոր և կճեպք իրաց. 3. գրախեց» (առանց վկայութեան). (ԱԲ չէ դրած այս վերջին նշանակութիւնը)։ Առաջին նշանակութեան հետ նոյն է «հագուստի առաջակողմը կամ գոգնոցը վեր բռնելով ձևացրած փոսը». այս գեղեցիկ նշանակութիւնը մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կղնկտ. հրատ. Էմինի, էջ 58 «Նաև բարեխէր և յոյժ հաւատացեալ Թագուհին կխինձ մատուցեալ Թագաւորական զգեստու՝ ի հողոյն կրէր փութապէս». հմմտ. նաև Փիլ. տես. 20։ Գրուած է նաև* **խինձ** *«արգանդի ներքին խորշերը» Տաթև. հարց. 785։*

ԽԻՆՁ *«մի տեսակ բոյս.* tragopogon pratensis L» *(ըստ Արթինեան, Տունկերը, էջ 35). որից* **խնձնեղինոյ** *տակ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1058։*

ԳԻՌ.—Գնձ. Շշ. Սլմ. Վն. **խինձ**:

*[***ԽԻՇԱՅ***. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած 1275 թուի մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տար. էջ 149). «Ինչ զեկեղեցիս լմնեցին խիշայ կու տայաք սպիտակի, այն խիշային փոխան զԱղազար ըղերձեցին տվաք»։ Ուղղել* **խլայ***, որ տե՛ս։]*

ԽԻՇՏ, *ի–ա հլ. «անկողին» Լծ. Կոչ. Նար. որից* **խշտի** *կամ մանաւանդ անեզաբար* **խշտիք** *«անարգ՝ խեղճ անկողին, գազանի որջ» ՍԳր. Ոսկ. եփես. ժգ.* **խշտեակ** *Ոսկ. ա. տիմ. Եղիշ. ը. էջ 113.* **գետնախշտեայ** *Մծբ.* **հողախշտի** *Նար. խչ. Մաշտ. 658.* **ստորախըշտեցուցանել** *«իջեցնել, հանդարտեցնել» Տիմոթ. կուզ, էջ 31, իբր սորկական թրգմ. յն.* κατα-κοιμάω *հոմանիշի (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 99). այստեղ է պատկանում նաև* **խշտել** *«հանգուցանել, օթեցուցանել, հիւրընկալել», որ գիտէ միայն ՓԲ։*

ՆՀԲ **խշտի** *բառի տակ թւում է հանել* **խիստ** *բառից, իսկ* **ննջել** *բառի տակ՝ յն.* κουτάζομαι *«ննջել» ձևի հետ լծորդ է դնում։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 336 և* Karst, *Յուշարձան 407 հյ.* **ճաշտել** *«արևը մայր մտնել» սումեր.* kuš *«պառկիլ»,* šuu *«արևը մայր մտնել» ձևերի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 181 պրս.* خشت xišt *«աղիւս» բառից, իբր թէ «չոր գետնի վրայ պառկած»։*

***ԽԻՇՏ** *«տէգ, նիզակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ քանի անգամ գործածուած եմ գտնում յետնաբար. ինչ. Տապհ. էջ 61 (Զգեց այրն այլազգի զխիշտն իւր... ի վերայ խշտին). Մխ. դատ. էջ 263 (տես իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 60). «Ջուսկի տէգսն ունին, այսինքն՝ զուսկով կազմած խիշտս». տե՛ս նաև Տաթև. ամ. 286, Վրք. և վկ. Ա. 648. Սմբ. դատ. 87։ Այս արմատից ունինք* **խշտաւոր** *«նիզակաւոր» Վանակ. հց։*

=Պրս. خشت xišt *«նիզակ, աշտէ», որից էլ վրաց.* ხიშტი **խիշտի** *«երկար սուր».*

րառիս ծագման վրայ ընդարձակ տե՛ս **Աշտեայ**:—*Հիւբշ. 159։*

*Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (***խշտաւոր** *բառի տակ), որ կցում է նաև լտ.* hasta: Lag. Arm. Stud. § 994 *պրս.* xišt: **Աշտեայ** *և պրս.* xišt *բառերի յարաբերութեան վրայ խօսում է Հիւբշ. 510։*

ԳԻՌ.—Այս արմատից են կազմուած **խըշտիկ** *Մշ. «փայտի ծայրին անցկացրած սուր երկաթ»,* **խշտեկ** *Նբ. «սուին»,* **խշտել** *Ղրբ. «մշտել, բոթել, հրել», Պլ. «չարչարել, նեղել», Շմ. «շուպալել, հարևանցի կարել», Տփ. «վառնել, մխել»,* **խշտի տալ** *Ղրբ. «մշտել»,* **խշքել** *Վն. «միսը ասեղ, փուշ են խրել»,* **խշքուիլ** *Վն. «միսը ասեղ, փուշ են խրուիլ»,* **խշքիկ** *Վն. «էշ քշելու խթան»։*

ԽԻՊԱՐ *«որմնադրութեան մէջ գործածուած մանր քարեր, որ պատի վրայ խոշոր քարերի մէջերքին մնացած մանր ծակերը լցնելու են ծառայում.* blocage». *միջին հյ. բառ. որի վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 154 բ։*

Բառս ունի միայն ԱԲ, որ մեկնում է «թերևս շաղախ, շաղուած հող և կիր». վերի իմաստը դնում եմ ըստ գաւառականի, ինչպէս ունի նաև Նորայր։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. խիպար, Ալշ. Երև. խիբար:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. xibar նոյն նշ.։

*ԽԻՊԻԼԻԿ, ի-ա հլ. «մի տեսակ գիշերային երևակայական ոգի, մղձաւանջ, cauchemar» Գառն. էջ 49 (Պահպանեա՛ զիս ի կարծեաց ցնորից... ի բռնութենէն Բելիարայ, ի սաստից սատանայի, ի ծանրութենէ խիպիլկաց). որ և խպլիկ Բժշ. (Վասն խպլիկ ցաւոյն. կան ոմանք որ երբ ի քուն լինին, հանց թվի թէ իրք մի ի վերան նստաւ, և թէ ճիշէ՝ ձայնն ի դուրս չգայ և խօսիլ չկարէ, և աճաւոր թվի և երկնչի.—Քապուսն. խպլիկ ցան է)։

=Բուն և նախնական նշանակութիւնն է «թիթեռնիկ», ինչպէս ցոյց են տալիս գաւառականները. այս նշանակութեամբ փոխառեալ է Թթր. käbäläk, Թրք. kebelek, kelebek, kepenek «թիթեռնիկ» բառից։ Հայերէնի մէջ երևակայական էակներից շատերի անունը ծագած է «միջատ» նշանակող բառերից. հմմտ. Պլ. պուճուկ կամ ալապուճուկ <տճկ. بوجك böǰek «միջատ» բառից, Ննխ. պողոճ <գւռ. պողոճ «միջատ» բառից, Պլ. պիւ <Ննխ. պի «մորմ» բառից, Վն. պոլօ և սուջապլօ<Վն. պլօ, պոլօ «միջատ» բառից, նոյնպէս ժժմունք Խն. «երևակայական ոգի» =Երև. «միջատ»։ Այսպէս էլ «թիթեռնիկ» նշանակութիւնից ստացուած է «մղձաւանջ» նշանակութիւնը, «գուցէ նմանութիւն մը երեւակայելով մղձաւանջին և թիթեռնիկին մէջ» (ըստ Մասեաց Աղաւնի, 1863, էջ 302)։—ԱՃ.

ՆՀԲ (կուռք բառի տակ) կցում է եբր. խէպլ «սնոտիք» (իմա הבל hebel «շունչ հողմոց, շունչ, ոչինչ. ոչնչութիւն»)։ Մառ, Վրդն. առ. 1. 251 ասոր. ܚܒܠܐ xabala «վնասարեր, բանսարկու, սատանայ» բառից։ Սագըղեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gipilu «մղձաւանջ»։ Վերի ձեւով մեկնեց ԱՃառ. Հայ. գւռ. բառ. էջ 491։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ხიბლვა խիբլվա «դիւթել, կախարդել», ხიბლი խիբլի «կախարդանք, խորամանկութիւն»։

ԳԻՌ.—Պահուած է Ախց. Կր. խըպըլիկ, Ջղ. խիպիլակ, Ալշ. խիբիլիգ, Խտջ. խիփիլիգ, Կր. խպլիկ, Ջթ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. խըբըլիգ, Ննխ. (գիւղերը) խըբըլիք ձևերով. նշանակութիւններն էլ շատ զանազան են. այսպէս՝ Ախց. Լհ. Խր. Կղզ. Հնդ. Ննխ. Տր. «թիթեռնիկ», Ակն. Ատ. Բլ. Բղ. Խտջ. Մլթ. Մն. Մշ. Նր. Պլ. Սվ. Վն. «մղձաւանջ և մըղձաւանջի ոգին», Ջթ. «պտտուող քամի, սաստիկ քամի, փոթորիկ», Բլ. «ճարպիկ, կարճահասակ ու սատանայ մարդ», Վն. «մանր ու վտիտ մարդ», Սեբ. «մի տեսակ հիւանդութիւն», Արբ. Պլ. Ռ. «մանկական ձևեր ունեցող, խօսքի, գործի և վարմունքի մէջ անտեղի ու թեթևամիտ ձևեր ու շարժումներ անող», Խրբ. «փոփոխամիտ, անհանդարտ», Ջթ. «չարաճճի», Կր. Ջղ. «փոքրիկ ու սիրուն», Ննխ. «սիրուն աղջիկ», Ատ. «տիկնիկ, կուկլայ», Հմշ. «երեքնուկ խոտը»։ Այս բոլոր նշանակութիւնները ծագում են առաջինից փոխաբերաբար. հմմտ. յն. ψυχή «հոգի, մեռելների ոգին, թիթեռնիկ (իբրև խորհրդանշան հոգիների անմահութեան), մի տեսակ բոյս, որ է aster tripolium L». միւսները խպլիկին վերագրուած յատկութիւններն են. բայց հմմտ. նաև թիթեռնիկ Ատն. «թեթևամիտ» (տե՛ս իմ Գւռ. բռ. էջ 491).—Բառ. երեմ. էջ 198 խպլիկ մեկնում է «ճիւաղ»։

*ԽԻՍՄ «դատի մէջ մէկի հակառակորդը, adversaire» (չունի ԱԲ). Անսիզք, էջ 21, 23, 25, 27, 29, 33, 59. Սմբ. դատ. 124։

=Արաբ. خصم xasm կամ خصيم xasīm «թշնամի, հակառակորդ, ոսոխ»։—ԱՃ.

ԽԻՍՏ, ի, ի-ա հլ. «կարծր, ամուր, պինդ, դժուարին, ծանր, դաժան, բուռն» ՍԳր. Եւս. պտմ. Սեբեր. Եղն. Մծբ. Եփր. ել. Կոչ. յետնաբար և արդի գրականի ու գաւառականների մէջ «յոյժ, շատ» նշանակութեամբ. հնագոյն օրինակն ունի Մամիկ. էջ 48 «Խիստ վաստակեցաւ Սմբատ յաւուրն յայնմիկ». աշխ. և գւռ. խիստ բարի, խիստ գեղեցիկ, խիստ ճերմակ: Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. պրս. سخت saxt և Թրք. پك pek, որոնք նշանակում են «խիստ, կարծր, պինդ», բայց ածականների

վրայ դրուելով նշանակում են «յոյժ, շատ». ինչ. պրս. saxt suxt *«խիստ թոյլ», թրք.* pek eyi *«շատ լաւ»,* pek güzel *«շատ գեղեցիկ»։ (Այս համեմատութիւնը տե՛ս նաև Մասեաց աղաւնի 1863, էջ 202)։ Գաւառականներում էլ ունինք* պինդ *իբր գերադրական մասնիկ. ինչ.* պինդ աղէկ *«ամենալաւ»,* պինդ մեծը *«ամենամեծը» (այսպէս Բզ. Հմշ. Սլք. Սվ.)։—***Խիստ** *արմատից ծագած ձևեր են* խստութիւն *Սգր. Ագաթ. Վեցօր. Եզն. Ոսկ.* խստանալ *ՍԳր. Վեցօր. Եզն. Բուզ.* խստագոյն *ՍԳր. Բուզ. Կոչ.* խստաձայն *Վեցօր.* խստաբերութիւն *Ագաթ.* խստաշունչ *Վեցօր. Բուզ.* խստասիրտ *ՍԳր.* խստերախ *Ագաթ.* խստիւ *Ա. Թագ. ի. 7, 10.* խստաfար *«որձաքար» Մծբ. ռամկաբար* խստել *«զօրանալ, սաստկանալ» (չունի ԱԲ). ինչ. «Այնչափ խստեց սովն» Սմբ. պտմ. 88.* խստապահանջ, անխստապահանջ *(նոր բառեր)։*

ԳԴ և Հիւնք. պրս. saxt *«խիստ, կարծըր, կարի, յոյժ» համանիշից։* Schefte-lowitz. BB *29, 32 կցում է* խիտ <*khid- *ձևին, իբր թէ հնխ.* khidto> *խիստ։* Meillet, Dial. indo-eur. *էջ 57 հյ.* խիտ *բառի հետ սնս.* khidáti *«պատառել, սեղմել»?—*Karst, *Յուշարձան 405 սումեր.* kešda *«սահմանափա՞կ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 180 պրս.* خست xust *«վշտացնել, չարչարել»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ննխ. Ջղ. Տփ. խիստ, *Տիգ.* խիսդ *«շատ, կարի». թերևս նաև Ջթ.* խինց, խընց *«կարի, յոյժ»։ Նոր բառեր են* խստիլ *Սվ. «սաստկանալ»,* խստել *Խրբ. «վռնտել»,* խստասէր *Ջթ. «շատ սիրա՞ծը»։—Ղրբ.* խէ՛շատ *«խիստ շատ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ხისტი խիստի, ხიშტი խիշտի, ხუსტი խուստի, ხვესტი խվեստի *«կոշտ, յամառ» (Օր. իբ. 18), որից* სიხვესტე սիխվեստե *«լրբութիւն, յանդգնութիւն»։*

ԽԻՏ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «հոծ, կուռ, կողք կողքի լիուլի սեղմուած» Եզեկ. լա. 3. Պիտ. Խոր. «յաճախ, ստէպ» Նիւս. բն. Փիլ. որից* խիտ առ խիտ *Ա. մկ. ժբ. 28. Եղիշ.* խիտ ընդ խիտ *«ստէպ ստէպ» Լմբ. Վրք. հց.* խտութիւն *Փիլ. Պիտ. Նիւս. բն.* խտանալ *Եղիշ. Պիտ. Արծր. (գրուած* խթացեալ *Եղիշ. այլակ. էջ 227).* խտացուցանել *«շատացնել» Խոր. Սամ. եր.* խտաբար *Բրս. Թղթ.* բանձրախիտ *Իմ. ժէ. 12. Ոսկ. ես.* տերևախիտ *Ղևտ. իգ. 30* բազմախիտ *Եփր. Թգ.* ոստախիտ *Սիր. ժգ. 19. Ոսկ. կողոս.* բաւախիտ *Երզն. լս.* անտառախիտ *ՍԳր. Եզն. Կոչ.* խտաչափ *(նոր բառ), առանց սղման՝* խիտամայրի, խիտասաղարթ *ԱԲ։*

Հ. Ն. Անդրիկեան, Բազմ. 1905, 512 համարում է հոծ *բառի կրկնակը։* Meil-let, Dial. indo-eur. *էջ 57 սանս.* khidá-ti *«պատառել, սեղմել»?*

ԽԻՐ *«մի տեսակ զարդեղէ՞ն է». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Բառ. երեմ. էջ 246՝* շինf *բառի բացատրութեան ժամանակ. այսպէս՝ «շինք. խիր կամ թիկնակիք կանաց» (իմա՛* շինգղ *«խիր կամ թիկնագիք կանանց»)։*

***ԽԻՐ** *«ճերմակ մանուշակ». ունին միայն ՋԲ, ՓԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 1059. որ և* խիրի *«մեխակ» Մխ. բժշ. (ունին միայն Հիւբշ. և ՀԲուս. § 1060). որից* խիրու ձէթ *«մեխակի իւղ» Մխ. բժշ։*

=Պրս. և արաբ. خیر xīr *կամ* خیری xīrī *«մի տեսակ ծաղիկ, որ ունի դեղին, կարմիր և ճերմակ տեսակները.* cheiranthus cheiri, Goldlack *կամ շահպրակ» (ըստ* Steinschneider WZKM *12, 20). սրանից է պրս.* rōγan-i-xērī *«խիրու ձէթ,* Lacköl»,*—պհլ.* xeri, *ասոր.* ܟܝܪܝܓ kīrīg. *կոչւում է նաև պրս.* خرو xirū *«է ծաղիկ խմն կարմիր». որ արաբանալով լինում է* xiruj:*—Հիւբշ. 268։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Ges. Abhd. *60, 30, նոյնը նաև* Lag. Arm. Stud. *§ 987, ՀԲուս. § 1059—60։ Իմաստի ճշտման համար տե՛ս* Seidel, *Մխ. հեր. § 54 և 56։*

***ԽԻՐՈՒ** *կամ* **ԽԻՐ** *«բևեկնի ծառը». մէկ անգամ ունի Ամիրտ.* խիրու ծառ *ձևով՝ իբր համապատասխան արաբ.* كمكام kamkām *բոյսի, որ համարւում է «մի տեսակ բևեկնի» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. էջ 553)։*

=Արաբերէնից փոխառեալ բառ է. Stein-schneider-*ի հաւաքածոյի մէջ* (WZKM *12, 333) նոյն* kamkām *բառի դէմ գտնում եմ*

صمغ ضرو şamγ-el-ðiru? «դիրո՞ւի խէժ».—երկու ձևերից (ضرو ðiru կամ خرو xiru) մին կամ միւսը սխալ ընթերցուած է։—Աճ.

խիՐՏ «խրտնած, վախեցած» Ոսկ. փիլիպ. որից խիրտ ի խիրտս «երկրայելով, վախվըխելով» Ոսկ. պաւղ. ա. էջ 388. խիրտ խիրտ լինել Ոսկ. անդ, էջ 387. խիրտ ի խիրտս մատչիլ Ոսկ. կող. 1, էջ 529. ձայնաւորների համառօտագրութեամբ գրուած խրտխրտ լինել Եփր. փիլիպ. 157 (տես Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1913, 300). խրտուցանել «վախեցնել» Սիր. իբ. 25. Ոսկ. մ. ա. 4. Եզն. խրտչիլ Ոսկ. մ. բ. 11 և են. խրտնուլ Սեբեր. խրտուիլ «թռչուններին վախեցնելու համար պարտէզներում շինուած սուտ մարդ» Ես. ժթ. 17. Ողբ. գ. 5. Եւագր. խրտուիլակ (չունի ԱԲ) Տաթև. ձմ. կգ. խրչան (ռամիկ ձև՝ փոխանակ խրտչան) «խրտնող» Վստկ. 198. խըրտոյց «խրտնող» (չունի ԱԲ) Տաթև. ամ. 299։

Peterm. 259 լծորդ է դնում ճարընուլ, շրտնուլ և խրտնուլ: Տէրվ. Altarm. 28 յն. σκορδ-ινοῦ-μαι «ծամածռել, անդամները շարժել, այս ու այն կողմ նետուիլ», հսլ. skaradovati «վախենալ»։ Նոյն, Նախսլ. 51 հնխ. skard արմատից, որի պարզական skar ձևից է համարում յն. ἀ-σκαίρω «թռթռալ»։ Հիւբ. խորշ բառից։ Scheftelowitz BB 28, 312 նոյն ընդ խէթ, խիթալ: Պատահական նմանութիւն ունի եբր. הרד ḥrd «դողալ, վախենալ»։

ԳԻՌ.—Տիգ. խրդիլ, Ալշ. խռդել, Ախց. Կր. Տփ. խրտնիլ, Վն. խռտնել, Մկ. Ոզմ. խըռտընիլ, Երև. խըրդընէլ, Մշ. խռդնել, Զղ. խըռդ՛ընել, Ագլ. Շմ. խըռքնիլ, Գոր. Ղրբ. խըռքնէլ, Հճ. խուրդօլ, Զթ. խօռդօլ, խօռդըլ, Հմշ. խըյդուշ, Սլմ. խռնել, Մրղ. խռնէլ, Մկ. խռտալ (այս վերջինը միայն քնում յանկարծ վախենալով վեր թռնել), Խրբ. խոգալ: Նոր բառեր են խրտան, խրտիչ «խրտուիլակ. 2. շրթունքների վրայ վախից յառաջացած վէրք», խրտնկոտ, խրտուկ, խրտնոտիլ, խըրտանարել, խրտզատուկ:

ՓՈԽ.—Հայերէնի՞ց է արդեօք թրք. خرچن xərčən, ադրբ. xərčəl «անընտել, անմարդամօտիկ, մարդկանցից փախչող» բառը, որ թուրքերէնի մէջ մեկնութիւն չունի։

խիՑ «տակառի ծակը կամ շիշի բերանը փակող բան». այս իմաստով գործածական է միայն արդի գրականում. հնից ունինք ոճով խից արկանել «փակել» Եզեկ. իա. 32. լա. 15. Ղևոնդ. այս արմատից են խցումն Ոսկ. յհ. բ. 28. խցանել Ոսկ. յհ. բ. խցել Մեսր. եր. Մագ. խցական Գնձ. խճնուլ «փակել» (կար. խցի, հրմ. խի՛ց) ՍԳր. Եզն. զուգախճնուլ «լաւ փակել» (յունաբան ոճով) Պղատ. տիմ. ունկնախից Նար. 128. Լմբ. խցկուկ «խցան, пробка» (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկտպետ. 1788, էջ 59). նոր բառեր են խցան, խցճան, խցաճան: Տե՛ս նաև խծկել:

Հիւբ. հանում է խուց բառից։ Patrubány SA 2, 242 նոյն է դնում խուղ և խուց բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 426 գոցել բառի հետ թթր. sus, süs «կենալ, մնալ»։

ԳԻՌ.—Առհասարակ խցկել ձևից են, որի վրայ տե՛ս խծկել.—Նոր բառ է խցրճուիլ Սվ. «խցուիլ, պապանձիլ, ախորժակը փակուիլ»։

խիԻ «սարեակ». ունի միայն ԱԲ, առանց վկայութեան։ Այս բառն է որ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 279 գրում է խիւն (սխալմամբ յօդը միասին առնելով), իբր «թռչուն անստոյգ», որի համար տալիս է Տաղարանի հետևեալ վկայութիւնը. «Խիւն ի մորին մասխարանայր, ի ծառէ ծառ կու պորտքայր, զետ ու պոռչէր, զեդ տղայ կուլար, ամէն մարդու բանիւ լինայր»։

ԳԻՌ.—Զթ. խիվ «խատուտիկ գոյնով մի թռչուն է»։

խիԻՍ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ). «ալիւրով կամ ուրիշ նիւթով պատրաստուած լոյծ ուտելիք» Բ. թագ. ժգ. Ովս. ը. 7. Լմբ. մատ. 489. Տօնակ. «դեռ նոր ծլած ցորենի մէջի հիւթը» Վկ. արև. էջ 26 (Սոփերք Ի. 76). «Եւ ոչ հասկոյն խիւս առեալ համարձակ և պընդեալ... եւ խորշակահար հողմն արևելեայ և զմեծ մասն հասկոյն ազազեցոյց առանց խիւսոյ»։

Karst, Յուշարձան 408 ճոյզ բառի

հետ կցում է սումեր. ՍԶՍ *«ճարպ, միս» բառին։*

ԳԻՌ.—Ակն. Ախց. Բլ. Կր. Համշ. Խտջ. Մշ. Ննխ. Սեբ. Վն. խուս, *Արբ. Խրբ.* խիս. *նոր բառեր են* խիսել *Համշ. «խիս շինել», Խտջ. «ալիւրի կամ շաքարի փոշին ջրի մէջ խառնել»,* խիսուշ *«ալիւրով, ջրով ու իւղով պատրաստուած մի տեսակ կերակուր» Համշ.,* թանխիս *Հզ. Վն.* թանհուս *Խտջ. «թթու խաշիծ»։*

խԻՓԱԿ *«մի սատղի անուն է» Շիր. էջ 73. գրուած է նաև* խուակ *ԱԲ և Հին հաւատք, էջ 127։*

*խլԱԼ *կամ* խԻԼԱԼ *«մի տեսակ բոյս է.* bunium bulbocastanum». *այս բառը յիշում է Ամիրտ. իբր թուրքերէն, որից առնում է և ՀԲուս. § 1062։*

=Պրս. خلال xilāl, *որ ԳԴ բացատրում է հետևեալ ձևով «է խոտ իմն անուշահոտ, որ լինի բոլորակ, զոր ի չորանալն ի գործ ածեն որպէս քչփորիկ, քանզի բառս* խիլալ *ըստ արապաց նշանակէ քչփորիկ»։—Աճ.*

*խլԱՅ *կամ* խԻԼԱՅ *(ըստ ՆՀԲ ի հլ. բայց առանց վկայութեան) «ազնիւ և ծանրագին զգեստ, որ սովորաբար թագաւորը կամ իշխանն է պարգև տալիս, կանանց բարակ շղարշ» Երգ. ե. 7. Նիւս. և Վրդն. երգ. Փիլ. Գնձ. գրուած է նաև* ղիլայ *Երզն. քեր. յիշ. Կոստ. երզն. 99.* խլղաթ *Առաք. պտմ. 25. վրիպակով՝* խիշայ *Արձ. 1275 թ. (Վիմ. տար. 149)՝ ըստ սրբագրութեան Թ. Աւդալբէգեանի, Տեղեկ. ինստիտ. բ. էջ 52. այս բառից են* խլատեռ *«կանանց բարակ քող» Ոսկ. ես. 37.* խլայել *կամ* խիլայել *«մի զգեստ նուէր տալով պատուասիրել և մեծարել» Մխ. այրիվ. էջ 10. Օրբ. հրտր. էմ. էջ 291, 310. Վրդն. պտմ. Ադամ. 130. որ և* խիլաթել *Պղնձ. 6, 55. Փոնց. 81.* խլաթել *«խալաթով պատուել» Մեծոփ. 20։*

=Ասոր. ܚܠܥܐ xil'ā *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, սակայն հմտ. արաբ.* خلعة xil'at, *որից փոխառեալ են նաև քրդ.* xelat *«վերարկու»,* xalāt *«նուէր», զազա.* xalat *«իբրև պարգև տրուած թանկագին շոր», թրք.* xalat, *ռուս.* халатъ, *լեհ.* chałat, chylat *«գիշերը կամ սենեակում հագնելու վերարկու»* (Berneker 383):

Առաջին անգամ St Martin, Mémoires s. l'Arm. II, *էջ 257 դրաւ արաբերէնից։ Նոյնը նաև ԳԴ և ՆՀԲ (վերջինս* պատմուճան *բառի տակ կցում է նաև յն.* χλαῖνα *«վերարկու»)։* Lag. Arm. Stud. *§ 988 հիմնուելով ՆՀԲ-ի վրայ՝ դնում է ասոր.* xil'ā *ձևից, բայց մերժում է, որովհետև ասորի ձևը չէ աւանդուած։ Հիւբշ. չէ իսկ յիշում այս մեկնութիւնը։* Petersson, KZ 47, 282. *հյ.* խուղ *բառի հետ միասին կցում է սանս.* khola- *«սաղաւարտ, գդակ», ռուս.* chata *«հիւղ, հիւղակ» են ձևերին։*

ԳԻՌ.—Ակն. խալաթ *«իբրև նուէր տրուած թանկագին զգեստ կամ շալ», Մշ.* խալըթել *«մի թանկագին նուէր տալ», Սչ.* ճալաթ *«սենեակի մէջ հագնելու բարակ և երկար զգեստ».—այս բառերը նոր փոխառութիւններ են։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ხლა խլա *«սուգի ժամանակ գլուխը կապելու սև թաշկինակ»։ Ուտ.* խիլտ *«նորածնի ծնողների կողմից կնքահօր ուղարկուած նուէրը»։*

խլԵլ *տե՛ս* խիլ*։*

խլԵլ *«անծանօթ մի բոյս». ունի միայն ՀԲուս. § 1063, առնելով քիմիական մի գրքից։*

*խլԵՓ *(սեռ. -ի) «անուշահոտ ուռենի.* salyx aegyptiaca *կամ* salice odorosa» *Մխ. բժշ. 67. Բժշ. (չունի ՆՀԲ). որ և* խլէֆ *Վստկ. 174,* խլաֆ *Ամիրտ.*

=Արաբ. خلاف xilāf *«անուշահոտ ուռենի» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. էջ 756). ն. ասոր.* xelap'a *«մի տեսակ ուռի»։ Արաբերէնից է նոյնպէս* վարաղի խլաֆ *«ուռու տերև» <արաբ.* ورق varaq *«տերև»*+xilāf *բառերից, որ ՀԲուս. § 2868 սխալմամբ գրում է* վարագի խլաֆ *և համարում է առանձին բոյս։*

Նախ Խ. Ուղուրիկեան, Մասիս 1880, յունիս 24 խլեփ *համարում է «Եգիպտոսի* գալաֆ *ըսուած ուռիի տեսակը»։ Սրան պատասխանելով Նորայր, անդ, յուլ" 4 ընդունում է այս մեկնութիւնը։*

Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 1119 բ և յետոյ Seidel, Մխ. հեր. § 185։

ԽԼԷԶ «մողէս». իբրև միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 744 բ. Տաղարանից վկայութիւն է տալիս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան. էջ 280. որից խլէզագի «մի տեսակ խոտ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1065։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 109 իրար է միացնում չաղաթ. kelās «մողէս», ալթայ. keleski «մողէս», օսս. xelagä «օձ», սանս. khel «վխտալ», վրաց. խվլիվլի, խվլիկի «մողէս», լազ. xalali «մողէս», բոլորի արմատը դնելով խլ «գնալ», որից խլվլալ, խլպըտալ, խլրտալ, խղուըրտիւն, նաև խղունջ, խլուրդ, խիրդ. հայերէնից փոխառեալ են ասոր. և արաբ. xlezona, halazun:—Պատահական նմանութիւն ունի չաղաթ. کلاس kelas «մի տեսակ մողէս» (Будаговъ 2, 132)։ Տե՛ս և խուղբ:

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Ռ. Ջղ. Տփ. խլէզ, Ղրբ. Շմ. խլէ՛զնը, Ագլ. խլայզ, խլազ. այս ձևերը նշանակում են «խլէզ, մողէս». իսկ Բիւթ. Եւդ. Սեբ. Օրդ. խլէզ «շողուկ կամ խղունջ», Կր. Ննխ. Պլ. խլէզ «տըկար, կարճահասակ, չնչին, անարժէք մէկը». շրջուած ձև է լղէզ (Rivola) «cochlea, limax», իսկ մողէս և խլէզ բառերի խաչաձևմամբ յառաջացած ձևեր են Խրբ. մգլէզ, Ննխ. մոխլէզ, Մշկ. Քղ. մգըլդըէզ «մողէս», Տիգ. մգլէզ «խխունջ»։—Խլէզ ձևը գիտէ արդէն 1788 թուին Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկտպետ. էջ 60.—Ղրբ. Շմ. խլէ՛զնը ձևը (<*խլէզն) և Օրդուի «խխունջ» նշանակութիւնը կապում են բառս ասոր. xlēzōnā «խխունջ» բառի հետ, որի վրայ տե՛ս խղունջն:

*ԽԼԷՄԱ «բաժին». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 141։

=Յն. κλίμα «երկրամաս» (>հյ. կլիմայ) բառն է, որ նշանակում է բուն «բաժանում». վերի ձևը յառաջացած է արաբ. տառադարձութիւնից, ուր յն. κ >արաբ. ق զ, որ տալիս է նաև հյ. խ:—Աճ.

ԽԼԻԿ «տկար, ճղճիմ, անզօր», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Անան. գիտ. 8 «Հաւիկ մի խլիկ, որ ի փոքր շնչմանէ շարժի»։

ԽԼԻԿ (անեզաբար գործածուած) «քթից վազած հեղուկը» ԱԲ (առանց վկայութեան). աւելի սովորական է խլին, յգ. խլինք (–ն հլ. հմմտ. գրծ. խլամբք) նոյն նշ. Ոսկ ճառք, էջ 459. Փիլ. այլաբ. էջ 108. «անկերպարան սաղմ» Սմբ. դատ. էջ 129. որ և խլնիք Ոսկիփ։

ԳԴ դրաւ պրս. խիլմ «խլլինք» բառի հետ։ ՆՀԲ խիղ «պիղծ» բառի՞ց։ Հիւնք. =ԳԴ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 91 վրաց. ցինգլի: Թուի թէ պատահական նմանութիւն ունին պրս. خیل xīl, خل xil, خلّه xulla, خلم xilm «խլինք» և خلنی xulnī «խլնքոտ», որոնց ծագումը անյայտ է (չունի Horn):

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մշ. Ննխ. Ջղ. Սչ. Տիգ. Տփ. խլինք, Ագլ. Մկ. Շմ. Սլմ. խլինքՙ, Զթ. խը՝լը՝նք, Ռ. խնլիք, խլլիք, Սեբ. խլլիք, Ախց. Հմշ. խընլինք, Կր. Պլ. խլլինք, Խրբ. խլլինքՙ. Ասլ. խլլինք, խըլլի*, Գոր. խլէնք, Ղրբ. խըլեյնքՙ Ոզմ. խլնէ՛յքՙ, Հճ. խուլլինք, Մրղ. խիլինքՙ. որից ունինք խլնոտ Խոչ. շրջմամբ խնլոտ Եւդ. Կր., բաղաձայնների նմանութեամբ խլլոտ Ակն. Ատն. Արբ. Կիւր. Մրս. Պլ. Տր. Ք., արմատից նոր կազմութեամբ խլնքոտ Ագլ. Ալշ. Երև. Ղրբ. Նբ. Տիգ. Շմ. Տփ., առանց սղման խլինքոտ Բլ. Ննխ. Սչ. Վն., խլլինքոտ Պլ.։

ԽԼԻՆԴ «բոյսի տակի սոխը, կոճղէզ». գիտէ միայն Կոյլաւ, Բառ. գերմ. էջ 942 ա. որին իբր հոմանիշ Նորայր, Բառ. ֆր. tubercule ունի խլունկ (իբրև նոր բառ)։

ԽԼԻՐՏ «շարժիլ, տեղից երերալը». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են անխլիրտ «անշարժ» Փիլ. նխ. բ. 86. «անմշակ (հող)» Եփր. ծն. էջ 11. խլրտիլ ՍԳր. Ոսկ. ես. և յհ. ա. 11. խլրտալ կամ խլրտանալ Յոբ. խա. 14. Եփր. համաբ. 108. Մագ. թղ. 89. Լմբ. խլրտել «շարժել, մարմնի ցանկութիւնը գրգռել» Եւագր. 246. խլրտացուցանել Մագ. խլրտական Նիւս. բն. էջ 101. խլրտումն Եւս. պտմ. Վեցօր։

Հիւբ. հանում է խրել բայից: Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. qemәlda-maq «երերալ, շարժիլ»: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 111 տե՛ս խլէզ:

ԳԻՒ.—Մշ. խլրղալ «շարժիլ»:

*ԽԼՈՒՐԴ, ի հլ. «գետնի մուկ, կոյր մուկ, դաշտամուկ» Ղեւտ. ժա. 30. Արծր. ա. 2. կամ նաև խլիրդն, ն հլ. (-դան, -դանց) Մեսր. եր. Շնորհ. Եղես. Սարգ. ա. յհ. գ. էջ 654 (սեռ. խլրդան ձևով). որից խլրդենի (գրուած նաև ճլրդենի) «խլուրդի նման սև, գորշ, ծածկամիտ, թաքուն» Եղիշ. մատն. 261. Արծր. բ. 5, գ. 2. խլրդնի կամ խլիրդն «խորամանկ, ծածկամիտ» ԱԲ. փոխաբերութեամբ խլիրդն կամ խլրդնի (տպ. խլրդենի) «քաղցկեղ հիւանդութիւնը» Մծբ. 137, 138, 139. (հմմտ. խոլխեցգետնի հոմանիշը). նոր բառ է խլրդային «ծածուկ՝ թաքուն կատարուած»:

=Ասորերէնից փոխառեալ բառ. հմմտ. ասոր. ܚܘܠܕܐ xūldā «խլուրդ», որի հետ նոյն են արաբ. خلد xulud «խլուրդ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 604), եբր. חלד xoleδ «խլուրդ»: Այս ձևերը չեն կարող տալ հյ. խլուրդ, որի մէջ r ձայնի համապատասխանը չկայ: Մեր բառը յառաջացած է ասորի գաւառական մի ձևից, որ աւանդուած չէ, բայց որի գոյութեան իբրև ապացոյց կարող է ծառայել ասոր. ܚܪܕܘܕܐ xaldūdā «դաշտային մուկ» (Brock. Lex. syr. 497 ա) երկրորդական ձևը:—Աճ.

ՆՀԲ խլիրդն «քաղցկեղ» հանում է խլուրդ և խլրտել ձևերից: Böttich. Arica 8, 9 խլիրդն=սնս. kulīra, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 989:—Lag. Urgesch. 752 խլուրդ համեմատում է հսլ. krŭtorŭiia, լիթ. kurmis բառերի հետ: Bugge, Etr. u. Arm. էջ 114 խուլ բառից՝ -ուրդ մասնիկով: Müller WZKM 8, 281 (հայ. թրգմ. ՀԱ 1894, 294) համեմատում է պրս. خلد xuld? բառի հետ, որ փոխառեալ է արաբերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս արամ. ܚܘܠܕܐ xuldā «խլուրդ» բառը. Müller հարցընում է թէ արդեօք սեմական ձևերը ընդհակառակը պրս. خلد բառից առնուած չե՞ն, որ ինչպէս հյ. խլուրդ ցոյց է տալիս, նախապէս էր xluld<xruld (հմմտ. հսլ. krŭtŭ, ռուս. кротъ, բուլգ. krŭt, լեհ. kret «խլուրդ» Trautm. 144): Այս մեկնութիւնը չի ընդունում Հիւբշման 305: Հիւբ. խլիրդ և խլուրդ հանում է խլրտել բայից: Ղափանցեան տե՛ս խլէզ: Պատահական նմանութիւն ունի լազ. խուխուլի հոմանիշը:

ԳԻՒ.—Խրբ. խլուրդ՛, Մշ. fon-խլուրդ՛, Սեբ. խլուրբ, Կր. fon-խլուրբ, Ասլ. խլէօրբիգ, խլէօրբի*, Ջթ. խօլօյդ՛, խօլօրդ՛, որոնք նշանակում են «խլուրդ». իսկ Ախց. խլուրբ «մողէս», Արբ. «փայտէ փականք», Ակն. «խոյլ կոչուած հիւանդութիւնը»:

ⵙԽԽՆՋԵԼ (գրուած նաև խրխրճել, խրղխրճել) «ծիու ձայն հանելը» Երեմ. ը. 6, 16. «մարդու բարձրաձայն բղաւելը» Ես. ժ. 10. Ոսկ. ես. 407. որից խխնջական Պորփ. խխնջականութիւն Դամասկ. խխնջիւն «ծիու ձայն» Ամովս. զ. 7. «բարձր ձայնով ծիծաղ» Արծր. այս ձևերը գրուած են նաև խրխրնջական, խղխնջիւն ևն:

=Բնաձայն բառ, որի պարզ արմատն է խ ձայնը՝ կրկնուած և աճած ն և ջ ածանցիչներով. հմմտ. խնչել, խնջել, խնջխնջել, առանց ն-ի՝ խոխոջել ևն.—Նման բնաձայն կազմութիւն ունի նաև վրաց. ხვიხვინი խվիխվինի «խրխնջել ձիու»: Տե՛ս և խրխինջ: —Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ:

ԽԽՆՋԻՒՆ տե՛ս խղունջ:

ԽԽՈՒՄՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Կլիմաք. «Բժշկեալ ցամաքեցուցանէ զայտումն և զխխումն»: ՆՀԲ մեկնում է «ընթերցի՛ր կամ իմա՛ խխայրումն»: Ունինք Պլ. խխիլ «մէջը աւեղ խոթելու պէս ցաւ զգալ». այս իմաստը շատ յարմար է վերի վկայութեան:

ԽՄԲԻՄ, ի, ի-ա հլ. «մանրազնին քննութիւն» Եւս. պտմ. 115, 318. Լծ. ածաբ. Լմբ. հանգ. Տօնակ. «մեղադրանք, աննշան մի բանի համար յանցանք գտնելը» Եւագր. Ոսկ.

գծ. 108. Յճխ. էջ 85. Փիլ. որից ունինք խըծ-բըծել *«մանր կրկտել և մի յանցանք ջանալ գտնել» Եւս. պտմ. Ոսկ. գաղ. և մ. Սեբեր. Կիւրղ. ծն.* խծբծանք *(արդի գրականի մէջ միայն)։ Ըստ Մանանդ. Խորենացու առեղծ. լուծումը, էջ 107* խծբծանք *բառը գործածուած է Կալիսթ. 90։*

=Բարդուած է խիծ *և* բիծ *հոմանիշներից (տե՛ս այս երկու բառերը), հմմտ. «Խոովեցաւ անդ այս բիծ մեծ» Եւս. պտմ. է. 3 (խնդիր, քննութիւն).* բիծ դնել, բիծս կարկատել, բըծել *«մի մեղադրանք գտնել, ստգտանել» են։*

*ՆՀԲ մեկնում է «*խիծ՝ *այսինքն* խիղճ *կամ տխեղծութիւն բծի»։ Հիւնք.* բիծ *բառից։*

ԽԾԻՊ *«մի տեսակ կար՝ ոլորելով և ամփոփելով կտորը». կենդանի է միայն գաւառականներում, հնից ունինք* խծպիլ *«ինք իր մէջ ամփոփուիլ, պարուրիլ» Ոսկ. ես. և ճառաք. էջ 416 (մի մի անգամ)։—ՀՀԲ գրում է* խձիբ, խձբել:

ԳԻՌ.—Ջղ. խըծըպել, *Մկ.* խծպիլ, *Ագլ.* խըծըպիլ, *Ոզմ.* խծէ՛պ, *Ալշ. Մշ. Սչ.* խձիբ, խձբել, *Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ.* խձիբ, խձբէլ, *Զթ.* խը՝ձբիլ, *Մրղ.* խծապ, *Երև.* խուծապ, *Սլմ.* խսպել:

—**ԽԾԿԵԼ** *«խճողելով լցնել (փորը)» Ոսկ. մ. բ. 19. «մի ծակ թխմել, ճխտել, փակել» Վստկ. 52, 81. որից* խծկուիլ *Վստկ. նոյնը գրուած է նաև* խցկել *«ծակերը ճխտելով փակել», որից* խցկիլ *Մագ. թղ. 164.* խցկումըն *ՋԲ։*

=Ծագում է խճուլ, խից *արմատից՝* կ *ածականով, որի համար հմմտ.* ճար *և* ճարկանել. *ըստ այսմ նախնական ձևն է* խցկել, *ուր* ց *ձայնը հետևելով յաջորդ* կ-*ին՝ վերածուել է պարզ խուլի։*

ՆՀԲ և Հիւնք. խծուծ *բառից։* Karst, *Յուշարձան 426* խից, խցել *բառերի հետ թթր.* sus, süs *«կենալ, մնալ»։*

ԳԻՌ.—Գործածական է թէ՛ խցկել *և թէ* խծկել *ձևով. այսպէս՝ Երև.* խցկէլ, *Տփ.* խցկիլ, *Շմ.* խծկիլ, *Մշ.* խձգել, *Ղրբ.* խզկէլ, *Տիգ.* խզգէլ, *Պլ.* խըցգէլ, խըզգէլ, *Խրբ.* խըձգիլ.—*Նոր բառեր են Խրբ.* խձիգ, *Ղրբ.* խըզկան, *Տփ.* խցկան *«կուժի բերանը փակելու շոր», նաև* խցկոց *Մշ. «երդիքը ծածկելու հին շոր»։*

***ԽԾՈՒԾ** *(ո հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «գզած վուշի կամ սանտրած կանեփի թափթփուքը» Դատ. ժե. 14. Սիր. իա. 10. Վրդն. լս. 60. Վստկ. 182։ Սրա հետ նոյն է* խզուզ *«կալի մնացորդ, ցորենի աւելորդ մասերը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կիր. էջ 193 «Իսկ եթէ ոք և որ ի ձեռն հաստատութեան է յօժար առ ի քաղել, ամառան խզուզին հանդիպիլ սիրելի է և թէ հասկի» (տե՛ս Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 76)։ Առաջին ձևից է* խծծել *«մարմինը կտրտել, պատառոտել». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր վկ. էջ 511 (ժէ դար). «Տարեալ ի մի տեղիցն կախեցին զնա, սուսերօք և զինուք խըծըծէին զնա, հարկանէին քարիւ և փայտիւ նմա»։*

*=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ է. պարզ արմատը (*խիծ*) պահում է վրացին. հմմտ. վրաց.* ხვეწა խվեծա *«թելը մաքրել, բերիչով հարթել»,* ხვეწი խվեծի *«մկրատով կտրտած կտորտանք»—Աճ.*

Հիւնք. հանում է խցան *բառից։*

ԳԻՌ.—Նոյն բառերն են խծուծ *Ղզ.,* խզուզ *Ալշ. Խրբ. Մշ. Ապ. Վն. Շիր. «կալի մնացորդ»,* խզզել *Կր. «ձեռքով բուրդ բանալ, գզել»,* խզզուիլ *Ալքս. «բրդկուիլ, ձարձրիլ»,—Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 276 ունի նաև* խզուռ *«կալի մնացորդ»,* խզոզիւճ *«գերանի վրայից հանուած կեղև»։*

ԽՂԱԹ *«կին, մէկի կինը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 1313 թուին գրուած մի ձեռագրի յիշատակարանում (հրտր. ՀԱ 1923, էջ 70) «Ծնողաց իմոց Պետրոս քահանայի և մօր իմոյ Տիկնացի և խղաթին իմոյ Մարիամի և զաւակին իմոյ...»։*

ԽՂԽԱՅԹ *կամ* **ԽԽԱՅԹ**, ի *հլ. «վէրքի ուռեցք» Ոսկ. հռովմ. 319. «վերքի թարախ» ՅՀ. կթ. «խոտի փտած հիւթը, արտաթորութիւն, որդ» Նար. մծբ. 450. «փխբ. հպարտութեան փուքը» Ոսկ. հռովմ. 320, 397. «կեղծիք, խարդախութիւն» Ոսկ. Բ. կոր. որից* խղխայթիլ *կամ* խխայթիլ *«թարախոտիլ» Ես. ա. 6. Սարգ. յկ. դ. էջ 40. ՅՀ. կթ.*

խղխայթել «թշնամութիւնը ծածկել» Առակ. իզ. 26. (որ ՆՀԲ. սխալմամբ մեկնում է «քրքրել, գրգռել»). խղխայթումն «թարախոտիլը» Ոսկ. հռովմ. 386. բազմախղխայթ կամ բազմախխայթ Ոսկիփ. Ճառընտ։

ՆՀԲ խիղ «գարշ, զազիր» բառից։ Հիւնք. խայթ բառից։

ԽՂԽԹԵԼ «յարիլ, սրտանց մի բանի կպիլ». մէկ անգամ ունի Վեցօր. ը. էջ 173 «Միշտ հանապազ սնոտի իմաստութեան աշխարհիս խղխթեն»։

Նահապետեան, Բազմ. 1908, 16 սրբագրում է կղկաթիլ:

ԽՂՈՒՐՏԻՒՆ «ամբոխի խառնակ ձայն, աղմուկ, ժխոր» Եւս. քր. ա. 52. գրուած է նաև խլուրտիւն Ոսկ. բ. տիմ. 208, խլվրտիւն Արծր. (հրտր. Պատկ. էջ 23 խլրտիւն), խլղուրտիւն Արշ. խուլղուրտիւն «աղաւնիների կոկորդային ձայնը» ԱԲ. խլուրտիւն ԱԲ։

ՆՀԲ հանում է խլրտալ «շարժիլ, երերալ» բայից։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 341 վերջինիս հետ կցում է թրք. qəməl-da-maq «երերալ» բային։ Ղափանցեան, տե՛ս խլէզ:

ԽՂՈՒՆՋՆ, ի-ա հլ. «մի տեսակ ծովային խեցեմորթ՝ որ տալիս է ծիրանի ներկը. concha» Վեցօր. 152. (գործածուած է սեռ. խղունջեաց ձևով, որով ուղղականը պիտի լինէր *խղունջուն կամ *խղոյնջն. բայց բոլոր բառարաններն էլ դնում են վերի ձևով). գրուած է նաև ուրիշ զանազան ձևերով. ինչպէս՝ խղընջոյն (խղնջոյն) Բրս. ընչեղ. խըխընջիւն կամ խըխնջիւն Երզն. լս. և մտթ. 591. Մխ. առակ. խխընջունի (խխնջունի) Բրս. մրկ. խղնջուն ՆՀԲ. սեռ. խխնջիւնեաց Բրս. մկ. էջ 338. խխնջուն ՋԲ. խնջուն ՋԲ. խնճուղ Վրք. սեղբ. 781. խոնջայլ կամ խորնչող Գաղիան. Բժշ. այս բոլորի միջից արդի գրական լեզուն ընտրել է խղունջ (կամ նաև խխունջ) ձևը և յատկացրած է միայն նոյն խեցեմորթի հասարակ տեսակին. ֆրանս. colimaçon, որից խխնջաձև նորակերտ բառը։ (Տե՛ս նաև կողինջ)։

=Նման են հնչում հրէական արամ. חלזון xalazōn, ասոր. ܚܠܙܘܢܐ xalazōnā կամ ܚܠܝܙܘܢܐ xlīzonā, արաբ. حلزون ḫalazūn, որոնք միևնոյն նշանակութիւնն ունին մեր բառի հետ։—Բայց այս բառերի ծագումը անծանօթ է. ձևը ցոյց է տալիս՝ որ բնիկ սեմական չեն։ Müller WZKM 2, 285 ուզում է հանել յն. ἁλίζωος «ծովակեաց, ծովի մէջ բնակող» բառի ռամկական ἁλίζωον ձևից. բայց այս կարծիքն էլ ընդունած չէ։ Ըստ այսմ անորոշ է նաև հայերէն բառիս ծագումը։ Թերևս բոլորը միասին փոխ են առնուած մի անծանօթ լեզուից, և յատկապես ա՛յն ազգից՝ որ առաջին անգամ խեցեմորթից ծիրանի ներկը պատրաստելու արհեստը գտաւ։

ՆՀԲ խլինճ և ունչ բառերից է հանում՝ հետևելով թրք. sümüklu «խխունջ» (բուն նշանակում է «խլնքոտ») բառի կազմութեան։ Վերի սեմական ձևերի հետ համեմատեց Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), 130. բայց նմանութիւնը մերժեց ինքը (տե՛ս Հիւբշ. Սեմ. փոխ. բառեր, № 42)։ Սակայն Müller WZKM 8, 285 (հյ. թրգմ. ՀԱ 1894, 295) ընդունում է։ Վերջին անգամ մերժում է Հիւբշ. Arm. Gram. 305: Հիւնք. դնում է խնջել բայից։ Ղափանցեան, տե՛ս խլէզ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ღვინჭილა ղվինճիլա կամ ღჳრინჭილა ղûւրինճիլա «օրոճիկ, մի տեսակ խխունջ» փոխառեալ է թւում հայ. խոնջայլ կամ խոռնչող ձևից։—Կայ նաև ուտ. միլղոնչ «խղունջ», որի հետ համեմատելի է գւռ. կոխլաճճ:

ԽԾԲԱԽԻԼ «շփոթիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 141, որից էլ ՓԲ, առանց վկայութեան։

ԽԾԵԼ «ճխտել, թխել, կռել, իրար վրայ լցնել» (ասուած է որովայնի համար) Եւագր. 378. Մաշկ. սրա սաստկականն է խճճել նոյն նշ. Կանոն. ՅՀ. գռն. խճող «կուռ լցուած, թխած» Փիլ. ել. էջ 532. Նիւս. կազմ. խճողել «թխել, խիտ և հոծ լցնել» (փորի, մարդոց բազմութեան, հողի համար ասուած) Ոսկ. ես. եփր. թգ. 430 և պհ. (գրուած նաև խռճողել Լաստ. խճղել Եփր. փես. 407). խճողութիւն Սկևռ. աղ. խճուղ «երշիկ» Բժշ. նոր գրականում խճողակ «տօլմա», որ ար-

դէն յիշուած է Թորոսեանի Տետրակ համառօտ բառարանի աշխատութեան մէջ, Նախիջևան 1794, էջ 77։

ՆՀԲ նոյն դնելով խճել «շաղախի մէջ խիճ խառնել» բառի հետ՝ հանում է խիճ «քարի կտորտանք» ձևից։

ԳԻՒ.—Վն. խճել «ճխտել, խոթել, ձեռքը կամ աչքը կոխել». օր. աչքը խճել «աչքը խոթել, յայտնի կերպով ցոյց տալ».—Թերևս նոյն է նաև խճելուկ Մն. «խոփ, վառելու չոր խոտ, մացառ և կամ փայտի կտորտանք՝ որ կրակի մէջ են ճխտում»։

ԽԾԻԿ «կուրանալ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 403 ա. «Եւ Սամփսոնի խճեցան աչքն, քանզի վասն սիրոյն Դալիլայ՝ կորոյս զխոհեմութիւնն և զխելսն, յայտնելով նմա զանեղի ուժեղութեան իւրոյ, վասն որոյ և կուրացաւ»։

ԽՄԷԼ տե՛ս Հումել։

***ԽՄՈՐ**, ո հլ. «թթխմոր, խմոր» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. յհ. բ. 6. որից խմորել, խմորիլ ՍԳր. խմորեալ Ել. ժբ. 15. լդ. 25. խմորուն ՍԳր. խմորոտ Նխ. եւ. խմորաքաղ «խմորով դիւթութիւն անող» (Նորագիւտ բառ. տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. 379), խմորանոց (չունի ԱԲ) «խմոր պատրաստելու տեղ» Տարօն. էջ 197. անխմոր ՍԳր. Յհ. իմ. նմանութեամբ խմորուկ «ելակ պտուղը» (այսպէս կոչուած իր փափկութեան համար) ԱԲ և ՀԲուս. § 1069. Թերևս նաև խմրախոտ կամ խմրխոտ «աճալ» Բժշ. կամ «anthoxanthum» (գաւառական բարբառների մէջ) ըստ ՀԲուս. § 1070. խմորատիպ (Նոր բառ)։

=Կազմուած է -որ մասնիկով խում պարզ արմատից. ա՛յս են հաստատում անխում «անխմոր, բաղարջ» և խմեալ «խմորուած» նորագիւտ բառերը՝ որոնք գործածուած են Նորագիւտ Ա. մնաց. իգ. 29 «Եւ ի վերայ հացին՝ որ առաջի դնեն, և ի վերայ նաշհին պատարագացն, և ի վերայ յանխումն մանգառան և ի վերայ խմեալ տապակելոցն»։ Հյ. խում «խմորուիլը» փոխառեալ է ասոր. ܚܡܥ xma' «թթուիլ, խմորուիլ» արմատից. յատկապէս նորագիւտ խմեալ ձևի համապատասխանն է ասոր. ܚܡܝܥ xəmī' իսկ անխում՝ ասոր. ܠܐ ܚܡܝܥ lā xəmī': Ասորական բառը բնիկ սեմական է և ընդհանուր է նաև միւս սեմական լեզուներին. հմմտ. հրէական արամ. חמע xm' «թթուիլ», եբր. חמץ xmṣ «թթուիլ», xōmēṣ «քացախ», արաբ. حمض ḥamḍ «թթուիլ», եգիպտ. խպտ. ḥemṣə «քացախ»։

Նախ Schröder, Thesaur. 45 փոխառեալ դրաւ եբր. חמר xmr ձևից, որ աւանդուած չէ։ Müller SWAW 41, 12 և WZKM 8, 284 արամ. ܚܡܝܪܐ xəmīrā «խմոր» բառից փոխառեալ է դնում։ Այս մեկնութիւնը ընդունում է Հիւբշ. 305, թէև սպասում է հյ. *խմիր կամ *խամիր ձևը։ Հայերէնի ո ձայնը մեկնելու համար M. Bittner WZKM 13 (1899), էջ 296 խմոր բառը թրք. xamur ձևից փոխառեալ է համարում! կամ հայերէնից անցած թուրքերէնի։ Այս ենթադրութեան անհեթեթութիւնը ցոյց տուաւ R. Gauthiot, Բանասէր 1899, 325։ Առաջին անգամ Աճառ. Հայ. նորագիւտ բառեր մնաց. գրոց մէջ, էջ 9 անխում և խմեալ նորագիւտ բառերը երևան հանելով՝ ենթադրեց որ խմոր բառի արմատն է խում, որ նոյն է խում, խմել «ըմպէլ» բառի հետ և հետևաբար խմոր գործ չունի ասոր. xəri ձևով։ Մառ. Христ. Вост. 2(1913), 132 հիմնուելով սրա վրայ՝ մեկնեց վերի ձևով։ Մառ, Христ. Вост. 2(1913), 148 վրաց. ցոմի «թթխմոր», ն. վրաց. «խմոր», սվան. մըխիմա «թթու», խվիմըխմի «թթուիլ», խվիմխըմե «գինուց սթափիլ», լիմխըմե «խմորել, մակարդել», ճամխըմի «թթխմոր» բառերի հետ՝ իբրև յաբեթական արմատ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 91 վրաց. ցոմի «խմոր»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. խմոռ, Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Շմ. Պլ. Ռ. Սչ. խմօռ, Ննխ. խմօռ, խումօռ, Սեբ. խմէօռ, Ասլ. խմէ՛օռ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Մղր. Տիգ. Տփ. խմուռ, Հւր. խումօռ, Հճ. խը՝մոյ, Մրղ. խըմըիռ, Ջթ. խէօմիւյ, խէօմիւռ։ Նոր բառեր են

խմորակեր, խմորեղէն, խմօրակալել, խմոր-
ճուճցի են։

*ՓՈԽ.—Հայերէնից են փոխառեալ բոշայե-
րէն ճմօր «խմոր»* (Finck, Die Sprache der arm. Zigeuner ЗАН 1907, *էջ* 118), *գնչ.* k'omér *(իմա՛* <k'emor), *Հարաւային Ռուսաստանի գնչ.* xumer *«խմոր»։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր.* ܚܡܝܪܐ xəmīrā, *որից արաբ.* خمير xamīr, *խպտ.* šemêr, *Թրք.* خمور *կամ* خامور xamur. *ռմկ.* hamur, *քրդ.* hewir, avir, hewin, hawin *և Թուրքերէնի միջոցով էլ սերբ.* hamur, amur, *բոլորն էլ «խմոր»։ (Այս սեմական բառերը հանում են* xmr *«պճպճալ (ջուրը, գինին)» արմատից. որից նաև եբր.* חמר xemer, *արաբ.* خمر xamr, *արամ.* חמרא xamrā, *ասոր.* ܚܡܪܐ xamrā *«գինի», խպտ.* amre *«հացագործ»։ Սակայն այս* xmr *արմատն էլ կարող է պարզական երկձայն* xm *արմատից աճած լինել, ինչպէս և վերի* xm' *արմատը. սրանով բոլոր ձևերն էլ կմիանան իրար հետ)։*

ԽՆԱՄ, ո *հլ. «հոգատարութիւն, հոգացողութիւն, ջանադրութիւն» ՍԳր. որից* խնամով *Ծն. զ. 5. Առակ. ժգ. 24.* խնամել *Ա մակ. ժզ. 14. Ոսկ. յհ. բ. 10, 39.* խնամոտ *Բ. մակ. ժդ. 37. Ոսկ.* անխնամ *Բ. մակ. ե. 5. Ոսկ. բ. տիմ. ա.* խնամարկել *Ծն. խդ. 21.* խնամատարութիւն *Ոսկ. յհ. բ. 24, 26, 30.* խնամակալ *ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Ագաթ.* խնամագութ *Մծբ.* խնամած *Ոսկ. ես.* բարեխնամութիւն *Ոսկ. յհ. ա. 37.* բազմախնամ *Յհ. գառն.* ժողովրդախնամ *Փիլ. նխ. բ.* նախախնամութիւն *Փիլ.* վերնախնամ *Ոսկ. յհ. ա. 33. այստեղ է պատկանում նաև* խնամի *«ամուսնութեամբ ազգական դարձած» Խոր. բ. 8 կամ* խնամունի *Վրդն. ղևտ. որից* խնամութիւն *ՍԳր. Ոսկ.* խնամենալ *Խոր.* խնամեխօս *Արշ. Ոսկիփ.* խնամիաբար, խնամիական *(Նոր բառեր) են։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ.* բարեկամ, *որ ժողովրդական լեզուի մէջ ունի «ազգական» նշանակութիւնը, և յատկապէս յն.* κηδεμών *«խնամող, հսկող և պաշտպան. 2. խնամի, խնամութեամբ ազգական դարձած»։*

Պատկ. Изслед. *էջ 6 լծորդ է դնում* խնայել *բառի հետ. հմմտ.* անզգամ *և* ան-զգայ: *Հիւնք. նոյնպէս* խնայել *բայից։* Paturubány SA *2, 242 նոյն է դընում* խուղ, խուց *բառերի հետ։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. էջ 80* խնայել *բառի հետ միասին կցում է լտ.* cōnor *«ջանալ, փորձել» բառին,* խնամ *և* խնայ *ձևերին համապատասխան դնելով* conāmei, cōnātus:—*Այս մեկնութիւնը մերժում է* Walde, *էջ 187։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Ննխ. Ծմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. խնամի, *Ղրբ.* խնա՛մըէ, *Ոզմ.* խնամէ՛, *Զթ. Մկ. Մրղ.* խնամը՛, *Հմշ.* խնօմի: *Նոր բառեր են* խնամաքոռ, խըճամականչ, խնամապատիւ, խնամաճաշ, խնամապաշ, խնամաֆար, խնամեճաշկ, խըճամտուֆ *են։—Սղմամբ լինումէ* խնա՛մ *«ա՛յ խնամի»։*

ՓՈԽ.—Գնչ. խըճամի, *ն. ասոր.* xənami *«խնամի», քրդ.* خانمیان xanemiyān *«ազգականներ» (յոգնակիի մասնիկով), Թրք. այլևայլ բարբառներով* hənamə *«խնամի», որի համեմատ է և էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով* hənamə *«խնամի»,* hənamos *«խնամխօս» (Բիւր. 1898 թ., էջ 865)։*

ԽՆԱՅ. *արմատ առանձին անգործածական. ոճով միայն ասւում է* խնայ առնել *«խնայել» Սիր. իգ. 3. Բուզ. գ. 20. (Վրդն. ոչ. «Մի յուսահատեսցի յարարչական և ի ծնողական խնայոցն Աստուծոյ» հատուածում անկախաբար և իբրև գոյական գործածուած* խնայոցն *ընթերցուածը պիտի ուղղել* խնամոցն)*։ Որից* խնայել *«գթալ, մեղքանալ, պատիժը ներել» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. «զգուշանալ, խընամքով պահել, կծծիութեամբ պահել, չուզել ծախսել»· ՍԳր. Վեցօր. Կոչ. Ոսկ.* խնայեամ *(հրմ.* մի՛ խնայեար*) Առակ. իգ. 13, իդ. 11, Ես. ծդ. 2,* խնայեցուցանել *Եւս. պտմ.* խնայութիւն *Իմ. ժբ. 18, Եփր. ծն.* խնայումըն *Եւս. պտմ.* խնայկոտ *«ժլատ» Իրեն. հերձ. 141.* անխնայ *ՍԳր. Բուզ.* անխնայութիւն *Բուզ. սղմամբ* անխնապէս *ԱԲ. Նոր գրականում՝* խնայողութիւն, խնայողական, խնայողաբար: *Բառիս հնագոյն ձևն է* անխնայել *«գթալ, խնայել» ՍԳր. Եփր. եւ. 200.*

որ և անխայեամ Ես. ծզ. 2. Եփր. ծն. որից անխայեցուցանել Եւս. պտմ. Եփր. ծն։ Իսկ անխայել «չխնայել» Բուզ. ե. 20, անխայութիւն «չխնայելը» Կողոս. բ. 23. անխայաբար «առանց խնայելու» Կղնկտ. Հրտր. Էմինի, էջ 178 պէտք է ուղղել անխնայել, անխնայութիւն, անխնայաբար. Համմտ. «Անխնայութեամբ դատէին զօտարս և զընտանիս իւրեանց». Բուզ. դ. 59։

ՆՀԲ «որպէս թէ խուն, այսինքն նուազ առնել»։ Պատկ. Изслед. էջ 6 լծորդ է դնում խնամ բառի հետ. Համմտ. անզգամ և անզգայ։ Հիւնք. նայել բայից· Patrubány SA 2, 242 նոյն ընդ խուղ, խուց· Pedersen տես խնամ բառի տակ։ Պատահական նմանութիւն ունի Թրք. قيمق qəy-maq (ռմկ. խըյմիշ ընել) «չխնայել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. խնայել, Ախց. Կր. Սեբ. Տիգ. խնայէլ, Պլ. խնաէլ, Ճմ. խնայիլ, Մկ. Ոզմ. խնաիլ, Երև. խնանէլ, Ագլ. Ակն. խնանիլ, Տփ. խնայիլ, խնանիլ, խնախիլ (վերջինս «նախանձիլ» իմաստով)։ Նոր ձև է անխնայել «առանց խնայելու, անխնայ»։

ԽՆԳԱՐԱԿԱՆ, Նորագիւտ բառ՝ անստոյգ նշանակութեամբ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շիր. 67 «Առիւծն (կենդանակերպը) բքջօղ է և հողմին, մեծակն է, խընգարական և գոռող»։

ԽՆԴԱԿ տե՛ս խռնդատ։

ԽՆԴԱԿԵԼ «նեղել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 142 (բ. տպ. խնգակել)։

ԽՆԴԲՈՒՆԴ «փայտի վրայի անհարթութիւնները» Իմ. ժգ. 14. «անհարթ, խորտուբորտ» Ոսկ. յհ. ա. 9. առաջին վկայութեան մէջ գրուած է նաև անջատ խունդ բունդս։ Կերևի թէ պէտք չէ սրանից բաժանել խընդբաձակ կամ խնդբուծակ scissura parietis «պատի ծերպ», որ գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 483 բ։

=Կրկնուած է խունդ արմատից (բունդ թարմատար). ըստ այսմ նախնականն է խունդ-բունդ. Համմտ. գւռ. խնճիշ-բնճիշ, խժի-բժի, խլէ-փլէ։

ԽՆԴԷ «շրէշ բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1074։

ԽՆԴԻՐ, ո հլ. «փնտռտուք, որոնում. 2. վէճի նիւթ, հարցափորձ, քննութիւն. 3. պահանջ. 4. աղաչանք, աղերս. 5. աղաչած բանը» ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. Սեբեր. Բուզ. որից խնդրել ՍԳր. Եփր. ծն. խնդրակ ՍԳր. Կոչ. խնդրական Ագաթ. Ոսկ. խնդրութիւն Եփր. թագ. խնդրուած ՍԳր. վրէժխնդիր ՍԳր. Կիւրղ. ծն. լրախնդիր Ա. թագ. իզ. 21. իմաստախնդիր կամ իմաստնախնդիր Փարպ. զուգախնդիր Պիտ. համառօտախնդիր Սեբեր. մամռախնդիր Փարպ. մարդախնդիր Սեբեր. պատճառախընդիր Եզն. ջրխնդիր Մծբ. նոր գրականի մէջ՝ արկածախնդիր, բծախնդիր, խնդրագիր, խնդրագիրք, խնդրամատոյց, խնդրատու, խնդրարկու են։ Խնդրել «փնտռել» և «աղաչել» նշանակութեանց յարաբերութեան համար Համմտ. յուզել «փնտռել» և աշխ. ուզել։

Meillet MSL 9, 153 խինդ և խանդ ձևերի հետ հսլ. chošta, chŭtěti «ուզել» և լեհ. chęć «փափագ» բառերին է կըցում։ Հիւնք. հանում է ընտիր բառից։ Pedersen KZ 38, 388, 40, 178 ընդունում է Meillet-ի մեկնութիւնը, իսկ Հայ. դր. լեզ. 138 խինդ բառից՝ -իր մասնիկով։ Մերժում է Walde, էջ 270։

ԳԻՌ.—Մշ. Սչ. խնդ'րել, Ալշ. խնդ'րվել, Ջղ. Սլմ. խնըրել, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Տիգ. խնըրէլ, Ագլ. Ճմ. Ոզմ. Տփ. խնըրիլ, Ջթ. խը'նդ'րիլ, Խրբ. խնդ'իրք[1]. այս բոլորը յառաջացած են գրական ճամբով։ Միակ հարազատ ձևն է Մղ. խնդիլ «ուզել». ինչ. Շէտըմ խընդիս «Շատ եմ ուզում, շատ եմ ցանկանում»։—Խրիմի և Լեհահայոց խնդրուիլ «աղաչել» կրաւորական ձևի ծագումը Մասեաց աղաւնի 1864, էջ 29 բացատրում է Թրք. yalvar olmaq ձևի ազդեցութեամբ՝ որի բուն նշանակութիւնն է «աղաչանք լինել», ինչպէս որ Պլ. օժանդակը թարգմանելով ասում է յալվար ըլլալ «աղաչել»։ Նոր բառեր են խնդիրքագործ, խնդրաբան, խնդրկու։

ԽՆԻ «մի տեսակ վնասակար միջատ». տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ 155։

ԽՆԾԱՆ «ցօղուն, ոճ չև առոքացեալ». մէկ անգամ ունի Շնորհ. եղեւ։

ՆՀԲ յաւել. «թերևս ի խինծ բառէ»։

+**ԽՆԾԻՂ**, ի հլ. «մեծ ուրախութիւն, հըրճուանք» Նար. որից խնծղալ Ոսկ. ա. տիմ.

ը. խնծղալից *Պիտ.* խնծղաճf *Պիտ.* խնծուղ *«լիրբ լիրբ ծիծաղող, անամօթ կին կամ լիրբ ուրախութիւն» Պիտ. (ըստ Սոեփ. լեհ.).—Բառ. երեմ. էջ 142 ունի նաև* խնծուոr *«բեր-կրեալ», որից ՓԲ* խնծաւոr *«ուրախալից, զուարթ, բերկրեալ»։*

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -իղ *մաս-նիկով՝ պարզական* *խինծ *(հմա.* խնծաւոr*) արմատից, որի նախաւոր ձևն է* խինձ. *այս էլ նոյն է հյ.* խինդ *<հնխ.* khendh *արմատի հետ, որի վրայ տե՛ս առանձին։—Աճ.*

Հիւնք. ծնծղայ բառից։

ԽՆՁՈՐ *(յետնաբար* ի, ո *հլ.) «խնձոր պտուղը» Երգ. բ. 5, է. 8. «մանրագորի պը-տուղը» Ծն. լ. 14. «այտճ» Բժշ. «այտ, երեսի ուռած մասը» Նխս. երգ. «գմբեթի վրայ՝ խաչի տակի փունդը» Օգոստ. բաջ. 17. որից* կարմ-րախնձոr *Ագաթ.* ոսկեխնձոr *ԱԲ.* խնձորի *Երգ. բ. 3, ը. 5. Պիտ. Փիլ. Մխ. առակ.* խըն-ձորենի *Պամ. աղեքս. Վրդն. երգ.* խնձորա-բեր *Ոսկ լս.* խնձորակոլ *Գաղիան.* խնձո-րիկ *Մագ. և Երզն. քեր.* գետնախնձոr *«երի-ցուկ ծաղիկը,* camomille*» Գաղիան. (Նոր առումով նշանակում է «*patate, *կարտոֆիլ,* pomme de terre*». տե՛ս Նորայր, Հայկ. բա-ռաքն. էջ 112). գրուած է նաև* խնծոr *ևն։*

ՆՀԲ «որպէս թէ խնկածոr *կամ* խանձելի*՝ նախանձելի, Ադամայ պտուղ կար-ծեցեալ»։ Թաղիադեան, Առաջն. մանկ. 127 «*խնդութիւն ծոrող*»։* Böttich. Rudimenta *41, 109 և* Lag. Urgesch. *821 արամ.* xazzūr: *Հիւնք. արաբ.* խըճզիr *«խոզ» անասունի անունից։* Patrubány SA *1, 194 հհիւս.* hanga, *գերմ.* hangen, *գոթ.* hāhan *«կախել, կախուիլ» ձևերի հետ հնխ.* kheng'ho- *արմատից, իբրև* kheng'ho-ro *«կախեալ»։ Նոյն, ՀԱ 1908, 152* խինձ *«գոգ, ծոց» բառի հետ՝ պտուղի կլորութեան համար այսպէս կոչուած։ Մառ* ИАН *1913, 318 և* Яф. сборн. *2, 152* ձ *և* ոr *յոգնակերտ մասնիկներով, ինչպէս են և* տանձ, սալոr *(արմատն է ուրեմն* խն-*):* Oštir, Btrg. alarodisch. *51 հւլ.* gruša, *կուբաչի* hiňče *ևն։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. խնձոr, *Վն.* խնձôr. *Երև. Խրբ. Պլ. Ռ.* խնձօr, *Ախց. Կր.* խնծօr, *Սչ.* խնձօr, խնձը՛r, *Ոզմ. Տիգ. Տփ.* խնձուr, *Նխ.* խուճձօr, *Ագլ. Մկ.* խնձիւr, *Գոր. Ղրբ. Սեբ. Սլմ.* խնձէօr, *Ասլ.* խնձէօ՝r, *Զթ.* խէօն-ձիւյ, խէօնձիւr, *Ճմ.* խուճձէօr, *Հւր.* խիւն-ձէօr, *Հճ.* խը՝նձոյ, *Մրղ.* խուⁱնձիr:—*Նոր բառեր են* խնձորախոտ, խնձորաշիr, խնձո-րաճոտ, խնձորոտիճf, խնձորուկ, խնձորտուն, խնձորւոr, խնձորfաղի, խնձորfենի, ծտա-խնձորի, fոլախնձորի *ևն։—Հմշ.* խըճձիւr *կամ* խըճձէօյ:

ՓՈԽ.—Կայ ասոր. ܚܙܘܪܐ xazzūrā, *արամ.* חזור xazzūr *«խնձոր». սրանց նախաձևն է* *xanzūrā, xanzūr. *բնիկ սեմական չեն, որովհետև չեն գտնւում ուրիշ սեմական լե-զուների մէջ, ուստի փոխառեալ են հայերէ-նից։ Այսպէս են ընդունում* Lag. Arm. Stud. *§ 993 և Հիւբշ. 305։—Կովկասեան լեզուներն էլ ունին մեր բառին մասամբ նմանող ձևեր. բայց որովհետև նմանութիւնը կատարեալ չէ, ուստի համարում ենք պատահական. այս-պէս՝ վար.* խինչ, խինզ, *կաբ.* ճինչէ, ճինզէ, *կայ.* ինցէ, էնչ, ինչ, ճինցի, *ակու.* էնչ, ինց, *խիւր.* ինց, *անդ.* ինցի, *ուտ.* էշ, *կիւր.* իչ, *չեչէն.* ազ *ևն, բոլորն էլ «խնձոր» նշանակու-թեամբ։ Հմմտ.* Patrubány SA *2, 32։—Տե՛ս և* ճազոr, ճազորաճ *բառը։*

ԽՆՃՈՂԵԼ *«ուրախանալ, հրճուիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. տիմ. «Միթէ ի հարսա-նի՞ս խնճողիցես».—այստեղ մի լաւագոյն ձեռագիր ունի* խնծղալ. *ուստի յայտնի չէ թէ* խնճողել *ստո՞յգ ձև է, թէ խանգարեալ ըն-թերցուած։*

ԽՆՃՈՒՂ *տե՛ս խղունջն։*

խճոցի *«կարագ հանելու գործիք» Ոսկիփ. որից* խճոցեճաr *«խնոցի հարող (կին)» Կա-նոն. էջ 116։*

=Արմատն է խին *«պարարտութիւն, յատ-կապէս կաթի իւղը», որ թէև չէ աւանդուած հնից, բայց պահուած է մի քանի գաւառա-կանների մէջ. այսպէս՝ Ղրբ.* խէճ *«կաթի պարարտութիւնը» (օր. Կովը խէն չունի. էս կաթնումը խէն չկայ). Երև.* խին *«կերակրին համ տալու մասերը, իւղ, պարարտութիւն, հիւթ», Ագլ.* խայճ *«պահոց ապուրների մէջ*

խառնելու համար ծեծած ընկոյզ», մանաւանդ Գնձ. խին «իւղի նշան՝ որ առաջին անգամ երեւում է խնոցու մէջ»։ Սրանից են կազմուած նաև խինալի կամ խնալի «պարարտ (կաթ). 2. լաւ կաթնոտ (կով)», անխին «անհամ, անհիւթ, անժուռ» (բառիս աւելի հին յիշատակութիւնն ունի Բառ. երեմ. էջ 115), խնախաշու «կերակրին համ տուող մասերը, նիւթը», խնատու «իւղոտ, հիւթալի (կաթ)», խնուկ, խնօք «իւղալի, սերալի (կաթ)», խնօքանալ «կաթը սերալի դառնալ»։—Աճ.

ՆՀԲ խնուլ «փակել» բայից։

ԳՒՌ.—Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Համշ. Սեբ. Տփ. խնօցի, Ռ. խնօց, Շմ. խնէցի, Գոր. Ագլ. խնո՛ցի, Ղրբ. խնէ՛ցըէ.—Նոր բառեր են խնոցաբան, խնոցիկ, խնոցհան, խնոցհար:

ՓՈԽ.—Ուտ. խնօցի:

ԽՆՈՒԿ տե՛ս խից։

ՕԽՆՋԵԼ «խոզի խորդալը» Ագաթ. որից ունինք խնչափող «խռչակ, խռչափող» ԱԲ. խնջել «քիթը մաքրել» միջին հյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆր. moucher), «իբր արհամարհական նշան՝ քիթը վեր անել» Կիր. պատմ. էջ 5. խնջիւն Մագ. Թղ. 47 (չունի ՆՀԲ), խնջխնջել «ձիու խրխնջել» ՋԲ։

=Բնաձայն բառեր են. կազմուած են պարզ խ ձայնից՝ ն, չ, ջ աճանցիչներով և կրկնութեամբ. հմմտ. խանչել, խոխոջել, խրխնջել, խխնջել. վերջինս նոյն արմատից կրճատ կրկնութիւն է—Աճ.

ՆՀԲ արաբ. խնզիր «խոզ» բառի հետ է համեմատում։ Հիւբ. խխնջել բայից է հանում։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, էջ 203—4։ Պատահական նմանութիւն ունի ավար. ճ՛ունճէր «խլինք»։

ԳՒՌ.—Խրբ. խնջ՛իլ, Ջղ. Սլմ. Վն. խնչել, Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Ռ. Տիգ. խնչէլ, Ագլ. Գոր. Մկ. Ոզմ. խնչիլ, Պլ. խնչէլ, խմչէլ, Շմ. խնչիլ, խնչ անիլ, Ասլ. խնչէ՝լ, Հճ. խը՝նչել, Զթ. խը՝նչիլ, Համշ. խնչուշ, Ալշ. Մշ. խընճել, Պլ. խնչէլ, խմչէլ, Տփ. խնչիլ, խլնչիլ, Սչ. խմչել, Սեբ. խմչէլ, Մրղ. խինչէլ. այս բոլորը նշանակում են «քիթը սրբել», ինչպէս ընդունուած է նաև արդի գրականում։ Հմմտ. նաև Տփ. ղնջօ «խլնքոտ», Մշ. խընճխընճել «ձիու խրխնջել»։

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաները ունին xənče «խնչել» (Բիւր. 1899, 116), Թրք. գռ. Կր. և Տ. xənč etmek «քիթը խընչել» (Բիւր. 1898, 627 և 1899, 798)։

ԽՆՁՈՅ, ի հլ. (գրուած նաև խնճոյ) «ուրախութեան սեղան, կոչունք, խրախճան» Գ. մակ. գ. 22. Ագաթ. «հանդիսականների բազմութիւն» Ագաթ. Փիլ. Պտմ. աղեքս. բառըս առհասարակ անեզական է, բայց Փիլ. և Պտմ. աղէքս. ունին նաև եզակի գործածութեան օրինակներ.—որից բազմախնճոյ Պիտ. խնճոյական կամ խնջուական ԱԲ։

ՆՀԲ սրանից է հանում ռմկ. խնճախրճն (որ է Թրք. qənjaqənj «խառնամբոխ»)։ Հիւնք. պրս. خوانچه խօնչէ «փոքր սեղան» ձևից։ Մառ ИАН 1914, 1238 խնդալ ձևի հետ, որ տե՛ս։

ԽՆՁՈՐ «խառնակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 124 ժխոր բառի բացատրութեան մէջ։

*ԽՆՏՈՒԶ «շնջրի, ջրշուն» Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Արաբ. قندز qunduz «կուղբ». աղաւ. Թրք. և ռմկ. հայ արտասանութեամբ xunduz:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԽՇԵԼ «դադարիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 142։

ԽՇԽԹԵԼ «սփոփել, հոգալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 174՝ ճայթայթել բառի բացատրութեան մէջ. որից հետևում է թէ այն ժամանակ կենդանի ժողովրդական բառ էր։

*ԽՇԿԻԼ «չորանալ, տաքից այրիլ». յետին հայերէն բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պատմ. 309 «Իսկ բժըշկին անհմուտ գոլով՝ յոլովագոյն ի գործ էարկ զջերմ դեղն ի մարմին նորա, յորմէ պատճառէ չորացեալ խշկեցան ամենայն մասունք ներսին փորոտեաց նորա. քանզի ուժգին ջերմութիւն դեղոյն այրեաց զմասունս ներքին անդամոց նորա»։ Սրա ներգործականն է խշկել «պակասեցնել», որ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. իդ. «Ջապաշխարութիւնս մեր՝ որ կշռորդ է, (սա-

տանայ) կամի խշկել, որ ի հրեշտակաց նմանութենէն պակաս առնումք... զի այն որ զնէ ինչ կշռով՝ կամի զի քարն ծանր լինի, որ առաւել առնու ի կումաշէն»։

=Պրս. خشك xušk «չոր» բառից, որ մինչև այժմ էլ գործածական է Ագլ. խէշկ ձևով։ Պարսկերէն բառի սրա ցեղակիցներն են քրդ. ešk, hüšk, աֆղան. vuč, օսս. xuck, բելուճ. hušaγ, պհլ. xušk, զնդ. huška, հպրս. uška «չոր» (Horn § 489):—Աճ.

ԳԻՒ.—Պահուած է զանազան իմաստներով. այսպէս՝ խշկիլ Ագլ. «չորանալ», Երև. Ղրբ. «ծաղիկը թառամիլ, առանց կոճակ կապելու թափուիլ», Երև. Ղրբ. «սմքիլ, իջնել, ցածանալ, տափակիլ» (օր. դէզը այրուեց խշկեց), փխբ. «քանդուիլ, ոչնչանալ», Գնձ. «իջնել, հանդարտիլ» (բարկութիւնը), Ալքս. Ախք. «նստիլ» (նախատաբար), որ և խժկիլ Ղրբ. «ուռեցքը իջնել»։

—**ԽՇՈՒՐ** տե՛ս խոշոր, խոժոռ։

ԽՇՏԱԻՈՐ տե՛ս խիշտ։

ԽՇՏԻՔ տե՛ս խիշտ։

ԽՇՏՐԵԼ «արհամարհել». գործածուած է հետևեալ տեղերում. 1. «Եթէ խշտրելոցն չլինիցիմք գեր ի վերոյ, զո՞ր համարձակութիւն ունիցիմք մտանել ի հայրենի տունն» Ոսկ. պօղ. ա. էջ 923.—2. «Յոյժ վստահ լինել յիւր զօրութիւն և խշրտել զպատերազմողացն տկարութիւն» Ոսկ. ես. էջ 334.—3. «Սա է մարդ՝ որ առաջին խշտրեաց զմահ» Եւս. եմես. (ՀԱ 1921, 294)։—4. «Առ ոտն հարկանէ և արհամարհէ և խշտրէ զարհաւիրս մահու...» Սեբեր. էջ 169 (ձեռ. իշտրէ. բայց Կնիք հաւ. 335 նոյն վկայութիւնը օրինակում է խշտրէ ձևով).—5. «Յանարգէ միոջէ և ի խշտրելոյ» Ոսկ. բ. տիմ. (Մեկն. պօղ. Ա. էջ 268).—6. «Զարմանամ ընդ ձերիս մանկունսն, զի չխշտրեցին զհնոցն և ընդդէմ կացին բռնաւորին» Ոսկ. մտթ. Ա. 518.—7. «Ո՞չ սա է որդի հիւսան և ամենայն ուրեք ջանային խշտրել զնա» (ըստ սրբագրութեան Վարդանեանի՝ ՀԱ 1921, 408)։

Նախապէս երկրորդ և չորրորդ վկայութիւնները միայն ծանօթ լինելով՝ բառիս ընթերցուածը անստոյգ էր։ ՆՀԲ դնում է առանձին առանձին իշտրել կամ խշտրել «արհամարհել», խշտրել «որպէս պատճառել՝ առթել ուժգնութեամբ»։ Աւելի լաւ է ՋԲ, որ իբրև կասկածելի բառ դնում է իշտրել կամ խըշտրել «քամահել», և իբրև ստոյգ խըշտրել «անգոսնել»։ Առաջին անգամ Նորայր, Հայկ. բառաք. 53 Ոսկեբերանի միւս օրինակներով հաստատեց խըշտրել «արհամարհել» և ջնջեց իշտրել ձևը։ Նոյնը վերջին անգամ հաստատում է Վարդանեան ՀԱ 1913, 298 և ՀԱ 1921, 408 նոր օրինակներն աւելացնելով, որոնց վրայ աւելացնում եմ ես էլ Սեբերիանոսի վկայութեան ուղիղ ընթերցուածը Կնիք հաւատոյ մէջ։

ԽՇՐԻԿ «աղտոր, թութիա» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1091։

ԽՈԶ, ի, ի-ա հլ. «խոզ անասունը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 3. Ագաթ. «մի աստղի անուն է» Շիր. 73. որից խոզանալ Ոսկ. մ. բ. 3. խոզացեալ Ագաթ. խոզութիւն Ոսկ. մ. ա. 23. խոզեան Ղկ. ը. 33. խոզենի ՍԳր. Փարպ. խոզամիտ Ոսկ. մտթ. խոզագնաց Ագաթ. խոզարած ՍԳր. խոզուկ «փոքր ողնի» Գաղիան. խոզատանձ Գաղիան. խոզտի «խոզի եղ» Վստկ. 168. խոզք «պարանոցի գեղձերի այտում, scrofule» Բժշ. (միջին հյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 438 բ). հմմտ. ռուս. свинья «խոզ» և «վզի ուռեցք» (որ նորերը թարգմանել են խոզուկ), արաբ. da-al-xa-nāzir: Այստեղ պիտի աւելացնել նաև Բառ. երեմ. էջ 142 խոզիտ (կամ խոզիա?) «գարշ» (տիպն անորոշ է)։

Հներից Վրդն. ծն. հանում է խուզել բայից. «խոզն՝ ի խուզողութենէն»։ Այսպէս նաև Տաթև. հարց. էջ 220։ Klaproth, Asia polyg. 354 Bhagalpur-ի լեզւով kîs, էջ 105 բրըտ. guis, յն. ὗς «խոզ»։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 խ բնաձայնից։ Peterm. 22, 27, 38 յն. üs, լտ. sus, պրս. خوك xōk հոմանիշների հետ։— Böttich. Arica 66, 74 պրս. xōk և օսս. xuy: Lag. Urgesch. 821, Pictet 1, 370, Lag. Beitr. baktr. Lex. 15 պրս. xōk «խոզ»։ Մ. Մսեր, Ճռաքաղ 1861, 346 հետևելով Վարդանին՝ հա-

նում է խուզել բայից: Պատկ. Изслед. էջ 9 պրս. xōk և քրդ. xoz համանիշների հետ: Բառիս վրայ խօսում է նաև Տէրվ. Երկրագունտ 1884, էջ 54—55: Հիւնք. բոզ բառից: Հիւբշ. 160 ասում է թե ո՛չ իբր բնիկ և ո՛չ իբր փոխառեալ կարող է կապուիլ պրս. xūk «խոզ» բառի հետ: Patrubány SA 1, 190 փոխառեալ է դնում պհլ. xūk «խոզ» բառից, որի վերջաձայնը ազդուել է հայ. եզն բառից: Նոյն, ՀԱ 1908, էջ 275 սանս. khyā «խօսիլ, պատմել» բառի հետ: Մառ ЗВО 19, 0158 հյ. կինն, վրաց. դորի, լազ. մինգր. ղեջի համանիշների հետ յարաբերական արմատէ: Karst, Յուշարձան 405 սումեր. kiš «խոզ» բառի հետ: Պատահական նմանութիւն ունի չէրքէզ. q̇ṷo «խոզ»: Pictet, բ. տպ. Ա. 460 զնդ. hu, պրս. xūk, յն. σῦς են բառերի հետ, իսկ էջ 464 պրս. kās «արու խոզ»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. խոզ (սեռ. Վն. խուզու), Ախց. Գոր. Երև. Կր. Խրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սչ. խoզ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. խուզ, Մրղ. խուᵇզ, Հմշ. Ղրբ. Սեբ. խուօզ, Ասլ. խuօ՝զ, Զթ. խիւզ: Նոր բառեր են խոզաբուծ, խոզագի, խոզախոզի, խոզամորթ անել, խոզակաշի, խոզակեր, խոզակոխ, խոզամազ, խոզանոց, խոզապան, խոզապառկուկ, խոզարած, խոզկաղնի:

ՓՈԽ.—Զազա خز xoz «խոզ» (Հիւբշ. էջ 160 դնում է փոխառեալ հայերէնից. պրս. չէ՞ն է xūk, զնդ. hū, քրդ. xū, օսս. xui (Horn § 510), որոնք ցոյց են տալիս՝ որ արմատն է xū, իսկ k վերջաւորութիւն կամ մասնիկ է):

ԽՈՋ, ի հլ. «կամուրջի երկաթէ կապերը» Պտմ. աղէքս. 90=Կեչառ. աղէքս: Ուրիշ վկայութիւն չկայ:

ՆՀԲ համեմատում է պրս. խուզէ (որ անյայտ է) և հյ. խեց, ճեց «անուի շրջանակ»: Պատահական նմանութիւն ունի չէչէն. huoz «տակառի շրջանակ»:

*ԽՈՋԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «նռճիի, սօսիի և նման ծառերի պտուղը» Մխ. առակ. «բամբակի գլուխը» Բառ. երեմ. էջ 165:

=Թրք. قوزاق qozaq «շոճիի խոզակ», قوزه qoza «շերամի խոզակ, բոժոժ, ընկոյզ», قوزالاق qozalaq «նոճիի խոզակ», որ ծագում է պրս. غوزه γōza (կամ غوزه γōža) «բամբակի կամ նոճիի խոզակ» ձևից. ունինք նաև պրս. كوزه gōza «բամբակի, խաշխաշի, ապրշումի խոզակ», քրդ. كوزه koze «շերամի բոժոժ». պարսկերէնից է արաբացեալ جوزق ǰavzaq «բամբակի խոզակ» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 878):

Նախ Schröder, Thesaur. 46 գրելով գոզակ՝ կցում է արաբ. ǰavzaq և լտ. qossipium բառերին: ԳԴ դնում է պրս. ղուզէ:—ՆՀԲ «նոյն ընդ ռմկ. գօզալագ... թերևս ճարակ խոզաց կամ ընկուզաձև»: Lag. Arm. Stud. § 506 պրս. gōza բառի պհլ. ձևից: ՀԹուս. § 1442 հիմնուելով Շրէօդէրի վրայ՝ դնում է առանձին կոզակ բոյսը՝ որ յայտնապէս սխալ է: Հիւնք. պրս. ֆիուզէ «բժոժ»:

ԳԻՌ.—Երև. ղoզա, Սեբ. ղoզախ, Ոզմ. կոզակ «բամբակի խոզակ» (նոր փոխառութեամբ թուրքերէնից):

ԽՈՋԱԿ (բաբանի) տե՛ս Կոզակ:

ԽՈՋԱՆ (ըստ ՆՀԲ ի-ա հլ., թէև առանց վկայութեան) «հնձուած հասկերի մնացորդ ծղօտները» Ես. ժէ. 6=Ոսկ. ես. 167. Լաստ. ժգ. Մխ. դտ. որից խոզանացեալ Ագաթ. խոզանեալ Ոսկ. ես. խոզանոտն Ագաթ. (բոլորըն էլ խոզանի պէս ցցուած մազերի համար ասուած). Նոր գրականում խոզանակ, խոզանակաձև:

ՀՀԲ և ՆՀԲ խուզել «կտրել» բայից: Հիւնք. պրս. խուզ (?) և խուշէ «հասկ»:

ԳԻՌ.—Պահուած է Ալշ. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Նբ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տիգ. խoզան ձևով և զանազան նշանակութեամբ. այսպէս «1. խոզան, ծղօտ. 2. հնձուած և դեռ չմշակուած արտ. 3. քաղհանք չանելուց՝ խոտերն իրար խառնուած մնացած. 4. երկու տարի անմշակ մնացած վարելահող».—նոյնը նաև Մղ. «բամբակի արտի առաջին վարը, երբ ժէժերը հաւաքում ու մաքրում են»: Նոր բառ է խոզանատեղ:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. xozan «խողան» (Բիւր. 1898, էջ 627)։

*ԽՈՋԱՐ «բոյս դալարի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 142, որից և ՓԲ. սրանի՞ց է շինուած խոզրատ «իբր չունօղ գխոզար, մըրգուզ, անարգ, խոտան». գիտէ միայն ՓԲ՝ առանց վկայութեան։

=Արաբ. خضرا xazra «կանաչ», خضرت xuzrat «կանաչութիւն», خضارت xuzārat «դալարիք»։—ԱՃ.

ԽՈՋԻՋ «ճագար կամ գիշերագնաց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 142։

ԽՈՋՈԽ «ուրար». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գործածուած է Մաշտոցի Քահանայաթաղի մէջ (տե՛ս Conybeare, Rituale Armenorum, Oxford 1905, էջ 534)։ Կոնիբեր (անդ) մեկնում է բառս «ուսի վրայ ձգուած զգեստ», որ աւելի լաւ ճշտում է Վարդանեան ՀԱ 1910, 370՝ դնելով «ուրար»։ Սրանով բառս նոյնանում է ԱԲ-ի խողոխ «ուրար» անստոյգ բառի հետ։ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 303 գրում է խողոխի:

ԽՈԹ «աղկիոն կամ ծովեզերեայ արտոյտ» Գաղիան. Բռ. ստ. լեհ. որից խոթական աւուրք «նոյն թռչունի երևալու ժամանակները» Մխ. պտմ. առ Ստ. լեհ. (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 41)։

+ԽՈԹ. արմատ առանձին անգործածական. ունինք միայն ի խոթէ ճայել «ծուռ՝ խեթիւ նայիլ» Վրդն. երգ. որից խոթել «խայթել, խթել» Վրդ. պտմ. էջ 122 (ձեռ. խոթմոթել՝ որ նոյն բայի կրկնականն է). խոթիչ. խոթող «խայթող» Բրս. մրկ. ընխոթել Դիոն. արկն. ճխոթել Ծւս. պտմ. 503. Պիսիդ. Վեցօր. տող 504 (ուր յն. համապատասխան բառն է «մտրակել»). մոթխոթել (իբրև կըրկնական. հմմտ. խոթմոթել) Փիլ. լին. 328. խոթոտել «ծուռ նայիլ» Եփր. ծն. էջ 91. խոթոտեալ «հնացած, երեսից ընկած, արհամարհուած» Եփր. հռ. 16։

=Բնիկ հայ բառ. նոյն է խայթ արմատի հետ, որին կապւում է իբր ձայնդարձ։ Տե՛ս խայթ:

ՆՀԲ կցում է խեթ և խայթ բառերին։ Տէրվ. Altarm. 28—30 միացնում է սանս. skund «դուրս ցատկել», անգսք. skuta «դուրս ցատկել», skuti «ցցուած ժայռ» են բառերի հետ։ Հիւնք. և Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 88 խածանել բայից։

ԳԻՌ.—Աշ. խօթել, Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ. Սեբ. խօթէլ, Մկ. Տփ. խօթիլ, Ասլ. խէօթէ՛լ, Համշ. խօթուշ, Ալշ. Մշ. խօտել, Մրղ. խուԹէլ (որ բացի «խոթել» նշանակութիւնից՝ ունի նաև «շատ ուտել» նշանակութիւնը. այն է խթել). իսկ Զթ. խէթիլ «խոթել, մխել» կապւում է խայթել բային։

—ԽՈԺՈՌ «կոշտ, անհարթ» Վեցօր. 97. «դաժան, դժնեայ դէմքով» Սիր. իե. 31. Մանդ. Սարգ. Ոսկիփ. որից խոժոռադէմ Իմ. ժէ. 4. Բուզ. դ. 7. Սեբեր. խոժոռիլ Ա. Թագ. իԹ. 4. Մրկ. ժ. 22. Ոսկ. մ. բ. 28. խոժոռադէղ խոր. խոժոռութիւն Փիլ. ՅՀ. կԹ. այս բառից եմ համարում նաև խոսոռոտ «անհարթ» Բռ. երեմ. էջ 144, որ պէտք է ուղղել խոժոռոտ:

=Նոյն է խոշոր «մեծ, խոշոր» և «կոշտ, կոպիտ, անհեթեթ, անհարթ» բառի հետ (տե՛ս այս բառը)։ Արդի գրականի մէջ զանազանւում են խոշոր «մեծ» և խոժոռ «դըժնեայ». բայց հին հայերէնում երկուսը յաճախ իրար են փոխանակում. հմմտ. խոշոր Սոկր. 499 (Ի սկզբանէ երևեալ որոց ըստ եկեղեցւոյն խոշոր, յամենեցուն ի նոցանէ ատեալ լինէր. յն. τραχύς որ է «խստապահանջ»). խոշորիլ (նորագիւտ բառ) «մէկից խռովիլ, քէն անել» Առաք. պտմ. էջ 163. այսպէս նաև Երև. Ղրբ. Ջղ. Շմ. գաւառական բառերը՝ որոնք ձևով պատկանում են առաջինին, բայց նշանակութեամբ երկրորդին (տե՛ս տակը)։ Իմաստի նոյնպիսի զարգացում ներկայացնում է և պրս. درشت durušt «խիստ, կոպիտ» և «խոշոր, մեծ»։

ՆՀԲ խոշոր բառից։ Հիւնք. ախոռժ:

ԳԻՌ.—Երև. խօ՛ժօռ, Ջղ. խուժոռ, Ղրբ. խո՛ւժուռ, երեքն էլ նշանակում են «խոշոր», յատկապէս «խոշոր հատիկներ ձևացած». ինչպէս՝ խոժոռ աւազ, մէջքը խոժոռ խոժոռ դուրս է տուել են. Շմ. խժօր «խուժօր «մեծ, խոշոր», Տփ. խօժօր «խոշոր», այսպէս նաև Բառ. երեմ. էջ 143 խոժոռ «բէտ կամ խոշոր».—սակայն միևնոյն ժամանակ Երև.

խօ'dօռ «խէթիւ (նայելու համար ասուած)», Ակլ. Մշ. խօdոռ, Շմ. խdօrած «խոժոռ (աչք)», Զթ. խըdըռիլ «խոժոռիլ» (տե՛ս Ա. ւեռ. ըստ Մարկոսի, Զէյթունի գւռ. գլուխ Ժ, հմ. 22)։

ԽՈՂ տե՛ս խոյլ։

ԽՈՂԵԼ «գրուել, վանել». մէկ անգամ ունի Ոսկ. փիլիպ. 452 «Սպասաւորաց բաղմութիւն, որ այսր անդր զռամիկն ի հրապարակսն խողիցեն»։ Այս վկայութեան վրայ աւելացնում եմ հետեւեալները. «Այսր անդր զմարդիկն ի փողոցացն խողիցեն» Ոսկ. ա տիմ. 93.—«Զռամիկն ի հրապարակացն խողէին» Ոսկ. կող. 599.—«Այսր անդար զռամիկսն խողիցեն» Ոսկ. եփես. 800։

Patrubány SA *1*, *194* *լիթ.* kalkálti «զարնել», *հսլ.* kolją «հարուածել» *բառերի հետ։*

ԳԻՒ.—Երև. խօլէլ, *կրկնութեամբ Երև.* խօլխօլէլ, *Զղ.* խօլխօլել «*մի փայտ մի ծակի մէջ խրելով այս ու այն կողմ շարժել ու փնտռտկել*»։

ԽՈՂՈԶՄԻԿ «*ծարիր տրորելու յեսան*». *նորագիւտ բառ՝ որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. 76, 77 «Ա՛ռ Ասպահանի ծարիր քար և ի վերայ խողոզմիկի շփէ և տրորէ այս ջրովս... և ի վերայ խողոզմկին կաթեցո՛»։ Բառիս համար մի երրորդ վկայութիւն էլ գտնում եմ Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեան, էջ 43 «Ի նոսա լինի խողոզմի քարն»։*

Seidel, *Մխ. հեր. § 216 նոյն է դընում յն.* ὀλμίσκος «*փոքր սանդ*» *բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Ղզ. խօ'լօզ, խլօ'զիկ «*գետի մէջ ջրերից մաշուած ու հարթուած սպիտակ նեղ ու երկար քար, որ իբր յեսան են գործածում*».—*Նոյն է նաև* խոլոզ *Լ. Ղզ.* «*երկանքի տակի քարի մէջտեղում տնկուած փայտը, և նման իրեր*» (*ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 287*)։

ՓՈԽ.—Բառիս հետ նոյն է վրաց. ხოლაზნა խոլազնա «брусокъ для точки, *սրոց*». *բայց ով որից է առած։*

ԽՈՂՈՐ «*խոժոռ, խեթիւ (նայուածքի համար է ասւում)*» *Ոսկիփ. Անկ. գիրք հին կտ. 329. Վրդն. առ. 81. գրուած է նաև* խոլոռ (*այսպէ՛ս ունի Վրդ. առ. 81 մի ձեռ.*), խոլոռ խոլոռ *Բանք աղ. 180. որից* խոլորել «*խեթիւ նայիլ*» *Ոսկ. ճառք 831։*

ՆՀԲ համարում է խոժոռ *բառի ռամկականը։ Թօփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 42 կցում է* ոլոր, գլոր, բոլոր *բառերին։*

ԳԻՒ.—Մշ. խօլոր, *Կր.* խօլօր, *Ննխ. Պլ.* խօլոր-մօլօր «*խեթիւ*», *Ոզմ.* խօլ'ոռ «*խոժոռ, խեթիւ*», *Ռ.* խօլօրցնէլ, *Խրբ.* խօլըրդիլ, *Զղ.* խուլոր տալ «*աչքերը խոլորել*».—*Թրքախօս հայերից Ատն.* խլօր խլօր բաքմաք «*խոլոր խոլոր նայիլ*» (*Արեւելք 1888 նոյ. 8—9*)։ —*Նոյն բայի սաստկականն է* խոլրկտալ *Վն.* «*ծուռ ծուռ, խոլոր խոլոր նայիլ*», *Ակն.* «*նուաղման ժամանակ աչքերը դառնալ*»։—*Սվ.* խոյլել «*խոլորիլ*» *կարող է ծագած լինել նոյն բայից, իբրև* խոլորել>խոլրել>*խոռլել>խոյլել։

ԽՈՂՈՐՁՆ (*սեռ.—ձան*) «*մի տեսակ բոյս*» *Նար. տաղ. 473—4. որ և* խոլորձ *Մխ. առ.* (*ըստ Տիրացուեան*, Contributo *§ 64* Orchis, *իսկ ըստ § 260* vicia):

ԳԻՒ.—Պահուած է խոլորձ *Խրբ. Հմշ. և* խոլորս *Մշ. Ապ. Շիր. ձևերով. ըստ Ազգ. Հանդ. Ե. 21* vicia cracca:

*ԽՈԽ «*դեղձ*». *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդ. բար. 110՝ այսպէս՝ «Խոխիկտի ծիծով ի ճրագն վառէ». իմա՛* խոխի կտի «*դեղձի կորիզ*»։

=*Արաբ.* خوخة xauxa «*դեղձ*», *յգ.* خوخ xaux (*Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 539*), *որ և ասոր.* ܚܘܚܐ xaxa «*սալոր*», ܚܘܚܐ xōxa «*սալորենի*»։—*Աճ.*

ԳԻՒ.—Մշ. խախ *կամ* խոխ «*դեղձ*», *որի հետ նոյն են* խոխ *Մկ. Ոզմ. Վն.* «*դեղձ*», *Մշկ. Ք.* «*մի տեսակ խոշոր ու կլոր սալոր*». *որից* խոխի *Վն.* խոխենի *Մշ.* «*դեղձի ծառ*»։

ԽՈԽ *տե՛ս* խոհ *և* խուխ։

ԽՈԽԱԴՐԱԿԱՆ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Արծր. ա. 2 «Ի բիւրս ամաց և դարս խոխադրականս և այլաձևս»։ ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «մտացածին, յօդեալ, շինծու, ստուտ»։*

ՆՀԲ կցում է խոխոտել *բառին, որ տե՛ս առանձին։*

ԽՈԽԱԼ «մէկի դէմ ոխ պահել». մէկ անգամ գործածել է Կլիմաք. «Մի՛ խոխար ընդ մեզ, քա՛ղցր»։

ՆՀԲ կցում է ոխալ բառին։

ԳԻՌ.—Պահուած է խոխալ ձևով և զանազան իմաստներով. այսպէս՝ Տ. «մէկի դէմ քեն՝ ոխ պահել, նախանձաբեկ ոգի տածել», Մն. «չարանալով խնայել, յաչաղկոտ կերպով զլանալ», Ակն. «մի բան իրեն անհաճոյ թւալով վշտանալ՝ նեղանալ»։

ԽՈԽԵԼ «անհնազանդ գտնուիլ, անսաստել». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի միայն Երզն. քերակ. «Աստուծոյ հրամանին և ուխտին խոխօղք են»։

ՆՀԲ մեկնում է «իբր խոխոտելով կամ պատճառս հնարելով ստունգանօղ. կամ խռօղ կամ թերևս գրելի կոխօղ»: ՋԲ չունի այս բառը։

ԽՈԽՄ, որից և խոխմիկ «անվթար, անփորձ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 143։

ԽՈԽՈՋ «ահաւոր, խրոխտ». մէկ անգամ գործածում է Պտմ. աղէքս. 22 «Խրխնջեաց (ձին) ո՛չ որպէս յարն՝ ահագին և խոխոզ, այլ քաղցր, կամակ և գողտրիկ»։

ՆՀԲ և Աճառ. ՀԱ 1909, 159 լծորդ են դնում կոկոզ բառին։

***ԽՈԽՈՄ**, ի-ա հլ. (անեզաբար գործածուած) «թփոտ ձոր» Ոսկ. մ. բ. 3. եփես. 874. «նեղ ծործոր և առուամէջ, հոսանքի անցած տեղը» Յհ. կթ. 308. Արծր. «դժուար տեղեր» Ոսկ. եփես. 874 (յանհնարին և յանբաւ խոխոմսն անկանի բանն «խօսքը դըժուար տեղերն է ընկնում, պատասխան տալ անհնարին է»). գրուած է խոճում Բառ. երեմ. էջ 143. որից խռախոխոմ ԱԲ. բայական գործածութեամբ խոխոմել «ոռոգել, լաւ ջրել (ծառերը)» Թէոդ. կուս. (գրուած է խողոմել, խոխել Բառ. երեմ. էջ 143). խոխոմեայ (գրուած է խողոմեան կամ խողոմեայ) «ջրառատ» Թէոդ. կուս.—Ճիշտ չէ խոխոմաձիգ «երկար ծործոր» Խոր. ա. 11. «Գետն Երասխ ...անցանէ ընդ խոխոմաձիգս և նեղս», ուր շաղկապով միացած և նեղս ցոյց է տալիս՝ որ ուղիղն է խոխոմս ձիգս և նեղս:

=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ է. ընդարձակ տե՛ս խում արմատի տակ։—ԱՃ

ՆՀԲ խմել բայից կամ ումկ. խխում: Հիւնք. խմել բայից։

ʘԽՈԽՈՋ, ի հլ. «ջրի հանած շառաչալից ձայնը» Յհ. կթ. որից խոխոջել Ագաթ. Յհ. կթ. խոխոջիւն Վրք. հց. երկրորդ իմաստն է «փորլուծութիւն», ինչպէս ունի խոխոջանք Մանդ։ Սրա հետ նոյն են նաև խողխոջ, որից խողխոջանիլ «ջրի հոսիլ՝ խոխոջալը» Կոչ. խողխոջանք «ջրերի հոսանք» Վեցօր. գ. էջ 55, «փորլուծութիւն» Ոսկ. մ. գ. 17. Մանդ. ի վեր խողխոջել «ղկռտալ» Փիլ. լին. բ. 25. խոխոճջ, որից խոխոճջիւն «ջրի շառաչ» Վրք. հց. խողխոճջ, որից խողխոճջել «բարձրաձայն ծիծաղիլ» Արծր։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է պարզ խ ձայնից կրկնութեամբ և ճ, ջ ածանցիչներով. խողխոջ և խողխոճջ առաջինների զօրացեալ ձևերն են. հմմտ. խախաճջել, խաճչել, խըճչել ևն։ Հայերէնի պէս բնաձայն է նաև ուտ. խօխօ «ջրի կարկաջ», խօխօփուն «ջրի կարկաջել»։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ։

ԽՈԽՈՏԻԼ «յանդգնիլ, համարձակիլ». գործածուած է միայն հետևեալ տեղերում. «Եւ ո՞վ այն իցէ կարող՝ որ զխորս անդնդոց ծովուն քննել խոխոտիցի». Ագաթ. § 6 (երկու ձեռ. ունին խոխոտիցի, մէկը խոտիցի, տպուած է խռոխտիցի). «Եւ խոխոտի (ձեռ. խոխտի, տպ. խռոխտի, յն. τυραννεῖ «գոռոզանայ կամ բռնակալէ») զմեղադրութիւնն ևս այնպիսի մոլեռանդ ծաղր չհամարել». Ոսկ. մ. դ. 8. «Մի՛ ոք զնոյն անցս չարչարանաց և զձաղանս և զձաղկանս խոխոտիցի կրել որպէս և նոքայն». Յհ. կթ. էջ 199. «Կայր փոքր մի ի վերայ հատածի միջոյն և խոխոտէր խօսել». Յհ. կթ. էջ 312.—բայց մի անգամ էլ գործածուած է «յօդել, կցկցել, սարքել» նշանակութեամբ. այսպէս «Ջճարակ հրոյ բանս բամբասանաց զսրբոյ կաթողիկոսէն խոխոտեալ յօդէին». Յհ. կթ. էջ 186։

ՆՀԲ խոխոտել մեկնում է «խորհելով յօդել, կցկցել մտօք, հնարել, ջանալ»։ ՋԲ դնում է «խորհելով յօդել, նիւթել ի միտս, մտաբերել, կամել, ջանալ»։ Նոյ-

նըն է նաև ԱԲ։—Ագաթանգեղոսի վկայութեան մէջ այս բառի փոխարէն հին տիպն ունէր խռոտիցի. Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 57 Յովհ. կթ.-ի վկայութեանց համաձայն սրբագրեց խռխռոտիցի. այսպէս նաև Ոսկեբերանի խրոխտի ձևը։ Ագաթանգեղոսի նոր հրատարակիչները երկու լաւ ձեռագրի մէջ ունենալով հանդերձ խռխռոտիցի ընթերցուածը, ուշադրութեան չեն առած Նորայրի սրբագրութիւնը։ Նորայր, Յուշարձան, էջ 171 պնդում է իր սրբագրութեան վրայ։ Որովհետև խռխռոտիլ նշանակում է ըստ ՆՀԲ «յօդել, կցկցել», մինչդեռ Ագաթանգեղոսի վկայութեան մէջ իմաստը պահանջում է «յանդգնիլ», ուստի Աճառ. ՀԱ 1913, 18 մերժում է Նորայրի խռխռոտիցի սրբագրութիւնը և սրա փոխարէն դնում է կրկնագիր Ագաթանգեղոսի խրտիլ ձևը՝ իբրև նորագիւտ բառ՝ «յանդգնիլ, համարձակիլ» նշանակութեամբ։ Վերջապէս Վարդանեան ՀԱ 1913, 299 և 1921, 408 ցոյց է տալիս՝ որ ՆՀԲ-ի տուած բացատրութիւնը անկատար է, թէ խռխռոտիցի նշանակում է աւելի «յանդգնիլ» և հետևաբար ուղիղ է Նորայրի սրբագրութիւնը։

ԽՌԽՌՈՒՄՆ «ընկուստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 143. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԽՌԿ, ի-ա հլ. «խորհուրդ, մտածութիւն, յիշողութիւն» Ոսկ. մ. բ. 18, 28. «մտածող, հանճարեղ, բանադատ» Եղիշ. մատն. 241. Երզն. քեր. որից խռկումն Նխ. ժղ. Սահմ. Մագ. խռկասէր ԱԲ. նախախռկումն Ճառընտ. խռկալ «մտածել, խորհիլ» ՍԳր. նշանակում է նաև «կարդալ». հմմտ. Վրք. հց. Բ. 512 «Տո՛ւր նմա գրկունս զի խռկասցի»։ Նոյն բայը գտնում ենք նաև Առակ. բ. 7 «Ջճշմարտութիւն խռկասցէ կոկորդ իմ», ուր խռկալ պիտի նշանակէր «խօսիլ», ինչպէս ունի և անգլ. թարգմանութիւնը. my mouth shall speak truth. —բնագիրն ունի הגה hāga «մտածել. 2. խօսիլ». բայց որովհետև յունարենն ունի μελετήσει «հոգ տանիլ», ուստի և հայերէնն էլ պէտք է հասկանալ «մտածել» իմաստով և ո՛չ թէ «խօսիլ»։

ՆՀԲ լծ. խոճ, խորճ և լտ. coquo «եփել», իբր «հնարել, մեքենայել»։—Տէրվ. Altarm. 103 և Նախալ. 72 սանս. çank «երկմտիլ, հոգս քաշել», լտ. conctari «յամել», զոթ. hâhjan «երկբայիլ» ձևերի հետ հնխ. çak «տատամսիլ, տարակուսիլ, խորհիլ» ձևից։ Հիւնք. խոճ բառից։ Անդրիկեան, Բազմ. 1905, 512 ճոգ բառից։ Քիփիէլեան, Բազմ. 1910, 153 ճոգ, ճոգի, չաճf, ուշ բառերի հետ ոգ>ոյժ արմատից։ Karst, Յուշարձան, էջ 416 մոնղոլ. ojun, əin, բուրյաթ. oi, oin, կալմուկ. onik «միտք», թունգուզ. oitji «իմաստուն», 419 ույգուր. ok «միտք», 428 թթր. ok, og, ong, ōj «միտք», 430 թթր. ķoķ «փչել»։

ԳԻՌ.—Նոյն է Ջղ. խռկալ, Երև. Ղրբ. խռ՛կալ «գանիլ, զզուիլ». երկուսի միջին իմաստըն է ներկայացնում Ջքր. սարկ. Ա. 33, որ գործածում է «քաշուիլ, ամաչելուց հեռու կենալ» նշանակութեամբ. «Բազումք ցանկան տեսանել զերես թագաւորի և ոչ կարեն. և դու տեսանես և խռկա՞ս»։

ԽՌԿԵԼ «լլկել կամ հալածել կամ յար անդր առնել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 143, որի հետ հմմտ. նաև անդ՝ խռկացութիւն «փոփոխումն»։

ԽՌՀ տե՛ս խորհ։

***ԽՌՃ** (ըստ ՆՀԲ ի հլ. բայց վկայութեանց մէջ կայ միայն սեռ. ի) «կերակուր, խորտիկ» Մագ. որից խռճակեր «կերակուր եփող» ՍԳր. Ոսկ. եփես. և յհ. ա. 2. խռճակերել Ողբ. բ. 25. Ոսկ. եփես. ժգ. խռճակերոց Եզեկ. խզ. 23. Եփր. աւետ. խռճակերութիւն Ոսկ. մ. բ. էջ 705. խռճկերութիւն Փարպ. խռճեակ Ոսկփի. խռճանոց Վրք. հց. խռճավաճառ Պղատ. օրին. խռճապետ «խոհարարապետ» (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 141. խռճագործ Գր. հր. Ջքր. սարկ. Ա. 35.—խռճակեր «խոհարար» բառը նշանակում է նաև «դահիճ». այսպէս ունին Եփր. մատ. դ. էջ 109, Վրք. հց. որից խռճակերապետ «դահճապետ» Նչ. եզեկ. բայց այս առումները զուտ հետևողութիւն են ասորերէնի, ուր «խոհարար» բառը նշանակում է նաև

«դատաւոր» և «դահիճ» (տե՛ս Հ. Գ. Նահապետեան, Բազմ. 1926, 75 և Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Բ. 271)։—Նոր բառեր են խոհարարապետ, խոհարարուհի, խոհարարութիւն, խոհարարական: Բառս ունի նաև հետևեալ ձևերը. խոխ «կերակուր» Ճառընտ., որից խոխկեր «կերակուր եփող, խոհարար» Ճառընտ.—խահ, ի հլ. «կերակուր» Փիլ. նխ. ա. 30. Խոսր. 145. Պիտ. Նիւս. կազմ. որից խահարար Ոսկ. յհ. ա. 30. Մագ. Լմբ. խահարարութիւն Լմբ. Խոսր. Վրք. հց. Շնորհ. խահամոլ Եղիշ. ը. էջ 156. Փիլ. խահակերութիւն Փիլ. խահագործել Նոնըն. Սարկ. խահագործութիւն Նոնն. բազմախահ Ոսկփ. համախահ Փիլ.—խախ՝ որից խախամոլ Եղիշ. ամոխախ կամ ամողխախ «սննդակից, համախահ ընկեր» Սեբեր. 22. Ոսկ. մ. ա. 16. Գաղ. և Եբր. 467. (պէտք է մեկնել իբր ամ-ո-խահ, այն է համ-ա-խահ.—ամ՝ փոխանակ համ, խիստ քիչ անգամ գործածուած է. ինչպէս ամ-փոփ, ամ-բառնալ):

=Իրանեան *xvarh- ձևից. այս բառը հյ. տուել է *խարհ և *խորհ, որոնց միջից r ձայնը ընկնելով՝ խահ և խոհ (հմմտ. զնդ. Vərəθrayna->Վահագն). և յետին գրչութեամբ (կամ գաւառական հնչմամբ)՝ խախ և խոխ:—Իրանեան *xvarh- ձևը կարող է ծագիլ թէ՛ հպրս. *uvarθra- =զնդ. *xvarəθra- ձևից և թէ՛ հպրս. *uvarθa=զնդ. xvarəθa- ձևից։ Առաջին երեքը աւանդուած չեն, բայց իրօք վերջինը կայ և նշանակում է «կերակուր» (Bartholomae 1868—9)։ Հին պհլ. *xvarh դարձել է յետնագոյն պահլ. *xvalh և այս ձևն է որ գտնում ենք պրս. خوال xvāl «կերակուր», خوالی xvālī «կերակուր», خوالگر xvālgar «խոհարար» բառերի մէջ։ (Այս ձևերի մասին տե՛ս նաև Gouthiot MSL 20, 6)։ Ըստ այսմ հյ. խոհակեր և պրս. xvālgar միևնոյն բառերն են և միևնոյն ծագումն ունին։—Հիւբշ. 160։

ՆՀԲ լծ. լտ. coquo և գերմ. kochen «եփել»։ Peterm. 27 և 38 պրս. puxtan «եփել» և լտ. coquus «խոհարար»։ Böttich. ZDMG 1850, 356 և Arica 80, 329 խահ=սանս. ghasi: Pictet 2, 257 լտ. coquere և սանս. pac̆ «եփել»։ Ուղիղ մեկնութիւնը առաջարկում է Lag. Btrg. bktr. Lex. 39 խոհ դնելով =զնդ. *xarəθra և պրս. xwardan «ուտել». իսկ խոհակեր =պրս. xwāləgar? Հիւնք. բոլորն էլ խակ բառից է հանում։

ԽՈՀԱՆՔ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Վրթ. քերթ. «Մթաւորական ուսմանց խոհալք, որք շրջինն յաղջամուղջ խաւար»։—ՆՀԲ մեկնում է «խոհերք կամ ալք խոհերաց. եթէ չիցէ գրելի խոհաւղք, այսինքն խորհօղք»։ ՋԲ չէ իսկ յիշած. իսկ ԱԲ մեկնում է «ալք կամ մթին խորշք մտաց կամ խոհերք»։

ԽՈՀԱՄԱՆԱԼ «գահավիժիլ, վայր գլորիլ». մէկ անգամ ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 254. «Ուր Արտաւազդն Արտաշիսեան քարավիժեալ խոհամանայր ի կոշտն (կամ ի կուշտըն) կոհակին»։

ՆՀԲ մեկնում է «որպէս ամանալ ի խոխոմս, խարդաւանիլ». իսկ ԱԲ «գլորիլ վերեն ի վար խոր տեղը». ՋԲ չունի։

ԽՈՀԵՄ տե՛ս Խորհ։

Bittner WZKM 14 (1900), 162 ասոր. ܚܟܡ xāxem «իմաստուն» բառից է հանում. Թիրեաքեան, Արիպատ. էջ 6, 31, ՀԱ 1914, 246 պհլ. խո «լաւ»+հիյմ, պրս. xīm «բարք» բառերից, իբրև «բարեբարոյ», որի հակառակն է duž-xīm>դժխեմ:

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 5 հայերէնից փոխառեալ է դնում Բուդապեշտի հրեական ժարգոնով הָכָם xohem «խոհեմ, զգոյշ»։ Բայց այստեղ կան մի քանի սխալներ. חָכָם բառը չի՛ կարդացւում xohem, այլ xākam (կամ նոր արտասանութեամբ xokom), երկրորդ՝ xākām ժարգոն չէ, այլ հին եբրայեցերէն և պատկանում է ընդհանուր սեմական hkm արմատին (արաբ. حكم ḫikm, արամ. ܚܟܡ xkm). և երրորդ՝ չի՛ նշանակում «խոհեմ, զգոյշ», այլ «ուսեալ, գիտուն, իմաստուն, հանճարեղ»։ Այս բոլորից հետևում է՝ որ յիշեալ եբր. բառը ամենևին գործ չունի՝ հայերէնի հետ։

ԽՈՀԵՐ, ի-ա հլ. (գրուած նաև խոխեր, խո-

նեպ) *«տիղմ, հոտած ցեխ» Կոչ. 100, 101, 106, 118. Ոսկ. յհ. ա. 2. Խոր. բ. 24 «դանդիռ, գերեզմանի մութը» Եփր. վկ. արև. 20, 48? «գարշելի, զազրելի բան» Խոր. Հռիփ. Յհ. իմ. Նար. որից* խոճեռական *Կոչ. 124. Սեբեր.* խոճերիմաց *Համամ առ—Նոյն* խոճեր *բառը մէկ անգամ էլ գտնում եմ գործածուած «անդունդ, վիհ» նշանակութեամբ,* ի–ա *հլ. «Առ որ կայն եւ բարձրութիւն կասեալ, ոչ իջանել համարձակին առ տեսիլս խոհերաց խելագարեալք ցնորիւք».—յն.* πρὸς τὴν ὄψιν τῶν χασμάτων ἰλιγγιῶντες, *ուր* խոճեր *բառի համապատասխանն է* χάσμα *«վիհ, անդունդ» (Փիլ. նխ. Բ. էջ 65)։*

Հիւնք. հանում է գոճար *բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 182 զնդ.* hixra, *պազենդ.* hihir, *պհլ.* hēhīr *«գարշելիք» ձևերից։*

ԽՈՂԽՈՂԵԼ *«մորթել, փողոտել, չարաչար սպանել» Ա. մակ. թ. 61, Բ. մակ. դ. 34. գրուած է նաև* խոխողել *Կնիք հաւ. էջ 346, 362.* խոճխոճել *Յիշատ. Արրտ. 1915, 73. որից* խողխողումն *Եղիշ. Խոր. Յհ. կթ.* խողխողիչ *Պիտ. Յհ. իմ.* սրախողխող *Պիտ. Նանայ. Արծր.* սրախողխողել *Ուռհ.* բազմախողխող *Խոր. Յհ. կթ.* կիսախողխող *Խոր. Պտմ. աղէքս.* նորախողխող *Ոսկ. մ. բ. 23, էջ 690 (ձեռ.* խոխով զնորա*)։*

=Կրկնուած է պարզական *խող *«սպանել» արմատից։*

ՆՀԲ «ի ձայնէ զենման արդեօք առեալ, որ և ռմկ. խըխ ընել»:

ԽՈՂԽՈՋԵԼ, ԽՈՂԽՈՆՋԵԼ *տե՛ս Խոխոջ։*

ԽՈՂՈԽ *տե՛ս Խողոխ։*

ԽՈՂՈՎԱԿ, ի–ա *հլ. (գրուած նաև* խողովակի, խողուակ, խուղակ) *«փողրակ, ջրի կամ ուրիշ մի հեղուկի նեղ անցք» Եզեկ. խ. 40. Եղն. Մխ. դտ. Մաշտ. Պղատ. Բրս. արք. «մի սատղի անուն» Շիր. հրատ. Պատկ. էջ 73.* խողովակաձև *(Նոր գրականի մէջ).—ըստ Ալիշ. Հին հաւ. 127, 129 սատղի անունը գրուած է նաև* խոլովակ, ճոլովակ. *իսկ Բառ. երեմ. էջ 143 ունի* խողով *«փողրակ, խողուակ», իբր թէ սրա նուազականը լինէր* խողովակ *ձևը։*

Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ փողորակ, փողովակ:

ԳԻՐ.—Նոյն բառերն են խովակ *Ակ. «պատերի ստորոտը բացուած ջրի շատ նեղ անցք»,* խվլակ *Հին Ջղ. «պատի ստորոտը բացուած ծակ՝ որից ջուրը ներս է հոսում»։*

ԽՈՃԻՃ *տե՛ս Խուճիճ։*

ԽՈՃԿՈՐ, ի–ա *հլ. «խոզի ձագ» Եւս. քր. ա. 387—8. գրուած նաև* խոչֆոր *Մանդ. (Հրատ. Տողակաթ, էջ 126). Մարթին.* խոճֆոր *Վրք. հց. Բ. 262. որից նուազական՝* խոճֆորակ *Թր. քեր. գրուած է նաև* խոչֆորակ, խոճֆորակ, խոչկորակ *Գիրք առաք. 558—9 (երկու անգամ)։ Շատ հետաքրքրական է* խոզֆորակ *գրչութիւնը, որ սակայն տպագրական սխալ է թւում (տե՛ս ՆՀԲ* այրիկ *բառը). կայ և* ճողֆուրակ *Բառ. երեմ. էջ 185։ Այստեղ է պատկանում նաև* խոճկորակ *(կամ նաև* խոճիկ?) *«փիփերմ, անմեռուկ,* pourpier, *դանդուռ» Գաղիան. իմաստի զարգացման համար հմմտ. իտալ.* porcellana *և հին փր.* pourcelaine, *որոնք նշանակում են «փիփերմ», բայց բուն իմաստն է «խոզի ձագ».—սխալ գրուած ձև է* կոճկորակ *ՀԲուս. § 1467։*

=Կազմուած է *խոճ *«խոզ»+*կոր *«ձագ» բառերից. առաջինը փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. հմմտ. լազ.* ղեջի *«վարազ», մինգր.* ղեջի *«խոզ» և վրաց.* ղորի *«խոզ». (վերջինիս և առաջինների ձայնական առնչութեան համար հմմտ. վրաց.* ձիրի*=մինգր.* ջինջի *«արմատ», վրաց.* ֆմարի*=լազ.* ֆոմոջի, *մինգր.* ֆոմոնջի *«ամուսին», վրաց.* ցվարի*=մինգ.* ցունջի *«ցօղ», վրաց.* ծերի*=լազ.* ջաջի, *մինգր.* ճանջի *«ճանճ»). հայերէնին ծնունդ տուող ձևը պիտի լինէր* *ղոջի *կամ* *ղոճի, *ուր* ղ *դարձել է* խ, *ըստ որում հին հայերէնում* ղ *ձայնը գոյութիւն չունէր։—Երկրորդ մասի վրայ (*կոր*) տե՛ս* կորիւն:*—Աճ.*

ՆՀԲ մեկնում է իբր խոզի ֆուռակ *կամ* կորիւն: *Հիւնք.* կորիւն խոզի: *Թիրեաքեան, Կոչնակ 1919, թ. 6* խոճ *=*խոզ+կոր *«ձագ», որ է* ֆուռ, ֆոռ *կամ* ֆուռակ:—ԽՈՃԿՈՐԱԿ *բուսանունի վրայ (որ Տիրացուեան,* Contributo *§ 548 ըստ*

Ալիշանի համարում է սխալմամբ tussilago farfara L), *մանրամասն տե՛ս Նորայր, ՀԱ 1921, 336 և 1923, 52։—Աճառ. ՀԱ 1909, 160 մեկնում է վերի ձևով* խոճ+կոր, *բայց ընդհակառակը կովկասեաններն է դնում փոխառեալ հայերէնից։*

ԽՈՃՈՃ *«մտածմունք» Հին բռ. որից* խո–ճոճել *«մտմտալ, մտածմունքի մէջ ընկնել, մտքով որոճալ» Փարպ. ծէ. ուրիշ վկայութիւն չկայ.—Բառ. երեմ. էջ 143 դնում է նաև* խոճոպ *ձևով՝ որ մեկնում է «խորհուրդ կամ փորձանք մտաց»։*

ՆՀԲ լծ. հյ. խոկալ, *լտ.* cogitare, *Թրք.* ճէճէլէմէք *«հեգել»?—Տէրվ.* Altarm. 104 խոկալ *ձևի հետ՝ իբրև սանս.* çank *«հոգս անել, վարանիլ, երկբայիլ»։*

ԽՈՄԱՐԻԼ *տե՛ս խոմար։*

ԽՈՅ, ի, ո *հլ. (մէկ անգամ յգ. գրծ.* խոյոգ *Ս. Գրքի մէջ) «անմալ արու ոչխար» ՍԳր. նմանութեամբ «խոյի սատեղատունը» Եզն. Պիտ. Շիր. «մի տեսակ պատերազմական մեքենայ» Բ. մկ. ժբ. 15 (ուր գրուած է նաև* ճոյ*)։ Սրանից* խոյակ *«սիւնագլուխ» ՍԳր. Ագաթ. «նման մի զարդ դռան կամ վարագոյրի վրայ» ՍԳր.* խոյակաւոր *Ճառընտ.* խոյօղ *«ճարմանդ, մի տեսակ զարդ (խոյաձև օղ)» ՍԳր.* խոյանալ *«յարձակիլ, խոյի պէս վրայ վազել» Օր. իը. 49. Ագաթ. Մծբ.* եզնախոյ *«եզան և խոյի նման մտացածին մի կենդանի» Պտմ. աղէքս.* խոյեանք *կամ* խոյանք *«խոյեր» Մխ. ապար.* խոյաքիթ *կամ* խուաքիթ *«մեծ կամ ոչխարի նման քիթ ունեցող» ԱԲ.* խոյեղջիւր *«խոյի եղջիւր ունեցող» ԱԲ։*

ՆՀԲ (ոչխար *բառի տակ) լծ. Թրք.* qoyun *«ոչխար»։ Մորթման* ZDMG *26, 563 իրար է կցում բևեռ.* huzi, *հյ.* խոյ, ոչ–խար, *Թրք.* qoč *«խոյ» և* quzu *«գառըն»։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 94 արևել. Թրք. և չաղաթ.* قوى qoy *«ոչխար»։ Տէրվ.* Altarm. *104* խոյանալ *համեմատում է զնդ.* su *«արագել» ձևի հետ։ Մասեաց աղաւնի 1864, էջ 29* խոյ *բառը* xoy *հնչել համարում է ռամիկ և պահանջում է* ճոյ, գոյ, ճաճոյ *են ձևերի համեմատ կարդալ* խօ: *Հիւնք.* խոճ *«կերակուր» բառից։* Jensen IF Anz. 14, 51 *հաթ.* x, xa (=xoḭi): Pedersen *տե՛ս տակը ՓՈԽ։—*Karst, *Յուշարձան 419 և 427 Թրք.* qoy, qoč, qoyun, *Մարտիրոսեան ՀԱ 1926, 374* խոյանալ=*կամխ.* ḫuij -a-mi *«խոյանալ, վազել» բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Ամէն տեղ ջնջուելով՝ փոխանակուել է Թրք. قوچ qoč *(խոչ, ղոչ) հոմանիշով. պահում են միայն Մկ. Ոզմ.* խու *«խոյ», որից ածանցուած է* խոձագ *Սս. «երկամեայ արու ոչխար» (իբրև* խոյ–ձագ*):*

*ՓՈԽ.—*Lag. Urgesch. *734 համարում է թէ Թալմուդի մէջ մտած եբր.* כוי kōy *օտարազգի բառը հայերէնից է։ Նոյնը կրկնում են նաև* Lag. Arm. Stud. *§ 1002 և Հիւբշ. 305։—*Pedersen KZ 40, 200, ZDMG *57(1903), էջ 561 և Հայ. դր. լեզ. էջ 179—185 մի ընդարձակ քննութիւն ունի բառիս փոխառեալ ձևերի վրայ։* Pedersen *նախ հայ բառը համեմատելով իռլ.* cit, cetnait *«ոչխար» բառի հետ՝ հանում է հնխ.* qhoti *ձևից։* խոյ *անցել է թուրք լեզուներին՝ ուղ.* *koḭi *և հյց.* *koḭin *ձևերով. առաջինից յառաջացած է Օրխոնեան արձանագրութեան* koḭ *«ոչխար» բառը, իսկ երկրորդից՝ օսմ.* qoyun *«ոչխար», որից էլ մոնգոլ.* xoni, xonin, *մանչու.* honin, *Թունգուզ.* koñin. *(*Будаговъ *2, 97 դնում է մոնգոլ.* xoy *«ոչխար»)։ Հնխ.* qhoti *ձևի մօտ կար նաև* qhotḭu *ձևը, որից յառաջացաւ հյ.* *խոչ, *որ յետոյ կորաւ։ Այս* *խոչ *բառից են փոխառեալ օսմ.* qoč *«խոյ», որից էլ մոնգոլ.* xuca, *մանչու.* kôča, *Թունգուզ.* kuca: *Հայ.* *խոչ *ստանալով* ն *յօդը և սրա առաջ* չ *ձայնը կակղելով՝ ձևացաւ* խաշն<*խաչն. *իսկ* խ *և* ար *մասնիկներով* *խոչխար>*ճոչխար>ոչխար: *Կորած* *խոչխար *ձևից են փոխառեալ չաղաթայ.* kočkar *և արևել. Թրք.* قوچقار qočqar *«խոյ»։ Կովկասեաններից աւար.* kui, *կազիկում.* ku *«ոչխար» (աւելացնենք նաև կումուկ.* koi *«մաքի») կա՛մ ուղղակի հայերէնից են և կամ թուրքերէնի միջնորդութեամբ։ —Ըստ իս մատնանշուած բառերի մեծագոյն մասը պատահական նմանութիւն միայն ու-*

նի. հյ. ոչխար բառը կովկասեաններից փոխառեալ լինելով՝ ինքնին ջնջւում են սրա վրայ հիմնուած ենթադրութիւնները և qoč-qar են ձևերի փոխառութեան տեսութիւնը։ Թրք. qoyun «ոչխար» բառի համար էլ հմմտ. չին. 羔 羊 kao‘-yang² որ է «գառնուկ»։

ԽՈՅԶ, ի հլ. «փնտռտուք, որոնում, զննութիւն» Ագաթ. Ոսկ. Սեբեր. որից խուզել «որոնել, փնտռել, պրպտել» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. «արծարծել, գրգռել» Մեսր. եր. Նար. խուզակ Ոսկ. մ. բ. 7. խուզական Սեբեր. խուզարկ Ոսկ. եբր. ժա. խուզարկու Դատ. ե. 14. խուզումն Ոսկ. յհ. բ. 39. հետախոյզ Պղատ. փիլ. մանրախոյզ Նար. մանրախուզիւ Խոր. դատարկախոյզ Սամ. եր. բազմախոյզ Ոսկ. հռ. և ա. կոր. ընդվայրախոյզ Ոսկ. ես. ժամանակախոյզ Օրբել. իրախոյզ Պիտ. լեռնախոյզ Փարպ. խուզախնդիր Լծ. պրպմ. 627. նոր գրականի մէջ խուզարկել, խուզարկիչ, խուզարկութիւն, նետախուզութիւն են։

ՆՀԲ լծ. յն. ἐξέτασις, լտ. quaestio, inquisitio:—Brosset JAs. 1834, 369—405 լծ. խէժ, խոյզ, նոյզ: Հիւնք. յոյզ բառից։ Karst, Յուշարձ. էջ 428 թթր. is, ez, az «հետք, որոնում», 430 թթր. köz, göz «տեսնել, փնտռել»։

+**ԽՈՅԹ** «կոկորդիլոս» տե՛ս խութ։

ԽՈՅԻ «զոպայ բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1111։

+**ԽՈՅԼ** (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ուռեցք, պալար, խաղաւարտ» Ճիր. Ստեփ. լեհ. գրւում է նաև խոլ, որից խոլային «ուռած» Մխ. բժշ. և խոլխեցգետի «խեցգետնի վէրքը» Վրք. հց. Բ. 446. այս արմատից է կազմուած նաև խուլիկ «մի տեսակ ժանտախտ» Սամ. անեց. 104. սխալմամբ (ւ և լ տառերը բոլորգիր գրութեան մէջ շատ մօտիկ գրուելով) կարդացուած և գրուած է խովիկ, որ իբր նորագիւտ բառ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. էջ 46 «Զկնի այնր բարկութեան՝ անկանէր ցաւ յերկիր, որ անուանեալ կոչի խովիկ, և անցոյց զբազում գաւառս և երթեալ հասանէր մինչև ի Սեբաստիա. և ցաւն այն երևէր յայտնապէս ի մարմինն և ի դանուածէն ո՛չ ժամանէին խոստովանութեան և հաղորդութեան»։ Թէ այս բառը պէտք է կարդալ խուլիկ, հաստատում է Սմբ. պատմ. 44, որ նոյն ժանտախտը նկարագրելով՝ գրում է. «Զհետ այն բարկութեանն ցաւ անկանէր՝ որ անուանէր խոյլիկ. և երևէր յայտնապէս ի մարմինն. և ի դառնութենէն ո՛չ ժամանէր (հիւանդն) հասանել հաղորդութեան, այլ առժամայն խեղդէր ցաւն զմարդ և զանասունս»։ Ժանտախտով վարակուած հիւանդի բոլոր աւշային գեղձերը ուռչում են, որից էլ հիւանդութիւնը կոչուել է խուլիկ. ուստի խովիկ ձևը ջնջելու է, թէև ԳԲ իբր գաւառական բառ ունի խովիկ «ժանտախտ», որ թիւրիմացութեան արդիւնք է (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա 191, Բ 296)։ Ունի նաև Քաջունի, հտ. 2. էջ 101, որ պետք է ջնջել։

=Բնիկ հայ բառ. ցեղակից լեզուները ներկայացնում են հետևեալ ձևերը. յն. κήλη, ատտ. κάλη «ուռեցք, փոշտանկ, գոմէշի սապատը», κηλήτης, ատտ. καλήτης «փոշտանկաւոր», κηλάς «հնդկական մի թռչուն՝ ահագին խածիով, leptoptilus argala L», հհիւս. haull, անգսք. hēala, հբգ. hōla, հսլ. kyla «փոշտանկ», ռուս. кила, սերբ. kīla «փոշտանկ, ծառի վրայ խոյլ», որոնց միացնում են նաև լտ. culus «յետոյք», ֆր. cul, իռլ. cūl, կիմր. cil, բրըտ. kîl «կռնակ, թիկունք», սանս. kūla «վերջապահ». և սլաւականից փոխառութեամբ լիթ. kuilà, լեթթ. k'ila, հպրուս. cuylis, ռում. chilâ «փոշտանկ»։ Սրանց նախաձևը գրւում է qwā-(ə)lā- «ուռեցք, խոյլ», սլաւականինը qaul-, յունարէնինը kāwel-, kəwel-, kəul-. kūl-. հայերէնի համար կարող ենք դնել qhel- նախաձևը (Ernout-Meillet 231, Boisacq 448, Berneker 677, Pokorny 1, 333):—Աճ.

Հիւնք. խոյր բառից։ Karst, Յուշարձան 404 գլուխ բառի հետ՝ սումեր. gal, galu, gulu «մեծ, բարձրացնել, գլխաւոր»։ Petersson KZ 47, 277 ռուս. шулята «ամորձիք», սանս. khola- «մրջնոց դէզ», լիթ. kūlŷs «խուրձ» բառերի հետ՝ հնխ. qholįo- ձևից։

ԳԻՌ.—*Ագլ.* խույլ *«ուռեցք», Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Տփ.* խուլ *և Ակն. Խրբ.* խօլ *«գեղձ», Գոր. Ղրբ.* խիլ *«անհարթ, խորտուբորդ, դարուփոս», որից* խուլուրոյրն *«անհարթ, ծուռումուռ»,* խլխլոտ *«վրան խուլեր, գեղձեր ունեցող (միս), անհարթ, մաղմղուքներով լի (թել)»,* խլխլոտիլ *«մարմնի վրայ խուլեր դուրս գալ»,* բալուխուլ *«աղիքների մօտ խլխլոտ մասեր՝ որ խորովելով ուտում են», Ղզ.* խիլ *«ծառերի վրայ գոյացած ուռեցք»,* խլխլոտ *«ուռեցքներով ծածկուած (ծառ)», Ատն. Հճ.* խիլ *«մսի մէջ գտնուած խուլերը»։*

ՓՈԽ.—*Ն. ասոր.* xul *«գեղձ, խոյլ. 2. գեղձախտ,* золотуха» (Калашевъ, Айсорско-Русск. слов.)։

ԽՈՅԱ. *արմատ առանձին անգործածական. ռճով ասում է* խոյս տալ *«փախչիլ» ՍԳր. Ագաթ.* խոյս առնուլ *Մամիկ. որից* խուսել *«փախչիլ» ՍԳր.* խուսափել *ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ես. Սեբեր. (երկուսը միասին գործածուած* խուսէ խուսափէ *Ոսկ. եփես. 925).* խուսափանք *Եզեկ. ժէ. 21.* խուսափուկ *Վեցօր. 184.* լեռնախոյս *«լեռը փախած (աւազակ)» Փարպ. կրկնութեամբ* խուսխուսել *Սեբեր. 186. նոր գրականի մէջ* խուսափուկ, խուսափողական, անխուսափելի, անխուսափելիօրէն *են։*

ՆՀԲ խուսել *մեկնում է «ի մի կոյս մեկնիլ», իսկ* խուսափել *«*խոյս *տալ* ափ *յափոյ կամ խարխափելով կամ* ճափափելով»։ *Հիւնք.* խոյզ *բառից։* Bugge IF *1, 447 հնխ.* skéuko- *ձևից. հմմտ. գերմ.* scheu, *մբգ.* schiech, *հբգ.* *scioh, *անգլսք.* scéoh *«երկչոտ» են։* Karst, *Յուշարձան 408 սումեր.* uš *«հետապնդել, վանել»* ussa *«հետևիլ»։ Ղափանցեան, Ինստիտ. տեղեկ. 2, 95 հանում է* խորշիլ *բայից։*

***ԽՈՅՐ,** ի հլ. «արևելեան թագ, պսակ, փաթթոց (թագաւորի, իշխանի և քահանայի)» ՍԳր. Լաբուբ. 31. որից* խոյրադիր *Ագաթ.* խոյրագործ *Մագ.* խոյրաճանճակ *(նորագիւտ բառ) Լաբուբ. 32.* խոյրակերպ *Ուռպ. խե.* խոյրարար *Խոր.* ապախուրել *«գլուխը բանալ» Ղևտ. ժ. 6, իա. 10. իսկ* արտախոյր, արտախուրակ, արտախուրել *են բառերի վրայ տե՛ս առանձին։—Ինչպէս տեսնում է, ածանցների մեծ մասի մէջ* ոյ>ու *ամփոփման օրէնքը չէ՛ գործադրուած։*

=Հին. պհլ. *xōδ *ձևից, որի հետ նոյն են զնդ.* xaoδa- *«սաղաւարտ», հպրս.* xauda- *«գլխարկ», պրս.* خوی xōi *«սաղաւարտ», աֆղան.* xōl, *օսս.* xodä, xūd *«գըլխարկ, գդակ, խոյր»* (Horn § 512), *մինչ.* xūlá *«գդակ»։ Իբրև պարթևական իշխանական տոհմին յատուկ մի առարկայ՝ փոխառեալ է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. ասոր.* ܚܘܕܐ xaudā *«խոյր», արաբ.* خوذه xūḍa *«սաղաւարտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 726) և նոյն իսկ գւռ. պրս.* خود xōd *«սաղաւարտ», որ գործածում է Ֆիրդուսի՝ փոխանակ բնիկ պրս.* خوی xōi *ձևի։ Իրանեան բառը կցում է լտ.* cūdo *«թաղիքէ սաղաւարտ» բառին և բոլորը միասին ծագում են հնխ.* sqeu- *«ծածկել» արմատից* (Walde 207, Meillet MSL 18, 64):—*Հիւբշ. 160։*

ՆՀԲ լծ. արաբ. և պրս. ֆիւրաք, խորէ, խօյ, խօրտ, *որոնց մէջ ստոյգ է միայն վերջընթեր բառը։* Böttich. Arica *19, 48 խօսելով յն.* κίδαρις *հոմանիշի մասին, հաւանական է գտնում որ հյ.* յ=t, *իսկ եբր.* כתר keṭer *դնում է Արևելքից փոխառեալ բառ։* Lag. Ges. Abhd. *207, 29 յն.* κυρ-βασία *«պարսկական խոյր»։ Ուղիղ մեկնեցին միևնոյն ժամանակ* Müller SWAW *84 (1877), էջ 217 և Տէրվիշ.* Altarm. *75—76, որոնք համեմատում են հպրս* xauda *կամ զնդ.* xaoδa *և պրս.* xōd: Canini, Et. étym. *200 յն.* κάρα *«գըլուխ» բառի հետ. իսկ* τιάρα *փոխառեալ է հայերէնից կամ փռիւգերէնից։*

ՓՈԽ.—*Վրաց.* ხვირი խվիրի *կամ* ხოირი խոիրի *«պսակ, խոյր» (Երեմ. ծք. 18) փոխառեալ է հայերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս վերջաձայն* r՝ *փոխանակ* d:

ԽՈՆԱՍՏԱՆ *«Պարսից թագաւորական պալատը կամ ատեանը» Եղիշ. բ. էջ 32 (ներգ.* ի խոնաստանի*). ունին միայն ՋԲ, ՓԲ և ԱԲ։*

ՋԲ դնում է բառ պարսկերէն։ ԱԲ մեկնում է «օրհնեալ», իբր պրս., որով

անշուշտ համկանում է պրս. خنستان xunistān *«օրհնեալ»։* Lag. Arm. Stud. *§ 1004 դրաւ պրս.* خان xān *«իշխան»+* stān *ձևերից, իբրև* خانستان xānistān *«իշխանների տեղը»։ Հիւբշ. 160 դնում է *պհլ.* xvānastān, *առանց այլ բացատրութեան։ (Անտարակոյս է որ բառս փոխառեալ է պահլաւերէնից, բայց յիշեալ պհլ. անյայտ ձևը ոչինչ չի ասում)։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 244 պրս.* خنستان xunistān *«երջանիկ, որ հաւանօրէն արքայական ապարանից անունն էր»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 182 պրս. պհլ.* خاف xān = خانه xāna *«տուն» բառից։*

ԽՈՆԱՐՀ, ի–ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «ցած, վար, տակը. 2. ծնրադրեալ, կորացեալ. 3. համեստ, հեզ, հլու. 4. յետին, նուաստ, աղքատ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Մծբ. որից* ի խոնարհ *«ցած, դէպի ներքև» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. ես. և յհ. ա. 44. բ. 1.* խոնարհիլ *ՍԳր. Ագաթ.* խոնարհեցուցանել *ՍԳր. Ոսկ.* խոնարհութիւն *ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. 11.* խոնարհաբար *Ոսկ. յհ. ա. 39, բ. 3, 24.* խոնարհազգեաց *Վեցօր.* խոնարհագոյն *ՍԳր. Եզն. Ագաթ. Մծբ. Ոսկ.* խոնարհամիտ *Ոսկ. յհ. բ. 27. Մծբ.* խոնարհահակ *Վեցօր.* նախախոնարհ *Մանդ. գրուած է* խոնահ *Տիմոթ. կուզ, էջ 116։*

Հնեբից Համամ. քեր. 268 խոնաւ *բառի հետ միասին հանում է* խոն (?) *նախդիրից։ ՆՀԲ լծ. Թրք. (իմա՛ պրս.)* kanār *«եզր» բառից։* Müller SWAW 42, 255 Vendidad XIX 18 *և I 35—36 յիշուած* xnaθaiti- *(արմատը ըստ* Justi, Zendsp. 91 xnaθ- *«խոնարհիլ, պաշտել») ձևից դնում է *xnaθra, որից էլ հանում է հյ.* խոնարհ։ *Այս մեկնութիւնը ընդունում է* Justi *(անդ), մերժում է* Lag. Arm. Stud. *§ 1005։ (Այժմ* Bartholomae 533 xnaθaiti- *դնում է իգական մի պարիկի յատուկ անուն, անյայտ ստուգաբանութեամբ և թերևս ոչ-իրանական բառ)։ Տէրվ. Նախալ. 71* խուն, խոտ, *հրզ.* hauen *«կոտորել, կտրել»,* heu *«խոտ», գոթ.* huns *«խոնարհ», խուն», հսլ.* kovati *«կտրել» ձևերի հետ հնխ.* ku, kun, kud *«կտրել, կոտրել» արմատներից։—Հիւբ.* խորան *բառից։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 360 իրան.* *xvan-aθrā? *ձևից։* Nyberg Hilfsbuch *2, 133—134 դնում է իրան.* *avana-arθa *«ցածր տեղ»>*onārh>*xonarh. առաջին մասը կազմուած է իբր* *ava -na *(հմմտ. սանս.* avani *«գետի յատակը, երկիր»), որի հետ նոյնն է տարբեր մասնիկով* *avara-> *or> *հյ.* խոր *(հմմտ. զնդ.* avarə, aora *«ցած, վայր»)։ Նոյն տարրերով են կազմուած պհլ.* xorsand *«գոհունակ, համեստ» և պրս.* خرسند xursand *«սակաւապետ», իբր* xor+sand *(=սանս.* čhanda *«փափագ, կամք»)։*

ԳԻՐ.—Ջղ. Վն. խոնար, *Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Սչ.* խօնար, *Տիգ.* խօնmr, *Տփ.* խօ՛նար, խո՛նար, *Ճմ. Ոզմ.* խունար, *Զթ.* խունոյն, խունորն, *Սլմ.* խոնարխ, *Մրղ.* խօնարխ, խօնարf:

ՓՈԽ.—Կարո՞ղ է գնչ. k'arno *«խոնարհ» փոխառեալ լինել հայերէնից.* k' *կարող է փոխանակել* խ *ձայնը.—*Paspati *այս բառը հանում է յն.* χάμαι *«հող» բառից, որ շատ անյարմար է։*

ԽՈՆԱՒ *(յետնաբար* ո, ի *հլ. ՆՀԲ դնում է նաև* ու *հլ. բայց առանց վկայութեան) «նամ, ջրոտ, թաց» Կոչ. «թացութիւն» Եղիշ. Խոր. որից* խոնաւութիւն *Յոբ. ը. 16. Եզեկ. է. 17.* խոնաւանալ *Վեցօր.* խոնաւական *Եզն. Ոսկ. մտթ.* խոնաւալից *Եփր. Թգ.* խոնաւակերտ *Վեցօր. 147.* խոնաւայօյզ *Վեցօր. 115.* օդախոնաւ *Նար.* խոնաւաշափ *(նոր բառ). գրուած է նաև* խոնաւ, խոնաւել:

Հնեբից Համամ. քեր. 268 խոնարհ *բառի հետ միասին հանում է* խոն (?) *նախդիրից։ Հիւբ. պրս.* خوناب xūnāb *«արցունք» բառից (որ բուն նշանակում է «արեննաջուր»)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 183 պրս.* خنك xunuk *«ցուրտ, պաղ, սառն» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին քրդ.* խոնըf *«զով» Ղուկ. ժզ. 24 և* xūnāw *«ցօղ», որ*

Justi, Dict. Kurde 166 պրս. xunāba «արտասուք, արիւն-արցունք» բառից է հանում։

ԳԻՌ.—Մշ. խօնավուտեն «խոնաւութիւն», խոնաւ Մկ. «անձրև». «Աշուն էր, երկինք ամպեր էր, խոնաւ էր գալու» (Ժղ. երգ. Աճէմեան, Տաղկ. 64)

ԽՈՆՃ «կապ, խրաց». գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. 434։

Արդեօք շփոթուած չէ՞ թրք. qonǰ, Պլ. ռմկ. խօնճ «կօշիկի ճիտք կամ վիզ» բառի հետ։

ԽՈՆՋ «վայր, ցած». մէկ անգամ միայն գործածել է Եւս. պտմ. 166 «Որք միանգամ էին յեօթն և ի տասնամենից և ի խոնջ»։ (ՆՀԲ գրում է խոնճ. տպուած է խոնջ)։—ԱԲ այս նշանակութեան վրայ աւելացնում է նաև «մէջը» նշանակութիւնը, որի համար անշուշտ որևէ աղբիւր ունի իր առջև. բայց այդ աղբիւրը անյայտ է։—ՋԲ բնաւ չէ յիշում այս բառը։

ՆՀԲ հանում է քունջ, այն է պրս. كنج kunǰ «անկիւն» բառից։ Karst, Յուշարձան 428 թթր. öz, üz «ներքին»։ Պատահական նմանութիւն ունի թրք. قونج qonǰ (ռմկ. խօնճ) «կօշիկի ճիտքը՝ վիզը»։

ԽՈՆՋ «յոգնած» Յուղթ. Ժգ. 2. «յոգնութիւն» ՅՀ. կթ. 222. որից խոնջիլ «յոգնիլ» Սիր. գ. 20. Ագաթ. խոնջութիւն «աշխատանք, աշխատասիրութիւն» Ոսկ. եփես. բ. խոնջական Պիտ. փիլ. խոնջանք Մագ. խոնջավաստակ Վրք. հց. խոնջումն Մագ. անխոնջ Պիտ. փիլ. ճգնախոնջ Ոսկ. հմր. քրտնախօնջ Ճառընտ. գրուած է նաև խոնճիլ:

Տէրվ. Նախալ. 72 յն. κονέω, κάμνω ձևերի հետ հնխ. çan, çam «խոնջիլ» արմատից. հայերէնում ջ մասնիկ է, ինչպէս մէջ: Հիւնք. խնջոյք բառից։ Karst, Յուշարձան 425 յոգն բառի՞ց է հանում, թէ ունջ բառից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 մինգր. šur «յոգնիլ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Արբ. Խրբ. Մն. խօնջէնալ. Տիգ. խօնջէնոլ «յոգնիլ»։

ԽՈՆՋԱՆ «վարտիքի կապը» Վրդն. դան. (ունի գրծ. խոնջանով ձևով). այս յոգնակին է եղիշ. էջ 17 խոնջանունք. գրուած է նաև խոնճան Ոսկիփ։

ՆՀԲ «որպէս թէ ծայրք ղենջակի»։ Հիւնք. պրս. խունջէ (որի ի՛նչ լինելը յայտնի չէ)։

ԳԻՌ.—Ջղ. Սլմ. խոնջան, Գոր. Երև. Խրբ. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ռ. Սեբ. Տփ. խօնջան, Մկ. Ոզմ. Վն. Տիգ. խօնջըն, Ալշ. խունջան, Հճ. խունջօն, Զթ. խունջօն, խունջոն, Ասլ. խպջա. Ագլ. խի՛նջըն:—Նոր բառեր են խոնջանդարձ, խոնջանանցիչ, խոնջանգործի:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხონჯარი խոնջարի, ხვანჯარი խվանջարի «խոնջան», ხვანჯი խվանջի «կապ»։ (Վերջինս մտածել է տալիս թէ արմատն է *խոնջ «կապ» և թէ հայերէնը ածանցուած է կովկասեան մի ձևից)։—Ըստ Արամ Գնդունիի գործածական է բառս նաև Հաճինի թուրքերի մէջ xunǰan ձևով։

ԽՈՆՍՈՒՆԴ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք թղ. 167 «Թեպէտ և ծառայք արքայից արքայի եմք, զհաւատ զՑրուսաղէմի ունիմք և կալցուք։ Զի թէ ցայժմ խոնսունդ էին Տեարք, այժմ որչափ ես առաւել երանելի եմք, որք յարքայից արքայի ծառայութեան հասեալ եմք»։ Անշուշտ պահլաւերէն բառ է, իմաստը անյայտ. հմմտ. Ուխտանէս, հտ. Բ. գլ. խէ, էջ 76—77։

ԽՈՆՐԿՑԻ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ երկու անգամ գործածում է Անսիզք, էջ 5 և 57 «Յաղագս սովորական և խոնըրկցի իրանըրոյ և անսիզնոյ՝ զոր սահմանած էր յԱնտիոք և յերկիրն։ Յաղագս այլևս սովորական և խոնըրկցի անսիզնոյ և բլայթնոյ և իրաւնըրոյ, որ սովորութեամբ ի դարպասն լինի»։ —Թուի թէ նշանակում է «սովորական, հասարակ, գործածական»։

ԽՈՇ. անծանօթ բառ՝ որ իբր բացատրութիւն մառ նոյնպէս անծանօթ բառի՝ տալիս է Բառ. երեմ. էջ 205։

***ԽՈՇԱԿ** «դատարկ հասկ». մէկ անգամ գործածում է Դանիէլ ասորի, Մեկն. լե սաղմոսի.—«Իբրև զժանգ ցորենոյ և իբրև զխոշակ անդաստանաց, այնպէս գոփի հասկ հոգւոյն». ունի միայն ՀԲուս. § 1113։

=Պհլ. xošak «հասկ» բառից, որի հետ

նոյն են պրս. خوشه xoša «ողկոյզ թէ խաղողոյ և թէ արմաւոյ. 2. հասկ ցորենոյ, գարւոյ և այլոց արմտեաց», خوشای xošāy «ողկոյզ, հասկ», քրդ. ūši, vašī, աֆղան. važai, բելուճ. hošag, որոնք նոյնպէս նշանակում են «հասկ» (Horn § 489)։ Բոլորն էլ ծագում են պհլ. պրս. xušk, հպրս. uška, զնդ. huška- «չոր» բառից.—ակ վերջաւորութիւնը ցոյց է տալիս որ փոխառութիւնը հին է։ Հայ. և իրանեան բառերը թէև նշանակութեամբ փոքր ինչ տարբեր են (մին դատարկ, միւսը ամբողջ հասկ), բայց այդ երկուսի մէջ մի տեսակ կապ է հաստատում Սաադիի Գուլստանի յառաջաբանի հետեւեալ հատուածը.

هرکه مزروع خود بخورد خوید
وقت خرمنش خوشه باید چید

Har ki mazrū'i xūd bixōrad xavīd,
Vaqt-i xarman-aš xōša bāyad čīd.

Ով որ ցանքն ուտէ եղի ժամանակ,
Հասկ կհաւաքե կալի ժամանակ.

ուր «հասկ» (xōša) ասելով հասկացւում է «քաղելու ժամանակ գետին թափուած հասկերը՝ որ աղքատներն են հաւաքում արտերից»։—Աճ.

ԳԻՒ.—Ղրբ. խօ՛շակ «տկար մնացած, լաւ մէջ չկապած, չաճած (ցորեն, գարի, կաղին են)»։

ԽՈՇՈՇ «մարդասպան» Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 227. որից խոշոշել «չարչարելով սպանել» Պիտ. Մագ. մարդախոշոշ Բ. մակ. թ. 23. Ոսկ. մտթ. նենգախոշոշ Եւագր. 78. աստուածախոշոշ Տօնակ. ճայրախոշոշ ԱԲ։

Հիւնք. էջ 82 հանում է յօշյօշ բառից։

ԽՈՇՈՏ «չոր խոտ, խոիւ» Ոսկ. ես. 119 և Գէ. ես. գրուած նաև խորշոտ Ոսկ. ճառք, էջ 86 «Եւ ապա ի խորշոտոյն ելեալ իժ՝ բուռըն հարկանէր զձեռանէ նորա»։

ՆՀԲ հանում է խօշիւն բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս. xāšak, xāsāk, xāša, xāšuxaš xarsa «չոր խոտ, խոիւ»։

ԽՈՇՈՐ, ի հլ. «կոշտ, անհարթ, խորտուբորտ, հաստ» Պղատ. Նիւս. Փիլ. Պիտ. «թանձր, կոպիտ, հայտ (զգեստ)» Ոսկ. Բ. կոր. «թաւ, կոշտ, հաստ (ձայն)» Սարգ. Սահմ. Պրպմ. 238. «խիստ ճգնակա՛ (կեանք)» Տաթև. ձմ. ժզ. «ցուրտ, սառն» Տիմոթ. էջ 324 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 82), որից խոշորագոյն Կորիւն. Ոսկ. Ագաթ. խոշորավար Եւագր. խոշորեցուցանել Ոսկ. Ա. կոր. խոշորութիւն Ոսկ. յհ. ա. 3, Բ. կոր. ժդ. Վեցօր. 97. յետնաբար «սխալ», հմմտ. Վրդն. սղ. յոչ. (Ամն կրկին էր գրած, սրբեցին. զխոշորութիւն եօթանասունքն «Տարին երկու անգամ էր գրած, սխալը ուղղեցին»).—անխոշոր «որ կոպիտ չէ» ԱԲ. խոշորշի (մանրիկի համար հմմտ. լայնշի, բոլորշի) Փիլ. իմաստ. էջ 94 (նորագիւտ բառ).—խոշոր՝ գրուած է նաև խաշար Փիլ. Բրս. հց. Մագ. թղ. 204, խաշոր Տիմոթ. կուզ, էջ 32 (ճանապարհի անհարթութեան համար ասուած)։—Գաւառականների և արդի գրական լեզուի մէջ խոշոր նշանակում է «մեծ, աւելի՝ կոպիտ կերպով մեծ»։ Բառիս հետ նոյն են խոժոռ (տե՛ս այս բառը առանձին), խշուր «փշրանք, մանրուք» ՀՀԲ. «փոքր, սակաւ, քիչ» Բառ. երեմ. էջ 142 և 146. «բոյսերի սէզ կամ ճիլ՝ որով փաթաթում են նոր պատուաստուած տունկերը» Վստկ. 130, 138 (երկուսն էլ գրծ. խշրով, որից էլ Վաստակոց գրոց հրատարակիչը՝ էջ 247 և ՀԲուս. § 998 դնում են ուղ. խշր! մինչդեռ խշուր ձևը գտնում ենք հենց գաւառականների մէջ). խշրել «փշրել, մանրել» ՀՀԲ. «կոխել, փշրել» Բառ. երեմ. էջ 146. թերևս նաև խեշերանք «բեկորներ» ՅՀ. իմ. պալ։

=Բառիս հետ նոյն են վրաց. ხოშორი խոշորի կամ ხუშური խուշուրի «ոչ մեծ, ոչ փոքր, այլ միջակ մեծութեամբ. 2. բունկցնելու նիւթ, տաշեղ, կպչան, 3. քարի մանր կտորներ, խիճ. 4. ո՛չ հաստ ոլորած թել», ხვიშერი խվիշերի «կտոր կտոր կտրտած», ხვიჟირი խվիժիրի «խոշոր ջարդած կտորներ, աղի կոճ են (=Պլ. խոշոր աղ)», დახვიჟრვა դախվիժրվա «քար կամ աղ կոտրատել», წახვიჟრა ծախվիժրա «ճանապարհի համար քար ջարդել», սվան. խոշա «խոշոր, մեծ, երէց», պրս. خشاره xušāra «փշրանք, որ ի սեղանի ի կերակրոյ և ի հացէ թափի»,

արաբ. خشار xušār, خشاره xušāra «սեղանից աւելացած փշրանք, առհասարակ աւելորդ և դէն գցելու բան» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 839). خراشه xarāša «տաշեղի նման թափթփուք», خرش xaraš «մանրուք իրեր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 325). բայց յայտնի չէ թէ ի՞նչպէս պէտք է կապել այս բոլորը իրար հետ և ո՛րն է նրանց նախնական աղբիւրը։ Հիմնական նշանակութիւնն է անշուշտ «ջարդոտած կտորներ», ինչ որ յարաբերական գաղափար է և կարող է ըմբռնուել ըստ տեղւոյն «մանր, փշուր, փշրանք» և կամ «խոշոր, մեծ կոռճներով». այս վերջինից էլ կբխի «կոպիտ, կոշտ կամ անհարթ (խոժոռ)» գաղափարը։—ԱՃ.

Հիւնք. խոշոր բառը հանում է խերևէշ «մանր փող» բառից։—Մառ, Новый Восток 1924, № 5, էջ 319 կցում է սվան. խոշա և վրաց. խոշոր(ի) բառերին։

ԳԻՌ.—Ախց. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. խօշօր, Տիգ. խօշուր, Ակն. Հմշ. խօշէօր, Սեբ. խօշէր, Ասլ. խէօշօ՛ր, Զթ. խիւշիւյ, խիւշիւր, Հճ. խուշոյ, Տփ. խօժօր (տե՛ս և խոժոռ բառի տակ). այս բոլորը նշանակում են «մեծ. խիստ մեծ» և այս իմաստով էլ ընդունուած է արդի գրական լեզուի մէջ. որի համեմատ էլ կազմուած է խոշորացոյց բառը։ Շատ հետաքրքրական ձև է Ղրբ. խա՛շար «լայն ծակերով հիւսուած (շոր, քամիչ ևն)», որ ներկայացնում է հին հայերէնի խաշար գըրչութիւնը։—Այս բառից կազմուած նոր ձևեր են խոշորիկ, խոշորկեկ, խոշրիլ, խոշրուկ, խոշրուկապուտ, խոշորտանք, խոշրտուք, խոշրուճք, խոշրուճքոտ ևն։—Նոյն արմատին յարակից ձևեր են նաև՝ խշուր Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. «ցախի՝ փայտի մանր կտորներ՝ որ կպչան են անում», Ղրբ. «պտուղ ուտելու ժամանակ՝ հաւաքուած կեղևները և կըճեպները», Ալշ. Մշ. «փշրանք», խշուր-մշուր, խշուր-փշուր «խռիւ, փայտի կտորտանք». խշուր-փշուր լինել Ղզ. «փշրուիլ», խշրել Ալշ. Մշ. «մանր ջարդել», Ղզ. «փշրել, մանրել», Երև. «վատնել, փչացնել», խըշել Սվ. «մանրել», խշրիլ Եւդ. «մանրուիլ, փշրուիլ», խշրուք Ալշ. Եւդ. Մղ. «մանրուք, կտորտանք», խշրտուիլ Վն. «փշրուիլ, փշուր փըշուր լինել», խժռել Երև. Լ. Ղրբ. Տփ. «ջարդել, բրդել. 2. կրծել, ծամել. 3. վատնել, փճացնել», խժռանք Երև. «մեծ կտորներ (աղի ևն)»։

ՓՈԽ.—Կայ կիրգիզ. کوژور kōžür «խոշոր, վիթխարի (քար)». ունի Будаговъ 2, 412. Թուի թէ պատահական նմանութիւն ունի և կամ ուրիշ ճամբով յառաջացած։

ԽՈՇՏԱԿ «խորշակ, խիստ տաք» Յայսմ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ համարում է խորշակ բառի ռամկականը։

ԽՈՇՏԱԼ «կաղալ» Կոչ. 13. Տիմոթ. կուզ, էջ 135 (երկու անգամ). որից խոշտացուցանել «խղճել, խտրել, վախենալ, զգուշանալ» Տիմոթ. կուզ, էջ 142։

Նախապէս միայն առաջին վկայութիւնը ծանօթ լինելով՝ բառիս թէ՛ ձևը և թէ նշանակութիւնը անստոյգ էր. ՆՀԲ, ՁԲ և ԱԲ դնում են խոշտալ կամ խոշտանալ և մեկնում են «կթոտիլ, կաղալ»։ Նորայր, Բառ. ֆր. 1294 ա բոլորովին ջնջում է բառս և կարդում է խաշմանալ, իմա՛ ճաշմանալ: Տիմոթէոսի յայտնութեամբ վերի ձևով ստուգեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ. էջ 78։—Բառ. երեմ. էջ 144 ունի խոշտալ «աղալ կամ խաղալ». երկուսն էլ սխալ են և պէտք է ուղղել «կաղալ»։

ԽՈՇՏԱՆԳ «չարչարանք, տանջանք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհայեցու մէջ, տպ. Վաղարշապատ, էջ 137. որից ունինք խոշտանգել «չարչարել, խիստ տանջել» ՍԳր. Ոսկ. ես. և հյ. բ. 14. խոշտանգանք Բ. մակ. է. 1. Ոսկ. յհ. բ. 12, 37. Փարպ. (գրուած ճոշտանգանք Անան. ժմնկ. 66). դիւախոշտանք Փիլ. իմաստ. էջ 56. խոշտանգալից Պտմ. աղէքս. խոշտանգիչ Նխ. եւ. խոշտանգումն Ճառընտ. անխոշտանգ Պտմ. աղէքս. Իրեն. հերձ. 186. գրուած է նաև խոշտանկել, խոշտանկանք ևն։

ՆՀԲ խիստ տանջել: Գ. Փառնակ, Անահիտ 1903, 102 և Տարազ 1903, էջ 262 զնդ. xrafštraγna «Ահրիմանի չար արարածները ջնջելու գործիք, որ ամէն

գրագաշտական պիտի գիտենար գործածել»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 183 պրս. خستن xustan «տանջել»։

ԽՈՇՏԱՐ տե՛ս խոստակ։

+**ԽՈՉ**, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «ոտքին զարնուելու քար, փայտ, ցից, աչքի փուշ, արգելք» ՍԳր. Ոսկ. ես. 419. «ոզնիի փուշ» Եպիփ. բարոյ.=Բար. 155. «մի տեսակ վէրք» Վստկ. 168, որից խոչընդակն Դատ. ժա. 36. Եւագր. խոչընդոտն Կոչ. խոչոտն Բուզ. 144 (որ ըստ իս գրչագրի սխալ է և ուղղելի խոչընդոտն). անխոչ «անարգել» Ոսկ. ես. խոչառ լինել «անասունների ոտքը բան մըտնելով կամ վնասուելով՝ կաղ ի կաղ քայլելը» Վստկ. 213։

=Ծագմամբ նոյն է խէչ, խաչ բառերի հետ՝ որոնց բուն նշանակութիւնն է «փայտ, ցից». բոլորը իրար հետ կապւում են իբր ձայնդարձ։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է իբր խոցոտիչ: Տէրվիշ. Altarm. 27 անգսք. skaga, սնս. khač «դուրս ցատկել» բառերի հետ։ Նոյն, Նախալ. 110 սանս. khač, յն. κικίω ձևերի հետ հնխ. skak «դուրս՝ մէջտեղ՝ երևան ելլել» արմատից։—Հիւնք. խեց բառից։

ԳԻՌ.—Խտջ. խօչ «անպէտք փոքր փայտի կտոր»։

ԽՈՉՔՈՐ տե՛ս խոճկոր։

ԽՈՊ տե՛ս խոպոպ։

ԽՈՊԱԼ «խայտալ, կայտռել» Փիլ. յովն. 603 և լիւս. 155։—Հին բռ. իբրև հոմանիշ է դնում «խաղալ, խոպալ, խայտալ, խնդալ», իսկ Բառ. երեմ. էջ 144 խոպալ մեկնում է «խնդալ»։

ՆՀԲ լծ. Թրք. զըվանմագ:

ԽՈՊԱՆ (սեռ. -ի) «չբանած՝ կոշտ ու կորդ երկիր, անմշակ տեղ» Ես. ե. 6, է. 25. Մանդ. «անպիտան, խոտան» Գէ. ես. Մարթին. Դիոն. որից խոպանանալ ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 19. խոպանացումն Նար. խոպանիլ Ոսկ. գծ. 578. Մարթին. Երզն. խրատ. Մագ. խոպանումն Յհ. կթ. խոպանութիւն Կիւրղ. գնձ. յետնաբար գրուած ունինք նաև խուպան Մանդ. էջ 46, Արձ. 956 թուից (Վիմ. տար. Ճ). խուպանիլ, խուպանեալ, խուպանումն «խանգարուիլ, ապականիլ, խոպանանալ» Սոկր. 165, Պղատ. օրին. 176. Մագ. Թղ. 21. Օրբ. Վրք. հց. Բ. 598։

ՆՀԲ լծ. Թրք. եապան «վայրի» և հյ. խափանեալ: Հիւնք. անխոփ կամ խափանեալ ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܟܘܒܢܐ kūbanā «փշոտ»։

ԳԻՌ.—Ոզմ. խոպան, Մկ. Վն. խօպան, Խրբ. Մշ. Սեբ. Տիգ. խօբան.—(Խրբ. նշանակում է նաև «պարապ, դատարկ». օր. խոպան խոպան ոլրուիլ. 2. «տգէտ, բիրտ». օր. խոպան տղաք)։

ՓՈԽ.—Քրդ. خوپان xūpān «անապատ, անմշակ տեղ» (Justi, Dict. Kurde, էջ 162). կայ և խոպան ձևով. ինչ. Շառակի չէ տը պու, Մալազկէրէ խոպան լը տավէ աշէ «Մի կոխ եղաւ խոպան Մանազկերտի ձորում՝ ջաղացքի բերան» (Ազգակ 1909 թ., էջ 429), Տէրսիմի բարբառով խոպան «խոպան արտ» (Հայաստան 1917 թ. № 90), Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ խօփան պու «աւերեցաւ» Յայտ. ժը. 19. Ջիրա լը եէք սաթտախօփան պու (Զի ի միում ժամու աւերեցաւ)։

ԽՈՊԱՑՈՒ «ռիճ, վեհ կամ ճոխ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 144. (առաջին բառով պէտք է հասկանալ ֆրանս. riche «հարուստ»)։

ԽՈՊՈՊ «գանգուր՝ ոլորուած մազ» Լաստ. որից խոպոպիք «մազերի հիւսք» Նխ. ղևտ. Խոր. Վրդն. ղևտ. և Թուոց խոպոպել «մազերը ոլորել» Ճառընտ. իբրև ածական գործածուած է Կիւրղ. Թգ. «գանգրաւոր, ծայրը ոլոր ոլոր» նշանակութեամբ (կաղանչան բոյսի համար է ասուած)։ Գրուած է նաև ճոպոպիք, ինչպէս երբեմն գործածւում է նաև արդի գրական լեզուի մէջ։ ԱԲ ունի խոպ «ոլրած մազ» ձևն էլ, որ գտնում եմ գործածուած Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 71 «Խոպ խոպ խոպոպին վայր վայրենի ջոկիցն». եթէ ստոյգ է նշանակութիւնը, կարող է ներկայացնել բառի արմատական ձևը։

Հիւնք. յոպոպ թռչունի անունից։

ԳԻՌ.—Շմ. խօպօպ «գռուզ» (մազեր).

—Մշ. կայ խօքօքիf «կախուած ծամեր». ինչ. «Հարսներ խօքօքիք է կախեր»։

*ԽՈՌ «ծակ, փոս, ծերպ, պարիսպի վրայ բացուած խրամ» (չունի ՆՀԲ) Լաստ. ժղ. տպ. 1844, էջ 69. «պակասաւոր, Թերի» Վրդն. առակ. էջ 199 (ատամների համար է ասում, որ իբր Թէ հանուելով՝ ծակ, փոս մնացած լինի). Ոսկիփ. «փոս տեղ, ձորակ, fosse». այս վերջին իմաստը չունին բառարանները. բայց ահա նրա վկայութիւնները, բոլորն էլ Օրբէլեանից.—«Հաս ի խոռն Անձնատու, որ է յարևմտից կոյս եկեղեցւոյն, իբրև ձայնընկէց մի» (էջ 31). «Իսկ շնաբարոյքն այն գաղտ պահեալ զճանապարհն, որ անցանէ ընդ խոռն Ցուրայ, յարեան ի վերայ և սպանին զեպիսկոպոսն» (էջ 183). «Զսա կարծեմ սպանեալ դաւաճանութեամբ Ցուբացեաց, ի վերայ խոռոյն Ցուրայ» (էջ 215). «Եւ այս իսկ են գաւառք վիճակեալք հօտի նոցա. Սիւնիք... Վայոց ձոր խաչերոյ խոռովն...» (էջ 227) «Հատանէ և զսահման Աղուանից Ըռմբի խոռն...» (էջ 227). «Երկու գիւղ ...զԱղուերծ և զՑուբական խոռ» (էջ 196). «Ընձայեցի... զՑուբականխոռ, զոր դնեալ էի ի յԱրտաւազդայ» (էջ 196). «Սկսեալ ի մեծ դիտաւոր սարէդ Գազբոյլայ ջրաԹափովն մինչ ի խոռին ճանապարհն» (էջ 169). «Անցեալ ընդ գետն՝ փոքր ձորակովն որ ելանէ յԱւազնաց խոռ ի խոզաց բլրակովն» (էջ 169). «Եւ այս են սահմանք... և անտի ջրԹափւն յՍտերջաց գաւակ և բնասեռիւդ ի Վարդանայ մարգի խոռն... Հարժիք, որ ի ճանապարհէդ ի խոռդ ելանէ ձորովդ ի վայր ի Սևաջուրդ» (էջ 149—150). «ՋրաԹափովն ի մեծ խոռն» (էջ 169)։ (Այս բառը Տաշեան ՀԱ 1926, 73 մեկնում է «կիրճ, կապան». տե՛ս նաև Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 143)։ Այս արմատից են խոռել «պատի վրայ ծակ՝ խրամ բանալ» Լաստ. «մարմնի վրայ վէրք՝ փոս բանալ» Վրք. հց. Ա. 266. ՏաԹև. ձմ. ժ. «յանցաւորին ի պատիժ՝ մարմինը խեղել» Սմբ. դատ. 105, 163. «խանգարել, ձևահան անել» Վստկ. 177. խոռեալ «վէրքի պատճառով տեղը փոս մնացած» Վրք. հց. Ա. 169. խոռոշ (կամ խոռոջ, խոռոջ) «փոս, ծակ» Վեցօր. էջ 55, 69. Վրք. հց. խոռոշանալ Ագաթ. անխոռ «անեղծ, ամբողջական» Սարգ. ա. պետր. է, էջ 293։ Այս արմատից է դարձեալ խոռնoփիլ «մարմինը որևէ հարուածով վնասուիլ, խեղիլ» (մասնիկի համար հմմտ. բարտf). այս բառը յիշում է միայն ՀՀԲ «սպանել, կոտորել, խողխողել» նշանակութեամբ՝ առանց վկայութեան. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ցայսմ. յնվ. 18, Թէոդոս Թագաւորի պատմութեան մէջ. «15 հազար արք խոցեցան, 7000 մեռան և 8000 խոռնոքեցան և խեղեցան»։

=Արամ. חוֹרָא xōrā, ասոր. ܚܘܪܐ xurā «ծակ», ասուր. ḫurru «ծակ, խոռոչ», եբր. חוֹר xōr, xūr «ծակ», חֹר xōr «ծակ, բացուածք (աչքի, պատուհանի), խոռոչ, փապար, քարայր, որջ», חֻר xur «ծակ», ջրշունի որջը, աչքի փոսը», նոր եբր. חֲרָר xărār «ասեղի ծակ», արաբ. خُرّ xurr «ծակել»։—Աճ.

ՆՀԲ իրար է կցում խոռ, խոռեալ, խոռոշացեալ: Վարդանեան ՀԱ 1912, 636 գու. խոռ ձևի հետ միացնում է խոռել:

ԳԻՌ.—Մշ. խոռ «ամբողջութիւնից մի կտոր կտրած հանած», Երև. խօռ «պատի մէջ քանդուածք, անցնելու համար շինուած բացուածք, մասնաւորապէս այգիների պատի վրայ բացուած մեծ ծակ, որից ջուր են ներս Թողնում կամ մարդիկ անցուդարձ են անում», Պլ. Սեբ. խօռ «տձև, ձևահան եղած», Սեբ. «գիւղի կամ աւանի այն մուտքը՝ որ աւելի կիրճի բերան է», Խոտ. «լեռան մէջտեղից բացուած նեղ անցք». որից խոռատ Խոտ. Մշ. «կիսատ, կամ մէկ կողմը կոտրած», խոռել Ախք. Երև. «պատի մէկ մասը քանդել, փլցնել», Երև. «մէկի սիրտը կոտրել», Ալշ. Խրբ. Ալշ. Ննխ. Պլ. Սեբ. «ամբողջից մի մաս կտրել հանելով՝ եղծել, ձևահան անել», Մն. «պասը քանդել», խոռուածf Երև. «պատի վրայ բացուածք», խոռուկ Բլ. «բերանը կոտրած (աման)», խոռուիլ Երև. «փըճանալ, վնասուիլ», խոռճակ Բլ. (հնչւում է խօռջակ «քարերի հիւսուածքի միջև մնացած ծերպերը, արանքները», խոռսիրտ Բլ. «սիրտը կոտրած, սգահար», խոռճել Մշ. Երզ. «փոս բանալ», խոռճիլ Երզ. «փոս բացուիլ»,

խոռճկել վն. «թաղել» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. ճոrել «թաղել», ճոr բառից). նոյն բառն է դարձեալ խոռճ, որ ՆՀԲ մեկնում է «գնստեալ մասն լերին ի մէջ գագաթան, և կողմնական ափափայից և անդորգանաց», որից խոռճացնել Լ. «խորացնել (փոսը, հողը են)»։—Պէտք չէ շփոթել բառս Թրք. (<պրս.) خوار xor «անարգ, թշուառ, արհամարհ» բառի հետ, որ ազդել է բարբառների վրայ. այսպէս Թրք. xor baqmaq «արհամարհել, վրան վատ աչքով նայիլ» և Ակն. Պլ. Ռ. Վն. խօռ նայիլ «խեթիւ նայիլ», Ակն. խօռճ ի խօռք «աչքերը խոժոռելով, խեթիւ»։

ՓՈԽ.—Գոռ. խոռատ «կտրած» ձևից՝ փոխառեալ եմ կարծում Թրք. قوراده qurada «հին ու մին անպէտք բաներ», ումկ. խուտատա, որ գտնւում է միայն տաճկերէնի մէջ (չունի Будаговъ)։

ԽՈՌ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած խոռ խառնել «հիւանդի մահուան դուռը հասնիլ» ոճի մէջ՝ Ոսկ. ա. պօղ. 316 «Քանզի ընդ բժիշկն յայնժամ զարմանամք, յորժամ ամենևին յոյս ի մտացն մերժեալ իցէ և ոչ միում ինչ օգնականութեան ակն կայցէ, այլ երթեալ ի խոռ խառնեալ և ոչ ումեքի ակն ապրելոյ և ածիցէ զայնպիսին յառողջութիւն»։

ԽՈՌ «ժլատ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 81 «Բազումք ո՛չ վասն Աստուծոյ, այլ յաղագս ընչասիրութեանն և խոռ և ռիշտ բարուցն՝ յաղթեցին հեշտութեան մարմնոյ և փափուկ կենաց»։

ԽՈՌ կամ ԽՈՌՆ (գրուած նաև խուռ) «մի տեսակ բոյս է» Գաղիան. Բժշ. մեկնում է ըստ ՆՀԲ և ՋԲ «յն. χαμαιπιτύς, լտ. humilin pinus», ըստ Ստ. Ռոշքեան «լտ. chamaepitis կամ լերդախոտ», ըստ Բժշ. «դաղձ կամ վայրի անանուխ», ըստ Բառ. երեմ. էջ 144 և 330 «ուրձ կամ քարցանձ» ըստ ԱԲ «ճանկխոտ»։ Սրանից են կազմուած խոռիճ «անչրդի դաղձը» Բժշ. (ՀԹուս. § 1117), իշախոռճ «Ononis procurrens Wallr». ըստ ՀԹուս. § 861 և Տիրացուեան, Contributo § 225, եզնախոռ «stachys silvatica L» Տիրացուեան, Contributo § 451:

ԳԻՌ.—Լ. Շշ. խօռ, Մժ. խօռճ, Ղրբ. խօ՛ռճը, Գնձ. խիւռճը «ծոթրին բոյսը»։

ԽՈՌԱՊԵՏ «կիւրապաղատ, իշխան յարքունիս». մէկ անգամ գործածում է Բ. Թագ. ը. 18. սրանից է բարդուած շաճխոռապետ «արքայական իշխան» Եղիշ. ե. (այս վերջինը ՆՀԲ ուղղում է շաճ ախոռապետ, մինչ Մոսկուայի տպագրութիւնը պահում է առաջին ընթերցուածը)։

=Անշուշտ պարսկերէնից փոխառեալ բառ է, բայց մայր ձևը յայտնի չէ։—Հիւբշ. 160։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 183 պրս. خور xūr, خورا xūra «վեհութիւն, վսեմութիւն» բառից։ Վարդանեան ՀԱ 1924, 68 հասկանում է «ախոռապետ» և նրան է կցում խոռակալ հոմանիշը ինչպէս կարդում է Բուզանդի սոrակալ բառը, այսպէսով խոռ դառնում է ախոռ բառի մէկ ուրիշ ձևը. բայց այսպիսի ձև չկայ ո՛չ հայերէնի մէջ և ո՛չ էլ իրանեան որևէ լեզուի մէջ. Նահապետեան, Բազմ. 1924, 199 շաճխոrապետ հասկանում է «արքունի դպրապետ»՝ կապելով խուrի բառին, որ տե՛ս։

*ԽՈՌՆՈՔԻԼ տե՛ս խոռ։

*ԽՈՌՈՋ տե՛ս խոռ։

ՆՀԲ խոr բառից։ Հիւնք. խոrշ-ից է հանում։

ԽՈՍՈՌՈՏ տե՛ս խոժոռ։

*ԽՈՍՏ «խոստում, ուխտ» Վրդն. առ. էջ 94 (Զէ՛ պարտ զխոստն մոռանալ). ոճով ասւում է խոստ լինել «խօսք տալ, խոստանալ» Գոր. և շմ. 79. յետնաբար՝ ի խոստ ածել «խոստովանեցնել, մի բան խոստանալով զաղտնիքը ասել տալ» Մաղաք. աք. 28. ի խոստ գալ «խոստովանիլ, յայտնել» Ուռհ. էջ 320. Կոստ. երզն. 100. Մաղաք. աք. 18. Վրդռն. առակ. որից խոստանալ «խօսք տալ» ՍԳր. Ագաթ. «խոստովանիլ» Սեբեր. «սպառնալ» Ագաթ. «հարս լինելու խօսք տալ» Մծբ. խոստումն Եսթ. դ. 7. Ագաթ. Սեբեր. ի խոստումն ածել «խոստովանեցնել» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 40. խոստութիւն «խոստում» Տիմոթ. կուզ, էջ 237. աստուածախոստ ՍՇկ.

կթ. արմաւ. խոստաբանութիւն Բուզ. Արծր. խոստուկ լինել «խոստովանիլ» Կղնկատ. խոստմնադրուժ, խոստմնազանց, խոստմնապահ, անխոստմնապահ (Նոր բառեր). այստեղ է պատկանում նաև ոսկեդարեան գեղեցիկ բառս խոստաւոր «ուխտի նուէր», որ գործածուած է միայն Նորագիտ Ա. մնաց. իթ. 4 «Եթէ իցէ ոք յօժար խոստաւորս բերել»։ Այս արմատի հետ նոյն է նաև խոստովան, որ տե՛ս առանձին։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պհլ. xustūk, xustavān, xvastūkīk «խոստովանող», պազենդ. xustuheš «խոստովանեալ է», xvastuī «խոստովանող», պրս. خست xust «խոստովանութիւն», خستو xustū «խոստովանող», هستو hastū կամ خستو xastū «խոստովանութիւն, խոստովանող», خستوان xustuvān «խոստովանողք» (Horn § 485)։ Այս բոլորի պարզական արմատը դրսում է stu «գովել, օրհնաբանել», որից ā մասնիկով ունինք զնդ. āštav «օրհնաբանել. 2. հանդիսաւորապէս խոստանալ, 3. երդուել», āstavana «օրհնաբանեալ, գովաբանեալ, խոստովանեալ», apa- մասնիկով՝ զնդ. apastav «խոստմնազանց՝ երդմնադրուժ լինել» (Bartholomae 1593—4), պհլ. āštuvān «հաստատուն, լիահաւատ», āstuvānīh «հաւատք», պրս. استوان ustuvān «հաստատուն. 2. հաւատք»։ Նոյն արմատից xva- մասնիկով ձեւացած է xvast-, որից հյ. խոստ. սրանից -ūk մասնիկով՝ պհլ. xvastūk, որից հյ. խոստուկ և պրս. xustū. և վերջապէս ana, an մասնիկով՝ զնդ. *xvastavana, պհլ. *xvastavān կամ *xvastuvān, պրս. xustuvan, որից հյ. խոստովան: (Պարզ stu արմատի բնիկ հայ համապատասխանութեանց վրայ տե՛ս թովել)։—Հիւբշ. 161։

Առաջին ուղիղ մեկնիչն է ԳԴ, որ համեմատում է պրս. խիւսրու, խիւսթիվան ձևերի հետ։ ՆՀԲ պրս. խուստու, որպէս թէ խօսf տալն: (Այսպէս են հասկացել նաև ոմանք գրականագէտներ, որոնք և գրում են ըստ այսմ խօստանալ՝ օ-ով)։ Spiegel, Comment. 1, 398 պհլ. خوستوکش և պրս. xastū, xustū= հյ. խոստակ: Նոյն, Huzw. Gram. 187 պհլ. xvastūk, պրս. xastū=հյ. խոստովանել: Lag. Beitr. baktr. Lex. 21 խոստովան=սանս. sva+stu, պրս. sutūdan «գովել», հմմտ. պրս. xastū (մասնիկն համարելով vant): Տէրվ. Altarm. 97 և Նախալ. 72 սանս. çans, զնդ. sanh, հպրս. thā, հայ. խօսիլ, խօսf բառերի հետ՝ խոստանալ=հնխ. ças, çans արմատից,—Հիւնք. բոլորն էլ ուղիղ պրս. ձևերից։

ԳԻՌ.—Ոզմ. Ջղ. Վն. խոստանալ, Կր. Ննխ. Ճմ. Տփ. խօստանալ, Սչ. խօսդ՛անալ, Ախց. Մշ. խօստընալ, Հճ. խօսդանօլ, Զթ. խըսդանօլ, խսդանոլ: Նոր բառեր են խոստ անել «խոստանալ», խոստիկ «վանքի կամ սուրբի ուխտ արած»։

ՓՈԽ.—Ուտ. խօստօվան «խոստովանանք», խոստօվանբէսուն «խոստովանեցնել», խօստօվանբաfսուն «խոստովանիլ»։

*ԽՈՍՏԱԿ «պայմանական հողատիրութիւն, աւատ, feod, Lehn». մէկ անգամ գործածուած է Աղուէնի ժողովի կանոնների մէջ. «Թէ ի վանացն գայթանք ոք առնէ, ի տեղւոյն ի բաց արասցեն և զխոստակն յեկեղեցին կալցին»։ Նոյնը արտագրում է Կղնկտ. «Վանաց երէց կամ վանական ոք՝ եթէ ի վանացն գայթանք առնէ և ի վերայ յայտ լինի, անարգեսցեն զնա և ի տեղւոյն ի բաց արասցեն, և զխոստակն յեկեղեցին կալցին» (հրտր. էմ. էջ 66—67, Շահն. Ա. էջ 185)։ Թւում է թէ նոյն բառն է՝ որ գրուած է նաև խոստար, խոշտար, խուշտար ընթերցուածներով. «Անառակն կորուստ խոշտարաց ի ծուլիցն լեալ խնամողաց». Պիտ. 344. (Բառ. երեմ. 144 խոշտուր մեկնում է «ժառանգորդ». հմմտ. նաև խոստակդար):

=Պհլ. xvāstak, մանիք. خواستك xvāstag «հարստութիւն, կալուածք» (ИАН 1912, 41), պհլ. xvāstakdār «ժառանգորդ», պրս. خواسته xvāsta «ստացուածք, աղխամաղխ, կարասի և հանդերձք տան» (ԳԴ, էջ 181 և 640)։ Սրանցից է նաև վրաց. ხვახტაგი խվաստագի, ხოჯხტაგი խովստագի

«հարստութիւն, ինչք, գանձ, դրամ, տաւար»։ Իրանեան բառը ըստ Horn § 497 ծագում է պհլ. պրս. خواستن xvāstan «ուզել, խնդրել, հայցել, կամենալ» բայից, որի անցեալ դերբայն է։—Հիւբշ. 161։

ՆՀԲ, ՁԲ և ԱԲ մեկնում են «մանուկ, տղայ, զաւակ, սան, համբակ, ժառանգ որբացեալ»։ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 56 և Arm. Gram. 161 տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը և հասկանում է բառս «կալուածք, ստացուածք»։ Առանձին մի քննութիւն ունի բառիս վրայ Մանանդեան, Տեղեկ. Համալսարանի, № 4, ուր և հասկանում է «աւատ»։ Պատահակա՞ն նմանութիւն ունի հաթ. ḫaštar «ժառանգորդ» (Sommer, Hethitisches, 2, էջ 8) թէ նոյնպիսի իրանական փոխառութիւն է, ինչպէս հայը։

***ԽՈՍՏԱԿԴԱՐ** (յետնաբար ու հլ.) «պայմանական հողատէր, աւատառու, feudataire, Lehnsträger» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 150, 151, 160 և 170։

=Պհլ. xvāstakdār «ժառանգորդ». ծագում է xvāstak բառից՝ dār «ունող, կրող» բառի բարդութեամբ, որով բուն նշանակում է «ունող ընչից և կալուածոց»։ Հայը հին ձև է. պարսկերէնի մէջ պիտի ունենայինք *xvāstadār, որ սակայն չէ աւանդուած։ Տե՛ս նաև խոստակ արմատը։—Հիւբշ. 161։

ՆՀԲ, ՁԲ և ԱԲ մեկնում են «զաւակ, թոռունք, ազգականք են»։ Ուղիղ համեմատութիւնը տուաւ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 56, 127։ Վերի իմաստը ճշտեց Մանանդեան, Տեղեկագիր Համալսարանի № 4։

***ԽՈՍՏՈՎԱՆ.** արմատ առանձին անգործածական. ոճով ունինք խոստովան առնել, խոստովան լինել «դաւանիլ» ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. որից խոստովանիլ «խօսք տալ» Ածաբ. «գոհանալ, բարեբանել, դաւանիլ, մեղքը ապաշխարել» ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. եբր. խոստովանութիւն ՍԳր. Եւս. պտմ. Բուզ. չխոստովանութիւն Կոչ. խոստովանող «որ ընդունում է ճշմարտութիւնը» Շար. «հաւատքի համար չարչարուած» Ագաթ. ևն։—Եփր. թգ. 409 գտնում եմ խոստավան գրչութիւնը, որ թուի թէ տպագրական սխալ է, բայց վրիպակների ցանկի մէջ չէ նշանակուած։

=Պհլ. xustavān ձևից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս խոստ։—Հիւբշ. 161։

Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը տե՛ս խոստ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջղ. Վն. խօստօվանել, Կր. Ճմ. խօստօվանիլ, Երև. խօստօվանէլ, Մկ. խօստօվռնիլ, Ոզմ. խոստավանիլ, Հմշ. խօսդօվանուշ, Ննխ. խօստըվանվէլ, Սլմ. խօստըվանվել, Ախց. Մշ. խօստըվանիլ, Խրբ. խօդըվանանf, Գոր. Ղրբ. խօստըվա՛նվիլ, Ագլ. խըստըվա՛նիլ, Տփ. խօստօվանիլ, խօստօվնիլ. խօստօվնանէr, Սչ. խօսդ‘օվանել, Մրղ. խօստավանըէլ, Ակն. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. խօսդըվանիլ, Ասլ. խէօսդըվանիլ, Զթ. խըսդըվանըլ,—կրճատ ձև է խոստովանf՝ փոխանակ խոստովանանf.—Էնկիւրիի թրքախօս հայոց մէջ ունինք խօսդանանf «խոստովանանք», խօսդանանfայr «խոստովանահայր» (Բիւրակն 1898, 789)։

ՓՈԽ.—Ասորոց Բար-Շուշան հայրապետի Հայոց կաթուղիկոսին ուղղած թղթի մէջ կայ հայ. խոստովանութիւն բառը՝ ասորատառ ܚܘܣܛܘܢܘܬܐ տառադարձութեամբ (տե՛ս ՀԱ 1913, 127)։ Կեսարիոյ թուրքերը գործածում են xosdovanak «խոստովանանք». օր. heč xosdovanayǝn yok mu? «Բնաւ խոստովանած չե՞ս» (Բիւր. 1898, 712)։ Ագուլիսի թուրքերն էլ ունին xösdövank‘ olsun «Խոստովանք լինի, ուրիշին չասե՛ս» ասացուածը։

ԽՈՍՏՈՒԿ տե՛ս խոստ և խոց։

***ԽՈՍՐՈՎԱՅԻՆ** «արքայական, թագաւորավայել», նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Յղ. մովս. և դաւթի անվաւերականում, էջ 47՝ և 49 «Կանգնեցին բուրգն խոսրովային և անահ ի մեքենայից. Եւ բուրգքն ամենայն խոսրովայինք»։

=Պրս. خسرو xusrav «թագաւոր», որից էլ خسروانه xusravāna «թագաւորական»։—ԱՃ.

ԽՈՎԻԿ տե՛ս խոյլ։

***ԽՈՏ,** ո հլ. «թաց կամ չոր խոտ» ՍԳր. Ագաթ. որից խոտաբուտ Բ. մակ. ե. 27. խոտալից Ոսկ. ես. խոտակեր Սղ. ճե. 20. Եզն.

Ագաթ. խոտահամբար Ագաթ. խոտաճարակ Բ. մակ. ժ. 6. Ագաթ. Բուզ. խոտեղէն Ոսկ. ես. Եղն. խոտակ «խոտիկ, մի քիչ խոտ» Մեծոփ. խոտաբոյս (նոր բառ), խոտչէֆ «խոտի վրայ դրուած հարկ» Սմբ. դատ. 22. մանրախոտ Ագաթ. կանքեղխոտ Բժշ. մոլախոտել Առակ. խղ. 31. խոտալի (նորագիւտ բառ) Յկ. կր. 38. ծխախոտ, ֆբախոտ, ընչախոտ (նոր բառեր).—այստեղ է պատկանում նաև խոտմուշ «խոխիւ» Վստկ. էջ 178, որի երկրորդ մասը անյայտ է, բայց գրչութիւնն էլ կասկածելի. դրա համար աւելի լաւ եմ համարում խոտոշ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճծե. «Մի վառած մոմն զբազումս վառէ և ոչ պակասի և մին խոտոշն զմին այլն վառէ և ընդ աշխարհ տարածի». հմմտ. Գնձ. խոտուշ «չոր խո՞տ» (տե՛ս Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 227)։

Հներից Տաթև. ամ. 108 կապում է խոտան բառի հետ։ Klaproth, As. polygl. 102 օսս. chos, բենգալ. gos բառերի հետ։ ՆՀԲ լծ. թրք. ot «խոտ», otləq «արօտատեղի», յն. χόρτος «խոտ»։ Peterm. 259 յն. χόρτον։— Lag. Btrg. baktr. Lex. 40 արաբ. qut: Նոյն, Arm. Stud. § 1011 մերժելով այս՝ ուզում է հանել թրք. ot բառից? Մորթման ZDMG 24, 80 թրք. ot «խոտ»։ Տէրվ. Նախալ. 71 համարելով թէ բուն նշանակութիւնն է «կտրուած», դնում է հնխ. kud «կըտրել, կոտրել» արմատից։ Հիւնք. պրս. xōdrū «ինքնաբոյս» բառից։ Canini, Et. étym. 56 թրք. ot, սանս. kutha, Tomaschek, Die alt. Thrak. II. 30 թրակ. κοτίατα «սէզ», լիթ. kótas «ցողուն», իռլ. coth «կերակուր» բառերի հետ։ Bugge KZ 32, 69 կցում է յն. χόρτος «խոտ», լտ. hortus «պարտէզ», հիռլ. gort «ցանածը, ցանք» բառերի հետ, որով մեր բառի նախաձևը լինում է *խորտ: Srheftelowitz BB 28, 312 նոյն է դնում հյ. խածանել, խայծ բառերի հետ, իբրև սանս. khāda «խոտ»։ Pedersen. Հայ. դր. լեզ. 196 համեմատում է հսլ. sadŭ «բոյս», սլովեն. sad «պտուղ», ռուս. садъ «պարտէզ» բառերի հետ, իբր հնխ. sodo- արմատից. հայերէնի նախաձևն էր *հոտ: Patrubány IF 14, 57 յուն. σκεδάννυμι, սանս. skhádate «ճեղքել» բայերի հետ. նոյն է և խոտան: Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. gud «բոյս» և թրք. ot «խոտ»։ Karst, Յուշարձան 401, 405 սումեր. gud «բոյս», 408 սումեր, u, gu «բոյս», 419, 427 եաքուտ. թրք. ot «խոտ»։ Petersson KZ 47, 278 ռուս. хвостъ «պոչ», լեհ. chwastъ «անպէտք խոտ», սերբ. höst «շրուանդ, խաղողի չանչ», թերևս նաև յն. πόσθη «առնի»։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. خيد xīd «գլուխ չկապած հասկ», որ ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 605 պրս. خويد xavīd «հասկ» բառից է փոխառեալ։

ԳԻՌ.—ՀՆ. Ջղ. Սլմ. Վն. խոտ, Ալշ. Մշ. խոդ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Շմ. խօտ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. խօդ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տփ. խուտ, Տիգ. խուդ, Մրղ. խուիտ, Հմշ. Սեբ. խէօդ, Ասլ. խէօ՝դ, խէօ՝*, Ջթ. խիւդ: Նոր բառեր են խոտալի, խոտածառ, խոտահար, խոտահան, խոտահարկ, խոտացաւ, խոտաւել, խոտանոց, խոտել, խոտկալ, խոտկեր, խոտկուտ, խոտհասուկ, խոտհունձ, խոտնձուր, խոտկապ, խոտոտ ևն։

ՓՈԽ.—Հիւնք. հայերէնից փոխառեալ է համարում թրք. اوت ot «խոտ» բառը, որի չաղաթայերէն ձևը նոյնպէս اوت ot է։ Pedersen ևս (անդ) հայերէնից է համարում օսմ. եաքուտ. ot «խոտ», որից otarmaq «արածել, ճարակել, թունաւորել», մոնղոլ. ota-či «բժիշկ» (տ. դեղ բառի տակ)։—Այս բոլորը կասկածելի եմ համարում։—Կովկասեան լեզուների մէջ էլ կայ մի ամբողջ խումբ, որ մեր ձևին շատ մօտիկ է հնչում. այսպէս՝ արչ. xotu, անդ. xordo «խոտ», xotte «արմատ», ուտ. xod, ավար. ġuet, վրաց. xe, լազ. xe «ծառ», ռուտ. xüt^{y}, ցախ. xüta «գարի». դժուար է սակայն այս ամբողջ խումբը՝ զանազանակերպ նշանակութիւններով՝ դնել հայերէնից փոխառեալ, մանաւանդ որ հայերէնը չունի հնդկրոպական

ծագում. ուստի աւելի յարմար եմ կարծում մեր բառը փոխառեալ դնել հիւսիսային կով-կասեան լեզուներից։—Աճ.

ԽՈՏԵԼ *«արհամարհել, երեսից գցել, մեր-ժել» ՍԳր. Կանոն. էջ 64. Ագաթ. Եզն. Կոչ. Ոսկ. որից* խոտան *«անպէտք, անպիտան» ՍԳր. Եզն.* խոտանել *«խոտել» Ոսկ. յհ. բ. 33.* խոտիչ *Ոսկ. ես.* խոտացեալ *«խոտան կարծած» Մանդ. էջ 47.—Կիր. էջ 2 կայ* խոտանեաց *ձևը, որի ուղղականը կլինի* խոտանի՝ *փոխանակ* խոտան. *նոյնպէս նորատեսակ գրծ.* խոտանաւ *ձևն ունի Ոսկ. մ. բ. 3, իբր «թշուառաբար, անարգաբար, չարաչար»։*

ՆՀԲ հայ. խոտ *բառից կամ լծ. յն.* ὠθέω *«վանել», թրք.* եօրէ էրմէք *«մէկ կողմ հեռացնել»։ Տէրվ. Նախալ. 71* խոտ, կտրել, կոտորել *և լտ.* cudere *ձևերի հետ՝ հնխ.* kud *«կտրել, կոտրել» արմատից։ Հիւնք.* ուխտ *բառից։* Patrubány *տե՛ս* խոտ *բառի տակ։*

ԳԻՌ.—Կայ միայն Տփ. անխօթէ՛լի *«պատուական», այսինքն* անխոտելի. *(Առածն անխօթելի է)։*

ԽՈՏՈՐ *«ծուռ, շեղած, թիւր» Կոչ. եփր. կոր. որից* խոտորել, խոտորեցուցանել *«շեղել, թիւրել, մոլորեցնել» ՍԳր.* խոտորութիւն *Բ. մակ. ե. 20. Ոսկ. յհ. ա. 8. Բուզ. Կոչ.* խոտորումն *ՍԳր. Եւս. պտմ. Ոսկ.* օրէնախոտոր *Եւս պտմ.* խոտորատուր *(գրուած է նաև* խոտրատուր*) Բուզ. Գ. ժե.* խոտորկըտուրք *«քղանցքի կտրուածքը» Բուզ. 271 (Ս. Վ. Պարոնեան, Արևելք 1890 մայ" 19* խոտորկտուրք *մեկնում է «զինուորական հանդերձից ձևն, որ եռևի քղանցքէն դէպ յառաջ մինչ ի ծունկսն կտրուած էր, վազելու ազատութիւն տալու համար սրունից».—Նոյնը Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 148).—Ն ածականով աճած ձևեր են՝* խոտորնագոյն *Յոբ. դ. 18,* խոտորնակ *ՍԳր. Ոսկ. ես. Մծբ. (նշանակում է նաև «ձողն որ գկտաւն պարզէ» Բառ. երեմ. էջ 144).* խոտորնակի *Եզեկ. ժզ. 34.* խոտորնակել *Ոսկ. յհ. ա. 1։*

ՆՀԲ «խեղաթիւր *կամ* խոտելով *ի մի կողմն վարեալ»։ Մորթման* ZDMG *26, 547 բևեռ.* khavadiri: *Հիւնք.* խոտրել *բայից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 226 հանում է* խոտել *բայից։*

ԳԻՌ.—Տփ. խօտօրնակ *«հակառակ» (պահուած է միայն* խոտորնակին խոտորնակ *առածի մէջ). Մշ.* խօղօրնագ *«հակառակ, գէշ բնաւորութեամբ».—այս երկուսն էլ գրական փոխառութիւն են։ Զուտ գաւառական ձև է Ղրբ.* խուտո՛ւրու *«ծուռ, խոտոր բնաւորութեամբ. 2. զուր, ի զուր»։*

ԽՈՏՈՒՑ. *անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Եփր. աւետ. հտ. Բ. էջ 317 «Կենդանի է բանն Աստուծոյ և առաւել հատու է քան զամեն սուր երկսայրի՝ հատանել անցանել հասանել մինչև յորոշումն ոգւոց և մարմնոց, մինչև յօդս և ի խոտուցս»։ Հատուածս առնուած է Պօղոսի Եբրայեցոց թղթից (Դ. 12), որ մեր ոսկեդարեան թարգմանութեան մէջ հետևեալ ձևով է. «...և անցանէ մինչև ցորոշումն շնչոյ և ոգւոյ և յօղից և* ուղղոյ», *որից երևում է՝ թէ* խոտուց *բառի նշանակութիւնն է «ուղեղ». բայց սա ո՛չ թէ գլխի ուղեղն է, այլ ոսկորների ծուծը, ինչպէս ցոյց է տալիս յոյն բնագիրը* (μυελῶν) *և ինչպէս պահանջում է նաև կողքի* յօղից *բառը։ Նոյնը հաստատում է նաև Եփրեմի մի ուրիշ հատուածը. «Ընդ մէջ անցուցանել զազդողական սուրն, որ հատանէ անցուցանէ մինչև յորոշումն շընչոյ և մարմնոյ, յօդից և* ուղղոց» *(հտ. Դ. էջ 185)։ ՆՀԲ մտադիր չլինելով Եփրեմի վըկայութեան բուն աղբիւրին և վերոյիշեալ ակնարկութեան,* խոտուց *մեկնում է «յօդուած, մարմնի ներքին խաղերը»։—Նոյն բառը* խոտոց *ձևով ունի Կանոն. էջ 54 «Հասք ձեր եղիցին ի պատարագաց՝ կաշի և աջոյ երի անգամ և ճրագու և դմակ և սիրտ և լերդաբոյթ և երիկամունք և ճարպով ի կողիցն և ի* խոտոցաց *մասն, լեզուն և աջոյ ակն և ամենայն խորհրդական մասունքն». (այս վկայութիւնը չունի ՆՀԲ)։ Վերջապէս բառս պահուած է գաւառականների մէջ, ուր ունինք* խոտոց *Երև. Ղզ. «դանակով կտրած ձկան մասն, կտոր»* խոտոցել *«ձուկը մաս մաս կտրել՝ աղը դնելու համար» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 289, Կոուածաղիկ, էջ 58)։ Նշանակութեան զարգացման համար*

հմմտ. «Յօդ յօդ զմարմինն կոտորէին» Յայսմ. «Քակտեալ ցրուեցաւ մարմինն յօդ յօդ» Պիտառ.—Խոտոց բառից կազմուած է երևում խոտցոց անստոյգ բառը՝ որ մէկ անգամ ունի Ագաթ. § 102 «Եւ ետ հրաման բերել կոճեղս փայտից և առնել ըստ ոլոքի խոտցոց ոտից նորա, և դնել և պնդել ուժգին առատ կօք». (ձեռ. տարբ. խոտցաց, խոտոցոց. խոցաց, խոտցոյ, խոտոցացն, խոտուցաց, խոստաց, խոտցոյց, խոցտի, խոցոտիցն, խոսցաց. կրկնագրում այս կտորը պակասում է)։ Այս բոլոր ընթերցուածներից նոր տպագրութիւնը ընտրել է խոտցաց, իսկ ՆՀԲ դնում է խոտցոց, որ մեկնում է «առաջակողմն ոլոքի, երեսք սրունից, ծունկն և ծալք նորա մինչև ցոտս, այն է գուճք, որ ի չոքիլն շօշափէ զգետին»։ Ագաթանգեղոսի նոյն հատուածի ակնարկութեամբ են հետևեալները.—«Ոլոքացն խոտոցաց՝ մամուլք, ծնկացըն՝ յօշումն, կողիցն՝ քերանք, արտասուացըն ամանոց՝ բախմունք (Սարկ. լուս. 22). Զկոճեղս կազմեալս միոյ միոյ ոտին ոլոքի խոտցից ոտիցն (Ուխտ. Ա. 89). Հրամայէ (Տրդատ) կոճեղս դնել ըստ ոլոքաց խոցոց ոտիցն» (Տաթև. ձմ. ղզ.)։ Ըստ իս ուղիղ է ՆՀԲ-ի ընդունած խոտցոց ընթերցուածը, բայց սխալ է տրուած նշանակութիւնը։ Ճիշտ իմաստը կգտնենք, եթէ համեմատենք Ագաթ. § 69 հատուածը. «Եւ ետ կապել զնա ձեռս յետս և արկանել գայլ ի բերան նորա... և տալ գելոցս կրծից նորա և արկանել առասանս ի կապս կրծից գելարանացն, կապել և համբառնալ»։ Այս վկայութիւնից երևում է որ մարմնի զանազան մասերի համար տանջանքի գործիքներ կային, ինչպէս բերանին գայլ, կուրծքին գելոց, որին կապելով չուանները՝ սկսան քաշել։ Այսպիսի մի գործիք էլ խոտցոց-ն էր, որ փայտից էր շինուած՝ ոտքի ոլոքի յարմարութեամբ։ Այս բանը ցոյց է տալիս նաև յունարէն Ագաթանգեղոսը (հրտր. Lagarde, Göttingen 1887, էջ 26), որ համապատասխան տեղում ունի σανίδας «մահապարտները կապելու ցից»։ Այս իմաստով շատ յարմար է ասել «բերել կոճեղս փայտից և առնել ըստ ոլոքի խոտցոց ոտից նորա»։ Այնուհետև ոտքերը դրին խոտցոցի մէջ և չուաններով պրկեցին, ճիշտ գելոցի նման։ Կազմութեամբ էլ խոտցոց նման է գելոցին. կազմուած է -ոց մասնիկով՝ խոտոց բառից։ Թէ յօդերը կտրատելու նման մի գործիք կար հների մօտ հմմտ. Սարգ. ա. պետր. ժ (էջ 368) «Ո՛չ անիւք և ո՛չ քուքք, ո՛չ զինուորք առաջոյ կացեալք և ոչ յօդաթափf շուրջանակի, ո՛չ կախաղանք և ո՛չ քերանք»։ (Աւելի ընդարձակ տե՛ս Աճառ. Արարատ 1915, 223—4 և Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 271)։

ԽՈՐ, ո հլ. «խոր, խորունկ (իբր ած). 2. խոր տեղ, փոս, վիհ. 3. խրթին, դժուարիմաց. 4. զօրեղ, սաստիկ» ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր. որից խորել «փոսացնել» Ղկ. գ. 48. Երեմ. խթ. 30. Մծբ. 110. Եփր. յոբ. (հրտր. ՀԱ 1912, 671), «թաղել, պահել» Ոսկ. յհ. բ. 8. «գողանալ, ամբողջից մի մաս վերցնել» Գծ. է. 2. Ոսկ. «իրեն չպատկանածը իրեն սեփականել» Ոսկ. մտթ. «խանգարել, եղծանել» Ոսկ. ղկ. «տիկ հանել, կաշին պլոկել» Փիլ. նխ. բ. 51. խորին ՍԳր. խորամիջոց «մէջտեղը փոս, գոգաւոր» Վեցօր. խորաչուր Մծբ. խորագոյն Ղևտ. ժգ. 20, 21. Ոսկ. յհ. բ. 30. խորաձոր Ես. ծէ. 5. Ոսկ. ես. խորէջ «սուզակ, ռմկ. տալղճ» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 267. Տաթև. ձմ. ճժ. խորագէտ ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. յհ. ա. 38. խորամանկ ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. ծովախոր Ագաթ. յորձախոր Ագաթ. տղմախոր Մծբ. թանձրախոր Փարպ. երդմնախոր «երդումը խորող, ստող» Կանոն. խորու «մուգ, թունդ (գոյն)» մհյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 552 բ. հմմտ. անգլ. deep «խոր» և «մուգ գոյն»). խորունդ «խոր» Հաւաք. 16 (ՀՀԲ մեկնում է «անդունդ»). խորոփիf «խոր ու փոս տեղեր» ՅՀ. կթ. 224. Նոր բառեր են՝ խորազնին, խորաթափանց, խորաճմուտ, խորապէս, խորաքանդակ, խորիմաստ ևն. կրկնութեամբ են կազմուած՝ խորխորատ ՍԳր. Ոսկ. խորխորիլ «կողոպտուիլ, գողացուիլ» Ստ. ժմ.=Արրտ. 1916, 140 (նորագիւտ բառ), խորխոլիլ «ճարճքիլ» Եզն։

ԳԴ պրս. խօրդէն «ուտել» բայի դէմ դնում է հյ. խորել «ուտել» ձևը? Justi, Dict. Kurde 348. քրդ. کور kur «խոր» և

Հեսիքիոսի աւանդած պրս. χῶρος *ձևերի հետ (տե՛ս* Lagarde, Gesam. Abhnd. *223, 17): Հիւնք.* խոր, հոր *և* խորել *հանում է* խոհ-*ից, իսկ* երդմնախոր *բառի երկրորդ մասը՝ որ այս արմատից է, մեկնում է պրս.* xōrdan *«ուտել» բառով: Դ. Սարգսեան, Բիւր. 1898, 484 դնում է մի* որ *արմատ, որից հանում է* խոր, հոր, որոգայթ, ձոր, ծործոր: Bugge KZ *32, 84 պատահական է գտնում չեչեն.* korguñ, *թուշ.* xokru, *կազիկում.* kurt, *ավար.* goarid, *պրս.* kūr *հոմանիշները, որոնց վրայ կարող ենք աւելացնել նաև խունսագ.* gwoaride, *սամոյ.* kore, koreya, *օսթյաք.* kor, koret *«խոր տեղ»:* Patrubány IF *14 (թ. 1903), էջ 57 յն.* κείρω *«կտրել, ոչնչացնել», հրգ.* scēran, *գերմ.* scheren *ձևերի հետ: Անդրիկեան, Բազմ. 1905, 512* հոր-*ից է հանում:* Patrubány *ՀԱ 1910, էջ 93 հնխ.* segā *«կտրել» արմատից:—*Karst, *Յուշարձան 400 սումեր.* ḫurru *«փապար, խոռոչ», 401 սումեր.* g'ar *«երկինք, անդունդ», 408 սումեր.* ur *«ոտքի գարշապար»,* urugal *«դժոխք, գերեզման»: Ղափանցեան* ЗВО *23, 356 քրդ.* k'ur *«խորունկ»: Պատահական նմանութիւն ունի վաղ.* xir *«խորել, գողանալ»:* Justi. Kurd. Gram. *103 քրդ.* kura *«խոր» բառի հետ:* Nyberg *տե՛ս* խոնարհ *բառի տակ:*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. խոր, *Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ.* խօր, *Շմ.* խօռ, *Լ.* խօռը, *Մղր. Ոզմ.* խուր, *Տփ.* խուր, խուրը, *Մրղ.* խուիր, *Ագլ.* հուր.*—ածանցման մէջ ստանալով* ն *յօդը՝* խոռնանալ, խոռնացնել *Լ.—*ունկ *մասնիկով աճած ձևն ունին՝ Ախց. Կր.* խօրունկ, *Պլ. Սեբ.* խօրունգ, *Ննխ.* խօրունգ *(բայց գիրքը՝* խօռունգ*), Խրբ.* խօռունգ, *Ասլ.* խէօրիւնգ, խէօրիւ*, *Ռ.* հօրունգ*—սրա տեղ* խորուն *ձևն ունին՝ Ակն. Արբ. Չրս. (մասնիկիս համար հմմտ.* լեցունկ, լեցուն*).—Նոյնը* ու *մասնիկով գիտեն՝ Տիգ.* խօռու *(այս բառը նշանակում է թէ՛ «խոր» և թէ «հեռու». ինչպէս որ* մօտ *բառն էլ նշանակում է նաև «ծանծաղ». հմմտ.* հեռու*). Զթ.* խուռու, *Հճ.* խույու:*—Նոր բառեր են* խորանգր *Վն.,* խօրանթք *Մկ.,* խօրունոր *Ալշ. (նշանակում են «խոր» կամ «շատ խոր»).* խորանք *«ձոր»,* խորացնել, խորել *«մի բան ծակելով՝ մէջը դուրս տալ» (այլ է* խորել *Վն. «թաղել», որ ծագում է* հորել *ձևից, ինչպէս ունին այլ բարբառներ),* խորխորանք, խորխուփ, խորկընալ, խորուսան, խորվնալ, *իսկ* խորոփիք *ձևը գործածւում է Բղ. «խորուփոս տեղեր» նշանակութեամբ:—Նոյն բառն է Հմշ.* խէօր *«առու»:*

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ գերմանական գնչ. xoro, xod *«խոր» (տե՛ս* Rudolf v. Sowa, Wörterbuch des Dialects der deutschen Zigeuner)*. Նոյնպէս է նաև տաճկական գնչ.* k'or *«խորունկ», որ* Paspati *կցում է հնդուստանի* guhra *«խոր», սանս.* khur *«ճեղքել» բառերին. այս համեմատութիւնները անյարմար են:*

*ԽՈՐԱԿ. *մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. փիլիպ. ժ. յորդ. էջ 469 «Ջգործանն ետ քեզ Աստուած միայն, և դու ազգս ազգս ինչ հնարիս հնարել անտի, զնաշիհն և զխորակն և զգերմակն և զծաղսն և զկտապսն»: Բառիս իմաստը մօտաւորապէս յայտնի է. ԱԲ մեկնում է «շարմաղուն, ալիւրի տեսակ մը», իսկ ՓԲ «տեսակ ինչ ազնիւ կերակրոյ». (միւս բառարանները չունին): Ուղիղ նշանակութիւնը կարծում եմ «ալիւրով շինուած մի կերակուր կամ խմորեղէն», ինչպէս ցոյց է տալիս՝*

=պհլ. *xvarāk, *որ թէև աւանդուած չէ, բայց կայ սրա յաջորդը՝ պրս.* حوراك xōrāk *կամ* xūrāk *«կերակուր». այժմ գործածական է յատկապէս Ատրպատականի բարբառում, որից՝ նոր փոխառութեամբ անցել է Կովկասահայ բարբառներին՝* խօրագ, խօ՛րագ *«կերակուր» ձևով: Նոյնը գիտէ Արր. կրետ. 11, 65* խորակ *ձևով և «կերակուր մարդու կամ կեր ձիու» նշանակութեամբ: Արմատն է* xvar- *«ուտել», որից զնդ.* xvaraiti, *պհլ.* xvartan, xurtan, *պրս.* خوردن xōrdan, *քրդ.* xurin, xvārin, *աֆղան.* xoral, *օսս.* xvärun, *բելուճ.* varag *են, «ուտել»*

նշանակութեամբ (Horn § 507). Համմտ. նաև խորտիկ:

Ուղիղ մեկնութիւնը մտածել է նախ ՓԲ, որ ուզում է համեմատել պրս. խoru, խoruf *բառերի հետ։*

ԳԻՒ.—Վն. խօrկել «ուտելիքը տալ, կերակրել (ձին)». *պատկերաւոր բացատրութիւն է Մշ.* Իմ խorագ չէ «իմ գործը չէ» *ևն։*

ԽՈՐԱԿԱՐ «տարբեր». *ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 308։*

ԽՈՐԱՆ, ի-ա հլ. «վրան, տաղաւար» ՍԳր. *փոխաբերաբար ասուած է նաև երկնից կամարի, տաճարի սեղանի, Հրէից Վկայութեան խորանի, արքունի դահլիճի, որևէ յարկի, տան, ինչպէս նաև աղիւսակի խորշերի համար։ Այս բառից են* խորանակար *Գծ. ժր. 3. Ոսկ. մ. ա. 1, հյ. ա. 30.* խորանանման *Ագաթ.* խորանաշէն *Ագաթ.* խորանապաճ *Բուզ.* խորանարար *Ոսկ. ես.* խորանարդ *Յոբ. լը. 38. Ագաթ.* խորանափեղկ *ՍԳր. այս բոլորը բխում են առաջին նշանակութիւնից և ունեղարեան են։—Յետին ժամանակից են* խորանաձև «կամարաձև» *Փարպ.* բազմախորան «շատ խորշեր ունեցող (տաղաւարտ)» *Նիւս. Բնոթ.* խորանակցութիւն «բնակակցութիւն» *Սկևռ. Երգն. ևն։*

Lag. Btrg. baktr. Lex. *6 պրս.* xvaran-gāh, *որ է* خرگاه xar-gāh «վրան»։ *Հինք. արաբ.* قرعة gur'a «քուէ» *բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 434* խոր *բառից։* Patrubány SA *1, 312 պրս.* xōrdan «ուտել» *բայից։* Karst, *Յուշարձան 401 սումեր.* g'ar «երկինք, անդունդ» *բառի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 185 պրս.* خورنه xavarna, خورنگاه xavrangāh, خورن xavran, *արաբացեալ* خورنق xavarnaq «Վահրամ Գուրի պալատը»։ *Մառ* Яф. сборн. *2, 163 յհ.* վրան *և* խորան. *յն.* οὐρανός *և* χρόνος, *լտ.* templum *և* tempus *իրար կցելով՝ համարում է յարեթական։*

ԳԻՒ.—*Պահուած է միայն «եկեղեցու խորան» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Մկ. Ջղ. Սլմ. Վն.* խoran, *Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ.* խoran, *Տիգ.* խօnան, *Ոզմ.* խուran, *Մրղ.* խուʰran, *Հմշ.* խoron, *Ասլ.* խէoru, *Զթ.* խույօն, խուrոն, *Հճ.* խօյօն.—*իսկ Մշ.* խoran *նշանակում է «եկեղեցի», որից* խoranդուռ «ժամի դուռը»։

ՓՈԽ.—*Ուտ.* xoran «եկեղեցու խորան»։

[ԽՈՐԱՆԳ «զկառոց». *մէկ անգամ գործածուած է Ածար. «Մի՛ բազմականս բարձրագոյնս կազմեսցուք՝* խoranգ *(կամ* խoranկն*) առնելով՝ յորովայնի զժայթքելն»։ Հները վերջի բառերից հետևցրել են թէ* խoranգ առնել *նշանակում է «զկառել, զզայնել». բայց ՆՀԲ յունարէնի համեմատութեամբ ցոյց է տալիս որ գրչագրական սխալ է և պէտք է ուղղել* խoran կանգնել *կամ* առնել:]

*ԽՈՐԱՍԱՆԻ «մի տեսակ բոյս է. artemisia absinthium», *որից էլ* խorասանիկ «staphysaria *բոյսը» Բժշ. երկուսն էլ ունի միայն ՀԲուս. § 1126—7.—Տիրացուեան,* Contributo *մեկնում է զանազան ձևերով. այսպէս § 364* «gentiana gelida M. B.», § 467 «ajuga chamaepitys», *§ 473* «teucrium polium latifolium»։

=*Պրս.* خراسانی xorāsānī, *որ նշանակում է բուն «խորասանցի», ըստ որում բոյսը արտածւում էր այստեղից. արաբ. ևս կոչւում է* خریسانة xarīsāna «semen contra vermes»։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, *Մխ. հեր. § 393։*

ԽՈՐԱՒԱՐԱՆ «պարսից սպարապետական մի աստիճան». *Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Անան. գիտ. 26 «Ենկեալ առ սպայապետն, զոր խորաւարանն կոչեն» (այլ ձ.* խorբaran*)։*

=*Անշուշտ պրս. է, բայց մայր ձևը անյայտ։*

*ԽՈՐԲԱԼ «ցորեն». *գործածուած է հետևեալ տեղերում. «Յամենայն տանէ առնել չորս դրամ և երեք մոթ խորբալ և ձիատօպրակ մի». Սմ. անեց. էջ 82.—«Զի տայցեն խարաճ ամենայն երդ՝ դրամս դ և երիս մոդ խորբալ և ձիատօպրակ մի և պարան և ձեռնարար մի». Մխ. անեց. էջ 47.—«Յամենայն տանէ առնել չորս դրամ և երեք մոթ խորբալ, որ է ցորեան, և ձիատոպրակ մի».*

Կիր. էջ 34։—Կիրակոսի տուած մեկնութիւնից երևում է որ խորբալ նշանակում է «ցորեն», թէև այդ կարող է նաև յետին յաւելուած լինել։—Սիմ. ապար. էջ 118, որ նոյնպէս ունի յիշեալ հատուածը՝ սխալմամբ հասկանում է «գարի». «Ցամէն տանէ դրամըս չորս, երեք մարզման առնուլ զգարին, մազեայ պարան ընդ տօպրակին և ձեռնարար մի հետ սոցին»։—Բառիս հնագոյն գործածութիւնը ունի Սոկր. 274, թէև խորբար ձևով. «Զխորբարսն չորս նաւովք ընդ գետ տանէին, այրեաց. վասն որոյ ի սով անկան զօրականքն».—յն. բնագիրն ունի σιτηγοῦντα «ցորենատար» (տե՛ս Σωκράτους Σχολαστικοῦ Ἐκκλ. Ἱστορ. Oxford 1893, էջ 164)։

=Վրաց ხორბალი խորբալի, ხვარბალი խվարբալի «ցորեն». բայց արդեօք բոլորի էլ մայրը չէ՞ պրս. خوربار xōrbār «կերակուր ըստ չափու պիտոյից. 2. ասի ևս նշանակել զանսակս կերակրոց՝ զորս տանին ի միոյ քաղաքէ յայլ քաղաք». ծագում է خوردن xordan «ուտել» բայից։—Աճ.

ՆՀԲ ունենալով միայն առաջին վկայութիւնը, բառը մեկնում է «եթէ չիցէ գրելի խարբալ, որպէս մաղ, կամ մաղեալ ցորեան»։

*ԽՈՐԳ, ո հլ. «մազեղէն քուրձ (յատկապէս ապաշխարութեան համար հագուած)» ՍԳր. Մծբ. «քուրձէ պարկ, չուվալ» Վրք. հց. որից խորգաճաճղեբձ Բուզ. խորգազգաց Լաստ. խորգեղէն Յայսմ.—ՀՀԲ խորգ բառին տալիս է նաև «մազէ չուանով հիւսուած խարազան» նշանակութիւնը, որ սակայն վկայութեամբ հաստատուած չէ։—Անյայտ իմաստով է գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 315 «զնոցանէ զխորգ ինչ ածիցես զմտաւ», որ հրատարակիչը առանց բացատրութեան ուղղում է «զնոցանէ զի՞նչ ածիցես զմտաւ»։

=Փոխառեալ բառ է. հմմտ. ասոր. ܚܘܪܓܐ xurgā «մախաղ», արաբ. خرج xurǰ «մախաղ, պայուսակ», որից քրդ. خرج xurǰ «ճանապարհորդի մախաղ», خرجك xurǰek «պայուսակ», ինչպէս նաև սպան. alforja, պորտ. alforge: Սեմական բառերը թւում է թէ ծագում են պհլ. *xvarγ հոմանիշից, որից փոխառեալ պիտի լինի նաև հայերէնը։—Հիւբշ. 161։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. ZDMG 36(1882), էջ 130։—Հիւնք. գործ բառից է հանում ձորձ, խորխ, գորգ, խորգ ևն։

ԽՈՐԴ, ո հլ. (յետնաբար նաև ու հլ.) «կըռունկ թռչունը» Ագաթ. Եզն. Վեցօր. 163, 167—8. Բուզ. Եւագր. 201. «կռունկների երամը» Երզն. քեր. որից խորդեան «կռունկներ» Վեցօր. 167 (չունի ՆՀԲ). խորդապար «եռանկիւնի ձևով՝ կռունկների պար բռնած» Մագ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 378)։ Գրուած է նաև խորթ, խորթապար: Նոր գրականում շինուած բառ է խորդենի «geranium ծաղիկը, տճկ. ըթըր, սարտէնիա» (Տիրացուեան, Contributo § 310):

Հիւնք. խորդալ «խռկալ» բայից կամ պրս. դուրթէ «ձայն, գոչիւն» բառից Pictet, բ. տպ. Ա. 616 սանս. karaṭa «որի թռչունը»։

ԽՈՐԴԱԼ «քնելու ժամանակ խռկալ, խըլմփալ» Յովն. ա. 5, 6. Ոսկ. ա. տիմ. էջ 124. Կոչ. 288. Մանդ. «ծովի ալիքների գոչելը» Մագ. որից խորդումն Փիլ. կրկնութեամբ՝ խորդխորդալ Գնձ. գրուած է խորթալ Կոչ. 288։

ՆՀԲ խոր կամ խորդ ձևերից. («իբր ի խորոց ձայնել կամ հանել զձայն խորդոյ»)։ Հիւնք. դռնդիւն բառից։

ԳԻՐ.—Հճ. խըրդ՛ադնել «քնի մէջ խռկալ» (ծագում է *խոդադնել ձևից).—նոյն արմատից է և խորդխորդալ Լ. «խոզի խանչելը»։

ԽՈՐԹ (յետնաբար ո, ու, ի հլ.) «պոռնըկորդի» Եփր. ժբ. 8. Ոսկ. եբր. «անհարազատ որդի» Նխ. Ղևտ. Նոնն. «խարդախեալ, կեղծ» Անյ. պորփ. Պղատ. տիմ. «կոշտ, անհարթ» ԱԲ. որից խառնախորթ Նար. խչ. 388. խորթանալ Անյ. վերլ. արիստ. Նար. խորթացուցանել Անյ. պորփ. Նանայ. խորթութիւն Մագ. օտարախորթ Եփր. վկ. արև. 51. Եղիշ. ե. էջ 84, 87. Սարգ. ա. յհ. գ. էջ 655։ -Խորթ «կոշտ, անհարթ» ձևից է խորտաթորտ «առապար, անհարթ վայրեր» Խոր. գ. 55, որ է խորթութորթ:

Հիւնք. հանում է որդի բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. Սլմ. Վն. խորք, Ալշ. խոռք, Ախց. Երև. խրք. Կր. Շմ. Պլ. Ռ. խօրք, Գոր. Ղրբ. խօրք, խօռք, Մշ. խորտ, Մկ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. խուրք, Մրղ. խուիրք, Սեբ. խիօրք, Ասլ. խիօ՛րք, խիօ՛ր*, Ագլ. խուռք, Զթ. խիօ՛ռք, Հճ. խույղ՛, Համշ. խիօշք.—Համմտ. և Մրղ. խուրքըքըիրտ «խորթուքորթ»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Տ. xort «խորթ զաւակ» (Բիւր. 1899, 798)։

ԽՈՐԹՆՈՂ «արթնասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 145։

[**ԽՈՐԻ**, որ և խուրի, խոր, խորին, խորն. Սուրբ Եփրեմ ասորուն տրուած մակդիրն է. համմտ. «Թարգմանութիւն Աւետարանի՝ զոր արարեալ է Տեառն Եփրեմի խորին Ասորւոյ». Եփր. հտ. Բ. էջ 261. Նոյնպէս նաև Ճառընտ. Յայսմ. Տօնաց։

=խորին Ասորիք «խորագոյն Ասորիք, coelésyrie կամ Syrie creuse» տեղական յատուկ անունից, ինչպէս ունինք նաև Կիլիկիոյ համար ասուած «Մետրապոլիտ Կիլիկիոյ, զոր կոչեն խորին» Յայսմ. մայ. 12։ Այնուհետև բառս վերագրելով սխալմամբ Եփրեմին, կարծել են թէ նշանակում է «խորահմուտ, իմաստուն ևն»։

ՆՀԲ մեկնում է «քաջ վերծանող, ընթերցող և մեկնիչ գրոց» և միացնում է արաբ. ֆուրրա, ֆարրա, գառի (իմա՛ قارى qārī) «կարդացուր» բառերին։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 403։ Նոյնը յետոյ Վարդանեան, Բառաքնն. դիտ. Գ. 67։ Մառ, Текст. и разыск. հտ. I, էջ 35 հյ. խորին «խորահմուտ» բառից»։]

ԽՈՐԻՍԽ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «մեղրահաց, մոմով մեղր» Ա. Թագ. ժդ. 27. Աղ. ժը. 11. Եփր. դտ. 341. Կոչ. 282. Ոսկ. յհ. ա. 1. «մեղրով և իւղով պատրաստուած խմորեղէն էր» Եղ. ժզ. 31. Թուոց ժա. 8 (համմտ. Տաթև. ձմ. ճխե. «Ետուն նմա ձկան խորովեցելոյ մասն և խորիսխ մեղու. ո՛չ թէ ծաղ մեղր, այլ մեղու. այսինքն իւղով և մեղւոր գործեալ հաց»), որից մեղրախորիսխ Սեբեր։

Pictet 1, 440 (սխալմամբ գրելով խորին) kar «անել, շինել» արմատից։ Հիւնք. խարիսխ բառից։ Bugge KZ 32, 10 -իսխ դնելով մասնիկ, խոր կցում է լիթ. koris «մեղրահաց», լեթթ. kārites «մեղրահացերի խաւեր, պան», յն. κηρός «մեղրամոմ», κηρίον «խորիսխ», լտ. cera «մեղրամոմ» բառերին. հին ձևն է *կորիսխ. համմտ. նաև կապադովկ. յն. κορόκκο «մեղրահաց»։ Հիւբշ. 455 չի ընդունում այս մեկնութիւնը։ Patrubány ՀԱ 1903, 220 kar. $q^{e}/_{o}r$ «շինել» արմատից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Խտջ. Համշ. Մշ. Ննխ. Սեբ. Սչ. խօրիս, Մկ. խուրիս, Ոզմ. խուրէ՛ս, Ախց. Երև. Տփ. խօրիզ, Պլ. խօրիձ, Ջղ. Սլմ. խորինձ, Հճ. խէյիզ, Ագլ. խըռազ, որոնք սովորաբար նշանակում են «գաթայի մէջ դնելու հայս».—տարբեր նշանակութիւններ են տուած Համշ. «թզենիի, եղէգի են թոյլ միջուկը», Համշ. Տր. «ձուի դեղնուց». համմտ. նաև խորոնճ Տր. «մեղրադդումով, սխով և ուրիշ կանաչեղէններով պատրաստուած մի տեսակ հայս»։

ԽՈՐԽ (ըստ ՆՀԲ ի հլ. բայց ունինք միայն յետնաբար սեռ. խորխի) «օձի շապիկ» Փիլ. լին. 24. Եպիփ. բարոյ. Լծ. կոչ. Երզն. մտթ. 236. Ոսկիփ. «խոզի մորթ» Ագաթ. «պտուղի կամ սերմի կճեպ» ՋԲ. որից խորխանալ «կաշի դառնալ» Ագաթ. խորխաւոր «փեճեկաւոր (պտուղի կամ սերմի համար ասուած)» Նիւս. կազմ. Ոսկիփ։

ՆՀԲ լծ. հյ. գրգլեակ, թրք. խըրխա և ֆիրֆ «մուշտակ» (իմա՛ արաբ. خرقه xirqa «վերարկու», թրք. كورك kürk «մուշտակ»)։ Հիւնք. գործ բառից։ Bugge IF 1, 448 հսլ. skora «կաշի, մորթ», լեհ. skorka «հացի, պտուղների կեղև» բառերին է միացնում. հյ. բառը նախապէս *խորկ ձևն ունէր, ուր վերջաձայնը նախաձայնին վերածուելով՝ յառաջացել է խորխ։ Նոյնը կրկնում է Walde 192՝ կցելով լտ. corium, հիւլ. hǫrundr, սանս. kṛtti- «կաշի, մորթ» են բառերին։

ԳԻՌ.—Ղրբ. խօրխ «ծառի կեղև, ծաղկախոտի թեփանք, հարբուխից յետոյ քթի վրայ մնացած թեփը, շերամի բոժոժի անպէտ մազմզուքները», Ագլ. խուրխ «օձի շապիկ. փոխաբերաբար՝ վատ մարդ», Սեբ. խէօրխ «օձի շապիկ», Երև. խրխի «օձի շապիկ»։ Նոր բառեր են խորխել, խորխանան անել կամ լինել Շշ. «կաշին փոխել, բուն գոյնը դուրս տալ»։—Տե՛ս նաև խուխ բառի տակ։

ՓՈԽ.—Զեյթն. խորխո «թաւիշ», կիւրին. xür «կաշի, մորթ», քրդ. خور xūr «մորթ, կաշի» (վերջինս Justi, Dict. Kurde 162 համեմատում է մեր բառի հետ՝ որ սխալմամբ գրում է xorf)։—Այս բառերի համեմատութիւնը սակայն այնպէս է, որ աւելի ենթադրել է տալիս թէ բոլորը միասին խաղեան կամ մի ուրիշ աղբիւրից են։

ԽՈՐԽՈԼԻԼ տե՛ս խոր։

ԽՈՐԽՈՐԱՏ տե՛ս խոր։

ԽՈՐԾԻԼ, ԽՈՐԾՈՒԻԼ տե՛ս խաւարծի։

ԽՈՐԾՕՆՕ «թանձր արմատով մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1131, առանց ի՛նչ լինելը կարենալ որոշելու։ Ըստ Նորայր ՀԱ 1924, 550 պէտք է լինի «hermodactylus, արաբ. խամիրէ»։

ԳԻՌ.—Նոյն են խործանայ Կիւր. «մի տեսակ վայրի խոտ, որի արմատը ուտելի է», Սեբ. «մի տեսակ արմատ ուտելի, քաղցր, սպիտակ և կաղինի մեծութեամբ. գիւղացի աղջիկները այս բոյսը կամարաձև հիւսելով՝ գաղտնի նուէր են ուղարկում իրենց նշանածին կամ սիրահարին, որ մի ժամանակ պահելուց յետոյ՝ ուտում է», խորզնէ Խն. «բոյսի մի արմատ՝ որ ուտելի է»։

ԽՈՐՀ (յետնաբար ո, ի հլ.) «խորհուրդ, մտածութիւն, միտք» Յճխ. Ոսկիփ. Վրդն. առ. 127. Տօնակ. որից խորհիլ «մտածել» ՍԳր. «հոգ տանիլ» ՍԳր. «մտադրուիլ» ՍԳր. Մծբ. «մէկի հետ խորհուրդ անել» ՍԳր. «կարծել» Աթ. խորհուրդ ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ. Եղն. Բուզ. (յգ. խորհրդանի Մագ. մեծ են. էջ 28, 43). խորհրդաբար Ոսկ. յհ. ա. 31, բ. 1. խորհրդածութիւն Ոսկ. յհ. ա. 27. խորհրդակալ Ագաթ. խորհրդական ՍԳր. Եղն. Ոսկ. Կոչ. խորհրդակիր Եւագր. մտախորհ ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. Ագաթ. համախորհ Ոսկ. փիլ. իրաւախորհ Եղն. բարեխորհել Կորիւն. բարեխորհուրդ Բուզ. երկխորհուրդ Եւագր. գրախորհուրդ Գ. մակ. գ. 9. լայնախորհուրդ Մծբ. նոր բառեր են՝ խորհրդաժողով, խորհրդակցական, խորհրդանշան, խորհրդարանական են։ Արմատիս երկրորդ ձևն է խոհ, որ կազմուած է ր-ի անկումով. առանձին գործածուած կայ միայն խոհ «գիտուն» Հին բռ. որից խոհիլ «մտածել» Տիմոթ. կուզ, էջ 9, 35, 116. իրաւախոհ ՍԳր. Ոսկ. Ա. կոր. անխոհ «անմիտ» Տիմոթ. կուզ, էջ 314. մտախոհ Ծն. գ. 6. Բ. մակ. ժդ. 8. Ոսկ. մ. ա. 15. ողջախոհ Փարպ. ողջախոհութիւն Ոսկ. յհ. ա. 35. բղջախոհ Պիտ. Կղնկտ. գրուած նաև խոխ՝ ինչ. համախոխ Անան. ժմնկ. 51, 65. բառասկիզբը գտնուած օրինակները բոլոր յետոսկեդարեան շրջանին են պատկանում. այսպէս՝ խոհական, խոհականութիւն, խոհեմ, խոհուն են՝ Փարպ. խոր. Պիտ. են. (մէկ անգամ միայն կայ խոհեմ «խորամանկ» Կիւրղ. ծն.)։ Սրանից հետևում է՝ որ խոհ բառի մէջ ր-ի անկումը սկսած է հագիւ ոսկեդարի վերջը և այն էլ նախապէս բառավերջում, որից անցել է և բառասկիզբը։

Justi, Zendsp. 79 զնդ. kar «մտածել, խորհիլ» արմատից? Հիւնք. պրս. խահիտէն (իմա՛ خواهيدن xvāhīdan) «կամենալ, խնդրել»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 57 սանս. kratu, զնդ. xratu և հյ. խրատ բառերի հետ՝ իբրև հնխ. շրջեալ *qhortu արմատից։ Patrubány ՀԱ 1910, 118 խոր բառից։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 խոկ բառից։ Karst, Յուշարձան 428 թթր. ot, oj, oi «միտք, խորհուրդ, խորհիլ»։

ԳԻՌ.—Ջղ. խորուրդ՝, Ալշ. Մշ. խօրուրդ՝, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. խօրուրք, Տփ. խօրուրք, խօխուրք, Մրղ. խօրխուրդ, Սլմ. խորխուրք, Ոզմ. խորխուք «գաղտնի խորհրդակցութիւն»։ Արևմտեան գրեթէ բոլոր Հայոց բարբառների մէջ կայ բառս՝ թաղական և այլ խորհուրդների համար. բայց բոլորն էլ գրականից փոխառեալ։ Հմմտ. նաև Սեբ. անխօրուրք «չմըտածող»։ Բայական ձևով կայ միայն Ակն. խօյհրիլ, խօյհիլ։

ՓՈԽ.—Ուտ. խօրուրբ «խորհուրդ»։

ԽՈՐՁՈՒԻԼ տե՛ս Խաւարծի։

ԽՈՐՁՈՒՆՁ տե՛ս Ձունձ։

ԽՈՐՇ, ի հլ. «փոս, ծակ, խորութիւն, ծոփածոց, անկիւն, զգեստի ծալք, երեսի կնճիռ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. Բուզ. Կոչ. Մծբ. «անհարթութիւն, թերութիւն» Ոսկ. եփես. 882—3. որից խորշ առնուլ (ի հողմոյ) «քամուց ուռիլ (առագաստի)» Վեցօր. 129. խորշանկեալ «կնճռուած» Վեցօր. 97. խորշափաղ «հագուստի ծայրը վեր ծալած» Ոսկ. ա. տիմ. ը. խորշխորշան «հագուստի ծալքերը» Բուզ. խորշեղէն «վէտ ի վէտ» Մծբ. անխորշ «անծայրածիր» Վեցօր. վեցախորշ Առ որս. ծովախորշ (նոր բառ).—ոմ մասնիկով աճած է խորշոմ «երեսի կնճիռ» (յատուկ է արդի գրականին), որից խորշոմերես Եփր. թգ. էջ 456 (գրուած է համառօտագրութեամբ խրշմերես. տե՛ս ժմերես և ՀԱ 1913, 300). խորշոմիլ «կնճռիլ» Օր. լդ. 7. Ոսկ. մրգր. բ. (գրուած խորշմեալ). անխորշոմ «առանց կնճիռների» (նոր բառ).—բայական գործածութեամբ ունինք խորշիլ «վախենալով փախչիլ, կծկուիլ, զգուշանալ, զըզուիլ, քաշուիլ, ամաչել» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. յհ. ա. 12, որից անխորշ «համարձակ» Ագաթ. խորշանք Ոսկ. յհ. բ. 27. խորշումն Նիւս. Լմբ. են (իմաստի զարգացման համար հմմտ. աշխ. fաշուիլ «կնճռիլ և ամաչել», տճկ. čekilmek «քաշուիլ, կնճռիլ» և čekinmek «ամաչել, քաշուիլ»)։

> ՆՀԲ հանում է խոր բառից?—Հիւնք. խոծոռիլ բառից խորշիլ և սրանից էլ խորշ: Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 399 ասուր. ḫuršu «լեռ», եբր. חֹרֶשׁ xōreš «լեռ, անտառ» բառերի հետ։

ԽՈՐՇ «փոքր երեխայ, մանուկ (առանց սեռի խտրութեան)». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. քեր. 242՝ հոմանիշների մի շարքի մէջ. «Տղայ, դիեցիկ, ստնդեայ, տարրա, խորշ. այս ոչ ունի նշանակութիւն թէ արականք են, թէ իգականք. և ահա են աննշանակք»։ Նոյն բառն է նաև Բառ. երեմ. էջ 145 խորշ «զաւակ կամ խնծոր», ուր խնծոր բառով պէտք է հասկանալ «արգանդ». հմմտ. գռ. խնծորիկ «արգանդի բերանը»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 107, 298)։

ԽՈՐՇ «խոշոր կտոր, կոռճ». մէկ անգամ ունի Կլիմաք. «Շարժումն աղօրեաց փոյթ՝ զցորեանն խորշ խորշ արտաքսէ»։

ԽՈՐՇ «խորշակ, տաք քամի». մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Առաքեմ ի վերայ ձեր խորշ քամի, որ մինչ ի լերինս խարշէ և այրէ»։ Աւելի սովորական է խորշակ, ի-ա հլ. «տօթ, հարաւային տաք և վնասակար քամի, երաշտ, չորութիւն» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17, Եղն. 17, 19. որից խորշականար ՍԳր. խորշականարութիւն Բ. մն. զ. 28. խորշական Ոսկ. մ. գ. 8. բազմախորշակ Ոսկ. լուս. խորշակայեղց Պիտ. են։

=Բառիս հետ նոյն է երևում եբրայեց. חֲרִישִׁי xarīšī, որ միայն մէկ անգամ գործածուած է Ս. Գրքի մէջ՝ Յովն. դ. 8, հետևեալ ձևով. רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית roxa qādīm xarīšīt, որ թարգմանուած է յն. πνεύματι καύσωνι συγκαίοντι = հյ. հողմոյ խորշակի տապախառնի: Արդի մեկնիչները սոյն եբր. բառը մեկնում են «արեւելեան հեղձուցիչ քամի» և հանում են եբր. חרשׁ xrš «կտրել, տաշել» = ասոր. سزه xraš «սպանել» = արաբ. حرث ḫarθ «հերկել, մշակել» արմատից։ Արդեօք հայերէն բառը սեմական փոխառութի՞ւն է, թէ պատահական նմանութիւն ունի։—Աճ.

> ՀՀԲ խարշել բայից։ ՆՀԲ խորշելի կամ խարշող օդ, վրաց. խորշակի: Տէրվ. տե՛ս խարել բառի տակ։ Հիւնք. պրս. խուրշատ «արև»!

ՓՈԽ.—Վրաց. ხორშა խորշա, ხორშაკი խորշակի, ხვარშაკი խվարշակի, ხჳარშაკი խûարշակի «հեղձուցիչ տաքութիւն», ხვარშაკოვანი խվարշակովանի «սաստիկ՝ կիզիչ՝ հեղձուցիչ տաք», թուշ. ხორშა խորշա «շերմ, տենդ»։—Justi, Dict. Kurde 154 մեր բառի հետ է համեմատում քրդ. خرشاك xuršag. այս բառի նշանակութիւնը՝ առնելով Klaproth-ի Mines de l'Orient (հտ. IV, Vienne) աշխատութիւնից՝ դնում է «ծիածան», բայց կարծում է որ հեղինակը սխալ նշանակած պիտի լինի։

ԽՈՐՇԱԹԵԼ «քարոզել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 144։

ԽՈՐՈՊ. անստոյգ բառ, որ նշանակում է ըստ ՀԲՀ. «կնիք կուսութեան, միզն կանացի» (իբր Բժշկարանից առնուած) կամ ըստ ԱԲ «կուսութիւն, կոյս աղջիկ»։ Սրա հետ նոյն է խոռոպճիճ «կանանոց, կանանց ընակարանը» Փիլ. լին. էջ 256, որ Բառ. երեմ. էջ 145 մեկնում է «իգի ծննդական մասն», իսկ էջ 58 բուճոց հոմանիշ բառի բացատրութեան մէջ դառնում է խոռապաճիկ։

ՆՀԲ յիշում է յն. χόρη «կոյս աղջիկ»։

+ԽՈՐՈՎ «կրակի վրայ այրելը». առանձին գործածուած է ի խոռովս արկանել ոճի մէջ՝ Բուզ. դ. 6. որից խոռովել ՍԳր. Ագաթ. խոռովիլ Ոսկ. խոռոված Շնորհ. խոռովոյք Մանդ. (որ և խոռովու Մխ. ապար. խոռովոյ Եղիշ. մատն. 245). խոռովանք «աղաչանք» Ոսկ. մ. բ. 27. բերխոռով Մխ. բժշ. աղեխոռով, սխեռնախոռով (նոր բառեր) են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. qor- արմատից, որի վրայ ընդարձակ տես խար «այրել, դաղել»։

Petersson KZ 279 խոռովել և խառշել կցում է լիթ. kársztas, լեթթ. ka'rsts «տաք» բառերին և հանում է հնխ. qhor-, աճած qhors- արմատից։ Նոյն, Ar. u. Arm. Stud. 43 միացնում է լիթ. kùrti «տաքացնել», գոթ. haùri «ածուխ», հնորվ. hyrr «կրակ» բառերին, որոնց հետ նոյն է գտնում ուգրօ-ֆիննական լեզուներից՝ ֆինն. koru «խանձի հոտ», լիվ. korb «այրել», հունգ. harap «հրդեհ»։

ԳԻՌ.—Ջղ. խoroվել, Երև. խroվէլ, Գոր. Շմ. խroվիլ, Ալշ. Մշ. Սչ. խorվել, Ախց. Հւր. Ննխ. Սեբ. խorվէլ, Տփ. Տիգ. խorվիլ, Խրբ. խonվիլ, Ղրբ. խrա՛վէլ, Ագլ. խrա՛վիլ, մնկ. Տփ. խօ՛խօ: Թրքախօս Հայոց մէջ՝ Ատն. խավրէլ օլմագ «խօրովիլ» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9).—Նոյն արմատից ունինք Մրղ. խroված, Վն. խուռուղու, Երև. Մշ. խoroվու, Ննխ. խornու, Ախք. խorվիճ։

ԽՈՐՈՏ «գեղեցիկ», որից փաղաքշական խոռոտիկ «գեղեցիկ». հնից աւանդուած չէ և կայ միայն յետին հայերէնի մէջ. ինչ. Թլկր. 37 (Աչերդ է թուխ ու պէտ, դու խօրօտիկ ես), էջ 39 (Աշխարհս խօրօտիկ գէմ դու մէնակ չես)։ Կենդանի է այժմ էլ շատ գաւառականներում. ինչպէս՝ Ալշ. Ախց. Ապ. Բլ. Բղ. Բս. Լ. Խ. Խթ. Խլ. Խն. Կր. Մկ. Մշ. Նբ. Շիր. Շտ. Ջրս. Պլ. Սլմ. Սս. Սր. Վն. Տիգ։

=Թւում է թէ թաթարական փոխառութիւն է. հմմտ. եաքութ. kärätik «գեղեցիկ, սիրուն»։—ԱՃ.

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. خرود xurūd «համեստ, պարկեշտութիւնից՝ քիչ խօսող աղջիկ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 603)։

ԽՈՐՈՓԵԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւագր. էջ 97 «Մի՛ ի գիշերին տռոփել դիւացն դողասցիր. գիտասջիր զի նոքա և ի վերայ խոզիցն անգամ անձամբ իշխանութիւն չկարացին գտանել». այստեղ մի ձեռագիր, որ յաճախ լաւագոյն ընթերցուածներն է ներկայացնում, ունի խոռոփելոյ, որ աւելի ճիշտ է երևում։ Դժբախտաբար հրատարակիչը յոյն բնագրի համապատասխան բառը չէ դրած, որ կարելի լինէր նշանակութիւնը ստուգել։

ԽՈՐՏԱԲՈՐՏ տե՛ս խորթ։

*ԽՈՐՏԱԿ «մանր, փոքր». գործածուած է յետին Բժշկարաններում՝ միայն խոռտակ կակուղայ, խոռտակ ծոթոռուճ «մանր կակուլայ, մանր հիլ» ձևերով (տե՛ս Նորայր ՀԱ 1924, 551). մէկ անգամ էլ գտնում եմ Գառն. 66, ուր սակայն իմաստը բոլորովին տարբեր է երևում. «Հեղուսփինք բևեռեալք, ի բարձանց գահավիժեալք, խորտակօք սուզեալք, նետիւք հարեալք»։ Այս արմատից են խոռտակել «կոտրատել, ջարդել, փշրել» ՍԳր. Ոսկ. խոռտակումն ՍԳր. Եղն. էջ 18. խոռտակիչ Նար. անխոռտակելի Նար. դիւրախոռտակ Ոսկ. յհ. ա. 42. բազմախոռտակելի Նար. նոր գրականի մէջ յարմարեալ ձև է խոռտըճկել։

=Պհլ. xurtak «մանր, փոքր», մանիք. պհլ. כורדג xurdag «փոքր» (Salemann ЗАН 8, 92), պազենդ. xurdak «չնչինք», xurdatum «փոքրագոյն», պրս. خرده xurda «փոքր, մանր, կտորտուք,

կտորտանք», خرد xurd «մանր, փոքր» (Horn § 507): Սրանից է փոխառեալ նաև թրք. xurdalamaq «մանրել, կոտրատել», xurdavat «մանր մունր, հին ու մին բաներ», xurdavatjə «հնոտիք ծախող»։—Հիւբշ. 161։

ՆՀԲ պրս. խիւրտ «մանր» բառից։ Spiegel, Litteratur 99 հայ. բառը սըխալմամբ «դէզ» հասկանալով՝ կապում է պհլ. aurtak բառին, որ մեր ձևով է մեկնում։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 39 պրս. xurda:

*ԽՈՐՏԻԿ, ի-ա հլ. «կերակուր, համադամ» ՍԳր. Կոչ. 62. Եփր. (հրտր. ՀԱ 1912, էջ 666—7), Վեցօր. 65. որից խորտկարար Ա. Թագ. ը. 13, խորտակարարութիւն Վրք. ոսկ. Երզն. ժ. խորան. բազմախորտիկ Ոսկ. Փարպ. բեբեախորտիկ Ոսկ. յհ. ա. 21. լիախորտիկ Ոսկ. ղկ. խորտկկերութիւն Վրդն. աղ։

=Պհլ. سراصهٔ و xvartīk «ապուր, արգանակ», մանիք. պհլ. כורדיג xvardig «կերակուր» (Salem. ЗАН 8, 92), զնդ. ?سرچحيز xvarəti- «ուտելիք, կերակուր, ուտել-խմելը», սոգդ. xwart «ուտելիք, ճաշ», պրս. خوردی xvardī «կերակուր». այս բոլորը ծագում են իրանեան xvar «ուտել» (նաև «խմել») արմատից (Horn § 507), որի բայական ձևերը տես խորտկ բառի տակ։ Ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 892 իրանեանից են փոխառեալ նաև արաբ. خردق xardaq «ապուր», خوديق xurdīq «մի տեսակ կերակուր կամ ապուր»։—Հիւբշ. 161։

Նախ ԳԴ կցեց պրս. խորտ, խորտի բառերին։ ՆՀԲ պրս. խորտ:—Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 87 և 482 պրս. xordan, զնդ. xvar ձևերի հետ։ Justi, Zendsp. 88 և Lag. Btrg. baktr. Lex. 39 զնդ. xvarəti են։ Պատկ. Матер. I. 10 պրս. և պհլ. ձևերի հետ։

*ԽՈՐՓՐԸՍՏ «մի տեսակ բոյս». մէկ անգամ ունի Մխ. հեր. էջ 46 «Եւ երբ տաքութիւնն անցանի, ղալար մանր ձուկն խորված ուտէ, և ի խաւարտուն զհովն և զգինձային ի բան պահէ. որպէս հազարն և փիփերմն, ղդալար գինձն և ղխորփրըստն, և զոր նման սոցին»։ Ունի միայն ՀԲուս. § 1135։ Պէտք է հասկանալ «արևածաղիկ», իբրև՝

=պրս. خورپرست xorparast «արևածաղիկ». կազմուած է خور xor «արեգակ» և پرست parast «պաշտել» բառերից և բուն նշանակում է «արևապաշտ», ինչպէս կոչուած է նաև հայերէնում. հմմտ. ՀԲուս. § 205 (տպ. արևպաշ, փոխանակ արևպաշտ)։ Պարսկերէնից է փոխառեալ նաև յետին յն. χουρβαράτ, χορμπεραΐτ (ըստ Seidel, Մխ. հեր. § 146)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ)։ Նոյնը անկախաբար Seidel (անդ) և յետոյ Նորայր ՀԱ 1924, 546։

ԽՈՐՔԱՊԱՀ «երախտահատոյց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 145։

ԽՈՑ (յետնաբար ի, ո հլ.) «վէրք (հարուածից, սրից, նիզակից կամ ինքնին յառաջացած)» Նար. Վրք. հց. Ոսկ. յհ. «վիրաւորուած» ՍԳր. որից խոցել ՍԳր. Ոսկ. եփես. զ. խոցաճարել Ոսկ. յհ. բ. 8. ծածկախոց «ծածուկ խոցող» Մծր. էջ 371 (ձեռ. ծածկախոյց, որ այսպէս սրբագրեց Վարդանեան ՀԱ 1913, 300՝ համեմատութեամբ ասորի բնագրի). լերդախոց ԱԲ. չարախոց Եփր. աղ. 259. սրախոց Յայսմ. փեղարդնախոց Գնձ. ջրխոց Բժշ. տիգախոց Շար. Յայսմ. -ոտ մասնիկով սաստկացած՝ խոցոտել ՍԳր. խոցոտիչ Երեմ. Թ. 8. խոցոտումն Ովս. Թ. 13. միջին ձայնաւորի կրճատումով ձևացած է *խոցտել, որից ունինք միջ. հյ. խոցտուկ «փորացաւ, խիթ» (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. colique բառի տակ). և սրանից յառաջացած խոստել (գւռ.) և խոստուկ «խիթ» Վստկ։

ՆՀԲ պրս. خسته xasta «խոցեալ հիւանդ»։ Հիւբ. հանում է խածանել բայից։ Patrubány ՀԱ 1910, 118 հնխ. seqā «կտրել» արմատից։ Մառ, О полож. обхаз. էջ 35 ափխազ. axu «վիրաւոր» և վրաց. խოცა բառերի հետ։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 123 հնխ. khed- արմատից (որից նաև խեճեպ և խեցի). նոյն արմատի s-ով աճած skhed- ձևն են ներկայացնում յն. σχέδη

«տախտակ» և սանս. skhadate «ճեղքել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Վն. խոց, Երև. Խրբ. Հմշ. Շմ. Պլ. խօց, Ախց. խօցու (չկայ խօց), Սեբ. խյօց, Ասլ. խյօ՝ց, խյօ՝ս, Մկ. Ոզմ. Տփ. խուց, Մրղ. խուʰց, Զթ. խիւց.—իսկ Մշ. խօցել և Ննխ. խօցէլ «խօսքով վիրաւորել».—խոստել ձևից են Ակն. Պլ. խօսդէլ, Զթ. խուստուկ «կծու ցաւ», խիսդգիլ «խոստել»,—նոր բառեր են խոցաւոր «սգաւոր», խոցոտիլ, խոստկոտիլ, խոստկաճառ, նաև խոց «փտութեան նշաններ պտուղների վրայ»։—Այս վերջինի հետ կապ չունի խեց Երև. «խաղողի և այլ պտուղների հասնելու նշան երևելը» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 275), որ պէտք է հասկանալ խէծ<խայծ (տե՛ս այս բառը)։ Խրբ. խօսդուգ «փորի ձև ցաւ», բայական ձևով Խրբ. խօսդալ, Մշ. խօսդ՛ել։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხოცა խոցա, ალმოხოცა ալմոխոցա «սպանել, խողխողել, անճիտել, ջնջել», ნახოცი նախոցի «սպանուած», ალხოცა ալխոցա «սպանել, ջնջել, անճիտել», დახოცა դախոցա «սպանել, մեռցնել», დახოცა სიმშილით դախոցա սիմշիլիթ «քաղցով սպանել», მიხოცა միխոցա «շարունակել բնաջնջել գազաններին, продолжать истребленіе зверей»։

ԽՈՒԱԶԵԼ. նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 536ա լտ. tendo բառի դէմ. այսպէս՝ tendo «դիտեմ, մրցիմ, լարեմ, սփռեմ, խուազեմ». դժբախտաբար սոյն լտ. բառը ունի շատ առումներ. այսպէս՝ «տարածել, ձգտել, լարել. 2. մատուցանել, ընծայել. 3. շարունակել. 4. հակիլ, միտիլ. 5. ձգտիլ. 6. դիմադրել, մրցիլ. 7. կուռի համար ճակատ յարդարել». և յայտնի չէ թէ սրանցից որի՞ն է համապատասխանում խուազել։

ԽՈՒԱԿ տե՛ս խփակ։

ԽՈՒԱՆԱԼ «սլանալ, արծուի յարձակիլը». անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յասմ. դեկտ. 19 (էջ 337ա) «Որպէս արծիւ խըւացեալ ի բարձանց և գհոգին որ լինի ի ձեռն սատանայի՝ կորզէ»։ Անստոյգ եմ համարում բառս, որովհետև կարող է լինել սխալ ընթերցուած՝ փոխանակ սլացեալ կամ խոյացեալ։ Մի նոր վկայութիւն է պէտք ընթերցուածը ուղիղ համարելու համար։

ԽՈՒԵԼ «նեղել, չարչարել» Ա. Թագ. իե. 7, 15, 21. Ղուկ. գ. 14. Ոսկ. կող. 594. Եփր. հռ. 14. Բ. կոր. 99։

ՆՀԲ «որպէս թէ իբրև զխոյ բախել կամ հարկանել»։ Տէրվ. Altarm. 30 յն. ξύω «քերել, քորել», թերևս նաև զնդ. skutara «նեղիչ» բառերի հետ։ Նոյն, Նախալ. 112 զնդ. սկու-տարա, յն. ϰαύαξ «խծբծող», լտ. cavilla «խծբծ» ձևերի հետ՝ հնխ. sku «նեղել» արմատից։ Հիւնք. գովել բայից։ Պատահական են թւում կովկասեաններից վրաց. ხევა խեվա «պատառել, պատառոտել», ხვევა խվեվա «կապել, կապկպել», ამოხევა ամոխեվա «պատառել», გამოხვება գամոխվեբա «դուրս քաշել, ծածկել, պահել, գողանալ», լազ. խվ «նետել, թափել, ծակել, թաղել», օկօխվ, օկօխու «ապականել, փճացնել»։

ԳԻՌ.—Նո՞յն է արդեօք խվալ Ախց. Ննխ. «խանդոտիլ». 2. Ննխ. «զզուիլ, գանիլ».—Նկատելի է որ հյ. զզուիլ բայն էլ՝ որ նախապէս նշանակում էր «հարստահարել, չարչարել, նեղել», յետոյ դարձաւ «գանիլ»։

ԽՈՒԶ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են խզել «պոկել, փրցնել, կտրել. 2. մազերը կտրել» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. «ներքինացնել» Խոր. Յհ. կթ. խզումն Միք. ա. 16. խզիւն «մազերը պոկելը» Մանդ. անխզելի Ոսկ. յհ. ա. 14. անխզութիւն Փիլ. խզօն Վրդն. սղ. դժուարախզելի Տօնակ. սատկական մասնիկներով ունինք՝ խզտել Մագ. թղ. 137. խզրատել Յայսմ. ապր. 29, Առաք. պտմ. 109. արմատը առանց սղման պահում են անխուզ «անխզելի, անտաշ» Փիլ. բազն. ծայրախուզ «ծայրից կտրուած» Եղիշ. այլակ. 237. կենախուզ Խոր։ Արմատը երեւան է գալիս նաև խոյզ ձևով, որից խուզել «կտրել, հնձել» Մեսր. եր. Նար. խուզումն «կտրելը» Մաշտ. ստորախուզել «տակից կտրել» Նար։

ՆՀԲ լծ. հյ. գզել, քեցել, կորզել, հատանել և յն. σχίζω, արաբ. խէզ, խէզել, խէր, թրք. քէսմէք: Հիւնք. խզել= յն. σχίζω, խուզել=թրք. qəsalatmaq «կարճացնել»։ Karst, Յուշարձան 401, 404 սումեր. g'as «կտրել», իսկ 419, 428 թթր. üz, öz, ös, os, yüz «խորտակել են»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. خذع xaḏ' «ջարդել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 564) և خزع xaz' «կտրել» (անդ, էջ 565)։

ԳԻՒ.—Ախց. Ննխ. խուզէլ, Մրղ. խու՛զէլ, Գոր. Ղրբ. խօ՛զիլ, Ագլ. խէ՛զիլ «մազերը խուզել», արմատական ձև ունի Լ. խուզ «բուրդ կտրելը» կամ «խուզուած բուրդ».—Աճած խզտել ձևից են Ալշ. Մշ. խզդել, Տիգ. խզդէլ, Խրբ. խզդիլ, Ջթ. խը՝զդիլ «պատառել» (հմմտ. Քուչ. 55՝ «Խզտեց գիր կանանչ շապիկն, զկարմիր մի շուտով հագաւ»)։

ՓՈԽ.—Վրաց. გახუზვა գախուզվա «մազերը խուզել. 2. ճաղատ դառնալ. 3. կրօնաւորին կարգազուրկ անել (որ կլինի միրուքը խուզելով)», ხუზვა խուզվա «ճաղատ դառնալ» (Ջուբինով[2], էջ 1758), արևել. թրք. كزاماك kuzamak «ձիու են մազերը խուզել» (Schaw, A sketch):

*ԽՈՒԶԱՄԻ «մի տեսակ բոյս. lavanda spica» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1136։

=Արաբ. خزامى xuzāmī «մի տեսակ անուշահոտ բոյս է». սրա ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 441. նոյն բառը Շթայնշնայդէրի մօտ (WZKM 12, 16) ունի خزاما xuzāmā ձևն էլ և մեկնըւում է լտ. lavendula:—Աճ.

ԽՈՒԶԵԼ «փնտռել» տե՛ս խոյզ։

ԽՈՒԶԵԼ «կտրել» տե՛ս խուզ։

+ԽՈՒԹ, ո հլ. (յետնաբար ի հլ. ինչպէս ունինք Սարգ. ա. յհ. դ. էջ 535 գրծ. խթիւք) «ոտքի տակ արգելք, խոչընդոտ» Ես. ծէ. 14. Ագաթ. Ոսկ. փիլիպ. «ծովի մէջ ցցուած ժայռ» Ոսկ. մ. ա. 5, բ. 1, Եբր. ժդ. «անհարթ (ոճ կամ լեզու)» Եւս. պտմ. 579. Արծր. որից խթոտ Ոսկ. հռովմ. էջ 166. նոյն բառն է նաև խոյթ «կոկորդիլոս» Վրք. հց. ժե. Նշանակութեան տարբերութեան համար տե՛ս խիթ բառի տակ։

=Նոյն է խայթ արմատի հետ, որի հետ կապվում է իբրև ձայնդարձ (տե՛ս խայթ)։

ՆՀԲ խէթ բառի հետ։ Տէրվ. Altarm. 28—30 խոթել են բառերի հետ՝ սանս. skund «դուրս ցատկել», անգսք. skuta «դուրս ցատկել», skuti «ցցուած ժայռ» են։ Հիւնք. խածանել բայից։ Այսպէս նաև Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 88։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 95 խորթ բառից։

ԳԻՒ.—Ղրբ. խիւթ «հարթ գետնի վրայ բարձրացած բլուր», որից խութնիվայր «բլ:րն ի վայր», խութնիվեր «բլրից վեր», խիւթուփոս «խորթուբորդ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხვთქი խւթքի, ხვითქი խվիթքի «կոկորդիլոս. 2. մողէս», ხუთო խութօ «թոյներից բուժող մի քար» (ըստ Օրբելեանի), «ժանգը ջնջող քար» (ըստ Ջուբինովի), մինգր. ხვითო խվիթօ «թանկագին քար՝ որ օձն է բերում» (Кипшидзе, Грам. мингр. СПет. 1914, էջ 403)։

*ԽՈՒԺ (յետնաբար ի, ի-ա հլ.) «վայրենի, բարբարոս» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 6. բ. 18. որից խժաբար Բ. մակ. ժե. 2. խժական Խոր. ՅՀ. կթ. խժդուժ Եւս. պտմ. խժդժագոյն Բ. մկ. ե. 22. խժաբանել «յիմար ու խառնակ խօսել» Վրք. և վկ. Ա. 700. խռովախուժ Վրք. և վկ. Բ. 183. խառնախուժ Եւագր. արմատի ու ձայնաւորը կարող է մնալ անկորուստ, ինչպէս որ սեռականումն էլ ունինք խուժի, խուժաց կամ խժի, խժաց. այսպէս նաև խուժադուժ Բ. մակ. ժ. 4, դ. 40. Ոսկ. յհ. ա. 1, մ. բ. 1. Ագաթ. Կորիւն Կոչ. 176. խուժական Եզն. խուժային Նար. խուժդուժ Ոսկ. մ. ա. 5, 7, գ. 3 և ես. խուժել «աւազակի պէս յարձակիլ» Բ. մակ. ժդ. 43. խուժան (գրուած նաև խունան) «խաժամուժ ամբոխ» (բուն «բարբարոս». հմմտ. Ոսկ. մ. բ. 18. «Ջխուժանն և զվայրենիս դարձոյց» յն. մէկ բառով՝ «ըզբարբարոսս»). Նոր բառեր են խուժանային, խուժանավար, խուժանապետ:

=Պարսկաստանի Խուժաստան գաւառի անունից, որի ժողովուրդը վայրենիի համբաւ ունէր. հմմտ. պհլ. Xužistān, պրս. خوزستان Xūzistān, ասոր. ܚܘܙ Xūz «Խուժաստան», պհլ. *xužīk, պրս. خوزی

xūzī «*խուժիկ, խուժաստանցի*»։ *Զանազան ազգերի անուններ իբրև ածական գործածուած՝ տե՛ս* դուժ *բառի տակ։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Աւետիքեան, Մեկն. Թղթ. Պօղոսի, Ա. 957։ Նոյնը Թերևս նաև ՆՀԲ։ Lag. Arm. Stud. § 1020 խուժիկ=*պրս.* xūžī «*խուժաստանցի*»։ *Հիւնք. ուղիղ է մեկնում* խուժ, *բայց* խուժել *հանում է* խուսափել *բայից։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 334 սումեր.* guši «*ժողովուրդ, բազմութիւն*». Karst, *Յուշարձան 405 սումեր.* huši «*խումբ, ժողովուրդ*»։ *Պատահական նմանութիւն ունի չին.* 忽然 hu´žán[2] «*յանկարծ*»։

Գ-ԻՌ.—Արդի ժողովրդական լեզւում շատ սովորական դարձաւ խուժան *ձևը։ Բառիս առաջին իմաստն էր «Թալանչի ամբոխ՝ որ դնում էր ջարդարար խմբերի յետևից». յետոյ դարձաւ ընդհանրապէս «փողոցային մարդ կամ երախայ», և այժմ գործածական է իբրև նախատական ածական։ Մի քանի տարի առաջ՝ դրամական անկայունութեան միջոցին, այսպէս էին կոչւում նաև մանրարժէք Թղթադրամները։ Ոսկու կուրսի վերահաստատումով այս վերջին իմաստը վերացաւ։*

ՓՈԽ.—Վրաց. უჟიკი ուժիկի, ჭუჟიკი ճուժիկի, ხუჟიკი խուժիկի «*խուժիկ, խուժաստանցի*», უჟადუჟი ուժադուժի «*խուժդուժ, վայրենի*» (*տե՛ս Մառ* ЗВО *13, 0137*)։ *Բառս անցել է նաև Երևանի Թուրքերին* xužan «*փողոցային մարդ*» *ձևով, որից էլ* xužanxaña «*դոեհիկ մարդոց տեղ*»։

ԽՈՒԺԴՆ *կամ* ԽԻԺԴՆ «*խստութիւն, յամառութիւն*». *բուն ձևը անյայտ է, որովհետև պահուած է միայն ներգ.* ի խժդաճ *ձևով. մէկ անգամ ունի Սեբեր. 96 «Ի խժդան և յոխորտի կայցեն»։ Սրանից ունինք* խժդալ «*յամառիլ*», *որ գիտէ միայն ՀՀԲ (չունին ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ)։*

ՆՀԲ հանում է խուժ *բառից։*

ԽՈՒԼ, ի *հլ.* «*ականջը չլսող, քառ*» *ՍԳր. Կոչ.* «*անխօս*» *Եփր. համաբ. որից* խլանալ *Միք. է. 16. Ագաթ.* խլացուցանել *Եղիշ.* խըլխըլել «*սուտ խուլ ձևանալ*» *Ովս. ժ. 13.* խլութիւն *Ոսկ. ես.* խուլակոյր *Կոչ. 148.* անխուլ «*ամայի, անբնակ*» *Ոսկ. մտթ. և եփես.* «*ըստ դիպաց, պատահաբար*» *Ոսկ. եփես.* զանխուլ «*ծածկեալ, լռիկ, գաղտնի*» *Ոսկ. եփես.* «*ծածուկ տեղ*» *Ա. Թագ. իե. 20.* «*ծածուկ, լռիկ մնջիկ, անյայտաբար*» *Եւս. քր.* «*անտեղեակ*» *Յհ. կթ. Լմբ. Երգն. քեր.* զանխլանալ «*Թաքչիլ, պահուիլ*» *Պիտ. Յհ. կթ.* զանխլաբար *Խոր. Զքր. կթ.* անխլաբար *Լմբ. իմ.* անխլանալ *Դիոն. Թղթ։*

ՆՀԲ խօլ *բառից, իբր «խօլ լսելեօք»։* Justi, Zendsp. *79 զնդ.* karapan «*խուլ*»? *Հիւնք.* լուռ *բառից* խուլ *է դնում. իսկ* զանխուլ *հանում է պրս.* zangūla «*զանգակ*» *բառից։* Meillet MSL *10, 282 յն.* χωλὸς «*կաղ*», χαλάω «*Թուլացնել*», χαλαρός «*Թոյլ, մեղկ*», χαλί-φρων «*Թեթևամիտ*» *և Թերևս նաև սանս.* kharvás «*խեղ, խեղանդամ*» *բառերին է կցում։ Ընդունում է Հիւբշ.* IF Anz. 10, 48: Patrubány SA 1, 194 *լտ.* oc-culo «*ծածկել*», *գերմ.* hehlen «*պարտկել*», *յն.* κόλον «*արտևանունք*» *բառերի հետ հնխ.* khulos *ձևից։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 սումեր.* gula «*լսել*», *Թրք.* qulaq «*ականջ*»։ Petersson KZ 47, 286 *հյ.* խօլ, խօթ, *յն.* κωφός «*բութ, խուլ, ապուշ, անհիմն*», κηφήν «*բոռ, անճարակ*», *հսլ.* chabiti «*փճացնել*» *են բառերի հետ հնխ.* qhōbh- *արմատից։*

Գ-ԻՌ.—Ախց. Ակն. Ջթ. Կր. Հմշ. Հճ. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Զղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տիգ. Տփ. խուլ, *Ոզմ.* խօլ: *Նոր բառեր են* խլուիլ «*խըլանալ*», խլականջ «*խուլ*»։

*ԽՈՒԼԱՄ «*արաբ ամիրայ*». *Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. 255—6 «Նորա ծանուցեալ զդառն աղէտս ամիրային Հրասեկայ բերդոյ և զմիւս խուլամին, որ յԱնապատ բերդի։ Ընդ որ յոյժ ցասուցեալ... ըմբռնեալ զամիրայն ընտանեօք իւր ի Հրասեկայ բերդ, քարավէժ սատակէ... և զմիւսն որ յԱնապատի, հալածեալ...»։*

=*Պրս.* غلام γulām «*ծառայ*» *բառն է, որ ստացել է նոր առում. իշխանները Թագաւորի ծառաներն են. հմմտ. լտ.* minister «*ծառայ*»>*ֆրանս.* ministre «*նախարար*»։—*ԱՃ.*

*ԽՈՒԼԻՆՋ, *որ և* խոլինջ, կոլինջ, կուլինջ *«մէջքի վրայ մի տեսակ ուռեցք»։ Ունին մի-այն, ՀՀԲ, ՁԲ, ԱԲ և ՓԲ՝ առանց վկայու-թեան։ Վկայութիւնը գտնում եմ մէկ անգամ Մոլութ. 155 ա. «Որոց ունին կոլինջս, հրա-մայէ բժիշկն ի կիր առնուլ յոյժ ջերմագոյն թիրակէս ամպակ գինւով»։*

=Արաբ. قولنج qūlinǰ, qūlanǰ, qavlinǰ, qavlanǰ *«աղիքներին յատուկ մի հիւանդու-թիւն է կսկծացնող և ցաւացնող, որ արգելք է լինում փքալու և բնական պէտքի» (Կա-մուսի Թրք. Թրգմ. Ա. 433), որից փոխառեալ են նաև պրս.* کولنج kūlanǰ *«է անուն քա-միական ախտի իրիք՝ որ լինի յորովայնի», Թրք.* قولنج qulinǰ, *քրդ.* qulinǰ *«ցրտա-ռութիւն, խիթք», ն. ասոր.* kulunǰ *«թոքերի բորբոքում», վրաց.* კოლინჯი կոլինջի *«ա-ղիքների խիթ»։—Աճ.*

Ինձնից անկախաբար Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 կցում է Թրք. ձևին։

ԳՒՌ.—Ննխ. խուլինջ, *Սլմ.* ղ՛ուլինջ, *Հմշ. ծրր.* խուլունջ, *Ալշ. Մշ.* խօլինջ, *Տիգ.* ղ՛օ-լինջ, *Կր.* ղօլինջ, *Երև.* կօլինջ, *Ատն. Սեբ.* ղուլունջ, *Զթ.* խէօլէօ՝նջ. *սրանցից շատերը նոր փոխառութիւն են։*

ԽՈՒԽ, ո *հլ. «թանձր թուք, մաղաս» Խոսր. էջ 251. Շնորհ. սրգ. 42. Վրք. և վկ. Բ. 294. որ և գրուած է* խաւղ (խօղ) *Ոսկ. ա. տիմ. 112, 114. Ոսկ. ճառք. էջ 60, 229,* խուխ, խօխ *Վրք. հց. Ա. 572, Բ. 510, 631. Մխ. բժշ.* խիխ *Վրդ. առ. 266. որից* խօխաբերել *Կանոն.* խաւղամաղձական *Պիտ. էջ 491։*

Վերջին բառը ձեռագրի մէջ ունէր խաւղամաղձական *ձևը. արմատը են-թադրելով* խաւղ՝ *Լեհ. մեկնում էր «մա-ղաս», իսկ ՆՀԲ յն.* χολή *«մաղձ» կամ* χαῦνος *«թոյլ, մեղկ»։ Նորայր, Հայկ. բառաք. 76 ցոյց տուեց որ պէտք է ուղ-ղել* խօղամաղձական:—*Հիւնք.* խուխ *հանում է պրս.* كوك kūk *«հազ» բառից։*

ԳՒՌ.—Երև. Ռ. Սեբ. խուխ, *Ասլ.* խիւխ, *Ղրբ.* խօխ, *Զղ.* խիխ, խեխ: *Նոր բառ է* խխալ *«մխշտ մաղաս թքել»։—*Խորխ *«կեղե-ւանք» բառի հետ շփոթելով ձևացած են Զղ. (գիւղերը)* խորխ, *Կր. Տփ.* խօրխ, *Ախց.* խօոխ. *աւելի հնից ունինք* խողխ *ձևը՝ որ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Ա. 566 (1204 թուից)։*

*ԽՈՒԽԱՅ *(սեռ. -ի) «ամբոխ, խուժան. աղմուկ, յարձակում» Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 216, 236, 262. Սմբ. դատ. էջ 4, 42։*

=Արաբ. غوغا ɣauɣā *«կռիւ, խռովու-թիւն», որից Թրք.* قوغا qavɣa *«կռիւ»։—Աճ.*

ԳՒՌ.—Կարծեմ նոյն է Գնձ. խուխա, *որ թւում է թէ նշանակում է «ժողովուրդ, հա-սարակութիւն». հմմտ. «Մեռելի ծնողները քառասունք դուրս եկան, ժամ արին, հաց տուին խուխային, Վահանի հոգեհանգիստը կատարեցին». (տե՛ս Մամիկոնեան, Հազա-րից մէկը, էջ 146.—գրքի վերջում կայ բա-ռարան, բայց այս բառը չէ յիշուած)։*

+ԽՈՒՂ *(սեռ. -ի, յետնաբար ո հլ.) «հիւղ, խրճիթ, խեղճ տնակ» Կոչ. Ոսկ. մ. ա. 6 (տես նաև ՀԱ 1913, 300). որից* խղատեղի *Ոսկ. մ. ա. 7.* խղիկ *Վրք. հց. յոգ.* խղկունք *Եղիշ. այլակ. 226։—Այս բառիս հետ նոյն է նաև* ճիւղ, *որի վրայ տե՛ս առանձին։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. squ- *«ծածկել» արմատի կրճատ* qu- *ձևի* qul- *աճականից. արմատի բուն ձևն է հնխ.* sqeu-, *կրճատ* qeu-, *որ ժառանգ լեզուների մէջ երևան է գալիս ա՛յս ձևերի տակ և կամ* n, l, t, r, m *աճա-կաններով. հմմտ. սանս.* स्कुनाति sku-nāti, skunōti, skāuti *«ծածկել», յն.* κεύθω *«ծածկել, պահել»,* κυτίς *«արկղիկ» (որից Թրք.* قوطى qutə>*ռմկ.* խուքի *«տուփ»),* κύτος *«պատեան, մորթ, կաշի»,* σκῦτος *«կա-շի, փոկ»* σκύλος *«մորթ, կեղև, կճեպ»,* σκύλλω *«պլոկել»,* σκῦρος *«քարի ցլեփ», լատ.* cutis *«մորթ»,* ob-scurus *«խաւար, մութ», լիթ.* skurá *«կաշի»,* kutỹs *«քսակ»,* kiaūtas *«ցորենի կճեպ»,* kūtis *«ախոռ», լեթթ.* kúts *«ախոռ», հպրուս.* keuto *«մորթ», հբգ.* scora *«մորթ»,* hūt *«կաշի»,* scūr *«քիւ»,* scūra *«կալ»,* hūs *«տուն»,* hutta *«հիւղակ», մբգ.* schiel *«պոկուած՝ փրցուած կտոր, ցլեփ»,* schote *«պատեան», գոթ.* hūs *«տուն», գերմ.* scheuer *«կալ»,* Haus *«տուն»,* Hütle *«հիւղակ, խրճիթ» (որից ֆրանս.* hutte),

անգսք. scua «ստուեր, մութ», sceo «երդիք», hyð «կաշի, մորթ», անգլ. sky «երկինք», house «տուն», հֆրիզ. skol «թաքստոց», հիսլ. skaunn «վահան», skume «խաւար», skiól «ապաստարան», միռլ. cūil (*kūli), կիմր. cil «թաքստոց» են (Walde 534, 218, Trautm. 132, Boisacq 880, 881—2, 539, 540): Այս բոլորի մէջ հայերէնի ամենամօտիկներն են՝ ձեւով միռլ. cūil (*kūli) և նշանակութեամբ հբգ. hutta=գերմ. Hütte «հիւղ, խրճիթ»։ Միեւնոյն արմատը այլ ձայնափոխութեամբ տալիս է նաև հյ. ցիւ և քիւ, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

Այվազովսքի, Յղ. հնչման, էջ 15 պրս. քիւխ, տճկ. qulibe, յն. καλύβη համանիշների հետ։ Հիւնք. պրս. كوخ kōx «հիւղ» բառից։ Patrubány ՀԱ 1903, 381 նոյն է դնում խուց բառի հետ, որ հանում է հնխ. sku «ծածկել» արմատից. ըստ այսմ առաջին ուղիղ մեկնիչը ինքն է։ Scheftelowitz BB 28(1904), 302 սանս. khala «կալ»։ Այս մերժելով Petersson KZ 47, 282 մեկնում է հնխ. sku արմատով՝ անկախ (և անտեղեակ) Patrubány-ից։

ԳԻՌ.—Խրբ. խուղ «խրճիթ», Խոտ. խուղ «քարաշէն փոքր շէնք, որի մէջ մածուն և այլ տեսակ կաթնեղէններ են պատրաստում». (նոյնը Սս. խղտուն). Բղ. խուղ «դոմաններում շինուած խրճիթ» (որից խուղուր Բղ.), Հճ. խուղ «այգիներում շինուած տնակ», նոյնը նաև թրքախօս հայերից՝ Ատն. խուղ «հիւղ» (Արևելք, թ. 1888, նոյ. 8—9)։

ՓՈԽ.—Մեր բառից են վրաց. ხულა խուլա, ხუხულა խուխուլա «հիւղ, խրճիթ, փոքրիկ խանութ», Ատանայի թուրքերի և թրքախօս յոյների բարբառով՝ xuγ «հիւղ» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։—Ուրիշ են քրդ. كول kol և كولك kulik «խրճիթ, խղիկ», որոնց նախաձայն k չի թոյլ տալիս ենթադրելու՝ որ հայերէնից փոխառութիւն լինեն. այլ աւելի հաւանաբար մեր բառին արմատակից ընիկ իրանեան ձևեր են։—Այս բոլորից ջոկ ունինք Խոտ. խուլագ և Ախք. խիւլակ «հիւղակ, տնակ, հովուի խրճիթ», որոնց լ ձայնը ենթադրել է տալիս, որ այդ բառերը նոր ժամանակ լեռ առնուած փոխառութիւններ են։—Մնացեալների մասին տես ճիւղ բառի տակ։

ԽՈՒՂ. արմատ անյայտ նշանակութեամբ. գործածուած է միայն մառախուղ բառի մէջ, որ տե՛ս առանձին։

ԽՈՒՂԱԿ տե՛ս խողովակ։

ԽՈՒՂԲ «աւերած աղբը, աղտեղութիւն». մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. ա. տիմ. ը. էջ 69 (այլ ձեռ. խաղբ). որից աղբախուղբ Փիլ. նխ. էջ 115 և քհ. 199։

ՆՀԲ դրած է խաղբ «թակարդ, չուան» բառի տակ։ ՋԲ դնում է խաղբ «ցնցոտի»։ Առաջին անգամ ԱԲ ուղղում է վերի ձեւով։ Նոյնը նաև Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 4։ Petersson 43 (1925), էջ 77 խլէզ «մողէս» դնում է խլիճք բառի հետ. (հմմտ. մողէս բառի ծագումը ըստ Lidén). սրանց արմատը խիլ՝ նոյն է խիղ «կեղտոտ» (չկայ այսպէս բառ) և խուղբ «կեղտ» բառերի հետ, որոնց հետ հմմտ. սեբբ. häla «կեղտ», սանս. čikhalla «ճահիճ». սրա հետ էլ նոյն է խուխ=օսս. xului, xulij «գիջութիւն», որ թերևս հայերէնից է փոխառեալ։

ԽՈՒՃԱՊ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «տագնապալի շփոթութիւն, շտապում, իրարանցում, խռովութիւն» Փիլ. Պիտ. Եղիշ. յոգնակի խուճապք ձեւով՝ «ճիւաղ, ուրուական տեսիլ» Իմ. ժէ. 3, որ և Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 735 ա դնում է իբրև «ֆրանս. larves, ոգիք չարագործք, որ ըստ անոտի կարծեաց նախնեաց լկէին զկենդանիս կամ զողջս». որից խուճապական Ագաթ. խուճապել Իմ. դ. 14. Ոսկ. խուճապիլ՝ ՍԳր. խուճապեցուցանել Ոսկ. ես. խուճապանք Ոսկ. ես. գրուած է նաև խոճապ «շփոթեա՞լ» Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 205։

ՆՀԲ լծ. ճապ, ճեպ, խուսափ, թրք. ճիճապ (իմա՛ արաբ. hijāb «ամաչել, պատկառիլ»)։ Հիւնք. պրս. čāpuk «շուտ» և թթր. čap-maq «արշաւել»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 187 պրս. خجاو xaǰāu «գոչիւն, աղմուկ»։

ԽՈՒՃԵԼ «լլկել, նեղել, չարչարել». անըս-

տոյգ բառ. ունի միայն ՓԲ յաւել. առանց վկայութեան։

ԽՌԻՃԻՃ «խրտուիլակ». ունի միայն ՀՀԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւագր. էջ 319 «Եւ եղիցի երկիրն Հրէից եգիպտացւոցն խռ։ճիճ» (չկայ ձեռ. տարբերութիւն), այս հատուածը առնուած է Ես. ժԹ. 17-ից. «Եւ եղիցի երկիրն Հրէաստանի ի խրտուիլ եգիպտացւոցն». որով «խրտուիլակ» նշանակութիւնը ստոյգ է։ Միևնոյն բառը այլուր կայ զանազան ձևերով. ինչպէս՝ խռճիճ «խրտուիլակ» Բառ. երեմ. էջ 143 և ՀՀԲ. խուճ «խրտուիլակ» ԱԲ (մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք 138 «Պատկերք և այլ ամենայն խուճք բնութեամբ ոչ են ահաւորք, այլ մանկանցն թուի յաղագս տկար բնութեանն»). խուճչ, խճչակ «խրտուիլակ» Բառ. երեմ. էջ 147 և ՆՀԲ (յիշում են խրտուիլ բառի տակ՝ իբր ռամկական կամ գաւառական ձև). խուճչակ «scare-crow, խրտուիլակ» Riggs էջ 57։ Խուճչակ ձևը ունի Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 292, իբր Վաղարշապատի բառ «թռչուն վախեցնելու խրտուիլակ» նշանակութեամբ։

Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 խուճ բառին է կցում սումեր. kiši «խրտուիլակ»։ Կապ չունի վերի խուճապ «ճիւաղ» բառի հետ, որովհետև գւռ. ձևերը չեն թոյլ տալիս համեմատել նրա հետ։

ԳՒՌ.—Սեբ. խօխօչ «երեխաները վախացնելու երևակայական էակ». նոյնը նաև Եւդ. այլուր խոխ. միւսները տե՛ս վերը։

ԽՌԻՃՌԵԼ «քարշել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 146։

ԽՈՒՄ «մի տեսակ երաժշտական խաղ է, որ ունի ≈ ձևը» Ոսկիփ. (ըստ Schröder նշանակում է «unda, ալիք». տե՛ս Peterm. ZDMG. Թ. 1851, էջ 365—72)։

***ԽՈՒՄ** «խմորուիլ, թթուիլը». տե՛ս խմոր բառի տակ։

***ԽՈՒՄ** «խմելը, կերուխում». արմատ՝ որ առանձին ձևով աւանդուած չէ հնից, բայց կայ նոր բարբառներում. որից խմել «ծծել, իրեն քաշել» (ինչպէս արևի ճառագայթները ջուրն են քաշում) Վեցօր. էջ 58. «ըմպել, խմել» Վրք. հց. Բ. 381. Տօնակ. խմումն «ծծելը» Նոնն. գինեխում «հարբան» Շնորհ. առակ. գինեխմեալ «հարբած» Ուռհ. անխում «արբեցութիւն չսիրող» Տօնակ. բազմախմութիւն «արբեցութիւն» Պղատ. օրին. զարթխում «գինուց նոր սթափուած» Նիւս. կազմ. Լծ. Եւագր. ջրխմիկ «ջուր խմելու աման» Առաք. պատմ. 371.—այս արմատի կրկնեալ ձևերն են՝ խոխում (տե՛ս առանձին) և խխում (իբր *խուխում<*խումխում). հին մատենագրութեան մէջ չէ աւանդուած, բայց կայ արդի գաւառականներում։

=Փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. համմտ. վրաց. ხმა խմա «առնել, ընդունել, վերցնել, առնել տանիլ», ხმევა խմեվա «ուտել, խմել», ამოხმა ամոխմա «քաշել», მახმა մախմա «ընդունիլ, ստանալ, իր վրայ առնել, հանել, վերցնել».—բառիս բուն հայերէնն է ըմպել։—Աճ.

Հինք. պրս. խամ «գինի», քրդ. խում «ըմպելի» (Justi, Dict. Kurde նշանակում է «փարչ»), պրս. خم xum «կարաս գինւոյ», արաբ. خمر xumr «գինի» բառերի հետ։ Յ. Արշէզ ՀԱ 1896, 270 օսս. սաճ «գինի», սանս. սօմա «սրբազան հեղուկ», յն. σαναπαι (?)։ Մառ Гр. др.-арм. яз. 265 վրաց. սվմ արմատի հետ. համմտ. սումա «խմել», որից սվամս «խմում է»։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 ըմպել բայի հետ՝ սումեր. ima «խմել, խմիչք», immeli «ըմպելիք»։ Պատահական նմանութիւն ունին լէզգիական ջար բարբառով xim «ջուր», արաբ. اقماع iqmā' «խմել»՝ قمع qama' «կոկորդ» արմատից (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 657)։

ԳՒՌ.—Ջղ. Սլմ. Սչ. Ալշ. Մշ. Վն. խմել, Հճ. խը՝մել, Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. խմէլ, Ասլ. խմէ՝լ, Մրղ. խը̂մըէլ, Ագլ. Գոր. Խրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ. խմիլ, Հմշ. խմուղ, Զթ. խը՝միլ, խումիլ, Հւր. խումէլ, Երև. մնկ. ճիմէլ։ Նոր բառեր են՝ խում «հարբեցութիւն, հարբած, խմիչք, ըմպելիքի ճաշակ», խմաճ, խմատուճ, խմելիք, խմիչք, խմուցք, խմտուք, խմիչքեղէն, խմուկ, անխմել։—Կրկնական խխում «բոլորովին թըր-

չուած» ձևը գիտեն Ասլ. Արբ. Երզ. Մն. Ննխ. Պլ. Ռ. (—Պլ. Ննխ. արտասանւում է խուխում, ուր առաջին վանկի ը դարձել է ու՝ յաջորդի ազդեցութեամբ). որից խխմիլ Պլ. «բոլորովին թրջուիլ», խխմէլ Պլ. «բոլորովին թրջել», խխմել Մշկ. Ք. «ջրել, ոռոգել», Ռ. «քամել», խըխըմել Վն. «պատերը ջուր քաշելով վնասուիլ», խմխիլ Նք. «ջուրը լաւ ծծելով կակղիլ», Եւդ. «վրան թուլութիւն գալ, թմրիլ», խմխացնել Նք. «հողէ ամանը ջրով կակղացնել», խմխուկ Նք. «բոլորովին թըրջուած», խըմխըմվել «պատը կամ թումբը ջուր ծծելով կակղիլը», խխվիլ Ապ. Բլ. «խոնաւութիւնից կակղիլ», խխվուկ Բլ. «խոնաւութիւնից կակղած», խխվուշ Հմշ. «ջրի մէջ ընկղմել»։

ԽՈԻՄԱՆԱԿ տե՛ս Ումանակ։

*ԽՈԻՄԱՐ «զարթնում, արբեցութիւնից նոր սթափած» Ոսկիփ. Թլկր. 33. «խենթ, գիժ» (մարդու կամ ձիու համար ասուած) Մխ. դտ. 179, 418, 432 (այս նշանակութեան համար հմմտ. իմ Հայ. նոր բառեր Ա. 60—61, ուր յիշուած օրինակների վրայ աւելացնում եմ նաև հետևեալ նոր վկայութիւնը՝ Փահլ. 71 «Փառք Աստուծոյ կենդանւոյն՝ որ կայ և մնայ յաւիտեան, զի խումարն այնչափ խելօք կը խօսի։ Եւ ասաց թէ այս մարդս խելօք է, և վասն մեղաց զայն առնէ. զի թէ դա խումար էր՝ նա հանց բան չասէր». հմմտ. նոյն հատուածի տարբերակը, անդ՝ էջ 75 «Փառք Աստուծոյ կենդանւոյն և բարձրելոյն յաւիտեան, զի այս ցեղ խեւ զարմանալի պատասխան առնէ. բայց թուի ինձ, թէ չէ դա խեւ, այլ խելօք է»). «անմտութիւն, յիմարութիւն» Անսիղք 69 (խումար այն է որ չբերէ ու առնու)։ Որից՝ խումարութիւն «հարբեցութեան թմրութիւնը», լայնաբար «գինեմոլութիւն, արբեցութիւն» Ոսկիփ. խումրիլ (իմա՛ խումարիլ) «հարբիլ» Սմբ. դատ. 180։

=Արաբ. خمار xumār «հարբեցութեան յաջորդող թմրութիւնը. 2. զարթնում, խումար», որ ծագում է خمر xamr «գինի» բառից։ Այս բառը բնիկ սեմական է. հմմտ. ասոր. ܚܡܪܐ xamrā, արամ. חמרא xamrā, եբր. חמר xemer «գինի», որոնց բուն արմատը տե՛ս վերը խմոր բառի տակ։ Սեմականից են փոխառեալ մանիք. պհլ. כומר կամ [Pahlavi] xvamr «հարբեցութեան թմրութիւնը» (Salemann ЗАН 8, 92), վրաց. ხახამრო սախամრո «գինետուն», արևել. թրք. خومار xumar «խումարութիւն». خمره xumari (R. B. Schaw, A Sketch), Ատր. թրք. xumar «թմրած աչքերով»։—Հիւբշ. 268։

ՀՀԲ խումար մեկնում է «զարթնում»։ ՆՀԲ սխալմամբ դնում է խումար «տըխուր, ընկղմեալ ի տրտմութիւն», խումարութիւն «խոր տրտմութիւն»։ ՋԲ ուղիղ է։ Ուղիղ է նաև ԱԲ, բայց դնում է խումարիլ «տխրիլ» ձևն էլ, որ անշուշտ պէտք է ուղղել խումարիլ «հարբիլ», ինչպէս դրել եմ վերևում։ Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 660, որ թէև դնում է խումար «տխուր», բայց համեմատում է արաբ. xumār բառի հետ, որից փոխառեալ է համարում.

ԳԻՌ.—Երև. խումար «գինարբ», Ալշ. Մշ. Վն. խումար «սառած՝ պաղած հայեացքով (աչքեր)», Սեբ. խումար «փոքր ինչ շիլ հայեացքով» (Պլ. նոյնը կոչւում է անուշ)։

ԽՈԻՄԲ, ի հլ. «հաւաքուած բազմութիւն (մարդոց, մանաւանդ զինուորների)» ՍԳր. որից խումբ գործել «զօրք հաւաքել» Եւս. քր. խմբել «ժողովել, հաւաքել» ՍԳր. Ագաթ. «տօնախմբութիւն անել» Ագաթ. Բուզ. աշխարհախումբ Բուզ. Ագաթ. համախումբ Յհ. կթ. միախումբ Եւս. քր. ամենախումբ Եւս. քր. ազգախումբ Բուզ. տօնախմբել Ագաթ. Կորիւն. մեծախումբ Բուզ. Մծբ. բազմախումբ Պիտ. երամախմբեալ Սհկ. կթ. արմաւ. խմբագիր Յերոն. Նոր բառեր են՝ խըմբանկար, խմբապետ, խմբապետական, խըմբագրութիւն, խմբագրական, խմբագրատուն, խմբագրապետ, խմբագրապետութիւն, խըմբագրել, զօրախումբ, նաւախումբ, խմբերգ ևն։—Տես նաև համբ?

ՆՀԲ լծ. թրք. քիւմէ, ճիւմճիւռ, հյ. զումար: Lag. Btrg. bktr. Lex. 44, 40 զնդ. xumba «հողէ աման», որ մերժում է ինքը Arm. St. § 1022: Հիւնք. պրս. xunb «կարաս գինւոյ»: Patrubány SA

2, 13 և IF 14, 58 սանս. khumbha «պտուկ» և գերմ. Humpe «ըմպանակ», յն. κῦφος «կորութիւն», լտ. incumbo «պառկիլ, յենուել, թեքուել»։

ՓՈԽ.—Կովկասեան գւռ. թրք. xump «հայդուկային խումբ». այս բառը հայ-թուրքական ընդհարումներու միջոցին մտա. թուրքերէնի մէջ։

***ԽՈՒՄՐԱՅ** «մի տեսակ ջերմ՝ այտուցով միասին» (ըստ հին բժշկութեան). Նորագիւտ բառ՝ որ քանիցս անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. էջ 72, 76, 94. ըստ Seidel «erysipelas bullosum»:

=Արաբ. حمره humra «կարմրութիւն. 2. օձացաւ, օձիկ հիւանդութիւնը» (=պրս. بادسرخ bād-i surx «կարմիր քամի»). ծագում է hmr «կարմրիլ» արմատից, ինչպէս հյ. կարմրուկ բառը հմմտ. Մխիթար բժշկի հետեւեալ վկայութիւնը. «Խումրայ, որ է կարմիր և տաք այտոց» (էջ 94)։—ԱՃ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), որից յետոյ Seidel, Մխ. հեր. § 206։

ԳԻՐ.—Մշ. խումրա «մի տեսակ ուռեցք»։

+ԽՈՒՆ «սակաւիկ, քիչ» Ոսկ. մ. բ. 23. ա. տիմ. ժդ. Փարպ. որից խուն ինչ «մի քիչ» Փարպ. որ և խուն մի Սիր. խ. 6. խունեռդմնական Թր. և Երզն. քեր. խունախոհ «փանաքի մտածութեամբ» (չունի ԱԲ). խունաբերձ «մի քիչ բարձր» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 163=Շահն. Ա. 329 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 16)։ Բառիս գաւառական ձեն է սուն, սուն մի «քիչ, մի քիչ» Նար. մծբ. էջ 449. Հին բռ. (խ>ս ձայնափոխութեան համար հմմտ. խարիսխ>սարիսխ, դրախտ>դրաստ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. qun- կամ qhun- ձևից, որից են նաև ալբան. un´, hun´ «ցածրացնել, ստորացնել, խոնարհեցնել», un´em, hun´em «իջնել, խոնարհիլ, կռանալ, ստորանալ», ún´εtε, hún´εtε «խոնարհ, ցած, փոքըր, ստոր», գւռ. ul', ul'em նոյն. նշ. ռուս. գւռ. хи́нить «նախատել, յանդիմանել, կշտամբել», սերբ. hina «խաբէութիւն», hiniti «խաբել, կեղծաւորիլ», ռուս. хи́лый «թոյլ, թօշնած», по-хи́лый «ծռած, խոնարհած», լեհ. chunąć «ծռել», pochyly «ծուռ, կոր, ցածր», սերբ. pri-hil «խոնարհ» են (Berneker 413), ռուս. хули́ть «հայհոյել, պարսաւել, վատաբանել», չեխ. chúlostivý «փոքրոգի, թոյլ» (անդ, էջ 406)։—ԱՃ.

Տէրվ. Նախալ. 71 խոտ, խոնարհ, հրգ. hauen «կտրել, ջարդել», heu «խոտ», գոթ. huns «խոնարհ, խուն», հսլ. kovatĭ «կտրել» ձևերի հետ՝ հնխ. ku, kun, kud «կտրել, կոտրել» արմատներից։ Հիւնք. յն. γοῦν «գոնէ» ձևից։ Meillet, Et. slave 1, 174 հսլ. xudŭ «փոքր, խեղճ», գոթ. hauns «ցածր, խոնարհ», յն. κοῦφος «թեթև» բառերին ցեղակից է դնում։ (Հակառակ են Berneker 405 և Boisacq 504): Patrubány ՀԱ 1903, 381 նոյն ընդ խուղ, խուց, որոնց վրայ տե՛ս։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 79 մերժում է թէ՛ հսլ. xudŭ (իբր=սանս. kšudra «փոքրիկ») և թէ գոթ. hauns «ստորին» բառերի համեմատութիւնը և միացնում է խնամ, խնայ բառերի հետ, արմատը խուն՝ ըմբռնելով իբրև «ջանք, ճիգ»։ Karst, Յուշարձ. 404 սումեր. gina «փոքր, քիչ», 426 թթր. sön-mek «մարիլ, հանգիլ», էջ 428 թթր. չաղաթ. ini «փոքրիկ», ön «թեթև» բառերի հետ։

***ԽՈՒՆ** «սեղան». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք միայն խունաւագութիւն «սեղանապետութիւն» բառը, որ մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. մ. բ. 24 «Ո՞ւր մեզ խունաւագութիւնն և խոհակերութիւնն պիտանացու է»։

=Պհլ. *xuān «սեղան»+հյ. աւագ բառերից բաղդուած, իբր «սեղանապետ, հացերեց». հմմտ. պրս. خوانسالار xvānsālār «խոհարարապետ»։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս խան «սեղան»։

ՆՀԲ խունաւագութիւն բառը մեկնում է «զանգումն ուտելեաց արեամբ ըստ աւագաց Լիդացւոց, համադամք, յօրինուած խորտկաց» և ըստ այսմ հանում է պրս. xūn «արիւն» կամ հյ. խոնաւ բառերից։ Գրեթէ նոյն մեկնութիւնն է տալիս նաև ՋԲ. իսկ ԱԲ դնում է պար-

դալէս «պէսպէս համեղ ուտելիքներ շինելու արուեստը»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տւաւ վերի ձևով Հիւնք. էջ 217։

***ԽՈՒՆԿ**, ո հլ. (բայց Երգ. դ. 14 համառօտի մէջ ունինք խնկօf՝ փխ. խնկովf. ինչպէս ունին Երգ. ե. 1 և 3հ. ժթ. 40) «կնդրուկ» ՍԳր. Վեցօր. 126. որից խնկել «զմռսել» ՍԳր. «զոհել» Կիւրղ. եւ. «խնկարկել» Նար. «մեծարել, օրհնաբանել» Նար. խնկանոց Ագաթ. խնկաբեր Երգ. բ. 17, ը. 14. խնկալից Գ. մակ. ե. 1, 5. խնկածու Բուզ. խնկակալ Եղ. իե. 17, լ. 1. խնկաղաց Եղ. իե. 29, Ա. մակ. ա. 23. Ոսկ. խնկիչ Վեցօր. խնկենի Նեեմ. ը. 15. խնկարկու Դ. թագ. իգ. 5. դեղախունկ Սեբեր. դեղնախունկ Կղնկտ. եղեգնախունկ Նար. ճայխունկ Վստկ. չամչախունկ Բժշ. զմռնախունկ Գաղիան. լիախնկայ! «խնկով լի» Եփր. մն. 484 (չունի ՆՀԲ), խնկողկուզիկ Մխ. առ. խնկատերև Գաղիան. (երկուսն էլ «հազնի, vitex agnus castus», ըստ Արթինեան, Աճաշունչի տունկերը, էջ 10—11), խունկեղէգն (առանց ձայնաւորի սղման) Եղ. լ. 23, Երգ. դ. 14, Ոսկ. ես. խնկաբոյր (նոր բառ) ևն։ Գրուած է նաև խունգ ևն։

=Պհլ. *xunk կամ xung ձևից, որ կորած է. բայց կայ պրս. خنك xunk կամ xung, որ յիշուած է միայն Gazophylacium, էջ 156 և ուրիշ տեղ չէ աւանդուած։—Հիւբշ. էջ 162։

ՆՀԲ թրք. կէօնլիգ, fիւննիւf «խունկ» բառի՞ց։ Bottich. Arica 77, 275 և Lag. Urgesch. 955 տուին ուղիղ մեկնութիւնը։ Հիւնք. պրս. խիւնկ «անկիւն» բառից։ Patrubány ՀԱ 1906, 346 հնխ. qend «լուսաւորել» արմատից. ինչ. incenso «խունկ» լտ. incendo «այրել» և candeo «փայլիլ» բառերից է ծագում։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. խունկ, Ագլ. Ալշ. Երև. Ջթ. Խրբ. ՀՃ. Հմշ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Ռմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Տիգ. Տփ. խունգ, Մկ. Վն. խունգ՛, Ոզմ. խօւնկ՛ Գոր. Ղրբ. խօնգ, Ասլ. խիւնգ, խիւ*, Այն. խունգ, ճունգ (Բիւր. 1900, էջ 671)։ Նոր բառեր են՝ խունկի, խընկագունիլ, խնկալոջ, խնկածխիչ, խնկածուխ, խնկիկ թուփ:

ՓՈԽ.—Գնչ. խունգ, թրք. գւռ. Կր. xunk (Բիւր. 1898, 627), քրդ. xung «խունկ» (Ածառ. MSL 16, 369)։ Բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։—Patrubány ՀԱ 1906, 346 հայերէնից է դնում թրք. künnüg «խունկ»՝ իբր թէ -üg նուազականով կազմուած, բայց անշուշտ սխալ է։

***ԽՈՒՆՃ** «գեղեցկուհու մեղմեխանօք նայուածքը. agacerie» Տաղ. (վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. agacerie բառի տակ). կայ և գրուած ղունճ ձևով։

=Պրս. غنج γunj «նազանք», غنجیدن γunjīdan «նազիլ»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Խունճիկ-մունճիկ, խնճիկ անել «նազկոտիլ»։

ԽՈՒՆՃ կամ **ԽՈՒՐՃ** «երաժշտական մի խաղ է, որ ունի ՟ ձևը» Ոսկիփ. (ըստ Schröder նշանակում է «tripudium, պար», տե՛ս Peterm. ZDMG 1851, 365—72):

ԽՈՒՆՋ տե՛ս խուճին։

ԽՈՒՇԲԻՆԱԿ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է Բժշ. որից առնելով ունի միայն ՀԲուս. § 1140։

***ԽՈՒՇԿԻ** կամ **ԽՈՒՇՔԻ** «չոր թրիք (ձիու)». ունի միայն ՓԲ յաւել. առանց վկայութեան։

=Պրս. خشكى xuškī «ձիու և ջորիի թըրիք»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Մշ. խուշկի «փշրուած թրիք»։

ԽՈՒՉ «թեր կամ փարչ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 146. ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԽՈՒՊ «վեր». ունի միայն Բառ. երեմ. 146։

***ԽՈՒՊԱԶ**, որ և խուպայզ, խուպէզ, խուպուզիկ «մոլոշ բոյսը, փիփերդ, malva» Բժշ. Վստկ. 7. Մխ. հեր. 95. որից իշխուպայզ «մեծ մոլոշ կամ տուղտ» Ամիրտ. Գաղիան. ունին միայն ՀԲուս. § 1141 և Բառ. երեմ. յաւել. էջ 574։

=Արաբ. خبّاز xubbāz, خبيز xubayz, خبّازه xubbāza, خبّازى xubbəzī «մոլոշ, malva» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 174. Շթայնշնայդէրի հաւաքածուն՝ WZKM 12, 15). այս բառերը ծագում են خبز xubz «հաց» բառից. հմմտ. հյ. գւռ. ճացուպանիր հոմանիշը։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ). նոյնը յետոյ Seidel, Մխ. հեր. § 157։

ԽՈՒՊԱՆ *տե՛ս խոպան։*

***ԽՈՒՌԱՄ** *«շահոքրամ». Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1142։*

=Պրս. خرّم xurram *«Մաղիկ իմն կարմըրագոյն որ զկնի կորզելոյ իւրոյ մնայ դալար և անթարշամ»։ Բուն նշանակութիւնն է «ուրախ»։—Աճ.*

—**ԽՈՒՌՆ** *տե՛ս խառն, որի ձայնդարձն է։* Justi, Kurd. Gram. 49 *քրդ.* ker *«հօտ» բառին է կցում զնդ.* xarəδa *և հյ.* խուռն:

ԽՈՒՍԱՓԵԼ, ԽՈՒՍԵԼ *տե՛ս խոյս։*

***ԽՈՒՍՏ** *«հնդկական մի բոյս է՝ որ գործածւում էր հին բժշկութեան մէջ» Մխ. բժշ. 146 (յիշում է յատկապէս* լեղի խուստ):

=Արաբ. قسط qusṭ, *որի հետ նոյնն են յն.* κόστον, κόστος, *լտ.* costus *և յատկապէս* costus amarus *«լեղի խուստ»։*

Ուղիղ մեկնեց Seidel, *Մխ. բժշ. § 398։*

ԽՈՒՐԱՆՔ *«փրկանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 102՝ հետևեալ ձևով.* Զխուրանս *«ըզփրկանս չարչարանաց»։*

ԽՈՒՐԻ *տե՛ս խորի։*

ԽՈՒՐՁՆ, ն *հլ.* (-ձան, -ձունք, -ձանց) *«խոտի, ցորենի կամ ուրիշ բոյսերի կապոց» Յես. բ. 6. Մտթ. ժգ. 30. Բուզ. յետնաբար* խուրձ *Վրք. հց. որից* խրձացեալ *«խուրձ դարձած» (սիրամարգի տտունի համար է ասում) Ոսկ. փիլիպ. է.* խրձնացուցանել *«քստմնեցնել, մազերը տնկել» Կլիմաք.* խրձադիզիլ *«խուրձ խուրձ դիզուիլ» ԱԲ։— Մեր բառարանները բառիս ուղղականը դընում են* խուրձ, *բայց* ն *հոլովումը ցոյց է տալիս՝ որ պէտք է լինէր* խուրձն, *ինչպէս ունին նաև Ագուլիսի և Ղարաբաղի բարբառները։*

Müller SWAW *41, 12 արամ.* הרוז xrūz *«շարք» բառից փոխառեալ է դընում։* Lag. Arm. St. *§ 1025 ասում է թէ այսպիսի բառ չկայ. պէտք է համկանալ եբր.* הרוזה xərūzā *(յգ.* הרוזים xərūzīm), *որ նշանակում է «թել» և կցւում է ասոր.* ܚܪܙ xraz *«շարել» և արաբ.* خرز xarz *«կարել» արմատներին.—Նմանութիւնը մերժում է ու ձայնի պատճառաւ։ Հինք.* խարձ *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* خرص xurṣ *«ծառի ճիւղ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 372)։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Խրբ. Կր. ՀՃ. Մկ. Տփ. խուրց, *Սլմ. Վն.* խուրց, *Ոզմ.* խօրց, *Ճմ.* խուրծ, *Մրղ.* խուրց, *Ալշ.* խուռծ, *Գոր. Ղրբ.* խօ՛րքնը, *Յղ.* խօ՛րզնը, *Ագլ.* հէօ՛ռզնը, *Ղրբ.* խօ՛ռսնը.—*Նոր բառ է* խրձնաւոր *«խուրձերը կապող մշակ»։*

ՓՈԽ.—Քրդ. كرز gurz *«խոտի խուրձ» (ըստ* Justi), gurs *նոյն նշ. (ըստ* R. S. Rhea).—Justi, Kurd. Gram. *52 բառս կըցում է հյ.* խուրձ *և ասոր.* ܚܪܙܐ xārāzā, ܚܘܪܙܐ xūrzā *բառերի հետ, որոնց մասին տե՛ս վերը։*

ԽՈՒՐՃ *տե՛ս խունճ։*

***ԽՈՒՑ** *(սեռ. -ի) «փոքր սենեակ» Վրք. հց. Սարգ. որից* խցարգել *Կանոն.* խցաւոր *Վրք. հց.* խառնախուց *Ոսկ. մ. բ. 3.* խցիկ *Բուզ. Ոսկ. Եղիշ. միանձ. էջ 159։—ՆՀԲ* խուց *բառին տալիս է նաև «սենեակ արքունի, տուն գանձուց, շտեմարան» նշանակութիւնը, որի համար իբր վկայութիւն է դնում Եղիշ. խաչել. «Շնորհեաց ո՛չ միայն զմասն պարգևին, այլ զամենայն զբուն հայրենի* խցին *յանմատոյց զօրութենէն». (Վենետ. 1859 տպագրութեան մէջ այս վկայութիւնը չկայ)։ Ոսկ. մտթ. Ա. էջ 112 «Ոչինչ պատուական տեսանէին անդ, այլ զմսուրն և զխուց» հատուածի մէջ* խուց *ուղղելի է* խուղ *(ըստ Վարդանեան ՀԱ 1913, 300):*

=Ասուր. xuṣṣu *«ցանկապատ. 2. շէնքի յաւելուածական մաս». սկզբնապէս նշանակում էր «մի տեսակ եղէգ», յետոյ «եղէգէ շինուած տնակ», յետոյ «խրճիթ, հիւղակ», որոնց վրայ տե՛ս* Muss-Arnolt, Ass. engl. Handwb. *էջ 331 բ. ստուգաբանօրէն կցւում է արաբ.* خص xuṣṣ *«սէզից և եղէգից շինուած տուն, որ թուրքմէններն ու քրդերը* هوغ hūγ *(հյ.* հիւղ) *են կոչում. 2. միայն ձեղունը տախտակէ, իսկ պատերը սէզէ շինուած տուն. 3. գինետուն, թէև սէզից շինուած չլինի» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 373), եբր.*

חוץ xūṣ «դուրսը. 2. փողոց. 3. քաղաքից դուրս գտնուած մասը (Gesenius 17, 219)։ —Աճ.

ՆՀԲ արար. խուս (?) և Թրք. խաս օտասը «յատուկ սենեակ, առանձնասենեակ»։ Հիւբ. խցանել բայից է հանում։ Patrubány SA 1, 194 վեդ. kákša «անութ, թաքստոց» բառի հետ՝ իբր հնխ. khoksos կամ khuksos «փոս, խոռոչ»։ Նոյն, անդ, էջ 312 հմմտ. հունգ. kuczkó «անկիւն»։ Նոյն LF 13, 163 դնելով հնխ. qhusko- ձևից՝ կցում է գոթ. հրգ. hūs (<հնխ. qhūdh-so-), գերմ. Haus «տուն», յն. κεύθω «ծածկել, պահել» բառերին։ Նոյնը վերջապէս ՀԱ. 1903, 151 հնխ. sku «ծածկել» արմատից. հմմտ. լտ. cutis, հրգ. hut, նրգ. Haut «մորթ», լտ. cūria «տուն, ատեան», յն. καλιά «խցիկ», լտ. cella «մառան» են բառերը։ Petersson KZ 47, 282 ընդունում է Patrubány-ի երրորդ մեկնութիւնը, բայց գտնում է որ գոթ. hūs և յն. κεύθω ծագում են qeu- արմատից, մինչդեռ հյ. խուց, ինչպէս նաև խուփ՝ ծագում են հնխ. qheu- արմատից, որից է նաև զնդ. xaoδa- «սաղաւարտ, խոյր»։ Pictet, բ. տպ. Բ. 315 քրդ. košk, պրս. kūšk «վիլլա», սանս. kōša «վաճառանոց», գոթ. hus «տուն» բառերի հետ։ Սոյն ստուգաբանութիւնս (դաշն բառի մեկնութեանս հետ միասին) իբր առանձին յօդուած ուղարկել եմ 1933 թ. օգոստ. 14-ին Լենինգրադ՝ Գիտութեանց ակադեմիային, Մառի յոբելեանի առթիւ հրատարակուելիք ժողովածուի համար։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Եւդ. Ջթ. Խրբ. ՀՃ. Մշ. Ննխ. Ջղ. Սեբ. Սչ. խուց, Մկ. Ոզմ. խօւճց. Ակն. խուրց! նշանակում են «եկեղեցու կամ վանքի բակի մէջ կրօնաւորներին յատկացուած սենեակ». —Կր. խուց «առաջնորդարան», Հմշ. խուճց «դպրոց» (որ սկզբում եկեղեցիների բակի սենեակի մէջ էր լինում), Թրքախօս հայերից Ատն. խուց (իմա՛ խուս) «ժամհարի սենեակը» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։ Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 292 Սիփան խուճց «տան մի անկիւնում վարագոյրով բաժանուած տեղ՝ նորապսակների համար»։

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաները ունին խուճս «խուց» (Բիւր. 1899, 116)։

—ԽՈՒՓՆ «կափարիչ» Բ. Թագ. ժէ. 19. Վեցօր. 80. որից խփանել «փակել» Ել. իա. 33. Սեբեր. 136. խփել Սեբեր. 136. խփեալ «փակ» Թուոց ժթ. 16, Ղկ. դ. 20. խփընկէց Ոսկիփ. խփուցանել Շնորհ. խոստ. բացխըփիկ կամ բացխփճիկ Ոսկ. եփես. և ա. տիմ. յետնաբար խուփ «փակ» Վստկ. էջ 202. խփճոյ «փակել» Պտմ. ներս. հյր. 46։

=Կցւում է իբրև ձայնդարձ խափ արմատին՝ որ տե՛ս։

Մառ Яф. сборн. 2, 167 եբրայեց. כובע kōba' «սաղաւարտ» բառի հետ։ Petersson KZ 47, 282 խուց բառի հետ միասին հնխ. qheu- «փակել» արմատից. մասնիկի համար համեմատել թուփ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 91 վրաց. ցոբա։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. ՀՃ. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. խուփ, Ջղ. խուփ, խփի, Ոզմ. խօւփ, Ագլ. խո՛ւփա, Գոր. խփի, Ղրբ. խփե «խուփ, կափարիչ». որից Վն. խփել, Կր. խփէլ, Սչ. խփել, Տիգ. խփէլ, Ջթ. խը՛փիլ, Հմշ. խփուշ «փակել, գոցել» (տարբեր են Գոր. Ղրբ. խփէլ, Տփ. խփիլ «ծեծել, զարնել»).—զուտ արմատը ներկայացնում են Խրբ. Վն. խուփ «փակ», Ղզ. Ղրբ. խուփ անիլ «փակել», Ննխ. խուփ-բէրան «սակաւախօս».—Նոր բառեր են՝ խփակ, խփիկ, խփկիկ, խփճիկ, խփճել, խըփուիլ, խփուկ։

ԳԻՌ.—Վրաց. ხუფი խուփի «խուփ, կափարիչ»։

*ԽՈՓ, ո հլ. «արօրի երկաթը» ՍԳր. Եզն «երկաթեայ ցից» Միխ. ասոր. որից խոփակալ «առատամ» (միջին հյ. բառ). գրուած է նաև խոբ Իրեն. հերձ. 120։

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. ხოპი խոպի, ხოფი խոփի «թի», მეხოფე մեխոփե «թիավար», մինգր. ხოპი խոպի, ხობი խոբի, ხოფი խոփի «թի, բահ», լազ. xope «թի, թիակ» (փորելու կամ

նուփ), կուր. hob «բաճ, թի».—այս բոլորը աւելի նախնական մի նշանակութիւն ներկայացնելով, ենթադրելի է որ հայերէնն է փոխառեալ և ո՛չ թէ ընդհակառակը։—Աճ.

Տէրվ. Նախալ. 111 յն. σκάπτω, լտ. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben, հյ. շօշափել և շոպել բառերի հետ՝ հնխ. skap «քերել, փորել» արմատից։ Bugge IF 1, 447 յն. σκόλοψ «ցից» բառի հետ, իբր հնագոյն *խողփ ձևից անցնելով։ Հիւնք. խփել բայից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սլմ. Վն. խոփ, Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Սեբ. խօփ, Գոր. Մկ. Ոզմ. խուփ, Հմշ. խէօփ, Ասլ. խէօ՝փ, խէ՝օ*, Զթ. խիւփ։—Նոր բառեր են խոփակալ, խոփտուն կամ խոփատուն, խոփխաշ։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Եւդ. خرپ xop «արօրի խոփ» (Յուշարձան 330)։

ԽՁԼԻԿ «որթի ուռ՝ իր տերևներով և ողկոյզներով միասին». Նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 132 «Բեր զբարունակն նոյն բերովն և խձլկերով, կախեա ի հորն»։

*ԽՊԻՊ «կզակի տակ կախուած միս կամ ուռեցք». ունի ԱԲ, իսկ ՆՀԲ յիշում է գաւառական բառերի շարքում։

=Արաբ. خبب ɣabab «ստորին ծնօտի տակ կախուած միսը», որ և عبغب ɣabɣab (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 216). արաբերէնից է փոխառեալ նաև վրց. ღაბაბი ղաբաբի «ցայտած՝ դուրս ելած կզակ. 2. խպիպ»։ Հայերէնի մէջ նախաձայն ղ կարող է դառնալ խ ինչ. ղպճիլ>խպճիլ։—Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. خبيبة xabība «մի շերտ միս» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 116), քրդ. خبب xebeb «ոսկոր», xebeba gerdeni «կզակոսկր»։

ԳԻՌ.—Մկ. խւոբիբ, Տփ. ղաբաբ (անշուշտ վրացերէնից), Մշ. խօբօբ, խօբօբիf (օր. խօբօբիf իջեր է «կզակի միսը կախուել է». անշուշտ շփոթելով խոպոպ բառի հետ, որ տե՛ս), Ղզ. խախափ (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 282 ա՝ խխմիկ բառի տակ)։

ԽՊԼՏԱԼ «կայտռել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 146. որ և կայ արդի բարբառներում՝ խլպլտալ «շարժիլ, թռվռալ» ձևով (Երև. Տփ.)։

ԽՊՆԻԼ տե՛ս Ղպնիլ։

ԽՊՍԻԼ «դուրս նետուիլ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Շապհ. 247 «Ճաշակելով, ըմպելով և պէսպէս զեռնովք որ ի ծովէ արտաքս խպսին, մինչև բազումք զժայթքումն հանդերձ այլովք աղտեղութեամբն գործեն»։

⊙ԽՌԱԼ «խորդալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 146։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. արդի գաւառականներում խռ՛ խռ՛ կխռկայ և Թրք. خرلامق xərlamaq կամ خرلدامق xərəldamaq «խորդալ, խռկալ, խռմփալ»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Խռալ Արբ. Խ. Խրբ. Վն., խռել Վն., խռկալ Ակն. Եւդ. Նբ. Պլ. բոլորն էլ «քնի մէջ խորդալ, խռմփալ»։

ԽՌԱՅ «վտիտ, նիհար». գիտեն միայն Բառ. երեմ. էջ 319 (մեկնուած փւծ, որ է «հիւծեալ») և Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 117 բ (լտ. coriaginosus), 314 ա (macellus), որից խռանալ «վտտիլ, նիհարիլ» Ներսէսովիչ, էջ 226 (լտ. gracilesco), 314 ա (լտ. macesco):

ԳԻՌ.—Սեբ. խռա «չմեծացած, փոքր մնացած, թզուկ»։

ԽՌԱՆԱԼ, անստոյգ բառ, որի մասին տե՛ս վատկեալ. թերևս նոյն է խռանալ «վտտիլ, նիհարիլ», խռայ «վտիտ, նիհար» բառի հետ։

ԽՌԱՆՑԻԼ «վարժուիլ, սովորիլ». անստոյգ բառ. գիտէ միայն ՓԲ յաւել. առանց վկայութեան։

ԽՌԲՈՒ «մի տեսակ բոյս՝ որ արջը սիրում է ուտել» Մխ. առակ.—Նորայր, Բառ. ֆր. 730 բ կասկածով համարում է lampsane, որ դեղին ծաղկով մի բոյս է, աճում է անտառներում, պարտէզներում և աւերակներում. օգտակար է կանանց ստինքի հիւանդութեանց. (նոյնը տե՛ս և ղճի)։ Նորայրից առնելով Քաջունի՝ առանց կասկածականի համարում է lampsane.—իսկ Տիրացուեան, Contributo § 264 դնում է lathyrus aphaca L, § 569 lapsana communis L:

ԳԻՌ.—Նո՞յն են Ագա խպռուկ «մի տեսակ վայրի բանջար, որ աղցան անելով ու-

տում են»․ Ալ․ խրփուկ «վարսակ», Ղզ․ «վարսակի նման՝ անուտելի մի խոտ», Երև․ խրփուկախոտ։

ԽՌԹԻԿ «ծիրան» Բժշ․ ունին միայն Նորայր, Բառ․ ֆր․ (abricot բառի տակ) և ՀԲուս․ § 1147։—Ուրիշ է Մշ․ խռտիկ «դդումով քաղցրաւենիք»։

ԽՌԻԿ «ձկանականջը, branchies»․ միջին հյ․ բառ․ վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բառ․ ֆր․ էջ 171 բ։

ԽՌԻԻ, ո հլ․ «չոր ճիւղեր, վառելու համար չորացած փայտի կտորներ» ՍԳր․ Վեցօր․ 196․ որից խռուանալ «խռիւի պէս չորանալ, ցամաքիլ, կարծրանալ, թաղկիլ, վատանալ, ծերանալ» (բոյսի, մարդու, մազերի համար ասուած) Մանդ․ Ոսկ․ ճառք 603․ Նիւս․ երգ․ Պղատ․ տիմ․ խռուական «խռիւի պէս» Նիւս․ կազմ․ խռուատեսակ Մխ․ առ․ խռուեղէն Մեկն․ ղևտ․ խռուեալ «չորացած, ցօսացած» Ճշ․ խառնախռիւ Նար․ 138․ գիսախռիւ Նար․ բազմախռիւ Բրս․ ապաշխ․ մանրախռիւ Ոսկ․ գծ․ եղեգնախռիւ Նար․ գրուած կայ նաև խրուացեալ Մագ։

Bugge IF 1, 447 յն․ σκάριφος «չորացած ճիւղ», κάρφος «խռիւ», καρφαλέος «չոր, չորացրած» բառերի հետ ցեղակից է դնում։ Հիւնք․ գրիւ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ․ غریف γarīf «սիզուտ, շամբուտ» (Կամուս, Թրք․ Թրգմ․ Բ․ 819)։

ԳԻՌ․—Զգիտեմ թէ սրա՞ն պէտք է կցել Վն․ խռիկ կամ չոր–խռիկ «չոր խռիւ»։

***ԽՌԻԳԻՍՈՆ** կամ **ԽՌԵՊԻՍՈՆ** «մի տեսակ ձիւթ կամ մազտաք»․ նորագիւտ բառ, որ գործածում է Վստկ․ 113, 145, 207, 210։

=Անշուշտ սխալագրուած է Վաստակոց գրքի արաբերէն բնագրի մի բառից, որի մէջ տեսնում եմ պրս․ قیر qīr «կուպր» և յն․ πίσσα «ձիւթ, մարխ», իբր «կպրաձիւթ»։—Աճ․

ԽՌԽՌԱԿ «խռպոտ, կերկեր, raucus»․ ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ․ լտ․-հյ․ 450 բ։

ԽՌԽՁՌԻԿ «ստամոքս․ անասնոց ստորին փոր»․ ունի միայն Գաբ․ բառ։ Ունի նաև Քաջունի, հտ․ Գ․ էջ 103, որից առել է անշուշտ ԳԲ։

⊙**ԽՌԿԱԼ** «խորդալ» Վրդ․ առ․ 127։

=Բնաձայն բառ․ հմմտ․ և տե՛ս վերը խըռալ հոմանիշը։—Աճ․

ԳԻՌ․—Ակն․ Եւդ․ Պլ․ խռգալ։

ԽՌԿԵԼ «դիզել, խառն ի խուռն կուտակել» Առակ․ ժգ․ 11․ «աչքը շշկլեցնել» Պիտոյ․ խռկիլ «շփոթուիլ» Ոսկ․ բ․ կոր․ ժդ։

ՆՀԲ խառն կամ խուռն բառին է կցում։

ԳԻՌ․—Նո՞յն են արդեօք գւռ․—խռկել Երև․ Ղզ․ «վարել, վտարել, քշել» (որ և խռիկ տալ Ղզ․ Ղրբ․, ճռիկ տալ Ագլ․ խրի տալ «հրել, լտ․ trudo» Ներսէսովիչ, Բռ․ լտ․-հյ․ 556 ա), խռկուիլ Ղրբ․ «ճխտուիլ, մի տեղ սեղմուիլ»։

ԽՌՃՏԱՄՆ «կակուղ (ոսկորների համար ասուած)» Մխ․ Բժշ․ էջ 4 «Կակուղ և խռճըտամն ոսկերքն, զերդ զբիճին գլուխն և կողերուն ծայրքն»։

Seidel, Մխ․ հեր․ էջ 117․ ծան․ 24 կցում է հյ․ խռճռտիլ «խորդալ» (?), կռճիկ, կրճտումն, թրք․ qəǰərdamaq և գերմ․ Knorpel! «կռճիկ» բառերին։

ԽՌՆԴԱՏ (գրուած նաև խռճտակ, խռըճչտակ, խռչտակ) «մի տեսակ բոյս է․ ձկան մահարար, եղնագի, փղոմոս, լտ․ verbascum, phlomis, ֆր․ mole'ne, bouillon-blanc, պրս․ mahīzahr» Վստկ․ Բժշ․ նոյն բառի սըխալ գրչութիւններն են խռճչտակ, խճդակ՝ որոնք յիշում է ՀԲուս․ § 609 և § 1071, իբր տարբեր բոյսեր (տե՛ս Նորայր, ՀԱ 1923, 49)․—որից իգախռճդատ «մի տեսակ բոյս» Վստկ․ 206․ Բժշ․ ունի միայն ՀԲուս․ § 850։ (Տիրացուեան, Contributo դնում է § 395 խռճդատ «verbascum thapsus L» և § 464 խռճդուկ «phlomis lanceolata Boiss.—Hoh», որոնք բոլորովին տարբեր ընտանիքի պատկանող բոյսեր են․ կայ և verbascum armenum Boiss.—Ky. § 396 և phlomis armeniaca W. § 464, բայց սրանց հայերէն համազօրները չունի Տիրացուեան)։

ԳԻՌ․—Ալշ․ Բլ․ Մշ․ խռճդադ, Մկ․ Վն․ խըռըճդոտ, Ոզմ․ խռճդոդ, Երև․ խռճդատ (կայ նաև ֆռճդատ)․—Ազգ․ Հանդ․ Ե 21 այս բոյսը դրուած է իբր «verbascum thapsus»․—նոյն բառը կայ նաև Սեբ։—Տարբեր է խռըճդուկ Մշկ․ «մի տեսակ սպիտակ խաղող»։

ԽՌՆԵԼ *տե՛ս խառն։*

⊙ԽՌՆՉԵԼ *«խռխռալ, կոկորդից ձայներ հանել» Փիլ. տես. 16. Լաստ։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է խռ *ձայնից* ն, չ *ածանցիչներով. հմմտ* խառնչել, խռչել, *ինչպէս նաև* կռնչել, փռնչել, ճռնչել, դռնչել *ևն։—Աճ.*

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 ա։

ԳԻՌ.—Երև. խռնչալ *«խոզի կն խորդալը», Ղզ. «էշի զռալ», Երև.* խռնչօց *«խոզի խորդիւն», Ալշ.* խռնճալ *«հարբուխի պատճառով խռխռալ»։*

ԽՌՆՋԱՅԼ *տե՛ս խղունջն։*

ԽՌՆՋԱՆՆ *«ոլոքի ոսկորը». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Բ. 236, յոգնակի* խռնջաննւնք *ձևով.—այս հատուածը կրկնութիւնն է Եւս. պտմ. էջ 271 հատուածի, ուր սակայն յիշեալ բառի դէմ գտնում ենք յգ.* խռչակունք *ձևը։ Եւ որովհետև այլուստ գիտենք որ* խռչակ *նշանակում է «շնչափող», ուստի Եւս. պտմ.* խռչակունք *ձևը յետին ընդօրինակողի շփոթութեան արդիւնքն է։*

⊙ԽՌՆՏԱԼ *«մոմռալու կամ ատամների տակ մի կարծր բան ծամելու ձայն» Ոսկիփ.=Վրդ. առ. 94 (այլ ձ.* խռնքալ*):*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է խռ *ձայնից՝* -նդ՝ *ածանցականով. արմատի համար համեմատել* խռալ, խռկալ, խռնչել, *մասնիկի համար՝* շռինդ, դրնդել, դրնդիւն, ճռընդիւն, թրնդիւն *ևն։—Աճ.*

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ։

ԳԻՌ.—Գնձ. խռնդալ *«խեղդուկ ու տկար ձայնով խօսիլ»? (Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 175)։*

ԽՌՇՈՓ *«կծկում». արմատ առանձին անգործածական. որից* խռշոփել *«թառամեցնել, կծկել» և* խռշոփումն *«պտուղների կծկուիլը տաքից» Վստկ. 74։*

ԽՌՈՍԵՓԱՅԼ *տե՛ս խռսուկեփաղ։*

*ԽՌՈՎ *«շփոթութիւն, կռիւ, պատերազմ» ՍԳր. «խռովված, շփոթուած» Մծբ. որից* խըռով հարկանել *«պատերազմի սկսիլ» Յուդթ. ժդ. 2.* խռովել *«տակնուվրայ անել, յուզել, վրդովել» ՍԳր.* խռովիլ *«շփոթիլ, այլայլիլ, յուզուիլ» ՍԳր.* խռովութիւն *ՍԳր. Ագաթ.* խռովական *Ոսկ յհ. բ. 15.* խռովիչ *ՍԳր. Եւս. պտմ.* խռովուտ *Փիլ. իմ.* խռովարար *Յճխ.* անխռովութիւն *Ոսկ. յհ. ա. 36.* խռովայոյզ *Մծբ. ևն։*

=Կովկասեան լեզուախմբից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց ხრო խռո, ხროვა խռովա, ხროობა խռոոբա *«խումբ, հօտ, երամ (անասունների կամ մարդոց)».—«խումբ. բազմութիւն» իմաստից «շփոթութիւն, կռիւ» իմաստին անցնելու համար օրինակներ շատ կան թէ՛ հայերէնում և թէ այլուր. ինչ.* գռոհ *«խումբ, բազմութիւն» և* գռոհել *«յարձակիլ»,* ամբոխ *«բազմութիւն. 2. խռովութիւն, շփոթութիւն. 3. կռիւ, պատերազմ»,* խումբ *«բազմութիւն», որից* խմբել *«հաւաքել զօրք».* խմբիլ *«պատերազմի դուրս գալ» և յատկապէս ոճով՝* խմբիլ ի պատերազմ.—գումարիլ *«կռուի դուրս գալ. 2. կռուիլ. 3. շշկըլուիլ, շփոթուիլ», վրաց.* ջոգի *«ջոկ, երամակ» և* դաջոգեբա *«ամբոխիլ, խմբիլ, խուժել», լատ.* tumultus *«խռովութիւն, շփոթութիւն, խումբ, պատերազմ»։ Որովհետև նախնական նշանակութիւնը (*խումբ*) գտնւում է միայն վրացերէնում, ուստի հայերէնն է փոխառեալ և ո՛չ ընդհակառակը։—Աճ.*

ՆՀԲ խեռ *կամ* ճեռ *արմատից. «լծ. և* գրգիռ, *ռմկ.* խըռխըռ. *կամ է տատանիլն որպէս գխոխ»։* Peterm. *73. լծ.* կռուիլ: Böttich. ZDMG. *Թ. 1850, էջ 356,* Arica *88, 444,* Lag. Urgesch. *954 զնդ.* xrui, *սանս.* krūra *«կատաղի», ասոր.* ܩܪܒ qrb *«կռիւ»։ Հիւնք.* խռիւ *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի թրք.* خير xər *«խռովութիւն», որ Տ. Վ. Պալեան (Բիւր. 1898, 712) հայերէնից փոխառութիւն է համարում։* Meillet, Altarm. Elementarb. *էջ 187* խուռն *բառից է դնում։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. խռօվել, *Մկ. Սեբ. Գոր. Ճմ. Տիգ.* խռօվիլ, *Տփ.* խռօվ, խռօվիլ, *Երև. Մրղ.* խռօվէլ, *Ղրբ.* խռավէլ, *Ննխ.* խօռօվէլ, *Ագլ.* ճռօվ, ճռա՛վիլ, *Զթ.* խէօռէօ՛վ, *Հճ.* խէյէվ. *այս բոլորը նշանակում են «սրրդողիլ, մէկի դէմ նեղանալ, քեն պահել, ջո-*

րիլ». (իսկ Մկ. միայն հորթերի համար է ասում)։ Նոր բառեր են խռովկան, խռովկոտ, խռովուկ, խռովխռոտ:

ԽՌՈՒԱՆԱԼ են տե՛ս խռիւ

⊙ԽՌՉԱԿ «շնչափող» Բժշ. Ոսկիփ. գրուած խրճակ Անկ. գիրք հին կտ. 317. արմատն է խռիչ, խռչել (առանձին չէ գործածուած), որից նաև խռչափող «շնչափող» Նիւս. բն. Ոսկիփ. Վստկ. 163. խռչոտիլ «կուրծքը խռխռալ» Մխ. բժշ. 50։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է խռ ձայնից՝ չ ածանցականով. հմմտ. խռալ, խռկալ, խռճչել, գւռ. խռխռալ. իսկ ածանցման համար՝ կռչել, ճռչել, ճռչակ, շռիչ, սռիչ։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 ա։

ԳԻՌ.—Ննխ. խռչագ «կոկորդ» (կայ միայն խռչակդ կայճի «Կերածդ կոկորդիդ մնա՛յ» անէծքի մէջ), Հճ. խր՝յչօգ «կոկորդ» (կայ միայն խռչակը կայճիլ ոճի մէջ). նաև խռչակ ճաճել կամ խռչակ մեծցճել Սվ. «շարունակ գկոտալ», խռչկուկ Վն. «կոկորդի ցաւ»։—Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 295 Երև. կայ խռչակ «շնչափողից դուրս ցցուած խռճիկը, ադամախնձոր»։

ԽՌՉԱԿՆ «ոլոքի ոսկոր» տե՛ս խոնչանն։

ԽՌՊՈՏ «սոպռ, անհեթեթ, կոշտ» (մարդու կամ ձայնի համար ասուած) Փիլ. լին. և նխ. բ. 77. նոյնը խռպող ձևով Փիլ. ել. 471. որից երևում է որ արմատն է խռպ-, իսկ -ոտ, -ող մասնիկ են։

Թերևս բնաձայն բառ՝ ըստ Աճառ. ՀԱ 1899, 205 ա։

ԽՌՋՏԱԿ տե՛ս խոնդատ։

*ԽՌՍԱՖՈՒԼ «գանձապահ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. պտմ. էջ 36 «Գրեաց և ի պռօթոսպաթարն և ի Տարօնոյ զօրավարն, զի տարցեն առ թագաւորն Հայոց Աշոտ զխռսաֆուլն և դեկան ոսկի 30,000 և ծառայս երկու հազար»։

=Յն. χρυσοφύλαξ «գանձապահ». կազմուած է χρυσός «ոսկի» + φύλαξ «պահապան» բառերից։—Աճ.

*ԽՌՍՈՒԿԵՓԱՂ «ոսկեգլուխ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թղթ. դաշ. 17 «Սիգնայօք խռսուկեփաղօք և որոտընդոստ ահագնագոչ շեփորայօք»։—Բառս ձեռագիրների մէջ խանգարուած է. Շահնազարեանի տպագրութիւնն ունի խըռսուկեփազօf. ինքը կարդում է խռսսիփայլ (էջ 93), որի համեմատ ԱԹ դնում է խռոսեփայլ «ոսկեփայլ»։

=Յն. χρυσοκέφαλος «ոսկեգլուխ», որ կազմուած է χρυσός «ոսկի» և κεφαλή «գլուխ» բառերից։—Աճ.

ԽՌՏԻՃ «հոտոմ սմբուլ կամ ասարոն կոչուած բոյսը» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 1152 և Նորայր, Բառ. ֆր. 93 բ (asaret բառի տակ)։

ԽՌՏՈՒՄ «խռչափողի դուրս ցցուած մասը. ադամախնձոր». մէկ անգամ գտնում ենք գործածուած Մխ. հեր. 47 «Ըղունկն զերդ դայծու ծռին և փողիցն խռտումն ի դուրս ցցվի»։

ԱԹ դնում է խռտումն «ուռեցք, ուռիլը»։ Ուղիղ է հասկանում Նորայր, Բռ. ֆր. 962 ա։ Seidel, Մխ. հեր. § 148 մեկնում է «Anschwellung, ուռչիլը»։

*ԽՍԱՐ «պաշարում (բերդի)» Վրդ. պտմ. էջ 114. Օրբել. հրտր. էմինի, էջ 258. «բերդ» Առաք պտմ. 438. որից խսարել «պաշարել» Օրբել. Վրդ. պտմ. Սամ անեց. շար. 168. ասում է նաև խիսար Օրբել. էջ 282. ճիսար Մաղաք. աբ. 13, ճեսար Մաղաք. աբ. 7. սխար, սղար, ճիսարել են. տե՛ս և սղար:

=Արաբ. حصار ḥisār «պաշարել, պաշարում. 2. բերդ, պարիսպ» (վերջին իմաստը յատկապէս թուրքերէնի մէջ)։—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Истор. Монгол. 1871, էջ 8։

*ԽՍԻՐ «փսիաթ» Վրք. հց. Ա. 694. Վստկ. 137, 154, 184. Յայսմ. սեպ. 25. յունվ. 17, որ և ճասիր Վրք. հց. Ա. 717, Բ. 143։

=Արաբ. حصير ḥaṣīr «փսիաթ», որից փոխառեալ են նաև Թրք. hasər, xasər, քրդ. hasir, assira, xaztr, hasil «փսիաթ», ամկ. խսիր:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Պլ. խսիր, Ալշ. խսիլ, Երև. խասիլ են «փսիաթ», իսկ Ննխ. խսիր «10 պուդ, որ համապատասխանում է ռուսաց չէտվէրտ

բառին» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 295 բ)։

+ԽՍՏՈՐ, ի հլ. (յետնաբար ո հլ.) «սըխտոր» Թուղթ ժա. 5, Մծբ. 240 (ուշ ժամանակ՝ ռամկաձև սխտոր Վստկ. Գաղիան). որից խստորապրաս «մի տեսակ բոյս. լտ. scordoprasum» Ամիրտ. խստորակ (գրուած նաև խստորուկ, խոստորուկ) «մի տեսակ բոյս» Գաղիան. «այս հիւանդութեան դեղ համարուած մի տեսակ բոյս. լտ. dioscorea bulbifera» Գաղիան։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. skodoro- ձևից, որ պահում են նաև յն. σκόροδον, σκόρδον և ալբան. hudərə, hurdə, երկուսն էլ «սխտոր» նշանակութեամբ (Boisacq 878): Տե՛ս և Pokorny 2, 587, որ յոյն և ալբան ձևերը դնում է հնխ. sk′er—«կղկղանք» արմատից՝ d աճականով։—Երևում է որ սրանց հետ կապ չունին պրս. سیر sīr, քրդ. sir, ssir, sīrik, բոհեմ. ցիրի հոմանիշները։ Հյ. խս շրջուած է սխ ձևից, ինչպէս որ նոյն խս ձևն էլ յետոյ դարձել է սխ։—ԱՃ.

ՆՀԲ թուի միացնել յն. բառին։ Հիւնք. դնում է յունարէնից փոխառեալ։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1908, 123։

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. խստor, սխտor, Ասլ. խսղէo'r, սխղէo'r, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. սխտոr, Ախց. Երև. Կր. Շմ. սխտor, Ննխ. սխտor, ուխտor, Խրբ. Պլ. Ռ. սխղor, Սչ. սխ'ղor, Տիգ. սխpուr, Մկ. սղտուr, Ոզմ. սղտօւr, Հմշ. Սեբ. սխղէor, Մրղ. ուխտիr, Զթ. սէօխղիւյ, սէօխղիւr, Ագլ. Տփ. սխտուr: Նոր բառեր են սխտորաքեր, սխտորաճոռ, սխտորամաճ, սխտորել, սխտորքակի, սըխտորգուշ, սխտորճեզ, սխտորջուր, սխտորուկ, սխտործեծ:

ԽՏԱՐԵԼ «կոխել կամ վեհերել», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 146։

ԽՏԻՂ, ո հլ. «մարմաջ, խտխտալը, ցանկութեան գրգիռ». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եփր. եփես. 151 («Մերձենայ առ մեզ և ի խտղով». եթէ չէ ուղղելի խտտղով, ինչպէս կայ անդ՝ մի քիչ յետոյ): Որից ակնախտիղ Պիտ. Արծր. Օրբել. խտղել Եփր. Թուղթ, էջ 250. խտղի «անհորժելի, հեշտալի» Նար. տաղ. 465 (չունի ՆՀԲ. գիտէ միայն ԱԲ).—Նոյն արմատը տ սաստկականով զօրացած՝ խտղտել Սիր. խգ. 20. Եղն. Եւս. պտմ. Ոսկ. փիլ. խտղտանք Տօնակ. Արծր. նար. Լաստ. խտղտումն Եւս. պտմ. Եփր. ծն. էջ 43, 44. խտղտեցուցանել Լմբ. առակ. խտղտելի «հեշտասէր, անառակ. 2. անհորժելի, հեշտալի» ԱԲ.—երկրորդ սաստկականով՝ խտղտկիլ «գրգռուիլ» Մագ. թղ. 140։ Սրանցից դուրս՝ կրկին՝ տ-ով ունինք խտտիղ Եփր. եփես. 151. խտտղել Մծբ. Ոսկ. ա. թես. գ. էջ 439 և մ. ա. 23. խտտղանք Յհ. կթ. խտտղումն Եղիշ. խաչել. սաստկականով՝ խտտղտիլ ԱԲ. խտտղոտել Մծբ. հմմտ. նաև ակնախտիտ Ճառըն։

ՆՀԲ թուի ակնարկել խքել և խլրտել բառերը. դնում է նաև թրք. գըճըքմագ և գամաշտըրմագ: Հիւնք. կատաղի բառից։ Karst, Յուշարձ. 401 սումեր. g'id «փայլուն»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. qəǰəq, qədəǰlamaq: Պատահական նմանութիւն ունին ավար. gedize «խտխտացնել», թրք. غدیقلمق gədəq-lamaq և արևել. թրք. قیتیقلاماق qətəqlamaq՝ նոյն նշ։

ԳԻՌ.—Երև. խտխտացնէլ, խուտուտ ածէլ, Մնկ. խուտուտ ածէլ, Ախց. խտըտացնէլ, Խրբ. խըդխըդալ, Պլ. խըդխըդալ, գըդըգ ընէլ, գըդըգըդը՛ ընէլ, Ասլ. խըդըղիլ, Սեբ. ղըդըղիլ, Մշ. խտիգ, Ալշ. խդի, Ննխ. խդիգ, Շմ. ղըդըղ անիլ, Սլմ. ղ'դի ղ'դի, Տփ. ղուտուտ անիլ, Ջղ. խուտուկ ածել, նոյն են նաև խոտոտել Սչ., ղլդի Ղրբ., ղլդիկ Ագլ. Ղրբ., խըտխըտել ՀՃ։

ՓՈԽ.—Ուտ. խիտիղ «խտուտ ածելը»։

*ԽՏԻՏ «գիրկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 146. գտնում եմ գործածուած Օգոստ. բաց. էջ 17 «Ամէն սիւն 3 մարդի խտիտ յօժարութեամբ վերայ կուգայ»։ Կենդանի է այժմ էլ Երև. Ագլ. Լ. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. Ջղ. Շմ. Տփ. նոյն ձևով և նշանակութեամբ. որից խտտել «գրկել», խտտակոխ «ըմբշամարտութիւն», խտտի-պտտի «վալս», խտտոտել «բոլորն էլ գրկել»։

=Փոխառեալ է կովկասեան լեզուախմբից. հմմտ. վրաց. ხუტვა խուտվա, ხუტილი խու-

տիլի «գրկել»։—Որովհետև հայերէն բառը հին ժամանակ չկար և այժմ էլ միայն կովկասեան բարբառներում գոյութիւն ունի, միևնոյն ժամանակ որովհետև ներկայացնում է կրկնաւոր ձև, մինչդեռ վրացին ունի պարզական արմատը (խուտ), ուստի փոխառութիւնը կատարուած է մեր կողմից և ո՛չ թէ հակառակը։—Աճ.

ԽՏԻՐ, ռ հլ. «տարբերութիւն, զանազանութիւն դնելը» ՍԳր. որից յգ. խտիրք «աւելորդապաշտութիւն» Ոսկ. մ. բ. 26. «մի տեսակ կախարդական հմայք» Մանդ. էջ 160, 190, 197 (գրեթէ իբրև հոմանիշ են յիշուած՝ «ի հմայս և յուռութս և ի խտիրս և ի դիւթս. էջ 160. Առ ուռութս և առ խտիրս և առ հմայս. էջ 190. Խտրոց և հմայից. էջ 197). խտրել «զանազանութիւն դնել» ՍԳր. Սեբեր. Կիւրղ. Եւ. «չարագուշակ համարել» Բուզ. խտրանք Եզն. էջ 92. Ոսկ. խտրոց Եղ. ը. 23. Ոսկ. Ագաթ. խտրութիւն Եզն. Եւ. քր. Ոսկ. խտրադիմայ Նար. խտրողադիր Մանդ. անխտիր ՍԳր. Կոչ. շաբաթախտիր Կոչ. լուսախտիր, շեղջախտիր Մանդ. էջ 194, խտրողադիր Մանդ. 197. դժուարախտրելի Բրս. Թղթ. անխտրականութիւն (նոր բառ) են։

ՆՀԲ լծ. արաբ. խարմ, խարէ, խարզ, տարք բառից։ Meillet MSL 8, 294 սանս. khidáti և յն. σχίζω «ճեղքել» բառերի հետ՝ իբր *խիտիր ձևից։ Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 226 խոտոր, խոտել բառերի հետ՝ -իր մասնիկով։ Karst, Յուշարձ. 428 հատանել բայի հետ՝ թթր. at, aj «բաժանել»։

ԽՏՈՒՏ «մի տեսակ բոյս. scolopendium և կամ աւելի հաւանօրէն asplenium trichomanes» (ինչպէս ընդունում է և Տիրացուեան, Contributo § 7) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1161։—Պահուած է ներկայ գաւառականներում նոյն ձևով (Ալշ. Բլ. Մշ. խդուդ, ունին նաև Խրբ. և Ք.) «փոքրիկ մի բոյս է՝ եղրդակի նման. աճում է քարոտ տեղեր. արմատի կաթը գործածում են աչքի ցաւի համար». (աւելի ընդարձակ նկարագրութիւնը տե՛ս իմ Գւռ. բռ. էջ 494բ).—ըստ Կոյլաւ, Բառ. գերմ. էջ 160 «taraxacum officinale»։

ԽՏՊՏԱԼ տե՛ս Հտպիտ։

—**ԽՐԱԽ**, ի հլ. «ուրախ» ՍԳր. Եւս. պտմ. 493. «ուրախութիւն, խնջոյք» Փարպ. Արծր. Բենիկ, որից խրախանալ Ոսկ. յհ. բ. 5. խրախամիտ ՍԳր. խրախանք Ոսկ. եբր. խրախունք Գ. մակ. ե. 9. Եփր. ղաղ. 131. խրախութիւն ՍԳր. խրախարար Փիլ. նար. յարախրախանալ (նորագիւտ բառ) Էլ. արիստ. 144. Նոյն արմատից -ճան մասնիկով կազմուած ունինք խրախճանք «ուրախութիւն, խնջոյք» ՍԳր. «ուրախ» Ոսկ. ես. 345 (Բերկրեալս, խրախճանս, ուրախալիցս). խրախճանութիւն Բար. գ. 34. խրախճանակից Բ. պետ. բ. 13. խրախճանալ Ոսկ. յհ. բ. 42 են. ոտանաւորի յատուկ աղաւաղ ձևեր են՝ րախճան Նար. ժմ. 39. Տաղ. «Թուաբանական խնդիր!» Վրդ. առ. 271—2. րախճանարար Մագ. րախճանել Շնորհ. տաղ. րախճական «խրախճանական» Շնորհ. ժմ։

=Ուրախ բառի սաստկականն է։ Նախ այս ուրախ բառի վրայ աւելանալով հ սաստկական մասնիկը՝ յառաջացել է *հուրախ. համմտ. հմուտ, հզօր։—Հայերէնի մէջ ընդհանուր օրէնք է՝ որ հ նախաձայնը խ վերջաձայնի ազդեցութեամբ դառնայ խ. այսպէս են կազմուած հարբուխ>խարբուխ և հրասախ>խրասախ. (հ ձայնով սկսող և խ ձայնով վերջացող ուրիշ բառ չկայ հայերէնի մէջ. սակայն կան խ ձայնով սկսող և խ ձայնով վերջացող շատ բառեր. օր. խարդախ, խիզախ, խարխուխ, խորխուխ, խորխ, խուխ, խոզոխ, խաղախ)։ Այս օրէնքի համաձայն ահա՝ *հուրախ դարձել է յետոյ *խուրախ. որից էլ ու ձայնաւորի յապաւմամբ՝ ձևացել է վերջապէս խրախ։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. պրս. xurram «ուրախ» և յն. χαίρω «ուրախ լինել»։ Տէրվ. Նախալ. 70 արմատը ենթադրում է *խուր, որից ախ մասնիկով *խուրախ>խրախ, նախաձայնի անկմամբ ուրախ և տ բացասականով տ-խուր։ Հիւնք. հանում է ուրախ բառից։ Meillet MSL 8, 160 ամբողջական ձևը դնում է *խուրախ, որից ձևացել են ուրախ և խրախ։ Patrubány ՀԱ 1908, 154 խրախճան բառի մէջ ճ ձայնը մեկնում է ինչպէս զուարբ-զուարճ։ Սանտալճեան ՀԱ 1913, 401 լծ.

խալդ. ḫar և յն. χάρις «շնորհ, գեղ»։ Մառ ИАН 1914, 1239 իրար է միացնում վրաց. խարեբա, յն. χαρά «ուրախութիւն» և հյ. ու-խուր:—Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 188 պրս. farrux «բարեբախտ» և farāx «ընդարձակ» բառերից։ Վերի մեկնութեանս համաձայն է նաև Meillet (անձնական)։

ԽՐԱԽՈՅՋ «մրգաղոյզ». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 146. արդեօք պտուղի օշարա՞կ է ուզում ասել։

ԽՐԱԽՈՅՍ «սիրտ տալը, քաջալերութիւն» ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. որից խրախուսել ՍԳր. խրախուսանք Ոսկ. փիլիպ. կենսախրախոյս Նար. խրախուսութիւն Կիր. պատմ։

ՆՀԲ խրախ յոյս: Տէրվ. Altarm. 97 խօսիլ, խօստանալ բառերի հետ՝ սանս. çans արմատից։ Եաղըճեան, Արևելք 1884 հոկտ. 17 բրա (=խրա) նախդիրով՝ սանս. ճվա կամ ճու արմատից։ Հիւնք. խօսիլ բայից։

ԽՐԱՑԱՆ «վուշի ցօղուն, stipula lini». ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 511 ա, առանց վկայութեան։

ԽՐԱՄ (ըստ ՆՀԲ ի, ո հլ. բայց վկայութեանց մէջ կայ միայն ներգ. ի խրամի) «պատի կամ պարսպի վրայ ծակ, փլուած մասը» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 5. Մծբ. որից խրամակարկատ Ես. ժը. 12, Ա. մակ. թ. 62. Մծբ. Եփր. ել. 185. խրամապահ Գ. մակ. ե. 24. խրամատ Բ. Թագ. ե. 20. Եփր. դտ. խրամատել ՍԳր. Ագաթ. Լաբուբ. էջ 10 խրամատութիւն ՍԳր. Ագաթ. բարախրամ Միխ. աս. 528. խրամատային (նոր բառ). սրանից է նաև խրամակատել «հեստել, ըմբոստանալ» Բրս. հց. (որ սխալմամբ գրուած է խրակամատել)։

ՆՀԲ լծ. արաբ. խարմ, խարէ, խարգ, խարէպ: Հիւնք. տրամ բառից։

ԳԻՌ.—Երև. խրամ «ձորի ժայռերի միջից բացուած զառիվայր, զառիվեր ճանապարհ» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 296)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ხრამი խրամի «խոր, փոս, առապար, դար, զառիվեր», შეხრამული շեխրամուլի «դարուփոս», գռ. Թրք. Ակն. xram «պատի կամ ցանկապատի վրայ բացուած ծակ՝ որից մարդ կարող է անցնիլ». օր. xram açəlməš «ծակ է բացուել»։

ԽՐԱՆ տե՛ս խան։

ԽՐԱՍԱԽ տե՛ս Փարսախ։

***ԽՐԱՏ**, ու հլ. (ունինք նաև խրատոց Սեբեր. յետնաբար կայ ի հլ.) «յորդոր. 2. հրահանգ, կրթութիւն, դաստիարակութիւն, 3. խորհուրդ. 4 ծեծ, պատիժ» ՍԳր. Բուզ. Սեբեր. «ուսմունք» Փիլ. «կարգաւորութիւն, հրաման, օրէնք» Եղիշ. Փիլ. Պիտ. որից խրատել ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ա. տիմ. խրատիչ ՍԳր. Եզն. Եփր. ել. և ա կոր. բարեխրատ Տիտ. բ. 3. վատախրատ Փարպ. խրատագիր Կորիւն. խրատատու Եփր. Թուոց և ա. կոր. Մծբ. կամ խրատտու ՍԳր. Ոսկ. Ես. և մ. Եզն. խրատտուական Բուզ. ևն։ Ցետին գործածութեամբ կայ խրատել «քարը տաշել, յղկել» Առաք. պտմ. 269, 271։

=Պհլ. xrat, մանիք. պհլ. כ̄רד xrad (Salemann, Man. Stud. ЗАН 8, էջ 92) «իմաստութիւն, հասկացողութիւն», հայերէնի ու բունը ցոյց է տալիս զնդ. xratu- «խելք, հանճար, իմաստութիւն», սանս. क्रतु krátu- «նպատակ, մտադրութիւն, խորհուրդ, հասկացողութիւն. յորդոր, խրատ»։ Բառիս նորագոյն ձևերն են պազենդ. xrad, պրս. خرد xirad «խելք, միտք, հասկացողութիւն, բանականութիւն» (Horn § 476)։—Հիւբշ. 162։

Առաջին անգամ ԳԴ համեմատեց պրս. խիրէտ ձևի հետ։ Ուղիղ մեկնեցին նաև Spiegel, Huzw. Gr. 187, Bötttich. Arica 76, 257, Lag. Urgesch. 459, Müller SWAW 38, 582, Տէրվ. Նախալ. 144 ևն։ Թօփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 43 իբր խոր առել: Հիւնք. պրս. ճիրատէ «փայտ, գաւազան»։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. խրատ, Ալշ. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. խրադ, Ասլ. խրադ, խրա*, Տիգ. խրոդ, Մրղ. խռատ, Ցղ. խրօտ, Զթ. խօյօդ, խօրոդ, Հճ. խը՝յօդ, Ագլ. ճրօտ «խրատ», ճրա՛տիլ «խրատել»։

ԽՐԱՑ, ի հլ. (անեզաբար գործածուած) «կօշկի փոկէ կապ». ՍԳր. Եփր. ծն. էջ 59.

Պղատ. օրէն. Շնորհ. «բանձկոնի կապ» Մաշտ. սքեմ. որից խրացել «ոտքի կապերը կապել» Նեղոս. խրացառեսակ Պղատ. տիմ։

Հիւբ. խօսիլ բայից! Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܚܪܩܬܐ xərāqta «կօշիկ, սօլեր»։

ԽՐԵԼ «մխել», կրաւ. խրիլ «մխուիլ, սուզուիլ» Գծ. իէ. 41, Ոսկ. Եբր. իդ. Փարպ. որից խրուտ կամ խրուտք «աւազուտ՝ տըղմուտ տեղ, ուր ոտքը խրւում է» Պիտ. Բրս. մրկ. արմատը պիտի լինէր *խիր կամ *խուր. առաջինը հաստատում է աւազախիր ՅՀ. կթ., եթէ սակայն այս բառը սխալ ընթերցուած չէ, փխ. աւազախիտ. «Ջամենայն աւազախիր առապար դաշտավայրն ի գործ արկանէր»։

ՆՀԲ թւում է հանել խոր բառից։

Հիւբ. խլել բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. խրել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. խրէլ, Շմ. խրիլ, Երև. Մկ. Տփ. խրվիլ, Մրղ. խուրէլ, Հմշ. խրուշ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ჯახირცვა գախիրվա «պատեանի մէջ դնել, մխել, խրել», արմատը խիր.— պատահական նմանութիւն ունին ხრა խրա «ծռել, գլուխ շարժել, ճկել» ჩეხრა չեխրա «հակիլ, կախուիլ, մէջը ծռիլ»։

ԽՐԹԱՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Միսայէլ խչ. «ի խրթան բոլորակի» ձեւով. ըստ ՆՀԲ՝ եթէ կարդալու չէ ի խոռուբեան, պէտք է հասկանալ *խիրքն և կամ *խուրքն «կենտրոն» ձևով մի բառի ներգոյական հոլովը։

ԽՐԹԻՆ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «մութ, անզարդ, տձև (չէնք)» ՅՀ. կթ. Օրբել. «դժուարիմաց, անհասկանալի» Լմբ. որից խրթինն «արևմտեան կողմը» Միսայէլ խչ. խրթնանալ «անշքանալ» Խոր. Նար. Մագ. խրթնութիւն Մագ. խրթնի «մութ» Փիլ. Արծր. Մագ. խրթնազգեստ Թէոդ. մյրգ. խրթնածածուկ Նար. խչ. են։ Բոլորն էլ յետին են. բուն նշանակութիւնն է «մութ»։

Տէրվ. Նախալ. 70 խրճիթ, կարթ, որթ բառերի, ինչպէս նաև յն. κάρταλος «որթ, կողով», լատ. crates «հիւսկէն, գործուածք, վանդակ», գոթ. haurds «պատած տեղ, դուռ», սանս. kart ձևերի հետ՝ հնխ. kart «հիւսել» արմատից։—Հիւբ. խորթ բառից։ Նոյնը կրկնում է նաև Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 95։

ԳԻՌ.—Երև. Հճ. Շմ. Պլ. Ջղ. Տիգ. խըրթին, Ակն. Մկ. Ննխ. Վն. խռթին, Ջթ. խը՛ռթին «դժուարիմաց»։

⊙ԽՐԽԻՆՋ «ձիու ձայնը» Ճառընտ. որից խրխնջել Վեցօր. խրխնջիւն Պտմ. աղէքս. խրխնջոց (նոր բառ). գրուած է նաև խըրխընճալ։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է խ պարզ ձայնից՝ կրկնութեամբ և ր, ն, ջ ածանցիչներով. արմատի համար հմմտ. հոմանիշ խխնջել, խխնջիւն և խնջխնջել բառերը. իսկ կազմութեան համար հմմտ. մռմնջել, շըշընջել, շրշունջ, դղնջիւն, տռտունջ.—տե՛ս նաև խխնջել։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 205 ա։ Հիւբ. հանում է փռշել բայից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 75 ընդունելով -նջ- մասնիկ, արմատը դնում է հնխ. khr̥- և համեմատում է սնս. kharjati «ճչալ», հսլ. chrapati «խորդալ» ռուս. хрипеть «կերկերիլ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինս. տիտ. 2, 85 վրաց. խիրխինի։

ԳԻՌ.—Ասլ. Երև. Մշ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. խրխնջալ, Մկ. Ոզմ. խրխնջոլ, Ախց. Կր. խրխննալ, Ալշ. Գոր. Ղրբ. Մրղ. խռխնջալ, Տիգ. խրխնչոլ, Սեբ. խռխնչալ, Ագլ. խըրխընջօլ, Ջթ. խօխօնջօլ, խօրխօնջոլ, խօլխօնջոլ, Հճ. խը՝յըը՝նջե՛լ.—Նոյն բառն է նաև Տփ. խրխնջալ «ուրախանալ, ուրախութիւնից ծիծաղիլ»։

ԽՐԽՃԵԼ «խրտնիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 147՝ խրտել բառի բացատրութեան մէջ. ուրեմն այն ժամանակ կենդանի և հասկանալի բառ էր։

ԽՐԽՈՐ «փշուր, փոքրիկ կտոր» Փարպ. ձ. սրա հետ նոյն է նաև խրխիր «մանր մունր չնչին բան» ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 255 «Ջմեզ ոչ կամի եթէ յայնպիսի ինչ ի խրխիրս անկանիցիմք», որից՝ խրխրել «ձեռքով փշրել»

նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւս. երուս. մեկն. ղևտ. (տե՛ս Ջարբ. Թրգմ. էջ 433). «Յորժամ ի հասեալ հասկիցն առեալ խրխեսցէ ոք ձեռօք»։

ԳԻՐ.—Սրանց հետ նոյն են Ալշ. Բլ. Վն. խրխիր «փխրուն», որից խրխրել Վն. «կակղացնել, փխրել», խրխրիլ Մշ. «կոտրատուիլ, նաղ անել» (համա. փշրուիլ՝ նոյն նշ.)։—Շիր. խրխուռ?

ԽՐՃԻԹ (յետնաբար հոլովուած է խրճթի, խրճթոց) «խցիկ, հիւղակ» Խոր. Յհ. կթ. Մագ. Վրք. հց.—գրուած է խրչիթ, խոճիթ Մագ. Թղ. էջ 158, 161։

ՆՀԲ «որպէս թէ խրձամբք կազմեալ»։

Տէրվ. տե՛ս խրթին բառի տակ։

ՓՈԽ.—Քրդ. (Տէրսիմի բարբառ) խրճիկ «խրճիթ» (տե՛ս Հայաստան 1917, № 90)։

ԽՐՈԽՏ (ո հլ. ըստ ԱԲ. բայց չկայ վկայութիւն) «հպարտութիւն, համարձակութիւն» Պիտ. Նիւս. կազմ. «գոռոզ, հպարտ, ամբարտաւան» Պիտ. Կղնկտ. որից խրոխտանալ Եւս. պատմ. գ. 8, էջ 5. խրոխտիլ Սեբեր. Եւս. պատմ. 624. խրոխտումն Եւս. պատմ. դիւախրոխտ Յհ. կթ. ձիախրոխտ Յհ. կթ. խրոխտաձայն Նար. գրուած է նաև խռոխտ, խռոխտել Ոսկ. մ. ա. էջ 198։

Justi, Zendsp. 92 ա զնդ. xru «սոսկալի, ահաւոր լինել» ձևից դնում է հյ. խրոխել, որ թերևս պէտք է կարդալ խրոխտել: Հիւբ. հանում է յախուռտալ բայից։ Markwardt (նամակ 1926 յունվ.) իրան. fra-uxta- ձևից, որ կազմուած է fra- մասնիկով՝ uxta- (<vak «ասել, խօսել») արմատից, իբր թէ «պարծեցող»։

ԽՐՈՒԱԿ կամ ԽՐՈՒԱՏ տե՛ս խարու։

ԽՐՈՒԱՆԴԵԼ «հինումին շորեր կարկատել». ունի միայն ԱԲ. որից խրուանդիչ «հնակարկատ» Ոսկ. պօղ. ա. 208. «Այր մի կարուակ, խրուանդիչ, կարկատիչ, աղքատ, անանկ».—նորագիւտ բառ։

ԽՐՈՒԿ «կինաբարիս. մի տեսակ կարմիր ներկ» Գաղիան. Հին բռ.—ըստ Նորայր ՀԱ 1926, 67 սխալ է այս մեկնութիւնը. խրուկ բանջարի անուն է։

ԽՐՏԻԼ տե՛ս խոխոտիլ։

ԽՐՏՆՈՒԼ, ԽՐՏՈՒԻԼԱԿ տե՛ս խիրտ։

ԽՐՕՆԻԿՈՆ տե՛ս Քրոնիկոն։

ԽՕՁ «ջրի մամուռ» Բժշ. Վստկ. 182 (յն. բնագիրն ունի φυκία, alga). որից խօզակեր «մամուռ ուտող (թռչունների համար ասուած է)» Փարպ. տպ. Տփ. էջ 10 (Հ. Գ. Նահապետեան այս բառը ուղղում է լօռակեր, բայց ի զուր). ըստ Նորայր ՀԱ 1921, 234 սխալ է միայն խոզուկ «մի տեսակ բոյս, գորտնբուրդ, հաւանօրէն alga» Գաղիան. ինչպէս ունի ՀԲուս. § 1167.—գրուած է նաև զօզ Բառ. երեմ. էջ 203։

Ուղուրիկեան (տե՛ս Գաւ. բառ. էջ 651 և 1405) համեմատում է արաբ. ճուզազ:

ՓՈԽ.—Վրաց ხავსი խավսի, მხავსი մըխավսի «մամուռ»։

+ԽՕԹ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «հիւանդ (մարմնով)» Ա. Թագ. ժթ. 14. Ոսկ. յհ. բ. 17. (աչքով) Նար. երգ. 318. (ականջով) Դև. ժ. էջ 35 Ասող. «ծոյլ, հեղգ» Փիլ. լին. որից ունինք խօթանալ «հիւանդանալ» ՍԳր. Եւս. քր. ա. 345. Ոսկ. մ. ա. 14. «ցաւ կրել, սիրտը խոցուիլ» Աթ. Մեկն. ղևտ. Պրպմ. խօթամիտ Եփր. ե. 11. Ոսկ. յհ. ա. 24. խօթութիւն Եւս. քր. Ոսկ. յհ. բ. 34. խօթասիրտ ՍԳր. խօթապատճառս լինել «իրօք կամ սուտ՝ հիւանդութիւնը պատճառ բռնել» Բուզ. 104. խօթակից Նիւս. բն. արմատը Հին բռ. գրում է նաև ճօդ, ճաւդ ձևով։

=Բնիկ հայ բառ. խայթ բառի ձայնդարձներից մեկն է. տե՛ս անդ։

ՆՀԲ լծ. խոց, խէթ, խիթ, ախտ: Bugge. IF 1, 447 լիթ. skaudeti «ցաւիլ», skaudùs «ցաւոտ», skaũdamas «ցաւած, ցաւոտ» բառերին ցեղակից է դնում։ Petersson, Arch. f. slav. Phil. 35, 366 և KZ 47, 286 իրար է կցում հյ. խուլ, խօլ, խօթ, յն. κωφός «բութ, թոյլ, համր», հսլ. chabiti «փճացնել», po-chabr «խօլ» բառերը՝ իբր հնխ. qhēbh- արմատից։

ԳԻՐ.—Ակն. Արբ. խօթիգ «մի տեսակ խոց, վէրք»։

ԽՕԼ, ի-ա հլ. «անմիտ, անխելք, յիմար»

Փարպ. Խոր. Փիլ. «խեղճ, հէգ?» Իմաստ. ժե. 14. որից ըռդ խօլ «անխորհուրդ կերպով» Եւս. քր. ա. 230. խօլանալ Ոսկ. եբր. ժե. խօլեալ «Թշուառ» Ոսկ. մ. ա. 15. խօլութիւն Փիլ. այլաբ. խօլառատ «շատ առատ» Ոսկ. ես. 243 (ձեռագրում եղծեալ). խօլաքանութիւն Իրեն. հերձ. 134. խօլաբար (նոր բառ). սխալ գրչութիւն է խուլութիւն Բուզ. դ. 2՝ փխ. խաւլութիւն.—այս բառի՞ց է արդեօք նաև խոլոմուկն «մի տեսակ չղջիկ» Վանակ. հց. որի դէմ գտնում ենք այժմ խլմուկ Ալշ. Ապ. Մկ. «խլուրդ» (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 280)։

ՆՀԲ խեղ կամ խելայեղ բառից է հանում. իսկ ուրուական բառի տակ՝ լծ. արաբ. خيال xayal «ցնորք»։ Հիւնք. խելf բառից։ Յ. Արշէգ ՀԱ 1896, էջ 268 իբր եբր. יאל yāl «խենթենալ» ձևից։ Petersson տե՛ս խօբ: Պատահական նմանութիւն ունի պրս. خل xul «խենթ», որ գաւառական առում է միայն և յառաջացած է պրս. xul «ծուռ, Թիւր» բառից։

ԳԻՌ.—Նո՞յն են արդեօք խօլ Բիւթ. «տըգեղ», Ալշ. Բլ. Մշ. «անպոչ», խօլօ Մշ. «անպոչ», խօլպոչ Մշ. «անպոչ», խօլօ Տիգ. և ղօլ Ալշ. «անկոթ (դդալ)», խօլ Բլ. «շատ կարճահասակ»։—Բայց Ալշ. ղօլ ձևի գոյութիւնը ենթադրել է տալիս օտար ծագում։

*ԽՕԼՆՋԱՆ «մի տեսակ հնդիկ-չինական բոյս է. galanga» Բժշ. ունին միայն ՋԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 1121 և § 3351. վերջինը տալիս է նաև խոռնջան, խօլջնան, խուլջնան, խօլննան, ճաւլինան ընթերցուածները։

=Պրս. خولنجان xavlinǰān, արաբ. خلنجان xalanǰan՝ նոյն նշ. արաբերէնից են փոխառեալ սպան. galanga, պորտ. galanga, garengal, հֆրանս. galanga, galangal, garingal, ֆրանս. **gal**anga, անգլ. galangale, հբգ. մբգ. galgan, գերմ. galgant (Kluge 162), լեհ. galgan, նյն. γαλάγγα, κολούτζια, κουλούτζια, χαυλιζών, տճկ. havliǰan, վրաց. კოლონჯანი կոլինջանի, ყოლონჯანი ղ'ոլինջանի, ռուս. калчанъ են։ Այս բառի բուն ծագումը հնդկական է. հմմտ. սանս. कुलञ्ज kulanǰa, कुलञ्जन kulanǰana «alpinia galanga Sw.» (Bohtl. II, էջ 351), մալայ. لقكواس langkuas: Այս սանսկրիտ ձևից ծագել է պարսիկը, որից արաբերէնը, որից էլ միւսները։ Մեր բառը ծագում է պարսկերէնից, իսկ ճաւլինան ձևը Թուրքերէնից յետնաբար։

Այս մեկնութիւնը տուաւ Խ. Ուղուրլիկեան, Մասիս 1880 յունիս 24։ Սրան պատասխանելով Նորայր, Մասիս 1880 յուլ. 4՝ ընդունում է։

ԽՕԼՕՐԱ «մի տեսակ բոյս է. լուադեղ. inula pulicaria կամ conyza inula». յիշում է Վստկ. 31, իբր արաբերէն բառ. բայց չգըտայ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 844։

*ԽՕՆ «սեղան». յետնադարեան ռամիկ գրականութեան մէջ գործածուած ձև. (հինըն է խան). հմմտ. «Ջատիկ առնեն ու տօն, իրենց փռեն գեղեցիկ խօն». Կոստ. երզն. էջ 137. որից բաղդուած պէտք է լինի խօնասէր «համեղ ուտելիք և խմելիք սիրող», որ ունի միայն ԱԲ (անստոյգ բա՞ռ)։

=Պրս. خوان xvān (նոր հնչումով xān կամ xōn) «սեղան» բառից փոխառեալ, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս խան «սեղան»։

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, հրտր. Կոստ. երզն. էջ 197։

⊙ԽՕՇԻԻՆ (գրուած նաև խաւշիւն, խուշիւն, խոշիւն, խոrշիւն) «տերևների խշրտոց, տուքի Թեթև ձայն, սողունների շշնկոց են» Եզն. Ոսկ. կողոս. 585. Փիլ. Պիտ. Լաստ. ժը. Արիստ. աշխ. «տխրո:Թիւնից անբարբառ մնալը» Նիւս. բն. (Նեմեսիոս, էջ 97)։

=Բնաձայն բառ. հմտ. շrշիւն:

ՆՀԲ «որպէս Թէ խը՛շ խը՛շ ձայն»։ Հիւնք. խօսել բայից։ Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341 Թրք. խշլթը, խշլտումաf բնաձայնների հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. خشق xašf «ձայն, շարժում, օձի խշլտոց են» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 748)։

ԽՕՍ, ի հլ. «խօսք, խօսած կամ ասած բանը» Եւս. պտմ. 467? (կասկածելի). Ջքր. կԹ. Մագ. քեր. «աքլորի կանչը» Բրս. մրկ. սովորաբար անեզական ձևով խօսf ՍԳր. Սեբեր. Մծբ. Եւս. քր. որից խօսիլ «ասել, խօսիլ. 2. ճառել, պատմել. 3. աքլորի եր-

դելը. 4. աղջիկ նշանել» ՍԳր. Ոսկ. խօսակից Առակ. զ. 22. խօսարան «լեզու» Ագաթ. խօսելի Գ. Թագ. ժ. 7, Ոսկ. յհ. ա. 10. Ագաթ. խօսնակից Բուզ. խօսնայր Մխ. դտ. խօսուն ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Վեցօր. Ոսկ. Եփր. ծն. խօսող «ճարտասան» ՍԳր. Կոչ. «աքլոր» Բրս. մրկ. «ԱՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հյ. բառ ու բան, էջ 297), անխօս ՍԳր. Եզն. Կոչ. բարեխօս ՍԳր. Ոսկ. Կոչ. Ագաթ. բազմախօս Եւագր. Եւս. պտմ. խօսումն «նշանագրութիւն» Ոսկ. Բ. կոր. Աթան. էջ 609. զարդախօս Մծբ. երկխօս ՍԳր. գրախօս Ես. զ. 19. Տիտ. ա. 11. ընդունայնախօս Կորիւն. ընդվայրախօս Ոսկ. ես. թոթովախօս Ես. իթ. 24. Եփր. ծն. լաւախօս Սիր. զ. 5. խառնախօս Ոսկ. Ա. կոր. Եւս. քր. խորախօս Եզեկ. գ. 5. խօսացտէր «իշխանաւոր, մեծաւոր, որի խօսքը կանցնի» Աբր. կրետ. 41 են. նոր գրականի մէջ հայախօս, տաճկախօս, ռուսախօս, համախօսական, խօսակցական են։

Peterm. 22, 27, 41 սանս. ghuš: Canini, Et. étym. 175 սանս. caksh «խօսիլ» և kuç արմատի հետ։ Տէրվ. տե՛ս խոստ բառի տակ։ Հիւնք. պրս. خسن suxan «խօսք» բառից։ Scheftelowitz BB 28, 282 զոթ. huqjan «խորհիլ», հբգ. hugn «միտք» բառերի հետ հնխ. khauk´ արմատից։ Patrubány ՀԱ 1903, 381 յն. κοέω «նկատել», սանս. kávīyas «խոհեմ», լտ. cavere «զգուշանալ» բառերի հետ։ Pedersen KZ 39, 335=Հայ. դր. լեզ. 4 յն. καυχάομαι «պարծենալ» բառի հետ, իբր հնխ. k´auqh- արմատից, որ շրջմամբ տուել է qhauk´>հյ. խաւս: Այս համեմատութիւնը ընդունում է Lidén, Archiv. sl. Phil. 28(1906), 37 և աւելացնում է հհիս. gaukr, հբգ. gouh «կկու», նբգ. gaukeln, լիթ. szaukiù «բղաւել, կոչել, գոչել»։ (Յիշում է Boisacq 423): Գաբրիէլեան ՀԱ 1909, 222 գւռ. խօրսնք ձևի համաձայն՝ հինը դնում է խօրսք կամ խօրնսք և այստեղից փոխառեալ թրք! խօրօզ «աքլոր»։ Karst, Յուշարձան 426 թթր. söz, եակուտ. ös, չաղաթ. öz´e, ույղուր. ŭče «խօսք»։ Iljinskij A. 29, 167 (ըստ Berneker 406—7) ռուս. хулить «թշնամանել, անարգել», хвалить «գովել», որոնց երկուսն էլ մերժում է Berneker (անդ)։

ԳԻՌ.—Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ո. Սչ. Վն. Տիգ. խօսք, Ալշ. Ախց. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Ճմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. խօսկ, Ակն. Խրբ. Պլ. Սեբ. խօսգ, Ոզմ. խոսք, Զթ. խէօ`սք, Ասլ. խէօ`սք, խէօ`ս*:—Բայական ձևով Ալշ. ՀՃ. Ջղ. Սչ. խօսել, Ճմ. Ոզմ. Պլ. Սեբ. Տփ. խօսիլ, Գոր. Երև. Ղրբ. խօ՛սէլ, Խրբ. Տփ. խօսալ, Վն. խուսել, Մրղ. խուսսալ (վերջին երկուսը, ինչպէս նաև Ննխ., միայն աքլորի համար ասուած). Ագլ. խո՛ւսիլ, Ասլ. խէօսիլ են։ Էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով՝ համօս «խնամեխօս» (Բիւր. 1898, էջ 865)։ Ատն. մըխըսիր «մի՛ խօսիր, լուռ»։ Նոր բառեր են խօսացուկ, խօսխօսուիլ, խօսունց, խօսխօսունց, խօսուրանք, խօսվըռտիլ, խօսքակոխ, խօսքան, չխոսքան, խօսքլուկ, խօսքընկեր, խօսքկապ, խօսքմռուկ, խօսքառում, անխօսուկ են։

ԽՈՍԱԿ «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1169։

ԽՈՐԺԻ կամ **ԽՈՐՃԻ** «ժանգառագոյն շուշան. լտ. verbena» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1171, առնելով Ռոշքեանից։

Ծ

ԾԱԳ, ի-ա հլ. «ծայր սկզբի, բայց մանաւանդ վերջի ծայրը» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 3. որից ծագել «արևի դուրս գալը» (հմմտ. ծայր տալ ոճը կամ Ա. մակ. դ. 39 «Իբրև անտի արեգակն ծայրս արձակէր», որ է յն. «ճառագայթէր») ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ծագեցուցանել Ոսկ. ես. ծագումն ՍԳր. արեգակնածագ «արևի ծագած կողմը, արևելեան» Սիսիան. Անան. եկեղ. (սրա հետ հմմտ. արևածայրf «արևի ծագելու ժամանակը» Եղն. 191. Վեցօր.), լուսածագ Ասող. լուսածագիլ Սարգ. Շար. յանկարծածագ Վեցօր. բոցածագումն Խոր. վրդվո. երագածագ Վեցօր. երկնածագ Անան. եկեղ. ինքնածագ Մամբր. Եղիշ. խաչել. չորեքծագեան Յհ. իմ. եկեղ. Զքր. կաթ. կոածագ «ծայրը կեռ» Նար. 177։

ՆՀԲ ծագ մեկնում է իբր ծայրf, իսկ ծագել «ցայտել կամ ձգել ի դուրս»։ Հիւնք. երկուսն էլ ծախել բայից։ Bugge KZ 32, 43 ծայր բառի հետ՝ ցեղակից է դնում յն. στάχυς «հասկ, ծիլ» բառին։ Scheftelowitz BB 28 (թ. 1904), 157 և 29, 16 յն. βουνός «բլուր» բառի հետ՝ հնխ. gʷəv- արմատից. (մերժում է Boisacq 129): Patrubány ՀԱ 1906, 368 հնխ. kə-gh ձևից, իբր յն. ἄκρον, լտ. acus «ծայր»։ Karst, Յուշարձ. 407 սումեր. sag «գլուխ», 408 սումեր. zag «եզերք, սահման» և zagʻ «արևածագ», 425 թթր. tok, tog «ծնիլ, յառաջ գալ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 191 պհլ. zāk «ծնեալ» անստոյգ բառի հետ և պրս. چاك čāk «արևածագ»։ Petersson, Ar. und Arm. Stud. 110 կցում է լիթ. żãgaras «չոր ոստ», żaginiaĩ յգ. «ճաղեր», նորվ. kage «ցած թուփ», հրգ. kegil «ցից» են բառերին, որոնց նախնական նշանակութիւնը դնում է «ծայր»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. ծաfել, Ախց. Գոր. Կր. Շմ. ծաfիլ, Ղրբ. ծա՛f‘իլ, Սչ. ձաfել (նշանակում է նաև «բոյսի ծլիլ»), Ննխ. ձաfէլ, Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ձաfիլ, Մկ. ծաղկիլ! Երև. ծաfէլ, ծէfէլ, Ոզմ. ծէfիլ, Հմշ. ձէfուշ,—վերջինները բխում են ծայգ արմատից, որ առանձին էլ կայ Ախց. Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Տր. Տփ. ծէf ձևով և «արևածագ, արշալոյս» իմաստով։—Միջին հայերէնի մէջ գտնում ենք գործածուած Մագ. թղ. էջ 2! «Ոչ տայ նուաղութիւն արեգական ճառագայթից, զի եթէ բազումք ելով յոգունց տեսողաց, այլ նա զխրն ծայգէ ծայրաբար ճախրելով»։—Նոր բառեր են ծագկապ «խաղողի հատիկների կոթերը», ծեգոց «արշալոյս». ծեգաբաց, ծեգելաճան, ծեգծեգելաճան, ծեգծեգոտալ ևն։—Իսկ ցաքել «ծագել» ձևի վրայ տե՛ս ցայտ:

ԾԱԹԻՐԱՅ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում ենք գործածուած 1221 թուի մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. էջ 64 «Տուաք ի Սանահնիս ի ծաթիրայն Շատարև 20 օրավար հող»։

ԾԱԹՐԻՆ տե՛ս Ծոթոր։

ԾԱԼ «ծալք, ոլորք»։ Նար. Նշ. եզեկ. որից են կազմուած՝ ծալ առնուլ «վէտվէտիլ, ալիքը ալիքի վրայ բարձրանալ» Տաղ. ծալ ի ծալ առնուլ «ծալծլուիլ, ոլոր ոլոր լինել» Տաղ. ծալել Դ. թագ. բ. 8. Յհ. ի. 7. ծալած «ոլորուն, փաթութեալ, ոլորածոյ» Կիւրղ. թգ. ծալածոյ Նշ. եզեկ. Կղնկտ. ծալումն Փիլ. Պղատ. տիմ. Արիստ. աշխ. անծալ Սկևռ. ևն։—Բառիս երկրորդ ձևն է ծաղ, որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ լծ. հյ. կուղ «ծալք, ոլորք» և եբր. կալ: Հիւնք. ծաղիկ բառից։ Scheftelowitz BB 28, 296 սանս. ǰala «ուռ-

կան, ցանց»։ Karst, Յուշարձ. 425 թաթար. tol, dol, չաղաթ. tol-amak, ալթայ. tol, թրք. dol-ašmaq «շուռ գալ»։ Մառ ИАН 1916, էջ 235 վրաց. ցալի «զոյգ» բառին ցեղակից. Համմտ. հյ. կրկնել, որ նշանակում է նաև «ծալել»։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. ǰal «ծալել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ծալել, Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. ծալէլ, Գոր. Մկ. Ճմ. Ոզմ. Տփ. ծալիլ, Սչ. ձալել, Ննխ. Տիգ. ձալէլ, Խրբ. ձալիլ, Հմշ. ձալուշ, Հճ. ձալլել, Ակն. Պլ. Ռ. Սեբ. ձալլէլ, Ասլ. ձալլէ՛լ, Զթ. ձալլիլ, Ագլ. ծա՛յլիլ «ծալել», ծօյլf, ծէօլf, ծօլf «ծալք»։ Արևմտեան գրականի մէջ գործածուած ձևն է ծալլել, որ ռամիկ համարելով՝ հնի համեմատ ուղղում է ծալել Մասեաց աղաւ. 1864, էջ 123։ Նոր բառեր են՝ ծալապատիկ, ծալպակաս, ծալծլել, ծալծլոտել, ծալմաշ, ծալուծալ, ծալուկ, ծալf, ծալfատեղ:

ՓՈԽ.—Վրաց. წალო ծալո «անկողինների ծալքատեղ»։

ԾԱԼԱՆ «որթի ուռ». ունի միայն Գաբամաճ. բառ։ Ուղղել ծալամ, ինչպէս ունին Ղզլ. Ղզ. «արքատ» նշանակութեամբ (ըստ նկատողութեան Ստ. Մալխասեանի)։

ԾԱԽ, ի, ո հլ. (ըստ ՆՀԲ նաև ու հլ. բայց առանց վկայութեան. գործածւում է մանաւանդ անեզաբար) «ծախք, ծախսուած դրամ՝ գումար» ՍԳր. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. և մ. ա. 18. Եղիշ. «վատնում, սպառում, մի բանի գործածուելով վերջանալը» ՍԳր. Կորիւն. Ոսկ. յհ. ա. 3. ռամկական առումով «վաճառում, վաճառք» Նչ. եզեկ. Մխ. դտ. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. վրաց. գասաղեբա «ծախսել. 2. վաճառել»). որից ծախել «դրամը մի բանի վրայ ծախսել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Ագաթ. «վատնել, սպառել, վերջացնել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ես. Կորիւն, «վաճառել» Ոսկ. յհ. ա. 22. բ. 14. Վրք. հց. կմբ. իմ. ծախումն Եզն. ծախիչ ՍԳր. Եզն. մարդածախ Թուոց ժգ. 33. մեծածախ Ասող. Տաղ. բազմածախ Յհ. կթ. Նար. գազանածախ Մագ. դիւրածախ Իմ. ժթ. 20. Ոսկ. յհ. ա. 20. եզնածախ «եզ ծախող» Մխ. ապար. նացծախ «հացավաճառ» Վրդ. առ. 203 անծախ Ոսկ. մ. ա. 20 և Կողոս. անծախական Ոսկ. ես. անծախող «ժլատ, կծծի» Արիստ. առաք։ Արդի գրական լեզւում յատուկ զանազանութեամբ ձևացել են ծախել «վաճառել» և ծախսել «վատնել», որից էլ ծախսարար են։

ՆՀԲ լծ. թրք. զայ (իմա՛ արաբ. ضائع ḍāi' «կորած»)։ Հիւնք. հանում է ծխել բայից։ Ճահինեան, Բիւր. 1900, 341 ըստ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ծախել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. ծախէլ, Մկ. Ճմ. Ոզմ. Տփ. ծախիլ, Հճ. Սչ. ձախել, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ձախէլ, Ասլ. ձախէ՛լ, Զթ. Խրբ. ձախիլ, Հմշ. ձախուշ, Տիգ. ձոխէլ, Ագլ. ծա՛ճիլ, բոլորն էլ նշանակում են «վաճառել»։ Նոր բառեր են ծախու, ծախս անել, ծախուգին, ծախծխել, ծախծխոտել, ծախծխորել, ծախլըխորել, ծախոտել, ծախուորիլ:

ԾԱԾԱՆ. արմատ առանձին անգործածական. որից ծածանիլ «վէտվէտիլ, ծփծփալ, շարժիլ» Պիտ. Նիւս. կազմ. Ասող. ծածանումն «ալիքների շարժիլը» Վրդն. ծն. նոր գրականում ալեծածան, հողմածածան, մըշտածածան, ինչպէս նաև ծածան «մի տեսակ ձուկ, տճկ. yayən»։

=Անշուշտ կրկնուած է *ծան- պարզական արմատից. հմմտ. տատանիլ, սասանիլ են։

ՆՀԲ լծ. սասանիլ և տատանիլ: Ս. քհ. Մ(անդինեան), Մեղու Հյստ. 1860, № 27, էջ 213—5 հայ բառին է կցում վրաց. ծանծալի «թափառիլ, ճօճիլ, երերալ, տնտնալ», դածանծալեբա «վազել. փախչիլ», որոնք ա՛յն ժամանակ միայն կարող են հայերէնի հետ համեմատութեան դրուիլ, երբ հաստատուի որ կազմուած են *ծան արմատից, կըրկնութեամբ՝ *ծանծանի և տարանմանութեամբ ծանծալի: Հիւնք. տատանիլ բայից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 232։ Մառ տե՛ս տատան:

ԾԱԾԻ (-ծւոյ, -ծեաց). անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Անյ. հց. իմ. «Իսկ

սարդիցդ և մեղուացդ և ծածեացդ ճարտարութիւն անդր ևս քան զամենայն ճարտարապետացն անցուցանէ կերտս»։ ՆՀԲ մեկնում է կասկածով «ծիծառն». ՋԲ չունի։

ԾԱԾՈՒԿ «գաղտնի, թաքուն» ՍԳր. «անիմանալի, խրթին» Ոսկ. յհ. ա. 33. անեզաբար ծածուկf «գաղտնիք, գաղտնի խորհուրդ» Ոսկ. յհ. ա. 23. «թաքստոց, ծածուկ տեղ» ՍԳր. խոր. «առականք, ամօթոյք» Պիտառ. Վրք. հց. այս արմատից են ծագում ծածկել ՍԳր. ծածկոյթ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. ծածկոց «ծածկոյթ» Ոսկ. ա. թես. «տան ծածք, յարկ» Եփր. աւետ. ծածկութիւն ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ծն. ծածկաբար Ոսկ. յհ. ա. 27. ծածկագէտ Դան. ժգ. 42. ծածկանf Կորիւն. ծածկապէս Կոչ. ծածկատես ՍԳր. ծածկելի Եղ. իգ. 14. ծածկիչ Թուոց դ. 14. յարկածածուկ Յհ. կթ. fողածածուկ Նար. ամրածածուկ Վեցօր. 185. գետնածածկոյթ Նար. խչ. գլխածածկեալ Երգն. մտթ. բևածածուկ Պրոկղ. Ներբ. ղկ. Տօնակ. Վրդն. ծն. խրբճածածուկ Նար. առաք. ծածկախոց «ծածուկ խոցող» Մծբ. (ըստ Վարդանեան ՀԱ 1913, 300). ծածկալեզու, ծածկագիր, ծածկագրութիւն, ծածկանուն (Նոր բառեր)։

ՆՀԲ համարում է իբր ցածուկ։ Հիմք. ծագել բայից։ Աճառ. ՀԱ 1899, 232 բ համարում է անգործածական *ծակ «ծածկել, թաքցնել» արմատից կրկնուած, իբր *ծածակ, երկրորդ եզրի փոփոխութեամբ ծածուկ։ Karst, Յուշարձան 415 մոնգոլ. toxom, tokum, թունգուզ. tokum, մանչու toxuma «թամբի ծածկոց»։

ԳԻՒ.—Վն. ծածկել, Ախց. Երև. Կր. ծածկէլ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տփ. ծածկիլ, Հճ. Մշ. Սչ. ձաձգել, Ննխ. ձաձգէլ, Զթ. Խրբ. Տիգ. ձաձգիլ, Հմշ. ձաձգուշ, Գոր. Ղրբ. ծասկէլ, Պլ. Ռ. Սեբ. ձազգէլ, Ասլ. ձազգէ՝լ, Սլմ. տասկել, Դվ. Մրղ. տասկէլ, Շմ. տասկիլ.—արմատը պահում են Ղրբ. Պլ. Սչ. ձաձուգ, Ոզմ. ծածօկ[1]. կովկասեան բարբառներում չկայ։—Նոր բառեր են ծածկերես, ծածկեբնակ, ծածկորդ, ծածկուկ, ծածf։ Վերջինը ենթադրում է *ծած արմատ, որ սակայն գոյութիւն չունի. ուստի պէտք է կարծել՝ որ կազմուած է ծածկ-ել բայից. դրա համար էլ գրւում է նաև ծածկ։

ՓՈԽ.—Հայ բոշայ. ծասխը-կարիշ «ծածկել, խնամել». աւելորդ վերջաւորութեանց համար հմմտ. կարել, ծամել, fuել և fաrշել բայերը։

ԾԱԿ, ու հլ. (յետնաբար ի-ա հլ. իսկ Եւս. պտմ. զ. 38 կայ գրծ. ծակօf) «ծակ» ՍԳր. Վեցօր. Կոչ. Եւս. պտմ. «ծակած» Առակ. իգ. 27. Ոսկ. մ. ա. 5. որից ծակել ՍԳր. Ոսկ. եբր. Եփր. թգ. ծակախիթ Ագաթ. Կորիւն. ծակամուտ Երեմ. խթ. 16. ծակոտ Երեմ. բ. 13. Սիր. իա. 17. ծակոտիf (Նոր բառ). ծակոտել Անգ. ա. 6. Ոսկ. ես. եբր. իգ. և. մ. բ. 3. Ագաթ. Եփր. բ. տիմ. էջ 252. ծակոտկեան Սեբեր. կամ ծակոտկէն Ոսկ. ես. ծակտի Վրդն. եղ. ոռմածակ Ոսկ. ա. թես. վիմածակ Կոչ. 265. կապծակ «խաղողի այն ծակը՝ ուր կպած է ողկոյզը» Վստկ. 83 (ՆՀԲ ունի կապծագ՝ որ սխալ է). զազանածակf Վրդն. պտմ. դրածակ Վրդն. ծն. անծակ Պտմ. աղէքս. են։

Հիմք. ծագ «ծայր» բառից։ Karst, Յուշարձան 402, 403 սումեր. dak «փոս, խոռոչ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 191 պրս. چاک čāk «ճեղք» բառից (որ է գւռ. ճաf)։

ԳԻՒ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ծակ, Ալշ. Մշ. ծագ, Ակն. Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. ձագ, Ասլ. ձագ, ձայ, Ագլ. ծօկ. Հճ. ձոգ, Զթ. ձօգ, ձոգ։—Ժողովրդական գործածութեամբ ստացել է նաև «բանտ» նշանակութիւնը, որի աւելի հին վկայութիւնը ունի Զքր. սարկ. Բ. 102 «Մուծին զնա ի ծակ և ոչ թողին զնա ելանել արտաքս»։—Նոր բառեր են ծակակար, ծական, ծակաչf, ծակիչ, ծակոց, ծակուլիկ, ծակուռ, ծակոտել, ծակծըկել են։

ՓՈԽ.—Justi, Dict. Kurde էջ 219 մեր բառին է կցում քրդ. زاغا zaga կամ زیغا ziga «քարայր». հայերէնի մէջ ծակ «քարայր» իմաստով գործածուած է. հմմտ. ծակախիթ և ծակամուտ ձևերը. բայց վերի քրդ. բառերի նմանութիւնը պատահական պէտք է համարել. այսպէս նաև ուտ. ծակպեսուն

«կտրտել, զարնել, ճմրթել», ծակեսուն «զարնուիլ»։

—**ԾԱՂ** «մի տեսակ խմորեղէն». մէկ անգամ ունի Ոսկ. փիլ. ժ. յորդ. էջ 469 «Զցորեանն ետ քեզ Աստուած միայն, և դու ազգս ազգս ինչ հնարիս հնարել անտի, ըզ-նաշիհն և զխորակն և զգերմակն և զծաղսն և զկտապսն»։ Այս բառից է ծաղարար «խը-մորեղէն շինող», որ նոյնպէս մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. գ. 17 «Ի սեղանայօրինացն, ի պղակունտրագործացն և ծաղարարաց»։— Ծաղ բառը նշանակում է նաև «մեղրահաց» և այս իմաստով գործածում է Անկ. գիրք հին կտ. էջ 178 և 180 ձեռագիրներից մէկը՝ ամէն անգամ երբ միւսներն ունին մաղ «մեղրահաց» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 228). սակայն աւելի որոշ է Տաթև. ձմ. ճխե. «Ետուն նմա ձկան խորովեցելոյ մասն և խորիսխ մեղու. ո՛չ թէ ծաղ մեղր, այլ մեղու. այսինքն իւղով և մեղրբ գոր-ծեալ հաց»։

=Նոյն է ծալ «ծալք» բառի հետ, որի հետ նոյն ձայնական յարաբերութիւնն ու-նի՝ ինչ որ այլ—այղ, թոյլ—թոյղ, ճշոյլ—ճշող ևն։ Արդէն ՋԲ և ԱԲ նշանակում են փոխադարձաբար ծաղ «ծածանումն ծովու» (այն է ծալ) և ծալ «ծաղ» խմորեղէնը, ծա-լարար «ծաղ շինող». գաւառականներն էլ գիտեն ծալ «խմորեղէն» նշանակութեամբ, ինչպէս որ արևմտեան գրական լեզուի մէջ էլ շինուած է ծալածոյ «տճկ. եուֆխա» կո-չուած խմորեղէնը։ Նշանակութեան զար-գացման համար հմմտ. պրս. توبدتو tōbar-lō «կարկանդակ», որի ստուգաբանական ի-մաստն է «տակ ի տակ, խաւ ի խաւ»։ Այս-պէս է կոչուած ծաղը ծալ ի ծալ խաւ ի խաւ կազմուած թերթերի պատճառաւ։

ՆՀԲ և Հիւնք. հանում են ծալ բառից։

ԳԻՌ.—Նոյն արմատից են ծալծու Ննխ. «մի տեսակ խմորեղէն», ծալծուլ Բիւթ. Զն. «ծալծալ մի խմորեղէն՝ որ պահոց օրերն են պատրաստում՝ ընկուզով, համեմներով, մեխակով և կինամոնով»։

ԾԱՂԻԿ, ն հլ. (-ղկան, կունք, կանց), ի-ա, ո հլ. «ծաղիկ» ՍԳր. Եփր. ել. Ոսկ. ես. 255 (սեռ. ծաղկաց!) Կոչ. «ծաղկախտ» Շիր. Յայսմ. յուլ. 6. Վրք. և վկ. Բ. 364. «գինիի մաթ» Վստկ. 116. «պղնձի ժանգառ» ԱԲ. որից ծաղկել ՍԳր. Եւս. պատմ. ծաղկաբեր Իմ. ժթ. 7. Վեցօր. Ագաթ. ծաղկաբուղխ, Ագաթ. ծաղկալից Ոսկ. մտթ. և փիլիպ. ծաղ-կաձև Ագաթ. ծաղկաֆաղ Վեցօր. ծաղկեայ Ծն. լե. 3, 23. ծաղկոց Եսթ. է. 7, 8. Ոսկ. մ. բ. 12. ծաղկուտ Եւս. պտմ. թ. 7. անծա-ղիկ Վեցօր. ոսկեծաղիկ Կոչ. 321. բարեծա-ղիկf Վանակ. յոբ. բազմածաղիկ Խոր. հռիփ. գեղեկցածաղիկ Պրպմ. Ասող. դեռա-ծաղիկ Պիտ. երկնածաղիկ Խոր. վրդվռ. զու-արթածաղիկ Բ. մկ. դ. 23. խնկածաղիկ Մխ. դտ. Նոր բառեր են՝ աստղածաղիկ, ծաղկա-վաճառ, ցայգածաղիկ, ծաղկաճասակ, ծաղ-կանման, ծաղկախտ, ծաղկադարման, ծաղ-կաման, ծաղկենկար, ծաղկաբոյր, ծաղկա-կաղամբ, ծաղկաճար, ծաղկեփունջ ևն։

Klaproth, Asia polygl. էջ 99 թրք. čiček համանիշի հետ։ ՆՀԲ «որպէս թէ ծիծաղիկ, որպէս վարդն յայլ լեզուս է իբր ծաղրիկ».—իսկ վարդ բառի տակ՝ լծ. է դնում պրս. կիւլ։ Müller SWAW 88 (1877), էջ 14 յն. χλόη Karolides, Γλ. συγκρ. 90 կպդվկ. čandarik «յակինթ»? Հիւնք. ծիածան բառից։ Patrubány SA 1, 191 ծաղր և ծիծաղ բառերին է կը-ցում։ Նոյն ՀԱ 1908, 215 ածել բայից։ Petersson, KZ 47, 289 յն. γελεῖν «փայլիլ, ծաղկիլ», γλήνη «բիբ», γαλήνη «ծովի անդորրութիւն», γελάω «ծիծաղիլ» ևն բառերի հետ։ Պատահական նմանու-թիւն ունին արաբ. ضحك ðaḥk «ծառի ծաղիկ» (Կամուսի թրք. թրգմ. Գ. 101) և չեչէն. ziezag «ծաղիկ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Մկ. Վն. Տփ. ծաղիկ, Ագլ. Սլմ. ծաղիկʻ, Ալշ. Մշ. ծա-ղիգ, Հմշ. Սեբ. Սչ. ձաղիգ, Ջղ. ծաղիf, Մրղ. ձաղիյ, Տիգ. ձողիգ, Ոզմ. ծաղէʻկ, Ղրբ. Շմ. ծաղիfʻ, Խրբ. ձաղիfʻ, Ասլ. ձաղիգ. ծաղէգʻ, Ննխ. Պլ. Ռ. ձաղէգ, Զթ. ձաղը՛գ. Հճ. ձաղգել «ծաղկիլ». Ակն. ձաղգունաf «ծաղիկներ», Երև. Գնձ. Վն. մանկական բարբառով՝ ծածաղ.—Նոր նշանակութեամբ են ներկայանում՝ Մրղ. Սչ. «ծաղիկ հի-ւանդութիւնը», Զթ. Հճ. Ննխ. «մոխիր», Ղրբ.

օղեր խակ՝ չհասած ցորեն», Շլ. «զուակ», Ղրբ. «դաշտան» (այս իմաստի հին վկայութիւնը ունի Բառ. երեմ. էջ 310 տեռատես *բառի բացատրութեան մէջ). Խոջ. «վիճակ բանալ»։—*Ծաղկազարդ *բառը պահում է Աչ.* զաղզազարղ՝, *ուր նախաձայն* ծ *վերածուել է* զ-*ի՝ յաջորդ* զ-*ի նմանութեամբ, ճիշտ ինչպէս է* ծառզարդար>*գւռ.* զառզարթար *բառի մէջ։—Նոր բառեր են՝* ծաղկալի, ծաղկակոխ, ծաղկաւոր, ծաղկուն, ծաղկամայր, ծաղկեծուն, ծաղկեջուր, ծաղկոտ, ոչխարածաղիկ, ծաղկատար *ևն։*

ՓՈԽ.—Վրաց. წალოკა ծալիկա *«մի բոյս է. վառվառուկ,* alysson», წალკოტი ծալկոտի *«բանջարանոց կամ պտղատու ծառերի պարտէզ»,* მეწალკოტე մեծալկոտե *«պարտիզպան»։—Վրացերէնից յետ փոխառեալ ձև է Արդուինի հայ բարբառով* ծալիկա *«ցինդ խոտը» (ՀԲուս. § 1173)։*

+ԾԱՂՐ, *սեռ.* -ղու *(յետնաբար նաև* -ղեր *Ճճխ. էջ 248, Ոսկ. յհ. ա. 36, էջ 369, նաև* ծաղրու) *«ծիծաղ, խնդալը, ուրախութիւն. 2. վրան խնդալը, ծանականք. 3. վրան խնդալու բան» ՍԳր. Ոսկ. եբր. և յհ. ոճով ասւում է* ծաղր առնել *«վրան խնդալ, ծաղրել» ՍԳր.* ծաղր լինել *կամ* կալ *«ծաղրելի դառնալ» ՍԳր. որից* ծաղրել *Փարպ. Խոր.* ծաղրալից *Իմ. ժէ. 8.* ծաղրախառն *Եւագր.* ծաղրածու *Ոսկ. մ. և Եփես.* ծաղրական *Ոսկ. յհ. ա. 19, 23.* ծաղրասէր *Սարգ.* ծաղրերես *«խընդումերես, ուրախ դէմքով» (չունի ՆՀԲ) Յայսմ. յնվ. 1 (այր մի... ծաղրերես և թըխամորթ). Յկ. կր. էջ 16.* քաղցրածաղր *«քաղցրաժպիտ» Տեսիլ դան. 134 (նորագիւտ բառ).—Նոր բառեր են* ծաղրաբանութիւն, ծաղրալի, ծաղրելի, ծաղրանկար, ծաղրանկարիչ, ծաղրաթերթ, ծաղրաբանական *ևն։—Բառիս բուն արմատն է՝* **ծաղ**, *որի վրայ աւելացել է* ր *մասնիկը (հմմտ.* մեղր*)։ Պարզական* ծաղ *ձևը պահում են* ծիծաղ, ծաղել *«ծաղրել» ՀՀԲ,* ծաղկու *«ծաղրածու» Ոսկ. ա. տիմ. ժդ.* ծաղբաստ *«ծաղրելի» ՋԲ (եթէ սակայն վստահելի են այս ձևերը)։ Պարզ արմատի կրկնաւորն է* ծիծաղ *(<**ծէծաղ*) «ժպիտ, վրան խնդալը, ծաղր». գործածական է միայն գաւառականներում և արդի գրականում. որից* ծիծաղիլ *ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. Վեցօր. Ոսկ. յհ. բ. 17. (բուն իմաստն է «ծաղրել». նշանակութիւնը ճշտելու համար հմմտ. Վրք. հց. Բ. 150 «Ոչ ժպտեցայ, այլ ծիծաղեցայ ընդ անկարութիւն վատութեան ձերոյ». որի դէմ միւս խմբագրութիւնն ունի «Ո՛չ ծիծաղեցայ, այլ այպն արարի»).* ծիծաղկոտ *Ոսկ. մ. ա. Ե.* ծիծաղեցուցանել *Վրք. հց.* ծիծաղական *Պորփ. Սահմ.* ծիծաղանք *Պղատ. օրին.* գեղածիծաղ *Նար. առաք.* բազմածիծաղելի *Նիւս. բն.* ծիծաղուն, ծիծաղաշարժ *(նոր բառեր) ևն։*

=Բնիկ հայ. բառ. հնխ. արմատն է g´el-, *որ ունէր նաև* g‘ol- *և* g‘l̥- *ձայնդարձները. առաջինից են ծագում յն.* γελάω *«ծիծաղիմ»,* γελασ-τός *«ծիծաղելի»,* γέλος, γέλως *«ծիծաղ, ծաղր»,* γελανής *«ուրախ». վերջինից է ծագում հյ.* ծաղ-ր, *ինչպէս և յն.* γαλήνη *«ծովի անդորրութիւնը»,* γαληνός *«պարզ, անդորր, հանդարտ»* (Boisacq *140, 143,* Walde 332, Pokorny 1, 623): *Հնդեւրոպական նախալեզուի սովորութեան համեմատ* g´el- *արմատի ձայնաւորը վերածելով* oi, *կազմուած է սաստկական կրկնաւոր* g´oi-g´el-, g´oi-g´l̥-, *որից հայ.* *ծէծաղ> ծիծաղ: *(Կրկնաւորի այս ձևի վրայ տես* Meillet MSL *12, 216—8. իսկ* ծիծաղ *ձևի կրկնութեան վրայ յատկապէս՝ տե՛ս* Meillet MSL *13, 375)։—Հիւբշ. 455։*

Brosset JAs. *1834, 383 են* ծաղել *ձևի դէմ դնում է յն.* γελάω *և վրաց.* վիցինի: *ՆՀԲ* «ծաղր՝ *արմատ բառիս* ծիծաղ և ծաղիկ. *լծ. ընդ* ձաղ, խաղ». *իսկ* վարդ *բառի տակ լծ. է դնում պրս.* կիւլ *«վարդ»։* Peterm. 23 ծաղր=*եբր.* צחק ṣḥq *«խնդալ, ծիծաղիլ»։* Windisch. *13, 18 յն.* γέλως: Canini, Et. étym. *186 բրըտ.* khoarzin *«ծիծաղիլ»։ Տէրվ. Նախալ. 76 հայ.* կական, կանչել, կատակ, կողկողել, ծիծաղել, ծաղր, կարկաչել <կակրաչ-ել, կռնչել, կռունկ, կարդալ, կրճ-ել, կրճ-տել, ճար-ճատել <ճաճրատել *ձևերը դնում է հնխ.* ga, gan *«հնչել, գոչել» արմատից, որին*

է կցում նաև սանս. gā «երգել», gad խօսիլ», gar «գոչել», յն. γῆρυς «ձայն», γιγγαρίς «աղմուկ, ժխոր», γελάω «ծաղրել», γέρανος «կռունկ», լատ. gingrire «կարկաչել», grus «կռունկ» ևն։ Հիւնք. ծիծաղ բառից հանում է ծաղր: Մառ, Крит. и мелк. ст. (1903 թ.) էջ 26 ծաղր=ասոր. ܨܥܪ ṣ'ar «ծաղրուիլ, խայտառակուիլ» բառի հետ! Autran, Sumer. et ind. էջ 84 համեմատում է յն. γελάω =սումեր. ḫúl «ուրախանալ»։

ԳԻՐ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մկ. Մշ. Ոզմ. ծաղր.—Նոր բառեր են ծաղրատեղ, ծաղրիկ ճաւ «martin-pêcheur»։

ՓՈԽ.—Ըստ Bugge IF 5, 168—180 (հայ. թրգմ. ՀԱ 1895, 228) հայերէնից է փոխ առնուած գոթ. saldra «գիւղական կատակ, խեղկատակութիւն» Եփես. ե. 4. գոթացին չունենալով lr ձայնախումբը՝ ծաղր>*salra դարձրել է saldra:

ԾԱՂՔԻԼ «սիրտը խառնել կամ ներսը այրել՝ ուժեղ կամ թունաւոր դեղի ազդեցութեամբ»? անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կալիսթ. 175 «Եւ առաւել կարի յաղթեաց դեղն անապակագոյն ընդ մարմինն խառնեալ և բախեալ և ծաղքեալ ընդունայն որձալով Աղեքսանդրոս, հրաշալի ցաւով զգիշերն ամենայն»։ (Դեղը ուղղակի մարմնին անցնելով աւելի ևս ներգործեց...)։

Բառիս վրայ խօսում է Տաշեան, Ուսումն. ստոյն Կալիսթ. էջ 200, բայց որևէ նշանակութիւն չի դնում։

ԾԱՄ, ո հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «հիւսած մազ» Ոսկ. կող. փիլ. մատթ. և եփես. որից ծամակալ «ծամկապ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 17 և եփես. ոսկեծամ Ոսկ. 119։

ՆՀԲ ուզում է անշուշտ կցել ծամել բային, երբ մեկնում է «հերք երկայն... մինչև ի ծամելիս»։—Brosset JAs. 1834, 369 ևն վրաց. թմա «մազ» բառի հետ. (նոյնը Thomaschek, Deutsche Litteraturz. 1883, էջ 1254 վրաց. թմա և լազ. թոմա)։ Lag. Armen. St. § 1036 եբր. צמים ṣammim, צמה sammā «ծամ» բառերի հետ։ (Սակայն եբրայեցերէն բառերի իսկ նշանակութիւնը անստոյգ է. ըստ Gesenius 1910, էջ 680—1 ṣammā աւելի հաւանաբար նշանակում է «քօղ», իսկ ṣammīm «թակարդ»)։ Տէրվ. տե՛ս ծամ, ծամել արմատի տակ։ Հիւնք. յն. κόμη «գէս» բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 47 ծամել բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. წამი ծամի «թարթիչ» (իմա՛ կոպի մազերը)։

ԳԻՐ.—Ալշ. Գոր. Երև. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ծամ, Ագլ. ծում, որոնք նշանակում են «մազ». իսկ Մկ. ծամ «մազերի կապ»։—Նոր բառեր են ծամակըտուր, ծամաւոր, ծամերլայ, ծամբել, ծամկեր, ծամկոբ, ծամfօղ, ծամուկ, ծամկապ, ծամքեռ:

ՓՈԽ.—Հայերէն բառից փոխառեալ է թուրք կապադովկ. ζ'ιάμες (ցա՛մէս) «կանանց և աղջկանց վարսերի հիւսքերը բռնող գեղեցիկ ժապաւէն՝ արծաթէ և ոսկէ դրամներով»։ Այս բառը Karolides, Γλ. συγκρ. 83 կցում է յն. ἱμάς «փոկ», իռլ. siaman «ժապաւէն», անգսք. sima «կապ», սկանդ. seyni «թել» բառերին, իսկ հյ. ծամ բառի հետ կապակցութիւնը մերժում է։—Մերժումը արդարացնելու համար առանձին պատճառներ չկան. որովհետև 1) ծամ բառը գոյութիւն ունի Կը ճիւղի բարբառների մէջ (այսպէս՝ Ալշ. Ապ. Ակն. Բլ. Բղ. Խլ. Խտջ. Մշ. Նբ. Վն.).— 2) Մկաց բարբառով նշանակում է արդէն «մազերի կապ, ծամկապ».— կասկածելի է միայն ծ>ց:

—**ԾԱՄ** «ծուռ». այս իմաստով առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից ունինք ծամածուռ «ծուռ ու մուռ» Իրեն. 11, Պտմ. աղքս. Սարկ. հանգ. Վանակ. յոբ. Վրդն. եղ. ծամածռել «խեղաթիւրել, ծռմռել» ՅՀ. իմ. պաղ. անծամածուռ Փիլ. իմաստ։

=Թարմատար մասնիկ՝ կազմուած ծուռ բառի նախաձայնով և մ յաւելուածով, ճիշտ ինչպէս արդի բարբառներում ունինք ճեփ-ճերմակ, ճոփ-ճոր, կաս-կարմիր=թրք. düp-düz, düm-düz, հին հայերէնում էլ կամակոր, սափասուտ:

ՆՀԲ դնում է լծ. և նոյն ընդ կամա-

կոր, իբր կամարակոր: Հիւնք. իբր կամակոր, պրս. խէմ «կոր»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Այտընեան, Քննակ. քեր. էջ 310, որից անկախաբար Աճառ. (անտիպ)։ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 10 ծամ բառից, իբր թէ «մազերի նման ծուռ»։

ԾԱՄ. արմատ առանձին անգործածական, որից ծամել Յոբ. լ. 5, Յայտ. ժզ. 10. Ոսկ. յհ. ա. Եփր. աւետ. «մտքով որոճալ» Ոսկ. յհ. ա. 10. ծամելի կամ ծամելիք «ծնօտ» Դատ. գ. 21, 22, ե. 26. Նիւս. բն. Մագ. ծամոն «ծամելու մաստաք» ՋԲ. անծամ Յոբ. ի. 18. մեղմածամ «մեղմ ծամելով, որոճալով» Վեցօր. 192 (ձեռ. մեղմաժամ). ծամու «այնչափ թանձր՝ որ կարելի է ծամել» (նորագիւտ բառ) Վրդն. աղ. կը. էջ 229 (Ի ժամ խաշին ծարաւմանն վասն չարութեան՝ լեղեաւ թանձրացուցին զքացախն, մինչ ծամու էր). անծամելի, դժուարածամ—նոր գրականի մէջ գործածական բառեր։

=Թուի բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g′ṃbh- արմատից. հմմտ. սանս. जम्भ jāmbha- «երախ, ծնոտ, ատամ» जम्भ्य jámbhya- «կտրիչ ատամ կամ սեղանատամ», जभ् jabh, जम्भ jāmbha «հախռել», जम्भयति jambhayati «մանրել, ջարդել», զնդ. hamzəmbayati «ջարդել», zəmbayndwəm «ջարդում էք», γαμφαί, γαμφηλαί «անասունի ծնօտ, թռչունի կտուց», γομφίος «սեղանատամ», ալբան. dэmb, dąmp «ատամ», dэmp «ցաւում է», հսլ. ząbŭ «ատամ», zębą «պատառել», լեհ. ząb, ռուս. зубъ «ատամ», լիթ. žam̃bas «գերանի եզր», žembiù «կտրտել», լեթթ. zùobs «ատամ», հհիւս. kambr «ատամնաւոր գործիք, սանտր», հբգ. champ, chamb, kamb, մբգ. kamb, kamm, kam, անգլ. comb, գերմ. Kamm «սանտր» (Boisacq 153, Trautmann 369, Walde 336, Kluge 238, Pokorny 1, 575): Հնխ. g′ṃbh (ամբողջական արմատը g′embh, g′ombh-) հայերէնի մէջ տուել է նախ *ծամբ, յետոյ թերևս *ծամմ- և ծամ-, ճիշտ ինչպէս ունինք գերմանականում։

Lag. Urgecch. 465 սանս. jam «ուտել, ծամել» արմատից, որ շատ անապահով է համարում նոյնը՝ Arm. Stud. § 1037։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11 ծամել, ծասքել, ծանծաքել դնում է ծա «ուտել» հասարակաց արմատից։ Նոյն, Նախալ. 86 հյ. ծամել, ծամ, տամալիք, տուն դնում է հնխ. da «կապել, պնդել» արմատից, որից հանում է նաև սանս. dā, յն. δέω, δέμω «կապել», δαμνάω «նուաճել», δόμος «տուն», լտ. domare «նուաճել», domus «տուն», գոթ. timrjan «շինել», gatamjan «նուաճել» ևն։ Հիւնք. ծամ «մազ» բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Bugge KZ 32, 11: Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 յիշում է նոյնը, բայց սպասում է հայ. ծամբ. Patrubány ՀԱ 1906, 345 բաղաձայնի կորուստը բացատրելու համար ենթադրում է հյ. *ծամբնեմ>*ծամնեմ> *ծամմեմ>ծամեմ: Մառ ЗВО 22, 44 վրաց. ճամա «ուտել» բային ցեղակից է դնում։ Bugge-ի մեկնութիւնը ընդունում է Boisacq, իսկ Walde են չեն յիշում։—Պատահական նմանութիւն ունի ավար. čamize «որոճալ, ծամծմել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ծամել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. ծամէլ, Ագլ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ. ծամիլ, ՀՃ. Սչ. ձամել, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ձամէլ, Մրղ. ծամըէլ, Զթ. Խրբ. ձամիլ, Ասլ. ձամէ՝լ, Հմշ. ձօմուշ:—Թրքախօս հայոց մէջ թրք. -le -mek բայակերտ մասնիկով աճած՝ ծամէլլէմէք «ծամել» Ատն. (Արևելք 1888, յուլ″ 8—9)։—Նոր բառեր են անծամել, անծամելովի, ծամաք, ծամուճ, ծամուք, ծամոց, ծամծմել, ծամծմոտել, ծամծմռել, ծամլմռել, ծամծըմացնել, ծամարան:

ՓՈԽ. — Հայ-բոշայերէն ծամխը-կարիչ «մաստաք, ծամոն». խը, իչ յաւելուածների համար հմմտ. ծածկել, քերել, քաշել, կարել բառերը.—իսկ գնչ. čamkerava «ծամել» ծագում է ուղղակի սանս. čam «ուտել» ձևից։

ԾԱՄԱԿՈՒՏ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մագ. լգ. «Ծպտեալ ծամակուտ ծուաբեալ»։ ՆՀԲ գրում է «Եթէ չիցէ գրելի ծակամուտ, ուր իցէ նմանութիւն ծամաց յախճելոց». ՋԲ չունի. իսկ ԱԲ դնում է պարզապէս «որ ծամի կը նմանի»։

ԾԱՄԹԻ «մի տեսակ հալուէ» Խոր. աշխ. 615 «Ծամթի, է սև, մարախանման». ըստ այլ ձ. «ծամբիմարխայ, նման է ծանր», որ անշուշտ աղաւաղ գրչութիւն է։—Բառարանները չեն յիշում այս բառը։

ԾԱՄՐԵԼ «խտրել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 148։

***ԾԱՅԹ**, որ և ծայդ, ծաք, ծադ. գործածուած է իբրև նախատական բառ, «հաւատքի մէջ թերի կամ աղանդամիտ» նշանակութեամբ. հմմտ. «Ծայդ կարդան և թերի ի հաւատս» Խոսր. էջ 199. «Ոմանք ի Յունաց և ոմանք ի Հայոց, որք կոչին կիսատ Յոյնք և ծաթ Հայք» Մխ. ապար. «Այսպանէին զնա բիրտ և սոպռ մարդիկք և համբաւէին զնա ծայթ» Յայսմ. փետր. 27.—իբրև ձեռագրական սխալ մտած կամ մտցրած է Վեցօր. էջ 30 ծայդանձինք ձևով. «Եթէ Մարկիոնիտայք և եթէ ծայդանձինք (յն. Վաղենտինեանք) և եթէ պղտորեալ ուսմունք կողմանն Մանեայ...»։

=Ձևացած է ծաք ազգի անունից։ Այս ազգը գնչուների մի ցեղ էր, որ Հնդկաստանից գաղթելով՝ եկաւ Հայաստան։ Ծաթերը յետոյ մկրտուելով հայ դարձան և յետոյ էլ յունական եկեղեցուն յարելով՝ յոյն դարձան։ Այսպէս ձևացան ծաք-հայերն ու ծաք-յոյները: Այս ազգը յիշում են Ուխտանէս (Ժ դար), Պօղոս Տարօնացի (ԺԲ դար.—համառում է հայհոյում՝ Բ. էջ 267), Մխիթար Այրիվանեցի (ԺԳ դար), յոյներից՝ Նիկոն Սևլեռնցի (ԺԱ դար)։ Հայոց մէջ կոչուած են վերի ձևերով, յունաց մէջ τζάτος, արաբ. زط zutt (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 476), հնդ. jat:

Կ. Վ. Տէր-Մկրտչեան, Die Paulikaner, էջ 77 Αστάτοι հերձուածողների անունից։ Ալիշան, Հայապատում ծրբիլ բայից։ Սմիռնով արաբ. زاهد zāhid «բաժանեալ», իսկ Մառ Виз. врем. 12, էջ 30—33 և 38 ասոր. زدي ṣadi «բաժանուիլ»։ Ակինեան ՀԱ 1908, 113 յիշելով այս մեկնութիւնները, աւելացնում է նաև Լազերի Τζάθος թագաւորի անունը։ Ուղիղ մեկնեց Ն. Ադոնց, մի առանձին յօդուածի մէջ, որի թարգմանութիւնը տե՛ս ՀԱ 1912, 257—271։—Ծաթերի մասին տե՛ս նաև Պատկ. Цыганы (Боша и Карачи) 1887, էջ 21։

ԳԻՌ.—Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 148 մեկնում են ծայք «մանր, նուազ», որից ունինք ծայքական «մանր» ՀՀԲ, ծայքինասեր «մանր» Նար. տաղ. 468 (չունի ՆՀԲ)։ Կայ նաև ծայդ «օրուայ երկրորդ ժամը»։ Յայտնի չէ թէ այս բառերը նախորդի հետ նո՞յն են, թէ առանձին բառեր են, որոնց համապատասխանում են արդի բարբառներով՝ Մրղ. Խ. ծեք, Ագա, Վն. ծէտ «փոքր, մանր, մանրիկ», ծէտ-պէտ «մանր մունր», Վն. ծեքել «մանրել», Խ. Վն. ծեքիկ, ծետիկ «մանրիկ», Վն. ծեքկիկ «մանրիկ», թերևս նաև Խրբ. Պլ. ձեղուգ, Եւդ. ձէքուգ, Դվ. ծէծուկ, Պլ. ձէձուգ «որդ ձգող ճանճ» (այսպէս է ստուգաբանում ՆՀԲ)։

ԾԱՅՐ, ի հլ. «ծայր (սկզբի կամ վերջի)» ՍԳր. փոխաբերաբար գործածուած է «լեռների և բլուրների գագաթ, նորածագ արևի ճառագայթ, մի որևէ բանի ազնուագոյն մասը» նշանակութեամբ։ Որից ծայրակարմիր Բ. մակ. Ժ. 28, ծայրակոտոր Ոսկ. գաղ. ծայրակտուր Դատ. ա. 7. Ոսկ. ես. արևածայրք Եզն. 191. Վեցօր. լեզուածայր Ճառընտ. ծայրաքաղ Բ. մակ. է. 4. Ագաթ. Եւս. պտմ. Կոչ. ծայրանալ «վերջին ծայրը հասնիլ, գերազանցել» Պիտ. Մագ. անծայր Ոսկ. յհ. բ. 16. այս արմատից եմ կարծում նաև Բառ. երեմ. էջ 148 ծայրածող «ապականիչ», ծայրան «գլորումն», ծայրանացեալ «յայտնեալ»։ Նոր բառեր են անծայրածիր, ծայրագաւառ, ծայրաստիճան, ծայրանուն, սրածայր, ծայրայեղութիւն ևն։

ՆՀԲ վրաց. ძირი «ծայր» բառի հետ։ Müller, Kuhns u. schleich. Btrg. 5, 383 սանս. dhārā: Canini, Et. étym. 200 սայր բառի հետ կցում է սնս. çira «գլուխ» բառին։ Bugge տե՛ս ծագ բառի տակ։ Հիւնք. հանում է ծեր բառից։ Jensen, Hitt. u. Arm. 37, 79 են հաթ. sar, sr, sra, sara, sari=δσαρι (Գամբաց դրամների վրայ), dsario «թագաւոր» բառի հետ։ Scheftelowitz BB 28,

309 սանս. gaṇḍa «քարձունք»։ Մառ ЗВО 19, 158 վրաց. ծվերի հոմանիշի հետ յաբեթական ծյր արմատից։ Karst, Յուշարձան 402, 408 սումեր. tur «բարձրութիւն, ծայր»։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ սայր, սար: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 110 ծագ «ծայր» բառի խաչաձեւմամբ սայր բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ախց. ծառ, ծէռ, Ալշ. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ծէռ, Հմշ. ձէ՛ռ, Խրբ. ձըռ, Ասլ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ձառ, Ջթ. ձըյ, ձըռ, Հճ. ձըյ.—Նոր բառեր են ծայրիկ, ծայրկոռու, ծայրայոշ, ծայրծաղիկ, ծայրվայրիկ, ծայրք «ընտիր բուրդ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. წვერი ծվերի «ծայր, գագաթ, վերջ, սպառուած», წვერიანი ծվերիանի «սրածայր»։

+ԾԱՆ «ճանաչել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ծանուցանել «ճանաչել տալ, իմացնել, յայտարարել» ՍԳր. ծանուցիչ Ոսկ. եւ. ծանօթ «ճանաչածը, մերձաւոր, ազգական» ՍԳր. «գիտակ, տեղեակ» ՍԳր. «յայտնի» Ոսկ եւ. ծանօթս տալ «ճանաչել տալ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. ա. 1. Սեբեր. ծանօթական Կորիւն. Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. 16 և եւ. Սեբեր. ծանօթաւոր Ոսկ. մ. ա. 1. ծանօթոյք Ոսկ. մ. ա. 4. ծանօթութիւն Ոսկ. յհ. բ. 12. անծանօթ ՍԳր. կանխածան (չունի ՆՀԲ) Ոսկ. բ. տիմ. 254. անծան Զքր. կթ. մտթ. Ոսկ. յհ. յիշ. բարեծանոյց Պիտ. դիւրածան Փիլ. լին. նախածանօթ Ագաթ. Բուզ. դժուարածան Պղատ. մինովս. հրեշտակածանօթ Ագաթ. լաւածանօթ Փարպ. կանխածանօթ Ոսկ. մ. բ. 8. նաև ճանաչեմ բայի այլեայլ ժամանակները (կտր. ծանեայ, հրմ. ծանի՛ր, դերբ. ծանուցեալ), ինչպէս և վեր-ծանել, վեր-ծանող, վեր-ծանութիւն են յետին բառերը, որոնք թարգմանուած են յն. ἀναγνώσκω հոմանիշից։ Նոր բառեր են ծանուցագիր, ծանօթագրութիւն, վաղածանօթ են։—Այս նոյն ծան արմատից է կազմուած՝ չ ածանցականով, ճանաչել, որի նախաւոր ձեւն է *ծանաչել. նախաձայն ծ ազդուելով չ ձայնից՝ վերածուել է իր ստորին շշող ճ-ի. Նման փոփոխութեանց օրինակներ են Աստուծոյ>գւռ. Ածուծու, ուսուցիչ>աղւ. ուսուչիչ, աշից>Վն. աշիչ, զոյժ>ժոյժ, ստուն>աշտուն, սոնի>շոնի, *հրաժեստ>հրաժեշտ են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g´n̥- սղեալ արմատից. միւս ձեւերն են հնխ. g´enē-, g´enō, g´nē-, g´nō-. հմմտ. սանս. ज्ञा jñā (ներկ. जानाति jānāti) «ճանաչել, գիտել, ծանօթ լինել». ज्ञात jñātá- «ծանօթ», ज्ञाति jñāti- «խնամի», զնդ. zan «ճանաչել, գիտենալ», zānənti «գիտեն», āzainti «գիտութիւն, ծանօթութիւն», žnatar «ծանօթ, գիտակ», հինդուստ. جاننا jannā «գիտենալ, ճանաչել, հասկանալ», գնչ. janava «գիտենալ, ճանաչել», հպրս. adāna «գիտաց», xšnāsātiy «գիտասցեն», պհլ. šnāxtan, dānistan, պրս. دانم dān-am «գիտեմ», شناسم šināsam «ճանաչեմ», քրդ. zānin, nāsin, աֆղան. pēžanam, օսս. zōnum, յն. γι-γνώ-σκω=եպիր. γνώσκω «ճանաչեմ», γνωτός «ծանօթ, խնամի, ազգական, եղբայր», γεγωνίσκω «ծանուցանել, յայտարարել», հլտ. gnō-sco=լտ. nōsco «ճանաչել, գիտել, սովորել», gnārus «ծանօթ, գիտակ», ignōro «անգիտանալ», nōtus «ծանօթ», գոթ. kann «գիտեմ», kunnum «գիտեմք», kunnan «գիտել, ճանաչել», հբգ. chnāan «գիտել», kunnan «գիտենալ, կարենալ», kennan «ճանաչել», գերմ. kennen, անգսք. cnáwan, անգլ. know, հիռլ. gninim «ճանաչեմ», ad-gén-sa «ծանեայ», gnáth «ծանօթ, սովոր», լիթ. žinaũ, žinóti «գիտել», žénklas «նշան», լեթթ. zinu, žinât «գիտենալ», հպրուս. ersinnat «ճանաչել», հսլ. znają, znati «ճանաչել», znakŭ «նշան», ռուս. знать «գիտենալ», знакъ «նշան», ալբան. n´oh «ճանաչեմ» են (Boisacq 142, 148, Walde 349, 523, Trautmann 370—1, Horn § 534 և § 793, Pokorny 1, 579, Ernout-Meillet 646):—Հիւբշ. 455։

[Տե՛ս նաև ԾԻՆ]։

ՆՀԲ ճանաչել լծ. թրք. թանըմաք, յն. γινώσκω, լտ. cognosco: Peterm. 23 ծան- և ճանաչ- արմատներին է կցում սանս. jñā, յն. γιγνώσκω։ Windisch. 13 սանս. jan: Gosche 64, 101 ծանուցանել = սանս. jñā: Böttich. ZDMG 1850, 357 սնս. jnā, զնդ. zišnānhəmanā: Նոյն, Arica 89, 446 սանս. jñā, զնդ. žnā, օսս. zonün, յն. γιγνώσκω, պրս. jān «հոգի»։ Spiegel, Huzw. Gram. 188 հպրս. xšnāsatiy, պրս. šināxtan: Müller SWAW 38, 579 դնում է վերջին երկու ձևերը։ Lag. Arm. Stud. § 1369 շեշտում է տիրա-ճան ձևի վրայ, որի մէջ գտնում է արմատը անփոփոխ պահուած և պրս. čanān «ուսում» ձևը յիշելով միայն՝ հրաժարւում է նրանց վրայ որևէ մեկնութիւն տալուց։ Տէրվ. Նախալ. 47, 77 յն. սանս. գոթ. լտ. ձևերի հետ՝ հնխ. ga, gan արմատից։ Հիւնք. ճանաչել=պրս. տանիսթէն, եբր. տան, թրք. թանըմագ, զնդ. զինա, ծէնա! Հայը բարդուած է աչք բառով։ Հիւբշ. 456 ճանաչել ձևը ծան-ից տարբեր արմատից է համարում։ Meillet MSL 8, 296 ճանաչել մեկնեց *ծանաչել ձևից։ Karst, Յուշարձան 415 մոնգոլ. tani, tanji, կալմուկ. tanil, tanjil, օսմ. tanəmaq «ճանաչել»։

ԳԻՌ. և ՓՈԽ.—տե՛ս Ճանաչել։

ԾԱՆԱԿ, ի-ա հլ. «խաղք, խայտառակ, խայտառակութիւն» Ոսկ. ես. մ. ա. 19, Եբր. ժա. ժդ. Եփր. դտ. 332. որից ծանակել «խայտառակել» Ոսկ. մ. բ. 8. ծանակութիւն Ոսկ. յհ. ա. 1, 6. ծանակագոյն Ոսկ. յհ. ա. 6. ծանականագոյն Ոսկ. ես. ծանականք «խայտառակութիւն, ամօթոյք, առականք» Ովս. բ. 9. Ոսկ. ես. Փարպ. անծանակ «անպատ, մաքուր» Ճառընտ. ձաղածանակ Ագաթ. ծովածանակ Անան. եկեղ. են։

ՆՀԲ հանում է ծան «ճանաչել» արմատից, «իբր ամենայն մասամբք ծանուցեալ կամ որպէս ռմկ. մօրէ մերկ ծնածի պէս»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 83 կապադովկ. ζ'ανός (կարդա՛ ցանոս) «յիմար», ζ'ανίζω «խենթենալ» ζαναχεύω «վրան ծիծաղիլ» և յն. σάννας «գիժ», լտ. sanna «հապտանք», sannio «ծաղրածու», սանս. svan «հնչել» բառերի հետ։ Հիւնք. հանում է ճանաչել բայից։

ԳԻՌ.—Ալշ. ծաղր ու ծանագ:

ԾԱՆԱՐՏԱԿ, ի-ա հլ. «համախոսական, բոլորի ստորագրութեամբ մատուցուած թուղթ կամ խնդիրք» Պատմ. ԺԹ դարից, Դիւան ժ. էջ 405, 408, 409 (նոյնը իբր հոմանիշ մահսէր բառի), 413, 420, 421, 423 են։ Բառիս համար աւելի հին վկայութիւն ունի Ջուղ. 225 «Ոչ եղև իսկ նոցա հնար մատուցանել զծանարտակս իւրեանց առաջի արքային»։

+ԾԱՆԾ, ո հլ. «ցորենի կճեպ և յարդ». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Ոսկ. պօղ. ա. 472 «Ոյժն իսկ ցորենոյն են կղկղանքն. զծանծոցն ասեմ...». սրա հետ նոյն են ծնծոյ, ծնծոց «պտղի դրսի կեղևը» Մխ. խչ. (Բազմ. 1911, 259 ա 260 ա)։

=Նոյն է ծեծ արմատի հետ, իբրև կալի ծեծած բան. այս երկուսի կապը հաստատում են ծանծ և ծեծ բառերի վրացերէն փոխառեալ ձևերը՝ որ տե՛ս։—ԱՃ.

ՆՀԲ ուզում է հանել ծուճձ, ջնջոց, չնչին ձևերից։

ԳԻՌ.—Խրբ. ձ'անձ «ցորենի ցօղուն», Ջղ. ծ'ենձոն «կտաւատը կալսելուց և հատիկները հանելուց յետոյ մնացած կոթերն ու ցօղունները». Խտջ. ձ'անձ'մաղ «մի տեսակ մաղ՝ որ քարերն ու յարդը պահում է, իսկ ցորենը անց է կացնում»։ Նոյն արմատից են նաև ձանձատ «սանդի մէջ ծեծած բան» և ձանձտել «սանդի մէջ ծեծել» (Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 1632 ա)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ძენძა ձենձա «վուշը ծեծել», ძენძი ձենձի «խծուծ», ნაძენძი նաձենձի կամ ნაწეწი նածեծի «խծուծ, վուշի, կանեփի են մնացորդները»։

ԾԱՆԾԱՂ (սեռ. -ի. գրուած է նաև ձանձաղ, ծանծախ) «ոչ խոր, երեսկունկ (ջրի, հողի համար), վերիվերոյ, դիւրիմաց, հասարակ» Արշ. Մխ. առակ. Լաստ. Շնորհ.

«ծանծաղ տեղ» Պիտ. «ղանղաղ» ԱԲ. որից ոճով՝ ի ծանծաղ հանել կամ ելանել «ազատման մի ճար գտնել» Ոսկ. մ. ա. 20, գ. 4, 14. ծանծաղագոյն Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. Սեբեր. ծանծաղամիտ Գ. մակ. բ. 15. ծանծաղուտ Վեցօր. ծանծաղապէս «առ երեսս» Միխ. աս. 595։

=Կրկնուած է ծան կամ ծաղ արմատից։ ՆՀԲ լծ. ղանղաղ, ցած, սող և թրք. sәγ «ծանծաղաջուր»։ Հիւնք. Տանտաղոս յատուկ անունից։ Վերի ձևով են մեկնում Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 11 և Աճառ. ՀԱ 1899, 233։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. ծանծաղ, Մշ. ձանձաղ, Խրբ. ձ՛անձաղ, Սեբ. ցանձախ «ծանծաղաջուր», Ոզմ. ծոնծող «ծանծաղամիտ», Ալշ. Մշ. ձ՛անձաղ «ցնդած», Տիգ. ցանցախ «խեղկատակ, ծաղրածու», Ղրդ. ցանցախ «ճահիճ».—Նոր բառեր են Բլ. ձ՛անձղել=ծանծըղիլ, ծանծողիլ Վն. «յիմարիլ, ցնորիլ, ցնդիլ, խռֆիլ», ծանծղտուիլ Տիգ. «խեղկատակութիւններ անել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. წანწალა ծանծալա «փոսի կամ ջրի վրայից անցնելու համար դրուած տախտակ»։ Իմաստի զարգացման համար պէտք է նկատել՝ որ ծանծաղ տեղերը գետերից անցնելու իբր միջոց են ծառայում։

ԾԱՆԾԱՔԵԼ «ծամել, ծամծմել, լղրճկել» (ըստ ՆՀԲ), «ուտել անյագ» (ըստ ՋԲ)։ Ունի միայն Սիրաք լգ. 19 «Կեր որպէս մարդ՝ որ ինչ կայն առաջի քո և մի՛ ծանծաքեր»=յն. φάγε ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενά σοι, καὶ μὴ διαμασῶ (մի ծամծմեր) μὴ μισηθῇς։

=Կրկնուած է թերևս *ծանf արմատից։

Հիւնք. Տանտաղոս յատուկ անունից։

Վերի ձևով Աճառ. ՀԱ. 1899, էջ 233։

*ԾԱՆՐ (-նու, -նունք, -նունց) «կշիռով ծանր», փոխաբերաբար նաև «սաստիկ, շատ, հաստ, թաւ (ձայն), ծանրաշարժ, դժուարին, թանկագին, ժանտ, դաժան» ՍԳր. Եփր. ել. Ոսկ. մ. բ. 13. «յղի» ԱԲ. որից ծանրանալ ՍԳր. Մծբ. ծանրել Ել. ժէ. 12. Սեբեր. ծանրութիւն ՍԳր. Եզն. ծանրանալ Գծ. իէ. 7. ծանրարբուն «ուշ արթնացող» Ոսկ. ա. տիմ. և ես. ծանրաբան Ոսկ. Բ կոր. ծանրաձայն Ես. լգ. 19. ծանրախօս Ես. լե. 6. ծանրանդամ Վեցօր. ծանրաբեկ Վեցօր. ծանրաբեռն Օր. լ. 11. Ոսկ. ծանրագին Մտթ. իզ. 7. Եզն. Վեցօր. գլխածանրիլ Պիտ. Նոր բառեր են ծանրաբարոյ, ծանրակշիռ, ծանրաչափ ևն։

=Փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց. წონა ծոնա «ծանրութիւն, կշռել», აწონა ածոնա «ծանր կշռել, ծանր լինել», საწონი սածոնի «ծանրութիւն, կշիռ, կշռելու գործիք», լազ. ծին «կշռել», ծիների «կշռուած»։—Աճ.

Peterm. 62 լծ. բանձր: Müller SWAW 44, 552, 554, 557 սանս. guru հոմանիշի հետ։ Հիւբշ. KZ 23,23 օսս zūn: Տէրվ. Նախալ. 78 սանս. garu, guru, յն. βαρύς, լտ. gravis, գոթ. kaurus բառերին ցեղակից. հայերէնը իբր *ծar-r ձևից յառաջացած։ Հիւնք. անուր բառից։ Patrubány SA 1, 197 յն. γέμω «լի եմ», լտ. gemo «հառաչել» բառերի հետ։ Pedersen, Նպաստ 48 նախաւոր նշանակութիւնը դնում է «յղի» և համեմատում է հյ. ծին, ծնանիմ, յն. γίγνομαι, լտ. gignō:

ԳԻՌ.—Պլ. ձանրը, ձըանրը, ձըրը, Ջթ. ձօնրը, ձոնրը, Ալշ. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Վն. Տփ. ծա՛նդրր, Գոր. ծա՛նդրը, Ախց. Կր. ծանտր, Սլմ. ծա՛նդըռ, Տիգ. ձանդր, Սչ. ձա՛նդրը, Ննխ. ձա՛նդըռ, Ագլ. ծո՛ւնդըր, Համշ. ձօնդրը, Ռ. Սեբ. ձա՛նյը, Խրբ. ձայր, Պրտ. ձայրը, Ասլ. ձէօ՝րյը, Հճ. ձօr, ձօrը, Ակն. ձօյը: Գաւառականների մէջ գործածւում է նաև նոր իմաստներով. ինչպէս՝ «դժուար, լուրջ, խուլ, վիրաւորական, թանկ, յղի, մի քիչ նեխուած». որոնց համար հմմտ. արաբ. ثقل θaql «ծանր. 2. յղի. 3. ականջը խուլ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 154), Թրք. آغر aγәr «ծանր, լուրջ, մի քիչ հոտած, խուլ» ևն։ Նոր բառեր են ծանրաբան «ծանր գործ», ծանրագոգոք, ծանրած, ծանրոց, ծանրանց, ծանրապար, ծանրկեկ, ծանրfաշ, ծանրոտf «յղի» (հմմտ. Առաք. պտմ. 356. Կանայք յղիք և ծանրոտք) ևն։

ԾԱՊԱՏՐԱԿԻԼ. նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. էջ 203 «Իբրու ի ծովի համատարածի ծըփեալք, անղեկաբար վարանեալք ի ծերունեաց ծառացելոց ալեացն ծփմանցն, ի ծերպ անկեանցն ծպտեալք նաւացն, ծապատրակեալք ի հոսիցն բլրաձև կոհակացն, նաւապետին ակնարկեն»։ Նշանակում է կա՛մ «զարհուրիլ, սարսափիլ» և կամ «խըխում լինել, բոլորովին թրջուիլ» (Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 190)։

+ԾԱՌ, ո հլ. (Երգ. դ. 14 կայ ծառօք) «ծառ» ՍԳր. որից ծառանալ «ծառի պէս բարձրանալ (ծուխը, շոգին, հողը, ձին)» Բ. մակ. ե. 5. Երգ. գ. 6. Եփր. աւետ. ծառացուցանել Ագաթ. ծառատունկ ՍԳր. ծառաստան Մխ. դտ. ծառզարդար «ծաղկազարդի տօնը» Գնձ. Տօնաց. ծառավերաց նոյն նշ. Տօնակ. մեծածառ Խոր. աշխ. քաջածառ Փիլ. խտածառ Արիստ. աշխ. ծառուղի (նոր բառ) են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g̑r̥so- ձևից, որ ստորին աստիճանի ձայնդարձն է g̑ers «ոլորել. 2. ճկուն ճիւղերից, թփերից ու մացառներից բան հիւսել» արմատի։ Սրա ժառանգներն են կրետ. γάρρα «ցուպ, գաւազան», γάρσανα «մացառ», յն. γέρρον (<*γέρσον) «ուռից հիւսած բան, ցանկապատ, ցից, սլաք ևն», հհիս. kjarr (*kerza-) «թուփ, թաւուտ, մացառուտք», նորվ. kjarr, kjerr «ծառերի և թփերի ճիւղեր ու տերևներ», շշվեդ. գւռ. kars, karse «ուռից հիւսած կողով՝ յատկապէս ձկան համար» են (Pokorny 1, 609, Boisacq 145):

Հներից Տաթև. հրց. 214 մեկնում է զանազան ձևերով. նախ՝ իբր ծառայ, «զի բոյսք և տունկք միշտ ծառայք են». երկրորդ՝ ծուռ, «զի ծառն ծռեալ ունի զգլուխն ի վայր և զոստսն ի վեր. կամ թէ ծռեալ ունի զոտս (կարդա՛ զոստս) և զտեղունս յայսկոյս և յայնկոյս», երրորդ՝ ծեր, որովհետև մարդկանցից առաջ են ստեղծուած։—Նորերից առաջին անգամ Klaproth, Asia polygl. (1823) համեմատեց բասկ. zura «փայտ» բառի հետ։ Brosset JAs. 1834, 383 են վրաց. ձելի։ ՆՀԲ սանս. դառու։ Եւրոպա 1850, էջ 15 սանս. taru և պրս. dār, որ աւելի լաւ պահուած է դարաստան ձևի մէջ։ Pictet 1, 192 պրս. dārr, սանս. dāru: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 383 զնդ. dāuru, պհլ. dār, պրս. dār «ծառ, փայտ»։ Fick BB 1, 173 պրուս. garrian «ծառ», լիթ. giré «անտառ», յն. գւռ. βαρύες, βδαροί և սանս. jarīa «ծառ» համանիշների հետ։ Lag. Arm. St. § 1044 և էջ 174 ընդունում է այս մեկնութիւնը։ Տէրվ. Altarm. 75 և Նախալ. 86 սանս. taru, յն. δόρυ «փայտ», δρῦ «կաղնի», մակեդ. δάρυλλος «կաղնի», գոթ. triu «փայտ, ծառ» ձևերի հետ՝ իբր հնխ. dar «պատառել» արմատից։ Նոյնպէս են նաև Karolides, Γλ. συγκρ. 87 և Bugge, Etr. u. Arm. 86, առաջինը աւելացնելով կպդվկ. (κάσ) δορο «մի տեսակ թփանման գիհի ծառ» և երկրորդը՝ հիռլ. daur «կաղնի»։ Müller, Armen. VI լիթ. giré «անտառ»? Հիւնք. ծառ բառը հանում է ծաղիկ-ից, իսկ ծառզարդար կամ զառզարդար՝ պրս. զարզարբէր «ողբալի» բառից։ Patrubány SA 1, էջ 188 ծեր բառի հետ՝ իբր սանս. jarā «աճիլ, ծերանալ»։ Սանտալճեան, L'idiome 14 սանս. daru են, քրդ. zâri: Բասմաջեան, Բանաս. 1901, էջ 39 ասում է թէ ո՛չ հնդեւրոպական է և ո՛չ էլ կապ ունի սեմ. զարա «տնկել, սերմանել» են բառի հետ. այլ գալիս է խալդ. zari «ծառ ինչ» բառից։ Pedersen, Նպաստ. էջ 2, հ. նորվ. kjarr «թուփ», յն. γέρρον «սայլակողով», γάρρα «ցուպ» բառերին ցեղակից է դնում։ Jensen ՀԱ 1904, 184 հաթ. sáriá: Scheftelowitz BB 28, 301 և 29, 16 յն. βαρύες «ծառ», լտ. veru «շամփուր», ումբ. berus «ծառ», պրուս. garrian «ծառ», լիթ. gire «անտառ» բառերի հետ՝ հնխ. gᵛero- ձևից։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Walde 825, ինչպէս և Boisacq 115: Patrubány ՀԱ 1908, 215 կիմր.

gyrru *«ածել, ուղարկել» բառի հետ։ Սարգսեան ՀԱ 1909, 335 և* Karst, *Յուշարձան 402, 408 սումեր.* tir, ter *«ծառ, փայտ»,* ṭar *«աճիլ»։ Մառ* ЗВО *22, 86 վրաց.* ձելի, *ափխազ.* ածլա, *մինգր.* ջալ(եփէ) *«ծառ» բառերի հետ. իսկ* ЗВО *1925, 667* ծառ, աճտառ *և* տերև *կցում է ռուս.* дерево *«ծառ» բառին։* Klaproth, Asia polygl. *99 արաբ.* šárā: *Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Pedersen KZ *33, 194= Նպաստ., էջ 2, որ յիշում է կասկածով* Boisacq *145 և ընդունում է* Pokorny *1, 609։ Վերը՝ Արմ. բառ. հտ. Գ. էջ 743 չէի ընդունած այս մեկնութիւնը և էջ 1000 կցել էի* կառ *«փուշ» բառի հետ՝ նախաձևը դնելով* g²r̥ro-: *Այժմ հրաժարւում եմ այս մեկնութիւնից։* Ernout-Meillet *404 յն.* γέρρα *բառի ծագումը անյայտ է համարում, չխօսելով բնաւ* ծառ *են համեմատութեանց վրայ։*

ԳԻՌ.—*Ալշ. Ախց. Գոր. Ակն. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ճմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն.* ծառ, *Տփ.* ծար, *Ասլ. Խրբ. Հմշ. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* ձառ, *Ագլ.* ծօռ, *Զթ.* ձօռ, ձոռ, *Հճ.* ձօր:—*Ղրբ. մնկ.* ծա՛ծառ *«ոտի վրայ կանգնիլ»։*—Ծառազարդար *բառը (վկայուած է 1221 թուի մի արձանագրութեան մէջ, տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 304) դարձել է Ջղ.* ծառազարդ'ար, *Մշ.* ծառզարդ'ար, *Երև.* ծառզարբար, *Սեբ.* ձառզարբար, *Ոզմ.* ծառզըրդ'ըր, *Մրղ. Սլմ.* ծառզըրբըր, *Վն.* ծառզըրտըր, *Մկ.* ծըռզըրտըր, *Կր.* ծառզադ'ար, *Ճմ.* ծառազըրբըֆ' *(<**ծառազարդարք *ձևից), Ասլ. Պլ. Ռ.* զարզարբար, *Մժ.* զըզըրբըր, *Ղրբ.* զըրզը՛ռբըռ *կամ պարզապէս* զը՛րբըռ, *Գոր.* զըրըզը'րբըռ, *Ատն. (թրքախօս հայոց մէջ)* զարզաբբար *(Բիւր. 1900, 454), որոնց մէջ նախաձայն* ծ *վերածուած է* զ-*ի՝ յաջորդ* զ *ձայնի նմանութեամբ. հմմտ.* զոյժ>ժոյժ, ծաղկազարդ>*Սչ.* զաղգազարդ'. *որի հակառակն է Ախց.* ծարծաբար *(Վարդանեան, Ժող. անգիր բնագր. էջ 9՝ երեք անգամ). Մրշ.* ծօնծառօր *(կարդա՛* ձօնձառօր. *Գաբիկեան, Ամէն. տարեց. 1922, 325)։*—*Նոր բառեր են* ծառաբար. ծառծակուկ, ծառապտուղ, ծառել, ծառժառոտ, ծառկոտրուք, ծառոտակ, ծառշուք, ծառուտք, ծառճիվեր, ծառճոց, ծառճուկ, ծառճամէջ. *վերջիններիս մէջ արմատը դարձել է* ծառճ, *ինչպէս որ այլուր ունինք սեռ.* ծառաճ, *Ախց. յգ.* ծառճեր, *հնից յգ. սեռ.* ծառաճց *խոսք. պարզ։*—*Սէօլէօզի մէջ (Բիւթանիա)* ծառ *յատկապէս նշանակում է «ձիթենի, ձիթաստան»։*

ՓՈԽ.—*Վրաց.* ծարավլի წარაგო *«մացառուտ, թփերով և մացառներով լցուած տեղ», կամ* წარაფო ծառափի *«ուռիների փոքր անտառ». (=հյ.* ծառափն)?—Bugge, Etr. u. arm. *էջ 86 հայերէնից փոխառեալ է դնում Կիւրին.* tar *«ծառ», կազիկում.* ṭar *«սռճի»։ Ուտ.* zäräzärt'är, *«ծաղկազարդի տօնը» (<*ծառազարդար *ձևից)։*

ԾԱՌԱՅ, ի հլ. *«սպասաւոր, նաև գերի, զինւոր, արբանեակ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. յհ. բ. 33 և փիլիմ. որից* ծառայել *ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 21 և յհ. բ. 25. Սեբեր. Եփր. ծն.* ծառայացեալ *Եզն. Ոսկ. մ. ա. 21.* ծառայական *Ագաթ.* ծառայաբարոյ *Ոսկ. մ. ա. 10.* ծառայագոյն *Ոսկ. յհ. բ. 33.* ծառայազունք *Սեբեր. Ոսկ. յհ. ա. 9.* ծառայակից *ՍԳր.* ծառայապստամբ *Եվս. քր.* բազմածառայ *Փարպ.* անծառայական *Ոսկ. ես. Ագաթ.* չարածառայ *Կոչ. 109.* ծառայուբուր *Տաթև. ամ. 512 կամ* ծառուբրար *«ծառայութիւն անող» Սմբ. դատ. 101 (երկուսն էլ չունի ԱԲ). Հետաքրքրական ձև է Պղատ. օրին. էջ 192 «ընտանիք և* ծառանիք *և ծառայք», որի բացատրութեան համար դիմելով բնագրին* (Platonis opera, Paris 1883, *հտ. Բ. էջ 357), գտայ որ կայ միայն* οἰκέτας τε καὶ δούλους. *որից հետևում է թէ* ծառանիք *և* ծառայք *հոմանիշ են և մին կամ միւսը յետոյ է աւելացուած իբրև բացատրութիւն։*

ՆՀԲ լծ. պրս. كرا garra *«ծառայ», արաբ.* جاريه ǰāriya *«աղախին», լտ.* servus *«ծառայ»։* Bugge, Etr. u. Arm. *85 (նոյնը* KZ 32, 39 *և 47) յն.* δράω *«գործել, բանիլ»,* δραστήρ *«ծառայ» բառերի հետ՝ հնխ.* drātis *ձևից. հայերէնի հետ նոյն է նաև*

եար. etera «ծառայ»։ Հիւնք. լտ. salarium «վարձք» բառից։ Müller WZKM 7, 381 կցում է եբր. צר ṣar, ṣār «հակառակորդ, թշնամի» բառին, որ փոխառութեամբ անցել է նախ պահլաւերէնի և այստեղից էլ հայերէնի։ Հիւբշ. 305 մերժում է։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 245 յիշում և մերժում է արաբ. كرّ garra «ծառայ, ստրուկ», զնդ. karāiti «մանուկ, ծառայ», իբր հնխ. karati: Jensen, Hitt. u. Arm. 37, 79, 97 հաթ. dsari, dzarayi ձևի հետ, իսկ ՀԱ 1904, 182 հաթ. s´ariá «թագաւոր»? Patrubány SA 1, 195 լտ. grex, յն. ἀγορά, հբգ. chortar «երամ, խումբ, հօտ» բառերի հետ, իսկ ՀԱ 1906, 377 արմատակից է դնում ծուռ բառին, իբր «ծռուող, խոնարհուող» նշանակութեամբ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 103 յն. γέρων «ծեր», γραῦς «պառաւ կին» բառերի հետ (մերժում է Boisacq, էջ 145)։ Lidén, Arm. Stud. 51 հանգլ. cierran, cyrran, cerran, մբգ. kerran, գերմ. kehren «դառնալ», կիմր. gyrru «վարել, ուղարկել» բառերի հետ, իբրև բնիկ հայ, հնխ. g´ers- «դառնալ» արմատից. իմաստի զարգացման համար հմմտ. յն. πέλομαι «շարժիլ» և ἀμφίπολος «ծառայ»։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gara «գերութիւն» բառի հետ։ Բառիս վրայ խօսում է նաև Martti Räsänen, Die tschuwassischen Lehnwörter im tscheremissen, Helsingfors 1920 (տե՛ս BSL 23, № 71, էջ 151), բայց այս աշխատութիւնը ձեռքի տակ չունիմ։ Մառ ЗВО 1924, 188 արմատը ծառ, որ նոյն է ճօր-տ բառի հետ, իսկ ճօրտ=ռուս. чорт «սատանայ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Երև. Ախց. Կր. Մշ. Ոզմ. Սլմ. Ջղ. ծառա, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. ձառա:—Քաղաքավարական ձևեր են ծառայական «ես», ծառայութի՛ն կամ ծառայ եմ «մնաք բարով, ցտեսութիւն» (>Ջղ. ծառամ): Հետաքրքրական է ծառակին «աղախին» (Rivola):—Ննխ. բառս նշանակում է նաև «ռուս», որից ծառաճակ (հնչւում են ձառաճագ) «ռուսերէն», ծառայ ազգը «ռուս ազգը»։ Այս անունը դրուած է, որովհետև տեղացի ծառաները բոլորն էլ ռուս են եղել միշտ։ Յայտնի է սակայն որ ռուս. казакъ բառն էլ նշանակում է բուն «բանւոր, վարձով աշխատող ծառայ» (Berneker 496):

ԾԱՌԱՆ «առնի անդամ». յիշում է միայն Լծ. փիլ. իբրև գաւառական բառ. «Ծառան՝ բառ է գաւառի. զպոչն ասէ»։ Սակայն նոյն բառը Բառ. երեմ. էջ 149 մեկնում է «ուստըր»։

ԾԱՌԳ? «եղջիւրաւոր մի կենդանի». նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Յովսիմ. 27 «Գլուխ նորա որպէս եղին և եղջիւրն նորա որպէս ծառգուն» (ուղղականը անորոշ է. կարող է լինել ծառգ, ծառիգ կամ ծառուգ):

ԾԱՍԿԵԼ կամ **ԾԱՍՔԵԼ** «ծամել, ծամծմել» Փիլ. Եփր. մեռ. 157. Վրք. հց. Լմբ. մատ. 116, 345. «բամբասել, զրպարտել» Յհ. կթ. «ի կոր կործանել, թշուառացնել» Մագ. գամագտ. ժգ (տե՛ս Մէնէվիշ. Գր. Մագ. էջ 57). որից զաճիւն ծասfել «գետին փռուիլ, մեռնիլ» (յուն. ոճից թարգմանաբար՝ ըստ Մէնէվիշ. անդ, էջ 57) Մագ. գամագտ. բ. ծասfեալ «թշուառ, խեղճացած» Մագ. ծասfողական Սկևռ. ծասfումն Նար. կուս. անծասfելի Սկևռ. լմբ։

Տէրվ. Նախալ. 75, 86 դնում է հնխ. daç «խայթել, կծել» արմատից. հմմտ. սանս. das, յն. δάκνω «խայթել, կծել», գոթ. tahjan «պատառել»։ Scheftelowitz BB 28, 301 վեդ. jakṣ «վայելել» արմատի հետ։

ԾԱՐԱԿԱԾՊՏԵԼ, անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 48 «Տագնապ տոչորման Պոոմիդեայ հասեալ Հեփեստիւ պաշարեաց... և ափրոդիտականն նւաղեալ թառամի կարօտացեալ փարայի ի ծարակածպտել այս օգնականութեան». (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 190)։

ԾԱՐԱՆ «ծիւ կամ սուզ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 149. (տպուած է ծուրաճ, թէև բառաշարքը պահանջում է ծարաճ. ըստ այ-

սրմ էլ երկրորդ տպագրութեան մէջ եղել է ծարանս):

ԾԱՐԱՒ, ո հլ. (ՆՀԲ ունի նաև ու հլ. բայց առանց վկայութեան) «պապուք, ջրի կարօտութիւն զգալը» ՍԳր. «ծարաւած» Լմբ. ժող. և սղ. որից ծարաւիլ ՍԳր. Եւս. պտմ. ծարաւի ՍԳր. Մծբ. ծարաւագոյն Կոչ. ծարաւուտ ՍԳր. ծարաւահատ Մանդ. պապակածարաւ Թէոդ. կուս. օգտածարաւ Ագաթ. ծարաւկոտ «շատ ջուր խմող» Բար. էջ 135. ծարաւահիւծ Ջքր. կթ. ծարաւութիւն Եփր. համաբ. ևն։—ՋԲ նշանակում է նաև ծարաւ «ազգ ինչ ժանտ օձի, որոյ խայթուած ծարաւեցուցանէ յոյժ» (այսպէս և Նորայր, Բառ. ֆր. 404 ա)։ Այս նշանակութիւնը հանում են անշուշտ Օր. ը. 15 համարից. «Եւ ած զքեզ ընդ անապատն մեծ և ընդ ահագին, ուր օձն խածանէր և կարիճ և ծարաւ և ոչ գոյր ջուր»։ Բնագիրը համապատասխան տեղում ունի צִמָּאוֹן ṣlmmāon, որ նշանակում է «անջրդի անապատ», որ և թարգմանուած է յն. δίψα «ծարաւ»։ Ոմանք քննիչներ բնագրի այս բառը հասկանում են «մի տեսակ կատաղի օձ». բայց մեր հայրերը անշուշտ մի՛միայն «ծարաւի» իմաստով էին հասկացել, ինչպէս յունարէնն է և ինչպէս ունի նաև հին սլաւոնական թարգմանութիւնը (жáжда «ծարաւ»)։ Բուն օձի համար առնուած է ծարաւական օձ Տօնակ., որ տե՛ս նաև տակը ծարբ:

Տէրվ. Նախալ. 57 կցում է թառամիլ, դորունվիլ բառերին, որոնց վրայ տե՛ս Հիւնք. ծաւի բառից։ Müller WZKM 10, 354 սանս. tarš «չորանալ», յն. τέρσομαι «չորանալ» ևն բառերին իբր ցեղակից։ (Սրանց հյ. ներկայացուցիչն է թառամ, թարշամ, ուստի չենք կարող սպասել նաև ծարաւ ձևը)։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 33 սանս. jvárati «ջերմել», ǰvalati «վառել, փայլել, լուսաւորել», ǰvala «բոց», պալի ǰaro «ջերմ» ևն բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. صاره ṣārra «ծարաւ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 934)։

ԳԻՌ.—Ագլ. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ծարավ, Ասլ. Հմշ. Սեբ. Սչ. ձարավ, Ալշ. Ախց. Մշ. ծառավ, Ակն. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. ձառավ, Հւր. ծրավ, Զթ. ձէօրէօվ, Հճ. ձէյէվ.—բայական ձևով՝ Վն. ծարավել, Կր. Ոզմ. ծարվիլ, Ագլ. ծրա՛վիլ, Ղրբ. ծրա՛վէլ, Խրբ. Պլ. ծառվիլ, Զթ. ձարվիլ, ձէրվիլ, Տիգ. ձառվէնալ, Պլ. Ռ. ձառվնալ:

ԾԱՐԲ «օձ որոյ խայթուած արկանէ ի տապ և ի ծարաւ անհնարին. ծարաւական քարբ. լտ. coluber dipsas, ֆր. dipsade» Ստ. լեհ. (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 404 ա)։— Տես նաև ծարաւ բառի տակ։

*ԾԱՐԻՐ, ո, ի–ա հլ. (գրուած նաև ծարիւր, ծարոյր, ծարուր) «աչքի քաշելու սև դեղ» Եզեկ. իգ. 40. Երեմ. դ. 30. Ոսկ. ես. և մ. ա. 10, բ. 5. որից ծարրաման կամ ծարիր ման «թութի» Բժշ. Գաղիան. ծարրել «աչքին ծարիր քսել» Դ. Թագ. թ. 30 (գրուած նաև ծարուրել Բանք իմ. 59, ծարիւրել Սասն. էջ 71)։ Սրանց հետ նոյն են նաև ծարուր, ծարուրիկ բոյսերը՝ իբր Թրգմ. Թրք. թուրիա հոմանիշի. (ունի միայն ՀԲուս. § 1178, առնելով Կամարկապցուց և Սալաձորցուց):

=Ասոր. ܨܕܝܕܐ ṣəδīδā «ծարիր» (Brockelmann, Lex. syr. 299 բ), որի հետ նոյն են ասուր. ṣadīdu (ըստ Zimmern) և արաբ. صدود ṣudūd «ծարիր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 632)։—Աճ.

Canini, Et. étym. 46 սանս. čhur «ներկել» բառի հետ։ Հիւնք. հանում է ծրար բառից։ Seidel, Մխիթ. հեր. § 215 արաբ. ذرور δarūr «streupulver» բառից է ենթադրում։ (Այս բառը ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 866 նշանակում է «աչքի դեղ, թութիա, աղտոր, ծարիր և նմաններ», որի բայական ձևն էլ է ذر δarr «աչքին ծարիր քսել, ծարրել». պատկանում է արաբ. ذر δarr «փոշիանալ, փշրել» արմատին, որից ունինք նաև ذره δarra «հիւլէ, շամանդաղ», ذراره δarara «ցանած՝ սփռած բան, թափթփուք ևն». միւս սեմական ցեղակիցներն են ասուր. zarū, եթովպ. zarav, արամ. דרא dara, եբր. זרר zrr կամ זרה zrh «սփռել, ցրուել, ցանել»։ Բայց ա-

րաբ. زرور ẓarur «ծարիր» կապ չու-նի սար. ṣəδıδa են ձևերի հետ, որոնք ճշտիւ համապատասխանում են մեր ծարիր բառին, ուստի նմանութիւնը բո-լորովին պատահական է)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 193 պրս. زریر zarīr «ա-պարակ, մաղձ, դալուկ» բառից։

ԳԻՒ.—Խրբ. Տիգ. ծmրիr «ծարոյր»։ Նոյն բառն է նաև ծarուr Բն. «ծեծած կարմիր պղպեղ», Ղրբ. «ցորենի մուր, սևացած ու ածխացած հատիկ»։ Բայական գործածու-թեամբ՝ Ջղ. ծarrել, ինչպէս նաև ծarղu-rել Ակն. որից ծarrմաճ Տիգ. «աչքերին ծարիր քսած»։

ԾԱՐՈՒԽ «տրեխ». իբր ռամկական բառ ունի միայն ՓԲ. սրան իբրև աղբիւր ծառա-յած պէտք է լինի Բռ. երեմ. էջ 148 ծայրու-խայք «չարուխայք». բայց հմմտ. նաև անդ՝ էջ 149 ծառուճի «չարուճի», ծarուճնաց «չա-րուհեաց», որոնց ինչ լինելը յայտնի չէ։ ՓԲ մեկնելով ծarուխ «տրեխ», անշուշտ հասկանում է Թրք. چارق čarəq «տրեխ», որի գաւառական ձևերն են čarəx, čarux:

ԾԱՐՔ «չափք կամ կշիռք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 149։

ԾԱՒԱԼ, ի-ա հլ. «փռուիլ տարածուիլը, սփռում (ջրի, լոյսի, ձայնի են)» Փարպ. Տօնակ. Վրդն. եւ. որից ծաւալիլ Բ. մակ. ժ. 28. Ես. ծբ. 8 (գրուած նաև ծովալիլ Ոսկ. փիլ. 493). ծաւալեցուցանել Փարպ. ծաւա-լումն Խոր. Պիտ. ծաւալանալ Նար. տաղ. բոցածաւալ ՅՀ. գառն. լայնածաւալ Փարպ. խաղաղածաւալ Ոսկ. հմբ. լուսածաւալ Տօ-նակ. ծաղկածաւալ Տաղ. փեղեցկածաւալ Պրոկղ. յայտ. փեռածաւալ Նար. առաք. ծո-վածաւալ Մանդ. Շեր. ընդարձակածաւալ, ծաւալուն (նոր բառեր)։

ՆՀԲ ծաւալ բառին լծ. է դնում ճա-պաղ և զեղումն, իսկ ծաւալել մեկնում է «որպէս թէ ղծալսն բանալով»։ Հիւնք. ծալf բառից է հանում։ Karst, Յուշար-ձան 425 ծալել բառի հետ թթր. tol, dol, չաղաթ. tol-amaq, օսմ. dol-an-maq «շարժիլ, շուռ գալ»։

ԳԻՒ.—Եւդ. ծավլիլ «հոլակուիլ, տարա-ծայնուիլ»։

ԾԱՒԻ «անուշ կապոյտ աչքերով» Ոսկ. Կող. ժբ. Վեցօր. 119. Շիր։ (Առաջին վկա-յութեան մէջ այլ ձեռ. ծաւիր. ունինք նաև ծաւին ձեր՝ Ոսկ. պօղ. ա. 39 «Ո՞ր առա-քինութիւն իցէ աչաց. յորժամ բոլորակք և լիք և ծաւիկք և ընդո՞տաք իցեն, եթէ յոր-ժամ սուրբ և քաջատեսք»)։

ՆՀԲ ծով բառի՞ց։ Տէրվ. Նախալ. 77 հանում է ծով բառից, որի նախաձևը դնում է *ծաւ. հմմտ. արաբ. ما ma «ջուր» և مائی māī «կապուտակ»։ Հիւնք. ըստ Տէրվ։ Մառ ИАН 1920, 133 և Яз. и лит. I. 227 վրաց. ցա և բասկ. sap «երկինք» բառերին ցեղակից։ Կապ ու-նի՞ն արդեօք հիւս. կովկասեան լեզու-ներից ավար. zob, դարգվա dzubri, կիւրին. ccaw, թաբաս. dzav, ագուլ. zaw, լակ. ssau, որոնք բոլոր նշանա-կում են «երկինք» և ըստ Troubetzkoy BSL 29, 165 ցեղակից են իրար հետ։ Կարելի էր ընդունել ծաւի իբր «երկ-նագոյն»։

ⵙԾԱՓ (հնապէս սեռ. -ի, յետնաբար նաև ո հլ.) «երկու ափերը իրար զարնելը» Նիւս. պրանչ. Նար. խչ. ոճով ասւում է ծափ զծա-փի ճարկանել, ծափ ծափի ճարկանել, ծափ կամ ծափս ճարկանել ՍԳր. որից ծափաձայն Գնձ. ծափել ՅՀ. իմ. ատ. Վրք. հց. ծափոյ «ծափահարութիւն» (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 256, 258, ծափծափել «ատամ-ները իրար զարնել» Ոսկիփ. Նոր բառեր են ծափահարել, ծափահարելի, ծափահարու-թիւն:

=Բնաձայն բառ. հմմտ. կափկափել, շօ-շափել, սօսափիւն. Թրք. čap «ծափ», որից Շմ. ճափ և Խրիմի գւռ. չափ զարնել «ծա-փահարել»։—Աճ.

ՆՀԲ թուի հանել ափ բառից։ Տէրվ. Նախալ. 77 յն. ζάψ «ծով», βάπτω «մը-խրճիլ», ՀՀիւս. kaf «ծով» և հայ. ծով, ծափ՝ բառերի հետ՝ հնխ. gap «խորունկ լինել, վիհ բացուիլ» արմա-տից։ Հիւնք. ափ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. صفق ṣiffiq «ծափահարել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. Վն. Տփ. ծափ, *Խրբ.* ձ՛ափ, *Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ.* ձափ, *Ասլ.* ձափ, ձա*, *Տիգ.* ցափ, ցափիգ, *Ագլ.* ծօփ *«ծափ»*, ծօփ տօլ *«ծափ տալ»*, *Զթ.* ձօփ, ձոփ, *Հճ.* ձօփ: *Նոր բառեր են* ծափել *(>Մշ.* ծապել *«ծափահարել»)*, ծափիկ, ծափուճ տալ:

ՓՈԽ.—Ուտ. câp' *«ծափ»*, câp'desun *«ծափահարել»*:

ԾԱՓ. *«պտուկ, հողէ աման». միջին հյ. բառ, ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1207 բ, որ հնից վկայուած չէ. սրանից են* ծափ, ծափ-ծափ *Սալաձ.*, ծափկոտրուկ *Ամիրտ. Բժշ.* ծիլծափ *կամ* ծափծիլ *Սալաձ. բոլորն էլ բոյսի անուններ, որոնք այլուր կոչւում են* պըտուկկոտրուկ, ամանկոտրուկ, *յիշում է միայն ՀԲուս. § 1180—1182 և § 1190։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Մկ. ծափ, *Մշ.* ծափկիկ *են։*

ԾԵԹԵԻԵԹԵԼ *«ըրթը փըթը՝ ցիցի փիցի խօսել» Ճառընտ։*

=Կրկնական բառ (թերևս բնաձայն), որ կազմուած է պարզական *ծեք *արմատից. հմմտ.* սեքևեքել:

+ԾԵԾ *«զան, հարուած, ծեծելը» ՅՀ. զառն. Տաթև. ձմ. ճլթ. որից* ծեծել *ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Եւս. պտմ. 90, 622.* ծեծած *«վուշի ձարձրուք, փխրիւղ» Ես. ա. 31. Ոսկ. հռովմ. 303.* բրածեծ *Ագաթ. Բուզ. Ոսկ.* գաճածեծ *Զքր. կթ.* բրածեծ *Յայսմ.* կարկտածեծ *Վստկ.* ձիւճածեծ *Պտմ. աղէքս.* ոզորածեծ *Ագաթ. կասկածելի ձև է* ծեծածած *(իմա՝* ծեծած*) Կանոն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'eg'- *արմատից. հմմտ. սանս.* जज ǰaǰ, जजति ǰaǰati *«կռուիլ»,* जज ǰaǰa *«կռուիլ», նոյնը ռնգականով՝* जञ्ज् ǰanǰ, जञ्जति ǰanǰati *«կռուիլ»: Ուրիշ լեզուի մէջ պահուած չէ բառս։ Հյ. նոյն է և* ծաճծ, *որ տե՛ս։*

Հինք. ծուծ բառից։ Ուղիղ մեկնեց Շէֆտէլովից BB *28, 295։* Karst, *Յուշարձան 402, 403 սումեր.* dê, dêdê *«զարնել», 414 մոնղոլ.* tokši *«զարնել», թունգուզ.* tokši *«բաղխել», թրք.* čökmek *«զճիլ»,* čekiǰ *«մուրճ», 429 թթր.* qaqmaq *«կոփել» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* زز zazz *«այտակ զարնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 180)։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Տփ. ծէծ, *Ալշ. Մշ.* ծեձ, *Սչ.* ձեձ, *Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Ռ. Տիգ.* ձէձ, *Ասլ.* ձէ՝ձ, ձէ՝զ, *Սլմ.* ծէծել, *Հճ.* ձիձել, *Զթ.* ձիձիլ:*—Գաւառականներում բառս նշանակում է նաև «կռիւ, պատերազմ». այսպէս ունին ի միջի այլոց՝ Արբ. Եւդ. Զրս. Պլ. այս նշանակութեան համար հմմտ. վերը սանսկրիտ ձևերը։—Նոր բառեր են* ծեծած *«կորկոտ»,* ծեծաճ *«ծեծող»,* ծեծիւ *«պատերազմ»,* ծեծկուաճ *«կռուարար»,* ծեծուճ, ծեծիկ, ծեծկաճf, ծեծկուփել, ծեծվըռփել, ծեծկոփել, ծեծվռտել, ծեծfել, ծեծփայտ, ծեծfար *են։*

ՓՈԽ.—Վրաց. წეწა ծեծա *և զանազան նախամասնիկներով՝* აწეწა ածեծա, გაწეწა գածեծա, დაწეწა դածեծա, ჭეჭენძა ճենճենձա *«ծեծել (կանեփը), ձաղկել (բուրդ են)»,* დაჭეჭვა դաճեճվա *«լոսել, ջարդել»,* ჭეჭეჭვა ճեճեճվա *«ծեծել, ճմլել, ճնշել, սեղմել»,* ჭეწკვა ճեծկվա *«կամնել»,* ჭეჭკა ճեճկա *«ցորենը ծեծելով կճեպից հանել». այս իմաստների համար հմմտ.* Ծեծէր ցորեան ի կալ. *Դատ. զ. 11.* Եղիցի զօրութիւն նոցա իբրև զծեծած վշոյ. *Ես. ա. 31 են։ Տե՛ս նաև* ծաճծ *բառի տակ։*

ԾԵԾԵՂԵՓՆ *կամ* ԾԵԾԵՂԻՆ *«վանդակ». անստոյգ բառ. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 149։*

ԾԵՂ *տե՛ս* Ծիլ*։*

+ԾԵՐ, ո *հլ. «ալևոր՝ պառաւած մարդ» ՍԳր. որից* ծերանալ *ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պտմ.* ծերունի *Ծն. խդ. 27. Բ. մակ. զ. 1. Եփր. ևս. քր.* ծերակոյտ *ՍԳր.* ծերոյթ *Սիր. զ. 18.* ծերութիւճ *ՍԳր.* ծերազոյճ *Թուղ ժա. 16. Յոբ. լբ. 4, 6.* ծերունի *«պառաւ» Կիւրղ. ղկ.* դառճածեր *Ճառընտ. Վրք. հց.* չարածեր *Նխ. դան. Ճառընտ. Վրք. հց.* միջածեր *Փիլ. լին.* յետճածեր *Սիր. խբ. 8.* շճծեր *ԱԲ.* ծերուճազարդ, ծերակուտակաճ *(նոր գրական լեզուի մէջ միայն գործածական)։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'er- «ծերութիւն, ծերանալ» արմատից, որի միւս ժառանգներն են՝ սանս. जॄ jṝ կամ जर् jar «հնանալ, փճանալ, ծերանալ», जरन्त् jarant «ծերունի, անկար», jīrna «ծեր», jīra- կամ jīrṇi «ծերութիւն». զնդ. 𐬰𐬀𐬎𐬭𐬬𐬀 zaurva «ծեր», 𐬰𐬀𐬎𐬭𐬎𐬭𐬀 zaurura «ծերութիւնից թուլացած», օսս. zärond, պրս. زر zar, աֆղան. zōr «ծեր», յն. γέρων (γέροντ-) «ծեր». γέρας «աւագութեան պատիւ», γεραιός «ծեր», γερουσια «ծերաժողով», γῆραμα «ծերութիւն», γῆρας «ծերութիւն», γηράω «ծերանալ», γηράσκω «ծերանալ, հասնիլ», γεργέριμοι «կաթուկ, շատ հասնելով ինքնին ընկած պտուղ», γραῦς «պառաւ», հսլ. zirěti «հասնել (պտուղի)», sŭ-zori «հասուն», ռուս. зреть «հասունանալ», зрелый «հասուն» են (Boisacq 145, Walde 352, Trautmann 372, և Horn § 655, Pokorny 1, 599)։ Այս արմատի գերմանական ժառանգներն են 1 մասնիկով՝ հհիս. Karl «ծեր մարդ, ամուսնացած մարդ, ծառայ, սովորական մարդ, մարդ», անգսք. ceorl «հասարակ դասակարգի ազատ մարդ, ամուսին», ceorlian «ամուսնանալ», հբգ. karol «ամուսին, սիրական, նշանած», անգլ. churl «գիւղացի, անտաշ մարդ», գերմ. Kerl «տղամարդ, կտրիճ» (Pokorny 1, 600)։ Այս բառը յետոյ դարձաւ յատուկ անուն Karl (ֆր. Charle) ձևով և Կարոլոս Մեծի (742—814) հուշակով՝ որ 789—806 թուերին Սլաւական ցեղերը նուաճել էր, «թագաւոր» իմաստով (շուրջ 800 թ.) անցավ սլաւական լեզուներին. այսպէս՝ հսլ. kral'ъ, ռուս. koro'lъ, բուլգ. kral', սերբ. krâlj, լեհ. król «թագաւոր»։ Սլաւական լեզուներից փոխառեալ են հունգ. király, լիթ. karālius «թագաւոր», յն. κράλης «թագաւոր Բուլգարիոյ, Սերբիոյ», ալբան. kral', ռում. craĭŭ, տճկ. kəral, kəraliča «քրիստոնեայ պետութեանց թագաւոր»։ Այս սլաւ բառից կազմուեց չեխ. králik, ռուս. кроликъ «ճագար» են։ Բառիս պատմութիւնը շատ հետաքրքրական է.—լատ. կար cuniculus «ճագար» բառը, որ սպաներէնից էր փոխառեալ (Ernout-Meillet 233). լատին բառից ձևացաւ գերմ. Küniglin «ճագար», որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ könig «թագաւոր» բառից կարծուելով՝ ձևափոխուեց և դարձաւ աւստ. kinigl-hās, բաւար. könighase և սրանցից էլ թարգմանաբար ռուս. кро́ликъ «ճագար» (Kluge 251, 236, Berneker 572—3)։ Այսպէսով «ծեր, լխակած պտուղ, Մեծն Կարոլոս, թագաւոր և ճագար» միևնոյն աղբիւրի ծնունդը դարձան։ —Հիւբշ. 456։

Հներից Տաթև. ձմ. խա, ծգ, ճժ հանում է ծայր բառից. «Վասն այն կոչի ծեր՝ որ է ծայր կենցաղոյս. ժամանեաց ի ծայր կենաց, վասն այն ծեր կոչի. Վասն այն կոչի մարդն ծեր՝ ի ծայր կենացն հասեալ»։ Նոյն հեղինակը (Տաթև. ամ. 122 բ) ծիւր կամ ծայր բառից. «Եւ ծերն կոչի ծիւր, այսինքն ծիւրեալ և մաշեալ. այլ և ծեր՝ ի ծայր կենաց ժամանակին իւր հասեալ. դարձեալ ծեր՝ ի ծայր փոփոխմանն ժամանեալ, որ յայնմ հետէ ի գերեզմանն փոխի»։ Klaproth, As. polygl, էջ 99 պրս. zar, զնդ. seorue, օսս. serind, մորդվին. syre. իսկ Mémoires 1, 425 սանս. օսս. և պրս. ձևերը. ուստի և ինքն է առաջին ուղիղ մեկնողը։ ԳԴ պրս. զէր: Brosset JAs. 1834, 369 համեմատում է պրս. zāl, յն. γέρων և վրաց. մբջվելի ձևերի հետ։ ՆՀԲ պրս. zar, յն. γέρων և սանս. jarā: Peterm. 23, 30, 35 սանս. Jĩ, jarā, յն. γερουσία։ Windisch. 13 սանս. Jĩ և յն. γέρων։ Gosche 64, 101 սանս. jarat: Böttich ZDMG 1850, 356 սանս. jarat, զնդ. zaurva: Այսպէս նաև Müller SWAW 38, 578 են։ Տէրվ. Նախալ. 78 յն. և սանս. ձևերի հետ՝ հնխ. gar արմատից։ Հիւնք. յն. γέρων, պրս. zar, զնդ. զար, զաուրվա: Jensen, Hitt. u. Arm. հաթ. ziras «ծեր»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. ծեր, Սչ. ձեր, Ախց. Երև. Կր. Ճմ. ծէր, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ձէր, Տփ. ծիր, Ասլ. ձէ՝ր, Ոզմ. ծէրանալ, Զթ. ձէյանօլ, ձեյանոլ: Նոր բառեր են ծերուփ, ծերուց, ծերկեկ, ծերունուկ: Այս-

տե՞ղ է պատկանում նաև գւռ. ծեռիլ կամ ծերիլ «թարշամիլ բուսոց յերեսաց տապոյ և փոթոյ» (ՆՀԲ).—այս իմաստը՝ որ զուտ հնդևրոպական է, պահում են նաև սանս. jīrṇá- «մաշած, փտած, փճացած, հնացած, ապականուած», յն. γηράσκω «հասնիլ (պտուղի)», γεργέριμος «կաթուկ արած» (թուզ կամ ձիթապտուղ), հսլ. zrěti «հասունանալ», sŭzori «հասուն» ևն. այս բոլորը պատկանում են նոյն հնխ. g̑er- «ծեր». արմատին։

ԾԵՐԻԼ «թանաքի պտղիլը՝ տարածուիլը թղթի վրայ», ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ. նոյնը գիտէ նաև Rivola **ծերել** «latius serpere et diffundi»: Արմատական ձևն ունի Բառ. երեմ. էջ 149 **ծերք** «տարածք, ճապաղք, սփիւռք»։

ԳԻՌ.—Այս բառն են ներկայացնում **ծրիլ** Եւդ. «իւղը կամ թանաքը տարածուիլ, պըտղիլ», **ծրճուիլ** Վն. «տարածուիլ»։

ԾԵՐՊ, ի հլ. «ծակ, ճեղք, բացուածք, պատառուածք» ՍԳր. Եզն. կոչ. 215. որից **ճեղածերպ** Ագաթ. **քարածերպ** ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. 36. Եփր. եբր. էջ 127. **որմածերպ** Եփր. աւետ. 324. **ծերպել** «կափարիչը կիսովին բանալ» Ոսկիփ. Վրդ. առ. 134։

ՆՀԲ (**խրամատութիւն** բառի տակ) եբր. **ֆէրծ**: Հիւբշ. KZ 23, 389 զնդ. zafra «երախ» բառի հետ՝ հնխ. g̑apra ձևից։ Հիւնք. **ճերձուլ** բայից։ Scheftelowitz BB 29, 41 զնդ. jafra «խոր», սանս. gabhīra «խոր», gabha «բունոց» բառերի հետ ցեղակից է դնում։

ԳԻՌ.—Մշ. Բլ. **ծերք**, խրբ. **ձէք** «ճեղք, բացուածք». Երև. **ծէրպ անէլ**, Ղզ. **ծելպ անէլ**, Սեբ. **ձէրք ընէլ**, Բլ. Մշ. **ծրքել** «դուռը կիսովին բանալ. ֆր. entre-bâiller»։

ԾԵՐՔԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Սարկ. տոմար. «Ի չորիրն օր տարրացոյց զլոյսն... ծերքել զփռումն լուսնին իթական պարածածկեալ ծագեալ յերկիր»։ ՆՀԲ համարում է «հերքել, փարատել, պարզել», որին հետևում է նաև ԱԲ։

ԾԵԻԷ «օրէ», **ԾՈԻԷ** «ուրէ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 149 և 151. ինչ լինելը չէ՛ յայտնի։

***ԾԵՓ**, ո հլ. (կայ և գրծ. **ծեփօք** Վեցօր. ը) «ծեփելու գործողութիւնը կամ ծեփելու նիւթ» Յոբ. լգ. 25. Եզեկ. ժգ. 12. Միք. է. 11. Սիր. լը. 34. Վեցօր. 166 (գրծ. **ծեփօք**). որից **ծեփել** ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 45. մ. բ. 5. **ծեփած** Եւս քր. **ծեփկել** Կոչ. **ծեփուկ** «ծեփ, ճարպ, թաղանթ, անդամի ծայրը պատող մաշկը. prépuce» Փիլ. լին. 219. **ծեփելիք** «դեղի համար շինուած խիւս» ԱԲ. **բռածեփ** Ոսկ. ղկ. **կաւածեփ** Եղիշ. խաչել. **ծեփիչ** «մալա» (նոր բառ)։

=Նոյն է վրաց. წება **ծեբա**, წობა **ծոբա** «մխրճել», დაწება **դածեբա** «սուզել, մըխրճել», მწუბება **մծուբեբա** «ցեխի մէջ թաւալիլ», წ̣ებება **ծեբեբա** «կպցնել, փակցընել», წებო **ծեբո** «խէժ, սոսինձ», მეწებება **մեծեբեբա** «իրար կպցնել», დაჭებება **դածեբեբա** «իրար կպցնել» բառերի հետ (վերջաձայն բ-ի համար հմմտ. հյ. **թեփ**, սեռ. **թեփոյ**>վրաց. თებო **թեբո**): Բայց այս նըշանակութիւնները այնպէս են, որ չեն կարող իրարից բխիլ. վրացին աւելի ընդհանուր իմաստ ունի, ուստի աւելի նախնական է. մինչդեռ հյ. «ծեփել» մի մասնաւոր առում է միայն, ուստի պիտի ասէինք թէ փոխառեալ է վրացականից. բայց ճիշտ այս իմաստը պակասում է վրացերէնում։ Ընդհակառակը «կպցնել» իմաստը գտնում ենք այնպիսի հայ բարբառների մէջ (Բուլանըխ, Մարաղա, Սալմաստ), որոնք ո՛չ մի կապ չունին վրաց հետ։ Այս բոլորից հետևում է այն՝ որ թէ՛ հայը և թէ վրացին փոխառեալ են մի երրորդ ընդհանուր աղբիւրից, որ Հայաստանի նախաբնիկների լեզուն է։ Խալդերէնը ունի ծ (s) ձայնը. հմմտ. 𒍢 ṣi և 𒍪 ṣu վանկերը։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. səva «ծեփ» (բայց հին ձևն է səvaγ, որից փոխառեալ է արևելեան գրականում **սուաղ** «ծեփ», **սուաղել** «ծեփել»։ Հիւնք. **ծափ** բառից։ Bugge, Btrg. 21 յն. γυψόω «գաճով ծեփել», γύψος «գաճ» բառերի հետ՝ հնխ. g̑vepso- արմատից։ Karst, Յուշարձան 426 չաղաթայ. sip-alamaq «յղկել», siv-amaq, suv-amaq «ծեփել», ալթայ. syba «ցեխոտած», եա-

կուտ. siba, sybak «ծեփ» են։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 92 վրաց. ծեբա բառից փոխառեալ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. ծեփ, Ախց. Կր. Շմ. Սլմ. ծէփ, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ձէփ, Սչ. ձեփ, Ասլ. ձէ՝փ, Մկ. ծիփ, Զթ. ձիփ, Ագլ. ծէօփ.—բայական ձևով՝ Ջղ. ծեփել, Սլմ. ծէփել, Ախց. Երև. Կր. Մրղ. ծէփէլ, Սչ. ձեփել, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ձէփէլ, Ասլ. ձէփէ՝լ, Հմշ. ձէփուշ, Շմ. Ոզմ. Տփ. ծէփիլ, Ագլ. ծո՛փիլ, Վն. ծիփել, Հճ. ձիփել, Զթ. ձիփիլ։—Այս բառերը գաւառականներում ունին նաև ուրիշ իմաստներ. այսպէս՝ ծեփ Ալշ. Բլ. «աման կպցնելու կոծիկ», ծեփել Մրղ. Սլմ. «կոտրած ամանը կոծիկով կպցնել», Հմշ. «որևէ ծակ խցկել, թխմել», Երև. Ղզ. Ղրբ. Նբ. Տփ. «տափակ ձևըքով զարնել, խըփել»։ Նոր բառեր են՝ ծեփֆար, ծեփկալ, ծեփաճ, ծեփուճֆ, ծեփծփել։

ԾԵՔ «ծուռ, թիւր». արմատ առանձին անգործածական, որից ծեֆել «ծռել, ծռմռել, խօսքը խեղաթիւրել» Ոսկ. ես. և հռ. Կիւրղ. ել. «ցնդաբանել» Մագ. թղ. 237. «ծածկել»? Մագ. զամազդ. (ըստ Մէնէվիշ. ՀԱ. 1911, 378, որին հակառակ է Աճառեան ՀԱ 1923, 250). ծեֆարանել «կատակաբանել» Մագ. թղ. 221. ծեֆածու Ճառընտ.=Պտմ. սահ. 11. ծեֆական Երզն. քեր. ծեֆծեֆել «խեղաթիւրել» ՓԲ. ծեֆենճայ կամ ծեճֆենճայ «ծռմռած՝ ցիթի փիթի արտասանած բառ կամ վանկ» (յունարէն արտասանութեան համար ասուած, անշուշտ ճեգենճայ բառի նմանութեամբ) Ճառընտ.=Պտմ. սահ. 8։

ՆՀԲ թեֆել բայից? Պատկ. Изследованіе, էջ 14 կցում է թեֆել բային։ Հմմտ. ճեգել, ճեգենճայ ձևերից։

*ԾԷՍ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վըկայութեան) «արարողութիւն» Ոսկիփ. հընում ուրիշ ածանցներ չկան այս բառից. նոր գրականում են կազմուած՝ ծիսական, ծիսարան, ծիսակատարութիւն, ճայածէս, յունածէս, լատինածէս են։

=Փոխառեալ է վրացերէնից. հմմտ. վրաց. წესი ծեսի «կարգ, բնութեան օրէնք, կարգադրութիւն, կանոն, եկեղեցական ծէս, սովորութիւն, բնութիւն, բարք», წესა ծեսա «կոչել, անուանել, կարգել, հաստատել, կանոն դնել», წესება ծեսեբա «կարգադրել, կանոնաւորել, կարգաւորել», გაწესება գածեսեբա «կանոն, հաստատութիւն, հրաման, կարգ» կամ բայական գործածութեամբ՝ «հաստատել, կարգել, կանոնաւորել», განწესება գանծեսեբա «կարգադրութիւն, կարգադրել, կանոնաւորել», მოწესე մոծեսե «ընկերութեան անդամ, քահանայ, աբեղայ, կրօնաւոր», უწესო ուծեսո «անկարգ, խառնակ, անկանոն», უწესობა ուծեսոբա «խառնակութիւն, անկարգութիւն»։ Հայերէն բառը յետին, ռամիկ և գործածութեան մէջ չմտած մի ձև է. մինչդեռ վրացերէնը ցոյց է տալիս ճոխ ու կենդանի գործածութիւն։ Բացի սրանից վրացին ունի բառիս նախանշանակութիւնը. հմմտ. წესა ծեսա «կոչել, անուանել, կարգել, հաստատել»։ Այս պատճառով չի կարող վրացին հայերէնից փոխառեալ լինել, այլ ընդհակառակը։—Աճ.

ՆՀԲ յն. θεσμός «ծէս» բառից փոխառեալ. նոյն է նաև վրաց. ծէ՛սի։ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 383 դնում է diç արմատից, որից և ճանդէս։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 448 Զևս դից անունից։ Չուբինով, Բռ. վրաց.-ռուս. էջ 1673 վրացին հայերէնից փոխառեալ է համարում։ Մառ ИАН 1918. 347 իբր անեզական բառ՝ վրաց. ծղ՛վ «կարգել, յօրինել» արմատի հետ։

ԳԻՌ.—Ախց. Ջղ. Տփ. ծէս, Սչ. ձես։

ԾԻԱԾԱԿ «խայտառակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 149։

ԾԻԱԾԱՆ, ի-ա հլ. «ծիրանի գօտի, աղեղնակ» Կիւրղ. ծն. Յայտ. ժ. 1. Փարպ. Արծր. «լուսնի բակ» Հին բռ. որից ծիածանածաւալ Յիշ. ոսկ. յհ. (գրուած է ծիաճածաւալ. թերևս ուղղել պէտք է այս ձևով).—Էֆիմ. էջ 331—334 զանազանում է ծիածան «աղեղնակ» և ծիածանդ «օդերևոյթ». վերջին բառը գործածում է 16 անգամ։

ՀՀԲ ծիր ածան։ ՆՀԲ «ծիր ածեալ, ածող և այն՝ որպէս ծիրանազարդ»։ Հիւնք. յն. διάδημα «ծամակալ, թագ, պսակ» բառից։

ԾԻԹՆԱՑ «տաշտաթաղ անելու ճիւղ»? անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վստկ. 130 «Կապեա պինտ և աղէկ թաղեա զոսկորդ և զամէն ուռերդ՝ մինչև ի տնկերն, որ զերդ ծիթնաց՝ որ քաշ կու առնեն». (իմա՛ «տաշտաթաղ են անում». տպուած է ճաշկու առճեճ, որ իմաստ չունի)։

Վստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 248 գրում է ծիթճայ և էջ 130 մեկնում է «աճումն, երկարումն»?

ԾԻԹՐԱՑ կամ **ԾԻԹՐԱՍԻՆ**. անծանօթ բոյս է. Գաղիանոս իբր հոմանիշ է դնում պիւթէս բառին. ՆՀԲ այս բառով հասկանում է յն. πυθίων, լտ. pythion և համարում է «մի տեսակ վայրի սոխ»։—ՀԲուս. § 1187 անորոշ է։

ԾԻԼ «ընձիւղ, բողբոջ, ծղօտ» Գնձ. Վստկ. Ցաղ. ասւում է նաև ծիղ, ո հլ. (կամ սեռ. -ի) Առաք. Ոսկ. գծ. 51. Երզն. լս. 111. Ոսկիփ. Վստկ. 30. կայ նաև ծիւղ «խոփ», որ իբրև ձեռագրական տարբերակ գտնում ենք Եղիշ. բ. էջ 40 (տպ. Վենետիկ 1893, էջ 95)՝ բնագրի ծիւ «քակոր, աթար» բառի դէմ (տե՛ս այս բառը)։ Որից ծլել, ծլիլ, ծլեցուցանել Վստկ. Մաշտ. ծլարձակութիւն Փիլ. ծլաձև Շնորհ. շատծլու «ուղտափուշ» Բժշ. նորածիլ (արդի գրականում), զարեծեղ Վստկ. 133. հաստածեղ Թէոփ. խ. մկ. ծղօտ. ի, ու հլ. Վրդն. սղ. Անյ. Բարձր. Շնորհ. Ճառընտ։—Արդեօք սրա հետ նո՞յն է նաև ճիւղ (ճեղ, ճիղ), որ տես առանձին։ Կապ ունի՞ ուտ. ցիլ «սերմ»։

ՆՀԲ ծղօտ մեկնում է «ծղյօղ, ծիղ յօդաւոր կամ ըստ Հին բռ. ծղոտն, որպէս թէ ոտն ծղի, ճղի»։ Պատկ. Изслед. էջ 16 քրդ. gili կցում է մեր ծիլ ձևին։ Հիւնք. հանում է ձաղկ բառից։ Justi, Dict. Kurde, էջ 122 քրդ. جیل jil, վրաց. ճիլի «սէզ» բառերի հետ։ Bugge KZ 32, 43 ծեղ և ծիւղ կցում է յն. στέλεχος «ծառի բուն», անգսք. stela, գերմ. Stiel «ցօղուն» բառերին։ Tomaschek, Die alten Thraker II. 39 սլ. zeliye «կանաչութիւն» և փռիւգ. ζέλκια «բանջարեղէն» բառերի հետ. Bugge, Lyk. Stud. 1, 14 Կիլիկիոյ Σελινδος և Լիւդիոյ Σιλανδος տեղանունների հետ։ Scheftelowitz BB 28, 295 հիսլ. kiolr, հբգ. kil «ծիլ», անգլ. quill «փետուրի ցօղունը»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 110 յն. νεο-γιλός «նորածին», գոթ. keinen «ծլիլ», լիթ. z'ydēti «ծաղկիլ» բառերին ցեղակից է դնում։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Վն. ծիլ, Ասլ. Խրբ. ՀՃ. Հմշ. Ննխ. Ռ. Տիգ. ձիլ, Ոզմ. ծէլ, Զթ. ձալ,—միւս ձևերից՝ Ագլ. Գոր. Ոզմ. ծէղ, Ղրբ. ծըէղ «փայտի կտոր», Սչ. ձեղ «ցօղուն», Տփ. ծիղ, Ջղ. ծուղ «յարդի կտոր» (Եղիշէի ծիւղ ձևն է).—բայական ձևով՝ Ջղ. Սլմ. Վն. ծլել, Ագլ. Կր. Մկ. Շմ. Տփ. ծլիլ, Ախց. ծլէլ, Ասլ. Խրբ. Ռ. Սեբ. ձլիլ, ՀՃ. ձը՛լել, Զթ. ձը՛լիլ, Ննխ. ձլէլ, Մրղ. ծիլէլ, ծըլէլ, Գոր. Ղրբ. ծիլի՛լ, Հմշ. ձլուշ։—Նոր իմաստներ և նոր բառեր են ներկայացնում ծիլ Մրղ. «պնակի մէջ ծլեցրած ցորեն», Տիգ. «մաղի թել», Խն. «մի տեսակ փուշ», Արբ. «շաքարակալած քաղցրեղէն», ծեղ Հմշ. Պրտ. Տր. «եգիպտացորենի ցօղուն», Սեբ. «հասկը վրան ցօղուն ցորենի», ծիլ ճաշել Ղրբ. «շերամի բոժոժից թել քաշել», ծլիկ «clitoris», ծլիլ Արբ. Զն. կամ ծլկիլ «շաքարակալել», ծլուկ Եւդ. «ծիլ», ծլծլոտիլ Ղրբ. «ծիլեր արձակել», ծղաճ («շերտ» իմաստով յիշած է Բառ. երեմ. էջ 245), ծղաճել, ծղօճ, ծղճօտ, ծղճօտատեղ են։

ՓՈԽ.—Վրաց. წველი ծվելի «ցօղուն, ստեղն, ծառի վրայի փուշերը», წველიანი ծվելիանի «ցօղնաւոր», նաև վրաց. წილი ծիլի «մաս, բաժին, վիճակ գցել» (հմմտ. գւռ. չօփ fցել), წილი ծիլի «ոչխարի ձու» (հմմտ. գւռ. ոչիլը ծլիլ). քրդ. زل zil «ցօղուն» (որ Justi սխալմամբ համեմատում է մեր ճիւղ բառի հետ) կամ «ծիլ» (ըստ Աճառ. MSL 16, 370), زلك zilik կամ zelkáie «շիւղ».—ըստ իս մեր ծիղ ձևից է նաև կապադովկ. յն. ζιγόκκο «բողբոջ, ծիլ» (-okko նուազական մասնիկով կազմուած), որ Karolides, Γλ. συγκρ. 82 մեր ցցուել բառի հետ է կցում։

*ԾԻԾ տե՛ս Ծուծ։

Canini, Et. étym. 202 ծիծ կցում է իտալ. tetta, ֆրանս. teter, յն. τιτθός

հոմանիշներին։ Թիրեաքեան, Հայ-եբան. ուսումն. 157 ցից, ցցել բառերի հետ լծորդ է համարում։—Միւսները տե՛ս ծուծ:

+ԾԻԾԱՂ տե՛ս Ծաղր։

ՆՀԲ ծաղիկ բառից։ Canini, Et. étym. 186 բրըտ. khoarzin «ծիծաղիլ» բայի հետ։ Հիւնք. ծիծառն բառից։ Patrubány SA 1, 192 դնում է կրկնուած ծաղ արմատից։ Տե՛ս նաև ծաղր բառի տակ։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. գածինեբա, սիծինի, սիծիլի, ինգիլ. գածինեբայ, մինգ. ծիցա, լազ. օձիցինու «ծիծաղիլ», որոնց արմատն է ծին, ծիլ, ծից:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Տփ. ծիծաղ, Ջմ. Ջղ. ծծաղ, Ղրբ. ծէ՛ծաղ, Սչ. ձձաղ, Ննխ. ձձաղ «չէն, ուրախ (մարդոց համար է ասւում)», Հճ. ձիձօղ, Ագլ. ծա՛յծաղ.—բայական ձեւով՝ Տփ. ծիծաղիլ, Ախց. ծիծաղէլ, Հճ. ձիձաղել, Հմշ. ձիձաղուշ, Ալշ. Մշ. ձիձղալ, Ջմ. ծծաղիլ, Ագլ. ծծո՛ղիլ, Ղրբ. ծծո՛ղէլ, Սեբ. ձձաղիլ, Սչ. ձձաղել, Ջթ. ձձաղըլ կամ ձղաղըլ, Մկ. Ոզմ. Վն. ծծղալ, Խրբ. ձձղալ, Տիգ. ձձղոլ, Դվ. Մրղ. Նբ. Սլմ. ծղզալ (< *ձզղալ < ծծղալ). Հետաքրքրական է Ալքս. Ախց. քըմըցըխտալ < քմծիծաղ(ոտ)իլ: Գաւառականների մեծ մասը ծագում է ծծաղ ձևից, որ յառաջացել է ի ձայնաւորի անկումով։ Նոր բառեր են ծիծաղամաճ, ծիծաղաեղ, ծիծաղկտալ, ծիծաղկտուճ, ծիծաղոտել, ծիծղրտալ (արտասանւում է Խրբ. ձըձըղըրդ'ալ «եղանակը զուարթ ու պայծառ լինել»)։

+ԾԻԾԱՌՆ ն հլ. (-ռան, -ռունք, -ռանց) «ծիծեռնակ թռչունը» Ես. լը. 14. Երեմ. ը. 7. Բարուք գ. 21. Փիլ. այլաբ. «սոխակ» Նիւս. երգ. «մի համաստեղութեան անուն» ԱԲ. ասւում է նաև ծիծեռն, ն հլ. (-ծռան, -ծռունք, -ծռանց) «ծիծեռնակ» Եզն. Եղիշ. Սարգ. «սոխակ» Ժմ. յն. որից ծիծառնուկ «սոխակ» Փիլ. այլաբ. և վիւս. «ծիծեռնակ» Նիւս. երգ. Բժշ.—ԱԲ ունի նաև ծիծեառն ձեւը։ Նոր գրականում ընդունուած է գլխաւորապէս ծիծեռնակ, բայց գործածական են նաև ծիծեռ, ծիծառ ձևերը։

=Բնիկ հայ բառ՝ կրկնուած հնխ. gʹār- արմատից։ (Կրկնութեան ձևի համար հմմտ. ծաղր և ծիծաղ): Հնխ. gʹār- արմատի միւս ժառանգորդներն են օսս. zar «երգ», zarin, zarun «երգել», յն. γῆρυς, դոր. γᾶρυς «ձայն, բարբառ, լեզու», γηρύω «հնչեցնել, երգել, փառաբանել, և յատկապէս՝ թռչունների երգելու մէջ մրցելը», լտ. garrīo «թռչունների ճռուողելը, գորտի կռկռալը, մարդոց շաղփաղփելը, փսփսալը», garrulus «ճռուողող (թռչունի), կարկաչուն (գետ), քաղցրահնչիւն (քնար), շատախօս (մարդ)», հիռլ. gairm, gāir, կիմր. garm, gawr «ճիչ, աղաղակ», հբգ. kara, հսաքս. karm «գանգատ», գոթ. kara, անգսք. cearu «հոգս», նորվ. գւռ. karra «հասի կչկչալը» (Walde 334, Boisacq 146, Pokorny 1, 537, Ernout-Meillet 394):

Տաթևացի, Հարց. 220, Ինճիճեան Հնախ. Գ. 21 և Capelletti, Armenia, թրգմ. Արշալ. արրտ. 1842, էջ 108 համարում են բնաձայն բառ։ Böttich. Arica 67, 98 և Lag. Urgesch. 775 պրս. zalū, zarū «տզրուկ» բառի հետ՝ սխալմամբ լատ. hirundo «ծիծառն» նշանակութիւնը լտ. hirudo «տզրուկ» նշանակութեան հետ շփոթելով։ Müller SWAW 88 (1877), էջ 14 յն. χελιδών և լտ. hirundo հոմանիշների հետ։ Նոյնպէս է նաև Տէրվ. Նախալ. էջ 82։ Հիւնք. ծիածան բառից։ Tomaschek, Die alt. Thraker II. 25 թրակ. χιουστάνη «ծիծառնախոտ» բառի հետ։ Երեմեան, Բազմ. 1897, 123 ըստ աւանդութեան ծիծ առնել ձևից է հանում։ Patrubány ՀԱ 1908, էջ 315 լտ. garrio ձևի հետ, որով ինքն է լինում բառիս առաջին ուղիղ մեկնիչը։ Նոյնը յետոյ աւելի մանրամասն Petersson KZ 47, 287: Պատահական նմանութիւն ունին թուշ. ծիծաօ «ճպուռ», օսս. ծիվ «ճնճղուկ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ջմ. ծիծէռնակ, Ջթ. ձիձէռնագ, Մրղ. ծի՛ծէռնակ, ծռնիկ՝. Սլմ. ծիծեռնիկ՝, Մշ. ծիձըռնագ, Ալշ. ծիձըռնեգ, Տփ. ծիծիռնակ, Ջղ. ծծեռնակ, Ննխ. ձձէռնիգ, Գոր. Ղրբ. ցցէ՛ռնակ, Ագլ. ցցո՛ռ-

ճիկ՛, ցցտ՛ռճիւկ՛, *Տիգ.* ձձըռճագ, *Ոզմ.* ծծռճէ՛կ, *Խրբ.* ձձըռիգ՛, *Ասլ.* ձձըռճիգ, ձձըռ-ճիյ, *Վն.* ճճըռճեկ.—*այս բոլորը (բացի վեր-ջինից) ենթադրում են* ծիծեռճակ, ծիծեռճիկ, ծիծառճիկ, ծիծառճուկ *և* ծիծեռիկ *ձևերը։ Գա-ւառականների մէջ նոր նշանակութիւն ունին* ծիծեռ *Ալշ. Բլ. Երև. Լ.* «*ռոքի կարթաձև եր-կաթը*», ծիծեռճիկ «*շուանը քաշելու փոքր ճախարակ կամ անուակ*» ։

*ԾԻԿՆԱՒՊԱՐ «*դիւանադպիր, քարտու-ղար*». *Նորագիտ բառ՝ որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 259 և 312 «Հրամայէ աւագ ծիկնաւպարին իւրոյ դիւանին՝ Աւնաւֆրէ անուն. եւ գնացեալ ի Տփղիս... ետ բերել զծիկնաւպար աւագ դի-վանադպրութեանն»։*

=*Վրաց.* მწიგნობარი մծիգնոբարի «*քար-տուղար, դիւանադպիր*», *որ ծագում է* წიგნი ծիգնի «*գիր, գրութիւն, գիրք*» *բառից։—Աճ.*

ԾԻՂ *տե՛ս Ծիլ։*

+ԾԻՆ. ի *հլ.* «*ծնունդ, ծագում, բունը*» *Փիլ. լին. Խոր.* «*արգանդ*» *Ոսկփ.* «*մարմնի վրայ բնական նիշ, խալ*» *Ախտարք. որից* ի ծնէ «*մօրից ծնած ժամանակից*» *ՅՀ. կթ. 1. Եւ. պտմ.* բազմածին *ՍԳր. Վեցօր.* միածին *ՍԳր.* անծին *Կոչ. Ոսկ. Սեբեր.* ընդոծին *ՍԳր.* բնածին *Բ. պետ. բ. 12.* դժուարածին *Ծն. լե. 17.* նորճածին *Երեմ. ժե. 9.* երկրա-ծին *Առակ. բ. 18. թ. 18. Կորիւն. Եւ. քր.* իճՔ-ճածին *Եւ. քր.* ծճանիլ *ՍԳր. Սեբեր. Կոչ. Ոսկ.* ծճանելի *ՍԳր.* ծճուցանել *Ել. ա. 16. Եփր. Ղևտ. Ոսկ. յհ. ա. 2. Եզն.* ծճուցիչ *ՍԳր.* ծճելութիւն *Ոսկ. յհ. ա. 24.* ծճելի *Սի-րաք իբ. 4.* ծճելասէր *Պիտ.* ծճիչ *Կոչ. Սե-բեր. Եփր. Ոսկ.* ծճչութիւն *Եւ. պտմ. Եփր. Ա. կոր.* ծճօղՔ *ՍԳր.* ծճունդ *ՍԳր. Ագաթ. Եւ. պտմ.* ծճճդական «*յղի*» *ՍԳր.* ծճճդա-բախտ *Վեցօր.* բազմածճունդ *Իմ. դ. 3.* ճա-կառակածճոյց *Մծբ.* մարտածճոյց *Մծբ.* ծը-ճողաճարգու *Կանոն. 94։* Ծին «*ընկերք*» *բա-ռի վկայութիւնն ունի Մոլութ. 68 ա. «Աղ-տեղի զգեստիւ ծնանի մարդն, այսինքն ա-րիւնաշաղախ ծնովն»։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* g´en- *արմատից. ցե-ղակիցներից հմմտ. սանս.* जन् jan(जनति jánati, जायते jáyate) «*ծնիլ*», जात jātá «*ծնեալ*», जनस् jánas- «*ծնունդ, ցեղ, սերունդ*», जानमन् janiman- «*ծնունդ, ծա-գում, սերունդք, յաջորդք*», *զնչ.* ǰanao, žinao «*ծնիմ*», *զնդ.* zi-zanāṯ «*ծնցի*», zayeitē «*ծնցի (կրաւ.)*», zāta «*ծնեալ*», fra-zainti- «*սերունդ, որդիք*»՝ *հպրս.* zana- «*ժողովուրդ*», *պրս.* زادن zādan (*ներկ.* زایم zāyam) «*ծնիլ*», زاده zāda «*ծնեալ*», *պհլ.* zātan «*ծնիլ*», zāyišn «*ծնունդ*», *քրդ.* zāin «*ծնեալ*», *աֆղան.* zēž-ēdal «*ծնուիլ*», zēž-avul, zovul «*ծնիլ*». *օսս.* zänäg «*աճիլ, բուսնիլ*», *քուշ.* cmel «*ծնունդ*», *յն.* γίγν-ομαι «*լինել, գոյանալ, ծնիլ*», γέ-γον-ε «*ծնաւ*», γένε-σις «*ծագում, ծնունդ*», γένος «*ցեղ, սերունդ*», γεννάω, γίνομαι «*ծնանիլ*», γέννημα «*զաւակ*», γόνος «*սերունդ, տղայ*», γονεύς «*հայր*», γονεῖς «*ծնողք*», *լատ.* gi-gno «*ծնիմ*», genus «*ծնունդ, սերունդ*», gnatus, natus «*ծնեալ, որդի*», nascor «*ծնիլ*», ge-nitor «*ծնողք*», natiō «*ազգ, սերունդ, ժո-ղովուրդ*», *գոթ.* kuni «*ցեղ*», *գերմ.* Kind «*որդի*», *հիռլ.* ro-génair «*ծնիլ*», gein «*ծը-նունդ*», ingen «*աղջիկ*», *կիմր.* geni «*ծնիլ*», *անգսք.* cennan «*ծնիլ*», *լիթ.* žéntas, *լեթթ.* znuõts, *ռուս.* зять, *հսլ.* zętī «*փեսայ*» *են են* (Walde 341, 338, Boisacq 147, 663, Trautmann 370, Horn § 645, Pokorny I, 576—8, Ernout-Meillet 400—401)։ *Այս բոլորի հնխ. արմատներն են* g´enē-, g´eno-, g´nē-, g´nō-, g´en-, g´on-, g´n̥ *են. Հայերէնը ծագում է* g´en- *ձևից։ Այս արմատը նոյն է հնխ. «ճանաչել» արմատի հետ։ Կան մի քանի ցեղեր, որոնց մէջ ծննդեան ժամա-նակ որդու օրինական հաստատումը լինում է ծնեալը նստեցնելով հօր ծնկների վրայ։ Այսպէս՝ հին Իսլանդիայում ծնեալին կա-րելի է մերժել և անտառը գցել, և կամ ըն-դունել՝ նստեցնելով ծնկների վրայ։ Հին իսլանդերէն և սագերէն որդին կոչւում է «ծնկան որդի». լտ.* genuīnus «*բնածին, իս-կական*» *բառի մէջ երևում է «ծունկ» բառը։ Սրանցից հետևում է որ որդուն ծնկների*

վրայ նստեցնելով օրինականացնելը հին հնդևրոպական մի սովորութիւն էր և «ծնանիլ» արմատը իրապէս նոյն է «ճանաչել» արմատի հետ (տե՛ս Meillet BSL № 83. էջ XV, ինչպէս և BSL № 85, էջ XXXIII). —Հիւբշ. 456։

Նախ ՆՀԲ լծ. հյ. կին, սանս. jan, յն. γένεσις, γενετή։ Peterm. 23 սնս. jan, զնդ. zan, յն. γένω, լտ. gigno: Gosche 64, 101 սանս. jan, զնդ. zan, պրս. zādan: Սրանց համեմատ են նաև՝ Böttich. Lag. Müller, Justi, Տէրվ. Պատկ. Bopp Հմմտ. քերակ. 1, 403 ևն։ Մորթման ZDMG 26, 612 սրանց է կցում նաև բևեռ. gunusini «տղայք»: Jensen, Hitt. u. Arm. հաթ. s... «ծնանիլ», -znis «-ծին»։ Հիւնք. կին բառից։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 Կորն. kin-ethel «ծնունդ», հիռլ. cenel «ծնիլ» են և հյ. կին: Karst, Յուշարձան 402 սումեր. din:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ծնել, Երև. Ղրբ. Մրղ. ծնէլ, Ագլ. Ախց. Գոր. Կր. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ. ծնիլ, Սչ. ծընել, Ննխ. ձնէլ, Ասլ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ձնիլ, ՀՃ. ձը՝նել, Զթ. ձը՝նը՝լ, ձօնուն, Հմշ. ձնուշ. (սրանց մէջ Ագլ. և Սչ. գործածւում են միայն անասունների համար. իսկ մարդոց համար ասւում է Սչ. ընձայել)։—Ծին արմատը ունին Բլ. Կր. Նբ. Վն. այսպէս է կոչւում կովի խիրաքանչիւր տարւայ ծնունդը՝ սկսած չորրորդից. 2. Կր. «չորս տարեկան եզ կամ կով». 3. Ղրբ. «կովի արգանդ». 4. Ալշ. Վն. «մարմնի վրայ խալ». 5. Վն. «մի տեսակ բծաւոր վէրք». 6. Ննխ. «կովի ծնելու ժամանակը». 7. Ղրբ. «տաւարի տարիքը»։ Նոր բառեր են ծնաման, ծնան, ծնեցնել, ծնոտիլ, ծննդաբեր, ծնուկ, ծննդանոց, ծննդկան (Տփ. ծլնդգան, ծլնգդան, Ագլ. ծընընըկուն, ծնըտկուն, ծնըծկուն, ծնըսկուն)։ Անգորայի Թրքախօս հայերն ունին զընընք «Ծննդեան տօնը» (Բիւր. 1898, էջ 789)։

ՓՈԽ.—Հայ բոշայ. անծին «աղ» (Finck, Die sprache d. arm. Zig. ЗАН 1907, 106):

*ԾԻՆԱՄԾՂՈՐ «վրացական պետական մի աստիճանաւոր կամ պաշտօնեայ, վարիչ». գրուած ծիրամծղօր Օրբել. 260 (Զծիրամծըղօրն Վարձէոյ և զծիրամ ծղօրն (այսպէ՛ս!) Պղնձահանիցն). առաջին ձևից է ծինամըծղաւութիւն Արձ. 1245 Թուից (ի ծինամծըղաւրութեան Պետրէի). Վիմ. տար. 89։

=Վրաց. წინამძღოლი ծինամձղոլի «առաջնորդ, զօրագլուխ». կազմուած է წინა ծինա «առաջ» և ძღოლა ձղոլա «վարել, տանիլ» բառերից. ըստ Լ. Մելիքսեթբէկ (Նամակ 1933 մայ. 12) ո՛չ թէ վրաց. წინამძღოლი ծինամձղոլի «առաջնորդ, զօրագլուխ», այլ წინამძღვარი ծինամձղվարի «վանահայր, առաջնորդ վանից»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Տահնազարեան, հրատ. Օրբել. Բ. 303, որ համեմատում է վրաց. ծինամծղուար «առաջնորդ, տեսուչ» ձևի հետ։

*ԾԻՏ, ի հլ. «ճնճղուկ» Մագ. Թղ. 206. որ և չիտ Մխ. առ. ճի. Վրդ. առ. 59. կամ ջիտ նոյն նշ. Ոսկիփ. ուրիշ վկայութիւն և սրանից ածանցուած բառեր չկան։

=Փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից։ հմմտ. վրաց. ჩიტი չիտի «թռչնիկ, ճնճղուկ», ვარდის ჩიტი վարդիս չիտի «սոխակ» (իբր թէ «վարդի թռչուն»). մինգ. չիտի «թռչնիկ, ճնճղուկ», լազ. չիտ «ծիտ, ճնճղուկ»։ Հայերէն բառը փոխառեալ է, որովհետև, նախ՝ յետին է և քիչ գործածուած, և երկրորդ՝ որ այսօր էլ միայն կովկասահայ բարբառների մէջ գոյութիւն ունի։ Զարմանալի է սակայն՝ որ Զուբինով² 1579 վրացին հայերէնից փոխառեալ է դնում.—ԱՃ.

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ծի՛ ձայնից։ ՆՀԲ ծի՛դ, չը՛դ ձայներից է հանում և կցում է սանս. չաքաfա բառին։ Peterm. 23 և Böttich. Arica 89, 452 սանս. čaṭaka: Lag. Arm. Stud. § 1053 մերժելով վերջինը՝ ըստ ՆՀԲ համարում է բնաձայն։ Justi, Dict. Kurde 137 քրդ. چيط čit .«հաւ» ձևի դէմ դնում է հյ. ծիտ և վրաց. չիտի, մինչդեռ պէտք էր կցել գւռ. ճուտ «վառեակ» բառին։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Լ. Շմ. Տփ. ծիտ, Յղ. ծէտ, Գոր. Ղրբ. ծըէտ, Ագլ. ծայտ: (Սրանցից փոխառեալ եմ կարծում Վն. ծիտ «ճըն-

ճըղուկի նման մի տեսակ փոքրիկ թռչուն»), ծծկ. Ղրդ. Մրղ. Ջղ. «պարսկական մէկ շահի՝ որ մի կոպէկից մի քիչ պակաս է»: Նոր բառեր են ծառաբոյն, ծառախաղող, ծառախընձոր, ծառանինենի, ծառապաշար (որ և տըռպաշար), ծառատանձ, ծառաշֆ, ծառանուտ, ծառենակ:

*ԾԻՐ, ո հլ. (Սեբեր. ունի ծրաւ, բայց այլ ձ. ծրով) «շրջագիծ» Ես. ե. 21. Յոբ. իբ. 14. Ոսկ. գաղ. Սեբեր. (իսկ ծիր «ցրուած, սփռուած» Վեցօր. պէտք է ուղղել ցիր): Այս արմատից են ծիր կաթին «յարդգող» Շիր. Փիլ. (նաև ծիրածան Զքր. կաթ. տե՛ս Հին հաւ. էջ 114). ծրագիր Ագաթ. Ոսկ. հռ. ծրագրել Փարպ. Կղնկտ. ափնածիր Ագաթ. լայնածիր Օրբել. բոլորածիր Փիլ. Շիր. բոլորակածիր Փիլ. Երզն. մաթ. ծրաբոլոր Վրդն. պտմ. լիածիր ԱԹ. ծրանալ «չորս կողմը ծիր քաշել» Եզն. ծրափակել Փարպ. ծովածիր Փարպ. ծրագրային, ծրագրական (նոր բառեր):

=Նոյն են վրաց. წრე ծրե «շրջանակ, շրջագիծ», დაწერა դածերա «գրել, նկարել», წერა ծերա «գրել», საწერელი սածերելի «թանաքաման», թուշ. წერილა ծերիլա «գիր, գրութիւն», წერადდარ ծերադդար «գրել», լազ. ǰar «գրել», ǰareri, ǰarali «գրուած», ǰara «գիտութիւն», ǰaru «նամակ, գիր, գիտութիւն, ուսում», ǰaroni «գիտուն» (հմմ՛ čar, čaru, čara են): Վերջինների նշանակութեան համար հմմտ. հյ. ծրել «գծել, գրել» Յիշատ: Կովկասեանները պարունակելով աւելի ընդհանուր և բազմազան իմաստներ, չենք կարող դնել հայերէնից փոխառեալ. այլ բոլորը միասին կուլտուրական խալդիներից:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. յն. γῦρος, լտ. gyrus, թրք. چوره čevre, արաբ. دور davr «շըրջան»: Պատկ. և Müller, Armen. VI յն. γυρός, լատ. gyrys «ծիր, շրջան»: Հիւբշ. 457 մերժում է այս համեմատութիւնը, որովհետև γυρός համապատասխանում է մեր ծուռ բառին: Հիւնք. ծուռ բառից:—Scheftelowitz BB 28, 296 հբգ. kĕran, մբգ. keren «դառնալ»: Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gir «երկնակամար», 414 մոնղոլ. togorin «շուրջը», togori «դառնալ», թունգուզ-մանջ. toxoro «անիւ, շրջանակ», 420 ալթայ. ķur «գօտի», 425 ույգուր. teker, tekir «բոլորակ», tekri «շուրջը», օսման. čevre «բոլորակ», čevir-mek «դարձնել», 426 թթր. sir, sür «գիծ»: Մառ Яф. сборн. 2, 144 հայ. ծիր և վրաց. ծրե դնում է յաբեթական kam «երկինք» արմատից, որից նաև սվան. ճեր «առաստաղ»:

ԳԻՌ.—Այս արմատից են ծիր Գնձ. Ղրբ. «ակօս», ծիրը բերել Ղզ. «կարգի բերել», ծրէն դուրս Տփ. «չափից դուրս», ծիրումը մնալ Ղզ. «իր սահմանի մէջ մնալ», ծիր անել Շշ. կամ ծիր տալ Գնձ. «ակօսներ քաշել», ծիրակ Շլ. «զութանի մեծ անիւը», ծրակոտոր անել Ղրբ. «արտը թէ՛ լայնքին և թէ երկայնքին վարել», ծրել Ղրբ. «երկու արտի իբր սահման մի ակօս քաշել», ծըրծըրոտել Ղրբ. «ծուռ ու մուռ վարել արտը»:

ԾԻՐԱՄԾՂՕՐ տե՛ս Ծինամծղօր:

*ԾԻՐԱՆ (ըստ ՆՀԲ ո, ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ծիրան պտուղը, միշմիշ, պարկուկ» Մ. առակ. Վստկ. Բժշ. (ուրիշ լեզուներով կոչւում է «հայկական սալոր կամ խնձոր». այսպէս լտ. armeniacum. իտալ. armellino, արաբ. تفّاح الارمنى tuffāḥ-al-armanī «հայկական խնձոր». գիտական բուսաբանական անունն է prunus armeniaca «հայկական սալոր»): Թէև ծիրան բառի գործածութիւնը շատ նոր է, բայց անշուշտ ամենահին ժամանակն էլ կար. որովհետև ունինք նրանից ծիրանի «ծիրանեգոյն կարմիր. 2. ծիրանի ներկ տուող մի խեցեմորթ. 3. ծիրանեգոյն ընտիր զգեստ» ՍԳր. Վեցօր. Կոչ. ծիրանակիր Մծբ. ծիրանածին Ագաթ. ծիրանաներկ Եւս. պտմ. ծիրանավաճառ Գծ. ժզ. 4. Ոսկ. մ. բ. 18. ծիրանացուցեալ Ոսկ. մաթ. ծիրանաւոր Ոսկ. մ. բ. 22. ծիրանափառ Ագաթ. Կորիւն. ծիրանեզարդ Եւագր. ծիրանեկիր Կոչ. բոլորածիրան Պտմ. աղէքս. եզրածիրանի Ես. գ. 22. միջնածիրանի Ես. գ. 22. զուգածիրանի Նար. խչ. շուրջծիրանացեալ Բրս. հց. և այլն:

=Եթէ այս պտուղը Հայաստանի բնիկ

արտադրութիւնն է, ուրեմն բառը փոխառեալ պէտք է լինի խալդերէնից։ Սրանից են նաև վրաց. ზერამი ծերամի, թուշ. ზერამ ծերամ, ափխազ. աճարամ «ծիրան», որոնց նախաձայնին համաձայն են գալիս մեր արդի գաւառականներից Ալշ. Մշ. ճիրան ձևը։ —Աճ.

ՆՀԲ (ծիրանի բառի տակ) լծ. թրք. զէր, զէրտալի և սարը (իմա՛ պրս. zar «ոսկի», zard-alu «ծիրան» և թրք. sarə «դեղին»)։ Müller SWAW 88 (1877), էջ 14=Armen. VI սանս. hiranya և զնդ. zaranya «ոսկի» բառի հետ։ Canini, Et. étym. 182 սանս. harina «դեղին»։ Հիւնք. ծիրան հանում է պրս. زرد zard «դեղին» բառից, իսկ ծիրանի՝ Տուր «Տիւրոս» քաղաքի անունից։ Մառ ИАН 1915, 779 վրաց. ծիթելի և սվան. ծրճի, ծրաճի «կարմիր» բառերին ցեղակից է դնում։ Պատահական նմանութիւն ունին սանս. hiraṇa «ոսկի, դեղնագոյն», մինգ. čirï և հազգ. čirái «ծիրան» (JAs. 1916, 251), մոնղոլ. ձերէն, կիրգիզ. جیران ǰiran «շէկ»։

ԳԻՒ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ծիրան, Գոր. ծէ՛րան, Ղրբ. ծըէ՛րան, Ոզմ. ծէյրան, Ագլ. ծm՛րիւն, Ալշ. Մշ. ճիրան.—Ասլ. Ննխ. և Պլ. պահած են միայն ծիրանի-գոտի «ծիածան» բարդի մէջ։—Նոր բառեր են ծիրանաշիր, ծիրանեփայտ, ծիրանկոտ, ծիրանձաստւ, ծիրանխաշիկ, ծիրանսալոր, ճիրընոց «ծիրանի այգի» (վերջինս ըստ Rivola):

ՓՈԽ.—Արաբ. տառադարձութեամբ ثيران θīrān «ծիրան» իբր Հայաստանի պտուղ յիշում է Իբն Ֆակիհ արաբ աշխարհագիրը՝ իր كتاب البلدان Kitāb-al-buldān (Գիրք քաղաքաց) աշխատութեան մէջ, էջ ٢٩٨ (ըստ Թոփչեան, Mitteil. des Seminars f. orient. spr. Berlin 1904, էջ 149). —Նոր փոխառութիւն է վրաց. წირანი ծիրանի «քաղցրակորիզ ծիրան». (Չուբինով[2] 1705 հայերէնից փոխառութիւն է համարում նաև վրաց. ზერამი ծերամի «ծիրան», բայց այս մասին տե՛ս վերը).—Մտել է Ս. Գրքի բրդ. թարգմանութեան մէջ՝ ծիրանի ձևով. Ու ժը Թիւատիր պաժէրէ ծիրանի ֆրօթօղ (Ծիրանավաճառ ի Թիւատիր քաղաքէ). Գծ. ժզ. 14։

ԾԻՐՏ (ի հլ. ըստ ՋԲ, բայց առանց վկայութեան) «թռչունի կամ ճանճի աղբ» Մագ. Վստկ. 68. Տաթև. ձմ. ժե. որից ծրտել «աղբել (թռչունի)» Տոբ. բ. 18. Թղթ. բար. Փիլ. Մխ. առակ. (մեղուի) Վստկ. «ձկների ձու ածելը» Վեցօր. 142. գրուած է յետնաբար ծիրտ Առաք. պտմ. 233։

Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 383 կցում է դիրտ «մրուր» բառին, ընդունելով ծ և դ ձայների լծորդութիւնը։ Հիւնք. բրծել բայից։ Justi, Dict. Kurde էջ 128 քրդ. čirt և վրկան. čärt ձեւերի հետ։ Karst, Յուշարձ. 425 թթր. ter, tir, չուվաշ. tiris, օսմ. teres «անմաքուր»։ Պատահակա՞ն են արդեօք կովկասեան լեզուներից անդի, կարատա tcerti «ցեխ», ակուշա և խիւրկ. čärt «ցեխ» բառերը։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. Տփ. ծիրտ, Ասլ. Խրբ. Պլ. Սեբ. Տիգ. ձիրդ, Ոզմ. ծէյրտ, Ղրբ. ծըէ՛րտ, Ագլ. Գոր. Երև. Մկ. ծէրտ, Ալշ. Մշ. ծեռդ, Ջղ. Սլմ. Վն. ծեռտ, Մրղ. Շմ. ծըռտ (այս վերջիններին համաձայն է գալիս Առաք. պտմ. ծիռտ ձևը). Հճ. Հմշ. ձիյդ, Զթ. ձայդ, ձը՛րդ.—բայական ձևով ունինք՝ Ախց. Կր. ծրտէլ, Ղրբ. ծռտէլ, Ագլ. ծռտիլ, Տփ. ծրտիլ, Ասլ. ձրդէ՛լ, Պլ. ձոդել, ցոդել, Հմշ. ձըյդուշ: Նոր բառեր են ծրտոտ, ծրտոտել, ծրտաճամ, ծրտաճամիլ, ծրտաճոտ, ծըրտոռած, սրտոռիկ:

ՓՈԽ.—Քրդ. چرت čirt «թռչունի ծիրտ», چریك čirtik «հիւանդ աչքերից վազած թացութիւն. ճիպր». (այս իմաստն ունի նաև Խրբ. ծիրտ)։

ԾԻԻ «կտոր, պատառ (մանաւանդ շորի»). արմատ առանձին անգործածական, գտնըւում է միայն արդի բարբառների մէջ (տե՛ս տակը գտ). որից ծուէն «շորի պատռած կըտոր» Դ. թագ. բ. 12։ Նար. «փայտից կըտրած կտոր» Մագ. Թղ. 219. ծիրանածուէն «ծիրանիից շինուած շոր» Նար։

Հիւնք. ծիւ *հանում է* ծուէն *բառից, իսկ* ծուէն՝ ճողան-*ից։*

ԳԻՌ.—*Արմատական* ծիւ *ձևն ունին Խրբ.* «*կտոր*» (*որ.* մսի ծիւ), ծիւ ծիւ *Ղրբ.* «*պատառ պատառ*», ծիւ ծիւ անել *Ղրբ.* «*պատառոտել*», ծիւ ծռար *Ատն.* «*կանանց՝ սնտուկների մէջ պահած շորեղէններն ու զարդերը*», ծիւ ծիւ *Երև.* «*պատառ պատառ*» (*Ամատ. Հայոց բառ ու բան, 308*). —*Նոր բառեր են* ծուիկ ծուիկ *Երև. Լ. Պլ. Վն. Տփ.* «*բզիկ բզիկ*», ծուատել *Երև. Նբ.* «*կտրտել, բզկտել*», ծուանգ ծուանգ? *Ղրբ.* «*պատառ պատառ եղած, բզկտուած*», ծվռտել *Ալշ.* ծվռթել *Վն.* ծվծվատել *Ղրբ.* «*բզկտել*»։

*ԾԻԻ «*աթար, թրիք վառելու ցան*». մէկ անգամ ունի Եղիշ. Բ. էջ 40 (տպ. Վենետ. 1893, էջ 95). «*Ծիւք և քակորք ի կրակ մի՛ եկեսցեն կամ մի՛ այրեսցին*»։—Այս բառը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 150 և մեկնում է* ծիւ «*ցան*» (*որ է աթար*)։—*Եղիշէի ուրիշ ձեռագիրներ գրում են* ծիւղ «*խոփւ*», *որից իմացւում է որ* ծիւ «*աթար*» *շատ անսովոր բառ էր։*

=*Վրաց.* წივა ծիվա «*չորացրած թրիք՝ վառելու համար, աթար*» (*Չուբինով*[2] *1679*)։

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «*ծիրտ կամ քուրջի կտոր*» (*վերջին իմաստով նախորդի հետ նոյն են ըմբռնում*)։ *Վրաց. բառի հետ ուղիղ համեմատեց նախ Մառ.* Крит. и мелкія ст. *(1903), էջ 27։ Նոյնը անկախաբար նաև ես. բայց ի նկատի ունենալով հայերէն բառի շատ անսովոր լինելը, դրել եմ փոխառեալ վրացերէնից։ Մառ նոյնին է կցում նաև ասոր.* ܨܥܐ ṣāā «*կեղտոտ, անմաքուր*», ܨܥܬܐ ṣātā «*կեղտ, աղբ*», ܨܥܘܬܐ ṣāvūtā «*անմաքրութիւն*» *են։ Եթէ այս բառերը իրօք կապ ունին, հայն ու վրացին պէտք է դնել փոխառեալ ասորերէնից։*

*ԾԻԻՐ «*մարմինը հալիլ, մաշիլ*». արմատ առանձին անգործածական. որից* ծիւրել «*անձը մաշեցնել*» *Վեցօր.* ծիւրիլ «*հիւծուիլ*» *Բ. Թագ. ժգ. 4. Վեցօր. 85.* ծիւրեալ *Երեմ. ժգ. 3. Ոսկ. ես.* ծիւրեցուցանել *Վեցօր.* ծիւրական *Երեմ. ժդ. 15. Եւս. քր.* ծիւրութիւն *Ոսկ. մ. ա. 4.* ծիւրախտ «*հիւծախտ*» (*նոր բառ*).—*Բառ. երեմ. էջ 318 և ՀՀԲ ունին նաև* ցիւրանալ «*հիւծիլ, հիւանդանալ*» *ձևը։*

=*Նոյն է թւում վրաց.* წვრილი ծվրիլի, წვლილი ծվլիլի «*մանր, բարակ, քիչ, անգայտ, նօսր*», წვრილება ծվրիլեբա «*մանրել, կոտրել*», გაწვრილება գածվրիլեբա «*փշրել, մանրել, բարակացնել*», გამძვრალი գամ-ծվրալի «*ճմլած, տրորած*» *բառերի հետ։ (Հայերէն միաժամանակ ասում ենք* ծիւրախտ *և* բարակցաւ, ծիւրիլ *և* բարակիլ)։ *Բայց որովհետև ո՛չ հայերէնը կարող է յառաջանալ յիշեալ վրացական ձևերից և ոչ վրացերէնը հայերէնից, ուստի պէտք է փոխառեալ դնել խալդեան լեզուից.* —*Ըստ այսմ վրացերէն բառերի արմատը պիտի լինի* წვრ- ծվր-, *իսկ* -ლი, -ილი, -ალი *մասնիկ են։*—*Աճ.*

ՆՀԲ լծ. ծորել, սորել, թորել: Canini, Et. étym. *էջ 12 հյ.* ծեր *և չեխ.* zrati *բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 78 հայ.* կործիլ, կորուստ, ծեր *և սրա ցեղակից ձևերի հետ հնխ.* gar «*ծերանալ*» *արմատից։* Justi, Dict. Kurde, *էջ 220 մեր բառի հետ է դնում քրդ.* zebirin «*տկարանալ*»։ *Յակոբեան, Բիւր. 1899, էջ 600 պրս.* zar «*ծեր*» *բառից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *84 հյ.* ծարաւ, *սանս.* ǰvárati «*ջերմել*», *պալի* ǰaro «*ջերմ*» *են բառերի հետ հնխ.* g'eu-ro- *ձևից, իբրև «այրած, չորացած»։*

ԾԼԵՐ «*վաղամեռուկ խոտը*» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1202։*

ԾԼԻԼ «*վախենալ*». *մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. բ. 8, էջ 511* «*Տալ համարձակ պատասխանի և մի՛ ինչ ծլիլ*». *յն.* καταπλαγῆναι «*սարսափահար լինել, սաստիկ վախենալ*»։ *Արմատը պիտի լինի* ծիլ *կամ* ծուլ:—*Վերջինիս նման է, բայց կապ ունի՞ արդեօք գւռ.* ծուլ լինել, ծուլ ծուլ լինել *Երև. Լ. Ղզ. Շլ.* «*նստած տեղից վեր վեր ցատկել (ուրախութիւնից)*», ծուլ անել *Լ. Ղզ.* «*վեր բարձրանալ (ծուխը)*», ծուլի գցել *Երև.* «*մի բան դէպի վերև գցել*»։

ԾԼԻՂ «*կոտրուիլ, ջարդուիլ*». *Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գըտ-*

նում Ոսկ. պօղ. Ա. 376 «Եթէ յաղամանդ-
ւոյն ինչ յօդեալ իցէ, թեպէտ և բազում ան-
գամ մաշի, չէ հնար թէ ծլիցի երբեք», որից
անծլելի «անխախտելի կամ անխորտակե-
լի». մէկ անգամ ունի Տիմոթ. կուզ. էջ 281
«Առ մեծագոյն մտահաճութիւն հիմնացելո-
ցըն ի վերայ անծլելի վիմին ուղղափառի
հաւատոյ և առ պատկառութիւն նախաստա-
ցելոց աղանդոցն» (Տե՛ս իմ Հայ. Նոր բա-
ռեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 80)։

Պատահական նմանութիւն ունի ա-
սոր. səlā կամ ܨܠܐ ṣəlī «հակուիլ, թեքուիլ, ծռուիլ»։

ԾԼՈՒԿ «ծառա՞յ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. էջ 427 «Ունելով ընդ իւր մարդս հազար, ընդ ձիւոր, ընդ ծլուկ, ընդ խարուանդայ, ընդ հետևակ»։

Կայ արաբ. زلوق zuluq «արագընթաց երիվար» (Կամուս. Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 921), բայց իմաստով անյարմար է։

ԾԽՈՂՆԻԼ տե՛ս Ծղխնիլ։

ԾԾԳԵԼ, անյայտ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ ունի Բառ. երեմ. էջ 198 ճղճմել բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ ճղճմել «մտասուզել, ճշտել, ճգնիլ, ծածկել, ծծգել»։

ԾԾՈՒՄԲ, ո հլ. «քուքուրդ» ՍԳր. ՑՀ. կթ. գրուած է նաև ծծում Մեկն. ղկ. Իրեն. ցոյցք 33, Վրք. և վկ. Ա. 650. Կնիք հաւ. էջ 9, ծրծում Ճառընտ. որից ծծմբաբեր (գրուած ծծմաբեր) Շնորհ. Եդես. ծծմբախառն Նչ. եզեկ. (գրուած ծծմախառն Եփր. խոստ. Արծր.), ծծմբածին Յս. որդի. ծծմբաճամ Մխ. երեմ. ծծմբաճար Վրդն. ծն. ծծմբեայ Մագ.—Նոր բառեր են ծծմբաճոտ, ծծմբային, ծծմբափոշի, ծծմբաջրու, ծծմբատ են։—Երեք ձևերից հնագոյնը կարծում եմ ծծում, որի վրայ ետոյ աւելացել է բ, ինչպէս բեմբ, պատշգամբ բառերի մէջ։

Տէրվ. Նախալ. 89 սանս. dhu, յն. θύω, սանս. dhūma, լտ. fumus «ծուխ», յն. θέειον «ծծումբ» ձևերի հետ կըցում է հյ. ծուխ և ծծումբ. (վերջինը իբր կրկնուած ծում արմատից՝ բ յաւելուածով). բոլորը միասին հանում է հնխ. dhu «փչել, ծխել» արմատից։ Հիւնք. մեկնում է ծծ-ող և բմպ-ող։ Երեմեան, Բազմ. 1900, 104 սանս. çulvari, լտ. sulphur «ծծումբ» բառերի հետ?

ՓՈԽ.—Վրաց. წუმწუმა ծումծումա, წუმწუბა ծումծուբա, წუნწუბა ծունծուբա «ծծումբ. 2. լուցկի»։ (Այս ձևերը յիշում է նախ Brosset, JAs. 1834, էջ 369 են)։

ԾԾՏԵԼ. անյայտ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 247՝ շնկճել բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ շնկճել «ծծտել կամ ճենճերել կամ երեել»։

ԾԿԻԿ, ԾԿՈՅԹ տե՛ս Ճկոյթ։

ԾԿԾԿԵԼ «ձայն հանել կամ խռովել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 150, որից առնում է ՓԲ «աղաղակել, գոչել» նշանակութեամբ։

[ԾԿՈՒ «անծանօթ մի բոյս. պտո՞ւ» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1206, որ սխալած է Գաղիանոսի մի ձեռագրում կարդալով «Դրեմիսին. ծկու» և այս բառով հասկանալով drimys, drymis, drymeia բոյսը։ Նորայր ՀԱ 1921, էջ 235 ցոյց է տալիս որ Գաղիանոսի ուրիշ լաւագոյն ձեռագիրներ ունին «դրեմիսին, կծու», որ է յն. δριμύς «կծու, թթու, տտիպ»։]

ԾԿՐԱԼ «կերածը վեր տալ, զկռտալ, ձգըռտալ». ունին միայն ՋԲ և ԱԲ, առանց վկայութեան։

ԾԿՐԱՒՈՐԻ «Հրատ մոլորակը». ձևով անստոյգ բառ, որովհետև գրուած է ծկրաւորի, ծկաւորի Ջբր. կթ. Տոմար. ծպաւոր Մեկն. ծն.։

Հներից Մեկն. ծն. գրելով ծպաւոր՝ իմանում է ծոպ բառից. և ըստ այսմ էլ գրում է. «Ծպաւոր՝ զզգեստն ասէ, որ է օղն»։ Բառ. երեմ. էջ 150 ծկաւորի «անուան է աւուր»! Ալիշան, Հին հաւ. էջ 109—110 գրում է. «Պէս պէս գրուած կայ. ինչպէս ծկաւոր, զոր մեր բանասիրաց մէկն՝ «յաման» թարգմանէ, կամ ծպաւոր՝ զգեստուց փէշը կամ կախ մասն նշանակելով, որ է «ծոպ». սակայն թուի թէ ծկոր ուրիշ յատուկ բան մի նշանակէ։ Մոկաց և Ռշտունեաց մի-

չոց՝ Կարկառ վիճակի մէջ կայ այս անուամբ գիւղ մի. արևելագէտք Ասորեստանեայց արձանագրութեանց մէջ կարդան ծըկուրատ, բոլորակ և պարուրաձև աշտարակի կամ դիտանոցի նշանակութեամբ»։

ԾՂԻ (ծղւոյ, ծղեաց), մանաւանդ անեզական ծղիf (գրուած նաև ծղիկ, ծղուկ, ծղիճ, ծղիկf) «ամբողջ դաստակը՝ ձեռքը և մատները միասին» Փիլ. Վրդն. ծն. Գնձ. Ոսկիփ. որից ծղացի Թրակ. Երզն. և Նչ. քեր. ծղաճոց «թևի գարդ» ԱԲ. սպիտակածղի Նոնն. ոսկեծղի Յայսմ. ծղոսկր (Նոր գրականի մէջ)։

ՆՀԲ ծիղ, ճիւղ բառից։ Հիւնք. հանում է ծղխճի-ից։ Bugge KZ 32, 43 ծիղ բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. ذراع ḍirā' «արմուկի ծայրից մինչև միջին մատի ծայրը եղած մասը» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 574)։

ԾՂԽՆԻ կամ ԾԽՆԻ (-նւոյ, -նեաց) «դռան երկաթէ կրունկները» (ռճկ. rէզէ) Գ. Թագ. զ. 33. Առակ. իզ. 14. Նորագիւտ Ա. մնաց. իբ. 3. Լմբ. առակ. գրուած է նաև ծխաճի Լմբ. առակ. ծխղճի Տիմոթ. կուզ. էջ 75, ճխճի Նորագիւտ Ա. մնաց. իբ. 3 (մէկ ձեռագրի մէջ միայն), ծղիճ Բառ. երեմ. էջ 150. ճղաճ Տաթև. ամ. 389։—Այս բառից պէտք է լինի ծխողճիլ «դառնալ», որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. գամագտ. Բ (ըստ Նորայր, Բառաս. 1900, էջ 133). հմմտ. «Որպէս դուրք (որ) շրջին ի ծղխնւոջ, նոյնպէս վատ ի մահիճս իւր». Առակ. իզ. 14 «Զվատն օրինակէ դրանն, որ միշտ ի շարժ է և ի ծղխնոջն». Լմբ. առակ. այսպէս են հասկանում նաև Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 150. ծըղխճիլ, ծղխճել «երևութանալ կամ շըրջապատիլ» (տե՛ս ՆՀԲ ծղխճի, որից Մէնեվիշ. Գամագտ. 24)։

ՆՀԲ աղխ բառից։ Հիւնք. ծախf բառից։

ԳԻՌ.—Բլ. ճխաճ, Ալշ. Մկ. Մշ. Սլմ. ճըխաճ, Հին Ջղ. ճլխաճ, Ոզմ. ջխաճ.—վերջիններիս հետ հմմտ. Նորագիւտ Մնացորդաց ճխճի ձևը և Տաթևացւոյն ճղաճը:

ՓՈԽ.—Չգիտեմ թէ կապ ունի՞ սրա հետ վրաց. ხაძალნი საძალნი «դռան փայտէ նիգ կամ սողնակ». (այս նշանակութեամբ է նաև մեր արդի գաւառականներից խն. ճըխաճ.)—վրացի բառը կարող է կազմուած լինել სა–ձալնի, բայց ძალნი ძალնი առանձին նշանակում է «ուժ» և ո՛չ «ծխնի կամ սողնակ»։

ԾՂՆԻ «ծիծռան նման թռչուն ծովային, ալկիոն, alcyon». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 41 ա, իբր մհյ. բառ։

ԾՂՐԻԴ կամ ԾՂՐԻԹ «աշնանային գիշերախօս ճպուռ» Բժշ. արդի գրականում գործածական է ծղրիտ ձևով (արևմ. գրական)։

=Թւում է թէ բնաձայն բառ է. հմմտ. գռ. ծղրալ «ճպուռի, ծղրիդի ձայն հանել», ծղրտալ «ճչալ, բղաւել», ծղրտաճ «ճչացող, բղաւող», ծղրտոց «գոչիւն, բղաւոց»։ Այսպէս նաև Թրք. čirɣid, čərɣət «ծղրիդ», բուլ. jiliti «ճնճուղ, ճնճղուկ», չեչէն. čiēɣardig «ծիծեռնակ», ռաղա čirtele «ճպուռ»։

Lag. Arm. Stud. § 1056 յիշում է սուր. لوِز lrd «մարախ, մորեխ»։ Հիւնք. Թրք. չիրղիբ: Pictet բ. տպ. Ա. 666 սանս. ǰhirī հոմանիշի հետ, որ դնում է բնաձայն։

ԳԻՌ.—Զթ. ձըʻյխըʻբ, ձըʻրխըʻբ, Խրբ. ձʻըռխըդʻիգ :

ԾՂՈՏ տե՛ս Ծիլ։

ԾՄԱԿ, ի–ա հլ. «արև չտեսած՝ շուք տեղ ձորի մէջ» Եզն. Մամիկ. Վատկ. 48. որից ծմակային «ձորային անարև տեղ» Հաւըսմ. «հիւսիսային (կողմը)» Պտմ. վր. ծմականիստ Պիտ. ծմակացեալ Փիլ. Բենիկ. Մագ. Թղ. 22. ծմակիճ «արևելեան քամին փչած տեղը» Ա. մակ. ժբ. 37. ծմակեցուցանել «մթագնել» Փիլ. ժ. բան. 221 և լին. 125. ծմակեցուցիչ Լմբ. մատ. 187. անծմակ Փիլ. լին. և ժ. բան։

Տէրվ. Altarm. 102 կցում է ձմեռճ բառին. ծմակ բառի հետ ձայնապէս նման է դնում զնդ. zəmaka «խոչ որ ձմեռնային ոգու անուն»։ (Սրանից պէտք է լինի Ալիշան, Հին հաւ. 137)։ Հիւնք. ցամաf բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. چام čām «ձո-

րական տեղիք՝ որք լինին ի մերձակայ տեղիս գեղջ»։

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. ծմակ, *Մշ.* ծմագ, *Հմշ.* ձմագ, *Զթ.* ձօմօգ, ձօմոգ, *Ախց. Կր. Մկ.* ծմա, *Սլմ. Վն.* ծմⅿ, *Խրբ.* ձմա. *այս բոլորը նշանակում են «հիւսիսահայեաց անարև՝ ստուերոտ տեղ, յատկապէս անտառի մէջ». վերջին առումից ձևացել է Գոր. Ղրբ.* ծմակ *«անտառ»։ Նոր բառեր են* ծմակքափան, ծըմակկող, ծմատեղ, ծմակամոշ:

*ԾՄԵԼ *կամ* ԾԻՄԷԼ *«սպանախ կամ շոմին. 2. վայրի փրփրեմ» Բժշ. Մխ. բժշ. կայ նաև* ցիմել *ձևը՝ ըստ ՀԲուս. էջ 170.—* Seidel, *Հրտր. Մխ. Հեր. § 41 այս բոյսը համարում է «*amaranthus blitum L.*» և ո՛չ թէ* blitum virgatum L *կամ* chenopodium capitatum, *ինչպէս ունին ՀԲուս. և Տիրացուեան,* Contributo *§ 104.—այս բոյսերը ուրիշ լեզուների մէջ էլ խառնուած են իրար հետ. հմմտ. ֆր.* **blette,** épinard-fraise, *գերմ.* Erdbeerspinat:

=Փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց. ძუმელა ձումելա *«*амарантъ, петушій гребень *բոյսը». Թերևս նաև վրաց.* წამალი ծամալի *«դեղ, թոյն, դարման, ներկ, թունաւոր խոտ» և թուշ.* წამალ ծոմալ *«բժշկութիւն, դեղ, փոշի» (նախապէս «խոտ»)։ Փոխառութեան ապացոյց է այն՝ որ բառը մեր մէջ միայն շատ ուշ է գործածուած և այժմ էլ գտնւում է միայն Կովկասեան շրջանում։—ԱՃ.*

ՀԲուս. § 1195 դնում է վրաց. ցիմիլ, *որ չգիտէ Չուբինովի բառարանը։*

ԳԻՌ.—Խտջ. ձ՛իմէլ *«մի տեսակ բոյս՝ որ խաշելով ուտում են», Հմշ.* ձմէլ *(?) «կանեփի արտերի մէջ բսնող՝ մութ-կարմրագոյն մի բոյս է», Երև.* ցի՛մէլ *«անուտելի մի բանջար է», Ղզ.* ցի՛մբէլ *«մոլոշի նման մի աղցան է»։—Հայբուսակ յիշում է գւռ.* ծիմիլ *ձևը, որ ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 337 *նշանակում է «*mercurialis annua L *բոյսը»=կմշտրուկ, օղուլ օթը, եապան ֆէսլիյէնի։*

ԾՄԻՆ *«փոքրիկ շնչահան, տճկ. նէֆէսլիք». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վստկ. էջ 122 «Ծեփեա՛ զբերանն և փոքր* ծմին *(այլ ձ.* ծակ մի*) թող, որ շունչն ելանէ»։*

ԾՄՐԻԼ *«լքանիլ, վհատիլ, տխրիլ» Ոսկ. փիլիպ. գ. Մանդ. Պիտ. Փիլ. իմաստ. 77. Պտմ. աղէքս. 111. որից* ծմրաքարձ *«ծանրութեան տակ ճշուած, սրունքները թուլացած» Ջգօն 341 (գիտէ միայն ԱԲ. ըստ ասորի բնագրի «բարձող զլուած» ՀԱ 1914, էջ 322).* ծմրդեալ *«շատ թուլացած, ծիւրած» ՑՀ. իմ. պապ։*

ՆՀԲ կցում է ճմրիլ, զմբրիլ, թմբրիլ *ձևերին։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց.* ձմარեբა ձմարեբա *«թթուեցնել, քացախեցնել»,* ձմარი ձմարի *«քացախ»,* ձმრიანი ձմրիանի *«քացախային»,* დაძმარება դաձմարեբա *«թըթուիլ, նեխիլ, ժանգոտիլ», թուշ.* ձմար. *լազ.* ǰumori, ǰumari *«քացախ»։*

ԾՆԳՈՐԾ *«խորշ». Նորագիւտ բառ, որ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 150։ Բայց այս «խորշ» բառով պէտք է հասկանալ ո՛չ թէ «անկիւն, փոս, ծալք», այլ «արգանդ». հմմտ. անդ՝ էջ 145* խորշ *«զաւակ կամ խընծոր» (իմա՛ «արգանդ»)։ Ըստ այսմ* ծնգործ *դառնում է* ծին *և* գործ *բառերից բարդութիւն։*

+ԾՆԵԲԵԿ *(ըստ ՆՀԲ* ի–ա *հլ. բայց առանց վկայութեան) «ուտելի մի բոյս.* asparagus*» Խոր. աշխ. Վստկ. Բժշ. գրուած է նաև* ծնէբեկ, ծնեփուկ *(ՀԲուս. § 3353),* ծնեփուկ *(ՀԲուս. § 1210 յաւել.),* ծնելբեկ *Մխ. բժշ. 89։*

=Կազմուած է ծին *+* բեկ *արմատներից. այսպէս է կոչուած բոյսը այն պատճառով՝ որ ծիլը շատ մատղաշ ժամանակ են ուտում. «ընդ ծնանելն և բեկանի» (ըստ բացատրութեան ՆՀԲ-ի). հմմտ. նաև յն.* ἀσπάραγος *«ծնեբեկ», որի բուն նշանակութիւնն է «մատղաշ, նորածին ծիլ,* tige naissante*»* (Boisacq 891):

Ուղիղ մեկնեց նախ Գէորգ Դպիր (Բառգիրք երեմ. յաւել. 548) «զի դեռաբոյս ի ծնէ որ բեկանի»։ Նրանից յետոյ են ՀՀԲ և ՆՀԲ։ Թերևս այսպէս էր ստուգաբանում նաև Մխ. Հերացին, որ տալիս է մեզ ծնելբեկ *գրութիւնը։*

ԳԻՌ.—Ալշ. ծնէր'եզ, *Ղրբ. Տփ.* ծնէփակ, *Ջղ.* ծնեփէկ, *Շմ.* ծըփող', *Հին Ջղ.* ծնէ'փուկ, *Ղզ.* ծնի'փակ, *Բլ.* ծինեփիկ, *Մշ.* ծինէպիկ. *վերջին երկուսը նշանակում են նաև «ծայրը եփելով ամրացրած ձու» (կռուակաnի տալու համար), որ իրապէս* *ծայր-եփիկ *ձևից է և յետոյ շփոթուած է* ծնեբեկ *բառի հետ։*

ՓՈԽ.—Վրաց. წინაბეგა ծինաբեգա *«սպիտակ ծնեբեկ,* белая спаржа»։

ԾՆԾԱԼ *«ճենճերել կամ երևիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 150։*

ԾՆԾԱՏ *«շալթուկ, դեռ կճեպից չհանուած բրինձ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Կիր. էջ 219 «Պահանջէին 100 լիտր ցորեան, 50 լիտր գինի, 2 լիտր բրինձ և ծնծատ, 3 տոպրակ, 2 չուան»։*

Ալիշան, Հրատ. Կիր. (անդ) կարծում է «հասկախառն կամ յարդախառն գարի կամ ընդեղէն» (թերևս կապելով ծաղծ *«կալի մնացորդ» բառի հետ)։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 77 մեկնում է վերի ձևով՝* բրինձ *բառի յարադրութեան պատճառով։*

*ԾՆԾՂԱՅ, ի հլ. *«երաժշտական մի գործիք է. զիլ» ՍԳր. Նար. խչ. գրուած է* ձնծղայ *Անկ. գիրք նոր կտ. 291, 301.* ցնծղայ *Վեցօր. 66.* ձնձղայ *Վրդ. առ 198.* ծեծեղայ *Բառ. երեմ. էջ 149. կայ և* ծիծեղայ *ձևը՝ ըստ ՓԲ. միջին հայերէնում ունինք* ծնծղեակ *Թլկր. 27։—Քննասէր, Ծիսական բառարան, Օրաց. ազգ. հիւանդ. 1906, էջ 150 իրարից տարբեր է դնում* ծընծըղայ *«տափակ երաժշտական գործիքը» և* ծնծղակ *«կիսագունդ զանգակաձև գործիք մը՝ որ պղնձէ թաթով մը բաղխելով՝ դուրսէն՝ ձայները ճշտելու և կանոնաւորելու համար կգործածեն»։—*Ծնծղայ *«եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամստ. 315)։*

=Ասոր. ܨܨܠܐ ṣeṣṣəlā, ܨܝܨܠܐ ṣiṣṣəlā *«ծնծղայ», որի միւս սեմական ձևերն են՝ եբր.* צלצלים ṣelṣəlīm, *արամ.* צלצלא ṣalṣəlā, *եթովպ.* ጸናጽል ṣanāṣəl, ጸናጽላት ṣanaṣəlat *«ծնծղայ». բոլորի արմատն է եբր.* צלל ṣll, *արաբ.* صلّ ṣall, *ասոր.* ṣal *«հնչել»,—Հիւբշ. 306։*

Նախ Schröder, Thesaur. *45 դրաւ եբր. ձևից։ Նոյնը յիշում է նաև ՆՀԲ։—* Lag. Arm. Stud. § 1059 *ասորականից։ Հիւնք.* ցնցել *բայից։*

ԳԻՌ.—Ննխ. Ռ. ձնձղա, *Ջղ.* ձ'նձըղա, *Մշ.* ձ'նձղա, ձ'նձղիգ, *Ալշ.* ցընձղա, *Խրբ.* ցընձըղա, ցընձախ, *Երև. Սլմ.* ծնձղակ, *Ախց.* ցընծըղնէr *(միայն յոգնակի ձևով), Հճ.* ձընձըդագ, *Մկ. Վն.* ցընձղակ, *Սեբ.* ցընձախ, *Զթ.* ձինձղուf, *Սչ.* ցնձա.—*Անգորայի թրքախօս հայերը ունին* սնչակ *ձևը (Բիւր. 1898, 865, որ տպագրական սխալ է երևում և պէտք է ուղղել* սնզակ, *որ է* ցնձակ*)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. წინწილი ծինծիլի *կամ* წინწილა ծինծիլա *«ծնծղայ»,* მეწინწილე մեծինծիլե *«ծնծղահար»։*

ԾՆԾՂԱՐ *«մի տեսակ բոյս, գետնի աստղ, լատ.* asperula odorata» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1212։*

ԾՆԾՈՅ, ԾՆԾՈՑ *տե՛ս* Ծանծ*։*

ԾՆԿԱՍԷՐ *«պարկեշտ, ընտանեսէր». մէկ անգամ ունի Գ. մակ. դ. 6 «Ամրածածուկ քօղաձիգ ծնկասէր հարսունք վարսս մերկացեալ»։*

ՀՀԲ հանում է ծնգիլ *«նեղուիլ, ծիւրիլ» բայից։ ՆՀԲ մեկնում է «որ սիրէ առանին նստել* ի ծունկս»: *Հաւանական է Հիւնքեարպէյէնտեանի մեկնութիւնը, որ կարծում է թէ յուն.* φιλόγονος *«ծնելասէր, երեխասէր, իր զաւակներին սիրող» բառից է թարգմանուած, շփոթելով* γόνος *«ծնունդ» բառը* γόνυ *«ծունկ» բառի հետ։*

ԾՆԿԻԼ կամ ԾՆԳԻԼ *«ծիւրիլ, մաշիլ, տառապիլ» Վեցօր. 85. Եզն. Ոսկ. մտթ. Եփես. և եբ. 205. որից* ծնկոտ *«թոյլ, ծոյլ» Կանոն.* ծնկացեալ *«թուլացած» Ոսկ. եբ.* ծնգտիլ *«անդամները քաշուիլ, կարկամիլ» Ոսկ. կող. 574 (չունի ՆՀԲ). գրուած է նաև* ձնգիլ *Ոսկ. մ. ա. էջ 213։*

ՆՀԲ և Հիւնք. հանում են ծունկ *բառից. «լինել որպէս ծունկ կթուցեալ»։*

ԾՆՔԵԼ *«դողդողել կամ հաստատել». ունի*

միայն Բառ. երեմ. էջ 150 (եթէ չէ շփոթուած կնճել բառի հետ)։

+ԾՆՕՏ, ի *հլ. «կզակի ամբողջ ոսկորը» ՍԳր. Եւս. պտմ. նմանութեամբ նաև «մի բանի եզերքը. 2. եզերքի վրայ զարդեր» ՍԳր. (գրուած է* ծնոտ՝ *կրկնագիր Ագաթ. Յուշարձան, էջ 107բ). որից* ծնոտաճակ առնել *«ծնօտը պատռել» Ջքր. կաթ.* երկայնածնօտ *«ծնօտը երկար» Ոսկ. կողոս. ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'en- *ձևից. հայերէնը ծագում է հնագոյն* *ծին-ատ *ձևից, ինչպէս* ծղօտ *ծագում է* *ծիղ-ատ *ձևից։ Ցեղակիցներից ունինք յն.* γένυς *«ծնօտ»,* γένειον *«կզակ»,* γενείας *«մօրուք»,* γναθμός, γνάθος *«ծնօտ, այտ, բերան», մակեդ.* κάναδοι *«երկու ծնօտները», լատ.* gena *«այտ», գոթ.* kinnus *«ծնօտ, այտ», հբգ.* kinni, *անգսք.* cin, *գերմ.* Kinn, *անգլ.* chin, *հհիս.* kinn *«այտ», հիռլ.* giun, gin *«բերան», կիմր.* gen *«ծնօտ, այտ».* genau *«բերան», լիթ.* žándas *«ծնօտ», լեթթ.* zuôds *«կզակ», փռիւգ.* ἀζήν, *հլց.* ἀζένα *«մօրուք» (α մասնիկով), սնս.* हनु hánu- *«ծընօտ», զնդ.* 𐬰𐬀𐬥𐬎 zanu *«ծնօտ» (տե՛ս* Bartholomae 1689), *պրս.* زنخ zanax *«կըզակ», աֆղան.* zana, zanax, *բելուճ.* zanūk, zanīk *«կզակ»* (Walde 337, Boisacq 144, Horn § 669, Trautmann 365, Kluge 255, Pokorny 1, 587, Ernout-Meillet 397): *Հիւբշ. 456։*

Նախ ՆՀԲ լծ. սանս. ganda, *յն.* γνάθος, *լտ.* gena: Windisch. *13 լտ.* gena, *յն.* γένυς։ Böttich. ZDMG 1850, 356 *սանս.* hanu: *Նոյն,* Arica 70, 145, Lag. Urgesch. 681, Müller SWAW 42, 254, *Պատկ. են վերինների պէս։ Հիւբ.* ծղօտ *բառից։ Գազանճեան, Տարեց. Պապիկեան 1905, 126 լծ. թրք. չէնէ «ծնօտ»։*

*ԾՈԹՈՐ, ո *հլ. (գրուած նաև* ծոթորին, ծոթորուն, ծորթին, ծորթուն, ծաթրին, ծայթրին, ծեթրուն, *իսկ Բառ. երեմ. էջ 151 գրում է* ծոնթրուն, ծանթրան) *«մի տեսակ համեմային բոյս. լտ.* origanum vulgare L *ըստ* Saidel, *հրտր. Մխ. հեր. § 316,* thymus serpyllum L *ըստ Տիրացուեան,* Contributo 419, satureja hortensis L § 421, satureja laxiflora K § 422, zizyphora clinopodioides M. B. § 426» *Վանակ. հց. Բրս. մրկ. 363. Վրդն. ել. Վստկ. 173. Գաղիան. Բժշ.—կայ նաև* սաղիր *ձևը՝ Վստկ։*

=Ասոր. ܨܐܬܪܐ ṣāϑrā, *արաբ.* صعتر ṣa'thar, سعتر sa'tar, *որից է նաև հյն.* sáthra, sátar, *լատ.* satureja. *բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։ Վերջին ժամանակի փոխառութիւն է* սաղիր, *որ գալիս է ուղղակի արաբերէնից։—Հիւբշ. 306։*

Առաջին անգամ Lag. Urgesch. *847 կցեց արաբ. ձևին, որին յետոյ աւելացրեց* Prov. *26, 8 նաև ասոր. ձևը։ Նշանակութեան ճշտման համար տե՛ս Արթինեան, Տունկերը Ա 60 և Ամէնուն Տարեցոյցը, 1914, էջ 162։*

ԳԻՒ.—Ախց. ծէթրօն, *Վն.* ծէթրէն, *Ալշ. Մշ.* ծիտրեն, *Ննխ.* ցէթրին, *Պլ.* ձարթին, զաթրին, *Ռ.* զաթրին, *Հմշ.* ձէթրին, *Ասլ.* ձայճրին, ձաթճյին, *Պրտ.* զանթրին, *Ղզ.* ծըրթօ'րոն, *Գնձ.* ծըթի'ւրան, *Ագլ.* ծնթա'րան, *Ղրբ.* ծնթէօ'րոն, *Ջղ.* ծանթորան, իծանթորան, *Ակն.* ձայճին, *Խրբ.* զոթիրէն, *Տփղ. (նոր փոխառութ. արաբերէնից)* զա'թար: *Նոր բառեր են* ծաթրինամել, ծէթրնոց *«ծաթրին շատ բուսած տեղ»* (Rivola):

ՓՈԽ.—Թրք. زاتر zatir *(տե՛ս* Gustav Meyer, Türkische Studien SWAW 128, 1893) *և գու. թրք.* zatrin *հայերէնից են նախաձայն* z-*ի պատճառաւ. քրդ.* جاتری jatiri *«զուիրակ»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 112). Կուբանի ռուսական բարբառով* цетрин *(որ բուն ռուս. կոչւում է* чебрецъ)։

ԾՈԾՈՐԱԿ *«գլխի կամ պարանոցի ետևի կողմը» Ագաթ. Ճառընտ. (Ագաթ. այլ ձեռ.* ծոծրակ, ծործորակ). *արդի գրականում ընդունուած է միայն* ծոծրակ *ձևը։*

ՆՀԲ մեկնում է «որպէս ծորակ՝ *երակ և անցք ուղղոյ կամ ծծոյ ընդ անրակն և իբրու* ծործոր *կամ* ծորամէջ*»։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր.* ܨܘܪܐ ṣaurā, *եբր.* צואר ṣavvār *«վիզ»։*

ԳԻՐ.—*Երև.* ծօrծօrակ *(Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 317ա), Ախց. Կր.* ծօrծակ, *Ակն. Խրբ. Սեբ.* ձօrձագ, *Զթ.* ձիձիյօգ, ձիձիrօգ, *Հճ.* ձիrօգ, *Հմշ.* ձօճձrագ *(ունիմ նաև Հմշ.* ձօձr *ձևը. բայց աղբիւրը մոռացել եմ նշանակել)։*

*ԾՈՄ *(յետնաբար ո հլ. հմմտ. Կանոն. էջ 86* ծոմօցն*) «օրական մէկ անգամ միայն ուտելով պահք» Ա. մակ. գ. 47. Մծբ. Եփր. համաբ. որից* ծոմել *«ծոմ պահել» Եփր. ղտ. 347. Թագ. 439. որ և* ծոմանալ *Զքր. կթ. Տօնակ. Ոսկփ.* ծոմական *Յհ. իմ. ատ.* ծոմապահ *Մծբ.* ծոմապահութիւն *Շնորհ. թղթ.* ծոմաջան *Մանդ. Եփր. Սիւն. Գնձ.* ծոմացուցանել *Կանոն. Տօնակ։—Առհասարակ Ս. Գրքի մէջ թարգմանուած է* պահ *և միայն մէկ անգամ գործածուած է* ծոմ *ձևը։*

=*Ասոր.* ܨܘܡ ṣōm, ܨܘܡܐ ṣaumā *կամ* ṣōmā, *եբր.* צוֹם ṣūm, *արամ.* ṣōm, *արաբ.* صوم ṣaum *կամ* صيام ṣiyām, *եթովպ.* ጾመ ṣōma, *ն. ասոր.* somä, *որոնք բոլոր նշանակում են «ծոմ»։—Հիւբշ. 306։*

Ամէնից առաջ Schröder, Thesaur. *45 դրաւ եբրայեցերէնից փոխառեալ։ ՆՀԲ եբր.* ձօմ, *ասոր.* սաւմ *և արաբ.* սէվմ *ձևերի հետ։ Եբր. ձևից են դնում նաև* Peterm. 23, 38, Lag. Prov. 26, 8, Müller SWAW 41, 12 *(կասկածով) և Հիւնք։*

ԳԻՐ.—*Ալշ. Մշ. Վն.* ծոմ, *Կր.* ծօմ, *Խրբ. Հճ. Պլ. Ռ. Սեբ.* ձօմ, *Զթ.* ձօմ, ձոմ, *Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Տփ.* ծում, *Ննխ. Սչ. Հմշ. Տիգ.* ձում, *Ասլ.* ձըմ.—*Անգորայի թրքախօս հայերն ունին* զօմ *ձևով (Բիւր. 1898, 789)։ Նոր բառեր են՝* ծոմբաց, ծոմչէf, ծոմապաս։

ՓՈԽ.—*Ուտ.* ծում *«ծոմ»։*

ԾՈՅԼ *(յետնաբար* ի, ի-ա *հլ.) «անաշխատասէր» Սիրաք. ժա. 11. Յայտ. խա. 8. Պիտ. Խոր. որից* ծուլանալ *Ագաթ.* ծուլալ *Եզն. Ոսկ. մտթ. և յհ.* ծուլամտութիւն *Մծբ.* ծուլալից *Մծբ.* ծուլաճf *Եւս. պտմ.* ծուլագոյն *Ոսկ. յհ. ա. 24 և Փիլիպ.* ծուլացուցանել *Եզն. Ոսկ. եւ.* ծուլացուցիչ *Ոսկ. եւ.* ծուլութիւն *Ոսկ. մ. բ. 18։ Գրուած է նաև* ծուղալ *Բուզ. Գ. ի. Պղատ. ևթ.* ծուղութիւն *Յհ. իմ. ատ. Մաշտ։*

Պատկ. Изслед. *էջ 14 լծ.* բոյլ։ *Մառ* ЗВО *5, 317* ծանr *բառից՝* ան>ո *ձայնափոխութեամբ։ Հիւնք. յն.* ζῆλος *«նախանձ» բառից։* Patrubány SA 1, 193 *յն.* γαυλός *«կլոր աման» բառի հետ, իսկ ՀԱ 1906, 367 յն.* γεύομαι, *լտ.* gustare *«ճաշակել»։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 հյ.* կեղ, կեղեfել, կողոպտել *և իռլ.* col *«մեղք, յանցանք», գալլ.* cwl *«յանցանք» բառերին է կցում։* Karst, *Յուշարձան 415 մոնղոլ.* sula, *բուրյաթ.* sula, hula, *թունգուզ.* sul *«թոյլ»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *94 լեթթ.* ſalaka *«անփոյթ երիտասարդ»,* ſaltens *«ծոյլ, դատարկապորտ», սանս.* jālmá- *«անարգ, հասարակ» են բառերի հետ հնխ.* g'oljo- *ձևից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 89 վրաց.* զարեքա *«ծուլանալ»։*

ԳԻՐ.—*Ախց. Երև. Մշ. Տփ.* ծուլ, *Սեբ.* ձուլ, *Ագլ.* ծիւլ *«ծոյլ».—իսկ Ղրբ.* ծիւլ *«ապիկար, թոյլ, ոչ-բարկ (գործածւում է օդու և կրակի համար)»։*

ԾՈՆ. *անստոյգ բառ. ունի միայն ՀԹուս. § 1215, հետևեալ բացատրութեամբ. «Բժըշկարան մի ստէպ յիշէ* զծոն բժշկաց, *արաբ.* այլ բայն ըլ-ճօfէօմայ *կամ* բայն-ըլ-ճէօfէմէն. *գրուած է ևս* բայ ըլ-ճէօfէմէն. *բայց բոյս թէ այլ ինչ ըլլալն՝ ինձ անծանօթ է»։*

ԾՈՊ, ի *հլ. (յետնաբար նաև* ի-ա *հլ.) «զգեստի ծայրի վերջաւորները կամ փնջերը» Թուոց ժե. 38, 39, Օր. եբ. 12. գրուած է նաև* ծուպ *Եղն. մտթ.* ծոփ *Ոսկ. ա. տիմ. էջ 68.* ծուփ *Բառ. երեմ. էջ 151. արդի գրականում ընդունուած է միայն* ծոպ *ձևով և նշանակում է «իբր զարդ կախուած թելերի փունջ, տճկ. փիւսկիւլ», որից* ծոպաձև *ԱԲ.* ծոպաւոր *(Նոր բառ),* ծպել *«ժապաւել» (իմա՛ ժապաւէնով կամ ծոպերով զարդարել) Բառ. երեմ. էջ 151։*

ՆՀԲ զուպ *բառից՝ «որ* զուպ *պահէ զծագս հանդերձից»։ Հիւնք.* ծփալ *բայից։*

ԳԻՐ.—*Ագլ. Ղրբ. Գոր. Շմ.* ծուպ *«ծոպ»*

(Ղրբ. նշանակում է նաև «գուլպայի ծայրի թելը՝ որ ոտքին են կապում»), Խրբ. ձօք «աղջկանց ծամերը երկար ցոյց տալու համար՝ ծայրից կցած մազի հիւսք», Հմշ. ձուփf «կանանց մէջքի նախշուն գօտի»։

ԾՈՎ, ու հլ. «ծով. 2. ջրի մեծ աւազան. 3. Արևմուտք (Միջերկրական ծովի պատճառաւ՝ որ Պաղեստինի արևմուտքն է գտնըւում)» ՍԳր. որից ծովագոյն Դան. ժ. 6. Ոսկ. յհ. ա. 11. ծովալիճ Եւ. քր. Ոսկ. մ. բ. 12. ծովախոր Ագաթ. ծովակ ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ծովակալ Եւ. քր. ծովական Սեբեր. Եզն. ծովածածուկ «ծովի տակ ծածկուած (քար)» Ոսկ. բ. տիմ. 264 (չունի ՆՀԲ). ծովակողմն ՍԳր. ծովակուլ Ոսկ. մ. ա. 20. ծովացուլ Եզն. ծովափնեայ Եւ. ժթ. 5. ծովեզր ՍԳր. Եւ. քր. ծովեզերեայ ՍԳր. ծովընկեցիկ Սեբեր. երկծով Գծ. իէ. 41. լճածով Եփր. ծն. էջ 5. մեծածով Փիլ։ Նոր բառեր են ծովածոց, ծովախորշ, ծովահէն, ծովամայր, ծովանկար, ծովանկարիչ, ծովանկարչութիւն, ծովակալութիւն, ծովաստղ, ծովախտ, ծովեզրաքնակ, ծովասպատակ, ծովափ, ծովափրփուր, ընդծովեայ ևն։

Klaproth, Asia pol. էջ 103 և 117 վրաց. sġwa «ծով»։ ՆՀԲ վրաց. զղվա, հյ. ժողով բառերի հետ։ Böttich. ZDMG 1850, 367 և Arica 35, 27 փռիւգ. ζευμάν «աղբիւր», սանս. yavyā. Müller, Benfeys Orient u.Occ. 2, 580 փըռիւգերէն ζευμάν, նաև սանս. ǰu, յն. ζέω «եփիլ, եռալ»։ A. Fick BYS 7, 377 սրանց հետ նաև զնդ. ǰaiwi «խոր», սանս. ǰabh «բացուիլ, ճեղքուիլ» արմատից։ Հիւբշ. KZ 23, 23 սանս. ǰambha, ǰambhā «ծնօտ, երախ», զնդ. zafan «բերան», աֆղան. žāmah «ծնօտ» ևն։ Տէրվ. Նախալ. 77 հայ. ծաւի, ծափ բառերի հետ՝ կցում է յն. ζάψ «ծով», βάπτω «մխրճիլ», հհիւս. kaf «ծով» բառերին, բոլորը միասին հանելով հնխ. gap «խորունկ լինել, վիհ բացուիլ» արմատից։ Karolides, Γλ. συγ. 84 կպդվ. ζ'οοβαῖδι (կարդա՛ ցուվայդի) «վտակ», լիթ. szaunús «ուժգին», յն. σεύω «վարել, քշել» ևն։ Հիւնք. ժողով բառից։ Patrubány SA 1, 4 վեդ. ǰáva «շտապ, արագութիւն» ձևին է կցում. նշանակութեան տարբերութեան համար յիշում է զնդ. zrayah, հպրս. draya «ծով» և սանս. ǰrayas «ընթացք, վազք»։ Ատիլ, Բիւր. 1899, էջ 492 յիշում է լէման բեռնագէտի կարծիքը՝ իբր խալդ. ձոյ կամ սոյ բառից. իր կողմից էլ հարց է տալիս թէ անգլ. sea «ծով» բառի հետ կապ ունի՞։ Stokes IF 12, 191 կցում է իռլ. go «ծով» բառին։ Scheftelowitz BB 29, 15 Տէրվիշեանի նման հիւլ. kaf «ծով», kvefja «ծովանալ», յն. βάπτω «մխրճել»։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Pedersen KZ 40 (1906) 207 և ընդունում է Stokes-ի մեկնութիւնը։ Patrubány ՀԱ 1910, 93 հնխ. ag'e «ածել» արմատից. հմմտ. հիռլ. go «ծով»։ Սագրղեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 409 սումեր. zuab «ովկիանոս», 420, 426 թթր. su, sub, suv «ջուր»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 50 նոյն ընդ ճով, զով և ճողմ: Թէև շատ մերձաւոր են հնչում, բայց երևի պատահական պէտք է համարել վրաց. զղûւա, զղվա, մինգ. զղվա, լազ. զուղա, զղվա, սվան. ձուղա «ծով». նաև կայ. զավ, ձավ, ակու. խիւր. ձավ «անձրև», ինչպէս նկատում է Bugge KZ 32, 84։ Պատահական է նաև արաբ. زوب zaub «հոսիլ», زاب Zāb «մի քանի նշանաւոր գետերի անուններ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. էջ 156)։

ԳԻՌ.—Վն. ծով, Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ճմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. ծօվ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Հմշ. Սեբ. Սչ. Տիգ. ձօվ, Ասլ. ձէօ՛վ: Նոր բառեր են ծովատակ, ծովջուր, ծովծվան, ծովառ, ծովեղէն, ծովիան, ծովինար «փայլակ» (մեկնում է ծով բառից՝ Աբեղեան, Arm. Volksglaube 85)։

ԾՈՐ «կոծոխուր, berberis vulgaris L» (Տիրացուեան, Contrib. § 198, Seidel Մխ. հեր. § 138) Բժշ. Գաղիան. Մխ. բժշ. 122. որից ծորենի «նոյն պտուղի թուփը» Բժշ. Վստկ. 208. Գաղիան. որ և ծորի «կոծո-

խուր» Բժշ.—(ուրիշ է **ծորենի** *«կուենի» Գաղիան. որ պէտք է դնել յաջորդ* **ծոր** *արմատից՝ իբր «խէժ ծորեցնող»)։*

ԳԻՒ.—Սեբ. **ձէօր**, *Բբ.* **ձօրձօր**:

ՓՈԽ.—Վրաց. მწორო **մծորո** *«սին պտուղը»,* წორო **ծորո** *«մի տեսակ ծառ է»։*

ԾՈՐ *«հոսած՝ վազած նիւթը» Շնորհ. առակ. որից* **ծորել** *«հոսիլ, վազել» ՍԳր. Մծբ. «պտուղների հասնելով թափուիլը» Վստկ. 75.* **ծորալ** *Մանդ. Մագ.* **ծորեցուցանել** *Ա. Թագ. իա. 13.* **ծորածոյ** *«ինքնաքամ» (մեղրի համար ասուած) Եւս. պտմ. 606.* **ծորան** *Կոչ. 147.* **ծորումն** *Ղևտ. ժե. 2.* **անծորելի** *«ծառից չթափուող (պտուղ)» Տաթև. հարց. 223, ամ. 393.* **ծորուն** *Փիլ.* **երկնածորան** *Ոսկիփ.* **նրածորան** *Շար.* **շարաւածոր** *Մարաթ.* **բարախածոր** *Խոր. առ արծր. նաև* **ծորենի** *«կուենի» (ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 371 կայ նաև* **ծործորակ** «symphytum asperrimum Sims.) *Գաղիան. (տե՛ս նախորդ* **ծոր** *բառի տակ).—կրկնաւոր ձևեր են՝* **ծործոր** *(գրուած նաև* **ծոծոր**) *«ձոր, հովիտ» ՍԳր.* **ծործորակ** *(գրուած նաև* **ծոծորակ**) *«ձորակ, փոքր հովիտ» Եփր. Թգ.* **ծործորարդ** *«գոգաւոր» Ոսկ. եփես. 871. վերջիններիս համար հմմտ. արաբ.* واد vād *«ձոր և գետ», Թրք.* دره dere *«ձոր և գետ» և հյ.* **խոխում** *«ձոր»՝* **խում** *արմատից.—նոր բառեր են* **ծորակ**, **ծորակաւոր**, **մեղրածորան** *են։*

ՆՀԲ լծ. **ջուր**, **սոր**, **բոր**: Peterm. 62 *լծ.* **սորիլ**, **բորիլ**: Pictet *1, 134 սանս.* dardara *և հյ.* **ձոր** *բառերին է կցում* **ծործոր**: *Տէրվ. Նախալ. 78 սանս.* gal *«ծորիլ, սորիլ»,* ǰala *«ջուր», գերմ.* Quelle *«աղբիւր», յն.* βάλλω *«արկանել» և հյ.* **ծոր**, **ծորել**, **ծործոր** *հանում է հնխ.* gar *«ծորիլ» արմատից։* Justi, Dict. Kurde *129 հյ.* **ծորակ** *բառին է կցում քրդ.* چريك čerik *«ծորակ, ճախարակ» (հմա՛ հյ.* **ճռիկ**)*։ Հիւնք.* **բորել** *կամ* **սոր** *բառերից։ Դ. Սարգսեան, Բիւր. 1898, 484 դնում է* **որ** *ձևով մի արմատ, որից հանում է* **խոր**, **նոր**, **որոգայթ**, **ձոր**, **ծործոր**: Scheftelowitz BB *28, 296 սանս.* ǰrayati *«գնալ, շտապել», զնդ.* zrayo *և հպրս.* daraya *«ծով»։* Patrubány *ՀԱ 1910, 118 հնխ.* ag̑ʹo *«բերել» արմատից։* Karst, *Յուշարձան 407 սումեր.* sur *«անձրևել», 420 թթր.* sub, suv, su *«ջուր», իսկ 425* **ծորիլ**=*թթր.* ter *«քրտինք, թացութիւն»,* **ծործոր**=*թթր.* terin *«խոր»,* tere, dere *«ձոր»։ Մառ,* О полож. абх. *էջ 38—39 հյ.* **ջուր**, **ձոր**, *չերք.* **աձը** *«ջուր», վրաց.* **ծղալի** *«ջուր» բառերի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 194 պհլ.* sūrak, *պրս.* سوراخ sūrāx *«ծակ» բառերից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *90 յն.* γόργυρα *«ստորերկրեայ բանտ»,* γοργύρα *«ջրի փողրակ»։*

ԳԻՒ.—Ղրբ. **ծօ՛րէլ**, *Ալշ. Ախց. Մշ. Սլմ.* **ծօրալ**, *Ննխ.* **ձօրալ**, *Մկ.* **ծուրալ**, *Ճմ.* **ծէօրիլ**, *Զթ.* **ձիւյիլ**, **ձիւրիլ**.—*Երև. Ղրբ.* **ծօր** *«մեղրից կաթած ու երկարած թելը», Ախց.* **ծօր մէրղ** *«պարզ մաքուր մեղր».—նոր ձևեր են* **ծոր անել**, **ծոր գցել**, **ծոր ընկնել**, **ծոր կապել**, **ծոր տալ**, **ծորել** *«խօսքի ծայրը երկարելով արտասանել»,* **ծորեցնել** *Հմշ. «զըտել, մաքրել»,* **ծորթփել** *«հունձը փռել՝ որ չորանայ»,* **ծորան** *«յստակ (ջուր)»,* **ծորորդ**, **ծորւոր** *«չորացնելու համար հունձքը փռող մշակ»,* **ծործորոտ** *Ղրբ. «դարուփոստեղ»,* **ծորուցֆ** *«հունձը փռելով չորացնելը»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. cor *«ծոր»,* **ծորե՛սուն** *«հոսիլ, ծորիլ, վազել»,* **ծորեբսուն**, **ծորոբեսուն** *«թորիլ, մզիլ, ծորիլ»,* corodesun *«քամել»,* corcorkal *«ծործորող», վրաց.* წურვა **ծուրվա** *«սեղմել, քամել, մզելով թորել, սեղմելով վազեցնել (շոր ևն)»,* აწურვა **ածուրվա**, გაწურვა **գածուրվա** *«մզել, թորել»,* წურვილი **ծուրվիլի** *«քամել»,* მწურავი **մծուրավի** *«թորող, մզող»,* წურწური **ծուրծուրի** *«թաց բանից կաթած կաթիլ»։*

ԾՈՑ, **ո** *հլ. «գիրկ, գոգ, խորշ» ՍԳր. Սեբեր. որից* **ծոցածին** *Պիտ. Շար.* **ծոցածածգենի** *Նար. տաղ. նոր բառեր են* **ծովածոց**, **ծոցատետր**, **ծոցագրպան** *են։*

Böttich. Arica *79, 315 սխալմամբ կարդալով* **ծոյ**՝ *կցում է սանս.* yōni *ձևին։* Karolides, Γλ. συγκρ. *82 կպդվկ.*

záka «հագուստի ծալքեր», յն. σάκος «խորգ», σαγήνη «ուռկան», սանս. svaĵ «փաթաթել»։ Հիւնք. կոկ բառից։ Patrubány ՀԱ 1904, 185 հնխ. gos արմատից. հմմտ. լտ. gero «տանիլ, բերել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ծոց. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. ծօց, ՀՃ. ձոց, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. ձօց, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տփ. ծուց, Տիգ. ձուց, Մրղ. ձուˢց, Զթ. ձիւց, Համշ. Սեբ. ձէօց, Ասլ. ձէօ՝ց, ձէօ՝ս, Ճմ. գօց.—Նոր բառեր են՝ ծոցիկ, ծոցուոր (>Պլ. ձօւվօր), ծոցուորիլ, ծոցաբաց, ծոցֆաղ տալ, ծոցաստէծ:

ԾՈԽԱՐԻԼ «ամփոփուիլ, կծկուիլ, հաւաքուելով պահվտիլ» Օրբել. լե. հրտր. էմ. էջ 119. նոյն նշանակութեամբ է նաև Մագ. թղ. 121 «ծպտեալ ծակամուտ ծըւարեալ», ինչպէս երևում է ծակամուտ բառից (և ո՛չ թէ «մէջը փաթթուիլ, ամփոփուիլ», ինչպէս դնում են ՆՀԲ և ԱԲ)։

Պատահական նմանութիւն ունին եբր. צור ṣvr, արամ. ṣvr, ṣār «կապկպել, պնդել, ճխտել»։

ԳԻՌ.—Պահուած է թէ՛ պարզ արմատը և թէ նրանից ածանցուած ձևեր. այսպէս՝ ծուար «ծովախորշ՝ ուր հաւաքւում են ձըկները տօթ ժամանակ. couche» (Նորայր, Բառ. ֆր.). 2. Երև. «ձկների բոյն». 3. Բբ. «թխսմայր հաւի՝ ձագերին թևերի տակ առնելը», ծուար անել Երև. ծւարիլ Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Ննխ. Վն. «խումբը մի տեղ հաւաքուիլ, ամփոփուիլ, հաւաքուիլ նստիլ», Վն. «կուչ գալ, ամփոփուիլ, կծկուիլ», ծւարել Երև. Իգդ. Վն. «հաւաքել, մի տեղ ամփոփել, թուխսը իր ձագերին թևերի տակ հաւաքել պատսպարելը», ծուարատեղ Երև. «այն տեղը՝ ուր ձկները հաւաքւում խումբ են կազմում»։—Անշուշտ բառիս հին ձևը ծ նախաձայնով է, ինչպէս ցոյց են տալիս Մագիստրոսի և Օրբելեանի վկայութիւնները և Ալշ. Մշ. ծվարել, Ախց. ծվարիլ, Սեբ. ձվարիլ: Սակայն մի քանի բարբառներ՝ կապելով «ձու» գաղափարի հետ՝ նախաձայնը վերածել են ձ. այսպէս Բբ. ձ'վար և Սլմ. ծվավորվել (իբր ձուատրուել):

ԾՈԽԵԼ «մաղելու մի առանձին ձև է». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բանք աղ. 186։—Կենդանի է այժմ էլ Ակն. Ղրդ. Բլ. Պշ. Սեբ. Սլմ. նոյն ձևով և նշանակում է «հատեղէնները ափսէի մէջ լցրած՝ վեր վեր նետելով՝ աղբերն ու քարերը մէջտեղ հաւաքել ու մաքրել»։

ԾՈԽԷՆ տե՛ս Ծիւ։

*ԾՈԽԽ, ո հլ. «մուխ. 2. գոլորշի, շոգի» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 2. Եզն. որից ծխել, ծխիլ ՍԳր. ծխալից Եփր. օրին. էջ 265. ծխախառն Ագաթ. ծխաճաճ Սիր. ժդ. 24. ծխան Վիպասն. (առ Մագ.). ծխնելոյզ Հին բռ. ծխոտիլ Եղիշ. ծխաշունչ Ոսկ. յհ. ա. 1. ծխանելիք «խունկ, կնդրուկ ևն» Պտմ. վր.—ծուխ նշանակում է նաև «տուն, երդ» (հմմտ. պհլ. dūtak=պրս. دوده dūda «ծխնելոյզ. 2. գերդաստան», պրս. دود dūd «ծուխ», dūdmān «ընտանիք, ազգատոհմ» Horn § 597 և Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 20), որից ծխատէր կամ ծխակեր «ժողովրդապետ» Մաշտ. ջահկ.—հետաքրքրական ձև է ծխոյել «պատուհան» Բառ. երեմ. էջ 150 (իբր ծխոյ-ել՝ ծուխը դուրս ելնելու տեղ)։—Նոր բառեր են ծխախոտ, ծխաձուկ, ծխամորճ, ծխափայտ, ծխաֆարշ, ծխաբաժանութիւն, ծխաճամար, ծխատուփ, ծխավաճառ, ծխափող, ծխական, անծուխ ևն։

=Փոխառեալ է կովկասեան *ծուխ արմատից, որ նշանակում է «մուր, ծուխ, մութ»։ Նոյն արմատի ժառանգներն են վրաց. წუხვა ծուխվա «ցաւ, տրտմութիւն» (իբր սրտի ծուխ. հմմտ. պրս. دود dūd «ծուխ, տրտմութիւն»), მომწუხარება մոմծուխարեբա «տխրիլ, տրտմիլ», მომწუხრება մոմծուխրեբա «երեկոյանալ», მწუხრი մըծուխրի «աղջամուղջ, երեկոյ», შემ-წუხრება շեմծուխրեբա «երեկոյեան մութը», წუხელის ծուխելիս «երէկ» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ. երեկ և երէկ. ռուս. вечеръ «երեկոյ» և вчера «երեկ»)։—Բառիս բուն հայերէնն է մուխ, որ հնդեւրոպական ծագում ունի։—ԱՃ.

Klaproth, Asia pol. 104 արաբ. dächch, սլ. duch «ոգի»։ ՆՀԲ բուխ

բառի՞ց։ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. *5, 383 արաբ.* دخان duxān *«ծուխ, ծխախոտ» ձևի հետ է համեմատում և կարծում է թէ արաբ. բառն էլ հնդևրոպականից է փոխառեալ։ Տէրվ. Նախալ. 89 հնխ.* dhu *«փչել, ծխել» արմատից է դնում հյ.* ծուխ, ծծումբ, *յն.* θύω, *սանս.* dhu, dhūma, *լտ.* famus *«ծուխ», յն.* θέειον *«ծծումբ»։ Մառ* ЗВО *7, 73 պրս.* دود dūd *«ծուխ» բառից։ Հիւնք.* ածուխ *բառից։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1903, 130 սանս.* dhu, *յն.* θύω *բառերի հետ։* Patrubány *ՀԱ 1908, 247 հնխ.* ag´e *«բերել» արմատից։* Karst, *Յուշարձան 425 թրք. թթր.* tong *«մթութիւն»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *83 հնխ.* g´eu- *արմատից, որից նաև սանս.* jválati *«բոցավառել, փայլել»,* jvala- *«բոց»,* jvāla *«լոյս, բոց, ջահ», պալի* jaro *«ջերմ», հյ.* ծարաւ *են։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ.* دخّ daxx, duxx *«ծխախոտ»,* دخان duxān *«ծխախոտ»,* دخدخه daxdaxa *«ծուխը վանել»,* دخّخ duxxax *«ծխագոյն, թուխ գոյնով» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 540)*։

ԳԻՌ.—*Ալշ. Երև. Կր. Մշ. Մրղ. Շմ. Սլմ.* ծուխ, *Սեբ. Տիգ.* ձուխ, *Գոր. Ղրբ.* ծօխ, *Ագլ.* ծօն *«մուխ». ծածկալեզուով՝ Պլ.* ձուխ *և Ոզմ.* ծօւխ *«ծխախոտ».—բայական ձևով ունինք Ոզմ.* ծխիլ, *Տիգ.* ձխսւլ.—*հետաքրքրական ձև է Ագլ.* ծնա՛մած *«ծխահամած».—բոլոր բարբառներում էլ կայ* ծուխ *«քահանայի երդ, հովուեկիք տունը». այսպէս են՝ Ախց. Տփ.* ծուխ, *Ննխ. Պլ. Ռ.* ձուխ *են։—Նոր բառեր են* ծխախեղդ, ծխաճամ, ծխաճամել, ծխաճարել, ծխաճարկ, ծխամաճ, ծխերդիս, ծխոտալ *են*։

*ԾՈՒԾ, ո *հլ. «ծծելու նիւթ» Գ. մակ. ե. 28. «մի տեսակ հա՞րկ» Արձ. 1041 թուից (Վիմ. տար. էջ 22). որից* ծուծք *«քթի երկու ծակերը, ռնգունք» Եփր. Բ. կոր. 91. Անան. յուլն.* ծծել *ՍԳր. Վեցօր. Եղն.* ծծումբն *Վրդն. սղ.* ծծիճք *«ծծած տեղ» ԱԲ.* բարախածուծ *ՅՀ. իմ. պալ.* ուղղածուծ *Տօնակ.* ուղղածուծ առնել *Թուղթ. իդ. 8. Վրդն. սղ.* կաքճածուծ *Եղիշ. հայր մեր.* կովածուծ *Ննն.* մեղրածուծ *Գաղիան.* ծծան *(նոր բառ)։ Արմատիս երկրորդ ձևն է* **ծիծ** *«ստինք» Ոսկիփ. Վստկ. 60. Տաթև. ձմ. ղը. որից* ծծակ *«ծծի պէս ուռեցք կոկորդում» Ստ. լեհ.* ծծկեր, ծծմայր *(նոր բառեր)*։

=*Փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց.* ძუძუ ձուձու *«ծիծ, ստինքի պտուկ»,* ძუძუთა ձուձութա, ძუძუ-მწოვარი ձուձու-մծովարի, მძუძებიანი մձուձեբիանի *«դիեցիկ մանուկ»,* მამა-მძუძე մամա-մձուձե *«հայր սնուցիչ, կառավարիչ, երախայի վերակացու»,* დედა-მძუძე դեդա-մձուձե *«ստնտու, ծծմայր»,* ძიძა ձիձա *«ստնտու»,* წოვა ծովա, წოვნა ծովնա *«ծծել, ծծումն»,* წუწნა ծուծնա *«ծծել»,* გამოწუწვა գամո-ծուծվա *«ծծելով դուրս քաշել»,* წუწნვა ծուծնվա *«ծծելով հանել»,* წუწვა ծուծվա *«խոնաւացնել, թրջել»,* წოვება ծովեբա *«ծիծ տալ»,* წუწი ծուծի *«արատ»,* ძუძუს მწოვს ձուձուս ճծովս *«ծիծ է ուտում»,* მეძუძური մեձուձուրի *«դիեցիկ մանկիկ».* წუა ծուա *«հիւթ, հոյզ», լազ.* ձու *«ծծել»,* ծուծոնու *«ծծել»,* ցիցի, ցիցիլի *«ծիծ», ավար.* ծօչգէ *«ծծել» են։ Նման հնչիւնով բառեր շատ կան զանազան լեզուների մէջ. հմմտ. նրգ.* zitze, *հիւս. գերմ.* titte, *հգերմ.* tutta, tuta, *անգլսք.* tit, *յգ.* tittas, *իտալ.* tetta, zizza, zezzolo, *լեհ.* cyc, *խրվաթ.* czeczek, *դալմատ.* czicza, *հունգ.* tsets, *օսթյաք.* tʸutʸl, *գնչ.* ցիցա, *ռում.* ţîţă, *օսս.* ջէջէ, ցիցի, *քրդ.* چیچك čičik *(Աւետարանի թարգմանութեան մէջ* ջըջըք. *խնչ. Ու ժը աւ. ջըջըքռա քօ ժը դառա շիր տան «Եվ ստեանցն որ դիեցուցին զքեզ» Ղուկ. ժա. 27), ալբան.* ցիցէ, *յն.* τιτθός, *եբր.* זיז zīr, *արաբ.* زيزه zīzat, *ասոր.* zizē *«ծիծ, ծծել». ինչպէս նաև արաբ.* دیس days *«կնոջ ստինք» (որի համար Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 242 ասում է թէ հարազատ արաբերէն չէ) են։ Այս բառերից ոմանք բնաձայն են, ոմանք պատահական նմանութիւն ունին և ոմանք էլ փոխառեալ* (Berneker 129)։ *Հայերէնը կովկասեան ընտանիքից փոխառեալ ենք դնում այն պատճառով, որ այստեղ ենք գտնում*

պարզական արմատը (ծու) և նախնական նշանակութիւնը։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. սիւզմէք, *լտ.* sugo, *վրաց.* ձուձու։ Justi, Kurd. Gram. 117 *քրդ.* čičik, *պրս.* چچو čačū, *օսս.* ձիձի *և հյ.* ծոց *(իմա՛* ծիծ*) և* ծծել *իրար հետ է դնում։ Նոյն հեղինակը՝* Litt. Blatt. 1883, *էջ 64* ծուծ=*լիթ.* zisti *«ծծել»*, *ռուս.* жижа *«հիւթ, արգանակ» բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 43, 88* ծիծ, *ինչպէս նաև* տիտ՝ *կցում է* դիել *բային՝ իբր կրկնական. այսպէս է դնում նաև յն.* τιτθός *«ծիծ»*, τίτθη *«ստընտու»*, *սանս.* dadhan *«կաթ»։ Հիւնք.* ճծըծել *բայից։* Bugge, Etrusk. u. Arm. 93 ծծել=*էտրուսկ.* sce. *իսկ էջ 85 հյ.* տիտ *«ծիծ» բառի հետ է համեմատում անգսք.* tit, *յգ.* tittas, *գերմ.* Zitze *«ծիծ»։ Հիւբշ. 498 այս և վերի բոլոր ձևերը համարում է բնաձայն. իր կարծիքով* ծիծ *բառն էլ կապ չունի* ծուծ, ծծել *ձևերի հետ։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, էջ 233 հայերէնից փոխառեալ է դընում ալբան.* ցիցէ *«ծիծ»։*

ԳԻՌ.—Ջղ. Սլմ. Վն. ծծել, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ.* ծծէլ, *Ագլ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ.* ծծիլ, *Ալշ. Մշ.* ծըձել, *Սչ.* ձձել *Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* ձձէլ, *Ասլ.* ձձէ՛լ, *Խրբ.* ձձիլ, *Հճ.* ձը՛ձել, *Զթ.* ձը՛ձիլ, *Համշ.* ձձուշ, ձձվալ, *Տիգ.* ձըձձէլ.—*Ախց. Կր. Մրղ. Ջղ. Սլմ Վն. Տփ.* ծիծ, *Սչ.* ձիձ՛, *սեռ.* ձձի, *Խրբ. Հճ. Համշ. Նխ. Պլ. Ռ. Տիգ.* ձիձ, *Ասլ.* ձիձ, ձիզ, *Ոզմ.* ծէյծ, *Ղրբ.* ծըէծ, *Գոր,* ծէծ, *Ագլ.* ծայծ, *Զթ.* ձա՛ձ, ձը՛ձ.—*Ալշ. Մշ.* ծուծf, *Սեբ. Տիգ.* ձուձ, *Ասլ.* ձիւձ *«ոսկորի ուղեղ»։—Նոր բառեր են* ծիծիկ, ծիծիկ անել, ծծագին, ծծկան, ծծկեր, ծծմայր, ծծուկ, ծծվոտալ, ծծfել, ծուծապակաս *«անխելք»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. ծիծիկ *«ծիծ, ստինք»*, ծիծիկ տադալ *«ծծմայր»*, *քրդ. (Տէրսիմի բարբառով)* ծիծ *«ծիծ» (տե՛ս Հայաստան 1917, թ. 90)։*

ԾՈՒԿԱԼ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Գ. մակ. ա. 8 «Նա ծուկայր ոչինչ թուլանայր»* (var. ճածուկայի, ճա սակայն). *յն. օրինակն ունի* οὐδαμῶς ἠβούλετο πείθεσθαι. *ՀՀԲ մեկնում է բառս «յամառել, պնդել, ձգտել, նկրտել են», ՋԲ «յամառել», ՆՀԲ ուղղում է «սակայն», ԱԲ բոլորովին չնջել է։ Ուրիշներ առաջարկել են սրբագրել* տուկայր, առկայր *(Գ. Տէր-Մըկրտչեան, Ս. Տէրտէրեան),* ժուժայր (?), սակայն *(Հ. Ա. Տ.),* ցանկայր *(Թոռնեան, Հատընտիր Բ. 1910, էջ 300, ըստ յն. բնագրից)։*

ԾՈՒՂԱԿ, ի-ա *հլ. «որոգայթ, թակարդ» Առակ. գ. 5, է. 23, Ժող. թ. 12, Մծբ. Եփր. Թգ. 394. գրուած է նաև* ծօղակ, ծողակ, ծաղուկ. *բայց աւելի հետաքրքրական ձևեր են* ծօղղակ *Մծբ. էջ 378,* ծաղաղակ *Տաթև. ամ. 452. իսկ Բառ. երեմ. էջ 147, 150 և 151 յիշում է* ծալալակ, ծղուղակ, ծօղ *և* ծօղակ *ձևերով։*

Հիմք. ծոյլ *բառից է հանում։*

ԳԻՌ.—Ղրբ. ծղա՛ղակ, ծղա՛րակ *«մեծ թռչուններ բռնելու յատուկ մի տեսակ ծուղակ. 2. փխբ. խեղճուկ տուն, խրճիթ»։*

+ԾՈՒՆԳ, ի-ա *հլ. (գրուած է նաև* ծունկ *և գործածուած է անեզաբար) «ոտքի ծունկը» ՍԳր. «բոյսի մայրան» Վստկ. Պրոկղ. շղկպ. (այս իմաստով գրուած է նաև* ծռունf *Նիւս. կազմ.). «շարականի խազ՝ որ օ ձևն ունի և ծնկան գլխի ոսկորի ձևից է առնուած» ԱԲ։ Բառիս համար ՆՀԲ դնում է նաև* ծունգըն *կամ* ծունկն *ձևը և* ծնգան, ծնգամբ *հոլովները. բայց այս ձևերից ո՛չ մէկը չէ գործածուած. ՋԲ արդէն չի էլ յիշում դրանք. գաւառականների մէջ միայն գտնում ենք* ծունգն, *սեռ.* ծնգան *ձևը և մի քանի յետնադարեան բարդութեանց մէջ. ինչ.* ծընկնամէջ *Ոսկիփ.* ծնկներ *կամ* ծներ *«երաժըշտական խազ՝ ∞ ձևով, որ ներկայացնում է երկու ծունկ» Ոսկիփ. Շար։—Առաջին* ծունգ *կամ* ծունկ *ձևից են կազմուած՝* ծընկակապ *Վեցօր. 87, 88.* ծնկել *«խաղողի որթի ծունկ կապելը» ԳնՃ։—Արմատիս երկրորդ ձևն է* **ծունր** *(գրուած է յետնաբար* ծունդր*), գործածւում է իբրև նախորդի եզակին, անհոլով է և առհասարակ ոճերի մէջ է գտնւում. այսպէս՝* ծունր կրկնել, ծունր դնել, ի ծունր իջանել *ՍԳր. Եւս. պտմ.* ծունր առնուլ *«մենակ նստած լալ՝ հեծել»,*

Ոսկ. փիլիպ. գ. ծունր կապել *«բոյսերի ծունկ՝ յօդ կապելը» Ագաթ. Կոչ. 152. որից* ծունրդրութիւն *Եւագր. կամ* ծնրադրութիւն *Սարգ. Նար. Շար.* ծնրադրական *Նար.* ծընրեալ *«ոլորած գանգուր մազ»* (?) *Նիւս. կազմ.—ԱԲ ունի նաև* ծնղիր, ծնղրադրութիւն, ծնղրդրութիւն *ձևերը, երբեմն էլ «ծնրադրութիւն» նշանակութեամբ։*

=*Բնիկ հայ բառ. հնխ.* g´onwi *կամ աւելի* ġōnwi *ձևից. ցեղակից լեզուներից համեմատելի են սանս.* जानु jānu- *«ծունկ»,* ज्ञुबाध् jñu- bâdh *«ծնրածալ», գնչ.* ćang, ćank *«սրունք», զնդ.* znūm *«զծունկս»,* zānu-drājāo *«ծնկնաչափ?», պհլ.* [illegible] zānuk, jānūk *(վերջինը գաւառական մի ձև կամ ուղղելի* zānūk). *պրս.* زانو zānū, *սգդ.* zānuk, *քրդ.* zānē, ežnu, hežnu, žinu, *աֆղան.* zangun, cangūn, *բելուճ.* zān *«ծունկ», քուշ.* kenī *«ծունկ», կամիս.* genu, *յն.* γόνυ *(սեռ.* *γονϝατος) *«ծունկ», հոմեր.* γνύξ *«ի ծունր», լտ.* genu *«ծունկ», ֆրանս.* genou, *իտալ.* ginocchio, *ռում.* genunchi, *գոթ. հբգ.* kniu, *գերմ. հոլլ.* knie *«ծունկ»,* knien *«ծնրադրել», անգսք.* cnéo, *անգլ.* knee *են* (Walde 339, Boisacq 153 *և 1103,* Kluge 266, Horn § 648 bis, Pokorny I, 586, Ernout-Meillet 402): *Այս բոլորը ենթադրում են հնխ.* g´enu, g´onu, g´nu *(և կամ համապատասխան երկար ձայնաւորներով)։ Հայերէնի եզ. ուղ. ձևն էր* *ծնու, *որ հին լեզուի մէջ չէ գործածուած. բայց հետևում է գւռ.* ծնուի, ծնվընեr *ձևերից։ Այս* *ծնու *ձևը համապատասխանում է սանս.* jānu *ձևին և հայերէնի բուն նախնական ձևն է (*Meillet ZAPh *1, 148)։ Բառիս երկակի թիւն էր* ծունգ, *որ գալիս է հնխ.* g´onwi *կամ* g´onwi *ձևից, ուր* i *չեզոք սեռի երկակի ուղ-հյց. մասնիկն է հնդևրոպականի մէջ։* Ծունգ *բառը յետոյ յոգնակիի վերածուելով՝ եղաւ* ծունկս *(*ս*-ի պատճառով* գ *դարձած* կ*), որից էլ հետևեցաւ ուղ.* ծունկ *ձևը* (Meillet ZAPh *1, 147)։—Հիւբշ. 457։*

Klaproth, Asia pol. *102. աֆղան.* sinqun, *օսթյ.* čanč, šanš: *ԳԴ պրս.* զունի, զանու *ձևերի հետ։ ՆՀԲ դնում է պրս.* զանու, *լտ.* genu, *յն.* γόνυ*։* Peterm. *23 սանս. յն. լտ. և զնդ. ձևերը։ Սրանց համեմատ են նաև* Windisch. 13, Gosche 64, 101 *են։* Müller SWAW *38, 578* ծունր *դնում է* *jnūr *ձևից։ Հիւբշ.* KZ *23, 23* *ծենուր *ձևից։* Bugge KZ *32, 12* ծունգ *բառի վերջաձայն* գ*-ի համար համեմատում է լտ.* cornu= *սանս.* çr̥nga *«եղջիւր»։* Meillet MSL *9, 147 շեշտում է որ հյ.* ու *ձայնը ցոյց է տալիս* ō. *հմմտ.* ā *սանս.* jānu *ձևի մէջ։ Հիւնք.* ծունկf *վերիններ պէս. իսկ* ծունր *հանում է* անուr *բառից։* Scheftelowitz BB *29, 41 սանս.* jangha, *զնդ.* zanga, *աֆղան.* zangūn, *օսս.* zängâ *«ծնրադրել», գոթ.* gaggan, *հբգ.* gang *«գնալ», լիթ.* žengiù *«քայլել» բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 402, 403 սումեր.* dug *«ծունկը», 415 մոնղոլ.* toik. *կալմուկ և բուրեաթ.* toin, *մանչու-թունգուզ.* tobgiya, *օսմ.* diz *«ծունկ»։*

ԳԻՌ.—Ախց. ծունկ, *Կր.* ծունկ, ծունոr, *Երև. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Տփ.* ծունգ, *Մկ. Վն.* ծունգ[1], ծո՛ւնղr, *Ջթ. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. Տիգ.* ձունգ, *Հմշ.* ձունգ, ձո՛ւնղըr, *Ոզմ.* ծօ՛նգ[1], *Ասլ.* ձիւնգ, ձիւյ, *Գոր.* ծօ՛նգնը, *Ղրբ.* ծօ՛նգ[յ]նը, ծօ՛յնը, ծօ՛նղըr, *Մրղ.* ծընգ, *Շմ.* ծընգնը, *Ագլ.* ծէ՛յնը, ծո՛ւնղըr, *Ակն. յգ.* ծըյվի:—*Նոր բառեր են* ծնկաշոf, ծնկաշոr, ծնկացից, ծնկել, ծնկեկ, ծնկնակոտոr, ծընկնանաց, ծունկբաrև, *իսկ* ծունr *(<Մրղ.* ծունդո՛ւr*) բառից կազմուած՝* ծնrաշոf, ծնrիկ *կամ* ծնղrիկ զաrնել *«ծնրադրել»,* ծունղrել *«երկրպագելով աղօթել», որ և* ծունr անել *(սրանից էլ* ծունr *Հմշ. «աղօթք». ինչ.* ծնrի կանգնիլ *«աղօթել»)։*

ՓՈԽ.—Ուտ. ծունըr լախսուն *«ծունր դընել»։*

+ԾՈՒՌ, ո *հլ. «ո՛չ-ուղիղ, թիւր, կոր» Եւագր. Վեցօր. 144 (սեռ.* ծռոց), *Ոսկ. յհ. բ. 9. որից ունինք* ծռել *Սիր. իէ, 26. Կոչ. Ոսկ. մ. բ. 19 և յհ. բ. 8.* ծռութիւն *Առակ. ը. 8. Ոսկ. յհ. ա. 27.* ծամածռւ *Պտմ. աղէքս.* ծամածռել *Յհ. իմ. պաւ.* ծեfածռւ *Ճառընտ.* ծռւfիթ *«քիթը ծուռ» ԱԲ.* ծռվիզ *«վիզը ծուռ» Սմբ. պտմ. տպ. 1856, էջ 30 (չունի ՆՀԲ, բայց կայ* ծռավիզ *ԱԲ). ոճով սաստ*

է օձի համար ծուռ առնուլ «գալարիլ» Ոսկիփ. կրկնութեամբ՝ ծուռումուռ Տաթև. ձմ. իդ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g'uro- ձևից. հմմտ. յն. γῡρός «կոլոր, կորացած», γῦρος «շրջանակ, բոլորակ, ծիր», γυρόω «ծռել, կորացնել»։ Հայերէնից և յունարէնից դուրս ուրիշ տեղ պահուած չէ։ Հայերենում ռ ձայնը յառաջ է եկել նախաւոր ծուռն ձևի պատճառաւ, որ թէև հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած չէ, բայց պահուած է նոր գաւառականներում (տե՛ս Pokorny 1, 557. համարում է հնխ. geu- «ծռել» պարզականից՝ r մասնիկով)։—Հիւբշ. 457։

ՆՀԲ լծ. սանս. dur, լտ. curvus «ծուռ»։ Brosset JAs. 1834, 389 և Peterm. 62 լծ. հյ. թիւր: Հիւնք. ծիր բառից։ Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 արաբ. زرع zar', zur': Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 7, 165 և Esquisse, էջ 34։ Müller, Armen. VI. 3 սրանց է կցում նաև հյ. ծիր, որ Հիւբշ. 457 չի ընդունում։ Patrubány ՀԱ 1906, 367 մերժելով γυρός ձևը, կցում է ծեր բառին։ Lidén, Arm. Stud. 121 նոյնպէս մերժում է համեմատել յն. γυρός ձևի հետ, որովհետև՝ հակառակ ուրիշ հնդևրոպագէտների, այս յն. բառի նախաձայն γ համարում է <հնխ. g^w և ո՛չ թէ g'. յն. γυρός ձևին կցում է հյ. կոր, կորի, կորիզ, կուռն, կրուկն են, իսկ ծուռ համեմատում է ծիր և կամ ծառայ բառի հետ, իբր հնխ. g'ers- «դառնալ» արմատից։ (Այս երկու մեկնութեանց միջև տատանւում են Boisacq 159, Trautmann 80, Berneker 363.—Petersson, KZ 47, 257 ընդունելով Lidén-ի մեկնութիւնը, ծուռ դնում է հնխ. g'orso-): Patrubány ՀԱ 1908, 215 հյ. ծառ և հանգլ. cerran «դառնալ» բառերի հետ։ Karst, Յուշարձ. 425 թթր. ter, tir, օսմ. ters «հակառակ, հակադարձ»։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. صور ṣavar «ծռիլ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 941)։

ԳԻՌ.—Ջղ. ծուռն, Տփ. ծուռը, Երև. ծուռը, ծուռն (տե՛ս Աճառեանի երկերը, էջ 232, տող 2 և էջ 306, տող 5), Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Մրղ. Մկ. Շմ. Սլմ. Վն. ծուռ (որոնցից Ալշ. Մկ. Վն., ինչպէս նաև ուրիշ գաւառականներում, ծուռ «խենթ, յիմար, գիժ». իմաստի զարգացման համար հմմտ. պրս. خل xul «թիւր, ծուռ», որ Թեհրանի արդի բարբառում դարձել է xol «խև, խենթ, խօլ, յիմար»). Խրբ. Ակն. Ջթ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. ձուռ, Հճ. ձուր, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ոզմ. ծօռ, Ասլ. ձիւռ, նոր բառեր են՝ ծուռաչքանի, ծուռբերան, ծռուկ, ծուռիկ, ծռազատիկ, ծռանց, ծռատօն, ծռմռել, ծռոտիլ, ծռմռկել, ծռմռատել, ծռմշտկել, ծուռտիկ են։ Յատկապէս ծուռն ձևից են ծագում ծուռնումուռ Կր., ծուռնիծուռը Ակն., ծռնուքիւն Երև. Տփ., ծուռնի Ննխ., ծուռնիմուռնի Աժտ., ծռներես Երև։ Անգորայի թրքախօս հայերն ունին zur «ծուռ», zradun «ծռանդամ, խեղանդամ» (Բիւր. 1898, էջ 789)։—Ննխ. Պլ. Ռ. զռազադիգ<ծռազատիկ (վկայուած Լծ. պրպմ. 607, 612) յառաջացած է զ-ի ազդեցութեամբ նախաձայն ծ-ի վրայ. ինչպէս ծառզարդար>զառզարթար:

[ԾՈՒՐՔ «ծոպ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 151 ծոպ բառին իբրև բացատրութիւն, որից երևում է՝ որ այն ժամանակ կենդանի բառ է։ Ըստ իս ծուփք բառն է (հմմտ. Հմշ. ծուփք), որ վրիպակով այսպէս է տպուած։]

ԾՈՒՓ «ջրերի տատանիլ ալեկոծուիլը. 2. փխբ. հոգս, ներքին շփոթութիւն, սրտի անհանգստութիւն. 3. խուզարկութիւն, քննութիւն» Առակ. իզ. 10. Ժող. ժ. 13. Եփր. ծն. և Եբր. 194. Ոսկ. յհ. ա. 6. որից ծփիլ Սգր. ծփել Օր. ժա. 4. «մարմնին ջուր զարնելով լուալ» Վստկ. 206. ծփեցուցանել Ժող. է. 8. ծփալ «ջրերի տատանիլը» Երզն. մտթ. «մի բարձր տեղից ջրի մէջ ցատկել կամ նետուիլ» Յայսմ. սեպտ. 6. ծփանք «ծովի տատանիլը» Ագաթ. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. «մտահոգութիւն» Ժող. է. 26. Բ. մակ. ժդ. 8. ի ծփանի կալ «ծփալ» Վեցօր. ծփալի Մանդ. ծփալից Ոսկ. ղկ. ծփակալ Յհ. իմ. եկեղ. ծփին Կոչ. ծփումն Փարպ. ծփոց «խնոցի» Հին բռ. անծուփ Ոսկ. մ. ա. 11. բազմածուփ

Փարպ. գեղածփիլ *Թէոդ. կոյսն.* երկրածուփ *Նար. առաք.* ծովածուփ *Ոսկ. մ. բ. 25, Գ. 4,* յարածուփ *Ոսկ. Ա. կոր.* ճեղեղածուփ *Արծր.* ծովածփանf *Ոսկ. Երբ. գրուած է նաև* ծուպ, *որից* ծուպ ի ծուպ *«ալիք ալիք, վէտ ի վէտ» Եփր. Թգ. էջ 432։*

ՆՀԲ «ի ձայնէ ջուրց շարժլեալց առնալ»։ Հիւնք. ծով *բառից։* Karst, *Յուշարձան 425 թթր.* tob *«դէզ, կոյտ»։ Պատահական նմանութիւն ունին եբր.* צוף ṣuf, *արամ.* טוף tuf *«հոսիլ, լողալ»։*

ԳԻՌ.—Զթ. ձէօփ *«ծփանք», Ոզմ.* ծփալ, *Մրղ.* ծպպալ, *Խրբ.* ձփալ *«ծփալ»,* ձփէլ *«հարել» (այս իմաստից է գրբ.* ծփոց *«խնոցի»), Ակն. «զարնել», Ակն. Պլ. «խմել, կոնծել», Պլ.* ձփալ *«մի հեղուկի երեսին լողալ», որից փխբ. Պլ. «վխտալ», Արբ. Կր. Պլ. «մաքրութիւնից փայլիլ». այս իմաստով նաև Ռ.* ձփալ.*—իբրև բնաձայն և կրկնութեամբ՝ Պլ.* ձը՛փ-ձը՛փ ձփալ *«մաքրութիւնից փայլիլ», Երև. Ղրբ. Սլմ.* ծփծփալ=*Ալշ. Մշ.* ծփալ *«ծուփ ի ծուփ, տատանիլ», Ախց.* ծփծփալ *«մաքրութիւնից փայլիլ»։—Հմմտ. նաև Դրնղ. 184՝ «Իբրև զփայլակն կու ծփայ կու փայլատակէ»։*

ԾՈՓՈՐ *«սեան թակաղաղի այն մասը՝ որ գտնւում է քովթարի և պսակի միջև.* frise». *իբրև նոր բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 573ա. կազմութիւնը անյայտ է։ Կոչուած է նաև* փռոյգ, *որ է լտ.* phrygium:

ԾՊԱԻՈՐ *տե՛ս Ծկրաւորի։*

ԾՊԵՂ *«հեծան տանեաց յորոյ վերայ հաստատին նեղ և նուրբ տախտակք և զնոքօք կղմինտր կամ հերձաքար ֆրանս.* chevron». *միջին հյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 236 բ։ Սրա հետ նոյն են հարկաւ գւռ.* ծիպղ *«ցանկապատ» (Ամէն. տարեց. 1909, 322) և Ղրբ.* ծիպլի *«ճպոտ, դալար գաւազան»։*

ԾՊՆԵԼ *«լաւ կպցնել, կպցնել, վրան փակցնել». մէկ անգամ ունի Բ. Թագ. ի. 8 «Սուսեր ընդ մէջ ծպնեալ առ միջովն պատենիւք հանդերձ»։*

ՆՀԲ յն. ζεύγνυμι *«զուգել» բառից։ Հիւնք.* շպար *բառից։* Karst, *Յուշարձան 414 մոնղ.* tobči, *բուրեաթ.* topši *«կոճակ», արևել. մոնղոլ.* tobčila *«կոճկել» են։*

ԾՊՏԻԼ *«հագուստը՝ ձևը՝ կերպարանքը փոխել» Ա. Թագ. իը. 8. «հարուածից կամ վտանգից զգուշանալու համար ծռիլ, փախչիլ» Եփր. Թգ. 377. «ետևից վազել, հալածել» Զքր. սարկ. Բ. 110 (այս երկու նշանակութիւնները չունի ՆՀԲ). «ծածկել, մի ծածուկ տեղ պահել, թաքցնել, ծածկուիլ» Խոսր. պտրգ. 26, Մագ. թղ. 203, 218. «տարածուիլ» Բառ. երեմ. էջ 151 (այս վերջինը բնականաբար առանց վկայութեան և հետևաբար կասկածելի)։— Թորոսեան, Տետր. հմռ. բառարանի, 1784, էջ 28 արմատը դընում է* ծպէտ: *Նոյն և ՓԲ։*

ՆՀԲ լծ. թրք. թէպտիլ *(իմա՛ արաբ.* تبديل tabdīl, *որ գալիս է* bdl *«փոխել, փոփոխել» արմատից)։—Հիւնք.* շպար *բառից։*

*ԳԻՌ.—*ծպտի *Ղզ. «ծպտեալ, թագուն կերպով»։*

ԾՌԿՏԵԼ *տե՛ս Ջգեռտ։*

***ԾՐԱՐ** *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ և ՋԲ. բայց կայ միայն ի* ծրարի *Ա Թագ. իե. 29) «կապոց, կծիկ, քսակ» ՍԳր. որից* ծրարել *«կապոց շինել, մի բանի մէջ փաթաթել» ՍԳր. Ագաթ. Կոչ.* ծրարոց *Կիր.* ծրարասէր *ԱԲ.* ամպածըրար *(նոր բառ)։ Արդի գրականում* ծրար *նշանակում է «կապոց, բոխչա» (արևմըտեան գրական), «նամակի փաթեթ,* enveloppe» *(արևելեան գրական)։*

=*Փոխառեալ է ասոր.* ܨܪܪ ṣərār *կամ* ܨܪܪܐ ṣərārā *«քսակ» բառից. հմմտ. եբր.* צרור ṣərōr *«կապոց, տրցակ», արաբ.* صرّة ṣurra *«դրամածրար, միջին դրամ փաթաթած շորի կտոր». բոլորն էլ ծագում են ընդհանուր սեմական* ṣrr *կամ* ṣōr *«կապել, փաթաթել, կապոց շինել, քսակի մէջ դրամ կապել» արմատից։—Հիւբշ. էջ 306։*

ՆՀԲ «որպէս թէ ծիր արարեալ *ընդ իրար... լծ. և եբր.* ծէրոր»*։ Ուղիղ մեկնեց* Lag. zu Prov. *26, 8։ Հիւնք.* արծաթ *բառից։* Karst, *Յուշարձան 407 սումեր.* sar *«պատել», 425 թթր.* tarter *«նեղացնել», ույգ.* termek *«հաւա-*

քել», 426 թրք. sarmak «փաթաթել»։

ԳԻՒ.—Մշ. Ոզմ. ծռաr, Ախց. ծռաrել, Ասլ. Ռ. Նխ. Սեբ. ծռաr, Խրբ. Տիգ. ծռmr. Ազլ. ծror, ծռա՛րիլ, Արբ. ծլաr, Հճ. ծր՝յոյ. Զթ. ծoյoյ, ծornr: Հմմտ. նաև ծռաrիկ Արբ., ծռաrուկ Մշ., ծռաrոց Զթ., ծռաrոցիկ Կր., ծռաrնոց Ակն։

ՄՐԴԻ տե՛ս Ցիրդ։

ՄՐԴԻԼ «աղտեղութեան մէջ թաթախուիլ, մալակոնուիլ» Երեմ. բ. 22. Մանդ. նար. էջ 3, Լմբ. սղ. որից ծղծել «կեղտոտ» Մագ. թղ. 237։

ՆՀԲ դնում է ծիrտ բառից։

ԳԻՒ.—ՆՀԲ, ինչպէս նաև Մասեաց աղաւնի 1864, էջ 123 այս բառից են դնում Պլ. ծրռիլ, որ սակայն նշանակում է «իւղը հնանալով կծուիլ».—ՓԲ գրում է ծրռիլ, զրռիլ, Riggs էջ 61 ծրռիլ, ծրռնիլ:

ՄՐՈՐԻԼ «նեխիլ, հոտիլ, ապականիլ» Կեչառ. աղէքս. 190։

ՆՀԲ նոյն է համարում տրoriլ բառի հետ։

ՄՐՈՒՆՔ տե՛ս Ծունգ։

*ՄՕ կամ ՄՕԼԱ «ա՛յ տղայ, ո՛վ դու» (արական կոչական ձայնարկութիւն). ունին Մագ. քեր. 242 և Երզն. քեր. (ծօլա՝ արական, քալա՝ իգական, ղաւակ՝ չէզոք). իբր նախատական կոչական ունի Երզն. մտթ. 115 «Յորժամ սաստեմք ծառայից և կամ վատթար արանց, ստգտանօք ասեմք թէ ա՛յ դու ծօլայ, քեզ ասեմ»։

=Վրաց. წელი ծուլի «տղայ, մանչ, որդի» բառից։ Հայերէնի մէջ ունինք մի քանի այսպիսի ձայնարկութիւններ, որոնք կրճատուած են գոյականներից. ինչ. fա՛ (որ յառաջանում է վրաց. ქალი fալի, ինգ. ქალ fալ, լազ. fալ, fալէ «աղջիկ» բառից), ա՛տա, ա՛ռա (որ կրճատուած է ա՛յ տղայ ձեւից), Խ. տօ՛լա «ա՛յ տղայ» (լաճ «տղայ» բառից), Զթ. լա, լը (կրճատուած լաօ «տղայ» բառից)։ Նման համաօտութիւններ կան նաև մեր շրջակայ լեզուների մէջ. ինչ. վրաց. ქა fա՛ «ա՛յ աղջիկ, քա՛», տճկ. o՛lan, úlan «տօ՛, ծօ՛» (կրճատուած oγlan «մանչ, տղայ» բառից), արև. թրք. ädä «ա՛յ տղայ» (որ կրճատուած է ay gʸädäl ձեւից)։

ՆՀԲ համեմատում է իտալ. fbo՛, չեօ՛ և թրք. ուլան, օ՛ղլան բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 120 դրում է ծօ՛ և համարում է թէ նախապէս նշանակում էր «դու». այսպէս նաև fա. երկուսն էլ կցում է սանս. tvam, զնդ. dū, dūm, պրս. tū, յն. τύ, σύ, հյ. դու են բառերին, իբր հնխ. tu ձեւից։ Կրօնամոլ յոյների կարկատած առասպելն է դնել բառս յն. ζῷον «անասուն» բառից (տե՛ս Մրմրեան, Մասն. պատմ. հայ մեծատ. Պօլիս 1910, էջ 12)։ Ուղիղ մեկնեց Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. 242։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ձէ «որդի», գնչ. čavo, čo «տղայ», աֆղան. dzoe, dzai «տղայ, որդի»։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. Արբ. Զթ. Հմշ. Պլ. Սեբ. Սչ. Տիգ. ծօ, Զմ. Խրբ. ծա, Ռ. ծէ, Խր. Նխ. ճածէ՛ (այսինքն ճա՛ծէ, ինչպէս կայ ճաfա՛<ճա՛fա. գիւղերում կայ նաև ծօ՛ ձեւը). Ասլ. ծի՛ւ, ծէօ՛: Բոլորն էլ գործածւում են արական սեռի երախաներ կամ հասարակ մարդիկ կանչելու համար. իսկ Վն. աւելի այրն է իր կնոջ համար գործածում։ Իբր ձայնարկութիւն՝ չունի յոգնակի. բայց Նխ. ասւում է «հածէնե՛ր, արեցէք»։ Կայ նաև ծօլաfա, fաուծօլա «որձ և էգ, hermaphrodite» ձեւը՝ ըստ Խալաթեան, ծրագ. ազգագր. էջ 23։

ՓՈԽ.—Պօլսում հայ տղոց կանչելու համար թուրքերը գործածում են zo, իսկ յոյները ǰo. բայց երկուսն էլ գրեթէ անարգաբար, ինչպէս է նաև հայոց մէջ ծօ՛։

ՄՕՄ «փուշ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 151։ Սրա հետ նոյն է ըստ Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1929 օգոստ. 28) Բլ. զռնծօծ «մի տեսակ փուշ ուտինէ գնդակի նման, որ գիւղացիք դաշտում աշխատելիս փարչի բերանն են դնում՝ իբր կափարիչ». Թուխ փանց «կլոր» +ծօծ:

ՄՖՈՒԼ «կրօնաւորի գլխանոց». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 175 և 704 «Մոնաղոնն ունի... նախ քուսիթայն ի գլուխն, որ է ծըֆուլն»։

Կ

*ԿԱԲՈՍ (սեռ. -ի) «մի տեսակ չափ է, որ պարունակում է 11 քսեստ կամ $1/2$ մոդ», ունի միայն Շիր, Հրատ. Պատկ. էջ 31։

=Յն. κάβος, լատ. cabus «չոր բաների յատուկ մի տեսակ չափ». ծագում են եբր. קַב qab հոմանիշից, որի միւս սեմական ցեղակիցներն են արամ. ܩܒܐ qaba, արաբ. قَبّ qabb, եգիպտ. qby, kabu «կուժ», խպտ. kabi, kebi: Այստեղ են պատկանում նաև արևել. թրք. قاب qab «կոշտ պարկ, քուրձ», թրք. և քրդ. قاب qab «աման», ֆրանս. cab փոխառեալ ձևերը։ Միւս աւելի հեռաւոր լծորդների մասին տես M. Cohen BSL հտ. 27, № 81, էջ 93։ Մեր բառը ուղղակի յունարէնիցէ։—Հիւբշ. 353։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 108. նոյնը յետոյ ՆՀԲ։

ԿԱԳ, ո հլ. (յետնաբար կայ նաև սեռ. -ի) «վէճ, կռիւ» Սիր. իէ. 15, 16. իը. 10 (բց. ի կագոյ). Ոսկ. ես. Եփր. ծն. էջ 57. որից կագասէր «կռւարար» Եփր. յոբ. Հրատ. ՀԱ 1912, 672 (նորագիտ բառ). կագացող «կըռուարար» Ոսկ. մ. ա. 17. կագազարթոյց Մծբ. կագիլ «կռուիլ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ես. ևն։

ՆՀԲ. լծ. պրս. թրք. ղագ, ղավղա, գագշմա, գավկա: Հիւնք. յն. κακίζω «սաստել, յանդիմանել», պրս. غاك γak «աղմուկ, շփոթութիւն» (այս բառը հայերէնի մէջ պիտի տար գակ): Bugge KZ 32, 55 յն. ἠχή, դոր. ἀχά «աղմուկ, ժխոր», լտ. vagio «պոռալ, ճչալ» բառերին ցեղակից։ Scheftelowitz BB 28, 303 լիթ. kovà «կռիւ», հբգ. houwan «զարնել»։ Մ. Ս. Դաւիթբէկ, Յուշարձ. 397 հիռլ. cath «կռիւ, պատերազմ», հբրըտ. cat-al-rid «կռիւ, վէճ», սանս. kadt ևն։

*ԿԱԴԱՄԱԴԵԿՈՎԹ «մի տեսակ աման կամ չափ». երկու անգամ գործածել է Շիր. Հրատ. Պատկ. էջ 31՝ «ըմպելի» նշանակութեամբ (վկայութիւնները տե՛ս ամասարակովթ բառի տակ)։ Ունի միայն Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 98։

=Եբր. מנקיות mənaqqiyoṯ «զոհի բաժակներ» (եզ. mənaqqiṯ) բառից է, որ սխալ ընթերցուածով (ձայնանիշների տարբերութեամբ և נ n գրի տեղ դնելով ט ṭ) տառադարձուել է յն. μετεκώθ և այս էլ երկրորդ սխալով դարձել է հյ. կադամադեկովթ:

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, անդ։ Պատկ. Շիր. էջ 31 դնում է միայն յն. ձևը։

*ԿԱԴԵՍԻՄ, ի-ա հլ. «իգացող». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Դ. Թագ. իգ. 7 «Եւ քակեաց զտուն կադեսիմացն, որ ի տան Տեառն»։ Նոյն բառը յիշում է նաև Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 173 բ effeminatus:

=Եբր. קדשים qədešīm բառն է, որ קדש qādeš «իգացող» բառի յոգնակին է. այս բառը բուն նշանակում է «սուրբ» (տես կադէս բառը). իմաստի տարբերութիւնը յառաջանում է նրանից՝ որ կադեսիմները իրենց անձը նուիրում էին տաճարին և այնտեղ շնութեամբ էին պարապում։ Եբր. բառը ուրիշ անգամ թարգմանուած է «պոռնիկ» (այսպէս օր Օր. իգ. 18), բայց այստեղ տառադարձութեամբ պահուած է՝ համաձայն յունարէնի։ Յունարէնում եզ. qādēš ձևի ձայնանիշը պահելով՝ յգ. եղել է καδησίμ (Sophocles 610ա գնում է καδησείμ), որից էլ հյ. տառադարձուել է կադեսիմ:—Աճ.

*ԿԱԴԷՍ «սուրբ». գործածուած է իբր յատուկ անուն՝ Սղ. իը. 8 «Ձայն Տեառն շար-

ժէ զանապատն և խռովեցուցանէ Տէր զանապատն Կադէս»։ Իբր հասարակ անուն ունինք Սասն. 61 «կադէս սրբոց» (սուրբ սրբոց) և Վրդն. սղ. իը, էջ 103 «Կադէս սուրբ ասի, որ է սուրբ եկեղեցի»։

=Եբր. קדש qādēš «սուրբ» (=արաբ. قدس quds «սուրբ») բառն է, որ յն. κάδης տառադարձութիւնից անցել է հայերէնի։—Աճ.

*ԿԱՋ «կերպաս, դիպակ, մետաքս» Ոսկիփ. որից կազագործութիւն «ոստայնանկութիւն Վրդն. պտմ. էջ 16։

=Արաբ. قزّ qazz «հասարակ, ստորին տեսակի մետաքս», որ ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 195 արաբացեալ է պրս. ژ kaž կամ كج kaǰ «ցածր տեսակի մետաքս» բառից։—Հիւբշ. 268։

ՆՀԲ յիշում է ռմկ. կէզի, կէյիսի, գըզզ և ֆրանս. gaze «շղարշ» բառերը։ Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 1072։ Մառ, Тексты и раз. по Кав. фил. հտ. 1 (1925), էջ 115 վերիններին չ կցում նաև վրաց. ყაჭ ղ'աճ։

ԳԻՌ.—Տփ. կազ «ցածր տեսակի մետաքս» Մշ. գ'ազի, Ախց. գ'ոզի «մետաքսէ գործուածք»։

ԿԱԶԴՈՅՐ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ կազդուրել «զօրացնել, ուժեղացնել» Ծն. լգ. 14. Ես. խէ. 13. Ոսկ. յհ. բ. 29. «ուժեղանալ, քաջալերուիլ» Ոսկ. մ. թ. 8. կազդուրեցուցանել Ա. պետ. ե. 10. կազդուրումն Ոսկ. յհ բ. 26. կազդուրական Շիր. կազդուրեցուցիչ Սկևռ. Լմբ. կազդուրիչ (Նոր բառ). գրուած կայ նաև կասդուրել, որ յառաջացած է յետնաբար՝ դ ձայնը իբր խուլ հնչուելու ժամանակ։

ՆՀԲ յիշում է յն. στηρίζω համանիշը և մեկնում է «կացուցանել ի հաստատութեան»։ Lag. Arm. Stud. § 1074 չի ուզում բաժանել կազմ բառից։ Ս. Վ. Պարոնեան, Արև. մամուլ 1880, 552 հաստ, հաստոյր բառերից։ Հիւնք. խիստ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. قسطری qastarī «մեծ և վիթխարի մարդ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 80)։

ԿԱԶՄ «պատրաստ. 2. զինուած» Նեեմ. դ. 10, 14. ժգ. 30. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 33. մ. բ. 12 և Եբր. իգ. Եւս. պտմ. իբրև գյ. ո հլ. «կազմած, հանդերձանք, սպաս, զարդ» Ոսկ. յհ. բ. 14. Պիտ. որից կազմել «յօրինել, կարգաւորել, պատրաստել, զրահաւորել» ՍԳր. Ոսկ. յհ. և մտթ. «պատերազմիլ» Վրդն. պտմ. էջ 56. կազմիչ Ագաթ. Վեցօր. Եզն. կազմած ՍԳր. Եւս. քր. Եզն. Ագաթ. Ոսկ. կազմակերպել Ոսկ. յհ. կազմութիւն ՍԳր. Ագաթ. կազմուած Վեցօր. Մծբ. գեղեցկակազմութիւն Սկևռ. ես. երկնակազմ Տօնակ. պնդակազմ Ա. մկ. գ. 17. Եփր. վկ. արև. Ոսկ. Մծբ. ընդդիմակազմութիւն Ածաբ. կարկտ. լուսակազմ Լծ. ածաբ. Յս. որդի։ Նոր բառեր են ամրակազմ, թուլակազմ, տկարակազմ, անկազմակերպ, կազմակերպիչ, կազմակերպչական, կազմարար, կազմատուն, կաշեկազմ, թղթակազմ, լաթակազմ, փառակազմ, կազմալուծել, կազմալուծութիւն, կազմախօսութիւն ևն։

ՆՀԲ լծ. յն. κόσμημα, κόσμησις «զարդարանք», Թրք. ғէսիմ «կտրուածք», թագըմ «կազմած», թէտարիf «պատրաստութիւն»։ Peterm. 22, 34 յն. κόσμος «կարգ»։ Windisch. 8 յն. κάζω, κάδμος «փայլիլ, գերազանցել»։ Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, էջ 449 յն. κόσμος և կիմր. casmai ևն։ Հիւնք. յն. κόσμος։ Միևնոյնը կրկնում է Ղափանցեան, Հարեթ. լեզվ. էջ 20։

ԳԻՌ.—Մշ. կազմել, Ախց. կազմէլ, Մրղ. կազմըէլ, Երև. Գոր. Մկ. Շմ. Ոզմ. կազմիլ, Հմշ. գազնէլ «հանդերձել, պատրաստել», Ղրբ. կո՛զմիլ «փխբ. մէկին լաւ ծեծել», Սչ. զազմել, Զթ. գազմիլ, Տփ. անկազմ «տկար, նիհար»։ Ի՞նչ կապ ունի կազմ դառնալ Ղզ. «թուքը պապակելուց չորանալ բերանում»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ქაზმა կազմա, ქაზმვა կազմվա, აკაზმა ակազմա «զարդարել, պատրաստել, յարդարել, ձին թամբել», დაკაზმა դակազմա «ձին թամբել, նաև յարդարել ևն», გამოკაზმება գամոկազմե-

բա «ճանապարհ ընկնել», ფეკაზმული շե-կազմուլի «զարդարուած», ალკაზმულობა աղկազմուլոբա «պճնանք, զարդարանք», ცხენის ააზმულობა ցխենիս ակազմուլոբա «ձիու զարդ, կազմած», տեղափոխութեամբ նաև კმაზვა կմազվա «կազմել», შეკმაზული շեկմազուլի «պատրաստ՝ թամբած ձի»։

ԿԱԶՄՈՐ «ծամթրին, ուրց» ԱԲ. «մի տե-սակ ցածր թուփ. acasos?» ԼեՀ. (ՀԲուս. § 1238 մեկնում է ruscus). կազմոր, կազմորէ, կազմուրէ «մրուանտակ խոտը, լտ. asarum» Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 1239), որից կազմորե-նի «ծամթրին» Գաղիան։

ԿԱԹ (սեռ. -ի, յետնաբար ո հլ. իսկ ՆՀԲ և ՋԲ դնում են ի, ո հլ). «շիթ, կայ-լակ, կաթիլ» Իմ. ժա. 23. Սիր. ժը. 8. Ոսկ. մ. ա. 9. Եփր. եւ. էջ 161. որից կաթ մի «մի քիչ, պուտ մը» Ոսկ. փիլիպ. ժե. էջ 518 (քնի համար ասուած). կաթել «կայլա-կել, ծորել» ՍԳր. Ոսկ. ես. կաթեցուցանել «ծորել» ՍԳր. կաթոգի կամ կաթոգին «սըր-տակէզ, անձկայրեաց, որի հոգին է կաթում սիրով» ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. Ոսկ. եբր. և մ. ա. 9. կաթոգնիլ Մծբ. Եփր. մն. խանդա-կաթ Երգ. բ. 5. շողակաթ Տօնաց. Շար. կա-թուած «կաթկթիլը» Միք. բ. 11 (արդի գրա-կանում «անդամալուծութիւն, իջուածք». հմմտ. լտ. gutta, ֆրանս. goutte, թրք. dam-la, վրաց. წვეთი ծվեթի, գերմ. Tropf, սերբ. käplja, որոնք բոլոր նշանակում են «կաթիլ. 2. անդամալուծութիւն», համաձայն բժշկական մի կարծիքի, ըստ որում կա-թուածը յառաջանում է ուղեղից մի կաթիլ արեան սրտի վրայ կաթելուց (Berneker 364). որից և կաթուածահար). սրտակաթ Սիր. լը. 20. կաթոտ «վաւաշ, սերմնակաթ» Խոր. Արծր. Մագ. սերմնակաթ ՍԳր. մա-ղասկաթ Ասող. մեղրակաթ Ոսկ. գտկ. մըշ-տակաթ Եփր. կղոս. 171. Ոսկ. տիտ. Մծբ. -իլ մասնիկով՝ կաթիլ, ո հլ. «շիթ, կայլակ» Ես. խ. 15. Առակ. իէ. 15 (հմմտ. տես-իլ) են. տե՛ս և կայլակ։

Klaproth, Asia pol. *106* լտ. gutta և արաբ. قطرة gaṭra «կաթիլ» բառե-րի հետ։ ՆՀԲ լծ. լտ. gutta, stilla «կա-թիլ», նաև (կաթել բառի տակ) արաբ. գուբուր, քէգէրրուր «կայլակել, կաթկը-թիլ» (արմատը gaṭra «կաթիլ»)։ Pe-term. *20, 22* լծ. հյ. շիթ և լտ. gutta: Հիւնք. կաթ և կաթիլ հանում է լտ. gut-ta բառից, իսկ կաթոտ, կաթոգին, սրտակաթ են կատաղի բառից։ Հիւբշ. ZDMG *35(1881), 660* և Arm. Gram. 162 պրս. کات kāt «կաթիլ» բառին է կցում, իբրև իրանական փոխառու-թիւն։ (Այս բառը թէև ո՛չ ԳԴ գիտէ և ոչ Horn, բայց կայ Բուրհանի մէջ «կա-թիլ» նշանակութեամբ)։ Patrubány ՀԱ *1908, 188* կաթն «կաթ, lac, γάλα» բառից՝ -իլ նուազականով։ Մառ ЗВО *XIX, 0157* յաբեթական դր արմատից. հմմտ. վրաց. ծվեթի «կայլակ», ծթոլա «կայլակում», որի տուբալկ. ձևը պիտի լինէր *ծվիթի>*ծիթ, որից փոխառեալ է հյ. շիթ: Պատահական նմանութիւն ունի սանս. gad «մզել, կաթիլ կաթիլ վազել»։ Meillet BSL *21, 201* կարծում է որ նոյն է լտ. gutta բառի հետ. բայց այս մասին վճռական բան չի կարելի ասել, որովհետև լտ. բառի ստուգաբա-նութիւնը յայտնի չէ. տե՛ս Walde 357: Petersson, Heteroklisie 62 և LUÅ *1922, 11* (չեմ տեսած) հնխ. g²ēt- ար-մատից է հանում հյ. կաթ, կաթն, լիթ. gìntaras «սաթ», յն. δετή «ջահ», սանս. játu «խէժ», լտ. bitumen «ձիւթ» են (տե՛ս Pokorny *1, 672*)։ Meillet, Dict. étym. lt. էջ *420* կրկնում է իր մեկնութիւնը, լատին բառի նախաձևը դնելով g²⁰t-, որին կցում է հյ. կաթ:

ԳԻՒ.—*1.* Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Շմ. Ջղ. Տփ. կաթ, Խրբ. գʹուր, Ագլ. կօթ «կա-թիլ», մուն կօթ «մի կաթիլ, մի քիչ». կօթ կօթ «կաթիլ կաթիլ», Հճ. գօթ, Սվեդ. գութ.— *2.* կաթիլ «կայլակ» կամ կաթիլք «տան կը-տուրը կաթիլը» իմաստի համար ունինք՝ Կր. Մկ. կաթիլ, Ախց. կաթիլք, Ոզմ. կաթիլքʹ, Սեբ. Սչ. գաթիլ, Տիգ. գութիլ, Համշ. Ռ. Սեբ գաթիլք, ՋԹ. գաթըլ, գաթըլք, Խրբ. գʹութիլ. Ալշ. Մշ. կատիլք.—*3.* բայական ձևով՝ Վն. կաթել, Մրղ. կաթէլ, Ախց. Գոր. Երև. Մկ. Ոզմ. Տփ. կաթիլ, Հճ. Սչ. գաթել, Ասլ. Ննխ.

Սեբ. գարէլ, *Պլ.* գարէլ, գարիլ, *Հմշ.* գարուշ, *Ղրբ.* կյրիլ, *Խրբ.* գ‘յրիլ, *Մշ.* կատալ, *Ագլ.* կըրրօլ: *Նոր բառեր և նոր իմաստներ են՝* կարիլ *«պտուղը հասունանալով ծառից ինքնին ընկնել. 2. վայր ընկնել, գետին, գլորուիլ»,* կարուկ *«հասունանալով ինքնին ընկած պտուղ»,* կարինճ, կարունճ *«անձրևից կտուրի կաթիլը»,* կարլանճ *«կայլակ», կրկնութեամբ՝* կարկրիլ, կարկըրուճ, կարկրեցնել: *Կրճատ ձևով է Ղրբ.* մի՛կա *«մի քիչ» (իմա՛* մի՛ կար*)։*

ՓՈԽ.—Ուտ. կատ *«կաթիլ, կայլակ»,* կատփեսուն *«կաթիլ, կայլակել»։*

ԿԱԹ *«պղինձ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 152.—արդեօք* կարսայ *բա՞ռն է։*

ԿԱԹԱԼԻԿԷ *տե՛ս Կաթողիկէ։*

***ԿԱԹԱՐՈՍ**, ի–ա *հլ. «մաքուր» (այս անունն էին տալիս իրենց՝ Նաւատեան աղանդաւորները) Եւս. պտմ. էջ 505. Սեբեր. էջ 90. Ոսկ. եփես. էջ 822. իբրև հասարակ անուն՝ Թէոդ. մայրագ. էջ 147 («Որք կաթարոսք արտաքուստ երևին») և Բառ. երեմ. էջ 152 (*կարարայ *«սուրբ» ձևով)։*

=Յն. καθαρός *(արական),* καθαρά *(իգական) «մաքուր, անբիծ», որից փոխառեալ է նաև լտ.* catharus:*—Հիւբշ. 353։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

***ԿԱԹԵԴՐ**, ի–ա *հլ. «նստարան, աթոռ, գահ». մէկ անգամ Ագաթ. § 159. ուրիշ վըկայութիւն չկայ։*

=Յն. καθέδρα *«նստարան, աթոռ», որից փոխառեալ են նաև լտ.* cathedra *«աթոռ», ֆրանս.* cathédrale *«եպիսկոպոսանիստ եկեղեցի», ռուս.* кафедра *«եպիսկոպոսանիստ (աթոռ կամ եկեղեցի), ուսումնական ամբիոն (համալսարանում)» ենւ Կազմուած է* κατά *մասնիկով* ἕδρα *«նիստ, աթոռ» բառից։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԱԹԵԼ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Բուզ. դ. 24 «Ընդ այլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին»։ ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «կողմ». իսկ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 60, Կոր. վրդ. էջ 352 և Բառ. ֆր. (տե՛ս* crochet *բառի տակ) ուղղում է* կարթեալ *«ճանապարհը ծռելով,* faisant un crochet»*, ինչպէս նոյն հեղինակը քիչ յետոյ գրում է «ընդ այլ* դիմեալ*՝ ասպատակս կապէին». հմմտ. նաև՝ «Եւ անտի կարթեցին իբր քսան վտաւանաւ» Բ. մկ. ժբ. 10. «Յայլ կողմն կարթեալ» Փարպ։*

ՆՀԲ բառ. պրս. գար, ֆէր, ֆըր, *այսինքն «կողմն», ուստի* կատապան *«կողմնապետ»։*

ԿԱԹԻԼ *տե՛ս Կաթ։*

ԿԱԹԼՈՒԿ *«սուղ ինչ առասպել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 152. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։*

+**ԿԱԹՆ**, ն *հլ.* (–թին, –թամբ, –թանց) *«կաթ» ՍԳր. որից* կաթնաբեր *Ոսկ. մտթ.* կաթնակեր *Եզն. Յերոն. կամ* կաթնկեր *Եբր. ե. 13.* կաթնակերագոյն *Կոչ.* կաթնասուն *Նար. Ճար.* կաթնաբոյծ *Յհ. իմ. երև.* կաթնածուծ *Եղիշ. հայր մեր.* իշկաթնուկ *Առաք. լծ. սահմ. 540. Նոր բառեր են* կաթնավաճառ, կաթնավաճառուհի, կաթնամամ, կաթընտու, կաթնատամ, կաթնատնտեսութիւն, կաթնեղեն, կաթնատուն, կաթնաճատութիւն *են։*

=Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. g^{2}alakt- *ձևից. սրա միակ ժառանգներն են յն.* γάλα *(սեռ.* γάλακτος*), հոմեր.* γλάγος*- կրետ.* κλάγος *և հլտ.* lacte, lacti, *լտ.* lac *(սեռ.* lactis*) «կաթ». լատինականից են փոխառեալ իռլ.* lacht, *կորն.* lait, *կիմր.* llaeth. *իսկ լատիներէնի ածանցներն են ֆրանս.* lait, *իտալ.* latte, *սպան.* leche *են։ Հնխ.* g^{2}alakt- *տուել է նախ յն.* *γάλακτ‘ *(որ պահուած է սեռականում) և սրանից՝ վերջաձայնի անկումով* *γάλακ- > γάλα *(հմմտ.* Gauthiot, La fin de mot, *էջ 124. տե՛ս և* Boisacq 139, 1102): *Նոյնպիսի անկումով և առաջին ձայների կորուստով ձևացել է լտ.* *glact > lact > lac *(հմմտ.* Solmsen IF Anz. 19, 31 *և* Walde 403): *Հայերէնի մէջ հնխ.* g^{2}alakt- *նման սղումներով տուել է նախ* g^{2}alt > *կաղթ, *որ աւելի կըրճատուելով դարձաւ* կաթ *և* –ն *մասնիկով՝* կաթն: *Հնագոյն* *կաղթ *ձևը պահում է դեռ Ագլ.* կախց, *որի մէջ վերջաձայն* թ *փոխուած է* ց*–ի (հմմտ.* խեղդ—ճեղձ, խայտ—խայծ, փոխինդ—փոխինձ, *Ղրբ.* կլոնդրակ, կլպընդ-

րիկի=Գոր. կլոճåրակ, կլպճåրիկի, Երև. լող—լոå «դեղձի մի տեսակ» են), սրա մօտ միանգամայն թրթռուն ղ՝ դառնալով խուլ խ: Pokorny 1, 659 (նախաձևը դնում է g^{2}lag- կամ g^{2}lak-, չեզոք սեռի ուղղական հոլով՝ glak-t). Հայերէնը չի կարող լինել այս ձևից, որովհետև այս ձևը պիտի տար *լաքճ, այլ միայն g^{2}alakt-: Նոյն բառի աւելի յետին ձևափոխութիւնն է Հւր. կախս:—Աճ.

Klaproth, Asia pol. 103, լտ. lac, իտալ. latte բառերի հետ։ Müller SWAW 38, 572, 579 և 41, 11 լատ. la-ct բառի վերջի ct մասի հետ է միացնում կաք, ճ համարելով մասնիկ։ Lag. Arm. Stud. § 1076 համարում է թէ կոգի և կաքճ իրար վրայ ազդել են և թէ կաքճ գալիս է *գաքճ ձևից։ Canini, Et. étym. 150 իռլ. geat «կաթ» բառի հետ։ Հիւնք. կառու-ից։ Patrubány SA 1, 188 սանս. ghr-ta «մաքրած և զտած կարագ» և իռլ. gert «կաթ» բառերի հետ։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս Բանաս. 1901, էջ 79։ Մառ, Къ вопр. о полож. абхазского էջ 39 և ИАН 1919, 398 մինգր. կաք «սպիտակիլ», վրաց. կեք-րի «բոր» և լազ. ակաքեճ «ալևորիլ» բառերի հետ։ Кипшидзе, Грам. мингр. яз. СП. 1914, էջ 250 դիտել է տալիս որ մինգր. կաք նշանակում է «մի տեղ գտնուիլ» և ո՛չ թէ «սպիտակիլ». ուստի և Մառի վերոյիշեալ համեմատութիւնը վերանում է։ Oštir, Btrg. alarod. 110 հլտ. colostra, caseus «պանիր», բասկ. gaztai, յն. γάλακτ-, լտ. lact- են ձևերի հետ։ Pictet, բ. տպ. Բ. 40 հանում է կքել բայից և կցում է իռլ. geat «կաթ» բառին։

ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. Շմ. կա՛քճը, Տփ. կա՛քը, սեռ. կա՛քճի, Սչ. գաքը, սեռ. գաքճի, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. կաք, Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. գաք, Ասլ. գաք, գա*, Տիգ. գոք, Սվեդ. գէք, Ջթ. գօք, գոք, Հճ. գօք, Ագլ. կախց, Հւր. կախս: —Ագլ. կախց ծագած է նախաւոր *կաղց ձևից և այս պատճառով էլ չէ վերածուած *կօխց. ըստ որում Ագուլիսի բարբառում ա դառնում է օ, բայց ղ-ից առաջ մնում է անփոփոխ. համմտ. աղ, դաղå, քաղ, մաղ, մաղå, կաղ, տաղ (այս բոլորը անփոփոխ), բայց վախ>վօխ:—Նոր բառեր են՝ կաքճահուճց, կաքճաåու, կաքճալի, կաքճոց, կաքճաւեր, կաքfար, կաքճտիկ, կաքճտերևի, կաքճեճի, կաքճագին են են։ Ագուլիսի բարբառով պահուած թանկագին ձևերն են՝ կըխ-ցա՛ճում (նոր ձևով կքճա՛ճում) «կաթնահամ», կխցա՛խուտ «կաթնախոտ» և կխցի՛-րիս «սեր» (այն է կաքճերես)։

*ԿԱԹՈՂԻԿԷ, ի հլ. «ընդհանրական քրիստոնեական (եկեղեցի)» Եփր. աւետ. 330, 335. Եղիշ. գ. էջ 51. Յհ. իմ. երև. «մայր կամ աթոռանիստ (եկեղեցի)» Խոր. Յհ. կթ. Սօնակ. «առաքելական թղթեր» Եւս. պտմ. Սօնակ. որից կաթողիկեայ «ընդհանրական (առաքելական թղթերի համար ասուած)» Ագաթ. Շնորհ. Գնձ. կաթողիկեցի «մայր եկեղեցու աւագերէց» Վրդն. պտմ. կաթողիկէական «ընդհանրական» Նանայ. Մաքս. եկեղ։ Այս բառերը գրւում են նաև կաթուղիկէ, կաթողիկեայ են. համմտ. Բարթողիմէոս >Բարթուղիմէոս:—Միջնադարեան բժշկութեան լեզւով՝ կաթուղիկէ նշանակում է նաև «մեծ երակ». համմտ. Մխ. բժշ. էջ 124 «Ջերակն զոր կոչեն՝ զկաթուղիկէն առ կամ ի բասիլիկէն». բայց յատկապէս Տաթև. հրց. 244, ուր գրուած է կաթալիկէ և մեկնուած «լեարդի ստորին մեծ երակը». համմտ. վրաց. კათოლიკე ძარღვი կաթոլիկե åարղվի «մայր երակ, շահդամար» Չուբինով[2], էջ 102։ (Բառիս վրայ տե՛ս նաև Seidel, Մխ. հեր. § 341)։

=Յն. καθολική «ընդհանրական, տիեզերական (առաքելական թուղթ կամ եկեղեցի), մայր եկեղեցի». կազմուած է καθά «ըստ» և ὅλος «ամենայն» բառերից. փոխառութեամբ անցել է բոլոր քրիստոնեայ ազգերի լեզուներին. ինչ. լտ. catholicus, ֆրանս. catholique, վրաց. კათოლიკე կաթոլիկե են. նոյն իսկ տճկ. ասւում է قاتوليك qatolik «կաթոլիկ հայ»։—Հիւբշ. 353։

Հներից Տաթև. հարց. 532 «կաթողիկէն ընդհանրական լսի»։ Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ի-ա հլ. (յգ. ուղ. նաև ունինք -ունք) «հայրապետ կամ գլուխ եկեղեցւոյ. յատկապէս՝ Հայոց եկեղեցու հոգեւոր պետը» Ագաթ. Բուզ. Կորիւն. որից կաթողիկոսութիւն «հայրապետութիւն» Փարպ. ՑՀ. կթ. «արքունի հազարապետութիւն, համարակարութիւն, հարկահանի պաշտօնը» (յն. ոճով) Եւս. պատմ. էջ 642—3. կաթողիկոսական «հայրապետական» Խոր. Փարպ. կաթողիկոսարան «վեհարան, հայրապետանոց» ՑՀ. կթ. Կղնկտ. Պատմ. վր. անկաթողիկոս «առանց կաթողիկոսի» (չունի ՆՀԲ) Մխ. անեց. 11.—գրուած է նաև կաթաղիկոս Արձ. 867 թ. (Շողակաթ 177). կաթուղիկոս (ող>ուղ ձայնափոխութեան համար հմմտ. Բարթողիմէոս>Բարթուղիմէոս). Դարանաղցին, էջ 307 են բառախաղով գրում է կաթողիկոս «չկաթողիկոս», իբր կաթողի՛, կաթողի՛լ բայից։

=Յն. καθολικός «ընդհանրական, տիեզերական» ածականն է՝ գոյականաբար գործածուած. որից փոխառեալ են նաև լտ. catholicus, արաբ. جاثليق ǰāθalīq կամ جاتقليق ǰatalīq, ասորի տառադարձութեամբ ܩܬܘܠܝܩܐ katūlīka (Մառ. Грам. др.-арм. էջ 18), վրաց. კათოლიკოზი կաթոլիկոզի (թերևս հայերէնի միջոցով)։ Տե՛ս նաև վերը՝ կաթողիկէ բառը։—Հիւբշ. 353։

Ուղիղ մեկնութիւնը գիտէ հներից Լմբ. մատ. 83 «Ի սոյն աստիճան են կաթողիկոսք, որ թարգմանին ընդհանրականք». նոյնպէս Տաթև. ամ. 52 «Ընդհանուր ասի կաթուղիկոսն»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ Schröder. Thesaur. էջ 47 և 382. յետոյ ՀՀԲ, ՆՀԲ են։ Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 71 համարում է թէ յն. «ընդհանրական» իմաստը նախ Ասորիները դարձրին «հայրապետ», որոնցից էլ փոխ առին հայերը. սրան ապացոյց է համարում ու ձայնը, որ կայ նաև ասորու մէջ։ (Բայց այն ժամանակ ի՞նչպէս պէտք է բացատրել -ոս վերջաւորութիւնը՝ որ չունի ասորին)։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. կաթողիկօս, Ջղ. կաթուղիկոս, կաթըղկոս, Ագլ. կաթուղիկօս, Տփ. կաթուղիկուս, Մրղ. կաթօղուկօս, Ալշ. կատօղիգոս, Մշ. կատիղիգոս, Պլ. գաթօղիգօս, Սեբ. գաթօղիգէօս, Ննխ. գաթօղգօս, Սլմ. կաթաղակոս, կաթըղկոս, Շմ. կաթաղակօս, Ղրբ. կըթըղըկօ՛ս, Մկ. կօթխօտկուս, Երև. կաթաղագօս, Զթ. գ'օթէօղգիւ, Սվեդ. գ'աթիւղգիս, Այն. գաթաղօս (Բիւր. 1900, 671 բ)։

ՓՈԽ.—Ուտ. կաթուղկօս՝ նոյն նշ.։

*ԿԱԹՍԱՅ կամ ԿԱՏՍԱՅ, ի հլ. «խաղկին, պղինձ, մէջը բան եփելու կամ եռացնելու մեծ աման» ՍԳր. Եփր. փեն. 420—421, Վեցօր. 79, 80. գրուած է կատսանէ Վկ. գէ. էջ 30. ստացել է «Հնոց խէժան, թագաւոր» նշանակութիւնը Կղնկտ. «Դարձոյց զերեսս իւր կատսայն հիւսիսոյ յետս ընդդէմ որդւոցն իւրոց» (Շահն. Ա. 284. էմին, էջ 133 կաթսայն.—Շահն. համարում է յատուկ անուն). այս նշանակութիւնը յառաջացած է Երեմիա մարգարէի մի այլաբանական պատկերից ազդուելով (Երեմ. Ա. 13). հմմտ. Լաստ. էջ 82՝ «Կաթսայն որ Երեմիայի յեռանդն ցուցաւ, որ ի հիւսիսոյ ի հարաւ ձգէր յայնժամ զգնցուղս եռանդեանն, այժմ ի հարաւոյ ի հիւսիսի ահագին եռանդեամբ...» (տես Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 19, Բ. էջ 286)։

=Ասոր. ܩܕܣܐ qadsā բառից փոխառեալ. այս ասորի ձեը ծագում է յն. κάδος բառից, որ նշանակում է «գինու կամ ջրի մեծ աման, 32 լիտր պարունակութեամբ մի չափ». յոյն բառն էլ ծագած է փիւնիկերէնից (Boisacq 398). հմմտ. եբր. כד kaδ «դոյլ, կուժ, ջրաման», բաբել. kandu, եգիպտ. qd «պտուկ» (BSL հտ. 27, № 81, էջ 88), արամ. כדנא kaddānā, հր. כדא kaddā «փոքր կուժ»։ Նոյնից փոխառեալ են նաև լտ. cadus, հսլ. kaθĭ ռուս. кадь, кадка, кадочка, кадушка, кадушечка, ուկր. кадка, բուլգար. káda, kádos, kaca, սերբ. kârd, չեխ. kád‘, լեհ. kadź «կիսատակառ, կոնք կամ նման ամաններ», ռուսերէնից էլ վերջապէս լիթ. kõdis «ջրի կուժ» (Berneker 467)։ Յունարէնից է դարձեալ արաբ. قدس qadas «պղնձէ դոյլ, փարխաճ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 274)։ Հայերէնի մէջ ասորի բառը

տուել է նախ *կաղսայ, ուր ղ ձայնը ազդուելով յաջորդ ս-ից՝ վերածուած է խուլի—Հիւբշ. 306։

Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 1077։ Հինք. յն. γάστρα «գոգաւոր աման»։

ԿԱԹՓԵԼ «չամիչը մաքրել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. 147 «Ա՛ռ սպիտակ չամիչ կաթփած 10 դրամ»։

Seidel, Հրտր. Մխ. Հեր. § 413 ուղղում է կտված և էջ 104 թարգմանում է «entkernt, կուտերը հանած»։

ԿԱԺ. անծանօթ և անստոյգ բառ, որ գըտնըւում է միայն նորագիւտ գլխակաժ բարդի մէջ. այս բառը մէկ անգամ գործածում է Փիլիդ. վեցօր. տող 481 «Այլ կենցաղոյս գլխակաժ վշտագնութիւնք»=յն. ἀλλ' αἱ πενιχραὶ τοῦ βίου περιστάσεις «կեանքի թշուառ հանգամանքները». ուր գլխակաժ բառի համապատասխանն է πενιχρός «աղքատ, թշուառ»։

ԿԱԺ տե՛ս Կասկած։

ԿԱԼ, ո հլ. (յետնաբար նաև սեռ. -ի) «ցորեն կամնելու տեղ. 2. որանների բարդոց» ՍԳր. Մծբ. «լուսնի կամ արևի շուրջը բակ» Արիստ. աշխ. (այս իմաստով թրգմ. յն. ἅλως բառից, որ ունի սոյն երկու նշանակութիւնները), որից կալորայ «կալեր» Ա. Թագ. ից. 1. կալոտի «կալ քշող» ՍԳր. կալատեղ Վստկ. կալապետ Նար. յովէդ.—կալոտի բառի վերջի մասը տես տի «կապել» ձևի տակ։

ՆՀԲ լծ. յն. ἅλων, ἅλως, վրաց. կալօ։ Pictet 2, 115 սանս. khala «կալ», պրս. kālīdan «ոտնակոխ անել. ցրուել, կոտրատել». (բայց այս բառը նշանակում է «պարտիլ ի մարտի»)։ Հիւնք. յն. ἅλως բառից։ Müller, Armen. VI, էջ 3 կցում է նոյնպէս սանս. khala «կալ» բառին, որ մերժում է Հիւբշ. 457, որովհետև հյ. կ և սնս. kh իրար չեն համապատասխանում։ Scheftelowitz ZDMG 59, 707 և BB 28, 302 յն. καλία «հիւղ, բոյն», սանս. kulāya «բոյն», հյրոս. calene «կալ» բառերի հետ։ Pedersen, Նպաստ 15 մերժելով յն. καλία և սանս. khala ձևերը, ուզում է կցել հյ. կալնում, կալայ բային։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Սլմ. Վն. Տփ. կալ, Ակն. Ասլ. Խրբ. Համշ. Ննխ. Սեբ. գալ, Տիգ. գɯլ, Զթ. գօլ, գոլ, Հճ. գօլ, Ագլ. կօյլ, Սվեդ. գուլ։ Նոր բառեր են՝ կալաթի, կալաճաց, կալաձև, կալամաս կամ կալմաս (Վն. կալամաստ, Մրղ. կալամած), կալամօտ, կալամէջ, կալաչափ, կալապան, կալացեխ, կալաւել, կալաֆաշ, կալաֆաշել, կալմուխ, կալեկ, կալման, կալոց, կալուկ, կալուկուտ, կալտր, կալաւուրդ, կալքակ, կալակորկոտ, կալատակ, կալատէր, կալճորդ, կալատիզ (հյց. կալոտիս ձևից). իսկ կալսել կազմուած է կալ և կասուլ ձևերի միութեամբ։

ՓՈԽ.—Վրաց. კალო կալօ «կալ», კალოება կալօեբա «կամնել, կալսել», მეკალოვე մեկալովե «կամնող, կալսող», კალმახი կալմախի, კალმახობა կալմախոբա «յօգուտ վանքի ցորեն հաւաքելը» (Զուբինով[2] 590). վերջի երկու բառերը յառաջանում են հյ. կալմաս բառից և ըստ իր յառաջացած են վրաց. ხ խ և ს ս տառաձևերի շփոթմամբ. ըստ այսմ ուղղելի են კალმასი կալմասի, კალმასობა կալմասոբա, ինչպէս ցոյց է տալիս նաև საკალმასოდ սակալմասոդ «վանքի համար ցորեն և գինի հաւաքելու» (Զուբինով[2] 1076).—Թուշ. კალო կ̈ալօ «կալ»։

+ԿԱԼ «բռնելու գործողութիւնը». արմատ առանձին անգործածական, որից ձևացած են կալուլ «բռնել, տիրել» Ցուցթ. գ. 6. Ագաթ. յետնաբար կալնուլ կամ կալլուլ «բըռնել» Վրք. հց. Մագ. (ածանցներում կալել. ինչ. կուսակալել Եւ. քր. ակնկալել Օր. լբ. 2 ևն). ունիմ և ընդունիմ բայերի զանազան ձևերը (ինչ. կա՛լ, կալայ, կալեալ, ընկա՛լ, ընկալայ, ընկալեալ), կալանք «կապանք, բռնուիլ բանտարկուիլը» ՍԳր. կալական «բանտարկեալ» Ագաթ. կալանաւոր ՍԳր. Կորիւն. կալանաւորակապ ՍԳր. կալանել «ձերբակալել» Մծբ. կալեկապ Բուզ. գ. 5. Ոսկ. յհ. բ. կալակառոյց Ոսկ. յհ. ա. 6. կալուած ՍԳր. Եւս. քր. ակնակալութիւն

ՍԳր. Ագաթ. Եզն. ռխակալ Եղեկ. իե. 12. Եւագր. ձերբակալ ՍԳր. Ագաթ. ձեռըն-կալու ՍԳր. ժուժկալ ՍԳր. Բուզ. Սեբեր. խնամակալ Եսթ. գ. 10. Ա. տիմ. գ. 5. Եզն. Ագաթ. Ոսկ. ա. կոր. խնկակալ Եղ. իե. 17, լ. 1. լուսակալ Եղ. լէ. 17, ժառանգակալ Բ. Թագ. ժդ. 7. Մծբ. բերդակալ Բուզ. բռնակալ Եւս. քր. երկրակալ Ագաթ. դիմակալ Ա. մակ. ե. 40, ժդ. 29. ժամակալ Բ. մկ. ժբ. 7. Բուզ. երախակալ Դատ. գ. 22. իշխանակալ Ագաթ. Եւս. քր. թագակալ Ագաթ. գործակալ ՍԳր. դարանակալ ՍԳր. դարգնակալ Կոչ. դիակալ Ոսկ. մտթ. դարշունակալ Մծբ. եռեղակալ Ա. եզր. գ. 2. Երեմ. խը. 18. Եզն. ընկալուչ Ոսկ. ես. և մ. ա. 4. ուշակալու Ոսկ մ. բ. 28 ևն։ Այստեղ է պատկանում նաև կա՛ «ա՛ռ, ա՛ռ քեզ» Ղկ. ժզ. 6, 7՝ իբր համառօտութիւն կա՛լ բառի, որ մինչև այսօր էլ գործածական է Ղարաբաղի բարբառում։ Նոր բառեր են՝ ճերակալ, ճենեկալ, պատկերակալ, կալուածագիր, կալուածատէր, կալանաւորել, կալուածական, կալուածատիրութիւն, կալուածատիրական, ընկալագիր, թերթակալ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^2ṷ-əl- ձևից, որի հետ հմմտ. յն. ἐγ-γυαλίζω «ձեռքի մէջ դընել, յանձնել», լտ. vola «ափ, բուռ»։ Հնխ՝ g^2ṷel- աճած է պարզական g^2eu- «կորանալ, կոր լինել» արմատից՝ l աճականով։ Պարզ արմատը ցոյց են տալիս զնդ. gav-, gava- «ձեռք», gū-naoiti «հայթայթել», gaona- «ձեռք բերուած շահը», յն. ἐγγύη «գրաւ, գրաւական», ἐγγυάω «գրաւ տալ», ὑπο-γυος «առձեռն պատրաստ», լիթ. gáunu, gáuti «ձեռք բերել», լեթթ. gūju, gūt «ձեռք գցել», իսկ «կորութեան» գաղափարով ունինք՝ յն. γύαλον «կորութիւն, խոռոչ», հիւլ. kūla «գընդակ», մբգ. kūle «փոս», սանս. gōla- «գընդակ» ևն (Walde 853, Boisacq 157, 211, Pokorny, 1, 556, Ernout-Meillet 1085, վերջինս վստահ չէ լատին բառի համեմատութեան վրա)։

Böttich. ZDMG 1850, 356 կալանք համեմատում է սանս. kāra ձևի հետ։ Justi, Zendsp. 102 զնդ. garafa «բանտ»? Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 140 սանս. kāra: Bugge KZ 32, 56 յն. ἁλίσκομαι «բռնուիլ» բայի հետ, որ ծագում է ϝαλ- արմատից։ Müller WZKM 5, 267, Meillet MSL 8, 290 և Pedersen KZ 38, 203 համեմատում են լիթ. galiù «կարողանալ» բառի հետ. իմաստի զարգացման համար հմմտ. յն. ἔχω և սանս. sáhate, գոթ. haban և լատ. capio, լատ. habeō և հին իռլ. gabaim, հսլ. jīmami. նաև հյ. ձերբակալ, կալուած և յն. ϝελεῖν «ունել, բռնել», հիռլ. flaith, հսլ. vlastĭ, գոթ. waldan: Սրանց հակառակ են Meillet, Esquisse 102 և Lidén, Arm. Stud. էջ 125։ Հիւնք. պրս. ֆէլէնտէր «կոճղ կամ կոճեղք՝ յորս պնդեն զոտս բանտելոց» և տճկ. ֆէլէպնէ: Scheftelowitz BB 28, 302 և 29, 48 սանս. kalatē «վարել, բռնել» բառի ցեղակից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Lidén, Arm. St. § 86: Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gal «ունենալ», 420 թթր. qar, qor, qol «թև», չաղաթ. qol «թև, ձեռք», qollamaq «բռնել», 429 թթր. ույգուր. չաղաթ. օսմ. al-maq «առնել»։ Persson, Beitr. I 538 (տե՛ս Boisacq 1104) հյ. կալ<հնխ. g^{2o}lu ձևից, պարզ արմատը g^2ol, որից և իռլ. gil «ձեռք», հբգ. klāwa, klōa «ճանկ»։ Մառ ЗВО 22, 77 հյ. կուռն և կարել բառերի հետ՝ կցում է վրաց. ճերայ, իկավա «բռնել», ափխազ. ակրա «բըռնել», երկրորդ սիւնակի karpi «ձե՞ռք» և վրաց. խելի, լազ. խե «ձեռք» բառերին՝ իբր յաբեթական արմատ։ Նոյն ИАН, թ. 1911, էջ 469 վրաց. խելի «ձեռք», ИАН 1920, 134 և Яз. и Лит. I 228 բասկ. al «ձեռք», լազ. խա «ճիւղ» ևն։ Նոյն ЗВО 1924, 187 կալնում= բասք. hal «ուժ»։

ԳԻՌ.—Ակն. գալլէլ «ունենալ, ձեռք բերել, ստանալ», Տփ. կալնիլ «առնել» (օր. ճոտ կալնիլ), Ագլ. վիր կալիլ «վերցնել, առնել». Հճ. գալցնել «վերցնել տանիլ», Արբ. գալլալ «ունենալ» (օր. յուրի՞ զաւակ չես կալլար), Ջթ. գալնէլ «հաւաքել, վերցնել».—բայց

նաև ունինք «փակել, գոցել» իմաստով. այսպէս են՝ Ալշ. Մշ. կալել, Երև. կալճէլ, Մկ. Տփ. կալճիլ, Ախց. կաճլէլ, Սեբ. գալլէլ, որով և կալ Երև. Վն. «փակուած, գոցուած, խցուած»։ Նոր բառեր են կալիչ «խից, խցան», կալուկապ կամ կալկապս «կախարդանք», կալկլուիլ «փակուիլ. 2. ձայնը կտրուիլ», կալկպուիլ «պապանձուիլ», կալուկ «փակ, գոց», կալուկապուիլ «շփոթուիլ», կալցնել «գոցել, ծածկել»։

ՓՈԽ.—Հայ բոշայ. կալուած «անդամալոյծ».—Հյ. գւռ. կալաճ «պատեան» բառից է քրդ. kallan «պատեան»՝ ըստ Աճառ. MSL 16, 358. Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ նոյն բառը գտնում ենք fալաճ ձևով. հմմտ. Յովհ. ժը. 11. Շուրա խօ տխսա լը քալան տէյնm «Արկ զսուրդ անդրէն ի պատեան իւր».—գւռ. կալաճ ձևը գիտեն Ապ. Արճ. Մշ. Շտ. ինչ. Թուրս կալաճէճ fաշեցի:

ԿԱԼ «կենալ» տե՛ս Կայ։

ԿԱԼԱԱԴԱ. անստոյգ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 57. «կարգ, կանոնք, կէէդամ, կալաադա յամենայն տեղիս նոցա և մեր».—լուսանցքի վրայ առաջինը մեկնուած է «նպատակ», երկրորդը (կալաադա) «նշան բարի»։

=Անշուշտ եբրայեցերէն բառ է։

ԿԱԼԱԼ «բռինչ պտուղը, լոտւտ, celtis australis, տճկ. չէfլէմպիճ» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 567 և ՀԲուս. § 387։

*ԿԱԼԱՄՈՆ «եղէգ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Անկ. գիրք հին կտ. էջ 14 «Հրամայեաց տալ նմա չորք իրք, որ են այսոքիկ. կրաւկոն՝ որ է զափարան (քրքում) և նարդոսն՝ որ է փայլասենի, կալամոն՝ որ է եղէգն, և կինամոն՝ որ է դարիսենի»։

=Յն. κάλαμος «եղէգ» բառի հյց. κάλαμον ձևից։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 229։

ԿԱԼԱՆԴ կամ ԿԱՂԱՆԴ «կոտրած անդամի կապ». մէկ անգամ ունի Լաբուբ. 40 «Դնել կաղանդս բեկելոցն և պահել անաբատ զողջսն». որից կալանդել կամ կաղանդել «կոտրած մէկ անդամը կապել՝ դարմանել» Բրս. հայեաց. Տաթև. ձմ. հե. Տօնակ. Նչ. եզեկ. յետնաբար կաղընդել Բժշ. (վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 125 բ)։

ՆՀԲ մեկնում է «իբրու տալ կալանդ կամ որպէս թէ զկաղացեալն դարմանել»։ Արմատական կալանդ ձևը երևան հանեց և ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բռ. ֆրանս. 126ա, որից անտեղեակ՝ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 117 մեկնում է «խնջոյք, հացկերոյթ?, իսկ էջ 298 ուղղում է ըստ Նորայրի։

ԿԱԼԱՇ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Ի շուռ ածել՝ որ ճանաչեն թէ կալաշ ես»։

ՆՀԲ մեկնում է թերևս որպէս թրք. fէլէշ, այսինքն «քաջ» և «բախած»։ ՋԲ չունի։ ԱԲ «բախուկ, խենթ», իբր արաբ. բառ։ Կայ արաբ. قلّاش qallaš (Պլ. ռմկ. խալլէշ) «նենգաւոր, խաբեբայ»։

ԿԱԼԱՏՐԻՍ տե՛ս Քարադր։

*ԿԱԼԱՓՏԵԼ «տախտակների ճեղքերը խըծուծ ճխտելով փակել». մէկ անգամ ունի Վստկ. ծբ, էջ 41 «Եւ ապա զտախտակացն միջոցսն աղէկ կալափտէ կտաւով կամ բըրդով, և ապա ա՛ռ սև ձիւթ և կվենւոյ փայտի կամ մարխի սղոցուքով, եռացո՛ զձիւթն և զայն սղոցուքն ի ներք խառնէ, և զընտուկն աղէկ ծեփեա ի ներսէ»։

=Արաբ. قلف qalf, قلافة qalafat «նաւը վերի ձևով կարկատել». այս բառը փոխառութեամբ անցել է շատ ուրիշ լեզուների. ինչ. յն. καλαφατῶ, թրք. قالفات qalafat (որից ռմկ. խալաֆաթ), իտալ. calafatare, ֆրանս. calfater, հոլլ. kalefaten, գերմ. kalfatern (Kluge 237), ռուս. конопатить (конопля «կանեփ» բառի խաչաձևմամբ՝ ըստ Berneker 470) են. բոլորն էլ «նաւի ճեղքերը խծուծով ու ձիւթով կարկատել». բոլորի աղբիւրը արաբերէնն է (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 829—830), որ յունարէնի միջոցով Միջերկրական ծովի շուրջը տարածուել է։

Վաստակոց գրքի հրատարակիչը (էջ 41 և բառարանում՝ էջ 241) բառը բաժանելով դարձրել է կա՛լ ափտէ՛ և մեկ-

նում է ափտել «խնուլ, գոցել գծակտիս»։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 98։

*ԿԱԼԻ «բոյս ինչ, զորոյ զմոխիրն գործեն կամ շինեն ապակի և օճառ. ռմկ. թանթըռնիկ. տճկ. գալիյէ». ունի միայն ՓԲ. որից կալաfար կամ կալէfար «աղ ալքալի, խոտի մը մոխիրը՝ աղի պէս քարացած, որ իբր օճառ կը գործածուի. լտ. alcali» Բժշ. կալաfարային (նոր բառ)։

=Արաբ. قلية qalia «ծովային բոյս՝ որից սօդա են հանում». սրանից են նաև ֆր. alcali և նման ձևեր (արաբական al որոշիչ յօդով միացած)։—Աճ.

Վերի ձևով նախ Աճառ. (անտիպ)։ Նոյնը Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 680 և 1405)։

ԳԻՌ.—Մշ. խլէfար «կալաքար», որի նախաձայն խ՝ արաբ ق q տառի մի ուրիշ տառադարձութիւնն է։

ՓՈԽ.—Վրաց. კალაქვა կալաfվա «կալաքար» թարգմանաբար կազմուած է հայերէնից. առաջին մասը պահուած է անփոփոխ, երկրորդն է վրաց. ქვა fվա «քար»։

ԿԱԼԿԱՏԱՐ տե՛ս Ղլկնդում։

ԿԱԼՀՄԱՐ տե՛ս Կաշհմար։

ԿԱԼՈՆ «սեղեխ, հոմանի». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 285 սեղեխ բառի բացատրութեան մէջ. բայց նոյն բառը՝ էջ 283 գրում է սեղեխ «հոմանի կամ տլոն» (ա. տպ. տլոն, բ. տպ. ալոն). սրանով բառի ձեւը անստոյգ է դառնում։

*ԿԱԼՕՓ, որից կալօփցնել «ձին քառասմբակ վազեցնել» Բժշ. գրաստ. (վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 585ա)։

=Ֆրանս. galop, galoper նոյն նշ. որից նաև. մբգ. galopieren, նբգ. galopp: Ենթադրւում է, որ ֆրանս. բառն էլ հին գերմ. *walhhlaup ձևից փոխառեալ լինի (Kluge 163)։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, անդ։

ԿԱԽ «կախուած». կայ միայն ի կախ Մագ. Լմբ. եկեղ. Շնորհ. որից կախել ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ. Եփր. Եբր. Եւս. պտմ. կախաղան Գ. թագ. է. 17, 18. Ագաթ. Եւս. քր. կախաղանաբուրաստան Եւս. քր. կախան Յայսմ. ստորակախեալ Մագ. Նոր բառեր են անկախ, անկախութիւն, անկախական, առկախ, կախարան, կախօրրան, կիսանկախ, անկախաբար, կախակայեալ են։

Հիւնք. յն. ἄγχω «սեղմել, խեղդել» բայից։ Müller, Armen. VI, էջ 23 գոթ. hahan, հբգ. hangēn, հիսլ. hanga, գերմ. hängen «կախել» ձևերի հետ։ (Այս բառերի աղբիւրը դրւում է հնխ. k'enq- կամ k'eng-, որ չի կարող տալ հյ. կախ, այլ *սինf կամ *սինգ: Այս մասին տե՛ս նաև Trautmann, Germ. Lautges. 52 և Walde 210). Bugge KZ 32, 50 վերի ձևերին աւելացնում է նաև բուլգ. kačja «կախել»։ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. բուրեաթ. suige, suiku, sīxe, hīke, xīxe, կալմուկ. siike, թունգուզ. sekan, մանչու. suixm «գինդ», ճապոն. sage «կախել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սլմ. Վն. կախել, Ախց Կր. Մրղ. կախէլ, Մկ. Ոզմ. Տփ. կախիլ. Հճ. Սչ. գախել, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. գախէլ, Զթ. Խրբ. գախիլ, Ասլ. գախէ՝լ, Սվեդ. գօախիլ, Հմշ. գախուշ, Տիգ. գoխէլ, Երև. Ջղ. կախ տալ, Գոր. Ղրբ. Շմ. կախ տալ, կախ անէլ, Տփ. կախ անիլ, Յղ. կօխ, Ագլ. կօճ «կախ, կախուած»։ Նոր բառեր են կախանանոց, կախանատուն, կախանաւոր, կախանել, կախգլուխ, կախելատեղ, կախկխել, կախկախոտել, կախդուռ, կախելշուան, կախերես, կախլիկ, կախլինկ, կախկալ, կախովի, կախուկ են։

*ԿԱԽԱՐԴ, ի-ա հլ. «հմայող, վհուկ» ՍԳր. որից կախարդել Օր. ժը. 11. կախարդանք Օր. ժը. 12. Նաւում. գ. 4. Եզն. կախարդինք Եփր. վկ. արև. 150—3. Ագաթ. կախարդութիւն ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1. կախարդական Պիտ. դիւակախարդ Կանոն. դիւթակախարդ Կանոն. կախարդակից (Նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 194. —կախարդ, վհուկ, դիւթ և հմայ հոմանիշների տարբերութեան վրայ տե՛ս Տաթև. հարց. 388։

=Իրանեանից փոխառեալ բառ, որի պրս. ձևը աւանդուած չէ. հմմտ. զնդ. kaxvarəδa- «կախարդ», իգ. kaxvarəiδī «վհուկ, կա-

խարդ կին»։ Բուն նշանակութիւնը համարւում է «սև գոյնով սոսկալի մարդ կամ ժողովուրդ՝ որ պարապում է կախարդութեամբ, գնչու, չինկանա» և այս իմաստով հմմտ. հբգ. swarz, *գերմ.* Schwarz, *գոթ.* swarts, *հհիս.* svartr, *անգսք.* sweart, *անգլ.* swart, *հոլլ.* zwart *«սև» բառերի հետ* (Bartholomae, Altir. Wört. 462, Walde 726, Kluge 444, Pokorny, 2, 535):—*Հիւբշ. էջ 162։*

ՆՀԲ խարդախ *բառի՞ց։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ* Lag. Beitr. Baktr. Lex. *40, 26։ Հիւնք.* ախտարf *բառից. Մառ* ИАН *1920, 127 կազմուած է դնում* կա *մասնիկով* խարդ *արմատից, որ գտնում է նաև* խարդ-ախ *բառի մէջ։*

ԳԻՌ.—Մշ. կախարդ՛, *Երև. Կր. Մկ. Սլմ.* կախարբ, *Սչ.* գախարդ՛, *Պլ.* գախարբ, *Խրբ.* գախառդ՛. *Թրքախօս հայերից* կախարդ *Ատն. (Արևելք, 1888 նոյ. 8—9). Պօլսում նշանակում է նաև «գլուխը առջևը կախած» (օր. Ի՞նչ կախարդ-կախարդ նստեր ես. Կախարդ երեսներ). Ռ.* գախարբ *«խաբեբայ»։*

*ԿԱԽԱՐԴԱՍԱՐ, ի-ա *հլ. «կախարդ» Գծ. ք. 19. Շիր. Երզն. մտթ. 468. «կախարդական» Ագաթ. § 203, Փարպ. ճշ. 204 ա։*

=Իրանեանից փոխառեալ բառ, որ ո՛չ մի իրանական լեզւում աւանդուած չէ. ենթադրում է զնդ. *kaxvarə$^{\delta}$asarah-, *որ կազմուած է զնդ.* *kaxvarə$^{\delta}$a- *«կախարդ» և* sarah- *=պհլ. պրս.* sar *«գլուխ» բառերից, իբրև «գլուխ կախարդաց». հմմտ հյ.* աղանդասար *«աղանդապետ, աղանդաւորների գլուխ»։—Հիւբշ. 236։*

ՆՀԲ «իբր կախարդանս արարող կամ կախարդասարաս և կամ դիտակ կախարդութեան սարօք իւրովք»։ Հիւնք. բարդուած պրս. sar *բառով՝ համեմատ պրս.* dīvsar *«խեռ, վատթար, ժանտ» ձևի։*

ԿԱԽՈՍ *«կարոս կամ կապնդեղ բոյսը». ունի միայն Տիրոյեան, Հանրագրութ. 217 և 448 (տառասխալ չէ.) աղբիւրը անյայտ։*

ԿԱԽՐԱՀԱՆ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 221, որ խօսելով վայրահաչ շան մասին ասում է. «Ի կախրահան ձանձրացուցանէ զմարդն, որ ի ձեռն սուտ և ընդ վայր հաչելոյն աւերեալ լինի» (այլ ձձ. ի կահրա խանկարուացընէ, ի կահրախան խանկարուացնէ)։ Գէորգ Դպիր՝ Վստկ.* 248 կախրահան *մեկնում է «շան ընդ վայր և երկար հաչելն», իսկ Ալիշան, էջ 221* ի կահրա *«բռնի, ընդվայր»։*

+ԿԱԾԱՆ, ի-ա *հլ. «նեղ անցք» Օրբ. հրտր. էմ. էջ 293, Վրդն. երգ. Տօնակ. Տաթև. ձմ. խդ. որից* կածանել *«մի նեղ անցքից ներս մտնել (լոյսի համար ասուած)» Վրդն. երգ.* նրբակածան *«նեղ ճանապարհ» Երզն. ստ. երկն. էջ 57.—մհյ.* կածնել *«հողի մէջ խողովակաձև մի նեղ անցք բանալ» Վստկ. 29։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^{2}āg´- *արմատից, որի ժառանգորդներն են նսլ.* gåz *«ճամբայ, կածան, ձիւնի մէջ բացուած նեղ անցք», սերբ.* gåz *«հուն, անցք», բայական գործածութեամբ* gaziti *«հունով անցնիլ, կոխոտել, տրորել (աղբը, խաղողը, ձիւնը են)», բուլգար.* gázъ *«կոխել անցնիլ», հսլ.* iz-gaziti *«փճացնել, ապականել», ռուս.* изгаженіе *«աղտեղում, ապականում»։ Հայերէնը ծագում է հնխ.* g^{2}ăg′- *կամ* g^{2}āg´- *ձևից, իսկ սլաւեանները* g^{2}āg´- *կամ* g^{2}ōg´- *ձևից։ Հունգ.* gáz *«հետք» և* gázolni *«կոխել, անցնիլ» փոխառեալ են սլաւեաններից* (Berneker 293):

ՆՀԲ ռմկ. կաճ *«նուրբ» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Lidén, Arm. Stud. 73:

ԳԻՌ.—Ղրբ. կա՛ծաճ, կո՛ծոճ, *Գոր.* կէծաճ *«նեղ անցք, կիրճ լեռների կամ անտառների մէջ. 2. ձիւնի մէջ բացուած արահետ. 3. փխբ. թուրքերի գլխին ածիլուած նեղ շերտ, որ ճակատից մինչև ծոծրակն է գնում. 4. ծծկ. թուրք, որից համառօտեալ է Ղրբ.* ծա՛ճի *«թուրք» (նաև Ղարադաղ, Թաւրիզ, Շամախի), միայն իբրև ծածկալեզու։*

ՓՈԽ.—Վրաց. კაწანი կածաճի *«փշէ ցանկապատ»։*

ԿԱԾԱՆՔ *«զարդ կանանց», որից* կածնել *«զարդարուիլ». աղբիւրն է Քաջունի, Ե. 112, որի աղբիւրը անյայտ է։*

ԿԱՏԻՆ «գրիչ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 152, որից առնելով նաև ՓԲ. այս բառից է կածնական «գրչագրական» Մագ. Թղ. 120. 237. Նոյն է թւում նաև կածել կամ կայծել «դրոշմել, գծել, գրել» Բառ. երեմ. էջ 153—4։

ԿԱՏՆԻՋԱՐ «կարմիր կուռաս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 153։

ԿԱԿԱՁ (ի կամ ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «լեզուն ծանր, ծանրախօս, դժուարախօս» Սրճ. տապան. 397. Վրդն. ել. Մարթին. որից կակազել Խոր. Վրդն. ել. կակազոտ Եփր. ել. էջ 139, 156. Իրեն. հերձ. 114. Վրդն. ել. և Թուոց։

=Կրկնուած է կազ պարզական արմատից, որ առանձին աւանդուած չէ։

ՆՀԲ Թրք. պրս. կէկէչ, fէfէչ: Հիւնք. յն. κύκνος «կարապ» բառից։ Դաւիթ-Բէկ, Բանաս. 1900, 28 կակաճ, կանչել են ձևերի հետ՝ հնխ. ga, gan արմատից։ Վերի ձևով Աճառ. ՀԱ 1899, 232։ Պատահական նմանութիւն ունին Թրք. keke, kekej, գնչ. kekes, պրս. kaj zabān հոմանիշները։

ԳԻՒ.—Երև. Կր. Տփ. կակազ, Ալշ. Մշ. կագազ, Ննխ. գազազ, բայական ձևով՝ Ախց. կակազէլ, Վն. կակըզել, Կր. կակըզէլ, Ոզմ. կակըզիլ, Մկ. կոկոզիլ. սաստկականը՝ Արբ. Սչ. գագգդալ, Ննխ. գագըզըվիլ, Սչ. գըգըզդալ, Դվ. Երև. Ղրբ. կզկզալ, Մշ. կճգըզդալ, Սվ. գագուզ-գուգուզ (անել), Տիգ. գզզզալ, որից՝ կզկզաճ «կակազ», կզկզացնել «կմկմալ»:—Հմշ. fէfէզ՝ փոխառեալ է տեղական թուրքերէնից, որ թւում է թէ իր հերթին ձևափոխուած է հյ. կակազ բառի ազդեցութեամբ։

ʘԿԱԿԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «ճիչ, լացի ձայն, ողբ» Բ. Թագ. ժԹ. 4. որից կականել Ողբ. ե. 13. կականաբարձ Ագաթ. Մանդ. կականումն Խոր. Պիտ. կականաւոր Մամբր. մեծակական Ճառընտ։

=Բնաձայն բառ, կրկնուած կաճ արմատից, որ առանձին չէ՛ գործածուած. հմմտ. ռուս. гаганить, սերբ. gâgām, gágati, նոլ. gâgati, gágniti, չեխ. gagati, լեհ. gagać, մգգ. gāgen, gāgern, գերմ. gackern, հոլ. gagelen, լիթ. gagëti, gagnóti, gagénti, լեթթ. gāgât ևն, որոնք նշանակում են «սագի նման ձայներ հանել» (Berneker 290, 319 և Trautmann 74). ուրիշ լեզուախմբերից վրաց. ղ'աղ'անի «աղմուկ», կականի, կականեբա «գորտի կռկռոց, հաւի կարկաչ», չթակիկինեբա «մէկ անգամ մայել» ևն։

Տէրվ. Նախալ. էջ 68 և 76 համարում է կրկնուած կան արմատից, որ էջ 68 սանս. kan «հնչել», յն. καναχέω «շաչել», լտ. canere «հնչել, երգել» ձևերի հետ՝ հնխ. kan արմատից է հանում. իսկ էջ 76 հնխ. gan արմատից, որի վրայ տե՛ս ծաղր բառի տակ։ Հիւնք. յն. κωκύω: Մառ. ЗВО XIX, 155 իբր յաբեթական ձև՝ կցում է վրաց. ղ'աղ'անի «աղմուկ» բառին։

ԳԻՒ.—Կայ Խոտ. գագանալ «թխսմայր հաւի կարկաչելը», գագանաճ «շատ կարկընչող (հաւ)», Տր. գագանէս «հաւի կարկաչ», որոնք նոյնպիսի բնաձայն բառեր են։

ԿԱԿԱՆՍ «անխօսս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ʘԿԱԿԱՉ «ջրերի կարկաչահոս տեղ?» Եպիփ. բարոյ. (հրտր. Մառ, Физиологъ, էջ 29 «Ի բարձու աւանդակի և ի կակաչս և ի քարանձաւս և ի կատարս լերանց»). որից կակաչել «աքլորի երգելը» Ոսկ. եփես. 806. կակաչիւն «ճուալը, բղաւելը» Ոսկ. եփես. 833. կակաչուն «ճուացող, լացող, բղաւող» Ոսկ. եբր. 479։

=Բնաձայն բառ, որ ծագում է պարզ կա ձայնից կրկնութեամբ և չ ածանցականով. հմմտ. բաչել, թաչել, ճաչել և պապաչել, խախաչել:—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ։

ԿԱԿԱՉ կամ ԿԱԿԱՋ (սեռ. -ի) «մի տեսակ կարմիր ծաղիկ. լտ. tulipa, տճկ. լալէ» Մխ. առակ.

Canini, Et. étym. 213 արմատը դընում է կաչ, որի հետ հմմտ. չեխ. gacek «յակինթ»։ Հիւնք. հանում է կակազ բառից։ ՀԲուս. § 1260 կարկաչել բայի՞ց։

ԳԻՌ.—Կր. Ոզմ. Վն. կակաչ, Ախց. Մկ. կակաճ, Ալշ. կագաչ, Մշ. կագաճ, Ասլ. գագաչ, գագաշ.—ըստ Արրտ. 1915, 585 Ալշ. կարկաշա «կակաչ»։ Ժողովրդական լեզուվ կակաչ նշանակում է նաև «խաշխաշ, papaver rhoeas L» (Տիրացուեան, Contributo § 170), Ատ. «պուտ, հարսնուկ, coquelicot», «հաւի կատար, crête» (Նուպարեան, Բառ. ֆր. 237), Մշ. կակաչ կամ կակաչին «մի տեսակ ուտելի վայրի բանջար» (բոլորն էլ նմանութեամբ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ყაყაჩო ղ՛աղ՛աշո «վայրի խաշխաշ», ყაყაჩორა ղ՛աղ՛աշորա «սպիտակ խաշխաշ», მოკაკაჩობა մոկակաշոբա «խաշխաշի պէս ծաղկիլ» (Աղայեան, Աղբիւր 1889, էջ 6 իբրև հայերէնից փոխառեալ դնում է և վրաց. կակաչի, բայց այս ձևը չգիտէ Չուբինով[2])։ Հայերէնի գաւառական նշանակութիւնից է Թրք. ککج kekeǰ «մի տեսակ վայրի մանանեխ», որ չկայ բառարաններում, բայց գործածուած է Կամուսի Թրք. Թրգմ. Բ. 320, տող 27։

ԿԱԿԱԻԻԼ «խաչափայտ բոյսը. լտ. pacónia» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1258։

ԳԻՌ.—Նոյն է կակաւիլ Երզ. «մի տեսակ ուտելի վայրի բանջար»։ Սրա հետ նոյն է երևում՝

ԿԱԿԱԻԻԿ «մի տեսակ անծանօթ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1259։

ԿԱԿԵԼ կամ ԿԵԿԵԼ «կաթոգնիլ, կողկողիլ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153 և 160. (եթե չէ վրիպակ գրչութիւն՝ փխ. կղկղել. տե՛ս կղել բառի տակ)։

*ԿԱԿԺԻՐԱԿ «մի տեսակ ներկատու բոյս է. ասպուր, լտ. carhtamus tinctorius L» Բժշ. որ և գրուած է կակծիրակ, կակճիրակ, կաճկիրակ, ծակժիրակ, կաճկրակ, ճակժիրակ և ճաճկիրակ։

=Իրանեան փոխառութիւն է. ենթադրում է պհլ. *kākžīrak ձևը, որի ժառանգն է պրս. كاژيره kāžīra կամ կրճատ كاژره kāžra «ասպուր» հոմանիշը։ Իրանեան բառը բարդուած պէտք է լինի kak և žirak բառերից. հմմտ. պրս. كاك kak (որից Թրք. كاكيك kekik) «ծոթրին», كاكوني kākūnī «ծոթրին», كاليان kākiyān «ասպուր», جيره ǰīra «ասպուր», زيره zīra կամ ژيره žira «մի տեսակ չաման, տճկ. քիմյօն»։ Պարսկերէնի ǰīra և žīra ձևերի պատճառով է որ հայերէնի մէջ էլ գտնում ենք կակժիրակ, կակճիրակ ևն։

Բառարանները մեկնած էին այս բառը շատ զանազան ձևերով. ինչպէս «կասիա, խաչափայտ, ասպուրի հունդ, խիարշամպա, սալիխա ևն»։ Առաջին անգամ Նորայր. Բազմ. 1905, 227 համեմատելով պրս. fեածիյրէ ձևի հետ՝ դրաւ «ասպուր, carthame», որից յետոյ նոյնը Արթինեան, Տունկերը էջ 3—7 և Ածաշնչի տունկերը, էջ 75։

ԳԻՌ.—Վն. կաճճրակ, Մկ. կաճջրըկ, Մշ. կաճջարագ։

ԿԱԿԻԱ տե՛ս Ախախիա։

*ԿԱԿԻԿԱՅ «մի տեսակ դեղ է. աղի ծաղիկ». մէկ անգամ ունի Մխ. բժշ. 74, որ Seidel § 208 ճշտիւ նոյնացնում է արաբ. زهرةالملح zuhrat-al-milḥ, յն. ἁλὸς ἄνθος, լտ. flos salis բառերին, որոնք նշանակում են «անմաքուր սօդա» (բառացի իմաստն է «աղի ծաղիկ»)։

=Արաբ. قاقلى բառն է, որի ընթերցումը չի նշանակում Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. էջ 329 (իբր qāqlyy, qaqlayy, qāqilayy ևն) և մեկնում է օշնանի նման մի խոտ է աղի, որ ուղտը սիրում է ուտել. Թրք. deve otə, «ուղտի խոտ», ըստ Leclerc «bunias cakile L», որ ստ. լտ. տառադարձուած է chakile: (Այս բոյսի մէկ ուրիշ տեսակը՝ bunias orientalis L, կոչւում է հյ. կծուկ, ըստ Анненковъ-ի Բուսաբանական բառարանի, էջ 73ա)։ Անշուշտ հայ ձևը աղճատուած է և պէտք է ուղղել կակիլայ։

Ուղիղ մեկնեց Seidel անդ։

ԿԱԿՈԻԼ «հոռմցի ցորեան» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1264։

*ԿԱԿՈԻԼԱ կամ ՂԱՂՈԻԼԷ «մի տեսակ բոյս, լտ. cardamomum» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1265։

=Արաբ. قاقلّه qāqulla, որից Թրք. قاقله qaqula, qaqule. աւելի հնից են ասոր. ܩܩܘܠܐ qāgūlā, ասուր. gāqūlu. բոլորն էլ նոյն

նշանակութեամբ (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 329)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԳԻՌ.—Վն. կավկուլա՝ ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 336։

ԿԱԿՈՒՂ, ո հլ. «փափուկ» ՍԳր. Ոսկ. ես. որից կակղել Ես. իը. 25. Ոսկ. մտթ. կակղանալ ՍԳր. Մծբ. Եփր. ել. և թղ. կակղագոյն Ոսկ. ա. կոր. կակղամիս Եւս. պտմ. կակղոտ «փափուկ (հողի համար ասուած)» Եփր. ւեստ. 302. կակղութիւն Ոսկ. յհ. ա. 11. կակղացուցանել Մանդ. ևն։

Հիւնք. fakteլ բայից է հանում։

ԳԻՌ.—Ագլ. Գոր. Կր. Ջղ. Վն. Տփ. կակուղ, Ղրբ. կա՛կուղ, կակօղ, Մկ. կոկուղ, Ախց. կակուխ, Ալշ. Մշ. կագուխ, Ջթ. Խրբ. Հճ. Սեբ. Սչ. գագուղ, Սլմ. կակող, Երև. Շմ. Ոզմ. կակօղ, Ակն. Ննխ. Պլ. Ռ. գագօղ, Տիգ. գոգուղ, Հմշ. գագէօղ, Ասլ. գագէօ՛ղ, Սվեդ. գ՚ագ՚էօղ, Մրղ. կակուէղ, կօկէղ,—բայական ձևերից հետաքրքրական են Ագլ. կկղիլ և Ասլ. գայղըճալ «կակղիլ, կակղանալ»։ Նոր բառեր են կակուղիկ, կակուղերես, կակղան, կակուղկտրան ևն։

ԿԱԿՎՈՐԴԻԿ «չաման». լեհահայ մի բառգրքից առնելով գիտէ միայն ՀԲուս. § 1266։

ԿԱՀ, ի, ու հլ. «գործիք, կարասիք, ինչք» ՍԳր. Եւս. քր. որից կաճ ունել «գործի բռնել» Ոսկ. բ. կոր. կաճակալ «բանւոր» Կիւրղ. ծն. կաճավար «բեռ տանող, սայլապան» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 125. կաճակիր էշ «բեռ կրող էշ, տճկ. թաշճի էշէյի» Կղնկտ. էջ 133 (երկուսն էլ չունի ՆՀԲ). կաճաւորութիւն «պիտոյք, կարիք, պէտք» Եւս. քր. կաճել «համարել, սեպել» Ոսկ. մ. ա. 15. «կարգաւորե՞լ» Համամ. քեր. 264, Թր. քեր. 25. Նոր բառեր են կաճաւորել, կաճաւորեալ, կաճ-կարասիf, կաճավաճառ, կաճագործութիւն, կաճոյf ևն։ Այստե՞ղ է պատկանում կաճամուտ «եկամուտ», որ գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 153։

ՆՀԲ ճաճ բառի՞ց. լծ. թրք. զապզաճագ, յն. σκεῦος, σκεῦη։ Lag. Gesam. Abhd. 297 և Btrg. baktr. Lex. 42 զնդ. *karəθra և սանս. kártra «կախարդական միջոցներ»։ Այս բառը ըստ Հիւբշ. 162 շատ յարմար է ըստ ձևի, որովհետև կարող է տալ *կարճ>կարf, բայց իմաստով բոլորովին անհամապատասխան։ Հիւնք. ագաճ բառից։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 210 գաճ բառի հետ=պրս. گاه gah «արքայական աթոռ»։

ԿԱՀՈՅՐ «ջրի աման, սափոր» Բուզ. 170. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ԳԲ համեմատում է արաբ ճարա հոմանիշի հետ։

ԿԱՀՐԱՑ «բռնի, բռնութիւն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անսիզք, էջ 63 (Դարպասն ի կահրա պատեհ է որ այնէ՝ որ գիր գինն ի յինք դարձնէ). Նոյնը ունինք Սմբ. դատ. էջ 51, 191. որից կաճրայութիւն «բռնութիւն» Անսիզք 27, 57, 71, Բրս. մրկ. 42. ի կաճրայ բան այնել «բռնաբարել» Սմբ. դատ. 122։

ԿԱՂ, ի-ա հլ. (ՆՀԲ դնում է նաև ի հլ., բայց առանց վկայութեան). Նշանակում է «որևիցէ անդամով պակասաւոր, խեղ», այսպէս՝ «լեզուաւ կաղ» Ոսկ. մ. ա. 17. Եփր. արմաւ. 57. «կաղ բարբառ» Փիլ. լին. «կաղ խօսք» Ոսկիփ. բայց մասնաւորապէս «ոտքով պակասաւոր» ՍԳր. որից կաղ ի կաղ, կաղ ի կաղս, կաղս ի կաղս Ոսկ. մ. ա. 24. Փարպ. կաղալ ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 27 և ա. կոր. կաղագոյն Վեցօր. կաղանալ Մագ. Արծր. կաղիլ Ոսկ. եբր. կաղացուցանել Ագաթ. Եփր. ել. ճճակաղ Մխ. դտ. կաղակրկին «երկու ոտքով կաղ». գործածուած է փոխաբերաբար «անհարթ, անարուեստ ոճով» նշանակութեամբ. ինչ. «Եւ կամ կաղակրկին հիւսել զնորա զառաքինութիւնն» Վրք. ոսկ. էջ 5 «Ջի ոչ կաղակրկին և կաղիկաղս և տամտարաքանս խօսեր ի պատմելն... այլ անփոյթաբար ճառէր» Վրք. ոսկ. 195 (ՆՀԲ դնում է եւ կամ տարաքան)—Այս արմատի երկրորդ ձևն է կեղ «թիւր, ծուռ, թերի». գործածուած է միայն կեղակարծ «կասկածելի, խիթալի, երկբայական» Յհ. իմ. Նանայ. Շնորհ. կեղակարծիf Սեբեր. կեղակարծել Լմբ. Նիւս. կեղակարծելի Փիլ. բառերի մէջ։ Թէ այս վերջինների արմատը կեղ՝ նոյն է կաղ բառի հետ. ցոյց են տալիս նոյնանիշ կաղակարծ Մծբ. 341, կաղակար-

ծելի Ոսկ. ա. կոր. Թէոդ. խչ. կաղակարծութիւն Լմբ. ատ. ձևերը և վրաց. փոխառութիւնները, որոնք տե՛ս տակը։

=Եթէ կարելի լինի նոյն դնել խեղ «կաղ, հաշմանդամ, պակասաւոր» բառի հետ, այն ժամանակ ծագում է հնխ. sqel «ծռել, կորացնել» արմատից, որ տե՛ս խեղ բառի տակ։

Brosset JAs. 1834, 369 են վրաց. მკელობელი մկելոբելի և խպտ. jal, chal «կաղ» բառերի հետ։ ՆՀԲ լծ. յն. χωλός, κυλλός, լտ. claudus և հյ. խեղ: Justi, Dict. Kurde էջ 351 և Kurd. Gram. 233 քրդ. kūlek «կաղ» և kūliyān «կաղալ» բառերի դէմ դնում է հյ. կաղ, յն. κολοβός և κυλλός։ Müller, Armen. VI սանս. kharwa «հաշմ» բառի հետ։ Bugge KZ 32, 50 գոթ. halts «կաղ» բառին ցեղակից է դնում։ Հիւբշ. 457 սրա հետ միասին յիշում է նաև յն. κυλλός «ծռուած, կաղ», սանս. kuṇi «ձեռքը խեղ», պրս. kul «կոր, ծռած». բայց բոլորն էլ կասկածով։ (Մերժում է նաև Petersson KZ 47, 262)։—Հիւնք. յն. χωλός «կաղ» բառի հետ։ Pedersen Նպաստ 14 մերժելով Bugge-ի մեկնութիւնը՝ ուզում է կցել կալում, կալայ բայի հետ?—Աճառ. ՀԱ 1909, 160 տալով խ և կ ձայների լծորդութեան օրինակներ, իրար է կցում կեղ, կաղ և խեղ: Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. dogolon, բուրեաթ. dogol, dokul, թունգուզ. dokolok, մանչու. doxolon «կաղ». էջ 420 թրք. golak, էջ 426 խեղ բառի հետ՝ թթր. sol «ձախ», solok, čolak «ձախլիկ, կաղ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Սլմ. կաղ. Ակն. Ռ. Սեբ. Սչ. գաղ, Տիգ. գող, Ճմ. կաղ, կաղլիգ¹, Գոր. կա՛ղլիկ, Ղրբ. կա՛ղլէ՛գ՛ (վերջին ձևերը կազմուած են -լիկ մասնիկով. հմմտ. կուզալիկ, ձախօլիկ).—բայական ձևով՝ Ագլ. կա՛ղի տօլ, Զթ. գաղօլ, գաղոլ, նաև Սեբ. աղալ (նախաձայնի կորուստով) «կաղալ»։ Նոր բառեր են կաղակոռել (կաղակուռտել, աղակոռել, աղաղկուռել, աղակուռտել) «կաղի կոյրի պէս խարխափել մութի մէջ», կաղուճ «կաղնիկաղ երթալը», կաղալուճ «երեխայական մի տեսակ խաղ»։

ՓՈԽ.—Ուտ. կալա «կաղ» (այս բառը յիշում է նաև Bugge KZ 32, 50). վրաց. კელი կելի «կաղ», კელობა կելոբա «կաղալը», მკელობელი մկելոբելի «կաղալ». այս բառերը թէև կեղ ձևն ունին, բայց նշանակում են «կաղ» և այսպէսով կաղ և կեղ արմատականների միջին օղակն են ձևացնում։

*ԿԱՂԱ «ջուր հանելու դոյլ», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ Վրդն. առ. ծթ, էջ 202, որ մեկնելով Առ. ծթ. 10 «Մովար աւաղան յուսոյ (երր. լուացման) իմոյ» հատուածը, գրում է. «Մովար աւաղան յուսոյ իմոյ. ասորին՝ կաղա ջրահանութեան իմոյ, ուր զոտսն լուանան, որպէս այլ ոմն՝ Մովաբ աւաղան լուալեաց ոտից իմոց»։

=Ասոր. ܩܘܠܐ qulē «urceus, lagena, ջրաման, կոնք» (Brock. Lex. syr. 321 բ)։ —Աճ.

ԿԱՂԱՔՈՅՍ «կոճղէզաւոր բոյս, ծաղկի սոխ». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ՀԲուս. § 1267, իբր նոր բառ։ Սրանցից աւելի հին է Վարդան Յունանեան։ Ջեռքածութիւն 1671, էջ 316։ Ենթադրել է տալիս *կաղ «կոճղէզ» ձևով մի բառ։

+ԿԱՂԱՂ (ներգ. ի կաղաղի) «գազանի որջ» Փիլ. նխ. բ. 113. Իրեն. ցոյցք 44. Խոր. Վրդն. ծն. որից կաղաղաճ «որջանոց» յաստ. ժգ. ժէ. կաղաղացեալ «որջացեալ, բունեալ» Փիլ. լիւս. կաղաղոց «ամբարոց» Բառ. երեմ. էջ 153. Թւում է թէ բուն նշանակում է «հանգիստ», ինչպէս ցոյց է տալիս կաղաղանալ «հանգստանալ, խաղաղիլ» նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Տիմոթ. էջ 93 «Եւ ի վերայ մկանանց ծովու ճեմեալ՝ ոտիցն ոչ գնացելոց, իսկ զկոհակացն այտմունս վերասատելով մրրկին կաղաղանալ, աներկբայապէս է (գործ) Աստուծոյ»։ (Գիրք Թղ. էջ 285 Սահակ վարդապետ առ Փոտ թղթի մէջ վկայութեան կոչելով Տիմոթէոսի յիշեալ խօսքը՝ գրում է «Վերասատելով մրրկին խաղաղացուցանել». այսպէսով կաղաղանալ «հան-

գըստանալ» բառի գոյութիւնը կասկածելի է դառնում. սակայն շատ աւելի բնական էր կաղաղանալ հազուագիւտ բառը վերածել խաղաղանալ, քան ընդհակառակը։ Բացի սրանից «որջ» և «հանգստանալ» համապատասխան գաղափարներ են. հմմտ. ղաղարել «հանդարտիլ» և ղաղարք «որջ»)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^2el- արմատից. հմմտ. յն. γωλεός «որջ», լիթ. gūlis «անասունի որջ կամ մարդու պառկելու տեղ», guliù, gulti «պառկիլ», լեթթ. gùl'a «դադարք, բոյն», gùlta «անկողին», gul'u, gulu, gult «պառկիլ՝ քնելու համար, անկողին մտնել», նորվ. hold, հշվէդ. kolder «մի անասունից մի անգամից ծնուած բոլոր ձագերը, մի բոյնի մէջ գտնուած բոլոր թռչուններն ու ձուերը» (Boisacq 159, Trautmann 94, Pokorny, 1, 639): Այս բոլորի մէջ հնխ. g^2el- արմատը ներկայանում է զանազան ձայնդարձներով, որոնցից հայերէնը պահել է կրճատ g^2l- ձևը։ Ըստ այսմ մեր բառի արմատն է կաղ-, մասնիկ է -աղ. հմմտ. կենց-աղ, կախ-աղ-աճ ևն։

ՆՀԲ լծ. է դնում խաղաղ և ղօղիլ: Հիւնք. էջ 21 կախաղաճ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 48, որ ընդունում է նաև Petersson KZ 47, 280։ Աճառ. ՀԱ 1909, 159 և Հայ նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 80 միացնում է խաղաղ բառին՝ խ և կ ձայների լծորդութեամբ։

*ԿԱՂԱՄԱԽ «անտառային մի բարձր ծառ. populus tremula (ըստ Կէտիկեանի), populus alba (ըստ Արթինեան, Աժաշունչի տունկերը, էջ 34. իսկ Տիրացուեան, Contributo § 71—73 իբրև ընդհանուր անուն դնում է populus—կաղամախ) Ես. խա. 19. Նորագիւտ Բ. մնաց. բ. 8 (սեռ. կաղամախի Մագ. մեծ են, էջ 67). աւելի սովորական ձևն է կաղամախի (սեռ. ւոյ, եաց) Ովս. դ. 13. Ագաթ. Վեցօր. 92 (տպ. կաղամաղի). 93. կայ նաև կաղամաճ ձևը՝ Գաղիան. (ըստ ՀԲուս. § 1269). յետնաբար կաղմխի Վստկ. 93։

=Փոխառեալ է խալդերէնից։ Հայ. բառի հետ նոյն են մի կողմից Սալմաստի թուրք բարբառով k'älämbär կամ k'älämbur «կաղամախ», Թաւրիզի թուրք բարբառով قلمه qälämä «բարտի» և միւս կողմից լակ. կալախի, ռուտուլ. կալախ «կաղամախ»։ Թէ ո՛րն է այս ծառի նախնական հայրենիքը՝ յայտնի չէ։ Գիտենք միայն որ մեր երկրի շրջաններից նա տարածուել է դէպի աւելի արևելք։ Այսպէս՝ Թեհրանի պրս. բարբառով նա կոչւում է täbrizī, որ նշանակում է բուն «թաւրիզեցի». ինչ որ ցոյց է տալիս թէ Թեհրանը նոյն ծառը ստացել է Ատրպատականից։ Կարող է որ բառը բնապէս լինի մարերէն, այդ լեզուից անցած խալդերէնի, հայերէնի և միևնոյն ժամանակ կովկասեան լեզուներին։ Բայց կարող է նաև ընդհակառակը՝ բառը լինի բնիկ խալդերէն, որից անցած մի կողմից Ատըրպատական և միւս կողմից Կովկաս։—Աճ.

Բառիս նշանակութեան վրայ մի ընդարձակ վէճ Հ. Կետիկեանի և Բնապատումի (=Մէնէվիշեան) միջև՝ տե՛ս ՀԱ 1905, 51—53, 221—2, 285—6, 319—320 և 350—2։ Բնապատումը համարում էր բառս «populus pyramidalis», մինչ բարտին դնում էր «populus tremula», հակառակ Հ. Կէտիկեանի։ Բուսագէտ Արթինեան (Աժաշունչի տունկերը, էջ 37) սխալ է գտնում այս մեկնութիւնը։—Հիւնք. կաղամախ հանում է կաղամար «թանաքաման» և յն. καλαμίτης բառից, «ասի զբուսոց որք սիրեն զեղտիւրս և զծմակս, որպէս սօսի, կաղամախ, եղեգն ևն»։

ԳԻՌ.—Մ$_2$. կաղմխի, խտջ. գախմխի:

*ԿԱՂԱՄԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «թանաքաման» Մագ. և Երզն. քեր. Վանակ. հց. Վրք. հց. Ա. 156, Աթան. էջ 492, Յայսմ. յնվ. 19 և 27 (երկուսն էլ տպ. կաղմար. այսպէս նաև Յայսմ. յունիս 8, որ յետին հայերէնի ձևն է)։—ՀՀԲ և ՋԲ դնում են և կաղամար «թանաքաձուկ», իբրև նոր բառ։—Արդի գրականի մէջ միայն արևմտեանն է, որ գործածում է կաղամար բառը, արևելեանը գիտէ միայն թանաքամաճ:

=Յն. καλαμάριον, նյն. καλαμάριν «գըրչաման», որից փոխառեալ են նաև լտ. calamarium, իտալ. calamaio, հպ. kalamari, ուկր. kalamar, չեխ. kalamař, լեհ. kalamarz, սերբ. kalàmār, հունգ. kalamáris, ռուս. գւռ. калáмарь (Berneker 471), ռում. călămĕr, ասոր. ܩܠܡܪܐ qalamarā? եբ. קלמר qalamar? Յոյն բառը ծագում է κάλαμος «եղէգ» բառից, որից փոխառեալ է նաև արաբ. قلم qalam (ռմկ. ղալամ, խալէմ) «գրիչ», բուն նշ. «եղէգ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 542)։ Նկատի պէտք է առնել որ հին ժամանակի գրչամանները միանգամայն թանաքաման էին (տճկ. տիվիթ-խալէմ)։—Հիւբշ. 353։

Հներից Մագ. քեր. 228 և Երզն. քեր. մեկնում են արաբ. قلم qalam «գրիչ» և հյ. առ բառերից բարդուա՞ծ թէ յունարէնից փոխառեալ. «կաղամար, որ է կալամառ, այսինքն (է) աման գրչի (կամ մելանառ)»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան։ Քերակ. 1815, էջ 314, յետոյ ՆՀԲ ևն։

ԳԻՒ.—Ալ. կաղամար «պարսկական դիվիթ», Մշ. կաղամար, Պլ. Սչ. գաղամար, Ախց. Կր. կաղամպար, Ջղ. ղամբար։

*ԿԱՂԱՄԲ (ի, ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան)» «մի տեսակ բանջարեղէն, քալամ, լահանա, լտ. brassica oleracea» Կիր. (տպ. 1865, էջ 28), Եփր. երաշտ. 205. Կանոն. Մխ. առակ. Բժշ. Վրք. հց. Վստկ. 66, 162, որից կաղամբավաճառ Բուզ. գ. 21. կաղամբակուռծ «կաղամբի միջուկը» ԱԲ. կաղամբապուր, ծաղկակաղամբ (նոր բառեր)։

=Փոխառեալ է իրանեանից. սրա պհլ. ձևը աւանդուած չէ, բայց կայ պրս. کلم kalam «կաղամբ», որից փոխառեալ են նաև քրդ. և Ատրպտ. Թրք. kelem, kʸalam։ Պրս. կայ դարձեալ کرن karan, کرنب karanb, کرنبا karanbā «կաղամբ»։ Այս բոլոր իրանական ձևերը ծագում են՝ ըստ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 256, յն. κράμβη «կաղամբ» բառից, որից փոխառեալ են դարձեալ լատ. crambe, արաբ. كرنب karnab, ռմկ. karnabit, ասոր. kərabbā, kərabbē «կաղամբ»։ Յունարէն բառի ստուգաբանական իմաստն է «խորշոմած, կուչ կուչ եկած». Համմտ. κράμβος «չորացած, կնճռած», κρομβοῦν «խորովել», հգ. hrimfan «ծռել, խորշոմել, կծկել, պտտել», անգսք. hrympel «խորշոմ», լիթ. kremblÿs «սնկի մի տեսակ» (կծկուած), skrebiu «չորանալ», ռուս. коробить «ծռել, գելուլ», скорблый «խիստ, կոշտ» ևն, հնխ. qremb, qereb, sqremb, sqereb արմատներից (Boisacq 507—508)։—Հիւբշ. 162։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Böttich. Arica 73, 190, Lag. Urgesch. 835, Պատկ. Изслед. ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. კალნაბი կալնաբի «կաղամբ» (տե՛ս Մառ, Тексты VII, էջ LXV)։

*ԿԱՂԱՄԲԻ «մի տեսակ խունկ, որ ինչ որ ճճու կերուածքով՝ իբր խէժ ծորում է ծառերից» Խոր. աշխ. 602 (ըստ զանազան ձեռագիրների գրւում է՝ կաղամբի, կաղամբիա, կաղամիտ, կաղամիտա)։

=Յն. անծանօթ մի ձևից, որից փոխառեալ է նաև ֆրանս. calamite «մի տեսակ ստիւրաքս կամ խիժային ռետին»։

ՆՀԲ «թերևս համաձև, գի յն. καλαμίτης է գլուխ եղեգան ցորենոյ»։ Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 32 կցում է արաբ. كرنب karnab «կաղամբ կամ հոտաւէտ եղէգ, calamus odoratus» բառին։ ՀԲուս. § 1461 գրելով կողամիտա՝ համարում է յն. καλαμίνθη, լտ. calamintha «մի տեսակ ազնիւ անանուխ, դաղձ»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, Բառ. ֆրանս. 189ա=ՀԱ 1923, 345, որից նաև Ուղուրլեան (ԳԲ էջ 183 և 1405)։

ԿԱՂԱՅԱԹ կամ ԿԱՋԱՅԹ «եկեղեցիք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 15. երկու ձևերից մին կամ միւսը վրիպակ է։

*ԿԱՂԱՆԴ ի, ի-ա հլ. (յատկապէս գործածւում է յոգնակի ձևով) «ամսամուտ, ամսագլուխ, տարեգլուխ» Եւթաղ. հրտր. ՀԱ 1925, էջ 522, Իգնատ. Թղ. 95 (սեռ. -ից). Պրպմ. Յայսմ. Տոմար. (այժմ միայն «ա-

մանոր, տարեգլուխ» նշանակութեամբ է գործածւում և այն էլ միայն արևմտեան գրականում). որից կաղանդացոյց *«օրացոյց» Տոմար։*

=Յն. καλάνδαι *«ամանոր» բառից փոխառեալ. այս բառն էլ փոխառեալ է լտ.* calendae *«ամսամուտ» բառից, որ ծագում է* calo *«կոչել» բայից* (Walde 112). *անցել է նաև ուրիշ շատ լեզուների. ինչ. ֆրանս.* calendes, *անգլ.* calends, *վրաց.* კალენდი կալենդի, კალენდობა կալենդոբա *«ամսամուտ»,* კალანდა կալանդա *«կաղանդ», հսլ.* kalandŭ, kolęda *«նոր տարի», ռուս.* коляда́ *«ծննդեան շաբաթը, Ալէլու ման գալը», բուլղար.* koleda *«ծննդեան տօն», ռում.* colindă, *ալբան.* kol'ɛndrɛ, *լիթ.* kalēdos *«ծննդեան տօն», այստեղից նաև* календарь *«օրացոյց» են* (Berneker 544):—*Հիւբշ. 354։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Երև. Մկ. Ալմ. Վն. կաղանդ, *Խրբ. Ոզմ. Ռ. Սեբ.* գաղանդ, *Ասլ.* գաղպ̈ք, գաղպ̈*, *Աշ.* գաղանդ', *Պլ.* գաղը՛նդ, *Ախց. Կր.* կաղընտ, *Ակն.* գաղօնդ, *Թլ.* կախանդ, *Մշ.* կախնդօզ, *Շիր.* կաղինդ, *Ջթ.* գաղունդ, *Սվեդ.* գողունդ, *ՀՃ.* գաղընդէս, *Համշ.* գալօնդար. *այս բոլորը նշանակում են «նոր տարի». իսկ Ննխ.* գաղանդ, գաղընդ *«կաղանդին պատրաստուած մի տեսակ քաղցրեղէն», Ջթ.* գաղընդաս *«նոր տարւայ նուէր»։ Նոր բառեր են* կաղանդել, կաղանդչէք։

ԿԱՂԱՆԴԵԼ *տե՛ս Կաղանդ։*

*ԿԱՂԱՆԴԻԿՈՆ *«կաղանդ, ամանոր» Տոմար։*

=Յն. *καλανδικόν *«կաղանդական, լտ.* calendalis» *ածականաձևից, որ սակայն չունին ո՛չ* Bailly *և ո՛չ էլ* Sophocles:—*ԱՃ.*

ԿԱՂԱՆՉԱՆՆ *(սեռ. -չանան) «կաթնաբեր և թունաւոր մի բոյս.* tithymalis, *տճկ. սիւտլիւյէն (ըստ այլոց* euphorbia herniariaefolia W, *որ տես Տիրացուեան,* Contributo *334)» Կիւրղ. Թգ. (չորս անգամ), սեռ.* կաղանչանան *Եզն. էջ 67. յետնաբար գրուած է* կաղնչան, կաղնչեան, կաղննեան, կաղընչան, կաղանչան, կաղնշան, կաղջեան, կաղընշայ, կաղշեայ, կաղըննանա *Գաղիան. Բժշ. ունինք նաև* կաղշեակ *բոյսը «*acanthium *կամ* onopordum acanthium» *Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 1278, տե՛ս և Տիրացուեան,* Contributo *§ 474), որ նոյն բառն է՝ նշանակութեան շփոթմամբ։—Բառիս հարազատ ձևի մասին տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1921, 410։*

ԳԻՌ.—Մշկ. գաղըշնա, *Մկ.* կոլընչրան, *Խրբ.* գարշնա *(Նաւասարդ 1914, էջ 162)՝ զանազան բոյսերի անուններ են.—փոխաբերական իմաստով է Ակն.* գաղշնա *«չոր, վտիտ. 2. ժլատ, կծծի»։*

*ԿԱՂԱՊԱՐ *(սեռ. -ի, ըստ ՆՀԲ* ի-ա *հլ.) «օրինակ (թէ՛ բարոյական և թէ նիւթական)» Ագաթ. § 687 (նոր տպ.* գաղափար*). Ասող. Սարկ. Վրդն. քրզ. սրա ռամիկ ձևն է* կաղպար *Ոսկիփ. Տաթև. հարց. 387 (գրծ.* կաղպարաւ*)։*

=Յն. γαλοπόδιον *«ոտքի փայտեայ կաղապար» բառից փոխառեալ. (նուազականն է* καλόπους *(սեռ.* καλόποδος*) բառի, որ կազմուած է* κᾶλον *«փայտ, փայտէ բան» և* πούς *«ոտք» բառերի բարդութեամբ)։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև պհլ.* [illegible] kālpat, kālput, *պազ.* kālbuδ, *պրս.* کالبد kālbad, kālbud *«ձև, օրինակ, մարմին», ասոր.* ܩܠܒܝܕ qalbīd, *արաբ.* قالب qālib *«կաղապար», որից թրք.* qaləb *(ռմկ.* խալիպ*) և սրանից էլ բուլգ.* kalъp, *սերբ.* kálup, kàluf, *ռուս.* калы́бъ, *չեխ.* kadlub (Berneker 475) *են։ Յոյն բառի հայ տառադարձութիւնը պիտի լինէր* *կաղոպոդ. *ձայնաւորները կարող են առաջին ա ձայնի ազդեցութեամբ փոխուած լինել (հմմտ.* դալար, երախայ—երեխայ, երաշխաւոր—երեշխաւոր*), բայց կարող են նաև յոյն գաւառական մի ձևից յառաջացած լինել, ինչպէս որ իրօք էլ ունինք* καλάπους *տարբերակը փխ.* καλόπους, *սակայն* δ>r *ձայնափոխութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ աւելի լաւ է, ինչպէս* կաղապար, *նոյնպէս նաև սրա կրկնակ* գաղափար *ձևը ծագած համարել հիւս. պհլ. մի ձևից (հմմտ.* լամբար*)։—Հիւբշ. 163, 354։*

Այվազովսքի, Յղ. հնչման 15 նոյն ընդ գաղափար *և տճկ.* գալըպ: *Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ.* ZDMG *36(1882), 130*

համեմատելով պրս. kālbud *և յն.* καλο-πόδιον *ձևերի հետ։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Տփ. կաղպար, *Ալշ. Բլ. Մշ.* կաղբար, *Խրբ.* գաղբար, *Տիգ.* գող-բոր, *Ջթ.* գաղբոյ, գաղբոր, *ՀՃ.* գաղբոյ։ *Նոր բառեր են* կաղպարել *«ձուլել» (Ռ.* գաղբրէլ *«ֆէսը կաղապարով արդուկել. 2. Ակն. Ռ. վարպետութեամբ մէկին խաբել),—* կաղպարֆաշ *Խն. «հողէ ամանների կաղապար»,* կաղպրուկ *Բլ. «կաղապարուած»։*

+ԿԱՂԱԻԵԼ *«ձմեռը օձի սառիլ՝ պաղիլ՝ թմրիլը» Անյ. հց. իմ. «Կամ նոյն իսկ օձից ազգ, որ ի ջերին աւուրսն յար ի գաղանու-թիւն յանդգնի և արեգական ի հարաւ խո-նարհեցելոյ՝ կաղաւէ»։ Այս բառից միջին ժամանակի սղմամբ ունինք* կղուիլ, *որ գտնում եմ գործածուած մէկ անգամ Տարօն. էջ 287 «Օձ... ի ջերմանալ աւուրցն այրի գաղանութեամբ և ի ցուրտ աւուրցն կաղվի և լինի իբրև զմեռեալ»։ Նոյն բառը գրուած է և* կղուիլ *ձևով՝ Սիւն. առ անտիոք. «Օձն ի ջերանալ աւուրցն յար ի գաղանութեան կայ և ի ցուրտ աւուրսն կղուեալ՝ իբրև զմեռ-եալ լինի» (Գիրք թղ. 330 ունի նոյն հա-տուածը և գրում է* կաղուեալ*)։*

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. gelā *«սառչիլ» արմատի սորին սատիճանի* gl- *ձայնդար-ձից. ժառանգներից հմմտ. յն.* γελανδρόν *«ցուրտ, պաղ», լատ.* gelu *«սառնամա-նիք»,* gelidus *«սաստիկ ցուրտ, սառած»,* gelō *«սառչիլ»,* glaciēs *«սառոյց», ouկ.* γελαν *«եղեամ», գոթ.* kalds, *հրգ.* kalt *«ցուրտ»,* kuoli *«հով, զով», հհիւ.* ka-la *«սառչիլ»,* kulde *«ցրտութիւն», ան-գլսք.* calan *«սառչիլ»,* cól *«հով», անգլ.* cold *«ցուրտ», հոլլ.* koud *«ցուրտ», գերմ.* kalt *«ցուրտ»,* kühl *«հով», լիթ.* gélmenis, gelumà *«կծու ցուրտ»,* gélti *«կծել» են* (Walde 335. Boisacq 142, Berneker 322, Kluge 237, Pokorny, 1, 622, Ernout-Meil-let 395. *դնում է նաև հսլ.* golotъ *«սառոյց», որի կազմութիւնը պարզ չէ)։—ԱՃ.*

Բառարանները նկատած չեն թէ՛ բա-ռերի և թէ վկայութեանց նոյնութիւնը։ ՆՀԲ իբր անջատ բառեր մեկնում է կաղաւել *«բառ անյայտ. իբր թողուլ զկատաղութիւն կամ կաղանալ, թուլա-նալ, զալարիլ և թմրիլ»,* կղուիլ *«իբր կուղ կուղ լինել, կծկիլ»։ ՋԲ չունի ա-ռաջինը, իսկ* կղուիլ *նոյն ընդ ՆՀԲ։ ԱԲ մեկնում է* կաղաւել *վերի ձևով, իսկ* կղուիլ, *ըստ ՆՀԲ։ Երկրորդ ձևը* (կա-ղուիլ) *անծանօթ է մնացած բոլոր բա-ռագիրներին։ Վերի մեկնութիւնը բա-ռի նշանակութեան մասին տուաւ Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Բ. 246, որ և գեղեցիկ կերպով հաստատում է՝*

*ԳԻՌ.—*կաղուիլ *Ակն. Զն. «ցրտից սառչիլ, ընդարմանալ». օր.* Ձեռքերը ցրտէն կաղուեր է*։ Կայ և* կաղիլ *«սառիլ», բայց տեղը և վկայութիւնը անյայտ է։—Լ.* կղավարէլ*։*

+ԿԱՂԻՆ, ո *հլ. «պնդուկ, ֆընտըխ» Ես. զ. 13. Ոսկ. յհ. ա. 1. Նոնն. Փիլ. «կաղնի ծառ» Բուզ. գ. 8. Տօնակ. որից* կաղնի *ՍԳր.* արֆայական կաղին *Կոչ. կամ* արֆակաղին *«corylus avellana L» Գաղիան.* խոզկաղին *Բժշ.* կաղնատունկ *«կաղինով տնկուած (ան-տառ)» Բուզ. գ. 8 (ձեռ.* կաղնատուն*),* կաղ-նապտուղ *Փիլ.* կաղնաձար *Փիլ.* կաղնաձա-սուն *Փիլ։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gᵘeleno- *ձևից, որի պարզականն էր* g̹ᵘelē *«կաղին». ժա-ռանգ լեզուներից ունինք յն.* βάλανος, *լատ.* glans, glandis, *հսլ.* želądĭ, *լեհ.* żołądź, *ռուս.* žóludъ *(նախաձևը* *geland-*), լիթ.* gile, *լեթթ.* dsile, *հպրուս.* gile, *որոնց վրայ* Karolides, Γλ. συγκρ. *80 աւելացնում է կապպադովկ.* γουάνι. *բոլորն էլ նշանակում են «կաղին, կաղնի»* (Walde 344, Boisacq 113, Trautmann 82, Pokorny 1, 692, Er-nout-Meillet 406)*:—Հիւբշ. 457։*

Այվազովսքի, Յղ. հնչման 15 համեմա-տեց նախ ճշտիւ յն. γάλανος, *լտ.* glans *(բայց նաև թրք.* գայըն*) բառերի հետ։ Պատկ.* Изследъ. *10 յն.* κάρυον *«կաղին», նոյնը նաև* Арм. геогр. *էջ 45։ Ուղիղ են մեկնում Հիւբշ.* ZDMG *1881, հտ. 35, էջ 655, Տէրվ. Նախալ. 80,* Bugge, Btrg. 31, Bartholomae BB 17 (1891), 92: *Հիւնք. լտ.* glans *բա-ռից* կաղնի, *որից էլ* կաղին. *«կայ և յն.* βάλανος *և դորացի հնչմամբ՝* γάλανος*»։*

Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 նգալլ. coll, իռլ. coll, հրգ. hasala, կորն. colviden, հբրըտ. coll։ Մառ ИАН 1920, 134 և Яз. и лит. I 236 յն. κάρυον, վրաց. կակալ, հյ. (ըն)կոյզ, կաղնի=բասկ. hariĉ «կաղնի», որ և Հառին յատուկ անունն է. այնպէս որ կաղնի և Հառին ճիշտ միևնոյն բառերն են։ Ուղիղ է մեկնում Pictet, բ. տպ. Ա. 250։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. կաղին, Ղրբ. կաղի՛ն «խոզկաղին» և տկօ՛ղէն «արքայակաղին» (որ և կտօ՛ղէն), Գոր. Մշ. կաղնի, Ղրբ. կա՛ղնըէ, Ոզմ. կաղնէյ, Համշ. Ննխ. Սչ. գաղին, Սվեդ. գաղէօն, գաղնա, Զթ. գաղնը՛, Հճ. գաղը՝նի, Ղրդ. թա՛կուղնը։ Նոր բառեր են կաղնուկ, կաղնուտ։

ԿԱՂԿ «կապիճ կամ ստացուած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153. բայց անդ՝ էջ 158 գրում է կարկ «կապիճ կամ ձգեաց կամ հայեաց»։

ԿԱՂԿԱՂ «խաղաղ կամ կաղթ կամ շալակ կամ վարշխ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153։

ԿԱՂԿԱՆՁԵԼ «շան ձագի վնկվնկալը, աղերսական ձայնով հաչելը» Հին բռ. որից կաղկանձողական Նար. նոյն են նաև կզկըն-ծըտալ (իմա՛ կնձկնձտալ «գայլի ոռնալը» Ոսկիփ. =կզկնծալ Վրդ. առ 78. կնձկղալ Վրդ. առ. 132. կծկնծալ ՀՀԲ. կնձաձայն «քծնող շան ձայնով» Մանդ։ Վերջիններս տալիս են *կինձ կամ *կունձ արմատը, մինչդեռ առաջինը տալիս է *կանձ արմատը։

=Կրկնուած է կանձ պարզականից. առանձնացած ձևը գտնում ենք միայն կնձաձայն բարդի մէջ. տե՛ս նաև գուռ։

Աճառ. ՀԱ 1899, էջ 205ա և 235բ այսպէս մեկնելով՝ կանձ համարում է բնաձայն՝ կ ձայնից կազմուած՝ -անձ մասնիկով. հմմտ. թնձկալ։

ԳԻՌ.—Առաջին ձևին համապատասխան են Ալշ. Մշ. կօղգընձալ «շան կաղկանձելը», և իմաստի փոփոխութեամբ կղկնձալ Դվ. «մրթմրթալ, քթի տակից մռմռալ», կաղկըն-ձել Ակն. «մէկից մի բան խնդրելու ժամանակ՝ անհամարձակութիւնից կցկտուր խօսքեր ասել»։—Պարզ արմատն է ներկայացնում Երև. կօնձալ, որի կրկնականներն են Երև. կօնձկօնձալ, Ջղ. կոնձկոնձալ, Ղրբ. կընձկօնձալ, Կր. Ջղ. Վն. Տփ. կընձկընձալ, Ախց. գ՛նձ՛գ՛նձ՛ալ, Շմ. կնձկնձօց տալ, Նբ. կօնկստալ, Սլմ. կզգնձալ, Վն. կզմզտալ (<*կնձմնձտալ ձևից), Ալշ. կնգզտալ։

ԿԱՂԿԱՋ տե՛ս Կարկաչ։

ԿԱՂՃ «վնասակար մի բոյս, որոմ» Գիրք Թղ. որից առնելով ունի միայն ՀԲուս. § 1272, յիշեցնելով միաժամանակ գաղձ բառի մերձաւորութիւնը։

[ԿԱՂՄԱՇՈՒՆ «tamaris». ունի միայն Քաջունի, հտ. 2. էջ 113։

=Սխալ ընթերցուած, որ պէտք է ուղղել գզմազ, գզմազու (տե՛ս գզմազ)։]—Աճ.

ԿԱՂՄԻ կամ ԿՈՂՆԻ «մախաղ». որից կաղմինոս «շալակաւոր». բոլորն էլ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153, 166։

ԿԱՂՆՈՒՏ «մի տեսակ սէզ». ունի միայն ԱԲ։ Իբրև գւռ. բառ յիշում է Նորայր, Բռ. ֆրանս. arrête bœuf «խիստ խորարմատ մի բոյս, որ մինչև իսկ խոփին դէմ առնելով՝ արօրի ընթացքն է խանգարում»։ Չունի Ալիշանի Հայբուսակը։

ԿԱՂՇՆԱԿ տե՛ս Կաղանչանն։

ԿԱՂՋԻՆ, գրուած նաև կաղճին, կաղչին «ցեխ, ծեփի ցեխ, մի տեսակ կաւոտ հող» Վստկ. էջ 46, 139, 159։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Մշ. կաղջին, Մկ. Վն. կաղճին, Ոզմ. կաղճէյն, Խրբ. գաղջի, Սլմ. կաւճին, Նբ. կավճին (զուգակցելով կաւ բառի հետ), Մրղ. կաւճընկավ, իսկ Ակն. գաղջին և գափչին՝ հողի զանազան տեսակներ են։

ՓՈԽ.—Քրդ. كاخچین kaxčin «կաւ» (Justi, Dict. Kurde, էջ 321), Ակն. Թրք. գւռ. gapǰin, gʸaγǰin—«կաղջինի երկու տեսակները»։

ԿԱՂՏԻ «նաւակատեաց մի ուտելիք է». մէկ անգամ յիշուած է Մանդ. էջ 210=Գիրք Թղ. էջ 239=Մանդ. սիր. 13 նաւակատեաց ուտելիքների ճոխ մի ցանկի մէջ. «իւղ, ձու, ձուկն, պանիր, կոգի, կաղտի, բածին, շճուկ, կաթն, խեր և ձկանմորէ»։ Այս ցանկի մէջ կաղտի և բածին անծանօթ են. վերջինը Նորայր հասկանում է «մի տեսակ աղած

ձուկ». իսկ կաղտի Հ. Գ. Նահապետեան, Բազմ. 1908, 399 կարդում է կազտի և կըցում գւռ. կզտի «քամած լոռ, ժաժիկ, խիժ» բառին, որ ինձ այլուստ անծանօթ է։

ԿԱՂՏԻԼ «լեզուն կապուիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ԺԷ դարից մի տաղի մէջ (Կարողութիւն մարմնոյս կորեաւ, արագ լեզուս իմ կաղտեցաւ.—Պալեան, Հայ աշուղներ, Ա. էջ 279. եթէ չէ վրիպակ, փոխանակ կապտեցաւ): Բառիս համար մի երկրորդ վկայութիւն ունի Հայապատում, էջ 600 ա. (Կաղտեցաւ արաչ լեզուս). սրանից է կազմուած կաղտակիչ «լեզուն կապող». «Կաղտակիչ է ամէն լեզուոյ». Տաղ. հրտր. Հայապատում, էջ 600 բ։ (Նկատողութիւն Ստ. Մալխասեանի)։

ԿԱՃ, ի հլ. (գրուած նաև կայճ) «թաղիք» Խոր. Անյ. պորփ. որից կաճակուռ «թաղիքէ շինուած» Վրդն. պտմ. (տպ. Վենետ. էջ 45 կճաակուռ, հրտր. Էմ. էջ 64 կճակուռ). կաճեայ «թաղիքից շինուած» Խոր. (որ ՀՀԲ սխալմամբ մեկնում է «պատող»), կաճեդիպակ Մխ. դատ. (ՆՀԲ առանձին առանձին գրում է կաճէ դիպակ, իսկ ԱԲ իբր մէկ բառ). այծենական «այծի բրդից շինուած թաղիք» Անյ. պորփ։

ՆՀԲ (որից և Հիւնք.) համեմատում են Թրք. քէչէ հոմանիշի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 195 դնում է պրս. کچ, տառադարձութեամբ kaj (այսպէ՛ս և ո՛չ kač), առանց նշանակութիւնը որոշելու։ Բայց այսպիսի բառ չկայ. ԳԴ և Բուրհան գիտեն միայն کچ kuč «թեփ ձկան»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ պէտք է համարել Թրք. کچه keče «թաղիք», արև. Թրք. کیچه kiče «թաղիք», չաղաթ. کچا kičā «գորգ». իսկ Թուրքերէնի միջոցով վրաց. քեճա, նյն. κετσές, լեհ. kiecza, հունգ. kecse, խրվաթ. սերբ. kéča, čéča, գնչ. kečas, բոլորն էլ «թաղիք» կամ «եափունչի նման վերարկու» (Berneker 498): Թաղեգործութիւնը հայոց մէջ մշակուած արհեստ էր, ինչպէս որ է այժմ էլ. հմմտ. թաղիք, որ նոյնպէս անցած է զանազան օտար լեզուներին։

ԿԱՃ «նուրբ» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 153. յիշում է միայն ՆՀԲ, կաճ «թաղիք» բառի տակ։—Տե՛ս և կաճիտ։

ԿԱՃԱՊ «նուիկ խոտը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1279։

ԳԻՌ.—Ղրբ. կա՛ճապ «լեռնային մի բոյս է, որ չորացնելով՝ պահոց կերակուր են պատրաստում»։

ԿԱՃԱՌ, ի, ի-ա հլ. «հանդէս, ժողով, բազմութիւն, համախմբութիւն» Պիտ. Մամբր. Կղնկտ. որից կաճառանոց Ոսկ. եփես. 782. կաճառորդ «խմբուած մարդիկ» Ոսկ. եբր. 552. կաճառիլ «միաբանիլ, կենակցիլ» Ոսկ. յաւետ. 636. «հետը խօսքի բռնուիլ» Ոսկ. գծ. և ի կոյսն. Պղատ. օրին. կաճառախիտ. Կղնկտ. կաճառական Մագ. բիւրակաճառ «բազմախումբ» Նար. խչ. երկնակաճառ Լաստ։ Գրուած կայ նաև կայճառ: Արդի գրականի մէջ նշանակում է «գիտունների ժողով, ակադեմիա»։

ՆՀԲ «ուր կայցէ ճառ... որպէս թէ կաճ (թաղիք) առեալ, խիտ, հոծեալ»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 87 կապադովկ. kaǯurevo «գողանալ»։ Հիւնք. ճառ կամ ճամարտակ բառից։

ԿԱՃԻՆ տե՛ս Կարճին։

ԿԱՃԻՏ կամ ԿԱՏԻՃ «սուրբ կամ նուրբ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153 և 157։

Յիշեցնում է եբր. קדש qādēš «սուրբ»։ Հմմտ. նաև կաճ «նուրբ»։

ԿԱՃՈՒԿ «խանձարուր» Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 154. ունի միայն ՀՀԲ. իսկ ՆՀԲ յիշում է կաճ «թաղիք» բառի տակ։ Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 680 դնում է իբր «gamasche, սռնապան»։

ԿԱՃՈՒՏ տե՛ս Կնճիթն։

*ԿԱՄ, ի-ա հլ. (մանաւանդ անեզաբար գործածուած.—ո հլ. են ցոյց տալիս կամովք Սղ. ճխդ. 16, կամով Ոսկ. ես. 419). «ուզելը, յօժարութիւն, ցանկութիւն» ՍԳր. Եփր. թգ. Ոսկ. ես. և փիլիպ. որից կամաւ ՍԳր. Ոսկ. ես. կամով Ոսկ. ես. կամովին Գնձ. Շնորհ. եղես. ըստ կամի Փարպ. ի կամաց Ծն. խթ. 5. Յհ. ա. 13. Ոսկ. ես. յուշ

կամաց Կոչ. կամf են «ուզում է» ՍԳր. Եւս. քր. յանկամս Ոսկ. ա. Թես. յուկամ Եւս. քր. կամիլ ՍԳր. (յետնաբար նաև կամենալ ՅՀ. կԹ. Սարգ.) կամեցող Եզն. կամող Ոսկ. ա. կոր. կամելի Ոսկ. մ. գ. 27, կամաւոր Ոսկ. մ. ա. 19. կամագնաց Ագաթ. կամածին Մծբ. Եզն. կամակ «մեղմ» Պտմ. աղէքս. 22. կամական Եզն. կամակատար Ագաթ. Եզն. Փարպ. կամակցեալ Սեբեր. չկամութիւն Բուզ. ինfնակամ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Կոչ. բարեկամ ՍԳր. լաւակամ Խոր. գլորակամ Մծբ. դժոխակամութիւն ՅՀ. իմ. ատ. դիւակամ Ագաթ. թշնամանակամ Խոր. Փիլ. չարակամ Առակ. ժե. 11, 13, Եզն. Ոսկ. ես. ևն։ Նոր բառեր են կամազուրկ, կամայականութիւն, չկամ ևն։

=Պհլ. kām «կամք, կամեցողութիւն» բառից, որի հետ նոյն են հպրս. զնդ. սանս. kāma, պրս. كام «կամք», հինդ. kām «փափագ, նպատակ», գնչ. kamáma «փափագիլ», օսս. k'om «կամք», պազենդ. kāmistan «կամիլ, ցանկալ», պհլ. kāmītan «կամիլ» ևն։ Նոյն արմատին են պատկանում նաև կա՛մ, կամակ, կամակար, կամայ, ակամայ բառերը, որոնք տե՛ս առանձին։ Իրան. kāma համարւում է կազմուած -mo- մասնիկով՝ պարզական qā- «դիւրը գալ, հաճիլ» արմատից (ինչ. զնդ. kā- «տենչալ, ցանկալ»), որից -ro- մասնիկով էլ լտ. carus «սիրելի», գոթ. hors, հբգ. huora, գերմ. Hure «բոզ», լեթթ. kārs «որ շատ է սիրում, ցանկութեամբ լի, որկրամոլ», իռլ. cara և կիմր. car «բարեկամ», իռլ. caraím «սիրել» ևն (Pokorny 1, 325, Ernout-Meillet 153):—Կամաց բառի կազմութեան համար հմմտ. հպրս. vasaiy «շատ», պհլ. vas, պրս. bas «շատ, բաւական», որոնք ծագում են «կամք» բառից և նշանակում են բուն «ըստ կամաց»։—Հիւբշ. 163։

Կամf բառի համար հետաքրքրական է հներից Երզն. մտթ. 144 «Կամք ասելն բազմաւորական է անուն... վասն թերութեան լեզուիս, զի չունիմք եզական անուն կամացն՝ որպէս բնութեանըն. զի գտաք ի լատին բարբառ եզական լինել զբառս զայս և ոչ բազմաւորական. վասն որոյ հարկեալ թարգմանիչքն վասն ոչ ունելոյ եզակի անուն, բազմաւորական եդին»։—Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ կցում է պրս. kām բառին։ ՆՀԲ սրա հետ նաև սանս. fամա: Ուղիղ են մեկնում նաև Peterm. 25, 30, 34, Windisch. 8, Gosche 24 (վերջինս աւելացնում է և փռիւգ. κίμερος «համակցողութիւն»), Bötticн. Lagarde ևն։ Դաւիթ-Բէգ, Յուշարձան 397 ն. գալլ cam, արմոր. cam, ն. իռլ. cam, հիռլ. camm, հբրըտ. cam «հակ, ծուռ, զիջում»։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gam, kam «ծռիլ», gam «հակում. միտք», gin-gan «փափագ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Մրղ. Տփ. կամf, Մշ. կամկ, Ակն. Խրբ. Սչ. գամf, Տիգ. գmմf, Զթ. գօմf, գոմf.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Սլմ. Տփ. կամէնալ, Մշ. կամիլ, կամէնալ, Մկ. կmմէնալ, Ոզմ. կամmնալ, Նխ. Ռ. Սչ. գամէնալ, Տիգ. գmմէնալ, Զթ. գամինօլ:—Հետաքրքրական ձև է Տփ. կամարկա՛տար՝ փխ. «կամակատար»։—Այստեղ են պատկանում նաև կամաց «յամր, մեղմ» (այս բառի վրայ տե՛ս գամ բառի տակ. սրանից է էնկիւրիի Թրքախօս հայոց բարբառով gamas «կամաց»), կամով Ոզմ. «կամաց», կամ գալ Երև. «համաձայնիլ», կամաւորուիլ Երև. Տփ. «հաւանիլ, համաձայնիլ, հաճիլ» կամf տալ Երև. «հաճիլ, հաւանութիւն տալ», կամկրուկ «կամացուկ» (տե՛ս կամակար): Առանձնապէս նկատողութեան արժանի են Հմշ. գօմօn, Ակն. գըմէr թը «քիչ մնաց որ» (օր. Կմէr թը պիտի առնէr, Կօմօn գլէի պիտի). երկուսն էլ ծագում են կամէr անկատար ձեւից, որ այստեղ իբրև անցեալ ապառնիի մասնիկ է գործածուել (Ճանիկեան, Հնութ. Ակնայ, էջ 399)։

*ԿԱՄ.—շաղկապ, որից կա՛մ թէ, և կամ, և կամ թէ. բոլորն էլ ոսկեդարեան հայերէն։

=Նոյն է նախորդ կամ «ուզել» բառի հետ և նշանակում է բուն «ուզե՛ս», հմմտ. աշխ. կուզես աս, կուզես ան (իբր թէ «կա՛մ այս, կա՛մ այն»)։ Այսպէս է նաև ուրիշ լեզուների մէջ, ուր կա՛մ շաղկապը ծագում է «ուզել» բայից. ինչ. պրս. خواه xāh «կա՛մ» (բուն

«ուղի՛ր», xāhānīdan «ուզել» բայից), լատ. vel «կա՛մ, կա՛մ թէ» (հմմտ. volo «ուզում եմ, կամիմ»), ումբր. heris... heris «կամ... և կամ» (հմմտ. heriest «ուզում է»), սանս. kam «կամք. 2. կա՛մ թէ»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Peterm. 251։ Նոյնը նաև Böttich. ZDMG 1850, 356, Lag. Urgesch. 457, Հիւբշ. KZ 23, 39, Տէրվ. Մասիս, թիւ 3192, մայ. 24, 1882 եւ։ Հիւնք. կալ բայից։ Karst, Յուշարձան 420 թթր. kün, gün, kön, čün «հարթ, ուղիղ», keñ, eñ «ընդարձակ», em, am «հանգիստ»։

ԳՒՌ.—Ախց. Մշ. Ոզմ. Տփ. կամ, Սչ. գամ:

ԿԱՄ «տուգանք»? տե՛ս Կոփար։

ԿԱՄԱԹ «հաւասար, à part égale» Անսիզք, էջ 49 (Եւ այս է սովորութեամբ անսիզն Անտաքոյ ընդ այրն և ընդ կինն, կամաթք, որպէս գրեցաք). «միօրինակ, հաւասարապէս» Սմբ. դատ. 120 (Կամատք քաւութիւն է դրել). «աստիճանով հաւասար» Սմբ. դատ. էջ 3, 29 (Վասն որ թէ երկու մարդ զիրար ծեծեն, որ չլինան կամատք. Եթէ երկու մարդ յիրար անցնին ի ծեծ և կամաթք մարդիք լինին)։ Նորագիւտ միջին հյ. բառ։

ԳՒՌ.—Խոտ. գամաթ «ճիշտ դէմը, vis à vis». «հաւասար» և «դէմը» իմաստների նոյնութեան համար հմմտ. իմ Գաւառ. բառ. էջ 650 բ տրուած օրինակը։

ԿԱՄԱԽ, ի հլ. «պատարագ, ընծայ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 154, որից է ՀՀԲ. անստոյգ բառ. տե՛ս կմախի:

*ԿԱՄԱԿ, ի-ա հլ. «հաճոյք, ախորժելի բան» Բուզ. Փիլ. Յհ. կթ. «համով ուտելիք, մանաւանդ հիւանդի տանելու. հիւանդի սրտուզելիք» Մանդ. սիր. 13, Յհ. կթ. 229 (ըստ յաջող սրբագրութեան Նորայրի, Հայկ. բառաք. էջ 18՝ փխ. կաստակ), Ոսկիփ. Կոստ. երզն. 117. «ախորժելի, հաճելի, հաճոյական» Փիլ. Պիտ. Նիւս. երգ. Յհ. կթ. «ախորժելի կերպով» Փիլ. Մամբր. որից կամակագոյն Փիլ. կամակութիւն Փիլ. անկամակութիւն Ոսկ. յհ. բ. 36 (հմմտ. նաև դժկամակ):

=Պհլ. kāmak բառից փոխառեալ, որի նոր ձևերն են պազենդ. kāma, պրս. کامه kāma «փափագ, ցանկութիւն, ուզածը». ծագում են նախորդ kām->կամ բառից.—Հիւբշ. 163։

ՆՀԲ կամք կամ քիմք բառից է համում։ Müller SWAW 39, 406 պրս. kām, սանս. kāma ձևերի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1087 համարում է հայերէնի մէջ կազմուած ածական՝ կամք բառից։

ԳՒՌ.—Ախց. կամակ, Մշ. կամագ, Սեբ. գամագ «հիւանդի սրտուզելիքը» (նոյն բառն ունին նաև Ակն. Ախք. Շիր. Բ.), Ննխ. գամագ «ուտելու փափագ, ախորժակ», Տր. գօմագ, «ուտելիք բան, ուտեստ, պարէն, մասնաւորապէս հարսանեաց կամ հիւանդատեսի նուէր», որից անկամակ Ակն. «չուտող չըխմող (հիւանդ)», 2. Սեբ. «առանց կամակի մնացած»։

*ԿԱՄԱԿԱՐ «ինքնակամ, ազատ, ինքնիշխան» ՍԳր. Եփր. ել. Ոսկ. յհ. ա. 11. Եզն. Մծբ. որից կամակարել «ուզածի պէս վարուիլ» Բ. եզր. դ. 20. ի կամակարուց Կոչ. կամակարագոյնս Կորիւն. կամակարաբար Պիտ. կամակարապէս Պիտ. կամակարութիւն Յոբ. լգ. 19. Ոսկ. յհ. ա. 9, 11. Կոչ. Եզն։

=Պհլ. kāmkār «բացարձակ, ինքնակամ» ձևից, որից նաև պհլ. kāmkārtar «կամակարագոյն», kāmkārīh «բացարձակ իշխանութիւն»։ Սրա հետ նոյն են պրս. کامکار kāmgār «կամարար, ինքնակամ, երջանիկ, բարեբաստիկ», kāmgārī «երջանկութիւն, կարողութիւն», սանս. कामकार kāmakāra «ազատակամ, ազատակամութիւն», कामकारेण kāmakārēṇa «ազատակամ, ինքնակամ»։ Այս բոլորը կազմուած են kāma «կամք» և kār «անել, գործել» բառերից ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս հյ. օգտակար և վնասակար ձևերը։—Հիւբշ. 163։

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Btrg. baktr. Lex. 41, 12՝ կցելով պրս. kāmgār ձևին։ Նոյնը նաև Տէրվ. Նախալ. 69։

ԳՒՌ.—Իմաստի զարգացմամբ կամկար Ալշ. Ակն. Բլ. Մշ. Ննխ. Զրս. «կամաց, դանդաղ», որից կամկրուկ «կամացուկ» (Մխիթար աբբա, Դուռն քերականութեան, էջ 84),

բառիս աւելի հին գործածութիւնն ունին Փոնց. 137, Առաք. պտմ. 72 և 84 (Կամկար գնացիք եհաս ի Թարվէզ. Կամկար և հանգարտ գնացիք հասին մինչև յերկիրն Ղարաբաղու). Գր. Աղթամարցուց վկայութիւններ տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 326 բ, ուր ունինք նաև կամկարագնաց «հանդարտաքայլ» Տաղ։

— ԿԱՄԱԿՈՐ, ի-ա հլ. «ծուռմուռ» ՍԳր. Ոսկ. ես. մտթ. գաղ. տիմ. Եզն. որից կամակորս «թիւրութեամբ» Սիր. գ. 18. կամակորախօս Եփր. Գ. կոր. 117. կամակորել «ծռմռկել, խանգարել» ՍԳր. Ոսկ. ա. տիմ. և ես. Կոչ. Եզն. կամակորութիւն «ծամածռութիւն, թիւրութիւն» Երեմ. գ. 28. Ոսկ. ես։ (Յետին հեղինակները սխալմամբ բառս կարծելով կամք և կոր բառերից բաղդուած՝ գործածում են «յամառ» իմաստով. և այս սխալ նշանակութիւնը անցել է նաև արդի դրականին)։

=Կազմուած է կամ+կոր բառից. առաջինը թարմատար մասնիկ է, որ ձևացած է կոր «ծուռ» բառի նախաձայնով և մ յաւելուածով, և իբրև սաստկացուցիչ աւելացել է կոր ածականի վրայ։ Այս ոճով են կազմուած հին հայերէնի մէջ սափասուտ «շատ սուտ», ծամածուռ «բոլորովին ծուռ» և նոր գաւառականներում ճէփ-ճերմակ, կաս-կարմիր, ճոփ-ճոր, թրք. düm-düz կամ düp-düz, sip-sivri են։

ՆՀԲ դնում է կամ արմատը՝ որից հանում է հյ. կամակոր, կարկամ, կամար, կամուրջ, լծ. յն. գա՛մբի, գամբի՛լօս, պրս. քէման, թրք. գամպուր, ղամփուրի, քէմէր և հյ. ծամ, որից ծամածուռ: Հինք. կամակոր=կորակոր, պրս. խէմ «ծուռ» բառից։ Bugge KZ 32, 51 կամ «ծուռ» արմատը գտնում է նաև կարկամ բառի մէջ և մեկնում է իբր հիռլ. camm «ծուռ», կիմր. cam «ծուռ, սուտ», յն. σκαμβός «ծուռ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 75 մերժելով այս, կցում է յն. γαμψὸς «կոր» բառին։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gam, kam «ծռել»։ —Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Այտընեան, Քննական քեր. էջ 310, որից անկախաբար նաև Աճառ. (անտիպ)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. կամագոր «յամառ»։

ԿԱՄԱՀԱՐԵԼ «արտահարել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 154. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԿԱՄԱՄ «ձիու տեսակ կամ անուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. 143 «Եւ տեսեալ զայն Դաւատանոսն, ձայն տուեալ ձիոյ և ասէր թէ «զկամամն մատուցէք ինձ»։

*ԿԱՄԱՅ, ի հլ. (նաև յգ. սեռ. -այց) «կամաւոր, կամաւ, ազատ կամքով» Ա. մակ. ժգ. 29. Ոսկ. մ. ա. 6 և Կող. որից կամայական «կամաւոր» Ագաթ. կամայականք «կամաւոր նուէրներ» ՍԳր. կամայականութիւն (նոր բառ). հմմտ. նաև ակամայ, որ տե՛ս առանձին։

=Պհլ. գռ. *kāma «կամաւ» ձևից, ինչպէս ակամայ գալիս է պհլ. գռ. *akāma ձևից. հմմտ. պազենդ. akām «ակամայ», սանս. kāma akāma «կամայ ակամայ»։ Գրական պահլաւերէնը գիտէ kāmak, akāmak ձևերը, որոնցից սակայն չեն կարող յառաջանալ հյ. կամայ, ակամայ: Տե՛ս նաև կամք:—Աճ.

ՆՀԲ սանս. քամամ «կամաւ»։ Müller WZKM 10, 354 այ վերջաւորութիւնը համարում է սեռ.-բաց. հոլովի նշան, ինչպէս գտնում ենք շատ մակբայների վրայ։

*ԿԱՄԱՍ «մի տեսակ կապայ» Վրք. հց. Ա. 709. որից մազեկամաս «մազեղէն ըզգեստ» Վրք. հց. Բ. էջ 289. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. κάμασον, καμάσιον «մի տեսակ դրսի զգեստ՝ մի կողմը միայն գործուած» (Sophocles 624 բ). հմմտ. Վրք. հց. τρίχινον καμάσιν λευκόν «սպիտակ մազեկամաս»։ Յն. բառի հետ նոյն է արաբ. قميص qamīṣ «բամբակեայ թելէ շապիկ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 396), որ արամերէնից փոխառեալ պէտք է լինի։ Սրա հետ հմմտ. նաև արաբ. قماش qumaš «կերպաս», որից փոխառեալ են արևել. թրք. قماش qumaš, قماج qumaǰ, թրք. և քրդ. قماش qumaš, բուլգար. kumaš, սերբ. kùmaš, ռում. camaș, ռուս. кумачъ, кумашь,

ալբան. kumáš, նյն. κουμάσι (Bern. 643):—

ՆՀԲ կցում է հյ. ճամուկ, արաբ. գամըս, իտալ. camicia, պրս. jām, jāma «զգեստ» բառերին։ Հիւբշ. ZDMG 36(1882), 131 արաբ. gumāš բառից փոխառեալ, իսկ Arm. Gram. 268 կասկածով արաբ. qamīṣ ձևից փոխառեալ։ Առաջին անգամ Մառ ЗВО 13, 31 համեմատեց յն. ձևի հետ, բայց հայերէն բառը դնում է սարքական փոխառութիւն։

ՓՈԽ.—Վրաց. კამახი կամասի «կապայ», որից თმახა კამახი թմիսա կամասի «մազէ կամաս» փոխառեալ է հայերէնից՝ ըստ Մառ (անդ)։

*ԿԱՄԱՐ, ի-ա հլ. «մէջքի գօտի» ՍԳր. Ոսկ. եփ. 439. որից կամարածու «գօտի կապող» Ագաթ. կամարաւոր «գօտի կապած» Ոսկ. մ. ա. 23. Վրք. հց. լայնակամար Ոսկ. յհ. ա. 1. աստուածակամար «ծիածան» (ինչպէս գւռ. ծիրանի գօտի, կաճաչ-կարմիր գօտի՝ նոյն նշանակութեամբ) Շիր. էջ 45։

=Պհլ. kamar «գօտի» բառից, որի հետ նոյն են պրս. کمر kamar և զնդ. kamarā- «գօտի»։ Պրս. բառը փոխ են առել նաև քրդ. kemer, աֆղան. kamar, թրք. kemer, օսս. kamári, վրաց. კამარა կամարա, ქამარი fամարի, ասոր. ܓܡܪܐ gamrā, gəmārā «կամար», որից յետ դառնալով նորից պրս. کمرا kamrā «գօտի, մէջքի կամար»։—Հիւբշ. 164։

Այսպէս, բայց յաջորդի հետ միացնելով են մեկնում ԳԴ, ՆՀԲ, Տէրվ. Altarm. 31: Առանձին են դնում Lag. Urgesch. 936, Pictet II 213, 247 են։

ԳՒՌ.—Գործածական են թուրքերէնից և պարսկերէնից փոխառեալ նոր ձևեր. այսպէս օր. Ջղ. fամար «գօտի», մինչդեռ կամար «շէնքի կամար»։

*ԿԱՄԱՐ, ի-ա հլ. «շէնքի կոր ճակատ, կամարակապ շինուածք» ՍԳր. որից կամարանի «կամարներ» Մագ. մեծ են, էջ 27, 72. կամարակապ ՍԳր. կամարաձև Ա. եզր. դ. 34. կամարակիցf Արծր. կամարապատ Եզեկ. խ. 22. կամարազարդ Անան. եկեղ. լուսակամար Գնձ. միջակամար ԱԲ. երկնակամար Անան. եկեղ. կամարաշէն (նոր բառ) են։

=Յն. καμάρα «կամար, կամարաձև ծածքով որևիցէ շէնք, կամարաւոր սենեակ» բառից փոխառեալ։ Այս բառը շատ հին է. Հերոդոտոս Ա. 199 գործածում է καμάρη ձեւով. փոխառութեամբ անցել է շատ բազմաթիւ լեզուների, ինչպէս լատ. camera, camara «կամարաւոր ծածք, կամար, սենեակի կամար», իտալ. camera «սենեակ», սպան. cámara, ֆրանս. chambre, հիռլ. camra, հբգ. chamara, գերմ. Kammer (բոլորովին ուրիշ բառ է և սրանց հետ կապ չունի Zimmer «սենեակ» Kluge 544, Walde 242, որի հին ձևն է հհիւս. timbr, գոթ. timrjan «կառուցել»), հսլ. komara, բուլգար. kemer (ուրիշ բազմաթիւ սլաւական ձևեր տե՛ս Berneker 556), լիթ. kamarà, ալբան. kamare, վրաց. კამარა կամարա և թրք. kemer «կամար»։ Վերջիններիս, ինչպէս նաև հայերէնի մէջ, ծագումով տարբեր երկու բառեր մէկ ձևի են յանգել պատահաբար, այն է կամար «գօտի» և կամար «աղեղնաձև», որոնք պէտք չէ շփոթել իրար հետ։ Յոյն բառը, որ այս բոլորի աղբիւրն է, ըստ վերջին գիտական բացատրութեան, հնդեւրոպական ծագում ունի. ցեղակիցներն են լտ. camurus «կոր, կամարաձև», սանս. kmárati «կորանալ», հբգ. himil «սենեակի կտուրը, երկինք», գերմ. Himmel «երկինք», հոլլ. hemel «կտուր» են (Walde 120, Boisacq 401—2, Kluge 238, Pokorny 1, 349՝ հնխ. qam-, qem- «կորացնել, ծռել» արմատի տակ)։—Հիւբշ. 164։

Առհասարակ խառնել են նախորդի հետ. այսպէս ԳԴ պրս. fէմէր, ՆՀԲ թրք. fէմէր, յն. գամա՛րա, լատ. գա՛մէրա, վրաց. կամարա։—Lag, Armen. Stud. § 1089 յն. καμάρα դնելով իրանեան փոխառութիւն, իրանեան է համարում նաև հայը։ Տէրվ. Altarm. 31 և Նախալ. 68 բոլորն էլ իրար է միացնում և հանում հնխ. kam «կորանալ» արմատից։ Հիւբշ. 164 դրաւ երկուսի տարբերութիւնը, առաջինը իբրև իրանեանից, երկ-

բորդը յունարէնից։ Karst, *Յուշարձան 401, 402 սումեր.* amar *«երկնակամար», 404* gam, kam *«ծռել»։ Մառ,* Яф. сборн. *2, 141 յաբեթական* kaṁ *«երկինք» արմատից, որից նաև վրաց.* ցա *«երկինք», հայ.* կապոյտ, *յն.* κχμάρα *ևն։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Սլմ. Ջղ. Տփ. կամար, *Ննխ.* գամար *«կամար», Իգդ.* կամար *«օրօրոցի կամարը», Խրբ.* գամար *«երկնակամար», Զթ.* գամօյ, գամոյ *«վառարանի կամարը» նոր բառ և* կամարծածուկ *Սեբ. «օրօրոցի վրայի ծածկոցը»։*

ԿԱՄԱՐՏԵԼ *«սահման քաշել». ունի միայն ՓԲ, որի հետ նոյն է* կամարտայել *«սահմանել» Բառ. երեմ. էջ 154։*

ԿԱՄԲ, *կամ* կամբի, կամփի, կամբոս.—*անստոյգ ընթերցուածներով և անորոշ նշանակութեամբ մի բառ. ունի միայն ՀԲուս. § 1282—3. հաւանաբար նշանակում է մի տեսակ բոյս։ Ըստ Նորայր ՀԱ 1923, 497 պէտք է ուղղել* կաղամբոս, *որ է «կաղամբ»։*

ԿԱՄԲԱԿ *«նախնի թագաւորաց կօշիկ կալուղ կաշիէ». ունի միայն ԳԲ, որի աղբիւրն է անշուշտ Քաջունի, հտ. Գ. էջ 113։*

ԿԱՄԲԱՆՔ *կամ* ԿՄԱԲԱՆ *«գիրք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 154 և 164։*

ԿԱՄԻԱՂ *«շատինակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 154. (այս բառն էլ նշանակում է «մի տեսակ փայտէ աման». տե՛ս իմ Գաւառ. բառ. էջ 823 ա)։*

ԿԱՄԻՏ *«կօճօղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 154. ինչ լինելը յայտնի չէ։*

ԿԱՄԼԵԼ *«մէջքը կապել». մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Զարկի պաստառն, զոր Տէրն կամլեաց ի խաչին, որ արեամբ թացաւ»։*

ՆՀԲ դնում է իբր անստոյգ բառ. բայց բոլորովին ստոյգ է, ինչպէս հաստատում է՝

ԳԻՌ.—Գնձ. կամլել *«մէջքին կապել». Հալաւի վրայ կամլած ունէր Թիրմանի գօտիկ. (Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 40)։*

ԿԱՄՆ, *ն հլ. (-մին, -մունք, -մանց) «ցորեն կալնելու սայլ, ճառճառ» Ոսկ. մ. բ. 27. Գէ. ես. որ և* կամ, ի-ա *հլ. Բուզ. դ. 24՝ սեռ.* կամացն *ձևով. (Վարդանեան ՀԱ 1921, 410 ուղղում է* կամանց, *որով ջնջւում է* կամ *ձևը և Բուզանդի օրինակն էլ անցնում է* կամն *ձևին), որից* կամնասայլ *ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 11։*

Հիմք. կամ *բայից։—Մեր բառին շատ մօտ են հնչում հսլ.* gumĭno, *ռուս.* гумнó, *գւռ.* гувнó, *ուկր.* humnó, *պոլար.* g'ä'umnö, *լեհ.* gumno *«կալ» ևն։ Ըստ* Pogodin *(տե՛ս* Berneker 362) *այս բառերը ներկայացնում են* *gumĭno- *բարդութիւնը, ուր* gu- <*հնխ.* g̑ōus *«կով, եզ»,* n.ĭnǫ mẹti=*լիթ.* minù, minti *«կոխոտել»։ Հայերէնի հետ համեմատութիւնը առաջարկեցի* Meillet-*ին, որ մերժեց ընդունել (21 ապր. 1927)։*

ԳԻՌ.—Գոր. Շմ. կա՛մնը, *Ղրբ.* կա՛մնը, կա՛վնը, *Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ոզմ. Վն.* կամ, *Խրբ. Սբ.* գամ, *Մծ.* գ'ոմ, *Այն.* գէմ *(Բիւր. 1900, 671), Զթ.* գօմ, գոմ, *Սվեդ.* գում: *Նոր բառեր են* կամնել, կամնագլուխ, կամնակեռ, կամնաfար, կամնտայ:

ՓՈԽ.—Քրդ. کم kam *«կամ, ճառճառ»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 323)։*

ԿԱՄՇ—*արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է* կամշանալ *և* կամշոտիլ *անստոյգ բառերի մէջ, որոնք մի մի անգամ գործածուած են՝ առաջինը Տաղ., երկրորդը Փիլ. լին. 374 «Կուրացեալ Հրէիցն կամշացեալ սրտիւք, կամին սպանանել զկեանս ազգի մարդկան. Անուամունք ոգւովն աչօք կուրացեալք և կամշոտեալք... հայել ոչ կարեն առ ի տեսիլս իմանալեացն»։ ՆՀԲ այս երկու բառերն էլ մեկնում է «իբրու կաշկանդեալ, խստանալ կամ պակասիլ ի լուսոյ», ՓԲ «կարծրանալ, խստանալ», աւելացնելով նաև* կամշոտ *«կամապաշտ, յամառ», իսկ ԱԲ «կամապաշտութիւն ընել, խստանալ և կուրնալ սրտի»։*

+ԿԱՄՈՒՐՋ, ի-ա *հլ. «ջրի վրայ շինուած անցք» Ես. լէ. 25. Բ. Թագ. իգ. 21. Ոսկ. մ. բ. 8. Եփր. պհ. որից* կամրջախելf *«կամուրջի գլուխը» Ծառընտ.* կամրջել *«կամուրջ*

ձգել» Պտմ. աղէքս. նաւակամուրջ Խոր. Ղե-ւոնդ. Կամրջաձոր (տեղական յատուկ ա-նուն). գրուած է իբր ումկ. կամուրճ, կար-մունջ և կարմունճ Թլկր. 26, 55, կարմուջ Վկ. գէ. 58։

=Բնիկ հայ բառ. հմմտ. յն. γέφῦρα «պո-ղոտայ, յետնաբար՝ կամուրջ», որ ուրիշ բարբառներում ժողովրդական ստուգաբա-նութեամբ ստացել է διφοῦρα, δίφουρα, δέφυρα, βέφυρα, βουφόρες, βλέφυραν ձևերը։ Ուրիշ լեզուների մէջ պահուած չէ սոյն հնդևրոպական բառը, անշուշտ կրօնական նախապաշարմունքով, և փոխանակուած է զանազան նոր դարձուածներով. ինչ. սանս. «կապ», իրան. «անցք», լտ. «ճանապարհ» են։ Հայերէն ու յունարէն ձևերը ապահովա-պէս նոյն են իրար հետ, բայց իրար այն-քան աննման, որ կարելի չէ վերականգնել հնդևրոպական նախաձևը։ Jacobsohn (Wörter und Sachen, Kulturhistorische Zeitschrift, հտ. II, էջ 198) յունարէն բառի հետ է միացնում լտ. vibia «գերան», այս վեր-ջինը դնելով հնխ. g^webhia ձևից։ Արմատը ենթադրելով g^webh- կամ gebh-՝ հայերէ-նում սպասելի էր *կաւուրջ. մեր մ ձայնը կարող է մի անծանօթ ձայնական օրէնքի և կամ ժողովրդական ստուգաբանութեան ար-դիւնք լինել։ Ըստ Meillet նախաձայնը ան-շուշտ g^w է, ինչպէս երևում է կրետական δεφυρα, բէովտ. βέφυρα և յոն.-ատտ. γέφῦρα ձևերի համեմատութիւնից. իսկ հյ. ա յառաջացել է նախաւոր e>ե-ից՝ ազդեցու-թեամբ յաջորդ վանկի ու ձայնաւորի. հմմտ. վեց և վարսուն (փխ. *վեբսուն)։

Նախ Klaproth, Asia polygl. էջ 99 պրս. كمر kamar «կամար» բառի հետ։ ՆՀԲ կամար ջուրց: Lag. Urgesch. 937 և Justi, Zendsp. 78 կամար բառից։ Յոյն ձևի հետ համեմատեց առաջին անգամ Müller SWAW 88(1877), 14 և Armen. VI (1890), էջ 5, նախաձևը դնելով ըստ Curtius՝ *gambhura: Իրեն են հետևում Bugge, Btrg. էջ 22 և Bartholomae, Stud. II. 24։ Bugge հայ բառը դնում է հնխ. gambhurja <gm̥bhr̥ja, իսկ յոյնը հնխ. gebhurja. սրանց է կցում նաև սանս. gámbhan-. ghambhara- «խորութիւն, հիմ», gabhīra-, gambhīra- «խոր», ըմբռնելով կամուրջը իբրև խորութեան վրայ ձը-գուած բան։ Հիւբշ. 457 անապահով է գտնում այս բոլորը։ Հիւնք. կամար ջուրց կամ պրս. kamarča «փոքր կա-մար»։ Bartholomae IF 2(1893), 269 հսլ. kamene, գոթ. himinis ձևերի հետ։ Brugm. Grdr.[2] 1, 546 լիթ. akmũ, հսլ. kamy «քար» բառերի հետ։ Hirt BB 24 (1899), 286 լիթ. akmũ, հսլ. kamy «քար» և փռիւգ. 'Ακμονία քաղաքի անուան հետ։ Patrubány ՀԱ 1906, 366 հաշտեցնելու համար γέφυρα և կամուրջ ձևերը՝ ենթադրում է արմատը հնխ. gembh- «ծռել», որից և յն. γαμφός «ծուռ»։ Fick KZ 43, 137 պրս. kamar «կամար» բառից։ Karst, Յուշարձան, էջ 420 ալթայ. qobrak, չաղաթ. köprük. թրք. köprü, ատրպ. körpi «կամուրջ» բառերի հետ։ Վերջին անգամ վերի ձե-ւով մեկնեց Meillet BSL 22, 17: Մառ ИАН 1917, 331 ավար. ղամուրի ծօ «կամարով կամուրջ»։ Autran, Sumérien et indo-europ. 1925, էջ 155 յն. բառը միացնում է սումեր. gušur «գե-րան, կամուրջ» և ասոր. גְשִיר gəšur «կամուրջ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Գոր. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ճմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կարմունջ, Ախց. Կր. կարմունջ՛, Սեբ. գարմունջ, Ոզմ. կարմօնջ, Յղ. կmrմիւնջ: Նոր բառեր են կամրջակ, կամուրջատախտակ, կամուրջտուն, կամրջուկ:

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 311 հունգ. Karmacs տեղական յատուկ անունը հայերէնից է դնում։—Беридзе, Груз. глосс. по имер. и рачин. говор. 1912, էջ 23 հայ բառին է միացնում վրաց. գւռ. կիպոrճի «կամրջի տեղ ծառայող գերան», որ ըստ իս հայերէ-նից փոխառութիւն է և պահում է նախաւոր շրթնայինը (փոխանակ մ)։

*ԿԱՄՓՍԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց միայն կայ ներգ. ի կամփսակի Գ. թագ. ժէ. 12) «իւղի կուժ» Գ. թագ. ժէ. 12, 14, 16.

Ոսկ. փիլ. 357. և կափսակ *«սրուակ, հեղուկների մի տեսակ չափ» Շիր. էջ 31. «ձէթի շիշ» Վրք. և վկ. Ա. 270. Վկ. գէ. 26. գրուած է* և կամսակ *Աթան. էջ 25։*

=*Յն.* καμψάκης, καψάκης *«իւղի կուժ», սափոր», որից նաև լտ.* capsaces. *յունարէն բառը գործածուած է Ս. Գրքի վերոյիշեալ հատուածներում և թարգմանութեան ժամանակ փոխ է առնուած պարզ տառադարձութեամբ։—Հիւբշ. 354։*

*Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 99։ Նոյնը նաև ՆՀԲ։—*Lag. Arm. Stud. *§ 1093 յունարէն բառը մի պարսկական բառի պարթևական ձևն է համարում։*

ԿԱՄՔ. *մի տեսակ անստոյգ բո՞յս. գտնըւում է միայն* կամfաչուr *բարդի մէջ, որ գիտէ միայն Ասար. ըստ ՀԲուս. § 3339։*

ԿԱՅ ի *հլ. (մանաւանդ անեզաբար գործածուած) «կայան, կեցած տեղը, տեղ, վիճակ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից* կայան *«կենալիք տեղ» ՍԳր. «բնակարան, գտնուած տեղը» Վեցօր. «հաստատուն» Ագաթ.* կայանալ *Փիլ.* կայանանալ *Շիր.* կայանաւոr *Ագաթ.* կայարան *Գնձ.* կայեան *Ոսկ. ես. Ագաթ.* կայուն *Փիլ. Պիտ.* մշտակայ *Շիր.* յաrակայ *Փիլ.* կայկայիլ *խոր.*=կակայիլ *Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 289.* չկայ *«անցաւոր» Ոսկ. փիլ.* արեկայ *«արև եղած օր» Վեցօր. 187.* լուսնակայ *Եզն.* պարզկայ *Վստկ.* ոտնկայ *Նաւում. գ. 11. Բուզ. գ. 2.* մերձակայ *Ոսկ. յհ. բ. 35.* մօտակայ *Ոսկ. մ. գ. 12. Եփր. ծն.* նաւակայf *Նիւս. կազմ.* ջrկայ *Մծբ.* բացակայ *Նիւս. կազմ.* ներկայ *Ոսկ. եբր? Յհ. իմ ստ.* ներքակայ *Փիլ.* երեակայել *Սահմ.* գերակայ *Պիտ.* դիմակայ *Յհ. կթ. հետաքրքրական բառ է* կայական՝ *որ «կիսահեղուկ» իմաստով ունի Վրդն. սղ. ճր. էջ 370 (Յորդ իբրև զջուր և կայական իբրև զձէթ).* ճեռակայ, կայարանապետ, կիսակայարան *(նոր բառեր) ևն։ Բառիս երկրորդ արմատաձևն է* կաց, *որից* կաց մնաց *Ա. մակ. ե. 53 կամ* կաց և մնաց *«յետևը մնացածները» Եղիշ.* կացուցանել *ՍԳր. «Հաստատել, ապացուցանել» Ուխտ. բ. 100.* կացուrդ *«հանդէս, տօն», Սեբեր. 92. «մի տեսակ հոգևոր երգ» Գնձ. Տաղ. (ըստ Մ. Աբեղեան, Արրտ. 1912, 732 տարբեր է կցուրդից. կցուրդները հին ժամանակ Սաղմոսներից յետոյ և նրանց կից երգուող փոքրիկ հոգևոր երգեր էին, մեծ մասամբ շինուած Ս. Գրքի պատրաստ խօսքերով. իսկ կացուրդները սրանցից անկախ յօրինուած ամբողջ տօնական երգեր էին).* կացrդական *«տօնական» Պիտ. որ և* կացաrդական *Մագ. (ըստ Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 668).* կացrդիլ *«հաւաքուիլ» Պիտ.* պայծառակացուrդ *«մեծահանդէս» Պիտ.* կացաrան *Նար.* կացոց *Յհ. կթ.* կացուն *Ագաթ.* կամակացոյց *Մծբ.* ընդդիմակաց *Թուոց ժ. 9, Եզն. Ոսկ. ես.* վեrակացու *ՍԳր. Կոչ.* մշտնջենակաց *Վեցօր.* մօտակաց *Ոսկ. ես. և մ. ա. 15. Կիւրղ. թգ.* քագաւոrակաց *Կորիւն.* ինfնակացուքիւն *Եզն. ևն. երկուսի զուտ արմատն է* կա-, *որից բայական ձևով* կալ *«կենալ, կանգնիլ. 2. երևան գալ. 3. լինել. 4. ապրիլ. 5. դադարիլ, վերջանալ. 6. սպասել» ՍԳր. Եզն. Կոչ. Ագաթ.* կալ ի վեrայ *«հասկանալ, վերահասու լինել» Ոսկ. մ. ա. 6. «վերակացու լինել» ՍԳր.* ճակառակ *կամ* ընդդեմ կալ *«դէմ կենալ» ՍԳր.* դիմակալ *ՍԳր.* ներկալ *Փիլ. այլաբ.* ներքականալ *Ճառընտ. ևն։ Զարմանալի ձև ունի* յոտնկելեաց *«ոտքի վրայ ուղիղ կանգնած» Ոսկ. Եփես. 927. Ա. Թագ. իը. 20։*

Նախ ԳԴ պրս. ℴ𐭪 gāh *բառի հետ համեմատում է հյ.* կայ, կայանf: Justi, Zendsp. *300 սանս.* sthā, *զնդ.* stā *հոմանիշներին է կցում, որոնք ո՛չ մի նմանութիւն չունին։ Մորթման* ZDMG *26, 543 բևեռ.* kaiuk, *577 և 639* kiasdu, kaçidu *ձևերի դէմ է դնում* կալ. կացեալ: Meillet MSL *8, 279 յն.* βέβαιος *«հաստատուն» բառի հետ, որ կրկնաւոր է համարում։ Հիւնք.* գալ *բառից* կալ, *իբր Թրք.* qalmaq *«մնալ».* կայ *և* կաց *դնում է կամ շաղկապից և* կացուrդ *«հանդէս»* կցել *բայից։—*Scheftelowitz BB *29, 15 սանս.* gā *«երթալ» և յն.* βάσις *«քայլք» ձևերի հետ։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 227 սանս.* agam, *յն.* ἔβην *և հյ.* եկն *բայե-*

րի հետ։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. kam *«եմ, ունիմ» ապառնի կազմող օժանդակը։* Karst, *Յուշարձան 404 սումեր.* gar, gal *«կանգնիլ, կալ», 405* ik *«կանգնիլ, կալ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 196 պրս.* گاه gāh *«տեղի, տեղ», հմմտ.* ایستگاه īstgāh *«կայարան»։*

ԳԻՌ.—Բայական ձևով գտնւում է ամէն տեղ՝ կամ, կաս, կա *(ինչպէս՝ Ալշ. Ախց. Մշ. Վն. Տփ. Երև.* կամ, կաս, կա, *Խրբ. Ննխ. Պլ. Սեբ.* գամ, գաս, գա, *Ագլ.* կօմ, կօս, կօ, *Հճ. Զթ.* գօմ, գօս, գօ). *ունինք նաև* կենալ *«կալ, գտնուիլ կամ կանգնիլ» նշանակութեամբ, որ ծագում է* կայանալ *ձևից (հմչ. Տփ.* կէնալ, *Ասլ. Պլ. Ռ.* գէնալ, *Սչ.* գենալ. *Տիգ.* գէնոլ, *Զթ. Հճ.* գինօլ, *Համշ.* գէնուշ*)։ Սրա անցողականն է* կեցնել *«կանգնեցնել», որի հետ նոյն է միջ. հյ.* կեցնել *«ապացուցանել»,* կեցուցիւն *«ապացոյց» Անսիզք 35 են։ Նոր բառեր են* կայանք, կայենք *«ինչք, հարստութիւն, 2. որոշում, եզրակացութիւն»,* կեցուածք, կեցուցի *են։ Ատանայի Թրքախօս հայերի բարբառով էլ ունինք* վերադասու *«վերակացու»։*

ԿԱՅԹ, ի հլ. *«կողով. 60 լիտր պարունակութեամբ մի չափ է» Ա. Թագ. իե. 18 (կայթ մի չամիչ). Անան. գիտ. 26, 28 (գարիի համար ասուած). Մխ. առակ. (խստոր կայթիւ). Նիւս. բն.=Կնիք հաւ. էջ 270 (ցորենի կամ գարիի համար). կայ և Եփր. փես. 426, բայց այստեղ պէտք է ուղղել* կաթ մի։—*Գ. Տ.- Մկրտչեան՝ Անան. գիտ. 19 Շիրակացու Թուաբանական խնդիրների ժողովածուի հիման վրայ գտնում է որ կայթը պարունակում է 60 լիտր. աւելացնում է նաև մի նոր վկայութիւն Խոսրովանոյշ Թագուհու արձանագրութիւնից. «Հաստատեալ եմ զՏեկորոյ շարյեաղն յեղն կայթ մի» (ՆԻ=971 Թուից. տե՛ս Շիրակ, էջ 133 և Վիմ. տար. 8)։ Մանանդեան (Տեղէկ. Համալս. № 4) գտնում է որ մի կայթը=60 լիտր=19½ կիլոգրամ։*

Ս. Գրքի վկայութիւնն է «Հինգ արդու փոխնդոյ և կաթ մի չամիչ». սրա դէմ յոյնն ունի «գոմոր մի չամիչ», իսկ եբրայականն ու միւս Թարգմանութիւնները կայթի տեղ ունին «հարիւր ողկոյզ, հարիւր կապոց»։ Սրանից հետևելով Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 100 կայթ *մեկնում է «շար ողկուզաց չորացեալ խաղողոյ կամ չամչոյ»։ ՆՀԲ «իբրև արմատ կթելոյ՝ է կթոց, քթոց»։ Հինք. հանում է* կաթն *բառից։ Մանանդեան, Կշիռները յեվ չափերը, էջ 88 և 90 գտնում է որ Դիոնիսիոս Թելմահարցու ասորական ժամանակագրության մէջ «գինու մեծ չափը անվանված* է kailtè. *չափի այս անունը... համապատասխան* է *հայերէն կայթին... կայլտեյի կշռորդը կստացվի՝ 408×25=10 կիլ. 200 գր.»։ Ասորի բառն է* kailtā *«չափ», որ իգականն է* kailā *«չափ» բառի։ Ըստ ձևի կարելի չէ համեմատել հայ բառի հետ, որովհետև պիտի տար հյ.* *քայղթայ *կամ* *քեղթայ *(միայն* ք *նախաձայնով)։*

ԿԱՅԹ *«խաղալիկ զոր տան մանկանց ի ժամանակի հանելոյ զատամունսն առ ի դնել ի բերան. ֆրանս.* hochet». *բառս գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 643 բ և այն ո՛չ իբր նորակերտ կամ միջ. հյ. բառ։ Յայտնի չէ թէ ի՛նչ աղբիւրից է հանած։*

ԿԱՅԹ, ի հլ. *«ցատկռտելը, ոտքի թփըրտոց, ուրախութեան՝ ցնծութեան պար» Ամովս. զ. 5. որից* կայթել *«ուրախանալ, ցատկռտել, խաղալ» Առակ. ժէ. 18. Եզեկ. իա. 17, Ոսկ. մ. ա. 17. «2. ծափ զարնել» Եզեկ. իե. 6.* կայթս հարկանել *«բաժակին ուժգին խըփելով հնչեցնել, փխբ. մէկին փորձել» Ոսկ. մ. գ. 28 (յն.* διακωδωνίζω) *=Բրս. մրկ. 270.* կայթիւն *Ոսկ. մ. ա. 17.* կայթումն *Փիլ. նոր. հռիփ. Յհ. կթ.* կայթոտ *«վազվըռտան» Նար. յովէդ.* կայթանել *«վեր ցատկել» Եփիփ. ող.* կայթիք և պայթիք *«խաղ ու պար» Ոսկ. հռովմ. 251 (հմմտ.* խայտալ *և* կայտռել*)։*

ՆՀԲ լծ. ճայթիւն, ցայտիւն, կայտռել, խայտալ: *Հինք. կցում է* գայթել, խայթել *են բառերին։ Աճառ. ՀԱ 1909, 160* խ *և* կ *ձայների լծորդութեամբ միացնում է* խայտալ *և* կայտռել *բայե-*

րին։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 կազ, կայտիռ, կայտառ են բառերի հետ՝ հիռլ. cath, հբրըտ. catalrid «կռիւ, վէճ», լիթ. katilin, յն. κωτίλος եւ։ Հ. Յ. Աւգեր. Բազմ. 1912, 294 սանս. gīta «երգ» բառի հետ։

—ԿԱՅԼԱԿ, ի-ա հլ. «կաթիլ» Ղկ. իբ. 44. որից կայլակել, կայլականալ, կայլակնանալ Եպիփ. սղ. Տօնակ. Մագ. Լմբ. սղ. կայլականօս Երզն. լուս. կայլակումն Անան. Եկեղ. կայլակնացուցանել Անան. եկեղ. լայնակայլակ Նար. խչ. կենդանակայլակ Տօնակ։—Բառ. երեմ. էջ 154 ունի կայլակել «կրանել», որից երեւում է որ կա՛մ կնել մի նոր բառ է՝ «կաթկթիլ» նշանակութեամբ և կամ կայ կայլակել նորիմաստ մի բառ, որի հոմանիշն է կրանել: Նկատենք նաև որ Բառ. երեմ. անդ՝ կայլակ մեկնում է «քիրտըն», որով կայլակել կամ կնել կարող են լինել նաև «քրտնիլ»։

=Յառաջանում է կաթիլ բառի նուազական *կաթլակ ձևից՝ հնագոյն հայերէնի թ>յ ձայնափոխութեան օրէնքի համաձայն։

ՆՀԲ «որպէս թէ կաթլակ»: Հիւնք. գայլախազ բառից։ Scheftelowitz BB 29, 14 սանս. galati «կաթկթիլ», հբգ. quellan «ժայթքիլ», յն. βλύω «հոսիլ» բառերի հետ։ Մառ ЗВО XIX, 0157 կաթ արմատից, սրա նախնականը դընելով յաբեթական կայթ, որից կայդ> կայլ-ակ: Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 սումեր. gal «լցնել», ğalğal «պղպջալ, Տիգրիս գետը», թրք. göl «լիճ» եւ։

+ԿԱՅԾ, ի հլ. «կրակի պէծ» Բրս. մրկ. «կրակ, խարոյկ» Ճառընտ. «կարկեհան, մի տեսակ հրագոյն թանկագին քար» Նչ. եզեկ. Գնձ. Մագ. որից կայծակն «կայծ. 2. խարոյկ, կրակ» ՍԳր. «շանթ, երկնային կայծակ» Եւս. քր. ա. «պալար, այտոյց» Եւս. պտմ. թ. 8, էջ 687 (նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. յն. ἄνθραξ «ածուխ, կարկեհան, այտոյցն»), առկայծեալ Եւ. խբ. 3. Բարուք բ. 18. կայծfar Երզն. երկ. կայծակել Կոչ. եռանդնակայծակ Թէոդ. խչ. կայծակնապարուկ Գիրք թղ. 157 (չունի ՆՀԲ). կայծի «կարկեհան» Մագ. կայծոռիկ կամ կայծուտիկ «բշտիկ, ուռեցք» Բժշ. (արդի գրականում և գաւառականներում «փոսուռայ, լուսատտնիկ, մայիսեան հրավառ ճճի»), կայծուկ «մի տեսակ սուր փուշ» Ագաթ. § 649 (հին տպ. կայծու) եւ։—Սխալ գրչութիւն է առկայրեալ Յհ. կթ. էջ 346 փխ. առկայծեալ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gaid- արմատից. Սրա հետ հմմտ. լիթ. gaidrùs, giẽdras «պայծառ, զուարթ», gaidrá, giedrà «գեղեցիկ եղանակ», gaĩsas «երկնքում գիշերային լոյս», gaĩsras «երկնքում լուսաւոր երևոյթ, հրդեհ, բարկութիւն», gaĩzdras «լուսաւոր երևոյթ երկնքում», լեթթ. dzīdrums «պայծառութիւն», gàiss «օդ, եղանակ», gàišs «պայծառ, լուսաւոր», gàisma «լոյս», հպրուս. gaylis «սպիտակ»։ Այս բառերը կարող են ներկայացնել թէ՛ g^w և թէ g^wh նախաձևը։ Լեզուաբանները այս բառերի հետ միացնում են յն. φαιδρός «փայլուն, պայծառ, զուարթ», φαίδιμος «լուսաւոր, փայլուն, սքանչելի», φαιδρύνω «փայլեցնել», φαιός «գորշ, մթագոյն», φαικόν «լուսաւոր» (Boisacq 1010—1011, Trautmann 75, Pokorny, 1, 665), որոնք մատնանշում են միայն նախաձայն g^wh։ Սրա համար էլ լեզուաբանները բոլորի նախաձևը դնում են g^whaid-: Այժմ, որովհետև հյ. կ նախաձայնը պահանջում է միայն g^w, ուստի պէտք է ընդունիլ թէ կայ հնխ. g^w և g^wh ձայների փոխանակութիւն՝ մի կամ միւս խմբի միջև։—Աճ.

Klaproth, As. polyg. 101 գերմ. heiss «տաք» բառի հետ։—ՆՀԲ լծ. կիզուլ, գազաղ, թրք. köz «խարոյկ»։ Տէրվ. Altarm. 88 լտ. candeo «այրիլ, վառիլ»։ Karolides, Γλ. συγκρ. էջ 61 յն. καίω «վառել» բայի հետ։ Հիւնք. խածանել բառից։ Bugge KZ 32, 44 հպրուս. knaistio «հրդեհ, խարոյկ», լիթ. kaĩstu «տաքանալ» բառերին ցեղակից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 76 և Scheftelowitz BB 29, 31 (որոնցից էլ Walde 107 և Pokorny 2, 537) հնխ. sqaid-, qaid- արմատի տակ, որի ժառանգն է ըստ

խս հյ. խայտ *(համեմատութիւնները տե՛ս անդ)։ Սանտալճեան,* L'idiome 13 *սանս.* kas *«լոյս» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1908, 504* կարծ *արմատից։ Մառ* ИАМ *1920, 106 նոյն է դընում* կարծ *և* պայծառ *բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—1. Ագլ. կայծ, *Մկ. Սլմ.* կէծ, *Ախց. Կր.* կած, *Հմշ.* գէձ, *Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* գաձ, *Զթ. խրբ.* գꞌmձ, *Ասլ.* գաձ, գազ, *Սվէդ.* գուձ, *որոնք նշանակում են «կրակի կայծ», իսկ Ղրբ.* կmծ *«տաք, շատ տաք», Մղր.* կꞌmծ *«օդի տաքութիւն», Հճ.* գաձ, գօձ *«վառուած ածուխ», Ննխ.* գաձ գաձ *«բոլորովին նոր» (փուռից դուրս եկած որևէ բանի ակնարկութեամբ ընդհանուր իմաստ ստացած).—սրանց դէմ ունինք Երև.* պէծ, *Մշ.* պծեղ, *Ալշ.* պէծիլ *«կայծ»։—2. Ախց. Երև.* կայծակ, *Ագլ.* կա՛յծmկ, *Ռ.* գայձագ, *Կր.* կածակ, *Գոր. Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Վն. Տփ.* կէծակ, *Ղրբ.* կm՛ծmկ, *Ննխ. Պլ. Սչ.* գաձագ, *Ասլ.* գաձագ, գաձայ, *Ալշ. Մշ.* կէձագ, *Հմշ.* գէձագ, *Բլ.* կիձագ, *Տիգ.* գէձmգ, *Զթ.* գէձօգ, գէձոգ, *Շմ.* կէցկէցի, *Սլմ.* կէրծակ, *բոլորն էլ «կայծակ, շանթ». իսկ խրբ.* գꞌmձmգ *«Տեառնընդառաջի յաջորդ օրը»։ Հմմտ. նաև Սչ.* գաձօրիգ *«բշտիկ»,* գաձfար *«կայծքար», խրբ.* fꞌmձօրագ *(նախաձայն* fꞌ *և ոչ* գꞌ*), Հմշ.* գէ՝գիչ, *Ղրբ. (շրջմամբ)* ծիկո՛տի *և* պէծ *հոմանիշով էլ՝ Ղզ.* պըծըվէռիկ *«կայծոռիկ, փոսուռայ» (բառիս կազմութեան մասին՝ իբրև* կայծ+ռռ+իկ՝ *տե՛ս* փոսուռայ), *Հմշ.* գէ՝գից *«փայլատակեց»։— Նոր բառեր են* կայծկլտուկ *խրբ. «շանթ»,* կայծանալ *«տաքանալ, զայրանալ, տափիլ. սիրահարուիլ, շատ փափագիլ, կարմրիլ»,* կայծապողուն, կայծապտուկ *«բշտիկ»,* կայծառ *«ունելի»,* կայծացնել *«սաստիկ տաքացնել, արծարծել»,* կայծեփեաց, կայծխոտ, կայծկլտալ, կայծկծալի *«ատրաշէկ»,* կայծկռնած *«տաքութիւնից երեսը կարմըրած»,* կայծկոտիլ *«փայլիլ, ցոլալ»,* կայծութիւն *«տենդ»,* կայծուկոթիլ *«զայրանալ»,* կծղիլ *«հասկերը չորանալով այրիլ»։ Ատանայի Թրքախօս հայոց բարբառով կայ* ճուր ու կէյծաճf *«հուր ու կայծակ»։*

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. gadz *«կայծ, կրակ»։—Գուռ.* կայծառ *ձևից է կապադովկ. յն.* χαΐζάρ *«երկաթագործի ունելի»* Karolides, Γλ. συγκρ. *էջ 61, 85 և 165 (ի զուր* Karolides *ստուգաբանում է այս բառը յն.* χαίω *«վառել»+սնս.* dhar, *պրս.* dār *«կրել, ունել» բառերից)։ Հայերէնից է դարձեալ կապադովկ.* χαχάρα *«կայծքար» (որի առաջին մասի մէջ* Karolides, *էջ 87 ուզում է տեսնել սանս.* kas *«փայլիլ», առանց մեկնութեան թողնելով երկրորդ մասը)։ Առաջին ձևի մէջ հյ.* ծ *տուել է* ζ*. իսկ միւսի մէջ* σ՝ *յաջորդ* f-*ի պատճառաւ։*

ԿԱՅԿԱՅԻԼ *տե՛ս Կայ։*

ԿԱՅՄ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «նաւի մէջ տնկուած սիւնը՝ որի վրայ առագաստ են պարզում» Ես. լգ. 53. Եզեկ. իէ. 5. «առագաստ» Ոսկ. մ. բ. 1 և ես .«ոստայնանկի եղէգ, ջուլհակի ճնճղուկ» (ըստ ԱԲ) Ոսկ. եփես. 806. (այս վերջին նշանակութիւնը թարգմանաբար յունարէնից, ուր* ἱστός *նշանակում է «կայմ նաւու. 2. ոստայնանկի առէղ»)։ Նոր բառեր են՝* Երկկայմ, Եռակայմ, անկայմ:

> *ՆՀԲ հանում է* կալ *«կենալ»,* կայ *«կեցուածք» բառից, ճիշտ ինչպէս յն.* ἱστός *հոմանիշը ծագում է* ἵστημι *«կալ, կանգնիլ» բայից։ Հիւնք. էջ 348 տճկ.* gemi *«նաւ» բառից։*

[ԿԱՅՌ *«կարգ, վիճակ, որպիսութիւն». ունի միայն ՓԲ. մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. մ. ա. 18 «Որպիսի՞ք էին կամ յորպիսի՞ ինչ կայռի». ՆՀԲ (*կայռին *բառի տակ) ուղղում է ըստ յն.* կայի. *այնպես որ ՋԲ և ԱԲ չեն իսկ յիշում։*]

ԿԱՅՌ *«մի տեսակ խոտ,* cynomorium, orobanche, *շան թութ» Ռոշք. ունին միայն ՀԲուս. § 1287 և Նորայր ՀԱ 1924, 72։*

ԿԱՅՌԻ *(մանաւանդ անեզաբար՝* կայռիf*) «ատամ, ակռայ». երկու անգամ գործածում է Օրբել. (հրատ. էմ. էջ 31—32, Շահնազ. Ա. 86). «Եւ եղև ի միում յաւուրց ետես ցանկալի և գեղեցկատեսիլ քուռակ էշ մի, և ասաց ի մտի իւրում. «Երթայց անցից իշովն այնուիկ ընդ գետն»։ Եւ ելեալ յէշն և*

մտեալ ի գետն, և ի միջի գետոյն դարձեալ էշն առ նա՝ եցոյց փայլատակմամբք զեր-կաթի զկայռիսն իւր և ասէ. «Քո այսպէս ի-շոյ կայռիս տեսեա՞լ ես». և նորա հանեալ ի թափուցն զփոքրիկ դանակիկն իւր, եցոյց և ասէ. «Եւ քո այսպէս իշոյ մտրակ տեսեա՞լ ես. զիս ընդ գետս ի բաց անցո՛, եթէ ո՛չ՝ հարկանեմ և վիրաւորեմ զքեզ»։ (Շահնազ. Ա. 86 յիշեալ կայռիս ձևի տեղ ունի պայ-ռիս, որ մեկնում է «նալ, պայտ»։ Այս բա-ռը մէկ անգամ միայն գործածուած է Նիւս. Երգ., բայց բոլորովին տարբեր նշանակու-թիւն ունի («նետին վարի ծայրը՝ ճեղքը՝ որ աղեղին լարին կը կռթնի») և ըստ այսմ այստեղ բոլորովին անյարմար է)։—Կայռիf բառի գաւառական ձևերն են ներկայացնում կեռիf, բց. իկեռեաց, գրծ. կեռեof, որոնք մի մի անգամ գործածուած են հին մատե-նագրութեան մէջ. «Ապա (առիւծն զճանճ) կռճեաց կեռեօքն կոփել». Մագ. Թղ. 132. «Այնքան արժանապէս նշանակեաց տալ զսակս արքունի, մինչ զի ի ծովն յղէ զՊետ-րոս և յանդնդաձգուրկ կայտառին կեռեաց կորզեալ զստատերն, զկամս հաճեաց խնդրո-ղացն». Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 285 (տպ. Պօլսոյ՝ էջ 320՝ ունի—յանդնդաղուղակ կայ-տառին կեռեաց)։ Այս արմատից է կեռատ «ժօռատ, ատամները թափած», որ գիտէ միայն ՀՀԲ։

Կայռի(f) բառը չկայ բառարաննե-րում։ ՆՀԲ ունի կայռին ձևը, որ մեկ-նում է «առնի անդամ» և իբրև աղբիւր յիշում է «Ուռպել. ժա առ Լեհ»։ Անշուշտ այս վկայութիւնը վերոյիշեալ հատու-ածն է։ (Թէև վերի հատուածը Օրբելեա-նի Ժ գլուխն է, բայց այդ միայն Էմինի հրատարակութեան մէջ, իսկ Շահնա-զարեանի մօտ ԺԱ գլուխն է։ Շահնա-զարեանի բոլոր գլուխները մէկ թիւ ա-ւելի են միշտ, սկսեալ Գ գլխից, որ կազմուած է Շահնազարեանի մօտ՝ Բ գլուխը երկուսի բաժանելով։ Այսպէս է նաև ՆՀԲ. հմմտ. թափf բառը)։ ՆՀԲ-ի տուած նշանակութիւնը մենք բոլորո-վին անյարմար ենք գտնում։ էշի «կայ-ռինը» կարո՞ղ էր փայլատակել և էշը ի՞նչպէս կարող էր մինչև հեծեալը հաս-ցընել, կամ սրանով ի՞նչ էր սպառնում սրբին։ Մեր կարծիքով բառն է կայռիf և նշանակում է «ատամներ», որոնց շատ լաւ յարմարւում են երկարի ածա-կանը և փայլատակիւնը։ [Ղարաբաղի բարբառում կայ երկարակեռիf «երկա-թէ ատամներ ունեցող» բառը. երբ ա-ռաջին անգամ որոտման ձայն են լսում, գիւղացիք երկաթ են կծում և քարով խփելով իրենց գլխին, ասում են. «Քըրըգլօխ, ըրկըթըկեռիք» (Ազգ. հանդ. Բ. 220)։] էշը կարող էր գլուխը մի կողմ թեքելով՝ բերանը բանալ, ցոյց տալ եր-կաթէ սուր ու փայլուն ատամները և նրանցով սրբին կծել սպառնալ։—Այս բոլորից հետևում է որ կայռին «ան-դամ» ձևով բառ գոյութիւն ունեցած չէ. պէտք է ջնջել այն բառարաններից և նրա փոխարէն աւելացնել կայռիf «կե-ռիք, ատամ» նոր ձևը։ Ուշադրութեան արժանի մի հանգամանք էլ այն է, որ Նորայրի ֆրանսահայ բառգրքում ver-ged'âne բառի դէմ չկայ կայռին։—Ան-գոյ բառիս ստուգաբանութեան համար ՆՀԲ յիշում է պրս. کیر kīr «առնան-դամ». նոյնը նաև Müller WZKM 7, 378։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 հայ. կոռն, կուռն, սումեր. egir «ետև, յե-տոյք», թրք. quyruq «պոչ», geri «ետև»։ Այս բոլորը ջնջւում են կայռին բառի հետ։—Իսկ կեռ, կեռիf «ատամ» բառը ՆՀԲ դնում է լծ. կեr (կեrի, կե-rայ), ժայռ, ժեռ։ Justi, Dict. Kurde, էջ 338 սրան է կցում քրդ. kil «վարա-զի՝ փղի ատամ», պրս. کلک klk, ռուս. клыкъ «փղատամ»։ Patrubány SA 2, 12 կեr բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. կեռիf, Շմ. կէռիf, Գոր. կէ՛-ռէf, Ղրբ. կըէ՛ռէf', Մծ. կռէf', Ագլ. կա՛ռիf'. այս բոլորը «ատամ» նշանակութեամբ, ինչ-պէս ունին նաև Գնձ. Ղզ. Ղրդ. Պռ. իսկ Խտջ. և Վն. «ներքին կամ ստորին ծնօտ» նշա-նակութեամբ. փոխաբերաբար Սեբ. գռռիf «ժանտադէմ կերպարանք»։ Բառիս տարբեր

մէկ ձևն եմ համարում գւռ. ակռայ «ատամ», որի աւելի հին վկայութիւնն ունի Առաք. պտմ. 456. Նոր ձևերն են՝ Տփ. յգ. ակրէֆ, ակրըֆնիր, Մրղ. Մկ. Ոզմ. ակռա, Հմշ. Մշ. Աչ. Տիգ. ագռա, Ալշ. ջագռա, Զթ. Սվեդ. ագռօ, Պլ. աղռա, առղա, Ասլ. Ռ. Սեբ. առղա, Խրբ. տողռ. այս բոլորը նշանակում են «ատամ», իսկ Մրղ. Մկ. և Ոզմ. «իմաստութեան ատամ»: Ակռայ և կեռիֆ ձևերի միջին տեղն է բռնում Հւր. ակառ «ակռայ»: (ՆՀԲ աղօրի բառի տակ, ինչպէս և Միքրճեան, Պատկեր 1893, էջ 148 ակռայ հանում են աղօրիֆ բառից):—Նոր բառեր են՝ կեռաճամբարի, կեռացաւ, կեռել, կեռիֆ-կտրելի, կեռիֆպտրելի, կեռակապ, կեռակապուիլ:

ՓՈԽ.—Գւռ. Թրք. اکره äyrä «սայլին ջամբին վրայ անցած զոյգ ատամնաձև փայտեր, որոնց մէջէն կը դառնայ լիսեռը, և զոր Սեբաստիոյ հայ գիւղացիք կը կոչեն ակռայ» (Գաղանճեան, Յուշարձան, էջ 328բ):

ԿԱՅԱ «օդը պղտորող մի տեսակ քամի». մէկ անգամ ունի Պիտառ. «Օդքն ծածկեն զճառագայթսն. կայա անուն է հողմոյն. արդ ծածկի արեգակն յամպն»: ՋԲ չունի այս բառը:

Անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի արաբ. قيص qoyṣ «փոքրի մէջ քամի խաղալ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 397):

*ԿԱՅՍՐ, ր հլ. (-սեր, -սերաց) «ինքնակալ թագաւոր Հռովմայեցոց» ՍԳր. Բուզ. որից կայսերագիր Կորիւն. կայսերական Ագաթ. Բուզ. կայսերակերպ Ագաթ. կայսերալուր Արծր. կայսերազարմ Գնձ. կայսրուհի Իրեն. հերձ. 100. յետնաբար կայսրանալ «կայսր դառնալ» Մխ. համդ. 127, 128.—տարբեր ձևերով ունինք նաև՝ կեսար (սեռ. -ու) Եփր. բ. տիմ. Կոչ. Խոր. ՅՀ. կԹ. կեսարութիւն Ճառընտ. կեսառոս Ուռհ. էջ 402. կիսառոս Յայսմ. նոյ. 29:

=Յն. καῖσαρ, սեռ. καίσαρος «կայսր» բառից, որ ծագում է լտ. Caesar, սեռ. Caesaris յատուկ անունից: Յուլիոս Կեսար եղաւ առաջին հռովմայեցի մեծ ինքնակալը. որից այս անունը դարձաւ հասարակ անուն՝ «մեծ թագաւոր» նշանակութեամբ, ճիշտ ինչպէս Charlemagne յատուկ անունից կազմուեցաւ հսլ. kralĭ, Թրք. qraliča, ռուս. король, լիթ. karãlius «թագաւոր» հասարակ անունը: Լտ. Caesar ձևը զուտ հռովմէական չէ, այլ բրբռային. բուն լտ. ձևն է Caesō (Meillet, Esquisse ə'une hist. de la lanque latine. 102), որ մականուն է և բուն նշանակում է «վիրաբուժական գործողութեամբ ծնուած մօրից»: Այնուհետև բառը փոխառութեամբ տարածուեցաւ ամէն տեղ. հմմտ. գոթ. kaisar, հբգ. keisur, գերմ. Kaiser, հսլ. cĕsarĭ, ռուս. царь, լիթ. cesorus, հունգ. császár, արաբ. قيصر qaiṣar, արամ. קיסר qaisar են (Berneker 127, Kluge 236): Հայերէնի մէջ կայսր հին ժողովրդական փոխառութիւն է (հմմտ. նոյն իսկ Յուլիոս կայսր ձևը Եւս. քր. տպ. 1818, Ա. 9), իսկ միւս ձևերը գիտական ձևեր են: —Հիւբշ. 354:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ԿԱՅՏ «մարմարիոնի վրայ գտնուած երակներ կամ նշաններ». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Բրս. մրկ. 253 «Ալապաստրն է մարմարիոն սպիտակ, պարզ իբրև զապակի և ունի կայտեր բազում»: Բառարանները դնում են կայտեր՝ իբր եզակի. Թւում է թէ յոգնակի է կայտ ձևից:

ՆՀԲ կայծեր բառի՞ց:

ԿԱՅՏ «բարաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 155:

ԿԱՅՏԱՌ, ի-ա հլ. «աշխոյժ, առոյգ, եռանդուն» ՍԳր. «ջրի և ցամաքի ամէն տեսակ կենդանի», բայց մանաւանդ «ջրային կենդանի» Դան. գ. 79. Շար. Նար. Արծր. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. եռալ և զեռուն). որից կայտառական «խայտացող» Ոսկ. յհ. ա. 31. կայտառութիւն Կորիւն: Այս արմատի երկրորդ ձևն է կայտիռ, ո-հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «ուրախութիւն, ուրախութիւնից խաղալ ցատկռտելը» Ագաթ. Փիլ. յովն. ՅՀ. կԹ. «ծովային կամ ցամաքային անասուն» Սեբեր. 74. Ճառընտ, որից կայտռալ «ուրախ ուրախ

վաղվռտել, եռալ զեռալ» Ագաթ. § 239 (ձեռ. տարբ. կտռային, կըտռային, կրկընագիրը ունի կտռային՝ ՀԱ 1913, 18). Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 161 Ագաթանգեղոսից փոխառեալ հատուածում ունի սրա տեղ կոտռային. հմմտ. նաև Սարգ. յկ. է, էջ 106 Իբրև զճճիս ի տղմի կայտռէի (առաջին տըպագրութեան մէջ կայտռայի). կամ ա. պետրր. է. էջ 313 Զօրէն ճճեաց ի տղմի կայտռին (ա. տպ. կայտռան). որ և կայտռել Իմ. ժէ. 18. Ես. ծե. 12. կայտռեցուցանել Խսիւք. կայտռական Փիլ. կայտռունակ Նար. խչ. 374. կայտռիկստակ (թերևս ուղղելի կայտռիկատակ) «աքացի, ոտքով հարուած» Վրք. հց. Ա. 73 (ըստ ԳԹ սխալ գրչութիւն որպէս կայտռիք ստահակ ջորիներու. լաւագոյն ձեռագրում ունի «կայտռիքն ստահակ ջորւոց» ընթերցուածը. տե՛ս Ջարբ. Թրգմ. էջ 286 ըստ Երևակ ամսագրի, 1858 Բ. էջ 43=Աթան. 604)։

ՆՀԲ կայթել և խայտալ բառերից. կայտիռ՝ իբր կայթ+եռ: Հիւնք. խածանել բայից։ Scheftelowitz BB 29, 31 արմատակից է դնում կայծ բառի հետ։ Մառ ЗВО 16, 151, հյ. Թրգմ. Մկրտութիւն Հայոց 1911, էջ 88 փոխառեալ է դնում վրաց. կոտվա «շարժիլ, զեռալ», կոտրիալի «թաւալիլ, գլորուիլ» ձևերից։ Աճառ. ՀԱ 1909, 160 խ և կ ձայների լծորդութեան օրէնքով նոյն է դնում կայթել և խայտալ բառերի հետ։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 հիռլ. cath, նգալլ. cad, cadol, հբրըտ. catalrid «կռիւ, վէճ», լիթ. katilin, յն. κωτίλος «շաղակրատ, թովիչ», սանս. kadt բառերին ցեղակից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. قطر qaṭr «արագ գնալ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 84)։

ԿԱՅՏՌ «նեղութիւն, տագնապալի վիճակ»? անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 464 «Զմեծատունս տեսանեմք քրտնեալս շառագունեալս և զաղքատսն ոչ ինչ յայսպիսի կայտռս»։

ԿԱՆ «ոլորք, շրջան, պտոյտ». արմատ առանձին անգործածական, որից յետնաբար ունինք կանել «ոլորել, գալարել» Առաք. պտմ. 387 (Անցուցին փայտ ի մէջ պարանին և սկսան կանել զփայտն. և ի կանել փայտին՝ պարանն եւս ոլորեալ և մանեալ եղև սաստիկ պնդութեամբ)։ Պարզ արմատը ցոյց են տալիս կան Վն. «թելի երկու ճիւղերի հիւսքը՝ որով կազմուած է թելը», կան գալ Մկ. Ոզմ. Վն. «պտտիլ, շրջիլ, շրջագայիլ»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. մանել և ման գալ, ոլորել և ոլրտիլ:

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 92 վրաց. ծնա «հիւսել» բառի հետ։

ԿԱՆ «գիծ կամ նիզակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 152։

*ԿԱՆԱԲՈՍ «մի մեծ աստղ՝ հարաւային կիսագնդի Նաւ և Աղաւնի համաստեղութեանց մէջտեղը» Խոր. աշ. 586. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Յն. κάνωβος, κάνωπος, որից և լտ. canopus նոյն նշ. ըստ այսմ հայերէն բառը պէտք է հասկանալ կանովբոս կամ կանոպոս:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԱՆԱՅՔ «տանիքի խողովակները՝ որով անձրևաջուրը հաւաքւում է ջրամբարում». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վստկ. էջ 5 «Կանայքօք ուղղեն զջուրն ի յամանն ուրուք, իբր ի պրքէ»։

ԿԱՆԱՉ (ի, ո հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «կանաչ գոյնը» Ծն. խ. 10. Ղևտ. ժգ. 37. «դալարիք, կանաչեղէն» Ել. ժ. 15, Ես. ժթ. 7. որից կանաչանալ Ղևտ. ժգ. 49. Յոբ. ը. 11, Կոչ. 403. կանաչիլ Գնձ. կանաչագեղ Վեցօր. կանաչագոյն Կոչ. կանաչազգեստ Ագաթ. կանաչաձև Ագաթ. կանաչորակ Մագ. կանաչութիւն Սարգ. Երզն. մտթ. ևն։ Գրուած է նաև կանաջ, կանանչագոյն, կանանչանալ Կոչ. 403։

Klaproth, Asia polygl. էջ 101 արաբ. g'in, g'ainâ: Հիւնք. Թրք. genǰ «երիտասարդ» բառից։ Մառ ЗВО XIX, 0155 նախնական նշանակութիւնը համարում «արօտ» և իբր յաբեթական արմատից՝ կցում է հյ. կանուխ. վրաց.

ղանա, լազ. ղոնա, օնա «արտ» բառերի հետ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 93 վրաց. մծվանե, մինգր. ռծվանե «կանաչ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Մկ. Մշ. Ոզմ. Վն. կանաչ, Սվեդ. գանաչ, Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ճմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. կանանչ, խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. գանանչ, Ասլ. գանպչ, գանպշ, Մղր. կա՛նէչ, Հճ. գանօչ, Զթ. գէնոչ. բայական ձևով՝ Ագլ. Գոր. Ղրբ. կնանչիլ, Սչ. գանանչել, Պլ. գանանչնալ, գանչիլ, Ասլ. գանչընալ, խրբ. գանչիլ։ Նոր բառեր են՝ կանաչենի, կանաչի, կանաչիկ, կանաչկեկ, կանաչկենի, կանաչկոտ, կանաչ-կըտալ, կանաչուկ, կանաչուն։ Կրկնութեամբ ունինք կանաչ-կակաչ, կանաչ ու կակաչ, կանանչ-կականչ «դալարագեղ»։

ՓՈԽ.—Գռ. ձևից է փոխառեալ ն. ասոր. kananči «կանաչի» (Калашевъ, Русско-Айсор. слов. էջ 60)։

ԿԱՆԱՏԻ. նորագիտ բառ՝ անյայտ նշանակութեամբ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 121 «Տաղմական զօրուն կանատի և արփինու» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 179)։

ԿԱՆԱՓՆԻՏՈՎ «Պարսկաստանի յատուկ մի ծառ՝ որ խնձորի նման պտուղ ունի». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 124 «Գտաք անտառ ծառոց որ կոչի կանափնիտով որ ունէր պըտուղ նման խնձորոյ»։

ԿԱՆԳ. արմատ առանձին անգործածական. հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած է միայն -ուն մասնիկով և սրանով ածանցուած ձևերով. այսպէս՝ կանգուն «ոտքի վրայ կանգնած» ՍԳր. «հաստատ, որ փուլ չէ եկած» Մծբ. Նար. «ուղիղ, անթերի» Արծր. Խոսր. «քայլելուց դադրած, կանգ առած» Տօնակ. որից կանգնել «ոտքի վրայ կանգնեցնել, շէնք կառուցանել» ՍԳր. «դադրել, զկայ առնուլ» Երզն. մտթ. Վրք. հց. «ապացուցանել, փաստերով ասածը հաստատել» Ասոր. դատ. 46. կանգնական Ագաթ. կանգնաւոր Դատ. ժե. 5. Ոսկ. մբ. 24 Կոչ. կանգնութիւն Սեբեր. կանգնումն Ղկ. բ. 34. Վեցօր. Եփր. ծն. դժուարականգնելի Ոսկ. յհ. բ. 24։ Այս բառի հետ նոյն է նաև կանգուն չափը (ի-ա կամ ո հլ.) ՍԳր. Փիլ. որից եռականգուն, երկկանգուն Արիստ. ստորոգ. կանգնաւոր Եզ. իգ. 16, 24. լզ. 20. կանգնաչափ Վրդն. ել. և Թուոց. կանգնաչափութիւն Սարգ. կանգնեան Պատմ. աղէքս. հինգկանգնեան Ա. մնաց. ժա. 23. Եւս. քր. տասնկանգնեայ Գ. թագ. է. 10 ևն։ Կանգունը հին ժամանակ ունէր արմուկից մինչև մատի ծայրի կամ մարդուս հասակի քառորդ երկարութիւնը. Շիրակացին. արևի համար ասում է թէ «չափ կանգնոյ միոյ երևի» (հրտր. Պատկ. էջ 59)։ Արդի կանգունը (արշին) սրա կրկինն է։ Բայց հին ժամանակ կային զանազան կանգուններ, որոնք անունով էլ իրարից տարբերւում էին. օր. հասարակ կանգուն, սրբազան կանգուն, հսկայից կանգուն, արքունի կանգուն, երկրաչափական կանգուն ևն, որոնց վրայ տե՛ս Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 101—106։ Բուն հին հայկական կանգունը՝ ինչպէս անունից երևում է, պէտք էր որ ունենար կանգնած մի մարդու հասակի երկարութիւնը. այսինքն սովորական կանգունի քառապատիկը. (ըստ Որոգինէսի և Ս. Օգոստինոսի՝ Նոյի գործածած կանգունը հաւասար էր հասարակ կանգունի վեց անգամին, կամ որ նոյն է՝ մեր հին հայկական կոչած կանգունի $1^1/_2$ անգամին)։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 101 կանգուն «արշին» հանում է յն. ἄγκων «արմուկ» բառի՞ց։ ՆՀԲ կանգուն «կանգնած» հանում է կայուն բառի՞ց, որից տարբեր է կանգուն «արշին»։ Մորթման ZDMG 26, 598 բևեռ. ginukani= կանգնել։ Lag. Armen. Stud. § 1098 կանգուն «արշին» դնում է պրս. كنك kang «թև, բազուկ» (ըստ պարսիկ բառարանների՝ «ձեռքի մատների ծայրից մինչև կուրծքի մէջտեղը»)։ Հիւբշ. 165 չի ընդունում այս մեկնութիւնը։ Հիւնք. յն. κάννα «եղէգ» բառից կանգուն (չափը) և սրանից կանգուն (ածականը)։—Karst, Յուշարձան 429 թթր. eng, öng, eñ «բարձրանալ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Տփ. կանգնիլ, կաղնիլ, Մկ. կանգ՛նիլ, Ալշ. Սլմ. Վն. կայնել, Մրղ. կայնէլ, Ագլ. Ախց. Կր. Ոզմ. կայնիլ, Ասլ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. գայնիլ, Սվեդ. գ՛այնիլ, Ակն. գօյնել, Շմ. կաննիլ, Սչ. գաննել, ՀՃ. գայնել, գանել, Ննխ. գայնէլ, Երև. Ղրբ. կա՛ղնէլ, Հմշ. կօղնուշ, Մշ. կանիլ, Ջղ. կանգրել: Գաւառականները պահում են նաև պարզ արմատը՝ կանգ, որ գրաբար մատենագրութեան մէջ պահուած չէ. այսպէս՝ կանգ առնել Կր. Ննխ. (Ջայլթր գիւղի մէջ սղմամբ գան առնէլ) Պլ. Ռ. «քայլելուց կամ փորձելուց դադրիլ, հանգիստ առնել», կանգ ու ճանգ առնել Վն. «կանգնելով հանգչիլ, հանգըստանալ»: Նոր բառեր են՝ կանգնաւոր «սպասաւոր», կանգոփլ «արգելուփլ, կանգնիլ. 2. կառքի թաթերը իրար անցնիլ. 3. յամառիլ, պնդել», կանգեղ, կանգիչ «բեռների կապը պնդելու երկճիւղ փայտ», կանգնոտիլ «շարքով կանգնիլ», կանգնտել «կանգնաչափ քայլերով երթալ», կայնման, կայնըմանց «կանգնած», կանուածք «կանգնելու ձևը», կայնուկ «կանգնած»:—Ասլ. գանգիւն էչ. «կանգուն չափը»:

ԿԱՆԴ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «արու արծիւ» Մագ. քեր. 240 և Երզն. քեր: Ուրիշ վկայութիւն չկայ:

ԿԱՆԴԱԿԵԼԻ «դրդուելի կամ շարժումն կամ անթիւն փանդռնահարաց մրցմունք կամ մորմոքումն կամ մրմնջումն». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 155:

ԿԱՆԴԱՂ «հաստատ». արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է միայն կանդաղեալ «հաստատեալ» բառի մէջ, որ մէկ անգամ գործածուած է Իմաստ. դ. 4.—ՀՀԲ և ՓԲ ունին նաև կանդաղուն «հաստատուն» ձևը, որ միւս բառարանները չգիտեն:

Հիւնք. հանում է ճանդել բայից: Թերևս բուն արմատն է կանդ, անձ աղ մասնիկով, որի համար համեմատել յապաղել, յաշաղել, կախաղան ևն. իսկ կանդ արմատի համար հմմտ. թերևս կաշ-կանդ-ել կրկնականը:

*ԿԱՆԴԱՆԱՅ «դամասկոսեան պրաս» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1295, որի տարբեր գրչութիւններն են գունդունա § 529, ճանտան, ճանտանա § 3135:

=Պրս. گندنه gandāna «պրաս»:

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ). նոյնը Նորայր ՀԱ 1923, 348:

*ԿԱՆԴԱՐԱՅ «կամուրջ». նորագիւտ բառ, որ քանիցս անգամ գործածուած եմ գտնում յետին մատենագրութեան մէջ. ինչ. «Քակէ զկանդարայն նորա ի վերայ Դգղաթ գետոյ» Սմբ. պտմ. էջ 34. «էջ ի Բամբօլսոնի կանդարայն» անդ՝ էջ 128. «Աւերեաց Մսիսայ կանդարայն ու գնաց մինչ ի Կոռիկոս» էջ 125 (տպ. Մոսկ. էջ 116 գրում է զՄոսական դարայն). «Կապեաց ի վերայ նաւերով կանդարայնի ու անցաւ ընդ Գեհոն» էջ 120. «Քակեա՛ զկանդարայն՝ որ կայ ի վերայ Տըգլաթ գետոյ» Ուռհ. 19. «Եկեալ թագաւորն սակաւ զօրօքն ի Շնչրոյ կանդարան և անցեալ գետովն ի վեր» Ուռհ. 353:

=Արաբ. قنطره qanṭara «քարէ կամ աղիւսէ կամարաւոր մեծ կամուրջ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 797, Բ. 89): Չգիտեմ թէ այս արաբ. բառի հետ ի՞նչ կապ ունին պրս. جندره ǰandara «գլան», բելուճ. ǰantar «ջաղացք, երկանաքար, մեքենայ», սանս. yantrá- «մեքենայ, արուեստաւոր կազմած» (Horn § 427):—Աճ:

ԳԻՌ.—Ջթ. գէնդէրէ, ՀՃ. գ՛անդայօ «կամուրջ», Բլ. գանդարա «արտը ջրելու ակօս, ջրանցք» (Ազգ. հանդ. Ե. 55): Բլ. կանդարա (և ո՛չ գանդարա «ջրանցք» բառի նշանակութեան համար Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1933 մարտ) տալիս է հետևյալ մանրամասնութիւնը. «Երբ մի տեղ փոս է և ջուրը չի կարող հոսիլ դէպի առաջ, մի կամ երկու կողմի վրայ թումբեր են շինում, որոնց մէջ ջուրը ուռչելով սկսում է հոսիլ. սրանով մի փոքրիկ ջրանցք է ձևանում». քրդ. ևս kändal, որ գրեթէ նոյն նշանակութիւնն ունի:

ԿԱՆԴԻՌՆ «փանդռան ձայնը՝ հնչիւնը». ունի միայն ՓԲ. անստոյգ բառ. թերևս յարմարեցրած փանդիռն բառից:

ԿԱՆԴՐԻԻ «փայտէ մեծ անուր» Նչ. եղեկ. Մագ. թղ. 138 «Եգիպտացի ճգնաւորների մէջքի անուրը» Մաշտ. (ըստ Հացունի,

Պատմ. տարազի 426). նոյն բառն է կանդի (այլ ձ. կանդի) «զանազան խոտերից հիւսուած պսակ՝ որ տակառի բերանն են անցկացնում, որպէսզի գինին եռալու ժամանակ դուրս չթափուի» Վանկ. 94։

ՆՀԲ լծ. անիւ:

ԳԻՌ.— Ալշ. Մշ. կանդրիվ, Ախք. կանռիվ «կեչի կամ հացի ծառի փայտէ շինուած ձևով օղակ՝ որ արօրի ծայրն են անցկացնում և նրա վրայից փոկով արօրը լուծին են միացնում». նոյնը նաև կանդրև Բք. Ղրբ. կանդրիկ Վն. կանդրիւ Բլ. խոշ. կանրեղ Բիւթ. կոնդակ Ղզ. Երև. Ղրբ.։

*ԿԱՆԵՓ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կտաւի բոյսը». հնագոյն ձևն է բառիս, որ արդի գրականի էլ ընդունածն է. որից կանեփի «կանեփեայ հաստ ձորձ» Յայսմ. կանեփճատ «կանեփի հունդ» ԱԲ. կանեփուկ «մի տեսակ բոյս» Եզն. (ըստ Խ. Ուղուրլեան՝ Մասիս 1880 յունիս 24 և Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 10՝ vitex agnus castus L. այսպէս կոչուած է, որովհետև տերևները նման են կանեփի տերևներին)։—Բառիս աւելի նոր ձևն է կանափ Մագ. Թղ. 231. Վանկ. 139. Բժշ.։

=Հնդեւրոպական և ոչ-հնդեւրոպական լեզուների մէջ տարածուած մի բառ է. առաջիններից ունինք պրս. كنب kanab, كنو kanav, յն. κάνναβις, κάνναβος (գործածուած Հերոդոտոսի մէջ՝ Դ. 74), լտ. cannabis (>իտալ. canapa, canape, ռում. kanabiu, konabiu, ֆրանս. chanvre), անգլսք. haenep, հիսլ. hampr, անգլ. hemp, հբգ. hanaf, գերմ. Hanf, հոլլ. hennep, հպրուս. knapios, լիթ. kanāpės, հսլ. konoplja, ռուս. конопля, коноро, լեհ. konop, ալբան. kanəp, kərp են։ Ոչ-հնդեւրոպականներից ունինք մորդվին. kane'f, kanjtf, Թրք. kenevir, հնգ. kanaf, ասոր. ܩܢܦܐ qənapā, արաբ. قنّب qinnab, ասուր. qanapu, qanabu, qunupu են։ Այս բոլորը ո՛չ թէ ցեղակցութեամբ, այլ փոխառութեամբ են ծագած արևելեան մի լեզուից։ Schrader, Reallex. և Hehn, Kulturpfl էջ 188 մայր աղբիւրը ուզում են գտնել ֆիննական *kana-pis բարդութիւնը. հմմտ. չերեմիս. ken'e, kin'e «կանեփ» և սիրյէն-վոտյաք piš, puš «կանեփ, եղինճ»։ Բառս Սկիւթացոց միջոցով և հարաւային Ռուսաստանի վրայով անցել է մի կողմից գերմաններին և միւս կողմից յոյներին. յոյներից անցել է լատիններին և գերմաններից էլ սլաւներին, որոնցից էլ լիթուանացոց։ Կանեփից պատրաստում էր մի տեսակ ոգելից ըմպելիք, որ գինու նախակարապետն է եղած. այսպէսով սանս. çaṇá- «կանեփ» (որ միևնոյն կանեփ բառն է, փոխառութեամբ Հնդկաստան հասած) և օսս. san «գինի» իրար են միանում։ Թերևս նաև սանս. bhaṅga- «կանեփ», զնդ. bàṅha- «կանեփ և սրանից պատրաստուած թմրեցուցիչ ըմպելիքը», ռուս. peňká, լեհ. pienka «կանեփ» ծագած են շրջմամբ միևնոյն բառից (Walde 123, Boisacq 407, Berneker 559, Kluge 202): Ինչպէս վերիններին, նոյնպէս և հայերէն բառի բուն աղբիւրը յայտնի չէ. ամէնից աւելի մերձաւոր ձևն է պարսկերէնը, որ սակայն ամբողջապէս չի՛ յարմարւում հայերէն բառին. հայ բառի բուն աղբիւրը լինի թերևս պահլաւականը, բայց այս ձևն էլ անծանօթ է։

Առաջին անգամ ԳԴ պրս. کنب և کنو ձևերի հետ։ ՆՀԲ «նոյն անուն է և յայլ լեզուս»։ Müller SWAW 42, 253 լտ. cannabis:—Lag. Arm. Stud § 1099 պարսիկ ձևերից։

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Տփ. կանէփ, Ագլ. կա՛նիփ, Հմշ. գօնիփ, Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն. կանափ, Ալշ. կանամփ, Խրբ. գանամփ, Մշ. կանանփ, Մրղ. կամփ, նոր փոխառութեամբ Տիգ. ղ'ննար, Պլ. խըննար (առաջինը արաբերէնից, երկրորդը թուրքերէնի միջոցով)։ Նոր բառեր են կանեփխոտ, կանափտու, կանափոց, կանափիկ, կանափտիկ, կանեփեղէն, կանեփենց:

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 ալբան. kanep (իմա՛ kanəp) և Ղ. Աղայեան, Աղբիւր 1889, էջ 6 վրաց. կանափի հայերէնից փոխառեալ են դնում։ Առաջինի համար առանձին պատճառ չկայ, երկրորդը թերևս վերջաձայնի պատճառով։

ԿԱՆԹ *«կոթ (որևէ ամանի)» Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ հնից։*

Եաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. vadta (վանթա) *ձևից։*— Bugge KZ *32, 84* կոթ *հոմանիշի հետ կասկածով ուտ.* կոց *հոմանիշից փոխառեալ։* Scheftelowitz BB *28, 303 և 29, 23 գոթ.* hinþan *«բռնել»,* handus, *հիւլ.* hond, *գերմ.* Hand *«ձեռք», իբր հնխ.* kantu: Petersson KZ *47, 262 մերժելով այս՝ համեմատում է կա՛մ յն.* γέντο *«բռնել», ռուս.* žmeňa *«բուռ», իռլ.* gemeb, *կիմր.* gefyn *«շղթայ, կապանք» բառերի հետ, իբր հնխ.* gem- *կամ աճած* gembh- *արմատից՝* -ti- *մասնիկով, և կամ լիթ.* gémbė *«կեռ, ճանկ», հբգ.* knebil *«կապանք», շվէդ.* knavel *«ցից», դան.* knap *«կոճակ» ևն բառերի հետ՝ հնխ.* genobh- *արմատի սղեալ* gembh- *ձևից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մկ. Սլմ. Վն. կանթ, *Մշ.* կանտ, *Հմշ.* գօնթ *«ամանի կոթ». որից* կանթել *Ղրբ. «փոքրիկ օղակ կպցնել (օր. դրամին)», Խ. Հնխ. «թևերը ծալել կողքերի վրայ»,* կանթուկզիկ *Վն. «հողէ ամաններ (ընդհանուր անուն)». կայ նաև* կնթա *Մրղ. «ունկ»։*

*ԿԱՆԹԵՂ, ի–ա *հլ. «իւղի ճրագ, ջահ, վառած մոմ» Կորիւն. Ագաթ. Փարպ. որից* կանթեղաբոrբոf *Նար. խչ.* կանթեղակիր *Փիլ. լիւս.* կանթեղաւոր *Ճառընտ.* կանթեղխոտ *«հողմափայտ բոյսը. լտ.* chelidonium» *Բժշ. (հմմտ. արաբ.* قندول gandūl *և թրք.* qandil aγaǰə *«կանթեղի ծառ» Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 332). բառս յետնաբար դարձել է նաև* կանթեղն, *որից սեռ.* կանթեղան *Մեկն. ղկ. և* կանթեղնաւոր *Պտմ. աղէքս։*

=Յն. κανδῆλα *«կանթեղ, ջահ, կախուած ճրագ» բառից փոխառեալ, որ փոխառեալ է իր հերթին լտ.* candēla *«ջահ, մոմ» բառից. լատին բառը ծագած է* candere *«փայլել, ցոլալ» բայից և փոխառութեամբ տարածուած է շատ լեզուների մէջ. ինչ. իտալ.* candela, *ֆրանս.* chandelle, *անգլ.* candle, *ռում.* kandelĭ, *հսլ.* kanŭdilo, *ռուս.* кандило (Berneker 480), *ալբան.* kandilje, *ասոր.* ܩܢܕܝܠܐ gandīlā, *արաբ.* قنديل gandīl, *թրք. քրդ.* kandil, *վրաց.* կանդելի, *թուշ.* կանդեյ *ևն, նոյն նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 354։*

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 313—4 տեսնելով հանդերձ լտ. candela *ևն բառերի նմանութիւնը, մերժում է սրանք և ըստ հին քերականների մեկնում է* կանթ-եղ *«կանթ ունեցող» կամ* կայ անթեղ *«կրակ ունեցող» և կամ* կայ անդ եղ: *Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 107 դնում է պրս.* գանտիյլ: *Աւելի ուղիղ ԳԴ արաբ.* գանտիյլ *(բառ յուն.)։ ՆՀԲ թրք. և լտ. ձևերը։* Peterm. *20 լտ.* candela: *Մսերեան, Ծռաքաղ 1861, էջ 383 ոտանաւորով.*

Բան ասացաւ զկանթեղէ,
Թէ լայնափոր ու կանթեղ *է,*
Ասաց և ոմն, թէ ուր կանթեղ
Առկախեալ կայ, կա՛յ անդ *և* եղ:

Սրանով հանում է կանթեղ *«կանթ ունեցող» կամ* կայ անդ եղ *ձևերից։* Lag. Arm. Stud. § 1100 *յն.* κανδήλα*-ից։ Հիւնք. լատինից։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. կանթեղ, *Ագլ. Ախց. Երև. Մկ. Տմ.* կանթէղ, *Հճ. Սչ.* գանթեղ, *Ննխ. Սեբ.* գանթէղ, *Ասլ.* գանթէ՛ղ, *Տփ.* կա՛նթիղ, *Ալշ. Մշ.* կանտեղ:

ՓՈԽ.—Ուտ. կանթեղ *«եկեղեցու կանթեղ»։*

ԿԱՆԹՈՂ *«կոճատ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 155։*

*ԿԱՆԿԱԼ *«կատակ, խաղ». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ ունի Վրդ. առ. 172։*

=Պրս. کنگل gangal *«կատակ, հանաք»։*

Ուղիղ մեկնեց Մառ, անդ I, 272։

ԿԱՆԿԱՏՈՒՆԿ *«կառափուշ, մի տեսակ փուշ». մէկ անգամ ունի Փիլ. նխ. Բ. 104 (Մոլաձիթենիք և կա՛նկատունք և քսուկք)։ Սրա մեկնութիւնը տալիս է Լծ. փիլ. հետեւեալ ձևով. «կանկատունկք կառափուշն է» (ըստ ՆՀԲ, հտ. Ա. էջ 1058 ա) կամ «դժնիկ է, կամ փուշ մի որ* կանկատ *ասեն» (ըստ ՀԲուս. § 1301)։ Հ. Ե. Հիւրմիւզ, Վրուքի Որմըզդանայ Բուրաստանք, էջ 56 համարում է «cactus»։ Անստոյգ բառ։ Եթէ ուղիղ է*

կանկառունկ ձևը, բառի վերջին մասը ծանոթ առւնկ բառն է, իսկ կանկ մնում է անծանօթ արմատ։ Իսկ եթէ ուղիղ է ըստ ՀԹուս. Լծ. փիլ. կանկառ, ուղղականն է *կանկառն, յգ. ուղ. կանկառունք: Հմմտ. նաև յաջորդը։

ԿԱՆԿԱՐ, ո հլ. «փշոտ մի բոյս, որի ընտանին յարգի բանջարեղէն է. լտ. cinara, ֆրանս. artichaut» Վրք. և վկ. Բ. 326. Գաղիան. Բժշ. Ճառընտ. Վստկ. 174. որից կանկարի խէժ «կինապարին» Բժշ. գրուած է նաև կանգառ, կանկառ, կանգառ. արդի գրականում ընդունած ձևն է կանկառ:

=Պրս. كنكر kangar հոմանիշից փոխառեալ. սրանից են նաև արաբ. قنغر qanɣar (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 90), Թրք. kenger. ըստ այսմ հայ բառի ուղղագոյն ձևն է կանգառ: Պրս. բառից է ծագում kangaržad «կանկարի խէժ, gummi cynarac scolymi», որից փոխառեալ է ասոր. [illegible] kangarzad նոյն նշ։—Հիւբշ. 268։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որից յետոյ ՆՀԲ, Justi, Kurd. Gram. 85:

ԳԻՌ.—Մշ. կանգառ, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. կանգառ, Ագլ. կա՛նգառ, կա՛նգառնը, Ոզմ. Վն. կանգ'ոռ, Մկ. կանգ·ոռ, Խրբ. գ'անգառ, Ակն. գանգառ, Զթ. գանգօյ, գանգոռ, Հճ. գ'անգուր: Նոր բառեր են կանկռճան, կանկռուկ, կանկառքուկ:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ կապադովկիական յն. καγκάρι «մի տեսակ բոյս, որի արմատից ծամոն են պատրաստում, իսկ պտուղը իբրև սուրճ գործածում» (Karolides, Γρ. συγκρ. 84). չի կարող բառս Թուրքերէնից լինել փոխառեալ, որովհետև ձայնաւորները համապատասխան չեն։

*ԿԱՆԿԵՂ կամ ԿԱՆԿԵՂՈՆ «վանդակապատ». երկու ձևն էլ մի մի անգամ գործածում է Կիւրղ. Թգ. «կինկղիս՝ կանկեղոն ծալածով է» (իմա՛ «կինկղիսը =յն. κιγκλίς ծալովի վանդակապատ է»). «Եւ էր կանկեղն յերկայնութիւն քան կանգուն»։ Նոյնը սխալ գրչութեամբ ունինք նաև կանկեղան ձևով. «Ըստ երեսաց տաճարին էր լայնութիւն կանկեղանին» (ուղղել կանկեղոնին) Կիւրղ. Թգ.։

=Յն. κάγκελον, κάγκελος «վանդակապատ՝ որ եկեղեցու խորանը և դուռը բաժանում է ժողովուրդից». ծագում է լտ. cancelli ձևից. հայերէնի մէջ կանկեղ համապատասխանում է յն. κάγκελος -ին, իսկ կանկեղոն (որ և սխալագիր կանկեղան)՝ յն. κάγκελον ձևին։ Յունարէնից է փոխառեալ վրաց. კანკელი կանկելի «ճաղեր, վանդակապատ»։—Հիւբշ. 354։

ՆՀԲ կանկեղն և կանկեղան մեկնում է «վանդակապատ», իբր յն. κίγκλης, լտ. cancelli ձևից, իսկ կանկեղոն= կինկղիս «կարկինոս, կոնքեղ ծովային խեցեմորթը»։ Սակայն յունարէնի մէջ չկայ «խեցեմորթ» նշանակութեամբ այսպիսի բառ։ Միւս կողմից յն. κίγκλης չի համապատասխանում կանկեղըն, կանկեղան ձևին։ Ուղիղ մեկնեց բառս Brockelmann, Ոււ. փոխ. բառից, էջ 109, իսկ կանկեղոն=կինկղիս «խեցեմորթ» սխալ միացումը վերի ձեւով ուղղեց Հիւբշ. 354 ծան։

ԿԱՆՃՈԽ կամ ԿԱՆՋՈԻԽ, ո հլ. «դաւաղան, ցուպ, ձող» Սահմ. ժբ. ուրիշ վկայութիւն չունինք։

*ԿԱՆՈՆ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «ուղղալար ճարտարապետի, ուղիղ փայտ. ժամանակագրական աղիւսակ, կարգ, օրէնք, կրօնական կամ եկեղեցական օրէնք, օրինակ են» ՍԳր. Եւս. քր. Եզն. Ագաթ «կրօնական պատիժ» Տաթև. ամ. 191. որից կանոնել «օրէնք դնել» Ոսկ. փիլիպ. կանոնական Ագաթ. կանոնագրութիւն Փարպ. անկանոն ՅՀ. կթ. են։ Նոր բառեր են անբնականոն, անկանոնութիւն, կանոնաւոր, կանոնաւորապէս, կանոնաւորութիւն են։ Բառը գրուած է նաև կանովն, քանոն, քանուն. վերջին ձևի վրայ տե՛ս առանձին։

=Յն. κανών (κανόνος) բառից, որ նշանակում է «եղէգի ցօղուն» և հետզհետէ նոյն նախնական իմաստից բխելով՝ «որևէ ուղիղ փայտ կամ ձող, փայտէ քանոն, ուղիղ գիծ, վանդակի ճաղ, սահմանագիծ, օրինակ, ձև, օրէնք (և յատկապէս եկեղեցական օ-

րէնք), կանոն, ցուցակ»։ Յոյն բառը ծագում է κάννα (< լտ. canna) «եղէգ» բառից, իսկ սա էլ ասորաբաբելական ḳanū ձևի միջոցով սումեր-աքքադ. gin «եղէգ» բառից (Boisacq, էջ 406)։ Փոխառութեամբ անցել է շատ լեզուների. ինչպէս՝ լտ. canon, հպ. kanonŭ, արաբ. قانون qānūn «օրէնք», թրք. qanun «օրէնք, ոստիկան», վրաց. კანონი կանոնի «եկեղեցական կանոն, յանցաւորների վրայ դրուած ապաշխարանք» ևն։ Նշանակութեան կողմից շատ զարգացում է կրած սլաւական լեզուների մէջ. հմտ. ռուս. канóнъ «առաւօտեան կամ երեկոյեան եկեղեցական արարողութեանց երգերը և աղօթքները», канýнъ «երեկոյեան ժամերգութիւն, նախատօնակ, ընդհանրապէս նախորդ օրը (накануне), մեռելոց հոգեհանգիստ, այս առթիւ պատրաստուած զանազան ուտելեղէններ, մեղրով գաթայ, տօնական մեղրաջուր կամ գարեջուր ևն» (Berneker 481):—Հիւբշ. 355։

Հներից Տաթև. հարց. 538 գրում է. «Ստուգաբանութեամբ կոչի կանոնն քանոն, այսինքն ուղղութիւն և կարգ և օրէնք»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. 47: ԳԴ դնում է արաբ. գանուն (բառ յն.)։ ՀՀԲ, Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 107 և ՆՀԲ յն. ձևից։ Հիւնք. յն. κάννα «եղէգ» բառից։

ԳԻՌ.—Մշ. կանոն (սաղմոսի կանոն, 2. հեգարան), Ոզմ. կանուն, Մրղ. կանուին, Ախց. ղա̈նօն (յատկապէս ղա̈յդա̈-ղա̈նօն <արաբ. qāida-qanūn), Սեբ. գանէօն, իսկ կրկնութեամբ՝ ղարա̈ր-ղա̈նէօն (<արաբ. qarār-qānūn):

ՓՈԽ.—Ուտ. կանօն «կանոն», որից և կանօնէն «կանոնաւոր», կանօնշիշալ «օրէնսգէտ» ևն։

ԿԱՆՈՒԱԾ կամ ԿԱՅՆՈՒԾ «շճուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 155։

ԿԱՆՈՒԽ, ո, ի-ա հլ. «ժամանակից առաջ, վաղ» ՍԳր. «հին, հին ժամանակի, վաղեմի» Եւս. քր. Վեցօր. «առաւօտը շուտ» Գ. մակ. ե. 12 (=միջ. հայ. կաննուխ Անսիզք 17). որից կանխաւ «առաջուց» ՍԳր. Ագաթ. ամիս կանխոց «եբրայական Նիսան ամիսը, գարնան սկիզբը» ՍԳր. (հմմտ. գերմ. Fruhling «գարուն», բուն «կանուխ»). կանխել ՍԳր. կանխի Նանայ. կանխագոյն Մծբ. Եւս. քր. կանխագէտ ՍԳր. Եզն. Ագաթ. կանխախօսութիւն Ոսկ. Եւ. կանխածանօթ Ոսկ. մ. բ. 8. կանխակալ Եզն. Ոսկ. Սեբեր. կանխաճաս Երեմ. իդ. 2. կանխասաց Ագաթ. Ոսկ. Եւ. Յուդ. 17. կանխարկ Մծբ. նոր բառեր են կանխավճար, կանխարգել, կանխամտածուած, կանխորոշել ևն։

Հներից Համամ. քեր. 268 հանում է կան(?) նախդիրից, որ գոյութիւն չունի։ Յառաջացել է չփոթմամբ Թր. քեր. 30 նախադրութեանց ցանկի մէջ կանուխ բառը իբրև երկու բառ կարդալով (կան և ուխ)։ Հիւնք. նախ բառից։ Եաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. vang «կանխել» բառի հետ։ Մառ ЗВО XIX, 0155 հին նշանակութիւնը դնում է «կանաչ, գարնանային» և համարում է յաբեթական ղնն արմատից, որից և հյ. կանաչ, վրաց. ղանա, լազ. ղոնա, օնա «արտ»։ Müller WZKM 8, 189 պրս. کهن kahun, kuhan «հին» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Հճ. կանուխ «շուտով», Վն. կանուխ «վաղորդայն», Ղրբ. կա՛նուխ, Զթ. Խրբ. Հճ. Պլ. Ռ. Սեբ. գանուխ, Սչ. գանուխ՝, Սլմ. կանօխ, Տիգ. գընուխ, Ակն. Ննխ. գանօխ, Ասլ. գնիխ: Իմաստի դոյզն փոփոխութեամբ՝ Խ. Տիգ. «առաւօտ», Խ. «վաղը, էգուց», Գնձ. «արագ, շուտ շուտ»։—Նոր բառեր են կանուխկեկ, կանուխկմանց:

ՓՈԽ.—Վրաց. კანოხი կանոխի «եզների առաջին լծումը՝ գարնանային աշխատանքների համար», ღანუხობა ղանուխոբա «գարնան սկզբնաւորութիւնը». այս իմաստի հետ հմմտ. ամիս կանխոց «գարնան առաջին ամիսը», որից հետևում է կանուխ «գարուն կամ գարնան սկիզբը» (նախ Աճառ. Արրտ. 1898, 367, որից յետոյ Մառ ЗВО անդ)։

⊙ԿԱՆՉ, ո, ի հլ. «լացի բարձր ձայն» Մանդ. Յհ. կթ. Լաստ. որից կանչել «բարձր գոչել, ճչել» Կոչ. Ագաթ. կանչիւն Նար. տաղ. լալականչ Յայսմ. կանչուկ «անծանօթ մի

թռչունի անուն» Տաղ. *(Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 329ա)։*

=Բնաձայն բառ. ծագում է պարզական կ *ձայնից՝* ճ *և* չ *աճականներով. հմմտ.* կոչել, կնչել, խանչել, գանչել *են։—Աճ.*

Տէրվ. Նախալ. տե՛ս ծաղր *բառի տակ։ Հիւնք.* զանգակ *բառից։ Վերի մեկնութիւնս տես ՀԱ 1899, էջ 203բ։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397 արմոր.* centel *«գայլոցի դաս», հբրտ.* centel *«երգել», սանս.* kan, *յն.* καν ἄζω *«հնչեցնել», լատ.* cano *«երգել»։*

ԳԻՒ.—Մշ. Զղ. Սլմ. Վն. կանչել, *Ախց. Երև. Կր. Մրղ.* կանչէլ, *Ագլ. Գոր. Ղրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ.* կանչիլ, *Սչ.* գանչել, *Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* գանչէլ, *Ասլ.* գանչէ՝լ, *Խրբ.* գանչիլ, *Ալ.* ղանչել, *Հճ.* գէնչել, *Ակն.* գօնչէլ, *Հմշ.* գօնչուշ, *Սվէդ.* գինչիլ. *նշանակում են «կանչել, մօտը ձայն տալ. 2. գոչել, աղաղակել. 3. հրաւիրել. 4. աքաղաղը խօսիլ. 5. աքլորի երգելը. 6. խաղ կանչել, երգ երգել» (իբրև թրգմ. թրք.* türki čaγərmaq *հոմանիշի)։ Նոր բառեր ու ձևեր են* կանչ *«ցաւի աղաղակ, հարսանիքում դրամական հանգանակութիւն, հաւախօս»,* կանչ ուղարկել *«հրաւիրել»,* կանչան, կանչի, կանչոց, կանչվրոտել, կանչվռոտոց, կանչվռոտան, կանչվրռտուf, կանչկան *են։*

ԿԱՆՍԿԵՐ, *նորագիւտ բառ՝ անյայտ նշանակութեամբ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 187 «Հան և լուա ի կթոց հով ջրով աղէկ և թող որ պաղի ամենովն ի կանսկեր (միւս ձձ. չունին) օր մի և գիշեր մի»։ Թերևս նշանակէ «կամաց կամաց, հանդարտ»։*

*ԿԱՆՏԻՏԱՏ *«յունական պալատական մի պաշտօնեայ». մէկ անգամ ունի Սեբ. հրատ. Պատկ. էջ 114 «Առաջին սպաթար ի մէջ ամենայն սպաթարացն և կանտիտատ»։*

=Յն. κανδιδᾶτος (Sophocles 626) *հոմանիշից, որ փոխառեալ է լտ.* candidatus *բառից։ Այս բառը բուն նշանակում է «ճերմակաւոր, սպիտակազգեստ» և յետոյ անցել է նշանակելու զանազան պաշտօնաւորներ (ծագումը և ցեղակիցները տե՛ս* խանդ *արմատի տակ)։—Սպաթար և կանտիտատ կոչուած պաշտօնեան է յատկապէս յն.* σπαθάριος κανδιδᾶτος (Sophocles 1002)*։—Հիւբշ. 380։*

ԿԱՆՏԻՏՕՐԱՅ *(կամ ուրիշ ձեռագիրների համեմատ՝* կանտիտօր, կանտիտայ, կանդիտօրայ) *«թագաւորի զինակիրն ու կարապետը». մէկ անգամ ունի Մխ. դատ. էջ 263։ Նոյն բառը Մխ. այրիվ. 4 գրում է* կենդիտօրայf, *Սմբ. դատ. 87* կանդիտարայ։

Բաստամեան, Մխ. դատ. կցում է լտ. candidatus *բառին, որ նշանակում է «ժերակոյտի մէջ թագաւորական հրովարտակը կարդացող պաշտօնեան կամ այլ պաշտօնաւորներ»։* Karst, *Դատաստ.* I *87 և* II *76 նոյնից փոխառեալ յն.* κανδιδάτος *ձևի հետ։ Բայց սրանցից ո՛չ մէկը չի ծածկում հայերէն ձևը։ Շատ աւելի նման է լտ.* conditor *«հիմնադիր պետութեան, հեղինակ, պատմաբան, գրող», բայց սա էլ նշանակութեան կողմից անյարմար է։*

ԿԱՇԱՅԷԼ *«կափետել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 155, որ և էջ 156 դառնում է* կա-:իտէ *«կափատէ» (ներկ. եզ. գ դէմք)։ Երկուսը նոյն են. բայց ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։*

ԿԱՇԱՌ, ի-ա, ո *հլ. «կողմնակցութեան համար տրուած վարձք» ՍԳր. որից* կաշառել *Եփր. թգ.* կաշառաքեկ *Գ. մակ. դ. 15. Բուզ.* կաշառագնաց *Բ. մակ. ժ. 20.* կաշառակուրծ *Բուզ. դ. 5.* կաշառառու *Առակ. ժե. 27. Յոբ. ժէ. 34.* անկաշառ *Ոսկ. յհ. ա. 13. Բ. կոր.* կաշառանալ *«կաշառուիլ» Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 138 (ամբակ. ա. 4).* կաշառակեր, կաշառակերութիւն *(նոր բառեր) են։*

Հներից Վրդն. ել. ստուգաբանում է «կայ շառ, որ է ամբոխ և շարաւանդ ոտից»։ ՆՀԲ «որպէս թէ կշռեալ տուրք, որպէս փրկանք»։ Սրանից նաև Հիւնք։

ԳԻՒ.—Զղ. կաշառ, *Ալշ. Երև. Կր. Մրղ. Ոզմ. Սլմ.* կաշառf, *Մշ.* կաշառկ, *Մկ.* կաշառf¹, *Խրբ.* գ'ռշռռf:

ԿԱՇԻ *(-շւոյ, -շեաց) «մորթ» Ղեւ. բ. 17. թ. 11. Կանոն, որից* կաշեաց *«կաշի դառնալ» Ոսկ. մ. ա. 5.* կաշիլ *կամ* կաշենալ *«կաշի դառնալ» Եւագր. 6. Մագ. թղ. 133? 191.* կաշեայ *Խոր.* ճաստակաշի *Վեցօր. 193.* եօրճակաշեան *Պամ. աղէքս. նոր*

բառեր են կաշեղէն, կաշեգործ, կաշեգործութիւն, կաշեկազմ, կիսակաշի, կաշեպատ. կաշեգործարան ևն։

=Թերևս սորաբաբելական աշխարհից փոխառեալ մի բառ է. հմմտ. սումեր. kuš «կաշի, մորթ», արաբ. قشع qaš' «հին մուշտակ. 2. կաշիէ վրան. 3. կաշիէ ակումբ, ակումբ մաշկեայ, կաշեայ անկողին կամ սփռոց. 4. չորացեալ տիկ ջրոյ. 5. չոր կաշի», قشعة qaš'a «մուշտակի կտոր», قشاعة qašā'a «մի կտոր չորացած կաշի», قشعة qaš'a «չոր մորթ», որոնց արմատն է قشع qaš' «մի բան չորանալ, չոփ-չոր դառնալ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 647)։ Փոխառութեան հարցը կապուած է անշուշտ կաշեգործութեան պատմութեան հետ. հմմտ. նաև հյ. մաշկ և մորթ բառերը։—Աճ.

Klaproth, Asia polygl. 101 և ՆՀԲ դնում են ռուս. кожа «կաշի, մորթ», Müller SWAW 42, 254 զնդ. kaša-, որ Justi մեկնում է «ուս»։ Karolides, Γλ. συγκρ. 87 կապադովկ. kašuni «հին շոր կամ կօշիկ», սանս. kaš «մաշել», իսկ էջ 172 կապադովկ. kaši «պանիր», Թրք. qayəš «փոկ», յն. κὰς «կաշի» (Հեսիք.), κασσύω «կարկատել», καττύς «կարկատանի կաշի» ևն։ Հիւնք. պրս. gāvmēš «գոմէշ» բառից։ Patrubány ՀԱ 1908, 313 յն. γῦρος «բոլորաձև» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 212 զնդ. gaoš «մորթ»։ Պատահական են Թրք. قايش qayəš «փոկ», Թթր. قيش qayš, կարագաս. keš «կաշի, կեղև», որոնց հետ հմմտ. ընդհանուր ֆիննական kesi (բունը kete) «մի տեսակ բարակ կաշի, մաշկ», մորդվ. ked, վոտ. ku, kud, սիրյ. ku: Ըստ A. Ahlquist, Die Kulturwörter der Westfinnischen Sprachen (Helsingfors 1875), էջ 99 «Մուշտակաւոր անասունների մորթը պատրաստելու, նրանց պէտք եղած սպիտակութիւնը տալու կամ ներկելու արհեստը հին ժամանակներից ծանօթ է հիւսիսային բևեռային բնակիչներին և իրենց լեզուներն էլ շատ ճոխ են այս գործին վերաբերեալ այլևայլ բառերով և անուններով»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կաշի, Ասլ. Խրբ. Համշ. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գաշի, Տիգ. գօշի, Ոզմ. կաշէ', ՀՃ. ՋԹ. գէշի, Սվեդ. գիշա: Նոր բառեր են կաշեգին, կաշաքև, կաշենան.—կովկասեան բարբառներում աճանցման ժամանակ դառնում է կաշվ-, ինչ. սեռ. կաշվի, կաշվեղէն, կաշվենան, կաշվաման ևն։

ՓՈԽ.—Scheftelowitz BB 29. 70 հայերէն կաշի «պղինձ» բառից փոխառեալ է համարում ասոր. kimaš «պղինձ» և աւելի հեռու՝ սանս. kaṁsa «բրոնզ», պալի kaṁso «մետաղ, բրոնզ», հպրուս. kassoje «արոյր» և Ցելեբեան Թերակղզու հր-արևմտեան Bugier-ների լեզուով՝ gessa «մետաղ, բրոնզ»։—Դժբախտաբար չկայ հայ. կաշի «պղինձ» ձևով մի բառ և չգիտեմ թէ ի՛նչ թիւրիմացութեան արդիւնք է։

ԿԱՇԿԱՆԴԵԼ «ամուր կերպով կապել» Իմ. ժէ. 2. Պիտ. ՑՀ. կթ. որից անկաշկանդ (նոր բառ)։

ՆՀԲ «պնդապէս կապել քարշելով, իբր կաշւով՝ փոկով պրկել»։ Տէրվ. Նախալ. 77 կրկնուած կանդ= սանս. gadh, հնխ. gandh «պնդել, կապել» արմատից. առաջին եղրում արմատի նդ ձայնախումբը դարձել է շ։ Հիւնք. կաշ= պրս. kaš «չուան»+կանդ, որ հանում է fանդել բայից։ Ղափանցեան ЗВО 23, 357 արմատը կանդ, կրկնուած *կարկանդ, որ յետոյ եղաւ կաշկանդ. ինչպէս կարկառ=կաշկառ:

—ԿԱՇԿԱՌ «քարակոյտ» Մագ. որից կաշկառուտ «քարոտ տեղ» Օրբել. հրտր. Էմ. էջ 254, կաշկառիլ Մագ. Թղ. 229. fարակաշկառ Անան. եկեղ. (=fարակարկառ Բուզ.)։

=Կարկառ բառի գաւառականն է. տես կառ արմատի տակ։

ՆՀԲ միացնում է կարկառ բառին։ Նոյնը Ղափանցեան ЗВО 23, էջ 357։

ԳԻՌ.—Ղրբ. կա՛շկառ «արտի կամ այգու մէջ աւելորդ քարերից կազմուած դէզ», Ագլ. կա՛շկառ «քարի կտորտանք, խիճեր»։

*ԿԱՇՀՄԱՐ «իշավարունգ» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1253, սխալագիր կալճմար ձևով, որ այսպէս պէտք է ուղղել ըստ՝

=արաբ. قشاالحمار qiššā-al-himār «իշավարունգ»։—Աճ.

ԿԱՇՄԲՈԻՌՆ տե՛ս Կարշն։

*ԿԱՉԱՂԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև աւանդ վկայութեան) «անծեղ թռչունը» Բժշ. գրուած նաև կեչեղակ Առաք. լծ. սահմ. 161։—Այս բառից է յարմարեցրած կաշաղել «կոկռալ». «Ագռաւք եթէ կաշաղիցեն յառաւօտուց, է նշանակ լաւ և պարզ եղանակի». Էֆիմ. 172։

=Պհլ. *kačalak հոմանիշից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հաստատւում է հայերէնի հետ նաև պրս. كجله kaǰala (որ և كلاژه kalāžā, كلاژو kalāžu, ըստ Շիրազեցոց kālānǰā), քրդ. كجله kaǰele և փոխառեալ ն. ասոր. käǰälä հոմանիշների միջոցով։ Հայերէնի –ակ վերջաւորութիւնը ցոյց է տալիս, որ մեր ձևը պահլաւերէնից է փոխառեալ։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 կաշ բնաձայնից. Մսեր մագիստ., խմբագիր շափածոյ, էջ 173 կաճչ և աղաղակ բառերից։ Ուղիղ համեմատեց նախ Justi, Dict. Kurde, էջ 326։—Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, էջ 51 լծ. ափաղաղ։

ԳԻՌ.—Ախց. Տփ. կաչաղակ, Ճմ. կչաղակ, Երև. կչէ՛ղակ, Ագլ. fշա՛ղակ, Գոր. Ղրբ. fչէ՛ղակ։

ԿԱՊ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի, ի–ա հլ. սակայն կայ գրծ. կապօf Կորիւն. Վեցօր) «կապ, կապանք», նմանութեամբ «սիրոյ կապ, դաշինք, գրի կապ, վանկ. հեգ» ՍԳր. Կորիւն. «կախարդանք, հմայութիւն» Ոսկիփ. «տոփ, փոթոթահամ» Ոսկիփ. որից կապել ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Սեբեր. Մծբ. Եփր. կաակցել Ոսկ. յհ. կապանf ՍԳր. Ագաթ. կապեալ ՍԳր. կապարան «բանտ» Ոսկ. տիմ. կապանարան «բանտ» Յհ. կթ. կապան «դարբանդ, լեռների մէջ կիրճ, կապարան» (իբրև թրգմ. պրս. band, darband հոմանիշից) Խոր. Երզն. քեր. Մարթին. (ըստ Խոչ. կապանն է ծայրերի միջից կտրած ճամբայ). կապակոխ Մծբ. կապակոտոր Բուզ. կապանաւոր Կորիւն. Ագաթ. բազմակապ Վեցօր. երկաթակապ Գ. մակ. դ. 8. բազակապ Մծբ. լեզուակապ Մանդ. ծնկակապ Վեցօր. շաղկապել Պղատ. օրին. Նիւս. բն. շղթայակապ Արծր. գրակապ եօթնագր. նշանակում է նաև «շէնք շինել, կառուցանել» կամ պարզապէս «շինել, գործել, հիւսել» և այս իմաստներից են կազմուած կամարակապ ՍԳր. երկաթակապ Խոր. ճոյակապ ՍԳր. ականակապ Եղ. լա. 5. Երգ. գ. 10. կոաւակապութիւն Մամբր. (կապանչ (капанч) «պուխաւ, цепь» (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկտպետ. 1788, էջ 67) թուի գաւառական կամ նորակերտ բառ)։

Windisch. 8 լատ. capio «բռնել», captivus «գերի» բառերի հետ է համեմատում։ Müller SWAW 38, 575 և 42, 329 լտ. capio «բռնել, գերել»։ Հիւբշ. KZ 23, 19 նոյն բառի հետ։ Տէրվ. Altarm. 53 գոթ. habon «ունենալ, կրել», լտ. capio, անգլ․ք. haft «կապեալ» բառերի հետ։ Նոյն, Նախալ. 68 հնխ. kap «կապել, կալտել» արմատից դնում է լտ. capere, capulum, յն. κώπη «բռնատեղ, երախակալ», գոթ. haban «բռնել, ունենալ» և հյ. կապ, կափ, կապել, կապուտ, կապտել, կափուլ, կափուցանել, կափարիչ։ Եազըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. vap արմատից։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 12 մերժում է լտ. capio ևն ձևերը։ BB 5, 175 հաստ. kosp «կապ, տրցակ» ձևի հետ։ Հիւնք. լտ. capio: Bugge KZ 32, 51 պաշտպանում է լտ. capio ձևի համեմատութիւնը, որի ցեղակիցներն են նրգ. haft, գոթ. hafja, լեթթ. kampju «բռնել», ալբ. kap «ձեռք ձգել», հոլ. cacht «ծառայ», յն. γώπη «երախակալ, կոթ», κάπτω «կուլ տալ», սանս. kapati «մի կուց, կիցք» ևն, բոլորն էլ հնխ. qap «բռնել» արմատից (տես և Walde 126, Boisacq 410)։ Հիւբշ. 457 և Pedersen KZ 39, 379 մերժում են այս համեմատութիւնը, որովհետև թէ՛ նշանակութեամբ և թէ ձևով անյարմար է հայերէնի. հնխ. qap- պիտի տար հյ. *fաւ: Patrubány ՀԱ 1903, 150 ձայ-

նական անհամաձայնութիւնը բացատրելու համար ենթադրում է, որ հնխ. qap- աճած լինի -vo մասնիկով, qapvo>qappo>կապ: Scheftelowitz ·BB 28, 305 և 29, 40 նորվ. hempa «կապ, կարթ», յն. κόμβος «կապ», լիթ. kabē̃ «կեռ», լեթթ. kimbù «բռնւած մնալ» ձևերի հետ։ Զօրպաճեան, Բազմ. 1908, 359 թրք. ﭺﺎﺑ baγ «կապ» բառից շրջուած։ Karst, Յուշարձան 400 ասուր. kāmu «գերի բռնել», 423 թթր. qap, kab, kam, kem «փակել, պատել», 428 թթր. bak, bag «կապել»։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ կափուցանել, խափուցանել, իսկ Արիահայ բռ. 196 կապան «կիրճ»=զնդ. ǰafnu, ǰafan «կիրճ»։ Jespersen, Language 1925, էջ 408 հյ. կապ «I seize» իբր բնաձայն կցում է լտ. capio, յն. kaptō, թրք. kapmak, ֆր. happer են բառերին։ Pictet, բ. տպ. Բ. 255 կցում է իռլ. cab «սանձ», սանս. ǰambha «երախ» բառերին։ Tucker, Notes of indo-our. etymologies (Melbourne-Halle 1930?), էջ 19 լտ. capillus «մազ» (իբր մանր թել), սանս. čāpa- «աղեղ», յն. καπάνια, καπάνη «սայլ», լտ. capsa «արկղ» բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի անշուշտ ասուր. kāpu «շուան» (Muss-Arnolt, Ass.-engl. Handwb. 420 բ)։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Ճմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կապ, Ալշ. Մշ. կաբ, Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գաբ, Ասլ. գաբ, գա*, Տիգ. գոբ, Ագլ. կօպ (բայց կա՛պիլ), Հճ. գօբ, Զթ. գօբ, գոբ, Սվեդ. գուբ: Նոր բառեր են կապան «մազի, օրորոցի կապ, կապիչ», կապելանց, կապճիւղ, կապանոցք, կապամէջ, կապասեղ, կապլ «խուրձ», կապիչ, կապկայ, կապկպել, կապկըշտել, կապոտել, կապտոտել, կապկպոտել, կապոտել, կապկպտել, կապովի, կապոց, կապուկ, կապս, կապf, կապօճ, կապrwr, կապfwr, փorկապ են։ Կապել «շինել» նշանակութիւնը գտնում ենք յատկապէս Հմշ. (փախաթ են հիւսել, գործել), Երև. (մատուռ, կամուրջ կապել)։

ՓՈԽ.—Վրաց. კაპი կապի «փայտի կամ ծառի վրայ երկճիւղ բաժանմունք». ორ-კაპი or-կապի «երկժանի», კაპებიანი կապեբիանի «բազմաճիւղ (փայտ)», აკაპი ակապի, აკაფი ակափի «գայլ, բերանակապ»? კაპანი կապանի «քարոտ, ժայռոտ, անանցանելի տեղ», իմերխևի լեզուով՝ კაპანი կապանի «անդունդների վրայ վըտանգաւոր ուղի» (Մառ, Тексты VIII էջ 82), գւռ. Թրք. Կր. kaban (Բիւր. 1898, 627), Ակն. geban «քարոտ, նեղ անցք կամ ճամբայ» (հյ. կապան «լեռնանցք, կիրճ» բառից).—Հայ մազկապ ձևից է փոխառեալ թրք. نزكب nezgeb «ծամկապ, մազերի կապ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 325)։—Հայերէն կապս բառին շատ նման է հնչում ն. ասոր. käps «փորկապութիւն», որի հետ նոյն է թրք. gabz «փորկապութիւն» և որից փոխառեալ է նաև ումկ. խապըզ «փորկապութիւն»։ Այս բառը համարւում է արաբ. قبض qabz, որ նշանակում է «առնել, բռնել, տարածել, թռչիլ» և չունի «փորը կապուիլ» իմաստը, ըստ Կամուսի ընդարձակածաւալ բառարանի (հտ. Բ. 441)։ Միևնոյն ժամանակ արաբ. qabz ներգործական է, իսկ թրք. qabz գործածւում է իբրև չեզոք (qabz olmaq «փորկապ լինել»)։ Այս բոլորից հետևցնում եմ թէ թրք. բառը պէտք է դնել ո՛չ թէ արաբ. qabz-ից, այլ հյ. գւռ. կապս ձևից։ Հյ. կապոց բառից է փոխառեալ եթովպ. cabotz կամ cotz «tenia, երիզորդ. 2. kousso կոչուած բոյսը, վարդազգիների ընտանիքից, որ սքանչելի դեղ է երիզորդի՛ դէմ»։ Հապէշլի Կարապետ անունով մի Պոլսեցի հայ վաճառական, որ շարունակ երթևեկում էր Եթովպիա, ճանաչեց այնտեղ այս բոյսը 1757—62 թթ. և Պոլիս բերելով ծանոթացրեց A. Brayer անունով ֆրանսիացի բժշկին։ Բժիշկը տարաւ բոյսը Պարիզ 1822 թ. և առաջարկեց նշանաւոր բուսաբան Kunth-ի քննութեան։ Բոյսը հաւանութեամբ «Բնական պատմութեան ընկե-

րութեան» կոչուեց Brayera antheminople· Այս պատմութիւնը գրեց ինքը Brayer, Neuf années à Constantinople (Paris 1836) աշխատութեան մէջ, ուր էջ 430 ասում է թէ այս բառը ծագում է հյ. կապոց «ծրար» բառից, որովհետև այս բոյսի գործածութեամբ երիզորդը կծիկի պէս դուրս է գալիս։ Նոյնից քաղելով կրկնում է Վ. Թորգոմեան REA 8(1928), էջ 33—38 և Կոչնակ Հայաստանի 1919, № 20, էջ 624—6։—Հայերէնից է նաև թրք. գւռ. Այն. կապ (Կոչնակ՝ անդ)։

ԿԱՊ «փոքրիքաց նափորտ կամ շուրջառ եկեղեցականաց». նորագիւտ բառ, որ ունի Ապարանեցին (1410 թուից). «Զկերպասեայ կապն, որ է փոքրիքաց նափորտն, զոր Լուսաւորիչ կարգեաց ի յեկեղեցիս Հայաստանեաց». (Ըստ Հացունի, Պատմ. տարազի 369)։

Հացունի դնում է լտ. cappa բառից. բայց այս բառը նշանակում է «մի տեսակ գլխակապ» և ո՛չ թէ «հագուստեղէն»։

*ԿԱՊԱԼ, ո, ի-ա հլ. «տուրք, վարձք, կաշառք» Բրս. մրկ. 310. Շնորհ. ընդհ. Լմբ. մատ. 440, 536—7 (բառիս իմաստի մասին տե՛ս Աւդալբէգեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 76). որից կապալառու Մխ. դտ. կապալատու Շնորհ. կապալաւոր Մխ. դտ. էջ 280=կապըլվոր Անսիզք 41. գրուած է նաև ղապալ Յայսմ. յնվ. 8. Ուռհ. խապալ Տաթև. ամ. 443. յօդով՝ բգռ. ղապալէն՝ առաջին անգամ յիշուած 901 թուի մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տար. 5)։ Այժմ նշանակում է «որևէ գործի հայթայթումը կամ շէնքի շինութիւնը յանձնել մէկին՝ որոշ գումարի հատուցմամբ. փոդրաթ»։

=Արաբ. قبالة qabāla «կապալով առնելու գործողութիւնը և կապալագիր», որից تقبّل taqabbul «կառավարութեան կողմից տուրքի կամ հարկի հաւաքումը կապալով տրուիլը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 321), արմատը قبل qabl «առաջ, առջևը, դէմը». նաև «փոխարինել», հմմտ. muqābil «փոխարէն»։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև թրք. قباله qabala «սահմանեալ գործ», արև. թրք. قبال qabal «օրականով աշխատող բանուոր» (Будаговъ 2, 36), ռուս. кабала (թուրքերէնի միջոցով) «խոստմնագիր, պարտք, հաստատեալ գիր ստրկութեան» (Berneker 464):—Աճ.

ՆՀԲ «կապեալ տուրք, իտալ. gabella (ֆրանս. gabelle) «հարկ, տուրք», ի յն. κάπηλος, որ է մենավաճառ»։

ԳՒՌ.—Երև. կապալ, Մշ. խաբալ, Սեբ. ղաբալ, Մկ. կըբըլ (նշանակում է «տոկոս»), Ակն. գաբալ, Զթ. գաբօլ, գաբոլ:

*ԿԱՊԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «մի տեսակ զգեստ» Յայսմ. յունիս 9, Մագ. և Երզն. քեր. Առաք. պատ. 142. որից կապակար «դերձակ» Բառ. երեմ. էջ 76, յգ. կապաճի Նոր վկ. էջ 379 (նուաղական՝ կապակ Մխ. դտ. կամ կապեկ (միջին հյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1164ա) տե՛ս առանձին)։

=Արաբ. قبا qabā «պարեգօտ, առջևը բաց զգեստ» բառից փոխառեալ (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 900). փոխառութեամբ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. այսպէս՝ պրս. qabā «պարեգօտ», qabānamad «թաղիքէ վերարկու, քափանակ», qabāča «փոքր կապայ»։ Պարսկերէնի միջոցով են վրաց. և մինգ. ყაბა կաբա, ավան. կաբ. չէրքէզ. ակաբա «զգեստ, վերարկու», թրք. كبه kebe «կապերտ», քրդ. kava, kova «կապայ», kebe «հասարակ չուխա». թուշ. կաբ «կապայ», բիւզանդական յն. καβάδης, καβάδιον «պարեգօտ» (Sophocles 609), նյն. καβάδι։ Յունարէնի միջոցով են ռուս. кабáть «աշխատանքի շապիկ, վերնաշապիկ», չեխ. kabàt, լեհ. kabat, kabaj, kaba, բուլգ. kaváda «կանացի կամ զինուորական զգեստ» (Berneker 464)։ Սլաւականից են լիթ. kóbotas «կանացի բաճկոն», լեթթ. kabata «գրպան» (անդ)։ Miklosich և Marcel Devic նոյն արաբ բառից են հանում նաև ֆրանս. caban, հֆրանս. gaban, սպան. gaban, պորտ. gabbão, իտալ. gabbano, cappa, լատ. capa, cappa, նյն. κάππα, հբգ. chappa, մբգ. kappe, chappe, լեհ. սերբ. ռուս. kapa, բուլգար. kapŭ են (Berneker

483), որոնցից ոմանք «զգեստ», ոմանք էլ «գլխարկ» նշանակութիւնն ունին։ Հայերէնում հին տառադարձութեամբ պիտի ունենայինք կաբայ, ինչպէս գործածական է այժմ արեւելեան գրականում, մինչ արեւմըտեանը ունի նոր տառադարձութեամբ կապայ։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. գապա «թանձր», գէպէ «կապերտ», գափուդ «վերարկու», իտալ. կապա՛նօ «կապայ», գաբօ՛դդօ «վերարկու»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Մկ. Ջղ. Սլմ. կապա, Տփ. կա՛բա, Ննխ. Սեբ. գաբա: Նոր բառեր են կապաբել, կապաբակելի, կապաշոր, կապացու, կապաւոր: Նոր նշանակութեամբ ունինք կապայ Արբ. «խորխ, օձի շապիկ. 2. գրքի երեսը անցուած հաստ թուղթ», իսկ Ղրբ. գ՚ո՛բո «գորգ» նոր փոխառութիւն է արևել. թուրքերէնից։

ՓՈԽ.—Մագ. քեր. 228 և Երզն. քեր. գրում են թէ «Ոչ ունելով նոցա (խօսքը յոյների մասին է) սովորութիւն զգենուլ կապայ, ի մէնջ առեալ՝ ոչ ուղղախօսեն, այլ անուանեն զնա կովա (այլ ձ. կովատին կաւատին)»։ Սրանով ակնարկում են Բիւզ. յն. καβάδιον «պարեգօտ» բառը, որ յոյները պարսկերէնից փոխառեալ են համարում.—Գազանճեան, Յուշարձ. 329 բ մեզանից է դնում գւռ. թրք. كبه käbä «կապայ», որ ուղղակի պարսկերէնից կամ արաբերէնից է։

*ԿԱՊԱԿ «կարճ պարեգօտ, մի տեսակ կապայ» Մխ. դտ. ուրիշ վկայութիւն չկայ. բայց Նորայր, Բառ. ֆր. 1164 ա տալիս է նաև միջ. հյ. կապեկ ձևը։

=Թթր. kepek «կապայ, վերարկու», որ ծագում է վրոյիշեալ արաբ. պրս. قبا qaba ձևից։

ՆՀԲ կապայ բառի հե՞տ։ Ուղիղ մեկնեց Karst, Յուշարձ. 423։

ԳԻՌ.—Ակն. գաբէգ «կապայ» (փաղաքշական բառ). հաստատում է միջ. հյ. կապեկ ձևը. սակայն կարող է անկախաբար կազմուած լինել և ո՛չ թէ կապակ ձևի շարունակութիւնը։

ԿԱՊԱՆ տե՛ս Կապ։

ԿԱՊԱՐ, ո հլ. (յետնաբա՞ր նաև ի-ա հլ.) «արճիճ» ՍԳր. Ագաթ. «մատիտ, կապարեայ գրիչ» Շնորհ. մտթ. որից կապարեայ Զաք. ե. 7, 8. Ոսկ յհ. բ. 34 և ես. կապարաճատ Բուզ. գ. 10. կապարայօդ Արծր. կապարակիր Թեոփ. կապարանման Վրք. ոսկ. կապարագոյն (նոր բառ). սրանից է և կապարեալ «կապարի պէս ծանր» նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. 279 «Բան կապարեալ և հատեալ ոգւով» (բնագրում λόγος ἱστάμενος καὶ κοπτόμενος πνεύματι, ուր կապարեալ բառի համապատասխանն է ἱστάμενος «կանգուն, կանգնած», տե՛ս Σωκράτους σχολ. ἐκκ. ἱστ. Oxford 1893, էջ 166)։

Klaproth, Asia polygl. 99 արաբ. և պրս. آبار ābār: ԳԴ պրս. ābār «հալած կապար»։ ՆՀԲ սրա հետ նաև եբր. օֆրէք, աֆէրէք «կապար»։—Lag. Arm. Stud. § 1103 արաբ. abār, ibbār «կապար»։ Պասմաճեան, Մասիս 1893, 251 համարում է տուրանեան բառ՝ իբր ակկադ. abar: Հիւբշ. 306 յիշում է ասոր. արամ. ܐܒܪܐ awārā, եբրայեց. עפרת ʼōfereθ, ասուր. abāru, արաբ. և պրս. آبار ābār «կապար», բայց մերժում է սրանց հետ կապել հայերէն բառը, որ եթէ ասորերէնից փոխառեալ լինէր, *աբար ձևը պիտի ունենար։ Jensen սրանց յարաբերութիւնը մերի հետ ընդունում է և ազդեցութիւնը վերագրում է հաթեան շրջանին։ Հիւնք. հանում է կարապ թռչունից։ Karst, Յուշարձ. 401—2 դարձեալ սումեր. abar «կապար» բառի հետ։ Մեր բառին աւելի նման են հնչում լտ. cuprum, հբգ. cupfar, գերմ. Kupfer, անգլ. copper, ֆրանս. cuivre, սերբ. kupor են, որոնք բոլոր նշանակում են «պղինձ»։ Այս բոլորի հնագոյն ձևն է լտ. aes cyprium «մետաղ Կիպրոսի», որ փոխառեալ է յն. κύπριον «կիպրական, Կիպրոսի պղինձ» բառից. միւսները փոխառեալ են լատինից։ Ըստ այսմ լտ. cuprium և ամբողջ ընտանիքը կապ չունին հայերէնի հետ։

*ԿԱՊԱՐ «մի տեսակ բոյս է. լտ. capparis spinosa L» (տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 197, Seidel Մխ. հեր. § 250) ժող. ժբ. 5. Կոչ. Տօնակ. Ոսկիփ. Բժշ. յետնաբար ունինք նաև կապպար, կապրացախ, կապըրցախ, fապրցախ, fապրխոտ, fապարա, fապրենի ձևերը։

=Թերևս պհլ. *kapar հոմանիշ ձևից փոխառնուած։ Այս բուսանունը գտնւում է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. պրս. كبر kabar, արաբ. قبّار qabbār, ասոր. ܩܦܪ qapār, յն. κάππαρις, լտ. capparis, ֆրանս. câprier, գերմ. Kapern, Kapernstrauch, հունգ. kaporna, լեհ. kapary, սերբ. kapara, ռում. kapre, թրք. gebere, keber, kipri otə, քրդ. keber, վրաց. կապարի են։ Յայտնի է, որ այս բոյսը Միջերկրականի արևելեան երկիրներից է տարածուած դէպի արևմուտք, բայց բառի բուն ծագումը և ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ (Boisacq 409): Ստոյգ չէ նոյնպէս հայերէն բառի մայրը. Հիւբշ. 165 դնում է ուղղակի յունարէնից, բայց որովհետև հայերէնը միայն մի պ-ով է, ուստի պէտք է դնել կա՛մ ասորերէնից և կամ աւելի հաւանաբար պահլաւերէնից, որ աւանդուած չէ։ Իսկ յետին կապպար փոխառեալ է արաբերէնից։

ԳԴ դրա և պարսկերէնի և այս էլ յունարէնի հետ։ ՆՀԲ յիշում է յն. լտ. թրք. վրաց. ձևերը։ Lag. Arm. Stud. էջ 175 պրս. և արաբ. ձևերը։ Brockelm. ZDMG 47, Հիւբշ. 165 և Հիւնք. դնում են յունարէնից։

ԳԻՌ.—Շմ. Տփ. կապար, Գոր. Ղրբ. կա՛պառ, Երև. fաբառ, Ննխ. գաբարա:

ԿԱՊԱՐԱՍԻ «հնդկական մի բոյս. costus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1310։

ԿԱՊԱՐՃ (յետնաբար ի, ի–ա հլ. գործածուած է անեզաբար) «նետ դնելու աման» ՍԳր. Եւս. քր. որից կապարճակիր ՍԳր. Եփր. ել. էջ 157. Ոսկ. մ. ա. 4. կապարճադարձոյց Մծբ. կապարճեալ Ոսկ. ես. Եփր. աւետ. 289. աղեղնակապարճ Ոսկ. մ. գ. 16. Բուզ. ոսկեկապարճ Կիւրղ. կուս.—ԱԲ ունի նաև կապարճ «կապիճ»?

Lag. Gesam. Abhd. 80 և 117 ասոր. ܩܛܪܩ qəṭērq հոմանիշից փոխառեալ է դնում։ Հիւբշ. 306 յիշում է ասոր. ܩܛܪܩܐ qəṭērqā «կապարճ» և դնելով պհլ. kantīr ձևից փոխառեալ, մերժում է հայերէնի հետ որևէ յարաբերութիւն։ Հիւնք. կապիճ բառից։—Karst, Յուշարձ. 416 մոնգոլ. xobdo, բուրյատ. xopto, xopta, kopte, թունգուզ. kobdu, մանչ. kobdon, թրք. qubur «կապարճ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კაპარჭა կապարճա կամ კაპარჭი կապարճի «կապարճ», კაპარჭინი կապարճինի «մի տեսակ ձուկ, իբր՝ կապարճաձուկն», მეკაპარჭე մեկապարճե «կապարճակիր», ნაკაპარჭანი նակապարճանի (Զուբ.[2] նակապարճի) «կապարճ»։

*ԿԱՊԵԼԱՅ «հանրատուն» Կանոն. 245 (ներգ. ի կապելոջ). Մաշկ. Սարգ. ա. պետ. է. էջ 292. որ և կապեղայ Մխ. դտ. կապելիոճ Վրք. հց. կապեղիոճ, կապլիոճ Վրք. հց. կապեղէ ԱԲ. կապիղայ Սոկր. 446. որից կապեղաճոց, կապելաճոց Ոսկ. եբր. 493. բ. տիմ. և ես. 419 կապեղուճի «պանդոկապանուհի» Վրք. հց։

=Ասոր. ܩܦܠܐ qapēlā «գինեպան, պանդոկապետ» բառից, որ իր հերթին փոխառեալ է յն. καπηλεία, καπηλεῖον, καπήλιον «մանրավաճառի կրպակ, գինետուն» բառից։ Յունարէնի արմատն է κάπη «մանր կտոր, մանրուք» (Boisacq 408): Հայերէնի մէջ կապելայ և կապեղայ ասորերէնից են, իսկ միւսները յունարէնից։

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են յունարէն ձևից։ Հիւբշ. 355 նոյնպէս յունարէնից է դընում, երկրորդաբար միայն յիշելով ասորին՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ։ Վերի ձևով դրա Վարդանեան ՀԱ 1920, 331։

ԿԱՊԵՌՆԵԱՅ տե՛ս Տաբեռնի։

ԿԱՊԵՐՏ, ի հլ. (հմմտ. գրծ. կապերտիւք Եփր. Գ. կոր. 122) «շորի կտոր, քուրջ, լաթ, 2. հագուստի փեղկերը. 3. քուրձ» ՍԳր. Եւս. պտմ. 697. Մծբ. էջ 312. Ոսկ. ես. և յհ. բ. 38. որից կապերտակ կամ կապերտիկ «շորի կտոր» Ոսկ. ես. 292 և յհ. բ. 14. Շիր.

կապերտոց «դրօշակ կամ դրօշակի շորը» (նորագիւտ բառ) Ուխտ. Ա. 83. կապերտավրան «թաղիքէ վրան, ալաչուխ» Ջբր. սարկ. Բ. 105.—բառիս ռամկական ձևն է կարպետ Ոսկիփ. Վրդ. առ. 71։

ՆՀԲ «փերթ կապայի կամ քէպէի»։ Վ. Ա. Ա. (Ազգասէր Արարատեան, Կալկաթա 1848, էջ 96) հանում է կա, կայ, կաց, կայան «տեղ»+պերա=փերթ «կտոր» բառերից. կափերթ է բնիկ հայ բառ, որ ցոյց է տալիս թէ այս արհեստը նախ ծաղկեցաւ Հայաստանում, որից նիւթն ու անունը փոխ առին օտարազգիները։ Հիւնք. կապարճ բառից։ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 7 կապ բառից։

ԳԻՌ.—Սլմ. Վն. կարպետ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Շմ. Տփ. կարպէտ, Ղրբ. կա՛րպըէտ, Ալշ. Մշ. կարբեդ, Խրբ. Սեբ. գարբէդ, Ասլ. գարբէ՛դ, գարբէ՛*, Հմշ. գարբիդ, Տիգ. գɯրբիդ, Զթ. գայբիդ, գարբիդ. բոլորն էլ նշանակում են «անմազ գորգ»։

ՓՈԽ.—Հայերէն գաւառական ձևի հետ բոլորովին նոյն են անգլ. carpet «գորգ». հֆր. carpite, ֆրանս. carpette «սենեակի քառանկիւնի գորգ», գերմ. Karpet, իտալ. carpita «մի տեսակ թաւ կերպաս», հունգ. kárpit «վարագոյր», սերբ. karpit «վարագոյր», krpèta «սեղանի վրայ փռելու գորգ» (Berneker 628), որոնք բոլոր հանում են եւրոպացիք ստ. լտ. carpita «բրդէ ձորձ» բառից, իսկ այս էլ ծագած լտ. carpo «բուրդ կամ թել մանել» բայից. բայց դեռ քննելի է թէ արդեօք նոյն իսկ այս ստ. լատ. բառը փոխառեալ չէ՞ յետին հայերէն կարպետ ձևից, նիւթի հետ վաճառականութեամբ անցած Եւրոպա։—Օրբէլի (տե՛ս Մառ, Тексты и раз. по Кав. фил. հտ. I (1925), էջ 111) հայերէնից փոխառեալ է համարում նաև ռուս. ковёръ «գորգ»։ Այս բառը՝ որի ցեղակիցներն են ուկր. kóver, kovérec՛, չեխ. koberec, լեհ. kobierzec, բուլղար. gúber և սերբ. gùber, դեռ բացատրըւած չէ։ Ըստ Berneker 592 ումանք փոխառեալ են դնում անգլ. cover «ծածկոց» բառից, ուրիշներ հիւլ. kǫgurr «գորգ» բառից, ուրիշներ էլ ֆրանս. couvrir, սպան. cobrir իտալ. coprire, ռում. cóper «ծածկել» բառից։ Սակայն բոլորն էլ անճիշտ են։

*ԿԱՊԷՆ, ի-ա հլ. (միայն անեզական կապէնք ձևով) «շնութեան վարձք» ՍԳր. Ոսկ. եբր. 514. Պիտ. Լմբ. առակ. որից կրկնակապէն Նար. լզ. էջ 98։

=Պհլ. *kāpēn ձևից, որ աւանդուած չէ, բայց որ հաստատում է պրս. کابین kābīn, کابن kābin, کاوین kāvīn «նշանակէ զայն ամենայն՝ որ տուեալ լինի հարսին նախապոյն, թէ դրամ իցե և թէ այլ ինչ». սրանից փոխառեալ են քրդ. کابین kabin «նշանադրութեան, ժամանակ հարսին տրուած նուէրը, տուայր», թրք. kebin «մահմեդականի պսակադրութիւն» և ըստ Marcel Devic ֆրանս. kabin «գաւառացի նաւաստիների ժամանակաւոր ամուսնութիւնը՝ Արշիպեղագոսի յոյն կանանց հետ»։—Հիւբշ. 165։

ՆՀԲ կապեալ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), 131, յետոյ Նորայր, Բառ. ֆըրանս. (kabin բառի տակ)։ Ուղիղ են նաև Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. 195 և Հիւնք։

ԿԱՊԷՆԴԱՔՏԻՈՆ «մի տեսակ խոտ է» Բժշկ. ունի միայն ՀԲուս. § 1311։

ՀԲուս. համարում է յն. κάπνιο «որթ» և δάκτυλον «մատ» բառերից, իբր հյ. այգու մատնի կոչուած բոյսը։ Բայց յն. κάπνιος նշանակում է «fumaria բոյսը» և ո՛չ «այգի»։

*ԿԱՊԻԼՈՍ «շահտարէ» (որ է «անձխոտ, fumaria»). ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 567։

=Յն. κάπνιος «անձխոտ» բառից աղաւաղ գրչութեամբ։—Աճ.

*ԿԱՊԻԿ, ի-ա հլ. «կապիկ անասունը, մայմուն» Գ. Թագ. ժ. 22. Բ. մնաց. թ. 21. Եզն. էջ 69. որից ձիակապիկ Անյ. պորփ. նոր բառեր են կապկամարդ, կապկանման, կապկական, կապկութիւն են։—Վրդն. առ 120 գրում է. «Կապիկն, որ է ապուզնայն. սովորութիւն ունի...» սրանից երևում է, որ Վարդանի ժամանակ կապիկ բառը ծանօթ

չէր այլ ևս և ժողովուրդը գործածում էր ապուզճայ:

=Պհլ. kapīk «կապիկ» բառից, որից և պրս. کبی kabī «կապիկ». պահլաւերէն բառը ըն էլ հին ժամանակ փոխառեալ է սանս. कपि kapi- հոմանիշից, որից առնուած են նաև հ. եգիպտ. kephi, ասուր. uķūpu?, եբր. קוף qōp, ասոր. ܩܘܦܐ qūpā և յն. κῆπος, κῆβος «մի տեսակ երկարապոչ կապիկ» (Boisacq 445): Հնդ. kapi- «կապիկ» համարւում է գոյնի անուն. հմմտ. kapila-. kapiça- «գորշագոյն, կարմրաւուն»։—Հիւբշ. 165։

Klaproth, Asia polygl. էջ 99 պրս. kabī ձևի հետ։ Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. 31 «իբր յինքն կապող»։ ԳԴ դնում է պարսկերէնից։ ՆՀԲ լծ. Թրք. չէպէf, fէպպի, սանս. fափի, եբր. գօփ, յն. գի՛վօս: Սանս. ձևի հետ համեմատում են նաև Peterm. 17, 25, Windisch. 8, Böttich. ZDMG 1850, 356, Lag. Urgesch. 757, Müller SWAW 38, 572 են։ Պատկ. Арм. геогр. 80 պհլ. kapīk ձևից։ Lag. Arm. Stud. § 1107 դնում է փոխառեալ և -իկ վերջաւորութեան մէջ գտնում է պհլ. -īk յանգը։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Վն. կապիկ, Ռ. Սեբ. գաբիգ. միւսները գործածում են մայմուն. մէյմուն, մայմուդ ձևերը։

*ԿԱՊԻՃ, ի-ա հլ. «հատեղէնների մի չափ է, որ առնում է $^{1}/_{10}$ գրիւ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Փարպ. «գինիի չափ» Անյ. պորփ. «աչքի ամանը, փոսը» Զաք. ժգ. 12. «սրունքները պատող զրահը կամ նման տանջական մի գործիք» Ագաթ. § 115 (յոյն թրգմ. հրտր. Lagarde, էջ 28 περικνημῖδας «սրունքները պատող զրահ»). Գոր. և Ճմ. հրտր. Միաբան, էջ 71 և 77 (հինգ անգամ գործածուած). «մի տեսակ հարկ» Արձ. 1041 թուից (տե՛ս Վիմ. տար. 22)։ Որից կապճարքիւ Եղիշ. կապճահամար Արծր. կապճեան Կանոն. ակճակապիճ Յոբ. խ. 19. ատամճակապիճ (նոր բառ)։ Երկրորդական նշանակութիւնները յառաջացած են «աման» նշանակութիւնից փոխաբերաբար կամ լայնաբար։

=Պհլ. kapīč (սխալ գրուած kafīz), որ և հպրս. καπίθη, պրս. کویژ kavīž, کویز kavīz, کفیز kafīz, որոնց հետ նոյն են արաբ. قفیز qafīz «գրիւի մեկ տասներորդը», ասոր. ܩܦܝܙܐ qapīzā, մանդայ. qabīṣā, միջ. լտ. cafisium, վրաց. კაბიწი կաբիծի կամ ქაბიწი fաբիծի և լազ. կապիծի «ցորենի և ուրիշ չոր նիւթերի յատուկ մի չափ», սպան. cafiz կամ cahiz «չորեքեռ. 2. մի չորեքեռ ցորեն ցանելու չափ հող» (M. Cohen, BSL հտ. 27, № 81, էջ 109)։ Այս բառերի ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ, բայց բոլորի աղբիւրը անշուշտ իրանականն է։—Հիւբշ. 165։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 108 յն. κάβος բառից։ ՆՀԲ վրաց. կաբի՛ծի, եբր. և թրք. գապ, որ և կաբոս, յն. κάβος, լտ. cabus: Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. 907 և Gesam. Abhd. 81. Պատկ. Истор. Монголовъ 1874, էջ 2 պրս. և արաբ. ձևերի հետ նաև յն. κάβος։ Հիւնք. յունարէնից։ Իլիա Ճղ՛օնիա, Սիտղ՛վիս-Կոնա СПет. 1910, էջ 25 կապիճ բառին է կցում վրաց. კაპჭანა կապճանա «փոքր կաթսայ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 96 հանում է կապարճ բառից!

ԳԻՌ.—Կայ միայն կապճակ Հմշ. «ցորենի տասանորդ՝ որ տրւում է ջաղացպանին, իբրև վարձ ցորենը աղալու» (այս իմաստն ունի և արաբ. qafīz, ըստ BSL անդ). իսկ կապիծ Հմշ. «ընդեղէնների մի չափ, որ տանում է տաճկական $1^{1}/_{2}$ օխա=2 kilo» փոխառեալ է լազերէնից կամ վրացերէնից։

*ԿԱՊԻՏՈՆ (գրուած նաև կապիտոյճ, կապետոճ) «սատեր, գլխահարկ» Շիր. (ըստ Հովմայեցւոց լեզուին)։ Յիշում է միայն Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 108։

=Բիւզ. յն. κάπιτα (յգ. ուղ.), որ փոխառեալ է լտ. capitum exactio «գլխահարկ» բառից (Sophocles 628 ա)։ Մեր բառը ենթադրում է յն. եզ. հյց. *κάπιτον ձևը, որ չէ աւանդուած։—Հիւբշ. 355։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, անդ էջ 44, յետոյ Պատկ. Շիր. էջ 27։

ԿԱՊՃԵԼ տե՛ս Ընկապճել։

—ԿԱՊՆԴԵՂ «մի տեսակ բոյս է. լտ. ligusticum levisticum» Բժշ.

=Բառիս վերջին մասն է դեղ «խոտ». հմմտ. խաշնդեղ, ճակնդեղ. առաջին մասն էլ համարում եմ կապ, իբրև «կապի դեղ կամ խոտ», ըստ որում այս բոյսի արմատն ու սերմերը միզակապութեան դեղ են։ Ներմուծուած ն ձայնի համար հմմտ. գւռ. կապնուիլ փխ. կապուիլ: Պատահաբար անշուշտ այս բառի գերմ. հոմանիշն էլ (Bandblume), նշանակում է բուն «կապի ծաղիկ» (տե՛ս Анненковъ-ի Բուս. բառարանը, էջ 193), ինչպէս և գիտական լտ. trochiscanthes nodiflorus (լտ. nodus «կապ» բառից), իսկ բուն լտ. ligusticum ձևը կապ չունի լտ. ligo «կապել» բառի հետ և ծագում է Liguria երկրանունից (Ligusticum բուն «Լիգուրիացի»)։—Աճ.

ԱԲ դնում է կապ «տոփ» բառից։

*ԿԱՊՈՅՏ (յետնաբար ո հլ.) «կապոյտ գոյնը» Ծն. լ. 35=40. Ագաթ. որից կապուտագոյն Ագաթ. աւելի սովորական է կապուտակ «կապոյտ» ՍԳր. «ասր ներկեալ կապուտակաւ և ակն պատուական, յակինթ» ՍԳր. Վեցօր. որից կապուտակագոյն Ագաթ. կապուտակագործ Ոսկ. ես. կապուտակիլ Եզ. իե. 5, լե. 7, 22. կապուտակեայ ՍԳր. ևն։ Նոր գրականում արմատ ընդունելով կապուտ ձևը, շինուած են կապտագոյն, կապտականաչ, կապտակարմիր, կապտաներկ, կապտերանգ ևն։ Հներից էլ ունինք առանց սղման կապոյտերանգ Տաղ։

=Պհլ. kapōt «կապոյտ», պազենդ. kapōδ, պրս. کبود kabūd, քրդ. kew, գիլանի kebūd, մազանդարանի kāu, gāv, gāiu «կապոյտ», Նորագիւտ պարսկական բևեռագրերից հպրս. kapautaka «մի տեսակ կապոյտ ազնիւ քար», որից տառադարձուած է ելամ. qabau... կիսատ գրուած բառը (BSL, հտ. 30, № 89, էջ 61)։—Կապուտակ ծագում է պհլ. *kapōtāk «կապուտակ» բառից, որ համապատասխանում է պրս. کبوده kabūda «կապուտակ»։ Այս բոլորի հետ հմմտ. սանս. kāpota- կամ kāpōta- «գորշ, գորշակապոյտ, կապտագորշ, աղաւնեգոյն և աղաւնի թռչունը», որի համեմատ էլ պհլ. kapōtar. պրս. کبوتر kabūtar «աղաւնի» (Horn § 842):—Հիւբշ. 166։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia pol. 99 որ դնում է պրս. kabūd: Նոյնը և ԳԴ ՆՀԲ լծ. Թրք! fէպուտ, fեապուտի: Gosche 36 պրս. և քրդ. ձևերը։ Սըրանց պէս նաև միւսները։ Մառ, Яф. сбор. 2, 142 յաբեթական kam «երկինք» արմատից, որից նաև կամar, վրաց. ցա «երկինք» ևն։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. կապուտ, Ալշ. Մշ. կաբուդ, Ակն. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գաբուդ, Վն. կապոտ, Խրբ. գաբօդ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. կյտ՛պիւտ, Շմ. կտպիւտ, Հւր. կտպիտ, Երև. կապիտ, Տիգ. գտբուդ, Ասլ. գաբիւդ, գաբիւ*, Հճ. գաբիդ, Սվեդ. գաբբէդ: Նոր բառեր են կապոյտկեկ, կապուտիկ, կապուտկենի, կապուտկիլ, կապուտուր, կապուտfար «դժոխաքար», կապտագլուխ, կապտաժեռ, կապտակոխ, կապտախոտ, կապտիլ:

ՓՈԽ.—Վրաց. კაპოეტი կապոետի «մի տեսակ քար. 2. մի տեսակ բոյս. 3. մի տեսակ ձուկ. 4. միամեայ թռչուն», კაპიტო կապիտո «մի տեսակ խաղող», კაპოეტობა կապոետոբա «թռչունների փետրաւորումը», ქვაკაპოეტი fվա-կապոետի «զմրուխտ». վրացին փոխառեալ է հայերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս ե ձայնը՝ որ մեր յ ձայնն է փոխանակում։ Նշանակութեանց կողմից էլ հմմտ. կապուտակ «յակինթ», գւռ. կապտաfար, կապոյտ «մի տեսակ ձուկ», կապոյտ կոիկ «ներկարար թռչունը», կապտախոտ, կապուտկենի «մի տեսակ խաղող» ևն։

ԿԱՊՈՒՏ (ի հլ. ըստ ԱԲ) «աւար, կողոպուտ» ՍԳր. «կապտեալ, կողոպտուած» Բ. մակ. թ. 16. Վեցօր. Եւս. քր. Եփր. ծն. որից կապտել «աւարել, կողոպտել» Ես. ը. 3. Պիտ. Խոսր. մենենակապուտ Գծ. ժթ. 37. տաճարակապուտ Բ. մակ. գ. 42. Ոսկ. ես դիակապուտ Կոչ. 402. Եղիշ. Խոր. անկապուտ Առակ. իբ. 23. եկեղեցակապուտ Ճառընտ. սեղանակապուտ Ոսկ. ես. և յհ. բ. 25. հանդերձակապուտ Բրս. սղ։

ՆՀԲ լծ. լտ. capio, capto «բռնել», Թրք. qapmaq «յափշտակել» čəblaq

«մերկ»։ Մորթման ZDMG 26, 604 բնեռ. kabudi «աւար»։ Տէրվ. տե՛ս կապ բառի տակ։ Հիւնք. լտ. capto: Bugge KZ 32, 51 և 60 լտ. capio «բռնել», captura «բռնելը կամ բռնածը» բառերին ցեղակից (սրանց վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս կապ բառի տակ)։ Patrubány ՀԱ 1903, 151 հնխ. kapvód նախաձևից է հանում։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 219 ուտ մասնիկով՝ կապել բայից։ Karst, Յուշարձան 420 թթր. qap, չաղաթ. kapmak, օսմ. qapmaq, ալթայ. qap «բռնի առնել, յափշտակել»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 197 պրս. کپیدن kapīdan «կապտել, խլել, կորզել», որ թէ՛ իմաստով և թէ բառի առաջին բաղաձայններով շատ յարմար է մեր բառին, բայց արմատը լինելով kap, մեր բառի -ուտ մասը մնում է դուրս. ըստ այսմ նմանութիւնը պատահական և համեմատութիւնը մերժելի է։

ԳԻՌ.—Մշ. կաբուդ-կօղօվուրդ՝ «մեռելի հանդերձեղէնը՝ որ քահանան է տանում» (իբրև կապուտ-կողոպուտ. այլուր ասւում է միայն կողոպուտ)։

*ԿԱՊՊԱԹԱ «սալայատակ». իբր եբր. բառ մէկ անգամ գրուած է Յհ. ժթ. 13 «ի տեղւոջն որ կոչէր Քարայատակ, և եբրայեցերէն Կապպաթա»։ Սրանից առնելով Մագ. մեծ են. էջ 53 կապպաթանի:

=Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ տառադարձուած է յն. Γαββαθᾶ ձևից. (εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ)։—Յայտնի չէ միայն թէ ինչո՞ւ γ և β տառադարձուած են կ և պ. փոխանակ գ և բ:

ՀՀԲ և ՆՀԲ բառ եբր։

ԿԱՊՊԱՏ տե՛ս Կապար։

ԿԱՊՌԱՇ (որ և կապրաշ, կաւրաշ, կապռաշենի) «մի տեսակ բոյս, որից նարնջագոյն ներկ են պատրաստում» (haematoxylon campechianum ըստ Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 328 բ, rhus cotinus L ըստ Տիրացուեան, Contributo § 306) Վանակ. «նարնջագոյն» Ոսկիփ.=Անկ. գիրք նոր կտ. 207 (մէկ անգամ միայն գործածուած գոյների մի շարքի մէջ. «կանաչ, կապոյտ, կապռաշ, լուրջ»)։

ՆՀԲ վերջինը համարում է «անծանօթ գոյն մը», ԱԲ «կապուտ գոյն մը»։ Նորայր, Բառ. ֆր. 192 բ թերևս ֆրանս. campêche ծառի անունից, որ ծագում է Մեքսիկայի համանուն ծովախորշից:

ԳԻՌ.—Ըստ ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1064 գւռ. կապռաշ (այն է խոջ. գաբռաշ) «թուփ բաղմաճղի ուղղաձիգ, յոստոցն կազմին սապատք, և կեղևն լինի կարմիր. զոր յորժամ քերծուն՝ միջին փայտն է դեղնագոյն. ուստի ջուր նորա ներկէ զիրս ի դեղին։ մօտ ի կանաչ». Ջթ. գաբռշէնի (<կապռաշենի) «մի տեսակ ծառ է»։

ԿԱՊՐԵՆԻ «մի տեսակ բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1321։

=Նոյն ընդ կապա՞ր:

ԿԱՊՐՈՒԿ «մի տեսակ բոյս, որ բացատրւում է յն. իրէս հոմանիշով» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1322։

ԿԱՌ «կանգնեցնել, շինել, հաստատել». արմատ, որ առանձին պահուած է միայն կառ ճարկանել «աչքը՝ միտքը մի բանի վրայ տնկել» (ըստ ԱԲ) Ոսկ. պօղ. ա. 330. բայական ձևով ունինք կտր. կառեաւ «շինուեցաւ» Փիլ. նխ. բ. 108. որից նաւակառել «նաւ շինել» Անյ. ստորոգ. բազմակառ «շքեղ և բարձր» Ճառընտ. արձանակառ «արձանի պէս հաստատուն կանգնած» Նար. մծբ. կառուած «մածուածք, պնդութիւն» Նիւս. կազմ. նաւակառու Փիլ. նխ. ա. 34. ոտնակառել Վրք. հց.—Սրանից -ոյց մասնիկով՝ կառուցանել «կանգնել, տնկել, հաստատել, շինել» ՍԳր. «կացնել, փակցնել» Փիլ. Նոննոս. Յհ. կթ. կառուցումն Պիտ կառոյց Վրդն. սղ. և քրզ. ակնկառոյց Բուզ. հաստակառոյց Սարգ. երկնակառոյց Անան. Թէոդոր. Վրդն. ինքնակառոյց Գնձ. կալակառոյց Ոսկ. յհ. ա. 6. կանխակառոյց Նար. առաք. են։—Չ ածանցիչով աճած՝ կառչիլ «մի տեղից բռնուած մնալ, հաստատուիլ» Բուզ. Ոսկ.—կրկնութեամբ՝ կարկառ «քարակոյտ» ՍԳր. կարկառել «ձեռքը տնկել, մէկին երկարել» և նմանութեամբ «ձեռք տալ, օգնել մի բան տալ, ջամբել» ՍԳր. Սե-

բեր. Ոսկ. Եփր. եւ. «գիրք» Մագ. Լմբ. Արծր. կարկառիլ ՍԳր. fառակարկառ Բուզ. լեռնակարկառ Նար. խեցակարկառ Ագաթ. կարկառակոյտ Յես. գ. 13. Ղեւոնդ. ստուարակարկառ Նար. էջ 268 (տպ. ստուարակարկառ)։ —Վերջինիս իբրեւ գաւառական մի ձեւը, r>շ ձայնափոխութեամբ՝ կաշկառ «քարակոյտ», որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ կառուցանել=լծ. թրք. qurmaq «կառուցանել», կառչիլ=լծ. կառճ «փուշ» եւ կռուիլ «կառչիլ»։ Հիւնք. երկուսն էլ կառf բառից։ Scheftelowitz BB 28, 303 լիթ. kariù «կախել», լեթթ. pakars «կեռ, ճանկ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 27 նոյն է դնում կարել բայի հետ. հմմտ. ռուս. вязнуть «խրիլ մընալ» եւ вязать «կապել», սանս. badhnāmi «կապել» եւ լտ. offendo «ընդհարկանիլ»։ Karst, Յուշարձան 420 կառուցանել, կառչիլ, կռուիլ, կռուան, կռիւ եւ կուռ կցում է թրք. qur-maq «շինել, կառուցանել» բային. իսկ 425 կառչիլ կապում է հյ. սառն եւ թրք. qar «ձիւն» բառերի հետ։ Տե՛ս նաեւ կարկառ։

ԳԻՒ.—Կայ կառչիլ Լ. «մէկի օձիքից կըպչիլ, դադար չտալ». բայց մանաւանդ «այրիլ, վառիլ», այսպէս՝ կառչիլ Լ. Ղզ. «վառուիլ», կառիլ Ղզ. «այրիլ, վառիլ, ծարաւից պապակիլ», կառ զցել Ղզ. «վառել, բռնկցնել», կառ տալ Լ. «այրել», կառ ընկնել Լ. Ղզ. Շլ. «կրակ առնել, այրուիլ». այս բոլորի մէջ նշանակութեան զարգացումը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս՝ կպիլ, կպցնել «փակցնել. 2. վառել», բռնել եւ բռնկիլ, թրք. tutmaq «բռնել» եւ tutušmaq «բորբոքուիլ»։

ԿԱՌ «ծառի մեծ ճիւղ». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Կղնկտ. «Անկանէր ի գետն մեծ Կուր. անդ ի միջոյ գետոյն դիպեալ կառ. մի ի կղզւոջ, եւ ի լուղ անցանէր՝ ելեալ ի ծառն»։ Ըստ ՆՀԲ թերեւս սխալ գըրչութիւն փխ. ծառ։

ԿԱՌ «փուշ» գտնում ենք միայն ածանցման մէջ. ինչ. կառափուշ «մի տեսակ փուշ» Լծ. փիլ. առանձին գործածութեան մէջ ունինք կառճ ձեւով (սեռ. կառիճ) «փուշ» Երզն. քեր. Վրդն. ծն. ստ. էջ 278. Մխ. առակ. որից կառճուտ «փշոտ» Վստկ. 175։

ՆՀԲ լծ. պրս. xār «փուշ», լտ. carduus «ուղտափուշ», հյ. կառf, կառչիլ. կռուիլ: Աճ. կցում է հնխ. g^wʒro- ձեւին. հմմտ. կրետ. γάρρα «ցուպ, գաւազան», γάρσανα «մացառ», յն. γέρρον «ուռից հիւսուած բան, ցանկապատ, ցից, սլաք եւն», հհիւս. kjarr «թաւուտ. մացառուտք» (Boisacq 145):

ԳԻՒ.—Ալշ. Լ. Ղզ. Մկ. Վն. կառ, Ղրբ. կա՛ռնը «մի տեսակ փշոտ բոյս է. երկար ցօղունի գլխում կայ կանկառի նման մի գունդ, որ կեղեւելով ուտում են». որից կա՛ռճուտ Ղզ. «փշոտ»։

ԿԱՌ «դափնի» տե՛ս Ղար։

*ԿԱՌԱԲՈՍ «մի տեսակ խեցգետին» Նեմես. էջ 59, Վրդ. պտմ. էջ 4. Յայսմ. ձեռագիրներում սովորաբար սխալմամբ գրուած է կառաբոյս եւ բստ այսմ էլ տպուած ու մտած բառարանների մէջ. բայց ուղիղն է կառաբոս, իբրեւ՝

=յն. κάραβος «խեցգետին, ֆր. langouste», որ գտնում ենք Նեմեսիոսի յոյն բնագրում. այստեղից տառադարձուած է Հայը եւ յետոյ մտած ուրիշ գրքերի մէջ. հմմտ. նաեւ կարբ։

Հին ժամանակներից սկսեալ գրուելով կառաբոյս, մեկնուած է կառ «փուշ»+ բոյս բառերից իբրեւ բարդութիւն. նոյն իսկ Առաքել Սիւնեցին Սահմանաց գըրքի մեկնութեան մէջ գրում է. «Կենդանաբոյսն՝ այսինքն կառաբոյսն՝ որ ի ծովեզերքն լինի, որ բուսեալ է ի fառն եւ արմատացեալ է ի նմա»։ Վերի ձեւով ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, 236։

ԿԱՌԱԳՈՅԺ «բերանակապ, գայլ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. եւ վկ. Բ. 448 «Հրամայեաց արկանել գայլ ի բերան նորա, զի արգելցէ զբանս ճշմարտութեան... եւ եդեալ գայլ ի բերան վկային եւ հրամայեաց տանել ի բանտ։ Տեսանէր սուրբն յաջմէ կողմանէ զհրեշտակ Աստուծոյ եւ ասէ. Մի՛ երկնչիր... զի՞նչ հաճոյ է քեզ. առնում ի քէն զկառագոյժ եւ դնեմ եղբօրն քում... եւ ա-

ռեալ զկառագոյժն՝ հար ի բերան թագաւորին»։

ԿԱՌԱԺՈՒՂ (կամ կառածուղ, կարածուղ) «մժեղ, մժղուկ». մէկ անգամ ունի Փիլ. նխ. բ. 75. ձևն անստոյգ է. Բառ. երեմ. էջ 156—7 գրում է կառածուխ և կարածուխ:

ՆՀԲ մեկնելով «փշաւոր կամ խայթոցաւոր մժեղ», ուզում է անշուշտ հանել կառ «փուշ» բառից։

ԿԱՌԱԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Մեղայ խաղալով, կառալով, շօշափելով». թերևս նշանակում է «գիջանալ, մարմնաշարժութիւն անել»։

ՆՀԲ հանում է անդոյ կայռին «արական անդամ» բառից։

ԿԱՌԱՇԱՍ «կապ շան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 156։

*ԿԱՌԱՆ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «հաստ չուան, պարան» Վրք. հց. Բ. էջ 150։

=Արաբ. قران qarān կամ قرن qaran բառից, որ նշանակում է «մի տեսակ ծառի կեղևից շինուած չուան, որով լուծի եզների վզերը իրար են կապում, յետոյ էլ լուծը անց կացնելու համար. 2. երկու ուղտ մօտ մօտի իրար կապելու չուան». այս բառը բնիկ սեմական է և մեկնւում է արաբ. قرن qarn «կցել, միանալ» արմատով. հմմտ. قرين qarīn «ընկեր, մերձաւոր, տարեկից. 2. լուծի մի զոյգ եզներից իւրաքանչիւրը», اقرن aqran «կցայօն, ունքախառ, յօնքերը իրար միացած», مقرن miqran «եզան լուծ», اقران iqrān «երկու բանտարկեալ մէկ չուանով կապած տանիլ» են (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 688)։—Աճ.

Canini, Et. étym. 120 ունի հյ. կառ! «չուան» բառը, որ կցում է հյ. foղ, fuւղ, գերմ. garn և հոլլ. garen «թել» բառերին։ Հիւնք. կարան բառից։ Scheftelowitz BB 28, 308 յն. γαῤῥα «ճըպոտ», γεῤῥον «ճպոտներով հիւսուած» բառերին ցեղակից։ Աճառ. ՀԱ 1909, 160 խ և կ ձայների լծորդութեան օրէնքով հյ. խառան հոմանիշի հետ նոյն։

ԿԱՌԱՆ «վայրի փեգենայ. ruta graveolens» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1326։

ⴰԿԱՌԱՆՉ (յետնաբար ռ, ի հլ). «լացի, ճիչ» Եփր. վկ. արև. 8? (այլ ձ. կառաչ), Մանդ. 3Հ. կթ. 205. որից կառանչել «հառաչել» Մանդ. սրա հետ նոյն է՝

ⴰԿԱՌԱՉ «ողբի և լացի բարձր ձայն» Սիր. լբ. 18. Ոսկ. ես. 162. եբր. և մտթ. Փարպ. որից կառաչել «ողբալ, ճչալ» Լաստ. Լմբ. սղ. կառաչիւն «լացի ձայն» Մանդ. Ճառընտ. կառաչումն «կռունկների կամ վարազների ձայն» Մագ. մազակառաչ «մեռնելուն մազ մնացած, հոգեվարք, մազկոխնչ» Լծ. կոչ։

=Բնաձայն բառեր են. երկուսն էլ կազմըւած են պարզական կ ձայնից՝ ռ սաստկականով և ն, չ ածանցիչներով հմմտ. բաչել, բառաչել, բառանչել:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. յն. κραυγή, թրք. եայղառա «ճիչ»։ Հիւնք. կոնչել բայից։ Յ. Վ. Յակոբեան, Տաղիկ 1899, նոյ. 4 կառաչ, կառանչ, գոռոզ, գոչ, գոռալ, կոչել, կանչել, խօսիլ, բառաչ, ճառաչ, կոիչ, fառոզ, բոլորն էլ կցում է պրս. խուրուս «աքլոր» են ձևերին։ Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, էջ 204։ Scheftelowitz BB 27, 307 լիթ. gařsas «աղմուկ», հիռլ. gairm, կիմր. garm «գոչիւն» բառերին ցեղակից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 99 բաչ արմատից։

ԿԱՌԱՓՆ, ն հլ. (–փին, –փունf, –փանց) «գլուխ, գանկ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. էջ 106. որից ընդ կառափն հանել «գլխատել» Սարգ. կառափնատել Մրկ. ժբ. 4. Եփր. թգ. 441. կառափնատ Բ. մակ. դ. 42. կառափնել Բրս. մրկ. նրբակառափն Ոսկ. պօղ. ա. 29 (չունի ՆՀԲ). ունինք նաև կառափել Մտթ. իե. 33, կառափետղ Անյ. բարձր. կառափիչ Գոր. և շմ. էջ 86—89, որոնք ծագում են կառափ արմատաձևից։

Windisch. 8 յն. κάρα, լտ. cerebrum «գանկ» բառերի հետ։ Böttich. ZDMG 1850, 356, Arica 68, 125, Lag. Urgesch. 666 սանս. karpara «գանկ» բառի հետ, որ ինքը Arm. Stud. § 1113

մերժում է։ Müller WZKM 5, 268 մերժում է յն. κάρα ձևը և փոխառեալ է դնում քաղդ. קרקף q r q p, ասոր. ܩܪܩܦ q r q b ձևից։ Bugge KZ 32, 48—49 սանս. karpara, հպրուս. kerpetis, հչ. črěpŭ, հբգ. scirbi, գերմ. Scherbe, ռուս. черепъ «գանկը» բառերի հետ, իբրև բնիկ հայ բառ։ Հիւբշ. 458 հնխ. նախաձևը դնելով *skerpo-, *kerpo-, անապահով է գտնում հայերէնի համեմատութիւնը, որովհետև բառիս բուն արմատն է կառ, իսկ –ափն մասնիկ է. հմմտ. կլ–ափն: Հիւնք. յն. κάραβος «նաւ» բառից։ Jensen ՀԱ 1904, 275 ասուր. karpatu «պտուկ» և ասոր. qarqaftā «գագաթ» բառերից է հանում։ Scheftelowitz BB 28 (1904), 149 և 29, 69 կցում է սանս. karpara «գոգաւոր աման, գանկ». kharpara «պտուկ», յն. κάλπη «կուժ», լտ. calpar «աման» են բառերին և բոլորը միասին փոխառեալ է դնում ասուր. karpu, karpatu «պտուկ» բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 74 նոյն է Հիւբշմանի հետ, որոնց հետևում է նաև Pokorny II 580:

ԳԻՌ.—Ալքս. Ախք. կառափ, Ջն. գառափ, Մշ. կառապ «գլուխ». թերևս նաև կառափել խտչ. «լեզուն քիմքին զարնելով շաչեցնել»։

ԿԱՌԵԼ «վառել կամ յամառիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 156. առաջին իմաստով տե՛ս կառ արմատի տակ գւռ. կառ տալ, կառ գցել, կառ ընկնել են ձևերը. իսկ երկրորդ իմաստով՝ անյայտ է։

ԿԱՌԿՈՒՌ «ստեպ, յաճախ, շատ անգամ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. էջ 1 «Իւր տէրն ստէպ հայի ի յինքն և կառկուռ երթայ տեսանէ և պէտ առնէ»։

ԿԱՌՄՆԻ «փանդռնահարաց մրմունջ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 157։

ԿԱՌՆ «թաղիք» Գաղիան։

ԿԱՌՆ «թարախ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է կառնաջուր «վէրքից վազած թարախոտ և արիւնոտ ջուրը» Մարթին։

ՆՀԲ լծ. լտ. cruor «հոսող արիւն»։

ԿԱՌՆՈՒԼ «վախենալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր վկ. 535 (ժէ դարու վերջից). «Խնդալով վազէր ի գնացս և ոչ կառնոյր ի մահուանէ»:

ԿԱՌՈՒՑԱՆԵԼ
ԿԱՌՉԻԼ } տե՛ս Կառ։

***ԿԱՌՔ**, ի–ա հլ. (անեզաբար միայն գործածուած) «կառք» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. (Տաթև. ձմ. ճծ. մի քանի անգամ գործ է ածում եզակի ձևով. ինչ. կառի, կառիւ). որից կառավար ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Փիլիպ. կառավարել «կառքը քշել, կառքով կուիլ» Խոր. Նար. «վարել առաջնորդել ընդհանրապէս. երկիր են կառավարիլ» Նար. Լմբ. կառաւէտ Սեբեր կառամարտիկ Ոսկ. Փիլիպ. կառանշան Ագաթ. կառապետ Գ. Թագ. իբ. 31—34 կառամուտ Գ. Թագ. դ. 28. կառապան նորագիւտ Բ. մնաց. ա. 14. կառաւոր «կառքով գնացող ճամբորդ» Կոչ. 323. խաչակառՙ Անյ. բարձր. մարտակառՙ Նեբս. մոկ. ուկիակառՙ Ճառըն. սայլակառՙ Պտմ. աղէքս. նոր բառեր են դիակառՙ, շոգեկառՙ, ճանրակառՙ, կառախումբ, կառատուն, կառավարչական, կառավարչապետ են։

=Լտ. carrus «մի տեսակ քառանիւ կառք» բառից փոխառեալ է Հռովմայեցոց ժամանակ. իսկ այս լտ. բառն էլ փոխառեալ է Գալլերից. հմմտ. գալլ. carros, հիռլ. կիմր. և հբրըտ. carr «կառք»։ Գալլերը Իտալիա մտան Ն. Ք. Ձ—Ե դարերին. 390 թուին նրանք հասան Հռովմ· Նրանք անքաղաքակիրթ ժողովուրդ չէին. այլ իւրացրել էին իրենց նուաճած ազգերի կուլտուրան։ Աչքի էին ընկնում յատկապէս այն կառքերը, որոնցով նրանք արշաւում էին կամ իրենց իրերը փոխադրում գաղթականութեան միջոցին։ Լատինները վերցրին նրանցից կառքերի զանազան տեսակների անուններ. ինչպ. carrus «քառանիւ կառք՝ իրեր փոխադրելու», carpentum «երկանիւ կառք», petorritum «քառանիւ կառք» են (Meillet, Esq. d'une hist. de la langue latine, էջ 106)։ Հռովմայեցոց միջոցով բառը այնուհետև տարածուեց ամէն կողմ. ինչ. յն. κάρρον, հբգ. charro, charra, գերմ.

Karren, շվեդ. kärra, ֆինն. kärrit, kärryt, ֆրանս. char, իտալ. carro, ռում. անգլ. car, չեխ. kára, լեհ. kary, gary, ալ. gare, ռուս. карета, ասոր. ܩܪܘܟܐ qarūxā, թալմ. קְרוּכִין qərūxin կամ קרין qarōn «կառք» են (Walde 215, Berneker 488, Boisacq 266, Kluge 244): Լտ. carrus <գալլ. carros. այս գալլ. բառն էլ հնդկրոպական է և պատկանում է k'ers- «վազել. 2. կառք» արմատին. հմմտ. յն. σάρσα «սայլ», լտ. sarracum «երկանիւ մեծ կառք» (որոնք ծագում են իլլիր. *sarsa բառից), լտ. curro «վազել», cursus «ընթացք», currus «կառք», յն. ἐπίκουρος «օգնութեան վազող» են (Pokorny I, 427—8):

Նախ Schröder, Thesaur. էջ 58 կը-ցեց գերմ. Karren բառին, վերջինը դը-նելով հայերէնից: Klaproth, Asia polygl, 106 գերմ. Karre: ՆՀԲ լծ. լտ. currus, իտալ. carro, carrozza, պրս. gardūn: Windisch. 8 լատ. currus: Böttich. Arica 56, 14 համեմատում է սկիւթ. καραμύες «սայլ» և καράμυη «սայլի ծածկոց»: Նոյն, Rudim. 53, 225 ասոր. qarūq (իմա՛ qarūxā): Riggs Քերական. 1856, էջ 61 անգլ. car: Տէրվ. Altarm. 14 սանս. car «երթալ» լատ. callis «ճամբայ» բառերին է կը-ցում քայլ, կառք, լտ. currus, currere, գալլ. carrus: Նոյն, Նախալ. 69 հնխ. kar արմատից լտ. currere, currus, հյ. կառք, որ «սակայն կարելի է որ Հռոմք պարզև ըրկած ըլլան Հայոցս՝ carrus գաղղիական-լատինական բա-ռըն»: Պասմաճեան, Մասիս թ. 1893 էջ 251 իբր թուրանեան բառ կցում է ակկադ. fwr «սայլ» ձևին: Հիւնք. լտ. carrum: Հիւբշ. 458 կարծում է որ թեր-ևս Գաղատացիներից է փոխառեալ՝ նոյն իսկ Փոքր-Ասիայում: Սրան հա-մամիտ էր Meillet MSL 10, 280, բայց MSL 18, 349 հաստատեց, որ փոխա-ռեալ է լատիներէնից՝ վերի ձևով: Scheftelowitz BB 26, 68 ասոր. qəruxa ձևից է առնուած՝ սրա վերջաձայն x յոգնակիի նշան կարծելով: Patrubány ՀԱ 1908, 214 յն. γέῤῥον «ծաղկահիւս» բառի հետ: Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397 գալլ. car, իռլ. carr, սանս. kar «շարժիլ», լատ. curro «վազել»: Karst, Յուշարձ. 404 սումեր. gar «կառք»: Մառ, ИАН 1912, 595 ասոր. qarūxa ձևից կամ յաբեթական qwr արմատից. հմմտ. վրաց ღოღორა «անիւ», ღორვა «գլորուիլ»: Pictet, բ. տպ. Բ. 146 հյ. կառք կցում է պրս. čarx «անիւ», յն. κύκλος «շրջանակ» են բառերին:

ԳԻՌ.—Գրականից փոխառութեամբ կայ շատ տեղ կառավարել ձևը (Մրղ. կառավըրէլ). մինչև անգամ Անգորայի թրքախօս հայոց մէջ garavellemek «կառավարել, ճարել» ձևով (Բիւր. 1898, 789):

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբ. karr «կառք», որ անշուշտ զուտ լատինական փո-խառութիւն է: Պէտք չէ հայերէնից կարծել նաև պրս. گاری gārī «ձիասայլ, ֆուրգոն» (չունի ԳԴ. գործածական է այժմ Թեհրանի պրս. բարբառում և այլուր), որի հետ առ առաւելն կապ կարող է ունենալ սումեր. gar «սայլ»:

ԿԱՍ «յետ կանգնել, դադարել, լռանել», արմատ առանձին անգործածական, որից կասիլ կամ կասել ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 7 և երբ. կասեցուցանել Գաղ. ե. 7. Սիր. լգ. 40. Կիւրղ. ծն. Ոսկ. Թես. կասեցուցիչ Եզն. Սե-բեր. կասումն Փարպ. անկասելի Նար:

ՆՀԲ «պրս. kāstan, որ է պակասել. ի մեզ արմատն է կամ, կաս, կաց կամ կայք, կայուր»: Lag. Urgesch. 522 զնդ. kas «նուազեցնել», սանս. kr̥ç: Նոյն, Gesam. Abhd. 53 զնդ. kasyāo, որ կը-ցում է յն. κακίων «յոռեգոյն» բառին. իսկ Arm. stud. § 114 կասուլ «կամենել» և պրս. kih «փոքր» բառերի հետ նոյն է դնում: Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 12 կա-սիլ և կասուլ համաձայն չի գտնում զնդ. kasu «փոքր» բառին: ՀԱ 1895, 231 պա- վանկի անկումով պակաս բա-ռից: Հիւնք. պսակ բառից: Հիւբշ. 458 մերժում է պրս. kāstan, ներկ. kaham

«պակասիլ», զնդ. kasu-, պրս. kih «փոքր» և հյ. պակաս և կասուլ ձևերի համեմատութիւնը։ Karst, Յուշարձան 429 թթր. as, aš, az, yaz «պակասիլ, թերանալ», ույգուր. as, չաղաթ. օսմ. az «քիչ» բառերի հետ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. քաս-մաք «նըհանջել, կարճել» (? բառարանում գըտնում եմ միայն قاصمق qasmaq «սեղմել»)։ Պատահական նմանութիւն ունի հսլ. gašǫ, gasiti, ռուս. гасить, յն. σβῶσαι, լիթ. gestù «հանգցնել, շիջուցանել» են ընտանիքը (Berneker 295), որի արմատն է հնխ. gʷes- (պիտի տար հյ. կե-)։

ԿԱՍ «մանրել, ջարդել». արմատ առանձին անգործածական, որից կասուլ կամ կասել «ցորենը ծեծել, մանրել, կամնել» ՍԳր. կասող Մանդ. էջ 169. կասիչ «կամնող» Ոսկ. ա. տիմ. անկաս «անծամելի» Տօնակ. դիւրակաս Մխ. երեմ։

Lag. Arm. Stud. § 1114 կցում է նախորդին։ Հիւբշ. 458 մերժում է միացնել նրան։ Հիւնք. կալ բայից։ Petersen KZ 39, 427 և Kelt. Gram. II 618 հյ. սկսանիմ, սկիզբն, հիռլ. fo-scann- «գցել, բաղխել, մաղել», to-ind-scann- «սկսիլ» բառերի հետ հնխ. (s)qēn, (s)qan- «բաղխել, զարնել» արմատից, որ շատ կասկածական է համարում Pokorny II 564։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. قصل qaṣl «կասել, կալսել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 325)։

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն Երև. կա՛սէլ, Գոր. Ղրբ. կա՛սիլ «ցորենը կամնել»։ Միւսների մէջ ազդուելով կալ գոյականից (ըստ որում կալի մէջ ցորենը կամնում են կալսում), դարձել է կալսել (օր. Ննխ. գալսէլ), որ և անցել է գրական լեզուին։

ՓՈԽ.—Յ. Գազանճեան, Յուշարձան 330 ա հայերէնից փոխառեալ է դնում գւռ. թրք. كس kes «մանրուած խոտ», որ սակայն ո՛չ ձևով է յարմարւում մեր բառին և ո՛չ նշանակութեամբ։ Թրք. բառը անշուշտ ծագում է kes-mek «կտրել» բայից. համմտ. Թրք. kes-mik «յարդի խոշոր կտորներ»։

***ԿԱՍԲ.** մի տեսակ անծանօթ բոյս, որ Բժշկարանը վարդի հետ եփուած իբրև դեղ է առաջարկում փորացաւի. ունի միայն ՀԲուս. § 1328, որ և քասպ § 3150։

=Արաբ. قسب qasb «չոր արմաւ» (Մաղրըբի բարբառով). տե՛ս Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 323։—ԱՃ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ). նոյնը Նորայր ՀԱ 1923, 496։

***ԿԱՍԴՐԻՈՍ** կամ **ԿԱՍՏՐԻՈՍ** (սխալմամբ գրուած նաև կտորոց, կոքորոս են) «կուղբ, ջրշուն» Եպիփ. բարոյ։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. κάστωρ, որ և լտ. castor «ջրշուն, կուղբ»։ Վերջաւորութիւնը չի յարմարում։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։—ՋԲ և Հիւբշ. չեն յիշում այս բառը։

***ԿԱՍԻԱ** (ի հլ. ըստ ՆՀԲ) «դարիճենիկ, դարչին» Սղ. խդ. 9. Յոբ. խբ. 14. որ և կասիայ (սեռ. կասիայի) Նշ. եզեկ. Նար. խչ. 387. Վանակ. յոբ. կասիաս Նեղոս 700. կասի (-եայ, -եաւ) Եզեկ. իէ. 17. Ոսկ. ա. տիմ. իսկ ըստ Գաղիան.՝ Բժշ. կասիա «կակժիրակ, խիարշէմպէ»։

=Յն. κασία «դարիճենիկ», որ աւելի հարազատ ձև է քան κασσία, որից նաև լատ. casia, cassia, իտալ. cassia, ֆրանս. casse. յոյն բառն էլ փոխառեալ է արևելքից. համմտ. եբր. קְצִיעָה qəṣīʿā, հր-արամ. כסייא kəsiyā, ասոր. kasū (Gesenius[17], 721, Boisacq 419)։ Ըստ վերջինիս յոյն բառը նշանակում է «laurier-cassa, faux cannelier, կեղծ դարիճենիկ, laurus cassia L», իսկ ըստ Анненковъ-ի բուսաբանական բառարանի՝ laurus cassia L=cinnamomum zeylanicum N. ab. E, որ բուն դարչինն է. Ս. Գրքի կասիան հաւանաբար է «cinnamomum aromaticum» (տե՛ս անդ. էջ 99 և էջ 188)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԱՍԻՄՈՆ «մի տեսակ խունկ կամ կասիա» Խոր. աշխ. 615, 616։

Պատկ. Арм. геогр. *81 մեկնում է իբր յն.* κασσία,

ԿԱՍԼԱՅ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ) «դափնի» Վստկ. 74, 137. Լծ. փիլ. Մարթին. Բժշ. որից* կաս-լապտուղ *«դափնիի պտուղը». նմանութեամբ ասուած է նաև միջակ մեծութեամբ ձիթապտուղի համար, որ «կասլայի պտղոյն է նման և յայն ձևն է» ըստ Վստկ. 180 (տե՛ս և* ճապլաս*). ունի միայն ՀԲուս. § 1333։*

Seidel *Մխ. բժշ. § 55 չի մեկնում բառս,* Steinschneider-*ի հաւաքածոյի մէջ՝* WZKM *12, 331 կայ արաբ.* كسيلا kasīla *բուսանունը, որի իմաստը լաւ մեկնած չէ և որ ձևով էլ շատ չի յարմարում մեր բառին (արաբ.* ک k=*հյ.* f, *իսկ* կ= ق q):

ԳՒՌ.—*Ունինք* կասճապտուղ *ձևը Ասատնայում՝ փխ.* կասլապտուղ, *Սվեդ.* q'ուլօ *«դափնի»։*

ԿԱՍԼԻԿ *«մի տեսակ բոյս, որի փայտը թթու նման արմատին խփելով՝ նուռը քաղցրացնում են» Վանակ. ունի միայն ՀԲուս. § 1334։*

ՀԲուս. կասլայ *բառի նուազականն է կարծում։*

*ԿԱՍԿ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կեղևել՝ մանաւանդ եփուած գարի կամ հերիսայ» Եւագր. 7=Վրք. հց. Ա. 322. Լծ. եւագր. որից* կասկաջուր *«գարեջուր» Վրք. հց. Ա. 322, Վրք. ոսկ. Եւագր. 7. Մագ. Թղ. էջ 115. հմմտ. նաև* fաջկէճ:

=*Պհլ.* *kask *«գարի» բառից փոխառեալ, որ թէև աւանդուած չէ, բայց մինչև այսօր էլ պահուած ենք գտնում մի քանի իրանական բարբառներում. ինչպէս՝ մինջանի* kåsk *«գարի»* (MSL *19, 147). եազգուլամի* kåsk *«գարի»* (JAs, *1916, էջ 251)։ Պհլ. ձևից է ածանցւում պրս.* *kašk *«գարի», որ թէև նախորդի նման չէ աւանդուած, բայց պահուած է պրս. մի քանի ածանցներում. ինչ.* كشكاب kaškāb *«կասկաջուր, գարեջուր»,* كشكين kaškēn *«քաշիէն, գարեհաց»,* كشكو kaško *«գարեջուր» և* كشكك keškek *«հերիսայ»։ Իրանեանից է փոխառեալ նաև արաբ.* كشك kašk *«կասկաջուր, գարիի խաշու՝ որ գործածական է բժշկութեան մէջ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 110)։—(Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 111 ունի պհլ.* kazk *«գարիի և ցորենի աղանձ» բառը, որ այլուստ անծանօթ է)։—Հիւբշ.* Arm. Gram. 515:

ՆՀԲ «լծ. պրս. fէշկէf, fէշէf *«հերիսայ», ի* jav՝ *որ է գարի»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ.* Pers. Stud. *էջ 219։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 111 պհլ.* kazk *բառի հետ։*

ԿԱՍԿ *«շագանակ». գործածել է Թովմաս Վրդ. (ըստ ՀԲուս. § 1336). գտնում ենք նաև մի հին ձեռագրի մէջ՝ հետևեալ ձևով. «Կասկըն պտուղ ինչ է բժշկական, անուն կաստանայ» (տե՛ս Եւագր. 7)՝ որից* կասկենի *«շագանակենի» Մխ. առակ։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=*Արդեօք նախորդ բառը չէ՞ իմաստի շփոթութեամբ։*

Lag. Arm. Stud. *§ 1115 սրանից փոխառեալ է համարում յն.* κάστανος, *իսկ* Göttingen-*ի* Nachrichten *թերթի մէջ՝ 1889 մայ" 29՝ (հայ թրգմ. ՀԱ 1889, 159) ընդհակառակը հայ.* կասկ *հանում է յն.* καστανέα *«շագանակ» բառի՞ց։ Հիւբշ. 166 նկատելով որ բառը գործածական չէ հայերէնի մէջ, մերժում է իբր մայր ընդունիլ յն. բառին, իսկ էջ 394 կասկածով հանում է յն. ձևից։* Bugge, Lyk. Stud. *1, 13 Փոքր-Ասիոյ* Κέσκιος *և Հաղդոսի* Keskinda *քաղաքների անուան մէջ է տեսնում։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 217 կցում է* կասկ-ար-այ *բառին և հայերէնից փոխառեալ է դնում յն.* καστανέα *(<հյ.* *կասկեանեա*) և ասոր.* kaskəra *«կողով»։ Հետևելով* Lagarde-*ի* Walde *138 և* Berneker 492 *դեռ շարունակում են հայերէնը մայր համարել յունարէն* κάστανον *բառի, որից էլ փոխառեալ են բազմաթիւ ուրիշ լեզուներ (տե՛ս* կաստանայ *բառի տակ)։* Boisacq *յոյն ձևը դնում է Արևելքից եկած և նրա հետ համեմատում է հյ.* կասկենի *(էջ 420)։*

—ԿԱՍԿԱԾ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «տարակոյս, վտանգի երկիւղ» ՍԳր. Եղն.*

Ոսկ. «կասկածոտ» *Ագաթ. § 1. Մծբ. որից* կասկածել *ՍԳր. Փարպ.* կասկածագոյն *Ոսկ. մտթ.* կասկածանք *Ես. իը. 13. լբ. 9. Ոսկ. յհ. բ. 12. Ագաթ.* կասկածոտ *Բ. մակ. դ. 34. Եզն.* անկասկած *Եզն. Ոսկ.* չարակասկած *Սարկ. քհ.* տարակասկած *Ոսկ. յհ. ա. 41. նոր բառեր են* կասկածական, կասկածամիտ, կասկածամտութիւն *ևն։*

=*Կրկնուած է* կած *ձևից, որի վերջաձայնը կրկնութեան մէջ բաղաձայնի մօտ պատահելով՝ վերածուած է* ս. *հմմտ.* կսկիծ < *կիծկիծ, -կած *ձևն էլ* կարծ *«կարծիք» բառից պարզուելով է յառաջացած։*

Հիւնք. կսկիծ *բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Meillet *1897 թ. (անձնական)։ Կրկնութեան մասին խօսում է Աճառ. ՀԱ 1899, 233։ Թիրեաքեան, Բաղմ. 1908, 504 կրկնուած* կարծ *արմատից։*

ԳԻՌ.—Ախց. կասկած, *Ալշ. Մշ.* կասկաձ, *Երև. Ղրբ.* կածկած. *որից* անկասկածի, անկըսկծի *«յանկարծակի, չսպասած տեղը» Մշ. Վն. Տփ. (վերջինը* անգըսկածի *ձևով)։*

ԿԱՍԿԱԾ *(գրուած նաև* կարկաժ, արկած, կաժ*) «մի տեսակ բոյս.* malabathrum, *արաբ.* սատէճ*» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 216, § 1250 և § 1337, Նորայր ՀԱ 1921, 617 ուղղագոյն ձևը համարում է* կարկաժ *և այս էլ թերևս ուղղելի* կասլայ:

ԿԱՍԿԱՄ *«բուինճակ, մի տեսակ բու». Մխ. առակ. նոյն է* կասուկամ *Տաղ. (Կասուկամն կախուել ընդ ծառն ի վար, Յաչիցն արիւն կու կաթկթայր, Կու կանչէր հազար զինահար, Մէկ մի չերթայր առնոյր ի վար։ Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 322 ա)։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

Հներից Մխիթար Գօշ բառախաղով գրում է. «Բուինճակ աղաղակէ կաս *և միւսն ասէ* կամ. *սակայն ոչ կայ, այլ թռուցեալ այլուր երթայ»։ ՆՀԲ յիշում է պրս.* fէսէf *(իմա՛* کسك kasak) *«անծեղ»։*

ԳԻՌ.—Ակն գասգամ *«մի տեսակ բու? 2. թղթախաղի մի տեսակ է». Մշ.* կասկամ, *որ գործածական է միայն «Կասկամ հաւու պէս կկանչէ» դարձուածի մէջ. իմաստն է «կողբայ»։*

ԿԱՍԿԱՄՈՆ *տե՛ս Սակամոնի։*

*ԿԱՍԿԱՐԱՅ, ի հլ. *«միս խորովելու վանդակաձև գործիք. 2. կաթսայի եռոտանի» ՍԳր. Ոսկ. ա. թես. հնապէս գործածուած է միայն անեզաբար, ներկայ գրականի մէջ երկու թուով էլ կարող է գործածուիլ։ Ըստ Վրդ. և Տաթև. հրց. 357 «*կասկար *է պուտուկ պղնձի»։*

=*Ասորական փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս* -այ *վերջաւորութիւնը. բայց ասորերէնում այս նշանակութեամբ գործածուած չէ. կայ միայն* ܟܣܟܪܐ kaskārā *«կողով», որ բնիկ սեմական բառ չէ և նոյնպէս փոխառեալ է մի ուրիշ լեզուից։ «Կասկարայ» և «կողով» իմաստները տարբեր չեն իրարից և երկուսն էլ բխում են «հիւսկէն» գաղափարից. (կասկարան իր առաջին ձևով այն երկաթի հիւսկէն ցանցն է, որ դրւում է կրակի վրայ). հմմտ. լտ.* craticula *«կասկարայ», որ ծագում է* cratis *«հիւսկէն» բառից. հյ.* վանդակ, *որ նշանակում է «ցանց, կասկարայ, կողով»։—Յայտնի չէ թէ ասորի բառը կապ ունի՞ յն.* ἐσχάρα *«վառարան, խարոյկ, կասկարայ» բառի հետ, որից փոխառեալ են թալմ.* אסקלא asqalā *և թրք.* اسقره əsqara *(ոմկ.* ըսխարա*) «կասկարայ»։ (Յն. բառը ըստ* Boisacq 290 *բնիկ հնդևրոպական է և կցւում է հսլ.* iskra, *ռուս.* искра, *լեհ.* skra *«կայծ» բառերին։* Berneker *433 չի ընդունում այս համեմատութիւնը)։—Հիւբշ. 306։*

ՆՀԲ թրք. իսգարա *և յն.* էսխա՛րա *ձևերին է կցում։* Lag. Arm. St. § 1116 *դրաւ ասորի բառի հետ։ Տէրվ.* Altarm. 106 *և Նախալ. 112 յն.* ἐσχάρα *բառի և ուրիշ ձևերի հետ՝ դնում է հնխ.* skar *«խարել» արմատից. իբր բնիկ հայ (սրա վրայ տե՛ս* խարել *բառի տակ)։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 225 ասորի բառը դնում է հայերէնից փոխառեալ, իսկ* կասկարայ *կցում է* կասկ *«շագանակ» բառին։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մշ. Վն. կասկարա, *Տփ.* կասկարանf, *Մշ.* կասկարէզ, *Խրբ.* գասգարագ, *Զթ.* գէսգէրաf, *Ակն. Եւդ.* գասգըրագ, *Ղրբ.* fսկա՛րէճf[1]. *—նոր բառեր են* կասկա-

ւայf Ակն. Զթ. «մի սատղի անուն», կասկարեկ Ատն. «միշտ սրտնեղութիւն պատճառող մարդ», կասկարէճf Ղրբ. «մի տեսակ խաղ է»։

ԿԱՍԿԵԼ «ամուսնութեան օրէնքը պղծել». մէկ անգամ ունի Մանդ. էջ 150 «Ջաղիր և գարշելի անկողնեօք ամուսնութիւն կասկելով զօրէն խոզի ընդ ցեխ և ընդ տիղմ թաւալեալ»։ (Բառ. երեմ. էջ 157 մեկնում է «կակղել, դադարել, պակասել»)։

*ԿԱՍՍԻՈՊԷ կամ ՔԱՍԻՈՓԷ «Մեծ Արջին հանդիպակաց մի համաստեղութիւն է W տառի կամ ընկած աթոռի ձևով» Շիր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. Κασσιόπη, որից լտ. Cassiope. առասպելական անձնաւորութիւն, որ յետոյ աստեղատան փոխուեցաւ։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԱՍՏ «աքցան». մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. բացատրութեամբ հանդերձ. «Զմի բևեռն (խաղի) և զկաստն, որ է աքցանք»։

Scheftelowitz BB *28, 300* պրս. gāz «աքցան», gazīdan «խածնել, կծել» բառերին ցեղակից է դնում։

*ԿԱՍՏԱՆԱՅ «շագանակ» Վստկ. 4, 136. Բժշ. որ և կաստանոճ Խոր. աշխ. (այսպէս ունի մի ձեռ. փխ. մաշկամիրգ). որից կաստանայի կամ կաստանի «շագանակենի» Վստկ. դ. և միր. կաստանենի «շագանակենի» Քաղ. կաստանոց «շագանակենիների անտառ» Տաղ. (երկուսն էլ առ Ստ. Լեհ.)։

=Յն. κασταvέα կամ κάστανον «շագանակ» բառից, որ ծագում է Պոնտական Κασταvα քաղաքի անունից. փոխառութեամբ յոյներից անցել է շատ բազմաթիւ լեզուների. ինչ. լտ. castanea, հիւս. լատ. բարբառներում casteña, իտալ. castagna. ֆրանս. châtaigne, անգլ. chestnut, հրգ. chestinna, մրգ. kestene, գերմ. Kastanie, հունգ. gesztenye, ռում. agistině, gistině, tǔstanŭ, հսլ. kastanŭ, kostanĭ, ռուս. каштанъ, լեհ. kasztan, ալբան. kŭštenjĭ, թրք. kestane են, բոլորն էլ համանիշ (Walde 138, Berneker 492, Boisacq 420, Kluge 245, որոնք ընդունում են այն կարծիքը թէ յն. κασταvέα ծագած է հայ. կասկենի ձևից. տե՛ս այս բառի տակ)։

Ուղիղ համեմատութիւնը տուաւ նախ Ստ. Լեհ., որի վրայ տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 119—122 և Բառ. ֆրանս. 229 բ։

ԿԱՍՏԻՆ կամ ԿՈՍՊՐԻՆ «կառամարն է». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 157. թուի թէ ուզում է ասել կաղամար «թանաքաման»։ Կաստորիոս, սեռ. կաստորի «կուղբ, ջրշուն» Բար. (Физiологъ, հրտր. Մառի, էջ 34). տե՛ս կաւդրիոս:

ԿԱՍՔԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Գնձ. «Զնոյն դեղ մահաձիր արբուցեալ, ի բարուրս՝ գերակայից լինել հաւասար՝ պատիր կասքելովն վրիպմամբ անբոյժ աշխարհելի»։

ՆՀԲ «նոյն երևի ընդ կասկել «պղծել». թերևս իցէ լծորդ և ընդ ծասfել, որոճել ի միտս, և կամ ծասկել զկասկ, այսինքն զգարի՝ ըստ օրինակի գրաստուց»։ ԱԲ գրելով կասfել կամ կասկել «գարի ծամել անասնոց պէս»։ ՋԲ չունի։

ԿԱՏԱԲ «խոտակեր մի թռչուն է» Մխ. առակ ճխդ։

Կայ արաբ. غداف γudāf «մի տեսակ ագռաւ կամ մի ուրիշ թռչուն» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 818)։ Զայնանիշի սխալով կարելի է կարդալ նաև γadāf: Տե՛ս նաև կատակ (թռչունը)։

ԿԱՏԱԳԱՀԵԼ «կազդուրել, քաջալերել», ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 157 և ՀՀԲ. անստոյգ բառ։

ԿԱՏԱԿ «Ոստի գաւառին յատուկ մի տեսակ թռչուն» Խոր. աշխ. 610։

ՆՀԲ միացնելով կատաք բառին, յիշում է «պրս. fէսէf (իմա كسك kasak), որ է անծեղ, արաբ. ագազ և թրք. սաղսրղան»: Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 700 և 1405) արաբ. գաքքա «կարմիր կաքաւ»։

+ԿԱՏԱԿ, ի-ա հլ. «խաղ, ծաղր, այպանք» Բրս. մրկ. Պիտառ. «ծաղրածու, միմոս, խեղկատակ» Բուզ. գ. 19. որից կատակել

ՍԳր. կատականֆ *ՍԳր. Ոսկ. Եբր. և յհ.* կատակութիւն *ՍԳր. Մծր. Եփր. համաբ. 185—6.* խնդկատակութիւն *ՍԳր. Ոսկ.* խաղակատակ *Բուզ. գ. 10.* այպնակատակ *Ոսկ.՝ յհ. ա. 1.* այպնակատակ լինել *Բ. մակ. ժ. 34.* հացկատակ *Ոսկ. մ. ա. 4.* ծաղրակատակ *ԱԲ ևն։ Երևի նոյն բառն է* կատիկ *Կոստ. երզն. 93 (Ով խօսի բանք աղտեղի դէմ մի յարդարն կատիկով)։ Իսկ* կատակ կերակրոց *ՅՀ. կԹ. 229 ուղղել* կամակ կերակրոց՝ *ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 18։—Նոր բառեր են* կատակարան, կատակախօս, կատակաւէր, կատակերգու *ևն։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g²ad- *արմատից. հմմտ. սանս.* गद् gad, gadati *«ասել, խօսիլ, անուանել, հաշուել»,* गदा gada, gadā *«խօսք, խօսակցութիւն»,* गद्गद gadgada *«կիսատ պռատ խօսիլ, թոթովել, կակազել» ևն։*

ՆՀԲ ֆատակ *«նման» բառից։ Տէրվիշ. տե՛ս* ծաղր *և* կատաղ *բառերի տակ։ Հիւնք.* կտակ *բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Liden, Arm. Shud. *72։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ. Յուշարձան 397* կատու *և* կատաղի *բառերի հետ նզալլ.* cad, *արմոր.* kann, *հիռլ.* cath *«կռիւ, վէճ» ևն։ Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր.* CLIII *պրս.* كده kada *«տուն» բառի հետ՝ մեկնելու համար* կատակերգութիւն *= յն.* κωμῳδία *բառը, որ հանւում է* κώμη *«գիւղ» բառից։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 հյ.* խտիղ *և թրք.* qəǰəq, qədəǰlamaq *ձևերի հետ։—Պատահական նմանութիւն ունի սանս.* kautuka कौतुक *«խաղ, կատակ, երգ, զուարճութիւն»։*

ԳԻՌ.—Մշ. կաղագ:*—Չգիտեմ թէ նոյն բա՞ռն է* կալաֆ *«կատակ» (Ներսէսովիչ, Ռռ. լտ.-հյ. էջ 70 ա), որ հնչւում է Սչ.* գալլաֆ *և որից ունինք նաև Սչ.* գալաֆչի *«կատակող»։*

ԿԱՏԱՂ. *արմատ առանձին անգործածական, որից (ի ածականակերտ վերջաւորութեամբ)* կատաղի *«մոլեգնած» Ոսկ. յհ.* կատաղիլ *Սեբեր.* կատաղումն *«կատաղած» (նորագիւտ բառ) Ագաթ. 185.* կատաղեցուցանել *Եղիշ. դտ. Նոնն.* կատաղենալ *Անյ. հց. իմ.* կատաղած *Ոսկ. մրգր.* կատաղումն *Ոսկ. յհ. ա.* կատաղախօս *Բուզ.* կատաղանՖ *Գէ. ես.* կատաղաբարոյ *(նոր բառ). ունինք նաև* կատաղի *«նշօշ բոյսը» ԱԲ.* կատաղենի *«վայրի թզենի» Վեցօր. 98։*

ՆՀԲ լծ. լտ. catulus *«շնիկ», թրք.* quduz *«կատաղած»։* Canini, Et. e'tym. *148 սանս.* gâtu: *Տէրվ. Նախալ. 68 հնխ.* kat *արմատից է հանում սանս.* katth *«աղմկել», յն.* κωτίλος *«շաղակրատ», լիթ.* kat-ilin-ti *«շաղփաղփել» և հյ. թերևս* կատակ, կատակել, կատաղի: Müller WZKM *8, 281 (ՀԱ 1894, 294) արամ.* קטלא qatlā, *արաբ.* قتل qatl, *ասոր.* ܩܛܠ qatl *«սպանել» արմատից փոխառեալ։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397 հյ.* կատու, կատակ, *նզալլ.* cad, cadol, *արմոր.* kann< kadn, *հիռլ.* cath *«կռիւ, պատերազմ» և յն. լտ. ևնս. այն ձևերը՝ որ յիշում է Տէրվ։*

ԳԻՌ.—Ջղ. կատաղել, *Երև.* կատաղէլ, *Ճմ.* կատաղիլ, *Ագլ.* կտա՛ղիլ, *Գոր. Ղրբ.* կտա՛ղէլ, *Մրղ.* կադըղէլ, *Սլմ. Վն.* կատղել, *Ախց.* կատղէլ, *Ախց. Մկ. Ոզմ. Տփ.* կատղիլ, *Ալշ. Մշ.* կադղել, *ՀՃ.* գադղել, *Նխ. Սեբ.* գադղէլ, *Պլ. Ռ. Սվեդ.* գադղիլ, *ՋԹ.* գադղըլ, *Տիգ.* գըդղիլ, *Ասլ.* գա*ղիլ, *Հմշ.* գադղուշ, *Զրս.* գադղիլ: *Նոր բառեր են* կատղուկ, կատըղտիլ, կատղորիլ:

ԿԱՏԱՂՈՒՆԻ *(միայն անեզաբար գործածուած) «եկեղեցու վերնատունը՝ որ կանանց է յատկացուած». այս իմաստով երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. փետր. 11. (Յիշատակ վարուց Ս. Հօրն Եւագրեայ Ճգնաւորին). «Ի ժամ սուրբ պատարագին եւես զկին իշխանին ի կատաղունիսն... Վասն է՞ր ակնարկեաց ի կատաղունիսն, այս է ի բարձր տեղին՝ որ կայր յեկեղեցին, ուր և կանայք իշխանաց և ազատացն աղօթէին»։ Նոյն բառը նշանակում է նաև «Կուսանաց անապատում այրերին յատկացուած տեղը». այս իմաստով էլ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Աբր. կրետ. 76 «Այլ և ի կատաղունիսն ի վեր՝ յորում կանգնին այր*

մարդիկք, յորժամ հանդիպին ի յանապատն. էր բակեալ և աւերեալ»։

Այս բառը յիշում է միայն ՀՀԲ, իբրև «բառ այլազգական» և մեկնում է «ժամու վերնատուն»։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 130 մեկնում է ըստ Կրետացու, և նման է գտնում յն. καταγώγιον «իջևան, հիւրանոց, բնակարան»։ Աւելի յարմար է թերևս κατάγαιον ձևը, սակայն նշանակում է «ստորերկրեայ» և ո՛չ թէ «վերնատուն»։

*ԿԱՏԱՊԱՆ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «քաղաքապետ, կողմնապետ, կուսակալ» Վրդն. պտմ. էջ 99. Ճապհ. 52. Սամ. անեց. 108. Սմբ. պտմ. հրտր. Շահնազ. էջ 64. Ուռհ. էջ 99. Արձ. ԺԱ դարից (Վիմ. տար. էջ 27)։ Աւելի ուշ ժամանակ ստացել է «այգեպան, այգու պահապան» իմաստը, և այս իմաստով գրւում է նաև կատեպան, կատպան. «էր նորա արջառ հազար, ոչխար երկոտասան հազար, ուղտ 700, ձի 600, էշ 400 և այգեգործս կատապանս 170» (Օրբել. 62). «Մատռուակել գինի յայգւոյն Յիսուսի, որոյ կատեպան Դաւիթ է» (Վրդն. առ. ճժթ. էջ 421). «Երիտասարդքն մեր հովիւք և կատպանք այլասեռից» (Յիշատ. 1248 թ. տե՛ս ՀԱ 1926, էջ 351). «Գտեալ զառողջութիւն և կատեպան մտեալ՝ որ է այգի պահող» (Աբր. կրետ. էջ 19)։

=Բիւզ. յն. κατεπάνω «քաղաքապետ, գլխաւոր» բառից (Sophocles 651 բ). այս բառն էլ փոխառեալ է միջ. լտ. catapanus հոմանիշից, որ ծագում է լատ. capitaneus «գլխաւոր» բառից (արմատն է caput «գլուխ»). սրանից են նաև ֆրանս. catapan «կուսակալ Բիւզանդեան կայսերաց յԻտալիա», իտալ. capitano, ֆրանս. capitaine «զնդապետ, նաւապետ, նաւահանգստի պետ են», Թրք. قپودان qapudan «ծովակալ, նաւապետ» (աղաւ. qapdan, ռմկ. խափտան). շրջումը ճիշտ նոյն է, ինչպէս հսլ. և սերբ. kotopani, հին ռուս. kotopanŭ (յունարէնի նման p-ի և t-ի տեղափոխութեամբ) «վարիչ, նախագահ» (Miklosich, Fremdwörter ind. slav. Spr. էջ 101 և Berneker 588):—Հիւբշ. 355։

ՆՀԲ պրս. գէդ, ճաղ և հյ. կարել «կողմ»։ Վարդան վարդապետի պատմութեան հրատարակիչը (Վենետիկ 1862, էջ 99, ծանօթ. 1) դնում է իբրև յն. καθάπαν «ամենապետ կամ համակար իշխան»։ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 664 կարծում է կազմուած պան մասնիկով պրս. kada բառից? Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ. Mordtmann բանաւորապէս Հիւբշմանին, որ և ZDMG 38 (1884), 432 ընդունեց, մերժելով իր նախորդ մեկնութիւնը։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 198 պհլ. kat «տուն» բառից՝ պան մասնիկով։

ԳԻՌ.—Երև. կատէպան «այգիի պահապան» (այս բառի երկրորդ ձայնաւորը ճիշտ համապատասխանն է յն. ε-ին, մինչդեռ կատապան ձևի մէջ՝ առաջին վանկի ազդեցութեամբ դարձել է ա)։

ՓՈԽ.—Ասոր. ܩܛܒܢ qaṭābān «Մելիտինէի Հայոց կուսակալը» (Brockelmann, Lex. syr. էջ 317). այս բառը փոխառեալ է հայերէնից՝ p>b ձայնափոխութիւնը կատարուելուց յետոյ։ Հայերէնից է նաև վրաց. კატაპანი կատաբանի (տե՛ս Մառ. Физіологъ 1904, էջ XXIX), որ Ջուբինով[2] 597 սխալմամբ թարգմանում է «ստախօսութիւն»։

ԿԱՏԱՐ (ի–ա, ո հլ?) «ծայր, մի գործի վերջը, լեռան գլուխ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. (գաւառականներում և արդի գրականում նշանակում է նաև «աքլորի բռուկ»). որից կատարել «գործել, անել, վերջացնել» ՍԳր. «մկրտել, սրբագնագործել» ՍԳր. կատարումն «ամբողջացում, բովանդակութիւն» ՍԳր. «մահ, նահատակութիւն» Յկ. ե. 11. Կորիւն. «կատարելութիւն» Առակ. ժա. 3. Կող. գ 14. «սրբագնագործութիւն» ՍԳր. կատարելիք «փակման հանդէս» Բ. մակ. բ. 9. կատարած «վերջ» ՍԳր. կատարեալ ՍԳր. կատարելապէս Ոսկ. յհ. ա. 17. Կոչ. կատարելամիտ Ագաթ. անկատար ՍԳր. լիակատար Եւագր. դժուարակատար Ոսկ. ես. երագակատար Ոսկ. ես. քերակատար Իմ. գ. !6. դ. 5. Եզն. Ոսկ. նայրենակատար Կորիւն.

խոռնրդակատար *Ագաթ.* կամակատար *Ա-գաթ. Եղն.* յանձնակատար, գործակատար *(նոր բառեր) ևն։*

Հներից Առաք. լծ. սահմ. 478 անկա-տար *բառը մեկնում է* անկայ, տա՞ր *կամ* ան-կայան, տա՛ր *ևն։ ՆՀԲ* կատար *լծ. հյ.* ծայր *և թրք.* qadar *«չափ»։ Բագրատունի, Քեր. զարգաց. 686 և 691, Տէրվ. Մասիս 1882 հոկտ. 5 և Լեզու էջ 121 արմատը համարում են* կատ, *որ ունի լաւ է պահում* նաւակատիք, *իբր «նորոգ կատարումն».* Canini, Et. étym. *էջ 90* կատարել=*լտ.* cadaver *«դիակ»։—Հիւնք. յն.* κατατόω *«կարգա-դրել, ի կատար ածել»։ Կուրտիկեան, Արևելք 1899 յուլիս 22 պրս.* gah *«տեղ» և* tar *«կատար» բառերից բարդուած։ Յակոբեան, Մաղիկ 1899 նոյ՛ 4 պրս.* ք՚իւթար *«լեռան գլուխ» (հմմ՛* kūh-tār) *և յն.* καταρτίζω*։* Margoliuth, *Թրգմ. Բիւր. 1900, 335 եբր.* כתר ktr *«շըր-ջապատել»,* כתר keter *«պսակ» բա-ռերի հետ։* Scheftelowitz BB 28, 303 *ալբան.* kodrɛ *«բլուր, բարձունք» բառի հետ։ (Այս մեկնութիւնը մերժում է* Pedersen KZ *40, 212, հաստատելով որ ալբան.* kodrɛ *փոխառեալ է ռում.* codru *«անտառ» բառից)։* Patrubány *ՀԱ 1910, 93 հնխ.* gad *«նայիլ» արմատից։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 նգալլ.* cedor *«արբունքի մազ», արմոր.* kaezourek *«արբունքի հասած», իռլ.* caith, *հբրըտ.* caitoir *«արբունքի հա-սած», հիռլ.* catharac *նոյն ձ.։* Karst, *Յուշարձ. 404 սումեր.* gatu *«բարձրաց-նել», 428 թթր.* bay, bat, bet *«բարձր»։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* كتر katr *«փառք, արժանիք» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 93)։*

ԳԻՌ.—Երև. Մկ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կատար *«աքլորի կատար», Գոր. Ղրբ.* կա՛-տար *«աքլորի կատար. փխբ. մարդու գլուխ», Ագլ.* կա՛տար *«գագաթ», Ալշ.* կադար, *Մշ.* կադարք, կադարկ, *Եւդ.* գադարք, *Ննխ.* գա-դառք, *ՀԾ.* գադօր *(<*կատառ) «աքլորի կա-տար».—բայական ձևով՝ Ջղ. Սլմ.* կատա-րել, *Կր. Մրղ.* կատարէլ, *Ոզմ. Տփ.* կատա-րիլ, *Մշ.* կադարել, *Շմ.* կադարիլ, *Սչ.* գադա-րե, *Ննխ.* գադարէլ, *Զթ. Խրբ.* գադարիլ, *Տիգ.* գադրիլ, *իսկ Պլ. մի՛միայն (կարգ)* գադա-րէլ, *«եկեղեցական պաշտամունք կատարել»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. კატარი կատարի *«ծառի կատարը՝ ծայրը», քրդ.* كاتار katar *«թռչու-նի բրուկ»,* katar-a mirižkan *«հաւի կա-տար» (տե՛ս* Justi, Dict. Kurde, *էջ 321)։— Կայ նաև ուտ.* կատաշ *«գանկ, կատար»,* katar *«պալի, կանացի գլխարկի մասերից մե-կը» լազ.* կոտուլա, կուտալա *«գլխի գագաթ»։*

ԿԱՏԱԻԱՆ *«զուիրակ բոյսը, ուրց,* origanum vulgare L» *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo § 417) *Գաղիան։*

*ԿԱՏԷԳԻՍ *(հմմ՛* կատեգիս) *«վերևից յան-կարծակի բաղխող քամի, մրրիկ» Արիստ. աշխ. (ՀՀԲ տալիս է* կատագիս *ձևը)։*

=Յն. καταιγίς *«փոթորիկ, ուրական». ծագում է* καταΐσσω *«վերևից ցած խոյա-նալ» բայից. հմմտ. հեղինակի տուած բա-ցատրութիւնը. «Կատէգիս լինի ասացեալ, որ է մրրիկ, այն՝ որ ի վերուստ բախէ յան-կարծակի»։—Հիւբշ. 355։*

ՀՀԲ համարում է բառ յն։ ՆՀԲ դնում κατηχής *բառից, որ նշանակում է «հնչող». հայ բառը մեկնում է «հնչո-ղական, տուող արձագանգաց». բայց այս իմաստը բնաւ չի յարմարում հեղինա-կի տուած բացատրութեան. անյարմար է նաև տառադարձութիւնը, որ ըստ օ-րինի պիտի տար* *կատեքէս:

ԿԱՏԻԿ *«մակալեզու,* épiglotte», *որ և* գը-թիկ. *երկուսն էլ իբրև մհյ. բառ ունի Նո-րայր, Բառ. ֆր. 481ա. կենդանի է արդի գաւառականներում նոյն ձևով. ինչ. Դվ. Երև. Կր. Ղզ. Ղրբ. (Ալշ.* կադիգ *ձևով)։*

ՓՈԽ.—Ուտ. կատիկ *«մակալեզու»։*

ԿԱՏԻՃԱԿԵԼ *«կատակել». այս բառը ունի միայն ՓԲ. չգիտէ Բառ. երեմ. սակայն վեր-ջինս էլ՝ էջ 157 ունի* կատիճակօղ *«կատա-րումն կամ ցիխ», որ անտարակոյս նախոր-դի հետ նոյն է։—*ր *և* կ *տառերի տարբերու-թիւնը իմաստը բոլորովին փոխում է և մը-նում է անստոյգ՝ թէ դրանցից ո՛րն է ուղիղ։*

*ԿԱՏԻՆԱՐ *«փականք». Նորագիւտ բառ,*

որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. սեղբ. 707 «Առցես կատինար, այս է փակս... ձգեսցես առ քեզ ինքն զդրունսն և յօղամանեակսն մուծցես զշղթայս կատինարին և փակեալ ասասցես...»։

=Յն. κατῆνα «շղթայ», որ փոխառեալ է լտ. catena «շղթայ» բառից։—ԱՃ.

Հրատարակիչը՝ Մեսրոպ եպս. Տ. Մովսէսեան յիշում է միայն թէ բնագիրն ունի κατιταν! ըստ իս ուղղել վերի ձևով։

*ԿԱՏԻՇԻՏԻՏ «քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցիչ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Վրք. հց. Բ. 396 «էր ոմն քահանայ կատիշիտիտ, այսինքն մկրտութեան»։

=Յն. κατηχητής նոյն նշ. որից փոխառեալ է նաև ֆրանս. catéchète. ծագում է յն. κατ-ηχέω «հնչեցնել» բայից։ Ըստ Նորայրի, Հայկ. բառաք. էջ 58 և Բառ. ֆր. 207 բ հայ ձևը պէտք է ուղղել կատիշիտ:

ԿԱՏՆԵԼ «յոգնիլ, վաստակիլ». գիտէ միայն ՓԲ. նոյն բառն է որ Բառ. երեմ. էջ 157 գրում է կատնէի «օգնիւր»։—Անստոյգ բառ։

*ԿԱՏՈՎՂԷՊՍ «աֆրիկեան մի կենդանի, որի համար ասում էին թէ իրեն տեսնողներին սպանում էր». մի անգամ ունի Պիտիդ. վեցօր. 932, որից առնում է նաև Վրդն. ծն. Սխալ գրչութեամբ է կապովղեփոս Յայսմ. մրտ. 21. «Կապովղեփոսն՝ որ կոչի վայրահայեաց, զհուրն բերանովն յերկիր թափէ»։

=Յն. κατῶβλεψ «մի տեսակ աֆրիկեան մեծ antilope». բուն նշանակում է «վայրահայեաց» և ծագում է κάτω «վայր, ցածր» և βλέπω «նայիլ» բառերից։

Գտաւ ու մեկնեց նախ Տաշեան, Մատեն. մանր ուսումն. հտ. Բ. էջ 355, որից յետոյ Հ. Ս. Երեմեան, Բազմ. 1902, էջ 344։

*ԿԱՏՈՒ, ո հլ. (ըստ ՆՀԲ և ՋԲ նաև ի–ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «կատու» Փիլ. լիւս. Մխ. առակ. Վրդն. ծն. որից կատուապաշտութիւն ՅՀ. իմ. պալ. կատուակ խոտ, կատուականջ «բոյսի անուններ» Բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 1345—6). Նոր բառեր են կատուաձուկ, կատուախոտ:

=Աշխարհիս գրեթէ ամէն կողմը տարածուած մի բառ է. հմմտ. յն. κάττα, նյն. κάτα, γάτα, լատ. cattus, մլատ. catus, հֆրանս. cat, ֆրանս. chat, իտալ. gatto, սպան. gato, անգլ. cat, հբգ. chazzâ, գերմ. Katze, հոլլ. kat, katte, շվէդ. katt, katta. հսլ. kotŭka, բուլգ. kotka, ռուս. котъ, кошка, ուկր. kit, լիթ. katē, լեթթ. kak'e, հպրուս. catto են. այս բոլորը հնդեւրոպական լեզուների մէջ։ Միւս լեզուախմբերից ունինք՝ արաբ. قطّ giṭṭ, ասոր. ܩܛܘ qaṭṭu, ն. ասոր. katu, ֆինն. kissa, katti, էստն. kaš, kat, վօթ. katti, վեպս. kaši, լիվ. kaši, լապոն. katto, gatto, չերեմիս. koti, վոտյակ kotsis, սիրյ. kaš, վօգուլ. kadi, kiskä, օստյակ. kati, մորդվին. kata, թրք. kedi են։ Հին դասական աշխարհը ընտանի կատու չէր ճանաչում և չգիտենք թէ այս բոլորը ի՛նչ ճամբով յառաջացած ու տարածուած են (Meillet, Esq. latine 277): Նախապէս գիտունները կարծում էին թէ կատուի հայրենիքը Եգիպտոսն է, որտեղից բերուել է Եւրոպա և այդտեղից էլ տարածուել ամէն կողմ. հմմտ. նուբիական kadis և արաբ. qiṭṭ (վերջինը ԺԴ դարից աւանդուած)։ Արդի լեզուաբաններից ոմանք այն կարծիքն ունին թէ կատուն հնդեւրոպական բառ է. բուն արմատն է հնխ. qat, որ նշանակում է «ցնկնել». հմմտ. ռուս. котиться «ցնկնել», գւռ. котъка «գառնուկ», սերբ. kot «թուխս», kotiti «ցընկնել», լտ. catulus «ձագուկ և յատկապէս շան լակոտ», հիւլ. haδna «ուլ», մբգ. hatele և միռլ. cadla, cadhle «այծ»։ Այս արմատից է ծագել հնխ. qatos, որ նախապէս նշանակում էր ընդհանրապէս «ընտանի կենդանիների ձագ», իսկ յետոյ զանազան լեզուների մէջ յատկացուեց մի որոշ անասունի ձագին։ Առաջին անգամ կելտական լեզուաճիւղում ստացաւ «կատու» նշանակութիւնը. հմմտ. գալլ. cattos, միռլ. catt, կիմր. cath, կորն. kat, բրըտ. kaz, մանգլ. kitte «կատու» են։ Այստեղից անցաւ նախ հարաւ. լատ. cattus աւանդուած է մեզ Յ. Ք. 350 թուին, որից փոխ առնուեցաւ յն. κάττος Յ. Ք. 600 թուին, այնուհետև անցաւ

Գերմաններին, Սլաւներին, մտաւ Արևելք և տարածուեցաւ ամէն կողմ։ Այս կարծիքը սակայն ամէնքից ընդունուած չէ և կան տարբեր ենթադրութիւններ ։(Հմմտ Hehn, Kulturpflanzen[6] 452, 477, 589, Pictet I 381, A. Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinn. Spr. *Տէրվ. Երկրագունտ 1894, էջ 100,* Thurneysen, Keltoromanisches, *էջ* 62, Reallexicon 412, Walde 141, Berneker 590,Trautmann 120, Kluge *246,* Pokorny I, *էջ 338—9 են)։ Հայերէնի մէջ* կատու *բառը գործածուած է յետ-ոսկեդարեան շրջանին. (Ոսկեդարում ընտանի կատուն կոչւում էր* կուզ*). և յայտնի չէ թէ ո՞ր լեզուից է փոխառեալ։ Մեր բառին ամենամօտիկ ձևերն են լատինը և ասորին. և հաւանական է որ հայ ձևը փոխառեալ է ասորերէնից և մեզնից էլ տարածուած է ամբողջ կովկասեան լեզուների մէջ։—Հիւբշ. էջ 307։*

Հներից Վրդն. ծն. բ. 19 մեկնում է «Կատուն ի տանն կալոյն (անուանեալ է)»։ Այսպէս նաև Տաթև. հրց. 220։ Klaproth, Asia pol. *էջ 102 կցում է գերմ.* Kater *և լտ.* catus *բառերին։ ՆՀԲ իբր լծորդ է դնում իտալ. լտ. և ռուս. ձևերը։* Böttich. Arica *66, 81 սանս.* ōtu, *պրս.* gadī, qas, *օսս.* gäde, *լտ.* catus *են։* Lag. Urgesch. *745 լտ.* catus, *լիթ.* katas *են։ Մ. Մսերեան, Ծռաքաղ 1861, էջ 55 ներշնչուելով Վրդն. ծն. մեկնութիւնից՝ ոտանաւորով ստուգաբանում է՝*

Ի կենդանիս յաւէտ կատուն
Ընտանի է, զի կայ ի տուն:—
Է կենդանի բնութեամբ կայթոտ *կամ*
կայթու-,
Մկանց դժնեայ դահիճ, այն իսկ է
կատու։

Müller SWAW *42, 250 և 48, 429 զնդ.* gaòwa *որ «շուն» է թարգմանւում։* Lag. Gesam. Abhd. *80, 13 ասոր.* qaṭṭū *ձևի հետ։ Հիւնք. լտ.* catus *և թրք.* քէտի: *Հիւբշ. 307 փոխառեալ ասորերէնից, որովհետև հայերը «առհասարակ աւելի փոխառու են եղած (ասորիներից) քան թէ փոխատու»։* Patrubány *ՀԱ 1905, 253 ենթադրում է թէ հայերը դեռ Եւրոպայում եղած ժամանակ փոխ առին այս բառը կելտերից և Ասիա անցնելուց յետոյ՝ նոյնը փոխ առին Ասորիները հայերից՝ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկի այլանդակ մեկնութիւնը (Յուշարձ. էջ 397) տե՛ս* կատաղ *բառի տակ։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կատու, *Ալշ. Մշ.* կադու, *Խրբ. Հճ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* գադու, *Ասլ.* գադի, *Տիգ.* գըդու, *Ոզմ.* կատօ, *Սվեդ.* գ՚աղօ:—*Զարմանալի կերպով ջնջուած է Զէյթունում. ուր գործածական է միայն* փը՝սը՝գ *ձևը, որ է* փիսիկ *(այլուր միայն փաղաքշական)։ Նոր բառեր են* արջակատու, կատուաշք, կատուալուայ *(որ և* կատճլուայ*),* կատուախաղող, կատուակ, կատուակծկուծ, կատուաճոռի, կատուաճուտ, կատուամօրի, կատուաճուաղ տալ. կատուասատկ տալ, կատուատէր, կատուաքուն, կատուենի, կատուկախ, կատուաթութ *են։—Միջին հյ. ունինք* կատու *«ԲՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 333ա)։*

ՓՈԽ.—Թուշ. մինգր. կատու, *լազ.* կատու, ղատու, *վրաց.* կատա, կատունի, *ինգիլ.* կատայ, *ակուշ.* կատու, *աւար.* կետու, կետա. *անդի* gedu, *դիդ.* ketu, *կայ. խիւր.* gata, *կաբ.* gedu, *աբազ.* կետուուխ, կետունձ, շըտը, *արչ.* gadu, *տաբաս.* gadu, khatu, *չերքէզ.* կիտու, չատու, *բոլորն էլ նշանակում են «կատու» և վրացերէնի կամ մինգրելէնի միջոցով տարածուած են ամբողջ Կովկասեան սահմաններում։—*

ԿԱՏՍԱՅ *տե՛ս Կաթսայ։*

*ԿԱՏՐԱՂԱ *«մի տեսակ նաւ կամ նաւակ»։ Բառս ունի միայն ԱԲ. աղբիւրը անծանօթ է։*

=Թրք. قادرغه qadərγa *«ցռկանաւ,* galère» *բառից, որ փոխառեալ է յն.* κάτεργον *բառից։ Այս բառը հին յն. նշանակում է «գործ, աշխատանք» և ծագում է* κατά *մասնիկով* ἔργον *«գործ» բառից. բիւզանդական յունարէնում ստացաւ նաև «նաւի սարք» նշանակութիւնը (*Sophocles 652), *իսկ նոր յունարէնում ունի միայն «ցռկանաւ» նշանակութիւնը* (Legrand, Dict. gr. mod. fr. Paris, *էջ 432)։ Երևի նոր յն. յոգ-*

նակի κάτεργα ձևից է փոխառեալ թուրքերէնը, ինչպէս նաև վրաց. კატარღა կատարղա, բուլղար. katrŭga, սերբ. katrĭga, ռուս. катарга, катерга, ուկրայն. katórha «ցռկանաւ»։ Այնուհետև բառը ստացաւ «պատիժ» նշանակութիւնը, ըստ որում ի պատիժ ուղարկում էին նաւերի վրայ աշխատելու. Հմմտ. ֆրանս. condamner aux galères; c'est une vraie galère! գերմ. auf die Galeeren schicken. այստեղից էլ յառաջացած է ռուս. каторга, ուկր. katórha «բռնի աշխատանք» նոր իմաստը (Berneker 494)։—Աճ.

ԿԱՐ, ո, ի հլ. «չուան, լար» ՍԳր. Ագաթ. § 218. Ոսկ. մ. բ. 27. Սոկր. 669 (սեռ. կարուց). «անդամների յօդը» Ոսկ. Ճառք 800. «կարելու գործողութիւնը կամ կարած բանը» (արդի լեզուի մէջ). որից կարել ՍԳր. Վեցօր. կարան «կարուածք, կար, մարմնի յօդ» ՅՀ. ժթ. 23. Բուզ. ե. 43 («կարանէ ի կարան թափ հանեալ զնետն ցամաք ընկենոյր զնա») հասկացուած է իբր «մարմնի յօդ» (կար բառից)։ Մարքվարթ (Նամակ 1926 յունվ.) համարում է իբր զնդ. karana, պհլ. kanār, պրս. karān, kanār, օսս. käron, սոգդ. qārān, քրդ. աֆղ. kinār «ծայր, վերջ». (Horn § 846): «Կապ» Եղիշ. Դատ. էջ 192. Վրք. հց. Ա. 508. կարկատել ՍԳր. եփր. մն. նմանութեամբ «մի պատճառ կամ խօսք կցկցել՝ յերիւրել» Սեբեր. Եղն. կարկատուն Եզեկ. ժզ. 16. Ոսկ. մ. գ. 16. Կոչ. Վեցօր. Եղն. կարուակ կամ կարոււակ «կօշկակար» Վեցօր. 197. կարամուրք «անդամների կպած՝ կցած տեղերը» ԱԹ (գտնում եմ գործածուած Ոսկ. Ճառք. 800 կարամուտ ձևով՝ որ աւելի ստոյգ է երևում. Հմմտ. (Գլուխն) կարս բազումս ունի... իսկ ծխոյ արտաքուստ ստէպ մտելոյ դիւրաւ արտաքս քաղի). խորանակար Գծ. ժը. 3. Ոսկ. մ. ա. 1, յհ. ա. 30. կօշկակար Ոսկ. մ. բ. 24. յհ. ա. 16. մաճրակարկատ Ոսկ. յհ. ա. 4. խրամակարկատ Ես. ժը. 12. Ա. մակ. թ. 62. Մծբ. քէշակարկատ Եղն. ճառակարկատ Ոսկ. յհ. ա. 4. կարոտել «կարկտել» Սիւն. քեր. 213 (նորագիւտ բառ). ճճակարկատ (նոր բառ) են։

ՆՀԲ լծ. թրք. քիրիշ «լար», նոյն ընդ կառան, խառան, այսինքն պարան։ Տէրվ. տե՛ս կարկել բառի տակ։ Հիւնք. պրս. xar «էշ» բառից։—Հիւբշ. 166 ասում է թէ կապ չունի հյ. կար «ոյժ» և իրան. kar «գործել» արմատների հետ։ Scheftelowitz BB 28, 308 սանս. gala «չուան», guṇa «լար»։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. g'ar «կապել, շղթայ, գօտի», հյ. գերի, խառան: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 201 պրս. کار kār «գործ» բառից, իբր «գործել, բանիլ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ճմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կար, Ասլ. Խրբ. Համշ. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գար, Տիգ. գա̈ր, Մրղ. կառ, Ագլ. կօր, Ջթ. գօյ, գօր, Ճն. գոյ, Սվեդ. գուր. այս բոլորը նշանակում են «կար». առանձնապէս կարևոր է կար Սեբ. «սայլի վրայի չուանը» (Գործ 1917, № 4, էջ 84)։—Բայական ձևով ունինք Ջղ. Սլմ. Վն. կարել, Ախց. Գոր. Կր. Ղրբ. կարէլ, Ագլ. Ճմ. Տփ. կարիլ, Սչ. գարել, Ռ. Նխ. Պլ. գարէլ, Ասլ. գարէ՝լ, Խրբ. գարիլ, Համշ. գարուշ, Մրղ. կառէլ, Տիգ. գա̈րէլ, Ջթ. գայիլ. գարիլ, Ճն. գայէլ,—կրկնականն է՝ Ջղ. կարկատել, Գոր. Ղրբ. կրկա՛տէլ, Ագլ. կրկա՛տիլ, Ախց. Կր. կարկտէլ, Սչ. գարգըդել, Նխ. Պլ. Ռ. գարգըդէլ, Ասլ. գարգըդէ՝լ, Համշ. գարգըդուշ, Ջթ. գայգըդիլ, գարգդիլ, Վն. կարկտնել, Տփ. կարկտնիլ, Մշ. կարգդնէլ, Խրբ. գարգըդնիլ, Մրղ. կառկըննէլ, Տիգ. գա̈րգըննէլ, Ճն. գայգը՝ննել, Սլմ. կարկըննել:—Նոր բառեր են կարկտան, կարաման, կարելչէք, կարողչէք, կարկատովի, կարկատորել, կարկատոտել, կարկտնուկ, կարկըտուք, կարկրել, կարովի, կարուկ, կարուձև, ձեկար, կարփակ, դարձկար են։

ՓՈԽ.—Հաստատապէս հայերէնից են փոխառեալ բոշայերէն կարխը «կար, կարկատան», կարխըկարիչ «թել, մանած» (այս խը և իչ մասնիկների մասին տե՛ս նաև ծածկել, ծամել, քարշել և քսել բառերը)։—Հյ. գւռ. կարափէտ ձևից է գւռ. վրաց. კარაფეტი կարապետի «եռանկիւնի փայտէ պրիզմա, որի վրայ կօշկակարը կարելիք կաշին է ամրացնում» (տե՛ս ბეროძე, ხოტყ-

ცოხ-კონა, Беридзе, Груз. глоссарій по имерскому и рач'инскому говорамъ. СП. 1912, էջ 20)։—Հայերէնի հետ շատ նման են, բայց չենք կարող փոխառեալ համարել վրաց. კერვა կերվա «կարել, եզերքը երիզել, կարկըտել, միասին կարել, նորոգել», გაკერვა գակերվա «կարել, նորոգել», გადაკერება գադակերեբա «միասին կարել», ինգիլ. შეკერვაჲ շեկերվայ «կար կարել»։ Բոլորի պարզ արմատն է կեր։ Արդեօք այս երկուսի մէջ նախնական կապակցութիւն կա՞յ։

***ԿԱՐ.** այս արմատի առաջին իմաստն է «ուժ, կարողութիւն», որից յառաջանում են յետոյ «2. սաստկութիւն, շատութիւն» և «3. հնարաւորութիւն»։ Առաջին իմաստից են— **կար** «ոյժ, զօրութիւն» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. և յհ. Կոչ. (ներգ. ի կարու Անկ. գիրք առաք. 52). կարել «կարողանալ» ՍԳր. կարող ՍԳր. կարողութիւն ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. կարողագոյն Ոսկ. յհ. բ. 46. տկար ՍԳր. Եզն. տկարանալ ՍԳր. անկար «տկար» Եփր. պհ. Պիտ. Փիլ. ապիկար Իմ. ժգ. 18. Բ. մակ. ժա. 12. ապիկարել «արհամարհել, կարևորութիւն չտալ, բանի տեղ չդնել» Շապհ. 27. կարաւոր «ուժեղ, զօրաւոր» Տիմոթ. կուզ, էջ 234. կարաւորագոյն «հզօրագոյն» Տիմոթ. կուզ, էջ 250. կարաւորիլ «ուժ առնել» Տիմոթ. կուզ, էջ 250. կարութիւն «զօրութիւն» Տիմոթ. կուզ, էջ 235, 236—7, 250, 258, 268—9, 292, 324, տկարակազմ (նոր բառ)։ Երկրորդ իմաստից են՝ կարի «շատ, սաստիկ, յոյժ» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. կարեպէտ «շատ պիտանի» Եւագր. կարեվէր «ծանրավէր» Ագաթ. Փարպ. կարեձմեռն, կարաձմեռն «սաստիկ ցուրտ ձմեռ» Կոչ. 309, Ոսկ. մ. ա. 12. Վեցօր. 186։ Երրորդ իմաստից են՝ անկար «անհնարին» Մտթ. ժթ. 26. Ոսկ. յհ. բ. 27. կարելի «հնարաւոր» Պիտ. անկարելի Սահմ. Պիտ. անկարելագոյն Առ որս. անկարելիութիւն (նոր բառ) են։ Առաջին երկու իմաստները իրար է միացնում կարևոր «ուժեղ, զօրաւոր» (Կարևոր աղօթից պէտք են և բազում արտասուաց. Ոսկ. եբր. Թ.) «սաստիկ, շատ» (Կարևոր սիրէր զմանուկն. Ոսկ. կոչոս. Ջձմերունս կարևորս. Եզն.)։ Իմաստի այսպիսի զարգացման համար հմմտ. հյ. ոյժ և յոյժ, ֆրանս. pouvoir «կարենալ, զօրութիւն», je peux «կարող եմ», puissant «ուժեղ, զօրեղ, կարող», puissamment «յոյժ, կարի, չափազանց» ևն։

=Իրանեան փոխառութիւն է, որի մայր ձևը՝ իր ածանցներով միասին կորած է. մի՛միայն պահուած գտնուեցաւ նորագիւտ սոգդ. kāδe, kāδī «կարի, յոյժ, très, sehr» ձևի տակ։ Այս արմատից տարբեր են կարիք «հարկ, պէտք» և կարիք «ցաւ, վիշտ»։

ՆՀԲ կար՝ լծ. ճար, թրք. չարէ (իմա՛ պրս. čāra), յն. κράτος «ոյժ» Peterm. 25, Justi, Zendsp. 79, Lag. Gesam. Abhd. 297, Beitr. baktr. Lex. 41 կըցում են սանս. kṛ, kāra, պրս. kār «գործել» արմատներին։ Justi, Kurd. Gram. 209 քրդ. kārim «կարող եմ. կրնամ»։ Տէրվ. Նախալ. 78 սանս. garu, guru, յն. βαρύς, լտ. gravis, գոթ. kaurus «ծանր» և թերևս հյ. ծանր բառերի հետ հանում է հնխ. gar «կարող լինել» արմատից։ Meillet MSL 8, 288 հայ. կարի համեմատում է յն. βαρύς «ծանր» բառի հետ։ Հիւնք. կար «կարկատան» բառի հետ հանում է պրս. xar «էշ» բառից, իսկ կարաձմեռն=թրք. qara qəš «սև ձմեռ» (այն է «դաժան ձըմեռ»)։ Հիւբշ. 166 ասում է թէ բնաւ կապ չունի հպրս. kāra «ժողովուրդ, խումբ, բանակ», սանս. kara «ձեռք, գործողութիւն, գործք» պրս. kār «գործ» ևն բառերի հետ։ Patrubány SA 1, 196 լիթ. giriù, girti «հռչակել», սանս. gūrti «գովասանք» բառերին ցեղակից։ Ենսէն ՀԱ 1904, 271 հաթ. ka... և ūrl արքայանունի հետ է համեմատում։ Scheftelowitz BB 29, 14 կցում է լտ. gravis, յն. βαρύς սանս. gurú- «ծանր» ընտանիքի հետ (նոյնից առնելով յիշում են Walde 353 և Boisacq 115), որ մերժում է H. Petersson, Balt. u. Slav. էջ 56 և Ar. u. Arm. Stud. էջ 120։ Մառ, ЗВО 22, 77, ИАН 1911, 470 և ЗВО 1925, 810 նախնական նշանակութիւնը համարում է «ձեռք» և կցում է վրաց. ხელი, լազ. ხე, երկրորդ սիւ-

նակի լեզուով karpi «ձեռք», և հյ. կուռն, կալայ բառերին. հմմտ. նաև ռուս крат «անգամ»: Պատահական նմանութիւն ունին կաբարդին karū «ուժ» և արաբ. کری kari «շատ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 913):—Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 19 (1916), էջ 128:

ԳԻՌ.—Ղրբ. կա՛րէլ, Գոր. Շմ. կարիլ, Ագլ. գ՚ո՛րիլ, Աժդ. կարանալ, Երև. կարէնալ, Սչ. գարնալ, Ննխ. գառնալ, գրնալ, Տփ. կարամ, չիմ կանա, կարէնալ, բէ կանէնամ, Ակն. գըրամ, գրնամ, Սվեդ. գ՛առնիլ, Ասլ. Պլ. Ռ. Սեբ. գրնալ, Տիգ. գրնոլ, Ախց. կրնըլ, Ալշ. Մշ. կռնալ, Խրբ. գռնալ, Հմշ. գայնըմ, գայցի, Մկ. կոնալ, Վն. կանամ (կտր. կացա, կարցա), Հճ. գանօլ, Զթ. գանըլ (կտր. գանցի):—Նոր բառեր են անկարանալ, զկար «տկար». հետաքրքրական է Ջղ. կարեվոր «կարելի», անկարեվոր «անհնար»:

ԿԱՐ «պէտք, հարկաւորութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք կարիք «պէտք, պիտոյք» Եսթ. ժզ. 16. Ոսկ. կարևոր «հարկաւոր, պէտքի, անհրաժեշտ» ՍԳր. (ի պէտս կարևորս. կարևոր համարել. կարևոր անդամք), որ և «սիրելի, մերձաւոր» Գծ. ժ. 24 (Զազգատոհմն իւր և զկարևոր (բարեկամսն). Եւս. քր. ա. (Ազգականօք և կարևոր բարեկամօք). նոյնը դարձեալ նշանակում է «ամործիք» Բար. 150, 151 (այլ խմբ. երկուորի), 161 (ձ. լս. կօկլվին). Արմատական ձևը պահում է անկար «անկարօտ» Կիր. 172: Կարծում ենք որ նոյն արմատից է նաև կարօտ «պետք ունեցող, չքաւոր» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. կարօտիլ ՍԳր. կարօտանալ ՍԳր. Եփր. նոր գրականում կարօտագին, կարօտակէզ, կարօտաւոր:

ՆՀԲ լծ. Թրք. gerek «պէտքի, պիտոյ, պէտք է»: Հիւնք. լտ. careo «կարիք ունենալ, կարօտ լինել»: Karst, Յուշարձան 420 ալթայ. ker, ger, հարուտ. kärin, ույգուր. kerek, չաղաթ. kirek, օսմ. gerek «հարկաւոր»: Սովորաբար անբաժան է համարւում նախորդ և յաջորդ արմատներից:

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն կարիք «պէտք» ձևով և միայն կովկասեան բարբառներում, որոնցից էլ անցել է արևելեան գրականին: (Արևմտեանը չունի): Նոր բառեր են կարիքաւոր «աղքատ, թշուառ», անկարիք «անկարօտ»:

ԿԱՐ «ցաւ, վիշտ». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք կարիք «ցաւ, վիշտ» ՍԳր. Եզն. կարեկից «ցաւակից, մխիթարիչ» Պիտ. Մանդ. կարեկցութիւն Պիտ. Խոր. անկարեկան Սեբեր. անկարեկից Պիտ. անկարեկիր ՅՀ. կթ. են: Ռճով ասւում է կարի առնել «ցաւիլ, տրտմիլ» Բուզ. և խդ. Բ մկ. դ. 35. Ոսկ. երր. 479. Պտմ. հր. եգիպ. 252—3 (տե՛ս Նորայր, Կոր. վրդ. 374):

Canini, Et. étym. էջ 12 արաբ. gâra «վէրք» բառի հետ: Karst, Յուշարձ. 400 ասուր. kar-tu, kūru «տառապանք, ցաւ»: Բառիս հետ շատ համապատասխան են գալիս հսլ. gore, ռուս. горе, ուկր. hore «ցաւ, վիշտ», բայց այս բոլորը պատահական են, քա որում ծագում են հսլ. goréti, ռուս. гореть «վառել» բայից. հնխ. արմատն է g^wherē, որ տալիս է հյ. ջեր, ջեր-մն են (Berneker 333): Պատահական նմանութիւն ունին նոյնպէս ասուր. kûru, ասոր. ܟܪܝܘܬܐ karyūtā, արամ. כריותא kərīutā «ցաւ, վիշտ»:

*ԿԱՐԱԳ «կոգի». իբր ռամիկ բառ՝ ունի միայն ԱԲ. հին մատենագրութեան մէջ չէ գործածուած և կայ միայն յետին հայերէնում. հմմտ. Թլկր. 34 («է՜ մեղր ու կարագ և կեղևած նուշ»), Քուչ. 52 (Ճերմակ է զէտ կարագ եղ):

=Ենթադրում է պհլ. *karak համանիշը, որի ներկայացուցիչն է պրս. کره kara «կարագ». սրանից են փոխառեալ նաև Թրք. tere yaγə (փխ. *kere yaγə) և քրդ. kereyaγi «կարագ»: Մեր բառը ծագում է հին *կարակ ձևից:

Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 72 ստուգաբանում է հպրս. «կովու իւղ», որով հասկանում է հպրս. gau «կով»+զնդ. raoγna, պհլ. rōkan, պրս. rūγan «իւղ»: Եազըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. varājya «կարագ» ձևից: Հիւնք. կարապ բառից: Թիրեաքեան, Պատկեր

աշխ. գրակ. էջ 195 պրս. fɛ̄rɛ̄ ձևի հետ Bittner WZKM 15, 410 պրս. kara բառից փոխառեալ։

ԳԻՌ.—Հնագոյն *կարակ ձևը պահում է միայն Ագլ. կարա՛կէղ (իմա՛ կարագ+եղ). միւսները վերջաձայնի փոփոխութեամբ ունին կարաf ձևը. այսպէս՝ Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Մշ. Մրղ. Ճմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. կարաf. Խրբ. Համշ. Ննխ. Ռ. Սեբ. գարաf, Մկ. Ոզմ. Վն. կարաf¹, Ղրբ. կա՛րmf¹, Տիգ. գmրmf, Սվեդ. fmrիղ (իբր. կարագ-եղ)։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. karáki, karáγl, որ Karolides, Γλ. συγκρ. 41, 167 այսպէս է բացատրում. «ὁ ἐν Καππαδοκίᾳ ἐξ ὀξυγάλακτος διακρινόμενος καθαρώτατος καὶ ἀρίστης ποιότητος βούτυρος». որեմն պատրաստութեամբ համեմատ ճիշտ մեր կարագն է. ուստի ի զուր Karolides համում է բառս սանս. ghṛ «մաքրել, āghāra «կարագ», քրդ. gherl, իոլ. gert «կաթ» են բառերից, փոխանակ դնելու ուղղակի հայերէնից, ինչպէս են նաև վրաց. კარაქი կարաfի «հացի վրայ քսելով ուտելու կարագ», ավան. կարաf, ինգիլ. կարաղ, կայ. կարագսակ, քրդ. iune k'yärak «կարագեղ» (Աճառ. MSL 16, 365), ուտ. karak «կարագ»։

ԿԱՐԱԽ «քաջ, նահատակ, ընտիր, կորովի». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 157 և ՓԲ. որից կարախել «քաջանալ, զօրանալ», որ չգիտէ Բառ. երեմ., բայց ունի ՓԲ։

ԿԱՐԱԿԱՐԵՂԻԱՆ կամ **ԿՈՐԱՀԱՋԻՐԵԿԱՆ** «ինչք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 158։

ԿԱՐԱԿԻ «յոյժ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 158։ Գուցէ կազմուած կարի «յոյժ» բառից՝ -ակի մասնիկով. ինչ. կրկնակի են։

ԿԱՐԱԿԻՄ «փոսատ». անստոյգ բառ, որ մի քանի անգամ յիշուած է Բառ. երեմ. էջ 158, 161 (երկիցս) և 169՝ ամէն անգամ տարբեր ձևով. այսպէս՝ կարակիմ «փոսատ», կերակրիմ «փոստամ», կերակրիմ «փոսմատ», կրակիմ «փոսատ»։ Ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

***ԿԱՐԱԿԻՆ**, ի-ա հլ. «հիւսնի մի գործիք է. մկրատ կամ աքցան և կամ եռանկիւնի քանոն» Փիլ. ժ. բան. «շրջանակ գծելու գործիք. տճկ. փէրկէլ» Եփր. ծն. էջ 4. «շէնքի կամար» Արիստ. աշխ. Գէ. ես. որից կարակնեալ «կամարաձև պարզած» (սիրամարգի տտունի համար ասուած) Ոսկ. փիլիպ. է. կարակնաճատ «կարծես կարկինով գծուած ձևուած, իբր կլոր» Շիր. էջ 52. Կնիք հաւ. էջ 17. կարակնաձև Խոր. Ջքր. կթ. Գնձ. կարակնաձձնակ «կորաքամակ» Շիր. կարակնապէս «կըս-կլոր» ԱԲ. կարակնակերտ Մագ. Օրբել. կարակնակերտութիւն Մագ. ուրովհետև բառիս ուղ.-հյց. ձևը գործածուած չէ, ուստի յայտնի չէ թէ արմատը կարա՞կն ձևն ունէր, թէ՞ կարակին: ՆՀԲ և ՋԲ դրած են կարակն. ԱԲ դրած է կարակին, ինչպէս ընդունում է նաև Բագր. Քեր. գրգց. էջ 60։ Ուղիղ է միայն վերջինը, ինչպէս ցոյց են տալիս վրացին, յունարէնը, ինչպէս նաև հայ բառի երկրորդ ձևը՝ կարկին, ի-ա հլ. Ոսկ. ես. 264. Գէ. ես. Տոմար. որից էլ կազմուած են կարկնաբոլոր Եղիշ. ծն. կարկնաձև Ջքր. կթ.։

=Յն. καρκίνος «ունելի, դարբինի աքցան. 2. շրջանակ քաշելու կարկին» (որ և κίρκινος «կարկին», լտ. circinus). որից καρκινόω «ծռիլ, կորանալ»։—Բառի առաջին իմաստն է «խեցգետին» և այս իմաստով ունինք կարկինոս. միւս նշանակութիւնները («ունելի» են) բխում են առաջինից՝ խեցգետնի ճանկերի փոխաբերութեամբ։—Հիւբշ. 355։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Պասմաճեան, Մասիս, 1893, 251 ակկադ. գարգինա «կարկին» բառի հետ՝ իբր թուրանեան։ Հիւբշ. 355 թէև ընդունում է վերի մեկնութիւնը, բայց կասկածով, որովհետև՝ հետևելով բառարաններին, արմատը դնում է կարակն, որ ձևով չի յարմարում յունականին։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gargina «քանոն»։ Բառիս ձևի մասին խօսում են Վարդանեան ՀԱ 1922, 585 և Տաշեան ՀԱ 1925, 62։

ԳԻՌ.—Բլ. Վն. կարկին, Մշ. կարգին «ջաղացքի քարերի հաւասարութիւնը որոշող փայտը» (տե՛ս իմ Գւռ. բառ. էջ 557 բ). որից կարկինը գտնել Տ. «կործանիլ, քայքայուիլ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კარაკინი կարակինի *«կարկին» փոխառեալ է հայերէնից՝ ըստ Ղ. Աղայեան, Աղբիւր 1889, էջ 6, յունարէնից՝ ըստ Չուբինով² 594։ Զևի նմանութիւնը միայն առաջինի կողմն է։*

ԿԱՐԱԿՈՒՄ *«աղմոտ» Ագաթ. «տիղմ, ցեխ» Նար. էջ 222. ուրիշ վկայութիւն չունինք։*

ՆՀԲ «լծ. հյ. գայռ, գեռ, *թրք.* չօրագ, *որպէս թէ «կարակուտ, տղմուտ» Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 341 թրք.* قره قوم qara qum *«սև աւազ» ձևից։*

ԿԱՐԱՄՈՒՏ *կամ* ԿԱՐԱՄՈՒՐՔ *տե՛ս* Կար։

Մանրամասն բառիս քննութեան վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ, էջ 214։

ԿԱՐԱՆՈՆ *«մակեդոնական կանացի մի զգեստ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 122 «Առաքեցի բերել ձեզ զկարանոն մակեդոնական»։*

ԿԱՐԱՊ *(ՆՀԲ և ՋԲ դրած են* ո *հլ. բայց կայ միայն սեռ.-ի) «պոր թռչունը» Ղևտ. ժա. 17, Կոչ. 98. Նոնն. Ծառընտ. գրուած է նաև* կարափ *Մեկն. ղևտ. էլ. արիստ. 86, 138, 95. Առաք. լծ. սահմ. 468 (ըստ վերջինիս՝ ոչխարի մեծութեամբ ձիւնասպիտակ թռչուն է Սևանայ լճում)։*

Pott BVS 4, 90 *համեմատում է լիթ.* gulbē *«կարապ» բառի հետ։ Նոյնը նաև* Müller BB I, 163:—Tomaschek, Deutsche Liter. 1883, 1254 *համարում է կովկասեան բառ՝ կցելով վրաց.* ფარფი *«կարապ» բառին։ Հիւբշ. 458 իբր բնիկ հայ՝ կցում է լիթ.* gulbē *բառին կասկածով։ (Այս բառի հետ նոյն են լեթթ.* gùlbis, *հպրուս.* gulbis *«կարապ». բայց թէ ամբողջը ի՛նչ խմբի է պատկանում՝ յայտնի չէ։* Trautmann *101 կցում է կաշուբ.* kêłp, *ռուս.* kółpik, *սլովենց.* kə̀.u̯p *բառերի հետ՝ ընդհանուր սլաւական* *kŭlpĭ *նախաձևին։* Berneker *322 միացնում է հսլ.* golǫbĭ, *ռուս.* го́лубь *«աղաւնի» բառերին և ռուս.* голубой *«կապոյտ» բառի միջոցով կցում է հպրուս.* golimban *«կապոյտ», լատ.* fel, fellis *«մաղձ», լիթ.* geltas *«դեղին» ևն ընտանիքին։ Առաջարկուած են նաև այլ համեմատութիւններ (տե՛ս անդ), այնպէս որ բառի ծագումը դեռ որոշուած չէ)։ Հիւնք. յն.* κάραβος *«նաւ» բառից է հանում։* M. Riabinin, MSL *10, 13 իրար է կցում ռուս.* корабль *«նաւ», յն.* κάραβος, *լտ.* carabus *«խեցգետին» և հյ.* կարապ *ձևերը։*

ՓՈԽ.—Վրաց. კარაპი կարապի *«կարապ» (Չուբինով² 594)։*

ԿԱՐԱՊԵՏ, ի-ա *հլ? «առաջնորդ, առաջնորդ, առաջից գնալով ճանապարհ բաց անող» ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. մ. բ. 9 (յատկապէս թագաւորների և կամ թագաւորական շքախմբի առաջնորդի համար ասուած). որից* կարապետել *Ոսկ. մ. ա. 10. Սեբեր. Եւս. քր.* կարապետութիւն *Յհ. կթ. Կանոն.* կարապետական *Մամբր. Գնձ.* կարապետային *Նար.* նախակարապետ *(նոր բառ)։*

ՆՀԲ լծ. կառապետ *կամ* կարաւանապետ: Lag. Beitr. baktr. Lex. *41, 26 դնում է իբր հպրս.* *kārapati- *«գործապետ» (*kar *«գործել» և* pati *«պետ» բառերից բարդուած)։ Տէրվ.* Altarm. 14 *և Նախալ. 69 իբր* կառապետ՝ *հանում է* կառք *բառից։ Հիւնքն. յն.* χαρυβδίζω. *«մխել ի ջուր, մխրճել», բային է կցում, իբր թէ* կարապետ *բառի բուն նշանակութիւնը լինէր «մկրտիչ»։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1896 ապրիլ (կողի վրայ) պհլ.* karapati: *Հիւբշ. 166 մերժում է համեմատել վերջինիս հետ, որ* Lagarde-*ի ենթադրութիւնն է։* Jensen, Hitt. u. Armen. *էջ 122 դնում է հաթեան ինչ-որ* grəbətwsə *ձևի դէմ։ Մառ* ЗВО *1924, 192 վրաց.* tar-maϑ, *սվան.* ğer-beϑ *«Աստուած» բառերի հետ։*

ԳԻՒ.—Պահուած է միայն իբր յատուկ անուն՝ Կարապետ, Կարօ, Կարպիս, Կրպէ, Կրպօ *ձևերով. որից* կարապետիկ *Մշ. «եփրատից դուրս եկող մի ձուկ, որ և տաշեղ է կոչւում»։*

ԿԱՐԱՍ, ո հլ. (կայ նաև սեռ.-ի. երկուսն էլ յետին) «գինու կամ ջրի մեծ աման» Առակ. իգ. 27. Եղիշ. հրց. 54, Նոնն. 36, Սարգ. յկ. է. (էջ 104), Բրս. մրկ. որից կարասձագ «փոքր կարաս» Վստկ. 114. գինեկարաս Վստկ. (տե՛ս նաև կարասի, որ այս արմատին է պատկանում)։

=Թերևս խալդեան կամ կովկասեան փոխառութիւն է, իբրև մնացորդ՝ Հայաստանի նախահայ քաղաքակրթութեան. հմմտ. հիս. Կովկասեան լեզուներից՝ ագ. խարացի, կուր. խարացէ, լակ. խարազի «կարաս»։ —Աճ.

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 110 յն. κέραμος «բրուտի կաւ, պտուկ» բառի հետ։ Հիւնք. դնում է պրս. քիւրաս «ազգ ինչ խեցեղէն անօթոյ յատակին պէտս»։ (ԳԴ չունի այսպիսի բառ. պէտք է հասկանալ պրս. کراز kurāz «նեղաբերան կուժ», որ Հիւնք. հայերէնին աւելի մօտեցնելու համար, ըստ իր սովորութեան, ուզած ձևին է վերածել։ Բայց այս բառը զուտ իրանեա՞ն է արդեօք։ Սրա դէմ ունինք արաբ. کراز kurāz կամ کرّاز kurrāz (յոգ. kirzān) «նեղաբերան կուժ», որ նոյն է պրս. բառիս հետ։ Թւում է թէ պրս. բառը փոխառեալ է արաբերէնից մանաւանդ եթէ սրա արմատը համարենք krz, որից արաբ. کروز kirūz «պահվտիլ», مكارزة mukāraza «վազելով մի տեղ երթալ պահվտիլ». թերևս նաև کرز kurz «քուրձ» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 197)։ Ըստ այսմ արաբ. և պրս. բառերը պատահական նըմանութիւն ունին, ինչպէս նաև արաբերէնից փոխառեալ սպան. alcarraza, որից էլ ֆրանս. alcarraza «մի տեսակ արևելեան հողէ աման՝ ջուրը հով պահելու համար»։ Արաբերէնից ուշ ժամանակի փոխառութիւն է հյ. ղռազ «գինու թակոյկ», որ իբրև գաւառական բառ յիշում է Նուպարեան, Բառ. ֆրանս. էջ 119 ա ֆր. broc բառի տակ։ Պատահական նմանութիւն ունին նոյնպէս արաբ. قرث qarθ, արևել. թրք. قلاز qalaz «կաշիէ ջրաման» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 361), անգլ. cruise «շիշ», ֆրանս. cruche «կուժ», գերմ. Karausche): Bugge, KZ 32, 51 յն. κρωσσός «դոյլ, կուժ» բառի հետ, որ մերժում է Boisacq 523, ըստ Pedersen KZ 39, 378։ Karst, Յուշարձ. 400 ասուր. kirissu «կարասիք»։ Scheftelowitz BB 28, 282 իբր բնիկ հայ՝ սանս. kalaça «պտուկ, աման» բառի հետ. բայց սրա էլ նախաձայնը համաձայն չէ։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Ճմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կարաս, Սեբ. գարաս, Տիգ. գըրըս, Մրղ. կառաս, Խրբ. գառաս, Սվեդ. գ՚արոււ, Հճ. գայօս. բոլորն էլ «գինու մեծ թակոյկ»։ Նոր բառ է կարասքացէֆ:

ՓՈԽ.—Վրաց. კასრი կասրի «տակառ, մի փթանոց աման». მეკასრე մեկասրե «տակառագործ», მეკასრეობა մեկասրեոբա «տակառագործութիւն».—ռուս. карась, մորդվին. karašja, երկուսն էլ «կարաս»։

— ԿԱՐԱՍԻ (-ւոյ, -եաւ, -եաց) «կահ, աղխ, տան մէջ եղած-չեղածը. 2. գոյք, ինչք, դրամ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. և փիլիպ. Կոչ. Եփր. ել. Եւագր. որից կարասեակ «խղճուկ կահկարասիք» Լմբ. ովս. կարասեկիր «բեռնակիր» Պտմ. աղէքս. կարասապահ «իրերը իբրև աւանդ պահող» (Նորագիւտ բառ) Ոսկ. գծ. 152.—այստեղ է պատկանում անշուշտ նաև կարաս «իր, որևէ բան» (°) անստոյգ բառը՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բարուք զ. 23 «Ջի եթէ ոչ ոք հանապազ զժանկն ի նոցանէ (ոսկուց և արծաթից) արու կարասօֆ կոկէ կորզէ և մաքրէ, և զփայլելն իսկ ոչ փայլեն»։ Հայերէնի ճոխութեան դէմ համապատասխան տեղում յոյնը շատ պարզ ձևով ունի միայն «ἐὰν μή τις ἐκμάξῃ τὸν ἰόν, οὐ μὴ στίλψωσιν» (այսինքն «Եթէ ոչ ոք մաքրէ զժանկն, ո՛չ փայլեն»)։ Այսպէս նաև լատինը, որի հետևողութեամբ Ոսկանեան հրատարակութիւնն էլ ունի «Եթէ ոչ այլ ոք մաքրեսցէ զժանգն, ո՛չ փայլեսցին» (տպ. Սանկտպետ. 1817 թ.)։ Բոլորի մէջ էլ պակասում է արու

կարաuof, *որ երևի նշանակում է «մի պինդ բանով» (եթէ ոսկին մի պինդ բանով չշփեն, չի փայլիլ)։*

=Մագում է նախորդ կարաu *«աման» բառից. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. հյ.* աճօp *«աման, կահ-կարասիք, ինչք», կտ.* vas, vasarium *«աման, ամանեղէն, կարասիք, դրամ», գերմ.* Geräth, Geräthe *«կարասիք, աման-չաման, գործիքներ, ինչք»։*

Pictet II *226 հանում է* զրաճ *բառի՞ց։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւնք։

ԿԱՐԱՐ *«անխոռն» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1357։*

*ԿԱՐԱՒԱՆ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «ճամբորդների խումբ, չու, բանակ» Եղիշ. Խոր. Փարպ. գրուած է նաև* կարեաճ *Բուզ. ե. 2. Մաղաք. աբ. 49. յետին ձևեր են* կարվաճ *Տաթև. ձմ. ձդ.* fաւվրայճ, կարուաճ *Վրդն. առ. 136. նոր բառ է* կարաւաճապետ:

=Պհլ. وسمدا kāravān, kārvān, *պրս.* کاروان kārvān *«կարաւան». փոխառութեամբ տարածուած է ուրիշ շատ լեզուների մէջ. ինչ. արաբ.* قیروان qayravān *(Կամուս. Թրք. Թրգմ. Բ. 92), վրաց.* ქარავანი fարաւվաճի, *թրք.* k arvan, kervan, kevran, *ռուս.* караванъ, *լեհ.* karawana (Berneker 501), *ֆրանս.* caravane, *գերմ.* Karavane (Kluge 243), *սպան.* caravana, *իտալ.* caravana, *անգլ.* caravan *ևն։ Իրանեան բառի ծագումը յայտնի չէ.* Müller WZKM *5, 354 նրա մէջ ուզում է տեսնել իրան.* kār *«կռիւ, պատերազմ» բառը. հմմտ. հպրս.* kāra- *«բանակ», լիթ.* kāras, *հսլ.* kara *«կռիւ», գոթ.* harjis *«բանակ»* (Horn *§ 834)։—Հիւբշ. 167։*

Schröder, Thesaur. *էջ 344 ժողովրդական ստուգաբանութեամբ մեկնում է «կարող վանելոյ».—Կարաւան՝ որ Թուրքն քեարվան կասէ, Հայոց լեզուայ. ասելն սաքի՝ կարող վանելոյ, որ աշխարհօրէն կասեն ղարշու կենալոյ կարող (ակնարկելով այն ժամանակուայ վաճառականական կարաւանների կազմութիւնը, երբ զինուած՝ կռուելու պատրաստ ճամբորդում էին)։ Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որից յետոյ ՆՀԲ,* Spiegel, Huzw. Gram. 187, 190, Müller *ևն։*

ԳԻՌ.—Ագլ. կրա՛վաճ, *Մկ.* կարվաճ. *միւսները նոր փոխառութեամբ* fարվաճ, fէրվաճ *ևն։ Նոր բառեր են՝* կարաւաճկոտրուկ, կարաւաճկորուստ *«լուսաստղ»։*

ԿԱՐԱՒԱՆԴ. *անստոյգ նշանակութեամբ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Ա. Թագ. լա. 3 «Վիրաւորեցաւ ընդ կարաւանդսն ի ներքս». յն. ունի* εἰς τὰ ὑποχόνδρια *«ի սնակուշտսն». տարբեր է եբր. «վիրաւորեցաւ յաղեղնաւորացն»։—ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են կա՛մ «սնակուշտ» (ըստ յն.) և կամ «զրահի վրայ կարած կամ զօդուած տեղերը». վերջին իմաստի համար հմմտ. Բառ. երեմ. էջ 158* կարաւաճդ *«զրահի կապ» և էջ 9* ակարաւաճդf *«յօդք զրահից»։*

Հիւնք. հասկանում է «կուշտ, կող» և հանում է դարաւաճդ *բառից։*

*ԿԱՐԲ *«կաղամախի ծառը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1358։*

*ԿԱՐԲ *«խեցգետին». մէկ անգամ ունի Վեցօր. է. «Անուանեալ կոչին ողորկապատեանք, այսինքն* կարբf *և խեցգետինք»։*

=Յն. κάραβος *«խեցգետին», որից փոխառեալ են նաև լտ.* carabus, *ֆրանս.* crabe *համանիշները։*

Նորագիւտ բառ է։ Տպագրում կապի *ձևն ունենալով՝ բառս անծանօթ էր մնացած. առաջին անգամ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 65, նաև ՀԱ, 1921, 236, Անտոնեանց օրինակի համեմատութեամբ՝ գտաւ ու մեկնեց վերի ձևով։*

ԿԱՐԲԱՆՈՑ *«սատեր և քսան տրամ ոսկի». մէկ անգամ ունի Պատմ. աղէքս. 150 «Եւ անձակ զմրխտաց այլ կարբանոցս տասըն և գզրոցս և տուփս փղոսկրայս»։*

ԿԱՐԳ, ի–ա *հլ. «շարք, դասաւորութիւն, կարգ-կանոն, յաջորդների շարք, հրեշտակների խումբ ևն» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պտմ. որից* կարգ ըստ կարգէ *Վեցօր. Եւս. քր. Ոսկ. ես.* և որ ի կարգին *«և այլն» Ոսկ. յհ. ա. 22.* կարգաւ *ՍԳր.* ի կարգ արկանել *«շարել» Եւս. քր.* կարգել *«շարել, դասաւորել, սահմանել, որոշել» ՍԳր. «գրել, շարադրել» Եզն. Փարպ.*

(ըստ այսմ կարգ «տող, համար» Փարպ. Երզն. մաթ. համտ. հյ. տող «շարք և գրուածքի տող»), «ամուսնացնել» Մխ. դտ. էջ 375, 379, 380, Անսիզք 39. կարգալից Ոսկ. ես. կարգաւոր «կանոնաւոր» Ոսկ. եբր. «կրօնաւոր» Երզն. մաթ. Ոսկիփ. կարգաւորութիւն Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 2. կարգիչ Դ. թագ. ժե. 19. Եղն. Վեցօր. դասակարգ Ղկ. ա. 5. ծննդակարգ Եփր. ծն. եռեքկարգեան Գ. թագ. զ. 36, է. 12. հիմնակարգութիւն Ոսկ. յհ. ա. 10. մշտնջենակարգ Ագաթ. ժամակարգութիւն ՑՀ. իմ. եկեղ. յառաջակարգ Ագաթ. Կորիւն. յարակարգել Եւս. քր. շնորհակարգութիւն Ագաթ. բարեկարգ Պիտ. գըլխակարգութիւն Գր. տղ. Թղթ. զրուցակարգութիւն Խոր. անկարգ ՍԳր. Կորիւն. Ագաթ. Բուզ. յետնաբար «չամուսնացած, ամուրի» Պամ. կիլ. 211. Անսիզք 53. Մխ. դտ. 371.— Նոր բառեր են՝ արտակարգ, անկարգանալ, անկարգապահ, կարգադրիչ, կարգազուրկ, կարգալոյծ, կարգախօս, կարգաբողութիւն, կարգապահ, կարպազանութիւն, կարգապահական են։

Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 141 սանս. varga «կարգ» բառի հետ։ (Սրա հետ է կցւում լտ. volgus, vulgus «ժողովուրդ», որով հայերէնի հետ համեմատութիւնը ձայնապէս բոլորովին հեռանում է)։ Եագըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս. varga «կարգ»։ Հիւնք. կարճ բառից։ Արշէզ, ՀԱ 1896, 268 եբր. גוא aug «կարգ» բառից (որ Gesenius-ի բառարանի մէջ գոյութիւն չունի. չկայ նաև ארג arg ձևով)։ Patrubány ՀԱ 1908, 85 դնելով <*գարկ, կցում է սանս. várgas բառին, որից բաժանում է լտ. vulgus:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Կր. Երև. Ղրբ. Մրղ. Շմ. Տփ. կարf, Մկ. կարf¹, Մշ. կարկ, Ակն. Պլ. Սեբ. Սչ. գարf, որոնք սովորաբար նշանակում են «եկեղեցական աստիճան, կրօնական արարողութիւն, թաղման կարգ», իսկ Սչ. «կարգ, օրէնք». որից Ախց. Կր. կարfէլ, Տփ. կա՛րfիլ, Ակն. Պլ. գարfէլ, Ասլ. գարfէ՝լ, Խրբ. գարfիլ, Մշ. կարկել, Սչ. գ՛արfել, Հմշ. գարfուշ «ամուսնացնել»։ Նոր բառեր են կարգուիլ, կարգուկ, կարգմուն, կարգին «լաւ», կարգաւորցու «կրօնաւորացու»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კარგი կարգի «կարգ, շարք. 2. գեղեցիկ, սիրուն, ընտիր», კარგი ღვინო կարգի ղվինո «կարգին (լաւ) գինի», კარგი კარაქი կարգի կարաքի «կարգին (լաւ) կարագ», კარგი ადამიანი կարգի ադամիանի «լաւ մարդ», კარგი ა կարգի ա «լա՛ւ, քաւական է». კარგვა կարգվա «կարգաւորութիւն, կարգադրութիւն», მკარგავი մկարգավի «կարգադրիչ». საკარგავი սակարգավի «վերակացու, հսկող», განკარგულება գանկարգուլեբա «կարգաւորութիւն, վարչութիւն», განკარგვა գանկարգվա «իշխել, ուղղել, կանոնաւորել, կարգադրել, կարգաւորել»։—Աղերդի արաբախօս քրիստոնէից բարբառով gark «աքեմ քահանայական» (Բիւր. 1899, 116), ուտ. կարf «կարգ» (դպրոցի միջոցով մտած բառ)։

ԿԱՐԴ «մի տեսակ խոտ. sicelium, coccocypselum» Ստ. լեհ. ունի միայն ՀԲուս. § 1359։ Կարո՞ղ է արդեօք աղաւած լինել Եփր. մատ. Բ. 290 կարդատունկ բառից, որ մի սխալագիր գրչութիւն է և պէտք է ուղղել արդատունկ. համտ. J. Schäfers, Eine altsyr. antimark. Erklärung, ուր բառիս առաջին մասը համարուած է ասոր. ܩܪܕܐ qardā «ricinus communis» բոյսը (ՀԱ 1920, 381)։

ՀԲուս. համարում է պրս. խարտ «cardamomum», որի դէմ տե՛ս Նորայր ՀԱ 1924, 551։

+ԿԱՐԴԱԼ «ձայնել, գոչել, աղաղակել, հրաւիրել; կանչել, անուանել, յորջորջել» ՍԳր. Ագաթ. Փարպ. «բարձրաձայն կարդալ» Եսթ. ը. 13 («Եւ պատճէն հրովարտակացն ցուցեալ կարդացեալ լիցի առաջի ամենայն աչաց». որի դէմ յոյնն ունի ἐκτιθέσθωσαν ὀφθαλμοφανῶς «դիցեն ականյայտ», եբր. «յայտ արարեալ»). ապա յետոյ պարզապէս «կարդալ, ընթեռնուլ» Փարպ. (տե՛ս Այտընեան. Քնն. քերակ. էջ 69). որից կարդացողութիւն Նչ. քեր. կարդացութիւն Ոսկիփ. Սիմ. եկեղ. կարդացումն Եղիշ. Փարպ. գրակարդաց Եղիշ. Լմբ. պտրգ.—Նշանակութեան զարգա-

ման բոլոր ատրճանները ցոյց են տալիս երր. ասոր. և արաբ. qra. Համմտ. նաև պրս. خواندن xᵛāndan «կանչել, ընթեռնուլ, արտասանել, աղօթել»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g²erdh- «աղաղակել» արմատի սորրին ձայնդարձից (g²r̥dh-). Համմտ. լիթ. gerdas «գոչիւն, ճիչ, աղաղակ, լուր տալը», girdéti «լսել», gā̃rsas «ձայն, հնչիւն, աղմուկ», լեթթ. dzirdêt «լսել», հպրուս. gerdaut «ասել»։ Հաւանական է թւում որ այս արմատը աճած լինի dh աճականով՝ պարզական g²er- «գոչել, գովել» արմատից, որի ժառանգներից յիշենք այստեղ սանս. gr̥nā́ti «երգել, գովել, յայտարարել, ծանուցանել», guraté «բարևել», gīr «երգ, գովեստ», զնդ. gar «գովաբանել», garo «գովասանք, գովասանական երգ», լտ. grātus «շնորհօք և երախտագիտութեամբ ընդունած, հաճելի, երախտապարտ», ալբան. geršás «հարսանիքի հրաւիրել», լիթ. giriu, giȓt «գովել, հրաշակել», լեթթ. dzìrties «պարծենալ», հպրուս. giitwei «գովել», հսլ. žrŭti «զոհել» և b աճականով՝ լիթ. gef̃bti «պատուել», հպրուս. gerbt, gērbt «խօսիլ» են (Pokorny 1, 686—7, Ernout-Meillet 414)։

Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 449 բարոզ բառի հետ սանս. gr̥ արմատից՝ Lag. Ges. Abhd. 102, 103 յն. κράζειν «կոչել»։ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 141 սանս. gard «ցնծալ», զնդ. gərəd- «ոռնալ»։ Տէրվիշ. Նախալ. 55 հնխ. gar «գոչել» արմատից, իսկ էջ 76 տե՛ս ծաղր բառի տակ։ Bugge KZ 32, 55 լիթ. wafdas «անուն», հպրուս. wirds, գոթ. waurd, գերմ. Wort «բառ» բառերի հետ է կցում։ (Այս մեկնութիւնը յիշում են Walde 820 և Brugmann² I 303 կասկածով։ Ընդունելի չէ, որովհետև յիշեալ բառերը հանւում են հնխ. u̯er-dh արմատից, որ պիտի տար հյ. *գերդ։ Այս պատճառով էլ՝ Meillet MSL 9, 150 կցում է հպրուս. gerdaut «ասել» բառին։ Հիւբշ. 458 սրա վրայ աւելացնում է նաև լիթ. gif̃sti «ասանիլ», girdéti «լսել» և բոլորը անապահով է գտնում։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248 ք հնխ. kar «գոչել, աղաղակել» արմատից. Համմտ. սանս. kr̥t, զնդ. karitunam «կարդում»։ Հիւբ. բարտէս, բարտ և արաբ. qirā'at «ընթեռնուլ»։ Patrubány SA 2, 243 և ՀԱ 1903, 221 դ յաւելականով qar արմատից. Համմտ. սանս. kāru «գովասանք», յն. κῆρυξ «քարոզ», լտ. carmen «բանաստեղծութիւն» են։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 205 պրս. کرزیدن garzīdan «ողբալ» բառից։ Pokorny 1, էջ 283 յիշում է Bugge-ի մեկնութիւնը, բայց աւելի հնխ. gᵘ̯erā- «գոչել» արմատից է ուզում դնել։ Նախ Meillet MSL 9, 150 կցել էր հպրուս. gerdaut «ասել» բառին, որին աւելացրել էր Հիւբշ. 458 լիթ. gif̃sti «ասանիլ», girdéti «լսել» և ամբողջը միասին անապահով էր գտնում։ Այժմ լիթ. gérdas «գոչիւն, աղաղակ» են ձևերի յաւելումով համեմատութիւնը ուժի մեջ է մնում։

ԳԻՒ.—Ողմ. կարդոլ, Ջղ. կարդ'ալ, Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Տփ. կարթալ, Գոր. Ղրբ. Շմ. կարթիլ, Խրբ. գարդ'ալ, Հւր. գըրդոլ, Սվեդ. գարդ'իլ, Ալշ. Մշ. կարտալ, Մկ. կարտոլ, Վն. կըրտոլ, Ակն. Ասլ. Պլ. Ռ. Սեբ. գարթալ, Տիգ. գըրթոլ, Զթ. գայդ'օլ. գարդ'ոլ, Ննխ. գարթալ, գաշթալ, Համշ. գաշթուշ, Սլմ. կ'առթալ, Ագլ. կ'ոռդիլ, Սչ. գ'արդ'ալ, Հճ. գ'այդ'օլ, բոլորն էլ «ընթեռնուլ» և «ասանիլ, սովորիլ», ինչպէս նաև «եկեղեցում տիրացութիւն անել». Ղրբ. նաև «երգել (թռչունի)»։ Նոր բառեր են կարդացոր, կարդում, կարդմունք, կարդան, կարդման։

ԿԱՐԴԻՆ «նարդոս ծաղիկը». մէկ անգամ ունի Խոր. աշխ. (ըստ ձեռ.) չեն յիշում ՋԲ և ՀԲուս. ըստ որում տպուած է նարդիս։

*ԿԱՐԴԻՆԱԼ, ի-ա հլ. «պապական ծիրանաւոր եկեղեցական». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ, իբրև նոր բառ. հնից ունինք կարտինալ Օրբ. հկճռ. ժա, էջ 159 (սեռ. կարտինալացըն), կարտինար Նղշ. լտ. 421 (սեռ. կարտինարաց). Յայսմ. մայ. 4 (Եկն ֆռանգ կարտինար մի, որ է վանաց հայր). Օգոստ. բաջ. 13։

=*Լտ.* cardinalis *«ծիրանաւոր», ֆրանս.* cardinal, *բիւզ. յն.* καρδινάλιος, καρδινάλις. *ծագում է լտ.* cardo *«ծխնի» բառից, բուն նշանակում է «ծխնու վերաբերեալ», երկրորդաբար՝ «գլխաւոր», որից էլ անցել է «ծիրանաւոր» նշանակութեան։*

ԿԱՐԵՆՂԱՅ *կամ* ԿԱՆՆԵՆՋԱՅ *«աթոռք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 158։*

+ԿԱՐԹ, ի հլ. *«ձուկ որսալու ճանկ» ՍԳր. «թռչունների ոտքի վրայի ճանկը, բիտ» Ղևտ. ժա. 21. «ոտքի ջղերը, ոտք, սրունք» Նիւս. երգ. Ճառընտ. Եփր. աւետ. 318. «ոտք» Ոսկ. ա. կոր. «մեծ գամ» Մագ. թղ. 59. «փխբ. որոգայթ, մարդ խաբող հրապուրանք» Եփր. հռ. 30 (չունի ՆՀԲ). ոճով ասւում է* կարթ արկանել *Ոսկ. փիլ. 483. որից* կարթակոտոր *«ջղակոտոր, ջարդուփշուր» ՍԳր.* կարթաբար *«կարթի պէս» Փիլ. լիւս.* կարթաճարեալ *«ոտքերը կոտրատած» ՍԳր.* կարթաձուկն *Շիր.* կարթապան *«սռնապան, պաճիճ» Մխ. դտ. էջ 264.* կարթել *«կարթով բռնել, թակարդը ձգել» Ոսկ. ղկ. Փիլ. Լաստ. «ճամբան շեղել, մէկ կողմ ծռիլ երթալ» Բ. մակ. ժբ. 10. Փարպ. (ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 60 այսպէս է ուղղել նաև Բուզ. դ. 24* կաթել *բառը, որ ուրիշները «կողմ» էին թարգմանում).* կարթընկէց *«ձկնորս» Ես. ժթ. 8։ Արմատի առաջին և հիմնական իմաստն է «կեռ»։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* g^2ĭptl *ձևից՝* p-*ի անկումով և* t-*ի սովորական թաւացումով յառաջացած. հնխ.* g^2ĭpti- <g^2ĭbti- *յառաջացած է հնխ.* g^2ĭb- *«ծռել» արմատից՝* -ti *մասնիկով. պարզ արմատը երևան է գալիս սլաւ և գերմանական լեզուների մէջ՝* g^2erb- (g^2reb-) *ձևով. հմմտ. հսլ.* grŭbŭ *«կռնակ»,* grŭbo-nosŭ *«կորաքիթ», ռուս.* горбить *«ծըռել»,* горбъ *«կուզ, սապատ, ուռուցք, կըռնակ», նսլ.* gr´ba *«խորշոմ, ծալք, կնճիռ, կուզ», լիթ.* gárbana, gárbina *«գռուզ մազեր», իռլ.* gerbach *«խորշոմեալ», նիսլ.* korpa *«ծալք, կնճիռ», հբգ.* chrāpfo *«կարթ, կեռ, մագիլ, ճանկ» և թերևս նաև հիռլ.* gairr *«սրունքի ոսկորը»։ Նոյն արմատի ռնգային ձևից են հբգ.* krampf *«կորացած, կեռ, ջղաձգութիւն», նբգ.* krampe *«դռան կեռը», լեհ.* grąba *«բարձրութիւն, բլուր» ևն (*Berneker 369, 355, Walde 332, Pokorny 1, 596):

Justi, Zendsp. *80 դնդ.* karota *«դանակ» բառի հետ կասկածով։ Տէրվ. Նախալ. 70* որթ, խրճիթ, *լտ.* crates *«հիւսուածք», յն.* κάρταλος *«որթ, կողով», սանս.* kart- *«հիւսել» ձևերի հետ՝ հնխ.* kart *«հիւսել» արմատից։ Հիւնք.* բակուրդ *բառից։* Scheftelowitz BB 28, 303 *և* 29, 29 *լտ.* cardo *«ծխնի» բառի հետ։ Սրա արմատն է հնխ.* sqerād *«դառնալով շարժիլ, ճօճիլ», որ չի կարող տալ հայ.* կարթ. *ուստի մերժելով՝ ուղիղ մեկնութիւնն է տալիս* Lidén, Arm. Stud. *էջ 36—37 (նոյնը կրկնում է* Walde *131 և 332)։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. կարթ *«ձկան կարթ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. კართი կարթի, კარსი կարսի *«շիղ, երակ, սրունքի գէր մասը, ոլոք»,* საკართული սակարթուլի *«ծնկակապ»։*

ԿԱՐԺ *«թելի փաթոյթ». յիշում են միայն ՀՀԲ, ԱԲ և ՋԲ. որից* կարժառ *«dévidoir». երկուսն էլ միջին հյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բռ. ֆր. 395 ա և 433 բ)։*

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 205 պրս. كژ gaž, *որից արաբացեալ* قز qaz *«վատ տեսակի մետաքս» (որ սակայն թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ տարբեր է մեր բառից)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Վն. Տփ. Կր. Սլմ. կաժ, *Ակն. Խրբ. Հմշ. Ննխ. Սեբ. Սվեդ.* գաժ, *Ջթ.* գոժ, *Տիգ.* գոչ, *որից* կարժառ, կարժել, կաժպանիր *«թելպանիր» (Ննխ.* գաժ-բէնիր, *գիւղերը՝* գար-բ'անիր, *անկախ* կաժ, կարժ *բառի չգոյութեան պատճառաւ՝ շփոթուած* կարճ *ձևի հետ),* կաժման *Ղրբ. «վտիտ, նիհար»։ Նոյն է նաև* կաճ *Խն. «մանածի թելերը», որից* կաճրար *«մանածի թելերը պատրաստելու գործիք»։*

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. kaši maza *«մի տեսակ պանիր»* Karolides, Γλ. συγκρ. 172. *—հեղինակը ի զուր է ճգնում մեկնել այս բառը լտ.* caseus *«պանիր» և հյ.* կաշի, *թրք.* qayəš *«փոկ» ևն բառերով, պատճառաբանելով թէ հին ժամանակ այս պանիրը կաշիէ*

ամանների մէջ էին պահում. ուստի և անունը անցել է նիւթին։

ԿԱՐԻ *տե՛ս* Կար։

ԿԱՐԻԱՏՈՍ *«պաշտելի կամ երկրպագելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 152։*

ԿԱՐԻԿԱՐՍ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կաղանկատուացու մէջ. «Ներքուստ սկայ զրոլորս հրապուրէր աղխս աշտարակաշէն առնել* կարիկարս»: *Այս հատուածը չկայ տպագրում. ունի միայն ՆՀԲ ըստ Վենետիկեան ձեռագրի (տե՛ս* fաrուկիr *բառի տակ), որ և սրբագրում է* fաrուկիr:

*ԿԱՐԻՃ, ի–ա *հլ. «կարիճ միջատը,* scorpion» *ՍԳր. Վեցօր. 120, 196. Կոչ. «փոխբ. կարիճի նման չար» Եղեկ. բ. 6. Եզն. «մի սատեղատուն» Վեցօր. 120, Եզն. «փշոտ կամ խայթոցաւոր գաւազան» (որ և* fուf*) Բ. Մնաց. ժ. 11, 14, Կիւրղ. Թգ. որից* կարճախայթոց *Վրդն. եւ.* կարճաճար *Բժշ.* ջրակարիճ *Վանակ. հց. Թերևս նաև* կարճըճղեաց *(միջին* ը*-ով գրուած) կամ* կճըճղեաց *«մի համաստեղութեան անուն» ԱԲ (տես* կճճղիաց):

=Փոխառեալ է Փոքր-Ասիական մի լեզուից, որից է նաև յն. καρῖς, καρῖδος, *դոր.* κωρίς, κουρίς *«խեցգետին»։ Երկու իմաստների նոյնութեան համար հմմտ. հյ.* կարիճ <*Ղրբ. «խեցգետին», արաբ.* عقرب ʿaqrab *«կարիճ» և* عقرب الماء ʿaqrab-al-ma *«խեցգետին (=ջրի կարիճ)», լտ.* nepa *«կարիճ. 2. խեցգետին»։—Աճ.*

Peterm. *25, 26 պրս.* خرچنك xarčang *«խեցգետին» բառի հետ, որ սակայն բարդուած է* xar *«էշ» և* čang *«ճանկ» բառերից։* Lag. Arm. Stud. *§ 1127 արմատը դնում է* կար, *իսկ* իճ *մասնիկ։ (Իրօք որ բառիս հոմանիշն է* կոր *(տե՛ս այս բառը), ուստի Թերևս արմատն է* կար. *մասնիկի համար հմմտ.* ուտիճ, լուիճ, աղաւնիճ*)։ Եաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս.* vrçcika *բառից։ Հիւնք.* կարճ *բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և* Karst, *Յուշարձ. 404 սումեր.* gir *«կարիճ»։ Յն.* καρῖς *բառը* Ehrlich KZ *39, 556 հանում է հնխ.* k'er- *«գլուխ» արմատից (ըստ որում այս խեցեմորթի գլուխը շատ ուժեղ է և մարմնի մեծագոյն մասըն է կազմում)։* Boisacq *413 յիշում է այս մեկնութիւնը առանց դիտողութեան.* Pokorny 1, 404 *ձևական դժուարութիւններն ի նկատի ունենալով՝ շատ հաւանական, բայց ո՛չ վերջնական է համարում։ Իմ տուած մեկնութեամբ բառիս այսպիսի ծագումը եթէ չի ջնջւում, առնուազն Փոքր-Ասիա է փոխադրւում։ Ըստ այսմ հյ.* կարիճ *բառի հետ կապ չունի* կոր *հոմանիշը, որ տե՛ս առանձին։ Իմ մեկնութիւնս ընդունում է նաև* Meillet *(Նամակ 1930 դեկտ. 8)։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Մկ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կարիճ, *Ղրբ.* կա՛րիճ, կա՛րէճ, *Ալշ. Մշ.* կարիչ, *Սեբ.* գարիչ *Ոզմ.* կարէ՚ճ:*—Ղրբ. նշանակում է նաև «խեցգետին», ինչպէս արաբ. էլ ունինք* عقرب الماء ʿaqrab-al-ma *«խեցգետին» (բուն «ջրի կարիճ»)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. კარიჭი կարիճի *«կարիճ». ունի Գրիշաշվիլի, Ջվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 242 (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։*

ԿԱՐԻՇՆ *«նմանութիւն կամ կա՛ սր». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 158 (բ. տպ. կամ* այար*). երկուսն էլ անհասկանալի։*

*ԿԱՐԻՏՈՍ *«մի տեսակ փոքր խեցեմորթ. ղինեասպաս». մէկ անգամ ունի Վեցօր. է (էջ 152) «Ոչ զի քան զկարիտոս և զմենդոս մեծամեծք են»։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Յն. καρίς, *սեռ.* καρῖδος *«մի տեսակ ծովային խեցեմորթ», որից նաև Թրք.* karides. *ըստ այսմ մեր բառը ուղղելի է* կարիդոս, *ինչպէս դնում է նաև Վեցօրէից Վենետիկեան հրատարակիչը։—Հիւբշ. 355։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԱՐԻՔ *տե՛ս* Կար։

ԿԱՐԾ *«կարծիք, ենթադրութիւն» Ոսկ. ա. տիմ. և ես. որից* ի կարծ *«ենթադրութեամբ, կարծիքով» Ես. ժա. 3. Ոսկ. յհ. Եղիշ.* կարծել *«համարել, այնպէս ենթադրել» ՍԳր. «կասկածիլ» Տոբ. ը. 8. Սղ. ճժը. 39.* կարծեալ *Գաղ. բ. 2—9. Ոսկ. մ. ա. 4.* կարծեցեալ *Ագաթ.* կարծեցուցանել *Եւս. քր. Եզն.* կարծական *Ոսկ. ես.* կարծեխօս *Եւս. պտմ.*

կարծիf ՍԳր. Կիւրղ. Թգ. Ոսկ. մտթ. յանկարծ ՍԳր. յանկարծակի ՍԳր. յանկարծուստ ՍԳր. յեղակարծ ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. յայլակարծուց Բուզ. կաղակարծ Մծբ. Ոսկ. ա. կոր. որ և կեղակարծ Յհ. իմ. երև. Մաշկ. ընդունայնակարծ Եւս. քր. Վեցօր. Եփր. գաղ. դժուարակարծելի Փիլ. իմաստակարծ Փիլ. նխ. տարակարծ Բուզ. կարծոտ «կասկածո՞տ» (չունի ԱԲ) Տաթև. Հարց. 247=կարծկոտութիւն Էֆիմ. էջ 189։ Նոր բառեր են կարծեկից, կարծիքական, տարակարծիք ևն։

Հինք. կարծր բառից։ Մառ (անձնական) արաբ. قرض qarđ «ենթադրել» արմատի հետ։ Նևտոն-խան, Բազմ. 1908, 163 արաբ. farđ և xarṣ «ենթադրել»։ Զօրպաճեան, Բազմ. 1908, 359 անգլ. guess «ենթադրութիւն», դան. gissen, արաբ. خرص xarṣ, قیاس qiyās, պրս. پیوس payūs «կարծիք», էջ 360 նոյն է դնում կեղծ բառի հետ։ Մառ ИАН 1920, 106 նոյն ընդ կայծ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 95 կրկնում է նոյնը, աւելացնելով «ըստ իս»։ Pedersen KZ 39, 379 յն. γοργός «ուժգին, սոսկալի, սաստիկ, վայրենի» են բառերի հետ, որոնց ցեղակիցն է հյ. կարծր.—Մեկնում է կարծել «ենթադրել, վախենալ» առումից (Pokorny 1, 537)։

ԳՒՌ.—Ջղ. կարծել, Ախց. Կր. կարծէլ, Տփ. կարծիլ, Ալշ. Մշ. կարձել, Շմ. կարձիլ, Երև. կարծիքնf, Տիգ. գmrձիf, Պլ. գարձիքնf, Խրբ. գարձիքնf՛:

ՓՈԽ.—Կեսարիոյ թուրք բարբառով angərzəngər «յանկարծակի». ինչ. angərzəngəra gelesin «յանկարծակիի գայս», որ Հայոց ընտանեկան լեզւում շատ գործածական մի անէծք է, փոխառութեամբ անցած թուրքերին (Բիւր. 1898, 712). Համմտ. Ընկիւրիի թրքախօս հայոց մօտ՝ hangarzagi, որից hangarzagiye gedesiǰe «յանկարծակիի երթաս» (Բիւր. 1898, էջ 865)։

ԿԱՐԾՈՒՆ «ալիտանի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 158։

+ԿԱՐԾՐ (յգ. -ծունf, յետնաբար -ծերf) «ամուր, պինդ, խիստ» Ոսկ. փիլիպ. ժ. «դըժուարին, խստամբեր» Պղատ. օրին. որից կարծրանալ Եղ. է. 13. Յես. ժա. 20. կարծրացուցանել ՍԳր. կարծրութիւն Կոչ. կարծրագոյն Մագ. Խոսր. երկաթակարծր Ճառընտ. Բենիկ. կարծրադատ «խստիւ դատող» Նար. նիւթակարծր Անան. եկեղ. վիմակարծր Բենիկ. կարծրամարմին (նոր բառ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. $g^2\underset{\circ}{r}g^1$- արմատից, որի միւս ժառանգներն են յն. γοργός «ուժգին, զարհուրելի, սաստիկ, վայրենի», հիւլ. garg, gargg «կոշտ, բիրտ, վայրենի», մրգ. karc «ուժեղ, բիրտ», որոնց հետ ոմանք միացնում են նաև հսլ. groza, լեհ groza «վախ, սարսափ, սոսկում», ռուս. гроза «երկիւղ, սարսափ, արհաւիրք, սպառնալիք, փոթորիկ», грозно «խստիւ, սպառնալեօք, յոխորտաբար», грозный «խիստ, սպառնալի, ահարկու, ահռելի», սլ. grózno «յոյժ» ևն (Boisacq 154, 1103, Berneker 354—5. Pokorny I, 354): Pokorny I, 537, համեմատութեանց մէջ աւելացնում է նաև լիթ. grażóti «սպառնալ» (Trautmann 95). արմատը դնում է հնխ. garg´- կամ grag´- «սարսափ, սարսափելի» (չի յիշում մրգ. karc «ուժեղ, բիրտ» ձևը)։

ՆՀԲ «փրրու fաrացեալ»։ Պատկ. Исследов. էջ 42 յն. κάρτος և Bugge KZ 32, 49 և 69 յն. κρατύς, κρατέρος «զօրեղ, խիստ, կարծր, ամուր», գոթ. hardus, գերմ. hart «կարծր» բառերի հետ։ Հիւբշ. 459 մերժում է այս համեմատութիւնը։ Հինք. արծաթ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուին Scheftelowitz BB 28, էջ 295 և Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 75։ Karst, Յուշարձան 429 թթր. qat, ույղուր. katik, չաղաթ. katt, օսմ. qatə «թանձր», Մառ. Сред. передвиж. 46 fur բառի հետ։

ԳՒՌ.—Ասլ. գարձրնալ «կարծրանալ»։

ԿԱՐԿԱԾ «դղում». նորագիւտ բառ, որ առանձին չէ գործածուած, այլ կայ միայն կծակարկած «մեծ դղում՝ որ իբրև գինու աման են գործածում» բառի մէջ. այս վերջինն էլ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ.

թղ. 80 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 191)։

ԳԻՌ.—Պահուած է մինչև այժմ հետևեալ ձևերով. կարկաժ *Գնձ. Լ. Ղզ. Ղրբ. Ճլ.,* կարկաճ *Երև.,* կիրկիժ *Ղրբ.—բուն նշ. «դըղում», բայց նաև նախատաբար «գլուխ, գագաթ, գանկ»։ Նոր բառեր են* կարկաժաճամ, կարկաժենի, կարկաժխոռոված, կարկաժբոռանի:

*ԿԱՐԿԱՀ *«այն կազմածը, որի վրայ գործ են բանում. յատկապէս ասեղնագործութեան կազմածը». Նոր գրական լեզուի մէջ յօրինուած բառ է։*

=Պրս. ﻛﺎﺭﮔﺎﻩ kārgāh *բառն է՝ նոյն նշանակութեամբ. կազմուած է* kār *«գործ» և* gāh *«տեղ» բառերից և բուն նշանակում է «գործատեղի». Պօլսի ռամիկ բարբառում հնչւում է* fէrկէֆ:*—Աճ.*

ԿԱՐԿԱՄ, ի *հլ. «խիստ ոլորուած, կորացած, կծկուած»Վրք. հց. Ա. 560. Նար. Տաղ. «ժլատ, կծծի» Սիր. դ. 36. Մխ. այրիվ. էջ 38. որից* կարկամել *«կծկել, կորացնել» Ոսկ. Ես.* կարկամեցուցանել *«ծռել, խոնարհեցնել (անձը)» Ես. ծը. 5.* կարկամիլ *«կծկուիլ, քաշուիլ, կռնծիլ» Ղկ. ժգ. 11. Ողբ. բ. 10.* կարկամութիւն *«մորթի վրայ կնճիռ» Ոսկ. եբր.—արդի գրականում* կարկամիլ *նշանակում է «անդամները բռնուիլ, անդամալոյծ դառնալ»։*

ՆՀԲ (որից և ՓԲ) «կարի կամ, կամարեալ». (արմատը համարում է կամ *«ծուռ», որ գտնում է նաև* կամակոր, կամար, կամուրջ *բառերի մէջ)։—Տէրվ. տե՛ս* կարկել *բառի տակ։ Հիւնք.* կըրկին *բառից։ Bugge տե՛ս* կամակոր *բառի տակ։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gam, kam «ծռիլ» բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Ղզ. կարկամիլ *(որ և* կարկափիլ*) «ծարաւից պապակիլ, շունչը կտրուիլ», Բլ.* կարկղմել *«մանուկի թուլանալ, ուշագնաց լինելը», Ալշ. Մշ.* կարգմել *«լացից կամ ծիծաղից ուշքը գնալ»։*

ԿԱՐԿԱՆԴԱԿ *(*ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մի տեսակ խմորեղէն» Երեմ. է. 18, խդ. 19։*

Հիւնք. կարակն, կրկնել *բառերից է հանում։ Աճառ. ՀԱ 1908, 121 հիմնուելով մի սխալ աղբիւրի վրայ, փոխառեալ է դնում պհլ.* *karkandāk *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց նրա գոյութիւնը հաստատում է սանս.* karkandu *«կարկանդակ». հմմտ. նաև սանս.* karkarāra *նոյն նշ.։ Բայց* Böthlingk*-ի հոյակապ բառարանում, հտ. Բ. էջ 119 սանս.* कर्कन्दु karkandu *նշանակում է «*zizyphus jujuba Lam. *յունապ», իսկ* karkarāra *ձևը գոյութիւն չունի անդ։*

⊙ԿԱՐԿԱՉ *կամ* ԿԱՐԿԱՋ, ի *հլ. «թռչունների ճիճիւը» Լաստ. «աստղերի պլպլալը» Տոմար. որից* կարկաչել *կամ* կարկաջել *«թռչունի ճվճվալ» Մանդ. «աքլորի երգելը» Վրդ. առ. 24. «բարձրաձայն ծիծաղիլ, քըրքըջալ» Խոսր. 67. Շնորհ. ընդհ. Բրս. հց. «ցրտից ատամների իրար բաղխելը» Փիլ. նխ. բ. 63, յն.* πεσθῆναι *(տե՛ս* կարկուտ *բառի տակ).* կարկաջումն *«ջրի ձայն» Տաղ. Ճառըն. «ատամների կճրտոց» Տաղ.* կարկաջանօս *Ոսկ. լս. Տաղ.* կարկաջասան *Խոր.* աճանակարկաջ *Արծր.* կարկաջեցուցանել *«մարմինը ճարճատեցնել» Եւագր. 264.* կարկաչուն *«ճչող, լացող» Ոսկ. եբր. դ.* կարկաչան *«խոխոջուն (առու)» Վստկ. 190.* ատամնակարկաջ *«ատամները իրար զարնելով, ցրտից զօփալով» Տօնակ. «վախից դողալով» Եփր. գծ. էջ 20.* սիրակարկաչ *«սիրաձայն» Յիշ. ոսկ. յհ.* լուսակարկաջ *«լոյսով պլպլացող (աստղ)» Գնձ. սրանց հետ նոյն է նաև* կաղկաջանօս *Մագ. մեծ են. էջ 6, թղ. 213։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է կ *պարզ ձայնից կրկնութեամբ և* r *(կամ* ղ*) ու* չ *(կամ* ջ*) յաւելուածներով. հմմտ.* գարգաչել, մարմաջել, frfջալ, դրդջիւն, կրկջաձայն, բարբանչել:*—Աճ.*

ՆՀԲ «որպէս թէ ստէպ կանչ»։ Տէրվիշ. Նախալ. 43 հնխ. garg *արմատից, էջ 55* gark *արմատից, իսկ էջ 76 տե՛ս* ծաղր *բառի տակ։ Հիւնք.* կարկել *բառից։ Bugge KZ 32, 52 կցում է լիթ.* karkiu, karkti *«բղաւել, կռկռալ» բա-*

յին (որի միւս ընկերներն են ըստ Pokorny *I, 413 սնս.* kṛka-vaku- *«աքլոր», զնդ.* kahrka *«ծուղրուղու», պրս.* kark *«հաւ», լտ.* crōcio *«կռկռալ» են են, բոլորը հնխ.* ker- *արմատից՝* զ *աճականով)։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 բ։* Scheftelowitz BB *28, 307 սանս.* gárjati, *անգսք.* cracian, *հբգ.* crahhōn *«աղմկել» են բառերի հետ։ Մառ (ըստ Ղափանցեան, Հայեթ. լեզվ. 21) արմատն է* կար *«ջուր», որ ճիշտ Ամերիկայի* (sic!) karr *«ջուր» բառն է։*

ԳԻՌ.—Ալշ. կրգըշալ, *Մշ.* կրգըճալ, *Սեբ.* գարգըշալ, *ՀՃ.* գ՛այգըջել, *Ախց.* կշկշալ, *բոլորն էլ «հաւի կռկռալը». սրանց հետ նաև* կարկճչել *Բք. Խրբ. Ջրս. «թռչուններին գեղգեղելը», Խրբ. Մն. «հաւի կռկռալ»,* կարկընչոց *Խրբ. «կաքաւի ձայն»,* կարկճչաճ *Պլ.* կարկշաճ *Ակն. Եւդ. Կս. Ք.* կակկրճաճ *Կիլ. «շատ կռկռացող (հաւ)»,* կարկաչայ *Ախց. Ախք. Կր. Մշ. «ճռ ճռ ձայներ հանելու մի տեսակ խաղալիք, ճռռան», Ասլ.* գարգրճչել *«հավի կռկռալը»։*

ԿԱՐԿԱՌ *տե՛ս Կառ։*

ՆՀԲ «fwr *ի* fwrի *վերայ կուտեալ կամ* կառոյցք fwrանց»։ *Մորթման* ZDMG *26, 527 (ինչպէս նաև Բևեռաձև արձանագր. Մորթմանայ, թրգմ. Ապտուլլահեան, Պօլիս 1872, Ակսպուրգի Ընդհանրական լրաթերթէն, 1871 դեկտ. թ. 335) համեմատում է յն.* καρκάριον, *լտ.* carcer, *գերմ.* Kerker, *բևեռ.* kharkharni *կամ* խոrխոr *«միջնաբերդ կամ ամրոց»։ Տէրվ. Նախալ. տե՛ս* կարկել *բայի տակ։* Bugge KZ 32, 52 *հիռլ.* carric, *կիմր.* careg *«քար, ժայռ» բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 405 սումեր.* kar *«թումբ, քարափ»,* gar *«դէզ, եզերք» բառերի հետ։ Մառ* ИАН *1911, 470 վրաց.* խելի *«ձեռք», 1918, էջ 2092* fwr *բառից, մինգր.* կաջի *«կայծքար». աւելի ընդարձակ* Сред. перед. *էջ 46. իսկ* Яз. и Лит. I *228 և 268 հյ.* fwr, *բասկ.* ari *«քար», սվան.* kaɫ *«կայծքար», նաև հյ.* կիճ, խիճ, կիճճ: *Վերջապէս Մառ* ЗВО *25 (1921), էջ 18 կրկնուած* fwr *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի բառիս հետ արաբ.* كركره karkara *«դիզել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 95)։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ ըստ Մառի վրաց. ქარქარი կարկարի *«բարձր ժայռ, վախք լեռան»* (Физiологъ, *էջ 106) կամ* ქარქალი կարկալի *«քարերի կոյտ»* (Яз. и Лит. I, *էջ 268 ծանօթ.)։*

ԿԱՐԿԱՌԻԼ *«վանդակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 159։*

ԿԱՐԿԱՏԵԼ *տե՛ս Կար։*

ԿԱՐԿԱՐԵԱՑ *«զազեաց». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 159. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։*

ԿԱՐԿԱՐԻՈՒՆ *կամ* **ԿԱՐԿԱՐ** *«մի տեսակ բոյս. լտ.* chamaeleon» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1362։*

Բառիս -իուճ *վերջաւորութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ արաբերէն է. բայց Կամուս, Թրք. Թրգմ.* قرقر qarqar *արմատի տակ չունի այսպիսի մի ձև։ Կայ ասոր.* ܓܪܓܘܪܝܢܐ gargurinā melilotus»:

ԿԱՐԿԱՓ. *արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է հետևեալ բառերի մէջ.* կարկափացեալ *«բերանը պապանձուած» Բենիկ. (տպ. Սոփերք ԻԱ 81),* կարկափել *«բերանը փակ մոմռալ կամ մոմռալով վրան վազել, սպառնալ» Վրդն. աւետ. Մեսր. երէց. Սիմ. ապար. 94. «պապանձիլ, բերանը բռնուիլ» Ադամ. 261.* կարկափեցուցանել *«պապանձեցնել, լռեցնել» (Նորագիտ բառ) Կնիք հաւ. 326 (սաստեալ ալեացն և կարկափեցուցեալ)։*

=Թերևս կրկնական բառ է. հմմտ. խարխափ, սարսափ, շարշափ, բարբափ, գարգափ:—*ԱՃ.*

ՆՀԲ կարկել *և* կափուցանել *բառերից։ Վերի ձևով ԱՃառ. ՀԱ 1899, 235։*

ԳԻՌ.—Ղրբ. կո՛ւրկուփ *«լուռ ու մունջ», որից* կրկուփ անել, կրկուփ գալ *«բոլորովին լռել»։*

ԿԱՐԿԵԼ *«փակել, ամրացնել» (դուռ, սենեակ). այս նախնական իմաստով (որ չունին բառարանները) մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բարուք զ. 17 «Եւ զոր օրի-

նակ առն միոջ չարագործի և մահապարտի՝ կապելոյ ի բանտս արքունի, այնպէս շուրջ զնոքօք զսրահսն փակեալս և կարկեալս և ամրացուցեալս պահեն քուրմքն իւրեանց՝ նգօք և փակոցօք և դռնափակօք»։ Այս առաջին ընդհանուր իմաստից բխում է մասնաւոր և աւելի գործածական նշանակութիւնը՝ «բերանը փակել», այն է՝ «պապանձեցնել» Ես. ծբ. 15. Ոսկ. մ. ա. 15, 16. Կոչ. որից կարկիլ «պապանձիլ» ՍԳր. Կոչ. 254. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. «յաջորդութեան կարգը դադարիլ, սպառիլ» Եւս. պտմ. էջ 34 (տպ. կրկեցաւ). կարկեցուցանել «պապանձեցնել» Ոսկ. բ. կոր. «ալիքների յուզմունքը դադարեցնել» Մծբ. «արեան հոսումը կանգնեցնել» Եփր. համաբ. 78։

Տէրվ. Նախալ. 78 հնխ. gar «մօտեցնել, դիզել, ժողովել, ամփոփել, կուտել» արմատից է դնում սանս. jar «ժողովուիլ», grāma «ժողով», յն. ἀγείρω «ժողովել», ἀγορά «ժողով», հյ. կար, կարուակ, կարել, կարկել, կարկամ<*կակրամ, կարկառել, կարկառ, գուցէ նաև երկար <կեր-կար կամ կրար և երկայն <կրայն։—Հիւնք. կարկեհան բառից։

*ԿԱՐԿԵՀԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ.-ի) «հրագոյն պատուական մի քար է» ՍԳր. Նչ. եզեկ. Նար. որից կարկեհանեայ Ոսկ. ես։—Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Արշակունեան պհլ. *karkaᵟan ձևից փոխառեալ։ Այս բառը թէև չէ աւանդուած, բայց հաստատւում է մի կողմից հայերենի և միւս կողմից արաբ. کرکند karkand «հըրագոյն մի ակն», کرکهن karkahan, کرکهان karkahān «մեղեսիկ» բառերի միջոցով, որոնք նոյնպէս նրանից են փոխառեալ։ Ըստ Laufer, որ բառիս ծագման վրայ ունի մի առանձին յօդուած (MSL 22, 43—46), այս քարի հայրենիքն է Ցեյլոն կղզին, որով և բոլորի աղբիւրն է սանս. कर्केतन karketana, որից յառաջացել են պրակրիտ kakkeraa, թիբեթ և մոնղոլ. kekeru: Շատ հին ժամանակ բառը անցել է Պարսկաստան և տուել արշակունեան *karkaᵟan ձևը։ Սրանից պէտք է բաժանել յն. χαλκηδών (գործածուած է Յայտ. իա. 19, որ մեր Թարգմանութեան մէջ եղել է պղնձագոյն. ծագում է Բիւթանիոյ Քաղկեդոն քաղաքի անունից) և καρχηδόνιος, որ Կարքեդոնի անունից է ծագում։ Վերջին յոյն բառից է ծագում ասոր. ܩܪܟܕܢܐ qarkeᵟnā, թերևս և հր. כרכדון karkdōn: Նոյն յունարէն ձևերից են ծագում նաև լտ. calchedonius և carchedonius: Կարկեհանը մեծ ընդունելութիւն չգտնելով՝ վաճառականութեան մէջ փնտռուած առարկայ չդարձաւ։ Այս քարը անծանօթ է Չինացոց. իբրև գրական փոխառութիւն է յիշւում թիբեթերէնի և մոնղոլերէնի մէջ, և միայն հայերէնն ու արաբերէնն են, որ նրա յիշատակը պահում են։—Հիւբշ. 167, 512։

ՀՀԲ և ՆՀԲ (որից նաև Հիւնք.) մեկնում են կրակաճան, իբր համեմատութեամբ հոմանիշ կայծ և յն. ἄνθραξ ձևերի։ Առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Գէորգ Դպիր, Գիրք մեծագին և պատուական ականց, Պօլիս 1807, էջ 255, որ համեմատում է արաբ. կէրկէճէն ձևի հետ։ Նոյնը յետոյ Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 72 և աւելի յետոյ Lag. Arm. Stud. § 1129։ Վերի ձևով Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 199։

ԿԱՐԿԻԿԱՆ տե՛ս Կարկինոս։

ԿԱՐԿԻՆ տե՛ս Կարակին։

*ԿԱՐԿԻՆՈՍ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «խեցգետին (անասունը)» Վեցօր. 143. Նեմես. բն. էջ 30. «խոլխեցգետնի, քաղցկեղ հիւանդութիւնը» Լմբ. Յայսմ.—վերջին իմաստով ունինք սխալ գրչութեամբ կարկիկան Յայսմ. դեկտ. 16 (Կին մի վիրաւորեալ ի ստինսն, զոր կարկիկան (այլ ձ. կարիկան) կոչեն)։

=Յն. καρκίνος «խեցգետին, խեչափառ. 2. քաղցկեղ հիւանդութիւնը», որից փոխառեալ են նաև ասոր. ܩܪܩܝܢܘܣ qarqīnūs (տ. Մառ ЗВО 13, 32), վրաց. კარკინო կարկինո։—Հիւբշ. 355։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

+ԿԱՐԿՈՒՏ, ի հլ. «կարկուտ» ՍԳր. Մծբ. որից կարկտեայ Ոսկ. եբր. կարկտաբեր Եփր. պհ. կարկտախառն Եղիշ. յես. Շիր. կարկտածեծ Վստկ. էջ 116. կարկտածու

խոր. կարկտահար Լծ. Կոչ. կարկտահոս Արծր. քարէկարկուտ Նխ. յետ (Անստոյգ բառեր են կարկտումն Վրդն. սղ. և կարկըտչել Փիլ. նխ. 63. այս բառերը ՋԲ չի յիշում. ՆՀԲ մեկնում է կարկտումն «փոխարկումն անձրևոյ ի կարկուտ կամ տեղատարափ կարկտի և կամ սարսռումն», կարկտչել «տեղալ կարկտի, կարկտել, մանաւանդ դողալ ի ցրտոյ՝ որ յերեսաց կարկտի, կամ բաբախել ատամանց ընդ միմեանս»։ Առաջինը ըստ այլ ձեռ. կարդալու է կրկտմամբ, իսկ երկրորդը պէտք է ուղղել ըստ խս կարկաչել «ատամները իրար զարնել, զոփալ». հմմտ. կարկաչումն, ատամնակարկաչ բառերը՝ կարկաչ արմատի տակ։ Տե՛ս նաև վարը կրկիտ)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^2ag^2rōdo- ձևից։ Սրա հետ հմմտ. հսլ. gradŭ, ռուս. градъ, լհ. grad, չեխ. hrád, լտ. grando հոմանիշները և լիթ. gródas «սառած ցեխ»։ Այս բոլորի նախաձևն է g^2rōd-, որ հայերէնի մէջ կրկնուելով տուել է նախ *կակրուտ, յետոյ շրջմամբ կարկուտ: Թէև սրանց նման են հնչում, բայց սրանցից տարբեր խումբ են կազմում սանս. hrādúni- «կարկուտ», hrādate «աղմկել», յն. χάλαζα «կարկուտ» և դոր. κεχλάδειν «աղմկել» (Walde 351, Boisacq 1047, 1055, Berneker 344, Trautmann 99, Pokorny 1, 658, Ernout-Meillet 413):—Հիւբշ. IF Anz. 10, 48?:

Նախ Klaproth, Asia poly. 101 համեմատեց սլ. gradŭ, լտ. grando բառերի հետ։ ՀՀԲ և ՆՀԲ քարէ կուտ: Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ նախ Տէրվ. Նախալ. 82, որից անկախաբար յետոյ Meillet MSL 10, 280: Հիւնք. կարկառել բայից։ Bittner WZKM 14 (1900). 161 պրս. تكرك tagark հոմանիշի հետ։ Karst, Յուշարձ. 420 թթր. kar «ձիւն, եղեամ, սառոյց» և հյ. սառն բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն. Տփ. կարկուտ, Ալշ. Մշ. կարգուդ, Ոզմ. կարկօտ, Խրբ. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գարգուդ, Տիգ. գըրգուդ, ՋԹ. գայգուդ, գարգուդ, ՀՃ. գայգուդ, Սվեդ. գ'արգ'էօդ, Ասլ. գարգիւնդ (վերջինի մէջ ն ձայնը յիշեցնում է պատահաբար լտ. n, բայց կապ չունի նրա հետ և յառաջացած է ժողովրդական ստուգաբանութեամբ կապելով կունդ=գունդ բառին)։ Նոր բառեր են կարկտագիր, կարկտաբակ, կարկտատար. կարկտել «կարկուտի պէս տեղալ (արցունքը)», կարկտահատ «կարկուտի հատիկ»։

ՓՈԽ.—Կարո՞ղ է հայերէնից լինել գնչ. kukkudi «կարկուտ».—Paspati այս բառը համեմատում է յն. κόκκος «որդան», κόκκινος «կարմիր» են բառերի հետ, որոնք ո՛չ մի յարաբերութիւն չունին գնչու ձևի հետ։

*ԿԱՐԿՈՒՐԱՅ, ի հլ. «նաւակ» Իսիւք. յոբ. 142, որ և կարկուրեայ «նաւակ» Եփր. ել. էջ 164 (դրուած է սեռ. կարկուրէից ձևով, որից ՆՀԲ հետևցնում է ուղ. *կարկուրէ. բայց աւելի լաւ է անշուշտ դնել համաձայն նախորդին *կարկուրեայ):

=Ասոր. ܩܪܩܘܪܐ qarqūrā «նաւակ» բառից փոխառեալ. սրա հետ նոյն են արաբ. قرقور qurqūr «նաւակ» և յն. κέρκουρος (Հերոդոտոս 7, 97) «Կիպրացոց յատուկ մի տեսակ թեթև նաւ, երկար յետևով». (վերջինըս փոխառեալ է նոյնպէս սեմականից, բայց ձևափոխուած՝ յն. κέρκος «պոչ» և οὐρά «պոչ» բառերի նմանութեամբ (Boisacq 441):—Հիւբշ. 307։

ՆՀԲ «լծ. յն. գարա՛վիօն, որ և անուն խեցեմորթի, թրք. գարավիտէս»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), էջ 131։ Նորայր, Բառ. ֆր. 199ա յիշում է մալայերէն քօրա-քօրա և ֆրանս. caracore հոմանիշները։

ԿԱՐՃ, ո հլ. «ո՛չ-երկար, համառօտ» Ղկ. ժթ. 3. Ոսկ. յհ. և մտթ. Կորիւն. որից կարճոյ «կարճ» Ել. ժգ. 17. Եփր. օրին. էջ 272. կարճ ի կարճոյ ՍԳր. Կոչ. ի կարճոյ Իմ. ժդ. 14. կարճել ՍԳր. Եւս. պտմ. Ոսկ. Ագաթ. Եզն. կարճաբերձ Վեցօր. (որ Ս. Վ. Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ 39 ըստ մի ընտիր ձեռագրի ուղղում է կարճամբարձ). կարճակեաց Եփր. թգ. 361. Վեցօր. կարճահաս Ագաթ. կարճամիտ Առակ. ժդ. 29. Ոսկ. «յուսահատ» Ես. լե. 4. Ա. թես. ե. 14. «կծծի» Ոսկ. յհ. բ. 30. կարճազգեստ Մծբ.

կարճապատում *Ագաթ.* կարճապարանոց *Վեցօր.* կարճառօտ *Բ. մակ. բ. 29, 33. Եւս. քր. Սեբեր.* կարճատել *Երեմ. գ. 4. Ոսկ. բ. կոր.* կարճունչ *Ղևոն. իա. 17.* կարճատես *(նոր բառ) ևն։*

Klaproth, Asia pol. *102 գերմ.* kurz, *պրս.* chord, *լտ.* curtus *համանիշների հետ։ ՆՀԲ պրս.* խօրտ, *լտ.* curtus, *իտալ.* curto, scarzo, *ռուս.* краткій։ *Տէրվ.* Altarm. 30 *հյ.* կուրտ *բառի հետ նոյն է դնում։ Նոյն, Նախալ. 70 հնխ.* kart *«կտրել, կոտրել» արմատի տակ դնում է սանս.* kart, *լիթ.* kirtau *«կըտրել», հյ.* կարճ, կրճատել, կուրտ, կըրտ-ներ, *լտ.* curtus: *Ծաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս.* varjayāmi *ձևից։ Հիւնք.* ֆերծող *բայից է հանում։ Հիւբշ. 459 մերժում է կցել յն.* κολοβός, κολοβόω *«կարճ, կարճել» բառերին,* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 76 կապ չունի լտ.* curtus *«կարճ» բառի հետ։ (Այսպէս նաև* Walde 216, Pokorny II. *էջ 580)։* Patrubány *ՀԱ 1908, 187 դնում է* կտրել *բայից, իբր* կտր>կրտ>կարտ>կարճ: *Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ* ֆարձ: *Մառ* ЗВО *1925, 799 և 801 ռուս.* korot *և գերմ.* kurz *ձևերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* قرد qard *«կարճ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 669)։ Պատահական են թերևս նաև վրաց.* դակարծախեբա *«տափատի վարի ծայրը նեղացնել»,* կրեճա, գակրեճա *«խուզել, ածիլել, փոքրել զհերս»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Շմ. Ոզմ. Սլմ. Տփ. կարճ, *Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* գարչ, *Ասլ.* գարչ (գարծ, գարշ), *Սվեդ.* գարչ, *Տիգ.* գօրչ, *Մկ. Մրղ. Ջղ. Վն.* կառճ, *Ալշ. Մշ.* կառչ, *Հմշ.* գայչ, *Ջթ.* գ'օյչ, գ'օրչ, *Ագլ.* կօռճ: *Նոր բառեր են* կարճակոթիկ, կարճակող, կարճաղաց, կարճաբաթիկ, կարճատոտիկ, կարճարև, կարճաւուճ, կարճիկ. կարճուկ, կարճճուկ, կարճլիկ:

ԿԱՐՃԵԱՆ *«բաւական մեծարժէք մի դրամի անուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կանոն. 91 «Իսկ որք ի գաղանս և յանասունս յանդգնին... քահանայն տեղեկացեալ՝ գանեսցէ առժամայն և 3 կարճեանս յաղքատս տացէ. և 300 ծնրադրութիւն»։ Յանցանքի մեծութեան համեմատութեամբ 3 թուանշանի փոքրութիւնից երևում է որ կարճեանը բաւական մեծարժէք մի դրամ էր։*

ԿԱՐՃԸՆԴԵԱՑ *տե՛ս Կարիճ։*

ԿԱՐՃԻՆ *«բոյսի արմատ». մէկ անգամ ունի Ագաթ. § 548 «Զարաթոյն օդոցն շընչմամբ խստութեան դառնութեան՝ խորշակահար ցամաքեցուցանէ զվարսաձև բոյսս դալարոյն, մօտ առ կարճինսն այրեցուցանէ»։ (Ձեռ.* կաճինսն, կարճիսն, կարճիսկսն. *ՆՀԲ դնում է* կաճին, *նոր տպագրութիւնը՝* կարճինսն, *բայց ուզում է կարդալ «մօտ առ կարճ իսկ սնարեցուցանէ». կրկնագրում պակասում է. յն. և արաբ. թարգմանութիւնները յապաւած են այս մասերը)։ Թէ ուղիղն է* կարճին՝ *ցոյց է տալիս նրանից ածանցուած* կարճնովին *«արմատաքի, արմատով միասին» բառը, որ գործածուած է մէկ անգամ Սղմ. կէ. 22 «Փշրեսցէ զգլուխս թշնամեաց իւրոց և զհերսն կարճնովին» (այլ ձեռ.* կարճովին*)։*

ՆՀԲ կարճին *հանում է* կաճ *«թաղիք» բառից, սելով «թերևս բազմաթել որպէս զկաճ»։—*Կարճնովին *բառը տեղի է տուել այլևայլ թիւր մեկնութեանց։ Յունարէնը թարգմանում է* κορυφὴν τριχὸς *«մազի գագաթը», որին նման են հսլ.* верхъ власъ *և ֆրանս.* le sommet de la perruque. *եբրայական բնագիրն ունի* קדקד שׂער qādqōd še'ār *«մազի գագաթը», որ բողոքականները թարգմանել են անգլ.* the hairy scalp *«մազոտ մաշկը (գլխի)», պրս.* کلهٔ مویدار kalla-i mūydār *«մազոտ գանկը» ևն։ Յունարէնից ազդուելով Եփր. աւետ. հասկանում է «գագաթն հերոյ, ոչ կատարեալ հեր», Լմբ. «կարճելով ի բաց», Վրդն. «զուղեղն կամ կարշովին՝ իբր արմատով», Հին բռ.* կարճնով *«կաշի» բառից է հանում, ՆՀԲ «կարշնովին, կաշիովին կամ գագաթովին, այսինքն հանդերձ մորթով գլխոյն՝ յոր տնկեալ*

են արմատք հերացյ»։ Ուղիղ են մեկնում ՀՀԲ և ՋԲ, որոնց հետևում է նաև ԱԲ։

ԿԱՐՃՕՏԵԼ, *անստույգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Լմբ. առ Լև. տպ. Վենետ. 1865, էջ 227, «Անվրդով կալ ի գինըմպութիւնն և յորովայնապարարութիւնն և յայլ չարխն. յորոց միջի ճախրեն և ընդ կարճօտելն մաղկատեալ, անտես արարին զաստուածահաստատ իշխողիդ գիր»։ Թերևս նշանակում է «զեղխել, շուայտել, արբեցութեամբ և կերուխումով ժամանակ անց կացնել» և կամ «կարճել, դադարեցնել» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 49)։*

ԿԱՐՄԻ *«ուղաս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 150 (բ. տպ.* յուղաս). *ի՞նչ լինելը չէ յայտնի։*

*ԿԱՐՄԻՐ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի–ա *հլ.) «կարմիր» ՍԳր. «կարմիր գոյնով բան, ծիրանի, որդան կարմիր» ՍԳր. «ոսկի դըրամ» Անսիզք 31, Վրդ. պտմ. էջ 162. Հայել. 17.—որից* կարմրանալ *ՍԳր. Եզն.* կարմրացուցանել *Իմ. ժգ. 14. Ոսկ. ա. կոր. Եզն.* կարմրութիւն *Ես. կգ. 1.* կարմրագոյն *Ղևտ. ժգ. 43.* կարմրադեղձ *Ագաթ.* կարմրախնձոր *Ագաթ.* կարմրայտ *Եւս. քր.* ծայրակարմիր *Բ. մակ. ժ. 28.* շիկակարմիր *Եղ. իզ. 14. Բուզ. նոր բառեր են* դեղձակարմիր, կարմրաքշիկ, կարմրամորթ, կարմրերես, կարմըրուկ *ևն։*

=*Պհլ.* *karmir *հոմանիշից, որ իրանեան գրականութեան մէջ աւանդուած չէր և վերջերս միայն երևան եկաւ (տե՛ս* Gauthiot, Gram, sogd. 143 *և* MSL 17, 247) *սոգդիական* krmʼyr *(կարդա՛* karmīr) *«կարմիր» ձևով։ (Բայց ըստ Մարքվարտ (անձնական) կայ պհլ.* كلمیل kalmīr *«կարմիր»)։ Նոյնից փոխառեալ է նաև եբր.* כַּרְמִיל karmīl *«որդանի կարմիր գոյնը և նրանով ներկուած բան». հմմտ. նաև սանս.* kirmira: *Բոլորի արմատն է պրս.* کرم kirm, *զնդ.* kərəma (?), *սանս.* kr̥mi *«որդ», որի ցեղակիցներն են ալբան.* krüm, krimp, *իռլ.* cruim, *լիթ.* kirmis, *հպրուս.* girmis *«որդ», ընդհանուր նախաձևը հնխ.* q^{u}r̥mi-: *«Որդ>կարմիր» նշանակութեան զարգացման պատճառն այն է, որ հին ժամանակ ծիրանի կարմիր գոյնը պատրաստում էին մի տեսակ որդից* (coccus ilicis *կամ* coccus polonicus), *որ կաղնի ծառի վրայ աճող մի մակաբոյծ էր։ Հմմտ. ուրիշ լեզուներից՝ նշանակութեան նոյնպիսի զարգացմամբ՝ յն.* κόκκος *«որդ» և* κόκκινος *«կարմիր», հսլ.* čĭrmĭ *«որդ» և* črŭmĭnŭ *«կարմիր», լտ.* vermis *«որդ» և* vermiculus *«որդան»>իտալ.* vermiglio, *ֆրանս.* vermeil *«կարմիր», հսլ.* *vĭrmi *«որդ» և ուկր.* vermjanyj *«կարմիր», հպրուս.* wormyan *«կարմիր»։ Այնուհետև իրանեան բառը տարածուեց Արևելք և Արևմուտք (Եւրոպա մտաւ արաբների միջոցով). հմմտ. թրք.* قرمیز qərməz *«որդան»,* qərməzə *«կարմիր», քրդ.* kərməz, *արաբ.* kirmiz, kirmizī, *սպան.* alquermes, *ֆրանս.* kermès, *իտալ.* carmesino, *գերմ.* Karmesin, *լեհ.* kiermes, alkiermes, *բուլգար.* hrimiz, *սերբ.* grīmīs, *ռուս.* кармазинъ, *միջին հյ.* խրմզի, ղըրմըզի *«ծիրանի», գործածական յետին ռամիկ լեզուի մէջ, ինչ. Կոստ. երզն. էջ 114, 120 ևն* (Boisacq 245, 844, Berneker 169, 490):—*Հիւբշ. 167։*

Schröder, Thesaur. 45 *դրա եբրայեցերէնից փոխառեալ։* Klapr. As. pol. *104 թրք.* qərməzə, *սլ.* čermno, *գերմ.* Karmin, *ֆրանս.* cramoisi *բառերի հետ։ ՆՀԲ յիշում է եբր.* գարմիլ, *թրք.* ղըրմըզը, *ռուս.* չէ՛րմնի: Tychsen, *և սրան հետևելով* Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters I. *էջ 249 կարմիր որդանը համարում են հայկական արտադրութիւն։ Սրանց հակառակ* Pott, Kurdische Studien ZKM 1842, *էջ 41 համարում է հնդկական, համեմատելով պրս.* kirm, *քրդ.* kermi, *բուխար.* girm, *սանս.* kr̥mi, *գնչ.* kirmo, *նաև քրդ.* krmes, *պրս.* kirmiz *ևն ձևերի հետ։* Böttich. Rudim. *44, 143 սանս.* kr̥mi, *եբր.* karmīl *ձևերի հետ։ Նոյն* ZDMG 1850, 356 *և* Lag. Urgesch. 774, Pictet I, 418 *սնս.* kr̥mi: Müller WZKM 8 *(Թրգմ. ՀԱ 1894, 294) փոխառեալ հնդկերէնից։ Հիւնք. թրք.* ղըրմըզը, *եբր.*

արաբ. fէրմէզ, պրս. կէրմիր (որոնք գոյութիւն չունին)։ Հիւբշ. էջ 167 կասկածական է դրած, որովհետև այն ժամանակ սոգդիական ձևը երևան չէր եկած դեռ։ Սոգդիականի գիւտով կասկածը ջնջւում է Meillet MSL 17, 247:

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կարմիր, Ասլ. Խրբ. Համշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. գարմիր, Տիգ. գmրմիր, Ոզմ. կարմէ՛ր, Մրղ. կառմը՛ր, Սչ. գարմեր, Սվեդ. գ՛արմէր, Ցղ. կm՛րմիր, Գոր. Ղրբ. Շմ. կ՛mրմիր, Ղրբ. կ՛mմբիր, Զթ. գայմը՛յ, գարմը՛ր, Հճ. գայմիյ։ Նոր բառեր են կարմիրկեկ, կարմրաւուն, կարմրանող, կարմըռաշ, կարմրենի, կարմրճակլ, կարմրոշիկ, կարմրոտիլ, կարմրաշf, կարմրածեռ, կարմրակոլել են։

ՓՈԽ.—Վրաց. լազ. կալմախա «կարմրախայտ ձուկը» ըստ Մառ, Грам. ч'анскаго яз. էջ 151 փոխառեալ է հյ. կարմրախայտ բառից։ (Այս բառը գործածած է արդէն Մագ. Թղ. Թ, ժա)։

ԿԱՐՇԱՆ «տնանկ, նուաստ, թշուառ». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 159 և ՓԲ յաւել։

ԿԱՐՇՆ «ոյժ, զօրութիւն». առանձին չէ գործածուած. գտնւում է հետևեալ ածանցների մէջ. կարշնեղ «զօրեղ, ուժեղ» Պիտ. կարշնեղագոյն «ուժեղագոյն» Պիտ. կարշնեղութիւն «ուժեղութիւն» Պիտ. -ն յանգի անկումով՝ կարշապինդ «կարշնեղ» ԱԲ. -ր-ի անկումով (յաջորդ շ-ի պատճառաւ) կաշնել «զօրել» Բառ. երեմ. էջ 156 և ՋԲ. -ն վերածուած մ-ի (յաջորդ բ-ի պատճառաւ) կաշըմբուռն «զօրեղ, հուժկու» Եւս. քր. ա. 216։ Առանձին կարշն ձևը տալիս է Բռ. ստեփ. լեհ. և մեկնում «ծայր բազկի ի մէջ ոսկերաց թիկան և արմկան»։ Սա անշուշտ պարզ ենթադրութիւն է. աւելի ուղիղ կլինէր դնել «ոյժ ջղաց կամ մկանանց» և կամ պարզապէս «ջիղ», ինչպէս ունին ոմանք։ Սխալ գրչութիւն է կարշև «ուժեղ» Բառ. երեմ. էջ 159։

ՆՀԲ լծ. կաշի, կարծր, կռճիկ, մանաւանդ թրք. fիրիշ «լար»։ Lag. Urgesch. 688 սանս. karásna, իբրև kar արմատից։ Müller SWAW 42, 254 դնում է կաշն և համեմատում զնդ. kaša «ուս» բառի հետ։ Justi, Zendsp. 82 զնդ. kaša, սանս. kákša, պհլ. պրս. kaš «անութ»։

ԿԱՐՈԳԻՆ «չաման» Գաղիան. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 568 և ՀԲուս. § 2442։

Վերջինը մեկնում է յն. κάρος «չաման» բառի նուազականով, որ սակայն չգիտեն Bailly և Sophocles:

*ԿԱՐՈՍ, որ և կարաւս, կարօս, fարաւս, fարոս, fրեւս, fրէֆս, fեւս, fէրէֆս «ըլախուր, լտ. selinum, apium nodiflorum» (Տիրացուեան Contributo § 282) Բժշ. Վստկ. 108, 166. fարոսն, կարոսն «ազատքեղ, ընտանի կամ մակեղոնական կարոս, թրք. մայտանոս, ռուս. պետրուշկա» Բժշ. որից fեղակարոս կամ fեղաfարոս «վայրի կարոս» Բժշ։

=Պրս. كرفس karafs «apium petroselinum, graveolens», որից փոխառեալ են նաև արաբ. كرفس karafs (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 284), քրդ. kerefs, թրք. كرويز kereviz «ըլախուր»։ Հյ. բառի հնագոյն ձևն է կարաւս, որից կարօս, սխալ ուղղագրութեամբ կարոս, որ արդի գրականի ընդունած ձևն է. միւսները յետին արտասանութեանց համեմատ տառադարձուած ձևեր են։—Հիւբշ. 167։

ՆՀԲ դնում է ռմկ. (իմա՛ թրք.) fէրէվիզ: Lag. Urgesh. 841 և Gesam. Abhd. 61, 24 պրս. karafs ձևից։

ԳԻՌ.—Մկ. Վն. կարօս (ո՛չ թէ n-վ. Վանայ բարբառը զանազանում է այս երկու ձայները). Սվեդ. գ՛արուս, Խրբ. (բարդութեամբ) առվիգարօս (իմա՛ առուի կարոս)։

*ԿԱՐՈՒՐԱՅ (սեռ.-ի) «միզաման» Մխ. բժշ.։

=Արաբ. قارورا qārūrā «փարչ, միզաման», որի հետ նոյն է ասոր. ܩܪܘܪܐ qarūrā «չիշ, աման»։—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882). 131, յետոյ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 1255 բ։

ԳԻՌ.—Բլ. Մշ. գ՛ռուրիկ «հողէ փոքրիկ աման՝ մածնի համար են». այս ձևը չի կարող յառաջանալ կարուրայ բառից, այլ են-

թաղրում է նրանից անկախ հին հյ. գրուրիկ *ձևի գոյութիւնը։*

ԿԱՐԴԱՍԵՆԱՅ *«անապական». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 159։*

ԿԱՐՍԱՆԿ *«անուշահոտ և լեղի կամ թթու համով հնդկական մի խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3341։*

*ԿԱՐՏԻՆԱՐ *«կրունկ դրան (իմա՛ ծխնի)». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 159. աղբիւրն է Գիրք առաք. յաճախ գործ է ածում* կարտինարական *«գլխաւոր» բառը՝ փոխանակ* կարդինալական. *այսպէս 194 բ, 291—2 են (էջ 413 բ* կարտինալական). *իսկ էջ 291—2 մեկնում է «Առաքինութիւնք այսոքիկ կոչին կարտինարականք... վասն չորս պատճառի. նախ վասն հաստատութեան. զի ասին կարտինարականք՝ որ թարգմանի ծղնկանք, ի ծղնւոյն, զի թէպէտ դուռն շրջի ի վերայ ծղնւոյն, սակայն ծղնիքն հաստատ մնան... նաև յայսմանէ անուանեցան կարտինարք, որք կարգաւորեն զբոլոր եկեղեցի, ի յորս շրջի պապն փակող և բացող»։*

=*Լտ.* cardinalis *«ծխնիների վերաբերեալ». ծագում է* cardo *«ծխնի» բառից. տես և* կարդինալ *բառի տակ։—ԱՃ.*

ԿԱՐՕՏ *տե՛ս Կար։*

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 231 և ՆՀԲ իբր կար-ոտ, կար-ուտ *«պէտք ունեցող»։ Ուղիղ է նաև Էմին, Քերակ. 1846, էջ 47՝ որ դնում է* -ոտ *մասնիկ։ Հիւնք.* կարասի *բառից։ Գաբրիէլեան ՀԱ 1909, 93* ծարաւ *բառից է հանում։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ղրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. կարօտ, *Ալշ. Մշ.* կարօդ, *Խրբ. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* գարօդ, *Տիգ.* գmրօդ, *Ագլ. Գոր. Տփ.* կա՛րուտ, *Ակն.* գարէօդ *(որից* գարիւճնալ *«կարօտիլ»), Հմշ.* գարէօդ, գարօդ, *Մրղ.* կարուʰտ, *Ասլ.* գարէօ՝դ, գարէ՝օ*, *Զթ.* գmյիւդ, գmրէօդ *(որից* գայրճօլ, գարըճոլ *«կարօտիլ»), ՀՃ.* գայօդ:

ԿԱՑԱՁԻ, *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փարպ. տպ. 1904, էջ 171 «Որ և առ ոյժ կացաձի արանց լինէր անցանել դիւրաւ»։—ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է ունօղ զձի կացեալ անշարժ և խրտուցեալ, և կամ որոյ ձին է կացի, առոյգ, նժոյգ և կամ համբակ, տըրմուղ».—ՋԲ «թուի քաշաձի, ունօղ կացի այսինքն առոյգ կամ ուժեղ ձիոյ».—ԱԲ «որուն ձին կեցած է, կամ չքալող»։ Իսկ Հ. Գ. Նահապետեան, Բազմ. 1906, էջ 204, 317 յաջող սրբագրութեամբ կարդում է «որ և* անոյժ կանացի *արանց լինէր անցանել դիւրաւ»։*

*ԿԱՑԻ *«տղայ, մանուկ, աշակերտ». մէկ անգամ ունի Պիտ. «Դիոգինէս երբեմն զան վայելուչ սովորական տեսանէ իմաստութեան կացի անազդակեալ ի քաղաքի, և զդաստիարակն ջնեալ պատուհասէր»։ Նոյն բառը ունի Բառ. երեմ. էջ 159* կացի *և էջ 152* կաքսի *«տղայ» ձևով։*

=*Վրաց.* კაცი կացի *«մարդ, տղամարդ», որի հետ ցեղակից է լազ.* կոչի, կոժի, կոջի *«մարդ, ամուսին, կտրիճ»։ Հայերէնը փոխառութիւն է, որովհետև շատ սահմանափակ գործածութիւն ունի։*

ՆՀԲ «լծ. թրք. genj *կամ իբր յանդիմանակաց տեառն իւրում. վրաց.* կացի». *իսկ* ճամբակ *բառի տակ* կալ, կացի *ձևից՝ իբր «նոր ոտք ելած»։—Scheftelowitz BB 28, 287 զնդ.* kasu *«փոքր» բառին ցեղակից։*

*ԿԱՑԻՆ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի-ա *հլ). «տապար, փայտատ» Ա. թագ. ժգ. 21. Եղիշ. Արծր. որից* կացնաւոր *Վրդն. ծն.* կացնակ *«փոքր կացին» (նորագիւտ բառ) Առաք. պտմ. 124. Աղթամ. 118.* կացնահարութիւն *(նոր բառ). կայ նաև գործիական* կացնեաւ *հոլովաձևը՝ Բուզ. Գ. ժ, որ ենթադրում է* *կացնի *ուղղականը։*

=*Ասոր.* ܚܨܝܢܐ xaṣṣīnā *«բրիչ, կացին» բառից, որ բնիկ սեմական է. հմմտ. արաբ.* خصين xaṣīn *«կացին», ասուր.* ḫaṣṣīnu *«կացին», եթովպ.* xaṣṣin *«երկաթ»։ Այս բառը միակն է, ուր ասորի* x-*ի դէմ գտնում ենք հյ.* կ՝ *իբր լծորդ* խ *ձայնի (հմմտ. իմ յօդուածը ՀԱ 1909, 160)։—Հիւբշ. 307։*

Klaproth, Asia pol. 99 արաբ. kirsin: *ՆՀԲ լծ. յն.* ἀξίνη *(որից նաև Հիւնք.)։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Lag. Reliqq. gr. Vorrede 47: Karolides, Γλ. συγκρ. 174 *լտ.* catus *«սուր»,* cos, cotis *«յեսան» բառերի հետ։* Jensen *համարում*

է հաթեան շրջանի միջոցին անցած հայերէնի։ Մառ, Яфет. сбор. 1, 125 յն. և սոռր. ձևերի հետ՝ յարեթական բառ։ Նոյն, Сред. передвиж. 47 մեկնում է կա+ցին, ուր կա=fur, ցին=վրաց. tin «քար»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Սլմ. Տփ. կացին, Խրբ. Համշ. Սեբ. Սչ. գացին, Ոզմ. կացէ՛ն, Ղրբ. կա՛ցըէն, Մշ. կածի, Ասլ. գա*ձին. վերջինը ենթադրում է *կացցին նախաւոր ձևը, որի մէջ ց-ի կըրկնութիւնը կապ չունի սոռրի բառի կրկնակ ց-ի հետ։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. κάζιν, որ Karolides, Γλ. συγκρ. 87 մեկնում է «դանակ», իսկ էջ 174 «կացին՝ գետնափոր քարքարոտ տների մէջ անհարթութիւնները հարթելու համար»։

ԿԱՑՈՒՐԴ տե՛ս Կայ։

ԿԱՒ, ո հլ. (Ոսկ. յհ. բ. 9 ունի սեռ. կաւու) «շաղուած հող, տիղմ. 2. մի տեսակ հող, բրուտի կաւ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. բ. 9. որից կաւագործ «բրուտ, կամ աղիւս շինող» Իմ. ժե. 7. «աղիւսաշինութիւն» Կիւրղ. ել. Ոսկ. մ. բ. 14. Եփր. թագ. կաւագործութիւն Ագաթ. կաւակերտ Գ. մակ է. 23. կաւեայ Դան. ժդ. 6. կաւեղէն ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 37. կաւարծար «մի տեսակ հանքային մարմին» Փարպ. կաւանալ «ցամքիլ, կաւի պէս պնդանալ» Նիւս. բն. Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 166. հայկաւ «հայկական կաւ» Բժշ. (օտար լեզուներով էլ այսպէս է կոչւում. հմմտ. յն. βῶλος ἀρμένια, լտ. bolus armeniaca, արաբ. طین ارمنی tīn armanī, թրք. kilermeni, որից փոխառեալ ռմ. kilermene են). կաւաճող, կաւային (նոր բառեր) են։ Այստեղ է պատկանում նաև կաւիճ, որ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ պրս. fէվ fէպի (? չունի ԳԴ) կամ fիլ «պինդ կաւ», որ և «կաւիճ» (իմա՛ պրս. کل gil, տճկ. kil): Neumann ZKM 1, 242 գերմ. gau «երկիր, գաւառ»։ Նոյնը յիշում է Gosche 6:—Պալասանեան, Պատմ. գրակ. 201 կով բառից, ինչպէս սանս. gô «կով և հող»։ Հիւնք. կու բառից։ Patrubány SA 2, 161 և ՀԱ 1908, 188 յն. βάπτω, βαπτίζω «մխրճել», անգսք. cvabbe «եղաիր» են բառերին ցեղակից։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. ku «հող, երկիր»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Սլմ. Վն. Տփ. կավ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. գավ, Ջթ. գօվ, գով, Սվեդ. գուվ.—Նոր բառեր են կաւամած, կաւկոխ, կաւաճաճf:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ թրք. գւռ. Կր. gav «կաւ» (Բիւր. 1898, 627)։—Justi, Dict. Kurde, էջ 304 մեր բառից է դնում քրդ. قافك qàfik «ծաղկաման, խեցեղէն ամանի կտոր», որ ո՛չ միայն ձևով, այլ և նըշանակութեամբ գւռ. գաւ «փարչ» բառին միայն կարող է կցուիլ։

ԿԱՒԱԿԵԱՆՔ. անստոյգ բառ, որ դնում է Բառ. երեմ. էջ 156 կապարան բառի բացատրութեան մէջ, իբր հոմանիշ՝ կապան և կաոճ ձևերի հետ։

ԿԱՒԱՌԵԼ «կարծել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 159։

ԿԱՒԱՌՆ «ջրի նեղ առու» Պրպմ. 351. Հին բռ. լծ. պրպմ. 741։

ՀՀԲ «ի կաւոյ արարեալ»։ ՆՀԲ և ՋԲ հանում են կաւ բառից։ Հիւնք. գաւառ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն. [illegible] kawa «առու»։

ԳԻՌ.—Երև. կա՛վառ «առուի ջրաբերանը», նոյն բառն ունին նաև Ակն. Արբ. Բբ. Խրբ. Կիւր. Սեբ։

ԿԱՒԱՍ. իբր տիտղոս դրուած է Աշոտի համար՝ 1686 թ. մի արձանագրութեան մէջ. «Ես Շահանդուխտ դուստր մեծի արքային Աղուանից թագաւորին և ամուսին Գրիգոր թագաւորին, որ է որդի Աշոտի կաւասն» (Վիմ. տար. էջ 25)։ Այս Աշոտն է Աշոտ Սիսական իշխանաց իշխան, քեռայր Սիւնեաց Վասակ Ա. թագաւորի, սրա որդին Գրիգոր եղաւ իշխանաց իշխան և յիշուած է իբր վկայ՝ Տաթևի 1019 թուի կալուածագրում։

*ԿԱՒԱՏ, ի–ա հլ. «բողկի միջնորդ» Շնորհ. առ. 65, ընդհ. տպ. եմ. էջ 82. Լմբ. առակ. Յայսմ. որից կաւատութիւն «բողկի միջնոր-

դութիւն». (այս բառը մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. մ. բ. 12 «Եւ այնչափ կաւատութեան բանս և գործս անամօթութեան գործեն». յունարէն բնագիրն ունի՝ τοσαύτην μελέτην ἀναισχυντίας ποιούμενοι *(այնչափ բանս անամօթութեան գործեն)։ Որովհետև* կաւատութիւն *բառը իբրև արաբական փոխառութիւն չէր կարող գտնուիլ Ոսկեդարում, և բնագրի մէջ էլ արդէն նրա համապատասխանը չկայ, ուստի հետևում է թէ Ոսկեբերանի վերի հատուածի մէջ յետոյն յաւելուած է՝ ըստ Հիւբշման* ZDMG *46, 261, հյ. Թրգմ. Ու. փոխառ. բառից. էջ 59)։ Յետնադարեան շրջանին ունինք գրուած* դաւատ *Կոստ. երզն. 158։*

=*Արաբ.* قوّاد qavvād *«կաւատ»։—Հիւբշ. 269։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԱՒԴԱ *տե՛ս Կօդա։*

—ԿԱՒԻԾ *«մի տեսակ չոր կաւ» Բժշ. որից* կաւճային *(նոր բառ)։*

=*Կազմուած է* կաւ *բառից՝* իճ *մասնիկով. հմմտ.* լուիճ, ուտիճ, աղաւեճ:

ԳԻՒ.—*Ախց. Կր. Մկ. Վն.* կավիճ, *Ալշ. Մշ.* կավիչ, *Մրղ.* կավըճ:

ՓՈԽ.—*Ուտ.* kavič *«կաւիճ» (դպրոցի միջոցով մտած բառ)։*

ԿԱՒՈՆ *«հարկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 159։*

ԿԱՓ. *այս արմատի առաջին նշանակութիւնն է «փակել, գոցել». որից յառաջացած են «թակարդը ձգել, զարնել, կպցնել, յարել ևն» նշանակութիւնները. հմմտ.* խփել *«գոցել, փակել» և գւռ. «զարնել»։ Այս արմատից են բխում* կափ *«թակ, ուռ, լախտ» ՋԲ.* կափել *«թաղխել, հարկանել» ՋԲ (իբր նոր բառ),* կափաւոր *«ուռով զինեալ» Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 138.* կափուցանել *«խփել, գոցել, որոգայթի մէջ գցել» ՍԳր. Ոսկ. յհ.* անկափ *«չգոցուած (բերան)» ԱԲ.* կափուցումն *Խոր. ՅՀ. կթ. Նար.* կափչիլ *«կպիլ, իրար փակչիլ» Շիր. 37. Երզն. երկն. գ.* կափուցանիլ *«կպիլ, փակչիլ» Անկ. գիրք հին կտ. 201.* կափումն, կափիւն *«գոցելը» Նար. Մագ. «փակչիլը» Եղիշ. «ատամների իրար զարնուիլը» Պիտ.* կափատել *«բղկտել, գիշատել» Մեկն. ղևտ.* կափուլ *(մասնիկի համար հմմտ.* քար-ուլ*) «որոգայթ, թակարդ» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 122. տիտ. էջ 326. կրկնութեամբ* կափկափել *«ատամները ցրտից իրար զարնել» Ոսկ. երբ.* կափկափիլ *Մանդ. (գրուած է* կոփկոփիլ *Աղամ. 48, 50 Կոստ. երզն. 162.* կափկափումն *Բրս. խ. մկ. Տաղ. ինչպէս նաև* ար *մասնիկով՝* կափարիչ *«խուփ» Մտթ. իէ. 6. Ոսկ. յհ. բ. 17 (հմմտ.* կափիչ *գւռ. «կափարիչ թոնրի» ՋԲ)։*

=*Թերևս պէտք է միացնել* խափ, խուփ *համանիշ արմատների հետ, որ տե՛ս։*

ՀՀԲ կափուցանել *ձևից է դնում* կափարիչ, կափկափել, կափուլ: *ՆՀԲ* կափարիչ *«ի բայէս* կափուցանել, *լծ. և* խուփ, *թրք.* գափագ», կափուլ *«տեղի՝ ուր լինի* կափուցանիլ ոլամբ *կամ* փակել, խփանել, *լծ. թրք.* գափան, գափանճա, *լատ.* capio *«ըմբռնել»։ Տէրվ. տե՛ս* կապ *բառի տակ։ Հիւբ.* կափուցանել *դնում է* fափուցանել *բայից, իսկ* կափարիչ<*պրս.* gapāra *«քարայր»։* Bugge, Etr. u. Arm. *107 և* KZ *32, 48 լտ.* clāva *«բիր, փայտ»,* clāvis *«բանալի», յն.* κληΐς *«նիգ, սողնակ», լիթ.* kliū-wū, kliúti *«կառչիլ» բառերին ցեղակից է դնում։* Pedersen, *Հյ. դր. լեզ. 147* կապել *բայի անցողականն է համարում։* Trombetti, L'Unità d'Origine del linguaggio, *էջ 148 թրք.* kapa-, kapla-, *դրավիդ.* kappu, *թիբեթ.* gab-pa, *չին.* ḥap, *մոնք-քմեր.* kap, *մալայոպոլինեզ.* kup, *ամերիկեան* kuppi, *գրոէնլանդ.* kepik *և այլ բազմաթիւ ուրիշ լեզուների հետ, որոնց իմաստն է «փակել, ծածկել»։* Lidén, Arm. Stud. 30 *հշվէդ.* kafti *«փարախ»? Աճառ. ՀԱ 1909, 159* խ *և* կ *ձայների լծորդութեան օրէնքով միացնում է* խափ, խուփ *արմատներին։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ* կապ, խափուցանել: *Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* قبقاب qabqāb *«ատամները կրճտացնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 224)։*

ՓՈԽ.—Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 198 հայերէնից է դնում օսմ.* qapu *«դուռ», որ Օրխոնեան արձանագրութեան մէջ* kapəg *ձևն ունի։*

ԿԱՓԱԿ *«աքլորի ձագ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 160, որ բացատրում է «որսակն է»։ Այս բառով պէտք է հասկանալ* ոձակ *և յատկապէս «աքլորի ձագ», ինչպէս հասկացել է հին և անծանօթ մի ստացող, որ նոյն բառի դէմ դրել է «փարսի խօրօզըքչայ» (իմա՛ պրս. աքլորի ձագ)—այսպէ՛ս իմ սեփական օրինակում, որ նուիրել է Տիգրան խան Գորոյեան, Թաւրիզ 1920 թ.։*

*ԿԱՓԱՅ *«ոտանաւորի յանգ». մէկ անգամ ունի Մագ. մեծ են. յոչ. «Տաղասացութիւնք Արաբացւոցն սովորաբար վարժաբանութեամբ մրցեալք միայօդ աւարտեալ գծի, զոր դուք* կափայ *անուանէք»։ Նոյն բառը աւելի յետինների մօտ եղել է* կաֆայ *«մի տեսակ ոտանաւոր» Կեչառ։—Բառարանները չեն նշանակած։*

=*Արաբ.* قافية qāfiya *«ոտանաւորի յանգ»։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 1093 բ։ Նոյնը Թիրեաքեան ՀԱ 1910, 31։

ԿԱՓԱՐ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Սարկ. հանգ. «Ջատտինի այսինքն զԴիովնիւսայ կափարսն (այլ ձ.* կիրսն*) և գործս իբր օրինօք հաստատեալ ունին»։*

ԿԱՓԱՐՈՒՄ *«գերեզման». մէկ անգամ ունի Կորիւն. «Առ ի մէնջ հարքն ի կափարումս դարձան»։*

ՆՀԲ «արաբ. ղըֆր *«քսել»,* ղաֆիր *«կափուցանել», եբր.* ֆէֆօրիմ *«քաւութիւն, քաւարան». իսկ* քաղեմ *բայի տակ՝ լծ. եբր.* գապար*: Պատահական նմանութիւն ունին սանս.* gabhira *«խոռոչ, փոս» և պրս.* gapāra *«քարայր», արաբ.* قبر qabr *«գերեզման», ասոր.* ܩܒܘܪܐ qəbūrā *«գերեզման»։*

ԿԱՓՈՒԼ *տե՛ս Կափ։*

ԿԱՓՈՒՆՔ *կամ* ԿԱՓԱՆՔ *«հաչոց, շան հաչիւն». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործ է ածում Կանոն. 90 «Այնպիսիք մի՛ լիցին քահանայք, այլ աստուածախաբք. պատարագ նոցա կափանք (ըստ ՆՀԲ* կափուճ*) շանց, մկրտութիւնք նոցա որպէս թլփատութիւն հրէի, տունք նոցա որպէս մեհեանք դիւաց»։*

ՆՀԲ դնում է կափուճ *կամ* կափուլ *(որ է «թակարթ») և աւելացնում է «Թերևս գրելի է* կառափուճ*»: Վերի ձևով Աճառ. Հյ. Նոր բառեր հին մատ. Բ, էջ 163։*

ԿԱՓՈՒՐ *տե՛ս Քափուր։*

ԿԱՓՈՒՐ *կամ* ԿԱԹՈՐ *«մեծ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 152, 160։*

Ուցէ եբր. כביר ka bir *«մեծ» =արաբ.* كبير kabīr *բառն է։*

*ԿԱՓՍՈՍ *«մի տեսակ ջերմ». ունի միայն Մխ. բժշ. գլ. լգ։*

=*Յն.* καῦσος *«ուժեղ տենդ»։*

Ուղիղ մեկնեց Seidel, *հրտր. Մխ. հեր. § 260։*

*ԿԱՔԱՒ, ու *հլ. (աւելի յետին են* ի–ա, ո *հլ.) «կաքաւ թռչունը» Երեմ. ժե. 11. Վեցօր. 163. նմանութեամբ «մի տեսակ պար» Ոսկ. յհ. ա. տիմ. և եբր. այս վերջին նշանակութեամբ են բոլոր ածանցները. ինչ.* կաքաւել *«պարել, ոստոստել» ՍԳր.* կաքաւեցուցանել *Գ. մակ. բ. 14.* կաքաւիչ *ՍԳր. Ոսկ. եփես.* կաքաւանք *Փիլ.* աշակաքաւ *Սիսիան.* կաքաւաձև *Եփր. թգ. 393. Ոսկ. յհ. ա. 1.* կաքաւարան *Փիլ.—(իսկ* շնակաքաւ *Պտմ. աղէքս. 142 ձևի դէմ ՆՀԲ ունի* շնակաքիք *«շան ոտքեր ունեցող»)։*

=*Բոլոր հետ նոյն են ասոր.* ܩܩܘܐ qaqqəwā, ܩܩܘܢܐ qaqqəwānā *«կաքաւ», յն.* κακκάβη *«կաքաւ»,* κακκαβίζω, κακκάζω *«կաքաւի կարկաչելը», լտ.* cacabo *«կաքաւի կարկաչելը»։ Ըստ հնդեւրոպագէտների յն. և լտ. բառերը հնդեւրոպական բնաձայն բառեր են և կցւում են լտ.* cacillo *«հաւի կարկաչել», հբգ.* gackizōn, *գերմ.* gackern *«ածող հաւի կարկաչելը», հսլ.* kokotŭ *«աքլոր»,* kokoš, kokoša *«հաւ», ռուս.* кокотать *«հաւի կարկաչելը», ֆրանս.* coq, *դան.* kok, *շվէդ.* kokk, *հհիւս.* kokr *«աքլոր», սանս.* kukkubha *«փասեան» են ձևերին* (Walde, *էջ 104,* Boisacq 395, Pokorny 1, 455, Ber-

neker 540): Ասորի բառը բնիկ սեմական չէ, որովհետև չի՛ երևում ուրիշ սեմական լեզուներում։ Այս պարագային կարող ենք երկու մեկնութիւն տալ. կա՛մ ասորի բառը յունարէնից փոխառեալ և յետոյ էլ հայերէնին է անցած, և կամ ընդհակառակը հայ բառը բնիկ է, ցեղակից վերի հնդեւրոպական ձևերին, իսկ ասորին փոխառեալ է հայերէնից։ Բնիկ լինելուն կողմնակից պիտի լինէին Հայաստանի մէջ պատուական կաքաւների առատութիւնը և Հայոց մէջ զարգացած կաքաւի որսորդութիւնը։ Բայց այս պարագային, յն. և լտ. ձևերի դէմ ունենալու էինք գոնէ հյ. *քաքաւ. հետևաբար աւելի ճիշտ է առաջին ենթադրութիւնը, այն է ասորին դնել փոխառեալ յունարէնից և հայերէնը փոխառեալ ասորերէնից։—(Վերի ձևերի հետ կապ չունին պրս. كبك kabk, քրդ. كو kev (կամ kaw, ըստ Beidar, Gram. Kurde, էջ 70), արաբ. قبج qabǰ (փոխառեալ պարսկերէնից. տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 433), աֆղան. kabk, բելուճ. kabg համանիշները, որոնք Horn, էջ 187 կցում է սանս. kapiñǰala- «gelinotte Թուչունը» և բելուճ. kapīnǰar «կաքաւ» բառերին։—Վրաց. კაკაბი կակաբի և Թուշ. კაკაბ կակաբ «կաքաւ» փոխառեալ են յունարէնից)։—Հիւբշ. 307։

ՆՀԲ կաքաւ Թռչունի դէմ դնում է պրս. چکاو čakāv «արտոյտ», Թրք. keklik և եբր. qōre «կաքաւ», որոնք մեր բառի հետ նմանութիւն չունին, իսկ կաքաւ «պար» ձևի դէմ յիշում է պրս. کاکاو kākāv «մի տեսակ երախայական խաղ», որ նշանակութեամբ չի յարմարում։ Մ. Մսերեան, Ճռաքաղ Գ. էջ 104 մեկնում է «կագող հաւ»։—Lag. Ges. Abhd. 50 ասորի և յոյն ձևերի հետ է համեմատում։ Müller SWAW 78, 430 օսս. քաֆ, քաֆտոն «պարել», քրդ. kev «ցատկել» ձևերի հետ դնում է կաքաւ «պար»։ Տէրվ. Altarm. 33 պրս. čakāv և յն. κακκάβη։ Հիւնք. կաքաւել=պրս. kākāv: Հիւբշ. 307 կցելով ասորի, յոյն և պրս. ձևերին, փոխառեալ է դնում ասորուց, առանց որևէ բացատրութեան։ Patrubány ՀԱ 1907, 16 հինը դնում է քաքաւ <հնխ. sṷobho- «հիւսել» արմատից. համմտ. գերմ. weben, յն. ὑφάω. հայ բառը կրկնուած է և բուն նշանակում է «ասղին անդին շարժող»։ Karst, Յուշարձան 405 իբր կաք+հաւ «Թըռչուն»՝ սումեր. kak-kul «կաքաւ» բառի հետ։ Pictet, բ. տպ. Ա. 621 պրս. kabk, յն. κακκάβη են համանիշների հետ, որոնք բոլոր բնաձայն է համարում։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Սլմ. կաքավ, Մկ. Ոզմ. Վն. կաքՙավ, Խրբ. Սեբ. գաքավ, Տիգ. գոքով, Գոր. կա՛քէվ, Տփ. կա՛քավ, կակաբ (վերջին ձևը վրացերէնից փոխառեալ), ՀՃ. գաքօվ, Ալշ. Մշ. կակավ, ՋԲ. կագՙօվ, գՙագՙով, Սվեդ. գաքուվ, Ջղ. կաճքավ։—Նոր բառեր են կաքաւախաղող, կաքաւակոխ, կաքաւակտուց, կաքաւախոտ, կաքաւճակ, կաքւոյտ, կաքաւուկ ևն։

ԿԲՆԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պիտ. 464 «(Տունկ որթոյ) առաւել ևս տարածեալ կբնի չիւրանման զնստագոյն և յոյժ խորին վայրս երկրի»։ Այս բառն է որ Բառ. երեմ. դնում է կբճել «խափանել» էջ 160 և կծբճել «խաբանել կամ ընդ երկիր քարշել» էջ 164։ ՆՀԲ մեկնում է «նոյն ընդ կափչիլ, կբչիլ, փակչիլ». իսկ ՋԲ «գետնատարած լինել տնկոյ որթոյն, կամ կափչիլ և մածանիլ ի վերայ գետնոյն»։—Գւռ. կպճիլ բա՞ռն է։

+ԿԵԱԼ «ապրիլ». ճոխապէս զարգացած մի արմատ է, որի ստացած ձևերը հետևեալներն են. **կեա—**.բուն պարզական արմատն է, որից կազմուում են կեալ, կեամ, կէի (<*կեայի), կեայր, կեցի, եկեաց, կեաց ՍԳր. ևն.—**կեաց**. բայի երկրորդ արմատաձևն է, որից կազմուում են կատարեալը, հրամայականը և սրանց յարակից ժամանակները. սրանից են ածանցուած երկայնակեաց ՍԳր. Ոսկ. ես. խաղաղակեաց Սիր իը. 15. միայնակեաց Ագաթ. Եւագր. մենակեաց անապատակեաց Բուզ. կարճակեաց Եփր. Թգ. Վեցօր. լեռնակեաց Կորիւն. գազանակեաց Բ. մակ. ե. 27. խառնակեաց Եւագր. խաւարակեաց Վեցօր. բարեկեաց Ագաթ. Ոսկ. մտթ. և ա. Թես. անկեաց Գ.

մակ. գ. 15. երկակեաց «երկակենցաղ» Եւս. քր. Ա. 21 (տպ. երկեկից. այսպէս ուղղել ըստ լաւագոյն ձձ. հմմտ. ՀԱ 1905, 17 և 1914, 122). առանձնակեաց (նոր բառ).— **կեց**—նախորդի անշեշտ ձևն է, որից կեցուցանել ՍԳր. Եզն. կեցուցիչ Ոսկ. Ագաթ. բարեկեցիկ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 20. բարեկեցութիւն Սիր. ժա. 29. Եւս. քր. Ոսկ. մտթ. խառնակեցիկ Ոսկ. մտթ. ա. 3. լեռնակեցութիւն Ագաթ. Կորիւն. երկայնակեցութիւն Պիտ. Եղիշ. Փիլ. նոցեկեցոյց Ճառընտ. ռնենակեցութիւն Վեցօր. չկեցու Ոսկ. մ. ա. 15. միակեցնակ «ճգնաւորի պէս» (չունի ԱԲ) Սմբ. պատմ. 114.—**կեան**—. կազմուած -ան մասնիկով՝ կե(ա)—արմատից, որից կեանք—ի-ա հլ. (միայն անեզաբար գործածուած) «կեանք. 2. վարք, կենցաղ. 3. աշխարհ կամ աշխարհային կեանք. 4. ինչք, ապրանք, հարստութիւն» ՍԳր. անկեանք Փիլ. սամփս. Ոսկիփ. դժուարակեանք Հց. աթ. Կիւրղ.— **կեն**-. նախորդի անշեշտ ձևն է, որ գործածւում է միայն բարդութեանց սկիզբը. ինչ. կենակից Ա. պետ. բ. 24. Սիր. ժզ. 6. Ոսկ. յհ. բ. 13. կենասէր Կոչ. էջ 247. կենասիրութիւն Կոչ. կենատու Եփր. եբր. կենարար Սղ. կէ. 21. Ագաթ. Եւս. քր. Եզն. կենեղուտ Ոսկ. ես. կենատ «նետ» (իբր թէ կեանքը կտրող) Մագ. գամագտ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 387). կենաց (նոր բառ). **կեանս**, որ նոյն կեանք բառի յգ. հայցականն է. սրանից են կազմուած յետնաբար կեանսաբեր Նանայ. (ստէպ). կենսազգեաց Ճառընտ. կենսուսոյց ԱԲ. —**կենս**-. որ նախորդի անշեշտ ձևն է և գտնւում է միայն ածանցմանց սկիզբը. ինչ. կենսաբեր Ագաթ. կենսատուր Ագաթ. Արիստիդ. էջ 10. Փարպ. կենսական Պիտ. կենսունակ Սկևռ. ես. կենսուսոյց Վրք. հց. կենսառիթ Նար. Գնձ. նոր բառեր են կենսաբան, կենսաբանութիւն, կենսաբանական, կենսագիր, կենսագրութիւն, կենսագրական, կենսաթոշակ, կենսաթրթիռ, կենսալից, կենսախօսական, կենսունակութիւն, կենսուրախ ևն. —**կենց**-. սղուած է նախաւոր *կեանց ձևից, որ կեանք բառի հնագոյն սեռ.-տր. հոլովաձևն է, որ և յետոյ կորել է՝ տեղի տալով կենաց ձևին. (երկու ձևերի համար հմմտ. աստեղաց և աստեղց, ոսկերաց և ոսկերց). գտնւում է միայն ածանցումների մէջ. ինչ. կենցական «ապրելիք» Ոսկ. ես. 232. և -աղ մասնիկով՝ կենցաղ Ոսկ. յհ. ա. 21. Մանդ. խոր. (հմմտ. յապաղել, յաշաղել, կախաղան, խանդաղատանք ևն), կենցաղական Ոսկ. յհ. ա. 21, 33. կենցաղասէր Եղիշ. կենցաղօգուտ Պիտ. Փիլ. խոր. անկենցաղ Փիլ. լին. Մագ. երկակենցաղ Փիլ. կենցաղավարական (նոր բառ) ևն.—**կենդ**—. կազմուած է կեն-<կեանարմատականից՝ դ մասնիկով. գտնւում է միայն կենդակ «զոդիակոս» Փիլ. քհ. և եւ. Պիտ. բառի մէջ. որից սակայն աճած է **կենդան**, որ նախորդի վրայ աւելացրել է նաև -ան մասնիկը. սրանից կենդանանալ ՍԳր. կենդանութիւն ՍԳր. Եւս. քր. կենդանադիր Ագաթ. կենդանածին Ղևտ. ժա. 47. Եւս. քր. կենդանական Իմ. ժե. 22. կենդանապահ Եզն. կենդանատու Ոսկ. ա. տիմ. կենդանարար Յհ. զ. 64. Ա. կոր. ժե. 45. Ագաթ. Ոսկ. ես. կենդանացու Կոչ. կենդանացուցանել ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 2. կենդանի ՍԳր. կենդանւոյն ՍԳր. անկենդան Անյ. բարձր. չկենդանի Ոսկ. մ. ա. 4. Եզն. երկակենդան Կոչ. բարեկենդան (տե՛ս առանձին). կենդանաբանութիւն (նոր բառ) ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^{2}iyā- ձևից։ Այս արմատը ցեղակիցների մէջ ներկայանում է երկու ձևով. պարզ g^{2}yo-, g^{2}yē- արմատականն ունին զնդ. 𐬘𐬌𐬙𐬌 ǰiti, ǰyotūm (հյց.), ǰyātəuš (սեռ. հլ.) «կեանք», ǰyāiti- «կեանք», hu-ǰyāiti- «բարեկեցիկ», gaya- «կեանք, սնունդ», սանս. गय gáya- «տուն-տեղ, կահ-կարասիք, ընտանիք», յն. ζῆ «կեայ», ζή-σω «կեցից», βίομαι «կեամ», βίος «կեանք», βίοτος, βιοτή «կեանք, բարիք, կարողութիւն», δίαιτα «կեանքի եղանակ, բնակարան», յոն. ζώω «կեամ», հսլ. žitĭ «կեանք», լիթ. gyti «ապրիլ», լեթթ. dzit «առողջանալ»։ Իսկ աճած g^{2}īv- արմատականն ունին սանս. ǰīvati «կեայ», ǰīvá- «կենդանի», ǰīvitá- ǰīvātu- «կեանք», քուչ. çaul «կեանք», զնդ. ǰvaiti «կեայ», հպրս. ǰīva «կենդանի», լտ.

vīvo «կեամ», vīvus «կենդանի», գոթ. qius «կենդանի», հսլ. živŭ «կենդանի», životŭ «կեանք», ռուս. живо «կենդանւոյն», животъ «կեանք», լիթ. gývas «կենդանի», gyvatà «կեանք», հպրուս. giwa «կեայ», հիռլ. bíu, béo «կենդանի», bethu, beothu «կեանք», biad «ուտելիք, սնունդ», կիմր. կորն. byw, բրըտ. beo «կենդանի», կամիս. xwi «ապրիլ»։ Երրորդ g-ով աճած մի ձև էլ կայ, որ գտնում ենք գերմանական և բալթեան լեզուների մէջ. փռնչ. հբգ. quëk, quëh «կենդանի», անգսք. cwicu «կենդանի», լեթթ. dsiga «կեանք» (տե՛ս Walde 846, Boisacq 120, Trautmann 75—76, Berneker 319 և յատկապէս Meillet BSL № 79, էջ 17, Pokorny 1, 668--70, Ernout-Meillet 1076):—Հիւբշ. 459։

ԳԴ կեանք=պրս. ǰān «հոգի»։ ՆՀԲ «կեամ՝ եբր. խայ, խայա, յորմէ Եւայ, ի մեզ կին, այսինքն կենդանին. և յն. ζάω, ζεῖν, պրս. zista, zanda, ռուս. ժի՛թի, թրք. սաղ օլմագ, եաշամագ», կեանք՝ լծ. տճկ. ճան, զէնտէկեանի: Peterm. 25, 42 եբր. היה xay «կեալ», սանս. ǰīv, ǰīvana: Gosche 46 սանս. ǰīv, զնդ. zi, ǰu, պրս. zinda, բելուճ. zindaγ: Bötticher ZDMG 1850, 356 և Arica 83, 398 զնդ. gaya, յն. ζωή։ Lag. Urgesch. 498 սանս. ǰīv, պրս. zīstan, արմատը zī: Müller SWAW 38, 571, 42, 329 և 89, 14 սանս. ǰīv: Justi, Zendsp. 105 զնդ. gi=ǰi «կեալ» արմատի տակ։ Bopp, Gram. comp. III 18 սանս. ǰivami: Տէրվ. Altárm. 37, Նախալ. 79 և Մասիս 1882 օգոստ. 31 հնխ. gi, giv արմատի տակ՝ սանս. ǰīv, լտ. vivere են ձևերի հետ։ Հիւբշ. KZ 23, 21 սանս. և զնդ. ǰaya, լիթ. ǰyvas, հսլ. živŭ, յն. βίος, լտ. vivus: Նոյն, էջ 388, 401 կեանք=*givana: Canini, Et. étym. 39 պրս. ǰān, սանս. ǰana «կենդանի» և յն. γινώσκω։ Հիւնք. կեանք հանում է կին բառից, կենդանի<պրս. zanda, կենցաղ <կեանք աղցաւոր։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. 195 կենդանի=պրս. զինտէ: Karst, Յուշարձ. 404 սումեր. gan, gal «կանգնիլ, լինել, գոյանալ», gin «կանգնիլ, բնակիլ», 405 ik «կենալ, գոյանալ»։—Հայերէն բառի ձայնական բացատրութեան վրայ խօսած են Հիւբշ. Arm. St. էջ 35, Bartholomae Stud. II 275, Meillet MSL 16, էջ 243—4, Pedersen KZ 39, 395: Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն. 元気 genki «կեանքի ուժ»։

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Ագլ. Կր. Ջղ. կ'անք, Ագլ. Երև. Մրղ. Շմ. Ննխ. Պլ. Սեբ. փ'անք, Սլմ. կ'օնք', Մշ. կենկ, կենք, Տփ. կինք,—Ախց. Երև. Կր. Շմ. Տփ. կէնքանի, Սչ. գենդ'անի, Ոզմ. կենքանէ', Մկ. կէնդօնը', Մրղ. կէնքանը', Ալշ. Մշ. կէնտան, Տփ. կէ՛նքան,—գրեթէ ամէն տեղ կայ կենդանութի՛ւն բառը, իբրև բարեմաղթական բացագանչութիւն՝ գինի, օղի խմելու ժամանակ։ Բոլորն էլ գրականից փոխառեալ։

ՓՈԽ.—Այստեղ են պատկանում բաrեկենդան բառի փոխառեալ ձևերը, որոնց վրայ տե՛ս անդ։—Ըստ Մէնէվիշեան (Գամագտ. 67) և Robert A. Peter հյ. կենսատ բառից է փոխառեալ եթովպ. gĕnzat, որից machafa gĕnzat «կարգ մեռելոց»։

ԿՆԱՄ տե՛ս Կեմ։

*ԿՆԴ ի, հլ. «ծեծելու փայտ, մահակ, գաւազան». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Վրք. և վկ. Ա. 40 «Կեդիւ չարչարեցին զսրունսն» (յոյն բնագիրը դնում է «նիգ», որ է «երկաթեայ ձող»):

=Վրաց. ჯოხი կետի «հաստ գաւազան, մահակ, կոպալ»։—Աճ.

Նորագիւտ բառս երևան հանեց նախ Նորայր, Բառ. ֆր. 1098։

ԳՒՌ.—Երև. Տփ. կէ՛տի «մահակ, գաւազան», որ նոր փոխառութիւն է վրացերէնից։

*ԿՆԴԱՐ «խոյր» Դամասկ. որ և կինդար Յայսմ. դեկտ. 14. երկուսն էլ պէտք է ուղղել կիդար, ինչպէս ունի Ոսկ. հռովմ. 399. (բառարանները յիշում են այս վերջին ձևը, բայց վկայութիւն չեն տալիս)։

=Յն. κίδαρις, որ և κίταρις «խոյր». համարւում է ինքն էլ ասիական փոխառութիւն.

սրանից է նաև լտ. cidaris «խոյր»։—Հիւբշ. էջ 356։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԵԴԻՈՆ «մխիթարութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 160։

ԿԵԴՐՈՆ տե՛ս Կենդրոն։

ԿԵԷԴԱՏ «սուրբք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 160։

ԿԵԼ կամ ԿԷԼ «նենգութիւն, դաւ, խարդախութիւն» Առակք ողոմպ. ի. Ոսկիփ. որից կելուրf «գիտ, հնարք, ճարտարութիւն» ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սարկ. աղ. 142 «Հնարից կելուրք վախճանեցաւ»։ (Իսկ ԱԲ կելուքիւն «գոյութիւն, ըլլալը» բառը շինուած է կեամ, կեալ բայից)։

ՆՀԲ որպէս Թրք. հըլէ, հիլլէ, ալ «խարդախութիւն»։

*ԿԵԿԻԱՍ «հիւսիս-արևելեան քամի» Արիստ. աշխ. էջ 611. Առաք. կենդ. էջ 70, որ և կիկիաս Տաթև. հարց. 205։

=Յն. καικίας «հարաւային արևելեան քամի», որից նաև լտ. caecias։—Հիւբշ. **356**։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԵԿՍ «ծոյլ, անգործ». գտնւում է միայն կեկսուքիւն «անգործութիւն, ծուլութիւն» բառի մէջ, որ մէկ անգամ գործածել է Կիր. երզն. խրատ.—Արմատը կարող է լինել կեկրս, կեկիս կամ կեկուս:

+ԿԵՂ, ո հլ. (յետնաբար կայ յգ. գրծ. կեղօf) «խոց, ուռեցք, վէրք, պալար» ՍԳր. Ոսկ. փիլիպ. Եւս. պտմ. 562. Եփր. բ. տիմ. 252. որից կեղանկ «նստուկին կամ աճուկին վրայ տեսակ մը փտախտային վէրք» Եւս. պտմ. 663. կեղցաւ «խեցգետնի հիւանդութիւնը» Սարգ. յկ. գ. էջ 36, որ և fաղցկեղ Բ. տիմ. բ. 17. Ղևտ. իա. 20. չարակեղ Եւս. պտմ. Բուզ. անկեղ Նիւս. կազմ. սրտակեղ Բուզ. լերդակեղ «սիրտը այրած, սիրտը կոտրած» ԱԲ. կեղել «նեղել, չարչարել, տանջել» Եղ. ա. 14. Ոսկ. մ. ա. 15։ Այստեղ է պատկանում նաև -եf մասնիկով՝ կեղեfել «գիշատել, բզքտել, պատառոտել» Ովս. ժգ. 8. Եփր. պհ. Մանդ. էջ 176. «չարաչար տանջել» Սարգ. (արդի գրականում գործածւում է «հարստահարել» նշանակութեամբ). կեղեfիչ «պատառոտող» Յհ. իմ. կեղեfումն Մամբր.— -եf մասնիկի համար հմմտ. բարեfիկ, բարեfել, արմատաfի են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g²el- արմատից. հմմտ. յն. βέλος «նետ, խայթոց», βελόνη «ասեղ», լիթ. gélti «խթել, խայթել», gēlia «ցաւում է», gélà «կսկծալի ցաւ», gelonìs «պալարի մէջ թանձրացած թարախ», լեթթ. dzêlu «օձի խայթելը», լիթ. įgélti «մեղուի խայթելը», հպրուս. gallan, golis «մահ», gulesnnin «ցաւ», հսլ. žali «ցաւ», չեխ. žel «ցաւ, կարեկցութիւն», հռուս. želja «ցաւ», ռուս. жаль «կարեկցութիւն», жалеть «ցաւիլ, խղճալ, ափսոսալ, խնայել», жалить «խայթել», жало «խայթոց, խայթ», жалкій «ողորմելի, խղճալի, թշուառ», հբգ. quëlan «վէրքը են սաստիկ ցաւիլ», quellen «կեղեքել», quāla «չարչարանք», գերմ. Qual «ցաւ, չարչարանք, նեղութիւն», quälen «կեղեքել, չարչարել, նեղել», հոլլ. kwaal «ցաւ», հիսլ. kuelia «կեղեքել», անգսք. cwēlan «մեռնիլ», cwellan «սպանել», cwalu «մահ», հսաքս. qualm «մահ», հիռլ. -balt «մեռաւ», կիմր. ballu «մեռնիլ» են (Trautmann 83, Boisacq 118, Kluge 381, Pokorny 1, 689—90)։—Հիւբշ. 459։

ՆՀԲ լծ. Թրք. fէլ «ճաղատ կամ գլուխը վէրքերով ծածկուած»։ Այվազովսքի. Յղ. հնչման 15 յն. ἕλκος, κήλη և տճկ. fիr «կեղտ»։ Տէրվ. Altarm. 7 սանս. kar «սպանել», յն. κείρω «քերել, քերթել», Պատկ. Матер. I. 2 յն. κήλη «ուռեցք» բառից փոխառեալ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 8, 165 և 283։ Գաբրիէլեան, Բազմ. 1908, 501 նոյն ընդ. սեr, լտ. cera «մոմ»։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397 իռլ. col «մեղք, յանցանք», գալլ. cwl «յանցանք», հ. բրըտ. caul «յանցանք», Ղափանցեան, Տեղ. ինստ. 2, 92, վր. ծալա «թարախ»։

ԳԻՌ.—Ղրբ. կըէղ «վէրքի վրայի չոր կեղևը», որից կըղըկա՛լէլ «կեղակալել, վէրքի վրայ չոր քոս կապել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კელი կելի «աղբ»??

ԿԵՂ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մծբ. դ. «Մատոյց զայն Աբրահամ և յօշեաց

դէմ դէմ և կեղ ի կեղ»։ ՆՀԲ դնում է կեղ ի կեղ «քովէ քով կամ իրարմէ զատ»։ Տպ. Պօլսոյ, էջ 64 ունի «յօշեաց դէմ ընդդէմ միմեանց և եդ մի մի ի սեղան անդր». չկայ կեղ ի կեղ:

ԿԵՂ «ծուռ» տե՛ս կաղ, որ նոյն է այս բառի հետ։

Կեղակարծ բառը հետևեալ ձևով են մեկնում.—ՀՀԲ կաղ բառից։—ՆՀԲ խեղ կամ կաղ բառից։ Ս. Վ. Պարոնեան, Արև. մամուլ 1880, 552 յեղակարծ բառից։ Meillet MSL 10, 278 արմատը դնում է կեղ, որի ծ-ով աճած ձևը համարում է կեղծ: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1909, 160։ Գաբրիէլեան, Բազմ. 1909, 109 կեղ- համարում է նոյն ընդ գծլուլ, գլորել, գալարել, գայթակղիլ:

*ԿԵՂԱՐ «մառան, քիլէր». իբր միջին հյ. բառ. յիշում է Նորայր, Բառ. ֆր. 212 ա. ունի նախ Բռ. երեմ. էջ 206՝ մառան բառի բացատրութեան մէջ, իբր իր ժամանակ կենդանի և գործածական բառ. սակայն ձևից երևում է որ շատ հին բառ է։

=Բիւզ. յն. κελλάριον, նյն. κελλάρι, որոնք փոխառեալ են լտ. cellarium բառից, իսկ սա էլ ծագում է լտ. cella բառից։ Նոյն լտ. (կամ յն.) ձևից են ծագած նաև հֆրանս. celier, ն. ֆրանս. cellier, հսաքս. kēlleri, մգգ. kēlāri, գերմ. keller, հոլլ. kelder, անգլ. cellar, հսլ. kelarĭ, ռուս. келáрня, օսմ. kiler, բուլգար. kilér, tilér են, որոնք բոլոր նշանակում են «մառան» (Sophocles 657, Berneker 500, Kluge 250):

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Կեղար Եւդ. Կս. «տան մէջ զրտնուած առանձին տեղ՝ փոքր սենեակի պէս. ուր զանազան իրեր, ուտելիք ևն են պահում»։

ԿԵՂՏԱԽՈՐՏԱԿԵԼ «զտել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 160։—Կեղ «վէրք» բառից?

ԿԵՂԵՐՋ «զանգատ, տրտունջ». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք կեղերջական «զանգատալի, տրտնջական, ցաւագին» Մագ. Թղ. 8, 91 (սաէպ)։

*ԿԵՂԵՒ, ո հլ. «կճեպ» Ծն. լ. 37. երգ. դ. 3. Իմ. ժզ. 11. Վեցօր. 97. որից կեղևել «կեղևը հանել» ՍԳր. կեղևաճէ Գծ. Թ. 18. անկեղև Կոչ. կարծրակեղև Բժշ. միակեղև Վեցօր. 97. ողորկակեղև Վեցօր. 97։

=Ասոր. ܩܠܦܐ qəlāfā «գրքի թերթ», ܩܠܦ gəlaf «մորթը՝ կեղևը հանել», ܩܠܦܬܐ qəlāfəθā «կեղևանք, կեղև, կճեպ, թեփ», ն. ասոր. kälp'ä «կեղև, կճեպ», käläpt'ä «ստկել, կեղևել»։ Ասորի բառը բնիկ սեմական է. հմմտ. արաբ. قلف qilf կամ قلافت qalāfat «կեղև» (Կամուսի թրք. թրգմ. Բ. 829), եբր. קלף qəluf, qelef «կեղև, կճեպ, թեփ», ասուր. qalapu «կլպել (օր. սոխը). 2. աւերել, կողոպտել» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 913 բ) ևն։ (Սրանց հետ կապ չունի յն. κέλυφος «պտուղի կեղև, ձկան թեփ, ձուի կճեպ, միջատի պատեան», որ հնդևրոպական է. տե՛ս Boisacq 432, բայց նաև BSL № 81, էջ 104)։—Հիւբշ. 307։

Klaproth, Asia polygl. 104 Սիբիրի թուրքական մի ցեղի լեզւով kagaš, մի ուրիշի՝ kagač: ՆՀԲ կեղ բառի՞ց։ Ուղիղ մեկնութիւնը տւաւ նախ Lag. Arm. Stud. § 1139: Canini, Et. étym. 19 լիթ. skurâ «կեղև», սանս. čarma «մորթ» բառերի հետ։ Հիւնք. յն. κέλυφος և թրք. qələf «պատեան»։ Patrubany ՀԱ 1906, 367 հնխ. glebh «շըրջապատել, խորացնել» արմատից. հմմտ. յն. βλέφαρον «արտևանունք», γλάφω «խորացնել», լթթ. glabat «պահպանել» ևն։ Նատոն-խան, Բազմավէպ 1908, 163 արաբ. γllāf «պատեան»։ Գաբրիէլեան, Բազմ. 1908, 50։ կեղ «վէրք» արմատից։ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. xalisun, բուրեաթ. xalyaso, xalyahan, թունգուզ. kalyasun «մորթ», ճապոն kara «կճեպ»։

ԳԻՒ.—Ներկայանում է 12 ձևով, որոնք կարելի է դասաւորել հետևեալ ձևով. 1. Ջթ. և Սվեդ. գիղիվ (<կեղև). 2. Սեբ. գէղէր (<*կեղեր). 3. Ակն. գէղօփ (<*կեղոփ). 4. Մկ. fէղվուճf', Տիգ. fէվլիխ՝ որ շրջուած է *fէխիվ ձևից (<fեղև). 5. Ալշ. fէղեր (<*fեղեր) 6. Բլ. Մշ. fէղեփ, Ողմ. fեղէփ (<*fեղեփ). 7. Երև. կլէպ (<*կլեպ). 8. Ղլ.

fլէպ (<*fլեպ). 9. Ղրբ. fլէվ (<*fլև). 10. Արբ. Եւդ. Երզ. fլէֆ (<*fլեֆ). 11. Սեբ. fէլէֆ (<*fելեֆ). 12. Տբ. ղալաք:—Այս բոլորը կարելի է վերածել 4 խումբի.—1. կեղև, կեղեք, կեղոփ. 2. fեղև, fեղեք, fեղեփ. 3. կլեպ. 4. fլեպ, fլև, fլեֆ, fելեֆ, ղալաք: Երբեմն երկու ձևերն էլ գործածական են միևնոյն բարբառում, տարբեր առումներով. օր. Սեբ. գէղէք «ընկուզի կամ ծառի կեղև», fէլէֆ «ձուի կեղև»: Բայական ձևով ունինք ի մէջ այլոց՝ Ակն. գէղվիլ, Պրտ. գէղքէլ, Ապլ. գէ՝ղքէ՝լ, Սվ. գէքէղէլ (շրջուած *գեղեքել ձևից), Ալշ. fէղքել, Մշ. fէղփել «կեղեւել, ստկել, կեղևը հանել»: Նոր բառեր են կեղուել, կեղևուիլ, կեղեւաճաճ, կեղվտուf, կլպել, անկլպել, կլպաճաճ, կլպոտել: Նկատելի է որ բառիս հոմանիշ խեճեպ ձևն էլ ներկայ բարբառների մէջ այսքան զանազան կերպարանքներ ստացել է և տարակոյս չըկայ՝ որ խեճեպ և կեղև իրար վրայ փոխազարձաբար ազդած և իրար կերպարանափոխած են: Այնուամենայնիւ կեղև և կլեպ այնպէս հեռու են իրարից և այնպէս անվերածելի, որ անհրաժեշտ է ընդունիլ թէ սրանք սորի բառի զանազան տառադարձութիւններն են՝ տարբեր շրջաններում փոխառեալ:—Կլեպ ձևի վկայութիւնն ունինք 1788 թուից, Կ. Սարաֆեան, Բանալի դիտուք. Ս. Պետերբ. էջ 68:

ՓՈխ.—Ըստ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից է փոխառեալ ալբան. kë-lëph, որ նշանակում է «պատեան»: (Սակայն ըստ իս պարզապէս թրք. qəlǝf, ռմկ. խըլըֆ «պատեան» բառն է. հայերէնի մէջ կեղև կամ կլեպ՝ «պատեան» նշանակութեամբ գոյութիւն չունի):—Հայերէնի բառի հետ համեմատելի են սակայն լազ. ղլեպա «ընկոյզի կանաչ կեղև», վրաց. ղ՛վլեփա «կեղևը հանել, ստկել, կլպել. 2. կողոպտել» (խիլիփա «футляръ для лука, աղեղի պատեան» թրք. qəlǝf բառից է), որոնք հաւանաբար հայերէնի միջոցով անցած են Կովկասեաններին:

ԿԵՂԵՔԵԼ տե՛ս Կեղ:

*ԿԵՂԹ (ի, ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կողով, ցամաքեղէնի մի չափ» էլ. արխտ. 64. Արխտ. ստոր. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 219: (Հին բռ. և Բռ. երեմ. էջ 152, 160 սխալմամբ գրում են կեղթ «չափ ցորենոյ կամ գինւոյ», կաղթ «շալակ կամ վաշխ)»:

=Յն. κάλαθος «կողով», καλάθιον «կողովիկ», նյն. καλάθι «կողով» բառից, որից փոխառեալ է նաև լտ. calathus «կողով»: Նմանութիւնը աւելի պայծառ կերպով ցոյց են տալիս գաւառականները (ինչ. կաղաթ Ակն., կաղարթ Սեբ., կալաթ Արտ. Հմշ. Տբ., կղաթ Ք. «կողով»): Սրանք յայտնապէս փոխառեալ են յունարէնից, ինչպէս է նաև լազ. կալաթի «կողով»: Հին բռ. կաղթ ձևը՝ որ իրբև միջին եզր է ներկայացնում կաղաթ և կեղթ հոմանիշների միջև, ցոյց է տալիս, որ այս վերջինն էլ նոյն յն. բառի մէկ ձևափոխութիւնն է:—Յունարէնից փոխառեալ են դարձեալ ասոր. ܩܠܬܐ qalǝttā և վրաց. ქალათა կալաթա «կողով»:

ՆՀԲ նոյն ընդ կայթ: Bugge KZ 32, 50 իբր բնիկ հայ կցում է յն. κάλαθος բառին, իսկ կաղաթ դնում է փոխառեալ: Հիւբշ. 353 կաղաթ դնում է փոխառեալ, իսկ կեղթ ձևի վրայ չի խօսում: Scheftelowitz BB 28, 146, 303 և 29, 27 յն. κάλαθος «բաժակ» և սանս. kaṭhina- «պուտուկ» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 77 թէ՛ կեղթ և թէ կաղաթ դնում է յունարէնից փոխառեալ, որ ընդունում է նաև Boisacq 396: Petersson KZ 47, 266 մերժում է դնել կեղթ փոխառութիւն (որովհետև միևնոյն բառից երկու ձև չի ընդունում ծագած) և կցում է լտ. globus «գունդ», գւռ. շվեդ. kulp «հաստ մարդ» են բառերին:

ԿԵՂԾ «շինծու, ձևացեալ, սուտ». առանձին չէ գործածուած հին լեզուի մէջ, բայց արդի գրականում շատ է գործածական. որից են կեղծս ի կեղծս «պէսպէս սուտ կերպարանքներով» Եզն. կեղծիf «կեղծաւորութիւն, պատրանք, խաբէութիւն» Եզն. Ոսկ. մ. ա. 6. և յհ. ա. 1. կեղծաւոր ՍԳր. Վեցօր. կեղծաւորակից Ոսկ. մտթ. և գաղ. կեղծա-

ուրիլ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 8. կեղծաւորութիւն ՍԳր. անկեղծաւոր Ա. տիմ. ա. 5. անկեղծիկ Ոսկ. ա. տիմ.—Նոր բառեր են կեղծալմ (<*կեղծածամ), կեղծարար, կեղծմաշկ, անկեղծօրէն, կեղծել ևն.—Կեղծ բառի բուն նշանակութիւնն է «ձև», ինչպէս յայտնի երեւում է կեղծս ի կեղծս ասացուածի մէջ. Այս նախնական նշանակութիւնը պահած է նոյն բառի բացասականը՝ ակեղծ «անձև, անձև, անկազմակերպ» Ոսկ. եբր. 492 (Վասն ակեղծ հասակի), մեկնուած «դժուարատեսակ կամ թերատեսակ» Բառ. երեմ. 312, սխալ գրչութեամբ էլ ագեղծ «անշնորհք, անվայելուչ» Առակ. իե. 26 (յն. ἄκοσμον «անկարգ, անպատշաճ»), Վրք. հց. Ա. 4. Լմբ. իմ. Ոսկ. բ. տիմ. 209, հռովմ. 360, Վրք. և վկ. Ա. 139, որ և «վախկոտ, անարի» Մանդ. 217 (ագեղծ ի մարտի).—Արմատի երկրորդ ձևն է **խեղծ**, որ առանձին չէ գործածուած և կայ միայն ա բացասականով. այսպէս՝ ախեղծ «անձև, անկազմ, ագեղ» Ոսկ. ես. և եբր. Փարպ. «անկատար տիօք, տհաս» Ոսկ. մ. բ. 2. ախեղծութիւն Ոսկ. մ. ա. 17. ախեղծանալ Պիտ. անախեղծ կամ անախիղծ Երգ. ը. վերջ. Նար. սխալմամբ գրուած անեղծ Լաստ.—Սրանց հետ նոյն է նաև ակեղա, որ մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. պօղ. Բ. 494 (Մարթի ի մանկութեանն զծերութեան միտս ունել, որպէս ծերք ի ծերութեան խակք իցեն և ակեղա).—այս բառը Վարդանեան ՀԱ 1914, 742 սրբագրում է ակեղծ, բայց եթէ ճիշտ է ակեղա ձևը, կարող է ներկայացնել աւելի նախնական մի ձև, *կեղա փոխանակ կեղծ. հմմտ. պարծ—ճպարտ ևն.

ՆՀԲ «լծ. ընդ եղծ, զեղծ կամ զեղ եղծ, ապեղծ». Ս. Վ. Պարոնեան, Արև. մամ. 1880, 552 եղծ բառից. Հիւնք. եղծանիլ բայից. Meillet MSL 10, 278 համարում է ծ յաւելուածով կազմուած կեղ արմատից, որ գտնում է կեղակարծ բառի մէջ (իբր կեղծակարծ): Bugge KZ 32, 51 հիռլ. celg «խորամանկութիւն», ն. գաէլ. cealg «կեղծաւորութիւն» բառերի հետ. (Այս մեկնութիւնը ընդունում են Berneker 166 և Pokorny 1, 447 աւելացնելով անգսք. hylc «կորութիւն, ծռութիւն» և լեհ. czołgai się «սողալ, սպրդիլ» (<հսլ. čilgati). հնխ. արմատը qelg. «ծռիլ».—Սակայն այս արմատը պիտի տար հյ. *ճեղծ և ոչ կեղծ). Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 75, 148 ըստ Meillet համարելով արմատը կեղ, այս կեղ ձևը նոյն է դնում երկու բառի հետ, իբր=լտ. bellum, duellum, Անդրիկեան, Բազմ. 1907, 448 և 1908, 392—4 նոյն ընդ կարծ. հմմտ. լտ. credo, creo «կարծել, անել». Նևտոն-խան, Բազմ. 1908, 163 արաբ. vils, դան. valsch, գերմ. falsch, լտ. falsus համանիշների հետ. Զօրպաճեան, անդ՝ 359 պրս. ضش ղէյշ (?), արաբ. غشه γišša «կեղև», լտ. falsus, անգլ. false: Գաբրիէլեան, Բազմ. 1908, 501 կեղ «վէրք» արմատից. Թիրեաքեան, Բազմ. 1908, 504 կարծ արմատից. Կեղծ և ախեղծ բառերի յարաբերութիւնը վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1909, 160. Մ. Ս. Գաբրիէլեան, Բազմ. 1907, 543 դնում է կեղ արմատից, որից է նաև կեղեւ, իբր կեղև-ած:

ԳԻՌ.—Արմատը պահուած չէ. գրականից փոխառութեամբ ունինք միայն Վն. կէղծավոր, Ջղ. կեղծավոր, Մկ. կէղծաւոր, Ախց. կէղծավօր, Ալշ. Մշ. կէղձավոր, Ննխ. Պլ. Սեբ. գէղձավօր, Սլմ. կեխծավոր, Ոզմ. կեղծավուռ, Երև. կէխցավօր, Ղրբ. կէղծա՛վրէր, Գոր. կ՚ըղծավօր, Մրղ. կէխծավիր, Տփ. կիխծավուր, Ջթ. գէղձավիւ, գէղձավիւր, Շմ. կէխծօօր:

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաները ունին gəγzavor «կեղծաւոր» (Բիւր. 1899, էջ 116).

ԿԵՂՏ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «աղտ, կեղտ, անմաքրութիւն» Ոսկ. մ. բ. 12 և յհ. ա. 9. «աղտոտ, կեղտոտ, անմաքուր» Բ. մակ. գ. 25. Ոսկ. յհ. ա. 2. որից կեղտալից Շնորհ. յուդ. կեղտեալ Անան. զղջ. կեղտանուն ԱԲ. կեղտաշոր ԱԲ. չարակեղտ ՅՀ. կթ.

ՆՀԲ «յն. κῆλις, κηλῖδος է կեղ և կեղտ». Ս. Վ. Պարոնեան, Արև. մամ.

1880, 552 եղտ *ձևից։* Bugge KZ 32, 50 *յն.* κελαινός *«սև» բառին ցեղակից է դնում։* Scheftelowitz BB *28, 305 սանս.* karda *«կեղտ», լտ.* -cerda *«կղկղանք, ծիրտ» բառերի ընտանիքին է կցում։ Գաբրիէլեան, Բազմ. 1908, էջ 501* կեղ *«վէրք» արմատից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 15* ախտ>աղտ *բառից է հանում։* Trombetti, L'Unità d'Origine del linguaggio, *էջ 166 իբր համաշխարհային բառ միացնում է խպտ.* hōri, *հնդ.* kr-š-ná-, *հպրուս.* kir-s-na, *հլս.* črinu, *յն.* κηλίς, *հյ.* կորկ, *յն.* σκώρ. *լտ.* sordeo, *թրք.* kara, *մոնղոլ.* xara, *ճապոն.* kurai, *մաճառ.* szar, *չերեմիս.* šor, *թամիլ.* karu, *սիամ.* k'ram, *մալայ.* kelam, *աւստրալ.* kūrūm *ևն ևն բառերի հետ, որոնց նշանակութիւնն է «սև, մութ, կեղտ»։* Walde *504 յիշում և մերժում է լտ.* -cerda *ևն։* Pokorny I, 441 *հնխ.* qel- *արմատի տակ դնում է սանս.* kalana *«բիծ», գւռ. գերմ.* helm *«տաւարի ճակտին ճերմակ նիշ» ևն բառերի հետ, բայց անճիշտ է գտնում, որովհետև նախաձայն սպասելի էր* f—։

ԳԻՌ.—Մկ. կէղտ, *Ալշ. Մշ.* կեղդ, *Երև. Սլմ.* կեխտ, *Մրղ. Շմ.* կէխտ, *Տփ.* կիխտ, *Տիգ.* գիղդ։ *Նոր բառեր են* կեղտակորոյս, կեղտոտել, կեղտակեր, կեղտակալել։—*Մանկական բարբառի ձև է Տփ.*կի՛տուտ՝ *փոխանակ* կի՛խտուտ *«կեղտոտ»։*

ԿԵՂՏԱՃՏ *«կեղտանուն կամ վատանուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 160։*

ԿԵՂՕԹ *կամ* ԿԱՂՕԹ *«անտաշ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 153, 160։*

*ԿԵՄ, ո *հլ. «սիրայ, խոտէ չուան» Բուզ. դ. 8. Մագ. թղ. 231. Վանակ. հց. որից* կեմեղէն *Վրք. հց. Ա. 358. յետնաբար ստացել է նաև* կեամ *և* ճիմ *ձևերը. առաջինը կայ միայն* կեամատարազ *«կեմի նման» Մագ. թղ. 204 բարդի մէջ, իսկ երկրորդը մէկ անգամ ունի Նիւս. երգ. գրծ.* ճմաւ *ձևով և «սանձ» նշանակութեամբ։ (Ճմաւ անշուշտ ենթադրում է* *ճիմ *կամ* *ճում *ուղղականը, ուստի զուր է ՆՀԲ-ի դրած* ճեմ *ձևը)։*

=Յն. κημός *բառից փոխառեալ. նշանակում է «հիւսուած բան, մասնաւորապէս՝ ցռկակապ կամ ցանց՝ որ ձիերի բերանն են կապում՝ կծելը արգիլելու համար, 2. ձկնորսի ցանց. 3. ուռուց հիւսուած կափարիչ՝ քուէտուփի բերանը ծածկելու համար»։ Բաոըս համարում է բնիկ հնդեվրոպական և նրան ցեղակից են դրում լիթ.* kim̃szti *«խցել»,* kamůti *«ճնշել, խցել»,* kāmanos *«կաշիէ սանձ», լեթթ.* kamůt *«չարչարել», հիւլ.* hemia, hamda *«սանձը քաշել, ստիպել», մբգ.* hemmen *«յետ պահել, արգիլել»* (Boisacq 449, Berneker 167): *Այս բառը բաւական տարածուած է Արևելքում. սրանից են փոխառեալ ասոր.* ܩܡܐ qāmā, *մանդայ.* קאנא gānā *«ցռկակապ», թրք.* كم gem *«սանձ», քրդ.* gem *«սանձ»։ Հայ բառի նշանակութիւնները նոյն են յունականի հետ. «սանձ»ը «ցռկակապ»ի հետ նոյն է. «սիրայ» նոյնանում է «հիւսկէն» նշանակութեան հետ. հմմտ. նոր գաւառականների մէջ* կեմ *«ոլորած խոտէ կապ, որով խուրձերն են կապում» և յատկապէս «արմտիքների ծղօտներով բանուած օղակաձև հիւսուածք՝ որ դնում են պտուկների տակ, որպէսզի ծանրութիւնից չկոտրին»։ Այս վերջին նշանակութիւնը գեղեցիկ կերպով միանում է յունականի երրորդ նշանակութեան հետ։—Աճ.*

Bugge KZ *32, 55 իբր բնիկ հայ կըցում է սանս.* váyati, *լիթ.* wyjù, wýti, *հսլ.* viyą, viti *«հիւսել» և լտ.* vimen *«ուռու ճիւղ» բառերին։* Scheftelowitz BB *28, 304 հսլ.* kosmŭ *«մազ», յն.* κόμη *«ծամ», լտ.* carere *«գզել» ևն, որին հակառակ է* Boisacq *489։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 199 օսմ.* gem *«սանձ» ուզում է դնել հյ.* ճեմ *բառից փոխառութիւն։ Թիրեաքեան, Բազմավ. 1913, 341 հյ.* կեմ *դնում է թրք.* gem *բառից։ Տաշեան, Ուս. դաս. հյ. էջ 142 նման է գտնում թրակ.* κῆμος *«մի տեսակ խոտ և ունդ»։ Հացունի, Պատմ. տարազի 314 լծ. յն.* κημός *«սակառ, ուռկան»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Բլ. Մշ. կեմ, Երև. Կր. կէմ, Ղրբ. կըէմ, Խն. կիմ, Սվեդ. գիւմ.—Նոյն բառն ունին նաև Ասլ. Ախք. Լ. Հմշ. Ջրս.—փոխաբերաբար Ղզ. «գոտի», որին համաձայն է գալիս Բէմ կապել «շատ աղքատանալ, այնպէս որ գօտու տեղ կեմ կապելու աստիճանին հասնիլ» (գրուած է Բաբերդի մի հին գերեզմանաքարի վրայ՝ ըստ Գաբիկեան, Ամէն. տարեց. 1922, էջ 323)։ Նոր բառեր են կեմակոթ, կեմառ, կեմացու, կեմնել:

ԿԵՄԱՁԳԱՅ «հանդէս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 161։

*ԿԵՄԵՏՐԻԱՅ «նահատակի գետնափոր գերեզման» Եւս. պատմ. է. 11, էջ 543 (տպ. կենետրիայ), որ և կիմետէր Եւս. պատմ. է. 13, էջ 551, կումատրովն Ճառընտ. կիմետրիոն ՆՀԲ. կիմետրիոն ՋԲ. կիւմետրիւ «մարտիրոսաց յիշատակ» Բառ. երեմ. 163։

=Յն. κοιμητήριον «գերեզմանատուն», որ ծագում է κοιμάω «պառկիլ, քնել» բառից. սրանից են փոխառեալ նաև լտ. coemeterium և ֆրանս. cimetière համանիշները։ Հայերէնի մէջ ուղիղ ձևն է կիմետէր, միւսները յառաջացած են զանազան վրիպակներից։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԵՆԱԹ «ստացուածք, կենդանագիր, կենդանոյ պատկեր». անստոյգ բառ. գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 161 և Հին բռ. (ըստ ՀԱ 1911, 387)։

ԿԵՆԱՌ «սեղանապետ» Նիւս. բն. էջ 162 «Եւ թագաւորական սեղանոյն կենառի». միևնոյն ձևով ունի Օրբել. հրատր. էմ. էջ 98։

Նորագիւտ բառիս վրայ խօսելով Տաշեան ՀԱ 1892, 67 (արտատպ. Մատենագր. մանր ուսումն. Ա. էջ 8—9) մեկնում է իբր լտ. cellarius «մառանապետ» (>յն. κελλάριος Sophocles 657) և սրբագրում է կելար (իմա՛ կեղար)։ Իսկ եթէ կենառ ընթերցուածը ստոյգ է, համեմատում է լտ. cœna «ճաշ, սեղան», cœnatorius «ճաշական», cœnatorium «ճաշարան» ձևերի հետ կասկածով։

ԿԵՆԴԱՆԻ տե՛ս Կեալ։

*ԿԵՆԴԱՐ «մի չար դև» Աղթարք. (ըստ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 215)։

=Յն. κένταυρος «առասպելական հրեշ, որի կէսը մարդ էր, կէսը ձի»։—Աճ.

*ԿԵՆԴԻՂԻՈՆ «սեպուհ, նախարար, սպայ». ունի միայն ՆՀԲ, ըստ Յայսմ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. հոկտ. 6, հետևեալ ձևով. «էր սուրբն Սարգիս պատուեալ պաեմիկուռ դասուց կենդիլիոնաց»։

=Յն. κεντυρίων կամ κεντουρίων «հարիւրապետ», որ փոխառեալ է լտ. centurio, սեռ. c̆enturionis համանիշից (Sophocles 659). լատին բառն էլ ծագում է centum «հարիւր» բառից։ Հայ բառը անշուշտ աղաւաղ մի գրչութիւն է ներկայացնում և ըստ իս պէտք է ուղղել կենդիռիոն (ռ փոխանակ ղ)։—Աճ.

Ուգերեան, Լիակ. վրք. սրբ. Գ. 162 մեկնում է իբր լտ. gentilis «ազնուական» կամ centenarius «հարիւրապետ»։

*ԿԵՆԴԻՆԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «հարիւր լիտրանոց կշիռ կամ հարիւրանոց ոսկի՝ արծաթ» Շիր. էջ 28, Վրդն. պատմ. Վրք. հց։ (Ըստ Մանանդեանի հաշուի, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 30 կըշռում էր 32 կիլ. 640 գրամ)։ Գրուած է նաև կենտար: Արդի գրականում թէև արևելեան բարբառը չգիտէ, բայց արևմտեանը յատկացրել է տաճկական խանթարին, որ է 44 օխա=56 կիլօ։

=Յն. κεντηνάριον, κεντηνάριν, որ փոխառեալ է լտ. centenarium բառից. այս էլ ծագում է լտ. centum «հարիւր» բառից և նշանակում է բուն «հարիւրանոց»։ Լատին բառը տարածուել է շատ լեզուների մէջ. ինչ. գերմ. Zentner, մբգ. zentenaere, թրք. qantar, արաբ. قنطار qanṭār, قنشر qansar (տե՛ս հյ. խանթար, խանսար բառերը), ռուս. кендинарь, кентинарь, контáрь, լեհ. cętnar, cetnar ևն (Berneker 482, Kluge 542)—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ հներից Շիր. էջ 28 «Կենդինարն 100 լիտր է և անուանեցաւ ըստ Հռովմայեցւոց լե-

զուին, զի կենտու (centum) հարիւր ըսի»։ Նորերից նախ Ածգերեան. Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 110։

ԿԵՆԴԻՆՈՆ «եղնափայտ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել 568։

*ԿԵՆԴՈՆԱՌ «ցնցոտիներով կարկատած զգեստ, հին շոր» Վրք. հց. Բ. 56 (ը. խմբագրութիւնն ունի պատառատուն fուrձ). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. κεντωνάριον «ցնցոտիներով կարկատած հագուստ», որ նուազականն է κέντων հոմանիշի. սրանից և լտ. cento, centonarium «շորի կտոր»։—Հիւբշ. 356։

ՆՀԲ լտ. cento, յն. κέντων ձևից։

*ԿԵՆԴՐՈՎՆ կամ ԿԵՆՏՐՈՎՆ «բոլորակի միջին կէտը» Եւկղիդ. ասւում է նաև կենդրոն, կենտրոն, կեդրոն. արդի գրականում՝ արևելեան բարբառը գրում է կենտրոն, արևմտեանը՝ կեդրոն. որից կեդրոնական, կեդրոնավայր, կեդրոնատեղի, կեդրոնաձիգ, կեդրոնախոյս, արտակեդրոն, կեդրոնանալ, կեդրոնացում, ապակեդրոնացում, ապակեդրոնացական են նոր բառերը։ (ՆՀԲ և սրան հետևելով ԱԲ՝ նշանակում են նաև «խթան». բայց այս նշանակութիւնը յատուկ է միայն յունարէնին և չկայ հայերէնում ինչպէս որ ՋԲ էլ չի նշանակած)։

=Յն. κέντρον «կենտրոն, միջին կէտ». բուն նշանակում է «խայթոց» և ծագում է κεντέω «խայթել» բայից. փոխառութեամբ տարածուած է բոլոր եւրոպական լեզուների մէջ. ինչպէս՝ լտ. centrum, գերմ. zentrum, ֆրանս. centre, ռուս. центръ, վր. ცენტრო կենտրո են։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, ՆՀԲ։

ԿԵՆԷՇ «նիզ», որ և կենդեշ կամ կշեռ «նիզ». սրանից կեշևոր «նիզ (իմա՛ նգաւոր)». բոլորն էլ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 161, 165։

ԿԵՆՈՌՈՍ «մարդակեր մի գազան». նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գործածուած է Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 19 «Ունի և քարայրս լասինիկացւոց, յորում են նորակերպ գազանք, որք են մարդակերք. կենոռոս, որոյ աջին թռչնոյ նման է, լինգնաս, սպուռինք, արջամկունք և այլ բազում սքանչելի գազանք»։ Սուքրեան համարում է կենդաւռոս «իշացուլ» (իմա՛ յն. κένταυρος «կէսը մարդ՝ կէսը ձի հրէշ, centaure»)։

*ԿԵՆՍՈՆ «հարկ, տուրք». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Տիմոթ. կուզ, էջ 289, որից օրինակում է Կնիք հաւ. էջ 175 .«Թագաւորք երկրիս յումէ՞ առնուն զհարկս կամ զկենսոն, յորդւո՞ց իւրեանց, եթե յօտարաց». (հմմտ. Մտթ. ժէ. 24)։ ՀՀԲ և Ածգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 45 գիտեն բառս կինսոն ձևով, բայց առանց վկայութեան։ Բառ. երեմ. ևս ունի կինսոն կամ կեսոն «հարկ» էջ 161, 162, որից և կեսունիլ «հարկաւորիլ»։

=Յն. κῆνσον «տուրք» բառից, որ հյց. հոլովն է κῆνσος ձևի. այս էլ փոխառեալ է լտ. census բառից, որ ծագում է censere «գնահատել» բայից։ Լատին բառը անցել է նաև ուրիշ շատ լեզուների, ինչ. ֆրանս. cens, գերմ. Zins, հպ. kinsŭ, հռուս. kinsonъ, սլ. činž, չեխ. činže, լեհ. czunsz են (Berneker 504, Kluge 545):

Ուղիղ մեկնեց նախ Ածգերեան, անդ. յետոյ Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. էջ 81։

ԿԵՇԿԵՇԵԼ «կարկատել» Հին. բռ.—Բառ. երեմ. էջ 161։ ՆՀԲ գրում է կէշկէշել:

ՆՀԲ «թերևս կցկցել կամ ի կէս բառէն»։

*ԿԵՇՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. ի) «կրօն, աղանդ» Եղիշ. գ. էջ 46, 63. ը. էջ 113. «գիրք վարդապետութեան, վարդապետարան» Եղիշ. ը. էջ 112. ունինք նաև fէշ և fէշտ ձևերով (տե՛ս այս բառերը), որոնցից fէշակարկատ Եզն. fէշտակարկատ Կանոն։

=Պհլ. [illegible] kīš, kēš և պրս. کیش kēš, kīš «կրօն, աղանդ», որոնց հինն է զնդ. ˌkaēša- «կրօն, աղանդ, օրէնք, ուսուցիչ և վարդապետ». ծագում է զնդ. kaoš- «ուսուցանել, վարդապետել» արմատից։—Հիւբշ. 167։

ՆՀԲ սրանից է դնում fէշիշ «կրօնաւոր»։ Հմմտ. պրս. fիւշբ, fիւշբէն «սպանել» բառից։ Բազմ. 1895, էջ 51 սա-

սաննան պհլ. češtak *«վարդապետութիւն», զնդ.* čista-, čisti-: *Նոյնը Փոքր-Թուգալ փաշա, Եղիշէ 277։*

ԿԵՊՌԵԱԼ *«կապեալ, կալեալ, աղտեղձացեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 161։*

ԿԵՌ *տե՛ս Կայռի։*

—ԿԵՌ *«ծուռ, կոր» Շնորհ. առակ. «ճանկ, Թրք.* čengel*» Կիր. էջ 221. Վստկ. 130. որից* կռածագ *«ծայրը կորացած (կտուց)» Նար. 177.* կռակտուց *Ոսկիփ.* կռաշուրթն *Դիոն. Շնորհ. Սահմ.* կռապոզ *«ծուռ եղջիւրներով» Մագ. Թղ. 87 (չունի ՆՀԲ).* կեռկեռ *«ծայրը կորացած (կօշիկ)» Զքր. սարկ. Բ. 88. նաև* կռանալ *Լծ. փիլ. որ ՆՀԲ մեկնում է «կռնակը տալ, կռթնիլ, յենուլ», բայց ուղղելու է համաձայն զուգականների՝ «ծռիլ, մի բանի նայելու համար վրան հակիլ». յայտնապէս «ծռիլ, կորանալ» իմաստն ունի Կղնկտ. հրտր. Շահն. Ա. 322 (Թութակի կտուցի համար ասուած)։*

=Նոյն է կոր *բառի հետ, որ տե՛ս։*

Scheftelowitz BB *28, 303 նոյն է դնում* կառչել *բայի հետ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջղ. Մշ. կեռ, *Ախց. Գոր. Երև. Կր. Շմ.* կէռ, *Ղրբ.* կըէռ, *Սեբ.* գէ՛ռ. *Տփ.* կիռ. *(միևնոյն բառը ունին նաև Արբ. Խտջ. Բբ. Հմշ. Ջն. Վն. զանազան նշանակութիւններով)։ Նոր բառեր են* կռել, կռանալ, կռացնել, կռան, կեռաճագի, կեռի, կեռիլ, կեռլիկ, կեռկտուց, կեռմայր, կեռման, կեռուկ, կեռումեռ, կեռչան, կռապատի, կեռտիկ, կռավար, կռաչիլ, կռակոռ *«կորաքամակ պառաւ». վերջինը ցոյց է տալիս* կոռ *ձև էլ, որի մասին տե՛ս* կոր *բառի տակ։*

*ԿԵՌԱՍ *«կեռասս պտուղը, քիրազ, գիլաս» Մարթին. Վստկ. 156. Առաք. պտմ. 418, որից* կեռասենի *«կեռասի ծառը» Վստկ. 44, 143։*

=Յն. κέρασος, *նյն.* κερασιά *«կեռասենի», κεράσιον «կեռաս» բառից, որ Արևելք և Արևմուտք ընդհանուր տարածուած մի բառ է. համեմատել լտ.* cerasus, *սպան.* cereza, *իտալ.* ciriegia, *ֆրանս.* cerise, *անգլ.* cherry, *հգերմ.* chirsa, *մգգ.* kērsc, *գերմ.* Kirsche, *հունգ.* cseresznye, *հսլ.* čeršĭn'a *ռուս.* черешня, *սերբ.* trēšnja, *չեխ.* strešně, *լեհ.* trzes'nia, czereesznia, *լիթ.* čeresna, *ռում.* cerașe, *գնչ.* čiras, *ալբան.* k'erš', *ֆինն.* kirsi, *էստն.* kirs, *Թրք.* kiraz, *արևել. Թրք.* gilas, *քրդ.* gilas *ևն։ Նախապէս կարծւում էր՝ որ այս բառը ծագած է Փոքր-Ասիոյ* Κερασοῦς *(Կիրասոն) քաղաքի անունից, ուր Հռովմայեցիք առաջին անգամ Լուկուլլոսի ժամանակ ճանաչեցին այս պտուղը և իրենց հետ Եւրոպա տանելով՝ տարածեցին ամէն կողմ։ Այսօր ընդունում են՝ որ բառը Փոքր-Ասիական, թերևս Թրակո-Փռիւգական է, պատկանում է հնխ.* qer- *արմատին և ցեղակից է յն.* κράνος, *լտ.* cornus, *լիթ.* *kirnas *ևն բառերին։ Յունարէնից անցել է լատիներէնի և յետոյ ուրիշ լեզուների* (Berneker 149, Boisacq 439, Kluge 256, Pokorny 1, 411):—*Հիւբշ. 356։*

ՆՀԲ յիշում է միայն ռմկ. ֆիրազ: *Ուղիղ մեկնութիւնը ունին Մսեր մագ. Խմբագիր չափածոյ 176,* Justi, Dict. Kurde 374, *Հիւնք. 331 ևն։*

ԳԻՌ.—Սչ. գեռաս, *Ասլ. Ննխ.* գէռաս, *Սեբ.* գէ՛ռաս, *Բլ.* գեռյազ, *Մշ.* գըռյազ, *Խրբ.* գիյրազ, *Զթ.* գէռօս, գէռոս *(ծառը կոչւում է* գէռիսե, գէռիսինե, գէռասինե), *Վն.* գիլազ, *Պլ.* ֆիրազ, *Ախց.* ֆիրըզ, *Սվեդ.* ֆռուզ *ևն. վերջինները նոր փոխառութիւն Թուրքերէնից կամ քրդերէնից։*

*ԿԵՌԵԱՅ *(սեռ. հոլով) «կայմ» Խոր. աշխ. 586 (այլ ձձ.* կեռայ, կիտիայ*). չունին բառարանները. «Ունելով զտաւռոն միջերկնեայ և զպղայիդա ընդ մէջ կեռեայ»։*

=Յն. բնագրի μέσην τὴν κεραίαν *ձևից տառադարձուած, որ Պատկ.* Арм. геогр. *էջ 4 թարգմանում է «*надъ серединою райны, *միջին կայմի վրայ»։—Աճ.*

ԿԵՌԼԻԿ, ի-ա *հլ. «հորից ջուր քաշելու դոյլ» Բռ. ստեփ. լեհ։ Ուրիշ տեղից ծանօթ չէ բառս։ ՋԲ չի յիշում։*

ԿԵՌՆԵԽ *(ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ճարեկ, սարեկ թռչունը» Փիլ. առ լիւս. 128, 171։*

Petersson, Ar. u. arm. Stud. 102 -եխ *վերջաւորութիւնը դնում է մասնիկ (հմմտ.* գոռեխ, մեղեխ) *և արմատը*

կեռն– կցում է հիւլ. kàrn «մի տեսակ թռչուն» բառին, իբր հնխ. ger-no-: Այս բառը անշուշտ բնաձայն է և գտնըւում է նաև յն. γέρανος, լտ. grūs, լիթ. gérvė են բառերի մէջ։

ԿԵՍԱՐ տե՛ս Կայսր։

ԿԵՍՈՒՐ տե՛ս Սկեսուր։

*ԿԵՍՏ կամ ԿԵՍՏՈՍ (սեռ. կեստայ, բցռ. ի կեստէ) «Աստղիկ աստուածուհու զարդերի արկղը» Նոնն. (հրտր. Մանանդեան, էջ 59), Տօնակ. Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 388)։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. κεστός «Աստղկան գօտին», լտ. cestus «փախաթէ կողով, Աստղկան գօտին, հարսանեկան գօտի»։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

[ԿԵՍՏՐՈՍ «իշխան». արմատը առանձին չէ՛ գործածուած. սրանից ունինք կեստրոսական «իշխանական», որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Նոր վկ. էջ 31 (Մըխիթար Գօշի գրչից). «Յիշխանութեանն Հայոց Թորոսի՝ որ էր պատուեալ կեստրոսական պատուով ի թագաւորէն Յունաց»։

=Կարդա՛ կեստրոս. շփոթուած են ս և տ՝ բոլորգրի նմանութեան պատճառով։]

ԿԵՏ, ԿԵՏՈՍ տե՛ս Կէտ։

+ԿԵՐ, ո հլ. «կերակուր, ուտելիք» (մանաւանդ անասունների ուտելիք կամ ձկան խայծ) Ոսկ. յհ. ա. 1. Եփր. թգ. և ծն. Մծբ. Ագաթ. որից կերութիւն, աւելի ճիշտ այլոցկերութիւն «ուրիշի ինչքը ուտելը» Բուզ. կերեցութիւն «որկրամոլութիւն» Եփր. հռ. 24. կերիչ ՍԳր. կերող Յհ. գ. 13. շատակեր Խոր. մսակերութիւն Եւագր. Եզն. արմատակեր Ոսկ. փիլիպ. Ագաթ. Բուզ. կարճկեր Երբ. ե. 13. կարճակերագոյն Կոչ. խոտակեր Սղ. ճե. 20. Ագաթ. գիշակեր Եզն. Վեցօր. մարդակեր Կոչ. ընդակեր Սահմ. սեան. ընբրեկեր Դան. գ. 14. ժանգակեր Սիր. իթ. 13. Ագաթ. անկերակուր Եղիշ. գաղտակեր Ամբ. գ. 14. գայլակեր Ոսկ. լս. դալարակեր Փիլ. լիւս. երդմնակեր Մանդ. կերեւուրաց «ապերախտ» Թղ. պրոկղ. ՀԱ 1921, 22, Գիրք թղ. էջ 6. գազանակեր Ճառընտ. կերղի «կաշառք» Պատմ. ԺԹ դարից (Դիւան Ժ. էջ 399). այս արմատով են կազմւում նաև ուտեմ բայի պակասաւոր ժամանակները, ինչ. կերայ, կերի, կերայց, կերեալ են։—Տե՛ս նաև ընկեր:—Այս արմատի երկրորդ ձևն է կուր «անասունների ուտելիք» Գ. մակ. ե. 18. Եզն. «ապրուստ, շահ» Կոչ. 116. որից կերակուր, ո հլ. ՍԳր. Եփր. ծն. կերակրել ՍԳր. կերակրիկ Ոսկ. մտթ. և յհ. Եփր. պհ. 175. կերակրիչ Օր. լբ. 18. Բար. դ. 8. Վեցօր. Եփր. ծն. կերակրչութիւն Եւ. պտմ. գազանակուր Ծն. խդ. 28. գետակուր Խոսր. գերեզմանակուր Սեբեր. դեղակուր Խոր. ծովակուր Ոսկ. մ. ա. 13. Պիտ. Ճառընտ. սատանայակուր Ագաթ. վաճառակուր Սեբեր. Ոսկ. մ. բ. 8, 24. Եփես. Եւ. քր. ջըրճեղեղակուր Ոսկ. ես. 193 են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^2er- արմատից, որի միւս ժառանգներն են յն. βορά «կեր, ճարակ անասնոց», βορός «որկրամոլ», βρῶμα «կերակուր», կրկնութեամբ βι-βρώ-σκω, βε-βρώ-θω «ուտել, լափել, ճարակել», լտ. voro «կուլ տալ, լափել»,- vorus «ուտող» (ինչ. carnivorus «մսակեր»), հրգ. querka «կոկորդ», querdar «խայծ ձկան են», լիթ. geriù, gérti «խմել», gerklė̃ «կոկորդ», gurklỹs «խածի», հսլ. žĭrą, žrěti «կուլ տալ», grŭlo «կոկորդ», ռուս. горло և լեհ. gardło «կոկորդ», ալբան. ngranε «կերեալ», hε-ngra «կերաւ» են։ Այստեղ են պատկանում նաև հյ. կոկորդ և նրա ընկերները, որոնց վրայ տե՛ս կոկորդ բառի տակ:—Վերի արմատից տարբեր է հնխ. gel- «կուլ տալ», որ մի քանի լեզուների մէջ շփոթուած է վերոյիշեալ g^2er- արմատի հետ, այնպէս որ կարելի չէ որոշել թէ իրապէս ո՛ր արմատին են պատկանում. այսպէս են սանս. giráti «կուլ է տալիս», gará «ըմպելիք», զնդ. gar «կուլ տալ», հսլ. glŭtati «կուլ տալ», glŭtŭ «կոկորդ»։ Հայերէնը հարազատօրէն պահած է երկու արմատներն էլ մի քանի ձայնդարձներով. այսպէս կեր, կուր, *կոր (կոկորդ բառի մէջ), կել, կուլ. տե՛ս և այս վերջինը (Walde 858, 356, Boisacq 127, Berneker 369, Trautmann 89—90, Pokorny 1, 682, Ernout-Meillet 1091):—Հիւբշ. 459։

ՆՀԲ լծ. **կեր, կուր, խար,** *պրս.* **խօր, խար, խօրիշ:** Peterm. 25, Böttich. ZDMG 1850, 356, Arica 89, 445, Pictet 1, 216, Lag. Urgesch. 253, Bopp Gram. comp. III. 205, *Տէրվ.* Altarm. 9, *Նախալ. 13, 78 սանս.* gar, gara, gṛ *են ձևերի հետ։* Bugge, Etr. u. Armen. 126 *ետրուսկ.* krankru *բառի հետ։* Canini, Et. étym. 238 *յն.* γράω *«կրծել» բայի հետ։ Հիւնք.* **կեր** *դնում է յն.* χείρω *«ծախել, սպառել» բայից։* Karst, *Յուշարձան 404, 405 սումեր.* gar *«ուտելիք»=հյ.* **կեր,** kur *«ուտել»=հյ.* **կուր:** Autran, Sumérien et ind. *էջ 82 սումեր.* gar *«փշրել, մանրել», որ դնելով «բերան» բառի մէջ՝ դառնում է* kur *«ուտել», որից և հետևում է սումեր.* gar *«սնունդ, ուտելիք»։*

ԳԻՌ.—Բացի **կերայ** *են բայաձևերից, որոնք ամէն տեղ գործածական են, ունինք նաև* **կեր** *«ուտելիք» (յատկապէս ձիուն տըրուած ուտելիքը) և* **կերակուր** *բառերը՝ հետևեալ ձևերով.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն.* **կեր,** *Ախց. Երև. Ղրբ. Շմ.* **կէր,** *Ննխ. Ռ. Սեբ.* **գէր,** *Ասլ.* **գէ՝ր,** *Տփ.* **կիր,** *Հճ.* **գէյ.**—*Ագլ. Տփ.* **կէրակուր,** *Սչ.* **գերագուր,** *Ննխ. Պլ. Ռ.* **գէրագուր,** *Տիգ.* **գէրըգուր,** *Մրղ.* **կէրակուռ,** *Ախց. Երև. Կր. Ջղ.* **կիրակուր,** *Ակն. Սեբ.* **գիրագուր,** *Ասլ.* **գիրագիւր.**—*վերջաձայնի փոփոխութեամբ ունինք Սլմ.* **կերակուլ,** *Ալշ. Մշ.* **կէրագուլ,** *Ոզմ.* **կէրակօլ,** *Մկ.* **կիրըկուլ.** *(սրանց մէջ* **լ** *ձայնը կարող է յառաջացած լինել տարանմանութեան օրէնքով՝ նախորդ* **ր**-*ի պատճառաւ, և կամ շփոթուելով* **կուլ** *արմատի հետ. վերջինը աւելի հաւանական է)։—Նոր բառեր են* **անկեր, կերուխում, կերկոխ, կերցաւ, կերմաշ, կերմէջնոցիկ, կերմունք, կերուածք, կերուկ, կերուցք, ըռկեր** *«քիչ ուտող»։*

+**ԿԵՐ** *«գաւառ, թեմ», որ և* **կերուածք,** *նորագիւտ բառ, որ գործածուած է հետևեալ տեղերում. «Այս է թեմ և վիճակ՝ Արզրում նստող փաշային կերուածքն, զի ամենայն շրջակայ բերդորայքս և գաւառաքս, զոր կարգաւ պատմեցի, հուքմի և հրամանի ներքև սորա են» (Յկ. կր. էջ 24). «Եւ իշխող է սա մինչև ի Բալու՝ Համթայ փաշային կերն, դէպի արևմուտս մինչ ի Թոխաթ և ի Սեբաստիոյ փաշային կերուածքն, և ի հիւսիսոյ կողմն մինչ ի Տրապիզոն և Ախլցխոյ փաշայի կերուածն» (էջ 25). «Եւ թէ մեծ պատերազմ լինի, թագաւորի հրամանաւ իւր կերուածքովն ամենայն ՃՌ թուրքի ձիաւոր ելանէ քաղաքէս» (էջ 26). «Եւ նորա բազում սիրով ընկալեալ զմեզ՝ ետ փոխանակ հայրենեաց իմոց՝ զՀրաշկաբերդ իւր կերովն (տպ. Կերովս) և այլ բազում գիւղս ի Վայոց ձոր» (Օրբել. էջ 263). «Տայ փոխան հայրենեացըն... զՀամասրի և այլ գեղօրէս բազում, ի Կայեն զԱղստև իւր կերովն» (Օրբել. էջ 291). «Եւ տան նմա... զՈրոտն իւր երկրաւն... և զբերդն Բորոտնայ իւր կերովն» (Օրբել. էջ 301)։*

=Նոյն **կեր** *«ուտելը» արմատն է, որ ստացել է յետնաբար այս նշանակութիւնը։ Որոշ գիւղ կամ շրջան իշխանութեան կողմից տրւում էր աշխարհական կամ հոգևորական այս ինչ անձին կառավարելու և միևնոյն ժամանակ նրա տուրքերով ապրելու։ Այսպէսով* **ուտել** *բայը ստացաւ «կառավարել, իշխել, հովուել» իմաստը և* **կեր, կերուածք** *«թեմ, գաւառ»։ Հմմտ. Օրբել. խդ. էջ 237 (տպ. Թիֆլիս 1911).—«Զգեօղս Արաստամուխ... հարքն կերեալ էին». «Զնոյն գիւղն Արաստամուխ ամենայն սահմանօքն նորա, զոր կերեալ էին մինչև ցայսօր ժամանակի»։ Անդ՝ ծդ, էջ 292. «Արդ սուրբ հայրապետք, որ յաթոռդ յաջորդեք, պարտական էք զայդ անխափան կատարել (=իմ թագաւորի հոգւոյն զՎարդավառի քառասունոն պատարագ առնել) և զշէնդ ազատ յամենայն հարկաց ուտել»։ Նոյն ոճը կար և ռուսերէնի մէջ. հմմտ.* „Целые области отдавались въ *кормленіе* воеводамъ... Изъ новейшихъ историковъ Павловъ-Сильванский связываетъ *кормленіе* съ *кормить*, то есть „править“, Ключевскій съ *кормиться*, то есть „извлекать *корма*, пропитаніе“: *Այսպէս նաև Զագավանքի Ե կանոնը (Կանոնգիրք, էջ 185. «Քահանայ, որ պատարա-*

գող չէ, ոչ կնչել կարէ և ոչ պսակել և ժողովուրդ չունէ»։

Քննիչները զանազան ձևով են մեկնում բառս. Շահնազարեան՝ Օրբելեանի առաջին վկայութեան մէջ մեկնում է «եկամուտ», բայց միւսները առանց բացատրութեան է թողնում։ Կոստանեան՝ Յակոբ Կարնեցու հրատարակութեան մէջ՝ կեր-ուտել բառից է հանում։ Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. 96 մեկնում է «գաւառ, վիճակ, թեմ» և չի համարձակւում դնել պրս. کير gīr «բռնի՛ր» բառից, իբրև «կա՛լ, կալուած»։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Թ. Աւդալբէգեան (նամակ 1927 թ. ապրիլ 14)։ Այս կեր բառի հետ բնաւ կապ չունին գեր, գերոյ տէր, որ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա 74 մեկնում է «քորեպիսկոպոս», իսկ Բ. 94—96 «կալուածքի տէր են»։ Սրանց վրայ տե՛ս գեր:

*ԿԵՐԱՆ, ի-ա հլ. «եղջիւրն կենդանւոյ կամ եղջիւրանման անօթն խղոյ. ի՛է մերթ ըմպանակ, բաժակ, ստաման». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 161 և ՀՀԲ, իբր բառ յն։

=Յն. κέρας «եղջիւր, ջուր խմելու աման» (հյց. κέραν ձևից)։

*ԿԵՐԱՏ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ.-ի) «փոքր մի կշիռ է. չորս գարեհատ, իբր այծեղջիւրի մէկ կորիզի ծանրութիւն» Շիր. էջ 27. նոյնը յետինների մօտ դարձել է դերատ: Աշխարհագրական առումով բառս յետոյ ստացել է «գօտի, երկրագնտի 1/24 մասը» նշանակութիւնը. այս նորագիւտ առումով գտնում եմ գործածուած կրկին գրչութեամբ էլ հետևեալ վկայութեանց մէջ. «Քսան և չորս կերատ է աշխարհս և չորեքտասաներորդն Լիբիա է». Մխ. այրիվ. էջ 42 «Քսան և չորս դերատ է աշխարհս և զվերջասանն Քուշանքն ունին և Հնդիկք. Քսանևչորս դերատ է աշխարհս և 16 դերատն նոքա են». Միխ. աս. էջ 248, 573։

=Յն. κεράτιον՝ նոյն կշիռը. նուազականն է κέρας «եղջիւր» բառի և բուն նշանակում է «եղջիւրիկ կամ այծեղջիւր պտուղը». (այծեղջիւր պտղի մի կորիզը իբր ունի նոյն քաշը). փոխառութեամբ անցած է շատ լեզուների. ինչ. լատ. ceratium, ֆրանս. անգլ. carat, իտալ. carato, գերմ. Karat, ռուս. каратъ (Berneker 501), պորտ. quirate, սպան. quilate, արաբ. قيراط qīrāṭ կամ قراط qirrāṭ (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 503), որի տառադարձութիւնն է յետին հայ. դերատ: Նոր լեզուների մէջ գործածական է իբրև «20 սանտիգրամանոց փոքր կշիռ՝ ադամանդի կամ մարգարտի և զանազան գոհարների համար»։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 111։ Նոյնը յետոյ ՆՀԲ են։

ԿԵՐԿԵՐ «մի տեսակ թռչուն. անղուղ. foulque». ունի միայն ԳԲ. անստոյգ բառ։

ԿԵՐԿԵՐԻԼ «կոկորդը չորանալ, ձայնը կտրուիլ» Ող. կ. 4. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Կրկնուած է կեր անծանօթ արմատից։

ՀՀԲ իբր ժանգակեր եղած։ ՆՀԲ «որպէս թէ քերելով քերիլ»։ Tomaschek, Die alten Thraker II. 25 թրակ. κέρκερ բոյսը! Հիւնք. գեղգեղել բայից է դնում։ Bugge, Etr. u. Armen. 107 և KZ 32, 48 սանս. karkaras «կարծր», յն. κάρχαρος «կարծր», κάρχαρος «սուր, հատու», καρχαλέος «կարծր, բիրտ, կոշտ», նաև «ծարաւից չորացած»։ (Այս մեկնութիւնը ընդունում է Brugmann Grdr. I² 580, մերժում է Boisacq 414): Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 74 մերժելով այս՝ կցում է յն. γαργαρίζω «խախաչել» բային (նոյնը յիշում է Walde 356):

*ԿԵՐՄՈՍ «դրամ, ստակ, փող» Վրք. հց. Ա. 713 և Բ. 350։

=Յն. κέρμα «մանր դրամ»։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. յետոյ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 112 և ՆՀԲ։

*ԿԵՐՈՆ «եկեղեցու մեծ մոմ». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ (իբր նոր բառ). ՆՀԲ յիշում է իբրև գռ. բառ՝ կեռոն կամ կերոն ձևով.

=Յն. κηρὸς (հյց. κηρόν) «մեղրամոմ,

կերոն», κηρίον «մեղրամոմ», որից նաև վրաց. կերէոնի. Համմտ. լտ. cera, ֆրանս. cire «մոմ»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ (տե՛ս մոմեղեն բառի տակ)։ Pictet 1, 410 խորիսխ բառի հետ՝ դնում է kar «գործել» արմատից։ Ուղիղ է նաև Lag. Armen. St. § 1145։

ԳԻՌ.—Ախց. կէրօն, Սչ. գերօն, Ալշ. Մշ. գ'էրօն:

*ԿԵՐՊ, ի հլ. «տարազ, եղանակ, ձև, օրակ, որպիսութիւն» Արիստ. Նիւս. բն. Պորփ. «երես, դէմք, անձնաւորութիւն» Նար. «սեռ, տեսակ» Ոսկ. յհ. բ. 13. որից կերպս ի կերպս «այլևայլ ձևերով» Մծբ. Ագաթ. Եփր. բ. կոր. և եբր. Եւս. պտմ. կերպակերպ Կորիւն. Ագաթ. կերպարան (մանաւանդ անեզական) «դէմք, արտաքին տեսք» ՍԳր. Սեբեր. «երևակայական տեսիլ, աչքի երևացած բան» Եւս. պտմ. Ոսկ. յհ. ա. 13, 36. կերպարանակից ՍԳր. կերպարանաւոր Վեցօր. Եզն. կերպարանափոխ Ոսկ. մ. ա. 16. կերպարանել Ես. խ. 19. լուսակերպ Եւագր. իգակերպ Եզն. գիշերակերպ Կոչ. գազանակերպ Ոսկ. մ. բ. 24. կայսերակերպ Ագաթ. ոճանչելակերպ Ագաթ. կենդանակերպ Շիր. բշնամանակերպ Փարպ. բիւրակերպ Ոսկ. յհ. ա. 28. բազմակերպ Կոչ. անկերպարան Իմ. ժա. 18. Եզն. երկկերպի Եւս. քր. ձիւնակերպիկ Շիր. մետաղակերպ, կերպարանափոխութիւն (նոր բառեր) են։

=Պհլ. کرپ kerp «մարմին, ձև, կերպ» բառից սրա հետ նոյն է զնդ. [illegible] kəhrp- (եզ. ուղ. kerefš) «մարմին, երևոյթ, կերպարան», որի հնդկրոպական միւս ցեղակիցներն են (Pokorny 1, 486), լտ. corpus «մարմին», սանս. kṛp- «կերպարանք, գեղեցկութիւն», հբգ. hrëf, անգսք. hrif «փոր, արգանդ» և հյ. որովայն (տե՛ս այս բառը)։—Հիւբշ. 168։

Windisch. 8 լատ. corpus բառի հետ։ Böttich. ZDMG 1850, 356, 131 սանս. kalpa: Նոյն, Arica 68, 114 վեդ. kṛp, զնդ. kəhrp-: Lag. Urgesch. 200 սնս. kṛp, զնդ. kəhrp-: Müller, SWAW 38, 572, 574 և 44, 567 զնդ. kerefš, kəhrpəm: Justi, Zendsp. 85 զնդ. kəhrp- ձևի տակ՝ սանս. kalpa, պրս. kalbūt «կաղապար» են ձևերի դէմ։ Հիւբշ. KZ 23, 20 լտ. corpus: Տէրվ. Altarm. 101 զնդ. kəhrpa: Նոյնը նաև Bopp, Gram. comp. 4, 358։ Ս. Վ. Պարոնեան, Արև. մամ. 1880, 552 երփն բառից։ Canini, Et. étym. 198 անգլ. garb, իտալ. garbo «կերպ, ձև»։ Եազրճեան, Արևելք 1884 հոկտ. 17 սանս. կարպա (?)։ Müller WZKM 5, 263 պրս. كالب kalib «կաղապար»! Հիւնք. պատկեր բառից։ Մառ ЗВО XIX, 0159 և XX, 109, 150 վրաց. ղմերթի, սվան. ղերբեր, լազ. ղորմոթի, մինգր. ղորոնթի «աստուած» բառերի հետ՝ յաբեթական ղրպ արմատից, որին կցում է արաբ. صنم ṣanam, եբր. צלם ṣelem, ասոր. ܨܠܡܐ ṣalmā «կուռք» և քրդ. չելեբ «Աստուած», չելեբի «տէր»։

ԳԻՌ.—Կերպ բառը գիտեն Ջղ. կերպ, Կր. կէրպ, Սչ. գերբ, Տիգ. գէրբ, Ննխ. գէրբ «շէնք-շնորհք», որից կերպին Ջղ. «կանոնաւոր ձևով», կերպը մտնել Տ. «համոզել»։—Գրականից փոխառութեամբ՝ Ջղ. Սլմ. կերպարանք, Ախց. Երև. Կր. Շմ. կէրպարանք, Սչ. գերբարանք, Ալշ. Մշ. կէրբարանք, Խրբ. Պլ. Սեբ. Ննխ. գերբարանք, Տիգ. գէրբտըրանք, Մկ. կիրպըրանք[1], Ջթ. գէյրպայօնք, գէրբարոնք:

ՓՈԽ.—Վրաց. კერპი կերպի «կուռք», საკერპო սակերպօ «մեհեան», კერპული կերպուլի, საკერპი սակերպի «կուռքի վերաբերեալ», ნაკერპავი նակերպավի «կըռապաշտական. 2. զոհ. 3. մեհենատեղի»։ (Այս համեմատութիւնները տուաւ նախ Աղայեան, Աղբիւր 1889, էջ 7, յետոյ Աճառ. Արրտ. 1898, 369, որից յետոյ Մառ՝ անդ)։—Չգիտեմ թէ ի՛նչպէս է յառաջացած վրացերէնում ჯერპი կերպի «упрямый, յամառ» նշանակութիւնը (Չուբինով[2] 604), որից փոխառութեամբ նաև Տփ. կէրպ «յամառ»։

*ԿԵՐՊԱՍ, ո, ու հլ. (յետնաբար ի հլ.) «բարակաման կամ մետաքսեայ կտաւ»

Եսթ. ա. 9. Վեցօր. 177. Բուզ. Ոսկ. ես. որից կերպասաբեր *«մետաքս բերող (շերամ)» Վեցօր. 177.* կերպասագործ *Վեցօր. 177.* կերպասի *Եսթ. ա. 6.* կերպասեայ *Փրպ.* կերպասավաճառ *(նոր բառ) են։*

=Իրանեանից փոխառեալ բառ է. հմմտ. սանս. कर्पास karpāsa- *«բամբակենի,* gossypium herbaceum H», कार्पास kārpāsa- *«բամբակ. 2. բամբակեայ. 3. բամբակեայ կերպաս, բամբակէ գործուածք», պրս.* كرپاس kirpās *կամ* كرباس kirbās *«բարակ հիւսուած շոր, սպիտակ մուսլին», բելուճ.* karpas kirpās, kurpās *«բամբակ», քրդ.* kirās *«շապիկ», գնչ.* kirpa, ekirpa *«քուրջ, ցնցոտի»։ Փոխառութեամբ անցել է զանազան լեզուների. ինչպէս՝ քուշ.* kalpāṣṣa *«զգեստ», ասոր.* ܟܪܒܣܐ karbasā, *եբր.* כרפס karpas *«սպիտակ նուրբ բամբակեայ կտոր», արաբ.* كرباش kirbās *«բամբակեայ թելով հիւսուած շոր» (Կամուս. Թրք. Թրգմ. Բ. 283), յն.* κάρπασος *«նուրբ վուշ. 2. շղարշէ հագուստ»*(Boisacq 415), *լտ.* carbasus, carbasum *«սպանական շատ բարակ վուշ»։ Այս բոլորը ծագում են հնդկականից, բայց հնդկականն էլ փոխառեալ է աւստրոասիական լեզուախմբից. հմմտ. մալայերէն, ջավայերէն* karas, *չամ.* karaḫ, *բատակ.* hapas, *սեղանգ.* köpè, *քմեր.* amqas, *բոլորն էլ «բամբակ». որոնց արմատն է* pah, pas *«զգել»* (Przyluski BSL № *76 էջ 70)։—Հիւբշ. 168։*

Նախ Schröder, Thesaur. *46 արաբ.* kirbās *ձևից։ ԳԴ պրս.* kirbās:*—ՆՀԲ դնում է յն. պրս. և արաբ. ձևերը։* Windisch. 8, Müller SWAW 38, 574 *եւ սանս.* karpāsa: Böttich. Rudimenta 45, 145 *սնս. եբր. պրս. ձևերը։ Հիւբշ.* KZ *23, 9 վերի ձևով։* Hehn² 155 *բառս համարում է փիւնիկեան ծագումից, իսկ* Justi, Dict. Kurde, *էջ 328 հնդկական է դնում։*

*ԿԵՐՏ *«գործ, գործուածք, շինութիւն», նչ. եզեկ. Մաշկ. Անյ. հց. իմ. որից* կերտել *«շինել, գործել» Շար.* կերտութիւն *Մագ.* կերտանել, կերտացուցանել *Մագ.* ձեռակերտիկ *Եղիշ. այլակ. 238 (չունին ՆՀԲ և ԱԲ), այլուր* ձեռակերտիկ *Եղիշ. խաչել. 280. այս բոլորը յետին ժամանակի ձևեր են. Ոսկեդարում երևան է գալիս միայն բարդութեանց ծայրին. ինչ.* աստուածակերտ *Ագաթ.* ձեռակերտ *ՍԳր. Ոսկ. Փիլիպ.* դաստակերտ *Առակ. իգ. 5, 27. Կոչ. Ագաթ.* նկարակերտ *Ել. լը. 35. Ոսկ. մ. բ. 24.* նկարակերտութիւն *Ել. լը. 23. Յոբ. լը. 36.* փայտակերտ *ՍԳր.* փայտակերտիկ *Ագաթ.* ֆառակերտ *Բուզ. դ. 55.* ըղձակերտ *Հռ. ժե. 16.* ճճառակերտ *Եւագր.* մոմակերտ *Վեցօր.* խոճաւակերտ *Վեցօր.* զարմանակերտ *Վեցօր. են։ Բազմաթիւ են նաև սրանով բարդուած տեղական յատուկ անունները. ինչպէս՝* Խոսրովակերտ, Վաղարշակերտ, Հճառակերտ, Բակուրակերտ, Տիգրանակերտ, Դրասխանակերտ, Գագկակերտ, Երուանդակերտ, Մանակերտ, Ջիւնկերտ, Շամիրամակերտ, Վառազկերտ *են։ Այս բոլորի մէջ էլ* կերտ *բառի հին և նախնական նշանակութիւնն է «շինել», իբր՝*

=պհլ. kert, *հպրս.* kṛta-, *զնդ.* kərəta-, *սանս.* कृत kṛta- *«արարեալ, գործեալ, կերտեալ». բոլորն էլ* kar, kṛ *«անել, շինել» արմատից անցեալ դերբայ. հմմտ. նաև պրս.* كرد gird *«կերտ»,* كردن kardan *«անել, շինել»,* كرده karda *«գործեալ», քրդ.* kirin *«անել, գործել», օսս.* k'änən *«գործել», պհլ.* ولر kār *«գործ»,* ولمصا kartan *«անել, գործել»,* ولمسا kartār *«արարող», հպրս.* 𐎣𐎼𐎫𐎶 kartam *«եղեալ», գնչ.* kerava, gerava *«անել»,* kerdo *«անում եմ», հինդուստ.* kurna *«անել, շինել»,* kurta *«հեղինակ, ստեղծիչ»,* kurtub *«գործ են* (Horn § 847)։ *Այստեղ են պատկանում նաև հյ.* -կեար, -կեր, -կար *մասնիկները. (հմմտ.* աղօրկեար, վճառակար, խոճակեր *են)։—Հիւբշ. 168—172։*

Հին յոյն հեղինակներից Ստեփաննոս Բիւզանդացին համարում է պարթևերէն, իսկ Հեսիքիոս՝ հայերէն, «քաղաք» նշանակութեամբ (κέρτα, πόλις, ὑπὸ Ἀρμηνίων)։ *Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, որ հյ.* կերտ *բառին կցում է*

պրս. kard, gird, garvāda «կերտուած»։ Սրանից յետոյ ՆՀԲ՝ իբր պրս. kard:— Neumann ZKM I, 247 համանաբար սանս. kr̥ «անել, շինել»։ Lassen ZKM 6, 79 յիշում է Հեսիքիոսի աւանդածը, բայց ինքը համարում է սեմ. qereṭ, qiryā «քաղաք»։ Gosche 37 սնս. karta և օսս. fцrp «բակ»։ Böttich. ZDMG 1850, 356 սանս. kar, kr̥tá: Justi, Zendsp. 80 զնդ. karet «կտրել», 84 զնդ. kərəta, սանս. kr̥ta, իբր kar «շինել» արմատից, իսկ էջ 269 զնդ. varəd «յառաջացնել»։ Lag. Gesam. Abhd. 199, Arm. St. § 1151 Հեսիւքոսի ἀμαζακάραν ձևը ուղղելով ἀμαζακάρδαν՝ կցում է այստեղ։ Müller SWAW 38, 572—3 և 45, 538 են սանս. kr̥t, օսս. awkardan, զնդ. aiwikərənt: Տէրվ. Նախալ. 69 հնխ. kar «շինել» արմատից է դնում, կցելով նաև հլտ. cerus «արարիչ», լտ. creare «առնել, ստեղծել»։—Կերտ բառի վրայ ընդարձակ մի վէճ ունին Հիւբշման և Մորթման։ Առաջինը ZDMG 30, 138—141 իր Iranisch-Armenische Namen auf **karta, kert, gird** վերնագրով նամակի մէջ հաստատում է թէ կերտ բառը զուտ իրանեան փոխառութիւն է, քանի որ հայերէնը չունի անցեալ դերբայի -ta մասնիկը և թէ կերտ նշանակում է ո՛չ թէ «քաղաք», ինչպէս աւանդում է Հեսիւքոս, այլ «շինեալ»։ Սրան պատասխանեց Մորթման ZDMG 32, 724—8, ուր պնդում է թէ պրս. كرد նշանակում է «քաղաք» և ո՛չ թէ «շինել», որի համար իբրև ապացոյց մէջ է բերում Բուրհան-ի-Կատիի հետևեալ վկայութիւնը. «gird «քաղաք» նշանակութեամբ, ինչպես Dārābgird-ի և Siyāvušgird, որոնք Dārāb-ի և Siyāvuš-ի քաղաքն են նշանակում»։ Մորթման՝ պրս. gird դնում է girdidan «դառնալ» բայից. հմմտ. յն. πόλις «քաղաք» և πολέω «դառնալ». իսկ պրս. girdidan միացնում է սանս. vr̥t և հյ. ուր բառերին. վերջինը պահուած ուրուր և պարուրել ձևերի մէջ։ Նոյն խնդրի մասին գրում է նաև Nöldeke ZDMG 33, 143—156։ Անդրիկեան, Բազմ. 1903, 366 համարում է բնիկ հայ։ Մառ ЗВО 1925, 671 ռուս. город «քաղաք» բառի հետ։

*ԿԵՐՕՆՈՍ «բարկութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 162։ Տե՛ս և կիռոնոս:

=Յն. κεραυνός «շանթ, կայծակ». հմմտ. Եւ. քր. ա. «Որ կերաւնոսն կոչէր, այսինքն է բարկութիւն»։—Աճ.

*ԿԵՓԱԶ «զուտ մաքուր ոսկի» Օրբել. ողբ. ժե. այս արմատական ձևով չէ՛ գործածուած հին լեզուի մէջ, ուր ունինք միայն ածականի վերջաւորութեամբ՝ կեփազեայ Երգ. ե. 11. Սկևռ. լմբ.—նոյնպէս է նաև կեփազեան Շնորհ. եղես. (Երգ երգոցի նորագիւտ թրգմ. համապատասխան տեղում ունի ոփազայ)։ Նո՞յն է նաև կեփազէ Սասն. էջ 59։

=Եբր. פז fāz «մաքուր ոսկի» բառն է, որ ծագում է פזז fzz «զտել, ոսկին կամ արծաթը մաքրել» արմատից։ Յոյն թարգմանութեան մէջ նախ դրուել է καὶ φαζ «և փազ» (և շաղկապով), յետոյ շաղկապը միանալով եղել է (իբրև մէ՛կ բառ) καιφαζ, յետոյ գրուած κέφαζ, κεφάζ, որից էլ տառադարձուել է հյ. կեփազ: Նման թիւրիմացութեան արդիւնք է վրացականում ოფაზი ոփազի «մաքուր, զուտ»։

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ էր հներից Վրդն. դան. գ. էջ 269 «Յոսկւոյ կեփազեայ՝ որ ոսկի սուրբ ասի, յեբրայեցւոցն ի յոյն շրջեալ»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԿԵՓԱԼ «գլուխ». նորագիւտ բառ, որ հինգ անգամ իրար ետևից գործ է ածում Մխ. Սկևռացի, յաղագս համապատուութեան ժբ առաքելոց. տպ. Երուսաղեմ 1865, էջ 43—45 «Յովհաննես յունարէն գրեալ զԱւետարանն, կեփալ ասաց, որ է գլուխ. Յաղագս որո՞ց պիտոյից ասաց զկեփալն՝ թէ թարգմանի Պետրոս. իսկ եթէ ասիցէք թէ կեփալ ի կեփալ ասաց թարգմանել, զի՞նչ առաւելութիւն ունի յունարէն կեփալն ի վերայ գլխոյն հայերէն»։ Հմմտ. նաև տակը կեփալա և կեփաղ:

=Յն. κεφαλή «գլուխ»։—Աճ.

Առաջին ուղիղ մեկնիչը Սկեռացին է։

*ԿԵՓԱԼԱ *«գլխաւոր». մէկ անգամ ունի Վրք. հց. Բ.*

=Յն. κεφαλαῖος «գլխաւոր»՝ κεφαλή, գոր. κεφαλά «գլուխ, գլխաւոր» բառից։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԿԵՓԱՂ *«մի տեսակ ձուկ» (չունի ՆՀԲ). մէկ անգամ գործածուած է Վեցօր. էջ 153 «Որ անուանեալ կոչի քափիէ, պրիոնէ և շնչրիք և կեփաղք»։*

=Յն. κέφαλος «մի տեսակ ձուկ է», որից նաև Թրք. كفال kefal *«գլխան ձուկը,* muge, mulet*»։—Հիւբշ. 518։*

ԿԵՔԱՐԱՅ *«կարճ (ճանապարհի համար ասուած)». գիտէ միայն ՀՀԲ. անստոյգ բառ։*

ԿԵՔԵԱԼ *«երկմտեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 162։*

ԿԶԱԿ, ի-ա հլ. *«ստորին ծնօտը, դունչ» ՍԳր. Եւս. պտմ. Եփր. դտ. որից* կզակակապ լինել *«պապանձիլ» Գէ. ես։*

Հիւնք. գզել *բայից։ Պատահական նըմանութիւն ունի արաբ.* زقن zaqan *«կզակ»։*

ԳԻՌ.—Ջղ. Տփ. Ոզմ. կզակ, *Հմշ. Ննխ. Սեբ.* գզագ, *Ասլ.* գզագ, գզայ, *Ռ.* գձագ. *այս բոլորը նշանակում են «կզակ», միայն Ոզմ. «քմաց վարագոյր, կատիկ». իսկ Ղրբ. գիտէ միայն* կզակին եշիլ *ոճը. կայ նաև* կզակակապ *Մշկ. «լաչակ»,* արունկզակ *Սեբ. Պլ. Երև. (ըստ Ամատունի, Հյ. բառ ու բան, էջ 339),* կզակը թիլ *«շատախօս»,* կզակը թողնել, թուլացնել *կամ* վէ թողնել *«երկարաբանել»,* կզակին մտիկ չանել *«մարդու տեղ չդնել»։*

ԿԶԿՆՃՏԱԼ *կամ* ԿՃԿՏԱԼ *տե՛ս Կաղկանձել։*

ԿԶՈՒԿ *«սալորենի». գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագր. էջ 214 և 458, որի աղբիւրն է Քաջունի, հտ. Գ, էջ 121։ Գաւառական բա՞ռ է։*

ԿԷԶ *«այրել». արմատ առանձին անգործածական. այս ձևով երևան է գալիս բարդութեանց ծայրին. օրինակ՝* արեգակնակէզ *Ագաթ.* հրկէզ *Ես. գ. 14. Ա. եզր. ա. 55. Նեեմ. բ. 17.* բոցակէզ *Եղիշ. Յհ. կթ.* ածխակէզ *Արծր.* արևակէզ *Եղիշ. Պիտ.* անկէզ *Շար.* դժոխակէզ *Անան. եկեղ.* ցռակէզ *Վեցօր. 90.* երկնակէզ *Վանակ. յոբ.* կենդանակէզ *Ճառնտ.* գինեկէզ *Բրս. յուղիտ.* դիւրակէզ *Անյ. բարձր.* ողջակէզ *ՍԳր. են։ Շեշտից առաջ դառնում է* կիզ. *ինչ.* կիզել *«այրել» Սղ. ձբ. 15. Ա. մակ. ա. 59.* կիզումն *Ա. եզր. ա. 14. Ագաթ.* կիզելի *Սղ. ճզ. 4. Ագաթ. Ոսկ. յհ. բ. 15.* կիզեցուցանել *Ագաթ.* կիզուց *Փարպ.* հրկիզել *ՍԳր.* ողջակիզել *Սեբեր. Եւագր. են։*

Տէրվ. Altarm. *88 կցում է* կայծ *բառին։* Canini, Et. étym. *էջ 135 պրս.* g′oš *«տաք»։* Justi, Dict. Kurde 333 *սրա հետ է դնում կասկածով քրդ.* kizik *«խորոված միս», որի վրայ տես* կիզ: *Հիւնք.* խածանել *բայից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ժան. 41* գզել, գիծ, կծել, կճել *ձևերի հետ։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 334 սումեր.* gis *«փայտ», Թրք.* qəz-maq *«տաքանալ»։* Karst, *Յուշարձան» 401, 405 սումեր.* iz, izi *«կրակ», 423 Թթր.* kis-, kiz- *«կրակ», օսմ. չաղաթ.* kiz-mak *«կատաղիլ»։* Беридзе, Грузинск. глосс. по имер. и рач‘ин. говор. *1912, էջ 22 դւռ. վրաց.* կիզինի *«այրել» բառի հետ։ Պատահական է լազ.* gz *«այրել, վառել»։*

ԿԷԶՆ *«թեք, զառիվայր». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 215 «Ոչ ի դուր տեղի (պէտք է չինել գոմը), որ աղբն և գոզըն ի տեղն դադարէ, այլ ի կէզն տեղի, որ ամէնն սահի և քամի»։ Սրանից են ածանցուած* կեզնել *«ամանը մէկ կողմի վրայ ծռել, պառկեցնել» Վստկ. 110 (Կեզնեա՛ զամանն ի մէկ դիհի վերայ),* կեզնիլ *«հակիլ, մէկ կողմի վրայ ծռիլ» Վստկ. 160 (Գիտասջիր որ հայել պիտի ի բանջարն և զայն քաղել՝ որ ի վերայ արևելից դեհին լինի կեզնեալ)։*

Թէ՛ ձեռագիրը և թէ տպագիրը մէկ դնում են կեղնել, *մէկ* կեզնել. *իսկ էջ 249 ցանկի մէջ առնուած է վերի ձևերով։*

ԿԷԼԴԱՄ *տե՛ս Կալատադ։*

ԿԷՆԳՐԻՍ *«գարի». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 568։*

ԿԷՍ, ո հլ. *(յետնաբար կայ սեռ.* կիսից*)*

«մի բանի կէսը, կէս մասը» ՍԳր. Եզն. «մասամբ, գրեթէ» Ոսկ. ես. և յհ. ա. 2. որից կէսք «ոմանք» ՍԳր. Եզն. կէս ի կէս «մասամբ միայն, թերի, ոչ-կատարելապէս» Կոչ. կիսով «թերի ձգած» Սիր. լդ. 25. կիսաբաց Ոսկ. մտթ. կիսադիք Եա. բր. կիսամահ ՍԳր. կիսամասնեայ Ոսկ. յհ. ա. 30. կիսայրեաց Ոսկ. ես. կիսառատ Ոսկ. եբր. կիսեփեաց Ես. ծա. 10. կիսէշ «ջորի» ՍաՀմ. Կանոն. Մագ. կիսասարկաւագ Լմբ. գրակէս Եփր. յդ. գող. Մանդ. դրամակէս Վրք. Հց. իշակէս Վեցօր. են։ Նոր գրականում կազմուած բառեր են կիսակօշիկ, կիսակատար, կիսակաշի, կիսափակ, կիսաշրջանակ, կիսել, կիսավանկ, կիսակազմ, կիսամեայ, կիսամսեայ, կիսամեակ, կիսամերկ, կիսաբօշակ, կիսախողովակաձև, կիսակայարան, կիսակիրթ, կիսագրագէտ, կիսանդրի, կիսաշէն, կիսաշրջան, կիսաշրջանակաձև, կիսատուեր, կիսավայրենի, կիսափուլ, կիսարձան են։

ՆՀԲ լծ. պակաս, կտուր, թրք. qusur «պակաս, թերի», kes, kesik «կտրել, կտրած»։ Lag. Prov. 7, 20, Symmicta 93 եբր. כסא kese «լիալուսին (որ ամսի կեսն է)», ասոր. ܟܣܐ kās «լրումն լուսնի, ամսի կէսը»։ Հիւնք. կրկէս բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 104 կոյս, կից ձևերի հետ՝ երկու, կրկին բառից։ Մառ, ЗВО XIX, 070 յաբեթական krs արմատից հայերէնը եղել է նախ *կերձո, որից *կերս>*կեյս>կէս. հմմտ. վրաց. կերձոյ «կող, կողմ, կէս», տե՛ս և կոյս, կորձան (իսկ ИАН 1920, 134 և Яз. и Лит. I. 228 աւելանում է բասկ. erdi «կէս»)։Karst, Յուշարձան 404 սումեր. gas, kas «երկու», kasar «կէսը», 418, 423 և 428 թթր. kes «կտրել, բաժանել, կիսել», kesek «կէսը», կամ bič «կտրել», օսմ. bučuq «կէս» են։ Պատահական նմանութիւն ունի եգիպտ. gs «կողք, կէսը»=ասոր. gesā «կողքը»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Ալշ. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ճմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կէս, Ջթ. Խրբ. ՀՃ. Համշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. գէս, Ղրբ. կըէս, Ոզմ. կես, Ասլ. գէ՝ս, Սվեդ. գիս: Հետաքրքրական ձևեր են Հւր. Մրղ. կօսօր «կէսօր», Ննխ. գէսմագէս, Ճմ. կէսպակէս «կէսուակէս»։ Նոր բառեր են կիսագին, կիսագնի, կիսախեղդ, կիսանամբայ, կիսակուշտ, կիսացանել, կիսասիրտ, կիսաշոր, կիսաշեն, կիսամորթ, կիսամաշ, կիսանար, կիսանոգի, կիսուրդ, կիստանամ, կիստուկ, կիսրար, կիսփակ են։ Էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով կայ. կէս «միջնորդչեք, գողութիւն» (շուկայական բառ. օր. կէսիմի իսբէրիմ «միջնորդչէքս կուզեմ»). նաև տանգրկէս՝ անարգական բառ (հմմտ. Պլ. տանձ, տանձի կոթ, որոնք նոյնպիսի անարգական դարձուածներ են)։

ՓՈԽ.—Վրաց. კესი կեսի «կէս վայրկեան, $1/2$ секунды» (Ջուբինով[2] 605)։ კისატი կիսատի «կիսատ». ունի Գրիշաշվիլի, Ջվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 242 (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։

[ԿԷՍ «գերիոն, աղեհամ բանջար է». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 162։ Յառաջացած է Վանականի հետևեալ վկայութիւնից. «Ջրխարշափունն այլք աղիմայ թարգմանեցին և կէսք գերիսն. և է սա բանջար աղեհամ». (աւելի մանրամասն տես Աղիմայ)։ Բայց այստեղ կէսք նշանակում է «ոմանք» և դրուած է իբրև կրկնութիւն այլք հոմանիշի. (Խարշափունը ոմանք աղիմայ թարգմանեցին և ոմանք գերիս)։ Բառագիրը սխալմամբ գոյական է կարծել. իբր թէ «Ուրիշներ խարշափունը աղիմայ թարգմանեցին և կէսքը՝ գերիս» որով և յառաջացել է կէս անգոյ բուսանունը։]

*ԿԷՏ, ի-ա հլ. (յետնաբար ի, ո հլ.) «ծովային մի մեծ գազան» ՍԳր. Վեցօր. 139, 141. Եզն. գրուած է նաև կետ. բացի սրանից ունինք նաև կետոս կամ կէտոս Փիլ. յովն. 587 են. Իրեն. հերձ. 162, Վրդն. ծն. Ոսկիփ. կիտոս Անան. թրգ. 5, 6. Երգն. մտթ. 287. Պտմ. աղէքս. 139. Նար. որոնք ըստ Հիւբշ. ուսումնական ձևեր են, մինչ կէտը ժողովրդականն է։ Սրանցից են ծագում կետոսաբար Կանոն. կիտակուլ «կէտէն կլլուած» ԱԲ. մեծակիտեղ «մեծամեծ կէտերով լի» ՍաՀմ։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն կէտ գրչութիւնը, և կամ

կէտ նշանից (.) զանազանելու համար յատկապէս կետ ձևը՝ «կետ անասունը» նշանակութեամբ։

=Յն. κῆτος «ծովային մեծ գազան կամ հրէշ, վիշապ ձուկ, փոկ, կոկորդիլոս, գետաձի, կէտ անասունը». վերջին նշանակութեամբ տարածուած է շատ ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. լտ. cetus, cete, հպ. kitŭ, kitosŭ, ռուս. КИТЪ, հունգ. czet, մրգ. cête ևն։ Յոյն բառի ծագումը անյայտ է (Boisacq 451)։—Հիւբշ. 356։

Հներից Յայսմ. մրտ. 21 հանում է կէտ բառից. «կէտ ասեն վասն մեկնակութեան. քանզի յոր վայր և լինին՝ ըսպառեն զայլսն ուտելով»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. յետոյ Peterm. 21, 35:

ԿԷՏ, ի հլ. (հոլովման ժամանակ գառնում է նաև կետ–) «նշանառութեան համար գրուած նպատակ» Պիտ. «նպատակ, դիտաւորութիւն, նպատակակէտ» Փիլիպ. գ. 14. Եւագր. Եւս. պտմ. «իբրև պայման գրուած ժամանակը» Ագաթ. Եղիշ. «քերականական կամ երկրաչափական նիշ» Քեր. Թրակ. Եկղեղ. «երաժշտական խազ» Տաթև. ամ. 232 (եկեղեցւոյ մանկունք եղանակեն աբուեստիւ կիտի՝ որ գրած է). «երկնքի բևեռները» Արիստ. աշխ. «կշռի մէտ» Նար. «կենտրոն» Պղատ. տիմ. և օրէն. «տոմարական եզր» Տոմար. որից կիտուած «կէտ կէտ յօրինուած նկար, զարդ» Երգ. ա. 10. կիտակ «որոշեալ կանոն» Անյ. վերլծ. կիտի «կռուի կամ մրցման նպատակը կամ տեղը»? Վեցօր. 67. կիտադրեալ Պիտ. Ջքր. կթ. կիտասահման Անան. եկեղ. անկէտ «աներր յաւիտենական» Ագաթ. ցամաքակէտ Ագաթ. ժամանակակէտ Գաղ. դ. 2. Ոսկ. մտթ. միջակետ Նչ. քեր. ստորակետ Թր. քեր. կամ նաև կետ– ձևից՝ կետադրեալ Ջքր. կթ. կետահարութիւն Պիտ։

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 113 արաբ. خط xatt «գիծ»։ Müller, A. Kuhn's u. Schleich. Btrg. 5, 141 զնդ. kaeta «նկատելի», սանս. ketu «երևոյթ, կերպարանք»։ Հիւնք. կէտ անասունից։ Scheftelowitz տե՛ս կիծ: Մառ ЗВО XIX 70, 157 յաբեթական kert արմատից հմմտ. վրաց. ძერტილი «կէտ», ძერტა «ծակել», ძრტიალი «խթան»։

ԳԻՌ.—Ջղ. կէտ «ժամանակ» (օր. չուր էս կէտս «ցարդ»), Ղրբ. կըէտ, Ջթ. Սչ. գէդ։ Նոյն է նաև կէտ Ակն. «արդէլք, դժուարութիւն». օր. կէտ եկաւ «խոչընդոտ ծագեցաւ»։ Բուլանըխի ենթաբարբառով կետ նշանակում է «մէկ հատ, անզոյգ, կոճատ» (Ազգ. հանդ. Ե. 154). այս նշանակութիւնը կապում է բարըս կենտ (Գնձ. Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Շլ. Տփ.) «անզոյգ, մէկ հատ» բառի հետ և սրանով էլ վրաց. ქენტი կենտի «անզոյգ», թուշ. ქენტ կենտ «անզոյգ թիւ» բառերին։ Նոյնը գտնում եմ նաև գործածուած աւելի հնից. «Դար և կոճատ, այսինքն զուխտ և կէտ». Առաք. լծ. սահմ. էջ 585։

ՓՈԽ.—Վրաց. კიდე կիդե «ծայր, վերջ, անկիւն, եզերք», ուտ. ket «կէտ» (դպրոցի միջոցով մտած բառ)։

ԿԷՏ «մեղուի մեծութեամբ մի տեսակ ճանճ, որ էշերն ու տաւարներն է խայթում». մէկ անգամ ունի Մխ. առակ հթ։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու բացատրեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 52—53։

ԳԻՌ.—Ղրբ. կէտ՝ նոյն նշ. որից Գնձ. Ղրբ. կէտ անէլ «հորթերի յանկարծ փախչելը», Ղրբ. կէ՛տիլ «արագ ու յանկարծ փախչիլ» (մարդոց համար է ասում)։—Նո՞յն է արդեօք նաև Մշ. կճետ «խայթող ճանճ», ինչպէս ունինք կէտ-կեճտ:

ԿԹԻԼ «տկարանալ, թուլանալ». այս ձևով չէ՛ գործածուած մատենագրութեան մէջ. բայց կայ սրանից կթուցեալ «տկար, թուլացած, անհաստատ» (ծնկների համար ասուած) Ես. լե. 3. Յոբ. դ. 4. «ծարաւից նուաղած» Յհ. կթ. 220. կթոտ «անհաստատ, թոյլ (ծունկ)» Եբր. ժբ. 12. Եւ. պտմ. Եփր. եբր. 229. կթոտեալ (երկու անգամ գրուած է կթատեալ) նոյն նշ. Իսիւք. չփոթուելով գթիլ, գայթիլ բայի հետ՝ գրուած է նաև գթոտ ԱԲ «կթոտ», գթոտիլ «կթոտիլ» Կեչառ. աղերս. գթուեալ «կթուցեալ» Վրք. հց. գթուցանել «կթուցանել» Ոսկ. հռովմ էջ 63։

ՆՀԲ գրել, գայրել բայից է հանում։ Հիւնք. հանում է կարոտ բառից։

ԳՒՌ.—Մրղ. fիրել «յոգնիլ» (Այս համեմատութիւնը տուեց Մարաղայում Գաբնգին քհ. Պետրոսեան. տե՛ս իմ Քննութ. Մարաղայի բարբառի, էջ 100)։

⊙ԿԹՂ–. գտնւում է միայն կըղաձայն «կռչաձայն» բառի մէջ, որ ունի միայն ԱԲ, Արմատի ձայնաւորը անյայտ է։

=Բնաձայն բառ է։

ԳՒՌ.—Բայական ձևը պահում է կըղալ Կր. «ածող հաւի կարկաչել, կտկտալը»։

*ԿԹՂԱՅ կամ ԿԹԽԱՅ «բաժակ, գաւաթ» Վստկ. 119, 120. Պտմ. աղչ. 145. Փոնց. 66. Քուչ. 84. Տաթև. ամ. 266. որից կըղայընկեր «նոյն բաժակից խմող» Լմբ. առ լև. տպ. Վենետ. 1865, էջ 241. կըխակ «փոքր բաժակ» Քուչ. էջ 59 (Կթխակ ի գինով լեցած, Իմ եարին առջևն է դրած). միջին հյ. բժըշկական լեզւով կըխայ նշանակում է նաև իբր դեղ ընդունելու ըմպելիք, ինչպէս ունի Մխ. բժշ. 146։ Բառիս շրջեալ ձևն է ներկայացնում գխտա, գործածուած 1682 թուից առաջ գրուած մի տաղում. «Նա՛ փեսայ իմ եարն ալ ի հաց, գխտան ալ գինով լցած՝ իմ եարին առջև էր դրած». (Նոր ժող. Ջ. 51)։

=Ասոր. ܩܕܚܐ qədxā «բաժակ, գաւաթ», որ փոխառեալ է համարւում արաբ. قدح qadah «բաժակ» բառից (Brockelm. Lex. syr. 312): Նոյն արաբ. բառն է՝ որ դարձել է օսմ. qadeh, ռմկ. խատեխ «բաժակ»։—ԱՃ.

ՆՀԲ (ճաշակ բառի տակ) լծ. յն. κοτύλη «փոքր աման, գուշ»։ Seidel, Հրտր. Մխ. հերաց. § 404 արաբ. قدح qadaḥ և կամ թերևս անուղղակի կերպով յն. κοτύλη բառից։

ԳՒՌ.—Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Վն. կըխա, Բլ. կտղա, ՀՃ. գորղօ, ՋԹ. գօրղօ, գօրղո: Ընդհանրապէս նշանակում է «բաժակ», բայց յատկապէս «օղու կամ կոնեակի փոքրիկ բաժակ, ըմպա»։ Ռմկ. գխտալ. —Գաւառականներից մեծ մասի և ասորի մայր ձևի վկայութեամբ հարազատ ձևն է բառիս կըխայ, թէ ինչո՞ւ

միւսներն ունին կըղայ, որ և ընդունուած է գրականում, յայտնի չէ։

ՓՈԽ.—Հայերէնի միջոցով փոխառեալ պէտք է լինի վրաց. კათხა կաթխա «бокалъ деревянный, փայտեայ շիշ» (Չուբին². էջ 589)։

ԿԹՈՒԻԹ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վեցօր. գ. էջ 121 «Յարեսցի ի տորգս սարդի ոստայնի բարակման և կթուիթն առիջոյն»։ ՆՀԲ մեկնում է «կթոտ, տկար, անոյժ». նոյնպէս նաև ՋԲ և ԱԲ, միացնելով կըոտ բառին։ Իմ Գաւառական բառարանում, էջ 568 բ կայ կըուիր Երև. «շատ բարակ թելերով հիւսուածք», բայց իբրև կասկածելի բառ. (աղբիւրը անծանօթ է)։

*ԿԻԲԻԿՈՆ «խորանարդ, վեցանիստ» Նշ. եզեկ. Տօնակ. Վրդն. աշխ. 500. Տաթև. ամ 474. ուղղագոյն ձևն է կիւբիկոն Նեմես. էջ 64, 65։

=Յն. κυβικός, չեզ. κυβικόν, որից և լատ. cubicus, cubicum «խորանարդ». արմատն է κύβος «քուեայ»։—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԻԴԱՐ տե՛ս Կեդար։

ԿԻԶ «խորոված». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Զքր. ծործոր. «Ոչ ուտի հաց առանց աղի և ո՛չ կիզ և ողջակէզ առանց հրոյ»։ Եթէ այս իմաստը ստոյգ է, կարելի է սրանից դնել՝

ՓՈԽ.—քրդ. kizik «խորոված միս». համմտ. նաև kizik «հալած ճարպի մնացորդ, խարխընծի», kezixi «աղած բաներ, տհալ, պանիր» ևն։

ԿԻԶԱՐԵԱԼ «ճոզած, նուազած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199, որ յիշում է ճոզացեալ բառի բացատրութեան մէջ, ուրեմն իբրև իր ժամանակ կենդանի բառ։—Արդեօք վրիպակ չէ՞ փոխանակ ճիզարեալ, որով արմատը լինում է ճիզար<պրս. nizār «նիհար»։

ԿԻԶՆ «բուրդ, ասր» Յայսմ. Եղիշ. խաչել. 287. որից լուսակիզն «բուրդը լուսափայլ ճերմակ» Ագաթ. ծիրանակիզն կամ ծիրանեկիզն «ծիրանագոյն փայլող բրդով (ոչխար)» Ոսկ. զաք. ոսկեկիզն Վրդն. լուս. 55. սպիտակակիզն Փարպ։

ՆՀԲ յիշում է եբր. կիզա, կէզ (իմա՛ גז gēz) «բուրդ», պրս. gēs, gēsū «գէս», կիյսնէ «թել», խէզզ «բուրդ ոչխարի ծովային կոչեցելոյ»։

ԳԻՌ.—Ննխ. (գիւղերը) գ՛իզ «բուրդ, թաղիք, քէչա». այս բառը բուն քաղաքում պակասում է, իսկ գիւղական ձևը ենթադրում է նախաւոր գիզ ձևը, որ անշուշտ կիզն բառըն է՝ ազդուած գզել բայից՝ նախաձայնի համար. հմմտ. Ակն. կազաքը քօքուել «մէկին իր բոլոր գաղտնիքները ասել տալ», որ յիշեցնում է գզաք բառը, բայց ունի կ և ո՛չ գ։

ԿԻՉՈՒԼ տե՛ս Կէզ։

ԿԻԹ, ո հլ. «անասուններից քաղուած արգիւնք. ինչ. կաթ, ձու, կարագ են» Յոբ. ի. 17. Ոսկ. ա. կոր. «կթելը, քաղելը» Վստկ. 41. Լծ. Նար. որից կթել «կաթ կթել» Առակ. լ. 39. Յոբ. ժ. 3, 10. կթան «կթելու անասուն» Իսիք. 38. Ոսկիփ. կթեղէն «կաթի և ձուի վերաբերեալ ուտելիք. ինչ. պանիր, կարագ, մածուն, ձու են» Ասող. գ. 17. այգեկիթք Վստկ. ճաւու կիթ Վստկ. 205 = ճաւկիթ «ձու» Ոսկիփ. խակակիթ Մծբ. կովկիթ Կանոն. 116. ձիակիթ Փիլ. տես։—Այս արմատի երկրորդ ձևն է՝ կութ. ո հլ. «այգին քաղելը» ՍԳր. որից կթել «խաղողը քաղել» ՍԳր. «պտուղ քաղել» Անկ. գիրք հին կտ. 155. Գր. սքանչ. ծն. քս. (ՀԱ 1912, 473). Լմբ. ճառ հմբ. տպ. 1865, էջ 252. կթոց «կթած խաղողը մէջը լցնելու կողով» Վանակ. յոբ. Վրք. հց. (կ ազդուելով յաջորդ թ-ից՝ քթոց Վրդն. սղ. ձ. էջ 274, Վստկ. 135. Սմբ. դտ. 61, որ և քթանոց Վստկ.), այգեկութ Ոսկ. ես. խակակութ Եղ. իէ. 20. Ղևտ. իդ. 2. դժուարակութ Նար։—Նոյն կութ արմատից է դարձեալ կթոց «սեպտեմբեր ամիսը» Գիրք թղ. 273 (նորագիւտ բառ), որ կազմուած է ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս գւռ. քաղոց «յունիս» ամսանունը քաղել բայից։

ՆՀԲ երկուսին էլ լծորդ է դնում կաթն։ Հիւնք. կաթն բառից է հանում։ Այսպէս նաև Pedersen Նպաստ 12, որ մերժած եմ ՀԱ 1904, 335՝ առարկելով թէ այս պարագային Ագուլիսի բարբառով պիտի ունենայինք *կխցիլ, քանի որ ունինք կաթն = Ագլ. կա՛խցը։ Pedersen ևս մերժում է իր համեմատութիւնը՝ Հայ. դր. լեզ. 28։ Scheftelowitz BB 29, 15 հբգ. quiti, անգսք. cwidu, հհիւս. kvāda, սանս. ǰatu «խէժ, ծամոն, կիւ»։ Մերժում է իբրև պատահական՝ Walde 92։—Petersson KZ 47, 270 զնդ. gava- «երկու ձեռքը», gūnaoiti «հայթայթել», gaona- «շահ, վաստակ», լիթ. gáunu, gáuti «ձեռք բերել», լեթթ. gût «խլել, յափշտակել», qûwejš «շահող», յն. ἐγγυάω, ἐγγυαλίζω «ձեռքը դնել» ձևերի հետ՝ հնխ. gū- արմատից՝ աճած -tho- մասնիկով։

ԳԻՌ.—Ալմ. Վն. կթել, Ախց. Երև. Կր. կըթել, Մրղ. կըթէլ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տփ. կթիլ, Ջղ. կըթթել, Ալշ. Մշ. կտել, Սչ. գթել, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. գթել, Ասլ. գթէ՝լ, Խրբ. գթիլ. Հմշ. գթուշ, Զթ. գը՝թիլ, Տիգ. գթթէլ, Սվեդ. գըթթիլ, Հճ. գոդ՛դ՛ել, Գոր. Ղրբ. քթէլ, Շմ. քթիլ.—սովորաբար նշանակում են «կաթ կթել», իսկ Ակն. Ասլ. Բիւթ. Խն. Ռ. թէ՛ «կաթ կթել» և «այգեկութ անել»։—Արմատական ձև ունի Ղզ. կիթ «ոչխարների կթումը», կիթ անել, կիթ բերել «ոչխարները բերել ու կթել»։ Հմմտ. նաև կթոց>Վն. կթօ̂ց «կաթ կթելու աման» Ախց. Խրբ. Հմշ. Տփ. քթոց «կողով», Մրղ. կութից, քթուՙց.—ճաւկիթ «ձու»> Սչ. ճաւգիթ, Ննխ. Պլ. Սեբ. ճավգիթ, Տիգ. ճովգիթ, Սվեդ. ճավգայթ.—այգեկութ>Խրբ. էգՙեգութ։—Նոր բառեր են կթան, կթուան, կթիչ «կաթ կթելու աման» (Հմշ. գթիչ), աճկիթ, կալուկուտ (այսպէս ունի նաև Առաք. պտմ. 64, իմա՛ կալուկութ), կթելեկ, կթի, կթոտել, կթման, կթուն, կթօն։

*ԿԻԹԱՌ «փանդիռն, քնար» Յայսմ. նոյ. 7. որ և գրուած է կերառ. (Խաղայր ի մէջ քաղաքին կեթառով, որ է փանդռմամբ)։

=Յն. κιθάρα «մի տեսակ նուագարան». որից փոխառեալ են նաև լտ. cithara, ֆրանս. cithare, գերմ. Zither, ռուս. цитара, թրք. kitera են։ Բառիս ծագումը յայտնի չէ. տրուած զանազան ստուգաբանութիւնները ուղիղ չեն. հաւանաբար յոյնը փոխառեալ է Փոքր-Ասիական կամ Միջերկրեան

մի լեզուից (Boisacq 453)։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։

ԿԻԹՆԷ «ձմերուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 568։

*ԿԻԼԿԻԼ, որ և կլկիլ, կլկըլ «մի տեսակ բոյս է. լտ. cassia tora» Յիշատ. դուլղուլ Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1400, որ սրբանց հետ է կցում գիլգիլ, գլգիղ «բոյս խնչ, լտ. cyamus, nelumbium»։

=Արաբ. قلقل qulqul. قلقلان qulqulān կամ قلاقل qulāqul «սև, շատ պինդ և անուշահոտ հունդերով մի բոյս է, որ գործածւում էր հին բժշկութեան մէջ՝ իբր գրգռիչ դեղ» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 330)։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ունինք Մշ. գըլգըլ, Մկ. գ'ըլգ'ըլ են, որի հետ նոյն է քրդ. گلگل gəlgəl «վայրի կորեկ, որով Մուշի և Բաղեշի բնակիչները հաց են պատրաստում. 2. կէսը հաճարից և կէսը կորեկից հաց» (Justi, Dict. Kurde, էջ 364)։ Բայց այս բոլորը նշանակում են տարբեր մի բոյս և հետևաբար նոյն չեն նախորդի հետ, որից տարբերւում են նաև ձևով (գ, g, փոխանակ կ, q)։

ԿԻԼՄՈԼԵԱՅ «թութեայ». գտնում ենք միայն Երեմիայի Բառգրքի յաւելուածի մէջ Գէորգ Դպրից, էջ 550։

Թւում է թէ աղաւաղուած է յն. κολλύριον (>ֆրանս. collyre) հոմանիշ ձևից։ Ձևով աւելի յարմար է գալիս յն. κιμωλία γῆ «խիմուլակաւ» (տե՛ս այս բառը), բայց նշանակութիւնը տարբեր է։

ԿԻԾ. այս արմատի ընդհանուր իմաստն է «խածնել, կծել, փրցնել, պոկել, խայթել, կճել, ցաւացնել, մարմաջեցնել», որոնցից ծագում են՝ **կծանել** «կծել, խածնել» Ա. մակ. թ. 8. «բրդել, հացը կտրատել և բաժանել» Եփր. բ. թես. և ա. կոր. 72 (կտ. եզ. գ. դէմք կիծ «ուտելու համար բաժանեց»). կծել «մարմաջել, խայթոց զգալ» Եզն. «տանջել, չարչարել» Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 213 (Զաք. ժա. 11) (Կապել կծել տանջանօք). «խայթել» Վրք. հց. Բ. 16. կիծ «եռք, սաստիկ քոր գալը» Շիր. Վրք. ոսկ. «կտոր, բրդուճ» Հին բռ. կծատել «խածնել» Ոսկ. յհ. ա. 3. կծեցուցանել Երզն. մտթ. կծտալ «խածնել» Ոսկ. յհ. ա. 3 (էջ 57). ջերմակիծ «կիզիչ» Վեցօր. 115. Ագաթ. Շիր. 56. բոցակիծ Նար. 177. զաղտակծութիւն «ծածուկ ցաւ» Յհ. կթ. զաղտակիծ «շհաջելով կծող (շուն)» Ոսկ. եփես. 836. կսկծակիծ Ոսկ. յհ. ա. 28. **կծու** (իբր *կիծու. կազմուած է ու մասնիկով. հմմտ. ճատու, աղու, թթու, ազդու) «բարկ, դառն, դաժան» (բուն նշանակում է «խայթող, կծող». նախ համի համար ասուած և յետոյ փոխաբերաբար) Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 9. Եփր. աւետ. որից կծուութիւն Ոսկ. յհ. ա. Եղիշ. կամ կծութիւն Նիւս. բն. Վրք. հց. կծուագոյն Բրս. մախ. Խոսր. կծուակիծ Եւագր. 267 (կծուակիծ առնել «կսկծացնել»). կծուագին Տօնակ. կծուաճամ Վստկ. կծուին Մագ. են. այսպէս է նաև կծուել «պտուղ քաղել, փրցնել» Ածաբ. Պրպմ. 329. Սարգ. բ. պետր. գ (էջ 431), որի համար էլ հմմտ. կծանել «բրդել»։—**Զկծիլ** (կազմուած զ սաստկականով) «սիրտը դառնանալ, բարկանալ, զայրանալ» Փարպ. «կատաղիլ, կրքով ջեռնուլ» ՍԳր. զկծեցուցանել «սիրտը ցաւացնել, մորմոքեցնել, զայրացնել» Յոբ. ժզ. 5. Հռ. ժ. 19. Ոսկ. ես. Եզն. զկծագոյն «սաստիկ կծու» Փիլ. իմ. զկծանք «սրտի ցաւ, կսկիծ» Խոր. են.—**կսկիծ** (կազմուած կիծ արմատից կրկնութեամբ, իբր *կիծկիծ>*կծկիծ, ուր ծ՝ յաջորդ բաղաձայնի պատճառաւ ատամնական մասը կորցնելով՝ կսկիծ) «ցաւ» Եփր. ղաղ. Ոսկ. մ. բ. 18. որից կսկծեցուցանել Տոբ. ժա. 8. Ես. ժը. 3. Ոսկ. մ. ա. 19. կսկծիլ Ոսկ. մ. բ. 15 և յհ. բ. 21. կսկծական Ոսկ. ես. կսկծակիծ Ոսկ. յհ. ա. 28. կսկծանք Բուզ. կսկծելի Բ. մակ. ժ. 34. ժբ. 14. չարակսկիծ Ճառընտ. Ոսկիփ. չատակըսկիծ Սարգ. դառնակսկիծ Շար. են։— **Կիճ** «կարիճի՝ մեղուի խայթոցի սուր ծայրը՝ որ խայթած տեղը՝ վէրքի մէջ է մնում. աւանդուած չէ հին գրականութեան մէջ, բայց գտնւում է արդի բարբառներում. յիշում է նաև Բառ. երեմ. էջ 137. որից կազմուած են կճել «խայթել», կճան «եղիճ», կճաւոր «խայթող», կճիկ «սիրտ կսկծացնող», կճիչ «խայթոց». կճի «ատամ», որոնք բոլոր գաւառական բառեր են և չեն աւանդուած հին

մատենագրութեան մէջ։ Նոյն բառն է նաև Երև. ճիճ «մռծակի խայթոց» (տե՛ս Պռոշեան, Կուսածաղիկ ա. տպ. 175, բ. տպ. 206)։—*Վերի* կիծ *և* կիճ *արմատներից կազմուած ձևեր են դարձեալ* կծմբել *«մատներով մորթը ճմլել» միջին հյ. բառ, որ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 943 բ (*pincer *բառի տակ) և* կճմբել, *որի շրջուած* կմճբել *ձևի հնագոյն վկայութիւնը ունի Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտ. Սանկտպետ. 1788, էջ 69։*

ԳԴ կծանել=*պրս.* gazīdan *«խածնել»։ ՆՀԲ* զկծիլ *մեկնում է «զգածիլ, կիզանիլ, կծանիլ, կծուիլ» բառերով, լծ. թրք.* qəz-maq *«կատաղիլ, զայրանալ»,* gijik-len-mek *«մարմաջել»,* güj-enmek *«սրդողիլ»։* Justi, Dict. Kurde 363 կծու *կցում է քրդ.* gəzandin *«կծել»,* gəzuk *«կծող ձի»,* gəzin *«կծել» բառերի հետ։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ. էջ 83* կծանել *դնում է ցեղակից պրս.* gazēdan *ձևին։ Հիւնք. բոլորն էլ հանում է* խածանել *բայից։* Müller WZKM *8, 281 պրս.* gazīdan, gaštan *«կծել»,* gāz *«կըծելը, կիծ» բառերին ցեղակից է դնում։ Հիւբշ. 461 խօսելով այս համեմատութեան վրայ՝ ասում է՝ թէ ա՛յն ժամանակ միայն ընդունելի կլինի, երբ պրս.* gaz *ծագած լինի հնխ.* geg′- *ձևից, որին իբր ձայնդարձ կարելի է դնել (երկար ստորիճանով) հյ.* կիծ <*հնխ.* gēg′. *բայց որովհետև հյ.* կիծ < *հնխ.* gig′ *է երևում, ուստի պրս.* gaz *կապ չունի։* Scheftelowitz BB *28, 308 անգըլաք.* citelian, *հհիւս.* kitla *«կծել», հբգ.* kizzilōn *են, իսկ 29, 31 հհիւս.* hite, *հբգ.* hizza, *գոթ.* heitō *«տաքութիւն, ջերմ»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 41 դնում է* գիծ, կէզ, կճել *և* գզել *ձևերի հետ։ Աճառ. ՀԱ. 1909, 160* կ *և* խ *ձայների լծորդութեան օրէնքով նոյն ընդ* խած։ *(Այսօր էլ նկատելի է որ* խած *գործածական է արևմտեան գրականում,* կծել *արևելեան գրականում)։* Karst, *Յուշարձան 428 թթր.* bič *«կըտրել, ձևել»,* bit, bet, bič *«նկարել, գրել»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք.* qəǰəq-la-maq:

ԳԻՍ.—1. Ջղ. Սլմ. Վն. կծել, *Գոր. Երև. Ղրբ. Մրղ.* կծէլ, *Ագլ. Մկ. Ճմ. Ոզմ. Տփ.* կծիլ. *Մշ.* կձել, *Ասլ.* գձէ՝լ.—*2. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ.* կծու, *Մրղ. Ճմ.* կուծու *(Ճմ. նաև «սոխ» նշանակութեամբ), Ոզմ.* կծու, *Մշ.* կձու, *Գոր. Ղրբ.* կծօ, *Խրբ. Հմշ. Պլ. Սեբ. Սչ.* գձու, *Ննխ. Ռ.* գուձու, *Զթ.* գօձու, *Հճ.* գուձու, *Տիգ.* գըձձու, *Սվեդ.* գըձձօ, *Ասլ.* գձիւ: *3. Ախց.* կճէլ, *Պլ. Ռ. Սեբ.* գջէլ, *Զթ.* գըջիլ, *Հմշ.* գըջուշ:—*(Ննխ.* գջէլ *նշ. «այրել». ինչ. Յուրտը երեսս կկճէ)։*—Կիճ *արմատն ունին «խայթոց» նշանակութեամբ՝ Ախց.* կիճ, *Մշ.* կիջ, *Սեբ.* գիջ *են. Խրբ.* կիժ *(օրինակ՝ օձի կիժ, կարիճի կիժ), իսկ Մշկ.* գիձ *(<*կիծ*) ձևով. համմտ. նաև մնկ.* կծ *«ատամ, կծել»։*—Կծմբել *բայը գաւառականներում ստացել է հետևեալ ձևերը.*—կծմբել, կսմբել, կսմբտել, կսմտել, կզմբել, ծfմբել.—կճմբել, կճմտել, կմճբել, կմշտել, կճմոբել. կմշտել, ճմկբել, ճմբել, ճմտել, կճմել, *մըճդել>մժդել, կփշrտել,—խճմել, խճմոբել: *Նոր բառեր են* կծան, կծովի, կծոտել, կծպըծալ, կծպծան, կծււկ. կծուիլ, կծուաճոտ, կծուկ, կծկծօճ *են։*

ՓՈԽ.—Նոր ասոր. kəmačt'a, kaməč *«կըճմըթել»,* kəmča *«մի պտղունց»։*

ԿԻԾՈԻԾ *«խառնած». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 162։*

*ԿԻԿԻ *«գղթոր» Սիմ. կամրկպ. ունի միայն Հայբուսակ § 1401. նոյնը գիտէ* կիկիս *ձևով Բռ. երեմ. յաւել. 568 և* կեկիս *ձևով՝ Գաղիան։*

=Յն. κηκίς *«գղթոր». ըստ այսմ ուղղագոյն ձևն է* կեկիս, *նոր յունարէնի հնչմամբ՝* կիկիս, *իսկ* կիկի՝ *սխալ գրչութիւն է։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1924, 551։

*ԿԻԿՆՈՍ *կամ* ԿԻԻԿՆՈՍ *«կարապ թռչունը». երկու անգամ ունի Վեցօր. 175 «Մեւս թռչնոյ՝ որ անուանեալ կոչի* կիկնոս *(լուս.* կւկնոս*), այսինքն փոր կամ ձկնաքաղ. թէ զիարդ կիկնոսն հաւ մխէ զերկայն պարանոցն ի ջուր»։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Յն. κύκνος *«կարապ»։*

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

կիճ «մի տեսակ կարծր և փայլուն քար. մարմարիոն». գործածուած է միայն հոլովեալ ձևով. այսպէս՝ ի կճոյ Յայտ. ժը. 13. կճոց Ոսկ. ճառք, էջ 109. ի կճէ (կամ կճեայ) Խոր. բ. 32. կճովք, ի կճեայց Ոսկ. հռովմ. 114. ածանցեալ ձևերն են՝ կճայատակ «քարայատակ» Նիւս. երգ. կճասալ յատակ նոյն նշ. Խոր. բ. 24. կճեայ «քարեղէն» (թակոյկի, սմնի համար ասուած) ՅՀ. բ. 6. Երգ. է. 15. բցռ. ի կճէից Ոսկ. եփես. 782 (գրուած կճճեայ Սասն. էջ 65). կճեատարած «մարմարով սալած» նորագիւտ Բ. մնաց. է. 3. կճեայարկ Անան. եկեղ.։ Յայտնի չէ թէ այս բոլորի արմատական ձևը ի՞նչ է, որովհետև կարող են նրանք գալ թէ՛ կիճ և թէ կուճ ձևից. բառարանների նշանակած կիճ ձևը չէ՛ վկայուած. կայ միայն կուճ «մարմարիոն» Ոսկ. փիլիպ. ժ. 468 և Նիւս. երգ. (երկուսն էլ հայց. զկուճ, զկուճն), որից երևում է որ կիճ ձևը սխալ ենթադրութիւն է։ —Յետնաբար ունինք և գրծ. կիճճիւնք, կըճջիւք, կճջիւն, կճայովք, կճճայեօք, իբր «մոզայիկի մանր քարերով» Անկ. գիրք հին կտ. էջ 153, 154, 172. Մարմարեայ կճայս արկանել յորմս. Ոսկ. ճառք 684. որից կճեայպաճոյճ «ակունքներով զարդարուած (պատմուճան)» Անկ. գիրք հին կտ. էջ 156։ Սրանց մէջ արմատն է կուճ «մարմարիոն», որ սակայն շփոթուած է կիճճ «մանր քար, խիճ» բառի հետ։ (Տե՛ս այս բառը առանձին)։— Նոր գրականում շինուած բառ է լուսակուճ «սպիտակ և փայլուն մարմարիոն»։ Սրանի՞ց է արդեօք նաև ջրկիճ «չռնիճ, ըպըըխ» որ ունի Թորոսեան, Տետր. հմռ. բառարանի, 1794, էջ 24։

Brosset JAs. 1834, էջ 383 են խլտ. choich «աւազ» և քիշա բառերի հետ։ Հիւնք. գաճ բառից։ Աճառ. ՀԱ 1909, էջ 160 խ և կ ձայների լծորդութեան օրէնքով իրար է միացնում խիճ և կիճ: Տաշեան, Ուսումն դաս. հայ. Ա. 221 կարիացոց γίσσα «մի տեսակ կակուղ քար» բառի հետ։—Մառ ИАН 1917, 316 ավար. գամած. վրաց. ղենձի «քար». իսկ Яз. и Лит. I 268 իրար է միացնում կիճ, խիճ, քար, կարկառ, վրաց. կենճ:

կիճ «քարի ծերպ». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պտմ. վր. էջ 22 «Ետես երէ մի ի հեղեղատն Տփխեաց և եհար զնա նետիւ. և անկաւ երէն ի կիճ մի քարի»։— ՆՀԲ դրած է կիճթ, բայց տպագիրը, ինչպէս նաև ԱԲ ունին կիճ: Ջունի ՋԲ։

ԿԻՄԱԹԵԱԼ «հասեալ, հաւասարեալ»? մէկ անգամ ունի Գնձ. «Պարիսպ բարձրացեալ, երկնից կիմաթեալ, լայն ընդարձակեալ», և մէկ անգամ՝ «Եւ խաչերոյս ստուածընկալ սուրբ խորանացս հիմնացեալ որ և երկնից են կիմաթեալ». Այրիվ. 6 բ։

Կայ արաբ. قيمت qīmat «արժէք, արժողութիւն»։

ԿԻՄԲԻՐ կամ ԿՄԲԻՐ «կոճապղպեղ» Բժշ. (իբրև օտար բառ). ունի միայն ՀԲուս. § 1402։

Շատ նման է հնչում ռուս. инбирь «կոճապղպեղ», բայց այս բառի մեկնութիւնը չեմ գտնում Berneker-ում։

ԿԻՄԵՐՈՍ «քիրէզ» (իմա՛ «կեռաս»). ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 568։

ԿԻՄԷՏԷՐ տե՛ս Կեմետրիայ։

*ԿԻՄԻՆՈ «չաման». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 568։

=Յն. κύμινον «չաման», որ ինքն էլ փոխառեալ է սեմականից. հմմտ. եբր. כמן kammōn, ասուր. kamūnu, փիւնիկ. χαμᾶν, արամ. [illegible] kamūnā, եգիպտ. gem-ni-ni? «չաման» (Boisacq 534):—Աճ.

ԿԻՄԻՐ–ԱԿԱՆ. այսպէս է կոչւում երկնքի եօթը գօտիներից մին. Շիր. էջ 66 (Հասեալ ի կիմիրական գօտին՝ շիջանի այրեցանողն)։

ԿԻՄՈՂԻԿ «հալուէ». ունին միայն ՀԲուս. § 1403 և Բառ. երեմ. յաւել. 568։

+ԿԻՆ «կնիկ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. Մծբ. (հոլովւում է սեռ. կնոջ, բց. կնոջէ, գրծ. կնաւ. միւս հոլովները տե՛ս վարը. անսովոր են կնոջաւ, կնոջով, կնոջանց). որից առնակին «ամուսնացած կին» ՍԳր. Ոսկ. առնակնութիւն Սեբեր. անկին Ա. կոր. է. 32. Դատ. իա. 16. Եփր. ա. կոր. 63. բազմակընութիւն Մաշտ. իշխանակին Կորիւն. երկկին

Կոչ. միակին կամ միակնի Կոչ. էջ 63. կնութիւն ՍԳր. Եւս. քր. կնահան Ոսկ. մ. ա. 17. կնամոլ Խոր. կնամոլի Նխ. եւ. կնասեր Փիլ.—կնոջ ձևից են կազմուած նոնաբար՝ կնոջածին, կնոջական, կնոջասէր Դամասկ. Վրք. հց.—կնոջ տկար և թուլակազմ բնութիւնից առնելով՝ կնամարդ, կնամարդի Փիլ. Խոր. կնատ «մեղկ, վատթար, գձուձ» Պիտ. Պրպմ. 3հ. կթ. կնատագոյն Ոսկ. մ. բ. 9. կնատաձոյձ «անպիտան լաթ» Ոսկ. մ. գ. 16. կնատութիւն «(կաւի) կակղութիւն, թուլութիւն» Սեբեր. 67. կնատիլ Եղիշ. դտ. կնահանոյ (նոր բառ) են։ Արմատիս երկրորդ ձևն է կան-, որ գործածւում է միայն աձանցներում. սրանից են կազմւում նաև կին բառի մի քանի հոլովները. այսպէս՝ եզ. գրծ. կանամբ, յգ. կանայք, կանանց, կանամբք (Եփր. ա. կոր. 63 ան-կանայցդ, Տիմ. կուզ, էջ 283 զկանայնսն). ըստ Meillet (անձնական) սրանց նախաւոր ձևերն էին *կանաւ, կանաց, *կանաւք, որոնք յետոյ այր բառի հոլովների նմանութեամբ ստացան այս ձևերը. հին մատենագրութեան մէջ պահուած է դեռ կանաց ձևը (օր. Եզն. էջ 178՝ երկու անգամ). Ս. Գիրքը գիտէ միայն կնաւ գործիականը (գործածուած 7 անգամ) և ո՛չ մէկ անգամ կանամբ. թէև կայ կանամբք (15 անգամ). ուրեմն աւելի հին է կանամբք, որի վրայից յետոյ կազմուած է կանամբ եզակին։ Այս կան- արմատականից ածանցեալ ձևեր են՝ կանամբի Ա. կոր. ե. 10, 33. կանանի Ագաթ. Բուզ. Ոսկ. ա. տիմ. էջ 72 (ըստ յաջող սրբագրութեան Նորայրի, Հայկ. Բառաք. էջ 43). կանանոց Փիլ. կանանցաբարոյ Արծր. կանանցածին ՍԳր. կանանցական Ոսկ. յհ. կանացի ՍԳր. Եւս. քր. կանացաբար Եղիշ. կանանցանանդերձ Բուզ.։

=Բնիկ հայ բառ, որ իր երկու արմատականներով և հոլովաձևերով հարազատօրէն պահում է հնխ. վիճակը.—կին ծագում է հնխ. g^{w}en- կամ g^{w}ēn- ձևից, իսկ կան- <հնխ. g^{w}n̥- ձևից. կրկին ձևեր ներկայացնում են նաև հ. իռլ. ben «կին», սեռ. mná, յն. γυνή «կին», հոլովման մէջ γυναικ- (սեռ. γυναικός, յոգ. γυναῖκες, տր. γύναιξιν, բէովտ. βανά), միւս ցեղակիցներից ունինք սանս. gnā́- «աստուածուհի», jáni-, jánī «կին, ամուսին», -jāni (բարդութեանց վերջում) «ամուսնացեալ կին», զնդ. γnā- (հին ձևերը gənā-, jəni-) «կին», պրս. زن zan, պհլ. zan, քրդ. žin, շիգնի (իրանական բարբառ) γin «կին» (JAs. 1916′, 259), աֆղան. jinaī, jūnaī, բելուճ. jan (Horn § 668), գոթ. qēns, qinō, հբգ. quena, հիսլ. kona, kuoén, kuan, հ. անգլ. cwēn, հպրուս. genna, genno, հսլ. žena, ռուս. жена «կին», քուչ. ṣno «կին», ṣnona «կանայք». այստեղ է պատկանում նաև յն. μνᾶσθαι «կին առնել ուզել, ցանկանալ» (Boisacq 158, 641, Trautmann 84, Pokorny 1, 681)։—Հիւբշ. 460։

Հներից Մխ. դատ. էջ 374 ստուգաբանում է կէս բառով. «Կին ըստ կիսոյն անուանի մարմնոյն»։ Այսպէս և Տաթև. ամ. 198 «Անունն կին, այսինքն կէս մարդոյ կամ կող՝ որ է զօրութիւն մի. կամ զի ի կենդանւոյ առաւ. կամ կողաբոյս և կողածին. այս է մեկնութիւն կնոջ անուանն»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Քերականութիւն 1815, էջ 315, որ ցեղակից է դնում յն. և պրս. ձևերին։ Ուղիղ է նաև Klaproth, As. polygl. էջ 106։ Իսկ Չրպետ, Gram. arm. էջ 691 թէև համեմատում է յն. γυνή ձևի հետ, բայց հայ բառը մեկնում է կենանք բառից (ըստ Ծն. գ. 20 «Եւ կոչեաց Ադամ զանուն կնոջ իւրոյ կենանս*)։ Վերջին ձևով է նաև Ինճիճ. Հնախ. Գ. 17։ ՆՀԲ լծ. յն. γυνή, ռուս. жена, իսկ ծին բառի տակ՝ նաև արաբ! զէն, զէննէ։ Peterm. 25, 37 պրս. zan։ Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 444 պրս. gan «զուգաւորութիւն»? և սանս. kam «կամք»։ Էմին, Ист. Асохика 276 կենանք բառից։ Այլևայլ ձևեր համեմատելով ուղիղ են մեկնում նաև Windisch. 8, 46, Böttich. Arica 64, Müller SWAW 38, 571 և 44, 555, Pictet 2, 345, Տէրվ. Altarm. 35, Նախալ. 77 են։ Böttich. Rudimenta 36, 62 շփոթմամբ հյ. կանացի, ռուս. женскій ձևերին է կցում նաև ասոր. גנשי gnšī, որ Lag. Arm. Stud. § 1096 ուղղում է իբրև

սեմ. nisā բառից։ Դասապեան, Բիւր. 1890, 155 անգլ. queen «թագուհի» բառից։—Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 124 զնդ. կէնա «իգական ոգիներ»։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 85 լիկ. xñ «կին» բառի հետ։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 հոլ. cenel «ծնել», կորն. kinethel «ծնունդ» և հյ. ծին բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 401 սումեր. gin «աղջիկ» բառի հետ։ Autran, Sumér. et ind. էջ 83 սումեր. gen «կին»=հյ. կին։ Պատահական նմանութիւն ունին ճապոն. かない kanai «կին, կանայք» և ամերիկեան իթոնամա լեզուով kaneka «կնիկ» (տե՛ս MSL 20, 48)։—Կնատ բառը ՀՀԲ դնում է կինէ «զօրութիւն, ուժ» բառից, իսկ ՓԲ կնաճէ բառից։

ԳԻՌ.—Արմատական ձևը պահում է միմիայն Սվեդ. գէն. միւսներն ունին Ախց. Կր. Մկ. Ջղ. Վն. Տփ. կնիկ, Մրղ. Սլմ. կնիկ', Ալշ. Երև. Մշ. կնիգ, Շմ. կնիգ', Ասլ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. գնիգ (Հմշ. սեռ. գնիշ!, Ակն. յգ. գըրդիք), Խրբ. գնիգ', Ոզմ. կնէ'յկ, Գոր. կնէկ, Ղրբ. կնըէգ', Ագլ. կնակ', կնայգ', Զթ. գը'նագ, Հճ. գոնիգ, որոնք բոլոր ծագում են փաղաքշական կնիկ ձևից, ինչպէս որ էրիկ ծագում է փաղաքշական այրիկ ձևից։—Կայ նաև Ննխ. գնիմարբ, գնիմաշբ, գինմաշտ, որոնք կարող են թէ՛ կին և թե մանաւանդ կնիկ ձևից ծագիլ։—Նոր բառեր են անկնիկ, կինարմատ, կնկաբող, կնկնակ, կնկուկ, ճեռակին, տափըրակին, երէցկին. վերջինը փոխաբերաբար նշանակում է «ընկուզի ամբողջական միջուկ». այս իմաստով է նաև էնկիւրիի թըրքախօս հայոց բարբառով իրիսկին. օր. ճեվիզիմ իրիսկին չէ́ռը (Բիւր. 1898. 789)։

ՓՈԽ.—Պհլ. knīk, մանիք. պհլ. קניג qnīg «օրիորդ, աղջիկ» (Salemann, Manich. Stud. ЗАН 8, 90) ունենալով նախաձայն k (փոխանակ g) թւում են հայերէնից փոխառեալ, բայց աւելի լաւ է կցել սանս. कन्यका kanyakā «աղջիկ, կոյս, դուստր» բառին, որ ծագում է कन्या kanyā հոմանիշից։

*ԿԻՆԱԲԱՐԻՍ կամ ԿԻՆԱԲԱՌԻՍ «մի տեսակ կարմիր ներկ» Խոր. աշխ. 597. ուրիշ վկայութիւն չկայ։—ՀՀԲ ունի նաև տինաբառիս ձևը, որ սխալ ընթերցուած չպէտք է համարել, այլ տե՛ս տակը։

=Յն. κιννάβαρις, κιννάβαρι՝ նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև լտ. cinnabaris, իտալ. cinabro, գերմ. Zinnober, ֆրանս. cinabre.—յոյն բառի ծագումը յայտնի չէ, բայց անշուշտ արևելեան փոխառութիւն է (Boisaq 457). Համեմատել արաբ. زنجفر zanǰafr նոյն նշ։ Յունարէնի երկրորդական մի ձևն է τιγγάβαρι, որից և հյ. տինաբառիս։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԿԻՆԱՄՈՄՈՆ, ո հլ. «դարիճենիկ, կասիա, դարչին» ՍԳր. Նար. երգ. 310 կամ նաև կրճատ ձևով՝ կինամոն Վրդն. եղ. և անթառամ (սեռ. կինամոնաց Շար. էջ 427 ա), որից կինամոմոնաբեր Խոր. աշխ. 598։

=Յն. κιννάμωμον (տաղաչափութեան մէջ κινάμωμον), յետնաբար (սղմամբ) κίνναμον, որից փոխառեալ են նաև լտ. cinnamum, cinamomum, ֆրանս. cinname, ռուս. кинамомъ են, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։ Յոյն բառը ծագում է եբր. קנמון qinnāmon հոմանիշից, որ ըստ Հերոդոտոսի (Գ. 111) փիւնիկեան ծագում ունի. հմմտ. նաև արամ. קונמא qonnāmā, մալայ. kajiǐ-mānis։—Յոյն բառը ըստ տառադարձութեան ստացել է նախ *κιννάμωνον ձևը, բայց յետոյ՝ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ազդուելով յն. ἄμωμον «համեմ, cissus vitiginea L» բառից, դարձել է κιννάμωμον (Boisacq 457 և 59)։—Հիւբշ. 356։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԻՆԴԱՐ տե՛ս Կնդար։

ԿԻՆԴՐԻՆ «սերկևիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 162 (բ. տպ. յաւել. 568 գրուած է կիթրին)։

ԿԻՆԾ «աքացի, քացի, կիցք, ոտքով հարուած». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Աղէքսանդրի կաֆաների մէջ՝ Աղթամ. հրտր. Կոստ. էջ 112 «Ջուարակագլուխ ձիդ յերիվար շատոնց («շատերին») ածէ կինծ և դժար»։

*ԿԻՆԿՂԻՍ *տե՛ս* Կանկեղոն։

=*Յն.* κιγκλίς։

ԿԻՆՃ *կամ* ԿԻՆՋ *(*ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «վարազ, արու վայրի խոզ» Մծբ. Խոր. որից* կնջուղտ *(թերևս ուղղելի* ընջուղ*) «կինճից և ուղտից խառնակ կենդանի» Յայսմ.* կնճաղէմ *«խոզի կերպարանք ունեցող» (նորագիւտ բառ) Տաթև. ձմ. ղէ.* կնճանալ *«հպարտանալ, ամբարտաւանիլ» Գ. մակ. գ. 12։*

=*Թերևս իրանական փոխառութիւն է. հմմտ. պրս.* كنج kinǰ *«վիթխարի փիղ», որ և* كنجر kinǰar:

> *ԳԴ պրս.* kinǰ *ձևի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21* ի *բնաձայնից։* Müller WZKM *6, 266 չեխ.* kanec *<հսլ.* *kaničĭ *«վարազ» բառի հետ ցեղակից է դնում։* (Berneker *479 սխալ է գտնում այս համեմատութիւնը, որովհետև սլաւական բառը փոխառեալ է հունգ.* kan *«վարազ» բառից)։ Հիւնք. էջ 45 հյ.* կանաչ *կամ պրս.* kinǰ *բառից։ Մառ* ЗВО XIX, 0158 *փոխառեալ է դնում կովկասեան լեզուներից. հմմտ. լազ.* ղեջի *«վարազ» մինգր.* ղեջի *«խոզ», վրաց.* ղორի *«խոզ», որոնց վրայ* Ч'aрая, Объ отнош. абхазск. яз. *54 աւելացնում է չէրք.* fխօէ:

*ԿԻՆՃ *«մանր քար». վկայութիւնները տե՛ս* կիճ *բառի տակ։*

=*Վրաց.* კენჭი կենճի *«մանր քար», որ և* ღვინჭა ղվինճա, ხვინჭა խվինճա *«խիճ»։*

> *Մառ,* Яз. и Лит. I, *էջ 268 իրար է կցում հյ.* քար, կարկառ, խիճ, կիճ *և վրաց.* կենճ *են բառերը։*

ԳԻՌ. Լ. Ղզ. կիճճ *«մանր քար, խիճ»։*

ԿԻՆՍՈՆ *տե՛ս* Կենսոն։

*ԿԻՆՍՈՌ *«յունական մի պաշտօնեայ». նորագիւտ բառ, որ քանիցս ունի Սոկր. էջ 92, 93։*

=*Յն.* κήνσωρ (Sophocles *663), որ իր հերթին փոխառեալ է լտ.* censor *հոմանիշից։*

> *Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսիսեան, Սոկրատի հրատարակութեան մէջ, էջ 92։*

ԿԻՆՔ *«ոյժ, զօրութիւն» Հին բռ. Բռ. Երեմ. 162. անստոյգ բառ, առանց վկայութեան։*

> *ՀՀԲ և Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 235 սրանից են դնում* կնատ *«ուժը կորած, անուժ», որ* կին *բառից է համարւում։*

ԿԻՆՔ *«ոտքի ներբանը, հետք» Յոբ. ժը. 12, որից առնում են նաև Իսիւք.. յոբ. 249 և Վանակ. յոբ։ (Վանակ. սխալմամբ մեկնում է բառս «շառաւիղ, ծունկ, արմուկ»)։ Սրանից է* կնի, *որ առանձին գործածուած չէ, այլ* զ *նախդիրով՝* զկնի *«յետևը, յետևից» ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. ել. Թգ.* զկնիք *«յաջորդները, հետագայք» Փիլ. Խոր. Բրս.* զկնիագոյն *Բուզ. դ. 8.* զկնիընթացաբար *ՅՀ. կթ. սակայն նախդիրը տեղափոխուելով՝* մի զմիոյ կնի, զմեր կնի *ՍԳր. որոնց մէջ* կնի *պարզ ձևը յայտնի կերպով երևան է գալիս։ Այս բոլորի հետ՝ ձևի, կազմութեան և նշանակութեան կողմից հմմտ.* նետք, նետի, զնետ, *մանաւանդ* կրուկ *«գարշապար»,* ընդ կրուկն *«անմիջապէս յետոյ» Եփր. Թգ. 396 և արաբ.* اثر aϑar *«հետք և զկնի»։*

=*Հայերէնի հետ շատ համապատասխան են գալիս վրաց.* უკან ուկան *«յետոյ, ետևը, անմիջապէս յետոյ, զկնի» (շատ գործածական բառ),* უკანა ուկանա *«վերջինը, յետինը»,* უკან ուկան, კენოხ կենօխ, უკანით ուկանիթ, უკნიდამ ուկնիդամ *«յետև, դէպի յետ», մինգր.* კენი կենի, *ինգիլ.* ჩკან չկան *«յետ, յետև» բառերը. բայց չգիտեմ թէ ի՛նչպէս պէտք է կապել սրանք հայերէնի հետ։—ԱՃ.*

> *ՆՀԲ կցում է* կնիք *բառին։* Karolides, Γλ. συγκρ. *էջ 119 կապադովկ.* ἀγνές *որ թուական մակբայներ է շինում։* Meillet MSL *9, 54 «*զկնի *թւում է կազմուած* զ *մասնիկով, ինչպէս* ընկուն՝ նի *մասնիկով»։ Հիւնք.* կին *«կնիկ» բառից։* Karst, *Յուշարձան 404 սումեր.* gi *«հետք»։ Պատահական նմանութիւն ունի արևել. թրք.* كين gin, كيين gīin *«յետևը, յետոյ»։*

ԿԻՊ «կպած, յարած», որից կպիլ, կպչիլ. գործածական են նոր բարբառներում. աւելի հնից ունինք երեք վկայութիւն. «Կպեալ է ի ստինս նոցա՝ ծծէ զկաթն» (Մոլութ. էջ 271 բ). «Զխմն է կպչող խոնաւութիւն պարարտ ծառոյ» (273 ա). «Կպչիցի ի կոկորդս նոցին և ծծեսցէ զարիւնն» (258 ա)։

*ԿԻՊԱՐԻՍ (որ և կիւպարիս, կիպարի) «նոճի ծառը» Խոր. առ արծր. Սարգ. բ. պետր. ա, էջ 415. Կլիմաք, Եփր. երաշտ. 209. Շնորհ. Վստկ. 19, 114, 142, որից կիպարեայ «նոճեայ» Եպիփ. ծն. սխալ գրչութիւն է պէկիտիս (գրծ. պէկիտիսաւ) Հանդ՝ էջ 90։

=Յն. κυπάρισσος, որի հետ նոյն է նաև լտ. cupressus, cypressus «նոճի», երկուսն էլ անկախաբար փոխառեալ են միջերկրեան կամ եգէական լեզուից (Meillet MSL 15, 162, Esq. de la lang. lat. 86, Boisacq 535).— այս երկուսի միջոցով այնուհետև բառս տարածուել է շատ լեզուների մէջ. ինչպէս՝ վրաց. კვიპაროზი կվիպարոզի, ֆրանս. cyprès, ռում. kiparos, սերբ. čempres, լեհ. cyprys, բուլգար. kipariś, ռուս. кипарисъ են, բոլորն էլ «նոճի»։—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԿԻՊԵՐԻՍ կամ ԿԻՊԵՌԻՍ «մի տեսակ բոյս. կոնձեղ, ռմկ. ապտիլէզիզ, լտ. cyperus longus L (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 42), ֆրանս. souchet» Բժշ. Վստկ. 218. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1156 բ և ՀԲուս § 1407։ Տե՛ս և հյ. դուճ:

=Յն. κύπειρος, κύπειρον, κύπειρις, որից նաև լտ. cyperus, նոյն նշ. ծագումը անյայտ է՝ ըստ Boisacq 535:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, անդ։

*ԿԻՊՐՈՍ «հինայի ծաղիկ, lawsonia inermis». գործածուած է միայն Երգ. ա. 13։

=Յն. κύπρος հոմանիշից տառադարձուած, որից նաև գերմ. cyper. յոյն բառն էլ փոխառեալ է եբր. כֹּפֶר kōfer ձևից, որի հետ նոյն են ասոր. ܟܘܦܪܐ kūfrā, խալդ. kuper «հինա» (Boisacq 537):—Հիւբշ. 357:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Ընդարձակ տե՛ս Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 117—122։

*ԿԻՌ, որ և կիւռ, կիւրիոս «տէր», իգականը՝ կիւրիա «տիրուհի». գործածուած է յատուկ անունների հետ իբր տիտղոս. ինչ. կիռ Մանուէլ, կիւռ Ժան, կիռ Սահակ, կիռ Աննա են. Շնորհ. Ուռհ. Վրդն. պատմ։

=Յն. κύριος «պարոն, տէր», κυρία «տիրուհի», միջին և նոր յն. κύρ կամ κῦρ «տէր, պարոն», κυρά «տիրուհի», որոնք էապէս նախորդների կոչականներն են։ Յունարէնից են փոխառեալ նաև հսլ. kirŭ, բուլգար. kir, kirá, սերբ. kiri, kyrĭ են (Berneker 505):—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, ՆՀԲ, Peterm. 19:

*ԿԻՌՈՆՈՍ «կայծակ, շանթ» Արիստ. աշխ. էջ 613. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Տե՛ս և կեռոնոս:

=Յն. κεραυνός «փայլակ, կայծակ». սրա ուղիղ տառադարձութիւնն է կեռաւնոս, որից ձևացաւ կեռօնոս և սխալ գրչութեամբ կիռոնոս:—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԿԻՍՏԵՌՆ, ն հլ. (-ռան, -ռանց) «աւազան» Շիր. յայտն. հրար. Պատկ. էջ 7. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. κιστέρνα, որ փոխառեալ է լտ. cisterna «ջրամբար» բառից. սրանից են նաև գերմ. cisterne, ֆրանս. citerne, ռուս. цистернъ են։—Հիւբշ. 357։

ՆՀԲ դնում է լատիներէնից։

*ԿԻՎՈՍ «խորանարդ, վեցանիստ» Յայտ. խա. 16. ուրիշ վկայութիւն չկայ. սխալմամբ գրուած է նաև կիվօս, կիվաւս:

=Յն. κύβος «վէգ. 2. խորանարդ», որից փոխառեալ են նաև լտ. cubus, ֆրանս. cube, ռուս. кубъ «խորանարդ»։—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԻՏ. անյայտ իմաստով բառ. գտնւում է միայն ականակիտ «պայծառ, փայլուն, վճիտ» բառի մէջ, որ գործածւում են Փարպ. Փիլ. Խոր. են։ Եթէ այս բառը մեկնենք իբր «ականքի պէս փայլուն», կիտ անծանօթի իմաստը կլինի «փայլ, ցոլք»։

ՆՀԲ ականակիտ *բառը մեկնում է «ականց պէս կիտեալ». բայց այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև այս պարագային սպասելի էր* ականակէտ:

[ԿԻՏ *«բևեռ». ունին միայն Հին բռ.=Բռ. երեմ. էջ 163. սխալ ձև է՝ փոխանակ* կէտ:]

ԿԻՏՈՍ *տե՛ս Կէտ։*

*ԿԻՏՐ *«վարունգ, խիար» Գաղիան. Հին բռ։*

=*Վրաց.* კიტრი կիտրի, *թուշ.* კიტრ կիտր *«վարունգ»։—Աճ.*

ՆՀԲ նոյն է դնում կիտրոն *բառի հետ։*

*ԿԻՏՐՈՆ *«մի տեսակ պտուղ է. տճկ. աղաճ գավունու, լտ.* malum citrium» *Ագաթ. Նոր գրականում յաճախ գործածւում է իբրև «լիմոն»։*

=*Յն.* κίτρον, κίτριον, *որ նշանակել է նախ «կիտրոն,* cédrat, *աղաճ գավունու (բառացի «ծառի սեխ») և յետոյ «լիմոն»։ Յունարէնից անցել է շատ ուրիշ լեզուների. ինչ. գերմ.* Zitrone, *իտալ.* citrone, *ֆրանս.* citron, *հունգ.* czitrom, *սերբ.* čidrun, *ռում.* citrŭ, kitrŭ *են, բոլորն էլ «լիմոն» իմաստով։ Յոյն բառը ծագել է լտ.* citrus *«կիտրոն» բառից, որ սակայն ինքն էլ աղաւաղուած է յն.* κέδρος *«գիհի,* juniperus. *2. մայրի,* cèdre, *լտ.* pinus cedrus L» *բառից* (Boisacq *461)։ Ըստ այսմ բառիս ձևի և նշանակութեան զարգացման ընթացքն է յն.* κέδρος *«գիհի» > «մայրի» > լտ.* citrus > *յն.* κίτρον *«կիտրոն»>«լիմոն»>հյ.* կիտրոն, *որի բուն իմաստը պահուած է դեռ արևմտահայ գրականում, մինչ արևելեանի մէջ եղել է «լիմոն» (ըստ որում բուն կիտրոնի պտուղը չկայ և գործածական չէ Կովկասում)։ —Հիւբշ. 357։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԿԻՏՕՆՏ. *բիւզանդական տիտղոս, որ գործածուած է Գրիգոր Մագիստրոսի անուան հետ, նրա մեծ արձանագրութեան մէջ՝ Կեչառոյքի Ս. Աստուածածին եկեղեցու հարաւային պատի վրայ, 1051 թուից. «Հզաւրին և առաքինոյն բարեպաշտին Գրիգորի մագիստռոսին կիտաւնտին և դուկին Վասպուրականի և Տարաւնոյ» (Շողակաթ, էջ 181 և Վիմ. տար. էջ 23). Նոյնը նաև Մագ. թղ. էջ 223 «Գրիգորի մագիստրոսի և կիտաւընտի, որդւոյ Վասակայ մարտիրոսի». նոյնը* կիտօն *ձևով՝ Մագ. մեծ են. յառաջաբանում։ Նորագիւտ բառ։*

=*Յն.* κοιτωνίτης *«սենեակի ծառայ, սենեկապան,* chamberlain» (Sophocles 674) *բառից (նոր յն. կարդացւում է* kitonitis, *որով և հյ.* կիտօնտ*). ծագում է յն.* κοιτών *«ննջասենեակ» բառից, որի արմատն է* κοιμάω *«պառկիլ, քնել»։*

Ուղիղ մեկնեց Ն. Ադոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. էջ 223։ Ընդարձակ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. էջ 109։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 240 իտալ. guldóne *«առաջնորդ, իշխան»։*

*ԿԻՐ, ո *հլ. «կիր, թրք.* kirej» *Զենոբ. էջ 33. Խոր. Յհ. կթ. Արծր. Վստկ. «փխբ. մի տեսակ սպիտակ բշտիկ, խաղաւարտ» Գաղիան. որից* կրագործութիւն *Արծր.* կրագուբ *Ճառընտ.* կրակապ *Կանոն.* կրանամ *Մխ. երեմ.* կրամած *Ճառընտ.* կրաշաղախ *Օրբել.* կրաջուր *Ուռհ. նոր բառեր են* կրային, կրաճող, կրախառն, կրափուռ:

=*Աստրեստանեան փոխառութիւն է, որ թէև չէ պահուած ասուրերէնում, բայց կայ միւս սեմական լեզուներում. ինչպէս՝ եբր.* גר gīr *«կիր», արամ.* גִּיר gīr, *արաբ.* جير jīr, *սար.* גירם gīrm *«կիր», եթովպ.* ገየረ gäyăr *«ծեփել», քրիստ. պաղեստ.* [illegible] mgīrīn *«ծեփեալ»։—Աճ.*

ՆՀԲ արաբ. պրս. ճիրէճ, ճէճ, սարուճ, *իսկ վրաց.* կի՛րի *«կուպր»։ Այտընեան, Քնն. քեր. 288 պրս.* կիր (?): Müller SWAW *41, 153 համեմատեց օսս.* kiri, *իսկ նոյնը՝* WZKM *5, 268 պրս.* کل gil *«կաւ, ցեխ, աղտ», հնդ.* glina *«կաւ», լատ.* limus *«կաւ»։ Սրան հետևելով* Horn, Grdr. *էջ 207 կցում է պրս.* gil *բառին։ Հիւբշ.* Pers. Stud. *էջ 94 մերժում է պրս.* gil, *իսկ* Arm. Gram. *172 կցելով օսս. վրաց. թրք. և սեմական ձևերին՝ համարում է պարսկերէնից փոխառեալ (կասկածով)։*

ԳԻՌ.—Երև. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կիր, *Ջբ.* գիյ, գիր, *Գոր.* կէր, *Ղրբ.* կըէր, *Հճ.* գիյ. *Ագլ.* գայր. *իսկ Ալշ. և Մշ. միայն* գ՛աջուկիր *(գաճ և կիր) բառի մէջ։—Նոր բառեր են* կիրջուր, կրանոր:

ՓՈԽ.—Օսս. kirl, kʸira, tʸiren *«կիր», վրաց.* კირი կիրի *«կիր»,* კირიანი կիրիանի *«կրային»,* მოკირვა մոկիրվա *«կրով կըպցնել», թուշ.* კირ կիր, *լազ.* կիրի, *չեչէն. ինգուշ.* կիր *«կիր». այս բոլորը հայերէնի միջոցով Սեմական աշխարհից անցել են Կովկաս։—Յայտնի չէ միայն թէ ի՛նչ կապ ունին թրք.* كيرج kireǰ *«կիր», արևել. թրք.* كرج kiriǰ *«գաճ»։*

ԿԻՐ, ի հլ. *«մի ներգործութեան ենթարկուիլը» Պղատ. օրին. և տիմ. «գործածութիւն» Փիլ. այլաբ. «մարմնի կարիք, բնական զգածմունք, ոգուկութիւն, բնաւորութիւն» (աննզաբար գործածուած) Պիտ. Ցճխ. ՅՀ. իմ. եկեղ. «զատիկ, պասեք» Իրեն. ցոյցք, էջ 20 (յն.* πάσχα *բառը* πάσχειν *«չարչարել, կրել» բայից հանելով, ըստ Վարդանեանի բացատրութեան՝ ՀԱ 1910, 303), որից* ի կիր աձել, ի կիր առնուլ, ի կիր արկանել *«գործածել, գործադրութեան դնել» Ագաթ. Եւ. քր.* կրել *«բառնալով տանիլ» ՍԳր. Ագաթ. «չարչարանքի ենթարկուիլ, տանջուիլ, տոկալ» ՍԳր. «ունենալ, վրան կրել» ՍԳր. Եւ. քր.* բարեկիր *Բ. մակ. գ. 31. Բուզ.* բարեկրիլ *Պիտ.* զինակիր *ՍԳր. Եւ. քր.* դժուարակիր *Մտթ. իգ. 4.* դիւակիր *Փիլ. ՅՀ. կթ.* դիւրակրելի *Պիտ.* իմաստակիր *Ագաթ.* խաչակիր *Ագաթ. Կորիւն.* խոռնդակիր *Եւսեբ.* ծառակիր *Ագաթ.* ծիրանակիր *Մծր.* կիրառութիւն *«գործածութիւն» Թէոդ. մայրագ.* կիրքնդունակ *Խոսրովիկ.* կրաւորական *Նար. Երգն. քեր.* նրեշտակակիր *Ագաթ.* բեռնակիր *Գ. թագ. բ. 35, ժա. 28.* բեռնակրութիւն *Ոսկ. եա. յհ. ա. 4 են։ Այստեղ է պատկանում նաև* կրոն, *որի վրայ տե՛ս առանձին։ Նոր բառեր են* կիրառել, կիրարկել, անճամակիր, անճամակրելի, կրքոտ *են։—Բոլորի հիմնական իմաստն է «բառնալով տանիլ»։*

ՆՀԲ կրել՝ *լծ.* կուռն, կռնակ, *լտ.* gero, *արաբ.* جر jarr, *հյ.* չար, չարչարանք, *բարչել. իսկ* կիր *«պէտք» լծ. հյ.* իր, *յն.* χρεία *«պէտք»։*—Bugge KZ *32, 12 լտ.* gestare, *յն.* βαστάζω *«կրել, տանիլ» ձևերին ցեղակից։ Հիւնք.* կիրք *և* կրել *դնում է* կարել *«կարենալ» ձևից, իսկ* ի կիր առնուլ=*յն.* χρεία։ Scheftelowitz BB *29, 13 լիթ.* keliù, *լտ.* cello *են բառերի հետ, որոնց իմաստն է «բարձրացնել»։ (Մերժում են* Walde *150 և* Pokorny *1, 435՝ հնխ.* qel- *արմատի տակ)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 202* ի կիր արկանել=*պրս.* كار kār *«գործ» բառից, իսկ էջ 209* կրել *«տանիլ»=պրս.* گير -gīr *(ինչպէս՝* bārgīr *«բեռնակիր»)։ Մառ,* Яз. и Лит. *I 252 բասկ.* ekari *«կրել», ափխազ.* akərà *«բռնել», վրաց.* ekarebo *«դիպչիլ» են։* Pokorny *1, էջ 37 ըստ* Bugge-*ի լտ.* gero, gessi, gestum *«կրել», որ հնխ.* ag´ *«աձել, վարել» արմատի աճած* g-es- *ձևից է։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. կրել, *Ախց. Երև. Կր. Ղրբ.* կրէլ, *Ագլ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ.* կրիլ, *Սչ.* գրել, *Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* գրէլ, *Ասլ.* գրէ՝լ, *Խրբ. Սվեդ.* գրիլ, *Հմշ.* գրուշ, *Զթ.* գը՝յիլ, գը՝րիլ, *Հճ.* գոյել. *բոլորն էլ «բեռ են փոխադրել, տանիլ»։ Նոր բառեր են՝* կրուիլ *(Պլ.* գըվիլ, *Ննխ.* գըվէլ*) «տնից տուն փոխադրուիլ»,* կրիկրի անել *«չարունակ կրել»,* կրողչէք, կրոց. *նոյն է նաև* կիրք *Ակն. «ոխ, վրէժ»։*

*ԿԻՐԷԼԷԻՍՈՆ *«Տէ՛ր, ողորմեա՛» Վրք. հց. Բ. 409 (ըստ ՆՀԲ* կիրէլէսօն*). որ և* կիրիլէիսօն *Պտրգ. 397 (երեք անգամ). վերջինս աստրերէնից թարգմանութիւն է, բայց ասորի բնագրում էլ այս յունարէն բառն է գործածուած։ Ուրիշ օրինակ չկայ։*

=Յն. κύριε, ἐλέησον *նոյն նշ.։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԿԻՐԹ *«մարզուած, վարժուած, սովորած» Ովս. ժ. 11. Երր. ե. 14. «մարզանք, հրահանգ, կրթութիւն» Ագաթ. Վեցօր. որից* կրթել *«մարզել, հրահանգել, վարժեցնել» Ա. տիմ. դ. 7. Եբր. ժբ. 11. Ագաթ. «յօժարիլ, փափագել, մի բանի ձգտել, հետամուտ լինել» Փարպ. Եղիշ.* զնետ կրթիլ *«յետևից*

ընկնել, հալածել» Խոր. ՅՀ. կթ. կիրթ ի մտի ունել *«լաւ միտքը պահել» Ոսկ. եբր. 529.* ի կիրթ ածիլ *«մէկի յետևից շտապ երթալ՝ հասնելու համար» Բուզ. Դ. 23 (այս երկու կարևոր ոճերը չեն նշանակած բառարանները).* յապուշ կրթել *«ապուշ դարձնել, զարմացնել» Սեբեր.* յապուշ կրթիլ *«ապշիլ, զարմացած մնալ» Ոսկ.* կիրթերասան *«ընտել ձի» Առ որս.* կրթութիւն *Ա. տիմ. դ. 8. Իմ. ը. 18. Եւս. պտմ.* կրթագոյն *Կոչ.* բարեկիրթ *Պարապմ.* դժուարակիրթ *«կնճռոտ, դժուարիմանալի» Լծ. պրպմ. 595.* դեռակիրթ *Համամ. առկ.* ընդելակրթիլ *Պիտ.* անկիրթ *Եղիշ. ՅՀ. կթ.* նախակրթութիւն *Եւագր.* յարակիրթ *Կղնկտ. ևն: Այս բոլորից դուրս* կրթել *նաև ոստայնանկութեան վերաբերեալ բառ է, ինչպէս գտնում եմ Տաթև. ամ. 398 և հարց. 712 «Բեհեզն... կրթելով առնու զսպիտակ գոյնն». (հմմտ Գւռ. բառ.* քոթել, քոթիչ*)։*

=Հմմտ. վրաց. კრთომა կրթոմա *«սարսուռ, սոսկում, փայլ, պայծառութիւն»,* დაკრთომა դակրթոմա *«զարմանալ, վախենալ, հիանալ»,* გამოკრთომა գամոկրթոմա *«փայլ, պերճութիւն, փայլիլ»,* შეკრთომა շեկրթոմա *«սոսկում, վախենալ»,* ქაკრთომა քակրթոմա *«զարմանալ, շփոթիլ, յանկարծակիի բերուիլ, հսկել, արթուն մնալ»,* კორთება կիրթեբա *«ծառայեցնել, գերի դարձնել, նուաճել, հպատակեցնել». այս բառերը նշանակութեամբ բաւական հեռու են թւում, բայց հյ.* կիրթ *արմատի նախնական իմաստը «ուսանիլ և կամ սովորիլ» չէ. այնու ամենայնիւ յիշեալ բառերը նոյն են մեր արմատի որոշ առումների հետ. ինչ.* յապուշ կրթիլ *«զարմանալ»,* կրթել *«մարզել»։—Եթէ այս բառերը իրօք կապ ունին իրար հետ, չենք կարող մի կամ միւս կողմից փոխառութեամբ բացատրել, այլ պէտք է ենթադրել մի ընդհանուր աղբիւր, որ է խալդերէնը։—Աճ.*

Brosset JAs. *1834, 383 ևն վրաց.* ծուրթնա *«կրթել» բառի հետ։ Պարոնեան, Արև. մամ. 1880, 552* արդ *կամ* ճարթ *բառից։ Հիւնք.* կարղալ *բառից։ Մառ* ЗВО *XIX, 0157 վրց.* ծուրթնա *բառի հետ՝ յաբեթական ղրթ արմատից։ Գիռ.—Խրբ.* գրթիլ *«կրթել»։*

ԿԻՐԿ *«ծառերի չորացած և գետին ընկած ճիւղերը, խոփ, մացառ». ունի միայն ՓԲ, Անստոյգ բառ։*

Արդեօք կրկուտ *բառի վրայի՞ց է կազմուած։*

ԿԻՐՃ, ի, ի–ա *հլ. «նեղ անցք (թէ՛ ջրի և թէ լեռների մէջ)» ՍԳր. Ոսկ. ես. մ. բ. 12. Ագաթ։*

Justi, Dict. Kurde, *էջ 353 սրա հետ է համեմատում քրդ.* kīra *«լեռան գագաթ»։ Հիւնք.* կարճ *բառից։ Մառ տե՛ս* կոկորդ *բառի տակ։*

ԿԻՐՄՈՐ *«շինութեան վերաբերեալ մի նիւթ է». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Միխ. աս. 169 «Ժողովեալ ի միասին, բարձին կիրմորս 3000 և գնացին յԵրուսաղէմ և սկսան շինել զտաճարն»։*

ԿԻՑ *«իրար մօտ, կպած» Կիւրղ. ծն. «միասին, հետը» Դան. ժզ. 24. Եւս. քր. «միասին, միաբան, ամէնքը միասին և միևնոյն ժամանակ» Բուզ. Եւս. քր. «ճանապարհների իրար միացած տեղը, ճամբի գլուխ» Ես. ծա. 20. Կոչ. որից* կցել *«միացնել, զոդել, կպցնել» ՍԳր. «երգակցիլ, ձայնակցիլ» Բ. մակ. ա. 23. Ոսկ. մ. ա. 11. «արգիլել, չթողնել?» Անսիզք 49.* կցան *Սեբեր. 103.* կցկցել *Ոսկ. ես. Կոչ. Եզն.* կցկցանք *Ոսկ. փիլիպ.* կցորդ *«կից» ՍԳր. «մի տեսակ երգ» Ոսկ. ա. տիմ. Փարպ. որ և* կցուրդ *ՅՀ. իմ. (ըստ Մ. Աբեղեան, Արրտ. 1912, 729—731 այսպէս էին կոչւում այն հոգևոր փոքրիկ երգերը՝ որ հին ժամանակ Ս. Գրքի սաղմոսներից և օրհնութիւններից յետոյ՝ իբր յաւելուած էին երգում, նրանց կից, իբրև յարասութիւն. հմմտ. նաև* կացուրդ*).* կցորդիլ *Եւս. պտմ.* կցորդութիւն *Ագաթ.* կցուած *Սիր. իէ. 2. Վեցօր.* կցուածոյ *Եւագր.* կցըրդասաց *«երգասաց» Մխ. դտ.* կցկցոտ *Ոսկ. յհ. ա. 10.* կցկցութիւն *(նորագիւտ բառ) Թղ. պրոկղ. (ՀԱ 1921, 18), թերևս նաև* կցխանի, կցղաք *«կախանի համար փունջ փունջ կապած պտուղներ» Վստկ. 134, 187 ևն։* Կից *բառով բարդուած են բազմաթիւ ձևեր, որոնք «նոյն» կամ* համ *մասնիկի նշանակու-*

թիւնն ունին. այսպէս օր. ձայնակից *Գ. մակ. դ. 6.* գողակից *Ես. ա. 23.* գործակից *ՍԳր.* զերեկից *Հռ. ժզ. 7. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ.* գաւառակից *Փարպ.* զինուորակից *Փիլիպ. բ. 25. Փիլիմ. 2.* դրակից *Փարպ.* դատակից *Եփր.* զուարթակից *Ագաթ.* զարդակից *Ոսկ. եբր. իը.* երամակից *Վեցօր.* երդակից *Ել. գ. 22.* ընդդիմակից *Ես. կդ. 2.* ընդելակից *Կորիւն.* թեակից *Կոչ.* ժամանակակից *Եզն. Եւս. քր.* ժառանգակից *ՍԳր.* իւրակից *Բուզ.* լանջակից *Ոսկ. ա. տիմ. ժե.* լծակից *ՍԳր. Եզն.* խաչակից *Հռ. զ. 6. Ագաթ.* ծառայակից *ՍԳր.* կենակից *ՍԳր.* նիզակակից *ՍԳր. Ագաթ. ևն, որոնց վրայ արդի գրականը աւելացրել է շատ ուրիշ նոր ձևեր. ինչ.* յանցակից, գաղափարակից, մեղսակից *ևն։ Այստեղ է պատկանում նաև* կիցf *«անասունի յետևի մասը» Սմբ. դատ. 60, որից «աքացի, քացի», այսպէս՝* կիցս ընկենուլ *Ոսկ. ես. Եփր. համար.* կիցս հանել *Մանդ. իբր «աքացել, քացի տալ» կամ փխբ. «խեռել, անսաստել», որից* կիցընկէց *կամ* կիցսընկէց *Կանոն.* կցառող *Սեբեր. 200.* կցածել *կամ* կցացել *«աքացել» Ոսկ. մ. և յհ. ա. 3 (էջ 57),* կցարկող *«կից զարնող» Սարգ. ա. պետ. ը. էջ 326 բ (չունի ԱԲ). Համմտ. պրս.* جفته ǰufta, *թրք.* چفته čifte *«ձիու, էշի քացի, կիցք», որ ծագում են պրս.* ǰuft, *թրք.* čift *«զոյգ, կից» բառից։—Նոյն բառն է նաև* կցակ, *որ ՆՀԲ և ԱԲ մեկնում են «գրտակ, նկանակ», բայց բուն նշանակում է «զոյգ, երկու հատ». համմտ. «Ա՛ռ ընդ քեզ զքառասուն կցակս հացի» Վրք. հց. Ա. 636. «Ա՛ռ քեզ քառասուն կցակս հացից» Լմբ. սղ. սըրանց մէջ* կցակս հացի(ց) *պէտք է մեկնել «մի զոյգ հաց», իբր Թրք.* bir čift ekmek. *Նոյն է նաև գւռ.* կից հաց *Ջմշ. «իրար կպած զոյգ հաց՝ որ հարսանիքի ժամանակ դրացիներին են բաժանում»։ Արմատի երկրորդ ձևը կամ նրա ձայնդարձն է* կուց, *որ անկախ գործածութիւն չունի. յետնաբար միայն գտնում ենք* կուց *Յայսմ. յնվ. 3 «երկու բուռը միասին կցած՝ գոգաւոր մի խոռոչ ձևացնելով», որ և գրուած է* փուց *ԱԲ.* փուձ *կամ* փուձն *«բուռ, ափ. ափկից» Վստկ. Համմտ.* կից՝ *նոյն նշանակութեամբ, նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճծը. «Արիստոտէլ ասէ թէ ա՛յնչափ նիւթ կայ ի մին կից հողն, որպէս ի հազար կից հուրն». (մի քիչ յետոյ՝ «Ի մին ագահ և աշխարհասէր մարդն՝ որ է իբրև զմին* ափ *հող, հազար այնչափ նիւթ կայ, որ է մարմնական հեշտութիւն, զինչ ի հազար հոգևոր մարդն որ է իբրև զհուր). Համմտ. նաև գաւառականները, որոնք երկու ձևերն էլ պահած են. այսպէս՝ Ակն. Ապ. Ղզ. Մկ. Վն.* կուց, *Մրղ.* կու՛ց, *Ոզմ.* կօց, *Հմշ. Ղզ. Ղրբ.* կից, *Ակն. Սեբ.* կիս, *Մշ.* կիցf, *Ղրբ.* կիսf, *բոլորն էլ «ափկից, բուռ», որից նաև Ղրբ.* կի՛սfէլ *(<*կիցfել) «մի բանից երկու բուռ միասին առնել»։*

Bugge, Etrusk. u. Armen. *113 ետրուսկ.* cšurϑ- *«ամուսին» նոյնացնում է հյ.* կցորդ *բառի հետ։ Գարագաշեան, Ծաղիկ 1891, էջ 89* խից, խցել *բառերի հետ։ Հիւնք.* կցիր *«ժլատ» բառից։* Meillet MSL *8, 296 համեմատում է հբգ.* zwisk *«կրկնակ» բառի հետ, իբր* du̯- *«երկու» բառից։ Նոյն,* MSL 18, 267 *առանց պատճառի՝ օտար և փոխառեալ մի բառ է կարծում։* Pedersen KZ 40, 211 *Հայ. դր. լեզ. 104* երկու *բառի հետ նոյնարմատ է համարում, ընդունելով* Meillet-*ի համեմատութիւնը, իբր =հբգ.* zwisk: Bugge, Lyk. St. *1, 59, 76, 84 լիւկ.* ϑurtta *«ընկեր», ետրուսկ.* tu-sur ϑir *«ամուսին» բառերի հետ, որ հենց ինքը մերժում է 2, 14 և 110։* Patrubány *ՀԱ 1908, էջ 276 յն.* δοῦλος *«ծառայ», գոթ.* taujan *«անել» բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 405 սումեր.* kid *«հետ»,* kut *«ընկերանալ», 426 թթր.* qat *«կից, ընկեր», 430 թթր. օսմ.* eš *«ընկեր, նման»։* Persson, Beitr. I 316, 335 *և* 125—6 *յն.* βόστρυχος *«խոպոպիք», լտ.* vespices *«մացառ, թաւուտք», սնս.* gučcha- *«թաւուտ» բառերի հետ, ինչպէս և սերբ.* gvozd *«անտառ»։ Այս մեկնութիւնը յիշում է* Boisacq *1101։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս.* كج kič *«քացի, կիցք»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. կցէլ, Ագլ. Մկ. Տփ. կըցիլ, Ոզմ. կցիլ «թել կապել», կցվիլ «շների զուգաւորուիլը», Ննխ. գցէլ, Ղրբ. կցճէլ, Ակն. գըցցէլ, Զթ. գը՝ցիլ, Հմշ. գցուշ, Ալշ. Մշ. կծել. հմմտ. նաև Ասն. մասճակիչ «մասնակից»: Նոր բառեր են կցակ, կցաճ, կցկտուր, կցմցել, կցճորդ, կցղուաճf, կըցուաճ, կցուաճf:

ՓՈԽ.—Վրաց. კოცვა կիցվա, შეკოცვა շեկիցվա «կցել, կապել, իրար միացնել» (ըստ Մառ, Иппол. 65):

+ԿԻՒ, ո հլ. «ծամոն, մաստաք, ծամելու ձիւթ» Հին բռ. որից կուճճի «մի տեսակ մայրի, մարխի ծառը» Վստկ. 41, 132, 158. Գաղիան. Բժշ. տիկճակիւ Հին բռ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g²iv- «ծամել» արմատից. հմմտ. հրգ. kiuwan «ծամել», chewa «ծնօտ», գերմ. kauen, հոլլ. kauwen, անգսք. cēowan, հիսլ. tyggia, անգլ. chew, հսլ. žĭvati, žĭvą, žuyą, ռուս. жевать, պհլ. jūtan, պրս. جاویدن jāvīdan, քրդ. jūin, աֆղան. žōvąl, բոլորն էլ «ծամել, ծամքել» նշանակութեամբ. նոյն արմատից է կրկնուած՝ լտ. gingīva «լինդ, լնդերք» (Walde 342, Kluge 247, Boisacq 1103, Horn § 415):Հայերէնի մէջ իմաստի զարգացման համար հմմտ. ծամօճ «մաստաք»՝ ծամել բայից և լտ. mastix «կիւ»՝ masticare «ծամել» բայից (Pokorny 1, 642)։

ՆՀԲ Քիոս կղզու անունից, որի թրք. կոչումն է Սաքըզ ադասը, բուն «ծամոնի կղզի». (ինչպէս նոյն կղզու անունից է կազմուած ասոր. ܟܝܐ kēyē «ծամօն». տե՛ս Brockelm. Lex. syr. էջ 156)։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 200 կասկածով կցում է թրք. givmäk, gävmäk «որոճալ» բային։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 68:

ԳԻՌ.—Ախց. կիվ, Խտջ. Հմշ. գիվ «ծամօն», որից կազմուած են կուճճի «ծամօնի ծառ», կուճճուտ «կուճճիների անտառ» (Հմշ. գըվըճի, Խտջ. գվի ձևով)։

ՓՈԽ.—Թուշ. ქოვ կիվ, վրաց. ქევი կեվի «ծառերից՝ յատկապէս պիստակենիից կաթած մաստաք, ծամօն»։

*ԿԻՒԱԹՈՍ «այն ամանը կամ շափը՝ որով գինին առնում են կարասից և լցնում շշերի մէջ» Շիր. էջ 31։

=Յն. κύαθος նոյն նշ. որից նաև լտ. cyathus:—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեց Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 114։ ՆՀԲ դնում է նոյնի հետ և լծ. ռմկ. գաւաթ:

ԿԻՒԲԻԿՈՆ տե՛ս Կիբիկոն։

*ԿԻՒԵՍՏՈՐ «հարկահան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սոկր. 174, իբրև յատուկ անուն կամ տիտղոս. «Զմագնոս Կիւեստոր անձնիշխանացեալ սպանանէր»։

=Յն. κυαίστωρ բառից տառադարձուած, որ փոխառեալ է լտ. quaestor «քաղաքային և զինւորական զանազան պաշտօններ վարող անձ, գանձապահ, դատաւոր, գաւառապետ են» բառից (Sophocles 695):

Ուղիղ մեկնեց Մ. Տ. Մովսիսեան, Սոկրատի հրատարակութեան մէջ, էջ 174։

⊙ԿԻՒԻՒ կամ ԿԻՒՒ «մի տեսակ թռչուն է» Մխ. առակ. ճիգ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Բնաձայն բառ՝ կազմուած նոյն թռչունի հանած կի՛ւ ձայնից. հմմտ. կկու:—Աճ.

Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 728 և 1045) հոլլ. kivips հոմանիշի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Սլմ. կիվկիվ, Բր. Ալշ. Մշ. կիվիվ (ըստ ՆՀԲ կայ նաև կիվ ձևը). այս թռչունն է vanellus cristatus ըստ Մ. Ալանեանի (անձնական)։

ԿԻՒՂԱՅ կամ ԿԵԻՂԱՅ «պարսաքարող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 162 և 163։

*ԿԻՒՆԻԿ «կրկէսի հրապարակը». ունի միայն Սեբ. հրտր. Պատկ. էջ 54 «Մերկացուցանել և ընկենուլ ի կիւնիկն». նոյնը նաև էջ 55, 199. որից էլ առնելով Սիմ. ապար. 90 կօճիկ:

=Յն. κυνήγιον «կրկէսի հրապարակը». բուն նշանակում է «որսատեղի» և ծագում է κύων «շուն» և ἄγω «տանիլ» բառերից։—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ։

*ԿԻՒՆԻԿՈՍ, որ և կինիկոս, կիւճիկեաճ «շնական (փիլիսոփայ)» Եւս. պտմ. 281, Եւս. քր. Բ. 288, 218։

=Յն. κυνικός «շնական», ծագում է κύων «շուն» բառից. սրանից է նաև լտ. cynicus «շնական, ցինիկ»։—Հիւբշ. 357։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿԻՒՌ տե՛ս Կիռ։

ԿԻՒՌԱՊԱՂԱՏ տե՛ս Կուրապաղատ։

*ԿԻՒՌՍՈՐ «արքայական հետևակ սուրհանդակ». մէկ անգամ ունի Մխ. այրիվ. էջ 4. նոյնը Մխ. դատ. էջ 267 կիռuor գրչութեամբ և Սմբ. դատ. 89 fիւռor գրչութեամբ։

=Յն. κούρσωρ «արագընթաց սուրհանդակ» (Sophocles 687), որ փոխառեալ է լտ. cursor հոմանիշից, իսկ այս էլ ծագում է լտ. curro «վազել» բայից։

Ուղիղ մեկնեցին Բաստամեան, անդ և Karst, Դասոտ. I, 89, II, 78։

ԿԻՒՍ, ի հլ. (յետնաբար ո հլ.) «կախարդ, վհուկ, կախարդանք» Երեմ. իէ. 9. Ոսկ. ա. տիմ. էջ 28, Լաբուբ. 33 (սեռ. կիւսոց). որ և կեւս Մանդ. էջ 193. սրանից կիւսաճմայ Զաք. գ. 8. Վրդն. ել. կիւսաճմայութիւն (գրուած նաև կիսաճմայութիւն. շփոթուած կէս- կիսա- ձևի հետ). կիւսակերտող Մագ։

ՆՀԲ լծ. յն. γόης, γοητεία «կիւս»։ Pictet KZ 5, 43 սանս. jāyus, իռլ. geasa են։ Հիւբշ. յն. γοη «հաւահըմայ կախարդ»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 377 յն. կոէս, տլ. koes, koies «Սամոթրակեան կղզեաց քուրմք» և Ամերիկեանց Kivosa դիք։ Շ. վրդ. Սահակեան ՀԱ 1911, 336 հանում է Սեբաստիոյ գւռ. կիս «բուռ» բառից, իբր «ձեռնահմայութիւն». (այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև նախ իմաստը տարբեր է, երկրորդ՝ կիս<կիցf պիտի տար *կցաճմայ ձևը)։

*ԿԻՒՐԱԿԷ, ի հլ. «շաբաթուայ առաջին օրը» Յայտ. ա. 10. Յհ. իմ. ատ. Կանոն. Շար. որ և կիրակէ Մծբ. Բուզ. կիրակի Գնձ. Սոնաց. կիւրիակէ Տիմոթ. կուզ, էջ 318. յգ. կիւրակեայք Կամրջ. որից կիրակամուտ, կիրակէմուտ կամ կիրակմուտ «շաբաթ երեկոյ» Վրդն. խոսր. Ոսկիփ. կիրակնօրեայ (նոր բառ). բառիս բուն հայերէն և աւելի հին ձևն է միաշաբաթի։

=Յն. κυριακή «կիրակի». բուն նշանակում է «տէրունական» (արմատը κύριος «տէր»). քրիստոնէութեան միջոցով նոյն յն. բառը տարածուել է շատ լեզուներում. ինչ. վրաց. კვირა կվիրա «կիրակի, եօթնեակ», թուշ. კვირა կվիրա «եօթնեակ», չէչէն. kera «կիրակի, եօթնեակ», գնչ. kurto «կիրակի, եօթնեակ», լահճ. fraфi «կիրակի» (ըստ Մ. Բարխուդարեան, Աղուանից երկիր, էջ 91), օսս. kürie, korie «եօթնեակ»։—Հիւբշ. 357։

Հներից Երզն. մաթ. 612 «կիւրակէ անուանեցին հարքն սուրբք, որ լսի օր տէրունի»։ Նմբ. էր ընդ. եղբ. էջ 14 «Կիւրակէն ի մերս բարբառ՝ տէրունական թարգմանի»։ Տաթև. ձմ. ճխբ. «Կիրակէն տէրունի թարգմանի ի յունացն ի մերս». նոյնը նաև Տաթև. ամ. 505։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ Schröder, Thesaur. 47, ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Խրբ. Տիգ. գիրագէ, Ոզմ. կ՛ըրակէ՛, Ջղ. Վն. կիրակի, Ախց. Կր. կիրակի, Մկ. կիրակը՛, Ագլ. կիրմ՛կի, կըրմ՛կի, Սլմ. կիրակ՚ի, Մրղ. կիրմկ՚ի, Ալշ. Մշ. Տփ. կիրագի, Ասլ. Երև. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. գիրագի, Շմ. գիրմգի, Գոր. գ՛ըրա՛գի, Ղրբ. կ՛ըրէ՛կի, գ՛ըրէ՛գի, Սվեդ. գիրագէ, Մծ. կրակէ (հմմտ. կրակի ձևը՝ Օգոստ. բաց. էջ 7), Ակն. գիրէգի, Սեբ. գիրէ՛գի, Զթ. գիյագի, գիրագի, Հճ. գիյոգի, էնկ. գիրէյի։ (Մաքսուտեան, Le parler ϑ'Akn' էջ 24 սրանց մէջ է ձայնը բացատրում է յն. ια> հյ. իա ձևից)։ Նոր բառեր են կիրակագիր, կիրակմուտ (որ և կիրակամուտ, կիրակամուտf, կիրամուտf, կիրակմուտ, կիրակմուտf, կիրամուf, էնկ. գիրամուդ), կիրկիրիկուն (Ղրբ. գ՚իրգ՚իրի՛ւկիւն), կիրակուց, կիրակնօր, կիրակտուր։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Տ. gireyi «կիրակի» (Բիւր. 1899, 798). մտած է նաև Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ. Ու լը ռօյա կիրակէտա (յաւուր կիւրակէի). Յայտ. ա. 10։ Ուրիշ է զազա kīrye «կիրակի»։—Ըստ Թափճեան Mitteilungen des Seminars für Orient. Spr. Berlin 1904, էջ 144) հյ. կիւ-

ռակի բառից է Պարտաւի շուկայի արաբ. անունը الكركي al-kurkiy, որ աւանդում են Իստախրի, Իբն-Հաւկալ, Եակուբ, Կազվինի են. այս շուկան շատ նշանաւոր էր և մեկ փարսախ երկարութիւն ունէր։ (Այս համեմատութեան, եթէ ստոյգ է, համաձայն պիտի գար թրք. پازار pazar «շուկայ» և «կիրակի»)։

*ԿԻՓԱԼ «մի յերակաց բազկի՝ ուստի հանէին երբեմն արիւն ի ցաւս գլխոյ. céphalique», միջին հյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 215 ա)։ Գրուած նաև կիֆալ, կեփալ Մխ. Բժշ.։

=Արաբ. قيفال qīfāl նոյն նշ. որ իր հերթին փոխառեալ է յն. κεφαλή «գլուխ» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 99։

*ԿԻՓԱՍ «մեծ բաժակ». մէկ անգամ ունի Յայսմ. «Ետես կիփաս արծաթ»։

=Յն. σκύφος «մեծ բաժակ». ըստ այսմ մեր բառը ուղղելու է սկիփաս:—Հիւբշ. 358։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿԻՔՐԻՍ «մի տեսակ թռչուն է» Փիլ. նխ. բ. 103, որ Լծ. փիլ. մեկնում է «դուրաճ, սալամբ»։

*ԿԼԱՅ «բերդ, ամրոց» ՅՀ. որդի. Ուռհ. Պատմ. վր. Հեթմ. պտմ. (յգ. կլաճի Նոր վկ. էջ 122). որից կլայէած «բերդ քաշած, բերդապատ» Ուռհ. էջ 264. նաև Հռոմկլայ կամ Կլայն Հռոմէական յատուկ անունը։

=Արաբ. قلعة qal'a «բերդ, ամրոց», որից նաև փոխառեալ են քրդ. kala, թրք. qale, ագու. ղալա, խալէ:—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Հիւբշ. ZDMG 36(1882), 131։

*ԿԼԱՅԵԱԿ «անագ, կլեկ» Ոսկիփ. որ և կլայեկ Մխ. այրիվ. էջ 10. Տաթև. ամ. 162. Սմբ. դատ. 22. որից կլայեկել «անագապօծել, կլեկել» (Նոր բառ)։

=Արաբ. قلعي qala'i «անագ», որից փոխառեալ են նաև թրք. قالاى qalay (ագու. ղալայ, խալայ), բելուճ. kalāī, աֆղան. kil'aī, արևել. թրք. قالاى qalayi, քրդ. qala, qalay, օսս. kala, վրաց. კალა կալա, թուշ. კალ կալ, գնչ. gala, γala, kalai, նյն. καλάϊον, բուլգար. kaláj, սերբ. kàlāj, մինչև իսկ սպան. calaim, պորտ. kalaiu, հֆրանս. alkalap են. բոլորի սկզբնական աղբիւրն է Malakka-ի Qualah քաղաքը, որտեղից արտահանւում է հին ժամանակներից մինչև այսօր էլ մեծ քանակութեամբ անագ (Berneker 471):—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. 107:

ԳԻՌ.—Վն. կլայեկ, Ախց. Կր. կլայէկ, Մշ. կլայեգ, Մկ. կլայիկ, Ակն. Եւդ. Սեբ. գլայէգ, Հճ. գիլոյէգ, Ջղ. կլեկ, Գոր. Երև. Ղրբ. Տփ. կլէկ, Արբ. գլէգ, Զթ. գիլիգ, Ալշ. խլայեգ, Սլմ. ղ'ալայեկ¹, Տիգ. ղ'ալայ, Խրբ. գլայ, Սվեդ. ղ'ալա: (Վերջինները անշուշտ նոր փոխառութիւն)։ Նոր բառեր են կլայկել. կլեկել, կլայկուն, անկլեկ:

ԿԼԱՆԵԼ տե՛ս Կուլ։

ԿԼԱՓ «հաւ ինչ ջրային՝ արծաթագոյն փետրովք. ֆրանս. grèbe». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 614 բ, իբր նորակերտ բառ։—Յայտնի չէ թէ ի՛նչպէս է կազմուած։

ԿԼԱՓՆ, ն հլ. (գրծ. կլափամբ) «ստորին ծնօտը» Ոսկ. ա. տիմ. ը. Կողոս. 660. Նիւս. Երգ. Անյ. պորփ. Յայսմ. նոյ. 23։

ՀՀԲ կլանելոյ ափ։ Այսպէս է թւում նաև ՆՀԲ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 74 և Vergl. Gram. d. Kelt. Spr. I, 83 իբր բնիկ հայ դնում է կուլ արմատից՝ -ափն մասնիկով։ Մառ, Тексти и раз. по Кв. фил. հտ. 1, էջ 90 (1925 թ.) կլափն և լափել դնում է յաբեթական klp արմատից, որից և վրաց. ղ'լապվա «կլանել», ղ'լապի «ումպ, մի կուլտում», իսկ սրա երկտառ կլ արմատից՝ կլանել: Պատահական նմանութիւն ունի սեմ. klap «խօսիլ, մռմռալ»։

ԳԻՌ.—Երև. Լ. Ջղ. կլափ, որից կլափին անել, կլափին տալ «բերանը բացուխուփ անել (քաղցից կամ մանաւանդ մեռնելու ժամանակ)». Նա Ղզ. կլտափ «կլափ, կզակ, կոկորդ»?—Թուի թէ միևնոյն բառն է Երև. կլամ «կոկորդի բերանը» (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 343), որ և Երև. Բլ. «գութանի և արօրի առատամի բօղազը»։

*ԿԼԻՄ «երկրի կամ երկնքի բաժանմունք, մաս» Վրդն. պտմ. էջ 3, Միխ. ասոր. էջ 9. Ոսկիփ. որ և կլեմ Տաթև. հարց. 241. կլեմ Մխ. ապար. կլիմայ Խոր. ա. 14. գրուած նաև կղիմայ, կղէմ.—արդի գրականում ընդունուած է միայն կլիմայ «օդի բարեխառնութիւն», որից կլիմայական են։

=Յն. κλίμα «բաժանմունք, երկրամաս, աշխարհագրական գօտի», որից փոխառեալ են լատ. clima (սեռ. climatis) «մի տեսակ հողային չափ. 2. լայնութեան աստիճան», ֆրանս. climat «կլիմայ», գերմ. Klima, ասոր. ܩܠܝܡܐ qəlīmā, արաբ. اقليم iqlīm «աշխարհամաս» են։ Յունարէն բառը գալիս է κλίνω «ծռել, հակուել» բայից, նշանակում է նախ «թեքում, շեղում (հողի լեռան)», և անցնելով «երկրի հակումը հասարակածից դէպի բևեռները» իմաստից, դարձել է «աշխարհագրական գօտի» և յետոյ էլ «աշխարհաբաժին» (Boisacq 471):—Հիւբշ. էջ 358։

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. 47, յետոյ ՀՀԲ և ՆՀԲ. վերջինը նաև լծ. է դնում հյ. կողմ, կողմն։

ԿԼԻՐ «առնի անդամ». միջին հյ. բառ. հնից չի աւանդուած. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 797 ա։

Պատահական նմանութիւն ունի քրդ. قلير qəlir «աղտոտ, աղտոտութիւն», որ յիշել եմ իմ Գաւառ. բառարանում, էջ 573։

ԳՒՌ.—Երև. կլիր, Պլ. գլիր, Ղրբ. կլէր, Ագլ. կըլիր, Աժ. կլիր են։

ԹԿԼԿԼԵՑՆԵԼ «արագիլի կափկափելը կտուցով» Վրդ. առ. 198։

=Բնաձայն բառ, որի նմանները են արդի գաւառականներում կլկլալ, կլկլացնել «ձայնի գեղգեղել», գլգլալ «ջրի կարկաչել» և արևմտեան գրականում կլկլակ «ղալեան, նարկիլէ» նորակերտ բառը։—Աճ.

*ԿԼՈՒՆՈՒՍ «մի տեսակ բոյս» Վստկ. էջ 209 «Եւ թէ առնուս կլունուս և եփես գինեաւ... օգտէ». (յոյն բնագիրն ունի φλόμος «խռնդատ»)։

=Յն. φλόμος բառի արաբ. տառադարձութիւնից սխալ կէտադրութեամբ յառաջացած մի ձև է. ուղիղ ձևը պիտի լինէր فلوموس flūmūs, սխալներով դարձել է անշուշտ قلونوس qlūnūs, որից էլ հյ. կլունուս։—Աճ.

ՀԲուս. § 1414 համարում է սխալ ընթերցուած փխ. փղոմոս։

ԿԾԱՆԵԼ «կործանել կամ յատակել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 164։

ԿԾԵԼ տե՛ս Կիծ։

ԿԾԻՄ «գող» Սեբեր. 219, Կանոն. Շնորհ. ընդհ. որից կծծի (ի մասնիկով՝ փխ. *կծիծի) «պիղծ, ամօթալի» Ոսկ. եփես. «գող» Մագ. Տօնակ. Խոր. «ժլատ» Նար. կծծանք Մաշկ. կծծութիւն «ագահութիւն» Եզն. «գողութիւն» Ոսկ. պօղ. ա. 834 (յն. «գողանալ»), գաղտակծիծ «ծածուկ գողացող» Լմբ. ժբ մարգ. էջ 117 (արդ. ա. 5). մանրակծծի «մինչև անգամ մանր բաներ գողացող» Ոսկ. բ. տիմ։

ՆՀԲ կիծ արմատից է հանում, իբր «կծող և կծուօղ, այսինքն խածանօղ և շորթող»։ Պատկ. Изслед. էջ 15 լծ. կոխտ։ Հիւբ. կծծի հանում է կցիր ռառից։ Մառ ЗВО XIX, 0158 կծծի, կծիծ, գծուծ, գձուձ դնում է յաբեթական ղծծ արմատից. հմմտ. վրաց. ղ'ուծծի, ձուծծի «ժլատ»։

ԳՒՌ.—Պլ. Սեբ. գըձձի, Ռ. գըձցի, Ասլ. գը*ձի, Հճ. գռձձի, Ատն. գըղցի։

ԿԾԻԿ (ՆՀԲ հօլովում է կծկի, կծկան, բայց երկուսն էլ առանց վկայութեան) «թելի կծիկ» Ա. թագ. ժթ. 13. Կիւրղ. թգ. «կըծկուած, նուաճուած» Ոսկ. մ. ա. 20. որից կծկել «ամփոփել» և կրաւ. կծկիլ «ամփոփուիլ, քաշուիլ» ՍԳր. Բուզ. Եւագր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 14. կծկեցուցանել Տօնակ. կծկութիւն «կարկամութիւն, կաշկանդում» Բուզ. կծկատարազ Շիր. կծկաթոռ «այն փայտի կամ թղթի կտորը՝ որի վրայ թելը փաթթելով կծիկ է շինուած» (Նորագիւտ բառ) Վրդն. առ. 288. կծկում (արդի գրականի մէջ)։

ՀՀԲ հանում է կծել բայից, որ և մեկնում է «գալարել զերկայն շուանս ի բազում օղաձև կրկնումս, որպէս առ-

նեն նաւավարքն զպարանս նաւուն». սրա համար իբր վկայութիւն է բերում Ագաթ. «Բերին կարս պարանաց երկայն ստուարս և կծեցին»։ Նոր տպագրութեան մէջ այս հատուածը հետևեալ ձևով է. «Բերին կարս պարանաց երկայնս և ստուարս, և կցեցին իջուցին ի ներքս» (§ 218. ձեռ. տարբ. չկայ, ուրեմն բոլորն էլ ունին կցեցին). սրանով՝ ենթադրեալ *կծել բայը ինքնին ջնջւում է։—Հիւնք. հանում է կծծի բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Տփ. կծիկ, Վն. կծիկ, կծիfʼ (սեռ. կծկի, կծկան), Մրղ. Սլմ. կծիկʼ, Մկ. կծիfʼ, Ննխ. Պլ. Համշ. Ռ. Սեբ. Աշ. գձիգ, Ճմ. կծիգʼ, Ալշ. Մշ. կըձիգ, Ասլ. գըձիգ, գձիյ, Խրբ. գձիգʼ, Հճ. գուձիգ, Տիգ. գըձձիգ, Ոզմ. կծէʼկ, Ղրբ. կծըէգʼ, Գոր. կծէկ, Ագլ. կծայկʼ, Սվեդ. գըձձագ.—բայական ձևով՝ Ջղ. կըծըկել, Ռ. գգգէլ, Ասլ. գըգգէ՝լ, Սլմ. կսկել, իսկ Պլ. միայն գըգգըդիլ «կուչ գալ, կծկտիլ»։ Նոր բառեր են կծկափայտ, կծկոտիլ, կծկտուիլ, կծկտիկ, կծկըտուկ ևն։

ԿԾԼԻ տե՛ս Կրծլի։

ԿԾԾԻ տե՛ս Կծիծ։

ԿԾՈՒ տե՛ս Կիծ։

ԿԾՈՒԵԼ տե՛ս Կիծ։

ԿԾՏԱԼ տե՛ս Ործ։

ԿԿԵԼ «ոստայնանկել, կտաւ գործել» Ոսկ. եփես. 806, Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 21, Նար. է. էջ 18. Մաշկ. որից կկոց «մաքոք» Ոսկ. եփես. 806. Պրոկղ. Կանոն. Յայսմ. կամ կկոցայ Երզն. մտթ. 118 (գրծ. կկոցայիւ). կկոցեալ «աչքը տկարացած, կկոցի պէս փոսացած» Օր. իը. 32։

Հիւնք. յն. κύκνος «կարապ» բառից։

ԿԿՁԵԼ «յօնքերը պռստել». միջին հյ. բառ, որ ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 575 ա. որից կկզայօն «բարձրամիտ, հըպարտ» Վրդն. պտմ. 55=Ոսկիփ։

ԿԿԹԱԼ տե՛ս Կղել։

ԿԿԻԹ «մի տեսակ կենդանի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 30 (վկայութիւնը տե՛ս արտիկ)։

⊙ԿԿՈՒ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «կկու թռչունը» Մխ. առակ. Վանակ. հց։

=Բնաձայն բառ է, ինչպէս են նաև իր համանիշ օտար ձևերը, օրինակ՝ սանս. kō-kilá-, kōka-, յն. κόκκυξ, լատ. cuculus, ֆրանս. coucou, անգլ. cuckoc, իռլ. cuach, կիմր. cog, գերմ. Kuckuck, լիթ. kakūti, հսլ. kukavica, ռուս. кукýшка, պրս. کوکو kūkū, քրդ. kiku, նոյնպէս ոչ-հնդևրոպական լեզուների մէջ, ինչ. վրաց. გუგული գուգուլի, ուտ. կուfկուք, կուffուճ, օստյակ. kuku, kukuk, մորդվին. kuku, թրք. قوقو ququ, արևել. թրք. طكوك kakkuk, ֆինն. käkö ևն, (Հմմտ. Boisacq 483, Berneker 639, Walde 206 և Pokorny 1, 466, որ հնդևրոպական նախաձևն է դնում ququ).—Հիւբշ. 172։

ՀՀԲ դնում է բնաձայն։ Նոյնպէս նաև ՆՀԲ, բայց միացնելով պրս. և թրք. ձևերի հետ։ Lag. Arm. Stud. § 1163 պրս. բառի հետ՝ բնաձայն։ Տէրվ. Altarm. 32 ffուել, fուfալ ձևերի հետ։ Նոյն, Նախալ. 14, 71 հնխ. ku և կըրճատ կրկնութեամբ kuk արմատից է դնում ffուել, ffուաճf, կկու, սանս. ku, յն. κωκύω «քուքալ», պրս. kūk «քուք»։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 74 ուզում է գտնել Կապադովկիոյ Κουκουσός տեղանուան մէջ։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Ջղ. Սլմ. կուկու, Ալշ. կգու, Համշ. գուգու, Կր. կկուկ, Ասլ. գիւգիւգ, գիւգիւ*, Հճ. գ'ուգ'գ'ուգ', Զթ. կուգ'ում, գ'ուգ'ում.—Թուրքերէնից նոր փոխառութիւն են Տիգ. ղ'ուղ'ղ'ու և անյայտ գաւառականով խուխու՝ որ տալիս է Riggs, էջ 57 գուգու (կարդա գ'ուգ'ու) ձևի հետ միասին։ Այս բոլորը նշանակում են «կկու», իսկ Ռ. գուգուվաf «բու»։

ԿԿՈՒԶ «ճկուելով ոտների վրայ նստիլը» Մխ. ապար. որից կկզիլ Ոսկիփ. Վրդն. առ. 59. որ և կճկզիլ Վրդն. առ. 19։

ՆՀԲ կուզ բառից։

ԳԻՌ.—Ղրբ. Ճմ. Տփ. կուկուզ, Ննխ. Ռ. Սեբ. գուգուզ, Պլ. գօգօզ, Ակն. գըգըզ. բայական ձևով Ախց. կկըզիլ, պպըզիլ, Կր.

կկըզիլ, Մշ. կըզգել, Զթ. գը՝գզը՝ւ, Ալշ. պուքզել, Հմշ. գուգուզուշ «պպզիլ»։—Նոր բառեր են կկուզիկ, կոկոզիկ, կկզցնել:

ԿԿՋԵԼ «ծաղկի բացուիլը, փթթիլ» Ոսկ. ես. 457 «Որպէս ծաղիկ գարնայնոյ, մինչդեռ կկջեն՝ ուրախ առնեն զտեսիլ երեսաց, իսկ յորժամ անցանիցեն, բառնան զբերկրութիւն յաչաց»։

ԿՂԱԶՄ «խռովութիւն», որից կղազմութիւն «երկպառակութիւն, խռովութիւն». առաջին ձևը ունի միայն ՓԲ (բայց գրում է կղամ և ո՛չ թէ կղազմ). երկրորդն ունին Բառ. երեմ. էջ 164 և ՓԲ։—Արդեօք խազմ բառից սխալ գրչութի՞ւն է։

ԿՂԱՐԹՔ «կախարդական գիր՝ որ քսակի մէջ կարելով վզից են կախում. հմայեակ, նուսխա» Նչ. եզեկ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ԿՂԵԼ «մզել, զտել, քամել». առանձին չէ գործածուած, այլ միայն անցողական ձևով կամ կրկնութեամբ. այսպէս՝ կղեցուցանել «մզել, զտել» ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ. կղկղել «քամոցից անց կացնել, մզել, զտել» Յոբ. իբ. 1. Երզն. մտթ. 157, 281. կղկղանք «արտաթորութիւն, աղբ» Փիլիպ. գ. 8. Եփր. փիլիպ. 160։ Բառիս երկրորդ նշանակութիւնն է «սիրտը քամուիլ, կարօտիլ, կաթոգնիլ», որից կղկղել «իրեն քաշել, յանկուցանել» Վրդն. ծն. կղկղումն «իրեն քաշելը, յանկուցում» Փիլ. այլաբ. կղկղալ Սեբեր. և կղկաքել Ոսկ. յհ. ա. 1. «կաթոգնիլ, կարօտով մէկի յետևից նայիլ, սիրտը հալիլ» և սրա յետին ռմկ. ձևը կկքալ (փոխանակ կղկքալ) «տեսնել ուզել, յետևից նայիլ» Յայսմ. նոյ. 26, էջ 275 ա. (Կըկթալով ջանային տեսանել զլոյս ճրագին... և ոչ կարէին) (չունի ԱԲ). կղկղաք «կաթոգին, կարօտեալ, սիրակէզ» Բուզ. ե. 44. Ոսկ. ես.—Բոլորի պարզ արմատը պիտի լինի *կիղ կամ *կուղ ձևը։

ՆՀԲ կուղ «կապ» բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 334 թրք. göl «լիճ», սումեր. gal «լցնել», ğalğal «պղպջալ. 2. Տիգրիս», հյ. կայլակ են։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 109 կղկղել=յն. βόλβιτον «թրիք», βολεών «աղբահոր»։

ԳԻՌ.—Նոյն է թւում կղկղել Երզ. «սեղմուած մի բան բանալ փուչփուչացնել, որ դիւրաւ չորանայ», Սվ. «մէջտեղ դիզուած չամիչի, կաղինի, ընկոյզի և այլ նման պըտուղների միջից լաւերը ջոկելով վերցնել»։

ԿՂԵՄ «մի տեսակ կնիւն» Ստ. լեհ. «ճիլ մանր և բոլոր» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1424. գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 164 և 165 (երկու անգամ) կղեմն ձևով. բայց ըստ որում ունինք նաև հոմանիշ ճղեմ ձևը՝ որ մատենագրութեան մէջ աւանդուած է, ձևի կողմից բառս մնում է անստոյգ։ Նորայր ՀԱ 1923, 497 ուղիղը համարում է միայն ճղեմ:

ԿՂԵՄԱՅ, ԿԵՂԵՄԱՅ կամ **ԿՐԵՏԱՅ** «ուղղութիւն». երեք տարբեր ձևերով ունի Բառ. երեմ. էջ 160, 164 և 169։

***ԿՂԵՍՈՒՐ** «լեռան կապան, կիրճ և այնտեղ շինուած բերդ». գործածուած է հետեվեալ տեղերը. «Զլեառն Տաւրոս, և Սիմ, և զկղեսուրն ամենայն». Խոր. բ. ը. «Եւ խոստանայ տալ նմա զխաղտոյառիճ կղեսուրաւն». Ասող. էջ 192. նոյն բառը գրուած է նաև կլեսուր Սամ. անեց. 49, լեսուր Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 75 (Խոյս տուեալ գնաց զկողմամբքն Մոկաց, ի խոխոմս Տորոսական լերինն, ի լեսուրս Ջերմաձորոյ և բնակէ յամրոցին)։

=Բիւզ. յն. κλεισοῦρα (Sophocles 667), նոր յն. κλεισοῦρα, κλεισώρεια «երկու լեռների միջև գտնուած նեղ անցք, կիրճ». այս յունարէն բառը փոխառեալ է լտ. clausura, clusura «փակելու տեղ, դուռ. 2. ամրոց» բառից, որի արմատն է claudo, clausus «փակել». բայց լատիներէն բառը ձևափոխուել է յոյների մօտ՝ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝ համաձայն յն. κλείω «փակել» բայի, իբրև թէ κλείς «փականք» +ὄρος «լեռ» բառերից կազմուած լինէր։ Այնուհետև յոյն բառը փոխառութեամբ անցել է զանազան լեզուների. ինչ. հսլ. սերբ. klisura, բուլգար. klisúra «կիրճ» (Berneker 520), ասոր. ܩܠܝܣܘܪܐ qəlīsūrā «լեռների մէջ զարտուղի անցք կամ կիրճ» (Brockelmann, Lex. syr. 323):

Մեր բանասէրները առհասարակ ընդունել են կղեսուր իբրև յատուկ անուն,

իբրև Cœlesyrio *«Ստորին Ասորիք»։ ՆՀԲ* լեռուրՓ *մեկնում է «ալիքներից լուսուած մաշուած տեղեր» (ըստ բմաց ստուգաբանելով* լոսել *բայից)։ Առաջին անգամ Վիստոնեանք (Թրգմ. Խոր. էջ 97) նկատեցին ուղիղ մեկնութիւնը՝ ըստ* La Croze-*ի, որին հետևեցան* St Martin *և Ալիշան, Բազմ. 1869, էջ 99։ Վերջին անգամ ուղիղ մեկնեց Նորայր, Հանդ. գրակ. Բ. էջ 324։*

***ԿՂԵՐ**, ի *հլ. (իբր* r *բուն՝ հոլովուած է* կղերց *ՑՀ. կԹ. 116, 129, 181, 214, 238, 279, 345) «եկեղեցական պաշտօնեայ, դպիր կամ փոքր աստիճանաւոր, կրօնաւոր» Բուզ. դ. 8, որ և* կղերիկոս, ի-ա *հլ. Ագաթ. Բուզ. դ. 3, 6 ՑՀ. կԹ. Լմբ. պտրգ. գրուած է նաև* կլէր *Սասն. 67.* փղեր, փղերիկոս, *որից* կղերական *Կորիւն.* կղերիկոսութիւն *Ճառընտ. Մաշտ. Նոր գրականում* կղեր *առհասարակ նշանակում է «հոգևորական», որից և* կղերամիտ, ճակակղերական, կղերականութիւն:

=*ՅՆ.* κλῆρος *«եկեղեցականութիւն»,* κληρικός *«եկեղեցական, կրօնաւոր». բուն նշանակում է «փայտի կտոր (չօփ)՝ որով վիճակ են քաշում, քուէ, վիճակահանութիւն», որից յետոյ «վիճակ ընկած բաժինը, ժառանգութիւն, եկեղեցուն բաժին ընկած ծուխը, եկեղեցական»* (Boisacq 469):—*Այս առումներից են յառաջանում հայերենի մէջ էլ* վիճակաւոր, ժառանգաւոր *հոմանիշները)։ —Յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուած է շատ քրիստոնեայ ազգերի լեզուի մէջ. հմմտ. լատ.* clerus, clericus, *ֆրանս.* clerc, clergé, *հսլ.* klirosŭ, *ռուս.* клиръ, *լեհ.* kler *ևն* (Berneker 520):—*Հիւբշ. 358։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

***ԿՂԶԻ** *(-զւոյ, -զեաց) «ծովի մէջ ցամաք» ՍԳր. որից* կղզային *Պիտ.* կղզեակ *Վրք. հց. Յայսմ. Նոր բառեր են* ցամաքակղզի, թերակղզի, կղզեբնակ, կղզիանալ:

=*Ասուրական հին փոխառութիւն, որի հետ հմմտ. արաբ.* جزر ǰazar, جزيرة ǰazīra, *ասոր.* ܓܙܪܬܐ gäzartā *«կղզի». ըստ այսմ մեր բառը շրջուած է* *կզղի *ձևից, ինչպէս որ նոր շրջումով ունինք Մշ.* կզղի: *Ասուր.* g>*հյ.* կ *հնագոյն ձայնափոխութեան համար հմմտ.* կիր *և* կոզռն: *Արաբերէնից փոխառեալ ձև է պրս.* جز ǰaz *«կղզի»։—ԱՃ.*

Հիւնք. պրս. ճիվչէ *«գունդ, հողակոյտ» բառից։* Patrubány SA *1, 218 սանս.* grah *«տիրանալ, գրաւել» բայի հետ, իբր հնխ.* k^2lg´hio- *ձևից։* Pedersen, *Հայ. գր. լեզ. 146 և* Patrubány *ՀԱ 1906, 346* ըն-կղմել *և* ըն-կլնում *ձևերի հետ, իբր «ջրի մէջ գտնուող երկիր». հմմտ. լտ.* insula<in salo *«ծովի մէջ»։ Մառ,* Основ. табл. *էջ 9 վրաց.* կուճձուլի, *արաբ.* ǰazīra, *ասոր.* gzīrtā *ձևերի հետ՝ սեմական* gzr, *յաբեթական* kzr *արմատից։* Karst, *Յուշարձան 420 մեկնում է «ծովի երկիր», իբր Թրք.* göl *«ծով», լեզգ.* xul, hül, hil *«ծով» և չէրքէզ.* dči, šy *«երկիր»։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. կըղզէ', *Մկ.* կղզը, *Մշ.* կզղի:

ԿՂԹԵԼ *տե՛ս Կուղթ։*

ԿՂԾԿԻԼ *«տխրիլ, սիրտը լքանիլ, հալիլ մաշիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. փիլ. 440 «Այնչափ ինչ տրտմիմք կղծկիմք» (յն.* ἀλύω *«տխրիլ, շփոթիլ»)։*

ԿՂԿՂԱՆՔ *տե՛ս Կղել։*

***ԿՂՄԻՆՏՐ** *կամ* **ԿՂՄԻՆԴՐ** *(առաջինը արևմըտեան գրականի ընդունած ձևն է և շատ գործածական, երկրորդը՝ արևելեան գրականի և քիչ գործածական),* ռ *հլ. «աղիւս կամ կաւ թրծեալ հրով, քառանկիւն կամ կիսախողովակաձև» (որ և* կղմիդր, կղմինդր, կղմինտըր, կղիմիդր, կղիմիտր, կողոմիտր, կողոմինտր*) ՑՀ. կԹ. 125. Վրք. հց. Բ. 146. Բրս. մրկ. 359, Վստկ. 30. Ոսկիփ. Յայսմ. օգ. 16 (սեռ.* կղմնդրաց*), Պատմ. ԺԹ դարից, հրտր. Դիւան Ժ. էջ 410 (գրծ.* կղմտերբ*). որից* կղմնտրաշէն *«կղմինտրով շինուած» Դիւան Ժ. էջ 9.* կղմնդրել *«կղմինդրով ծածկել» և* կղմնդրաշէնf *«կղմինդր շինելը»* Rivola, *Բառ. հայոց^2 200—201 (չունի ԱԲ),* կղմինտրածածկ *(նոր բառ)։*

=*ՅՆ.* κεραμίς *(սեռ.* κεραμίδος*) «տանիք ծածկելու կղմինդր». նուազականը* κεραμίδιον. *Նոր յն.* κεραμίδι, *ամկ.* κερεμίδα.—*ծագում է* κέραμος *«կաւ, թրծեալ կաւ» բառից. յունարէնից են փոխառեալ նաև*

ասոր. ܩܪܡܝܕܐ qarmīdā (Brockelm. Lex. syr. 339). *արաբ.* قرميد qirmīd (*Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 670*), *ռում.* cără-midă, *սլաւ.* keramida, keremida, *ռուս.* керамида, *սերբ.* c'eràmida (Berneker 500), *գնչ.* keramidini, *Թրք.* كرميد kiremid, *լազ.* կերեմիդի, կերեմինդի (*երկրորդ ձևը ըստ* Кипшидзе, Дополнительныя свед. о чанск. яз, СП. 1911)։—*Հիւբշ. 358։*

Lag. Arm. St. § *1164 բառիս ուղիղ մեկնութիւնը վերագրում է ՆՀԲ-ի և ՋԲ-ի, որոնք այսպիսի բան չունին. ուստի և ինքն է առաջին մեկնիչը։ Հիւնք. հայերէնի հետ նաև յն.* κεραμίς *դնում է «ի հակառակեն բառիս* կաղամար»:

ԳԻՌ.—Լեհ. փողըմինդր: *Ուրիշ տեղ Թրք.* ֆիրէմիտ, ֆիրամիդ *ձևով։*

*ԿՂՄՈՒԽ *«մի տեսակ բոյս է.* inula helenium L *խոտը՝ ըստ Տիրացուեան,* Contributo § *520, որ և հոմանիշ է դնում* անտուզ, ախրինան, բոգի, արտի ծաղիկ» *Բժշ. Գաղիան. Վստկ. 207. որից* կաղմխենի (*փոխանակ՝* կղմխենի) *ՀԲուս.* § *3337։*

=*Արաբ.* قلموح qalmūḥ *կամ* qulmuḥ (*չունի Կամուս Ա. 509 և 556, գիտէ միայն* Будаговъ *1, 101, առանց ձայնանիշների որով ընթերցումը ճիշտ յայտնի չէ) «անտուզ խոտը»։ Եթէ արաբ. բառի վրայ աւելացնենք մի կէտ՝ կդառնայ* قلموخ qulmux, *որից էլ հյ.* կղմուխ:—*Աճ.*

ՓՈԽ.—Հայերէնի միջնորդութեամբ է Թերևս վրաց. კულმუხო կուլմուխո «inula helenium (*Չուբինով*[2] *634 մեկնում է ռուս.* девясилъ, оманъ, *որ* Анненковъ *իր բուսաբանական բառարանում, էջ 176 դնում է իբր* inula helenium L, *ֆրանս.* aunée, énule, *գերմ.* Wahrer *են)։ Բայց յայտնի չէ թէ նո՞յն են սրանց հետ վրաց.* კალმახი կալմախի «*մի տեսակ սունկ» և* კალმახა ბალახი կալմախա բալախի «медвежье ухо *խոտը»։*

ԿՂՈՒԽԱԹ *«ծովձ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 164, որ և էջ 163 դնում է «*կիւար. *ծով» և սրա տակ՝ վրիպակով «*կիւղածով. *կափարիչ»։*

ԿՂՈՒԹ *տե՛ս Կուղթ։*

ԿՂՈՒԻԼ *տե՛ս Կաղաւել։*

Scheftelowitz BB *29, 49 լատ.* glus *«մածուցիկ նիւթ»։*

ԿՂՊՈՒՐ *«ծոթրինի կամ քամոնի նման մի բոյս է» Կամրկպ. ունի միայն ՀԲուս.* § *1427։*

ԿՃԱՏ *կամ* ԿՃԿԱՏ. *անստոյգ ձևով և անյայտ նշանակութեամբ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վեցօր. էջ 176 «Եւ զայս զի՞նչ արասցուք, զի արդ երկիր առ իւր կոչէ զմեզ.* կճատ (*լուսանցքի մէջ ուղղուած* կճկատ) *կատարեալ կայ պատրաստական, պատմել մեք զճառս իւր գազանաց և զամենայն զեռնոց»։*

ԿՃԵՊ *տե՛ս Խեճեպ։*

ԿՃԻՃ (ռ *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «պտուկ» Վրք. հց. Բ. 324. Մխ. բժշ. էջ 147. Վստկ. 206. որ և* կճուճ *Վրդ. առ. 332.* կճուկ (*Թերևս* *կճճուկ) *Վստկ. Բժշ։*

ՆՀԲ կուժ *բառից։ Հիւնք.* կիճ, կուճ *բառից։ Կապ ունի՞ թէ պատահական է քրդ.* čöč *«բղուղ» (Ճուստ, Քրդերը Տաճկաց-Հայաստ. Ա. 101)։*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Ջղ. Տփ. կճուճ, *Մշ.* կչուչ, *Խրբ.* գչուչ, *Ղրբ.* կճօճ, *Ագլ.* կի՛ւճիւճ,—*իսկ Սեբ.* գչիչ *և* գչիգ *ձևերով (Արբ. ևս ունի* կճիկ *ձևով)։*

ԿՃՂԱԿ, ի–ա *հլ. «չորքոտանիների ոտքի եղունգը» ՍԳր. Եւս. քր. որից* կճղակաբաշխ, կճղակաճեղք *ՍԳր.* երկակճղակ *Բրս. սղ.* կճղակաբաժին *Փարպ.* կճղականալ *Ագաթ.* կճղակաւոր *Ղևտ. ժա. 3.* կճղակմէջ *«կճղակի արանքը» Վրդն. առ. 23։—Այստեղ է պատկանում նաև* զկճղանալ *«չորանալ, կրճղակի պէս կարծրանալ», որ մէկ անգամ ունի Բուզ. գ. 19 «Գտանէին զնոսա լոկ ցամաքեալ զկճղացեալ զոսկերս նոցա». (ՆՀԲ և ՋԲ այս բառը համարում են* կճղանալ. *բայց որովհետև հայցականի զ նախդիրը անյարմար է տեղին, ուստի Աճառ. Բանաս. 1903, 195 համարում է զ սաստկական, որով բառի բուն ձևն է* զկճղանալ: *Հ. Գ. Նահապետեան Բազմ. 1906, 313 ուղղում է* կճացեալ *կամ* կրացեալ, *այսինքն «կուճ*

*կամ կիր դարձած», ումն *** Բազմ. 1908, 432* կճղակացեալ)։

Հիմք. կոճղ *բառից։*

ԳԻՌ.—Մկ. կճղակ, *Գոր. Ղրբ.* կճէ՛ղակ, *Ագլ.* կճօ՛ղակ, *Զթ.* գօչղօգ, գօչղոգ.—*Ղրբ.* կճէ՛ղակ *թերևս* պճեղ *բառի ազդեցութեամբ յառաջացած (նորամուտ* ե*-ով)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ჭლაკი ճլակի *«կճղակ» (բառիս վրայ հմմտ. Մառ,* Иппол. *էջ 60, 68), որ ըստ Չուբինով² 1580* ჭლოკი ճլիկի, ჩლიქი չլիfի, ჩლოქი չլոfի *«կրճղակ»։*

ԿՃՆԴԻԱՑ *«մի սատղի անուն է» Շիր. 73. նորագիւտ բառ. գրուած է ձեռագրում* մarqոն. կ ճճդիաց, *որով կարելի է նաև կարդալ* մarqոն *կամ* ճճդիաց: *Այս դէպքում վերի* կճճդիաց *ձևը կչնչուի՝ փոխանակուելով* ճճդիաց *բառով։ ԱԲ ունի* կճճդեաց *և* կարճրճդեաց *ձևերը, որոնցից վերջինը յիշեցնում է* կարիճ *բառը (տե՛ս անդ)։*

ԿՃՈՒԹ *«մի տեսակ խոտ է.* polypodium vulgare L, *որ և* շատոտուի*» (Տիրացուեան,* Contributo *§ 2) Բժշ. ունի միայն Հայբուսակ § 1431։*

ԿՃՊԵԼ *«ամփոփել, սեղմել, զսպել» Ոսկ. եբր.* կճպեա *«ամփոփ, զուսպ, սեղմած» Ոսկ. եփես. 935։*

ԳԻՌ.—Ղրբ. կճպիլ *«պինդ կպիլ. 2. միսը կճմթել. 3. գչլել, կողոպտել». երրորդ նշանակութեամբ անշուշտ* կճեպ *«կեղև» արմատից։*

*ԿՄԱԽ *(միայն անեզաբար գործածուած) «մեռելի ոսկորները» Նար. (սխալմամբ Հին բռ.= Բառ. երեմ. էջ 164 դնում են* կմախf *«ոսկերք կամ կոտորածք»,* կմախել *«կարթահարել կամ չլատել»)։ Այստեղ է պատկանում նաև* Կամախ *քաղաքի անունը, որ հայ թագաւորների դամբարանն էր։ Նոր ձև է* կմախfացած *(*f *իբր արմատական համարելով)։ Տե՛ս նաև* կմախի:

=Ասուր. kimaxxu *«դագաղ», սումեր.* ki-max *«գերեզման» (քաղաքավարական բացատրութիւն), արամ.* g m x *«մահարձան». այս իմաստներից «կմախք» նշանակութեան անցնելու համար նկատի պէտք է առնել ասորաբաբելական թաղման սովորութիւնը, երբ դիակը կաւով պինդ ծեփում և մարմնի պատկերը դուրս էին բերում։ Ասուր.* kimaxxu *բառը գրւում է թէ՛* k, *թէ՛* g *և թէ՛* q *նախաձայնով* (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. *էջ 915 բ). վերջինը տալիս է ճիշտ հյ.* կմախ:

ՆՀԲ. լծ. թրք. kemik *«ոսկոր» և* qəməq *«կոտոր ոսկեր»։ Հիմք. հանում է* կղմիճոր *բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 417 իրան.* դուխմա, *որ նրանց մեռելատեղին էր։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Brockelmann, Z. f. Ass. *13, 327 (տե՛ս և* Autran, Sumér. et Ind. *էջ 156)։ Նոյնը հաստատում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. գրոց մէջ, էջ 17—19՝* կմախf *բառի հետ նոյն դնելով յաջորդ* կմախի *«ողբ» բառը՝ իբրև երկուսի միջին օղակը։ Վարդանեան ՀԱ 1911, 692 մերժում է ասուր.* kimaxxu, *և* կմախի *բառի հետ միասին՝ դնում է ասոր.* qūnaxā *«աճաւոր. 2. ողբ, լալիս» բառից։ Մառ* ЗВО *20, 065 ասոր.* [Syriac] gmxā *«ոսկերք» բառից, որ պէտք չէ, ասում է, կցել ասուր.* kimaxxu *բառին։* (Brockelm. Lex. syr. *57 ունի* [Syriac] [Syriac] bēt gamāxā *կասկածական ձևը, որ համարում է «մահարձան, շիրիմ» և որ* Jensen *միացնում է ասուր.* kimaxxu *բառի հետ)։ Մառ* ИАН *1915, 850 վրաց.* გუამი գուամի *«մարմին» և արաբ.* جسم ǰism *«մարմին» բառերի հետ։*

*ԿՄԱԽԻ *(գործածուած է անեզաբար) «մեռելի վրայ ողբ, կոծ, լալիք». Նորագիւտ բառ, որ հայ մատենագրութեան մէջ գործածուած է միայն երկու անգամ. «Եւ մեռաւ նա յախտ չարչարանաց իւրոց. և ոչ արարին նմա այնուհետև ժողովուրդն լալիս և կմախիս»* (var. կամախին)*. Նորագիւտ Բ մնաց. իա. 19 (Եօթանասնից թրգմ. ունի «յուղարկաւորութիւն»). «Ոռնան և ողբան և գուժեն իբրև կմախիս մեռելոց» Բարուք Զ. 31 (յն.* ἐν περιδείπνῳ, *որ է «ի ճաշ մեռելոյ,* au repas funéraire*». ըստ այսմ հայերէնն էլ ուղղելու է «իբրև* ի *կմախիս մեռելոց»)։ Այս համեմատութիւններից երե-*

ւում է, որ կմախf բուն նշանակում է «մեռելի սգահանդէս, ուր ազգականները հաւաքուելով ողբում ու կոծում են. այգողբ»։
=Նոյն է նախորդ կմախ-f բառի հետ և սրա ու ասուրական ձևի միջին օղակն է կազմում։—Աճ.

Բառ. երեմ. 164 ունի կմախ, էջ 154 կամախ, որից և ՀՀԲ կամախ (ի հլ.) «պատարագ կամ ընծայ», որ ի հարկէ նոյն բառն է՝ նշանակութիւնը սխալ հասկացուած։ ՆՀԲ ունենալով միայն երկրորդ վկայութիւնը, կարծում է թէ թարգմանիչը յոյն բառը սխալմամբ կարդացել է περιδείδων «ահաբեկ», որով թարգմանել է կմախիf «որպէս կմախ եղեալ ի խրտուիլակ»։ Աճառ. Նոր բառեր մնաց. դրոց մէջ, էջ 17 երևան հանելով այս նորագիւտ բառը՝ մեկնում է վերի ձևով։ Վարդանեան ՀԱ 1911, 692 առաջին վկայութեան մէջ մեկնում է «ողբ, կոծ», իսկ երկրորդի մէջ՝ շատ ճիշտ գտնելով ՆՀԲ-ի մեկնութիւնը, հասկանում է «ահաբեկ». և այս երկու իմաստներով կմախի փոխառեալ է դնում ասոր. گوناخا gūnaxā «ահռելի, սոսկալի. 2. ողբ, լալիւն» բառից։ (Սակայն ըստ իս՝ անտեղի է միևնոյն բառին երկու տարբեր իմաստ տալ. «ահաբեկ» բնաւ յարմար չէ վերի օրինակին. ասորի ձևը պիտի տար հյ. գունախայ, գճախայ կամ առաւելն գըմախ)։

ԿՄԱՃԱՇԱԿ տե՛ս Կում։

ԿՄԱՑԵԱԿ, ի-ա հլ. «արատ, բիծ». մէկ անգամ ունի Փիլ. լին. 156 «Բարեբախտի և երջանկի վիճակի մասն ընկալաւ առանց կմայեկաց և տգեղութեանց»։

Լատինը ըստ Ամբրոսիոսի ունի «առանց արատոց», որին յարմար է նաև յաջորդ «տգեղութեանց» բառը։ Լծ. փիլ. մեկնում է «առանց պաճուճանաց»։ Հին բռ. դնում է «կմայեակք, հմայականք, խորանք», ՓԲ «խորան» (անշուշտ խտրանf բառը կարդալով խորանf)։

ԿՄԲՆԱՅ տե՛ս Կումբ։

ԿՄԻԼ «վնասուիլ, փճանալ կամ կոտրիլ» անստոյգ բառ, որ առանձին չէ գործածուած և գտնւում է միայն ինքնակմեալ «ինքնին փճացած, վնասուած կամ կոտրած» բարդի մէջ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Բ. 80 «Եւ վաղվաղակի ինքնակմեալ անիւն և ել արդարն»։ Ունին միայն ՋԲ և ԱԲ։

*ԿՆԱՓ «մի տեսակ փշոտ թուփ՝ որով նոր գործուած կապերտների բուրդն ու գոյնն են մաքրում» այս բառը գիտէ միայն Ստ. լեհ. և վկայութիւն է բերում Դան. փիլ. «Նաև կնափ առանց արուեստաւորի ո՛չ առնէ զիւր գործ»։

=Յն. κνάφος (որ և յետնաբար γνάφος) «մի տեսակ փուշ՝ որով լպուտները բուրդն էին աղեղնում»։—Արմատն է κνάπτω «աղեղնել, բուրդ գզել»։—Աճ.

Ստ. լեհ. դրած է լտ. gnaphus համանիշից։ ՀԲուս. § 1435 դնում է յն. γναφεύς «թափիչ» բառից։

*ԿՆԲԻԼ (գրուած նաև կմբիլ, կամբիլ. ղամպիլ) «մի տեսակ բոյս. թերևս mallotus philipensis կամ echinus» Ամիրտ. ունի միայն Ալիշան, Հայբուսակ § 1436։—
=Արաբ. قنبيل qanbīl՝ նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 332, ուր տրուած բացատրութիւնը նոյն է Ամիրտովլաթինի հետ. Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 323)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԿՆԳՈՒՂ, ո կամ ի-ա հլ. «ճգնաւորի վեղար կամ մեծ գլխարկ» Լմբ. առ լև. տպ. 1865, էջ 218. Լմբ. պտրգ. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 76, 178. Վրք. հց. Բ. 476 (սեռ. կճգղաց). Մամիկ. էջ 50 (գրծ. կճկղով). Ծաղընտ. որ և գրուած է կճկուղ Լմբ. մատ. 45, 48, 50 (սեռ. կճկղոյ), էջ 89, 91 (սեռ. կճկղի), կուկուղ Վրք. իլար. 132. որից կճկղաւոր «կընգուղ ունեցող» Մամիկ. կճկղակ «փոքր կընգուղ» Շնորհ. առակ։

=Յն. κουκούλλιον «աբեղայի գլխարկ» բառից, որ ծագում է լտ. cucullus, cucullio, cuculla «գլխանոց» բառից, իսկ սա էլ համարւում է կելտական փոխառութիւն (Walde

206)։ *Յոյն բառը այնուհետև անցել է զանազան լեզուների. ինչ. հրգ.* cucula, *մրգ.* kugele, *հոլ.* kukolí, *ռուս.* куколь, *բուլղար.* gugla, *լեհ. չեխ.* kukla *(*Berneker *640), լաղ.* kukula, *թրք.* kukuleta *են։ Լատիներէնից յետ են առնուած իռլ.* cochull, *կիմր.* cwcwll (Walde *անդ)։ Հայերէնի մէջ ուղիղ տառադարձութեամբ ծագած է նախ* կուկուղ, *յետոյ* ն *յաւելուածով* կնկուղ. *և* ն-*ի մօտ* կ *կակղելով՝* կնգուղ։—*Հիւբշ. 358։*

Նախ ՆՀԲ լծ. լտ. cucullus *և թրք.* külah *«գլխանոց»։ Նոյնը յետոյ* Müller WZKM *8, 285 (Թրգմ. ՀԱ 1894, 295)։ Մառ,* Тексты VII, *էջ* LXV *վրաց.* კუკული կուկուլի «клубокъ» *բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. կնգուղ, *Վն.* կնգուխ *«վեղար». նոր փոխառութիւն է* կուկուլա *Տր. «լազի գլխանոց; բաշլուղ»։—Նոյն են նաև Տփ.* կնգուղ *«փեսացուի կողմից հարսին տրուած նուէր, որ կազմուած է լինում մի գլխարկից՝ շուրջը ոսկիներ են», նոյնպէս Դվ.* կնգուղ, *Ջղ.* քնգուղ, *Ղրբ.* կնգօղ, *Ննխ.* գնգօղ, *Զթ.* գօնգուղ *«կնքուող մանկան վրայ գցելու շոր կամ սաւան, դդակաւոր բուռնուզ», որոնց բացատրութիւնը տե՛ս Գւռ. բառ։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից պէտք է լինի վրաց. კუნკულა կունկուլա *«աբեղայի գլխարկ», միջին ռնգականի պատճառով, որից զուրկ են յոյնն ու լատինը։*

*ԿՆԳՈՒՄ *«սպիտակ աքիս, որի մորթը տալիս է թանկագին մուշտակ». առանձին գործածուած չէ հին մատենագրութեան մէջ, այլ կայ միայն նոր գրականում. սրանից ունինք սակայն* կնգմենի *«կնգումի մորթ» Բուզ. գ. 2 ածանցը։*

=*Փոխառեալ է անյայտ մի լեզուից. հմմտ. պհլ.* kākum, *որից փոխառեալ են արաբ. պրս. թրք.* قاقم qaqum, *քրդ.* قاقن kakun, *վրաց.* ფარფუმი ֆարֆումի *«սպիտակ աքիս», և արաբերէնից էլ՝ յետնաբար հյ.* ֆաֆում։—*Այս անասունի եւրոպական անունները, ինչ. ֆրանս.* hermine, *գերմ.* Hermelin, *իտալ.* armellino, *անգլ.* ermine *են՝ համարւում են ծագած* Armenia *«Հայաստան» անունից, որտեղից առաջին անգամ արտահանուել է նոյն անասունի մորթը։*

ՆՀԲ «կնգմենի... զուցէ ֆաֆում*»։ Վերի ձևով Հիւբշ.* ZDMG *36(1882), էջ 134, որից յետոյ* Müller WZKM *8, 285 (Թրգմ. ՀԱ 1894, 295)* qāqum *ձևի հետ։ Հիւբշ. 278 յիշում է հյ.* ֆաֆում *ձևի տակ՝ առանց ծագումը որոշելու։*

*ԿՆԴՐՈՒԿ, ի-ա *հլ. «լիբանոս, մի տեսակ աղնիւ խունկ» ՍԳր. «մաստաքէ» Գաղիան. որից* կնդրուկ եւեղի *«թափանցիկ կնդրուկ» Ել. լ. 34.* կնդրկեայ *Եփր. մն. 481.* կնդրկախառն *Գ. մակ. ե. 25.* կնդրկաբեր *Վրդն. երգ.* ֆռանակնդրուկ *Նար. էջ 218։*

=*Պհլ.* *kundurūk *«կնդրուկ» բառից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց նրանից են ծագում կանոնաւորապէս պրս.* کندرو kundurū *«մաստաքէ»,* کندر kundur *«կնդրուկ,* boswellia thurifera*»,* کندرك kundurak *«խեժ». բոլորի նախնական աղբիւրն է սանս.* कुन्दु kundu, कुन्दुर kundura, कुन्दुरु kunduru, कुन्दुरुक kunduruka *«կնդրուկի խէժ, կնդրուկ,* boswellia thurifera Roxb*»։—Հիւբշ. 172։*

ՆՀԲ վրաց. գունտռո՛ւկի։ Bötticher ZDMG 1850, 357 *դրաւ սանս.* kunduru *բառի հետ, որին* Lag. Arm. St. § 1166 *աւելացնում է պրս. ձևերը։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. Տփ. կնդրուկ, *Ախց.* կնտրուկ։

ՓՈԽ.—Վրաց. გუნდრუკი գունդրուկի, *թուշ.* გუდრუყ գուդրուղ՝ *թւում են հայերէնից, որովհետև պահլաւականից աւելի՝ նման են հայերէնին։ Այսպէս է ընդունում նաև Մառ,* Иппол. *63։ Հայերէնից չէ, այլ ուղղակի պարսկերէնից՝ ուտ.* k'ündürük *«կնդրուկ»։*

ԿՆԵՂ *«ջղերը զօրաւոր, ուժեղ» ունի միայն ԱԲ. կազմուած է* -եղ *մասնիկով. արմատը պիտի լինէր* *կին *կամ* *կուն *«ջիղ կամ ուժ»։*

ԿՆԻ, ՁԿՆԻ *տե՛ս* Կին-*ք։*

ԿՆԻԻ *«ձիու կամ շան ճանճ». աւանդուած է սեռ.* կնուի *ձևով՝ Վստկ. 210, և սխալագիր* կնիւն *գրչութեամբ՝ Կեչառ. աղէքս. և Պիտոյ. վեցօր. տող 971։*

ՆՀԲ ունենալով միայն երկրորդ վկայութիւնը, գրում է կնիւն և դնում է յն. κυναίος «շնական» (իմա՛ κύνειος), որ իմաստով յարմար չէ մեր բառին։ Ալիշան՝ Վստկ. 249 դնում է կնունկ՝ իբր թրք. gene «շանաճանճ»։ Նորայր, Բառ. ֆր. (oestre) ունի ուղիղ կնիւ ձևը։ Պատահական նմանութիւն ունին յն. κυνάμυια կամ κυνόμυια «շնաճանճ» և κνίψ, σκνίψ «փայտի որդ»։

ԿՆԻՒՆ, ո հլ. «պրտու, ճիլ, juncus glaucus Ehrh. և butomus umbellatus L (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 44 և § 45)» Յոբ ը. 11, խ. 16. որից կնիւնաբեր Ածաբ. մկրտ։

Սազըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 404 սումեր gin, gi «եղէգ» և հյ. ջին «գաւազան» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ոզմ. կնուն։

*ԿՆԻՔ, ո հլ. (Տոբ. թ. 6 ունի կնքոք, որ ուղղելի է կնքովք) «կնիք, մոհր» ՍԳր. «դրոշմ, մկրտութիւն» Ա. Կոր. ա. 16. Կոչ. Եւս. պտմ. Ոսկ. բ. տիմ. բ. «խօսքի վերջը, վախճանը» Լմբ. Նար. որից կնքել «կնիք դնել, մոհրել» ՍԳր. «ամրափակել, կնքի տակ պահել» ՍԳր. Սեբեր. «հաստատել, վկայել» Յկ. գ. 33. զ. 27. Հռ. ժե. 28. «մկրտել, դրոշմել, խաչակնքել» Եփես. ա. 13. դ. 30. դատակնիք Եղիշ. Նար. անկնիք Սեբեր. Ոսկ. յհ. ա. 6. եօթնակնքեան ԱԹ. նախակնիք Սարկ. լուս. խաչակնիք Երզն. լուս. խաչակնքել Գնձ. կնքիչ Եփր. եփես. կնքոց Պտմ. աղէքս. կնքումն Նանայ, Պիտ. կնքահայր Շնորհ. կնքամայր Մարթին. նորակնիք «նոր մկրտուած» (նորագիւտ բառ) Ոսկ. տտրկ. տող 57. կնքատու Սեբեր. Ագաթ. կնքաւոր «մկրտեալ» Եփր. հռ. 9. Ոսկ. եփես. «կնքահայր» Կանոն. կնքամոմ, կընքապան (նոր գրականի մէջ). ռամկական ձևով են կնունք «դրոշմ, մի բանի վրայ դրոշմուած ձև կամ պատկեր» Սոկր. 268. կնուք, կնունք «մկրտութիւն» Երզն. խրատ. Ոսկիփ. անկնունք Մանդ. կնքուիլ «մկրտուիլ» Վրդ. պտմ. էջ 161. նորակնուք Նիւս. թաղմ. Վրք. հց։

=Ասուր. 𒆪 𒉡 𒊌 𒆪 ku-nu-uk-ku (kunukku) «կնիք», kanīku «կընքուած բան», ակկադ. qanāqu «կնքել» (Strassmaier, Alphabetisches Verzeichniss der Assyrischen und Akkadischen Wörter, էջ 566 և Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch, էջ 589)։ Այս բառը ասորերէնի մէջ գոյութիւն չունենալով՝ ասուրական փոխառութեան ենթադրութիւնը հայերէնում՝ աւելի ևս է հաստատւում։ Նկատելի է նաև որ ասորեստանցին ունի երկու ձև (kunukku և kanīku), առաջինը u ձայնաւորով և երկրորդը ī ձայնաւորով. և այդ երկուսն էլ պահուած են հայերէնի մէջ։—Հիւբշ. 308։

ՆՀԲ կնի, զկնի բառից։ Reiff, Русско-франц. слов. СП. 1835, I. էջ 415 բ չին. king բառից (այն է չինական սրբազան մատեանը, որ ունի չորս մաս՝ I-king, Ši-king, Šu-king, Lu-king)։ Müller SWAW 42 (1863), 250 և WZKM 8 (1894), էջ 189 կցում է պրս. نکین nigīn «մատանու քար» ձևին։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Arm. Stud. § 1167։ Հիւնք. պրս. nigīn։ Jensen, Hitt. u. Arm. 212 փոխառութիւնը վերագրում է հաթեան շրջանին։ Տե՛ս նաև Հիւբշ. Ուս. փոխ. բառից, թրգմ. Տաշեան, էջ 28։

ԳԻՌ.—Շտ. կնուք, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ջղ. Սլմ. Տփ. կնունք, Ագլ. կնունք, կնօնք, Մկ. Վն. կնունք՛, Համշ. Սեբ. Սչ. Տիգ. գնունք, Մրղ. Շմ. կունունք, Ննխ. Պլ. Ռ. գունունք, Սվեդ. գնէօնք, Ասլ. գնիւնք, գնիւ*, Հճ. գտնունք, Գոր. Ղրբ. կնօնք, Ոզմ. կնօք՛, Զթ. գօնունք։—2. Ջղ. Սլմ. Վն. կնքել, Ագլ. Շմ. Ոզմ. Տփ. կնքիլ, Սչ. գնքել, Պլ. գնքէլ, Խրբ. գնքիլ, Ասլ. գնքէ՛լ։—Այս բոլորը կրօնական բառեր են. այսպէս կնունք «եռախայի մկրտութիւն», կնքել «եռախան մկրտել» ևն. միայն Տփ. կնքիլ նշանակում է նաև «կնիք զարնել, մոհրել»։—Համմտ. նաև կնքահայր>Սեբ. գնքահար, Ախց. կնկըհար, Ասլ. Ննխ. Պլ. Ռ. գնգահար, Ակն. Սչ. գնգըհար, Համշ. գնքէր.—կնքամայր>Ախց. Ասլ. Ննխ. Պլ. Ռ. կնքամար, Սչ. գնքըմար, Ակն.

ինքամար, էնկիւրիի Թրքախօս հայոց բարբառով՝ ինք:ամար (Բիւր. 1898, 789), Ատն ընքամէր (Արևելք 1888, նոյ. 8—9).—կընքաւոր>Տփ. կնքավուր, Ճմ. կունքօօր, Տիգ. ինք:ավուր, Մկ. ք'աւոր, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. քավոր, Երև. քավօր, Վն. ք'ավոր, Ոզմ. ք'ավուր, Մրղ. քավըր.—կնքապապ>Ջթ. գընքապօպ, Հճ. գնքապօպ, ընքապօպ, Ակն. ճինքապապ, Ատն. ընքապապ, էնկիւրիի Թրք. հյ. ինք:ապապ, Ալշ. Մշ. Ջրս. քապապ, Սվեդ. պուպ.—կնքամամ>Մշ. քամամ:—Նոր բառեր են կնունքճաշ, կնունքնանց. կնքակին. կննքատուն, կնքուատէք, կքտուկ:

ՓՈխ.—Հայ բոշ. կավրավ «կնքահայր, սանահայր» (գւռ. քաւոր ձևից), գնչ. kirvó, kirivó, kivro «կնքահայր», որից գնչուերէնի օրէնքով իգական՝ kirvi «կնքամայր». բոլորն էլ մեր քաւոր բառից են. (A. Paspati սրանց համար գրում է. «Որչափ ինձ ծանօթ է՝ չկայ նման մի բառ՝ որ կարենայ սրան ծագում տուած լինել»: Ի զուր ուրեմն համեմատում է սանս. kurvat «արարեալ» բառի հետ, որ այստեղ գործ չունի):—Քաւոր ձևից են փոխառեալ նաև քրդ. քիրվա, քիվրա, քրիվա «թլփատութեան ծէսի ժամանակ կնքահայր եղող անձը». այս բառով են կոչում հայերը քրդերին՝ բարեկամական լեզուով. այս տիտղոսը ծագում է նրանից, որ շատ քրդեր «Հայոց կնքահայր կը լինին խաչ բռնելով կամ այլոց բռնել տալով. այսուհետև այդ քուրդն փեսայի տան քրիվան է և անոր պաշտպանն նեղ վայրկեաններու մէջ»: (Այս քրդ. բառը չէ նշանակած Justi. ունին միայն Ճանիկեան, Հնութ. Ակնայ, էջ 71 և Միրախորեան, Նկարագրական ուղևորութիւն 1885 Պօլիս, հտ. Գ. էջ 219): Իբր Թրք. բառ յիշում է նաև Будаговъ 2, 125 كروه kirve ձևով և ասում է թէ գործածական է Անդրկովկասում ու մի քանի գաւառներում, ինչ. Ղարաբաղ, Շամախի, Նուխի. իսկ Ատրպատականում չի գործածւում. նշանակում է «կնքահայր», ինչպէս երևում է Թուրք մոլլաների գրած չափաբերական մատեաններից և է այն անձը՝ որ թլփատութեան ժամանակ գրկում է մանուկին. այդ առթիւ մանկիկին նուիրում է ամբողջ մի հագուստ և իրաւունք ունի մինչև մանկիկի ծնողների հարեմը մտնելու—Թուրքերէնի վրայով անցնելով հյ. կնիք բառը տուել է նաև հունգ. könyv «գիրք», մորդվին. kon'ov «թուղթ», հսլ. kŭn'iga, ռուս. книга, ուկր. knýha, բուլգար. kniga, սերբ. knjīga, չեխ. kniha, լեհ. księga «գիրք, թուղթ, սաղմոս, խաղաթուղթ են», այս կարծիքը առաջարկել է նախ Mikkola, Finn-ugr. Forschung. 2, 77 և 1, 113՝ մեկնելով ասուրական kunukku ձևից, որ հաստատում են Թուրքերէնի միջոցով՝ Pedersen KZ 39, 464 և 40, 189, Munkácsi, Keleti szemle 2, 312, որ և ընդունում է Berneker 664՝ իբրև ամենից աւելի հաւանականը՝ սլ. kŭn'iga «գիրք» բառի համար տրուած բացատրութեանց մէջ:

ԿՆՁԱՁԱՅՆ տե՛ս Կաղկանձել:

ԿՆՁՆԻ «մի տեսակ յաղթանդամ ծառ է. լտ. ulmus campestris L» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 81) Վեցօր. 93.—ՀԲուս. դնում է նաև կնձենի ձևը:

Հիւնք. կինճ բառից: ՀԲուս. § 1438 յիշում է իռլ. oinsean, uinsean «կնձնի»: Հյ. բառի նշանակութիւնը ճշտելու համար հմմտ. Ղ. եպս. Դուրեան ՀԱ 1914, 336:

ԿՆՃԱԿ «լուծի երկու ծայրերը» Շնորհ. առկ. 62 («Լծած վեց եզն յերկու կնճակ»). «ծառոյն հաստ ճիւղն որ ի բունէն ելանէ» Վստկ. 174 (Ջընկուզի կամ զկաղնի թորխն կամ զչոր կնճակն ջրեա, նա մենակ սունկ հանէ). ուրիշ օրինակ չկայ: (Ջունի ՆՀԲ):

ԳԱՒ.—ՆԲ. կնճակ. Ալշ. Կր. Մշ. կնջագ «լուծի երկու ծայրերը». իսկ Վն. կնճակ են կոչւում աշխատող լծակից եզները կամ լծան երկու տաւարները:

ԿՆՃԱՓՈՂ «գինի բաժանելու ամանի ծուռ բիթը» Բրս. արբեց:

=Բարդուած է կի՞նճ թէ կնճիռ+փող բառերից:

ԿՆՃԻԹ, ի-ա հլ. «խողի՝ վարազի քիթ» Ագաթ. Խոր. աշխ. «փղի պատիճ» Նիւս. կազմ. որից կնճռեղ «քիթը մեծ» Եղիշ. ծն. առ վրդ. կնճռակերպ Ագաթ. կնճռացեալ Ագաթ. չընկնճիռ Ոսկ. մ. ա. 4. չանակնճիռ

խոր. աշխ. կճճրադէմ ծառընտ. եղջերակըճ-ճիթ խոր. աշխ. գրուած է կճճութ (շան համար) Վստկ. 222, կճջուտ (ձիու համար) Վստկ. 198։

ՀՀԲ և ՆՀԲ կճճի ֆիր։ Հինք. պրս. kinj «վիթխարի փիղ»։ Գաբրիէլեան ՀԱ 1911, 595 ֆիր<ֆինթ արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. कुञ्ज kuñja «ծնօտ, ատամ»։

*ԿՆԾԻԹ «շուշմայ, սուսամ» Եփր. ել. Եւս. քր. ա. 18. յետնաբար դարձել է կճջիթ Սամահն. Գաղիան. Հին բռ. կճջիւր Փիլ. ել. 534. կճճութ Բժշ. կճճիթճ (սեռ. կճճթաճ) Մխ. առակ. նաև կաճճուտ, կաճուտ Բժշ.։

=Պհլ. kunčit կամ kunjīt համանիշից, որի հետ նոյն է պրս. كنجد kunjiθ կամ كنجيد kunjīd «սուսամ»։ Սրանցից փոխառեալ են նոյնպէս բելուճ. kunčiθ, թոխար. kuñčit, քուչ. kuñč dh, արաբ. թրք. كونجيت kunjit, չաղաթ. كونجى künji, ռուս. кунжутъ, քրդ. kunji են համանիշները։—Հիւբշ. 172։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որից յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 660:

ԳԻՌ.—Մշ. կուճջիտ. նոր փոխառութիւն են Գոր. Ղրբ. ֆիւճջի՛ւթ, Երև. ֆուճջութ են։

ԿՆԾԻՌՆ, ճ հլ. (սեռ. -ճռան) «դժուարալոյծ հանգոյց. 2. դժուարութիւն. 3. դաւաճանութիւն, խարդաւանք. 4. կապանք, շըղթայ» ՍԳր. եփր. Ծն. էջ 42. հռ. էջ 29 և ա. տիմ. 235. Ոսկ. մ. գ 3. «կամք, խորհուրդ» Ջգօն 45, 180, Եփր. Ա. 42, 140, 207, Բ. 255, Գ. 29, 235 (այս նշանակութիւնը ստորի բնագրի համեմատութեամբ երևան հանեց Վարդանեան ՀԱ 1914, 324), «դէմքի կամ մարմնի խորշոմ» Վրք. հց. «խաղողի շիւ» Տարօն. էջ 277, Առաք. պտմ. 346, Ուռհ. 177, Տաթև. ձմ. ճѳա. ամ. էջ 113 ա. գրուած է նաև կճջիռճ Եփր. համաբ. 61, կճջիւռճ, կճջիւռ: Որից չարակճճիռ «չարակամ, չարախորհուրդ» Ջգօն 241 (հմմտ. ՀԱ՝ անդ). մհյ. կռճջմիլ «մորթը կնճռիլ, կուչ գալ» (Նորայր, Բառ. ֆր. 555 ա)։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն կճճիռ ձևով, որից շինուած են կճճռիլ, կճճռոտ, կճճռոտել, դժուարակճճիռ են։

Հինք. պրս. ֆիւճճ «գանգուր հերաց, ոլորք չուանի, խորշոմ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 97 կիրճ բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. կճջեռ «խաղողի չանչ», Երև. կճջէռ «խաղողը ճմլելուց յետոյ մնացած մասերը, խաղողի թթուած շրուանդ», Ալշ. Մշ. կռիճջ և խրբ. գռիճջ «կապի՝ թելի խառնուք, ոլորք», Պլ. գռիճջ «ճակտի կնճիռ»։ Նոր բառեր են կճճռակալել «երեսը խորշոմներով լցուիլ», կճճռճած, կճճռճռտ «խորշոմներով ծածկուած», կճճռճռտացնել «դէմքը թթուեցնել», Ոզմ. կըռըմջվիլ «թելը՝ կապը խառնուիլ», նաև կռճճիլ, կռճճմիլ, կըռըճճմոտիլ խրբ., կռճճմտիլ Ակն., կռճչմտիլ Արբ. «կաշին կծկուիլ», Հմշ. գռիճջ «թելի ոլորք»։ Էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով՝ գըռիճջլի «կռինճ ունեցող» (Բիւր. 1898, 790)։

ԿՆՌԿՌՆ, ԿՆԻԿՌՆ «կակժիրակ, խիյարշէմպէ, որ է cassia» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 1262, որ և կռոկոճ Բառ. երեմ. յավել. 568։

ԿՆՌԻՆՔ տե՛ս Կնիք։

⊙ԿՆՉԵԼ «գոչել, ճչել (յատկապէս խոզի)» Ագաթ. Արծր. որից կնչիւճ «ձայնի հնչիւն» Ոսկ. ա. տիմ։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է կ պարզ ձայնից՝ ճ և չ ածանցիչների յաւելումով, հմմտ. ձևի համար՝ ճճչել, շճչել, բճչել, գըճչել, պճչել, փճչել, մճչել, խճչել, իսկ արմատի համար՝ կոչել, կռճչել, կոռոչ են։—Աճ.

· ՆՀԲ կիճճ բառից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 203 բ։

ԿՆՋԱԿ. Նորագիւտ բառ՝ անստոյգ նշանակութեամբ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. յունիս 29 (էջ 833 ա). «էր Ս. Պետրոս այր կնջակ, միջասահման, հեր գլխոյն գռուզ և սպիտակամարմին և երկայնաքիթ, թաւայօն և դարաճակատ, խստասիրտ և արագահաշտ, քաղցրահայեաց և սքանչելագործ»։ Նոյն ձևը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 224 յելուզակ բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ «Յեղուզակ. խռովարար կամ կնջակ»։

⊙ԿՆՏՆՏՈՑ (գրուած նաև կնտնդոց, կնդընդոց, կընտնդոց, կտնդոց, կտնտոց, կընդընդոց) «նուագարանի թելերը զարնելու գործիք» Փիլ. լին. էջ 399. Նիւս. կազմ. և բն. Անան. Թրգ. 6. նոյն բառը կընդկընտոց ձևով գիտէ Վրդն. սղ. ճէ. էջ 365. որից կտընտոցահար ՅՀ. կԹ. արդի գրականում ընդունուած է միայն կնտնտոց ձևը՝ «ջութակի աղեղ» իմաստով։

=Կազմուած է կն և տն բնաձայններից՝ -ոց մասնիկով։—Աճ.

ԿՇԱՅ, ի հլ. «սև նաւթ, կպրաձիւթ» Վրդն. ծն. (երկու անգամ յիշուած)։

ՀԲուս. § 1440 համարում է «խեժ կամ ռետին», որի դէմ տե՛ս Նորայր ՀԱ 1921, 237։

ԿՇԱՆ, ի-ա հլ. «խոյր». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 165 և ՓԲ յաւել.—անստոյգ բառ։

*ԿՇԻՌ, ո հլ. «կշռելու գործիք» ՍԳր. «կշռի թաթ կամ նժար» Պղատ. տիմ. «քաշ, ծանրութիւն» ՍԳր. «քննութիւն, համեմատութիւն, դատաստան» Սեբեր. Ոսկ. յհ. «ոտանաւորի չափ» Երզն. քեր. «կենդանակերպի անուն» Վեցօր. Շիր. «հաւասար, համեմատ, զուգակշիռ, ուղիղ» Ղկ. գ. 34. Վեցօր. Ոսկ. ա. տիմ. ժե. Եւս. քր. «հաւասարապէս» Եւս. քր. Եզն. Վեցօր. «հաւասարութիւն, համեմատութիւն» Ոսկ. փիլիպ. և յհ. ա. 9. Սեբեր. որից կշռել ՍԳր. Կոչ. Եւս. պտմ. և քր. Եզն. կշռիչ Ագաթ. կշռարար «իրաւարար» Սեբեր. կշռաւոր Եփր. ել. կշռորդ ՍԳր. Սեբեր. կշռոց Մծբ. կշռուած Ագաթ. կշռութիւն ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1. հասարակակշիռ Վեցօր. հաւասարակշիռ Վեցօր. միակշիռ Ագաթ. Վեցօր. պայծառակշիռ Ագաթ. զուգակշռել Փարպ. բարեկշիռ Պիտիդ. դրամակշիռ Ճառընտ. Շիր. դատակշիռ Լմբ. առակ. դիւրակշիռ Լաստ. ծանրակշիռ, կշռադատութիւն (նոր բառեր) են են։ Գրուած է նաև կշեռ Սեբեր. Մանդ. Եփր. կարկտ. Զքր. կԹ. միջին հյ. կշիւռ Անսիզք 79, կշեռք REA 1, 243։

=Ասուր. gišrinnu «լծակ, կշիռք» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 234), սումեր. gušur, gušra «ձող, լծակ».—ասուր. բառը Scheil, Zeitsch. für Assyr. 9, 218 կցում է եբր. גשר gšr արմատին+innu. բայց այսպիսի բառ չունի Gesenius[17]։

ՆՀԲ կասկածով ֆաշ, ֆաշել բառից։ Հիւնք. կայուր բառից։ Justi, Dict. Kurde, էջ 335 քրդ. kiš «կշիռ» ձևի դէմ է դնում։ Karst, Յուշարձան 400 ասուր. gišrinnu «լծակ, կշիռք», 405 սումեր. gušur, gušra «ձող, լծակ»։ Պատահական նմանութիւն ունի կաբարդին kišekk «կշիռք», kišekkən «կշռել»։ Ուղիղ մեկնեց Karst, Յուշարձան, 400։

ԳԻՌ.—Տփ. կշիռք, Ալշ. Մշ. Ոզմ. կշեռք. Վն. կշեռք¹, Ախց. Կր. կշէռք, Մկ. կշէռք¹, Ննխ. Սչ. գշէռք, Ակն. Զթ. գիշէռք, Սեբ. գիշէ՛ռք, Հճ. գիշէրք, Սվեդ. գիշիռք, Զղ. քշեռք, Ագլ. քշէրք, Գոր. Երև. Ղրբ. Շմ. Մրղ. քշեռք, Սլմ. քիշեռք¹, Ռ. գշառք, Պլ. գիշառք, Խրբ. գիշոռք, Ասլ. գիշոռք, գիշոռ*, Սվ. շէռք։— Բայական ձևով՝ Վն. կշռել, Տիգ. գշռէլ, Ախց. կըշըռէլ, Ռ. գըշըռէլ, Հմշ. գըշըռուշ, Զթ. գը՛շը՛ռիլ, գը՛շռիլ, Սչ. գըշըռել, Գոր. Ղրբ. քշռել, Մրղ. քըշըռէլ, Ագլ. Շմ. քըշըռիլ, Ոզմ. կշռքիլ, Սլմ. քիշըռել, Ակն. գիշէռէլ, Ասլ. գիշէռէ՛լ, Սեբ. գիշէ՛ռէլ, Հճ. գիշէրէլ, Պլ. գիշառէլ, Խրբ. գիշոռէլ. Սվ. շէռքէլ։ Այս բոլորը երևան են հանում բացի կշիռ ձևից, նաև կշեռ, կիշառ։ Նոր բառեր են կշռան, կշռաքար, կշռոք են։

ԿՇԿՈՒՌ «հանգոյց, կապ». կայ միայն արդի գաւառականներում. բայց հին են կշկռուտ, կշկռոտուն (այլ ձ. կոշկռոտուն) «կապկպուած» Մագ. Թղ. 137, 125 «Առասանս ի խստագոյն ձարաձև այծից կշկռոտունս կարկատեալս. Տարակուսանս իմն սակաւ առաջի ձեր սփռեցաք, զի կաշկանդեալ կշկռուտ և ընդելուզեալ հիւսակս»։ Ուրիշ օրինակ չկայ։

ՆՀԲ ուղղագոյն ձևը համարում է կոշկռոտուն և մեկնում է «իբր կնճռեալ կոշտիւք կամ մանուածոյ. կռնճմտած, կնճռած, կոշկռտած»։ Այս մեկնութիւնը ըստ իս ճիշտ չէ. բառը պէտք է մեկնել «կապկպուած», ինչպէս ցոյց են տալիս գաւառականները և վերի օրինակների մէջ խնդրական բառերին իբր

համազօր դրուած կարկատել, կաշկանդել *բառերը։*

ԳԻՌ.—Երև. կշկուռ, *Ղրբ.* քշկօռ, *Շմ.* քըշկըռ *«հանգոյց, դժուար քանդելու կապ», որից* կշկռել *Ագլ. Երև. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. «հանգուցել»,* կշկռոտել *«կապկպել»,* կշկռուիլ *«կապկպուիլ»,* կշկռոտած թել *«կապկպուած թել»։*

ԿՇՌՇ *«յօտոց, յատոց». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 71 «Կրկնակի կշռշով՝ որ սուր լինի՝ զհօտածն նոր քիչ մի այլ ի վայր կտրեն»։ Բնագրի մէջ դրուած է «յօտոց կամ մանգաղ». առաջին իմաստը հաստատում է՝*

ԳԻՌ.—Ջթ. գիշիշ, *Մշ.* քշոշ, *որ և ունին նն. Կր. «յօտոց» իմաստով։*

ԿՇՏԱՄԲ *«յանդիմանութիւն, սաստ, պատիժ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* կշտամբել *«յանդիմանել, գէշ չախել» ՍԳր. Կոչ. 237.* կշտամբանճ *ՍԳր.* կշտամբիչ *Յուդ. 22.* կշտամբութիւն *ՍԳր.* ինճնակշտամբելի *Նար. են.*

Տէրվ. Altarm. 10, *Նախալ. 71 սանս.* kud *«ստել», յն.* κυδάζω *«նախատել», հսլ.* kuditi *«դատապարտել, թշնամանել» բառերին ցեղակից. հայը դնում է* կշտ<կուտ-շ *արմատից. հմմտ. սանս.* kuts *«նախատել, դատապարտել»։*

*ԿՇՏԱՊԱՆԱԿ *(սեռ. -ի) «մի տեսակ զարդ» (դրուած է յն.* περιδέξιον *«ապարանջան» բառի դէմ. բայց, ինչպէս ստուգաբանութիւնը ցոյց է տալիս, պիտի լինի «կամարի նման մի զարդ՝ որ կուշտը կամ մէջքն է պատում») Ել. լե. 22. Թիւք լա. 50. Ես. գ. 21. Կոչ. 12. «ձիու կուրծքի զարդ» Ջբր. սարկ. Ա. 86. գրչագրական սխալ է* կշտամբանճակ *Ոսկ. եբր. իբ. 554 և ես. 37։*

=Պհլ. *kuštpānak *ենթադրելի ձևից, որ կազմուած է* *kušt *«կուշտ, սնակուշտ» (հմմտ. տակը* կուշտ*) և* pānak (pān-ak) *բառերից։ Իրանեան ձևից չի կարող զատուիլ վրաց.* კუშტაბანი կուշտաբանճի *(նշ. «կոճակի ծակ, լամբակ» ըստ Ջուբինով[2] 638, բայց «կշտապանակ» ըստ Մառ,* Физiологъ *123), որ միջին պարսկական ձևից փոխառեալ պէտք է լինի, ինչպէս ցոյց են տալիս պհլ.* -ak *վերջաւորութեան անկումը (սովորական՝ պարսկերէնում) և* b *ձայնը փոխանակ հնագոյն* p-*ի։—Հիւբշ. 172։*

ՆՀԲ մեկնում է պաճպաճակ կշտի, *իբրև զուտ հայ հողի վրայ կազմուած բարդութիւն։* Lag. Arm. Stud. *§ 1169 յիշում է արամ.* גושפנק gušpnq *անստոյգ բառը և պրս.* anguštvāna *(=զնդ.* *angušta-pāna) *«մատնոց, կնիք», բայց առանց կարենալու որոշել հայերէն բառի առնչութիւնը սրանց հետ։ Հիւբշ.* Arm. Gram. *172 հեռացնում է վերջին պրս. ձևը։ Հացունի, Պատմ. տարազի 125 հիմնուելով* anguštapāna *ձևի վրայ,* կշտապանակ *համարում է «զարդի մատանի» (համաձայն յոնարէնի), իսկ* մատանի *«կնքելու մատանի»։*

ԿՇՏԵԼ *«հերքել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. 358 «Եւ զիմաստմունս նոցա քակտելով և զգարշելի և զնենգաւոր նոցա բանսն կշտելով»— բնագիրն ունի* καὶ τὰ σοφίσματα ἀναλύων αὐτῶν, καὶ τοὺς κιβδήλους καὶ δολεροὺς αὐτῶν λόγους ἐξελέγχων *(տե՛ս* Socrates, Ecclesiastical History, Oxford 1893, *էջ 201), որ համապատասխան բառը՝* ἐξ-ελέγχω *նշանակում է «հերքել»։ Նո՞յն է արդեօք՝*

*ԳԻՌ.—*կշտել *Շշ. «ճիւղը հարթել՝ վրայի աւելորդ կամ ուած մասերը տաշելով», որ՝ այլուր ունի* քշտել *«կտրել» Բառ. երեմ. էջ 166, «զարթնել, հարու տալ, ստթել, ուտել» ձևը։*

+ԿՈԳԻ *(-գւոյ, -ւով, -եաց, -ւովք) «կարագ» ՍԳր։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gʷovio- *ձևից. հմմտ. սանս.* गव्य gavya- *«կովից դուրս եկած, կովից յառաջացած (այսպէս են կոչւում 5 նիւթ.—կաթ, պանիր, կարագ, մէզ և թրիք). 2. կովի կաթ. 3. կաթից պատրաստուած բան» (*Böhtlingk II. 717), *զնդ.* gāvya- *«կովից ստացուած (կաթ)»,* gaoya- *«կովից բաղկացած». ըստ այսմ մեր բառը բուն նշանակում է «կովի, կովային» և ցեղակից է* կով *բառին* (Walde 95, Boisacq

130, Pokorny 1, 697). *ձայնական տարբերութեան համար հմմտ.* արև—արեգ:—*Հիւբշ. 461։*

ՆՀԲ կով *արմատից է հանում։* Lag. Arm. Stud. *§ 1170 յիշում է սանս.* goghrta, gōrasa *ձևերը, որոնց առաջին վանկը մերինին համաձայն է գըտնում։ Հիւնք. յն.* κύκνος *«կարապ» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը ըստ ՆՀԲ-ի տուաւ նախ Հիւբշ.* ZDMG *36(1882), 118 և* Arm. Stud. *էջ 36։ Պասմաճեան, Արևելք 1890 յունիս 1 հնդ.* կճիյ *«գտեալ կարագ»։ Բառիս ձևի մասին խօսում է* Meillet, Les dial. indo-europ. *էջ 72։*

ԿՈԴԻՆ *«սունկ». անստոյգ բառ. ունի միայն ՀԲուս. § 1441։*

ԿՈՁԱԿ, ի—ա *հլ. «շէնքի պահանգ, կապ, բարաւորների վերնախարիսխը, վերևի շեմքը, շինուածքի դուրս կարկառուած մասը» ՍԳր. Եւս. քր. ա. 69. (բառիս իմաստը մանրամասն բացատրում է Նշ. եգեկ։ Արդի եկեղեցական լեզուով՝ «խորանի մեծ կամարի մէջտեղն է, ուր լինում է օծուած մի խաչ». Քննասէր, Օրաց. ազգ. հիւանդ. 1906, էջ 154)։ Գրուած է նաև* խոզակ. *այսպէս՝* խոզակ բաբաճի *Ուռհ. էջ 120, Սմբ. պատմ. էջ 70,* խոզակ բերդի *կամ* բաճտի՝ *Ուռհ. էջ 338։*

ՆՀԲ հանում է կզակ *բառից. իսկ Հիւնք.* կոճակ-*ից։ Պատահական նմանութիւն ունին Թթր.* كوزه kuze *«տաղաւար, վրան», արևել. Թրք.* كوزنك guzenk *«վրանի ներսի պատերը»* (P. de Court. Dict. Turc-orient.)

ԳԻՌ.—ՆՀԲ (հտ. Ա, էջ 1108 գ) և ՋԲ իբրև ռմկ. դնում են կոզճակ *«յետին կողմն շինուածոյն». Քաջունի դիտէ* կոզճակ *«նեղ անցք վասն անասնոց». ինձ յայտնի է միայն* կոզճակ *Խոտ. «գոմի մէջ պատրաստուած յատուկ բաժին, ուր հաւաքում են կաթնկեր ուլերին, գառներին և հորթերին»։*

ԿՈՁԱԿ *տե՛ս խոզակ։*

*ԿՈՁԵՌ *«անչափահաս մանուկ, երախայ, տղայ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած հետևեալ վկայութեանց մէջ. «Ջսաղմոսն... հայք ի բերան առեալ ասեն վայրապար, քահանայք և ռամիկք և մանկունք և կոզեռք և հաւատաւոր կանայք». (Վկայութիւն Յովհ. Գառնեցւոյ, հրտր. Հայապատում, 460 բ). «Ոչ կարողանայր պարզ և ստոյգ ասել, որ տխմար և կոզեռ տղայքն ի բերան առեալ ասեն զծէծ սաղմոսն» (Դրնդ. էջ 420)։ Նոյն բառն է անշուշտ* Յովհաննէս Կոզեռն *վարդապետին տրուած մականունը, ինչպէս ունինք* Գրիգոր Տղայ, *որից և մի եղանակի անուն (Ամատունի 351 ա)։*

=Ծագումը տե՛ս կոզռն:—*Աճ.*

[ԿՈՁՈՒԿ *«մի տեսակ բոյս է». ըստ Ռոշքեանի (լտ.* solanum, *մի տեսակ շնխաղող կամ պատինջանի նման թանձր մի բանջարեղէն», իսկ ըստ Հին բռ. «լտ.* strychnus, *ժանտընկոյզ կամ որձացուցիչ ընկոյզ»։ Ունի միայն ՀԲուս. § 1443։*

=Անգոյ բառ, արդիւնք սխալ ընթացրութեան, որ յառաջացել է հետևեալ ձևով։ Գաղիանոսի մէջ գրուած է «Ստրկա. խոզուկ», որով պէտք է հասկանալ «յն. ὀστρύς *մի տեսակ ողնի». յոյն բառը սխալ գրչութեամբ եղել է* ստրկա. *Ռոշքեանը իր օրինակում գտնելով* Ստրկա. կոզուկ, *առաջինը կարծել է յն.* στρύχνος *«շնխաղող», այլուր լտ.* strychnus *«ժանտընկոյզ», որով եղել է* կոզուկ *«շնխաղող կամ ժանտընկոյզ»։*

Այս մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, ՀԱ 1921, 234։]

ԿՈՁՊԱՏ, ի—ա *հլ. «լաջակ» Գէ. ես. «քըղանցք» Յայսմ. նոյ. 29, ապր. 20, յունիս 3. որից* կոզպատեալ *«լաջակով գլուխը և երեսը ծածկած» Մարթին։*

ՀՀԲ սխալմամբ գրում է կողպատ, *ինչպէս ունի նաև Յայսմ. և մեկնում է ըստ այսմ «կողը պատող»։ ՆՀԲ իբր «կզակապատ»։*

ԳԻՌ.—Երև. կոսպանդ *«հարսանիքի ժամանակ փեսայի վզին խաչաձև կապուած թաշկինակ, որ նշան է նորափեսայութեան. 2. լաչակ». նոյն բառն ունին նաև Ալշ. Նբ. Խ.—իսկ Խոտ.* գօզբանդ *«մի տեսակ կանացի գլխակապ, որի ծայրը մեջքն ի վայր կախուած է»։*

ԿՈՋՌՆ, ն հլ. (գրծ. -ռամբ, -ռամբք) «ուղտի ձագը» Ոն. լբ. 15. Ծառընտ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Նոյնը գրուած է կոզեռն, գոզեռն (ուղ. հոլով) Վրդ. առ. էջ 20. կայ և կոզակ նոյն նշ։ Բառ. երեմ. էջ 165, որ հաստատում է վրացական ձևով. ՀՀԲ և ՋԲ դնում են կոզռակ՝ որ գաւառական ձև է։

=Իբրև Հայաստանի ո՛չ բնիկ մի անասունի անուն՝ անշուշտ փոխառեալ է. մեր հարևան լեզուներից ո՛չ մէկի մէջ չկայ նման մի բառ. ունինք սակայն արաբ. جزور ǰazūr «ուղտ կամ ուղտի ձագ», յոգն. جزر ǰuzur «ուղտեր»։ Այս բառը բնիկ սեմական է, որին ապացոյց են նոյն արմատից բխած բազմաթիւ ածանցները արաբերէնի մէջ. ինչ. جزير ǰazīr. «ուղտի միս ծախող», مجزر majzar «ուղտ մորթելու տեղ», جزاره ǰuzāra «մորթուած ուղտի չորս ոտքը և վիզը, ուղտ մորթող մսագործին տրուած վարձքը»։ Սրանից է փոխառեալ նաև պրս. جذر ǰaδr կամ جدر ǰadr «չորս տարեկան ուղտ»։ Բայց որովհետև արաբերէնից չէինք կարող փոխառութիւններ ունենալ Ե դարում և ձևով էլ նման չէ արաբականին, ուստի իբրև աղբիւր պէտք է դնել մեզ հարևան մի ուրիշ սեմական լեզու։ Հաւանաբար, ինչպէս ուղտ, նոյնպէս և կոզռն փոխառութիւն է ասորերէնից։ Ձայնական փոփոխութեանց համար հմմտ. կղզի=արաբ. جزيره ǰazīra:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. թրք. fէօշէf, fէօշէf «ուղտի ձագ»։ Հիւնք. կորիւն բառից։

ԳԻՌ.—Ղրբ. գյէօ՛զռակ «ուղտի ձագ». Rivola, Բառ. հայոց[2], էջ 194 ունի կոզռնիկ ձևը՝ «կողռն, ուղտի ձագ» նշանակութեամբ։ Ղարաբաղի գյէօ՛զռնակ<*կոզռակ ձևը ցոյց է տալիս՝ որ կոզռն բառի մէջ ն արմատական չէ, այլ վերջաւորութիւն, ինչ. ձեռ-ն: Միևնոյն ժամանակ կոզեռն, գոզեռն (վերջինը նախաձայն գ-ով՝ ճիշտ ինչպէս Ղրբ.) ձևերի գոյութիւնը՝ «կոզռն» նշանակութեամբ, ցոյց է տալիս որ կոզեռ «երախայ» բառն էլ նոյն է սրա հետ։ Երկուսի ընդհանուր գաղափարն է «ձագ». հմմտ. թրք. բալա «ձագ. 2. զաւակ, երախայ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კოზაკი կոզակի «ուղտի ձագ». փոխառութեան ապացոյց է -ակի վերջաւորութիւնը՝ որ հայերէն -ակ նուազականով միայն կարող է մեկնուիլ։

ԿՈԹ «գործիքի բռնելատեղ, մեղեխ. 2. ծաղկի ցօղուն» Ոսկիփ. Բժշ. Բրս. մրկ. 106, Շնորհ. առ. Միխ. աս. էջ 322, որից չեփակոթ «մի տեսակ միջատ» Վանակ. հց.— այս բոլորը յետին և ռամիկ ձևեր են. բայց բառը անշուշտ հին է, որովհետև սրանից ունինք սունակոթ «տիգաբուն, նիզակի կոթ» Եզեկ. լթ. 9. երկայնակոթ Ոսկ. ա. տիմ. էջ 114. խնդակոթ «մոլախինդ» Ոսկ. ես. 424. կոթուն «բոյսի ցօղուն, բուն, կոթ» Ոսկ. փիլիպ։—ՀՀԲ և ՋԲ ունին նաև կոթղ ձևը՝ «կոթ» նշանակութեամբ։—Սրանց պէտք է կցել նաև ՀՀԲ-ի յիշած կոթատ «կրճատ, կարճ» բառը, որ ԱԲ մեկնում է «պակասաւոր» և որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. հռովմ. 295 «Ոչ զակնատն և ոչ զկոթատն և ոչ որ քոստն էր և կամ շըրթնատն»։

Հիւնք. կոթող բառից։ Bugge KZ 32, 84 կանթ բառի հետ ուտ. կոց հոմանիշից փոխառեալ է համարում կասկածով։ Մառ, Грам. др.-арм. էջ 29 կանթ բառից կազմուած։ Scheftelowitz BB 28, 307 սանս. gadā «լախտ», ալբան. g'ede «ճիւղ» բառերին ցեղակից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջղ. Սլմ. Վն. կոթ, Հճ. գոթ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Շմ. կօթ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. գօթ, Մշ. կոտ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տփ. կութ, Տիգ. գութ, Մրղ. կուՙթ, Զթ. գիւթ, Սեբ. գէօթ, Համշ. գէօ՝թ, Ասլ. գէ՝օթ, գէ՝օ*, Սվեդ. դիւf (շրջեա՞լ)։—Նոր բառեր են կոթել, լողկոթ, կոթառ, կոթաւոր, կոթաճաճ, կոթոց, կոթռուճ, կոթքափ, աճկոթ, կոթճուկ են։

ՓՈԽ.—Վրաց. კოტა կոտա «կոթ» (կոթուն և մեղեխ նշանակութեամբ), թրք. գւռ. Ակն. oγgot «լողկոթ, լողքարը քաշելու գործիք», թերևս նաև ուտ. կոց «կոթ»։

ԿՈԹՈՂ (սեռ. -ի) «տնկած քար իբր նշան, յիշատակ կամ արձան» ՍԳր. որից կոթողել «կոթող կանգնեցնել» Եզեկ. ժզ. 3. Ագաթ. fաrկոթող Գէ. ես. (<Ղևտ. իզ. 1).

իսկ Եւս. քր. ա. 69 աշտարակաքարկուր (յն. «ամբարտակ քարեղէն»), թերեւս ուղղելի աշտարակաքարկորող կամ աշտարակս քարկորողս: Նոր բառ է կոռողական «շատ մեծ» (ինչ. կոռողական երկ):

ՆՀԲ լծ. թրք. քիւթիկ «կոճղ», վրաց. գոդո՛լի «աշտարակ»: Հիւնք. կաթողի֊կէ բառից:

ՓՈԽ.—Վրաց. გოდოლი գոդոլի «աշտարակ, սիւն», որ. გოდოლი ბაბილონისა գոդոլի Բաբիլոնիսա «Բաբելոնի աշտարակը». გოდლობა գոդլոբա «բարձրանալ»:

*ԿՈԹՐՈՒ «ապրանքը առանց կշռելու՝ ամբողջովին ծախուած». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. դատ. էջ 159 «Կամ կշռով դնեն պոման կամ կոթրու» (այլ ձ. գոպրու).—(Karst թարգմանում է "nach Mass, d. i. Dimension ըստ չափու, որ է ըստ մեծութեան):

=Թրք. كوتورو götürü նոյն նշ. յատկապէս ասում են götürü pazar, երբ ապրանքը առանց կշռելու, մէկ անգամից ամբողջովին գնում են:—ՀԱճ.

ԿՈՂ տե՛ս Կոյլ:

ԿՈՂ «ձոյլ». այսպէս ունի ԳԲ. այլուստ անծանօթ է բառս:

ԿՈՂԻԲԱՅ, ԿՈՂԻՎԱՅ տե՛ս Կուլիբայ:

ԿՈՂԻՆՋ տե՛ս Խուլինջ:

ԿՈՂՈՋՏՐ «աչքի գարիկ, orgelet». միջին հյ. բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 880 ա: (Սխալ է գրում Քաջունի Բ. 216, Գ. 125 կոլոզար):

ԳԻՌ.—Կլզտրուկ Կր. «գարիկ». նոյն է նաև Ագլ. կլատրիկ «ծլիկ, clitoris»:

*ԿՈՂՈՏ «կարճահասակ». գործածուած չէ հին մատենագրութեան մէջ, բայց կայ նուազական ձևով՝ կոլոտիկ Մեծոփ. յիշ. էջ 78. երկուսն էլ գործական են այժմ գաւառականներում:

=Արաբ. قلاط qulāṭ, قليط qiliṭ, قلطى qalaṭi «գաճաճ, կարճահասակ մարդ (նաև շուն կամ կատու)» Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. էջ 508: Հայերէնը լինելով յետին ձև. անշուշտ փոխառեալ է արաբերէնից և ո՛չ հակառակը: Արաբ բառին աւելի մերձաւոր ձև է ներկայացնում կլատ, որ տես տակը գտն:—ՀԱճ.

ԳԻՌ.—Արճ. Վն. Նբ. կոլոտ, Երև. կօլօտ. կայ նաև Վն. կլատ, որ աւելի գործական է կարճ ու կլատ ձևով.—(Ճտ. կոլոտ գործածւում է «պոչատ» իմաստով): Մշ. կօլոդ:

ՓՈԽ.—Ն. ասոր. kotolä «թզուկ, գաճաճ» ձևացած է շրջմամբ հայերէն ձևից:

ԿՈԽ «կոխելը, կոխոտելը» Նխ. գ. մկ. Վրդն. եւ. Վստկ. «կոխեալ, կոխոտուած» Ոսկ. եբր. «վարժ, ընտել» Ոսկ. եփես. 910, Բ. տիմ. 205. «խորահմուտ, ներկուռ» Նանայ. յոզ. որից կոխել «ոտքը վրան դնել. 2. ոտքի տակ առնել ճնշել. 3. հնձանի մէջ ճմռել. 4. քանդել, աւրել, ընկճել, նուաճել» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 10. կոխան ՍԳր. Եզն. Մծբ. Ագաթ. կոխումն ՍԳր. անկոխ ՍԳր. Ոսկ. ես. ոտնակոխ Յայսմ. խառնակոխ Գ. մակ. բ. 8. Ոսկ. մ. բ. 19. երկրակոխ Ագաթ. բևակոխել Գծ. ժզ. 7. «մտածել, խորհիլ» Ոսկ. ես. 286. Մծբ. բազմակոխ Ճառընտ. ընդունայնակոխել Բրս. ծն. կոխոտել (Նոր բառ):

Հիւնք. կախել բայից: Bugge KZ 32, 85 ասում է թէ գործ չունի լտ. calx, calcare «կոխոտել» բայի հետ, այլ փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. համմտ. թուշ. քոկ «ոտք», օսս. կախ «ոտք», որ սակայն ավար. կոան, կիւրին. կւան, հիւր. կվալ է լինում: Karst, Յուշարձան 401, 405 սումեր. gug'i «կոխել»: Մառ ЗВО 1925, 800 իմեր. կոխուճջի «лапти, տրեխ»:

ԳԻՌ.—Ջղ. Սլմ. Վն. կոխել, Ալշ. Մշ. կոխել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. կօխէլ, Ճմ Տփ. կօխիլ, ՀՃ. Սչ. գօխել, Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. գօխէլ, Խրբ. գօխիլ, Մկ. Ոզմ. կուխիլ, Հմշ. գօխուշ, Մրղ. կուէխէլ, Ասլ. գէօխէ՛լ, Ջթ. Սվեդ. գէխիլ, Ագլ. կա՛ճիլ: Նոր բառեր են կոխկռտել, կոխվռտել, կոխրճել, կոխկռտկել, կոխրտել, կոխկտել, կոխչոտել, կոխճաճճ, կոխուածք, կոխոցք, կոխուճ, կոխցու, կոխք, մեռելկոխ, կարմըրակոխ, կանաչակոխ, սևակոխ, սպիտակակոխ են:

ԿՈԾ, ո հլ. «կուրծքը ծեծելով լաց լինել ու ողբալը» ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. յհ. բ. 16. «ալե-

կոծութիւն» Նար. որից կոծել «ծեծել, զարնել» ՍԳր. Ոսկ. եբր. ե. Վեցօր. կոծիլ «լալ, ողբալ» ՍԳր. «ալեկոծուիլ, ծփիլ» Վեցօր. կոծալ «ողբալ, լաց լինել» Ոսկ. յհ. ա. 39. բ. 38. կոծական «ողբական» Ոսկ. յհ. բ. 38. կոծանք «ալիքների բաղխումը» Ոսկ. եփես. կոծօնք? «ողբ» Եւս. պտմ. 118 (ըստ սրբագրութեան Վարդանեանի՝ ՀԱ 1914, 325), կոծաղիր «մեռել ողբացող» Կանոն. էջ 69. կոծապար «լալկան՝ գանձ առող կանանց խումբ» Պիտ. կոծատեղի «լացի վայր» Մանդ. քարկոծել ՍԳր. քարկոծանք Եփր. ել. Կիւրղ. ել. ալեկոծ Ոսկ. մ. ա. 24. Վեցօր. ալեկոծութիւն Մանդ. Պիտ. ձեռակոծ Ոսկ. ես. նաւակոծիլ Ա. տիմ. ա. 20. պատուհասակոծ ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Ագաթ. բքակոծ Լաստ. ծովակոծութիւն Ոսկ. մ. ա. 5. լուսակոծիլ Փիլ. նխ. երասանակակոծել Փիլ. Պիտ. ճամբաւակոծ Կոչ. 312. ճանապազակոծ Գէ. ես։ Բառիս առաջին և նախնական իմաստն է «զարնել, ծեծել», որից՝ անցնելով «կուրծք ծեծել» նշանակութիւնից՝ յառաջացել է «ողբալ, լալ» նշանակութիւնը։ Նշանակութեանց այսպիսի զարգացման համար հմմտ. լիթ. plaku, plakti «զարնել, պատժել» և հսլ. plakati «լալ»։

ՆՀԲ լծ. ծեծ, գոչ, ճիչ, կանչ: Scheftelowitz BB 28, 296 հբգ. hecken «խըփել, զարնել» բառի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ (Pokorny 1, 382 keg-, kek- արմատի տակ՝ մերժում է այս համեմատութիւնը, ըստ որում հյ. կ չէ՛ հնխ. q): Հիւնք. կծել բայից։ Մառ ИАН 1917, 330 ավար. ʻodi և վրաց. kodebay «լաց»։

ԳԻՌ.—Սովորաբար պահուած լացուկոծ բարդի մէջ՝ Մշ. Ջղ. Ալշ. Վն. կոծ, Ալշ. կոձ, Ախց. Երև. Կր. Տփ. կօծ, Ննխ. Պլ. գօձ, Մրղ. կուծ, Ասլ. գէօ՝ձ, գէօ՝զ, Զթ. գիւձ.—կայ և Սեբ. քարգոձէլ, Պլ. քարգորձէլ, Ատն. (Թրքախօս հայոց բարբառով) քարգոձէլ էքմէք «քարկոծել».—r յաւելման համար հմմտ. յետին հայերէնի մէջ ալէկործումն «ալեկոծութիւն» Օգոստ. բաց. 12։

ՓՈԽ.—Վրաց. კოკოცება կոկոցեբա «ողբալ, կոծել». ծագում է *կոկոծ կրկնականից և պահում է միայն հայերէնի երրորդ նշանակութիւնը։—Չուբինով[2] 622 ևս համարում է հայերէնից փոխառեալ։

ԿՈԾԻԾ «ելունդ, կարծր խաղաւարտ» Բժշ. Բռ. սա. լեհ։

=Արդեօք նմանութիւնից առնելով կազմուած է կով-ծիծ ձևի՞ց, ինչպէս ունի Ասլանբէգի ենթաբարբառը, թէ՞ այս վերջինն է ժողովրդական ստուգաբանութեան արդիւնք։—Աճ.

ԳԻՌ.—Տփ. կըծիծ, Մշ. կօձիձ, Ողմ. կոծոծ, Պլ. Ռ. գօձիձ, Մկ. կածօծ, Զթ. Հճ. գիձիձ, Սվեդ. գձէձ, Սեբ. գօձիգ, Ննխ. գօձիդ, Ասլ. գէօվիւ ձիձ (<կովու ծիծ. բաղձայնի մօտ գէօվիւ ձիզ)։ Ալշ. Մշ. ունինք գ՛օնձօձ, որ նշանակում է մի տեսակ փուշ (տե՛ս կոծոծ), բայց նաև «կոծիծ, ելունդ»։ Այլուր կայ կոծոծ «ծառերի վրայ դուրս եկած ուռեցք»։—Հմշ. գուձա «կոծիծ»։

ՓՈԽ?—Չգիտեմ թէ ի՛նչ կապ ունին ուտ. մեծեծ «կոծիծ», վրաց. ხუწუწი խուծուծի «բշտիկ»։

ԿՈԾԻԿ «շորթանով կամ ձուով և կիրով ու բամբակով պատրաստուած մի տեսակ սոսինձ, որով կոտրուած ամանները են կպցնում». գործածուած չէ հին մատենագրութեան մէջ. բայց սրանից է կազմուած կոծկել «կպցնել, միացնել», որ ըստ ՀՀԲ մէկ անգամ ունի Սիրաք. իբ. 7 «Որ ուսուցանէ զմորոս, իբրու կծկէ ոք զխեցեղէն». (սրա տեղ Զոհրապեան հրատարակութիւնն ունի «Եւ որպէս զխեցի ոք կարկատէ, այսպէս է՝ և որ ուսուցանէ զմորոսն»)։ Նոյնը գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճծթ. «Պարտ է զի (ամանն) ողջ լինի և թէ կոտրած է, ամուր կոծկէ։... Այլ և պարտ է որ զհինգ զգայութիւնսն կոծկեն երկիւղիւն Աստուծոյ»։

ԳԻՌ.—Երև Տփ. կօծիկ, Շմ. կօծիգ, Ղրբ. կօ՛ծէգ, որից Ջղ. կոծկել, Երև. կօ՛ծկէլ, Տփ. կօծկիլ, Շմ. կօծիգիլ, Ղրբ. կօ՛զկէլ, Ագլ. կա՛զկիլ:

ՓՈԽ.—Վրաց. კოწიწი կոծիծի «նոյն կոծկիչ նիւթը», კოწიწება կոծիծեբա «կոծիկով կցել, միացնել», მიკოწიწება միկոծիծեբա «զօդել», შეკოწიწება շեկոծիծեբա «կըպցնել», ուտ. kocik «աման կոծկելու նիւթը»։

*ԿՈՄՈԽՈՒՐ, որ և կծոխուր, կծոխրի «ծոր, berberis vulgaris L բոյսը և պտուղը» (Տիրացուեան, Contributo § 198). Բժշ։

=Վրաց. კოწახური կոծախուրի. որ և კვაწარობი կվածարոխի նոյն նշ. փոխառութեան ապացոյց են նախ այն՝ որ բառը շատ ուշ է գործածուած մեր մատենագրութեան մէջ, և երկրորդ՝ որ այժմ էլ գտնւում է մի՛-միայն Կովկասեան գաւառականներում։ Աւելի հարազատ է երևում ծոր (տե՛ս այս բառը)։—Աճ.

ԳԻՒ.—Երև. կծօ՛խուր, Տփ. կօծա՛խուր, Ղրբ. կուծո՛ւխուր, կծէօ՛խուր, Ղզ. կծօ՛խօr, Գոր. կծօ՛խըռ, Ղրդ. կուծո՛ւխի։

ԿՈՄՈՄ «մի տեսակ փուշ, acantholimon echinus Bge.» (Տիրացուեան, Contributo § 346). Վանակ. ունին միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 1451։

ԳԻՒ.—Երև. կօ՛ծօծ. Ալշ. Մշ. գ՛օճձօձ. որանք նշանակում են «մի տեսակ փուշ, որ անցորդների հագուստին է կպչում». իսկ գօձիձ Խոտ. «Եղևնի և նման ծառերի պտուղը»։ Այս և կոծիծ բառի տակ եղած ձևերը կարո՞ղ են արդեօք իրար հետ միացնել կոծիծ և կոծոծ բառերը։

ԿՈԿ «հարթ, ողորկ» Ոսկ. գծ. Աղամ. 136. որից կոկել «ողորկել, հարթել» Փիլ. քհ. Առ որս. Սարգ. բ. պետ. ա, էջ 413. «զարդարել, պճնել» Տաթև. ձմ. լգ. կոկութիւն Ոսկիփ։ Երկու ընտիր վկայութիւն ունի Բարսւք գ. 12, 23 «Զտան փոշին՝ որ յերեսաց վերայ նստի, կոկել կորզելով (այսինքն՝ սրբել, հանել, վերցնել). Հանապազ զժանգն ի նոցանէ արու կարասօք կոկէ կորզէ և մաքրէ»։ Այսպէս դարձեալ Ոսկ. մ. գ. էջ 110 «Ոչ սպիտակ պարեգօտկունքդ զոր կոկեալ ողորկեալ ընդ անձն արկեալ փերևերտեալ շրջիք»։

Հինք. գոգ բառից։ Karst, Յուշարձան 430 թթր. oq, og, yog «լոսել»։

ԳԻՒ.—Ջղ. Սլմ. Վն. կոկ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. կօկ, Ալշ. Մշ. կոգ, Խրբ. Պլ. Սչ. գօգ, Ագլ. Մկ. Ոզմ. կուկ.—փաղաքշական ձևով՝ Ննխ. Պլ. Սեբ. գօգիգ.—ձայնաւորի փոփոխմամբ՝ Զթ. գիգ.—բայական ձևով Տփ. կօկիլ, Մշ. կօգել, Ռ. գօգէլ, Զթ. գիգիլ. (մի քանի գաւառականներում կոկել նշանակում է նաև «մածունը հարել»).—Նոր բառեր են կոկած, կոկիչ, կոկլիկ, կոկուճ, կոկուփլ, կոկլիկցնել, կոկիչfառ (>Ալշ կոկճfառ)։

ՓՈԽ.—Քրդ. kok «գեղեցիկ, սիրուն, կատարեալ». (սրա դէմ Justi, Dict. Kurde դնում է պրս. کوك كردن kūk kardan, որի ի՛նչ լինելը չի իմացւում.—ԳԴ չգիտէ այսպիսի ձև)։

*ԿՈԿԱՆ «մի տեսակ սալոր», որից կոկաճենի «նոյնի ծառը» Բժշ. (լտ. prunus spinosa L)։

=Պրս. کوکم kūkam կամ gūgam «սեաւ պտուղ ինչ լեռնային նման մանր շլորոյ». սրա հետ նոյն են չաղաթ. kükum (Բուխարայի բարբառ) «մի տեսակ խոշոր սալոր», արևել. թրք. کوکم kügem «մի տեսակ վայրի սալոր», թրք. kükem «կոկան», Խրիմի թթր. کوکن gügen (Будаговъ 2, 159) «վայրի սալոր», ավար. kukan «սալոր», հունգ. kökény «կոկան», քումուք. kokan «սալոր»։

ՆՀԲ յիշում է արդէն թրք. fիւfէմ ձևը։ Patrubány SA 1, 175 իրար է կցում հյ. հունգ. և թրք. ձևերը։

ԳԻՒ.—Լհ. Հունգ. Չն. գօգաճ, Ննխ. գօգամ, Ղրբ. գէօ՛գ՛ոմ, Ատ. գէգէմ։

Կոկաճ «քար, խիճ». առանձին չէ գործածուած հին մատենագրութեան մէջ (պահուած է միայն արդի գաւառականներում), բայց սրանից կայ կոկճուտ «քարոտ, աւազոտ» Վստկ. 62, 176։

=Կազմուած է կոկ «հարթ, ողորկ» արմատից, ինչպէս ունինք գու. կոկիչ, Ալշ. կոկիճ, կոկճfառ «ձուաձև ողորկ քար, որով հողէ ամանները են կոկում յղկում»։—Աճ.

ԳԻՒ.—Կոկաճ Ակն. Արբ. Խրբ. «ափի մեծութեամբ կլոր քար» Մշկ. Ք. «թոնիր շինելու յատուկ յղկ քար». հմմտ. նաև կոկաճ Մշ. «մի տեսակ փայտ կամ թաց շոր՝ որով ամանները են կոկում», fառկոկաճ Սեբ. «շատ խակ և պինդ (պտուղ)»։

ԿՈԿՈՋ «մեծամիտ, հպարտ». առանձին չէ գործածուած. բայց սրանից են ածանցուած

կոկոզաբան *«մեծաբան, գոռոզ գոռոզ խօսող» Վրդն. պտմ.* կոկոզաբանել *Արծր.* կոկոզավիզ *«հպարտ» Անյ. հց. իմ. Արծր.* կոկոզանք *Մագ.* կոկոզումն *Կեչառ. աղէքս.* կոկոզանալ, կոկոզիլ *«մարգարէի պէս խօսիլ» Փիլ. լին. տես. լիւս. 162. Մագ. որի դէմ ՓԲ ունի* կոպոզանալ *ձևը։*

*=Կրկնուած է *կոզ անծանօթ պարզ արմատից։*

> *ՆՀԲ լծ.* կիւս, գուշակ, գոռոզ *և թրք.* գօզօզ *«աղքատ հպարտ» (նշանակում է միայն «փող չունեցող, անկուտի»)։ Հիւնք.* կակազ *բառից։ Աճառ. ՀԱ 1909, 159 լծորդ է դնում* խոխոզ *«ահաւոր, խրոխտ» բառին. (այսպէս և ՆՀԲ՝* խոխոզ *բառի տակ)։*

ԳԻՌ.—Հմմտ. կոկոզ *Այն. «գոռոզ»։*

*ԿՈԿՈՄԵՂՈՆ *«մի տեսակ սալոր». ունի միայն ԱԲ. նոյնը* կոկէմէղոն *ձևով՝ Բառ. երեմ. յաւել. 568։*

=Յն. κοκκύμηλον *«մի տեսակ սալոր»։ Յունարէն բառը առհասարակ մեկնում են* κόκκυξ *«կկու» և* μῆλον *«խնձոր» բառերից, իբր «կկուախնձոր», բայց* Boisacq 483 *աւելի լաւ է համարում դնել* kókkos *«կուտ, կորիզ» բառից։*

> *ԱԲ դնում է բառս յն։*

ԿՈԿՈՆ, ի, ի-ա, ո *հլ. «ծաղկի կոճակ» Փիլ. լիւս. Նիւս. երգ. Գնձ. «ուռած՝ դուրս ցցուած (աչք)» Տաթև. ձմ. կզ. որից* ոսկեկոկոն *Մագ.* կոկոնել *(նոր բառ). գրուած է* կոնգոմ *Մխ. բժշ. 43,* կոնկոմ *Մխ. բժշ. 21։*

=Կրկնուած է անշուշտ *կոն *պարզական արմատից,—Աճ.*

> *Հիւնք. յն.* κόκκος *(հյց.* κόκκον*) «պըտուղի, յատկապէս նռան հատ»։ Զօրպաճեան, Բազմ. 1908, 359 պրս.* غنچه γonča *(արմատը **γon-*) «կոկոն»։ Պատահական նմանութիւն ունի ֆինն.* kukka *«ծաղիկ»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. կօգոն, *Հճ.* գօգօն, *Մկ.* կուկուն, *Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Տփ.* կօկօմ *(որից էլ Տփ.* կուս ու կօկօմ*), Ղրբ. Մրղ. Սլմ.* կուկում, *Խրբ.* գօնգօն, *Հմշ.* գուգուց:

ՓՈԽ.—Վրաց. կոկոբի კოკობი *«ծաղկի կոկոն». կա՞յ նաև* կոկոնա კოკონა *համանիշ ձևը։*

ԿՈԿՈՌ *«ջրային նունուֆար, լտ.* nymphaea*» Բժշ. որից* կոկոռնիկ *«երիցուկ ծաղիկը,* chamarmelun decipiens Boiss.*» (ըստ Տիրացուեան,* Contributo *§ 543) ՀԲուս § 1457. առաջինը ասում է նաև* կոկոն՝ *անդ՝ յաւել։ Նոյն են նաև* կոկոռոշ *(այլ ձ.* ֆոֆոռոջ, կօկոօշ, սֆօռնօշ*) «նունուֆար» Բժշ. «մի ուրիշ տեսակ ծաղիկ» Սալաձ.* կոկոռշ *«մի տեսակ հաղարջ, ծոր,* ribes*» ՀԲուս. § 1459 (տե՛ս և Նորայր ՀԱ 1923, 343)։*

*ԳԻՌ.—*Կոկոռշ *Ղք. «փշոտ հաղարջ»։*

ՓՈԽ?—Վրաց. კოკორი կոկորի, კოკური կոկուրի *«կոկոն, ընձիւղ, ծիլ», Թուշ.* կոկրի *«կոկոն»։*

ԿՈԿՈՎ *«փքացուռոյց խօսքեր, մեծաբանութիւն». կայ միայն* կոկովանք *ձևով՝ Ոսկ. Ճառք 139, Նիւս. կազմ. պրպմ. որից* կոկովտել *«ճոխաբանել, մեծաբանել» Բառ. երեմ. էջ 166 և ՀՀԲ։*

ԿՈԿՈՎ *«ամորձիք, ձուանք». կայ միայն յգ.* կոկովանք *«ամորձիքներ» ձևով՝ լծ. Նիւս. նոյն է և ռմկ.* կօկլվին *«ամորձիքները» Բար. 161 լս։*

> *ՆՀԲ լծ. իտալ.* coglioni *«ամորձիք», որ շատ պատահական նմանութիւն միայն ունի։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գօգօվ *«ամորձիք». սրա հետ նոյն է համանիշ Ննխ.* գօգօ, *որ այլուր ունի տարբեր նշանակութիւններ. ինչ. Ակն. «ձու», Սվ. «մրգեղէն, պտուղ», Ակն. «ընկոյզ», Տփ. «պանիր», Խրբ. «կլոր, գնտաձև». բոլորի նախնականը ներկայացնում է վերջին նշանակութիւնը։—Սրա համար հմմտ. նաև* կակալ *Կր. «ընկոյզ» և* կակալա *«ամորձիք» Կր. «ոչխարի, ուղտի, այծի աղք» Կս.,* պլոր *«ամորձիք» (բայց բուն նշանակութիւնը «կլորիկ»)։*

+ԿՈԿՈՐԴ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ և ՋԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «ըմբանին կից մսոտ պարկը,* gosier, *գերմ.* Gurgel, *կամ խըռչակ,* larynx*» (ըստ քննութեան Մ(էնէվիշեան) ի, ՀԱ 1887, 41) ՍԳր. Վեցօր. 89, որից* կոկորդել *«կոկորդից ձայն հանել» Նոնն.*

կոկորդալի *Ոսկ. խչ.* կոկորդալիր *Լաստ.* կոկորդախոս *Խոր.* կոկորդակիր *«կոկորդային, խառնաձայն (լեզու)» Ոսկ. բ. տիմ. 208 (չունի ՆՀԲ).* կոկորդակոփ *Մագ. Թղ. 132,* կոկորդային *(Նոր բառ)։*

=Բնիկ Հայ բառ. կրկնուած է կոր- *արմատից, որ ձայնդարձն է՝* կեր *«ուտել» արմատի. ծագում են Հնխ.* gʷer-, gʷor- *«կուլ տալ» արմատից. սրա վրայ ընդարձակ տես վերը՝* կեր *բառի տակ։ Ցեղակիցներից* կոր *ձևին ամէնից աւելի մօտիկ են յն.* βορά *«կեր, ճարակ անասնոց»,* βορός *«որկրամոլ», լտ.* voro *«կուլ տալ». մեր բառին նման կրկնուած է յն.* βε-βρ-ω-θω *«ուտել, լափել, ճարակել»։ Հնխ. նոյն արմատից են ծագում նաև* կոկորդ *բառին համանիշ հետևեալ ցեղակիցները. սանս.* गर्गर gárgara-, *յն.* βάραθρον, *լտ.* gurgulio, *հրզ.* querka, *հոլ.* grŭlo, *ռուս.* горло, *սերբ.* g"rlo, *լեհ.* gardlo, *հպրուս.* gurcle, *լիթ.* gerklē *են, և* t *տառաճնականի յաւելմամբ՝ հոլ.* gŭdtani, *ռուս.* гортань, *ուկր.* hortan', *չեխ.* hrtan *«կոկորդ»* (Walde 858, Boisacq 126, Berneker 369, 372, Pokorny *1, 683,* Ernout-Meillet *419)։ Տե՛ս նաև հյ.* որկոր*։—Հիւբշ. 460։*

Schröder, Thesaur. *45 փոխառեալ ասոր.* ܓܓܪ ggr *ձևից (?)։* Lag. Urgesch. 253 *կցում է ասոր.* ܓܓܪܬܐ gagarṭa *բառին, որ փոխառեալ է դնում հնդևրոպական մի լեզուից. (բայց կայ նաև եբր.* גרגרות gargərōt, *երկուսն էլ «վիզ, կոկորդ»). յիշում է նաև հոլ.* grŭtanŭ, *իբր* gar *արմատից։ Նոյն,* Arm. Stud. § 1171 *մերժելով այս՝ հայը դնում է* *կորկորդ *ձևից, ուստի և ո՛չ* gar *արմատից։ Տէրվ.* Altarm. *9 և Նախալ. 13, 78* gar *«կուլ տալ» արմատից՝ վերը յիշուած համանիշների հետ. նախաձայնի անկումով ձևացել է* որկոր. *հայերէնից փոխառեալ է ասորին։ Նոյն, Երկրագունտ 1883, 170 մեկնում է* կոկ-որդ, *բայց շատ խնդրական է գտնում։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 35 վերի ձևով։ Հիւբ.* կոկորդիլոս *բառից։ Մառ* ЗВО XIX, *0155 հյ.* կիրճ *բառի հետ (համա. Թրք.* soγaz *«կոկորդ և կիրճ»)՝ յաբեթական* ղրջ *արմատից. համա. վրաց.* ղ'որղ'ի, *գուր.* ղորղա, *լազ.* ղիրղինճի, *վրաց.* ղրոճնի, *խմեր.* ղորղինղի. *գուր.* ղրոճոի, *բոլորն էլ «կոկորդ». իսկ վրաց.* ղարղաճոո, *գուր. խմեր.* խարխա *«որկոր»։* Karst, *Յուշարձան 415 մոնղոլ.* xogolai, *բուրեաթ.* xoloi, kōle, *քալմուք.* xol, *Թունգուզ.* kongolo *«կոկորդ»։*

*ԿՈԿՈՐԴԻԼՈՍ, ի *հլ. «նհանգ, տիտեռն» Եւս. քր. որ և* կոկորդիլոս *Վեցօր. 138, Փիլ. Խոր. աշխ. Լմբ. իմ. աղ.* կոկորդիլ *Խոր. աշխ.* կոկորդեղոս *Վրք. հց. Ա. 29. Յայսմ.* կրոկոդիլոս *Մահ Երեմ. Լմբ. իմ.* կոոկոդիլոս *Նիւս. բն.* կրոկոտիղոս *Նոնն. 13.* կոկորդելոս, կրոկոդիդոս *ՑՀ. իմ. պաւ. Բար. 169.* կորկոդիս *Բար. 169.* կրոկորդիլոս *Վրդն. ել. որոնցից ճշտագոյնն է* կրոկոդիղոս. *արդի գրականի մէջ ընդունուած է* կոկորդիլոս*։—Ըստ Գաղիան. և Վստկ. նշանակում է նաև «մեծ մողէս», իբր յն.* κροκόδειλ χερσαῖος, *Նոնն. 20* ցամաքային կոկորդիլոս *«մողէս», որի համեմատ էլ Տաթև. հրց. 511 «Մողէզն և կոկորդիլոսն՝ որ քարթոշ աւեն»։*

= Յն. κροκόδιλος, *որ և* κροκόδειλος, κοκόρδειλος, κορκόδιλος, κρεκόδειλος *են. նշանակում է «մողէս» և յատկապէս «Նեղոսի մեծ մողէսը, որ է կոկորդիլոս». ըստ ոմանց ծագում է* *κροκόδειρος *ձևից (*κρόκος *«քրքում» և* δέρω *«մաշկել») և բուն նշանակում է «դեղնամորթ»* (Bailly, Dict. gr-fr. *1910, էջ 1138'''). բայց ճշտագոյնն էլ* *κροκό-δ(ρ)ιλος *«քարերի որդ» (կազմուած* κρόκη *«խիճ»+* δρῖλος *«որդ» բառերից), ըստ որում մողէսը սիրում է տաքանալ յիղկ քարերի վրայ։ Նման կազմութիւն ունի նաև սանս.* kr̥kalāsa- *«մողէս»,* çarkara- *«խիճ»+* ās-ē *«նստել» բառերից* (Boisacq *520)։ Յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուած է շատ լեզուների մէջ. ինչ. լտ.* crocodilus, *ֆրանս.* crocodile, *իտալ.* coccodrille, *մրզ.* kokodrille, *գերմ.* Krokodil, *հոլ.* korkodilŭ, *ասոր.* ܩܘܪܕܝܠܘܣ qordīlōs,

վրայ. կոռկոռկոլ կոռկոդիլս, կոռկոդի-
նոս կոռկոդինոս «կոկորդիլոս» են։—Հիւբշ.
538։

ԿՈՂՈՒՈՇ տե՛ս Կոկոռ։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՈԿՏԱՒԻՈՍ «անյաղթելի». ունի միայն *Բառ. երեմ. էջ 166, որ և էջ 184 դնում է* ճոկտաւիոս։

=*Կարծեմ Հռովմայեցոց* Octavius *կամ* Octavianus *(Օգոստոս) կայսեր անունից է։—Աճ.*

*ԿՈՀԱԿ, ի-ա հլ. *(գրուած նաև* կոխակ*) «մեծ ալիք» ՅՀ. կթ. Նար. Սարգ. Յս. որդի. «լեռնակ, բլուր» ՅՀ. կթ. 391. Արծր. էջ 254. Կղնկտ. Օրբել. արդի գրականի մէջ ընդու- նուած է միայն առաջին նշանակութեամբ, ինչպէս են նաև գրաբարի բոլոր ածանցեալ ձևերը.* կոճակալիր *Արծր.* կոճակուէտ *Մագ.* կոճակումն *Անան. եկեղ.* կոճակաճք *Լմբ. իմ.* յոգնակոճակ *Սկևռ. աղ.* բազմակոճակ *Նար. Լմբ. ժղ. Ճառընտ.*

=*ՊՀլ.* *kōhak *«լեռ. 2. ալիք» բառից։ Սրա արմատականն է հպրս.* 𐎣𐎠𐎢𐎳 kaufa-, *զնդ.* kaofa-, *պլհ.* کوف kōf, *պազենդ.* kōh *և պրս.* کوه kōh, *որոնք բոլոր նշանակում են «լեռ». (ծագում են հնխ.* qeu-p *ձևից, որ տե՛ս* Pokorny *1, 372)։ Բառիս վրայ աւելա- նալով* -ak *մասնիկը՝ ձևացել է պհլ.* kōfak, *որի «լեռնակ և ալիք» նշանակութիւնները աւան- դուած չեն և կայ միայն «թամբ» նշանա- կութեամբ։ Այնուհետև պհլ.* kōfak *դարձել է* *kōhak. *այս յետին պհլ. ձևից փոխառեալ է հյ.* կոճակ *և նրա ժառանգներն են պրս.* کوهه kōha *«թամբի բարձր մասը, կեն- դանիների՝ յատկապէս ուղտի սապատը, ծո- վի մեծ ալիք»,* کوهك kōhak *«լեռնակ»* (Horn *§ 875)։—Հիւբշ. 173։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, էջ 672 բ (սակայն ցանկի մէջ մոռացել է նշանակել)։ ՆՀԲ լծ. գաճ *«դար»։* Lag. Gesam. Abhd. *62 պրս.* kōha *«լեռ» բառից ձևաւորուած է դնում. (ծանօթ չէ հայերէնի «լեռնակ» և պարս- կերէնի «ալիք» նշանակութեանց)։ Տէրվ. Մասիս 1882 փետր. 27 և Հիւնք. պրս.* բիճէ։

+ԿՈՂ, ի հլ. *(Բ. թագ. ժգ. 13 կայ* կո- ղաց. *յետնաբար ո հլ. կայ նաև Եզեկ. լգ. 21* կողամբք, *Զքր. կթ.* կողունս, *որոնք են- թադրում են* *կողն *ուղղականը) «կուշտը, սնակուշտ» ՍԳր. «մի տեղի կամ մի բանի մօտը, քովը, լեռան լանջը են» Բ. թագ. ժգ. 13. Ա. մակ. ժգ. 29. Բուզ. ը. 18. «ան- կեան մի կողմը» Եւկլիդ. «կին, ամուսին, կողակից» Եփր. դտ. Վրդ. պտմ. էջ 90. որից* զառիկող, զառիկողեալ *«շեղ, զառիվայր» Պիտ. Նիւս.* ի կողի *«կռացած, մինչև կողը կախուած (լուացուելու ժամանակ)» Բուզ. 132.* կողաքակ *«կուսակցութիւնից բաժա- նուած» Բուզ.* կողակից *«ամուսինը, կինը» (այսպիսի կազմութեամբ է նաև պրս.* همپهلو hampahlū *համանիշը) Վրք. հց. (որի երկ- րորդ ձևն է* կողարաղ՝ բաղ *«կից» բառից՝ Անյ. քեր. Երզն. նչ.).* կողաճերձ *Նար.* կո- ղաճոս *Շար. Սարգ.* կողամայր *«մի տեսակ ձուկ» Վրդն. ծն.* ճառստակող *Փիլ. Պիտ.* մի- ջակող *Նիւս. բն.* պատկողաճոց *«նաւի ներ- քին կողափայտերը» Ոսկ. կողոս.* կողեղ *«ուժով կողեր ունեցող» (նորագիւտ բառ) Տաթև. ամ. 196. Հարց. 276.* կողոսկր, կո- ղիկ *(նոր բառեր)։—*Կողն *հնագոյն ձևից պահուած է՝ բացի գրծ.* կողամբք *և հյց.* կո- ղունս *ձևերից, նաև սեռ.* *կողին, *որից կազ- մուած են՝* կողինաւոր *«կողը գրահապատ» Ոսկ. մ. գ. էջ 66 (Հացունի, Պատմ. տարա- զին 154 արմատը դնում է* կողէնք, *իբր յն.* κόλλησις *«զօդ, կապ», և համարում է «մի տեսակ զրահ»).* անկողին *(որ և գրուած է* ընկողին, ընգողին, անգողին*) «պառկելու տեղ» ՍԳր. և բայաձև* ընկողնիլ *«պառկիլ» Ոսկ. եբր. որ և* կողնիլ *«պառկիլ» ԱԲ. (ի- մաստի զարգացման համար հմմտ.* ի կող լինել *(>Շտ.* կողլել*) «պառկիլ, ընկողմա- նիլ» ԱԲ. և* կողմն *բառից՝* ընկողմանիլ *«պառկիլ» Փիլ. (երկուսը կողք կողքի գոր- ծածուած ունի Բուզ. դ. 10. «Եւ ինքն ի նիստ եղեալ անկողնին, կամէր լինել ի կողմն»)։* Անկողին *բառից է* գետնանկողին *«գետինը փռուած անկողին» Եղիշ. է. էջ 97։—Նոյն արմատից* -մն *մասնիկով կազմուած է* կողմն *(հմմտ.* ջեր *և* ջերմն*), որի վրայ տե՛ս վարը՝ առանձին։*

=Բնիկ հայ բառ, որի նախաձևն է հնխ. gol-. ցեղակիցներից ունինք միայն Թոխար. kalymi «կողմ» համանիշը։

Bóttich. Arica 73, 181 սանս. kulya «ոսկոր»։ Եազըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 կողf և կողr կցում է սանս. valka, valkala բառերի հետ։ Մառ ЗВО 5, 317 զնդ. karana, պհլ. և պրս. kanār «եզերք»։ Հինք. կողմն բառից։ Bugge KZ 32, 10 համեմատում է կապադովկ. κάχε «կող» բառի հետ։ Seheftelowitz BB 28, 303 հ. անգլ. heal «անկիւն», սերբ. klánac «կիրճ» են։ Patrubány ՀԱ 1908, 153 հնխ. gol- «պառկիլ» արմատից. համմտ. յն. γωλεός, լիթ. gũlis «որջ»։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 397 կող, անկողին և գւռ. կողինf կըցում է գալլ. cilcet, արմօր. golched, իռլ. colcait, լտ. culcita «պաստառ» բառերին։ Petersson LUÅ 1915, 35 (չեմ տեսած) լտ. vola «բուռ», հյ. կալում, յն. γύαλον «փոս» են բառերի հետ (տե՛ս Pokorny 1, 640)։ Ուղիղ մեկնութիւնը տւաւ Meillet MSL 17, 294 (ծանօթ.)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Վն. կող, Սլմ. կող, կոխf, Հճ. գող, Ախց. Կր. կօղ, Խրբ. գօղ, Սչ. գօղ, գօխf, Գոր. Ղրբ. կօխf, Երև. Շմ. կօխկ, Պլ. գօխգ, Սեբ. գէօղ, Ասլ. գէօ՝ղf, Մկ. Ոզմ. կուղ, Ագլ. Տփ. կուխկ, Զթ. գիւղ.— Նոր բառեր են առիկող կամ առկող, կողաշար, կողախառն, կողել, կողայrեաց, կողինայ, կողկուշտ, կողfալեղ, կողfահան, կողfանաղ, կողfապինդ, կողfափայտ, կողfափիչ, կողանոց։—Իսկ անկողին և կողմն բառերի գաւառական ձևերը տե՛ս նոյն բառերի տակ։

ՓՈԽ.—Karolides, Γλ. συγκρ. 88 կապադովկ. κάχε «կող, չորս կողմը» բառի հետ կցում է հյ. կող, կողմ. սակայն ձայնաւորի տարբերութիւնը կասկածելի է դարձնում այս համեմատութիւնը։

ԿՈՂԱՄԻՏՍ տե՛ս Կաղամբր։

ԿՈՂԻԱՆԴՐՈՆ, տե՛ս Կոռիանդրոն։

ԿՈՂԻՆՋ (կամ կողղինչ) «խղունջ», ունին միայն ՀՀԲ, ՓԲ և ԱԲ (վերջինը խղունչ բառի տակ՝ իբրև գաւառական ձև). Նորայր (Բառ. ֆր. limace ձևի տակ) յիշում է միջ. հայ. կոխլանչ<կողլանչ, կողինչ:

Աճառ. ՀԱ 1909, 160 խ և կ ձայների լծորդութեան օրէնքով միացնում է խղունջն բառի հետ, որ տե՛ս։

ԳԻՌ.—Կմշ. գօղլէգ, Բբ. գօղլէգ, fօխլէգ

ԿՈՂԿՈՂԻԼ «ողորմ և ցաւագին աչքերով նայիլ, լալ, հեծել, ողիկ ողիկ գալ» Յոբ. ե. 4. Առակ. ժդ. 19. որից կողկողանալ Գր. տղ. կողկողագին Ա. Թագ. բ. 3. Փարպ. կողկողալի Շնորհ. եղես. կողկողաձայն Եփր. աղ. 245. Ոսկիփ. կողկողանf Մանդ. կողկողեցուցանել Յոբ. լա. 16. կողկողումն Վրդն. պտմ։

=Կրկնուած է պարզական *կող արմատից, որի մասին տե՛ս տակը գւռ։

ՆՀԲ Թերևս կող կամ ողն բառից։ Տէրվիշ. տե՛ս ծաղr բառի տակ։ Patrubány, Բանաս. 1903, 117 հնխ. kola «զարնել» արմատից. համմտ. լիթ. kálti, ռուս. kolóti, յն. κλαστός «զարնել, ծակել կամ հարկանել»։ Տե՛ս նաև Brugmann, Grundr. II 30, 196։

ԳԻՌ.—Զթ. փօղալ «վրան լալ, ողբալ». ծագում է հին կողալ ձևից և ներկայացնում է կողկողալ բայի պարզականը, որ հին գրականութեան մէջ աւանդուած չէ։

ԿՈՂԿՈՂԻԹ «կզակ, կլափ» Նիս. կաղմ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Բառ. երեմ. էջ 166 մեկնում է «ի ստորոտ յորովայն տեղի է գոգաձև»։

+**ԿՈՂՄՆ**, ն հլ. (-ման, -մանք, -մանց) «կողմ, գաւառ, երկիր, կող, կողքին, եզերքը» ՍԳր. Եփր. ծն. Սեբեր. Եւս. քր. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. **կողման**- հնագոյն ձևն է, որից կողմանոց «շէնքի կողմնական մասը» ՍԳր. կողմանիլ «պառկիլ» Ես. կե. 4. Ոսկ. մտթ. էջ 133. Տիմոթ. կուղ, էջ 218, 227, 235 (համմտ. ի կողմն լինել կամ անկանիլ «պառկիլ» Բուզ. դ. 10 և ննջել ի կողմն «պառկիլ» Եզեկ. դ. 9). կողմանեցուցանել Դ. Թագ. դ. 32. ընկողմանիլ Փիլ. ընկողմանեցուցանել Բ. մն. ժգ. 14. միակողմանի Մտթ. ժե. 30, 31. Ոսկ. ես. են։—**Կողմն**, միջին շրջանի ձևն է, որից

կողմնիլ «պառկիլ» էր ընդ եղբ. 51, «մէկ կողմ ծռուիլ», յետս կողմնիլ «յետ քաշուիլ» Պտրգ. 577. կողմնապահ Բ. մակ. ժբ. 32, կողմնակի Կոչ. կողմնափակ Ագաթ. կողմնեցուցանել Դ. Թագ. դ. 21, Բարուք. գ. 26. ընկողմնեցուցանել Կանոն. կողմնակալ Խոր. կողմնառիլ «մէկ կողմը ամբողջ բռնուիլ՝ գօսանալ» Եփր. վկ. արև. 3. կողմնացոյց, անկողմնակալ, անկողմնապահ (նոր բառ).— միակ ձևն է՝ որ կարող է գտնուիլ բառավերջին. ինչպ. լեռնակողմն ՍԳր. միակողմն Մծբ. արևելակողմն Եզեկ. խբ. 1, 2. Եւ. քր. ճարաւակողմն Վեցօր. լերդակողմն Առակ. է. 23. լանջակողմն Փարպ. ծովակողմն ՍԳր. դաշտակողմն Յուդթ. ժե. 3. Եփր. ծն. գաւառակողմն Բուզ. խոնարհակողմն Եփր. յես ես։ (Այստեղ է պատկանում նաև կողման տալ նորագիւտ ոճը, որ մէկ ագամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 21 «Իսկ Անդոկայ 1700 արամբք ընտրելովք, ժիր և քաջ տաճիկ նժուգօք զինքն կողման տուեալ, և ապա զզօրսն ասա և անդ նկանախոր դաւաճանութեամբ թաքուցեալ շուրջ զարքայանիստ շահաստանաւն Տիսբոնիւ»։ Ոճիս իմաստը երևան է գալիս Կղնկտ. Բ. ա. գլխից, որ նոյնպէս ունի Անդոկ Սիւնու պատմութիւնը և համապատասխան տեղում գրում է. «Իսկ Անդոկայ չար խորհեալ անձին և աշխարհի իւրում՝ խրամ հատանէր տանն արքունի դաւաճանել զօրօքն իւրովք՝ 1700 արամբք, ժիր և քաջազնաց երիվարօք հասանէր ի քաղաքն Տիզբոն և զօրսն թագուցանէր արտաքոյ քաղաքին»։ Այստեղ կողման տուեալ ձևի դէմ իբրև համապատասխան գալիս է խրամ հատանել, որով նրա իմաստը կլինի «ապստամբիլ, բանակից ինքնագլուխ կերպով բաժանուիլ հեռանալ»։ Ճիշտ այս իմաստով է գործածուած նաև նոյնարմատ կողմնիլ բառը՝ Թովմա Արծրունու Պատմութեան մէջ, մէկ անգամ. «Սիրտք իւրեանց հեռացեալ մեկուսի են յինէն և կողմնեալf ի սիրոյ աստուածութեանն» (Հրատ. Պատկ. էջ 157)։—**Կողմ.** Հայերէնի նոր շրջանի ձևն է, որից կողմակալ Բուզ. դ. 51, կողմիլ «պառկիլ» ԱԲ. կողմապահ Պտմ. աղէքս. երկակողմ Խոր. արծր. ձախակողմեան Փարպ. աջակողմեան Վրք. հց։

=Կազմուած է կող արմատից՝ -մն մասնիկով, հմմտ. ջեր և ջերմն, սերիլ և սերմն. մինչև այսօր էլ Նոր-Ջուղայի բարբառում կող գործածւում է թէ՛ «կող» և թէ «կողմ» նշանակութեամբ. ինչ. Կողս ցաւում ա. էն կողից յեկավ: Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ֆրանս. côte «կողքը, կող», côté «կողմ», արաբ. جانب ǰānib «կող» և «կողմ»։—Հիւբշ. 422։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ (կող բառի տակ). Justi, Dict. Kurde 351 կցում է քրդ. kulimek «ազդր», որ բնաւ կապ չունի։ Ուղիղ է մեկնում նաև Bugge IF, 1, 442։ Հիւնք. ճողմ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի թրք. قول qol «թև, կողմ»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. կողմ, Երև. Կր. կօղմ, Սչ. Տիգ. գօղմ, Խրբ. գօղմ (ասւում է օր. կողմը փոխել «հիւանդի՝ մի կողմից միւսը դառնալը անկողնում), Ոզմ. կուղմ, Տփ. տե՛ս կոյս բառի տակ.—Նո՞յն է արդեօք Ագլ. չուrf կումունը «չորս կողմը», ղ ձայնի կըրճատմամբ՝ Բ գօմ «կողմ, 2. կող, կողքը»։

*ԿՈՂՈԲ, ի-ա հլ. «անթև կարճ զգեստ» Եղիշ. միանձ. 159. Վրք. հց. Ա. 162, Բ. 223. Վրք. սեղբ. 701—702 (յգ. գրծ. կողոբաւf). ասւում է նաև կողովբիոնայ, կողոբիոնայ Վրք. հց. Ա. 232։—Գործածուած է «գլխարկ» իմաստով և կոլոփ ձևով՝ Դրնղ. 250 «Մարկոսն զկոլոփն ի գետինն եղարկ և զմօրուսն ճողեաց»։

=Յն. κολόβον, κολοβή «անթև ու կարճ ներքնազգեստ». ծագում է κολοβόω «կըրճատել, կարճացնել» բայից. յունարէնից են փոխառեալ նաև լտ. colobium, իտալ. colobo, ֆր. colobe, ասոր. ܩܘܠܘܒܐ qolobia? (Brockelm. Lex. syr. 322 բ), բոլորն էլ «կրօնաւորի կարճ զգեստ» նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 359։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՈՂՈՄԵԼ «կարծիքով գտնել, գուշակել, կռահել, ենթադրել» Գէ. Խս. Վրդն. ծն. Մխ. բժշ. էջ 134։

ԿՈՂՈՊՈՒՏ, ո, ի հլ. «Թալան, յափշտակուած և աւար առնուած բաները» Ա. մակ. դ. 23, ժ. 27. Եփր. ել. էջ 154 և նրն. Եւս. պատմ. Եւագր. «մեռելի թողած իրերը» Կանոն. «կողոպտուած, թափուր» Բ. մակ. թ. 16. Ագաթ. որից կողոպտել «յափշտակել, աւարել» ՍԳր. Վեցօր. Փարպ. «դիակը քայքայուել, փտել» (այս իմաստը չունի ՆՀԲ) Բուզ. 49, 184 (Նեխեցան մարմինք նոցա և կողոպտեցան և յաղկեցան, քակեցան, լուծան. Մինչև կողոպտեցաւ ամենայն մարմինք դոցա). կողոպտիչ Եզեկ. լթ. 10. Ոսկ. Եւ. կողոպտած Եւ. խթ. 24. դիակողոպուտ Եւս. պատմ. դիւրակողոպուտ Ոսկ. յհ. բ. 7. դժուարակողոպուտ Ոսկ. յհ. բ. 7. զանձակողոպուտ Ոսկ. յհ. թ. 12 ևն։

ՆՀԲ լծ. յն. κλέπτον, σκυλεύω «կողոպտել», թրք. fելէփիր «շատ էժան գնուած բան», հյ. կապուտ, լտ. captum: Pictet 2, 47 կով բառից է կարծում: Տէրվ. Altarm. 105 նոյն ընդ ճողոպրել և սանս. ud-grabh: Müller, Arm. VI և Bugge KZ 32, 63 յն. κλοπή, κλέπτω, լատ. clepo «ծածուկ գողանալ», գոթ. hlifa, hliftus, հպրուս. au-klipts «փոխ տալ» բառերին ցեղակից։ (Մերժում է Pedersen KZ 39, 378, որի հետ համաձայն է նաև Walde 169)։ Հիւնք. յն. κλέπτω Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397 կեղ, կեղեքել և ծոյլ բառերի հետ՝ իռլ. col, գալլ. cwl, հբրըտ. caul «մեղք, յանցանք»։

ԳԻՒ.—Կր. կօղօպուտ. Սլմ. կ'ողըպուտ, Բլ. կօղօբուդ, Մկ. կուղըպիտ, Եւդ. Տփ. կօղօպուտ, Խրբ. գօղօբուդ՝, Ջթ. գօղօբույդ, գօղօբուդ կամ գուղբույդ, գուղբուդ, Մշ. կօղօվուդ՝, բոլորն էլ նշանակում են «մեռելի թողած զգեստները՝ որոնք քահանային են տրւում»։

*ԿՈՂՈՍՈՍ, որ և կողոս, սխալ գրուած՝ կողոսոն, կողոն «հսկայ արձան» Եւս. քր Բ. 234, 292, 246։

=Յն. κολοσσός, որից նաև լտ. colossus «հսկայ արձան»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Սխալագրութեան մասին տե՛ս Վարդանեան, Բառաք. դիտ. Գ. էջ 78։

*ԿՈՂՈՎ, ո հլ. «ճիւղերից հիւսած քաղլակ» Դ. թագ. ժ. 17, Երեմ. իդ. 1, 2. Փիլ. ել. «խմորի փոքր գնդիկ» Մագ. թղ. 157. նոյնը նաև կողոփ Օր. իզ. 2, 4. Կղնկտ. հրաշ. էմ. էջ 73. Օրբել. հրաշ. էմ. էջ 32. կողոբ Օրբել. էջ 193։

=Ասորական անծանօթ մի բարբառից փոխառեալ. հմմտ. եբր. כלוב kəluw «պտուղի կողով. 2. Թռչունի վանդակ» (երկուսի ընդհանուր գաղափարն է «հիւսել, հիւսուածք»), նեբր. כליבה kəlība «կողով», ասոր. ܟܘܠܒܫܐ kulbāšā, եթովպ. ከረቦ karabō «կողով», արաբ. قلف qilf «կողով, զամբիւղ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 829). խպտ. ǧlêb «ցուկակապ», նասոր. ܟܘܠܒ kulb «կուժ»։ Սեմականներից է փոխառեալ յետնաբար նաև յն. κλωβός, κλουβός, κλοβός «թռչունի վանդակ» (Boisacq 473):—Աճ.

Նախ Ալիշան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 116 համեմատեց եբր. fէլուվ բառի հետ։ ՆՀԲ վրաց. կոլոփի: Տէրվ. Altarm. 18 լտ. corbis «կողով», բայց 106 գրաւել բառի հետ՝ սանս. grha. Bittner WZKM 15, 410 լտ. corbis «կողով»? Հիւնք. յն. κάλαθος «կողով» բառից։ Scheftelowitz BB 28 (1904), 152 յն. κόλπος «ծոց», գոթ. hwilftri «դագաղ», իսկ էջ 308 հհիւս. kolla «պտուկ», kollr «գլուխ», հսլ. glava «գլուխ» ևն։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 գալլ. cawell, կորն. cawal, հբրըտ. cauell, սքոտ. cawl, caul «կողով», յն. καυλός, լտ. caulis «ցօղուն»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Բլ. Մկ. Մշ. Ոզմ. Վն. կօղօվ. Տիգ. գօվօղ, Սլմ. կողող:

ՓՈԽ.—Վրաց. კოლოფი կոլոփի «կողով, արկղիկ, տուփ (ծխախոտի են)», որից յետ է առնուած Տփ. կօ՛լօփ:

ԿՈՂՈՒՏԻԼ «լքանիլ». ունի միայն ՓԲ յաւել. անստոյգ բառ։

ԿՈՂՈՓՈՑ «վէգ, տղայոց խաղալու կոճ» Ոսկ. մ. բ. 22. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ մեկնում է իբր յն. κεφαλή «գլուխ», ըստ որում Ոսկեբերանի բնագիրըն էլ համապատասխան տեղում ունի κεφαλή (գլուխ, ծայր ոսկերաց, խաղալիկ տղայոց)։ Հացունի, Դաստիար. էջ 282 մերժում է կցել թէ՛ այս և թէ հյ. կողոփ «կողով» բառին և դնում է յն. κολοφών «խաղագնտակ» (առաջին նշանակութիւնն է «գագաթ, ծայր»)։

*ԿՈՂՊԵԼ «փականքով փակել», որից կողպէք, կողպէք «փականք», կողպարարութիւն «փականագործութիւն». բոլորն էլ նոր լեզուի բառեր են. աւելի հնից ունինք կողպեալ «կողպուած» Օրբել. հրատ. էմ. էջ 353 (Եղեալ ի փոքրիկ սնդուկ փայտեայ և կողպեալ). կողպայ «փականք» Առաք. պատմ. 410. որ և կողպայ Առաք. պատմ. 133. կողպողայ Մեծոփ յիշ. էջ 62. կուպղայ Տաթև. ամ. 318. կուպղաք Տաթև. ամ. 190. կղպաք Քուչ. 71. կողպայել «կողպել» Առաք. պատմ. էջ 293.—իբր արմատական ձև ՀՀԲ, ՋԲ և ՓԲ ունին կուպղ «փականք», որ դնում են ղ հլ. (կուպեղ են)։

=Արաբ. قفل qufl «կողպէք, փականք», յգ. قفول qufūl, որի համապատասխանն է արդի բարբառներից՝ Ղրբ. ղուփուլ «կողպէք»։ Արաբերէնից են փոխառեալ քրդ. qəfil, kfl, kfel «փականք», qafelándin «բանալիով կողպել»։ Մեր բառի մէջ ղ ձայնը ցոյց է տալիս՝ որ բառը բաւական հին է և ո՛չ թէ նոր ժամանակի փոխառութիւն։

Առաջին անգամ S! Martin, Mém. s. l'Arménie, հտ. II, էջ 254 դրաւ պրս. کوبل ձևից՝ որ բառարաններում չեմ գտած։ ԳԴ արաբ. qufl ձևից։ Նոյնը նաև Ախվէրդեան, Սայեաթ-Նովա 1852, էջ 157 և վերջապէս Հիւնք. էջ 356։

ԳԻՌ.—Իբրև գոյական՝ Ախց. կողպաք, Մկ. կողպիս, Երև. Տփ. կօխպէք, Ալշ. Մշ. կողբէս, Սվեդ. գըբագ, Պլ. գըղբաք, Ննխ. գըբղագ, Սչ. գըմղագ, Սվ. ղույբախք.—բայական ձևով՝ Մկ. կողպիլ, Մշ. կողբել, Հճ. գողբել, Տփ. կօխպէլ, Պլ. Սեբ. գըղբէլ, Ննխ. գըբղէլ, Սվ. ղըյբղէլ։ Նոր բառեր են կողպ «փակուած», կղպմուն, կողպուիլ, կողպոտել։

+ԿՈՂՐ, ր հլ. (յգ. կողերս) «ճիւղ, ոստ» Ղևտ. իգ. 40. Վեցօր. 94. Խոր. վրդվռ. Վրդն. ծն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gol- ձևից. հմմտ. հսլ. golĭ «ճիւղ», ռուս. голья «ճիւղ», ուկր. h'il'á «ոստ», չեխ. hůl «ցուպ, գաւազան», լեհ. golina «տերևազուրկ ճիւղ»։ Թէև հայերէն բառը ր բուն է, իսկ սլաւը ի բուն, բայց երկուսը միասին կարող են գալ միևնոյն r/n բնից. իրօք n բնի աճականն է ներկայացնում թերևս հսլ. galǫzĭ, ուկր. háluz', չեխ. haluz, լեհ. gałąz' «ճիւղ, ոստ»։ Բների տարբերութեան համար հմմտ. սանս. nákti-, լիթ. nakti- և յն. νυκτώρ, սանս. (յգ. գրծ). naktábhiṣ,—սանս. ásthi, asthnás, յն. ὀστρακον, —սանս. sákthi, sakthnás, հյ. ազդր։ Դժբախտաբար նոյն արմատը ուրիշ լեզուներում պահուած չէ (Berneker, էջ 292, 326, Pokorny 1, 640)։

Եագըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 կողք և կողր կցում է սանս. valka, valkala բառերին։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 11, 185։—Patrubány, Բանաս. 1903, 117 հանում է հնխ. kola «ծառ» արմատից, իբր յն. κλωνός «ճիւղ», գերմ. Holz «փայտ» են։ Scheftelowitz BB 28, 295 և 304 հսլ. kolŭ «ցից», յն. κᾶλον «փայտ», Pedersen KZ 40, 211 մերժում է այս մեկնութիւնը և հաստատում Meillet-ի մեկնութիւնը։

ԿՈՃ. ընդարձակ զարգացում կրած արմատ. առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «ջարդել, կոտրել». այս իմաստով է կազմուած *կոճել բայը, որ առանձին աւանդուած չէ հին մատենագրութեան մէջ, բայց կայ նրա կրկնականը կոչկոճել (փխ. *կոճկոճել), ինչպէս և մի քանի աճած ձևեր, որոնք են՝ կոճոպել, կոճոտանալ, կոճոտիլ, կոճկցել։ Սրանց վրայ տե՛ս իւրաքանչիւրն առանձին։ Ունինք նաև *կոճիկ «ծեծելու գործիք», նորագիւտ բառ, որ գրծ. կոճկամբ ձևով մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Բ. 251 (Կոճկամբն

խրեանց անողորմ ծնծէին զբերան նորա)։ Այս առաջին իմաստից բխում են յաջորդաբար՝

2. «Ճիւղերը կտրտուած ծառի բուն» կամ սրանից յառաջացած «կաղամբի կոթ, կոշտն». այս նշանակութիւնը՝ որ անյայտ է բառարաններին, մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 4 «Զայնքան աւուրսըն ոչինչ ճաշակեալ, բայց յամէն կիրակէի ուտէր կոճ մի կաղամբի». որից ղ մասնիկով՝ կոճղ *(ղ հլ. սեռ.* կոճեղ) *«ծառի բուն» Գէ. ես. «փայտի խոշոր կտոր» Ագաթ. «բանտարկեալների ոտքը պնդելու մեծ գերան» Յոբ լգ. 11. գծ. ժզ. 24, Եւս. պտմ. և քր. «մարդու իրան» Մարթին.* կոճակ *«փայտի մեծ կտոր» Յայսմ. «մեղուի փեթակ» Վստկ. 192. Սմբ. դատ. 159։*

3. «Գերան». այս իմաստով գործածուած է կոճ *բառը Եզեկ. խա. 2, 3. «Խոյակք կոճոց դրանն կամ մտից»։ ՆՀԲ այս բառը հասկանում է «կողակ կամ կողմանց շինուածոյ որ բոլորովին սխալ է», ՋԲ մեկնում է «դրանդի», որ ստոյգ է։* Կոճ՝ *որ ընդհանրապէս նշանակում է «գերան», առնուած է այստեղ յատուկ առումով և նշանակում է այն երկու գերանները՝ որոնք դռան աջ ու ձախ բարաւորներն են կազմում։ Այս բանը ցոյց է տալիս յոյն բնագիրը՝ որ վերոյիշեալ տեղն ունի* ἐπωμίς *«դռան բարաւոր,* montant d'une porte»*։ Նոյնն են հաստատում նաև հին մեկնիչները. այսպէս՝ Նչ. եզեկ. մեկնում է. «Խոյակս կոճոց դրանն զդարձեկացն ասէ. (*դարձեակ *նորագիւտ բառը նշանակում է «գերան». հմմտ.* դարձեկ *խրբ. «տանիքի հիմնական գերանների վրայ՝ նրանց հակառակ շարքով շարուած փոքր գերանները»). խոյակ կոճոց՝ որ ի վերայ որմին դնեն յայսկոյս և յայնկոյս, ապա զդրանդիքն դնեն»։ Ըստ Թորամանեանի (անձնական) վերոյիշեալ կոճը նշանակում է «դռան երկու կողքի սիւները՝ որոնք գլխից միացած են շրջանակով և շէնքի մարմնից մի քիչ դուրս են ընկած»։*

4. «Մարմի վրայ դուրս ցցուած ոսկրային մասեր» (ծառի կոճղի կամ փայտի անտաշ կտորի նմանութեամբ). այսպէս՝ կոճ *«ոտքի թաթից մի քիչ բարձր՝ երկու կողմից դուրս ցցուած ոսկորները» Վրք. հց. Բ. 381. «մատների յօդերը» Ճառընտ. Պտմ. մծբ. 61. «վէգ» Պտմ. աղէքս.* կոճակ *«ոտքի կոճ» Ոսկիփ. որից* կոճկոճել *Վրք. և վկ. Ա. 195, որ մի քիչ վերևը կոչւում է* կոճ կոճ լուծանել։

5. «Գնտաձև ուռուցքներ կամ մասեր՝ բոյսերի վրայ». որից կոճակ *«բոյսի ակնուռ ծիլերի ուռեցքը կամ աչքը» Վստկ. 24.* կոճղէզ *(որ և* կոճղիզ, կոճողէզ, կոճողիզ) *«բոյսերի տակի սոխը» Գաղիան.* կոճ վրացի *կամ* վրացի կոճ *«եղեբորոս բոյսը,* helleborus» *Բժշ. (անունը առնուած է բոյսի արմատի մօտ ցցուած կոճերից. հմմտ. թրք.* doquz depeli, *որ բուն նշանակում է «ինը գագաթով»).* տարազ վրացի կոճակի *«աղարիկոն» Գաղիան.* կոճապղպեղ *«զէնճէֆիլ բոյսը» Բժշ։*

6. «Նման փոքրիկ գնտաձև իրեր», որից կոճակ *«զգեստի կամ ձիու սանձի կոճակ» Լմբ. զքր.* կոճկէն *Բ. Թագ. ժգ. 18, 19 կամ* կոճկենիկ *Վանակ. ուրխ. «կոճակներով զարդարուած (զգեստ)» (Հացունի, Պատմ. տրզ. 140* կոճկէն *հասկանում է «մինչև ոտքի կոճերը հասնող (=պճղնաւոր)», ըստ որում յոյն բնագիրը Բ. Թագ. ժգ. 18, 19* կոճկէն *բառի դէմ ունի* καρπωτός *«մինչև դաստակըն իջնող հագուստ»)։*

Իմաստի նման զարգացում են ցոյց տալիս լտ. truncus *«կտրտուած, խեղաթիւրուած. 2. ծառի բուն. 3. սիւն. 4. մարդու իրան», յն.* ἀστράγαλος *«ողնաշար, գարշապար, վէգ, մի տեսակ սիւնազարդ, մի տեսակ բոյս», գւռ.* կոճղ *«ծառի ճիւղ, գերան, կոճղէզաւոր բոյսերի տակի գլուխը»։*

Klaproth, As. polygl. *102* կոճակ= *պրս.* gož*։ ՆՀԲ լծ.* կոճղ, կոզակ։ *Հիւնք.* կոճ *հանում է* կուճ *բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս.* کژ kož *«արմատ ծառոց»,* کوزك gōzak *«ոտքի կոճ», որից քրդ.* guzek, *զազա.* gōzéke *«ոտքի ոսկոր».* kuzek a link *«ոտքի կոճ»։* Karst, *Յուշարձան 414* կոճակ *բառին է կցում մոնղոլ.* tobči *«կոճակ» ևն։*

ԳԻՌ.—*1. Վն.* կոճ, *Գոր. Երև. Ղրբ. Շմ. Տփ.* կօճ, *Ալշ. Մշ.* կօչ, *Խրբ.* գօչ, *Մկ. Ոզմ.* կուճ *«կոճ, գերան». նոյն բառն է զանազան առումներով՝ Ախց.* կօճ *«միս ծեծելու տախտակ», Հմշ.* գէօչ *«կոճղ», Խրբ.* գօչ *«հաստ փայտ», Խտջ. «չէնքի քիւ», Ղրբ. «ցորենի հասկի ծունկերը», Երև. Ղրբ. Մշ. «թելի կոճ, գլանիկ», Ջղ.* կոճ *«բթամատի առաջին յօդը. 2. համեմ», Սլմ.* կոճ *և Մրղ.* կուիճ *«կորիզ», Մրղ.* կուիճ՝ *նաև «ծնկան գլուխը», Ննխ.* գօչ *«վէգ»։—2. Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Գոր. Ղրբ. Վն. Տփ.* կօճակ, *Ալշ. Մշ.* կօչագ, *Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* գօչագ, *Տիգ.* գօչmգ, *Մկ. Ոզմ.* կուճակ, *Ասլ.* գէօչագ, գէօչայ, *Ագլ.* կէ՛ճmկ, *Զթ.* գուչօգ, գուչոգ, *Սվեդ.* գուչիւգ, *բոլորն էլ «զգեստի են կոճակ», իսկ Ոզմ. Զթ. նաև «կոկոն»։—3. Վն.* կօճկել, *Ախց. Կր.* կօճկէլ, *Գոր. Ղրբ.* կօ՛ճկէլ, կուճա՛կէլ, կօ՛ժկէլ, *Տփ.* կօ՛ճկիլ, *Երև.* կօչկէլ, *Մկ. Ոզմ.* կուճկիլ, *Զթ. Սվեդ.* գուչգիլ, *Ննխ.* գօչգէլ, *Պլ. Ռ. Սեբ.* գօժգէլ, *Խրբ.* գօժգիլ, *Ասլ.* գէօժգէ՝լ, *Ագլ.* կճm՛կիլ, *բոլորն էլ «զգեստի են կոճակները անց կացնել»։—4. Մշ.* կօչղէգ, *Ոզմ.* կուչուղա *«կոճղէզ».—5. Ախց.* կօճիկ *«մատների յօդերի ոսկորները», Սեբ.* գօչիգ *«ոտքի կոճ», Հմշ. «ոտքի և ձեռքի կոճ, բուն»։ Նոր բառեր են* կոճել *«կոճիկներով խմորը շաղուել»,* անկոճակ, կոճակամայր, կոճակներաւոր, կոճաւոր, կոճկուիլ, կոճկոտիլ:

ՓՈԽ.—*Վրաց.* კოჭი կոճի *«տղայոց խաղի վէգ, ոտքի կոճ, գարշապար, գերան, հեծան, ծունկերը բռնած մի տեսակ պար (*присядка*)»,* კოჭვა կոճվա *«ծունկերը բռնելով պարել»,* კოჭა կոճա *«կոճապղպեղ.* gingembre*»,* ყვითელი კოჭა ղ'վիթելի կոճա *«կոճապղպեղ, հյ. դեղին կոճ»,* კოჭაკი կոճակի *«կեռ», ճանկ», լազ.* կոճի, կոճճի *«ոտքի կոճ», Թուշ.* կոճ *«կոճապղպեղ», քրդ.* كوچ koč *«ծառի կոճղ, արմատ, փայտի մեծ կտոր»* (Justi, Dict. Kurde, *էջ 346. իսկ անդ՝ էջ 80* piškož *«զգեստի կամ ծաղկի կոճակ» կասկածելի է համեմատել հյ.* կոճակ *բառի հետ, ինչպէս անում է* Justi, *վերլուծելով* piš *«առջևը»+հյ.* կոճակ*). Թրք. գւռ. Եւդ.* Տ. كوجك göjäg *«ծառի կոճակ, կոկոն» (Յուշարձան 330 ա և Բիւր. 1899, 798), գւռ. Թրք. և յն. Ատն.* göjeg *«ցորենը հողի տակ արմատներ ձգելը» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9), Թթր. (Տոբոլսկի բարբառով)* كوچوك küčük *«ծառի կոճակները»* (Будаговъ *2, 146), ն. ասոր.* koča *«կորիզ (=գւռ.* կոճ*)», հարաւային Ռուսիոյ գնչ.* kučak *«զգեստի կոճակ» (անձամբ քաղած եմ այս բառը Ռոստովի գնչուներից)։—Հայերէնից փոխառեալ եմ կարծում նաև Թրք.* قوپچه qopča *«զգեստի կոճակ»,* قوپچەلى qopčalə *«կոճակաւոր»,* قوپچەلمق qopčalamaq *«կոճկել», որոնք չեն կարող բացատրուիլ թուրքական արմատներով և որոնց դէմ* Будаговъ *2, 68 չի տալիս որևէ թաթարական ձև. (բուն թուրքերէն բառն է* دوكمه düyme *«կոճակ»)։ Թուրքերէնի միջոցով բառը անցել է արևելեան Եւրոպայի զանազան լեզուներին, ինչ. ալբան.* kopše, komtše, *ռում.* copce, *հունգ.* kapocs, *բուլգար.* kopča, *սերբ.* kópča, *սլ.* kǫpča *նոյն նշ.* (Berneker *564)։ Ուտ.* qoj *«տանիքի թեք գերանը»։*

*ԿՈՃԱՆ, ի-ա *հլ. «խոզ». մէկ անգամ գործածում է բառս Ագաթ. «Պատկեր դիմացն երեսացն շրջեալ էր ի պատկեր և ի կնճիթ կոճանաց յեղեգան բնակելոյ». Գրուած է նաև* գոճան: *Նոյն են նաև* գոճանամիս *«խոզի միս» միջին հյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս.* porc) *և* գոճէմայր *«ձագեր ունեցող էգ խոզ» Մաղաք. աբ. 32։*

=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ. հմմտ. վրաց. გოჭი գոճի *«խոճկոր», սվան.* գվեճ, *Թուշ.* გოჭ գոճ *«խոճկոր»,* გოჭი ეშვ գոճի եշվ *«վարազ», մինգ. և լազ.* ղէճի *«խոզ, խոճկոր, վարազ, վայրի գազան». հմմտ. նաև վրաց.* ღორი ղ'որի *«խոզ» (որի յարաբերութեան մասին նախորդների հետ՝ տե՛ս* խոճկոր*)։ Հայերէն ձևերի արմատն է* կոճ *կամ* գոճ, *որի վրայ աւելացել է* -ան *(թերևս հաւաքական) մասնիկը։ Այս* կոճ *ձևը նոյնանում է* խոճ- *ձևի հետ, որից բարդուած է* խոճկոր *(տե՛ս այս բառը)։*

ՀՀԲ և ՋԲ կոճաճf *բառը մեկնում են «բրտութիւն կամ կոշտութիւն (դիմաց, մորթոյ)», որ ընդունել է նաև Քաջունի*

Գ. 126։ ՆՀԲ «լինելն իբրև զկոճ կամ մասն կոշտացեալ», որով հանում է կոճ բառից։ Առաջին անգամ Պատկ. Исторія Монголовъ 1871, էջ 34 համեմատելով վրացի գոճի բառի հետ՝ ճշտում է վերի նշանակութիւնը։ Նոյնը յետոյ Գ. Տէր-Մկրտչեան, Գործ և Շմոն. էջ 24, և վերջին անգամ Մառ ЗВО 16, 150, հայ թրգմ. Մկրտութ. Հայոց, Վրաց. էջ 88, որ հայ բառը փոխառեալ է դը-նում վրացականից, Աճառ. ՀԱ 1909, 160 խ և կ ձայների լծորդութեան օ-րէնքով կցում է խոճ(կոր) բառին և հայերէնից փոխառեալ է դնում վերի կովկասեան ձևերը։

ԳԻՌ.—Ախց. կոճի, Երև. գոջի, Տփ. գոճի, Ղրբ. Շմ. կէօճի, բոլորն էլ «խոզի ձագ». որից գոճամայր Ղզ. «ձագեր ունեցող էգ խոզ, որ է գօճիների մայր».—գոճի ձևը գիտէ նաև 1788-ին Կ. Սարաֆեան, Բանալի գի-տութ. Սանկտպետ. էջ 61։

ՓՈԽ.—Charancey BSL 19, 14, հֆրանս. gore «գոճամայր» փոխառեալ է դնում վրաց. ղ'որի «խոզ» բառից, խաչակրաց ժամանակ հայոց միջոցով անցած եւրոպա-ցոց!

ԿՈՃԱՏ, ի-ա հլ. «անստոյգ» Փիլ. լին. Գր. տղ. 70. Արիստ. հակակ. որից դա-րակոճատ «զոյգ և անզոյգ թուերից բաղ-կացած մի թիւ» Փիլ։

ԿՈՃԵՄ տե՛ս Գոճմեր։

ԿՈՃԷՍ «սանձ». մէկ անգամ ունի Ոս-կիփ.=Վրք. հց. Ա. 35 «Իբրև զվիշապ ձգե-ցաւ ի կարթէ փրկչին և իբրև զանասուն զքթովն զկոճէս (կամ զքթօքն կոճէս. այլ ձեռ. կոճէճ) առաւ». անստոյգ ձևով բառ. ուղղականը կարող է լինել կոճէս, կոճէճ, կոճէ կամ կոճայ: Նորայր, Բառ. ֆրանս. morailles դնում է կոճէf «աքցան պնդելոյ զքիթս ստահակ ձիոց», որ ընդունում է նաև Քաջունի Գ. 126։

ՆՀԲ հասկանում է «կոճ» և դնում է կոճ բառի տակ։ ՋԲ չունի։ ԱԲ դնում է «քթի պախուրց», ուրեմն ընդունում է կոճէս յոգնակի հայցական։

ԿՈՃԿՈՐԱԿ տե՛ս Խոճկոր։

—ԿՈՃԿՑԵԼ «հարստահարել, չարչարել». երկու անգամ ունի Ոսկ. ես. 436 «Կոճկցէք դուք զանաւագն, որ ընդ ձեռամբ ձերով է... կոփէք զանաւագն. Սիմաքոս ասէ՝ կոճկցէք»։

=Անշուշտ պատկանում է կոճ արմատին, որ տե՛ս վերը։

ԿՈՃՂ տե՛ս Կոճ 2։

ԳԻՌ.—Սեբ. գէօժղ «կոպիտ անտաշ փայտ՝ վրան բազմաթիւ ոստղերով»։

ԿՈՃՂԷՋ տե՛ս Կոճ 5։

ԳԻՌ.—Աշտ. կոճաղիզ (ըստ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 113), Նխ. գօջղէզ «բոյսի տակի սոխը», Ախք. Մշ. կօջղէզ «ուտելի վայրի կոճղէզաւոր մի բոյս»։ Սը-րանց հետ նոյն են Վն. մուճուղէզ, Սլմ. մուճղէզ, Հնխ. մճղէզ «salsifis noir» (ըստ Արթինեան, Տունկերը Ա. էջ 36), որոնց հետ նշանակութեամբ էլ նոյն է դնում Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 356 Արարատեան և Շիրակի կոճղէզ բառը։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. kozγeǰ «կոճղէզ. bulbe» (Բիւր. 1898, 627)։

—ԿՈՃՈՊԵԼ «ճիւղերը կտրատել» Ոսկ. մ. ա. 16. Շնորհ. Երգն. մեկ. 270. «կարկուտը պտուղները զարնել» Լմբ. իմ. «փխբ. ջար-դել, ջնջել» Եփր. համար. 36. Լմբ. ժբ մարգ. էջ 43 (ովս. թ. 16). «ոտքերը, ձեռքերը կամ մատները կտրատել» Սարգ. ա. պետ. գ. էջ 282 բ. որից կոճոպիլ «ջարդուիլ» Հռ. ժա. 22. Եփր. հռ. 41. կոճոպումն Մագ. թղ. 121. դիւրակոճոպ «պոկելը՝ փրցնելը հեշտ (խունկ)» Խոր. աշխ. 602 (հաւանաբար ու-րիշ բառ է, որ աղաւաղուելով վերածուել է այս ձևին)։

=Ածանցուած է կոճ արմատից. տես կոճ և կոչկոճ:

ՆՀԲ մեկնում է «կոճ կոճ թողել կամ շոպել»։

ԳԻՌ.—Սրանից է կազմուած ժուռկուճոպ «խակ խակ քաղուած», ժուռկուճոպամեռ «մատաղ հասակում մեռած» Վն։

—ԿՈՃՈՏԻԼ «կտրատուիլ, ջարդուիլ», որ և կոճոտանալ նոյն նշ. Բրս. ողորմ. և աղօթ. Վրք. և վկ. Բ. 456 (այստեղ մէկ անգամ կոճոտեալ, յետոյ երկու անգամ կրճատեալ՝ որ պէտք է ուղղել կոճոտեալ)։

=Ածանցուած է կոճ արմատից. տես վերը կոճ և կոչկոճ:

ՀՀԲ սրա տեղ գրում է կոճատել «ծայրատել, կրճատել», կոճատ «կրճատ, թերատ». ՆՀԲ նոյն ընդ կոճոպել: Հիւսք. «Հատանել ի կոճոյն».

***ԿՈՄԵՆՏԱՐԻՈՍ** «զօրագլուխ դասու զինւորաց». նորագիւտ բառ՝ որ իբրև յատուկ անուն գործածուած եմ գտնում մի քանի անգամ Վրք. և վկ. Ա. 392 և շար. բացատրութեամբ միասին.

=Յն. κομεντάριος կամ κομμεντάριος (Sophocles 677 և 678), որ փոխառեալ է լտ. commentarius «զինուորական բանակի ցուցակը պահող անձը, համարակալ» բառից.—Աճ.

ԿՈՄԷՍ տե՛ս Կոմս.

***ԿՈՄԻՏ** «գիսաւոր աստղ». մէկ անգամ ունի Արիստ. աշխ. էջ 613.

=Յն. κομήτη; «գիսաւոր». ծագում է κόμη «գէս, մազ» բառից. սրանից են փոխառեալ նաև լտ. cometa, ֆրանս. comète, գերմ. Komet, ռուս. комета համանիշները.—Հիւբշ. 359.

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ.

ԿՈՄՆԱԿ տե՛ս Սմնակ.

***ԿՈՄՍ**, ի հլ. (իսկ ճ հլ. ցոյց է տալիս կոմսունս. Կիւրղ. ի կոյսն. Արծր. հրատ. Պատկ. էջ 69) «իշխան» Ագաթ. Բուզ. Խոր. նոյն են նաև կոմէս «Յունահայաստանի կառավարիչը» Խոր. գ. 36. Եզն. երեց. էջ 267. կոմիտոս Միխ. աս. էջ 214 (տպուած է իբրև յատուկ անուն), որից կոմսութիւն Վահր. ոտ. կոմսուհի, դերակոմս «vicomte» (նոր գրական լեզւում).

=Ասոր. ܩܘܡܣ qōms, որի մայրն է յն. κόμης «կոմս, վարչական բաժանմունքի նախագահ կամ պալատական գլխաւոր պաշտօնեայ». այս էլ ծագում է լտ. comes բառից, որ բուն նշանակում է «հետևորդ, ուղեկից կամ բարձակից արքայի» (com- և eo «միասին և գնալ» բառերից). Հյ. կոմս ձևը ծագում է ասորից, թէև կարող է նաև լինել յունական κόμης ձևից՝ իբրև շատ հին փոխառութիւն՝ ղ անշեշտ ձայնի կրճատմամբ: (Ըստ Brosset JAs. 1861, 320 յունարէն բառը մեզ անցաւ Դ դարում, երբ Մեծն Թէոդոս այս տիտղոսը տուաւ Մամիկոնեան մի իշխանի. Բուզ. Ե. լէ). Յետին կոմէս, կոմիտոս ձևերը ուղղակի յունարէնից են, իբր κόμης, κόμητες. Նոյն լատին բառը յետոյ ստացաւ իտալ. conte, ֆրանս. comte ձևերը և մտաւ Կիլիկեան հայերէնի մէջ՝ գունց ձեւով. Սլաւական ձևերի մասին տե՛ս Berneker 662.

Յունարէնից դրին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ, վերջին անգամ Հիւբշ. 359.—Մառ ЗВО 13, 31 մերժելով այս՝ դնում է ասորի ձևից.

ՓՈԽ.—Վրաց. კომსი կոմսի «կոմս» փոխառեալ է հայերէնից՝ ըստ Մառ՝ անդ.

+ԿՈՅ, ի հլ. «անասունի աղբ» Մանդ. էջ 205, Եպիփ. բարոյ. Վրդն. Վստկ. որից կոյադէղն «աղբի մէջ ապրող բզէզ» Ոսկ. մ. բ. 15. կոյանոց «աղբանոց, լուալիք» Ոսկ. մ. գ. 17. կոյաջուր ԱԲ. կոյուղի (նոր բառ). յետին ձև է կու, ո հլ. Սիրաք. իբ. 2. Վստկ. 28. Խոր. աշխ.

=Բնիկ հայ բառ, որի հնխ. ցեղակիցներն են սանս. गूथ gūtha- «աղբ, կղկղանք», guvati «բնական պէտքը հոգալ», զնդ. gūϑa-, պրս. گوه gūh, քրդ. gū, gau, բելուճ. gīϑ, աֆղան. γul, հինդուստ. گوه gōh, գնչ. gus, թոխար. kewiye, հսլ. govīno, ռուս. սերբ. բուլգար. говно, լեհ. gówno, ուկր. h'ivnó, չեխ. hovno, անգսք. cwēad, բոլորն էլ «աղբ, կղկղանք, թրիք», որոնց հետ նոյն են նաև լատ. bubino «ապականել», ուկր. hyd «նողկանք, սրտխառնուք», չեխ. ohavný «նողկալի», կիմր. budr «աղտոտ» (Walde 99, Trautmann 81, Berneker 299, 339, Horn § 947). Հայերէնի նախաձևը շատ պարզ չէ. Bartholomae, Stud. II 28 դնում է կոյ <հնխ. govyo- (հմմտ. հսլ. govīno) կամ gouto-, իսկ կու<հնխ. gūto-, մինչդեռ սանս. և իրան. ձևերը դնում է հնխ. gūtho-. սակայն Petersen KZ 39, 383 հայերէնի համար ենթադրում է հնխ. g̯ᵘou-so-. հմմտ. գոյ <հնխ. vose (Pokorny 1, 644—5, Ernout-Meillet 115).—Հիւբշ. 461.

Առաջին անգամ ԳԴ համեմատեց պրս. گوه բառի հետ. Նոյնը յետոյ ՆՀԲ.

Հիւբշ. KZ 23, 21 մեկնեց վերի ձեւով։ Տէրվ. Նախալ. 30, 79 սանս. և հոլ. ձեւերի հետ՝ հնխ. gu «աղբել» արմատից։ Հիւնք. պրս. կիուն։

ԳԻՌ.—Ախց. Ախք. Կր. Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն. կու «թրիք, անասունի աղբ», Հմշ. գուղի «արջառի և ոչխարի աղբ», Մրղ. կու «տաւարի աղբ», իսկ կղը՛ «ոչխարի կամ ուղտի աղբ», Սվ. գըղ «ուղտի և ոչխարի աղբ»։ Նոր բառերն են կոյոտել, կուաքարախ, կուաճոտ, կուագցի, կուակալ, կուել, կուղել, կուտ, կուտել, կուղոտել, կուղոտիլ, կուճարկ, կուճարկճոց, կուճղուռ, կուճտեղ (վերջինների մէջ ճ որոշիչ յօդն է, որ յետոյ արմատական է դարձել. հմմտ. դրացին, ձին, մեղուն են)։

ԿՈՅ «զկեռի ծառ, néflier». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 127, բայց չի յիշում հտ. Բ. էջ 153։

—ԿՈՅԶ (յետնաբար ի հլ.) «խաղողի ողկոյզ, ճութ» Վստկ. 47, 49 (Ճրջապատեալ ունին բազմութիւնք կուզիցն զտունկն և պըտուղքն ի կոյզն իբրև զձիւն փայլին. կոյզերն երկայն լինի և տակքն և ծայրքն կուզիցն միապէս հաստ)։ Սրանից ածանցուած ունինք կոյզկապ «ողկոյզը փրցնելու տեղը, ողկուզկապ» Վստկ. 83. մեծակոյզ «մեծ ողկոյզներ ունեցող» Վստկ. 50։—Արմատը կոյզ նշանակում է նաև «ախտ ինչ ոտից ձիոց, իշոց, ջորեաց» (Նորայր, Բառ. ֆր. 612 ա), ճիշտ ինչպէս ֆրանս. grappe ունի նոյն երկու նշանակութիւնները։

=Համառօտուած է ողկոյզ բառից։ Գործածուելով միշտ խաղող բառի հետ (խաղողի ողկոյզ), նման ձայների կուտակումից խուսափելու համար, երկրորդ ող- խումբը յապաւուած է՝ արագաբանութեան (haplologie) օրէնքով. հմմտ. *կեղծածամ>կեղծամ։—Աճ.

Գարեգին Մեծատունեան (անձնական) համարում է ողկոյզ բառի արմատը, վերջինս մեկնելով իբր (խաղ)ողկոյզ «խաղողի ողկոյզ»։ Մառ ИАН 1915, էջ 942 վրաց. ղ'ուրձենի «խաղող» բառին է կցում։

ԳԻՌ.—Ննխ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. գուզ, Ակն. Խրբ. գօզ, Ասլ. գիւզ, Զթ. Հճ. գիզ, Սվեդ. գայզ.—նոյն բառն ունին նաև Արբ. Բիւթ. Եւդ. Կիւր. Մն. Պրտ. Սվ. Տս.—իսկ կուզկապ Արբ. «խաղողի կոթերը», Այն. Բիւթ. «ողկոյզի կոթը», Սվ. «շրուանդ, շանչ»։

ԿՈՅԼ (գրուած է նաև կոլ, սխալմամբ կոյր) «բժշկութեան մէջ գործածուող մի տեսակ որդ կամ ճճի. արաբ. զարարէճ, ֆրանս. cantharide» Գաղիան. Բժշ. Ամիրտ։

Ստ. Կամենիցացի և ՆՀԲ ճանաչելով բառս միայն Գաղիանոսից՝ ուր մեկնուած է «կոյր. դարիրէ», և վերջին բառը հասկանալով իբրև յուն. διάρροια, դնում են «կոյր. լուծումն որովայնի»։ Նորայր, Բառաքն. էջ 117, ՀԱ 1921, 239 և 1926, 70 երևան հանելով Բժշկարանի և Ամիրդովլաթի վկայութիւնները, ցոյց է տալիս, որ պէտք է հասկանալ արաբ. դարարէճ, զարարէճ որդը, կամ աւելի լաւ՝ զիւռռաճ «թրք. գօտօզ պէօճէյի». (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 467 ունի ذرّاح ḍurrāḥ, շատ զանազան ընթերցուածներով, որոնցից Գաղիանոսի ընթերցուածին աւելի յարմար են գալիս ذرحرح ḍuraḥraḥ կամ ذريحه ḍarīḥa, յգ. ذراريح ḍarārīḥ. Նախատառը (ذ) կարող է կարդացուիլ թէ՛ z և թէ ḍ, իսկ կէտը մոռացուելով (د) d, Կամուս այս բառը մեկնում է «կարմիր որդ՝ վրան սև կէտերով, թռչում է ճանճի նման և թունաւոր է. թրք. quduz böjegi)։ Նորայրից առնում է ՀԲուս § 1473, առանց իր աղբիւրը յիշելու՝ ըստ սովորութեան։

ԿՈՅՍ, ի հլ. «չամուսնացած աղջիկ» ՍԳր. «մաքուր, անփորձ ողջախոհ (իբր ած. աղջըկան և երիտասարդի համար), փակեալ, կնքեալ, խորհրդաւոր (իրերի համար)» Եփր. համաբ. Պղատ. օրին. Սհմ. «Կոյս կենդանակերպը» Տոմար. որից կուսան ՍԳր. Եզն. կուսանանալ Ոսկ. մ. գ. 9. կուսանոց Եսթ. բ. 3. Ոսկ. մ. գ. 14. կուսածին Ագաթ. կուսաստան ՍԳր. Բուզ. կուսարար Կոչ. կուսորդի Ոսկ. կուսութիւն ՍԳր. Եզն. մշտակոյս

Պարապմ. յարակոյս *Փիլ.* յանձակոյս *Փիլ.* յանտակոյս *Փիլ. ևն։*

ՆՀԲ «որպէս թէ ի մի կողմն մեկուսացեալ. լծ. ումկ. գոց *և թրք.* qəz *«աղջիկ»։ Մորթման* ZDMG *26, 556 քննռ.* gistiai, *649 քննռ.* gis, *թրք.* qez *«աղջիկ»։ Հիւնք. թրք.* qəz: Pedersen KZ *40, 197—8 և Հայ. դր. լեզ. 234 հանում է* gʷou -qʷi-s *նախաձևից, «փոքրիկ հովուհի» նշանակութեամբ, համմտ. յն.* Βουκίων *յատուկ անունը,* βουκόλος *«հովիւ» և իռլ.* buachaill, *բրըտ.* bugel *«տղայ, մանչ»։ (Այս մեկնութիւնը ընդունում է* Boisacq 1101): Karst, *Յուշարձան 423 թրք.* qəz *«աղջիկ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 211 պհլ.* khūs-hak *«կոյս»? բառից։*

ԳԻՒ.—Շմ. կոյս, *Զթ. Նխ. Սեբ.* գույս, *Մրղ.* կուխս, *Ախց. Երև. Կր. Մկ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Մշ. Տփ.* կուս, *Ռ.* գուս, *բոլորն էլ փոխառեալ են գրականից և նշանակում են «միանձնուհի, կրօնաւորուհի». Տփ.* կուս ու կօկօմ *«կոյս, անարատ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ქუხი կուսի, ყუხი ղ'ուսի *«կոյս, միանձնուհի»,* ყუხების მონასტერი ղ'ուսեբիս մոնաստերի *«կուսաստանք»։—* Pedersen KZ *40, 197—8 և Հայ. դր. լեզ. 187 հայերէնից փոխառեալ է դնում օսմ.* qəz, *հակուտ.* kōs *«աղջիկ, կոյս»։*

ԿՈՅՍ, ի-ա *հլ. «կողմ» ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. տիմ. և Եբր. որից* յայսկոյս, յայնկոյս, յետ կոյս, յետս կոյս *ՍԳր.* կուսակալ *ՍԳր.* կուսակալել *Եւս. քր.* կուսակալութիւն *Ա. մակ. ժա. 28.* աստուածակոյս *ՍԳր. Ոսկ.* մեկուսի *ՍԳր. Սեբեր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ.* մեկուսանալ *Սեբեր. (համմտ. պրս.* يكسو شدن yak su šudan *«ի բաց կալ», բառացի «մի կողմ լինել»),* չորեքկուսի *ՍԳր.* քառակուսի *Եղիփ. ծն. Յայտ.* երեքկուսի *Սեբեր.* ծովակոյս *Եւ. իգ. 22. Յես. ը. 11. հետաքրքրական նորագիւտ բառ է* կուսանկալ *(թերևս ուղղելի* կուսանկատ) *«աչառու կուսակցական, կողմնապահութիւն անող» Բառ. երեմ. էջ 274.—Նոր բառեր են* կուսակալանիստ, կուսակից, կուսակցական, կուսակցականութիւն, կուսակցութիւն, անկուսակցական *ևն։*

ՆՀԲ լծ. կուշտ *և պրս.* kōsa *«անկիւն»։* Müller SWAW *66, 271 զնդ.* *kaosa=kusra *«անկիւն»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 9 պհլ.* kusti *«կողմ» բառից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 104* կէս *և* կից *ձևերի հետ՝* երկու *բառից։ Ադոնց,* Арм. въ эп. Юст. *215 ուզում է տեսնել պհլ.* pātkōs>*հյ.* պատգոս, kostak *«երկիր» բառերի մէջ։ Մառ* ЗВО *XIX, 070 յաբեթական* krs *արմատից. համմտ. վրաց.* կերձոյ *«կող, կողմ», տե՛ս նաև* կէս, կործանել: Karst, *Յուշարձան 400 ասուր.* kīsū *«կողմ», 408 սումեր.* uš *«կողմ»։ Մարքվարտ (անձնական) պհլ.* *kōs *ձևից, որ գտնում է* pat-kōs *բառի մէջ. համմտ. հյ.* պատգոսապան *և սոգդ.* qōš *«կողմը»։ Շէֆթէլովից* KZ *54(1927), 252 դնում է* կէս (½) *բառից։* Nyberg, Hilfsb. *2, 102 իրան.* *hausa- *ձևից. համմտ. սոգդ.* qōš *«կողմ», պհլ.* kušt>*հյ.* կուշտ *և* kust-ak *«գաւառ, կողմ»։*

ԳԻՒ.—Ջղ. կուս, *որից* ճեսկուս *«ներսը» (համմտ.* ճերս կոյս *«մէջը» Ադամ. 136), Ղրբ.* կիւս, *միայն* էսկիւս *«այս կողմ»,* էնգիւս *«այնկոյս»,* մաշիւս *«մէջի կողմը» բառերի մէջ. Շմ.* գիւս, *Ղզլ.* գուս *«կողմը», որից* մին գուս *«մէկդի, մի կողմ», Տփ. պահուած է միայն «Անծու կույս կուդմանէ իմ խօսում» ասացուածի մէջ։*

*ԿՈՅՏ, ի *հլ. «բարդ, խումբ, բազմութիւն» ՍԳր. «երամակ, խումբ, չոկ՝ մանաւանդ ձիերի» նորագիւտ Բ. մնաց. թ. 25. Փիլ. ըն. 279. Խոր. բ. է. Պտմ. աղէքս. 16. «մարդոց բազմութիւն» Խոսր. պտրգ. որից* կուտել *«դիզել, հաւաքել» ՍԳր. Ոսկ.* կուտոց *Եփր. թգ. 457.* բազմակոյտ *ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. 110. Վեցօր.* ճայակոյտ *Ագաթ.* գաւառակոյտ *Ա. մակ. գ. 1.* դիակոյտ *ՅՀ. կթ.* լեռնակոյտ *Ա. Նան. եկեղ.* խաղաղակոյտ *Մծբ. Կոչ.* խնցակոյտ *Ագաթ.* ծերակոյտ *ՍԳր. Մծբ.* նախարարակոյտ *Ագաթ. Բուզ.* կարկառակոյտ *Յես. գ. 13.* կուտակ *Մծբ. Կոչ.* կուտակել *ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ես.* կուտակութիւն *Կոչ.*

կուտապան «ձիերի երամակի վերակացու» Երզն. քեր. (գրուած է կոյտապան), որ և կուտպան Սիւն. քեր. 209. Մխ. աս. էջ 619. կուտկէն «ուղտի սապատ» Կիր. տպ. Վե-նետ. էջ 214 են։

=Պհլ. *kōt ձևից, որ աւանդուած չէ, բայց կայ պրս. کود kōd «ժողովեալ, 2. դէզ կալի և այլոց. 3. աղբ՝ զոր թափեն յարտորայն վասն զօրութիւն տալոյ»։ Սրանց հետ հմմտ. սանս. कूट kūṭa «դէզ, բազմութիւն», գնչ. kidao «կուտել», ինչպէս նաև ասոր. ܩܘܛܝ qauṭi «կուտել, դիզել» (փոխառեալ իրանեանից?):—Հիւբշ. 173։

ՆՀԲ պրս. ֆիուտ, սանս. ֆուքա, ռուս. куча «դէզ»։ Հինք. պրս. ֆիուտ: Bugge, Lyk. Stud. 1, 33 լիւկ. Μασσι-κυτος լեռան անունը մեկնում է Մասիս+կոյտ: Մառ. Физіологъ. 1904, էջ XXXVII և 88 վրաց. կոլտի «հօտ, նախիր» բառի հետ։ Patrubány ՀԱ 1906, 367 հնխ. geu «կորացնել» արմատից. հմմտ. յն. γυρός «բոլորակ». իսկ պրս. ձևը փոխառեալ է հայերէնից։ Karst, Յուշարձան 405 սումէր. kit «դիզել» ձևի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. كتلة kutla «կոյտ, դէզ», كوده kauda «կոյտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 335 և Ա. 684), եթէ սակայն վերջինը իրանեանից փոխառեալ չէ։

ԳԻՌ.—Ջղ. կիտել, Երև. կի՛տէլ, Տփ. կի՛տիլ, Գոր. Ղրբ. Շմ. կիւտիլ, Ագլ. կէ՛տիլ «կուտել, դիզել», Մշ. կուտոց, Խրբ. փդօg «կուտոց, կոյտ, դէզ», Մղր. կիւտ ենիլ «հաւաքուիլ, կոյտ գալ»։ Նոր բառեր են կիտուկ, կիտուիլ, կոյտ անել, կուտակ, կուտիչ, կուտոց, կուտոցել, կտոց, կտոցել, կտոցուիլ, ֆարկտոց («կոթող» իմաստով ունի Margoliuth, The Syro-Armenian dial. JRAS 1898, էջ 853)։

ՓՈԽ.—Ըստ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, էջ 96 հայերէնից է փոխառեալ վրաց. კოლტი կոլտի «խոզերի, եզների և ուղտերի խումբ», որ գործածուած է միայն ՍԳր։

*ԿՈՅՐ, ի, ի-ա հլ. «աչազուրկ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 19. որից կուրանալ «տեսողութիւնը կորցնել» ՍԳր. «խափանուիլ, գործածութիւնից ընկնելով՝ եղծուիլ» Ոսկ. ես. 248 (Ջճանապարհն որ զբաղում ժամանակս կուրացեալ իցէ և անհետ և աներևոյթ լեալ, փշալից, տատասկաբեր). կուրութիւն ՍԳր. Կոչ. կուրացուցանել ՍԳր. Ոսկ. ես. կուրամիտ Տօնակ. գիշերակոյր Մխ. դտ. մտակոյր Մաշկ. Ոսկիփ. ականկոյր Ոսկ. մ. բ. էջ 600. խուլակոյր Կոչ. 148. կուրաֆաշ «կոյրին առաջնորդող շուն» Վրդ. առ. էջ 280։

=Պհլ. kōr, «կոյր» բառից, որի հետ նոյն են պազենդ. kūr, սոգդ. kōr, պրս. کور kōr, բելուճ. kūr, k'ōr, աֆղան. kōr, քրդ. kor «կոյր»։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև արաբ. قور qavar «միականի դառնալ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 91), Թրք. kʸor, kʸór «կոյր», որի միջոցով էլ գնչ. koro, kori, բուլգար. k'or, ալբան. k'or̄, ռում. chĭor «կոյր», սերբ. ćör «միականի դառնալ» (Berneker 680):—Հիւբշ. 173։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ձևի հետ։ Klaproth, Mémoires 1, 426 սանս. kuritā, թրք. kor, kör, ռուս. kriwoe «ծուռ»։ ՆՀԲ թրք. ֆէօր, ֆեօն, եբր. եօն: Peterm. 25, 38 պրս. և թրք. kōr: Lag. Urgesch. 935 պրս. kōr, զնդ. kōya: Մորթման ZDMG 24 (1870), էջ 80 թրք. kör: Müller SWAW 38, 572 են պրս. kūr: Justi, Zendsp. 81 սրա հետ նաև զնդ. kavan «կոյր ի գիտութեան օրինաց»։ Մառ ЗВО XIX, 0156 դնում է յաբեթական ղւr արմատից. հմմտ. տուբալկ. 'վեr «կոյր», մինգր. դեե-'վերը «կուրացնել», իսկ պրս. kōr փոխառեալ է յաբեթականից։ Karst, Յուշարձան 420 ալթայ. soqor «կոյր», թրք. kʸor «կոյր», եակուտ. sokkor «միականի»։

ԳԻՌ.—Մրղ. կուʰր, Սլմ. Վն. կոր (սեռ. Վն. կուրու), Մկ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. Տփ. կուր (Մշ. միայն ֆօռուկուր ձևի մէջ, որ կազմուած է թրք. ֆօն և հյ. կուր ձևերի կրկնութեամբ), Ննխ. գուր, Ռ. գուրնալ «կուրանալ, Խրբ. գուրգուրալ «խարխափել», Պլ. «մի բան դանդաղօրէն կատարել», Ջթ. գիյ, գիր, Սվեդ. գայր «կոյր», բարդութեամբ կամ

ածանցմամբ՝ Պլ. հավգուր *«հավկոյր», Ղրբ.* կուրաթուխպ *«թանձր մշուշ», Երև. ա-*կանակիր *«ականակոյր մութ խաւար», Ղրբ.* կո՛ւռուկ *«հավկոյր», Ակն.* գուռվօր<կուռ-ուռ *«կոյր»։*

*ԿՈՆ *(որ և* կովն, կոնոս, կոնոն) *«բրգա-ձև» Նիւս. Կազմ. և բն. (Նեմես. էջ 72), ո-րից* կոնաձև *(նոր գրականի մէջ),* կոնաձև-վապէս *Նիւս. կազմ. (բառարանները դնում են նաև* կոն *«պիստակենու պտուղ» նշանա-կութիւնը. բայց այս նշանակութիւնը յոյնին միայն յատուկ է և չկայ հայերէնում)։*

=*Յն.* κῶνος *«կոնաձև. 2. պիստակենու պտուղ». առաջին նշանակութեամբ փոխա-ռեալ են նաև լտ.* conus, *ֆրանս.* cône *(որ և «շոճիի պտուղ») ևն։—Հիւբշ. 359։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՈՆ *տե՛ս Իկոն։*

ԿՈՆ *տե՛ս Ճոն։*

ԿՈՆ, ԿՈՆԵՐ *տե՛ս Մաղարիկոն։*

ԿՈՆԱՔՈՂ *«ամենակալ կամ պատկերա-հան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 167. հմմտ.* կոն *«պատկեր» (որ տե՛ս իկոն)։*

ԿՈՆԳՈՄ *«խաշխաշի, վարդի և նման ծա-ղիկների կունդ գլուխը» Վաստ. էջ 107, Մխ. բժշ. էջ 21, 43. գրւում է նաև* կոնկոմ, *բց.* կոնգմէն: *Ըստ ՀԲուս. § 1475 նշանակում է նաև «շոճիի խէժ» (Քիմիական գիրք), ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 275ա «ձուակերպ գու-մարութիւն կարծր և խիստ կեղևոց, որպէս է տեսանել ի պտուղն շոճւոյ. ստրովբիլ,* strobile»։

Վաստակոց գրոց բառարանում, էջ 250 կոնգոմ *մեկնւում է «պղնձեայ սա-փոր, Թրք.* gügüm *(լտ. իտալ.* cucuma)», *որ ընդունած է նաև Քաջունի, հտ. Գ. էջ 127։ Այս նշանակութիւնը մերժում է Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 96 և մեկնում է վերի ձևով՝ իբր հյ.* կոկոն:

*ԿՈՆԴ *«անդամալոյծ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 593. կենդանի է նոյն ձևով ար-դի զանազան բարբառների մէջ (Երև. Ղզ. Ղրբ. ևն)։*

=*Պրս.* کند kund, کنده kunda *(արդի հնչումով* kond, kondä) *«կոճղ. 2. բութ. գուլ». այս նշանակութիւնը՝ որ նախնականն է, պահուած է նաև մեր բարբառներում. հմմտ. Ախց. Ախք. Բբ. Խոտ. «գերան, մար-դակ»։ Այս իմաստից փոխաբերաբար յառա-ջացել է «անդամալոյծ» իմաստը. հմմտ. լտ.* truncus *«ծառի կոճղ. 2. կտրած, ջարդուած, պակասաւոր, հաշմ (ճիւղերը կտրտած ծառի համար, այս ու այն անդամը կտրած մարմ-նի համար ևն)»։—Աճ.*

Ցիշեալ մեկնութիւնս տե՛ս Գաւառ, բռ. էջ 591։

*ԿՈՆԴ, *ի հլ. «գերեզման». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 167, որից առնում է նաև ՓԲ յաւելւ։*

=*Յառաջացած է նախորդից փոխաբերա-բար. կոճղը ըմբռնուելով կունտ ու կոշտ մի բան, անցել է «կոյտ» իմաստին, որից էլ «գլուխ. 2. բարձրութիւն. 3. թումբ, դար, բլուր» նշանակութեանց. վերջինը գտնում ենք այժմ էլ Երև. Կզզ., որ դնում է նաև Բառ. երեմ. էջ 55՝* բլուր *բառի բացատրու-թեան մէջ, այսպէս՝* բլուր *«կոնտ կամ փո-քրր լեառն կամ հողակոյտ»։ Այս վերջինը արդէն նոյն է «գերեզման» նշանակութեան հետ։—Աճ.*

*ԿՈՆԴԱԿ *(ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև կայ միայն սեռ. -ի) «հրամանատ երգ, յորդորակ, յիշատակագիր, հայրապետական թուղթ» Յայսմ. Շնորհ. Տօնակ. (արդի գրականում միայն վերջին իմաստով)։*

=*Յն.* κοντάκιον *(նյն.* κοντάκι) *բառից՝ որ նշանակում է «ոլորուած գլանաձև թուղթ գրելու, կարճ օրհներգ». ծագում է* κόνταξ (=κοντός) *բառից՝ որ նշանակում է «գա-ւազան, ձող, ճոկան կամ մական,* javelot» Sophocles 679). *իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ.* գաւազան *և* գաւազանա-գիրք: *Յունարէնից են փոխառեալ նաև վրաց.* კონდაკი կոնդակի *«մաղթանք յանուն սրբոց, պատարագամատոյց գիրք», ասոր.* ܩܘܢܕܩܐ qōndaqā «volumen», *հսլ.* kondakŭ, *լեհ.* kondak, *ռուս.* кондакъ *«Աստուածածնի վրայ եկեղեցական տաղ»* (Berneker 558): *Նոր յունարէնում «մական» իմաստից ստա-*

ցուել է «հրացանի կոթ» նշանակութիւնը, որից էլ փոխառութեամբ թրք. قونداق qundaq, qondaq, *ալբան.* kondák, *բուլգար.* kundák, *ռմկ.* ղօնդաղ *«հրացանի կոթ»* (Berneker՝ *անդ)։—Հիւբշ. 359։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. կօնդակ, *Ախց.* կօնտակ, *Ալշ. Մշ.* կօնդագ. *նշանակում է նաև «երկար նամակ կամ այլ գրութիւն» Ննխ։*

ՓՈԽ.—Ռւս. kondak *նոյն նշանակութեամբ։*

*ԿՈՆԴԱԿ, ի *հլ. «նիզակ». մէկ անգամ գործածում է Մագ. գամագտ։ (Նորագիւտ բառ)։*

= Յն. κόνδαξ, κόνδακος *կամ* κόσταξ *«շատ սրածայր մի նիզակ»։*

Գտաւ ու մեկնեց Մէնէվիշեան ՀԱ, 1911, էջ 389։

ԿՈՆԴՈՐԱՏ *«պաշարակիր»? անստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. 63—64 «Թագաւորն Ռոմանոս խորհեցաւ շալկով հաց արկանել ի քաղաքն, և գային ի գիշերի վաթսուն հազար հոռոմ կոնդորածք (այսպէս)... կոտորեաց զվաթսուն հազար կոնդորատսն»։*

*ԿՈՆԻՈՆ *«մոլախինդ խոտը» Եւս. քր. Բ. 218. Ոսկ. ես. 424 (կոնիոն, որ է խնդակոթ). Նոնն. 30. գրուած է նաև* կոնիովն *Վեցօր. 88, 89։*

= Յն. κώνειον *«մոլեխինդ բոյսը և նրանով պատրաստուած մահադեղ»։—Հիւբշ. 359։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՈՆՁԵՂ «souchet, *հապպ-իւլ-լազիզ կոչուած պտուղը». իբր նոր բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 1156 բ. ծագումը անյայտ է։*

ԿՈՆՈՄ, ԿՈՆՈՄՈՍ *տե՛ս Իկոնոմոս։*

*ԿՈՆՔ, ի, ի-ա *հլ. «գոգաւոր մեծ աման, լական» ՍԳր. Մծբ. 262. «կոնքաձև յեռաբան, բազմոց» Երգ. գ. 1. «գոգաձև կամար» ՍԳր. Վեցօր. «ոչսկապան, վարագոյր» Ա. մակ. դ. 38. «մի տեսակ խեցեմորթ» Վեցօր. 140. Եփր. մրգ. 351—2. որից* կոնfաձև *«գոգաւոր» Սարգ. Նշ. եղեկ. նոր գրականում* կոնf *նշանակում է նաև «իրանի ծայրի ոսկրային մասը,* bassin»։

=Յն. κόγχη *«խեցեմորթ, յատկապէս՝ ոստրէի խեցի, խեցեմորթի պէս գոգաւոր աման, մի տեսակ հեղուկաչափ, արկղ, խողնջաձև կամարաւոր ծածկոց՝ քրիստոնէական եղեկեցիների խորանի վրայ». սրանից են փոխառեալ լտ.* concha *«խեցեմորթ, խեցեմորթի կճեպից շինուած աման, չափ, կամար», վրաց.* კონქი კոնfի *«աղեղ, կամար. 2. լական,* тазъ» *(եթէ ուղղակի հայերէնից չէ՛ փոխառեալ)։—Հիւբշ. էջ 359։*

ՀՀԲ միայն «խեցեմորթ» նշանակութեամբ դնում է յն։ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 116 «աման» նշանակութեամբ թերևս յն. κόγχη։ *ՆՀԲ լծ. հյ.* գոգ, *իբրև «ծոց խոր» և յն.* κόγχη։ *Տէրվ.* Altarm. *69 և Հիւնք. յն.* κόγχη։

*ԿՈՆՔԵՂ, *որ և* կոնfել, կոնfիվ, կոնfիղոս *(սեռ. -ի) «ծիրանի ներկը տուող խեցեմորթը» Նոնն. 49. Վրդն. ել. գրուած է* կոնfիլոս *Տաթև. հարց, էջ 342, Մտթ. Ներբ. 167.* կոնfելոս *Տաթև. ամ. 384.—յգ. սեռ.* կոնfուլաց *Սիմ. ապար. 143։*

=Յն. κογχύλη, κογχύλιον *նոյն նշ. որից փոխառեալ են լտ.* conchylium *և վրաց.* კონქილა կոնfիլա *հոմանիշները։ Ծագում է* κόγχη *«խեցեմորթ» բառից, որից հյ.* կոնf*։—Հիւբշ. 359։*

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՈՆՔԵՌ *«եկեղեցական մի զարդ՝ որ հայրապետը իր ձախ ազդրի վրայ է կրում» Պտրգ. 521. Լմբ. մատ. 195. Մաշտ. Սմբ. պտմ. (շար.) էջ 134։ («Կոնքեռը քառակուսի զարդ մըն է ասեղնագործուած կամ ընտիր կերպասէ շինուած, որ երեք անկիւններէն փոքրիկ ծոպեր ունի և չորրորդ անկիւնէն երիզով կկախուի գօտիէն՝ հայրապետին ձախ կողմէն և ձախ ազդրին վրայ». Քննասէր, Միսական բառարան, Օրաց. ազգ. հիւանդ. 1906 թ. էջ 154)։*

ՆՀԲ յն. γόνυ *«ծունկ» և* χείρ *«ձեռք» բառերից։ Ըստ Քննասէր (անդ) լծ. յն.* կոնիfիռ *կամ* ենfիրիոն *(իմա՛ յն.* ἐγχείριον *«անձեռոց», որ տալիս է հյ.* ենfեր *«անձեռոց» (տե՛ս այս բառը) և*

վրաց. ენქერი ხნნხრი «քառակուսի ղենչակ եպիսկոպոսի և վարդապետի»)։ Հացունի, Պատմ. տարազի 384 յն. κογχάλιον «խեցեակ»?

ԿՈՇ, ո հլ. «բռունցք». ունի միայն ՓԲ. անստույգ բառ։

ԿՈՇԵԼ. անստույգ բառ. մէկ անգամ ունի Մագ. խա. «Կէտ կարթիւ կորզեալ, կաշկանդեալ կոշեալ կոփեալ կոշկոճահոսն առասանեալ» (Մագ. Թղ. 133)։

ՆՀԲ մեկնում է «կօշել, գոշել և կամ իբր կոշկոճել»։

—ԿՈՇԿՈՃ «ջարդել, ծեծել, զարնել». արմատ առանձին անգործածական, որից կոշկոճել «քարերով ծեծել, ջարդել, խոշտանգել, յօշոտել» Երբ. ժա. 35. Ոսկ. եբր. ես., յհ. ա. 43, ա. տիմ. ժե, բ. տիմ. ա. «փշրել, կոտրատել (մետաղեայ մի բան)» Բարուք. զ. 8. կոշկոճամահ «չարաչար սպանուած» Յհ. կթ. կոշկոճիչ Մեսր. եր. կոշկոճումն Յհ. կթ. Նarակոշկոճ «քարերով ջարդելով սպանուած» Եփր. բ. տիմ. 255. Բուզ. կոշկոճահոս Մագ. Թղթ. 133. ընդվայրակոշկոճ Ագաթ. (այսպէս պէտք է ուղղել նաև Ոսկ. մ. բ. 22. ընդվայր կոշկոճ)։ Այստեղ է պատկանում նաև Պտմ. վր. կոշկոճեալ «կարկուտից զարնուած», որ պէտք է ուղղել կոշկոճեալ:

=Կրկնուած է կոճ արմատից, իբր *կոճկոճ, ուր ճ՝ յաջորդ բաղաձայնի մօտ ատամնական մասը կորցնելով՝ դարձել է կոշկոճ. հմմտ. կսկիծ <*կիծկիծ՝ կրկնուած կիծ արմատից։ *Կոճել «զարնել, ջարդել, կտրել» պարզականը նոյն է կոճ «կոճղ, գերան» բառի հետ. նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. ձաղկ «գաւազան» և ձաղկել «ծեծել», ջին «գաւազան» և ջնել «ծեծել»։—Նոյն արմատին են կցւում նաև կոճոտել, կոճոտանալ, կոճոպել, կոճկցել հոմանիշները՝ որոնք աճած են զանազան մասնիկներով։

ՆՀԲ «գանել կոճիւք փայտիւ»։ Այտընեան, Քնն. քերակ. էջ 309 և յետոյ Աճառ. ՀԱ 1899, 233 դնում են կրկնուած կոճ արմատից՝ ճ ձայնի տկարացմամբ։

ԿՈՇԿՈՌ «շաքարի կտոր» Մխ. բժշ. 147 «աղի խոշոր կտոր» Վստկ. 186 (Ապա հանեն և կոշկոռն աղ ի ներք ձգեն. Տա՛ր կոշկոռ աղնձած և շող շող ի ներք ձգեա՛). չունի ՆՀԲ։—Ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. nodosité բառի տակ) մհյ. կոշկոռ նշանակում է «այտումն կարծր», ինչ որ նախորդների մի նոր առումն է։

ԳԻՌ.—Կենդանի է Ալշ. Մշ. կօշկոռ, Պլ. Ռ. գօշգօռ են ձևերով և զանազան առումներով. այսպէս՝ Ալշ. «Հողի՝ ցեխի գունտեր», Վն. «Հողի կարծր կոշտ», Ոզմ. «սառած՝ կարծրացած ցեխ», Ջթ. «Թանձր կեղտ մարմնի վրայ», Երզ. Կմշ. «վէրքի վրայ գոյացած փառ, քոս, չոր կեղև», Պլ. Ռ. (Վէրքի մատ մատ ուռեցքները», Բլ. «տաւարի անցած Թաց տեղերը չորանալով խորտուփորտ դարձած», որից կօշկոռիլ Եւդ. «մարմնի վրայ կոշտեր գոյանալ», կօշկռնիլ կամ կոռկշնիլ Բլ. «Հողը խորտուփորտ դառնալ», իսկ Խրբ. գօրգօշ «կօշկոռոտ, կոշկոռներ ունեցող, մատ մատ ուռած (վէրք)»։

ԿՈՇԿՈՌՈՏՈՒՆ տե՛ս Կշկուռ։

ԿՈՇԿՌՁԵԱԼ տե՛ս Կոշկոճ։

ԿՈՇՏ, ո հլ. «գունդ, հողի կարծր կտոր» Յոբ. է. 5, Կոչ. «մի կտոր» Վրդն. առակ. 30 (կոշտ մի Թարխանայ). «պինդ, կարծր» Սարգ. բ. պետր. զ. էջ 483, 484. Երզն. մտթ. «մարմնի վրայ կոշտ մասեր, բլիթեն, նասըր, մազօլ» ՀՀԲ. «անկիրթ, բիրտ» (վերջին երկուսը արդի գրականում). որից Նarակոշտ Լմբ. մատ. 273. սևակոշտեալ (հող) Ագաթ. կոշտացեալ «բրտացած» Տաթև. ձմ. ճիթ. ճշ. 227 բ։

ՆՀԲ յիշում է եբր. גוש gūš «հողի կոշտ»։ Հիւնք. կուշտ բառից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 85 և 97 կորդ բառից։ Հյ. կոշտ «բլիԹեն» նշանակութեան հետ պատահական նմանութիւն ունին պրս. և քրդ. كوشت gōšt «միս», որից փոխառեալ է արևել. Թրք. gōš «միս»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. կոշտ, Ախց. Երև. Գոր. Կր. Ղրբ. Շմ. Տփ. կօշտ, Խրբ. Ռ. Տիգ. գօշդ, Մրղ. կուշտ, Ագլ. Ոզմ. կուշտ, Սեբ. գխօշտ. սրանք գործածական են զանազան նշանակութիւններով. այսպէս՝ Ալշ. Ռ. Ոզմ. «Հողի գունդ», Ակն. «Հողի, Թար-

խանայի են կտոր», Մրղ. «պանրի են մեծ կտոր», Կր. «սառած հողի հաստ կտոր», Ախց. Խրբ. «մարմնի վրայ կոշտ, մաղօլ, նասըր», Ագլ. Երև. Գոր. Ղրբ. Ախց. Սեբ. Տիգ. Տփ. «կարծր, անհարթ, կոպիտ»։ Նոր բառեր են կոշտ ու պլոշտ, կոշտ ու կոպիշտ, կոշտել, կոշտացած:

ՓՈԽ.—Վրաց. კუშტი կուշտի «դաժան, խիստ, բարկացած, կոպիտ, կոշտ», კოშტი կոշտի «կարծր մարմին», კოშტი կոշտի «մարմնի վրայ դուրս եկած կոշտ, մաղոլ». ունի Գրիշաշվիլի, Ձվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 252 (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։ Գնչ. goš-to «ոտքի վրայ բլիթեն, կոշտ, մազօլ»։

ԿՈՇՐԱՑԵԼ «ձևացնել, յօրինել, կերպաւորել». մէկ անգամ ունի Սեբեր. 134. (Անդրիագործն... յղկէ զունչս և չհոտոտին, կոշրայէ զբերանն, այլ չիք բարբառ ի շրթունսըն)։

ՆՀԲ «կշռութեամբ յարմարել»։ Թոռնեան, Հատընտ. 1891, էջ 281 ուղղում է կշռել «պատշաճել»։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 ասւմեր. gušur, gušra «գերան, ատաղձ»։

⊙ԿՈՉ «կանչելը, հրաւեր» Ոսկ. եբր. բ. Փարպ. որից կոչել «կանչել, հրաւիրել. 2. անունը տալ, անուանել» ՍԳր. կոչելի Մծբ. կոչիւն Մծբ. կոչունք «հանդէս, խնջոյք» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 9. կոչօնք Յհ. կթ. կոչումն ՍԳր. կոչնատէր Ղկ. ժդ. 12. Ոսկ. յհ. ա. 9. կոչնական ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 9. Ագաթ. կոչեցեալ ՍԳր. կոչնակ Վանակ. հց. Կանոն. անկոչ Ոսկ. մ. բ. 9. կոչարան «եկեղեցի» Տիմոթ. կուզ, էջ 243. «կոչնակ» Նար. գետնակոչ Ես. ը. 19, ժթ. 3. Ոսկ. ես. մեծակոչ Ոսկ. յհ. ա. 16. եկակոչ Ոսկ. մ. բ. 8. ինքնակոչ Ոսկ. յհ. ա. 34. դժուարակոչ Աժաբ. մկրտ. դիւրակոչելի Բրս. բարկ. որովայնակոչ Ես. ը. 19. դիւակոչ Կանոն. խառնակոչութիւն Անյ. պերիարմ. կոչնագիր (Նոր բառ) ևն։

=Բնաձայն բառ՝ որ կազմուած է կ պարզ ձայնից, ո յօդակապով և չ ածանցականով. ձևի համար հմմտ. գոչել, իսկ արմատի համար՝ հմմտ. կանչել, կնչել, կոչել, կոնչել, կառաչել, կոռոչել, կակաչել ևն։—Աճ.

ՆՀԲ սանս. կօշա «ձայն, գոչիւն»։—Հիւբշ. KZ 23, 29 լտ. vocare «կոչել» բային ցեղակից։ Karolides, Γλ. συγκρ. 87 կապադովկ. κατζεύω «խօսակցիլ»։ Մառ ЗВО 5, 317 կանչել բառից՝ ան>ո ձայնափոխութեամբ։ Հիւնք. գոչել բայից։ Հիւբշ. Arm. St. էջ 12 չի ընդունում սանս. զնդ. vač, լտ. vocare են ձևերի համեմատութիւնը, որ ինքն էր առաջարկել։ Bugge KZ 32, 55 և Brugm. Grdr². I 303 շարունակում են ընդունիլ։ Հիւբշ. Arm. Gram. 436 մերժում է երկրորդ անգամ։ Վերի մեկնութիւնը տալիս է Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ։ Lidén, Arm. Stud. 68 կցում է գոթ. qiϑan «ասել, խօսիլ, անուանել», հհիւս. kueða, հբգ. quedan «ասել, խօսիլ» (և լտ. ar-biter «վկայ, իրաւարար»?) բառերին։ Նոյնը ընդունում է Meillet, Dial. indo-eur, 110, BSL 61, 212՝ իբր *gʷot-ye- նախաձևից, աւելացնելով նաև սանս. gádati (փխ. *gátati). վերջին անգամ Esquisse d'une hist. de la langue latine, էջ 101։ Նոյնը ընդունում են նաև Walde, էջ 55 և Berneker 296՝ կցելով նաև հսլ. gatati «գուշակել»։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. kuš «բղաւել», 428 թաթար. bug, bugh, bog «գոչել, բղաւել»։

ԳԻՌ.—Անկախ ձևով պահուած չէ. կան միայն ածանցներ, ինչպէս՝ կոգնկան Բղ. Մշ. «հարսանեկան հրաւիրակ», կոչում Կս. «մեռելաճաշ», կոչնակ, ժամկոչ (Պլ. գօշնագ, ժամգօգ, Ռ. գօշնագ, Տիգ. գօշնոգ, Զթ. գուչնօգ, գուչնոգ կամ կուչնօգ, գուչնոգ), ենկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով՝ köš-neg, ǰamgos (Բիւր. 1898, էջ 865—866)։

ԿՈՊ (յետնաբար ի, ո հլ. գրուած նաև կոփ) «աչքի կափարիչը» Ոսկ. ա. կոր. Նիւս. կազմ. Բրս. մրկ. ևն.—կոփ գրչութեամբ են Ոսկ. ճառք. 601, 608, ա. տիմ. 110։

Ջուբինով (նաև Բ. տպ. էջ 624) վրաց. კოპი կոպի «կաշի. 2. բշտիկ, ուռեցք» բառի դէմ է դնում։ Հիւնք. կափուցանել

«փակել» բայից է հանում։ Bugge KZ 32, 51 կցում է սլ. klep- «փակել», հսլ. po-klopŭ «կափարիչ», բուլգար. klepka, klepač «կոպ», յն. κόλπος «ծիծ, փոր, ծոց, ծալք» բառերին։ Patrubány SA 2, 235 յն. σκέπτω, σκοπός «ծածկոց» բառերի հետ։ Lidén, Arm. Stud. 29 հին ձևը համարելով կոփ՝ դնում է իբրև ձայնդարձը կափ (կափուցանել) արմատի. նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. լիթ. vókas, գերմ. Augenlied, թրք. qapaq, որոնք նշանակում են «կոպ», բայց ծագում են «ծածկել, փակել» արմատից։

ԳԻՌ.—Սլմ. Վն. կոպ, Ագլ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. Շմ. Տփ. կօպ, Ալշ. Մշ. կոբ, Ակն. Խրբ. Ննխ. Ռ. Սչ. գօբ, Մկ. Ոզմ. կուպ, Սվեդ. Տիգ. գուբ, Ասլ. գէօ՝բ, գէօ՝*, Սեբ. գէօբ, ինչպէս նաև յոգնակի գործածութեամբ՝ Ջղ. կօպկ և Զթ. գիբիյf, գիբիrf. բոլորն էլ նշանակում են «աչքի կափարիչ». իսկ Պլ. գօբ նշանակում է «աչքի անկիւնները»։

ՓՈԽ.—Ուտ. kop «աչքի կոպ»։

ԿՈՊԱՂ. մէկ անգամ ունի Մխ. դտ. 262 «Պսակակալք արքային. զգեստ է նոցա գրատք դիպակք արծաթաթելս և գաղտաւենք ի կոպաղս ոսկիս»։ Ձեռագրում բառիս իբրև բացատրութիւն գրուած է «որ է կիսաբուռ ներքև հալումին» (իմա՛ ճալաւնին «զգեստների»)։ ԱԲ մեկնում է «կոճակ», բայց Թուփ թէ աւելի յարմար է մեկնել «զենքը գօտուց կախելու կապը կամ շղթան», իբր =լտ. copula «կապ, շղթայ, չուան»։

Այսպէս է մեկնում Բաստամեան, անդ։

ԿՈՊԱՆԻԼ «դեգերիլ». գտնւում է միայն հետևեալ տեղերը. «Եւ այլք որ ոչ էին անդր մօտ, երանի եա տան բազմամբոխ ժողովոցն, որ երթեալ կցորդեալ կոպանեալ (այսպէս Անտոնեան ձեռ. իսկ տպագիրն ունի կօպնեալ սխալ ձևը) կան առ վնասակարսն» Վեցօր. դ. 66. «Հիկէն զոս կոյր կոպանեալ թափառական» (Կոյրի պէս թափառական դեգերում ես) Մագ. թղ. 237. «Քանզի կոպանեալ ծխողնի» Մագ. թղ. 238։ Ուրիշ օրինակ չկայ։

Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 167 մեկնում են «դեգերեալ կամ զան հարեալ». Ռոշքեան «իբրև զկոպ վեր ու վայր բերեալ». ՆՀԲ «թերևս կոպՃ կամ իբրև զկոպս փակեալ, խցեալ, զաչացու, կուրակերպ, կամ որպէս ռմկ. կպեալ, յարեալ, մածեալ». ՋԲ «որոյ կափուցեալ են կոպքն»։ Տէրվ. Altarm. 38 կօպնեալ «կցուած, յարեալ, միացած» կցում է Ճօպան, զուսպ և սանս. guśphita «կապուած» բառերի հետ։ Վերի ձևով մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1900, էջ 134։ Մէնէվիշեան, Գամագտ. 24 Վեցօրէից կօպնեալը կարդում է կպեալ։

ԿՈՊԱՐ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «սահման» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 35, Տաթև. ձմ. ծ. և ամ. 657. որից կօպարական Մագ. թղ. 160. կօպարաւոր (նոր բառ)։

ՆՀԲ հանում է կօպ բառից։

ԳԻՌ.—Ղրբ. Ղք. կօ՛պար «ցեխի կամ ձիւնի վրայ բացուած նեղ ճամբայ, որ մարդոց շատ գնալ-գալուց ամրացած է լինում. 2. անտառում նոյնպիսի նեղ ճամբայ, որ շատ անցուդարձ անելուց է լինում ձևացած». սրանից կօպար անել «մէկի տունը շատ յաճախել»։ (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 358 տալիս է կօպառ, կուպար գաւառական ձևերը)։

ԿՈՊԵՂ «բագին, excelsum sive idolum». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 188 ա։

ԿՈՊԻՃ, ո հլ. «խիճ, քարի կտորտանք» Առակ. ի. 17 (գրուած է կօճօպ Հմմ. առակ.), որից ունինք կօպճուտ «քարոտ, քարքարոտ» Փարպ։

ՓՈԽ.—Վրաց. კოპიჭი կօպիճի «мерзлая земля սառած հող»։

ԿՈՊԻՏ «կոշտ, անհարթ, բիրտ». գործածական է միջին հայերէնում, արդի գրականում և գաւառականներում. այսպէս՝ Անսիզք 15, Մեծոփ. յիշ. էջ 85, Աղամ. 122, Զքր. սարկ. Գ. 41, Տաթև. հարց. էջ 722. որից կօպտանձ Վրդն. պտմ. կօպտանալ,

կոպտուրիւն (*նոր բառեր*). *Նրից ունինք* կոպտարանձն *Խոր. բ. 7, որի մէջ* -ար *կարող է մասնիկ լինել, եթէ արդէնք չէ սխալ գըրչութեան. (Հին տպ. ունի սրա տեղ* կոպտատարազ):

Տ? *Պազիլ, Աւետաբեր 1914, էջ 135* կոպտար-անձն *հանում է պրս.* kaftar *«հրեշ» բառից. (բայց սա մեր հայբար բառն է)։*

ԳԻՌ.—Ալմ. կոպիտ, *Ախց. Երև. Տփ.* կոպիտ, *Ալշ. Մշ.* կօբիդ, *Սեբ. Սչ. Տիգ.* գօբիդ, *Ասլ.* գէօբիդ, գէօբի*, *Ազլ.* ք՛էօ՛բիբ, *Ոզմ.* կուպէտ, *Թրքախօս հայերից էլ Ատն.* գօբիդ *«կոշտ, բիրտ»։*

ՓՈԽ.—Թրք. قوباد qubad *«կոշտ, կոպիտ», որի ռամկական ձևն էլ ունի* Riggs, *էջ 57* խուպար *«*rustic, clownish, *ռամկական, անոպայ» (իբրև Թրք. բառ). չունի* Будаговъ.*—վրաց.* კოპიტი կոպիտի *կամ* ქოფიტი քոփիտի *«կոպիտ շինուած, սև աշխատանքը»,* გაკოპიტება գակոպիտեբա, გაქოფიტება գաքոփիտեբա *«անհարթ կոպիտ ձևով շինել»։*

ԿՈՊՈՐ. *անծանօթ բառ. որից կազմուած է* կոպորական (*այլ ձ.* կոպորակն) *անյայտ բառը՝ Մագ. Թղ. 77 «Կոպորական իմն ոչևորեալ կասկածանօք կարծեաց պշնեալ»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 192—3, ուր յիշուած է նաև գւռ.* կոպար *«ցեխի կամ ձիւնի վրայ բացուած նեղ ճամբայ» բառը)։*

ԿՈՊՏՈՆ *«կտաւատի թեփը». մէկ անգամ գործածում է Լմբ. առակ. 328 «Լնու զնա կոպտոնով՝ երևելի փառօքս, որ ուրուական է և կոպտոն իմանալոյն. և մատնի վայելողն ի սոյն եղկութիւնն. վա՜յ, ձեզ մեծատանց»։ Բառիս իմաստը հաստատում է Տաթև. ամ. 441 «Այս մարմնաւոր և երևելի փառքս և մեծութիւնս որպէս* կոպտունն *և թեփ և աւելորդ են հոգևոր և իմանալի փառացն»։*

*ԳԻՌ.—*Կոպտոն *Ախք. Բբ. Երզ. Կմշ. «ծեծած և իւղը հանած կտաւատի մնացորդ թեփ, որ տալիս են տաւարին ուտելու, կամ ջրով խառնելով՝ սայլերի առանցքին են քսում». (սրա աւելի հին յիշատակութիւնն ունի Բառ. երեմ. էջ 167. ասում է նաև* կովտուն *ՀԲուս. § 1488). «2. Կմշ. Բբ. խիւսի նման թանձրացած. 3. Խտջ. բոլորովին չորացրած չամիչի և ընկոյզի ծեծած փոշին՝ որ իբր պտուղ կամ քաղցրեղէն ուտում են» (այս բառն է՝ որ Քաջունի, Գ. 127 դնում է* կոպտոն *«չամիչ»)։ Ոճով ասում է Տփ.* կոպտոն *արած «կոպիտ ձևով հաւաքած»։ Նոյն է նաև Ախց.* կօպտօն *«ձէթի տականք»։*

Ունենալով միայն առաջին վկայութիւնը՝ բառարանները վարանում են բառիս մեկնութեան մէջ. այսպէս ՆՀԲ մեկնում է «շուք, պայծառութիւն» կամ «թեփ», ԱԲ «թեփ», ՋԲ չի յիշում։ Հրատարակիչը Max *կարծում է թէ «կոպիճ» բառի աղաւաղութիւնն է. իսկ Պիլէզիկճեան (անդ, ծան.)* կոպտոն *մեկնում է «*Pracht, Herrlichkeit, *փառաւորութիւն»։ Ինձ յայտնի չէ թէ ո՛րտեղից է հանում* կոպտոն *«փառաւորութիւն» նշանակութիւնը, բայց իմ տուած համեմատութիւնը Տաթև. ամ. 441 կասկած չի թողնում «թեփ» նշանակութեան համար։*

ՓՈԽ.—Վրաց. კოპტონი կոպտոնի *«իւղը հանելուց յետոյ պտուղի մնացորդ կեղև», Թրք.* köfton كوفتون *«կոպտոն, որ կովերուն կը կերցնեն» (Աբիկեան, Ընդ. բառ. տճկ. հայ. 1892, էջ 491. չունի* Будаговъ *Բ. 157)։*

ԿՈՌ. *անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մամբր. բ. տպ. էջ 31 «Հրեշտակն զԱմբակում մարգարէ հացիւքն եփելովք և թանիւքն հասելովք զբոլոր կերակուրն տարաւ հասոյց Կոռին յերկիրն Բաբելացւոց»։ Ակնարկում է Դան. ժդ. 32—37. հրատարակիչը համարում է «նշանակիչ գրոյն» և դնում է գլխատառ. միւս խմբագրութեան մէջ, էջ 56, խնդրական բառը պակասում է և ասում է պարզապէս «տարաւ ի Բաբելոն»։*

ԿՈՌ, ո *հլ. «վէգի նման մի ոսկոր». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան. գտնւում է գաւառականներում. ինչպէս՝ Մկ.* կոռ, *Երև.* կոռան, *Շիր.* կոռա *«եղան, կովի, ցու-*

լի, արջառի և հորթի վէգ» (Ամատ. Հյ. բառ ու բան 359)։

ՓՈԽ.—Վրաց. კორნატი կոռնատի «վէգ»։

ԿՈՌ «պարտադիր ձրի աշխատութիւն» Արձ. 992 թուից (տե՛ս Վիմ. տար. 10), ԺԱ դարից (Վիմ. տար. 27), Մխ. դատ. էջ 412. Ջբր. սարկ. Ա. 46, Բ. 11. Առաք. պտմ. 62. որից կոռավար «այն արտը՝ որ գիւղացիք ձրի վարում են կալուածատիրոջ համար»։ Արձ. 1237 և 1241 թ. (Վիմ. տար. 80, 83). Օրբել. (հրտր. Շահնազ. Ա. 335, էմ. էջ 157)։—Ըստ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 39 հնագոյն վկայութիւնն ունի Դուինի կանոնը 645 թ., որ յետոյ աղաւաղուելով դարձել է կոռւով:

Աղոնց, Арм. Юстин. 484 պրս. کار kār «գործ» բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. կորդ և սումեր. gar «արտ, դաշտային աշխատանք»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք. قورو qoru «անտառակ» բառից։ Բառիս շատ նման է հնչում ֆրանս. corvée հոմանիշը, բայց ըստ որում հայ բառը յիշուած է արդէն 992 թուից, ուստի չի կարող փոխառեալ լինել նրանից, ինչպէս նաև նրա աղբիւր՝ լտ. corrogata ձևից։

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. կոռ, որից մորեխակոռ «մորեխները ոչնչացնելու ձրի պարտադիր աշխատանք», կոռուոր «կոռի վրայ աշխատող»։

*ԿՈՌԻԱՆԴՐՈՆ «գինձ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 568, սխալագիր կողիանդրոն ձևով։

=Յն. κορίανδρον, որ և κορίαννον, κολίανδρον «գինձ, coriandrum sativum L». ծագում է κόρις «մլուկ, փայտոջիլ» բառից. այսպէս է կոչուած բոյսը՝ իր մլուկանման կծու հոտի պատճառով. հմմտ. ֆրանս. գւռ. punaise mâle, mâle de la punaise «արու մլուկ»՝ որոնք նշանակում են «գինձ»։ Յունարէնից են փոխառեալ նոյնպէս լտ. coriandrum, ֆրանս. coriandre, գերմ. Koriander են (Boisacq 496):—Աճ.

ԿՈՌՆ «սեխի, ձմերուկի, դդումի, վարունգի կոթ». մէկ անգամ գործածուած է յգ. հյց. կոռունս ձևով՝ Պիտառ. «Որպէս սեխիցն և նմանեացն ընդ կոռունսն առեալ զջուրն». միևնոյն վկայութիւնը գտնում եմ նաև Պետր. եպս. սիւն. էջ 27։—Իմաստի ճշտութեան համար հմմտ. համապատասխան մի վկայութիւն՝ Վահր. երրդ. «Որպէս սեխից և նորին նմանեաց ընդ կոթունսն առեալ զջուրն». ուր կոթունսն=կոռունսն: Ձևի և իմաստի այս շատ մեծ նմանութիւնը կասկածելի պիտի դարձնէր անշուշտ կոռն բառի գոյութիւնը, եթէ չլինէր գւռ. կուռ «խաղողի որթի գլխաւոր ճիւղերը՝ որոնց վրայ գտնւում են մի քանի շիւեր»։

Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. կուռն, կայռին, թրք. girů «ետև», quyruq «պոչ», սումեր. eqir «յետոյք, ետև»։

⊙ԿՈՌՈՉ «գոչիւն» ԱԲ. որից դառնակոռոչ Գր. երէց. գրուած է նաև կոռոչ ԱԲ, դառնակոռոչ Փարպ։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է կ պարզ ձայնից՝ ռ սաստկականով և չ աճանցիչով. հմմտ. կռիչ, կռչել, կռնչել, կառաչել, և բոլորովին նմանօրինակ կազմութեամբ՝ գոռոչել, պոռոչել:—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ։

*ԿՈՌՏԻԿ «աբեղայի վերարկու». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թլկր. 32 «Հարիւր տարւոյ հաբեղանին՝ որ ճերմակն է դարձեր դեղին, կտրէ զկոռտիկ պատարագին ու զքեզ ուզէ առջև խաչին»։ Նոյն բառը գիտէ Բառ. երեմ. էջ 135՝ ֆուռտիկ ձևով։

=Պրս. كرته kurta, որ և كرتك kurtak «կարճ զգեստ», որից նաև արաբ. قرطق qurṭaq՝ նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 67), վրաց. ქურთუკი ֆուրթուկի՝ նոյն նշ։ Սրանց հետ նոյն են անշուշտ նաև լեհ. kurta, kurtka, ռուս. курта, куртка, չեխ. kurtka, հունգ. kurtka, լիթ. kurta «կարճ զգեստ» հոմանիշները, որոնք Berneker 650 դնում է լտ. curtus, իգ. curta «կարճ» բառից և ո՛չ թէ թրք. kürte «կարճ զգեստ» բառից, որ նոյնպէս

փոխառեալ է համարում (անծանօթ է պրս. և արաբ. ձևերին)։—Աճ.

ԳԻՌ.—Կենդանի է արդի գաւառականներում (Դվ. Սեբ. Սր. Վն.) կուտիկ *ձևով և «բրդեայ անթև ու կարճ վերնազգեստ» նշանակութեամբ։*

ԿՈՍՊՐԻՆ *տե՛ս* Կաստին։

*ԿՈՍՏ *«մի տեսակ բոյս, կապարասի, լտ.* costus» *Բժշ. Վստկ. 100, 121. ունի միայն ՀԲուս. § 1480։*

=*Արաբ.* قسط qust, *որի հետ նոյն է լտ.* costus. *երկուսն էլ փոխառեալ են հնդ.* kušta *սրբազան բոյսի անունից։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 1310։

ԿՈՍՏՂ *կամ* ՈՍՏՂ *«վրան մածուցիկ նիւթ քսած ոստ՝ որով թռչուն են բռնում. թրք.* ḳofuḳ, *ֆրանս.* gluau». *ունին միայն ՀՀԲ, ՁԲ (իբր նոր բառ) և ՓԲ. հնագոյն յիշատակութիւնը գտնում եմ Վարդան Յունանեանի Ջեռաբծութեան մէջ, 1671, էջ 329* ոստղ *ձևով։*

=*Գաւառականներում ունինք* ոստղ *«փայտի վրայի հանգոյցները» իմաստով, իսկ թէ ի՛նչ է բառասկզբի* կ *յաւելուածը՝ յայտնի չէ։*

ԿՈՍՏՂԻ *«սղոցի ծառը, լտ.* ilex» *Ստ. ռոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 1481։*

+ԿՈՎ, ու *հլ. «կով». որից* կովակեր *«շատակեր» Արծր.* կովկիթ *«կով կթող» Կանոն.* կովադիաց *«մողէզ, քարաթոթոշ» Ղևտ. ժա. 30 (ասւում է նաև* կովիդիաց *Մեկն. ղևտ.* կովիդեայ *Արծր. ծագում են* դիել, դիեցիկ *բառից, ինչպէս որ ունինք համանիշ* կովածուծ *Նոնն. կամ* կովծուծ *Գաղիան. ձևերը)։* կովարած *(նոր բառ)։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.*g^{w}ov-*ձևից. հմմտ. սանս.* gāus *(սեռ.* gávi), *զնդ.* 𐬔𐬀𐬊𐬱 gəuš *«եզ, կով», պրս.* گاو gāv *«եզ», պհլ.* gō, *քրդ.* gā *«եզ», աֆղան.* γ'ā, *օսս.* yog, qūg *«կով», բելուճ.* gōk *«կով, եզ», շիղն.* ǰáo (Horn § 888), *հինդուստ.* go *«կով»,* gūrū *«կով, եզ», գնչ.* guri, guruv *«եզ»,* guruvni, gurumni *«կով», յն.* βοῦς *(սեռ.* βοfός) *«կով, եզ», դոր.* βῶς *«եզ», լատ.* bōs *(սեռ.* bovis) *«կով, եզ», հբգ.* kuo, chuo, *հսաքս.* kō *«կով», հհիւս.* kýr, *գերմ.* Kuh *«կով», հոլլ.* koe, *անգլսք.* cū, *անգլ.* cow *«կով», լեթթ.* gůws *«կով», հսլ.* govędo *«եզ», ռուս.* говядо *«տաւար»,* говядина *«տաւարի միս», ուկր.* hov'ádyna *«տաւար. 2. միս», չեխ.* hovado *«տաւար. 2. անասուն», հիռլ.* bó, *կիմր.* buw *«կով» են* (Walde 94, Berneker 338, Trautmann 94, Boisacq 130, Kluge, *էջ 284,* Pokorny 1, 696, Ernout-Meillet 111). *սկզբնապէս բառը անխտիր նշանակում էր «տաւար» (*կով *կամ* եզ՝ *առանց սեռի խտրութեան). յետոյ, ըստ որում նախիրը առաւելապէս բաղկացած է լինում կովերից, ստացաւ «կով» նշանակութիւնը։ Հմմտ. նաև* կոգի, գաւազան, գոմէշ։—*Հիւբշ. 461։*

Schröder, Thesaur. *58 գերմ.* Kuh *«կով» դրաւ հայերէնից փոխառեալ։* Klaproth, As. polygl. 102 *և* Mémoires *1, 436 միացրեց վերի հնդևրոպական ձևերի հետ։ ԳԴ պրս.* gāv: *Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22* ռ *բնաձայնից։ Ուղիղ են՝* Peterm. 18, Windisch. 8 *են։* Karst, *Յուշարձան 405 սում.* gu *«եզ»։ Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 16 ճապոն.* կայա:

ԳԻՌ.—Ոզմ. Վն. կով, *Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Տփ.* կօվ, *Ակն. Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* գօվ, *Ագլ.* կուվ, *Սվեդ.* գուվ, *Զթ.* գէօվ, *Ասլ.* գէօ՝վ, *Հճ.* գէվ, *Ղրբ. Մժ.* կավ: *Նոր բառեր են* աճկով, կովագիգիկ, կովառէր, կովացեծուկ, կովգլուխ, կովիկ, կովլակ, կովլիաճոս, կովծծուկ, կովկթիկ, կովճռէ, կովուճակտիկ:

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. كولك külek *«մէջը կաթ կթելու աման» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 699), բոշ.* կովլաղ *«մէջը կաթ կթելու դոյլ»* (Finck, Die spr. der Arm. Zigeuner ЗАН *1907, 112), երկուսն էլ փոխառեալ են գւռ.* կովլակ *ձևից, ուտ.* kovlik *«յիմար, տխմար»։*

*ԿՈՎԱ. *Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Դրնղ. 541 «Մէկ կովա և մին խպխտակ փակեղ ունելով ի ներքոյ անթին». այս բառը հրատարակիչ Մ. Վ. Նշանեան, էջ 624 ցանկում մեկնում է* կեավէ *«դեղնագոյն». այսպիսի մի ձև չեմ գտած բառարաններում և կարծում էլ եմ որ կո-*

վա չունի այսպիսի նշանակութիւն, այլ նշանակում է պարզապէս «կապայ», ինչպէս որ մի քիչ ցածրում էլ գրում է «և հանել զկապայն և զգլխոյ գօտին». այսպէսով կոտվա լինում է՝

=քրդ. kova «կապայ», որի մասին աւելի ընդարձակ տե՛ս կապայ բառի տակ։—Աճ.

*ԿՈՎՂՈՍ «մեծ արձան» Նոնն. 24 (այլ ձ. կողղոս). «Այլ յաղագս կովղոսի, որ յԾւրոդոնէ վերակայեալ՝ ասի թէ մեծագոյն է անդրիանդն և սքանչման արժանի»։

=Յն. κολοσσός «անհեթեթ հսկայ արձան», որից նաև ֆրանս. colosse են։

Ուղիղ մեկնեց Մանանդեան, անդ։

ԿՈՎՐՈՒՃ «հացի փայտ, մի տեսակ թուփ է» Բժշ. ունի միայն ՀԹուս. § 1489, որ և կաւրուչ ՀԹուս. § 1377։

*ԿՈՏԱԿ «փոքր, կարճահասակ» Բուզ. ա. 5 (իբր մականուն գործածուած Մեծն Խոսրովի թոռան՝ Խոսրով Բ թագաւորին). ուրիշ վկայութիւն չունինք։ (Թովմա Արծրունին նոյն թագաւորին անուանում է Խոսրով Փոքր)։ Տե՛ս և կոտիկ:

=Պհլ. kōtak «մանուկ, երախայ, փոքր» բառից փոխառեալ. հմմտ. նաև զնդ. kutaka- «փոքրիկ, պստիկ», պրս. کودک kōdak «մանկիկ, փոքր տղայ», որոնցից փոխառեալ են նաև թթր. قودوق quduq «քուռակ», արաբ. كوتى kūtī «կարճահասակ մարդ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 323) (Horn § 871)։—Հիւբշ. 173։

ՆՀԲ միացնում է ռմկ. fոքոտ, fիւքէկ, fէօչէկ բառերի հետ և սրանցից հեռացնելով՝ զուր տեղը մեկնում է «ձագ, կորիւն, լակոտ, կոդոն»։ Հինք. պրս. kōdak և թրք. küčük «փոքր», որով ինքն է առաջին ուղիղ մեկնիչը։ Müller WZKM 8, 97 պրս. کوتاه kūtāh «կարճ» բառի հետ։ Վերի ձևով Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 89։ Գաբիկեան, Հողդար 1910, թ. 1 թրք. fիւչիւf, հյ. fուչակ, գւռ. կէօտէկ, կուճուկ:

ԳԻՒ.—Սեբ. գէօդէ՛գ «կլորիկ կարճլիկ մարդ, պուչատ հաւ». վերջին իմաստը ցոյց է տալիս՝ որ այստեղ է պատկանում նաև կոտակ «կոթ խորտակեալ թիոյ», որ գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 128։

*ԿՈՏԻԿ «անհասունի ձագ». նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած Բար. էջ 133 (ձեռագրական ընթերցուածների համեմատ)։

=Նոյն է նախորդի հետ և փոխառեալ իրանականից. իմաստի տարբերութեան համար հմմտ. թթր. قودوق quduq «քուռակ»։—Աճ.

ԳԻՒ.—Նոյն է կոտիկ, կուտիկ «շան ձագ, լակոտ» Ախց. Ղրբ. են։

ԿՈՏԻԿ «անձանօթ մի բոյս, որ աստմի ցաւին իբր դեղ է գործածւում» Բժշ. ունի միայն ՀԹուս. § 1495։

ԿՈՏԻՄՆ (սեռ. -ման) կամ կոտիմ, կոտեմ «ձեռ մի բանջար է. լտ. nasturtium» Բժշ. Գաղիան. Վստկ. 174. որից ջրկոտեմ «լտ. sisymbrium nasturtium» Բժշ. արդի գրականում ընդունուած ձևն է միայն կոտեմ:—Ըստ Տիրացուեան, Contributo § 148 կոտեմ=cardamine amara L., ջրկոտեմ=sisymbrium sophia L. § 151, շճկոտեմ =thlaspi arvense L. § 160:

Tomaschek, Die alten Thraker II 31—2 սանս. kardama, յն. κάρδαμον, Դակիացոց κάρδαμα բուսանունների հետ։

ԳԻՒ.—Ջղ. Սլմ. կոտեմ, Ախց. Կր. կօտէմ. Խրբ. Սվեդ. գօդէմ, Երև. Տփ. կօտիմ, Հմշ. (ջր) գօդիմ, Շմ. կօտոմ, Ասլ. գէօդէմ, Գոր. Ղրբ. կո՛ւտէմնը, կի՛տէմնը, Ագլ. կ'ո՛տիմ. Հճ. գիդիմ, Ալշ. Մշ. կօդմուգ.—նոյնից է երևում նաև կոտմնտուկ «ջրկոտեմի նման մի բոյս»։

ՓՈԽ.—Արդի կապադովկացոց լեզուով kótimo «կոտեմ» (Karolides, Γλ. συγκρ. 89 և 178)։

ԿՈՏԻՆԴ. նշանակութիւնն անյայտ է. մէկ անգամ ունի Բուզ. ե. 24 «Դեղ մահու ընդ կոտինդն խառնեալ». (ըստ Նորայր ՀԱ 1921, 335 Ծառընտրի մէջ նոյն բառը գրուած է կոճգինճ).—յայտնի երևում է որ կոտինդը անվնաս մի ուտելիք է, որի հետ խառնել է թոյնը։

ՆՀԲ ձայնական նմանութիւնից միայն հեռացնելով՝ դնում է «նոյն կար-

ծեցեալ ընդ յն. κότινος որ է հատ խաղողոյ կամ չամչի»։ Բայց այս բառը նշանակում է «վայրի ձիթենի». և սրա համար ՀԲուս. § 1496 համարում է «վայրի ձիթենւոյ կուտ», իսկ ԱԲ «խմելու աման, գաւաթ». Նորայր ՀԱ 1921, 335 կարդալով կոնդինտ՝ կցում է յն. κόνδυ «մեծ բաժակ» բառի հետ և դնում է պրս. իբրև «բաժակ»։ Նոյնպէս և Հացունի, Ճաշեր 104 համարում է «բաժակ»։ Այս մեկնութիւնը չի կարող լինել ուղիղ, որովհետև վկայութեան մէջ ասուած չէ ի կոտինդն, այլ ընդ կոտինդն։

ԿՈՑՐՏ «փականքի մասերից մէկն է». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Աղամ. 146—7 «Հաւատքն է նիւթ այն բանալեաց, իսկ յոյսն ձև որ գայն զուգեաց. սէրն կոտիտ որ զփակն եբաց»։

ԳՒՌ.—Կոտիտ կամ կոտոտ Երև. «փայտէ փականքի մէջ շինուած մանր ատամները»։

*ԿՈՏԻԿ «հեղանիւթի կամ ցամաքեղէնի մի չափ՝ որ առնում է կէս քսեստ» Շիր. էջ 30։

=Յն. κοτύλη (որ և κότυλος) «կէս քսեստանոց հեղուկաչափ, թաս, սկաւառակ» (բուն նշանակութիւնն է «փոս, խոռոչ»)։ Նոյնից են փոխառեալ նաև լտ. cotyla, cotula, cotylus, իտալ. ciotola, բուլգար. kutel, սերբ. kütao, որոնք նշանակում են «ցամաքեղէնի չափ կամ գինու բաժակ, շերեփ են» (Berneker 653):—Հիւբշ. 359։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 117, յետոյ Պատկ. Շիր. էջ 30։

ՓՈԽ.—Հայերէն տառադարձութեան միջոցո՞վ է արդեօք վրաց. კოტვილი կոտվիլի «մի տեսակ չափ», ինչպէս ցոյց է տալիս վ, որ կարող է յառաջացած լինել հյ. ւ-ից։

ԿՈՏՄԿԵԱՆ, որ և կոտմնկէ, կոմնկէ «արծուաքիթ, արծռունգն» Եւս. քր. ա. 353, Ոսկ. գաղ։

*ԿՈՏՈԲ «հոռոմ սպանախ, թաղթ կամ թայլ, ֆր. arroche, լտ. atriplex» Բժշկ. ունին միայն ՀԲուս. § 1499 և Նորայր, Բառ. ֆր. 91 ա։

=Արաբ. قطف qataf՝ նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 827)։—ԱՃ.

*ԿՈՏՈՇ «եղջիւր» (չունի ՆՀԲ) Վստկ. 208, 212, 224 «Ընդ բերանն ի վայր ած կոտոշով. Ընդ բերանն ի վայր ածես կոտոշով՝ օգտէ. Կոտոշով ընդ փողքն ի վայր ած»։

=Անշուշտ փոխառեալ է յետնաբար, բայց բուն մայր ձևը յայտնի չէ. հմմտ. պրս. کداش gadaš «եղջիւր» (ընթերցումը տալիս է ԳԴ այս ձևով՝ բայց ըստ գրութեան՝ կարելի էր նաև կարդալ kudāš), վրաց. კოტოში կոտոշի «արիւն առնելու եղջիւր», թրք. قودوش qodoš «կաւատ» (Աբիկեան, Ընդ. բառ. տճկ.-հյ. 1892, էջ 459. չունի Будаговъ)։—ԱՃ.

Վրաց. բառի հետ համեմատեց Մառ, Крит. и мелкія ст. 1903 թ. էջ 26։ Պրս. թրք (և բրդ. koloč) բառերի հետ համեմատել եմ Գւռ. բառ. էջ 597 բ։

ԳՒՌ.—Վն. կուտոշ, Սչ. գօղօշ, ՀՃ. գէղէշ. գտնւում է նաև ուրիշ շատ բարբառներում՝ զանազան նշանակութիւններով (տե՛ս իմ Գաւառական բառ.)։

ԿՈՏՈՐ, ո հլ. «կտոր, պատառ» ՍԳր. Ոսկ. Ես. և մ. բ. 28. Եւս. քր. որից կոտորել «կտրատել, ջարդել, սպանել (բազմութիւնը)» ՍԳր. Եւս. պտմ. «մասերի բաժանել» Եղն. Վեցօր. մեծամեծս կոտորել «մեծաբանել, մեծ մեծ ջարդել» Եղն. Սեբեր. կոտորատել Շիր. 47, Փիլ. կոտորատիլ Շիր. 44, կոտորոտել նորագիւտ Բ. մնաց. ժե. 16. Նեմես. բն. էջ 45. կոտորած «ջարդ» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պտմ. կոտորիչ ՍԳր. Սեբեր. կոտորուած Ոսկ. ես. կոտորումն ՍԳր. կարթակոտոր ՍԳր. սանձակոտոր Եւս. պտմ. կապակոտոր Բուզ. լաստակոտոր Վեցօր. նաւակոտոր Ոսկ. ես. գաղ. մ. ա. 1. տղայակոտոր Իմ. ժա. 8. ծայրակոտոր Ոսկ. գաղ. են։ Նոյն արմատի զանազան ձայնդարձներն են ներկայացնում կտուր, ո հլ. «խաշնկերից կտրուած բուրդ կամ նրանք կտրելու գործողութիւնը» (անեզական) ՍԳր. Վկ. արև. 154. «կտոր» Վկ. արև. 154 (Կտրեցին

արարին վեց մասն և եդին զկտուրսն ի վեց կողմ. համմտ. իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 7). «ընդհատ ընդհատ, ընդմիջուած» Շիր. ՅՀ. կԹ. «ճեղքուածք» Լմբ. սղ. որից կտրել «հատանել, կտրել» ՍԳր. «խաշների բուրդը կամ մարդու մազ կտրել, խուզել» ՍԳր. «ներքինացնել, այրութիւնը ջնջել» Եզն. Կանոն. կտրոց «մկրատ, աքցան, զմելի» Առակ. լ. 14, Եփր. Վկ. արև. 29. կտրոցիկ «մկրատ» (նորագիւտ բառ) Տաթև. ամ. 175. կտրոն Յոբ. ժե. 32. կտրիչ Ես. ժգ. 7. կտրած Վեցօր. կտրատել Ճառընտ. միջակըտուր Խոր. Ասող. խոտորկտուրք Բուզ. ծայրակտուր Դատ. ա. 7. Ոսկ. ես. կիսակտուր ՍաՀմ. Խոր. կարճակտուր Փարպ. մօտակըտուր Գղ. ե. 12. շրջակտուր Ոսկ. յՀ. բ. 30. հատակտուր ՅՀ. կԹ. բացակտուր Պտմ. աղէքս. երկակտուր Եւկղիդ. երկաքակտրութիւն Խոր. աշխ. կտրականապէս, կտրականօրէն (նոր բառեր) են. կտոր (կայ միայն գաւառականներում և նոր գրականում), որից մսակտոր «յօշ յօշ պատառեալ» Ճառընտ. կոտր, կայ գաւառականների մէջ, որից կոտրատուն «ջարդած» Վրդն. ծն.—կայ և կտիր ձևը, որ գտնւում է միայն հատուկըտիր «բնաջինջ» բառի մէջ, որ ունի Մծբ. բայց սրա դէմ Փիլ. մի քանի անգամ հանում է հատուկճիր. օր. Փիլ. ել. էջ 486, յովբն. 610 (ձեռից) «Իսկ որ հատուկճիր և յանդուգն է և խիստ է առ միանգամայն հատանել»։

Հներից Կիր. պտմ. էջ 48 յիշում է Խոսրով Սիւնեաց եպիսկոպոսի ստուգաբանութիւնը՝ իբր կտրիճ «մազերը կտրած» ինչպէս որ պատանի «մազերը պատած»։ Peterm. 21, 30 կտրել=սանս. kr̥t «կտրել»։ Müller SWAW 42, 250 կտրել և կտրոց համեմատում է պրս. كرد kārd «դանակ» բառի հետ։ Հիւբշ. ZDMG 30, 139 կտրել դնում է սանս. kr̥t ձևի հետ, սակայն Arm. Stud. էջ 36, ինչպէս նաև Arm. Gram. 461 մերժում է թէ՛ սանս. զնդ. kart «կտրել», զնդ. karəta «դանակ» և թէ՛ յն. κείρω «կտրել», κουρά «կտուրք», գերմ. scheeren (արմատը sker)։ Տէրվ. Նախալ. 71 հնխ. kud «կտրել, կոտրել» արմատից է դնում հյ. կտուր, կոտոր, կտրել, կոտորել, խոտ, խոտել, խոտան, խուճ, խոճարճ, լտ. cudere, հբգ. hauen «կոտորել, կտրել», heu «խոտ», գոթ. huns «խոնարհ», հսլ. kovati «կտրել». առաջին հայ ձևերի բուն արմատը դնում է *կուտ, միւսները սրա երկրորդական ku, kun ձևերից։ Bugge KZ 32, 49 հսլ. kotora «կռիւ», հբգ. hadara «ցնցոտի», գերմ. Hader «քուրջ, կռիւ» բառերի հետ ցեղակից։ Հիւնք. բոլորն էլ կատարել բայից։ Zupitza, Die Germ. guttur. 1896, էջ 103 հայերէնի միջոցով հսլ. kotora, հբգ. hadara, գերմ. Hader, հբգ. hadu «կռիւ», հիռլ. cath «կռիւ» են խմբին է ուզում միացնել նաև՝ լտ. cento «շորի կտոր», յն. κέντρων «ցնցոտի», սանս. kanthā «կարկատած շոր» բառախումբը, որ ծագում է հնխ. qentho- «ցնցոտի» ձևից։ Scheftelowitz BB 28, 304 կոտոր=լիթ. kandu «կծել», յն. κνώδων «կեռ» են, իսկ կտուրք՝ անդ, էջ 313=սանս. kṣura, յն. ξυρόν «ածելի»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 76 մերժում է Bugge-ի համեմատութիւնը (որովհետև հնխ. k չէ՛ հյ. կ) և միացնում է սանս. gada «հիւանդութիւն», լիթ. gendù «ապականել» բառերի հետ։ Այս հիման վրայ Zupitza-յի համեմատութիւնը մերժում են Walde 152, Boisacq 435, Berneker 588, Pokorny 1, 339 և 403։ Karst, Յուշարձան 405 սումեր. gur «ճեղքել», 414 մոնղոլ. kitu, թունգուզ. koto, ճապոն. katan «դանակ», 416 մոնղոլ. xadu «կտրել», թունգուզ. kadur «մանգաղ», թրք. xatir «գերանդի», նաև մոնղոլ. xagul, բուրեաթ. xogol, kukul «կոտրել», 429 թաթար. kir (տճկ. qər-maq) «կոտրել»։

ԳՒՌ.—1. Ալշ. կոտորել, Տփ. կօտօ՛րիլ, Երև. Ղրբ. կտօ՛րէլ, Շմ. կտօրիլ, Ջղ. կատորել, Ագլ. կո՛ւտուր «կտոր, կոտոր», կտա՛րիլ «կտրտել, կոտորել».—2. Ոզմ. կտուր «կըտոր», իսկ բայական ձևով՝ Վն. կտրել, Գոր.

Կր. Ղրբ. կտրել, Ագլ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ. կտրիլ, Ալշ. Մշ. կդրել, Երև. կդրէլ, Սչ. գդրել, Պլ. Տիգ. գդրէլ, Սվեդ. գդրիլ (նշանակում է թէ՛ «կտրել» և թէ՛ «կոտրել»), Զթ. գը՚դրիլ, Հմշ. գդրուշ, Ջղ. կտռել, Ախց. կտռէլ, Ննխ. գդռէլ, Կր. կռռէլ, Սլմ. կռել, Մրղ. կռէլ, Պրտ. գըյրել, Ռ. գըրյէլ, Ասլ. գրյէ՝լ, Սեբ. գըյյէլ, Ակն. գըյէլ.—3. Ջղ. Սլմ. Վն. կտոր, Ալշ. Մշ. կդոր, Ախց. Ագլ. Կր. Շմ. կտօr, Ակն. Խրբ. Պլ. Ռ. Սչ. գդօր, Ննխ. գդօr, գուդօr, Մկ. Տփ. կտուr, Տիգ. գդուr, Սեբ. գդէօr, Ասլ. գդէօ՝r, Զթ. գէօ-դիւյ, գէօդիւr, Մրղ. կուտիr, Հճ. գոդոյ.—4. Ջղ. կոտրել, Գոր. Ղրբ. կօ՛տրէլ, Տփ. կօ՛տրիլ, Ալշ. Մշ. կօդրել, Սչ. գօդրել, Պլ. գօդրէլ, Մկ. կուտրիլ, Ախց. կօտռէլ, Մրղ. կօռէլ, Պրտ. գօյրէլ, Խրբ. գօյրիլ, Ասլ. գէօր-յէլ, Սեբ. գօյյէլ, Ակն. գօյէլ. մանաւանդ հմմտ. Նբ. կոտր «սիրտը կոտրած», Երև. Ղրբ. կօտr (ընկնել), Տփ. կուտr (ննգնիլ), Ախց. կօտռ (ընկնիլ) «սնանկանալ»։—Հճ. գտրել նշանակում է թէ՛ «կտրել» և թէ՛ «կոտրել»։—Նոր բառեր են կտրտաճf, կտ-րուիլ, կտրտել, կտրտուիլ, կտրտել, ան-կոտրում, անկտրում, անկտրել, կոտրուածf, կոտրուխ, կտրակ, կտրաճ, կտրաճալ, կտրատել, կտրատուիլ, կտրացնել, կտ-րիչf, կտրուքիւն, կտրումուքիւն, կտ-րուկ, կտրուստ, կտրտուf, կտրտմաճ, կտրիճ, կարիճ (հմմտ. կարիճ «երիտա-սարդ» Անսիզք 51, Սմբ. պատմ. 108, Զթ. գը՚դռաչ), կտրուաճf, կտրակաճ, կտրօճ, կտրեկցաճf, կտրոցիկ, կտրուկ, կտրուճի, կտրուճ, կտրտուկ են։ Թրքախօս հայոց մէջ ունինք Ատն. gədor «կտոր», gəddellemeq «կտրել» (ոճով ասում են aqləm gəddellé-meyor «խելքս չի կտրում»), Էնկ. gədor «դրամ» (այս փոխաբերութեան համար հմմտ. ֆրանս. pièce «կտոր» և «դրամ», պրս. پاره pāra «կտոր» և թրք. پاره para «դրամ»)։ Կրճատ ձևով ունինք Ննխ. մե-դոմը «մի քիչ» (<մէկ կտոր մը)։

ՓՈԽ.—Վրաց. კოტორი կոտորի «հացի կը-տոր, բեկոր» (հմմտ. Կոտորոյ միոյ հացի. Բարձին զնշխարս կոտորոցն. ՍԳր. Առ կո-տորոյ հացի. Ոսկ.), კოტრი կոտրի, კუტრი կուտրի «սնանկութիւն» (հմմտ. Երև. Ղրբ. Ախց. Տփ. կտոր ընկնել «սնանկանալ»), վրաց. գռ. კოტორი կոտորի «փայտէ կլոր կարկատան» (ըստ Беридзе, Груз. глосс. по имер. и рач'ин говор. 1912, էջ 24, իմաստի համար հմմտ. հյ. կտոր գցել «կարկատել», ֆրանս. rapiécer, rapiéceter «կարկատել»՝ pièce «կտոր» բառից). բաց. kotor «կտոր» (տե՛ս Мarr, Тексты и раз. по Кавк. филол. 1(1925), էջ 116), թուշ. კოტორ կոտոր «հաց, կարկանդակ», գնչ. ko-tor «կտոր. 2. մի քիչ ժամանակ», օր. bešen kotor «նստի՛ր մի քիչ», kotor avghin «մի կտոր մեղր», činghias e. čores, kotór ko-tor «գողին կտոր կտոր արեց», čin yek baró kotor «մի մեծկակ կտոր».—գնչուերէնի «մի քիչ ժամանակ» նշանակութիւնն ունին նաև մեր բարբառները. այսպէս՝ Պլ. նստէ՛ կտոր մը, կտորնիկ մը նստէ՛։ (Müller SWAW 66, 278 գնչ. բառը դնում է հայերէ-նից, իսկ Paspati զուր է աշխատում հանել սանս. kṛt «կտրել» արմատից)։—Բոլորո-վին անճիշտ է Patrubány ՀԱ 1908, 277, որ հունգ. gödör «փոս, խորք» փոխառեալ է դնում հյ. կտուր բառից։

ԿՈՏՈՐ, ի-ա հլ. «պալատական մի պաշ-տօնեայ». մէկ անգամ ունի Մխ. դատ. էջ 268 «Իսկ ի կոտորացն լինին ակտարք, որ է նշանագիրք»։

Բաստամեան (անդ) լտ. cautor «պա-հապան, հսկող» բառից։

ԿՈՏՈՐՈՍ «կուղբ, ջրշուն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործա-ծուած Բար. 161 «Է էրե ինչ, որ կոչի կո-տորոս բէ, որ է կուղբ»։

Հմմտ. Թրք. قوندوز qunduz «կուղբ»։ Անշուշտ որևէ յն. ձևից է, ո-րին ապացոյց է -ոս մասնիկը։

ԿՈՏՌԱԼ տե՛ս Կայտիռ։

ԿՈՏՐԽԻ «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ու-նի միայն ՀԲուս. §§ 3343 և 2720։

—ԿՈՐ «կարիճ» Շիր. էջ 70, 72 (բայց այս մասերը յետին յաւելուած են թւում). Վստկ. 8, 78, 166. Բանք աղ. 188. որից կորաճար «կարիճից խայթուած» Վստկ. 165։

=Հյ. կոր «ծուռ» բառն է. այսպէս է կոչուած այս միջատը Թարթուով՝ խուսափելով տալ բուն անունը. այսպէս են նաև Ղրբ. կըռըճա՛ֆի «կեռագի, կեռպոչ» (կեռ+ագի բառերից) և պրս. کژدم každum «կարիճ», կազմուած کژ kaž «ծուռ» և دم dum «պոչ» բառերից. (Թարգմանի թիւրատուտն. և այս՝ վասն ծուռ ունելոյ նորա զտուտն իւր Համապազ ԳԴ).—բառիս պհլ. ձևն է. každum, որ Nyberg, Hilfsb 2, 80 մեկնում է պրս. gaz(īdan) «խայթել»+dum «պոչ» բառերով։—Աճ.

Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 404 կարիճ բառի հետ սումեր gir «կարիճ»։

ԳԻՌ.—Խրբ. գօr, ՋԹ. գիւյ, գիւr, ՀՃ. գոյ. նոյն «կոր» բառն ունին նաև Ակն. Արբ. Սալ. Մրղ. նկատելի է յատկապէս Զրս. գօrշ ձևը։

ԿՈՐ «ծուռ, ծռած» Գ. Թագ. ի. 11. Վեցօր. որից ի կոր «ամօթահար, կորագլուխ» Ոսկ. մ. ա. 5, 9 և Ես. Մծբ. կոր ի գլուխ Ողբ. ա. 8. Ոսկ. յհ. բ. 20. կորագլուխ Ղևոնդ. կորակոր ՍԳր. կոր ի կոր Նար. Ոսկիփ. կորակըռուց Վեցօր. կորանալ ՍԳր. Ոսկ. ես. կորանք «ամօթահար մնալը» Բ. մակ. թ. 1. Եւս. պատմ. Մծբ. Եփր. յոբ. (հրատ. ՀԱ 1912, 670). կորացուցանել ՍԳր. կորնքարդ ՍահմՏ. («զենիթ» իմաստով է գործածուած Տաթև. ձմ. ճլգ. և ամ. 335. Իմաստասէրքն սկիզբն աւուրն զկէսօրն եդին, յորում արեգակն ի կորնթարքս երկնից ելեալ թագաւորէ. Արտաքինքն զմէջ աւուրն ասեն սկիզբն, յորում ժամու արեգակն ի կորնթարդն երկնից ելանէ). ակնկոր Ոսկ. մ. բ. 15, էջ 600 (տպ. ակնկոյր), ակնկորել Գ. Թագ. իա. 29. Ոսկ. կամակոր ՍԳր. Ոսկ. Եզն. գլխակորիլ Ոսկ յհ. ա. 16. կորաքամակ (նոր բառ) ևն։ Այս արմատի միւս ձևերն են կեռ «ծուռ, կոր. 2. ճանկ» (տե՛ս առանձին) և կոռ «ծուռ, կոր», որ երկուսի միջին օղակըն է և գտնւում է միայն գաւառականների մէջ (տե՛ս տակը)։

Klaproth, Asia polygl. 102 գերմ. quer: ՆՀԲ լծ. լտ. curvus, ռուս. кривой, յն. γυρός, κυρτός, թրք. egri, eyri, ռմկ. կեռ: Տէրվ. Altarm. 31, ծան 1 կոր=լտ. curvus: Canini, Et. étym. 133 անգսք. kerr «կոր»։ Հիւնք. յն. κορώνη, γυρῷ, լտ. curvus: Յ. Արշէգ, Բազմ. 1897, 52 ոլ-որ, բոլ-որ, ճոլ-ով բառերի հետ հնխ. gal, gul «կլոր լինել» և սեմ. gal «շրջան առնուլ» արմատից. հմմտ. յն. κυλλός «կոր», լտ. collis և հյ. գլել, գլան: Müller, WZKM 10, 354 յն. κυρτός, լտ. curvus խմբի հետ, որ Հիւբշ. 520 ընդունում է միայն այն պայմանով՝ որ հնխ. q ձայնը o-ի մօտ դարձած լինի կ։ Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 արաբ. عوج zar', zur', հյ. ծուռ և քիւr: Scheftelowitz BB 28, 304 յն. κορωνός են բառերի ընտանիքին։— Այս ընտանիքի անդամներն են յն. κορώνη «ծայրը ծռած՝ կեռ մարմին», κορωνός «ծռած, կոր», κορωνίς «ծայրը կեռ», κορωνιάω «կռանալ, կորանալ», κυρτός «կոր, ծռած, կորացեալ», լտ. curvus «կոր, ծուռ», ալբան. kur̃ús «ծռել, կորացնել», լիթ. kreĩvas «շեղ», հսլ. krivŭ «ծուռ», հիռլ. cruinn «կլոր» ևն, որոնք բխում են հնխ. qer-, qor- արմատից։ Lidén, Arm. Stud. էջ 111 մերժելով սրանք, որ պիտի տային հյ. քոr ձևը, կցում է յն. γυρός «ծուռ, կլոր» ևն բառերին (որ ընդունում է Walde 216): Սակայն ուրիշ հնդեւրոպագէտներ սրա նախաձայն γ համարում են <g¹ և ո՛չ թէ gʷ, որով նրա համապատասխանը կլինի ծուռ: (Boisacq 159, 500 սոյն յն. ձևի դէմ դնում է թէ՛ ծուռ և թէ կոր, իսկ curvus=կոր մերժում է)։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 ընդունում է curvus ևն ընտանիքի համեմատութիւնը։ Karst, Յուշարձան 428 թթր. չաղաթ. bur-maq «գալարել», bura «մրրիկ», ալթայ. pur «դարձնել», օսմ. böyrü «ծուռումուռ»։ Պատահական նմանութիւն ունի ճեխս հսլ. gura, սերբ. güra, gurav «կուզ, կորացած», որի վրայ տե՛ս Berneker

363: Scheftelowitz KZ 53(1925), 249 և 54(1927), 229 դարձեալ դնում է յն. χορωνός «կոր», միռլ. ceair «ծուռ», պամիր. kard «կորացեալ»:

ԳԻՌ.—Կայ միայն կոռ ձևով՝ որից կոռ Մկ. Ալմ. Վն. «կոր, ծայրը ծռած, կեռ, կոր գլխով», Մկ. Վն. «կորացած ծայրով հովուական գաւազան», Մշ. Վն. «ծայրը կեռ ցուպ», կոռ–մոռ գալ Վն. «ծռմռկուիլ», կոռագլուխ Վն. «խարդախ, խաբեբայ», կոռակոտոշ Վն. «ծուռ եղջիւրներով», կոռացնել Երև. «ծռել», կոռել Մկ. Վն. «որևէ բանի ծայրը կեռ շինել», կոռուիլ Վն. «ծռուիլ, կորանալ, կէս մէջքից կախուիլ, կզուիլ», կոռքար Վն. «դուրս ցցուած մեծ ժայռ», կռակոռ Ղրբ. «կորաքամակ պառաւ»:

ՓՈԽ.—Ուտ. կիրի, միրի, կորի, մորի, կիւիմիրի, կորիմորի «կոր, ծուռ, կորացնելը, ծռելը», կիրիբսուն «ծռել», կիրիբաքսուն «ծռել, կորանալ», կորիբսուն «կորանալ, ծռել». հմմտ. հյ. կոռ–մոռ գալ կրկնականը:

ԿՈՐ «կորչիլ, անհետանալ, փճանալ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են զանազան մասնիկներով՝ կորնչիլ «կորչիլ» ՍԳր. (ձևի համար հմմտ. յառ–նչ–ել, երկ–նչ–իլ, մարտ–նչ–իլ), կոր–նչ–ումն Ճիր. կորուսանել «կորցնել» ՍԳր. կորուստ ՍԳր. Եփր. ա. թես. կորուսիչ Ագաթ. Եզն. կորստախառն Եփր. դտ. կորստական ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 11. անկորուստ Ագաթ. երախտակորոյս Վեցօր. խորհրդակորոյս Օր. լբ. 28. նամակորոյս Ոսկ. մ. ա. 20. նետակորոյս Վեցօր. Եւս. քր. Ոսկ. ես. ճշմարտակորոյս Վեցօր. մտակորոյս Ոսկ. մ. ա. 3. շնորհակորոյս Եփր. թգ. ոգեկորոյս Կոչ. դենակորոյս Զենոբ. դաշնակորոյս Մարաթ. կանխակորուստ Նար: Բուն արմատական ձևը աւելի լաւ են երևան հանում կտ. կորեայ, հրամ. կորի՛ր, կորո՛:

Peterm. 62 լծ. կործանել: Տէրվ. Նախալ. 78 ծիւրիլ բառի հետ հնխ. gvar ձևից իբր երկրորդ արմատական՝ *gar> ծեր արմատի: Հիւնք. պրս. gōr «գերեզման» բառից: Meillet MSL 9, 150 միացնում է հսլ. goryĭvĭ? ձևին, իսկ MSL 10, 278 միացնում է լեթթ. gurstu, gurt «յոգնիլ», gurdens «յոգնած, լքեալ», հպրուս. gurīns «խեղճ, աղքատ» բառերին, իբր հնխ. gor- արմատից: Նոյնը յիշում է Հիւբշ. IF Anz. 10, 48: Patrubány, Բանաս. 1902, 121 մերժելով այս մեկնութիւնը՝ բառը համարում է նոյն ընդ կեր, կերակուր են: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 147 սանս. gurú, գոթ. kaúrus «ծանր» բառերի հետ: Scheftelowitz BB 28, 282 և 304 կորուսանեմ=լիթ. kriuszù, kruszù «ջարդել, փշրել», իսկ կորնչիմ=սանս. ćalati «տատանուիլ», պրս. čalīdan «երթալ»:

ԳԻՌ.—Ջղ. կորնել, Ալշ. կօրել, Մշ. կօրիլ, Երև. կօրչել, Գոր. Ղրբ. Ճմ. կօրչիլ, Տփ. կօ՛րչիլ, կօրցընիլ, Սեբ. գօրիլ, Կր. կօրսըվիլ, կօրի՛, Ննխ. գօրցըվէլ, Աչ. գօրսընել կամ գօրսընցընել, Տիգ. գօրսվիլ, Հմշ. գոյսըվուշ, Մկ. կուրուսիլ, Մրղ. կուրսուըէլ, Ալմ. կուրսըվել, Վն. կուրխս «կորած», Ոզմ. կուտսիլ «կորչիլ», Ագլ. կրօ՛նիլ «կորչիլ», կրցա՛նիլ «կորցնել», Զթ. գշնըվը՝լ «կորչիլ», գըշնը՝լ «կորցնել»: Նոր բառեր են կորու Եւդ. «կորած, ի զուր վատնուած», կորուկ, կորուական:

ԿՈՐԱՂԻՈՆ տե՛ս Կորողիովն:

*ԿՈՐԱՆԳԱՍ «ագռաւ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր. աշխ. հրտր. Սուքիասեանի, էջ 44. «Եւ ի թագաւորանիստ նոցա լինի կորանգաս և պապկաս և աքաղաղս փետրամորուս»:—Սուքիասեան, անդ էջ 58 համեմատում է հատուածս Պտղոմէոսի «ἐν τάστη ἀλεκτρυόνες λέγονται εἶναι πωγωνίαι, καὶ κόρακες καὶ ψιττακοί, λευκοί «ասեն թէ են ի նման աքաղաղք մորուաւորք և ագռաւք և թութակք սպիտակք» հատուածի հետ. որից հետևցնում է որ կորանգաս=յն. κόρακες «ագռաւներ»:

ԿՈՐԱՏՈՐ տե՛ս Կուրատոր:

*ԿՈՐԲԱՆ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան. հոլովուած գտնում եմ միայն կորբանից Մագ. գամագտ. 14) «տաճարին տրուած նուէր, ընծայ» Մրկ. է. 11, Մտթ. իէ: 6, Ոսկ. մ. բ. 26. Երզն. մտթ. 585.

«տաճարի գանձանակը» Եւս. քր. Բ. 266, Աթ. ը. Նար. խչ. 391։

=Եբր. קרבן qarbān «մատաղ, զոհ առ Աստուած՝ շնչաւոր կամ անշունչ բաներով, ձօն», որի հետ նոյն են արաբ. قربان qurbān, արամ. קורבנא qūrbanā «մատաղ, զոհ»։ Եբրայական բառը Ս. Գրքի թարգմանութեամբ անցել է ուրիշ լեզուների. ինչ. յն. κορβᾶν «ընծայ, ձօն, նուիրաբերութիւն», κορβανᾶς «տաճարի գանձը» (Sophocles 681 բ), լտ. corban, հսլ. և հռուս. корьвана, корванъ, корьманъ, լեհ. karbona, չեխ. karban (Berneker 489) են, աւելի նիւթական կամ դրամական նուէրի իմաստով. յոյն բառից էլ ատռադարձուած է հայերէնը։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ԿՈՐԲԱՆ «սաղաւարտ». մէկ անգամ ունի Մաշտ. «Որպէս զօրականացն սաղաւարտն, զոր ի հին արտաքնոցն կորբանն կոչեն»։ =Յն. κορυφαῖον «գլխանոց». ըստ այսմ էլ մեր բառը լինելու էր գոնէ *կորփան, որ նախորդի հետ շփոթուելով՝ գրուել է կորբան։

Ուղիղ մեկնեցին ՆՀԲ և ՋԲ։

ԿՈՐԴ «խոպան, անվար, անմշակ» Ովս. ժ. 4, ժր. 11. Ոսկ. գաղ. և ա. տիմ. էջ 122. (յետնաբար ո հլ. այսպէս՝ բցռ. ի կորդոյ Օրբել. հրար. էմ. էջ 213). որից կորդանալ Նեղոս. կորդացուցանել ժմ. յն.։

ՆՀԲ վրաց. կորդի, լծ. հյ. չոր, յն. χέρσος, χέρρος, թրք. qər «բաց դաշտ». quru «չոր»։ Տէրվ. Մասիս 1882 ապր. 3 յն. κράτος «կարող, հզօր», գոթ. hardu «բուռն, սաստիկ, կարծր», անգլ. harθ, գերմ. hart «կարծր» բառերի հետ. սրանց է կցում նաև Քուրդ, Կորդուք, որոնց նախահայր համարում է ոմն Կորդոն կամ Կարտու «բուռն, հզօր»։ Հիւնք. կուռ բառից։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. կոռ «տարապարհակ», սումեր. gar «արտ»։ Karst, Յուշարձան 405. սումեր. kur «երկիր, աշխարհ, լեռ»։ Պատահական նմանութիւն ունին հսլ. gruda «հողի գունձ», grudĭnŭ «կոշտ, կոպիտ», ռուս. грýда «փողոցի սառած ցեխ», грýдный, грудкій «կորդ, անհարթ ճանապարհ են, սառելով քարացած ակօս», բուլգար. gruda «գունձ», grudliv «կորդ, կոպիտ», հաւքս. griot, հրգ. gdioz «աւազ, խիճ», կիմր. gro «խիճ» են, որոնք բոլոր ծագում են հնխ. ghreu-, ghreu-d- արմատից (Walde 661, Berneker 357). այս արմատը հայերէնում պիտի տար գ նախաձայնը և ոչ բնաւ կ։

Գ-ԻՒ.—Մշ. կոռտ, Ալշ. կոռք, Լ. կորք, Սլմ. Վն. կոռք, Մկ. Ոզմ. կուրք. այս բոլորը ասւում է հողի համար. (Ալշ. փոխաբերաբար նաև «պինդ մածուն»). իսկ Խրբ. գօրք «կարծր, դաշացած, թրք. խարթ», որից կորդանալ Վն. «հողը կոշտանալ», Խրբ. «կարծրանալ, դաշանալ, խարթանալ», կորդել Վն. «խոպան հողը մշակելի դարձնել՝ վրայից աւելորդ խոտերը քաղհանելով և մաքրելով», կորդապատառութիւն Մշ. «պոռոտախօսութիւն», կորդան Գնձ. «կոպիտ, անտաշ, անպայ», կորդափլուցք Սեբ. «փլած խամ գետին»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კორდი կորդի «մարգ, մարգագետին, դուրսը գտնուած անմշակ տեղ», ნაკორდალი նակորդալի «չմշակուած դաշտ», სიკორდე սիկորդե «անմշակ և դատարկ բացավայր», քրդ. կորդ «չվարած հող» (գործածւում է Բուլանըխի մօտ՝ Հասան-Գորանի քրդերի մէջ. տե՛ս Միրախորեան, Նկարագր. ուղևորութ. Գ. 96) և կամ կօրք «կորդ գետին» (Վտակ 1908, № 141)։

ԿՈՐԴԱԿ «սաղաւարտ» Թղթ. դաշ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ յն. κόρυς, κόρυθος «սաղաւարտ» բառի հետ։ Նոյնը Bugge KZ 32, 49՝ համարելով հայ ձևը բնիկ բառ։

ԿՈՐԴԻՆ (որ և կուրդին) «թամբ, համետ» Դ. եզր. ժե. 23. Յայսմ. փետր. 6. Տարօն. Ա. § 81 (սեռ. կուրդնաց). հնից ուրիշ օրինակ չկայ. նորերից Առաք. պտմ. 330 գործածում է երկու անգամ. «Ջիշոյ միոյ կուրդինն, որ է պազանն... եդ ի մէջ իշոյ կուրդնին»։ Սրանից ունինք կուրդնակար «թամբագործ» (նորագիւտ բառ) Տարօն. Ա. § 82. էջ 116։

ԳԻՌ.—Ոզմ. կուրդ'էյն, Մկ. կուրփինf', Մշ. կուռտիգ «թամբ ձիու են». նոյն է նաև կոռտինf Ոշտ. «բեռնակիր մշակի համետ», որ Ամատ. Հայոց բառ ու բան 360 բ թիւրիմացութեամբ կուռ բառից է հանում։ Նոր բառեր են կորդնկար «թամբ շինող», կորդնկարնոց «թամբագործների շուկայ», կորդնել «ձին թամբել», երեքն էլ ըստ Rivola:

ՓՈԽ.—Վրաց. კურტანი կուրտանի «բեռնակիր անասունների համետը»։

ԿՈՐԴԻԻՆ (գրուած նաև կորդոյն, կորդին, կուրդին, կորդոն, կորդում) «մի տեսակ ծոթրին. satureia hortensis L» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 421) Բժշ. Գաղիան. Վրդն. եւ։

> ՀՀԲ հանում է կորդ բառից՝ իբր կորդ տեղեր բուսած։ Սխալւում է Արթինեան, Ամէնուն Տարեցոյցը 1914 թ. 163՝ համարելով բառս ծարրին ձևի աղաւաղութիւնը։

ԳԻՌ.—Երև. կօ՛րրին «ծաթրին»։

ԿՈՐԵԱԿ, ն հլ. (-րեկան, -րեկանէ) «մի տեսակ հացաբոյս, թրք. տարը, լտ. milium» Ես. իբ. 25. Եզեկ. դ. 9. Եզն. Ոսկ. ա. Թես. նմանութեամբ «թուղի միջի հատիկները» Բրս. մրկ. 190, 232. յետնաբար կորեկ, ո հլ. (սեռ. կորեկոյ) Տօնակ. որից կորեկաճատ Եզն. ձիակորեակ Բժշ. կորեկախառն (չունի ԱԲ) Զքր. սարկ. Ա. 24. կորեկաճաց, կորեկօղի (նոր բառեր)։

> Տէրվ. Լեզու 1887, էջ 120 լտ. granum, հրգ. korn, հսլ. zrŭno, աֆղան. زرای zarāy, որոնք բոլոր նշանակում են «ցորեն, հատիկ»։ Հիւնք. կորիւն բառից։ Pictet բ. տպ. հտ. Ա. 325 սանս. gāritra «հատիկ, ցորեն, բրինձ», քրդ. garez «կորեկ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Վն. կորեկ, Ջղ. կորէկ, Սլմ. կորէկ[1], Ալշ. Մշ. կօրեգ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. կօրէկ, Սչ. գօրեգ, Խրբ. Ննխ. Ռ. Սեբ. գօրէգ, Ճմ. կօրակ, Ասլ. գէօրէգ, գէօրէյ, Տփ. կօ՛րիկ, Տիգ. գօրիգ, Մկ. Ոզմ. կուրիկ, ՋԹ. գիյիգ, գիրիգ, Սվեդ. գիրիգ, Հճ. գիյէգ, Ագլ. կա՛րակ. բոլորն էլ նշանակում են «կորեկ», միայն Հճ. «եգիպտացորեն», Լ. «կորեկի արտ», Սչ. «եգիպտացորենով պատրաստուած հաց, ճաթ», ՆԲ. «ձկնկիթ, ձկան հում խաւեար»։ Նոր բառեր են կորեկակալ, կորեկխոտ, կորեկճաց, կորեկճաք:

ՓՈԽ.—Քրդ. forէկ «կորեկ». հանրածանօթ առած է՝ Տէ՛օվէ թրոշ, ճա՛նէ forէկ «Թթու թան և կորեկ հաց» (Ճուռ, Քրդերը Տաճկաց. Հայաստ. Ա. 183)։

ԿՈՐԶ. արմատ առանձին անգործածական. որից կորզել «քաշել հանել, խլել, փրցնել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ես. Ես. պտմ. որից կորզական Փիլ. իմաստ. Նիւս. կազմ. կորզիչ Արծր. կորզումն Նիւս. կազմ. կորզան ՅՀ. կթ. մաճակորզ Անան. խոստ. էջ 11 (նորագիւտ բառ). դժուարակորզ Փիլ. իմաստ։

> Հիւնք. կործանել բայից։ Bugge KZ 32, 56 սանս. varh, vṛháti «խլել, պոկել, փրցնել» բառերին ցեղակից։

*ԿՈՐԷՍ «Դեմետրեայ աղջիկը, Պերսեփոնեայ աստուածուհին», իբրև յատուկ անուն գործածում է Պտմ. աղէքս. 74։

= Κόρη, Κόρης՝ նոյն աստուածուհու անունն է, որ ծագում է κόρη «աղջիկ» բառից։

> Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԿՈՐԷՔ «դժուարին և խիստ տեղի». ունի միայն ՀՀԲ. մէկ անգամ գործածուած է Բ. մակ. ժգ. 18 «Խելօք միւսանգամ փորձ փորձեր ի կորէս ելանէր», որի համապատասխանն է յն. κατεπείρασε διὰ μεθόδων τοὺς τόπους։

> ՆՀԲ ջնջում է կորէք բառը՝ հաստուածը կարդալով «ըստ ընտրելագոյն ձեռագրի» ի կոր ևս ելանէր «չարաչար յաղթուիլ» (հտ. Բ. էջ 1119 գ)։ Հ. Ս. Կոգեան ՀԱ 1923, 235 դիտել է տալիս՝ որ բոլոր ձեռագիրներն էլ ունին ի կորէս, իսկ այդ ընտրելագոյն ձեռագիրը կամ ձեռագիրներն էլ չկան Զոհրապեանի մօտ։ Կոգեան էլ որևէ բացատրութիւն չի տալիս այս «անհասկանալի» բառի համար։ Ըստ իս ՀՀԲ-ի տուած իմաստը մերժելու պատճառ չկայ. յոյն բնագրի միտքը այն է թէ թագաւորը Հրեից քաջութիւնը տեսնելուց յետոյ՝ «վարպետութեամբ— διὰ μεθόδων» (տե՛ս Sophocles 740 բ,

որ ճիշտ այս իմաստն է տալիս) «փորձեց»— κατεπείρασε «այդ վայրերը»— τοὺς τόπους, նորից պաշարման պատրաստուելու համար։

ԿՈՐԻ «արտը ջրելու համար մեծ առուից բացուած երկրորդական և նեղ ջրի անցք» Սեբեր. 46. որից կոռի մի փետին «մի քիչ տեղ» Բուզ. էջ 218։

Bugge KZ *32, 56* սանս. vār «ջուր» կամ յն. οὐρός «ջրանցք» բառերին ցեղակից։ Scheftelowitz BB *28, 303* սանս. kulyā «փոս, ջրանցք» և յն. κρήνη «աղբիւր» բառերի հետ է միացնում։ Lidén, Arm. Stud. *111* մրգ. kūle «փոս, խորք», նորվ. koyla «ջրանցք», յն. γύαλον «խոռոչ, կիրճ, կամար» բառերի հետ, արմատակից կոր (=յն. γυρός), կորիզ բառերին։ (Նոյնը կրկնում է Boisacq *159*)։ Մառ ЗВО *XIX, 0156* վրաց. ծղարո «աղբիւր», ծղալի= մինգ. ծղարի, լազ. ծկարի «ջուր» բառերի հետ՝ յարեթական շղր արմատից։ Սագրղեան ՀԱ *1909, 335* սումեր. kurê «ջրանցք»։ Karst, Յուշարձան *405* սումեր. gur «ջրի հոսանք», *406* սումեր. kure «ջրանցք»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Կր. Մշ. կօրի, Երև. գօրի, Մշ. կօռի, Մկ. կուրը՛, Ոզմ. կուրէ¹, Հմշ. գօրին (ծօշարա գիւղում՝ գօրիմ), գործածւում են զանազան նշանակութիւններով. այսպէս՝ Ալշ. Բիւթ. Երև. Նր. Մղ. Մշ. Ոզմ. Մկ. «արտի ոռոգման համար բացուած նեղ առու», Ղրբ. «արտը վարելու ժամանակ՝ առաջին անգամ վերևից ներքև քաշուած ակօսը, որով արտը երկու մասի են բաժանում և յետոյ աջ ու ձախ նոր ակօսներ բանալով՝ վարը շարունակում են», Ակն. Կր. Մշկ. Տիր. «արտի ամէն մի ածուն կամ բաժանմունքը», Հմշ. «երկու արտի սահմանը, միջավայրը», «արտի մի տեսակ չափ է, որ է մէկ քառորդ օրավար»։ Ոճով ասում է Ռ. գօրին ճանէլ (<կօրին ճանել) «իրեն բաժին ընկած մասը կատարել»։ Նոր բառեր են կոռատ «քամբակի արտի մէջ բացուած կոռի», կոռատել «կոռիներ բանալ», կոռակտուր «նախորդ վարի հակառակ ուղղութեամբ»։

ԿՈՐԻԶ, ո հլ. «սերմ կամ պտուղի փափուկ կուտ» Վեցօր. 187. «պտուղների կորձըր կուտ» (ինչպէս հոնի, արմաւի, դամոնի) Մագ. Ոսկիփ. Վրք. հց. Ա. 646. Նմանութեամբ «աճուկի, պարանոցի կամ անութի վրայ եղած ուռեցք» Գաղիան.

Հիւբ. պրս. խուրմա «արմաւ» բառից։ Lidén, Arm. Stud. էջ *112* կոր. կորի բառերի հետ միացնելով՝ հանում է հնխ. gouro- «կորանալ» արմատից. բառս հետ է համեմատում յատկապէս հհիւս. kula, մրգ. kūle «խոյլ, ուռեցք». (բայց կորիզ բառի այս նշանակութիւնները փոխաբերական են հայերէնում)։

ԳԻՒ.—Գոր. Երև. Տփ. կօ՛րիզ, Շմ. կօրուզ, Ղրբ. կօ՛րըէզ, կօ՛րէնձ, Ոզմ. Վն. կողինձ. Մկ. կուղինձ, Ջղ. կղէզ, Ագլ. կղազ.— այս վերջին ձևերի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ հայերէնի հնագոյն ձևն էր կորինձ, որ յետոյ նձ>զ ձայնափոխութեան օրէնքով՝ դարձել է կորիզ. (այս մասին տե՛ս Աճառ. ՀԱ 1905, 346.) Նման ձայնափոխութիւն է ցոյց տալիս Նր. Վն. կոունձ=գոուզ)։ Նոր բառեր են կորիզոտ, կորիզաւոր, կորիզաճաճ կամ կորինձճաճ։—Հմշ. գօրիզ։

ԿՈՐԻԶ «դահիճ»? ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 167. խնկապէս գրուած է կորիզ «դահիճ կամ կուտ», որից հետևում է որ կա՛մ կորիզ նշանակում է նաև «դահիճ» և կամ դահիճ ունի և «կորիզ» նշանակութիւնը։

*ԿՈՐԻԻԲԱՆՏ, ի-ա հլ. «փռիւգական կաքաւող. քուրմ». Նորագիւտ բառ, որ գործածուած է Նոնն. էջ 3—4, որի հետ նոյն են կորիբանտ Պղատ. օրին. 227 և. կորիւբանդեցիք Եւս. քր. Բ. 102։

=Յն. κορύβας, κορύβαντες՝ նոյն նշ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Մանանդեան, հրատ. Նոնն. էջ 4 ծան. (և յետոյ Մէնէվիշեան, Գամագտ. 139)։

ԿՈՐԻՆ (սեռ. -րեան, -րեանց) «ձագ (առիւծի, վիշապի, իժի, գայլի, շան, կէտի)» ՍԳր. Եզն. Եփր. դտ. 341. Վեցօր. 190. փոխաբերաբար «սօսի, կնձնի և այլ ծառերի տերևների տակ ծածկուած պղղանման գընդակներ» Վեցօր. էջ 93 (այս երկրորդ նշանակութիւնը երևան հանեց Ս. Վ. Նազարէ-

թեան, Պատկեր 1893, էջ 56, մի ընտրելագոյն ձեռագրի ընթերցուածի համաձայն. «Կերպարանք ինչ իցեն սերման և պտղոյ, և զնոյն որ երեխն ի ծառ կորիւն կոչեն... Ապա ուրեմն զօրութիւն իմն սերման է ի կորիւնսն՝ որ երեխն ընդ տերևօք ծառոյն»). «ղղումի, վարունգի և նման բոյսերի արձակած թելը» Եփր. ծն. 121 (մէկ անգամ գործածուած. Զկորիւն ղղմենւոյն և զծաղիկն նորա պատուե՞ս քան զանմեղ տղայսն). նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. որբ և երինջ)։ Այս արմատից են առիւծակորիւն Վեցօր. 192. գայլակորիւն Մամիկ. իժակորիւն Վեցօր. էջ 192. կորնակ «բորենու փոքր ձագ» Վրք. հց. Բ. 433 (չունի ՆՀԲ)։

Schröder, Thesaur. 45 ասոր. ܓܘܪܝܐ guriā «կորիւն»։ ՆՀԲ եբր. גּוּר gūr «ձագ», גּוֹר gōr «առիւծի կորիւն», כְּפִיר kəpīr «կորիւն»։ Հիւնք. յն. κοῦρος, κόρος «պատանի, շառաւիղ»։ Bugge KZ 32, 85 թերևս փոխառեալ է կովկասեան լեզուներից. հմմտ. չեչէն. kuornai «ձագ»։ Müller, SWAW 136(1897), էջ 11=Armen. VI, WZKM 5, 268 և 10, 180 սանս. garbha, զնդ. garəwa «սաղմ», յն. βρέφος «մանկիկ, ձագ», գոթ. kalbo «հորթ», հսլ. žrěbę «մանկիկ, ձագ» են բառերի հետ։ Հիւբշ. 461 սխալ է համարում այս վերջին մեկնութիւնը, որովհետև յոյն բառիս դէմ պիտի ունենայինք *կորբ և ոչ կոր–։ Patrubány, Բանաս. 1902, 121 հանում է կոր «կորչիլ» արմատից՝ –իւն մասնիկով, իբր «նա՝ որ կը կորսուի մօրէն, ա՛լ արգանդը չէ»։ Scheftelowitz BB 28, 15 և 29, 15 հնխ. g^wer- «ուտել, կուլ տալ» արմատից, որից են հյ. կեր, կուր, կերակուր։ Osthoff, Et. Parerga I 312 միացնում է լտ. galba «կաղնու որդ», հբգ. kilbur, chilburra «էգ գառնուկ», գոթ. kalbō «հորթ», kilþei «արգանդ», անգսք. cild «երախայ», սանս. jartú- «բունոց», յն. βρέφος «արգանդի պտուղը, սաղմ», δελφύς «արգանդ» են բառերի հետ և ենթադրում է այս բոլորի համար հնխ. ger-, g^wer-, gel-, g´el- են արմատների խառնուրդը։ (Յիշում են նոյնը Walde 331 և Boisacq 133 ծան.)։ Աճառ. ՀԱ 1909, 160 պարզ արմատը համարում է կոր, որ աւելի լաւ երևում է խոճկոր բառի մէջ։ Մառ, Основ. Табл. էջ 9 ասոր. և եբր. ձևերի հետ միացնում է վրաց. bo-kueri «կորիւն», բայց չի յիշում հյ. կորիւն։ Charpentier IF 25, 245 հնխ. g^wo̯uero- «հորթ» բառից. հմմտ. սանս. gavala «գոմէշ»։ Pedersen, Յուշարձ. 288 քննելով յն. βρέφος, հսլ. žrěbę բառերի համեմատութիւնը, ենթադրում է որ հայերէնի հին ձևն էր *կորբն, որից բ ձայնի անկումով յառաջացաւ կորն (արմատը կոր. մասնիկն է ն)=կորիւն. բոլորի հին հնխ. ձևը դնում է *g^werebh-։ Petersson KZ 47, 240—244 սանս. gr̥ṣṭi «երինջ» են բառերի հետ հնխ. gu̯er- արմատից։ Ղափանցեան ЗВО 23, 355 քրդ. kur «որդի, տղայ» բառի հետ+իւն նուազականով։

ԿՈՐԾ «գլխիվայր շրջուիլ, տապալուիլ». այս արմատական ձևով գործածական է միայն միջին հայերէնում. այսպէս՝ ի կործ առնել կամ լինել «ամանը գլխիվայր շրջել կամ շրջուիլ» Կանոն. Գր. տղ. կործել նոյն նշ. Վստկ. 136, 172. Յայսմ. նոյ. 26, Նոր վկ. էջ 317։ Հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած է միայն –ան մասնիկով աճած կործան ձևով. այսպէս՝ կործան «գլխիվայր տապալուած» Կոչ. Ոսկ. ես. Բուզ. կործանել «տապալել, փլցնել, քանդել, ջնջել» ՍԳր. Եւս. պտմ. «գլխիվայր շրջել, կործել» Դ. Թագ. իա. 13 (Որպէս շիշ մի ջնջեալ, որ կործանիցի ի վերայ երեսաց իւրոց. յն. καθὼς ἀπαλείφεται ὁ ἀλάβαστρος ἀπαλειφόμενος καὶ καταστρέφεται ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ. եբր. «զոր ջնջիցէ ոք և դարձուցէ»). կործանեցուցանել Ոսկ. յհ. ա. 8. կործանիչ Մծբ. Եփր. ծն. կործանումն ՍԳր. Եւս. պտմ. դիւակործան Կղնկտ. դիւրակործանելի Անյ. պորփ. բիւրակործան Նար. եգիպտակործան Նար. գնձ. երկրակործան Նար. իննճակործան Սկևռ. կործանարար (նոր բառ). ոճով աւում է ի կոր կործանել Ոսկ. մ. և

եւ. Մծբ. (համմ. ամօրալից կոր *անկեալ նորագիւտ Բ. մն. լբ. 21)։*

Peterm. *62 լծ. հյ.* կորուսանել։ *Մէր 1861, 158 լծ.* գործ։ *Հիմք.* կարծել՝ *բայից։* Meillet MSL *10, 278 -ծ աճականիչով կազմուած* կոր *«կորչիլ» արմատից. ծ-ի համար համմ.* կեղծ *և* կեղ(ա-կարծ)։ *Նոյնը նաև* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 148։ Մառ* ЗВО XIX, *070 յաբեթական* krs *արմատից. համմ. վր.* կերձոյ *«կող, կողմ»,* գուերդի *«կող, կողմ»,* մոգվերդի *«ըմբշամարտիկ»,* գուր. մեգորդիա. *հայերէն բառը նշանակում է բուն «կողին զարնել»։*

ԳԻՌ.—Երև. կործել, կործ անել *«միւս կողմը շրջել (ամանը)»* կործ լինել *«շրջուիլ, տապալուիլ», Ալմ.* կործել, *Վն.* կոռծել, *Ալշ. Մշ.* կոռձել, *Պլ. Սեբ.* գորձել, *Խրբ.* գորձիլ, *Ոզմ.* կուրծիլ, *Մկ.* կուռծիլ *«ամանը գլխիվայր շրջել», Զն.* գորձիլ *«ցած գլորուիլ, տապալուիլ», Զրս.* գորզվիլ *«ընկած՝ կանգնեցրած մի բան գլխիվայր շրջուիլ, ցած տապալուիլ», Ախց. Կր.* կործանիլ, *Տփ.* կործան ըլիլ, կործանվիլ, *Ալ.* գործանել, *Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ.* գորձանիլ, *(Պլ. անցողական ձևը* գորձանցունել*), Զթ.* գույձանիլ, գուրձանիլ, *Ննխ.* գորձանվել։

ՓՈԽ.—Վրաց. კორწიალი կործիալի, კორწიალობა կործիալոբա, კორწიალება կործիալեբա *«տատանում, տապալում, գլխիվայր շրջումը»։*

ԿՈՐԿ *«կպած մնացած կեղտ». մէկ անգամ ունի Լմբ. մատ. էջ 490 «Ասէ երանելիս եթէ հարկաւոր է այնոցիկ սրբկիկ լինել, այլ զի՞նչ կորկն և աղտն քան տարոյ կամ աւելի հոն կայ ի վերայ սկոյն, և մեք չլուանամք և չսրբեմք»։ Նոր գրականում ոմանք գործածում են «ծխախոտի դեղին կեղտը, թրք.* զիֆիր*» նշանակութեամբ։*

Հիմք. գորգ *բառից։* Bugge KZ *32, 12 ասում է թէ գործ չունի քրդ.* qur *և կիւրին.* qar, qurúš *«կեղտ» բառերի հետ և համեմատում է յն.* βόρβορος *«կեղտ, աղբ» ձևի հետ. հայերէնի մէջ վերջավանկը ընկել է։* Scheftelowitz BB *28, 303 պրս.* karī, *հնդկ.* horh *«աղտ», լիթ.* kirnos *«ճահիճ» բառերին ցեղակից։* Brugmann, Grdr². I *619 դընում է* Bugge-*ի մեկնութիւնը,* Boisacq *127 յիշում է թէ՛* Bugge-*ի և թէ* Scheftelowitz-*ի մեկնութիւնը։* Pokórny I *429 հնխ.* qers *արմատի տակ յիշում է վերջինը. (սխալ է, որովհետև հնխ.* qers- *պիտի տար հյ.* *fեռ*)։* Petersson, Zwei sprache Aufsätre 60, Heteroklisie *145—6,* LUÅ *1922, № 7, 52—53 (չեմ տեսած) նորվ.* korg, *իսլ.* korgr *«դիրտ, մրուր», իսլ.* krim *«կեղտ» են բառերի հետ։ Չի ընդունում* Pokorny *1, 645—50։*

ԳԻՌ.—Խտջ. գորգ *(<*կորկ*) նշանակում է «ոչխարի դմակի տակ հաւաքուած դնտակերպ աղբի փոքր կտորտանք», որից* կորկոտ *«աղբոտ»,* կորկոտիլ *«աղբով ծածկուիլ»։ Ախց.* կօկոտ *(իմա* կորկ-ոտ*) «շատ կեղտոտ»։*

ԿՈՐԿՈՏ *«թեփը հանած և կոտրտած ցորեն,* gruau*», Գաղիան. (իբրև հոմանիշ է դնում յն.* χόνδρος *բառին, որ իրօք ի մէջ այլոց նշանակում է «կորկոտ,* gruau*», ըստ* Bailly, Dict. gr.-fr. *215ա). Հայել . էջ 9 «կորկոտի չափ մանր ջարդած» Վստկ. 56, 113. որից* փարեկորկօտ *Վստկ. էջ 8. Մխ. բժշ. 50.* կորկոտապուր *«կորկոտով պատրաստուած մի տեսակ ապուր» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 130 (գտնւում է նաև արդի բարբառներում)։*

=Թուի բնիկ հայերէն բառ՝ հնխ. g²rod- *արմատից, որ կրկնութեամբ տուել է նախ* *կօկրոտ *և տեղափոխութեամբ՝* կորկոտ, *ինչպէս* կարկուտ<*կակրուտ<*հնխ.* g²ag²rōdo-. *համմ. լիթ.* grúdžiu, grùdau, grústi *«սանդի մէջ գարին ծեծել՝ կորկոտ պատրաստելու համար»,* grúdas *«հատիկ», լեթթ.* grûžu, grûdu *«սանդում ծեծել»,* grouds *«հատիկ»,* grūdenes *«կորկոտ»,* graûds *«հացահատիկ», հոլ.* gruda *«հողի կոշտ կտոր, գունձ», ռուս.* груда *«դէզ», անգսք.* grút *«խոշոր ալիւր», հհիւս.* grautr *«խաշած խիւս», հբգ.* gruzzi, *մբգ.* grŭz *«հատիկ (ցորենի, աւազի)», հբգ.* grioz *«աւազ,

խիճ», հիւլ. griōt «քարեր», հանգլ. greōt «աւազ», կիմր. gro «խիճ», նրգ. grütze «կորկոտ», հոլլ. grut, gort «կորկոտ», գերմանականից փոխառութեամբ՝ ֆրանս. gruau «կորկոտ», և վերջապէս գերմ. gross, հոլլ. groot, անգլ. great, անգսք. gréat, հբգ. grôz են, որոնք նշանակում են «մեծ, խոշոր» (Kluge *191—2*, Berneker 357, Trautm. *99*)։ Նշանակութեան կողմից այս բառերը բոլորովին համապատասխան են հայերէնին. ձևի կողմից բալթիկ-սլաւական խումբը տալիս է grūd-, որ նոյնպէս յարմար է հայերէնին։ Բայց Walde *661* նոյն խմբին է կցում նաև լտ. rudus (rōdus) «քարի կտորտանք», և նախաձևը դնում է *ghreu-, ghreu-d-, որ պահանջում է հյ. գ։ Այս դէպքում կա՛մ պէտք է ջնջել լատիներէնի համեմատութիւնը (արդէն չէ՛ յիշում Trautmann, իսկ Berneker կասկածով) և կամ ընդունել նախաձայնի աստիճանի փոփոխութիւն։ Pokorny *1, 648—50* նոյնպէս համեմատուած բառերի նախաձևը դնում է հնխ. ghreu-d, որ չի տալիս հյ. կ, այլ գ. գերմանական ձևերն էլ չեն ընդունում g. լտ. rudus թէև յիշում է Pokorny 1, *649*, բայց Ernout-Meillet *834* բոլորովին առանց ստուգաբանութեան է թողնում։ Եթէ հնարաւոր է կցել հայերէնը այս բառերին, անհրաժեշտ է ենթադրել g^{2}rod- նախաձևը։—Աճ.

ՆՀԲ Գաղիանոսի ճիշտ մեկնութիւնը չէ հասկացած. կորկոտ բառը հանում է կրկուտ, կարկուտ ձևերից։ Patrubány ՀԱ *1908, 313* իբր կրկնական կցում է յն. χόνδρος, գերմ. granϑ, հսլ. grinϑan, անգլ. grinϑ «աղալ» բառերին։

ԳԻՌ.—Ալմ. կորկոտ, Ախց. Երև. Կր. Տփ. կօրկօտ, Ալշ. Մշ. կօրգօդ, Խրբ. Ննխ. Ռ. Սչ. գօրգօդ, Վն. կուրկոտ, Շմ. կուրկօտ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Մկ. Ոզմ. կուրկուտ, Սեբ. գօրգէդ. Հճ. գույգօդ, Ասլ. գէօրգէ՚օդ, գէօրգէ՚օ*, Զթ. գիւյգիւդ, գիւրգիւդ, Սվեդ. գըրգիւդ, Մրղ. կարկատ. Տիգ. գօրգիգ: Նոր նշանակութիւն են ստացած Ղրբ. «մսով ու կորկոտով եփուած մի կերակուր՝ որ նաւասարդին են պատրաստում», Մն. «ջրի մէջ մի բան հալեցրած ժամանակ՝ անհալ մնացած մանր փշուրները»։ Նոր բառեր են կորկոտալի, կորկոտխաշիլ, կորկոտծեծ, թերևս նաև կորկտուկ, կորկտինկ կոչուած բոյսերը։

ՓՈԽ.—Վրաց. კორკოტი կորկոտի «կաթով եփուած ձաւար, հերիսայ», թրք. غورغوت gorgot «հացով ապուր, Brotsuppe», որից էլ ըստ Miklosich՝ նյն. χουρκοῦτι «հացաթան, խաշու, bouillie, panade» (Karolides, Γλ. συγκρ. *211* գործածում է «խոշոր աղած ալիւր, սմբր» նշանակութեամբ), ռուս. куркуть, բուլգար. kurkut, gurgut «viaticum, ճամբի պաշար», ռւմ. korkot «կորկոտ»։

ԿՈՐԿՈՏԻՃ «մորթի վրայ գտնուած խայտուց, խայծ, բիծ». մէկ անգամ ունի Սոնակ. «Անասուն շիդիրոն կոչեցեալ. ագի սորա փոքրիկ գոլով՝ ունի սակաւ կորկոտիճս դեղնագոյն»։ Երկրորդ անգամ գտնում ենք բառս Փիլ. լին. *205* «Կաղէս մեկնի սուրբ. իսկ փառան՝ կարկուտ կամ կորկոտիճ». այստեղ բառիս իմաստը անծանօթ է, որովհետև «կարկուտ» նշանակութեամբ նմանաձայն մի բառ չկայ եբրայեցերէնում։ Հեղինակը ուզում է մեկնել եբր. פארן Fārān անապատի անունը՝ որի ստուգաբանութիւնը անծանօթ է։ Այս պարագային անշուշտ պատճառ չկայ կորկոտիճ բառին մի նոր իմաստ վերագրելու։

ՆՀԲ առաջին իմաստով մեկնում է «որ ինչ նման է կորկոտի, մանր փշուրք, կիտուած, նիշ, սպի, կորկոտ, կորկոտի պէս պուտ պուտ». երկրորդ իմաստի համար դնում է «եբր. ֆառամ է փշրել, իսկ լտ. ֆառ՝ ցորեան կամ ըստ որում կեղևեալ՝ ձաւար և հերիսայ»։ Այսպէսով՝ վերջ ի վերջոյ կորկոտիճ բառը դառնում է «կորկոտ», ինչպէս ունին ՋԲ և ԱԲ. վերջինը մեկնում է կորկոտիճ «մանրուք, նշան, կորկոտի պէս պուտ պուտ. 2. կարկուտ. 3. կորկոտ»։ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ *615 ա* դնում է «այտումն ի հիւսուածի կոպոց աչաց», նոյնը Կոյլաւ, Բառ. գերմ. *800 բ* «աչքի կոպին վրայ ուռեցք»։

ԿՈՐՃ «ընկոյզի կեղև». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր

վկ. էջ 317 «Պորեալ զընկոյզն, կործեցին զկորճն ի վերայ նորա»։ Իբրև մականուն գործածուած ունինք Հաւաք. էջ 40 «Թօմայ վարդապետին՝ մականուն կոռնով կոչեցեալ» (այն է «կեղևով»)։

ԳԻՌ.—Վն. կոռն «կեղև (սոխի, խնձորի, ընկոյզի, ձուի, ծառի)»։

ԿՈՐՃ «պատկուճ, կորակտուց գիշակեր մի թռչուն է» Օր. ժգ. 12։

ՆՀԲ «որպէս կորունչ, կոր բիթ»։— Հիւնք. կիռն բառից։

ՓՈԽ.—Վրաց. ყურჭი ղ'ուրճի «մի տեսակ թռչուն է. ցին»։

*ԿՈՐՃ «ծուռ, թիւր, անհարթ». առանձին չէ գործածուած, այլ կայ միայն հետևեալ ածանցների մէջ.—կորճայ «խեցբեկ, աղաւաղ լեզու» Տօնակ. կորճալեզու Երզն. քեր. կորճաբառ Հին քեր. նաև բենկորճ (Բ), էկորճ (Ւ), պեկորճ (Պ) և ճակորճ խազերի անունները, որոնք բ, է, պ, ճ գրերի տձև մի պատկերն են ներկայացնում։

=Հայաստանի Կորճայք նահանգի անունից է կազմուած։ Այս նահանգի ժողովուրդը պատկանում էր մի օտար ազգութեան և խօսում էր մի առանձին լեզու։ Սովորելով յետոյ հայերէն՝ բնականաբար խօսում էին ո՛չ-բոլորովին մաքուր լեզուով. ուստի և առնուեցին ծեքական լեզուի իբրև տիպար. հմմտ. «Եւ պարտ է գիտել եթէ ըստ մերումըս բարբառոյ նախագաղափարաց վարին Կորճայքդ միայն» (Անանուն մեկնիչ, էջ 147). «Բայց յայլ վայրս, որպէս Կորճայքդ, վարին կրականին ո՛չ համաբար, այլ ըստ սովորութեան» (Դաւիթ մեկնիչ, էջ 112). «Զբովանդակ զբառսն զեզերականս, որպէս զԿորճայն և զՏայեցին». (Ստեփ. սիւն. քերակ. 187)։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. խաղտալուր, խաղտախուղտ։

Այսպէս է մեկնում նաև ՆՀԲ կորճայ բառի տակ. իսկ գորդայք բառի տակ՝ «Իբր ծուռ կամ խորթ, որպէս և յն. ղօրղօ՛ս է թիւր և խոտոր»։

ԿՈՐՆԴԱՆ (կամ նաև գրուած կորճկան) «առւոյտի նման մի խոտ է. onobrychis sativa=ֆրանս. sainfoin (ըստ Արթինեան, Տունկերը, էջ 8), melilotus officinalis Lam. (ըստ Նորայր, որ և յիշում է Տիրացուեան, Contributo § 235)» Մխ. առակ. Նար. առղ. 473, 474. որից իշկորճկան «hedysarum onobrychis կամ isopyrum, իսկ ըստ Տիրացուեան, Contributo § 417՝ origanum vulgare L» Բժշ։

ՆՀԲ կարծում է նաև որ թերևս ուղղականը լինի *կորիճկ, որից սեռ. կորճկան. (այս կասկածը փարատում են գաւառական ձևերը). համեմատում է յն. ὀρίγανον «զուիրակ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մշ. կօրընգան, Վն. կորընգ'ոն, Մկ. կօրընգ'ոն, Ոզմ. կօրընգ'ոն գուորընգ'ոն, Ագլ. կըորընգուն, Ջղ. կորընգալ, Սլմ. ղօրընգ'ա (ըստ Ա. Աթայեան, Սալմաստ, էջ 19). վերջին ռնգականից զուրկ կորնկա ձևն ունի և Կր. Ախց. կորընգա, որից՝

ՓՈԽ.—Ախալցխայի թրք. բարբառով ɣolang'ar «կորնդան»։ Թրք. գռ. Թորթումի կորնգան (տե՛ս Շիրակ 1905, 425)։

ԿՈՐՆԹԱՐԴ տե՛ս Կոր։

ԿՈՐՇՈՒՄՆ «յորջորջումն կամ վշտալից». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 168։

*ԿՈՐՈՂԻՈՎՆ (իմա՛ կորաղիովն կամ կորաղիոն) «բուստ, մարջան». մէկ անգամ գործածել է Վեցօր. էջ 152 «Զպատուական և զծանրագին ականն, որ անուանեալ կոչի կորաղիոն (ձեռ. կոռողիովն, լուս. կոռակըղիոն)»։

=Յն. κοράλλιον, որից փոխառեալ են նաև լտ. corallium, ֆրանս. corail, իտալ. corallo, գերմ. Koralle, հունգ. koláris, kláris, ռուս. коралки, լեհ. koral, kolar, goral են, բոլորն էլ «բուստ, մարջան» (Berneker 567)։—Կարծւում է թէ յն. բառն էլ փոխառեալ է սեմականից. հմմտ. եբր. gōrāl «քարի կտոր», արաբ. ǰaral «խիճ» (Boisacq 493)։—Հիւբշ. 360։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՈՐՈՉ տե՛ս Կոռոչ։

*ԿՈՐՈՍ «մի տեսակ չափ ցամաքեղէնի. քոռ» Շիր. 31։

=Յն. κόρος, որ փոխառեալ է եբր. כֹּר kor հոմանիշից. հմմտ. արամ. ܟܘܪ kōr, արաբ. كُرّ kurr, բոլորն էլ նոյն նշանակու-

բեամբ (Boisacq 497, Sophocles 682, Gesenius 17 361):—Հիւբշ. էջ 388։

Շիրակացին թէ՛ յոյնը և թէ եբրայեցին հայերէնից փոխառեալ է համարում։ Ուղիղ մեկնեց Աւգերեան, Բառգիրք. չփ. և կշռ. էջ 117=189։

ԿՈՐՈՎ «քաջութիւն, կարեմութիւն» Յուդթ. թ. 6, Եփր. ծն. որից կորովի «քաջ» ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. Եւս. պտմ. կորովել «պինդ պահել» Ոսկ. մ. ա. 16. կորովութիւն ՍԳր. Եփր. փիլիպ. Եւս. պտմ. կորովախօս Եւս. պտմ. կորովաբան Ոսկ. բ. կոր. կորովածիգ Փարպ. կորովամիտ Մծբ. աղաղակորով Եղ. ժր. 21. Եղն. ևն։

Տէրվ. Նախալ. 78 կար բառի հետ (տե՛ս անդ)։ Հմնբ. լտ. vigor համանիշի հետ։ Scheftelowitz BB 28, 308 հրդ. kraft, հիսլ. kraptr, նիսլ. krœfr. «ուժեղ» բառերին ցեղակից է դնում։ Karst, Յուշարձան 430 թաթար. kar, kor, չուվաշ. kor «որոնել, նայել, դիտել»։ Մառ, Вступительныя и закл строфы ...Шоты, էջ XXXIV նոյնմ բառի հետ կցում է վրաց. ղ'րմածվիլի «պատանի, երիտասարդ» ձևին, որի սեմական ցեղակիցներն են արաբ. غلام ɣulām, եբր. עלם 'elem «պատանի». բոլորի արմատը յաբեթական kram:—Հացունի, Դաստ. էջ 356 կորովի «աղեղ» իմաստով է դնում Ագաթ. Հրտր. Վենետ. 1862, էջ 23 և Գիւտ առ Վրնկտ. տպ. Մոսկ. 1860, էջ 18։

ԿՈՐՈՒՐԱ. նորագիւտ բառ՝ անյայտ նշանակութեամբ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Միխ. աս. 15 «Սեմայ եա զՊարսից աշխարհն և զԱսորոց և զՊաղեստինէ մինչև յԻենոյ կորուրա, որ է Նեղոս»։

ԿՈՐՏՔ «աղտը». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 168։—Արդեօք կորկ «կեղտ» բա՞ռն է։

ԿՈՑՈՒԿ «մի տեսակ ջերմահալած փշոտ բոյս է. spina arabica» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3380։

ԳԻՒ.—Նո՞յն է ՀԲուս. § 1514 յիշուած կոցուկ, կոծծուկ, կոձուկ «խոտեղէն բոյս, heracleum» ըստ Պոնտացոց.—հմմ՛ կոցուկ խոտ. «Թերխաշ կամ բեղ կոչուած բոյսի սնամէջ ցողը՝ որով սամավարի կրակն են փչում արծարծում»։

ԿՈՒ տե՛ս Կոյ։

ԿՈՒԳԵԼ տե՛ս Գուգել։

*ԿՈՒԶ, ի, ո հլ. «կատու» Բարուք զ. 21. Կոչ. էջ 97, 270. Ոսկ. մ. ա. 8. «կատուի նման մի անասուն, որ նշանաւոր է հաւ խեղդելու մէջ. սամսար» Մամիկ. Վրդն. եւ. որից կզակն «կատուի աչք քարը» Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 72. կզաքիս (նոր բառ)։

=Իրան. *kūz ձևից, որ չէ աւանդուած. բայց նոյնն են հաստատում իրանեանից փոխառեալ ասոր. ܩܘܙܐ quzā «կատու, կուզ», ասուր. kuza, quṣa «martencat, lynx կզաքիս, լուսան» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb 375 բ) և նրանից ածանցուած քրդ. کوژه kuže «կուզ, կզաքիս», kūžä, kuzik «կուզ», զազա. quze «գորշուկ» ձևերը։—Հիւբշ. 308։

Նախ ԳԴ կցում է պրս. կիւզ համանիշ ձևին, որ սակայն իր բուն բառարանում չկայ։ Justi, Dict. Kurde 349 քրդ. kuže բառի դէմ յիշում է հյ. կուզ, կզաքիս, սանս. kaçika «գորշուկ»։ Վերի ձևով է Հիւբշ. ZDMG 36(1882), 131 և Armen. Gram. 308:

ԳԻՒ.—Մկ. Մշ. Սլմ. Վն. կուզ, Ջթ. Խտջ. գուզ, Ոզմ. կօզ:

*ԿՈՒԶ «սապատող». առանձին չէ գործածուած հին մատենագրութեան մէջ. կայ միայն յետնաբար Տաթև. հարց. 370, գաւառականներում և արդի գրականում. որից կզուբիւն Գէ. եւ։

=Պրս. کوز kūz «ծռած, կուզ, սապատող, ծերութիւնից կամ հիւանդութիւնից կքուած՝ երկուտակուած» բառից, որի հետ նոյն են պրս. کوژ kūž, کوزه kūza, սգդ. kūž, աֆղան. kōẓ̌ սանս. kubja- համանիշները. պարսկերէնից են նաև քրդ. kuz «կուզ (ածական)», kuzek «կուզ (գոյական)»։—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ կցում է պրս. կիւզփիւշը «սապատող» բառին։ Böttich. Rudimenta 43, 132 ասոր.

qustā, *պրս.* kōž, *իբրև* kuč *արմատից․* *Նոյն,* ZDMG 1850, 356 *սնս.* kubǰa, *որին* Arica *36 աւելացնում է աֆղան.* kōy, kōz: Lag. Urgesch. 938 *դնում է սանս. ձևը․* Müller SWAW 38, 593 կուզ<կովզ<*սանս.* kubǰa: Justi, Zendsp. *76 զնդ.* kaožda *«եղերք, ծայր» բառի տակ․*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ծմ. Ջղ. Սլմ. Վն. կուզ *«կուզի սապատը», Տփ.* կուզ *«կուզի սապատ», իսկ* կուզօ, *«կուզ, սապատող», Զթ. Խրբ.* գուզ *(ած.), Ննխ. Պլ. Սեբ.* գուզ *«սապատ», Ոզմ.* կօզ *«կուզ մարդը», Գոր.* կօ՛զլիկ, *Ննխ.* գուզլիգ, *Ղրբ.* կո՛ւզլիգ[1], ղո՛ւզլէգ[2] *«կուզ մարդ»․ Նոր բառեր են* կուզ *«ծառերի վրայ ուռեցք»,* կուզ անել, կուզն անել *«ծածկուել, պահուել»,* կուզէ կուզ, կուզիկուզ, կուզիկ, կուզուզ, կուզուզիկ, կուզիկ-մուզիկ, կուզլան, կուզտան, կզտան *«կարճահասակ»,* կուզուզալ *«ծերութիւնից կամ ցաւից կուզ դառնալ, մէջքը ծռուիլ»,* կուզպարզ *«մի գործ կատարելու համար բարձրանալ-իջնելը»,* կզիլ *(Տիգ.* գըզզիլ*),* կզուիլ, կզանալ *«կէս մէջքից երկուտակ լինել, հակիլ»,* կզուանց *«կռացած»,* կզուկ *«ծռուած»․ Այս ընդարձակ գործածութիւնը, զանազան նորակերտ ածանցները և գրեթէ բոլոր բարբառներում գտնուելը ցոյց են տալիս՝ որ բառը հին և տարածուած մի ձև էր․*

ՓՈԽ.—Վրաց. კუზი կուզի *«սապատ»,* კუზიანი կուզիանի *«կուզ»,* კუზება կուզեբա *«ծռիլ»,* მოკუზვა մոկուզվա *«ծռել, կամարաձև դարձնել»,* დაკუზვა դակուզվա *«ծըռիլ, հակիլ». այս իմաստները չգտնուելով իրանեանի մէջ՝ բոլոր վրացի ձևերը հայերէնից պէտք է փոխառեալ լինին․ Այսպէս է նաև Թրք. գւռ. Կր.* guzig *«կուզիկ» (Բիւր. 1898, 627 և* Foy, Mitteil. des seminars f. Orient. Spr. Berlin *1904, էջ 213)․*

ԿՈՒԷ *«գլխաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 168․*

—ԿՈՒԹ *տե՛ս Կիթ․*

ԿՈՒԹ *«գինու տականք». մէկ անգամ ունի Ոսկ. յհ. ա. 21. «կութ ինչ մրրախառն (=յն.* τρύξ *«տականք գինու կամ ձէթի») ի ներքս ի թակոյկսն մնացեալ էին» (էջ 212)։*

*ԿՈՒԺ *(ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ջրի աման (խեցեղէն կամ փայտէ, մեծ կամ փոքր)» ՍԳր. որից* կժաւոր *Անյ. վերլ. արխ․* կիսակուժ *Վստկ. 43.* նշխարակուժ *Կանոն.* կժակարկաժ *«մեծ դըգում՝ որ իբրև գինու աման են գործածում» (Նորագիւտ բառ) Մագ. Թղ. 80․*

=Պհլ. *kūž *«կուժ» ձևից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց նոյնն են հաստատում պրս.* کوزه kūza *«կուժ, սափոր», սոգդ.* kūž⁰tīk *«կուժ», և իրանեանից փոխառեալ հետևեալ ձևերը. ասոր.* ܟܘܙܐ kūzā *«մի տեսակ ջրաման, կուժ», արաբ.* کوز kūz *«փոքր կուժ, փարչ», աֆղան.* kūza *«հողէ կտուցաւոր ջրաման», վրաց.* ქუზი քուզի, *քրդ.* kuz, kuzik *«ջրաման, սափոր», չաղաթ.* کوزه küze *«կուժ», արևել. Թրք.* کوزا köza *«կուժ»․ —Հիւբշ. 173․*

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. *47 դնելով պրս.* kuz *բառից․ Նոյնը յետոյ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 118 պրս.* քուզէ: *ԳԴ պրս.* kūza *կամ* نکژده nigaźda *«կուժ, ըմպանակ»․ ՆՀԲ արաբ.* գուզ, *պրս.* գուզէ: Böttich. Arica 75, 224, Lag. Urgesch. 938 *պրս.* kūza: *Զուբինով*[1] *վրաց.* კოჭობა կոճոբա, კოჭობი կոճոբի *«կուժ»․* Lag. Ges. Abhd. *55 պրս.* kūzah *և ասոր. արաբ.* kūz: Justi, Zendsp. *91 զնդ.* xavza *«աման», պրս.* kūzah, *սանս.* kubǰa: *Հիւնք. պրս.* քուժ, քուշէ=կուժ, *աշխ.* կուշ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ծմ. Ջղ. Վն. Տփ. կուժ, *Խրբ. Ռ.* գուժ, *Մրղ. Սլմ.* կիւժ, *Սվեդ.* գէօժ, *Ասլ.* գիւժ, *Գոր. Ղրբ. Մժ.* կօժ, *Ագլ.* կէժ: *Նոր բառեր են* կուժկոտրող, կուժկոտրիկ, կուժկոտրուկ, կիսկուժ, կըժտուն, կժփարչ. *ունինք նաև* կզիկ *Վն. «հողէ աման՝ ջրի համար»․*

+ԿՈՒԼ *«կուլ տալու գործողութիւնը». առանձին գործածուած է միայն Հրմ.* կո՛ւլ *ձևով՝ որ ռսկեդարեան է և ի կուլ տալ «կուլ տալ» ոճով՝ որ յետին է. (ունին Տաղ. Մխ.*

ապար.). այս արմատից են կազմւում կլանել, կլնուլ «կուլ տալ» ՍԳր. Կոչ. Եփր. ծն. Եզն. Ոսկ. կլուցանել «կլլեցնել, կլանել տալ» ԱԹ. աշխարհակուլ Ագաթ. ծովակուլ Ոսկ. մ. ա. 20. և Եբր. իգ. ջրակուլ Նար. ջրհեղեղակուլ Ոսկ. ես. 332. դժոխակուլ Եւագր. ամենակուլ Կորիւն. գիշերակուլ Գիւտ. դժուարակլանելի Լմբ. առակ. լեռնակուլ Բրս. ապաշխ. խաւարակուլ Ագաթ. ձկնկուլ (նոր բառ)։—2. **Ընկլնուլ** «կուլ գնալ, ջրի տակ ընկղմիլ» ՍԳր. կազմուած է կլնուլ բայից ըն(դ) մասնիկով (բաղաձայնի մօտ դարձած ըն–). որից ընկլումն Իսիւք. անցողականը՝ ընկլուզանել «ընկղմել տալ» (հմմտ. փլուզանել, ելուզանել) ՍԳր. ընկլուզումն Կիւրղ. Թգ. ընկլուզիչ Լմբ. սղ։—3. **Ընկղմել** «ջրի տակ երթալ» ՍԳր. Եզն. Եփր. ծն. կազմուած է նախորդի նման ըն(դ) մասնիկով և մ ածականով, որով լ դառնալով բաղաձայնի մօտ՝ դարձել է ղ. որից ընկղմելութիւն Փարպ. ընկղմիչ, Փիլ. ընկղմութիւն Ոսկ. բ. կոր. ընկղմեցուցանել Մաշկ. (գրուած է ընգըղմել Անան. ժմնկ. 51)։

=Բնիկ հայ բառ. պատկանում է հնխ. *gel- «կուլ տալ» արմատին. սրա ժառանգներն են հիռլ. gelim «ուտել լափել», միռլ. gil, կորն. gel «տզրուկ», սանս. जलुका jalukā «տզրուկ», հբգ. kēla, հանգլ. ceole «կոկորդ, վիզ», հոլլ. keel, գերմ. Kehle «կոկորդ»։ Այս *gel- արմատից տարբեր էր հնխ. gʷer- «ուտել» (>հյ. կեր), որի վրայ տե՛ս կեր բառի տակ։ Երկու արմատները աղդելով իրար վրայ՝ ձևացաւ հնխ. gʷel- արմատը, որի ձայնդարձն է հնխ. gʷul-։ Առաջին gʷel- ձևից են գալիս յն. δέλεαρ «խայծ», եոլ. βλῆρ «խայծ», յն. δέλος, δέλετρον «խայծ», βλωμός «հացի պատառ» ևն։ Երկրորդ *gʷul- ձևից են ծագում լտ. gula «կոկորդ», glūtio «կուլ տալ», glūtus «կոկորդ», հսլ. glŭtŭ «կոկորդ», glŭtati «լափել», ռուս. глотать «կուլ տալ», глотокъ «մի ումպ, մի կում», սերբ. gût «կոկորդ», չեխ. hlt «կում», սանս. gala «վիզ, կոկորդ», հյ. կուլ «կուլ տալ», որի հետ նոյն է կուլ «կոկորդ» պահուած միայն մի քանի գաւառականների մէջ (Walde 355, Boisacq 173, Berneker 309, Kluge 248, Brugmann 1² 453, 604 ևն)։—Հիւբշ. 460։

Klaproth, Asia polygl. 104 կուլ «կոկորդ»=պրս. gelu, բենգալ. gola, լտ. gula, գերմ. Kehle: ՆՀԲ լծ. լտ. glutio: Böttich. ZDMG 1850, 357 և 139, Arica 89, 445 սանս. gar:—Müller SWAW 38, 571 ևն սանս. gar, լտ. gula: Justi, Zendsp. 101 զնդ. սանս. gar, պրս. āγārdan, հյ. կեր: Հիւբշ. KZ 23, 20, 33, 35 կլանել և կեր միացնելով՝ լտ. deglutire ևն։ Տէրվ. Altarm. 9 և Նախալ. 13, 78 իրար է կցում կեր, կուր, կուլ, ուկուր, կոկորդ: Բոլորն էլ դնելով gar արմատից. հմմտ. սանս. gar, յն. βιβρώσκω, լտ. vorare, լիթ. gèrti «խմել» ևն։ Bugge, Etr. u. Arm. էջ 31 ետր. culsu «մահուան աստուածուհին» մեկնում է հյ. կուլ–շուն «կլանող շուն»։ Հիւնք. լտ. gula, glutio ևն։ Meillet MSL 9, 150 և 22, 48 հյ. ընկլնում և ընկղմել ձևերի դէմ դնում է լիթ. gilùs «խոր», gelmĕ «խորութիւն», որով դրանք համարում է տարբեր արմատից։ Աճառ. MSL 15, 244 միացնում է գռ. կուլ ևն, որոնց վրայ տե՛ս տակը։ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. xogolai, բուրեատ. xoloi, kōlē, թունգուզ. kongolo «կոկորդ» բառերի հետ։ Մառ տե՛ս կլափն բառի տակ։

ԳԻՌ.—1. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Ղմ. Ջղ. Վն. Տփ. կուլ տալ, Ննխ. Սեբ. Սչ. գուլ դալ, Հմշ. գուլ դվուշ, Գոր. Ղրբ. Ոզմ. կօլ տալ, Սլմ. դ՚ուլ տալ. 2. Զթ. գօլնօլ, գօլնոլ, Հճ. գոլնուլ, Ակն. Պլ. Ռ. Սեբ. գըլլէլ, Ասլ. գըլլէ՚լ, Տիգ. գլլուլ, Խրբ. գըլլալ (Թրքախօս հայերից՝ Ատն. Թրք. -lemek մասնիկով՝ կլէլլէմէf), որոնք ծագում են կլանել բայից՝ անցնելով կլնել ձևից։ Չորրորդ լծորդութեան են պատկանում Ալշ. Մշ. կլում, կկլում «կլանեմ, կկլանեմ»։ Առանձնապէս հետաքրքրական ձևեր են Ագլ. կէլ «կոկորդ», կէլ տօլ «կուլ տալ», Ղզ. կուլ, Ղրբ. կօլ «կոկորդ, ադամախնձոր», որից Ղրբ. կօլ

անել «կոկորդը վերև անկել,» կօ՛լավ ըղնել «գրկախառնուիլ», կըլվըկօ՛լ անել «իրար փաթթուիլ», կուլա՛տակ «խալիպ», կուլըկա՛-տըէգ՝ «ծնոտ», կօլտան «ծնոտը կապելու՝ թաշկինակ», Ղզ. կուլ կուլի տալ «գրկախառնուիլ», Ճշ. կուլկապ «վզի թաշկինակ» ևն։ (Ագլ. կէլ ձևի մէջ է պէտք չէ դնել իբր հնխ. e՝ gel- արմատի մէջ, որովհետև հյ. *կել պիտի տար Ագլ. *կիլ. անշուշտ Ագլ. կէլ ծագում է կուլ ձևից, ինչպէս կէծ՝ ծագում է կուծ ձևից)։ Նոր բառեր են կլամ կլամ անել, կլաբան «կոկորդ», կլան լինել «կորչիլ, անհետանալ», կլուցել «կուլ տալ», կլցնել, կուլտում:

*ԿՈՒԼԱԿ «քունքի վրայ կախուած մազի փունջը» Քուչ. 45 (Թուխ աչք ու թուխ ունք ունիս, թուխ մազեր, կուլակդ ի հոգիս). «2. գլխի մազը» Առաք. պտմ. 274. կենդանի է արդի բարբառներում. այսպէս՝ Բք. Սեբ. գուլագ, Ակն. գուլիգ (<կուլակ, կուլիկ)։ Նոյն բառն է անշուշտ կուլակ «կաթոլիկ կրօնաւորների գագաթի վրայ ածիլուած տեղը», որ ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ իբր գաւառական բառ, Նորայր Բառ. ֆրանս 313 բ՝ իբր միջին հյ. բառ։

=Պրս. کله kila «հիւսուած մազ, ծամ»։—Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունի պրս. کلاک kulāk «պարապ, դատարկ», որ պատշաճում է ՀՀԲ-ի և ՋԲ-ի տուած նշանակութեան։

ԳԻՌ.—Բացի վերոյիշեալներից նկատելի է Մշ. գուլագ «գլխին թողած փնջաձև մազ»։ (Նկատելի է գ փխ. կ)։ Բլ. գուլանգ «տղաների քունքերն ի վար թողած մազի փունջը» (հաղորդեց Ս. Մովսիսեան, նամակ 1933 մարտ)։

*ԿՈՒԼԻԲԱՅ (գրուած նաև կոլիվայ, կուլիպայ, կուլիփայ, կոլիբայ, կոլըմբայ, ֆուլիպա, ֆուլըմբայ) «հատիկ, շաքարի փոշիով խառն խաշած ցորեն, որ յոյները բաժանում են հարևաններին իբրև հոգու հաց» Ճայսմ. նոյ. 13 (Մեղրով կուլիփայ եկեր, այս է հատիկ). Երզն. մտթ. 447. Գնձ. «խաշած ցորեն» Յայսմ. փետ. 17. (Աստ սուրբն. կոլիփա կերիցեն... Զի՞նչ է կուլիփայն։ Ասէ սուրբն. եփած ցորեն, զի մեք յՆւխայիտայ՝ եփած ցորենոյն կուլիփա ասեմք)։

=Յն. κόλυβα, κόλβα, κόλβια, κόλλυβα նոյն նշ. (Sophocles 675, որ ասում է թէ Փոքր Ասիոյ մէջ Euchaita բարբառում գործածական էր κόλβα, κόλβια ձևով). բառս գործածական է մինչև այժմ նոր յունարէնում, որից էլ փոխառեալ են Թրք. قوليوه qoliva և Պօլսահայ ժողովրդական բարբառով՝ գօլիվա (goliva), երկուսն էլ միայն յոյների համար գործածուած։ Յունարէնից են փոխառեալ նաև հսլ. kolivo, ռուս. кóливо, բուլգար. kolivo՝ նոյն նշ. (Berneker 547)։—Հիւբշ. 360։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Նոյն բառերն են կուլիբա Մշկ. «թարխանա», կովլա Կիլ. «խաշած ցորեն, հատիկ»։

*ԿՈՒԼՈՒՐԻԱՅ «աչքի դեղ» Յայսմ. (մէկ անգամ գործածուած)։

=Յն. κολλύριον (յգ. κολλύρια), κολλούριον, κουλλούριον, Նյն. κουλλούρι «մի տեսակ օծանելիք՝ որ աչքի ցաւի համար էին գործածում». որից փոխառեալ են լտ. collyrium, ֆրանս. collyre ևն։—Հիւբշ. 960։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԿՈՒԾԱԿ «մի տեսակ փշաքեղ, ասորի բահման բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1521։

=Նո՞յն է գւռ. կայծուկ «ուղտափուշ» (որ և կիծուկ)։

ԿՈՒԾՈՒՌԻ «երիցուկ ծաղիկը» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 192 ա և ՀԲուս. § 1453։

⊙ԿՈՒԿԼՈՒԼԵԼ «աքլորի երգելը» Վրդ. բար. էջ 101։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. ֆրանս. cocorico, ռուս. кукорéкать, լեհ. kokorykać նոյն նշ.—Աճ.

ԳԻՌ.—Ալշ. կուկլուկու, Մշ. կուկլուլուլու, Պլ. գուգուլիգգու ևն։

*ԿՈՒԿՆԱՐ «մի տեսակ ծառ է. փիճի կամ սոնոպրի» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1523։

=Թրք. کوکنار köknar «եղևին, sapin».—Աճ.

ԿՈՒԿՈՒԼ *տե՛ս Կնգուղ։*

ԿՈՒՂ *«ծալք, ոլորք, հիւսք» Նար. էջ 182. Լմբ. ժղ. «ձկնորսի կարթին անցկացրած մազե լարը» Մխ. ապար. որից* եռեfկուղ *«երեքը միասին ոլորուած (չուան)» Լմբ. որ և* եռեfկղի *Ժող. դ. 12,* չորեfկուղի *Աբ.* fառակրղեաճ *Նար. խչ. 397։*

*ՆՀԲ (*ծալ *բառի տակ) լծ. եբր.* կալ: *Տէրվ.* Altarm. *37* կուղ *և* fուղ *դնում է հնխ.* gu *արմատից՝ համեմատելով սանս.* guna *«չուանի մի ոլորքը, լար, առասան» բառի հետ։* Bugge, Btrg. *42 և* IF *1, 457 հանում է հնագոյն* *ku-vλ, tvuvλ *ձևից, իբրև հնխ.* *dwoplo-. *հմմտ. լտ.* duplus, *լիտ.* tbeplö, *յն.* διπλοῦς, *հբգ.* zwīfal. *որով* կուղ *նշանակում է բուն «երկիցս», ինչպէս ունինք* երկու, կr–կին՝ *հնխ.* dwō *ձևից։ (Նոյնը ընդունում է* Brugmann, Grdr.[2] I 305): Scheftelowitz BB *28, 308 լտ.* gluo, *անգսք.* cleoven *«ամփոփուիլ, կծկուիլ», յն.* γλουτός *«յետոյք» ևն բառերի հետ։ Նոյնը ընդունում են* Walde *348 և* Boisacq *151, բոլորը դնելով հնխ.* gleu- *արմատի տակ։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 նգալլ.* cul *«նեղ», կորն.* cul *«նիհար», իռլ.* cóil, *հբրըտ.* culed *«նիհարութիւն» ձևերի հետ։*

ԳԻՌ.—Ղզ. կուղ *«տրեխի եզերքին քաշուած փոկի երիզը». այլուր ունինք «սամիի փոկ» իմաստով. նոր բառեր են* կղել *Երև. Բլ. Խն. «չուանը ծալել»,* կղաճ *Ղրբ. «կաշեայ հաստ փոկ՝ որով գութանը կամ սայլը լուծին են կապում»,* կղացու *Ղզ. «կաշիի կտոր, որով տրեխի համար երիզ են շինում»։*

*ԿՈՒՂԲ *(յետնաբար* ո, ու *հլ.) «ջրշուն» Մխ. առակ. Բժշ. Գաղիան. Վրդ. առ. 225։*

=Ասոր. ܟܠܒܐ kulbā *«շուն» բառից, որից և* ܟܠܒ ܝܡܐ kəleb-yamā *«փոկ»* (Brock. Lex. syr. *էջ 158)։ Բառը բնիկ սեմական է, որի միւս ցեղակիցներն են ասուր.* kalbu, *արաբ.* كلب kalb *«շուն, նաև շնաձուկ», եբր.* כלב keleb, *եթովպ.* ከልብ kalb *«շուն»։ Հայ բառը յառաջացած պիտի լինի ասորի մի այնպիսի գաւառական ձևից, որ ունէր* ու *ձայնաւորը։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. թրք. fէլբ *«շուն»։* Müller SWAW *48, 429 և 84 (1877) 218,* WZKM *7, 281 սանս.* babhru, vabhru *«գորշ. 2. կուղբ», հսլ.* bobrŭ, *լիթ.* bebrus, *գերմ.* Biber, *պրս.* كربه kurba *«կատու»։ Տէրվ. Նախալ. 173 հնխ.* bhabhru *«կուղբ» բառից։ Հիւնք. արաբ.* fէլպ *«շուն»։* Karst, *Յուշարձան 415 մոնղոլ.* xali-gun, *կալմուկ.* xal-gun, *բուրեաթ.* kalyun, *թունգուզ.* kalun, *մանչու.* xailun, xaixun *«կուղբ, ջրշուն»։*

ԿՈՒՂԹ *(կամ* կղութ*) «մետաղէ աման՝ մէջը կուպր կամ ձիւթ հալեցնելու համար». նորագիւտ բառ, որ երկու ձևերով մի մի անգամ գործածուած եմ գտնում Վրք. և վկ. Ա. 508 «Հրամայեաց դատաւորն բերել ձէթ և ձիւթ և ծծումբ և կուպր, և խառնել ի միասին ի կուղթ երկաթի և ջեռուցանել քաջ և արկանել զգլխով նորա.... մատուցին զկըղութն մինչդեռ եռայր և հեղին զգլխովն նորա»։ Նոյն վկայաբանութեան երկրորդ խմբագրութեան մէջ՝ բառը երկու անգամ էլ* կուղթ *ձևն ունի.—«Կուպր և ձիւթ և ծծում խառնեցէք և արկէք ի կուղթ երկաթի... և մատուցին զկուղթն մինչդեռ եռայր» (էջ 510)։*

Զարմանալի է որ Scheftelowitz. BB *28, 304 գիտէ* կուղթ *«պտուկ» և կցում է սանս.* kuṭa *«կուժ», պրս.* kuliča *«գուղձ», յն.* κυρτός *«կեռ» բառերին։*

ԿՈՒՂԹ *«հանգոյց, կապ». առանձին չկայ գործածուած. բայց ունինք* կղթել *«հանգոյց շինել, ամուր կապել» Ջենոբ. էջ 46 (հինգ ձեռագիրներից երեքը ունին* կrթել*). Յայսմ. մրտ. 2.* կղթկապ *«հանգոյց» ՀՀԲ. սրանց արմատը կարող է լինել* կիղթ *կամ* կուղթ:

ՆՀԲ կղթել *դնում է* կուղ *բառից։* Scheftelowitz BB *28, 307 և 29, 27 սանս.* grantha, *պհլ.* grēs, *պրս.* gireh *«հանգոյց», յն.* γρόνθος *«բռունցք»։*

ԳԻՌ.—Կայ միայն կղթկապ *Ջն. «հանգոյց կապ» (ՆՀԲ ունի հոմանիշ* կrթկապ *ձևը)։*

ԿՈՒՂԽ *«շատակեր, պորտաբոյծ, որովայնամոլ» Եւս. քր. Բ. 288 (մէկ անգամ միայն գործածուած)։*

ՆՀԲ *«որպէս թէ* կուլf*»* (կլանել *բառից է հանում)։*

ԿՈՒՂՊԱԿ *տե՛ս* Կրպակ*։*

ԿՈՒՃ *տե՛ս* Կիճ*։*

ԿՈՒՃՈՒՄ *«մի տեսակ խնկեղէն՝ որ Իսաւրիայից է դուրս գալիս» Խոր. աշխ. Հրատ. Սուքրեանի, էջ 23 «Իսաւրիա. լինի անդ խունգս ստիրակ, կուճում, բոգումբրիթ, կաղամիտա»։ Սուքրեան (էջ 32) բառս թարգմանում է* «colophane», *բայց Խոր. մատ. 1865, էջ 602 համապատասխան տեղն ունինք «լինի յաշխարհիս յայսմիկ խունկս դիւրակոճոպս, ոպգոմփիտ, կաղամբիտ»։ Ունի միայն ՀԲուս. § 1524։*

ԿՈՒՄ *«մէկ ումպ» Մխ. բժշ. 44, 51. որից* կմաճաշակ *«թեթև խմն ճաշակել, մի քիչ համը նայիլ». մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 50 «Երեկ զկաղնեացն իմաստասիրել քեզ մասնաւորաբար ի մերոցն կարասեաց կմաճաշակ շատացեալ ընկալաք ի քէն գոհութիւն»։ Նոր երանգ ստացած մի ձև է* կումf *«բերանի երկու թուշերը՝ ներսի կողմից, ուր ջուր են առնելով՝ կարելի է պահել».* նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի *Վստկ. «Առ հոռոմ ձէթ ի կումքդ և ի կոյզն փչեա՛», էջ 133 «Եւ թէ ի կումքդ առնուս և ի բոյնն կամ ուր լինին՝ փչես, ամէնն փախչին», էջ 197։*

ՆՀԲ *(հտ. Բ, էջ 1064 բ) գիտէ գւռ.* կում *ձևը, որ լծորդ է դնում* խում *բառին. բայց չանդրադառնալով սրա վրայ՝* կմաճաշակ *բառը մեկնում է «իբր* fմաճաշակ *և կամ* կմկմալով *կխաքերան»։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ.* قمع qam', *արամ.* גמע gəma', *եբր.* גמא gmā *«կում կամ խմել»։*

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. Մկ. Շմ. Ջղ. Տփ. կում, *Ննխ.* գում, *Սլմ.* ղ'ում *«մի ումպ. մի անգամից կուլ տալու չափով հեղուկ». որից* կում անել *Երև. Ղրբ. «մի ումպ խմել, թուքը հաւաքել և կուլ տալ»,* կմել *Խտջ. «բերանը ջուր առնել պահել»։*

***ԿՈՒՄԱՇ** *«ընտիր կերպաս» Տաթև. ամ. 507, ձմ. է. որ և նշանակում է «զանազան պրանք, իրեր, տան պիտոյք են» Սմբ. դատ. 162 (այլ ձ.* զիրճն *«իրերը»), 164, Անսիզք 19, 83 (գրուած նաև* կումայշ*). նոյն բառն է՝ որ սխալմամբ գրուած է* կումազ *Սմբ. պտմ. 98 «Աւերեցին զքաղաքս և ըզգեօղս նոցա դատարկ թողին ի կումզէ (տպ. Մոսկ. էջ 85 ունի՝* ի գոմշէ!*)։*

=Արաբ. قماش qumāš *«կերպաս, կերպասեղէն», որ հիմայ էլ գործածական է ռմկ.* խումաշ, ղումաշ *ձևով և «կերպաս» նշանակութեամբ։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս վերը* կամաս*։—Աճ.*

ԿՈՒՄԱՏՐՈՒԼՆ *տե՛ս* Կեմետրիայ*։*

+ԿՈՒՄԲ *«ուռեցք, ուռած մաս». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝* կմբեայ *«վահանի մէջտեղի ուռած մասը՝ պորտը,* ombon*» Ոսկ. մ. գ. էջ 66. Եբր. 490 (տպ.* կմբեթեայ*).* կմբաւոր *կամ* կմբըռաւոր *(ուղղելի* կմբաւոր*) «պորտաւոր» Մխ. դտ. էջ 264. Սմբ. դատ. 87.* ոսկիկմբեայ *(կամ* ոսկեկմբեայ, ոսկիկմբէ, ոսկեկճբեայ*) «մէջտեղը ոսկեղէն մի պորտ ունեցող» Բուզ. Ե. 32. Ոսկ. Եփես. 769 (տպ.* ոսկի գմբէիւf*). Հռովմ. 193 (տպ.* ոսկի գմբէիցն*). բոլորն էլ վահանին իբրև ածական։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gumb- *ձևից, որի ժառանգները գտնւում են միայն բալթիկսլաւական ընտանիքում. հմմտ. լեթթ.* gumba *«ուռեցք», լիթ.* gu_bas *«աճած ուռուցք կամ բարձրութիւն որևէ գործարանաւոր մարմնի կամ նաև քարի վրայ», հսլ.* 'gǫba. *ռուս.* губа, *ուկր.* húba, *բուլգար.* gъ'ba, *չեխ.* houba, *լեհ.* gąbka, *սերբ.* gŭba, *որոնք բոլոր նշանակում են «սպունգ, սունկ», վերջինը նաև «բոր, բորոտութիւն, քոս», որից* gǫbav *«բորոտ»։ Այս բոլորի նախաձևն է* gumba- (Berneker 340, Trautmann 101)—Pedersen *ուզեցել է վերի ընտանիքին միացնել նաև յն.* σφόγγος, *հյ.* սունկ, *հգգ.* swamb, *գերմ.* Sehwamm, *վերջինի նախաձևը դնելով* sg(h)ombho-: Pokorny *1, 574 յիշած բառերս դնում է հնխ. պարզական* gem- *«բռնել» արմատի տակ, բայց կասկածով (իբր շրթնային աճակա-*

նով)։ Այստեղ կարելի էր աւելացնել թերևս նաև նորվ. kump «գունդ, գուղձ», դան. kumpe «աչխուրի գունդ», նորվ. kamp «վրան ուռուցքներով կլորիկ քար, լեռան գագաթ», հհիւս. kǫppusteinn «կլորակ քար», անգլ. camp «գետնախնձորի կոյտ՝ յարդով ու հողով ծածկուած՝ ձմեռուայ համար իբր պաշար» ևն։—Աճ.

ՆՀԲ կումբ արմատին է կցում կմբեթ, գմբեթ: Սխալւում է ՓԲ, որ գրում է կմբայ «վահան» և կմբեայ «գոգաւոր»։ Lag. Ges. Abhand. 54, 23 միացնում է կամար բառին։ Scheftelowitz BB 28, 308 անգսք. cumb «խոռոչ», մբգ. kumpf «աման», պրս. kumbed «գըմբեթ» բառերի հետ։ Lidén, Arm. Stud. 42 ծան. հհիւս. kúf-óttr «կլոր, գնտաձև», նիսլ. kúfur «ծայրը կլորաձև» ևն։

ԳԻՒ.—Բլ. գըմբ «մարդու, մանաւանդ նորահաս եզան, գոմէշի պարանոցի վրայ եղած թմբաձև ուռած մասը» (հաղորդեց Ս. Մովսիսեան, նամակ 1933 մարտ)։

*ԿՈՒՆԴ «ծառի կամ փայտի կոճղ». հնից չէ́ աւանդուած, բայց կայ նոր բարբառների մէջ՝ զանազան ձևերով. այսպէս՝ կոճղ Ախց. Ախք. «գերան», կոճղ Բբ. Խտջ. «տանիքի գերան», կոճղ, կեճղ, Ղրբ. «խաղի կեռ գաւազան», կոճղ Կղզ. Մշկ. «ծառի ճիւղ», կոճղ Ղզ. «անտաշ, անհարթ», կոճձի Ղզ. «անտաշ, անհարթ», կոճձի Ղզ. «գերան». մի քիչ աւելի հնից ունինք կունդ «մահապարտի վիզը կամ ոտքը կապելու կոճղ» Զքր. սարկ. Բ. 3, 4. «Եւ ապա բերեալ կունդ՝ եդ ի պարանոցն և կախեաց ի բարձր որմէ... և ջարդեաց զկունդն». Բ. 41. «Դնել կունդ ի պարանոցն» ևն։

=Պրս. كند kund կամ كنده kunda «կոճղ՝ յոր անցուցանեն զոտս յանցաւորաց». (Համմտ. նաև յն. κοντός «գաւազան, մահակ», որ անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի մեր և պրս. բառի հետ)։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ Գաւ. բառ. էջ 591։

ԿՈՒՆԴ (որ և կունտ) «մազերը թափած, ճաղատ, հերաթափ» Ղևտ. ժգ. 40. Յայսմ. որից կնդել «փետել, ծառի բոլոր տերևները փրցնել՝ Վստկ. 139. «չարչարել, կեղեքել, հարստահարել» Մխ. դատ. կնդակ կամ կընտակ «ճաղատ», Դ. թագ. բ. 23. կնդանալ կամ կնտանալ «ճաղատ դառնալ, մազերը թափիլ» Եզեկ. իթ. 18. կնդութիւն կամ կնտութիւն «ճաղատութիւն» ՍԳր. Եւս. գ. 24, ժե. 2։

Klaproth, Asia polygl. 102 պրս. ǰund (որ գոյութիւն չունի)։ ՆՀԲ լծ. յն. κινδυνεύω «վտանգի ենթարկուիլ»։ Հիւնք. պրս. kunǰa, ganǰa «պոչը կըտրած էշ»։ Bugge, Lyk. St. 1, 16 Κύνθος լեռան անուան մէջ է որոնում։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 124 փունդ «գնդաձև» բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 87 յն. γυμνός «մերկ», սերբ. gúliti «կեղևել, ծառը կնտել», սլովէն. gúliti «մազերը՝ մորթը հանել»։

ԳԻՒ.—Ոզմ. կունդ «ճաղատ», Երև. կունդ անել «պատուաստելիք ծառի ճիւղերը բոլոր կտրատել», որից Մշ. Սլմ. կնդել, Ջղ. կնդել, կունդել, Շմ. կնդիլ, Պլ. գնդել «գլխի մազերը խոր կտրել» (նոյնն ունին նաև Ախց. Արբ. Եւդ. Մն. Խրբ. Սվ. Վն.), Ասլ. Արբ. «այծերի և ոչխարների բուրդը խուզել», Աստ. «ածիլել», Երև. «թուփի կամ ծառի բնից վեր գտնուած ճիւղերը բոլոր կտրատել», կնտլոզ Մշ. «մերկ», կնտոտել Երև. «բոլորը կնտել», կնտուկ Տ. «մազերը խոր կտրած»։—Այս բառն է՝ որ շփոթուելով կամ նմանեցնելով փունդ բառի հետ՝ դարձել է գնդել «մազերը խուզել», ինչպէս ունինք Հճ. գ'ոնդել։

*ԿՈՒՆԴ «քաջ»? մէկ անգամ միայն գործածուած է իբր ածական Արամազդի. «Ոչ Արամազդ ոք, այլ ի կամեցողսն լինել Արամազդ, չորից ևս այլոց անուանելոց Արամազդ. այսպէս և բազումք անուանեալ Տիգրանք, մի է և միայնակ ի Հայկազանցս». Խոր. Ա. 31։

=Պհլ. *kund, որ հաստատում է և պրս. كند kund «կորովի և քաջ» բառը, որից كندا kundā «կորովի և քաջ», كنداكر kundāgar կամ كنداور kundāvar «քաջ և կորովի» (Շահնամէում «հպարտ» նշանակութեամբ գոր-

ծածուած)։ Որովհետև պրս. բառը նշանակում է նաև «բութ, գուլ», ուստի Horn *§ 868 բառը կցում է սանս.* कुण्ठ kuṇṭha- *«բութ» բառին, որ սակայն՝ «քաջ» նշանակութեան յարմար չէ։ (Պարսկերէնից փոխառեալ ձևերի մասին տես նաև* գունդ *բառի տակ)։ Վերի հատուածում Խորենացին ուզում է ասել թէ Արամազդ աստուած իրապէս չկայ. բայց կան այդ անունը իրենց վրայ կրող անձեր. որոնցից չորսը յայտնի են և որոնցից մէկն էլ Կունդ Արամազդն է. (հմմտ. Ագաթ.* Մեծն արին Արամազդ*)։ Խորենացին ակնարկում է Սասանեան Որմիզդ անունով թագաւորները, որոնք մինչև Զ դար չորս էին և որոնցից Որմիզդ Ա (Գ դար) կրում է «քաջ» տիտղոսը։*

Խորենացու իտալական թարգմանիչը (Վենետ. 1850, էջ 84) մեկնում է պրս. kund *«քաջ»։ Նոյնը նաև Լանգլուա։ Միաքան, Խոր. պատմ. ուսումն. էջ 4—7 մերժելով այս՝ բնագիրը համարում է* կատար *(իբր «գլուխ, գլխաւոր»), որ յետոյ ընդօրինակողները սրբագրել են* կունդ *«ճաղատ», իբր անարգական ածական Արամազդին։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Նումէն (Մառ), Արաքս Գ (գիրք Բ), էջ 59—62։ Պրս.* kund *ձևով ունի նաև Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 63։ Սիօն վրդ., Հովիւ 1907, 567—9 մեկնում է «գնտլիկ՝ կլորիկ մարմնով»։ Աւդալբէգեան ՀԱ 1926, 391—6 գւռ.* կունդ, կոնդ *«հաստ, մեծ, ծայր, կատար, գլուխ» բառով։*

ԿՈՒՆԴ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Ոսկփ. «Կին մի կախարդ և կունդ՝ չարագործացն բարի առնէր և բարեգործացն պատուհաս»։*

ՆՀԲ համարում է սկունդ *«շուն» բառի ռամկականը։ Ինչո՞ւ չհասկանալ պարզապէս «կնտակ, ճաղատ, քաչալ»։*

ԿՈՒՆԴՆ *տե՛ս Գունդ։*

ԿՈՒՆԴՈՒՌ, ի-ա *հլ. «սուրհանդակ». ունի միայն ԱԲ, իբր անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 88 «Ի քաղաքս և ի դղեակս օգնեսցեն, տալով մեզ օգնականութիւն և ի ժամանակի ի ձեռն փութահասիկ կունդուռաց» (այլ ձ.* կուտուռաց)։

ԿՈՒՆՁՆ *տե՛ս Գուղձն։*

ԿՈՒՇ *«աղեղի լար». Նորագիտ բառ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած Թլկր. 34 «Ոնիս կամար ունքեր զերթ աղեղան կուշ»։—Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 366 «աղեղի կորնթարդ փայտը»։*

*ԿՈՒՇՏ, ի-ա *հլ. «կող» Դտ. գ. 21. Երեմ. ծա. 34. Ոսկ. ես. Ագաթ. «փոր» Եւագր. (Հացիւ և ջրով լնուլ զկուշտս իւրեանց). որից* սնակուշտ *«մէջքի կակուղ անոսկր մասը» ՍԳր. Եփր. թգ. (նոյն է* բուլակուշտ *Առաք. պտմ. 420).* կշտագող *«գողացող զկողակից այլոց» Պտմ. աղէքս. (որով* կուշտ *ստացած կլինի «կողակից, կին» նշանակութիւնը).* կշտապինդ *«փորը լաւ պնդացրած՝ լցրած» Ես. կզ. 11. Ոսկ. եբր.* կշտապնդիլ *Ոսկփ.* կշտապնդութիւն *Եւագր.* կշտալիր *«փորը լիքը, կուշտ» Եւագր. վերջիններից ենթադրուած է* կուշտ *«յագ, յագեցած» բառը՝ որ գործածական է միայն յետին հայերէնում (օր. Կոստ. երզն. էջ 93). փխբ. «լաւ, շատ, սաստիկ» Սմբ. դատ. էջ 123 (ծեծեն կուշտ). որից* անկուշտ *«փորը պարապ, չյագեցող» Ոսկփ. և գւռ.* կշտանալ, կշտում, անկըշտում, կուշտուկուռ, կուռուկուշտ, կուշտկռուշտ, կուշտփոր, կշտաճամ, կշտափորիկ, կշտապատառ: *ԱԲ ունի նաև* կուշտ *«խոռոչ», որ նոր առում է միայն. հմմտ.* սնակուշտ, *գւռ. թրք.* boš *«պարապ» և «կուշտը, կողերը»։*

=Փոխառեալ է պհլ. *kušt *ձևից, որ հաստատում են պրս.* كشت kušt *կամ* gušt, gišt *«կուշտ, սնակուշտ», զազա.* kišt *«կուշտը, կող»։—Նոյնից է կազմուած պրս.* kušti giriftan *«ըմբշամարտիլ» ոճը, որից թարգմանաբար հյ.* կշտի բռնել *«ըմբշամարտիլ». (Նորագիտ բառ) Անկ. գիրք հին կտ. 316 և գւռ.* կող բռնել *«ըմբշամարտիլ»։—Պրս. բառը ծագում է հնխ.* qeu-s *արմատից, որի ժառանգներից են սանս.* koṣṭha *«որովայն»,* kuṣṭhikā *«փորոտիք», յն.* κύστις *«միզափամփուշտ»,* κύσθος *«իգա-*

կան անդամ», կիմր. cwthr «չնայք, ուղղաղիք», գոթ. huzd, հհիւս. hodd, գերմ. Hort «ապաստարան» են (Pokorny 2, 550)։—Հիւբշ. 173։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ լծ. պրս. fիշդ, լտ. costa, յն. κοιλία։—Lag. Urgesch. 708 պրս. kušt: Նոյն, Arm. Stud. § 1186 հմմտ. fուսափ։—Պատկ. Арм. геогр. 57 պրս. كوست küst «գաւառ»։ Հիւբ. պրս. կիւշտ:

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կուշտ, Սչ. փուշդ՝, Խրբ. Հճ. Համշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. փուշդ, Ննխ. փուշտ, Ոզմ. կօւշտ, Շմ. fուշտ, Գոր. Ղրբ. կօշտ, Սվեդ. գէօշդ, Ասլ. փիւշդ, փիւշ*, Ագլ. կէշտ, Մրղ. կըշտ, որոնք նշանակում են «կուշտը, կողը կամ կողքին, քովը և յագեցած»։ Կարևոր է նկատել Մշ. յգ. կշտեր, Ջղ. fշտիս, fշտիդ, fշտին, Ղրբ. fշտէս, fշտէտ, fշտէն «մօտս, քովս, մօտդ, քովդ, մօտը, քովը». ածանցներից՝ Երև. Սլմ. Տփ. կշտանալ, Ագլ. կշտա՛նիլ, Ննխ. գշտանալ (գիւղերը՝ fշտանալ), Ակն. Պլ. փիշդանալ, Սչ. փիշդ՝անալ, Ջղ. կուշտանալ, Հճ. գիշդանօլ, Շմ. fուշտանալ, Հւր. fշտանալ «յագենալ»։ Արմատը դարձել է ՋԲ. փույդ՝, փուրդ՝ <կուրդ «յագ» (այսպէս նաև խոչ. հմմտ. տաշտ >տարդ)։

ԿՈՒՊԱԿ «բաստեռն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 49, բաստեռն բառի բացատրութեան մէջ։

*ԿՈՒՊԱՅ (գրուած նաև կուբայ, ղուպայ) «Քրիստոսի գերեզմանի գմբեթը կամ մատուռը». գործածուած է միայն հետևեալ տեղերը. «Զգողգոթայ խաչելութեան տեղին և զսնարից կուպայի (Ճհն. ղուպայ) գերեզմանին» Թղթ. դաշ. 28. «Զսնարից կուպայն և կանթեղ մի ի վերայ գերեզմանին Քրիստոսի» Մխ. այրիվ. 60. «Որ զկուբայ սուրբ գերեզմանին պահէր՝ սիրէր զմեզ և փարէր զմեօք... պահապանն գուբային» Վրդն. պատմ. Վենետ. էջ 154 (հրտր. Էմ. էջ 202՝ կուպայ). «Որ զկուպա գերեզմանին ծառայէր» Գիրք Թղ. 528.—յետնաբար դարձել է գուբխայ կամ գուբղայ. «Զամենայն ջահսն գուբխայիցն գերեզմանին» Դրնղ. 243. «Վառեցաւ լոյսն ի գուբղային» Դրնղ. 365.—մէկ անգամ էլ գտնում եմ գործածուած «հեծանելի ուղտի վրայ շինուած գմբեթի» իմաստով. «Նստեալ ի յուղտ, նորկազմ զարդուք պաճուճեալ ականակուռ թամբօք. և ղուպայ ոսկի ընդելուզեալ ի շարս մարգարտաց գըմբեթաձարդ ի վերայ նորա» Յայսմ. սեպտ. 23։

=Արաբ. قبّة qubba «գմբեթ», որից նաև թրք. qubbe, ռմկ. խուպպէ «գմբեթ»։

ՆՀԲ որ առաջին վկայութիւնը միայն գիտէ՝ մեկնում է «որպէս յն. κύβη... այսինքն գլուխ, կողմն գլխոյ և ընկողմանումն, քնարան»։ Սրա համեմատ նաև ՋԲ և ԱԲ։ Ուղիղ մեկնեց Վարդանի հրատարակիչը (անդ)։

ԿՈՒՊԴ տե՛ս Կողպել։

*ԿՈՒՊՊԱՅ «կապայ, պարեգօտ, վերարկու» Վրք. հց. Բ. 411. որ և կուբայ «վերարկու» Մխ. աս. էջ 379։ Ուրիշ օրինակ չկայ։

=Արաբ. جبّة jubba (եգիպտական արտասանութեամբ gubba) «լայն վերարկու՝ որ գրեթէ մինչև ոտքերն է իջնում». սրանից է փոխառեալ նաև թրք. jübbe համանիշը։—Հիւբշ. էջ 516։

ՀՀԲ մեկնում է «բաժակ, ըմպանակ» (այլազգական բառ), որ վերինից բոլորովին տարբեր է. հմմտ. գռ. կուպպայ ՁՆ. «ջուր խմելու յատուկ հողէ բաժակ» =իտալ. coppa: ՆՀԲ «կապայ, արաբ. ճիւպպէ, իտալ. giubba»։

*ԿՈՒՊՐ (յետնաբար ո հլ. միջին հայերէնում ր հլ. այսպէս՝ կպեր, կպերք Պտմ. վր. էջ 80, Իրեն. ցոյցք 17) «ձիւթ, խաժրան» Ծն. ժա. 3. Փիլ. Նոնն. Պտմ. վր. Վրդն. ծն. որից կպրաշաղախ Ագաթ. կպրաձիւթ Եղ. բ. 3. կպրաձէք Գնձ. կպրապատ Ոսկիփ. կպրել Փիլ. Վստկ 89. կպրատեսակ Ոսկիփ. կպրեփեաց «մէջը կուպր եփելու սան» Մխ. աս. 246. կպրութիւն «կպչունութիւն» Եֆիմ. 220։

=Ասոր. և արամ. kufrā, արաբ. كفر kufr (փոխառեալ արամերէնից), եբր. כפר kōfer, ասուր. kupru. բոլորն էլ նշանակում են «կուպր, ձիւթ»։—Հիւբշ. 308։

Նախապէս Schröder, Thesaur. 45 դրաւ եբր. kōfer ձևից փոխառեալ։ ԳԴ

արաբ. قیر qīr *«կուպր»: ՆՀԲ երբ.* fo-ֆէr, foփr, խէմէr:—Müller SWAW *41, 12 փոխառեալ երբ.* כפר *բա-ռից (իմա՛* kōfer): *Հիւնք.* կարապ *բա-ռից: Հիւբշ. 308 նկատում է որ ասորի ձևի դէմ հյ. սպասւում էր* fուփr *կամ* fուr *(<*fուվr*): Այս պատճառով* Jensen, Hitt. u. Arm. *էջ 214 փոխառու-թիւնը դնում է ասուրերէնից և տեղի ունեցած հաթեան շրջանին: Նոյնը նաև* Scheftelеowitz BB *29, 69:*

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Մկ. Ղմ. Ջղ. Սլմ. Տփ. կուպr, *Գոր. Ղրբ.* կո՛ւպrը, *Ալշ. Մշ. Վն.* կուբr, *Ոզմ.* կօպr, *Ագլ.* կօպըr.—*Նոր բա-ռեր են* անկպrել, կպrաճամ, կպrաճամիլ, կպrաճոտ, կպrամօrթի, կպrեկարաս, կուպ-rուճ *կամ* կպrուճ:

ՓՈԽ.—Վրաց. კუპრი կուպrի *«կուպր»,* კუპრიანი կուպrիանի *«կպրեայ»,* მკუპრავი մկուպrավի *«տիկ ձիւթող արհեստաւոր», Թուշ.* კუპრ կուպr *«կուպր», ուտ.* կուպըr *«կուպր»:*

ԿՈՒՌ *«ծեծած, գործած, բանած (մետաղի համար)» ՍԳր. «կոխուած, բանուկ (ճամ-բայ)» Փիլ. այլաբ. ՑՀ. կթ. «հոծ, սեղմ, խիտ» Ոսկ. ա. տիմ. ը. «խիտ» Նիւս. բն. «լաւ, բոլորովին, ի սպառ (զինուած)» Խոր. դև. ՑՀ. կթ. այս արմատից են* կռել *«ծե-ծել, կոփել, մետաղը ծեծելով բանիլ, դարբ-նել» Ես. խա. 7. Ոսկ. մ. բ. 25. Երգ վիպաս. (Խոր.), Ագաթ. Կոչ. «հաստատել, դնել (դա-շինք)» ՍԳր. Ագաթ. «թխմել, ճխտել, մէջը խրել» Ցասմ. ապր. 16 (Բանային զբերանն և կեղտաշորս ի ներս կռէին.—այս իմաս-տը չունին բառարանները, բայց տե՛ս տա-կը գւռ).* կուռf *(ռ հլ.) «կռեալ կոփեալ ար-ձան ստուածների» ՍԳր.* կռապաշտ *կամ* կռապարիշտ *ՍԳր.* կռատուճ *(նոր բառ).* կռածոյ *ՍԳր.* կռած *Ամբ. բ. 19.* կռաճ *«մուրճ (իբր գործիք կռելու)» Վեցօր. գ. էջ 48. Փարպ.* կռաճագործ *Ագաթ.* կռաճակուռ *Եղիշ. յես. 172.* կռաճել *Պրպմ.* անկուռ *«ան-կոխ (ճամբայ)» Փիլ. Լմբ. յայտ. էջ 11.* եr-կաթակուռ *Պիտ. ՑՀ. կթ.* եrդմճակուռ *Ժղ. Հռմկլ.* թևակուռ *Ագաթ.* պատկեrակուռ *Ոսկ. մ. գ. 7.* մարմարակուռ *Ոսկ. մ. բ. 25.* իւrեաճցակուռ *Բուզ.* խաւաrակուռ *Զենոբ.* կաճակուռ *Վրդ. պտմ.* կարծrակուռ *Մագ.* ոսկիակուռ *Կոչ. 20.* fաrկուռ *կամ* fաrա-կուռ *Նորագիւտ Բ. մնաց. իդ. 12. Մծբ. որ ի* fաrկոի *Ա. մակ. ժգ. 27.* կուռվիզ *«ամուր՝ ուժեղ վիզ ունեցող» (չունի ԱԲ) Մխ. այրիվ. էջ 39:*

=Խալդեան կամ կովկասեան փոխառու-թիւն է, ըստ որում գտնւում է բոլոր կով-կասեան լեզուների մէջ՝ զանազան ձևերով և նշանակութիւններով. հմմտ. վրաց. კრვა կrվա, კჳრა կŷուrա *«զարնել, բաղխել, ծեծել, ծափ զարնել, կապել, կցել, կաշկանդել, կոճկել, կպցնել»,* გა-კჳრა գա-կ ւrա *«ուժ-գին բաղխել, երթալ, փախչիլ»,* გარდა-კჳრა գարդա-կŷուrա *«բաղխել, կրկնակի՝ ուժգնա-կի բաղխել, միասին կցել, կապել»,* და-კრვა դա-կrվա *«կցել, փակցնել, միացնել, ծե-ծել, զարնել»,* და-კრვა მათრახისა դա-կըr-վա մաթrախիսա *«մտրակել»,* გამო-კვერვა գամո-կվեrվա *«մուրճով զարնել, ծեծել, դարբնել»,* კრული կrուլի *«կապեալ, բան-տարկեալ»,* კრულება կrուլեբա *«շղթայ»,* კვერი կվեrի *«մուրճ, կռան», Թուշ.* კვერ կվեr, *մինգր.* კვეკრა կվեկrա, *սվան.* კვართხ կվաrթխ, *ավար.* koart'a, kurt'a, *արչ.* k'urta, *անդ.* kurt'a, *կայ.* koarda, *դիդ.* kvandiru *«կռան, մուրճ»:—ԱՃ.*

Հներից Տաթև. ամ. 280 կուռf *բառը մեկնում է «նախ զի կուրութիւն է մը-տաց, երկրորդ՝ զի կռեալ է և գործեալ»: ՆՀԲ թրք.* կիւռ *«յորդ»: Հիւնք. յն.* κουρίζω *«ծառը կնտել»:* Scheftelowitz BB 28, 304 *հսլ.* kruchŭ, *հբգ.* hrosā *«կե-ղև», հիռլ.* crúaid *«կարծր, ամուր», յն.* κρύος *«սառոյց» են:* Karst, *Յուշարձան 420* կռիւ, կառուցաճել *բառերի հետ՝ իբր թթր.* qur-maq *«լարել, կառուցա-նել, շինել», Մառ* ЗВО *22, 78 երկ-րորդ սիւնակի* kurpi *«ձեռք կամ ստ-տուած» (?) բառի հետ:*

ԳԻՌ.—Խրբ. Ք. գուռ *«կուռ, խիտ, ամուր՝ պինդ կպած (հագուստ)», Երև. Վն.* կռաճ *«մեծ մուրճ», Ոզմ.* կռաճ *«ջաղացքի մասե-րից մէկն է», Պլ. Ռ.* գուշդ ու գուռ, *Սեբ.*

գուռուգուշտ «բոլորովին յագեցած»,—շատ տեղ գործածական է կուռf (որ փոխառեալ է գրականից) և երկրորդաբար նշանակում է «անշարժ, արձանացեալ»։ Նոր բառեր են կռել Ասլ. Ննխ. Ջն. «ճխտել, թխմել, կուռ կերպով լցնել», Ակն. «շափից աւելի լըցնել», Ննխ. «մերձաւորիլ», և թերևս կռու Երև.=կռօ Ղրբ. «պինդ, չկտրուող (ընկոյզ են)»։

ՓՈԽ.—Տ. վրդ. Պալեան, Բիւր. 1898, 712 հյ. անկուռ ձևից է դնում Կեսարիոյ Թրք. և Թրքախօս հայոց ու յունաց բարբառով en-gir «որթատունկերը յոտուելէն ետքը կոճղէն ծլած նոր, բայց տկար ծիլերը»։—Բայց այսպիսի հայերէն բառ ծանօթ չէ։

*ԿՈԻՌԱԲ «ագռաւ թռչունը». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սիւն. քեր. 189, բնաձայն բառերի շարքում. «կուռաբ, ագռաւ, կռունկ, հողմ, սիք և որք այսպիսիք»։

=Արաբ. غراب γurāb «ագռաւ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 217)։—Աճ.

Հներից Սիւն. քեր. 189 համարում է բնաձայն. «Ի ձայնէ. որպէս կուռաբ ագռաւ...»։ ԱԲ դնում է «թռչուն մը», իբրև անստոյգ բառ։ Քաջունի Գ. 129 համարում է «ագռաւ»։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս Հյ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. 110, որ հաստատում է նաև՝

ԳԻՌ.—Սիփ. կոռափ «ագռաւ» (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 359)։

*ԿՈԻՌԱՅ, ի հլ. «արաբ կարդացող, ղուրան կարդացող, հոգևորական» Ղև. իգ. էջ 115. Ասող. էջ 130. Ուռհ. 408. Վրդ. պտմ. (Վենետ.) էջ 74 և 140։ Գործածուած է միայն յգ. կուռայ f,կուռայից ձևով։

=Արաբ. قرّاء qurrā, որ անկանոն յոգնակին է եզ. قاری qārī «ղուրան կարդացող» բառի. սրանից է փոխառեալ նաև քրդ. قره qurré նոյն նշ։—Հիւբշ. 269։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 660։

ԿՈԻՌԷՃ «խստաբարոյ, դաժան» Առաք. պտմ. 100, 262 (այնքան կուռէճք և դաժանք են քրիստոնէից. Այր գոռոզ և բռնագլուխ, այլ և կուռէճ ընդ քրիստոնէից). որից կուռէճութիւն Առաք. պտմ. 8, 10, 262 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ)։

ԳԻՌ.—Կոռէճ Վն. «յամառ», Դվ. Թեհ. «դաժան, հպարտ». իսկ Մրղ. (կօrէճ) նշանակում է «ընդհանրապէս մաքրասիրութեան մէջ շատ բծախնդիր» և յատկապէս մահմեդականների համար խօսելով՝ «նա՝ որ քրիստոնեաներից զզւում է և զգուշանում»։—Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 359 ունի գւռ. կոռէճ, կոռիշտ «բիրտ, սոպռ, կոպիտ»։

ԿՈԻՌՆ, ն հլ. (սեռ. կռան) «կռնակ, մէջք, թիկունք» Կանոն. Մխ. դտ. էջ 182. Վրդն. սղ. ճլա, էջ 445. «թևի և ուսի կպած տեղը» Տաթև. հրց. 241. «կողքը, Թրք. եան» Տաթև. ամ. 118 (յիշում է հետևեալ առածը. Որ յամառն շրջի ի կռնէ ի կուռն, ի ձմեռն շրջի ի դռնէ ի դուռն). որից առ կռան լինել «ճիշտ մօտը՝ կողքին գտնուիլ» Ոսկ. մ. բ. 11. կռնակ Վրդ. առ. 23. Մագ. թղ. 60, Վստկ. 48. կռնապանակ «թևի զրահ» Զքր. սարկ. Ա. 86. յետին ձև է կուռ, որից հյց. զկուռս Կրպտ. ոտ։

Հիւնք. կուռ, կռել բառերից։ Scheftelowitz BB 28, 304 և 29, 51 լատ. curvus, ալբան. kεrús, kurús «կորութիւն, ծռութիւն», kεrusem «ծռիլ», kuris «կռնակ»։ Lidén, Arm. Stud. էջ 115 յն. γῦρός «ծռած, կլոր», γυρός ἐν ὤμοισιν «ուսերը կլոր», γύαλον «փոս, խոռոչ, կամար» են, յատկապէս հիռլ. gúalu, նիռլ. գալլ. gúala «ուս»։ (Յիշում է Walde 216 այս երկու մեկնութիւններն էլ. իսկ Boisacq 159 Pokorny 1, 557 միայն վերջինը. սակայն հմմտ. ծուռ բառի տակ ասուածները)։ Սարգըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. կռռն, կայռին, Թրք. giṙü «ետև», quyruq «պոչ», սումեր. egir «ետև, յետոյք» բառերի հետ։ Մառ ЗВО 22, 77 հյ. կարեմ, կալայ բառերի հետ՝ կցում է երկրորդ սիմակի kurpi «ձեռք?, վրաց. խելի, լազ. խե «ձեռք» ձևերին։

ԳԻՌ.—Երև. Ջղ. կուռ «բազուկ», կուռը «քովը, կողմը», Ալշ. Մշ. կուռ (յգ. կռնէր) «երանք», Վն. կուռ (սեռ. կռան) «թիկունք»,

Տփ. կուր «բազուկ», կուրը «կողմը», Ագլ. Գոր. Ղրբ. կօ՛ռնը «բազուկ», Ոզմ. կօւռ «կոնք, մէջքի մեծ ոսկորը», Շմ. կը՛ռնը «թև», Ախց. կռնէր (չունի եզակի).—Ախց. կռնակ, Խրբ. Պլ. Սեբ. Սչ. գռնագ, Ասլ. գռնագ, գռնայ, Սվեդ. գռնօզ, Զթ. գօռնօզ, գօռնոզ, Հճ. գուռնօզ «թիկունք»։ Նոր բառեր են՝ կռնաբռնուկ կամ կուռբռնուկ, կըռնօլոր, կռնակախ, կռնամաճ, կռնասալակ, կռնատ, կռնատակ, ակուռ, կռնատել, կըռնաւոր, կռնափաթաթ, կռնել, կռնիկախ, կռնալեղ։

ԿՈՒՍԱՆԱՍ «մաշուն, այն է դեղօրյաքով շինուած խմոր». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէորգ Դպրէ, էջ 550, առանց վկայութեան։

***ԿՈՒՍԴԱՐ** «նախաճաշիկ, collatio, jentaculum». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 84 բ և 239 բ։

=Իտալ. gustare «ճաշակել, համը նայիլ»։—Աճ.

ԿՈՒՍԹ «վուշ». մէկ անգամ ունի Վրք. հց. Բ. 112 «Դէպ եղև ամենայն աշակերտացն նորա կուսթ լուսանալ ի գետն» (այլ ձեռ. գվուշսն. մի քիչ ցածրը՝ կտաւ, ցօղունն)։

ՆՀԲ մեկնում է «տեսակ ինչ քթանի կամ մերկ»։ ԱԲ միայն «քթան, կտաւ»։

ԿՈՒՏ, ռ հլ. «սերմ, հունդ, հաւեղէններին տալու հատիկ» Վեցօր. 162. Եփր. համաբ. 129. «կորիզ (յատկապէս խաղողի)» Ոսկիփ. բրս. մարկ. Յայսմ. «մի փոքր չափ է». Վստկ. 106. որից կտիկ «հատիկ, փոքրիկ սերմ» Եզն. կտակեր Վրդն. ծն. կտնաւէ «խածի, թռչունների առաջին ստամոքսը» ՀՀԲ. կտաբոյս «կուտը տնկելով յառաջացած բոյս» Վստկ. 142։

Հիւբ. լտ. gutta «կաթիլ» բառից է հանում։

ԳՒՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Ոլմ. Վն. Տփ. կուտ, Ալշ. Մշ. կուդ, Ակն. Զթ. Խրբ. Հճ. Համշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. գուդ, Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ոզմ. կօտ, Սվեդ. գձօդ, Ասլ. գիւդ, գիւ*.—Նոր բառեր են անկուտ, անկուտի, անկտի, անկուտլանէ, կըտնամբար, կտաճան, կտամաճ, կտիկ, կտիտ, կտճել, կտոտ, կտուտ, կտոմ, կտօֆ։

ՓՈԽ.—Ատանայի թրքախօս հայերն ունին կտիկ «բամբակի կտորիկ մը՝ ուր մէկ կամ աւելի կուտեր կը պարունակուին», fիւթլիւ «կորիզոտ բամբակ» (կուտ>fիւթ+թրք. -li «-աւոր»). երկուսն էլ անցել են նոյն տեղի տաճկաց և տաճկախօս յունաց լեզուին (Արևելք 1888 նոյ. 9)։

ԿՈՒՏ «սպի, մարմնի վրայ ցտած նշան, պատառուածք». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են կուտկուտիլ «մորթը պատառոտուիլ» (մէկ անգամ ունի Վրք. հց. իգ. «Կուտկուտեալ լինէր մորթ իմ ի չարաչար քարշելոյն և պատառ պատառ յերկիր անկանէր»), կտել «մարմինը ցտել, վրան ասեղով կէտ կէտ նշաններ անել» Նար. էջ 229, «զարնել, բաղխել»? Նար. էջ 241. որից գիր կտեալ «մահմեդականների ձեռքի վրայ բանուած պատկեր, հաջի արած» Ղևտ. ժթ. 28. Կիւրղ. ղևտ.։

Տե՛ս և Կոռուտ:

ԳՒՌ.—Այստեղ են պատկանում կտել Ննխ. Սչ., կոտել Ակն. «հրել, մշտել, մըխտել», կոկտել Ննխ. «հրմշտկել». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. խթել «ասեղով խայթել» և «հրել», բզել «հրել, մշտել» (թրք. biz «խայթոց, հերիւն» բառից) և մխտել «հրել, մշտել» (հյ. մախաթ բառից)։

ԿՈՒՏԱՄԱՆ. նորագիւտ բառ՝ անյայտ նըշանակութեամբ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած Քուչակին վերագրուած մի տաղի մէջ, հրատ. Արեգ, 1924, էջ 195 «Վախեմ օր մի զիս տանի, Կուտաման խելկացըն որ ունի»։

ԿՈՒՏԱՏՈՒԿ «մոլոշ բոյսը, malva rotundifolia L» (տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 331) Գաղիան. (գործածութեան տեղերն ու ձևերը տե՛ս եղիճ բառի տակ)։

ՀԲուս. § 1528 համարում է «տուղտ, althea, guimauve», որ մոլոշի (ֆր. mauve) մի տեսակն է։ Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 574 բ, որին համապատասխան են գալիս՝

ԳՒՌ.—Ագլ. կտա՛տի, Մժ. կտա՛տու «մոլոշ».—կայ նաև գռ. կուտատուկ «բամիա» բստ Գաբամաճեան բառ. 1892, էջ 670։

ՓՈԽ?— *Վրաց.* კატაკიტო կատակիտո *«ռուս.* блешка, портулакъ», *որոնք ըստ* Анненкóвъ-*ի բուսաբանական բառարանի նշանակում են «փրփրեմ, դանդուռ,* portulaca oleracea L » *(տե՛ս անդ, էջ 268 բ)։*

ԿՈՒՏԵԼ *«կրկնել»? նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առկ. էջ 51 «Եւ վաճառականն խաբրեցօ (=հարբեցաւ) և ինքն կուկուտէր զանուեն նոցա»։*

ԿՈՒՐ, ի-ա *հլ. «տաշտ» Դան. ժդ. 32. Եփր. դտ. 336. Եղիշ. դտ. 180, 181. «նաւակ, մակոյկ» Գծ. իէ. 30, 32, Ոսկ. ի մեկնութ. Ագաթ. 161. որից* մանրակուր *«մանր մակոյկ» Ոսկ. եփես. 780.—կուրը այն փոքրիկ նաւն է, որ մեծ նաւերը ունենում են իրենց հետ. հմմտ. «Եւ կուր նաւին առաջի նոցա. և նստեալ ի կուր՝ գնացին ի նաւըն». Վրք. հց. Ա. 144։*

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 118 պրս. fիւr՝ *որ անծանօթ է։ Հիւնք.* կորիւն *բառից։* Bugge KZ *32, 51 հիռլ.* curach *«նաւակ» բառի հետ։* Scheftelowitz BB *28, 304 սանս.* kuṇḍá- *«կուժ, պտուկ» բառի հետ։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 78 յն.* γωρυτός *«աղեղակալ»։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան.* koritë *«նաւակ»։* Lidén, Arm. Stud. *էջ 117 հնխ.* geu- *«ծռիլ, կորանալ» արմատից. հմմտ. յն.* γυρός *«ծըռած, կլոր»,* γῦρος *«կորութիւն». նոյն արմատից ուրիշ մասնիկով կազմուած ձևեր են՝ հբգ.* kiol *«նաւ», իռլ.* gúala *«կաթսայ», յն.* γαυλός *«կաթ կթելու աման, կուժ, փեթակ» ևն։* Boisacq *142 և 160,* Pokorny *1, 557 և 2, 575 դնում են* Lidén-*ի մեկնութիւնը՝ մերժելով* Bugge-*ի և* Pedersen-*ի մեկնութիւնները։*

*ԳԻՌ.—*Կուրիկ *Հմշ. «մի տեսակ աման է փայտեայ՝ որ իբր չափ է գործածւում».— կայ և Թրքախօս հայոց մէջ* կուր *«փայտեայ աման» Ատն. (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։*

+ԿՈՒՐ *տե՛ս Կեր։*

ԿՈՒՐ *«մի տեսակ վնասակար միջատ է». գիտէ միայն Ալիշան, Հին հաւ. 155 (տարբեր է* կոր *«կարիճ» բառից)։*

*ԿՈՒՐԱՆ, *որ և* ղուրան *(*ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «մահմետականների Ս. Գիրքը» ՅՀ. կթ. Արծր. Մագ. թղ. 194, 195. Շնորհ. ևն։*

=Արաբ. قرآن qurān *նոյն նշ., որից նաւ թրք. գռ.* γuran, *ֆրանս.* coran, alcoran *ևն. արմատն է* قرا qara *«կարդալ» և բուն նշանակում է «ընթերցուածք»։— Հիւբշ. 278։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԿՈՒՐԱՊԱՂԱՏ, *որ և* կիւրապաղատ, կիւռապաղատ, կորապաղատ *«յունական մի տիտղոս կամ մի բարձր պաշտօնեայ». (այսպէս էին կոչւում յատկապէս Հայաստանի այն կառավարիչները՝ որոնք նշանակուած էին Յունաց տէրութեան կողմից) Սեբ. ՅՀ. կթ. Ասող. Արծր. որից* կուրապաղատութիւն *Ղև. ՅՀ. կթ. Լաստ։*

=Յն. κουροπαλάτης *«յունաց կայսերական պալատի հազարապետը, ծառայապետը»* (Sophocles, *էջ 687), որ ծագում է լտ.* curator palatii *ձևից և նշանակում է բուն «հոգաբարձու պալատան»։ Նոյն յն. ձևից է փոխառեալ նաև վրաց.* კურატპალატი կուրատպալատի*։—Հիւբշ. 358։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Ինճիճեան, Հնախօսութ. Բ. 226, յետոյ ՆՀԲ։

*ԿՈՒՐԱՏՈՐ *«հոգաբարձու, մանաւանդ որբերի խնամակալ» Մխ. դտ. Օր. կայս. նոյն բառն է* կուրատոր *«յունական բարձր մի պաշտօնեայ» Սեբ. 79, որ և* կորատոր *Սեբ. էջ 50, 102. որից* կուրատորութիւն *«որբի խնամակալութիւն» Լմբ. օր. 40։*

=Յն. κουράτωρ *«յունական մի բարձր պաշտօնեայ», որ է լտ.* curator *«հոգաբարձու, ջրմուղի վարիչ, ցորենը մթերելու և հողերը բաժանելու վրայ հսկող պաշտօնեայ, փիլադոնտես, քարտուղար ևն». ծագում է լտ.* cura *«հոգս, խնամք» բառից։—Հիւբշ. 360։*

ՆՀԲ դնում է լատինից։

ԿՈՒՐԲԻԿՈՂ *«բանտարկեալներին տեղից տեղ փոխադրելու ժամանակ իբր պահապան*

նշանակուած զինուոր». Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Ա. 490 «Առաքեաց զսուրբ վկայսն որ ի բանտին էին առ Թագաւորն, պատուէր տուեալ կուրբիկող արանցն զգուշութեամբ պահել զնոսա ի ճանապարհի»։

Հրատարակիչը կցում է լտ. cruppellarii «սպառազէն սուսերամարտիկ» բառին, որ ծագմամբ կելտական է։

ԿՈՒՐԴ «ծոմ, պահք կամ սուգ». յիշում է Բառ. երեմ. էջ 151՝ ծոմ բառի բացատրութեան մէջ։

*ԿՈՒՐԷՏ «կաքաւող քուրմ». Նորագիւտ բառ, որ ունի Նոնն. էջ 3, 4. Նոյնը կուրետացիք ձևով Եւս. քր. Բ. 102։

=Յն. κουρῆτες, եզակին՝ κουρής նոյն նշանակութեամբ։

Ուղիղ մեկնեց Մանանդեան, անդ, ծան. էջ 4։

[ԿՈՒՐԻՃ «մուրճ, ուրագ կամ նման մի գործիք». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 216՝ հետևեալ ձևով.—մուրճ «ուրագ, հոտոց, նաճախ, կուրիճ»։ Պէտք է կարդալ կոփիճ, որ է կոփիչ «ուրագ» (բոլորգիր փ շփոթուելով դարձած ւր)։ Սրանով այս անգոյ բառը ջնջւում է։]—Աճ.

+ԿՈՒՐԾ «կրծել, ատամներով պոկելը». այս արմատից են կրծել «ատամներով պոկել փրցնել» Ա. թագ. դ. 24. «կծել, յափշտակել, կորզել» Բուզ. կրծուլ «կրծել» Եփր. թգ. կաշառակուրծ Բուզ. կաշառակրծութիւն Ոսկ. յհ. կրծլի (կամ կծլի) «կծծի, ագահ» Խոր. գ. 68. Նոր վկ. էջ 24. կրծլութիւն Մաշկ.—Ունինք նաև կուրծ «կաղամբի հաստ և կարծր միջուկը, ղոխ» Վրք. հց.=կաղամբակուրծ Վրք. հց. Ա. էջ 93, որ կարող է թէ՛ այս արմատից լինել (իբր կրծելու բան) և թէ յաջորդից (իբր կաղամբի կուրծքը՝ միջուկը)։ Անստոյգ է Կոչ. գ. հատուածում. «ինքեանք անգործք և զգործոց զկուրծս և զվաստակս ուտեն». յն. «զգործողացն ուտեն». թերևս ըստ այսմ հայ բառն էլ պէտք է հասկանալ «կաշառք». համեմատէ՛ գւռ. կրծօն:

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. grug´- արմատի շրջուած gurg´- ձևից. ցեղակիցներն են հսլ. gryzą, grysti «կծել, խածնել», լիթ. gráu-žiu, gráužti «կրծել, ատամներով պոկել (ոսկորի վրայի միսը են)», gružinéti «կրծոտել», լեթթ. graûžu «կրծել», ռուս. грызть, սերբ. grīzēm, ուկր. hrýzty, լեհ. gryzę, չեխ. hryzu «կրծել, կրծոտել» (Trautmann 100, Berneker 359, Pokorny 1, 698)։— Հիւբշ. 462։

Ծաղըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս. vraçc, vṛçcāmi «կրծել»։—Հիւնք. կուրծf բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Müller, Armen. VI, էջ 4։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 148 լտ. vorare? Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 209 պրս. گز gaz «խածնել, կծել» արմատից։ Meillet BSL № 80, էջ 213 (հտ. 26) հակառակ է վերի մեկնութեան՝ հնխ. gr- ձևի դէմ սպասելով հյ. երկ-: Pictet, բ. տպ. Ա. 250 լտ. gula, հսլ. gorlo «կոկորդ» են բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Տփ. կրծիլ, Սչ. գրձել, Սվեդ. գըրձիլ, Սլմ. Վն. կռծել, Ախց. Երև. Կր. Մրղ. կռծէլ, Մկ. Ոզմ. Ճմ. կռծիլ, Ալշ. Մշ. կռձել, Ջղ. կռծել, կուռծել, Ջթ. գըյձիլ, գըրձիլ, Ակն. Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. գռձէլ, Ասլ. գռձէ՛լ, Հճ. գոյձել, Համշ. գըյձուշ, Ագլ. կօ՛ռծիլ. Նոր բառեր են՝ կրծան, կրծկրծել, կըրծոտել, կրծօն, կրծօնել:—Առանձին կործարմատաձև է ներկայացնում Ագլ. կօռծիլ, որի հետ միանում է նաև Ղրբ.—սրա կրկնականն էլ է կրծկօ՛րծիլ Ղրբ. «կրծոտել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. კურწო կուրծի «ցօղուն», Թրք. գւռ. Կր. gərǰon «կրծօն, կաշառք» (Բիւր. 1898, էջ 627)։

ԿՈՒՐԾ, ի հլ. (անեզաբար գործածուած) «լանջքը, լանջքի տախտակը. լայնաբար՝ սիրտ, ստինք, կուշտ, երբուծ» Ղկ. ժը. 15, իգ. 48. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 1, 3 և մտթ. որից կրծացաւութիւն Շիր. կրծապան Ուռհ. էջ 120. կրծանոց Փիլ. Նխ. ել. կրծաբախ Արծր. միջակուրծf Նիւս. բն. կրծուկր (Նոր գրականի մէջ)։

ՆՀԲ լծ. թրք. կէօքիւս, կէօքս «կուրծք»։ Böttich. ZDMG 1850, 357 սանս. krōḍa «կուրծք» բառի հետ։ Հիւնք.

կուրչել բայից է հանում։ Bugge KZ 32, 46 ցեղակից է դնում լիթ. krūtis, լեթթ. krūts, սանս. krōḍá համանիշներին։ (Մերժում է Pokorny 1, 489)։ Ղազանճեան, Արև. մամուլ 1907, 934—5 թրք. կէօfu «կուրծք» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին հսլ. grądĭ, ռուս. грудь, հիռլ. bruinne, հկիմր. bronn «կուրծք, ստինք», որոնք կցւում են լտ. grandis «մեծ», յն. βρένθος «հպարտ» են բառերին և բոլորը միասին հանւում են հնխ. gʷrendh- «ուռիլ» արմատից (Berneker 356, Walde 351):

ԳԻՌ.—Ախց. կուrgf, Ռ. գուràf, Ջթ. գույàf, գուràf, Ննխ. գուrgf, Հճ. գույàf, Հնգ. գrուgf, Սվեդ. qoràf, Խրբ. գուruf, Պլ. գուruf, գուruq, Ասլ. գիuruf, գիuru*, Մշ. կուռկ. այս բառերը նշանակում են «(մարդու) կուրծք», իսկ Երև. Շմ. կուrծ, Ղրբ. կoռծ «կովի ստինք»։ Նոր բառեր են կուrծպաճ, կrծկալ (Պլ. Ռ. Սեբ. գըզգալ, Եւդ. գըսգալ), կrծլակ, կrծիկ։—Տարբեր է Սչ. գուfuը էrթալ «կատիկին թռնել, մոլոր երթալ», որ ծագում է թրք. göks «կուրծք» բառից։

ԿՈՒՐՆԻՈՍ «լուսաւորամիտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 168։

ԿՈՒՐՏ, ի-ա հլ. «ներքինի, ներքինացեալ» Ոսկ. ես. 244 (բացատրութեամբ միասին գրում է. Առնիցեն կուրտս. իսկ այլքն ներքինիք ասեն). Հերձ. 137. (Վրդն. պտմ. հրտր. էմ. էջ 141 դրուած է Կուrա՝ իբր յատուկ անուն, մինչդեռ պէտք է հասկանալ կուrտ, ինչպէս որ նոյնի Վենետկեան հրատարակութեան մէջ, էջ 106, սրա փոխարէն գտնում ենք համանիշ ներքինի ձևը)։ Այս արմատից է կrտել «ներքինացնել», որ միայն արդի գրականում և գաւառականների մէջ է գործածական։

Տէրվ. Altarm. 30, 46, Նախալ. 70 կցում է կարճ բառին և սրանով լտ. curtus, սանս. kart, լիթ. kirtau, հյ. կտrել, կոտorել են ձևերի հետ՝ հնխ. kart արմատից է հանում։ Հիւնք. պրս. կիուrտէ «երիկամ», կիուrտկեաճ «սնաշտ»։ Karst, Յուշարձան 405 կտrել բառի հետ սումեր. gur «ճեղքել»։

ԳԻՌ.—Շմ. կrտիլ, Սլմ. կոռել, Մկ. կըռտիլ, Ալշ. Մշ. կոդել, Հճ. գուrդել, Ղրբ. կoռտէլ «ամորձատել, ներքինացնել»։ Ղրբ. կoռտէլ նշանակում է նաև «ցորենի հասկի տակից ու վրայից կտրել, որով միջին մասը լաւ սերմացու է դառնում»։ Վերջին առումը ցոյց է տալիս, որ բառիս հետ նոյնարմատ են կռտոց Ղրբ. «մանգաղաձև կեռ դանակ, որով գդալի մէջն են փորում», կռտիլ Եւդ. «մարմնի կաշին փոթփոթիլ՝ տաք ջրի մէջ խաշուելուց», Արբ. «միսը լավ չեփուելով՝ վրան փոթ փոթ լինել», Նբ. «կաշին այրուելով կուչ կուչ գալ», Ակն. «այրիլ, խանձիլ», Արբ. Մն. Պլ. «ծաղկախտից չեշտիլ», Դվ. Մն. Մշ. Պլ. «լոբին են աղի ջրի մէջ եփուելուց կռնծիլ և այլ ևս չեփուիլ»։

ԿՈՒՐՏԱԿ «զինւորական մի տեսակ սաղաւարտ». մէկ անգամ գործածում է Թղթ. դաշ. 22. բառիս մասին տե՛ս վերը կuռդակ. վկայութիւնը տես Վեղենդիար:

—ԿՈՒՑ տե՛ս Կից։

Scheftelowitz BB 28, 287 սանս. kāçi «բուռ», հսլ. koši, լիթ. kaszius «կողով» բառերին ցեղակից։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Pedersen KZ 40, 211 և հաստատում է ՋԲ-ի մեկնութիւնը, իբր կից=կուց: Petersson LUÅ 1916, 50 (չեմ տեսած) սանս. guččha- «թուփ, մացառ, տրցակ, կապոց» բառի հետ (տե՛ս Pokorny 1, 645)։

ԿՈՒՓՈՒԿ տե՛ս Կոփ։

ԿՈՒՔ «խոնարհք կամ կնիք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 168։

ԿՈՓ տե՛ս Կոպ։

ԿՈՓ «փշատի նման մի տեսակ արմաւ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1530 (նոյնը դընում է ՆՀԲ արմաւ բառի տակ)։

ԿՈՓ «պաշարումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 168։

ԿՈՓ «տաշելով բան շինելու արհեստը. 2. բուռն հարուած» Ոսկիփ. Անկ. գիրք նոր կտ. 187, 190. որից կոփել «կռանով՝ մուրճով զարնել, ծեծել, փայտի՝ քարի՝ մետաղի վրայ աշխատիլ, կռել» ՍԳր. Ոսկ. ես. «ըմբշա-

մարտութեան մէջ իրար զարնելը» Վրք. հց. «սրով զարնել» Վրք. հց. Բ. 461. «սպանել» Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 137. կոփած Եփր. ել. կոփածոյ ՍԳր. Կոչ. կոփիչ «թակ, ուրագ» Մագ. Անկ. գիրք նոր կտ. 96, 213. անկոփ Ոսկ. կող. էջ 530. կոփիւն «զարնելու ձայն» Ոսկ. յհ. ա. 1. կոփուածոյ Յհ. կթ. կոփոն Մագ. թղ. 132. քարակոփ Սգր. Եզն. կամ քարկոփ Կոչ. 161. կռանակոփ Միխ. աս. փայտակոփ Եփր. թագ. 423. դրամակոփ Մխ. դտ. թակակոփ Վրդն. ծն. կարծրակոփ Նար. Մագ. կոկորդակոփ Մագ. թղ. 132. մայրակոփ, մայրակոփեայ «մայր փայտից շինուած» Նորագիւտ Ա. մնաց. ժէ. 1, 7.—Նոյն արմատից է նաև կուփուկ «բարակ տաշեղ», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Ճառընտ. «Զկուփուկս տաշեղաց ուր և գտանէր կարկատունս գործէր մաղեղինին» (Նորայր, Բառ. ֆր. 296 բ, copeau բառի տակ)։

ՆՀԲ յն. πόπτω «կոփել, ծեծել»։ Աղգասէր Կալկաթայի, 1847, էջ 415 մեր կոփ բառից է դնում անգլ. copy «ընդօրինակութիւն»։ Böttich. Arica 20, 52 յն. κόπτειν, պրս. kuftan «ծեծել, մանրել»։ Lag. Urgesch. 447 հսլ. kopiti ձևի հետ՝ kup արմատի տակ։ Müller SWAW 42, 252 և 44, 232 պրս. كوفتن kōftan «ծեծել»։ Lag. Arm. Stud. § 1190 չի ընդունում այս վերջինը, որովհետև բուն արմատն է kōb, ներկայ՝ kōbam: Տէրվիշ. Մասիս 1881 մայիս 8 պրս. kōftan: Bugge KZ 32, 50 յն. κολάπτειν «կտրտել, կտցահարել, փորագրել»։ Հիւնք. նոյն ընդ ՆՀԲ։ Scheftelowitz BB 28, 303 հսլ. kopati, լիթ. kapóti, լեթթ. kapāt «փորել», պրս. kāfed, kāvad «փորում է»։ Karst, Յուշարձան 430 թթր. oq, ov, yuf «շփել, տրորել»։ Մառ. Тексты VII էջ 77 վրաց. կափս «կտրել, հանել», որի հետ նոյն են նաև վրաց. կափա, կափվա «ծառ՝ փայտ կտրել, ջարդել», կեփա «ջարդել, կտրել»։

ԳԻՌ.—Շմ. կօփիլ «զարնել, ընդհարկանել» (օր. տափին կոփել «գետին զարնել»). նոյն են նա կոփել Խն. «տաշել», կոփեցնել «բռունցքով զարնել», ձայնաւորի փոփոխութեամբ ունինք Զթ. Սվեդ. գիփիլ և Հճ. գիփել (եւ Կիլ.) «տաշել», որից կեփիչ Զթ. «լուացքը ծեծելու տափան», կուպել Մրղ. «ծեծել», կուփի կուփի անել Ղրբ. «հրել, ցնցել, շարժել», կուփի տալ Ղրբ. «մի հարուած տալով տեղից հանել, հրել», կո՛ւփէճ Ղրբ. «ոստայնի թելերը նստեցնելու գործիք», կուփկուփել Ղրբ. «կոփիչով զարնելով ոստայնի թելերը նստեցնել», կիփիճ Հճ. «լուացքը ծեծելու փայտ» (Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 197)։

ՓՈԽ.—Bugge IF 5, 274 (թրգմ. ՀԱ 1895, էջ 261) գոթ. kaupatjan «կոփել» բառը հայերէնից փոխառեալ է կարծում։

ԿՈՓԱՐ. անստոյգ բառ, որ Բառ. երեմ. գրում և մեկնում է զանազան ձևերով. այսպէս՝ էջ 154՝ Կամ և կոփար. ասագ կամ տուգ և տուգանք. էջ 167՝ կոպար. դոդոր. էջ 168 կոփար. տոգար։—Այս բոլորից կարելի է թերևս հետևցնել կոփար «տուգանք» ձևով մի բառ։

ԿՈՓԷ «անծանօթ բուսական մի նիւթ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1531, որ համարում է «թերևս նոյն ընդ կոփ «արմաւ»։

*ԿՈՔՂԻ «մի տեսակ խեցեմորթ, խըխունջ». Վեցօր. 140 (մէկ անգամ). «Կոնքն և կտինքն և կոքղիք և ստրոմք»։

=Յն. κοχλίας «ոլորուն պատեանով մի խեցեմորթ է», որից փոխառեալ է նաև լտ. cochlea «խխունջ»։—Հիւբշ. 360։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՊԱՏԵԼ «լրբել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 169։

ԿՊՐԷԹ «Ճշնարօտ կամ խաչափայտ բոյսը, փեոնիա, peonia, ֆր. pivoine» Բժշ. գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 947ա, որից և ՀԲուս. § 1534, բայց չէ յիշած վկայութիւնը։

ԿՌԱՀԵԼ «մտքով նկատել, գուշակել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. դատ. 69 մէկ ձեռագրում։ Կենդանի է այժմ էլ մեր բարբառներում, ինչպէս՝ Բլ. Եւդ. Պլ. Մշ. Սեբ. Ննխ. կայ և արմատը կռան «կռահելու գործողու-

թինը, գուշակում», որ գիտէ միայն ՆՀԲ (յաւելուած գւռ. բառերի)։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 101 դնում է պրս. āk̄āh «տեղեակ» բառից։

*ԿՈՒԱՆ (գրուած է նաև կռ, որ անշուշտ թերի գրչութիւն միայն կարելի է համարել) «շում, հոյն պտուղը» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1535։

=Յն. κράνεια «հոյն»։

Ամիրտովլաթից առնելով ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։ Նոյնը Նորայր ՀԱ 1926, էջ 68։

ԿՈՒԱՆ, որից կռաճի ծառ «հացի, frêne» Ամիրտ. (ՀԲուս. § 1537). այս ծառից պատրաստում էին լաւ նիզակ, ուստի ունինք բիր մի կռաճի Ուռհ. տպ. Եմ. էջ 400 (Նորայր ՀԱ 1923, 54)։

Նորայր (անդ) նոյն է դնում նախորդի հետ. բայց տե՛ս տակը գւռ։

ԳԻՌ.—Մշ. կռճի «փոքր՝ փշալից մի տեսակ ծառ է, վայրի տանձենու նման, բայց անպտուղ, փայտը պինդ»։

ԿՈՒԱՆ, որ և կռաճ բաճչar, կռաբաճչar, կուաբաճչar (անշուշտ ռ և ու տառաձևերի շփոթմամբ) «անստոյգ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1537. ըստ ոմանց taraxacum, ըստ Յակոբեան, Արևելք 1890, ապր. 27 «dandalian, հինտիպա չիչէյի», ըստ Տիրացուեան, Contributo § 573 taraxacum officinale Wigg. որ և կոչւում է հյ. գաղտիկուr, խպապի, կաթճուկ, բուբու ևն։

Ըստ Բժշկարանի վկայութեան «յոյնք ակռաճեայ կամ կառկարի ասեն»։

ԳԻՌ.—Գործածական է Ղարաբաղում կռըպէ'ճչmr ձևով։

ԿՈՒԱՊԱԼ, որ և կռապալայ, կrապուլա «հաղարջ» Շնորհ. հանել. Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 1538 և Նորայր ՀԱ 1923, 502։

=Թուրքերէն բառ է, ըստ վկայութեան Բժշկարանի (տե՛ս Նորայր, անդ)։

ԳԻՌ.—Կռապոլայ Երզ. եւդ. «հոնի նման մի ծառ է. պտուղները տեղացիք ուտում են և կամ թթու են դնում»։

ԿՈՒԱԻՆ «տան կտուր, տանիք» Վստկ. 5. ժողովել (զանձրևաջուրն) որ լինի ի տանեաց կամ ի կռավնաց (այլ ձ. կուռաճաց. յոյնը մէկ բառով ունի «ի տանեաց»)։

ԿՈՒԵԼ տե՛ս Կուռ։

ԿՈՒԶԻ տե՛ս Գոզի։

ԿՈՒԷԶ «ծառի խէժ» Բժշ. Գաղիան. Մխ. բժշ. 43. որ և կռէժ Գնձ. կռիզ Վրթ. քերթ. գրուած է կղէզ (անշուշտ վրիպակ) Բառ. երեմ. էջ 185. որից կուռյ կռէզ «հում ծամոն» Բժշ. կռիժաքեr. Գնձ կռզոտ «կպչոտուն» Էֆիմ. 221։

ՆՀԲ լծ. շrէժ, թրք. չիrիշ։ Տե՛ս նաև Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 499։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2. 100 նոյն ընդ խէժ։

ԳԻՌ.—Ագլ. կռազճը, Տփ. կrէճ «ծառի խէժ», նո՞յն են նաև կռեզի Վն. «թաւ՝ լայնատերև անպէտք մի բոյս», կռզճի Ղք., կռզճեճի Ղրբ. «մի տեսակ լեռնային ծառ»։

ԿՈՒԹՈՒՆՔ «կռնակ, թիկունք» Տօնակ. սեռ. կռթաճց ձևն ունի Շիր. եզակին պիտի լինի *կուռթճ կամ կիռթճ, որ գործածուած չէ։ Այս արմատից է գւռ. կռթճիլ Ակն. Պլ. «յենուլ», կռթճցճել «յենել», որ դարձել է Երև. շրջմամբ կճթռճիլ (Պռօշեան, Կռուածաղիկ, ա. տպ. էջ 13, բ. տպ. էջ 23)։

Karst, Յուշարձան 429 պլթայ. art «կռնակ», եակուտ. ord «մնացորդ»։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. ղ'rղեճա «կռթնիլ»։

⊙ԿՈՒԻՆՉ «ճիկ, փոքր ձայն». որից կազմուած են աճկռիճչ «անձայն, անբարբառ» Նար. ժդ. էջ 31. կռճչել «մարդու, մանաւանդ վշտահար մարդու ճչալը» Յես. ժ. 21. «շան վնկվնկալը» Եզ. ժա. 7. Փիլ. լիւս. «խոզի ծվծվալ» Արծր. «ագռաւի կռկռալ» Տօնակ. մազկռիճչ «հոգեվարք» Ոսկ. մ. բ. 1 (հմմտ. հոմանիշ մազակռիչ Երզն. մտթ. մազակառաչ Լծ. կոչ. բոլորն էլ կռիճչ, կըռիչ, կառաչել «ճիչ, ճչալ» բառերից)։—Կռիճչ բառը մէկ անգամ էլ անսովոր ձևով գործածուած է Եզ. թ. 4. «Ոչ ծախսեցի յամենայն որդւոցն Իսրայելի կռինչն». յոյնը ունի ῥητός, որ թարգմանւում է «բան, իր, նիւթ». այսպէսով հայերէնումն էլ կռիճչ նշանակում է ուրեմն «մի բան». ըստ իս

այս իմաստը «ճիկ, ձայն» նշանակութեան մի նոր առումն է միայն, ճիշտ ինչպէս որ յն. ῥητός նշանակում է բուն «ասուած կամ ասելիք խօսք» և այստեղ միայն առ-. նուած է «իր» իմաստով։ Աւելի ընդարձակ օրինակներ տե՛ս բան «խօսք, նիւթ, իր» բառի տակ։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է կ պարզ ձայնից՝ ռ սատկականով և ն, չ ածանցիչներով. կազմութեան համար հմմտ. փռնչել, ճռնչել, դռնչել, մռնչել, զռնչել, ծռնչիւն, շռնչան, սռնչան, խռնչել. իսկ արմատի համար հմմտ. կնչել, կանչել, կոչել, կռիչ, կըռչել, կառաչել, կռռչել, կառանչել:—Աճ.

ՆՀԲ կռնչել՝ լծ. հյ. ճռնչել, յն. γρύζω երբ. խառած.—իսկ կռինչ Եղ. Թ. 4 բացատրում է «որպէս թէ գրեալ էր կռի ինչ. լծ. յն. γρῦ «խանչին խոզի». յն. «բան մի, ῥητόν». իսկ ῥυτὸς իբր «կնճըռումն, կնճիռն»։ Տէրվ. տե՛ս ծաղր բառի տակ։ Հիւնք. բառաչ բառից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, էջ 204 ա։ Վարդանեան ՀԱ 1912, էջ 636 մազկըռինչ բառը բաժանելով վերիններից, ուզում է կցել կնճիռն բառին։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 76 կռինչ բառի մէջ -նչ- համարում է մասնիկ և ստուգաբանութեան համար ուղարկում է իր Zwei sprachliche Aufsätze աշխատութ. էջ 11 (չունիմ ձեռքի տակ)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. կռինչ «ագռաւի ձայն»։

⊙ԿՌԻՉ «թռչունի ձայն» Նխ. ղևտ. Գե. ես. Մխ. երեմ. Մխ. առակ. որից կռչել «ագռաւի կռկռալ» Փիլ. լին. 115 և Լծ. փիլ. կըռչաձայն «կռկռացող (կռունկ)» Ագաթ. ճաւակռիչ «թռչունների ձայնից գուշակութիւն անող» Տօնակ. (որ և ճաւկռիչ Տաթև. հարց. 536). գուժակռիչ «ձախորդ լուր բերող» ԱԲ. մազակռիչ «հոգեվարք» Երզն. մտթ. (հմմտ. մազկռինչ՝ նախորդ կռինչ բառի տակ)։

=Բնաձայն բառ, կազմուած է կ պարզ ձայնից՝ ռ սաստկականով և չ ածանցիչով. ձևի համար հմմտ. ճռչել, ճռչակ, շռիչ, սռինչ, սռիչ, խռչափող, խռչակ, իսկ արմատի համար հմմտ. կռինչ բառի տակ յիշուած ձևերը։—Աճ.

ՆՀԲ լծ. լտ. garrio «շաղփաղփել, բըռբըռալ ևն»։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 ա։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. կրինչի «ճիչ»։

ԳԻՌ.—Նման բնաձայն բառեր են կռչալ Վն. «ոսկորի յօդերի, մէջքի, մատները քաշքըշելով կոտրատելու, չոր մի բան ջարդելու ևն ձայն», կռչկռչալ Ղրբ. «հաւի կարկաչելը. 2. քրքջալ», կրչկրչալ Խզ. «մի չոր բանի կոտրատուելու ձայնը», Շմ. «ցեցի ուտելու ձայնը»։

ԿՌԻԻ, ռ հլ. «վէճ, պատերազմ» ՍԳր. Ոսկ. ես. որից կռուիլ «վիճիլ, կռիւ անել» ՍԳր. կռուական Ոսկ. ես. կռուակից Եւագր. Եւս. քր. կռուանոց Ոսկ. մ. ա. 11. Եզն. կռուասէր Ոսկ. յհ. բ. 18. կռուարար Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 10. կռուեցուցանել Ոսկ. ա. կոր. գազանակռիւ Ոսկ. ղկ. գօտեկռիւ Ոսկ. ի կոյսն. բանակռիւ Բ. տիմ. բ. 14. Ոսկ. բ. տիմ. մենակռիւ Ագաթ. մերկակռիւ Եւս. քր. ճաւակռուութիւն Պիտ. ճաւակռիւ Լմբ. յայտ. խե. բռնակռիւ Բրս. ապաշխ. լծակռիւ Ոսկ. եբր. կապակռիւ Մծբ. ընդդիմակռուել ՑՀ. կթ. դիւրակռուելի Բրս. Թղթ. անկռուելի Ոսկ. ա. կոր. անկռիւ Տիտ. գ. 2. Եփր. ծն. գրուած է բանակռովութիւն Կնիք հաւ. էջ 77։—Սրանց հետ նոյն է նաև կռիւ «ոտք դնելու՝ հաստատուելու տեղ» Ա. մակ. ժ. 72, որից կռուիլ «կառչիլ, կպիլ, փակչիլ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 29. Եփր. համաբ. 86, 202 (ասուած է փոշու և կեղտի համար, որոնք շորերին կամ մորթին են կպել), Ոսկ. եփես. 804 (բոյսի սերմի համար, որ պատահմամբ մի տեղ ընկնելով արմատ է բռնել). Նանայ 411 (զմռսուած մարմնի համար, որ կտաւին է կպել). կռուան «ոտքը դնելու տեղ» Ոսկ. բ. կոր և մ. 4, 87. «սրի շեղբի և կոթի միացման տեղը՝ որ մի քիչ դուրս ցցուած է լինում» Ոսկ. եփես. 822 (երկիցս) և հռ. 314 (վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 587 ա). կռուեցուցանել «կպչիլ տալ, կառչեցնել» Շիր. անկռուելի Պիտ. ոտնկռիւ Ոսկ. ես. և յհ. ա. 10. անկռիւ «անհաստատ» Ոսկ. պօղ. ա. 598։—

Բոլորի նախնական նշանակութիւնն է «կպիլ, կպչիլ, փակիլ, փակչիլ», որից՝ արևելեան ըմբշամարտութեան ձևից առնելով՝ յառաջացել է «կռուիլ» նշանակութիւնը. հմմտ. գւռ. կպիլ, կպչիլ *«փակչիլ, յարիլ», որ նոյնպիսի զարգացմամբ դարձել է Ակ. Խլ. Հմշ. Տփ. «ըմբշամարտիլ», Արբ. «յարձակուիլ, զարնել», այսպէս նաև* կպցնել *«փակցնել», Ակն. Երև. Զթ. Խն. Հմշ. Ճմ. «ծեծել, զարնել»,* կպուր կպուրի գալ *(հրմ.* կպո՛ւր *«փակցրո՛ւ, կպցրո՛ւ» ձևից) «ծեծկուիլ, կռուիլ», թրք.* yapəšmaq *«կպչիլ, փակչիլ» = կումուկ.* yabəšmak *«փակչիլ, կռուիլ, մարտնչիլ»։*

Klaproth, Asia polygl. *101 պրս.* griw, *ռուս.* krik *բառերի հետ։ ՆՀԲ* կռիւ *«մարտ» լծ. իտալ.* guerra, *պրս. և հյ.* գոռ, կուռ *են, իսկ* կռիւ *ռմից՝ լծ.* կառչիլ: Peterm. 73 *լծ.* խռովիլ: Müller, Kuhns u. Schleich. Beitr. *5, 141 զնդ.* xru *«գոռ, սոսկալի»։ Հիւնք.* գռուան *բառից։* Bugge, Lyk. St. *1, 73 Կարիացոց* Κρύα *քաղաքի անուան մէջ է ուզում տեսնել։ Բ. Խալաթեան, ՀԱ 1902, 309 դրաւ ասոր.* ܩܪܒܐ qārbā *«կռիւ» բառից։ Նոյնը յետոյ Մառ,* Грам. др-арм. яз. *14։ (Ասորի բառի ցեղակիցներն են եբր.* קרב qərāb, *արամ.* קרבא qərābā, *ասուր.* karābu *«կռիւ, պատերազմ», որոնց ընդհանուր սեմական արմատն է* qrb *«մօտենալ, մերձենալ, մի բան մատուցանել, կռուիլ»)։ Զօրպաճեան, Բազմ. 1908, 359 պրս.* γərīv, *անգլ.* fray, *լատ.* fricare: Karst, *Յուշարձան 399 ասուր.* karābu, *405 սումեր.* kur *«թշնամանալ», իսկ հյ.* կռուան = *էջ 420 թթր.* qur-maq *«կառուցանել» և 425 թթր.* qar *«ձիւն»։ Սանտալճեան ՀԱ 1913, 400 խալդ.* kuri *«մարտ» և հյ.* գոռալ: *Պատահական նըմանութիւն ունին գերմ.* Krig *«կռիւ» (առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «ջանք» ըստ* Kluge 280), *ռուս.* крикъ *«ճիչ», պրս.* غریو γərīv *«գոռում, գոչում», ինչպէս նաև արաբ.* غرو γariv *«կպչիլ, փակչիլ սոսնձով ևն» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 888)։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. կռիվ, *Ասլ. Խրբ. Հմշ. Պլ. Սեբ. Սչ. Տիգ.* գռիվ, *Տփ.* կրիվ, *Ոզմ.* Կռէ՝վ, *Ղրբ.* կռըէվ, *Գոր. Ճմ.* կռէվ, *Ննխ. Ռ.* գռէվ, *Մրղ.* կըռըվ, *Ագլ.* կռայվ, *Զթ.* գը՝ռավ, *ՀՃ.* գռրիվ· *Նոր բառեր են* կռուազան, կռուածաղիկ, կռուականի տալ, կռուան, կռվըտան, կռվըռան, կռվռտան, կռուըճկեր:

ՓՈԽ.—Վրաց. კრივი կրիվի *«կռիւ». չունի Չուբինով. գործածում է Գրիշաշվիլի, Ջվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 256 (հաղորդեց Գ. Ասատուր)։* კრვა կրվա, კრჳა կր̂ւա *«բաղխում, հարուած, կռիւ, զարնել, հրացանով խփել, քնար հարկանել, նաև կպցնել, փակցընել»,* მოკრვა մոկրվա, მოკრჳა մոկրûւա *«զարնել, բռնել, հրել, կապել, կպնիլ, կըպչիլ»,* მიკრვა միկրվա *«հարուածել»,* ნაკრავი նակրավի *«կապ, հանգոյց»,* მოკრივე մոկրիվե *«ըմբիշ». այս բոլորը տալիս են հայ բառի բոլոր նշանակութիւնները, այն է «կպչիլ, փակչիլ, կռուիլ ևն»։*

ԿՌՃԵԼ *«զարնել», յատկապէս «գաւազանը բարկութեամբ գետին զարնել» Վրք. հց. Ա. 8 (Զցուպն ի գետնի կճռել) Յայսմ. դեկ. 6 (Եւ կռճեալ զգաւազանն իւր ի գետինն). այս իմաստից է բղխում «ջարդել, փշրել», որ մէկ անգամ ունի Մագ. ը. «Աղիւծն զճանճն կռճեաց կեռօքն («ատամներով») կոփել՝ կոկորդակոփ կասեաց ընդ ժանեօքն». որից* կռճումն *«հարուած» Նար. ղբ. էջ 240 (Աւետիքեան, Նարեկի մեկն. էջ 482 դնում է «կոչնակի բախիւնը»)։*

ՆՀԲ չէ կարողացել որոշել բառիս իմաստը և վարանելով մեկնում է «ձայն հարկանելոյ. թերևս որպէս ի ձայն կռելոյ և կոփելոյ կրճելով զատամունս՝ կոփել և ընկճել»։ Բառիս ճիշտ նշանակութիւնը (որին համաձայն է գալիս նաև կասեաց*) ցոյց է տալիս՝*

*ԳԻՌ.—*կռճել *Ղրբ. «մեծ մեծ աղալ, մանր ջարդել, կոռճ շինել». արմատն է Ղրբ. Ճմ.* կռօճ *«մանր կտոր (աղի, շաքարի, կաւիճի*

ջարդած կտոր)»․ և որովհետև Ղրբ․ Շմ․ օ ձայնը ծագում է ու ձևից, ուստի բուն արմատն է կոուճ «կտոր», որից էլ կանոնաւորապէս յառաջանում է կռճել: Համմտ․ նաև կռճամ, կռճիմ Խն․ «խոշոր աղացուած ալիւր և ուրիշ բաներ»։ Այստեղ է պատկանում նաև կռճուճf, կռճօճ «անմաքուր կերի խոշոր մնացորդները․ 2․ ուտելեաց մնացորդը» (տե՛ս Գւռ․ բառ․ էջ 614)։

+ԿՌՆՉԻԼ «կուչ գալ, գալարիլ»․ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն․ առ․ էջ 200։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ․ greng'h- արմատից․ սրա հետ համմտ․ հսլ․ grĭčiti sę, sŭ-krŭčiti «կծկուիլ», բուլղար․ gŭrčŭ se «կըծկուիլ», gŭrča «ծալք, փոթ, խորշոմ», z-gŭrčen «կծկուած, կուչ եկած», gŭrčej «ջղաձգութիւն», սերբ․ grč «ջղաձգութիւն», ռուս․ коржавый «կնճռուած, կարծրացած», скорчиться «կծկուիլ», սլ․ krčim «ջղաձգօրէն կծկուիլ»,—հանգլ․ crincan «կծկուիլ», մանգլ․ crinkelen «կնճռել, խորշոմել»,—շվէդ․ skrynka և նորվ․ skrukke «խորշոմ, ծալք», հիսլ․ skrukka «խորշոմած պառաւ կին», hrukka «խորշոմել», դան․ rynke «խորշոմել», որոնք ծագում են հնխ․ gerk, grek, qerq, ռնգայնաւոր qreng, krenk և skrenk ձևերից։ Ոմանք այս բառերի հետ միացնում են նաև մբգ․ krinc «շրջանակ», հհիւս․ kringr «շրջան», անգլ․ crank «ոլոր մոլոր ճանապարհ», crankle «ծամածռել, ոլորել», crinkle «փոթ, ծալք, կծկել», լիթ․ gręžiù «շուռ տալ, ծակել», լեթթ․ grìežu «դարձնել», և թերևս յն․ βρόχος «չուան» («ոլորածոյ» իմաստից մեկնելով), որոնք տալիս են հնխ․ greng'h արմատը (Berneker 369 և 665—667, Kluge 280, Trautmann 97, Boisacq 135, Pokorny 1, 594 և 2, 570)։ Հայերէնը կարող է իբրև կապ ծառայել այս երկու խմբի միացման համար։ Հնխ․ greng'h- պիտի տար հյ․ *կրինձ-, որ ածանցմամբ պիտի դառնար կռձիլ․ և ճիշտ այս ձևը գտնում ենք արդի գաւառականների մէջ․ համմտ․ կռձիլ Ակն․ Մլկ․ Պլ․ «քաշուիլ, կծկուիլ», Բլ․ «ցորենի հասկը, մարդու մազերը այրուելով կծկուիլ, կծղիլ», Ջն․ «չորանալ, գօսանալ», Մշ․ «մի անկիւն քաշուիլ սթրուիլ», կռձուկ Բլ․ «կծղած (ցորեն)․ կծկուած (մազ)», կռձկտուիլ Վն․ «թելի, մազի ևն խառնուիլը»։ Սրանց հետ նոյն են՝ վերջաձայնի փոփոխութեամբ՝ կըռինճ կամ կռինջ, կռճիլ, կռճմիլ, մհյ․ կըռընջմիլ «մորթը կուչ գալ», կռնչիլ «կուչ գալ, գալարիլ», գւռ․ կռճիկ Ալքս․ Ախք․ «ոլորուն (կոտոշներ)» ևն, որոնց շրջեալ ձևն է կճճիռճ (տե՛ս այս բառի տակ)։—Աճ․

Պատահական նմանութիւն ունի վրաց․ კრუნჩხვა կրունչխվա «ծռել, փոթփոթել, ճմռթկել»։

*ԿՌՈԳՊԵՏ «արհեստապետ»․ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եփր․ վկ․ արև․ էջ 139 «Իսկ այր մի աւագ՝ անուն Պուսակ, որոյ աշտիճան իւր կռոգպետ կոչէր, որ թարգմանի գլուխ արուեստագիտաց արքունի (այլ ձ․ կոգպետ)»։

=Իրան․ *karug-pat հոմանիշ ձևից, որ անշուշտ կազմուած է *karug «արհեստաւոր» և pat «պետ» բառերից․ համմտ․ նոյնի ասորի տառադարձութիւնը՝ ܩܪܘܓܦܛ qārūgbed, որ գործածուած է Արևելեան վկայից ասորի բնագրում և ըստ Brockelemann, Lex. syr. 337 բ նշանակում է «magister operarum, արհեստապետ»։— Բառիս հետ թերևս նոյն է գարիկպետ, որ տես։—Աճ․

Ուղիղ մեկնեցին Աճառ․ Հայ․ նոր բառեր հին մատ․ էջ 6 և Վարդանեան ՀԱ 1922, 286։ Brockelm. անդ ասորի բառը կցում է պրս․ قورچى qōrčī ձևի հետ, որ սակայն իր چى -čī մասնիկի պատճառով չի կարող այստեղ գործ ունենալ։

*ԿՌՈՆՈՍ «Երևակ մոլորակը․ 2․ ժամանակի աստուածը (Յունաց մօտ)» Խոր․ գրուած է նաև կրօնոս Նխ․ ամովս․ կռինիս Շիր․ 66, կռովն, կռովնոս, կռօնոս․ սեռ․ կռոնայ, գրծ․ կռոնաւ Եզն․, սեռ․ կռօնեայ Նխ․ ամովս․ կրովնի Եւս․ քր․ և կռոնոսի Սարգ։

=Յն․ Κρόνος «Երևակ․ 2․ ժամանակի աստուածը»։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՌՈՒՂԵԼ «կամիլ», ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 169։

+ԿՌՈՒՆԿ (ըստ ՆՀԲ սեռ. կռնկան, ըստ ՋԲ նաև ուղ. կռունկն, երկուսն էլ առանց վկայութեան) «խորդ կամ կռունկ թռչունը» (Թրք. թուռնա, ֆրանս. grue) Վեցօր. 163, Երզն. քեր։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ger- «գոչել, կըռկըռալ» բնաձայն արմատից. հմմտ. յն. γέρανος, լտ. grūs, հբգ. chranuh, cranuh, գերմ. Kranich, Krahn, անգսք. cran, կորն. կիմր. բրըտ. garan, լիթ. gérvė, լեթթ. dzeŕve, հպրուս. gerwe, հսլ. žeravĭ, ռուս. журавль, սերբ. žȅrav, ždrâlj, լեհ. żóraw, բոլորն էլ «կռունկ»։ Սրանցից տարբեր են պրս. کلنگ gulang, քրդ. kulink, koleng, koling, kolink, զազա keriñg «կռունկ»։— Ըստ Meillet BSL 57, 100 հայ բառի նախաձևն է հնխ. gurōng- (Boisacq 144, Trautmann 87, Walde 355, Pokorny 1, 592, Ernout-Meillet 417):—Հիւբշ. 461։

ՀՀԲ հանում է կռնչել, կոկռալ բնաձայններից։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 կռ բնաձայնից։ ԳԴ պրս. կիւլէնկ բառի հետ։ ՆՀԲ լծ. լտ. յն. ռուս. ձևերի հետ նաև արաբ. պրս. գիւրգի (իմա՛ արաբ. كركي kurkī Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 110), ղուռնուգ, կիւլէնկ, Թրք. թուռնա: Böttich. Rudimenta 53, 218 ասոր. q u r q l, սանս. karankara, պրս. kulank, ռուս. žuravlĭ: Նոյն, ZDMG 1850, 357, Arica 67, 100, Lag. Urgesch. 764 սանս. և պրս. ձևերը։ Մսերեան, Ծաղքաղ. Գ. 104. «կոկռ ձայնող յուճկն»· Հիւբշ. KZ 23, 20, 22 յն. և լիթ. ձևերը։ Տէրվ. տե՛ս ծաղր բառի տակ։ Müller WZKM 8 (1894), 362 հայերէնի արմատն է դնում կռու=լտ. grū, որի վրայ աւելացել է կ մասնիկը. ճ աւելորդ ձայն է. հայերէնից են փոխառեալ արամ. כורכיא kurkiā, արաբ. كركي kurki «կռունկ»։ Коршъ, Հովիւ 1914, 470 չէրք. krueo համանիշի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܟܘܪܟܢܐ kūrkənā, ասոր. kurkū և կարարդին. krū «կռունկ»։

ԳԻՒ.—Ախց. կռունկ, Ալշ. Մշ. Սլմ. կըռունգ, Տփ. կրունգ, Մկ. Վն. կռունգ՝, Խրբ. Ննխ. Ռ. գռունգ (բայց Ննխ. նշանակում է կռունկից տարբեր մի թռչուն), Ոզմ. կռօնկ՝, Երև. կռլունգ.—Նոր բառ է կռունկի ճղայ> կռնկուճղայ կոչուած բոյսը (Մշ)։

ԿՌՈՒՆՋ «բոպիկ, ոտաբոպիկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շնորհ. առակ. 75 «Մերկիկ պառկի ՚ւ ոտքըն կռունձ»։

ԿՌՈՒՓ, ի-ա հլ. «բռունցք, բռունցքով հարուած» Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 19 որից կըռփել «կռուփ զարնել, ծեծել, չարչարել, խոշտանգել» ՍԳր. Եւս. պատմ. Եփր. Թգ. 358. կռփիչ Ոսկ. ա. տիմ. (յետնաբար ունինք կռփիչ կամ կռփող «հանրային կարգի վրայ հսկող ոստիկան» Մխ. դտ. էջ 435, 439, ըստ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատենագր. Ա. 62), կռփամարտ Սոփ. Բ. 8. կռփամարտել Ա. կոր. գ. 11. կռփամարտութիւն Ագաթ. կռփամարտիկ Եւս. քր. են։—Նոյն արմատից ունինք նաև կռփակել «ծեծել, կռփահարել», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 31 «Եւ ամիրայն ետ ընկենուլ զնշան սուրբ խաչին և կռփակեալ (այլ ձեռ. կռփամօք) նեղէին զԴաւիթ կոխել զսուրբ խաչն»։

ՆՀԲ «որպէս կռեալ ափ», լծ. եբր. אגרף egərōp' «բռունցք», իտալ. gruppo «կծիկ», կռփել՝ լծ. Թրք. խըրփալամագ: Bugge, Etr. u. Arm. 125 ետրուսկ. kurpu «մուրացիկ, հացկատակ» մեկնում է հյ. կռուփ բառով։ Հիւնք. կառափն բառից է հանում։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէգ, Յուշարձան 398 Ն. արմ. crum «կորացած», իռլ. cromm, նգալլ. crwm:— (ՆՀԲ-ի յիշած եբրայական բառը շատ մօտիկ է թէև հնչում հայերէնին, բայց դժբախտաբար մի անստոյգ բառ է, որ բառագիրներից ոմանք միայն համարում են «բռունցք», իսկ ուրիշներ մեկնում են «գունդ կամ բրիչ». տե՛ս Gesenius, 1910, էջ 8 բ)։

ԳԻՒ.—Երև. կռփել «ցորենի կամ գարու

որան ձեռքով պոկել, փրցնել»։ Նո՞յն է նաև Ղզ. կրփացնել, կրփցնել «զարնել, կօշիկները գետին կամ քարերին խփել. 2. կոնակը ծեծել»։

ԿՌՓԵԼ «զնել կամ հաստատել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 169։

ԿՌՓԻԿՈՍ «մի տեսակ փոքր թռչուն, որ թեթև քամուց շարժւում է». անստույգ բառ, որ ունի Անան. գիտ. 8 հետևեալ ձևով. «Յորժամ պարզոյ կռփիւք ի մայրեաց թռչնին ընդդէմ իրերաց զարհուրելով նշանակեն զյուզմունս ամպոց և հողմոց. և փիւկոս այս հաւիկ մի խլիկ, որ ի փոքր ի շնչմանէ շարժի»։

Գ. Տէր-Մկրտչեան, անդ՝ էջ 5 երկու ձևերը մէկ բառ է համարում և իրար միացնելով՝ ուղիղ ձևը գնում է կռփիկոս, իբր անյայտ յունարէն փոխառեալ բառ։ (Ամատ. էջ 375 կռփիւք)։

ԿՌՓՈՒԿ տե՛ս Կրփէ։

ԿՌՕՃ. անյայտ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. իդ. «Օձ որ արկանես ի կռօճ և փակես բազում ժամանակ, ինքն ընդ ինքեան սատակի. այսպէս չար խորհուրդն ի սրտին կապեալ և ոչ ի գործ ածեալ՝ ինքն ընդ ինքեան ոչնչանայ»։

ԿՍԿԻԾ տե՛ս Կիծ։

ՆՀԲ մեկնում է «կծօղ և կիզօղ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Այտընեան, Քննակ. քեր. էջ 309 և աւելի լաւ՝ Meillet MSL 7, 164, յետոյ Աճառ. ՀԱ 1899, 233։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Սլմ. կսկիծ, Մկ. Վն. կսկծալ, Շմ. կսկծիլ, Ագլ. կսկծօլ, Տփ. կսկիծ, կծկիծ, Ալշ. Մշ. կսկիձ, Ննխ. գսկիձ, գսկձալ, Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գըսգիձ, Զթ. գըսգըձալ, Ասլ. գսգիձ, գսգիզ, Հճ. գուսգիձ, Ղրբ. կծկծալ «կսկծալ» (նոր կրկնութեամբ կիծ արմատից).— Ախց. Խոտ. Կր. նոյն կսկիծ բառը նշանակում է «ափսոս, աւա՜ղ, մե՜ղք» (իբրև բացագանչութիւն)։—Նոր բառեր են կսկծոց, կսկծացնել, կսկծաշոր, կսկծաշորութիւն։—Տե՛ս և յաջորդը։

ԿՍԿՈՒԾ «շոր, կարծր (հաց)» Կիւրղ. Թգ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Անշուշտ կրկնուած է *կուծ պարզական արմատից, իբր *կուծկուծ>*կծկուծ>կըսկուծ, ճիշտ ինչպէս կսկիծ<*կծկիծ<*կիծկիծ։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. կսկուծ, Ալշ. Մշ. կըսկուձ, Ննխ. գուսկուձ, Ակն. Արբ. Խրբ. Սեբ. գօգուձ, Երև. կծկուծ, Ոզմ. կսկօւծ, Մկ. կսկծիկ.—բացի «շոր (հաց)» նշանակութիւնից, նշանակում է նաև Եւդ. «աղքատ, խիստ», Ակն. «տաք, կրքոտ» (խօսակցութիւն), Ախք. Կր. «ամուր, պինդ, ուժով» են։—Նոր բառ է կսկծցնել Ակն. «խորովելու ժամանակ բոլորովին չորացնել»։—Նախորդ կսկիծ բառի հետ խառնուելով Ապ. և Հմշ. ստացել է «ցաւ» նշանակութիւնը. օր. Կսկուծը սիրտը տուեց. Շատ կսկուծ՝ ցաւ ունիմ։

ԿՍՆԵԼ «կաթկթել» կամ ուրիշ անծանօթ նշանակութեամբ մի բառ, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս Կայլակ։

ԿՏԱԼ տե՛ս Նկտալ։

ԿՏԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «կտակ, դաշինքի թուղթ, ուխտ Աստուծոյ» ՍԳր. Կոչ. Փարպ. որից կտակագիր ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 15. կտակառու Ոսկ. եբր. կտակարան ՍԳր. կտակապան Վրդն. պտմ. կտակակատար (նոր բառ) են։

ՆՀԲ մեկնում է կիտադրեալ կամ կիտակ։ Մառ ЗВО 5, 318 գնդ. vid «գիտել» արմատից։ Հիւբ. լտ. codex «օրինագիրք»։ Պատահական նմանութիւն ունին բաբել. gittu, որից ասոր. [illegible] getā «կտակ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Շմ. Ջղ. Վն. Սլմ. Տփ. կտակ, Մշ. կտագ, Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. գդագ (Սչ. նշանակում է «Աւագ եշ. գիշեր եկեղեցում կարդացուած Չարչարանաց կտակը»)։

ՓՈԽ.—Ուտ. ktak «կտակ»։

*ԿՏԱՊ «մէջը շամիչ, ընկոյզ կամ ուրիշ բաներ դրած մի տեսակ խմորեղէն» Ովս. գ. 1. Նորագիւտ. Ա. մնաց. ժզ. 3. Ոսկ. Փիլիպ. ժ. յորդ. էջ 469. «ձկան տապակայ կամ փոքր լցրած ձուկ» Մագ. թղ. 214։

=Պհլ. *kutāp ձևից, որ թէև չէ աւան-

գուած, բայց նոյնն է հաստատում պրս. کوداب kūdab կամ gudāb «մի տեսակ կերակուր, որ պատրաստում են մսով, բրնձով, սխտորով և ընկոյզով. վրան անց են կացնում քացախախառն ռուպ» (ըստ Burhān-i-Qati), «տեսակ ինչ կերակրոյ. 2. ռուպ» (ըստ ԳԴ), «մի տեսակ փլաւ» (ըստ այլոց)։ Այս բառից է փոխառեալ նաև արաբ. جوذاب Jūðab «շաքարով, մսով և բրնձով պատրաստուած մի տեսակ կերակուր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 90)։

Հիմք. պրս. gūdāb «թանձրացեալ ռուփ»։

ԳԻՒ.—Մրղ. Սլմ. Վն. Երև. կուտապ, Ղրբ. կօ՛տապ, Ագլ. կօ՛տափ. սրանց նշանակութիւնը տեղից տեղ տարբերւում է. օր. Ղրբ.՝ մէջը կանաչեղէն կամ ծեծած ընկոյզ լցրած խմորեղէն է. Երև.՝ փոքր զանազան համեմեղէններ, կանաչի և չամիչ լցրած ու փուռը դրուած ձուկ է (Մագիստրոսի կտապին նման) կամ մաշով ու լոբիով լցրած պահոց հաց (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 368 բ)։ Այս բոլորը գալիս են կուտապ ձևից (և ո՛չ թէ կտապ), որի առաջին ձայնաւորը համապատասխան է պրս. ū<ō ձայնին։ Յետին արաբ. ձևից է փոխառեալ է. ջիւղաբ և արևելեան թուրքերէնից Շմ. ղուբաբ, որին համապատասխան է գալիս Հճ. խուբապ (կարդա՛ խուբաբ կամ աւելի խուբօբ) «փախլավա» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 197)։—Գաբամաճեան բառարանն էլ ունի ջուտապ «իւղով եփած ձաւար»։—Թւում է թէ նոյն բառն է նաև կոտակ (Քաջունի) «բոված կաղինի և շաքարի խառնուրդով զանգուած ուտելիք», Ննխ. զօղագ (<կոտակ) «ալիւրով ու շաքարով շփոթ, որից մի գդալ դնելով մի բարակ շորի մէջ՝ դնում են մանկիկի բերանը, որ ծծէ»։

ՓՈԽ.—Ուտ. ktab «ձէթով շինած գաթայ»։

ԿՏԱՊԻԼ «օձի գալարուիլ նստելը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 97 «Թէ ոք ի յայգեկթոց ժամն տեսանէ յայգետնկին որթ ուրուք օձ կտապեալ»։ Արմատը կտապ «օձի գալար» գտնում եմ գործածուած Նոր. աշխ. Հրտր. Սուքրեան, էջ 23 «Եւ գխունկսն... զագնիւն ժողովեն օձք և դնեն ի բոյնս, ի կտապս իւրեանց, զոր սպանել առնուն»։—Տե՛ս նաև կտուտել:

ԳԻՒ.—Երև. կուտապ գալ «օձի գալարիլը. 2. փխբ. ցաւի ազդեցութիւնից մարդոց գալարուիլը, կծկուիլը» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, 368)։

ԿՏԱՏԵԱԿ տե՛ս Կուտատուկ:

ԿՏԱՒ, ո հլ. (յետնաբար կայ կտաւոց նանայ) «վուշի բոյսը. linum nodiflorum L. (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 320). 2. քթան, նոյն բոյսից գործած կտոր. 3. քթանից հագուստ. 4. մեռեալի պատան, սաւան. 5. կտաւեղէն» ՍԳր. Եփր. ել. էջ 150. որից կտավագործ Ես. ժթ. 9. կտաւավաճառ Լաբուբ. 32 (նորագիւտ բառ), կտաւեայ Ել. իը. 42. կտաւի ՍԳր. Եւս. պտմ. կտաւեղէն Փիլ. կտաւատ «կտաւի սերմը, կտաւահատ» Մխ. առակ. Բժշ. Վստկ. և հակառակ դիրքով՝ ճատկտաւ Վրք. հց. Բ. 157. կտաւոտեալ «կտաւով պատած» Ճառընտ. կտաւոտեակ «կապերտ, ղենչակ, շոր» Կոչ. 202. Ոսկիփ. կտաւագործութիւն (նոր բառ)։

=Ծագումն անյայտ է. հայերէնի հետ նմանութիւն ունեցող ձևերը մեզանից են փոխառեալ. այս իրողութեան հետ լաւ է պատշաճում այն հանգամանքը, որ կտաւի բոյսը գիտութեան մէջ համարւում է Կովկասեան ծագումից. հաւանաբար իր օրրանն է Հայաստանը, որտեղից տարածուել է Եւրոպա և Արևելք (տե՛ս Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 154 և 156)։ Այս իրողութեան վրայ հիմնուելով՝ կարելի՞ է արդեօք կտաւ բառը մեկնել իբրև զուտ հայերէն ածանց՝ կուտ բառից. (այսպէս կոչւած իր պարունակած բազմաթիւ կուտերի պատճառով, որոնք ծանօթ են կտաւատ անունով և որոնցից պատրաստում են կտաւաձէթը)։ Նկատելի մի հանգամանք է որ այսօր էլ Նոր-Նախիջևանի բարբառում կտաւատը բացատրւում է ճուճդ բառով՝ որ հոմանիշ է կուտ բառին. ասում են սովորաբար ճուճդ ցանել «կտաւատ ցանել»։—Աճ.

ՆՀԲ եբր. և յն. քէթէն, խիթօն «հանդերձ կտաւի»։ Lag. Urgesch. 831 պրս. katān և եբր. kətōnet «շապիկ»։—Նոյն,

Arm. Stud. § 1193 *արաբ.* kattān, *պրս.* katan *և Թերևս խալտ.* šentō, *որից ծագել է յն.* σινδών: — *Հիւնք.* կատու *բառից։* Bugge IF *1, 453 դնում է պրս.* katān *հոմանիշից՝ համարելով թէ* ն *կարող է երբեմն դառնալ* ւ, *որին իբրև օրինակ յիշում է* առաւիր, աւարտ, գաւակ, աւեր, աւար: Müller WZKM *9, 83 փոխառեալ է ասոր.* qeṭṭau=*ն. ասոր.* qeṭō *բառից, որի վրայ տե՛ս տակը։* Scheftelowitz BB *28, 313 սանս.* kṣauma *«կտաւ» բառի հետ։* Karst *Յուշարձ. 405 սումեր.* kud *«վուշ»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կտավ, *Ալշ. Մշ.* կդավ, *Սչ.* գդաւ, *Ասլ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ.* գդավ, *Տիգ.* գդով, *Ագլ.* կտօվ, *Հճ.* գտդօվ. *Զթ.* գօդօվ, գօդով, *Սվեդ.* գդուվ.—*Նոր բառեր են* կտաւաձէք, կտաւայրածք:

ՓՈԽ.—Հայերէնից են փոխառեալ (ըստ Հիւբշ. Arm. Gram. *308) ասոր. (յետին բառ)* ܩܛܘ qəṭṭau *«բամբակ» և ն. ասոր* qeṭō *«բամբակի բոյսը»։—Սակայն այս բառը տարածուած է Առաջաւոր Ասիայից մինչև Եւրոպայի արևմտեան ծայրը խօսուած բազմաթիւ լեզուների մէջ։—Ամէնից կանուխ ունինք ակկադ.* kitū *և սումեր.* gada *«կտաւ», որից* n *աճականով ասուր.* kitinnū *«կտաւ»՝ փոխառութեամբ տարածուած բոլոր սեմական լեզուների մէջ. ինչ. ասոր.* ܟܬܢܐ kettānā *«կտաւ»,* ܟܘܬܝܢܐ kutīnā *«մսի վրայից հագած երկար շապիկ կամ վերարկու», ն. ասոր.* k'itt'än *«քթան»,* k'it'änä *«բամբակ», արամ.* כתנא kittānā, *եբր.* כתנת kutōnet *«մարմնի վրայից հագած երկար կտաւէ շապիկ», եթովպ.* ከታን kətān *«վուշ, կտաւ»,* ከዳን kədān *«շոր, հագուստ», արաբ.* كتان kattān *(գռ.* kittān) *«կտաւ, քթան»,* قطن quṭn, quṭun *«բամբակ»։ Եբրայականից են ծագում հոմեր. յն.* χιτών, *յոն.* κιθών *«կտաւէ վերարկու»* (Boisacq 1061): *Արաբերէնից են փոխառեալ մի կողմից պրս.* كتان katān *«վուշ» և միւս կողմից իտալ.* cotone, *ֆրանս.* coton, *անգլ.* cotton, *հոլլ.* katoen, *մրգ.* kottún, *նրգ.* kattun (Kluge *246), որից էլ լեհ.* katun, *չեխ.* kartoun *և ուրիշ սլաւական ձևեր* (Berneker *653)։ Արաբ.* قطني qutnī *ձևից է փոխառեալ նոյնպէս Թրք.* qutni *«բամբակախառն մետաքսեայ կտոր», որից էլ ռուս.* кутня́ (Berneker 653) *և հյ. գռ.* լութնի, խութնի: *Պարսկերենի միջոցով են տարածուած Թրք.* كتن keten, *քրդ.* ketan, *օսս.* քաթան, *վրաց.* ქათანი քաթանի, *սերբ.* c'etan *և վերջապէս հայ.* քթան *(տե՛ս այս բառը)։ Եթէ Հայաստանը հայրենիքն է կտաւի, ուրեմն այս բոլոր բառերը ծագում են Հայաստանից, այն է Հայաստանի բնիկ խալդիների լեզուից, որից փոխառեալ է նախ ասուրերէնը և այնտեղից էլ տարածուած ամէն կողմ։ (*Scheftelowitz BB *29, 71 հայերէնը դնում է խալդերէնից, իսկ ասուրականն էլ հայերէնից)։*

ԿՏԱՒԵԼ *տե՛ս Կտուել, Կտեւ։*

ԿՏԵԼ *տե՛ս Կուտ։*

ԿՏԵՒ *«ընկոյզի կամ նուշի կեղև». ունի միայն ԱԲ. որից* կտուել *«ընկոյզը ստկել, կեղևել» Շնորհ. առ. «չամիչ, խնձոր և նըշման պտուղներ կուտերից մաքրել, ոսպ, սիսեռ, բակլայ կճեպից հանել» Բժշ. «կեղևը հանել, փճճոկել». իբր մհյ. բառ յիշում է Նորայր, Բառ. ֆր.* monder, *«ծառի աւելորդ ճիւղերը կտրատել, մաքրել, յօտել» Փիլ. Եփր. աւետ. 288, 289, 291. Մծբ. 311 (որ և* կտաւել *Մծբ. անշուշտ սխալագիր),* կըտուած *«մաքրուած» ՀՀԲ. սրանց հետ նոյն է նաև* քթուել *«ոչիլները մաքրել» Վրք. հց. Բ 17, որից իբր նոր արմատ՝* քթիւ անել *«քըթուել» Զքր. սարկ. Բ. 142։ Հմմտ. տակը Գուռ։*

ԳԻՌ.—Սլմ. Վն. կտվել *«ոչիլները մաքրել», որի հետ նոյն են Ալշ.* քթվել, *Գոր. Ղրբ. Պլ.* քթվէլ, *Ագլ.* քըթըվիլ, *Խրբ. Սվեդ.* քթվիլ, *Տփ.* քթըթվիլ, քթվիլ, *Սչ.* քթֆել, *Ասլ.* քը*վէ՝լ, *Ջղ.* քըֆտել, *Շմ.* քիթիվ անել.—*Վանի և Սալմաստի ձևը բռնում է* կտուել *և* քթուել *բառերի միջին տեղը, ձևի կողմից առաջինի և նշանակութեան կողմից երկրորդի հետ նոյն լինելով։—Արմատական ձևը պահում է միայն Հմշ.* գդէփ (<կտեփ) *«ծառի կեղև»*

(ձայնական տարբերութեան համար հմմտ. կճեպ, fշև, կողով, կողոփ). բայց նաև կըտվոճ Հմշ. «զանազան ծառերի, ինչպէս մանր ունենու են կեղև»։

*ԿՏԻՆ «շերտաւոր պատեանով մի տեսակ խեցեմորթ» Վեցօր. 140. գործածուած է միմիայն մի անգամ՝ յգ. կտինf ձևով. «կոնքըն և կտինքն և կոքղիք և ստրոմք»։

=Յն. κτένες (յոգնակի), որի եզակին է κτείς «սանտր. 2. սանտրաձև մի խեցեմորթ»։—Հիւբշ. 360։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԿՏԻՏ «խուզարկութիւն, փնտռտուք». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են կտտել «մանրազնին կերպով քըննել, պրպտել, խուզարկել» Նար. երգ. 308 վստկ. մանրակտիտ առնել «մանրամասն քննել» Ագաթ. Կորիւն։—Տե՛ս և կտուտ։

ԿՏԻՏ (սեռ. կտտի) «անասունի աղբ» Լանոն։

ԳԻՌ.—Ճմ. կտիտ, Ղրբ. կտէտ «կատուի, ոչխարի, մկան աղբ». որից -nr մասնիկով՝ կտտոր Ալշ. Ախց. Երև. Ղրբ., կտո՛ւտըր Ագլ. կտտուր Դվ. Կր. Մժ. «այծի, ոչխարի, ուղտի աղբ». փոխաբերութեամբ ունինք Ղրբ. կտէտ «շատ մանր պտուղ»։ Նոր բառեր են՝ կտտաճոտ, կտտել, կտտորել, կտտեճի, կըտըտուրեճի «մանր միրգ տուող ծառ»։

ԿՏԻՐ «հարսի օժիտ» Ոսկ. կողոս. ժբ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Հիւնք. ընտիր բառից։

ԿՏԿՏԵԼ «ծաղրել, այպանել, յանդիմանել». նորագիտ բառ՝ որ մէկ անգամ գըտնում են գործածուած Ոսկ. յհ. ա. 9, էջ 97 «Ամենեցունց ըստգտեալ կտկտեալ նշաւակ երևեալ»։

ԿՏՂԻԼ «վառիլ ի ցանկութիւնս մարմնոյ, մոլեգնիլ վաւաշոտութեամբ» Ոսկ. կող. ժբ, ա. տիմ. բ., Եբր. իգ, մ. գ. 4. որից կտղանf Պիտ. կտղուցf Սեբեր. 194. գրուած է նաև կտղմիլ. իսկ Ոսկ. պօղ. ա. 22 մի ձեռ. կտուել փխ. կտղիլ:

ՆՀԲ կատաղիլ և խտտղիլ բառերի հետ։ Հիւնք. կատաղի բառից։

—ԿՏՈՐ տե՛ս Կոտոր։

[ԿՏՈՒԱԾ. սխալագիր բառ. մէկ անգամ ունի Վեցօր. էջ 10 «Հարկանել բուռն ի գործս տախտակամած յատակաց նաւի, որ է սկիզբն կտուածոյ կազմութեան նաւին»։—ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «նաւ շինելու հիմ, ողնափայտ դնելը կամ ողնափայտ». Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 67 ուզում է ուղղել սկիզբն սկսուածոյ (ինչպէս ունի Վեցօր. էջ 10, 165, 177) կամ կարդալ սկիզբն կըցուածոյ, ինչպէս ունի Անտոնեանց ընտիր օրինակը։ Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1911, 297 Վիեննայի երկու ձեռագիրներում էլ գտնելով կցուածոյ, այլ ևս աւելորդ է համարում ծանրանալ կտուած ձևի վրայ։]

ԿՏՈՒԵԼ տե՛ս Կտել։

ՆՀԲ յիշում է կրկտել, կծուել և fբուել ձևերը։

ԿՏՈՒՏ «տանջանք, չարչարանք» Ոսկ. ա. Թես. ես. 159 և երբ. (գործածուած է անեզաբար). որից կտտել «չարչարել, լլկել» Յոբ. գ. 4. Ոսկ. յհ. ա. 9. Ագաթ. «նուագարանի վրայ ածել» Մաշտ. ջահկ. «գինին թթուելով բերանը տտպել» Վստկ. 88. կըտտումն Ճառընտ. կտտանf Պիտ. Յհ. կթ. կտտամահ Ագաթ. նորակտուտ Խոր. չարակտուտ ԱԲ. վշտակտուտ Պտմ. առ լեհ. բազմակտուտ «բազմատանջ» Վրդն. լս. 58.—կայ նաև կտիտ ձևով՝ որից չարակըտիտ Եփր. վկ. արև. 37։

ՆՀԲ կտուց, կտուել, կտել բառերին է կցում։ Պատկ. Изслед. էջ 15 յծ. կծիծ: Հիւնք. կէտ բառից է հանում։ Scheftelowitz BB 28, 313 սանս. kšud «ջարդել», հսլ. chudŭ «փոքր» բառերին ցեղակից։ Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ղուդուգի «կսմիթից յառաջ եկած սևութիւն», ղաղուդուղերա «կծել, այլևայլ տեղեր կծոտել», ղուդուղերա «մարմինը կծել»։

ԳԻՌ.—կուտտել Հմշ. «չարչարել» կուտուտ անել Ղզ. «միջից մի բան թափելու համար տակից խփել», կուտուտիչ Աշտ. «ոտի թաթի ձևով երկաթէ գործիք, որով կապերտ են գործում»։

ԿՏՈՒՏԵԼ «օձի փաթաթուիլ նստիլը». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ

գործածուած Վրդ. առ. 91 «Եբաց զհացն և Լահս օձ մի կտտուհալ»։ Տե՛ս նաև կտապել։

ԳԻՌ.—Բլ. կտօտվել, արմատը կտօտ (հաղորդեց Ս. Մովսիսեան, նամակ 1933 մարտ)։

—ԿՏՈՒՐ տե՛ս Կոտոր։

ԿՏՈՒՐ «հարթ տանիք». հին գրականութեան մէջ չէ՛ աւանդուած. կայ արդի բարբառներում. բայց սրանից ունինք Fարակտուր «բերդի բարեղէն տանիք» Ուռհ. էջ 320։

ԿՏՈՒՑ, ի-ա հլ. «թռչունի քիթ» Վրդն. ծն. Նար. (գրուած կտնուց Վրդ. առ. 81). որից կտցաւոր Խոր. կտցել Փիլ. լիւս. սրակտուց Ոսկ. ա. տիմ. կարմրակտուց Երզն. ժ. Խորան. կորակտուց Վեցօր. ը. 171. որ և կռակտուց Ոսկիփ. կտցար «մի տեսակ երկարակտուց թռչուն» Բռ. սա. լեհ. (իբր ֆրանս. bécasse «կտցար», որ ծագում է ֆր. bec «կտուց» բառից). կտցաճարել (նոր բառ)։

ՆՀԲ կտել, կուտ կտտել ձևերից։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Ջղ. Վն. Տփ. կտուց, Հմշ. Տիգ. գդուց, Ոզմ. կտօւց, Ռ. գուդուց, Ննխ. գուդուցf, Ազլ. Գոր. Ղրբ. կտօց, Ալշ. Մշ. կդուց, կդուծ, Հճ. գոդուց, Զթ. գօդուց, Սվեդ. գդէօց. —ն յաւելուածն ունին՝ Սեբ. գդունց, գդնուց, Խրբ. գդունց, գդնուց, Ակն. գըքնից, Ասլ. գը*նից, գը*նիւ.—բայական ձևով ունինք՝ Ակն. գըդցել, Զթ. գըդցիլ, ցցիլ, Ռ. գըձցել, Տիգ. գըցցել, Հճ. գօցցել, Պլ. գըձձել, Խրբ. ցցիլ, Ասլ. գը*ձալ (իսկ կցնել Արբ.) «կտցել»։

ԿՏՐԱՆ «ծոթրին, թրք. kekik otə» Ասար. ունի միայն ՀԲուս. § 1561։

ՀԲուս. բժշկարանների նշանակած «քէքիկ» բառը չհասկանալով՝ վարանում է մեկնել այսէս։

*ԿՏՐԱՆ «խայծղան, կուպր» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆրանս. 606 ա և ՀԲուս. § 1561։ Աւելի յետին է ղարրան «ռետին», որից ղարրանի ծառ «ռետինի ծառ. լտ. resina» Բժշ. ունի միայ ՀԲուս. § 1795։

=Արաբ. قطران qatrān, որից թրք. γatran, qatran «կուպր», ամկ. խարբան։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 606 ա և ՀԱ 1925, 409։

ԿՏՐԿՈՅՏԱԿ «աղուեսածուք, orchis, սալէպի բոյսը». մհյ. բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 877 բ։ Արմատը պիտի լինի կըտրուկ կամ կտրիկ, որի բուն նշանակութիւնը անյայտ է։—Քաջունի, Գ. 130 դնում է թէև կտրկոյ տակ վերի իմաստով. բայց Ա. 514 բ ունի նաև կտրկի «colurie», «բոյս ինչ յազգէ վարդենեաց», որ սուգարանում է իբր յն. κόλουρος «հատեալ», որով և հայ ձեր կտրել, կտրուկ ձևից։

ԿՐԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «հուր, կրակ» ՍԳր. Կոչ. Եւս. պտմ. որից կրակարեր Արդ. ա. 18. Ագաթ. կրակակալ Եւագր. կրակատեղաց Ոսկ. մ. ա. 20 և ես. կրակարան ՍԳր. կրակեռդ Յհ. իա. 9. կրակատուն Եղիշ. կրակապաշտ Փրպ. կրականի «կրակներ» Փարպ. կրակոտ, կրակել (նոր բառեր)։

Հներից Սիւն. քեր. 189, 190=Մագ. և Երզն. քեր. մեկնում են իբր կերակ «ուտող». «Կըրակն կերակ է ըստ գործոյն, փոխանակելով զեթն եչի. Ասացաք յաղագս կըրակի, թէ կերակ է»։ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 312 կուր «կերակուր» բառից։ Klaproth, Asia polygl. 100 ա արաբ. حرق ḥarq «այրել» բայի հետ։ ՆՀԲ յիշում է ճրակ, կերակ, ճրագ և վրաց. կէրակի «կրակարան»։ Տէրվ. Նախալ. 79 դնում է հնխ. gvar «վառիլ» արմատից. հմմտ. յն. γρύω «վառիլ», γρυνός «հրդեհ», հսլ. goreti «բորբոքիլ», հրգ. kolo «ածուխ»։ Հիմք. ճառագայթ բառից։ Müller, Armen. VI և SWAW 136 (1897), 20 դնելով *կու-րակ նախաձևից, կցում է գոթ. haúri «ածուխ», յգ. haurja «ածուխով կրակ», հիսլ. hyrr «կրակ», լիթ. kùrti «տաքացնել», հսլ. kuriti «ծխել», ուկր. kuračyty «ածուխ վառել», սանս. kūḍayati «խանձել»։ Այս մեկնութիւնը ընդունում են Bugge KZ 32, 51, Հիւբշ. 462 (կասկածով) և Scheftelowitz BB 28, 305։ (Սակայն չէ՛ ստոյգ, որովհետև վերի բառերի հնխ. արմատն է ker, որ պիտի տար հյ. *fեr-)։ Bugge պատահական է համարում չէչէն. kur և

թուչ. kur «ծուխ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 77 կուր «նաւ» բառին է կցում, առաջին իմաստը համարելով «վառարան, կրակարան»։ Lidén, Arm. Stud. էջ 123 համեմատում է իռլ. gúal, հրգ. kol, kolo, հհիւս. kol, հանգլ. col, գերմ. Kohle «ածուխ» բառերի հետ, որոնք դնում է հնխ. gu-lo- ձևից. (արմատը gu-, geu- «վառիլ»). սրա մէջ -lo- փոխանակուելով -ro- մասնիկով՝ լինում է հնխ. guro-, gura-, որից էլ հյ. կրակ։ Trautmann 145 և Berneker 652 ընդունում են Müller-ի մեկնութիւնը, իսկ Walde 130, Boisacq 436 և Pokorny 1, 418 և 563 մերժելով այն, ընդունում են Lidén-ի մեկնութիւնը։

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. կրակ, Ալշ. Մշ. կրագ, Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. գրագ, Ասլ. գրագ, գրայ, Տիգ. գրոգ, Ագլ. գ՛ըրօկ, Հճ. գոյօգ, Զթ. գօյօf, գօրnf, Սվեդ. գրիւf։—Նոր բառեր են անկրակ, կրակաճաճ, կրակամայր, կրակամաճ, կրակառ, կրակառճի, կրակացնել, կրակափայտ, կրակեճի, կրակքափի, կրակընկող, կրակխառճի, կրակխոռով, կրակծուիլ, կրակսէր, կրակող, կրակտալ, կրակտարող, կրակցած, կրակfաշ, կրակfուց, կրակfրfրող, կրամոխիր (փխ. կրակամոխիր)։

ՓՈԽ.—Վրաց. կերա, կերակի, կերակաճի «օջախ, վառարան», լազ. կերա «օջախի քարը» (տե՛ս Աճառ. Արարատ 1911 թ. էջ 417)։—

ԿՐԱԿԱՏ «չոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 169։

—ԿՐԱՅ (գրուած նաև կրիայ, կիրիայ, կիրայ Վրդն. առկ. 28. արդի գրականում կրեայ), ի հլ. «կրեայ անասունը, տճկ. թօսպաղի» Ոսկ. մր. 11. Վեցօր. 186. Փիլ. լիւս. Նիւս. բն. որից կրայակիրf «մի տեսակ խեցեմորթ» Մագ. թղ. 214. վաճակրեայ և կամ վաճաճակրիայ Եպիփ. բարոյ.= Բար. 158։

=Ծագում է կուր «մակոյկ, նաւակ» (այսինքն «տաշտ») բառից և նշանակում է բուն «տաշտաւոր». ճիշտ նոյն ձևով են կազմուած պրս. لاک lāk «տաշտ. 2. կրեայ», որ և لاک‌پشت lākpušt «կրեայ» (բառացի «տաշտակռնակ»), լտ. testudo «կրեայ»՝ ծագած testu «պտուկ» բառից, գւռ. տաշտիկռճակ, կրեաճկոտ «կրեայ»։ Այս ստուգաբանութիւնը ցոյց է տալիս, որ արմատը լինելով կուր, մասնիկ է այ. ուստի լաւագոյն գրչութիւնն է կրեայ, իբր «տաշտեայ, տաշտէ»։ Զևափոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչ. կարկուրեայ կամ կարկուրայ «նաւակ», կեռեայ, կեռայ, կիտիայ «կայմ», և կամ կուճ «մարմարիոն» բառից կճեայ ՍԳր. յետոյ կճայ Ոսկ. ճառք։ Այսպէս նաև աճղեղեայ-աճղեղայ, արտորեայ-արտորայ, զրեայ-զրայ-զրեաճ, խաբեբայ-խաբեբեայ, շափիւղայ-շափիւղեայ, fուեայ-fուայ-fուէ, և մանաւանդ միջերկրեայ կամ միջերկրայ։ Ծիշտ այս վերջինի նըման կրեայ դարձել է կրայ։ Հայերէնի մէջ չկայ -իա, իայ վերջաւորութեամբ բառ. բոլոր այդպիսի բառերը օտար են. այսպէս ալելոփա, ալfիմիա, ախախիա, բրաբիայ, եթիա, զմիւռճիա, լուբիա, մաճդիա, էճկոմիա, թեւելիա, կասիա, կեմետրիայ, կուլուռիայ, մեսիա, ռաfիա, սկիտիա, պիւթիա, fիմիա. կամ սխալ գրչութեան և կամ յունաբանութեան արդիւնք. այսպէս աղիայ, ընտաճիայ, թոռճիայ, ստեղիայ՝ իմա ստեղեայ։—ԱՃ։

Նորայր, Բառ. ֆրանս. tortue բառի տակ յիշում է մալայ. fարաճ հոմանիշը։ Հիւնք. զրաճ բառից։ Lidén, Arm. Stud. էջ 118 հնխ. gūrāti- ձևից, որի արմատն է հնխ. gūro- «կոր, ծուռ». հմմտ. յն. γῦρός «ծուռ, կոր, կլոր են». նշանակութեան նոյնպիսի ձևափոխութիւն են ցոյց տալիս սպան. պրով. tortuga, ֆրանս. tortue, իտալ. պորտ. tartaruga «կրեայ», որոնք ծագում են լտ. tortus «ծուռ» բառից։ (Այս մեկնութիւնը ընդունում են Boisacq, էջ 159, Petersson KZ 47, 241 և Pokorny 1, 557)։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. guhya «կրեայ». այսպէս նաև յն. χέλυς, հսլ. želŭvĭ, սերբ. žȇlva, չեխ. želva, ռուս. žolvĭ բառախումբը, որի նախաձևն է gelū «կրեայ» (Trautmann

84)։ Պատահական նմանութիւն ունի լտ. բառացանկերի մէջ միայն գտնուած golaia *«կրեայ», որի ինչ լեզուի բառ լինելը յայտնի չէ* (Ernout-Meillet 410)։ *Վերոյիշեալ* -եայ, -իա, իայ *յանգող բառերի ամբողջական վիճակագրութիւնը կատարեց մեր համալսարանի լեզուաբանութեան դասախօս Արարատ Ղարիբեանը։*

ԳԻՌ.—Ախց. կրիա, *Սեբ.* գրիյա, *Մկ.* կօտ-կրյա, *Երև.* կուրյա, *Շմ.* կուրա, *Ջղ.* կուրայի, *Գոր.* կօ՛րա, *Ղրբ.* Կօ՛րէ, *Ագլ.* կօ՛րաճ, *Աււլ.* բէօշէօվդիրյա՛ *(այն է* պօշովտիրյա, *որով* կրեայ *բառը ստացած կլինի* տիրյա *ձևը), Սլմ.* կրյաճկօտ, *Վն.* կըրըրա, *Ոզմ.* կրէրա, *Մշ.* կիրիրա, *Խրբ. Պրտ.* գիրիրա, *Ալշ.* կօղկիրիրա, *ՀՃ.* գույէշ, *Սվեդ.* գուրյուշ։— *Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 222 յիշում է նաև* բսկուրի *Երև.* կռճակօտ *(Ղուրդուղուլի) ձևերը։—Ջթ. ստացել է* գօյռn *ձևը՝ «դռան մի տեսակ փականք» նշանակութեամբ։*

ՓՈԽ.—Ն. ասոր. kra, kraya *«կրեայ»* (Калашевъ, Айсорско-Русс. слов. *էջ 304), վրաց.* ვაჰანაკრაჲ վահանակրայ, *որ ըստ Մառ* Физіологъ *(1904), էջ* XXXVI *դրուած է հյ.* վահանակրայ *բառի դէմ։—Վրացին ունի նաև* რკუ րկու, რკუვი րկուվի, კუ կու. კუვი կուվի *ձևերը, որոնք նշանակում են «կրեայ»։*

ԿՐԱՌՈՑ. *նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բնլ. Ճշմ. 40 «Զչարաբանս, զհայհոյիչս, զկրառոյս, զիգացեալս...», անգլ. թրգմ. էջ 103 դրուած է* quarrelsome *«կռուարար»։*

⊙ԿՐԱՍ *«ագռաւի ձայնը». մէկ անգամ ունի Վրք. հց. ժթ. հետևեալ ձևով. «Ագռաւքն կրաս կրաս ասեն. իսկ կրաս յաւռնաց լեզուն զայս ասէ՝ թէ վաղին տեսցես զփառս Աստուծոյ»։ Այս հատուածից երևում է թէ* կրաս *ագռաւի ձայնն է. իսկ ակնարկուած «աւռնաց» լեզուն պիտի լինի լտ.* cras *«վաղը»։*

=Բնաձայն բառ է։—Աճ.

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են լտ. corax *«ագռաւ» և* cras *«վաղը»։*

ԿՐԵՓԻՆ *«խոնարհ կամ կերպիւ խոնարհ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 169. այս բառի աղաւաղ գրչութիւններն են* կոփիւճ *և* կոխիւճ, *որոնք նոյնպէս մեկնուում են «խոնարհ», անդ՝ էջ 165 և 169։*

ԿՐԷՏ *«իշամեղու». ունի միայն ՓԲ. տե՛ս վերը* բոռ.*—2. «ԴԿ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատ. Հյ. բառ ու բան, էջ 378).—3. «Բէշկ մշկոյ ինչ, որոյ մորթ վարի ի մուշտակս. ֆրանս.* genette*». (իբր նորակերտ բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 594 բ)։*

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, էջ 111 անատոն ցոյց տուող -էտ *մասնիկով, ինչ.* առճէտ, բրէտ, օկռէտ *«սկիւռ» են։*

ԳԻՌ.—Երև. Լ. Տփ. կրէտ *«իշամեղու»։*

*ԿՐԻԿՈՆ *կամ* ԿՐՈՆ *«շուշան, զամպակ» (իմա՛ թրք.* zambaq *«շուշան»). ունի միայն Բառ. Երեմ. յաւել. էջ 568։*

=Յն. κρίνον *«շուշան». ըստ այսմ երկուսն էլ խաթարեալ գրչութիւններ են և պէտք է ուղղել* կրինոն*։—Աճ.*

*ԿՐԻՏ *«թագաւորի քարտուղարը» Մխ. դատ. էջ 268, իբր օտար բառ. «Կրիտք, որ են թղթագիրք արքայի»։*

=Յն. κριτής *«դատաւոր. 2. մեկնիչ»։*

ՆՀԲ լտ. scriptor *«քարտուղար, գրող»։ Բաստամեան, Մխ. դատ. էջ 268 լտ.* scriptor *կամ* criticus: *Սակայն այս ձևերը ձայնապէս յարմար չեն։ Վերի ձևով մեկնեց* Karst, *Դատոն.* II. *80։*

*ԿՐԻՏ *«մի տեսակ բժշկական խոտ է, որ ճաթռտած շրթունքների իբր դեղ է գործածուում» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3345։*

=Թրք. كريد اوت girid-otə, *որ բուն նշանակում է «Կրետէի խոտ». հայերէն կոչուում է* դեղուկ. *տե՛ս և* խաճբեփար:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԿՐԻՏԻՍ *«քննադատ, քննիչ դատաւոր» Վրք. հց. Բ. 85. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Յն. κριτής «դատաւոր». (տե՛ս և վերը կրիտ)։— Հիւբշ. 360։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԿՐԿԷՍ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. կրկիսի) «մարզական խաղերի հրապարակ» Բ. մակ. դ. 9. Ոսկ. յհ. ա. 1. դ. 10. Խոր. գրուած է կրկէսիոս Ասող. էջ 53։

=Յն. κιρκήσιον «կրկէս» բառից. այս էլ գալիս է լտ. circus «կրկէս», circenses «կըրկէսի խաղեր» ձևից. արմատն է լտ. circum «շուրջ, բոլորտիք, շրջան»։ Լատիներէնից են փոխառեալ նաև գերմ. circus, անգլ. circus, ֆրանս. cirque, ռուս. циркъ «կրկես» են։— Հիւբշ. 360։

Նախ ՆՀԲ դրաւ լծ. լտ. circus և յն. κύκλος:

+ԿՐԿԻՆ, ո հլ. «երկու անգամ, երկրորդ անգամ, դարձեալ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. որից կրկնել ՍԳր. Եւս. պատմ. Ոսկ. յհ. բ. 18. կրկնաբուղխ Եւագր. կրկնապարիսպ Եւագր. կրկնարօր Սեբեր. կրկնաւոր Կորիւն. կրկնակի «կրկին անգամ, երկիցս» Յես. ե. 2. Ոսկ. ես. «վերարկու» Կոչ. կրկնոց «վերարկու» ՍԳր. (հմմտ. յն. διπλοΐς «manteau qu'on met en double»). կրկնոցակ «խեղճ վերարկու» Կոչ. 258. կրկնուած Ոսկ. ես. կրկնամեռ Յուդ. 12. բազմակրկին Ասող. չորեքկրկին Լմբ. պտրգ. կրկնակօշիկ, կրկնամկրտութիւն, կրկնապակի, կրկնապատուաստ, կրկնատոմար, կրկներեւոյթ (նոր բառեր)։

=Կազմուած է -կին «-պատիկ» մասնիկով կր- արմատից, որ գտնում ենք նաև շրջեալ երկ-ու ձևի մէջ. ըստ այսմ կրկին=երկկին (ուր ե յաւելուած է՝ ր-ի պատճառով). տե՛ս և երկու բառի տակ։

Peterm. 164 շրջեալ երկկին բառից։ Windisch. 29 համարում է երկու բառի երկրորդական ձևը, իսկ էջ 30 ազգակն է դնում լտ. circum «շուրջ» բառի հետ՝ որ ցոյց է տալիս «երկրայութեան» գաղափարը։ Բագրատունի, Քերակ. զարգ. 1496 շրջեալ երկկին ձևից։ Տէրվ. Նրկրագունտ Ա. 18—20, Լեզու 169 մեկնում է վերի ձևով։ Bugge, Beitr. 42 դնում է *կուր-կին «երկկին» նախաձևից, որ կազմուած է *ku (հնխ. dwo «երկու») բառից+-ro++կին մասնիկներով. հմմտ. (եր)-կու։ —Նոյն, Etr. u. Arm. 121 և IF 1, 457 դնում է *կիր-կին. հմմտ. եր-կիր «երկիցս»։ Հիւնք. կրկէս բառից։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 գալլ. cylchen, ն. արմօր. kelch, հբրըտ. circhinn «շուրջ, շրջան», լտ. circinus:

ԳԻՌ.—Կրկին անել Երև., կրկնել Ղրբ. «հիւանդութիւնը յետ դառնալ», կրկնել Խրբ. «շապիկի թևը կամ զգեստի քղանցքը վերև քաշել», Տփ. «շնչասպառ լինել, խեղդուիլ»։

ԿՐԿԻՏ «երէ վայրի կամ մի տեսակ երէ». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 239 «Երէ... շիկերէ։ Եվ այս թեպէտ և զատեաւ ի սեռէն, միայն նշանակեաց օդիս գոլ և ոչ եղունք կամ այծեմունք կամ կրկիտք կամ այլքն»։ Յիշում է միայն Բռ. ստեփ. լեհ։

ԿՐԿԻՏ «պրպտում, որոնում, փնտռտուք». առանձին չէ գործածուած. որից ունինք կըրկըտել «խուզարկել, կողոպտելու նպատակով որոնել» Եւս. քր. ա. 7. Եղն. Ոսկ. յհ. բ. 12. գերեզմանակրկիտ Ոսկ. յհ. և մտթ. Կոչ. 402. բանակրկիտ Մծբ. մանրակրկիտ Նար. երգ. ականջկրկիտ «ականջ խառնելու գործիք» Վստկ. 130 են։

ՆՀԲ յիշում է կրկուտ, կտել, կոտել բառերը։ Հիւնք. կրկուտ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 219 կրկուտ բառի հետ։ Petersson, Ar. u. Arm. St. էջ 85 միացնում է կրկուտ «խոիւ» բառին, որից կազմուել է նախ սովորական սղումով կրկտել, յետոյ արմատը կարծուել է կրկիտ, իբրև -իտ մասնիկով. հմմտ. ձրձել—ձրձիտ. իմաստի զարգացման համար էլ հմմտ. լտ. scruta «հնոտիք» և scrutor «պրպտել»։

ԿՐԿՈՎԻԼ «աչքը պայթիլ, դուրս ընկնիլ». երկու անգամ ունի Ոսկիփ. «Առիւծն եհար ապտակ ի ծնօտս գայլուն և կրկովեցան (այլ ձ. կոկովեցաւ) աչք նորա. Աչք գայլոյն ուսոյց զիս, որ արտաքս կրկովեցան»։

ՆՀԲ դնում է «շլանալ, վնասիլ աչաց կամ ի դուրս ցցուիլ». ԱԲ «աչքը դուրս

ինկնալ»։ Ուղիղ է միայն վերջինը, ինչպէս ցոյց է տալիս «arտաfս» բառը։

ԿՐԿՈՒՏ «խոխ, փայտի կտորտանք» Գ. Թագ. ժե. 12. Եփր. Թագ. 433, Եփր. գծ. 40. Նար. էջ 179. որից կrկտակեrտ «խոխիներով շինուած» Ագաթ. կrկտաfաղ «խոխ հաւաքող» Ոսկ. բ. կոր. Վրդն. Թուոց։

Հիւնք. կաrկուտ բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 85 համարում է կրկնուած և շրջուած հնխ. grcd- արմատից, իբր gē-grud-i կամ gi-grud-i> *կկrուտ>կrկուտ. համտ. յն. γρυνός «չոր փայտ», գնդ. grava- «եղէգ»։

ԳԻՌ.—Բլ. կrգուտ «խոխ, փայտի չոր կտորտանք». նոյն բառն ունին նաև Բիւթ. Զն։

⊙ԿՐԿՉԱԼ «կաքաւի հանած ձայնը». առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից ունինք կrկչաձայն (կաքաւի համար ասուած) Փարպ։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է կ ձայնից՝ կրկնութեամբ և r, չ աճանցիչներով. համտ. frfիչ, frfչալ, դrդչիւն, և ա ձայնաւորով՝ կաrկաչել, մաrմաչել, գաrգաչել ևն։—Աճ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 204 բ։

ԳԻՌ.—Երև. Ղզ. Ղրբ. Վն. կrկչալ, Ագլ. կrկչօլ, Շմ. կrկչիլ, Ալշ. Մշ. կrգչալ, Սեբ. գrգչալ «հաւի, անծեղի, նաև ծիծաղելու բարձր ձայն», որից կrկչան Վն. «շատ կըտկըտացող (հաւ)», կrկչոց Ղզ. «կաքաւի ձայն»։

ԿՐԿՏԵԼ «դողալ, սարսռալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Փիլ. նխ. բ. էջ 62—63 «Հա՛րկ է իմաստնոյն, օդ հիւսիսոյ թէ շնչիցէ ցրտագոյն, սարսռել, կարկտչել (իմա՛ կաrկաչել «զոփալ»), կրկտել և ցրտալ (յն. ῥίγει, πεσθῆναι καὶ ψύχει)»։ Սրա հետ նոյն, բայց տարբեր առումով է կrկտումն «մեղկութիւն», որ նոյնպէս մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Փիլ. տպ. Վենետ. 1892, էջ 69 «Ո՛չ միայն զմարմինսն բեկտմամբ և կակղութեամբ և փափկութեամբ և կրկըտմամբ կնացուցնէին, այլ և զհոգիսն խենեշս և անարիս գործէին»։

ԿՐՃԱՏ «ագատ, պոչը կտրած» Ղևտ. իբ. 23. «թլփատուած, մահմետական» Գր. տղ. եմ. «համառօտուած, կարճ» (նոր գրականի մէջ). որից են կrճատել «թլփատել, ներքինացնել» Կանոն. «կտրել, յապաւել, ծայրատել, սպանել» ՍԳր. Կոչ. Մծր. կrճատութիւն Փիլիպ. գ. 2. կrճատեալ Օր. իգ. 1. Կոչ. կrճատական Կոչ. 225. գրուած է կոճատեալ Տիմոթ. կուզ, էջ 88։

=Արմատն է անշուշտ կrճ- (կիrճ, կամ կուrճ) անծանօթ բառը, որի վրայ աւելացել է -ատ(<ճատ-անել) մասնիկը։

ՆՀԲ «արմատն է կrճ», որպէս յն. κέρκος «ձետ, պոչ»։ Տէրվ. Նախալ. էջ 70 դնում է կաrճ բառից։ Հիւնք. կաrճ, կաrճատել ձևերից է հանում։

ԳԻՌ.—Կճատ Վն. «կարճ, փոքր, 2. կիսատ. 3. ծայրերը կտրած, խուզած», Ատն. Սվ. Վն. «մոմը վառելուց յետոյ՝ տակը մնացած փոքրիկ կտորը», Սվ. «ծխած սիգարէտի մնացորդ ծայրը», Վն. «աւելի մաշուած ծայր» (այս իմաստով նաև ունինք Սլմ. կճատ, կէճատ), կճատ օr Սվ. «կիրակի և տօն օր», կճատիկ Վն. «փոքրիկ», կոճատ Ննխ. «մոմի կճատ», Տփ. «հողէ կարճիկ աման», կուպrի կոճատ Տփ. (ծղր.) «կարճահասակ մարդ»։ Նախնական r ձայնը պահում է Բլ. կըrչըլատ, իսկ նոյն ձայնի հետքը ցոյց է տալիս Մրղ. գիյժօդ (<կիյժօտ) «գլանակի մնացորդ» (Գաբիկեան, Ամէն. տարեց. 1922, 325)։

ՓՈԽ.—Վրաց. კოჭატი կոճատի գործածուած է անյայտ նշանակութեամբ. այսպէս՝ ճիշրիսա կոճատի «թիակի կոճատ» (Չուբինով[2] 626), պէտք է մեկնել «թիի կճատ, կոտրած կոթով թի»։

ԿՐՃԵԼ (կամ կճճել). անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Նիւս. կազմ. «Զի մի՛ կըրճեսցի (կամ կճճեսցի) մարդկային ոգւոցն բազմութիւն». ըստ յն. «կրճատեսցի»։ Սրա հետ նոյն պէտք է լինի կrճեալ «կրճատուած, կարճուած» նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Իրեն. 37 «Զայն որ ամենեւին ի սպառ էր, ած ի վերայ զկորուստն, ի բաց կրճեալ ի նորա կենացն»։

⊙ԿՐՃԵԼ *«ատամները կրճտել» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 12. որից* կրճիւն *Բրս. մրկ.* կրճումն *Ոսկ. յհ. ա. 11. Եփր. յղ. գող.* կրճտել *«ատամները կրճտացնել» ՍԳր. «ծամել, ուտել» Եփր. աւետ. 293.* կրճտումն *Ճառընտ. գրուած է* կռճել *Մագ. թղ. 132։*

=*Բնածայն բառ. ըստ այսմ պատահական նմանութիւն ունին չաղաթ.* قيرچيلداماق qirčildamaq, *արևել. թրք.* قيجيردامق qəǰərdamaq, *թրք.* qəǰərdamaq, *քրդ.* كرچن kərčin, *վրաց.* ղրճենա, ղրճունի, դա-ղրճենա, կրճունի, կրճենա, *բոլորն էլ «կրճըտացնել» նշանակութեամբ։ Հմմտ. նաև բուլգար.* kŭrcam *«ճարճատել», սերբ.* kȑcām *«ընկոյզը ատամի տակ ջարդել», սլ.* kr´cati *«կամաց զարնել», չեխ.* krcek *«փոքր ընկոյզ», ալբան.* kərtsás *«ճարճատել», նյն.* κριτσανίζω *«չոր մի ուտելիք ատամներով կոտրատելու ձայնը»։*

ՆՀԲ դնում է բնածայն բառ։—Հիւբշ. ZDMG *35(1881), 655 և* Arm. Stud. *36 յն.* βρυγ-μό-ς *համանիշ ձևի հետ (արմատը* βρυκ-*)։ Եազըճեան, Արևելք 1884 նոյ" 16 սանս.* vrǰ *ձևից։ Տէրվ. Նախալ. 76 տե՛ս* ծաղր *բառի տակ։ Հիւնք.* կրծել *բայից։* Meillet MSL *7, 58 «չգիտենալով, ասում է, հայ.* ճ*-ի ծագումը, չենք կարող դատել յն.* βρυγ-μός *ձևը»։ Ըստ այսմ Հիւբշ. 462 անապահով է դնում յն.* βρύχω *«ատամներով կոտրատել»,* βρυχή *«ատամների կրճտիւն»,* βρυχετός *«սառըն տենդ»,* βρυγμός *«կրճտիւն», գոթ.* kriustan *«ատամները կրճտացնել»,* krusts *«կրճտիւն». արմատը* gru-s? *սրանցից պէտք է բաժանել լիթ.* grě-žiu, grě̃szti *«կրճտել», հայերենը կարող էր գալ* *կրուճել *ձևից. հետևաբար* կրուճ=*յն.* βρυχ- <*հնխ.* g²rūk? *(Յիշում են* Boisacq *136 և* Berneker *359, երկուսըն էլ կասկածով)։ Աճառ. Արրտ. 1898, 367 հայերէնից է դնում վրաց.* ղրճենա: *Մառ* ЗВО *13, 0122 ցեղակից վրաց.* կրճ, կրճենա, ղրճենա *ձևերին։ (Երկուսն էլ սխալ)։* Bittner WZKM *19(1900), 162 համարում է բնածայն, ինչպէս նաև պրս.* كروچه garūča *և թրք.* qəǰərdamaq: *Գաղանաճեան, Արև. մամ. 1907, 935 թրք.* ղճրտամամ:

ԳԻՌ.—Իբր բնածայն բառ գրեթէ ամէն տեղ գոյութիւն ունի նորանոր ձևերով. այսպէս՝ Ոզմ. կոճէլ, *Հմշ.* գըյչէլ. *Կր.* կրճտէլ, *Մրղ.* կոճտէլ, *Մկ.* կոճտիլ, *Գոր.* կոճօ՛տէլ, *Ղրբ.* կոճօ՛տէլ, ղողոճցնէլ, *Ախց.* կոճտացնէլ, *Շմ.* կրճտացնիլ, *Պլ.* գչրդալ, *Ռ.* գըչըրդէլ, *Ասլ.* գչրդալ, գըրչը*ցնէ՛լ, *Սեբ.* գչըռդացնէլ, *Ագլ.* ղըռճըցա՛նիլ, *Տփ.* ղրճտէցնիլ, ղրղճացնիլ, *Ջղ.* ղռճըկացնել, *Մշ.* խըռչըցընել:

ԿՐՃԵԼ *«ատել կամ նախանձիլ, չարանալ, յաչաղիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 350 «Ի պատճառս ագահութեան կրճեցին յաչաղեցին և եղեն նախանձայոգք՝ որք ունին գիշխանութիւն վարդապետութեան ի ժողովրդեան աստ մերում»։ Ասորի բնագիրը (հրտր.* Graffin *634) ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) ունի «Ի պատճառս ագահութեան ատեցին և նախանձեցան, որք զօրէնս ունին. և իշխեն ի ժողովրդեան մերում»։*

ԿՐՃԻՄ *կամ* **ԿՐՃԻՄՆ** *«խորոց, տարբերութիւն, արգելք, խափանիչ պատճառ» Ոսկ. մ. ա. 2,5, 18 և յհ. ա. 13 և Երբ. Եփր. հռ. 22, Եփես. էջ 143, Եւս. պատմ. 66. գրուած է* կճրիմ *Ոսկ. ա. տիմ. ժե. էջ 143 և Վեցօր. էջ 6, 15։*

ՆՀԲ կիրճ իմն:

ԿՐՃՄՈՒՆՔ *«ափի վրայի գծերը, որոնց նայելով գուշակութիւններ են անում» մէկ անգամ գործածում է Նոնն 53 «Ձեռնագիտական է, յորժամ պարզելով զձեռս, վասն* կրճմանցն *(այլ ձ.* կռճմանցն, կրըժմանցն*) որ ի նոսա, ասիցեմք, թէ այս ինչ նմա կայ և մնայ»։*

ՆՀԲ «որպէս կճճռումն, *խորշոմիլն»։*

ԿՐՄՈՒՂ *տե՛ս Տրմուղ։*

***ԿՐՈՄԻՆ** *«սոխ», ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 568։*

=Յն. κρόμμυον «սոխ»։—Աճ.

ԿՐՈՊԱՆ, ի-ա հլ. «սրսկապան». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան. անստոյգ բառ։

*ԿՐՈՎԿՈՍ «քրքում» Նոնն. 59. գրուած է կրաւկոն Անկ. գիրք հին կտ. 14, կնոկոս Բառ. երեմ. յաւել. 568։

=Յն. κρόκος «քրքում», որից նաև լտ. crocus համանիշը. յոյն բառն էլ փոխառեալ է սեմականից (Boisacq 520). աւելի ընդարձակ տե՛ս Քրքում:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԿՐՈՒԿ կամ ԿՐՈՒԿՆ, ն հլ. (կրկան, կրկունք, կրկանց) «գարշապար, ներբան, ոտքի ետևի կողմը» Երեմ. ժգ. 22, Ոսկ. ա. տիմ. ը. «ծխնիի ոտքը» Նորագիւտ Ա մնաց. իբ. 3. որից ընդ կրուկն «յետ, դէպի յետ» ՍԳր. «անմիջապէս յետոյ» Եփր. թագ. 396 (ընդ կրուկն բանին). ըն(դ) մասնիկով՝ ընկրկել «յետ քաշուիլ» ՍԳր. ընկրկեցուցանել Իսիւք. ընկրկիչ Մաշտ. ջահկ. Լմբ. պտրգ. յետնաբար գրուած է կրունկ կամ կրունկն, որից կրնկնակոխ (չունի ԱԲ) «յետևից հրթալով» Առաք. պտմ. 29։

ՆՀԲ լծ. լտ. crus, յն. σκέλος հյ. սրունք, արաբ. ֆիւռա, թրք. geri «յետև»։ Հիւնք. ընդգրկել բայից ընկրկել, որից էլ կրուկ: Müller, Armen. VI լտ. calx «կրուկ» ձևի հետ։ Scheftelowitz BB 28, 304 և 29, 51 կցում է հյ. կոտն բառին։ Lidén, Arm. Stud. էջ 116 -կն մասնիկով կազմուած հնխ. gūro- «ծուռ» բառից. մասնիկի համար հմմտ. հյ. սրմուկն, իսկ ձևի համար՝ հյ. կոտն «կռնակ», յն. γυρός «ծուռ, կոր, կլոր» են։ (Ընդունում են Boisacq 159 և Pokorny 1, 557): Պատահական նմանութիւն ունին բուլգար. krak «ոտք», լիթ. kárka «ոտք (կենդանիների առաջի ոտքերը)»։

ԳԻՈ.—Ախց. Կր. կրունկ, Ալշ. Երև. Մշ. Ջղ. Սլմ. Տփ. կրունգ (որ և Տփ. «ծխնի»), Մկ. Վն. կրունգ՛, Շմ. կուրունգ, Խրբ. Սեբ. գրունգ, Ակն. յգ. գըրըյվի, Ննխ. գուրունգ, Ոզմ. կրօնկ՛, Ղրբ. կոօգ՛նը, կրօ՛յնը, կո՛ւրէնգ՛, Գոր. կրօնգնը, Սվեդ. գըրէօնգ, Զթ. գöյունգ, Զթ. գօյունգ: Նոր բառեր են կրընկակից, կրնկահան, կրնկել:

ՓՈԽ?—Լազ. fուrխ «ոտքի կրունկ, գարշապար» եթէ հայերէնից է փոխառեալ, ցոյց է տալիս որ մեր բառը կազմուած է -ուկ մասնիկով՝ *կուր արմատից։

*ԿՐՊԱԿ, ի-ա հլ. «խանութ. 2. գինետուն» Գծ. Իը. 15. Ոսկ. եբր. Վրք. հց.—որից կրպականոց Լմբ. մատ. 107. կրպակամուտ Կոչ. 72. կրպակապետ Վրք. հց. կրպակատր Վրք. հց. Ջքր. կթ. Ասող. կրպակատրութիւն Սարգ. նոյնը նաև կուղպակ ձևով, որ առաջին անգամ յիշուած է 901 թուի մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տար. 5) և աւելի յետոյ 994 և 1031 թուերից, ինչպէս նաև Մխ. ապար. Մխ. այրիվ. էջ 63. Օրբէլ. հրտր. էմ. էջ 131, 289. յգ. կուղպականի կամ կղպականի Արձ. 1029, 1036, 1042 թուերից (տե՛ս Վիմ. տար.) և Ցիշատ. կուպղայf Կիր. 91։ Բառախաղով գրուած է գողբակ (իբրև թէ գողերի բակ) Դրնդ. 468, 343։ Արդի գրականում գործածւում է միայն կրպակ ձևով և «խանութ», յատկապէս «փոքրր խանութ» նշանակութեամբ։

=Պհլ. *kurpak «խանութ» բառից, որ թէև չէ գործածուած, բայց նոյնն է հատտատում պրս. کربه kurba «խանութ». ասւում է նաև کلبه kulba. առաջինը տալիս է հայ. կրպակ, երկրորդը՝ հյ. կուղպակ, և շրջեալ՝ կուպղակ: Պարսկականից են փոխառեալ նաև արաք. قربج qurbaǰ, کربج kurbaǰ կամ قربق qurbaq «խանութ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 433, Գ. 47), վրաց. მექურბაქე մեքուրբաքե «խանութպան»։—Իրանեան բառը բուն նշանակում է «կերպաւո՛րուած, ձևաւորուած». հմմտ. զնդ. hu-kərəpta- «լաւ ձևաւորուած» (Bartholomae, Altir. Wörterb. 1818 և Walde 682):—Հիւբշ. 173։

Տաթև. ամ. էջ 25, 36 և 139 ստուգաբանում է «գողի բակ». «Որ ի վաճառն տանի, զրկող է. զի որ քան զարժէսն ի վեր ծախէ և պակաս գնէ, գող է և զրկող, և որ զչափն կրկին դնէ՝ մեծ և փոքրր, նոյնպէս զլիտրն, նոյնպէս զկանգունն, որ մեծովն առնու և փոքրովն

տայ, գող և զրկօղ է. վասն այն կոչի բնակութիւն նոցա կողբակ, որ է գողի բակ:—Այն որ ի վաճառն խաբէ զմարդ՝ գող է. վասն այն կուղբակ կոչեն, որ է գողի բակ՝ նստեալ ի փողոցի։—Նըստեալ ի մէջ կրպակին, որ է կուղբակ, որ ստուգաբանի գողի բակ»:—Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև Այտընեան, Քննակ. քեր. էջ 145 և յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35(1881), էջ 661։

ԿՐԳԵԼ «ձգել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 170։

***ԿՐՏԻՄ** կամ **ԿՐՏՈՄ** «ասփուրի հունդ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1566։

=Արաբ. قرطم qartam, qurtum «carthamus tinctorius L» (Ըստ Արթինեան, Աճաշունչի տունկերը, էջ 75). արաբերէն ձևը տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. էջ 537 և Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 321։—ԱՃ.

ՀԲուս. անդ. դնում է արաբ. قرشمن g r š m n, որի ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

***ԿՐՏՄԱՆԷ** «վայրի չաման» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1567. գրուած է նաև կրտմանա, կրտիմն, ղրտիմա, խրտամա, խուրթում (տե՛ս ՀԲուս. § 3158)։

=Արաբ. قردمانى qardmānī «վայրի չաման» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 538). սրա դէմ Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 321 գտնում ենք قرطمانا qartmānā, قردمانا qardmānā «վայրի չաման, հայ չաման» ձևերը։ Աւելի մանրամասն՝ բառիս վրայ տե՛ս Seidel, Հրտր. Մխ. Հեր. § 314։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. անդ։

ԿՐՏՍԵՐ (խառն հոլովմամբ -ոյ, -աւ, -աց) «տարիքով կամ կարգով յետինը՝ փոքրը, նուաստը, ստորին» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 3 և յհ. ա. 3. որից կրտսերագոյն ՍԳր. Ոսկ. բ. կոր. յհ. ա. 4. կրտսերանալ Մեկն. ծն. կրտսերութիւն Տն. խգ. 33. Եփր. Թգ. բաղաձայնների ձուլմամբ յառաջացել է կրցեր Նխ. ծն. հմմտ. արտասուք>արտըսուք>արցունք. իսկ ստամնականի անկումով՝ կրսեր, որից կրսերադաս Երզն. քեր. կրսերարար Փիլ. իմաստն. են։

=Թերևս բարդուած է կրտ- (կիրտի, կիրտու?) անծանօթ բառից +սերել (սերունդ) բայից։

Müller SWAW 38, 573 հսլ. kratŭkŭ, յն. βραχύς «կարճ»։ Տէրվ. Altarm. 46 և Նախալ. 70 *կուրտսեր ձևից, իբր լտ. curtus (տե՛ս կարճ բառի տակ)։ Հիւնք. կրբասէր ձևից համառօտուած։ Վերի ձևով մեկնեց Meillet MSL 15, 353 և 18, 263, որ և կրտմասը ուզում է տեսնել կր-կին բառի մէջ, իբր կիր-<հնխ. dwir- «երկու»։

***ԿՐՓԷ** կամ **ԿՐՓՈՒԼ** «դարչինի հունդ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1568, որ և § 1553 նշանակում է կոփուլ, կրփուլ «սանդալ բոյսը, լտ. santalum»։

=Արաբ. قرفه qarfa «դարչին, canelle» (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, 321).—ԱՃ.

—**ԿՐՕՆ**, ի հլ. (սովորաբար անեզական) «կարգ, կանոն, վարք, օրէնք, սովորութիւն, վարդապետութիւն, հաւատք» ՍԳր. Ոսկ. գաղ. եփես. և ես. Բուզ. Եզն. Կիւրղ. Թգ. որից կրօնաւոր Յկ. ա. 26. կրօնազգեաց Բուզ. կրօնական Ոսկ. գաղ. անկրօն Կոչ. նոզեկրօն Ագաթ. Կորիւն. միակրօն Սղ. կէ. 7. նորակրօն Ոսկ. մ. բ. 8. նրբշտակակրօն Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 1. բարեկրօն Խոսր. կուսակրօն Ճառընտ. դիցակրօն Անան. եկեղ. երկնակրօն Նար. զուգակրօն Կղնկտ. կրօնուսոյց, կրօնապետ, կրօնամոլ, կրօնամոլութիւն (նոր բառեր) են։

=Կիր (կրել) արմատից՝ -օն մասնիկով։

Հներից Սարգիս Շնորհալի, Մեկնութ. Թղթոյն Յակոբայ, գլ. ե, էջ 69 ա մեկնում է. «Ի գիրս սուրբս զհաւատն կրօնս անուանէ, և զի զայսքան աստքինութեանցս ժուժկալութիւն հաւատովք կրեն մարդիկ»։ ՆՀԲ «որպէս թէ կրեալ և պահեալ, կամ կրելի օրինօք»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 8 կիրք բառից, իբր «ներքին զգացում»։ Հիւնք. գրաւական բառից։ Müller WZKM 5, 268 զնդ. garəw=սանս. grbh, gr̥h, հմմտ.

զնդ. warəna «ընտրութիւն, հաւատք», WZKM 7(1893), 281 պրս. gīrevīdan «հաւատալ»։

ԳԻՌ.—Մշ. կրօն, Ոզմ. կրօնf', Սեբ. գրէ-օնf են, փոխառեալ գրականից։

—ԿՑԻՐ «կծծի, ժլատ» Ոսկ. մ. բ. 24, որից կցրել «կծծիութեամբ խնայել, պահել» Ոսկ. մ. ա. էջ 77 և ես. էջ 415, «ատամները սեղմել» Ոսկ. մ. բ. 23։

=Կից արմատից. հմմտ. Ոսկ. ես. 415 հատուածը. «Զառաջին վաստակոցն ասէ թէ ջանայիք, տառապէիք, ժողովէիք, ի վերայ կցրէիք և ես չար նուազութիւնն լինէր. զի այնպէս իմն որ անօրէնութեամբ ինչ ժողովիցին ինչք, թէպէտ և շատ իցեն՝ սակաւք լինին»։ Սրանից երևում է որ ի վերայ կցրել նշանակում է «դիզել, հաւաքել». որով արմատը լինում է կից, կցել:—ԱՃ.

ՆՀԲ իբր կծկեալ: Հիւնք. կշիռ բառից։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, էջ 500 լծ. կծծի:

ԿՑԽԱՆԻ տե՛ս Կից։

ԿՔԵԼ «ծռիլ, գճիլ, խոնարհիլ» Եւս. պատմ. Եփր. թգ. 391. որից կfեցուցանել Ճառընտ. Պտմ. աղէքս. կfեալ Վեցօր. 167. Փարպ. կfումն 3հ. կթ. մէկ անգամ կայ կfrեալ ձևով՝ Ոսկ. խ. 178 (բայց թերևս պէտք է կարդալ կfեալ). մհյ. կfալ «աչքերը ծանրանալ, քնել ուզել» Մխ. բժշ. 39։—Արմատը ՀՀԲ դնում է կուf, որի վրայ տե՛ս տակը Գւռ։

Տէրվ. Altarm. 13 կfrիլ բայի հետ՝ ցեղակից է դնում սանս. kuč «ծռիլ, կորանալ», լտ. con-qui-nisco, con-quec-si «կկզիլ» բառերին։ Karolides, Γλ. συγκρ. 89 աւելացնում է կպդվկ. kučeri «ճանկ, կեռ, կարթ»։ Petersson LUA 1922, 2, 39 շար. (առ Pokorny 1, 546) հյ. կիf <հնխ. gisu̯o?? ձևից. հմմտ. գւռ. ռուս. žíchatĭ zíchatĭsja «թեքուիլ, տատանիլ», žichljati «տատանեցնել»։

ԳԻՌ.—Նոյն բառն է նշանակութեան զարգացմամբ՝ կfիլ Վն. «ծռիլ, կորանալ», կըfել Խրբ. «կծկել, գալարել, ումկ. խսխվրախ ընել», Ոզմ. Վն. «պրկել, ամրացնել, պինդ կապել», տեղը կfիլ Վն. «բաղմաթիւ դիմումներից յուսահատուած՝ քաշուիլ տեղը նստիլ», փոքր կfել Վն. «կուշտ ու կուռ ուտել, յագենալ», կfուիլ Խրբ. «կծկուիլ»։ Սըրանց արմատը պահուած ունինք երկու ձևով. կուf Խրբ. Զ֊ս. «ամփոփ, կծկուած, ամուր, պինդ, հագուստը վրան պինդ կըպած», կիf Վն. Խ. Սլմ. «ամուր, պինդ» (Ամատ. Հյ. բառ ու բան 343)։

ԿՔՐԻԼ «խրոխտալ, յանդգնիլ, յոխորտալ» կամ ըստ ՋԲ «զինիլ ընդդէմ, ջանալ վնասել» Եւագր. 28. Լմբ. սղ. և ատ. տպ. 1865, էջ 157, 162։ (Բառ. երեմ. էջ 170 մեկնում է «ձևանալ»)։

ՆՀԲ կfիլ բայի հակառակն է համարում։ Տէրվ. նոյն է դնում նախորդի հետ։ Հիւնք. frfrել բայից։

*ԿՕԴԱՅ «վարունգի և դդումի միջև գըտնուող մի բոյս է» Մխ. բժշ. 51. որ և կաւդայ, կօդա, կօբայ Վստկ. 171—174, 206, Բժշ. կուբայ Մխ. բժշ. 108 (Ըստ ՆՀԲ «մի տեսակ դդում է», ըստ ԳԴ՝ Վստկ. 250՝ «մի տեսակ խոշոր վարունգ, շնխիար», ըստ ՀԲուս. § 1570 վերի նշանակութեամբ, որ դնում է նաև Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 42, իբր՝

=արաբ. قثّا qiθθā կամ quθθa՝ նոյն իմաստով. Բժշկարանում մեկնուած է արդէն «կօդա, մի տեսակ վարունգ, շինգղ») (տե՛ս այս բառը)։

ՆՀԲ պրս. كدو kadū «դդում»։ Ուղիղ մեկնեց Seidel՝ անդ։

ԿՕԿ «պատառ». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 197 «Ա՛ռ աղ և դաղձ և հալհալիճէ և չաման և կօկ մի հաց» (դեղի համար է)։

ԿՕՃՕՂ «կամիտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 154. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԿՕՇԱՐԱՅ «մի տեսակ աման» (պտուկի և սափորի հետ յիշուած) Ոսկ. կողոս. 603. «խունկ դնելու աման»» Ոսկ. եփես. 781 (Սապատք հանդերձիցն և խնկոցն կաւշարայք). չունի ՆՀԲ. իսկ ԱԲ մեկնում է «անուշեղի և նման բաներու շիշ՝ աման»։

ԿՕՇԵԼ «մռնչել (առիւծի)» Ես. լա. 4. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Սրա հետ համմտ. գօշել և fօշել:

*ԿՕՇԻԿ, ի-ա հլ. «ոտնաման» ՍԳր. Վեցօր. 197. որից կօշկակար Ոսկ. մ. բ. 24. յհ. ա. 16. կօշկագործութիւն Ոսկ. բ. կոր. պնդակօշիկ (չունի ԱԲ) Զքր. սարկ. 17. կօշկակարաց «կօշկակարների շուկայ» Արձ. 1251 թ. (Վիմ. տար. 95). նոր բառեր են կիսակօշիկ, կրկնակօշիկ, կօշկակարանոց են. սխալ գրչութիւն է կոշիկ:

=Պհլ. *kafšīk համանիշ ձևից, որ հաստատում են պհլ. kafšak և պրս. كفش kafš «կօշիկ», որից փոխառեալ են նաև բելուճ. kauš, քրդ. كوش kevš, արաբ. قفش qafš «հողաթափ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 347), արևել. թրք. كوش kauš կամ كفش kafś, թուշ. ქოშ fօշ, վրաց. ქოში fօշի «կօշիկ»: Պարսիկ բառից են ծագում كفشكر kafšgar «կօշիկ շինող» և كفشدوز kafšdūz «կօշիկ կարող». առաջինից փոխառեալ է թրք. köšgĕr «կօշկակար», իսկ երկրորդից թարգմանաբար շինուած է հյ. կօշկակար:— Հիւբշ. 174:

Նախ ԳԴ դրաւ պրս. fէֆշ. որից յետոյ նոյնը Bottich. Arica 36, Lag. Urgesch. 842, Müller SWAW 45, էջ 274:—Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 16 յիշում է ճապոն. կուց:

ԳԻՒ.—Ննխ. Ռ. Սեբ. Աշ. գօշիգ, Հճ. գուշիգ, Զթ. գուշիf, իսկ Տփ. fօշ, fօշի, Ղրբ. fօշ, Ագլ. fօ՛շար «կօշիկ» նոր փոխառութիւններ են: Բառս Ննխ. յատուկ է միայն «այր մարդկանց երկար կօշիկներին, այն է՝ մոյգ, չիզմէ», իսկ Հճ. ընդհակառակը «կանանց երկար կարմիր կօշիկն է»:—Հյ. կօշկակար ձևից սղուած է կօշկար Զթ. Լեհ. Աշ., որի հին վկայութիւններն են. «Ջերդ կօշկարի շուան և այնպէս քարշեա՛» Վստկ. էջ 182. «Այր ումն կօշկար. եւ էր արուեստիւ կօշկար» Նոր վկ. 437, 490 (ժէ դար):

ԿՕՇԻԿ «վարձք, վարձատրութիւն» (անեզաբար գործածուած) Ա. Թագ. ժբ. 3. Բուզ. ե. լը և Զ. ը:

=Արդեօք վերի կօշիկ բառի՞ց է՝ նշանակութեան զարգացմամբ. համմտ. ռուս. на сапожки «վարձատրութիւն, նաշայ», բուն «կօշկի համար»:—Աճ.

Հիւբ. Բուզ. Զ. ը. հատուածի մէջ ուղղում է կաշառ, կարծելով թէ բառս ուրիշ տեղ գործածուած չէ:

ԿՕՇՆԵԼ «ձօնել, ընծայել», որից կօշնօղ կամ կոշնօղ «ձօնող, ընծայող». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 167 և 170 (երկիցս):

ՀՐԱՉՅԱ ՀԱԿՈԲԻ ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Բ
ՀԱՏՈՐ

Ե—Կ

Հրատարակչության խմբագիր՝ Լ. Լ. Աղայան
Նկարիչ՝ Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Մ. Ա. Կափլանյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Լ. Հ. Գրիգորյան
Գրաշար-էջկապ՝ Գ. Ե. Նալբանդյան
Լինոտիպիստ՝ Ռ. Հ. Հակոբյան
Տպագրիչներ՝ Դ. Գալստյան, Ն. Քոչարյան, Վ. Խաչատրյան

Պատվեր 324 Տպաքանակ 20000

Հանձնված է արտադրության 20/VI 1972 թ.։
Ստորագրված է տպագրության 12/XII 1973 թ.։
Թուղթ՝ $84 \times 108^{1}/_{16}$։ Տպագր. 43=74,25 պայմ. մամուլ։
Հրատ. 75,2 մամուլ։
Գինը՝ 5 ռուբլի։
Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն։
Երևան, Աբովյան փող. № 52։

Երևանի Համալսարանի տպարան։ Երևան, Աբովյան փող. № 52։

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0073608